ЖЕЛЕЗНИЦЕ И ПУТОВИ

ЊИХОВ ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК, КУЛТУРНИ ЗНАЧАЈ И ЕКОНОМНА ВРЕДНОСТ

Уводно предавање Миливоја Јосимовића, професора Велике Школе. Држано 4. Јануара 1888. год. у Београду

Господо,

Обичај је, да се професор, при ступању на катедру, представи својим слушаоцима, јавним уводним предавањем.

Данас хоћу и ја тој часној дужности да одговорим.

Наш предмет биће грађење железница и обичних путова, њихово одржавање и употреба.

Ја ћу вам данас, у кратко и колико обим овог предавања дозвољава, изложити историјски развитак и културни и економни значај тих важних саобраћајних средстава.

Господо,

Кретање је основни закон космоса, и то кретање како у физичком, тако и у интелектуалном свету. Овом закону је подложна цела природа, апсолутног мировања нема, а статички закони само су релативни.

По томе закону и људско друштво од почетка налази се у непрестаном саобраћају, који изазива нужда за изменом многоструких умних и материјалних потреба његових индивидуа.

На основу тога закона усавршавало се и физичко кретање, а својим усавршавањем ишло је опет под руку са свима културним тежњама људским.

У прво доба људске културе саобраћај је морао бити ограничен на непосредну размену, а са развитком културе, у колико се — према природном богатству, разном занимању људи, и тиме произведеним разним способностима — подела рада развијала, морала се осећати и потреба, да се размена умних и материјалних добара на већу даљину распростре.

Услед тога морао је постати саобраћај посредством транспорта.

Такав транспорт условљава троје: *снагу* којом се врши, *пут* по коме ће се вршити и *превозна средства* којима има да се изврши је, а у даљем свом развитку има да одговори све већим захтевима у погледу брзине, правилности, сигурности, угодности и јевтиноће извршених преноса.

Могућност, да се сви ови услови и захтеви што потпуније задовоље, расте са напретком културе, а у томе развитку можемо да разликујемо четири карактеристична стуња.

Први ступањ: сувоземни путови.

Трагове истих налазимо већ код прастарих народа, као н. пр. код Египћана, који су у циљи зидања пирамида и довлачења потребног материјала за то, градили путове. Код старих Грка наилазимо на путове религиозног значаја, а код Римљана на већ много савршеније вођене путове. Римљани су при томе већ почели савлађивати природне и теренске тешкоће, те с тога код њих видимо у великој мери раз-

вијено грађевинарство у опште, а грађење вијадукта и мостова посебице.

Други ступањ: пловидба по мору.

Поморским путовима имају да заблагодаре за своју културу и негдашњу величину Феничани и Картагенци, республике Мљетци и Ђенова, а тако и трговачко удружење Ханзе. Поморским путовима има назад и Европа да захвали за своју превласт над осталим континентима, јер се налази у срећном положају, да према површини има много већу дужину приморја, но они.

Трећи ступањ: пловидба по мору.

Овамо долазе речни путови, а у новије доба и вештачки канали. И у овом погледу Европа је у бољем положају од осталих делова света, јер је највише рекама испресецана. Како и напредак појединих европских држава стоји готово у правој сразмери са множином водених путова, река и канала, уверићемо се, ако будемо сравнили податке о квадратној површини појединих земаља и дужини тих водених путова.

Четврти ступањ: усавршавање сувоземних путова.

Грчка култура и господарство Рима светом пропадоше, а са њима и сувоземни путови.

У времену инквизиције и права песнице и друмови се нису могли развијати.

Па као што су у средњем веку наука и вештине биле ограничене на калуђерске ћелије, видимо где и грађевинарство у манастирима тражи уточишта. Калуђери, поред молитве, баве се и грађењем мостова. Тако су постајала нарочита удружења за грађевинске циљи, а по начину религиозних редова. У јужној Француској најпознатији су били „отци мостоградци“. А у то доба пада и грађење неких знаменитијих каменитих мостова у Немачкој, као у Мајнцу, Дрезди, Вирцбургу, Регенсбургу и Прагу.

За тим настаје прелазно доба, карактерисано појавом *Галилеја*, од којега почиње наука да се развија, и који се може назвати и оцем механике, те специјално инжињерске дисциплине.

После тога у времену енциклопедиста Француска стаје на чело културних тежња. Француз Вобан 1633. оснива практичну грађевинску школу, која је развијеном војеном техником знатно унапређена, 1663—71. Колберт оснива академију. У почетак 18-ог века пада рад Перонета, коме грађење мостова у Француској има да захвали за свој значај и развитак. Око половине 18-ог века основане су и Ecole Polytechnique (1747) и чувена француска школа Ecole des Ponts et Chaussées (1755) у Паризу.

Тек пошто су наука и свест учиниле толике кораке, могла су и саобраћајна средства очекивати достојно уважење. Одиста видимо, да грађење путова има тек новијем добу да захвали за свој прави развитак.

При крају 18-ог и у првој половини 19-ог века саграђени су следећи значајни друмови: преко Семеринга, Бренера, Симплона, Монсенина, Шилигена, Берихардина, Штилфсер-Јох-а и Св. Готхарда. А колико је грађење друмова у опште напредовало, уверићемо се ако потражимо податке о њиховој множини у данашњем образованом свету, па и ту код појединих држава наилазимо на факт да множина путова стоји у сразмери са културним развитком народа.

Особито је тешко и интересантно било грађење друма преко Шилигена, а на друму преко Св. Готхарда радио је и образовао се инжењер Гега, по чијем је пројекту доцније извршена чувена железница преко Семеринга.

Пети ступањ: појава железничких путова.

Крајњу карику у ланцу развитка саобраћајних средстава образују за сада — железнице.

Пошто је у почетку 17-ог века примењен у рударству барут за рушење стене, створена је тиме могућност савлађивања већих маса при свима радовима у земљи. На основу те могућности само развило се грађење путова и канала у оноликој мери. Путови пак и канали, поред усавршеног рударства и војеног грађевинарства, непосредне су претече железница.

После препорођаја културе у Европи, дат је мах слободном и самосталном развитку друштва и чланова његових, и од тада опажа се неочекивани напредак у свима гранама делања људског.

Наука и техника коракнуле су нагло у напред, а само услед таквог напретка могле су се појавити оне тековине човечијег ума и труда, које наше доба карактеришу, а међу којима железнице једно од најугледнијих места заузимају.

Пошто је дакле земљиште било припремљено, железнице су се могле појавити, и пошто су се појавиле, могле су се нагло развијати и усавршавати.

* * *

Постанак железнице карактерисан је усавршењем сталног колосека и ређањем локомотиве.

То двоје, колосек и локомотиву, знаменити Георг Стивенсон (Georg Stefenson) обележио је као „мужа и жену“, хотевши тиме назначити да само од хармоничног савршенства та два фактора зависи успех новог проналаска.

*

Колосек појављује се већ у старо доба. Грчки путови састојали су се управо из два у камену урезана канала, којима су точкови ишли, а између њих ширина пута заспана је и заравњивана песком и шљунком. Ширина тога колосека познаје се по многим одржаним остатцима и износи 1626 m/m.

По ономе што се у Милану нашло, може се судити да је такав колосек у камену био и у 12-ом веку местимице у употреби.

Тек доцније у 16-ом веку појављује се колосек у старим рудницима у Харцу и у Енглеској, но сада у сасвим другом облику. То су били колосеци од положених греда у подкопима рудничким, и по њима су терана рударска колица у којима је руда извлачена. По негде, као у Мајену, па Харцу и у Тиролу, те су дрвене колоске у кривинама и гвожђем оквали.

Дрвени колосек из унутрашњости рудника појављује се у скоро за тим и под ведрим небом. Тако године 1680-те видимо већ, где се од рудника Њу-Каслу у (New-Castle) до пристаништа на Тајни (Туне) по таквом колоску руда превлачи. Резултат је био веома повољан, јер је сада могао један коњ да вуче 60 цената терета, у место 20 као дотле, дакле 3 пута више.

Употреба таквих колосека распрострла се у скоро по свима већим рудницима у Енглеској. Они су грађени на тај начин, што су на попречне греде (прагове), које су са горњом површином лежале у нивоу терена, полагане у сталном растојању подужне греде.

Пошто је с једне стране на тај начин учињен почетак за усавршавање пута, побољшањем подлоге у цели лакшег савлађивања отпора; а са друге стране, услед увођења процеса коксовања 1713. у Енглеској, ливено гвожђе беше знатно појефтинило: видимо, где се 1738. у Вајтхéвну (Whitehaven) дрвени колосеци први пут облажу шинама од ливена гвожђа. Овај се колосек није показао целисходан, из узрока, што су употребљене шине, према терету тадашњих гломазних кола имале недовољне димензије, те су прскале. Услед тога видимо доцније где долазе у употребу лакша кола.

Међу тим наступи велика трговачка криза због које и цена гвожђу знатно падне. Један од сопственика рудника и топионица гвожђа у Колбрук-Дéлу (Colebrook-Dale) у Шропшајру (Shropshire) Рејнолц (Mr Reynolds) дође на мисао, да салије 1,5 m дугачке плоче од гвожђа са улубљеном горњом површином. Те је плоче положио у колосек место дрвених греда, које због кратког трајања њиховог и тако скупо стају. Кад се цена гвожђу побољша, намеравао је да те плоче дигне, те да их за друге цели употреби. Но та се мера показала тако пробитачна за вршење транспорта у руднику, да плоче нису више ни дизане. На тај начин видимо, да је 1767. год. случајем једним постао колосек од гвоздених шина.

Бенијамин Кáр (Curr) употребио је 1776. шине са превојем, који је спречавао искакање кола из колосека, а његов колосек знаменит је с тога, што нам је од њега остала наша данашња нормална ширина колосека од 1436 m/m.

Шине од ливена гвожђа остале су у употреби све до 1820. год., а од тада почеле су се уводити и шине од ковног гвожђа, пошто је проналаском процеса ваљања било могућно да се граде шине од 15 енгл. дужине (=4,572 m. Исправа су и ове шине имале са доње стране елиптичан профил по дужини, и тек Роберт Стíвенсóн 1830. увео је у употребу шине једнаког профила, са паралелном горњом и доњом ивицом. У новије доба почеле су јако улазити у употребу челичне шине, као боље и јевтиније. Проблем који се данас решава, то је увођење чисто гвозденог горњег строја.

Како се колосек усавршио можемо видети из тога што отпор при кретању кола опада. Тако кола по сопственој тежини иду на ниже

у нагибу од 5,56‰ год 1820., године 1825. у паду од 5‰, 1830. у 3,57‰ а 1878. већ у 3‰.

*

Локомотива је други и много важнији фактор у процесу постајања железница, с тога да видимо како је она постала.

Још Архимед и Херон старији, Витрув, Сенека, Антонije Тралски, Јустинијан Магнус и други трудили су се, да употребе снагу водене паре; но нису дотерали даље од играчке са еолипилама.

Доцније видимо где се та тежња поново појављује и већ Леонардо да Винчи бави се пројектовањем парног топа и парног чамца. У почетку 17-ог века чињени су покушаји да се пара употреби у рудницима за дизање воде.

Услед таквих радова Давинчи-а, Бласка де Гарej, Папена, Саверија и других мисао о употреби парне снаге као мотора захватила је земљишта и тиме је припготовљена победа парних махина.

1763. г. појављује се заслужни Ват (Watt) са својим резултатима, те га видимо где 1768. у Кинил-Хаузу (Kinneal-House) у једном рудничком окну поставља махину са клипом за дизање воде, 1776. следује проналазак експанзије, а 2 године доцније и проналазак пренашања правог кретања клипа у кружно (помоћу ручице и планетских точкова).

Трудови Ватови, да створи употребљиву парну махину, дали су повода за употребу парне снаге за моторе у пловидби и индустрији, а на скоро за тим сасвим природно породила се и мисао да се и за вожњу на суву пара употреби.

Ват је сам 1769. и 1784. изашао са пројектима за друмске локомотиве. Кињо (Cugnot) возио се 1769. у таквим парним колима пред министром Шоазелом у Паризу. У Филаделфији чинио је 1803. Еванс (Evans) исту такву пробу са својим колима, која је 1772. пронашао.

Сви многобројни покушаји са друмским парним колима остали су без успеха, а то због недовољног познавања трења и због неувиђања потребе сталног колосека.

Године 1804. предузели су Тревисик и Вивијан (Trevithik, Vivian) прву вожњу по колосеку рудничке железнице Мертир-Тидвил (Merthyr-Tidvill) у јужном Велсу, са својом махином, која је имала 4 глатка точка, но још не имађаше дувaљке. Вукли су гвожђем натоварена кола и возили су терет од 10 тона брзином од 8 километара у сату. Овај је успех међутим остао заборављен дуже времена.

Међу људима који су увидели значај железничке локомотиве за будућност и њену моћ усавршавања споменућемо Чапмена (Chapmann), Бленкиншопа (Blenknshop), Брантона (Brunton), Блакета (Blacket), Горина (Garacy), Ериксона (Ericson), Лоша (Losh) и Џорџа Стивенсона (Georg Stefenson).

Поједини од њих, из бојазни да трење по шинама није довољно, употребљавали су разна средства да га увећају. Тако је Бленкиншоп употребио зупчасту шину, Чапмен ланац а Брантон и некакве штаке на машини. Са 3 махине, које је Хедли (Hedley) саградио, чинио је најзад Блакет године 1813. покушаје на рудничкој прузи Вилам-Лимингтон (Wylam-Lemington) и тиме поново пзвео доказ, да је адхезија по глатком колосеку довољна за вожњу на парним колима.

Пошто је на тај начин утврђена ова истина — која нама данас изгледа проста, но којој је у оно доба требало доста времена да свет тргне из заблуде — даљи пут у раду за усавршење парних кола био је обеседжен.

Ми видимо сада Џорџа Стивенсона (рођен 1781, † 1848), где себи поставља у задатак, да створи употребљиву локомотиву, па тај задатак срећно и решава.

У раду тога човека огледа се процес постајања железница, и његов успех идентичан је са победом ових.

Џорџ Стивенсон отпочео је као дечко своју каријеру у мајдану угља у Виламу (Wylam), као прост радник. Писање, читање и рачунање научио је тек у 17-ој години својој. Он је један од оних Енглеза што се зову self made man, т. ј. био је самоук и за све успехе у своме раду има највише да захвали сопственој вољи, енергији и издржљивости. У машинству самоучки се толико усавршио, да је већ 1810 г. у руднику Килингворшком (Killingworth) за 4 дана оправио једну велику махину, која није могла да ради, и на којој су узалуд најискуснији инжењери своју вештину кушали. То му је у истом руднику донело најпре место махинског мајстора и придев

„машински доктор", а после 2 године и место инжењера.

Поред других поправака ко е је у руднику извршио, сагради и колосек за превоз помоћу коња. Због скупоће оваке теглеће снаге, дође на мисао, да је замени махином, а на то су га побудили покушаји Блакетови. Упознавши се са свима дотадашњим сличним покушајима, трудио се да избегне њихове недостатке. Подпомогнут од лорда Ревенсворта (Ravensworth) — једног од оних правих енглеских аристократа, који су потпомагањем науке и индустрије човечанству велике услуге учинили — предузме преко зиме 1813/14, у својој радионици у Вест-Муру (West-Moor), конструкцију своје прве локомотиве, или путничке махине (Travelling Engine) као што је он звао.

У почаст своме протектору назвао је ту локомотиву „My Lord", а пробу са њом извршио је 25. Јула 1814. на глатком колоску у килингворшком руднику. На успону од 1:450 (2.22/00) вукла је махина са брзином од 6·4 километара терет од 30 тона. Она је у руднику остала у редовној употреби.

Ова је махина била боља од свију дотадашњих, но и она је имала јоште многе недостатке, које је Стивенсон проучавао и трудио се да их одклони. Године 1816 узима он већ патент на другу своју локомотиву, а конструктивни принципи ове најоше доцније примене и нан рудника килингворшких. У том патенту наводи се већ и низ важних усавршења самог колосека.

Ма да је Стивенсон веровао, да ће доћи време, када ће се његови радови на усавршењу колосека и локомотиве умети боље ценити, но што је дотле био случај од стране владе и стручњака, прошоше опет многе године, а не даде му се прилика, да на већем каквом пројекту огледа употребу парне снаге за транспорте на суву. Већ хтеде тражити среће у новом свету, но у тој намери буде једним повољним случајем спречен.

Сопственици мајдана каменог угља Хетон (Hetton) у грофовству Дурам-ском (Durham), видевши успех извршених покушаја у Килингворту, реше да удесе и своју пругу за рад са локомотивама. Посао овај повере Стивенсону. Овај се није занео својим ентузијазмом за локомотиве, већ са обзиром на уштеду радова, на тешком терену којим је пруга ишла, употреби на истој сложени систем од косих равни на којима су пуна кола празна издизала, косих равни са сталним махинама и са делимичном употребом локомотива или гвоздених коња (The iron horses) као што су их онда звали. Пруга је отворена 18. Новембра 1822, а Стивенсонове локомотиве вукле су 64 тоне терета са брзином од 6·4 километра у сату. Ова је пруга уједно послужила Стивенсону као школа за прибирање новог искуства, пошто је нарочито могао да сравни дејство сталних и покретних махина за цели транспорта.

За везу Дарлингтона, (Darlington) као излазне тачке једног од најбогатијих ревира каменог угља у северној Енглеској, са Стокстоном (Stockton) на Тису (Ters), где је стоваришше било, грађена су од почетка разна комуникацијона средства. У добу канала саграђено је Бриндаи (Brindley) вештачки водени пут, овоме је следовао 1812 трамвеј, а 1817 пројектована је железница. У овој цељи склопи се друштво, које за грађење такве пруге добије одобрење од парламента; но пројекат се успава услед лабавости предузимача.

Стивенсон дознавши за ту концесију, понуди се сада друштву да пругу сагради, те буде примљен и постављен за главног инжењера.

Стивенсон сада пругу поново трасира и давши јој повољније успоне скрати је јоште за 5 километара. Друштво га за тим одмах опуномоћи, да нужне набавке закључи и радове отпочне.

За теглећу снагу били су коњи предвиђени, а на Стивенсоново заузимање друштво затражи дозволу, да се пренос путника и робе сме и локомотивама вршити. Парламенат изда бил о томе, и то је први пут, да се локомотива узима у обзир за путнички саобраћај.

Тек пошто је пруга била скоро готова, почне се живо решавати, каква снага да се употреби. Стивенсон с муком успе, те му се дозволи да учини покушај са локомотивама. У фабрици, коју је он пре неког времена основао, буду 3 комада поручена. Пруга је била 27. Септембра 1825. отворена, а пред многобројном публиком, која је дошла да види, како ће се Стивенсонове путничке махине распрснути. Оне то нису учиниле, а вукле су дугачак воз натоварен путницима и робом.

Терет је износио 90 тона, а брзина вожње била је 19,2 километара. На једним колима беше застава са девизом „Periculum privatum utilitas publica.“

Локомотиве су, поред коњске снаге, остале на тој прузи у употреби, а саобраћај је превазилазио све наде.

Овим се завршују Стивенсонове године учења и прибирања искуства, које га је оспособило за решење много већег и важнијег задатка, а то је изградње пруге Ливерпул-Манчестер, од које се управо датира потпун успех железница.

У почетку овога века био је већ Ливерпул после Лондона поморска варош првога реда, а Манчестер средиште обилне индустрије, и обе су вароши осећале јаку потребу, да се добром комуникацијом вежу. Трговачки саобраћај између њих износио је већ 1824. год. 100 тона дневно. Те две вароши биле су већ везане са два канала, но саобраћај на овима био је веома тежак и неуредан, због немара и несолидности сопственика монопола. Тако на пр. роба, која је за 3 недеље приспевала из Америке, потребовала је исто толико времена одатле до Немцу. По неповолном времену, и зими кад се канали заледе, била је трговина ограничена на путове, а такав је транспорт двојином скупљи био.

Повољни резултати постигнути у рудницима, који су образовану публику већ заинтересовали за ново саобраћајно средство, побуде и трговачки свет, те зажели такву везу између поменута два центра, увиђајући да ће на тај начин постати транспорти робе бржи, сигурнији и евтинији.

Увиђавни трговац Сандерс (Sanders) образује још 1821. год. одбор, који ће се тим питањем бавити, а Немцу (James), који је већ више рудничких железница саградио био, буде поверено трасирање пруге.

Од интереса је да напоменемо под каквим је тешкоћама то трасирање вршено. Сељаци су са вилама и оружјем у руци бранили приступ на своја имања. Једног фигуранта Немсовог бацили су у једно рудничко окно, а теодолит су му једном сав у парчад изломили, пошто су најпре и посача теодолита испребијали. Овакве су се тешкоће појављивале и при даљнијим трасирањима железница у Енглеској, и геометри су морали радити или ноћу, или за оно кратко време, док је служба божија у цркви трајала, где су попови са говорнице грмели против новог и ђаволског проналаска.

Пројекат железничке пруге од Ливерпула до Манчестра нападан је свом жестином и у журналистици, која је узимала у заштиту сопственике канала. Доказивало се, како је нов начин преноса и погрешан и опасан. Наводило се: да стока не би више могла пасти, нити би кокоши јаја носиле; ваздух отрован дахом локомотиве потамашио би птице; гајење фазана и пега лисица не би више били могући; варнице из махине попаљиле би куће оближњих становника; небо би помрчало од парних облака. Даље говорило се, да је путовање махином опасно за поједнице, јер их могу размрскати делови распрслог котла, а и за цело друштво, јер ће главну потпору његову — земљорадњу — оштетити, пошто коњи неће више бити од потребе, те ће се и потрошак сена и зоби укратити. Најзад говораху, кад би се такав систем вожње и дозволио, да би он сам себи главе дошао, јер никада неће пара бити у стању да крене терет локомотиве.

У тој расправи био је најревноснији бранилац железнице поменути Сандерс, који је вешто и пером владао.

Године 1824. изађе једна изјава 150 најуваженијих трговаца Ливерпулских, којом се постојећа саобраћајна средства као недовољна обележавају.

На заузимање Немсово, Стивенсону се поверн да изврши друго трасирање пруге. Друштво се обрати парламенту за концесију, но због неких недостатака у пројекту мораде усред дискусије предлог натраг тргнути, са намером да га у идућој сесији опет поднесе.

Сада чувени инжењери Џон и Џорџ Ренн (Rennie) предузму и треће трасирање пруге, у цели уредбе најповољније трасе, а у томе и друштво успе да задобије својег највећег противника маркиза Стафорда (of Stafford), сопственика Бриџватерских канала (Bridgewater), уступивши му највећи број акција; те тако сада 1826. пред парламенат изнесен предлог продре без тешкоће у оба дома.

За главног инжењера предузећа буде именован Џорџ Стивенсон и он пете године још отпочне радове. Извршење је веома споро ишло, због тешкоћа које су се у току

рада појављивале, те тако пруга буде тек 1830. год. довршена, а исте године 15. Септембра и саобраћају је предата.

На овом раду Стивенсон је показао сву своју способност и издржљивост.

Грађевина је била донде нечувена због многих и тешких објеката, као што су дугачки мостови, један велики вијадукт, тунел испод Ливерпула, дугачак усек један у камену, дугачак насип у једном риту и т. д. Међу тим у оно доба не беше јоште извежбаних радника за такве послове. Од почетка па до краја, од најмање ситнице па до најкрупније ствари, морао је Стивенсон сам све пројекте израђивати, свакога у раду упућивати и надзиравати.

Посао се клонио већ довршењу, а питање какна теглећа снага да се употреби није јоште било решено.

Истина од почетка беху већ и локомотиве у обзир узете, но њихову употребу заступао је готово једини Стивенсон. При томе удило му је највише то, што је говорио, да ће његови теретни возови њих два пут брже од курирне поште. Сами пријатељи његови Брјом (W. Brougham) и Никола Вуд изражавали су се, да таквим претеривањем само уди ствари, и да ће га и они морати напустити, ако не почне о разумнијој брзини вожње говорити. Једини је Сандерс постојано остао уз Стивенсона.

Пошто је ствар-била јоште нова, а и многи ваљани научњаци били су јој противни, природно је да су и сами чланови предузимачког друштва са неповерењем примали предлог о употреби локомотива. Сем тога сви проналазачи из Енглеске, Француске и Америке површише са својим предлозима. Једни су за снагу покретања хтели да употребе воду, други водоник, трећи угљену киселину, а четврти ваздух. Једни су предлагали зупчасте шине, други средњу једну шину о коју би се неки ваљци одупирали, а трећи једеке за тегљење. Најзад коњи, као теглећа снага, имађаху многих и јаких поборника. Изашљане су и разне комисије у рудике, где су локомотиве биле у употреби, да се на лицу места увере о њиховој употребљивости.

На непрестало наваљивање Стивенсона и његовог сина чувеног енглеског инжењера Роберта Стивенсона, дозволи им се најзад те 1829. год. учине покушај са једном њиховом махином, употребивши је за пренос материјала при грађењу пруге.

Пошто се махина на томе послу показала веома корисна, то сада на поново наваљивање Стивенсона, а на предлог Харизона, друштво реши, да расипше награду од 500 фуната за најбољу локомотиву.

Услови, по којима је локомотива имала да се сагради, били су постављени у 8 тачака, у којима је тражено према онадашњим приликама највеће могућно савршенство. Локомотиве које би се испратиле на конкуренцију, имале су до 1. Октобра 1829. да буду готове и снесене на крај пруге код Ливерпула. Сама проба имала је да се отпочне на дан 6. Октобра. Као вештаци и судије за оцену била су наименована г. г. Вуд, Растрик и Кенеди (Wood, Rastrick, Kennedy). Проба је имала да се изврши на једном делу пруге од $1^1/_8$ миље дужине у хоризонтали, а са оба краја остављено је јоште по $^1/_8$ миље за залетање и умеравање махина, пошто су имале тај пут 10 пута тамо и натраг да прођу. Свака је махина имала засебно да се опроба.

На конкуренцију стигле су 4 махине:

The Rocket, ракета, из Стивенсонове фабрике у Њу-Каслу;

The Novelty, новина, господе Бредвет и Ериксон (Braithwaite, Ericson);

The Sans Pareil, несравњива, од Тимотија Хакворта (Tim Hackworth) и

The Perseverance, истрајност, од Бјрстала (Burstall).

(Свршиће се)

РЕЧ О АСТРОНОМИЈИ И МЕТЕОРОЛОГИЈИ

Две науке, Астрономија и Метеорологија, које су ми пале у део да их у Великој школи предајем, са важности њине захтевају да им се мало више пажње поклони и у нашој домовини. Отуда је ово што данас пишем. А пишући ову реч, ја молим читатеља да је разуме као дужност која ми налаже да, заступајући их и овим путем, допринесем њиховом развијању код нас.

Астрономија је она наука која је још пре 2000 година имала међу раденицима својим и великих мислилаца, који срећно сазнаше оно за што је требало силне борбе у средњем веку док истина није победила. Јер небо је свагда привлачило пажњу човекову, а он га је посматрао, мислио о њему и стварао кад-кад несрећне а кад-кад срећне идеје о свету. Некада, а то није било врло одавно, када је мисао човечанска била спутана у оно мало позитивних истина, која бетави стара грчка култура; када се није умело а ни смело поћи у напред; када је се наука била успавала, јер она беше привилегија извесне групе извесних мислилаца — а ова није желела нити могла ићи даље, јер њене доктрине за дуго налагаше јој у дужност спречавати развијање и ширење науке: тада, када сваки смелији мислилац беше присиљен да умукне, тада је Астрономија била она, која покидавши ланце, којима је Птоломијев Алмагест везиваше једном само речи „и земља се креће и обрће“ руши стару устајалу зграду мисли човечанских, отвара нову еру у развијању човечанства, и ми видимо у пролећу науке многе мислоце, који не бојећи се никаквих страшних средњевековних судова развијају високо заставу науке. И наука се ствара, и наука се развија: данашња наука потекла је услед силног покрета којем Астрономија даде моћни импулс!

На даље, Историја нас учи да су поступне еволуције Астрономије стајале у интимном односу са еволуцијама самог духа човечијег. Идеје о васиони реагисале су силно на скуп свију идеја човечанских на у и давале свакоме добу особит печат. Само ваља помислити: колико је био мизерал живот човеков, када је цела васиона била за њ равна земља која носи чврсто небо, када је све силе природне држао за разна божанства пред којима је једнако дрктао; а колико узвишен данашњи положај човеков у овој васиони без граница, у којој наша земља ништа друго није до једна планета, члан једног малог светског система, у којем је наше сунце центар чија су кретања управљена законима обичне механике, чија је стабилност осигурана, а и живот на њој, и када човек, познајући свој положај у свету и своје грађанске и човечанске дужности у друштву свестан своје интелигенције и моралне слободе, вођен светлошћу истине иде напред све, док му јарко сунце сија!

Данашња Астрономија води нас кроз васиону, и из светлости оних лених звездица, које ките небо, чита тајне небесне. И она нам тумачи шта ови сигурни весници причају о њима. И она објављује свету да и васиона живи, да се и она развија. Једне звезде причају нам шта су биле друге, а треће нам причају шта ће ове друге бити. Јер истоветна материја, истоветне силе у свој васиони владају, а ове сјајне звезде — и друга васионска тела. — само су разне стадије у еволуцији васионских светова састављених из истоветног градива које и нашу земљу саставља. — Данашња Астрономија полазећи од великог закона консервације енергије, показује нам шта је крајња основа животу на земљи и наглашује шта велики закон еволуције васионских тела говори о будућности. Данашња Астрономија и географу и геодети даје сигурне основе да тачне карте израде, да нашу земљу тачно премере, а прве често пута у битне интересе једног народа засецају, а мерење земље, и иначе тако важно, основа је која служи Астроному да и саму васиону мери. — Данашња Астрономија води морнара преко непрегледног мора, а ове сјајне звезде, које она испитује осветљавају му пут којим му ваља ићи, и веле му свагда где је и када ће стићи.

Да не говорим више шта још учи Астрономија, чему служи ова наука. Ово што рекох довољно је: да нагласи велику важност Астрономије, да нагласи велику њену културну страну, да нагласи велике користи од Астро-

номије, да покаже како Астрономија упознавајући човека са узвишеним истинама васиљонским уздиже га на висине са којих води и своју моћ и своју немоћ, а спуштајући га у низине упућује га да слободно, свесан свог положаја и своје снаге корачи напред ка истини!

А Метеорологија шта је она била, шта је данас!

Прошлост њена није сјајна, она није развијала заставу науке, она је чамала дуго и дуго! Тајанствене и надземне силе, којима је човек свагда прибегавао да сакрије своје незнање, да призна своју немоћ стрепећи од њихових ћуди, то су биле оне које су Метеорологију у почетку њеном обавиле у којима је она многовековно детинство провела. И тек, када су друге науке дорасле да су бујном снагом својом повеле чило коло прогреса, и Метеорологија се хвата у коло, а данас она се утркује с другама својим.

А овако је и морало бити! Јер предмет Метеорологије тако је сложене природе тако је променљив и ћудљив, да је требало многих векова док је се само могло доћи до начина како да му се истине сазнаду. А човек је нехотице бивао „метеоролог“ тражећи одговора тајнама „неба“ ћудљивог. Живећи на дну овог ваздушног мора он присуствује кроз цео живот свој и онда када је оно мирно те свима радовима његовом годи, и онда када се оно ускомеша и за тили часак поруши му и мучне његове производе а и многе наде у неврат однесе. А осећајући да је живот његов у јакој вези са оном што временом зовемо, он је се свагда трудио да сазна ћуди, да сазна „какво ће време бити?“ А ту је баш и наилазио на тешкоћу. Пред тим је питањем и Метеорологија застајала, лутала на све стране, па се опет повраћала одакле је и пошла. Јер много је времена требало да прође па да се увиди да је време у једном месту атмосферска појава врло компликована, да је она последица многих утицаја којима је колевка далеко, да је време сложени ефекат великих атмосферских процеса који имају своје законе, — који се производе услед обичних сила, развијају се, крећу преко земље и изумиру, и да они долазећи у разна места, према многим локалним приликама изазивљу ово или оно време, оне промене времена.

И тек када је Метеорологија, потпомогнута напрецима сродних наука, дошла до својих метода посматрања и истраживања истина, сазнала особености и многострукости свога предмета, утврдила и сагледала прави смер свој — тек тада је се Метеорологија почела развијати и она данас не уступа ни својим резултатима многим наукама.

Данашња Метеорологија учи како се ово ваздушно море креће, како се у њему производе велики и мали вихри који кретајући се по разним, кад што сталним путовима, или као оркан на своме путу пустош проносе, или као обични вихри у разним фазама и на разним странама њиним производе мењања времена. Данашња Метеорологија указује пут и показује могућност — одговара на питање какво ће време бити. (Али не пропустимо одмах рећи, тачност и сигурног одговора она нема још. У осталом то је и за њу споредан предмет, јер главни задатак једне науке јесте тражење истина и закона у предмету њеном, и према успеху у овоме вредност и усавршеност једне науке оцењује се. Шта ће бити? — следује неминовно из познатих закона једне појаве или једног комплекса појава и процеса његовог). — Данашња Метеорологија казује морнару како да се користи кретањима атмосфере у своме путу, и упућује га шта да ради када га сретне оркан, да неби био жртва разуданих елемената, и како да га спази када још из далека долази. — Данашња Метеорологија показује колико користи један народ једна држава може да извуче из суме природних сила, којима су основи светлост и топлота, она показује како и где нарочито треба се од непогода чувати и осигуравати. Данашња Метеорологија кида ланце који је некада за поједина места везиваху, и указујући зависност времена и климата од много распрострањенијих узрока сматра свој предмет као једну велику целину, испитује га као целину и у тој цељи призива све народе да сваки принесе резултате својих испитивања атмосферских појава у земљи својој, да би процеси атмосферских по ава били представљени у континуирности њиној, те да би дакле и задатак њен био потпуније решен, а са овим и оно давнашње питање „какво ће време бити?“

Да овога пута говорим мало више о питањима која истакох у овоме што сам напред

рекао врло би ме далеко одвело. А мени то и не треба за ову прилику, јер имајући за главну намеру да обратим пажњу наших мислилаца на Астрономију и Метеорологију, те да оне добију средства за њино развијање код нас, мислим да, поред раније реченог, кратки говор о томе како су оне биле заступљене некада а како сад у разним државама, најбоље ће објаснити и оправдати корак који чиним овим путем.

Да почнем са Астрономијом!

Астрономија је још 1000 год. пре Хр. била предмет сазнавања човекових и у Хини, Мисиру, Вавилону итд. она сачињава велики део културе и религије. Грчки мислиоци много се баве небесним питањима. Александријани под благотворном заштитом Птоломија проширују знање човеково о небу. А Арављани којима европска цивилизација дугује прве зраке светлости што растурише таме толиких столећа средњевековног незнања и варварства, предвођени њиховим калифима, гаје Астрономију какву је остави Птоломије, и развијају је даље у опсерваторијама које њихови управљачи за њу подизаху у Багдаду, Каиру итд.

Када је нова ера науке била наступила, онда Астрономија заузевши прво место, услед великих проналазака и открића после Коперника, Кеплера и Галилеја, добија све већа средства за развијање. Париска и Гринчка опсерваторија оснивају се, и оне покрећу даље Астрономију и спремају драгоцено градиво за сазнавање многих тада непознатих истина небесних. Италија, Немачка и друге државе подижу опсерваторије којима је био главни задатак испитивање положаја звезданих и разматрање небесних тела са дурбином. Са даљим развијањем придошли су и други задаци, јер су нове методе испитивања — спектроскопија, фотографија итд. — биле пропађене и данас Астрономија снабдевена моћним инструментима и методама испитује кретања небесних тела, њихову физичку и хемиску конституцију и промишља о склону и еволуцији њиховој и целе васпоне наше.

Данас постоје у разним државама многе опсерваторије. Ја ћу овде само важније поменути.

Тако у Француској, одмах по што је Академија наука била основана, Louis, XIV решава подизање опсерваторије и 1667 полаже се темељ величанствене париске опсерваторије у којој су Canini, Arago, Delannay, Leverrier и др. радовима својим стекли велика гласа и себи и чувеној париској опсерваторији. Данас она под управом адмирала Monchez-а продужује да светли својим радовима, држава на издржавање њено, троши 30000 динара годишње, не рачунајући у ту суму издатке на набавке великих инструмената.

Meudon-ска опсерваторија под управом г. Janssen-а, позвана је да бавећи се проблемима физичке Астрономије реши многа питања методама новим чија усавршеност дугује много г. Janssen-у. Државни издатак на ову опсерваторију износи 75.000 динара.

Од осталих опсерваторија француских да поменемо овде: Марсељску, која је под управом г. Stephon-а задужила многу науку, Toulons-ку која је под управом г. Tisserand-а, латила се испитивања тешких проблема астрономије и ступила у коло првих опсерваторија, даље Bordeaux-вску и Lyon-ску опсерваторију, које под управом г. Rayet-а и г. Andrè-а, од једно десетак година на овамо од како су подигнуте такмиче се са старијим другама својим; даље Алгирску и Безансонску опсерваторију, такође две нове опсерваторије, од којих је се прва латила испитивања проблема физичке астрономије а друга на првом месту потпомагања часовничке индустрије у Besançon-у. — Све ове опсерваторије подигнуте су трошком државе и општина у којима су; а и данас су издржаване редовним потпорама државним и општинским — по 15 до 20 хиљада динара годишње на издржавање персонала сваке од њих даје држава, а толико исто и општине њихове.

Назад поменимо величанствену опсерваторију у Ници, коју је г. Bischofshein о своме трошку подигао, и која по лепоти зграде и усавршености инструмената заузима прво место међу светским опсерваторијама. Она је позвана да под управом г. Perrotin-а постане једна од највећих радионица астрономских где ће многе тајне небесне бити решене. Трошак за зграду износио је око 2000000 дин, а на инструменте потрошио је г. Bischofshein до сада око 1000000 дин. А то није све, јер још неких великих инструмената нема у опсерваторији, и који се сада израђују.

Рецимо назад да је г. Bischofshein, коме је Академија наука ту скоро одредила медаљу

Aragona (врло велико академско одликовање), поклонио свима опсерваторима француским по неки инструмент астрономски чије вредности износе по 10.000 и више динара.

У Енглеској чувена Гринička опсерваторија подигнута је краљевском наредбом Карла II. 1675, и она је заузела једно од првих места радовима својим директора Flamsteed-a, Bradley, Airy-a и др. „Она је не остављајући ни како практични пут, који јој је краљевска наредба обележила, ширила први свој програм и примењивала методе опсервација према напреднма наука, и благодарећи овој сталности она је могла да допринесе силно прогресу марине енглеске и научној слави државе која је основала.“

Што је нарочито допринело великом успеху Астрономије у Великој Британској то су многобројне опсерваторије које су богати универзитети и приватни грађани подизали о своме трошку. Отуда су потекли велики радови Hershel-a, Warten de la Rue, Lanel-a, Huggins-a, Lockyer-a и др. који су учинили да је се тако далеко отишло у познавању конституције светова васионских. Ми ћемо овде поменути само важније опсерваторије великобританске.

Тако од чувених универзитетских опсерваторија ваља нам поменути: *опсерваторију Radcliffe-a* (у Оксфорду) која је 1771 подигнута на земљишту што је дао de Marlborough а помоћу завештања доктора Radcliffe-a *опсерваторију Cambridge-ску* коју је сенат универзитета подигао 1820 год. *опсерваторију Glasgow-ску* која је 1840 подигнута помоћу јавног уписа, потпоре универзитета и државе. Све ове опсерваторије радовима чувених својих директора стекле су великог гласа, и данас богато потпомагане стоје у првим редовима великих опсерваторија.

Поменимо даље *краљевску опсерваторију у Edimbourg-у*, коју је подигло 1818 астрономско друштво (акционарско) на терену што је општина поклонила и која је од 1846 прешла у руке државе, и *краљевску опсерваторију у Dublin-у* основану завештањем др. Andrews-a 1774.

Од осталих приватних опсерваторија ваља нам само поменути: *Liverpool-ску опсерваторију* коју је основала општина Liverpool-ска 1837 у циљу усавршања марине трговачке; даље *Lanel-ову опсерваторију* основану 1840, *Warren-a de la Rue* основану 1857 год. опсерваторију *чувеног Huggins-a* основану 1855; даље *опсерваторију лорда Landsay* (Dun Echt), основану 1872, једну од најбоље снабдевених опсерваторија енглеских, и *опсерваторију лорда Rose-a* у којој је чувени дурбин Leviathan (од 16m, 61 дужине и 1m, 82 у пречнику), итд.

Да не набрајамо више великобританске опсерваторије, којих је у самој Енглеској, Шкотској и Ирској на 40, и које су све славне са радова својих, поменимо још опсерваторије у колонијама енглеским којих је на броју око 15. Тако у Африци чувена је *краљевска опсерваторија на предгорју Добре Наде*, основана 1820 године; у Индији *опсерваторија у Madras-у* основана 1819 године; у Аустралији чувене су *опсерваторије у Sydney-у и Melbourne-у*, итд.

Ове многе опсерваторије у Енглеској итд. које су подизали држава, универзитети, општине и приватни људи, богато су потпомагане и оне су, такмичећи се радовима својим, учиниле те Енглеска данас заузима прво место међу свима народима у раду на Астрономији.

У Сједињеним Америчким државама чувене су *опсерваторије Harvad College-a* (у Cambridge-у), чувена са радова Bond-a, Peirce-a и др. даље, *опсерваторија Washington-ска* основана 1844 године која радовима својим такмичи се данас са много старијим европским опсерваторијама. Сем тога и у сједињеним државама америчким, исто као и у Великој Британији, постоје многе приватне опсерваторије: већих опсерваторија универзитетских има 11, а приватних људи 10. Од свију пак поменимо опсерваторију James-a Lick-a (у Калифорнији) која је подигнута завештањем његовим у суми од 3,500.000 динара.

Тако и Сједињене Државе Америчке, и ако су много доцније почеле са подизањем опсерваторија, данас не уступају својим богатим опсерваторијама, далеко чувених својих радова, осталим опсерваторијама.

Да се не задржавамо код опсерваторија Јужне Америке, међу којима су чувене Аргентинска, (у Cordoba-u), опсерваторија у Rio de Janeiro (у Бразилији), опсерваторија у

Lima-i (у Перу) итд. рецимо још неку реч о другим европским опсерваторијама.

Тако у Италији, готово поред сваког универзитета постоји опсерваторија (на броју 10 до 11), од којих нека је поменута Римска, Неапољска опсерваторија и она у Milan-у коју је Бошковић основао. — У Немачкој више је чувених опсерваторија које су Bencl, Peters и др. прославили. Нека су поменуте данашња Берлинска опсерваторија, под управом г. Förster-a, астро-физичка опсерваторија у Potsdam-у у Бону, Кенигсбергу, Кину, Гетингену, Лајпцигу, Минхену, Страсбургу итд. — У Аустрији поред осталих чувена је бечка опсерваторија чија је сама грађевина стала око 2,000.000 динара. — У Русији чувена је опсерваторија у Пулкови која је на царском добру подигнута и чија је грађевина стала око 2.000.000 динара. Поменимо и друге руске опсерваторије у Дорпату, Казану, Хелзингфорсу, Николајеву, Москви, Кијеву, Варшави итд.

Да не набрајамо остале европске опсерваторије (у Белгији, Швајцарској, Холандској, Шведској, Норвешкој, Шпанији, Португалској, Мађарској и Грчкој), ово што сам навео довољно показује како нема ниједне цивилизоване државе у којој нема астрономских опсерваторија. Број свију знатних опсерваторија велики је (преко 250) и на неке од њих потрошено је по неколико милијуна док су биле сграђене и снабдевене инструментима да би могле ривалисати осталим опсерваторијама. Друге су пак опсерваторије скромније и задовољавају се омањим зградама бавећи се практичним и мање високим питањима, остављајући велике радове срећнијим другима њиним. Приметимо да великоледне зграде опсерваторске само су лепи монументи, а никако не доприносе савршенству опсерваторије ако у њима нема добрих инструмената и згодног земљишта за посматрање; отуда је могуће и скромнијим опсерваторијама урадити прилично за Астрономију, само када је ревносних раденика, као што нам историја Астрономије сведочи.

Тако су астрономске опсерваторије заступљене у напредних народа, и оне се могу поделити према раду њином у групе. Једне опсерваторије имају за главни задатак испитивање положаја звезданих, који служе за откривање закона њихових на основу којих сазнају се везе између небесних тела. Посао мучан и неблагодаран, јер велики резултати из оваких посматрања не следују одмах. Други низ година потребан је да протече често пута, па тек да се из овакових радова определе велике истине светова васионских. С друге стране ове опсерваторије, испитујући положаје звездане и дајући тачне њине положаје на небу за свако доба, дају важну чињеницу у данашњем животу, а то је час (време), а с друге стране оне дају морнару средства за сигурно путовање његово, дају географу и геодети средства да тачно сниме и премере земљу нашу.

Друге пак опсерваторије имају за задатак да нас упознају са природом небесних тела, да нам покажу шта су она и у чему се састоји живот њихов, да нам покажу склоп појединих светова, целе васионе, да приберу градиво из којег се види јасно живот целе наше васионе и како се он развија, да нам покажу и све зависности наше земље са световима око ње, једном речи да шире знање човеково о свему што нам небо показује.

И поједини народи такмиче се ко ће већих плодова прибрати Астрономији подижући опсерваторије, снабдевајући их нужним и савршенијим средствима и потпомажући раденике на Астрономији.

Приликом извесних појава небесних (нпр. прелаза Венере преко сунца, помрачења сунца) напредне државе утркују се експедицијама својим која ће више и бољих раденика послати, снабдевене свима средствима, и лаворике однети.

Ту недавно међународни астрономски конгрес састао је се у Паришу, на који су се искупили представници Астрономије (француски, енглески и енглеских колонија, немачки, руски, холандски, сједињених држава, аустриски, шведски, дански, белгиски, италијански, шпански, швајцарски, португалски, бразилијански и аргентински), и који је, после великих успеха у астрономској фотографији, имао за задатак: да се договори како да се фотографија неба изврши, те да XIX век остави XX веку најдрагоценије наследство Астрономије које ће послужити будућим нараштајима за откриће многих тајана звезданих светова наше васионе.

Ово гајење Астрономије у напредних народа постала је права потреба развијеније

културе њине. У њој они виде на првом месту оно што у свакој науци треба видети. Они виде само истине научне, виде значај истих за племенито занимање духа човекова, виде светлост која води сигурно напретку. Они виде да је наука једна од најсигурнијих мотора прогреса, да је у њој најсолиднија будућност. Виде да наука доноси богатство, јер она гајена ради ње саме, неминовно доноси своје благотворне примене. Виде да наука шири свест, облагорођава срце човеково и крепи га у свима дужностима његовим.

За астрономију ово што рекох довољно је када је реч о важности и потреби њеној: поменути културни разлози први су и најважнији када она тражи средства за развијање. Практичне користи разлози су који стоје на другом месту. — Али и ови други разлози имају велику тежину у вази значаја Астрономије. За то ћу рећи још нешто у прилог важности Астрономије.

У ранијем говору већ су напоменуте практичне користи од Астрономије; ја ћу их овде у кратко да резумирам.

Кад са чисто утилитарног гледишта погледамо на Астрономију увидећемо јасно и њен важни положај међу примењеним наукама. Одређивањем лонгитуда и латитуда главних тачака глоба земљиног, Астрономија даје сигурне и неопходно потребне основе Геодезији и Географији. Геодетска премеравања не могу да се изврше тачно, какви су данашњи захтеви, без астрономских опсервација и брижљивог пажења астрономских метода. Колико је пак важно брижљиво премеравање земље за државу као и за науку, колико су важне тачне гографске карте обележићу само овим речима: да у свима напредним државама ове су потребе вешаствене и на њих се није жалило много трошити, толико су њихове практичне последице велике.

Сем овога, у данашњем комерсијалном свету тачно одређивање времена игра важну улогу у многим животним трансакцијама, као и у часовничкој индустрији развијеној најбоље онде где су јој на помоћи нарочите опсерваторије — као што су она у Безансон-у и она Швајцарска Neuchatel-у. Један уважени астроном енглески, г. Proctor, вели: цео систем трговине зависи од тачности са којом астрономи у Гринчу и другим државним опсерваторијама бележе привидна кретања звезда. А када се погледа какови многи и важни интереси зависе од комерсијалних односа између разних крајева, лако је увидети колико важан положај заузима Астрономија међу корисним наукама. А г. Loewy, чувени астроном француски поводом предлога о подизању Desançon-ке часовничке опсерваторије рекао је: „Треба једнако имати у виду да је француска велика поморска сила, и да јој са тога ваља осигурати сигурност пловљења свима средствима. Један од најважнијих елемената на којима се оснивају морнари у одређењу њиног пута то је тачно знање времена (часа). Овај елеменат добија се помоћу хронометара, и он ће бити природно у толико тачнији у колико је конструкција ових справа савршенија и њихов ход редовнији".

Даље са педагошког гледишта Астрономија је веома важна наука. Јер настава у школи ваља да обрати највећу пажњу на методе научне и практичне да би ученици стекли знање које ће их сигурно руководити кроз цео живот њихов у радовима њиним; због тога у настави Астрономији припада једно од првих места која су намењена наукама које са својих научних метода и великих истина доприносе највише дисциплинарном интелектуалном развијању.

И напослетку споменимо ово да је Астрономија извршивала и да ће извршивати још дуго свој неодољиви утицај на остале физичке и друге науке, као што су ове са њине стране доприносиле својим развијањем и развијању Астрономије. Развијање Геодезије напоредно је ишло са развијањем Астрономије. и све њезине методе посматрања и мерења, као и друге аналитичке методе данас су својина и Геодезије. Модерна физика, Метеорологија и друге науке такође су усвојиле потпунце све методе мерења и вођења рачуна о свима утицајима на резултат, како ових што произлазе од самог инструмента тако и оних што произлазе од прилика у којима се мерења врше — што се одавно због самог предмета Астрономије, практикује у Астрономији.

Ето такова је ова узвишена и лепа наука, која је отпочела своју каријеру још на пре 3000 година, која је кроз све време силно утицала на живот народа, која данас проповеда велике истине васионске, и којој, стојећи

још пред многим узвишеним проблемима небесним, подижу се богати храмови што причају величанственост васионе!

А како стоји са метеорологијом?

Ја сам рекао како је метеорологија дуго лутала по странпутицама и тражила средства и начине за испитивање њених врло компликованих појава. Њено право развијање датира од скора. С једне стране, немачки метеоролози, почев од Humboldt-а, много су урадили за Климатологију, једну грану Метеорологије, која има за задатак испитивање климата на земљи и истраживање узрока и зависности њихове; а с друге стране два велика импулса — један од године 1884. из Америке од Maury-а, оснивача научтиче метеорологије, а други од године 1844. из Француске од Levertier-а један од главних оснивача модерне метеорологије — учинили су те је метеорологија, благодарећи радовима Espy-а, Ferrel-а, Byus-Ballot-а, Mohn-а, Hoffmeyer-а, и др., дошла до правих метода испитивања, утврдила задатак свој, и упознавши тачно предмет свој постала међународна наука. И метеорологија има данас врло велико и веома важно поље испитивања истина. Она испитује разне климате, а тиме указује на ону суму природних богатстава која сваком од њих припада. Она испитује законе кретања атмосферских, и показује како време, сложен ефекат многих атмосферских појава, зависи од истих кретања и како се оно мења, и показује знаке по којима се ова мењања дају сазнати и употребљивати на прорицање олујина и у опште времена.

А за ово, она употребљује метеоролошке инструменте добро сравњене између се, да би један исти процес, једна иста величина били опредељени, измерени, једнаком јединицом мере. Па онда, на истоветан начин, у истоветна доба и у истоветним приликама она овако сравњеним инструментима опредељује, мери своје предмете, елементе метеоролошке и друге атмосферске појаве. А како су, као што је раније назначено, атмосферске појаве у разним местима на земљи зависне од много распрострањених атмосферских процеса, како је време сложена функција многих чинилаца метеоролошких, који се мењају услед великих и малих атмосферских кретања зависних од компликованих једновремених узрока на великом делу површине земљине; то метеорологија прибира градиво за истраживање закона ових великих и распрострањених процеса на што већем делу површине земљине. У тој циљи, као што и раније рекосмо, она тражи сарадњу свију цивилизованих народа и захтева да сваки према својој земљи принесе своја метеоролошка посматрања, своје радове, а употребљујући своју методу синоптичку — којом се једновремени атмосферски процеси у свима особеностима њиним дају испитивати и пратити им трансформације у свима фазама, као и последице њихове у разним местима над којима се они одигравају — она сазнаје законе ових атмосферских процеса, и законе времена.

На тај начин Метеорологија данас испитује и решава своје климатолошке проблеме; на тај начин она испитује и решава законе општих атмосферских кретања и вихора атмосферских; на тај начин она прикупља градиво које у примењеној Метеорологији налази великих практичних примена: на тај начин Метеорологија је заузела данас важно место међу осталим физичким наукама.

И оваква Матеорологија данас је заступљена и гајена готово у свима државама напредним.

Тако у сједињеним Северо-Америчким државама, где је она најбоље развијена, постоји централни метеоролошки биро у Washington-у, са осам одељења основан 1870 год., којем је главни задатак да предвиђа време и прибира материјал за Климатологију и науку Метеорологију. У тој циљи има, према званичном извештају од 1883, 144 потпуних метеоролошких стација, снабдевених свима метеоролошким инструментима у којима се за циљи предвиђања времена посматра једновремено у 7 с. пре п. 3 с. по п. и 11 с. у вече средњег вашингтонског времена. Сем тога ове стације посматрају у циљи климатологије четир пута дневно.

Служба метеоролошка у Washington-у толико је усавршана да данас њихова предсказивања времена, која су доста детаљна што није случај са европским, иду на 36 сата у напред и оправдавају се тачно 83 пута на 100.

(Свршиће се)

ПРЕМЕШТАЈИ НАСТАВНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

У ПОЧЕТКУ

1887-88. школске године

У „Просветном Гласнику“ штампани су до сад више пута подаци о премештајима наставника основних школа. Из тих података видело се, да је премештених по потреби било свагда више од оних, који су премештени по својој молби.

И број молбеница за премештај увећава се знатно. Тако молило је за премештај

НА КРАЈУ ШКОЛСКЕ ГОД.	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1886—87. . .	235	179	414
1885—86. . .	158	112	270
1884—85. . .	136	76	212
1883—84. . .	179	104	283

У свима основним школама радило је

ДО КРАЈА ШКОЛСКЕ ГОД.	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1886—87. . .	689	459	1148
1885—86. . .	603	345	948
1884—85. . .	612	311	923
1883—84. . .	648	274	922

Према томе молило је за премештај

НА КРАЈУ ШКОЛСКЕ ГОД.	О Д УЧИТЕЉА	С Т О УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1886—87. .	34·11	39·00	36·06
1885—86. .	26·53	32·46	28·48
1884—85. .	22·22	24·44	22·97
1883—84. .	27·62	37·96	30·69

На сто учитеља који су молили за премештај, долазило је таких учитељица у години

1887.	114
1886.	122
1885.	110
1884.	137

У све четири године било је дакле релативно учитељица више него ли учитеља, који су молили за премештај.

Кад поредимо 1884. годину са 1887. годином, онда излази, да је на сто молбеница у првој години долазило молбеница у години 1887.

од учитеља	123
„ учитељица . . .	103
„ наставника у опште	**118**

У молбеницама за премештај обично тражи се по једно место; али има доста и таких у којима је означено више места.

У 1887. год. износио је број наставника, који су у својим молбеницама означили

МЕСТА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	СВЕГА
једно	143	98	241
два	45	22	67
три	24	30	54
четири	14	14	28
пет	6	10	16
шест	2	2	4
седам	1	2	3
тринаест . .	—	1	1

Од стотине тражило је премештај

У МЕСТА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
једно . .	60·85	54·75	58·21
два . . .	19·15	12·29	16·18
три . . .	10·21	16·76	13·04
четири . .	5·96	7·82	6·77
пет . . .	2·55	5·59	3·86
шест . .	0·85	1·12	0·97
седам . .	0·43	1·12	0·73
тринаест .	—	0·55	0·24
Свега . .	**100·00**	**10·000**	**10·000**

Кад проценат наставника, који су тражили у својим молбама једно место или највише два места, поредимо са осталим процентима, онда имамо оне односне размере и то:

за учитеље као	100 : 25
за учитељице „	100 : 49
у опште „	**100 : 34**

Учитељица дакле, које су у својим молбеницама означиле више од два места, било је још један пут толико колико учитеља.

Године 1885. означило је у својим молбеницама

МЕСТА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
једно . . .	61	39	100
два	38	13	51
три	19	9	28
четири . . .	13	7	20
пет	1	3	4
шест . . .	2	2	4
девет . . .	1	2	3
једанаест . .	1	1	2

Од стотине тражило је премештај

У МЕСТА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
једно . .	44·84	51·32	47·17
два . . .	27·94	17·11	24·05
три . . .	13·97	11·84	13·21
четири . .	9·56	9·21	9·43
пет . . .	0·74	3·95	1·89
шест . . .	1·47	2·63	1·89
девет . .	0·74	2·63	1·42
једанаест .	0·74	1·31	0·94
Свега . .	**100·00**	**100·00**	**100·00**

У овој години односа размера између наставника који су тражили највише до два места и оних, који су тражили више од два места, била је за

учитеље као 100 : 37
учитељице „ 100 : 46
у опште „ 100 : 40

Кад у овом погледу поредимо учитеље с учитељицама, онда налазимо, да је на сто учитеља долазило учитељица, које су у својим молбеницама за премештај навели

	У ГОДИНИ			
	1887.	1886.	1885.	1884.
1—2 места . .	84	96	94	96
више од 2 места	165	109	116	111

Из овог поређења види се, да је у све четири године учитељица, које су у својим молбеницама за премештај навеле више од два места, било више него ли учитеља.

У следећем прегледу изложили смо поименце сва места која су тражена, и од колико су наставника тражена.

ПРЕМЕШТАЈ ЈЕ ТРАЖИЛО У МЕСТО	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Азања	1	1	2
Александровац	3	1	4
Алексинац	4	9	13
Алексиначки округ	1	—	1
Аранђеловац	2	5	7
Ариље	1	—	1
Багрдан	—	2	2
Бајина Башта	1	—	1
Бања алексиначка	—	1	1
Бањани, рудничкн округ	1	—	1
Варошевац	—	1	1
Баточина	2	1	3
Бачина	1	1	2
Бела Река Горња	1	—	1
Белотић, мачвански	1	—	1
Белушић	—	1	1
Београд	32	49	81
Београдски округ	—	1	1
Богатић	2	1	3
Боговађа	2	—	2
Божевац	1	1	2
Бољевац	2	1	3
Бољковци	1	—	1
Борач	1	—	1
Бранковина	1	—	1
Брђани	3	1	4
Брза Паланка	1	1	2
Брзан	1	—	1
Брзоход	—	1	1
Буковик	1	—	1
Бунуша	1	—	1
Ваљево	14	6	20
Ваљевски округ	4	—	4
Варварин	1	1	2
Варош и варошицу	3	9	12
Васиљ	1	—	1
Венчани	1	—	1
Видово доње	1	—	1
Витошевац	1	—	1
Власотинци	1	—	1
Волујак	1	—	1
Вошановац	9	1	10
Врања	—	1	1
Врањска	3	2	5
Врело	2	—	2
Врњци	—	2	2
Голубац	1	—	1
Градашница	10	9	19
Градиште Велико	1	4	5
Грочка	1	—	1
Двориште, ћупријски округ	1	—	1
Деспотовац			

ПРЕМЕШТАЈ ЈЕ ТРАЖИЛО У МЕСТО	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Добриња	1	—	1
Добрић	1	—	1
Дренова Велика	1	1	2
Дреновац	2	—	2
Дубравица	1	1	2
Жабари, крагујевачки округ	1	—	1
Жагубица	—	1	1
Заблаћ	1	—	1
Забојница	1	—	1
Забреж	1	1	2
Зајечар	5	5	10
Закута	1	—	1
Звездан	1	—	1
Змијњак	1	—	1
Извор, пиротски округ	1	—	1
Лагњило	1	—	1
Лагодина	6	20	26
Лагодински округ	1	—	1
Јаловик	3	—	3
Јарменовци	1	—	1
Јасеница	2	1	3
Јасика	2	2	4
Јежевица	1	—	1
Јовац	—	2	2
Каменица, шабачки округ	2	—	2
Каона, шабачки округ	1	—	1
Каран	2	—	2
Кисељево	1	—	1
Клење, пожаревачки округ	1	—	1
Кличевац	—	1	1
Књажевац	2	2	4
Кобишница	5	—	5
Колари	1	—	1
Косјерић	1	—	1
Крагујевац	19	36	55
Краљево	5	2	7
Кремна	2	—	2
Кривија	1	—	1
Криви Вир	1	—	1
Крена Мала	2	—	2
Крушац	—	1	1
Крушевац	12	9	21
Крушевачки округ	1	—	1
Кримари	1	—	1
Кушиљево	1	—	1
Лапово	1	5	6
Лебане	1	—	1
Лесковац	8	6	14
Ливадица	1	—	1
Малошиште	2	—	2
Манојлица	1	—	1
Мачвански срез	1	—	1

ПРЕМЕШТАЈ ЈЕ ТРАЖИЛО У МЕСТО	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Мачкот	1	—	1
Медвеђа, крушевачки округ	3	1	4
Медвеђа, ћупријски округ	1	—	1
Меховине	1	—	1
Милановац Горњи	7	4	11
Милутовац	1	—	1
Миоковци	1	—	1
Мирајево	1	—	1
Михаиловац, крајински округ	1	—	1
Младеновац	2	—	2
Мозгово	1	—	1
Мојсиње	1	—	1
Мокри Луг	1	—	1
Моравски срез	2	—	2
Мрчајевци	1	—	1
Накучани	1	—	1
Наталинци	4	—	4
Неготин	8	5	13
Ниш	13	22	35
Нишки округ	1	—	1
Обреж	—	1	1
Обреновац	3	5	8
Оструживица	—	1	1
Охрид	2	—	2
Паланка	1	7	8
Параћин	9	15	24
Параћински срез †	1	—	1
Парцани	1	—	1
Пауне	2	—	2
Петница	1	—	1
Петровац	2	1	3
Печењевац	1	—	1
Пирот	5	5	10
Плана	1	—	1
Плана Велика, смедер. окр.	1	1	2
Планиница	2	—	2
Подрински округ	2	—	2
Пожаревац	15	22	37
Пожаревачки округ	2	—	2
Пожега	1	—	1
Пољана	—	1	1
Пољна	1	—	1
Поповица	1	—	1
Поточац	—	1	1
Пећута	—	1	1
Предејане	1	—	1
Прокупље	—	1	1
Рабровац	1	—	1
Ражањ	1	—	1
Рамаћа	—	1	1
Рановац	1	—	1
Ратари	1	—	1

ПРЕМЕШТАЈ ЈЕ ТРАЖИЛО У МЕСТО	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Р	1	1	2
Рековац	1	1	2
Ресник	—	1	1
Рибница	1	—	1
Рогачица	1	—	1
Салаш	1	—	1
Стилајанац	5	6	11
Селевац	1	—	1
Сење	1	—	1
Сеча Река	1	—	1
Сикирица	1	1	2
Сиколе	1	—	1
Синић	1	—	1
Скобаљ	1	—	1
Слепчевић	1	—	1
Смедерево	13	20	33
Сумраковац	1	—	1
Средњево	1	—	1
Сремчица	—	1	1
Сталаћ, крушевачки округ	1	—	1
Стопања	1	—	1
Сумраковац	1	—	1
Тешица	1	—	1
Топола	1	1	2
Топчидер	—	6	6
Трнавци	1	—	1
Трновча	1	—	1
Трњани, крајински округ	2	—	2
Трстеник	7	1	8
Турековац	1	—	1
Ћуприја	1	8	9
Ћупријски округ	1	—	1
Уб	1	1	2
Ужице	10	4	14
Ужички округ	1	—	1
Уровица	1	—	1
Цветановац	1	—	1
Церовац	1	—	1
Црквенац	1	—	1
Чрнић Мали	1	2	3
Чајетина	1	—	1
Чачак	10	4	14
Чукојевац	1	—	1
Чумић	1	—	1
Шабац	9	14	23
Шабачки округ	2	—	2
Шапине	—	1	1
Шаторња	2	—	2
Шошик	—	2	2
Штитар	2	2	4
Џеп	1	—	1
Свега	**446**	**382**	**828**

Из овог прегледа види се, да је тражено:

окружних места	20
варошица	33
села	140
неодређених вароши	14
Свега места	**207**

Како је било у претходне три године, види се из следећих података. Тражило је

	У ГОДИНИ 1886.	1885.	1884.
окружних вароши	20	21	20
варошица	35	32	33
села	90	87	106
неодређених места	9	6	10
Свега места	**154**	**146**	**169**

Према томе износио је проценат

	У ГОДИНИ 1887.	1886.	1885.	1884
окружних вароши	9·66	12·99	14·38	11·83
варошица	15·94	22·73	21·92	19·53
села	67·64	58·44	59·59	62·72
неодређених места	6·76	5·84	4·11	5·92
у опште	**100·00**	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Проценат варошких места био је највећи у 1885, а најмањи у 1887. години. Кад тај проценат поредимо с процентом сеоских и неодређених места, онда налази, да је на сто варошких места долазило ових других у години

1887.	291
1886.	180
1885.	175
1884.	219

Највише наставника тражило је премештај у Београд, и то: 32 учитеља, 49 учитељица и свега 81 наставник.

Од осталих окружних вароши тражило је:

	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Крагујевац	19	36	55
Пожаревац	15	22	37
Ниш	13	22	35
Смедерево	13	20	33
Јагодину	6	20	26
Шабац	9	14	23
Крушевац	12	9	21
Ваљево	14	6	20
Ужице	10	4	14
Чачак	10	4	14

Неготин	8	5	13
Алексинац . . .	4	9	13
Милановац горњи	7	4	11
Зајечар	5	5	10
Пирот	5	5	10
Врању	9	1	10
Ћуприју	1	8	9
Крижевац . . .	2	2	4
Прокупље . . .	—	1	1

Варош Лозницу и ове године није нико тражио.

Премештај у окружну варош тражило је

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887. . . .	194	246	440
1886. . . .	159	192	351
1885. . . .	155	150	305
1884. . . .	112	128	240

Према томе тражило је премештај у једну окружну варош просечно

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887. . . .	9·7	12·3	22·0
1886. . . .	7·9	9·6	17·5
1885. . . .	7·4	7·1	14·5
1884. . . .	5·6	6·4	12·0

У 1887. год. био је дакле број наставника који су просечно тражили премештај у коју окружну варош, већи за 83 процената од оног у 1884. години

Од варошица тражило је

	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Параћин	9	15	24
Велико Градиште.	10	9	19
Лесковац . . .	8	6	14
Свилајнац . . .	5	6	11
Обреновац . . .	3	5	8
Паланку . . .	1	7	8
Трстеник . . .	7	1	8
Краљево . . .	5	2	7
Ариље	2	5	7
Гроцку	1	4	5
Александровац .	3	1	4
Наталинце . .	4	—	4
Бању	2	1	3
Баточину . . .	2	1	3
Петровац . . .	2	1	3

Од осталих осамнаест варошица, тражено их је *осам* по два пута, а *десет* само по један пут

Све варошице у опште тражило је

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887.	77	76	153
1886.	76	77	153
1885.	63	41	104
1884.	68	37	105

Просечно тражило је премештај у једну варошицу

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887.	2·3	2·3	4·6
1886.	2·1	2·1	4·2
1885.	2·0	1·3	3·3
1884.	2·1	1.1	3·2

И овде дакле видимо, да је број наставника који су просечно тражили премештај у коју варошицу, био већи у 1887. години него ли у год. 1884., али само за 44 процената.

Кад окружне вароши и варошице уједно спојимо, онда излази да су сва та варошка места тражена

У ГОДИНИ:	ОД УЧИТЕЉА	ОД УЧИТЕЉИЦА	ОД НАСТАВНИКА
1887. .	271	322	593
1886. .	235	269	504
1885. .	218	191	409
1884. .	180	165	345

Кад ове бројеве поделимо с бројем тражених места, ми налазимо да је једно варошко место у опште тражено просечно

У ГОДИНИ:	ОД УЧИТЕЉА	ОД УЧИТЕЉИЦА	ОД НАСТАВНИКА
1887. . .	5·1	6·1	11·2
1886. . .	4·2	4·8	9·0
1885. . .	4·1	3·6	7·7
1884. . .	3·4	3·1	6·5

Кад 1887. годину поредимо с годином 1884. онда излази, да је просечни број наставника у 1887. години био већи него ли у год. 1884., и то:

Код учитеља за . . . 50 процената
„ учитељица за . . 97 „
„ **наставника у опште 72** „

Од осталих места, сеоских и неозначених, тражено је

У ГОДИНИ:	СВЕГА	ОД УЧИТЕЉА	ОД УЧИТЕЉИЦА	ОД НАСТАВНИКА
1887. .	154	175	60	235
1886. .	99	100	17	117
1885. .	93	141	15	156
1884. .	116	132	20	152

Према томе тражено је једно такво место просечно

У ГОДИНИ:	ОД УЧИТЕЉА	ОД УЧИТЕЉИЦА	ОД НАСТАВНИКА
1887. . .	1·1	0·4	1·5
1886. . .	1·0	0·2	1·3
1885. . .	1·5	0·2	1·7
1884. . .	1·1	0·2	1·3

Из свега до сад наведеног види се, да је било места у које је тражен премештај,

У ГОДИНИ:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
1887.	53	154	207
1886.	55	99	154
1885.	53	93	146
1884.	53	116	169

Сва ова места у опште тражило је

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887.	446	382	828
1886.	341	294	635
1885.	359	206	565
1884.	312	185	497

Просечно тражено је једно место

У ГОДИНИ:	ОД УЧИТЕЉА	ОД УЧИТЕЉИЦА	ОД НАСТАВНИКА
1887. . .	2·2	1·8	4·0
1886. . .	2·2	1·9	4·1
1885. . .	2·5	1·4	3·9
1884. . .	1·8	1·1	2·9

Према томе просечни број наставника, који су тражили једно место у опште, био је у 1887. години већи од оног у години 1884., и то

код учитеља за . . .	22·2	процената
„ учитељица за . .	63·6	„
„ у опште „ . . .	**37·9**	„

Просечни број наставника, који су тражили премештај у једно место

ИЗНОСИО ЈЕ	ВАРОШКО	СЕОСКО
1887. год.	11·2	1·5
1886. „	9·0	1·3
1885. „	7·7	1·7
1884. „	6·5	1·3

Кад ове бројеве међу собом поредимо, ми налазимо, да је на сто наставника, који су тражили премештај у коју варош или варошицу, долазило оних који су тражили премештај у село, и то:

1887. години	13
1886. „	14
1885. „	22
1884. „	20

Кад саставимо, сва тражена места, према томе, колико је пута или од колико наставника које место тражено, онда излази, да је било места,

КОЈА СУ ТРАЖЕНА ОД:	ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА	У ОПШТЕ
једног лица . .	1	10	112	123
два „ . .	—	7	29	36
три „ . .	—	3	4	7
четири „ . .	1	2	5	8
пет „ . .	—	1	2	3
шест „ . .	—	—	2	2
седам „ . .	—	2	—	2
осам „ . .	—	3	—	3
девет „ . .	1	—	—	1
десет „ . .	3	—	—	3
једанаест лица .	1	1	—	2
тринаест „ .	2	1	—	3
четрнаест „ .	2	1	—	3
деветнаест „ .	—	1	—	1
двадесет „ .	1	—	—	1
до двадесет пет л.	2	1	—	3
преко 25 лица .	6	—	—	6
Свега . . .	**20**	**33**	**154**	**207**

Према томе износио је проценат места

КОЈА СУ ТРАЖЕНА	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
од једног лица . .	20·75	72·73	59·42
од 2—5 „ . .	26·42	25·97	26·09
од више него 5 л. .	52·83	1·30	14·49

Премештаја било је у опште 614, и то на 1148 наставника.

По својој молби премештено је

	СВЕГА	ОД СТО МОЛИЛАЦА
учитеља	158	67·25
учитељица	110	61·45
наставника . . .	**268**	**64·73**

У претходеће три године износио је проценат премештених по молби наставника, и то:

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	У ОПШТЕ
1886. . . .	45·57	63·39	52·96
1885. . . .	60·29	55·26	58·49
1884. . . .	56·42	44·23	51·94

Односна размера између ових процената била је у години

1887. . . .	као 100 : 91
1886. . . .	„ 100 : 139
1885. . . .	„ 100 : 92
1884. . . .	„ 100 : 78

Из сваког округа на по се премештено је по својој молби, и то:

из округа:	учитеља	учитељица	наставника
Алексиначког . . .	7	3	10
Београдског . .	8	6	14
Ваљевског	11	1	12
Врањског	3	2	5
Јагодинског . . .	6	2	8
Књажевачког . .	1	3	4
Крагујевачког . .	12	8	20
Крајинског . . .	9	5	14
Крушевачког . . .	5	4	9
Нишког	4	7	11
Пиротског	13	4	17
Подрињског	5	2	7
Пожаревачког . .	22	27	49
Рудничког . . .	3	—	3
Смедеревског . . .	15	9	24
Топличког . . .	7	1	8
Ћупријског	4	6	10
Ужичког	5	3	8
Црноречког . . .	7	4	11
Чачанског	5	1	6
Шабачког	6	5	11
Из вар. Београда .	—	7	7

(Свршиће се)

ПРИЛОГ ГЕОГРАФИЈСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ НАШОЈ

од

Ј. ЦВИЈИЋА

(Свршетак)

Ваљада за то што та реч има и иначе много значења, и што је у таквој блиској вези са венцем и повијарцем, и као географијски термин различно је употребљавана. Или је идентификована са венцем[1]) или са падином[2]) или су је у разним значењима употребљавали исти писци[3]). Видели смо да се разликује од била, ма да се, кад је непосредан ограпак падина с њим сучељава; разликује се и од падина, јер је самостална, индивидуалисана и ако је њихов део. Она има правац попречан и укоске на планину; њом воде путеви из села на венац. За овакве ограпке кажу увек да су косе, а негде имају и засебна имена. Тако од Влашића једна таква коса слази у Сипуљу, и зову је Вилина Коса. Од Цера се одвајају много таквих коса Милини и Текеришу. Од Иверка се пружају речице Лешници: Дуга, Кратка, Цајачка Коса итд. Таквих коса има и Рамаћа. Али ћемо их најбоље објаснити на Гучеву. Оно је по разграни проста планина: нема повијараца и већих ограпака, који би се од њега одвајали и давали му изглед јако разгранате планине, али је богато краћим косама, те је широко и пространо. Оно је и класичан пример за ограпке те врсте. Било његово, састављено из кречног пешчара, иде висовима Чотом и Камом, којима се завршује на Дрини, па даље Висом, Црним Врхом, Орловицом и Кулиштем. Иза Кулишта се било снизи и претани, као да се ојело, па се онда

[1]) Карић у земљопису и топском и физичком.

[2]) Мишковић у математичкој и физичкој географији.

[3]) Код г. Миличевића, који је и овде унео нових и лепих термина, коси, као и још неким, није одређен онсег значења. Она је најчешће употребљена у смислу повијарца и била; „Венчац и Букуља су висови на *коси*, која се од Рудника дала на север". Татарна има своју *косу*. Али има и право значење. Говорећи о границама ваљевског округа вели да се диже „Влашићевих коса". Има још потврда, нарочито у „Кнежевини Србији" за сва ова значења.

раздроби у краће огранке, које зову *Борињским Косама*. У северо-зап. делу, до Дрине, било се проширило и распрело у много коса, од којих су најважније: Градац (где је Ковиљкин град), Пањик или Голо Брдо, Стража, Кличевац, Циновита страна и Грабовица. Оне све стоје у вези једна с другом и са венцем гучевским, и испуњују простор између Штире и Дрине. Нигде се не пружају даље од 2—3 km од венца гучевског, а њихова интимна веза са венцем јасна је на први поглед. — Од Белаве се одвајају и слазе Нишави Будим дел и Дебели дел. Од Мипора се пружају Височици делови: Белан и Дебели дел.

Од ових коса преузела су име и брда онижа, са падинама благим и положитим; она могу бити осамљена, али су најчешће у вези и врло слична огранцима планинским, које смо описали, те и њих зову *косама*. Отуда косе по Шумадији.

Коса, дакле, означава два облика земљишта, тако, да и поред сличности међу њима, и поред тога што термин има смисла и у једном и у другом облику, морамо га у терминологији задржати само за прве објекте, јер немамо другога имена за такве огранке као што су косе. За објекте друге врсте, брда, имамо већ термин, те нам је назив коса за њих непотребан. Он се може, и за њих, употребљавати у оном случају, кад хоћемо боље да карактеришемо земљиште шумадијско, где се такви облици рељефа најчешће јављају, и где су они заиста врло о ични народни термини.

Повијарац. — Понајтеже га је тачно дефинисати и одвојити од ланца. Тај се термин и ређе чује, а и кад се чује не може се тачно сазнати на шта се односи. У овим појмовима ширим, од веће генерализације, с којима народ нема сваки час посла, он нема тачних и пречишћених појмова. Обухватање целине преко извесне границе остаје изван круга његова. То је готово свуда аксиома, па се и овде потврђује. Можда би се могле изузети само целине, које се, као такве, намећу. Код народа нашег изоштрен је дух у финесама; он може да разликује и одваја предмете, које је тешко и стручном раднику издвојити, али ако су то шире и пространије ствари и ако *међу њима* има деликатних варијација, и његова се моћ апстраховања и разликовања поремећује и народ ту нема пречишћених појмова. Чини ми се да је тапав случај са овим термином орографским. У томе ме још више утврђује лабилност у употреби те речи код г. Миљићевића. Ради детерминације њене и ради тога да бисмо јој свели употребу у истинске међе ваља прибећи и анализи појмова око ње да бисмо јој одредили право значење.

Код г. Миљићевића, који је тај термин повијарац први унео у књижевност као термин географијски, различно је употребљен. Или у смислу венца и ланца. „С Рудника се пружају четири главна планинска *венца или повијарца.*“ „*Повијарац косе*“ иде од Горњега града преко Авале, Космаја, Букуље, Венчаца, Рудника, Сувобора, Маљена, Медведника, па чак на Поникве и Шарган“. Али узима као повијарац и онај низ брегова, који је од Рудника пошао на север и од којих су важнији: Космај, Вис, Ковиона, Авала, Торлак, Вишњичко брдо и Горњи град. Овако и треба схватити повијарац. Да наведемо још неколике примере да бисмо потврдили употребу повијарца у овом смислу код г. Миљићевића. Видојевицу и онај низ брегова до ње, што су се одвојили од Цера и упутили Дрини, зову повијарцем од Цера (Јадранска Лешница). Ти висови иду од Цера овим редом: Бељевина, Липе, Парлог, М. и В. Видојевица. Сви су описки. Највиша је В. Видојевица, која не прелази ни географску дефиницију брега (висока 444 m). Од ланца планинског, који је обухватио с леве стране долину јадранску и који почиње Гучевом, а завршује се Медведником, одвајају се неко-

лики повијарци, који се завршују или на Дрини или на притокама њеним. Они нису тако изоловани, као пређашњи, нити се могу да виде одмах, јер је и тај ланац и његови делови врло заплетен, али су за то интересантнији. Од Биљега и Костајничког виса извија се повијарац на којем су: Жижак, Столице, Лисина, Перина, Бобије. Целокупан изглед његов: таласаста брда, која се повијају и снижују поступно, док им једна коса не допре до Штире.

Од Борање одваја се повијарац, који се рачва на двоје. На једном су краку Бабије и Влашке ливе, а завршује се на Дрини, на другоме Црвена Јабука, Батве и Цин М. и В. Оваквом схватању у неколико одговара и дефиниција код г. Карића: „кад се од планине одвоји онижи ланац и повије јаче у страну, онда се он зове планинска грана или повијарац“.

Према овоме повијарац је најближи коси, али се ипак од ње разликује. Коса је краћа од повијарца; њена је веза са осовином планинском много интимнија; повијарац је дужи, има више самосталности и има на себи врхове и превоје, свој венац и падине, као и главни масив. Од ланца[1]) се разликује што у њему нису планине скопчане, није онако дугачак и широк и нема својих већих огранака, осем изданака (коса). Још је мање потребно разликовати венац од повијарца. Венац је део планине, где се падине стичу; он нема значења као ланац и повијарац, јер се њима обухватају цели масиви, венцем само један део на масиву. Повијарац је, дакле, *огранак* или, врло згодно, *планинска грана*, која се одваја или од *чвора* или од *ланца* или од *планине*; у њему су скопчане узвишице мање и ниже, никад гломазне планине, за то је таласаст, поужи, а може се и далеко пружати. Завршује се свакад или у равници или на обали какве реке, и то обично чотом. (Калемеђански чот и Чот у Подрињу).

Долине[1]). — Према величини и положају разликују се двојаке долине: међу планинама и између коса планинских. Прве су *корутине* или *котлине* и *котари*, а друге дубодолине, где узимамо *проломе, жљебине, коритишта, увале* и *лáке*. Оне прве, са оропластичког гледишта, дају засебан карактер пределима и групама планинским, ове друге, према својем различном створу и облику, дају индивидуалност појединим планинама. Са хидрографијског гледишта прве представљају главне токове вода и примају воду из дубодолина, друге су представници споредних токова и одашиљу воду првима. Ако их згодно упоредимо прве изгледају као сизерени, друге као вазали.

Корутине. — Међу планинама налазе се простране удолине, кроз које тече река, и које, осем својег најнижег дела, нису глатка раван, већ испуњене косама, бреговима и брежуљцима. Оне су дуже но што су широке и на једном су крају отворене. За њих су употребљавани различни називи: *корито, кадлица, басен, котлина* и *поље*[2]). За такве удолине г. Милићевић има лепу реч *корутина*, коју је чуо од људи у Буковику[3]). Такве су корутине: Заплање, између Крушевице, Суве Планине, Бабичко-јашуњске планине и Селичевице, Хомоље, Лужница, Пољаница, нишавска корутина, која је предвојена на два дела сићевском клисуром итд.

Рихтхофен је такве долине одредио и са гледишта физичке географије и уврстио у ред

[1]) Ланац је преведен термин (kette, chaine), али је згодан, јер представља континуалност, целину, као што и ланац, узет целокупно, то представља, а делимице састоји се из индивидуалисаних делова. Међу тим деловима мора бити планина, а може бити и мањих узвишица.

[1]) У књижевности нашој задобили су право грађанства два термина згодно направљена, који означавају или велика уголегнућа континентална или целе групе планинске, и који дају главне црте рељефу континенталном. То су *низије* и *висије*.

[2]) У западним нашим крајевима зову их *ублима*, а у Македонији *кадлицима* (од кадлик).

[3]) Немци имају за њих термине: Mulde и Becken (Рихтхофен).

тектонских или самосталних долина. Њима су први поводи и главни чиниоци биле измене у тектоници земљиној, које измене стоје у вези са орогенским силама, а спољни утицаји дејствовали су на њих доцније и дали им дефинитиван облик. У овоме се оне и разликују по стварању од дубодолина, код којих је претежније било механичко дејство воде.

Према подацима геологијским, које ћемо изнети, у ред Рихтхофенових тектонских долина спадају и наше корутине.

Кроз Заплање протиче Кутина, притока Нишавина; по обалама њеним констатоване су дилувијалне терасе[1]). То је знак да је Кутина корито издубила и спустила га на ниже. — Корутина нишавска показује јасне трагове ерозивнога дејства. Око Пирота има тераса од дилувијалних наноса: песка, шљунка и облутака или салутака, који се наносе ослањају на падине кречњачких, неокомских брда пиротских. Они се особито лепо виде око Прчевца. На 63,68^{km}, пред Станичењем, изнад глинца и еруптивне стене, (долерита), налази се дилувијални шљунак нишавски у виду тераса. На 59,30^{km} разазнаје се разговетно корито потока, који је утицао у Нишаву и који је сада над њом сувише високо, и ако се узме у рачун над. Ово сведочи да је корито Нишавино било некад на већој висини но што је данас, па га вода дубила и стварала долину, а напос јој заостајао. Разуме се да су први узрок стварању ове долине биле дислокације, услед којих су се или издигла околна брда и планине: Нишор, Басара, Видлич, Белава и т. д., а створио се негатив, нишавска долина, према овоме позитиву; или су се образовали у земљишту преломи и пукотине, услед којих су се улегнуле партије земљишта, које данас граде пиротску корутину. Једно или друго морало је бити, јер се трагови ерозије и наноси речни не налазе на већим висинама да би се постанак корутине могао свести једино на дејство воде, али које, ствар је детаљнијег геотоктинског расматрања.

Термин корутина ограничен је само на веће долине наших нових крајева, али је згодан за све веће долине, које су тектонскога порекла, па би га вредило усвојити и ако не би свуда одговарао народном разумевању[1]).

Дубодолине. — Оне се, као што смо навестили, налазе између коса планинских, и створене су поглавито механичким дејством воде, па да је било и других, секундарних утицаја. Оне се, управо, јављају као резултанта трију саставница: снаге водине, која тежи да дуби вертикално, отпора стена и камења, чија је тврдоћа различна, па се неједнако противе сили водиној, и, на послетку, структурних односа и пукотина, које већ у земљишту постоје. Према месним разликама ових чиниоца и облик долина испадао је различан, те је код њих најмање једноликости у облику и структури. За то су и имена већине њих локална или бар ограничена на мање крајеве. Код нас разликују.

Проломе (Гучево),[2]) дубодолине, велике и дубоке дупце, са врло стрмним и окомитим странама. Они су облика пукотине или процепа, те изгледа да се планина пломила, расцепила на томе месту, тако је механички рад воде био силан, јер је имао подесан терен и згодне нападне тачке. Пролом је шири у крају, који је ближи билу, а даље се косе приближују, те остаје места само за јаруту, којом поток тече. Из врха пролома обично

[1]) J. Жујовић: Geologische Uebersicht des Königreiches Serbiens p. 45.

[1]) Према далматинском предеоном имену *Котарима*, који се налазе међу јадранским морем, планином Биковом и реком Крком, имали бисмо у њима термин ширега и пространијега обима од корутине.

[2]) Г. Милићевић у Кнежевини Србији каже да су Пролом, Кам и Орловача највећи врхови на Гучеву. Пролом као врх не постоји; оно што г. Милићевић назива Проломом најлепши је пример дубодолине, облика процепа. Изнад Пролома је, збиља, највећи врх гучевски, којега зову *Висом*.

бије извор, а проломом тече поток, јер је ту склоп, у који се слива вода са венца и коса. Обликом својим проломи подсећају на пиринејске дубодолине, које тамо зову *clot*, и о којима се држи да су их јунаци мачем расцепили.

Коритиште, под Плешем, велика дубодолина коритастог или валовастог облика, отвором окренута и нагнута према Нишави. Оно нема учвршћене и одређене јаруге, па зато и вода јури њиме само кад пљусне киша или се снег отопи.

Коритиште је по облику врло слично са *жљебинама*, како зову једну дубодолину у Д. Каменици (књажевачки округ), која је такође валовастог облика, а отвором и нагибом управљена ка Коренцу. Она је испуњена думачама и урвинама, а апсолутна јој висина износи око 670 m. И материјал, из којега се жљебине састоје, исте је: глинац, мергл и пешчар, те су целе изривене и испретуране[1]).

У коритишту и жљебинама вода и сада, за време киша и отопљавања снега, врши на све стране своје еродивно дејство, јер потоци у њима немају сталног корита, док у проломима вода тече само дном и нема толиког еродивног утицаја. У проломима је вода извршила свој најважнији задатак, ма да и сада ради, у коритишту и жљебинама она баш сад у велико подлокака слојеве, сурвава их и односи.

Код нас су ређе, али су честе у Црној Гори долине, које зову *увалама* или *валама* (Конавље), и које међу собом немају никакве везе: ниједне долине, ниједнога дубљега превоја да би се могло прећи из једне у другу. Оне су истога, овалнога облика са пиринејским долинама, које тамо зову *oules*, а сличне су са јурским cirque-овима[1]).

У Црној Гори постоји (Вук у Рјечнику) и термин *лака*, продо или раздоље, мање утолегнуто.

И за *равни* или *равнице*, према њиховој одећи и особинама, имамо различна имена. Тако поред *ледина* или *рудина*[2]) имамо *вриштине*, ако су обрасле вриском (Calunna vulgaris). На т. зв. хрватској височини, а нарочито око Лике, има просторија, релативних равница, вриском обраслих. Код нас их има у подринском округу (Мала Трешница), али у много мањем размеру, јер највећи простор, који запремају, износи 3—4 хектара. *Степе*, ако су обрасле граминесама и списким дикотиледонима. *Пешчаре, аустаре, пустиње, пусте*, ако су обрасле песком, безводне, монотоне и са ретком, али за њих карактеристичном вегетацијом. Такве су пустаре или пешчаре по Банату. Земљиште, које је код нас покривено живим песком, продужење је пешчара или Баната или Румуније и Бесарабије, и има, и ако у маломе, пустарски карактер[3]), као и пешчаре Баната, јужне Русије и Бесарабије. Оно је подељено на двоје јужним Карпатима, који из Баната

[1]) И коритиште и жљебине разликују се од уселина, код којих неке партије земљишта склизе, преселе се на друго место, а и од раселина, где се земља расцепила и померила у обе стране, раселе се.

[1]) И једне и друге јављају се на кречњачком земљишту, а сличност им се јасно види кад се упореди опис увала код Тица, у већ поменутом делу, или код Шварца (Montenegro) и опис јурских и урданских циркова у Пиринејима, као и слика њихова код Реклија (La terre I p. 166.).

[2]) Др. Ј. Панчић: Геологија стр. 418.

[3]) Др. Ј. Панчић: Живи песак у Србији вели да су „биљке што на песку живом расту пораста доста спомног, кад што јако гранског, ретко усправљеног, већ бављастог и по песку лазећег, ретко имају пошире лишће при основи од стабла, обично су малолисте или без шиљаког лишћа на стаблу; изглед им је бледуњав, суморан, увек ретко гледан, понајвише врло ситан од пејасне, обично беле, жуте или белоружичне боје. Корен имају дугачак у песак дубоко силазећи тако, да кад се догоди да се горњи слој од песка удали, биљка остане на песку оборена у виду метле приљепте за танко држаље". Биљке су се, дакле, прилагодиле земљишту и добиле особине пустарских биљака.

у Србију улазе. *Западна* партија заузима улаз у дунавску клисуру, од Рама до Голупца, а *источна* лежи испод доњег Ђердапа, од Кладова до Радујевца. Пескови су на овој површини растрвани и подељени на мање партије, а сви скупа заузимају простор од 4.600 хектара[1]).

Луг. — Ако је било пространија равница, било мање брдовито земљиште шумом и жбуњем обрасло зову *луг* или *лугар*, а у Срему *берак*[2]). Тај појам није везан за извесну врсту дрвета, за *лужник* (Quercus pedunculata) као што су називи *омаре* (четинарске шуме), *бучје или буковак, церик, тополик, кестеник* итд. везани за четинаре, букву (Fagus sylvatica), цер (Qu. Cerris), тополу (Populus nigra или alba) и кестен итд. То се види и по заостали дрветима по луговима, јер има границе, граба, жбуња итд. Осем тога и основа и облик сведоче да луг не стоји према лужнику онако као церик према церу, буковак према букви итд., а, окром тога, и његово друго име берак, како га у Срему зову, противи се извођењу лугa од лужника. И синоними за лужник, као што су *макљеш*[3]) и *горун*[4]), који су у онако исто честој употреби као и лужник и који би такође морали имати свој облик и термин, кад су у комплексу, ако би луг био комплекс лужника — излазе као сведоци против такве деривације.

Према фактима, које имамо, и према ономе што је до сад код нас помињано о лугу, изгледа да је луг термин од географијског значаја, да обухвата извесну физиогномику земљишта, и да је карактеристичан за равни и земљиште средње висине.

Лугови липнички и клубачки, који се и сад помињу у Јадру, ма да је шума исечена, задржали су само по неки *граб и липу или жбуње*. У јагодинском округу постоје Лугови „раван у Дов. Јовку, прозвана зато, што су ту до скоро били велики *трњаци — лугови*“, за тим Бојинац „стари луг, на јужној страни села, у кључу до Мораве, простор од 100—180 пл. под родном земљом[1]).“ И г. Миодраговић вели да луг у Жупи крушевачкој значи „мајдан коља, грања, дрва, *и другога којечега омањега и обичнога*[2]). Имамо успомена на лугове и у именима неких места и река, па и то као да говори да они нису исте врсте и важности са буковацима и церицима. Такви су Мокри Луг, село и речица у београдском округу. М. и В. Луг, притоке Милатовице у смедеревском округу[3]). Дебели Луг, заселак у долини Пека[4]). Река је Лугомир од лугова име добила[5]). И данас зову Подлужјем југоисточни крај Срема поред Саве.

Поред тога и нека места у народним песмама, где се луг спомиње, подсећају нас на народно схватање тога термина: Иде лети кроз *јелове граме*, те ти пушти кроз *лужине* крвцу. Онда јунак у *лужини* викну, погибох ти данас у *лужини*.... Тешко другу без друга *и славују без луга*..... *Ни хајдука без зелена луга*. У песми о „Бој на Мишару“ помиње се Китог, „луг зелени“, где је било

[1]) Др. J. Панчић у истом делу.

[2]) Вук у Рјечнику.

[3]) Г. Милићевић у Кнежевини Србији.

[4]) По г. Панчићу (Флора Кнежевине Србије стр. 624 и Шумско дрвеће стр. 252) зове га горун или лужник или лужњак и уврштује га у род Quercus, од којега се код нас налазе и ове фелс: цер (Q. Cerris), сладун или благун или слатка граница (Q. Conferta), лутак или бјел (Q. sessiliflora) и магаризар (Q. pubescens). У Шумадији, где се такође лугови спомињу, по г. Панчићу шуме су састављене из границе и цера, па тако и по осталој равнијој Србији.

[1]) Топографски речник јагодинског округа. Мишковић.

[2]) Загорјиња стр. 8. За ово земљиште, као и за чачански и ужички крај или, у опште, за цео Стари Влах, где се такође налази лугова, каже г. Панчић да осем земљишта покривеног ливадама и суватима „сву осталу површину заузимају шуме и то већином букве, мање има храста (Q. Robur) или по присојним местима: Q. Cerris и Q. conferta“ Флора кнез. ср. стр. XXIX. Даље нема лужника.

[3]) J. Мишковић. Хидрографија, стр. 116.

[4]) Вила за — 67 г. Милићевић „С пута.“

[5]) J. Мишковић: Опис и топографски речник јагодинскога округа. Гласник 61.

густе шуме до скоро времена. Старији људи причају и сад о шуми Китошкој да је *била тако густа да се није могла гуја за рep извући*, а г. Милићевић[1]) вели да је у китогу *било особито много лише*. Покрај Мораве, долином и онижим побрђем, било је иного крупне и ситне горе и жбуња и за време наших устанака — лугови моравски У песми о „Бој на Делиграду" војске се терају „по зелену лугу моравскоме."

Луг се у споменицима[2]) помиње увек уз гору, гај итд. а никад уз комплексе: буквак, тополик...

Кад се промотре сва места, где се лугови и данас помињу или која доводе своје име од лугова, види се да они нити заузимају нити су игде заузимали висине, већ увек равнице и мање брдовито земљиште. Из наведеногa види се и то, да у луговима баш лужник није преузимао маха или био једино дрво, као што су букве и церови по буквацима и церицима, јер по њима има „граба, липе и трнака" или „особито много липе", по њима се лети кроз „јелове гране" итд. А за то што по њима има „трњака и жбуња" или тога и „другог које чега омањега и обичнога" што се из њих „не може гуја за реп извући" и што се у споменицама помињу уз гору, гај итд. — све то доказује да су они били представници извесне физиономике.

Његово право значење најбоље се може реконструисати по речима и местима, где се луг јавља, да се тако изразимо, у успоменама, јер лугова готово и нема у ствари, већ само по имену, баш за то што су се налазили по местима приступнијим и удеснијим за културу. Шума је по таквим местима већином исечена, а лугови претворени у утрине или у искрчено и засејано земљиште. Отуда се и термин тај ређе чује у говору; он се изобичајио, изгледао, па и кад се употреби није уза свој прави објекат.

[1]) Кнежевина Србија, стр. 422.

[2]) Даничић. Рјечник из књижевних старина.

Лугови су се састојали из нашег шумског дрвећа, облика грма и шиба, а по негде је то било испреплетано навитином, ружом, купином итд. тако, да је ретко где било ведрика и пропланака. Они су покривали велики део нашега земљишта, које спада у шумску област и давали му физиогномику, онако исто као што зимзеленој области климској дају карактер шиб и жбуње. Према томе луг спада у термине, који обухватају извесну физиогномику земљишта и није осамљен, нити је без паралеле ни код нас ни у терминологији других народа. Тако у Црној Гори зову *мрчавама* земљиште густом шумом обрасло. Ми имамо за жбуновито земљиште термине *чечвар* и *грштак*, па и *гај*, *шпараг*, *шеварик*, *шиб* итд. означавају извесне, али од мањег интереса физиономике[1]). У Шпанији земљиште само шумом обрасло називају ***Monte***, а шибом и жбуњем покривено ***Montebaxo***. У Италији такво исто земљиште, или правилније такву физиогномику земљишта зову ***Macchie***, на Корзици ***Maquis***, а у Француској ***Garrigues***[2]). Наш термин луг спада у ред таквих термина и држи средину између земљишта само шумом и само шибом обраслог.

Висоравни. — За висоравни већих размера усвојен је код нас термин височина (Hochland) позајмљен из хрватске књижевности. Хрватски та географи употребљују за комплексе планинске, који, у целини узети, представљају простране и високе висоравни. Тако Клајић[3]) има „либурнијску височину" (стр. 98), „јужну хрватску височину" (стр. 113) и „далматинску височину" (стр 135). Матковић узима тај термин у истом значењу: хрватска кршна височина[4]) далматинска височина, црногорска височина[5]) итд.

[1]) Забран и браћевина су продукти људски, па се за то не могу овде урачунати.

[2]) Griesebach: Vegetation der Erde. Св. I стр. 316—318.

[3]) Природни земљопис Хрватске.

[4]) Хрватска и Славонија у својих физичких и душевних одношајих.

[5]) Земљопис за средње школе (стр. 93).

Поред овога за висоравни мањег простора ми имамо народне термине *брдоравањ*, као што се каже за Кошље, Рожањ, на и Златибор и *заравањ*, који се помиње у диминутиву и у народним песмама: Под Кучајем, високом планином, има, царе, један *заравањак*, и који по свој прилици, означава нижи висораван. А ако је заравањ или брдоравањ обрастао сниском вегетацијом или ако је упољен, зову та по неким крајевима *пољана*[1]). У хрватској књижевности постоји овоме нашем сличан термин *висољана*. Код нас зову Рађево поље и пољаном, а представља мало таласаст брдоравањ испод Влашића. У Босни се назива пољанама заравањ где извире река Босна[2]). Међу косама копаоничким има их, које зову пољанама и које одговарају горњој одредби. Такве су и пољане у Хомољу[3]): Кременска (висока 750^{m}), Богавчева пољана, Студена Стара пољана итд.

Интересантно је да се код нас брда плећата и заравњена зову *Бобијама*. Тако у подринском округу постоје четворе бобије: једне на повијарцу, који полази од костајничког Виса и које сио на својем месту споменули, друге у Радаљу, за тим код Сокола и у Милини. Све су те бобије по грбини обрађене и засејане обично стрмним житом или пуштене у ливаде. У рудничком округу постоје такође Бобије. У шабачком Коњушници, косу од Цера с поцерске стране, зову често Бобијама. Изнад Жабљака, у Црној Гори, два брда зову Малим и В. Бобијама.

Лисиње су брда обично мања од Бобија, али и она имају на врху равницу и то увек голу, кроз коју где где провирује унутрашњи камени костур. Тако у подринском округу постоје три Лисине, а има их и у пожаревачком.

Често понављање по различним крајевима ових двају термина, а нарочито бобија, као и привезаност њихова за брда затављена широм грбином, навештује да су то термини, који иду уз одређен облик, али не целога брда но само грбине његове. Међу тим за то, што им се та веза, то обухватање облика грбине не види из корена и што изгледа да су више везани за геометријску површину горњега дела таквих брда — они немају оне оисежности и ширине, која је термину потребна. Али и по облику, који изгледа да је странога порекла, и по томе што се често и у разним крајевима налазе, они су назагонетнија имена, из области наше топономатике имена, која својом занимљивошћу и примамљивошћу надмашују далеко друга имена брда, као што су Осоје, Присоје, Оштрељ, Сјеча, Враповина, Соколовина, Орловина итд. тако да би вредело да им се и стручњачки, филолошки дозна порекло и значење.

[1]) Др. J. Панчић у „Копаонику и његовом подгорју", вели да у Жупи има 26 пољана „Пољане те личе на збивена села, само што су куће без димњака, јер су једино за то одређене да се у њима пиво чува".

[2]) Опис Босне и Херцеговине од једнога рођоуба „Гласник" XX стр. 269.

[3]) Прина за географију Србије. Млава и Пек од Драгашевића, „Гласник" XLII.

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Децембра 1887. год. у Београду, сведен на 0°

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	757,16	758,02	759,40	759,69	760,22	761,14	761,24
2	760,16	758,51	758,22	756,84	755,89	755,64	754,97
3	753,53	752,66	752,33	751,35	750,71	750,70	750,93
4	750,55	750,70	752,74	753,07	753,61	754,73	755,43
5	755,05	754,26	754,10	752,97	751,58	751,96	753,07
6	752,64	753,14	753,00	751,88	750,94	749,48	749,33
7	747,76	747,96	747,16	745,72	743,81	742,28	739,20
8	733,30	734,41	740,85	742,25	743,78	744,28	744,45
9	740,89	740,17	738,64	738,79	743,10	746,82	748,63
10	748,97	751,78	750,90	749,97	748,83	747,48	744,01
11	740,95	743,08	743,15	743,34	743,05	741,47	740,69
12	739,65	739,77	741,24	741,09	741,02	740,52	740,29
13	739,54	741,41	743,51	743,90	745,15	746,48	747,40
14	748,01	748,17	748,96	748,15	747,48	746,95	746,48
15	741,85	742,07	743,79	745,04	742,35	742,38	741,75
16	738,47	738,07	738,22	737,92	738,39	741,09	743,77
17	747,58	748,12	748,52	747,91	747,26	746,99	746,99
18	745,70	745,55	745,20	743,66	743,50	743,61	745,12
19	745,61	746,76	748,44	718,75	750,14	751,96	752,62
20	754,62	755,49	756,52	756,52	756,87	756,96	757,16
21	756,67	756,47	756,64	755,37	755,31	755,64	755,74
22	755,34	755,82	756,44	756,28	756,99	758,31	759,72
23	761,26	762,33	763,21	762,55	763,15	763,47	763,86
24	763,62	763,64	763,70	762,97	762,95	763,87	764,27
25	764,37	764,42	765,27	764,52	764,87	765,07	764,87
26	765,15	765,13	765,81	765,37	765,96	766,57	767,07
27	767,36	767,39	767,51	766,48	766,29	766,42	765,97
28	763,07	760,59	759,33	754,88	751,95	752,17	753,23
29	756,63	759,12	762,09	762,92	763,69	765,51	765,88
30	766,48	766,64	766,48	764,57	763,00	761,66	760,26
31	757,60	753,95	753,23	751,80	752,51	752,58	752,34

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Децембра 1887 г. у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	—0,9	—0,7	—0,5	0,0	0,8	—1,1	—4,3	—5,3	—1,5	1,6	—6,0
2	—4,8	—4,7	—5,1	—1,1	0,9	0,3	0,9	0,9	—1,6	2,1	—4,9
3	1,5	1,5	—0,3	3,5	6,7	4,3	4,3	3,3	3,1	7,9	—0,3
4	3,2	1,7	4,1	5,4	7,4	7,2	4,5	5,2	4,8	8,5	1,7
5	3,3	3,6	3,7	5,3	5,9	5,3	3,9	3,1	4,3	7,3	3,1
6	2,6	2,5	2,3	2,5	2,5	2,9	2,7	2,6	2,6	3,2	1,7
7	2,4	2,4	2,3	2,3	3,1	3,7	2,5	3,9	2,8	4,6	1,0
8	4,6	6,5	7,3	1,8	4,9	3,1	0,6	1,7	3,8	8,1	0,5
9	1,6	2,1	—0,1	0,7	0,4	0,1	—0,1	—2,7	—0,3	2,4	—5,7
10	—6,3	—3,7	—3,1	—2,3	0,3	0,7	1,1	2,1	—1,4	3,0	—8,0
11	2,7	3,1	1,1	1,1	1,3	0,5	—0,1	—0,3	—1,2	5,3	—0,3
12	—0,3	—0,7	—1,4	—1,7	—2,0	—2,7	—3,2	—3,5	—1,9	—0,3	—3,5
13	—3,2	—3,1	—3,3	—1,7	—2,5	—5,7	—11,9	—14,5	—5,7	—1,5	—14,5
14	—9,8	—10,5	—11,6	—6,7	—3,7	—5,1	—5,3	—4,3	—7,2	—2,8	—15,1
15	—2,8	—3,1	—3,5	—3,7	—1,3	—2,4	—3,3	—5,5	—3,2	—0,8	—8,5
16	—6,5	—6,7	—7,3	—6,8	—6,7	—7,6	—7,1	—8,3	—7,1	—6,0	—9,2
17	—8,2	—11,9	—15,5	—10,9	—6,7	—9,1	—7,7	—7,3	—9,7	—5,0	—16,7
18	—8,0	—8,5	—8,3	—7,9	—7,0	—7,8	—7,9	—9,5	—8,1	—6,8	—10,2
19	—10,0	—9,3	—9,5	—9,1	—8,9	—10,2	—13,7	—16,1	—10,9	—8,5	—16,2
20	—16,4	—17,9	—13,4	—10,1	—8,5	—14,2	—15,3	—12,7	—13,6	—7,6	—18,4
21	—11,6	—18,2	—12,1	—11,4	—4,3	—7,2	—6,3	—5,0	—9,5	—3,3	—21,1
22	—4,6	—5,4	—6,6	—3,6	—6,1	—8,6	—14,1	—18,3	—8,4	—0,4	—21,6
23	—19,3	—18,9	—18,2	—12,3	—9,5	—13,1	—13,5	—14,9	—15,0	—8,2	—21,6
24	—11,4	—12,2	—14,2	—10,9	—8,2	—9,1	—13,9	—17,1	—12,1	—7,1	—20,4
25	—18,4	—20,2	—19,1	—17,2	—15,1	—17,3	—21,0	—20,1	—18,6	—14,1	—22,8
26	—19,6	—20,3	—19,2	—16,3	—15,9	—17,3	—17,6	—17,6	—18,0	—15,9	—20,9
27	—18,9	—19,1	—18,7	—15,0	—9,9	—9,5	—9,1	—8,6	—13,6	—6,6	—19,5
28	—7,7	—6,8	—4,6	—2,0	0,8	0,9	1,7	—0,1	—2,2	2,4	—7,9
29	—1,9	—6,2	—5,8	—4,9	—3,7	—4,3	—5,3	—6,5	—4,8	—1,9	—8,1
30	—5,1	—4,9	—5,0	—2,7	—0,3	—3,9	—4,9	—2,7	—3,7	0,2	—7,0
31	—1,6	—1,8	—0,1	1,0	0,6	—0,1	—0,5	—2,0	—0,6	1,9	—3,7

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Децембра 1887 г. у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	3,8	86	4,2	94	4,4	96	4,1	83	3,6	84	3,2	98	3,0	100
2	3,1	95	2,8	90	3,2	74	4,1	82	3,8	80	4,1	82	3,9	79
3	4,7	93	4,0	89	3,0	51	3,6	49	4,5	73	3,8	62	3,9	66
4	4,5	88	4,0	65	5,3	78	6,3	82	6,4	84	6,1	97	6,2	94
5	5,9	100	6,0	100	6,5	97	6,7	97	6,6	99	5,9	97	5,7	100
6	5,3	96	5,4	100	5,5	100	5,3	96	5,4	96	5,5	98	5,5	100
7	5,5	100	5,4	100	5,2	96	5,2	91	5,1	85	4,9	89	4,8	78
8	6,1	84	7,2	94	4,1	78	3,2	49	4,3	74	3,3	70	3,7	71
9	3,9	73	4,2	92	4,5	92	4,6	98	4,5	98	4,6	100	3,7	100
10	3,4	98	3,5	96	3,1	81	4,0	85	4,1	85	4,0	79	5,2	96
11	4,9	87	4,4	89	4,6	92	4,4	87	4,5	94	4,6	100	4,4	98
12	4,2	96	4,1	100	3,8	94	3,7	94	3,6	96	3,5	98	3,4	95
13	3,5	98	3,5	98	3,8	94	3,1	81	2,1	70	1,5	81	1,3	91
14	1,9	93	1,7	93	2,3	84	3,3	95	2,2	71	2,3	76	2,8	86
15	2,8	78	3,4	95	3,2	93	3,9	94	3,6	94	3,4	96	2,9	96
16	2,6	95	2,5	95	2,5	92	2,6	95	2,2	89	2,4	92	2,2	94
17	1,5	81	1,2	90	1,6	80	2,3	84	1,8	81	1,9	78	1,9	72
18	1,9	82	2,2	94	2,2	89	2,5	94	2,3	94	2,3	94	2,0	94
19	2,1	94	2,0	94	2,0	91	1,7	75	1,4	70	1,3	84	1,1	85
20	1,0	89	1,4	88	1,9	93	2,1	88	1,4	92	1,3	95	1,6	92
21	1,0	94	1,7	96	1,7	93	2,5	75	2,2	87	2,2	79	2,7	88
22	2,7	90	2,5	89	2,3	67	2,0	69	2,0	85	1,0	66	1,1	100
23	0,9	94	1,0	94	1,6	93	1,8	84	1,4	88	1,4	92	1,3	96
24	1,4	81	1,4	96	1,7	90	1,9	79	1,7	75	1,4	91	1,1	95
25	0,9	100	0,9	94	1,1	95	1,2	91	1,0	84	0,7	86	0,8	93
26	0,9	100	0,9	94	1,2	100	1,2	90	1,1	95	1,1	95	1,1	95
27	0,9	94	1,0	94	1,3	96	2,0	94	2,0	94	2,1	94	2,3	97
28	2,6	94	3,1	95	3,7	94	4,1	83	4,6	94	5,0	96	4,2	92
29	2,5	87	2,6	90	2,7	86	2,9	84	2,8	86	2,4	80	2,7	97
30	3,0	95	3,1	100	3,7	100	3,8	86	3,3	98	3,2	100	3,6	96
31	3,7	92	4,0	89	4,5	90	4,7	98	4,4	96	4,3	96	3,6	92

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Децембра 1887 г. у Београду.

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	NW	1	NW	1	WNW	1	NW	1	WNW	1	NW	1	NW	1
2	SE	2	SE	4	SE	3	SSE	4	SE	3	ESE	4	ESE	4
3	SE	4	SE	4	ESE	4	SE	3	ESE	3	ESE	4	ESE	4
4	ESE	4	ESE	4	тишина		N	1	тишина		тишина		тишина	
5	тишина		тишина		ENE	1	ESE	2	E	1	тишина		тишина	
6	тишина		тишина		тишина		тишина		тишина		тишина		тишина	
7	тишина		NNW	1	NE	1	NW	1	E	1	ESE	3	ESE	4
8	ESE	4	S	4	W	5	W	3	SW	2	W	1	W	1
9	SE	4	E	2	NNE	3	NNE	3	NNW	2	W	3	W	1
10	W	1	SE	2	SE	2	ESE	3	SE	4	SE	4	SE	5
11	SE	5	SW	3	WSW	2	W	1	NW	1	тишина		NW	1
12	NW	3	NW	1	NW	1	WNW	1	W	1	W	1	тишина	
13	W	1	N	1	WNW	1	NW	2	NW	1	NW	1	NW	1
14	тишина		ESE	2	ESE	2	SE	4	SE	3	SE	4	SE	5
15	SE	5	SE	5	SE	4	ESE	5	ESE	2	W	2	W	2
16	W	2	W	3	W	3	W	3	W	3	W	4	W	4
17	тишина		SE	1	ESE	1	SE	1	ENE	1	SE	1	E	1
18	E	1	тишина		ENE	1	NNE	1	тишина		N	2	NW	1
19	NW	2	NW	5	NW	3	N	3	NW	3	NW	2	NW	1
20	N	1	N	1	тишина		NE	1	NE	1	ESE	1	ESE	1
21	SE	1	SE	2	ENE	1	ESE	1	ESE	2	ESE	2	ESE	3
22	SE	2	ESE	2	SE	2	NE	1	E	1	ESE	1	тишина	
23	тишина		E	1	тишина		тишина		тишина		E	1	ESE	1
24	SE	2	SE	3	SE	3	ESE	2	E	1	ESE	1	тишина	
25	тишина		NE	1	WNW	1	WNW	1	тишина		тишина		тишина	
26	тишина		E	1	тишина		W	1	тишина		тишина		E	1
27	тишина		E	1	E	1	тишина		тишина		тишина		E	1
28	тишина		E	1	тишина		WSW	1	W	2	NW	2	NNW	1
29	N	2	N	2	тишина		WSW	1	W	2	NNW	1	SE	1
30	тишина		тишина		WNW	1	SW	1	тишина		N	1	тишина	
31	N	1	W	3	WNW	3	N	3	NNW	2	NNW	2	NNE	1

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Децембра 1887 г. у Београду

ДАТУМ	Наоблаченост од 0 до 10							КИША У МИЛИМЕТ.	ИЗГЛЕД НЕБА И ПРИМЕДБЕ
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	10	10	10	10	0	0	0	1,9	Јутро и подне облачно, снег из јутра, висина 30мм, пред вече и вече ведро.
2	0	1	5	9	9	10	4	0,0	Јутро ведро, подне и вече лако облачно.
3	9	7	4	5	8	3	4	0,0	Лако облачно, ветровито; снег од 1-ог отопио се.
4	5	9	10	9	10	10	10	0,3	Облачно, киша из јутра.
5	10	10	10	10	10	0	10	0,8	Магловито.
6	10	10	10	10	10	10	10	0,1	Магловито, измаглица из јутра.
7	10	10	10	10	4	4	10	2,1	Магловито, пред вече лако облачно, киша у 10 с. у вече.
8	10	8	10	5	2	0	9	0,9	Јутро облачно, киша у 4 с. из јутра. У 8 с. ¼ мала олујина, снага ветра 5, ветар и облаци од W; крупа падала, прва мала коничног изгледа; пред вече ведро и лако облачно.
9	10	10	10	10	10	10	0	16,6	Облачно, снег пада; висина до 4 с. 175мм; ноћ ведра.
10	0	0	7	10	10	10	10	0,0	Јутро ведро, подне и вече облачно; снег се топи.
11	10	10	10	10	10	10	10	14,0	Облачно, из јутра у 7 с. суснежица, у 7 с. у вече киша; снег се топи.
12	10	10	10	10	10	10	10		Облачно, снег и суснежица.
13	10	10	10	8	2	4	0	14,0	Облачно, снег пада: висина новог снега до 10 с. из јутра 190мм., вече ведро.
14	0	0	0	1	0	9	10	0,0	Ведро; вече лако облачно.
15	10	10	10	10	10	10	10	15,1	Облачно, ветровито; снег пада пред подне и по подне.
16	10	10	10	10	8	10	0		Облачно, снег пада: висина његова 195мм; вече ведро.
17	0	0	6	10	10	10	10	0,0	Јутро ведро, подне и вече облачно.
18	10	10	10	10	10	10	10	22,5	Облачно, снег пада: висина данашњег снега до 7 с. у вече 320мм.
19	10	10	10	10	10	4	0	0,6	Облачно; вече ведро; снег у 4 с. из јутра: висина 10мм.
20	0	10	10	10	5	0	0	2,0	Јутро и вече ведро, подне облачно; снег пада од 8 с. пре подне.
21	01	8	10	10	10	10	10	0,0	Јутро ведро; подне и вече лако облачно, магла у 10 с. у вече.
22	7	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
23	10	0	0	0	0	0	0	0,0	Магловито из јутра, ниже, подне и вече ведро.
24	0	0	0	0	0	0	5	0,0	Ведро, магла у 10 с. у вече.
25	10	10	10	10	10	10	10	0,0	Магловито, ниже.
26	10	10	10	10	10	10	10	0,2	Магловито, ниже; мало снега по подне.
27	5	5	10	10	10	10	10	0,0	Јутро лако облачно; магловито, ниже.
28	10	10	10	10	10	10	10	6,1	Облачно, снег у 1 с. по подне, киша у 3½ с. по подне; топи се снег.
29	10	10	9	10	2	0	0	0,5	Облачно, снег из јутра: висина 5мм; вече ведро.
30	10	10	10	3	10	10	10	0,0	Магловито, ниже.
31	10	10	10	10	10	10	5	1,5	Облачно, снег и циганичић из јутра по подне и у вече: висина снега око 10мм. Готово сав снег од 9. Дец. стоји једнако. Висина снега што је пао од 9. Дец. износи око 950мм.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Децембра 1887. г. у Београду

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	СРЕДЊА ВРЕДНОСТ	МАКСИМУМ	ДАТУМ	МИНИМУМ	ДАТУМ
Ваздушни притисак	—	752,24	752,44	753,05	752,41	752,40	752,72	752,80	752,58	767,51	27.	733,30	8.
Температура ваздуха	—5,66	—6,17	—5,99	—4,34	—2,73	—4,11	—5,29	—5,81	—5,01	8,5	4.	—22,8	25.
Апсолутна влажност	—	3,00	3,07	3,17	3,38	3,22	3,05	3,02	3,13	7,2	8.	0,7	25.
Релативна влажност	—	91,2	93,1	88,7	84,9	86,8	88,4	91,2	89,2	100	5. 6. 7. 12. 25. 26. 30	49	3.
Наоблаченост	—	7,3	7,4	8,1	8,1	7,1	6,6	6,4	7,3	—	—	—	—
Количина кише (воде)	99,2 миливетара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	15,5	9	31	47,5	1,5	4,5	29,5	30,5	48	217

III.

Било је 13 дана са снегом и 4 са кишом. Једна олујина кратка са крупом 8. Децембра. Магловитих дана 6, лако облачних 6 и ведра дана 2.

5. Јануара 1888. г.,
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Министарство просвете и црквених послова). Краљевим указом од 12. овог месеца постављен је начелник просветнога одељења г. *Стеван Д. Поповић* за државнога комесара народне банке. Краљевим указом од 15. ов. м. постављен је професор гимназије у пенсији г. *Јован Ђаја* за начелника просветнога одељења министарства просвете и црквених послова.

(Велика школа). Краљевим указом од 1. ов. м. постављен је г. *Милан Јовановић Батут* за професора Велике Школе.

(Средње школе). Краљевим указом од 6. ов. м. премештени су у другу струку: г. *Илија Думмановић*, професор пожаревачке ниже гимназије, г. *Мијаило Церовић*, предавач крушевачке ниже гимназије, г. *Милун Ибровац*, предавач горњо-милановачке ниже гимназије и г. *Ђура Бранковић*, учитељ лесковачке ниже гимназије.

Разрешен. г. *Сима Матавуљ*, учитељ језика зајечарске гимназије, 13. ов. м., по молби.

(Основне школе).

Постављени: гђца *Милева Брајковићева*, преф. учит., за учитељицу школе у Црнољевици (ћићавачки округ), 2. ов. м. — г. *Риста Протић*, преф. учитељ, за учитеља школе у Ђакусу (топлички округ), 4. ов. м.

Премештени: гђца *Милица Митровићева*, учитељица II. и III. р. школе удовичке у I. р. школе михаиловачке (крајински округ), 12. ов. м., по молби. — г. *Светислав Пешић*, привремени учитељ школе михаиловачке у II. III. и IV. р. исте школе, 12. ов. м. — г. *Љубомир Ранитовић*, учитељ школе каонске (чачански округ), у школу рабровачку (смедеревски округ), 2. ов. м., по потреби. — г. *Димитрије Бранковић*, учитељ II. разреда доње мушке школе смедеревске у III. разр. исте школе, 2. ов. м., по молби. — гђа *Јелисавета Бранковићка*, учит. III. разр. доње мушке школе смедеревске у II. разр. исте школе, 2. ов. м., по молби.

Просветне Белешке

(Телесна казна у школи). У нас се још често може чути, да децу у школи туку. Ако су забрањене батине, још је остао шамар, песница, чупање за уши итд.

Овде ваљмо неколике главне мисли из чланка једнога немачкога професора, који говори о телесним казнама.

Може се коме чинити, да један гимназијски професор није меродаван, да о овој ствари говори. Јер ово веома важно питање не може се ни расправљати ни решити без врло темељног искуства. Кад ја о овој ствари говорим ја се највише и ослањам на искуство стечено дугим радом у средњој школи. За време мога осамнаесто-годишњег рада у школи ја фактички нисам никад подигао руку ни на једнога мога ђака и могу тврдити, да због тога није ред у школи трпео. На против ја могу одсудно казати, да је ред тиме много добио. Ја верујем, да бих сам себе понизио, и да не бих био достојан свога положаја и позива, кад бих ма у којој прилици употребио какву насилну меру за одржање реда у школи.

Ако ми, учитељи, нећемо да се понижавамо, ако нећемо да свој позив спустимо до улоге једнога школскога пандура, онда безусловно морамо избегавати сумњиву добит од примене телесне казне. На место тога има веома много других средстава за васпитавање ученика. Може ко год рећи, да су у средњим школама већи ученици и да је лакше на њих говором утицати. У последње време она примедба отпада. И у средње школе долазе сад деца, која су тек навршила десет (у нас десет го-

дина, док су раније долазили по што навише једанаесту и дванаесту годину. Ја бих баш могао тврдити, да се ред у основној школи може лакше одржавати, јер деца су још деца, и њихове рђаве навике, тако да речемо, још нису учвршћене и укорењене. У детињем духу има врло много тачака одакле се може отпочети и на које се може напасти. Деца су пречо сваке мере частољубива, па не би ли се могло одавде отпочети? Она неома много цене наклоност учитељеву, па зар се и с те стране не би могло доста добити? Једна прекорна, једна погрдна, једна увредљива реч изнесено неће учинити тако велико дејство, као похвала, признање и одликовање.

Али пре свега мора сам учитељ строго пазити на то, да, својом партајничношћу или неправедним суђењем, својим застајањем и непризнавањем заслуга у деце, не изазове у њих мржњу и узроке за непослушност. Па и лично понашање учитељево мора бити похвално. Он се не сме заваривати поклонима на штитити и хвалити децу богатијих родитеља, ако она не заслужују више од друге деце. Презирање или понижавање сиротних ученика мора се најбржи̇ањ̇е избегавати. Једном речи, према сваком ученику треба поступати онако како он заслужује, без обзира на ма шта друго.

Моје је унутрашње, на искуству основано, убеђење, да се на овај начин знатан број покварене деце полагано поправи и дотера. Употреби ли се место овога телесна казна, онда се по кад што може постићи привидно повољан успех, али стварне поправке неће бити.

Многи родитељи казне телесним казнама своју децу. Али то је друга ствар. Ја сам и сам отац и немам никаква разлога да кријем, да по некад употребљавам телесну казну над децом својом. Али свакад над то урадим заречем се да се од тога уздржавам. И редак је случај, над себе не завладам. Али велика је то разлика, да ли ја тучем своје или туђе дете. Кад тучем туђе дете, ја се морам стидети, што се висам од тога уздржао, док над својим дететом ја имам и нека права, па не морам тражити заобилазне путове за постизање своје циљ̇и.

Ако хоћемо да сачувамо благородност свога позива, ако хоћемо да се не вратимо у прећашњ̇и амбис презрења и руге, у који је био сурван учитељ са штапом у руци, онда се морамо одрећи телесне казне, и употребљавати друга благородија средства при васпитавању и учењу деце.

(Нов школски лист). Г. Мита Нешковић, већ познати радник на српској школској књижевности, покреће од ове године школски лист „*Нови Васпитач*“. Цена је 4 фор. на годину. Претплату ваља слати уреднику у Павловце (преко Прига, у Срему).

„Школски лист“ у Сомбору улази у двадесету годину. Излази један пут месечно на пуном табаку, а по околностима и на $1\frac{1}{4}$ табака. Претплата за Србију 4 дин. годишње, а може се претплатити код г. Јована Бољарића, учитеља у Београду код Саборне цркве.

(Молба на српске родољубе). „Јавор“ у 1. бр. од ов. године доноси од г. Димитрија Руварца овај позив и молбу: „Од дужег времена прикупљам грађу за историју катихизиса код српског народа у XVIII. веку, те пошто имам до сада шест рукописних катихизиса из XVIII. века, обраћам се овим с молбом на српске родољубе, да ако имају или знају где има рукописних катихизиса из XVIII. века, да ми их на употребу пошљу, или макар да ме само известе где их има.

Тиме ће не само мени, но и нашем народу велику услугу учинити, јер заиста ће бити лепо, кад изиђе на јавност, колико смо и каквих смо имали катихизиса у XVIII. веку“.

(Основне школе у Бугарској). Године 1880. имала је Бугарска 1100 школа са 1379 учитеља и 56855 ђака. Године 1881, било је преко 1300 школа. Трошак на школе износио је 1881. год. 1372000 динара, а године 1885. већ 2509000 дин.

О бугарским школама у Турској јавља „Јавор“ у 2. бр. ов. год. „У Турској имаде бугарских школа мушких 449, женских 42; ученика 21737, ученица 2073. Осим тога имаде и седам дечијих забавишта са 484 деце, Те школе се налазе у санџацима Солунском (86), Сереском (67), Скопљанском (13), Битољском (127), Цариградском (2) и Једренском вилајету (131). Осим основних школа имају Бугари у Турској и више гимназија па чак и у самом Солуну. Уз многе школе су основани и пансјонати, у којима ученици добијају или бесплатно или уз малу наплату храну и стан“.

(Доћаће васпитање). Један немачки педагошки лист (Ärcie pädag. blätter) јавља, да су се друштво „Народна Школа“ и удружене бечких учи-

тела и учитељица у последње време обратили министарству с преставком, да се основној школи да право надгледавати, регулисати и утицати на домаће васпитање. Траже се, да буду кажњени родитељи, који рђаво васпитавају своју децу, те да поред обавезне наставе буде и обавезно васпитање — Ствар врло потребна, али готово немогућна!

(Удате учитељице). О овом питању води се много разговора у последње време. Ових дана је оно претресано у доњо-аустријском сабору. Посланик Хелблинг поднео је предлог, да се удате учитељице не трпе у служби, и да се удаја сматра као оставка на звање учитељице. Поводом тога предлога поднео је Др. Лустканд, као известилац одбора, извештај из кога саопштавамо ово: „Мишљења школских надзорника у овом питању још нису одређена. Поред разлике у мишљењима код појединих, има и доста надзорника, који изјављују, да још немају довољно искуства за дефинитивну одлуку. Ако ће се говорити у опште, онда се може изнети и питање: зар неће баш удата учитељица, баш мати, имати више утицаја на ученике, особито на девојчице? У послу школском, више него на ком другом, преди сама личност посленика, и спрам тога овде се најмање смеју посленици разликовати по неким општим категоријама. А кад се пита о личним способностима, онда се може наћи да многе удате учитељице раде у школи с већим успехом него многи учитељи". Иза тога известилац износи да сами учитељи не могу помирити сву потребу, да су се учитељице у опште показале добре у школском послу, и да спрам тога нема разлога осуђивати их на целибат, и на основу тих разлога завршује, да „саборски одбор не сматра ово питање за саврело, да би могао, по предлогу Хелблинга поднети законски предлог за отказивање учитељске службе удатим учитељицама".

(Више народне школе у Данској) „Више сељачке школе" зваху се раније ови занимљиви просветни заводи, који се од 1840. развише самостално из духа народнога. Плод је био већ саврео, над га држава поче узимати под своју заштиту. Већина ученика и ученица и сад су са села, а у добу од 17 до 30 година.

У овим се школама учи поглавито домаћа повесница и језик. Али се ту не учи из књига, нити се ученицима задају нарочите лекције. Испитивање се чини у облику разговора, а правих школских испита нема никако. О пријамном испиту или испиту на крају године нема ни разговора. Настава се врши слободним предавањима стручних и спремних учитеља. Нико не приморава ученике, да слушају та предавања. Учитељ цени вредност свога предавања по броју слушалаца, и његов је задатак да ученике одржи својим властитим утицајем.

Кад сељачки дечаци и девојчице изађу из основне школе, и кад после тога изуче у родитељској кући практичне радове, зажеле они сами походити преко зиме или преко лета вашу народну школу. Њима су старији пријатељи и пријатељице причали о животу у вишој народној школи, из које су изашли као образованији и бољи људи. И родитељи су можда већ били у тој школи, па су ради да им и деца тамо оду. Похођење те школе најбоље препоручује за одликовања при општинским изборима или другим почасним службама.

Од новембра до априла траје обично ова школа за младиће, а од маја до августа за девојке. Неке школе имају само мушке, друге само женске слушаоце, а неке су почеле примати и једне и друге, и с добрим успехом. У сваком случају, време учења је врло кратко, и не достиже да би у довољној мери могао раширити и ојачати знање стечено у основној школи.

Али то овим школама и није циљ. Оне се баш тиме и разликују од продужних школа које развијају даље оно што је свршено у основној школи. Више народне школе јесу школе за одрасле. Оне претпостављају, да њихови слушаоци већ имају искуства из живота и дух већ толико развијен, да може с успехом примити наставу.

Главни циљ виших народних школа јесте: да у омладине и подстакну и развију жељу за већим знањем, да јој омиле науку, коју ће после и тражити и умети наћи сами, или походећи више школе или учећи самоучки. Кад ови ученици после свршеног зимњег или летњег течаја изађу из више народне школе, „они знају да ништа не знају", а то значи, они су дошли до почетка сваког знања. Поред тога разуме се, да и поједина практична знања могу ученици прибавити за неколико месеци, и то, осим повеснице и језика, још у рачуну, писању и т. д. Изостављени су страни језици и вера.

Кад је држава пре 30 година почела помагати ове школе, износила је помоћ на њих једва 10000 крона (1 крона = 1 дин. 35 пр. д.). Године 1860 износила је та помоћ два пута толико, а последњих година 40 до 50000 крона. Осим тога и држава

и општина лају сиротним ученицима помоћ да могу походити ове школе (држава близу 90000 к.).

По статистици од 1883-84 беше у 70—74 данских виших народних школа 2899 мушких и 1595 женских слушалаца.

По старости беше слушалаца:

од 15 до 18 година:	503	мушка и	284 женска
од 18 до 25 „	1890	мушки „	1053 „
преко 25 „	506	„ „	258 женски

Од ових 4494, њих 955 (704 м. и 251 ж.) слушали су више од једнога течаја, то јест, враћали су се да поново уче у школи.

Око 90% ученика припадали су сељачком и занатлијском реду.

Више народне школе имају у данској штампи свој нарочити орган „Höjskolebladet" (лист више школе.

И у другим двема скандинавским државама, нарочито у Норвешкој, заведене су овакe школе, али много доцније. Године 1864. би основана прва норвешка виша школа (сад их има 12), а 1868 прва шведска.

Оваким школама европски север даје пример, на који ће се без сумње угледати и друге државе у Европи. (Der Schulfreund.)

(Статистика земљине површине и њеногa становништва). Дело под тим насловом написао је *Е. Леасер* и кад га је подвео академији у Паризу изложио је у кратко његов садржај. Укупни резултат статистике показује ова мала таблица:

		ПОВРШИНА У МИЛИЈОНИМА КВАДРАТНИХ КИЛОМЕТАРА	СТАНОВИНИШТВО У МИЛИЈОНИМА
Европа		10·0	347
Африка		31·4	197
Азија		42·0	789
Океанија		11·0	38
Америка	Северна	23·4	80
	Јужна	18·3	32
		136·1	1483

Из бројева својих таблица изводи *Леасер* ове законе о подели становништва:

1) Скоро две трећине човечијега рода живе на сразмерно малом простору од 11 милијона квадратних километара (то је скоро $^1/_{12}$ целога копна) раздељене у три групе: Западна, Средња и Јужна Европа (око 245 милијона становника и 3·5 милијона кв. километара); Индиско царство (254 милијона становника и 3·6 милијона кв. километара); Хина са Манџурском и Јапаном (430 милијона становника и 4 милијона кв. километара).

2) Људи су дуж великих река врло густо насељени. Томе је узрок плодовитост земљишта и лак превоз.

3) Густо су насељене и морске обале, рибарством и бродарством пружају средства за опстанак. Где није приморје насељено ту особите прилике одбијају отуд становништво.

4) Котлине, у којима има угља и око којих се због тога фабрике прикупљају, привлаче њима људе него долине и обале.

5) Сличан је утицај и великих вароши.

За Европу преди посебно:

6) Пошто су земље у опште насељене размерно њихову богатству, до год друштвене прилике њихових становника остају скоро исте, то су најгушће насељени северозападни и средњи део Европе и Италије

7) Високе равнице (платои) и планине сразмерно су слабо насељене.

8) Северни крајеви, северно од петроградског паралела и степе на југоистоку које нису згодне за обрађивање земље, још су слабије насељени него високе равнице и планине. („Јавор.")

(Велика гимназија у Сарајеву). Крајем школске 1886-87 године у Сарајевској гимназији предавали су 13 наставника поједине науке и језике, 8 наставника религију и вештине. Ученика је било: у I. разреду 69, у II. 45, у III. 33, у IV. 16, у V. 14, у VI 5, у VII. 10, у VIII. 7. Свега 199. Од њих је на крају године остало свега 168, који се по народности разликују овако: Срба или Хрвата 129, других Словена 8, Шпањолаца 7, Немаца 17, Мађара 6, Талијана 1. По вери било је: Мухамеданаца 19, православних 83, римо-католика 45, израелићана 19, иновераца 2.

За религију има пет предавача: за православну, римокатоличку, мухамеданску, Мојсијеву шпанско-израелитске општине и Мојсијеву аустро-угарску-израелитске општине.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Школи умчарској приложили су посетиоци о прошлогодишњој прослави Св. Саве 159 дин. 35 п. д. за набавку школских потреба, а г. **Мијаило Рашић**, свештеник, поклонио је мапу балканскога полуострва.

Г. **Јаша Манојловић**, професор ужичке реалке подарио је 20 дин. на сиротне ученике исте школе.

Г. **Ђока С. Нешић**, поклонио је библиотеци вишке гимназије „Отаџбину" за 1887.

Дим. Булић, Коста Бранковић, Мита Јевтић, Ђорђе Краљевић, официри, поклонили су за сиротне ученике малчанске школе 5 дин. 60 п. д.

Г. **Никола Андрић**, начелник среза краљевскога, поклонио је књижнци школе *српске* 5 комада књижица „жалба животиња".

Г. **Гавра Михаиловић**, срески писар, поклонио је 3 дин. сиротним ђацима школе *жабарске*.

УМРЛИ

Живко Недељковић, рођен 8. Новембра, 1835. у Пожаревцу, преминуо 13. Децембра 1887. у Београду. Изучио основне школе у Пожаревцу, гимназију у Београду, природне науке, као државни питомац, у Паризу. Ступио у државну службу 1. Децембра 1864., као канцелиста министарства просвете и црквених послова. Постављен за суплента крагујевачке гимназије 16. Септембра 1865., а за професора 3. Јуна 1867. Премештен, по потреби, у пожаревачку нижу гимназију 1. Октобра 1875., отуд, по молби, у београдску гимназију, 16. Фебруара 1879., одакле, опет по потреби, у београдску реалку, 9. Августа 1885. Као професор београдске реалке стављен је 1. Децембра 1886. у пенсију због слабости. Израдио је два дела француске синтаксе за ученике VI. и VII. разр. гимназија и реалака, и оставио у рукопису француску граматику, која је на оцени у Главнога Просветнога Савета.

Ђорђе Малетић, рођен Марта месеца 1816. у Јасенови у Банату, преминуо 1. Јануара 1888. у Београду. Изучио гимназију у Орлавици и Сремским Карловцима, философске науке у Сегедину и једну годину богословије у Вршцу. У државну службу краљевине Србије ступио 25. Јануара 1839. најпре као помоћник секретара суда округа крагујевачкога, после као експедитор и протоколиста у министарству унутрашњих дела, а доцније као секретар управе варошн Београда. Године 1841. постављен за секретара српске агенције у Влашкој. Од 1842. до 1848. био без службе. Године 1848. 26. Септембра постављен за професора београдске гимназије, у којој је радио пуних 30 година, од 19. Фебруара 1859. као привремени директор и од 9. Јануара 1860. као директор. Године 1878. 1. Августа стављен је у пенсију и награђен таковским орденом. — Осим своје дуге професорске службе радио је покојни Малетић као члан школске комисије, члан Главног Просветног Савета, био је члан народне скупштине, управитељ народнога позоришта, редовни члан српског ученог друштва, члан одбора Чупићеве задужбине итд. У школској књижевности радио је на поезији и реторици, а главна књижевна радња његова припада песништву, нарочито драми.

Александар Милетић, рођен 1829. у Сент-Ивану, у Бачкој, преминуо 2. Јануара 1888. у Смедереву. Године 1865. 3. Јула положио учитељски испит у министарству просвете и црквених послова, а 1. Августа исте године постављен је за привременога учитеља у Жагубици, 15. Фебруара 1869. постављен за сталнога учитеља I. р. у В. Градишту. Године 1872. 17. Октобра премештен у Барич, 1874. 1. Августа у Голубац, а 1878. 1. Августа у Смедерево, где је преминуо, после дужега боловања, као учитељ III. р. горње мушке школе.

Изашао је

ПОМЕНИК

ЗНАМЕНИТИХ ЉУДИ

У СРПСКОГА НАРОДА НОВИЈЕГ ДОБА

написао

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

КЊИГА I.

Цена 2 динара

Изашао је други одељак књиге:

СРБИЈА

ОПИС

ЗЕМЉЕ, НАРОДА И ДРЖАВЕ

од

В. КАРИЋА

У овоме је одељку једна етнографска карта у бојама, седам картограма, четири слике и велики број статистичких таблица.

САДРЖИНА:

Дух и осећање народно (наставак)
Насељеност и кретање становништва
Школовање и писменост
Књижевност
Уметност
Удружења и установе за унапређење науке и књижевности; књижевни фондови и задужбине и т. д.
Морална статистика
Пољопривреда
Лов
Рударство
Индустрија
Трговина
Новчани заводи
Новац и мера.

Књига се може добити у свима књижарама уз обавезу на куповину целога списа.

Издање и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ЖЕЛЕЗНИЦЕ И ПУТОВИ

ЊИХОВ ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК, КУЛТУРНИ ЗНАЧАЈ И ЕКОНОМНА ВРЕДНОСТ

Уводно предавање Миливоја Јосимовића, професора Велике Школе. Држано 4. Јануара 1888. год. у Београду

(Свршетак)

Силан се свет слегао да буде сведок овако важног догађаја.

Једина је Стивенсонова махина сјајно издржала пробу и не само да је одговорила свима постављеним условима, већ их је у многоме и превазишла. Највећа брзина којом је при проби ишла износила је 29¼ енглеске миље (=46,6 километара), а после званичне пробе извршио је Стивенсон још једну вожњу, само да покаже савршенство своје махине, са брзином од 35 миља (56 км.).

„Rocket" се разликовала од свију дотадањих локомотива пре свега начином производње паре. У котлу је било 25 бакарних цеви од 3" ширине (76m/m), кроз које су загрејани гасови јурили. Велика површина за загревање воде, која је тиме добивена, морала је и развијање паре знатно потпомоћи. Цилиндри су били намештени са обе стране котла, и сваки је дејствовао само на један точак. Оба су имала по 8" (203m/m) у пречнику а корак (Kolbenhub) износио им је 16½" (408m/m). Висина великих точкова била је 4'8½" (1241 m/m). Дувалка (Blasrohr), која је спроведена у средину димњака, производила је такву промају, као што се иначе постизава само високим димњацима или вештачким меховима (Gebläse).

При проби се показало, да је махина, при сопственој тежини од 4¼ тоне, вукла 12¾ тоне терета, са средњом брзином од 13,8 енглеских миља. Укупан је ефект дакле био 234,6 миљских тона. По извршеној проби пара је имала исту еластичност као у почетку и ниво воде у котлу није се променуо.

Оцена је извршена 14. Октобра, а награду је добио Стивенсон.

Победа је била величанствена. Акције друштвене одмах су скочиле за 10%, а осталим махинама и другим системама локомотива није било више ни говора.

Макс Марија Вебер вели:

„Са даницма у Рейнхилу (Rainhill) закључен је прави акт постања железница, као год што је и историја правог проналаска сталних махина закључена постављањем Ватове махине за пумпу у Чес-Уотеру (ChaceWater) 1782 године. Што је од то доба урађено у железничкој техници, то је било само појачавање, дотеривање, усавршавање и развијање зачетак, који су скоро сви већ били садржани у Стевенсоновој великој творевини".

* * *

Са победом Стивенсоновом отпочиње снажан развитак новог саобраћајног средства, које нас је оспособило, да савладамо препреке простора и времена.

Тако видимо да се за првих 10 година, дакле од 1830. па до 1840 год. закључно,

железнице умножавају са 770 километара годишње просечно. У другој деценији умножавају се са 3100 километара годишње, у трећој са 6900, у четвртој са 16000, а од године 1880. до 1884. закључно са 19900 километара сваке године. Године 1884. било је на целом свету у округлом броју 469000 километара железница у саобраћају. Данас их има више од $^1/_2$ милиона километара, а то је дужина, којом можемо нашу земљу по мериди́јану $12^1/_2$ пута опасати.

У развитку железница од 1830 год. можемо да разликујемо прву и другу деценију и доба од тада па до данас.

*

Мрежа железничка у целом свету увећала се у првој деценији, дакле од 1830. до 1840. год., са 7650 километара у округлом броју.

За тих првих 10 година опажа се још те јака тежња, да се локомотива замени другим којим средством. Као повод томе може се сматрати компликована конструкција локомотиве, тешкоћа грађења одговарајућег доброг колосека, тешкоћа и скупоћа грађења доњег строја са вештачким грађевинама, и најзад и наклоност ка новачењу.

Нарочито су 3 принципа покушавала конкуренцију са адхезионим железницама. То су друмске локомотиве, коњске железнице и железнице са сталном махином која на једеку кола извлачи и спушта. Сва та средства нису била у стању да издрже конкуренцију у већем саобраћају.

У времену о коме говоримо грађење локомотиве се знатно усавршило, а тиме је и њихов ефекат већи постао. Тако је површина загревања порасла од 478 на 638 кв. стопа енглеских, тежина локомотиве од 4 на 15 тона, брзина вожње од 14 на 30 енгл. миља а терет који је локомотива могла повући од 10 порастао је на 350 тона.

Пошто савршеније локомотиве дозвољавају и лакше савлађивање теренских тешкоћа, то видимо већ и знатну промену у траси. Док су у почетку железнице биле скоро хоризонталне а полупречници кривина нису били много мањи од 1500 метара, видимо крајем 1840. год. да је већ успон од 1:180 обична ствар, а тако и полупречници кривина од 600m (изузетно и 300m).

У грађењу колосека такође је велики напредак учињен. Године 1831. појавио се већ Стивенс (Stevens) са својом шином, која је погрешно позната под именом Виньолове шине. Подлоге су биле најпре подужне, а у скоро се развију и попречни прагови и изолиране камене подлоге. Чак налазимо и покушаје чисто гвозденог горњег строја.

Најзад многобројни патенти из тога доба сведоче нам и о великом напретку у грађењу возних средстава, кола.

*

У другој деценији, дакле од 1840. до 1850. год., умножиле су се железнице у округлом броју са 31000 километара.

Техника је за то време већ толико усавршена, да је отпочето са грађењем железница и у планине да се продире. Тако видимо, да се 1849. год. одпочине грађење чувене железнице преко Семерринга.

У овој деценији замењене су већ све (сем 2) косе равни локомотивским железницама, а ове су утукле и новог једног конкурента у виду тако званих атмосферских железница. У то доба појавила се била и идеја да се успони у колосеку замене басамацима (Eisenbahn-Schleussen) на којима би се кола механичким постројењима у вис дизала. Ово је, као за веће циљи непрактично, убрзо и заборављено.

*

У времену од 1850. год. па до данашњих дана умножиле су се железнице са преко 460000 километара света или просечно са 12500 километара годишње.

У ово време пада највећи напредак у техничким дисциплинама.

Грађење локомотива достигло је велико савршенство. Тежина је њихова јако порасла, има их и преко 50 тона тежине, а тиме је адхезија, па дакле и снага за савлађивање терета у великој мери увећана.

Упоредо са усавршењем локомотива постајала је и траса савршенија, те тако место 1:300 успона и 300m минималног радијуса кривина, данас успони од 1:60 не спадају у реткости а за кривине дозвољен је и минимални радијус од 180 метара.

Само грађење железничких пруга достигло је велики ступањ савршенства, карактe-

рисан: гвозденим мостовима и вијадуктима, грађењем високих насипа (у Баварској један од 52.7 метра висине), дубоких и дугачких усека (на аустријском Südbahn=у један од 41,1 метар дубине), високих вијадукта (вијадукт у Гелштаталу има 64.8 метра висине) и поглавито грађењем дугачких тунела (Кохемски има 4200, Монт-Сени 12333 а св. Готхард 14900 метара дужине). Ваља споменути и пневматички начин фундације, појаву чисто гвозденог горњег строја, велико усавршење саобраћајних средстава и сигнализације, употребу централних скретница итд. итд.

У том су се времену одвојиле две карактеристичке школе у грађењу железничких пруга у Европи. Преставнице су истих железнице преко Семерита и Бренера. Код прве преваљују вештачке грађевине, а код других на против обраћена је пажња на што савршенију и већу употребу земљаних радова. Данас је овај последњи правац у главноме на континенту овладао.

Један је важан успех овога доба и увођење једне једине и опште ширине колосека. Пре је скоро свака држава имала своју засебну ширину колосека, а то је велика сметња у међународном саобраћају. Данас су све државе усвојиле општи нормални размак шина од 1436 милиметара. Изузетак чине још само Русија и Шпанија.

Да би се у интересу што лакшег светског саобраћаја постигла једнобразност у грађењу и експлоатисању железница, поникла су у овом периоду времена и удружења железничких управа ради узајамног споразума и прописивања општих правила.

У овом се времену развио и појам о индивидуалисању железница према њиховом општем, светском или локалном значају, поделом у главне и споредне пруге.

* *

Чим су железнице почеле преузимати мах, увидела се и њихова универзална моћ, а према томе природно је, да су и поједине државе, у већој или мањој мери, тражиле удела или уплива у грађењу и експлоатисању истих. Умесно би било да овде проговоримо коју и о томе, како су поједине државе и њихова законодавства ову ствар у разно доба схватали, и до каквих се резултата у томе погледу до данас дошло; међу тим краткоћа времена не допушта да се овде том студијом занимамо, те ће мо је с тога и оставити за другу прилику.

* * *

Време је да пређемо сада на други (крајњи) део овог предавања, те да у главним потезима скицирамо културну и економну вредност железница.

Благотворни уплив железница показао се на све стране. Ми можемо да посматрамо уплив њихов на земљорадњу и производњу сировина у опште, на индустрију и фабрикацију, на олакшицу распростирања људског знања и на усавршење истог, на политички и економни напредак друштва и на општу цивилизаторску важност њихову.

У свима тим обзирима железнице се појављују као велесила, а ми ћемо овде побележити само поједине важније моменте преображаја, што су га оне у друштвеном животу изазвале.

*

Од великог је уплива већ и само грађење железница.

Оно пре свега даје средства за израну великом броју људи. Тако кад узмемо да се данас вредност свију извршених железница може оценити на 150 милијарди динара, па ову суму поделимо на двоје у сразмери као 54:46; онда прва преставља суму утрошену на грађење самог трупа железничких пруга, а друга на експропријацију, набавку грађе, материјала, возних средстава и целе железничке опреме утрошени новац. Према искуству од прве суме може се узети да је $^2/_3$ а од друге $^1/_{10}$ издато чисто на дневнице. Излази да је свега на дневнице издато 60 милијарди и 900 милиона динара. Кад се урачуна просечна дневница од 2,40 динара, онда по томе рачуну излази да су железнице за своје грађење и опрему од 1830. године па на овамо посведневно занимале просечно по 1220000 радника. Ако узмемо у обзир и њихове породице, онда можемо рачунати да је 3 милиона душа живело без прекида само од те зараде.

Непосредне користи од грађења железница имају и становници предела кроз које желез-

нице пролазе, јер се ту потроши највећи део зараде свију раденика.

Осим непосредне материјалне хасне појединаца услед грађења железница, посредна је добит у томе, што извршење тако важних и компликованих објеката засеца скоро у све радове људског занимања, те тиме изазива и веће усавршење истих.

Од како су железнице ступиле у живот, од тада су и инжењерске науке почеле да цветају, техничке школе су се умножиле, а сам наш рад почели смо систематички и на научној основи да вршимо.

*

У погледу на саму олакшицу, коју су железнице произвеле у саобраћају путника и робе, навешћемо следеће.

С погледом на цену и брзину транспорта путника може се рећи да су железнице произвеле праву революцију.

По Кавену брзина путовања железницом може се узети да је у опште 10 пута већа од брзине старог начина путовања колима. Другим речима данас су дужине за нас 10 пута краће а површине 100 пута мање но пре. На пошто је и цена путничких транспорта у опште узев само у пола ополика колика је била при путовању колима; то можемо узети да нам је данас путовање 200 пута лакше, но пре железница.

Да је тако, сведочи нам и сам број путника и извршених путовања, који је несразмерно порастао. Данас се може узети, да у целом свету посведневно путује по 4 милиона људи.

Из једног извештаја француског министарства грађевина види се, да је у Француској у времену од 1841. до 1855. године колима путовало просечно по 710.000 људи на годину, док је 1883 год. железницом путовало 207200000 путника, дакле близу 300 пута ополико.

Сем тога данашњи је начин путовања у сваком обзиру угоднији, па шта више данас је путовање и много сигурније но пре. Тако н. пр. у Француској у времену од 1846. до 1855. год. при путовању колима, услед разних случајева, долази на 27663 путника 1 пострадао (погинуо или рањен). Међу тим на железницама, од почетка па до 1857. год. долази један пострадао путник на 343100, а у времену од 1877. до 1883. год. долази тек на 473.531 један пострадао путник. Несрећни су случајеви дакле данас 17пута ређи.

Односно транспорта робе, кад сравнимо километарску цену на железници и на колима, видећемо да је железница 4 пута јевтинија. При оцени брзине не можемо узети брзину вожње на железници, већ рокове у којима су по прописима управе обвезане да транспорте изврше. На тај начин следује, да су транспорти железницом у опште узевши 3 пута бржи но они колима. Растојања се своде на $^1/_4$, површине на $^1/_9$. Угодност и лакоћа транспорта робе у опште је дакле 36 пута већа железницом.

Сем тога на железницама је вазда стална цена и одређен рок, а и транспорти се могу вршити у свако доба, што при транспортима колима није могло да буде.

Моћ транспортовања робе железницом, као и код путника, скоро је неограничена. Тако је у Француској на разна растојања транспортовано 1855. год. 10645000 тона разне робе, а године 1883. већ 89056000 тона.

Године 1875. транспортовано је железницом у целом свету 8065000000 тона робе, што чини просечно по 22000000 тона дневно.

*

У погледу на земљорадњу утицај железница може се у кратко резумирати овако: железнице дозвољавају, да се сви производи могу пласирати, тражећи пијаце где је има, а тиме посредно дејствују на умножавање природних производа и сировина и на обделавање пређе необрађених просторија, на увећање вредности земље и на усавршавање самога начина рада. Земљорадник у културним државама није данас усамљен и одвојен од света и светских центара, као што је пређе био; те према томе може и да произведе и протури више, но што му је за подмирење најпречих животних потреба необходно нужно.

Што се тиче индустрије примећује се двоје.

Прво, железнице су изазвале са свим нове гране индустријске, као: радионице локомотива, кола, железничких точкова и осовина, механичких постројења (као обртаљки, скретница итд.); фабричку производњу гвоздених мостова; импрегнисање прагова; радионице за телеграфске и сигналне потребе итд. итд.

Да напоменемо у томе погледу само, да се у радионицама немачким, аустро-угарским и швајцарским, производи годишње локомотива и кола железничких у вредности од 300 милиона динара.

Друго, железнице су дале могућности, да се већ постојеће индустријске гране знатно унапреде, као што нам то многобројни статистички податци сведоче.

Тако н. пр. цела земља производила је: каменог угља 1862. год. 146,5 милиона а 1876. г. већ 286 милиона тона; сировог гвожђа године 1862. тона 7,2 милиона,а 1876. год. 14,3 милиона. Године 1878. про изведено је 2,1 милиона тона бесемеровог челика. Памука у текстилној индустрији потрошено је 1846. год. 921 милион фуната, а 1876. год. већ 2862 милиона фуната итд. итд.

Шта више кад сравнимо статистичка дата о умножавању производње разних важнијих артикала у индустрији и дата о умножавању железница, видећемо да то двоје скоро у правој сразмери стоји.

Најзад и железнице саме по себи имају знатну привредну моћ, пошто се цео приход од свију железница рачуна на 5 милијарди динара годишње. Године 1874. пак износио је тај приход 8 милијарди и 260 милиона динара, дакле $^1/_6$ укупног трговинског обрта од те године.

*

Поводом и помоћу железница учињени напредак у наукама и распрострању знања и образованости у опште неоспорно је велики.

Као год што железнице не би могле постати, да наука и вештине нису већ биле на сразмерно високом ступњу, тако су се оне са своје стране после одужиле науци и вештинама, постављајући нове проблеме које је ваљало решити, а уједно служећи и саме као објект за прибирање научног искуства. Услед тога поједине постојеће дисциплине знатно су се унапредиле, а постале су и неке сасвим нове.

Много је веће и приметније дејство, што су га железнице произвеле услед толико олакшаног саобраћаја. Додир између људи постао је много већи а честа и брза измена мисли могућна.

Тако небројени стастички податци тврде:

а.) Да је путовање, и апсолутно и сразмерно узевши, у великој мери учестало;

б.) Да број писмених људи знатно расте;

в.) Да се потрошак артије за штампање и писање несразмерно увећава;

г.) Да се број годишње штампаних књига јако умножава;

д.) Да писање писама и употреба телеграфа све веће размере узима;

ђ.) Да се данас политички листови и журнали у огромном броју ексемплара штампају и растурају.

И ако све ово и од других узрока зависи, без сумње највећи део заслуге припада железницама.

Сравњујући статистичке податке о свима тим предметима у разна времена, морамо доћи до убеђења, да је потпуно истинита Боклова (Buckle) изрека да „са растењем саобраћаја незнање опада.“

*

У друштвеном животу, као последица таквог олакшаног саобраћаја и већег додира људи, онаква се: у великоме, да се мржња између народа почиње губити и да се разнородни и пређе супротни елементи зближују, а у маломе, да код појединих народа осећање народног јединства јача.

У опште са јачим распрострањем наука, вештина и знања иде упоредо и еманциповање индивидуа у интелектуалном погледу, развија се дакле демократизам.

У државном животу образованих народа документира се ово у тежњи за што савршенијим конституционализмом, и за што већом централизацијом управне власти с једне стране, а усавршењем општинске самоуправе са друге стране.

*

Железнице су и средство за одбрану од спољних непријатеља човечанства.

Глад је постала немогућна у земљама, које железнице просецају, јер је цео свет тако рећи једна нијаца, па ако се равнотежа у подмиривању потреба где и поремети, може у најкраћем року да се поврати.

Болести постају ређе и губе од своје интензивности, јер се здрави могу да уклоне а болесницима је помоћ брза.

Најзад ужаси ратовања умањују се, јер данас ратови не могу дуго да трају, као што је то пређе било. Сем тога железницама прозороковано модерно ратовање захтева, да се у што краћем времену што већа убојна сила употреби. Ово изазива велики статус војске у мирно доба, и он ће се дотле у целом свету увећавати и, док настане немогућност да се радом мирољубивих грађана издржава. Онда ће се војске свуда морати укинути, а и то ће зар бити заслуга железница.

*

Утицај саобраћајних средстава на ратовање очигледан је.

Значај друмова за војевање појмили су већ стари Римљани, без добрих путова не би се артилерија никада развила, а данашње железнице довеле су тек ратну вештину до највећег савршенства. Оне су показале своју колосалну моћ у свима модерним војним покретима, а године 1870. Француска је побеђена и због своје недовољне спреме у железницама.

Утицај железница на ратовање може се у главноме свести на следеће:

1.) Пређе је велики део трупа страдао од времена и умора на великим маршевима и често су војсковође, услед тог тако званог трења, губиле велики проценат своје силе. Суваров је при прелазу преко св. Готхарда изгубио 52, а Наполеон у Русији 75% својег људства само услед тог трења. Данас је могућно да се сва сила доведе чила и одморна на бојиште.

2.) Време концентрације војске може тачно да се прорачуна.

3.) Сва су кретања несразмерно убрзана, тако да је данас покретност војске 4-20 пута већа но пређе. Немачка је 1870. год. концем Јула и почетком Августа за 13 дана избацила на границу 407892 војника, 91591 коња, 8921 топова и кола. Француској је било потребно 19¼ дана за пренос 300.000 људи, 64700 коња, 6600 топова и кола и 4400 вагона хране и муниције.

4.) Снабдевање трупа веома је олакшано, јер док су пређе грдни тренови коморе морали за војском да иду, данас готово са једним једним возом може на растојању од 350—400 километара да се снабдева храном 85000 људи или 21000 коња. Сем тога храна је мање квару изложена но пређе, а не мора ни да се одузима од свога правог задатка за чување трена ополиски део трупа као пређе.

5.) Рокаде могу ласно да се извршују, те је услед тога могућно брзо реквирисање војске или појединих делова њених.

6.) Евакуација болесника и рањеника може брзо и на већу даљину да се врши. Тиме је једна велика сметња од војске уклоњена, а сами болесници долазе на бољу негу, те могу пре и да прездраве.

7.) Железнице дају могућности да се важне тачке брзо храном снабдеју. Тако је после битке код Седана 1870. год. за 18 дана довучено у Париз разних средстава за исхрану за читава два месеца, а за 2½ милиона душа.

Са погледом на важност железница у ратовима, у свима већим и боље уређеним војскама, данас постоје нарочита железничка одељења, са задатком рушења, оправљања, грађења и експлоатисања железница у време рата и за војне циљи.

*

Пошто смо у главноме обележили користан утицај железница, ваљало би навести и рђаве стране њихове.

Као штета од железница не може се узети та околност, што су оне имале рђавог дејства на по неке гране занимања људског; јер ако су коме и укратиле зараду у старом облику, створиле су са друге стране нове изворе и упутиле тај свет на други начин зараде.

Већа је штета од грађења железница, које не могу да се исплаћују, те падају на терет државни. Овакви случајеви бивају, но ту су узроци рђава диспозиција и сувише нагло и превремено подизање железница. Такове појаве проистичу обично из претеране спекулације и из тежње појединаца, да са мало рада дођу до великог богатства. Такав је поступак истина противан свима правилима народне економије, но за то се не може сама установа железница осудити.

Велика је тешкоћа изазвата и тарифским питањем, које народна економија није могла до сада повољно да реши. Не мању распру изазвале су железнице и у питању о начину грађења и експлоатације истих, и о томе да

ли треба и у колико државе ту ствар да узму у своје руке.

Међу тим све ове наведене незгоде карактеришу само прелазно стање у општем културном напредку човечанства.

Господо!

Из ове непотпуне слике, коју сам пзнео пред вас, о суховемним путовима, држим да може ипак да се увиди њихов неизмерни значај. Као поуздано мерило културе и благостања појединих народа може се узети пространство и савршенство саобраћајних средстава, којима располажу.

Наш народ, спречен у своме развитку незгодним положајем и тиме скопчаним неприликама политичким још од старине, заостао је иза напреднијих народа и у овоме погледу.

Наши путови налазе се у са свим примитивном стању, а и немамо их довољно, тако да њихово грађење и одржавање захтева рационалне и брзе реформе. Што се тиче железница, ми смо их отпочели градити принуђени политичким околностима, у не довољном времену, дакле и на неповољан начин. Оне су нам до сада познате само са рђаве стране. јер од њих отпочиње ера наших државних дугова.

Данас код нас свако осећа да живимо у критичном економном времену.

Да се пак економских неприлика опростимо и да се и у будуће од њих обезбедимо нема сигурнијег средства, но да радимо на томе да се створе нови извори благостања подижући и унапређујући земљорадњу, која нам је још у примитивном стању, индустрију, које још немамо, и трговину, која нам још није проходила као што ваља.

Без добрих и добро администрованих саобраћајних средстава, такав се рад не може ни замислити, а њихово извршење и усавршење задатак је нашег нараштаја

Пошто смо, господо, у извршењу тако замашног и деликатног задатка, ми инжењери главни радници; то је наша дужност да се са тим питањима на дневном реду у нашем државном животу — свестрано упознамо: те да својом спремом, свима силама, савесно и искрено, своју отаџбину послужимо.

РЕЧ О АСТРОНОМИЈИ И МЕТЕОРОЛОГИЈИ

(Свршетак)

Не могући се овом приликом мало ближе упустити у излагање ове грандиозне установе америчке, напомињем само ове неке црте. Тако названи Farmers Bulletins, које поједини центри метеоролошки према телеграфским извештајима из Washington-ског бироа израђују за цељи земљорадње (а они јављају о вероватноћи лепог времена, кише, олујина, мраза и т. д.) тако се брзо разашиљу да га свака и најудаљенија општина добије до 9 с. из јутра (а они се израђују на основу билетена вашингтонског пређашњег дана у 11 с. у вече). Таквих земљоградничких билетена разаслато је 1882 године на броју 8094 и на јавним местима били су објављени.

Даље железничка друштва (на броју 50) са својих 2306 стација добијају извештаје метеоролошке од Washington-ског бироа и у стацијама их публикују; а неке железнице на самим влацима железничким обављају утврђене знаке времена. — Па онда за многа предузећа земљоградничка и трговачка израђују се особени извештаји о времену и одмах им се шаљу.

Да не набрајам више ове ствари, рецимо само то: да је Метеорологија у највећем уважењу у Америци и да се многи пољски и трговачки послови управљају према извештајима централног бироа метеоролошког. Колико је пак ова организација меотеоролошка у Америци велика, најбоље ће се увидети из овог прегледа трошкова:

На плату особља у централном бироу и стацијама, долара 536.564

Остали трошкови на стације, на плаћање телеграфским друштвима, трошкови око штампања радова, долара 485.050.

Свега 1021614 долара или 5363480 динара.

Најзад поменимо да у сједињеним северо-америчким државама постоје и хидрометарске станије којима је задатак прибирање градива за предвиђање и извешћа о поплавама река.

У Француској службом метеоролошком управља централни биро метеоролошки у Паризу. Он има за задатак: климатолошка испитивања, предвиђање времена и извешћивање пристаништа о олујинама као и земљорадничка извешћивања (лети) и најзад штудије опште метеорологије. У свом подручју према званичном извештају од 1882. има 8 метеоролошких станија првог реда (опсерваторија), 73 станије другог реда и 1400 станија трећег реда[1]). За посматрање непогода има 3400 станија. — Само станије I реда или опсерваторије имају плаћено особље од државе, остале станије или су издржаване у нормалним школама, где је већина станија II реда, или их издржавају савети окружни. Сем тога постоје и хидрометарске станије, као у басену Сене, на основу којих посматрања хидрометарски биро јавља о поплавама итд. — Буџет централног бироа износи око 200.000 динара.

У Енглеској метеоролошком службом управља биро метеоролошки у Лондону, који има исти задатак што и онај у Француској. Он има према званичном извештају од 1882. 7 станија I реда, 43 станије II реда, 18 станија III реда и 30 осталих станија. Трошак на биро метеоролошки износи око 385.160 динара. — Сем тога у Енглеској постоје врло многе приватне станије метеоролошке које стоје у свези са разним метеоролошким друштвима. Тако само за испитивање кише у Енглеској постоји преко 2000 приватних станија. Метеоролошко лондонско друштво има својих 25 станија II реда и 64 станије III реда.

У Немачкој на челу метеоролошке службе стоји поморска опсерваторија у Хамбургу. Она је централни биро за поморску метеорологију и за телеграфију времена. Сем тога у Немачкој постоје и други метеоролошки центри — тако у Пруској, Баварској, Саксонској, Виртембершкој, Баденској и Алзас-Лорену, — који стоје у вези са Хамбуршком опсерваторијом.

Хамбуршка опсерваторија има својих 9 нормалних станија (првог реда) и 47 станија II и III реда, а централни њен биро има 4 одељења, чији буџет за персонал износи 100.000 динара годишње.

Метеоролошки институт у Берлину за Пруску има 133 станије II реда и 25 станија III реда, и његов буџет на персонал износи више од 90.000 динара.

Централна станија метеоролошка у Баварској има у свом подручју 2 станије I реда, 20 станија II реда и 23 станије III, и располаже са буџетом од 34000 динара.

Централни биро Саксонски, који је некада био саставни део опсерваторије Лајпцишке има преко 30 станија II реда и данас под управом г. Schreibera реорганисан и комплетован располаже свима средствима за развијање.

Централна метеоролошка станија за Виртембершку има своје 24 станије и располаже за плату особља преко 10000 динара.

Централни биро Баденски има 16 станија II реда.

У Аустрији централни метеоролошки биро у Бечу има 11 станија I реда, 128 станија II реда и 94 станије III реда чији буџет износи 70000 динара.

У Мађарској централни биро у Будиму има у свом подручју три станије првог реда (Будим, Фијуме и Загреб), 100 станија II реда и 36 станија III реда, и на плату особља бироа троши се 11000 динара.

У Белгији краљевска опсерваторија у Бриселу има у свом подручју 4 станије првог реда, 38 станија II реда и 38 станија III реда; 122 плувиометарске станије и 72 станије за посматрање непогода. Буџет метеоролошке Бриселске опсерваторије на особље износи преко 20.000 динара.

У Данској метеоролошки институт у Копенхагу има две станије I реда, 21 станију II реда и 206 станија III реда, и располаже буџетом од 27.000 динара за исплату особља у институту.

---

[1]). Метеоролошке станије деле се: на станије I реда или опсерваторије, снабдевене свима инструментима матеоролошком, на станије II реда, у којима се налазе само директни инструменти метеоролошки и посматра три пута дневно (у неким свака 3 сата), на станије III реда, у којима су само неки метеоролошки инструменти заступљени. Плувиометарске станије посматрају количину кише. Хидрометарске посматрају количину кише и стање воде на рекама и речицама.

У Италији централни метеоролошки биро у Риму има 69 стација I реда, 37 стација II реда, и 100 стација III реда.

У Норвешкој метеоролошки институт, у Христијанији, има 1 стацију I реда, 23 стације II реда и 15 стација III реда, и на плату особља у институту има 22000 динара, а за остале трошкове 11415 динара.

У Холандској метеоролошки институт у Утрехту има 2 стације I реда, 5 стација II реда и 4 стације III реда и 50 стација плувиометарских за посматрање непогода, а на плату особља у институту има преко 20000 динара.

У Португалској метеоролошка опсерваторија у Лисабону има једну метеоролошку опсерваторију 2 стације I реда, 10 стација II реда и 5 стација III реда. Буџет опсерваторије у Лисабону износи 35149 динара а на остале стације троши се 15854 динара.

У Русији централна физичка опсерваторија има две стације прног реда, 132 II реда и 44 стације III реда. Буџет централне опсерваторије за издржавање персонала износи око 23000. динара; а на остале стације троши се и то на издржавање персонала, око 110000.

У Шведској метеоролошки институт у Штокхолму има 33 стације државне II реда и 21 приватну стацију и 312 стација III реда. Метеоролошка опсерваторија универзитета у Упсали независна је од института. Даље шумарско одељење има своје 274 стације за посматрање кише, града, непогода, поплава итд. Сем тога метеоролошки аутитчки биро у Штокхолму независан од првих има 19 стација III реда и 19 стација плувиометарских. — Буџет института за његово особље износи преко 19000 динара. А буџет опсерваторије универзитетске у Упсали износи, не рачунајући плату директора, 7050 динара на исплату осталих чиновника.

У Швајцарској централни биро метеоролошки у Цириху има једну стацију I реда, и 75 стација II реда; на персонал бироа троши се преко 16000 динара.

Да споменемо још и друге неке метеоролошке бирое. Тако у Канади метеоролошки биро у Toronto-у има 82 стације II реда и 91 стацију III реда а буџет на персонал самог бироа износи 34160 динара. — Даље метеоролошка служба постоји на предгорју Добре Наде, на острву Ceylon-у (у Colombo-у), у новом Zelande-у, у Јапану, итд. итд.[1])

Овај кратки преглед метеоролошке службе у поменутим државама најбоље показује како је важно место заузела Метеорологија код свију напредних народа. И она добијајући градиво, које се прикупља у институтима и стацијама метеоролошким, решава своје велике проблеме од којих тако силно зависи живот човека и народа. А познавање њених истина ослобађа човека од многих предрасуда које и данас сачињавају један велики део свести појединаца, и читавих народа, и отвара му очи да у појавама, што се сваки дан пред њим збивају и у којима живи, види обичне природне појаве, произведене обичним физичким силама. Она га упућује да истине до којих је дошла употреби на своје благостање користећи се свима чинионима које му природа уделује; а на другој страни она га учи да у тешким приликама, када се ваздушно море разузда, па му прети и животу и свима његовим рукотворинама, уме осећати још једнако своју моћ, борити се против разузданих елемената и сачувати се од великих несрећних последица њиних. И најзад она га оспособљава, да се и у обичнијим неприликама одбрани од напасти, осигура од штета њихових и свагда је готова да му према ступњу развијености своје буде од користи.

Ето такова је и ова друга наука. Она је позвана да у даљем развићу народа буде једна од врло важних чињеница у животу и напретку њином. И Метеорологија као и Астрономија биће две неисцрпне светлости које ће с једне стране указивати пута човеку како да дође до што већег благостања, а с друге стране светлошћу њихових истина развијаће свест, шириће му поглед и човек све свесније своје снаге и прилика око њега ићиће сигурно напред развијајући се и освајајући природу, истину и саму мисао.

Па шта остаје нама да радимо, нама код којих су ове науке тек у зачетку, чије истине код нас веома споро освајају земљиште, нама који смо веома мало применили у животу нашем науку, а на по се ове две науке?

[1]) Сви су ови подаци узети из званичних извештаја директора метеоролошких института подношених перманентном комитету, који је се био састао 1882. године у Копенхагену.

Ако хоћемо да се користимо свима природним силама које је овој нашој лепој земљи природа уделила, ми их морамо испитати, ми их морамо сазнати. Јер само тада биће нам могуће да извучемо највећу суму користи од овога што нам је природа тако раскошно уделила. Познавајући нашу земљу, познавајући све њене добре и рђаве стране, могуће ће нам бити да се и од напасти елементарних и других чувамо и осигуравамо. Све док не будемо нпр. упознали нашу Мораву, ми се не ћемо моћи од њених поплава сачувати, ми не ћемо моћи њено велико благо на добро наше употребити. Све док не будемо знали који крајеви Србије највише трпе од непогода, од града итд. све док не будемо сазнали ток ових штетних појава у нашој земљи, све дотле не ћемо знати где и како ваља нам се чувати и како осигуравати. Све док не будемо знали како су метеоролошки елементи распоређени у нашој земљи, како се велики атмосферски процеси у нашој земљи понашају, све дотле ми не ћемо моћи мислити и на ону примену метеорологије „како ће време бити“? — па дакле не ћемо бити у стању да се његовим променама користимо и од њих чувамо. И по врх свега, све док не будемо знали нашу земљу, наша ће омладина учити какове су туђе земље, а нашу неће знати, па, недај боже! неће је много пута умети довољно ни волети.

На паће, све док не будемо Астрономију штитили и гајили, најобичнију и тако важну ствар „који је час“ не ћемо тачно знати или туђин ће нам је јављати; тачног положаја Београда на земљи не ћемо знати, и ми ћемо још једнако на ово питање тражити лоша одговора у старим страним овлашним мерењима. Све док Астрономија не добије средства за усневање код нас и удружена с другима својим не развије се, карта наше земље далеко ће бити од тачности, колика је наша земља не ћемо знати ни моћи тачно измерити (а Индија је данас врло тачно измерена), и туђин ће, само ако му буде у интересу, сазнати за њега што му треба, а ми ћемо од њега милостињу примати.

Све док ове и друге науке не буду добиле средстава и не буду довољно гајене код нас, све дотле ми ћемо бити понижени у очима напредних народа, и они ће оваловажавати нам културни значај на истоку, и бојати је се да радећи за нас — што нас је увек скупо стало — и не осујете праведне жеље наше домовине.

Све док науке не буду довољно гајене код нас, све дотле ни користи од њих нећемо имати. Наш ће се живот задовољавати примитивним потребама. А кад будемо осетили какву вишу потребу, ми ћемо је као и до сад прескупо плаћати туђину, те ће нам и ово мало муком стечене имовине бити однесено, и све мање и мање остајаће нам срестава да можемо сами радити и развијати се, и услед овога све ћемо више изостајати и од значаја на Истоку губити!

И тако, велики интереси захтевају да се науке код нас што више развију, да се културно што више подигнемо. Отуда ће наша земља релних користи имати. Отуда и њен престиж све већи и уваженији постајати. Поставши културни центар, концентрисање ће донети својих плодова, а са овим и многе стране напасти неће бити опасне, лакше ће бити одбијене, а с да среће и нестаће их!

А и дужност је да се бавимо наукама и своју земљу сами испитамо. Сваки народ, који воли себе и своју будућност позван је да и своје стране допринесе, према могућству, плодове својих радова на науци, плодове испитивања своје рођене земље. Јер мало је поносно, а много штетно, када му туђин долази и ради послове које сам треба да уради. Ком је народу мио живот, треба да покаже своју снагу, треба да покаже да уме живети и напредовати!

А и част нам налаже да се бавимо наукама и нашу земљу испитујемо. У више махова писало је се на страни и позивана је наша домовина да и она ступи у коло међународног рада на науци. Тако, међународни метеоролошки конгрес у Риму, држан 1879, донео је био оваку одлуку: Конгрес налази да би било од највеће важности подићи метеоролошке станије у Бугарској, Румунији и Србији, и моли талијанску Владу да изрази ову жељу Владама ових држава. Да поменем још само што нам најближи суседи говоре: Кроз неку годину биће се у стању не само средње вредности и колебања климатских елемента у Босни и Херцеговини (у Сарајеву, Травнику Доњој Тузли, Мостару итд.) тачније утврдити већ ће се добити и преглед климе Балкан-

ског полуострва. Царско-краљевско министарство рата у свези са царско-краљевским централним биром за метеорологију подигло је метеоролошке станије још и у Плевну, Пријепољу и Автовачу. У Румунији недавно подигнут је метеоролошки институт. У Бугарској већ ће бити подигнуто 5 станија метеоролошких које су од чести са аутоматичким инструментима снабдевене. Балканско полуострво, које је пре неке године у климатолошком погледу било права terra incognita биће у скоро бар у северном делу свом, прилично добро испитано, *а нарочито ако би и Србија хтела да принесе свој удео.* (Zeitschrift der œsterreihischen Gesellshaft für Meteorologie, redigirt von dr. J. Hann, Direktor de K. K. Centralanstalt für Meteorologie. 1885. Јануарска свеска стр. 39). Тако се говори, и ако не желимо да и Србију називају terra incognita, ми треба да похитамо и исправимо што је за поправку и урадимо што нам дужност и част налажу!

Па и наши најближи суседи гоне нас на што већи рад! Говорећи овом приликом саме о наукама Астрономији и Метеорологији важно је и пуно опомена шта се ради око нас и за ове две науке.

Тако у Румунији влада румунска решила је 1883. године да се, са велике важности метеоролошке службе за развиће агрикултуре, оснује метеоролошка служба, и у тој цели одмах је 1884 подигнут метеоролошки институт, који је у току 1884-85 године подигао 10 метеоролошких станија. За подизање зграде института влада је одредила 100.000 динара, а један румунски родољуб оставио је 1883. године 50.000 динара на грађење метеоролошке опсерваторије. Прва сума што је држава одредила на метеорологију износила је 10000 динара, и она је уписана у буџет финансиске године 1884-85. у рубрици:

За систалацију метеоролошке службе Чл. 39. Глава 8.

Ова сума, којој је додат суплементеран кредит у 2000 динара, послужила је да се намести локал, стављен метеоролошком институту на располагање. Што се тиче већине инструмената они су набављени другим средствима.

У буџету 1885-86 буџет опсерваторије био је 16140 динара, од којих 11640 динара за персонал института а 4500 за материјал. (Види: Annales de l' Institut météorologique de Roumanie, 1886.)

У Грчкој, астрономску опсерваторију у Атини прославио је њен директор Dr. Schmid услед чијих заузимања влада грчка подигла је више метеоролошких станија, које је богато обдарила. (Види. Zeitschrift der Österr. Gesellschaft 1883).

У Турској постоји царска метеоролошка опсерваторија у Цариграду, и има својих метеоролошких станија у Солуну, Кистенцу и тако даље.

У Бугарској постоје метеоролошке станије у Софији, Варни и т. д.

А у Босни и Херцеговини, као што смо рекли, влада аустриска подигла је станије у више места и снабдела их свима нужним средствима.

Па није само то, и Стара Србија пала је у сферу метеоролошких радова бечког метеоролошког института. Тако у Meteorologische Zeitschrift, Маја 1886 и Априла 1887. ми читамо метеоролошки извештај од директора бечког института о резултату посматрања метеоролошких у Призрену (*у „Албанији“*).

Ово што сам рекао говори нам о радовима свију наших суседа и на овој науци; и њима се људи од посла морају радовати. Али нас Србе мора туга да подиђе кад помислимо: за што и ми да не радимо у нашој земљи на овим наукама; за што Срби да не покажу својих радова научних и не уштеде труда туђину у земљама у којима Србин живи и у којима је се, бранећи европску културу од силне навале турске, после толико проливене крви одржао још у животу? За што Србин у својим земљама да не развија високо заставу науке и прогреса?

Пишући ову реч о Астрономији и Метеорологији ја и опет молим читатеља да ове редове осети као што их и сам осећам, и да ми не замери што говорећи о овим двема наукама нисам могао а да не дам одјека у овим врстама и ономе што сваком Србину лежи на срцу. Узевши реч за Астрономију, и Метеорологију ја сам већ изложио све побуде које су ми ову реч диктовале. Што ми још остаје да кажем то је одговор на питање: на шта да се ради?

Из ранијег мог говора јасан је одговор на ово питање: ваља и ове две науке потпомоћи нужним средствима да би и у нашој земљи биле оно што њиховом важношћу и корисношћу треба да су.

А средства за ове науке код нас јесу: стална опсерваторија астрономска и метеоролошка, осигурана и добро уређена у Београду и добро уређене метеоролошке стације по Србији.

И тада би ове две науке имале осигурану будућност а и успех у нашој земљи. И тада би оне донеле последице које су јасне из свега мога досадањег говора, и које прецизоване, од главнијих ове су:

1-о И оне би као васпитно и културно средство гајиле љубав истине, љубав науке, подизале интелектуални ниво а са овим и свест о дужностима грађанским и човечанским.

2-о. Оне би тада и Великој Школи допринеле потпун свој удео у заокругљивању наука што су у њој заступљене, а ојачане и осигуране оне би се у друштву са сродним наукама узајамно развијале утичући благотворно једна на другу. — На тај начин Велика Школа, прибравши у себе све науке и створивши им прилике за развијање, приближила би се својој жељеној мети, и с правом понела би друго име поставши центром српске науке у који би се стицала са свију страна омладина, која би проносила на далеко глас Велике Школе и радила и са своје стране на ономе што је свима Србима тако драго!

3-о. Оне би тада са својом опсерваторијом биле школа за обучавање у посматрањима и мерењима што би и другим сродним наукама, које се мерењима баве, било од користи. Оне би тада, уносећи свој потпун удео, допринеле да се тригонометрија Србије, прецизне географске карте и т. д. могу успешно и тачно извршити.

4-о. Оне би тада подмириле и потребе наше земље — имали би тачно време (час), испитали би климатске прилике наше земље, познали би нашу земљу па би могли предвиђати време, поплаве итд.

5-о. Оне би тада и друге више потребе задовољиле — испитивали би земни магнетизам, и дошли би до магнетске карте Србије, испитивали би атмосферски електрицитет и друга питања из физике земље, те тиме допринели би са своје стране и наш удео општој науци.

6-о. Оне би са своје стране допринеле у сродним питањима развијању и успеху испитивања других наука и њихових примена, као што би и ове друге науке са своје стране допринеле успеху и развијању Астрономије и Метеорологије.

7-о. Оне би тада могле проширити свој рад и на друге српске земље, а тиме би показали да и делом умемо радити за праведну српску идеју, и

8-о. Оне би заједно са другим наукама развијајући се у нас, подмирујући више потребе наше и развијајући културу нашу, допринеле да заузмемо самостално, сигурно и часно место међу народима од прогреса и будућности.

Да не говорим више. Ово што рекох довољно је да покаже важност ових двеју наука, као и свију осталих чији су благотворни резултати заједнички. Држим да је довољно да покаже, како је потребно Астрономији и Метеорологији, које данас код нас поред места у Великој школи имају и сувише скромну радионицу (провизорну опсерваторију), дати мало више средстава и осигурати им опстанак и развијање у сталној опсерваторији, снабдевеној нужним средствима, да би и оне са своје стране допринеле и напретку наше Велике школе, као и других школа у којима су истине ових наука заступљене, и напретку наше домовине. И ја се обраћам овом речи и у име Астрономије и Метеорологије молим да им се даде средстава да не би зачамале код нас, већ да ураде све што хоће и што могу.

Пишући пак ове редове и излажући скромне захтеве Астрономије и Метеорологије, ја се обазирем и на тешке прилике наше. Оне ме баш и инспирују у велико! Јер да их нестане, дужност налаже свакоме да допринесе што може. И ја говорећи овде о Астрономији и Метеорологији уверен сам да погађам мисао и жељу и других наших радника на науци као и осталих посленика на целој култури нашој. Јер, ако се сетимо само, да су и други народи баш у најмучнијим тренуцима тражили и стварали што више школа, што више науке, гледајући у њима спас (ено нам примера код Пруса у почетку овог века, и

оно нам Француза после 1870. год.); да су они баш жртвама за школу и науку, онда када су им оне биле најтеже и најскупље, подигли моћне своје државе, очеличили љубав и понос своје домовине, онда мислим и маленом народу, као што је наш, не остаје друго до да принесавши скупих драговољних жртава за све што ће га развити и подићи, покаже се вољан и снажан идеје, да су му част и будућност домовине најдраже.

10. Јануара 1888.

Београд.

Милан Недељковић
проф. вел. школе.

ПРЕМЕШТАЈИ НАСТАВНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

У ПОЧЕТКУ

1887-88. школске године

(Свршетак)

Као што се види из овог прегледа, премештено је највише наставника из округа пожаревачког и смедеревског, а најмање из рудничког округа. Међу премештенима по молби има доста таки, који су само из једног разреда у други премештени. Ово важи нарочито за варош Београд.

По потреби службе и за казну премештено је и то:

	ПО ПОТРЕБИ	ЗА КАЗНУ	СВЕГА
учитеља	158	21	179
учитељица	156	10	166
наставника	**314**	**31**	**345**
1886. год.	196	23	219
1885. „	212	32	244
1884. „	180	19	199

Према томе износио је проценат премештених

У ГОДИНИ:	ПО ПОТРЕБИ	ЗА КАЗНУ	У ОПШТЕ
1887.	91·09	8·99	100·00
1886.	91·05	8·95	100·00
1885.	86·88	13·12	100·00
1884.	90·45	9·55	100·00

Највише премештених за казну било је у 1885. а најмање у 1886. години.

Број премештених по потреби и за казну из сваког на по се округа био је овај, и то премештено је

ИЗ ОКРУГА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Алексиначког	4	8	12
Београдског	12	7	19
Ваљевског	9	5	14
Врањског	4	4	8
Јагодинског	6	9	15
Књажевачког	1	3	4
Крагујевачког	14	10	24
Крајинског	9	6	15
Крушевачког	8	8	16
Нишког	11	8	19
Пиротског	5	3	8
Подринског	5	2	7
Пожаревачког	20	25	45
Рудничког	2	3	5
Смедеревског	9	19	28
Топличког	2	2	4
Ћупријског	9	17	26
Ужичког	9	2	11
Црноречког	7	6	13
Чачанског	6	4	10
Шабачког	14	2	16
Из вар. Београда	13	13	26

Премештених по потреби наставника било је највише у округу пожаревачком а најмање у рудничком округу.

У опште дакле премештено је по молби и по потреби

ИЗ ОКРУГА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Алексиначког	11	11	22
Београдског	20	13	33
Ваљевског	20	6	26
Врањског	7	6	13
Јагодинског	12	11	23
Књажевачког	2	6	8

ИЗ ОКРУГА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Крагујевачког	26	18	44
Крајинског	18	11	29
Крушевачког	13	12	25
Нишког	15	15	30
Пиротског	18	7	25
Подринског	10	4	14
Пожаревачког	42	52	94
Рудничког	5	3	8
Смедеревског	24	28	52
Топличког	9	3	12
Ћупријског	13	23	36
Ужичког	14	5	19
Црноречког	14	10	24
Чачанског	11	5	16
Шабачког	20	7	27
Из вар. Београда	13	20	33
Свега	**337**	**276**	**613**

Кад број премештених наставника поредимо с бројем наставника у опште, колико их је било на крају 1886-87. школске године, онда излази да је износно проценат премештених:

	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
по молби	22·93	23·97	23·35
по потреби	22·98	33·98	27·35
за казну	3·05	2·18	2·70
Свега	**48·91**	**60·13**	**53·40**
1886.	35·15	43·48	38·18
1885.	35·79	47·91	39·87
1884.	36·88	39·05	37·53

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је на сто премештених учитеља долазило учитељица, и то премештених:

по молби	105
по потреби	148
за казну	71
у опште	**123**
1886.	124
1885.	134
1884.	106

Као што се види из овог поређења, учитељица је много више премештено него ли учитеља, и то у све четири године.

На крају 1886-87. школске године било је у свима основним школама

ОКРУГА:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Алексиначког	17	22	39
Београдског	38	21	59
Ваљевског	34	14	48
Врањског	10	13	23
Јагодинског	25	24	49
Књажевачког	11	8	19
Крагујевачког	47	33	80
Крајинског	50	24	74
Крушевачког	33	14	47
Нишког	38	34	72
Пиротског	37	9	46
Подринског	20	7	27
Пожаревачког	73	61	134
Рудничког	17	11	28
Смедеревског	37	36	73
Топличког	13	6	19
Ћупријског	19	32	51
Ужичког	44	11	55
Црноречког	31	13	44
Чачанског	33	9	42
Шабачког	38	22	60
У вар. Београду	24	35	59
Свега	**689**	**459**	**1148**

Кад ове бројеве поредимо с бројем премештених наставника, онда налазимо, да је износно проценат премештених

У ОКРУГУ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Рудничком	29·41	**27·27**	28·57
Ужичком	31·82	45·45	34·55
Чачанском	33·33	55·56	38·10
Крајинском	36·00	45·83	39·19
Нишком	39·47	44·12	41·67
Књажевачком	**18·18**	75·00	42·10
Шабачком	52·63	31·82	45·00
Јагодинском	48·00	45·83	46·94
Подринском	50·00	57·14	51·86
Крушевачком	39·39	**85·71**	53·19
Ваљевском	58·82	42·86	54·17
Пиротском	48·65	77·78	54·35
Црноречком	45·16	76·92	54·55
Крагујевачком	55·32	54·55	55·00
Београдском	52·63	61·90	55·93
Алексиначком	64·71	50·00	56·41
Врањском	**70·00**	46·15	56·52
Топличком	69·23	50·00	63·16
Пожаревачком	57·53	85·25	70·15
Ћупријском	68·42	71·87	70·59
Смедеревском	64·86	77·78	71·23
У вар. Београду	54·17	57·14	55·93

Поредимо ли ове проценте са средњим процентом, онда излази, да је из десет округа премештено *мање* наставника, а из *једанаест* округа и из вароши Београда напротив *више* него што главна средина показује.

Само из осам округа премештено је учитеља више него ли учитељица, а из осталих тринаест округа и из вароши Београда учитељица је опет премештено више него ли учитеља.

Кад с бројем свију наставника поредимо број премештених по молби, и по потреби, онда налазимо, да је односно проценат премештених наставника, учитеља и учитељица,

ИЗ ОКРУГА:	ПО МОЛБИ	ПО ПОТРЕБИ
Алексиначког	25·64	30·77
Београдског	23·73	32·20
Ваљевског	25·00	29·17
Врањског	21·74	34·78
Јагодинског	16·33	30·61
Књажевачког	21·05	21·05
Крагујевачког	25·00	30·00
Крајинског	18·92	20·27
Крушевачког	19·15	34·04
Нишког	15·28	26·39
Пиротског	36·95	**17·40**
Подринског	25·93	25·93
Пожаревачког	36·57	33·58
Рудничког	**10·71**	17·86
Смедеревског	32·88	38·35
Топличког	**42·11**	21·05
Ћупријског	19·61	**50·98**
Ужичког	14·55	20·00
Црноречког	25·00	29·55
Чачанског	14·29	23·81
Шабачког	18·33	26·67
Из вароши Београда	11·86	44·07

По својој молби премештено је највише наставника из округа топличког, а најмање из рудничког округа. По потреби пак премештено их је највише из ћупријског а најмање из пиротског округа.

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је на сто премештених

ИЗ ОКРУГА:	УЧИТЕЉА ДОЛАЗИЛО УЧИТЕЉИЦА	ПО МОЛБИ ПРЕМЕШТАНИХ ПО ПОТРЕБИ
Пиротског	160	47
Топличког	72	50
Пожаревачког	148	92
Књажевачког	413	100
Подринског	114	100
Крајинског	127	107
Смедеревског	120	116
Ваљевског	73	117
Црноречког	170	118
Крагујевачког	99	120
Алексиначког	77	121
Београдског	118	136
Ужичког	143	137
Шабачког	60	145
Врањског	66	160
Чачанског	167	166
Рудничког	93	167
Нишког	112	173
Крушевачког	217	178
Јагодинског	95	181
Ћупријског	105	260
Из вароши Београда	105	371
Свега	**123**	**129**

Из овог прегледа види се опет да је само из осам округа премештено учитељица мање него ли учитеља.

Даље, само из три округа наставника је премештено мање по потреби него ли по молби; из осталих пак округа премештено их је далеко више по потреби.

Од премештених по потреби било је

	СА ПРАВОМ НА НАКНАДУ	БЕЗ ПРАВА СЕЛИДБЕНИХ ТРОШКОВА
учитеља	121	58
учитељица	98	68
Свега	**219**	**126**

Овај велики број премештених без права на накнаду селидбених трошкова долази отуд, што има много таких премештаја у самоме месту, т. ј. само из једног разреда у други.

Према томе односно је проценат премештених

	С ПРАВОМ НА НАКНАДУ	БЕЗ ПРАВА СЕЛИДБЕНИХ ТРОШКОВА
учитеља	67·60	32·40
учитељица	59·04	40·96
у опште	**63·48**	**36·52**

Саставимо ли округе у пет већих области, ми имамо овај преглед о премештеним наставницима.

ОБЛАСТ	БРОЈ ПРЕМЕШТЕНИХ						
	ПО МОЛБИ		ПО ПОТРЕБИ		У ОПШТЕ		
	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Шумадија . . .	44	25	43	48	87	73	160
Источни округ	50	48	50	65	100	113	213
Западни округ	22	8	28	9	50	17	67
Јужни округ. .	15	8	23	14	38	21	60
Нови крајеви . .	27	14	22	17	49	31	80
Варош Београд.	—	7	13	13	13	20	33

У свима основним школама радило је

У ОБЛАСТИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Шумадији . . .	164	125	289
Источних округа .	201	160	361
Западних округа .	92	43	135
Јужних округа .	110	34	144
Нових крајева .	98	62	160
У вар. Београду .	24	35	59

Према томе износно је проценат премештених

У ОБЛАСТИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Јужних округа .	34·55	64·71	41·67
Западних округа.	54·35	39·53	49·63
Нових крајева .	50·00	50·00	50·00
Шумадији . . .	53·05	58·40	55·37
Источних округа .	49.75	70·63	59·00
У вар. Београду .	54·17	57·14	55·93

На сто премештених учитеља долазило је учитељица

У ОБЛАСТИ:	ГОДИНЕ 1887.	1886.
Западних округа	73	102
Нових крајева	100	103
Шумадији	110	146
Источних округа	142	120
Јужних округа	187	141
У варошн Београду . . .	105	151

Одвојимо ли наставнике, који су по својој молби премештени, од премештених по потреби, онда излази, да је од стотине наставника премештено

У ОБЛАСТИ:	ПО МОЛБИ	ПО ПОТРЕБИ
Шумадији	23·88	31·49
Источних округа . .	27·14	31·86
Западних округа . .	22·22	27·41
Јужних округа . . .	15·97	25·70
Нових крајева . . .	25·62	24·38
У варошн Београду .	11·86	44·07

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је на сто премештених по молби наставника, долазило премештених по потреби,

У ОБЛАСТИ:	ГОДИНЕ 1887.	1886.
Нових крајева	95	247
Источних округа	117	149
Западних округа	123	169
Шумадији	132	119
Јужних округа.	161	142
У варошн Београду . . .	371	180

Интересни су подаци о премештајима односно тога, колико је наставника премештено у исти округ, а колико опет у други који округ.

У овом прегледу имамо о томе ове податке за четири године.

ПРЕМЕШТЕНОЈЕ У ГОДИНИ	У ДРУГУ ШКОЛУ ИСТОГ ОКРУГА			У ДРУГИ ОКРУГ			У ОПШТЕ		
	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887.	149	117	266	188	159	347	337	276	613
1886.	107	61	168	106	88	194	213	149	362
1885.	130	97	227	89	52	141	219	149	368
1884.	153	62	215	86	45	131	239	107	346
ОД СТО НАСТАВНИКА ПРЕМЕШТЕНО ЈЕ									
1887.	21·62	25·19	23·17	27·29	34·64	30·23	48·91	60·13	53·40
1886.	17·74	17·68	17·72	17·58	25·51	20·47	35·32	43·19	38·19
1885.	21·24	31·19	24·59	14·54	16·72	15·28	35·78	47·91	39·87
1884.	23·60	22·63	23·32	13·28	16·42	14·21	36·88	39·05	37·53

При међусобном поређењу ових размера излази, да је на сто учитеља долазило учитељица, које су премештене

У ГОДИНИ:	У ИСТИ ОКРУГ	У ДРУГИ ОКРУГ
1887.	118	127
1886.	100	145
1885.	147	115
1884.	96	124

Поредимо ли напротив наставнике, који су премештани у исти округ, с оними који су добили премештај у други који округ, онда видимо, да је на сто првих долазило ових других, а то

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1887. . . .	126	136	130
1886. . . .	99	131	116
1885. . . .	68	54	62
1884. . . .	56	72	61

Премештаје у опште било је дакле највише у 1887. години. То се може још боље видети, ако се 1884. год. пореди са остале три године.

Тако, на сто наставника, који су 1884. године премештени, долазило је премештених

У ГОДИНИ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
1885.	121	75	102
1886.	177	182	190
1887.	225	189	213

Колико је премештено наставника из сваког округа посебице у други који округ, а колико их је добило место у округу, у коме су и пре били, то се види из овог прегледа.

ИЗ ОКРУГА	ПРЕМЕШТЕНО ЈЕ: У ДРУГУ ШКОЛУ ИСТОГ ОКРУГА			У ДРУГИ ОКРУГ		
	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Алексиначког. . . .	6	4	10	5	7	12
Београдског	6	5	11	14	8	22
Ваљевског	11	2	13	9	4	13
Врањског.	4	1	5	3	5	8
Јагодинског	4	3	7	8	8	16
Књажевачког. . . .	—	1	1	2	5	7
Крагујевачког . . .	16	6	22	10	12	22
Крајинског	11	4	15	7	7	14
Крушевачког	9	4	13	4	8	12
Нишког.	6	1	7	9	14	23
Пиротског	4	4	8	14	3	17
Подринског.	3	2	5	7	2	9
Пожаревачког . . .	21	27	48	21	25	46
Рудничког	2	1	3	3	2	5
Смедеревског	8	11	19	16	17	33
Топличког	2	2	4	7	1	8
Ћупријског.	5	12	17	8	11	19
Ужичког	8	1	9	6	4	10
Црноречког.	7	5	12	7	5	12
Чачанског	2	3	5	9	2	11
Шабачког	8	2	10	12	5	17
Из вар. Београда .	6	16	22	7	4	11
Свега	**149**	**117**	**266**	**188**	**159**	**347**

Кад ове бројеве поредимо с бројем наставника, који су радили у основним школама на крају 1886-87. године, онда излази, да је односно проценат премештених

ИЗ ОКРУГА:	У ИСТИ ОКРУГ	У ДРУГИ ОКРУГ
Алексиначког . . .	25·64	30·77
Београдског	18·63	37·30
Ваљевског	27·08	27·08
Врањског	21·74	34·78
Јагодинског	14·29	32·65
Књажевачког . . .	**5·26**	36·84
Крагујевачког . . .	27·50	27·50
Крајинског	20·27	18·92
Крушевачког . . .	27·66	25·53
Нишког	9·72	31·95
Пиротског.	17·39	36·96
Подринског	18·52	33·34
Пожаревачког . . .	35·82	34·33
Рудничког	10·71	**17·86**
Смедеревског . . .	26·03	**45·20**
Топличког	21·05	42·11
Ћупријског	33·34	37·25
Ужичког	16·36	18·19
Црноречког	27·27	27·27
Чачанског	11·90	26·20
Шабачког	16·67	28·33
Из вароши Београда .	**37·29**	18·64

У други округ премештено је највише наставника из смедеревског округа, а најмање из округа рудничког. Односна размера између ова два округа била је као 100 : 40.

У другу пак школу истог округа или места премештено је највише наставника у Београду, а најмање у ћићевачком округу. Овде је односна размера између највећег и најмањег процента, као 100 : 14.

На сто наставника, који су добили другу школу у истом округу или месту у ком су и пре били, долазило је наставника премештених у други округ, и то из округа:

Крушевачког	92
Крајинског	93
Пожаревачког	96
Ваљевског	100
Крагујевачког	100
Ћићоречког	100
Ужичког	111
Ћупријског	112
Алексиначког	120
Врањског	160
Рудничког	167
Шабачког	170
Смедеревског	174
Подринског	180
Београдског	200
Пиротског	213
Топличког	215
Чачанског	220
Јагодинског	229
Нишког	329
Ћићевачког	700
Из вароши Београда	50

Из ових размера види се, да је само у три округа и вароши Београду било мање наставника који су премештени у други округ. У три округа било је подједнако наставника премештених у исти и у други који округ, а у петнаест округа наставника премештених у други који округ било је више него оних, који су добили премештај у исти округ.

О овим премештајима имамо овај преглед по областима.

ПРЕМЕШТЕНО ЈЕ	У ДРУГУ ШКОЛУ У ИСТОЈ ОБЛАСТИ			У ДРУГУ ОБЛАСТ		
ИЗ ОБЛАСТИ	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Шумадије	36	26	62	51	47	98
Источних округа	50	53	103	50	60	110
Западних округа	22	6	28	28	11	39
Јужних округа	19	8	27	19	14	33
Нових Крајева	16	8	24	33	23	56
Из вар. Београда	6	16	22	7	4	11

Према томе односно је проценат премештених

ИЗ ОБЛАСТИ:	У ДРУГУ ШКОЛУ ИСТЕ ОБЛАСТИ УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Шумадије	21·95	20·80	21·46
Источних округа	24·87	33·13	28·53
Западних округа	23·92	13·95	20·74
Јужних округа	17·27	23·53	18·75
Нових крајева	16·33	12·90	15·00
Из вар. Београда	25·00	45·72	37·30

ИЗ ОБЛАСТИ:	У ДРУГУ ОБЛАСТ		
Шумадије	31·10	37·60	33·91
Источних округа	24·87	37·50	30·47
Западних округа	30·43	25·58	28·89
Јужних округа	17·27	41·18	22·92
Нових крајева	33·67	37·10	35·00
Из вар. Београда	29·17	11·42	18·63

Односна размера између наставника премештених у места исте области и оних, који су премештени у другу област, била је

ЗА ОБЛАСТ:	КОД УЧИТЕЉА КАО СТО ПРЕМА	КОД УЧИТЕЉИЦА	У ОПШТЕ
Нових крајева	206	288	233
Шумадију	141	181	158
Западних окр.	127	183	139
Јужних окр.	100	175	122
Источних окр.	100	113	107
За в. Београд	117	25	50

Поредимо ли проценат премештених учитеља с процентом учитељица, онда излази, да је на сто учитеља долазило учитељица премештених

У ОБЛАСТИ:	У ИСТУ ОБЛАСТ	У ДРУГУ ОБЛАСТ
Шумадије . . .	95	121
Источних округа . . .	133	151
Западних округа . . .	58	84
Јужних округа	136	238
Нових крајева	79	110
Из вароши Београда . .	183	39

Из ових односних размера види се, да је учитељица, које су премештене у другу школу у истој области, било више само у Источним и Јужним окрузима и у вароши Београду; оних пак, које су премештене у другу област, било је више него ли учитеља у свима областима, изузимајући Западне округе и варош Београд.

На места оних наставника, који су премештени из дотичног округа, дошло је из других округа, и то:

У ОКРУГ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Алексиначки . . .	8	6	14
Београдски . . .	12	10	22
Ваљевски . . .	12	4	16
Врањски . . .	5	3	8
Јагодински . . .	8	9	17
Крањевачки . . .	5	4	9
Крагујевачки . . .	13	13	26
Крајински . . .	5	7	12
Крушевачки . . .	4	6	10
Нишки . . .	11	12	23
Пиротски . . .	4	5	9
Подрински . . .	7	3	10
Пожаревачки . . .	17	25	42
Руднички . . .	7	—	7
Смедеревски . . .	17	14	31
Топлички . . .	3	3	6
Ћупријски . . .	5	12	17
Ужички . . .	12	2	14
Јпоречки . . .	4	4	8
Чачански . . .	11	4	15
Шабачки . . .	12	5	17
Варош Београд . .	6	8	14
Свега	**188**	**159**	**347**

Највише наставника дошло је у округ пожаревачки и смедеревски; а најмање у округ топлички.

Саставимо ли округе у области, ми налазимо, да је премештено

У ОБЛАСТ:	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
Шумадију . .	57	46	103
Источних округа .	44	58	102
Западних округа .	31	12	43
Јужних округа .	27	12	39
Нових крајева .	23	23	46
У варош Београд .	6	8	14

Поредимо ли ове бројеве са онима, који нам показују колико је наставника из појединих области, премештено у коју другу област, ми налазимо, да је овим премештајима добила област:

Јужних округа . . 6 наставника
Шумадија . . . 5 „
Западних округа . 4 „
Народ Београд . . 3 „

На против истим премештајима изгубила је област:

Нових крајева . . 10 наставника
Источних округа . 8 „

Интересна је та околност, да се из Источних округа редовно сваке године премешта више наставника и да се тај мањак мора попуњавати новим наставницима, који истом почињу свој школски рад.

Тако, на прилику, изгубила је област Источних округа у след премештаја у години

1887. . . . 8 наставника
1886. . . . 9 „
1885. . . . 5 „
1884. . . . 11 „

Према постојећим у тим окружним приликама, требало би да буде обратно, т. ј. да се тамо наставници тако често не мењају.

БИБЛИОГРАФИЈА

ЗА ГЕОЛОГИЈУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

I.

Година 1886.

Ко хоће да проучава геологију Краљевине Србије, тај мора разбирати колико и у чему напредују геолошка испитивања околних земаља, јер се у овима находи најподеснији материјал за упоређење са резултатима проматрања у нашој домовини. С тога разлога ја сам почео прикупљати литературу за геологију суседних нам покрајина, одмах чим сам се одлучио, да се посветим геолошком проучавању наше земље, а сада се реших да и на јавност износим нешто од мојих библиографских бележака по овој струци, јер ми се чини, да се за њу и код нас почиње јављати неко интересовање. У овим ћу белешкама износити главну садржину свих нових штампаних радова о балканском полуострву, а нарочито страних списа, који српским читаоцима не долазе увек ласно у руке.

Геолошка испитивања балканског полуострва почео је први *Ami Boué* а прва геолошка карта, која је обухватила цео тај европски крај изишла је тек 1882 год. Њу је саставио бечки професор *Toula* имајући за основу:

1) Своја проматрања у западном Балкану, публикована 1881 год.

2) Геолошку карту средњег дела Турске, коју је 1871 год. издао *Hochstetter*;

3) Геолошку карту Добруче од *Peters-a* (1876).

4) Геолошку карту Босне и Ерцеговине, коју су 1880 год. израдили *Bittner, Tietze* и E. von Mojsisovich.

5) Карту северне Грчке, што су је 1880 издали *Bittner, Neumayr* и *Teller*.

6) Геолошке податке у списима од *A. Boué Viquesnel, Cotta, Schröckenstein, Pelz, R. Hörnes, Andree*.

7) Усмена и писмена саопштења од г. г. *Tietze, Панчића, Ф. Хофмана* и моја.

По овоме материјалу види се да врло велики део балканскога полуострва још није био геолошки довољно испитан, када је *Toula* своју прегледну карту састављао. Свакојако она нам добро представља геолошку структуру балканских земаља, како нам је иста до пре пет година била позната.

Од тога доба учињено је више прилога за геологију балканског полуострва, од којих ће бити најзначајнији они што су их сакупили г. *Titeze* у Црној Гори, г. г. *Toula* и *Златарски* у Бугарској и — скромност на страну! — ја у Србији.

У овоме реферату представиће се читаоцима само оне геолошке публикације, које су изишле у течају 1886 године. Ево прво њиховога списка:

Flachat. — Sur les secousses de tremblement de terre qui se sont produites à Uskub dans la nuit du 27 au 28 Août 1886 (Comptes rendus de l' Aca émie des sciences. 1886. № 10)

Fuchs C. W. C. — Die vulkanische Ereignisse des Jahres 1885. (Miner. und petrogr. Mittheilungen VIII. 1. 2.)

Göttingue. — Ueber d. Bleierzgänge von Srebrnica in Bosnien (Berg. = u. Hüttenmännische Zeitung. 1886 № 9.)

Göttingue — Ueber Manganerzlager bei Cevljanević in Bosnien (Berg. =u. Hutten. Zeit. № 33.)

Hofmann Rafael — D. Quecksilberbergbau Avala in Serbien (Oester. Zeitschrift f. Berg = u. Hüttenwesen. 1886. № 20.)

Jakey Bela von. — Geologische Reisenotizen von d. Balkanhalbinsel (Földtani Közlöny 1886 XVI.)

Kišpatić Dr. M. — Drugo izvješće potresnoga odbora za god. 1884 (Rad jugoslavenske Akademije. LXXVIII. 1886.)

Kišpatić Dr. M. — Treće izviešće potresnoga odbora sa god. 1885. (Rad jugosl. Akad. LXXVIII. 1886.)

Лозаниħ С. — Анализе београдских и топчидерских пијаħих вода, минералних вода по Србији и српског фосилног угља. Београд. 1886.

Partsch's J. Bericht ueber. d. wissenschaftliche Ergebnisse seiner Reisen auf d. Inseln d. Jonischen Meeres (Sitzungsberichte d. kön. preuss. Akademie d. Wiss. 1886 стр. 622.)

Vidal — Sur le tremblement de terre du 27 Août 1886 en Grèce. (Compt. rend. de l'Academie, 1886. № 13.)

Walter — Ueber d. altberühmte Silberbergwerk Srebrenica. (Beilage zu Oesterr. Zeitscrift f. Berg-u Hütt. 1886. № 2 стр. 12.)

Zlatarski. G. — Beitraege zur Geologie des nördlichen Balkanvorlandes zwischen d. Flüssen Jsker und Jantra (Sitzungsberichte d. kaiser. Akad. d. Wiss. 1 Abth. April Heft. Wien 1886)

Žujović J. M. — Geologische Uebersiht des Königreiches Serbien mit einer geologischen Uebersichtskarte (Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt. 1886. 36 Band I Heft.)

Flachat, Fuchs, Kišpatić и *Vidal* набрајају и описују земљотресе, који су се више пута дешавали прошле и претпрошле године у Босни, Грчкој и солунској околини. Овде ħемо само побројати места у којима су се ти земљотреси опажали.

Цела се Босна прошлих година тресла, а особито места: Зворник, Сарајево, Бањалука, Градишка, Травник, Јајце, Добој, Зенче, Зеница, Домановир, Кључ, Висока, Кисељак. — У Грчкој се земљиште тресло по овим местима: Атина, Коринт, Пиреус, Мисолунги, Патрас, Науплија, Занте, Аргос, Каламус, Мегулопулос, Каран.

Остали аутори из горњега списка изложили су у наведеним њиховим радовима своја геолошка проматрања, која се распростиру на ове покрајине балканскога полуострва: на Србију, Црну Гору, Босну, Бугарску, Албанију, Македонију и Грчку. — У прошлој години не добисмо никаквих геолошких података, који би се тицали Ерцеговине, Тесалије, Тракије и Румелије.

Србија.

Прошле године наштампана је скица геолошке карте Краљевине Србије, коју сам ја израдио на основу резултата мојих петогодишњих екскурзија и на основу података оних страних геолога, која су пре мене по Србији путовали. На тој карти означен је цео терен Србије са 12 разних боја, што представљају све разне геолошке чланове: 1) исконски кристаласти шкриљци, 2) система карбониферска, 3) с. црвеног пешчара, 4) с. тријаса 5) с. јурска 6) с. кретацејска 7) флиш, 8) неоген, 9) дилувиум и алувиум, 10) гранитоидне стене, 11) трахитоидне и порфироидне стене, 12) серпентин.

У тексту, што је овој геолошкој карти придодан, поменутим геолошким групама описано је географско распрострањење у Србији и њихов петрографски састав, а побројана су и сва српска места, у којима има фосилних остатака или изданака ерупативних стена.

Друга ланьска публикација у којој има података за геологију Србије припада г. *С Лозаниħу* нашем вредном професору хемије на великој школи. У својој књизи „*Анализа*“ искупио је г. Лозаниħ све своје важније анализе, које су по разним часописима биле растурене. Ту имамо на првоме месту анализе београдских пијаħих вода са мишљењем ауторовим о овоме важноме питању. У другоме одељку књиге скупљене су анализе главнијих минералних вода што у Србији извиру и као лек се употребљују. У трећем одељку налазимо анализе фосилнога угља из Србије, који је сав по својој вероватној геолошкој старости класификован.

У расправи бечког рударског инжењера *Ф. Хофмана* описан је рипањски рудник живе, што је отворен пре неколико година на јужној страни Авале. Рудник је тај описан са минералошког и геолошког гледишта, а и с погледом на техничке прилике за експлоатацију живе. Минералошки опис извр-

шен је на основу испитивања г. професора Гродека, који је пре две године овај рудник обилазио и о њему опширну расправу написао. За геолошку оцену земљишта око ринањског живиног рудника употребио је аутор податке, што их је добио од нашега рудара г. Хофмана и од мене.

Руда живе — цинабарит, каломел и металична жива — помешана је у Ринњу са особеним хромним силикатом, што га је г. Лозанић раније већ описао под именом *авалита*. Поред њега са рудом су измешани још кварц, барит и пирит. Жице ових минерала доста су неправилно развијене у кварциту, који се у облику громада излучио у серпентину, а тај серпентин окружен је кретацејским тереном. Ринањски је терен доста испресецан. У њему се находе многе жице еруптивних стена.

Излажући историју авалског живиног рудника г. Р. Хофман закључује, да је жива и у најстарије време овде морала бити експлоатисана. На тај га закључак наводи форма и израда земљаног посуђа, што је извађено из старих поткопа овога рудника.

Црна Гора.

Прву геолошку карту ове земље израдио је г. *Dr. E. Tietze* и штампао са мемоаром: Geologische Uebersicht von Montenegro (Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt. 1884. I). Ако погледамо на ту карту видећемо, да је геолошка конституција кнежевине врло проста. — Њена југо-западна половина заузета је поглавито кретацејским кречњацима и доломитима, који су на десетину места одломцима флиша покривени. У североисточној полутини Црне Горе већи део терена заузет је кречњацима из системе тријаса, а мањи — источни — палеозоичким шкриљцима, који су оперважени тако званим верфенским слојевима. Тријадичне вапнаце находимо и у првој половини кнежевине од Његуша до скадарског језера, а испод њих леже, у околини Вирпазара, верфенски слојеви, кроз које пробијају неке еруптивне стене.

Еруптивне стене избијале су још више у североисточној полутини кнежевине, а нарочито у пределима горњег тока Пиве, Таре и Мораче; оне спадају у врсту порфира, порфирита, дијабаза и андезита.

На геолошкој карти Црне Горе видимо означено још неколико острваца јурског терена и мало неогена са флишем код Дулциња.

Bela v. Inkey пропутовао је један део Црне Горе, у години 1885, и потврдио је раније проматрања *Tietze-ова*. У његовим белешкама са тога пута налазе се само ови нови геолошки подаци.

1. Сви кречњаци у околини Његуша не спадају у систему тријаса, већ има ту и јурских кречњака, који садрже остатке од Rhynconella сличне са неким фелама овога рода из лијаса. Тиме је утврђено присуство јурског терена у Црној Гори, за који Tietze није био сасвим сигуран.

2. Вероватно је, да у кречном терену између Његуша и Цетиња има и кретацејских кречњака.

3. Изданци од аугит-андезита, које је Tietze нашао код села Лиљана, понављају се и много ниже од тога места.

Босна.

За геологију Босне добили смо прошле године само неколико података у расправама рударских инжењера г. г. *Walter-a* и *Göttingue*-а. Из листе њиових публикација види се, да су ова господа описали руднике код Сребрнице и Цевљановића

Код Сребрнице се налазе среброносне оловне руде у многобројним жицама поред еруптивних жица, што пролазе кроз палеозоичке шкриљце. Еруптивна стена из тога рудника названа је трахит (Göttingu) и кварц-пропилит (John Walter). Са сребрничког брда, што се *Кварац* зове и на коме је нови мајдан отворен, ја сам донео примерак једне еруптивне стене, коју према њеноме минералошкоме саставу уврштујем у микрогранулите.

Код Цевљановића вади се манганова руда у облику минерала псиломелана, вада и пиролузита. Руда је ова утиснута међ слојевима пешчара и кречњака из системе тријаса, из које се околни терен састоји.

Македонија.

У овој области разматрао је *Bela von Inkey* околину Солуна, Битоља и Прилипа.

За блиску околину Солуна путник овај није имао шта да дода геолошком опису, што га раније већ учинише *Neumeyr* и *Burgerstein*. Исто тако и његове екскурзије сереским путем до у Котлину Лангаце и Васиљева језера и северно од Солуна до Алатовска језера нису такође дале никакве друге интересантне податке, мањ оне што се тичу минералних извора, који у тим пределима избијају.

Екскурзију за Прилип и Битољ почео је *von Inkey* из места *Грашко* на Вардару, у велешкој котлини, која је сва испуњена слатководним неогеним и дилувијалним наносима. Терцијер траје све до испод Бабуне планине; он лежи на исконским шкриљцима, који су местимице испод њега оголићени. При крају овога басена виде се два три крша од тамног кречњака, који се аутору чине да спадају у систему тријаса.

Бабуна је састављена, као што је већ Ami Boué показао, из гнајса, доломитична мермера и филита. Од Прилипа, који лежи на њеноме подножју, настаје одна дилувијална равница; ова се простире до Битоља то јест до Сухе Горе и Перистера. Овај се горски ланац састоји из гнајса, у коме је *v. Inkey* нашао многобројне жице дијабаза, нарочито много код села Цинцополе.

Албанија.

Toula је на својој прегледној карти целокупног балканског полуострва означио, да се овај балкански полуострв на коме *Драч* лежи, састоји из кретацејског кречног гребена и равнице од дилувијалних и алувијалних наноса.

За време врло кратког боравка у Драчу, *B. v. Inkey* имао је ипак времена разгледати му околину и пронаћи слојеве неогеног песка и глине, истина без палеонтолошких доказа за то.

Грчка.

У Грчкој је *B. v. Inkey* имао прилике да потврди раније проматрања *Fuchs-a* која су геолозима већ позната. Прилика се та најбоље указала на каналу што се прокопава између коринтског и егинског залива. Прокопавањем тога канала испуњен је профил слојева, који показује, да се терен у коринтском земљоузу састоји: 1) из слојева *конгериских* или језерских; 2) из *морских* слојева са данашњим морским мекушцима; 3) из црвене *дилувијалне* глине помешане са кречњаком, што се у слаткој води створио. Овај последњи члан сталожио се дискордантно преко првих, који су пре тога већ многократ испуцали и срушили се.

Бреславски професор *I. Partsch* саопштио је берлинској Академији Наука главне резултате својих екскурзија по јонским острвима, а обећава да ће у скоро штампати детаљни опис појединих острва. До тога времена можемо и ми одложити реферат о његовим испитивањима.

Бугарска.

Горски ланац Балкана и његова подгорја посташе последњих година предмет врло марљивих и плодних геолошких проматрања од стране професора бечке политехнике г. *Toula* и бугарског државног геолога г. *Златарског*. Оба су господина почели заједнички да израђују геолошку карту Бугарске. Пошто су нас, у својим ранијим делима, доста детаљно упознали са геологијом западнога дела Балкана, упустили су се у разматрање геолошких односа на средњем делу овог дугачког горског ланца. По њиховом узајамном споразуму г. *Toula* је проучавао главни гребен и прве бокове Балкана, а г. *Златарски* је чинио екскурзије по северноме подгорју његовоме и по равници до Дунава.

У последњој публикацији својој на немачкоме језику изнео је г. *Златарски* журнал својих екскурзија по северноме подгорју средњег Балкана у четвороугу ограниченоме рекама Искром, Јантром и Дунавом, а са југа линијом, која иде од прилике од Орханије до Трнова. Главни резултати тих екскурзија, који се у неколико надовезују на раније испитивања, што су их у истим пределима чинили *Foetterle*, *Fritsch*, *H. Barth* и *Toula*, јесу у општим потезима ови:

Северно подгорје средњег Балкана састоји се поглавито из кршних кречних стена које су створене за време кретацејске периоде. Кретацејски се терен повлачи, као појас, од запада на исток поред кристаластог силикатног гребена Балкана и захвата готово половину северне Бугарске.

Другу половину ове земље, до Дунава, покривају дилувијални наноси, који леже изнад терцијерних морских слојева, што су оголићени у долинама Искре, Вида и Осме. При ушћима ових река појављују се опет, али не на великим просторијама, изданци кречњака из кретацејске системе. Река Јантра тече вешћном коритом у кретацејском терену, који се и поред ње пружно до самога Свиштова.

Ако поменемо још низ пласастих брежуљака од базалта, што се од Свиштова пружају правцем на ЈЈИ онда смо представили скелет терена у северном предгорју средњег Балкана. Тај је скелет, као што се види, доста прост. Њега не заплеће много ни изданак сумњивога лијаса код Тетевена, нити жица порфирита северно од Орханије.

Својим геолошким проматрањима, која су топографским редом у спису изложена, додао је г. *Златарски* два геолошка профила од Софије до Дунава и две таблице слика ургонских реквијенија из Ловче (Requienia Lovcensis и R. Drinovi), за које аутор мисли да се могу новим врстама назвати.

За стратиграфске и палеонтолошке детаље упућујемо заинтересованог читаоца на књигу г. Златарског, јер се они овде не могу излагати.

Ј. М. Жујовић.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXV

9. Децембра 1887. у Београду.

Били су: *председник дужности председника*, **Ј. Пецић**; *редовни чланови*: **др. Ник. Ј. Петровић, Ђ. Козарац, Љуб. Ковачевић**,; *ванредни чланови*: **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић и Мита Живковић.**

Деловођа и ванредни члан Савета **Мил. Марковић**

I.

Прочитан је и примљен записник 364-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо госп. министра просвете и црк. послова од 3 пр. м. ПБр. 13.594 којим се доставља савету одговор г. Рвше Милошевића на примедбе г. г. референата о његовом делу „Хемија“ за више основне школе, и позива се савет, да изволи решити: на који би начин било најправичније решити ову ствар.

Савет је одлучио: да се одговор г. Р. Милошевића достави бившим референтима г. г. Б. Тодоровићу и Јов. Докићу, те да га они проуче и кажу савету своје мишљење по овоме предмету.

III.

Прочитано је писмо г. министра просв. и црквених послова од 20. пр. м. ПБр. 14.061 којим се упућује Главном Просветном Савету дело: „Православна хришћанска наука“ од г. протосинђела Фирмилијана, професора богословије, и позива се савет, да изволи казати своје мишљење:

1. Је ли г. Фирмилијан поправио своје дело по примедбама референата г. г. Н. Дучића архим. Јеврема Илића проф. и Дим. Јосића професора;

2. Може ли се ово дело употребити као ручна ђачка књига у средњим школама, и је ли боље и практичније израђено од досадашњег катихизиса;

3. Како би се писац према ранијој одлуци саветској имао хонорисати, пошто она одлука није усвојена од бив. министра просвете и пошто је писац сам о своме трошку приватно ово дело штампао.

Савет је одлучио: Да се дело ово упути г. г. Јеврему Илићу и Дим. Јосићу, професорима, те да га они прегледају и оцене и да

савету реферују о ономе, што г. министар просвете од савета тражи.

IV.

Прочитан је реферат г. Момчила Иванића професора крал. гимназије о делу: „Архиепископ Данило II. српска књижевност прве половине XIV века“ од г. Милана С. Ђуричића.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу: „Архијепископ Данило II. — *Српска књижевност прве половине* XIV. *века* написао Милан С. Ђуричић. — У Београду, штампарија напредне странке. 1885 Цена 1 динар. —“ На другом насловном листу покрај свега наведенога још стоји: „Ову је књигу наградио архијерејски сабор са 360 дин. из књижевног фонда бл. поч. владике Јаникија“. — Омања 8°, стране 92. —

То је спољна страна ове књиге, а унутрашњу садржину сам писац одређује овим речима: „главна је циљ моје студије Биографија Архијепископа Данила II. и критички преглед његова рада“ — стр. 5. — Али пре но што ће прећи на биографију Данилову писац обележава политички значај Св. Саве у старој српској држави. За тим опширно описује живот Данилов, прављи грађу из његова зборника: „животи краљева и архиепископа српских“, а завршује овај део своје књиге критичким претресом године смрти Данилове. Пред извршењем друге своје задаће, критичким прегледом“ Данилова рада, говори о почетку књижевности у Срба и о српским књижевницима до архиепископа Данила: о Св. Сави, Стевану Првовенчаном, Доментијану и архиепископу Никодиму. У овом делу своје расправе одговара писац на ова питања: 1. Где је и кад је написао Данило своје дело? — и 2. Шта је написао Данило, а шта други у зборнику, који имамо у Даничићеву издању под насловом: „Животи краљева и архиепископа српских“? — На прво питање, пристајући уз мишљење Новаковићево, да Данило: „није писао свој зборник у Хилендару“ — одговара: „Између 1308-10-те године написана су у Кареји житија Радослава, Владислава и Уроша I. и Евстатија I. Даље у Жичи између 1314-16-те год. — написано је житије краљице Јелене, а у Пећи између 1321-25-те написано је житије краља Милутина и архијепископа Евстатија II. Саве III. и Никодима. Тако исто за време живота Даниловог тамо су написана житија „Дечанскога и Душана“. — стр. 56. — На друго важно питање: „шта је написао архиепископ Данило, а шта други?“ — писац ове књиге овако одговара: „— сва су ова житија Данилова с том разликом, шта је архијепископ Данило *својом сопственом руком*)* написао житија до Дечанскога, *а житије Дечанског и почетак житија Душанова писао је неки његов ученик по упутству Данилову и по материјалу, које му је дао Данило, пошто му је тај његов ученик прочитао, додао исправке и унео напомене како је речено у предходећем житију.* То је управо све посао Данилов, а брзописац од себе је додао оне изразе, које смо навели мало више“ — стр. 63.— „Он (Данило) је писао свију житија архијепископа, *па је он писао и свог собственог житија руком оног свога ученика, који је по његовом упутствању писао житије Дечанског и Душана.* У житију своме (тако) његов је ученик написао само онај закључак, о прјеставлении сего архиепископа Данила“ — стр. 64. — „Друга рука написала је житија патријараха и без сумње је једно лице написало сва та житија“ — стр. 68. — На послетку долази III. део ове књиге, у којем писац истиче богословску ученост Данилову и пореди цитате Св. Писма, како их је, „на памет“ наводио Данило, са оним, како та места доиста гласе у Библији.

Пре свега морам казати: да се наведено мишљење писца ове књиге о томе, шта је Данилово, а шта других у том зборнику — јако разликује од свих признатих историка српске књижевности: П. Шафарика, В. Јагића и Ст. Новаковића; да се одликује смелошћу у закључцима, који на више места немају никакве друге подлоге осим — маште пишчеве; и да се оснива само на разматрању Даничићева издања овога зборника. А да је то само смело мишљење писца ове књиге, лако ће се увидети из ових речи В. Јагића: „да књижевна радња Данилова јоштер није на чистац доведена и да би нам на велику корист било, да се којом срећом нађу старији рукописи од она три, по којих је Даничић

*) Истакнуте речи у овом реферату ја истичем.

дјело Данилово штампао“ (Historija književnosti, стр. 168). То ће рећи, да ће све донде, док се не нађу старији рукописи од она три, по којима је Даничић штампао овај зборник одлучивање; шта је у њему Данилово, а шта других? — бити само, горе или боље, брањено мишљење. Нарочито ни на чем није основано мишљење пишчево, да је архиепископ Данило: „писац и свог собственог житија, руком оног свог ученика...“ На против цео приступ Даниловој биографији у том зборнику показује самосталнога биографа, а ни на који начин — автобиографа. Да то потврдим навешћу последње речи приступа „житију“ Даниловом, из којих јасно излази да је Данилово „житије“ писао његов ученик са свим самостално. Ево тих речи: „ти (боже) же вьсе могыи мною недостоиныимь оученикомь его (Данила) слово похвально дароуи им спе вь вѣчьноу и блаженоу паметь емоу (Данилу), елика видѣхь или коли слышахь оть прѣжде бывшиихь свѣдѣтель житию его, яко вьса по имени (да) сьповѣдѣ (исповѣмь К. б.) вь оуслышание вьсѣмь любештиимь тебе истиньнааго бога нашего“ („Животи“, стр. 330). А мало напред, молећи Бога, овако вели: „дароуи ми глаголь разумьнь вь отьвръзение оустомь моимь, яко да възмогоу по достоянию прѣдати писанию божьствьноу вьса елико о житии сего блаженнаго светителя (Данила)..“ (Тамо). А да ли је баш срећно брањено тврђење писца ове књиге, да су: „сва ова житија Данилова“ (осим живота патријараха), па и она (Драгутиново од половине, Дечанскога, Душаново и Даниловo скоро до краја), за која вели да је писао „неки његов ученик по упутству Даниловa“ и под „његовим непосредним руководством“ — сам ће писац посумњати, кад га опоменемо на његове речи, којима се обраћа читаоцу у „Место предговора.“ „По његовом (Јагићеву) савету и под његовим руководством ја сам израдио ову студију.“ Кад бисмо и ми дали онако широк значај Јагићеву „руководству“, какав даје писац ове књиге Данилову, онда бисмо и ми могли назвати ову књигу — Јагићевом. Ну да ли бисмо имали право? — А ако писац, с нама заједно, вели; не — онда, што није право за Јагићева ученика, за што да буде право за Данилова? —

Већ је В. Јагић у својој Historiji književnosti казао за архиепископа Данила, да смо „дужни га прибројити најзнатнијим људма народа српскога у 14. веку, ради његова ревна настојања о култури и просвјети старе Србије“ — стр. 187. — Али тако знатни просветни, а као што знамо и политички радник, какав је доиста био архиепископ Данило, још не значи: да је морао бити исто тако велики, па и већи од свију својих претходника — књижевник, као што би, по што по то, хтео да нам докаже писац ове књиге. И сада, на наше очи, дешава се, да већи државни положај и знатније учешће у политичном животу народном доноси са собом опадање књижевнога значаја појединих књижевника; јер доиста: „веће дужности у животу јавном, — литерарној радњи више смета, него што би је подупирао.“ (Јагић, Hist. knjiž. 183). — А да је књижевни рад Данилов најбољи прилог за ово правило, које истина може имати и изузетака, али доста ретких, види се и из тога: што је и неке животописе српских краљева до Стевана Дечанскога, за које се тврди, да их је Данило „својом руком писао“ — морао довршивати његов ученик, а после опет није Данило непосредно писао, већ неки његов ученик „под његовим упутством и руководством“ А од куда је то могло доћи, да поједине животописе други довршује, а опет неке да Данило сам непосредно не пише? — Ни од куда другде, него што су доиста и књижевном раду Даниловy: „веће дужности у животу јавном више сметале, но што су га подупирале.“ У осталом да је и архиепископ Данило имао више склоности ка „већим дужностима јавним“, но ка тихом књижевном раду, и нехотице тврди сам писац ове књиге речима: „његови (Данилови) прелази са једног места на друго зависили су *од његовог немирног духа* и од политике српског двора.“ — стр. 55. — Богословска ученост Данилова, коју писац ове књиге доказује тиме, што је Данило: „знао на памет целу библију и текстове, које је у свом делу употребио, није приписивао из библије но их је писао на памет“ — стр. 69.—70. — још није никакав прилог пишчевој тежњи, да истакне Данила: „као највећег књижевника старе књижевности наше“ — стр. 91. — А јоште мање иду у прилог истицању књижевне величине Данилове: „погрешке при употреби текстова из Св. Писма“, како писац ове књиге на једном месту

— стр. 65. — назива Данилове нетачне цитате из Св. Писма. Па ма да на завршетку своје књиге писац, заборављајући што је напред рекао, тврди, да је Данило: „сваки такав текст... правилно употребио“, и ако: „нема буквалне тачности“ — стр. 90. — опет за то нетачно навођење туђих речи, или навођење тек у главном, како их се „на памет“ сећамо, доиста се не може уписати у књижевничке врлине. На против то показује овлашан и немаран књижевни рад; рад, којему се са немирнога духа“ не поклања довољно пажње. Јер, колико ли може поле даровит и за књижевни рад спреман човек написати онога, чега се тек на памет сећа из туђих дела! И архиепископ Данило да је тачно наводио речи из Св. Писма, како и захтева светост ове књиге, а не тек онако „на памет“, у његову делу било би мање тих цитата, али, по свој прилици више и тачнијих историјских факата, каква с правом очекујемо од књижевника, за кога нам писац одмах у почетку своје књиге вели, да је: „направио прелом у српској књижевности — што се, од житија светих прешло на историју српског народа“, — стр. 5. — Тим силним „на памет“ навођењем из Св. Писма изгледа, као да су историска факта у Даниловом делу тако претрпана, да се једва помаљају, а и оно што се помаља, ево какво је: „архиепископ Данило казује који пут и дан недељни и месечни, и сахат дана, у који је преминуо који владалац, али не казује *године*, које се то десило“ — Ст. Новаковић, Историја књижевности, стр. 71. —

Из свега, што се зна о архиепископу Данилу, може се ово утврдити: да је он доиста био знатан просветни и политички радник у старој српској држави друге половине XIV. века; да је, продужујући писање „живота“, које је још Св. Сава отпочео, дошао, наведен тадашњим културним и политичким приликама, на писао, да пише „животе“, и владара, који нису у свеце прибројани; да је тиме доиста учињен један корак напред у развитку старе српске књижевности, јер се то може сматрати као заметак књижевне радње, који има неке поглавите знаке народне историје, ма да: „Das, was man in Europa Geschichte im wahren Sinne des Wortes nennt, würde man darin vergeblich suchen“ (П. Шафарик, Literaturgeschichte, III. 240.); да су му управо ови животописи: „похвале житија“ српским владаоцима и архиепископима, као што и сам у приступу ка свом делу вели, само што се још грешно и о тада омиљени начин (манир) писања, навођење из Св. Писма, што га је наводио истина много, али не потпуно тачно. Према свему дакле, што се зна из живота и дела архиепископа Данила, он је био даровит и производан књижевник, али и књижевник, коме положај и значај у тадашњој српској држави, а по свој прилици и његове душевне склоности, не дадоше, да у довољној мери поклони пажње књижевном послу, који је доста духовито замишљо, и у коме се, може бити, надао, да ће исто тако бити велики и угледан, као што је доиста био у осталим својим јавним делима, политичним и културним, на пр. у измирењу краља Милутина са сином Стеваном, и свом учешћу при подизању манастира Високих Дечана. А према такој карактеристици Данила као књижевника, којом се Данилу нити што додаје нити одузима, јасно се види, да се не може одржати тврђење писца ове књиге: да је архиепископ Данило био „највећи књижевник старе књижевности наше“. Нарочито Данило не може издржати поређења са књижевницима доиста класичнога, XIII., века старе српске књижевности, а међу њима особито са Доментијаном, из чијега се живота зна истина мало, али оно што се зна највише вреди за књижевност, а то је: да е само био књижевник, срцем и душом одан књижевности, — „прави књиголубац.“ (Речи његова ученика и штићеника Теодора види у расправи Св. Вуловића „Из Старе Српске Књижевности“ стр. 9. —) А за његову биографију *Св. Саве* вели Св. Вуловић: „да тако потпуне и целе биографије нема више у старој срп. књижевности“ (Тамо, стр. 14. — Види и остало у овој лепој расправи, стр. 7—19., а споредн и оно што је још умни П. Шафарик рекао о Доментијану као о књижевнику и образованом калуђеру XIII. века, Literaturgeschichte, III. стр. 230.). —

Да увелича и прегони, слаба је страна нашчева, а то се може доказати како наслов: „Архиепископ Данило II. — *Српска књижевност прве половине XIV. века*“, који је дао овој књизи, тако и појединим местима из ње. Јер, и ако је архиепископ Данило II. нај-

знатнији књижевник прве половине XIV. века, опет за то он са својим радом није то исто, што и српска књижевност тога времена; а још мање има права књига, чију смо главну садржину напред изложили, да се назове тако нескромним насловом. А као тај наслов, такво је и оно место у овој књизи, којим писац, одмах у почетку обележава предмет њен: „главна је циљ моје студије Биографија Архиепископа Данила II., и критички преглед његовог рада, *што управо саставља српску књижевност прве половине XIV. века*“ — стр. 5. — Тако исто неуместан је и суперлатив у првој тачци, којом писац отпочиње ову расправу: „Ја сам изабрао студију из *најстаријег* доба наше књижевности“ — стр. 5. — Лагић назива од почетка наше књижевности до краја XIV. века: „старо доба“; Новаковић — време у којем је и XIV век: „стара српско-словенска књижевност“, у „наставном плану за гимназије и реалке“ (Вуловић): „стара књижевност“. Од куд сад од један пут, да писац, који пише расправу из прве половине XIV. века, то време назива: „најстарије доба наше књижевности“? —

Ну крај свију ових мојих примедаба, ја не тврдим, да ова књига нема никакве важности за књижевност. Највише вреди у њој труд пишчев, да упореди наводе у Данилову зборнику са дотичним местима из Библије. Исто тако није историји књижевности на одмет ни мишљење пишчево о томе: шта је у овом зборнику Данилово, а шта оних, који су му помагали и његов посао наставили. Мишљење писца ове књиге може назвати боље и тачније одређено. Али и ако се оваким расправама свакојако креће у напред дотична наука — да ли се њоме могу користити и они, којима писац намењује ову књижицу, пудећи је на откуп Министарству Просвете и Црквених Послова? У упроводном писму писац моли Господина Министра, да му се ова књига откупи: „за поклањање у основним или у средњим школама, или да му се препоручи за књижнице основних школа, црквa и манастира.“

Моје је мишљење, да главном садржином својом ова књига не одговара циљу, који руководи Министарство Просвете, да врло добрим и одличним ученицима поклања књиге на завршетку школске године; поклања им, да их, као награду за свој труд и добро владање, у сласт читају за време школскога одмора. А колико ће имати сласти и привући на читање ученике основних и средњих школа расправа о одлучивању неодлучених научних питања, која често прелази у сухопарно набрајање факата. Али има један део у овој књизи, који својим предметом може привући пажњу и старијих ученика основних школа, а то је биографија архиепископа Данила II., па да сам и у њој опазио неке историјски непознате називе, као што је: да је Данило пред свој полазак у калуђерство био „пажа краља Милутина и да се бугарски владар Михаило (Шишманић) звао „краљ“.*) Па кад би и било допуштено, да се поред једног згодног дела наметне и други, који не одговара циљу, а који управо чини тежиште ове књиге, опет за то има нешто, чега ради не бих смео препоручити ову књижицу за поклањање ученицима основних и средњих школа, а то је: нечист и неправилан језик и правопис. Цела ова књижица кипи граматичким грешкама, нарочито у облицима и правопису, русизмима, умешаним у садашњи и стари српски књижевни језик, и погрешном интерпункцијом.

1. *Граматичке и правописне грешке:*

а) *у српском језику: историјски* Срба (2. п. мн.) — стр. 5. — место: историјских —; *циљ*, имен. жен. рода, стр. 5., место: циљ, именица мушког рода; члан *царствујућега* дома, 5. — *сљедбеник*, 7., м. следбеник; *разновран*, 13. м. разноврстан; *сво* време, 11. м. све —; на ово питање може се дати *утврдујући* одговор, 18. — био је *обиђен*, 19. — био је један од *најсилнијн* краљева, 24. — уводи у *црквама* правило, 29. — архиепископ Данило... скупља тај *илен* и подиже *с њиме* прекрасни манастир Дечане, 32. — резултат *Душанови* победа, 36. — а без политичког уједињења духовно уједињење готово је не *мислимо*, 40. — *четрнаестога*, 43. 47. м. четрнаестога; *биографф*, 44 — м. биограф; *хрбаве, хрбаву*, 44. м. рђаве —; *причислени*, 48. — *предпоследња*, 50. — *видити* 51. — о осталим лицама, 59. — саставио, 60. — *данилов*, 25. 27. 33. м. Данилов; *стеванове, стеванов, стеванову* м. Стеванове...;

*). У ту врсту грешака иде и ова: „Борбом је руководио млади Душан. Српске трубе затрубе јуриш, громко „ура“ затресе ваздух“ — 31. — Баш „ура“ викали српски војници у XIV, веку! —

супарник *душанов* м. — Душанов 34. — *умро* 12. 19, м. умр'о; *дунавом* и *дравом*, 39.; *немањића*, 36. — *немања*, 40. — *немањин*, 44. —

6.) *у страним језицима*, немачком и латинском, од којих (грешака) неке могу бити и штампарске, али свакојако показују немарљиву израду: *eine* Beitrag, 12. 44. 46. *venerabilie* 43. м. venerabilis; **vorligendes Werk ist ein rûmlichtes Denkmal seines erleichtetes geistes eine der Hauptzierde** (м. Hauptzierden) der gesamten (м. gesammten) *älten* (м. ältern) slawischen Literatur, 45. — cazus belli, 30.

2. *Русизми:*

а.) *умешани у садашњи српски књижевни језик: благочестиви*, 12. — је ли *примао* какво *учешће* у борби она са сином, 18. м. је ли се мешао...; *благодарећи силеткама* Милутинове жене... образује се суд над Стеваном, 18. — од свију *источника*... само се код Данила спомиње овај напад на Византију, 33. — *Благодарећи* Грчкиња краљици *повторова* се оно исто што је било и *при* Милутину, 34. — Душан га пошље у заточење у Звечан, где је краљ по једним *источницима* умро природном смрћу, а по другим био удављен, 35. — храм буде посвећен празнику *вознесења*, 35. — Мишлење (тако!) Шафарика, Рачког и Качановског потпуно је *неверно*, 37. — *громадни корак*, 48. — из дела Даниловог преписао ову *част*, 49. — препис једне *части* Даниловог зборника, 50. —

б.) *Русизми умешани у стари српски књижевни језик још се мање могу опростити писцу ове књиге, кад је читате могао правилно прити из Даничићева издања Данилова зборника српско-словенским, а не руско-словенским језиком:* Житіе Кралей и архіепископовъ, 5. — место: житіе краль и арьхиепископь; яже потребна (тако!) Богу и человѣкомь любезна (тако!), 19. — место: яже потрѣбьна богоу и чловѣкомь любьзна, „Животи", 333.—; книги (тако!) иже многочислени *составлая*, 28 — въ-день празника воздвиженія честнаго креста, 66. — м. въ — дьнь праздьника въздвиженія чьстнааго крьста, „Животи", 363.— тъ возлюби бити въ инчествѣ, 52. — по всѣмь отечествѣ.... разрушише се и церкви, 40. — восьлавъ, 62. м. вьсьлавь; собори, собора, 66. — собором, собра, 67.*) —

*) Тако су навођени и цитати из Данилова зборника, где се поређе са Библијом. — Стр. 70.—89.

3. *Погрешна интерпункција, те е тога нејасан и неодређен стил:* „Прво место у првој српској јерархији заузима њен оснивалац први српски архијепископ св. Сава, *као члан царствујућега дома у Србији*, он је имао у младој српској држави не само духовни но заједно с тим и врло важни политички положај" — стр. 5.— „Путујући тако они су дошли у Сопоћане, где је била црква св. Тројице; у свити краљевској био је Данило, *кад је краљ са својом свитом ашровао и веселио се*, Данило је решавао своју судбину." — 9. — „Узгред још да напоменемо да о Радославу и Владиславу Данило мало говори, не зато што је о њима мало грађе имао... него за то што о њима говори дело Даментијаново *кад се узме на ум да се у Даментијановом делу говори о Немањи краљу Стевану Првовенчаном Радославу и Владиславу — и да је за време последње трећине св. Саве (Саве) био у свему главни радник док је био жив, лако ће се видети.* **Да је Данилово дело потпун наставак на дело Даментијаново.**" —51.—

На поклетку морам још и ово рећи: да је и техничка израда ове књиге такође слаба. Штампарских грешака, које чине нејасним и кваре значење и смисао речи и реченица, има много. У потврду тога навешћу само два примера: вѣдасть, 61. место: вьдасть; сина 61. м. сия. Међу тим је писац на крају књиге исправно само — две (друге) погрешке. —

На основу свега мога разматрања и пресуђивања ове књиге, дошао сам до ових закључака: да оно што је у њој најглавније и највише вреди, спада у стручну, књижевно-историјску литературу, ма да и у томе има стварних грешака; да јој је формална страна, језик, правопис и стил, на шта више и техничка израда — врло слаба: немарљивост писчеву налазимо скоро у свакој врсти. То су дакле моји главни разлози, са којих никако не могу препоручити ову књигу за поклањање ученицима основних и средњих школа. А да ли се она може препоручити „за књижнице основних школа црквa и манастира"? — лако ће пресудити и сам Главни Просветни Савет према овом мом реферату и према свему, што зна какве књиге треба да уђу у те књижнице.

Захваљујући Главном Просветном Савету, што ме је и овом приликом одликовао својим поверењем, молим да ме извини, што, заузет и другим неодложним пословима, а пометен разним неприликама — не могох раније реферовати о овој књизи.

27. Новембра 1877. г.
у Крагујевцу.

Понизни

Момчило Иванић
проф. краг. гимназије.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се дело не може примити за понуђени циљ.

Референту је одређен хонорар четрдесет (40) динара. —

V.

Прочитано је писмо г. Паше Милошевића, упућено Главном Просветном Савету, у коме извештава Савет, да је своју „Технологију“ поправио по примедбама г. г. референата и моли, да савет реши питање о примању његове „Технологије“.

Савет је одлучио: да се ово дело по ново упути бив. г. г. референтима, те да га по ново прегледају и савету реферују, је ли писац дело у свему поправио по њиховим ранијим примедбама.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 9. ов. м. којим се упућује савету на преглед и оцену дело: „Катихизис здравља за школу и кућу,“ од г. др-а Герасимовића, и позива се савет да према молби писчевој каже, може ли се дело употребити на оно за што га писац нуди.

Пошто је ово дело већ познато некојим члановима савета, јер су га раније читали, то је савет на основу њиховог усменог реферовања одлучио: да се дело може препоручити као згодна књига за књижнице основних школа. —

С тим је састанак закључен.

З И Д

(ПРЕВОД С ФРАНЦУСКОГА. ИЗ РЕО РАТКІА ОД ЖИЛ ЛЕГУ)

Висок је три метра и ограђује на четврт миље један парк који припада некаквом старом властелинском двору. Запуштени парк већ је задивљао; двор се у пола срушио; у почетку овога века ово имање беше продано неком војеном лиферанту, који га опет продаде не знам коме другом.

У још читавом делу двора и у цркви сад се држи храна. У старим споредним зградама још по одавно наместио се закупац имања с породицом.

Прошле године одох у Лини Ларен, да проведем лето код једнога пријатеља који имађаше убаву пољску кућу на пушкомет од ових развалина. Једнога вечера извучем се из друштва не казујући никоме куда ћу. Хтео сам уживати гледајући стари замак при осветљењу пуне месечине.

И доиста је тај призор пун чара: чини ти се, да си у неком месту из вилиних прича. Осећах се и очаран и збуњен, сам самцит, пред овим дивом из старих времена који је видео толико и толико!

Склоним се у сенку од једне кулице и седох на некакав комад од покваренога олука који личаше на некакву шимеру.

Тада, у мртвој тишини која ме окружаваше, ја се пустих у мисли, и пред очи ми изађе давна прошлост пуна славних бојева. Ја гледах ове племените људе, који за једну мисао, за лепе очи, за „да“ или „не“, лише своју крв, гинуше јуначки за свога краља и за своју госпођу.

Они беху храбри, неустрашни, честити, луди најпосле у јунаштву; али колико је пле-

менита и лена лудост која их вођаше у дичну смрт на пољу борбе!

У том чух неки шум близу мене; за тим, на један пут, спазих неке људе, које одмах не могох добро разликовати. То беху деца, а иду све по двоје и ћуте. Набројих око двадесет. Било је и врло малих, тек да им може бити шест година. Било је великачких, који могоше имати до тринаест година. Пред њима видех једнога старца, који имађаше војничку медаљу. За њима иду неколико жена и људи из места. Куда ће овај свет, каким се послом упутио у ово доба и на овом месту?

На један пут они стадоше близу мене, окренувши се зиду о ком вам говорих у почетку. Зид нема ничега особитога. Испрскао је на много места, овде онде пужају се брњван и виђага, и увенчавају његову главу која је оседила од времена. То је вечита освета живота разору и смрти!

Међу тим, сви скидоше капе пред зидом, а жене клекоше. Човек који је водио ову чету изађе мало напред, и поче говорити.

Рећи ћу вам у кратко, шта је говорио; али рука ми нешто дркће, и ја не видим добро слова. Душе ми, као да су ми и очи влажне. Треба да опростите, ако вам не испричам добро догађај пун величанствености и простоте.

Најпре да вам кажем, да је онај старац сеоски учитељ, а деца његови ђаци. За време рата, учитељ је добио допуштење да иде на војску. Отуда се вратио с медаљом, која је на прсима његовим нашла места после пруског зрна. Чим се мир учини, учитељ се прихвати своје мале школе у Лини Ларен, где су га, то можете мислити, сви волели и поштовали.

Дакле, овако од прилике говораше тај човек:

— „Децо, као сваке године, тако смо и сад дошли, да на данашњи дан урадимо што смо дужни нашој Отаџбини. Ми долазимо поклонити се непознатом јунаку француске земље, Пјеру Миру. Ви знате шта је било. Пјер Миру беше дечак од дванаест година, кад нашу отаџбину сколише Пруси. 30. Августа 1870. дође једна уланска регимента у Лини Ларен. То беше предводница непријатељске војске.

Требало је истога часа однети глас нашима, који беху на две миље одавде, у Кланшфонтену. Немци подозреваху, и бејаху опколили село, да нико не изађе. Онда кмет, г. Реми, нађе Пјера Миру и рече му: —

„Пјере, хоћеш ли да спасеш војску француску?

— Хоћу! господине кмете.

— Е онда иди и нађи ђенерала К...., у Кланшфонтену, реци му од моје стране ово". И кмет му исказа поруку, која је остала тајна између њега и детета, али која беше врло важна.

За тим га пољуби.

— „Пази, да те не ухвате, убиће те.

— Знам, одговори Пјер. Ако и ухвате, не бојте се. Пре ћу сам себи одгристи језик, него проказати нашу тајну!

Пјер оде поигравајући као безбрижис ђаче. Тако дође до на крај села, а кад се дохвати чистине, он наже трчати. На несрећу, издајица има свуда: некаква жена, рђа, беше чула разговор, и оде те јави пруском старешини, који одмах нареди потеру.

Потерници осуше пуцати за Пјером, али га не погодише. Тада послаше коњанике, који три часа трчаху и тражаху, па га најпосле нађоше у високом трњу у пољу.

На скоро га доведоше у село. Вили су га везали за коњско седло, толико се одупирао непријатељу. Они се људи бојаху од овога детета!

Беше једанаест часова пре по дне. Пред пуковником Пјер не хте проказати поруку, коју му даде кмет. Пуковник му остави дан за промишљање, опоменувши га, да ће у вече бити стрељан, ако не исказе. Пјер одговори, да неће ништа рећи, ако ће га и одмах убити.

У вече, у десет часова, Пјера доведоше овде, везаше уз овај зид, и стрељаше!

Они не смедоше учинити злочинство на дану....

Данас је 30. Август, десет часова у вече, а ово је место где Пјер погибе за Отаџбину. Дај да поновимо свечану заклетву, којом су се досада заклињали сви ваши старији другови, и која ће се понављати до дана освете."

Тада учитељ изговори ову заклетву:

— „Пјере Миру, заклињем се, да ћу као и ти погинути за Отаџбину, кад буде време".

За тим позиваше ученике све једнога по једнога. Свако дете ступаше мало напред, и подижући ручицу према зиду говораше: „За-

клињем се". Сви, сви, и они најмањи од шест година, сви се закљињаху.

Учитељ пријe последњи, и подигнувши руку рече:

— „Пјере Миру, закљињем се, да ћу као и ти погинути за Отаџбину, кад буде време".

Ох, кад се овако куне овај старац, који је на делу посведочио своју храброст, кад се он куне да ће погинути онако исто као и оно дете од дванаест година — бадава, толико чврстине нема код мене, сузе ми се завртеше у очима, прокапаше и полише образе!

У том се журно примаче једна сељанка, сва у црнини. Ја сам после дознао, да јој је пре осам дана умр'о муж, и да је тек јуче добила глас, да јој је најстарији син погинуо у Тонкину.

— „А моје дете, господине учитељу, зашто и њега нисте позвали као друге?"

Доиста један великачак дечко од тринаест година беше остао сам. Он плакаше.... Шта ли он то беше скривио, те да овако јавно буде каштигован? Он не разумеваше....

Овај двојни јад, што за једну недељу дана задеси кукавну мајку, беше поплашио учитеља.... Старац није смео позвати дечка. А после, тај дечко, то је сада јединац удовичин!

Тада мајка узе дете за руку, доведе га до зида, и подигнувши сама руку, да му пример дâ, рече: „закуни се!"

А Клод Фукије, снажним гласом, из пуне душе малога Француза, кликну:

— „Закљињем се!"

— — — — — — — — — — — — — —

Витезови оклопници, јунаци давних времена, грофови и барони, војводе и кнежеви, сви ви преци наши славни, пробудите се из мртвога сна и погледајте:

То се деца француског народа закљињу да ће мрети и миру за Отаџбину!

А.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Главни Просветни Савет). Краљевим указом од 20. ов. м. постављен је начелник просветнога одељења министарства просвете и црквених послова, г. *Јован Ђаја*, за редовнога члана Главног Просветног Савета. — Краљевим указом од 27. ов. м. постављени су ректор и професор Велике Школе, г. *Стојан Марковић* и професор I. београдске гимназије г. *Пера Ђорђевић*, за редовне чланове Главног Просветног Савета. — Писмом министра просвете одређен је за председника Главном Просветном Савету г. *Стојан Марковић*, као најстарији по рангу између редовних чланова.

(Средње школе). Актом министра просвете и црквених послова од 25. ов. м. постављен је г. *Алекса Васић*, судија суда округа београдскога, за хонорарнога предавача *стенографије* у београдској реалци.

(Основне школе).

Постављени су: г. *Димитрије Шолајић*, учитељски приправник, за привременога учитеља школе у Црној Трави, 22. ов. м. — гђа *Лепосава Лаичевићка*, учитељска приправница, за привремену учитељицу I. разр. I. одељења мушке школе у Власотинцима, 22. ов. м. — г. *Стојан Живковић*, правник, за учитеља I. разр. школе милошевачке, 20. ов. м.

Премештени су: г. *Милутин Петровић*, заступник учитеља I. разр. школе царинске у III. и IV. разр. исте школе 2. ов. м. по потреби — гђца *Даринка Радовановићева*, привремена учитељица III. и IV. разреда женске школе лозничке у II. III. и IV. разр. школе ковиљачке, 2. ов. м. по молби. — г. *Божидар Поповић*, заступник учитеља школе градашничке, у Добри Дô, 15. ов. м. по потреби. — г. *Никола Тодоровић*, учитељ школе мајданпечке у III. и IV. разр. школе кучевске, 15. ов. м. по молби. — г. *Ђорђе Живковић*, учитељ III. и IV. разр. школе кучевске, у Дубоку, 16. ов. м., по молби. — гђца *Марија Младеновићева*, учитељица школе барске, у I. и II. разр. школе велико-селске, 18. ов. м. по потреби — г. *Милан Коњевић*, учитељ II. III. и IV. разр. школе ковиљачке, у Накучане, 20. ов. м. по

потребн. — г. *Матија Игњатовић*, учитељ школе накучанске, у Каону, 20. ов. м. по молби. — г. *Тодор Благојевић*, учитељ I. разр. школе милошевачке, у III. разр. горње мушке школе у Смедереву, 21. ов. м. по молби. — г. *Милан Марковић*, заступник учитеља школе дубочке у Мајданпек, 21. ов. м. по молби.

Разрешени су: гђца *Анка Поповићева*, учитељица I. разр. I. одељења мушке школе власотиначке, 22. ов. м. по молби. — г. *Арсеније Поповић*, учитељ школе у Бељајци, 16. ов. м. јер није отишао на дужност. — гђа *Катица Субочићка*, учитељица IV. и V. разр. школе параћинске, 19. ов. м. по молби.

Просветне Белешке

Испити ђака у једанаестој години у Француској. Јавне школе у Француској деле се на три курса, а овим курсовима претходи прва година школовања као припрема. Курсови ови деле се у потпуним школама сваки на два разреда, дакле укупно на шест разреда. Деца полазе у школу с навршеном 6-ом годином, и после навршене 7-ме године ступају у први курс. Пошто се сва три свршe, долази продужни курс, али свршетак другога курса сматра се као завршетак школовања у основној школи, и прелазак из средњега (II) курса у трећи спојчан је с полагањем извесног испита, који се може сматрати као неке врсте испит зрелости у основној школи, јер ко такав испит положи, добија право, да буде ослобођен од даљег школовања. — За ове испите образује се у главном месту кантона сваке године испитна комисија и њене чланове именује ректор академије. У ове чланове комисије долази такође сам по своме положају и месни инспектор основних школа (inspecteur primaire). Пред оваком комисијом имају да положе испит сва деца од једанаест година, која су се преко својих наставника благовремено пријавила за овај испит. Испит се дели на писмени и усмени. У писмени испит долази један диктат, по коме се после оцењује рукопис и правопис дотичног ученика. Осим диктата, у писмени испит долази и један самосталан састав и решење или израда два рачунска задатка. Код девојчица се поред овога тражи још и женски ручни рад. Задаци се раде један час, и кад се свршe, предају се затворени комисији. Од сваког писменога рада, на коме стоји потпис ученика који га је израдио, мора се прелати и копија тога истога рада без потписа имена онога чији је рад. Први се рад с именом не отвара дотле, докле се копија не поправи и не оцени. При коректури радова има доста строгих одредаба. Тако нпр. писмени рад са више од пет ортографских погрешака одбија се. Редовни разредни учитељи преко године искључени су од учешћа при овим испитима. Оцене рада бележе се бројевима од 0 до 10. Који ђак не добије најмање половину могућних бројева за оцену (код мушкараца за 4 рада 20, код девојчица за 5 радова 25.) не пушта се на усмен испит.

Усмен испит обухвата читање с објашњавањем, анализу реченица, елементе из историје Француске и земљописа Француске и рачун. Испит усмен не сме дуже трајати од 25 минута и при овоме испиту могу присуствовати учитељи и учитељице ђачке. Ако инспектор академије не буде ништа приметио о току самих испита, онда сви они, који су испит положили добијају сведоџбу о свршеном школовању (certificat d' études).

Ради веће јасности о току и вредности оваких испита, навешћемо овде неке задатке и примере са испита, који су давани за решавање и израду оваким ученицима 1885. године у департману Seine-et-Oise

I. Задатак: Чујеш да ти је брат у рату заробљен, и да непријатељ врло нечовечно и зло с њиме поступа. Како ћеш му сад писати писмо и описати ту вест о његовом заробљењу, како ћеш му изјавити саучешће и охрабрити га да истраје на путу части и издржи сва зла?

Рачун: 1. Како бива проба одузимања? Објасни на једном примеру, зашто се баш тако мора радити. —

2. За зидање једне школе купљена је једна правоугла површина земље. Купљено земљиште има у дужину 75·50. м. а у ширину 28·25. м. Куповна је цена по 45·50. дин. на сваки ар. Око куповине и убаштињења потрошено је 270·40. динара. Трошак око подизања саме грађевине изнео је 14.525. дин. и архитект је добио 5% од ове последње суме. Колики је целокупан утрошак за све?

II *Задатак*: Неки лопов увуче се ноћу у једну сеоску кућу. Становници га опазе и надалу вику, а лопов покупа да побегне и да убије сваког, који га буде хтео задржати и ухватити. При овоме сукобу лопов буде савладан, и неко га удари тако страшно да лопов падне, те га тако ухвате и затворе. Јесу ли сад они људи имали права, да с лоповом овако поступе и зашто? Испричај опширно целу историју овога догађаја, и кажи свој суд о овоме човеку лопову.

Рачун. 1. Како гласи правило за множење десетног разломка десетним разломком? Помножи по томе правилу ове разломке: 18·4 са 7·145. — 2). Један радник зарађује дневно 5·50. динара. Годишње ради 305. дана. Месечно му треба 15 динара за кирију стана и 75 динара за издржавање себе и своје породице. Остатак од зараде уштедује с намером да купи једну кућу, која вреди 2385 динара. После колико ће година моћи да заштеди потребну суму за куповину куће?

Порећења ради навешћемо овде још нека питања и задатке, који су у исто време задавани у испитиским школама X. округа у Паризу и то у вишем курсу (Cours supérieur).

Рачун: Неки сељак, наје једне године 1865 декалитара кромпира. Ако прода кромпире по тежини, онда добија за метарску центу по 9·68 дин.. Али сељак израчуна, да ако прода кромпире на хектолитар по 6.30 динара, онда ће примити 18.65 динара више. Колика је просечна тежина сваког хектолитра и колико су му тешки сви кромпири, што их је нашао те године?

Историја и Земљопис: 1.) Ко је био Ханибал? Коју је велику битку добио? Коју је велику битку изгубио? Како је умр'о? 2) Наброј имена и дата појединих уговора, који су од 1493 — 1659 године закључени између краљева француских и шпанских 3.) Означи главне вароши у Европи, кажи њихов положај и ток реке на којима су. 4.) Нацртај ток Лоаре, означи вароши, које су на њој, и департмане, којима те вароши припадају.

Средњи курс (Cours moyen).

Рачун: 1.) Пошто су 15. буради вина кад се хектолитар продаје по 68·50 динара, а свако буре хвата 228 литара? 2.) Један трговац купи 372 метра чоје, и плати сваки метар по 8·75 динар. Пошто мора да продаје метар, ако хоће на целој чоси да добије 455. динара? 3.) Једно парче земље процењено је по 1. динар од сваког квадратног метра, а било је велико један хектар. Од овог се парчета преда 47·50 квадратних метара. Сад се пита, колика је укупна вредност парчета земље, што је остало непродато. —

Историја и Земљопис: 1.) Нашто нас опомиње година 1356? 2.) Ко је био неустрашни Јован? Како је умр'о? 3.) Кад је била битка код Павије и шта се ту важно десило? 4.) Који је рат окончан вестфалским миром? Кад је овај мир закључен и по чему је он био користан за француску? 5 Покажи границе француске државе и имена пограничних држава? 6.) Где лежи Товкин и којим морима влове наше лађе док дођу у њега.

М.

Статистичке белешке.

Аустрија. Аустрија (без Угарске) има 17.416 основних народних школа, а то је управо 924. школе више, но што их је било 1879-80. школске године. Од ових школа 8.503 су с једним разредом; 3.818 имају два, 1432 три. 990 четири, 1.070 пет, 170 шест, 28 седам и 8 школа са осам разреда. 12.816 школа раде целог дана, 2.965 школа раде само пола дана а 689 школа раде мешовито и део дан а кад-кад и пола дана само. По језику предаје се у 7.607 школа немачким, у 4.319 чешким, у 1.544 пољским, у 1.634 рутенским, у 535 словеначким, у 908 италијанским, у 353 словачким, у 61 влашким, у 4 мађарским језиком. Школа с мешовитим предавањем језика има 451. Број чисто немачких школа у односу на школе других народности нарастао је, док се број ових последњих смањио. Број школа других народности износио је 1871. год. 44,8% од целокупних завода за школовање, а сада износи мање и то 43,7%.

Остали језици, на којима се предаје у појединим школама, стоје у овакој сразмери:

	чешки	пољски	рутенски	италијански	мешовито
1871.	23,8%	6.	4,7	7,3.	9,2.
1886.	24,8%	8 9	9,4	5,2.	2,6.

На 10.000. становника долази просечно 7,7. школа.

Наставничко особље састоји се из 42.512 учитеља и 11.955 учитељица.

Прираштај наставничких снага према 1880. години износи у учитеља 9,1%. а у учитељицама 2.8%.

Главне школе походило је годишње 2.679.638 деце. 406.685 здраве деце извукло се од школовања а 22.028 деце ослобођено је од школе са телесних недостатака.

Од деце за школу дорасле пошло је у школу:

1871. г.	1875. г.	1880. г.	1885. г.
57,3%	64,02%	85,94%	85,52%

* * *

Румунија. У 1885-86. школској години имала је Румунија на својих 3,2 милиона сеоског становништва само 269 школа са 82·788 ђака. На 880 000 варошког становништва било је 288 школа са 35.481 ђаком. Од 82.788 сеоске деце било је 72.510 мушараца а само 10.278 девојчица. На издржавање сеоских школа утрошено је 3,4 милиона динара, а на издржавање варошких школа 4,2 милиона динара. Од укупне суме за издржавање школа пале су на терет државног буџета две трећине.

* * *

Италија. „Revue pédagogique" јавља, да ће укупни издаци Италије за основну наставу у години 1888. износити 9.169.729 динара. Главне позиције су ове:

Плата инспектора	824.623 дин.
Накнада за трошкове око инспекције (надзора) основних школа .	352,000 „
Државна помоћ осн. школама .	2.474.283 „
Издржавање учитељских школа,	1.268.363 „
Државна помоћ општинама на плаћање учитеља	2.000.000 „
Подизање нових школ. зграда .	310.000 „
Помоћ каси за издржавање пенсионованих учитеља	300 000 „

Министарство просвете послало је осам учитеља у учитељску школу у Haac-у у Шведској, да тамо свршe курс ручних радова у школама основним. Ради исте сврхе послале су вароши Рим, Неапољ, Палермо и Турин шест лица у Шведску и то три учитеља, два професора и једнога инспектора.

Талијанска лист „Нови васпитач" (Nuovo Educatore) замера јако талијанској влади, што је ова допустила да се негдашњи *педагошки музеум*, који је међу првима био, тако запусти и забатали, док данас све суседне државе имају установе овакe врсте уређене што може бити боље.

* * *

Енглеска. Енглеска влада поднела је доњем дому нов предлог закона о организацији техничких школа.

Редакција једних енглеских новина послала је једног свог парочитог конесара у основне школе општине лондонске с поруком, да потанко испита и сазна социјалне прилике деце, која иду у школу. Том приликом дошло се до сазнања жалосних факата. Од 30000 деце, која школу посећују, има их преко једне четвртине, која јутром долазе у школу, а нису ништа под богом окусила! 7.500 деце долазе и после подне, а нису ништа ручала. У неким предграђима вароши, заведени су тако звани „Penny-Dinners" (ручкови за 10 пара), али има много деце, која живе у тако запуштеним и несређним приликама, да немају од куда да плате ни десет пара за овај ручак. У једну школу пошло је 12 дечака и девет девојчица и деветоро са свим мале деце босо у најхладнијим данима последње зиме! Ово је чисто да човек не верује, али је у истини ово факат.

* * *

Шпанија. Ова земља још до данас није имала распуста (одмора) школског, који би био законом опредељен. Сад је тек решено, да основне школе имају годишњи распуст, који траје 45 дана. Исто тако, сада је тек донет и закон о пенсији учитеља и учитељица. По оном закону пенсија се одређује према годинама службе, а ове су опет подељене у четири скале: од 20, 25, 30 и 35 година службе. Ни једна пенсија не може се одредити већа од 2.000 динара, и ни једна не може пећи преко четири петине последње годишње плате, која је уживана. Учитељима и учитељицама задржава се од плате 3% за пенсиони фонд. Овај је закон ступио у живот 1. Јануара 1888. године. Исто тако у изгледу је сада и закон о надзиравању основних и средњих школа. Владалачком наредбом ово је сад привремено тако регулисано, да су одређена два виша инспектора, од којих један води надзор над техничким, занатлијским, индустријским и трговачким средњим школама, а други опет надзирава основне и учитељске школе. Под овим последњим стоје и сви досадашњи провинцијални надзорници школски, који су до даље наредбе задржани у својим положајима у рангу инспектора треће класе.

* * *

Сједињене државе. Првој сесији конгреса америчких сједињених држава поднеће се на решење један предлог законски, по коме народно школовање постаје заједничка ствар савезних држава. Против овога предлога спрема се доста јака опозиција. У сенату ће законски предлог заступати Blair а у представничком дому Willis. Blair рачуна, да би се продуктивна снага југа повећала годишње за 242 милиона долара, ако би се увело опште народна школовање, (обавезна настава).

М.

(Становништво и школе у Русији). Сборникъ свѣдѣній по Россіи 1884-87. показује ове цифре: године 1885. достигло је укупно становништво руске империје број од 108,707.235 душа од којих у европско-руским губернијама 81.725.185, у привисланским губернијама 7.960.308, у Финланду 2.176.421, у Кавказу 7.284.547, у Сибирији 1.313.680 и у средньо-азијској област 5.327.098. Ово становништво заузима у европској Русији (без Финланда) 1.274 града с 13.760.000 душа и 523.901 село с 77.595.271. Од градова четири (Петроград, Москва, Варшава и Одеса) имају више од 200.000 становника, 9 градова имају од 100 до 200.000, 23 од 50 до 100.000, 28 од 35—50.000. Школа је било 41.193 с 2.489.934 ученика, гимназија мушких и женских 1.037 с 228.763 ученика и ученица (женск. гим. 357 с 73.293 ученице).

(Пруске основне школе). У години 1886. било је у Пруској јавних основних школа, учитеља и учитељица:

	школа	учитеља	учитељица
Источна Пруска . .	2970	4291	169
Западна Пруска . .	1964	3217	159
Град Берлин . . .	166	1895	853
Бранденбург . . .	2902	4965	196
Померанска . . .	2528	3890	136
Познањска . . .	2241	3577	36
Шлеска	4179	7905	448
Пруска Саксонска .	2737	5443	203
Шлезвиг-Холштајн .	1833	3304	200
Хановер	3504	5120	187
Вестфалска . . .	2208	3742	1175
Хесен, Насау . . .	2144	3542	214
Рајнска област . .	4525	7795	2865
Хохенцолерн . . .	118	186	5
	33919	**58872**	**6846**

У овом броју: 64537 су редовни наставници, а 1181 помоћник (1056 учитеља и 125 учитељица).

Спрам горњих бројева за Русију има Пруска само 7274 школе мање него Русија!

(Гимназије у Ческој) имају ове године 21893 ђака (пр. год. 21.992) и то ческе 13.403, а немачке 8.490. У Моравској походи ческе гимназије 3.677, а немачке 5.581 ђак. У Шлеској походе 255 ђака матичину ческу гимназију, а немачке гимназије 2.260. Свега у земљама ческе круне походе 33.666 ђака гимназије, 17.335 ческе а 16.331 немачке.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Посетиоци приликом прославе Св. Саве ов год. приложили су школском фонду *ботињске* школе 48 д. 40 п. д.

Сиротним ђацима школе *варварске* подарили су посетиоци прославе Св. Саве 26 д. 45 п. д.

Посетиоци школе *кожељске* о Св. Сави ов. год. приложили су за набавку школских потреба 12 дин. 50 п. д.

Посетиоци прославе Св. Саве приложили су за сиротне ђаке школе *куршумлијске* 135 д. 60 п. д.

Сиротним ученицима школе *лучке* подарили су посетиоци о Св. Сави ов. год. 6 д. 75 п. д.

Школи *подвршкој* подарили су посетиоци о Св. Сави 34 дин. 70 п. д. за набавку школских потреба.

Приликом Св. Савске прославе приложили су посетиоци фонду сиротних ђака школе *пожутске* 16 дин. 60 п. д.

О прослави Св. Саве ов. год. подарили су посетиоци 27 дин. 20 п. д. на сиротне ученике школе *прахоске*.

Школи *стубличкој*, за набавку потреба сиротним ђацима, приложили су посетиоци прославе Св. Саве 28 дин. 65 п. д.

Школи *суводањској* оставио је покојни **Љубомир А. Поповић** пред. учитељ у Ваљеву, библиотеку од 116 књига. Сиротним ученицима исте школе подарили су грађани суводањске општине о Св. Сави 24 дин 50 п. дин., и у једној ранијој прилици 30 динара.

Г. **Тодор Стојановић,** сликар из Београда, поклонио је приликом 4 д. за набавку књиге најсиротнијим ученицима *вишњичке* школе.

Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

РАЗВИТАК И ЗНАЧАЈ

ХИДРОТЕХНИКЕ

(Приступно предавање професора Хидротехнике на Великој Школи, Н. И. Стаменковића, држано 16. Декембра 1887. године)

Господо!

Примајући се дужности професора Хидротехнике, рад сам да вам на овом првом састанку изложим развитак и значај тог предмета.

Све техничке науке, па и Хидротехника засецају непосредно у питања економна, у питања која својим решењем утичу како на материјално благостање, тако и на културни развитак појединих држава и народа.

Та непосредна веза између народног газдинства и техничких наука, тај утицај ових на развитак и благостање народа, састоји се поглавито у томе, што техничке науке дају могућности да се остваре они захтеви који се траже за рационално газдинство сваког народа.

Човек, упућен на природу која га окружава и на употребу добара која у природи находи, тежи, да, у колико је год могуће, добије већу корист од тих добара. А да би то постигао он се стара, да још неокупираним добрима нађе ма какву корисну употребу, а већ окупираним да употребу увећа и тиме свој опстанак сигурнијим и угоднијим учини.

Међу добрима која се у природи находе, а која су човеку од неопходне потребе, после ваздуха и земље, *вода* заузимље најважније место. Она је један од најглавнијих услова свог органског бића.

Без воде не би било живота.

С тога је човек од вајкада тежио, да у колико је год могуће више, постане господар тог добра, тог елемента, као што се у обичном животу назива.

Посматрајући природу, човек је проучавао законе који у њој владају. — Тим посматрањем он је сазнао и за силе које у природи постоје, па познав и законе тих сила, он се старао да их корисно и употреби. — Свуда, где му снага сопствених мишића није била довољна, користио се снагом коју му је природа по најпре пружила.

Припитомљавајући животиње човек је за теже радове употребљавао снагу тих животиња, а у недостатку те снаге, *снага воде* беше прва механичка снага, коју је човек у природи нашао, себи потчинио и која је све до најновијег доба, до доба кад је примењена парна снага, била искључива моторна снага за веће радове.

Тиме већ што је човек био у стању да и за своје обичне потребе употреби снагу природе, показује се знатан корак у културном развићу његовом; јер, употреба природних сила изискује извесну увиђавност, радиност и знање. С тога нам употреба снаге коју при-

рода човеку пружа служи не само као мерило моћи и културног ступња минулих народа, но употреба те снаге и *данас* важи као мерило за моћ и развитак модерних држава.

У колико више ком народу испадне за руком, да добра која му природа пружа употреби за своју корист, у колико му испадне за руком, да за све механичке радове употреби знагу природе, у толико ће му бити сигурнија производња, сигурније богатство, благостање, па дакле и његова политичка моћ.

Доказа за то дају нам не само данашње европске државе, но и народи из најстаријег доба чијој се култури у многоме дивити морамо.

Археолози и историчари успели су да нам у главним цртама изнесу живот и културу старог доба. И ма колико да су те црте грубе, инак је вештим сликарима испало за руком, да из тих црта склопе доста верне слике минуле културе.

Посматрамо ли пажљиво те слике видећемо, како се техничке творевине у опште, а хидротехничке на по се, истичу и свакој слици извесну пластику дају.

Почев од старих Египћана па до Римљана, видимо скоро на сваком кораку — не само за тадашње, но и за данашње прилике — огромне хидротехничке радове и грађевине. Видимо да је вода од вајкада служила људима као прво услов земљорадње и трговине, а тиме и као први услов за развиће каквог народа.

Уткоте великих река у море и долине речне, то су огњишта културе, а море и реке њени носиоци. —

Увиђајући велики значај воде, не само као саобраћајног средства, но и као средства за увећање плодности неродног земљишта: Египћани, Кинези, народи у старој Месопотамији, Индији и Персији, нису се ограничавали само на ток река и обале речне, но су грађењем канала стварали услове за земљорадњу и трговину и у оним пределима где природа није била обилата. Ти канали служаху у првом реду за наводњење (заливање), а за тим и за пловидбу.

Две највеће вароши старога доба: Вавилон и Ниниве (која свака за се имађаше већи простор но данашњи Лондон), имају да благодаре за своју величину рекама Тигру и Еуфрату и веома разгранатој мрежи канала, који с једне стране служаху за извоз сировина и прерађевина у персиски залив и даље морем, а с друге стране за заливање иначе неплодног земљишта.

О важности која је тим грађевинама давата, најбоље сведочи следећи значајан запис чувене краљице Семирамиде. Тај запис гласи: „Ја сам пропустила реке тамо да теку где сам хтела, а хтела сам само тамо где ће бити од користи; заливајући поску земљу рекама, ја сам је плодном учинила.“ —

Египат, колевка културе, према свом географском положају, спадао би међу најспромашније крајеве земље, да му није реке Нила, који редовно — у извесно доба године — не само земљиште благом снабде, но наносом толико нађубри, да и данас Египат важи као најплоднији крај земље.

У Египту је природа показала човеку колику и какву корист може имати од текуће воде. И нуждом нагнани тамошњи становници старали су се, да од те особине текуће воде, овде специјално Нила, извуку што већу корист за своје иначе сасвим неплодно — песковито земљиште.

Те поплаве Нила изазвале су не само разгранату употребу воде, но оне су служиле и као покретач Геометрије. Наносом затрпане границе појединих имања, одређиване су сваке године попова премером. А тврди се, да су за владе Сезостриса вршена катастрална премеравања и одређивање бонитет земљишта.

Грчки филозофи Питагора и Талес, прибавили су своје геометриско знање код Египћана. —

Најновија истраживања у Египту све нас више уверавају да је инжењерство у тој земљи било јако развијено. А нарочито у хидротехничким радовима беху дотерали до великог ступња, при свем том што не имађаху справе и махине данашње технике. Они подизаху високе насипе и у њима уставе за регулисање воде како за земљорадњу тако и за пловидбу. Имађаху нарочиту полицију за реке и канале, једном речи све што је потребно за правилно газдинство с водом и за сигурност пловидбе и трговине.

Историк Херодот, описујући грађевине Лавиринта помиње, да је и негдашње језеро Moeris крај кога је Лавиринт саздан и које је имало у обиму 180 сати, творевина људских руку. Велике уставе, за које се види да су

постојале на уласку и изласку два канала из тог језера, као и многобројне справе за дизање и испуштање воде, нађене на насипу око тих канала, јасно сведоче о разгранатој употреби воде из тог сада сувог језера. — Свако отварање и затварање поменутих устава, коштало је по Херодот-у близу 7.000 динара, а годишњи трошак око одржавања тих устава износио је 360.000 динара.

Рамзес II., у циљу да би трговину са Индијом на сопственим лађама водити могао, покушао је да споји Нил са црвеним морем. Али поплашен мишљењем да ниво тог мора лежи над земљоузом, он одустаде од даљег рада.

Нехо II., на 600 год. пр. Хр., поново предузе исти рад, који је — као што нађени запис тврди — 120.000 људских живота. Услед упада Персијанаца канал оста недовршен и тек на 100 година доцније персиски краљ Дарије I. доврши и предаде саобраћају тај канал. Ратови и побуне које учесташе у Египту, учинише те се канал запусти, а године 260 пр. Хр. Птоломеј II. очисти исти канал и крај њега ископа други за ратне лађе од 100 стопа ширине, 40 стопа дубине и 37.500 корачаји дужине.

Бојећи се инвазије Арапа, доцније затрпаше оба та канала и после још неких покушаја у средњем веку, тек у најновије доба Лесепс попова покрену ту мисао и са суецким каналом осигура и знатно скрати пут за Индију.

Слични покушаји чињени су и за земљоуз коринтски који под Нероном више од половине би прокопан. Нађени бунари на том земљоузу, од 3 до 16 метара дубине, који служаху сигурно за испитивање земљишта, корисно су послужили истој циљи најновијем предузећу генерала Türra, чијим је заузимањем године 1882. отпочето прокопавање тог 6.350 метара дугачког истмуса.

Језера, као што је било поменуто језеро Moeris, градили су и други народи у Азији и Африци, скупљајући у њима, за време велике воде, сувишну воду, да је за време суше одводе где се потреба покаже.

Многе од тих грађевина у поменутим земљама и данас још служе истој циљи којој су служиле и пре 3000 година. —

Од Египћана прешла је вештина техничких грађевина на Грке, а од оних доцније на Римљане.

Оквир овог предавања је и сувише мален, да би могао ма и у најопштијим потезима обухватити опис оних величанствених и по културни развитак, тадашњег доба, значајних хидротехничких грађевина старога Рима.

Не само доста добро очувани остаци тих грађевина, од којих неке и данас у многим земљама простране империје, па и код нас, врше исту службу коју су и тада вршиле, по јако разграната трговина, развијени занати и земљорадња као и луксузни варошки живот, уверавају нас на сваком кораку о обилатој употреби воде у свима гранама државног и приватног газдинства, при свем том што од закона Хидромеханике знађаху само за Архимедов закон. —

Узроци који успаваше културу на обалама Нила, Тигра и Еуфрата, успаваше и културу Грка и Римљана.

Велика, неприродна разлика која је постојала у развићу између римске империје с једне стране и готово полудивљачког стања, у коме се находише остали становници Европе с друге стране, није могла дуже остати. — Природни закон тражио је да се поремећена равнотежа поврати. — Судар је био неизбежан. А како инвазија беше велика, то је и судар био јак.

Скоро десет векова трајало је комешање услед тог судара и тек у XII. и XIII. веку видимо колико толико повраћену равнотежу. Земљорадња, занати и трговина почињу да напредују. А међу државама у Европи истаче се *Холандија* као прва држава у којој поменуте гране народњег газдинства најоше услова за развитак.

Старо доба има за своју културу да благодари Египту. Ново доба Холандији.

У обема земљама видимо борбу са водом. У Египту борба за воду, у Холандији против ње. Као год што је нужда нагнала Египћане да граде канале и језера за заливање земљишта, исто је тако нужда нагнала Холандезе, да с једне стране граде насипе за одбрану земље од мора, а с друге стране канале и резервоаре за прикупљање и одвођење сувишне воде са свога земљишта.

Најбогатији делови данашње Холандије леже већином испод нивоа морског за време прилива. Осигуравши се насипима од стране мора, морали су се у исто доба осигуравати

каналима од потопа који би за кратко време наступио од атмосферске воде.

Те околности учинише те још и пре XIII. века видимо у Холандији разгранату мрежу канала за одвођење сувишне воде, за наводњавање и за пловидбу.

Неуморним а смишљеним радом у борби са водом, Холандези успеше да постану господари тог елемента, и рукујући правилно са водом учинише, те Холандија у средњем веку брзо поста најбогатија земља у Европи.

Угледајући се на Холанђане, Французи, а за тим и Енглези отвочеше већу пажњу поклањати води и у току од неколико векова, Хидротехника се толико развила, да је све до краја прошлог века, под именом „*Архитектура Хидраулика*“, била крај обичне Архитектуре једина техничка наука, која обухваташе све радове данашњег целокупног инжињерства.

Са развићем технике, а нарочито применом паре, постепено од тог општег стабла одвојише се најпре *наука о махинама*, а за тим *наука о мостовима* као засебне дисциплине.

Увођењем железнице као саобраћајног средства, изгледало је као да ће се занемарити сасвим једна од најважнијих грана хидротехнике, пловидба. Мислило се да је пловидба по рекама излишна, кад постоје железнице. Та заблуда није дуго трајала; брзо се дошло до уверења да разграната пловидба не само може опстати крај железнице, но шта више да она доприноси развићу железнице.

Данас водени путеви и употреба воде у опште, важи као главна чињеница државног богатства.

Пре но што пређем на излагање у чему се састоји та корисна примена воде, — да поменем *раденике* који су допринели те је Хидротехника дошла до ступња на коме се данас находи.

Као првог раденика на проучавању физичке особине воде и као оснивоца *Хидростатике*, историја је забележила грчког математичара *Архимеда* (рођен 287 год., а погинуо бранећи своје место рођена 212 год. пр. Хр.). Његови радови доспели су до нас у преводу араписком и односили су се поглавито на равнотежу пливајућих тела.

Скоро 2000 година радови Архимедови осташе као једини научни радови од вредности за *Хидраулику* у опште, при свем том што су за време Римљана извршени знатни хидротехнички радови.

Тек при крају XVI. века, Холандски математичар *Stefin*, продужује рад Архимедов на хидростатици. А пре њега у XV. веку, чувени сликар, песник, музичар, филозоф, архитекта и инжињер *Леонардо да Винчи*, основао је систематичну хидраулику. Њему се приписује да је после Египћана први саградио на каналу Тесина-Милано уставе, да би могао донети камен за Милански Дом.

За Леонардом долази такође чувени италијански физичар и Астроном *Галилеј* и француски геометар *Паскал*, који поставише теорију о равнотежи течних тела у опште.

Ученици Галилејеви *Castelli* и *Toriceli* продужише радове свога учитеља и Торичели постави закон о бранни истицања воде, који закон и *Маријот* многобројним експериментима потврди, а *Нутн* први наведе аналитичним путем доказ за тај закон.

Осим поменутих, радове Галилеја и Паскала прихватише и разгранаше доцније *Hughe Bouguer*, *Bernoulli*, *Maclorin*, и *Clairault*, претпоследњи као известан синтетичар а последњи као аналитичар.

Радове Клеролове знатно проширише: *Euler*, *Lagrange*, и *Laplace*. За тим долазе теорски и практички радови од *Borda* о контракцији воде при истицању и о принципу одржања живе силе. Са њиме, при крају XVIII. века почиње се обраћати већа пажња и на примену резултата стечених теорским путем и у опште опажа се од тог доба утицај тих резултата за хидротехничке радове. Томе су нарочито још допринели радови оба *Мичелотија*, *Босија* и *Du Buat*.

Француски инжињер *Chezu* први је поставио за практичаре употребљиву формулу о кретању воде у каналима. А инжињерски пуковник Du Buat, градио је многе покушаје за одређење истог кретања.

На том задатку радили су даље: *Coulomb*, *Girard*, *Prony*, *Eudelwein* и *d' Aubuisson*.

А питањем о бранни и кретању воде у рекама, каналима и цевима бавили су се у новије доба: *Weisbach*, *Bornemann*, *Hagen*, *Wex*, *Humphcys* и *Abbot* (Хумфри и Або). *Du-*

puit, Grashof, Darcy, Bazin, Ganguillet, Kutter, Harder, Frank. и други.

На изналажењу и постављању закона о дејству водене снаге, после Њутна, Даниијела Бернуљија и Лаграна, радили су још и *Euler, d' Alambert, Navier* и Варбах.

А у најновије доба долазе радови на Хидродинамици у опште од *Kirchhoff-a, Rankine-a, Thomson-a, Weber-a, Gauckler-a, Clebsch-a, Beltrami-a, Helmholtz-a* и других. —

При свем том, што је рад знаменитих раденика, које поменух, велики, постигнути резултати и теориским путем изведени закони Хидраулике, не могу се ни близу сравнити са резултатима постигнутим у другим много млађим гранама инжињерства.

Сама природа воде с једне стране и разне месне околности које јако спречавају утврђење општих закона с друге стране, чини да су многа питања како у Хидраулици тако и у Хидротехници још отворена.

Ту тешкоћу решавања хидрауличних задатака осетио је и Галилеј рекав: „мање сам тешкоће видео при одредби кретања небеских тела и ако су тако удаљена, но око истраживања закона о кретању воде, која нам пред очима тече“.

Услед непознавања природе воде и њеног тока, при крају прве половине овог века, овладало је било погрешно мишљење, да води треба силом одређивати пут којим ће ићи. — Скупо плаћено искуство услед тог принципа, при регулацији горњег Дунава, Тисе, Елбе и при корекцији Рајне, ускоро показа погрешност тог принципа.

И ако још и данас постоје разна мишљења у многим питањима Хидротехнике, ипак све више и више овлађује уверење, да решавање тих питања захтева увек свестрано вишегодишње штудије и да само техничким решењем нисмо увек у стању постићи жељену циљ; јер тешкоће које *Хидротехта* има скоро у свима питањима да савлада, састоје се у компликованим конструкцијама и математичним формулама, но поглавито у стицају разних околности, које мора да позна и правилно оцени, те да види да ли се у и колико вештачким средствима може постићи та жељена циљ.

Техничар наоружан сам строго техничким знањем паром, гвожђем, каменьем и свим механичким средствима које му данашња техника пружа, а без ширег погледа на сам задатак брзо би се уверио да су сва поменута средства ништава на спрам силе коју је у стању да развије вода кад јој се природан ток спречи. —

Хидраулика је основ Хидротехници а Хидрографија, Метеорологија и народна Економија, то су науке на које се сваки Хидротехничар обзирати мора, ако хоће да велике материјалне жртве, а врло често и лично пожртвовање донесу жељене користи.

Земљорадник, занатлија, трговац и законодавац, то су сарадници који и збором и твором морају потпомагати Хидротехничара, ако хоће да његови радови користе општем благостању.

На реду је да обележим сам задатак хидротехнике.

Апстрахујући од општег значаја воде за сав органски свет, вода услед *количине* у којој се појављује и услед својих *физичких особина*, налази разноврсну примену у свима гранама народне производње.

Пре снега о количини у којој се вода појављује.

Сва вода коју добијамо на земљи, продукт је тако званог *кружења воде у природи* изазваног дејством сунчане топлоте. Киша, снег и други атмосферски талог, производ су тог кружења. А подела и количина тог талога разна је не само за разна места, но и за једно исто место а у разно доба.

Пажљивим и вишегодишњим мереньем може се доста тачно одредити како подела тако и количина кише за известан предео и извесно време.

Ма да су таква мерења у нас тек ове године отпочела и то врло скромно, само овде у Београду, ипак ћу узети Србију као пример, да би видели колика нам количина воде стоји на расположењу.

Ареал Србије има близу *пет милиона* хектара. Узмемо ми ли да је средња висина годишњег атмосферског талога 500 мм. то целокупна количина воде која из атмосфере у виду кише и снега на земљишту Србије падне износи *25 милијарди* кубних метара. — Знатан део те воде враћа се испарењем *одмах* у атмосферу. Други много мањи део — од прилике $^1/_6$, служи за одржавање и развитак органског

света. А трећи, такође знатан део, отиче по површини земље, било посредно средством извора или непосредно у облику потока и река.

Онај први део што одмах испари, нисмо у стању да спречимо, а врло мало смо у стању да га регулишемо. — Други део, као неопходно потребан за органски свет, не смемо дирати баш кад би и могли на њ утицати.

Остаје нам једино последњи део да му не дозволимо, да бескорисно или што често бива и са штетом по већ трудом стечена добра људска, пролази по површини земље. Јер у тој води лежи капитал који нам природа ставља на расположење, а на нама је да тај неисцрпни капитал употребимо онако како ће нам што већи и сигурнији интереса доносити.

У нас нема још података колики је први, колики други, а колики трећи део поменуте воде; с тога по аналогији резултата добивених из посматрања у другим државама, узимљем да онај део атмосферске воде што по површини отиче износи $^2/_3$ од целе количине воде коју годишње Србија из атмосфере добија, што чини *десет милијарди* кубних метара.

То је количина воде која нам стоји годишње на расположењу, а која у нас скоро без икакве употребе отиче Дунавом у Црно море.

Колика је и каква вредност те воде најбоље се види из следеће примене коју она налази у трима најважнијим групама производње, у *земљорадњи, индустрији* и *трговини*.

Корист коју *земљорадња* има од воде у главноме је тројака и то:

1.) *наводњење* или *заливање земљишта*. — Услед довођења влаге у време кад је иста за вегетацију земљишта потребна, услед минералних састојака који се у већој или мањој количини находе у свакој текућој води, заливањем знатно се увећава плодност земљишта, а тиме бива жетва богатија и производња јевтинија.

Thaer у своме делу „Grundzüge der rationellen Landwirtschaft“ вели: „наводњењем добијамо за ђубрење земљишта површан материјал који нити смо произвели нити нас што стаје; јер искуство је показало да и сасвим бистра вода на најнеплоднијем — песковитом — земљишту, после 10 година створи услова за клицање траве, а даљим наводњењем преобраћа такво земљиште у добру ливаду. А наводњењем у свези са ђубрењем, у стању смо такво земљиште за годину дана да преобратимо у бујну ливаду.“

Колики и какав материјал носи речна вода, види се из следећих посматрања која је чинио француски инжињер *Herve Mangon*:

Река *Марна* носи годишње преко 100000 кбм. муља богатог минералним и органским материјама, и нарочито кречних, азотних, фосфорских и амонијачких једињења; *Сена* носи годишње 1,5 милион кбм. муља; а *Har* у Провансу, 11 милиона кубних метара муља.

Анализа сенске воде чињена 1876 год. за време велике воде, показала је да Сена за 24 сата проноси 47.358 кгр. амонијака и 182.222 кгр. фосфорне киселине.

Ови бројеви јасно показују, да земљиште на коме се муљ са таквим састојцима сталожи мора бити плодно. А колика је та плодност види се из следећег.

У нас један хектар најбоље ливаде даје годишње 2500 до 3000 кгр. сена, а следећи бројеви показују резултате постигнуте заливањем:

1.) Ливаде принца Schaumburg Lippe у чешком Скалицу дају годишње од хектара 9.600 кгр. сена и отаве;

2.) Још из прошлог века чувене ливаде у округу Siegen-у (Вестфалија), снабдевене довољном мрежом канала за заливање, дају годишње у средњу руку 10.000 кгр. сена од хектара;

3.) У Ломбардији, ливаде што се преко зиме наводњавају, зване „Марсіхе“, косе пет пута преко године и средња количина траве која се при свакој косидби добија следећа је:

Косидба у Фебруару даје	10.850	кгр.
„ „ Марту или Априлу даје од хектара	15.875	„
„ „ Мају	16.570	„
„ „ почетку Јула	9.260	„
„ око половине Септембра	7.940	„
Свега преко године од хектара	60.225	кг.

а у околини Милана косе се по седам пута и доносе скоро два-пута толико сена.

(Свршиће се)

ВЕЖБАЊЕ У ГОВОРЕЊУ

(ПО ЗАХТЕВИМА ОЧИГЛЕДНЕ НАСТАВЕ)

Овако се зове први одељак програма за Српски Језик у првоме разреду основне школе. У програму је изређано у једанаест тачака све оно, о чему се учитељ има разговарати с ученицима првог разреда, кад први пут дођу у школу. Овај разговор између учитеља и деце има се водити *по захтевима очигледне наставе*. Али веома је важно питање, како ће се ови разговори водити? Мора се, без устезања, признати, да ће многи наши учитељи стати и запитати се: Који су то захтеви очигледне наставе? У нашој школској књижевности питања о очигледној настави позната су онолико, колико се што о њима говори у Методикама, које су у нас познате. Али и оно, што се у Методикама говори о очигледној настави припада теорији, а практичких упутстава за очигледну наставу у нашој књижевности нема.

Међу тим спрема наших радника у основној школи, већим делом, захтева да има не само теоријских расправа већ и практичких упутстава. Уређење наше основне школе, која је махом четвороразредна, потпомаже овај захтев још већма. Не може се од учитеља тражити, да из прста исиса све оно, што му ваља са децом говорити, да обележи границе томе разговору и да га удеси у свему по захтевима очигледне наставе, кад он нигде о томе није учио, нигде није слушао нити читао. Учитељ не може бити крив, што се у школу уводи једна новина, с којом он није упознат, а никад и ничим не даје му се прилике да се с њоме упозна.

У образованих народа, где школовање у сваком погледу стоји много више него у нас, чим се каква новина унесе у школу, одмах се учитељи с њоме упознаду било средством јавних и заједничких скупова, било преко својих инспектора, било помоћу писаних упутстава. Сваки зна да су *дрвца* за изучавање и тачно упознавање разломака једно веома згодно средство. Али нека се покуша, да се дрвца пошаљу свима школама без икаква упутства, па ће се видети, колико ће учитељи умети, као што ваља, применити у пракси ово *згодно* и *корисно* средство. Сви се добро сећамо, како је било с неким предметима, кад је прописан нов распоред предмета за основну школу од 17. Септембра 1871. године. Тим распоредом унета је Јестественица, готово као нов предмет, у основну школу. У упутству, које је ишло уз распоред била су поређана имена животиња, биљака и минерала онако, како она по класама иду. Међу тим није било никаква упутства, како ће се тај предмет предавати. Па шта су радили учитељи с тим предметом? Оно што се могло и очекивати. Не знајући шта ће и како ће, куда ће и на коју ће страну, *многи* су учитељи казивали деци гола имена оних животиња, биљака и минерала, што су у распореду поређана, а деца су их по могућности памтила. Ми смо имали прилике, да својим ушима слушамо, кад деца на испиту казују, од речи до речи, у упутству поређана имена животиња, биљака и минерала.

Према овоме, а с обзиром на општу спрему радника у основној школи, неће бити никакво чудо, ако се нађе школа, у којима ће наставник, *из вежбања у говору* показати деци, или их питати: шта има у школи, и добити одговор, да у школи има табла, клупе, сто, столица итд.

Да се ово не би дешавало, ми ћемо овде изнети неколико лекција из очигледне наставе, из којих ће се моћи видети, како треба у првом разреду вршити вежбања у говору, по захтевима очигледне наставе. Ну пре него што приступимо овоме послу, ми ћемо, теоријски, изнети најглавније захтеве очигледке наставе, те ћемо и с те стране по могућности, попунити једну потребу у нашој основној школи.

При излагању практичнога дела, стараћемо се, да се по могућности држимо, распореда предмета, какав је изложен у програму за Српски Језик у првоме разреду основне школе.

Сад да кажемо неколико речи о очигледној настави у опште.

I Очигледна настава.

Шта је очигледна настава. Њен задатак. У кући својих родитеља, и у најближој кућној околини деца већ упознаду разне ствари и многе појаве. Тако већ стеку неки известан капитал од посматрања и представа. На сваки начин, у колико је ограниченији круг дечијег кретања, и у колико је дете мање упућивано и упознавано с оним што се пред њим и око њега налази, у толико је мањи круг његових примећивања и искуства, у толико је мањи капитал његових речи, и у толико је слабија његова снага схваћања. Као што је различан круг у коме се деца пре почетка школовања крећу, исто је тако различан и духовни и морални развитак деце, која се у школу доведу. Та различност чини једну од највећих тегоба у настави, али задатак и вештина наставе и јесте у томе, да ту тегобу савлађује. Нарочито у нашим школама ова мешавина деце веома је различна и по узрасту и по духовном развићу. У једној истој школи, и у једном истом разреду, наћи ћете децу веома различну и по узрасту и по умном развитку и по имућности. Али сва та деца дошла су у школу ради једне исте циљи: да образују свој ум, да ојачају своју вољу за све што је добро, и да своје руке оспособе за рад у животу (Овде мислимо ручне радове). Све жртве очеве, које подноси око школовања свога детета, своде се на једно једино надање, да ће школа направити од детета ваљаног човека, који ће бити у стању да на поштен начин себи хлеба зарађује. С тога је задатак школе, да се обзире на *све духовне снаге* детета и да *наставу* и *васпитање* најтешње веже.

Психологија је наука, која нас упознаје са законима духовног развитка човековог у опште. Она нам баш казује једно најоснованије правило, а то је; да се све знање човековo оснива на очигледности и да је очигледност *основ* свега *знања* и *умења* човековог. Из тога јасно излази: да *очигледност* мора бити *главно начело сваке наставе.* Само кроз чула прилази се духу. Несталоције је био први педагог, који је начело очигледности почео практички примењивати.

Дакле као што већ рекох, дете, пре доласка у школу има неких представа и појмова, и те представе и појмове доноси у школу. У кући, башти, пољу, шуми и у селу дете је доста којешта видело. Са својим друговима, па и с одраслима, оно је много говорило. Његова су чула већ приправљена за посматрање. Оно очима види разне предмете и разликује их по спољашњим знацима; ушима слуша разне гласове, кожом осећа хладноћу и топлоту итд. Ну као што је већ познато, све је ово оскудно и недовољно. Дете има представу о оним предметима, који најјачи утисак на њега учине, и у колико је тих утисака више, у толико је и представа детету јасија и тачија. Али колико и колико има речи у детета, које је научило од старијих, и које му нису ништа друго него празан звук. Оно их је више пута чуло и упамтило, али оно нема и јасне представе о ономе што оне значе. Она сурова гомила чулних посматрања и нејасних представа мора се тек *уредити, објаснити* и *поправити*, па ће дете тек тада бити слободно за наставу. Према овоме сва претходна вежбања, којима је задатак да ово изврше, називамо *очигледна настава.*

Кад је дакле *очигледност* темељ свега знања и умења човековог, и кад без њега не може бити говора о духовном развитку, тада се морамо побринути, да посматрање предмета и потпуно упознавање истих иде пре свега осталога. Ми ћемо дакле предмете или појаве изнети пред децу и оно што деца непосредно опазе упоредити једно с другим. Ово што сад деца виде претопиће се у једну слику с оним што су раније о томе предмету или појави знала. Слику предмета, која се на овај начин добије, Психологија назива *представом*, и придаје истој *највећи значај* за духовни развитак. Без јасних представа свако знање је само мртав материјал, а свака реч празан глас. Настава је бесплодна, ако учитељ није вешт да својим ученицима да *јасне* и *разговетне представе.* Према томе је јасно, *да је први* и *најважнији задатак очигледне наставе, да детету богатством очигледности помогне, да добије што јасније и разговетније представе.*

Дух прима у себе представе и усваја их. Он је способан да их у себи задржи и да оне представе, које су са свим потамнеле, опет у свест изазове. Способан је чак и за то, да из оних представа, које већ има, створи са свим нову слику. Ове способности духа зову се памћење, сећање и фантазија. Памћење и се-

ћање јачају честим понављањем, и ученјем на изуст згодних песмица, историјских и читаначких чланчића и причица, а фантази се оживљава и снажи приповеткама, загонеткама, згодним скаскама, а тако исто и изазивањем у свест посматраних ствари и животиња. Овај материјал, који је памћењем задобивен очигледна настава даље разрађује, потпомаже да се из појединих представа образују појмови, а тиме она детету обогаћава *мисли*. Кад се ум обогати појмовима, онда се одатле после прелази на расуђивање и закључивање *Према томе дакле очигледна настава потпомаже образовање ума, а тако исто и тачно и јасно мишљење*.

Али није довољно да се развије само разум, већ треба и срце да се оплемени. Настава треба да утиче не само на моћ казнавања, него и на моћ осећања и воље. Овај задатак оставља се највише религиозној настави. Али очигледна настава може утицати на развиће и негговање *елементних осећања* и на *образовање моралног карактера*, и без религиозне наставе. Ово је дакле један задатак више, који има да изврши очигледна настава.

При очигледној настави највише имају да раде *чула*, те на тај начин јачамо и развијамо њихову снагу. Колико је потребно, да се извежбају чула у посматрању најбоље се види код многе деце и људи, који имају очи а не виде, имају уши а не чују, или што наш народ лепо вели: „*Коњав код очију; глув код ушију*". Такви људи прођу дневно поред стотину ствари, а не виде их. Они иду преко поља, кроз башту, кроз шуму итд. а често нити што виде нити што чују. То значи да ти људи не умеју да употребе своја чула. Кад сам ја учио Психологи у, запита нас професор на часу, баш кад је била реч о чулима, колико има прозора на стану у коме живите? Од нас тридесет ученика, нико му не знаде казати. Тада нам он објасни, да нам чула нису још развијена за посматрање свега онога што видимо и чујемо.

Нема никаква спора да је извежбаност чула и сувише важна ствар за живот сваког човека. Извежбаност чула потребна је вештаку исто тако као и поленику, сељаку опет исто тако као и научнику, људима као и женама, јер без тога не може бити напретка у укупном развитку духа. Ако деца науче да неки предмет умеју са сваке стране тачно посматрати, ако се навикну да посматрају све радње и све појаве, или просто речено, да умеју гледати и слушати, упоређивати, питати, мерити итд.; ако науче да разликују разне облике предмета и разне шаре, онда сва њихова чула раде, и очигледна настава оспособљава децу да *сва своја чула умеју употребити*.

Језик је средство помоћу кога се споразумевамо, како у школи тако и ван школе. Дете је још раније научило да изговара гласове и речи, а сад при очигледној настави оно само учи даље *говорити*. У исто време при очигледној настави представама ствари придружују се представе гласова и речи и претапају се у једну представу речи, која постане уједно представа и за ствар и за реч. Речи нам помажу, да све више и више напредујемо у духовном развитку. Речима исказујемо своје мисли, нити без њих може бити правог мишљења и знања. Отуда и не постоји оно, што деца, а често и одрасли, веле: знам, али не умем да кажем. *Говор* је дакле гласно мишљење. Наше представе и мисли онда су јасне, кад их речима искажемо. Говор је откровење духа.

По овоме види се колико је за наставу важан говор и учење матерњег језика. С тога у настави ма којега предмета ваља обраћати озбиљну пажњу на чистоту и јасноћу говора. Очигледној пак настави ставља се нарочито у задатак, *да децу навикне да тачно у говору употребљују свој матерњи језик*.

Да би се ово постигло потребно је, да се дете одвикне од свих погрешака кућевнога језика и акцентисања речи, и да се свикне да говори правилно. Даље се мора пазити, да се ред речи казује као што ваља, да се представе исказују речима, које им доиста и припадају, и да речи не буду празан звук, већ да су израз јасних и тачних мисли. Да дете тачно исказује своје мисли није ни мало потребно да се уче *закони језика*. Довољно је само да дете слуша правилан говор и да се само навикава да правилно говори. Тиме се код њега развија осећање за оно што је тачно и што је погрешно у језику. То је осећање, за које ми, кад неко нешто погрешно говори, кажемо: „не звони ми лепо за уво". Учитељ је дужан да развија у деце осећање за правилан говор и да буде стражар. Његова питања морају бити увек тако подешена, да дете

на њих одговори у краткој, и по могућности простој, реченици. Његов говор мора бити тих, јасан, оштро акцентуисан тако, да он буде деци углед, да га она полако усвајају и у свему се на њега навикавају.

И ако очигледна настава треба да потпомаже изучавање матерњег језика, опет се она никако не сме претворити у формалну језикословну наставу. *Њој је задатак да потпомогне, да деца разумеју све оно, што су пре доласка у школу научила говорити и што су посматрала, а тако исто и да им приближи што више окретности у језику.*

Код очигледне наставе озбиљно се мора пазити на *избор* и *распоред* материјала. При избору материјала морамо пазити на то, да нам сви предмети и појаве буду из природе и то из најближе околине дечије. Почем предмети, које као грађу узимамо, испуњавају простор или време, то се и очигледна настава назива *описна* или *приповедачка*.

а. Описна очигледна настава

За описну очигледну наставу служиће нам *природни* или *вештачки производи, појаве* и *време*, које је дете већ, ма и површно, упознало, и који децу у опште највише занимају. Најбоље је да се сви предмети показују у самој природи. Слике се могу употребити у крајњој потреби. Из пребогатог материјала, који нам даје наша околина, па и само наше тело, ипак треба узети само оно, што у деце буди вољу за посматрање, што вежба снагу схваћања у деце, што бистри и обогаћава мишљење дечије.

Природни производи, дакле *биљке* и *животиње*, долазе на првом месту, јер њихов леп изглед и лепа шара најјаче занимају децу. Али овде се јако треба чувати сувопарног, растегнутог и у извесну шему скалупљеног причања и описивања, које деци може бити врло досадно. Главну пажњу треба обратити на *растење*, *начин живота* и друге особине животиња и биљака. Кад се деца воде по башти, пољу и шуми, онда треба да гледају и посматрају и да им се обрати пажња на по неке природне појаве и на узроке тих појава. По неке од мањих животињица и најпознатијих и најлепших биљака, нарочито цвеће, које деца могу са собом понети, треба похватати и почупати и онда их у школи озбиљно посматрати. При том се деца вежбају да упоређују и да изналазе сличности и различности.

Вештачки производи такође треба да се употребе при очигледној настави. Ту треба узети најважније ствари из собе, посуђа из куће и справе из дворишта, а може се употребити што год и од одела. Ну при том се увек треба чувати дугачких објашњења о томе, како се те ствари праве и како се употребљавају.

Кад је немогућно или је незгодно донети за посматрање сам предмет, онда треба узети добру слику или модел. Ако су слике велике и добре, онда оне згодно могу послужити за буђење радозналости, да раније представе опет пазову у памћење, да потпомогну фантазију, да помогну деци да дођу до јаснијих представа, у опште да наставу олакшавају, а и да развијају осећање лепоте. Ну при свем томе треба се озбиљно чувати од велике употребе слика. Честом употребом слика задовољава се до душе дечија радозналост, али се затупљује дечија фантазија. Добро је оно речено: „Деца, која врло често добијају шећерлеме и слаткише, исто се тако туже, као и она, која сваки дан једно и исто јело морају сваривати у желуцу“. Али ово је говор о сликама, које се употребљавају место природних предмета. Слике пак, које учитељ слика кредом на табли, и то од оних природних предмета, које су деца већ посматрала и о којима је с њима говорено, веома су потребне и препоручљиве, јер оне јако потпомажу разумевање.

б. Приповедна очигледна настава

Деца треба да виде и оно што *бива*. Она треба да посматрају и оно, што раде људи и животиње. Живахна дечија фантазија, која мртвим предметима живот удахњује, и животиње пушта да мисле и осећају као људи, треба да се храни. За ову циљ најзгодније су мале *приче*, лако разумљиве *басне*, кратке *скаске* и са свим лаке *загонетке*. Само треба пазити да се не узме сувише велики број и да се деци све објасни. Помоћу њих потпомаже се образовање духа и разума, ојачава се осећање за лепоту говора и изоштрава се пажљивост.

Приче, које се деци буду казивале, треба да буду из круга дечијег посматрања. Те приче морају бити поучне, а у исто време кратке. Број лица у причици не сме бити велики, а догађаји не треба да превазилазе снагу дечијега схваћања.

Скаске се могу у врло малом броју употребити на овом ступњу наставе (у првој години). Али ипак има их кратких и лаких, које деца могу схватити, а оне су веома згодне да драже и јачају фантизију у деце. *Песме, бајке* и загонетке већ је лакше изабрати, јер у томе свему има се одакле избор учинити.

Ако се хоће да приповедање утиче на децу, у педагошком смислу, онда учитељ мора умети и добро и лепо да приповеда. То је вештина, за коју се треба добро извежбати. Онај учитељ који уме лепо причати, задобија лако и брзо децу за себе и постане њихов пријатељ.

Ред којим се предмети узимају за посматрање и којим се приче казују деци управља се по одређеном плану. Али тај план мора учитељу увек оставити одрешене руке, да он може узети више или мање материјала према свима приликама, које се у току наставе појаве. У плану се мора материјал распоредити према познатом педагошком правилу: „од ближега даљему“. Предмети, који стоје у каквој природној вези међу собом морају се узети један за другим.

Свака појединна лекција треба да буде једна жива слика из дечијега живота. Најпре треба да се на предмету покаже оно што највише у очи пада, што се највише истиче, што је најпознатије, па онда тек долазе остали споредни делови. Сваки разговор треба поделити у веће или мање одељке тако, да сваки буде за децу јасан и прегледан.

Ток целокупне очигледне наставе у главноме је следећи:

Најпре треба децу упознати са *школском собом*, за тим са *собом за обитавање*, а по том с *кубом* и неким посуђем. Но са овим се не треба дуго бавити, већ чим време допусти, треба ићи у *башту* и у *поље*. Тамо ће биљке и животиње, цветне ливаде, поток и река, и разне појаве у природи дати и корисног и поучног занимања и лепог уживања. Кад су дани рђави, те се мора у соби остати, онда долази посматрање човечијег тела и најпознатијих животиња, а по том разговор о снегу, мећави итд.

в. Положај очигледне наставе

Кад дете дође у школу, онда за њега, у многом погледу, отпочиње нов живот. У родитељској кући оно је живело безбрижно — слободно му је било и место и време, слободно му је било да ради и говори — док у школи, чим у њу уђе, намећу му се на врат неке обавезе. У родитељској кући проведе оно време у игри и шали, с пуно задовољства. У школи је дете већ обвезано да извесне часове проведе у послу, који га не занима. Очигледна настава, која је позвата да посредује између куће и школе и да изравна све неједнакости међу њима, добија карактер *приватног курса*, управо постаје *претеча* свима осталим предметима. Пре него што се почну предавати предмети озбиљно, очигледна настава више игром припрања децу за то, а уједно се деца навикавају реду и заводи се међу њима строг школски запт. Оно разноврсно и разбацано дечије знање доводи се у свезу. Разне представе, које стоје једна према другој у извесном односу, потпомажу се узајамно, бивају свежије, снажније, постојаније, док једнострано занимање увек умори и умртвљава. Разноврсна занимања, која нам очигледна настава даје, као: говорење, цртање, певање и приповедање, лако се међу собом везују и једно према другом у тешњи однос стављају, али је већ теже с њима довести у свезу приправу за *читање* и *писање*. Па ипак је ова веза веома потребна и од велике важности. У колико се она потпуније изведе, у толико је јаче претопљена целокупна прва настава у једну органску целину, а тим постаје свежија и живља духовна снага деце, која се дотле више као неком игром бавила. Има доста методичара, који би хтели, да очигледна настава буде један одељак читања и писања, и да и избор материјала и распоред и све остало буде удешено према потреби за читање и писање. Очевидно ти људи греше и узимају ствар окренуто, као што је то случај и у нашем наставном плану за Српски Језик у првом разреду више основне школе.

При избору и уређењу материјала за читање и писање ми не смемо никако губити

на вида и захтеве језикословне и дидактичке, нити фонетичко и графичко гледиште. Међу тим није ни могућно да се велика количина грађе за читање и писање са гледишта очигледне наставе удеси тако, да све иде по неком плану, једно за другим, а да се не окрње интереси очигледне наставе. Ну по што овоме послу и није задатак да специјално разради питање о односу очигледне наставе према читању и писању, то ћемо се ограничити на постављену намеру, да покажемо главна правила очигледне наставе. Према томе дакле о очигледној настави у првој години учења има да се каже ово:

Очигледна је настава најважнији предмет у првом разреду, јер се њоме полаже основ целокупној осталој настави.

Она узима ни се посредовање између куће и школе, улази у познавање околине и **самостално** *корача од ближега даљему и уједињује и везује са собом цртање, памћење у једну органску целину.*

Она ступа у тесни однос са читањем и писањем.

г. Метода очигледне наставе.

Кад је објашњавана суштина и задатак очигледне наставе, онда је у главноме показана и права њена метода. Овде ћемо само изнети главна правила којих се треба придржавати при раду.

На једној страни имамо децу, којој је дух неразвијен, а спромашна су у речима; на другој опет страни имамо разноврсну, високу циљ, коју треба наставом постићи. Према томе најпре нам се ваља постарати да, према дечијем духовном развитку, нађемо тачку од које ћемо отпочети наставу. За тим морамо добро пазити на то, да од ове тачке идемо правим путем оној циљи, коју смо у настави истакли. Као што смо напред видели очигледној је настави задатак да ширирује и уређује укупни круг дечијих мисли, да ојачава и потпомаже круг *духовног рада* у деце. Ово је дакле прост психолошки случај, па с тога основе таког посла морамо тражити у Психологији, а пажљиво избегавати све путове, који су противни психолошким законима. Психологија јасно каже, да све што се учи зависи, с једне стране, од усвајања јасних представа, а с друге стране од груписања и ширења тих представа у више створове. Ученик може добити јасне представе само путем посматрања. Виши пак духовни створови као што су: појмови, правила, расудци, закључци итд. задобију се радњом самог духа под руководењем васпитачевим. Виши духовни створови су материјал, а дух је грађевинар. Како појмови тако и сви други виши духовни створови добијају се тачним посматрањем, упоређивањем и разликовањем посматраних предмета, извођењем из појединога оно што је опште, изналажење узрока из којих су појаве и радње произашле.

Спајање нових представа са познатим старим може настати тек онда, кад пре оних нових има много старијих, сродних представа у души учениковој. С тога, пре него што учитељ нов материјал одабере, мора он знати које су представе из оног материјала познате ученицима. У многим случајевима, кад се показује неки нов предмет или кад се представља неки догађај, јавља се известан број сличних или сродних представа. Али у већини таких случајева оне су нејасне, неуређене или тако слабе, да не могу послужити као основ даљем раду. Због тога је потребна помоћ, управо *припрема* од стране учитељеве, која се у томе састоји, што ће он видети колико ђак зна о овоме или ономе предмету, па ће то знање довести у ред и у извесну логичну везу.

Децу дакле треба тамо упутити, где су предмет виђала, посматрала га, и тиме им показати, да су она о томе предмету доста што знала и често га виђала.

Сад се овоме, што деца знаду о неком предмету, придружи и нов наставни материјал, који се често само објасни, доведе у ред и у сазву са старим представама. *Саморадња*, говорење и самостално посматрање које се при томе код ученика покрене, учине, те код њих од часа на час расте не само радост и воља учењу, већ и *духовна снага*. Ако је избор материјала згодан, ако је представљање истога слободно, топло, живо и, са стране језика, разумљиво, тада ће то на ученике тако утицати, да ће после пола године и најгори од њих бити способни, да оно што им се покаже могу и сами у кратко исказати. У ово неко-

лико речи, ми смо само јаче наговестили оно, што смо напред помињали. Али каква је баш метода очигледне наставе најбоље ће се видети из практичнога дела, који за овим долази. Сад још само неколико речи о облику очигледне наставе.

(Наставиће се)

ПРЕДРАСУДЕ У ВАСПИТАЊУ [1]

од

ХЕРБЕРТА СПЕНСЕРА

с француског превело

Ј. Миодраговић

Наше ће се идеје расветлити, ако признамо да ми имамо две религије. Човечанство у почетку имало је само једну, човечанство у далекој будућности имаће само једну. Те две религије стоје у противности једна према другој, и ми, који живимо у средини, у току цивилизације, морамо да верујемо у обе.

Ове две религије врше се на две противне стране нужности друштвене. У почетку цивилизације једна је била већа, а на свршетку биће јача друга. А између почетка и свршетка, у току цивилизације, мора да буде неке мешавине, од обе, мора да се изврши прелаз из једне у другу. С једне стране друштво, држава, мора да се брани од својих непријатеља с поља С друге стране добри односаји грађана, једнога према другоме, ваља да створе узајамно поверење. Ако се не врши она прва нужност, друштва ће да нестане, оно ће да пропадне: оно ће или да се распадне, или ће друго које јаче да га прогута. Ако нема онога другога, онда не може бити ни поделе рада, ни узајамних услуга, ни усавршавања индустријскога, ни раста популације, једном речи ни једнога од оних прогреса, којима друштво и постаје снажно и кадро да живи. А да се одговори овима двема потребама, овим нужностима супротним, јављају се две врсте дужности супротних; а обе се освећују неком натприродношћу. И тако ми имамо две религије које постоје једна поред друге у исто време; религију мржње и религију љубави.

Нећу да кажем, да се оне тако баш у истини зову. Мене се овде не тичу речи; мене се тиче ствар. Данас се, у речима, људи више покоравају законима пријатељства, него законима непријатељства; они први заузимљу место части. У ствари пак она више, и много више, поступају по начелима непријатељства него пријатељства. Скоро сви људи више исповедају религију мржње. Многи мисле, да верују више у религију љубави, а баш у том истом тренутку они је не исповедају. Изазовите их у разговор о каквоме начелу или пропису њине вере; они ће вам изјавити да тврдо у њега верују. Окрените разговор на друге ствари и народе; и ви ћете видети, да је оно само на језику, у устима, а ни најмање на срцу.

Занимљиво је да смо ми две ове различне религије примили од две различне расе. Ре-

[1] Једна глава из Спенсерова дела „Увод или припрема за Социологију", (Introduction à la science sociale), које је штампано у међународној научној библиотеци (Bibliothèque scientifique internationale). Спенсер је један од најбољих наших филозофа енглеских Његови „*Основи Филозофије*", „*Основи Биологије*" (две свеске) „*Основи Психологије*" (две свеске) „*Основи Социологије*" (две свеске) „*Основи Етике*" и многи Essais-и светле у модерној литератури. У нас је познат само по преводима његових чланака „Које је знање најбоље" у „Летопису", „О васпитању" у „Младој Србадији", „Учитељу" и „Просветном Гласнику". Пр.

лигију љубави примили смо из књиге Новога Завета јеврејског. Витешки спевови и историја старих Грка и Римљана јевађела су наше религије мржње. У васпитању омладине ми посвећујемо приличан део времена ономе првоме, а још већи овоме другоме. Још, шта више, ваљада да би противност била приметнија, ово двоје готово увек предаје једно исто лице и на једном истом месту. По нашим јавним школама, скоро свима, једни исти су људи проповедници обе ове религије. Жртвовање себе самога другима изложено у Светом Писму и изнесено у проповедима, чини се само једнога у седам дана; шест других дана доста су да покажу како умемо да жртвујемо друге себи. Крвну освету, која религију мржње износи у њеној примитивној форми, каку и данас виђамо у народа дивљачких, и којој нас уче Историја и стара литература, сматра и данас опај који има да је изврши као неку свету дужност, коју му и божанство налаже и људи одобравају. И, ето, ту дужност ми пуних шест дана уливамо у духове; а седмога дана гледамо да то извршимо, проповедајући да је освета забрањена:

На први поглед изгледа, да је немогућно да у људи, целога живота њиногa, постоје две идеје, два вероваља, тако различна да једно друго потире. Али способност њина да између ове две противности, ове две крајности, ова два различна вероваља, у разним приликама чине згодан избор дотерује до правога чуда.

Један изврстан физичар, чије идеје научне и религиозне изгледаху пријатељима његовим непомирљиве, веровао је и у једне и у друге, јер их навлаш није никад упоређивао. Другим речима, кад је улазио у своју про оведницу, он је потпуно затварао врата своје лабораторије, а кад је ступао у лабораторију своју, затварао је потпуно за собом врата од своје проповедонице. Тако у вековне људи постоје ова два вероваља сасвим чиста једно поред другога, и кад које затреба оно се позове, и ако чисто логички изгледа немогућно да заједно постоје једно поред другога у исто време. Дете често поставља одраслима врло тешка теолошка питања. По што претрпи неколико неуспеха, оно најпосле и престане да мисли о стварима које не може да разреши и да разуме. Мало доцније, ова противност између наставе црквене и наставе школске, светске, што му је пре била тако примамљива, загонетна и непомирљива, постаје му сада неосетно обична и не привлачи му више пажњу. Тако, растући, он се навикава, као и сви око њега, да исповеда, редом, сад једно сад друго, према приликама; и кад постане човеком, навика је ова већ потпуно утврђена у њему. Сад он сматра за потребно, да се чува и брани част народна, и држи, да је срамно расправљати мирним начином нешто онде, где је она повређена, него тражи освету и рат, да се она оперe. Одма за тим он искупи слуге своје, седне међу њих, узме Свето Писмо и чита молитву у којој тражимо да нам Бог опрости грехе наше као што и ми праштамо онима, који су нас увредили. Ову врлину, коју нам Недеља проповеда као божанску, Понедељак сматра за ману и вапијући грех.

Религија љубави и религија мржње, заједно са свима осећањима што произлазе од њих, веома су важни фактори у извођењу науке социјалне, и тачни закључци могу се учинити само тако, ако се води довољно рачуна о овим двема различним врстама чинилица социолошких. Сваку групу појава социјалних ваља сматрати као фазу једну у менама које се непрестано продужују. Вероваља религиозна и она различна осећања што отуда долазе, то су елементи ове фазе. И то није доста. Ваља сматрати као нешто прелазно, и вероваља религиозна и супротна осећања у којима смо ми одгајени, и које кваре наше погледе и оцењу наше правилне пресуде не само о појавама у прелазној садашњици, него и на оне што су се догодили у другоме друштву и у другом времену; ваља нам да изнађемо све погрешности у њима и да их одбацимо, па онда да изводимо своје закључке. А немој да губимо никад из вида, да од ове две религије што нам се предају једна, религија мржње, опада, а друга, религија љубави, расте у оној мери у којој и цивилизација напредује. Ваља једнако да имамо на уму, да између њих постоји извесна сразмера; да је сразмера садања привремена и да је и тежња наша к овакој или онакој оцени дела друштвених такође пролазна и за време. И ако хоћемо да будемо кадри да дођемо до овога мишљења непомућенога, до ових оцена нимало погрешних, то може бити само под условом да водимо рачуна о овој деформацији временој.

Да бисмо видели колико ове религије супротне могу ометати наше идеје социолошке и колико је нужно исправљати погрешности којима су оне узрок, ваља да видимо само крајности у које људи упадају, вођени сад једном сад другом од њих две.

Силе што раде свету материјалном, осећања што се боре у свакога створења људскога не налазе се никад у стању потпуне равнотеже, него у нихању, где час ојачава једна, час друга. Тако је исто и са супротним тежњама социјалним које производе осећања у људи.Сваку силу, сваку тежњу не држи друга потпуно у равнотежи; него свака преовлађује на свој начин и вуче за собом надмоћ друге. То видимо у мењама што их оне производе сваки дан, сваке недеље, или у већим размацима времена, у цени капитала, акција или робе, између наде и страха, између радости и жалости. Права линија која би представљала ове различне мене час би се пела до у велику висину а час би се спуштала до у толику исту низину. Све појаве друштвене представљају нам се у овом облику, разумевајући ту и оне што се односе на религију и морал. Ово се јавља у школи час већој час мањој, то јест, поједине осцилације трају кад кад читаве векове, а по некад само кратко време. То видимо не само у оном великом току осећања и идеја супротних, који влада друштвом, него и у крајностима оним, које западају поједине личности и секте у једном истом друштву и у једној истој епоси. Нигде не видимо равнотеже у мишљењима и радњама, но увек потирање једнога другим противним; „људи се лудо деле у противничке таборе,“ како је Емерзон рекао. На крају добије се нешто доста паметно: али то је резултат борбе, у којој су се крајности међусобно потрле. Кад ми, на пример, судимо коме, у нас час преовлађује осећање строгости, а час осећање благости. Час казнимо као да се светимо, час праштамо с неком несвесном симпатијом. Не долази никад тренутак, да одмеримо у преступу праву меру казни за коју нам природа даје пример и која се састоји у томе, да зло не градимо ни веће ни мање но што је. Пресуда на послетку изиђе као резултат узајамнога потирања.

У судару који проилази између наше две религије видимо овај општи закон још боље. Религија неограниченога алтруизма подиже се да с претераношћу поправи претераности у религије егоизма неограниченога. На место доктрине апсолутнога егоизма, долази доктрина апсолутнога алтруизма; место жртвовања свега себи, долази жртвовање себе свима. Место првобитнога веровања што вам није допуштало да волите друге људе, него вас још терало да неке мрзите до смрти, дође друго, које вам забрањује да их икад мрзите и заповеда вам да их волите као себе саме. Деветнаест векова је ово живело једно поред другога и преовлађивало час једно час друго; деветнаест векова гради се поравнање, нека средина, и то не рационално, но чисто емпирички, или, још боље да кажемо, несвесно. Још нема утврђене истине што нам је износе ове две крајности; не види се да их ваља уредити; само се крајности једне поправљају крајностима друге. Једни проводе живот свој чисто егоистички. Други се одају алтруизму толико, да малакшу, почну да опадају и пропадају. Па и кад погледнемо само на једну индивиду, не налазимо потпуне равнотеже између ове две тежње; видимо, да се труди час да учини што више зла нападачу или непријатељу, час да учини какву изванредну жртву у корист личности, која врло често ње није достојна. Веома мало људи може да увиди а још мањи број сме да призна да и алтруизам и егоизам имају добрих страна и да је неко поравнање између ова два принципа нужно непрекидно.

Јасно је доста, да доктрина апсолутног жртвовања себе самога не може да опстане. Обичне идеје наше и наше свакидашње радње показују, да ми ово у себи признајемо. Рад, предузећа, изналасци, усавршавања, онака каква су се кретала од постања и каква се и данас врше, постоје на овоме принципу, да се у једноме друштву у којем има много потреба неподмирених, сваки брине да задовољи прво своје, па онда туђе. Сав живот и кретање индустријално основано је на томе; и ако га одбаците, излази неизбежно да би апсолутни алтруизам разрушио друштво како оно данас постоји; а онај који каже да би га могао засновати на другом принципу, морао би најпре да докаже то своје казивање. Тај аспов са свим сигурно не би трајао. То се јасно види кад замислимо да

буде у сназн само тај принцип. Кад се А не би старао за себе и своје добро, но за В. С. D. а В. С и D опет не за себе него за другога, ничије потребе не би биле потпуно подмирене и нико не би имао ни пола онога задовољства што га има данас. Можда би још чист егоизам пре био могућан и у неку руку бољи од чистога алтруизма. У истини нико и не мисли да се у свима својим поступцима у животу управља по теорији алтруизма. Квекер, који тражи да се поуке хришћанске приме и у речима и врше на делу, влада се у својим поступцима по начелима егоизма исто онако као и његови суседи. У проповедима о: исповеда да се не ваља бринути за сутра — у ствари његова брига за сутра показује егоизам исто онако чист каки је и у других људи, а њему се чини, кад би се побринуо више и за своје и за туђе сутра дан, да би то било грешно од њега па може бити опасно и за цео свет.

Нико не врши алтруизам у овоме последњем облику; нико не верује у ствари да је могућан живот основан са свим на овоме принципу, и опет сваки мисли да је дужан да се прилагођава алтруизму. Нико и не помишља да је апсолутни алтруизам права будалаштина. Васпитани овако, у спољњем исповедању религије, која потпуно потчињава егоизам алтруизму и која нам је уливала принципе потпуно алтруистичке, ми их сви сада држимо на уснама, а у нашим поступцима ми и не водимо рачуна о њима, а често радимо и сасвим противно њима и сами мислимо друкчије. И ми мислимо да не морамо да их држимо за истине, као да не би било могућно помирити их. Осећајући да је немогућно ставити их у питање, а да с њима не ставимо у питање и религију целу, ми хоћемо да и други и ми у њих верујемо, и ако у дубини душе своје знамо да не верујемо. Држимо да верујемо, да је апсолутно жртвовање себе за другога добра ствар, а у најбољој дубини своје свести знамо, да би то било ужасно.

Кад бисмо смели да изведемо и кажемо отворено оно што осећамо и мислимо у себи, нашли бисмо, да би, преко неке извесне мере, жртвовање себе самога било зло за све — и за оне за које се чини и за оне који би га чинили. Непрестано одрицање свакога задовољства, непрестано и непрекидно трљење болова, шкоди телу; крајњи резултат је слабост, болест и смрт пре времена; тако исто непрестано примање доброчинства опасно је с моралне стране. Да неко чини добро и да се жртвује за другога, ваља да има неко коме ће да чини добро и за кога ће да се жртвује. Другим речима, да неко врши алтруизам ваља да у некога има егоизма. Ако је добро учинити коме радост, онда тежња она да се прими противност је томе. Ако је понављање првога узвишено, понављање је другога понижавајуће. Ако је до извесних граница алтруизам добар и за онога који га чини и за онога коме се чини — ван тих граница он је зло и за једнога и за другога: за првога физички, за другога морално. Свак се може сетити примера, где је претерана нежност и доброта увећала жудњу за све већим задовољством у онога према коме је чињена, да се у њега све више развија комодитет и готованство и нехат за све што га окољава; у исто време доброчинац, својим спорим покретима, увелошћу лица свога, показиваће жалосне последице свога заборава на себе самога: јер крајњи резултат ове системе јесте: да пропадне онај који је добар, а рђавога да начини горим.

Апсурдност апсолутнога алтруизма најјасније се види, кад замислимо да половина у друштву једноме буде егоистична а половина алтруистична. Онај који је пуки егоиста може гледати да његови ближњи пред њим и пропадају радећи за њега. Ако би се сваки старао за другога, онда не би имао ко да прими оно пожртвоване што сви хоће да га учине. Ако би се сваки руководио великом симпатијом према другоме, онда нико не би био довољно слободан у своме послу. На тај начин чист алтруизам у једном друштву произвео би таке природе људске које га чине немогућним, баш за оне према којима се врши.

Ова доктрина не може да опстане ни с једне друге тачке гледишта. Ако живот и задовољства што их има у њему имају вредности за другога, имају их и за нас саме. Сума добра и среће у једноме друштву не расте, ако губитак у једнога замени добитак у другога; и ако је још добитак мањи од губитка, као што је овде увек — ако је онај што прима деморалисан непрестаним примањем и неспособљен за праву срећу своју (што је не-

избежно), онда је целокупна сума среће мања; и доброчинац и прималац губе.

Може да се докаже, да је свака индивидуа дужна да чува саму себе. Истина је права, да сваки мора да брани своје право, прво да би сачувао своје добро и своју срећу, која је једна јединица од целе суме опште среће, а друго да би и за друге могао да поради више. Одбрана не само да је право, него и дужност. Неодбрана била би противна и алтруизму и егоизму подједнако. Теорија апсолутнога хришћанства, коју нико не врши, у коју нико у истини не верује, но у коју многи мисле да верују а јавно је проповедају само неки и немогућна је логички тако исто као што је и непрактична и неостварљива.

(Свршиће се)

БОЈ НА КАМЕНИЦИ

ИСТОРИЈСКА ЦРТИЦА ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

Пише

Ник. М. Савић

Између многих бојева који се водише за Карађорђевог устанка међу Србима и Турцима, *бој на Каменици* је од великог значаја а и интереса у новој историји српској, и ако са *зле* стране по Српство. С тога ћу покушати да, према историјским изворима, који су ми при руци, опишем тај важни догађај у новој нашој народној историји.

I. Општи преглед стања у Србији пред каменичком битком

Године 1809-те с пролећа, кретала се српска војска после подужег, више од године дана, одмора, ван границе до онда већ ослобођене Србије.

Ослобођена Србија заузимала је простор од реке Дрине до реке Тимока и од реке: Саве и Дунава до близу Ниша. Не само цео београдски пашалук, но многе земље и од околних других пашалука, бише ослобођене и беху већ саставни делови ослобођене Србије.

„Раја“ је била слободна. У њеним рукама били су многи важни градови, толике земље, па и силна убојна спрема. Од „раје“ постадоше слободни људи, храбри ратници, борци за слободу. Из редова народа јавише се вођи његови, исто онако скромни као и сам народ, исто онако одушевљени за свето дело ослобођења као и цео тај народ. У Србији, слободној и срећној, владаше српска, народна влада, на место турских спахија. Везе и стари односи Турака и њиховог падише, беху раскинути. Турци су се уплашили били, да Србе омету на томе путу ослобођења, на томе похвалном послу, да оборе ново стање да стару систему турске управе поврате у Србији. Али сви ти напори турски били су остали без успеха. Дело народног ослобођења од Турака, које храбри устаници покренуше 1804-те године, а народ српски одушевљено прихвати, било је на срећноме и успешном путу.

Ну, далеко ван ових граница ослобођене земље, налазаше се још у густој маси српскога живота, који је већ малаксавати почео од дуге тиранције и стеге, готов скоро да у тмини и мраку под владом грозе и ужаса клоне и — издане! Родољубиво је било и кроз овај део народа српског пропети буктињу слободе и са њ' отковати тешке ланце турскога окова, присајединити га слободним Србима, да тако мало по мало, по могућству, што већи део народа српског, па временом и цео народ српски, једном дахне слободно у својој рођеној, великој, уједињеној српској држави.

Одушевљени за слободом својом наши скорашњи преци пренуше да се и тога посла лате. Они се ни у ни најмање побојавали ни премишљали, пред величином овога задатка. Младићско одушевљење народа за слободом гонило их је напред.

С тога, када су изгледи на сталан мир са Турском. са свим пропали били, наши преци

нису очекивали да се само бране, ако их Турци нападну, но су прикупљали војске на границама, да исте прелазе, и да они сами Турке нападају.

Српска војска, са својима војводама на челу, креташе се, у то време — с' пролећа 1809-те године — преко граница и продираше у турску царевину, носећи своме народу слободу у три главна правца. Преко реке Дрине у Босну; преко реке Рашке у стару — праву — Србију; у правцу Новога Пазара, да се на томе крају најбрже појаве на граници Црне Горе, да се са Црногорцима и њиховом војском сједине, и Босну и Херцеговину на тај начин оцепе од свезе са Турском. И најзад, трећа и највећа војска крепула је се у Стару Србију, у правцу ка Нишу.

И доиста никада дотле од Косова — свечанија тренутка!

Над дринском војском српском, Кара-Ђорђе постави за главног војводу, кнеза Симу Марковића. Са овим беше и Лука Лазаревић од важнијих војвода. Онај, који је дотле махом управљао над војском око Дрине као главни војвода, — Јаков Ненадовић, био је болестан од рана. Над Јаворском војском узео је управу сам Кара-Ђорђе у своје руке. Од важнијих војвода с њим је био Милан Обреновић. Над највећом, Моравском војском, Кара-Ђорђе повери управу *Мојсију Петровићу Трнавцу*. Онај, који је махом управљао дотле том војском као главни војвода, и то вешто, с вољом и са успехом, Петар Добрњац није том приликом добио главну управу над свом војском Моравском него само над једним делом те војске, као споредији и потчињен војвода.

Дринска и Јаворска војска са својим војводама прешла је границе и ступила у борбе са турском војском раније од Моравске војске, по свој прилици у Априлу месецу године, о којој је реч — 1809-те У Мају и Јуну су се водиле тешке но успешне борбе. Нарочито Кара-Ђорђе са јаворском војском имао је великих и очајних бораба у Правој Србији. Често је пута он долазио и у велике незгоде и неприлике на оном земљишту, но је махом јуначки или и вештином све те препоне савлађивао. И онај идеални савез између Србије и Црне Горе, он је остварио. Кад је већ дошао био близу граница Црне Горе, многи Црногорци изађоше на сусрет томе јуначком „вожду“ и својој победоносној браћи. Они су се дивили њиховој храбрости и сили, гледали су убојне топове српске многи од њих први пут у веку. Кара-Ђорђе посла и остави са Црногорцима једног свог војводу са једним одељењем војске, *) а сам одатле пође са војском ка *Новоме Пазару*.

Срби по свима тим пределима, где су војводе српске са војском допирале радо се придружаваху браћи својој и устајаху на оружје. На глас о походима и победама српске војске поче се кретати српски народ по Босни, Херцеговини и Правој Србији, поче се кретати лагано, а тим и страховитије и бујније на велики устанак противу Турака, на одважно дело да стресе ланце ропства турскога са уморне и намучене грбаче своје. Налик на потмулу грмљавину, која се над врло пространим видиком осећа и наглашује страховиту непогоду, расла је и ширила се све узбуђеније потмула врева по питоминама нашега полуострова да се на послетку састави у страховити пожар. А, као што оно упаљена жигица постреказа пожар и чини чудеса у хрпи сламе, тако су српски устанци постреказали ту ломљаву, и покрет на старој и општој домовини Срба!

Још и у првој половини месеца Априла прикупљала је се моравска војска у *Делиграду*. Тек око 15-тог истог месеца крепула је се та највећа војска српска из славнога тога места пут — Ниша. Први пут после многих тамних и мрачних векова могла се видети војска ослобођене Србије како се у густим редовима по овоме крају креће путем, који води Нишу. Не за корист другога не као подморанц савезник да лије властиту крв за туђ интерес, но војска ослобођене земље да освети право, које јој слистише несрећна времена, да поврати својој српској народности измучене и скоро нагубљене синове њене, опустеле земље, унакарађене вароши и градове и упропашћена села под јармом турским.

На два дана пред Ђурђев-дан стигла је ова војска у *Каменицу*. Ово је село удаљено од Ниша за по сахата и лежи на северо-за-

*) Једна српска застава од тога времена и од тога војводе скоро је пропаћена и предата петињској влади дуго храњена све од тога времена у једној црногорској породици с колена на колено као светиња и спомен на оно време. („Глас Цр.“).

паду од исте вароши. Приспевши овако близу ове вароши, војска српска ту се стани и подигне у Каменици и на земљишту око Каменице шест шанчева, и у њима се утврди [1]).

Први шанац, најближи Нишу направили су Срби *на Чагару*, с ове стране реке Нишаве. У овом шанцу био је с војском војвода ресавски, *Стеван Синђелић*. Под његовим заповедништвом било је око 3.000 људи. Интересно је што приповедач овог догађаја *Илија Кога*[2]), и то каже да су се *три дана* ишатили око тога, ко ће да гради шанац на Чагару. Други шанац био је подигнут у *Горњим Матејевцима*. Ту су били с' војском *Петар Добрњац и Хајдук-Вељко*. Они су од прилике имали око 4.000 војника. Трећи шанац био је подигнут *више Матејеваца*. Ту је био параћински војвода, *Илија Барјактаровић*, родом из Извора, округа ћупријског. Четврти је шанац био у самој *Каменици*. Ту је био *Милоје Петровић*, главни војвода над свом оном војском, са нахијским четама, са комором и ћебаном. С њиме је било око 6.000 људи. Пети шанац био је *изнад Каменице*, више цркве. Ту је био војвода *Пауљ*, родом из Мељнице, округа пожаревачког. И он је имао око 3.000 људи. Шести је шанац ископао у *Доњим Матејевцима* и у њему су били бећари Милојеви, којих је могло бити 2—3.000. Хајдук-Вељко имао је једно одељење коњице, да притече у помоћ, где треба.

На томе земљишту било се тако ушанчило, утврдило и распоредило око 20.000 војника српских, [3]) сакупљених из разних крајева околних, као из округа алексиначко ћупријског, јагодинског и т. д. Војска тако спремна ишчекивала је даље наредбе својих војвода.

[1]) Ја узимам да је било шест шанчева подигнутих према Нишу по причању *Илије Косе*, Гласн. Срп. учен. друштва, стр. 150, 151, а и по тврђењу *Милићевића*, Кнежев. Србија, стр. 798, Међу тим у Гласнику II. страна 208 и даље, налази се штампан препис оригиналног састава митрополита карловачког, *Стевана Стратимировића* о овом боју. Он је то написао по причању *Милоша Урошевића*, и ту се каже да су се Срби устројили у *једанаест логора*.

А у преводу *Медаковића*: устанак српски од 1806-1810 год. каже се на страни 121 — *четири* шанца. Дакле ја мислим да је најприближнија истини средина тих разних навода.

[2]) Гласник III. стр. 151.

[3]) О величини војске српске разни извори различито показују. Неки кажу 10.000 војника неки 12000 Гласници II. и III. (2.) *Данило Медаковић* у својој повјестници српскога народа, књ. III. стр. 207. каже да је ту могло бити српске војске око 25.000. Ја сам и овде узео као неку средину која ми се највероватнија чини.

II. Каменичке војводе; њихов карактер и међусобни односи

Нема сумње да од вештине, храбрости, знања и карактера војвода, као и од слоге и хармоније у њиховом раду, много и поглавито готово зависи успех или неуспех војске. С тога ћемо мало промотрити прошлост и карактер главнијих војвода српских на Каменици, њихове међусобне и узајамне односе поред и за време оне велике борбе.

Ратни савет каменички сачињавају шест војвода: *Стеван Синђелић, Петар Добрњац, Хајдук-Вељко, Илија Барјактаровић, Пауљ и Милоје Петровић*. Све су то људи, који су у многим бојевима до тога доба издржљивошћу, и храброшћу својом или иначе разборитошћу и умешношћу својом неки више неки мање, осведочили да су достојни за војводе. Сваки је од њих био већ учинио ма какву услугу отаџбини својој — у раду за њено ослобођење. Према томе, то не беху на Каменици људи нови као војводе, но већ опробане војводе.

Ну од свију њих беху најчувенији дотле, а и најславнији тада *Милоје Петровић Трнавац* и *Петар Добрњац*. Милоје Петровић био је син Крагујевачке нахије из села Трнаве, а Петар Добрњац из Пожаревачке нахије а села Добрња. Оба су носили надимке (придевке) „Добрњац" и „Трнавац" по својим родним местима. Они су одмах у прво време устанка Кара-Ђорђева, успели се до такве важности да су заиста били велики „господари", и од замашног утицаја на ток земаљских послова. Истина је, да је се први више умешношћу и богатством великим успео до велике висине у устанку, а други више својим јуначким делима. Добрњац је нарочито био стекао непобитних заслуга за устанак и ослобођење јужних округа Србије. С тога је у тим окрузима и био јако уважаван, а и од великог уплива. С тога је вазда дотле и бивао главни војвода делиградске војске и старешина на

томе крају земље. Али у овоме главноме походу сада противу Ниша, не налазимо више главну команду овом војском у његовим рукама, и ако он тако славан и познат беше на томе крају.

„Правительствујушчим совјетом“ српским у то доба, као и државним уздицама готово, дрмаше и руковаше необичном јачином духа свога а по властитој и необузданој вољи, *Младен Миловановић*. Овај необично силни и гласовити син Крагујевачке нахије — села — Ботуња — својим богаством и речитошћу успео се беше на највишу висину међу свима војводама ондашњим одмах до Кара-Ђорђа. Кара-Ђорђе га је јако волео и уважавао и имао необичног поверења у њему. Отуда је Младен имао веома јаког утицаја на Кара-Ђорђа. Младен пак и Милоје, земљаци беху одавна познати и добри пријатељи. Још пре рата као трговци били су један другом блиски пријатељи. Сем тога везани беху и сличношћу карактера. Младен и Милоје беху нераздвојни пријатељи у животу, истоветни грамжљивци за богатством и влашћу, кад је се отпочео рат и нешто успело, дакле и подједнако сујетни и подједнако горди на своје господство и богатство, беху у своје време преставници највећег господства. Као давнашњи познаници и добри пријатељи, имали су и искрености и необичне поверљивости један на спрам другога. Они су један другоме слободно саопштавали тајне своје без зазирања и плашње да се оне могу открити и дознати. За време борбе са Турцима, они су финијим начином и преко других, млађих, долазили и до богате пљачке, а умели су *вешто* и куповати разна добра и имања, на једној продаји, по врло јевтину цену. У многим таквим делима и предузећима, они су били ортаци, те су тако дошли били до огромног богатства. После су и тиме се још чврше везали један за другог. У целој нашој новијој историји, нема више примера толике дружбе, поверљивијих односа, љубави и пријатељства међу двојицом знатнијих људи, као што је тај пример пријатељства између Младена и Милоја. Ну, у осталом, „de amicitia“ њиховом, овде више да пишем, држим, да би било сувишно, јер ми је у овој штрици друга циљ. Али да је занимљиво њихово пријатељство за посматрача и испитача карактера људских, ван сваке је сумње. Ну, мене је се као историка тицало то само — да изнесем, да би се догађај каменички боље разумео.

Младен и Милоје беху дакле везани необичном љубављу и пријатељством, чему су све суврмене војводе и дивиле се и осуђивале. Младен пак дејствовао је на Кара-Ђорђа најсилније. Управо ништа готово Кара-Ђорђе није предузимао без претходног споразума или саветовања са Младеном, а много што — шта радио је, што му је Младен просто само казао и преставио да треба радити. Кара-Ђорђу је Младен био познат као богат и увиђаван трговац — пре устанка, онда, дакле, кад Кара-Ђорђе није важно готово ништа, а Младен био сила као богат и чувен трговац. Доцније, кад је револуција у Србији дигла другог, на место првог, до онда мање важног, на Кара-Ђорђа је дејствовала појава и личност Младенова, поред ранијег утиска, и друге неке особине Младенове а и друге неке прилике. Прво и прво Младен, кад је беседио и пред скупом и пред самим „вождом“, он је беседио тако вешто, да је све присутне заносио својом беседом и придобијао одмах за своје разлоге. Исто и данас, знамо, колико говорљив човек и воле се и поштује у друштву. Често се дивимо и пошту односимо говору човека — говорника, ако је он добар, па ма га дубоко мрзили за све друго. Често се дивимо и говорнику, који вешто уме да се правда онде, где сви увиђамо да је зло чинио и зло радио. Беседа Младенова, његова лепа и достојанствена појава, бистрина ума, скопчано то све са материјалном моћи — богаством — отворила је Младену дејствовање онде где је највише требало, па да влада и буде силан, у јуначком али поводљивом, у доброме али плаховитом срцу, трећега му земљака, у Кара-Ђорђу. Не могу да тврдим да је Младен *хтео*, да буде оно, што је у Историји остао; можда није то увиђао или предвиђао. Али је генију Кара-Ђорђевом, то било десно крило, које, дејствујући на његову готово једину слабу страну, поводљивост, водило га је и одвело пропасти, коју сваки Србин са сажаљењем и болом у души и данас саосећа. Онај, који је сузбијао страхотну силу, силу турску, онај, који се с правом опева и слави као један међу оних седам великана, које Европа дарова људству у почетку овога века; онај, кога никаква сила

непријатељска не беше дотерала да се приклони и слуша; онај, коме се Европа и Наполеон I. Велики дивили, а страховна сила турска, од хиљадама хиљада људи, клањала, — клањало је се и покоравао као мало дете пред једним само, Младеном. — Фаталност „Вождова“!

Младен Миловановић је нарочито био силан у почетку 1809 године, пред оним великим догађајима, што се те године збише; јер је он био председник управнога савета српског. Ово тело, под руковођењем вештога човека, беше власт највећа у Србији после Кара-Ђорђа. У договору са Кара-Ђорђем издавало је највише наредбез а целу земљу, Кара-Ђорђе и управни савет дејствовали су једно на друго. Час је мњење Кара-Ђорђево а час управнога савета остајало у важности и преклањивало. Од управнога савета постала су после, доцније министарства и министарски савет, коме је био председник сам Кара-Ђорђе.

(Свршиће се)

ИСТОРИЈА СВЕТА

СРЕДЊИ ВЕК — ВРЕМЕ СЕОБЕ

III. РУМУНИ (ВЛАСИ)

(376—751)

(Наставак)

Земља. Становници. Разне поплаве. — Између Карпатских гора и Дунава, Потисја и реке Дњестра, основа се још пре римскога времена *дачка* држава. Становници ове земље, племена трачке народности, бранаху своју слободу на Трансилванским планинама од поплава разних народа, а у Подунављу рано подлегоше ударцима ратоборних *Скита*.

Први важнији догађаји јављају се на румунском земљишту са *Даријевим* походом против ових пљачкаша. Кад трачка племена између Дунава и Балкана приморана помагаху Дарију, њихни сународници, богати горштаци *Агатирси* понашаху се неутрално, а Подунавци присиљени отимачким скитским господарима, морадоше да напусте попаљена села своја и са Скитима заједно да се најпре повлаче пред Даријевом војском, после да је гоне.

Око половине IV-ог века пр. Хр. у Подунављу и Посавини десише се важне промене. Пред *келтском* и *македонском* поплавом узмицаху мирна илирска и трачка племена. Тада су *Триволи* заузели Мезију, а *Гети* прешли преко Дунава у Румунију и ојачали трачку народност. Са њима је Александар ратовао, кад је ширио државу до Дунава. Он је прешао преко ове реке, ненадно напао Гете, приморао их да потраже планинске крајеве, па назад и да се мире. Али је тај мир био привремен. После Александра *Лизимака*, управник Тракије, пређе Дунаво, обнови војну, у којој би побеђен, ухваћен и тек откупом ослобођен. Доцније трачким племенима Румуније загрозише са запада *Гали*, са севера *Бастарани* и са истока *Сармати*. Тада се у румунској повесници први пут јави име *Даци*, као други назив за племена гетског порекла, што становаху у западној брдовитој Румунији. Овај крај постаде заметак снажној дачкој држави под *Беребистом* и очува право свога назива и под Римљанима.

Беребиста беше силан и знаменит владалац. Он је раширио своју државу не само по Румунији и земљама које јој припадаху, но и по Угарском Подунављу, у коме се сукоби са *Бојима*, разби их и допре до Татранских гора и Норијских Алпа. На југу Беребиста уједини трачка племена с обе стране Дунава до Балкана и отиоче да узнемирује Тракију и Илирију, тада земље римске. На глас тога *Јулије Цезар* прикупљаше војску, али га смрт спречи (44 пр. Хр.). Да устукне непријатељску на-

валу, *Кај*, брат Марка Антонија, иђе на Даке, али би разбијен. У то умре Беребиста и његова голема држава распаде се на неколико одбојних делова. Тиме се користише Римљани и под *Октавијем Августом* наставише рат. Видевши опасност пред собом, дачка се племена опет здружише зарад опште одбране и за краља изабраше *Котисона*. Он поведе војску против Римљана, пређе Дунав, но ту га дочекаше и разбише римски легиони под војсковођама *Кнејем Лентулом*, *Друзом и Тиверијем*. Место да клону духом, Даци наставише борбу до *Домитијана*, кад су под краљем *Децебалом* разбили неспремну римску војску и приморали Римљане на срамни откуп.

Римљани су плаћали Дацима данак до *Трајана* (85—100). Да скине срамоту са римскога имена, *М. Ул. Трајан* предузе први свој дачки поход (101). Кад је се победоносна римска војска приближила Децебаловој престоници, дачки краљ похита да се мири, на што не хтедоше да пристану Римљани. Онда Децебал са најодабранијом пратњом свога града изађе да умилостиви непријатеља. Трајан се најзад помири под условом: да Дакија призна римско старешинство, да разруши градове, преда убојне справе и заробљене Римљане. То потврдише дачки посланици у име свога господара и пред римским сенатом. Међутим *Трајан*, правом назват *победиоцем Дакије*, у тријумфу је ушао у Рим.

Али тек што *Трајан* напусти Дакију, гласови о новом устанку допреше до римске престонице. Децебал је позвао земљаке и суседна племена на заједничку борбу против општега непријатеља, Римљана. Трајан озлојеђен неверношћу Децебаловом, крену по д уги пут своје легијоне. Године 105. пошто је подигао величанствен мост преко Дунава између Кладова и Черне (Черпец), пређе с војском у Дакију; а ту га опет очекиваше стара ратничка срећа. Одржавајући победу за победом, дође пред *Sarmizegetus*-у, Децебалову престоницу и кад виде како су Даци обесили Римљане, преваром ухваћене, заповеди војсци да нападне град. Ражљућени римски војници запалише градске зидове, уђоше у град и грађане ставише под мачеве своје. Многи Даци, а међу њима и храбри Децебал сами себи одузеше живот, да не би дошли римскога ропства. Тако је Дакија постала римска провинција (106).

У то доба Дакија беше пуста. Цвет народа паде бранећи отаџбину, остатак побеже у туђе земље. Да од Дакије начини одбрану царевини и спречи упадаје источних варвара у Подунавље, Трајан отпоче насељавати нову провинцију (Terr-y Roman-y) колонијама и грађанима разних делова државе, нарочито Италије. Тако је кроз кратко време романиско западну Дакију, док је источна још дуго бранила своју народност. Стара дачка престоница (Sarmizegetusa) названа је *Ulpi-ом Trajan-ом August-ом*, као римска грађанска насеобина. После постадоше *Apulum*, *Salinum*, *Potavisa*, *Napoca*, војне насеобине у планинским крајевима. Зарад лакшег војног кретања и саобраћаја, Римљани и овде начинише путове, водом снабдеше градове, подигоше храмове и позоришта, отворише руднике, вадише из њих злато и сребро и кроз кратко време веома унапредише Дакију као провинцију, коју *Адријан* подели на *горњу* и *доњу*, а *Аврелијан* и на *средњу*. Последњи цар, да би осигурао балканске земље од поплаве, која под *Галијеном* задеси Дакију, кад су Готи (271) заузели биле већу, источну половину ове земље, одлучи да римске насеобине из старе Дакије пренесе на јужну обалу Дунава, између једне и друге Мезије. Али грађанске римске колоније већ одомаћене на дачком земљишту имађаху својих баштина, породичних и суседних веза, интереса узајамних и толико драгоцених успомена да се не могоше раздвојити са постојбином, ма да им тешко беше видети, како их остављају војска и чете намењене јавној служби. Грађани старе Дакије нису могли да се одуцру навали ратоборних народа са истока, пред којима узмицаху и римски легијони, па с тога се повукоше из равница у крајеве природом склоњене: једни у подножје високих планина, други опет између Олте, Дунава и Карпата где су под именом *румунског баната* створили државу, која се доцније прошири и над осталим влашким земљама. Кроз планинске крајеве ове државе не могаше да продре нико осем Хуна, док кроз Подунавље и друге румунске земље промицаху *Готи*, *Маркомани*, *Хепади*, *Словени*, *Авари*, и др. За владе цара *Константина* варвари поплавише ове земље и то га нагна да начини

мост на ушћу Олте у Дунаво; да зарати на Готе, разбије их и подигне у Румунији више тврђава, као *Constantiol-y, Resiclu-y, Sicibidu, Daphne*. После Константина до *Јустијана I-ог* Румуни опет беху остављени самима себи. Јустијан је за неко време ослободио Румунију, да после падне у руке дошљацима, међу којима нарочито ваља поменути *Словене*.

Измешани са народима разнога порекла, Словени од незапамћених времена становаху у средњем Подунављу. Њихне колоније у данашњој Влашкој јавише се са Хунима и нарочито се умножише придоласком нових дошљака уз походе разних народа, који туда пролажаху. Кад су *Авари* око половине VI-ога века овладали угарским Подунављем, покушали су своју власт пренети и на румунско земљиште, које беху обишли у походу. Тада словенска народност Румуније беше тако снажна, да већ постојаше савез словенских жупанија под знаменитим и храбрим поглавицом *Ловретом*, који заповеди те убише аварске посланике, кад по жељи свога господара затражише знаке покорности и подаништва (564 — 568). Због тога Авари, добивши дозволу да као византијски савезници прођу кроз балканске земље, нападоше на румунско Подунавље 581, опленише га, али Словене не покорише. Словенски елеменат Румуније још више ојача доласком Урало-чудских *Бугара*, који раширише словенску државу над обема обалама доњега Дунава, до реке Тисе. Утицај словенски на староседеоце Румуније осетно је се не само у њихном језику, богатом словенским именима за културне називе, но и у књижевности, у којој се писало до новијег времена по начину словенске, нарочито српске средњевековне писмености. Дружба словенскога света са Румунима огледа се и у политичким догађајима ове земље средњег века, чему ћемо наћи доказа на другом месту.

(Наставиће се)

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXIV

16 Децембра 1887 год. у Београду.

Били су: *Вршилац дужности председника Главног Просветног Савета* **Ј. Пецић**; *редовни чланови*: **Др. Мил. Јовановић**, *ванредни чланови*: **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Стев. Ловчевић и Фил. Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 365-ог састанка.

II

Прочитан је реферат г. Мојсила Иванића, професора крагујевачке гимназије о књизи: „Српска народна епопеја“ од г. Милана С. Ђуричића.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу. „*Српска Народна Епопеја*“ два јавна предавања Милана С. Ђуричића — У Београду штампарија напредне странке 1885. Цена 50 п. дин. „Страна 41. Омања осмина. Неповезана.

Гледиште, са кога писац посматра свој предмет, обележио је овим речима: српску народну епопеју расматрам као лепу књижевност по својој (тако.) садржини и форми.“ — Стр. 5. — А шта разуме писац под српском народном епопејом? — и на то је питање одговорио овим речима; „— целину или прави садржај Српске Епопеје састављају ове песме: 1). Косовске песме, 2). Песме о Краљевићу Марку, 3). Свадбарске песме и 4). Песме Хајдучке. Српску Епопеју завршују песме о Ослобођењу.“ — стр. 6. —

Пре свега морам казати, да је погрешна основна мисао писчева о српским народним песмама: он их сматра као органску целину, епопеју, а оне су поједине народне песме, испеване о главним догађајима и јунацима, који се, у размаку више од четири века, истичу у народној борби против Турака. Борба против Турака јесте главни мотив скоро свима, напред поменутим, српским народним песмама;

али све те песме, као књижевни облици, нису српска народна епопеја, већ само: српске народне епске песме или епика. Из појединих кругова тих песама може, као што је могло и из грчких рапсодија о тројанском рату, тек да постане велика епска песма, епопеја. За српску епопеју треба српски Омир, ма да је српски народни геније од своје стране учинио све, што и грчки: рапсодијски исповедао догађаје, који су се дешавали у борби Срба против Турака.

Сва ова забуна и пометња нишчева долази отуда, што он не зна: шта је епопеја, кад она постаје, којој је аутор, и чиме се, као грађом, служи, састављајући је? — А из обичних школских књига, „Поетика", могао је писац дознати: да је епопеја велика епска песма, у којој се пева какав знатан догађај из племенске или народне борбе; да епопеју, као органско дело, саставља један човек — песник из народне приче о таквом догађају, о којем може бити већ и читав круг народних песама; и на послетку, да је за постанак и одржање такве велике епске песме једна од главних погодаба — писменост. Та Ст. Новаковић у знаменитој критичној студији својој „Српске народне песме о боју на Косову" доказао је: да није било ни онакве једне велике народне песме о боју на Косову, какву замишља А. Павић, а писац ове књиге назива све, напред поменуте, српске народне песме, почевши од косовских, па закључивши песмама устаничким — епопејом, као да саставља једноставну књижевну целину, као да се у састављању те целине огледа рад једнога песника, равнога Омиру! Међу тим Ст. Новаковић, у поменутој студији својој, ево шта тврди о постанку народних песама у опште и косовскога круга на по се: „Ако догађај, који је живо такнуо душу народну има многе стране, *народ ће сваку ту страну певати у нарочитој самосталној песми.**) Нарав усменога рецитовања по намењу не допушта, да се цео сваки предмет исцрпе у један мах, и једном од више чланака састављеном целином." — „Годишњица", стр. 132. — Али писац ове књиге не само да говори о косовским песмама кад о једноставној књижевној целини, већ као делове „Српске Народне Епопеје" узима и песме о Краљевићу Марку, „Свадбаринске песме", песме о Хајдуцима и устаницима српским. — И ако је доиста борба против Турака главни мотив свим тим песмама, опет за то нема довољно јединства у осталим цртама, преко потребним за састављање једноставне литерарне целине — епопеје: јер се та борба дашава не само у току више од четири века, већ је руководе и разни главни јунаци у разним српским покрајинама и у разним друштвеним и политичким приликама. У осталом и сам писац себи противуречи, кад схвата све те народне песме као јаднoставну литерарну целину, и назива их епопејом, а у почетку предавања овако одређује шта је народна епопеја: „народна епопеја није ништа друго но појетска приповетка, која прича историју *каквог важног момента* из живота народног." — стр. 4. — Ако је „каквог важног момента", онда није свију, који прате вековну борбу српскога народа против Турака, а поједини су моменти те борбе: Косовска битка, дела Краљевића Марка и остале српске властеле, српских хајдука и ускока, и устаника.

Ну кад би остало само на неподесном имену, кад не би погрешно схватање тих народних песама утицало и на даља извођења и погледе нишчеве, то не би било толико за осуду. Али ево све то на шта наводи писца. Он налази „нелогичности у Српској Народној Епопеји — у избору царства небеског и земаљског," јер цар Лазар: „пре свога бира царство небеско и гради на Косову цркву, у којој причешћује војску, — у исто време цар бира и царство земаљско, јер све витезове на бој позива и куне најгрњом клетвом онога ко не дође". — стр. 7..— Међу тим није то народна „нелогичност", већ погрешно схватање и неистинито представљање народне поезије писца ове књиге. То су две самосталне народне песме, које певају разне стране важнога догађаја у народном животу, Косовске битке. Једна је од тих страна крајњи узрок несрећнога по Србе исхода косовске битке, који се у песми тумачи побожношћу владаочевом: избором царства небескога. То је главна мисао народне песме „Пропаст царства Српског." Друга је страна тога важнога догађаја долазак српске властеле на Косово и њена гото-

*) Све што је у овом реферату нарочито истакнуто, ја истичем.

вост: „за крст часни крвцу пролијевати“. То се казује у другој засебној песми „Мусић Стеван“ и у уломку косовске песме, где се казује Лазарева клетва, намењена ономе: „ко не дође на бој на Косово.“ Обе ове песме имају своје одређено место у кругу косовских песама, али су ипак две засебне песме, које су могле постати са свим оделито једна од друге, те отуда мисли, исказане о Лазару у једној песми не слажу се потпуно са мислима у другој песми.

Али писац, који изналази „нелогичности“ у српским народним песмама, сам са собом долази у противуречност, и греши се не само о правила логике у опште, већ и о савесност предавача и писца. Тако на стр. 15. каже: „А зар има узвишенијих карактера но што је „Југ Богдан“ и његових девет „Југовића“. Куд ћете лепше слике патриотизма, но кад Царица Милица са градске капије заустављa редом свих девет браћа (тако.) да бар један остане с њом у Крушевцу.“ А за тим на стр. 34. вели: „У песмама о ослобођењу налазимо још узвишенији карактер још лепши пример пожртвовања за веру и отачаство.“ И то потврђује, знате ли чим? — Уломком из „Историје“ Симе Милутиновића, у којем се прича о јуначкој смрти Пајсијева ђака. И ако то није песма, већ историјски истинит догађај, испричан у прози писац и то трпа у „Српску Народну Епопеју.“ — Па као што овде говори оно, што није, тако исто, говорећи о „Свадбариским песмама“, наводи стихове из песме „Смрт Канце војводе“, да би показао како народна песма описује српскога младожењу; а у тој песми не пева се свадба, већ смрт, не описује се какав је младожења, већ какав је диван јунак био Канца војвода.

Сличне тим грешкама јесу нетачна подела и погрешна одредба врста поезије одмах у почетку ових предавања: „Све песме, биле оне вештачке или народне, деле се у главноме на двоје — на лирске и епске. Дидактичком поезијом бави се философија и поетска форма ту је споредан укус.“ — стр. 4. — А где је „вештачкој“ поезији драма? — И зар дидактична поезија чини засебну врсту, зар она не спада у раздео појединих врста поезије. А да се дидактичном *поезијом* бави философија, то је тако тврђење, да о њему не треба ни говорити.

На послетку ћу споменути, да је писац са свим неумесно утиснуо у ова предавања своју песму. Главна је садржина те песме народно предање о борби Милоша Обилића и Вука Бранковића, које се очувало у округу пожаревачком, срезу млавском. Да је писац био критичнији према себи, поштедио би своје слушаоце и читаоце од оних рогобатних стихова својих, а задовољио би се тиме, што је укратко у прози испричао садржину тога народнога предања. Какав је спољашњи облик те његов песме може се одмах видети из првих дванаест стихова од 4, 5, 6, 7 и 8 слогова, а стопе (коленци) у њима такође су разнолике. А да се види колико има праве поезије у тим стиховима, навешћу неколико:

...И рече му:
Пашо Кобилићу
Пољубићеш данас
Палу Бранковићу,
Па Милош победи
А Вук с' коња паде
Устај — рече Милош,
Надувени гаде,
Зетови смо царски
Да си човек само
Живилиби братски
Али кад тако
Не може бити
Можемо е' трпети
Неморамо е' бити...
стр. 11. —

Први истакнути стих показује у колико је развијен естетички укус писца ових стихова, а нарочито из последња четири види се, колико зна за праву поезију и полет у мислима.

Већ из онога, што сам до сад наводио из ове књиге, може се у неколико видети, каквим језиком, правописом, интерпункцијом и стилом пише писац; а из овога, што иде, видеће се то још боље.

1. *Погрешан правопис*: зато, стр. 3. — Да ту мегдан деле — 11. — неможе, 21. — наћиће, 10. — недопушта 14. — прича нам *чије* који калпак, чија је челенка, 18. —

Погрешни су облици и употреба ријечи: воле (з. л. једн. бр. сад.). 7.22. — воду, 20. — опис *свог* (место: свег) покућства, 21. — заустављa редом свих девет *браћа*, 15. — за-

држава *сви* девет *браћа*, 34. — она му се одазове *с* речима, 27. —

3. *Недовољна употреба источнога говора*: видио, 19. покрај видео, 19. — видили, 34 37. — покрај: видели, 19. — где, 20. —

4. *Русизми*: Милош је млад племић и добро руку царске ћери *благодарећи* својим личним врлинама, 8. — непобедим, 21. —

5. *Стране речи*, које као међународне речи и научне називе не бих истицао, да писац не пуди ову књигу и за покланьање ученицима основних школа: *колосалну* висину, 4. — *лирска* песма то је песма *субјективна*. — *Епска* песма — *објективна*, 4. — интриге, 14. — слике *интригантизма*, 15. —

6. *Интерпукција и стил*, на многим местима нејасан и рогобатан, видеће се из ових примера: „После Грка у поезији прво место заузимају Срби, ово велим не зато што сам ја Србин, но што су то казали и научњаци најобразованијих јевропских народа кад су први пут у преводу Гетеа и Француза Д'авријела сазнали за српске народне песме. — 3. — Српску Епопеју отпочињу Косовске песме, њих је изазвао и покренуо велики догађај у Историји Српској „Бој на Косову“ то је историјски а уједно и трагички моменат у животу српског народа, који у мањем песничком народу но што је српски, био у стању да покрене Епос. — 5 — 6. — Српски нар. песник није био у стању, да као што је старац Омир завршио своју прву половину Епоса победом Грка над Тројом заврши свој епос победом Срба над Турцима па с тога је морао да остави Епосу могућност да после неколико векова буде продужен и завршен на је то и достигао. — 22. —

7. *Техничка страна* ове књиге такође је врло слаба: штампарских грешака има много.

На ако данас предавачу и писцу ваља замерити за свеколике, напред наведене, граматичке и стилске грешке, још више му ваља замерити за непажњу и немарљивост при навођењу, управо исписивању, стихова из Вукова зборника српских народних песама. Да то покажем, ја ћу истаћи неколике наводе:

1. У овим предавањима:

О Иване, о мој мили брате
Нерођени као и рођени
Немој' тако кнезу казивати
Јер ће нам се кнеже забринути
И сва ће се војска поплашити,
Већ овако нашем кнезу кажи:
Има доста војске у Турака
Ал' *с* можемо с њима ударити
Јера није војска од мегдана
Већ старе хоће и хаџије
Који боја ни *видели* нису
Истом дошли да *хлебом* хране
Стр. 15. —

Ој богати кнежева војводо
Што си тако коња ознојио
И у бјелу пену обукао
Не идеш ли са поља Косова
Не виде ли честитога кнеза
Господара и мога и твога?
. . . . . .
Ој бога ми царице Милице
Та ја идем са поља Косова
Ал не виђох честитога кнеза
Већ ја виђох кнежева зеленка
Терају га по Косову Турци.
Стр. 18.

2. У II. књизи Вукова последњег издања нар. песама

О Иване, *да* мој мили брате,
Нерођени, као и рођени!
Немој тако кнезу казивати,
Јер ће нам се кнеже забринути,
И сва ће се војска поплашити,
Већ овако нашем кнезу кажи:
„Има доста војске уТурака,
„Ал' с' можемо с њима ударити,
„*И лако их придобит' можемо*;
„Јера није војска од међана,
„Већ све старе хоће и хаџије,
„*Занатлије и младе барџије*,
„Који боја ни виђели нису,
„Истом пошли, да се ђебом ране.
Стр. 313. — 314.

„Ој бога ти, кнежева војводо!
„Што си тако коња ознојио?
„Не идеш ли са поља Косова?
„Не виђе ли честитога кнеза,
„Господара и мога и твога?“
. . . . . .
„Ој бога ми, царице Милице!
„Та ја идем са поља Косова,
„Ал' не виђех честитога кнеза,
„Већ ја виђех кнежева зеленка,
„Терају га по Косову Турци.“
Стр. 308.

Из свега овога мога разматрања излази: да у овој књизи има таких стварних и формалних грешака, са којих је ја никако не могу препоручити за поклањање ученицима основних и средњих школа, а исто тако и за књижнице основних школа, јер те књижнице треба пунити бољим и потребнијим књигама. А да ли има места препоручивати ову књигу књижницама цркава и манастира, лако ће пресудити и сам Главни Просветни Савет, кад узме у обзир оно, што сам напред о њој реферовао, и оно, што треба тим књижницама.

12 Децембра 1887. год.
у Крагујевцу,

Главном Просветном Савету понизан.

Момчило Иванић,
професор крагујевачке гимназије.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се књига „Народна Епопеја“ од г. Милана С. Бурићића, не може употребити за ону потребу, за коју је писац пуди.

Референту је одређен хонорар двадесет (20) динара.

III.

Прочитан је реферат г. Пере Живковића, професора београдске реалке о књижици г. Косте Ивковића предавача из Зајечара, којој је наслов: „О десетном склопу бројева и десетним разломцима.“

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Разгледао сам књижицу: „О десетном склопу бројева и дасетним разломцима — једно предавање из рачунице у I. раз. гимназије—“ од г: Косте Ивковића предавача, и част ми је поднети Савету моје мишљење: да ова књижица и ако се не може препоручити ученицима I. раз. гимназије као одвећ нужно помоћно средство при изучавању десетног склопа бројева и десетних разломака, пошто држим као сигурно, да ће се ученици изгубити у читању због опширности са којом је написата, ипак има своју вредност као један покушај самосталног рада, који наставницима математике у нашим средњим школама може бити само од користи. Према томе је њено место у библиотекама наших средњих школа.

10. Децембра, 1887. год.
у Београду.

Главном Просветном Савету.

понизан

Петар Ј. Живковић
професор београд. реалке.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се ова књижица не може препоручивати као помоћна ручна књига за ђаке. Што се тиче набавке ове књиге за књижнице, то се оставља самим школама да је набаве ако хоће.

Референту је одређен хонорар десет (10) динара.

IV.

Прочитан је реферат г. А. Алексића инжинера, о карти Краљевине Србије од г. К. Рихтера инжинера и географа из Герлица.

Тај реферат гласи:

Просветном Савету

Проучио сам карту Србије од Рихтера из Герлица, коју ми је Просветни савет ради оцене послао.

У кратко да изведем резултат мог посматрања и испитивања:

Карта је, са чисто техничког гледишта, веома лепо израђена. Види се, да је положен велики труд око израде ове карте. Али карта је по себи узевши, *по све верна копија* аустриске ђенералштабне карте Србије само у мало мањој сразмери изведена.

Сам начин израде употребљеног материјала показује, *да није рађена баш за школе* него као географска карта за пространију штудију. Није у мало цртА, *са веома маркираним потезима* представљено земљиште Србије онако, како је за школу потребно. *Многи детаљи сметају преглед неуком оку.* На карти налази се много што шта, *што је за школу по све излишно*, нарочито за основне и за ниже разреде средњих школа.

С тога сам мишљења, да поднесену карту не би требало штампати, *за школску потребу.* А кад би се којим случајем, баш аустријска ђенералштабна карта за школу усвојила, онда и у нас Срба има довољно људи, који би тако исто вешто као и г. Рихтер *умели да копирају карту аустријску.* Шта више ја сам уверена, да *има Срба, који би умели и праву школску мапу саставити и* за штампу приредити, само кад би зато позвани били.

Ја сам дакле мишљења, да се карта г. Рихтера ни у ком случају и ни под којим условом не прими за потребу наших школа.

12. Декембра 1887 год.
Београд.

Са особитим поштовањем.
А. Алексић.

Савет је усвојио мишљење г. референта, и, одлучио: да се Карта Краљевине Србије од г. К. Рихтера инжињера и географа из Герлица не може примити за понуђену потребу.

Референту је одређен хонорар тридесет (30) динара.

V.

Прочитан је реферат г. Димитрија Јосића професора учитељске школе о „Немачкој Читанци“ за I.р. средњих школа, од г. Мите Живковића професора.

Тај реферат гласи;

Главном Просветном Савету

На састанку Просветнога Савета од 15. Октобра о. г. упућено ми је на преглед и оцену дело у рукопису: „*Немачка Читанка за I. разред средњих школа,* саставио Мита Живковић.“

Кад сам примио рукопис, приметио сам, да се у њему писац чешће позива на §. §. из своје граматике, те с тога оставим дело, док не добих штампану „*Немачку граматику за средње школе,* I. и II. део, саставио Мита Живковић, професор београдске гимназије. — Сад ми је требало упоредно разгледати оба дела; и ово *у рукопису* и оно *штампано.* То сам и радио. При овом послу долазиле су ми сваког часа мисли са питањем: Је ли могуће, да човек који се више година бави наставничким послом, овако мало води рачуна о *српској деци,* а тако претерано много о *немачком језику?* Је ли могуће, да је ова штампана „*Немачка граматика*“ могла бити одобрена за ручну *бечку* књигу у нижој гимназији, почевши од I. разреда? — И ако је одобрена, по чијој препоруци беше то? — Пре него што министар одобри коју књигу, мора она да прође кроз Просветни Савет, — па тако је морало бити и са овом „*немачком граматиком.*“ Је ли дакле Савет одговоран пред Богом и људма и пред јавном критиком за оне муке што их муче без невоље јадна деца у Србији и што ће много и много даровито дете да бега *из српске гимназије због немачке граматике?* Савет као тело не може сам собом прегледати књиге; он одређује референте, било из своје средине, било изван ње, да прегледе дотична дела, да поднесу о њима свој извештај, где изричу свој суд и доносе предлог Савету: да прими дело дотичнога писца или онако како га је исти написао или исправљено по примедбама референата, или да се дело одбаци као неподесно за ону потребу, којој га је писац намено. Према томе Савет доноси своју одлуку. Тако су референти одговорни и Савету и пред јавном критиком више него писци — ако су ови морали још да мењају дело према погледима оцењивача.

На штампаној немачкој граматици од Мите Живковића не стоји: ни да је одобрена од министра за школску књигу ни да се опште што друго спомиње, него само да је „за средње школе и да ју је саставио Мита Живковић, професор београдске гимназије. Али у писму, којим исти писац спроводи свој рукопис „*Немачка читанка* за I. разред средњих школа“ господину министру просвете напомиње он, како су „још лане г. г. Ђура Козарац, директор београдске гимназије и Момчило Иванић, професор београдске реалке предложили Просветном Савету у својим писменим рефератима, да му се књига прими за школску“ али вели „*Просветни Савет није усвојио једногласно мишљење својих референата,*“ него му је књигу одбацио, ослањајући се на усмене примедбе г. Ст. Д. Поповића. Још у том писму вели, да су замерке г. Ст. Д. Поповића ово:

1., Што је именице — неке — писао малим словом, и

2., Што је уметнуо у читанку речи, које подједнако гласе.

Даље вели, да би имао основаних разлога против обе те замерке, ну кад му Главни Просветни Савет не даде да одговори на замерке, то их је усвојио и *према њима своју књигу поправио*. А да усвоји „замерке“ навело га је:

1., Што ова читанка *потпуно одговара* његовој „Немачкој граматици“ која је решењем Министра просвете ПБр. 13,929/1886 примљена за школску књигу и коју — вели — „ја по *одобрењу под горњим бројем* већ штампам за школу“ —

2., Што држи да је *аналогичније*, да ђаци у Краљевини Србији употребљавају за њих израђену а од **њиховог професора** књигу, а да не уче немачки читати из књиге, која је израђена за ђаке у Аустро-Угарској.

Као што поменух, Савет је упутио ту „*немачку Читанку*“ мени да је прегледам и своје мишљење поднесем.

Да бих могао одговорити потпуно својој дужности с једне, а Главном Просветном Савету расветлити неке ствари што су с овим мојим послом у вези, с друге стране — ја ћу се при извештају држати овога реда:

I. *Казаћу о овом рукопису, који је сад у читању, своје мишљење.*

II. *Изнећу кратку историју овога дела.*

III. *Казаћу своје мишљење о* „Немачкој Граматици“ *штампаној*, **којој потпуно одговара ова читанка.**

I.

Ради лакшега прегледа послужићу се обележеном садржином на крају књиге под насловом „*Где је шта*,“ јер ја у целој овој грађи не бих могао сам наћи никаква реда.

Цео рукопис заузима 9 табака, обележених по табацима римским бројевима I. — XI. Од ових бројева заузима бр. IV, $^1/_4$ табака, а бр. X. само 11 врста. Остали бројеви заузимају сваки по један део рукописни табак.

Ово је ево материјал:

А. Знаци за гласове и њихово спајање у слогове, са овим одељцима: 1., *Мала слова немачка*, 2., *мала слова латинска*, 3., *велика слова немачка*, 4., *велика слова латинска*. Све ово налази се на I. табаку. Слова иду генетичким редом и немачка и латинска осим великих латинских слова, која су поређана по азбучном реду. Иза овога долазе именице азбучним редом, исписане латиницом; ну овде нису употребљена слова *C, J, F, V, X, U*, а после речи „*Waare*“ долази реч *beele* и тим је завршен алфабет.

Сад се у опште у букварима ни код почетника не иде овим редом при упознавању и писању слова, како би се у самом почетку при писању и читању избегли празни слогови, који немају никаква интереса за децу, него се претходно извежбају деца у писању основних црта и распознавању гласова, пак се одмах пишу она слова, из којих ће се моћи састављати речи, којима су именоване деци познате представе и познати појмови. Још мање се треба обзирати на тај генетички ред слова при учењу оне деце, која су ушла у I. разред гимназије, те која ће умети одмах да схвате и напишу ма који облик.

Писац је упао у ту погрешку, те с тога има доста слогова без знања: *ті, тін, тип, тен, чиг* и т. д. Овде би требало одмах почети са самогласницима, па прећи на њихово спајање са сугласницима, а помоћу тога спајања треба да излазе *речи* за обележавање представа и појмова, што су тој деци већ познати и што их већ умеју обележити српским називима.

Није подесно ни ово мешање готске и латинице одмах у самом почетку. Треба научити прво и мала и велика слова немачка рукописна; за тим треба да има 2—3 стране кратких реченица. Ове реченице да су исписане правилно и калиграфски и ортографски, како би деца могла прегледати и преписивати. — После овога нека дође латиница и то одмах по азбучном реду и велика и мала слова. Иза овога треба да дођу опет кратке реченице из *круга схватања, у ком се крећу деца тога доба*. — После овога треба да дођу одмах штампана слова готска и латинска и реченице ради вежбања у шчитавању и читању. Сиђу бити само таке речи и реченице, које не потребују никака друга тумачења, сем да се речи *преведу* на српски.

Ово довде био би буквар, а за њим одмах би дошла читанка. Како би требало удесити ту читанку, о томе не може бити говора сада и на овоме месту. Толико стоји да и ту мора бити тачно одређен план према извесној циљи.

Б. **Правилно изговарање слова у слоговима и речима** са овим одељцима: 1., *Самогласници*, 2., *сугласници* 3., *Дуљење и оштрина* 4., *Деоба речи на слогове*, 5., *Нагласак*.

Овај одсек захвата $2^1/_4$ табака, а као доводи се у свезу са §. §. 5. 6. 7. 8. 9. 10. и 12. I. део граматике.

Овде су саме речи, непротумачене и то по две врсте готиком а по две латиницом. Има овако непротумачених на 1500 речи па и таких, које се не би могле деци на овом ступњу ни протумачити, нарочито неки глаголски облици.

Да би се деци олакшало правилно изговарање, послужио се писац знацима за акценте и то дугим (¯) и оштрим (´). Ево како то изгледа у Читанци: Bád, Tág Kám и т. д. обележено је истим знацима којима и први слог у речима: aber, ságen lágen и т. д. а за тим àll, àrg, Wàld, hàrt, Blàtt, fàllen, истим знаком којим и први слог у ових речи: Angel, Wánge, stárben, Stánge и т. д.

Зар *немачка граматика* на првом кораку да збуни децу у *српском акцентовању?*

А ево каквих немачких речи има у овом одељку: Cession, Cälibat (м, Cölibat), Scene, Cypresse, Cylinder, Cicero, Citat, cerebral, Accept, Accidenz, succedieren, Accisse' phlegmatisch, Phänomen, Phrase и т. д.

Шта ће оволико (до 1500) речи па и да нема оваких као што их наведох? Шта ће? Ништа друго, него да их деца наша глођу, док не искваре и не ступе толико своје зубе, да не могну сажватати ни најобичнију храну духовну. Је ли ту за љубав ученом Немцу др-у Данилу Сандерсу који је „изумео ова два знака за акцентовање.

Ако мислимо радити без обзира на физиолошко-психолошке законе, што онда да баш професори пишу књиге за ђаке? Та ваља да би се и осим њих нашло људи без срца!

Горка је истина, да су многе катихете омразиле деци науку хришћанску, многи филолози српски језик као што и многи „историци“ у основној школи помоћу српске историје скидају и оно патриотизма, што га деца имају од куће. Ну овде не жалим ја, што децу неће везати љубав за немачки језик, него што ће — као што рекох — *одбијату српску децу од српских гимназија.*

Пошто се намуче деца силеством свакојаких речи, које служе за кинеско вежбање у немачком акцентовању, тада се прелази на.

В. **Правилно изговарање слова у реченици**, са овим одељцима: 1., *Самогласници*, 2., *сугласници* и 3., *Оштри и продуљени слогови.*

Овај одсек захвата XI. чланака. Како се ту водила брига о ступњу дечијег развитка нека се изволе уверити сами чланови Савета, а ја ћу ради дивљења изнети овде ово: Die Preussen preisen mit Recht ihren heldenmüthigen König Friedrich Wilhelm III. eben so sehr, wie die Oesterreicher und Reussen oder Russen ihre verstorbenen edlen und menschenfreundlichen Kaiser. Alle drei hohen Häupter erkämpften an der Spitze ihrer muthigen Heere und in Ferbindung mit dem weisen und Kriegserfahrenen Könige von Schweden Deutschlands Befreiung von einer Geiszel der Menschheit, von einer vieljährigen eben so schimpflichen, alsgräuelvollen Sclaverei.“ III. чланак при крају.) Таки се матерјал даје српским почетницима да се *вежбају у правилном изговарању немачких слова у реченици!* И то препоручују, један директор српске гимназије и један професор српске реалке!

Писац даје упутства: Нека ученици преписују наизменце те чланке готиком и латиницом. И треба тако упутство млађим наставницима од искусних људи. Може бити да се не би сетили и ове муке, да деца правилно преписују оно што не разумеју!

Под одељком; оштри и продуљени слогови под VIII. има ова напомена: *Нека ученици правилно наглашу крупније штампане самогласнике!* За тим долази од Пфефела једна песмица.

Под IX. долазе одабрани, мајсторски стихови од Гета, Шилера, Боденштета и т. д. Под X. од Шенкендорфа „*Muttersprache.*“

„Muttersprache, Mutterlaut,
Wie so wonnesam, so traut!
Erstes, Wort, das mir erschallet,
Süszes, erstes Liebeswort,
Erster Ton, den ich gelallet,
Klingst ewig in mir fort!“

Ако икада осећају деца сласт матерњег језика, то би је осетила при овој горчини и опорини туђега језика — кад би се ово деци

лепо превело. Али на то сигурно и не мисли писац, а с њиме ни оцењивачи.

Под XI. има напомена: „*У чланцима што долазе, нека ученици крупније штампане самогласнике тачно нагласе и све речи усмено и писмено поделе на слогове!*“ а чланци су: Seltsamer Spazierrit, Kampf des Winters mit dem Sommer, Die drei Brüder, Die traurige Geschichte vom dummen Hänscher.

После овога долазе:

Г. **Чланци за читање**. Die Schule, der Morgen, der Fuchs und der Bock, das Haus и Ein treuer Hund.

Ово су све згодни чланци за читање и превађање на овом ступњу, ну ни овде нема прво речи, које се налазе у дотичним чланцима. Сви ови чланци налазе се на *једном табаку*, обележеном бројем VIII.

Д. На IX. табаку налазе се „**Примери за облике.**“ Ту је махом оно, чим је требало отпочети књигу.

Ђ. На X. табаку имају нека „**Приступна правила**“ — ну не могу да погодим *чему се ту приступа*, осим ако не мисли писац на приступање крају и концу мука.

Е. На XI. табаку има опет одељак „**Речи за примере**“. И ово треба да је на првом листу, а не на последњем.

И тим је завршена ова *читанка, која потпуно одговара* „Немачкој граматици“ пишчевој. У томе има писац „потпуно“ право, ну *да ли баш за то вама „граматика“* — то је друго питање.

Из свега овога лако је увидети;

1.) *Да овде нема никаква плана сиољашњега, него је набацана грађа.*

2.) *Нема постојаности ни у погледу наставног објекта а још мање у погледу наставног субјекта, како то обична педагошко-дидактичка правила захтевају, него је најдоследније изведена обрнута постојаност: од непознатога ка познатому, од даљега ка ближем, од тежега ка лакшем, од сложенијега ка простоме!*

II.

На састанку 157. Главног Просветног Савета од 30. Марта 1883. Министар просвете и црквених послова писмом од 23. Марта ПБр. 2281. спроводи Просветном Савету на преглед и оцену „*Немачки Буквар за средње школе* од Мите Живковића“. Савет упућује рукопис г. г. Бор. Тодоровићу и Ст. Бајаловићу на преглед и оцену.

На 214. састанку од 23. Фебруара 1884. под бр. III. Борисав Тодоровић чита свој реферат на који је пристао и Ст. Бајаловић о делу у рукопису: „*Немачки Буквар за средње школе, израђено га* **на научном темељу** *по Хајзу и Сандерсу Мита Живковић.*“ (Просв. Гласник год. 1884, свеска V. и VI. стр. 134 — 135.). — Ево шта се каже у том реферату:

„Из *наслова* и предговора види се и правац“.

„Поред онога што је одређено за I. разред, има нешто што би се учило у V. разреду, а *то се већином тиче* **страних** *речи*“.

„Правила с примерима преведенима написана су на 12 ситно писаних табака, а *примери за правилно изговарање без превода* исписани су на 4 табака. Међу овим примерима има оваких напомена: „**Нека ученици правилно нагласе крупније штампане самогласнике.**“ — „*У чланцима, што долазе, нека ученици* **крупније штампане самогласнике тачно нагласе и све речи усмено и писмено поделе у слогове!**“ *Нека ученици ове реченице, што иду, најпре нагласе па науче напамет!* —

Ко у овом „Буквару“ израђеном на „*научном темељу*“ не познаје **ову** читанку за I. разред средњих школа, која потпуно одговара пишчевој граматици? Г. Мита Живковић постао је после положеног испита и професор, али он не мења свога погледа на метод, него како је предавао у почетку, тако предаје и после више година наставничке праксе! Али се зато променио г. Козарац. Он је био у оној седници кад је *одбачен буквар*, а после исту књигу под промењеним насловом препоручује Савету.

У реферату стоји и ово: „Најопширније је израђено ово двоје: *акценти и правопис.*“ Ту референти износе своје мишљење о учењу акцената и правописа.

Просветни Савет, саслушавши мишљење референта, **одбио је исто дело.**

На 310. састанку од 9. Априла 1886 (Просв. Гласник год 1886 свеска IX.) г. Козарац извештавајући о „*немачкој граматици Мите Живковића*“ напомиње да би требало да писац граматике напише и *читанку* за граматику — а већ на 14. састанку од 9. *Маја*

1886. прочитано је писмо г. Министра Просвете од *4 Маја* ПБр. 3780, којим се упућује Главном Просветном Савету „*Немачка читанка за I разред средњих школа* од *Мите Живковића*“ — да реши: „може ли се ово дело примити за ону цељ, за коју га писац подноси, и, ако може, онда како и под којим условима?“ — Просветни Савет предао је г.г. Ђури Козарцу и Момчилу Иванићу ту „*Немачку читанку*“ на преглед и оцену.

На 318. Састанку, од 23. Јуна 1886 подносе о тој немачкој читанци своје писмене, реферате оба референта и то:

1.) Г. Козарац вели: Читанку, као практични део граматике, саставио је писац *према захтеву новога програма* (?) *за немачки језик* и удесио по параграфима своје „Немачке граматике за средње школе.“ — „*Читанка је добра и може се примити за школску књигу*“ кад се при штампању дела сложе именице, придеви и прилози у ступце, и кад се за реч „lobenswerth“ нађе згоднија српска реч него што је реч „похвале достојно.“

2.) Г. Момчило Иванић нашао је: да је ова читанка подешена према „Немачкој граматици од истога писца, као њен практични део и *да одговара теорији*, која се *програмом* изискује за овај предмет у I. разреду средњих школа. И овај референат налази да реч „lobenswerth“ није добро преведена и предлаже, како да се преведе.

И тако, поред свега тога, што је г. Козарац био у оној седници од 28. Фебруара 1884, кад је одбијен „Немачки буквар“ — нашао је да је иста књига са истим махнама (само што је обимом сужена) под именом „*Немачке читанке*“ — добра. Ну чланови Просветног Савета на срећу „прелисташе“ у седници рукопис и „*мајоше у рукопису такве погрешке из којих се види, да дело има и правописних погрешака да није удешавано за српску децу већ је више израђено по угледу на какви буквар за немачку децу.*

За тим је стављен на гласање предлог г. Ст. Д. Поповића: *да се дело, овако какво је одбаци, пошто се због неподесности своје не може усвојити за школску књигу*“ — и **једногласно би одлучено: да се поменуто дело одбаци.**

(Види Записник од 23. Јуна 1886.)

Ове године 9. Јуна поднесе г. Мита Живковић министру Просвете исти свој рукопис, наводећи „замерке“ г. Стеве Д. Поповића, које је и он за невољу усвојио и тако своју читанку поправио. У записнику нема ни помена о оним замеркама, него је овако као што ја износим, а како је поправио — показао сам напред.

III.

Сад прелазим на „*Немачку граматику*“ — којој *потпуно одговара ова читанка* као што вели писац у своме писму на г. Министра, коју је писао „саставио према захтеву новога програма и удесио по параграфима своје „Немачке граматике“ — као што вели г. Ђура Козарац.

Овде ћемо одмах почети са историјом.

На састанку 283. од 21. Августа 1885 у пуњено је г.г. Ђури Козарцу и Момчилу Иванићу дело: „**Немачка граматика** *за средње школе коју је по најновијем програму израдио Мита Живковић*“

На 310. Састанку од 9. Априла 1886 подносе референти своје извештаје.

Г. **Ђ Козарац** прегледавши сва три дела (дакле и синтаксу) нашао је:

1.) да је *обим прешао међу потребног знања*, — и да је великим бројем примера уз појединa граматичка правила спречен јасан преглед правила.

2.) Нека правила нису доста јасна.

3.) Неке немачке речи или су погрешно или бар нису тачно српски исказане (наводе се примери).

4.) Неки термини нису доста подесно сковани.

5.) Писац се „*у неколико*“ придржавао новог програма, где је нарочито наглашено „*да се чине поређења између српских и немачких облика у погледу њихове сличности или супротности.*“

То су замерке.

„Ну има и одсудно добрих страна и у многим погледима боља је од оних ник. књига, из којих се данас учи немачки по средњим школама —“ с тога мисли:

„Да се *немачка граматика* од Мите Живковића може примити и о државном трошку штампати, ако писац испуни ове услове:

1.) Да свој састав још једном *скроз* прочита и према примедбама поправи, и

2.) Да напише и *читанку* или примере за своју граматику. —"

Г. Момчило Иванић, вели у свом извештају; под I. По програму (тадашњем) није израђена, па и по новом (садашњем) „*ред излагања у овој граматици не би се потпуно слагао* —" јер и по овом програму одређује се појединим разредима, да уче граматику више концентрованим методом; а ова граматика израђена је по деловима (I. II. и III.) и *писац се доста строго држао научног реда излагања.*" Ово је по мишљењу г. Момчила баш добра страна истој књизи. Најзад вели:

„Ценећи стварну вредност школе и све оно добро, које долази од ваљане школске књиге — мислим да би било погрешно одбити ово дело само због неких формалних и *привидних* недостатака." —

Под II. износи у опште ову замерку: што је употребио и оно *што би могло изостати у немачкој граматици за српске школе* (а то је оно, што је већ познато деци или што уче у српској граматици); за тим критикује посебне сваки део и налази:

а.) у I. делу да су „*правила без правила*" и да су се правила изгубила у многим „опаскама". —

б.) у *науци о речима:* да се изостави оно што је познато и да се доведе у свезу са српским.

в.) Примедбе на синтаксу.

На основу свега овога дошао је и г. Момчило до закључка:

„Да се ово дело може од г. писца откупити и штампати као учебник, ако поправи грешке."

На 318. Састанку од 23. Јуна 1886, забележено је у записнику Главног Просветног Савета под бр. IV.

I. Реферат г. Ђ. Козарца: *дође г. Мита Живковић* према одлуци гл. Просв Савета *поправио своје дело* „Немачка Граматика за средње школе" *по његовим примедбама.*

II. Г. Момчило Иванић вели, *да је се уверио, да је Мита Живковић поправио своје дело*; изоставио нека правила и сувишне примере, а нека правила изменио; дотерао *неке* (?!) граматичке називе према српској граматици и исправно грешке у српском језику.

Према оваким извештајима г.г. Ђуре Козарца, директора београдске гимназије и Момчила Иванића, професора београдске реалке, Савет је одлучио: „*Да се* **немачка граматика за средње школе** *од г. Мите Живковића* **може примити за школску књигу** *и штампати о државном трошку. Награда писцу одређује се по 100* (сто) *динара од штампана табака.*"

Пошто је 20. Септембра 1886 г. министар у својпо одлуку гл. Просв. Савета, то би тим требало да се сврши и Историја ове граматике. Али то није тако.

После се нашло да има још *Праугових граматика* које ће трајати још 3 — 4 године, те с тога се не може штампати о државном трошку ова граматика (и ако је добра) него се домушта г. Мити Живковићу, да штампа своје дело о свом трошку и да га он продаје; уз то да држава штампа и читанку, те да тим затвори Траута у магазин државне Штампарије. И тако држава неће моћи због свога Траута да штампа боље књиге, а министар ће одобравати да приватни људи могу конкурисати са државом, по тако ће се најзад приватима отварата а држави затварати златни мајдани. — О свем том може се Просветни Савет у верити, кад узме сва акта, која се односе на ову ствар.

„*Немачка Граматика*" штампана је, и то I. и II. део. — Писац сад више и не помиње програма, а у првобитном рукопису беше: „*по најновијем програму.*"

Даље, писац не штампа да је *одобрена* књига као што је то ред, а у актима ће се наћи да је **двапут одобрена**, и то: а., Под ПБр. 13.929/1886 и б., под 5. Октобра 1887 ПБр. 9844, где се каже да поред граматике има места и Трауту у нижим гимназијама. — Зашто писац није штампао онај први број, па му не би било потребно да тражи ново одобрење?"

Ја са своје стране тврдим, да „*Немачка граматика* за средње школе I. и II. део, саставио Мита Живковић, професор беог. гимназије" — није ни за што друго, него да разгони децу из школе, она може бити ручна књига за наставника, али за учебник није.

Она није са свим поправљена према примедбама г. г. референата, прочитаним на 310. Састанку од 9. Априла 1886. Тамо вели један референат: *„да је обим немачке граматике прешао међу потребног знања*, и да је велики бројем примера уз поједина граматичка правила спречен јасан преглед правила и да се писац *„у неколико“* придржавао новог програма.“ А други вели, да се *„ред излагања у овој граматици не слаже потпуно са новим програмом“* и *„да се писац доста строго држао научнога реда излагања* и да су се правила изгубила у многим опаскама.

То ће се све наћи и у штампаној граматици, с том разликом, *што сад не пише на да је удешена по програму.*

Из овог излази: Или да ова *штампана* граматике није оно дело, за које рекоше г. г. референти да је поправљено и да се може примити, услед чега је Савет и донео напред поменуту одлуку, — или референти нису поново тачно прегледали дело.

Зар то не прелази „међу потребнога знања“ кад морају деца да уче, како се пишу и читају ове речи: Chaise, Crayonnieren, Eumeniden, Jntrigue, guillotinieren, Jougleur, Motion, pretiös (од стр. 3—8), па онда: Newton Shakespeare, Rousseau, Monsieur, Mademoiselle, Portfeuille, Kantische Philosophie, Assemblee, Palais, Cousin, Deserteur, Manoeuvre, Biscuit, Aquisition па чак и Koquette и т. д. и т. д.? (Ово је све до 31. стране).

Ја сам сматрао за своју дужност да ово све овако изнесем, а Гл. Просветни Савет нека ради по овој ствари шта нађе за потребно За дело, које сам прегледао, још једанпут кажем *да није ни за какву школу*, а за граматику велим, да није никако за ниже гимназије и реалке.

16. Декембра 1887.
у Београду.

Гл. Просветног Савета

Поверник
Дим. Јосић.
професор учит. школе

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се „Немачка Читанка“ од г. Мите Живковића не може примити за школску књигу.

Референту је одређен хонорар сто двадесет динара (120 д.).

Овом приликом покренуо је г. др. Милан Јовановић, редовни члан савета, питање о томе: да савет једанпут претресе и реши начелно то питање о писању учебника за школе и да се према томе утврде стални прописи, по којима би се имали писати учебници те да се тако отклоне из наших школа књиге које су лоше израђене, а да се опет с друге стране дође до ручних ђачких књига, које би знаначки биле израђене и којима би се ученици могли истински користити.

Г. др. Јовановић захтевао је да ова његова мисао уђе у записник и да се стави ради решења на дневни ред идућег састанка.

С овим је састанак закључен.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Средње школе). Краљевим указом од 9. ов. м. на основу чл. 10. закона од 15. Фебруара 1858. пенсионован је г. *Тодор Мијушковић* професор и директор београдске више гимназије. — Краљевим указом од 12. ов. м. постављен је начелник окружни у пенсији г. *Јован Бадемлић* за професора и директора београдске више гимназије с платом од 5052 дин. годишње. — Краљевим указом од 12. ов. мес. постављен је професор београдске више гимназије г. *Михаило Михаиловић* за професора и директора крагујевачке гимназије, по потреби службе.

Претписом министра просвете и црквених послова од 1. ов. м. *постављени* су: привремени предавач I. београдске гимназије г. *Васа Н. Петровић* за предавача пожаревачке више гимназије, проф. кандидат г. *Никола Лазић*

за предавача крушевачке ниже гимназије, професорски кандидат г. *Младен Спасојевић* за предавача шабачке ниже гимназије, г. *Ладислав Штирски* за учитеља певања и свирања у београдској реалци и г. *Венцеслав Петрик* за учитеља певања и свирања у београдској нижој гимназији.

Претписом министра просвете и црквених послова од 1. ов. мес. *премештен* је предавач књажевачке гимназијске реалке г. *Ђорђе Рокнић* за предавача шабачке гимназије, по потреби службе.

(Основне школе).

Постављени: г. *Филип Видаковић* за управитеља основних школа код Саборне Цркве у Београду, 2. ов. м., г. *Никола Дамњановић* за управитеља основних школа у Милошевцу (окр. смедеревски). 1. ов. м., г. *Риста Василић* за управитеља шабачких основних школа, 5. ов. мес.

Разрешен: г. *Јанко Караматић*, управитељ шабачких основних школа, 5. ов. м., по молби.

Постављени: г. *Арсеније Поповић*, богослов, за учитеља школе у Доњој Сабанти (окр. крагујевачки) 28 јануара ов. год. гђца *Велика Филаповићева*, учитељска приправница, за учитељицу I. и II. разр. школе праховске (окр. крајински), 28. Јануара ов. г., гђца *Персида Митровићева*, учитељска приправница, за привремену учитељицу школе у Трновчи (округ смедеревски), 28. Јануара ов. г., гђа *Караваљка Вучковићка*, пређашња учитељица, за учитељицу IV. и V. разр. женске школе у Параћину, 28. Јануара ов. г., г. *Милан Петровић*, пређашњи пресски надзорник, за учитеља III. разреда мушке школе у Ивањици, 28. Јануара ов. год.

Премештени: г. *Филип Видаковић*, учитељ IV. разр. мушке школе палилулске, у IV. разр. мушке школе код Саборне Цркве у Београду, 1. ов. м., по потреби, г. *Лазар Обрадовић*. учитељ IV. разр. мушке школе код Саборне Цркве, у IV. разр. мушке школе палилулске у Београду, 1. ов. мес., по потреби, г. *Риста Стојаковић*, учитељ школе текерешке (округ подрински) у II. одељење IV. разреда мушке школе на Теразијама у Београду, 8. ов. мес., по молби, гђца *Станка Кондићева*, учитељица школе у Доњој Сабанти, у Вукосавце (округ крагујевачки), 28. Јануара ов. год., по молби, гђца *Драга Јовина*, учитељица V. одељења I. разр. мушке школе у Нишу, у II. одељења IV. разр. женске школе, 4. ов. мес., по потреби, гђа *Лепосава Красићка*, учитељица II. одељења IV. разр. женске школе у Нишу, у V. одељење I. разр. мушке школе, 4. ов. м., по потреби, г. *Гавра Пешић*, учитељ III. разр. мушке школе шабачке, у Текериш (окр. подрински), 8. ов. м., по потреби, г. *Миладин Белошевић*, учитељ III. и IV. разреда мушке школе иваньичке, у IV. разр. исте школе, 28. Јануара ов. год., по потреби, г. *Михаило Станојевић*, учитељ III. и IV. разр. школе арањске, у IV. разр. исте школе, 28. Јануара ов. г., по потреби, г. *Љубомир Јојић*, учитељ I. одељења I. разр. школе арањске, у III. разр. исте школе, 28. Јануара ов. год., по потреби, гђа *Марија Фрушићка*, учитељица V. разр. женске школе у Краљеву, у I. одељења I. р. мушке школе арањске, 1. ов. м., по потреби.

Разрешена: гђца *Милица Јакшићева*, заступница учитеља I. разр. школе у Варварину (округ јагодински), 13. ов. м., по молби.

Просветне Белешке

(Основне школе у Краљевини Србији на крају 1886-87). Школа је било свега **671** и то 613 за мушку, а само **58** за женску децу. По градовима било је 78 школа мушких и 54 женске, а по селима 535 мушких и 4 женске школе[1]).

По броју разреда било је ових школа

	мушких	женских
са шест разреда	2	2
„ пет „	6	2
„ четири разреда	490	54
„ три „	60	—
„ два „	25	—
„ једним разредом	30	—
	613	**58**

[1]) Не треба објављивати ове бројеве ни што се тиче мушких школа, али по објављивати, него сме ли се једна речца изрећи о образовању женскиња у Србији? У свима селима Краљевине Србије четири женске школе!! Ко ће васпитавати српску децу? . . . Ур.

У свима овим школама радило је

	по градовима	по селима	у опште
учитеља	205	484	689
учитељица	283	176	459
наставника	**488**	**660**	**1148**

У почетку године било је у школама

	мушким	женским	у опште
ученика	48737	40	48777
ученица	1520	7473	8993
свега ђака	**50257**	**7513**	**57770**

Остало је до краја године у школама

	мушким	женским	у опште
ученика	43.326	34	43360
ученица	1342	6158	7500
свега ђака	**44668**	**6192**	**50860**

По разредима било је ђака

у разреду	у почетку школске	на крају године	оставили школу
првом	22296	19875	2421
другом	13646	12291	1355
трећем	12168	10632	1536
четвртом	8875	7557	1318
петом	686	458	228
шестом	99	47	52
Свега	**57770**	**50860**	**6910**
проценат	100	88	12
у 1876 години	100	79	21

(Основна настава у Француској). Француски професор *Е. Симоно*, који се у Немачкој бави поради проучавања школских прилика држао је у марту прошле године на учитељском скупу у Брауншвајгу једно предавање, којим је, на позив и на жељу немачких учитеља, хтео упознати немачке школске раднике са станом основне наставе у Француској. Из тога предавања, које је Дотсеов Paedagogium донео у 8. свесци од прошле године, саопштаваћемо овде читатељима „Просветнога Гласника“ сав садржај, изостављајући приступ.

I.

Да би се разумела потреба и важност наших (француских) последњих реформа у основној настави, потребно је знати како су некад биле уређене француске народне школе. Трећа република није одмах дошла на писао данашњега уређења, она је само почела извршивати начела која је пре једнога столећа прва република изнела, али их не извршила.

С тога је право да се сетимо дела француске револуције, јер на том делу даље је радила трећа република. А ово је и с тога потребно разгледати, што се у опште мало зна о овој страни школских реформа. Француска, добивши врло много од револуције у политичном и друштвеном обзиру, добила је од ње и основну наставу. То је у осталом и са свим природно. Јер кад је република хтела вратити народу његова природна права, кад је позвала сав народ да учествује у политичким животу; онда, зар то све не би у брзо пропало, кад би народ остао у тами незнања? Влада која се ослања на народ мора просвећивати народ. С тога видимо да се знатни људи заузимају за основну наставу: у народној скупштини *Тальеран*, владика Отенски (онај исти који по том заступаше Француску 1814-15 на конгресу у Бечу), у законодавној Скупштини *Кондорсе* и на полетку, у конвенту, *Лаканал*.

Наставни план који поднесе Тальеран народној скупштини, 1791, признаје већ начела која видимо у данашњем уређењу. Он тада говораше посланицима: „Пошто сте народу дали власт, морате подићи и његово образовање. Знање држи слободу.“ Он тражаше још да настава буде бесплатна и обавезна за свакога. Најлепше је у његовом извештају оно место где препоручује учење морала независно од вере: „Време је, показати людима,, говораше он да се, и ако на жалост раздељени и несложни у религиозним и друштвеним појмовима, сви они могу сложити у моралу.“ Али народна скупштина и не стиже урадити што у овом правцу, на двадесет дана по прочитању овога извештаја она се распусти оставивши законодавној скупштини стараће о основној настави.

У овој скупштини изнесе Кондорсе програм основне наставе. Он излаже начела Тельеранова и допуњује их у многом. Као његов претеча, тако и он тражи обавезну наставу за слободан народ. По његову мишљењу, држава има права наметнути свима својим грађанима наставу, а нема права наметати им једну или другу веру. У исто време Кондорсе одушевљено тражи наставу и за женскиње које хоће да наједначи с мушкима у овом погледу. Тако мишљење беше у оно доба права буна у Француској, где о образованој женском мисли се, по речима једне Молијерове шаљиве игре, „да жена доста зна кад уме разликовати, мужевље чакшире од капута.“*) Програм Кондорсеов беше исте среће као и програм Тальеранов. Политички догађаји не допустише законодавној скупштини, да ишта уради.

Конвент пође даље: он дође до гласања и чак отпоче извршивати закључке; али и његово дело пропаде с њим заједно. Ни једна се скупштина није о основној настави толико занимала колико конвент, који беше необично одушевљен за то питање. Многобројни наставни планови, које немам времена претресати, потврђују његово велико стараће за школу. Између многих често и непрактичних брбљанда основне наставе највише се истиче Лаканал. Он заступаше и начела која раније беху изнели Тальеран и Кондорсе о обавезној и световној настави. Осим тога он се обрати свима ученим људима с позивом да пишу школске књиге, предложи да се оснује у Паризу средњина учитељска школа, а осим ње и у сваком департману (округу) по једна, за спрему нових учитеља. Његови предлози бише примљени у октобру 1795.; у Паризу се отвори école normale (учитељска школа), која је сад једна од првих француских школа. Али не беше згоде и прилике, да се по овом угледу ради и у департманима. У скоро заплала реакција у конвенту, и сви труди осташе скоро без успеха.

После тога историја основне наставе показује пре данашњега стања три особите епохе: 1) од

1795. до 1833. време кад је школа под првим царством и Реставрацијом запуштена и задављена; 2) од 1833. до 1850., време кад се школа под утицајем Гизоа враћа педагошким начелима револуције, 3) од 1850. до 1878., време кад је школа у шакама језуитским.

Ево краткога обележја ових епоха.

Наполеон I. не стараше се ни најмање за основну школу. Полициски чиновници, кметови и попови бирају и постављају учитеље. Може се мислити колико су подобни за свој посао били овакви учитељи. У исто време духовнички редови отимају скоро све школе. Буџет за основну наставу износи — **4200** динара, и то као приномоћ духовној браћи; За реставрацију види се напредак; буџет износи — 50000 динара! у ствари, нта немарност за школу од стране владе. А духовнички редови грабе све више школе под своју управу. Учитељ је потпуно квалификован, кад од владике добије писмо, да може учитељевати. Отуда ужасно незнање у редовима учитељским. Испитивањем 1833. дознало се: да *многи учитељи не умеју писати* многи *су гостионичари, обућари* итд. За учитеље, због врло мале плате, примају се често богаљи, који друкчије не могу заслужити хлеба.

Али министар Гизо у брзо промени ово стање. Закон о основној настави од 1833., његово главно дело, ослањаше се у многом на начела Револуције. Тај закон наређује да се оснивају више основне школе. Од тог доба сваки департман доби учитељску школу, од учитеља се тражаху озбиљне сведопбе. Свуда се полазаху нове школе и поправљаху се програми. Покрет беше толико силан, да је министар просвете Карно морао после револуције од 1848. донети предлог закона о бесплатној и обавезној основној настави. Али тај предлог, на после све већи број стручно образованих учитеља поплаши свештенство, које је страховало да ће с тога изгубити свој утицај. И ово успе, да задржи и ослаби тај напредни покрет законом од 1850.

Овај закон показује почетак једне периоде у којој се свештенство из свих сила упиње да себи потчини школе и да истисне стручне учитеље. Нови министар, Фалу, беше најзанатнији заступник ултрамонтанске дружине. Он би затворио био све учитељске школе да то могаше учинити. Али по закону од 1850 беше остављено департманима на вољу да своје учитељске школе држе или укидају. На срећу, департмани беху паметнији од законодаваца, и скоро сви задржаше своје учитељске школе. Свештенство се заклони за државну помоћ, да прегради што више школа. Ово је, на прилику, имало све школе у већим градовима, Паризу, Лиону итд. а учитељи у овим школама нису морали имати никаке сведопбе. Њима беху над главом два господара: поп и начелник. Зло по њих, ако се исповедају уредно! Још горе по њих ако што лучну против владе! Начелник их по својој драгој вољи могаше постављати премештати и збацивати, а они се не могоше бранити. Истина, министар Дири огледа, при крају другога царства, да помогне основној настави. Али у том се сруши и царство.

Трећа република, заузета у прво време својим организовањем, мораше чекати још неколико година до предузећа послова за реформу основне наставе. Она је морала ишчупати све привилегије из руку свештенства, морала је обезбедити учитељима више слободе, независности, и достојанства; морала је унапредити просвету новим програмима и отварањем већега броја школа. На тај посао је отишло десетак година, док се није спремило земљиште за три важна од 1882, 1884. и 1886. закона која уређују данашње стање и чије ћу вам главне црте сад саопштити.

II.

У овим су законима три велика начела која су темељ данашњем уређењу основне наставе у Француској.

На првом месту, *настава је обавезна*. Ово је начело у другим образованим земљама победило још раније него у Француској. Било би излишно, кад бих га ја пред вама (*немачким* учитељима пр.) заступао.

Друго начело, — да је *настава бесплатна* — јавља се као последица обавезне наставе. Кад влада приморава све грађане да децу школују онда отуда настаје голем терет за сиротне породице, које без замерке могу на такву уредбу зажалити, и могу према њој бити немарни. За то настава постаје бесплатна, и онда противници немају права приговарати што је обавезна.

С друге стране, је ли истина да је света дужност државе образовати људе за Отаџбину и друштво; је ли истина да је све опште образовање потреба целога народа: онда је одмах и право да сви грађани наред подносе трошкове за основну наставу. Ни противници нису могли побити ове разлоге, него су одговарали: оставите општинама и право и старање да своје школе издржавају. Али лако је увидети, да би се овим начином уништио закон потпуно. У ствари би се овим путем изашло на то, да учитељ буде службеник општине, која би му, у многим крајевима Француске, где су општине противне садашњој влади, чинила свакојаке сметне. Општине су у пређашње време издржавале своје школе уз приномоћ државе; сад. са свим противно, држава издржава школе уз приномоћ општине. Услед тога обавезна настава није терет за сиротне породице, а учитељ добије више независности, поузданости и достојанства, јер је службеник државни.

Данас су све основне школе у Француској бесплатне[1]) Изузимају се само школе за ручни рад које нису ни обавезне, али у којима се даје помоћ потребитим и добрим ђацима. Што се тиче учитељских школа, у њима је такође бесплатно и издржавање ђака и учење. Држава је узела на се велике

[1]) У нас су не само све основне школе бесплатне, и, осим њих, све друге школе бесплатне; него још и у свима школама сиротни ђаци добијају помоћи. Кад видимо како се овим, што ми од почетка имамо, хвале други народи, онда нам јасно излази пред очи дужност, да у напредовању и поправљању онога што није добро брижљиво чувамо давнашње лепе стране у нашим уредбама. Ур.

жртве, али она мисли, да ће те жртве донети добра плода кад се народ образује.

Али највећа реформа коју уводе последњи закони јесте световност наставе, тј. одвајање цркве од школе. И ово је опет последица обавезне наставе. Држава је ранијим законима обезбедила слободу вере свима грађанима. Сад замислите случај, који се у француској често догађа, да у једној општини живе заједно протестанти и јевреји с католицима. Је ли онда могућно одржати у школи једну веру и предавати у смислу њеном? Зар то не би била повреда савести? И кад су деца била завођена у другу веру док још настава није била обавезна, колико би тек закона то могло ниш сада кад се оцени приморавају слати децу у школе!

Други важан разлог за одвајање цркве од школе јесте у том, што су у француској католици у огромној већини (протестаната има тек до два милиона на 38 м. становника), па би се тако скоро свуда предавала вера у том правцу. А по правилима католичке цркве само њени свештеници могу објашњавати догмате те вере, само су се они довољно спремили на тај посао. С тога је у прећашње време учитељ морао деци предавати науку о вери просто „на памет", а ништа није смео објашњавати догмате, јер би са недовољна знања католичке богословије могао ширити погрешна мишљења, па чак и јереси. Одуда је дошло, те је учитељ био само, како су говорили, репетент (понављач) науке о вери, и поп га је могао по вољи гонити над његови ученици не би знали довољно „на изуст".

Тако је и било искад. Нови је закон то из основа променио. Као што је држава у својим грађанским законима признала религиозну трпељивост, тако је она исту трпељивост пренела и на државну школу. На тај начин она није повредила него је још заштитила религиозну слободу; она не угађа по вољи једној цркви, него поштује све цркве. Држава је само нарекла: нека и поп и пастор и рабин у цркви или у синагоги објашњавају догмате својих вера како најбоље знају и милују, али државна школа и државни учитељ немају с тиме никаква посла. Држава плаћа и учитеља и попа, али они не зависе један од другога! нека сваки ради у свом нарочитом кругу.

Ово одвајање цркве од школе, ова светлост наставе (laicisation), доноси као последицу: да школом може управљати само учитељ светован. Чланови духовнога братства, конгреганисти, заклињу се свечано, да ће предавати веру по упутима цркве. них старешина. Њихова је дакле света дужност поучавати децу у католичкој вери. А онда, могу ли они бити учитељи у државним школама? Свакојако, у таком би случају запали између дужности према својим духовним старешинама и дужности према држави, од којих је једна света и порекла божанскога, а друга само законска и порекла људскога: није тешко погодити, која би надјачала.

С друге стране разуме се, да учитељи државних школа морају зависити само од својих претпостављених. А чланови духовнога братства имају завет да своје духовне старешине слепо слушају. Шта ће радити, кад добију од државе и духовних поглавица противне наредбе? То се већ зна, да они никад нису оклевали, кад им је завет налагао да се против просветној управи. С тога је закон наредио, да никакав више духовник не може бити министар просвете, да се две противне силе не би уједно саставиле и отимале о просвету народну.

Овим се не смера на неко нарочито гоњење духовних редова. Њима закон даје право да подижу и издржавају приватне школе. Они могу у тим школама утврђивати наставне програме и предавати науку о вери колико им је драго ако само имају ове погодбе: способне о способности онаке исте као и учитеља државних школа, и још да њихова настава није противна закону и добрим обичајима. С конгреганистима се данас поступа као и с другим грађанима, они више немају нарочитих привилегија које им је давао закон од 1850. У ствари ударило се на конгрегације, а не на конгреганисте као поједине личности и грађане, који могу, ако хоће, оставити своје конгрегације и прећи у службу држави, одакле их нико не тера.

Друга последица одвајања привене од школске наставе јесте у том, што се место науке о вери у школама почео учити нов предмет: познавање морала и грађанских дужности. Творци нових закона мислили су да деца у школи треба да уче ону природну веру, која има у себи сва виша и свима различним верама заједничка начела. Тога ради, нису они ни најмање заслужили називе „безбожници" и „отровници", и ако су их често добијали. О њиховој правој намери и начелима најбоље се може познати из наставних програма које је саставио виши просветни савет. Деца у нашим школама уче о дужностима наспрам родитеља, учитеља, другова, наспрам Отаџбине и човештва, а пре свега о дужностима наспрам бога. То је тај отров, који ми зајемо у њихове жиле, али и с поузданошћу очекујемо његово дејство.

Ова наука о моралу, заједничка за све људе, нема у себи ништа што би вређало савест појединаца различних по вери. Породици остаје да изван школе васпита своју децу у једној или другој вери. Тако школска настава не долази у сукоб с правом, него се обе могу допуњивати, остајући свака на свом правом месту. Кад и учитељ и поп знају остати у међама својих послова, онда нема никаквих незгода.

Разгледавши овако три главна начела данашње уредбе основне наставе, остаје нам да још видимо појединости: положај учитељски, разне врсте основних школа, образовање учитеља и, на послетку, школски надзор.

III.

Ми смо већ видели, што се тиче положаја учитељског, да је прво дејство нових закона било у том, што је учитељ добио више независности према општини. Пређе се морао он, с драгом вољом или на силу, повљати по свакој ћуди кмета и попа. Данас он више не стреми од њих, јер они немају власти над њим, и он своју плату прима од државе, Али његову безбедност утврђује још једна установа. У сваком округу има савет за основну на-

ставу (conseil departementale de l' instruction primaire) у ком се налазе: окружни начелник као председник, академијски надзорник, два надзорника за основну наставу, управитељ учитељске школе четири окружна саветника (conseillers generaux de departement) и, на послетку, два учитеља у две учитељице, изабрани од својих другова. Тако су у овом савету заступљени интереси друкаве, округа надзорника и, што је особито важно, самих учитеља. У пословима који се тичу конгреганиста и приватних учитеља имају и они право одаслати своја два заступника у савет. Овако праведно и слободно састављен савет има великога утицаја.

Њему је на првом месту дужност испитивати све тужбе против учитеља и учитељица или против конгреганиста и приватних учитеља, и изрицати свој суд о тим тужбама. Тако и учитељи не остају без заступника које су у суду сами себи изабрали, њима се мора изрећи права пресуда, а не само одлука начелника или надзорника. Па и још више, кад нису задовољни с пресудом окружнога савета, они се могу обратити вишем наставном савету (conseil superieur de l' instruction public), у ком такође имају својих избраних чланова.

Окружни се савет стара даље о програмима, методама и наредбама за основну наставу. Он може министарству просвете предлагати што налази да је корисно за основну наставу. На послетку он много утиче на постављања и унапређења учитељска. Сваке године саставља окружни савет, на основу надзорничких извештаја списак учитеља за постављање и унапређивање, и само из тога списка могу академијски надзорник и начелник барати учитеље. На овај се начин признају и награђују учитељске способности.

Што се тиче учитељске плате, закон право утврђује једнакост између учитеља и учитељица, напуштајући старе предрасуде о потчињености женскиња, али тражећи једнаке сведоџбе од свих. Плате се деле у пет редова. Пети ред има 1000 четврти 1300, трећи 1600, други 1900 и први 2200 динара. Осим тога свака општина даје учитељу стан. У градовима добијају учитељи додатак сразмерно насељености (види даље стр. . .). Према прави учитељи немају никаких обавеза. Сваких пет година унапређују се учитељи по редовима до другога реда. Учитеље првога реда бирају окружни савет и академијски надзорник. То је почастан ред.

IV.

Основна настава дели се у четири врсте школа: 1) *матерње школе* (écoles maternelles) и *дечији разреди* (classes enfantines), 2) *основне школе* (écoles primaires élementaires), 3. *више основне школе* (écoles primaires supérieurs) и 4. *школе за ручни рад* (ecoles manuelles d' apprentissage).

Прве, матерње школе и дечији разреди, приликују дечијим вртовима у Немачкој. Оне се сматрају као припрема за основне школе, и у њима раде саме учитељице.

За овим школама, које се налазе само у градовима и већим селима, долазе основне школе, обавезне за сваку општину, које село има више од пет стотина становника, мора издржавати једну мушку и једну женску школу. У мушким школама ради увек учитељ, у женским и мешовитим учитељица. По том се види велики утицај учитељица, које раде у већем броју школа. Али сразмера између броја учитеља и учитељица изравнава се с друге стране тиме, што учитељи имају више места у вишим основним школама, а пеки број њих ради и у мешовитим школама.

Не улазећи нарочито у расправу појединости, поменућу да се у основним школама учи: читање, писање, рачунање, француски језик, општа повесница с нарочитим обзиром на француску повесницу земљопис, основе природних наука, наука о моралу и о државним уредбама, музика, цртање и гимнастика. Као што је већ речено, најважнија новина у овим програму јесте наука о моралу, независна од сваке вере, али потпуно религиозна у вишем смислу те речи.

Од шесте до тринаесте године дужна су сва деца походити основне школе. Али допуштено је да три месеца преко година могу изостати од школе, да би за време пољских радова помагала својим породицама. Осим тога ослобођавају се од дужности школовања она деца која у једанаестој години положе нарочити испит и добију certificat d' études primaires, сведоџбу из основне школе (види о овом испиту више у свесци „просветнога гласника" од 31. Јануара ов. год. стр.)

Основне школе дају знања која су потребна сваком грађанину. Али ове још нису довољне за ученике, који ће се одати радиности (индустрији) или трговини. Отуда потреба виших основних школа-које су новим законима заведене и уређене.

Већ су сви већи градови у Француској подигли по једну или неколико ових виших основних школа, које већином издржавају градови и округи. Многобројна благодејања допуштају и сиротиња похођење ових школа, учитељи у њима бирају се између најбољих, а управитељи чак морају имати сведоџбу која се тражи за професоре учитељских школа.

Међу предметима ових виших основних школа особито се нази на учење нових страних језика. Влада је одредила један број благодејања, која се сваке године по свршеним испитима дају ђацима који се најбоље одликују. Ови се ученици шаљу на страну, нарочито у Енглеску и Немачку, и тамо остају обично две године. Скоро је буџетски одбор одредио за ову годину 300000 динара на ова благодејања, што ће бити довољно за 150 питомаца[1].

Друга врста виших основних школа јесу школе

[1]) (Примедба) Предавач овде рачуна 2000 динара на једнога питомца годишње. Из других извештаја које су доносили школски листови имали смо прилике видети, да су благодејања још и мања. Уз то питомци на строгом испиту дају рачуна о свом раду на страни и према успеху се после одређује, хоће ли се питомац слати за још једну годину. Ур.

за ручни рад, којима је циљ образовати поленике (занатлије) и уметнике радинке. У последње време многи су велики градови основали доста оваких школа.

Тако уређена, стоји основна настава са свим самостално. Она ујемчава народу довољно средстава да се образује за обичан живот и за политичке и друштвене послове које има да изврши.

V.

Подижући ове све школе, министарство просвете се у исто време старало да спреми многобројне учитеље и учитељице који су за ове школе потребни. И пре је скоро сваки округ имао своју учитељску школу, али је мало њих имало женску учитељску школу. То беше велика празнина, коју су нови закони већ попунили. Сад мора сваки округ издржавати по две учитељске школе, једну за мушке и једну за женске.

Обоје су школе интернатске; али свакога месеца имају ученици и неколико слободних дана, а допуштено је и екстернима ићи у школу.

Као што је већ речено, у овим је школама бесплатно и учење и издржавање; шта више, богати окрузи још набављају ученицима и књиге и одело. Услед ове помоћи од државе и округа учитељске школе увек добијају врло много ученика, често три и четири пута више него што треба. Питомци учитељских школа морају имати бар шеснаест а највише осамнаест година. Осим тога тражи се од њих сведоџба из више основне школе. На крају сваке школске године држи се у сваком округу пријамни испит, на ком се од ученика више тражи подобност за даље образовање него што се гледа на стечена знања. Сваки у учитељску школу примљени питомац обавезује се да ће државу служити десет година у накнаду за оно што је у школи добио од државе. Учење у учитељској школи траје три године дана. На крају сваке године полажу ђаци учитељске школе испит, и који добро не положе испит, отпуштају се одмах из школе.

Предмети у учитељској школи уређени су према предметима у основној школи. С тога је и овде искључена вера. Ђаци учитељске школе уче науку о моралу, коју ће после предавати у основној школи.

И за образовање професора учитељске школе имају нарочите школе које све више напредују. У Сен-клу, близу Париза, има виша школа за образовање професора учитељске школе за целу Француску. Млади учитељи од двадесет до двадесет и пет година могу ступити у ову школу, ако су већ две године предавали у основној школи и ако имају врло добру сведоџбу. И у Сен-Клу је бесплатно и учење и издржавање. Ту слушаоцима предају професори на Париза све предмете, које ће ови после предавати у учитељским школама. Ови ученици остају у Сен-Клу три године, и на крају морају издржавати нарочити испит, да би могли бити постављени за професоре учитељских школа.

За учитељице има иста така школа у Фонтне Ороз, опет близу Париза, где се спремају женски професори у женским учитељским школама. Као што видите, женскиња се лају иста права, исте користи и иста средства за образовање као и мушкима.

Осим тога могу професори учитељских школа, који желе предавати нове језике, полагати испит који се држи сваке године, и после кога се они шаљу на страну о тропску владе. Тако сад има десет професора у Немачкој, Швајцарској и Аустрији и исто толико у Енглеској (то ми је, узгред речено, и довело част да данас пред вама говорим).

VI.

Да бих допунио овај преглед, остаје ми још рећи неколико речи о школском надзору. У сваком округу има више надзорника, сразмерно насељу. Они су дужни бар један пут годишње походити сваку школу. Осим тога они руководе учитељске скупове, којих има у сваком округу. Надзорник може постати ко има сведоџбу професора учитељске школе и у Паризу положи нарочити испит на ком се тражи основно знање методике, школске практике, школске уредбе и педагогије. Осим тога нико не може бити надзорник док није протекло радио као учитељ у основној школи. Они су се сви образовали у учитељским школама и усавршили практично радом у основној школи. Они постају из учитељских редова, те су им добро познате школске и учитељске прилике. Ови надзорници могу после неколико година бити постављени за управитеље учитељских школа. Тада су они потпуно у стању давати својим ученицима добра педагошка знања и у исто време руководити професоре завода.

Над надзорницима основне школе стоји у сваком округу по један надзорник академије (велике школе) који с окружним начелником поставља учитеље.

Изнад има један број главних надзорника (é inspecteur général) у Паризу, које поставља министар просвете, и којима је дужност сваке године надзирати учитељске и друге школе, извештавати о њима и предлагати потребне поправке. —

Као што видите, господо, француска се влада за последњих десет година озбиљно заузела за основну наставу. Републиканска партија одобрила је законе који су из основа променили старо стање у основној настави. Педагошка начела Револуције на послетку доспеше до остварења после једнога века. Католичкој цркви, која је законом од 1850. приграбила школу у своје руке и начинила државу у држави, сад су одузете неумесне привилегије. Учитељ је добио важнији, слободнији и достојнији положај. Настави се све више помаже новим школама, новим програмима и методама, бољом спремом и учитеља и учитељских професора и надзорника. Будућност ће показати да ли ће успех одговарати заузимању републике. Али свакојако ово њено заузимање заслужује похвалу од свих непристрасних васпитача, и биће записано на светлом листу новијег доба републике.

А.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

РАЗВИТАК И ЗНАЧАЈ

ХИДРОТЕХНИКЕ

(Приступно предавање професора Хидротехнике на Великој Школи, Н. И. Стаменковића, држано 16. Децембра 1887. године)

(Свршетак)

Тако повољни резултати и јесу узрок те је у Лоибардији 500.000 хектара, а у Француској 2 милиона хектара или скоро *тридесети део* целе Француске, удешено за наводњавање.

Велики део Шпаније и Белгије такође се наводњава, а у најновије доба Немачка и Аустрија раде да се и код њих наводњавање уведе и одомаћи.

Капитал утрошен на те радове и ако је знатан, при систематичном раду, брзо се исплаћује. Интерес на уложени капитал доноси је најмање 15%, а врло често и 70%.

Канал *Dumont* који је у најновије доба у Француској пројектован има за циљ, да из Роне на дужини од 300 километара залива 53.500 хектара ливада, а преко зиме да заводњава 74.300 хектара винограда заражених филоксером. Грађење тог канала предрачуњено је на 102 милиона динара.

У нас осим баштована — колико сам дознао, једино у Подгорини заливају ливаде доводећи воду вадама из брда и услед тога често по три-пута једну ливаду косе.

Наши потоци и реке имају готово искључиво брдску природу т. ј. бујни су и доста брзи. Такве воде обично носе доста муља и тај муљ „драгоцен као златан песак“ (као што се још у XVII, веку Торичели изразио) сносе ги потоци у пограничне реке, а из њих Дунавом у Црно море.

Ми смо још упућени на земљоделиу и сточарство као главне наше производе. Положај и природа наше државе дају повољне услове за усавршавање те производње. Па ипак у нас се опажа да обе те производње малаксавају.

Општинских и опште народних утрина и пашњака нестаје, а примитивно рађење земље и гајење стоке не замењује се рационалнијим

Ми смо у финанцијској неприлици. Увећамо ли продуктивност земљишта, увећаћемо и приходе. То је једини начин да се те неприлике ослободимо.

Рачунајући да само *педесети део* Србије сачињавају ливаде које ће се моћи удесно заливати водом, то би та површина изнела 100000 хектара. Ако сваки хектар тих ливада буде доносио у средњу руку 3000 кгр сена више но што сад доноси, то би ми само ту једну производњу увеличали са 15 до 20 милиона динара годишње, што представља капитал од 200 до 250 милиона динара или вредност

једног хектара такве ливаде од 2000 до 2500 динара. —

2.) Друго средство да се производња земљорадњичких производа увећа јесте *одводњење сувишне* и *за вегетацију шкодљиве воде*, са земљишта које као мочар или под баром без икакве користи лежи. Радови за удаљење воде са таквог земљишта, ма колико да су скупи *увек* су показали повољне резултате и често пута једна или две добре жетве исплатиле су све трошкове,

Примера ради да узмем нами најближу мочар-Макиш.

Она површина Макиша која не доноси никаког прихода или бар не увек, износи најмање 1500 хектара. Одвођењем сувишне воде у свеан са заливањем, та би површина — као ливада — доносила од хектара 4000 кгр. сена годишње или најмање 200 динара од хектара, а 300,000 динара од целе површине (1500 хект.). Трошак да се тих 1500 хектара ослободе воде, а по потреби и заливати може, нека изнесе од хектара 400 динара, то чини за целу површину 600.000 динара. Дакле две жетве биле би у стању да сав трошак исплате.

Фридрих II. краљ Пруски, посетив пређе мочаран и пуст предео крај реке Одре (Oderbruch), који је његовим заузимањем а са знатном сумом новаца ослобођен воде рекао је: „Овде сам освојио читаву провинцију,“ Те негдашње баруштине рачунају се данас у најплодније земљиште Пруске.

И ми би могли нашу државу увећати са више таквих „провинција“.

У Енглеској од 40 година на овамо, парламенат је из године у годину са милионима фуната штерлинга, потпомагао дренирање мочарног земљишта,

А године 1881. Пруски Landtag одобрио је на исту циљ а за горњу Шлезију 11 милиона марака нешто као помоћ, а нешто као зајам.

Холандези држећи се скоро 500 година, само у дефанзиви према мору, пређоше од половине овог века и у офанзиву и део по део мочарног земљишта отимљу од мора, трошећи на ту циљ стотине милиона. — У најновије доба живо раде на пројектима да исуше Zuidersee (Зајдерсе), површину од 550.000 хектара. —

3.) Остаје ми још да помеснем трећу врсту користи коју земљорадња може имати од воде. То је *моторна снага воде*.

Она иста вода која се каналима доводи за заливање или као сувишна одводи, може се врло корисно употребити и као мотор и тиме у многим тежачким радовима заменути снагу домаћих животиња.

Доста разграната употреба електрицитета без сумње ће допринети, да се парни плугови замене електричним и у опште, да се за све махине које се у пољској привреди употребљују, примени снага електрицитета. А као јевтин произвођач те снаге служила би вода.

У другој групи производње — *индустрији*, употреба воде такође је разграната.

„Што могуће бољи, а што јевтинији фабриката“, то је главно начело индустријске производње. А како јевтиноћа фабриката у првом реду зависи од снаге која као мотор фабрикације служи, то ће без сумње рад овог мотора бити најкорисији, којим се — под иначе једнаким условима — на индустрији на најсигурнији и на најјевтинији начин добавити може.

Од природних добара која се корисно као мотор употребити могу, вода са својом снагом важи као најобилатија и најјевтинија моторна снага. С тога је снага воде једна од важних чињеница сваке индустрије, а нарочито она се корисно примењује у домаћој — кућној — индустрији, где се сви радови врше тако званим *милим моторима*, којима професор Reuleaux велику будућност предсказује.

Знати надови наших потока и река, представљају снагу, која кад би се употребила на подизање домаће индустрије, представљала би капитал од више стотина милиона. Овако, та снага не само да нам не доноси никакве користи, но услед бујица и поплава чини штету која на милионе износи. Рационално газдинство са водом задржало би, нарочитим јажама, сву ону масу воде, која за време јаких — киша и наглог топљења снега у долине јури. Тиме би се штета одклонила: а задржата вода по вољи одводила и корисно употребила.

Докле, великом индустријом чувене државе, Енглеска, Француска, Белгија и Швајцарска, све више и више потпомажу развиће те кућње индустрије, дотле се у нас и оно мало упо-

требе водене снаге за *самокове воденице* и *ваљаонице*, с дана на дан губи.

Гвожђе израђивано у врањским самоковима, тражено је до скора, као и босанско, једно због своје добре израде, а друго и због јевтиноће и тиме конкурисаше са фабрикатима најбогатијих страних фабрика за производњу гвожђа.

Крај других користи, потпомагање те производње у нас изазвало би и отварање гвожђаних рудника, којих готово на све стране можемо имати.

У нас има доста повољних услова за развијање те мале — кућне — индустије. На нама је, да се тим повољним условима користимо и да увођењем те индустрије избегавамо тако звану „велику индустрију", а тиме избегнемо и све оно зло које у непосредној вези стоји са том индустријом, зло које сва западна Европа трпи и које је најбоље илустровано у најновијим догађајима у Белгији.—

У Швајцарској вода ліферује преко 500.000 ефективних коњских снага.

Канал *вердонски* у Француској, доводи за околину вароши Aix-а сваке секунде по 6 кубних метара воде, са даљине од 82 км. Та вода служи за заливање 18000 хектара земље и за произвођење 1900 коњских снага, употребљених у тамошњим фабрикама сапуна, свилених и вунених штофова.

У Немачкој где је употребљен само десети део целе водене снаге која на расположењу стоји, употребљена је снага воде:

У рударству са . . .	27.176	коњске снаге,
у прерађевини метала	10.661	„ „
У лончарској и каменорезачкој индустрији са	8.351	„ „
У изради машина и алата	3.680	„ „
У текстилној индустрији са	49.000	„ „
У фабрикацији артије и коже са	31.000	„ „
и за друге индустријске цељи са	39.055	„ „
Свега	168.921	коњска снага

Годишња накнада за употребу воде из саграђених водовода, у разним местима разна је. Али и онамо где је најскупља издржава конкуренцију са осталим моторима. — Тако, у Француској плаћа се годишње за снагу једног коња 200 — 300 динара. У Шафхаузену 125 — 150 динара. А у Шпанији, услед државне концесије плаћа се 60 а местимице само 4 динара годишње.

Ови бројеви јасно показују како снага воде може бити врло јефтина и да се уложени капитал за довођење исте добро рентира.

У трећој грани производње, у *Трговини*, вода налази највећу примену као најугодније и најјевтиније средство за препос робе и у опште за трговински саобраћај.

Водени путови су врло важна чињеница за развитак индустрије и трговине.

Значај тих потова је поглавито у томе, што се водом могу довести на place и они производи који би иначе као мртав капитал лежали.

Све сировине, камен, угаљ, дрво, слама, жито, сено, руде, лончарски и др. производи, могу се једино водом корисно транспортирати, јер је тај транспорт често и са 50% јевтинији од транспорта железницом. —

После мале почивке која је настала у саобраћају водом, услед увођења жељезнице као саобраћајног средства, данас поново добијају путови водом ону исту важност коју су и пре железница имали. Увидело се да путови сувим и путови водом могу потпуно и корисно један крај другог опстати и узајамно се подпомагати.

Доказа за то налазимо у Француској, а у најновије доба и у Немачкој, где се велика пожња поклања воденим путовима и на проширење постојећих и грађење нових милијарде троше, при свем том што су обе те државе снабдевене честом мрежом железница.

Дужина канала и пловних река у Француској износи 17000 километара, па при свем том, у интересу јевтинијег саобраћаја и користи за земљорадњу, индустрију и трговину, крај већ постојеће тако знатне мреже тих путова, последњих година одобрене су на проширење постојећих канала и регулацију река, следеће суме:

За главне линије 712 милиона динара;

За споредне линије 216 милиона динара;

За регулацију Роне од Лиона до мора 45 милиона динара.

За регулацију горње Роне 7 мил. и 300 хиљада динара;

А ново пројектовани канал — *Бордо-Нарбона*, за везу Атланског оксана и Средиземног мора, који ће имати 525 км. дужине, кошта ће по једном пројекту 650 милиона, а по другом $1\frac{1}{2}$ милијарду динара. Тим каналом скратиће се пут морем за 10 дана, и у случају рата са Енглеском остала би енглеска тврђава на Гибралтару без значаја. Осим тога, тај канал служиће за наводњење и онако неплодног земљишта Гасконе и ливеровање за индустријске циљи преко 100.000 коњских снага.

Пре пет месеци отпочето је у Немачкој грађење *Hord-Ostsee* канала, који је предрачунен са 200 милиона марака. А осим тога постоји одобрење пруског Landtag-а, да влада може за поправку старих канала и регулацију река утрошити 90 милиона марака.

Кантон бернски у Швајцарској потрошио је сам за регулацију *једног дела* реке *Ар-а* 14 милиона динара.

Не спомињући суме утрошене за грађење суецког и сада панамског канала, наведене-енормне — суме, што се троше на ову грану хидротехнике, очит су доказ о корисној примени те науке, о важности њеној за производњу и богатство народа. —

По Господину проф. Карићу, укупна дужина знатнијих река у Србији износи 2340 км., а дужина пограничних река: Саве, Дунава, Тимока, Ибра, Увца, Рашке и Дрине износи скупа 719 км. — Корист коју ми од тих вода имамо ничезава на спрам штете која, мал' те не сваке године, на стотине хиљада износи.

Изложив корист која се данас употребом воде добија, на реду је да изложим и *штету* коју вода у врло великим размерама чини и услед које често читави срезови и окрузи за десетину година у производњи застају.

Радови око спречавања штетног утицаја воде јесу најтежи радови у Хидротехници. Тешки с тога, што се при том раду често има посла са неизмерном масом воде која за кратко време, а са великом брзином јури тако, да су у многим приликама сва напрезања људска сасим малена према снази воде. —

Та ништавост човечије снаге и рада беше узрок те је све до најновијег доба врло мало рађено на спречавању поплава. Шта више, сатирањем шума, стваваху се све повољнији услови да поплаве учестају, буду јаче и штетније.

Године 1846 у Француској, само у области Лоаре, изнела је штета 40 милиона динара. А године 1856 у истој области 200 милиона динара.

Услед трајних и јаких киша године 1879 пропаде Сегедин, варош са 75000 становника и штета је изнела преко 16 милиона динара. Цриљење воде са територије варошке и затварање насипа, коштало је 2 милиона, а грађење новог насипа око вароши 4 милиона динара.

Поплава у Тиролу 1882 г., крај људских живота, стала је 42 милиона динара.

Сличне ако не и веће жртве подиеле су Италија, Шпанија и неки делови Немачке.

Кад се узме у обзир да ће се те жртве понављати, то је прва дужност сваке државе да то понављање спречи.

Од штете тако знатне посташе, отпоче се најпре у Француској, а затим и у другим државама истраживати узроци постанка и средства за спречавање тог опустошења.

У почетку се мислило да ће се циљ постићи, ако се великој води да што бржи оток. Али резултати не беху повољни. — С тога у Француској пођоше противним правцем, истакоше принцип, да треба воду што дуже задржати у планинама и тиме јој брзину отицања смањити, а задржану воду употребити било за увећање мале воде, било за другу коју корисну циљ.

На основу овог принципа постигнути повољни резултати у јужној Француској, дејствовали су и на аустријску владу, те се сада слични радови врше и у Тиролу.

Милиони које је Француска за последњих двадесет година на те радове утрошила, не само да ничезавају на спрам штете коју поплаве проузроковаше, но тај утрошени новац почиње и добар интерес да доноси од засађене шуме и од поплава сачуваног земљишта.

Пре но што пређем на излагање *средстава* којима се Хидротехника служи како за кори-

сну употребу воде, тако и за спречавање поплава, — да поменем још два важна дела Хидротехнике: *снабдевање вароши водом* и *канализација вароши.*

Вода је човеку, као и сваком органском бићу, неопходни услов за живот. А чистоћа је први услов здрављу, том највећем благу свакога човека. С тога, где год човек живи мора имати довољно а добре воде, а за тим мора се старати, да како употребљену воду тако и сво ђубре, одведе што даље од свог обиталишта, како би земљиште на коме станује и зграда у којој станује, били вазда чисти од материје која би могла служити као клица разних болести.

Водоводом и канализацијом дато је Хигијени средство да свој важан задатак извршити може, а Хидротехника је позвана, да усавршавањем тих средстава, олакша Хигијени вршење њеног задатка.

До сада постигнути резултати у оба ова дела Хидротехнике повољни су и они се могу сматрати као најсавршенији делови Хидротехнике.

На реду је да познамо средства којима се у Хидротехници служимо, да би све напред побројане циљи постигли. — Та средства су двојака;

1.) *Техничка* и 2.) *административна* или *законодавна.*

1.) Техничка средства распростиру се или на област речну или на правно земљиште реке или само на корито речно.

Према томе можемо та средства поделити на *општа* и *особена* (специјална).

Општа техничка средства служе за што дуже задржавање воде у изворној области реке; као и на потпомагање да земљиште што више воде упије и испод површине земље одводи, јер, услед шупљика, које у сувој земљи 20 до 50% износе, свако земљиште, сем пловаче и стене, може да прими знатну количину воде и тиме нагло отицање спречи.

Да се све то постигне треба у првом реду обратити нарочиту пажњу на *чување и засађивање шума.* Јер, шума не само што може утицати на поделу и количину атмосферског талога, но она поглавито утиче на испаравање, на задржавање и постепено отицање воде; а услед тога спречава спирање и ронење земљишта, а потпомаже упијање и одвођење воде под земљом.

У шуми се земља доцније и постепено топи, а земљиште ређе мразу изложено, више воду упија. Лишће, гране и стабло појединог дрвећа као и маовина и шушањ на земљишту, све то служи за регулисање отицања воде и у сушно доба и за време наглих и дуготрајних киша.

Свака шума служи као велики резервоар за воду и као регулатор за отицање воде.

Не појимајући важност шуме, још од половине прошлог века отпочето је безразложно сатирање шуме у Европи.

Тако, док године 1750 у Француској скоро 28% целе државе беше под шумом, године 1788 већ је шума сведена на 15%, а године 1804 износила је једва још 9% и као што напред поменух, последице тог сатирања нису изостале.

Да би то зло спречили, а нарочито после катастрофе од 1856 године, донет је године 1860 у Француској закон, којим се наређује засађивање шумом свих голих висова, урвина и у опште оголелих планина. Где приватни нису хтели вољно вршити то засејавање, држава их је приморала или земљиште експроприсала, засадила и после 5 или 10 година уз наплату трошкова и интереса враћала засађено земљиште. При том засађивању, на многим местима где је вода спрала и последњу грудву земље и оставила голо стење, усецане су бразде по оголелим стенама, а земља котарицама наношена и засађивана. Од 1861 до 1878 године, по званичним извештајима, засађено је 51350 хектара. А рад око тога коштао је 5,628.408 динара.

Године 1882 ревидиран је исти закон и на исту циљ одређена је буџетом сума од 2,667.840 динара годишње.

По предрачуну од 1879 године има још да се засади 758000 хектара, са трошком од 220 милиона динара, а за време од шесет до седамдесет година.

Друго, тако исто важно средство за регулисање отицања воде, јесу *вештачка језера, загати* и *резервоари.*

Дејство овог средства најбоље се види код ових река које пролазе кроз какво природно језеро.

Тако, Рајна изнад Боденског језера код Ау, при малој води има 83 кбм. за секунду, а при великој води 902 кбм. за секунду, дакле однос тих двеју количина је као 1: 10. Прошав Боденско језеро, Рајна код Шафхаузена има при малој води 127 кбм. а при великој води 628 кбм. за секунду или количина мале воде према количини велике воде као 1: 4,9.

Опазив тај регулишући утицај природних језера на утицање воде, данас се у планинама, нарочито за бујне потоке и реке, подижу вештачка језера са 20, 30 и више милиона куб. метар. воде. Или се гради једно испод другог, у извесним растојањима, читав низ мањих гатова из којих се, као и из вештачких језера, задржата вода вадама одводи и за земљорадничке или индустријске циљи употребљује.

Као даља средства овамо долазе још: обични шанчеви и ровови, било у циљи спречавања отицања воде, било у циљи одвођења исте.

Особена средства су: разни поплети, палисади, шпорови, насипи, зидови, цеви, просецање окука, бране зидане и покретне, уставе и зидани пролази за лађе.

Детаљан опис свију ових средстава, као и у опште начин извршења свију грађевина над водом, под водом и крај воде, биће предмет даљих предавања.

Међу тим, сва побројана средства биће само онда од користи ако се иста *систематично примене* у целој области какве реке.

Делимично извршење, без претходног распореда, пре ће штете но користи донети. —

Да би се систематичан рад осигурао, нужна су *административна и законодавна средства*, као што су: уговори са страним државама за пограничне реке и оне које имају уток у страној држави или чиј се извор у таквој држави налази. За тим, доношењем закона о шумама и водама створити закони ослонац за све радове и дати са финанцијске стране могућности, да се ти радови остваре. Потпомагати, морално и материјално, удружење за те циљи и водити надзор над њиховим радом. Подићи институције потребне за све техничке радове, као што су: метеоролошке и хидролошке станице са водомерима на свима рекама. Једном речи утврдити административне и финанцијске основе тако, да се хидротехнички радови могу вршити без икакве сметње са те стране.

Услови који су нужни за систематичан рад, по *закључку савеза немачких архитекта и инжењера* од 1882 године следећи су:

1.) Што већи број у раду саобраћајних *метеоролошких станица* за посматрање количине кише, испарења и упијања исте у земљу, као и мерење топлоте ваздуха и праћења пепогода. Радове те и извештаје учинити приступачним;

2.) Где год постоји какво техничко надлежателство установити *хидрометричне станице*, за посматрање стања воде како у рекама, тако и у бунарима; посматрање тока подземне воде; мерење количине воде; снимање и грађење хидролошких карата појединe речне области;

3.) Постојеће законе о шумама и водама подврћи ревизији и довести их у сугласност са другим постојећим законима и уредбама;

4.) На државном и опште народном земљишту висове чувати под шумом, а оголеле висове и брда засејати шумом; предузети регулацију брдских потока и река; регулисати реке у долинама и у опште било природне, било вештачке водене путове осигурати;

5.) У колико је год могуће радити, да поједине општине и удружења предузму, свако у своме делокругу, сличне радове и у томе их потпомагати.

У нас је на свима побројаним радовима врло мало рађено. Ми смо лишени већег дела оне користи коју би од наших вода имати могли, а трпимо сву штету коју сувишна и бујна вода наноси нашим, иначе плодним, долинама.

Пустити и даље да тако остане значи, једино из нехата и лењости створити услове за економну пропаст. А та пропаст вуче за собом као неизбежну последицу и политичку пропаст.

Економно јак народ, биће и политички јак, па ма колико он бројем мален био.

Белгија и Швајцарска дају нам за то најбољи пример.

Сматрајући Хидротехнику као науку која може много допринети економном бољитку наше отаџбине, мој ће задатак бити не само да вас упознам са том науком, но и да вас *придобијем* за исту. Јер за сваки рад, а нарочито за хидротехничке радове, треба у почетку, осим стручног знања још и личног пожртвовања.

Ја себе нећу штедити.

ВЕЖБАЊЕ У ГОВОРЕЊУ

(По захтевима очигледне наставе)

(Наставак)

д. Облик очигледне наставе.

У почетку облик очигледне наставе састоји се поглавито у питањима од стране учитеља и одговорима од стране ученика. Доцније се иде даље и долази се на то, да деца што год самостално причају. Ми ћемо овде само у кратко изложити каква треба да буду питања, која ће учитељ давати при очигледној настави:

1. *И граматички и логички питања морају бити тачна.* Облик и ред речи мора у питањима учитељевим бити тако удешен, да одговара свима правилима граматике. Логика речи мора такође бити на своме месту. На пример не сме се питати: Сто је направљен од чега? Тебе је име како? Ова кућа у којој смо ми сада зове се како? И т. д.

2. *Питања морају бити одмерена према степену дечијег развитка.* Нарочито почетници учитељи не могу да одмере степен развитка у својих ученика. Због тога у своме разговору с децом употребљавају таке изразе, које деца или никако или само од чести разумеју. Од тога се треба чувати што је могућно више. — Учитељева питања морају бити што је могућно краћа и тако проста, да дете може лако и кратко одговорити на њих. На пример не смеју се деци стављати оваква питања: Какав утицај има сунце на земљу? Какву науку прнемо ми отуда? У каквом положају стоји ова страна школе према оној? Какав положај заузима школа према сунцу?

3. *Свако питање мора бити тако одређено, да на ѣ' дође само један одговор.* Јако се треба чувати свих таквих питања, на која може доћи врло много одговора. На пример, никако не треба питати: Каква је табла? Каква је вода? Шта радиш у соби? Како изгледа поље? Какав треба да је ђак? И т. д.

4. *Свако се питање мора удесити тако да децу побуди на размишљање, а не да она одговарају са* **јесте** *и* **није**. Овака су питања у настави веома незгодна и дају повода деци да ништа не мислећи одговарају на питања. Кад се питање не може да удеси како ваља, онда је боље рећи детету да исприча оно што је видело или чуло, него му стављати каква му драго питања. Никако се не сме питати: Је ли овца корисна животиња? Је ли киша потребна? Ору ли се ниве у јесен? И т. д.

Младим и неопробаним учитељима стаља се у задатак још ово:

1. Да своја питања управљају тако, да им се са стране логике нема шта замерити.

2. Да најпре смисле какав одговор треба да добију на питање, па онда да дају питање.

3. Да ставе себи у дужност да на свима часовима назе на своја питања и да никад не пропусте а да себе не прокритикују.

4. Да назе на то, да им питања увек буду таква, да у ученика побуђују на размишљање!

5. Да никад од ученика не примају одговоре, који су противни датом питању, већ увек да траже други одговор!

На послетку још је за препоруку и ово што следује.

1. За сваку лекцију из очигледне наставе треба се озбиљно *унапред спремити.* Спрема се састоји у избору материјала, у склапању материјала у један логички *распоред,* у *обрађивању* истога у питања и одговоре, и у утврђивању правила, која се из разговора изводе. По свршеном часу сваку лекцију треба прокритиковати.

2. Код деце се мора објаснити реч, за коју одрасли држе, да се већ по себи разуме. За почетнике и јесте највећа тегоба у томе, да у сваком случају тачно разликују то што деци треба дати од онога, што од њих треба тражити. При томе треба пазити: да нов материјал треба деци казивати само тада, кад је учитељ убеђен, да је већина деце способна да о њему мисли, суди и да изводи закључке.

3. Свакој лекцији очигледне наставе главни је посао, да у деце пробуди што већи интерес и да дух непрестано одржава у пажњи,

Нема сумње да је ово тежак задатак, но што деца нису навикнута да дуже пазе већ се тек морају навикавати да пазе и да сама собом владају. Чешће треба питати да сви ученици кажу неку реченицу заједно; за тим прекинути питања па приповедати или описивати, а по том извршити по клупама који телесни покрет, јер то врло често много сигурније отклања расејаност код ученика него сви насилни захтеви на пажљивост, који много више изазивљу страх него пажљивост.

4. Учитељ треба да излази пред децу благ и весео, бистар и ведар, са пуно стрпљења, тако да се у свакој његовој речи и у сваком његовом мигу показује, да он воли и предмет о коме говори и децу, којој говори. Ако учитељ буде овакав, онда ће му и питања бити као што ваља, а то је најсигурнији услов за одржавање пажљивости. Деца тада не употребљавају ни тренутак времена да мисле на нешто друго. Питања се управљају на сву децу и никад се без потребе не понављају. После постављеног питања увек треба прозвати по једно дете које ће одговарати на питање. Слабију децу треба много чешћа прозивати него даровитију итд.

*

Ово је у кратко теоријски део о очигледној настави. Овде је изложено врло у кратко све оно, што сиада у главна правила очигледне наставе. Нема сумње, да би се баш о теоријском делу очигледне наставе могло ваздан разглачити и на дуж и на шир, али смо налазили, да је и за наше школске прилике и за наш смер довољно, да само у кратко изложимо главне основе очигледне наставе, па да пређемо на практични део. По нашем схваћању у књижевности је теорија оно исто што је у животу рад. Да ово докажемо, не би нам требало много труда. Ваљало би нам навести само неколико примера. Али ми нећемо око тога трошити више времена. [1])

II. Примена очигледне наставе.

1. Име и презиме

Нови ученици су у школи. Свако дете добило је место где ће седити. Учитељ улази пред њих и отпочиње свој говор.

Драга децо! Данас видите доста нас, новајлија, који сте први пут у школу дошли. Многи од вас има код куће браћу и сестре, које воли. Овде у школи, сваки је добио своје другове. (другарице,) које треба да воли као браћу и сестре.

Сви сте ви данас први пут у школи. Ја вас до сада нисам никад све познавао, али ми ћемо се упознати брзо. Ви још не знате шта треба у школи да радите, но ја ћу вам то показати..

Прво ћемо да се упознамо. Седите сви право. *Тако ћете увек седати.* Метните руке на клупу. Сад пазите.)

Како је теби име (на крају или где буде). Милан. А како је теби име? (Свакад показати прстом ђака) Никола. А теби Јанко Ви децо нисте добро одговорили. Треба да кажете све, овако: Мени је име Милан, Никола, Јанко. Кажи ти: Како ти је име? Мени је име Петар. А теби? Име ми је Милош, итд.

Сад сам чуо сва ваша имена. Сад ћу сваког по имену звати. Ко чује своје име нека дигне руку горе. (Учитељ сада говори имена ђака: Никола, Јован, Петар, Павле и т д.).

На послетку учитељ прозове једно име. које имају два, три или више ученика.

Сад учитељ наставља и пита: Како је теби имо? Мени је име Светозар. А како је теби име? И мени је име Светозар. Реците двојица у један мах, како вам је име? Да ли ви немате још какво друго име, по коме ћу вас разликовати. кад вас прозовем? Како те зову твоји другови, кад се с њима играш? Како људи зову твога оца? Ти се дакле не зовеш само Светозар, већ Светозар Петровић. А ти? Ја се зовем Светозар Јовановић. То су дакле два имена. Кажите: ми имамо два имена. Које име најпре изговараш, кад те ја питам? То је твоје **крштено име?** Кажи: Ја имам крштено име. Моје крштено име је Светозар. Какво је твоје крштено име? А твоје? Кажи ти твоје? итд.

Друго име, то је ваше **презиме.** Кажи ти твоје презиме! Кажи ти! Како је твоје презиме? А твоје? итд. Ваш отац и ваша мати зову вас вашим крштеним именом! Тако ћу вас звати и ја. Само кад двојица од вас имате једнако име, онда ћу вас звати по презимену. Како ћу тебе звати? А тебе? А како ћеш од сада казивати, кад те неко запита, како ти је име?

Сад ћу ја да слушам, а сваки од вас нека ми казује име и презиме- Почни ти! Казујте редом!

Данас је доста. Сутра ће те ми опет казати ваша имена и презимена, па ћу вас питати друго нешто.

[1]) V. Först ст. 123.

2. Имена родитеља. Имена укућана

Пре сте ми казивали сваки своје име и презиме. Данас ће те ми казивати имена ваших родитеља, оца и матере. Кажи ми ти имаш ли оца? Ја имам оца. Како је име твоме оцу? Моме је оцу име Војислав. А како је презиме твоме оцу? Је ли презиме твоје и твојега оца једнако? А како је име твојој матери? Мојој матери име је Јованка. Имали ли она презиме? Њено је презиме као и презиме твога оца. Кажи ти име твога оца? А презиме? А како ти је име матери? Кажи ти име оца? А презиме? Како ти је име матери? Кажи ти! Ти! и т д.

Осем оца и матере, ви имате још укућана. Имају ли твој отац и мајка још деце осим тебе? Мој отац и мајка имају још деце осем мене. Шта су теби та деца? Она су мени браћа и сестре. Колико имаш браће? А колико сестара? Како је име твоме најстаријем брату? А како је име ономе другом? А оном трећем? Иду ли они у школу? Како је презиме твојој браћи? А како је име твојим сестрама? Како је њима презиме? Иде ли која од њих у школу?

Имаш ли ти браће и сестара? Ја имам само једног брата и једну сестру? Како је име твоме брату? А твојој сестри? Иду ли они у школу? За што не иду? и т д. (Ови разговори не могу се никад у појединостима исписати, јер при оваким случајима наступају врло различни одговори. Неки ће њак рећи да има само сестру, неки само брата, неки опет да има два брата, а ни једну сестру и т д. Наравно, да при таквим одговорима није се тешко учитељу управљати.)

Осем оца и мајке, браће и сестара, кога још имаш у кући? Кажи ти Милане. Ја имам стрица. Како је име и презиме твоме стрицу? Има ли он деце? Колико има деце? Како им је име? Шта су теби деца твога стрица? Деца мога стрица мени су *браћа* и *сестре* од стрица. Како се то друкчије каже? Деца мога стрица мени су *братучеди* и *братучеде*. А шта су твоме оцу и твојој мајци деца твога стрица? Деца мога стрица су *синовци* и *синовице* моме оцу и мојој мајци.

[Исто тако и овде ће код деце пасти разни одговори. Неко ће дете рећи да има два стрица, неко једнога, неко опет ни једнога. Ово ће нарочито бити по селима. Учитељ ће се у свима случајима умети управљати. Десиће се да дете има *деду* и *бабу*. И овде ће учитељ питати: за име и презиме: шта су оцу и матери детињој: шта су детету: шта су детињем стрицу и стрини: шта су њиховој деци.]

3. Школска соба и ствари у њој

Данас ћемо говорити о овој соби, у којој се сад налазимо:

Како се зове ова соба у којој се сада налазимо? Мирко? Ова се соба зове школска соба. Кажите сви? Како се још друкчије зове ова соба? Кажи ти Петре? Ова соба зове се друкчије *учионица*. Кажите то сви! Погледајте горе! Шта видите изнад вас?

Изнад нас је *таван*.

Сад гледајте доле! Шта видите испод вас? Кажи ти Никола!

Испод нас је *под* (патос)

Кажите то сви!

А шта је оно, што видите пред вама?

Пред нама је један *дувар*.

А шта је иза вас? — Иза нас опет један *дувар*.

А шта је тамо? А овамо? (Показујући леви и десни *дувар* школске собе)

Пребројте све дуварове!

Колико их свега има, кажи ти Танасије!

Наша учионица има *четири дувара*.

Погледајте таван и дуварове још једном!

Кажите ми, каква је њихова боја? — Боја дуварова и тавана јесте *бела*.

Шта видите у томе тамо дувару? — Кажи ти Димитрије! — У ономе дувару видимо прозоре. Колико свега има прозора у ономе дувару? А колико прозора има у ономе другоме дувару? — Колико свега?

А шта видите у ономе дувару (показујући тамо где су врата)? У ономе дувару видимо врата. Колико врата има наша учионица? Наша учионица има само једна врата. На што нам служе врата? Понови и то овако: Кажи, све оно што смо до сад говорила, шта има у овој соби. Ти Марко? У овој соби имају четири дувара, један таван, једна врата и пет прозора. Кажи и ти то исто!

Сад да покажете, шта још има у школи? Кажи ти Добривоје! — У школи још има: сто, столица, табла, пећ, клупе, орман, таблице, књиге и т д. — Пребројте и ти све што има у школи? Миливоје! Митре и т д.

Како зовемо једним именом све ово што смо пребројали? Све ово што смо пребројили зовемо једним општим именом **ствари**. Шта је дакле сто? Кажи ти Јанко! — Сто је ствар. А столица? А шта је пећ? и т д. А како се све заједно зове?

Где је твоја таблица Мирко? — Моја је таблица у клупи. — Узми је из клупе и метни је на

клупу: Шта си сад урадио? Ја сам је преместио. Кажи то друкчије: ја сам је *покренуо*. Остави је сад где је и била. Шта си опет сад урадио? Ја сам опет таблицу *покренуо*. Шта може сваки од нас урадити са својом таблицом? — Сваки може своју таблицу покренути. Именуј друге ствари, у школи које се могу покренути с једног места на друго? — Ти Миловане! Тк Петроније! Сви! Лагано! Књига, писаљка, таблице, стб столица итд.

Именуј ствари у школи, које се не могу покретати с једног места на друго? Ти Мињко! — Патос, дувари, таван. Кажите сви: Дувари се не могу покретати! Кажите то исто за патос, за кров. Упамтите дакле, *неке ствари у школској соби могу се покретати, а неки не могу.*

Како ћете казати за оне ствари, које се могу покретати? — За оне ствари, које се могу покретати, казаћемо да су **покретне**. А како ћете казати за оне ствари, које се не могу покретати? — За оне ствари, које се не могу покретати, казаћемо да су **непокретне**. Упамтите дакле: Неке су ствари у школској соби *покретне*, а неке *непокретне*.

Кад неки ђак задоцни у школу он стоји код врата, док му не кажем; или на своје место. Шта има сваки ђак у школи? — Сваки ђак у школи има своје *место* на коме обично седи. — Где стоје сада таблице? — Наше таблице стоје сад у *клупи*. Шта оне имају? — Оне имају *своја места*. Шта има свака ствар у школи? — **Свака ствар у школи има своје место.**

Упамтите: **Све треба да стоји на своме месту! То је прва заповест у школи**

Где су врата, прозори, стб, столица, рачуналка, табла, кров, патос итд. (За сваку ствар питати посебице). Иза које је клупе друга клупа? — Иза прве. А иза треће? Пред киме седи Никола? С које стране Јанку седи Петар? А Живко?

4. Посматрање појединих ствари

а. *Прозор*

Шта је ово? То је **прозор**. Колико свега прозора има у нашој учионици? — У нашој учионици има *шест прозора*. Где су намештени прозори учионице? — Прозори учионице намештени су у лидовима. Кад би се навадно један цео прозор, шта би се видело у — Кад би се извадио један цео прозор, онда би се у дувару видела велика, четвртаста рупа, или отвор. Зиду? Шта је најпре уметнуто у прозорски отвор? — У прозорски отвор уметнут је један прозорски оквир Како се зове овај део прозора? — Тај део прозора зове се прозорско крило. — Колико има крила на сваком прозору? — На сваком прозору има четири крила. Од чега је направљено цело крило? — Цело крило направљено је од дрвета и од **стакла**. Како стоји стакло, а како дрво? — Дрво је около, а стакло је уметнуто у дрво. Како се зове ово дрво около, а како стакло? — То дрво около зове се *прозорски оквир*, а стакло се зове *прозорско окно*. Шта се налази међу прозорским крилима? — Међу прозорским крилима налази се **танка летва**, која се зове **прозорска пречага.**

Поновите све, што смо нашли на прозору? — Прозорски отвор, *оквир*, крила, окна, пречага. Кажите то сви!

Каже ли се за крило, да је цео прозор? — За крило се не каже да је цео прозор, него је један део прозора. Именуј све делове прозора! Од чега су направљени делови прозора? Неки делови прозора направљени су од дрвета, а неки од стакла? Који су од дрвета? А који су од стакла? — Стакло нема никакве боје. Како кажемо за стакло кад гледамо кроз њега. Ми кажемо, да је стакло **провидно**. Ко зна какву течност, која је безбојна и провидна као стакло? — Као стакло безбојна је и провидна **вода**. Ако се стакло не чува шта може лако да буде. — Стакло се лако разбије ако се не чува. А за што? — За то што је **крто** — *ломљиво*. Шта може бити ако се стакло руком удари и разбије? — Тада се може са парчетима стакла исећи рука. Какве су стране и углови *стакла*? — Стране и углови су стакла *оштри*. Како се зове човек, који умеће стакла у прозоре? — Човек, који умеће стакла у прозоре зове се *стаклорезац*. Прави ли он стакло? — Он не прави стакло, него га само **сече**. Чиме стаклорезац сече стакло? — Стаклорезац сече стакло са *дијамантом*. (То је један најтврђи и најскупљи камен). Чиме стаклорезац утврђује окна? — Стаклорезац утврђује окна лемом (китом), који се брзо стврдне. Од чега се прави *лем*? — Лем се прави од *сигне креде* и *зејтина*. Ко прави дрвене делове прозора? — Дрвене делове прозора прави **столар**. Ко боји дрвене делове? — Дрвене делове боји бојаџија (фарбар) са разним бојама. Каква је боја на нашим прозорима? Сад побројте све људе, који имају да раде, док се цео прозор направи? — Зидар, столар, стаклорезац и бојаџија. Шта још видимо на прозорима? На прозорима? видимо још *звездене шарке*, које су приковане за крила. На што служе шарке? Шарке служе на то, да се крила утврде и натакну уз оквир

прозора. Шта још видимо? Још видимо гвоздене *кукице*, помоћу којих се крила прикачују за прозорску пречагу, да се не полупају. Ко прави шарке и кукице? Бравар.

Сад ћемо нацртати прозор. Ја ћу цртати на табли, а ви на таблицама итд.

6. *Врата*

Поновити у кратко о прозору, па питати даље: На шта су нам прозори у школи? Прозори су нам у школи на то, да кроз њих улази светлост. А куда улазе људи и деца у школу? — Људи и деца улазе у школу кроз врата.

Колико има врата на нашој школској соби? На нашој школској соби имају *једна* врата. Да отворимо врата. Шта видимо, кад су врата отворена? — Видимо једну велику четвртасту рупу, која је готово два метра висока и по метра широка. Чиме је отвор врата постављен? — Отворен врата постављен је дрвеним *оквиром*. Како се зове доњи део оквира? — Доњи део оквира зове се **праг**. Од чега су врата направљена? — Врата су направљена од дрвета. Каква су дакле врата? — Врата су дрвена. Ко прави врата? — Врата прави столар. Какве су врата по боји, кад их столар направи? — Врата су по боји бела, кад их столар направи. А какве су сада по боји ова врата? — Сада су по боји сива (или каква буду). Ко боји врата? — Врата боји бојаџија (фарбар).

Кажите сад сви: врата прави столар од дрвета, а боји их бојаџија.

Колико врата имају ових углова (показати их)? — Врата имају четири угла. Какве су дакле врата? — Врата су четвороугласта или *четвртаста*. Који се делови виде на вратима? — На вратима се види *спољашњи оквир*; *четири унутрашње дашчице у оквиру*; *брава*, *кључ*, *квака* и *шарке*. Кажите од чега је који део? Ко прави оне делове од дрвета, а ко оне од гвожђа?

Поновити све у кратко:

Какве су врата? дрвена, четвртаста висока итд. Који људи праве врата и све што је вратима? Од чега су направљени делови врата? Пребој делове врата? Шта радимо вратима? Затварамо их отварамо их, закључавамо и откључавамо.

Упоређивање врата и прозора

Сличности

1.) Врата су део собе — куће; прозор је такође део собе — куће. Обоје су делови собе.

2.) Обоје виси о зиду, помоћу шарки.

3.) Обоје су дугуљасто — четвртасти.

4.) И врата и прозор имају делове од дрвета и гвожђа.

5.) Обоје су бојадисани сивом бојом (или мрком, или пепељастом).

6.) И на вратима и на прозору имају да раде столар, бравар и бојаџија.

7.) Врата имају оквир, а прозор још и крила.

8.) Обоје се може затварати и отварати, закључавати и откључавати.

9.) Обоје имају шарке.

Различности

1.) Врата су у унутрашњем, а прозор у спољашњем зиду.

2.) Врата дохватају до патоса.

3.) Прозор дохвата близу до тавана.

4.) Врата имају праг, а прозор има поличицу.

5.) Већи део врата направљен је од дрвета а у прозору има много стакла.

6.) Врата имају кваку и браву, а прозор кукицу и закачку.

7.) Прозор има крила, а врата немају. (Да ли баш никаква врата немају крила).

8.) Врата служе за улазак у собу и излазак из собе, а прозор само осветљава собу.

в. *Сто*

Како се зове ова ствар. (Показати руком сто)? — Та ствар зове се сто. Колико столова има у (школској соби) учионици? У учионици има један сто. Где је сто намештен? Сто је намештен према вратима, близу предњег дувара. Од чега је сто направљен? — Сто је направљен од дрвета. Ко прави сто? — Сто прави столар. Какав је сто по боји кад га столар направи? — Сто је по боји бео кад га столар направи. А какав је сто по боји сада? Сада је сто *сив* (плав, зелен, жут итд.). Ко боји сто? — Сто боји бојаџија.

Ко зна да пребоји делове на столу? Пребој ти Петре! — *Табла*, *фиока*, *стране* и *ноге*. Избројте сви делове стола! Колико има страна? — Страна има четири. А колико има ногу? И ногу има четири. Избројте углове на табли? Ти Никола! Колико има углова? Табла има четири угла. Какав облик (изглед) табле? — Облик је табле **четвороугласт**. Како се то друкчије каже? — Каже се **четвртаст**. А каквог су облика стране? И стране су

четвртасте. Разгледајте ноге у стола! Колико страна има свака нога? — Свака нога има четири стране. Како стоје ноге? Ноге у стола стоје *усправљено*. А но стоји табла, фијока и стране? — Табла, фијока и стране стоје *положено*.

Ко зна има ли друкчијих столова? Какав си ти видео сто Миљко? Видео сам сто у којега је табла *округла*. Колико ногу има тај округли сто? Округли сто има *три ноге*.

На што служи сто у школи? — Сто у школи служи на то, да на њему пишете, читате и држите различне ствари. На што је фијока у стола? — Фијока је у стола на то, да се у њој држе различне ствари. На што сто служи у кући? Шта ти радиш на столу Љубиша? Шта се простире на сто кад хоће да се руча?

г. *Столица*

Најпре укратко поновити оно што је говорено о столу, а нарочито о грађи, деловима, боји и употреби стола. За тим се настави о столици.

Нека каже име овој ствари (руком покаже столицу)? — Павловић. — Та ствар зове се столица. Нека каже главне делове у столице? Јаков — Главни делови у столице јесу: *наслон*, *седиште* и *ноге*. Кажите то сви! Колико има наслона и седишта у столице? — У столице има један наслон и једно седиште. Колико има ногу у столице? — У столице има *четири ноге*. Шта има између ногу на столици? — Између ногу на столици имају *пречаге*. На што служе пречаге? — Пречаге служе на то, да столица буде јача и да чврсће стоји.

Како стоји наслон? — Наслон стоји *усправљено*. А како стоје ноге? — И ноге стоје, као у стола, усправљено. Како стоји седиште? — Седиште стоји *положено*. Какво је седиште по изгледу? — Седиште је по изгледу *четвороугласто*, (четвртасто) напред је шире, а до наслона уже.

Какве је боје ова столица? Је ли боја на свима столицама једнака? Од чега је ова столица? Ко прави овакве столице? На што служи столица?

Јесу ли све столице по грађи једнаке? — Све столице нису по грађи једнако? Каквих има још столица? — Има столица у којих је седиште *плетено*, *од трске*, *од сламе* и *од рогоза*, а ноге и наслон *од дрвета*. Каквих још има столица? Још има столица којима је седиште *пуњено длаком*, а наслон и ноге су од дрвета. Какав је наслон у таквих столица? — Наслон је постављен каквом *материјом вуненом*, а унутра је напуњен. Има ли још каквих столица? — Још има столица гвоздених. (Све ово треба за варошке школе, јер су деца имала прилике, да виде ове разне врсте столица. У селима пак могу се деца питати о троножним сеоским столицама, које немају наслона ни пречагаја.

Упоређење стола и столице

Сличности

1.) И сто и столица јесу део собњег намештаја.

2.) И сто и столица направљени су од дрвета.

3.) Обоје су бојадисани жутом бојом (или каква буде).

4.) И сто и столицу прави столар, а боји бојаџија.

5.) Сто има четвороугласту таблу, а столица има четвороугласто седиште.

6.) Обоје имају по четири ноге и на ногама пречаге.

Различности

1.) Столица има наслон, а сто нема.

2.) Сто има четири стране, а столица нема.

3.) Сто има фијоку, а столица нема.

4.) Сто служи да се на њему *пише*, *да се држе на њему разне ствари* и да се *ручава*, а на столици се само *седи*.

5.) Столица може имати седиште од трске од сламе и од рогоза, а сто може имати таблу *дрвену* и *мермерну*.

(Наставиће се)

ПРЕДРАСУДЕ У ВАСПИТАЊУ

ОД

ХЕРБЕРТА СПЕНСЕРА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО

Ј. Миодраговић

(Свршетак)

Религија љубави дакле, узета сама за себе, непотпуна је; њој је нужна допуна. Учење што га она износи и осећања што их она развија, поникла да сузбију крајности оне друге, воде право у њу, у ту противност.

Да пређемо сад на противну религију и да видимо куда воде крајности у ње.

„Тасмански ђаво“ заслужује највеће дивљење; он се бори до последњег издисаја и последњи уздах му је опет неко гроктање; наша дога (исето) је исто тако за чуђење, јер му можете одсећи и уво и ногу — он неће пустити лов. Неки су месождери чудновати њиховом срчаношћу; тако лав или тигар, при издисају, напрегну и последње своје силе да се још боре. Не заборавимо и невда делију (game), чије је име толико прослављено у нижим класама, да се оно придаје и људима; простота која присуствује вешању убице пола му прашта грех ако умре као *game*. После ових животиња долазе људи. Неки од њих, на пример амерички Индијанци и други, подносе мучења без јаука. Најпосле долази образован човек, који се бори до извесног тренутка, и подноси муке, али се онда предаје кад види да је даља борба бескорисна.

Да се читалац не налази увређен за ову поделу? А зашто? Ја овде просто наводим једну меру вредности моралне за коју многи људи мисле да је истинита и већина је држи за праву меру. Ова мера беше и у Гамбете, кад оно, после онога крвопролића што беше сасвим исприло Француску, устаде против скупштине корећи је: „Претпоставили сте мир *части*; дали сте две провинције и пет милијарада.“ Па и међу нама има их који осећају овако исто као Гамбета, и који га поштују кад чују ове његове речи. Ако је читаоцу потребно још више примера за ово, можемо му их навести пуно. Рударски радник из Стафоршира, који, кад нема да гледа како се бију људи, воли да гледа како се пси кољу, истога је гледишта. У Вит-Капелу и Св. Жилу држи се да су трпеж и мушко сношење зла најузвишеније особине човекове; а сигурно и већина читалаца „La Vie de Bell à Londres“ мисле тако исто. Ако читалац воли још више примера, могу му их дати читаве расе, а нарочито раса људождера на острву Фиџи. У овога народа јунаштво се толико поштује, да при повратку с боја жене лежу пред војнике и стављају им се сасвим на расположење. И онај, који је склон да увек признаје меру надмоћи, имаће их доста уза се — ако му се њино друштво допада.

И збиља, зар није чудно да цивилизован човек верује тако лако у особину једну, која га спушта у нижу расу на чак и до нижих животиња. Место да се човек сматра као човек у оној мери, колико је у њега правих моралних својстава, он се цени по особини коју имају и животиње на мало вишем ступњу а чија су имена за нас погрдна. Г. Грег недавно је рекао да ми ценимо као наши (енглески) боксери (рвачи); не, ми ценимо горе; ми ценимо као животиње. Ми ценимо као она животиња нижа од оних што су нам сродније, јер „тасмански ђаво,“ по своме склону и промућурности, у реду животињском стоји много ниже од лава и наше доге.

Може се одобрити истрајност у одбрани, можемо се дивити куражи и преузносити јунаштво у тој одбрани, а да се у томе ипак не гледа најузвишенија врлина. Ваља пуно што што на да човек постане савршен; али ваља и пуно што шта што ми често не ценимо. Чврсто, здраво и сразмерно тело, у кога су ткања јака и трајна, заслужује да му се дивимо, а ми то не чинимо. Добар желудац, добра плућа исто су тако за дивљење као и

снажна судовна система; јер без овога ми нити би могли бранити себе ни другога. Каткад доста је да је животиња лепа, а храброст, која показује у опште организацију кадру да изврши што хоће, цени се управо с онога што садржи у себи. Храброст је осећање што се развија, кад се више пута боримо с тешкоћама и опасношћу на их савладамо; и овај успех је доказ снаге, окретности, живости, чврстоће, итд. Нико неће порицати да непрекидни губици, произведени ма каком слабошћу телесном, обескуражују и производе плашљивост, а беспреставне победе, које показују снагу, окуражавају и буде храбост, да се ркоси и већим тешкоћама. Само мало ракије што раздражује крв, производи оно што зову „холандска храброст;“ ово, с оном добро познатом истином од стране лекара да болести срца вуку за собом страшљивост, доста је на да покаже да преимућства духовна стоје у сразмерној вези са стварима телесним. Но кад знамо да дивити се јунаштву, значи, дивити се снази телесној и препредености, знамо и то да снагу телесну и способности за одржање не стављамо на прво место, те не можемо казати да је јунаштво најузвишенија особина и да се част цени по мери у којој се налази јунаштво у кога.

На свом месту је може бити још у овој фази цивилизације што ми одајемо тако високу пошту јуначким делима. У време, кад још траје борба за опстанак међу народима, нужно је зацело да људи високо цене оне особине без којих не би могло да буде успеха у тој борби. У једнога народа, нашега суседа, сви су мушки васпитани за рат; осећања тога народа траже да ђаци грде своја лица за најмање ситнице, и те мазнице на лицу изазивљу поштовање, нарочито код женскиња; поштовање војничкога чина је толико, да обични грађани сматрају да су дужни да трпе рђаве поступке војничке; управа је састављена тако, да владалац као глава цркве гони дуеле као нешто противно вери, као глава државе или представник правде забрањује их као дела кривична, а као глава војске штити их и отпушта официре који не би изишли на дуел. И докле год имамо суседа овакога, морамо и ми да чувамо у својим уредбама, својим осећањима и својим идејама нешто слично овоме. Ето нам опет другога суседа, који мисли да нема ништа узвишеније од тежње за славом и да ниједна слава није равна ратној. Он је толико одушевљен војнички да и деци својој кроји хаљине по војнички. У једној историји његовој читамо, како је војска француска велика цивилизаторка и чујемо од једнога генерала њенога да је она душа Француске. Сва животна снага овога народа усредсређена је у зубима и поктима његовим. И докле то тако траје у суседа нашега, морамо и ми оштрити своје нокте и своје зубе и гајити слична осећања и идеје да се можемо бранити. То је непоречна истина, да докле год инстинкат за пљачком гони народе један против другога, дотле се силама рушилицама с једне стране морају постављати на супрот силе рушилице с друге стране. А докле год ово траје, ваља поштовати људе који представљају те силе и ценити особине што чине да они могу то да буду.

Може бити да је и нужно, да се наши младићи и навикну на сурово поступање при кажњавању. Може бити да би ваљало, да се угледамо на Шпартанце и Индијанце Северне Америке, како су мучили своје младиће на свакојаке начине, да би их спремили за рат, те да васпитање једнога „центлмена“ обухвати чак и опу опасну игру балску где један другоме „ломе“ ноге, и навлаш граде теже нете на ципелама својим да нанесу што већу повреду своме противнику. Може добро бити и оно, да се млађа деца остављају сасвим милости и немилости старијих својих другова, а да се старији у то не мешају, макар им они и извесне повреде нанели. Може бити да је и то добро да се деца навикну да сносе силу јачета која им се наметне и да се уче да знају, да апелата против ње може донети само горе. Тако исто да сваки и телесно и морално очврсне, честим сношењем неправде, и да још више отврдне кад време дође да сам дели свакојаке казне, изгледа као да је на свом месту. Може бити да није толико за жаљење ни она морална забуна и збрка, и често неморални поступци, када ко учини какав преступ против уобичајеног реда. Рат се никако не слаже с великом осетљивошћу ни телесном ни моралном. Јер, нехтење, да другоме нанесемо повреде, и нехтење, да се изложимо опасности његовој, учинило би да је рат немогућан. Претерана

савесност не би дала војнику да буде војник и за нашу прелазну период или фазу цивилизације потребна је извесна мера грубости и моралнога слепила. Може бити, да дух наших јавних школа, који се, као што се с правом вели, преноси после на живот наш, није баш такав, какав би се желео у слободној земљи. Може бити, да за потоње законодавце није згодно да се још из рана уче да се подвргну деспотизму и неограниченој сили једнога. Може бити, да би се они, који ће као судије да-браве правду од насиља, васпитали боље на који други начин но што је подвргавање сили и доцније вршење њено. И може бити да је истина, да је за људе сваки запт бољи од батине, за људе који ће доцније да овладају штампом и да обавештавају јавно мишљење о ономе што је право. Али изван сваке је сумње, да докле год стоји народ против народа, и одбрана народна буде једна нужност, дотле ће и овај пола војнички запт постојати, те да их одржава. Дотле ће трајати и извесни појмови о части и моралу.

Па иако овде морамо, ако ћемо да се уздигнемо нада овим погледима и појмовима, те да будемо кадри да изведемо друге научне, да се запитамо, кака оправдања има то, што се тако пене радње које руше и особине које им се претпостављају? Морамо се запитати, како је за људе могућно, с осећањем правичности поносити се оним својствима, која се у мало већој мери налазе у многих нижих створова? Морамо потражити, да ли, кад нема никака религиозна оправдања, нема какога моралнога, за мишљење, да су најодличније оне особине, које не могу да се развију без наношења бола и смрти? Кад се учини то, морамо признати, да се ни религија мржње, у својој безусловној фирми, ни религија љубави, не може бранити. Обе излазе као болесне крајности, чије се противности сузбијају међу собом и остаје здрава средина њина. Свака застука и право лично и право других. Једна држи одбијање напада за пуно славе, и одобрава да се убије други браћећи себе. Друга вели, да је слава не давати отпора нападу и попустити непријатељу, при чему ми напуштамо своја права. Боље цивилизовано човечанство учиниће, да неће бити могућна ни једна ни друга слава. Слабљење егоизма а рашћење пожртвовања себе за другога учиниће, да се ове две различне врсте части неће моћи да достигну. Такав напредак претпоставља да престају напади, који изазивају отпор, и претпоставља непримање жртава које се нуде, без чега опет не може да буде пожртвовања. Обе крајности потпру једна другу, и морају оставити једно начело морално; слободно од несмислене претераности, и једно исто тако мерило части и добра. Поред припознавања себе, које се разуме, да се показује готовост да се помогне другима, а ово опет ограничавање се тиме што други неће примати више но колико им пристоји.

Пошто смо размотрили нетачности мишљења и осећања што нам их стварају религија љубави и религија мржње, у којима се ми на тако хаотичан начин васпитавамо, хајдемо сад даље, да видимо, на који начин оне утичу на социолошке представе. Хајде прво да узмемо неке важне истине, што их не виде многи од оних који исповедају религију љубави преко мере.

Истина је, која се с обичним веровањем не слаже, да су у целоме животињском царству виши организми за то, да потпомажу рушење или да га избегну. По староме гледишту сада, мора се казати, да је развијенији организам наклон за то створен. По новоме гледишту, мора се казати, да је тај развијенији организам постао вежбањем снаге рушилице у неизмерним периодама прошлице. Узмимо ову другу алтернативу. С непрестаним напрезањем да се нешто ухвати и поједе, и с непрестаним напрезањем да се побегне и не пропадне, иде упоредно и развитак појединих чула и извесних органа за кретање. Тица грабљивица с најоштријим видом одржавала се онде, где су сестре њене са слабијим видом пропадале од глади, и таким одржавањем у низу многих генерација оштрина вида је расла. Најбрже животиње једнога стада остављале су своје потомке онде, где су спорије падале као плен какоме месождеру, а међу потомцима њиним остајале су опет оне, чији су удови или органи за бежање били најразвијенији. И међу месождерима остајале су најзвише оне, у који је брзина била највећа. Тако је и с интелигенцијом. Оштроумље, које је предвиђало опасност и онде, где је тупавост није могла предвидети, преносило се и на потомство, и лукавство, које је морало да се послужи и преваром те да дође до плена, остављало је наратај свој

онде, где су пропадале оне, у којих је дар овај био слабији. Ово узајамно усавршавање, и гоненца и гоњеника, које је утицало на цео организам њим, вршило се кроз сва времена и њему је потчињен био и човек. Рат међу људима, као и овај рат међу животињама, у многоме је чинио, да организам њихов подигне на виши ступањ. Ево да наведемо неке стране само, на које је он утицао.

Прво, он је чинио, да нестане раса, које су ма из кога узрока биле најнеспособније да се прилагоде условима за опстанак. А нестајање слабих племена, или племена, која нису имала довољно издржљивости, храбрости, оштроумља или снаге за заједнички рад, мора да је увек утицало на то, да се у људи одрже и развијају, умноже оне особине које су за опстанак јаче.

Сем овога просечнога напретка, што долази уништавањем мање способних раса и индивидуа, вршио се још један просечни напредак наслеђивањем онога вишега развитка, што је наступао вежбањем у извесним радњама. Опоменимо се само способности у Индијанаца да гоне непријатеља по трагу, и сетимо се, да се код овога дара многе његове моћи, опажања, осећања и телесна снага напрежу обично до највеће мере, па ће нам одма бити јасно, да је борба за опстанак међу оближњим племенима увек имала утицаја на развитак разних особина у њих. Да узмемо пример један из наше средине. Као што вештина полицијских власти у хватању ликоваца чини, да се и у њих развија веће лукавство, да се сакрију, тако се непрестаном борбом између великих и малих народа узајамно повећала практична увиђавност и развиле извесне особине душевне и телесне.

Није остало без утицаја ни на вештине. Одговарајући преким захтевима ратним, индустрија је чинила знатне напретке и достизала извесну окретност. Шта више, човек би могао да посумња, да ли би се икад и израдили разни алати индустриски, да нису прво начињени за грађење оружја. У периоди каменој справе ловачке и ратне су оне, за које је валало највише трудбе и умешности. У раса данашњих, које још не знађаху за метале, кад смо ми сазнали за њих, разне направе изрезане од камена и цела опрема ратна казују нам, да је потреба одбране и напада била главни покретач за гајење оних вештина, што су доцније употребљене за циљеве продуктивне. И да пређемо поједине прелазе, на то исто можемо видети и на новијем ступњу. Погледајмо само оклопницу, или другу коју таку грдобу направљену са свом вештином уметничком, па је упоредимо с другим направама од гвожђа и челика у томе истоме времену, па ето нам доказа, да је захтев убити непријатеља или се одбранити од њега јачи од свих других мотива, и да је највише утицао на развитак прераде и индустрије метале, којој опет многе друге вештине имају да заблагодаре за свој напредак. То исто видимо и у употреби барута. Најпре само сила рушилца, постао је он у новије време превелико добро у каменим мајданима, рудницима, просецању железничких путова и тако даље.

Не мање добро, које је произведено ратом, јесте образовање великих друштвених заједница. Само силом мала номадска племена постала постала су велика племена, и велика племена малим тародима а мали народи великим народима. Докле борба племенска обично подржава расцеп, или осујећењем произведе само моментално уједињење, дотле он, рат, више пута доноси трајно уједињење, а чим је трајно уједињење мањих у веће и великих у још веће учињено, напредак индустриски је потпомогнут тројако. Непријатељства, место да постоје и даље, обустављају се докле мир траје. Па ако и наступе, не потресу радљивост индустриску толико. Сад је могућно, да се подела рада изведе много јаче. На кратко, рат доноси у лаганом току ствари државно уједињење, које потпомаже оно стање индустријално што стоји у противност с ратом, и опет је само рат могао да произведе то уједињење државно. Ове истине, да без рата не би било ниједне заједнице државне, а без ове опет велике, развијене индустрије, доказане су свуда и свих времена. Међу данашњим необразованим и полуобразованим расама види се свуда, да је уједињење мањих државица, што га изврши народ који их покори, први корак цивилизацији. Историја изумрлих народа показује нам то тако исто јасно. Загледајмо и у своју историју и историју оближњих нам народа, па ћемо видети да су само силом натерани поједини феудални господари да се покоре већој заједници, целини, те да буде мир унутарњи осигуран. И најновије тако

дуго жељено немачко уједињење, и ако није непосредно, као што се Бизмарк изразио, а оно је посредно извршено „крвљу и оружјем.“ Потпомагање индустријалнога напретка овакиим уједињењем исто је тако очигледно. Кад упоредимо мале државице с великима, имамо јасан доказ за то, да велика предузећа, где је потребна велика подела посла и велики промет, која чине да је живот друштвени могућан и лакши, могу напредовати само у већим државним заједницама. Запитајмо се, од каке би користи била једна радионица чије члановима једнога малога племена, ако претпоставимо да би било могуће да је имају, и биће нам јасно да би она за један једини дан израдила колико им треба за целу годину, и целе би године онда била без посла и своје трошкове не би могла ни из далека да подмири оним што је израдила. Запитајмо се, шта би било, кад би радња, као што је Шулбридова у Лондону или Герзонова у Берлину, која све тканине даје, била у селу једном, и одма ћемо видети, да би је мали промет учинио немогућном. Запитајмо се, колики би промет учинила једна банка у староенглеској периоди, где је готово сваки сејао храну за себе и прео вуну своју, и одма видимо, да разне уредбе да се олакша промет могу понићи само онда, кад је заједница толика, да је сума промета велика. Без поговора дакле, уједињење мањих заједница друштвених у веће, што га чини рат, то је нужно и право увођење у индустриско развиће, а тиме и у развиће на другим странама, у наукама, лепим вештинама и тако даље.

Индустриске навике и навике потчињавања реду и захтевима друштвеним развијају се посредно истим узроцима. Довољно је позната истина, да се радљивост и вредноћа, које у примитивнога човека нема, развила само притиском под којим су се налазила непрестано племена побеђена и подјармљена. Така је истина и то, да се само покоравањем најпре једноме, домаћину или газди, онда владару, затим влади, па онда законима државним, развило најпосле покоравање извесним законима моралним, по којима се цивилизован човек све више управља у одношајима својим према другим људима.

То су само неке понајважније истине, које обично не виде они који једино исповедају религију љубави. Сад, да бацимо један поглед на истине, које исповедници религије мржње или непријатељства не могу да увиде, а које нису ни мало мање важне.

И ако рат у доба варварства и у почетку цивилизације чини да нестаје слабијих заједница и да место слабијих чланова њених заузимљу јачи и способнији чланови, те тако на обе стране потпомаже развитак оних особина телесних и душевних што их изазивље, опет на доцнијим ступњевима цивилизације он утиче обрнуто на ону другу половину развитка. Докле су сви одрасли носили оружје просечно су увек надјачавали они, што су обдарени били већом снагом и брзином, а гинули су слабији и старији; али кад је развитак индустриски постао такав, да се само у војску узимљу неки и неки, онда се бирају понајодраслији и понајздравији, и они се налажу сечи и погибији, а телесно слабији и неразвијенији остају за ширење расе. Одбијање толиких рекрута у Енглеској, које лекари прегледају, сведочи, да тај процес има све горе и горе последице. Где су као у Француској сваке генерације извлачене најбоље снаге, ту све мања висина војничка јасно показује, како је штетан утицај тога на анималне особине расе једне, које су јој темељ за све друге више особине. Услед тога се, даље, нагомилавају послови, који се највише сваљују на женске, те се оне изнуравају и постају слабије за рађање деце, и тако долази и с те стране кварење расе, за шта нам је опет Француска пример.[1]) Рат дакле после извесногa ступња напретка, место да потпомаже развитак телесни и развијање извесних особина душевних, он буде узрок назатку.

И ако рат чини да се склапају веће заједнице друштвене, које су основица вишем развитку, те тако посредно потпомаже развитак индустријски, опет он непосредно утиче на њега без поговора штетно. Он га кочи одузимањем људи и материјала који би се употребио на тај развитак; он га кочи рушењем извесне размере што постоји између снага производних и потрошачких, и отимањем оних снага, што би се иначе утрошиле на управу, просвету, индустрију и њену организацију. И кад упоредимо војничке Шпартанце са у не-

[1]) И Србија. Може бити да ништа лошије не утиче на кретање наше популације, на умножавање наше, но преоптерећеност и експедирање нашега женскиња пословима, особито на селу. Превод.

колико војничким Атињанима у држању њином према култури сваке врсте, или се опоменемо презирања наука у чисто војничким временима, као што је време феудализма, одма видимо, да трајан рат не само стоји у противности с индустријским развитком, него и с виším интелектуалним напретком, који индустрију и кога индустрија потпомаже.

Тако стоји и с утицајем на моралну природу човекову. Докле рат заиста у коме држи војнике непосредно развија навику на потчињеност, на слушање и заповедање, и то исто чини посредно, јер доноси јаке владе, и докле он тако гаји особине, које нису само за то време, но су ступњеви за друге, које ће да буду трајне, то он на тај начин одржава и увећава особине штетне, особине чисто антисоцијалне. Напади на туђе (напади, који се у једној заједници одстрањују силом, толико јаком колико је јака жудња за туђим) могу опадати само у толикој мери, у колико се та жудња умањује саосећањем, а непрестано ратовање умањује ово саосећање и, шта више, чини још нешто горе; оно повећава склоност за те нападе до те мере, да се од наношења вреда другоме гради задовољство, уживање. Убијањем и сакаћењем непријатеља постао немилостив и суров, грађанин сада те особине доноси кући. Осећање према другима, које је за време рата гажено, не може сада тако брзо да оживи и да постане довољно јако. У колико је више наношење вреда и бола другоме у време рата била навика, у толико више она остаје и у време мирно и неизбежно у додиру грађана једнога с другим производиће свађу, злочине и најразноврсније сукобе, који на послетку воде у анархију, а она тражи насилну неограничену управу. Ниједна виша форма социјалнога живота готово није могућна без извесне форме карактера људскога, у којој се захтеви егоизма држе у стезној обзирима према другоме. У борби мора, то је ратна нужност, да се највећа пажња обраћа на себе, а извесна безобзирност на друге. Тако ратни ред омеће ред друштвени, и поред непосредногa губитка у људима и имању што га он доноси, долази још један посредан губитак у томе, што се развијају антисоцијална осећања у грађана.

С најопштије стране узевши, можемо рећи, да могућност, да се изиђе из најдубљега варварства, само у толико наступа, у колико опада крвна освета, која у дивљака чини религију њину. Тек кад освета, која за убиство на једној страни врши убиство или више убистава на другој страни, постане мање силна, могућно је, да веће заједнице опстану и цивилизација почне. И тако могу из нижих ступњева цивилизације произићи виши само у тој мери, у којој се умањује особина да се народи један другом свете, коју смо ми наследили још из дивљачкога стања. Добре особине телесне и духовне, што их рат ствара у људи, много су незнатније од лоших особина телесних и духовних, особито духовних, што их он производи, пошто је постигнут известан ступањ напретка. Уништавање нижих раса и нижих индивидуа и има више добра за човечанство за време таких фаза напретка човечатскога, у којима морални развој споро иде и нема осећаја, које би наношење вреда и смрти другоме непрестано врећало. Али чим настану државе вишега облика, које претпостављају извесне особине, згодне за заједницу, одмах послови рушења у таке државе утичу лоше на моралну природу њених чланова и штета је одатле већа но што је добит од истребљивања нижих раса. Кад је постигнут тај ступањ, мора се овај процес пречишћања и одабирања, који увек остаје јак, продужити ратом индустријским, утакмицом појединих заједница, у којој побеђују телесно, духовно и морално најбољи, а мање способни изумиру, пошто им није могућно да одгаје нараштаја телесно и душевно јак и способан.

Они, који су васпитани једино у религији мржње, који су у младићско доба, када дивљачке особине превлађују, изобиловали у представама и осећањима што им их је давала класична поезија и Историја, и који су утврђени у вери, да је рат врлина а мир порок, дабогме да су сирам ових истина слепи. Може бити да би лепше било да кажемо, да они никада нису ни свраћали свој поглед на те истине. И предубеђење њино је тако јако, да они нису кадри ни да их признаду, па и ако их признаду, то је само речима. А како наопачке појмове о животу друштвеноме ствара овака предрасуда, види се из ових речи Гибонових:

„Било је немогућно, да савременици увиде узрок пропасти и кварежа у заједничкој срећи. *Дуги мир и једна те иста управа код Рим-*

лова унели су спори и потајни отров у животне дамаре царевине њине*.

У овим реченицама лежи тврдња, да што дуже људи живе у међусобној зависности, без које социјална заједница не може да буде, то су све неспособнији за ту зависност и заједницу и држава се распада. Међу тим, стоји обрнуто. Навикнути на свађу и нападање на другога, они су за слогу и заједницу друштвену погоднији, што јој се више прилагођавају.

Тако производе обе противне религије, по којима смо ми васпитани, збрку у тумачењу социјалних појава. Место да заједнички утичу, победи час једна, час друга, и место доследних, смишљених закључака настаје једна збрка једно другом противних закључака.

Време је, да се овима двема исповестима, које једна другој у њином правом облику потпуно противуречe, учини крај, не само из обзира на правилно суђење у науци социјалној но и с обзиром на правилно поступање у животу. Зар то није будалаштина, што тврдимо и за себе и за друге да верујемо у нека стална начела потпунога жртвовања себе за другога а овоме у животу своме, у поступцима својим, у ономе што чинимо у одбрану своје личности и свога имања, у понадању према другима што одбијају напад, потпуно противуречимо томе? Зар то није мало часно, у виду страхопоштовања признавати начела, по којима не само нећемо да живимо, него која макар и нејасно признајемо за лоша и штетна? Свак мора признати, да је одношај између родитеља и деце такав, да изгледа потпуно жртвовање себе. Па, ипак, и ту треба некога егоизма који превлађује. Мајка може да дође своје дете само под погодбом том, да она редовно свој апетит пристојно подмирује. И има тачка једна, где пожртвовање њено постаје опасно за њу саму. И хранитељ, од којега зависи обадвоје, — зар није непоречно, да жена и дете могу бити заклањани и неговани само под тим условом, ако он, њихов хранитељ и заштитник, у својим поступцима према другим грађанима буде до извесне мере егоистичан? Ако је заповест: Живи за себе самога, погрешна у једном виду, то је супротна заповест: Живи за другога, опет погрешна у другом виду. Паметна заповест је: Живи за себе самога и за друге. И кад сви у то верујемо, као што непоречно тврде наша дела, зар онда није боље, да тако и кажемо но да и даље говоримо оно што не чинимо, и што не можемо чинити, и да и даље науку о моралу доводимо у неповерење.

Време је, да се овај груби егоизам, што га она несмислено, веровано а нечињено самопожртвовање и не додирује, практички ублажи рационалним самопожртвовањем. А крвној освети, коју диктира религија мржње или непријатељства, треба ограничења делима а не речима. Место по катихизисима и црквеним легендама без смисла да понављамо једнако дужност, да добро чинимо онима који нас мрзе, а у парламентским дебатама, новинарским чланцима и дружбеним разговорима фактички верујемо у религију накнаде, било би много паметније и приличније људима, размислити, у колико би прва могла допринети да се ублажи друга. Да ли је то глупост или морална тромост, што људе тера, да исповедају веру, којој је самопрегоревање основица, а они верују да ваља убити онога који је противу нас? Да ли је то слепило или луда недоследност, која им страдање за туђе добро износи као нешто највише, а они из освете другоме наносе велико зло за неко мало, што су га претрпели? И заиста потребно, је да се наш варварски зборник права прегледа и наше варварско мерило части у нечему измени. Признајемо изрично, колико је у њима добра, а колико је умешано лошега. Јунаштво је за поштовање, кад се развија онде, где се тиче постигнућа оправданих захтева и одбијања телесногa или другога напада каквога. Оно је је још више за поштовање онде, где прети опасност још више нашим заједничким правима, на пример при нападу непријатељском. Оно је за највеће поштовање онде, где се тело и живот излаже опасности за одбрану другога, а још више онде, где нема сродства ни крвнога ни националнога. Али и ако је одважност, што лежи на самопрегоревању, одлика, коју не можемо довољно наценити, и ако је одважност, што јој је покретач оправдани егоизам, за поштовање, одважност, којој је основица отмица није за поштовање. Дивљење некоме, ко се за какву лошу ствар бори, како „гази“ и „коси“, погрешно је дивљење, које утиче само деморалишући на оне што га осећају. Према спази тела мора одважност, која је

пратилац његов, бити служитељ виших осећања, и кад је на своме месту потчињена овима, онда је она драгоцена и неизоставна и сваке части заслужује. Друкчије пак не заслужује више, но што она заслужује и у других животиња.

Доста је казано, те да се види, да је потребно измирење два противна мерила понашања нашега, што их даје религија љубави и мржње, свака за себе, пре но што би било могућно научно схваћање социјалних појава. Па и о најживотнијим дневним питањима, као што су радови филантропских друштава и саобраћај између појединих народа, не могу се правити тачни расудци, док се не помире егоистичне тежње с онима што ограничавају егоизам и не начини се једно тачно гледиште. Још мање се могу правити тачни расудци о прошломе развитку социјалном или о развитку социјалном у будућности, кад се оба супротна правца, што их проповедају две супротне исповести, не узимљу да дејствују непрестано заједно, ни једна сама за себе, ни чисто егоистична, ни апсолутнога самопрегоревања исповест, неће бити довољна. Криви пут планете једне не може се појмити, ако се у једноме тренутку мисли само на центрипеталну а у другоме на центрифугалну силу, него се обе морају замислити у исто време да дејствују. Тако исто да се социјално кретање у своме огромноме току разуме, морају заједно и егоистички и неегоистички фактори, као заједничке чинилице, од којих ни једна не сме да изостане, увек заједно бити у свести нашој.

Наслов овога чланка „Предрасуде у васпитању“ или предрасуде што их васпитање ствара можда је и сувише широк за ово што изложисмо довде. И одиста, мало има предрасуда у опште, које не би долазиле од васпитања, узевши ово у ширем смислу. Али пошто не могу да дођу у једну главу и да се поређају на једном месту, то смо овде узели само она два противна облика предрасуда, што се стварају двема супротним догмама још из ране младости. И, задовољивши се овде само напоменом, да васпитање утиче и на друге предрасуде, ми ћемо њих пећи на свом месту, под својим засебним насловом. [1])

[1]) Под тим другим насловима Спенсер говори о предрасудама патриотизма, предрасудама класинским, предрасудама политичним, и предрасудама теолошким. Преводилац.

БОЈ НА КАМЕНИЦИ

ИСТОРИЈСКА ЦРТИЦА ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

Пише

Ник. М. Савић

(Свршетак)

Управни савет, а нарочито Младен Миловановић, као његов ондашњи председник и израдио је ратни план оне године. Исто тако он је и учинио избор у личностима, којима има да се повери главна управа над војскама. Кара-Ђорђе је то само усвојио и одобрио. Његовог личног, сумњам, да је ту што год било. Кара-Ђорђе је знао, да му је Младен одан и веран, па му је све одобравао. Личног Кара-Ђорђевог, знамо, да је било после у извршењу задатка, који је на се примио. Да, његовог личног делања, било је на бојним пољима Старе Србије!

Тако су Милоје Петровић и Сима Марковић, на предлог председника сената, Младена Миловановића, остали главне војводе над две велике војске, моравском и дринском. Познати пријатељи Младенови и приврженици Кара-Ђорђа — то је истина. Али под њиховом управом беше далеко способнијих људи у ратовању! Овога пута кнез Сима Марковић прошао је како — тако срећно. Немаде тада тако сил-

нога противника, јер је Јаков Ненадовић с почетка, кад је се рат предузео, био болестан од раде. Али у моравској војсци Петар Добрњац беше моћан и јак противник Милоју, а чувенији ратник од Милоја.

На Каменици је се неко време бавио и храбри јунак — *Хајдук Велько*. Он беше родом из села Леповца, округа ћупречког. Својом храброшћу и јуначким делима прославио је се било толико, да је био један од врло омиљених војвода српских. Где је год он са војском био, ту је необична храброст и нека неодољива сила и јачина духа улазила у његове борце, ту је управо било непобедив. Многи га историци држе да је у своје доба био најхрабрији и најдаровитији војвода у целој Европи.

За тим — *Стеван Синђелић!* Он, чије је име тако тесно везано са догађајем на Каменици, био је славни син питоме Ресаве, из села *Грабовца*, близу Свилајнца, округа ћупријског. Од обор — кнешког момка у Ресави, својим личним врлинама и заслугама, постао је старешина над њом. У многим бојевима у устанку, одликовао је се храброшћу. Са моравском војском кренуо је се на Ниш на челу својих храбрих и поносних Ресаваца. То је био човек доста кошчат, плавуњав, косе гргураве, бркова жутих [1]).

Илија Барјактаревић и *Пауљ* били су војводе средњих дарова и обичнијих врлина. *Г. Јов. Мишковић* [2]). вели: „прича се за војводу Пауља, да је по јунаштву одмах долазио иза Хајдук-Вељка и Курсуле.“ Па и да не речемо, да су особито чувени били, ипак можемо тврдити да нису били познати ни са какве рђаве стране. По свој прилици били су то из врсте оних обичних људи, који често врло много и врло корисно раде, па ипак не пробијају на површину. Они су били људи скромнији, који су слушали заповести и наредбе старијих, па према томе се и кретали. Сами нису показивали неке самосталности у радњама својим.

То је у кратко карактеристика војвода каменичких.

Из тога се види: *да је Милоје Петровић главни војвода каменичке војске, но војводским и војничким врлинама ниже од Петра Добрњца, Хајдук-Вељка и Стевана Синђелића.*

[1]). Јов. Мишковић, Гл. XI.VIII.

[2]). Jbid. стр. 201.

Претпостављен им је био тога пута:

1.) Као познати приврженик Кара-Ђорђа, и пријатељ Младена, тада најмоћнијег и најсилнијег човека после Кара-Ђорђа. Петар Добрњац пак, па и Хајдук-Вељко били су дотле већ истакнути као велики противници Младенови па и самога „врховног вожда“.

2.) Што је се Младен могао надати у скори прелазак Руса преко Дунава, јер су и они у то време у рату са Турцима били. У том случају највеће и најсилније војске турске морале би ићи противу Руса, према Србима пак могла би остати сразмерно мала војска. Дакле, надао је се победи и заузећу Ниша. Ко да се онда ту прослави; пријатељ или противник? — На сваки начин, боље онда — пријатељ. —

Милоју Петровићу, ипак је било издато упуство од Кара-Ђорђа, да ради и нужна наређења издаје у споразуму са Петром Добрњцем.

Петар Добрњац је у след овога, био јако незадовољан. Његово осећање, његова сујета била је увређена. Он и Милоје, сем тога, нису били у пријатељству; — па према томе, какав је могао и бити споразум и договор међу њима?! Милоје је се при томе охоло и заповеднички понашао према свима војводама у својој војсци, па, по свој прилици и према Петру Добрњцу. Овај пак није имао воље, није могао примати наредбе Милојеве, нити им се повиновати, јер се сматрао за способнијег од Милоја. У место споразума, слоге и искрених, пријатељских односа међу војводама, у времену, кад је отаџбина захтевала од њих родољубивога делања, — један је био озлојеђен што му отаџбина није пружила све почасти, које би годиле његовој сујетној души; други пак, постигнувши оно, чега достојан није био, уздизао се, поносио се и хвалисао, како ће он Ниш заузети, и у њему величанствене дворе себи подићи, те се одмарати и уживати на лаворикама своје победе! У место да је дружевски приступао увређеноме Добрњцу, и осталим војводама, Милоје је се узносио над њима својим заповедничким достојањем. То је могло још већма тиштати и болети Добрњца. У Добрњца су одмах потсечена крила одушевљења. Сујета његова јача је била за оно време од љубави ка отаџбини. У Милоја пак од радости врале су се по глави

све којекакве глупе маште о замишљеној победи, заузећу Ниша, његовој сили и слави и тако даље.

У след његовог личног непријатељства још у Делиграду се и војводе и војске поделе у неке странке. Једни су пристајали и држали страну Милоју, други Петру. Јако завађени и подељени у странке кренули су се на Ниш. Та њихова завада и поцепаност, неслога, већ је био рђав знак. На Каменици је отпочела свађа још и за време копања и грађења шанчева; на пр. на Чагару, као што смо већ и поменули, па је та свађа и неслога и ровење трајала и после на Каменици за време борбе.

На страни Петровој били су: Стеван Синђелић, Хајдук-Вељко са његовим војницима и присталицама. Барјактаревић и Пауљ били су, по свој прилици, неутралнији у том трвењу, ну, примајући налоге од главног војводе Милоја.

Такви су односи били међу војводама српским. Такво стање беше у српскоме стану на Каменици, пред Нишем, кад су се ушанчили и спремили били да на Ниш нападају и да га освоје и заузму!

III. Битка.

Кад је војска српска пала била пред Нишем, и ту се утврђивати почела, — у Нишу је тада била малена посада турска. Милоје предложи да се одмах крене и удара на Ниш. Петар Добрњац то не хтеде. У томе силна турска војска крете се у помоћ Нишу, — да Србе сузбије, да за тим великом снагом и брзо савладају Србе и покоре их, како им не би сметали после, кад се Руси јаве с ове, стране великог и плавог Дунава. И помоћна главна турска војска, приспела је благовремено да брани Ниш.

Првих дана месеца Маја, пошто су се Срби ушанчили и утврдили били, отпочете су борбе Срба и Турака око Ниша. Прво су Срби отпочели борбу и почели на Ниш нападати. Борбу је отпочео Милоје Петровић са својим војницима. У почетку је он доста срећно нападао и тукао Ниш. Његова је војска надбијала турску војску, сузбијала је, и — Милоје је био дошао до под сам Ниш и град тукао. Нека одељења његове војске прешла су била и с друге стране Ниша, и тако су отпочели били Турке жестоко надбијати. Од успешнога нападања Милојевог, горњи је Ниш почео да се тресе. Страх је био овладао у Нишу.

Турци су се били страховито преплашили, и сумњали су да ће се Ниш моћи одбранити. С тога су своју децу, жене, разне ствари и благо из Ниша осселили били. У Нишу је остала била само војска Турска, да брани Ниш.

Тако срећно ратовање трајало је неколико дана. У војсци српској, пошто не беше сагласности, ни подједнаког одушевљења код свију војвода, не беше ни јединства у радњи њихових војсака. Оне не нападаху све сложно, нити се све борише како треба, но док је се једна војска борила, друга не; кад је је једној војсци требало потпоре, није је имала, није била сигурна за помоћ. Војводе, раздвојене сујетом, мржњом, не мараху један за другог. Не само то. Они не марише ни за отаџбину, кад им свима није могла подарити високе сапове. Њима лично властољубље, лична мржња и лична освета лебдијаше више на срцу, но хиљаде оних невиних бораца, који на кланицу идоше са узвишенијим мислима на позив своје отаџбине, а не да подупиру најнише властољубиве пожуде својих војвода.

Тако нису били сложни у нападају, пошто се не саветоваху заједнички на оно што је боље, пошто се братски и искрено не потпомагаше, брзо се ствар окрете наопачке.

Прикупљена војска турска почела је очајније и сложно бранити се; за тим успевала је те по које одељење војске надбијала; — на послетку и главну силу српску одбила од Ниша, сузбила је у њихове шанчеве у Каменици и около Каменице. За тим је турска војска из одбрањеног положаја прешла у нападни, и отпочела је да напада на шанчеве српске и на утврђења на Каменици. Они су нападали и скоро је сваки дан било бораба. Срби су се у шанчевима јунаци бранили и Турке одбијали од сваког шанца, на који су напали.

Једно одељење Турске војске ударило је било на Србију на страни где је Књажевац сада, и упути се Књажевцу, да га заузме. Хајдук-Вељко онда остави положај код Каменице и оде да брани ону страну од Турака. Петар Добрњац, и онако тешко је био тамо на Каменици, што је Милоје старешина био, те једва дочека прилику, да се одатле

измакне и оде корсем у помоћ Хајдук-Вељку. Међу тим, нити је он био тада у борби са Турцима код Вељка, ни игде, а Каменицу је оставио под тим изговором да притече у помоћ Вељку. — Одлазак тих двају познатих храбрих војвода био је од пресудног утицаја на обрт догађаја на Каменици. Ово с тога, што су доста знатан део војске њих двојица собом одвели, а нарочито коњаника, а на тај начин смањили број каменичких бораца, а и са личних врлина те двојице људи.

Једнога дана за тим, највероватније *19-ог Маја*, ударе Турци свом силом својом на српски шанац на Чагару [1]). Н. Н. (Гласн. III. Мил. Кн. Ср. 798 стр.) прича, како су прво пашили били турски коњици све бели, па зелени, па алатасти, па доратасти, па најпосле црни, а пред њима два коњичка топа, — а за њима остала војска. За тим су се помолили њиховоме Алаху, очитали одву (молитву), па избацили два топа, и отпочели се лагано кретати к шанцу на Чагару. Опалили су онда један плотун, па су одмах јуришали на шанац. Војвода Стеван Синђелић затвори се са својим Ресавцима у шанац [2]) пред много надмоћнијим непријатељем. Недељу дана за тим бранио је се храбро Синђелић. Свакога је дана за то време имао да издржи напад турски, и он је одбијао Турке од шанца. Хиљадама Турака, мртвих и рањених, падало је око шанца, али шанца освојити нису могли. На послетку и храбри борци Стеванови почели су малаксавати од тешког умора а и разређивати се. Турци су нападали са све већом жестином. Њима је притицала у помоћ одморна војска, која је јурила преко мртвих лешева турских на Србе. Турци су напослетку својим лешевима попунили били једеке (ровове) око шанца, и онда тако уравњаним путем, преко својих мртвих, продру у шанац, где су се у коштац хватали са Србима, тукли и клали. Турска сила бивала је много и много надмоћнија придолажењем потпоре. Србима не дође потпоре и помоћи ни с које стране. Многи историци кажу, да Милоје није хтео са својом војском помоћи Стевану Синђелићу, јер је и овај био уз Петра Добрњца. Али, онда би се на тај начин пре могао кривити Петар Добрњац, што је напустио био свој положај и са Каменице отишао, те он не помогао свом присном пријатељу. Ја држим, да Милоје није Синђелићу помогао, што је могао видети да је турска војска несразмерно била већа и надмоћнија од српске, па кад би он оставио свој шанац и војску одвео у поље, да на голом пољу напада Турке, могао би доћи и сам у опасан положај. Турци су напали били шанац на Чагру са свих страна. Помоћна војска српска имала би тада тежак задатак да се пробије кроз опсаду турску, да пробије опсађене редове турске војске, те да у шанац уђе и Србима опсађеним прискочи у помоћ. Или би имала напасти Турке с леђа, те изазвати борбу с њима, и привући на се главну турску силу, а опсађене тада довести у згоднији положај. Или једно или друго било би похвалан пример пожртвовања на спрам браће своје. И то је и требало да одликује главнога заповедника војске српске. Али, у томе је његова слаба страна показала се. Ја овде то говорим са стране родољубља, а не са стране познавања војене вештине. Од свију оставших војвода на Каменици, Пауљ је једини био, који је покушао да се брату у невољи нађе, да Синђелићу помогне. Он је имао на расположењу неколико топова, те је издао налог да се топовима пуца на Турке, који су нападали на утврђења Чагра. Али је то било већ доста доцкан. Огромна сила турска на послетку је успела, и допрла да се измеша са храбрим браноцима шанчева, и тада Пауљ није смео више пуцати из топова, да не би, поред Турака, и своју властиту браћу тукао.

Ничезло беше и последње тане, које је српска мишица могла послати у помоћ очајној браћи својој. Лавовска нападања дивљих Турака достигоше бразину муње, и измешавши се са Србима почеше се кундачки са њима борити — и клати. Кад су Турци тако упали били у шанац, преко мртвих лешева својих, који су били испунили ровове око шанчева; кад је била попадала већ велика већина храбрих Ресаваца у мртвоме умору бранећи шанац од Турака онда, као што опева *Сима Милутиновић Сарајлија:*

„Сам седми се Стеван затворио
У цебану, откле јоште браних;
А кад виђе да и над њу исту

[1]) *Малићевић* „Кнеж. Срб.“ 798 стр.

[2]) *Данило Медаковић*. „Повјестница Српскога народа“, 227 страна и даље.

Успеше се наврвели Турци,
Рече својим, на вољу им даје,
Од два гора једно да загрле:
Ил' с' њим скапат' ил' на јуриш ноћи,
Отворио раде поспуштo
С једнијем јатаганма бритким,
Тер нетко их што изадр'о цигли,
И он јадник сав у ранам тешким,
Нит' мимошо' ко га не кључно;
Донекле се једва одмакнувши
Зацјенио од муке и жеђи
Чак у шуми негде неког Срба
Пристигао, суставша ли наш'о
Уставно г. Богом побратив га
Да причека расказат' му случај,
Пак на рукам' издахнут' му одмах,
Вратив душу велерадо врутку....
„Стеван нам је војвода остао
Сам у Турц'ма наске испутивши,
Тко б' изаш'о да за њега каже,
Нек' му стара не нада се мајка,
Верна љуба за бољег удаје;
А он ништо'л у небану здими,
Дигну себе но и Турак' мноштво,
Што их год се ту десило близу,
Све у лагум, у небеса л' живе,
Нек причају Азрети-Алији
Срб једини шта их потрјебља;
Себ' прегорјев, највише се може.*

Посљедња одбрана Чагра, радња и посљедњи трепутци Стевана Синђелића, доста су познати Србима. Да, она су и описана и оневана, и дубоко урезана у памтљива срца српска. А и из песничких хисторијских стихова види се, да је Стеван Синђелић са својом војском чинио све, што му је његов велики карактер српски — а његово узвишено осећање као војводи налагало. И, кад је видео, да му је храбра но малена војска покрила земљу, јуначки бранећи позицију; кад је видео, да му сви родољубиви војводски напори ништа помоћи не могу — испред предолазећих таласа војске турске, он је поотпуштао у великодушности својој све, који су хтели измаћи, а сам је са неколицином решио се на страховит али јуначан корак — да шанца не напушта докле је у животу. „Борила се на се уморила, мртва паде по Косову војска.* То можемо применити и за Чагар. И стара мајка, и љуба, и родбина, и живот његов беше ниже на кантару љубави спрема отаџбине. Од свију тих драгих добара човекових, Синђелићу ни једно не лебдијаше пред очима тако јако — као љубав његова према отаџбини, као војводска част његова, као узвишено схваћање дужности хиљадама људских глава, које му беху поверене! Све је он, што човеку иначе дражесно годи, заборавио, под ноге бацио, — пред љубављу за отаџбином и чашћу. — И, Стеван Синђелић је и погинуо на Чагру; — тамо, где му је било заповеђено да брани част отаџбине; тамо, где су се остали синови домовине кошкали и прегонили о славу; — тамо, далеко од лепих граница његове отаџбине ослобођене, за коју се борио; — тамо, далеко од његове скромне но витешке куће, породице, сродника и пријатеља, његовог родног места!

Шанац на Чагру — Турци су били заузели, пошто их је много хиљада покрило било земљу испред Чагра и на њему. Они су, после очајних мука и хиљадама жртава у људима, победили на Чагру и позицију освојили и заузели. Јуначни бранилац Чагра, Синђелић, са многим својим војницима, послушним и родољубивим синовима, одушевљеним борцима, — погинули су, и оставили кости своје на жалосном вису томе. Али су се ту уплели неувели венци српском карактеру, а сјајни знаци турске победе, скопчане, са толиким жртвама у муци и крви!

Прелазим даље. —

Срби у осталим шанчевима гледали су тај крвави призор неколико дана, и нису могли помоћи браћи, опкољеној са свију страна огромном масом турских војника. Али, да је било више храбрости и вођене вештине код војвода, требали су ипак покушати. Место тога, крвава сеча и погибија Ресаваца на Чагру, зада страх код српске војске у осталим шанчевима, те многи почну остављати положаје своје и бегати за границу. Милоје, предвиђајући тада и властиту пропаст, уплашен тада и сам, почео се повлачити са својом војском такође границе. Њему и његовој војсци следовали су и сви остали. Турци осете да Срби напуштају положаје своје све, и да оступају, — те се охрабре, и почну за њима наступати. Срби се тада још горе поплаше, и од оступања пређу у просто бегство. Турци тада почну их гонити, и го-

нили су их пуна четири сахата. Нарочито су били напуштили силну коњицу своју друмом, те је она разјарено јурећи достизала и престизала српске војнике и секла их, бола итд. Они пак Срби, који оставише друм, не хтејући и не смејући од турске коњице, латише се горовитих страна и брда. Али и њих не поштедише Турци. За њима су крвожедно јурили пешаци Турски, и пошто многи нису познавали пределе те и пута брдскога, погинули су од Турака. По маса српске војске бегала је правим путем, друмом, те од Турака много страдала. Главни војвода, у општој тој несрећи, јездио је на бесноме хату своме, да сам изнесе главу своју. О војсци својој није ни водио рачуна.

Велики део Срба у томе бегству — погинуо је. Мноштво је било заробљено и у Ниш одведено. Многи су пак од силнога умора при бегању од неколико сахати, кад су једва већ дошли били на безопасно место, помрли, пошто им силан напор одузе сваку животну снагу, и то су умирали у великим мукама. Силну муницију, оружје и другу спрему војничку, коју су Срби напустили били и не могли спасти, Турци су били однели у Ниш! Неколико великих топова, па чак и ситно оружје појединаца, и одело Турци су узели. Јер, они који су бегали, принуђени су били на послетку, и оружје и одело своје свући и побацати, да би лакше бегали, и неки се у самим кошуљама спасли. Турци су други дан пошто су пљачку донели у Ниш, делили и били.

Турска војска на Каменици, састојала је се из Турака Нишлија, лесковачких Турака, румелијска војска, војска из Сереза, Ђаковице, војска Рушанације итд. Она је испрва била мања, али је после све придолазила више и више у Ниш, у помоћ, док нису разбили војску српску на Каменици. Од турских војсковођа тада у Нишу беху: румелијски валис, као главни заповедник, на Исмаџил-бег из Сереза, Шашин-паша из Лесковца, Мамуд-паша Ђаковачки, Гушанац Алија, тада паша од два туга и Кара Везија. Према Чагру, у борби са Синђелићем, нарочито се борио и одликовао Шашин-паша из Лесковца. Кад су Срби побеђени на Каменици, вратили се у Србију, и покушали да у Делиграду се доведу у ред и спреме за одбрану, ако би их Турци и даље нападали, румелијски валис је све те своје војводе и њихове војске још боље организовао, попунио турска одељења, умножио војску своју, и са преко 100.000 војника и победоносним војводама Каменичким грунуо у Србију и пао под Делиград.

У тој несрећној битци и сечи много је изврсних и храбрих војника српских погинуло. Они, који су се из Ниша вратили, причали су, да заробљеницима српским Турци нису корсем, ништа рђаво чинили. Двојицу су само хтели обесити, но они су се правдали, да су они морали на ту војну против Турака ићи, јер су им војводе претиле и нагонили их на то, и т. д. Тај навод Стратимировића (глас II., стр. 211), пре бих ја објаснио, да су и сами заробљеници мукама мучени што су ишли у рат против Турака, што је са свим против-човечно. Јер човекољубље налаже са заробљеницима поступати лепо. Турци су толико били поплашени од Срба, да после нису знали већ како да им се освете кад су их победили и хватали. — Турци су у нечовечности — од историског познања — па до дана данашњега остали себи доследни!

IV. Последице и Кривци

Битка на Каменици јесте једна од најнесрећнијих битака, које је српски народ водио у XIX веку. Ово с тога:

1.) Што су тада изгинули многи добри синови српски на врло жалостан начин; што су тада многи поробљени, и у далеким тамницама и љутим работама испустили своју племениту душу; што су многи осакаћени и нагрђени били после целог свог века. Некима је тада н. пр. глава расечена била, па им други увезивали и т. д. Такових грозота много је било тада (Читај Гласник III. о томе.)

2.) Што су тада Срби изгубили много и много ратног материјала, па и својих других скупоцености у бегању, што је припало Турцима. Турке је после та богата пљачка гонила против Срба и даље.

3.) Што је све срећно ратовање дотадашње доведено у незгоду и неприлику, а отаџбина отворена и изложена била крајњој пропасти. Тако, да је се много што — шта у назадак повратило, много изгубило, док се једва очува за онда слобода српска у дотадашњим границама. А, факт је, да је у очувању слободе

српске за тада, лежало доста у преласку руске војске за Дунав.

Да не ређам више ни један узрок ни разлог. Доста је то. Јаук жена за погинулим мужевима њиховим, за рањеним и опљачканим војнима својим, разлегао је се на све стране по Србији. Кукњава и лелек замениће тада веселе и убојне песме по Србији!

Узречице: „ниси ти мене на Каменици заробио, да то и то тражиш од мене!“, „ослободио се и онај, који се на Каменици заробио, а ја још робујем“ [1]) — јасно сведоче колико је утицала несрећа на Каменици у савременом друштву српском, а од колике је важности њен резултат и успомена на њу и до дана данашњег.

Па кад је та битка несрећним резултатом тако добро позната нама, дањим потомцима Срба на Каменици, вредно је поред опширног описа о томе, дати и неког обавештаја читалачком свету о томе: ко су кривци томе?

Савременици а и историјеписци највише су кривили Милоја за ту пропаст. Народ га је хтео убити камењем, да Кара-Ђорђе није настојавао на умирењу таквих осветничких помисли. Господар онда шњих прилика — свакако је добро чинио — што је умиривао духове, док се прави кривци не пронађу. А, можда је он објашњавао то народном изреком: тако му је ратна срећа донела и досудила. Тек, да не нападам на оно што не морамо промишљати, мудро је, — што је се крвави народни суд над Милојем осујетио. Али је Милоје брзо после тога догађаја претрпео трагичну смрт. Несрећном Трнавцу—Каменица је била један од главних узрока — смрти!

Ја ћу покушати да ствар каменичког кривца мало друкчије размотрим.

I. Срби [2]) су били врло горди и држали се за одвећ силне, кад су пред Ниш дошли били. Турци су им пре те несреће битке долазили и говорили: „идите Срби за Мораву, и држите што вам је цар дао; ми вас дирати нећемо. Не дирајте у нас, кад ми вас не дирамо“. Али су им ови гордо одговорили, да неће престати и до Цариграда, псујући душу и веру турску и Мухамеда и остало. — На послетку неко од Турака, покрштени Срби, који је се претварао да је добар хришћанин и пријатељ Срба, те за то заједно са њима војевао и тада био на Каменици, побеже Турцима, и рече им: да Срби нису толико многобројни, као што се праве да су, но где они веле, да их има 20.000, тамо их је једва 2.000, и да су сада (т. ј. онда) у таквом положају и стању да их је лако надбити, казујући им о свима шанчевима српским, како су они тада постојали и остало.

II. Г. Јеврем Ненадовић, члан савета, уверава да је у Јашу Петар Добрњац њему и још некима онде нашавшима се Србима на смрти овако говорио: браћо, ја се дотле не могу мојих мука опростити (имао је неку гадну болест) док вам год не откријем једну моју до сад притајену кривицу! ја сам издао на Каменици. Свадивши се с Милојем Трнавцем наговорио сам Вељка да иде у Гургусовац (данашњи Књажевац), па сам за тим и ја отишао за њим, а Турцима поручим да ударе. Но опростите! И кад га ови опростише он се мало за тим преставио.“ [1])

III. Непобитан је факат да је Добрњац са Каменичког бојишта отишао, корсем Вељку у помоћ. Вељко је се у истини борио са Турцима на Књажевцу данашњем а онда Гургусовцу, јер Стратимировићев документат (Гл. II.) тврди да је Вељко тада рањен био у ногу. Рану је дакле морао добити на тој страни Србије борећи се, пре но на Каменици, јер озбиљније и веће борбе, где би се војводе ранити могле, настале су на Каменици тек, пошто је Вељко одатле ка Књажевцу отишао. Међу тим, Добрњац није се нигде за време каменичке битке, ни на ком крају Србије, борио. Па и после, у току целе 1809-те године, која је врло критична била за Србију, не налазимо нигде спомена о учешћу његовом у корисним делима српског народа. На против имамо сведочанства, да је, кад су изгледи рђави били за Србију у тој години, први од српских војвода пребегао преко, да је тамо мутно воду против „врховног вожда“, интригирао а никакво добро чинио: да је, у след

[1]) Милић „Крал. срб.“ 76 стр.

[2]) Гласник II. стр 209.

[1]) Гласник III. *Миличевић* „Кнез Срб“. у биографији Петровој обраћа пажњу, да је Ненадовић исказао убрзо пред смрт Добрњачеву у Србији дошао, те од прилике није био присутан Добрњачевој смрти. Дакле, вели, ди ту забележену треба проценити тек, а не за готово примити.

таквих радњи, био збачен са звања великовојводског, а на његово место други постављен.[1])

Онако држање и нерад Добрњчев 1809 године, јако терети њега пред судом непристрасне историјске критике.

Међу тим, шта факта поједобитна говоре против Милоја?

Сем просто неке суврмене повике на њега, пристрасних набацивања појединих историка, и то само фразастих, никакве стварне доказа немамо да је Милоје Петровић, Трнавац, кривац на Каменици. Он је ратовао, колико је умео и могао, он је, по том у несрећи побегао. Е, али, ипак, чинио је колико је могао. Кад више није могао користити, он је побегао. Он није имао великих способности војводских. Он је био мало охо, мало хвалиша. Али то нису узроци, да га кривимо за Каменицу. Он је био *одређен* да предводи војску, и то је чинио — колико је могао. Није се дакле *силом истакао* да буде главни предводитељ, да буде оно за што није спреман ни дорастао био. А друге махне ситније у његовом карактеру биле су његове *личне* слабости, а никакви узроци пропасти на Каменици.

Петар Добрњац је главни кривац за несрећу на Каменици из следећих разлога:

I.). Што је одмах у Делигр.ду и у Каменици отпочео само правити раздор и свађу сејати непослушност код војвода и војске према Милоју, из зависти и личне мрзости, оговарати Милоја као неспособног.

Добрњац је дотле био чувен војвода, срећан ратник, те је народ више волео њега, а Милоја осуђивали и мрзили.

II. Кад је Милоје, у доста сре но време био отпочео нападати Ниш, Добрњац је то одгађао, осуђивао изборе момента нападног и сам није хтео ратовати. Напад, у след таквог расцена у мишљењу тих двојице главних војвода, растрзао је и војску, и војска сва није учествовала у борбама, и оно што је се борило ишло је овлаш у рат, без слоге, без одушевљења.

III. Што Добрњац тада није никако ратовао пред Нишем, те дакле није вршио своју одређену дужност, не *колико је могао — него ни у колико* и *никако*.

IV. Што је без нужде и наређења остао

[1]) Стратим. документ. Гл. II.

бојиште на Каменици и острашио са тога бојишта и Хајдук-Вељка, те дао прилике шпијуну покрштеном Турчину, да јави Турцима у Нишу за слабост и малобројност, па ваљада и за неслогу српске војске, да дакле *изда* Турцима стање српске војске око Ниша. За том издајом, за одласком Добрњчевим Турци су одмах ударили на Чагар, и после следовала катастрофа.

V. Што 1809-те године, кад је најпотребнији био рад Добрњца и свију синова српских, — Добрњац *нашта није* радио за отаџбину добро и корисно. Код њега је те године избила на површину његова личност и његова сујета над отаџбином. Од тога доба и на даље рад Петров није више доносио користи Србији, но је дејствовао рушећи слогу код Срба, те је на послетку и удаљен од послова у Србији, и у туђини и изгнанству и умр'о.

Али, није само Петар Добрњац кривац. Крив је и Младен Миловановић, што је Милоја предложио и узео за главног војводу моравске војске, човека за то мало способног. Па је крив тек на даљноме месту, и то мало, сам Милоје, што је се примао тога задатка. Мало, кажем, с тога, што је, то некако у природи људској, да примају већи положај радо, и кад га нису заслужили, само кад то могу.

Над Милојем је био изречен тако рећи народни суд — строг, врло строг. Ја, као историк, не према чудном расположењу и још чуднијем суду површном, но према наведеним датима велим: да Милоје није толико крив за пропаст на Каменици, и да, према томе треба мало одузмити са њега кривице, а да је криви Добрњац, који није тада ништа радио доброг већ злога, и да на њ треба мало натоварити кривице.

И један и други нису били *издајице*, као што им то по неко хоће да набаци. Тако за Милоја има напомена, како је узео мноштво дуката, блага, те не помагао Санђелићу и побегао токорсем са Каменице. За Добрњца пак да је издао Турцима Србе и за то отишао са Каменице због мрзости према Милоју т. т. д. Они само нису учинили према отаџбини све, што су тр бали и могли, те су за то просто криви.

Историја мора и дужна је, да наведене кривице строго и праведно жигоше, износећи верно њихова недела на осуду и гнушање наше!

V. Каменички споменици

1.). „Четврти дан дођем[1]) у нишко поље, к последњој турској вароши, готово на граници *Србије*. Ја сам за једно по сахата напред од мог каравана јашио. Сунце је јако жегло. Од прилике једну миљу од вароши — Ниша — угледам једну велику белу *кулу*, која, блистајући се као парски мермер, на сред равни стоји. Пут ме је управо к њој водио. Како до ње дођем одмах одјашим, и дам мога коња турском детету, које уз мене ишаше, да га држи па се спустим у хладу од куле, да који часак отпочинем. Тек што седнем, али, бацивши око тамо на здање, које своју сенку на мене простираше, видим да су његове зидине од самих правилних редова мртвих људских глава а не од мрамора ни белог камена, као што ми се учинило било, сложене и дигнуте. Те мртвачке, свега меса лишене, које од кише, које од сунца убељене, и са нешто мало песка и креча састављене главе чињаху тријумфални свод, под којим сам онда у хладовини легао био. Може их од прилике 15—20 хиљада бити. На некима се још власи држе, које се на ветру, као оно дуга маховина на стењу, вију. Горски ветар дуваше живо и оштро, и, пролазећи кроз безбројне шупљине глава, чињаше, те се из њих жалосно и тужно зниждање извијаше. Ја нисам никога код себе имао, који би могао тај споменик варварства протумачити. Дете, које оба коња за узде држаше, играше се међу тим са малим одломцима костију, које су се на подножју куле већ у прах претвориле биле. Ја сам од умора, врућине и сна тако клонуо био, да сам у мах заспао, наслонивши главу на овај зид од осечених глава људских. Кад се пробудим нађем се у мом каравану и у сред многих турских коњаника, који су ми из Ниша били подолазили, да нас у град угледно прате, и они су ми казали да су оно главе од 15 хиљада Срба, које је паша у последњој буни у Србији погубио и исекао. Ова је пашина била гробље ових племенитих инсургента (устанака), и овај споменик њихна костурница! Оком и срцем поздравим ја сад остатке ових јунака и витезова, чије су одсечене главе пограничним обележјем независности њихове отаџбине постале. *Србија* на коју нам скоро ступити ваљаше, *сад је слободна*. И оно је песма *слободе* и *победе* била, која се као гласовито разлегаше у кули од српских глава, за своју отаџбину палих! Скоро ће и *Ниш* њихов бити; *но онда они нека ову знамениту кулу у целини чувају!* Јер ће она њихну децу учити, шта вреди независност народа, показујући им, каквом су је ценом њихни оцеви платили и откупили“.

Толико славни Францез Ламартин у своме занимљивом делу (voyage en orient) „путовање на исток“ о чудном споменику *Ћеле-кули*.

Ова кула од глава јесте четвороугаона, висока око 15 стопа; Ту је узидато кречем међу цигљама далеко мањи број глава људских, него што Ламартин спомиње. Главе су у њој окренуте лицем на поље. Тако поређане стојале су оне дуго, али родољуби Нишани, и сељаци из околине, вадили су, кад су год могли, по коју лобању, и сахрањивали у гробље. Митхад — паша хтеде да сруши Ћеле-кулу, а Турци Нишевљани пошљу на њега тужбу чак *у Цариград*.[1]) и тако оста тај споменик турскога варварства и српскога отачаствољубља.

Ћеле-кула се данас налази одмах код Ниша; пошто је Ниш од времена Ламартинвог проласка па до данас јако нарастао, те се проширио до саме куле. А она је остала тако, што је паша нишки плаћао по 25 гроша за сваку главу српску, те су му тако неке главе доносили. Он је онда ћурчијама нишким заповедио, да главе деру. Коже с глава пунио је памуком и слао у Цариград, а од лобања је наиздао ту кулу. Тиме је хтео, то бож, да заплаши Србе да се не усуде никад више ни помислити да на Ниш ударају. А за телеса најпре је паша наредио да се укопају, ну после преиначио наредбу, те телеса откопали и оставили псима и грабљивим тицама!

1877 г., 28 Децембра, Срби су под Краљем данашњим, Миланом I. заузели Ниш. Одмах је Краљ из Ниша похитао на Ћеле-Кулу да учини пошту светим остацима мученика за слободу отаџбине. Тада је било у кули још само неколико лобања. По неку су тада наши великаши узели, и данас, тешко да и једне

[1]) Ламартин. Превод у Голубици од 1840 год. стр. 102 и 3. са мојим малим поправкама стила и језика према данашњем стању наукс о језику.

[1]) Милић Краљ. Соб. 78. 79. стр.

лобање у тој кули има. А и сама кула држи се данас у врло жалосном стању. Савети пекуснога и научнога Француза, нису се коснули срдаца наших моћних људи!

2). На Чагру, где је се ужасни бој био између Срба и Турака стоји данас леп споменик, на коме пише:

„Војводи Стевану Синђелићу и његовим неумрлим јунацима славно палим овде 19 Маја 1809 нападајући Ниш“; и на истом споменику стоји даље: Кнез Милан М. Обреновић IV и његова храбра војска покајаше их 28 Декембра освојивши Ниш.[1])

Иза тог натписа, ја више ништа нећу говорити. Догађаји на Каменици били су дакле два споменика. Први је жалостан, по природи својој, али по идеји и није. — Други је пак потпуно светао и весео.

Што српски нараштај пре 80 година није успео, успео је данашњи нараштај српски. Други је споменик, дакле, Краља Милана и данашњег нараштаја српског, и тај показује, да је каменичка несрећа и недаћа, покајана и — заборављена!

*

Историја пак прошлост не заборавља. Свој широки обим она баш прошлошћу храни.

Историја и овог догађаја мало је потпуније и на једном месту сложеније изнесена овде. У исто време, надам се, и правичније.

Делима својих предака на Каменици, хтео сам да оплетем венац што цељи, потпуницији, Нисам га хтео ни могао китити ружом ни босиљем, смиљем ни ковиљем, јер нисам песник. Но сам, према изворима историјским, трудио се, да верно то опишем. Те у томе има и ружа и ружиних бодљика.

Користимо се великом поуком, коју нам историја овога догађаја пружа!

Живимо у жељи, да покајемо и Косово, као што покајасмо — Каменицу.

15 Јануара 1888 год.

у Шапцу.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXVII.

30. Децембра 1887. у Београду.

Били су: *председник Главног Просветног Савета* **Ј. Пецић**; *редовни чланови*: **др. Ник. Ј. Петровић, Ђ. Козарац, Љуб. Ковачевић**; *ванредни чланови*: **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јеврем Илић**; **др. В. Бакић, Стев. Ловчевић, Мита Живковић** и **Ф. Видаковић**.

Деловођа и ванредни члан Савета **Мил. Марковић**

I.

Прочитан је и примљен записник прошлог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра Просвете и црквених послова од 15. Децембра ове г. ПБр. 14.385. којим се упућује Главном Просветном Савету на оцену и мишљење молба г-ђе Љубице жене Димитрија Стефановића, практиканта среза Нишког, која моли, да се њеној деци да благодејање из фонда пок. Виђентија бив. владике.

Савет је одлучио: да се акти по овоме предмету предаду на преглед и оцену г. г. Љуби Ковачевићу и Јеврему Илићу те да их они размотре и савету реферишу.

III.

Прочитано је писмо г. Министра Просвете и црквених послова од 28. ов. м. ПБр. 14.557. којим се шаље Главном Просветном Савету на преглед и оцену збирка песама и декламација од г. Михаила Милосављевића учитеља из Крагујевца, и позива се Савет да каже: може ли се молиоцу допустити штампање ове књиге за ону цељ, за коју ју је писац наменио.

Савет је одлучио: да се умоли г. Ф. Видаковић да овај рукопис прегледа и оцени и да савету о истоме реферише.

IV.

Прочитано је писмо г. Заступника Министра просвете и црквених послова, од 28. ов

[1]) Према Милић. наводу у „Краљ. Србији.“ —

м. ПБр. 14.558. којим се шаљу савету на преглед и оцену два упутства од г. Виће Малетића, учитеља цртања, једно: за предавање цртања слободном руком; а друго: за предавање лепога писања, и, позива се савет да оцени: за коју би се циљ могла употребити ова упутства према њиховој изради.

Савет је одлучио: да се оба упутства предаду г. Дим. Јоснћу, професору учитељске школе, те да их он оцени и савету реферише.

V.

Прочитано је писмо заступника г. Министра просвете и црквених послова од 22. ов. м. ПБр. 14.495 којим се шаљу савету молба и документи г. Николе Теофановића, проф. кандидата из Прага, и позива се савет да каже своје мишљење о томе: има ли г. Теофановић прописану квалификацију за наставника средњих школа и за које предмете.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јован Ђорђевић да прегледа и оцени документе овога кандидата и да о истима савету реферује.

VI.

Прочитан је реферат г. Лазе Ј. Обрадовића учитеља из Београда, о прегледима за цртање, које је књижара г. Пурића понудила министарству просвете за употребу у основним школама.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Одликован поверењем Главног Просветног Савета, да прегледам и оценим цртаће прегледе, које је књижара г. Пурића понудила министарству просвете за употребу у основним школама, част ми је, да о истима поднесем Савету своје мишљење.

Нема сумње, да је цртање једна важна грана данашње школске наставе. Њиме се хоће да постигну две задаће. Једна је чисто васпитна, и састоји се у томе, што се цртањем негују у човека естетичка осећања, посредством њега човек се приближује природи, ужива у њој и поштује је; а друга је практична, и у томе је, што се цртањем може, у школи, потмоћи изучавање других наставних предмета, као земљописа, историје, јестаственице, и др., а у животу њиме се потпомаже развиће техничких и у опште индустриских подузећа. С тога се, у наше доба, цртању поклања велика и озбиљна пажња, и сматра се као нужна и неопходна допуна општег образовања у народној школи.

О методи цртања у основној школи владају врло разноликa мишљења. Неки траже цртање слободном руком на основи почетне геометрије, а неки хоће ђачке цртаће прегледалице. Међу тим, и овоме су противни многи, с тога, што дете, на тај начин, прецртава с прегледалице чисто механички, а то је методски погрешно. Због ове незгоде с малим прегледалицама, хоће многи велике прегледалице, које ће висити о зиду школском, те да се сви ђаци у један мах вежбају прецртавању једне и исте слике. Најнесле неки одбацујући и то, траже, да учитељ сам пред децом црта на школској табли, да би се тако деца упознала с генезом слике; најновије пак педагошко гледиште одбацује све то, и тражи, да ученици, помоћу наставниковом, цртају облике само истинских ствари, по што се само тим путем развија духовна радња у ученика, и буди се у њему интерес за овом корисном вештином.

Полазећи с овог последњег гледишта, ваљало би одбацити све цртаће прегледе, па и ове, о којима имам поднети Савету своју оцену. Али, свеколике наше школске прилике, а особито немогућност, да се што пре набаве модели истинских ствари за прецртавање, чине и чиниће, да ћемо се морати још дуго служити цртаћим прегледалицама у нашим основним школама. Како пак, за данас, немамо никаквих цртежа, удешених за основну школу, ови прегледи, који су намењени такође основној настави, могли би привремено послужити као добро дошли. Но:

1., У њима нема поступности, која је обележена данашњим програмом за наше основне школе за тај предмет;

2., За поједине разреде нема свију цртежа који су програмом прописани;

3., Нагли је прелаз од цртежа с правим линијама ка цртежима са „шатиром“, што је педагошки неоправдано, а противно је и програму;

4., Нема цртежа карата, што се програмом захтева;

5., Има цртежа од ствари, које се у нас или не знају, или се врло мало познају, као в. пр. цртеж „христовог дрвета“, „луфт балона“, и т. д.;

6., Техника цртежа је врло рђава: слике су веома нејасне, а често нису ни верне оригиналу;

7., Цртежи алата не одговарају нашим алатима;

8., Има многих цртежа, који не улазе у програм;

9., Ови цртаћи прегледи су удешавани за туђе школе и друге прилике.

Како се због овога не постиже оваким цртаћим прегледима ни једна од горе истакнутих циљи, а не одговарају ни нашем програму, мишљења сам, да ове цртаће прегледе ваља одбацити, ово нарочито и с тога, што се у нашој државној штампарији већ израђују цртаће прегледалице за наше основне школе.

Благодарећи Главном Просветном Савету на поверењу, остајем:

29. Јуна 1887. год.
Београд.

поштујући,

Лава Ј. Обрадовић.
учитељ.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се прегледи за цртање не могу употребљавати у основним школама, пошто се сада употребљују као прегледи „цртанке“ које су о државном трошку израђене.

Референту је одређен хонорар двадесет (20) динара.

VII.

Прочитано је писмо г. заступника Министра просвете и црквених послова од 29. ов. м. ПБр. 14.567. којим се упућује савету „експериментална физика“ од г. Светозара Видаковића, професора, заједно с одговором пишћевим на примедбе г. г. референата, и позива се савет да каже своје мишљење о коначном решењу овог предмета.

Савет је одлучио: да се дело заједно с одговором г. Видаковића претходно пошље на увиђај и мишљење бив. референтима г. г. К. Алковићу и Бор. Тодоровићу па пошто се њихово мишљење чује; да се у савету донесе коначна одлука о овоме питању.

С овим је састанак закључен.

САСТАНАК CCCLXVIII

29. Јануара 1888 год. у Београду.

Били су: *Заступник Министра Просвете и црквених послова, Министар Правде, Гл. Гершић; редовни чланови:* **Стојан Марковић, Јов. Ђаја Др. Н. Ј. Петровић, Свет. Вуловић, Јов. Жујовић, Ђ. Козарац-Љуб. Ковачевић, Пера Ђорђевић;** *ванредни чланови:* **др. Јов. Туроман, Јов. Бошковић, М. Андоновић, Јевр. Илић, др. В. Бакић, Ж. Поповић, Стев. Ловчевић Мита Живковић, и Фил. Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Састанак је отворио сам заступник Министра просвете, представивши Савету нове чланове Савета, који су постављени краљевим указом и позвавши Савет да се сада конституише и отпочне рад.

II.

За овим је прочитано писмо г. Заступника Министра просвете од 28. ов. м. ПБр. 550. којим се извештава Савет, да су указом Краљевим постављени за редовне чланове Просветног Савета г.г. Стојан Марковић, ректор и професор Велике школе и Пера Ђорђевић професор Београдске гимназије, и да је на основу чл. 6 закона о уређењу Главног Просветног Савета, постављен г. Стојан Марковић, редовни члан Савета, за председника Просветноме Савету.

Савет је овај акат примио к знању.

III.

Прочитано је писмо г. Заступника Министра просвете од 23. ов. м. ПБр. 310. којим се извештава Главни Просветни Савет, да је указом Краљевим постављен за редовног члана Савета г. Ј. Ђаја, начелник Министарства Просвете.

Савет је и овај акат примио к знању.

IV.

За овим је Савет приступио избору подпредседника Главног Просветног Савета, пошто је г. Валтровић, досадашњи потпредседсдник изјавио, да због слабости не може долазити у седнице саветске.

Тајним гласањем са 13 противу 5 гласова, који су пали на друге кандидате изабран је за потпредседника Савета, г. Јов. Ђаја, редовни члан Савета.

V.

За овим се г. Заступник Министра Просвете опростио и удалио из Савета, а новопостављени председник заузео је своје место у Савету.

VI.

Прочитан је и примљен записник 367-ог састанка.

VII.

Прочитано је писмо г. Заступника Министра Просвете од 29. ов. м. ПБр. 518. којим се шаљу Савету молба и документи г. Николе Лазића свршеног ђака Велике школе и пита се савет за мишљење: има ли овај кандидат прописану квалификацију за наставника средњих школа.

Савет је прегледао сведоџбу кандидатову и одлучио: да г. Никола Лазић, који је свршио историјско-филолошки одсек философског факултета Велике Шкеле, има прописану квалификацију за наставника средњих школа и то за предмете историјско-филолошке групе.

VIII.

Прочитано је писмо заступника Министра Просвете којим се тражи мишљење Главног Просветног Савета о томе: има ли г. Младен Спасојевић, свршени ђак Велике школе, на основу поднетих докумената, прописану квалификацију за наставника средњих школа.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата и одлучио: да г. Младен Спасојевић, који је свршио природно-математички одсек философског факултета има прописану квалификацију за наставника средних школа и то за предмете природно-математичке групе.

IX.

Прочитано је писмо г. Заступника министра од 13. ов. м, ПБр. 114. којим се шаљу документи г. Андре Милосављевића и пита се савет за мишљење: има ли г. Милосављевић довољну квалификацију за учитеља немачког језика у средњим школама.

Пошто је савет разгледао документе молиочеве и уве по се, да је молилац провео 12. семестра на страни на немачким универзитетима, одлучио је: да г. Андра Милосављевић има довољно спреме за учитеља немачког језика у средњим школама.

X.

Прочитано је писмо г. заступника Министра Просвете и црквених послова од 2 ов. м. ПБр. 14584 којим се упућује Главном Просветном Савету на преглед и оцену Историја Срба за IV. р. основних школа од г. М. С. Убавкића учитеља из В. Градишта.

Савет је одлучио: да се ово дело упути на преглед и оцену г.г. Љубу Јовановићу предавачу и Николи Р. Поповићу, учитељу.

С тим је састанак закључен.

САСТАНАК CCCLXIX.

3. Фебруара 1888 год. у Београду.

Били су: председник **Ст. Марковић**, *редовни чланови:* **Ј. Ђаја, Јован Жујовић, Ђ. Козарац, Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови: др.* **Јован Туроман, Јов. Бошковић, Јевр. Мих. Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Стеван Ловчевић,** и **Мита Живковић.**

Деловођа, **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 368-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, од 34 пр. м. ПБр. 401. којим се доставља Савету на преглед и оцену „упутство за предавање потнога певања у основној школи“ од г. Ј. Иванишевића.

Савет је одлучио: да се овај рукопис упути на оцену г.г. Стеви Мокрањцу и Стеви Тодоровићу.

III.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 31 Децембра пр. г. ПБр. 14.479 којим се тражи мишљење саветско о прештампавању „Зоологије“ за средње школе, од г. Ј. Пецића.

Савет је одлучио: да се овај предмет сада не решава, докле се начелно не реши питање о писању уџбеника по предлогу г. Јов. Бошковића, који ће се мало ниже изнети.

IV.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 23. пр. м. ПБр. 113 којим се шаље Савету „Ботаника“ за средње школе од г. Јосифа Пецића, и тражи се мишљење саветско о прештампавању исте.

Савет је по овоме предмету одлучио онако исто као и о прештампавању „Зоологије“ од истога писца (види под „III“).

V.

Прочитано је писмо г. Свет. Вуловића, професора Вел. школе, и редовнога члана Главног Просветног Савета, упућено просветном Савету.

То писмо гласи.

Господине!

У прошлој 1887, години послао ми је Главни Просветни Савет по више у рукопису и штампаних дела, намењених да буду школске књиге или књиге за поклањање добрим ученицима, — да их прегледам и оценим. Нека сам од тих дела прегледао и о томе још прошле године известио Главни Просветни Савет, а нека су остала до данас непрегледана. Ова непрегледана дела враћам Вам данас непрегледана и молим Вас, да о томе Гл. Пр. Савет известите, те да их коме другоме поиље на преглед и оцену.

Главном Просветном Савету биће познато, да сам ја, као члан његов, у седницама његовим вазда одбијао од себе таке послове: прво, *и нарочито*, за то, што, оптерећен другим својим пословима, немам времена за оваке послове, те би на преглед дана ми дела морала код мене зачамати — на штету својих писаца и можда на штету саме ствари. (Ја н. пр. знам, да су код неких прегледача стајала дела по две године. Код мене, истина, није досле било такога случаја. Најстаријему од ових непрегледаних дела, што их сад враћам, нема још девет месеца, средњему нема још шест, а најмлађему нема још пет месеца; па ипак ме је г. председник Гл. Пр. Савета за средње дело савесно опоменуо); друго за то, што су ми често давана на оцену дела, која не припадају струци којом се ја бавим (така су између ова три, што их сада враћам, два: *Грлица* г. Д. Путниковића и *Француска граматика* г. Ж. Недељковића); и треће, што се ја у опште не слажем с начином, на који се школска и друга књижевност од ово неколико година у нас подиже преко Гл. Пр. Савета, као што сам толико пута, опширније или у краће, то казао Гл. Пр. Савету у својим досадашњим рефератима (тако н. пр. ја не знам од колике би користи могле бити предложене измене и поправке у трећем непрегледаном делу, које данас враћам, у *Примерима из српске литературе* г. Ж. П., кад је дело већ готово, штампано, на оцену послано). Ја сам, као што рекох, одбиао вазда од себе оваке послове; али ми их је Гл. Пр. Савет ипак, нарочито кад ме није било у седницама његовим, давао. Тако је дошло време, да, поред све добре воље, нисам могао извршити предани ми посао. Да се не би ово и од сад догађало, молим Вас г. председнике, да ме, предајући ова непрегледана дела Гл. Просв. Савету, оправдате за незавршени посао и да у исто време Гл. Пр. Савету објасните, како је мени немогућно од сад оваке послове примати. Свакоме пак другом позиву Гл. Просв. Савета одазваћу се радо и, колико умеднем, одговорићу вазда тачно и савесно.

Непрегледана дела, која враћам, јесу: *Фран. граматика*, саставио Ж. Недељковић *Примери из српске литературе*, свеска I. скупио и уредио Ж. П. *Грлица*, забаве за децу, написао Д. Путниковић Од овога последњега дела враћам рукописни део; штампана пак књижица, која се уз то помиње, или

ми није послана, или је код мене изгубљена (у овом случају ја ћу је накнадити).

Остајем, г. председниче, с даздашњим штовањем

1. Јануара 1888 год.
у Београду.

Ваш

Свет. Вуловић

Савет је примио знању садржину писма г. Св. Вуловића и одлучио: да се са решењем питања о књизи „Примери из српске књижевности“ пречека на реферат г. Андре Николића, коме је друга књига овог истог дела дата на оцену, па да се тада прочита о овој првој књизи реферат г. Момчила Иванића, која је њему, као другоме референту на оцену дата била.

Што се тиче „Грлице“ и Француске граматике савет је оставио ова дела, да о њима реши онда, пошто се предходно реши предлог г. Јов. Бошковића о писању учбеника.

VI.

Прочитан је реферат г.г. Мих. Валтровића, и В. Тителбаха о предлогу г. Виће Малетића за израду цртаних прегледа.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Према одлуци Главног Просветног Савета на своме 353-ем састанку од 15. октобра 1887. год. ми смо потписани проучили предлог г. Вићентија Малетића, учитеља цртања, односно уденсног набављања прегледалица за цртање у нашим средњим, мушким и женским, школама и част нам је казати Главном Просветном Савету, да мислимо, да се исти предлог може усвојити с тим да г. Малетић још по свом обећању, о њему изради и тачан програм, који би се такође најпре имао поднети Главном Просветном Савету на оцену.

Има ли би пак поред усвојења главне мисли у предлогу да учинимо неке примедбе које се тичу извршивања самога предлога.

Држимо да би поред одређивања формата за прегледалице, ваљало назначити и цртаће градиво, којим ће се прегледалице израдити т. ј. да ли да се исте цртају писаљком, кредом или пером, и ваљало би у тим прегледалицама тражити поступности, од лакшег тежем, т. ј. да међу њима буде прегледалица које су изведене само у контурама, даље других које су нешто, и трече које су посве сенчене и потпуно израђене.

Другог смо мњења но г. Малетић у погледу на комисију која би имала из послатих цртежа са разне стране наше отаџбине, да избере оне који буду удесни за прегледалице. Чланови комисије треба, по нашем мњењу, баш да су људи стручни, који знају не само цртати, но знају шта се од школских прегледалица тражи односно на њима нацртаног предмета и начина како је предмет представљен и схваћен.

Само би стручна комисија могла сачувати школе наше од погрешних и непотпуних прегледалица; она би тек могла из поднесених снимака учитеља цртања, да одабере оно што би школској потреби одговорило.

Враћамо уз ове редове и предлог г. Малетића, који је поднео Господину Министру Просвете и који је нами послат на разгледање.

10. Јануара 1888. год.
у Београду.

Михаило Валтровић
професор вел. школе

Влад. Тителбах
проф. учит. школе

Савет је усвојио мишљење г. г. референатта и одлучио: да се позове г. Малетић, да поднесе детаљан програм о прибирању грађе, изради и избору оваких прегледа.

VII.

Г. Јов. Ђорђевић, коме су били упућени на оцену молба и документи г. Теофановића, проф. кандидата, изјавио је у Савету, да би за преглед ових докумената ваљало одредити каквога техничара, пошто се кандидат бавио изучавањем техничких предмета.

Савет је примио ово мишљење и одлучио: да се молиочеви документи даду на преглед и оцену г.г. М. Андоновићу и Ђ. Козарцу.

VIII.

Прочитано је писмо г. Стевана Давидовића, професора београдске реалке, упућено Глав-

ном Просветном Савету, у коме изјављује, да због оскудице у слободном времену, не може да прегледа и оцени: „Геометријско цртање“ од г. Стојана Марковића и „Геометријско цртање“ од г. Косте Ивковића.

Савет је одлучио: да се оба ова рукописа задрже, докле се не реши начелно предлог г. Бошковића о писању учбеника.

IX.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 28. пр. м. Пбр. 384. којим се упућује Савету молба г. Младена Красојевића, писара среза гружанског, који моли, да се његовој деци да издржање из фонда пок. Вићентија владике, доказујући, да је он сродник пок. владике, и позива се Савет, да каже своје мишљење по овоме предмету на основу прописа у тестаменту, по којима је решавање оваких ствари остављено Главном Просветном Савету.

Савет је одлучио: да се молба и сви поднети документи по овоме предмету пошљу на оцену и реферовање г.г. Љуби Ковачевићу и Јеврему Илићу.

X.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 23. пр. месеца Пбр. 239, којим се доставља Савету одговор г. Мите Живковића професора, на реферат г. Дим Јосића, по коме је Савет одбио „Немачку Читанку“ за I. р. средњих школа, и позива се Савет да донесе одлуку по овоме предмету.

Савет је одлучио: да не улази у читање одговора г. Живковића, пошто је ова ствар већ једанпут решена, но да се врати г. министру, а пошто се реши питање о учбеницима у средњим школама, писац може своје дело по ново поднети.

XI.

Прочитан је предлог г. Јована Бошковића, професора Вел. школе и напредног члана Главног Просветног Савета, о школској литератури, и тај предлог гласи:

Главноме Просветном Савету

Поводом прегледања и оцењивања школских књига, част ми је предложити други начин и пут, којим бисмо у напредак долазили до школских књига, према смеру, подеснијих и у сваком обзиру бољих, а не како нам их *случај* поднесе.

За основне школе.

1. Да се изабере комисија, која ће прегледати све садашње наше књиге за основне школе: да ли одговарају наставноме плану и наукама о настави и методу, васпитању и језику.

2. Да се одвоје добре од лоших. Добре да се пореде са књигама за основне школе од пок д-ра Ђ. Натошевића (буквар и 3 читанке), о којима се оцена уваженога педагога нашег, г. Николе Вукићевића, врло повољно изражава — ради свестранијег усавршења њихова.

3. На место лоших, или којих још немамо, да се распише стечај. У њему треба да је означено: шта треба да уђе у коју књигу, начин писања, обим књиге и напомена, да језик треба да је јасан и правилан. Између пријављених стечајника, Просветни ће Савет бирати, коме ће поверити писање ове или оне књиге. Кад се рукопис поднесе, Савет ће бирати оцениоце. По што се рукопис поправи, према оценитељским примедбама, ако каквих буде, и прими, онда настаје још једно врховно прегледање.

4. Напред поменута комисија ваља да прегледа на ново све књиге за основне школе, и да се постара, да у њима буде уређено и удешено све једно према другоме.

5. Тада ће се тек књига за основне школе давати у штампу.

За гимназије.

1. Просветни Савет да изради наставни план за 6 великих гимназија у земљи: али за гимназије у европскоме смислу, а не као за неку „исподњу *расу*“ на Истоку. 16 нижих гимназија и 2 „гимназијске реалке“ могле би се с временом прилагодити овима, или неке постати реалке I-ога реда, или заватлијске школе и т. д.

2. За тим да се изберу две комисије, једна за нижу а једна за вишу гимназију, у свакој по 5 лица. Те би комисије, кад затреба, и заједнички радиле.

3. Министарство просвете ваљало би да набави најбољих гимназијских књига, на је-

зику оних народа, са чијим би се наставним планом наш наставни план подударао. Те књиге треба поделити у три групе: 1. на оне, које треба само добро превести, (математичке и природњачке); 2. на оне, које треба превести, а од чести изнова написати, (на пр. општа историја са историјом словенских народа; земљопис и т. д.) 3. на оне, које треба целе изнова написати, с погледом на начин и обим речених књига.

4. За тим настаје *сличан* комисијски рад, као оне комисије за књиге основних школа, од 1. до 5.

5. На тај начин уверен сам, да можемо за 2 до 3 године доћи до ваљаних гимназијских књига, као што их имају и остали Европљани. На онда, с њима заједно можемо напредовати и усавршавати се. Тако би се, међу тим или после, могло удесити и са реалком.

3. Февруара 1888. год.

У Београду.

ПРЕДЛАГАЧ,

Јован Бошковић

Пошто су изменљане мисли о овоме предлогу у Просветном Савету, Савет је овај предлог начелно усвојио и одлучио: да се овај предлог стави на прво место у дневноме реду идућег састанка, и да се тада коначно реши покренуто питање у предлогу.

С тим је састанак закључен.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Велика школа). Краљевим указом од 16. ов. м. постављен је г. Др. *Милован Миловановић*, за суплента правнога факултета на Великој школи.

(Средње школе). Претписом министра просвете и цркв. послова од 17. ов. м. *постављен* је г. *Александар Хитрово*, за учитеља рускога језика у београдској учитељској школи.

(Основне школе).

Постављена је: гђца *Милана Влаиковићева*, учитељска приправница, за учитељицу I. разреда школе варваринске, (округ јагодински) 12. Февруара ов. год.

Премештени су: гђа *Вукосава Живковићка*, учитељица II. III. и IV. разреда женске школе горњомилановачке (округ руднички) у Сремчицу (округ београдски) 17. Февруара ов. г., по молби, — гђца *Левосава Нешковићева*, учитељица III. разреда мушке школе горњомилановачке, у II. III. и IV. раз. женске школе тамошње, 17. Февруара ов. год., по потреби, — гђа *Милева Требињчева*, учитељица школе сремачке (округ београдски) у Брезну (руднички округ) 17. Февруара ов. г., по потреби, — г. *Петар Дивић*, привремени учитељ школе брезанске, (округ руднички) у III. раз. мушке школе горњомилановачке, 17. Февруара ов. г., по молби, — г. *Михаило Ристић*, учитељ III. разреда I. одељења мушке школе у Нишу, у I. одељење V. разреда при истој школи, 23. Февруара ов. год., по потреби, — гђа *Милева Перовићка*, учитељица IV. раз. женске школе крушевачке, у I. одељење III. разреда мушке школе у Нишу, 23. Февруара ов. год., по потреби, — гђа *Марија Фрушићка*, учитељица I. одељења I. разреда школе арњске, (округ ужички) у IV. разред женске школе крушевачке, 23. Февруара, по потреби, — г. *Кирил Јанковић*, заступник учитеља III. и IV. раз. школе миланцанске (округ ужички) у I. одељење I. разр. школе арњске, 24. Февруара, по потреби.

Разрешена: гђца *Косара Цветковићева*, учитељица I. разреда основне школе у Гучи, (окр. чачански) 16. ов. м. по молби.

Просветне Белешке

(Учитељи — државни чиновници). У доњоаустријском сабору поднео је посланик Вергани предлог: Сви учитељи у Доњој Аустрији државни су чиновници. Плате се имају разредити по особитим степенима; учитељ ужива сва држављанска права без обзира на своје политично уверење.

(Реформа средњошколске наставе у Аустрији). Министар просвете у Аустрији спремио је предлог, по коме се укидају све реалке, а гимназије ће остати као средње школе, у којима ће француски језик и грчање бити обавезни предмети. Грчки језик неће се, по томе предлогу учити у гимназијама. Свега ће бити девет гимназијских разреда.

(Школски лекари). У француски министар просвете Трефор смерао је одавно да постави школске лекаре у средњим школама. Са овом школском годином већ је почео да остварује ту своју мисао и на неколико државних средњих школа постављени су већ стални школски лекари.

(Холандска. Световна или религиозна школа). Параграф 194. холандскога устава, ставља држави у дужност, да се ова довољно брино о основној настави и да исту тако уређује, како неће бити увређена ничија религиозна убеђења. Ова важна теновина и заоставштина из времена батавијске републике од свога постанка па до данас била је и протестантским и католичким консервативцима прави трн у оку. Пре кратког времена у другој комори (горњи дом) ова важна уставна теновина са 43 противу 40 гласова, избрисана је. Назад се сада, да ће прва комора (доњи дом) ипак ово одбацити и оставити у снази стари пропис у уставу, пошто образовање и толеранција чланова прве коморе говори у прилог оваког исхода ствари, а и већина чланова комисије за испитивање овога члана устава противна је укидању истога.

(Стање народног образовања у Русији). По министарственим извештајима за 1884. годину доносе Ст. Петербуршке новине следеће податке о народном школовању: Број деце за школу дорасле, која нису никако у школу ишла, десет је пута оволики, колики је број деце, која су походила школу. Тачније бројем представљена размера деце, која су се школовала ова је: 9·77 од сто за школу дорасле деце школује се, а остало остаје неколовано. Кад се узме у рачун да од 90·23 деце, која остају без наставе, неки број отиде ипак у школе друге врсте, то опет остаје знатан део младежи, који улази у грађански живот без икакког школовања. Колико ће много требати времена, труда и жртава, да се у овоме колосалном царству народно образовање подигне на ступањ савременства, према захтевима данашњега времена! У 29.209 школа настављало је 29.309 које учитеља које учитељица. Што се плате тиче, од 100 наставника 61 их је било с платом годишњом од 200 до 300 рубаља. Остали проценат имао је плату од 50 до 150 рубаља годишње. Као што се из овога види, награда учитеља сразмерно је врло мала.

(Нови назори у погледу спремања и образовања учитеља). Као главни предмет за саветовање у пиршком школском синоду било је решење питања о савременом образовању учитеља. „Швајцарски школски архив", саопштава ове примљене одлуке:

1. Да се нарочита и стручна спрема за позив учитељски одложи за старије доба, а не као до сада, да се младићи од 15 година већ решавају за стручну спрему учитељског позива;

2. Нарочита средња школа за учитељске кандидате није потребна. Учитељски кандидати треба да добију опште образовање у реалним гимназијама са обавезним учењем латинског језика, а спрему за стручан позив у животу нека добију на великој школи (универзитету), за коју се мора установити нарочити педагошки семинар, уређен и снабдевен према захтевима модерне педагошке науке;

3. У близини универзитета, има се установити нарочита вежбаоница за оваке ђаке, у којој би биле заступљене све врсте народних школа и ту да се ђаци вежбају; и

4. Будући учитељи, као студенти, треба да се у свему изједначе у погледу права и дужности са осталим студентима.

(Шведска). Број учитеља у Шведској износио је 1885 год. 4923. а број учитељица исте године 6748. Ако се ови бројеви упореде с бројем наставника из 1880 г. онда излази да се број учитеља од 1880. до 1885. г. повећао само за 94 а број учитељица за исто време повећао се са 1210. Једне немачке новине тумаче неке особине у карактеру Шведа овим неправилним односом између народних учитеља и учитељица.

(Учитељске школе у Пруској). Број учитељских школа у краљевини пруској износи 113. Најстарији су семинари у Кепенику (1748 год.), Хановеру (1751. год.), Бреслави (1765. год.), Цигау (1774. г.), Хагберштату (1778. г.).... Од 1870. год. отворено је 37 нових учитељских школа (семинара). Што се тиче плата учитеља (професора) на учитељским школама, то стоји овако: директори у Берлину добијају просечно годишњу плату од 5400 марака, а на другим местима 3000 — 4800 м.; „први“ учитељи у Берлину 3600 — 4800 м.; редовни учитељи у Берлину 2400 — 2600 м. Учитељи првога реда по другим местима имају 2700—3300 м., а редовни учитељи у тим местима 1700—2700 м. Учитељице на учитељским школама у Берлину имају годишњу плату од 1800 м. у средњу руку, а по другим местима 1500 м.

(Удавање учитељица). У разним немачким државама постоје различити законски прописи односно удадбе учитељица основних школа. Овде ћемо само да наведемо у кратко законске прописе о овој ствари из школских закона неких држава. Тако: Пруски закон вели: „Удадбом губи учитељица своје место; а ако је пенсионована па се уда, не пропада јој (не губи) пенсија“. Баварски закон о школама прописује: „Удадба сама по себи доноси напуштање учитељске службе“. Саксонска: „Удадбом губе учитељице место и права на пенсију“. Баден: „Учитељице, које се удаду, губе сва стечена права; ако се удаду, пошто су већ стављене у стање покоја, губе пенсију, ако нису 30 година служиле“. Хесен: „Удадбом губи се место и положај“. Олденбург: „Ступи ли учитељица у брак, то се мора уклонити из учитељске службе; а пенсионована учитељица губи удајом право на уживање пенсије“.... У Аустрији, учитељице имају право да се удају, као и у нас. Сад се баш и тамо покреће ово питање, али није решено још, док се дубље не проучи, и ако је већина школских инспектора дала своје мишљење, да би ваљало удају учитељица законом регулисати онако, како је у Немачкој.

(Бесплатна учила и писаћи материјал за ђаке у Швајцарској). Питање о бесплатном набављању потребица ђачких решено је ове године у Швајцарској, али не свуда. Бесплатно набављање учила заведено је у Солотурну и још у неким општинама, а за овако набављање изјасниле су се и кантоналне учитељске конференције у Аргау, Св. Галену, Цириху, и педагошко друштво у Вату. Иста мисао одбачена је од великог савета у Луцерну, од тургауске владе, од великог савета у Шафхаузену, од земаљског савета у Гларусу, Куру, Шајхаузену, а тако одбачена је и општом народном одлуком у кантону циришком.

(Северна Америка). Од 31.000 учитеља у држави Њујорк само их је 1200 који су уредно положили учитељски испит. Дакле нема их ни 4% који имају прописану квалификацију. Остали број учитеља дошао је до учитељског положаја без икаквог испита. И ако међу неиспитаним има доста њих који су способни, ипак их имаде много, који не служе ни мало на част и углед школе. Зна се, да у држави Њујорк иде преко милиона деце у школу, па ипак имаде најмање још 250.000 деце, која остају без икакве наставе. У другим савезним државама, које су на нижем ступњу развића културнога од њујоршке, још су много горе школске прилике.

(Школовање у Берлину). По службеном извештају било је године 1886. у Берлину 328 основних школа (јавних и приватних) са 4061 разредом и 101.085 ученика (за 3776 више него пређашње године) и 97.088 ученица (за 3923 више). Од тих било је у мушким разредима 89.923 еванђелске, 5067 католичке, 5765 мојсијевске и 330 разних других вероисповеди. У женским разредима било је 86.818 еванг., 5052. католичке, 4951 еврејске и 267. других вероисповести. Вредно је споменути, што службени извештај вели, да и ако је године 1885, број католика био већи од броја Мојсијеваца за 35.000, опет је сада број Мојсијевске деце надмашио број католичке деце за 84. Даље, да је концем године 1886. у школама, у којима се плаћа школарина, било 8219 еврејске, а само 1736 католичке деце. Осем тога, да је се у тим школама од 1877. до 1886. године број еванђелске деце за 990 умањио, број католичке деце за 260, а број еврејске деце за 1516 повећао.

На Берлинском университету има 4600 слушалаца осим знатнога броја походилаца. То је више него 7 немачких универзитета.

Осим университета још Политехника, Геолошки завод, Рударска академија, пољопривредна велика школа, Марвено-лекарска школа, живописка академија и школа за музику.

Од виших школа: 5 државних и 11 градских гимназија, 1 државна и 7 градских реалака, 2 градске више реалне, 4 више основне школе (bürger), 7 виших женских школа, 1 државна школа за учитеље градске и 1 за учитељице.

(Уређење учитељских плата у Ческој). Чески земаљски одбор саставио је следећи предлог о уређењу учитељских плата: 1. Основна плата учитеља у свима народним школама износи 500 фор. (1000 дин.). а у грађанским школама 600 ф. (1200 дин.). 2. Сваке пете године повишава се плата учитељима у народним школама по 50 фор., а у грађанским школама по 60 форината. Учитељима у варошима, где има више од 5000 становника, даје се додатак по 200 форин., а у местима где има 2000 — 5000 становника додатак је 100 фор. 3. Учитељи у свима грађанским школама имаће додатак 200 форината. 4. Додатак се не рачуна у пенсију. 5. Новим уређењем учитељских плата неће се ни један учитељ оштетити, јер сваки задржава ону плату, и она права, што их ужива на основу закона од 19. Децембра 1875. године. 6. Привремени учитељи са сведопбом испита зрелости имаће и у напредак 350 фор. плате, а привремени учитељи, који имају сведопбу способности добијаће 400 фор. годишње плате. 7. Према броју разреда имаће овакве додатке: у једно и дворазредној школи 50 фор.; на 2—3 разреда 100 фор., а на 5 и више разреда 150 форината.

(Плате учитеља у Корушкој). Корушки сабор одредио је својим учитељима плату од 700, 600, 510 и 480 форината годишње. Управитељи сеоских школа, по могућности, ставиће се сви на трећи ред (600 ф.) плате.

Веома је похвално што се мала и сиротна Корушка брине за своје учитеље и повећава им плате.

(Угарско школство). У Угарској има 16.417 народних школа и 24.116 учитеља. Од тих је школа 45% државних, 11.47% комуналних, 32.49% вероиспов. катол., 13.13% унијатских 10.79% православних, 14.22% хелв. 8.7% протест. аугзб. и исповеди. 0.26% унитарских, 3.2% еврејских 1.05% приватних, и 0.19% друштвених. Од свих тих школа јесу 98.6% основне школе, 0.51% више основне, а 0.89% грађанске школе. По броју разреда има их 77.78% једноразредних, 12.59% дворазредних. 3.94% троразредних, 2.54% четвороразредних и 3.07% петоразредних. У 5225 школа мађарски језик није обавезан, а у 50% тих школа постигнут је у мађарском језику доста повољан успех, док у осталима није се постигао скоро никакав успех. У 13.382 школе мађарски је језик обавезан, а у 2960 школа осем мађарскога учи се још који језик, док у 62 школе уче се и по два језика, али не мађарски. Учионица је било 23.838. На једнога учитеља долази просечно 60 ученика. — Виших основних школа има 85, и то 21 за мушкарце и 64 за девојчице. Грађанских школа има 147 и то 73 за мушкарце и 74 за девојчице. Државних школа 739 са 1158 учионица. 1148 учитеља. Учитељи у државним школама добијају просечно 562.5 форин. годишње плате.

(Број учитеља и ђака у Италији). На састанку талијанских школских надзорника известио је државни подсекретар, да има у Италији 48.000 учитеља. За 16 година, од кад Италија постоји као краљевина, порастао је број ученика од 370.000 на 1.800.000. Учинмо добро ове бројеве!

(Школовање у Мексици). Народној скупштини у Мексици извет је предлог закона школскога, којим се уводи обавезна настава, и уједно осигурава бесплатно учење и образовање младежи. По томе предлогу на сваких 20.000 становника имале би се подићи по две школе и то једна за мушкарце, а једна за девојчице. Надзор и управу над тим школама водиле би општине. Средње школе подизаће се о државном трошку. Родитељи, који не би шиљали своју децу у школу казне се новчаном казном или затвором до шест месеци!!

(Школовање у вароши Лондону). По извештају лондонскога варошког школског одбора има у Лондону под управом тога одбора 397 јавних народних школа у којима се учи 397.117 ђака. Осем тога има још 662 приватне школе са 260.270 ђака. У току последњих година нарасло је похођење јавних народних школа за 125%, а похођење

...их народних школа опало је за 8%. Ну... а свега тога похођење је школа још непре... је... но слабо, јер сваки дан изостане од школе преко 30.000 деце. Ради тога морало је одговарати пред влашћу 8400 ђачких родитеља, што нису могли оправдати изостанке своје деце од школе. У извештају варошког школског одбора предлаже се више реформа, а нарочито да се повећа број вечерњих школа.

(Школе у Моравској). Моравска је имала прошле године 2158 народних и грађанских школа са 4369 разреда. Међу овим школама била је 51 грађанска, Ческих школа било је 1428, немачких 640 и других школа 20.

(Школовање у Чили). У републици Чили, у Јужној Америци, имале до 550.000 дечака способних за школу. Од ових иде у јавне или приватне школе само 113.000. Без икакве школовања остаје их преко 400.000. Да би ова деца могла сва ићи у школу требало би још 4000 нових школа. Влада је спремна, да у разним покрајинама подигне основне школе за 50.000 ученика. Трошкова око тога износили би око $17\frac{1}{2}$ милијуна динара. Влада је послала у Европу и Здружене Америчке Државе више учитеља и професора ради спреме и усавршавања у своме послу.

(Школовање у Вел. Британији и Ирској). Године 1884. имале су ове земље на 10.000 становника 1360 ученика у народним школама (Аустрија је имала само 1170 ученика). — Народних школа било је тамо 29.724 (у Аустрији 17.073). На 1000 становника било је 190 неписмених (у Аустрији пак 445.).

У Енгену и Вилзлору подигнут је 4. Октобра 1887 године универзитет на коме искључиво женске предају све науке и вештине. Овај универзитет подигнут је само за женски пол, а трошак око подизања узет је из великог фонда декана Холоваја.

(Више девојачке школе у Паризу). Тек је десет непуних година од установљења ових школа, а већ се дивно развијају. Године 1878. поднет је законодавном телу предлог о њиховом устројству, али скупштина је тај предлог потпуно усвојила у Децембру 1880 године. Свршетком прошле школске године било је 111 девојачких завода, 16 лицеја, 19 колегија и 76 припремних течаја, којима поменути заводи започињу. Све те заводе походило је 10.000 ученица, а радило је у њима 1858 професора (753 женске и 1105 мушких).

(Сан Франциско). Године 1884. отворена је у Сан Франциску једна нова школа, која је због свог згодног положаја била посећена врло јако. Нарочито се у ову школу награјала најгора и најрасипутенија деца из других школа. По предлогу управитељице школе заведе се један нарочити разред за „шкарт" и у њега се одабере 86 ђака понајгорих. Већи део ове деце на брзо се знатно поправи, и сада по извештају одељења за наставу у сединицама државама тврди се, да је утицај овога разреда „шкартираних" врло повољан и од великог значаја на остала одељења школе. Дејство је непрекидно тако, да су се ређе убичајене казне свеле на минимум, док су међу тим с друге стране прилежање и радљивост код ђака знатно појачани. Свако се дете боји да не буде преведено у овај одељак. Ово личи на нашу стару „магарећу клупу" на коју су Американци тек сад дошли, само у већем размеру.

(Писменост код рекрута). У целој Пруској краљевини било је 1886-87. неписмених рекрута 1.14%. Највећи број неписмених рекрута показала је област Западна Пруска (4.44) и Источна Пруска (4.14). У области Пруске Саксонске износи тај број 0·05, у Шлезвиг — Холштајну 0·05, у кнежевини *Хохенцолерну*: 0·00. Колико је незнатан и овај највећи проценат неписмених може се судити по том што је 1886. у целој Француској републици број неписмених рекрута износио 10·03. Спрам ових тачних цифара у Француској, има 8·8 пута више неписмених рекрута него у Пруској!

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Приликом светосавске прославе у селу Граљи, у округу врањском, поклонили су грађани тога села осам *и по* динара за сиротне ученике.

Посетиоци школе вучке (чач. окр.) на дан Св. Саве поклонили су сиротним ученицима *тридесет пет* динара.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

Др. ЈОСИФ ПАНЧИЋ

ЧЛАН ДРЖАВНОГА САВЕТА, ПРОФЕСОР ЈЕСТАСТВЕНИЦЕ НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ, ПРЕДСЕДНИК СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ, ДОПИСНИ ЧЛАН ЈУГОСЛАВЕНСКЕ АКАДЕМИЈЕ ЗНАНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ, ДОПИСНИ ЧЛАН УГАРСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА,

итд. итд. итд.

РОЂЕН У БРИБИРУ, У ПРОЛЕЋЕ 1814.

ПРЕМИНУО У БЕОГРАДУ, 25. ФЕБРУАРА 1888.

Панчић је изучио основне школе у Госпићу у Лици; а гимназију на Ријеци. У Загребу је свршио философију, а у Пешти медицински факултет, где је 7. Септембра, 1842. постао доктор медицине. Практиковао је неко време у Будиму, доцније у Руксбергу, у Банату. 1844. отиде у Лику, да посети свога стрица и добротвора Гргура и брата Мату. Одатле се упути у Беч, да боље проучи Јестественицу, и да доврши одредбу свога хербаријума, који беше сакупио око Пеште и Будима и по Ердељским и Банатским Алпима. Бавећи се у Бечу, упозна се с Миклошићем и Вуком, који и у овој прилици поможе српској науци и књижевности, учутивши Панчића, да иде у Србију. За добру срећу нашу Панчић дође у Србију, месеца маја, године 1846. Ту годину проведе Панчић у Белици, као лекар стакларских радника у тадашњој стакларској фабрици. Године 1847. 3. Фебруара буде постављен за лекара округа Јагодинскога, а исте године, 14. Новембра, за лекара у Крагујевцу. Године 1853. 26. Септембра, Панчић би постављен за контрактуалнога професора Велике Школе, тадашњега Лицеја, а исте године, 7. Октобра, за редовнога професора. Тада је одмах почео предавања из зоологије, ботанике, минералогије, геологије и агрономије. На том проведе Панчић 34 године, радећи без одмора и текући сваке године све већу славу и глас своме имену, својој школи, своме народу. Године 1884. 19. Октобра, Његово Величанство Краљ засведочи своје високо признање високим заслугама поставивши Панчића за члана Државног Савета. И као саветник, Панчић оста учитељ. Истога дана, кад је постао Члан Савета, Панчић би постављен за хонорарнога професора ботанике на Великој школи, коју је дужност отправљао све до 22. Јуна, 1887.

У својој служби Панчић је одликован избором и постављењем за Ректора 1866. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. и 1878. Од Краља је одликован орденом Св. Саве I. степена и Таковским Крстом на прсима. Кад је основана Српска Краљевска Академија Наука и Уметности, Панчић, по заслузи, постаде њен први Председник.

Панчић је био члан ових друштава: редовни члан Српске Краљевске Академије, редовни члан Српскога Ученога Друштва, Regia societas botanica Ratisbonensis, српског пољопривредног друштва, српског лекарског друштва, српског археолошког друштва, Београдског певачког друштва, почасни члан баварског друштва Rolichia, Подринске Слоге и Алексиначке читаонице, дописни члан Југословенске Академије знаности и умјетности, Угарске Академије Наука, Бранденбуршког ботаничког друштва, Бечког геолошког института, Јестественичког друштва у Шербургу и Зоолошког и Ботаничког друштва у Бечу.

У многим научним комисијама Панчић је радио као члан и као председник помажући српској просвети својим стручним знањем, дубоким искуством и јасним погледима. Кад је установљен Главни Просветни Савет, Панчић му је наговестио срећан почетак, поставши његов први Председник.

Од Панчића има српска и научна књижевност ове радове: I. Печатано:

1. Taxilogia botanica (докторска дисертација) Pest 1842. године.
2. Verzeichniss der in Serbien wild wachsenden Phanerogamen (штампано у органу Бечког зоолошког друштва — Verhandlungen der Zool. bot. gesellschaft). Wien 1856. год.
3. Die Flora der Serpentinberge in Mittel-Serbien (штампано у Verhandlungen Zool. bot. gesellschaft). Wien 1859. год.
4. Рибе у Србији у „Гласнику Друштва Српске Словесности". Београд 1860. год.
5. Zur Moosflora des Nord-östlichen Banates у Verhandlungen Zool. bot. gesellschaft". Wien 1861. год.
6. Живи песак у Србији и биље што на њему расте, у „Гласнику Друштва Срп. Слов." 1863. год.
7. Шафран, у „Гласнику Др. Српске Слов." Београд 1865. г.
8. Флора околине Београда. Од ове Флоре, која је први пут штампана 1865. године, има још 4 издања и то: II. издање 1878; III. издање 1882; IV. издање 1885, и V. издање штампа се сада (1888. године.)
9. Зоологија по Milne-Edwards-у, има два издања прво 1866. и друго 1872. год.
10. Ergebnisse einer Bot. reise in Serbien, у „Scofitzs bot. zeitschrift". Wien 1866. г. и други 1870. год.

11. Plantae Serbicae novae aut rariores. Ово је радио у друштву с професором Визијаном, штампано је у „Atti dell' Istituto Veneto“, и то у три свеске: I. 1862. г., II. 1866. г. и III. 1870. Venetiis.
12. Zur Flora des Banates у „Scofitzs öst. bot. Zeitschrift“, Wien 1867. год.
13. Птице у Србији. Београд 1867. г.
14. Минералогија по Науману. Београд 1867. године.
15. Ботаника по Шлајдену. Београд 1868. г.
16. Копаоник и његово подгорје. Београд. 1869. г.
17. Нешто о нашим шумама. Крагујевац 1870. године.
18. Шумско дрвеће и шибље у Србији. У „Гласнику Др. Срп. Слов.“ Београд 1871. године.
19. Флора Кнежевине Србије. Београд 1874. године.
20. Botanische Bereisung von Montenegro. (У Scofitzs öst. bot. Zeitschrift) Wien 1874.
21. Сисари и водоземци у Србији. „Гласник“ 1874 г.
22. Elenchus plantarum vascularium quas aestate a. 1873. in Crna Gora legit. Belgradi 1875.
23. Eine neue Conifere in den östlichen Alpen. Belgrad 1876 г.
24. Јестаственица у основној школи. Прештампано из „Школе“ год. IX. Бр. 8—12. Београд 1876 г.
25. Соко-Бања, први метеорит у Србији. У Гласнику. срп. уч. друш. Београд 1880.
26. Др. Роберто Визијани. Некролог. У „Гласнику Срп. Уч. Др“. 1880. г.
27. Ботаничка башта у Београду. У „Просветном Гласнику“ за 1881. год. Београд.
28. Грађа за Флору кнежевине Бугарске. Нова грађа за флору кнежевине Бугарске. — У „Гласнику Срп. Уч. друштва“ 1883. и 1886 г. Београд.
29. Ортоптере у Србији. Гласник срп. Уч. друштва књ. XV. одељ. II. Београд 1883. године.
30. Додатак Флори Кнежев. Србије. Београд 1884. год.
31. Препотопни човек — у „Старинару“ 1885. године.
32. Нешто о рибарству у Србији. У „Срп. Новинама“ Београд 1885. г.
33. Оморика. Нова фела Четинара у Србији У „Тежаку“ за год. 1886.
34. О Пореклу наших жита. У „Тежаку“ за год. 1887.
35. Der Kirschlorbeer im Süd-osten von Serbien. Belgrad 1887. год.

II. Још непечатано, у рукопису:

1. Enumeratio plantarum vascularium Florae Serbiae, које ће се дело дати у штампу кроз који дан. У њему су побројане биљке које су до сада нађене у Србији и неке из Флоре Црне Горе и Бугарске.
2. Агрономија, који је предмет предавао у Лицеју а за тим у Вел. Школи свега 15. година.
3. Ботаничар у кабинету и у пољу.
4. Флора наших бара и језера.
5. Језера у Србији.
6. Нове биљке које су нађене на Балканском полуострву.
7. Прилог Балканског полуострва (рад за Академију).
8. Слике са природе биљака.
9. Кратка Историја Ботанике.
10. Врљци.
11. Источни Карпати.

Поред овога књижевнога рада, велики радови Панчићеви јесу кабинети: ботанички, зоолошки, минералошки и геолошки на Великој школи, које је он створио, и Ботанички Врт у Београду, који је само његовим заузимањем постао, и о ком се старао и наређивао и у последњим часовима свога живота.

Име Панчић остало је као научно име читавом једном роду биљака, а има стотине биљних специја, поред којих ће се до века у науци помињати име тога великога добитника на пољу Јестаственице.

Панчић није своје ђаке учио само у учионици. Сам неуморан путник, који је Србију обишао у накрст и много пута, он се старао да колико год више може и своје ђаке свуда поведе, да им покаже где која биљка расте, у којој реци и речици која риба живи, где се вијају најређе тице, где је какво стење и камење; да их води по равницама, да се с њима пење на већа и највећа брда, да с њима прође кроз шуме, гајеве и дубраве, да се с њима спушта у пећине, да им покаже баре и језера. Дошавши у Лицеј 1853. он већ 1856. изра-

ђује код владе, да о државном трошку може водити своје ученике по Србији. Њега сама не затече ни један школски одмор у Београду. На Копаонику је био 16 пута, а последњи пут, 1886. год. рече: „Мислио сам потпуно проучити Копаоник, па ето не стигох; на вама, браћо, остаје да доврште оно што ја започех“.

На глас, да је овакав заслужни српски научник преминуо, Влада Његовога Величанства одлучила је, да се, у знак признања високих Панчићевих заслуга, велики покојник *сахрани о државном трошку.*

Приликом погреба Панчићева, на који се искупило најодличније друштво Београдско, и на коме је за време опела у Саборној цркви благоволео присуствовати и Његово Величанство Краљ, одали су покојнику поштовање својим беседама: г. *Чеда Мијатовић*, у Саборној цркви, од стране Српске Краљевске Академије Наука и Уметности, г. Др. *Владан Ђорђевић*, у Саборној цркви, од стране српског лекарског друштва, г. *Јован Жујовић*, пред Великом Школом, од стране Велике Школе, г. *Коста Таушановић*, на гробу, од стране српског пољо-привредног друштва, и г. *Живојин Јуришић*, на гробу, од стране Панчићевих ђака.

Све те говоре доносимо овде редом како су говорени:

1. Говор г. Ч. Мијатовића.

Један се живот земаљски угасио. Један се нов гроб отворио.

Али се једно ново кандило зажегло у храму бесмртности српске да као звезда неугасно трепти пред именом скромног једног човека, пред именом Јосифа Панчића.

Тиха и блага светлост пијетета целога једног народа запалила се, меким својим зрацима, и светим песмама, и венцима од цвећа, и топлом сузом женских срдаца по цвећу, и уздасима мушких груди кроз мирис од цвећа, разгања мрак тога новог гроба и обасипље смртне сени једног доброг и племенитог човека, који је љубио цвеће љубећи науку, и љубио науку љубећи народ свој.

Кад на тај нови гроб погледам, и кад погледам како се сузама гуше они, који су нашег драгом покојнику најближи и најдражи били; кад видим црне заставе на Великој Школи, на Народном Позоришту и на другим заводима који су носиоци образованости; кад погледам жалост коју другови покојникови у Државном Савету и у Краљевској Академији носе; и кад погледам на поштовања пуну тугу којој тако проста и опет тако дирљива израза дају наставници свију школа и сва школска омладина — онда не могу да се отмем немилој истини, да је фамилија покојникова изгубила доброг оца и пријатеља, да је школа изгубила једног учитеља од несравњиве учености и доброте, да је Академија изгубила своја српског и дичног председника, да је наука српска изгубила свога првосвештеника, да смо сви изгубили човека који се фамилији, пријатељима, друговима, омладини, Академији, науци, отаџбини и народу српском нијким другим заменити не може.

Али кад погледам на овај велики, тужни и опет свечани скуп; кад погледам како се не само представници науке и уметности, него и сви редови грађанства, и не само нараштај који данас носи одговорност за судбину земаљску, него и нараштаји који тек долазе да ту одговорност у своје време носе, — надмећу да укажу последњу почаст човеку, који је народу српском на велику част служио; кад погледам на поштовање које влада Краљевска, срећно погађајући мисао целог народа, одаје сени покојниковој; кад погледам на све што за свечаност овог погреба чини и држава наша и великолепна и дубоко-поетична црква; и кад погледам каквим нам примером пијетета и поштовања према неуморном раденику на пољу науке, према српском научнику и српском родољубу, предњачи Узвишени Заштитник Академије, Први Краљ обновљене Краљевине српске, — онда сам ја слободан да кажем: да је овај погреб, овај и *овакав* погреб, први дан бесмртне славе за Јосифа Панчића!

Ово је данас слава Панчићева, слава коју је он пуно заслужио.

Рођен у Бребиру у приморју јадранском г. 1814. и дошав у Србију године 1846, он је ову земљу служио верно, поштено и одлично скоро пуне 42 године. Од њих је 34 године провео као професор природних наука, најпре у Лицеју, а за тим у Великој Школи.

Најбоље године свога живота, управо цео свој живот, посветио је изучавању флоре и фауне Србије, а за тим и других српских и у опште балканских земаља. Створио је и уредио српски Хербарцјум, основао ботаничку башту, положио темељ данашњем нашем минералошком и геолошком кабинету. Написао је тридесет и пет учених дела која су му прибавила светски глас учена човека. Страни учени свет, из поштовања према вредном и неуморном српском ботаничару, дао је име Панчићево неким биљкама, и име се његово помиње с поштовањем по страним академијама и ботаничким баштама учене Германије, сунчане Италије, образоване Француске, помиње се на обалама шпанског Гвадалквивира, влажне Темзе, и далеко преко Океана у Новоме Свету.

Све што је писао, писао је кристалном јасношћу, као човек који свој предмет скроз разуме, а чистим и леним језиком. Његове заслуге за нашу научну терминологију просто су неоцењиве. Његови радови не износе само богатство флоре и фауне балканске на видик, него износе на видик и богатство српског народног језика. Није чудо што је дух његов нашао велико своје сродство у уму и срцу Ђуре Даничића, и само је један основ више за понос наш, да су Панчић и Даничић, ова два велика и племенита учена Србина, радили као присни пријатељи са заједничким одушевљењем, да се српски народни језик уздигне на висину научног језика, на висину на којој се данас већ налази.

Његова велика ученост задобила је не само њему лепо име у ученоме свету, него је раширила и уздигла глас народа српског. Панчић је за нас све дао доказа свету, да је народ српски кадар да ступи у части пуну утакмицу с најобразованијим народима. И више него то, Панчић је својим радом доказао да српски народ не само има племениту частољубивост да се стреми к високим идеалима, него да он преко својих најбољих синова може на пољу науке да односи лаворове венце. После Руђијера Бошковића Панчић је други Србин, који је својим радом прибавио своме народу равноправност с другим народима у духовном погледу. Неуморним својим напорима, ретким постојанством духа, скромно али и одважно, Панчић се борио непрекидно и до самог краја живота да за свој народ освоји међу народима оно часно место, које се никаквим ватреним оружјем освојити не да.

Али Панчић није био само човек ретке умности и још ређе вредноће и учености. Његово је срце било топло, његов карактер чист и прав. Био је то човек који је љубио просту истину, а мрзио фразе, афектацију и хипокризију; човек који је малобројношћу својих потреба, чистотом свога карактера и неустрашивошу у свога духа подсећао на најбоље типове класичних филозофа, а својом добротом, својом благошћу, својом стрпљивошћу и тако да кажем својом симпатичном простосрдачношћу подсећао на најлепше узоре хришћанскога братољубља и милосрђа. Нико од оних, који су имали срећу бити ђаци његови, не може никада заборавити доброту његову. Нити се може заборавити како је овај учитељ, кад је говорио и о најпрозаичнијим питањима, умео тако да говори, да је изгледало као да и оне суве биљке у његовој руци и они хладни минерали и немо камење по рафовима његовога кабинета гласно проповедају: „љубите науку и љубите отаџбину!“

И још мање могу да заборавe благотворан уплив његова духа они, који су имали срећу да с њим на научним екскурзијама или и иначе по Србији путују. Никада није изгледало да он с намером хоће да младим пријатељима својим у душу улива свест о дужностима и дужност љубави према истини и отаџбини. И опет није било млада човека који се није вратио са таквих учених екскурзија не само богатији знањем, него и срећнији, јер моралнији и родољубивији, осећајући да му се у срцу запалио огањ један, који сагорева све што је нечисто а прекаљује оно што је чисто и племенито, пламен од светога огња племените несебичности и љубави према свему што је узвишено, који је горео у срцу Панчићевом. Од њега је излазила светлост и топлота за коју он сам можда и није знао, али коју смо ми, ђаци његови, осећали, радовали јој се, и коју и данас као благотворан уплив племенита срца, великог ума и чистог карактера благодарни благосиљамо.

Да не помињем почасти којима су и српска и страна учена друштва одавала своје признање учености Панчићевој. Али ми је дужност да напоменем, да је сам Краљ Србије вазда бивао на челу оних који су у лицу

Панчићевом указали велико своје поштовање правој учености и карактерној чистоти. Панчић је био први којега је прса Краљ украсио великом звездом ордена Св. Саве, као што га је Краљ у признање заслуга његових и на достојанство члана државног савета подигао.

И Краљ је ето таквог човека — ретког по своме уму и по своме срцу, ретког по својој учености и по својој родољубивости, ретког по својој великој неоспорној предности и својој скромности — дао Краљевској Српској Академији за њеног првог председника. За Академију ће то за свагда бити основ за понос. И иако је дуготрајна слабост тело Панчићево већ саломила била, дух његов, бистар и крепак, није хтео да одбије част која је у самој ствари теретна дужност била. У првој фази постанка Академије, у првој фази која је при свима приликама критична а у нас услед ванредног сустицаја још критичнија била, он је ауторитетом свога имена, тактом својим, стрпљивошћу и неисцрпном добротом својом, умео да брод младе Академије проведе кроз све вртлоге.

Било је и пријатеља и непријатеља који су с осмехом примили глас да народ српски има амбицију да подигне Академију наука и уметности. Али су се и пријатељи и непријатељи с поштовањем поклонили, кад су видели да је Др. Јосиф Панчић председник Академије. Он нас је својим ауторитетом као штитом одбранио. Светски глас његове учености и знање целог народа српског о чистоти његова карактера били су моралне силе које нису давале да се Академија сруши. Као оно што је митолошки Атлас узео да на раменима својим носи шар земљ, тако је Панчић на своја старачка плећа узео Академију наука и уметности, пренео из таласа опасности и поставио на стену сигурности. И не само то, него је он Академију носио непрекидно у срцу своме, и на самој самртничкој постељи није престајао бринути се о њој. Умирући он је на њу мислио. Писмо које је само пре четири дана на њу управио остаће за свагда драгоцен споменик бистрине његовога ума, јачине његовог карактера, љубави његове према истини и науци, и ентузијазма његова за језик српски, што значи ентузијазма за народност српску и за отаџбину српску. Никада Краљевска Српска Академија, а мислимо никада ни народ српски, неће заборавити овај глас са самртничке постеље Панчићеве, овај глас који као да је већ с неба долазио, а који нас позиваше да се под народном заставом боримо за истину.

Панчић је умр'о као што је и живео: племенит човек, прави филозоф, прави родољуб!

Умр'о је као сиромах, јер све што је кроз 42 године поштене службе стекао од непокретне имаовине то је — гробница његова на старом гробљу.

Умр'о је као сиромах. Али је он већ од данас велика једна драгоценост у моралном богатству српског народа.

О, драги учитељу, верни пријатељу, дични сине народа српског! Тешко нам је да се растанемо са смртном сени твојом. Академија, којој си ти твоје мудре мисли и твоја родољубива осећања до последњега твога часа поклањао, полаже ти венац на гроб, завештавајући се теби, своме првом и ненакнадљивом председнику, да ће у духу твога аманета служити само истини и отаџбини!

Ово је *твоја* Академија која с неугасном љубављу и непролазним поштовањем, приступа да се поклони последњи пут смртној сени твојој. Али никада она престати неће да се клања узоритом примеру који си нам дао, и коме да савесно следујемо дужност ће нам бити.

Председниче наш и пријатељу наш! И твоја захвална ти Академија пошта се с тобом с речима које ће данас свако право српско срце с тронутошћу да изговори:

Нека је слава Панчићу!

Нека му је вечни помен међу Србима!

---

2. Говор г. Др. Владана Ђорђевића.

Учитељу драги,

Душа ми плаче, а треба да говорим....

Осећање, кад је овако силно, има само једну, нему, али непадмашну речитост — сузе.....

Али ја морам да стегнем срце, ја не смем да плачем, ја треба да покушам утешити децу твоју, ђаке твоје, хиљаде поштовалаца твојих, читав један народ, који плаче, што је тебе изгубио.

Срце ми јеца, а ја треба не само да беседим, него и да бирам реч по реч, коју ћу казати са овог светог места, јер око твога катафалка искупљено је све што је најодличније у српској држави, у српскоме друштву, у српској науци, искупљено је исто онако, као што је и за живота твога цео српски народ био сложан у поштовању твојих великих врлина, у захвалности за твоје велике заслуге, којима си задужио Србију.

Никада до сад нисам толико осетио колико су моје снаге слабе, као што то осећам у овом тренутку.

С тога се ја нећу ни упуштати у анализу твојих великих дела. О њима ће други твоји ђаци, далеко способнији и као твоји наследници у науци далеко позванији од мене, написати читаве књиге, које ће бити вечити споменици твоје славе, споменици већи и лепши од свију споменика у мрамору и тучу. У тим књигама биће доказано, да је Јосиф Панчић у српској науци о природи оно исто, што су друга два бесмртника за српски народ: Вук и Даничић у српској науци о језику и о народности српској.

С тога ћу се ја ограничити да само неколико речи кажем о овоме, што ми је мисија у овом тренутку, а то је, да се у име Српског Лекарског Друштва опростим с тобом, учитељу драги, да те у његово име поздравим у тренутку, када полазиш у бесмртност.

Између безбројних твојих заслуга једна је: што си највише допринео, да Србија добије толико лекара, да је могло постати и српско лекарско друштво.

У оно доба, када је највишна српска школа, Лицеум, поклањала готово искључиво своју пажњу образовању правника, ти си први почео да нас учиш српски и читати у величанственој књизи природе, ти си нас водио по овој лепој земљи српској, да нам покажеш сваки град и свако село, сваку реку и сваку планину, да нам покажеш све богатство српске флоре и фауне, и све рудно благо Србије. Пошто си нас познао са утробом српске земље у дну њених рудника и величанствених пештера, пошто си нас познао са сваким цветом и сваким камичком на њој, ти си нас извео на врх Ртња и Копаоника, да са тих величанствених висова погледамо на целину света онога, што си нам пре у детаљу показао. И тада су наша млада срца први пут осетила, каква је сласт волети своју отаџбину, јер се само оно волети може што се добро зна. Али ти се ниси ограничио на то, да нас научиш волети своју ужу отаџбину, ти си нас водио и на Грамаду, да нам отуда покажеш бела кубета нишке цркве, која нам онда беше врло далеко; са Сувог Рудишта на Копаонику показао си нам да наша отаџбина није само тадашња кнежевина Србија, да се она простире и преко Дурмитора и Ловћена до питомог приморја на Сињем мору и преко Шар-планине, и преко Витоша. Учио си нас да волимо и нашу велику српску отаџбину.

А када смо, уморени од пешачења, пали на конак код какве бачије на висоравну Иванове ливаде, и када смо се груписали око ватре и око тебе, светлости наша, ти си нам говорио:

„Децо, ви сте на раскрсници, на којој вам се ваља решити, којим ћете путем ићи кроз живот; на раскрсници, на којој вам ваља бирати чиме хоће који да послужи својој отаџбини. Ако хоћете да ме послушате, учите медицину. За то има много разлога. Први је патриотски. Без физичког здравља и напретка нема ни материјалног благостања, ни моралног здравља. Лекари по своме позиву и као хигијеничари могу, ако су прави пионири културе, ако су одушевљени свештеници своје науке, врло много да помогну, да се унапреди физичко здравље у народу. Други је разлог интелектуална и материјална корист коју има сваки, који озбиљно изучи медицину. Ова, да би могла проучити болесно човечије тело, мора најпре да изучава све функције живота у здравом телу, а да би то могла, она мора да се послужи свима наукама о природи, она дакле обухвата целокупну васпону и онај мали свет, који се зове човек. Услед тога, медицина данас даје сразмерно најшире и најтемељније савремено образовање, а Србији треба што више синова са широком и темељном образовањем. Осим тога лекарска уметност осигурава сваком своме трудбенику пристојан насушни хлеб, не само у својој отаџбини, него свуда где има живих људи. С таквим хлебом лакше је бити

карактер, а Србији треба много карактерних људи.... Послушајте ме, децо, учите медицину.“

И ми смо те послушали, учитељу драги. И кад уђосмо у величанствене храмове наука о природи, ми смо те по хиљаду пута благосиљали, и кад написасмо наше прве скромне прилоге науци, ми смо их посвећивали своме првом учитељу, теби, Magnifice, и кад уђосмо у практичан живот, кад стадосмо радити поред болесничке постеље и на јавној хитњени, кад превијасмо хиљадама српских рањеника на бојиштима за слободу, за независност и за будућност Србије, свагда смо се сећали да за божан ко задовољство савесно учињене дужности имамо теби да благодаримо.

И ако смо по самој обимности наше струке имали срећу да урадимо што добро са катедре у школама, или на важним административним службама државним, или у самом законодавном телу Србије, ако смо стварали хуманитарна и културна удружења, ако смо што привредили науци у опште, ако смо удружени у лекарско друштво ударили темељ бар српској медицинској терминологији, те тиме створили могућност за следећа поколења српских лекара, да на тој основи подигну зграду српске медицинске науке — за све то има само теби да се благодари. А када и нама, твојим ђацима, дође ред да нас положе у мртвачки ковчег и да нас спусте у хладну земљу, када се дакле могне објективно пресудити и наш живот, ако људи пресуде, да смо целога живота истински волели своју отаџбину, да смо целога живота активно учествовали у сваком њеном великом послу, ако пресуде да смо живели и умрли као поштени људи — онда ће и наша деца, за то своје најлепше наслеђе, имати да благодаре твојој светлој успомени, која ће трајати докле буде српскога народа.

За све то, драги учитељу, за сва добра која си нам учинио за живота, па чак и за оно што ћеш нам учинити и преко наших гробова, ја имам само једну једину спромашну и недовољну речцу, али она је у срцу и на уснама свију српских лекара:

Хвала! хвала! хвала!

Али ти се писи задовољно тиме што си нас учио, водио и унуђивао од ране младости до пуне мушке снаге, теби није било доста што си нам, и после пуних 20 година, био узор патриотизма, вредноће, савесности и грађанских врлина, ти си и на самоме часу умирања сетио се нас, прикупио си нас око твоје самртничке постеље, да нам покажеш: како је узвишена и лепа смрт на крају тако примерногa живота, као што је био твој.

У нашим душама још је трептала хармонија твоје тронуте посланице коју си ти, суверени Господар српске науке, упутио Краљевској Академији наука, на дан њеног првог годишњег скупа, још је јечала та симфонија са самртничке постеље — а теби дође последњи час.

Твоје срце већ је тако тихо и неправилно куцало, да му куцње нисмо могли осетити; твоје руке беху већ хладне, мртве.... Твоје усне беху већ мртвачки бледе, једва се мицаху. Али твој моћни дух беше још ведар и чио, као и у време твоје пуне снаге. Они, који су клечали поред твоје постеље само да чују сваку твоју реч, и који су гласно понављали шта си говорио у последњем часу живота, да сви чују, имали су срећу да буду тумачи твоје последње лекарске анамнезе, која је обухватала цео твој живот, од оне болести у 8-ој години твојега живота, ради које је твој стриц три дана над тобом плакао, онај стриц, кога си целога живота као свеца поштовао, па до оне бољетице коју си добио враћајући се с Метеоритима Бањским, јер си путовао ноћу и по ружном времену, само да се не задоцниш с твојим предавањима на Великој школи. Када ми, пристајући на облик конзилијума, који си ти изабрао за вечни растанак са твојим ђацима, приступисмо да узмемо Status praesens, ти си се само осмехнуо и рекао: „Тело је већ мртво,“ па си нам онда говорио твоју последњу медицинску расправу, цитирао си Хуфенланда и Шенлајна, твоје учитеље, шапутао си, али си говорио као с катедре, твој говор био је окићен класичким латинским цитатима, шалио си се сећајући се једне класичке дијагнозе твојега колеге и пријатеља Д-р Мајнерта о „Febris nevrosa versatilis,“ причао си како је умро Балзак, и упитао си по његовом примеру: да ли ти можемо гарантовати бар још три дана живота? Поглед ти се оте на један започети рукопис на латинском језику, последњи што си диктирао, који лежаше на твоме столу, и који почиње овим речима:

„Regius hortus botanicus Belgradensis“.... Твоје мезимче.... ботаничка башта Србије.... За тим си говорио о Академији наука.... и то беху последње речи твоје које смо чули.

После неколико часова ти си издахнуо!

Како је величанствено такво умирање. Како је диван дух људски који се блиста у већ мртвом телу, који преживи ту материјалну одећу своју. Какву силу даје науке о природи сазнавањем о вечности материје и силе, о васпони која нема почетка ни свршетка, о животу и смрти као о простој и нужној промени облика, у којој из сваке смрти ниче нов живот!....

Хвала ти, учитељу, и на тој вој̄ој последњој поуци. Ми смо је разумели и ми ћемо се трудити да живимо и да умремо достојни тебе!

„Човечији живот — вели један писац — то је једна кап која се издигне из океана, која се блиста на сунцу једну секунду — људи то зову 70 година — па је онда опет нестане у океану.“

Али та секунда за коју је у српскоме народу заблистао Панчић, увела је толико светлости у његов умни живот, да ће сва потоња српска поколења, кад год се помене та секунда, захвално уздисати:

„Вјечнаја памјат!“

---

3. Говор г. Јована Жујовића.

Велика је школа желела да се ти, тужни зборе, пред овим домом зауставши и да чујеш последње: збогом! са којим она отпраћа своја највреднијега члана, своју највећу дику и понос. Случај је хтео да ту жалосну дужност изврши најслабији глас њен, који се никако не може узвисити до величине туге њезине. Цела је земља српска данас тужна и погружена, али највећи део те туге притискује оне који су сакупљени око овога огњишта највише просвете у Србству. А ти, што осташе да на истоме огњишту слабим дахом својим потпирују свету ватру науке, пропишаше мени да стегнем срце моје, да савладам бол мој и да, у неколико речи, са овога места напоменем шта је овај самртник, кога сада вечном миру испраћамо, за саму Велику школу урадио и шта је она с њиме изгубила. Ја не могу сада много говорити, а и дух покојников, који над нама још лебди, противи се многим речима. Он је речи делима замењивао, за то нам је многа дела и оставио!

У Великој школи Панчић је оставио вечни спомен, који ће се све више подизати, што се више буду науке у њој развијале. Јер ће и корен науке бивати све јачи, што се стабло њено буде више разграњавало и што се на њему буде више свеже лишће и мирисно цвеће развијало. Обе поле корена од тога стабла, — Даничић и Панчић, — зарпле су се дубоко у земљу, учврстиле су стабло и дале му прву, најсочнију храну. Оне ће га увек и на даље својим соком прожимати.

7. Октобра 1853. године ступио је господин Др. Јос. Панчић у службу Велике школе и у тој је служби — смемо слободно рећи — до јуче остао. Јер и ако је 19. Октобра 1884. године постављен за члана државног савета, он је своја предавања наставио све док се није разболео; а и са болесничке постеље своје није престајао бринути се за ботанички кабинет Велике школе и за њену Ботаничку башту. До последњег часа свога радио је своју милу ботанику, а кад му је рука изнемогла, диктирао ју је својем ученику. Он је дакле умр'о у сред живога рада, ведар, свестан, и приљежан као што је увек био.

Рад је био и предмет и циљ и средство његова цела живота, и то рад озбиљан, мирав, објективан и строго научан, — рад без прекида, без потреса, без празних речи, — рад који све осваја, а без ичије штете — рад користан и културан, — рад који је усрећно раденика, а српску науку на видик истакао.

Ево нам га близу, само неколико корачаји одаде удаљен, Панчићев кабинет, у коме је он готово цео тај посао трајно и непоколебиво вршио. Тај је кабинет освештани храм у коме је овај учени свештеник своју службу науци служио. То је највећа драгоценост Велике школе, јер је стечена највећим трудом и најдужим напрезањем Панчићевим. То је понос српској науци, јер — при свем скромном изгледу спољном — сви страни стручњаци, који су га видели, не могу а да се не диве богатој садржини његовој.

Ботаничку збирку, што је у том кабинету смештена, сакупио је Панчић у многобројним екскурзијама својим по Србији. Ту нам је пред-

стављен цео биљни свет српски, ту су сва наша поља и дубраве; сва наша брда и долине. Да све то овде сакупи, Панчић је прошао више пута у накрст целу земљу нашу. Да све то проучи, одреди и уреди, провео је цео живот свој. Све што је ту сакупљено и проучено остаће да свима млађим природњацима прича о неуморноме труду Панчићевом, о великој збиљи и савесности умнога рада његовога.

Поред ботаничког кабинета, Панчић је основао и подигао Ботаничку башту, да служи великошколској настави ботанике у Београду, да представља целу флору Србије и гаји све што је у њој особено, и да одговара свима задацима, које оваке установе у другим културним земљама имају. Та је ботаничка башта најмиљеје дело Панчићево. У њој се он — последњих година — најрадије задржавао; у њој би радо и вечно лежао. За башту се он до последњег часа старао и последњу жељу за њу професорском савету Велике школе изјавио.

Ох, кад би ти забринути творче милог дела твога — могао загледати сада у душу ученика и сарадника твојих на Великој школи, видео би једнодушни завет, да се твој рукосад неће запустити, но да ће се брижљиво сачувати за вечни спомен твој, за понос наш и за украс престонице српске.

А у многима од нас — можда баш у свима — запазио би још скривену жељу, да ти се у Ботаничкој башти подигне и камени споменик, окружен свим оним милим биљчицама, које је бистро око твоје у Србији пронашло.

Ну нису само ботаничка башта и ботаничка збирка у Великој школи, које ће и будућим нараштајима казивати име Панчићево. Он је положио прве темеље и за оснивање кабинета зоолошког, минералошког и геолошког. У зоолошкоме кабинету, готово све што спада у српску фауну, сакупљено је руком Панчићевом. А његовим мудрим саветима има се захвалити, што се минералошки и геолошки кабинети развијају у правцу да једнога дана постану саставни део великога Срп. Музеја, чији ће се програм морати распространити на све предмете, што се у српским земљама налазе.

Сакупљене богате збирке нису могле у рукама Панчићевим остати дуго као мртва грађа, као књига занечаћена.

Он је грађу одабрао и у дивну зграду саставио.

Он је књигу отворио и српати нас у њој научно.

Панчићева Флора Србије монументално је дело, које би и другим земљама било довољно за славу неколицине. А његове монографије из српске фауне не светле нам само садржиномм својом, већ су и очити доказ, колико је разноврсно било стручно знање Панчићево и колико је жарка била жеља његова, да у науци нашој попуни све празнине које је он могао попунити, да уради све што је кад могао урадити.

Сматрајући вазда Србију за прво-позвану, да предњачи другим земљама на Балканском полуострву, да буде културни центар овоме крају Европе и кула-светиља свима осталим српским покрајинама — Панчић је своја научна проматрања распростирао и ван граница Краљевине Србије. — Са тога, међ његовим списима налазимо врло важне прилоге: за флору Баната, прве основе за флору Црне Горе и основе за флору Кнежевине Бугарске. А на самртничкој постељи својој довршио је: Првине Балканске флоре где је цео овај део Европе обухваћен.

Хоће ли српски природњаци разумети и наставити овај патриотски правац и у науци тако објективној, који нам је правац Панчић означио? Хоће ли они умети и чистом, строгом науком, да послуже великој српској мисли, као што јој је Панчић скромно, али дивно послужио? — Омладина Велике школе, која је овако узорит пример пред очима имала, увидеће, зацело, да и на овоме путу може наћи задовољења својим патриотским жељама. А и признање, које је Панчићев рад нашао у свима крајевима и свима странама српског народа и које му се ево данас на овако сјајан начин указује и од стране српске државе, подстаћи ће, нема сумње, код омладине љубав ка смиреноме, но плодноме и истинскоме раду на науци.

Тај рад није тако тешко наставити, као што је тешко било отпочети га. Панчић нам га је у пола олакшао и тиме, што је створио најглавније средство за развиће српске науке о природи, што је у духу народног

језика створио научни језик за казивање научних истина и бележење научних појмова. Колико је огромна ова олакшица, опасно је сваки на првоме кораку своме, којим је науци приступио. Тога дела Панчићевог сећаће се, са захвалношћу, сви наставници јестественичке науке у Србству, и сви српски књижевници, који ову науку буду даље обрађивали. Сећаће се сви Панчића, који се својим познанством с Вуком и пријатељством с Даничићем тако срећно користио, да својој науци даде оно, без чега она не би могла бити.

Вук, Даничић и Панчић! Једина три права академика — бесмртника у Пантеону науке српске! Три главе српске књиге и науке али одвојене од њих! Три велика духа, али сва три већ без тела!

И последњу главу изгубисмо сада! И последњи велики дух ево нас оставља данас!

Је ли то само најјачи удар, који нас је погодити могао? Је ли то само највећи губитак, који нас је снаћи могао? Не, то није само најјачи удар, то није само највећи губитак!

То је прави пораз наш и науке наше!

Пораз је — ако нас је дух овај на свагда остао! Пораз је — ако нас више он не буде оживљавао!

Па за то, тужни зборе, кличући: збогом! овоме који се сада последњи пут налази пред Великом школом, коју је толико љубио и унапредио, коју је својим радом, својим именом прославио, пожели школи, да је дух његов никад не остави и да јој се све боље познаје, како Панчић није у њој узалуд живео!

---

4. Говор г. К. Таушановића.

Тужни зборе,

Три говора што претходише овоме говору изнеше много врлина покојникових, нацрташе многу заслугу његову за науку у опште и српску школу посебице, али они не могоше ни издалека исцрпсти све оно, што се о Др. Јосифу Панчићу још има рећи. Живот и рад овог умног великана тако је разноврстан и толико је обилат, да сваки говор у овом тренутку може представити тек један листак из огромног лавровог венца, који дугујемо неумрломе Дру Јосифу Панчићу.

Живот његов оличен је у вечитом раду. Сву снагу своју, кроз цео живот свој, посветио је школи и науци. И нема ни једне гране из природних наука, којој он не би сврашно био достојну пажњу своју.

Удубљен у микросконска испитивања, занет решавањем теоријских проблема, ко би рекао, да он, теоретичар, професор Велике школе, има времена да се баца и на практично привредно поље, те да и ту предњачи.

Пољска привреда, душа и снага српског народа, нашла је у Д-ру Панчићу једнога од првих практичних поборника својих.

Својим предавањем пољске привреде на Великој школи кроз 15 година он је бацао прве зраке живота у зачмали пољопривредни живот наш. Из године у годину множио се број његових ученика, који су, побуђени његовим знаначким радом и одушевљени његовом истрајношћу на подизању привредног живота, одлазили на страну, да тамо на стручним школама доврше оно, што су код Панчића отпочели.

Кад је доцније видео, да је пристигла и ојачала на овоме пољу снага његових старијих ученика, и кад је пуноснажни наставник свију грана природних наука на Великој школи прикупио сву своју снагу на једно поље рада, на омиљену му *ботанику*, онда је тек почео задобијати мегдане и на практичноме пољу пољске привреде. И од тог времена нема готово ни једног значајнијег корака, који је учињен у пољској привреди без учешћа Др. Панчића. Тако:

Под јесен године 1868. у друштву с још неколицином заслужних привредника заснова данашње *„Друштво за пољску привреду“*, у коме је дуго за тим као одборник давао упутства радећи на друштвеном органу и дајући своје стручне савете широј пољопривредној публици.

Ни година дана не прође од оснивања друштва, а оно већ приређује прву изложбу пољопривредних продуката, и том приликом прву реч узима Др. Панчић, да у срцу Шумадије, у Крагујевцу, говори о теми, која се никад не може исцрпсти, — да говори о значају и важности наших шума; и та његова беседа налази одзива на све стране: буди

пажњу народа овој забатаљеној грани привредној, и упућује више кругове на јаче мере, које ваља предузети да се очува и усаврши ово неисцрпно благо народно.

С оснивањем земљоделско-шумарске школе Панчић напушта предавања из пољске привреде на Великој школи, као што је оставио и све остале предмете осим Ботанике, али не напушта њега пољска привреда, која је већ до тада тако плодне савете од њега примала.

Његов се утицај свуда примећава, где год је говора било о пољској привреди. Многе комисије, у којима се већало о злу или добру наше пољске привреде, нису могле бити без Панчића. Ако се већало о шумама, о живом песку, о крвожедној голубачкој муви, о филоксери, стари Панчић био је први који се у помоћ призивао. Је ли било каквих међународних конференција, које су требале већати о привредном уређењу и прив. едним односима, Панчић је опет био први, који је достојно заступао Србију — те је чинио част и земљи која га шаље и друштву коме се шаље.

Најтеже културне послове примао је на своја плећа. Оно што је Панчић написао 1863. о живом песку и што је предложио за његову амелиорацију, и данас се не може ничим заменити. Камо среће да је све послушано и извршено. То исто вреди и за оно што је раније писао о рибама.

Готово у сваком раду своме он је се обзирао и на привреду, па то видимо и у његовом мезимчету — у ботаничкој башти, у којој је Панчић сместио у нарочиту зграду све оно биље које се привреде тиче.

Кроз сва дела и све списе његове опажа се као црвени конац његова мисао, да се под особиту заштиту узме наша народна привреда и чист народни језик.

Панчић је био одиста научна величина првог реда, да би и народима већим и напреднијим на понос служио, па ипак, и као такав научар у строгом смислу речи, он није заборавио — не, он је стигао да ради и на посведневним привредним питањима.

Ми, пољопривредници, дужни смо благодарности покојнику не само као наставнику пољске привреде, не само као оснивачу друштва пољске привреде, у чије се име ја данас праштам са смртним остацима бесмртнога Др. Јосифа Панчића, а које се друштво већ скоро две деценије кроз лед пробија да што већи полет учини, не само као саветодавцу у свима практичним питањима из пољске привреде, већ и као човеку, који нам је дао диван пример: шта се истрајношћу све може постићи!

Праштајући се у озом трепутку са смртним остацима његовим, у име свију српских пољопривредника, бацам ову груду земље с болним узвиком: Хвала, трудбенике, нека ти је лака ова земља на којој си тако много радио и урадио, а светао и вечан спомен међу живима!

---

5. Говор г. Ж. Јуришића.

Драги Учитељу,

С твојим старијим, плачемо и ми — твоји најмлађи ђаци, за великим губитком који је задесио српску школу и српску науку. До јуче слушасмо твоје речи пуне науке, пуне родољубља и пожртвовања, којима си нам тумачио вечне истине научне, учио нас како ваља радити на напретку миле нам српске домовине и српске науке. Још ми зује у ушима твоје речи, које си са болничког одра изговорио: „Поље је за рад широко, али је посленика на њему мало.“ Желимо а и надамо се, да ћемо ти се моћи одужити, угледајући се на тебе и радећи у духу којим си ти вазда трудио се да нас задахнеш, ако будемо бар и у стрелце разасути на твоме пољу.

Као што си нам био велики учитељ, био си нам тако исто и добар пријатељ, био си више него пријатељ, био си нам отац; јер љубав са којом си нас неуке дочекивао, учећи нас у раду нам помогао и поучене испраћао, јесте права очинска љубав.

Глас о твојој смрти изазваће уздах и сузу у очима васцелога српског народа, те ће одјекнути све планине, брда, долови и дубраве од Јадранског па до Црног мора; тебе све српске, црногорске па и бугарске планине познају, јер си их ти све с једнаком љубављу обилазио, њих и њихову одећу проучавао. И оне ће се све ожалостити, јер у тебе губе свог највећег госта и љубимца. Па и твоја чеда по њима: *оморика* и стотине других као и мезимче *зеленике* плачу за тобом; али она се теше тиме што си њихову другарицу омо-

рику изабрао за вечну сапутницу која ћете пратити и на оном свету.

Не само твоја породица, већ и школа и наука српска осећа велики губитак. Породица је изгубила своја старешину којим се вазда поносила, ботаничка башта и јестаственички кабинети свога творца, наука неуморног радника, а ми — твоји ђаци, изгубили смо славног учитеља и најбољег пријатеља.

Драги учитељу, ево нас сада сакупљених свију, како најстаријих тако и најмлађих, твојих ђака, да ти се одужимо, да милој сени последњу пошту одамо, пратећи те у вечну кућу. Доиста вечну кућу, јер ћеш ти, о велики учитељу, вечито живети! Живећеш док је Српства, српских школа и српских ђака.

На вечном растанку довикују ти најмлађи твоји ђаци: нека ти је лака земља, прослављени учитељу, коју си тако ватрено љубио!

Вечан ти спомен међу нама!

Наставници Краљевине Србије! Коме је пре уГледати се на великога учитеља Панчића, него нама који сте учитељи све омладине српске? Души Панчићевој ништа није толико мило и угодно као ваш завет, да ћете у свом важном и племенитом раду увек имати пред очима пример неуморнога радника Панчића. Он за свој рад није тражио друге награде, до високога задовољства које је добијао од самога рада. Али његову раду одазвало се тако сјајно и признање Владаоца и свега народа. Сваки образован Србин пролио је сузу за честитим Панчићем, сваки родољуб српски благосиља спомен Панчићев, јер је Панчић сав свој живот провео радећи за српску науку, а данас, кад га више нема у животу, његово име значи Рад и Заслугу! Кад се 1500 српских наставника одушеве леним примером Панчићевим и заветују угледати се на њега, онда је Панчићу подигнут споменик, од кога ни бољега ни трајнијега нема.

Поздравимо тим заветом милу сенку великога покојника, кличући:

Слава Панчићу! Слава Раду и Заслузи!

ВЕЖБАЊЕ У ГОВОРЕЊУ

(ПО ЗАХТЕВИМА ОЧИГЛЕДНЕ НАСТАВЕ)

(Наставак)

а. Табла.

Поновити у кратко главне ствари о столици, па онда прећи на разговор о школској табли. Најпре се деци покаже табла, па се онда пита:

Како се зове ова ствар? — Та ствар зове се **табла**. Кажите то сви. Како се зове место у коме се ова табла налази? — Место у коме се налази табла зове се **учионица**. Има ли у кућама оваквих табала? У кућама нема таквих табала. Од чега је ова табла направљена? — Та табла направљена је од *дрвета*. Ко зна да каже од каквог се дрвета прави табла? — Табла се обично прави од *јелових* или *смрчевих* дасака. За што се од њих прави? — Зато што су те даске лаке, па је и табла лака. Нека изађе да покаже које је горња, а које доња страна табле! Никола! — Нека дође да каже како се зову ови делови табле? Милован. Ови делови табле зову се **оплата**. Које је десна, а које лева оплата? На чему стоји табла? Табла стоји *на ногама*. Колико свега има ногу? — Свега има три ноге, две *спред* и једна *остраг*. Од чега су направљене ноге, на којима табла стоји? — Ноге на којима табла стоји направљене су од смрчевих дасака. На што су оне две чивије на предњим ногама? — Да држе таблу на ногарима. А на што су оне јамице на ногама? — Да се табла може спуштати и дизати.

Какав је облик табле? Облик је табле, као и врата *дугуљасто четвртаст*. А каква је боја табле? — Боја табле је **црна**. А шта има по табли? По табли су **црвене** **црте**. Ко прави таблу? — Таблу прави столар. А ко боји таблу? На што нам је табла у учионици? Табла нам је у учионици на то, да на њој пишемо. Чиме пишемо на табли? На табли пишемо кредом.

Пробројте све делове табле? Сви! — Табла, оплата, ноге, чивије.

б. Таблица.

Поновити кратко о табли. За тим узети таблицу и показати деци, па питати:

Како се зове ова ствар? — Та ствар зове се **таблица**. За што се ово зове табла (показати руком) а ово таблица? То се зове табла за то, што је *велика*, а ово се зове таблица за то, што је *мала*. Кад би био овде један мали сто, како бисмо га назвали према овом великом? Ова) мали сто назвали бисмо *столић*. А како бисмо назвали малу столицу? *Столичица*. (Може се питати за више ствари познатих деци). *Столић, таблица столичица* итд. *то су умањена имена.*

Од чега је таблица направљена? — Таблица је направљена од *камена*. Шта има по њој? — По њој имају **црвене** **линије**. За што су ове линије? — Да се између њих пише. Каква је таблица по облику? — Таблица је по облику дугуљасто четвртаста. Шта има около таблице? Около таблице има *дрвени оквир*. Какве је боје таблица?

Упоређивање табле и таблице.

Сличности.

1. И табла и таблица јесу школске ствари.
2. И табла и таблица по облику су дугуљасто четвртасте.
3. На табли се пише и на таблици се пише.
4. И табла и таблица црне су боје.

Различности.

1.) Табла је од дрвета, а таблица од камена.

2.) Табла има ноге, а таблица нема.

3.) Таблу не можемо са собом носити јер је велика, а таблицу можемо.

4.) Табла се боји црном бојом, а таблица се вади из земље оваква каква је.

Ових шест лекција доста је за ствари из школске собе. Према овим лекцијама може се говорити и о другим стварима само ако се има времена. Где је први разред одвојен за се ту ће, без сумње, имати времена. Ако у разговору деца не умедну по некад да даду одговор на питање, учитељ треба да их упути, или да им сам каже како треба одговорити. Код свих општијих питања учитељ треба да каже деци, да сва заједно кажу одговор, али увек после по што један каже. Кад се код деце примети макар и најмања расејаност, онда треба стати на згодном месту и казати деци да устану. По што учине два три покрета рукама горе и доле, онда им опет треба рећи да седну и наставити рад. Малу децу, као што су она у прноме разреду не можете дуго занимати, а да се она или не заморе или да им разговор не постане досадан. С тога је и потребно оно прекидање рада и мало кретање.

5. Посматрање школске зграде.

Ми смо сада у учионици. Учионица је у школској згради. Она је део школске зграде. Ми ћемо сада изићи у двориште и посматраћемо школску зграду. Изађите редом сви и станите у ред у дворишту. (Деду треба у авлији уредити у повеће редове, одакле ће најбоље моћи посматрати све делове школске зграде).

а) **Темељ.** Пазите децо! Како се зове овај најдољи део школске зграде? — Најдољи део школске зграде зове се *темељ*. Кажите то сви! Пазите даље! Пре него што је ова зграда саздана ово је место било празно. За тим су дошли мајстори и од камена су озидали овај најдољи део куће. Тако је озидан темељ школске зграде. Како је било овде пре него што је озидана школска зграда? Кажи ти Милораде: А шта је било после? Кажи ти Јоване!

б) **Углови** (ћошкови). Показати зидове и питати: Како се зове овај део школске зграде. ? — Тај део школске зграде зове се **зид.** Колико свега има зидова? — Свега има **четири** *зида*. Која су то четири зида? Један је пред нама; други је с оне стране? а она друга два су један лево, а други десно. Пазите децо! Где се два зида састављају то је **угао.** Колико има свега углова? Ова кућа има свега **четири угла.** (Угао се овде зове још шпица, ћошак, бок).

в) **Зидови.** Пазите даље! Кад је темељ био готов, онда су мајстори зидали даље у висину, док нису направили *зидове*. Зидови су направљени од малих правих цигаља. Оне нису само просто једна на другу наслагане. Да би могле чврсто стојати мајстори су направили неки **малтер**, који су метали између цигаља, да би чврсто стајале. За тим су с поља и изнутра све зидове омазали малтером. — Шта су мајстори радили кад је темељ био готов? Од чега су зидови направљени? Чиме су цигље утврђене једна за другу? Чиме су зидове омазали с поља и изнутра? По што се зидови омажу малтером чиме се још омажу? — Још се омажу кречом. Како стоје зидови куће? — Зидови куће стоје **усправљено.** Како смо назвали зидове у школској соби? Зидове у школској соби назвали смо *дуварима*. Ове зидове можемо звати *спољашњи дуварови*. Тада имамо *унутрашње* и *спољашње дуварове*.

г) **Прозори и врата.** Колико има прозора у зиду, који је пред нама? — У зиду, који је пред нама има четири прозора. Колико је прозора у левом, а колико у десном зиду? Како стоје кућна врата? Кућна врата су на средини куће и дохватају до земље. Јесу ли кућна врата једноставна као у школској соби? — Кућна врата нису једноставна, него су *двокрилна*. Кад су били готови зидови, тада су донеле велике дрвене *греде*, које су метуте уздуж и попреко по зиду. За ове греде приковане су *летве* и тако направљен **таван**. Кад се доврше зидови шта се прави онда на кући?

д) **Кров.** Како се зове овај део на кући, који иде од тавана на више? — Овај део на кући, који

иде од тавана на више зове се **кров**. Како кров стоји? Кров стоји *косо*. Ко је видео кад се кров подиже на кући? Како се подиже? Кад се подигну рогови на кући, шта се онда ради? — Кад се рогови подигну, онда се привију за рогове **танке** летве. А шта после долази? После се на танке летве меће *кирамида, (цреп, камене плоче, шиндра.)*

ђ) **Слеме**. Како се зове овај део површ крова? — Овај део површ крова зове се *слеме*. Како је слеме направљено? — Од тавана су подигнуте управо велике дирекци, а на те дирекe намакнута је велика *греда слемењача*.

Поновити: Кућа има оне главне делове: Четири управна зида или спољашње дуварове, много унутрашњих дуварова, кос кров и слеме.

Каква је корист од тога, што је кров косо направљен? Што је кров косо направљен та је корист, што киша може да се слива на ниже. Шта је још направљено да киша не би влажила зидове куће? — Још су направљени олуци од лима. А шта има при врху крова, близу слемена? При врху крова направљени су **опаци**. На што служе опаци?

Унутрашњост школске зграде треба такође разгледати са деном и показати им све просторије, казаши за сваку на што која служи. За тим треба децу одвести у учионицу и показати им како ће нацртати лице школске зграде, које су посматрали. Осем лица деца могу цртати и друге стране школе. Разуме се већ, да се ово питање састоји у повлачењу простих главних црта.

Исто овако треба са ученицима посматрати и једну обичну кућу, која је од најближих школској згради. Наравно да најпре треба пропитати све оно, што су деца видела и што им је показано на школској згради, па онда треба прећи на посматрање и разговор о обичној кући. При томе треба деци сврћати пажњу на карактерне разлике између школске зграде и обичне куће. После озбиљног посматрања обичне куће и разговора о њој долази цртање лица кућњег, а по том упоређивање школске зграде з обичне куће. По варошима и варошицама неће бити бог зна какве разлике између школске зграде и куће, док по селима наћи ће се знатне разлике. Ми не налазимо да је овде потребно да излажемо поједине сличности и различности између школске зграде и обичне куће, јер је то у неколико и незгодно. Свака школа је различна, а и кућа, која ће се посматрати различна је и ми мислимо, да ће сваки учитељ лако видети и сличности и различности — између школске зграде и куће. С тога и остављамо ово упоређење, да га сваки учитељ изврши према приликама.

---

6. Ствари у соби и кујни.

Треба поновати имена ствари у школи. За тим децу питати о стварима у соби и кујни и то овако: Сад сте именовали ствари у школској соби. Питаћу вас, да ми кажете имена ствари у вашим собама и у кујнама. Кажи имена неколико ствари у соби код твоје куће? Ти Василије! — У соби код моје куће има сто, столица, огледало, кревет, икона. Кажи ти неколико ствари у соби, Митре! — Чивилук, завесе, орман, веш. (Овако треба пропитати више деце, па ма она понављала једне исте ствари). Кажи неколико ствари у кујни, ти Јоване? — Котао, лонац, тепсија, виљушка, кашика, нож. Кажи неколико ствари у кујни, ти Драгутине! — ватраљ, тањир, чинија, послужавник. (Овако треба пропитати више деце.) На што нам служи кревет? На што нам служи огледало? На што завесе, орман итд. На што нам је котао? На што тепсија, виљушка, нож итд.?

Колико има прозора у твојој соби, Милане? Колико има врата? Колико дуварова? Каква је боја дуварова? Каква је боја врата? А прозора?

Ко обично живи у вашој соби, Никола? Отац, мати, браћа, сестре, деда итд. Шта ради твоја мати у соби? А твој отац? Шта раде браћа и сестре?

а) *Кревет*. (Постеља)

Сад ћемо се разговарати о једној ствари у соби. Пазите добро!

Побројте ми ствари у соби за спавање, ти Маријане? Где стоји кревет? Кад се кревет употребљава? Кад лежеш ти у твој кревет? Кад устајеш? За што лежеш у кревет? Кажите сви: шта се ради у кревету? — *У кревету се спава*.

За што људи не спавају на самом патосу, већ на кревету? — За то, што је у кревету *меко*, а на самом патосу *тврдо*. Чиме се покриваш у кревету? Зашто се покриваш? Кажите сад сви: у кревету је *меко* и *топло*. — Како се назива она ствар, што се меће под главу? Чиме је јастук напуњен? Вуном, перјем или сеном. Како се зове она ствар на којој се у кревету лежи? Чиме је душек

напуњен? Која је од ове три ствари најмања? Која је највећа? Кажите сад сви: како се зову ствари у кревету? Јорган, душек и јастук. — Које се ствари још употребљавају у кревету? Чаршав и сламњача.

Шта остаје у кревету, кад се из њега повале ствари за спавање? У кревету још остају даске. Колико страна има кревет? — Кревет има четири стране. Колико је од њих кратких, колико дугачких. — Две су стране кратке, а две су дугачке. Колико ногу има кревет? Од чега је кревет направљен? Осем гвоздених, каквих још има кревета? Како се зове мајстор, који прави гвоздене кревете? А како се зове мајстор, који прави дрвене кревете. Каква је боја на креветима?

Понављање: Где ми спавамо? Ми спавамо у кревету. — За што не спавамо на земљи или на патосу? За то што је тврдо. Како је у кревету? У кревету је меко и топло. Како се зову ствари, које употребљавамо у кревету? Колико има страна у кревета? Колико кратких, а колико дугачких? Колико кревет има ногу? Од чега се праве кревети? Ко прави кревете?

* * *

Од собњих ствари, ако учитељ има времена, може се још узети сахат, пећ, орман огледало. Али све ове ствари вреде више за варошке школе. За сеоске школе вреди узети коју ствар, која има опште вредности и опште употребе. Ми ћемо овде узети, коју од тих ствари и показаћемо како треба са децом о њој разговарати.

б) *Котао* (бакрач.)

Пазите децо! Данас ћемо разговарати о једној ствари, која нам је свима позната.

Како се зове ствар, у којој се доноси и греје вода у сеоским кућама? — Та ствар зове се котао. Има ли та ствар још како име? — Има још једно име. Које јој је друго име? — Друго јој је име *бакрач*. Какав је котао по изгледу? — По изгледу котао је *ваљкаст*. Шта разликујемо на бакрачу? — На бакрачу или котлу разликујемо, *дно*, *шипку*, *уши* и *вресло*. Од каке је потребе вресло? Вресло нам служи на то, да бакрач носимо.

Од чега се прави котао? — Котао се прави од бакра. Ко прави котао? — Котао прави казанџија Употребљава ли се котао онако како га направи казанџија? Не употребљава. Шта се с њим пре тога ради? — Пре тога котао се калајише. Како то бива? Растопи се калај, па се котао изнутра омаже. Због чега се котао калајише? — Због тога што је бакар отрован.

в) *Нож.*

Ево деце, данас ћу вам говорити о једној ствари, која вам је свима позната. Погледајте ову ствар! (Показати нож). Како се зове ова ствар? — Та се ствар зове нож. Којим се крајем ножа сече? — Сече се оштрицом. Како се даље зове тај део ножа? — Тај део ножа зове се *оштрич* или *сечиво*. Како се зове овај крај ножа? (Показе се *дршка*). — Тај крај ножа зове се *дршка*. Колико страна има на сечиву? — На сечиву има четири стране, две широке и две уске. Како се зову ове две узане стране? — Једна се зове *оштрич* а друга теље. Како се још зову ове две широке стране? — Оне се још зову *пљосни*.

Шта има још на сечиву? — На сечиву има још *врх*. А шта видите на дршку с једне и с друге стране? *Корице*. Колико их има на ножу? На ножу имају две корице Од чега се праве корице на ножу? Корице на ножу праве се од *костију* или *од рогова*. А од чега се прави сечиво? Сечиво се прави од *гвожђа* и *челика*. Ко прави ножеве? — Ножеве прави *ножар*. На што нам служи нож? Шта треба да пази овај који има нож у рукама?

Понављање. Како се зове ова ствар? Кажите сви! Који су главни делови у ножа? Како се зову стране на ножу и колико их је свега? Шта још има на ножу? Ко прави ножеве? Од чега се прави сечиво? А од чега корице? На што нам је нож?

Овом приликом треба деци показати и друга сечива као бритву (где је могуће), перорез и маказе и о њима разговарати као и о ножу. За тим их упоредити са ножем и показати сличности и различности.

Од кујинских ствари може се још са децом водити разговор о канти, крчагу, кашици, тањиру и чинији, лонцу итд. Не налазимо да је овде потребно излагати у појединостима како треба водити тај разговор, пошто смо то већ напред показали.

7. О домаћим и другим животињама

а. *Коњ.*

Учитељ покаже деци слику коња, а по том их пита: Шта сте видели на овој слици? — Видели смо животињу (видели смо коња). Јесте ли видели истинског коња? — Нисмо. Него? Видели смо на-

сликаног коња. Кажи ти сам Јоване, шта си видео? Кажите сви!

Јеси ли видео истинског коња? Никола! Ко није видео живог коња? За што сам вам показао овде само слику коња, а писам истинског коња? — За то што је коњ врло велики. Коњ је одиста велики. Висок је $1\frac{1}{2}$ метар. Напред је још виши, јер носи главу високо. Коњ је и дугачак скоро 2. метра. *У опште, коњ је велика животиња — највећа од свих домаћих животиња.* Колико је висок? Колико је дугачак?

Највећи део тела јесте **труп**. Напред на трупу налази се **врат**, а на врату је **глава**. Озго на трупу су **леђа**, а остраг је **реп**.

Како се зове највећи део тела у коња? Шта се налази напред на трупу? А шта се налази на врату? Шта је озго на трупу? А шта је остраг на трупу?

Труп је дугачак и округао. Горњи део зове се **ртењача**, а доњи **трбух**. Врат је пљоснат и савијен. Где врат почиње коњ има широке **прси**. Глава је дугачка, готово четвртаста. Ноге су округле. Две су **предње**, а две **стражње ноге**. Поновити.

Шта има коњ што га чува од зиме. Чиме је кожа покривена? Где је у коња најдужа длака? Каква је длака у коња? Како се по боји длаке коњи називају? Какви су коњи највећи? Шарени.

Коњ има два велика, округла, мрка **ока** на глави. На врх главе има два дугачка, шиљаста **уха**, која може покретати. *Нос* му је на дну главе и има две широке **ноздрве**. Уста су састављена из горње и доње вилице. У устима је **језик** и **пешци**. Коњ има три врсте зуба, као и човек.

Колико коњ има очију и где му се налазе? Колико има ушију? Шта с њима може радити? Шта има још на глави? Шта има у устима? Како су уста састављена?

Реп је састављен из врло дугачких длака, које су утврђене у врху репа и висе на ниже. И реп може коњ лако покретати, те се њиме лети брани од многих мува. У коња су четири ноге; две су предње а две стражње. Предње ноге може напред, а стражње назад савити. Најдољи део ноге зове се **стопало**. Има ли коњ прсте на ногама? Шта има место прста? — Копиту. Копита је рожаста и мекана. Да се не би коњ убијао кад иде по каменитом путу, треба га потковати **гвозденим плочама**. Ко је видео како се коњ поткива? Плоче морају бити колико и копите и морају се направити онако као копите. (Поновити све ово у питањима.)

Коњ може ићи брзо и полако. Кад иде корак по корак, онда се каже: *корача, иде ходом.* Кад коњ иде брже, онда се каже: *коњ каса.* Кад коњ иде тако брзо, да предњим ногама корача у један мах, а за тим стражњим ногама, онда се каже: **коњ галопира, трчи.** Коњ хоће стражњим ногама да се баца и да **удари**. Исто тако по неки коњ хоће и да **уједе**. С тога се од коња треба чувати.

Поновити ово са децом.

У води коњ може **пливати**. Псето може да лаје, мачка да мауче, а глас у коња зове се **ржање**. Коњ може **ржати**.

Коњ најрадије једе **траву** и **сено**. Но коњ воли да једе још и *лебац, јечам, овас* и *кукуруз*. Кад је коњ жедан, онда пије воду.

Коњ је у нас домаћа, питома животиња, али далеко у другим земљама има и дивљих коња.

Коњ је људима од врло велике потребе, а нарочито сељацима. Коњ *вуче* **кола, плуг, дрљачу** и **саонице**. У воденицама окреће он точак. Коњ се преже само један или по два, или четири и више.

На коњу се може и **јахати**. Јаши се на **седлу**, које се мене на ртењачу коњу, и утврди се једним широким кајишем, који се зове **колан**. Ноге јахач мене у **узенгије**. Кад јахач хоће да узјаше коња, он мете леву ногу у узенгију, леву руку мете на гриву коњу и у један мах ускочи на седло. Да коњ иде лево или десно јахач га наморава **уздом**, која стоји коњу у устима. Кад коњ неће да иде напред онда га јахач бије **бичом** или **мамузама**. Невештога јахача коњ лако обори.

Поновити ово у питањима.

Кад сељак у вече сврши свој посао и испрегне своје коње, он их често пусти да иду сами, јер они знају где је њихова штала. *Коњ је разумна животиња.* Он брзо упозна свога газду, па кад он звижди или зове, он долази сам, да га у кола упрегне. Он може из далека сам погодити кућу газдину. Коњ, који није заморен радом, носи главу високо а врат повијен. За то је коњ и *поносита животиња.* У рату је опет веома срчан. Кад остари 30 година и од дугог рада изнемогне, тада још погуби и зубе, а често и ослепи, и онда таква стара *клусина* није ни за што друго, него да се убије. Но коњ је и после смрти врло корисна животиња. Његова кожа употребљава се за *опанке, чизме* и *ципеле*, а његовом *длаком* пуне се *јастуке* и *столице*.

Док је коњ млад и мали зове се **ждребе**. Он сиса млеко од своје матере **кобиле**.

Све ово поновити са децом.

За разговор у кору при понављању може се узети ово:

1.) То је слика коња.

2.) Коњ је највећа домаћа животиња.

3. Коњ је висок метар и по.

4. Делови коњског тела јесу ови: глава, врат, труп и ноге.

5. Делови на трупу ови су: прси, ртењача (леђа), трбух и стране.

6. Дебела коњска кожа обрасла је длаком.

7. Коњ још има гриву и реп.

8. Коња има разне боје: црних, белих, мрких, жутих итд.

9. На глави има коњ округле очи, шиљасте уши, црн нос, велика уста.

10. Коњ је четвороножна животиња, а на ногама има рожаста стопала, која се поткивају плочама.

11. Коњ може ићи кораком, може касати, и галопирати (трчати).

12. Неки коњи хоће да туку и да уједају.

13. Коњ једе: сено, траву, овас, јечам, кукуруз, лебац и пасуљ. Он није воду.

14. Коњ *ржe*.

15. Коњ се употребљава за јахање и за презање.

16. Коњ је мудра, верна, горда и куражна животиња.

17. Од коњске коже праве се чизме, ципеле и опанци.

18. Коњ је сисар и једнокопитар.

У многим крајевима наше отаџбине магарац је вредан и трпљив заменьеник коња. Нема сумње, да у тим крајевима, ако ништа друго, мора се споменути да су коњ и магарац животиње од једнога рода и да су у многоме слични. С тога ћемо овде поређати сличности и различности између коња и магарца.

а. *Сличности.*

1. И коњ и магарац спадају у наше домаће животиње.

2. Обадва се употребљавају за јахање, и за ношење и вучење терета.

3. По изгледу коњ и магарац слични су. Оба имају дугачку, готово четвртасту главу са великим устима, дебелим уснама, дугачким меснатим језиком, великим округлим очима. Осем тога оба имају дугачак пљоснат врат, дугачак реп и четири ноге.

4. Оба једу траву и разне зелени; оба се дакле хране *биљем*.

5. Женске, кобила и магарица, рађају по једно ждребе, које сиса млеко своје матере, док је мало. Оба су дакле четвороножни сисари.

б. *Различности.*

1. Магарац је мањи од коња, само што има много дуже уши.

2. Коња има са длаком разне боје, а у магарца је длака обично мрка, ретко црна или сива.

3. Коњ има реп обрастао дугачком длаком, а у магарца је реп го, и само на дну има једну китку.

4. Коњ је у опште лепши, окретнији и храбрији, а магарац је спор али трпљив.

5. Магарац је поузданији у ходу и издржљивији од коња. Он се задовољава са мало мршаве хране, а може више понети терета него коњ.

6. Кожа од магарца дебља је него кожа од коња. Она се обично употребљава за добоше, за разне записе (пергаменат), а ређе за обућу.

7. Млеко од магарице препоручују лекари за суве болести, а месо, помешано са месом од друге какве питоме животиње, употребљују у неким пределима за прављење кобасица.

8. Коњ може више трпети хладноћу него магарац. Код нас је он једна жалосна животиња коју рђаво хране и још рђавије чувају.

9. Коњ има јасан глас кад рже, а магарац риче промукло и отегнуто (Ија).

За магарца се вели да он може да предскаже време. Ако се ваља и скаче, онда предсказује лепо време, а кад стриже ушима и риче, онда предсказује кишу и олују.

О мудрости магарца има много причица. (Не би било згорег коју испричати.)

Сад би било на реду, да изложимо материјал о волу. Но по што тај материјал није тешко знати, нити је тешко наћи по нашим Зоологијама, то га овде нећемо излагати. Као тежу ствар сматрамо упоређење, које треба учинити између вола и коња. С тога ћемо то упоређење овде изложити.

а. *Сличности.*

1. И коњ и во спадају међу наше највеће домаће животиње.

2. Обадва су од врло велике користи за људе.

3. И коњ и во имају сличности у телу, јер имају главу, врат, труп, рен и ноге.

4. Оба имају дугачку, готово четвртасту главу, са два ока, две ноздрве, две мекане усне, велике зубе, дебео и дугачак језик и по два ува на глави. Оба су **четвороножне животиње.**

5. Оба имају дебелу кожу, обраслу длаком од различне боје. Од коже се прави различна обућа.

6. И коњ и во могу ићи, трчати, скакати, а у нужди и пливати.

7. Оба су **травождери.**

8. Кобила и крава рађају по једног младунца (ждребе и теле), који сиса млеко за неко време.

9. И коњ и во имају тврде кости, мекано месо, црвену, топлу крв, срце, плућа стомак и црева.

б. *Различности.*

1. Коњ је обично већи и дужи ноге во.

2. Коњ се употребљава за јахање, вучење и ношење терета, а во нам само вуче терете.

3. Коњ је хитар и окретан, а во је *тром* и *спор.*

4. Глава је у вола краћа али дебља него у коња. Уши су му дуже и шире. На глави има два рога, којима се брани од других животиња. Врат је у коња савијен и са гривом украшен, а врат у вола је прав и на врату има марамицу. Ноге су у коња дуже и тање него у вола. Во има расцепљене *папоњке*, а коњ има само једноставну, нераздвојену копиту.

5. Длака је у вола мало дужа него у коња, и није тако глатка и сјајна као у коња.

6. Коњ иде, каса и трчи много брже него во.

7. Коњ рже, а во буче и риче.

8. Во преживa своју храну, а коњ не преживa.

9. Коњ је *мудар*, поучљив, куражан, горд и поносит, а во је глуп, бојажљив, непамтљив и врло често тврдоглав.

По програму би сад било на реду, да говоримо о *овци.* Али ми смо вољни, да место уступимо чему непознатијем и тежем. Материјала о овци не само што се може наћи на самој овци, него га има и у књигама. Боље је, да узмемо један пример о тицама.

б. *Голуб.*

Нема сумње, да нема ни једног детета ни у селу ни у вароши, које није видело голуба пре него што је се дошло у школу. Па ипак по варошима није згорега донети живога голуба и показати га деци приликом предавања. Но где то није могуће, онда се мора употребити добра слика.

* * *

Голубова има дивљих и питомих. Дивљи голубови живе во пољима и шумама, а питоми голубови су наше домаће животиње, као и кокоши.

Делови тела су: (Сетите се на коња) 1. *глава*, 2. *врат*, 3. *труп*, 4. *рен*, 5. *удови* (крила и ноге).

Глава је мала и округла, а има шиљат кљун, који је налик на кљун у кокошке. Што су нама уста, то је голубу кљун. Кад голуб отвори кљун онда видимо унутра језик, али зуба нема. На горњем делу кљуна имају две рупице, које се зову *носне рупе.* Камо му уши? Па како чује? Уши му не видимо. Оне су унутра у глави, и голуб може да чује. По томе голуб нема *спољашње*, али има *унутрашње* уши.

У глави има голуб два мала, али врло округла ока. Његов је поглед благ и питом. Но и ако су му очи мале, опет он врло далеко види. Он види копца у највећој висини, кад он изгледа као тачка. С тога се каже: голуб има *оштар вид.*

Врат му је округао и врло покретљив.

Труп је највећи део у голуба (као и у других тица). Покажи делове трупа: Прси, трбух, леђа и стране. Са обе стране има по једно крило.

Рен је у голуба на доњем крају трупа, и над ни једно није испало има их увек дванаест. Голуб може свој рен раширити и опет скупити. Крила су голубу за то, да помоћу њих лети.

Нама су руке на горњем делу тела, а голубу су крила на горњем делу тела. Нама су ноге на доњем делу тела и голубу су ноге на доњем делу тела. Голуб има два крила. Помоћу њих голуб лети, и може их раширити, скупити, доле спустити итд.

Као што крила служе голубу за летење, тако и ноге служе за иденье (обоје пак за кретање.)

Бутина је на нози обрасла перјем, а голешица је без перја. На нози има три прста спред и један остраг. На прстима има оштре нокте.

Голубови живе по два и два и то голуб и голубица. Голубица је нешто већа и крупнија од голуба.

Питоми голубови живе по голубињацима. Од људи се не плаше, и с тога се зову питоме животиње. Кад их газда позове са крова, где најрадије седе, они силазе доле да добију хране. Дивљи голубови живе по шумама и пољима и тамо траже себи храну. Најбоља им је храна јечам, пшеница и овас.

Голубови су врло чисте и уредне животиње. Дивљи голубови праве веома проста гнезда од сена и сламе. Ту у гнезду снесе голубица два мала сива јаја, из којих се излегу два голупчета. Кад голубови имају јаја, онда једно (голуб или голубица) никад не оставља гнездо, већ увек лежи на јајима.

Кад се мали голупчићи излегу они су голишави. Мало по мало па им порасте перје. Голуб и голубица хране их, а кад одрасту они излете из гнезда и живе као и други голубови.

Месо од младих голубова веома је укусно. Чорба и печење голубије, јесу најбоља болесничка храна.

Ово би био материјал за очигледну наставу. Питања треба да удеси сам учитељ према ономе што смо до сад о очигледној настави казали. Где год се може учитељ не треба да казује сам, већ да пита децу. При опису голуба (и других птица) може учитељ већином питати, јер су деца видела и посматрала голуба и делове његоног тела.

Овај један пример о голубу довољан је. Кад се сврши разговор о кокоши и голубу, онда их треба упоредити по сличности и различности.

После разговора о животињама долази, по програму разговор о пољским усевима. Ми ћемо и из тога дела програма навести који пример.

(Наставиће се)

ЧИТАОНИЦЕ У СРБИЈИ

НА КРАЈУ 1880. ГОДИНЕ.

Читаонице, као просветне установе, од великог су значаја за ширење и ојачање писмености у народу.

Познато је, да у Србији од оног броја ученика, који сврше основну школу, само један незнатни део продужи учење у средњим школама. Тако н. пр. било је ученика и ученица на крају године:

	1880.	1885.
У основним школама	29.434	42.169
„ Богословији	186	156
„ Учитељској школи	97	185
„ гимназијама	1.981	3.313
„ реалкама	204	551
„ земљоделској школи	28	—
„ Вишој женској школи	259	511
„ Великој школи	112	205
Свега	**32.301**	**47.090**

Према томе долазило је процената

на ученике:	1880. г.	1885. г.
Велике школе	0·35	0·44
свију средњих школа	8·53	10·01
основних школа	91·12	89·55

Кад проценат ученика основних школа поредимо с процентом ученика осталих школа, онда налазимо, да је односна размера између првих и других била у години:

1885. . . . као 100: 11·70
1880. . . . „ 100: 9·75
1875. . . . „ 100: 10·40

Из овог поређења види се, да се број ђака у средњим школама, вишим и нижим, нешто увећава, али да ипак из основних школа излази највише њих, који су ту завршили своје образовање.

Да би се читаонице у што већем броју отварале, министарство просвете и црквених послова два пута [1]) је препоручивало полицијским властима, да настојавају, да се бар у окружноме месту отвори читаоница, и да народу представе користи од ових просветних установа.

---

[1]) Види распис од 28. Јануара 1860. и од 7. Децембра 1868. године.

Услед овакога рада читаонице су одмах у понеким местима отворене, али их се врло мало одржало, већ су већинном после краткога времена опет престајале. Мало даље ми ћемо показати, колико је у ком округу било читаоница 1870. и 1874. године, а сад ћемо прегледати стање, које је било на крају год. 1880.

У следећем прегледу имамо податке за *тридесет и две* читаонице, које су биле у 31 месту. У преглед ставили смо годину, кад је читаоница први пут отворена; колико је имала чланова; колико је било њено примање и давање у течају 1880. године, а колико је имала готовине на крају исте године.

МЕСТА, у којима су биле читаонице.	КОЈЕ ЈЕ ГОД. ОТВОРЕНА ЧИТАОНИЦА.	У 1880. ГОДИНИ			
		ИМАЛА ЈЕ ЧИТАОНИЦА ЧЛАНОВА	ПРИМИЛО ЈЕ	ИЗДАТО ЈЕ	ОСТАЛО ЈЕ ГОТОВИНЕ
			ДИНАРА		
Алексинац . .	1866	51	1.409·00	1.071·00	632·60
Београд, читаоница . . .	1846	183	3.633·33	4.446·58	22.348·51
Београд, Грађ. Касина . . .	1866	282	4.784·00	4.721.50	62·50
Ваљево	1869	—	—	—	2.082·05
В. Градиште . .	1872	28	652·65	619·50	33·15
Врања	1879	102	1.706·95	1.488·10	240·00
Голубац . . .	1871	16	249·00	249·00	200·00
Добрица . . .	1880	?	25·00	25·00	—
Зајечар	1865	84	1.240·00	1.240·00	1.169·90
Изаљица . . .	1868	30	191·00	205·00	665·00
Књажевац . .	1871	54	732·35	803·30	2.919·15
Крагујевац . .	1854	88	1.000·75	831·25	197·75
Крушевац . . .	1880	74	792·00	672·00	120·00
Лесковац . . .	1879	76	791·05	676·85	63·20
Лозница . . .	1868	24	940·80	1.036·90	12.976·35
Мали Пранић .	1879	18	402·60	385·00	33·15
Марковац . . .	1872	?	50·00	50·00	—
Митровица . .	1880	48	309·95	156·85	153·10
Наталинци . .	1880	9	290·00	90·00	200·00
Неготин . . .	1846	55	910·15	910·15	—
Ниш	1879	107	3.224·90	3.101·25	323·65
Пирот	?	45	1.770·40	220·00	1.990·40
Пожаревац . .	1869	45	3.612·50	3.002·96	609·54
Пожега	1870	25	77·50	?	?
Рача	1874	16	234·50	159·65	74·00
Сарворци . . .	1875	33	76·00	76·00	—
Смедајинац . .	1868	72	707·50	579·25	1.472·40
Смедерево . .	1869	60	563·00	454·35	108·65
Ужице	1856	76	973·80	730·20	1.200·00
Чачак	1869	45	1.364·50	491·20	873·30
Шабац	1847	111	1.358·20	1.333·20	25·00
Штубик	1880	23	80·00	70·15	9·85

Као што се из овог прегледа види, од свих читаоница најстарија је она у Београду, која од свог почетка никако није ни престајала. За остале читаонице ово не стоји; оне су прекидале свој рад за извесно време, а њихово поновно отварање зависило је понајвише од усталачности појединих лица, нарочито чиновника, свештеника или учитеља. Неке читаонице нису више ни отворене, као н. пр. она у Ваљеву, која је затворена 1878. године. Ми је у овом прегледу само за то наводимо, што она у 1880. год. има нешто готовине.

У Горњем Милановцу престала је читаоница 1879. године; и она има неку малу готовину.

У Лозници обдржава читаоницу „*Друштво Подринске Слоге*“, које има у непокретном добру 12.000 динара, у облигацијаме 704·35 динара а на дугу код чланова 272 динара.

Врло су ретке општине, које дају помоћ читаоницама, било то у бесплатном стању, или у огреву и послузи.

Улози чланова неједнаки су. Најмањи годишњи улог, и то 2 динара, давали су чланови пожешке читаонице; највећи улог, 18 динара годишње, био је за чланове читаонице наталинчке.

Годишњи улог чланова износио је:

2·00	динара	у	1	читаоници
4·00	„	„	1	„
4·80	„	„	1	„
5·00	„	„	1	„
6·00	„	„	4	читаонице
8·00	„	„	3	„
9·60	„	„	1	читаоници
10·00	„	„	2	читаонице
12·00	„	„	12	читаоница
14·40	„	„	1	читаоници
15·00	„	„	1	„
18·00	„	„	1	„

За чланове читаонице у Добрињи (округ ужички) није била одређена мера улога, него је сваки давао онолико колико је могао. Читаоницу у Марковцу (округ смедеревски), издржавала је сама општина а чланови нису давали никаква улога.

Пожаревачка читаоница имала је 25 редовних а 20 помажућих чланова. Први су давали на име улога по 12 динара годишње, а ови други по 24 динара.

Лесковачка читаоница имала је чланова такође од две врсте. Једни су давали по 12 динара, а други по 6 динара годишњег улога.

Кад све читаонице саставимо по окрузима, онда имамо овај преглед.

ОКРУГ.	БРОЈ ЧИТАОНИЦА	БРОЈ ЧЛАНОВА	ГОДИШЊЕ ПРИМАЊЕ (ДИНАРА)	ГОДИШЊЕ ДАВАЊЕ (ДИНАРА)	КАПИТАЛ НА КРАЈУ 1880. ГОД. (ДИНАРА)
Алексиначки	1	51	1.409·00	1.071·00	632·60
Врањски	1	102	1.706·95	1.488·10	240·00
Књажевачки	1	54	732·25	803·30	2.919·15
Крагујевачки	3	113	1.525·25	1.080·90	471·75
Крајински	2	78	990·15	980·30	9·85
Крушевачки	1	74	792·00	672·00	120·00
Нишки	2	183	4.015·95	3.778·10	386·85
Пиротски	1	45	1.770·40	220·00	1.990·40
Подрински	1	24	940·80	1.036·90	12·976·35
Пожаревачки	4	107	4.916·75	4.256·46	860·29
Смедеревски	3	93	689·00	580·35	108·65
Купријски	1	72	707·50	579·25	1.472·40
Ужички	4	136	1.267·30	960·20	1·865·00
Црноречки	1	84	1.240·00	1.240·00	1.169·90
Чачански	1	45	1.364·50	491·20	873·30
Шабачки	2	159	1.668·15	1.490·05	178·10
Варош Београд	2	465	8.417·33	9.168·08	22.411·01
Свега	31	1335	34.153·39	29.896·19	48.685·60

Пошто се самим улозима не би могли подмирити сви издаци, то су поједине читаонице увећавале своје приходе давањем *беседа*. Немамо о овоме податке за све читаонице, али мислимо да неће бити без интереса ако наведемо овде бар оне читаонице, које су то у својим извештајима напоменуле.

Тако износило је примање читаонице:

	ОД УЛОГА У ДИНАРИМА	ОД ОСТАЛОГА
У Алексинцу	726·00	680·00
„ Вел. Градишту	428·25	224·40
„ Врањи	446·00	1.260·95
„ Ивањици	114·00	47·00
„ Зајечару	586·00	654·00
„ Књажевцу	324·00	408·35
„ Крагујевцу	777·00	224·00
„ Лесковцу	310·10	480·95
„ Лозници	220·80	720·00
„ Малом Црнићу	224·00	178·60
„ Нишу	1.007·80	2.217·10
„ Ужицу	414·00	415·80
„ Чачку	391·90	972·60

Кад примање поредимо с издацима, онда излази, да је била односна размера између примања и издавања

ЗА ЧИТАОНИЦЕ У ОКРУГУ:	КАО 100 ПРЕМА
Пиротском	12·43
Чачанском	36·00
Крагујевачком	70·87
Ужичком	75·76
Алексиначком	76·01
Купријском	81·87
Смедеревском	84·22
Крушевачком	84·85
Пожаревачком	86·57
Врањском	87·18
Шабачком	89·32
Нишком	94·08
Крајинском	99·01
Црноречком	100·00
Књажевачком	109·69
Подринском	110·21
У вароши Београду	108·92
У опште	**87·54**

Према задатку читаоница могло би се узети, да оне од свога прихода понајвише троше на набавку новина и књига. Међу тим види се из података, које од неких читаоница имамо, да су и издаци на стан, послугу итд. доста велики.

Тако издала је читаоница

	НА НОВИНЕ И КЊИГЕ	НА ОСТАЛЕ ПОТРЕБЕ	ПРОЦЕНАТ ИЗДАТ. НА НОВ.
У Алексинцу	298·00	773·00	27·83
„ Београду	2.321·28	6.845·80	25·32
„ В. Градишту	225·20	394·30	36·35
„ Врањи	434·50	1.053·60	29·20
„ Зајечару	390·60	849·40	31·50
„ Књажевцу	197·10	606·20	24·54
„ Лесковцу	454·50	222·35	67·15
„ Лозници	178·50	858·40	17 21
„ М. Црнићу	194·20	190·80	50.44
„ Наталиницима	84·00	6·00	93·33
„ Нишу	600·80	2.500·45	19·37
„ Пироту	120·00	100·00	54·55
„ Рачи	96·10	63·55	60·20
„ Смедереву	260·40	193·95	57·31
„ Ужицу	330·00	400·20	45·20

У нашим читаоницама читају се понајвише српски и други словенски часописи; за тим има доста немачких и француских часописа.

Тако било је 1880. године у свима читаоницама часописа:

Српских	357	комада
Хрватских	19	„
Руских	20	„
Бугарских	16	„
Чешких	5	„

Немачких	66	„
Француских	11	„
Грчких	1	„
Турских	1	„
Свега	**496**	**комада.**

Кад овај број поделимо с бројем читаоница, онда долази на једну читаоницу просечно по *шеснаест* разних новина и часописа.

Поредимо ли број српских часописа с бројем осталих, онда излази, да је на сто српских долазило:

других словенских	17
осталих страних	22
У опште несрпских	**39**

Колико је часописа држала свака читаоница на по се, српских и страних; колико је имала у својој књижници књига, географских карата и слика, то се види из овог прегледа.

МЕСТО у коме је читаоница	БРОЈ				
	часописа				
	српских	страних	књига	карата	слика
Алексинац	14	2	80	3	3
Београд, читаоница	21	24	1.639	81	224
„ Грађ. Касина	14	16	—	—	—
Велико Градиште	13	—	69	—	—
Врања	13	11	27	—	2
Голубац	9	1	—	—	6
Добриња	7	4	—	—	—
Зајечар	9	4	8	—	1
Ивањица	8	—	70	—	—
Књажевац	7	2	—	—	—
Крагујевац	14	11	280	13	28
Крушевац	13	2	—	—	—
Лесковац	9	4	12	—	—
Лозница	10	—	485	7	30
Мали Црнић	10	5	46	—	—
Марковац	4	—	18	—	2
Митровица	16	—	30	—	2
Наталинци	3	—	42	—	9
Неготин	16	5	163	2	28
Ниш	10	12	45	—	—
Пирот	8	1	348	—	—
Пожаревац	14	12	37	1	18
Пожега	5	—	—	—	—
Рача	13	—	—	—	—
Сарајорци	8	—	—	—	—
Свилајнац	14	7	407	7	49
Смедерево	20	1	140	1	11
Ужице	18	5	485	34	—
Чачак	13	4	32	4	15
Шабац	16	6	248	8	26
Штубик	8	—	—	—	2
Свега	**357**	**139**	**4.711**	**161**	**456**

Највише *српских листова* имале су читаонице: београдска и смедеревска; најмање их је било у читаоници наталиначкој.

Страних листова било је највише у београдској читаоници; а у девет читаоница таких листова није било никако.

Горе смо напоменули, да је на једну читаоницу долазило просечно по 16 листова.

Од овог средњег броја било је *више* часописа у 12 читаоница; у 17 било их је *мање;* а две читаонице имале су равно по 16 часописа.

Кад читаонице саставимо по окрузима, ми имамо овај преглед о броју часописа, књига, карата и слика.

ОКРУГ	БРОЈ				
	часописа				
	српских	страних	књига	карата	слика
Алексиначки	14	2	80	3	3
Врањски	13	11	27	—	2
Књажевачки	7	2	—	—	—
Крагујевачки	30	11	322	13	37
Крајински	24	5	163	2	30
Крушевачки	13	2	—	—	—
Нишки	19	16	57	—	—
Пиротски	8	1	348	—	—
Подрински	10	—	485	7	30
Пожаревачки	46	18	152	1	24
Смедеревски	32	1	158	1	13
Ћупријски	14	7	407	7	49
Ужички	38	9	555	34	—
Ћропречки	9	4	8	—	1
Чачански	13	4	32	4	15
Шабачки	32	6	278	8	28
Варош Београд	35	40	1.639	81	224

Интересно је поређење читаоница и њихових чланова с бројем писмених становника и становника у опште.

По најновијем попису, има становника у оним местима, у којима су биле читаонице, и то:

У ОКРУГУ:	ПИСМЕНИХ	У ОПШТЕ
Алексиначком	1.890	5.107
Врањском	1.946	8.903
Књажевачком	1.441	3.570
Крагујерачком	4.874	11.029
Крајинском	2.086	6.442
Крушевачком	2.222	5.153
Нишком	7.315	27.048
Пиротском	2.268	8.832

Подринском	906	2.920
Пожаревачком	5.394	14.646
Смедеревском	3.452	10.366
Ћупријском	1.628	4.563
Ужичком	3.360	8.461
Црноречком	1.686	4.669
Чачанском	1.501	3.137
Шабачком	4.245	8.713
У вар. Београду	14.508	34.864
Свега	**60.722**	**168.423**

Према томе долазила је једна читаоница

У ОКРУГУ:	НА СТАНОВНИКА ПИСМЕНИХ	У ОПШТЕ
Ужичком	840	2.115
Подринском	906	2.920
Чачанском	1.501	3.137
Крајинском	1.043	3.221
Смедеревском	1.151	3.455
Књажевачком	1.441	3.570
Крагујевачком	1.625	3.676
Пожаревачком	1.349	3.882
Шабачком	2.122	4.357
Ћупријском	1.628	4.563
Црноречком	1.686	4.669
Алексиначком	1.890	5.107
Крушевачком	2.222	5.153
Пиротском	2.268	8.833
Врањском	1.946	8.903
Нишком	3.658	13.524
У вароши Београду	7.254	17.432
Свега	**1 959**	**5.433**

Кад број читаоничких чланова поредимо с бројем писмених, ми налазимо, да је од хиљаде писмених становника било чланова у читаоницама округа:

Врањског	52
Црноречког	50
Ћупријског	44
Ужичког	40
Књажевачког	37
Крајинског	37
Шабачког	37
Крушевачког	33
Чачанског	30
Алексиначког	27
Смедеревског	27
Подринског	26
Нишког	25
Крагујевачког	23
Пиротског	20
Пожаревачког	20
У вароши Београду	32
У опште	**31**

Остаје нам још да поредимо 1880. годину с годинама 1874. и 1870. односно броја читаоница у тим годинама, Тако било је читаоница:

У ОКРУГУ:	ГОДИНЕ 1870.	1874.	1880.
Алексиначком	2	2	1
Београдском	5	—	—
Ваљевском	1	2	—
Јагодинском	1	2	—
Књажевачком	—	1	1
Крагујевачком	—	4	3
Крајинском	—	4	2
Крушевачком	2	2	1
Подринском	2	1	1
Пожаревачком	—	4	4
Рудничком	1	1	—
Смедеревском	2	2	3
Ћупријском	3	3	1
Ужичком	5	4	4
Црноречком	2	5	1
Чачанском	1	2	1
Шабачком	—	1	2
У вароши Београду	2	2	2
Свега	**29**	**42**	**27**

Од 29 читаоница које су постојале у 1870. години одржало их се до 1880. години само оне дванаест, и то: Читаоница и грађанска касина у Београду, за тим читаоница у: Алексинцу, Крушевцу, Лозници, Зајечару, Чачку, Ужицу, Ивањици, Пожези, Свилајнцу и Смедереву; а осталих *седамнаест* престало је. На против у другим местима опет је отворено *петнаест* нових читаоница, које у 1870. години нису постојале.

— . —

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Јануара 1888 год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	754,31	754,88	756,06	756,24	756,90	757,50	757,26
2	756,58	756,74	757,24	757,07	757,58	758,43	758,79
3	758,79	759,00	760,04	760,01	760,72	761,53	763,00
4	764,58	765,93	765,34	764,91	764,93	765,08	765,04
5	765,15	765,55	766,10	765,92	766,35	766,51	766,68
6	766,15	766,07	765,34	764,38	764,12	763,25	762,73
7	761,18	761,83	763,65	764,75	764,45	766,53	766,85
8	765,62	764,84	764,28	762,80	761,85	761,40	761,03
9	761,36	761,82	762,20	761,14	760,44	760,06	759,12
10	754,78	753,69	752,32	749,81	748,52	747,76	747,50
11	747,02	747,38	748,50	748,67	749,98	751,14	751,76
12	753,25	753,84	755,93	756,37	758,11	758,85	759,48
13	758,48	758,87	759,06	759,51	758,95	758,68	758,28
14	755,98	755,17	754,49	752,25	749,93	746,92	744,92
15	745,82	745,12	743,37	744,57	744,87	746,62	747,14
16	747,00	745,36	744,48	742,92	742,42	741,55	739,97
17	735,89	735,12	736,43	737,77	741,26	744,63	745,92
18	750,24	751,70	752,14	751,55	750,60	748,99	748,35
19	747,94	746,51	744,63	740,86	737,97	738,89	740,19
20	743,29	744,29	746,04	746,84	748,64	750,41	751,54
21	753,73	755,29	755,83	755,79	755,38	755,63	755,79
22	756,87	757,45	757,09	756,61	755,96	756,35	756,49
23	755,33	755,08	753,85	751,97	749,14	748,39	748,42
24	747,46	748,46	749,21	749,99	749,08	747,80	747,20
25	745,11	744,32	744,99	745,00	744,81	746,39	747,97
26	749,90	750,66	751,18	751,32	750,95	751,27	752,71
27	750,15	749,58	749,17	748,29	746,91	746,66	746,29
28	745,04	744,34	744,09	744,46	745,03	746,91	748,10
29	749,65	750,58	751,14	751,36	751,56	752,41	753,32
30	752,70	752,28	752,17	751,51	750,84	751,22	751,30
31	752,10	752,33	752,34	752,17	752,19	752,36	752,75

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Јануара 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	1 сат пре п.	4 сата пре п.	7 сати пре п.	10 с. пре п.	1 сат по п.	4 сата по п.	7 сати по п.	10 с. по п.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	—3,6	—5,1	—5,4	—6,2	—7,1	—9,1	—9,1	—8,8	—6,8	—3,6	—11,5
2	—8,7	—8,8	—10,1	—9,7	—8,7	—12,7	—15,1	—14,9	—11,1	—8,3	—16,3
3	—14,6	—11,1	—10,2	—8,1	—6 8	—7,5	—7,8	—7,8	—9,2	—6,3	—14,8
4	—8,9	—7,9	—9,4	—7,4	—5,5	—7,0	—7,7	—6,7	—7,6	—4,0	—11,0
5	—8,9	—9,9	—9,2	—8,5	—7,5	—8,0	—8,6	—8,5	—8,6	—5,6	—13,9
6	—10,4	—9,7	—10,2	—7,5	—5,1	—9,9	—11,7	—12,1	—9,6	—4,2	—13,2
7	—12,4	—12,6	—12,9	—7,3	—6,3	—9,7	—10,7	—10,2	—10,3	—5,8	—15,6
8	—9,8	—11,6	—14,9	—6,9	—2,9	—8,8	—9,9	—13,0	—9,7	—1,7	—16,7
9	—15,4	—17,0	—13.3	—8,4	—4,9	—7,2	—9,1	—6,9	—10,3	—3,7	—18,4
10	—9,7	—8,0	—12,1	—6,3	0,5	—1,1	—2,5	—2,5	—5,2	1,9	—13,5
11	—1,4	—0,9	1,9	2,5	4,1	2,5	1,9	2,3	1,6	4,4	—2,9
12	1,9	1,9	2,2	1,3	2,7	—0,1	—1,7	—3,1	0,6	3,1	—4,6
13	—3,1	—1,1	0,5	1,4	2,1	2,0	2,7	3,1	1,0	3,1	—3,1
14	2,1	2,5	3,1	3,7	7,9	4,7	3,9	5,1	4,1	8,6	—1,0
15	—1,0	0,3	0,7	1,9	4,1	2,7	2,5	0,9	1,5	4,9	—2,9
16	—1,5	—1,7	—3,5	—1,7	1,0	—0,2	—2,3	—1,5	—1,4	1,9	—4,1
17	—2,0	—0,9	0,5	2,0	1,1	—1,1	—2,0	—3,1	—0,7	5,6	—3,8
18	—4,6	—7,3	—8,3	—4,0	—2,2	—3,7	—3,5	—2,6	—4,5	—0,8	—9,3
19	—2,5	—3,5	—3,7	—2,0	—1,1	1,5	—1,7	—4,5	—2,2	3,1	—4,6
20	—4,8	—4,7	—4,5	—4,7	—4,8	—5,0	—8,5	—8,6	—5,7	—4,1	—10,0
21	—10,9	—11,9	—12,7	—7,7	—3,3	—5,6	—6,6	—5,9	—8,1	—1,7	—13,6
22	—6,1	—5,7	—6,3	—3,9	—1,5	—3,7	—5,1	—6,5	—4,9	0,5	—7,8
23	—4,3	—6,1	—6,7	—2,9	1,5	2,0	4,5	2,5	—1,2	4,5	—8,9
24	1,6	2,5	—1,8	—1,5	—0,1	—0,7	—2,7	—2,5	—0,7	2,5	—3,0
25	—3,0	—2,7	—2,6	—2,5	0,5	—2,1	—3,4	—4,1	—2,5	1,4	—5,1
26	—5,6	—5,9	—7,7	—6,7	—4,7	—7,2	—13,1	—15,7	—8,3	—3,4	—17,1
27	—16,3	—16,1	—15,3	—9,0	—4,1	—10,3	—8,1	—7,5	—10,8	—2,4	—17,5
28	—6,9	—8,0	—6,3	—3,1	2,3	—2,4	—6,3	—5,5	—4,5	4,4	—8,8
29	—5,3	—5,9	—4,9	—2,5	0,1	—2,5	—4,5	—5,3	—3,9	1,1	—10,5
30	—8,3	—7,1	—6,7	—1,9	—0,7	0,5	—1,4	—4,2	—3,7	1,2	—9,7
31	—3,3	—3,8	—4,9	0,1	3,9	3,1	1,7	0,5	—0,3	4,9	—6,3

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Јануара 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	2,9	93	2,5	83	2,5	87	2,1	81	1,7	75	2,1	94	2,0	88
2	2,1	91	1,9	90	1,9	91	2,0	85	1,4	84	1,2	91	1,3	96
3	1,7	89	1,9	93	2,2	91	2,3	84	2,0	81	2,3	92	2,2	89
4	2,3	92	2,0	91	2,1	81	2,3	77	2,2	83	2,3	92	2,4	89
5	1,9	90	2,2	97	2,2	91	2,3	89	2,2	91	2,1	91	2,1	88
6	1,9	91	1,9	93	2,3	89	2,4	78	1,9	90	1,6	89	1,5	85
7	1,6	92	1,5	92	2,5	95	2,4	84	1,9	91	1,8	90	1,9	93
8	1,8	97	1,4	100	2,3	86	2,5	68	1,8	78	1,8	84	1,4	88
9	1,0	90	1,5	96	2,1	88	2,5	79	2,1	81	1,9	85	2,5	92
10	2,2	88	1,6	89	2,3	82	3,4	71	3,1	73	2,9	77	3,2	83
11	4,0	92	4,7	90	4,5	80	4,5	74	4,5	80	4,9	93	4,9	89
12	4,7	90	4,5	84	4,8	96	4,6	82	4,4	96	3,8	94	3,1	87
13	3,9	92	4,4	92	4,8	94	4,9	91	5,2	96	5,1	91	4,9	87
14	4,8	87	4,4	76	4,6	77	4,1	52	4,3	67	3,9	64	4,0	61
15	3,5	74	4,3	89	4,7	90	5,1	84	4,7	84	4,9	89	4,1	82
16	3,6	88	3,4	95	3,6	88	3,9	77	3,8	83	3,4	87	3,6	88
17	3,8	88	4,1	87	4,4	84	3,3	65	3,2	74	3,0	76	2,7	74
18	2,1	81	2,1	88	2,6	77	2,8	71	2,7	78	2,9	85	3,2	85
19	2,9	85	2,9	87	3,5	90	3,5	82	4,0	78	3,6	88	2,9	90
20	2,7	86	2,9	90	2,7	86	2,9	90	2,7	88	1,9	82	2,1	91
21	1,4	78	1,3	80	2,1	83	2,6	74	2,3	77	2,2	81	2,5	85
22	2,7	90	2,4	84	3,0	89	3,2	78	2,8	80	2,5	80	2,3	84
23	2,3	79	2,4	86	3,3	89	3,9	76	4,3	80	4,8	76	4,8	87
24	4,9	89	3,7	92	3,1	76	3,0	67	2,8	64	2,7	72	3,3	87
25	3,3	87	3,4	89	3,5	92	4,1	87	3,5	90	3,0	85	2,7	82
26	2,3	80	1,9	78	2,4	89	2,5	79	2,0	78	1,2	72	1,0	76
27	1,0	81	1,2	86	1,8	78	2,4	73	1,7	83	2,0	82	1,9	78
28	1,8	74	2,2	79	2,6	72	3,4	63	2,8	73	2,2	79	2,6	85
29	2,2	77	2,5	79	3,4	89	3,8	81	3,0	79	2,6	81	2,4	80
30	2,3	90	2,6	95	3,0	76	3,2	73	3,4	71	3,0	72	2,6	79
31	2,6	76	2,2	71	3,0	65	3,8	62	3,7	64	3,4	66	3,1	64

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Јануара 1888. г. у Београду

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	NNW	3	NNW	4	NNW	2	NNW	3	NNW	3	NNW	2	NW	2
2	NNW	3	NNW	3	NNW	2	NNW	3	NW	2	NW	2	W	3
3	W	2	WNW	3	NW	2	WNW	2	WNW	2	SSE	2	SSE	2
4	тишина		W	1	WNW	1	WNW	2	тишина		тишина		тишина	
5	тишина		ESE	1	тишина		NE	1	тишина		тишина		тишина	
6	тишина		тишина		N	1	WNW	1	WNW	1	WNW	2	ESE	2
7	WSW	1	тишина		NNW	3	NNW	2	тишина		ESE	1	ESE	1
8	ESE	1	SE	1	ESE	1	E	1	тишина		ESE	2	тишина	
9	тишина		SSW	1	W	1	SSW	2	NW	1	WNW	1	WNW	1
10	SE	2	тишина		тишина		тишина		тишина		тишина		E	2
11	SE	1	SSW	1	W	1	NNW	1	NNW	1	WNW	1	WNW	2
12	WNW	3	NNW	2	NW	1	N	1	NE	1	ENE	1	ESE	2
13	ENE	1	SE	1	W	1	NNW	1	NW	1	NNW	1	SSE	2
14	SSE	2	SSE	2	ESE	2	ESE	2	NE	2	ESE	3	SE	2
15	ENE	1	ENE	2	SSE	2	E	1	тишина		N	1	WNW	2
16	WNW	1	тишина		тишина		тишина		E	1	ESE	3	ESE	4
17	E	4	SE	3	SSW	2	WNW	2	S	4	SSW	3	SSW	3
18	ESE	2	ESE	1	ESE	1	ENE	1	ENE	1	ESE	2	ENE	3
19	SSW	1	WNW	1	N	1	SSE	1	SE	3	WNW	2	W	2
20	WNW	2	WNW	2	WNW	2	WNW	2	NW	2	WNW	1	SSE	2
21	NNE	1	ESE	1	тишина		ESE	2	ENE	3	E	1	тишина	
22	тишина		NNE	1	ENE	1	тишина		ESE	1	E	2	ESE	3
23	ESE	2	тишина		тишина		тишина		тишина		SSW	3	NNW	1
24	NW	2	WNW	3	NW	4	NW	2	NW	3	тишина		NNW	2
25	ESE	2	тишина		E	2	тишина		NE	1	NNW	2	N	1
26	NNW	2	NNW	2	NNW	1	NNW	2	NNW	1	WNW	2	ESE	2
27	ESE	2	ESE	2	E	1	тишина		SW	2	ESE	2	ESE	3
28	ESE	2	ESE	2	SW	2	тишина		тишина		тишина		тишина	
29	NNW	2	NNW	2	тишина		тишина		NE	1	тишина		тишина	
30	SE	2	SE	2	SE	3	SE	4	ESE	3	ESE	4	ESE	4
31	SE	3	SE	2	SE	4	ESE	2	E	1	ESE	2	SE	3

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Јануара 1888. г. у Београду

Датум	Наоблаченост од 0 до 10							Киша у милиметр.	Изглед неба и примедбе
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	10	10	9	9	2	10	10	8,9	Из јутра снег, пред подне и по подне лако облачно, у вече снег.
2	10	10	10	2	1	3	4		Из јутра снег, подне и по подне лако облачно, вече ведро.
3	10	10	10	3	10	10	10	3,5	Из јутра снег, по подне лако облачно, пред вече снег, вече облачно.
4	10	5	10	2	9	10	10	0,9	Лако облачно, у вече снег.
5	8	9	10	10	10	10	10	0,4	Облачно, магла из јутра, по подне снег.
6	10	10	0	0	0	3	3	0,0	Јутро облачно, снег рано из јутра, по подне и вече ведро.
7	3	3	10	9	0	4	0	0,5	Јутро облачно, снег, по подне лепо, ведро.
8	0	1	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
9	4	0	10	0	0	0	10	0,0	Ведро, само пред подне а у вече облачно.
10	4	0	7	8	6	9	10	0,0	Лако облачно.
11	10	10	10	10	10	10	10	0,7	Облачно, измаглица из јутра и у вече.
12	10	10	10	9	8	9	3	0,5	Облачно, измаглица из јутра.
13	10	10	10	10	10	9	10	0,2	Киша из јутра, облачно.
14	3	10	7	0	0	0	6	0,0	Јутро лако облачно, по подне ведро.
15	10	10	10	7	5	9	5	6,0	Јутро облачно, киша из јутра, по подне лако облачно.
16	3	10	10	0	2	0	6	0,0	Јутро облачно, по подне ведро и лако облачно.
17	8	10	8	2	6	10	2	0,2	Јутро облачно, снег пада, по подне лако облачно.
18	0	0	10	10	10	10	10	0,8	Јутро ведро, по подне облачно, у вече снег.
19	10	10	10	9	10	10	10	4,4	Облачно, из јутра снег, у вече крупа.
20	10	10	10	10	5	4	4	1,3	Из јутра и по подне снег, пред вече и вече лако облачно.
21	0	0	3	0	6	5	7	0,0	Јутро ведро и лако магловито, по подне лако облачно.
22	10	9	10	4	6	4	0	0,0	Јутро облачно и магловито, по подне лако облачно, вече ведро.
23	8	10	10	10	10	10	10	4,3	Јутро облачно и магловито, по подне и вече облачно, мало кише у вече.
24	10	10	4	0	0	9	10	8,6	У јутру и у вече снег, по подне ведро.
25	10	10	10	10	10	10	10		Облачно, снег пада.
26	10	10	10	0	0	0	4	0,0	Јутро облачно, снег пада, по подне ведро.
27	3	10	1	0	3	10	8	0,0	Из јутра магловито, подне ведро, вече облачно.
28	10	8	3	0	2	10	10	2,3	Јутро облачно, подне и по подне лако облачно, у вече снег.
29	10	10	10	10	10	10	9	0,0	Облачно, снег рано из јутра.
30	2	5	0	4	0	3	4	0,0	Јутро облачно, подне и вече ведро и лако облачно.
31	7	2	0	0	2	2	3	0,0	Јутро лако облачно, подне и вече ведро.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Јануара 1888. г. у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	средња вредност	максимум	датум	минимум	датум
Ваздушни притисак	—	753,27	753,36	753,51	753,12	752,92	753,23	753,42	753,26	766,85	7.	735,12	17.
Температура ваздуха	—6,05	—6,06	—6,28	—3,79	—1,47	—3,44	—4,71	—5,08	—4,64	8,6	14.	—18,4	9.
Апсолутна влажност	—	2,65	2,64	3,03	3,22	2,97	2,81	2,75	2,87	5,2	13.	1,0	9. 26. и 27.
Релативна влажност	—	86,2	87,8	85,2	76,7	80,3	83,2	84,3	83,4	100	8.	52	14.
Наоблаченост	—	7,4	7,5	7,5	4,8	4,9	6,5	6,8	6,5	—	—	—	—
Количина кише (воде)	43,5 миниметара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	19,5	10,5	32	36,5	9	6,5	20	38	45	217

III.

Било је: 16 дана са снегом, 3 са кишом, 2 дана са измаглицом, 9 дана лако облачних и магловитих, 1 дан ведар. — Крупа је падала 19. Јануара у 7 сати у вече.

29. Фебруара 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

САМОГЛАСНИЦИ[1])

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Протумачити самогласнике старога словенскога језика, по моме мишљењу, значило би: 1. показати како су се сви самогласници оба речена језика развили из три основна гласа заједничког прајезика Индо-Европског племена, дакле значило би написати историју сваког појединог самогласника засебно и свих скупа; 2. одредити свакоме самогласнику његов *квантитет*, (т. ј. тежину или масу гласа), *квалитет* и *боју* његову; 3. *одредити физиологијски процес њихов постајања* услед радње говорних органа (коју изазива радња човечијег духа и воља његова), као и артикулациона места њихова постајања; и на послетку 4. изложити и протумачити гласовне законе, који нам се јављају у двојакој цели кад постају *корени*, *основе* и *облици* ре́чи. Урадити све ово, значило би писати науку о самогласницима или природније рећи *хемију* двају поменутих језика. За такав посао још нисам дорастао, нити је овде место таквом обилатом послу, с тога ћу у *кратком обележају* изложити развитак и изговор појединих самогласника, па ћу онда одмах пређи примени и тумачењу гласовних закона, који нам се јављају у језику у постајању *основа* и *облика* речи, не упућујући се на примену гласовних закона при постајању корена.

Стари словенски језик имао је 11 самогласника осим самогласника „*р*," јотованог и нејотованог. Ти су се самогласници бележили оваким словима: а, е, и, о, ы — ы, оу — оу, а, ѫ, ѣ, ъ, и ь. Осим ових самогласника као да је понегде и лъ, био нека врста самогласника — бар му у нашем језику одговара самогласник *у*, као и у још једном од словенских језика, па чак и у немачкоме (Franzl, Brandl...) ако се не варам? Од ових самогласника *меки* су или *непчани*: е, и, ѣ, а и ь, а *тврди* су или *непчани*: а, о, у (оу), ы, ѫ, и ъ. Глас „*р*" кад је био јотован, онда је био *мек*, *непчани* глас, а кад је био нејотован онда је био *тврд непчани* глас, као што је данашње наше *р*. За јотовано *р* није било особитог слова у старословенскоме језику, већ се писало истим словом превлачећи та озго цртицом: „р̄." Овај се глас одржао у Чеха и Пољака, а у нас га данас нема, али не може бити да га није било, јер се иначе не би могло протумачити: откуда данас у нашем језику облици „*морем*", „*царем*", кад је наставак 6-ог падежа „*ом*", а не „*ем*". и кад је наше *р* нејотовано, па би према томе требало „*моромъ*", „*цароромъ*". Без сваке сумње, ово ће бити трагови негдашњег јотованог *р*=„*р*," у основама ових речи.

О утицају непчаних самогласника на друге гласове испред себе говорићу мало доцније

Што је хемија у биологији природних наука органскога и неорганског света, то је исто гласовна наука у језику, јер као год што се хемија бави испитивањем и спајањем елемената у сложена тела, и изучавањем сложених тела на елементе из којих су састављена, тако се исто гласовна наука, ма ког језика, бави испитивањем појединих гласова и спајањем истих у мање и веће целине — слогове и речи = *корене*, *основе* и *облике* ре́чи. Гласови су — упоредивши их са елементима природних тела — најситнија грађа језика — у право елементи из којих се акцентом склапа мало крупнија грађа језика, *слогови* = *целине* = *корени*, а од ових још крупније целине — *основе* и *облици* речи. Дакле гласовна наука испитује гласове и тумачи законе по којима се од гласова — у веома чудноватој машини — физиологиским процесом склапају *корени основе* и *облици* речи. Као год што мајстори од ситних делова саставе веће и мање целине отесавајући, одбијајући итд. поједине делове и ранавости да би се делови уз делове могли спојити, те постати чврсте целине, тако се од гласова склапају целине, па кад не може глас уз глас (наставак уз основу или облик...) да се стопи или приљуби, да постане чврста целина, реч, онда се узима у помоћ гласовна наука, те

[1]) Расправа пок. М. Ђуровића, професора, за професорски испит. *Ур.*

као мајстор: отеше, окруни, уметне, угласи итд. и створи чврсту целину — реч. О овоме ћу на крају овог састава примерима јасније показати.

Корени су речи постали у далекој прошлости и данас више не постају, па је о њима по теже говорити и великим знаљима — с тога овде неће бити ни помена о постајању корена нити о примени гласовних закона при постајању њихову.

Од поменутих самогласника старога словенскога и српскога језика једни су прости — једноставни или једноман — а други су сложени. Прости су или једноставни: а, е, и, о, ѵ, ъ, ь и р, а сложени су: ы, ѣ, ѧ и ѫ. Неки су и од простих гласова спили на ступањ простих, а некада су они двогласници, и такови су гласови *е* и *о*.[1]) У нашем језику сви су самогласници данас једноставни, несложени, и имаде их свега 5: *а*, *е*, *и*, *о*, *у* и *р*, који је местимице самогласник, а местимице сугласник. Они самогласници старога словенскога језика, којих данас у нашем језику нема, позамењивани су другим самогласницима, и то: ѧ је замењено са *е*, ѫ са *у*, ы са *и*, ъ и ь замењени су у затвореним слоговима са *а*, а у отвореним отпали су са свим; глас ѣ (јат) замењен је тројако: са *ије-је*, са *и* и са *е*, у след чега су се и развили данашњи дијалекти или говорне разлике нашега језика. Ова тројака замена гласа ѣ-та јасни су трагови његове сложености. Замена ће се та јасно видети из неколико примера: и м ѧ = и́ме, р ѫ к а = ру́ка, рыба = ри́ба, сънъ = са́н, дьнь = да́н, дѣте = де́те, ди́те, дијѐте; вѣра = вѐра, ви́ра, вјѐра, и др.

Гласови који су се бележили словима: *а*, *и*, *у*, као што се и данас бележе — постали су још у прајезику Индојевропскога племена, и филолози тврде: да су се сви остали гласови развили из ова три основна гласа заједничкога, Индојевропскога, прајезика. Тако Миклошић вели: да *а* — самогласник имаде своја четири ступња, *у* — самогласник такође четири, а *и* — самогласник да имаде три ступња свога развића. И зарад лакшег и јаснијег прегледа тих ступњева развића појединих гласова из поменута три основна гласа — славни учитељ ставио је овакав образац у првоме делу своје упоредне граматике:

А — самогласници. И — самогласници. У — самогласници.

I. е, ь.	ь.	ъ.
II. ѣ.	и.	ы.
III. о, ъ.	ој, ѣ.	ов, у.
IV. а.	ав. ва.	

Сада да у кратко прегледамо развитак тих самогласника.

I. Самогласник А.

Ово је глас, који је постао вајкада, у предисторијскоме времену, ваљда још онда кад је постао *данашњи* човек, и он је извор свима осталим гласовима; или другим речима: од њега су се развили сви остали гласови.[1]) У заједничкоме Аријскоме прајезику, који је давно изумрло, и коме је стари Индијски, санскритски језик, најближи од свих познатих језика племена Индојевропскога по коме велики филолози и стварају облике тога изумрлога језика — било је тројакога гласа а: кратко неоснажено **а**, друго оснажено на први ступањ снажења (guna) = ā (аа), и треће оснажено на други ступањ снажења (vrddhi) = āa (ааа).[2]) Овоме трећему, на други ступањ оснаженоме **а**, одговара старословенско и српско **а**, што потврђују облици: *дати*, а ѫ ъ, п а д ѫ, п а с ѫ и др. Даље, **а** постаје и на други начин — од оснаженога гласа о, а ово се најбоље види кад од свршених и трајних глагола постају учестани (итеративни глаголи). Н. пр. од корена *бод* у *бости*, биће *бо́дати*, забадати, набадати, убадати, пробадати итд.; од *лом* у ло́мити, биће: зала́мати, прола́мати, прела́мати итд.; од *гон* у гонити биће: га́њати, разга́њати, прога́њати и др.; од *твор* у творити биће: твар, ствар, ства́рати — и др.; од *мок* у умочити биће: омакати, умакати, замакати и др.; од *скок* у скочити биће: ска́кати, преска́кати, уска́кати и др.; од *пор* у порити биће: па́рати, запа́рати, испа́рати, па́рање и др.; од *гор* у горети биће: зга́рати, гар, згарѝште, гареж и др. Још **а** постаје и другим посредним путем од гласа **е** продуљеног, управо оснаженога, по моме ми-

[1]) Видети Ст. Новаковића „Физиологија гласа и гласови срп. језика.“ стр. 71.

[1]) Видети „Основе срп или хрватскога језика“ Ђ. Даничића, стр. 1—12.

[2]) В. Миклошића први део упоредне граматике најновије издање, стр. 182.

шљењу, у о, па се ово о оснажи у а, што се види у старословенскоме облику: *варъ* од *вер* у **вѣрѫ**, и у облицима нашега језика: *вадити*, од корена *вед* у довести, као што је оснажен у *вод* у глагола водити, као што је *отакати* од *ток*, а овај од *тек* у тећи; тако је и *лаз* (а не *лаз* као што неки говоре) од *лез* у улећи и други. На послетку а постаје и од ѣ утицајем непчаних сугласника: од *бѣгѣ* бива *бежа* у бежати, од *легѣ* = лежа, од *хукѣ* = хуча, од *млъкѣ* = млъча = муча, од *векѣ* = веча, од *јекѣ* = јеча, од *дрекѣ* = дреча, од *хујѣ* = хуја, од *зујѣ* = зуја, од *брујѣ* = бруја, од *клекѣ* = клеча, од *мекѣ* = меча итд.

По свој прилици а се изговарало онако као што га ми данас изговарамо.[1])

II. Самогласник О.

Глас о у старословенскоме и нашем језику одговара ономе првоме дугоме а, оснаженоме не на други већ на први ступањ снажења у заједничкоме прајезику што се види из облика: *Богъ*, *домъ*, **моѫгѣ**, **борѫ**, **жборѫкъ**, **бодѫ** и другим, у којима стоји о онде где је у заједничкоме језику било â (guna). Даље, о постаје и на чисто словенскоме земљишту, као што вели Миклошић, од продуљеног гласа *е* [само што ја свуда узимам снажење, а не дуљење где год је од једнога гласа постао други — а дуљење онде где је остао исти глас само што се дуље изговара, о чему ћу опширније говорити код дуљења и снажења]: од **вед** — **ведѫ**, биће *проводъ*, *изводъ*, *уводъ*, *водак*, *вѫра*, *водити* и друге; од **бред** — **бредѫ**, биће *бродъ*, *бродити*, и друге; од **вез** — **везѫ** биће **воѫзъ**, *извоз*, *ўвоз*, *возити*, *увозити*, *навозити* и друге; од **плет** — **плетѫ** биће *плотъ* и од овог сложене; од **рек** — **рекѫ** биће *рокъ*, *пророкъ*, *урокъ*, *нарок* (н. пр. ждребету се веже (кашика) лажица о врат „од *ўрока*;“ „тешко оној души за довијек, те је Ружи *нарок* изгубила,“ Његош. Гор. Вијенац...] *урочити*, *срочити* и друге; од **тек** — **текѫ** биће *токъ*, *потокъ*, *отокъ*, *ўток*, *исток*, *точити*, *расточити* и друге; од **лег** — **легѫ** биће: *лѫжница*, *лѫжа*, *налог*, *полѫжара*, *логор*, *ўлог*, *налог*, *разлог*, *прилог*, *подлога*, *подложници* (на разбоју, на што се ноге међу при ткању, те се говоре и подножници), *предлог* и друге.

Миклошић вели да му је изговор тачно неодређен; међу тим свакоме је познато како се о у нас изговара.

III. Самогласник Е.

Овај глас одговара краткоме, неоснаженоме гласу *а* заједничког прајезика, што потврђују облици: **пекѫ**, **берѫ**, **десать**, **бедро**, **вечерѣ** и други, у којих стоји *е* онде где је стајало, у истим облицима, прво, неоснажено а заједничког прајезика. Осим тога глас *е* постаје и од ослабљеног гласа *о* утицајем непчаних сугласника што се јасно види у 6-ом падежу једнине нашега језика, као и старословенскога, у свих именица мушкога рода којима се основа завршује непчанником [осим облика: *зеном*, *јежом*, место *зеном*, *јежем*]: *славуј-ем* (ом), *учитель-ем*, *ораč-ем*, *Милош-ем*, *нож-ем*, *броč-ем*, *смуђ-ем*, *ајан-ем*. Не знам ни једне српске речи којој се основа свршује гласом ц, те не могу и за тај глас — који стоји у реду непчанника — да наведем пример, осим да узмем турску реч *илац*, *илац-ем*, која се у неким крајевима нашега народа говори место наше речи *лек*.

Ово слабљење гласа *о* у *е* утицајем непчанника, могло би се назвати *прилагођавање*, слично истом закону који постоји у биологији органскога света.

Без сумње изговор му је био и у старословенскоме језику као и данас у нашем?

IV. Самогласник И.

У Арјској прајезику глас *а* био је тројак: прво кратко неоснажено ĭ (i = ъ), друго оснажено на први ступањ снажења (guna) „*аĭ*“ = староиндијскоме „*aj*,“ „*е*“, и треће оснажено на други ступањ снажења (vrddhi) „*аĭ*“ = староиндијскоме „*aj*,“ „*ai*.“ И ако има речи, вели славни Миклошић, у којима и одговара гласу и заједничкога прајезика — ипак је глас и, у словенским речима, постао на словенскоме земљишту, и то од продуљеног ь-гласа, који глас одговара заједничкоме, краткоме и неоснаженоме гласу ĭ (i).

Кад претпоставимо да и постаје на словенскоме земљишту, онда видимо, да постаје, у главноме, на два начина: од продуљенога (?)

[1]) В. Миклошића први део упоред. граматике стр. 183 и на другим местима.

или оснаженог ь-ра, што се види у облицима: жидж од *жѣдати* (чекати), нишж од *пѣсати*, ѫиждж од *ѫьдати*; *извести* од цвѣтж, *части* од чьтж (бројити), од ког је корена (чьт) наша *чисменица*, место које се, на жалост, по српским градовима — па чак и по селима, као и место речи *пасмо* = *пасме* [„тридесет пасама и три чисменице“) — говори немачко „штрингла“ и „штринглица;“ *почитати* од *чьт*, *събирати* од *бьрати* — берж, *раздирати* од *дьрати* — держ, *въѫпрати* од *ѫьрѣти* — ѫьрж, и др. Друго и постаје и од гласа е онда кад од свршених и трајних глагола постају учестани: од *жег* — *сажиѫати*, од *плет* — *съплитати*, од *грѣб* — *погрибати*, од *тек* — *истицати*, од *пек* — *испицати*, од *рек* — *прорицати* и др. На послетку, Миклошић доказује — да и постаје и од „ја“ на словенскоме земљишту: *сикъ* (такав, овакав) од *сјъ* — *акъ* [где се „ј,“ мора бити, вокализовало, пошто је отпало ъ од *сјъ*, „ја“ пронномен трећег познатога лица, место кога ми данас имамо „он“] онако исто, као што је, вели, постало *такъ* од тъ-*акъ*. Тако је, без сумње, и лична заменица трећег познатога лица = и, ја, је — место које ми данас имамо показну = он, она, оно — постала од „јъ“ (а то је заједничко „ја“) пошто је отпало ь од *јъ*, па се по том ј вокализовало у и; за женски и средњи род није било ове нужде, по чем су за те родове приступили уз ј наставци *а* и *е*.

Што се ово *и* — прономен, опет враћа ј, кад приступе наставци за облике овог прономена, томе је природан узрок: зева ради *и* слаби у ј, те има: *ј-его*, *ј-ему*.

Држим да се и изговарало онако исто као што га ми данас изговарамо?

V. Самогласник У.

И глас у тројак је у заједничкоме прајезику: прво кратко и неоснажено у, коме у старословенскоме језику одговара ъ; друго, у оснажено на први ступањ снажења = ау [au = guna]; и треће у оснажено на други ступањ = ѫ (au = vrddhi). Гласу у, оснаженоме у заједничкоме прајезику на први ступањ снажења (au), одговара старословенско у [и, оу]. Старословенски језик нема онога трећег најдужега у [au — vrddhi]. Према овоме, инак изгледа, да старословенско у [и, оу] одговара некоме дугоме у заједничкога прајезика, што се може опазити по облицима: плоути (пливати), слоути (именовати, звати); а боудити је од бѫд = бъд, доухъ од дѫх = дъх; гоуба од гѫб = гъб — гоубити; коуки — ковати од кѫ = къ. Даље, налази се у језику, да *у* = оу постаје и од въ, вь — или бар оно стоји место тих гласова у речима: оудова = вьдова, оунука од вѣноука, оупити од въпити; а биће их још, али оволико узех по Миклошићу немајући кад истраживати више примера. Осим ових гласова [въ, вь] на словенскоме земљишту стоје још и ови гласови место у: ов, ав, ва [метатезом од ав]. Н. пр. у нашем српскоме језику: ковати место куати, тровати место труати, сновати место снуати, псовати место псуати, гладовати место гладуати и многи други; по том слава од слуа, прѣслава, прославa, славан; силав м. силу-ъ.... силавити, поплавити, заплавити и многе друге од плу у плоути; „ва име оца и сина и светога духа,“ место „у име оца и сина и светога духа;“ квасац, *квасити*, поткваситн, све од кус = къс = кыс, а од овога квас = квас. Тако ће ваљда бити и *квасити*, *наквасити*, *поквасити*, *укваситн* и др.? На послетку налази се у место ы и ово место њега: од рыд има рудѣти, зарудѣти, рудиште (?), од ког је корена и рыа-е; сынъ од *sûnus*;“ по том налазе се гласови место ы који у неким речима стоје место у: рôв од ры-ъ, крôв од кры-ъ, тôв од ты-ъ; бѫд од бы у быти — али је уз ы морао приступити назал *и*, те је постало бѫд, иначе се не може протумачити и ако се ы налази место ж: „коки вины“ место „коки винж.

Овај се глас у јавља у старословенскоме и српскоме језику као неки дифтонг, што нам у неколико потврђује и само слово „оу“ којим се тај глас писао у старословенскоме и српскословенскоме језику — те изгледа као да је етимологијски сложен глас. Ово нам у неколико бар потврђују извесне речи у другим словенским језицима, као у чешкоме [hloupa....]. Глас се овај писао са два слова: и, оу, и имао је двојако име: ѫ и ѫк, али се, по свој прилици, и у старословенскоме изговарао као један глас у? По овоме двојакоме

писању овога гласа, могло би се слутити: да се, *ма кад*, на словенскоме земљишту, двојако и изговарао, као и то, да су из заједничкога језика прешла на словенско земљиште два гласа у, т. ј. оно прво неоспажено (ў = ъ) и оно друго, оснажено на први ступањ снажења (у = ау — guna), а сви остали гласови који стоје место **у** у извесним речима — биће доцнији развитак на чисто словенскоме земљишту?

Нема потврде, вели Миклошић, да се дуго изговарао. Свакоме ће бити познато: да се у нас *у*, као засебан глас — одвојен од сваке целине (рече), дакле кад никаку службу у језику не врши, већ кад се изговори само као глас — дуго изговара, а никад кратко: ў, већ само дуго: ў — ако би се то смело акцентом означити, као што сад означих?

(Наставиће се.)

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCLXX.

10 Фебруара 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови:* **Ј. Ђаја, Ђ. Козарац, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **др. Јов. Туроман, Јов. Бошковић, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Ж. Поповић, Стеван Ловчевић** и **Мита Живковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 369-ог састанка.

II.

На дневном је реду предлог г. Јов. Бошковића о писању и прегледању школских књига, који је у целости прочитан на прошлом састанку.

И овом приликом говорило се подуже о овоме предлогу с начелног гледишта. За овим се ушло у специјално претресање прве половине предлога, где се говори о писању и прегледању учебника за основне школе, пошто је и предлагач, г. Јов. Бошковић пристао, да се засебно реши питање о основним а засебно питање о средњим школама.

Тако је савет, усвојивши начелну прву половину предлога и саслушавши мишљења свих присутних чланова савета по овоме питању, донео следеће одлуке:

I. да се изабере једна нарочита комисија, којој ће бити дужност:

1. да прегледа досадашње наставне планове и програме за основну школу и да поднесе Савету мишљење о томе: шта би и како ваљало у истима променити, изоставити или допунити;

2. да прегледа све књиге, које се употребљују у основним школама, и које су државно издање, и да о истима поднесе савету своје мишљење с погледом на стални наставни план и програм у основној школи, као и с погледом и на саму науку, на педагошка начела и на досадашње искуство.

3. Да прегледа све друге књиге које се у опште употребљују у основним школама као помоћне књиге; а тако исто да прегледа и сва учила у основним школама, а да о томе каже своје мишљење савету.

При овоме раду, комисија ће се нарочито обзирати на нижу основну школу са четири разреда.

II. да се претходно о свима овим одлукама извести г. заступник министра просвете и црквених послова, и да се тражи одобрење за овакав рад.

За овим се савет сложио у избору лица, која би имала ући у састав ове комисије и изабрао је: г.г. Миленка Марковића, секретара мин. просвете, Димитрија Јосића, професора учитељске школе у Београду и Филипа Видаковића, учитеља из Београда.

У писму саветском, које ће се упутити по овом питању г. заступнику министра просвете, има се учинити напомена и о изабраним лицима у ову комисију.

За овим је скинут с дневнога реда предлог г. Јов. Бошковића с тим, да се решење о другој половини предлога, где се говори о

писању и прегледању учебника за средње школе, стави на дневни ред првога састанка.

III.

Како је на дневноме реду прошлога и претпрошлога састанка било много предмета, који су одложени докле се не реши овај предлог г. Бошковића, а таквих предмета имаде и сада на дневноме реду, то је Савет, по предлогу г. др-а Бакића, одлучио:

Да се сви предмети, који се сада на дневном реду налазе, упуте на преглед и оцену по досадашњем начину.

Према овоме Савет је приступио решавању осталих питања, која су на дневном реду. Тако:

IV.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 5. ов. м. ПБр. 681. којим се упућују Просветном Савету на преглед и оцену две књижице од г. Благоја Т. Недића учитеља из Београда под насловом: „Познавање и неговање човечијег тела за III. р. основне школе“ и така иста књижица написана за IV р. основних школа.

Савет је одлучио:

да се обе ове књижице предаду на преглед и оцену г.г. Ранку Петровићу професору београдске гимназије и Јовану Јовановићу, учитељу из Београда.

V.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, од 5. ов. м. ПБр. 682. којим се упућује Савету на оцену „школска песмарица“ од г. Благоја Т. Недића, учитеља из Београда.

Савет је одлучио:

да се ова књижица пошље на преглед и оцену г. Михаилу Протићу, учитељу из Београда.

VI.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, од 5. ов. м. ПБр. 684. којим се шаље савету на оцену рукопис г. Ђ. Козарца, директора I. београд. гимназије под насловом: „Ботаника за ниже разреде средњих школа“, с тим, да Савет при решавању о овоме рукопису има на уму учебник, који се сада употребљује у нижим разредима средњих школа за овај предмет и који је државно издање.

Савет је одлучио:

да се ово дело упути на преглед и оцену г.г. Борисаву Б. Тодоровићу и Ранку Петровићу.

VII.

Прочитана су два писма г. заступника министра просвете и црквених послова и то једно од 31 Децембра пр. године ПБр. 14.479. којим се тражи мишљење саветско о прештампавању „Зоологије“ од г. Ј. Пецића; и друго од 23. пр. м. ПБр. 113, којим се тражи саветско мишљење о прештампавању „Ботанике“ за средње школе од истога писца.

Савет је одлучио:

да се и једно и друго дело упути на преглед и оцену г.г. Борисаву Б. Тодоровићу и Ранку Петровићу.

VIII.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 6. ов. м. ПБр. 860. којим се упућује Главном просветном савету на преглед и оцену дело у рукопису под насловом: „Антропологија с дијететиком“ За више разреде гимназија, од г. Љубомира Миљковића, суплента II. београдске гимназије.

Савет је одлучио:

да се ово дело упути на преглед и оцену г.г. др-у Милану Јовановићу и Јовану Жујовићу.

IX.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 16. пр. м. ПБр. 68. којим се тражи мишљење Главног Просветног Савета о томе: може ли се допустити г. Јовану Ј. Ђорђевићу бакалину из Београда, сестрићу пок. Вићентија, бив. владике жичког, да, према поднетој гарантији и изјави стараоца масе, г. Ђорђа Ж. Ђорђевића, отплаћује известан дуг који има овоме фонду давати, у годишњим ратама са 6% интереса.

Савет је, размотривши изјаву г. Ђ. Ж. Ђорђевића стараоца масе, и поднете гарантије дужникове, нашао, да по прописима тестамента пок. владике, не може се одобрити молба г. Јована Ђ. Ђорђевића, бакалина, о начину исплате овога дуга фонду покојног владике.

Како нема изјаве другога стараоца масе пок. владике, и како је гарантија, коју дужник подноси само лично јемство без питабулације на некретно имање и поштo би отплата дуго трајала, те би лично јемство могло остати без вредности, то је Савет одлучио:

да се извести г. заступник министра просвете и црквених послова, да Савет није мишљења, да се на предложени начин изврши отплата овога дуга.

Овом приликом повела се у Савету реч и о томе: како би било крајње време, да се изради и донесе нарочити „закон о задужбинама.“

X.

Саслушан је усмен реферат г. Јеврема Илића, професора Богословије, о молби г-ђе Љубице жене г. Димитрија Стефановића, практиканта среза нишког, која је молила, да се њеној деци да благодејање из фонда пок. Виђентија бив. владике.

Пошто је молиља испунила све услове за добијање овога благодејања, то је Савет одлучио:

да се њеној деци Димитрију Стефановићу и Персиди Стефановићевој, која су сада у нижој гимназији, да благодејање из поменутога фонда и то по 30 — тридесет динара месечно. Благодејање ово има им се рачунати од почетка ове школске године с тим, да се над ученьем и владањем ове деце, води надзор онако, како је то тестаментом завештаоца прописано.

С овим је састанак закључен.

САСТАНАК CCCLXXI.

17. Фебруара 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* Ст. **Марковић**, *редовни чланови:* Ј. **Ђаја**, Јов. **Жујовић**, Ђ. **Козарац**, Љуб. **Ковачевић**, П. **Ђорђевић**; *ванредни чланови:* др. Јов. **Туроман**, Јов. **Бошковић**, М. **Андоновић**, Јевр. **Илић**, Јов. **Ђорђевић**, др. В. **Бакић**, Жив. **Поповић**, Стев. **Ловчевић** и Филип **Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 370-ог састанка.

II.

На дневни је ред изнет други део предлога г. Јов. Бошковића, који се тиче прегледања и писања учебника у средњим школама.

Прво је сам г. Бошковић прочитао други део свога писменога предлога а за тим је и усмено објашњавао како он мисли да се овај посао изврши.

За овим је отпочела и начелна дебата о овом питању, која је доста дуго трајала и у којој је учествовала већина чланова.

Дебата се развила у два главна правца: Један, по коме је у смислу предлога г. Бошковића ваљало одредити једну комисију, којој ће бити дужност да прегледа све садашње школске књиге у средњим школама и упореди их са школским књигама других образованијих европских народа, па да о томе поднесе извештај Главном Просветном Савету; а други правац дебате био је тај, да се прво утврде наставни планови и програми за средње школе и да то послужи као основа према којој би се имали прегледати садашњи учебници и писати нови.

Пошто је дебата исцрпена, стављено је на гласање питање: хоће ли се у опште образовати једна комисија у смислу предлога г. Бошковића.

Са 10. противу 4. гласа одлучено је:

да се образује комисија.

Што се тиче задатка комисије т. ј. да ли ће она прво прегледати учебнике па отуда прикупљати податке за наставне планове и програме у средњим школама с погледом на планове и учебнике у другим државама, и чинити у том погледу потребне предлоге Просв. Савету, или ће комисија имати прво да утврди наставни план и програм за средње школе па онда тек да приступи овоме послу, то је сада и ово питање стављено на решење гласањем.

Са 9 противу 4 гласа — један се уздржао од гласања — одлучено је:

да се комисији стави у дужност да прегледа прво садашње учебнике и упореди их са учебницима других народа, који ће се о државном трошку набавити и комисији на расположење ставити, и да о своме раду поднесе извештај Главном Просветном Савету.

Што се тиче броја чланова, колико њих треба да уђе у састав ове комисије, била су два предлога. Један, по коме је требало да буде у комисији 5 чланова и други, по коме је у састав комисије ваљало изабрати 9 чланова.

Приступило се гласању и са 11. противу 4 гласа одлучено је:

да у састав комисије уђе девет чланова.

После овога покренуто је питање хоће ли се чланови комисије хонорисати за овај рад или не.

Са 12 противу 3 гласа одлучено је:

да се члановима ове комисије, по свршетку повереног им посла одреди хонорар за овај рад.

За овим је изнет нов предлог, да у ову комисију не уђе ни један од чланова Просветног Савета.

И ово је питање решено гласањем. Са 10 противу 5 гласова, одлучено је:

да и чланови Главног Просв. Савета могу бити изабрани за чланове ове комисије

На послетку по предлогу г. Јов. Жујовића, који гласи: да се члановима Савета који би ушли у ову комисију, не може одређивати хонорар за рад, Савет је гласањем решио овај предлог, и то, са 10 противу 5 гласова одлучено је:

да и чланови Савета који би били изабрани у ову комисију, могу имати хонорар за овај рад, као и остали чланови комисије, који су ван Савета.

Избор лица која би имала ући у састав ове комисије и ближе одређење задатка саме комасије, остављено је за први идући састанак.

С овим је састанак закључен.

САСТАНАК CCCLXXII

24. Фебруара 1888 год. у Београду

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **Ј. Ђаја, Свет. Вуловић, Јов. Жујовић, Ђ. Козарац, Љуб. Ковачевић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **П Срећковић, др. Јов. Туроман, Јов. Ђорђевић, др. В. Вакић, Ст. Ловчевић и Филип Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 371-ог састанка.

II.

Приступљено је избору лица за комисију, која ће имати да прегледа и пореди учебнике за средње школе.

По кандидацији г. Пере Ђорђевића, која је с малим изменама примљена, изабрата су ова лица за чланове комисије: г. г. Јован Бошковић, Јован Жујовић, Јован Ђорђевић, Ђ. Козарац, Андра Николић, Васа Димић, Ђоко Станојевић, Ђура Милијашевић и Стеван Предић.

Што се тиче рада ове комисије, Савет је изабрао г. г. Јована Ђају и Јована Ђорђевића, да они у најглавнијим потезима скицирају питања, која ће комисија имати да обради, да би се тачније одредио круг рада ове комисије, те је Савет накнадно досадашњим одлукама додао и то: да у круг рада ове комисије дође и прегледање учебника и за реалке, но у том случају комисија може позвати у помоћ још и два наставника из реалке, које она сама изабрала буде.

III.

Прочитано је писмо заступника Министра Просвете и Црквених послова, од 10 ов. м. ПБр. 761. којим се пита Савет о потреби прештампавања ових школских књига;

1. Читанка за III. р. основне школе;
2. Рачуница I и II р. осн. школе;
3. Земљопис за III р. осн. школе;
4. Словенска Читанка за IV р. о. школе; и
5. Немачка Граматика по Трауту I део.

Савет је оставио нерешено питање о прештампавању ових књига с тим, да се доцније изнесе на дневни ред.

IV.

Саслушан је усмен реферат г. Ђ. Козарца, по акту г. заступника Министра Просвете и црквр. послова, од 22. Децембра пр. г. ПБр. 14.495. којим је савету упућена молба и документи г. Николе Теофановића, проф. кандидата из Прага, и питан је Савет за мишљење: да ли овај кандидат има прописну квалификацију за наставника средњих школа.

Пошто се из поднетих докумената види, да молитељ још није свршио школу, то је Савет одлучио:

да се г. Николи Теофановићу не може признати, да има прописану квалификацију за наставника средњих школа.

V.

Прочитан је реферат г. г. С. М. Лозанића, професора Велике школе и Јосифа Шмита, предавача реалке о „Технологији“ од г. Раше Милошевића, која им је као ранијим референтима по други пут послана, те да се увере, је ли писац поправио дело по примедбама, усвојеним од Главног просветног Савета.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом Главног Просветног Савета од 19/12 1887. упућена је потписаним „Технологија“ г. Раше Милошевића, да кажемо, је ли писац исправио то дело по нашим ранијим примедбама. Потписани су у друштву са писцем прегледали неколико одељака тог дела и обратили му пажњу на исправке, које треба учинити. Писац је те исправке усвојио, с тим, да ће и остале одељке сам исправити.

Према томе потписани су мишљења, да се дело г. Раше може примити за попуњену књ.

Рукопис и писмо писца враћамо.

25. Јануара 1888. г.

у Београду.

Референти:

С. М. Лозанић,

Јосиф Шмит.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референата, одлучио:

да се „Технологија“ од г. Раше Милошевића може примити и о државном трошку штампати за школску потребу; али да се у извештају г. заступнику министра Просвете о овоме предмету напомене, како Савет налази, да је дело сувише велико и опширно, те би требало препоручити писцу да га по могућству скрати, јер према броју часова у реалци, где се овај предмет предаје изашло би дело сувише гломазно.

Што се награде пишчеве тиче, Савет је награду за ово дело одредио одсеком и то хиљаду и две стотине динара (1200 динара).

VI.

Прочитана су два реферата о књизи: „Литургика или наука о богослужењу“ од г. Николе Гр. Живковића, свештеника и професора у Раковцу.

Први је реферат г. Јеврема Илића професора и гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног просветног савета пре гледао сам књигу под насловом: *„Литургика или наука о Богослужењу св. православне цркве“* од Николе Гр. Живковића, свештеника и професора на великој реалној гимназији, у Раковцу, и част ми је поднети овај извештај:

Књига ова намењена је ученицима средњих школа, и као таква препоручена је од Високопреосвештеног Митрополита карловачког и преосвештеног епископа горњо-карловачког за уџбеник. Препорука ова штампана је на првом листу књиге, као сведочанство, да је књига у православном духу написана.

Књига је велика 6½ штампаних табака мале осмине. По обиму је, дакле, са свим подесна за школску књигу.

Али како је писац удешавао ову књигу за своје ученике, према приликама и потребама: своје околине, то су у књигу ушле неке ствари, које нису за наше прилике, а изостало је по нешто, што треба да буде у нашем уџбенику ове врсте. Тако н. пр. међу јектенијама има и молба за императора, која гласи овако: *„О всепресвјетлејшем и державном императорије и крље нашем....“*, а има и молба за патријарха *„о свјатејшем патријарсје нашем..“* а ово је код нас друкчије, према нашим приликама.

Међу празницима помињу се: Мајка Анђелина, Јоаким и Ана, св. Симеун Богопримац и т. д. што се код нас не празнује, а не помињу се никако неки празници, који се код нас празнују, као: Константин и Јелена, св. Аранђео, св. Стеван и св. Андрија. Па ни о нашим грађанским празницима — народним светковинама нема овде ни помена.

Осим овога има и других недостатака у овој књизи. Ређајући многодневне и једнодневне постове, писац је случајно изоставио Крстовдан 5. Јануара и 14 Септембра и Усековање Јованово, а и је поменуо ни ове недеље, када се не пости среда и петак. Говорећи о празновању Ускрса, писац вели: *„Васкресење Христово свагда у прву недјелу после пуномесечија иза равноданства пролетног“*, а кад би то тако увек било, не би нам ове године био Ускрс

чак 24. априла, него много раније. О свештеним чиновима говори се у почетку и при крају књиге и то у једним истим размерама. Понављајући овако без нужде једно и исто, писац је у почетку лепо рекао, да *само* епископ може рукополагати свештенике осветити св. миро и престо (антиминс), а при крају књиге на 92. стр. вели: *„пресвитер има власт свршавати све свете тајне и сва свештена дјела у цркви, изузимајући тајну свештенства“*.

Има неједнакости у изради. Од наведених молитава и песама на црквено-словенском језику нешто је преведено, а нешто није преведено. Велика ектенија објашњена је у свима појединостима, а сугуба није ни изложена ни објашњена као велика, и ако су обе подједнако важне.

Што се стила тиче, морам признати, да има доста тешких места у књизи, као на пр. *„Пугир је чаша, која је нужна код богослужења ради свештенодејства крви Христове“* (17 стр.) *„Србљак је антологија српска“* (27. стр.) и т. д.

Језик није наш књижевни, него јужно наречије; а ја сам мишљења да сви уџбеници буду нашим књижевним језиком написани. Међу речима има и оваких: *„иако“*, *„текар“*, *„губителство“*, *„наостас“*, *„убање“*, *„причт„* и т. д. А поред свега тога има и доста штампарских погрешака, које ученици сами не би могли поправити, као: *„слава тебъ*, *„соедиженіи „предначителни псалам“* и т. д.

На завршетку радо помињем, да се у излагању садржине код ове књиге огледа велика марљивост и тежња ишчева, да свака реч његова задахне читаоца чистом вером, топлом љубављу и искреном хришћанском надом, те по томе најбоље би било, да г. писац преради своје дело према нашим приликама и по споменутим примедбама, па да га онда понуди за уџбеник, ночем овакво какво је не може да задовољи потребу наше школе.

С најодличнијим поштовањем,

1. Јануара 1888. год.
Београд.

Јеврем А. Илић
професор богословије.

Други је реферат г. Фирмилијана, професора Богословије, и гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног Просветног Савета од 28. Маја ов. год. СБр. 72, ја сам прегледао „Литургику св. православне цркве“, коју је израдио г. Никола Живковић, свештеник и професор у Раковцу и коју г. Живковић нуди за уџбеник у нашим средњим школама.

Ова „Литургика“ г. Живковића, узевши у обзир целокупно дело, није лоша, али није ни за наше средње школе за које г. писац и није удешавао овај свој уџбеник.

За уџбенике „Хришћанске науке“ по свима разредима у нашим средњим школама постоје одређени програми. По програму за „Литургику“ у нашим средњим школама предају се из тога предмета ова три одсека:

1. О светим местима и њиховим принадлежностима;
2. О св. литургијама, и
3. О празницима;

но „Литургика“ г. Живковића не садржи само ова три одсека већ, истина укратко, али све, што у Литургику за Богословије треба да уђе. Из овога се види, да г. Живковић своју Литургику и није удешавао за наше школе.

Осим тога по нашем програму „Наука о празницима“ треба да је потпуна и да се изложи цела историја сваког празника, а г. Живковић у својој „Литургици“ празнике тек само напомиње са по неколико речи на и ако ученици неће имати прилике да у ком другом уџбенику уче ову науку. На против, „Науку о Тајнама“ г. Живковић износи опширно, а по нашем програму „Наука о св. Тајнама“ изучава се у „Катихизису“ а не у „Литургици“.

На послетку „Литургика“ г. Живковића написана је јужним говором, који за наше школе није усвојен а који би нашим ученицима и отежавао учење.

Због свега овога ја писам мишљења, да се „Литургика“ г. Живковића прими за уџбеник у нашим средњим школама.

Главног Просветног Савета

20. Новембра 1887. г.
у Београду.

понизни
Протосинђел Фирмилијан,
професор богословије.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референата, одлучио:

да се ово дело, овако какво је, не може примити као учебник за потребу наших средњих школа.

Референтима је одређен хонорар свакоме по двадесет (20.) динара.

VII.

За „Геометријско Цртање“ од г. Стојана Марковића, професора и директора ниже гимназије у Параћину, а тако исто и за „Геометријско цртање“ од г. К. Ивковића предавача из Зајечара; која су враћена од раније одређених референата непрегледана, Савет је одлучио:

да се умоле г. г. Васа Димић, професор I београдске гимназије и Милан Капетановић, суплент Велике школе, да оба ова дела у рукопису прегледају и оцене и Савету реферишу.

VIII.

Прочитано је писмо г. заступника министра Просвете и црквених Послова, од 13 пр. м. ПБр. 13.896. којим се упућују Савету на оцену документи и молба г. Петра Глогића хонорарног учитеља цртања ниже гимназије у Ваљеву, који моли, да се постави за сталног учитеља вештина, на основу поднесених докумената, или, ако то не може бити, онда да му се допусти, да може полагати испит на основу правила од 26. Маја 1883. г. ПБр. 40. 41.

Савет је одлучио:

да се г. Глогићева молба с документима упути на преглед и оцену г. Милану Андоновићу и Драгутину Плајелу, па да они Савету о овоме реферишу.

IX.

Прочитано је писмо г. Петра Живковића, професора реалке, којим извештава Савет, да не може да прегледа превод Баушингерове „Графијске Статике“ од г. Ј. Станковића државног питомца у Минхену.

Савет је ову изјаву примио к знању.

За овим је прочитан реферат г. Косте Главинића професора Велике школе, о истоме делу.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Дело: „Elemente der graphischen Statik — von J. Bauschinger,“ у преводу г. Ј. Станковића државног питомца у Минхену, које ми је Главни Просветни Савет 16. Новембра прошле године изволео послати на преглед и оцену, прегледао сам, па ми је част, у овоме што следује, исказати о њему своје мишљење.

У писму Главног Просветног Савета са којим ми је поменуто дело послато на преглед, вели се између осталога и то, како преводилац мисли: „да се преведено дело може употребити као помоћна књига за ученике техничког факултета при предавању Механике; а осим тога, да се њиме могу врло добро користити и инжењери при графијском решавању задатака.“

С обзиром на ово мишљење преводиочево, сматрам за своју дужност, да, говорећи о преводу, проговорим коју и о самоме оригиналу.

О томе: да ли је Баушингерово дело у опште добро и корисно, не може бити спора ни од чије, па ни од моје стране; али, може се поставити питање: да ли то дело могу корисно да употребе код нас, они, којима га преводилац намењује?

На ово питање одговорићу кратко: да се слушаоци Механике могу корисно послужити Баушингеровом графијском статиком; али, инжењери — практичари — неће видети бог зна како велике користи од тога дела, будући је баш онај део графијске статике, који је њима најпотребнији, у овоме делу најмањи и најмање разрађен.

Оригинално дело и поред тога, што је, у опште узев, врло добро, и што га је написао један Баушингер, кога такође рачунају међу творце графијске статике, има у ономе своме одељку, који је намењен практичарима — знатних недостатака.

Писац се при изради другога издања, са кога је дело и преведено, није довољно обазрео на новије резултате и радове других ауторитета. Тако на пр. нема нигде ни помена о тако званој Вајрауховој методи за изналажење онога терета у системи покретних терета, који треба да лежи над датим пресеком новољнога носноца, па да моменат за тај пресек достигне своју максималну вред-

ност. Исто тако, нема ни помена о Винклеровој формули за изналажење најопаснијег положаја једне покретне системе концентрисаних терета, за дати пресек новољнога носпоца. Ова формула пак има велику практичну вредност.

Осим свега, нема баш ни речице о посредном оптерећавању носилаца, и ако ова врста оптерећавања најчешће у практици долази.

Толико сам имао да кажем о самом оригиналу, а сад да пређем на превод:

Преводилац се при превођењу строго држао оригинала, те је превод услед тога постао местимице нејасан. Изгледа да се није много трудио око тога, како ће поједине ставове исказати српски, јасно и разговетно, но их је често употребљавао онакве, какве их је Баушингер написао, с тога има у преводу и тешких германизама.[1])

Слике које су спремљене за превод, израђене су врло марљиво, лепо и добро; али, по моме мишљењу, преводилац је узалуд уложио оноликн труд око тог посла, јер је било са свим излишно копирати слике у истом размеру и по истоме распореду. Могле су се употребити оригиналне слике, а да се на њима измене само наслови и друга обележења.

Да завршим: Моје је мишљење, да би Баушингерово дело: „Elemente der graphischen Statik“ у српскоме преводу требало штампати о државноме трошку, јер би се могло корисно употребити у школи као помоћна књига за слушаоце Механике, а нарочито још и с тога, што ми немамо ни једну књигу о овоме предмету. Али овај превод који ми је на оцену послат, овакав какав је, не могу препоручити за штампу, но предлажем да се врати преводиоцу да га кроз прегледа и поправи. При пажљивом прегледу, преводилац ће сам наћи и све остале нејасно преведене ставове; а да ће их моћи поправити, ја сам скоро уверен, с тога, што му је друга половина превода боља од прве.

Београд,
3. Јануара 1888. год.

Коста Д. Главинић,
професор вел. школе.

На основу овог реферата Савет је одлучио:

да се дело, овако како је преведено, не може примити за наведену потребу.

Референту г. Главинићу Савет је одредио хонорар за прегледање дела у педесет (50) динара.

X.

Прочитано је писмо г. заступника министра Просвете и црквених послова, од 20 пр. м. ПБр. 202. којим се Савету шаље на оцену и мишљење дечији лист „Мала Србадија“ за 1887 г. који је уредник, г. Димитрије Ј. Путниковић, понудио Министарству просвете на откуп за поклањање у основним школама.

Савет је одлучио:

Да се овај лист упути на преглед и оцену комисији одређеној да прегледа школске књиге за основне школе.

С овим је састанак закључен.

[1]) Г. референат излаже поједине примере поређени немачки оригинал и српски превод. Ово је у печатању изостављено. *Ур.*

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

СВИМА СТАРЕШИНАМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

У споразуму с г. председником министарског савета, министром војним, учињене су у наставноме програму за телесно и војно вежбање ове измене:

1. Вежбање истинским оружјем (пушком) да се отпочне у VI. р. гимназије или реалке, кад развијенија физичка снага ђака то допушта, а до тога времена, да се ђаци вежбају дреном пушком. Известан број оваких пушака поручиће се у војној фабрици.

2. Дисциплинска уредба почеће се предавати у V. р. гимназије или реалке, јер нема смисла да се овај предмет почиње у нижим разредима; и

3. У школама ће се предавати само они војнички предмети, који се могу и практиковати.

Колико се ове измене тичу ваше школе, ви у споразуму с наставницима за војно вежбање наставите да се од сада овако у школи ради.

ПБр. 1562.
2. Марта 1888.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова,
Министар правде,
Гл. ГЕРШИЋ.

(Министарство просвете и црквених послова). Краљевим указом од 8. ов. мес., на предлог заступника министра просвете и црквених послова, министра правде, на основу закона од 2. Октобра 1886. о укидању надлештава и звања, *укинуто је звање референта за основу наставу у министарству просвете и црквених послова.*

(Средње школе). Краљевим указом од 8. ов. м. постављен је референат за основу наставу у министарству просвете и црквених послова, г. Др. *Никола Петровић*, за професора и директора II. београдске гимназије с годишњом платом од 5000 динара. — Краљевим указом од 8. ов. м., на основу члана 10. закона од 15. Фебруара 1858. год. стављен је професор и директор II. београдске гимназије, г. *Јевта Ђорђевић*, у стање покоја с пенсијом која му припада по годинама службе.

(Консисторија). Краљевим указом од 29. пр. м. постављен је практикант консисторије епархије ужичке, г. *Ђока Поповић*, за писара треће класе исте консисторије.

(Средње школе). — **Постављени.** Претписом министра прос. и црк. посл. од 25. Фебруара ов. г. постављен је г. *Коста Петровић*, за предавача београдске више гимназије. — Претписом министра просв. и црк. послова од 29. Фебруара ов. г. постављен је г. *Андра Милосављевић*, за учитеља немачког језика у београдској нижој гимназији. — Претписом министра просвете и црквених послова од 1. ов. м. постављен је учитељ цртања III. кл. у Вишој женској школи, г. *Михаило Борисављевић*, за учитеља цртања II. кл. у II. београдској гимназији, с тим да и даље предаје цртање у Вишој женској школи. — Претписом министра просвете и црквених послова од 2. ов. мес. постављен је привремени предавач београдске реалке, г. *Љубомир Јовановић*, за предавача у истој школи. — Претписом министра просвете и црквених послова од 5. ов. месеца постављен је сремски писар у оставци, г. *Ђура К. Бранковић*, за учитеља II. класе краснописа и цртања у лесковачкој нижој гимназији.

Разрешен. — Предавач пиротске више гимназије г. *Александар Зега*, разрешен је од дужности претписом министра просв. и црк. послова од 5. ов. м., за то што није дошао на дужност.

(Основне школе).

Управитељи основних школа: г. *Јаков Големовић*, учитељ V. разреда школе нишке, постављен је 2. Марта ов. год. за управитеља основних школа у Нишу, а г. *Петар Никетић*, разрешен је од управитељске дужности. — г. *Петар Црнчевић*, учитељ III. разреда школе шабачке, постављен је 3. Марта ове год. за управитеља основних школа у Шапцу, а г. *Риста Василић*, учитељ V. раз. школе шабачке, разрешен је од управитељске дужности. — г. *Тихомир Маринковић*, учитељ VI разреда мушке школе прокупачке, постављен је 7. Марта ове год. за управитеља основних школа у Прокупљу, а г. *Коста Крстић*, разрешен је од управитељске дужности.

Постављене су: гђца *Јулијана Струпаликева*, учитељска приправница, за учитељицу I. разреда школе у Царини (округ подрински), 29. Фебруара ове год. — гђца *Зорка Адамовићева*, учитељска приправница, за учитељицу школе свилеувске (округ шабачки), 29. Фебруара ове год. — гђца *Даринка Сакошанова*, учитељска приправница, за учитељицу основне школе у Скели (округ ваљевски), 7. Марта ове год.

Премештени су: г. *Јанко Веселиновић*, учитељ свилеувски, у IV. разред мушке школе шабачке (на Камичку), 29. Фебруара ове г. по молби. — г. *Светозар Јаношевић*, учитељ IV. разреда мушке школе ћупријске, у II. разред мушке школе шабачке (на Камичку), 7. Марта ове год. по потреби. — гђца *Ангелина Николићева*, учитељица II. разреда

мушке школе шабачке (на Камичку), у II. разред женске школе тамошње, 7. Марта ове год. — г. *Божа Божић*, учитељ III. разреда I. одељења мушке школе крагујевачке, у IV. разред мушке школе ћупријске, 7. Марта ове г. по потреби. — г. *Никола Малорадовић*, учитељ малокрчмарски (округ крагујевачки), у I. одељење III. разреда мушке школе у Крагујевцу, 9. Марта ове год. по молби.

Разрешени су: г. *Михаило Игрошанац*, заступник учитеља школе балиначке (округ ћићавевачки), 29. Фебруара ов. г. по молби. — г. *Панта Вуловић*, привремени учитељ школе скељанске (округ ваљевски), 2. Марта ов. г. — гђа *Драга Станојевићева*, учитељица II. разреда женске школе шабачке, 5. Марта ов. год. по молби. — гђа *Марија Константиновићева*, привремена учитељица школе прибојске (округ врањски), 8. Марта ове године.

Просветне Белешке

(Питања у настави). Директор виших и нижих девојачких школа у Ивстербургу, А. Гертшен израдио је дело за учитеље и учитељице под насловом: „Die Lehrkunst.“

Ово дело привукло је па се пажњу немачких педагога тако, да је Павле Вајскениг, инспектор школа у Лајпцигу, држао нарочито предавање, на збору учитеља, о тој књизи. У овом предавању има интересантних и корисних места за читатеље „Просветног Гласника“. С тога ћемо овде та места избележити и саопштити.

У приступу свога предавања Вајскениг сврађа пажњу својих слушатеља на важност питања у настави. Он вели, да се може некоме учинити, да то није тако важна ствар, да чак покрене једнога инспектора школа да о томе говори, кад он о томе има свакодневног богатог искуства. За тим каже, да га је на то покренуло поменуто Гертшеново дело, које он у напред препоручује свима учитељима.

Као најважније у своме предавању вели предавач ово:

Ја бих могао као необорива и на јача правила истаћи ово двоје:

1. Не питај много!
2. Питај више и много!

Прво: Не питај много!

Сва вештина учења мора се удесити према процесу развитка ђачког. Све знање оснива се на *анализи* и *синтези*. У нижим разредима преовлађује емпирично знање, док у старијим разредима мора се више логичко знање савлађивати. Већ само име очигледна настава, која се дели у опису и приповедну, каже, да се њоме морају стварати такве представе, које одговарају предметима, који су посматрани и о којима је приповедано. Тако на пример, кад се разгледа насликана жаба, то је реална анализа, а кад се посматра развитак њен, то је реална синтеза.

У сваком случају бива много питања. Међу тим у интересу учитељских плућа и ђачке самосталности многа питања могу отпасти. Без икакве нужде долазе ту и оваква питања: Колико жаба има ногу? Чиме је жаба покривена? Каква изгледа жаба? и т. д. Оваква питања незгодна су нарочито кад се стављају приликом понављања. Довољна је само по једна реч, па да деца кажу и потврде оно што су посматрала. Циљ се може постићи ако учитељ каже: Делови, покривач, боја! и т. д. Учитељ треба да пусти ученике да сами што више говоре и кад предаје и кад понавља оно, што је предавано. Наравно, на људе, који се ништа не разумеју у вештини учења, утиче врло непријатно, кад се на излишна питања, која су може бити још са нарочитим нагласком стављена, одговара на науст. На прилику, на једноме испиту ставио је учитељ оваква питања: Кад се посечеш ти по прсту, шта следује отуда? На чему седиш ти?

На против један педагог ће увидети, кад чује само децу да говоре, је су ли она усвојила оно што казују, и да ли у њима има духовног живота и самосталности.

Многа излишна питања често су погрешна или још и ружна. То се најбоље може видети у листовима, који доносе поједине израђене лекције. Ова погрешна питања осуђује Гертшен следећим речима: „Најрђавија су питања, кад се употреби глаголски придев. Јер у таким питањима мора бити употребљен други придев, а не онај, који треба у одговору да дође, те тако се људи помажу тиме, што употребљују неодређене придеве: био, имао, постао, требао, могао. а најрадије чинио. Шта могаше, шта имађаше, шта чињаше он ту? Стоструких и хиљадоструких оваких питања може се чути, а никад се не мисли, да на таква питања може доћи хиљаду разних одговора.“

Као пример за неправилна питања Гертшен наводи ово: Казује се прича о мишићу, који се играо по камену, па пао на лава и пробудио га. Лав га зграби својом страховитом шапом. Сад се пита овако: Шта је радио мишић? Или: Где је он пао! Или: Шта је сада чинио лав? Оваква су питања непотпуна, и ако деца праве одговоре могу нагађањем да погоде. Међу тим оваква питања требала би да су одређенија и да гласе овако: Шта се догодило мишићу кад се играо? У какву је опасност дошао тим падом? Како је лав показао своју љутину?

Предавач наводи још неке примере, па на крају завршује: *не питај много!*

За тим прелази на друго правило, које гласи: *питај више а боље*, и у главноме вели ово:

Поред емпиричког знања разликује се логичко, т. ј. мишљење, помоћу кога се обрађују већ задобивене представе. Супротно реалној анализи и реалној синтези код мишљења се говори о идеалној анализи и идеалној синтези. Помоћу њих човечији се дух оспособљава да овлада већим областима знања. Да се послужимо опет примером. Замислимо да је пред нама жаба, одбацимо различне, а задржимо опште знаке, онда добијамо појам о овој животињи или другим речима: то нам је идеална анализа. Обратно овоме, т. ј. кад замислимо различне знаке, а одбацимо опште, то је идеална синтеза или дедукција

Метод, који треба да упути ученике здравом појмању, суђењу и закључивању, састоји се у добрим и логичким питањима.

Да би доказао куда одводе погрешна питања у настави предавач наводи овакав пример:

Један учитељ у семинару предајући о седмој заповести стављао је оваква питања:

„Шта је зло? Да покушамо да одговоримо на ово питање. Господ Исус налажаше се један пут у вароши, у којој се најрадије бавио. Која то варош беше? (Капернаум). Ту дође један књижевник, који се звао *Јаир*, и мољаше Господа да спасе његову кћер од велике невоље. Од какве је невоље требао Господ да спасе Јаирову кћерчицу? (од болести). Ова болест не беше толико зло само за кћер. За кога она још беше зло? (за родитеље). Пре него што се ћерка разболела, отац, мати и кћи извесно су срећно живели у породичном кругу, и увек су били задовољни. Сад се то беше друкчије преокренуло. До тадашње њино задовољство беше поремећено, они су у своме благовању били спречени. Чиме су сад били спречени у њиховом благовању? (Болешћу). Како називамо то, што нас у нечему спречава? (сметња). Болест кћерина смела је Јаирову породицу у њеном благовању. У чему беше дакле сметња? (Сметња у благовању.) Како смо назвали болест кћерину у почетку нашег разговора? (Зло.) А како смо је сад назвали? (Сметња у њиховом благовању.) Која су то дакле два израза, која значе једно исто? (Зло и сметња у благовању). Шта је дакле зло? Резултат развијања: Зло је сметња нашег благовања“.

Кад се саставни делови једне дефиниције раздробе ученицима у питања, онда не може бити ни разговора о „развијању“. Није то доста, да један семинарјски учитељ пред ђацима тако „развија“, не, он показује ту своју мајсторију и пуди је путем штампе као углед целом учитељству.

Један учитељ у грађанској школи раздробио је красну Шамисовљеву песму „Стара Праља“ на страховит начин. Он је ту лекцију, коју пред собом имам, држао о ускршњем испиту са једном девојчицом петога разреда. Из бесконачно дугачког разговора ја сам појмио нешто само у почетку. Како видиш ти песникову праљу? (Ради са платном) Шта се прави од платна, које је стара праља радила? (рубље). Шта она ради с њиме? Куда? Како ти дакле песник показује своју праљу у њеној соби? (Код корита стоји и пере рубље.)

Да би доказао куда одводе погрешна питања у настави предавач наводи овакав пример:

Један учитељ у семинару предајући о седмој заповести стављао је оваква питања:

„Шта је зло? Да покушамо да одговоримо на ово питање. Господ Исус налажаше се један пут у вароши, у којој се најрадије бавио. Која то варош беше? (Капернаум). Ту дође један књижевник, који се звао *Јаир*, и мољаше Господа да спасе његову кћер од велике невоље. Од какве је невоље требао Господ да спасе Јаирову кћерчицу? (од болести). Ова болест не беше толико зло само за кћер. За кога она још беше зло? (за родитеље). Пре него што се ћерка разболела, отац, мати и кћи извесно су срећно живели у породичном кругу, и увек су били задовољни. Сад се то беше друкчије преокренуло. До тадашње њино задовољство беше поремећено, они су у своме благовању били спречени. Чиме су сад били спречени у њиховом благовању? (Болешћу). Како називамо то, што нас у нечему спречава? (сметња). Болест кћерина смела је Јаирову породицу у њеном благовању. У чему беше дакле сметња? (Сметња у благовању.) Како смо назвали болест кћерину у почетку нашег разговора? (Зло.) А како смо је сад назвали? (Сметња у њиховом благовању.) Која су то дакле два израза, која значе једно исто? (Зло и сметња у благовању). Шта је дакле зло? Резултат развијања: Зло је сметња нашег благовања“.

Кад се саставни делови једне дефиниције раздробе ученицима у питања, онда не може бити ни разговора о „развијању“. Није то доста, да један семинарјски учитељ пред ђацима тако „развија“, не, он показује ту своју мајсторију и пуди је путем штампе као углед целом учитељству.

Један учитељ у грађанској школи раздробио је красну Шамисовљеву песму „Стара Праља“ на страховит начин. Он је ту лекцију, коју пред собом имам, држао о ускршњем испиту са једном девојчицом петога разреда. Из бесконачно дугачког разговора ја сам појмио нешто само у почетку. Како видиш ти песникову праљу? (Ради са платном) Шта се прави од платна, које је стара праља радила? (рубље). Шта она ради с њиме? Куда? Како ти дакле песник показује своју праљу у њеној соби? (Код корита стоји и пере рубље.)

Шта ју је увек морало стати, да би могла имати леба да једе? (Тешкога знoја.) Како је дакле стара праља при раду увек била? (Сувише прилежна.) Она дакле није одмах као многе праље замишљала: како ћу ја рада наћи? (Није)... Шта је она овим заслуживала?... Шта је она односно свога круга, дакле свога позива радила? (Испуњавала)... Као што се то обично дешава, праља је, као млада девојка, своје срце, своју љубав поклонила једном младом човеку. Шта је тада чинила? У какво је стање тиме ступила? (Брачно.)..... Шта је наступило по стиху 4. друге строфе? (Брига.) Она је морала мислити: Шта ће драги Бог може болесном мужу повратити? (Здравље.) Шта она није изгубила, односно своје будућности? (Наду.).... Док јој је муж био жив швала није морала бар своју децу хранити. Кад је морала и ову дужност предузети? Шта је тиме постала? (Удовица.)

Овако непотпун начин испитивања показује потпуно непознавање наставе у основној школи. То чини те ученици не постижу жељене успехе ни у знању ни у саморадњи, што нам нарочито и врло јасно показују продужне школе, а тако исто и незнатна чежња оних, који основну школу сврше, за даље учење, и, може се рећи, прави немар према свему, што се зове школски рад. И школски саветник *Хемпел*, вели предавач, баца кривицу за све ово на школу. Он каже: „То је већ распрострањена тужба, да школска настава, за време школовања, у главама, — а ми још додајемо и срцима — младежи, оставља мало онога што за живот треба. Кривица је овоме не само у тежњама времена, у коме младићи и девојчице живе, и не само у нарочитим околностима за живот појединих младих људи, и у опште кривица није изван школе већ је у њој самој. Зашто се према овоме чинимо глуви?“

Ако баш узмемо, да је невештина у питањима узрок овоме, онда је дужност свих учитеља, да теже усавршавању у вештини питања. Та извесност у вештини питања помоћи ће свуда, да се мудро ограничи и количина матерјала за учење.

Даље предавач упућује још на неке ствари у књизи Гертшеновој, а и сам чини неке напомене, које се тичу питања у настави. Ми нећемо даље пратити предавача, већ ћемо се користити овом приликом, да и сами кажемо неколико речи о питањима у настави.

* * *

До пре десетину, петнаест година у нас је у настави, како у основним тако и у средњим школама, владао *пуки механизам*. Учење на изуст царствовало је по нашим школама са толико превласти, да је онај ђак био најбољи, који је могао своју „лекцију“ научити од речи до речи. Ко у задатој „лекцији“ изостави макар једно „иже“ тај није могао заслужити „превасходну“ оцену. Говорење лекције у школама није у време о коме говоримо па ништа тако личило, као на онај механизам у „албумима“, који навијен зна да свира какву песму или какву игру, Ђак устане и забрбља своју лекцију од речи до речи, ма да, много пута, не разуме ни једне једине речи од свега онога што је изговорио. Зар то није налик на навијен „албум?“

Да је овакав начин учења (методом се то не сме ни звати) било једно зло, које је упропашћивало школску омладину, затуљивало јој здрав природни дар, убијало њене способности и многог и многог ђака одвраћало од учења, о томе не треба ни говорити

Увидело се, да овоме злу треба тражити лека и лек је потражен. Како и где? Завођењем учитељске школе, у којој ће се *стручно* спремати учитељи и писањем нових књига, израђених „по познатим и признатим методама“ и практ. учитељ. предавачима.

Па је ли тиме механизам, (учење на изуст) изгубио своју моћ и своју власт у нашим школама?

Морамо признати, да је учење на изуст престало у већини наших школа брже него што се ико надао. Ма да учење „на памет“ није са свим искорењено, ма да има још по гдекоји стар или неспреман или напослетку немаран наставник, код кога се може наћи овакав начин рада у школи, опет са задовољством и поуздањем можемо тврдити, да је огромна већина школских поленика, који се стиде да својим ђацима задају лекцију, и који знају, да учење „на изуст“ није никакво учење.

Али овде је главна ствар у томе, што се морамо сад запитати: је ли одбацивањем учења „на изуст“, постигнуто бар то, да у нашим школама завлада дух наставе, који је у новије доба признат као најбољи, и да се учитеља у раду служе методама, које су као нај-

боље признате? Жао нам је, али морамо казати да то није постигнуто.

Кад је у нашим школама одбачено учење „на изуст“, онда је место њега завладала *катихетична* метода, а то је метода, која је у новијој педагогији осуђена на изгнанство. Свуда су овладала питања и одговори. Пита се кад се предаје, пита се кад се понавља, пита се преко целе године, и на послетку пита се на испиту. Права болест на то ти је. Уђете у школу, на крају школске године, да држите испит. Преко целе школске године питало се и одговарало се. Сад што се зна, зна. Знање је *заокругљено* и постало је ђачка својина. Ђацима треба да се каже: испричај ми то и то; или: кажи ми о томе и о томе, а они да казују и да причају, да самостално раде. Не, то не бива тако! Одмах се отпочну питања. Пита се из Рачуна, пита се из Српског Језика, пита се из Историје, пита се из свих предмета. Питања су исецкана на најситније делиће, а и одговори су исто тако ситни. Нигде јединства, нигде целине, све је издробљено! Ако учитељ запиткује сваки час, онда и ђак зар нешто одговара. Престане ли учитељ питати, престаће и ђак одговарати.

Место да учитељ зада задатак из Рачуна, а ученик сам да погоди и вид рачуњања, и да вам израчуна задатак, и да вам каже шта му је задато, и за што је он то тако рачунао, ви чујете, где вам учитељ (или учитељица) отпочиње питања: Кажи: шта сам ти задао? Којим ћеш то рачуном радити? За што тим рачуном? Шта ћеш најпре рачунати? А после и т. д? Сад ја питам: Где је овде самостално мишљење и самостално знање?

Долази вам Српски Језик. Ви помислите: а помози Боже, овде се бар не мора цепкати све на парчета. Прозовете ђака из првог разреда и кажете: нека прича ону причицу о Петру и Павлу. На један пут учитељ отпочиње питања: Како су се звала она два брата, што су ишла путем? Шта су они нашли? Јесу ли то лепо и братски поделили? Него шта су радили? Итд. Ви кажете: Стани! Немој тако! Него кажи ти сам све, што знаш о Петру и Павлу!... Бак отпочиње: Петар и Павле, два брата рођена, идући путем нађу орах..... ту стане. Питате га: на шта је било даље? Он ћути. Мало пре одговарао на сва питања учитељева, и изгледало је, да он зна ту морално поучну причицу, а сад видите да не зна ништа.

Ви наставите. Питате једну, другу, трећу причицу. Свуда питање и одговори. Нигде самосталности и целине. Све је испарчетано на делиће. Резултат: дете не зна причицу, која је пуна поуке за младу детињу душу. Узмите и прочитајте Читанке за први и други разред, па ћете се уверити, да су то, са малим изузетком, две најбоље књиге у нашој основној школи. Половину материјала у тим књижицама заузимају причице и поуке, пуне моралне садржине и васпитне вредности. И шта се уради са тим драгоценим материјалом? Учитељ га својим питањима исецка на такве делиће, да деца ништа самостално не усвоје и ништа се њиме не користе. Катихетична метода заменила је учење „на изуст.“ При учењу „на изуст“ штетовали су само ученици, а сад штетује и учитељ, јер мора да напреже органе говорења више него што права потреба наставе захтева.

Боље вам не стоје ни остали предмети: Историја, Земљопис, Религија и Јестаственица. Не може вам бити ништа досадније него кад се отпочну питања из Српске Историје. Ту вам се ваздан отегну питања: Чиј је син био Св. Сава? Какав је он био? Је ли волео забаве и весеља? Ко је један пут дошао код његовог оца? итд. итд. Наредите ученику, да сам прича о св. Сави, а он почне неколико речи, па онда гледа у вис и ћути.

Па шта хоћеш ти, питаћете ме ви читаоци?! Хоћеш да се пита и нећеш да се пита!! Јест, ја хоћу да се пита, и нећу да се пита. Ја тражим да се пита онда, кад *треба* и кад *мора* да се пита, али не дозвољавам, да се пита онда, кад *не треба* и *не мора* да се пита. Питаћете, како то? Ево како.

1. У првом разреду учи се у нас Рачун од 1—20. Учитељ очигледним средствима: дрвцима, зрнима, куглицама итд. упознаје децу са количином бројева. Тим средствима он им даје *појам* о бројевима. Кад деца добију појам о величини једнога броја, онда настаје методски рад. Учитељ прави разне комбинације. Он од тога броја, о коме је деци дао појам, одузима, дели га на разне делове, комбинује бројеве које треба сабрати или умножити, па да изнесу онолико, колики је онај број, о коме је деци дат појам. Он то све ради

очигледно, и за све што уради пита децу и она му одговарају. Према овоме дакле питања су и *потребна* и *неизбежна* све дотле, докле учитељ даје деци појам о бројевима, и докле их упознаје са многострушним комбинацијама, које се са бројев ма правити могу. Али кад учитељ очигледно утврди појам о бројевима и очигледно изврши све комбинације у кругу тих бројева, онда престаје учитељев рад и настаје рад ученика. Учитељ тада само задаје практичне и за живот *корисне* и *потребне* задатке, а ђаци их сами раде на основу онога, што су очигледно учили. Ђаци сами морају да кажу и резултат задатка и начин рада, којим су до тога резултата дошли. У току године може учитељ слабије ђаке и поправљати и упућивати. Али на испиту, кад ђаци треба да покажу шта су и колико су преко године научили нема се шта запиткивати ни упућивати. Ту вреди: *знаш* или *не знаш*. Треће нешто не може и не сме да буде. Ја ово говорим с тога, што сам много пута имао прилике, да чујем како учитељ зада задатак на испиту, па онда заокупи питати: Шта ћеш сад радити? Хоћеш ли то сабирати или одузимати? Шта ћеш прво сабирати? Итд.

Сва су ова питања излишна. Она само дају доказа, да рачуска настава није рађена и обрађена као што треба, и да ђаци нису усвојили рачуско знање како треба и колико треба.

Ове напомене вреде и за *Српски Језик* (осем читања и приповедања). Преко године може учитељ износити деци разне ствари, може их питати за имена ствари, може отуда, са децом, видети да свака ствар, и у опште сваки предмет, има своје име. Али резултат свега тога разговора треба да буде тај, да деца науче: *да свака ствар има своје име, и да се оне речи, које нечему казују име, зову* **именице**. Јер цео разговор између учитеља и деце служи на то, да утврди *појам* о именицама. На испиту пак ђак је дужан, и у писаној и у штампаној и у изговореној реченици, да зна, које су речи именице. И тек кад се пита, дужан је да каже: да је ова или она реч именица за то, што казује име нечему.

Веће вам досаде не може бити него кад учитељ стане на испиту питати децу: Је ли то придев или именица? Пази! Зар не видиш да то казује име! Па каква је то онда реч? Итд.

Јестаственица је најлошије среће у основној школи. Ту вам од почетка до краја влада катихетичан метод, и преко године и на испиту. Међу тим то је једини најзгоднији предмет у основној школи, који се може и мора учити *очигледним посматрањем*. Деца су видела на пр. и живо и насликаног коња. Посматрала су све поједине делове на телу. Видела су где живи, шта једе и шта нам ради. Учитељ их је о свему томе питао преко године и разговарао се с њима. Све знање о коњу, што су сама знала или што им је учитељ као ново показао, доведено је у један логички ред. Деца, после свега тога, треба да сама казују што знаду о коњу. Међу тим ви морате баш на испиту да слушате како учитељ каже прозваноме детету: Нађи коња! (на Шрајберовим сликама, које бих врло радо избацио из основне школе) Које су му главни делови на телу? Шта има коњ на глави? Шта има на трупу итд. итд.

Међу тим учитељ може врло јевтино да прође. Кад је он довео знање о коњу у један логички ред и ученици су то усвојили, онда може да каже ђаку само ово:

1. Кажи све што знаш о телу коња.
2. Кажи где живи и чиме се храни.
3. Кажи све користи од коња.
4. Сад кажи о нарави и памети коња.
5. Шта још знаш о коњу?

Ово вреди и за све друго, што се учи у основној школи из Јестаственице.

Погрешке, које наставници праве у настави, где се *дијалошки* ради (где учитељ пита, а деца говоре), праве се још у већој мери у настави оних предмета, где се *монолошки* ради (учитељ прича а деца слушају). Ја сам одмах, још у почетку, навео један пример како се обрађују морално поучне причице из Читанака. Није ми потребно да наводим и друге примере, јер су сви потпуно једнаки.

Једна иста погрешка, која се чини у приповедању чланака из Читанака, понавља се у Историји, Науци Хришћанској и у свима предметима где учитељ има да приповеда. Напред сам навео један пример из Историје о томе, како ђаци одговарају на питања учитељева, а самостално не умеју ништа да приповедају.

Међу тим баш у приповедној настави не треба Бог зна какве вештине. Потребно је само онај материјал, ако је готов, поделити на мање одељке, за тим испричати један одељак, па тражити од деце, да она попове то причање. То исто учинити и са осталим одељцима, па онда тражити, да деца сама попове целу причу (каква буде) један пут, два пут или више пута.

Многи се учитељи плаше, да им се не упише у грех, да су децу наморали да науче механички оно што причају. Од тога се не треба бојати. Свесно и самостално причање тако се лако разликује од механичког причања, да ту не треба особитог педагошког разумевања, па да се то примети и позна.

Оволико за сада. Другом којом приликом, ако ми буде могућно, показаћу најглавније методе у основној настави, и том приликом објаснићу те методе лаким и разумљивим примерима, те ћу допунити ове кратке напомене, које сам изнео поводом „Питања у настави.“

Ј. Ст. М.

(Практична спрема наставничка средњих школа.) Пруски министар просвете бави се мишљу, да за практичну спрему академијски образованих учитеља заведе нарочите вежбаонице на свима универзитетима. Један виши учитељ с једне гимназије, који је по наредби министарској посетио до сада три вежбаонице при универзитетима, поднео је министру просвете новољан извештај у овоме смислу.

Кад је реч о овоме питању, нека нам је допуштено, да о њему коју више проговоримо, јер ће оно имати вредности и за нас, ако не сада а оно свакојако у најскоријој будућности.

Пруси имају универзитете подељене на факултете, и у те факултете долази се пошто се положи матура о свршеној целој гимназији или реалној школи. Младићи, који сврше философски или теолошки факултет, посвећују се доцније наставничком позиву у средњим школама, пошто претходно положе прописане државне испите. Као год што у нас философски факултет са оба своја одсека даје највећи део наставника за средње школе, исто је тако и у Пруској. Млади академијски образовани кандидати имају на универзитетима довољно прилике, да стеку теоријска знања из појединих грана наука, којима су се одали; они имају могућности, да се теоријски толико усаврше, да одмах могу полагати најстроже државне испите и постати оквалификовани кандидати за катедре средњих школа.

Шта хоће да постигне пруски министар просвете тиме, што жели да заведе на свима универзитетима вежбаонице (Seminaruebungsschulen)? Ово је једна са свим засебна ствар; једно важно педагошко питање. Наша народна мудрост вели: *није доста знати но треба и умети;* или: *боље је умети него имати.* Важност ове народне философије, поимно је врло правилно и пруски министар просвете, и он хоће, да младићима на универзитету, који су се већ определили за правац у практичноме животу, да прилике и могућности од стране државе, да се за рана и практички упознају и усаврше у раду школском, у коме ће као потоњи наставници средњих школа цео живот провести. Непобитна је истина, да је наставнички рад, почев од основне школе, или ако хоћете и од дечијих забавништа, па до самога универзитета или академије, где се излаже само сура теорија, једна велика вештина, која је свакоме без разлике потребна, који год хоће да ступи у храм науке и да учи омладину. Ако се та вештина не може потпуно и систематски сва изучити, а оно се могу кандидати наставнички благовремено упознати с најважнијим принципима њеним. Та вештина, или, ако хоћете наука, то је *Педагогика.* Практични део педагогике, који се специјално бави о елементима саме наставе и практичнога рада у школи, то је *методика.* С овим практичним радом у школи, с разним начинима предавања, практичним психолошко-педагошким начелима, хоће пруски министар да упозна професорске кандидате, пре него што их указом упути да предају по средњим школама овај или онај предмет. Да не би ови млади људи узалуд ломили своју снагу и правили огледе на ђацима, на штету саме наставе, он хоће, да им да прилике, да се потпуно и теоријски и практички спреме за наставнички позив у животу. До сада су се могли само теоријски спремати на универзитетима, а практику су имали сами доцније да теку, пошто уђу као наставници у школе; а сада ће имати прилике и практички да се вежбају, и из те практике можда и испит да полажу.

Саксонска и друге неке немачке државе, имају оваке педагошке семинаре или вежбаонице уза своје универзитете. У Липиској је н. пр. чувени Цилеров семинар, а у Јени Стојев. Семинари ови, то су осморазредне школе, као од прилике наша нижа основна школа и четири разреда више гимназије, само с другим наставним планом и програмом. Кроз оваке семинаре има да прође сваки студенат, или кандидат, који ће се доцније посветити наставничкоме позиву било ма у којој школи, или који ће се посветити каријери приватног учитеља. С добром сведоџбом са таквог семинара, сваки кандидат има преимућство над другим кандидатом без ове сведоџбе, ако им је теоријска спрема подједнака.

Шта раде студенти у оваким семинарима?

Ево шта раде:

На универзитету слушају разне науке по својој струци, а међу њима и Педагогику, Психологију, Логику, Етику итд, а у овоме семинару вежбају се практичном раду у школи под надзором и руковођењем сталних учитеља у семинару и самога професора са универзитета, који руководи цео рад у таквом семинару. Поименце пак, раде у семинару поједини чланови његови ово:

1. Сваки мора примити један предмет да предаје редовно у вежбаоници.

2. Сваки члан семинара мора бар два пут недељно хоспитовати (посећавати) предавања у семинару код другога кога члана, који у извесном часу предаје у вежбаоници, и записати у књизи за хоспитовање да је тад и тад хоспитовао, а том приликом може и записати примедбе на оно предавање, ако их буде опазио.

3. Сваки члан мора макар један пут у семестру држати практично предавање у једном разреду, пред свима друговима, пред сталним наставницима и пред професором универзитета, који управља семинаром.

4. Сваки члан семинара дужан је, кад се одреди, написати писмену критику на предавање у одређеној књизи, и та се критика прочита у конференцији, која се сваке недеље држи.

5. Сваки члан мора усмено спремити критику на такво једно практично предавање, кад се за ово одреди. Чланови се редом одређују за писмено и усмено критиковање; а и ако нису одређени, они могу на конференцији критиковати рад дотичног предавача, само пошто одређени критичари искажу своје примедбе. Последњу и завршну реч има увек професор, под киме стоји цео семинар.

6. Сваки кандидат, коме дође ред да држи практично предавање, дужан је то предавање написати и поднети га на преглед онима, код којих се учи практичноме раду у школи. После свршеног предавања мора сам кандидат написати критику о своме раду и предати је професору, те да се то прочита у конференцији, у којој се може и усмено бранити и критиковати.

7. Сваки кандидат дужан је, кад се одреди, да води записник о семинарској конференцији, која се обично држи последњег дана у недељи и траје по два или три часа, јер се ту претресе све што се у семинару урадило прошле недеље, и утврди оно што ће се радити идуће недеље.

Још има неколиких споредних дужности, које мора на се примити сваки онај, који се један пут упише за члана семинара и реши се, да се упозна из ближе с практичним радом у школи.

Овакав рад у вежбаоници, где готово никад нисте сами, већ је увек по неко уз вас, који држи писаљку у рукама и бележи, право је чистилиште за сваку неспретност и неумешност. А шта да се рекне за јавно практично предавање пред свима члановима и професорима семинара? То је право крштење огњем! Ко дође на ред три четири пута да држи угледно практично предавање, па макар и два пута само, познаћете га одмах после тога, кад на рад у школу улази, да то није новак. Ко се ту не истеше, што ми кажемо, тај слободно може напустити наставничку каријеру, јер му Бог није дао да буде наставник.

Многима ће изгледати ово као ситница, јер се код нас заиста мање но ма у којој другој културној земљи полаже вредност на практичну и педагошку страну наставе. Код нас је у већине наставника средњих и виших школа овладало мишљење, да је педагошко знање то исто што и вешта маневра, да се

незнање прикрије. Вели се: ко добро зна свој предмет, тај га уме добро и предавати, тај уме и другога томе научити, и за то, како ће он другоме своје мисли казивати, не мора се нарочито учити. Г'де се учио пок. др. Панчић пок. др. Даничић, па су били тако одлични учитељи?! А где су се учили педагогији толики људи из народа, говори се с друге стране, па умеју и лепше и правилније да казују и причају своје мисли, него испитани професори Историје или људи толико учени и образовани.

Кад се узму овакі конкретни примери, онда заиста мало изгледа, као да ови људи, који овако тврде, имају право. Али, ако се узме ствар с начелног и вишег гледишта, ако се узме ствар за масу наставника и учитеља, онда је горње тврђење једна сушта нетистина, која потиче из неразумевања правога стања ствари. Изузетака и може имати, али то су ретки случајеви, и, ко може тврдити, да ти изузеци не би били достигли веће савршенство, да су у младим годинама прошли кроз овако једно чистилиште?

Ми се нећемо упуштати у анализу појединих примера и изузетака, јер би нас то и сувише далеко одвело, него ћемо овде да бацимо од ока неколико питања, из којих ће се видети вредност онога што се тврди.

1. Јесте ли кад год чули или видели, да човек први пут уђе у воду и да по њој окретно и правилно плива, а да пре тога никад није учио пливати?.... Нисте заиста.

2. Јесте ли кад год видели човека, да први пут узме пушку и да њоме стреља куд оком погледа, а да пре тога никад из пушке тукао није?.... Нисте заиста.

3. Јесте ли кад год видели у животу човека, да први пут узјаше коња и да на њему при највећем трку као укопан седи? — Заиста нисте, и нећете видети.

4. Јесте ли кад год чули или видели, да је какав уметник или вештак у ма којој грани уметности, достигао савршенство у првим својим радовима?.... Нисте и нећете.

Оставимо се оваких примера, за које ће можда неки казати да су сувише банални и да ништа не доказују, па се вратимо на поље чисте науке и погледајмо, да ли наука о развићу и законима човечијег духа потврђује оно, што се овом белешком хоће да потврди.

Данашња модерна Психологија није више гола Метафизика, која се бави хипотезама о седишту душе и о њеној бесмртности. Данашња модерна и научна логика помиње силогизме и софизме онако исто, као што се у природним наукама помињу рудиментни органи. Данашње науке о развићу људске душе, о законима људскога духа, ослањају се на једну природну и сталну основу и не блуде више по царству магле и сањарије. Оне су се по својој методи испитивања и по тачности својих ресултата приближиле егзактним наукама. Данас се зна: како почиње развићe душевно и који су то услови и елементи из којих се оно састоји; зна се, како постају представе, како се оне међу собом везују, како се образују појмови, расудци и закључци; зна се, како се све то учи, памти и побораваља; зна се, какво је и колико је знање потребно и схватљиво у појединим добима дечијег развића итд. На послетку, зна се, и то до најмањих ситница, како се извесна научна грађа има распоређивати и којим се путем има уносити у дух ученички те да постане његова јасна својина и тековина, коју он никад заборавити и изгубити неће.

Нека се сваки окрене у прошлост и нека се сети свих својих учитеља, па ће одмах видети ову грдну разлику између знања и умења. Нека се сети првих утисака код сваког новога предмета и новога наставника, па ће му на мах постати јасне можда и оваке ствари: зашто се неких наставника сећа с најпријатнијом успоменом, а других се сећа с одвратношћу; за што истине из неких наука и данас радо слуша и занима се њима, а о другим наукама не мари ни читати ни слушати; за што је заволео извесну групу наука у животу, а другој којој групи, не би се могао никако сав посветити са довољно збиље и љубави; за што и данас суштаствене истине из некојих наука памти и има их, што по реч, увек у маломе прсту, а истине и законе из других неких наука не зна, као да их никад ни учио није итд.

Ми смо се по далеко удалили од онога, чиме смо хтели да завршимо ову белешку. Наша је намера била, да на основу науке и искуства како нашег, тако и других образованијих народа потврдимо: *да је крајња потреба, да се уз нашу Велику школу, а имено*

уз њен философски факултет установи академијска вежбаоница за слушаоце оба одеска философског факултета. Та вежбаоница да буде уређена као најсавршенија школа, и да стоји под управом стручнога и педагошки образованога наставника, под чијим ће надзором сви слушаоци философског факултета имати да проведу најмање три течаја у практичноме раду у школи.

Како би требала да буде уређена таква вежбаоница; да ли да то буде цела гимназија или само потпуна нижа гимназија; да ли да сваки слушалац мора провести у њој три или два семестра; да ли да се од професорских кандидата тражи на испиту знање и познавање општих педагошко-дидактичких начела и специјално знање из методике онога предмета, или оне групе наука, коју је кандидат изучавао, — то су све специјалне ствари, које би се имале доцније уредити, и које се овде не могу расправити.

Нама је ово заиста потребно, као кора насушнога хлеба. Наши млади кандидати за наставнике средњих школа улазе у тешки посао наставе и обучавања, невешти и без икаквог педагошког знања. Они, и ако знају своје предмете, чине у предавањима најгрубље погрешке и никога нема да их у погрешноме раду исправи. Има их, који од свога предмета начине страшило за ђаке; има их, који и данас задају *одавде — довде*, па после дођу и преслишавају; има их, који почињу с највећом апстракцијом и теоретисањем онде, где оскудевају елементи за разумевање; има их, који почињу рад општим законима, место примерима из којих се закон изводи; има их, који о ђацима никаква рачуна не воде т. ј. о њиховој спреми и развијености, већ се само држе чисте науке и излажу је онако систематски, као што је сама наука обрађена и утврђена. Има их и таких, којима није стало до тога, да ли ће њихово предавање ђаци разумети, већ им је стало до тога, да они прописани наставни материјал пређу, и ако је једно главно правило педагошко, да се у настави из једног предмета не сме даље ићи, докле сви ђаци добро не изуче оно што се већ предавало.

Код нас се каже за наставнике у средњим школама, кад је о њима реч: *зна добро свој предмет или не зна;* а, *како* предаје и *уме ли* да га предаје, колики успех постиже, о томе ретко ко да води рачуна.

Ми мислимо да можемо завршити ове редиће с тим, да ће сваки наш, који их прочитао буде, уверити се, да за успешан рад наставника у средњим школама није доста само знати, но треба и умети. А да се уме, ваља се раније спремити и извежбати за тај посао, па доћи спреман на посао а не огледати сваке године час овако час онако, на штету ђака. Јер:

1. Није све једно испитати у I. р. гимназије знање дечије из српскога језика на једноме одабраноме чланку или народној песми, па ту видети шта деца знају и како знају те одатле почети даљи свој рад, и почети српски језик у I. р. одмах високим приступним предавањем о томе: како је језик могао постати и како се могао развити па онда излагати све досадашње хипотезе о постанку и развићу језика;

2. Није све једно почети изучавање земљописа тачним географским посматрањем и изучавањем своје околине, своје жупе и своје отаџбине, па њих даље, или почети земљопис васпоном, законом гравитације, глобусом итд;

3. Није свеједно учити ботанику по јединкама, које деца у рукама држе, посматрају описују и пореде, или учити ботанику по дефиницијама и системама ботаничким, пре него што је изучена и једна биљка;

4. Није све једно наметнути деци научне истине и законе да их на памет науче и запамте, и развити те научне истине путем посматрања и огледа, тако, да сваки ђак и ако би кад год и заборавио коју научну истину, увек је може сам у своме духу реконструисати из елемената, из којих је она као резултат изведена.

Све ово није све једно, нити је икада то било нити ће бити. Вербализам и фразирање ваља један пут да уступе места стварним елементима, стварним представама и појмовима с одређеном садржином. Иначе, чућете вечито само клепет млина, али брашна.... брашна бити неће.

М. М.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ВЕЖБАЊЕ У ГОВОРЕЊУ

(ПО ЗАХТЕВИМА ОЧИГЛЕДНЕ НАСТАВЕ)

(Свршетак)

Пољски усеви.

а. *Пшеница.*

У јесен, кад треба пшеницу деци показати очигледно, она је већ пожњевена. Шта да се ради? Са овим лако. Пре него што се пшеница пожање ваља из земље ишчупати неколико струкова и оставити их да стоје, док не отпочне јесењи рад у школи. У то време показати их деци. У пролеће могу се деци показати читаве њиве пшенице, и она могу видети и над пшеница никне, и кад класа и кад почне зрети итд. По ово што овде помињем треба већином за варошке школе. По селима деца знаду шта је пшеница и кад им се покаже пшенични струк и клас то за њих неће бити никаква новина. За њих ће бити новина овај разговор, који учитељ буде с њима водио.

Учитељ дакле изнесе струк пшенице и покаже га деци. За тим почиње да пита: Познајете ли шта је ово? Кажи (Милане) лепо шта је ово? Где расте пшеница? По чему најбоље познајете, да сам овај струк из земље ишчупао? — Познајемо по **корену**. Кажите? Пшеница има корен. Корен је сакривен у земљи, а изнад корена израсте она веленка сламка. Кажите: како се ово зове? — *То се зове* **сламка**. Сламка је дугачка један метар, а понад и више. На врху сламке налази се *влат*, *клас*. Како се ово зове? Кажите сви: *То је влат или клас*. Како се зову ови делови што висе са стране сламке? — *Ти делови зову се* **лишће**. Кажите сад све делове, које смо видели! Корен, сламка, влат и лишће.

Кад погледамо корен, онда на њему видимо много кончића или жилица. Због тога се каже; корен је *жиличаст*. Сламка је слаба. У нутра је шупља као цев. На сламци има и тврдих места, а то су ови *чворови*. Сламка је дакле чворновата.

Поновити ово.

Који делови овде личе на траву? Измери ти дужину ових листова твојом руком! Они немају петељку као листови на дрвећу. Са стране су репкасти, и са њима се може човек посећи. Они висе обрнути на ниже. Влат је дугачак за једну детињу педаљ, а дебео је као прст. Овде се налазе кончићи, који се зову *осје*. На врху сламке покаже се најпре једна мала кесица. Та кесица развија се и постане влат. У влату се развију зрнца, која су најпре мека и бела. За неколико недеља она отврдну и пожуте. Сламка је зелена док не отврдне и не пожути. Кад сламка и влат пожути, онда се жање или коси.

Све ово треба поновити. Децу треба питати за све, што учитељ мисли, да могу сама погодити. Нарочито у селу може учитељ готово све питати, јер деца могу готово на свако питање одговарати. Кад се сав материјал пређе у питањима, онда треба све у један мах поновити. Тада треба избегавати питања и ста-

рати се да деца сама кажу најглавније од онога што су *видела* или *чула*.

Сад би било на реду да говоримо о јечму, овсу итд. Но пошто је разговор о „пољским усевима“ готово у свему једнак, то ми нећемо овде даље говорити. Остало би нам само то, да направимо једно упоређење. Али су сличности и различности тако видне, да их и сама деца могу лако уочити и погодити.

Прелазимо овде на осму тачку програма који говори о воћу, те да и из ове тачке израдимо бар једну или две лекције. Прво ћемо говорити о најпознатијој воћци, јабуци.

Воће.

Јабука.

Треба донети у школу једну јабуку гранчицу и једну јабуку (плод) и слику дрвета. Пре тога, наравно посматрана је јабука (дрво). Сад се са децом разговара о ономе, што су при посматрању видела. Ми овде нећемо запремати место са разним питањима и одговорима. Изнећемо само материјал, који треба са децом прећи.

Шта сте видели на јабуци? — Корен, стабло гране и лишће.

Корен је у земљи. Њега нисте могли видети. Ево, ја ћу вам показати на слици, како изгледа корен. Погледајте сви! После корена долази *стабло*, које је дебље или тање. У старијег је дрвета дебље а у млађег тање. Стабло је покривено кором, која је врло рапава. Испод коре је дрво. На врху се стабло дели у више делова. То су *гране*. Грана има доста на сваком стаблу. Ако је дрво старије онда има више грана. У почетку су гране густе (једна уз другу), па су после све ређе. На свакој грани има више мањих *гранчица*. Стабло је дебело и не да се савијати. Гране у маторог дрвета такође су дебеле и тешко се превијају, а гранчице су танке и могу се савијати. На гранама и на гранчицама налази се **лишће**. Сад је већ јесен. Лишће је увенуло и пожутело. Оно ће скоро опасти са грана. На листу има петељка, која се држи уз грану. Ево погледајте лист и на њему петељку.

Ово треба са децом прећи у разговору. Учитељ ће свуда питати. Где не добије од деце одговор, или где одговор не буде јасан и одређен, ту ће учитељ сам показати одговор. Само онде, где је учитељ сигуран, да деца не могу одговорити на питање, ту ће сам најпре показати, испричати па ће после питати.

Доњи део листа, где се петељка и лист спајају, зове се *основица*. (дно.)

Горњи део листа (ова) зове се *врх*.

Ово (показати) са обе стране листа, са два до врха зове се *ивица*.

Осем тога, ова глађа и зеленија страна, *горња страна*, а ова друга зове се *доња страна*.

Ови ситни кончићи, што се кроз лист провлаче, зову се *жиле* или *живци*.

Јабуков је лист дужи него шири, а више је округао него дугуљаст. При дну је шири, а при врху је ужи. Много личи на јаје, и за то се каже да је јабуков лист *јајаст*. Сви листови на дрвету зову се **лишће**. Сад је јесен и лишће опада с дрва. У зиму су дрва гола.

Има ли још што год на јабуци, што нисмо поменули? Ко зна шта има? — **Цвет**. Има ли свакад цвета на јабуци? Кад има? — У месецу Априлу.

Цвет избија на гранчицама између листова. Он се развија из *пупољака*. Ко је од вас видео пупољке? Лепо је видети кад јабука цвета. Цело дрво изгледа као ружа.

Сад је јесен. Цвета од јабуке нема. На слици цвет изгледа овако (показати). Ко је од вас видео истински цвет? — Цвет је бео, готово као снег. С поља има ружичасту сенку. У цвету је свега пет листића. Около ових пет листића има један велики зелен листић, који је на пет места подељен. То се зове *чашица*. Унутра међу листовима има неких кончића, који се зову *прашници*. Из целога цвета постаје *плод*, који се као и само дрво зове *јабука*. Ми кажемо јабука је *родила*. Па за то се плод и зове **род**. Ви сви познајете род од јабуке и сваки га је од вас јео. Род од јабуке је *сладак* или *киселе*о. Јабуке се једу саме без ичега другог, а једу се и *печене*, *куване* или у какво тесто помешане. Ко је од вас јео печене или куване јабуке?

На јабуци (плоду) има *љуска*, која је разне боје. Кад се љуска ољушти, онда остаје месо. Кад се јабука расече, онда је унутра семење.

Упоређење: Код животиња видимо ноге, труп, главу. Код дрвета видимо: корен, стабло, гране и лишће. Дрвету су ноге корен, који је утврђен у земљу, и дрво не може да се креће. Стабло је у дрвета оно, што је у животиња труп, а гране су му оно што су нама руке, а лишће му личи на наше прсте. (У ствари лишће замењује плућа). Највиши врх на дрвету могао би замењивати главу. (Ово је упоређење за малу децу).

О пољским алатима.

Ашов.

Земљу копамо ашовом. Ашов је направљен од гвожђа. Сав ашов није од гвожђа. Држаља му није од гвожђа већ од дрвета. На ашову разликујемо ове главне делове: *стране, ивице, врх* и *уво*. (Показати све ове делове на ашову) Држаља се углављује у уво. Она је округла за то, да нам не би жуљала руке кад радимо.

Ашовом копамо јарке и омање баштице. Како копамо ашовом? Наслонимо ашов на земљу, на притегнемо ногом, док ашов не уђе сав у земљу. За тим нагнемо држаљу и превримо земљу.

Ашове праве ковачи. Држаље за ашове праве дрводеље. Држаљу уме готово сваки направити.

(Исто овако треба децу упознати и са мотиком, српом итд. За тим треба упоредити ашов и мотику срп и косу итд.)

Сличности

1.) Ашов је од гвожђа и мотика је од гвожђа.

2.) И ашов и мотика имају стране и уво.

3.) Обоје имају дрвену држаљу.

4.) И ашов и мотика употребљују се за копање башта.

5.) И једно и друго праве ковачи.

6.) И мотика и ашов јесу пољски алати.

Различности

1.) Ашов има врх, а мотика нема.

2.) У ашова су оштре ивице, а у мотике је оштра само доња ивица, која се зове *оштрич*.

3.) Ашов је дугуљаст, а мотика је широка.

4.) Ашовом копамо само ендеке и мале баште, а мотиком окопавамо још кукуруз, огрћемо винограде итд.

5.) У ашова је уво дуже и уже, а у мотике је уво краће и шире.

Околина.

Башта.

Децу треба одвести, да размотре башту и све по башти. У башти им треба показати све: биљке усеве итд. За тим треба у школи разговарати са децом о ономе што су у башти видела.

Кажи, шта си видео у башти школској? Кажи ти, шта си видео у твојој башти? Имаш ли ти твоју башту? Које си биљке и животиње видео у башти? Шта отварамо кад улазимо у башту? Где се налазе баштенска врата? Чиме је башта ограђена? Чиме је ограђена твоја башта? А твоја? Како је башта подељена? — На алеје. Чиме су алеје засејане? Шта још има између алеја? — Путање, стазе. По алејама сејемо цвеће и поврће, а по стазама идемо. Ко ради у башти? Чимо ради баштован? Шта сеје баштован? Кад је суша, шта ради баштован? Чиме задива башту? — Шта расте на семена? — Каранфил, босиљак, љубичица, салата, спанаћ, лук, боб, пасуљ и др. На неким стазама има убунова и то су јагоде и малине.

Каква су дрвета засађена у башти? Које гиге најрадије живе у башти?

Поновите све. Деца сама треба, при понављању, да кажу све: Шта је башта? Шта се сеје у башти? Које животиње живе у башти итд.

б. *Ливада.*

Ко је видео ливаду? Ко од вас има ливаду? Шта је ливада? — Ливада је повеће парче земље, на коме расте трава. Од траве се добија сено. Најбоље су ливаде поред река и потока. Земља је свакад влажна, те онда боље расте трава. Кад ливада нема влаге, онда је најбоље довести воду, па је залевати. Шта видимо на ливади? — На ливади видимо разне траве и разно цвеће. Кад трава на ливади порасте, онда је покосимо. То се зове *косидба*. Кад бива косидба? Ко је видео како се коси? Чиме се коси? Како се зове човек који коси? Колико се пута може ливада косити? — Два пут и три пут. Које се ливаде могу више пута косити? Шта се ради са травом, кад се на ливади осуши? А после тога? Влажна трава не сме се купити и у пластове и сена денути, јер се може лако убућати. Осушена трава зове се *сено*. На што нам служи сено?

Цео овај разговор треба са децом поновити, и ливаду и башту треба упоредити. Упоређење је лако извршити, с тога неће овде казивати како то треба радити.

в. *Пут.*

Кад изиђемо из вароши или села, онда престају улице. Ми тада излазимо на *пут*. Шта видимо с једне и друге стране пута? — Њиве, ливаде и забране. У забранама видимо букова и перова дрвета. Шта смо видели на њивама и ливадама? Зове ли се путем све оно куда људи пролазе? Не зове. Шта је пут? Пут је она широка стаза, којом иду људи и терају кола. А како се зову они путићи, куда само људи могу проћи без кола? То се зову *путање* или

стазе. Путова и путања има различних. У њима, поред река, путови су од мекане земље. С тога чим киша падне, они се раскаљају. По брдовитим местима путови су од земље, која је пуна песка, и за то су небијном суви. И кад је највећа киша, они опет нису много каљави. По каљавим путовима тешко је терати кола и проносити терете. По равним путовима најлепше је возити се и јахати коња, али само тада кад су суви.

Путови су различне ширине. Али сваки пут је обично толико широк, да се двоја кола могу мимоићи. Кад се кола морају мимоићи? Поред путова обично има малих стазица, којима иду пешаци.

Због многог ивења на коњима, на колима и због многог пролаза стоке, путови се искваре. На многим местима направе се рупе, у које се слиже вода и пљам (ђубре). С тога путове треба, од времена на време, поправљати. Ко поправља путове? — Како то бива?

На неким местима путови су испресецани јаругама, потоцима и рекама. На таквим местима морају се направити мостови. Мостови се праве од дрвета или од камена. Мостови морају бити увек тврди и поуздани, да се не би каква штета и несрећа догодила. — Шта се може догодити? — Са стране мостова увек се направи ограда, било од дрвета, било од камена.

Како се зову путови, који се нарочито граде и калдрмишу, па насипају песком? Покажите разлику између *друма* и обичног сеоског пута? Шта има поред друмова? За што се дрва засађују поред друмова?

Кад учитељ има ову грађу при руци, а притом је извео децу и показао им пут и околину пута, онда му није тешко стављати деци питања. Нарочито по сеоским школама мучно да деца неће на сва питања одговарати. Очигледна настава хоће само, да се дечије знање доведе у један логички ред, и да навикне децу на правилне и потпуне одговоре на дата им питања.

г. *Извор и поток.*

Показао сам вам једно место, на коме увек има воде. Тамо нико не доноси воду. Она сама ту долази. Како се зове то место? — То место зове се *извор*. У извору вода избија из земље. Одатле где извире одмах одлази даље. Извор се обично налази под каквим брежуљком. Само оно место где вода избија из земље зове се *извор*.

Чим вода почне одилазити од извора она прави *поточић*. Вода је у поточићу чиста и светла као сребро. Од куда та вода из земље? — Кишница продире у земљу. Тамо пролази кроз земљу и кад нађе излаз, она избија из земље. То је *извор*. Од извора вода отиче и то је почетак потока. Вода тече даље и састаје се са водом од других извора. Тако поточић бива све већи и већи, све шири и шири. Поточић после тече све даље и даље, хучи све више и више, и бива све дубљи и дубљи. Кад се састану два три или више малих поточића, онда постаје *поток*. А кад се више потока састану уједно онда постаје *река*. Потоци утичу у реке.

Ко је од вас видео поток? Ко је видео реку? Ко је видео место где поток утиче у реку?

Делови човечијег тела.

Данас ћемо се разговарати о човеку. Прво ми побројте делове, које видимо на човечијем телу. Који је најгорњи део на телу? *Глава*. (Одговор у потпуним реченицама). Кажите сви: Сваки човек, свака жена и свако дете има главу. Кажите шта још видите на човечијем телу? *Руке*. Колико руку има човек? Шта још има човек? — *Ноге*. Колико? Шта још има човек? — *Труп*. Побројте све главне делове човечијег тела. Колико их има? Како се зову сви делови заједно? Сви делови заједно зову се *тело*. Како се зове овај део између главе и трупа? Шта долази прво, шта друго итд.?

Човечије тело има пет главних делова? 1). Најгорњи део тела јесте *глава*. 2). Између главе и трупа долази *врат*. 3). Трећи и највећи део човечијег тела, то је *труп*. 4). Четврти део тела то су *руке*. 5). Пети део јесу *ноге*. Руке и ноге зову се још и *удови*.

а. Глава.

Ево вам, једна кугла, а ево видите једно јаје. На што више по изгледу личи човечија глава, на куглу или на јаје? Кад глава личи на јаје онда се каже: човечија је глава *јајаста*.

Чиме је озго и сзаад обрасла глава? Како називамо предњи део главе? Како се зове горњи део главе? А како стражњи? Ко уме побројати све делове на лицу? — Чело, обрве, очи, нос, уста и брада. Шта се налази с једне и друге стране лица? Уши. Које је лево, а које десно.

б. Очи.

Да не бисмо ваздан стављали овде питања, казаћемо саму ону грађу, коју треба обухватити у разговору са децом.

1. Сваки здрав човек има два ока.

2. Човек очима гледа све ствари и све, што му на очи изађе. Ко не види за тога се каже да је *слеп*.

3. Очи се налазе на лицу, испод чела и обрва, са обе стране носа, једно на левој, а друго на десној страни. Које је лева а које десна страна?

4. Кад бисмо наше очи извадили, онда би на томе месту остала рупа. Та рупа зове се *очна дупља*. Око лежи далеко у очној дупљи.

5. Кад је око у дупљи, онда ми видимо само његову предњу страну.

6. У сред ока видимо једну црну тачку. То је *зеница*. У њој се види, као у огледалу, све што пред око дође. Ко се загледа у око своме другу видеће једну малу сличицу, а то је његова сопствена слика.

7. Зеница је некад већа а некад мања. У сумрачку, кад се напрежемо да што видимо зеница се шири, а на јакој светлости зеница се скупља.

8. Около зенице види се један *прстен* различне боје: плаве, мрке, жуте итд. Према томе и за човека се каже има плаве, жуте, мрке очи.

9. Иза прстена долази један део, који има жућкасто-белу боју.

10. Често нам у око улети каква мушица или какав трупић. Ми тада трљамо око и никако не можемо на око да гледамо, докле трљањем не истерамо мушицу или трупић. Око је дакле осетљиво. (нежно).

11. Најмања стварчица направи у оку највећи неред. Од јакога ударца око може пренути и исцурити. Тада оно место, где је било око изгледа врло жалосно.

12. Погледајте сад сви у мене. Држите главу мирно, не крећите је, па гледајте у овај прозор. Сад опет гледајте у онај прозор! Опет можете да видите. Погледајте горе! Главу нисте покретали сад. Шта сте покретали? — Око је дакле *покретно*.

в. Нос.

1.) Нос је део лица, а намештен је на средини истог.

2.) Нос је најистакнутији део лица.

3.) Нос има три стране.

4.) Нос служи за удисање ваздуха и за мирисање.

5.) Нос је стражар устима.

г. Уста.

1.) Уста се налазе испод носа. Она су распрострта попреко.

2.) Спољашњи део уста, то су црвене мекане усне. Једно је доња а друга је горња усна. Горња се усна тешко покреће, а доња се лако покреће.

3.) У устима се налази доња и горња вилица, језик, зуби и непци.

4.) Вилице су од костију. Зуби су жућкасто беле кошчице. Они расту у другој години. Први пут се мењају у шестој и седмој години. Најпре расту предњи зуби па онда они други.

5.) Језик је црвен, мекан део меса, који се врло лако покретати и савијати може. Помоћу језика и небаца окушамо. Самим језиком не би могли окусити и опробати шта је горко, шта је слано, шта је кисело итд. Језик нам служи за једење.

6.) Језик, зуби, непци и усне служе нам као справе за говорење. Устима говоримо и певамо. Ко је нем?

7.) Устима можемо дисати и дувати.

8.) Уста можемо отварати и затварати. Ко држи уста отворена, тај изгледа блесаст.

Нечистоћа уста квари кушање. Уста треба прати водом и чисто држати.

д. Уши.

1.) Човек има два ува — лево уво и десно уво.

2.) Уши су део човечијег тела. Оне се налазе на глави, с једне и друге стране лица по једно.

3.) Уво није тврдо као кост, а није мекано као месо. Оно је рскавичаво.

4.) Човек не може уши да покреће. Могу ли животиње покретати уши? Које?

4.) Што ми обично зовемо уво, то је овај спољашњи лист (шкољка). То је управо ушна шкољка или спољашње уво. Право уво налази се у нутра, у оној шупљини. Кад би неком осекли спољашње уво он би опет могао да чује.

6.) Ко добро не чује каже се, да је *наглув*, а ко никако не чује, каже се да глув.

Глув човек је врло несрећан. Он не чује никакву поуку, никакав разговор, ни песму, ни свирку.

7.) Уши су оруђе за слушање.

ђ. Врат и труп.

1.) Врат је део човечијег тела.

2.) Изнад врата је глава, а испод врата је труп. Врат је дакле између главе и трупа. Он везује главу са трупом.

3.) Врат је налик на какво обло тело, на пр. на ваљак. Он је дакле ваљкаст. На врату су *потиљак* (остраг) и *гуша* (спред.)

4.) Труп је највећи део тела. Он се налази између врата руку и ногу.

5.) Труп је дугачак и обао, али није налик на ваљак као врат. Он је спред и остраг нешто мало раван.

6.) Труп има два дела, горњи и доњи део. На горњем делу напред су прса, а остраг плећа, а у доњем делу напред трбух а остраг леђа и крстина.

е. Руке.

1.) Руке су дугачак део човечијега тела.

2.) Човек има две руке, леву и десну. Десна је рука увек снажнија и извежбанија од леве.

3.) Рука је све до шаке обла, само што није свуда подједнако дебела.

4.) Руку можемо превијати. Место на коме се рука савија зове се лакат.

5.) Место, где рука излази из трупа зове се раме. Ту се рука може покретати на све стране.

6.) Од рамена до лаката рука се зове *мишица*, а од лаката до шаке рука се зове лактача. На послетку долази шака. Шака је веома покретна и лако се може на све стране окретати. То се може лако пробати.

7) Шака је на крају руке. Она је пљосната и врло покретљива. На шаци су длан и прсти. Прстију има пет. Они се зову палац кажипрст, велики прст, домаћи и мали прст. На палцу има по два, а на осталим прстима по три зглавка. На сваком прсту има покат.

8) Рука се може дићи горе, спустити доле, окренути лево, десно и како год хоћемо. Шаку можемо отворити и затворити; њоме можемо узети, стегнути, ударити ухватити, савити итд. Једна шака пере другу. Шаком можемо трљати, савијати, купити итд.

ж. Ноге.

1) Ноге су најдужи део човечијег тела.

2) Човек има две ноге, леву и десну.

3) Ноге су обле и горе су дебље, него доле, а свуда су дебље него руке.

4) На нози разликујемо бутину, колено, голењицу и стопало. Оно, што је руци мишица, то је нози бутина, што је руци лактача, то је нози голеница, што је руци шака, то је нози стопало.

5) Помоћу ногу можемо се покретати. Оне су носачи тела. Ногама можемо ићи, трчати скакати, корачати, гурати, лупати, газити итд.

Помоћу ногу и руку можемо пузити, пливати, прести, ткати итд.

* * *

Ово је у главноме грађа о којој треба са децом разговарати. Ми смо ту грађу изложили онако, како нам се где учинило згодније. Нисмо налазили да је потребно свуда посебице исписивати сва питања, која би учитељ требао да ставља деци, јер смо налазили, да ће их сваки учитељ умети ставити а жалосно би и било, ако не би умео. Друго нешто много важније имамо ми овде да приметимо. То што имамо да приметимо тиче се самога програма

Програм из очигледне наставе у Српском Језику сам је по себи веома узан и стегнут. На послетку ми и не знамо, зашто је очигледна настава уљушнута као неки мали додатак у програму за Српски Језик. Очигледна настава обухвата целокупну наставу, све што се у школи учи, а не само Српски Језик. Она је до душе велика помоћница језику, јер она помаже, да деца стеку већи капитал речи, више богатства у изразима и у мишљењу. Али за то очигледна настава не сме и не може остати само део програма у Српском Језику. Она треба да заузме много шири обим и видније место у настави, у којој она игра таку голему улогу. Нарочито у нашем првом разреду, где деца долазе са великом сиромаштином у речима и у мишљењу ваљало би очигледној настави дати много више простора и времена. Али питање је може ли се ово учинити при оваквом уређењу наше основне школе? Шта ће пре радити учитељ

у неподељеним — четворо-разредним школама? Или ће се пре старати, да се деца развијају и вежбају по психолошким законима или ће навалити да што више савлада онај огроман материјал, који је на разних предмета прописан. „Шта ће себи шта ли ће Срђему“?

Па онда зар је баш лако учитељима, који раде само, рецимо, у првоме разреду? Узмите данашњи Буквар, па видите какав је и колики је, и уз то додајте, да се још мора „изучити“ и Читанчица, па ћете видети, да се морате прилично помучити, да све то савладате. Само је срећа, што се ту може лако помоћи. Ствар је врло проста и не треба велике мудрости, па да се реши. Треба и садашњи буквар и садашњу читанчицу поправити и у неколико скратити, а нарочито буквар, у коме има доста непотребног читаначког материјала. Кад се ово уради, онда се може знатан део времена поклонити очигледној настави, која доиста треба да заузме виђеније место, него што га сада има.

Кад би се ово урадило, онда би у програм за очигледну наставу требало унети још многе и многе ствари. Наравно, да би програм за сеоске школе требало у неколико удесити друкчије од програма за варошке школе. Сеоска деца лако ће појмити сав разговор о пољу, шуми, њиви, ливади, башти, о свима пољским усевима и пољским радовима, о занимању становника итд. На против варошка деца с муком ће о свему овоме разговарати али им је врло лако разговарати о улици, кухинским и собним стварима, о пијаци итд.

Завршујући овај посао о очигледној настави, да наведем овде речи чувеногa педагога Амоса Коменског, које се тичу очигледне наставе. Он вели:

„Што је за чула, нек се износи пред чула како би то разум схватити могао. Јер нема ништа у разуму, што не би пре било у чулима. За то нека се и речи уче увек упоредо са стварима.“

А Дистервег опет згодно вели овако: „Сва је учитељева снага у методи.“

Ј. Ст. Марковић.

КЊИЖЕВНИ РАДОВИ
АРХИЈЕПИСКОПА ДАНИЛА II.

Стара је већ ствар да архијепископ српски Данило II. није писао сва она житија владалаца, архијепископа и патријараха српских, што су њему приписивана. На издању г. Ђ. Даничића и стоји: „Животи краљева и архијепископа српских, написао арх. Данило *и други*.“ Али шта је управо писао арх. Данило, а шта други, остало је до сад непаведено на чисто.

Г. Др. В. Јагић, у својој Историји књижевности хрватске и српске, крепуо је то питање, и поставио је да је арх. Данило писао ове владалачке биографије: Уроша I., Јелене, Драгутина и Милутина, и оних архијепископа који су до њега, Данила, биле. При томе је остао г. Јагић и у својој студији Ein Beitrag zur Serbischen Annalistik.[1])

И сам сам о томе радио, и резултат мога истраживања поместио сам у предговору моме своду житија српских краљева, без икаквог коментара, хтевши о том на другом месту говорити.

У последње време на то је питање узгред наилазио и г. Ст. Новаковић. Он је рад г. Јагића новео у напред постаравши се да у целокупном цароставнику што прецизније одреди број сурадника и време њиховог пословања. Он разликује четири групе у цароставнику: прву, чисто Данилову, у којој су биографије владалаца до Стефана Дечанског, и архијепископа до Данила самог, дакле с Никодимовом закључно; — другу, ученика неког Даниловог, у којој су житије Стефана Дечанског, онај одломак о животу Стефана Душана, и живот архијепископа Данила; — трећу, непознатог писца, у којој је она за-

[1]) Archiv für Slavische Philologie II. Band. S. A. s. 38—40.

писка о Јаничију патријарху; — и четврту, другог непознатог и доцнијег писца, у којој су оне белешке о патријарсима Сави и Јеврему. За прву, г. Новаковић вели, да се „са довољно сигурности“ може рећи да је завршена 1323 г.; за другу истиче 1331—1340 г.; за трећу вели да је писана пре смрти Душанове, а четврта у време непред боја косовског.[1])

Моје мнење о целој тој ствари разликује се од мњења оба поменута господина. Оно мало знака, што сам изнео у предговору Житијама, остало је неопажено, — јамачно због места на коме су.[2]) Међутим, и сад држим да имам право, те нека ова моја белешчица изађе пред свет.

*

При прегледу Даниловог дела имамо у виду Даничићево издање.[3])

Одмах на првој страни, у уводу, или управо у оштем заглављу, стоји да су у тој књизи житија Стефана Немање, Св. Саве, Стефана првовенчаног, Радослава, Владислава, Уроша, Јелене, Драгутина, Милутина, Стефана Дечанског и Стефана Душана — *похвала житија ихъ съставлена прѣосвештенымъ архиепископомъ Даниломъ и т. д.* Да како да то други неко говори чим Данила именује преосвештеним архијепископом и господином. Овим је речима писац показао и план свога зборника, који није потпуно извршио у осталом.

Прави посао Данилов почиње од стране 2., и носи наслов: *Житие благочестивааго краля Оуроша нареченаго великаго.* Ту је и прави увод у дело, где се писац моли Богу *ако да дастъ ми и слово въ отъврьзение оустомъ моимъ*, како би грешан и унио могао *изглаголати да и нѣкоторые дѣтели множьство неисповѣдимыихъ чоудесъ твоихъ, и къ симъ же достоиноменитыими словеси похвалити сие рабы твои и господи мои, изъже божьствьная благодѣть твоя сѣмьча и зѣло възвеличи и прослави паче многыихъ дрьжавьныихъ земли.* Ту писац поменице спомиње и себе, каже и о коме и за што пише, и по којим изворима. Одатле и прича тече равно.

Да послушамо њега о коме он обећава писати.

Позивајући читаче да приклоне уши своје *въ послоушание божьствьныихъ писании*, он вели: *се бо наста намъ дьньсь божьствьная и всесхвальная наметъ благочьстивыихъ и христолюбивыихъ царь, въсиявъшихъ въ отьчьствии своемъ, рекоу въ земли срьбьскѣѣ отъ доброплодьнааго бо корѣне дрѣва маслиньнаа, иже насади десьница владичьня, силою же мастн божьствьные напаиемо, доухомъ же светымъ възрастаемо, сего, глаголю, господина ми и оучителя прьвааго обьновителя и просвѣтителя отьчьствоу своемоу и новаго мироточьца срьбьскые земле светааго и прѣподобьнааго отьца нашего Симеона рекомаго Немању, и сына его прѣосвештенааго архиепископа кирь Савоу, вътораго же сына емоу Стефана прьвовѣньчанааго краля, отъ негоже прозебоше доброхвальные и многоразличьные вѣтви, ако цвѣти раисии добровонии испьтрени доухомъ светымъ прѣдивна видѣнии испьлнени въсѣмъ зрештимъ трие бо соуште сини емоу: прьвое Радославъ краль, въторыи Владиславъ краль, и третии великыи сь краль Оуроше о нихъже оубо поноудихомъ се похвалы боговоугодьнааго житиа ихъ съставити, и како прѣсталь краловьства земле срьбьскые прѣдрьжаше крѣпько и самодрьжавно, къто же ихъ колико лѣть прѣдрьжа прѣсталь владьчьствима ихъ.*

Данило, дакле, у предговору овом свом делу, вели *да ће описати житије краља Радослава, Владислава и Уроша*, који су *отъ доброплодьнаго корѣне дрѣва маслиньнаа, иже насади десьница владичьня, силою же мастн божьствьные напаиемо, доухомъ же светымъ възрастаемо*, — Немање, Св. Саве и Стефана првовенчаног — избили као *доброхвальные и многоразличьные вѣтви, ако цвѣти раисии добровонии и т. д.*

Једно што је о Радославу и Владиславу било прилично говора у Доментијановом делу, које је било добро познато свима читачима Даниловим, а друго што је о њима мање и знао но о Урошу, као и с тога што се он јамачно мање и интересовао првом двојицом, — Данило прелази њих у неколико речи,

[1]) Народне традиције и критичка Историја, чланак у „Отаџбини“ за м. Август 1880 г. 15—21.

[2]) Види Гл. II од књ. VII преговора с. XI.

[3]) Животи краљева и архијепископа српских, написао архијепископ Данило и други. На свијет издао Ђ. Даничић. Београд—Загреб 1868. XV. 386—із 8°.

особито Радослава, па прелази на Уроша, те управо он ту пише живот краља Уроша, као што му и стоји на заглављу дела, а Радослава и Владислава спомиње тек бољег увода ради.[1]) Није никако случајно то што поменуто заглавље нема варијаната међу толиким преписима. То значи да је изворно дело такав наслов носило.

Испричав већ онолико колико је хтео о Урошу: он није завршио то дело своје смрћу Урошевом, но наставља причати шта је било и после смрти његове. Прича тече врло равно. На стр. 22. оно заглавље „*мѣсеца Марьта кѣ. дьнь житие благочьстиваго краля Стефана ерѣмьскаго нареченаго Драгоутина, въ иноцѣхъ же Теоктиста монаха*“, *није било у Даниловом делу*, но је доцније уметнуто, те Данилово житије краља Уроша није онде завршено било. То се види по томе што се то житије Драгутиново почиње *врло непосредним настављањем* онога причања које је пред тим заглављем, тако да ни једна реч није употребљена да се од овог начини нова целина; и по ужасним варијантима тога заглавља, које види побележене у ноти на истој страни, тако да је сваки посебни препис имао нарочити склоп тог заглавља. Преписач је, дакле, зборничар ли, раскинуо Данилово житије краља Уроша, уметнуо, на извесном месту, једно нарочито заглавље, и од остатка приредио једно засебно дело. Ми, по томе, одбацујемо то ново заглавље и настављамо проматрање тог дела Даниловог.

И после стр. 22. прича се врло течно наставља све до стр. 43. Говори се о врло добром почетку владања Драгутиновог, о несрећи под Јелечем, о предаји престола Милутину, о кајању Драгутиновом, богоугодном животу и делима његовим, итд. До те стране прича тече равно како је почела још с првих страна, као што рекох. Писац често спомиње и себе, или да рече како је понешто и сам видео, или да рече како му не достаје моћи да понешто опише како треба, или да за то Бога замоли, или да нагласи да је у каквом послу учествовао, или да се позове на штогод што је напред рекао, или тако што. У свима тим приликама назива себе „*азъ грѣшъныи Даниль*“, или „*азъ грѣшъныи и оунилыи рабь божии*“, или „*азъ слѣврениы Даниль*“, и т. д. — већ по скромном обичају писаца његовог доба и положаја. *На половини, пак, стране 43. престаје то Данилово дело.* Одатле наставља причу други, говорећи: *Нь оубо възлюбленыи, сих прьво писаних о семь христолюбивѣмь изглаголивше, и въ прѣди настоящаго простръмь глаголь о семь прѣосвященѣмь архиепископѣ, рекоу съмѣренѣмь*[1]) *Даниилѣ, иже моли твами и поучениѥмь богоразоумьнымь възвѣсти се житие сихъ христолюбивыхъ царь и краль србьскыхъ земле*, и т. д. Ту тај прича како је Милутин позвао Данила из Св. Горе, где је онда био игуман хиландарски, послао га неким важним послом Драгутину, — што он свршивши задовољство обојице, врати се богато обдарен од обе стране у Св. Гору; одакле је, после неког времена, послао Драгутину старца Атанасија извесним послом; и за бављења Атанасијева на двору Драгутиновом: разболе се и умре Драгутин, — све до стр. 53. до краја житија Драгутиновог говори тај исти, дакле.[2])

По томе, *Данилово дело*: „*Житие благочьстиваго краля Оуроша нареченаго великаго*“, које садржи у себи, осим чисто Урошевог житија, и неколико речи о Радославу и Владиславу — увода ради, и подоста о краљу Драгутину — као продужење истог посла, што, узгред буди речено, сведочи да је Данило био слаб у књижевној техници, —

[1]) То, да како, још ни мало не значи да се отуд може „лако видети, да је Данилово дело *почиње наставак* на дело Доментијаново“, као што мисли г. Новаковић. То би значило приписивати Даниилу, у многоме, писао о редовном цароставнику, што он никако није мислио, као што ћемо даље видети. Што он није писао о ономе о чем је писао Доментијан, то је из врло простог узрока што није о томе више чега знао, или што да је и знао: не би више казао, имајући у виду намену оне књижевности, којом се бавио; дакле просто „да не оумножить се писание.“ А сасвим је случајно што постоји неко следовање међу Доментијановим и његовим делом.

[1]) Ове две речи „*рекоу съмѣренѣмь*“ *не налазе се у сваком препису.* Види како су у изд. Дан. обележена и сравни са с. X—XI предговора истог издања.

[2]) И г. Јагић је, у својој Историји књижевности, приметио да на с. 43. неко други говори; али он није смотрио доцко то иде и сматра као *уметком* у житије краља Драгутина. За неке речи на крају тог житија веома криви *Даниила*

иде од стране 2. до стране 43. Даничићевог издања.

Изгледа да има места питању: што Данило, кад је већ онолико говорио о Драгутину у поменутом делу свом, није га завршио смрћу Драгутиновом? Можда би ко, по оваком какво је то дело Данилово у самој ствари, закључио да је писано пре смрти Драгутинове, и да с тога није онако завршено. Не. Такво објашњење било би погрешно; јер је дело пуно епитета, уз помињање тог краља, таквих какви би се само покојнима придавали. Но је ствар много простија: Данило је, пишући житије Урошево, понет расположењем књижевничким а невешт књижевној техници, могао и знатно премашити границе свог дела; али није могао ићи дотле да то сувише очевидно постане, као што би постало да га је дотерао баш до смрти Драгутинове. *О последњим данима Драгутиновим пак, о остатку онога што нам је о Драгутину причао у Урошевом житију — дакле, ја држим да је он говорио у засебном делу, које није сачувано у преписима познатим нам у Даничићевом издању.* То *житие благочестиваго краля Стефана Теокћтиста монаха* мора, по томе, да је врло мало и да одмах почиње последњим данима краљевим. Зна се, доиста, за једно мало житије Драгутиново, од девет листова, уз житије краљице Јелене од истог Данила, — па да не буде то оно!? По његовом почетку судећи: „*По еже добрѣ оубо и богоугодно житіе архиповодившоу въ землѣнѣмь семь и маловрѣменнѣмь начелстѣѣ...*“ и изгледа да се одмах приступа самртничком одру краљевом. Штета што о том житију није више проговорено на свом месту, да би се прецизнији суд могао о њем изрећи.[1]) Добро би учинио онај коме дође до руку та манускрипт, да препише и изда то житије. Мени се, по свему, чини да је то још нездано Данилово житије краља Драгутина.

Врло је лако објашњиво што се то житије не налази у преписима Даничићева издања. Житија оних краљева и архијепископа које је Данило писао: *послови су посебни*, као што ћемо о том и даље говорити. Онај који је од њих и других стао зборник правити: није имао, а можда ни знао за њ, Драгутиновог житија; те је онда раскинуо Урошево житије, одвојио један део који говори о Драгутину, завршио га по свом знању, и тако начинио житије Драгутиново. Тако приређен зборник преписиван је даље,[2]) те сачувао се у неколико преписа — од којих г. Даничићу било је три при руци кад је своје издање приређивао.

После напред споменутог дела у Даничићевом издању, од с. 54. до с. 101, долази житије краљице Јелене под заглављем: „*Мѣсеца Февроуарія въ м. дьнь. житіе богоугодьное и жизнь непорочьнаа благочьстивыѥ и христолюбивыѥ госпожде нашеѥ, блаженыѥ Ѥлены монахинѣ.*“ То је дело засебна округла целина. Прича иде равно до краја. Писац, Данило, именује себе на више места до самог краја, на самрти јој и сахрањивању. Сумње, дакле, не може бити да је писац тог житија сам Данило. Преписи Даничићева издања слажу се са свима до сад познатим нам преписима.[3]) Ни у заглављу нема варијаната.[4])

За тим, од с. 102 до с. 161, иде дело под заглављем: „*Мѣсеца Оукьтомвріа въ .кѳ. дьнь. Житіе и жизнь благочьстиваго и христолюбиваго и светородьнаго, крѣпькаго и самодржавьнаго съ богомь господина краля Стефана Оуроша, нареченнаго Милоутина, прьвоука светаго Симеона Неманѣ новаго мироточьца србьскаго, и вьноука провозѣньчанаго краля Стефана, и сина великаго краля Стефана Оуроша.*“ То је дело такође засебно: има свој нарочити увод израђен но

[1]) Види у Гласнику XI с. 39. шта се говори о једном одеском рукопису, из ког је тамо штампан живот Стефана Дечанског, у коме се од стр. 109 до 128 налази „Житіе и жизнь благочьстиваго краля Стефана срѣмьскаго, монаха Ѳеоктиста“; а од с. 129—156. житије краљице Јелене.

[2]) То велим односно ове партије зборника о којој је реч. Кроз какве је, пак, фазе целокупни зборник прошао: то је друго питање, којим се ми овде бавити нећемо. Обраћаћемо, у осталом, пажњу онима који би се хтели тим питањем бавити, — а било их је који су се тим бавили а нису пажње на то обраћали, — да пароставник није од једном овако постао каквог га имамо у Дан. издању. Г. Јагић спомиње један који се завршује житијем краљице Јелене (Starine V. s. 20—21); а ето и горепоменуте групе у којој су само житије Драгутиново и Јеленино (в. Гл. XI. с. 39).

[3]) Види Гл. XI. с. 39; — Starine V. 20—21.

[4]) Види преписе Дан. издања, с. 54. и пореди са Гл. XI. с. 39.

свима тадашњим правилима. Прича тече равно све до половине с. 148. Дотле писац спомиње често и себе, обичним начином. Нема сумње, дакле, да је то писао Данилов. На половини, пак, поменуте стране *престаје писао Данилов*, и настаје другог неког са причањем о зидању чувеног бањског манастира св. Стефану. „*Въ то врѣме соуштоу въ монастири томь блаженомоу и богоизбраномоу чрьньцоу, вьсеосвештеномоу епископоу Данилоу*“ — вели нови писац на том месту. Одатле иде прича равно до краја. Писац спомиње Данила врло често; прича о њему радо. Цела с. 150 говори о Данилу, и од с. 155, где вели писац да „*въ врѣме прѣставленїа*“ Милутинова „*бѣ сътворилъ прилъстьнїк къ немоу вьсеосвештенымъ епископъ Даниль*“, који је, вели, негда живео у његовом рукотвору, манастиру св. Стефана, и кога је краљ веома волео за живота свога; јер је ревносно свима богоугодним делима старао се о овом блаженом и превисоком краљу: што је било на пользу души му, — па све до краја житија прича о понашању Даниловом при умирању и сахрањивању Милутиновом, називајући га редовно: „*вьсеосвештенымъ епископъ Даниль.*“

По томе, *Данилово* житије краља Милутина *није нам познато цело* из преписа Даничићевог издања. Да ли је то отуд што га Данило, случајем каквим, прекинут, и сам није довршио; или је Данилов завршетак доцницим прерађивањем прерађен: — не зна се. Тек, свакојако, ни овде се не може пристати на објашњење: да је, као, Данило писао ово житије пре смрти Милутинове; јер се житија у опште нису писала за живота онога кога се тичу; а и да није познат тај факт, довољно је погледати у епитете које Данило краљу придаје, особито од с. 127 одакле почиње причати о богоугодним делима његовим, па да се човек на мах увери да је то писано о *покојном* краљу. На стр. 129. вели се и: „*по силъ въ богоугодьнїихъ дѣла отьлоучи се, въ нихь же и съконьча жизнь свою....*“ Преварио би се, дакле, ко би поменуто објашњења предложио.

Да Данило није писао ово житије Стефана Дечанског, од с. 162 до с. 215. Даничићевог издања, и оно о Душану, од с. 215 до с. 231. истог издања, — нико и не сумња.

Остаје нам још да прегледамо житија првих девет архијепископа, који су били после св. Саве а пре самог Данила, те које је од њих писао Данило, а које не.

Од свију тих житија *Данило је, по мом мњењу, писао само два: житије Арсенија* I, од с. 232 до с. 273. Даничићевог издања, и *житије Јевстатија I*, од с. 292 до с. 319. истог издања. У обојима спомиње он себе по имену; а и стил је потпуно једнак.

Житије Саве II., од с. 273. до с. 275. Дан. издања, он није писао, јер би у противном случају написао више од једног листа, тим пре што је Сава II. не само архијепископ био већ и краљевско дете и синовац и имењак св. Сави. За такву тему Данило би нашао одвећ доста речи!

Да и не спомињем ону белешчицу, с. 275., о архијепископу Данилу I., која је, очевидно, справљена везе ради међу житијем Саве II. и Јаникија!

Житије архијепископа Јаникија такође он није писао, што се јако види по стилу. Оно никако није начин Даниловог писања. О томе је се лако уверити сваком ко прочита житије Арсенија I. и Јевстатија I. па затим Јаникијево. У њему се ни писац не помиње никако, што Данило неби могао пропустити у једном таком повећем спису ма и уз најскромнији епитет!

Такође нема никаквог повода држању да је Данило писао ма коју од оних бележака о архијепископима: Јакову, с. 320—321; Јевстатију II., с. 322—323; Сави III., с. 324—325; и Никодиму, с. 326—327. Даничићевог издања. Да их је он писао: оне неби биле онако просте и мале белешке. Кад је он за Арсенија I., који је много пре њега живео, могао да нашише оволико, пуних двајест листова Даничићевог издања, — јамачно би више материјала и повода нашао за ова четири архијепископа, под којима и с којима је служио Богу и краљу, но што су оне скомрачне белешке на по једној страни! Више је но очевидна ствар: да су ове белешчице справљене везе ради међу Јевстатијем I. и Данилом II. Оне, дакле, падају постањем својим у оно време кад се од свега тога материјала хтела правити једна целина. *Није, да како, ни мало случајно то: што ни над једним од тих, као и оних напред споменутих житија архијепископских које Данило није писао, нема заглавља редовног са речју „житие“*, и т. д.;

но само стоје натписи: „*Сава вьторыи, арьхиепископъ срьбьскыи*“, — „*Арьхиепископъ срьбьскыи Даниль*“, — „*Иоаникиѥ арьхиепископъ срьбьскыи*“. — „*Иаковъ арьхиепископъ срьбьскыи*“, — „*Ѥвстатиѥ вьторыи, арь. срьбьскыи*“, — „*Сава третии, арь. срьбьскыи*“, — „*Никодимь арь. срьбьскыи*“, — *док над житијем Јевстатија I има редовно заглавље.* Јамачно је било и над Арсенијевим, па је доцније замењено оним описом, који олакшава прелаз од житија владалачких ка житијама архијепископским. Местимична позивања на раније причање, која се налазе у њима, ништа не сметају овом нашем мњењу, — на против; на пр. у житију арх. Никодима, писац се позива на оно што је говорио о том архијепископу у житију Милутиновом; међутим *то је место управо у оној завршној партији која није од Данила* (види с. 326—327 и упореди са с. 151—156 Дан. изд. и са оним што смо напред говорили о житију Милутиновом).

Сва поменута дела архијепископа Данила II. *послови су посебни.* Ни из једног од њих, ни у опште ма из чег, не види се да је Данило имао писао о потпуном пароставнику. Он га није ни писао, ни склапао. *То се још врло лепо види и из тога: што се поједини од поменутих послова његових налазе у преписима засебно.* Тако, и напред смо споменули, у једном петроградском рукопису доцесеном из манастира Довоља у Херцеговини, препис од 1526 год., „од с. 180, напријед све до конца рукониса слиједе похвале живота српских краља писане арх. Данилом.... Него у њем нема свега, што је у Даничића штампано, већ само до стр. 101. т. ј. *завршује се животом краљице Јелене.*“ [1]) Дакле, у поменутом препису налази се живот Уроша I. и краљице Јелене. Камо правог житија Драгутиновог? Камо житија Милутиновог? Камо житија толиких архијепископа!? — Па и у оном одеском рукопису, као што видесмо, од свију дела Данилових нема ништа до правог житија Драгутиновог и житија краљице Јелене.[2]) *Чак, дакле, ни од она четири владалачка житија, које је Данило доцста писао, међу којима има известан кронолошки и генеалошки ред: па писац сам није зборника правио!* Сва местимична позивања на напред испричане ствари и све могуће алузије на целину, које се овде — онде у његовим делима Даничићевог издања налазе, просто су знак: да је доцнији зборничар чинио са своје стране све што би зборнику дало вид равне целине.[1])

Дела Данилова нису можда само у том правцу претрпела уметке и измене; но о осталом немамо за сад начина потанко дознати. За то би нам ваљало повише, и посебних, преписа његових дела, а из разних доба.

* *

Има спомена да је Данило писао још нешто, осим житија поменутих краљева и архијепископа.

Настављач првог његовог дела, житија Уроша I., пошто је испричао срећно свршење Данилове мисије код краља Драгутина, прича како се Данило вратио у Св. Гору, оставио старешинство над Хиландаром, и повукао се у самоћу; у сихастију св. Саве, „*въ мѣсто рекомо Карѧк. И на мнозѣ тоу живоушгоу*

[1]) На пр. оно у уводу житија арх. Арсенија I., на првој половини стране 234; што је зборничару требало уметнути да направи у свом своду житија прелаз од житија владалачких к житијама архијепископским. И оно у уводу житија Јевстатија I., на с. 292, баш да је и од самог Данила па не би ни чему сметало: почем се тамо не каже о чему је то напред говорено, да би опет о каквом житију, или другом чему. И оне речи у уводу у житију краљице Јелене, с. 58. Дан изд.; „*азъ грѣшьнии Даниль арѣди писана ѩлико благодѣрьнихъ краль срьбьскыѩ земли житиѧ ихъ сьставивъ, ѩкоже видимо арѣди лицемь вашего христолюбиѧ, и о сихъ убо поноуждаю се и вьса сказажоу сь истиною, ѩко вьвѣстише ми прѣжде мене соуштеи сьвѣдѣтели житиѧ сеѩ блаженеѩ Ѥлены, ѩликоже и азъ очима видѣхъ, истиньно исповѣдаю*“ — ја сматрам уметнутима од речи *арѣди* до *поноуждаю се*, мањ ако се оним речима једино на Драгутиново кратко житије не мисли, с којим Јеленино житије можда је ишло заједно, као што изгледа по оном одеском рукопису, и то просто због тога што је, можда, у једно исто време писано, а не што би се хтело неко следовање правити. Држим, да би се врло лепо о свему томе уверили упоредивши таква места из Даничићевог зборника, са одговарајућим местима посебних преписа.

[1]) Тако говори г. Јагић у Starinama V. s. 20 до 21. о том петроградском рукопису.

[2]) Гласник XI. с. 39; од стр. 109. до с. 128. житије Драгутиново, о коме смо и напред говорили; а од с. 129. до с. 156. житија краљице Јелене.

ѥмоу, богоугодьнаѩ мысль възиде на оумь ѥмоу съставивъ писаниѩ доушепользьныхъ глаголь и сиѩ въсылати къ ономоу боголюбивомоу моужоу, рекоу благочьстивомоу кралю Стефаноу, съ нимьже имѣ обѣтованиѥ велико въ любовь божию. И колико помыслилъ бѣ, тако и сътвори: вьса сиѩ съвьршивъ и съ въсѣмь срьдьчьнымь благословениѥмь и глаголы богоизбраными и писании чьстьными (вьса сиѩ съставивъ и съ симь) посьла ѥдиного отъ чрьньць своихъ, старьца глаголѥмаго Атанасиѩ, дивьныѥ глаголы вѣштовъ ѥмоу." [1])

Кад је Данило овај спис писао; да ли *кад је оставио игуманство*, као што прича овај његов настављач, да ли *кад се као јерисков бански повратио у Св. Гору*, као што ја мислим, [2]) — то је, на послетку, друго питање. Главно је, овом приликом, да ево има изречног спомена: да је Данило, осим поменутих житија извесних краљева и архијепископа, писао и нека „*писаниѩ доушепользьныхъ глаголь*" за краља Драгутина. Не треба држати да је то једно просто повеће писмо; но је то спис нарочит. Онај који о том прича изреком разликује од тог списа писмо које је Данило краљу писао, спроведећи му свој спис: „*вьса сиѩ съвьршивъ и съ въсѣмь срьдьчьнымь благословениѥмь и глаголы богоизбраными и писании чьстьными ....посьла.*" итд. Један од преписача, карловачки рукопис, види се није разумео смисао ових речи кад је после речи „*и писании чьстьными*" а пред „*посьла*" уметнуо оне речи „*вьса сиѩ съставивъ и съ симь*", што сам ја напред у загради навео. Да тих речи нема у свима преписима: види их у Даничићевом издању како су обележене, и упореди са страном X. предговора том издању.

То дело Данилово није до сад до нас дошло; али му је лако погодити садржину из оне две — три речи, којима га настављач описује.

Нема сумње да је Данило, толике године служећи цркви, писао што и за црквену употребу. Његов ученик и животописац, међу осталим похвалама, вели и: „*книгы же многочисльныѥ съставлиѥ и изобрѣтаѥ прѣжде не бывшиѥ николиже.*" [1]) У ове овде поменуте „књиге" никако се не могу рачунати она горепоменута дела Данилова; јер под речју „*книги*" — кад нема уз то нарочитог објашњења — само су се црквене књиге разумевале. Под оним. „*и изобрѣтаѥ прѣжде не бывшиѥ николиже*", кад је већ реч о црквеним књигама могле би се разумевати или целокупне службе новим свецима српске цркве, или поједине песме.

* * *

По моме мњењу, дакле, основаном на горенаведеним разлозима, архијепископ српски Данило II. писао је, колико се о том сада може знати, ова *посебна* дела:

a) „*Житиѥ благочьстивааго краля Оуроша нареченааго великааго*" — у Даничићевом издању од с. 2. до с. 43.

b) „*Житиѥ и жизнь благочьстивааго краля Стефана срѣньскаго, монаха Теокьтиста*" — непздано. Помиње се у Гласнику XI. с. 39, по једном одеском рукопису.

c) „*Житиѥ богоугодьноѥ и жизнь непорочьнаѩ благочьстивыѥ и христолюбивыѥ госпожде нашеѥ, блаженниѥ Ѥлены монахиѥ*", — у Даничићевом издању од с. 54. до с. 101.

d) *Житиѥ и жизнь благочьстивааго и христолюбивааго и светородьнааго, крѣпькааго и самодрьжавьнааго съ богомь господина краля Стефана Оуроша, нареченааго Милоутина*", — у Даничићевом издању непотпуно, од с. 102. до половине с. 148.

e) „*Житиѥ светаго Арьсениѩ, вьторааго архиепископа срьбьскааго,* — у издању Даничићевом од с. 232. до с. 272.

f) „*Житиѥ светаго Ѥвстатиѩ, шестааго архиепископа срьбьскаго*". — у издању Даничићевом од с. 292. до с. 319.

g) *Писаниѩ доушепользьныхъ глаголь* — за краља Драгутина. Непозната.

h) *Книги многочисльныѥ* — за црквену употребу. Непознате.

i) И разне посебне оригиналне списе, за црквену употребу, јамачно службе Србима свецима и поједине песме.

Кад је, баш управо, које од поменутих дела Данило писао: не може се, апсолутно

[1]) Види Даничићево издање, с. 46—47.

[2]) Види у Гласнику II. одељења, књ. VII, у мом своду Житија краљева српских, с. 224—227. нота 2., шта ја мислим о оној мисији Даниловој, његовом положају у то време, и шта је после од њега било.

[1]) Види Даничићево издање, с. 367.

ни ночем, одредити. Досадањи покушаји пису ни на чем основани. Г. Новаковић, у напред споменутој расправи његовој, држи да може и доказати да су житија архијепископа до Данила, са Никодимом закључно, „од једнога пера“, и одредити време завршења целе те групе посла, овим: „да је прва група (права Данилова) *од једнога пера* види се и по томе, што се у животу архијепископа Никодима, који је између онде поменутих последњи умро, и којега је живот (у осталом кратка записка) последњи могао бити написан, упућује читалац на живот Милутинов речима: *о сємь бо бложенѣмь великa вѣса бише, оуказахомь въ врѣѫде писанѣмь житии благовѣрьнаго и светаго краля Стефана Оуроша; томоу бо възлюблень бысть, и въ того дьни прачетъ архиепископьствоуль великаго архиепископства.* По Голубинском Никодим је умро 12. Маја 1323. Иза њега је дошао на архијерејски престо сам Данило. Ову записку могао му је одмах после смрти написати. А њом се каже двоје: 1, да је израда прве групе завршена 1323. године; и 2, да је оно што је испред кратке записке о Никодиму. *све из раније са свим готово било.* Живот је Милутинов наравно завршен после смрти његове. И иначе су сви ти догађаји веома блиски један другоме, те се цео посао којим је архијепископ своју израду царостав-ника завршио, може с довољно сигурности у то време поставити. *Данило је, дакле, свој рад завршио око 1323. године.*“ — Пошто г. Новаковић ни издалека не сумња да је Данило градио *царостaвник*, онда није се чудити што је сва житија архијепископа до Данила самог приписао Данилу, и што озбиљно узима сва могућа позивања на напред испричане ствари. Но и пак небо му се могла десити оваква погрешка какву је учинио горенаведеним речима: да је изближе промотрио унутрашњост оне прве групе, коју он назива правом Даниловом, те уочио да житије Милутиново у Даничићевом издању није цело посао Данилов. *Оно причање о архијепископу Никодиму у житију Милутиновом, на које се писац Никодимовог житија позива, пада баш у ону партију Милутиновог житија која није од Данила,* као што и још на једном месту горе имадосмо прилике напоменути. По томе, и уз разлоге самог г. Новаковића, нити је Данило писао житије Никодимово, нити и шта означује да је он „свој рад завршио око 1323. године.“

Париз. 1882 г. [1])

Ив. Павловић.

[1]) Ова је расправица лежала до скоро у архиви Српског Ученог Друштва на ред чекајући.

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

VI. Самогласник Ъ.

Глас је овај постао од заједничкога, краткога и неоснаженога гласа ŷ [„и“ = ъ], што се види из ре́чй у којима је у и као коренити и као крајњи глас у основа: бъдѣти од бŷд = бъд, рѣдѣтисѧ од рŷ = рѣд (зарудети, поцрвенети) од чега ће бити и наша реч рђа („рђа гвожђе познала“ народна пословица) (?); мъкнути од мŷк = мък, рѣвати од рŷ = рѣ (?) — или се бар претпоставља да су постали од ових корена, и ако данас нема довољно потврде у старословенскоме. На крају основа на *у*, налази се ъ у речима: домъ од домŷ, мѣдъ од мѣдŷ, сынъ од сынŷ, полъ од полŷ, волъ од волŷ. Али тај глас постаје и другим посредним начинима: од ослабљенога о, што се може видети по облицима, као што су: пъприште = поприще, хътѣти = хотѣти; или га бар налазимо у облицима место о: дьвѣльнъ = довѣльнъ = нашему довољан, задовољан, од чега је задовољство и многе друге; а тако исто налазимо и о место ъ-ра

у облицима: љубовь = љубъвь, црковь = црькъвь; па онда находимо да ъ местимице стоји место *а*: мрачъ од мрьчнѫти, влага од влъгъкъ, а ово обоје од влъг, млачь од млъчъ.

Ма како нам се у језику јављао — било од заједничкога, краткога и неоснаженога *у*, било од **о** или **а** — свакојако, с физиолошког гледишта ъ припада гласу **у**, што потврђују трагови његова негдашњег изговора.

Што се тиче изговора овога гласа — тешко је данас, или боље рећи немогућно је потпуно одредити: како се овај глас (ъ) изговарао. У својој расправи: „Die vocale ъ und ь", којом тумачи старост ћирилских и глаголских споменика помоћу ових гласова [јерова], — Лескин вели: јерови се нису изговаралн бар у оно време кад су постали ти споменици, којих он тумачи старост, па је, вели, писару било све једно писати један глас место другога; али ипак тврди, да у старијим споменицима влада већа правилност у писању ъ и ь. Не мислим, нити сам кадар, побијати разлоге овога великога знаца старословенскога језика, али се усуђујем поменути оно о чему сам се лично уверио, и шта о томе мислим. Слушао сам својим ушима, да се у једном великом делу нашега народа, имено у Старој Србији, осим Пећи где се изредно српски говори [сигурно с тога, што се у томе месту Старе Србије најдуже задржала српска интелигенција за владе Турака, те су ваљда и језик и народност ту најбоље сачувани], — и данас јерови изговарају у извесним речима, као *у*: онъј = онај, овъј = овај, тъј = тај, съг место сад, **з**ьвни (дзьни од **з**ьвнѣти=звонити звечати): „кад идеш преко овога брда, оно ти **з**ьвни као да је лагум испод њега". Може когод помислити да је то утицај бугарски [и ако ни Бугари јерове не изговарају] — али ћу на то одговорити, да се и данас још у Црној Гори јерови изговарају у извесним речима, а бар за Црну Гору не може нико казати да је бугаризам на њу утицао. С тога не мислим, да је изговор јерова тако давно престао, и да се јерови нису изговаралн ни у IX. веку међу Панонско-Моравским Словенима. Кад се узме на ум још једна околност, онда ће, држим, моје мишљење бити вероватније: Ћириловска су слова — сигурно Ћирилова — творевина IX. века, па на што су онда та слова ѣ и ь, ако за њих није било гласова у језику тадашњих Словена? кад се поуздано зна, да Грци и Римљани нису у својим азбукама имали јерова, те да су се могли ти знаци унети у словенску азбуку угледањем на азбуку та два образована народа? Морало је бити у језику тадашњих Словена неких помућених гласова, који су се бележили словима ъ и ь — иначе нема никаква основа за постанак тих слова?

Према данашњем изговору ъ и ь у појединим речима нашега језика, а и према самој етимологији њиховој: ъ се изговарало као неко помућено или потмуло *у*, од ког је ъ и постало; а ь се изговарало као неко потмуло *и* од ког је ь и постало, или као нека средина између гласа *е* и *и* — само слабије, мукло.[1])

Доиста се овде и нехотице намеће питање: за што престаје или је са свим престао изговор јерова, и само се још находе неки трагови њихова негдашњег живота и изговора у појединим речима нашега језика? На ово питање тешко је одговорити; за то ћу у хатар тога рећи само ово: све што је слабије мора пропасти у борби с јачим; тако ће ваљда бити и овде? Слабији гласови нису се могли одржати с јачима у борби за опстанак, те су морали изумрети онакви какви су били, а место је њихово, у нас, заступио јачи глас *а* у затвореним словима — где не би било слога кад би се изостављо било један било други самогласник — а у отвореним нема потребе замени, о чему је напред речено. Ово ће бити разумљивије, а и основаније кад томе додамо још и ово: да је српскоме племену омрзнуло само место или област („предео") артикуловања јерова, а омилело му место или област артикуловања других јачих гласова којима је прве заменио, као гласовима милијим и духу српскога језика прилагоднијим.[2]) Да се може артикуловати и чисто изговорити неки глас — ваља на то привићи говорне органе дугим вежбањем. Свакоме је од нас познато како ми тешко изговарамо грчко **δ** и **ф**, и не верујем да их икад чисто изговоримо. А за

---

[1]) Види Ст. Новаковића I. део Граматике.

[2]) Види о томе резоновања Ст. Новаковића у „Физиологија гласа и гласови срп. језика", стр. 76 и даље, и „Rad XLIV", стр. 150—175.

што? За то што нам се органи нису привикли на место артикуловања тих гласова, и што су таки гласови духу нашег језика [и друкчије привикнутим говорним органима....] неприлагодни.

VII. Самогласник ь.

Овај глас одговара краткоме, неоснаженоме ѝ (і) заједничког прајезика, што сведоче облици: чьтѫ, дьнь, свѣтѣти, крьснѫти, гльбнѫти, почьнѫ, кльнѫ, помьнѫ, пьнѫ, жьмѫ и други, као и све основе на *н*, где је ь постало од ослабљеног *и:* нѫть, съмрѣть, любъвь, црькъвь, пѧть, десѧть и друге; тако исто и у личним и надежним наставцима заједничкога прајезика, у којима у старословенскоме језику стоји ь свуда где у прајезику стоји *и:* ми = мь, ти = ть, „bhi“ = мь, „anti“ = нть. Осим тога ь постаје и од ослабљеног *е:* бьбръ (дабар, животиња) у бьбровина, бер̀ѫ од бьрати, дьврь, вьчера, стер̀ѫ од стрьти, тьмно (темно = тамно) и др.

У оба ова случаја постајање ь-ра зависи од слабе издисајне силе, од оскудице акцента, па постајало оно од *и* или од *е*.

О изговору овог гласа речено код ъ-ра.

СЛОЖЕНИ САМОГЛАСНИЦИ.

VIII. Самогласник Ы — ЪИ.

Ово ће бити чисто словенски глас, који је сложен из ъ и *и:* ы — ъи. И ако је етимологијски сложен глас, модификација од два гласа, инак се физиолошки оба та гласа изговарају као један, што бива и с другим сложеним гласовима, и ако не увек.

Изговор овога гласа јест средина између *у* и гласа *и*. Ы се изговарало, од прилике, онако као што га Руси и данас изговарају: быть, былъ, забыть, забылъ и у другим речима. У српскоме језику ы је свуда замењено са *и*, осим облика у којима је снажњи се у коренима пренло у *у* [као у буд: будем, будући, „не забуди на којој си;“ „пошиј и ту и другу, нек ти обе пробуду“.....]: сынъ = син, рыба = рѝба, быти = бѝти (esse), надымати = надѝмати, посылати = пошиљати, крыти = крѝти и т. д., као што је напред речено.

IX. Самогласник ѣ.

Ово је врло интересантан глас у гласо
ној науци старословенскога, а нарочито ср
ског језика; он постаје, у главноме, на д
непосредна начина: од *а* и од *и*. Ну ѣ п
стаје и од оснаженог и продуљеног *е*, о че
ће бити говора мало доцније. Да ѣ одгова
некоме дугоме *а* заједничкога прајезика,
се најлепше може видети у корену „дѣ“, к
је живот и многоструку употребу опшир
изложио Ватрослав Јагић у својој студиј
„Das leben der wurzel dê in den slavisch
sprachen“.

Међу свима самогласницима старога сл
венскога и српског језика, за студију је на
важнији глас ѣ, али је тумачење истога —
свима случајима у којима се у језику јавља —
прави „Гордијев узао“ — камен спотицањ

У главноме, Миклошић о њему говори ов
име му је „јат“. Из овог имена не може
извести да је ѣ означавало гласове „ја“,
то се најбоље види из тога, што се ѣ [на
нането *е*] избегава у почетку речи, док
против то не може бити с гласовима „ја“.
што се у старој глаголској азбуци, за ов
глас, налази само једно слово [ѧ] на они
местима, где се у ћирилици налазе и ѣ и
то не може бити никакав доказ, да у то врем
[т. ј. кад су постали споменици у којима с
се писали ти гласови] нису постојала об
гласа, која су се бележила словима ѣ и

Кад испитујемо како се ѣ изговарало, онд
тражимо његов изговор у ономе времену,
коме су постали најстарији ћирилски споме
ници у Панонији IX. века — дакле пре 100
година. Најстарији глаголски и ћирилски спо
меници наводе нас на мишљење, да је ѣ озна
чавало двојаки глас: „ја“ и „е“ — и то *е* нали
на француско *é*. Да се ѣ доиста изговарало ка
„ја“, то нам расветљују речи у којима јат
приличи само глас „ја“; а то су оне речи,
којима, после неких сугласника, ѣ стоји онд
где може стајати само прејотовано *а* = *ја*
као у облицима: творѣша, које се ниј
могло изговарати творе́ша, већ твор
јаша [т. ј. творјаше, где два *а* стоје мест
једног дугог, јер тада, по свој прилици, ниј
било знакова за бележење акцента, већ с
акцепат дуг означавао удвајањем самоглас
ника, као у Савва = Са́ва..., о чему ћ

бити говора код акцента], почем је *р* иек јотован глас = „р“, а после јотованих сугласника ѣ не може опстати већ прелази у *а*: бѣгѣ = бѣжа, хукѣ = хуча, млъкѣ = млъча = муча, ткѣ = трча, клекѣ = клеча, звекѣ = звеча — где су у свима овим, и другим оваким примерима, грлени пренили најпре у непчане иза којих ѣ прелази у *а*, као што то иза непчанпка одмах бива: хујѣ = хуја, зујѣ = зуја, брујѣ = бруја и т. д. Ово се види и из облика: „вѣтъхаѣ“ место „вѣтъхаја“, почем се налази написано и „вѣтъхаа“.

Да се ѣ изговарало и као француско *é*, то тврде ови основи: 1. Што се у новословенском језику старословенско ѣ изговара као *é* у свима акцентованим слоговима — где гласовни закони не допуштају гласове „ја“. Н. пр. бѣлъ у новословенском = бél, вртѣти у новословенском = вртéти, и кад би у овим облицима ѣ гласило *ја*, онда би они морали изгледати овако: бьалъ, вртати [бјалъ = б-л-јалъ = бьалъ, врт-ја-ти = српскоме врѣати = старословенскоме вртати, почем се *ѣ* писало у старословенскоме са *ат*]. 2. Што у неким мађарским речима (које су може бити Мађари примили од старих Словена?) које су пресле у словенски језик и у њему се одомаћиле — стоји ѣ онде, где се у мађарскоме језику изговара звучно *é*: чрѣнь, тѣсто = „csergér“, „tészta“,[1]) а и у новословенском такође звучно *é*: чрéн, тéсто.

У разлици између ѣ као звучног „é“ и ѣ као „ја“ изненађује нас та околност, што је за оба гласа ѣ = *é* и *ја* служило само једно слово, ћирилско ѣ и глаголско ѧ, а и у најстаријим ћирилским споменицима често се ѣ употребљава место гласова ѧ. Ну ова се чудна појава ублажава тиме, што се — може бити — ова два гласа негда нису тако међу собом разликовала као што су доцније и као што се данас разликују. А може бити да је томе узрок и само несавршенство глаголице, те се, услед тога несавршенства, у најстаријим ћирилским споменицима и налази ѣ место ѧ — погрешком преписивача с глаголице на ћирилицу. Даље исти писац наводи, да се ѣ у старим латинским споменицима замењивало са *а*, *е* и *и*: Љутомер, Седемир, Тихмар, Дрисимер [т. ј. Дръжимѣръ], а ова имена припадају словенској народности.[1])

Даље славни писац доказује многим примерима, да у глаголским споменицима стоји ѣ и *а* онде, где у ћирилским стоји *ја*: въсѣкъ = вьсјакъ = вьсакъ; и да ѣ стоји и иза непчаних сугласника *ж*, *ш*, *ч*: чѣсъ, чѣкати, пштѣзавати, вънемлѣте, болѣринъ, боларинъ.

Старословенско ѣ, које је друкчије од „ја“ замењено је у бугарским изворима и са *ја* и *а*, као и у онима који су из тих извора произишли: липота, дриво, виси (вѣси = знам); па онда ѣ место *а*: алавѣстръ, трѣва, стрѣна, подрѣваша, наслѣди са, тѣјна, ѕрьцѣло; и обрнуто *а* место ѣ: саное поред сѣное, благодать поред благодѣть.

Старословенско ѣ постало је непосредно на два начина: од заједничкога *а* и заједничкога, оснаженога *и* = *аи*. Питање, на који се начин развило старословенско ѣ из различитих гласова, јест једно од најтежих питања словенске гласовне науке, и ја се бојим, вели Миклошић, — да ће моје излагање предмет задовољити. Ако прегледамо све гласове који одговарају старословенском јату у појединим словенским језицима — онда излази: да јату одговара *прво* прасловенско ѧ = *ја*, што се види у облицима: тръпѣти, дръжати, снѣгъ, „ја“ се одржало место ѣ у неким словенским језицима, као у руском, бугарском и пољском. И јату (ѣ) постаном од заједничког *а* и ономе од *и* = *аи* — одговара прасловенско *ја* = ѧ, али се до данас није могло наћи: да ѣ-*тт* локатива множине, у основа на *а* [о, ъ], које на томе месту постаје од оснаженога *и* = *аи*, одговара ѧ, већ ту остаје ѣ или од њега постаје *и*. Као да је исти случај у 3. и 7. падежу једнине у заменичних облика: мънѣ, тебѣ, себѣ, који су постали од заједничких облика: „mana-i“ = мьнѣ, „ta-bha-i“ = тебѣ, „sa-bha-i“ = себѣ,[2]) што неће вредети за руски,

[1]) Ове ми је две речи мађарски написао г. Јован Бошковић, професор Вел. школе, разгледајући ми овај састав; хвала му, јер ја не знам мађарски и не бих исте умео написати.

[1]) В. Микл. I. део упоредне граматике, стр. 47.

[2]) В. Даничића „Историју облика“ стр. 145 и даље, и „Основе срп. или хрватскога језика“.

бугарски и пољски? Ну ми ипак налазимо, вели Миклошић, гласове *ја* место ѣ постлалога од оснаженога *и* = *аи* у старословенскоме имперфекту: пиѧѣ, пиѧѣ. Тешко је протумачити како гласови *а* и *аи* прелазе у ѧ. Да се протумачи ѧ постало од *а* ваља поћи од *е*. Почем заједничкоме, краткоме *а* одговара словенско *е*, онда се ово *е* може продуљити у дуго *е* = *ē*, па тек тада из овога продуљеног *е* може произићи ѣ. Сличан гласовни развитак показују нам и германски језици. А што у словенскоме од *аи* постаје ѧ, то је из одвратности према дифтонзима, што потврђују облици: квасъ од кавсъ, а ово од кȳс, плити од плоути, а ово од плȳ; медъ-вѣдъ од медȳ-ѣдъ. Без сумње писац хоће да каже, да је из одвратности словенскога према дифтонзима, од *аи* постало ѧ, начином за који претпоставља да знамо: од *аи* постало *аj* слабљењем гласа *и* у *j*, па од *аj* метатезом постало ѧ?

Друга је тешкоћа доказати, како гласови ѧ, који су припознати за словенске, прелазе у разне гласове који одговарају старословенскоме ѣ-ѣ у појединим словенским језицима. Пре свега ваља поменути да се ѧ одржало у руском, бугарскоме и пољскоме, а осим тога у словенском се одржало онде, где пред тим гласовима стоји сугласник иза кога не може наступити промена. Тако н. пр. ѧ и *а* држе се у држати, где их је *ѫ* одржало, док су иза *и* прешли у ѣ: трићти. Премда нам је непознат физиолошки узрок, којим су се *ја* и *а* могли одржати утицајем гласа *ѫ*, али је то неспорна истина коју морамо признати. Што у овим облицима заједничкоме *а* не одговара ни словенско *е* ни *о*, већ остаје *а*, то је једно питање, које ће се, може бити, решити с обзиром на велику старост тих облика, јер су ти облици постали још у праславенској периоди, па су се одржали и таки до нас допрли.

Последња од многих тешкоћа у области овога гласа јест та: како се од старословенскога ѣ-ꙗ развило српско *је*. О овоме питању говорићу мало даље, а овде ћу опет навести како вели Миклошић, да ваља приметити: да у латинскоме, старословенскоме ѣ-ꙗ, посталоме од заједничкога *а*, одговара други глас него ли јату посталоме од оснаженога *и* = *аи*: први је мек глас, „на *и* нането *е*,“ које су Шлајхер и Куршат означили са *ē* према томе ће зар бити новословенско сплетати, а друго је *е* с предметнутим *а* (*i*), Шлајхер га је означио са *ē*, а Куршат са „*iē*“ Да су оба ова гласа, који су један од другог различити, — постојали некада у словенским језицима — порицање онај, који тумачењу пође од *ја*. „Ја“ — периоде израсу глаголски споменици старословенскога језика, у којима је ћирилско ѣ, по свој прилици, још вајкада означавало гласове *ја*, којима ћирилска комбинација ѧ није била позната.

Дакле ѣ је не само *а* — већ и *и* — глас који је од заједничкога краткога *а*, коме у словенским језицима одговара *е*, отуда од греб има погрѣбати, од сед — сѣсти [а сед је од сад, „sad“]. Ну не види се зашто словенско дѣ одговара санскритскоме „dha“. Мора се претпоставити да је у праје зику било и неко „dha“ с неоснаженим кратким *а*, па је од овога постало дѣ, коме се продуљило [или оснажило?] у ѣ, и тако постало дѣ. Мора бити да су тим путем постали и облици: бѣлъ од „bha“, мѣра од „ma“, спѣти од „spha“, вѣјати од „va“. Извесно је да заједничко *а* стоји према *а* као што стоји *е* према ѣ: *а* : *а* = *е* : ѣ. Ѣ постаје продуљењем гласа *е*, заједничкога краткога *а*, у овим случајима: *прво* као функционални глас, ѣ постаје: 1. при образовању учестаних глагола, као што су погрѣбати, лѣтати, лѣгати; 2. при образовању имперфекта од основе садашњег времена [што бива у глагола I 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7; II; III 2 IV и V 3 врсте]: бѣхъ бѣахъ; вѣдѣахъ, дадѣах, плетѣах, видѣахъ итд. *Друго* ѣ постаје дуљењем гласа *е* у накнаду за отпали сугласник иза себе, што најчешће бива у првом сложеном старијем и млађем аористу: нѣсъ, нѣсомъ, нѣсте, нѣса, нѣсовѣ, нѣста, нѣсте од нес; рѣхъ, рѣхомъ, рѣсте, рѣша, рѣховѣ, рѣста, рѣсте од рек; вѣсъ, вѣсомъ, вѣсте, вѣса, вѣсовѣ, вѣста, вѣсте од вед итд. *Треће* ѣ постаје услед метатезе гласа *е*: мрѣти од мерти, млѣсти од мелсти, желѣзо од желзо.[1])

[1]) О свему што довде рекох о јату ваља видети Миклошића I. део упоредне граматике, на више места где о том гласу говори — с тога не

Из досадашњега видимо да ѣ постаје *непосредно* и *посредно;* непосредно постаје на два начина: од заједничкога *а* и од заједничкога, оснаженога *и* = *ии;* посредно постоје од продуљеногa или оснаженога (?) *е*. Сад се опет враћам на изговор ѣ-та.

Видели смо да се ѣ изговарало у прасловенскоме као *ja* = и, као што доказује славни Миклошић. Сада да видимо како се ѣ изговарало у језику Панонско-Моравских Словена, т. ј. у старословенскоме. Миклошић је већ показао, да се, у мађарским речима које су прешле у словенски језик, изговарало звучно *é* онде, где је у словенскоме ѣ; друго, да се у новословенскоме у истим речима место ѣ изговара такође звучно *é* — може бити са свим онако, као што се изговара у нас Срба у источном дијалекту; трећe, да се у Литавскоме, глас који одговара старословенскоме ѣ, поред друкчијег изговора, изговара и као *é*. Да уз ово узмем још који пример старога пруског језика, па ћемо имати јаче доказе о изговору старословенског ѣ. Тако „W. Braune“ у својој студији: „Über den altpreussischen dipthong *ai*“ наводи како у старим пруским споменицима, у речи „reen“ место „rain,“ стоји *е* 241 пут, а у „schede“ место „scheide“ у речи „schwertscheide“ стоји *е* 425 пута, поред обичнога „ei“, „ey“ у староме дијалекту; а то долази отуда, што су се двогласници, дифтонзи, изговарали слично гласу *е*. Даље, вели, да се врло често, поред „ai“, „ei“, налази и „e“, „i“ место тих дифтонга — доказујући примерима да ово долази отуда: што је „ei“ врло сродно са „e“ и „i“. Даље се види и из речи „snaigas“ (снег), да у истој стоји дифтонг „ai“ место старословенскога ѣ, и да се исти дифтонг у немачкоме изговара као дуго *е* = *ē* у речи „schnee“ = снег = снѣгъ.[1])

Кад се види и у језицима појединих словенских племена, која су сродна староме словенском племену, да су се гласови, који у тим језицима одговарају старословенскоме ѣ-ту изговарали *двојако*, па чак и у језицима германскога племена, које своје сродство са словенским води још из прастаре заједнице; даље, кад још узмемо на ум изговор ѣ у данашњем српскоме језику — онда *нема сумње, да се ѣ изговарало и у староме словенском језику бар двојако, ако не и тројако,* и то као: *е, еј — је,* где метатезом од *еј* бива *је*, и обрнуто *еј* од *је*, само што није било двојакога или тројакога слова, за двојаки или тројаки изговор, те се с тога пису ни могли сачувати непосредни знаци двојакога или тројакога изговора у писменим споменицима.

(Наставиће се)

наводим сваки час места, тим пре што не узимам сву цитате већ главну мисао, па је после казујем како умем, додајући што знам. И већина је примера из њега, јер сам сигурнији, него да их све сам узимам по своме знању.

[1]) Види „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung“ Heft 1, Band VIII, стр. 94—101.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА

ЗА I. РАЗРЕД СРЕДЊИХ ШКОЛА

У 3. свесци „Просветног Гласника“ од 15. Фебруара ов. год. штампана је оцена г. Јосића моје „Немачке читанке за I. раз. сред. школа“.

На први поглед из оцене види се, да г. Д. Јосић *није разумео* ову моју читанку, јер сам у својој оцени под I. вели: „ради лакшега прегледа послужићу се обележеном садржином на крају књиге под насловом „Где је што“, *јер ја у целој овој грађи не бих могао сам наћи никаквога реда*“. Г. Јосић то признаје још на једноме месту у својој оцени: тога ћу се места после дотаћи.

Пошто моју читанку може разумети само онај, који се више година бавио као стручњак предавањем немачкога језика у нашим средњим школама, који зна, како су неподесне досадашње школске књиге за тај предмет, који зна *најновији програм* за немачки језик — то ћу да овде објаснити: како је састављена ова читанка и зашто баш тако?

Пре неколико година беше постављена комисија (председник г. С. Д. Поповић, чланови г. г. Ђ. Козарац, Ј. Ђорђевић и М. Иванић) ради немачкога језика и решила је: *да се из школе избаци Траугова граматика.* Да не би школа остала без књига, постављена је нова комисија (г. г. Ђ. Козарц, М. Иванић и још неко треће лице) и та је комисија израдила нов наставни план за немачки језик; по томе плану имала се написати граматика и читанка. По томе плану написана је и примљена за школску књигу моја „Немачка граматика", од које се I. и II. део већ учи у нашим средњим школама, III. део сад се штампа. У поменутоме новом наставном плану за немачки језик изреком се каже: *по овоме програму има се написати граматика па онда читанка по угледу на читанку Стевана Лекића за латинску граматику Јована Туромана.* Поменута латинска читанка („примери за облике латинскога језика") најпре учи ученике *читати* (писање су ученици већ научили у нижим разредима, учећи немачки језик) па онда прелази на облике и на *разумевање;* подељена је на два дела (I. део за V. р., а II. за VI. р. гимназије), јер се облици латинскога језика по наставноме плану за гимназије уче у та два разреда: у тој се читанци после читања *практички* на примерима (кратким реченицама) утврди знање правила и облика, што ученици *теоријски* из Туроманове граматике науче.

Дакле према захтеву новога наставног плана, а по угледу на Лекићеву читанку, написао сам читанку за своју већ примљену „Немачку граматику". Пошто се облици немачкога језика по наставноме плану уче у четири разреда, то сам читанку поделио на четири разреда тако, да сваки део практички (примерима) обухвати све, што је из тога предмета за дотични разред наставним планом прописано.

Тако написану читанку за *први* разред поднео сам г.л. пр. савету и она је одбијена; о томе првом делу овде је реч.

Пошто је *писање* и *читање* почетак учењу сваког језика, то је и у мојој читанци писање и читање на првоме месту, и пошто из праксе знам, како наши ученици из досадашњих књига не науче добро писати и поглавито читати, то сам овај део с тога и обрадио овако опширно. После писања и читања долазе примери за оне граматичке облике, који се по програму имају изучити у I. раз. И тако је ова читанка подељена на два дела: први је управо *буквар,* а други је *практички део граматике.* Ова подела није пала у очи г. Јосићу, или ако је пала, он је није разумео, јер он — као што се из оцене на многим местима види — хоће, да деца чим почну учити писати и читати одмах и разумевају, шта пишу и читају. Ово може и мора важити за *Срчиће,* кад уче *српски,* за *Немчиће,* кад уче *немачки,* али никако за *Срчиће,* кад уче *немачки, француски* или који други стран језик. Нема тога наставника страногa језика, који би смео, учећи ученике писати и читати, у исти мах и *тумачити* им облике оних речи које наводи ради писања и читања. Сваки наставник страногa језика зна, да би се ученици *збуњивали,* кад би им наставник тумачио облике и изискивао разумевање оних речи, које су ту ради вежбања у писању и читању. Дакле писање и читање мора бити одвојено од разумевања. С тога и јесте главни и једини задатак моме буквару (првоме делу ове читанке); *да дечу научи правилноме читању и писању.*

Објашњујући, какав је први део моје читанке, држим да сам јасно доказао и то, да има погрешно мишљење г. Јосића о томе, како треба Срби да уче немачки читати и писати.

Овде морам изнети и то, какав је овај немачки буквар, по коме су учили и по коме и сада уче наши ученици, јер ми је и тај буквар дао повода, да нашнем други.

Предамном је „Fibel oder Schreib-Lese-Unterricht für die Unterklassen der Volksschule von Albert Haesters" и Немачки буквар за *основне* народне школе по *разним* изворима израдио Стеван В. Поповић у Н. Саду" и т. д. Кад се обе књиге сравне, види се, да је буквар Ст. В. Поповића *прост превод* Хестеровог буквара (дотато је нешто мало протумачених речи, а неки чланци изостављени су), па инак смело тврди г. С. В. Поповић, да је његов буквар израђен по *разним* изворима. Овај буквар прописан је за наше школе али не за то, што са свим одговара нашим потребама него што нема бољега. Овај буквар није и не може бити подесан за наше

средње школе, што га и сам писац намењује *основним* школама, а и што писац не зна потребе и наставни план наших средњих школа; да је то тако, о томе је уверен сваки наставник немачкога језика у нашим средњим школама. Прво дакле што тај буквар не одговара наставноме плану за немачки језик у нашим ср. школама; друго што је прост препис буквара, удешеног за *немачку* децу; треће, што се зна, да наши ученици по њему не науче правилно читати; [1]) најзад што Немачки буквар Ст. В. Поповића — а о овоме ваља позвани да воде рачуна — изнесе из Србије у Аустрију сваке године по неку хиљаду динара — *све ме је то навело, да напишем овакав немачки буквар за наше ученике у Србији.*

Толико у опште.

Да пређем на појединости.

Морам споменути, да г. Јосић некако чудноватим стилом пише оцену, која ће се читати у гл. пр. савету. Међу тим то је ствар личнога укуса. Али се врло згодно може на стил у овој оцени применити она Француска изрека: Le styl c'est l'homme.

У оцени г. Јосића има много замерака мојој читанци; но многе од њих нису поткрепљене никаквим разлозима и доказима, с тога ја на њих не могу ни одговарати против-доказима и разлозима.

Код којих сам замерака нашао разлога код њих ћу застати и покушаћу, да их оборим.

И тако прелазим на поједине замерке.

1 Замерка. Г. Јосић под I. у почетку замера мојој читанци: „што слова иду генетичким редом, а тим се редом не иде ни код почетника, да би се избегли празни слогови при писању и читању, који за децу немају никаква интереса". — У свакој београдској књижари може се добити немачки буквар (Fibel) од Хајнриха, који је прописан за Немачке школе у Аустрији, и који је 1887. г. доживео 353-ће издање; у томе буквару штампани су ради писања и читања слогови: äe, eu, ne, neu, no, ve и т. д. и те празне слогове штампао је у буквару за Немце главом „Pädagogischer Verein" у Прагу, који је издао овај буквар. Кад то није штетно за Немце, не верујем да ће и за Србе бити штетни слогови без самосталнога значења: mi, miu, mue, meu, wur, који се налазе у моме буквару. Међу тим овде није главно узети слогове или речи са извесним значењем, већ научити децу, како се дотле познати знаци за слова *мебусобно* спајају у слогове, наравно таке, који ће тек спојени са другим слоговима чинити речи са самосталним значењем, а за сад тога значења немају. И баш с тога, што наша деца, учећи писати и читати, не могу разумети шта пишу и читају, баш с тога је за нашу децу све једно, имају ли ти слогови самосталнога значења или не. Толико о „празним слоговима" г. Јосића.

Што се тиче генетичког реда слова, ја сам се држао овога начела: *ваља поћи од лакшега, на прећи на теже.* С тога из мога буквара деца најпре уче писати знаке за слова између *две* црте и то прво z (ц), на исти знак двапут, и добију u, (и) на трипут и добију m (м), за тим i (i са тачком), па a (и са слитном) и т. д.; после уче знаке између *три* црте (b d, и т. д., па g, j и т. д.); најзад знаке између *четири* црте (f, s, h,). Из овога се јасно види, да сам се строго држао горњега начела, и ако то није хтео или није могао видети г. Јосић, јер на крају своје оцене под одељком I. вели: *да сам ишао од тежега ка лакшем.* Да је ово оправдано, доказ ми је поменути немачки буквар од Хајнриха, у коме слова такође иду генетичким редом.

Дакле види се, да ова замерка г. Јосића не стоји.

2. Замерка. Г. Јосић даље вели: „Није подесно мешање готике и латинице одмах у самом почетку. Треба научити мала и велика слова немачка рукописна; за тим треба да има 2—3 стране кратких реченица.... После овога нека дође латиница, иза овога опет кратке реченице из *круга схватања, у ком се крећу деца тога доба.*" Ово сам у главноме успојио и према томе свој рукопис поправио, само нисам бирао реченице „из круга схватања дечијег", пошто се никако не слажем са оним, да деца *одмах* и разумевање уче, кад уче писати и читати.

[1]) Ја знам, да наши ученици на пр. у речи gestern наглаше слог stern, а у речи geschwind наглаше слог ge. Таких и сличних примера има врло много.

После овога вели г. Јосић: „ово довде би било буквар, а за њим одмах би дошла читанка. Како би требало удесити ту читанку о томе не може бити говора сада и на овоме месту“. — Ја сам напред споменуо, да ова моја читанка има два дела; први је буквар, а други „примери за облике“. У првоме делу учи се писање и читање, а под читањем разумем: изговор појединих слова, појединих слогова, појединих речи, појединих реченица и нагласак. С тога у буквар спада и оно под Б. (правилно изговарање слова у слоговима и речима) и под В. (правилно изговарање слова у реченици) и под Г. (чланци за читање), мога рукописа, што г. Јосић из буквара — не знам због чега — искључује. Кад је тако и кад и сам наслов овога рукописа „Немачка читанка“ јасно вели, шта је у овоме делу, онда никако не разумем речи г. Јосића: „Како би требало удесити читанку о томе не може бити говора сада и на овоме месту.“ Та ваљда није мислио, да може бити говора о „читанци“ код какве геометрије, кад сам вели, да о том не може бити говора код „читанке“!

3. Замерка. Код другога и по правилно читање најважнијега одељка у моме рукопису (Б. правилно изговарање слова у слоговима и речима) замера г. Јосић: „што је ту наведено неких 1500 речи, које нису протумачене“. — Чудно ми је, што је г. Јосић радије потрошио много времена на то, да изброји колико ту речи има, а није то време употребио на размишљање о томе, нашто су те речи ту. Ја сам горњим разлагањем доказао, да речи у буквару не треба тумачити, а што је на овоме месту толико речи, то би стручњак пре похвалио него покудио, јер кад деца науче толике речи правилно изговорити, врло ће лако знати и све остале правилно изговорити.

Ради правилнога изговарања унео сам у свој буквар и знаке за акценте, којих нема у букварима за Немце, јер њихова деца праксом науче правилно наглашавати слогове. Г. Јосићу ти се знаци не допадају, јер вели: ево како то у читанци изгледа: Bád Tág, kám и т. д. обележено је истим знацима којима и први слог у речима áber, ságen, lágen и т. д., за тим áll, árg, Wáld, hárt, Blátt, fállen истим знаком, којим и први слог у ових речи: Angel, Wánge, stárben, Stánge и т. д. „Зар *немачка граматика* на првом кораку да збуни децу у *Српском акцентовању*?“ А мало ниже додаје г. Јосић: „је ли то за љубав ученом Немцу д-ру Данилу Сандерсу, који је „изумео“ ова два знака за акцентовање?“

Ја овде одмах велим, да сам се дуго мучио, да добро разумем ово замерање. Ја ћу ниже рећи, како сам ово разумео, а г. Јосић ће бити тако добар, да ми објасни, ако сам га криво разумео. Ја то овако разумем: наводећи наглашене речи, г. Јосић мисли, да у немачкоме језику има *четири* нагласка: по моме тумачењу излази, да има *два*, с тога се српска деца збуњују у српском акцентовању, јер у српскоме језику има *четири* нагласка; ја дакле — по г. Јосићу — грешим, што усвајам два акцента за љубав ученоме д-ру Данилу Сандерсу. — Према моме овакном схватању горњих речи Јосића ово је мој одговор:

У немачкоме језику збиља има *само два* акцента: *дуг* (и означује се знаком —) и *кратак* (и означује се знаком '). То је доказао др. Данило Сандерс и он је одредио и наведене знаке за те акценте. Др. Д. Сандерс је данас у Немачкој признат као најбољи зналац немачкога језика, ја сам просто примио оно, што такав зналац као закон поставља, а г. Јосићу остављам, да се с њиме хвата у коштац и обара његово мишљење.

Међу тим ја не увиђам, да ће нашу децу збунити немачка граматика у *српском* акцентовању, као што тврди г. Јосић. *Српска* ће граматика децу научити *српском* акцентовању а немачка немачком, од куд ће *немачко* акцентовање сметати *српскоме?* По такоме резоновању не би се смело ништа из страних језика учити у српским школама, што не одговара законима српскога језика, или би се све у страним језицима морало изједначити са законима у српскоме језику. Ја већ седам година предајем латински језик на учим децу и латинском акцентовању, а још нисам приметио, да се деца тиме збуњују, што је латински нагласак друкчији и што се друкчије означује, него српски. Шта више могу тврдити, да деца, учећи *друкчије* нагласке страног језика, боље разумеју нагласке свога матерњег језика.

Овде замера г. Јосић и то, што су наведене неке стране речи, јер вели: „*з* ево каквих немачких речи има у овоме одељку: Cession, Cölibat (и. Cölibat) и т. д. Кад се наставним планом тражи, да деца науче, да се напр. *z* пред извесним самогласницима изговара као наше *и*, а пред другима као наше *к*, а п (два z) као *ки*, рh као *ф* и т. д., то бих ја молио г. Јосића, да ми каже, које би он *немачке* речи навео у потврду онакоме изговарању, кад мени замера што сам навео *стране?* Из овога се види, да г. Јосић не зна, шта се све тражи наставним планом, јер иначе не би ово замерао. И још овде замера што пишем Cölibat место његовога Cölibat! У свакоме добром немачком речнику наћи ће се, да сам ја добро написао.

После свега овога г. Јосић „жали, што ће немачки језик одбијати српску децу од српских гимназија". — Ја признајем, да је овај одељак доста тежак, али тврдим, да се не сме изоставити, јер је неопходно нужан — темељито знање једнога језика не може се замислити без правилнога изговарања. С тога се чудим, како може један професор тврдити, да ће немачки језик одбијати децу од српске школе за то, што се темељито учи. По таком узимању г. Јосића ваљало би изоставити из школе све предмете, који се темељито уче, за то, што су тешки па ће отуђивати децу од школе: тако би ваљало изоставити математику, физику, латински и француски језик па још и друге предмете, јер су тешки и због њих многа деца или напуштају школу или мењају завод. Јест истина, да су многи предмети повод отуђивању деце од школе, али се зна, да така деца или неће или не могу да уче, па је ли праведно због тога бацити кривицу на предмет? Лајик би могао пасти у погрешку и помислити, да један предмет може одбити иначе ваљаног ученика од школе, али то не може и не сме ни помислити а камо ли тврдити један педагог и професор.

На завршетку вели г. Јосић: „поштo се *намуче* деца *силеством свакојаких* речи, које служе за **кинеско** вежбање у немачкоме акцентовању, тада се и т. д."

Молим читаоце, да пажљиво проуче оцену г. Јосића, па нека сами размисле, да ли из горњих замерака *може* г. Јосић доћи до *овакога* закључка, и да ли се у опште слаже са угледом референта, да се овакі изрази у седници највишег просветног форума чују.

4. Замерка. Код одељка В. (правилно изговарање слова у реченици) вели г. Јосић. „Како се ту водила брига о ступњу дечијег развитка, нека се изволе уверити сами чланови савета, а ја ћу ради дивљења навести овде ово: „Die Preussen preisen mit Recht ihren heldenmüthigen König Friedrich Wilhelm III. eben so sehr, wie die Österreicher und Reussen oder Russen ihren verstorbenen edlen und menschenfreundlichen Kaiser. Alle drei hohe Häupter erkämpften an der Spitze ihrer muthigen Heere und in Verbindung mit dem weisen und kriegserfahrenen Könige von Schweden Deutschlands Befreiung von einer Geissel der Menschheit, von einer vieljährigen eben so schimpflicher als gräuelvoller Sklaverei. Таки се материјал даје српским почетницима, да се вежбају у правилноме изговарању немачких слова у реченици!"

Што се материјала тиче, напомињем, да цитирано место говори о битци код Лајпцига а ко је год познат са историјом, знаће, да је у ономе цитату казана истина, зашто се дакле не би смео такав материјал давати српској деци? Међу тим опет напомињем, да деца још не уче разумевање онога што читају. Поред тога јасно се види, да г. Јосић не зна, шта се хтело овом реченицом, а то је ово: из ове реченице треба деца да виде, на колико се разних начина у немачкоме пише наш слог **aj** (са ei, eu, ai, äu). Стручњак би се збиља морао дивити, како је згодно склопљена ова реченица ради горњега циља (што је заслуга немачког граматичара Хајзе-а а не моја).

Овде и мало ниже наводи г. Јосић две моје напомене, у којима се каже, нека ученици нагласе *самогласнике*. Овде сам случајно ставио *самогласнике* место *слогове;* то сам поправио.

5. Замерка. Под Д. („Примери за облике") замера г. Јосић овако: „ту је махом оно чим би требало отпочети књигу". Ја сам горњим разлагањем казао, како је удешена ова књига и напоменуо, да се најпре учи писати и читати, па се после прелази на разумевање т. ј. учење облика. То зна сваки наставник стра-

ога језика. Из тога излази да су „Примери за облике“ морали доћи *после* буквара, а не на почетак као што би хтео г. Јосић.

6. Замерка. Под Ђ. вели г. Јосић: „на X. табаку имају нека „приступна правила“ — ну не могу да погодим, чему се ту приступа осим ако не мисли писац на приступање крају и концу мука“. — Овде признаје г. Јосић, да не зна чега ради су ту она правила; г. оцењивач ево по други пут признаје, да нешто у овој књизи не разуме. Ја ћу и овде помоћи г. Јосићу, да погоди оно, што не може да погоди.

Пошто се у „примерима за облике“ практички вежбају ученици у разумевању и образовању облика, и пошто су ти примери саме кратке реченице, то је безусловно потребно да ученици знају при читању примера *склоп реченице*. С тога се скоро иста „приступна правила“ налазе и у Лекићевим „примерима за облике лат. језика“, и ако су ти „примери“ за ученике V. разреда, а ти су ученици у IV. разреду потпуно изучили склоп реченице. Куд и камо су та правила нужнија ученицима I. разреда — којима је намењена моја читанка — кад ти ученици нису никако учили склоп реченице!

Овде морам ово напоменути:

Кад је дата моја читанка на оцену г. Јосићу, ја сам му се понудио, да му објасним све, што можда не разуме; но г. Јосић је ту моју понуду одбио, а ипак ево у оцени признаје, да по нешто не разуме.

7. Замерка. Под Е. вели г. Јосић: „на XI. табаку има опет одељак „Речи за примере“. И ово треба, да је на првом листу, а не на последњем“. — Мало више (4. Замер). је тражио г. Јосић, да се почне књига „примерима за облике“, сад хоће да се почне „Речима за примере“. Поред најбоље воље не би ни један писац могао овде угодити г. Јосићу, који ће и сам увидети, да се *двема разним стварима не може почети једна иста књига*. У осталом свакоме је познато, да је речник у свима читанкама обично на крају, с тога држим, да ни ја нисам погрешио, што га метнух на крај.

После ових замерака г. Јосић овако закључује:

„1., Да овде нема никаква плана спољашњега, него је набацана грађа“.

2., Нема поступности ни у погледу наставнога објекта а још мање у погледу наставнога субјекта, како то обична педагошко-дидактичка правила захтевају, него је најдоследније изведена обрнута поступност: од непознатога ка познатому, од даљега ка ближем, од тежега ка лакшем, од сложенијега ка простоме.“

Ко пажљиво проучи мој одговор, тај ће се моћи уверити, да је овакав закључак могао потећи само из неразумевања онога посла, којега се оцењивач латио, оцењујући мој рукопис.

Пошто „Просветни Гласник“ није лист за поле субјективнију полемику, то ћу се ја на другоме месту мало опширније вратити на оцену г. Јосића и одговорити и на она места у оцени, која се строго не тичу моје „Немачке читанке“.

10. Фебр. 1888 г.
Београд.

М. Живковић,
професор I. београ. гимназ.

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Фебруара 1888 год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	753,22	753,43	753,47	753,69	753,07	753,91	754,43
2	754,26	754,29	754,36	754,41	754,02	754,46	754,56
3	754,18	753,94	753,29	752,46	750,73	750,67	750,60
4	749,33	747,85	746,78	745,78	745,25	744,77	744,46
5	745,91	746,12	745,99	745,66	744,96	744,70	743,58
6	740,30	738,74	737,38	735,95	735,93	735,06	735,56
7	738,31	740,01	741,87	741,76	742,22	742,97	743,58
8	742,95	742,19	741,93	742,01	740,97	741,04	741,63
9	741,09	741,00	741,40	740,20	739,79	740,23	742,05
10	743,97	743,59	743,82	743,45	743,40	743,45	743,95
11	744,12	745,73	746,65	745,62	743,83	743,05	741,41
12	736,99	738,57	740,43	742,59	744,90	747,49	749,35
13	750,59	751,69	752,05	752,75	752,78	754,52	755,03
14	756,56	757,49	757,74	757,87	757,49	758,11	758,66
15	758,50	757,72	757,94	757,41	755,78	756,86	756,45
16	756,52	756.44	756,43	756,68	756,09	755,74	756,19
17	754,42	754,84	755,31	754,63	754,02	754,54	754,70
18	754,39	755,24	755,09	755,17	753,68	753,73	753,20
19	752,00	750,10	749,88	748,32	746,87	746,80	746,28
20	745,43	743,71	742,51	741,25	739,67	739,94	740,56
21	742,50	742,82	743,88	744,70	744,27	745,00	744,33
22	742,14	741,46	742,56	743,39	743,78	745,37	747,01
23	747,55	749,92	752,83	754,04	755,47	756,89	758,03
24	757,99	757,82	758,00	758,23	757,21	757,27	757,08
25	756,18	755,47	755,57	755,75	754,91	755,44	755,89
26	756,31	756,11	757,16	757,03	755,21	754,57	753,68
27	751,52	750,68	750,00	747,90	747,22	745,28	745,18
28	744,10	743,94	744,42	744,82	742,62	742,15	740,79
29	739,30	738,49	738,58	736,95	734,16	735,14	735,47

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Фебруара 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	—2,0	—1,9	—1,7	1,8	4,7	3,6	1,1	—1,5	0,5	5,4	—2,3
2	—1,0	—1,1	—1,1	3,9	5,1	3,9	1,5	1,1	1,5	6,3	—2,1
3	—0,2	—2,0	—2,1	1,6	3 9	3,3	1,3	—0,1	0,7	4,1	—2,4
4	—0,6	—1,7	—0,5	1,3	2 3	1,9	0,5	0,3	0,4	2,9	—2,5
5	0,7	0,8	0,9	2,1	3,7	2,5	0,7	0,3	1,5	3,9	0,1
6	0,2	—0,7	—0,3	0,9	2,3	0,9	0,2	0,0	0,4	3,4	—1,3
7	0,1	—0,1	0,1	2,0	2,9	4,1	3,9	3,3	2,0	6,3	—0,3
8	2,4	0,5	3,9	4,7	5,3	4,5	2,9	1,7	3,2	6,1	0,3
9	0,8	0,1	—0.1	1,6	2,5	0,3	—0,1	—0,2	0,6	3,1	—0,8
10	—2,0	—3,0	—2,7	—1,0	1,5	2,5	0,1	—0,7	—0,7	3,3	—3,6
11	1,5	1,8	—1,3	0,6	0,5	0,8	—0,2	—1,8	0,2	2,0	—2,9
12	—1,3	—1,4	—1,1	1,2	—0,5	—0,7	—2,9	—3,3	—1,3	2,6	—4,4
13	—4,1	—4,8	—4,3	—2,1	3,3	3,3	1,9	—1,2	—1,0	4,3	—5,6
14	—1,6	—2,8	—1,5	1,2	3,3	1,3	—1,9	—2,1	—0,5	3,8	—3,2
15	—3,4	—3,8	—4,7	—2,3	—2,1	—2,9	—4,3	—5,7	—3,7	—0,8	—6,0
16	—6,1	—6,3	—7,3	—5,1	—3,7	—3,8	—6,3	—6,5	—5,6	—2,8	—7,7
17	—8,4	—8,6	—9,9	—5,7	—4,1	—5,2	—7,7	—8,1	—7,2	—3,2	—10,4
18	—10,1	—10,8	—11,9	—6,3	—3,9	—4,0	—7,9	—7,7	—7,8	—2,3	—12,2
19	—8,6	—8,4	—8,1	—7,0	—4,9	—5,0	—10,3	—10,9	—7,9	—3,7	—13,4
20	—12,2	—11,5	—8,5	—3,1	0,2	1,7	—3,0	—5,5	—5,2	3,0	—13,5
21	—5,2	—5,6	—4,1	—1,1	—1,1	—3,7	—7,4	—7,7	—4,5	0,1	—8,7
22	—8,9	—9,4	—9,7	—8,1	—5,1	—4,7	—7,2	—8,3	—7,7	—3,7	—10,0
23	—10,2	—8,9	—8,1	—5,2	—2,1	—3,3	—7,3	—7,8	—6,6	—1,3	—11,1
24	—9,0	—8,3	—4,0	0,3	5,9	7,0	1,3	2,7	—0,5	7,6	—11,0
25	3,1	3,0	2,5	8,3	8,3	8,1	4,9	5,1	5,4	10,4	2,0
26	4,0	4,1	4,9	8,3	11,4	11,1	4,5	4,7	6,6	12,4	2,2
27	3,5	3,9	4,3	10,3	12,1	12,7	9,9	9,1	8,2	13,7	2,5
28	5,0	6,9	5,9	10,0	13,1	11,6	7,7	8,0	8,5	14,8	4,7
29	6,8	5,4	8,1	6,3	6,3	6,3	3,4	3,3	5,7	9,7	3,3

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Фебруара 1888. г. у Београду.

Датум	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна
1	3,0	76	3,1	78	3,3	63	3,4	53	3,5	58	3,1	62	3,5	84
2	3,2	76	2,9	69	3,3	55	4,1	63	3,9	64	3,5	69	3,3	65
3	3,1	78	2,9	75	3,4	66	3,9	64	3,8	65	3,7	72	3,2	71
4	3,1	76	3,2	73	3,9	75	3,7	68	3,2	60	2,9	61	3,2	68
5	3,0	61	3,2	65	4,2	78	3,9	65	3,9	70	3,6	75	3,7	78
6	3,1	71	3,3	74	3,7	75	3,9	72	4,3	87	4,3	92	4,3	94
7	4,4	96	4,3	94	4,3	82	4,2	74	4,5	74	4,5	73	4,2	73
8	4,1	85	5,1	84	4,2	65	4,4	68	3,9	62	3,8	68	3,9	75
9	3,9	83	3,5	78	3,6	69	4,1	74	3,7	78	4,0	89	4,2	92
10	3,2	87	3,3	87	3,5	82	3,9	76	4,1	75	3,8	81	3,5	81
11	4,1	78	3,9	94	4,0	83	3,9	82	3,9	80	3,7	81	3,2	80
12	3,2	78	3,3	78	3,8	75	3,5	79	3,5	81	3,3	89	3,1	87
13	2,9	93	3,1	93	3,8	96	4,7	82	4,4	76	4,0	77	3,4	80
14	3,1	83	3,4	82	3,8	75	4,1	71	3,7	73	3,2	80	3,2	81
15	2,7	80	2,5	79	3,0	77	2,9	73	2,6	72	2,5	77	2,4	80
16	2,0	71	1,9	72	2,1	68	2,1	62	2,0	60	1,9	69	2,0	73
17	1,7	73	1,6	74	2,0	67	2,4	70	2,1	68	1,9	75	1,9	77
18	1,5	76	1,4	78	2,0	71	2,3	69	2,3	68	1,8	74	1,9	78
19	1,9	79	1,9	80	2,2	83	2,5	79	2,4	79	1,7	83	1,6	83
20	1,5	82	1,9	79	2,5	70	3,1	67	3,1	60	2,6	72	2,1	70
21	2,2	73	2,7	79	3,2	74	3,0	71	2,2	65	1,7	67	1,7	69
22	1,8	81	1,8	84	2,0	82	2,2	71	2,1	67	2,4	93	2,1	88
23	1,9	85	1,9	80	2,2	71	2,0	51	1,8	50	1,9	75	1,9	77
24	1,7	70	2,1	62	2,6	55	3,0	43	3,3	44	3,3	63	3,0	54
25	2,9	51	2,8	50	4,0	49	4,9	60	4,6	57	3,8	58	3,9	60
26	3,7	59	2,9	45	3,0	37	3,2	32	3,0	30	3,8	60	3,9	60
27	3,8	62	3,5	57	4,4	47	4,8	45	4,8	44	4,3	47	4,0	46
28	5,9	80	5,6	81	6,7	73	7,4	66	6,9	68	6,6	85	6,6	82
29	5,4	80	5,7	71	6,6	93	6,4	90	6,6	93	5,4	93	5,3	92

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Фебруара 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4. С. ПРЕ П.		7. С. ПРЕ П.		10 С. ПРЕ П.		1 САТ ПО П.		4 САТА ПО. П.		7 САТИ ПО П.		10 С. ПО П.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	SE	4	SE	3	SE	3	ESE	3	SE	2	SE	3	SE	3
2	SE	3	SE	3	ESE	3	E	2	ESE	3	ESE	3	ESE	3
3	SE	4	SE	3	SE	4	ESE	3	ESE	4	ESE	4	ESE	4
4	ESE	5	ESE	5	ESE	6	ESE	6	ESE	6	ESE	6	ESE	6
5	ESE	5	ESE	4	SE	5	ESE	4	ESE	4	ESE	4	ESE	5
6	ESE	5	ESE	4	ESE	4	NE	2	тишина		тишина		W	1
7	WNW	1	E	1	ENE	1	SE	1	тишина		E	2	E	2
8	ESE	2	ESE	2	E	3	E	3	E	3	E	3	E	3
9	E	4	E	4	ESE	5	E	4	E	5	E	4	E	2
10	E	3	E	2	ENE	3	E	2	E	3	E	3	E	3
11	тишина		тишина		NNW	1	N	1	тишина		NW	1	NW	2
12	ESE	5	SE	3	SSE	2	W	2	WNW	1	W	1	тишина	
13	NW	1	E	2	SE	4	SE	2	E	3	NNE	2	NE	2
14	ESE	1	E	2	ESE	3	E	2	E	3	E	4	E	3
15	E	4	E	3	E	4	E	5	ESE	6	E	6	E	6
16	E	6	E	5	E	5	E	5	ENE	4	E	5	E	3
17	E	4	E	4	E	4	E	2	E	3	E	3	E	3
18	E	4	ESE	2	ESE	3	ENE	2	N	1	NNW	2	N	1
19	NNW	1	тишина		WNW	1	WNW	1	WNW	1	W	1	W	1
20	SW	2	WSW	2	SE	2	ESE	2	N	1	ESE	3	E	4
21	NNW	3	NNW	2	NW	1	NW	2	NNW	3	NW	3	NW	3
22	NW	2	W	3	W	2	W	2	W	2	WSW	2	SW	1
23	WNW	3	WNW	2	W	3	W	2	W	4	W	2	W	2
24	SSW	3	S	2	тишина		WSW	1	тишина		WSW	1	WSW	1
25	W	2	SW	2	WSW	1	W	1	WNW	1	WNW	2	WNW	2
26	W	2	W	1	W	1	WNW	1	тишина		WNW	1	WNW	2
27	SSW	2	SE	1	тишина		WSW	2	WSW	2	WSW	1	W	1
28	W	2	тишина		W	2	W	1	WNW	1	WNW	3	SE	3
29	SSE	2	W	2	тишина		SSE	3	E	3	WNW	2	W	2

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Фебруара 1888. г. у Београду

Датум	Наоблаченост од 0 до 10							Киша у милимет.	Изглед неба и примедбе
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	8	9	2	2	4	4	5	0,0	Јутро облачно, подне и вече врло лако облачно.
2	4	3	3	0	1	0	1	0,0	Јутро лако облачно, подне и вече ведро.
3	3	4	3	0	6	4	6	0,0	Лако облачно, подне ведро.
4	7	8	5	6	10	10	10	1,4	Облачно, киша и снег у вече.
5	10	10	3	2	4	5	8	1,2	Јутро и вече облачно, подне лако облачно.
6	10	10	10	10	10	10	10	6,5	Облачно, снег пада.
7	10	10	6	3	5	6	7	0,0	Јутро облачно, подне и вече лако облачно.
8	7	5	10	10	8	8	3	0,0	Лако облачно.
9	5	8	10	3	10	10	10	1,2	Јутро и подне лако облачно; вече облачно, киша пада.
10	8	9	9	10	3	10	10	0,1	Јутро и подне лако облачно; вече облачно, киша пада.
11	10	10	10	10	10	10	9	0,1	Облачно, киша и снег по подне.
12	10	9	10	10	10	8	2	1,9	Јутро магловито, подне облачно, по подне снег пада, вече ведро.
13	10	10	3	0	1	4	5	0,0	Јутро облачно и магловито, подне ведро, вече лако облачно.
14	3	0	0	0	0	3	4	0,0	Јутро и вече врло лако облачно, подне ведро.
15	3	0	4	6	10	10	8	0,0	Јутро врло лако наоблачено, подне и вече облачно.
16	2	0	1	0	0	3	3	0,0	Ведро.
17	5	3	2	0	0	4	5	0,0	Јутро и вече врло лако облачно, подне ведро.
18	4	3	0	0	2	4	10	0,0	Јутро врло лако облачно, подне ведро, доцно у вече облачно.
19	10	10	10	10	10	2	2	5,2	Јутро и подне облачно, снег пада; вече врло лако облачно.
20	2	10	3	0	3	4	4	0,0	Лако облачно, подне ведро.
21	5	10	9	10	9	10	10	1,6	Јутро облачно, снег пада; подне и вече лако облачно.
22	10	10	10	10	10	1	0	8,8	Јутро облачно, снег пада; подне облачно; вече ведро.
23	3	3	0	0	8	3	0	0,0	Јутро и вече врло лако облачно, подне ведро.
24	2	0	1	3	2	3	3	0,0	Ведро и лако облачно.
25	2	1	7	0	3	9	9	0,0	Ведро и лако облачно; вече облачно.
26	6	3	0	0	0	3	2	0,0	Јутро лако облачно, подне и вече ведро.
27	0	2	3	8	2	9	10	3,5	Јутро и подне ведро и лако облачно; вече облачно, киша пада.
28	10	10	9	4	1	3	3	4,5	Јутро обвачно, киша пада; подне и вече ведро и лако облачно.
29	5	10	10	10	10	10	10	24,2	Облачно, киша пада.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Februara 1888. g. u Beogradu.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	средња вредност	максимум	датум	минимум	датум
Ваздушни притисак	—	748,64	748,60	748,87	748,64	747,94	748,24	748,40	748,48	758,66	14.	734,16	29.
Температура ваздуха	—1,96	—2,57	—2,15	0,67	2,45	2,00	—0,71	—1,36	—0,45	14,8	28.	—13,5	20.
Апсолутна влажност	—	3,03	3,06	3,49	3,72	3,59	3,34	3,25	3,35	7,4	28.	1,4	18.
Релативна влажност	—	76,7	75,7	70,9	66,9	65,8	74,5	75,8	72,3	96	7. и 13.	30	26.
Наоблаченост	—	6,0	6,2	5,3	4,4	5,2	5,9	5,8	5,5	—	—	—	—
Количина кише (воде)	60,2 милиметара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	7,5	4,5	70	38,5	3,5	8,5	37,5	19	14	203

III.

Било је: 5 дана са снегом, 4 дана са кишом и 4 дана са кишом и снегом. — Облачних дана било је 9, лако облачних 10 дана, лако облачних и ведрих 9 дана и 1 ведар дан.

4. Марта 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXIII

2. Марта 1888 год. у Београду

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **Ј. Ђаја, Свет. Вуловић, Ђ. Козарац, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **др. Јов. Турокан, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Ст. Ловчевић Мита Живковић и Филип Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Председник Савета отворивши седницу, саопштио је Савету: да је на самртни одар великоме и заслужноме покојнику др Ј. Панчићу, положио венац од стране седашњег Главног Просветног Савета, у знак поштовања и признања заслуга покојникових као првога председника Главног просветнога Савета и дугогодишњег члана његовог.

Савет је са задовољством саслушао изјану г. председника и заблагодарио му је, што је у име Просветног Савета одао заслужену пошту великоме покојнику.

II.

Прочитан је и примљен записник 372-ог састанка.

III.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 18. пр. м. ПБр. 1044 којим се доставља Савету на оцену и мишљење молба г. Димитрија Пешића учитеља школе богојевачке, којом моли да му се уваже године учитељске службе, које је као учитељ у Нишу провео пре ослобођења нових крајева.

Савет је одлучио:

да се ова молба упути на оцену г. г. Миленку Марковићу и Филипу Видаковићу, те да они проуче све податке о овоме учитељу и савету реферишу.

IV.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 24. пр. м. ПБр. 1240 којим се упућује Савету молба г. Василија С. Бандовића, бив. учитеља, који моли да се по ново прими у учитељску службу, и позива се Савет да изволи молбу прочити и казати своје мишљење о ономе, за што г. Бандовић моли.

Савет је за овим прочитао молбу г. Бандовића.

Пошто г. Бандовић не подноси никакве нове доказе, из којих би се могло видети да заиста не постоје нити су постојале оне кривице са којих је г. Бандовић отпуштен из службе, и пошто се на основу саме молбе не може закључити, да је г. Бандовић невино осуђен, то је Савет, узимајући у обзир нарочито ту околност што је г. Бандовић претписом министарским отпуштен из учитељске службе по мишљењу Главног Просветног Савета, одлучио:

да се молба г. Василија Бандовића бив. учитеља не узима по ново у разматрање, јер је ова ствар један пут законитим путем свршена.

С овим је састанак закључен

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Велика школа). — Краљевим указом од 18. ов. м. постављен је писар II. кл. управе државне штампарије, г. *Драгутин Посниковић* за секретара Велике школе с годишњом платом 1768·20 динара.

(Средње школе). — Краљевим указом од 13. ов. м. на основу § 70. закона о чиновницима грађанскога реда, у интересу државне службе стављен је професор београд. више гимназије, г. *Стеван Каћански*, у стање покоја с пенсијом

која му припада по годинама службе. — Краљевим указом од 18. ов. м. на основу § 69. закона о чиновницима грађанског реда стављен је професор параћинске ниже гимназије г. *Срећен Пеливановић* у стање покоја с пенсијом која му припада по годинама службе.

— Краљевим указом од 18. овог месеца постављени су: супленат шабачке гимназије г. *Витомир Младеновић*, за професора исте гимназије; супленат II. београдске гимназије г. *Љубомир Миљковић*, за професора исте гимназ.; супленат ваљевске ниже гимназије г. *Милан Зарић*, за професора исте гимн.; супленат нишке гимназије г. *Сапра Калик*, за професора исте гимн.; супленат ужичке реалке г. *Владимир Зделар*, за професора исте реалке; предавач алексиначке ниже гимназије г. *Цветко Петковић*, за професора исте ниже гимн.; предавач лесковачке ниже гимназије г. *Милутин Татић*, за професора исте ниже гимназије; предавач велико-градишке ниже гимназије г. *Паја Аршиков*, за професора исте ниже гимназије; предавач нишке учитељске школе г. *Коста Миленовић*, за професора исте школе; предавач зајечарске гимназије г. *Коста Ивковић*, за професора исте гимназије.

— Претписом министра просвете и црквених послова од 17. овог месеца постављен је г. *Петар Лифка*, за учитеља III. класе свирања и певања у шабачкој гимназији. — Претписом министра просвете и црквених послова од 23. ов. м. постављен је г. *Ђорђе Ристић*, проф. кандидат, за предавача пиротске ниже гимназије; предавач пиротске ниже гимназије, г. *Јован Поповић*, за предавача свилајначке ниже гимназије; предавач свилајначке ниже гимназије г. *Војислав Вуловић*, за предавача ниже гимназије у Г. Милановцу. — Претписом министра просвете и црквених послова од 24. ов. м. постављен је учитељ II. кл. свирања и певања у другој београдској гимназији г. *Антоније Цимбрић*, за учитеља I. кл. у истој гимназији.

(Народно позориште). — По предлогу Управе Народног позоришта, Заступник министра просвете и црквених послова поставио је, 16. Марта ове год. досадање редовне чланове представљачког особља: г. *Милорада Гавриловића*, гђу *Милеву Радуловићку*, гђу *Велику Нигринову* и гђу *Емилију Поповићеву*, за сталне чланове представљачког особља у Народном позоришту.

(Основне школе). Управитељи основних школа: г. *Миленко Чабрић*, учитељ V. разреда мушке школе пиротске, одређен је да врши дужност управитеља основне школе у Пироту, 11. Марта ове године г. *Сима Кевић*, разрешен је од те дужности; гђца *Даница Симићева*, учитељица III. и IV. разреда школе јабуковачке, (округ крајински) 19. Марта ове године одређена је да врши дужност управитеља школе јабуковачке; а гђца *Василија Димитријевићева* разрешена је те дужности.

Премештене су: гђца *Катарина Богдановићева*, учитељица II. разреда мушке школе кобишничке, (окр. крајински) у женску школу кобишничку, 10. Марта по потреби. — гђа *Љубица Савићка*, заступница учитељице женске школе кобишничке у Мале Крчмаре (окр. крагујевачки) 10. Марта ове г. по потреби.

Разрешене су: гђца *Даринка Сакошгинова*, учитељица школе у Скели (округ ваљевски) 16. Марта о. г. по молби. — гђца *Зорка Адамовићева*, учитељица школе у Свилеуви (окр. шабачки) 16. Марта ове г. по молби. — г. *Милорад Ј. Митровић*, привремени учитељ школе каменичке (округ нишки) 18. Марта ове г. по молби. — г. *Сава Обрадовић*, привремени учитељ III. и IV. разреда и г. *Живко Акимовић*, привремени учитељ I. и II. разреда школе малчанске (округ нишки) 18. Марта о. г. по молби. — гђца *Зорка Бугарска*, привремена учитељица II. разреда 2. одељ. мушке школе Свилајначке (округ ћупријски) 23. Марта о. г.

Просветне Белешке

(Средње школе у Србији на крају 1887. школске године). Од ових школа било је: Једна Богословија, две Учитељске школе, три више гимназије по 7, једна са 6 разреда и једна с 5 разреда, 15 нижих гимназија по 4, једна са 3 разреда, 2 реалке, две гимназијске реалке и једна Виша женска школа, свега дакле 29 школа. У овим школама радио је свега 331 наставник, а поред ових предавало је у гимназијама 16 учитељица женски ручни рад.

Ученика било је:

	У ПОЧЕТКУ ГОДИНЕ	НА КРАЈУ ГОДИНЕ
у Богословији	188	183
„ Учитељским школама	198	188
„ Гимназијама	4.836	4.152
„ Реалкама	582	513
„ Вишој женској школи	623	535
Свега	**6 427**	**5.571**

Према томе оставило је

	У ОПШТЕ	ЗБОГ СМРТИ
Реалке	11·86%	1·20%
Богословију	2·66 „	1·06 „
Учитељске школе	5·05 „	1·01 „
Вишу женску школу	14·12 „	0·48 „
Гимназије	14·14 „	0·31 „
Свега	**13·32 „**	**0·45 „**

У средњим школама било је с мушком децом женске, и то:

	У ПОЧЕТКУ ГОДИНЕ	НА КРАЈУ ГОДИНЕ
у Реалкама	42	40
„ Гимназијама	519	448
Свега ученица	**561**	**488**

Од сто уписаних ученица оставило је у течају године: реалке 4·76%, гимназије 13·68%; и по томе ученице напуштају школу мање него ли ученици.

На издржавање свију ових школа издато је у 1887. рачунској години 886.419·90 динара, а на по се:

на плату наставника	653.524·19	дин.
„ служитеље	37.121·42	„
„ благодејање	128.510·59	„
на огрев и канцелар. потребе	30.410·15	дин.
„ учила	12.157·55	„
„ кирију школских зграда	24.996·00	„

Кад овоме додамо још оно што је из касе министарства просвете и црквених послова непосредно издато, и то: на набавку учила 3.275·92 дин. и 21.919·63 дин. у име помоћи спромашним и на награде добрим ђацима, свега дакле 25.195·55 дин. то онда цео издатак на средње школе износи 911.615·45 динара.

Додамо ли овоме издатак

на Велику школу	216.909·00	дин.
„ све основне школе	1,109.288·83	„
„ државне питомце	75.517.25	„
„ издржавање учитеља на страни	24.889·20	„

онда излази, да је у прошлој рачунској години издато на школу и њезине потребе свега 2,338.219·73 динара, или 76 процената од целог буџета министарства просвете и црквених послова, који је износио 3,075.652·13 динара.

— · —

(Учитељске школе у Аустрији). Аустрија има свега 39 учитељских школа и у њима је било 1886—87. школске године свега 4.529 питомаца, од којих је 2.357 ишло и учило се у школама с немачким језиком. Немачки је језик обавезан у свима оваким заводима, осим завода у Чешкој. Чешке учитељске школе имале су 1.286 питомаца; три пољске учитељске школе 252 питомца; три утраквистичне пољско-рутенске 364 ђака; словеначка учитељска школа имала је 74 ђака; завод у Каподистрији, на коме се предаје немачким, словеначким, хрватским и италијанским језиком, имао је 73 питомца; хрватска учитељска школа 37 и италијанска учитељска школа 86 питомаца.

(Стање школа у Угарској 1885/6 год.) Кр. угар. министар просвете поднео је угарском сабору свој XVI. извештај о стању народних школа за годину 1885/6. и о стању средњих школа за

1886/7. годину. Из тога извештаја видимо ове податке:

I. О народним школама.

Год. 188$^{5}/_{6}$ било је за школу способне деце 2.324,735. То је према броју угарског становништва 16.93%. Од ових су 1.697,498 за свакидашњу школу, а 627,238 за повторну школу.

Од деце за школу способне шило је у школу 1.870,083, у школу није шило 454,652 детета. Ове је године број ученика порастао за 33,624. Похађање школе код ученика за свакидашњу школу било је боље, него код ученика повторне школе; јер код првих је 85·82% шило у школу, код других 64·89%. И код једних и код других похађање школе било је марљивије него прошле године.

Од броја деце за свакидашњу школу 84.35% похађало је основне школе, 0·04% вишу народну школу, 0·45% грађанске школе, 0·98 средње школе. Од броја деце за повторну школу 61·86% похађало је повторну школу, 0·51% вишу нар. школу, 1·2% грађанске школе; 2·32% средње школе.

По полу ученика основних школа било је 83·61% мушких и 77·01% женских. По овоме се види, да много мање женских иду у школу него мушких; види се, да се у народу још и сад мање брине води о васпитању женскиња. Ну опет се опажа да од неколико година и женске више похађају школе него до сад. Од 1869. год. умножиле су се женске школе за 760; број учитељица за 2273, а број женских ученика за 359,674. — Год. 1886. већ је у 2295 школа држан женски ручни рад.

По вери ученика било је од 1000 римокатолика 871·8, од 1000 евангелиске вере било је у школи 871·2, од 1000 реформатора било је 807·7, од 1000 израиљана било је 777·2. од 1000 унитарске вере било 743·5. од 1000 православне вере било је 676·2, и од 1000 унијатске вере било је 596·4.

По матерњем језику од ученика основних школа било је у школи од 1000 Немаца 908·4, од 1000 Словака ишло је у школу 844·3, од 1000 Мађара ишло је у школу 836·2, најмањи је број код Романа, код њих од 1000 деце ишло је у школу 608·5. — За Србе није обашка назначено у извештају, али ако свакојако боље стоје од Романа у полажењу школе, а биће српске деце у школи нешто више од 700 од 1000.

Од ученика, који школу похађаху 85·82% свршили су школску годину, а 14·18% изостали су пре свршетка школске године.

Од 1.139,801 ученика, који су у школу ишли, сви скупа изостали су 20.982.532 по дана: на сваког ученика пада 18—19 по дана. Од свих по дана изостајања поглаварства су 94·68% узела као извињено изостајање, а само 1.114.429 по дана новчаном глобом казнила. Новчана глоба износи 42,872 фор. 85 нов. Од овога новца издато је 3673 фор. 92 нов. на умножење шк. књижница, 15.631 фор. 75 нов. као припомоћ сиромашним ученицима, 10.304 фор. 29 нов. за набавку учила, а 13.262 фор. 89 нов. дато је под камату.

Од свих ученика, који су похађали школу 90·59% имали су потребне шк. ствари. Читати и писати научило је 96·53%, само читати научило је 3.47% од укупног броја ученика који похађаху школу.

Године 188$^{5}/_{6}$ у 12,702 општине било је 15·666 нар. школа. Осим ових било је 751 салашких школа. Свега је било 16 417 школа — 1767 општина имале су заједничке школе, а 333 општине нису имале никаких школа.

У школској години 188$^{5}/_{6}$ од 16,417 школа било је 4·50% државних, 11·47% општинских, 32·49% римокатоличких, 13·13% унијатских, 10·79% православних, 14·22% еванђеличких, 0·26% унитарских, 3·2% јеврејских, 1·05% приватних, 0·19 друштвених. Врло се множе државне школе; њихов се број за годину са 128 умножио. И општинске школе умножене су са 27, а вероисповедне школе су са 60 умањене. Број школа већи је ове године за 112 него прошле године.

Од 16.417 школа било је 98·6% основних, 0·5 виших девојачких школа и 0·89% грађанских школа. Од тог броја било је 6·61% чистих мушких 7·87% женских, а 85·72% смешаних школа. Међу вероисповедним школама има највише смешаних школа, у које иду мушка и женска деца заједно.

Број учитељских места је 24.116. Од 16.417 школа у 77·78% радио је 1 учитељ, у 12·59% 2 учитеља, у 3·94% 3 учитеља, у 2·54% 4 учитеља, у 3·07% радило је више учитеља.

Од 23.980 учитеља њих 86·66% имали су учитељске дипломе, 87·33% било је редовних а 12·67% помоћних учитеља.

По полу било је 87·66% мушких и 12.34% женских. Највише учитељица има у државним школама,

Године 188⁵/₆ од ученика који су полазили школу њих 209,622 свршило је свакидашњу школу, а од ових је 96·53% научило читати и писати, а 3·46% само читати. Од 1000 школа у 770 предавало се по напредним начелима педагогије. Вртарство учило се у 37·3% школа, цртање у 45·42% а женски ручни рад у 12·98% од укупног броја школа.

У 5125 школа учио се мађарски. Од ових школа у 50·46% био је успех у мађарском језику добар или задовољавајући.

У 13,392 школе био је један наставни језик, са мађар, смешан наставни језик био је у 2960 школа, без мађ. са два наставна језика било је 65 школа. Школе са мађарским наставним језиком умножене су са 183, српске школе умножене су са 6 нових школа.

92·29% школа смештене су у школским зградама, а 7·71% у приватним кућама. Школских дворана било је 23,838, у којима на сваку дворану долази по 60 ученика. Од школских дворана 61·22% било су снабдевена свим потребним намештајем, а 63·8% школа имале су сва учила. На учила потрошено је 208 475 фор. Држава је поклонила учила у вредности од 5924 фор.

Виших народних школа било је 85, од ових је 21 за мушке а 64 за женске. У овим школама учило се 3842 деце и то 746 мушких и 3096 женских.

Грађанских школа било је 147, и то 73 за мушке и 74 за женске. Број ученика у овим школама био је 15,202 и то 7724 мушких и 7478 женских.

У извештају опширно се говори о државним основним школама којих је 672 било. У тим школама било је 1158 учитеља, а 60.707 ученика. На издржавање ових школа издала је држава 1,023.639 фор. Издржавање једног учитеља стаје 562·5 фор.

На издржавање школа год. 188⁵/₆ потрошено је 14,285.440 фор. Осим овога потрошено је 901,654 фор. на учитељске школе и 450,834 фор. на друге просветне цели. Од трошка на школе просечно на једнога грађанина пада 1 фор. 3 нов. на свако дете које је похађало школу трошено је 7·79 фор., на једнога учитеља 595·72 фор. Тај трошак подмирише: непокретна добра, школарина, државна приномоћ, капитали вероисповедних фондова.

Учитељских школа било је 70, од тих су 24 државне, 32 вероисповедне самосталне, и 14 вероисповедних у вези са другим заводом. 40 учитељских школа било је са 4 разр. а 26 са 3 разреда. Од 70 учитељских школа било је 54 за учитеље и 16 за учитељице. Број ученика у овим школама је 3785 и то 2670 мушких и 1115 женских. Учитеља у овим школама било је 310 редовних, 70 помоћних и 170 предавача који су овде часове држали. Ових последњих највише има у римокатоличким школама.

Трошак на учитељске школе износи 901,654 фор. Од ове своте падато је 259,839 фор. приномоћи сиромашним ученицима ових школа.

Учитељски испит положише њих 1230 а то 1148 за основне школе и 82 за грађанске школе.

Накнадни испит из мађарског језика положио је 391 учитељ.

У државни учитељски пенсиони фонд уписано је од броја учитеља 74·9%. 399 учитеља добило је из тог фонда 38,096.08 фор. 874 учитељских удовица добило годишње приномоћи 76,370.40, 1401 сироче добило је 38,393.14 фор.

Дечијих забавишта било је 483. Од 1885 умножена су забавишта за 74. У забавиштима било је 21,924 мушке и 24,625 женске деце. У забавиштима радило је 412 забавиља са дипломом и 253 забавиље без дипломе. Трошак на забавишта износи 339,441 фор. од којих је држава са 13·35% фор. у приномоћ притекла. **(Шк. лист.)**

(Саксонска). У престоној беседи саксонског краља, којом је отворена 22. редовна скупштина, стоји о школама ово: „Јавно школовање у свим својим гранама врши се успешно и по пропису. Исто тако и занатлијске и земљоделско-економске стручне школе показују довољан напредак.“ Од закључака, које је 21. скупштина донела, може се ово напоменути:

1. Ради узајамног признања предности сведоџбе о испиту зрелости на реалним гимназијама, водила је влада саксонска преговоре са осталим савезним државама и дошла је до споразума. С овим је постигнут велики успех у погледу развића немачких реалних гимназија. За међусобно признавање сведоџба са хуманистичких гимназија, постоји у Немачкој споразум још од 1874. године.

2. Постигнут је споразум са краљевско-пруском владом у томе: да се на техничке државне испите с подједнаким правом пуштају кандидати са саксонских и пруских техничких школа. Због узајамног признања техничких сведоџба о испиту, воде се још преговори.

3. Припреме за подизање једне приправне школе за глуванеме, и једнога завода за духовно болесне глуванеме, продужују се и даље, и ово питање у салашњем времену још није толико спремно, да би се могло пићети скупштини на решење.

Неће бити без вредности, да овде у кратко изнесемо и буџет саксонског министарства просвете и да га упоредимо местимице с ранијим позицијама.

Издатак на основне школе у Саксонској одређен је у овој као и у прошлој години у 2,029.798 марака. Приход од основних школа предвиђен је са сумом од 289.890 марака. (У Саксонској се плаћа школарина и у основној школи). Међу позицијама за издатке, вала споменути: 320.000 марака (као и прошле године) за поправку учитељских плата, за потпомагање учитеља, за потпомагање сиромашних школских општина и за потпомагање школовања у опште; 1,261.600 марака (као и прошле године) на плате и пенсије учитеља и потпомагање њихове сирочади; 90.000 марака за потпомагање школских општина при подизању школских зграда, и 24.000 марака за потпомагање продужних школа. За народне и раденичке библиотеке, стављена је у буџету сума од 15.000 марака.

Број простих народних школа, у којима се и гимнастика предаје, порастао је од 1881. године по градовима од 122 на 164, а по селима од 313 на 473.

Издаци у буџету за учитељске школе одређени су на 1.144.935 марака (+ 6562. м.) а приход од учитељских школа на 109.355 марака (— 2588). Главна позиција у издацима то су наставничке плате у учитељским школама, које износе 731.000 марака (15.650. м. више него прошле године, због нових наставничких места у Дрездену и Грими). По местима, или положајима наставника распоређена је горња сума овако; 17 директора са 4.800 до 5400 марака годишње плате, један вицедиректор са платом од 5.000 марака; 201 сталан наставник са платом годишњом од 1.500—4500 марака; 17. привремених учитеља са 1.200 марака годишње и два додатна директорска свако од по 600. марака. Учитељске школе, на које се чине они издаци постоје: у Анаберг, Аусрбаху, две у Будишину (једна протестанска, једна католичка), у Борни, две у Дражђанима, две у Грими, по једна у Ошацу, Пирни, Плауену, Шнеебергу, Вагдебургу, Чопау, и две учитељске школе за женскиње у Калибергу и у Дражђанима.

Издаци на гимназије, реалне гимназије и праве реалне предвиђени су у буџету са сумом од 2,000.295 марака, а приход (школарина) од ових школа са 608.323. марке. По ономе чист издатак државни износи 1,391.972 марке а то је за 163.638 м. више него у прошлим годинама. За плате наставника у кнежевским школама (Fürstenschulen) одређено је 88.538. м. а на наставничке плате у осталим заводима одређено је 1.013,282. м. Укупни издаци по местима распоређени су овако: 15. ректора с платом од 6000—6.600 м. 262 стална наставника (као наши професори средњих школа, само што се у Немаца наставници и у средњим школама зову учитељи, а *професор* то је почасна титула која се нарочито извесним лицима даје) с платом од 2.100 до 2,400 м., 42 наставника, који нису стални, с платом од 1.300—1.800 м., 4 учитеља за трговачке науке, пољопривреду и хемију с платом од 2.100—4.500 м., и 18. стручних учитеља с платом од 1.500—3.300. м. За потпомагање појединих градова у издржавању и снабдевању школа и за потпомагање појединих градова у подизању нових школских грађевина одређена је сума од 635.500 м. Од ове суме утроши се један пут за свагда 800.006. м. као извредна државна помоћ за подизање школске зграде у граду Грими, која ће по прорачуну стати 1,151.666, марака.

(Лихтенштајнов закон о основним школама у Аустрији). У аустријским политичким и школским листовима, већ се поодавно пише о неком новом предлогу закона о основним школама којим се иде на то, да се досадашњи боји и слободоумнији закон замени новим назадијим законом, којим се школе стављају под туторство црквене управе. И овде је било помена о овом новом предлогу законском, за то ћемо га сада у целости донети онако, како га је предлагач изнео у царевинском већу.

Елаборат овога законског предлога, који је поднео кнез Лихтенштајн и другови му, и који аустријска штампа назива „први закон“, гласи овако:

Члан 1. Основна начела, која се имају узаконити односно наставе и васпитања у народним школама, ова су:

§ 1. Народној је школи задатак, да децу васпита по науци њихове религије и да децу научи и изобрази у елементарним знањима и вештинама које су за живот потребне.

По ономе, наставни предмети у основној школи треба да буду ови: а) религија, б) читање, в) пи-

сање, г) рачунање, д) језик и писмени састав и ђ) певање. Читање се има тако уредити, да деца помоћу њега и помоћу добрих и довољних очигледних средстава, добију најнужнија знања из историје, земљописа, природне историје и природних наука.

§ 2. Народне школе могу бити јавне или приватне.

Јавне су ове, које се издржавају из јавних средстава.

Све друге школе, које се на други начин издржавају јесу приватне школе.

Приватне су школе потпуно равноправне са јавним школама и по томе могу свуда да замене јавне школе, чим буду уређене тако, да одговарају законским одредбама за јавне школе.

Јавне школе приступне су свакоме.

§ 3. Народна се школа састоји из два одељења. Прво одељење чини основна школа са шестогодишњим трајањем учења, рачунајући по пет радних (школских) дана у недељи.

Друго одељење чине: а) грађанска школа, б) занатлијска стручна школа, в) пољопривредна стручна школа и г) продужна школа.

§ 4. Сва деца, која су способна за образовање и која су телесно здрава, дужна су походити основну школу.

Деца, која свршне основну школу, дужна су походити и продужну школу, ако не би по свршетку основне школе прешла у коју средњу школу грађанску, занатлијску или пољопривредну школу.

Од похођења народне школе ослобођавају се само ова деца, која код куће приватно уче.

§ 5. Родитељи или стараоци не смеју децу оставити без потребног школовања, које је законом прописано за народне школе.

Али родитељи или стараоци не могу бити приморани да шаљу своју децу на наставу и васпитање у такве школе, које се не слажу са њиховом религијом.

§ 6. Обављање, руковођење и надзор над наставом из религије и над религиозним вежбањима, како у народним тако и у учитељским школама, оставља се цркви, односно дотичним религиозним удруженима.

У исто време врши црква, односно дотично религиозно удружење, посредством васпитног задатка школе, надзор над целом школом.

Органи за управљање и надзирање народних школа и учитељских школа, а тако исто и наставни планови, имају се тако распоредити и уредити, да се ови задаци, који су стављени у лужност цркви, односно дотичним религиозним удруженима, заиста у свему потпуно изведу и остваре.

§ 7. Државна је остављено право највишег управљања и надзора у народним школама преко министарства просвете.

§ 8. Учитељска знања у народним школама а исто тако и у учитељским школама подједнако су приступна свима аустријским грађанима, који су беспорочног моралног владања. Али верска убеђења наставника морају се саглашавати са вероисповешћу деце, коју хоће да васпитавају. Наставници морају, при постављању на учитељска места у народним јавним школама, показати своју способљу о педагошкој и учитељској способности, по одредбама овога закона. Односно пак предавања католичке наставе из религије, морају још кандидати показати потребну спрему из мисионарства у некатоличким земљама (Missio canonica).

§ 9. Образовање потребних наставничких снага за народне школе вршиће се у учитељским школама, које ће се по полу делити на семинаре за мушкиње и семинаре за женскиње.

Члан 2. Не крећи ни у чему ове основне одредбе закона (од § 1. до закључно § 9.), ставља се земаљском законодавству у лужност, да пропише потребна законска одређења: а) за подизање, одржавање, уређење, управљање и надзирање јавних основних и учитељских школа, — а исто тако да пропише одредбе односно регулисања међусобних вероисповедних прилика; б) да пропише одредбе односно правних прилика наставничких; в) да пропише одредбе за утврђивање потребних издатака за све народне школе а исто тако и потребне издатке око предавања наставе из религије и да одреди начин и пут, како се ови издаци имају покрити; г) да пропише стално одредбе о приватним народним основним школама и о приватним учитељским заводима за образовање.

Члан 3. Овим се законом не додирује и не мења ни у колико одобрени регулатив, који је издат на основу одлуке од 25. Јуна 1867 године, по коме се даје право краљевинама Галицији, Лодомерији и и великом Херцештву Кракови, да могу имати земаљски школски савет. Измена онога регулатива може се само извршити на основу одлука дотичне народне скупштине.

Члан 4. Овај закон ступа у живот одмах ове школске године, која наступи по обнародовању самога закона. Само ове одредбе овога закона, за извршење којих су потребни други нови земаљски

закони, ступиће онда у живот, када и остали закони, који буду издати на основу овога закона.

Члан. 5. Кад овај закон отпочне важити, губе законску снагу сви остали закони и расписи, који се односе на предмете обухваћене овим законом у колико би се они косили с прописима овога закона или у колико су одредбе ранијих закона замењене одредбама у овоме закону.

Члан. 6. За извршење овога закона и за издавање потребних преламих наређења, овлашћен је министар просвете и црквених послова.

Као што се из одредаба овога закона види, цркви, или боље рећи католичком свештенству, дају се сва права над школама. Оно што се за народну школу извојевало дугом и тешком борбом, поништава се једним потезом. Католичка пропаганда никад раније јасније натонирала своја права над школом до овога пута. Католичанство је у средњем веку сматрало школу као слушкињу цркве, па ево и данас код њега ти исти назори.

Противу овога предлога устали су сви слободоумнији и образованији редови друштвени. Држе се скупови и доказују се опаке последице од оваких законских прописа. Чак се спремају и нарочите петиције (молбе) на царевинско веће, противу узакоњавања оваког пројекта. Сумња је велика, да ће се овај предлог примити овакав какав је. Кад се узме положај католичке цркве, у коме се она сада налази, после закљученог мира са Немачком, онда се лако могу све ове појаве разумети.

Међу тим, и Младо-Чеси су поднели сабору предлог закона за основне школе који је предлог федералистичан као и Лихтенштајнов, али је порел тога либерални. Овим се путем најбоље и може сузбити клерикална страна у предлогу Лихтенштајновом, који је за то и силан што, порел помоћи католичкога свештенства, може добити помоћи и с тога што у неколико задовољава и жеље народности у Аустрији.

М. М.

(Северна Пруска). Жалосно стање академијских образованих учитеља постаје из дана у дан све горе. После четиригодишњег учења, кандидати се примају као наставници у средње школе и то прве године раде само огледа ради, без икакве награде. Пошто прође ова огледна година, већина их остаје на истим школама, очекујући стални намештај. Већи део ових „научних помоћника,“ који остану, добијају честе незнатан број часова, тек само да имају занимања, али опет немају никакве плате за свој рад. По нашим средњим школама налази се читава војска оваких помоћника и кандидата за средње школе, од којих само по два три имају нешто платице за своје часове, а остали су задовољни, ако им се само допусти да дају часове, ако ће бесплатно. Број математичара, који немају места, необично је велики. Израчунато је, да кад би сви математичари, који су сада постављени по школама у Немачкој, од један пут помрли, за свако упражњено место математичара било би два кандидата! Да се овоме злу стане на пут за сада су слаби изгледи, јер сваке године по три или четири кандидата свршавају своју огледну (прву) годину и од њих обично двојица остану у тој школи чекају и постављење, — међу тим обично пет а често и више година прође, докле се упразни једно место редовнога учитеља.

(Основне школе у Пруској). По службеној статистици имала је Пруска 1886. године 34.016 основних школа (јавних), и то 3.718 градских и 30.298 сеоских. Године 1882. било је 33.040 школа. За 4 године број се увећао за 976. — Наставника је било:

	1882.	1886.	вишак
Учитеља	53.750	57.992	4.152
Учитељица	5.750	6.848	1.098
Заступника учитеља . . .	1.602	1.134	468
Заступника учитељица . .	32	49	17

У овим бројевима нису урачунате учитељице женскога рада.

Године 1882. број ученика био је 4,339.729; године 1886. тај број износи 4,838.247 (2,422.044 мушких и 2,416.203 женских), вишак: 498.518.

Трошкова на основне школе износили су:

	за све школе марака	за сеоске марака
1871.	55,648.398	37,002.308
1878	101,016.623	57,117.873
1886.	116,615.648	66,134.918

На једнога ученика:

	у свима школама марака	у сеоским школама марака
1871.	14 27	11·40
1878.	23·65	19·05
1886.	24·10	19·83

(Велико војводство Хесенско). Основних школа, прошле године, било је у Хесену 1337, с 2099 разреда и 1948 наставника. Укупни троп-

кови износили су марака 8,056.775, што чини по 8·49 марака на становника, а по 48·65 марака на ученика (два пута више него у Пруској). Најмања учитељска плата износи 900 марака у општинама с мање од 10.000 становника, 1100 марака у општинама с више од 10.000 становника. Највише плате могу бити 1300 и 1500 марака. Осим плате учитељ добија стан или повчану накнаду од 100 до 400 марака.

(Олденбург). У сабору великог војводства Олденбурга, које има непуних 400.000 становника, донесена су зимус два закона о основним школама: један о бесплатности основне наставе, а други о платама учитељским. Плате су (осим станарине) утврђене за 385 основних школа овако:

Протестантске школе

У 20	школа	плата	износи	1150—1300	марака.
„ 79	„	„	„	1350	„
„ 10	„	„	„	1450—1600	„
„ 5	„	„	„	1550	„
„ 92	„	„	„	1650	„
„ 18	„	„	„	1650—1950	„
„ 36	„	„	„	1950	„
„ 22	„	„	„	1950—2650	„
„ 5	„	„	„	2650—3250	„

Католичке школе

У 19	школа	плата	износи	1150—1300	марака.
„ 51	„	„	„	1350	„
„ 10	„	„	„	1450—1550	„
„ 9	„	„	„	1550—1650	„
„ 9	„	„	„	1650—1950	„

(Напредни закон за основну школу). У мексиканском конгресу примљен је у првом читању закон за основну школу, који се може узети за један од најбољих. По том закону општине воде над школама при, а држава (савез) главни надзор. На сваких 2000 становника мора се подићи по једна мушка и једна женска школа, или по једна за оба пола. Повчана средства школама даје нешто савезна Влада у облику субвенције, а нешто општина, која и учитеље поставља и школским фондом управља. У основној школи уче се ови предмети: морално и грађанско васпитање, земаљски језик, читање, писање, рачун и геометрија, елемента познатрања, главни делови земљописа и народне историје, цртање, певање, вежбања занатска, гимнастика, војничко вежбање за мушкарце и ручни рад за девојчице. Очигледна настава примењује се свуда где је потребна. Школска година траје 10 месеци, школска недеља 5 дана, а школски дан 6 часова. Настава је бесплатна у свима основним школама. За учитеље се могу поставити само који су положили стручан испит, и који не припадају духовном реду никакве религије. Настава је обавезна у добу од 6 до 12 година. Родитељи, старатељи, а тако исто и власници фабрика, дужни су сваке године поднети нарочите писмене потврде о школовању деце која су у њиховом подручју. Осим основних школа подићи ће се у истом духу и више школа за одрасле. Ако буде примљен, закон ће ступити у живот на годину дана после обнародовања. Против овога закона силно су се подигле клерикалне новине.

(Понемчавање). У Септембру прошле године наредио је пруски министар просвете да се у основним школама Познањске и Западне Пруске више не сме предавати пољски језик, и да се ти часови употребе на учење немачкога језика. — Као што се види у обема покрајинама мисли се на озбиљно понемчавање. Али, колико је то понемчавање напредовало, може се опет видети из једнога дописа који је донео Дитесов Paedagogium у свесци од Октобра прошле године, и у ком се прича ова анегдота: Господин фон Гослер, пруски министар просвете, дође у једну основну школу у Познањској, и са задовољством спази у школи слику Бисмаркову, поред пареве и наследникове. Показујући на Бисмаркову слику, министар запита децу, ко је то. Опште ћутање. Најзад се подиже једна слободнија девојчица и одговори: „То је господин комесар“. Министар се мало збуни, али хтеде знати по чем девојчица држи, да је то комесар. „За то што је ћелав“, одговори дете. — Најпосле се ствар објаснила тако, да су слике биле донесене у школу дан пре, и да се о њима деци није ништа ни рекло.

(Основне школе према данашњој потреби). На прошлој учитељској скупштини у Св. Галену, у Швајцарској, изнесени су ови захтеви за основну наставу:

школовање почиње у седмој години ученековој;

ученик треба да иде у школу до четрнаесте године;

број часова треба поступно повећавати у средњим течајима, а смањивати у последњим;

продужна школа има за задатак давати и опште образовање и припремати ученика за даљи његов позив у животу;

у разреду не сме бити више од 60 ученика;

једном учитељу не сме се дати више од 3 разреда;

школи се морају дати све потребе: здраве собе, сва потребна учила, обезбеђен положај учитељев, добар школски надзор

О питању је одлучено, да буде обавезно у основној школи.

Скупштина се једногласно изјавила против телесне казне.

(Испити зрелости у руским гимназијама). 1885. године полагало је испит зрелости у 164 руске гимназије 3355 редовних ученика и 450 нередовних који су добили право на овај испит. Од овога броја 84,4% издржали су испит и добили сведобу зрелости, а одбијени су 15,6%. Најтежи предмети били су ученицима: латински, грчки, руски и математика.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Добротворни фонд шабачке гимназије

Стање фонда 1887. године

1. Привреда фондова заједно с капиталом у 1887. г. износи 3358 дин. 33 пр.
2. Потрошено за помоћ сиромашним ученицима и набавку учила . . . . . 904 „ 58 „
3. Остало као капитал да се пренесе у 1888. годину . . . 2456 „ 58 „

Овај се капитал налази вежбином код *шабачке штедионице* под каматом, за тим код неколико приватних дужника и у хартијама од вредности.

Непосредни надзор над фондом води наставнички савет шабачке гимназије, који је прегледао и оверио рачуне.

Бр. 75.

27. Фебруара 1888.

у Шапцу.

Директор шабачке гимназије

Милован Р. Маринковић.

Г. **Мијаило** и г-ђа **Драгиња Самуровић** из Шапца поклонили су приликом прославе св. Саве 300 динара *добротворном фонду шабачке гимназије.*

Г. **Коста Миладиновић,** трговац из Пожаревца, поклонио је, приликом прославе св. Саве, школи *топоничкој* (у срезу и округу пожаревачком) звоно у вредности 144 дин., а сиротиним ученицима исте школе одела и школских потреба у вредности 100 дин.

Г. **Милан Кнежевић,** трговац из Бруса и председник одбора школе бруске, поклонио је школској општини бруској земљиште за подизање учитељских станова у вредности 400 динара.

УМРЛИ

Димитрије Ђорђевић, учитељ III., IV. разреда мушке школе грочанске, преминуо је 26 Фебруара ове године. Он се родио у Београду 1832. године. Учио је нижу гимназију и Богословију, за учитеља постављен је 28. Јула 1858 год. Био је најпре у Рипњу, за тим у Гроцкој, од 1. Августа 1871. у Коларима, а после од 22. Марта 1877 год. опет у Гроцкој. —

Иван Батавељић, учитељ I. одељења V. разреда мушке школе у Нишу, преминуо је 12. фебруара ове године у 6 сати после подне. Родио се 1854. год. у Горњој Грбици, округа крагујевачког 1874. год. свршио је у Крагујевцу учитељску школу с врло добрим успехом, а одмах 1. Августа исте године постављен је за учитеља школе јагљинске, у крагујевачком округу. Одавде 1. Септембра 1878 год. премештен по својој молби за учитеља I. II. разреда школе арапчеловачке, и остао је ту до 1. Августа 1875. а тада буде по потреби премештен у школу копљарску и већ 27 Септембра исте год. оде по молби у Ниш, где је најпре радио у III. одељењу III. разреда мушке школе, а за тим од 25. Октобра у I. одељењу V. разреда исте школе. Био је одличан учитељ.

Издане и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ПОГЛЕД НА МАТЕМАТИКУ И ПРАВАЦ ЊЕН

ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ

Д-ра БОГДАНА ГАВРИЛОВИЋА
суплента на Вел. школи

ДРЖАНО 8. ЈАНУАРА 1886. ГОД. У БЕОГРАДУ

Са захвалом на великом поверењу, којим сам одликован од првих носилаца српске науке; са узвишеним поносом и са пијететом према највишем српском просветном заводу, ступам данас први пут пред вас, господо, да и ја у овом светом храму српске просвете очитам своју исповест.

Мени је мило, необично мило, што од сад не морам трошити своју снагу ни у једном тренутку око рада ниже врсте, али ми је по стотину пута милије, што ћу тим уједно отпочети своје делање у народу пред одраслим и зрелим нараштајем његовим — отпочети га дакле на најродинијој њиви његовој.

Тајанствени, ал' и чаробни су путеви они, по којима ћу вас ја, господо, као *учитељ*, *васпитач* и *пријатељ* водити — тајанствени су за то, што они испреплетени онако какви су, често замећу траг, те тим остављају човека на по пута, а чаробни су с тога, што се сви стичу на једном месту — на дверима које воде у богато царство великих мисли и идеја.

Истрајати на том мучном, али без сумње и светлом и дичном путу рада и напојити вас истином, која са богатих врела његових поетиче — то ће бити задатак мој. Или зар бих ја као учитељ, зар као васпитач и могао и смео изаћи пред вас с другим оружјем у руци, а не са знаменом истине? Или зар има и једног створа на свету, који би човеку као човеку лепшег и узвишенијег уздарја могао дати и од онога што је заиста најлепше, што најузвишеније и најчасније? Или зар има другог луча којим бих могао ваша срца распалити и одушевити за све оно, што је узвишено и племенито, дично и поносно,..... зар боље светиљке, која ће разгонити мрак из срдаца српског подмлатка и осветлити му пут, који једино води правом напретку, пут којим треба грести у поштену и родољубиву раду?!...

Па ето са тим знаменом, са истином у руци отпочињем и ја свој рад и развијам у име божје заставу њену на оном плодном пољу математике, која у свој колосалној згради својој и на првом и последњем камену, свом носи на себи узвишен и божанствен печат њезин.... Допустићете ми дакле, господо, да о тој математици као науци, о њеном општем правцу, о неким методима њеним и о своме погледу на њих, рекнем коју реч, која ће по

моме мишљењу зар бити и згодна и пригодна на овом месту, а у овој прилици....

* * *

Не бих се ни за један часак одмакао од истакнутог задатка свог, да по заповести савести своје не морам ма у две у три речи споменути нешто, што треба или бар ваља да буде правило за наш заједнички научни рад, ако смо ради и свом добру, и што је још дичније и племенитије, ако смо ради добру нашега народа.

Плодно *мора* бити оно земљиште, на којем ћу ја са ватреним и трајним одушевљењем развијати свој рад, а велике последице *треба* да буду оне, које ви господо, књигом и науком препорођени и прекаљени, морате створити у роду и народу своме, а све у раду за опште добро.

Онај, господо, који је са напред одређеним чисто практичним, утилитарним програмом свога рада у животу дошао овамо; онај који не схваћа на чему човек, као човек треба да ради; онај који не зна шта је то племенит, шта достојан и частан нагон у борби за општи, заједнички напредак; онај, који се поред толиких и толиких заблуда у свету не уме узвисити изнад обичних, свакидашњих погледа; онај, који и кад ради, у том раду даје маха прикривеној тежњи за славом и чашћу; онај најпосле који не зна или не ће да зна, шта је то дух, који човека толико диже изнад осталих створова у васељени — тај ће, господо, приступајући студији академијских наука с једне, а улазећи у практичан живот с друге стране науку, то најбоље средство за образовање срца и душе, сматрати као потребно оруђе, којим ће *само* до коре хлеба доћи; а колико ће се друштво у којем он мисли да развије свој рад, њим као човеком користити; колико ће се породица у којој он треба да пресађује најнежније осећаје у срца свога подмлатка, њим као старешином подичити и у колико ће се најпосле наука, коју он сматра за најобичније оруђе зараде своје, с њим у напред кренути — о томе, држим, да ми не треба ни говорити .... Без идеја, које би га руководиле у раду његову, без идеала, који би му у мучним и доста честим часовима у животу били најтврђи стуб у згради његова морала — остаје он роб своме шпагу и своме хлебу. Он преза од напретка у науци, јер би га овај или збацио са површине или, ако већ мисли да се на њој одржи, извукао из колосека његова нерада; свака, нова и светла мисао руши и обара из темеља ону зграду у којој он живи, јер тај вам јадник не тежи за целином и хармонијом у знању, а на што и да тежи за њом, кад се он може да одржи само онде, где нема оне светлости, која праву науку на сваком кораку њеном сустиже. Он је дакле код живог тела мртав за човечанство, јер не зна шта је то патриотизам цивилизације, о коме тако занимљиво говори Франсоа Миње, али је он мртав и за најближу околину, а мртав је за то, што се он тобоже бави науком, а не зна или не ће да зна, *да једини задатак науци лежи у неуморном тражењу вечне истине и обзирању незрелих назора*, које већ са ширењем саме истине напоредо иде.....

Сви сте ви, господо, дочекали овај тако звани век цивилизације, па зар да међу вама буде и једног, који би немирном и нестрпљивом генију науке могао и смео одрећи ону моћ, којом је управо створио све оно, чим ће се овај век поносити пред будућим нараштајима? Или зар међу вама има и сад кога — да напоменем само један пример — који не би видео да је тај исти револуционарни геније науке, као природну последицу своју повукао за собом препорођај вештина и наука, препорођај који је толику благотворну моћ имао, па и дан данји има на развитак читавог човечанства?! ....Једном речју, зар да међу вама има и једнога који би рекао, да обарање лажних система и теорије на сваком пољу науке, није и опет ли заслуга тог генија науке?!....

Ја сам уверен, поштована господо, да у вашим редовима тог и таког нема и надам се да ћу у вашем дичном колу наћи на верне и трајне присталице оног мишљења свог, које сам мало час пред вас изнео. За луду би ми био сав мој рад, ком ћу се ја свом вољом и свим одушевљењем посветити, кад би се ми у мишљењу, које се тиче саме науке као науке, разминошли. Без хармоније, која је по сваки рад од преке потребе, ви би често скретали с онога пута који води правој науци, а тим би се по мом мишљењу одвојили од онога правца, који ја ваља да вам обележим с једне,

а не дошли до резултата, до ког студијом треба да дођете с друге стране.

* * *

После ово неколико речи хоћу да пређем на други део свог задатка, који се искључиво односи на саму студију, те да и у томе изнесем по који поглед свој на науку у којој ћу вас ја настављати.

Врло би ме жао било, кад би се ви, господо, искупили овамо за то, да чујете може бити популарно предавање из оне науке, која се по својој егзактности у реду наука јавља на првом месту. Не одричући вредност популарисању науке у опште у образовању шире публике, морам рећи — тако бар ја мислим — да популарисању том нема места у оној прилици, кад је реч о чисто научном расправљању ког питања, а питање које ја треба да решим, јесте у свему баш таке врсте. Да писам изабрао поменуту тему, која се више философске и методичке стране математикине тиче, ја бих морао изаћи пред вас са кредом у руци, расправљајући који задатак са свим специјалне врсте. Али ја то нисам учинио, што бих тиме многоме од вас био нејасан, а мени је до тога стало да ме ви сви разумете.

Позната је то ствар, господо, да се свака наука усавршава разним и разним средствима, која махом падају сва у њен колосек. Тим средствима она се диже и врло често развије и онде, где стоји на криву темељу.

Сви ми, на прилику, знамо да је Њутн постајање светлости тумачио својом хипотезом о емисији зрака, те тим с једне стране експериментисањем, а с друге стране математиком развио читаву теорију, која је све до овог доба познате појаве у светлости обухватала и тумачила. Међу тим усавршавањем саме те теорије, усавршавала су се и средства и начини којима су тадањи научари појаве изучавали и тим путем дошло се на појаву интерференције, која се никако није дала протумачити старом Њутновом хипотезом. Према томе видело се да се с том теоријом даље не да радити. Па шта је приличније, шта преће било у тој прилици, него: пронаћи пут и начин којим би се и та појава дала протумачити. Ви сви знате, господо, да је данас и теорија о светлости сведена на кретање, које изгледа да је и први и последњи узрок свакој појави, а знате без сумње и то, да је генијални Хајгенс био онај, који је на том пољу учинио савршени преврат а тим уједно и себе овековечио у културној историји свију векова. Тим је дабогме Њутнова теорија пала и тек њеним падом видело се, да је човечанство до душе кроз дуги низ година лутало по заблуди, али најпосле племенитим нестрпљењем и неуморним радом својим дошло и опет до вечне истине.....

Тих заблуда у нашој науци нема, јер је математика једина међу наукама, која у свакој прилици изводи на пут истине. Она навире на најчистијем врелу њезином и пушта своје гране кроз цео свет, али их исто тако брижљиво и купи и слива у једну хармоничну целину. Извор јој истина, а увор то исто. Тамо где нам се кидају концн мисли наших о давној прошлости, о брзој садашњости и загонетној будућности, ту математика са својим аналитичким средством васпоставља везу и изнаша читаву велику слику те загонетке често једном једином формулом..... Онде где се разилазе толике дисциплине које се баве испитивањем појава у природи, ту долази она и тајанственим начином спаја их, а спаја их за то, што она све појаве навек једним физиолошким ножићем реже и једним језиком представља, те тиме као да указује на вечну хармонију која влада у распореду васељене. Тамо где је реч о идеалном методу у расправљању појединих дисциплина и ту математика са својом чисто дедуктивном методом — изузев врло ретке појаве индукције, — предњачи свима наукама. Она нас, обележавајући тачно путеве замршеног лавиринта у васељени, диже у безконачност њезину, али нас уједно спушта и у средиште наше земље, којем још нико ни близу дошао није, те нам тим, као што вели Фурије, представља „моћ човечијег духа, која је за то ту да буде замена несавршеним чулима нашим с једне, а кратком животу нашем с друге стране.“ Тачна и кратка у извођењу саме истине, а одмерена и јасна у казивању њеном, хвата се она у решавању својих проблема много пута у коштац са најсмелијом мишљу и решавајући је јединственим начином својим развија толику и тако интензивну енергију рада, какву ћемо у мало којој науци наћи.

Узмемо ли, господо, да математика целу научну зграду своју диже на два три основна, врло проста правила, тако звана аксиома, која до душе леже ван домашаја логике, али међу тим већ *a priori* постоје на основу чисте пресуде нашега разума,[1]) то се морамо поклонити пред њом и њеним резултатом, и поред света тога ми јој често — сигурно за горку награду њену — дајемо само споредно место међу осталим наукама.

Мене би то врло далеко одвело, кад бих ја покушао, да вам покажем начин којим математика, служећи се тим аксиомима својим, долази до првих истина и како се она из тих првобитних истина даље развија.

Упуштајући се у то разлагање морао бих, губећи се у ситницама скренути с правог пута а тим уједно промашити и циљ, који ја имам пред очима. Доста је ако спомепем само то, да су истине које математика истражује, толико просте с једне, а од толиког значаја с друге стране, да се ми без њих у свету не можемо наћи. Полазећи са најелементаријег дела њезиног па идући даље све до најузвишенијих проблема модерне анализе и геометрије, приказује нам и обавештава нас она о таким приликама, које су махом уткане у обичан живот. Да бих то што боље расветлио, наговестићу само ово.

Сваки природњак, којем није стало само до посматрања већ и до испитивања природних појава, није никуд пристао без математике, јер природни закон је правило по ком се равна одређен низ природних појава. Али сваки процес у природи не догађа се само на једном, већ и на више места у простору; он траје час дуже, час мање и појављује се са час већом, час слабијом јачином, час у једном, час у другом облику. Само што су те појаве по начину, месту и времену, у ком се указују толико разнолике, да се онај који све те чиниоце не би умео прерушити у руво алгебрино, дати им језик којим она говори и одредити згодном једначином начин којим један од другог зависе, не би управо могао ни разазнати у њима, а камо ли их све од једанпут уочити. Најобичнија појава у природи је кретање, а представа о њој већ безусловно повлачи за собом појам о непрекидности променљиве количине, који толику улогу игра у вишој анализи да се ова без њега не да ни замислити. Врло згодно вели о томе Шлемилх „.....јасно је с тога, да се природни закон не да ни тачно изрећи, а камо ли добро разумети без математичног одређивања просторних и постепено променљивих количина..“ а колику и како грдну примену имају природне науке у практичном животу, томе су живи сведоци све оне слике које се у њему на сваком кораку јављају. Није дакле мисао која математику провејава, не начело које у њој од алфе до омеге влада, оно рад чега се суштина саме ње тако тешко сазнаје, већ је руво у које она облачи ту мисао онај тврди бедем, који само математичар може прећи с једне, а дозиђивати с друге стране.

Не тражећи небројене речи у залагању једне мисли, представља је и даје јој живота математичар у једној, јединој формули. Она је управо кристал у ком се најбоље огледа његова мисао, она оруђе којим се он служи и загрева у своме *свету хармонично поређаних мисли.*

* * *

Изнесавши пред вас овај општи поглед свој на математику као науку, треба да рекнем коју и о правцу, којим садашња модерна математика иде. Њега нам тачно показује тек овај век са врлим и дичним представницима му на челу.

Ја се не ћу и не могу упуштати у дубље разлагање оног мишљења, које мислим у овај мах истаћи. То ћу учинити на другом месту а у оној прилици, кад вас будем упознавао са самим радовима који тај правац јасно обележавају. За сад ћете се морати задовољити само оном истином, до које сам ја својом студијом дошао.

Разгледајући начин, који математика употребљава при решавању своје теорије данас, па упоређујући га са оним, којим се служила концем XVII. и кроз цео XVIII. век, видећемо да се он у многом чему разликује од оног.

[1]) Kant. Kritik der reinen Vernunft. Одмах том делу у уводу стоји ово: Dass es..... allgemeine, mithin reine Urtheile a priori in der menschlichen Erkenntniss wirklich gebe, ist leicht zu zeigen. Will man ein Beispiel aus Wissenschaften, so darf man nur auf alle Sätze der Mathematik hinaussetzen.

Док су Декарт, Њутн, Лајбиц и сви остали претходни њихова доба, радећи које на геометрији, које на механици и астрономији махом *посредно* стварали нове методе за нашу спекулацију, дотле се данашња математика и *непосредно* и *посредно* развија. Јасно је према томе, да су теореме из старијег доба — одговарајући овом или оном захтеву, и служећи као оруђе, којим се час ово, час оно питање решавало — биле мање више специјалне природе. Данашња математика, која као наука има свој свет за себе, са свим друкчије стоји у том погледу, ма да јој поменуте науке и сад пружају моћно врело за испитивање њених истина, а стоји за то друкчије, што она увек за тим тежи, да свако питање са општег гледишта протумачи, да му другим речима да општи значај. Уз то је она ширењем примењеног дела свог добила толико полета, да је сад у великом делу њеном без обзира на практичну вредност својих теорема — и тим се управо непосредно развија — једино на циљ руководи: тражити чисте облике и законе оног света, којим само мисао влада. Тако радећи, створила је она себи велико научно поље на ком данас живи и може да живи.

Велике су примене, које она има у свету, али те математичара као научара тек у другом реду интересују, јер је њему само до тога стало, да из познатих премиса створи ваљано правило, а тим правилом мисао која ће вековима живети. То је његова наслада, то његово уживање!..... Када и хоће ли у опште ова или она теорема имати примене ма на којој грани практичног живота, то се у напред не да одредити, па за то математичар то питање оставља будућности, тврдо верујући у то, да ће га она кад тад решити.

Ја ћу само толико споменути — а најбољег доказа пружа ми овај век, у ком ми живимо — да многа правила, за која нико није ни слутио да ће у току времена доћи доба кад ће се и она моћи оживотворити, данас имају толику и такву примену, која засеца у живот читавог човечанства. Или, зар ми мислимо, да би на прилику механика дошла до оних резултата, којима је задивила и изненадила читав свет, да није имала моћног наслона на теорију диференцијалних једначина, знајући вештим начином својим показати практичну вредност оних теорема, којима су се обесмртили Јакоби, Хемилтон, Мајер, Пфаф и Вајерштрас? А ко се поле бавио том теоријом, коју с правом можемо назвати најлепшим делом математике, тај ми тек не ће одрећи то, да је управо баш оно што ћу по лепоти толико више изнад осталих делова математике, ли резултат чистих спекулација; јер теорија диференцијалних једначина не повлачи за собом у првом реду практично решавање тих једначина — то је за њу тек дело друге врсте — него нам она по најновијем назору схваћа сваку једначину као функцију оних количина, које се у њој јављају, па јој као такој аналитичким путем одређује тачне границе, у којима она постоји.... Или зар би у опште било и помена о елиптичним и хиперелиптичним функцијама и интегралима да се геније математике заустави код оних ирационалних, разломљених функција, које се не дају интегровати?!..... Треба само знати, колике и какве везе имају те функције, поред све поменуте особине њихове, са теоријом о функцијама, са одређивањем дужине лукова у појединих кривих линија, па чак и са теоријом о алгебарским једначинама, као што је тек пре пет шест месеци показано, па нам не ће бити чудо, што се математика *често задовољава и формалним решавањем неких задатака*. Да то тако, као што јесте, и мора бити, треба да је јасно сваком, који зна да се свака наука шири и напредује само онда, кад употреби сва средства до којих она у свом организму долази.

Шта би, на прилику, да се мало јасније изразим, било од оне математике, која би се задржала код појмова, које јој пружа сабирање као прва основна операција њена? Би ли нас ова могла обавестити и о другим количинама, а не само о позитивним целим бројевима?! Ви сви знате, господо, да нас одузимање води појму негативних количина, а та фингирана математика, о којој је сада реч, морала би често и код обичног одузимања, а и иначе у врло многим приликама стати, пресећи пута сваком даљем истраживању и рећи: даље се не може, задаци ове руке не дају се решити! До којих и каквих би резултата она дошла са тим начином и с тим правцем, држим не треба рећи ни једне речи.

Међу тим ја сам показао баш са оним примером из теорије о елиптичним функцијама,

да математика тако не чини; дође ли пак каткад у својим операцијама пред ову алтерпативу: или стати и оставити проблему нерешену, или уносити нове појмове, то она примењујући на њих старе, познате принципе с једне, а обазриво чувајући се немогућности с друге стране, навек прибегава овом последњем средству, које јој у свакој прилици и правац и метод јасно обележава. При унашању нових појмова, морамо дакле пазити на ово двоје: 1-во да нам се у дефиницији самог појма не скрива немогућност и 2-го, и то је врло важно, да се рад јединства и спољашње консеквенције — све особине које тако лепо карактеришу математику као науку — држимо тако званог *начела о задржавању формалних закона*,[1]) по којем све старе, познате операције примењене на нове количине, у пуној мери важе и за ове; јер у крајњој линији увек до нас стоји, хоћемо ли ово или он правило задржати и применити га на онај појам, који смо одредили новом дефиницијом.

Ви без сумње знате господо, да је потенција ма какве количине са позитивним целим експонентом представљена производом у ком су чиниоци од реда један другом једнаки, па опет кад би вам ко рекао: дајте ми дефиницију потенције са негативним експонентом, то би ви, држећи се мало час поменутог принципа, или извели из првобитне дефиниције потенцијине, или би је дали по својој вољи, у колико заиста нема ничега, што би вас гонило на то, да под тим новим појмом нешто разумевате, што би већ у напред одређено било. Да би без тог принципа о задржавању формалних закона математика била нека чудновата, врло замршена наука, која у разлагању мисли својих никакве везе нема, то треба да је јасно сваком, кад му се каже, да је хармонија, која у математици влада нужна последица тога принципа.

Све ово што до сад рекох односи се по општем значају свом на целу математику а ви знате, господо, да ћу вас ја настављати само у једном делу њеном.

У програм, који обухвата мој рад у школи, надају од прилике ова два главнија дела њена: геометрија и анализа као увод у систему математике. Могло би се лако догодити, да ми замерите, што нисам специјално стао бар код једног од оних делова нешних које ћу вам ја предавати, па сам с тога, обрађујући у неколико пажњу своју на геометрију и њен метод, рад да избегнем тај приговор.

Геометрија је, као што знате, наука која се бави — без обзира на конкретан део облика — испитивањем особина њихових. Она своја питања расправља било у равни, било у простору од три или више димензија и у овом последњем случају чини засебан део, који се *хипергеометрија* зове.

Познавајући само тачку која нема ни једне димензије, праву линију са једном, површину са две и најпосле тело са три димензије, чудновато ће вам звонити то што рекох, да геометрија испитује истине на фигурама чак и у простору који би имао више од три димензије. Појма о простору, у којем би број димензија био крајан до душе, али поред свега тога по вољи узет, у природи нема, али му је ипак математичар у својим спекулацијама дао места што он, као што споменух мало час, врло радо тумачи све истине са општег гледишта; па као што кажемо да је тачка граница линији, тако исто примењујући то на овај случај, можемо рећи да је простор од (n—1) димензија граница оног замишљеног, фингираног простора од n димензија.[1])

Ја ћу у овај мах имати на уму само геометрију у равни, и разложићу у кратко само два метода, којима се она служи. Један од њих је *синтетичан*, а други *аналитичан*, те по томе начин у расправљању појединих питања геометријских дели и геометрију на два дела: на синтетичну и на аналитичну.

Основу синтетичне геометрије чини било система тачака, било система правих линија, којима распоред и међусобни положај одређује само једна врло проста једначина. Не ослањајући се на рачун, има она у виду само чисту слику. Ова јој је, као што вели Хесе[2])

[1]) Види: Hankel: Theorie der complexen Zahlensysteme. Leipzig 1867.

[1]) Riemann: Uber die Hypothesen, welche der Geometrie zu Grunde liegen. Ges. Werke. стр. 254.

[2]) Hesse. Vorlesungen aus der analyischen Geom. и т. д. стр. 1.

и циљ и средство за циљ. У сваком раду свом одређује она тачци, или управо читавом низу тачака и линија једно место — и у том погледу слаже се потпуно са модерном аналитичном геометријом — која с погледом на метод баш у противном правцу ради јер је главна карактеристика раду њеном та, што она све геометријске проблеме преруши у алгебарско руво; она нас дакле чисто аналитичком методом упознаје са особинама геометријских фигура.

Сваки облик — почев од тачке па до најзавршенијих кривих линија — пренаша она по са свим одређеним правилима у еквивалентне једначине, тако да нам свака од тих једначина представља аналитичан израз фигуре, а vice versa свака фигура геометријску слику своје једначине.

Комбинујући њих долазимо до нових и нових алгебарских облика, који по поменутом принципу њеном, у себи скривају било израз за нов који облик, било правило које се старог облика тиче.

На тај начин аналитична геометрија преноси тешкоћу у доказивању ма ког правила на алгебру остављајући јој потпуно одрешене руке у оперативном делу њеном.

Представивши вам, господо, задатак геометрије са два главна метода њена требало би, да се упустим у тумачење разних апарата, тако званих координатних система, којима аналитична геометрија одређује положај за све тачке облика својих, али се у то упуштати не ћу.

Ја ћу имати прилике у што краћем року, да вас поред осталога и са тим моћним средством примењене математике упознам и ви ћете онда видети да све ово, што до сад рекох, у целини стоји. Хоћете ли ви, господо, дати математици, тој узор-науци у распореду наука оно место, које она заслужује; хоћете ли ви у души ваше створити о њој опакав суд, какав ја имам и хоћете ли најпосле моћи прекувати ону велику мисао која њу представља, — толи до вас стоји. У мене добре воље и правог одушевљења за своју студију и свету ствар, коју треба да заступам на овом месту и у интересу завода и у интересу народа, не ће нестати. Мучна је студија, тежак је рад који с њом на сваком кораку напоредо иде, али велика је награда којом нас он награђује, јер буди у нама слатку помисао на вечан живот његов. Без муке нема науке, без рада нема ни рода, а поље његово је обилато, јер нам народни живот у културном препорођају своме данас, пружа богата врела и даје места сваком и свачијем родољубивом раду..... Озбиљно је време у коме живимо; велики је задатак и велика мисао, коју у њему Сриство има да реши, па зар да у том времену стојимо скрштених руку, зар неспремни да дочекамо онај згодни час, који ће се кад тад указати нашему народу?! Ми немамо кад, господо, да те згодне прилике пропуштамо, доста смо то чинили, за то, на рад и опет на неуморни рад! Ко има правог и племенитог родољубља, тај се у том раду не ће и не сме уморити, јер ништа часније, ништа узвишеније није од рада у оном правцу, који нам тачно обележава љубав према народу своме. Радом врсних прегалаца и родољубљем њиховим пукла је на уском хоризонту нашег културног живота зора и указали се први зраци руменога сунца, које с толиком ватром загрева овај кутић слободнога Сриства. На вама је, који ћете било непосредно, било посредно учитељи народу бити, на вама је да проширите тај уски хоризонт својим радом на науци и питомој књизи, а обазрете ли се по њему ма кад, будите уверени да ћете мене, скромног свећеника овог храма навек на њему видети са приповеди математике и њене истине

ЈЕДАН ЛИСТИЋ ИЗ ПСИХОЛОГИЈЕ[1])

Прибор за кретање јесте једна важна карактеристика, којом се одликује зоолошки свет од биљнога, а нарочито од минералнога. Овај прибор код човека могли бисмо казати, да је донекле сличан са прибором за кретање код осталих зоолошких створења, нарочито виших. И тако би по томе прибору човек био једнак са осталим савршенијим организмима, ако се не би гледало на психички значај човечијих кретања и његову препондеранцију, која га високо уздиже нада све најсавршеније организме у опште, и то како у другим стварима, тако и у савршенству покрета. Али пошто психички значај игра овде најважнију улогу, то ћемо га сад оставити, да о њему говоримо мало ниже на угоднијем месту, а овде ћемо да говоримо о прибору за кретање у буквалном смислу те речи.

Кад се каже „прибор за кретање“ разуме се скуп свих органа, или читаве системе разних органа, који активно или пасивно суделују при разновресним кретањима. — У обичном животу а и у многим научним књигама, говори се о мишићима као искључном прибору за кретање. Тако је кретање код човека постало скоро идентично са функцином мишића. Међу тим, функцију кретања у своме тоталитету чине истина првенствено мишићи, за то што се голим очима кретање машића види, али поред њих у саставни део прибора за кретање ваља рачунати кости и живце или нерве са нервним центрима. Прибор за кретање састоји се дакле из нерава, који су увек везани за нервне центре, из мишића, који су принети тетивама за кости, и костију самих, које служе као постоље свим осталим органима.

Кости су пасивни чинилац у прибору за кретање. Њих има на 213 у организму здравога човека, и оне су тврди анорганск делови, за које су принети мишићи, и у чије су шупљине смештени сви остали органи човекови. Све су кости једна за другу везане на различите начине, тако, да изгледају као најсавршенији систем полуга (озиба), који се само сам собом покренути не може. Требају му тегови или снага, да би се почео кретати. Кости служе као подножје или наслон свим осталим органима, и дају облик или контуру целоме телу док је живо. Све кости скупа граде костур или скелет. Начин, како се кости зглобљавају, како су међу собом лигаментима везане, чиме су омотане, како се хране и на чега се састоје, — о свему томе нема смисла говорити овде, јер не би одговарало сврси, за коју је ова тема одређена. Кости саме по себи не реагирају ни на какав утицај с поља, по томе немају у психологији ни у физиологији онај значај, који имају мишићи и нерви. Задатак је остеологије да их анатомски проучава, а механике да објасни њихову функцију.

Рекосмо, да мишићни систем служи искључно кретању. Човеком утицај на спољни свет, активност његове воље, могући су само помоћу мишића. Ено шта каже бесмртни Његуш за руку најкарактеријег српског јунака „Ова мишца једнијем ударцем, престо сруши а тартар уздрма“! Оно, што се у психологији зове спољашња радња воље, нема своје стварне вредности, т. ј. не постаје дело, ако јој непосредно не стоје на расположењу мишићи организма, већ остаје само жеља... По своме анатомском крају, мишићи се зову у обичном животу месо. Они се састоје из мишићних влакана, која су спојена у снопиће различне дебљине помоћу целуларног ткања. Влакна су врло танка и изгледају котураста, кад се на микроскоп гледају. Сем тога изгледају и шарена од црта, које иду једне уздуж а друге попреко, те се тако укрштају. Мишићно је ткање по боји црвено, због многих крвних судова, који се по њему грапају и док је мишић жив, он је жилав и опружен. Хемијски састав мишића јесте беланце, фибрин, вода и т. д. за то највише хране дају, кад нпр. човек једе мишиће других животиња. Сваки мишић има два краја: један дебљи, који је већином утврђен за основицу; и други тањи, који је принет за озиб или кост, која

[1]) Ова је расправица написана по теми за професорски испит из Психологије и Логике, која је гласила: *„О орруу покрета. О вољним и невољним покретима. О раду. Лењост. Вежбање телесно. Игра. Утицај покретаа телесног на расположај унутарњи. Утицај расположаја унутарњег на телесне покрете“.*

треба да се покрене. У среди је трбаста дебљина мишића. Мишићи нису непосредно причети за кости, већ сваки мишић прелази на оба мало час поменута краја, у једну жилаву чврсту материју, која је или иљосната или конопчаста и прелази у саму кост. Те споне, што везују мишиће за кости, зову се у обичном животу суве жиле (тетиве).

Физиолошка функција мишића, то је контракција и експанзија или сагибање и пружање. Том радњом врше се сви покрети тела човечијег. Ако се мишићи скрати или постане краћи, онда се оне кости за које је мишић са оба краја причет, морају једна другој приближити. Тако бива савијање руке у лакту, ноге у колену итд. Противна радња контракцији, јесте експанзија, при којој се мишићи краћају у своје нормално стање, вршећи непрестано свој задатак. Комбиновањем и наизменичном радњом обе мишићне функције, постају онако разнолики покрети, којима се мора човек да диви.

Нисмо хтели да помињемо поделу мишића по анатомској структури, али морамо се сетити мишићне поделе овде, кад је реч о радњи њиховој. По својој радњи мишићи се најобичније деле на анималне и вегетативне. Анимални стоје већим делом под непосредним утицајем наше воље, и има их на 5—6 стотина. Вегетативни мишићи нису под утицајем наше воље и врше својим кретањем радње у унутрашњости организма. Њихне радње служе за одржање организма за прераду и измену градива, те су по тим радњама и мишићи своје име добили. Примера ради можемо казати, да су сви мишићи на руци, нозе, лицу etc. анимални; а срце, желудац, црева, јесу мишићи вегетативни. Има их још и таквих, који долазећи у систему вегетативну, опет могу бити дуже или краће време под утицајем воље нпр. мишићи, којима се дисање врши — ширење и скупљање торакса. — За неке индијске оксенаре прича се, да могу да умире радњу срца, да му се куцање не примећује. Исто тако има мишића из анималне системе, који су некада припадали групи, чисто анималних мишића, а данас су неупотребом закржљали и изгубили ту своју о обину, па стоје још као рудименти и не припадају ни једној системи.

Према овој функционој подели мишића на анималне и вегетативне, учињена је подела у физиологији и у психологији између појединих покрета, које мишићи врше. Тако се радње анималних мишића зову вољни покрети, а радње вегетативних невољни покрети. Међу тим овака подела, и ако се налази у већини физиологија, психологија и зоологија, није ни најмање научна ни истинита. Овака подела покрета узета је готова и развијена, онако, како се иста виђа код човека и других животиња. Таква подела покрета снимљена је са организама развијених и вичних за сваковрсне покрете, и не објашњава нам ни мало тајанствену компликацију и замршеност самих покрета. Она није генетичка и није покрете нацртала, и ми би смо могли, држећи се оваке поделе, да одговоримо са једном реченицом на питање о вољним и невољним покретима, како је оно у овој теми постављено. Но како анализа покрета, чини есенцију ове теме, то ми остављамо њу за тренутак, да малко ниже о њој говоримо а сада ћемо укратко да пређемо на нерве, за које смо казали, да сачињавају саставни део партије за кретање, и без којих кретање не може бити.

Нерви јесу круна целога прибора за кретање. Оно што је рука телеграфистова, која стојећи под утицајем свести и памети, прекида и везује, или отвара и затвара електричну струју код телеграфа, то је живчана система у кретању. Обе системе: коштана и мишићна, добијају своју вредност у прибору за кретање, тек помоћу нервне системе. Сами мишићи, нити се могу скратити ни продужити нити кости једну другој приближити без сарадње или импулса самих нерава.

Нерви са свим својим огранцима чине нервну систему и по томе трећу и најглавнију партију у целокупној системи кретања. Под нервном системом разумева се најсавршенија и најфинија материја у организму, за коју су везане функције свих органа од најпростијих до најсложенијих. Она се састоји из великог и малог мозга са својим деловима[1]) здуљене и кичмене мождине; симпатичне ганглиозне партије и свих нервних клакана и спонића,

[1]) Намерно не помињем овде и поједине партије нервних центара, као што су нпр. четвороугле кврженце, оптички чвор etc. etc.

који излазе из ових центара и расплећу се по целоме телу. По својој служби, коју врши нервна система, она се дели на две велике партије на чисто мождану и ганглиозну. Последња партија снабдева нервима органе, који својом радњом служе одржању организма (вегетативни систем). Из мождане системе, у коју се рачунају велики и мали мозак, здуљена и кичмена мождина, излазе нерви на све стране и гранају се по телу. За то се те повеће количине нервне масе и називају нервни центри или средине, као што је нпр. велики мозак једна најглавнија нервна средина. Нерви, што излазе из ових централних партија, улазе у мишиће, па се ту гранају на све стране тако, да свако мишићно влакно буде снабдевено нервним влакнима. Нерви, излазећи из својих центара, састоје се из повише нервних влакана, која иду паралелно и изгледају као какав свежањ, све док се не стану одвајати и гранати по мишићним влакнима, одржавајући непрестано свезу са централним мозданим партијама из којих излазе. По анатомској структури центри живчани састоје се из нервних влакана и нервних ћелија. Унутрашњост пак нерава, који излазе из центара, више је течна. Не може бити сврха ове теме, да се дубље пушта у анатомско расматрање нервне системе. А физиолошка служба нервне системе, разгледаће се такође само у онолико, у колико то буде нужно за тачно и јасно појимање и решење постављеног питања о покретима..... Физиолошка функција нервне системе, састоји се у томе, да осећа или прима спољашње и унутрашње надражаје и да одговара или реагира на исте покретима. Радњом ове системе, одржава се веза са спољашњим светом и њеним усавршавањем и непрекидним деланьем постају сва спољашња и унутрашња опажања својина наше свести, и грађа за наше психичко развиће. Из најпростијих надражаја, мало по мало по законима психо-физиолошким, развија се највиши ступањ свести: самосвест.... Нерви се деле на сензитивне и моторне, или на нерве за осећање и нерве за покретање. Спољашњи надражаји, ма какве врсте били, посредно или непосредно утичу, на периферичне крајеве нерава. Те надражаје — утиске — спроводе нерви за осећање до својих центара. Ту се надражај или утисак после кратког, једва мерљивог времена, претвори у осећај, — и сад импулсом нервних центара, покрећу се на рад моторни нерви, те они побуде мишиће да се овако или онако грче и пружају. Да наведемо један пример. Ако боцнемо иглом врх од прста, онда ће се рука тргнути, да се уклони од игле. У самој ствари то је овако ишло. Врхом од игле надражили смо периферични крај од нервнога влакна, које се грана по мишићу. Тај надражај осцилујући кроз цело влакно, однео је сам себе у нервни центар. И сад тек ту постаје тај осећај. Нервни центар (душа?) дакле, одговара осећајем, и он преноша тај надражај на моторни нерв, а овај тек сад извршује кретање руке, грчењем и пружањем извесних мишићних партија. Проношење надражаја, његов прелаз у осећај и кретање, које је последњи резултат, не врши се таком брзином, која се не би могла мерити. Зна се да ово кретање бива са брзином од 200 стопа у секунди, тако, да кад се убодемо иглом на врх прста, прођу $^7/_{40}$ секунде, докле тргнемо руку од игле. Нама се чини, да се то врши страховитом брзином за то што путови живаца нису дугачки у нашем телу.[1])

Нерви за кретање излазе из кичмене мождине и из мозга у опште. Из мозга излази 12 пари, а из кичмене мождине 31 пар. Из ове последње излазе све по два на према се, тако да имамо 62 засебна нерва, од којих служе половина осећању а половина кретању. У једном пару увек је један сензитиван и то задњи, а други моторан и то предњи. Од 12 пари нерава, који излазе из мозга I II и VIII пар служе осећању; III IV VI VII IX и XI служе само кретању, а остали и осећању и кретању. Сви ови нерви, гранајући се по целом телу, завршују се на периферији гранања у тако фина, нежна и мекана влакна, да се голим очима никако ни опазити не могу, већ само помоћу доброг микроскопа. Тако нпр. најдебља влакна износе тек $^1/_{100}$ део линије, а има их, која износе тек $^1/_{2000}$ део линије.

Физиологија нервне системе, јесте најтежа,

[1]) Познато је као досетка у физиологији, да кад би нпр. човек могао да пружи своју руку од земље до сунца, требало би 150 и више година док би осетио бол, а толико исто док би могао да уклони руку, која би већ дотле сагорела.....

најзамршенија, али и најинтересантнија партија у целокупној физиологији. При свем изобиљу од експеримената, ипак ни једна партија данас, нема толико необделаног терена за више научно испитивање, као физиологија нервне системе..... Како нерви утичу на кретање мишића и како бива осећање, без кога кретање нема никаквог психолошког смисла, најбоље ће бити расветљено, ако наведемо неколико примера. Халер, Мажандије, Флуран, Фике, Сеченов, Вундт, Хелмхолц, Дибоарајмон, Вебер, Фехнер etc. etc. чинили су безбројне опите са свим партијама нервне системе, како са централним, тако и са периферичним. Ево неколико таквих опита:

Ако пресечемо ма где кичмену мождину, те тиме прекинемо везу с мозгом, наступа парализа свих оних делова организма, који су били снабдевени нервима из отсечене партије кичмене мождине. Ако велики мозак јако повредимо, наступа парализа целога тела, — смрт. Ако повредимо партију у мозгу, тако звану corpora striata или пртаста тела, животиња изгуби сваки вољни утицај на кретање, и иде незадржано само напред, а не може се окренути лево, десно или назад. Засецимо мали мозак с леве стране, животиња се окреће у ковитлац и то на ону страну, на којој је засек у мозгу. Засечемо ли пак мали мозак са обе стране, животиња иде назад, и не може ни у ком другом правцу да пође..... Ако пресечемо предњи пар, што излази из кичмене мождине, тада животиња изгуби сваку моћ кретања оне партије тела, у којој се дотични живац гранао, а осећање остаје у истој партији неповређено, исто емећено. Животиња осећа, али не рефлектира, не креће се. Ако пресечемо задњи нерв, бива обратно. Осећање престаје у партији, у којој се управо пресечени нерв. А кретање?... Ово остаје под утицајем воље, као да није никаква повреда нанета нерву за осећање. Пресецимо оба корена (цео пар) онда наступа савршена парализа оне партије, која је била снабдевена огранцима оба пресечена нерва. Ту партију можемо сећи и горети, нити ће се што у њој осећати, нити кретати. Ако сад дражимо крај од пресеченог нерва за кретање, који је већ одвојен од централне средине, мишићи се грче, — док на против дражење самога корена истог нерва, који је остао у вези са центром, не показује никакво дејство. Ако тако исто дражимо крајеве нерва за осећање, видећемо у првом случају, да се никакво осећање не јавља, т. ј. кад дражимо крај сензитивног нерва, који је одвојен од центра. На против, ако дражимо овај корен — патрљак — сензитивног нерва, који је остао у кичменој мождини, осетићемо болове ил та јаке [1]..... Из овога се јасно види, да се функција нерва за кретање огледа у мишићима, а функција нерва за осећање у нервном центру. Ако је нерв одвојен од мишића, а други од свога центра, дејство се надражаја не примећује, нема га.... Међу тим је вероватно, да молекуларне промене у нервима бивају једне исте, кад је надражај истоветан, само су одвојене средине, у којима се кретање или радња нерава јавља као чин, као акт.

Поједине партије великога мозга нису баш тако тачно испитане по својим радњама. Са сигурношћу може се тврдити, да хемисфере великога мозга, јесу средине воље и разума. Повредимо ли у животиња хемисфере великога мозга, животиња, ако не угине, постаје као каква машина, која кад се дражи показује само рефлективне, бесвесне радње, — и то помоћу осталих нервних центара, који су неповређени остали. Ако поништимо мозак и здуљену мождину нпр. у жабе, она ће ипак рефлектирати врло сложеним покретима на сва спољна афицирања. Но ти покрети нису вољни, већ постају само, кад се животиња дражи. Поништењем мозгових хемисфера, поништавају се и вољни покрети, али ипак животиња је способна кад се дражи, да чини врло компликоване кретања, којих нема никако, кад је са великим мозгом поништен уједно и мали мозак и здуљена мождина. Ако су нпр. сви мождани делови поништени, сем кичмене мождине, животиња не дише, лежи отомбољена на подлози, предње ноге стоје уза труп у таквом положају, у каквом се ни-

[1]) Вели се, да је ово била полазна тачка философске скепсе код Картезиуса, Ратујући промаграо је, како ампутирани војници осећају болове у деловима тела, који су им одсечени или осечени још давно. Од тада почиње он сумњати, да тело и простор у опште и постоје. Немајући ничега сигурнијег што би одиста постојало до свога мишљења, он излази од њега са познатим „cogito ergo sum".

кад не виђају код неповређене жабе. Ако је дражимо, она покреће ноге, или се сва грчи, али не може да се помери с места, да скочи. Ако је метемо у воду, она падне на дно, па ту и остане како је пала. Окренемо ли је на леђа, тако и остаје, не покушавајући да се окрене. У случају, кад су само хемисфере поништене, а сви остали делови нервне системе остали читави, жаба стоји лепо на предњим ногама у природном положају и дише као обично. Кад је дражимо она скаче, мете ли се у воду, она плива, окренемо ли је на леђа, она се искрене у свој природни положај. Ако је поставимо, да стоји хоризонтално на дашчици, она мирује. Чим станемо дашчицу кретати, и жаба удешава своје покрете према кретању дашчице и то са свим целисходно, да би се одржала у што природнијем положају..... Овакі покрети, помислио би човек, не разликују се ни у чему од покрета које врши жаба, кад јој нису повређене хемисфере. Тако би се исто понашала животиња при дражењу, и да јој нисмо повредили поменуту партију. Али је ипак огромна разлика! Овако повређена жаба, ако се остави мирно нити мрда, нити се покреће, нити би се икада покренула све донде, док је не бисмо почели ма како дражити. Овакі опити показали су са потпуном евидентношћу, да осећај не постаје на периферичном крају сензитивног нерва или у оној партији, у којој се он грана. Даље се доказало и то, да надражај сам, још није никакав осећај. Надражај је пређи тек у свестан осећај, пошто стигне у мозак, и то не одмах, већ мора прођи неко кратко време, које се још може и мерити, докле надражај постане чин свести. Како се тај чин у самоме мозгу извршује, докле се осциловање нервних молекила не преведе у свесни осећај, то за сада сам Бог зна....

Са овим није ни у колико протумачено, на који начин обаваља велики мозак овај свој важни задатак, служећи као седиште свести и воље. Сви покушаји каквих Бихнера, Молешота, Фогта, Кабаниса etc. с једне стране, и спекулативних философа с друге стране, који су овака питања онако од ока решавали, остали су безуспешни. Нити су једни, као представници „најчистијег материјализма“ могли из самога покрета материје, да објасне сваке појаве; нити су их пак други могли да разреше, постулишући суштанце, монаде, реале, etc. као нематеријалне математичке тачке, снабдевене атрибутима свести, кретања etc.

Ван сваке је сумње, да сива маса у мозгу, заузима првенствано и најузвишеније место по својој функцији у целој нервној системи. Ту су управо седишта вршењу свесних и најсвеснијих радњи и покрета, док се у белој маси налазе путеви, којима се сви остали нерви и нервни центри, одржавају у свези са сивом масом. Без строго научне вредности, али доста вероватно, мисли се, да број вијуга (gyri) и количина сиве масе, стоје у правој размери са душевним развићем. Тако почињући од највиших органских створова на на ниже, виђамо све мање и мање вијуга. Исто су тако различно развијене вијуге и између појединих раса људскога рода. Толико се тврди да што је раса савршенија, више вијуга има. Све хиљаде ситних ћелијца у сивој маси, имале или немале подједнаку вредност, тек, што је њих више, вероватно је, да је и услов погоднији за развиће оних стања и радњи, које су присно везане за сиву материју. По најновијим истраживањима потврдило се, да кад се различни делови сиве масе повреде, да повлаче за собом са свим специјалне последице. Само што те последице нису онакве, као што их је френологија Галова разместила била по појединим партијама мозга.

Из свега се овога јасно види, да су нерви или боље нервна маса, узрок кретању. Она побуђује, мишићи покрећу а кости извршују. Какве промене и какви покрети бивају у нервима и нервним центрима, казали смо да наука не зна, као што не зна и многе друге ствари, које су приступачније испитивању. Пре су товарили то на врат неком флуиду (fluidum nervеum), кад је теорија флуида била у моди онако исто као што су магнетске и електричне појаве објашњавали флуидима. Но то је пододавно одбачено и помиње се тек као покушај, да се види како су се људи паштили, да ма на који начин расветле ове замршене процесе покрета. Тако је исто Лајбиц са свим метафизички разрешио својом престабилисаном хармонијом ове покрете, њихове прелазе и односе им; — а Картезиус опет ставио је Богу у аманет, да он својим инфлуксусом помирује, везује и одржава у хармонијској радњи суштанцу и дух.

Једино, што јасно видимо, то је то, да су у прибору за кретање изведени сви закони статике и динамике до свога савршенства. Човек изгледа као право божје дело, као каква најсавршенија машина. Само не опаква машина, какву је Деламетри у своме делу „L'homme machine" представио. Машина, у којој једно свесно и мотивирано „хоћу" производи стања, покрете и дејства, каква, хиљадама килограма воде и угљена, не могу да произведу у истинским машинама, које је човек начинио. Право каже Вундт, да механика, при свој својој екзактности и савршености, не може још да конструјише ни такву справу или машину, која би приближно вршила покрете, какве врши жаба одсечене главе!..... Мислим, да ниједна није Шекспира покренуло на оне поетске мисли, до елегантност и савршенство човечјих покрета, кад је узвикнуо: „Како је ремек-дело овај човек! Како му је разум племенит! Како су му способности неограничене, — како је својим обликом и *покретом* значајан и чуђења достојан! Кад нешто ради како личи на анђела, кад што год појима, како личи на Бога! Он је најлепши украс свету, он је урнек осталим створењима!".....

* * *

Сад морамо да оставимо сам прибор за кретање, па ћемо да пређемо на анализу самих покрета. Физиологија зна данас за вољне, невољне, рефлективне и још неке покрете, који се нас овде не тичу. Ми имамо оне три врсте покрета да разгледамо. Да бисмо дошли до вољних покрета у најсавршенијем облику, при којима вола као психички чинилац [1]) врши покрете, ваља вам се позабавити са рефлективним и аутоматским покретима (невољним). Рефлективни покрети постају, кад надражаји или покрети пређу са сензитивних нерава на моторичне. Кичмена мождина врши искључно рефлективне покрете, а још у већем размеру и савршенијем облику врше их и остале централне партије нервне системе, н. пр. medula oblongata etc. Што је сензитиван нерв у стању, да пренесе надражаје на већу количину моторних нерава, то су и покрети рефлективни много компликованији. Можемо рећи за све сензитивне нерве, који одржавају везу са спољашношћу и унутрашношћу, да производе простије или сложеније рефлективне покрете, — према своме разноликом преплетању и укрштању са осталим нервима, и према центрима у које улазе и испражњују се. Најразноврсније и најсложеније рефлективне покрете производи nervus trigeminus, најмоћнији сензитиван нерв у мозгу. Ово се тумачи тиме што му је корен или његова површина у мозгу којом он регира понајвећа, те тиме стоји у вези с многим моторичним нервима, које је у стању да афицира..... Да наведемо неколико примера рефлективних покрета. Кад муња сене, ми затрепљемо, кад нам мушица полети у око, ми затворимо капке и често је пута ухватимо. Кад из мрака изађемо на јаку светлост, ми зачкиљимо и стегнемо пупилу. Кад се ноћу, при највећој тишини, когод близу нас од један пут продере, или кад нас нас изненада налаје, ми се стресемо и уплашимо. Кад пипнемо руком у мраку, или и на дану, само да очима не видимо, какав хладан предмет н. пр. жабу, змију или друго што, — одмах тргнемо руку натраг, често пута дрекнемо, приснемо и начинимо чудновате мимичне покрете на лицу. Мало друкчије буде, кад се изненада ожежемо. Кад метемо у уста какво тело са непријатним, гадним укусом, вскезимо зубе, развучемо уста, намргодимо лице, враћамо непријатно тело натраг из уста, пљујемо а често и повраћамо etc. Кад непријатан или јак мирис дође у нос, затворимо очи, уклањамо главу од предмета, од кога мирис долази, пиримо на уста, задржавамо дисање etc. etc. Има још много сложенијих рефлективних покрета, у којима дисање, срце, стомак и други органи учествују, што се очито види у убрзаној или успореној радњи ових органа. Има и таквих рефлективних покрета, који за собом повлаче врсте парализе на и саму смрт.

Скоро сви рефлективни покрети носе на себи карактер целисходности, нарочито они у савршенијим нервним центрима. Сетимо се покрета жабе, кад су јој само хемисфере биле поништене.

Аутоматски (или невољни) покрети зову се они, за чију радњу нису потребни надражаји сензитивних партија, који би се тек после пренели на моторичне нерве и произвели

[1]) Само не у смислу Шопенхауерове воље као метафизичког принципа!

кретање. Аутоматски покрети врше се дакле услед импулса, који излази из самих нервних центара, својом сопственом самоиниклошћу, ако се смем тако изразити. Сви надражаји такве врсте, који се зачињу у самим центрима без икаквог спољашњег покрета или надражаја зову се аутоматски надражаји а сами покрети аутоматски покрети. Није лако одвојити аутоматске надражаје од оних, који се центрима саопштавају од сензитивних периферичних нерава. При највећој пасивности наших чула и целе периферије сензитивних нерава, ипак ма и најмањи делићи надражаја долазе с поља до унутарњих центара, у којима је седиште аутоматским покретима, те их тако модификују, утичући на различне начине у раду истих. Ако апстрахирамо ове спољне, случајне надражаје, можемо за аутоматске покрете потврдити, да извесна стања у крвним судовима у опште, јесу увек верни пратиоци истих покрета. Да напоменемо неке покрете у организму, који се врше самоиниклим — аутоматским надражајима:

Многи мишићи прибора за рађење, прстенасти мишићи крвних судова, бешике, крева etc. стоје под непосредним аутоматским утицајем кичмене мождине. Још су много важнији аутоматски покрети са седиштем у здуљеној мождини.... Многи рефлективни покрети трају и даље, пошто је престало дражење чисто сензитивног нерва. По томе су они дакле аутоматске природе. На пример покрети при респирацији, циркулацији и остале радње у омаљим органима — ограницима, — прибора за крвоток, дисање, рађење etc. У науци се мисли да већим делом у аутоматским покретима играју важну улогу ганглиозни сплетови, кроз које пролазе моторни нерви из правих можданих средина. Влакна ганглиозне системе образују читаве сплетове. Ти сплетови постоје као самосталне средине, и њиховом сарадњом обављаће се сви покрети вегетативне природе у организму. Тако постоје два врло велика сплета, један око желуца — сунчани сплет — и, други око срца.

Што многи аутоматски покрети нису чисти него мешовити н. пр. рефлективни и донекле вољни, то долази отуда, што су ти органи снабдевени разним нервима и везани за нервне центре тако, да се могу донекле вршити покрети све три врсте. Код процеса дисања н. пр. имамо две врсте покрета, једни су при инспирацији а други при експирацији. Само инспирација је аутоматски покрет. Код срца имамо два центра: један успорава а други убрзава радњу. Онај центар, који успорава, влада се увек аутоматски..... Покрети оваке мешовите природе, јесу понајтежи за проучавање за то, што нису лако приступачни проматрању и опиту и за то, што су им регулатори мешовите мождане партије (обе системе), које се својим изданцима преплићу на различне начине те производе онако коплиццкована кретања. Свакојако ће тачна анализа ових покрета, у вези са рефлективним и вољним покретима, као и утицај чисто душевни на нервне партије, који се вежбањем — развићем — добија, само ће све то ваљда бити у стању, да нам скине копрену са многих мистериозних појава, као што су мезмеризам, животињски магнетизам, сањање, мртви сан, халуцинације etc. etc.

У првом почетку проучавања оваких покрета, код којих се никакви спољни надражаји нису могли да опазе као узрок, покушавало се, да се овакі појави објасне спекулативно. Шта више јављање и пролажење наших представа, које нису изазвате у свест каквим спољним дражима, све се то сматрало као аутоматско кретање. Па како су овде дошле и представе, које проматра психологија, то се морао тражити центар аутоматским покретима у савршенијим нервним срединама и у њега се инсталирала душа. Она је била главни заповедник и регулатор свих аутоматских покрета. Ми за сада код чисто физиолошког проматрања, немамо нужде, да узимамо икакву другу помоћ са стране. Ако узмемо тако што год, онда смо дошли до краја научног поимања и објашњавања појава. Што год не знаднемо, или не могнемо протумачити товарићемо на леђа том општем регулатору као што су школастичари, додавали сваки дан по један нов атрибут својој суштаности, чим би им искрсао какав појав, који се не може да протумачи олако. Али им је Лок са Рожером Баконом и другима показао свуколику јаловост и штетност оваког научног поимања. [1])

Још имамо да прегледамо вољне покрете.

[1]) Лок, озлојеђен оном чудном игром суштаности и атрибута за време школастике, кад су урођене силе надиле идеје и науку из глубине духа, на-

Ни једно психолошко питање није на се обратило толику пажњу као сам акт воље. Ово је било у сва времена, нарочито пак у новије доба. Па и дан данаји тако исто стоји. Из овога се види, колико научне вредности има анализа воље, не само у психологији и философији, већ и у социјалним наукама, којима психологија служи, као десна рука. Ако се упознамо са свима философским школама и системама, пашће нам у очи једна врло ретко опажена истина. У свима тим системама полазна је тачка или осећање са покретањем или разум или воља. У најразновиднијим облицима преплећу се ова три принципа кроза целу историју човечанског мишљења и схватања. Прелистајмо за часак историју материјализма од А. Лангеа, медицинску психологију од Лоце-а, Бенова „The emotions ant the will", Вундтову физиолошку психологију, Кантова, Хеглова и Шопенхауерова дела, — Хербарта, са свим његовим последоваоцима, па ћемо ипак наћи на сваком листу супротности о горепоменутом питању, које се никако сложити не могу.

Тако је воља код Канта интелигибилна особина субјекта, која се не покорава законима искуства, као остала садржина наше свести. (И ако је Кант принцип каузалитета схватио и признавао близу у онакој форми, како га данас наука узима). Код њега је воља трансцендентална! Њом се иде даље и излеће иза граница света појава, и пружа прст на нужне постулате философије, — на појмове: *Бог, бесмртност (слобода?)*, као проблеме које се не могу демонстрирати..... Код Шопенхауера је воља метафизички принцип ствари у опште. Његова воља прожима целу васелену, онако, као што Џ. Бруно преноша одушевљено своје афекте на целу васелену и гледа на све стране само живот, само монаде..... Код Геринга, који је био у правом смислу млади Кантовац и клонио се и помисли на трансцендентализам, воља је бесвесна моћ, која у осећањима, жудњама и избору делања, баца свој одсјај у средину свести, и претеже на једну страну.

Ми нисмо могли пропустити, да се макар оволико не дотакнемо разлике у појимању и анализи воље, па по томе и вољних покрета. Шта више, данас баш постоји дијаметрална разлика у овом питању, и то не између Хегла и Хартмана, — већ између два највећа представника науке, између Вундта и Бена.

Зна се, да вољни покрети бивају чисто услед наше воље. Психолошки имамо управо два облика воље. Унутарњу вољу, која је у стању да се бави представама и појмовима оваке или онаке врсте, — која тако рећи, може да турнира садржину наше свести; и спољну вољу, која се огледа у раду и делању у спољним покретима и регулацији истих. Ова последња врста воље, јесте предмет нашег проматрања. Спора не може о томе бити, који се покрети зову вољним покретима. Све свесно кретање, сав избор и регулација кретања свих мишића, који могу да дођу под утицај наше воље, састављају групу вољних покрета. На пример, махање ма којим удом тела, различито покретање главе, брзо и намерно дисање и издисање ваздуха, вољно затварање и отварање очију, вољни покрети уста и мишића на лицу, иденье, седеньe, скакање, играње, звиждање etc. etc. све су то вољни покрети. Кад би дакле то био задатак да се просто наброје и опишу вољни покрети онда би се у томе сви сложили. За то сам ја и казао још у почетку, да се на питање: „Шта су вољни а шта невољни покрети?" може са неколико речи одговорити. Овде мора бити питање о постанку тих покрета. Како постају вољни покрети?..... Пошто је један организам већ развијен, ми видимо те покрете који ову групу сачињавају у свој својој савршености. Али је главно питање, да ли су ти покрети самоникли или су се развили из других покрета. Било једно или друго, ми морамо објаснити.

Рефлективни и аутоматски (невољни) покрети, изгледају као битне особине, свих органских бића. А вољни покрети и још са онаком савршеношћу, изгледају као после-

---

чиниво је досетку и ишибао доосадашњу научну методу. Ево како се Локе подсмева: Питали су, вели Лок, једног индијског научника, на чему земља стоји? На слону, одговори овај. А слон? Он стоји на корњачи, одговори научник индијски. А корњача? На чему она стоји?..... Ту је стао Индијанац, и није знао да каже, на чему стоји корњача..... Будала је права био индијски научењак, вели Лок, што није умео даље да одговори: „Па, корњача стоји на супстанцији". С тим би ствар била свршена. Ако не би радоснали Индијанци били задовољни, то би цела западна Европа са својим научницима била задовољна са одговором.....

дица самога развића. Мало дете, у првом добу свога рођења, чини се да нема ни трага од вољних покрета. Посматрајмо одиста мало дете чим се роди, па ће нам покрети изгледати загонетни и они ће нас највише заинтересовати. Рефлективни и аутоматски покрети могу да се виде и проматрају. О савршеним вољним покретима, чини се, да не може ни помена бити. Дакле, онда мора да се исти развијају из других покрета. Тако одиста и мисли Бен, Лоце и други. Лоце, говорећи о вољним покретима, каже: „Воља потчињава извесне телесне покрете под своју власт, да би после помоћу те потчињености могла да добије превласт и над светом представа, који је тек у своме зачетку..... Пошто наша свест ствара себи представе о рефлективним и другим покретима, то онда она процењује различне покрете, предпостављајући једне другима као целисходније са њихне савршености. Тако само бива оно што виђамо, да од првобитних невољних покрета утицајем воље, постају вољни покрети. У томе процесу, воља пре свега изолира поједине покрете из гомиле невољних и нередовних покрета, и покори их под своју власт, па онда друге поједине покрете комбинира са овима и тако гради онај чудновати комплекс од вољних покрета.“ Он дакле мисли, да су вољни покрети производ из невољних и рефлективних покрета. За рефлективне покрете, из којих се по његовом мишљењу највише развијају вољни, покрети, Лоце, вели изриком: „Да нису физиолози емпиричким путем пронашли рефлективне покрете, онда би их психологија морала да постулира, као једну нужност и потребу. Али природа, не ослањајући се толико много на промућурност људску, дала је сама организму ове покрете, који се механички савршено и безусловно врше и управљају по спољним надражајима.“

За овако јасно исказано мишљење, не треба никаквог коментара.

Бен се начелно не разликује од Лоца. Он је одиста анализирао вољне покрете и тако исприео, да му се морамо дивити. Он са својом школом у којој асоцијација игра најважнију улогу, полази са гледишта, да невољни и рефлективни покрети постоје још пре, него што се јаве први осећаји. Доцније тек воља, потпомогнута осећајима и представама завлада овим покретима. Најглавнији услов да би воља могла да постане господар над покретима једнога органа, јесте тај, да се поједини покрети тога органа изолирају, из читавог збира покрета истога органа. И тек пошто је воља известан ред или број покрета себи потчинила, она после ствара нове покрете, комбинишући оне изоловане покрете међу собом и са другима..... Ово се красно подудара са „постојећим“ стањем ствари. И Лоце и Бен не разликују се у основу. Према њихном тумачењу вољних покрета, можемо ми да појмимо и објаснимо скоро све и најсавршеније вољне покрете код свих организама. Али ми рекосмо, да се Вундт дијаметрално разликује од поменутих писаца. И одиста док Бен и Лоце мисле, да су вољни покрети продукт развића из невољних и рефлективних, дотле Вунд мисли, да су баш вољни покрети први, који се јављају пре и једних и других. И ако Вундт не мисли овде неку метафизичку вољу, он мисли без сумње на градацију саме воље, саме свести.

Вундт признаје саму аперцепцију као примитиван акт воље, као вољну радњу. По томе погрешно је трвђење, да се воља развија из представа, и тек доцније да постаје из асоцијације итд. Овако погрешно схватање примећује Вунд, личи доста на признавање одделитих душевних моћи (Vermögenstheorie), које је узимала старија психологија. Не може бити говора, о неком времену вољине латентности, за које би време воља мировала и чекала, да се нагомилају представе у свести, које су себи потчиниле извесне покрете на тек онда да се воља почне будити и примати управу над покретима. Унутарња радња воље почиње онда кад и свест, а свести без аперцепције не може бити. По томе је при првом почетку аперцептивне радње и воља постојала. Спољашње најпримитивније дѣлање, бива учешћем и суделовањем саме воље као год и сарадња исте у унутрашњој радњи аперцепције. И ако се ово двојако суделовање воље опажа у два различна правца, то је свеједно. Они психолошки носе један исти карактер на себи и потпуно се подударају. Ако проматрамо вољну радњу кретања чисто као феномен свести, онда се она јавља првенствено у аперцепцији једне представе самога покрета. Изврши ли се тај покрет и по други,

трећи, четврти и пети..... пут, и утиче ли он на нашу свест и аперцепцију, то је ствар од споредног значаја. После тек, може независити покрет од наше воље. Аперцепција какве представе вољног покрета и вољна решеност, могу се извршити, а да не наступи сам покрет, само ако је механизам вољних „оруђа“ физички ма како повређен или поништен.

Што год наилазимо на примитивније стање свести, у толико мање виђамо одвојену аперцепцију представе каквога покрета, од извршења истог. Дете и дивљак (природни човек), као год што машинално подражавају извесне покрете, тако исто нису у стању да живо представе себи какав покрет, а да га у исто доба и не изврше. Имамо дакле пуно разлога да мислимо, да унутрашња аперцепција у овом случају, и спољна радња нису биле првобитно раздвојене, већ је то дељење извршено тек у доцнијем току развића свести. Извршено је онда, кад је наступило утркивање феномена вољних импулса, и кад је тако наступила могућност, да се спрече или задруже извесни покрети од извршења. И код самог психолошког мерења времена, нашло се на ту истину, да аперцепција једнога утиска са покретом, који реагира на исти утисак, пада у једно исто време! Тако само може и да постане потпуно појамна веза спољњега покрета са својом аперцепцијом, као представа. Представа спољњег утиска и представа покрета начине тако симултану асоцијацију. Чим наступе такве погодбе, да се изврши аперцепција приближно у једно исто време са утиском, онда се јавља са свим симултано сложена представа покрета, са спољним надражајем. Истински покрет може се за цело у исто време извршити јединствено за то, што спољни импулс воље и аперцепција представе покрета, леже у једном истом времену.

Тако дакле видимо ми у првобитном стању свести, спољне радње вољне нераздвојно везане за аперцепцију самих покрета. Видимо да се ти феномени не јављају у сукцесивно, већ симултано, и онда можемо са правом тврдити: да спољна радња вољна, ништа друго није по својој првобитности, до специјална форма аперцепције, јер је та радња битни део саме аперцепције, која се односи на организам бића које дела....., које ради, дакле на наше сопствено тело.

Према овоме, Вундт сматра аутоматске и рефлективне покрете искључно као продукт из два чиниоца: из нервних елемената и дејства физичких утисака. Али у овој радњи, из које излазе рефлективни и аутоматски покрети, у смислу како их Вундт узима, нема осећања, које би их пратило. Није дакле никаква контрадикција, ако се узме, да се рефлективни и други покрети развијају заједнички из једне форме покрета, која у извесном смислу носи на себи карактер вољног дејања као што у исто време може бити и рефлективне природе. Шта више, овако схватање покрета у животињском царству слаже се највише са посматрањем и стварношћу.

Да је овако тумачење развића самих покрета, дубље, генетичније и научније, то је ван сваке сумње. Да Вундт мисли градацију саме воље и свести од најпримитивнијих својих стања, а не већ усавршану психолошку вољу, која се и најбрижљивијом анализом не може даље дотерати одозго на ниже, до самих простих представа, — то је тако исто са свим увиђавно..... Ко год неће да сматра вољу, као какву Deus et machina, која, пре но што смо и могли да уватимо рачун о њезином пореклу, неким загонетним, урођеним инстинктом узима владавину над машином свога сопственога тела, тај ће се сагласити са нама, да се развиће онако компликованих вољних радњи, мора свести на оваке најпростије психичке акте.

Још би на завршетку ваљало проговорити о значају оних покрета у развићу организма и самоме васпитању; као и о суштини или прапостанку покрета у опште. Но то морамо оставити с тога, што би нас друго питање одвело у неку врсту хипотезирања, којој би се могло замерити да мирише на метафизику. На прво пак питање имаћемо прилике, да обратимо пажњу у доцнијим врстама.

(Свршиће се)

РЕАЛИЗАМ И КЛАСИЦИЗАМ[1])

од ЈОВАНА В. НЕСТОРОВИЋА

Поштована господо!

На дан првог српског учитеља и просветитеља, који је у добу крвавих борава помишљао на лепши и узвишенији задатак него што је ширење државе мачем и копљем, и који је томе свом племенитом задатку жртвовао своју сјајну политичку будућност, одавши се свом снагом извршењу посла у коме је гледао осигурање величине на коју је његов јуначки отац подигао народ српски — чиме би могли већма доказати високо поштовање и топлу захвалност према узвишеном спомену његовом, ако не пажњом према питању коме је он живот свој посветио, којим је код српскога народа стекао вечна права на захвалност?

С тога, нека ми је допуштено, у овој свечаној прилици, свратити вам пажњу на једно питање, које се данас решава у просветној струци, и које ће бити од пресудног значаја за образовање наше омладине. То питање које је код нас у пола решено, састоји се у томе: *да ли да се по средњим заводима у нашој отаџбини даде превага класичним или реалним студијама?*

Као и у сваком, тако и у овом питању, може бити разних мњења, према гледишту са кога се полази. Отуда је, између пристаница поменута два правца у нас, потекла знатна теорїска препирка, која се није могла свршити никаквим зближењем, јер су им основна гледишта са свим различна. Први, сматрајући човека као мали свет у коме се догађа све што и у природи, даје превагу посматрању људске унутрашњости, неговању осећајне стране човекове, у којој налази чврсту гаранцију за моралност друштвену. Наоружан свога човека идеализмом, пушта га у борбу живота са уверењем, да ће тај човек бити у стању, својим оплемењеним духом да даде други правац току друштва људског, да га скрене са стремљења материјалним интересима, да друштво учини моралним.

Овоме мишљењу (ради прегледности морамо одмах навести) чини се та озбиљна примедба, да су ток и правац људскога друштва врло компликоване појаве, којима владају многи врло разнолики закони, који су последица чисто материјалних узрока, па дакле а за промену правца друштвеног ваља имати стварне моћи којом би се могли савладати узроци који су тај правац изазвали, а да се та моћ васпитањем у духу идеализма не добија, па да се, према томе, ништа не може голим теорисањем памети код појава којима су узроци чисто материјални.

Реалисте пак мисле, да се посматрањем и проучавањем природе једно проучавају и закони који владају човеком, који је један мали саставни део њезин; да се познавањем природних закона савлађује природа, а њена моћ нагони на службу човечанству, те се тиме увећава људско благостање, које је неопходна основица моралности и карактера; и да правац тих студија, стварајући човеку тачан појам о природи даје му маха да нађе у њој и своје право место, а отуда да позна и задатак свој у друштву људском.

Као што се види, дакле класичари дају сувише велику важност вишем осећању људском у правцу човечијег делања, заборављајући да и само осећање може само до неког ступња бити производ васпитања, а да је оно у главноме отисак спољних, природних утицаја, и да за паралисање тих утицаја ваља пре свега познавати законе најближе околине људске, да би се васпитање могло према томе подесити у жељеном правцу. Реалисте опет падају махом у другу крајност, па сву иницијативу у делању људском приписују природи, порицући сваки утицај вишем вештачки створеном осећању. И ако је ова последња крајност много ближа истини од прве, ипак не може се порећи, да човек лично има много пута пресудну реч у решењу многих питања

[1]) Говор приликом свето-савске свечаности у крагујевачкој гимназији.

дакле, да може утицати на околну природу као и природа на њ', и давати овакав или онакав правац своме делању.

Отуда излази, да и један и други правац имају свој разлог опстанка, да је неговање осећајне стране човекове исто тако важна ствар као и неговање моћи представљања и мишљења, дакле да је исто тако важно посматрати и проучавати унутрашњост човекову као и спољну природу.

Ну са свим је друго питање, да ли су класичке студије једини и најсигурнији пут да се дође до онога, што се зове *правилно образовање*. И то питање, које и у осталој Европи није решено, и око кога се води врло жива и страсна борба, покушаћу да, према могућности, изнесем пред вас, поштовани слушаоци, да изложим шта се код нас говорило у прилог класицизму, и шта се може рећи против, остављајући вама да решите ко је у праву.

Да би имали у главноме преглед онога што је у нас говорено у прилог класичним студијама, изнећу најпре мишљење једнога од најревноснијих присталица класицизма у нас, који је у своме јавном говору, приликом свето-савске свечаности у Великој Школи у главноме изнео све што се може рећи у прилог класицизму, а за тим ћу огледати да изнесем у колико стоји оно што је тамо речено, као и шта се има казати против.

У томе говору казато је:

„А за што гимназија у свију народа изврш„ује тај (образовни) утицај особито старо„класичним студијама?

„Први је важан разлог ево овај.

„У философији, поезији, математици и у „пластичној уметности били су учитељи на„родима Греци; у правништву били су учи„тељи Римљани; историографију основали су „и једни и други; најпосле познавању при„роде они су важне основе положили. И тако „цела модерна култура оснива се на класич„ној стародревности. Од највеће је дакле „важности, да међу образованим синовима „разних народа има свагда коло таких, који „могу бити тумачи старих језика и споме„ника, и старе мудрости.

„Други је важан разлог ево овај.

„За већину струка, које се на универси„тетима уче: за философију, филологију, исто„рију, археологију теологију, правништво, „претпоставља се знање класичних језика као „*conditio sine qua non*, и т д.

„Трећи је важан разлог овај.

„Студија класичних језика, а особито је„зика латинског јесте најбоља основа за на„учно схватање и разумевање оних језика, „који су од језика латинског постали, за ра„зумевање језика романских. С тога се свуда „по гимназијама немачког народа предаје на „пр. француски језик по граматикама, које „су написане с обзиром на језик латински. „Може се на сваки начин научити на пр. је„зик француски и без знања језика латинског „као што имамо примера не само код мушких „но и код женских, али такво знање није „никад темељно. Поред таког знања не може „се никад загледати у природу романских „језика и у њихов развој; а то се тражи од „озбиљне наставе, каква треба да је настава „гимназијска, и т. д.

„Важно је учење класичких језика даље „с тога, што је оно кључ за разумевање „научне терминологије, што је кључ за ра„зумевање тако званих техничких израза који „су стекли знанствено право грађанства у „свима живим језицима, и који су узети из „језика грчког и латинског, и находе се у „свима наукама, а особито природним сваке „врсте, у ботаници, зоологији, минералогији „физици, хемији, у математици, у медецини „и т. д. Све ове речи и изразе грчко-латин„ске можемо, наравно, научити и без знања „грчког и латинског језика; али другојачије „се учи и зна оно, што се разуме, а друго„јачије, што се не разуме. Наши медицинари „који су у Бечу и Берлину слушали науке „а и они који их и сада тамо слушају, умели „би нам, ја мислим приповедати, ко поменуте „техничке изразе лакше научи и боље упо„требљава, да ли они, који етимологију ових „израза знају, или они, који смисао тим тер„минима траже у каквом научном речнику, „и који од једних и других с већом лакоћу „и користи прате предавања својих про„фесора.

„Важан обзир, због којег је у гимназиј„ској настави тако знатно место дато класич„ним језицима, јесте и овај. Сви ми (пошто„вана господо и госпође) знамо и видимо, „како је данашње људство раздељено и по-

„цепано и по државама, и по језицима, и по „религијама, и по политичким убеђењима и „по многом чему још другом. Па ипак за све „ове разне правце има једна општа основа „образовања, на којој се растављени чланови „састају и разумевају. Ту општу основу обра„зовања у народа модерне цивилизације чине „класичне студије. Класичне студије јесу но „превасходству она веза, која људе образо„ване, људе од науке везује и зближује; кла„сичне студије јесу идиома, коју представници „науке и уметности код разних народа разу„меју; — класичне студије јесу оно земљиште „на којем се изједначују разлике разних на„родности, конфесија, политичких странака. „Познанство са овим студијама претпоставља „се у образована Енглеза, и Француза, Немца „и Руса, Шпањолца и Италијанца, Шведа и „Мађара, Чеха и Пољака, Хрвата и Словен„ца; претпоставља се у католика, и проте„станата, у православних и унијата, и ул„трамонтанаца и слободних зидара. Цитат „какав из Хорација или Виргилија, реч ка„ква Цицеронова или Демонстенова, стих „какав из Омира или Софокла, сентенција „каква из Тацита или Салустија јесте, штоно „кажу, свуда код своје куће, било у ученим „друштвима и академијама, било у парламен„тима, било у новинама. Нека се само ма из „далека што наговести из класичне старо„древности, разумеју један другога држав„ници и војсковође, природњаци и богослови „економи и лекари, уметници и научници.“

Пре но што пређемо на разматрање два главна узрока, због којих су стари језици центар у гимназијској настави, да видимо у колико стоји оно, што смо довде наводили.

Што се вели, да су у философији, поезији, математици и пластичној уметности били учитељи народима Грци; да су у правништву били учитељи Римљани; да су историографију основали и једни и други, и да су они познавању природе важне основе положили — то стоји само у толико, што су се они, примив' културу старијих образованих народа, Феничана и Мисираца, дотицали многих питања из природе и философије, али су њихова решења тих питања махом оборена, јер им је метода испитивања (силогистичка) била нетачна, без великог обзира на свет објеката о коме се судило, што доказује и постанак софистике, која се у брк смеје ондашњој философији. Из те философије могли би повадити само неке аргументе, којима би могли јасно изнети висину на којој се она налазила; на пр. Талес вели, да су све ствари постале од воде, да на послетку опет постају вода, да је вода дакле неко пасивно начело природе и да садржи у себи активну моћ; даље, да је пре света била ноћ, да је месец запаљива материја коју сунце запаљује сваког вечера. Његов ученик Анаксимандр (рођ. 651 г. пр. Хр.) који је први почео записивати своја начела, поред важних открића у математици, вели, да је бескрајност оно, из чега су сва тела постала, као што Талес вели за воду. Анаксимандров друг Анаксимен, опет вели, да је све из ваздуха постало, и да је ваздух божанство. Анаксагора, кога су из Атине прогнали у Лапсак, вели, да је свет постао од хаотичне материје, у којој има свију могућих честица, па у коме предмету честице једнога рода преовлађују, ь предмет добија тип тих честица. Ово су довде преставници јонске философске школе. Из елеатичке школе да споменемо доктрине њеног оснивача Ксенофона. Он је говорио да је Бог нетелесно вечно биће, да је округао у облику као и васиона, да је од исте природе са васионом, да је разумно створење, да његова слика није налик на човечију. У физичкој науци мислио је да има небројено много светова, да има четири елемента из којих је свет састављен, да је земља базис свима објектима, да звезде постају од паре која се дану гаси а ноћу запаљује, да се сунце сваког дана ствара а не рађа, да је сунчев пут права линија а не округла, да на месецу има света, да је земља била водом покривена, да је земља од свог почетка па до данашњег облика прошла кроз разне револуције, и да ће истим револуцијама добити свој пређашњи облик. Ученик исте школе, Демокрит, који је у моралној философији имао доста тачне погледе, о физичком свету говорио је: да од ничега није ни могло ништа постати, да је све постало из атома, да има два простора, пуни и празни, и да су из пунога падали атоми у празни, и тако су се образовали објекти, итд.

Да не бих морио ваше стрпљење, уздржаћу се од даљег набрајања оригиналних и посве чудних погледа каснијих философа, који

су се трудили да објасне постанак света и васионе, не познавајући законе који владају објектима у најближој њиховој околини. Та тежња врло јако потсећа на жељу детета, које се руком маша за месец, ма да само његово тело једва посе слабачке му ноге.

Ну у питањима из физичког света нису грчким философима биле тако одрешене руке као у питањима моралним, јер се, у првима, све њихово теорисање разбијало о очигледну супротност, која се ругала њиховим системама, док је у моралној философији широко и отворено поље фантазији, која је, према карактеру творчевог укуса, стварала најчудноватије, па и са свим супротне системе. Тако на пр. док је Сократ проповедао чисти морал и владу ума над телом, дотле друге философске секте проповедају угађање телесним насладама као једини циљ живота. Па док су преставници моралне философије били људи поштени и опрезни као Сократ, и боже помози; али кад се на поље моралне философије бацила гомила спекуланата и људи слабога морала, философија је ударила у софистику, постала, не наука која тражи истину, но гола дијалектичка вештина, мач с обе стране оштар, којом се могло бранити што год хоћете, јер су се докази налазили у игри речи или голој аналогији, без обзира на многобројна друга факта која би тај исти закључак обарала.

Из овога излази, да је студија класичних философа ради саме философије некористан посао, а да не узмемо у обзир још и то, да модерна философија почива на са свим другој основи, и да је производ потоњих векова. Студирање грчких и римских философа може још и поднети за писца, који жели да пише историју философије, и који суврмену философију држи, тако рећи, у маломе прсту. Али за младића, у чијем духу не би још било сигурног руковођа, који претходном спремом не би могао разликовати истинито од лажнога, студирање класичних философа било би од кобних последица, јер би га оставило на једној страховитој раскрсници, где не би знао где да се окрене, шта да мисли, шта ли да верује.

Што се тога тиче, да су у поезији учитељи осталим народима били Грци, ту имамо да напоменемо, да је народна поезија израз народног осећаја, народног укуса, па као таква стоји у положају зависности према многим локалним, географским, политичким и религиозним приликама свога народа. У њу се сливају традиције, вера, тежње и идеали народни, и отуда разлике у поезији разних народа, у којој сваки народ задржава свој карактери тип. Према томе, о учитељевању једнога народа у поезији према другоме народу не може бити ни говора, осим ако та два народа долазе у јак сваобраћај, у ком ће случају, свакојако, народ са јачом поетском жицом, јаче и утицати на поезију поетски слабијег народа, ма и он мора ма што од њега примити, и тако мешањем с њиме ма што од свога изгубити. Али, грчка поезија утицала је на уметничку поезију осталих народа, дакле, преко песника-уметника, који су се запајали класичком литературом, ну тај утицај ретко је кад имао одзива код народа. Поезија која се под таквим утицајем рађала била је увек аристократска поезија, створена за малени, одабрани круг људи, чији су осећаји и оцењивање лепоте префињени и васпитањем за тај правац спремљени, па је и подмљиво да им је таква поезија морала годити. У Француској на пр. у златном добу Луја XIV. кад је класички правац владао у поезији, Расинова Федра сматрана је као ремек-дело, јер је годила укусу свога доба, јер су лепота и заиста класична правилност облика освајале симпатију њених гледалаца са префињеним укусом, чиј је лабави морал могао прекувати њену скандалозну садржину, док би, преставлена пред народом, морала пропасти. Па узмимо пример и из наше књижевности. Лукијан Мушицки, са својим класичким правцем, по коме је после сломљен дух и онако даровитог песника као што беше Сима Милутиновић, морао је пропути за срце само малом броју класички образованих људи, морао је на послетку угинути, јер за се није имао земљишта. Ну кад тврдимо, да се утицај класичке поезије вршио над малим бројем класички образованих људи, не мислимо оцењивати чије би мерило било претежније, да ли мерило народа које у поезији, која је израз осећања, руководи само осећање, или класички образованих људи, који ка оцени поетских творевина прилазе са извесним предубеђењем. Намера нам је била само да из-

несемо гледиште, да се у поезији може учитељевати само реду подесно образованих песника, али читавим народима не.

Што се тога тиче, да су у правништву народима били учитељи Римљани, то стоји у толико, да су они оставили написане своје правне уредбе; но много од тих уредаба већ су постојале код других народа, на пр. принцип „*Audiatur et altera pars*“ морао је постојати код народа који су знали за ма какав суд, где год је било већег удружења људског. Или, зар је код Феничана и Картагињана могло бити без правних уредаба, којима би се решавала трговачка па и друштвена питања? Ну осим тога, правна наука у данашње време далеко је дотерала и толико се разгранала, да је за њено потпуно проучавање век људски врло мало доба, тако, да се поједини научници одају изучавању само појединих правних питања, од којих има и таквих, о којима није било ни говора код Римљана, на пр. питање о уставној или неуставној монархији. Оно мало принципа на латинском језику може се лепо изучити и без знања латинског језика, може се казати на народном језику, јер, ако је у поезији облик важна ствар, овде бар он нема апсолутно никакве вредности, овде се бар ни са ког гледишта не може рећи, да је „*Audiatur et altera pars*“ ма у чему претежније од нашега „*Нека се чује и друга страна.*“

Што се тиче познавања природе, за које се вели да су му Грци и Римљани важне основе положили, мислим да је доста оно што смо споменули из њихне философије, па да се види од какве би користи оно било младићу који би хтео њиме да се користи. Ради потпуности, споменућемо мњења о свету и васиони грчкога философа Аристотела, који је својом силогистичком методом испитивања брзо решавао многа најтежа питања, пред чијим су ауторитетом падале најсјајније главе потоњих векова, и од чијег је јарма ослободио човештво бесмртни енглески философ Бекон, створив' своју индуктивну методу, којом се, истина лагано, али поуздано долази до истина, и која је прогресом од не пуна три века бацила у засенак толике векове. Аристотело вели, дакле, да вечно постоје два основна начела која су противног карактера, једно је материја, а друго безобличност. Материја вечно тежи да добије какав облик, а безобличност тежи да спречи облик материје. Због овог разног карактера, ова два начела не би могла створити никакав предмет, за то је нужно унети треће начело, а то је облик. Сви објекти постају од облика и материје, који, тако удружени, срећно одржавају победу над безобличношћу јер, знате, „два лешника ораху су војска.“ Човек, који би почео изучавање природе од грчких и римских писаца, и који би се домно мишљењима која су производ њихове уобразиље, таман би дотле дотерао, да би пред смрт своју с чистом савешћу могао рећи да ништа не зна. Ну ипак, ко би баш хтео да разбира шта су грчки и римски философи мислили о извесним питањима из природних наука, зар се не би могао користити преводом на коме од живих језика ради садржине, кад облик ту већ нема скоро никаквог утицаја, кад је садржина све и сва?

Што се тиче другога разлога, т. ј. да се за већину струка које се на универзитетима уче: за философију, филологију, историју, археологију, теологију, правништво, знање класичних језика претпоставља као неопходни услов, то је истина, али се та предпоставка у неком смислу може и спорити. Казали смо колика је неопходност знања класичких језика за изучавање философије, правништва, и за познавање природе: за изучавање класичке филологије, историје, археологије и теологије, знање класичких језика има свога смисла. Али присталице класицизма заборављају, да се изучавањем историје, археологије, класичне филологије и теологије, не задовољава сва умна потреба једнога народа, и да за нас Србе, потреба изучавања поменутих наука стоји на другом месту према потреби за изучавањем природних наука и у опште таквих, којима се побољшава материјално стање народно, којима му се може створити бољи економски положај, без кога се не може ни замислити народно благостање, без кога не може бити ни говора о неговању уметности, без кога, и поред Сократове па и Христове моралистике, не може бити морала. Тек у физички здравоме телу може бити здрав и дух, и зар се та истина може газити кад је говор о државноме или народноме телу? Код нас Срба, још се, тако рећи, по препотопскоме начину земља обрађује, ма да је та врста рада

главни извор прихода којима подмирујемо наше потребе, па зар би јаче образовање у духу класичном било за нас претежније од темељнијег проучавања пољске економије, земљорадње и сточарства, виноградарства и челарства? Зар би нам Сократова причања о бесмртности душе више користила од знања, каква је земља згодија за који усев? Зар би нашем народу корисније било, кад би му његов свећеник или учитељ знали цитирати стихове Омирове и Софоклове, сентенције Салустијеве и Тацитове, и т. д. и т. д., а да му не зна да покаже како ће земљу рационалније радити, стоку подизати, вино што боље израђивати и т. д. и т. д. Без општег материјалног благостања не може бити науке ни уметности. Свакојако, може бити народа у којих је материјално благостање срећни удес једног реда људи; ту, на сваки начин, може бити и науке и уметности, али оне ће овде бити некористан луксуз, а њихов образовни утицај неће и не може се дотаћи народа који гроца у немаштини. Баш на против, наука ће ту бити страховито оружје, којим ће моћнији тлачити слабе и умно неразвијене, као што је то било код Миспраца, а слаби и умно неразвијени светиће се јачима и богатијима мржњом, завишћу и злурадим ликовањем, ако им кад год падне у део да буду гледаоци несреће оних, који су их газили. Рим, који је у се прикупљао зараду толиких народа, достигао је велики ступањ у науци и уметности, али се том науком, и уметношћу нису користили прави пионири њихови, они, чији је државни и индивидуални опстанак њих ради ништен, већ неко трећи, по оној изреци за неправедно благо: „Чије није било, чије неће бити?“

Што се тиче трећег важног разлога, где се вели, да се без знања латинског језика не може доћи до темељног знања романских језика, на пр. језика француског, и где се одмах за тим додаје, да се француски језик свакојако може и без латинског језика научити, само то знање није темељно, ту се заборавља, да је како за нас Србе, тако и за Немце, учење француског језика само средство, којим се жели продрети у богату француску литературу, и да би, у том случају, латински језик био средство средства, на да би онда, ради темељнијег знања латинског језика који ће припомоћи темељнијем знању француског језика, а који ће нам опет помоћи да продремо у француску литературу — ваљало потражити што старије и од латинског, на пр. санскритски језик, итд. И држећи се те аналогије до краја крајева, морали би се на послетку спустити до оног предисторијског времена, кад се људски говор састојао из гдекојих звукова, који су били израз човековог унутрашњег расположења, па те звукове, на којима се оснива сав људски говор, добро изучити, јер, за Бога, то је основица свима језицима на земљи. Овакав разлог за увођење класичких језика у српске гимназије, где се више часова даје латинском језику него српском, више је него смешан, јер би се њиме српским гимназијама стављало у главну дужност темељито изучавање латинског, и у опште романских језика.

(Свршиће се)

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

Из ове околности проврује врло јак разлог: да ѣ *одговара некоме дифтонгу*, који се у старословенскоме писао једним словом, а изговарао се бар двојако, а у осталим језицима писао се као дифтонг и изговарао се бар двојако: „ai“, „ei“ — „ey“ = „e, i и ai“ у старо-пруској и немачкоме. Ако ово што је довде речено доиста стоји, као што ја тврдо верујем — онда као вероватно изгледа: да је прави постанак ѣ-та од заједничкога

дифтонга — оснаженога *а* = *ан*, од ког је могло постајати: *ја*, *еј*, *је*, *е* и још и дуго *и*, и да су све ове комбинације, заједничког дифтонга *(ан)*, — постајале услед гласовних закона: *акцента* нарочито, *слабљена (и* у *ј)* и *метатезе*, као споредних, акцентом изазватих средстава.

Из наведенога видимо да се ѣ у мађарскоме и новословенскоме изговара као *е*, а у литавскоме, старо-пруском и немачкоме, поред друкчијег изговора, такође као *е*. Ну поред свега тога, да се ѣ изговарало као *е*, биће један од најјачих доказа изговор ѣ-та као *е* у данашњем нашем источном — „екавском“ — дијалекту. Ово је тим јачи доказ, што већа половина нашега народа изговара ѣ као *е* [15 округа Краљевине Србије, по том скоро сви Срби у Аустро-Угарској и целој Старој Србији и Македонији].

Да се ѣ изговарало и изговара као *и*, наћи ћемо и за то потврде. И у старословенскоме ѣ се изговарало у једном облику као *и*, и то у *императиву* — заповедном начину — у 2-ом и 3-ем лицу једнине, као што се и данас изговара у томе облику онде, где је ѣ постало од стапања наставка *и* с крајњим гласом од основе *(е)* садашњег времена: нѣси, рѣци, можи, врьси, бѣри жьри (жри), двигни, дѣи, глаголи, дѣлаи, желѣи и т. д. Не знам да ли се ѣ још где год изговарало као *и* у старословенскоме; а да се и тако изговарало, довољан је и овај случај за потврду. У облицима: мѣни, тѣби, сѣби — место мьнѣ, тѣбѣ, сѣбѣ, као и у локативу других речи, ѣ се почело изговарати као *и*, у српскоме језику, XVI. века, па се тако и данас изговара у сва три дијалекта нашега говора.[1])

Из свега што је довде о ѣ-ту речено, види се да се оно и у старословенскоме изговарало бар *двојако* ако не и *тројако*, и то: *најчешће као е*, као да мало мање као *је* — *еј*, а најмање као *и*. За ово ће, чини ми се, бити најјача потврда данашњи тројаки изговор ѣ-та у српскоме језику. Може бити да сам на погрешном путу што се тиче овога закључка, али је овако моје убеђење *за сада*; јер држим: да се особине једнога језика — и то елементарне, функцијоналне особине — не губе лако. Наслеђене особине једнога језика и све оно што је једном постало закон, мало језика, и наследило се као закон — не губи се ни у дугим вековима.[1]) Исто се тако и не уносе лако у један језик тако јаке особине као што је данашњи изговор ѣ-та — ако их језик раније већ није имао. Кад у томе гласу, и према његовој етимологијској сложености, не би било услова у старијем језику за његов *тројаки* или бар *двојаки* изговор, као што му је и непосредни постанак двојак — извесно се не би ни данас изговарало *тројако*, тим пре што се наш језик не разликује од старога словенскога у речима у којима је било ѣ у старословенскоме, већ се у тим речима готово са свим подудара с њиме, а разликује се чиме другим — наслеђеним другим, старијим или млађим особинама.

Кад дубље загледамо у ма који језик културног народа, онда видимо, да сваки такав језик на свету има по неку особину у којој је клица цепања тога језика на дијалекте. Ову је особину наследио и наш језик од свога старијег претка, и та му је особина у ѣ-ту. Ово ће бити закон, по коме се творевина једнога језика подудара са творевином целе природе, која вазда тежи за неком хармоничном разноликошћу за којом тежи и језик. Да није овога закона у природи би владала суморна монотонст и можда би цео свет говорио једним језиком, и владало мртвило у свету. Услед овога закона — тежње за хармоничном разноликошћу — оно, што су у далекој прошлости били дијалекти једнога истога језика — то су данас засебни језици, у које кад дубље загледамо — опет у њима наилазимо на неке заједничке особине које нам казују да су ти језици некада били један језик.....

Изговор ѣ-та у нашем српскоме језику. У нашем језику ѣ се изговара *тројако*, и то као: *е*, *је* — *је*, и као *и*. У источноме, „екавскоме“ дијалекту нашега језика — место ѣ-та

[1]) О свему томе видети Даничића „Историју облика“ на страни 215 и даље; на страни 302 и даље, и страни 337 и под А.

[1]) Ово ваља разумети за језик културног народа, а не онога који живи примитивним животом — или управо дивљачким, као нека америчка племена, у којих се језик мења у деценијама, а камо ли у вековима.....

свуда се изговара *е* па било акцентовано или неакцентовано, а да има и *е* место ѣ неакцентовано — није ми познато осим у сложеним речима, у којих се акценат тих речи мења у склону сложене речи, као у: за̀вет, на̀мера, за̀вера, по̀тера, нѐвера и других.[1]) Сад је питање: како је ово *е* које се изговара место ѣ-та — да ли је као и свако друго *е* које не стоји место ѣ-та? О томе ћу рећи само ово што сам чуо: казивао ми је један друг и пријатељ: [2]) да наши сељаци у ваљевском округу друкчије изговарају *е* које стоји место ѣ у речима: вре́ме, де́те, зве́зда, се́ло, се́но и другим, него ли *е* које не стоји место ѣ-та у другим речима; и да *е* место ѣ-та изговарају као неки глас који стоји између *е* и *и*, а није ни једно ни друго нити је слабије квантитетом од ових гласова. Ако ово доиста стоји, о чему сумњати нема разлога — и што треба да испита *музичар-филолог*, онда би се имало основа мислити, да се ѣ и у старословенскоме изговарало као неко *е* „нането на *и*;“ и онда бисмо били са свим на чисто: да се ѣ изговарало као неко друкчије *е* — иначе нема смисла за што би у језику била два слова, *е* и ѣ, за један исти глас, осим ако би се то могло приписати несавршенству ћирилице, што не држим. Дакле, свакојако ѣ се изговарало као неко *е*.

У јужноме, „ијекавскоме“ дијалекту нашега језика, место ѣ-та изговарају се гласови *ије* и *је*, и то *ије* се изгавара онде, где је у источноме дијалекту дуго *е*: *ē* или *é*, као у речима: дијѐте, вријѐме, сијѐло, звијѐзда, млијѐко, пријѐвара; сѝјено, ѝјек, брѝјег, лѝјек, сниј̀ег, тѝјесто, ѝјед, дрѝјен, илѝјен; а *је* се изговара, место ѣ-та онде, где је у источном дијалекту кратко *е*: ѐ или ѐ, као у речима: дјѐд, вјѐра, пјѐвати, тјѐме, сјѐме, шљѐме, хљѐб, збјѐг, сјѐвер, цјѐдило и другим. Разлика између *ије* и *је*, као да долази од акцента, јер држим да *ије* и *је* није ништа друго до *ие*, па у првом случају остају оба гласа онакви какви су због дугога изговора, а међу њих ступа *ј* само зева рада, а никако као неки функционални глас — те тако *ие* бива = *и-ј-е* = *ије;* а у другом случају, да *и* од *ие* слаби у *ј* због брзине изговора, дакле због кратког акцента, те од *ие* бива *је?* Ну осим тога ѣ се и у јужноме дијалекту изговара и као *и* у извесним случајима: кад ѣ стоји пред самогласником: Биоград = Бѣоградъ = Бѣлъградъ, био = бѣлъ [„био као на горици снијег“, т. ј. „бѣз“ = плѧтно], цио = цѣлъ, дио = дѣлъ, смио = смѣлъ, само што неке одступају од овог правила, као за̀горијел = загорѣль, а не за̀горио; и друго, кад ѣ стоји испред непчаника: *ѣ*, *ј* и *л*, као у речима: усиѣлица = усѣдѣлица, сиѣети = сѣдѣти; гријати = грѣјати, смијати = смѣјати, вijати = вѣјати, сijати = сѣјати; биљега = бѣлѣга, биљежити = бѣлѣжити, обиљежје = обѣлѣжје и т. д. само што се за ово последње [ѣ пред *ль*] не сећам више примера.

У западном, „икавскоме“ дијалекту — ако се наше говорне разлике могу назвати дијалектима — нашега језика ѣ се свуда изговара као *и*, па било акцентовано дуго или кратко или никако и неакцентовано [као у: намира, завира, потира, загорил....]: дѝте, врѝме, сѝло, звѝзда, млѝко; мѝсто, дѝд, вѝра, ко̀лино; снѝг, брѝг, вѝк, свѝт, за̀вит и другим.

За изговор ѣ-та као *и*, као да има потврде и у германским језицима, у којима у неким речима стоји *и* онде, где у словенским стоји ѣ: „switai“ = свѣтъ = свѣт.[1])

Резимујући све што је довде о ѣ-ту речено, излази: 1. да је ѣ *етимологијски сложен глас*, који се у *прасловенскоме изговарао као ја* = **и**, као што тврди велики Миклошић, и да се *трагови тога прасловенскога изговора налазе у извесним облицима старога словенскога језика и неких живих словенских језика, као руског, бугарског и пољског;* 2. *да се глас који се означавао словом ѣ и у старословенскоме изговарао тројако:* а) *као е које личи на и*, б) *као је* = * еј* = *ие*, и в) *као и;* дакле од прилике онако исто као што се данас изговара у нашем српскоме језику; 3. *да се у новословенскоме изговара као звучно е* = *ē*,

[1]) Г. Ј. Бошковић доносио ми је реч за̀вет, прегледајући ми овај састав као председник испитне комисије за срп. и стар. слов. језик, па ја према тој доносах и ове друге.

[2]) Живојин Симић, професор.

[1]) в. W. Вгашне на напред поменутом месту.

а у литавскоме двојако, као е и *ѣе*; 4. *да се изговор словенски потврђује германским језицима....* [и 5. *према јеровима* (ъ и ь), *назалима* (ѧ, ѫ), и ѣ-*ти могло би се слугити: да се и старословенски језик делио на дијалекте, којих се трагови нису сачували у мртвим споменицима изумрлога језика и сачувани до нас доцкан, већ да су се сачували у живом словенским језицима, и то једни у једнима, а други у другима: назала најбоље у пољском, а јерови и јат у српскоме....*] И на послетку: што се изговор ѣ-та није сачувао у споменицима панонско-моравских Словена из IX. века, главни ће узрок бити — што се тај глас писао једним једним словом, те се по томе једном знаку (ѣ) не може одредити прави изговор, почем су панонско-моравски Словени изумрли и језик им постао мртвим; а књижевност није била јако развијена, те да се из ње може све одредити, већ је пропала док је још у повоју била. А зашто је престала? Мађари су, заузевши Панонију при крају IX. века, — бојећи се ваљда да се и сами не претопе у Словене, као што су се пре њих сва азијска, освојачка племена, претопила у Словене и остале европске народе — по свој прилици, велики део покорених Словена посекли; други се део тих Словона разбегао у суседне словенске земље, а нарочито у Бугарску; а трећи је део остао на своме огњишту, ту изумрло и у Мађаре се претопио. За то је панонско-моравска књижевност још у повоју пропала — и ако су Ћирилови и Методијеви ученици и остала интелигенција, одбегавали у Бугарску, наставили свој књижевни рад, услед чега се и развила бугарско-словенска књижевност. Ипак панонско-моравски Словени нису изумрли за један дан, већ је изумирање и претапање још заостали Словена бивало поступно. Они Словени нису живели одвојено од осталог света, већ је било словенских племена која су њихов језик слушала и разумевала и ако баш њиме нису говорила, па је ма које од тих племена остало у животу и до данашњег дана. Претпоставивши то — морамо веровати: да је то живо племе сачувало ма штогод од језика панонских Словена? Намеће се питање: које је словенско племе могло бити најближе и језиком најсродније тим изумрлим Словенима? Посматрајући језик и етнографске границе данашњих словенских племена, одмах ћемо опазити: да су тим Словенима најближи, прво Новословинци — Крањци, по том Срби и Хрвати (као један народ са два дијалекта једнога језика — Јагића мишљење), па тек после Бугари — и ако изгледа да је бугарски језик ближи старословенскоме од српскога и хрватскога, што ће по свој прилици долазити од оног што горе рекох: најездом мађарском настављена је старословенска књижевност у Бугарској при крају IX. века, за владе Симеуна, па су ваљда остали јаки трагови тога језика у бугарскоме, у коме ми се ипак чини, да нема велике сродности са старословенским, као што има новословенски. Узмимо на ум бугарске падеже (4 свега, па нема ни четири већ у ствари два!), па онда мислимо о сродности бугарскога са старословенским! Старословенски има 7 или управо 8, а бугарски четири (или два) падежа — и ту велика сродност та два језика!? Како мислим тако и говорим, а може бити да сам на погрешном путу? — Је ли могућно и замислити да се од језика панонско-моравских Словена није баш ништа сачувало у језицима живих словенских племена, у којих језику видимо огроман број речи једнаких с речима из старословенских споменика, за које сви велики филолози тврде, да су писани језиком панонско-моравских Словена IX. века, дакле, језиком који је најближи представник заједничког словенског прајезика (ако му литавски не буде још ближи?) Историја нам не казује, да је, по изумрћу панонских Словена, живело још које словенско племе — осим полапских Словена — које је било својим језиком ближе панонским Словенима, па изумрло? Удаљујући се од предмета знаци му се често већма приближују, али се ја бојим да ћу залутати, с тога ћу да скратим, мислећи свим овим, у кратко казати оно што сам у главноме већ казао: *да су жена словенска племена морала сачувати у својим језицима важније особине старословенскога*, и да се према томе може закључити: *да се ѣ у старословенскоме изговарало* **тројако,** *као један, несложен или једноставан глас, а по негде као два гласа разбијајући се на елементе (саставне делове) из ма кога физиолошког узрока, који ваља тражити, и то тражити у акценту, којим се гласови спајају у целине*

(речи) *и те се целине опет развијају на саставне делове и елементе?* Пример ће то јасније показати: кад од *не* у речи ди-ј-ѐте = дијѐте, може данас да буде и е́ и́, на овај начин: дијѐте = ди-ѐте = де-ѐте = дѐте = дѣте, и од истог облика и дѝте: дијѐте = ди-ѐте = ди-ѝте = дѝте, све услед акцента као најстаријег гласовног закона, без ког нема речи нити која може постати без њега — зар то исто није могло и морало бити с гласом ѣ и у старијем језику? Ово ће бити још јасније кад буде говора о акценту. — Оволико о ѣ-ту.

X. Носни самогласници ѧ и ѫ.[1])

Глас ѧ сложен је из елемената: *е, и,* ь, и *н,* и *м,* а као да је и ѣ његов елемент, као што изгледа у облику сѧдѫ, које је морало постати од сѣ-н-дѫ = сѧдѫ? И по томе може се као поуздано ставити, да је ѧ = *ен, ин,* ьн, ьм, *ем* и ѣн. Да је то истина одних можемо видети из облика у којима видимо да је ѧ постало из тих елемената: рѣша [= рек-х-е-нт = рѣх-х-е-н(т = рѣх-ѧ = рѣша], несоша, бьраша, хвалать, почати, оуѭати итд.; оно се исто тако налази сложено од тих елемената и у коренима и основама, што се из наведених примера види. Глас ѫ сложен је из елемената: *о,* ъ, и *н* и *м,* а у неким словенским језицима још и из елемента *а* и назала *н* и *м*; т. ј. ѫ = *он, ом,* ън, ъм (и *ан, ам).* Ово се такође може видети како у коренима и основама [бѫд, тонѫ] тако и у глаголским облицима: берѫ, несѫ, дѣлаѭ, глаголѭ, плетѫ, дѫти [од дъм-ти] итд.

„Можда су постали у праслованској периоди услед особите боје коренитих вокала испред носних сугласника *(н, м),* н. пр. разним квантитетом акцента (betonung) једних поред других, тако, да је, у једном правцу помућеност вокала са потпуним нишчезнућем (нѐстѧнком) носних сугласника, у другом пак развиће носних вокала, морало бити.“ [2])

[1]) Стављам их оба заједно, као што их је и Миклошић ставио.

[2]) Види рецензију од J. Baudouin de Courtenay о делу Адама Антона Кршког о носним вокалима, у „Beiträge zur vergleichenden sprachforschung“, Heft 2, Band VIII, стр. 190.

„У дијалектима јужних Словена, у ѧ-ну налазимо елеменат *е,* дакле ѧ је гласило као *ѐн (е-ъ).* Данашњи доње-лужички дијалекат доводи нас до истог резултата, дакле да је ѧ = *ѐн (е-ъ)* у јужних Словена и Доње-Лужичана. Ако истражујемо како је ѧ гласило у језицима: Пољском, Горње-Лужичкоме, Старо-Чешкоме, Словачкоме и свима дијалектима руског језика, онда наилазимо да је у ѧ-ну био елеменат *а;* дакле да је праслověнско ѧ гласило од прилике као *ан, јан.*“ На онда вели даље, на другом месту: „У Пољскоме се у XVI. веку јавља графички знак „*е-ъ*“ *(ѐн),* а у XV. веку још се писало са *ан* или *а,* које није ништа друго до *ан.* У дијалектима данашњега пољскога језика налази се да се ѧ у средини речи изговара још и данас као „ian“ (у s'wianty). Најтеже ће доказати из историјских познатих словенских језика, како је од ѩ постало ѭ и од *јан јен.*“ [1])

Наведавши ово неколико што вели „Baudouin de courtenay“ и „Potebnia“ — да видимо шта вели врсни старац Миклошић о овим самогласницима: „*он, ом,* не могу стајати испред сугласника и на крају речи већ прелази у ѫ: могонть = могѫть, пѐконть = пѐкѫть, домти = дѫти (дъмѫ). Кад испред носних сугласника *н, м* не стоји *о* постало од *а* већ од *у,* онда ваља претпоставити да је *у* прешло у *о:* бѫд (од „bhe-nd“), гѫба (литавско „gumbas“), рѫб (литавско „rumbas“), тѫпь (сродно је с немачким „stumpf“). Ну можда у неким случајима *пра-о* и *пра-а* стоје место *у?*

Даље вели: „носни вокали ѫ и ѧ, у различитим језицима и у разно доба, подвргнути су најмногостручнијим променама“.

А. 1. ѫ стоји место ѧ врло ретко, и где је тако, ту ваља рачунати на погрешке у писању: лѣжѫштѫ место лѣжѧштѫ, въслѣплѫштѫѭ место въслѣплѧштѫѭ.

2. ѫ стоји место полу вокала ъпь и место ъ-ту сродногa ы: стѫгна м. стьгна, стѫга м. стьга, стѫблиѭ м. стьблиѭ, ѥтерѫ мѫжѫ м. ѥтеръ мѫжа.

3. ѫ стоји место *а:* пагубѫ м. пагу-

[1]) Види Potebnia у Арих. В. Jarnika, страна 614—624.

ба, и обрнуто *а* стоји место ѫ: пагуба м. пагубѫ.

4. Ѫ стоји место *у*: мѫдить м. мудить, мѫдная м. мудная.

5. Ѫ стоји место ѫ: пысѧшта м. пысѧшта.

6. Ѫ стоји место ь: чѧстивъ м. чьстивъ.

7. Ѫ стоји место *е*: бѣѧша хлѣбъ недовьлать имъ, сигурно м. бѣѧше хлѣбъ недовьлеть имъ?

8. Ѫ стоји место ѣ: сѧеть са слово м. сѣеть са слово, вѧда м. вѣда, садѧштаго м. сѣдѣштаго (или: садѣштаго).

9. Ѣ и Ы стоје место ѫ: въ единѫ сѫботь м. въ единѫ сѫботѫ, кожвины м. кожвинѫ.

10. *О* стоји место ѫ (узрок ће бити у сличности тих гласова?): могоштѣ м. могѫштѣ, да събодѣть са слово м. да съ бѫдеть са слово, градоштаго м. градѫштаго, на онда ѫ место *о*: рекамѧѭ м. рекомѫѭ.

11. У стоји место ѫ: инуду м. инѫду, оть нуду же м. оть нѫду же, су м. сѫ.

12. Ѣ стоји место ѧ: овцѣ м. овца, помѣнеши м. помѧнеши, грѣдеть м. градеть.

13. Ь стоји место ѧ: баштьдьнъ м. баштѧдьнъ.

Док ѧ стоји врло ретко место ѫ у споменицима панонско-словенским, који кад се буду тачније издавали, тога ће се све мање налазити — дотле то у бугарским споменицима бива врло често, тако, да се ѧ и ѫ са непомућеним вокалима мењају, из чега изгледа: да се у бугарскоме ни ѧ ни ѫ нису изговарали као носни вокали.

Ове размене вокала, једног место другог, од мале су вредности за старословенски језик; али је важна размена ѫ-на и ъ-ра. [1])

Што се у старословенскоме језику, у извесним речима, налазе ѫ и ъ једно место другога: ѫ, въ поред ъ, въ; нѫ-съ, поред нъ-съ — то нема никаке свезе с оним што у бугарскоме ови вокали стоје врло често један место другога. Предлазак ѫ, нѫ, въ съ у ъ, нъ, въ, съ сумњив је; али је неспорна истина, да бугарско мъдър, ръка место старословенскога мѫдръ, рѫка, постају од мъндръ, ръка. [1])

Да би се могла појмити важна разлика између носника ѫ и ѧ, који у бугарскоме често стоје један место другог — ваља имати на уму то, да старословенско ѫ и ѭ гласе у бугарскоме је и ъ, јер се та њихова размена и ограничава поглавито на ѫ и ѭ, ча и чѫ. Отуда дѣлаѫ место дѣлаѧ, отьѭть место отьѧть, а место ѭ (т. ј. *ну*, акузатив једнине = *еат*), вьстаѭшти место вьстаѫшти.

Размена ових вокала простире се у свима периодама бугарских споменика. Размена је та непозната старословенскоме, и где се налази, то је погрешком писара или издавалаца старословенских споменика. Ово се потврђује обилатим Супрасалским кодексом, а и Остромировим јеванђељем у коме тога и нема. Што се тога и налази у понеким споменицима, то је више утицајем бугарскога.

У новословенскоме те размене нема. У дачко-словенскоме, старословенскоме ѫ-ну одговара ън, ъм, и ъ — само што се ъ означава са *а*: банд = бѫд, манка = мѫка, манс = мѫжь, прант = прѫть, думанть = доумаѭть; „csenzto“ = часто, десента = десѧть, девента = девѧть, пента = пѧть.

Б. Ѫ је оснажено ѧ, т. ј. *он* је оснажено *ен* [или: *ен* се оснажило у *он*, а од овога бива ѫ]: ѫ̆з од корена аѫ̆з у ваѫ̆ти (везати), блѫ̆д од корена блѧд у блѫ̆дѫ̆ (блу̑дѫ̆м), мѫ̆ть од корена мѧт у мѫ̆тѫ̆.

В. Старословенско ѫ и његови рефлекси у осталим словенским језицима, оснива се на *он*, а *он* је прасловенско.

Прасловенскоме *он-ну* одговара у осталим јевропским језицима *ан*, $a_2н$.*

У главноме овако нас учи Миклошић о реченим носницима.

[1]) Ово Миклошићево тврђење јако поткрепљује моје, напред изречено мишљење о слабоме сродству бугарскога са старословенским.

[1]) Ово још јаче потврђује да Бугари немају носних вокала, и по томе да нису блиско сродни с панонско-моравским Словенима; и још нешто о чему ће даље бити говора — у поставку носних вокала.....

Према томе шта бива од „*он*“ на крају речи и пред сугласницима, Миклошић дели словенске језике на две категорије. У једној категорији „*он*“ прелази у *у*, те од ронка бива ру́ка (литав. „ранка“). У ову категорију стаља језике: *чешки*, *горње* и *доње-српски* (лужички), *руске* језике и друге. У другу категорију стаља језике: *пољски* са *кашупским* и *полапским*, *словенски* са сва четири дијалекта и *српско-хрватски*. Што српско-хрватски стаља у другу категорију и како се подудара с језицима прве категорије, узрок је, вели, што претпоставља, да се у српскоме и мало-рускоме рука развило самостално од „ронка“, и што се мало-руски и српски подударају са језицима друге категорије по речи пать. Ну вели даље: „можда ствар и друкчије стоји.“

Како од „ронка“ постаје рука тешко је протумачити онако исто као што је тешко протумачити како од *ен* бива *ја* у речи „пјать“ (пять руско) од пенть (староиндијског „pañčan“). Може бити да је испало *н* (из ронка), па се онда *о* у накнаду за отпало *н* претворило — оснажило у *у*, да се губитак надокнади, или је *он* прешло у *ун* као што се то види у речима „ancona“ = јакун — јакин, „roma“ = рум у Руминъ — Рим. Држим да ће овако бити и у „colomba“ = го́лу́б, „milion“ = милијун итд.? Овим тумачењем имали бисмо од „ронка“ = рунка = рука. Како од *ен* бива *ја* нема аналогије с преласком „*он*“ у *у*. У пољскоме и старословенскоме *он-ну* одговара *ѫ*; а што у пољскоме **а** стоји место *ѫ* у речи **ра**ка поред генитива множине **рѫ**к, то је развиће чисто пољске особине. Новословенски има „*о*“ место старословенскога *ѫ*, дакле сродан носни глас, који чини средину између *он* и *о*: по́т = пѫть. Дачко-словенско „ранка“ гласило је „рънка“, а тъми = тѫмъ. У бугарскоме носници *н*, *м*, отпали су.

По себи се разуме, да је „рънка“ постало од старијега „ронка“, о чему у бугарскоме нема трага.

Да је дачко-словенско „*он*“, које одговара пољскоме **а**-*ну* и *ѫ*-*ну*, био носник — неосновано је“.

Оволико, у главноме, наведох од свега онога што Миклошић говори о овим носним самогласницима. (Разуме се, навод Миклошићева тумачења писам узео од речи до речи, већ само мисао — како је било згодније за наше разумевање — чега ради сам и сам по где што додао, како сам мислим, не означујући шта је његово а шта ли моје, јер би то било досадно, а готово и немогућно па да цела ствар буде јасна за читаоца. И мене се овде не тиче то: шта је туђе, а шта ли моје — већ ме се тиче само наука, у којој ваља да се дође до што тачнијег резултата).

Из свега што је довде речено о овим носним самогласницима, који су се писали у старословенскоме (панонско-словенскоме) са ћирилским словима *ѫ* и **а**, а глаголским ѫ и ѧ, излази ово:

1. Да су *ѫ* и **а** етимологијски сложени гласови, и да су гласу *ѫ* прави извор слогови „*он*“ и „*ом*“, а гласу **а** да је прави извор слог „*ен*“. Мало после рећи ћу што мислим о развитку ових гласова из слогова *он*, *ом* и *ен*.

2. Да се по некад у гласовима **а** и *ѫ* налазе и други елементи осим речених *о*, *е*, *н* и *м*, и то да се у гласу *ѫ* налазе и елементи *а* ъ, *у* и *н*, *м*, т. ј. да су *ан*, *ам* = *ѫ*, и да ће ово бити прасловенско; па онда да се у гласу *ѫ* налазе и ъ и *у*, т. ј. да су *ън*, *ъм*, *ун*, *ум* = *ѫ*, и да су *ун*, *ум* = *ѫ* доцнијег постања; а у гласу **а**, да се поред *е*, *н*, *м*, налазе још и елементи *ь*, *и*, а осим ових чини ми се и *ѣ*, што се види у **сад**ѫ од корена **сѣд** у **сѣсти**; по томе да је и: *ьн*, *ьм*, *ин*, *ѣн* = **а**

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА СВЕТА

СРЕДЊИ ВЕК – ВРЕМЕ СЕОБЕ

IV. ИНГЛЕСКА (БРИТАНИЈА)

(376—751)

(Наставак)

Земља и стари становници. Римска и ђерманска поплава. Оснивање држава. — На северу Галије, између Ла Манша, Немачког, Ирског мора и Атланског океана, велико је острво *Британија*, на коме су *Инглеска* и *Скотска*, две земље једне *Британске краљевине*, којој припадају и суседна *Ирска*, групе *Хебридских, Оркнејских* и *Шетландских* острва, ситна острва између Британије и Ирске, и многобројне простране насеобине у свима деловима света. У најстарије доба Инглеска и Скотска, зваху се *острвом зелених брежуљака*, због својих лепих зелених поља. Први становници, ловачка племена, беху по свој прилици *иберског* порекла. Њих устукнуше још у преисторијско време дошљаци *Келти*, подељени на племе *гаделско*, што борављаше на западу и северу, и *кимрачко*, на југу Инглеске. Иза њих стигоше из северне Француске *Брити*, и по њима се Инглеска прозва *Британијом*. Они прављаху справе и копља од камена, живљаху под ниским неукусно од дрвета начињеним колибама, остављајући на крововима узане отворе, да дим одлази. Неки од њих становаху по пећинама, заједно са стадима својим.

Британски као и француски Келти покораваху се учитељима *друидима* и учитељицама *друидесама*. Острво *Мона* (Англези) беше њихно многобожачко свето место.

Феничани су први открили Британију и у њој копали калај а Грци *Ирску*. (Jverni-у) Ове земље у трговачкој вези са градовима на Средиземном мору, остале су ван домашаја светских догађаја до римске поплаве. Тада на западној страни Британије живљаху *Камбријани*, на јужној и источној *Логријани*, а *Брити* од Солвајског залива до реке Форта. Иза њих на северу у брдовитим крајевима данашње Скотске беху остаци првих становника.

Године 55 пр. Хр., пређе *Јулије Цезар* из Галије у Британију, сукоби се са Британцима и примора их да даду таоце. Друге године користећи се завадом келтских племена, обнови војну у Британији, потисну становнике преко Темзе и похита у Рим, да ужива славу победе, као да их је свршено покорио. Тек за *Клаудија* и *Перона* покушаше Римљани да утврде своју владу у Инглеској али то беше скопчано са многобројним напорима. Сурово поступање римских управника у освојеној земљи, изазвало је буну, која тешком муком би угушена (61). Паметним начином и оружјем *Агрикола* (78—86) је, ширећи римску власт све више на север, подигао зид од реке Форта (Бодотрије) до Клида (Глоте), прешао Гремпијен и прегазио *Каледонију* (Скотску), у којој нађоше склоништа ратоборна племена *Пикти* и *Скоти*, што задаваху посла римским легионима. Под *Адријаном* (121) утврдише Римљани границу од утока Тине до Солвајског залива. После тога (138 до 161) везаше *Антониновим* зидом разне тврђаве, што их Агрикола беше подигао; али се 170. морадоше повући иза Адријанова зида. У почетку III-ег века Каледонци потиснуше и одатле Римљане, тако да их је тешком муком могао да сузбије *Септимије Север*, и мало даље од Адријановог зида да подигне други.

Под *Константином* (312—327) Британија беше трећа *дијецези* галске префектуре, са шест провинција. Свака од ових области имала је гувернера, који је зависно од *јоркског* викара, а овај опет од префекта галског.

Кад у почетку V-ог века *Хонорије* тј. војску из Британије због навале народа на

римску државу, остављени становници, разнежени римском образованошћу и поцепани раздором, подлегоше утицају јачих ђерманских дошљака. Логријани и Камбрејци под вођом *Вортингерном*, удружише се против Каледонаца са Ђерманцима племена *Луга*, што припадаше *саксонском* савезу, а вођаху га два брата *Хенгист* и *Хорза*. У накнаду за услуге обећа Вортингер дошљацима мало острво *Танет*, на крају *Кента*. Саксонци разбише Каледонце, после се посвађаше Британци и Саксонци и ови последњи удружише се са Каледонцима (445). У страшној бици, која беше у Кенту, погибе Хорза, али брат му Хенгист одржа победу. Тако 455. постаде прва саксонска краљевина у Кенту, са престоницом у Кантербури. Ускоро после тога (491) основа се краљевина *Сусекс* (јужна Саксонска), *Весекс* (Западна Саксонска 516) и Есекс (источна Саксонска 526) са престоницом *Лондоном*...[1])

Око половине VI-ог века стигоше на британску обалу и други Ђерманци — *Англи*, под вођем *Идом* и његових дванаест синова. Они се здружише са Пиктима, суровошћу преплашише становнике северне Британије и основаше између Хумбера и Форта краљевину *Нортхумберланд* (земља на северу Хумбера); после постаде између Стура и Хумбера *Est-Англија* или источна Инглеска (571) и *Мерсија* или погранична краљевина, на граници Аполо саксонских земаља (584). Ови нови ђермански дошљаци позајмили су као и Брити Инглеској своје име и заједно са саксонцима јако утицали на карактер и народност доцније инглеске државе.

Под Римљанима Христова вера нашла је стварнога одјека у Британији, о чему је већ било говора. Тај лепи напредак Христове науке зауставише многобожачка ђерманска племена. Да створи промену у њихном животу и обичајима, папа *Гргур Велики* посла *Августина* са великом пратњом у Инглеску. Овоме обраћању поможе краљица *Берта*, кћи париског краља *Кафиберта*, а жена *Етелберта*, краља од Канта. Њеним настојавањем доби посланство права, да се настани на острву Танету. О тројици 597. крсти се краљ Етелберт и десет хиљада Саксонаца. Од тога тренутка Кантербури постаде столица митрополита, који мало по мало пренесе своје право на сву Инглеску.

Међу тим англо-саксонске државице живљаху у кавзи, али се не остављаху својих освајачких намера према још непокореним староседеоцима. И вера Христова чинила је своје. Већ се јавише поједини знатни људи, који својом побожношћу показиваху пута другом животу. Од њих на првом месту ваља нам поменути *Беду* и *Алкуина*. Први написа црквену историју Инглеза и не хтеде поћи у Рим, ма да га је толико позивао папа *Срђ* I-ви; а други је светлио ученошћу на двору Карла Великог. Око половине VII-ог столећа јавише се у Нортхумберланду св. *Гутберт* св. *Вилифрид* и *Вилиброд*, ревносни проповедник Хришћанства Фризима. Благодарећи њихном утицају постадоше манастири и школе, тако да се Инглеска необично унапреди у VIII. столећу.

У том веку чувен беше владалац Мерсије *Офа*. *Ина* краљ весакски одрече се владе, оде у Рим као поклоник и ту основа браство са задатком да послужи на помоћ смерном путницима, његовим сународницима, који би одлазили у Рим да се тамо користе Христовом науком. Да би то могло имати стварног опстанка, Ина нареди да свака весекска и сисекска кућа даје по један новчић и укупна сума да се шаље у Рим. Офа пренесе ову таксу на Мерсију и источну Инглеску; и како се укупна цифра предаваше папи о празнику св. Петра и прозва се *новчићем св. Петра*. Англи и Саксонци узимаху то као помоћ, што је пружаху инглеским поклоницима до Рима и натраг у постојбину, а папа је сматрао као знак њихне покорности.

Над седам англо-саксонских државица (Хептархијом) у VII-ом и VIII-ом веку утврдише своју надмоћност Англи, а IX-ог пређе Саксонцима за владе краља *Егберта Великог*, који је умео и силом и мудрим начином да придобије свих седам краљевина, да га признају за врховног старешину.

(Наставак се)

[1]) Тада се јавио као бранилац народне слободе силурски краљ *Аргур*, личност више митског, но историјског значаја.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXIV

16. Марта 1888 год. у Београду

Били су: *потпредседник* **J. Ђаја**; *редовни чланови:* **Свет. Вуловић, Ђ. Козарац, Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **Јов. Вошковић, Јеврем Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Жив. Поповић, Ст. Ловчевић, Мита Живковић и Филип Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 373-ег састанка.

II.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црк. послова од 9. ов. м. ПБр. 1720 којим се шаљу Главном Просветном Савету на преглед и оцену две немачке читанке и то: једна за I. р. а друга за II. р. средњих школа, заједно с писмом пиначним, које је упућено просветном Савету.

Савет је одлучио:

да се обе читанке упуте на преглед г. г. Стевану Предићу професору I. београдске гимназије и Димитрију Јосићу, професору учитељске школе.

III.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, од 10. ов. м. ПБр. 1827 којим се шаље Савету на преглед и оцену дело у рукопису под насловом: „енглеска практична граматика“ од г-це Катице Милић.

Савет је одлучио:

да се ово дело упути на преглед и оцену г. г. Др-у Љубомиру Недићу, професору Велике Школе и Ивану Павловићу, секретару министарства просвете и црквених послова.

IV.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 12. ов. м. ПБр. 1903. којим се упућује Главном Просветном Савету на преглед и оцену Немачка граматика за средње школе од г. Стевана Предића, професора I. београдске гимназије, и то I. део наука о гласовима и II. део наука о облицима.

Савет је одлучио:

Да се ово дело упути на оцену г. г. Ж. Поповићу, професору београдске реалке и Димитрију Јосићу, професору учитељске школе.

V.

Прочитан је реферат г. К. Алковића, професора Велике Школе о *експерименталној физици* г. Светозара Видаковића, професора I. београдске гимназије.

Тај реферат гласи:

Председнику Главног Просветног Савета,

Господину Стојану Марковићу

Господине,

Према одлуци Главног Просветног Савета од 30-г Децембра пр. год. предата ми је на поновни преглед „Експериментална Физика“ господина Светозара Видаковића, професора београдске I. гимназије, коју је он поправио према рефератима, које смо ја и гос. Борислав Тодоровић, професор учитељске школе, раније поднели.

Ја сам и овај накнадни преглед свршио и нашао сам да је горепоменуто дело, према примедбама које сам ја на њ' учинио, исправљено.

Мишљења сам, да ће се по овом делу са успехом предавати Експериментална Физика у вишим разредима наших средњих школа, где ученици имају основна знања из Алгебре и Геометрије.

С одличним поштовањем

4. Марта 1888.

у Београду.

К Алковић.

професор велике школе.

За овим је прочитан реферат г. Борислава Б. Тодоровића, професора београдске учитељске школе, о истоме делу, и тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног Просветног Савета од 30. Децембра прошле године, част ми је известити о поправљеној Експерименталној Физици од Светозара Д. Видаковића професора, и о његовом одговору на некоје примедбе референтске.

У овом рукопису поправљене су неке ситније опаске, које су се могле исправити појединим речима без преписивања. А крупније опаске, које је требало прерађивати и преписивати, остале су недирнуте. Само је од крупнијих ствари у електрици измењено о машинама, јер су изостављене старије, а унета је друга новије конструкције. Чудновато ми пада, како су опаске г. Алковића, писане са стране у рукопису, просто превучене писаљком унакрст, а није по њима исправљано. За доказ овог треба видети табаке: 18, 19, 20, 28, 30, 41 (четири опаске), 42 (четири опаске), 43 (две опаске), 60, 94, 106, 109, 111 и 117. Дакле г. Видаковић није усвојио све опаске г. Алковића, и ако он (г. Видаковић) вели: „Све опаске г. Алковића усвојио сам.“ Непознат ми је реферат г. Алковића, и само сам дознао, да је он осуђивао, што на делу не стоји по коме је рађено. Па и после овог прекора г. Видаковић није то додао. За моје опаске вели: „само неколике“ усвојио је. Као што сам и у реферату наговестио, да су моје опаске основане на делима првих савремених наученика; тако и сада понављам, да све опаске, што сам исказао у реферату нису потекле из неких мојих личних назора, већ су то захтеви савремене науке о природи, о језику и методу. У школску књигу треба да уђе оно, што је надржало критику, или бар оно чега се данас држи већина научника.

Г. Видаковић правда, што је узимао тачке, којих нема у програму тиме, што у програму није све казано у појединостима. Међу тим програм је израђен детаљно, а и г. Видаковић био је члан комисије за израду програма, па је требало и онда, да каже како треба, а не у књизи.

За историјски део вели, да сам ја нашао на два места, и да је он то исправио. Не стоји то, да сам се ја ограничио само на два места, већ сам казао у опште о историјском делу, а навео сам само неке примере.

Одговор г. Видаковића на моје опаске полемичне је природе. Ја ћу на њих кратко одговорити, остављајући да своје наводе браним на јавности, ако се г. Видаковићу прохте, да изађе у штампи против мојег реферата.

За број елемената г. Видаковић вели: „Сваке се године публикује по који нови елеменат и он се у књигу уноси кад се потврди, што ретко бива.“ Да се сваке године публикује по који нови елеменат није истина, јер на прилику у годинама 1878, 1881, 1883, 1884, 1885 (видети Jahrbuch der Erfindungen von Dr. Gretschel und Dr. Bornemann) нема публикованог ни једног новог елемента. А да није ретко, да се потврђују нови елементи, ево доказа, поред пређашњег навода из Хемије од С. М. Лозанића: у Хемији од Др. Арнолда (Repetitorium der Chemie 1887.) налазимо ове нове елементе: галијум, германијум, скандијум, самаријум.

О броју молекула г. Видаковић вели, да је Гано оставио пређашњи број и додао 15 пута више. Али у рукопису г. Видаковића нема овог додатка, и то је мана.

Г. Видаковић сигурно као ауторитет тврди, да сам ја „чиниo посматрања на анероиду, који није корегован.“ То се сања г. Видаковићу, јер учитељска школа има нормални Фортенов барометар, на коме посматрам ваздушни притисак и према коме дотерујем анероиде. Поред тога ја сам навео за доказ посматрања наше метеоролошке станице.

Г. Видаковић вели, да је узео манометар са цеви, код звука 4 меденице место 4 пута тежи чекић, код уха (Кортијевих фибра) друкчије, старије објашњење за то, што је то лакше и схватљивије за ученике, што је бољи пример, што је далеко јасније. У практици и науци гледа се на оно, што је практичније и што је по науци. Јер кад би се тако радило, онда у Физици не би било справа примењених у практици и не би било тачности по науци, већ би био неки хаос.

Моју опаску о брзини звука исправио је у рукопису, а у одговору вели, како је то неумесно. Каква доследност?!

Опширан анатомски опис ока правда тиме, што се „Биологија не предаје у Реалци.“ Леп доказ, дакле мањак Биологије у Реалци хоће г. Видаковић да накнади у Физици и то Анатомијом ока!

За око албина позива се на беле зечеве. Ја сам под албином разумевао у опште албинизам код људи и животиња, као што се узима у науци. Али сам казао, да је боље за показивање око говеђе или друге које животиње, јер је то обичније и лакше га је имати него око ма којег албина.

За место где лик пада у мрачној клети, вели да је жижа, а жижа је лик од бесконачно далеког тела (сунца) или од светле тачке. Иначе тела дају ликове.

У свима савременим делима налазимо, да је сунце зажарено, усијано, а г. Видаковић тврди, да се не зна, и то незнање мисли, да правда полемичним навртањем. Од како су се спектралном анализом почели испитивати зраци од звезда, доказано је без сумње, да је сунце усијано. А што је било некад друкчијих мишљења, данас не постоје, и биће да их сам г. Видаковић држи својим ауторитетом.

Г. Видаковић брани Ганоа и његову физику, доказујући како је *1858* преведена на немачки, а не каже, како се више није појављивала у немачкој књижевности. Даље он вели, да је у Петрограду 1866. била уведена у њихове средње школе као школска књига. Ама да ли он може доказати, да је ова књига тамо и сада школска књига, или Руси имају сада друге и боље Физике.

Код топломера тврди г. Видаковић, да је добро казано, да је цев *кристална* и да је *запаљена* за резервоар, и то тврди опет по Ганоу, који није ауторитет. А ево доказа за то: Pouillet — Müller — Pflaunbler, Lehrbuch der Physik II. 1879. стр. 6. wird ein Gefäss t. Fig. 2. und oben ein weiteres Gefäs *angeblasen;* Jamin — Recknagel, Experim. Physik стр. 122. Nachdem das Reservoir und am andern Ende der Röhre ein Trichter *angeblasen* ist; Fernet, Précis de Physique 16. издање од 1888. стр. 85. à l'autre extrémité, l'ouvrier a *soufflé* aux dépens de l'épaisseur du tube, un réservoir R en forme de l'olive." Дакле резервоар се не затапа, већ се издува од исте цеви загрејавајући је, да стакло омекша. А ово грађење гледао сам више пута својим очима, и сам дувањем градио. У француском језику *кристал* значи и *стакло*, а у српском језику кристал се узима само у обичном значењу, кад се говори о кристалима у Хемији и Минералогији.

Тако му је слабо тврђење и о дужини барометарске цеви (за Торичелијев оглед), у чему се позива на Павла Рајса, да је дуга 80 см. А ево доказа, да је боља дужа цев: Jamin — Recknagel 85 до 90 см. стр. 76; Fernet, long d'environ 1 mètre; Dr. Weinhold, Physikal. Demonstrationen, 1881, стр. 141. nicht kürzer als 90 cm; Waeber, Lehrbuch der Physik 1880. eine etwa 1 m. lange. Glasröhre; Delaunay' Cours élém. de Mécanique, 364. c. une longeur d'environ 90 cm; Schellen, Elementar — Mechanik, 1879. II. 84. стр. eine 1 m. lange Glasröhre; Scott — Ereeden, Meteorologie, 1884. стр. 60. eine 1 m. lange Röhre.

Г. Видаковић уноси мноштво тачака, којих нема у програму, а за микрофон правда се, што га није узео, и ако је по програму требало да уђе тиме, јер га, вели, није унео у своје мање дело Павле Рајс. То није никакав разлог, јер се у томе имало управљати по нашем програму, и према томе, што микрофон долази у већини нових школских књига. На пример Fernet стр. 241; Waeber стр. 247 од 1880. године; Dr. Baenitz стр. 153. од 1885.

Г. Видаковић вели, да ја нисам ауторитет у Физици, а тиме хоће да каже, да је он ауторитет. Међу тим то је било залишно, јер ја нисам својим ауторитетом ни тврдио о његовој Физици, већ сам тврдио светским ауторитетима, које читам и пратим, а г. Видаковић место савремених ауктора у Физици тврди својим ауторитетом и ауторитетом Ганоа. И то нашао је ову прилику, да се пожали, како сам и 1882. год. у реферату нападао на Ганову Физику, а за тако дуго време није изишао на јавност, па да видимо, ко има право. Ја сам и пре и сада био против онога у Гановој Физици, што није добро, и што треба исправити, а био сам и 1882. за то, да г. Видаковић на основи Ганове Физике изради удесније дело за наше школе. Мене је и онда и сада руководило само то, да имамо у нашим школама онако дело, какво одговара савременом стању, и каквих школских дела имају и други народи. Па сам у прилог томе и онда и сада трудио се, да припомогнем са своје стране, да ово дело испадне боље од првог издања. Место да ми г. Видаковић за-

хвали на том, он пише како ја писам ауторитет, како тврдим оно што не знам, и како су моје опаске неумесне. При том као да је заборавио, или као да није читао, како се критика одазвала његовом преводу Ганове Физике.

Г. Видаковић вели у своме писму: „Погрешке у језику, које напомиње г. Борислав, ја сам исправио; а и друге, које он није опазио уз помоћ стручног лица ја сам исправио.“ Ја писам ни ређао све погрешке у језику, већ сам напоменуо само неке ради примера, а у рукопису сам још више подвлачио црвеном писаљком. Нисам хтео, да се намећем за коректора његовом рукопису, већ сам држао, да је довољно само свратити његову пажњу, па ће он сам исправити. У рукопису не видим, да су исправљене све погрешке у језику. Ево на пример неколико табака, да се види, каквих погрешака још има: умро, поделци и подељци (2. табак); мермер, изаћиће, следује, пређени путови (3); одкуда (4); дејствујућег узрока (7); смеша, тоњење, међупростори, одговарајућих делова (28); одговарајућој сразмери (35); постаје повишавање, сгушњавање, једињења, ако *у суду нагуљен* хлором бацимо ситне опиљке, удар атома кисеоникових о атоме сумпорове *производу* топлоту (85); уплив 149). Нека каже г. Видаковић, које је то стручно лице, што му је помагало, да исправи погрешке у језику, које ја нисам ни спазио, те су остале опет погрешке да их спазим по други пут.

Како су основана тврђења г. Видаковића може се ценити и по овом. Он вели на једном месту свога писма, да сам имао његов рукопис само две године, а на другом месту вели: „После три године увиди се, да треба учинити неке поправке и измене.“ Не стоји да је његова Физика била код мене ни 2 ни 3 године, јер ми је упућена била пред српско-бугарски рат. После свршеног рата предао сам г. Алковићу, јер нити је он, нити сам ја могао радити те ратне године. А г. Видаковић ако је био доколан, могао је пратити нове успехе у Физици и спремати за ово ново издање. Рукопис сам добио у пролеће (биће у Марту или Априлу). У Мају пред испите или за време испита, писам могао радити; у Јуну био сам у ревизији; у Јулу радио сам на извештају о ревизији и одмарао се мало; у Августу, Септембру и Октобру тек могао сам озбиљно радити на прегледању овог врло великог рукописа од 153 табака осим Метеорологије.

На послетку мишљења сам, да се мој реферат и опај одговор, као и рукопис г. Видаковића и његов одговор, упути другом професору Физике, па ако се нађе, да су моје опаске неумесне; онда се не треба на њих ни освртати.

Захваљујући Главном Просветном Савету на поверењу, којим ме је одликовао, јесам

9. Јануара 1888. год.

у Београду.

понизни

Борислав В. Тодоровић,

професор.

Савет је одлучио:

да се *Експериментална Физика* од г. Видаковића, са свима досадашњим рефератима о њој, упути на преглед и оцену г. Ђоки Станојевићу, професору војне академије, те да се о овоме делу чује и његово мишљење, с тим, да му се напомене, како Савет налази, да је дело сувише велико и опширно и да се г. Станојевић умоли, да каже Савету своје мишљење и у овом погледу.

VI.

Саслушан је усмен реферат г. г. Мил. Марковића и Ф. Видаковића, по молби г. Димитрија Ј. Пешића, учитеља основне школе у Богојевцу, који је молио да му се у сталне године учитељске службе уважи оно време, које је као учитељ у Нишу провео, пре него што је Ниш заузет.

Савет је на основу мишљења г. г. референата одлучио:

да се молноцу г. Дим. Ј. Пешићу, учитељу богојевачке школе, могу уважити по одбитку четири године на привремено учитељство, све остале године, које је провео као учитељ у основним школама пре ослобођења нових крајева.

С овим је састанак закључен

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Основна школа). — **Управитељи основних школа.** — **Постављени су**: г. *Божа Божић*, учитељ IV. р. мушке школе ћупријске, за управитеља основних школа у Ћуприји, 30. Марта ов. год. — гђа *Софија Сабовљевићева*, учитељица II. III. и IV. раз. женске школе грочанске, да врши дужност управитеља школе грочанске, 31. Марта ов. год.

Постављена је: гђца *Милева Димитријевићева*, учитељска приправница, за учитељицу 2. одељења II. разреда мушке школе у Свилајници (окр. ћупријски), 29. Марта ов. год. — гђца *Мила Богосављевићева*, учитељска приправница, за заступницу учитељице школе у Скели (окр. ваљевски), 31. Марта ов. год.

Премештени: г. *Љубомир Радивојевић*, учитељ I. разреда школе кушиљевске (округ пожаревачки) у Баре, 28. Марта ов. год. по потреби. — гђа *Милева Требињчева*, учитељица школе брезанске (окр. рудничкн), у III. и IV. разред мушке школе грочанске, 28. Марта ов. год. по молби.

Разрешена је: гђца *Јулијана Струнцаликева*, учитељица I. разреда школе царинске (окр. подрински), 29. Марта ове године по молби.

Просветне Белешке

Дан Панчићева рођења. — У 5. свесци „Просветнога Гласника", у помену о покојном Др Панчићу, не знајући тачно дан рођења великога покојника, морали смо у невољи саопштити по чувењу да је Панчић рођен *у пролеће 1814*. Сад смо у стању саопштити нашим читатељима да је Др. Јосиф Панчић рођен у Брибиру *петога (седамнаестога по новом) Априла 1814*. О том сведочи „Krstni List", којим нас је имао доброту послужити г. Милан Мостић, адвокат. Из истога „krstnog lista" саопштавамо још, да су се Панчићеви родитељи звали *Павле* и *Маргарита* а кум *Матија Добротинић*.

(Домаћи задатци). — Из „Pædagogium-а" доносимо овај чланак: „Ова тема тиче се свакодневне школске праксе и потребно је да се расправи, јер се она одавно по школама расправља, па опет као да није расправљена. И ако се у новије време све јасније чују гласови, који одлучно захтевају, да се домаћи задатци укину, то ипак има их више, а учитељских може бити највише, који мисле, да наша данашња школа не може домаће школске задатке одбацити. И баш ова противност у мишљењима дала ми је повода, да о вредности и значају домаћих задатака искажем своје назоре, који битно одступају од мишљења публикованих раније у „Педагогијуму". Ја најпре питам:

Може ли школа са својим данашњим уређењем бити без домаћих задатака?

Многи противници одговарају на ово питање са „*да*" и тврде, да се циљ учења без домаћих задатака са свим добро, а у многим случајима још брже и сигурније постићи може. Један чланак у „Педагогијуму" (Јулска свеска пр. год.) обележава домаће школске задатке као неки баласт у настави, као сувишну пришпетљу у њој, за коју треба употребити највећу енергију, да се што пре отклони. Да бисмо могли одговорити на наше питање морамо пре свега бити на чисто с тиме, каква је циљ домаћих задатака. У првој линији циљ је та, да — усвајањем, вежбањем и понављањем потпомажу наставу школску, а уједно и то, да утичу на формално и васпитно образовање. Мора се безусловно признати, да је данашњој нашој школи потребно, колико је више могућно, често вежбање и

често понављање. Јер као год што је прошло време учења на памет, исто је тако настало време вежбања у мишљењу, где је образовна снага и опет образовна снага постала лозинка. Данас се каже: потпомажи образовну снагу, али уједно подај твојој деци сигурно знање, ваљано знање! Ако ово хоћеш да постигнеш, онда непрестано вежбај и понављај. Сад, то захтевају и хоће и противници домаћих задатака. Али они тврде, да у школи има довољно времена и простора за вежбање и понављање и све — учење на памет, сва писмена вежбања, састави све се по њиховом мишљењу може у школи извршити. Дај да разгледамо ствар мало тачније. Један хамбуршки учитељ, такође противник домаћих задатака, саопштава у „Педагогијуму“ (Новем. Св. 1885.) да је он за учење на памет у школи употребљавао $^3/_4$ часа недељно и додаје, да је за то време врло лако савлађивао сву прописану грађу. Учитељ треба да говори, деца оно исто да понављају, вели он, и тако се у нижим разредима све упамти. И ако ја нећу овде да испитујем вредност или невредност ове методе, опет ми се намећу питања: 1 Како може учитељ нарочито при мирном раду, да одржи преглед над радом деце? 2. Да ли се духовни рад при мирном учењу на памет у школи врши суштествено друкчије него при учењу на памет код куће?

Па ипак, не само прописане песме и чланци (у прози), о којима писац онога чланка говори, него и Катихизис, црквене песме, прописани библијски стихови и народне песме, морају се упамтити. Колико је времена сад за све то потребно? Кад се узме у рачун време, које је потребно за приготову учења на памет онда ја држим, да је са свим немогуће, да се све само у школи упамти.

Ја не могу тачно да одредим, колико је времена потребно за ово учење. Па ипак ја мислим, да је за ствари, које се морају просто упамтити, потребно најмање два часа недељно.

А писмени радови, састави? На овоме месту ја нећу да улазим у расправљање користи, које говоре у прилог израђивања задатака у школи, нити ћу да помињем штете, које се износе, кад се раде задаци код куће. Ја овде истичем то, да, кад човек чита нападе противника кућевних школских задатака, изгледа као да се у школи не би могли вршити писмени радови, ако би се задржали кућевни школски задаци. Међу тим по себи се разуме, да ово није овако. Али ја тврдим: да уређење наше данашње школе нема довољно времена, да изврши и потребна вежбања и понављања, па чак да и писмене саставе израђује. За то мој одговор на питање: може ли школа са својим данашњим уређењем одбацити домаће задатке? гласи: **не!** Јер без домаћих задатака школа би морала ограничити поље свога рада, само да би добила времена за усвајање, вежбање и понављање, а баш домаћи задатци дају школи времена, пошто се помоћу њих врши усвајање, вежбање и понављање, да добије више времена за обрађивање појединих предмета.

Ја питам сад даље:

Да ли какви озбиљни разлози говоре против домаћих задатака тако, да би се они могли с основом укинути?

И ако је већ школа својим данашњим уређењем упућена на домаће задатке, онда тиме још није решено питање, да ли не би било боље, ако би се они могли укинути. И доиста број учитеља, противника домаћих школских задатака, није тако мален. Али они су силом околности принуђени да те задатке дају. Они одбацују домаће задатке из наставних и васпитних обзира, а по њиховом идеалу школа би требала да буде тако уређена, да у оквиру одређеногa јој времена може потпуно извршити своје послове и стићи да изради са ученицима све задатке. Они налазе да се домаћим задацима никако не потпомаже велика циљ школе, већ по њиховом мишљењу, они доприносе знатне штете.

Ако ствар стоји тако, да школа са својим данашњим уређењем не може бити без домаћих задатака, а с друге опет стране да ти задаци доносе велике штете, онда настаје питање, не би ли било згодно, да се тежи таквом уређењу школе у коме би домаћи задаци могли отпасти,

Дај да укратко изближе размотримо разлоге, који се наводе противу домаћих задатака.

Као што је већ познато у борби противу домаћих задатака често се наводе неповољне

домаће околности и удара се на то, како су оне такве, да дете нема ни места, ни времена нити других услова, да би могло израдити своје школске задатке добро и уредно. А ови задатци треба да се израде и добро и уредно, јер боље је никако него трајно и рђаво радити. Ово последње је тачно, али је оно друго сувише загрдило. Ја много више верујем, да је поштовање школскога рада, нарочито на његовом значају за практични живот, у опште тако задобило места, да ће се кућа увек пожурити, да створи повољне услове за израду школских задатака. На основу мога искуства ја тврдим, да би кући веома жао било, ако би се домаћи задаци напустили.

Али, вели се даље, могу ли се чисти школски задаци оправдати с обзиром на природу детета? Да ли телесни развитак, телесни напредак не захтева да се оно ослободи од домаћих задатака? Далеко више него први уважавам овај разлог, јер и сам сам далеко од тога, да треба дух на рачун тела богатити. Ако би се морали са овим мишљењем сагласити, онда бих и ја са противницима морао казати: Даље са домаћим задатцима! Но ја верујем, да се горња питања морају опозвати. Разделе ли се недељни часови, колико је могућно сразмерно, на поједине дане, и буде ли се пазило на то, да се поједини предмети, у начелу и посебице, узајамно измењују како у непосредној настави тако и у саморадњи, онда ни број часова ни духовно напрезање није тако, да би давање домаћих задатака с тога гледишта требало одбацити.

Али, вели се даље, зар се не треба бојати васпитних и моралних штета, које домаћи задаци могу проузроковати? Ја не одричем, да они једном детету могу дати повода за притворство, лаж и обману. Учитељ треба да се стара, да се такве опасности избегну и ја верујем, да се оне при тачном прегледању домаћих задатака могу и избећи. С друге опет стране морална потпора, која је са домаћим задатцима неминовно везана, услед навикавања на радљивост и уредно делање, на поредак, на придежање и савесност, тако је велика, да све могуће штете ишчезавају.

Ја ресумирам дакле:

Озбиљних разлога нема против домаћих задатака; јер домаће околности и природа детета допуштају исте, а и могуће васпитне и моралне штете, при тачном руковођењу са истима, дају се избећи.

Но пре него што ову тачку свршим указујем још на то, да, по мишљењу противника домаћих задатака, они проузрокују код ђака још одвратност према школи и школском раду, малодушност и огорчење, а учитељу задају голему муку при прегледању. — Јест, кад би то тако било, како противници ствар представљају, да наша данашња школа главну ствар види у задавању домаћих задатака а не у учењу, онда би њихове зебње имале основа, а и погрешан начин задавања истих може наведене штете изазвати. Али при руковођењу, које домаћим задацима одређује тачан положај и утврђује тачну меру у настави, не треба се свега тога бојати (као што ћу то на крају овога рада показати). О тегоби прегледања задатака нећу овде да говорим, јер ћу на другом месту имати прилике, да у кратко покажем, како мислим о прегледању домаћих задатака.

Али ако се све ово сведе на тачно руковођење, те тиме домаћи задатци постигну своју наставну и васпитну циљ, онда питам ја даље:

На што треба нарочито пазити при давању домаћих школских задатака?

Праву и главну циљ домаћих задатака ја видим, као што сам у почетку казао, у томе што они помоћу усвајања, вежбања и понављања наставну циљ школе потпомажу. Из овога се види да је њихов положај према настави у томе, да они за њом иду и да с њом иде кућа са вежбањем. Тиме се од чести види и обим у коме се имају кретати домаћи задаци и начин како их треба руководити. Они обухватају:

I Учење на памет за све разреде.

II За ниже и средње разреде они се стављају у службу Језика и Рачуна.

III За више разреде они обухватају још и реалне предмете.

Хајде сад да се вратимо на напред постављено начело за поједине гране домаћих задатака, дакле најпре на учење на памет. По том начелу тражи се да и учење на памет буде у школи припремљено. Оно се припрема тиме, што се деци објасни садржај

граће коју имају да упамте. Памћењу мора претходити објашњење. Оно се мора припремити и тиме што ће деца читањем доказати да то разумеју. Ако је школа све тако припремила, тада — али само тада — ће вежбања у памћењу потпомоћи циљ школе у материјалном и формалном погледу а такође и тада ако та вежбања и код куће буду извршена. Врши ли се ово свуда? Ја једва верујем. Сме ли се то догодити, да се песме стихови из Библије итд. зададу за памћење а да се у напред не објасне? Барем, кад деца говоре лекцију, могло би се видети, да ли она то говоре онако насумце, просто на памет. А може бити да се тиме и објашњава положај противника према учењу код куће што грађа није у школи брижљиво припремљена; јер и противници признају да се ово са коришћу и код куће извршити може, ако је иначе припрема тачна била.

За ниже и средње разреде домаћи задаци вреде нарочито за Језик и рачун. По себи се разуме, да у нижим разредима, у првој половини године, не може бити ни разговора о домаћим радовима, а после већ треба да отпочну. Али зато још овде требају домаћи задатци? Они требају овде за то, што у опште треба да потпомажу циљ школе помоћу усвајања, вежбања и понављања. По томе они у служби Језика треба да се распростру на исписивање већ написаних слова, на преписивање написаних речи и малих ставова из Буквара. Вежбање овде као и у Рачуну. Како је управо значајна и важна основа у нижим разредима и како се грозно свети, ако елементи основа вежбања, нису са свим добро објашњени и са највећом тачношћу у памћењу утврђени. Ову тачност у читању, писању и Рачуну могућно је постићи само честим и непрестаним вежбањем. Тога ради мора се свака прилика употребити, где год се може какво вежбање и понављање корисно извршити, а ово се понајлакше код куће врши. Мени су неразумљиви разлози, који се износе противу домаћих вежбања, која се овде захтевају јер ја мислим, да ће се она било више или мање механички извршити, а онда је све једно хоће ли то бити у школи или код куће.

У средњим разредима остаје исти обим за домаће задатке. Кад нижи и средњи разреди, поред вежбања у говорењу, имају да изучавају и правопис, онда и домаћи задатци ступају у службу истога.

Међу учитељима влада потпун споразум у томе, да је за правопис најсигурнија потпора око, а једини пут за изучавање истога богато, једро вежбање. Так поновљено посматрање тачне слике речи, предаје ову памћењу, а правопис јесте и остаје ствар памћења. Дакле и овде опет што је могућно чешће вежбање. Чиме сада требају овде да потпомогну домаћи задаци? Тачним преписивањем речи. По постављеном начелу и овде школа треба да припреми и оспособи дете, да може тачно извршити вежбања у преписивању. Она треба да навежба око, да може реч у читању да схвати у целини и у појединостима. Она треба да навикне дете на то, да исписује реч, а не поједина слова; она треба задати чланчић унапред да прочита и да децу код тежих и нових речи упозори, да и њих тачно схвате. По себи се разуме да овде долазе задатци за вежбања, који одговарају изученој лекцији из Језика. И овде вреди горње начело. Ако се вежбања тако припреме, да ли се она доиста не могу код куће са коришћу извршити? Да ли би домаће спремање могло бити много више механично, него кад би се иста вежбања у школи вршила? Ја то не верујем.

А Рачун? И за рачун треба домаћег вежбања. Рачуница са целим својим обимом улази у школске часове. Ја мислим, кад су у школи неки задаци једнога одређенога рачунског вида разрешени, да тиме не треба да буду следећи задатци једног или сличног рода у кућу пренети тако, да се кућа и школа деле у извршењу наставног програма, него треба сви задаци да буду у школи израђени. Али на што ће онда домаћи задаци? Они су потребни за то, да се не би изучени задаци заборавили за време док се ради нека нова врста рачуна. Она дакле треба да одржавају непрестану свежину, а никако да буду само механичко рачунање.

Ја долазим на више разреде. Домаћи задаци имају да служе језику, место да служе правопису, у граматичкој настави, јер овде, у границама, које су за народну школу обележене, има да се постигне разумевање језика и свест о језику. Али овде противници оспоравају вредност домаћих задатака тиме, што

су они или као чисто механичко вежбање потпуно излишни, или иначе што показују множину погрешних, и за то опасних примена, а брижљива се поправка истих не може извршити. Да ли је заиста овако, као што се за ова вежбања вели? У једноме напред поменутом чланку вели се о томе овако: „Граматичка вежбања треба да утврде припозната правила и њихову примену, а да потпомогну тачан граматички израз. Али увек само сразмерно мален број ученика самостално примењују научено правило на један у задатку дати случај. Већина се ослања на нагађање и за то свако писмено вежбање за кућу мора се најпре у школи припремити тако, да тачност у изразима пређе у крв и месо. Али тада ће писмени задатак бити само механички израђен, и за то је он и сувише излишан. Јер што је дете један пут утврдило у језику, оно то неће боље утврдити ако још једном механички понови.“

Ја не знам, како писац мисли о граматички тачном изразу, и за то остајем при томе, да свако граматичко правило треба тачно расправити. Ако је то тако, као што је у чланку казато, да само мален број ученика примењује самостално правила у вежбању, а већина се ослања на нагађања, онда је настава била мршава, и то тако мршава, да се практична примена правила не сме од деце нигде ни захтевати, ни у школи ни у кући. Или ваљда се у школи сме трпети нагађање а у кући не? Ја мислим, да ми тако предајемо, да утврђена правила свима буду јасна, да смемо очекивати тачну примену. Тек тада долазе вежбања помоћу којих ће правила пећи у крв и месо. Писац каже, да свако писмено вежбање за кућу мора бити брижљиво припремљено. Извесно! — Јест, а ја кажем, да свако писмено вежбање мора бити исто тако и за школу брижљиво припремљено; јер ми не вежбамо за то, да вежбањем нешто објаснимо, него за то да сигурније примењујемо оно, што је већ у напред објашњено. Али јасно утврђеном правилу мора следовати примена и сигурно вежбање, а ово последње имају од чести да изврше домаћи задаци. Ја велим „од чести“, јер школа има не само да развије правило, а кућа само да вежба, него у школи долази одмах примена, а у кући следује вежбање. Хоће ли сад при оваком начину рада домаћи писмени задаци доиста бити само чисто механичко понављање, или да ли ће водити погрешном и за то опасном примењивању? По моме искуству ја то не верујем.

Овамо долазе и састави. И они не треба никако да се дају као домаћи задаци. Речено је, да би састави, ако би се код куће израђивали, били или само механичко преписивање из памћења, или један створ бујности, који би у себи имао најчудноватије везе реченица. То је једна жалосна слика! Ако нама школа, која је до сада саставе на кућу преносила, не буде својом укупном наставом децу оспособила у мишљењу и потпомагала у разумевању језика, да би она била у стању, да за једну мисао наћу тачан израз, онда је доиста за сажаљење. Па ипак ја мислим, да то није баш све тако, и верујем да осем преписивања из памети има и други начин за припремање састава, који је са свим друкчији, него што је горе описана жалосна слика. Далеко би ме одвело, ако бих овде хтео да покажем, како треба да се у школи припремају састави по начелу, које је напред изнесено. Али ја се надам да ће ми господа колеге на основу њиховог искуства одобрити, ако утврдим, да се и писмени састави могу врло добро и са користћу код куће израђивати, ако се тачно у школи припреме.

Нека ми се дозволи да приметим још да сам у нападима на домаће задатке, који су ми до руке дошли, узалуд тражио предлог, како би се израђивање састава у школи извршивало. За то нека ми се опрости, ако запитам: како се овде врши израда састава? — Или је учитељ тако учио децу, да је свака самосталност у изради немогућна, или је састав уредно припремио и тада оставио да се изради у школи оно, што ми хоћемо да се код куће изради. У првом случају састави ће, могућно је, бити израђени насумце, а у последњем биће исти такви, као и кад би код куће били израђени. Ну били рађени у школи или код куће, састави ће увек давати слику, која ће одговорати духовној зрелости и знању које су деца целокупном наставом у језику задобила.

Што се тиче рачунања на овоме ступњу ја упућујем на оно што сам раније казао.

Овамо као ново долазе реалије. По себи се разуме, да и за њих треба потпуно разумевање и чешће понављање. Како могу овде домаћи радови потпомоћи? Ништа боље не потпомаже него преписивање. Ја овде придајем велику важност бележницима, који се унапред пропишу, ако их деца на то употребе, да бележе оно што им се предаје. Али и овде треба школа да припреми. Она треба најпре да се постара за тачно разумевање а по том треба на закључку да дâ добро припремљена, кратка питања тако, да дечији одговори садрже кратак извод онога што су на часу учила. Овај начин има то преимућство, да одржава децу у сталној вези са школском наставом, да их подстиче на самосталан рад, да даје сигуран ослонац за понављање у следећим часовима и за доцније веће репетиције и да мало по мало ствара за децу једно упуство, које је поникло из наставе и кроз наставу, и које ће им свакад бити у вољи. — Ја држим да је потребно, да се бележници распростру на укупну непосредну наставу, па и на религију.

По што сам тако обележио начело и обим за домаће задатке, ја још додајем, да је потребно да се исти поправљају. Што се поправке тиче, ја у напред примећујем да се рачунски радови морају на часу рачуна, а радови из Језика на часу Језика поправљати.

Сад је на првом месту питање, како треба извршити поправку граматичких радова и бележница. Ја мислим, да то треба да буде тако, као што противници домаћих задатака мисле да изврше поправке у радовима, који су у школи рађени — а то је да ученици сами изврше поправке под руковођењем учитељевим. Али ове поправке вреде само онда ако се одмах после рада изврше, јер је тада још све у памети свеже и интерес је жив. Ако се ово догоди доцније, дакле од прилике следећег дана, онда већ нема толико вредности, јер се дотле утврдила у духу детињем погрешна примена и погрешна веза речи. Како би то лепо било, кад би то све тако лепо и тако лако ишло! Јер тада би исто тако било и са тачном применом.

Ја нећу даље пропраћати ове мисли, које ја никако не држим за непобитне, него ћу се ограничити на примедбу, да ми се чини, да је веома корисно и целисходно да се поправка врши одмах, ако се домаћи задаци буду спремали по начину, који је напред истакнут.

Што се тиче бележница, ја држим да су деца старијег разреда у стању, да задате радове могу стварно и практички на задовољство извршити. Али да ли су их она марљиво извршила, о томе треба да се учитељ увери. Ја узимам слободу да кратко објасним како сам ја то вршио. Свакога јутра, по што су деца певала и молила се Богу, прођем ја кроз редове мојих ученика, и за неколико минута уверим се о томе, јесу ли и како су радови извршени. По себи се разуме, да је ово прегледање ограничено на оно, што је најнужније. Кад се уверим, да је све брижљиво и приљежно рађено, онда и не очекујем да је рад и иначе у другоме тачан. По том сваке друге недеље ја употребим један час Језика у школи за поправке и тада се уверим, да су деца радила са довољним интересом и да су способна да нађу погрешне примене граматичких правила, да распознају погрешне везе речи и да их бољима замене.

Шта још остаје тешко за поправку? Особити састави. Овде није довољна — ако састави треба да остану што су и до сад били — поправка од стране деце, него је нужна од стране учитеља, и та је поправка потребна колико је могућно пре. Али са овим је, при поправљају свезака, скопчано исправљање погрешака, па ће се тада показати, да брза поправка доприноси да се објасни оно што је нејасно и недовољно упознато.

На завршетку нека ми је допуштено да још у опште приметим, да домаћи задаци нису, као што се у једноме чланку каже, из неке изгубљене школске ере избављене мумије, него су веома згодни, да потпомажу цељ школе, и да се, по моме мишљењу, нападаји на исте објашњава тиме, што им није тачно одређен положај у школској настави, и што нема за њих тачне припреме у школи.“

J. Ст. M.

(Какве треба да буду школе и настава у њима, ако се омладина хоће да васпитава?) — Под овим насловом написао је Марф, директор једне швајцарске учитељске школе, чувени писац Песталоцијеве биографије, једну пре-

красну расправу, у којој је, као што он сам вели, саопштио свету, свој „педагошки тестаменат.“

У расправи својој изнео је и доказао следеће истине и правила:

1. Учење не треба да буде играчка, него озбиљан посао, за који треба напрезања, издржљивости и присебности.

2. Учитељ не сме бити задовољан ни с каквим бачким радом, који не одговара постављеним захтевима.

3. Не сме се на један пут много учити и показивати, него мало; али то мало ваља научити и обрадити темељно.

4. У настави ваља увек ићи путем очигледности и генетичког развића.

5. Учеников ваља увек и на сваком кораку навикавати, да резултате до којих су дошли, усмено јасно и разговетно у целости исказују.

6. Учитељ треба да се за свако предавање добро и савесно спреми. Он не сме ући на час никад, ако није спремио.

7. Учитељ не сме при предавању на часу имати никакву књигу у руци, изузимајући једино час читања.

8. Учитељ не сме за време предавања тамо амо по школи ходати, него мора мирно на једноме месту стајати.

9. Учитељ треба први да уђе у школу а последњи из ње да изађе.

10. Учитељ не сме останити децу у школи после часа, ако и он не може заједно с децом остати.

11. „Да моје срце за њих буде и да им је предано; да је њихова среба моја среба, њихова радост и моја радост“, — Тако пише Песталоције у највећем јеку свога педагошког јуначког рада — *„то треба моја деца да читају с мога чела од раме зоре до мрклог мрака и да чују из мојих уста.“* Такав треба да је учитељ односно душевног расположења, када с децом ради.

12. Држање, понашање и говор учитељев, ваља увек да су достојанствени.

13. Казне треба да су као салата, у којој је више зејтина него сирћета.

14. Дух реда мора у школи владати.

15. Учитељ не сме трпети нигде никакву нечистоту, па било то на телу или на оделу, на књигама или свескама бачким или иначе ма каква прљавштина и нечистота у просторијама школским.

Из ових 15 бисерних исказа, састављена је ова расправа и штампана претпрошле године у педагошкоме листу „Педагогијуму“, који у Бечу излази. Ову је расправу сада тек донео својим читаоцима „Швајцарски школски архив“, и препоручујући им је најтопліје, и ми смо из њега ово забележили. Расправица се овако завршује:

Нико не може васпитати другога, који сам са светом збиљом непрестано не ради на васпитању и облагорођењу самога себе. Најпоузданија наставни планови, најбоља методи, најсавршенији учебници, још не чине неку школу добром школом. То су само помоћна средства, која су нам добро дошла, али дух и права снага школе мало зависи од њих. Па и само богатство учитеља знања не чини бозна шта. Ваљаност и подесност саме личности наставникове јесте и остаје једина гарантија за остварење педагошких васпитних смерова, и, ако за иког, то за васпитаче вреди она девиза:

Гледајте да будете сами бољи и савршенији, па ће одмах и све друго бити боље! **М. М.**

* * *

(Француска). Ова држава нема већега ривала на свима пољима човечанског рада од Немачке, која јој је уједно и највећи политички противник. Французи су се некада просто подсмевали Немцима, док их скупо и горко искуство није научило, да је немачка нација једна сила, која се не сме омаловажавати. На овај начин Французи су дошли до уверења: да свога суседа не треба игноровати а себе опет сматрати за непостижног.

Да би Французи из ближе проучили оно што је својствено Немцима и да би упознали њихов духовни живот, послало је Француско министарство пре неколико година неколико својих питомаца о државном трошку у Немачку, да тамо проведу по две три године на немачким гимназијама. Питомци Француски узети су са лицеја Француских и допуштено им је било да по Немачкој путују, те да тако мењајући често своја места бављења, упознају се што боље и опширније са свима приликама школским у Немачкој. Поглавито средње школе а међу овим превенство гимназије, биле су Француским питомцима предмет за проучавање. Министарство просвете захтевало је од ових својих питомаца тачне годишње извештаје о студијама и о учењским проматрањима. У овим питомачким извештајима,

неки се младићи шале, да им се чешће дешавају различне непријатности с тога, што су Французи. Већина пак питомаца задовољна је с пријамом и доченком и од стране Немаца — грађана, — и од стране својих другова у школи. Сви овакі питомачки извештаји сагласавају се у томе: да немачка настава надмашује француску. Нарочито се у извештајима хвали и уздиже настава из математике, гимнастике и певања. О настави из цртања не говоре довољно питомци француски у извештајима. Даље, осуђују и куде Французи нарочито то, што се по гимназијама много учи на памет, и што се наставници задовољавају тиме, да им ђаци само добро наговоре на памет ово што су изучили. Французима нада јако у очи још и то, што се с гимназистима врло строго поступа.

* * *

(Школски вртови). — Француско министарство просвете издало је једну окружницу — расписе — свима школским управама, којом поваља и поопшрава једну ранију наредбу још од 1867. године, која се тиче школског врта. По овој наредби тражи се, да свака школа мора имати уза се и школски врт. Сврха, која се хоће да постигне школским вртом, означава се овако: — „да би наставник могао дати својим ученицима прве појмове из наставе о земљодељу и вртарству.“ У будуће, кад год се која зграда школска буде подизала државном помоћу, мора на дотичном плану школском означен бити и положај врта, иначе неће државна власт одобрити подизање школе. — Ми Срби можемо се радовати, што ће се и код нас ова мисао остварити. У новим изменама закона о основним школама, које је садашњи заступник Министра просвете спремио за скупштину и које се баш сада претресају у Главном Просветном Савету, прописује се, да свака школа мора имати хектар земље, који ће учитељ или учитељи, ако их је више, морати да обраде као угледно добарце по правилима, која буде министарство просвете прописало.

М. М.

* * *

(Немачка). За спомен на оно место, где је рођен немачки педагог Фребел, хоће Немци да подигну иза оне кућице, у којој се Фребел родио, једну велику гвоздену куду на једном брежуљку, одакле ће бити прекрасан изглед на Тиринску покрајину. Као што је познато, Фребел је творац данашњих дечијих забавишта и он је први унео ручни рад у школе.

* * *

(Из пруске скупштине). У Јануару месецу ове године изнет је први пут пред посланичку скупштину „закон о олакшавању школских терета.“ До сада су родитељи и старатељи морали плаћати школарину, а овим се предлогом хоће да олакша народу те да не плаћа никакву школарину. Настава ће дакле бити бесплатна, као што је и пр. данас у Србији. При првом читању предлога било је посланика, који су ватрено говорили против овакога предлога, а било их је, који су разложно бранили предлог. У Саксонској покренуто је такође ово питање. Било је посланика, који су тражили од владе, да држава заведе бесплатну наставу и да ужине школарину. У подужој беседи, саксонски министар просвете, Гербер, доказивао је, да ово, што је за Пруску добро, не мора бити добро и за Саксонску. Разлозима, који се оснивају на прошлости породичног живота, на погледима народним на школу, као и на томе, што држава има других пречих ствари у којима нађа да припомогне народу, школи и учитељима, министар просвете убедио је посланике о непотребности овога предлога за Саксонску.

* * *

У пруској престоној беседи наговешћује се повишица плата свештеницима свих вероисповеди и вели се, да је то нарочита жеља краљева. Минимална плата свештеничка подићи ће се ако је могуће од 2.400 на 3.600 марака годишње. А учитељи? Они у Пруској одавно чекају да се њихово материјално стање побољша.

* * *

(Пруске учитељске школе). Пруска има 113 учитељских школа. Управитељи учитељских школа у Берлину имају годишње плате, осим станарине, 5400. марака, а по другим местима 4200 марака. Први учитељи плаћају се годишње са 4200, а има их и са 3.000 марака годишње. Четрнаест пруских државица имале су свега 1886 године 33.919. народних школа са 65.718 учитељских места.

* * *

(Школа у камерунским колонијама.) — Пруско министарство спољашњих послова наручило је у Алтони крајем Јануара једну школску зграду

од дрвета, коју је испратило у камерунске колоније, у којима се хоће једна угледна школа да подигне.

* * *

(Италија). — Ова држава има 47.000. учитеља. Од 1870. г. па до сада порастао је број ђака од 37.000. на 1,800.000., а број неписмених смањио се од 74°/₀ на 62°/₀. У области педагошких питања, Италија сматра Немачку као свој углед.

* * *

(Учитељске прилике у Ческој.) — Ческа земаљска народна скупштина повисила је недавно плату ноћноме чувару земаљскога парка у Бубенцу од 240 на 350. форината годишње. А пре кратког времена изнео је скупштини на решење референат скупштинског одбора предлог, којим се иде на то, да се получитељима, који само имају испит зрелости, смањи плата од 400 на 350 форината годишње. Због оваког поступања стоји скоро половина подучитељских места у појединим окрузима празна, јер их се нико неће да прими.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. **Пантелејмон**, јеромонах Богојављенског манастира у Москви, поклонио је књижници Богословије београдске 120. разних књига.

Г. **Димитрије Ј. Живадиновић**, трговац из Београда, поклонио је *бањској* основној школи слике Вука Стеф. Караџића и Бранка Радичевића.

УМРЛИ

Михаило Дуњић, учитељ школе каонске (округ чачански) преминуо је 22. Марта ове године. Родио се у Доброселици округа ужичког, 1851 године. Пошто је свршио три разреда ниже гимназије у Београду он је положио у министарству просвете учитељски испит и 19. Септембра 1870. постављен је за привременог учитеља основне школе у Лукову (округ ћупречни) и одатле премештен је 1. Октомбра 1873 год. у Каону.

Даринка Ђурићева, заступница учитеља основне школе у Малој Плани, (округ смедеревски) преминула је 1. Априла ове год. у Шапцу, где је била на одсуству, ради лечења. Она се родила 1869 године у Шапцу. Свршила је основну школу, и за тим положила је у вишој женској школи испит из женског ручног рада. 5. Марта 1887 год. постављена је за учитељицу школе малопланске.

ОДГОВОР УРЕДНИШТВА

У „Српској Независности" бр. 26. ов. год., под насловом „*Књижевне вести*", сумњичи се једна наша белешка у 4. свесци ов. год. под насловом *реформа средњошколске наставе у Аустрији*. Писац у „Српској Независности" каже, да је уверен да не постоји оваква предлог аустријскога министра просвете, како се саопштило у „Просветном Гласнику", и позива нас да изнесемо сам предлог, а ако нисмо вољни то учинити, онда нас моли, *да бар назначимо „број оног листа или часописа", по коме је донесена белешка.*

Ми смо белешку, коју „Српска Независност" сумњичи, донели из загребачкога педагошкога листа „Napredak" број 4. од 1. Февруара ове године, страна 64. у другом ступцу при дну.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије

Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ЈЕДАН ЛИСТИЋ ИЗ ПСИХОЛОГИЈЕ

(Свршетак)

Обављање свих поменутих покрета зове се рад. Под радом се узима у механици свако дејство, које је у стању да промени положај у простору каквој мерљивој маси. Променом положаја меримо ми и величину рада. И највеће масе могу да се покрену из мирног стања у активно и обратно [1]). То се може извршити топлотом, светлошћу, електрицитетом, магнетизмом etc. Али светлост, топлота, електрицитет и магнетизам, нису као природне снаге ништа друго, до разни облици кретања. По томе се дакле самим кретањем производи рад и сваки се рад врши на рачун кретања. Да се боље објаснимо:

Кад претворимо воду у пару, онда нам ова врши известан рад, нпр. покреће клин на каквој парној машини. Али топлота паре састоји се из кретања најмањих честица паре. Кад пара изврши известан рад, онда се претворио један одређен квантум кретања оних најмањих делића у сам рад. Ми онда велимо: Извесна количина топлоте, прешла је, или претворила се у еквивалентну количину механичког рада. Тачније би било да се каже: Одређени део неправилних покрета парних честица, потрошио се на покретање неке веће мерљиве масе. Просто је дакле, једна врста кретања прешла у другу врсту кретања, које се у овом случају зове рад. Количина овога рада јесте производ из масе и пређеног пута, и потпуно је једнака са сумом малих радних јединица, које би добили као производ из тежине свих утрошених делића паре и дужине пута, који би учинили ти делићи паре, да су се слободно кретали. Овде се очито види, како је топлоте нестало а на њено место дошао је механички рад.

Ако таремо два тела једно о друго, или их неком снагом притискујемо, онда видимо да механички рад, који се троши, производи или топлоту, или се претвара у одређену количину молекуларнога рада, која одговара механичком дејству. Механички рад дакле, или се претвара у еквивалентну количину топлоте; или пореметивмолекуларно стање тела, остаје у истом телу као везани молекуларни рад. У многим случајима, у којима постаје латентна топлота, не јавља се механички рад у обичном смислу. На пример, ако напунимо неки суд снегом, и метемо суд над ватру или пламен да се крави снег, видићемо, да док се год сав снег не открави, термометар стоји на 0°, и тек почиње да се пење жива, кад се сав снег отопи. Тако исто ако метемо у један суд један килограм воде

[1]) И ако се у науци не замишља да постоји игде мирно стање, већ свуда вечито кретање, то мислим ја овде на кретање и мировање маса, у смислу механике.

од 80° С. и један килограм снега од 0°, добићемо два килограма воде од 0°..... Због чега бива ово овако? Због тога, што се механички рад, који је у овом случају топлота, утрошио на то, да промени само положај делића — молекила — у другом телу. Знамо да топлота сва тела шири, нека више, нека мање. У чему се састоји то ширење? У промени дистанције самих молекила. Такав рад топлоте, у овом случају ширења тела, при коме се чисто мења агрегатно стање самих тела, зове се дизагрегационн рад. Ми толику исту количину топлоте, колику смо потрошили, можемо добити натраг, ако тело, коме је топлотом промењено агрегатно стање, вратимо натраг у своје првобитно стање.....

Као што се јасно види, све три врсте рада прелазе једна у другу. Оваком анализом дошло се не баш одавно, до закона: да сума сва ова три облика од рада остаје непромењена. То је познати принцип о одржању рада и снаге [1]).

Принцип одржања рада, може се применити и на све остале врсте кретања, а не само на топлоту као најопштији облик кретања. Магнетизам, електрицитет, топлота, звук и светлост могу једно у друго да прелазе..... Електрицитетом нпр. можемо да раставимо воду на своје елементе. Електрицитет је опет нека врста кретања. Постоје дакле разне врсте молекуларнога рада, али у самоме основу можемо казати, да постоји само један једини дизагрегационн рад, и цигло један једини облик рада, а то је механички. Што се пак у науци разликује повећавање волумена самога од промене агрегатног стања, а промена агрегатног стања опет од хемијског растварања, то је за то, што се увек имају на уму различни ступњи дизагрегације... А под дизагрегацијом некога тела, не смемо ништа друго разумевати, до мењање одстојања молекила од молекила, па ма којим узроком то бивало. Тако се исто састоји механички рад јединствено у промени места или положаја појединих мерљивих масâ.

Сви ови облици различних молекуларних покрета, могу се под извесним погодбама трансформирати један у други. Тако можемо неку количину електрицитета превести у топлоту, дизагрегацију или у механички рад, као год што можемо механичким радом произвести исту количину електрицитета, топлоте и дизагрегационог рада..... Ваља нам се сетити за потврду овога само агрегатне промене леда или снега у воду и воде у пару, а ове опет у кишу, где при наглом згушњавању и претварању паре у воду или лед, постаје она страховита и величанствена револуција у атмосфери. Можемо нагласити још једном на свршетку овог разлагања, да при свој оној грдосијској катастрофи промене покрета, остаје сума рада константна у свим случајима.

Механичким обликом рада, мере се и остале врсте рада и кретања [1]). Зна се увек позитивно, колика је количина молекуларнога или дизагрегационог рада еквивалентна извесном механичком раду и обрнуто. Ако себи представимо све врсте рада, с њиховим могућим трансформацијама облика, онда нам ваља у томе низу промена да знамо један члан, један облик, па ћемо онда лако уватити рачун и осталима.

У сваком телу морамо разликовати две врсте рада: унутрашњи молекуларни рад — осциловање самих молекила, и спољни молекуларни рад, који постаје, кад се поремети молекуларна равнотежа температуром, електрицитетом etc. На пример, вежимо један камен од 30 килограма ужетом, и наместимо уже у жљеб једнога сталнога колотура па онда вуцимо за други крај ужета својом сопственом снагом. Камен ће се дизати у висину и рецимо, да смо га попели на висину од 20. м. па смо ту стали. У шта је отишао механички рад наших мишића? Он лежи нагомилан и сачуван негде, по принципу одржаја рада. Ми смо потрошили $20 \times 30 = 600$ јединица радне снаге човекове. Ако пустимо тај камен да падне слободно на земљу, он ће молекуларном променом произвести толико топлоте, која би могла дићи тежину једнога килограма у висину од 600 метара, само кад би се у механички рад претворила. Враћено нам је дакле утрошених 600 јединица радне снаге натраг. По овоме, могли бисмо изразити

[1]) Први је Мајер ову истину исказао. За тим су Жул, Хирн etc. одостоверили ту истину као најопштији закон, који влада у материји.

[1]) Ово је за то, што се механички рад може најлакше фактички да измери и да се бројно изрази.

принцип о одржању рада овако: Количина фактичкога рада и нагомиланог рада не мења се. Оно стање тела, у коме фактички рад лежи везан у форми молекуларнога рада, зове се стационерно стање. То се стање одржава у извесној равнотежи молекила, докле се ма каквим утицајем не поврати у првобитно молекуларно стање, и при том повратку, врати нам се иста количина фактички утрошенога рада, која је сакривена била у поменутом стационерном стању тела.

Стационерно стање непрестано се мења. У прелазу фактичкога рада, у нагомилани — везани — рад и обратно, видимо ми у природи вечиту игру, вечито мењање. Према томе на који начин осцилују молекили у разним телима, разликују се и агрегатна стања. За молекиле гасова мисли се, да се крећу у линијама и удаљују се један од другога, док не нађу на препреке, од којих се одбијају. Код течности осцилују молекили око покретних, а код чврстих тела око чврстих центара. Из овога се види, да кад хоћемо да променимо агрегатно стање некоме телу, морамо ма којим утицајем променити начин осциловања његових молекила. Хоћемо ли да претворимо воду у пару, дакле у гасовито стање, онда морамо повећати — повећати — рад водених молекила. Ово чинимо загревајући воду. Докле год расте брзина молекуларнога кретања код воде, дотле јој расте и температура. Ако непрестано додајемо топлоту, онда ћемо променити води агрегатно стање. Натераћемо водене делиће, да изиђу из сфере међусобног привлачења, и превешћемо их у гас или пару. Пара је сад ново агрегатно стање, и у њему влада нова равнотежа молекуларног осциловања. А за ту нову равнотежу, потрошена је велика количина топлоте. Смањујмо сад полагано температуру пари, доћи ћемо до извесне тачке, на којој ће одстојање молекила почети да се враћа у сферу међусобног привлачења, као што је код воде и било. Враћа се старо стање молекуларне равнотеже, а утрошена топлота за превођење воде у пару, постаје сад слободна, и то онолика иста количина, колика је и утрошена.....

Закон еквивалентности снаге и рада и одржања последњега, прожима целу природу. Ово што смо до сада напоменули за механичке или физичке појаве у природи, важи с толиком истом тачношћу и за сва хемијска једињења и распадања. Ми у сваком телу разликујемо физичко стање равнотеже од хемијскога стања. У смислу физике, молекили су нешто друго, него што су атоми у хемији, по атомистичкој теорији. Као што се молекили налазе у различном стању кретања зависећи од агрегације, тако се исто и атоми налазе у разноликим облицима кретања, зависећи од самих хемијских једињења. И хемијски проста тела — елементе — сматра она као једињења једнаких атома. Угљеник је тако исто хемијско једињење, као што је вода, само што су код првога два атома угљеника (C + C), а код последње т. ј. воде, два атома воденика с једним кисеоника везани (H_2O). Као год што смо нашли код физичких појава стационерни мир, тако исто налазимо и овде. И хемијски атоми осцилују око сталних положаја, а то осциловање зависи опет од самог физичког агрегатног стања. Другојачије осцилују хемијски атоми у течним једињењима а другојачије опет у гасовитим и чврстим. Атоми гасовитих и течних тела слободнији су, те се по томе лакше могу издвајати из самих једињења и прелазити због веће атомске атракције у нова једињења. Само се тако и објашњава лакоћа распадања гасовитих и течних хемијских једињења, утицајем топлоте електрицитета etc.

Разлика у агрегацији хемијских молекила иста је она, коју виђамо у разним физичким агрегатним стањима. И хемија има своја јача и слабија једињења. Код првих је атракција јача а код других слабија. Ова разлика у хемијској агрегацији сасма је независна од физикалне, пошто су физикални молекили још хемијски агрегати. По томе могу бити врло јака хемијска једињења у гасовитом, а врло слаба или лабава у чврстом стању материје. У слабија једињења долазе атоми хемијски простих тела, јер сем неколико метала, сви се остали елементи могу лако да раздвоје и да се сједине с другим разноликим неједнаким атомима. Тако се исто понашају и сложена хемијска једињења, јер се и она врло лако распадају у проста једињења, као што су нпр. већим делом сва органска једињења.... Јака хемијска једињења можемо дакле наћи само код простих једињења различитих атома (елемената), као што су нпр. CO_2, HO_2, $N.H_3$.

и други метални оксиди и анорганске киселине, које се тежко распадају.

Као год што могу тела да мењају своја агрегатна стања, тако исто могу и слабија хемијска једињења да прелазе у јача. Нема још ни једног једињења у хемији, које се не би под ма каквим утицајем могло да распадне. Само за свако хемијско распадање потребна је одређена количина унутрашњег рада — топлоте, као год што је потребна количина топлоте, да се вода претвори у пару. Кад се изврши хемијско распадање, онда су и атоми доведени у нову равнотежу свога положаја. Распадне ли се вода, онда место сталнога једињења H_2 0, постаје лабаво једињење Н Н и 0 0 и атоми у разлученом једињењу воде на своје елементе, морају од прилике исто онако стајати, као молекули водене паре према самој води, што се тиче њиховог новог кретања или осциловања. А то опет не значи друго ништа, до да молекули распаднуте воде круже у већим путевима и извршују већу количину молекуларнога рада. Овај повећани молекуларни рад извршен је топлотом (ма каквом врстом кретања) и налази се сад као нагомилани рад, који је по количини потпунце раван утрошеном раду, око распадања самога једињења — па био тај рад у облику топлоте, електрицитета etc. О овоме ћемо се одиста уверити, ако вратимо распаднуте молекиле из садашњег стања у старо пређашње т. ј. ако их на ново ујединимо. Наступиће сасма нова равнотежа положаја, и ми ћемо сав пређе утрошени рад добити натраг, у облику топлоте, светлости etc. Сетимо се само појаве, коју виђамо, кад се елементи воде на ново једине. Молекули ступе у ново стање осциловања. Наступи нов стационерни рад молекила, који је по својој унутрашњој снази за толико мањи, колико је при акту једињења ослобођено рада у ма ком облику.

Видимо дакле јасно из свега овога, да су појави једињења и распадања у хемијским процесима потпуно равни појавима, које смо промотрили при промени агрегатног стања. Једина је разлика та, што је при хемијском лучењу — распадању, потребна већа количина радних јединица, него при самој дизагрегацији. Али за то је опет однос фактичкога и нагомиланога рада увек у равнотежи и од већег значаја код свих хемијских процеса распадања, него што је код просте дизагрегације.

Ово, што смо довде констатовали, то је закон тако неминован, који прожима целу материју ма каква и ма где била. Код живих бића врши се са истом правилношћу све ово, што смо до сада о материји казали. Хемијска једињења и распадања, фактички рад и нагомилани рад, унутрашњи и спољашњи молекуларни рад, — прате се устопице кроз цео живот и развиће сваког организма. Код биљака нпр. врши се распадање јаких хемијских једињења. Тако биљке примају у се CO_2, H_2O, NH_3, H_2SO_4, и друге разне сулфате и нитрате. Та хемијска једињења претварају биљке у беланчевину, шећер, штирак, дрвена влакна etc. Претварају их дакле у слабија хемијска једињења. И у свим тим новим једињењима лежи нагомилана огромна количина рада. Из свих ових једињења (CO_2, HO_2 etc) луче биљке кисеоник и ослобођавају га, а он после игра најважнију улогу у царству животиња.

Животиње узимљу у се биљну храну. Удишући у се атмосферски ваздух, оне процесом оксидације претварају лабава биљна једињења у стара јака хемијска једињења, из којих су их биљке и начиниле. За време тога процеса, претвара се нагомилани рад органских једињења од чести у топлоту, а од чести у спољни рад мишића. Радионица, из које се сви ови животињски радови надгледају и управљају, то је наша нервна система. Она подржава оне функције, у којима се процес сагоревања врши, она регулише поделу топлоте, она одређује мишиће на свој посао etc. И ако при покрету мишића стоји нервна система и њезино дејство често пута под утицајем спољних покрета, или чулног надражаја, то је за овај случај рада потпуно све једно. Прави извор рада лежи у хемијским једињењима из којих се састоји нервна система, а то су промењени облици биљних једињења, које је наш организам превео из сложених у проста једињења употребив сав нагомилани рад као фактички рад.

И нервна система има своје стационерно стање — свој привидан мир. У томе миру осцилују непрестано атоми, и, мањим или јачим распадањем сложених једињења, постају многи атоми слободни, који улазе у друга једињења. За то, што се у нервној маси (као

и у целоме организму), распадање и једињење одржава у равнотежи изгледа нам да влада у њој привидни мир. Међу тим, атоми и молекули, који прелазе из унутрашњег молекуларног кретања у спољно, по томе у неку врсту рада, производе непрестано процесе распадања. Тако се руши равнотежа, али се у исто време и повраћа, пошто ми распаднуте — сагореле — продукте уклањамо, и уношењем јакошњег материјала вршимо обнову градива. Та се обнова до душе не врши у самој нервној системи, али онде где се врши, врши се под њеним утицајем, и врши се тако, да може да обнови сваки потрошак у целоме организму. При ономе прелазу лабавијих (слабијих) једињења у чвршћа (јача) проста једињења, постаје молекуларни рад слободан, и јавља нам се као мишићни рад (снага) или топлота. Константност латентнога рада, мора бити равна позитивном раду. Закон одржања снаге и рада, влада у покрету и раду човека као и свуда. Ми не можемо ни један прст да макнемо, ни једну слику да размотримо, ни једну мисао да помислимо, а да не променимо молекуларно стање нервне масе, да не потрошимо извесну количину рада.....[1])

Према свему овоме леност не може ништа друго бити до стационерно стање нервне масе или спорије осциловање самих молекила и по томе мања вредност унутрашњег молекуларног рада. Услед овога бива спорија измена градива, и процес сагоревања. Не гори се, него се тиња, не гледа се него се блене. За човека се вели, да од природе није лен, а исто се тако вели и да је лен. Ово се не сме афирмативно тврдити ни једно ни друго. Узев у опште, механизам организма врши своје функције доста слично код целога човештва. На природну или органску леност наилазимо доста ретко. И где нађемо на њу, ту је она по законима развића, а нарочито наслеђа (и васпитања) и под утицајем природних чињеница постала факат, који нам пада у очи. Тако наилазимо на најжалоснији појав лености код кретенизма (идиотизам, блесавост), који се рачуна у психологији као душевна слабост. Веселости и примљивости (надражљивости) нема. Место тога видимо блесавост и тромост. Као душевна слабост узима се кретенизам као једини који може бити урођен. Овај физиолошко-психички недостатак код људи, подолази у неким пределима сасвим ендемично. У понеким брдским пределима, где нема довољно сунца и промаје, где су велике а узане дубодолине, где земљиште и вода немају услова за живот и развиће најсавршенијег органског створа, — тамо наилазимо на ову појаву, која је ендемична. Она се јавља у разним нијансама и може дотле дотерати, да индивидуа вегетира, да личи на какву биљку, која само расте и изгледа од чести здрава, али није никако способна за вршење радњи и покрета, које у опште врши ред „bimana“.

Чисто психолошка леност, код иначе развијених индивидуа, ако није условљена самим организмом, постала је погрешним и наопаким васпитањем. Оно што се не зна, увек се тешко отпочиње да ради. И кад се ради, ради се с грдним напрезањем, при коме се не може пријатност осећати. Ко није васпитањем и навиком заволео извесне радове и у своје се време извежбао у њима, тај ће увек бити лен, кад их почне радити. „Consuetudo est altera natura.“ Равнотежа, која треба да се одржава међу радњом појединих чула и органских радњи, при најелементарнијој настави, може најлакше да буде узрок лености. В ша чула занемарена на рачун нижих, увек доносе последице, ако не искључне лености, а оно других аномалија у правилном развићу организма, које су толико исто штетне, колико и сама леност, и увек су на руци лености самој. С педагошке и васпитне тачке посматрања, могло би се о лености много више говорити.

Ако намерно, по неком утврђеном плану и за одређену сврху вршимо све оне побројане покрете, онда се то зове „*телесно вежбање*“. Оно се може вршити на разне начине и за разне сврхе. Општи тип или сврха ових разних вежбања, јесте машинална — механичка употреба свих покрета, који су потребни за рад, за развиће и одржање организма, као и за само васпитање.

[1]) При свем том, што је ово овако ја сам опет веома далеко од помисли, да се на основи оваког кретања и рада, може објаснити цео психолошки процес душевног развића код човека. Онако од прилике, као што су га хтели да објасне представници чистог материјализма. Бар при оваком и оволиком познавању материје и појава у њој, није још дуго и дуго могуће. А да ли је свршено немогуће, то за данас нико не уме казати.

Разгледајмо брзо још један пут оне најпримитивније покрете и начин, којим се они развијају и усавршују до потпуне елегантности, до праве вештине. Покрети ма које врсте, изузимајући донекле чисто аутоматске, мало по мало помоћу асоцијације представа о самим покретима, и помоћу мишићног осећања могу да се вежбањем развију до најсавршенијег облика. Посматрајмо само покрете новорођеног детета и покрете какког гимнастичара од заната, какве веште играчице; или покрете каквог виртуоза на гласовиру или виолини. Каква разлика!? Сви су се ови покрети поступно усавршали. Најпре су ти сложени покрети стајали под утицајем наше воље, па су се тек дугим вежбањем отргли у неку руку од ње, и постали скоро са свим механичке природе. Док је још за сваки покрет била воља потребна, те да се он изврши, дотле су се и рачунали покрети такве индивидуе као несавршени. Укоченост, неокретност, затегнутост успљеност etc. јесу обично имена, којима се крсте покрети такве природе. На против: лако, извежбано, неусиљено, слободно, сигурно и брзо покретање ма које групе мишића, јесте главна карактеристика телесне извежбаности. Да се то одиста великим напрезањем и доследним вежбањем постизава, можемо навести безбројно примера из живота. Кад би Паганини могао да устане из гроба с оним знањем и вештином, с којом је владао у добу своје највеће савршености, па кад би се тај Паганини могао да раздвоји на две личности, од којих би једна одговарала добу живота, кад је Паганини први пут учио имена жица на виолини; кад је први пут учио да свира скалу музике у целим нотама и четвртинама, — а друга личност опет одговарала добу, кад је Паганини „свирао *„с листа“* најтеже туђе пијесе, и сам импровизирао читаве нечувене мелодије, — онда би се без сумње последњи Паганини, ако ништа друго, а оно слатко насмејао првоме неспретноме Паганину, и можда би му прорицао, да никада неће постати виртуоз и вештак!.....

Тако исто бива сваки дан по школама, нарочито код почетника у вештинама нпр. при свирању, певању, игрању, писању, цртању etc. Тако то мора да буде с ма којом мишићном групом. Од коликог је значаја разумевање покрета, који се овако тешко развијају, треба добро да знају сви наставници и васпитачи. Комбиновање и асоцирање најелементарнијих покрета, као и конзеквентно вежбање.... то је пут, којим се долази до савршенства. Сетимо се само покрета руке при писању првога слова у животу и механичког савршенства у доцнијем времену, кад се на те покрете и не мисли, него се воља бави мислима најапстрактнијим, које треба да се ставе на хартију, помоћу савршенства тих покрета. Као што рекосмо, тако исто то бива и при цртању, говорењу, идењу, свирању, игрању, певању, пливању, јахању, гимнастици etc. etc. Образовале су се наставом и васпитањем (вежбањем, асоцијацијом etc.) читаве системе и то хармончне, из појединих група мишићног кретања, тако, да кад виолина или други инструменат засвира:

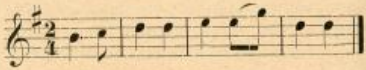

ми са свим машинално и механички запевамо: „Заставе се наше вију“ etc., или ако засвира:

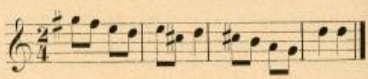

etc. ми и нехотице цупкамо влапњу, потпомажући још такт, звиждањем, тралакањем, покретима главе или руке etc.....

Из ових неколико примера јасно се види шта је сврха телесном вежбању, како се и из чега оно развија и чему има да тежи.

Најбољи облик телесног вежбања или најбоље средство управо јесте игра. Ово нарочито у добу детињском, па донекле и у младићском. Не само што се организам вежба у покретању; већ се вежбају и чула. Теку се нове представе и даје се прилика сваковрсној асоцијацији већ стечених представа, да се међу собом и с новима удружују, те тиме образују оригиналне комплексе — створове, — којима никаква сличност не одговара у спољном свету. То је доба маште или фантазије (уобразиље), у коме цела мртва природа живи, осећа, мисли и игра се с нама; или је младићско доба запоса и идеала. Најбоља нам је потврда за ово, историја културних

и дивљих народа (ако дивљаци смеју имати своје историје?), код којих су игре добиле право грађанских институција у разним облицима. Сетимо се индијских игара, сетимо се игара дивљачких народа са острва тихог океана, које се толиком окретношћу машинално и по такту врше, да им се путници из Европе (Кук) диве! Па и олимпијске игре имале су с почетка само овај значај, и тек доцније унето је у њих мало више културног зачина и савршенства. И први облици удружења, утркивања и вежбања окладине у сваком народу, то су биле игре. И у нашем је народу, колико га год раскомадана и растурена имаде, свуда тај обичај и дан данаи сачуван. Погледајмо само у „Горски вијенац" па ћемо видети, шта чине момчад црногорска чим на окуп дођу.

Данас је игра у културном друштву изгубила у многоме облик и тип чисто народних игара. Место тога дошла су „пруска вежбања" кроз касарну и у школу, са безбројним другим вежбањима. Али се с дана на дан васпитни значај игре све више и више појима и цени. Мало дете у добу игре и живога рада маште, вели се, да научи две трећине целог свог потоњег знања! Фребел је највише, а и други, израдио игре до читаве системе, нарочито за доба развића од 2—6 године. Отуда су постала дечија забавишта с разноврсним начинима играња, занимања и забављања дечијег. И основна настава не сме игре да занемарује, па ни средња, и ако се по начину вежбања и по количини његовој, морају игре разликовати. Игра мора одговарати добу развића. Што је главно да се овде примети, то је, да се настава сама, не сме изметнути у игру, као што је већ било случајева у историји педагогије (Базедов etc.) а и дан данаи бива. Игром треба човек да се физички развије усавршa у разноврсним покретима, који су му за даљи рад, живот и развиће потребни. Игром треба да се стече рутина, да се сви обични свакодневни покрети понашања обхођења и т. д. обављају просто машинално и без воље наше, или као што Лоце вели, са свим административно. А воља сама, нека се употреби само онде, где је нужна и потребна да начини покрете вештачке и сложене, који не могу да постану наша машинална својина.

Према досадашњем објашњењу покрета и рада, мислим да нам није потребно говорити још потанко о игри с физиолошке стране.

Још нам остаје на свршетку да покажемо шта је и у чему се састоји: „Утицај покретања телесног на расположај унутрашњи, и утицај расположаја унутрашњег на телесно покретање."

Каузални нексус међу телом и душом (унутрашњошћу и спољашњошћу) постоји као непобитан факат. Човечије тело састављено је из врло хетерогених делова: из читавих система и апарата. Функцијама свих ових система и апарата одржава се и развија организам. Али су све ове радње везане за нервну систему, за коју је душевни живот везан. На који начин постоји та веза у појединостима, то наука не зна данас да протумачи. Многе хипотезе, остале су све као безплодни покушаји. Шта бива у плочи од каучука и стакленој шипци, да кад се протару извесним материјама, и једно другом примакну, а оно скачу електричне варнице, то наука не зна тако исто тачно да протумачи, као што зна нпр. за што је свако тело у води за ополико лакше, колико је тежак волумен истиснуте воде; или за што је квадрат хипотенузе једнак са збиром квадрата обе катете etc.

Ми смо већ једном показали да је нервна система регулатор свих покрета, и место, одакле потичу импулси за радове свих осталих система и апарата у организму. То преимућство нервне системе, колико долази од савршености саме материје и покрета у њој, у толико више долази чисто од психичког елемента, који је везан за нервну масу и почиње свој први рад само у заједници са нервном радњом. Још нико није видео одвојен психички елеменат од нервне масе, да лебди онако негде у зраку у ма каквом облику. Тако исто још нико не виде електрицитет за себе, одвојен од сваке материје. И ако се електрицитет јавља услед неке особите врсте покрета у материји, још ни у колико не стоји да је електрицитет то исто, што и сама материја. „Ко закључује, да је душа то исто што и сама материја, за то, што душевне појаве зависе од тела, тај со ipso пре тога верује, да све, што од нечега зависи мора бити истог рода с оним од чега зависи, или *шшо* му је узрок. Ако је то тако, онда топлота

и ватра, које се јављају у жижи конкавног огледала, које је од леда начињено, јесу то исто што и сам лед.“ (Рајмарус.)

Из овога јасно излази, да тежиште утицаја спољних покрета на нашу унутрашњост и обратно, лежи у томе, што су сви покрети везани за нервну масу, за коју је у исто доба и психични развој и рад везан. За то, што је један медијум, у коме се два света састају и огледају, за то је могућ, за то и постоји горе поменути утицај. Без тог међусобног утицаја, о нашем савршенству, о нашем развићу скоро из ничега не би могло ни говора бити. Тим међусобним утицајем створио је човек све што данас има: и језик, и науку и вештине etc.

Према оваком стању ствари, можемо слободно рећи, да је Лафатр имао више разлога него Галус, Капиёр etc, што је покушао да прочитава душевно стање из покрета телесних и обратно. Извесним покретима тела (спољашњим) одговара извесно и одређено унутрашње стање. А тако исто извесном унутрашњем стању, нарочито ономе које је приступно проматрању, одговарају спољни одређени покрети. Да се овде човек може и да преварн, то стоји, нарочито онај, који није психолог. Ово бива особито онда кад човек посматра препреденог културног човека, који се вежбањем префинио, који уме намерно да сакрије своју унутрашњост, да је како год не би издао спољним покретима и изразима. Још је Кант осетио тешкоћу овога проматрања, па ју је описао у својој „антропологији“ и у „критици чистога ума“. Кант од прилике овако илустрира намерно и вештачки поремећену каузалну везу међу унутрашношћу и спољашношћу човековом: „Чим човек осети — вели Кант — да га когод студира и испитује, он се збуни, те се не покаже посматрачу онакав какав је, или се стане претварати и онда неће да га други прозре и позна онакког, какав је у истини..... Сви су људи мање више прави глумци (играци?) и то тим више, што су образованији. Они вам се представљају, као да су некоме наклоњени и да га цене и поштују, — да су пуни чедности и некористољубља, и то без икакве намере да кога тиме преваре и обману, јер их други људи већ знају и уверени су, да и сами не могу мислити онако, како се представљају да су [1]..... Ово је добро, — вели Кант — да тако бива у свету. Тако ће мало по мало примити људи у се збиља притворну садржину својих улога, и место извештачених и лажних врлина, постаће истинске врлине, које ће срасти с убеђењем..... Свеколике људске врлине у обичном саобраћају, јесу просто ситне парице. Сваки је онај дете, који их прими као готов новац, као чисто злато. Али је опет боље, да се има ма какво средство за обрт него никакво. Те се парице могу на послетку променити у чисто злато, истина са доста великом штетом.“

Да наведемо неколико примера, из којих ће се јасно видети зависност и међусобни утицај тела и душе:

Како је кад човек весео или кекљав, јак или слаб, будан или спаваћив, расположен или суморан, трезан или пијан, — така му је и душа. „Mens sana in corpore sano“, то је мото свих расправа, које говоре о физичком васпитању.... Најмања повреда тела, једна једина капи крви на незгодном месту, може да поремети целу душевну радњу и да начини луду од најпаметнијег човека. С мењама физичког стања организма у разним фазама развића, иду устопце и душевне промене. Душа расте и опада као и тело. Друкчија је код детета, а друкчија опет код дечака, младића, човека и старца. Ако нам је желудац препуњен, ми смо натмурени и зловољни; а ако је празан, онда смо малаксали и погружени. Неки падају у несвест при јакој гладн. Најмања доза неког пића, може многе да разведри и развесели, а већа доза може да поништи сваку свест. Брзо ходање по слободном и чистом зраку, растера нам суморне мисли и поврати ток мисли у своје нормално стање. Све наше представе постају радњом (сарадњом) чулних органа. Ако неком не достаје један орган, онда нема ни предсдава, којима је он посредник. Слепи од рођења

[1]) Сећам се једног красног примера. Старом оцу умрла јединица кћи у најлепшем добу живота. Он уздише и тугује, где год дође. А његов један обични пријатељ теши га па му вели: „Не тугујте господине, колико год ви осећате жалост и губитак толико ја два пут више осећам за вашом ћерком.“ Сиромах отац морао се наћи увређен!

немају представе о обојама, а од рођења глуви немају представа о звуку, музици etc.

Покрети разних партија тела врше се унутрашњим импулсом воље. За то се унутрашњост најбоље и огледа у покретима и утиче на њих. Човекову душу најбоље читамо у погледу, у гласу, у говору etc. У ведром и чистом, светлом и мутном, мрачном и потмулом погледу, видимо ми жудњу, страст, одушевљење, смелост, жалост, радост, срдњу, гнев, мрзост, презирање etc. Модулација самога гласа најлепше карактерише најразновренија стања унутрашња. Јаком и пуном гласу, фином и меканом, суровом, громком, лармацијском и дречећем гласу, — одговара увек извесни ниво душевног стања из унутрашњости. Да ли је унутра бура, да ли је прилив или одлив, или мирна и тиха површина, то ми читамо из модулације гласа, који је ехо унутрашњости. А с гласом иду и покрети паралелно. Заиста се цео човек толико и тако чисто нигде не огледа, као у језику, за то се и цени по језику (говору). „*Отвори уста, да те видим ко си и шта си*“, рекао је Сократ Кармидесу. Сваком душевном стању одговара скоро потпуно адекватан израз у спољним покретима. Погледајте мало дете у 6-том месецу, које још не уме да говори, погледајте глувонемог човека, или на послетку и каквог дивљака... шта чуда ствари можемо ми да прочитамо и разумемо из њихових покрета, мина, гримаса, гестикулација! Онај који се чуди, саставља обе руке над предњим делом главе; који се нљути, трља руке; који прети, стеже их у песнице. Ако је ко љутит, лупа ногом о тле, ако што год одобрава, клима главом, а ако не одобрава, врти (тресе) главом... Ако ко коме прикоси, он главу забаци. Ако му је чело набрано, онда му је нешто досадно, а ако је равно, онда је расположен и задовољан. По покрету уста друге какве индивидуе, знамо ми, да ли је укус неког предмета сладак, горак или кисео. По покрету рђа на носу, и покрету лица, познајемо ми, да ли неко мирише пријатан мирис. Радост, жалост, снужденост etc. имају са свим своје адекватне изразе у спољним покретима. Весели пева, снуждени ћути, жалосни уздише. Ова расположења или унутрашња осећања, не само што повлаче за собом са свим одређена спољна стања, већ утичу на цео организам: на дисање, на крвоток, на органе храњења, на судовну систему etc. Са свим је дакле појмљиво, што глумац умире на бини представљајући Деспота Ђ. Бранковића, кад види, да су му синови одиста ослепљени; што каква мајка полуди за изгубљеним чедом својим; што и отац зажмури и јурне у бездан пропасти, кад чује да му је сина нестало (погинуо etc).

Та адекватност кореспондирајућих спољних покрета са унута њим душевним стањима јесте полазна тачка за изучавање постанка и развића језика у опште, као и целокупног развића човечанског.

Све оваке покрете могли бисмо назвати „покрети израза“. Они су се мучно и полако развијали с развитком људским, за то је већина њих специфична својина човекова. Да човек порумени или побледи, да се застиди, да кука, да му сузе теку, — сви ти изрази унутрашњости, морали су се у дугом и дугом низу векова појавити и развити код човека. За то се тако доцкан и јављају у развићу малога детета. Још у недогледној тами преисторијског доба лежи негде један моменат у времену, када се генус „Homo“ помоћу оваких покрета израза отргао и издигао нада све остале организме. Где је тај моменат, то нам не може историја, ни палеонтологија расветлити. Од тога времена, на основу три принципа, на које су сведени сви покрети израза у науци и које ћу мало ниже поменути, дизао се и усавршавао човек мало по мало, док је довде дошао, где га данас видимо. Само је тако могао да се развије данашњи човек, за кога Вундт вели: „Већа је разлика између просечног човека и и најсавршенијег мајмуна гориле, но између гориле и најниже животиње“.

Та три принципа, на које су сведени ови покрети израза при данашњем стању науке јесу ови:

I. Принцип директне промене инервације.

II. Принцип асоцијације сличних осећаја и

III. Принцип довођења покрета у свезу (односе) са чулним представама.

Ко се интересује више за ову ствар и за богатство најеклатантнијих доказа и примера биће му право уживање да проучи један оде-

ђак Вундтове физиолошке психологије под насловом: „Ausdrucksbewegungen“ или Дарвиново дело: „Der Ausdruck der Gemüthsbewegungen“. Ко се потруди да ово разуме, више ће се користити с 12-ину листа Вундтове књиге, него да прочита много веће расправе као што су Хердерова, Сиемилхова etc. или књигу „l'art de parler“, — или да чита читаве студије о језику каквога старога филолога, који је дотерао све индогерманске језике до својих коренова, па им тражи одговарајућу адекватност у природи ван човека самог, тражи је у самом подражавању спољних утисака, који кроз чула дејствују, — таке званој ономатопеи у језику.

Мил. Марковић.

РЕАЛИЗАМ И КЛАСИЦИЗАМ

од ЈОВАНА В. НЕСТОРОВИЋА

(Свршетак)

Важно је, вели се даље, учење класичних језика с тога, што је оно кључ за разумевање научне терминологије. Овде се узима на ум једна олакшица, која ће доћи тек пошто се претури преко главе 8 година учења речи, облика и синтактичких погодаба. Кад се узме у оцену уложени труд према олакшици која се од њега добија, кад се признаје да се научни термини могу научити и без знања латинског језика, и кад стручњаку извесне групе нису од потребе термини осталих група, онда излази: 1. Да се око учења класичних језика улаже огроман труд, док је корист од тога труда мала. 2. Да се учењем класичних језика уче и термини непотребних група. и 3. Да се научни термини могу научити и без знања латинскога језика.

„Два пак главна узрока, вели се даље, због „којих су стари језици центар у гимназијској „настави, јесу ово:

„1. Изучавање класичних језика јесте, као „што је опште признато, најдивнија умна „гимнастика, најбоља школа за логично ми„шљење и расуђивање. Ма који од живих је„зика, немачки или француски или енглески, „не може ни из далека те исте услуге чи„нити; шта више ма који од тих језика јесте „такав, да многим чиме, особито н. пр. својом „оскудном флексијом, распознавање општих „граматичких категорија отежава. Тако свако „зна, како велику тегобу задаје ученику на „пр. распознавање субјекта и предиката. У „латинском језику ученику то јасно: у не„мачком су језику спољне разлике од чести „збрисане, а у француском и енглеском језику „готово никаквих нема. Па тако стоји у мно„гом другом чему; и т. д.

„2. Други главни узрок, због којег су „стари језици центар у гимназијској настави, „јесте давање идеалног правца души уче„никовој.

„Може ли се говорити о срећи човечан„ства, до год оно уза савлађивање природе, „у чему је доиста далеко дотерало, не задо„бије владу и над самим собом? Не задаје „ли човек човеку више јада и невоља, него „што му их задаје природа? И не може ли „онда човек човека највише и усрећити? А „који баш човек усрећава свога ближњега и „у опште друштво људско? Свакако човек „у правом смислу речи, човек душе чисте и „срца племенита, човек моралан. Ко пак до„тера, да разум свој на штету срца свога „изобрази, томе оно што је најсветије, није „више свето: томе људство, томе божан„ство није ништа; оба света нису ништа у „његовим очима. Дух којем је изображена „само моћ представљања и мишљења, јесте „тако рећи мач с две сечнице, који је поде„сан за сваку руку, па ма колико ова непри„јатељ била општем добру, држави, друштву, „фамилији. С тога држава, друштво и фами„лија имају право, шта више дужност, да „захтевају, да у оним годинама, кад је дух

„људски за образовање, ученик добије јасан „поглед на најлише ствари света, те да у „будуће зна, по чему ваља да се управља „у своме суду. Моралност је дакле најдрагоценији бисер у круни свеколике културе. „Морално пак васпитање јесте с тога најсветија дужност школи, главна циљ гимназијском образовању. Да би се циљ постигла, „сва педагошка вештина не даје до данас „поузданијег средства од читања грчких и „римских класика. А откуда, да је читање „старих писаца најбоље средство за постизање поменуте циљи? Отуда, што школа својим питомцима гледа да дâ што више идеала, „а од грчких и римских идеала нема простијих и с тога за младеж схватљивијих и разумљивијих. Та младежи се дају књиге, које „су за њу, а до сада бар ненадмашене књиге „за младеж јесу грчки и римски класици. Ми „називамо до душе Грке и Римљане старима, „но кад саму ствар, кад развитак узмемо на „ум, онда смо на против ми стари, а сви они „који су пре нас живели, млади. На ове идеале, на дивне и узвишене примере врлина, „приказане језиком најскладнијег савршенства, наилази се готово на свакој страни „оних грчких и римских писаца што се у „школи читају. А оваквим примерима младеж „се одушевљава и оплемењује“.

Да се у изучавању не туђих, већ и матерњег језика, наилази у школи на врло јаке тешкоће, то зна сваки, који је у школи предавао или и учио језик. Начело очигледности које је признато као најподесније да у слабом дечијем духу, још недозрелом за комбиновање мисли, остави најјаче отиске сазнања и да му оснажи моћ памћења, да га научи извођењу закључака, једном речи, да га упути у умноме раду — има врло мало примене у изучавању матерњег језика, од кога се донесе бар знање речи, множина примера (реченица), чија разумљивост помаже памћењу граматичких категорија. Али у изучавању туђих језика, где се мора отпочети азбуком, где се механички мора учити гомила туђих речи, где се морају најпре прекувавати граматичке апстракције, па онда на памет учити реченице које ће помоћи да се исте упамте — о начелу очигледности или упоређивању не може бити ни речи. Ту се просто мора ломити дух вежбањем у једноме правцу, у памћењу, док је друга страна његова, моћ комбиновања идеја, у први мах са свим забачена, и тек се касније, у науци о реченицама, у неколико развија, пошто се с муком, механички, морала савладати наука о облицима. Па зар је учење речи и облика, којима су класични језици врло богати, најдивнија умна гимнастика? И то када? Још од првог разреда гимназије, када деца нису сигурна ни са знањем облика матерњег језика! Па зар је изучавање језика згодија умна гимнастика на пр. од изучавања физике, где се појав може лепо очима видети са свима његовим мепама, где се лако и са свим разумљиво могу исказати закони који њиме владају, где је све тако просто, а опет тако шири хоризонат мисли и буди жељу за испитивањем? Изучавање језика јесте једна тешка и неумитна потреба, ради примене њихове, ради литературе у коју нам они врата отварају, и та потреба нагони народе да уче туђе језике, али кад ње не би било, учење језика никад се не би ни на ум узело као васпитно средство.

Што се пак тиче другог важног узрока, ради кога су класични језици центар у гимназијској настави, т. ј. да се њиховим изучавањем даје идеални правац души учениковој — имамо да напоменемо, да идеални правац, ма како био добар, без тачног познавања друштва и закона који њиме владају, није од користи ни своме носиоцу ни друштву с тога, што овај, не познавајући друштво, не зна у ком ће правцу на ј утицати, којим ће се леком послужити, да би га излечио од његових мана. То би на пр. било исто тако, као кад би лекар давао лекове болеснику, не познавајући болест од које га лечи. А осим тога, таквог апостола идеализма брзо би дневне прилике тако спетљале, да би, у почетку свога рада, морао пасти, па би се брзо оставио својих реформаторских тежања, и као обичан смртни заплиавао у друштвени живот, што на жалост најчешће и бива. Овоме назадњаштву и порицању раније стеченог образовања није крива оскудица идеалнога васпитања, него, баш на против, оскудица тачног познавања друштвеног живота и закона који њиме владају. Ево како говори Рајх о образовању које треба да даје школа: „На „велику штету човечијег образовања, обично

„су школа и живот тако далеко једно од другог, и у неким земљама тако рђави, да се „онај који изађе из школе и ступи ногом у „живот, понаша као какав блесан и мора „тек да учи ствари, које је нешколован човек још од детињства знао и радио. Шта „је школа друго, до методично упуство за „живот? Па опет, она не даје ништа што „би вредило у животу, шта више и не познаје га! Кад образовани људи из једног „народа не науче у школи ништа о животу, „онда неће они никада ни умети да споје „знање са животом: да прво примене а друго „схвате; они остају слаби, немоћни и, на „велику штету њихне отаџбине, дели их провала од нешколованих.“ [1]) Узимимо даље, да човек може остати глув и немаран на сва зла која му друштво почини, да се његовог срца не дотакне опачина рђавог дела друштвеног, што обично није случај код идеалиста за које се сваки спољашњи утисак јаче лепи, идеалиста мора бити незадовољан светом и животом, мора га књижити обрт ствари који се не слаже с његовим идеалима, мора пре или после пасти у мрачни скептицизам са свога једностраног образовања, и тиме изгубити сваку моћ акције у друштву. С тога мислим, да од школе пре ваља тражити да ствара друштву људе добро обавештене и упознате са приликама у животу, који ће знати против чега имају да се боре, и који ће, познавајући свога противника, моћи употребити потребна средства да га униште, те тако послуже култури, моралу, а не да ствара сањалице и живе анахронизме, као што то противници класицизма врло умесно пребацују класичарима.

Ну кад би се баш могло прећи и преко овог разлога, и кад би се идеални правац душе ученикове сматрао као начело коме се не може чинити никакав приговор, остајало би нам да размотримо, да ли се тај резултат доиста постизава студијом класичних језика. Ревносне присталице класицизма, истичући своје начело као најзгоднији пут којим се долази до идеалнога правца у васпитању, *придају класичним студијама особину, коју у опште имају: поезија, историја и друге друштвене науке.* Ну таквим образовним утицајем не може се похвалити само поезија и историја класичних народа и у опште њихова лепа књижевност; шта више смемо тврдити, да њихова поезија, у којој због топлије климе и других географских прилика има више чулног елемента, — није подесна за образовање народа, који живе у умеренијим и хладнијим крајевима, јер би њен слободни тон код оних изазивао физичку раздраженост, а после сваке раздражености долази клонулост и немоћ. Илијада, на пр., не би била згодна за давање идеалнога правца српској омладини с тога, што у њој има места, која се не одликују оном моралном висином, која влада у српским народним песмама, а којима се та омладина раније напајала, што је песник њен имао идеале, према којима је српски народ равнодушан, и што се у њу сливају традиције, обичаји, религија, тежње, које су Србину са свим стране, и поред којих би он прошао са свим равнодушно. Да ово не би изгледало као голо фразирање, изнећемо неколико примера. Стари Грци веома су ценили лепоту и брзину, и те црте радо придају својим јунацима, тако свога Ахила зову „брзоногим“, а за Одисијева сина Телемака вели се у једној песми да је „лен као бог“. Ове црте, које су код Грка будиле раздрагаиост, Србин би једва и опазио. Срби престављају своје јунаке као горостасе, тако за Краљевића Марка веле, да су му брци били толики, да из далека изгледа као да држи јагње у зубима, да је његова сабља тако тешка да је обични људи једва могу и подићи, и т. д. Кад-кад се у српској поезији износе јунаци чија је снага већ пропала, на и у добу болести и немоћи чине они необична јунаштва, таква је на пр. песма о боном Дојчину, о Краљевићу Марку и бегу Костадину, и т. д. где се оставаа читаоцу да замишља, каква су јунаштва поменути јунаци могли чинити тек онда, кад су били у пуној снази својој. Осим тога, Грци су имали своје народне обичаје, који не могу загревати срца оних народа, који за поменуте обичаје и не знају, тако на пр. њихове олимпијске игре, обичај који је сваког Грка у раздраганост доводио и постицао га на непрекидно развијање његових умних и физичких сила, Србина ће занимати само као обична непозната ствар, далеко мање него сабори, божићни и ђурђевски

[1]) Систем Хигијене од др-а Едуарда Рајха, свеска I. Морална Хигијена стр. 288 и 289.

обичаји, крсно име, итд. итд. Даље, Грци и Римљани по вери су многобожачки народи, и богови у њиној поезији, нарочито код првих, играју врло важну улогу. За Србе, нарочито за садашње Србе, и тај елеменат у њиховој поезији са свим је страна ствар. Ну према чулном карактеру целе грчке поезије и богови им у песмама имају сувише човечанску улогу, раде као обични људи, па шта више имају и људске слабости, тако се н. пр. главни грчки бог Зевс одужио своме угоститељу Амфитриону на његово угошћење тиме, што му је, својом натприродном моћи, нагнао жену на браколомство, тако се Баху, у драмама и песмама за Бахове празнике, даје карикатурни тип, тако се и богу љубави, Амору, досуђују врло тугаљиве улоге. Овим елементом, препетим у српску омладину, а преко ове и у народ, с једне стране рушио би се морал, а с друге опет омаловажавала вера прадедовска, која је народ спасла од политичке смрти, и која је, у најчемернијим тренуцима, била готово једини израз његове културе, једина отпорна сила непријатељским тежњама. Такав поступак био би очита неблагодарност према спомену оних светих људи, који су у најтежим данима проповедали српском народу једнакост и браство, који су га учили да је боље изгубити главу, него пљунути на своје име српско, на олтар и цркву српску, и који су му, у данима крваве борбе, били и воће и саветници.

И само из ових разлога, а да и не узимам у обзир моралну висину и у опште етички значај наших народних песама, које је славни немачки песник Гете тако високо ценио; да оставим на страну што те песме говоре српски, јер су производ српске крви, што нам износе јунаке наше, тежње наше, мисли наше, осећаје наше, обичаје наше; да не говорим о оним узорним карактерима мајака српских, кћери српских, сестара српских; да се не обзирем ни на то, што нам за благотворни утицај њихов није потребна никаква претходна спрема, јер нам оне говоре нашим звучним, матерњим „езиком, што нам за њихове слике не треба никаква коментара, јер су оне свакоме Србину јасне, јер су производ духа српског, срца српског — морао бих бити против класицизма.

Ну осим поезије, и историја грчка и римска не одликују се особитим знаачким изношењем факата, и излагањем узрока који су их изазвали. Два или три писца грчка и римска чине у томе изузетак, али остало тако стоји. С тога се и грчка и римска историја могу сматрати само као грађа за политичку или културну историју, али о правој, научној историји, нема ни помена. Из тога узрока дуго је историји оспоравано право на име науке, јер није имала правог научног циља, и тек јој је право на назив науке признато онда, кад је престала бити прича битака и читуља владара, и кад се почела бавити узроцима, са којих су се поједини народи дизали или падали. Ну признајући да и у грчкој и у римској историји има дивних идеала, морамо додати, да их има и у српској, и то таквих, да се не би постидели ни пред каквим идеалом из историје та два народа. Зар је на пр. Леонида већи јунак и родољуб од нашега Танаска Рајића? Зар Леонидин пример буди више племенитих мисли од Рајићевог, више народног поноса и родољубља? Хајде баш да разгледамо прилике у којима су била та два дива: Леонида је краљ шпартански, брижљиво је васпитан у војничком духу, има права да заповеда својим војницима, а Рајић је сеоско чедо, навикнуто на миран породични живот, на обрађивање земље, и уз монотону јеку гусала, слушао је песме о Обилићу, Косанчићу и Топлици, Марку Краљевићу и Страхинићу бану, и његово срце разумело је те песме и у њима нашло идеале, који су му дали моћи да обесмрти име своје; он јуначки гине на тону, зна да ће погинути, и смело, са осмехом на уснама, гледа смрти у очи. Такав јунак већи је од Леониде, такав пример јуначшта буди побожно поштовање и племенити понос у срцу свакога Србина, такво родољубље је звезда преходница српске слободе, јер народ, који има таквих синова, не може бити роб. Па зар Милош Обилић није наш Муције Сцевола, који за светли образ свој гине, зар није много племенитији од пакосног и грозног Ахила, који гледа како Тројанци кољу његову браћу, а неће да им помогне због једне личне увреде Агамемнонове, и који се свети мртвоме Хектору? Зар Косанчић и Топлица нису дивна и света слика пријатељства, зар они нису оно, што је Ахилу био Патрокло? Зар Синђелић није слика родо-

љубља и јунаштва, зар Хајдук-Вељко није наша перјаница?

Из свега овога излази, да српски народ, са својом поезијом и историјом, стоји према осталим европским народима у изузетно добром положају, да му за образовање његове омладине у духу родољубља, племенитости, пожртвовања, моралности — ни мало није нужно да позајмљује угледе од других народа имајући своје сопствене, по духу и срцу своме, на по томе речитије и моћније од свију позајмљених туђинских творевина, јасније и схватљивије за младеж нашу од угледа из историје ма кога другог народа.

Ну умни живот нашега народа, осим његове поезије, исказује се још и у другим књижевним облицима, у којима он иза поезије ни мало не заостаје. Такве су му на пр. пословице и загонетке, у којима је исказана његова практична философија, и у којима налазимо, поред тачности и дубине погледа на живот и околину људску, још и снажан па и несташан дух, пун гипкости и способности за разумевање и пријемљивост високих моралних истина. Па ко може не волети народ свој, кад га за њ вежу: поезија на којој нам толики народи завиде, историја која је пуна доиста трагичних али и узвишених момената, у којима блиста чист и светао карактер српски, обичаји, који невиношћу и лепотом својом чине праву поезију живота, демократска вера наша, која се, у добу политичких недаћа, стопила у једно цело са појмом о народности? И поред толиких наших народних идеала осудити омладину на савлађивање граматичких тешкоћа, у добу у којем дух ваља доиста да се запаја идеалима, па му после, онако у пола скрханом вружити идеале који би могли бити и добри, али који га не би опомињали на оно, што је у детињству чуо и видео, који не би чинили поступни и правилни прелаз у васпитању његовом, и који би га удаљавали од народа његовог, — било би, с једне стране исто као кад би слабом желуцу дали јаку и здраву храну но коју он не може да свари, и с друге опет, показали би најтежу незахвалност према предцима нашим, који нам као свети аманет оставише онако драцено духовно благо, на коме нам други народи завиде, а које ми сами или не познајемо или врло рђаво ценимо.

Колико је образовни утицај класичких студија узорна ствар онда, кад треба да му је најјача моћ, може се видети баш на говора свето-савског говорника, чије смо речи наводили. Тако, исти господин на једноме месту (стр. 25) вели: „Сва класична настава „у нашим гимназијама састоји се у учењу „латинског језика у три највиша разреда, „петом, шестом и седмом са по 4 часа не„дељно. То је тако мало времена, да се може „рећи, да латинског језика нема у гимназији.

„Са четири часа недељно кроз три године „могу се свршити тек облици латинскога је„зика и по неко од главнијих правила син„татичких, а више ништа. Остане се дакле „далеко од главне циљи која се има при учењу „ма ког језика, остане се далеко од читања „писаца. Тамо се онолико учи, колико је „доста, да ученик може омрзнути на овај „предмет, од којег у гимназијској настави „свију образованих народа пречега нема. Да, „али ће они, којима тај језик највише треба „а то су филолози и историци, усавршити „се у њему у Великој Школи. Усавршење „ово своди се на врло незнатну меру. Јер „пошто се поред 12 часова, који су латинском „језику у гимназији дати, могу само облици „добро свршити, то остаје Великој Школи „синтакса и читање писаца. Но кад узмемо „у обзир, да према устројству Велике Школе „латински језик у њој релативно још мање „часова има него у гимназији, то се у Ве„ликој Школи свршити може тек латинска син„такса и читати по који одломак — membra „disiecta — из овога или онога писца. И то „како се може читати! Може тако, да је „граматичка страна од естетичне претежнија. „О читању, при којем би ученику срце се „загрејало а очи засветлиле, и од којег би „дакле било моралног добитка, не може бити „ни спомена“.

Наводећи разлоге противљењу изучавања старих језика у нас, свето-савски говорник рекао је (стр. 33) мало даље ово:

„Све до скора предаван је латински језик „у нашим гимназијама против сваке методике „и педагогике. Гимназисте наше у Београду „и у Крагујевцу читали су тако рђаво до јуче „у седмом разреду, дакле треће године учења

„латинског језика поред 6 часова недељних, „прозајика Тацита и песника Хорација. А „на пр. у Немачкој где има изврсних настав„ника латинскога језика и изврсних ученика „за тај језик, и где се овај језик учи по 8 „и по10 часова недељно кроз пуних 9 год. „читају се Хорације и Тацит тек девето го„дине ученья латинског језика. Ја ни у по„следњој години историјско-филолошког од„сека, дакле седме године ученья латинског „језика, не могу читати Тацита и Хорација „другојачије осим тако, ако ћу да пристанем „да моји слушаоци оду са Велике Школе „с тим убеђењем, да су Тацит и Хорације они „небројени ансолутни аблативи и акузативи „с инфинтивом, с којима би се, читајући их, „бочили. Према овоме, што рекох, може се „измерити величина аномалије, која је владала „у предавању латинског језика у нашим гим„назијама тако рећи до јуче. Да је таква „настава у латинском језику најпоузданије „средство за буђење мржње на тај језик само „се по себи разуме“.

На поменута два навода излази: да је за изучавање облика у латинском језику нужно бар три године, да је за учење латинске синтаксе нужно шест, а мало четири године. (Та за Бога, кад је у Немачкој тако, и кад већ стоји да немачки ученици могу боље учити латински од нас Срба, онда, свакојако, за нас ће мало бити 9 година ученья латинског језика, са 8 и 10 часова недељно, већ би ваљало узети коју годину и који час више, да би се могли изједначити у успеху са Немцима, почем они имају изврсне наставнике, а ми таквих осим г-на Туромана, немамо, и почем они имају изврсне ученике за изучавање латинског језика, а ми у томе тримо оскудицу). Питање је сад, кад ће се ученику дати прилика да се упозна са идеалима грчким и римским, од којих, по мишљењу свето-савскога говорника, нема идеала простијих и с тога за младеж схватљивијих и разумљивијих? Зар око двадесете године, кад је у души младићској највећи прелом, кад се од веровања силом пробуђене моћи комбиновања идеја прилази разлогу? Зар тек тада? Тада је за идеалисање и веровање и сувише касно. А шта је рађено са омладином? *Пуних седам или осам година, и то у добу најнежније младости, мучена је граматичким апстракцијама, и кад се дошло до краја свој тој муци, нашла се пред идеалима који су јој или са свим страни, или могу само да је заведу с пута разлога и размишљања.*

Али узмимо да се читање лакших писаца може отпочети и раније, упоредно са изучавањем граматике и синтаксе класичних језика, и овде о образовном утицају њиховом не може се ни говорити, јер се у таком случају сама садржина, а отуда и њен етички значај, са свим губи из вида, почем је у ово доба главна ствар изучавање граматичких погодаба. Та из самог говора свето-савског говорника видели смо да он, после свршене науке о облицима, а при изучавању синтаксе, у Великој Школи, једва може читати одломке из овог и оног писца, и то тако читати, да је граматичка страна од естетичне претежнија. Па кад се за ђаке Велике Школе може рећи, да је код њих, при превођењу латинских писаца, граматичка страна претежнија од естетичне, онда са колико се више разлога може то исто рећи о ђацима гимназија, који, много лакше од великошколаца, могу проћи поред највећих моралних истина, а да их и не опазе?

Према овоме, баш кад бисмо и узели, да је идеални правац образовања у гимназији са свим умесна ствар, и кад би без икаквог приговора грчке и римске писце признали као неоспорно подесне за образовање омладине у духу идеализма — морамо доћи до закључка, да се идеални правац души учениковој, студијом класичних језика, даје у гимназији сувише касно, дакле долази у невреме, и отуда излази да се задатак не постизава.

Колико је пак класично образовање немоћно за стварање чистих и моралних људи, „који људе могу највише и усрећити,“ кад се огреши ма и о један захтев природни, види се најбоље из установе католичког свештенства, које је заиста класички образовано, и које, ослањајући се на Аристотелову методу доказивања, може да брани што год хоћете, као на пр. папску непогрешивост, супрематију црквене власти над светском, итд. итд. а које, одрекав се породичних обавеза у друштву, постоји на рачун морала друштвеног, а на штету угледа чисте и високе науке Христове. Философ Дебеј, у својој „Философији Брака,“ осуђујући целибат у опште, банд

страховиту анатему на целибат католичког свештенства, из кога је потекла остала поквареност, коју није могло сузбити класично образовање. Класички образовано католичко свештенство било је у Шпанији носилац мрачњаштва и преставник тираније и грубе силе. Класички образовани чланови инквизиције измишљали су за своју хришћанску браћу муке, од којих задрхће човеку срж у костима. Класички образовани попови у тамници убијају Галилеја, спаљују Хуса. Класички образоване језуите профанишу свету хришћанску науку, ругају се сваком моралу истичући страховито начело „циљ оправдава средство,“ увлаче се у дворове владара, па, злоупотребљујући тајну исповести, а служећи се сплеткама, лажју, шпијунажом, врше страховиту тиранију над читавим народима, убијају ум људски, и стају ногом за врат свакој напреднијој, слободоумнијој, мисли.

Важан разлог, који у прилог класицизму износе одмеренији и хладнији заступници његови, јесте овај. Наука у Европи креће се већином у правцу класичних студија, и ми Срби, који, као један народ у колу осталих европских народа, морамо с њима стајати у духовној заједници, — не можемо губити из вида правац којим се наука креће, не можемо бити без класично образованих људи. Признавајући овоме разлогу умесност, имамо да напоменемо, да нам никако није ни била намера апсолутно порицати вредност класичних студија. Шта више признали смо им разлог опстанка код историје, филологије, археологије и теологије. То би учинили и из тога разлога, што у опште осуђујемо фанатизам па тако и фанатизам у науци. Ну код горњега разлога морамо додати и то, да је образовање наше омладине у првој линији наша унутрашња ствар, и да се, при давању правца томе образовању, морају на ум узимати наше домаће прилике, наше потребе, наш економски положај, и т. д., па тек кад се све то узме у обзир, приступити решењу тога врло важног питања.

Народи, на чије нам васпитне заводе са класичним правцем обраћају пажњу заступници класицизма у нас, развијали су се лагано и правилно, имајући довољно времена да задовоље најпре своје материјалне обзире, па тек онда да се одаду вишој науци. Реалне науке у тих народа стоје на врло високом ступњу, и њихова примена у практичном животу основица је њихове економске моћи. Ту увођење класицизма може имати смисла. Али српски народ, коме је историја последњих пет векова, по условима за напредовање, мањеха била, који са читавих пет векова стоји иза европских образованих народа својим реалним образовањем, — не може учинити скок, па за своју омладину узети образовни систем тих народа, јер би тиме измећу школованих и нешколованих синова својих ископао провалију, која се не би могла ничим попунити а образовни утицај школе на народ са свим би се изгубио, на велику штету његову.

Са тих разлога сматрамо, *да би преустројство свију наших гимназија у духу класичном било штетно и по народ и по омладину, ну да ради одржања научног јединства са осталим народима, као и да умна потреба нашега народа не би трпела недостатак у радницима за историју, археологију, филологију и теологију, — мислимо, да би Србија требала да има једну праву класичну гимназију, а остале гимназије да се реформују у духу реалистичком, да им се даје што више практичког елемента, како би могле стварно утицати на живот, на побољшање материјалних прилика, које су код нас донста питање на дневноме реду.*

Признајући овоме питању огромну важност, а далеко од претензија да сам морао наћи најтачнији пут ка решењу његовом, радоваћу се од срца ако овим мојим мишљењем изазовем ма кога да о њему размишља, и ако ма у колико допринесем тачнијем решењу његовом.

ПУТ ПО СРБИЈИ 1886. ГОД.

(БЕЛЕШКЕ СА БОТАНИЧКЕ ЕКСКУРСИЈЕ)

7 Јула кренемо се првим возом на Сталаћ, тамо стигнемо у 2 сата по подне, и одмах нађемо кола за Крушевац. Док је кочијаш товарио наш пртљаг ми смо изашли те разгледали околину. Кад је кочијаш био готов јави нам да можемо поћи и ми седнемо у кола и кренемо се за Крушевац; чим смо изашли из Сталаћа одмах нам се указа Источна Морава која се не далеко састаје са Западном Моравом. На Источној Морави има приличан мост дрвене конструкције. С моста преко Мораве лево у брду виде се развалине куле Тодора од Сталаћа. Од ове куле очувала су се три зида: источни, северни и западни, који стоје још и данас усправно само су један од другог отпојени, а јужни је са свим на темеља искорутан. До куле пак стоји зид са сводом који је био капија. На северном зиду од куле има под самим врхом прозор и на њему се цртежи још из онога доба познају. Ово је важно за познавање изнутрице у дворовима наших старих великаша. Сталаћ је село; или боље рећи два села, једно под поменутом кулом на левој страни Мораве -- у крушевачком округу, и друго на њеној десној обали у алексиначком округу, где је и железничка станица Сталаћ. — У Крушевац стигнемо око $5^1/_2$ часова.

8 *Јула*. — Око 7 часова кренемо се за Јастребац. Пошли смо на коњима. До села Ломнице, које је испод Јастрепца, има врло лен колски пут а одавде настаје прави планински пут. Ломница је мало а прилично богато село. Становници се већином занимају сточарством а томе им иду на руку врло добри пашњаци и ливаде које Расина натапа. Ливаде су им под Јастрепцем а сам пак Јастребац обрастао је шумом са по гдекојим пропланком, који се лети за сувате употребљавају. Имају прилично и винограда, вино им је слабо и већином вино раде за своје потребе а не за продају.

Пола часа пред Ломницом, или $1^1/_2$ час од Крушевца, има извор *киселе воде* Ломничке у којој се осећа да има мало и сумпора. Сељани су на једном извору наместили стубљину у коју се вода скупља. Око овог главног извора у простору од 6—7 метара налазе се омањи изворци из којих се вода не скупља у какав већи убао (басен) већ прави брљу где марва долази и пије. А и Крушевљани шаљу своју децу те доносе воду у боцама и исту пију, а да сељани нису наместили ову стубљину на главни извор и те употребе од поменуте воде не би било. Моћност извора доста је велика и кад би се сви извори очистили и скупили у један, онда би воде било и суувише. За ову воду само се *зна* а међутим нити је хемијски испитана нити је што предузимато за њено уређење

Кроз село Ломницу тече поток истог имена, који сноси воду са Јастрепца. На овом потоку показаше нам *барутану*. Има их повише али сада ради само једна. У тој барутани справља се барут на најпримитивнији начин, а раде га људи без икакве спреме. Они само знају размеру на 100 ока колико чега долази, тако они узимају 75 ока шалитре, 13 ока угљена и 12 ока сумпора; ово све саспу у једно велико буре и помоћу два велика, гвоздена тучка који се крећу водом ову смешу уситне. Одавде сад уситњену смешу преместе у велике ступе у којима се ово даље ситни и меша помоћу тучкова који се покрећу водом. У овим се ступама туче 24 сата. После тога времена вади се барут већ справљен и просејава се на сита. Просејани барут пакује се и спрема за трговину, а крупнији враћа се поново у ступе, где се даље ситни. — Угљен који употребљавају за ову циљ праве од лесковине и винове лозе (vitis vinifera L.) које имају доста у околини. Дневно може да се изради 30—40 ока барута. Раденици пак имају награду месечну 20—30 динара. Барут који се у овим барутанама справља имао је добру прошу до 1878 г. а сада му је прошла много мања, поред другог чега, још и с тога што је се граница одмакла.

Од барутане продужимо пут за Јастребац и то уз ломнички поток. Јастребац лежи ис-

точно од Копаоника и *сматра се као продужење његове ниске косе* Лепенца. Јастребац се пружа све до Суповца и дели се на: мали и велики Јастребац. Ми смо походили само В. Јастребац и то један његов вис Страцимир. Са геолошког гледишта Јас ребац се састоји из силиката и то већином гна са и микашиста. На Јастрепцу су највећи висови: Три сестрице, Поглед, Страцимир[1]) и Светла стена.[2]) А има два велика преслапа: Равна гора и Прокоп. (Поглед је добио назив отуда што се са њега може врло лепо да прегледа цела топличка долина). На Прокопу је била караула до 1876 год. а и граница је туда ишла право на Страцимир, још се и данас виде остаци од плота, који је делио Србију од Турске. Ми смо се преко Прокопа испели на Страцимир, и хтели смо отићи на Поглед, али како беше доста доцне а у близини не имађаше никакве бачије ни колибе то смо се морали заранije постарати за конак. С тога оставимо прву помисао да идемо на Поглед и вратимо се испод Светлих стена, Белих стена и Летовишта у Ломницу камо стигнемо тек око 12 сати ноћу.

Јастребац је скоро сав обрастао шумом. Од дрвећа има: букве, јеле, брезе, јавора и др. маљег шибља. За ботаничара Јастребац је доста интересантно место нарочито са многих купина (Rubus), једног српског Јавора — Acer macropterum Vis — са којим је на мало места помешан млеч (Acer platanoides L.)[3]) А још веће интересантности има она страна Јастрепца која је окренута топличкој долини.

Од зверова има: вукова (слушали смо њина завијања када смо са Јастрепца у Ломницу слазили), лисица, јазавца и др. а пре неколико година убили су тамошњи сељани последњег риса који се виђао на Јастрепцу. У Ломничкој реци живи од риба: кркуша и пастрмка.

Овај крај под Јастрепцем одликује се тиме што се жене чешљају на неки особити начин т. ј. с једне и с друге стране код слепог ока увијају косу и тиме направе као неке рогове који су често пута врло велики, ово називају *травељима*. Одело женско је: кошуља, сукња (које саме жене ткају) и памуклија коју често и лети носе. Главу повезују обично белим марамама, а преко ових кад кад и шамијуом. — Мушко одело: гаће, кошуља, чакшире и гуњац одсукна које сами праве, на глави вес а преко овог често бела марама.

У Ломници а и околним селима нема школе, сва ова околина (неколико села) шаљу своју децу у школу у манастир Наупару, који је од Ломнице далеко 1—1½ сат а од Крушевца 3½ сата.

9 *Јули*. — Из Ломнице смо пошли око 8 сати а у Крушевац стигнемо у 11 сати, и пошто смо прикупљене ствари у јучерашњој екскурзији прегледали и уредили, остатак времена употребимо да разгледамо Крушевац.

Довољно је да се помене само име Крушевац па да се Србину патриоти у глави створи цела историја прошлости српске. Крушевац је био негда центар Српства, престоница кнеза Лазара, из њега се кренула српска војска на тужно Косово поље; па и после Косова он је задуго био главно место у опадашњој српској кнежевини. А данас, у обновљеној српској краљевини, Крушевцу лепа будућност предстоји; само ако би се отворили мајдани на Копаонику и кад би се околне бање што боље уредиле. — Сам Крушевац није ништа друго до једна старина, а старине које су се у њему очувале до наших дана ово су:

Готово у средини вароши на најузвишенијем избрешку налази се град кнеза Лазара и то од целе куле се налази само један зид који је јако порушен. Близу те куле је црква, по свој прилици дворска, јер је доста мала, 8 корака широка и 24 к. дугачка. Спољни изглед цркве је врло леп, а њена унутрашњост је много страдала, јер су слике по дувару све уништене још док су Турци у

[1]) Г. Милићевић у Ки. Србији стр. 704 вели да је Страцимир преслап, али то је погрешно. Страцимир је вис који се врло лепо и из далека види (из Крушевца).

[2]) У Ки. Србији стоји: „сјајна стена“ Народ је не зове тако већ „*светла стена*“, а ово су јој име дали због једне бубе — светлаца, Lampyrus, којих овде има врло много. Требало би испитати која је сведија.

[3]) Сем ових на Страцимиру смо нашли: Sambucus racemosa L. бзова са црвеним плодом, Dentaria trifolia W. K. Saxifraga rotundifolia L. и једну Caltha која ће по свој прилици бити нова за Флору Краљев. Србије.

њој барут држали. Слике су обновљене 1843 године.[1])

Да поменемо још да се у „старој варошиˮ не далеко од града находе неке зидине, како неки веле од џамије или амама. Ово последње је вероватније. То су вам све старине у старинској српској вароши Крушевцу.

Положај Крушевца је врло леп. Велика брда која су од њега доста удаљена и околне реке Расина и Морава чине га још лепшим. Варош је лепо уређена, калдрма лепа и улице чисте. Вода је изворна, врло добра (лака) и има је у изобиљу.

У Крушевцу има основних школа и полугимназија. Зграда у којој је полугимназија а и основна школа, јесте једна од најлепших зграда у Крушевцу.

Будућност Крушевца је врло велика. Он је централно место за све бање којих у овом округу има доста. Поправка друмова и уређење бања учиниће те ће Крушевац бити, после Београда, први, нарочито лети.

10 Јули. — Око 7 сати кренемо се на колима за Александровац — пређе Кожетин — најмлађу варошицу у обновљеној краљевини српској. Пут иде равницом и врло је добар. Од села поред којих смо прошли поменућемо само Врбницу у коме има 2 основне школе. Преко од врбичке механе под брдом расте Anemone Hepatica L. — У Александровац смо стигли око подне.

По подне смо се испели на један омањи вис са кога се могу врло лепо да прегледају сви жупски виногради. Под жупом се разумевају многобројни виногради који су груписани на једном месту. „Жупа је у подгорју Копаоника а на источном подножју Нераће, оне горске косе, која се од Жељина Сухом Рудишту пружила. Последњи огранци ове косе, пошто би се у равницу спустили укрштавају се са другим огранцима, који од Жељина силазе, и све то прави као неку мрежу од сиских хумова, који отворени од истока и југа, и заклоњени од запада Нераћом и Жељином, а од севера Левачким планинама, поред јако вапновите земље која им површину покрива, имају у себи све услове, који каково место за винодеље угодним чине.“[1])

Жупски виногради заузимају ареал од 3000 хект., а слободног земљишта које је подесно за винограде има још 4—5000 хект. Жупи би се могла још већа важност дати кад би се на њу боља пажња обратила, а нарочито би добро било да се винодељска школа у њој подигне.

У Жупи су постојали виногради још у давној прошлости, а за њих су везане и разне народне скаске и приче. Тако нпр. причају да је први виноград засадио још кнез Лазар, и у Ботуњи ће вам показати гице које је он засадио. У ракљанском пољу причаће вам о бору који је израстао од гранчице коју је кнегиња Милица у земљу забола на дан рођења свога сина Лазара, Овај се бор[2]) сада већ и осушио. Све ове приче за природњака нису од бог зна какве вредности, оне нам само казује да су жупски виногради доиста стари по своме постанку.

Жупа се дели на 40 пољана. У свакој пољани има повише пивница, зграде у којима се само вино држи. Пивнице су или од брвана или зидане од камена, има их и са два боја, а одликују се од обичних сеоских кућа тиме, што немају димњака. Са свог најбољег вина најчувенија је пољана *Дренча*.

Ново земљиште за винограде слабо се узима већ се већином стари обнављају. Кућице за гице праве нарочитом справом *рељем*, а то је нека врста ашова.

Старог вина у жупи реткост је наћи, најстарије је од 3 године. Жупско је вино густо и опоро, а то долази по свој прилици од мешина у којима се преноси и што у њ' спадају воде, а ни једно, а најмање жупско вино подноси воду због велике екстрактивне материје коју садржи. Вино у пивницама је бистро, питко, врло лепе боје, неко је особито пријатног мириса а увек је богато алкохолом.

[1]) Причају да су, у време српског устанка, оно праве биле неке шупе у којима су били смештени „Карађорђеви трешњеви топови.“ Он је те топове извлачио на Јастребац и одатле тукао Турке на Топличкој равници. И данас постоји још „Крња јамија“ у крај пута који води из Прокупља за Куршумлију, за коју ће вам мештани причати: да јој је „трешњевцем“ мунаре срушено.

[1]) Др. Ј. Панчић Копаоник и његово подгорје.

[2]) Бор може имати 70—80 год. а најстарије гице 30—45. год.

Варошица Александровац је у средини Жупе. Куће су зидане и покривене ћерамидом. За време нашег устанка од 1804—1813 г. ту је био шанац. На једном чоту више Александровца има једна мала али стара црква која је зидана 1803 године.

У жупским виноградима смо нашли: Colutea arborescens L. Vicia cassubica L. катанац (Reseda Luteola L.) и др. а неке смо са корењем ископали за ботаничку башту.

11 Јуни. — Јутрос рано кренемо се за Брус. Г. Панчић је отишао друмом на колима, а ми смо са капетаном пошли пречим путем преко жупских винограда, и кроз винограде смо ишли читав сат и по. Пут од Александровца до Бруса доста је лош, али се ипак може на колима до Бруса ићи. У Брус смо стигли око 11 сати пре подне. Брус лежи у Клисури реке Расине и на њеној левој обали [1]) која је јако узвишена. Околна су брда сва оголићена скоро као и око Рашке.

Брус има врло лепу школу и цркву. У Брусу смо ручали, а по ручку доведу нам се коњи и кренемо се онда за Брзеће. Пут за Брзеће је доста врлетан и иде све уз реку Брзешку. На један сат од Бруса, лево од пута, налази се у самој реци у камену урасло неко дрвеће и то се протеже за читавих 20—30 метара. На дрвету се познаје лепо структура и отуда смо закључили да је то четинар неки, по свој прилици бор. Сељаци причају: да су ту биле неке воденице — некада — и да је ово што се данас распознаје натос од тих воденица. [2]) Ну вероватније је да је то сведок оних мрачних и густих четињарских шума, којима су околна брда била обрасла, а сада су та серпентинска брда скоро сасвим оголићена са гдекојим представником из групе четинара (бор и смрча).

На по сата пред Брзећем у реци истог имена има као неки водопад. Једна стена препречила је пут мирном току воде, она се ту раздваја у 2—3 руканца, и пада са стене са великом буком и ломљавом. То место називају мештани *Бук*. Лево од Бука брали смо Juniperus Oxycedrus кога има ту у приличној множини, затим Rosa aerina и један кукурек.

Брзеће је под самим Копаоником а има свега 7—8 кућа, у једној од ових кућа ми смо преноћили. Сама природа нагнала је ово село да се бави сточарством, али вредни Брзећани баве се и земљорадњом. Они имају својих њива и винограда чак у Жупи. Једни гоне стада у паше на Копаоник, а други иду лети у Жупу 4—6 сати одавде, где обрађују земљу и гаје винограде.

12 и 13 Јули. — Данас се кренемо порано за Копаоник. Чим смо се почели пењати одмах приметимо грдну количину шљаке — остатке од некадашње рудокопње, за коју би по изгледу рекао да је јучерашња.

Пут, који води из Брзећа за Копаоник, иде преко Бељировца, доста је мучан али се ипак може свуда јахати. На Бељировцу у једној доњи има једно село Црнорунчако, а мало више су им бачије. Црнорунцима их зову с тога што су овце у њиховим стадима већином црног руна. У јесен они остављају Копаоник, бачије, па и село на Копаонику и иду са стадима у питомија места. По народности су Цинцари, али се ипак слажу са нашим сточарима. Наши их представљају као људе поштене и мирољубиве. Они производе сир, који се доноси и на београдску пијацу, *качкавал*.

Бељировац је био некада, причаше г. Панчић, врло богат разноврсним цвећем и добром, густом и до колена травом; али од како су се ту Црнорунци почели преко лета бавити, он је од свог шареног и густог губера много и много изгубио.

Још кад смо се кренули из Брзећа, капетан је послао једног човека да нам справља ручак на Копаонику. На извору Кере-Каре дочека нас пандур са: печеном *двиском* (јалова двогодишња овца), једним комадом качкаваља и лебом, који је био умешен од ржаног, са нешто мало пшеничног, брашна. Ту смо ручали, а по ручку разгледамо околину тога места, и одемо до Крмареве воде и оближњих места. Пошто смо збрани материјал уредили, кренемо се за Суво Рудиште, које је било више нас.

Суво Рудиште је скоро највећи вис на Копаонику и високо је 2105 мет. над Јадранским морем.

[1]) Г. Милићевић „Кн. Србија" стр. 755 вели да је Брус на десној обали а то не стоји.

[2]) Други опет причају: да су ту били некада мајдани (соли), па кад су Латини пошли они натрпају у окна дрвеће и тако их затворе.

„Поглед са Сувог Рудишта необично је занимљив и за онога, који на подобним местима не тражи друго до пространи хоризонат, разноликост гледане површине и необичност појединих горских група. За Србина лежи ту отворена огромна књига, у којој су словима, који никакво време збрисати не може, записани небројени догађаја из прошлости народа српског.

Ако од истока почнемо проматрање света, што око Копаоника лежи, видимо одмах близу, као испод својих ногу, ниску косу Леденца, која се у Јастребац продужава, испод Јастрепца бели се лево Крушевац, а с десна у питомој топличкој долини Прокупље. Пошав даље од Јастрепца виђамо редом висове на десно од Лесковика Љути врх, Курилово, Коларницу, Плеш, и Баре, а иза њих Стару планину, која се од Расоватог камена и Иванове Ливаде заподела и која се мал' не упоред са Дунавом пружа Црном мору. Од Старе планине спушта се југо-западу голетна коса чудноватог изгледа, Сува планина', која се стрмо у Нишевачку долину спушта. Пред њом се бели Ниш и Нишава, мало ближе пак Бугар Морава, а даље к југу од приплике онде, где Морава извире, почиње онај горски ланац, који се преко Косова у Шару продужава и који је још старим Римљанима био познат као међа вода од којих једне теку на југ Егејском мору а друге на север Дунаву. Ако се право југу окренемо, пред нама лежи Стара Србија, испреплетена мрежом од ниских брда, иза којих се високо диже Шара пл. (Scardus) зато тако названа, што се и лети на њој виђају голема платна од снега. Мало даље к западу види се близу испод Копаоника Рашка, преко наше границе бели се Нови Пазар, над њиме виде се Ђурђеви стубови, а у даљини преко западнога краја од Старе Србије диже се Комови (Bertiscus), небројене пирамиде од голог камена, највиша алпа на Тракијском полуострву (око 2.500 м.), о којој учени свет ништа друго незна до голог имена. Од Комова спушта се к северу читава поворка од висова и коса, над којима се горостасно диже Дурмитор, а од Дурмитора се пружио посред Босне Дугачки горски ланац, који се к Сави полагано снижава и најзад за наша подринска брда замиче.

Остали део хоризонта, већину запада и целу северну страну заузима наша Србија, која нам се са овог узвишеног места представља мал не равна и готово скроз покривена густом шумом, само гдешто се дижу изнад тог зеленила мањи или већи чукари, које само вичније око може да распозна: према западу Студеничка брда, затим редом Одвраћеницу, Јанков камен, Голију, Василин врх, Мучањ и врхове Златибора, Торник и Чиготу; на северо-западу Овчар, мало на десно Рудничку планину са Острвицом, за њом Венчац, Космај и Авалу, а на особито ведром дану види се, као снизак хум, и Фрушка гора а испод ње Дунаво као мали прамен од магле. На северу затварају круг Карпати, који се у Ердељу раздвајају, источна грана пружила се између Ердеља и Румуније Молдавији, а јужна прелази преко Дунава у нашу земљу и распада се ту у осредње косе и висове, од којих особито падају у очи Омоље, Биљаница, Стол (Крајински) а највише Ртањ над алексиначком бањом.“ [1])

Пошто би се с Копаоника нагледали свога питомог завичаја, тешко да ћемо одолети срцу а да се још једном не осврнемо на жалосни југ. А кад се тамо обазремо наши ће се тужни погледи зауставити с оне стране Шарпланине над пространом заравни кроз коју јури Лаб и Ситница, где је се са пустога славољубља људског пролила толика јуначка, и данас још непокајана крв. Коме се неће на том месту зачети у срцу топла жеља, да једном и тим несрећним крајевима сване дан и да им донесе слободу, мир и просвету.

Са Сувога Рудишта спустимо се до Копаоничких кула, које је место добило своје име од караула које су ту биле пре 1878 године. Пошто смо разгледали вегетацију стена копаоничких кула, вратимо се преко Сувог Рудишта у удољине Копаоникове, где су смештене бачије, на конак.

Са рударског гледишта Копаоник је врло важан. Само му име означава да су се ту копале руде, а о томе нас уверава и многобројна згура, која се по Копаонику на више места виђа, некадашња окна, трагови зграда и остаци разних справа и посуђа још нас више уверавају. У Историји на и нар. песмама по-

[1]) Др. Ј. Панчић. — Копаоник и његово подгорје.

мање се и Копаоник — поред других — као рудно место.

На Копаонику има повише таквих места одакле су руде вађене као: *Суво Рудиште*, (име му долази отуда што је оголићено — сем два Scleranthus-а, једног Chrysanthemuma и једне Alsine, не расте друго ништа — а повелики је простор покривен магнетном рудом, која се (како се држи) одавде носила и негде ниже претапала, па из ње се и злато вадило. Сем овога места, које смо видели, да поменемо и она где ми нисмо били а та су: *Рудњак* више Мећуречја на коси која се са Студене у Гокчаницу спушта. Руда која се овде налази јесте лимонит. Овде је вађен српски минерал Милошин. *Плана* између Мећуречја и Ковачевца. Ту има мноштво руда које садрже већином сребра. Потоци који протичу кроз стара окна испирају руду и таложе је у облику палудита. Тамошњи свет назива ово место Кижама. *Лачнојевићи* испод Ковачевца и Јошаничке бање. *Самоковска река* испод Једовника и др.

Око Копаоника могла би да се подигне и оживи, за земљу врло корисна, рударска индустрија.

Копаоник је чувен и са својих паша. Довољна количина воде и добре паше учиниле су те се из већег дела Србије скупљају на Копаоник стада. Стада се крећу за Копаоник о Ђурђеву дне; за стадима иду чобани и скоро сви укућани и баве се на Копаонику док стапове за људе и стоку не направе или лаћске оправе а тада се већина враћа у село а код стада остане по неки од старијих људи са једном стапаром и чобанчићима. Станови — бачије — праве се од дасака а покривају обично сеном или кором од дрвећа. Око бачија праве торове, у које ноћу стоку затварају, који су ограђени великим балванима без икаквог јачег утврђења и осигурања. Бачије су доста раздалеко једна од друге. У њима се преко лета израђује сир и кајмак, а када се довољна количина накупи, тада носе на пијаце и распродају у Рашку, Крушевац, Краљево и др. али се обично чека до под зиму и тада своју летњу тековину сносе са Копаоника и продају.

Лепо је видети недељом или празником како они из села иду својима на Копаоник и носе им преобуку, брашна и др. Поход је тако велики да ни на царградском друму пред Београдом није живљи пролазак по што је тада на овоме врлетном селском путу за Копаоник. Младеж редовно проводи тај дан на Копаонику у игри и весељу, а у вече се задовољна враћа својим кућама.

Бачијање престаје кад дани окрачају и кад ноћне да наступа хладније време. Тада још једном сви из села дођу на Копаоник. „Ту се скупи стока, прибере се све оно што је преко лета бачија привредила и креће се уз клепет угића, лавеж многобројних паса и веселу попевку млађега света у жупије зимиште, где ће чобани и ратар у братској заједници уживати плодове летњега рада и крепити се за нове труде, којих нова година доноси.“

Вегетација је на Копаонику врло бујна а то долази од јужног положаја и доста велике висине, али највише отуд што по Копаоничким висовима извиру небројени извори који му све стране обилато натапају.

Копаоник је са биљним светом тако богат да би се могла написати већа Флора но што је Флора окол. Београда. С тога ми и нећемо овде набрајати све биљне феле по само неке и то које су ређе и карактеристичније, а то су: Sempervivum Kopaonikense (чувакућа), Viola Kopaonikensis — љубичица, Ranunculus Serbicus Panč, Dianthus ambiguus Panč. Geum molle Panč. Trifolium trichopterum Panč. Eryngium palmatum Vis et Panč. Pančićia Serbica Vis. Mulgedium Pančićii Vis. Verbascum-а неколико. Pedicularis heterodonta Panč. Ped. Haquetii, Koeleria eriostachya Panč. Poa violacea Bell. Festuca седам разних феле; Cerastium-а два Lycopodium Alpinum и још многе друге. На врху Копаоника где више, због ладноће, не може никакво дрво да успева, расте ово шибље: Bruckentalia spiculiflora Rchb. Juniperus nana Willd. Cotoneaster две феле, Vaccinium Myrtyllus и uliginosum — боровница, и то је све кржљаво и мало а заједно са травом прави бус.

Па и Суво Рудиште које је већином голо карактерно је са неких биљака као што су: Scleranthus две феле, Anthemis Alpinus, Cardamine glauca са по где којим стручком Paronychiae и Alsine. —

Шуме су у подножју Копаоника састављене из: цера, граница, бељина, граба, ја-

сена, крушке, јабуке и др., на средњим висинама пак расте највише буква помешана са јавором, јелом и брезом, ту се може видети стогодишње дрвеће, стабла мало већег од човечијег боја, са гранама кривудавим и искршеним од зла времена и непогоде. — Мало даље настају сами четинари, а изнад њих на највишим висовима Копаоника расте још једина смрча, која растом не бива већа од аршина.

„Туга обузима вештака који сматра ове непрегледне омаре густим лоном тако испреплетане, да се кроз њих ни на белом дану проћи не може, како ту бескорисно расту и труну, а који с друге стране зна, да ту наблизу има свакојаких руда, и шта је природније но да пожели, да се у Копаониково подгорје врати некадашња рударска индустрија, која ће те шуме корисно употребити а уједно и чувати, да их пожари, који се ту често из несмотрености појављују, немилице не тамане.“

Од зверова на Копаонику има: курјака, медведа, зазаваца, лисица, дивљи мачака, и др. ситнијих. Од птица има: тетреба, алпијских пренелица, орлова, галебова и др. обичнијих. —

Са Копаоника — од Чеперковића бачије где смо преноћили — кренемо се за Рашку камо стигнемо после 5 часовног јахања. Прешли смо преко ових места: Чајетине, Руднице, Казновића и Рвата.[1])

У долини Ибра преко од нашег села Казновића — у Турској страни — видисмо једну малу црквицу, која је гледећи је споља врло лепа а постављена је уза само брдо. За ту нам цркву рекоше да има базда прича које се на њу односе, али они који беху с нама не знађаху ни једне; рекоше нам само то: да наши (из Србије) попови и народ иде тамо на богомољу.

У Рашку смо стигли око подне. По ручку одпустимо кириџије и пандура који су довде с нама дошли, а затим прегнемо на посао: да привреду са Копаоника у ред доведемо.

14 Јула. — Око 7 сати кренемо се за Јошаничку бању. Одмах код Рашке пређемо преко Ибра и продужимо пут његовом десном обалом до села Павлице, које је један сат од Рашке удаљено. Пред селом с леве стране пута виде се остаци од неке цркве за коју нам наш водја не знађаше ништа казати, а сељани које сретосмо тако исто не умедоше нам ништа о њој особито причати. До Павлице је пут био врло леп, али одавде се пење уз брдо и доста је врлетан, пењање траје све до Кремнишке планине а одатле се почиње спуштати у долину у којој је и Јошаница. Јошаница лежи под Копаоником и то његовим огранком који се зове Бањски Копаоник. Јошаницу и с других страна опкољавају брда тако, да је она у склону од тих брда. Јошаница је чувена са своје топле бање. Температура воде је 76—78° С. и према томе је најтоплија вода у Европи, којој нема равне сем Брусе у М. Азији. Вода у Јошаничкој бањи не садржи никаквих минералних састојака, но као врела вода може се употребити у неким болестима. Моћност извора је врло велика. Има 6 врела, а главни и највећи извор има 2 кв. метра. Вода скоро сва — из ових извора — иде у реку Јошаницу, а само мали део употребљен је за купатило. Купатило има само једно, када је подигнуто не зна се. Мештани причају да су га још Римљани зидали. Али по свој прилици биће да је оно из оног доба када је Копаоник био важно трговачко место са својих рудника. Зграда је основе квадратне, свака страна има до 5—6 метара. У средини зграде је убао у виду паралелограма са дужом страном од 3 а краћом од 2 метра. У овај убао (басен) долази вода помоћу олука који је справљен од 2 даске; таква олука има два: један доноси ладну а други врућу воду.

Купатило је поред саме реке Јошанице, а недалеко одавде у Јошаницу се улива Самоковска река, која, пошто се састане са Јошаницом, губи своје име, — Око купатила расте *Cyperis badius* измешан са Cyperus niger. Ово је једино место у Србији где ова биљка расте а друго у Европи (има га још

[1]) У Чајетини смо брали једно Orobanche — по свој прилици ново за Флору које расте на Genista sagittalis. Даље од биљних реткости: Betonica Scardica, Dianthus pinifolius, Plantago macronata и (Trifolium trichopterum Pančić) српску детелину на наше места.

У Руднини: Salvia Aethiopis, Gipsophylla illyrica, Centaurea Salonitana.

У Казновићу нађемо на трахит где расту: Herniaria incana, Diplotaxis viminea, Convolvulus hirsutus.

близу Ахена), Код топлог извора нашли смо и једну животињу из гр. Arthropoda, но у путу је изгубимо и тако нисмо могли дознати која је то животиња што у тако топлој води живи.

У последње време Јошаница је почела мало да напредује, а још кад би се просекао пут од утока Јошанице у Ибар на до Јошанице, села, поред саме реке Јошанице, те да би се могло лакше у бању Још. отићи, она би била више посећивана а и многом болеснику би помогла. Јошаница има врло леп и романтичан положај, а близу је и Копаоник где се може увек наћи суруткe и др. што је за болеснике потребно. Вратили смо се низ Јошаницу (2—3 сата јахања) и на ушћу Јошанице у Ибар пређемо Ибар и друмом, који води из Краљева за Рашку, дођемо у Рашку око 10 сати ноћу.

15 Јула — Пролетос у Мају месецу чујемо у Београду да испод Копаоника тоне једно село — и да ће по свој прилици пропасти. — И с тога је један од професора Велике школе ишао да види шта то може да буде, и колико има истине у оном распростртом гласу.

Како смо и ми били испод Копаоника то се кренемо јутрос око 7 сати за *Семетеш* — тако се зове село, за које смо чули да ће пропасти — да и сами видимо шта се тамо десило. Од Рашке преко села Савинца стигнемо у Семетеш за 4 сата. — Семетеш село, лежи на доста знатној висини под Копаоником. Сељани овога села прилично су имућни људи, а већином се занимају сточарством. Интересантно је да се и на овој висини налазе виногради. Грожђе је за јело прилично, али за справљање вина не може да узре добро те с тога и не праве вино но неку ракију од њега. Изнад села на по сата је *језеро Семетешко*. Оно је у виду паралелограма и његова дужа страна има 120 корака а краћа 90. Језеро је с горње стране обрасло трском а средина — окна — и доња страна су без икакве вегетације. У језеру и око језера расте: Typha (рогоз), 2 Carex-a, Agrimonia odorata, Ceratophyllum, Potentilla tormentilla, Cirsium palustre, Veronica Beccabunga, Ver. Anagalis, госпин цвет (Hypericum perforatum и Hyr. tetrapterum), Tragus racemosus, Epilobium palustre, Epilobium spicatum, Lythrum virgatum, Festuca arundinacea, сите и др. — Рибе у језеру нема (тако нам причаху).

Терен испод језера је сав излокан и представља нам час уздигнут брежуљак а час какво удубљење (вртаче). На по сата испод овог језера, готово до саме реке, налазе се још друга два мања језера.

На десној страни од Језера а у једној њиви земља је препукла, величина тог распука је мала. То пуцање земље продужава се у правцу на ниже за 200 мет., за тим скреће на десно за једно 30 мет. и ту је можда понајопасније, онда окреће опет на ниже и губи се. Узрок овом пуцању земље објашњава се врло лако. Многи извори, па и потоци и речице, испрали су и излокали доње слојеве земље, и направили шупљине. Али ове шупљине не могу тако остати, и онда ће се горњи слојеви стропоштавати (спуштати) и попуњавати оне шупљине, а горњи слојеви спуштајући се морају да се ломе (да земља пуца). — Ово се врло лепо види на једном месту поред Радошићске реке у селу Савинцу, где је такође земља препукла, и земљиште које је било ближе реци утонуло је а оно, које је било даље од реке остало је као што је и пре било, те се тако направио као басамак.

Са семетешког језера вратили смо се истим путем у Рашку. Поред Радошићске реке нашли смо доста Paronychia cephalotes или ће нека друга бити, што има да се испита боље на живим примерцима.

16 Јула. — За данас смо остали у Рашкој да њену околину разгледамо. Овде је најбоље представљена серпентинска флора. У околини Рашкој од ређих биљака нашли смо: Astragalus Pančićii Heuff., Potentilla Visiani Panč., Melilotus Neapolitana, неке чувакуће, каранфиље и др.

Рашка је мала варошица а заснована је 1846 год. и лежи на левој обали Ибра и његове притоке Рашке. Ибар је граница између Србије и Турске, а овде — где прима речицу Рашку — граница не иде више Ибром већ скреће у лево и иде Рашком. Свуда око Рашке брда су оголићена и састављена су поглавито из серпентина.

17 Јула — Данас се кренемо око 8 сати за Краљево. Од Рашке до Краљева направљен је скоро врло леп друм, који спада међу

најбоље путове у Србији. Пут иде левом обалом Ибра и то све поред Ибра. — На сат и по од Рашке у селу Шумљу, показаше нам цркву, која се зове „Јериња црква“ а више цркве на брду град „Јерињак.“ Испод града на 4—5 мет. од земље, има у стени једна шупљина, за коју нам рекоше: да је ту Јерина хлеб пекла за војску, која је била смештена горе у граду. Војску је Јерина овде била наместила да чува Србију од напада и продирања турског дубље у Србију. Војници су — веле — свако јутро и вече слазили из града и ишли у цркву да се моле Богу за спас своје домовине.

На ушћу, тако се зове место а и речица која са студеничких висова сноси воду у Ибар, ручамо, а одавде продужимо пут даље. Од ушћа пођемо кроз ибарски кланац, који је врло интересантан. Пошто смо прошли Полумир нађемо у крај пута ове српске биљке: Eryngium Serbicum Panč. Centaurea melanocephala Panč. и друге: Carduus nutans, Lamium (по свој прилици нова специја), Ostrya pinnifolia и др. Овај пут је окићен природним лепотама не само за ботаничара, но и за минералога и геолога; па и за онога, који на подобним местима не тражи друго до уживања. — Када смо прешли вис Лакат, спустимо се у моравску долину. У Краљево смо стигли око 10 сати у вече.

18 Јули. — Краљево — пређе Карановаац — је у моравској долини, а на левој обали Ибра и на 1 сат од утока истог у Мораву. Краљево је једна од најлепших вароши у Србији, улице су му чисте, засађене разним дрвећем и праве. Пијаца је у облику круга а свуд унаоколо посађени су борови и јеле. Поред основних — мушких и женских — школа ту је и земљоделска — ратарска — школа, која је једина у Србији. Међутим би требало да имамо — ако не више, а оно за сваки округ по једну такву или њој сличну школу (ратарску, шумарску, винодељску). У краљевској ратарској школи овај је персонал: управник, два професора и баштован. Зграда, у којој је смештена школа, својина је општинска, врло је лепа и на два спрата. За поједине предмете имају врло лепих збирака и махина. Имају врло лепу башту за воће и поврће и то уз саму школу. Башта им је лепо засађена и служи за углед. Од стоке скоро ништа немају. Мало даље иза вароши у пољу имају 4. хект. земље за сејање жита!

Зебемо да и ова школа не буде онаке среће као њена старија друга у Пожаревцу, јер и из оне и из ове, ђаци, пошто свршe школу, махом траже државну службу. Види се да на њих њини учитељи и школа слабо утичу, јер их не спремају за оно за шта је и сама школа установљена.

19 Јули. — Данас пођемо преко Жиче на Столове. Име Жиче било нам је познато још пре него што смо у школу пошли, а и доцније у школи вазда је помињата као неко свето место. Па да ли може човек да буде равнодушан према таквом месту, према таквој светињи онда, кад му се приближава час да је својим очима види. — Не.

Наша су кола јурила равним друмом ка Жичи, ми јој се примицасмо и жељно је тражасмо очима, док нам најзад кочијаш не проговори „ено Жиче.“ И каква радост овлада нама кад јој прво кубе смотрисмо. — Жеља нам се испуни и ми стигосмо у Жичу. Пред ћелијама сеђаше управник манастира, ми му приђосмо и поздрависмо се с њим. Он нас понуди да седнемо, али ми не имадосмо мира но хитасмо да што пре и у унутрашњост манастира Жиче уђемо. Дође и духовник који је требао да нас проведе и ми пођемо са њим.

Жича је на $^3/_4$ сата од Краљева, манастир је под Столом а испред њега се простире врло лепа равница у којој је манастирско имање (њиве и ливаде). Жича је задужбина Стевана Немањића I и сина му Радослава, а подигнута је у XII веку. Он ју је подигао, украсио и богато обдарио и наменио за крунисање српских краљева, као што се и сам у њој крунисао. По народном памћењу у Жичи је се крунисало 7 краљева српских, па како је био обичај да се у част крунисања нова врата отварају — кроз која крунисани краљ први изађе — а стара заздају, то таквих врата има 7 на Жичи, те је отуд она и добила назив „*Седмовратна.*“

Манастир је на једном малом брежуљку а ограђен је плотом. Кад се уђе на капију с леве стране наиђе се доста опала кућа у којој станује настојник манастира с једним духовником (то је данас сво особље манастирско).

Мало напред, опет на левој страни налази се мала црквица — капела, у којој је до времена обновљења велике цркве служена света литургија. О њеној старости не зна се ништа поуздано, јер нема никаквих старина (натписа или др. чега) из којих би се то видело, само се прича да је саграђена пре велике цркве. Преко од ове капеле је лоше зидана кућа за становање гостију и посетилаца овог манастира. Иза ове куће мало унапред је велика, седмовратна црква.

Ма да је црква порушена и да за онога, који у живопису и архитектури није вешт нема забаве, инак помисао на прошлост ове цркве буди у Србину дивљење и поштовање. До обновљења ове цркве 1856 год. за време владике Јанићија ма да су биле само развалине, инак се познавао још стари цртеж, техничка израда и план, но при обновљењу невештина је учинила те се старина изгубила. Највећа је штета у томе што су стару мермерну плочу са гроба св. Симеуна бацили и заменили је новом, али без икаквог натписа.

На ликовима по дувару, који су истина доста искварени, али на срећу још до данас необновљени, види се особити укус и лепота на главама и оделу светаца. Са свим је по правилу насликана глава у Спасителя и Богородице на дирецима између којих је иконостас, и особито је исиао за руком израз на лицу у жена покајница на икони распетија, која је с десне стране и крст образује; на тако је исто живо исписано дивљење у оних силних глава на икони успенија, која је на дувару са запада у цркви.

Интересантно је да поменемо, да су се још сачували испод велике звонаре и при улазу два велика натписа, у којима је написано краљевско завештање.

Пошто смо разгледали Жичу, онда се кренемо на Столове. Били смо намерни да изађемо на врх Столова, али нам не испаде за руком, но дођемо само до Вилова, места где су први пут нађене српске биљке: Eryngium Serbicum Panč. и Potentilla Visanii Panč. Овде смо се дуго забавили, јер смо исте биљке копали за ботаничку башту, а и за кабинет нам је требало повише ексемплара; и док смо све то ми препаровали сунце је већ похитало западу, и ми се одавде вратимо натраг у Краљево.

20 Јули. — Овај дан употребимо за екскурзирање новим друмом Краљево-Рашка, с тога што су нам неке ствари успут измакле испред очију, те их нисмо били довољно препаровали и за башту спремили. Ишли смо само до Полумира — кроз Клисуру Ибарску, а одавде се вратимо с мраком опет у Краљево.

21 Јули. — Господин Др. Ј. Панчић још јуче је отишао у Врњачку бању ради лечења, а ми пошто смо завршили екскурзирање, пођемо и сами за Крушевац.

Свратимо се у Врњце да посетимо г. Панчића, а уједно и да се с њиме поздравимо јер је он био намеран остати у Врњцима дуже време. У Врњцима смо ручали, а по ручку се са г. Панчићем растанемо и продужимо пут за Крушевац где стигнемо око 9 сати у вече. —

21 Јула око 4 сата кренемо се из Крушевца за Сталаћ како би стигли да одемо на првом пошком влаку у Београд, камо смо приспели по подне у 1 сат.

Београд
1887 године

Вел. П Војиновић
Жив. Ј. Јуришић.

ИСТОРИЈА СВЕТА

СРЕДЊИ ВЕК – ВРЕМЕ СЕОБЕ

V. ФРАНАЧКА ДРЖАВА (МЕРОВИЋИ)

(511—751)

(Наставак)

Наследници Клодовикови. — Казано је, како је Клодовик утврдио Франачку владавину дома Меровића у Старој Галији. Његова четири сина поделише очевину и продужише освајање и ширење земље. Они сузбише *Данке*, по наговору мајке Клотилде освојише *Тарингију* и *Бургундију*, *Источним Готима* одузеше *Прованс* и гоњаху их далеко по Италији и Шпанији. Иза Рајне *Алемани* и *Баварци* признаше њихово старешинство, и *Саксонци* им морадоше плаћати данак.

Овај напредак Клодовикових наследника не треба да засени оне унутарње узајамне задевице и сурове варварске обичаје, којима се у то доба одликоваху франачки краљеви и народ. У владалачкој породици беху тада крвави призори, а међу простим Францима, још ненавикнутим на нову постојбину и наслеђену образованост, изгреди опустошавања, грабежи и отимања.[1])

По смрти браће и њихових синова *Клотар* I-ви уједини је по други пут, но за кратке време, франачку државу (558), да је после поделе четири његова наследника. У немирима који се ускоро народише, јавише се као главне противнице *Аустразија и Невстразија*, или источна и западна Франачка. У првој превлађиваху ђерманске обичаји са снажењем племства, а у другој се још осећаху утицаји римске образованости са ауторитетом краљевске власти. Борбе између ових земаља оличене су у аустраској краљици *Брунхилди* и невстраској *Фредегонди*.

Брунхилда и Фредегонда. Грађански рат. — Аустраски краљ *Сигиберт* ожени се изображеном Брунхилдом, ћерком Атанагилда, визиготског краља Шпаније. Угледајући се на њ', *Хилдерик* његов брат, пружи руку *Галзвинти*, млађој сестри Брунхилдиној, коју уби Хилперикова наложница Фредегонда и пође за Хилперика. Да освети сестру, Брунхилда наговори мужа *Сигиберта*, те нападе на Невстразију. Победилац, Сигиберт већ хтеде да се прогласи краљем и те земље, да не паде од руку убица што их беше послала Фередегонда (775). За малолетства Сигибертова наследника *Хилдеберта* II-ог земљом је владао управитељ његовог двора (major domus).[1]) У то доба погибе и Хилперик (584) по свој прилици опет Фредегондиним утицајем. Лонгобарди упадоше у Прованс и на југу плану буна. Да немир утишају, *Гонтран*,

[1]) Клодовикови синови Клотар, краљ саксонски и Хилдеберт арписки, по смрти брата Клодомира, краља орлеанског, убише два његова сина, одузеше им очевину и поделише са Теодорихом аустраским, трећим и најстаријим братом. Трећи син Клодомиров Клодоалд мораде се одрећи наследства и власти, повући у осаму близу Париза, у место које се после по њему прозва Сен Клодоалд или Сен Клу.

По смрти Хилдебертовој, Теодориховој и његовог сина Теодеберта, Клотар постаде владалац свих франачких земаља; али се завади са сином који му хтеде отети владавину, сакла га и спали у јодној колиби, заједно са породицом. Пре тога, над по наговору Клотилдином би побеђена Бургундија, краља Сигисмунда и све његове бапшше у некакав бунар.

Што чињаху владаоци, то и народ. Навикнути на непрестану борбу и пљачку, Франци опустошаваху цркве, градове и дворове и из сваке походе враћаху се са богатим пленом и многим робљем.

[1]) Ови краљевски званичници из властелинског стележа беху у почетку надзорници владалачког двора са задатком васпитавања краљевских наследника, а доцније уз приномоћ племства преузајаху постепено грађанска и војна достојанства, на штету владалаца.

краљ бургундски, трећи син Клотара I-ог удружи се са Хилдебертом II-им да заједнички раде (587); али не могоше ништа самовољном племству, које се користова немирима да своје привремено право на земље, што им уступаху за живота франачки краљеви у *баштину* (Феуд) ради стечених заслуга према отаџбини, пренесу као право наслеђа и на потомке. То беше почетак самовољном отуђивању државних земаља.

Кад је после Гонтрана и Хилдеберта II-ог отпочела Брунхилда управљати Австразијом и Бургундијом, као верна приврженица чистога православља, римске образованости и угледа краљевске власти, одстранила је необразовано свештенство и неукроћено племство. Они позваше за владаоца невстраског краља *Клотара* II-ог, сина Фредегондина (Фредегонда већ беше преминула). Австразија и Бургундија лако дођоше под његову власт. Брунхилда бедно сврши живот и њени унуци беху погубљени (613).

Тако је ђерманско варварство надвладало римску образованост, племство краљевску власт, Невстразија Австразију.

Клотар II-ги и Дагоберт. — Клотар II-ги по трећи пут је ујединио Франачку државу и, захвалан племству и свештенству на учињеној помоћи, узаконио на париском збору: да се униште намети, што их беху прописала четири сина Клотара I-ог, да се племству призна неоспорно право на стечене баштине, да свештенике бирају провинцијске скупштине варошких представника и свештенства и т. д.

Под *Дагобертом* (628) напредовала је франачка држава. Он је устукнуо Словене у Полабљу и Тирингској; Баварску спасао од бугарске поплаве, на југу Галије покорио Баске и склопио савез са Бретањцима. За министре је узимао спремне и честите људе, исправљао ђерманске законике (салски, ритуарски, алемански и баварски), земљу умирио и оживео је трговином и рађевином.

Лењи Краљеви и дворски управници. — После Дагоберта владалачки углед у франачкој држави помрча самовољом дворског племства, које у лицу дворских управника (major domus-а), потисну са државне управе законите господаре Меровејева дома. Историја је овим владаоцима, дала име *Леньих краљева* по свој прилици не зато, што већина од њих не беше способна за владу, но што у борби са противничким власницима не умеде да очува достојанство своме имену и положају. У прво време, кад *Гримоалд*, мајор дом Австразије, хтеде да доведе на краљевски престо свога сина на штету краља Меровејеве породице, главом је платио покушај. Око половине VII-ога века наследници Дагобертови нађоше поузданог и савесног помагача у невстраском мајор дому *Ебројину*, који отпоче борбу против самовољног племства Невстразије. Невстрески незадовољници нађоше помоћи у Австразији, где 679 збацише краља и избраше за старешине мајор дома *Мартина* и *Пипина Херисталског*. Пипин по смрти *Ебројиновој* победи Невстрашце код *Трегија* (687); и од тога тренутка управљаше целом Франачком државом као владалац и право владавине пренесе и на потомке.

Карло Мартел. — Пипина је наследио уз пристанак племства син *Карло, прозван Мартел* (Чекић), због големог његовог јунаштва. Он је умирио Невстрашце и Аквитанце, устукнуо Арабљане преко Пиренеја и тим спасао Хришћанску Јеропу од мухамеданске поплаве. Од папе Гргура III-ег добио је на дар, за услуге учињене Хришћанству и папиним миспонарима у Немачкој, кључ са Христова гроба, назив консула, патрицијe и врло ласкаво писмо, у коме папа потражи његову заштиту, против лонгобардског краља *Луитпранда*, који хтеде да уједини Италију на папину штету. Карло беше намеран да се одазове, али га изненади смрт (741).

Карломан и Пипин. — Наследници Карла Мартела *Карломан* и *Пипин* управљаху као мајор домуси Австразијом и Невстразијом. Кад Карломан оде у манастир Пипин оте земљу његовој деци. Он је више пута опустошио напредну Аквитанију, док је најзад није принудио да призна франачко старешинство. Давању тежњу предака за влашћу остваривао је, проглашивши се пристанком народа и папе *Захарија* (752) краљем Франачким у Соасону. Закопити владалац породице Меровејеве *Хилдерик*, мораде да проведе последње дане у манастиру. Кад папа *Стеван II-ги* гоњен Лонгобардима дође на Пипинов двор да потражи помоћи, крунисао је Пипина, а овај у знак благодарности у два маха је пошао у Италију, савладао Лонгобарде, одузео им егзархат и предао папи. То беше основа световној власти римског првосвештеника.

(Наставиће се)

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

Његово Величанство Краљ благоволео је превисоким Својим указом од 14. Априла ове год. поставити:

За председника министарског савета и министра унутрашњих дела г. **Николу Христића**, потпредседника државнога савета,

за министра иностраних дела г. **Чедомиља Мијатовића**, члана државнога савета,

за министра војног г. ђенерала **Косту С. Протића**, повраћајући га у стање дејствителности,

за министра правде г. **Ђорђа Р. Пантелијића**, члана касационога суда,

за министра грађевина бившега министра г. **Михаила М. Богићевића**,

за министра просвете и црквених послова г. Дра **Владана Ђорђевића**, начелника санитета у пенсији, с тим да заступа у дужности министра народне привреде,

за министра финансије г. **Миту Ракића**, начелника статистичког одељења министарства народне привреде.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXV.

30. Марта 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**, *редовни чланови:* **Ј. Ђаја, Свет. Вуловић, П. Ђорђевић**; *заредни чланови:* **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јов. Бошковић, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Жив. Поповић, Стев. Ловчевић, Мита Живковић** и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 374-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црк. послова од 28. ов. м. ПБр. 2338. којим се упућује Савету на претрес и оцену предлог закона о изменама и допунама закона о основним школама од 31. Децембра 1882. год. и измена и допуна овога закона од 20. Априла 1885. год.

Поднети предлог гласи:

ПРЕДЛОГ

закона о изменама и допунама закона о основним школама од 31. Децембра 1882 године и измена и допуна овога закона од 20. Априла 1885. године

Чл. I.

Члан 2-ги да гласи овако:

У основној школи учи се:

1. Наука Хришћанска.
2. Српски Језик.
3. Земљопис Србије и српских земаља.
4. Историја Срба.
5. Рачун.
6. Цртање.
7. Певање (црквено и светско) и
8. Гимнастика.

Чл. II.

Члан 3. да гласи овако:

Основне школе имају свега четири разреда, од којих се сваки свршава редовно за годину дана.

Из основне школе прелази се у средње школе.

Чл. III.

Члан 4-ти изоставља се.

Чл. IV.

Чл. 6-ти да гласи овако:

Наредбе о подели разреда на одељења и о распореду послова и радних снага у основним школама, прописује министар просвете и црквених послова према мѣсним приликама.

Чл. V.

Члан 7-ми да се изостави.

Чл. VI.

Члан 8-ми да гласи овако:

Школска година у основној школи почиње 16. Августа а свршава се крајем месеца Јуна. Месец Јул и прва половина Августа одређују се за главни школски одмор. Осем тога, предавања се у основној школи, поред недељних и празничних дана, неће држати сваког четвртка после подне, о Божићу од 23. до 28. Децембра, о ускрсу од великог четвртка до светлога петка (а у светли ће се петак свагда предавања настављати), и о Св. Тројици три дана.

Чл. VII.

Члан 12-ти замењује се овако:

Круг школске општине чини свака политична општина за се, која заједнички издржава једну или више школа. Али, свака политичка општина мора имати бар једну школу у својој средини.

Чл. VIII.

Чл. 13-ти изоставља се.

Чл. IX.

Члан 14-ти замењује се овако:

Школску општину представља и о њеној се њених дужности стара школски одбор. У школски одбор улазе кметови свих села, која чине општину и то, ако у општини има најмање три села. Ако у општини има мање од три села, онда школски одбор састављају: кмет села у коме је школа и још три лица, која општински одбор изабере. Даље, у састав школскога одбора долази школски управитељ односно учитељ, ако је један.

Председник је одбору кмет онога села, коме је школа.

У варошима и варошицама, где има једну или више школа, постоји само један школски одбор за све школе и у њега улазе: један кмет, кога политички одбор изабере, управитељ (управитељи, ако их је више), један лекар (ако га има) и још два грађанина, које изабере политички одбор. Где нема лекара на његово место долази друго лице, које политички одбор изабере.

Деловођа је у школском одбору увек управитељ, односно учитељ, а у местима, где је више управитеља, деловођа је један од њих кога школски одбор изабере.

На случај да се који од изабраних чланова не би избора примио, решаваће се по одредбама општинског закона прописаним за општинске одборнике.

Чл. X.

Члан 15-ти отпада.

Чл. XI.

Члан 16-ти да гласи овако:

Чланови, који у школски одбор улазе избором, дужни су вршити дужности школских одборника две године дана. Кад им тај рок истекне, онда се бирају нови чланови, а избор бива свагда по свршетку школске године. Дотадањи чланови одбора, могу увек на ново у школски одбор бити изабрани.

О избору или променама у одбору извештаваће се свагда министарство просвете знања ради.

Чл. XII.

Члан 17-ти да гласи овако:

У седницама школскога одбора, може се решавати кад има један члан више од половине, а решава се обичном већином гласова. Чланови, који на позив председников не би дошли у седницу, а не би се могли оправдати, казне се са три динара за сваки изостанак на корист школске касе.

Ову казну изриче и одмах извршује председник школскога одбора.

Чл. XIII.

Чл. 18-ти да гласи овако:

Све своје одлуке извршује школски одбор сам. Које одлуке не би могао сам извршити, доставља их општинском суду на извршење.

На случај непослушности према одлукама школског одбора, дотични општински суд казни, по извештају школског одбора, лица која се не покоре новчаном казном од 2—5. динара у корист школске касе. Ако се одлуке школског одбора не изврше на време, кривицом кметова или чланова одбора, председник школског одбора казниће кривце с 5—10 динара у корист школске касе. Ако је кривица за неизвршење одборских одлука до председника школскога одбора или општинскога суда, онда ће среска власт казнити председника општине или школскога одбора са 20 до 50. динара у корист школске касе.

Све ове казни извршују се у року од 15 дана и против њих нема жалбе. Ко допусти на био то председник школскога одбора, или председник општине или државни чиновник, да која од побројаних казни не буде наплаћена у одређеном року, биће сам дужан накадити школској каси оволику суму, колику је имао да наплати, губећи у једно право да тражи накнаду од онога, који је на казну био осуђен.

Чл. XIV.

Члану 19-том да се дода нова алинеја, која гласи:

Кад председник школског одбора не сазове седницу на захтев два члана или управитеља, односно учитеља, онда ће управитељ (учитељ) известити о томе надлежну полицијску власт, која ће по дужности извршити оно, што јој се прописима овога члана наређује.

Чл. XV.

У члану 21-ом тачка друга да гласи овако:

Уза сваку школу по селима, мора бити најмање један хектар земље, који се даје учитељу (учитељицама) на обрађивање.

Како ће се овај хектар земље обрађивати и све остало прописаће се правила од стране министарства просвете.

Осем овога додаје се у овоме члану нова алинеја, која ће гласити:

У случајима нетачног вршења ових дужности школске општине, државна ће власт подмирити школске потребе, а од општине ће наплатити оволику суму, колику за те потребе буде издала.

Чл. XVI.

Члан 22-ги мења се овако:

Количину накнаде, која се даје учитељима и учитељицама место стана и огрева, одређивање школски одбор. Накнада мора бити толика, да сваки учитељ и свака учитељка могу набавити стан и огрев, какав се даје по пропису, кад се у природи даје. Количину огрева, који се има набавити у природи одређује такође школски одбор.

Где су у једноме месту учитељ и учитељица муж и жена, брат и сестра, два нежењена брата, две неудате сестре, мати и син или ћерка, отац и син или ћерка, а живе заједно, онда у случају кад им се не може дати простран стан (једна соба више, него што је правилима о грађењу школа одређено) добијају једну и по накнаду у новцу.

При решавање за стан и огрев, учитељи и учитељице немају право гласања.

У случају кад се одређеном наградом нису задовољни учитељ или општина, решава нарочити одбор петорице, у који бирају општински суд и учитељ или учитељица по два а петог члана именује надлежна полицијска власт.

Против решења одбора петорице нема жалбе и оно важи од дана поднете жалбе.

Чл. XVII.

Члан 23-ћи мења се овако:

За тачно намиривање потреба школских, свака ће школска општина имати своју нарочиту школску касу, у коју ће улазити:

а). Оно што на потребе школске издаје политичка општина и купи прирезом за школу од својих грађана;

б). Оно што школи припадне од новчаних казни по чл. 19. 29 и 39.

в). Оно што школи припада од доходака имања или чега год чим би школа као својом својином располагати могла.

Школском касом располаже школски одбор, а рукује њоме од одбора изабрани члан.

Сваки издатак из школске касе, мора бити одобрен одлуком школскога одбора. Рачуне школске касе полаже одборски благајник, који касом рукује одбору политичке општине на крају сваке рачунске године. За сваку неисправност у рачунима благајника школског одбора, политички одбор известиће дотичну полицијску власт, која ће даље чинити што по закону треба, а о томе ће власт известити и министра просвете. Кратак извештај о стању школске касе подноси се увек министарству просвете крајем рачунске године.

Прорачун за школске потребе прави школски одбор и подноси га општинском суду и одбору. По том прорачуну политичка општина дужна је разрезати прирез на своје грађане и покупити га заједно с државним порезом, па га одмах предати школском одбору на руковање. За невршење ове законске одредбе, кметове ће казнити полицијска власт по пропису чл. 18. у корист школске касе.

Чл. XVIII.

Члан 24-ти мења се овако:

Од земље, уступљене на употребу школи као и од имања политичке општине онога места, различито је као својина школске општине, *школско имање*, које ће се састојати или од земаља општином уступљених или од појединих добротвора завештаних или купљених школи, од којега ће имање приход утицати у школску касу. Школско имање, не може се никад од школе отуђити нити без одобрења министра просвете продати, нити на што друго осим школе употребити.

Чл. XIX.

Члан 25-ти отпада цео.

Чл. XX.

Члан 26-ти мења се овако:

Свака општина дужна је у одређеном року саградити себи једну или више школа с обзиром на број деце за школовање способне. Планове и правила за грађење и намештај школа, прописаће министарство просвете такође с обзиром на број наставника и број ђака у појединим општинама. Која општина у одређеном року не подигне школу, држава ће у томе месту сама подићи школу о трошку дотичне општине.

Чл. XXI.

Члан 27-ми да гласи овако:

Школска књижница и збирка разних учила, морају се увек налазити што је могућно у бољем стању и потпуности. С тога је министар просвете овлашћен, да по саслушању Главног Просветног Савета изради спискове онога без чега никаква школа не може бити а о осталоме да у своје време издаје школским општинама наредбе и препоруке. Школски одбор бринуће се, да се све потребе за школу набаве и за то ће стављати извесну суму новаца у свој буџет.

Чл. XXII.

У члану 28-ом мења се у последњој тачци прве алинеје ово:

И учитељу предати толико деце колико простор школе (школа) допушта.

Чл. XXIII.

У члану 29-ом отпада последња тачка и замењује се овим:

Изузимајући сиротне родитеље у које се рачунају они, који плаћају годишње непосредне порезе испод п.. динара.

Овоме се члану додаје нова алинеја која ће гласити:

Све ове потребе дужан је школски одбор набавити најдаље до 15. септембра. Који школски одбор ово не изврши у одређеном року, полицијска власт казниће председника одбора са 20. а чланове осем учитеља са по 10. динара у корист школске касе.

Чл. XXIV.

У члану 30-ом тачка *д* мења се овако:

Прима и отпушта школског послужитеља у споразуму с управитељем односно учитељем. У случају неспоразума око послужитеља између одбора и учитеља, решаваће питање о послужитељу општински одбор.

Чл. XXV.

Члан 32-ги да гласи овако:

Где буде потреба, да се деца код школе заједничка хране и ноћивају, школски одбор

треба да удеси правила за заједничко живљење и да определи начин по којем ће родитељи за издржавање свој принос прилагати. Рачуни и брига о оном заједничком живљењу спадају у дужност и одговорност учитеља, а може му се у помоћ и који члан од стране школског одбора одредити. Правила за заједничко живљење слаће се на одобрење министарству просвете.

Ако није заведено заједничко живљење него се деца хране посебице и ноћивају код школе, онда ће се учитељ побринути да заведе известан поредак у оваком начину живота.

Чл. XXVI.

У члану 33-ћем, тачка друга у првој алинеји мења се и гласи овако:

Овај ће фонд из доходака које има потпомагати сиротне ученике у издржавању.

Чл. XXVII.

Члан 34-ти мења се овако:

Свако дете, које живи у Србији, дужно је походити школу кроз четири године по одредбама овога закона.

Чл. XXVIII.

Члан 35-ти да гласи овако:

У основну школу примају се деца по селима кад наврше пуних седам година, а исто тако и по варошима и варошицама. Али ако родитељи или старатељи деце по варошима и варошицама, где су услови за школовање лакши, желе, онда се могу деца примити у школу кад узму седму годину. Старија деца од једанаест година не могу се примати у школу ни по селима ни по варошима, без нарочитог одобрења министра просвете.

Чл. XXIX.

Члан 39-ти мења се овако:

Све неоправдане изостанке учитељ је дужан саопштити школском одбору на првој седници која се састане, а школски одбор ће родитељима или старатељима ученика изрицати казну. На три дана, пре састанка одборова, учитељ, односно управитељ, известиће председника одбора чија су деца од школе изостајала а изостанке нису оправдала. Председник школског одбора позваће све такве родитеље преко општинског суда, да на дан састанка одборовог предстану одбору ради саслушања. Одбор ће све такве родитеље саслушати, а по том изрећи казну, ако има места.

Казне се изричу овим редом: први пут *опомена*, други пак новчана казна од *1—2 динара*, трећи пут од *2—5 динара*, четврти пут од *5—8 динара* и пети пут од *8—10 динара*. Даље се ова последња казна удваја. Све ове казне изричу се у корист школске касе и одмах се наплаћују. Ни у ком случају не сме се друга која казна изрећи, док прва не буде наплаћена, а прва се мора наплатити у року од 15. дана. Ако казна не буде у овом року наплаћена, одговоран је онај који је казну имао да изврши, и у том случају он ће бити дужан накнадити школској каси оволику суму новаца, колико је изречена казна, губећи у исто време право да накнадно тражи наплату од осуђеног.

При изрицању оваких казна, одбор ће се руководити и бројем ђачких изостанака.

Чл. XXX.

Члан 40-ти да се измени овако:

Од даљег школовања могу се ослободити она деца:

а) Кад њихови родитељи или старатељи докажу крштеницом да им је дете навршило 16. година, а није школу свршило.

б) Кад родитељи или старатељи лекарском сведоџбом потпуно докажу, да је дете за даље школовање са свим неспособно.

в) Кад родитељи или старатељи изводом из потписане књиге имовне докажу, да су врло сиротног стања, то јест да не плаћају више од п... динара непосредне порезе на годину.

Чл. XXXI.

Члан 44-ти мења се овако:

Преко године учитељ ће бележити ученицима оцене о успеху и владању свака два месеца, а крајем године свешће све те оцене у једну општу оцену.

Чл. XXXII.

У члану 46-ом да се избришу речи: „*или вишу*“.

Чл. XXXIII.

У члану 48-ом цела друга алинеја отпада.

Чл. XXXIV.

Члан 49-ти мења се и гласиће овако:

На случај да не би било довољно лица, која би у претходном члану означену спрему имала, министар просвете моћи ће постављати на учитељска места и таква лица, која имају и мању школску спрему (али не мање од 4. р. гимназије или више женске школе или једнакога завода с овима, било у Србији било на страни), а положила су учитељски испит по правилима, која ће о томе прописати министар просвете. Овака лица, моћи ће бити постављена само за *привремене учитеље* и тек после 4. године, ако им оцене износе у општем резултату рада најмање *добар*, биће постављени за сталне учитеље.

Чл. XXXV.

Члан 50-ти мења се и гласи овако:

За научно и практично усавршавање учитеља, на случај оправдане потребе, може министар просвете о државном трошку одредити особите течаје и издати потребна наређења шта ће се на тим течајима учити и који ће се од учитеља на исте позвати.

Чл. XXXVI.

Чл. 51-ви мења се и гласи овако:

Учитељице се осим у женским школама могу, према указаној потреби, постављати и у мушким основним школама.

Чл. XXXVII.

У члану 52-ом, да се дода ова нова алинеја:

За певање у цркви сваки учитељ добија из црквене касе на име награде најмање 120 динара годишње. Где су два или више учитеља, надаваће им се из црквене касе годишња награда од 240. динара, коју они према учешћу у певању сразмерно деле.

Чл. XXXVIII.

Чл 54-ти мења се и гласи овако:

Учитељ, који би хтео да напусти учитељску службу, мора на 6 недеља раније известити Министра просвете и тек тада ће му се моћи уважити оставка. Који би учитељ сам оставио школу противно овоме пропису губи право на месечну плату, а ако се опет у службу врати, неће му се пређашње године учитељске службе рачунати.

Чл. XXXIX.

У члану 57-ом у трећој алинеји да отпадне последња тачка.

Четврта алинеја истога члана да се измени овако: Заслужним и способним учитељима, који су служили у другим српским школама, може министар просвете и црквених послова, по саслушању Главног Просветног Савета, уважити највише *пет година* службе које су у тим школама на страни провели.

Чл. XL.

Члан 61-ви мења се овако:

Школског управитеља поставља Министар просвете и црквених послова.

Чл. XLI.

Члан 64-ти мења се овако:

Министар просвете и црквених послова изриче све казне побројане у 63-ћем чл., само за отпуст из службе дужан је саслушати мишљење Главног Просветног Савета. Привремене пак учитеље, може Министар просвете отпустити и без саслушања Главног Просветног Савета.

Чл. XLII.

Чл. 66. додаје се нова алинеја која гласи овако:

Докле се учитељ, који би био притворен за какав преступ или злочинство, буде налазио у затвору, који не би више трајао од четири месеца, са његовом платом поступаће се онако као што је прописано у закону о чиновницима за чиновнике грађанског реда.

Чл. XLIII.

Члан 68-ми мења се и гласи овако:

Учитељ се може преместити из школе у школу само за време великог школског одмора и за први месец и по дана у почетку

школске године. Ну и у течају школске год. учитељ се може изузетно а само по своме пристанку, преместити, ако би за то настала потреба услед упражњена места или отварања нових разреда.

За премештај по потреби службе учитељ ће добијати накнаду из буџета основних школа, а за премештај по жељи општине накнада мора бити један пут и по толика, колику би учитељ добио из државне касе, кад би био премештен по потреби службе.

Кад учитељ буде премештен по потреби службе, с правом на путне и селидбене трошкове, добијаће три динара на дан и три динара на сахат. На железници рачуна се 10. километара у сахат.

Чл. XLIV.

Члан 71-ви закона о основним школама да се укине.

Чл. XLV.

У члану 72-ом у последњој алинеји, отпадају речи: „*који је тога ради властан изрицати учитељима казне опомене и укора* (види члан 64)“.

Чл. XLVI.

У тачки 4-ој члана 78-ог да отпадну цела друга и трећа алинеја.

Чл. XLVII.

Члан 80-ти *Прелазно наређење* мења се овако:

1. Што се тиче одредаба у овоме закону које се односи на уписивање и школовање свеколике деце у Србији, то ће се тежити, да се поступно створи могућност да свако дете може школу походити.

2. Свака школска (политичка) општина дужна ће бити подићи у својој средини школску зграду по правилима, која министарство просвете пропише, ако такву школску зграду већ нема, у року од пет година. Ну, ако која општина по истеку овога рока не буде школу саградила, држава ће подићи школу по прописаним правилима о трошку дотичне општине који ће се прирезом уз порез покрити.

3. Где се деси, да се неко село (села) приликом извођења новог општинског закона одвоји од досадашње његове школске општине, у којој је већ школу подигло, и пришадне другој општини у којој нема саграђене школе, те би морало по ново поднети терет око грађења нове школе, онда ће она села, са којима је то издвојено село градило школу, бити дужна да му плате сразмерну накнаду.

Колику ће накнаду дати села, која остају при заједничкој школи, ономе селу које се одваја од школе, решаваће изборни суд, у који улазе: окружни инжињер, један полицијски чиновник, два лица, која изаберу села, која остају у старој школској заједници. Председник је у овакоме изборноме суду окружни инжињер. На случај подједнаке поделе гласова при овакном решавању, решава министар просвете и црквених послова. Дијурну члановима изборнога суда платиће по пола обе стране.

Расправљање оваких спорова може имати места само за оне школе и школске заједнице, које нису старије од *десет година*, рачунајући од дана, када је школа почела радити.

4. Овим се законом укидају: Закон од 11. Септембра 1863. године с изменама и допунама, које су касније у њему чињене, осим наредбе о издавању једномесечне плате на погребне трошкове умрлих учитеља, која и даље остаје у снази, и закон о надзиравању школа од 21 Маја 1881. год., у колико је овим законом обухваћен за основне школе.

5. Ове измене и допуне ступају у живот од дана кад их Краљ потпише.

III.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 30. ов. месеца ПБр. 2412. којим се Савету доставља на претрес и оцену пројект закона о изменама и допунама закона о учитељским платама.

Поднети пројекат гласи:

ПРЕДЛОГ

ЗАКОНА О ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА У ЗАКОНУ О УЧИТЕЉСКИМ ПЛАТАМА ОД 31. МАРТА 1881 Г.

Чл. I.

Члану првом у трећој алинеји додаје се ово: „а заступницима учитеља 500. динара на годину“.

Чл. II.

Члан шести да се измени овако: „учитељи који по чл. 4 и 5. овога закона добивају право на плату, добиваће повишице, према чл. првом, после сваке четири године, ако им за то време резултат оцена износи најмање *врло добар* (4), а после сваких пет година, ако им резултат оцена износи најмање *добар* (3).

При срачунавању оцена узимаће се као да не постоје оне године, у којима је учитељ имао оцену *слаб* или *рђав*.

Ако би учитељ, из узрока који не долазе лично од њега, остао које године без оцене, за њега ће се срачунати остале оцене, које је добио, и према њима добиће повишицу онако исто, као и да је сваке године имао оцене. —

Оба поднета предлога Савет је у начелу усвојио, а специјалну дебату оставио за први идући састанак, који ће се ванредно сазвати за претрес ових пројеката.

IV.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црк. послова, од 27. ов. м. ПБр. 2310. којим се шаље Савету на оцену молба г. Матије Бана књижевника, који моли, да му министарство просвете откупи известан број његове књиге: „Моралне и политичке искрице из словенске историје.“

Савет је одлучио:

да се дело упути г. г. П. Срећковићу и Свет. Вуловићу, те да они реферују о томе: да ли се дело по садржини може употребити за поклањање по школама.

V.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова од 27. ов. м. ПБр. 2309., којим се Савету шаље на оцену дело: „Дечија нова рачуница“ I. свеска, од г. Душана П. Рајичића приватног учитеља, који моли, да се допусти да се ово дело може употребљавати у I. раз. основних школа као ручна ђачка књига.

Савет је одлучио:

да се умоле г. г. др. В. Бакић и К. Петровић, да о овоме делу Савету реферују.

VI.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црк. послова од 30. ов. м. ПБа. 2330., којим се позива Савет да врати Министарству просвете „Немачке Читанке“ за I. и II. раз. средњих школа од г. Мите Живковића, пошто сам писац моли, да му се ова дела врате.

Савет је одлучио:

да се писцу преко министарства врате тражени рукописи од оба дела.

С овим је састанак закључен.

Просветне Белешке

(Средње школе у Угарској) — Средњих школа било је свега 178 и то 150 гимназија и 28 реалних школа. Између гимназија било је 88 с осам разреда, 39 гимназија с четири разр. 17 гимн. са 6 разреда, и 6 гимназија с неодређеним бројем разреда. Између реалних школа било је 21 потпуна, 5 с четир разреда, и две с неодређеним бројем разреда.

У 122 средње школе био је наставни језик мађарски, у 33 школе учио се мађарски језик као главни школски предмет, у 7 школа учио се мађ. језик као помоћни наставни језик, а у 11 средњих школа, у којима је наставни језик српски, хрватски и др., учио се мађарски језик као обавезан предмет.

Број ученика је 42,120, за 612 више него прошле године. У гимназијама нарастао је број ученика са 0·63% а у реалкама за 6·49%. — Пре свршетка школске године изостало је од сваке 1000 ученика 71; из I. разреда од хиљаде изостало је 106 ученика, а из других разреда од хиљаде само 59 ученика. Највише изостају из I. V.

и VII. разр. Ваше изостају из реалних школа него из гимназија.

По матерњем језику од ученика средњих школа било је: 71·3% мађара, 15·5% немаца, 6% романа, 4·3% словака, 1·8% србо-хрвата, 0·3% талијана, 0·3% рушњана и 0·4% других језика. По народносном броју становништва од 100,000 мађара било је у овим школама 452 ученика, од толико немаца било је 341, од толико србо-хрвата било је 121, од толико романа било је 101, од словака 94, од рушњака 34 ученика. Од броја ученика средњих школа 96·4% говорило је мађарски.

По вери ученика од 100.000 становника римокатолика било је 274, од толико грко-католика било је 110, од толико ист. православних било је 104, од толико реформатске вере било је 1240 ученика. Јевреји највише посећују ове школе.

За испит зрелости пријавило се у гимназијама 2278 ученика, у реалкама 222 ученика. Писмени испит положило је у гимназијама 93·6% у реалкама 96·8% Усмени испит положило је у гимназијама 75·7%, у реалкама 84·2%.

Број наставника у средњим школама је 2903 и то 2366 у гимназијама и 527 у реалкама. Од наставника 76·3% имало је дипломе. Мање је наставника с дипломама у гимназијама него у реалкама. Од наставника 92·3% потпуно су знали мађарски, 5·2% мало а 2·4% нису знали мађарски.

На издржавање средњих школа потрошено је 4 милијона 72.450 фор. Од ове своте 16·5% издала је држава. **(Шк. Лист).**

* * *

(Руски језик на будапештанском универзитету). — Др. Оскар Ашбот, професор словенске филологије на будапештанском универзитету, добио је допуштење од министарства просвете, да може предавати *руски језик* слушаоцима универзитета и политехнике. Предавања су бесплатна и отпочета су 12. Фебруара ов. год., а држе се по два пута недељно. Као што јављају листови, на предавање долази необично много слушалаца. **(„Јавор").**

* * *

(Певање и здравље). — По гласу медицинских новина из Петрограда испитивао је професор Мамасин гХ. 1879. г. у јесени 222 певача различитог узраста и старости — од 5 до 53 година, — те је нашао, да је обим груди код певача много већи, него код оних који нису певачи, и да са узрастом годинама све већи бива. Ширина груди и животна способност плућа (белих шпгерица) такође је већа и снажнија и дужим вежбањем у певању све већма напредује. Певање је добра предохрана од јектике и најбоље средство за развијање и снажење груди; најбоља гимнастика за груди, то је певање. **(„Јавор")**

* * *

(Неначке учитељске школе). — Приправници за учитељске школе у *Пруској* спремају се у нарочитих квалификованих учитеља или у приправним школама. Ових школа има и приватних и државних. За њих нема нарочитог службено утврђеног програма, али се ове удешавају према програму испита за ступање у учитељску школу. При ступању у учитељску школу приправници полажу испит из религије, немачкога језика, рачуна, основне геометрије, земљописа, повесница, физике и јестественице, писања, цртања, музике и гимнастике. Приправницима остаје на вољу положити испит из једног страног језика. У учитељску школу примају се приправници у добу од 17 до 24 год.

Уза сваку учитељску школу морају бити две основне школе; једна са само једним разредом а друга с више разреда. У тим школама приправници се вежбају практичном раду под руководством стручнога предавача који је и наставник у учитељској школи. Време учења у учитељској школи траје три године. У првој години неједнако спремљени приправници доведу се до потребне једноликости у спреми, и те године још не раде ништа у основној школи. У другој години, настављајући учење по програму, почињу радити у основној школи. У трећој години довршавају своје учење и добијају упутства за даљи самостални рад. Те године највише се ради у основној школи, и тај се рад строго оцењује. Сваки ученик треће године мора радити у основној школи 6 до 10 часова недељно, предавајући све предмете по програму. После трогодишњега учења приправници полажу први испит и добијају привремену сведоџбу. Најмање две године а најдаље пет година после тога полажу други, главни, испит, и добијају потпуну сведоџбу.

Свака учитељска школа мора имати добру библиотеку и потребне кабинете за природне науке и цртање. Настава се одређује програмом који

одобрава министар просвете, а предмети су распоређени овако:

	ЧАСОВА НА НЕДЕЉУ		
Обавезни	I.	II.	III.
Педагогија	2	2	3
Религија	4	4	2
Немачки језик	5	5	2
Историја	2	2	2
Рачуница	3	3	—
Геометрија	2	2	1
Природна историја, физика, хемија	4	4	2
Земљопис	2	2	1
Цртање	2	2	1
Писање	2	1	—
Гимнастика	2	2	2
Музика	5	5	3
Свега	35	34	19
Необавезни			
Страни језик (франц. енгл. латин.)	3	3	2

Уз то: вежбања у вртарству, свиларству, што се у појединим учитељским школама удешава према приликама.

Наставници су: један директор (кога поставља Краљ), један главни наставник, четири наставника и један помоћник (које све поставља министар просвете). Директор и наставници узимају се из реда професора средњих школа. Њихове су плате:

У Берлину:

Директор	5400	марака
Главни наставник	4200	„
Остали наставници	1800—3600	„

У другим градовима:

Директор	3000—4800	марака
Наставници	2700—3300	„
Помоћници	1000—1400	„
Учитељице	1000—1200	„

Женске учитељске школе заведене су скоро у Пруској. У њима су обавезни предмети као и у мушким, само што се не учи геометрија, а додаје се женски рад. Од страних језика учи се француски. —

Учитељске школе у Саксонској доста су различне од пруских. Приправници се примају одмах по свршетку грађанских школа, т. ј. у добу од 14 година. Учење траје шест година, од којих се прве три сматрају као приправни курс. Наставни план је овакав:

	БРОЈ ЧАСОВА НА НЕДЕЉУ					
ПРЕДМЕТИ	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Религија	4	4	4	4	4	3
Немачки језик	3	3	3	3	4	3
Латински	7	7	5	4	2	2
Земљопис	2	2	2	—	2	—
Историја	2	2	2	2	2	2
Природна историја	2	2	3	—	—	—
Физика	—	—	—	3	2	2
Рачуница и геометрија	4	4	5	4	4	3
Педагогија	—	—	—	4	5	5
Школски рад	—	—	—	—	4	4
Музика	6	6	7	6	5	5
Писање	2	2	1	1	—	—
Стенографија	—	2	2	2	—	—
Гимнастика	3	3	3	3	2	2
Цртање	2	2	2	2	1	1
Свега	37	39	39	37	37	32

* * *

(Наставни план у француским учитељским школама). — Ради поређења доносимо овде и наставни план франц. учитељских школа, које трају три године.

I. Мушке учитељске школе

	БРОЈ ЧАСОВА НА НЕДЕЉУ		
ПРЕДМЕТИ	I.	II.	III.
Морално и грађанско васпитање	2	2	a 1/2
Педагогија и школска управа	1	1	б 1 1/2
Француски језик и познавање књижевности	7	5	4
Историја	4	3	3
Земљопис	1	1	1
Рачуница	2	3	3
Геометрија	1	2	3
Физика	1/2	2	2
Хемија	1/2	2	1
Природна историја	1	1	1
Пољска привреда и вртарство	—	2	1
Писање	3	1	—
Цртање	4	4	4
Музика	2	2	2
Свега	29	31	28
Настава за време одмора:			
Гимнастика	3	3	3
Ручни рад и земљорадња	4	4	4
По избору:			
Страни живи језици	2	2	2

а. У току само једнога семестра. б. По два часа једног, по један час другог семестра.

II. Женске учитељске школе

ПРЕДМЕТИ	БРОЈ ЧАСОВА НА НЕДЕЉУ. I.	II.	III.
Морално и грађанско васпитање	1	1	1
Педагогија и школска управа	1	1	1
Француски језик и познавање књижевности	6	5	4
Историја	4	3	3
Земљопис	1	1	1
Рачуница	3	3	3
Физика	—	½	1
Хемија	—	1	1½
Природна историја	1	1	1½
Домаћа економија и хигијена	—	½	1
Писање	3	1	—
Женски рад	3	3	3
Музика	2	2	2
Цртање	4	4	4
Свега	29	27	26
Настава за време одмора:			
Граматика	2	2	2
Вртларство	2	2	2
По избору:			
Страни живи језици	2	2	2

* * *

(Ручни радови у школи). — Под именом „Превостово сиротиште“ (l' orphelinat Prévost) основана је занатлијским човекољуба Превоста у сенском округу у Француској школа за занате у коју се примају деца од 5—6 година. О раду у тој школи доносимо по Revue pédagogique (новембар 1887.) овај извештај исте школске управе.

„Сва деца у Сиротишту раде ручне радове чим ступе у школу.

То иде овако:

Деца у *матерњим и дечјим* разредима (у доба које још није обавезно за основну школу, и које Французи зову classe maternelle и classe enfantine) поучавају се и вежбају се у гимнастици као и у свим играма, вежбањима и радовима који развијају снагу, окретност, вредноћу и умешност како телесну тако и духовну.

Поред вежбања у плетењу, ткању, савијању, резању, стругању, цртању, сликању у шарама, што се ради у опште у добрим школама, ми додајемо у нашој школи још калуповање у блату и воску, и старамо се колико год је могућно да деци дајемо оне радове од којих ће она у брзо видети користи и последице. У ту врсту радова долази пребирање и одвајање измешаних ствари (комадића од дрвета, хартије, крпе, гвожђарије, дугмета и клинаца разнога облика и величине, штампарских слова), чишћење луштење и приправљање поврћа и зелени за кујну и воћа за куване, плетење корова и уклањање камења и шљунка из садова у врту, итд.

У *основном* и *средњем курсу* ученици настављају означене радње развијајући их даље и уз то уче још, нарочито о дугим зимњим вечерима, шивење, плетење чарапа, мрежање, израде ћилима (тапи) итд; велики број ђака воли носити своје израде и радити за другове који су спречени или за малишане који још не умеју радити и којима они заступају родитеље.

Али, осим свих ових радова, који извесно имају знатне васпитне вредности, ученици у овом *добу* почињу рад у радионицама где раде правилно и поступно сваки дан по један и по час.

Према утврђеном распореду, по ком сви ученици имају проћи кроз све радионице, сваки ђак ради наизменце по месец дана у свакој радионици, и то од осме до једанаесте године, кад прелази у виши курс.

У *вишем курсу* ученици раде у радионицама по три часа дневно, и још наизменце у свима радионицама („le papillonement“) до тринаесте године.

Ученици од тринаест година, у ком добу морају имати сводобу о свршеном обавезном школовању, ступају у *завршни курс* (cours complémentaire). Тада настаје стручно изучавање, т. ј. сваки ученик изучава онај занат за који је показао највише склоности и способности за време док је радио све радоне. Овако припремљен, избор заната се утврђује још споразумом између родитеља или старатеља дечијих и управе Сиротишта.

Од овога времена ручни радови трају по шест часова дневно. Разуме се, да поред њих и сад остају други школски послови у разредима, а међу предметима учења најважнији су; цртање, природне науке, технологија, рачун, књиговодство, енглески језик, итд.

Не занемарујући код ручних радова и теорију и практичну примену, ми се старамо да нарочито практичну и корисну страну увек што боље негујемо. У овако великој кући ми лако налазимо ко-

рисне радове, као што су оправка и одржавање непокретности, покретности, материјала, справа и тако даље.

Из досадашњега излагања види се да ми тежимо образовати од ове деце веште радинке, који умеју промишљавати, који ће знаљачки радити свој посао. Нарочито ми очекујемо много од тога што наша деца уче разноврсне занате. Тако ће им бити лакше одвојити се од великих градова, где велика конкуренција и претерана подела рада стварају сиротињу; тако ће они постати у унутрашњости или радници чије се способности много траже, или још и независни мајстори.

Познавање земљорадње, вртарства и кућевних послова биће ми пријатна забава поред обичних послова, а драгоцена помоћ у тешким временима кад нема рада.

На против, они који се одаду на земљорадњу или вртарство — струке које негујемо с највише љубави и за које бисмо желели највећи број приправника — користоваће се стеченим знањем других заната, да израде и оправе све што им у послу случајно затреба, а да не траже скупу помоћ од другога.

Ево свих послова које наши ђаци уче за све време, радећи их до тринаесте године наизменце, и изучавајући их стручно до шеснаесте године (по избору који се одређује према склоностима ученичким а у споразуму између њихових старијих и школске управе):

1. Земљорадња, послови газдинства.
2. Вртарство, воћарство, пчеларство.
3. Шивење, израда рубља и одела.
4. Обућарски посао.
5. Прање и крљење рубља.
6. Кување, домаћи рад.
7. Пекарски посао.
8. Неговање болесника, апотека.
9. Земљани радови, зидање.
10. Дрводељски радови.
11. Радови с металима.
12. Живопис, стакларство.
13. Калуповање, скулптура.
14. Штампарски послови, дрворез, галванопластика.
15. Литографија, цинкографија.
16. Фотографија.
17. Картоновање, коричење, урамљивање.
18. Разни случајни радови (плетење котарица, пуњење сламом, израда посуђа, телеграфија итд.).

Разуме се да нарочито дечаци раде послове означене под бројевима 9, 10, 11 и 12 нешто због потребне веће снаге, а нешто због утврђених обичаја. Тако исто, поглавито девојчице раде послове означене под 3, 5, 6 и 8. Али у нашој системи заједничкога васпитавања, где сва деца чине једну велику породицу, ми налазимо да је само на корист, ако се не држи строга одвојеност између мушких и женских радова. И ко нам може замерити, што ми налазимо да је баш врло корисно, ако мајка зна и доста очевих послова, а отац опет ако уме у потреби радити кућевне послове. Срећне су, по нашем мишљењу, ове куће у којима је то могућно! Тога ради и ми нисмо строго искључиви, и, држећи се свакојако утврђених обичаја, ми се старамо да што више раширимо круг личне радње.»

* * *

(Са хигијенског конгреса у Бечу). — На хигијенском конгресу, који је прошле године, месеца Септембра, држан у Бечу, донесени су ови закључци о лекарском надзору над школама:

1. За државу и породицу корисно је да лекари имају сталног учешћа у школској управи.

2. Лекари се при том имају старати да из школе уклоне све што смета здрављу.

3. Овога ради, лекари ће или давати своја мишљења или са школским надзорником прегледати школе, а нарочито за време предавања.

4. Потребно је да држава прегледа све јавне и приватне школе с гледишта хигијенскога; што се при том прегледу нађе да није добро, треба одмах отклонити.

5. У свакој надзорној школској власти да има гласа лекар, само ако се налази у месту.

6. Хигијенски школски надзор треба поверавати само стручним лекарима, били они у државној служби или не.

7. Ова начела треба унети у школско законодавство.

Издање и штампа краљевско српске државне штампарије

Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

СВЕШТЕНИЦИ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

За време турске владавине црквена управа и власт у Србији била је у рукама владика Грка, који су своје епархије куповали од цариградског патријарха. Парохије у својим епархијама они су опет продавали свештеницима, како су кад могли; а да би отуд имали што већег дохотка, они су веће парохије делили у мање. При овакој трговини гледало се свагда на то, да се парохија уступи ономе, ко за њу више плати, а о спреми и способности за свештенички чин, није се никад питало.

После устанка, кад је Кнез Милош положио основ српској држави, он је одмах почео радити и на томе, да и црква добије своју управу независну од цариградске патријаршије и да владике не буду више странци.

У Цариграду овоме нису били ни мало наклоњени; но Кнез Милош постигао је опет своју намеру, истина после великога труда. Тако, да би се спремио пут преговорима, исплаћен је цариградској патријаршији дворски дуг епархије београдске и ужичке у 137.000 гроша. Ову исплату извршили су 14. Августа 1826. год. српски посланици: прота Милоје Вукашиновић, Вујица Вуличевић, Милија Марковић, Димитрије Ђорђевић и Сава Љотић, који су тада у Цариграду, по наредби Кнеза Милоша тражили извршење народних жеља. Овом приликом уговорено је, да Србија плаћа патријаршији годишње 6000 гроша у име „*мирје*“ за епархије: београдску и ужичку.

Путем даљих преговора успело се, те је патријарх цариградски са светим Синодом издао српским посланицима декрет, у Јануару 1832. године, којим се даје право Кнезу и народу српском, да митрополита и епископе сами бирају између српских духовника.

Међу тим још 18. Августа 1831. године посвећен је као митрополит за сву Србију, *Меленчије Павловић*, који је 19. Августа исте године посветио *Никифора Максимовића* за епископа ужичке епархије. Те исте године, 11. Септембра, посвећен је и *Ђерасим Ђорђевић* за епископа шабачке епархије.

Кад су најпосле у почетку 1834. године проширене границе Србији, како их је још у почетку 1830. године нарочита комисија одредила; онда је цариградској патријаршији, опет на име *дворскога дуга* за оне округе који су додати Србији, надато од Кнеза Милоша 110.630 гроша и 30 пара, и тим је коначно откупљена независност српске црквене управе од цариградске патријаршије.

На уређењу црквене власти и свештеничкога стања понајвише је урадио *Петар Јовановић*, митрополит Србије од 6. Децембра 1833. до почетка 1859. године. Он је за спрему свештеника завео Богословију, која је отворена 1. Септембра 1836. године.

Међу тим није било закона, по којем би се управљале духовне власти, и тек 23. Августа 1847. год. издато је „*Устројење духовних власти*“. Ово *устројење* замењено је 30. Сеп-

тембра 1862. г. „*Законом о црквеним властима православне вере*“, који и сад још важи.

По чл. 97. овога закона епархијском архијереју дато је право, да избира и руконолаже у свештенички чин она лица, која он за добро нађе, и да им одређује парохије. По чл. 190 истога закона, архијереј лишава свештеничког чина она лица, којима таку казну досуди конзисторија.

О величини парохија и о награди свештеничкој није ни у овом закону ништа одређено, и тек 31. Децембра 1882. год. издат је за ово нарочити *закон о уређењу свештеничког стања*, којим је прописано колико домова треба да има једна парохија, и колико се има платити свештенику за поједина свештенодејства. О овоме ми ћемо мало даље говорити.

Свештеници су вазда имали великих тегоба око прибирања бира и наплаћивања таксе за свршена свештенодејства, и земаљске власти често пута морале су се у то мешати. Тако још 21. Јула 1839. године издата је наредба, да претпостављене старешине опомену народ, да свештенству за свршена свештенодејства прописану награду одмах издаје, и који то не би хтео учинити, онога да власт на то примора. У исто време наређено је, да месна власт купи од народа бир и предаје га свештенику.

Године 1847. 6. Маја, поопштрена је ова наредба и заказано је, да се бир по селима купи чим се храна прибере; а по варошима, где се бир даје у новцу, да се он купи два пута у години, кад се обично и остали општински прирези прибирају.

Решењем од 28. Августа 1848. године наређено је, да се бир подједнако наплаћује од сваког, без обзира на величину порезе, коју ко даје држави. Исте године, 26. Септембра, издато је решење, којим су од давања бира ослобођени само они, који због сиромаштине и болести држави данак не плаћају.

Све ове наредбе нису биле од довољне помоћи, јер је и поред њих купљење бира ишло споро и тешко. С тога је чл. 6. *Закона о уређењу свештеничког стања* прописано, да се „у место досадашњег бира, који је свака пореска глава давала своме свештенику, наплаћује полугодишње од сваке пореске главе по један динар уз порез, и покупљени тако новац предаваће по селима општинске власти уз данак дотичним среским властима и ови га одмах и уредно издавати свештенику. По варошима и варошицама извршиваће то саме општинске власти.“

Уредбом од 27. Марта 1842. године којом су одређене таксе за поједина свештенодејства, између осталог стављено је народу у дужност, да своме свештенику сагради кућу, а уз ову да му да један дан орања земље за авлију и башту. Поврај тога, да се да свештенику 8 дана орања, које њива које ливада. Ово је свештеник уживао док је био на парохији.

Неки свештеници, заборављајући на свој положај, занимали се трговачким пословима, што је давало повода многим жалбама. Услед тога издато је 26. Септембра 1842. год. решење, којим је забрањено свештеницима вођење трговине „пошто се то не слаже с њиховим чином.“

Колико ће се свештенику плаћати за поједина свештенодејства, то је до сад *четири пута* одређивано, и то: 27. Марта 1842. 6. Новембра 1842. 20. Марта 1853. и 31. Децембра 1882. године; и ми смо о томе саставили овај упоредни преглед.

Свештенодејства	ГОДИНЕ			
	1842	1842	1853	1882
	ДИНАРА			
За венчање	0·20	0·10	0·20	0·20
„ крштење	0·80	0·80	0·80	1·00
„ испит од момка (од девојке чарапе или пешкир)	0·80	0·80	0·80	1·00
„ печат протојерију	1·60	0·80	1·60	—
„ венчање од имућних	5·85	3·60	4·80	12·00
„ венчање од људи средњег стања	5·05			6·00
„ венчање од људи сиромашних	2·40			3·00
„ свечарско с водицом	0·80	0·40	0·80	1·00
„ водоосвећење, кад се свештеник нарочито позове	0·80	0·40	0·80	1·00
„ водоосвећење, уз часни пост	0·20	шта ко да	—	—
„ велику молитву	1·60	1·20	1·60	1·50
„ малу молитву	0·80	0·60	0·80	1·00

Свештенодејства	ГОДИНЕ			
	1842.	1842.	1853.	1882.
	ДИНАРА			
За јелеосвећење	5·85	3·00	4·80	2·00
„ јелеосвећење од сиромашних	2·80			
„ велико опело од имућних	7·45	3·60	3·60	4·00
„ велико опело од људи средњ. стања	5·05	1·80	1·80	3·00
„ велико опело од сиромашних	2·40			2·00
„ мало опело од имућних	5.05	1·80	1·80	2·00
„ мало опело од људи средњег стања	3·20	0·80	0·80	1·50
„ мало опело од сиромашних	1 60			1·00
„ парастос	1·20	0·80	0·80	1·00
„ прекалу над кољивом	0 20	0·20	0·20	0·20
„ читању на залупницама	0·10	0·10	0·10	0·10
„ пратњу до гроба на сваког свештеника	2·40	2·40	2·40	3·00
„ читање једног стола евангеља	5·05	4·80	4·80	4·00
„ читање псалтира	5·05	4·80	4·80	4·00
Вир од главе по варошима	1·20	1·00	1·20	2·00
Вир од главе по селима, жита ока	12	12	12	

Уредба о наплати за свештенодејства, од 27. Марта 1842. године, није дуго примењивана, и то за то, као што се вели у решењу од 6. Новембра исте 1842. године, што „начин, којим се хтело постићи побољшање свештеничког стања, не само да није одговарао предложеној цељи, но шта више, као духу и стању садашњега времена несходан и народу одвећ теретан показавши се, место очекиване благе намере највеће негодовање у народу побудио је, и неко огорчење, и пагубну међусобну омразу народа и свештенства посејао.“

И одиста, кад поредимо годину 1842. и 1882. ми видимо, да је за нека свештенодејства у првој години много већа награда одређена била него ли сад, после 40 година. Ово је у толико значајно, што је онда релативна вредност новцу била много већа него што је данас.

Напред већ напоменули смо, да је чл. 1. *закона о уређењу свештеничког стања* наређено, да свештеничка парохија не може бити мања од 300 ни већа од 400 домова. Међу тим на крају 1887. године било је у Србији парохија,

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ:	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
до 100 домова	40	4·29
од 101—150 домова	40	4·29
„ 151—200 „	75	8·05
„ 201—250 „	104	11·16
„ 251—300 „	183	19·63
„ 301—350 „	232	24·90
„ 351—400 „	180	19·31
„ 401—450 „	66	7·08
„ 451—500 „	9	0·97
више од 500 „	3	0·32
Свега	932	100·00

Из овога види се, да је била односна размера између парохија, које су имале прописни број домова и оних, које су имале:

више домова . . . . . као 100 : 13
мање домова . . . . . „ 100 : 44

Како је било у појединим окрузима, то се види из овог прегледа.

Округ	БРОЈ ПАРОХИЈА КОЈЕ СУ ИМАЛЕ ДОМОВА					Свега
	до 250	од 251 до 300	од 301 до 350	од 351 до 400	преко 401	
Алексиначки	—	6	8	11	3	28
Београдски	6	8	14	6	3	37
Ваљевски	13	12	13	3	1	42
Врањски	60	4	5	1	—	70
Јагодински	3	15	10	11	1	40
Књажевачки	1	—	8	10	7	26
Крагујевачки	11	10	17	13	5	56
Крајински	7	7	16	13	6	49
Крушевачки	3	2	7	19	2	33
Нишки	54	15	11	2	—	82
Пиротски	47	7	1	1	2	58
Подрински	—	11	7	5	2	25
Пожаревачки	8	21	22	25	9	85
Руднички	10	7	5	7	1	30
Смедеревски	6	10	13	6	3	38
Топлички	15	12	7	3	1	38
Ћупријски	1	1	13	15	2	32
Ужички	—	9	19	12	10	50
Црноречки	—	3	12	6	10	31
Чачански	6	14	13	1	2	36
Шабачки	8	8	10	3	5	34
Варош Београд	—	1	1	7	3	12

Према томе износио је процепат парохија

У ОКРУГУ:	КОЈЕ СУ ИМАЛЕ ОД ПРОПИСНОГ БРОЈА МАЊЕ	ВИШЕ	ПРОПИСАН БРОЈ ДОМОВА
Врањском	85·71	—	14·29
Пиротском	81·03	3·45	15·52
Нишком	65·85	—	34·15
Топличком	39·47	2·64	57·89
Шабачком	23·53	14·70	61·77
Рудничком	33·34	3·33	63·33
Ваљевском	30·95	2·38	66·67
Црноречком	—	32·26	67·74
Књажевачком	3·85	26·92	69·23
Крагујевачком	19·64	8.93	71·43
Крајишком	14·29	12·24	73·47
Београдском	16·21	8·11	75·68
Смедеревском	15·79	7·89	76·32
Чачанском	16·67	5·55	77·78
Ужичком	—	20·00	80·00
Пожаревачком	9·41	10·59	80·00
Крушевачком	9·09	6·06	84·85
Алексиначком	—	10·71	89·29
Јагодинском	7·50	2·50	90·00
Купријском	3·12	6·25	90·63
Подринском	—	8·00	92·00
у вароши Београду	—	25·00	75·00

Парохија, које нису имале прописани број домова, било је највише у врањском и пиротском округу, а најмање у округу ћупријском. У окрузима: алексиначком, подринском, ужичком и црноречком, и у вароши Београду таких парохија није ни било.

Парохија, које су имале више од 400 домова, било је највише у црноречком и књажевачком округу и у вароши Београду, а најмање у ваљевском и јагодинском округу. У округу врањском и нишком није била ни једна така парохија.

Кад округе саставимо у три епархије, онда налазимо да је било парохија

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ ДОМОВА:	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ
до 100	—	1	39
од 101—150	2	1	37
„ 151—200	13	9	53
„ 201—250	34	22	48
„ 251—300	79	57	47
„ 301—350	109	71	52
од 351—400	83	63	34
„ 401—450	28	18	20
преко 450	6	3	3
Свега	**354**	**245**	**333**

Према томе износио је процепат парохија

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ ДОМОВА:	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ
до 100	—	0·41	11·71
од 101—150	0.59	0·41	11·11
„ 151—200	3·67	3·67	15·92
„ 201—250	9·60	8·98	14·41
„ 251—300	22·32	23·27	14·11
„ 301—350	30·80	28·98	15·62
„ 351—400	23·44	25·71	10·21
„ 401—450	7·91	7·35	6·01
преко 450	1·67	1·22	0·90
Свега	**100·00**	**100·00**	**100·00**

На сто парохија, које су имале од 251 до 400 домова, долазило је парохија

У ЕПАРХИЈИ:	С МАЊИМ БРОЈЕМ	С ВЕЋИМ ДОМОВА
београдској	18	13
жичкој	17	11
нишкој	133	17
У опште	**44**	**13**

Једна парохија имала је просечно

У ЕПАРХИЈИ:	ДОМОВА
београдској	345
жичкој	344
нишкој	245
у Србији	**316**

Интересно је поређење парохије с површином и с бројем становника.

Србија има данас 48.589 квадратних километара и 1,897.869 становника.

За поједине округе имамо о томе овај преглед.

Округ	ПОВРШИНА КВАДРАТНИХ КИЛОМЕТАРА	БРОЈ СТАНОВНИКА
Београд варош	?	34.864
Београдски	2.042·5	89.536
Ваљевски	2.905·1	99.912
Крајишки с Мајданпеком	3.258·7	82.666

Округ	Површина квадратних километара	Број становника
Подрински	1.231·1	62.493
Пожаревачки	3.638·5	184.787
Смедеревски	1.164·4	91.019
Крупањски	1.635·9	69.509
Шабачки	2.135·5	94.448
Београдска епархија	**18.011·7**	**809.234**
Загодински	1.637·0	79.923
Крагујевачки	2.446·7	121.590
Крушевачки	2.368·5	81.600
Руднички	1.558·5	59.192
Ужички	4.344·1	128.418
Чачански	2.631·2	68.936
Жичка епархија	**14.986·0**	**539.659**
Алексиначки	1.649·0	68.586
Врањски	1.915·0	67.901
Књажевачки	1.571·1	62.707
Нишки	2.681·0	135.348
Пиротски	2.697·0	77.763
Топлички	3.679·0	72.812
Црноречки	1.439·5	63.859
Нишка епархија	**15.591·6**	**548.976**

Према томе долазило је процената

На епархију	Од површине	Од становништва
београдску	37·07	42·64
жичку	30·84	28·43
нишку	32·09	28·93
Свега	**100·00**	**100·00**

Из овог поређења види се, да у београдској епархији има релативно много више становника него ли у друге две епархије, које су у том погледу готово подједнаке.

У округу;	Једна парохија долазила је на км.²	Становника
Алексиначком	58·9	2.449
Београдском	52·5	2.420
Ваљевском	69·2	2.379
Врањском	**27·4**	**970**
Загодинском	40·9	1.998
Књажевачком	58·9	2.412
Крагујевачком	43·7	2.171
Крајинском	66·5	1.687
Крушевачком	71·8	2.473
Нишком	32·7	1.651
Пиротском	46·5	1·341
Подринском	49·2	2.500
Пожаревачком	42·8	2.173
Рудничком	51·9	1.973
Смедеревском	30·6	2.395
Топличком	**96·8**	1.916
Крупањском	51·1	2.172
Ужичком	86·9	2.568
Црноречком	46·4	2.060
Чачанском	73·1	1.915
Шабачком	62·8	**2.778**
У варошн Београду	—	2.905
У Србији	**52·1**	**2.036**

Према површини било је највише парохија у врањском округу; а најмање у округу топличком. Према броју становника било највише парохија у врањском округу, а најмање у округу шабачком.

Ове неједнаке размере долазе отуд, што у врањском округу парохије имају много мање домова, него ли оне у округу шабачком. Јер, докле је у шабачком округу долазило на једну парохију просечно по 332 домова, дотле су у врањском округу имале парохије просечно само по 170 домова, дакле тек у пола толико колико у округу шабачком.

У појединим епархијама долазила је једна парохија, и то:

У епархији:	На км.²	На становника
београдској	50·9	2·287
жичкој	61·2	2·203
нишкој	46·8	1·648

Највише парохија, како према површини тако и према становништву, било је у нишкој епархији. Међу тим као што смо напред видели, просечни број домова једне парохије био је у тој епархији најмањи.

Све епархије у Србији опслуживало је у почетку 1887. год. свега 990 свештеника; и по томе односна размера између броја парохија и свештеника била је као 100 : 106

Један свештеник долазио је у Србији на 1617 становника.

Како је у овом погледу било у појединим окрузима, види се из овог прегледа.

Округ	Број свештеника	Један свештеник долазио је на становника	На сто парохија долазило је свештеника
Алексиначки	29	2.365	104
Београдски	45	1.990	122
Ваљевски	47	2.126	112
Врањски	79	**860**	113
Загодински	42	1.903	105

Округ	БРОЈ СВЕШТЕНИКА	ЈЕДАН СВЕШТЕНИК ДОЛАЗИО ЈЕ НА СТАНОВНИКА	НА СТО ПАРОХИЈА ДОЛАЗИЛО ЈЕ СВЕШТЕНИКА
Књажевачки	24	2.613	92
Крагујевачки	62	1.961	111
Крајински	46	1.797	94
Крушевачки	40	2.040	121
Нишки	82	1.651	100
Пиротски	62	1.254	107
Подрински	25	**2.900**	100
Пожаревачки	90	2.053	106
Руднички	31	1.909	103
Смедеревски	45	2.023	118
Топлички	35	2.080	92
Ћупријски	32	2.172	100
Ужички	54	2.378	108
Црноречки	31	2.060	100
Чачански	34	2.028	95
Шабачки	42	2.249	124
Варош Београд	13	2.682	108
Србија	**990**	**1.617**	**106**

Највише свештеника има у врањском округу; а најмање их је у округу подринском. Односна размера између ова два округа била је као 100: 337. Према томе у округу врањском било је *три пута* више свештеника, него ли у округу подринском.

У неким окрузима било је парохија више него ли свештеника, и то за то, што неке парохије нису биле попуњене. На против где је опет било свештеника више него ли парохија, ту је обично син свештеник замењивао у дужности свога оца.

По епархијама имамо овај преглед о броју свештеника.

Епархија	БРОЈ СВЕШТЕНИКА	ЈЕДАН СВЕШТЕНИК ДОЛАЗИО ЈЕ НА СТАНОВНИКА	НА СТО ПАРОХИЈА ДОЛАЗИЛО ЈЕ СВЕШТЕНИКА
Београдска	385	2.102	109
Жичка	263	2.052	107
Нишка	342	1.605	103

Интересни су подаци о свештеницима односно њихове школске спреме.

Тако било је свештеника

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Целу Богословију	627	63·33
Нешто Богословије	60	6·06
Учитељску школу	2	0·20
Земљодељску школу	1	0·10
Нижу гимназију	17	1·72
Основну школу	137	13·84
Приватно по манастирима	146	14·75
Свега	**990**	**100.00**

Према томе односна размера између свештеника богослова и небогослова, била је као 100: 58. Ова доста неповољна размера долази отуд, што су у новим крајевима готово сви свештеници небогослови. Из Богословије која је први пут отворена у јесен 1836. године до сад је изашао велики број спремних свештеника, који су и као учитељи основне школе доста користили народу.

Колико је било свештеника по своме школовању, у сваком округу на по се, то се види из овог прегледа.

Округ	БРОЈ СВЕШТЕНИКА КОЈИ СУ УЧИЛИ: ЦЕЛУ БОГОСЛОВИЈУ	НЕШТО БОГОСЛОВИЈЕ	УЧИТЕЉСКУ ИЛИ ЗЕМЉОДЕЉСКУ ШКОЛУ	НИЖУ ГИМНАЗИЈУ	ОСНОВНУ ШКОЛУ	У МАНАСТИРУ ИЛИ ПРИВАТНО	СВЕГА
Алексиначки	23	5	—	—	—	1	29
Београдски	43	1	—	1	—	—	45
Ваљевски	43	3	—	1	—	—	47
Врањски	1	—	—	—	—	78	79
Јагодински	36	5	—	—	—	1	42
Књажевачки	18	3	—	1	2	—	24
Крагујевачки	56	1	—	2	1	2	62
Крајински	35	4	—	1	5	1	46
Крушевачки	29	3	—	3	2	3	40
Нишки	6	2	1	1	50	22	82
Пиротски	5	—	—	—	53	4	62
Подрински	15	3	1	1	5	—	25
Пожаревачки	76	6	—	—	1	7	90
Руднички	22	7	—	1	1	—	31
Смедеревски	44	—	—	—	1	—	45
Топлички	6	2	—	—	8	19	35
Ћупријски	30	2	—	—	—	—	32
Ужички	35	4	1	4	5	5	54
Црноречки	26	3	—	—	2	—	31
Чачански	25	5	—	1	—	3	34
Шабачки	40	1	—	—	1	—	42
Варош Београд	13	—	—	—	—	—	13

Према томе односно је проценат свештеника

У ОКРУГУ:	БОГОСЛОВА	ОСТАЛИХ
Врањском	1·27	98·73
Нишком	7·32	92·68
Пиротском	8·06	91·94

Топличком	17·14	82·86
Подринском	60·00	40·00
Ужичком	64·82	35·18
Рудничком	70·97	29·03
Крушевачком	72·50	27·50
Чачанском	73·53	26·47
Књажевачком	75·00	25·00
Крајинском	76·09	23·91
Алексиначком	79·31	20·69
Црноречком	83·87	16·13
Пожаревачком	84·44	15·56
Јагодинском	85·71	14·29
Крагујевачком	90·32	9·68
Ваљевском	91·49	8·51
Ћупријском	93·75	6·25
Шабачком	95·24	4·76
Београдском	95·56	4·44
Смедеревском	97·78	2·22
У варошн Београду	100·00	—

Само у Београду сви су свештеници богослови, иначе по окрузима има богослова највише у смедеревском округу; а најмање у округу врањском.

Кад округе саставимо у три епархије, онда налазимо, да је било свештеника

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ
целу Богословију	339	203	85
нешто Богословије	20	25	15
учитељску или земљодељску школу	1	1	1
нижу гимназију	4	11	2
основну школу	13	9	115
приватно или у манастиру	8	14	124
Свега	**385**	**263**	**342**

По томе износно је проценат свештеника

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ
целу Богословију	88·05	77·19	24·85
нешто Богословије	5·19	9·50	4·39
учитељску или земљодељску школу	0·26	0·38	0·29
нижу гимназију	1·04	4·18	0·59
основну школу	3·38	3·42	33·62
приватно или у манастиру	2·08	5·33	36·26
У опште	**100·00**	**100·00**	**100.00**

Из ових размера види се, да је свештеника богослова било највише у епархији београдској.

Кад ову епархију поредимо с друге две епархије, онда излази, да је односна размера између епархије београдске

БИЛА ЗА СВЕШТЕНИКЕ	И ЕПАРХИЈЕ ЖИЧКЕ	НИШКЕ
богослове као	100 : 88	100 : 28
небогослове „	100 : 191	100 : 629

У нишкој епархији било је дакле свештеника небогослова *шест пута* више него ли у епархији београдској.

Још много неповољније размере добијамо, кад нове крајеве поредимо са окрузима у старим границама.

Тако било је свештеника

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	У НОВИМ КРАЈЕВИМА	У СТАРИМ ОКРУЗИМА
целу Богословију	18	609
нешто Богословије	4	56
учитељску или земљодељску школу	1	2
нижу гимназију	1	16
основну школу	111	26
приватно или у манастиру	123	23
Свега	**258**	**732**

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	ПРОЦЕНАТ СВЕШТЕНИКА У НОВИМ КРАЈЕВИМА	У СТАРИМ ОКРУЗИМА
целу Богословију	6·98	83·20
нешто Богословије	1.55	7·65
учитељску или земљодељску школу	0·39	0·27
нижу гимназију	0·39	2·19
основну школу	43·02	3·55
приватно или у манастиру	47·67	3·14
У опште	**100·00**	**100·00**

На сто свештеника богослова долазило је небогослова

у новим крајевима	1332
у старим окрузима	20

Из овог поређења види се, да је у новим крајевима нешколованих свештеника било скоро *седамдесет пута* више него ли у старим окрузима.

Кад број свештеника поредимо са становништвом, онда налазимо, да долази један свештеник:

	У НОВИМ КРАЈЕВИНА	У СТАРИМ ОКРУЗИМА
	НА СТАНОВНИКА	
богослов	19.657	2.535
небогослов	1.474	17.553
У опште	**1.271**	**2.109**

Познато је, да много богослова, пре но што ступе у ред свештеника, одслуже неко време као учитељи основне школе. Међу тим, они су учитељи само по невољи и дотле, док им се не укаже прилика да дођу на какву парохију. И данас има од 1200 наставника основних школа, 157 богослова, дакле пуних 13 процената.

С тога неће бити без интереса, ако овде покажемо, колико има међу свештеницима таких, који су служили народу испрва као учитељи.

Ми ћемо ове податке изложити за сваки округ на по се, а за тим, и за сваку епархију.

Округ	БРОЈ свештеника, који су испрва били учитељи основне школе	ПРОЦЕНАТ свештеника, који су испрва били учитељи основне школе
Алексиначки	20	58·79
Београдски	17	37·78
Ваљевски	33	70·21
Врањски	1	1·27
Јагодински	28	66·67
Књажевачки	10	41·67
Крагујевачки	40	64·19
Крајински	32	69·57
Крушевачки	2	5·00
Нишки	8	9·76
Пиротски	4	6·45
Подрински	9	36·00
Пожаревачки	39	43·33
Рудничкн	2	6·45
Смедеревски	34	75·56
Топлички	4	11·43
Ћупријски	27	84·36
Ужички	10	18·52
Јриоречки	17	54·84
Чачански	13	38·24
Шабачки	32	76·19
Варош Београд	7	53·85
Србија	**389**	**39,29**

Из ове средње размере види се, да је готово сваки *трећи* свештеник најпре служио државу као учитељ. Ова размера међу тим испада друкчије, кад нове крајеве и Србију у старим границама одвојено посматрамо.

Тако, износио је број свештеника, који су најпре били учитељи, и то:

	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
у новим крајевима	17	6·59
у старим границама	372	50·82

Односна размера између старих округа и нових крајева била је као 100 : 13

У појединим епархијама било је свештеника, који су најпре били учитељи, и то

У ЕПАРХИЈИ	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
београдској	230	59·74
жичкој	95	36·12
нишкој	64	18·71

Кад београдску епархију поредимо с другим епархијама, онда излази, да је на сто свештеника београдске епархије, који су прво служили као учитељи, било таких свештеника у епархији:

жичкој	60
нишкој	31

Интересни су и подаци о месту рођења наших свештеника.

Тако било је родом

	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ
из Србије	214	708	922
са стране	29	39	68
Свега	**243**	**747**	**990**

Према томе износио је проценат свештеника

	РОДОМ		
	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ
из Србије	23·21	76·79	100·00
са стране	42·65	57·35	100·00
Свега	**24·55**	**75·45**	**100·00**

Односна размера између свештеника варошана и сељана била је за свештенике

из Србије	као 100 : 331
са стране	„ 100 : 134
у опште	„ **100 : 307**

Свештеника, родом сељана, било је дакле *три пута* више него ли варошана.

На против од сто свештеника било их је

	РОДОМ		
	ИЗ СРБИЈЕ	СА СТРАНЕ	У ОБШТЕ
варошана	88·06	11·94	100·00
сељана	94·78	5·22	100·00
Свега	**93 13**	**46·87**	**100·00**

На сто свештеника рођених у Србији долазило је дакле само њих *седам*, који су били родом са стране.

Из којих су били округа свештеници, рођени у Србији, то се види из овог прегледа.

ИЗ ОКРУГА	БРОЈ СВЕШТЕНИКА РОДОМ		ПРОЦЕНАТ СВЕШТЕНИКА РОДОМ		ОД СТО СВЕШТЕНИКА БИЛО ЈЕ РОДОМ ИЗ ОКРУГА
	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	
Алексиначког	19	13	59·06	40·94	3·47
Београдског	4	41	8·89	91·11	4·88
Ваљевског	4	37	9·76	90·24	4·44
Врањског	12	64	15·79	84·21	8·24
Загорског	12	23	34·29	65·71	3·80
Књажевачког	2	19	9·52	90·48	2·28
Крагујевачког	14	62	18·42	81·58	8·24
Крајинског	4	24	14·29	85·71	3·04
Крушевачког	11	25	30·57	69·43	3·90
Нишког	41	41	50·00	50·00	8·89
Пиротског	1	63	1·56	98·44	6·94
Подринског	1	22	4·35	95·65	2·50
Пожаревачког	24	59	28·92	71·08	9·00
Рудничког	—	35	—	100·00	3·80
Смедеревског	6	22	21·43	78·57	3·04
Топличког	6	21	22·22	77·78	2·93
Ужичког	14	16	46·67	53·33	3·25
Ужичког	7	47	12·96	87·04	5·86
Црноречког	2	21	8·70	91·30	2·50
Чачанског	3	24	11·11	88·89	2·93
Шабачког	10	29	25·64	74·36	4·23
Из вароши Београда	17	—	100·00	—	1·84

Највише свештеника било је из пожаревачког округа, а најмање из округа књажевачког и из вароши Београда. Само из округа алексиначког било је међу свештеницима више варошана него ли сељана; из деветнаест округа било је варошана мање. Из округа рудничког није био ни један варошанин.

Свештеника родом са стране било је

	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОБШТЕ
из Старе Србије	13	7	20
„ Црне Горе	2	4	6
из Босне	3	8	11
„ Херцеговине	3	4	7
„ Бугарске	1	4	5
„ Баната	3	3	6
„ Бачке	—	1	1
„ Срема	3	6	9
„ Далмације	1	—	1
„ Угарске	—	2	2

Према томе било је свештеника

ИЗ СРПСКИХ ПОКРАЈИНА:	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОБШТЕ
	СВЕГА		
у Турској	22	27	49
у Аустро-Угарској	7	12	19
	У ПРОЦЕНТУ		
из Турске	44·90	55·10	100·00
из Аустро-Угарске	36·84	63·16	100·00

Свештеници из српских покрајина у Турској, налазе се готово сви у ослобођеним окрузима; они пак из Аустро-Угарске већином су у окрузима крај Саве и Дунава.

По годинама старости имао је свештеник

	НАЈМЛАЂИ	НАЈСТАРИЈИ
	ГОДИНА	
богослов	22	75
небогослов	28	87

Посебице пак било је свештеника

КОЈИ СУ ИМАЛИ ГОДИНА:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОБШТЕ
од 22—25	18	—	18
„ 26—30	108	16	124
„ 31—35	112	43	155
„ 36—40	104	45	149
„ 41—45	76	52	128
„ 46—50	80	44	124
„ 51—55	60	54	114
„ 56—60	33	32	65
„ 61—65	24	25	49
„ 66—70	8	16	24
„ 71—75	4	11	15
„ 76—80	—	14	14
„ 81—85	—	3	3
преко 85	—	2	2
непознато	—	6	6
Свега	**627**	**363**	**990**

Од сто свештеника

БИЛО ИХ ЈЕ У ГОДИНИ:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОБШТЕ
од 22—25	2·87	—	1·82
„ 26—30	17·22	4·41	12·53
„ 31—35	17·86	11·85	15·66

БИЛО ИХ ЈЕ У ГОДИНИ	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
од 36—40 . . .	16·59	12·40	15·05
„ 41—45 . . .	12.12	14·33	12·93
„ 46—50 . . .	12·76	12·12	12·53
„ 51—55 . . .	9·57	14·87	11·52
„ 56—60 . . .	5·26	8·81	6·57
„ 61—65 . . .	3·83	6·88	4·95
„ 66—70 . . .	1·28	4·41	2·42
„ 71—75 . . .	0·64	3·03	1·51
„ 76—80 . . .	—	3·87	1·41
„ 81—85 . . .	—	0·82	0·30
преко 85	—	0·55	0·20
непознато . . .	—	1·65	0·60
Свега .	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Из ових размера видимо, да су свештеници небогослови годинама много старији него ли свештеници богослови. Тако на сто свештеника старих до 50 година долазило је старијих

код богослова 26
„ небогослова 81
У опште 42

Кад у овоме погледу поредимо богослове с небогословима, онда излази, да је на сто првих долазило од ових других,

који су имали до 50 година . 69
који су били старији 218

Интересни су такође подаци о стању здравља наших свештеника. Тако било је свештеника,

КОЈИ СУ БИЛИ ЗДРАВЉА:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
доброг	590	322	912
приличног или слабог	37	41	78
Свега . .	**627**	**363**	**990**

Од сто свештеника

БИЛО ИХ ЈЕ ЗДРАВЉА:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
доброг	94·10	88·71	92·12
приличног или слабог	5·90	11·29	7·88
Свега	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Из ових размера види се, да је много више свештеника небогослова, који су слабога здравља. Међу тим, ако овде пластавимо свештенике старије од 75 година, којих међу небогословима има свега 19, онда излази, да је од осталих било

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
здравља доброг . . .	313	90·98
приличног или слабог .	31	9·02
Свега . . .	**344**	**100·00**

Ако узмемо само свештенике до 50-е године старости, онда налазимо, да је било свештеника

	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА
здравља доброг	477	192
приличног или слабог .	21	8
Свега . . .	**498**	**200**

Према томе износно је проценат свештеника

	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА
здравља доброг . . .	95·78	96·00
приличног или слабог .	4·22	4·00

Просечна година старости износила је код свештеника:

богослова . . . . . 40·8 година
небогослова . . . . . 49·0 „
У опште . . . . . 43·8 година

Кад ове просечне мере поредимо с фактичким стањем, онда налазимо да је било свештеника

	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
до просечне године	358	199	557
старијих	269	164	433
Свега .	**627**	**363**	**990**

	У ПРОЦЕНТУ		
до просечне године	57·10	54·82	56·26
старијих	42·90	45·18	43·74
Свега .	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Богослова, који су од просечне године били старији, има дакле мање него ли небогослова.

Како је било у појединим окрузима односно просечне године старости једних и других свештеника, то се види из овог прегледа.

Просечна година старости једног свештеника

Износила је у округу:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
Алексиначком.....	38·8	42·8	39·6
Београдском	44·6	**38·5**	44·3
Ваљевском	42·0	52·0	42·9
Врањском.....	**51·0**	46·7	46·7

Просечна година старости једног свештеника

Износила је у округу:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
Јагодинском	39·6	50·7	41·2
Књажевачком	37·7	51·7	40·8
Крагујевачком	45·1	54·8	46·1
Крајинском	40·6	52·3	43·4
Крушевачком	39·8	43·8	40·9
Нишком	**31·8**	48·4	47·2
Пиротском	42·0	51·9	**51·1**
Подринском	40·9	56·0	46·9
Пожаревачком	40·3	55·6	42·7
Рудничком	39·4	53·2	43·4
Смедеревском	40·7	**67·0**	41·3
Топличком	35·7	48·0	45·9
Ћупријском	39·7	56·0	40·7
Ужичком	**39·1**	46·4	41·6
Црноречком	38·9	56·2	40·7
Чачанском	36·1	43·6	**38·1**
Шабачком	42·5	43·5	42·5
У вар. Београду	45·2	—	45·2

Најмања просечна година старости за свештенике богослове, била је у нишком округу; а највећа у округу врањском. Разлика између ове две средине износи 19·2 година.

За свештенике небогослове налазимо најмању просечну годину старости у београдском округу, а највећу у округу смедеревском. Овде је износила разлика између обе средине 28·5 година.

За свештенике у опште била је најмање просечна година старости у округу чачанском, а највећа у пиротском округу. Разлика између ове две средине износи само 13 година

Кад округе групишемо по епархијама, ми налазимо, да да је просечна година једног свештеника

ИЗНОСИЛА У ЕПАРХИЈИ:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
Београдској	41·6	53·6	43·0
Жичкој	40·6	47·8	42·3
Нишкој	38·2	48·5	46·0

Највећу просечну годину старости, како за свештенике богослове тако исто и за небогослове, налазимо у београдској епархији. Небогослови били су просечно најмлађи у нишкој епархији, а богослови у епархији жичкој.

Разлика између свештеника богослова и небогослова, односно просечне године старости, износила је у епархији:

жичкој	7·2 година
нишкој	10·2 „
београдској	12·0 „

Вредно је да видимо, колико су свештеници просечно одслужили у чину свештеничком.

Просечна година службе износило је код свештеника:

богослова	15·0 година
небогослова	22·4 „
у опште	**17.7 година**

Кад време службе поредимо с просечном годином старости, онда налазимо, да је при ступању у чин свештенички имао један

богослов	25·8 година
небогослов	26·6 „
у опште свештеник	**26·1 година**

За поједине округе имамо овај преглед о просечној години службе једног свештеника.

Просечна година службе једног свештеника

Износила је у округу:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
Алексиначком	13·5	19·2	14·7
Београдском	18·6	**3·5**	17·9
Ваљевском	16·0	21·0	16·4
Врањском	6·0	20·8	20·6
Јагодинском	13·4	29·2	15·6
Књажевачком	11·7	23·8	14·7
Крагујевачком	**19·8**	30·8	20·9
Крајинском	14·5	22·0	16.3
Крушевачком	12·8	21·6	15·3
Нишком	**5·2**	21·6	20·4
Пиротском	8·6	22·8	**21·7**
Подринском	18·0	26·8	21·5
Пожаревачком	15·1	27·6	17·0
Рудничком	14·0	25·4	17.4
Смедеревском	15·6	20·0	15·7
Топличком	6·7	23·2	20·4
Ћупријском	14·5	33·0	15·7
Ужичком	14·2	19·3	16·0
Црноречком	13·0	**38·2**	17·0
Чачанском	10·9	16·2	**12·3**
Шабачком	**16·3**	14·5	16·2
У варош. Београду	15·8	—	15·8

Највећу просечну годину службе имали су свештеници богослови у округу крагујевачком. а најмању у нишком округу. Разлика између ове две средине износи 14·6 година.

Свештеници небогослови имали су највећу просечну годину службе у црноречком округу,

а најмању у округу београдском. Разлика између ове две средине износи 34·7 година.

За свештенике у опште била је највећа просечна година службе ý округу пиротском, а најмања у чачанском округу. Овде износи разлика између обе ове средње мере 9·4 год.

Кад пресечну годину старости поредимо с просечном годином службе, онда налазимо да је почетак службе био код свештеника

У ОКРУГУ:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
	У ГОДИНИ		
Црноречком	25·9	18·0	23·7
Алексиначком	25·3	23·6	24·9
Ћупријском	25·2	23·0	25·0
Крагујевачком	25·3	24·0	25·2
Подринском	22·9	29·2	25·4
Топличком	29·0	24·8	25·5
Ужичком	24·9	27·4	25·6
Крушевачком	27·0	22·0	25·6
Јагодинском	26·2	21·5	25·6
Смедеревском	25·4	47·0	25·6
Пожаревачком	25·2	28·0	25·7
Чачанском	25·2	27·4	25·8
Рудничком	25·4	27·8	26·0
Књажевачком	26·0	27·9	26·1
Врањском	45·0	25·9	26·1
Шабачком	26·2	29·0	26·3
Београдском	26·0	35·0	26·4
Ваљевском	26·0	31·0	26·5
Нишком	26·6	26·8	26·8
Крајинском	26·4	30·3	27·1
Пиротском	33.4	29·1	29·4
у вароши Београду	29·4	—	29·4

Из овога прегледа видимо, да су у дванаест округа свештеници небогослови при почетку своје службе били старији од свештеника богослова; у *девет* округа било је напротив обратно.

Кад округе саставимо у три епархије, онда излази, да је износила просечна година службе једног свештеника

У ЕПАРХИЈИ:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
Београдској	15·9	24·0	16·8
Жичкој	15·0	22·3	16·7
Нишкој	11·5	22·1	19·5

Разлика између свештеника богослова и небогослова, односно просечне године службе, износила је у епархији:

жичкој	7·3 година
београдској	8·1 „
нишкој	10·6 „

Поредимо ли годину старости с годином службе, ми налазимо, да је почетак службе био код свештеника

У ЕПАРХИЈИ:	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
	У ГОДИНИ		
жичкој	25·6	25·5	25·6
београдској	25·7	29·6	26·2
нишкој	26·7	26·4	26·5

Само у београдској епархији небогослови били су, при почетку службе, годинама старији од богослова; у друге две епархије разлика у томе била је врло незнатна.

Остаје још да погледамо на доходак свештеника, како су га они сами показали.

Овај доходак врло је неједнак; јер он зависи не само од броја домова, који једну парохију сачињавају, него поглавито од тога, каквог су имовног стања парохијани.

По дохотцима ми ћемо свештенике поделити у осам група; и према томе било је свештеника,

КОЈИ СУ ИМАЛИ ГОДИШЊЕГ ДОХОТКА	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
до 800 динари	19	151	170
од 801—1000 динара	60	42	102
„ 1001—1200 „	76	35	111
„ 1201—1500 „	164	57	221
„ 1501—2000 „	210	47	257
„ 2001—2500 „	44	9	253
„ 2501—3000 „	26	1	27
више 3000 динара	10	—	10
Свега	**609**	**342**	**651**

Из овога излази, да је износно просечни годишњи доходак једнога свештеника

богослова	1680 динара
небогослова	1040 „
у опште	**1450 динара**

Кад овоме броју додамо још 39 свештеника (20 богослова и 19 небогослова), за које није била означена цифра дохотка, онда има свега 990 свештеника, о којима смо напред говорили.

Проценат свештеника

КОЈИ СУ ИМАЛИ ГОДИШЊЕГ ДОХОТКА	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
	ИЗНОСИО ЈЕ		
до 800 динара	3·12	44·15	17·88
од 801—1000 дин	9·85	12·28	10·73
„ 1001—1200 „	12·48	10·23	11·67
„ 1201—1500 „	26·93	16·67	23·24
„ 1501—2000 „	34·48	13·75	27·02
„ 2001—2500 „	7·23	2·63	5·57
„ 2501—3000 „	4·27	0·29	2·84
више од 3000 „	1·64	—	1·05
Свега	100·00	100·00	100·00

Као што се види из ових размера, свештеника богослова било је највише с годишњим дохотком до 2000 динара. У првој и последњој групи, с годишњим дохотком до 800 и преко 3000 динара, било је ових свештеника најмање.

Свештеника небогослова било је највише с дохотком до 800 динара, а више од 2500 динара годишњег дохотка имао је само један свештеник.

На сто свештеника, који су имали годишњег дохотка од 1501 до 2000 динара, долазило их је, и то:

КОЈИ СУ ИМАЛИ ДОХОТКА	КОД СВЕШТЕНИКА БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
већи	38	21	35
мањи	152	606	235

Интересно је поређење годишњега дохотка са временом свештеничке службе. Подаци о томе налазе се у овом прегледу

БРОЈ СВЕШТЕНИКА КОЈИ СУ ПРОВЕЛИ У СЛУЖБИ ГОДИНА	КОЈИ СУ ИМАЛИ ГОДИШЊЕГ ДОХОТКА ДИНАРА: до 800	од 801 до 1000	од 1001 до 1200	од 1201 до 1500	од 1501 до 2000	од 2001 до 2500	од 2501 до 3000	преко 3000	Свега
	БОГОСЛОВИ								
до 5—	14	20	9	45	44	11	2	3	148
од 6—10	10	8	18	37	29	6	3	1	112
„ 11—15	4	13	14	25	38	6	4	1	105
„ 16—20	2	6	9	16	20	8	8	4	73
„ 21—25	2	7	17	18	24	4	3	—	75
„ 26—30	2	1	3	12	21	7	3	—	49
„ 31—35	2	4	4	5	17	2	3	—	37
„ 36—40	—	1	—	4	11	—	—	—	16
„ 41—45	1	—	2	2	5	—	—	1	11
„ 46—50	—	—	—	—	1	—	—	—	1
преко 50	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Свега	37	60	76	164	210	44	26	10	627
	НЕБОГОСЛОВИ								
до 5—	9	4	—	2	3	—	—	—	18
од 6—10	18	8	6	7	5	—	—	—	44
„ 11—15	44	7	8	9	14	1	—	—	83
„ 16—20	17	6	8	7	7	—	—	—	45
„ 21—25	13	3	5	6	1	—	—	—	28
„ 26—30	24	4	2	10	5	1	1	—	47
„ 31—35	22	3	4	10	2	3	—	—	44
„ 36—40	8	4	—	4	4	1	—	—	21
„ 41—45	7	1	1	2	2	2	—	—	15
„ 46—50	3	1	—	—	2	—	—	—	6
преко 50	5	1	1	2	2	1	—	—	12
Свега	170	42	35	57	47	9	1	—	363
	У ОПШТЕ								
до 5—	23	24	9	47	47	11	2	3	166
од 6—10	28	16	24	44	34	6	3	1	156
„ 11—15	48	20	22	34	52	7	4	1	188
„ 16—20	19	12	17	23	27	8	8	4	118
„ 21—25	15	10	22	24	25	4	3	—	103
„ 26—30	26	5	5	22	26	8	4	—	96
„ 31—35	24	7	8	15	19	5	3	—	81
„ 36—45	8	5	—	8	15	1	—	—	37
„ 41—40	8	1	3	4	7	2	—	1	26
„ 46—50	3	1	—	—	3	—	—	—	7
преко 50	5	1	1	2	2	1	—	—	12
Свега	207	102	111	221	257	53	27	10	990

[1]) У ову рубрику узели смо и оне свештенике чији доходак није познат, а којих је било свега 39, као што смо раније већ напоменули.

Било је дакле свештеника

КОЈИ СУ ПРОВЕЛИ У СЛУЖБИ ГОДИНА	БОГОСЛОВА	НЕБОГОСЛОВА	У ОПШТЕ
	У ПРОЦЕНТУ		
до 5	23·60	4·96	16·77
од 6—10	17·86	12·12	15·76
„ 11—15	16·75	22·87	18·99
„ 16—20	11·64	12·40	11·92
„ 21—25	11·96	7·71	10·40
„ 26—30	7·82	12·95	9·70
„ 31—35	5·90	12·12	8·18
„ 36—40	2·55	5·78	3·74
„ 41—45	1·76	4·13	2·62
„ 46—50	0·16	1·65	0·71
преко 50	—	3·31	1·21
Свега	100·00	100·00	100·00

На сто свештеника који су провели у служби до 20 година, долазило их је с већом службом, и то код свештеника

богослова 43
небогослова 91
у опште 58

У следећем прегледу имамо проценат свештеника, односно дохотка, за сваку годину службе на по се.

ПРОЦЕНАТ СВЕШТЕНИКА КОЈИ СУ									
ПРОВЕЛИ У СЛУЖБИ ГОДИНА	ИМАЛИ ГОДИШЊЕГ ДОХОТКА ДИНАРА								
	до 800	од 801 до 1000	од 1001 до 1200	од 1201 до 1500	од 1501 до 2000	од 2001 до 2500	од 2501 до 3000	преко 3000
до 5—	13·86	14·45	5·43	28·31	28·31	6·63	1·20	1·81
од 5—10	17·95	10·26	15·38	28·20	21·80	3·85	1·92	0·64
„ 11—15	25·53	10·64	11·70	18·09	27·66	3·72	2·13	0·53
„ 16—20	16·10	10·17	14·41	19·49	22·88	6·78	6·78	3·39
„ 21—25	14·56	9·71	21·36	23·30	24·27	3·88	2·92	—
„ 26—30	27·08	5·21	5·21	22·92	27·08	8·33	4·17	—
„ 31—35	29·63	8·64	9·88	18·52	23·46	6·17	3·70	—
„ 36—40	21·62	13·52	—	21·62	40·54	2·70	—	—
„ 41—45	30·77	3·85	11·54	15.38	26·92	7·69	—	3·85
„ 45—50	42·86	14·28	—	—	42·86	—	—	—
преко 50	41·67	8·33	8·33	16·67	16·67	8·33	—	—

Кад бисмо узели као довољан доходак цифру од 1501—2000 динара, онда према овим размерама излази, да је на сто свештеника с овим дохотком, долазило свештеника, који су

ОДСЛУЖИЛИ:	ИМАЛИ ДОХОДАК ВЕЋИ	МАЊИ
до 5 година	34	219
од 6—10 година	29	329
„ 11—15 „	23	238
„ 16—20 „	74	263
„ 21—25 „	28	284
„ 26—30 „	46	223
„ 31—35 „	42	284
„ 36—40 „	7	140
„ 41—45 „	43	229
„ 46—50 „	—	133
преко 50 „	50	450
у опште „	**35**	**249**

За већи доходак имамо најповољнију размеру код свештеника, који су одслулили од 16—20 година.

За мањи доходак била је најповољнија размера код свештеника са службом од 46 до 50 година.

*

Неће бити без интереса, ако овде додамо неке податке и о свештеницима монашкога реда.

У кондуитном списку за 1886. годину уведено је свега 70 калуђера.

Од ових било је

КОЈИ СУ УЧИЛИ	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
целу Богословију	1	5	1	7
нешто богословије	1	7	1	9
нижу гимназију	6	3	1	10
основну школу	6	16	5	27
у манастиру	9	5	3	17
Свега	**23**	**36**	**11**	**70**

Према томе било је од сто калуђера

КОЈИ СУ УЧИЛИ:	У ЕПАРХИЈИ БЕОГРАДСКОЈ	ЖИЧКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
целу Богословију	4·35	13·89	9·09	10·00
нешто богословије	4·35	19·44	9·09	12·85
нижу гимназију	26·08	8·33	9·09	14·29
основну школу	26·08	44·45	45·46	38·57
у манастиру	39·14	13·89	27·27	24·29
Свега	**100·00**	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Ако узмемо као довољно школоване и оне који су учили нешто Богословије, онда видимо, да је било у жичкој епархији највише школованих калуђера, а најмање у епархији београдској.

На једног школованог калуђера долазило их је с недовољном спремом, у епархији:

жичкој	2·0
нишкој	4·5
београдској	10·5
у опште	**3·4**

По месту рођења било је калуђера

	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ
из Србије	5	37	42
са стране	8	20	28
Свега	**13**	**57**	**70**

Према томе односно је проценат

КАЛУЂЕРА:	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ
из Србије	11·90	88·10	100·00
са стране	28·57	71·43	100·00
Свега	**18·57**	**81·43**	**100·00**

На против од сто калуђера

БИЛО ИХ ЈЕ	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ
из Србије	38·46	64·91	60·00
са стране	61·54	35·09	40·00
Свега	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Из појединих округа било је калуђера, и то:

ИЗ ОКРУГА:	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОПШТЕ	З ПРОЦЕНТУ
Алексиначког	1	2	3	7·14
Јагодинског	—	12	12	28·57

Књажевачкоj	—	1	1	2·38
Крагујевачкоj	1	5	6	14·29
Крајписког	—	1	1	2·38
Крушевачкоj	1	3	4	9·53
Нишкоj	—	1	1	2·38
Пиротскоj	1	—	1	2·38
Пожаревачкоj	—	1	1	2·38
Рудничкоj	—	2	2	4·76
Ћупријскоj	—	1	1	2·38
Чачанскоj	—	5	5	11·91
Шабачкоj	—	3	3	7·14
из вароши Београда	1	—	1	2·38
Свега	**5**	**37**	**42**	**100·00**

Са стране било је калуђера, и то:

	варошана	сељана	у опште	у процентуу
из Старе Србије	4	4	8	28·58
„ Македоније	—	2	2	7·14
„ Босне	—	2	2	7·14
„ Херцеговине	1	—	1	3·57
„ Угарске	—	5	5	17·86
„ Срема	2	3	5	17·86
„ Бачке	—	2	2	7·14
„ Баната	1	1	2	7·14
„ Грчке	—	1	1	3·57
Свега	**8**	**20**	**28**	**100·00**

Из српских покрајина Аустро-Угарске било је дакле више калуђера него ли из покрајина у Турскоj. Односна размера између ове две државе била је као 100 : 93

По годинама старости било је калуђера,

	богослова	небогослова	у опште	у процентуу
који су имали:				
од 26 до 30 год.	—	8	8	11·43
„ 31 „ 40 „	1	19	20	28·57
„ 41 „ 50 „	5	12	17	24·30
„ 51 „ 60 „	1	10	11	15·71
„ 61 „ 70 „	—	7	7	10·00
„ 71 „ 80 „	—	3	3	4·28
преко 80	—	1	1	1·43
непознато	—	3	3	4·28
Свега	**7**	**63**	**70**	**100·00**

Просечна година старости једнога калуђера износила је:

у епархији	за богослове	за небогослове	у опште
Жичкоj	47·4	43·7	44·2
Нишкоj	42·1	49·4	48·7
Београдскоj	42·0	51·8	51·3
Свега	**45·9**	**47·2**	**47·1**

У епархији београдскоj били су најстарији калуђери. Просечна година старости код калуђера само је за 3.3 година већа од оне коjу смо нашли за мирске свештенике.

И по годинама, које су калуђери провели у манастирима, они су старији од мирских свештеника.

Просечна година службе износила је за једног калуђера

у епархији:	богослова	небогослова	у опште
Жичкоj	24·2	18·7	19·5
Нишкоj	22·0	20·1	20·3
Београдскоj	15·0	21·3	20·9
Свега	**22.6**	**19.8**	**20·1**

Посебице пак било је калуђера

	богослова	небогослова	у опште	у процентуу
који су провели у манастиру				
до 5 година	—	4	4	5·72
од 6—10 „	—	13	13	18·57
„ 11—15 „	1	8	9	12·86
„ 16—20 „	1	11	12	17·14
„ 21—25 „	4	6	10	14·28
„ 26—30 „	—	6	6	8 57
„ 31—35 „	1	2	3	4·28
„ 36 - 40 „	—	4	4	5·72
„ 41—45 „	—	1	1	1·43
„ 46—50 „	—	1	1	1·43
преко 50	—	2	2	2·86
није познато колико	—	5	5	7·14
Свега	**7**	**63**	**70**	**100.00**

Имали бисмо још да кажемо што о дохотцима калуђера; но како су подаци о томе врло непотпуни, пошто је то само за 23 калуђера означено, а за 47 није, то ћемо на завршетку само напоменути, да највећа мера дохотка калуђерског износи 864 динара на годину према најмањем годишњем дохотку од 250 динара.

— · —

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

3. Као што се види из саставних елемената тих гласова, ѫ је постајало онда кад су носним сугласницима *н* и *м* претходили *непчани* — тврди самогласници *а*, *о*, ъ, *у*, а ѧ је постајало кад су носним сугласницима *н*, *м*, претходили *непчани* — меки самогласници: *е*, ь, *и*, *ѣ*. А да су доиста постајали од речених елемената, види се и по томе; што се испред гласа ѫ грлени сугласници *г*, *к*, *х*, непретварају ни у непчане *ж*, *ч*, *ш*, ни у зубно-пискаве *з*, *ц*, *с*, већ пред ѫ-ом остају непромењени — чега не би могло бити кад би у ѫ-му било непчаних елемената. Према томе *ѫ је непчани, тврд самогласник*, а на против, *ѧ је непчани, мек самогласник* — испред кога се грлени сугласници *г*, *к*, *х*, претварају у непчане *ж*, *ч*, *ш* [испред наставака за основе] и зубно-пискаве *з*, *ц*, *с* [испред наставака за облике] — онако исто као што се грлени претварају и испред елемената ь, *е*, *и*, *ѣ* — чега не би могло бити кад у гласу ѧ не би било непчаних, меких елемената.

4. Што гласови ѫ и ѧ стоје један место другога у споменицима, и што понекад место ѫ-на стоје гласови: *о*, *а*, ъ, ы, *у*, а тако и ѧ место ових — као што *е*, ь, *ѣ* стоје место ѧ и ово место њих — то је, по моме мишљењу, с тога, што се прави изговор ових гласова пореметио још одавно, или можда престао са свим с нестанком оног племена словенског које их је говорило као своју особину — па се је, према томе, бркало у писању незнајући правог изговора тим гласовима од којих су само знаци остали, слова ѧ и ѫ? И по томе, што се речени гласови налазе један место другога, да су то погрешке из незнања, а никако какво основано правило? Али је *важно споменути то, што јако удара у очи*: *да место ѫ-на стоје само тврди* (*о*, *а*, ь, *у*, ы), а *место ѧ-на само меки — непчани самогласници* (*е*, ь, *ѣ*).

Што се изговор тих самогласника није сачувао у племенима јужних Словена (а сачувао се у северних, и пр. у Пољака), која су сродна панонским Словенима, и која су иза ових преостала до данас — по свој прилици, биће као најприроднији узрок тај, што ти гласови нису ни били — још при самоме раздвоју из словенске заједнице — чиста особина језика јужно-словенских племена, и што та јужно-словенска племена нису заволела артикулацијоно место [или „предео", као што вели Ст. Новаковић] тих гласова, па су их можда по невољи изговарала, и онда кад су их слушала, а доцније још нерадије кад су их престала слушати — већ су место њих изговарала друге, сродне гласове, као што ми и данас изговарамо друге, поменутима сродне гласове *е* и *у*.[1]) Дакле, може бити, да јужни Словени, после раздвоја из словенске заједнице, нису нигда ни имали тих гласова у своме језику — иначе не може се замислити да се трагови тих гласова не би сачували ма у коме племену јужних Словена, као што су се сачували трагови ь и ь, и можда потпун изговор *ѣ*-та? Истина у нашем народном говору може се још и данас чути: „чутурсмтина" место чутуретина (а имаће још сличних речи, само их се сада не сећам), у којој речи слог *ен* стоји извесно место старога ѧ; само што се по тој једној или и по неколике такве речи не може закључити, да је срп. језик имао те гласове, јер је такав изговор могао остати у след подражавања изговору старословенског племена, или је могао постати без сваког правила и основа, као што много што шта бива у језику без икаквог правила? Српско је племе поетичног духа и воли песму, а за песму треба језик звучан, са чистим и непомућеним гласовима, као што је језик талијански. Дакле, темпераменту срп. племена и поетичном духу његова језика такви гласови нису повољни.

[1]) В. о томе резоне Ст. Новаковића у „Физиологији гласа и гласови срп. језика", стр. 76. и даље.

Каква би изгледала песма у којој би морали изговарати гласови ѫ и ѧ, као што су овима слични у француске језику „in“ (у fin), „ain“ (у pain), „aim“ (у faim) и др.?

Као што напред рекох, изгледа ми врло значајна околност: поред свега бркања у писању поменутих вокала — влада опет нека правилност, јер место ѫ-на, као тврдог назала, стоје тврди, непенчани, а место ѧ-на, као меког назала, стоје меки, пенчани вокали. И држим, да на ову околност ваља обратити особиту пажњу истражујући развитак носних вокала ѫ, ѧ.

5. Што се глас *и* не налази место ѧ, нити ово место *и*, изгледа: да се ѧ никада није ни могло развити *непосредно* из гласова *ин*, док није прво настала нека помућеност гласа *и*, па је тек тада, по што се *и* помутило — у право прогрушало се у ь — могло постати ѧ од *ин* = *ьн*?

У опште рекавши: *не може се замислити, да је могао бити развитак носних вокала ѫ, ѧ, док није најпре настала помућеност самогласника испред носних сугласника н, м, — иначе, без помућености као неког грушања или сїрѣња — елементи би остали један до другога онакви какви су и били, и не би могло бити модификације и метаморфозе. Сваки други пут, у развитку носних самогласника, неприродан је и немогућан.* И сама нас хемија упућује на то мишљење, јер су закони наука слични. Тога ради држим, да су се самогласници: *е и, ѣ*, стојећи испред сугласника *н, м* — најпре морали помутити или прогрушати се у ь, па се, у след те помућености вокала с једне и ишчезнућа сугласника с друге стране, развијао носни вокал ѧ. Овако је исто морало бити и у развитку ѫ-на, при чему се вокал *о* најпре помутио или прогрушао у ъ, па се, услед те помућености вокала *о* и ишчезнућа носног сугласника *н* или *м* развијао носни вокал ѫ. Модификују се и метаморфозују два гласа у трећи, носни самогласник — само путем који поменух.

У свакој науци морају владати правилни и тачно одређени закони, па тако исто и у биологији језика. Пут постајања ових самогласника мора бити само један, основан на правилном биолошком и физиолошком закону.

Према овоме што довде рекох, држим, да би се развитак носних самогласника могао свести на правило: *глас* ѧ *постаје од* ьн и ьм, по што су се најпре самогласници *е, и, ѣ* помутили у ь; а *глас* ѫ *постаје од гласова* ън и ъм, по што се најпре самогласник *о* (а тако и: *а, у*) помутио у ъ.

Још нешто у хатар свог мишљења и постајања речених назала. Данас се тумачи, да треће лице множине, у глагола другога раздела III-ће врсте и целе IV-те врсте, постаје овако: види-е-нть = види-и-нть = видѣть = видѧть = виде; учи-е-нть = учи-и-нть = учѣть = учѧть = уче; дакле тумачи се, као да се глас ѧ у овом облику развија *непосредно* из гласова *ин*. Према опоме што о томе рекох, држим, да се овде, као и на сваком другом месту — где год глас ѧ постаје из *ин* — прво помутило у ь, па се услед тога и нестанка или ишчезнућа носника *н* развио глас ѧ. Иначе замишљам, да би и сам изговор назала ѧ морао бити друкчији онде, где би се ь развило од *ин, ен, ѣн*, него ли онде где се ѧ развило правилним путем од *н* и ьм; јер се и француско „in“ у „fin“, „ain“ у „pain“ извесно не одговарају потпуно једнако, већ има разлике у њихову изговору; међу тим претпоставља се да је изговор назала ѧ морао бити вазда једнак, по чем се једнако бележно.

Истина има речи и у туђим језицима, у којима гласови *ин* и *им* одговарају словенскоме назалу ѧ, као у немачкоме: „kind“ = чадо.... и у готскоме: „mims“ = масо и друге,[1]) само што не смемо узети — јер за то немамо основа — да се словенско чадо и масо развило непосредно из „kind“ и „mims“, а баш и да су се развили из ових, опет би развитак њихов морао бити већ поменутим, правилним путем.

Према реченоме, могао би се поставити овакав образац:

ен, ин, ѣн } бивају најпре *ьн, ьм*, а из ових
ем, им, ѣм } бива ѧ;

он, ан, ун } бивају најпре *ън, ъм*, а из ових
ом, ам, ум } бива ѫ.[2])

---

[1]) Види о томе Августа Шлајхера „formenlehre der kirchenslavischen sprache“, стр 53 и на другим местима.

[2]) Види о томе Авг. Шлајхера „Compendium“ стр. 119, по том „formenlehre der kirchenslavi-

Још бих додао, да у развитку оних самогласника ваља имати на уму затворене и отворене слогове, јер кад иза назала *н, м*, приступи ма који самогласник, те *н, м*, припадну задњем слогу, онда се *ьн* и *ьм* не развијају у **а**, нити *ьн, ъм* у **ѫ**, што је са свим природно, већ ти гласови остају неизмењени и ако гласови ь и ъ стоје пред сугласницима *н, м*, а чим тога није, онда се из речених гласова *(ьн, ьм, ън, ъм)* развијају носни самогласници **а** и **ѫ**. Ово ће се наћи лепше видети из примера: од дъм-ти бива дѫ-ти, а од овога садашње време има: дъм-ѫ, дъмѣши, дъмѣть, дъмѣмъ, дъмѣте, дъмѫть; од корена ьн, чьн, ьм, инфинитив је: по-**а**-ти, по-**ча**-ти, уз-**а**-ти, а чим иза корена приступи самогласник *е*, као наставак за основу садашњег времена — онда се од ьн, чьн, ьм не развија **на**, **ча**, **а**, већ корени остају онакви какви су и били само за то, што сада ь завршује слог и припада предњем слогу не чинећи слог с носницима *н, м*, који припадну задњем самогласнику, те с њиме чине слог: ьн-не, чьн-не, у-зь-ме, те тако постаје садашње време: ьнѫ [ьн-о-мъ], ьнеши, ьнеть, ьнемъ, ьнете, ьнѫть итд. Дакле, кад јерови стоје у затвореном слогу, где назали *н, м*, затварају слог, само се тада из јерова и назала *н, м*, развијају носни самогласници **а**, **ѫ**. Ово се по себи разуме, али и то поменух ради јасности саме ствари.

Још имам рећи: *у развитку ових назала — најважнију улогу игра акценат.*

Пошто казасмо како се развијају носни самогласници, сад је на реду питање: за што се развијају? Шта је узрок њиховој постанку и развитку? На ово је питање тешко одговорити, може бити и немогућно за сада. Не мислећи да ћу то питање моћи расправити, усуђујем се казати оно што о томе мислим, а према ономе шта су о томе питању други казали, а нарочито „Baudouin de Courtenay". Полазећи с гледишта, да свака појава у свету мора имати свој узрок, рећи ћу то: узрок развитка носних самогласника **а**, **ѫ** из елемената *ьн, ьм* и *ън, ъм* — као да ће бити у акценту, т. ј. у сили изговора ових гласова? Узевши ствар тако, могло би се рећи, да су се ови вокали изговарали, ако не *брзо*, а оно извесно *силно*, и то као један једини глас, а никако као два гласа — од прилике онако, како што Арнаути изговарају своје носне вокале („чка по *бо*" = чка по бѫ = шта радиш?) и Французи своје: „in, ain, ein, un", у речима: „fin" (крāј), „jardin" (вр̄т), „malin" (прōмучѣ̄ран, досѣтљив), „cousin" (рōђāк....), „coquin" (невāљалац), „chagrin" (жāлōст), „matin" (ј̄утро), „patin" (тоцињāјке), „point" (тāчка); „pain" (хлѣ̄б), „vilain" (р̄ужан, гāдан), „maintien" (д̄ржање....), „train" (влāк); „frein" („кōчило", „папуча" којом се кōчи точак на колима), „plein" (п̄ун); „un" (ј̄едан), „chaquun" (свāки), и другим таким, у којима се слогови „in, ain, ein" изговарају не као *ен*, већ стопљено у један глас = **а**, са силним изговором, а „un" као **ѫ**, такође силно и као један глас. Истина у изговору тих слогова = носних вокала, има некаке разлике, коју тачно опажају само рођени Французи и само они странци који су се од детињства привикли томе изговору. По изговору тих вокала Французи најбоље опажају који су странци.... И само у оваком случају, т. ј. ако су се словенски назали **а**, **ѫ**, изговарали различито — према француским — може се допустити да се **а** могло *непосредно* развити из елемената: *ен, ин, ūн*, а **ѫ** из *он, ом, ун, ум, ан, ам,* — иначе се сви елементи *(ен, ем, ин, им, ūн, ūм; он, ом, ун, ум, ан, ам,)* морају свести на: *ьн, ьм, ън, ъм.*

Чим се назали **а**, **ѫ**, изговоре отегнуто, слабијом изговорном силом, изгледа ми, да се морају растворити на елементе из којих су и постали и опет постати: *ьн, ьм, ън, ъм?* Тако замишљам држећи да је акценат узрок њиховa постанка. И, ако би ово донста стојало, онда би се други падеж множине, на основу тога, могао тумачити, т. ј. тумачити: зашто у другом падежу множине од **ѫ** постаје ъ, у облику: „sunu — am — ${}_{c}$s = sunau — **ѫ** = sunav — **ѫ** = сынов̀ъ". Мени се чини, да се овде **ѫ** разбија на елементе *ъм*, усљед лабавијег изговора, те од *ъм* отпада крајње *м*, по оном гласовном закону — по коме, у старословенскоме. сугласник не може стајати на крају речи, и да тако од сынов̀ѫ

scheu sprache" стр. 43—47, а нарочито Baudouin de Courtenay, у „Beiträge zur vergleichenden sprachforschung" страна 174—196, о чему сам напред поменуо.

бива сыновъ,м = сыновъ? Иначе не умем замислити како би од ѫ могло постати ъ, осим ако је овде ѫ замењено са сродним ъ? Овим би се путем, ако није погрешан, могао тумачити и акузатив множине сыны и друге?

Мислио сам пређутати, с тога ни ам ни поменуо на своме месту, ово што сам чуо, али се реших казати: причао ми је један трговац из Велеза, да има у Маћедонији једно племе, за које вели, да се зове „Флôрјâни“ или „Флôрцјâни“, и да се то племе говором својим разликује од свих осталих словенских племена у Македонији, јер вели, „неке речи изговара чудно, некако кроз нос, на форму Арнаута, а Арнаути нису, јер говоре као и Срби у Старој Србији — само што неке речи особито изговарају — више кроз нос!“ О томе ништа више не знам казати с тога сам и мислио пређутати, али ми се учини да је паметније не пређутати.

Оволико о развитку и изговору старословенских и српских самогласника. А што о гласу „р“ ништа не рекох, то је с тога, што је он местимице самогласник, а местимице сугласник — и што би ми се овај посао и сувише отегао; а Миклошић је о њему казао довољно, да више није ни нужно.

Сада да пређем на гласовне законе, који нам у језику врше двојаку службу.

Од поменутих 11 старословенских самогласника, меки су или непчани: *е, и, ь, ѣ* и *ѧ*, а тврди *с,* или непечани: *а, о, у, ъ,* ы и *ѫ*. Ови непечани не утичу на гласове испред себе, нити их у друге претварају — док на против, меки или непчани самогласници имају ту чудноватy особину, да својим додиром, грлене сугласнике *(г, к, х)* испред себе претварају или у непчане *ж, ч, ш,* или у зубно-пискаве *з, ц, с*. Двојако је претварање према двојаким наставцима, т. ј. кад грлени *г, к, х,* на крају основа, стоје испред наставака за основе, онда се претварају у непчане *ж, ч, ш,* а кад стоје испред наставака за облике — онда се претварају у зубно-пискаве *з, ц, с,* (изузимајући петн падеж једнине у мушкоме роду, где се грлени пред *е* претварају у непчане чему је други узрок).

1. *Претварање гласа г*, 1. у непчано *ж*, а) пред *е:* богъ-боже, врагъ-вра̏же, другъ-дру̏же, рогъ- ро̏же итд.; б) пред *ь:* бог-ьство = божество = бо̏жанство, убог-ьство = у̏божество = у̏божанство, льг-ь = лаж итд.; в) пред *ѣ:* бѣг-ѣ-ти = бѣ̏жати, лег-ѣ-ти = лѣ̏жати.... одлежа̏вати, излежа̏ти се итд.; г) пред **а**: бѣгать = бѣ̏жать = бѣ̏жѣ, легаштаго = лежаштаго, легаѣн = лежаѣн (т. ј. лежашти); д) пред *и:* ногица = но̏жица, друг-ица = дру̏жица (т. ј. дру̏жица којом се преде, и дру̏жица = другарица), пруг-ица = пру̏жица, снаг-ица = сна̏жица, бог-ица = бо̏жица, туг-ица = ту̏жица. 2. У зубно пискаво *з:* а) пред *и:* бог-и = бо̏ѕи, рог-и ро̏ѕи, = ног-и = но̏зи, стриг-и = стри̏ѕи (од стрићи): б) пред *ѣ:* бог-ѣ = бо̏ѕѣ, слег-ѣ = слу̏ѕѣ и слузе, книг-ѣ = кни̏ѕѣ и кни̏ѕе итд.

II. *Претварање гласа к* у *ч*, а) пред *е:* чловѣкъ — чловѣче, ракъ — ра̏че, рекеши, = речеши, пекеши = печеши, текеши = течеши итд.; б) пред *и:* рукина = ру̏чина (од ржка-ина), хајдукина = хајду̏чина, рак-ина = ра̏чина, момк-ина = мо̏мчина, опанк (опьнк)-ина = опа̏нчина, велик-ніе = величіе, владик-ица = вла̏дичица, струкина = стру̏чина итд.; в) пред *ь:* мук-ьнъ = му̏чан, зрак-ьнъ = зра̏чан, плак-ьнъ = пла̏чан, так-ьнъ = та̏чан, тек-ьнъ = те̏чан; г) пред *ѣ:* млѣк-ѣнъ = мл̏ѣчан, звек-ѣ-ти = зве̏чати, јек-ѣ-ти = је̏чати, мек-ѣ-ти = ме̏чати, хук-ѣ-ти = ху̏чати, клек-ѣ-ти = кле̏чати итд.; д) пред **а**: отрок-а(т) = отроча.....; као што је без сумње било и у речима: мо̏мче, па̏шче, ѭнуче, со̏мче, јеле̏нче, бра̏вче, гу̏ньче, свињче, клу̏иче и другим; 2. У зубно пискаво *ц:* а) пред *и:* влък-и = влъци = ву̏ци, сѣк-и = сѣци, пек-и = пѣци, рак-и = ра̏ци, мук-и (од мжка) = му̏ци, рук-и (од ржка) = ру̏ци, ју̏нак-и = јуна̏ци и т. д.; б) пред *ѣ:* чловѣк-ѣ = чловѣцѣ, ржк-ѣ = ржцѣ, вѣк-ѣ = вѣцѣ, рѣк-ѣ = рѣцѣ, влък-ѣ = влъцѣ, мѫк-ѣ = мѫцѣ и др.

III. *Претварање гласа х* у *ш:* а) пред *е:* дъх-е = дъше = ду̏ше, влах-е = вла̏ше, орах-е = о̏раше, сиромах-е = сиро̏маше, прах-е = пра̏ше, врх-е-ш =

вршеш итд.; б) испред *и:* дух-и = дȕси, орах-и = ѐраси, влах-и = влāси, сиромах-и = сиромāси, врх-и = врси (од врх у врѣи — врѣ̏ѣи), грѣх-и = грѣси, слоух-и = слȕси итд.; в) испред *ь:* орах-ькъ = ора̏шак (биље „едно), грах-ькъ = гра̏шак, прах-ькъ = пра̏шак, сиромах-ькъ = сиромāшак, страх-ьнъ = стра̏шан, замах-ьнъ = зāмāшан, добродух-ьнъ = добро̀ду̏шан итд.; испред *ѣ:* може бити да ће бити у прах-ѣнъ = прашан и другим придевима који значе материју, иначе не знам? Као н. пр. у: воск-ѣнъ = во̀шан, даск-ѣнъ = дāшчан, памук-ѣнъ = пāмучан, облук-ѣнъ = о̀блучан (од о̀блук на колевци), конопл-ѣнъ = ко̀нопљан, млѣк-ѣнъ = млѣчан, кож-ѣнъ = ко̀жан итд., само што се ових основа не свршује на *х*, већ на *к*.[1]) д) испред **а**: плѣтох-**ать** = плѣтоше, рѣх-**ать** = рѣша, чух-**ать** = чуша = чȕше, несох-**ать** = несоша = не̏соше, рекох-**ать** = рекоша = ре̏коше и многим другим.

Од овог правила има изузетака: слуг-ни = слȕгни, про̀хни, дра̏гни, сна̀хни, ми̏кни, се̏кни, јо̀кни, ко̀кни, ди̏кни, ба̀кни, чи̏кни, итд и то већином у именима која се говоре од милости. Ово одступање долази од разлике у формацији, флексији, вели г. Јован Бошковић прегледајући ми овај састав (што при препису помињем).

IV. И зубно пискаво *ц* претвара се испред *и* и *е* у непчано *ч:* стриц-е = стри̏че, старц-е = ста̏рче, палце = па̀лче, жетеље = жѐтеоче, носиоце = но̀сиоче, просиоце = про̀сиоче и т. д.; старц-ина = ста̀рчина, лонц-ина = ло̀нчина, јарц-ина = ја̀рчина, тоболц-ина = то̀болчина, лубен ц-ина = лубѐничина, прасквиц-ица = пра̀сквичица итд. само што ово *ц* прелази у *ч* пред наставцима за основе, а не и пред наставцима за облике, као што гдеки прелазе, што сам већ поменуо.

[1]) В. о томе Микл. и Ст. Нов. науку о основама стр. 63, код наставка ѣнъ-ѣна-ѣно под број 108, а римским IV; одакле су узети неки примери, као и из Даничићеве „Истор. облика".

Поменувши особине и утицај непчаних самогласника на гласе суглaсникe и зубно пискаво *ц*, — прелазим на остале гласовне законе.

I. Снажење самогласника.

„Снажење самогласника састоји се у томе, што се самогласницима *а*, *и*, *у* предмеће (кратко и неснажено) *а* или (дуго и снажено) ā, отуда у прајезику *аа*, *аи*, *ау* и *аа*, *аи*, *ау*. Снажење предметањем *а* зове се *прво*, а снажење предметањем ā зове се *друго* снажење; прво се у староиндијском језику зове „guna", а друго „vrddhi". Као што се чини, снажење је било још у приобитно доба, једна појава која је пратила акценат (т. ј. појава коју је акценат изазвао = „ein den accent begleitendes mittel") издижући један слог из целине једне речи. Обема другим групама флектиних језика, семитској и хамитској, непознато, јавља се снажење у аријском колу језика при постајању основа и облика. Између свих историјски познатих језика, у староиндијском најразвијеније, било је оно у аријскоме прајезику — о чему нема сумње — још консеквентније обрађено, док други језици немају у себи снажења, нити се оно у њима врши при постајању основа и облика као гласовни закон који је у језику већ био, па се опет употребљава — већ га имају само у појединим одломцима који су им допрли из старијих периода као готови и свршени резултати. Неки су од аријских језика у останцима снажења сиромашни, а најсиромашнији је латински; док се у другим, као у словенским и балтичким језицима, снажење самогласника у кореним јавља у великом изобиљу. Снажење самогласника постало је у аријскоме прајезику, и наследили су га сви остали аријски језици. Ово не искључује да се образују нова снажења по аналогији оних која већ постоје, као што то бива у старословенскоме „гонѫити" од „гонѫ" поред „гонѧзъ" од „гонѧз", и у готскоме „ganisan", старонемачкоме „ganēsan".

„Као што излази из науке о вокализму, горе наведени прајезични гласови претрпели су неке промене. Прајезично *а*, староиндијско *а* бива у словенскоме *е*, док прајезично *аа* бива староиндијско ā, а словенско *о*, а прајезично *аа* староиндијско такође ā, бива

у словенскоме *а*. Прајезично *ан*, *ау* бива у староиндијскоме *ај*, *ав* пред вокалима, а *е*, *о* пред консонантима, у словенскоме бива под истим погодбама *ој*, *ов* и *ѣ*, *у*; исто тако прајезично *ан*, *ау* бива у староиндијскоме *ај*, *ав* пред вокалима, а држи се као *ан*, *ау* пред консонантима; у словенскоме *ау* се такође претвара у *ав* пред вокалима, а пред консонантима *ав* бива метатезом *ва*. Рефлекс од прајезичнога *ан* не може се показати у словенскоме[4].

„Из реченога даје се изложити преглед који следује о неосначеним и осначеним вокалима у аријскоме прајезику, староиндијскоме и словенскоме, кога као представник може вредети стари словенски језик“.

Казавши наведено о снажењу самогласника, Миклошић ставља свакав обралац о осначеним и неосначеним самогласницима:

		ИСКОНА-ЖЕНО.	ОСНАЖЕНО НА ПРВИ СТУПАЊ.	ОСНАЖЕНО НА ДРУГИ СТУПАЊ.
а.	Прајезично *а*	I. *аа*	II. *аа*	
	Староинд. *а*	I. а	II. а	
	Старослов. *(е)*	I. *о*	II. *а*	
і.	Прајезично *і*	I. *аі*	II. *аі*	
	Староинд. *і*	I. *ај*, *е*	II. *аі*	
	Старослов. *(ь)*	I. *ој*, *ѣ*	II. нема	
и.	Прајезич. *и*(у)	I. *аи* (ау)	II. *аи* (ау)	
	Староинд. *и*	I. *ав*, *о*	II. *ає*, *аи*	
	Старослов. *(ъ)*	I. *ов*, *у* (ov, u)	II. *ав*, *ва* (av, va).	

Неосначене старословенске вокале *(е, ь, ъ)* ставио је Миклошић у заграду с тога, вели, да се не би мислило да су осначени вокали: *ој*, *ѣ*; *о*; *ов*, *у* — *ав*, *ва*, постали од ових неосначених.[1])

[1]) Видети о свему овоме I део Миклошићеве упоредне граматике, стр. 183 и 184, из које наведох од речи до речи све оно што вели о снажењу на томе месту.

Сада да прегледамо снажење појединих самогласника старога словенскога и српскога језика.

1. Е се снажи у О

Од бред бива бродъ, смерд-сморд = смрадъ (наше смрд у смр̏дети, смр̏ди), бленд-блонд = блѫдъ, вед-вод у поводъ, проводъ, во̀дити, прово̀дити и т. д. веꙁ-воꙁ у воꙁъ, и̏звоз, до̀воз, про̀воз, пре̏воз, во̀зити, наво̀зити, дово̀зити, пре̏во̀зити, изво̀зити итд. плет-плотъ; рек-рок у пророкъ, на̏рок, ѝурок, сро̀чити, уро̀чити, ро̀к, ро̀чи̏те, при̏рок и др.; текток у токъ, по̀ток, ѝток, и̏сток, то̀чити, исто̀чити, нато̀чити, то̀чѣ̏ве, то̀чак и др.; лег-лог у по̀лог, за̀лог, за̀логај, при̏лог, ѝлог, и̏злог, на̀лог, на̀лога, пре̏длог, ло̀жа, ло̀жница, ра̀зложити, за —, у —, ло̀жѣ̏ве и др.; бер-бор у са̀бор, и̏збор, на̀бор, при̏бор, ра̀зборит, бо̀ран-а-о („сукња борна дивно придевена“. Бранко Радичевић); нес-нос у по̀нос, на̀нос, и̏знос, за̀нос, пре̏нос, ѝнос, про̀нос, про̀носак (јаје које кокош први пут снесе), по̀сити, про —, у —, раз —, до —, и др.; ген-гон у на̀гон, за̀гон, по̀гон, ра̀згон, пре̏гон, го̀нити, у —, на —, до —, за —, из —, раз —, про —, пре —, са —, и др.; а од овог имамо са неосначеним кореном: жѐнем (од ген-е-м, „уженп јој у месо кошуљу, Његош. Горски Венац); дер-дор у ра̀здор; зер = зр — у при̏зор, про̀зор, за̀зор и др.; мер-мр у смр̏т, ѝмо̀ран-а-о, ѝмор, мо̀рити, за —, у —, мо̀ра (види Вука Ст. Караџића речник код те речи), по̀мор и др.; а тако ће бити и тер-тр у ѝтрина, то̀р, то̀рина, то̀рити, то̀ре̏ње и др? мет у мѐтнути, мо̀ст (од мет-ть); ако не будем погрешио у неким.

(Наставиће се)

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

с метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Марта 1888 год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	736,58	738,17	739,28	739,67	739,41	740,19	740,54
2	743,27	744,90	745,88	745,83	745,14	743,85	743,94
3	741,67	741,83	740,86	740,62	741,24	741,65	741,74
4	740,55	739,66	739,19	739,19	738,92	739,72	740,04
5	741,01	742,55	742,76	741,94	741,85	742,58	742,79
6	741,59	741,71	740,95	740,39	739,63	738,55	737,59
7	735,06	735,60	737,41	741,25	744,04	747,21	748,71
8	750,79	751,82	752,82	752,32	751,48	752,02	753,32
9	753,73	754,36	754,68	755,09	753,03	753,10	753,42
10	751,99	751,37	751,11	750,14	748,06	747,45	747,64
11	745,90	745,45	747,17	745,71	745,60	745,43	745,86
12	745,54	745,52	745,81	745,46	744,53	744,58	744,50
13	746,15	746,73	747,42	747,28	746,20	746,43	746,08
14	746,10	745,88	745,50	745,22	744,87	746,13	746,40
15	745,04	744,83	744,92	744,29	743,19	743,50	744,06
16	743,93	744.17	744,85	744,29	743,53	743,99	743,93
17	742,48	742,22	742,81	742,74	743,09	743,96	744,13
18	744,98	746,69	747,02	746,75	745,43	746,67	748,00
19	747,99	748,27	749,19	750,64	749,40	749,70	750,49
20	751,08	751,89	752,16	751,49	750,37	750,06	749,69
21	748,78	747,57	746,98	745,32	744,19	743,86	743,77
22	743,42	743,46	744,20	744,23	744,25	744,31	744,52
23	744,12	743,86	743,50	743,31	742,26	741,55	740,81
24	738,71	737,38	736,97	735,84	735,67	737,87	740,14
25	743,10	745,28	746,39	746,45	746,04	746,01	746,61
26	747,67	747,34	747,57	747,63	747,92	748,39	748,71
27	749,45	749,99	750,55	749,92	748,67	748,07	748,17
28	747,19	747,68	748,20	748,33	747,36	747,20	747,65
29	748,18	748,65	749,39	748,71	747,38	745,20	744,97
30	745,46	745,44	745,29	743,88	742,66	741,42	741,38
31	739,94	739,87	740,16	740,65	740,95	740,71	740,86

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Марта 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	2,4	2,9	2,5	5,9	9,9	11,7	6,9	5,3	5,9	12,1	1,8
2	5,1	2,1	2,5	6,5	9,9	11,1	7,9	6,4	6,4	11,7	1,7
3	6,4	5,7	6,3	10,0	11,1	13,4	10,9	10,1	9,6	16,1	5,7
4	7,1	6,8	6,9	11,0	11,1	11,9	11,1	10,7	9,6	12,9	6,4
5	8,8	8,6	9,1	13,4	18,7	17,9	13,5	11,5	12,7	19,7	7,8
6	12,4	13,4	11,5	14,9	17,1	16,9	13,9	12,8	14,1	19,9	10,9
7	13,6	14,0	14,3	16,6	15,1	16,7	11,5	8,6	13,8	18,5	7,8
8	8,3	9,9	8,5	14,1	15,0	15,0	10,5	9,7	11,4	16,6	4,9
9	7,8	5,0	4.9	13,0	15,7	17,6	13,3	10,7	11,0	18,6	3,3
10	10,1	8.9	8,1	11,4	10,5	9,0	6,5	5,5	8,8	11,7	5,3
11	5,1	4,1	3,9	5,6	5,5	6,5	4,1	3,3	4,8	9,1	3,2
12	3,4	2,0	3,5	9,9	13,5	13,8	10,9	10,1	8,4	16,6	1,6
13	8,4	8,3	8,3	13,5	17,4	17,5	12,7	11,7	12,2	19,5	6,9
14	8,9	9,7	10,1	17,5	20,7	19,1	14,9	13,0	14,2	22,2	7,3
15	12,3	13,0	13,2	18,3	21,6	24,6	19,5	16,3	17,4	25,4	10,9
16	15,9	16,1	15,3	19,9	22,9	23,8	19,0	18,0	18,9	24,3	14,9
17	18,3	16,1	15,8	21,5	23,1	21,6	17,9	15,9	18,8	24,2	14,2
18	14,6	15,3	13,3	17,9	20,5	21,3	17,5	13,7	16,8	22,7	12,9
19	15,7	9,9	13,4	18,1	16,5	16,1	11,8	10,7	14,0	19,8	9,4
20	9,8	10,0	8,7	12,6	15,7	17,3	11,9	8,3	11,8	17,6	8,1
21	6,8	5,1	7,1	15,5	16,9	15,9	14,2	10,4	11,5	19,3	5,0
22	9,4	8,7	8,8	12,2	13,1	13,5	12,1	10,9	11,1	16,0	8,3
23	10,5	11,5	11,7	17,1	15,4	14,1	13,5	13,1	13,4	18,4	9,4
24	12,5	12,7	12,4	18,4	18,7	18,5	12,7	12,5	14,8	20,8	11,5
25	12,5	12,1	11,5	16,2	15,9	15,5	11,7	10,9	13,3	17,3	10,0
26	7,6	5,3	3,9	4,3	4,5	4,0	3,1	3,0	4,5	8,6	2,5
27	2,3	2,7	2,9	5,9	7,4	7,9	6,4	6,3	5,2	9,2	1,9
28	5,6	6,0	6,4	9,6	10,1	11,1	10,1	8,9	8,5	13,0	4,9
29	8,3	8,2	8,1	11,9	13,7	13,9	10,7	10,0	10,6	15,4	7,4
30	8,6	6,8	7,7	10,5	11,9	11,7	10,5	6,5	9,3	14,2	5,7
31	6,2	5,9	5,7	6,3	6,8	6,9	5,5	6,1	6,2	8,6	4,4

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Марта 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	4,9	86	4,8	87	5,1	74	5,3	58	3,7	36	4,5	60	5,0	75
2	4,6	85	4,9	89	4,6	64	4,3	47	5,4	54	5,4	68	6,2	87
3	4,7	70	4,9	69	5,8	63	6,2	52	6,2	54	6,3	64	6,4	69
4	4,8	66	5,2	70	6,8	69	7,8	79	8,6	84	7,8	79	7,7	80
5	6,4	77	5,7	66	7,5	65	5,9	37	6,5	42	6,7	58	6,7	66
6	7,0	61	6,7	66	7,1	56	7,4	51	8,0	56	7,4	62	6,6	60
7	7,4	62	7,7	63	8,5	60	6,9	54	4,3	30	4,2	41	3,7	46
8	4,4	49	4,1	50	4,6	38	3,9	31	4,3	34	5,5	58	5,5	61
9	4,7	72	5,3	81	6,6	59	5,6	42	3,3	21	4,7	41	4,7	49
10	6,1	72	6,5	81	5,6	56	5,3	56	5,1	60	5,0	70	4,7	70
11	4,4	72	4,3	70	4,7	69	5,0	74	5,5	77	4,7	77	4,3	75
12	4,1	77	4,3	73	5,5	61	4,5	39	4,5	39	5,7	59	5,5	60
13	5,2	63	5,1	62	4,4	38	4,3	30	5,0	34	5,5	50	4,3	54
14	3,8	42	4,2	47	4,9	33	4,4	24	5,5	34	6,6	48	5,4	48
15	4,9	44	5,1	45	5,1	33	4,8	25	5,3	23	5,8	34	5,0	36
16	4,6	35	5,7	44	5,4	31	4,4	21	4,2	19	3,7	23	4,8	31
17	4,1	30	4,2	32	4,4	23	5,2	25	4,8	25	5,2	34	4,5	34
18	5,8	45	7,7	67	7,5	49	6,7	38	6,8	36	6,1	41	5,5	47
19	4,2	46	5,3	47	6,4	41	7,3	53	5,6	42	5,8	57	6,0	63
20	8,0	87	5,1	60	5,4	49	4,3	32	5,4	37	4,7	45	4,6	56
21	3,8	58	4,4	58	4,1	31	4,4	31	4,6	34	4,9	40	6,6	71
22	7,5	89	7,6	91	7,5	71	8,1	73	7,5	65	8,0	76	8,0	83
23	7,7	76	7,7	75	9,7	67	9,4	72	10,6	90	10,5	93	9,5	86
24	9,4	87	9,2	87	8,5	54	8,5	53	7,7	49	10,0	93	10,0	94
25	10,0	96	8,3	82	5,7	42	5,3	40	5,2	40	7,1	69	7,2	74
26	5,5	83	5,3	87	5,3	85	5,5	87	5,3	87	5,3	93	5,4	95
27	4,4	79	4,5	79	5,1	74	4,8	62	4,7	59	6,0	84	5,9	83
28	6,0	87	6,3	88	6,9	78	6,8	74	6,0	61	6,8	74	7,2	86
29	6,8	83	5,5	68	6,5	63	5,6	48	5,4	46	6,5	68	6,4	69
30	6,6	90	6,9	89	6,5	69	5,4	53	5,7	55	5,9	63	6,3	87
31	6,1	88	5,8	85	5,4	76	5,4	73	6,4	86	5,6	83	5,6	79

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Марта 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	W	3	W	2	WNW	2	W	1	W	1	тишина		ENE	3
2	W	1	тишина		WNW	1	тишина		NNW	1	W	3	ENE	4
3	SSE	3	WSW	2	SSE	3	SSE	3	тишина		тишина		ENE	3
4	ENE	3	ESE	3	ESE	3	SSE	3	SE	3	ESE	2	SSE	3
5	SSE	3	SSE	2	ESE	3	SSE	3	S	2	SSE	3	NNE	4
6	E	4	ESE	4	ESE	5	SE	5	ESE	5	SE	4	ESE	5
7	ESE	5	SE	5	SE	5	SE	4	SSW	3	WSW	1	SW	3
8	SSE	3	SE	2	SSE	2	SE	2	NNE	1	NNE	1	тишина	
9	NE	2	SSE	2	SE	1	NNW	1	N	2	SSE	2	тишина	
10	NNE	2	E	5	E	4	ESE	6	ESE	5	ESE	6	ENE	5
11	ENE	5	SSE	5	SE	5	SE	5	E	4	ESE	4	ESE	5
12	E	3	SE	3	ESE	2	тишина		тишина		тишина		SE	2
13	ENE	2	ESE	2	SE	1	WSW	2	SSW	3	WSW	2	ENE	2
14	ENE	3	SSE	2	SSE	3	S	2	S	2	WSW	1	WSW	2
15	ENE	2	SE	2	SSE	3	S	3	S	3	S	2	S	2
16	ESE	3	SSE	2	SE	2	SE	1	SSW	3	SSW	3	SSE	2
17	ESE	4	ESE	4	SE	4	SSE	6	SSE	3	SSE	4	SE	2
18	ESE	2	W	2	NNW	1	N	1	N	1	N	1	тишина	
19	тишина		ESE	2	SSE	2	W	2	N	2	NW	2	тишина	
20	ESE	2	тишина		WNW	1	WNW	1	тишина		SW	1	тишина	
21	WSW	2	ESE	2	ESE	1	SE	2	W	1	N	1	тишина	
22	тишина		тишина		тишина		NW	1	тишина		тишина		тишина	
23	тишина		ESE	1	E	1	ESE	3	SE	2	ENE	1	E	1
24	ESE	2	ESE	2	ESE	1	ESE	4	SSE	4	SSE	2	SSW	3
25	SW	3	WSW	3	WSW	2	WNW	2	NE	2	тишина		ESE	2
26	тишина		NNE	1	N	1	NNW	1	NNW	2	NNW	2	NNW	2
27	NW	2	WNW	2	W	1	SW	2	ENE	1	N	1	тишина	
28	тишина		тишина		тишина		NW	1	W	1	WNW	2	тишина	
29	тишина		тишина		тишина		W	1	WNW	1	NNE	2	ESE	1
30	ESE	2	тишина		ESE	1	SE	1	тишина		NNW	2	тишина	
31	тишина		NW	2	WNW	3	WNW	3	W	3	W	4	W	2

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Марта 1888. г. у Београду

Датум	Наоблаченост од 0 до 10							Киша у милиметр.	Изглед неба и примедбе
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	10	10	6	2	1	4	0	3,2	Из јутра лако облачно, подне и по подне ведро, лепо.
2	10	9	3	1	1	2	0	0,5	Из јутра облачно, киша у 4 с.; подне и по подне ведро, лепо.
3	3	10	9	2	10	7	9	0,0	Јутро облачно, киша у 7 с.; подне ведро, по подне облачно.
4	9	10	10	10	9	10	9	1,8	Јутро и подне лако облачно, киша у 1 с. и 2 с. по подне; по подне и вече облачно.
5	8	3	9	8	7	9	4	0,0	Лако облачно.
6	9	10	5	10	10	7	10	0,0	Лако облачно; у вече облачно.
7	10	9	3	9	6	0	0	0,1	Јутро и подне лако облачно, мало кише у 6 с. и 12 с.; по подне и вече лако облачно и ведро.
8	0	0	1	7	4	3	3	0,0	Јутро и вече ведро, подне лако облачно.
9	3	0	8	0	1	1	2	0,0	Ведро.
10	0	0	8	10	7	9	9	0,0	Јутро ведро; подне, по подне и вече лако облачно.
11	10	10	10	10	2	3	3	0,0	Јутро и подне облачно, у $12^1/_2$ с. по подне врло мало кише, пред вече и вече доста ведро.
12	2	2	3	7	5	9	9	0,0	Јутро доста ведро; подне, по подне и вече лако облачно.
13	10	10	10	8	7	9	1	0,0	Лако облачно.
14	3	7	5	7	10	10	8	0,0	Лако облачно.
15	10	10	10	5	5	8	3	0,0	Јутро облачно, подне по подне и вече лако облачно.
16	10	10	10	10	9	9	10	0,0	Јутро и вече облачно, подне и по подне лако облачно.
17	10	10	10	10	10	9	10	0,0	Доста облачно.
18	10	10	1	5	3	3	2	0,0	Јутро облачно, у 7 с. врло мало кише; подне, по подне и вече приличио ведро.
19	0	1	1	3	3	7	9	0,0	Ведро, вече лако облачно.
20	10	9	9	2	2	7	0	0,0	Јутро облачно, у 10 с. врло мало кише; подне, по подне и вече лако облачно.
21	0	0	9	10	10	10	10	8,6	Јутро ведро, подне лако облачно; вече облачно, киша у 10 с.
22	10	10	10	9	10	7	4	0,5	Јутро облачно, киша у 4 с. и 7 с.; подне и вече лако облачно.
23	9	10	10	10	10	10	10	7,7	Облачно, киша у 10 с. пре п. 1 с. и 4 с. по подне.
24	10	10	8	10	10	10	10	0,6	Облачно, мало кише у 7 с. и 10 с. пре п. и 6 с. по п.
25	10	0	7	9	10	10	8	3,6	Јутро и подне лако облачно; вече облачно, киша у 4 с. по п.
26	10	10	10	10	10	10	10	8,3	Киша пада у 4 с. 6 с. 7 с. 10 с. пре п., 1 с. 2 с. 4 с. 7 с. 10 с. по п.
27	10	10	7	7	10	10	10	3,3	Јутро облачно, подне и по подне лако облачно; вече облачно, киша у 7 с. и 10 с.
28	10	10	8	10	10	10	10	0,6	Јутро и вече облачно, пред подне и по подне лако облачно.
29	10	9	3	4	1	3	3	0,0	Из јутра облачно, подне и по подне доста ведро, вече ведро.
30	10	10	8	9	6	9	9	4,8	Јутро и вече облачно, пред подне и по подне лако облачно, киша у $6^1/_2$ с. по подне.
31	10	10	10	10	10	10	10	0,7	Облачно, киша у 10 с. у вече.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Марта 1888. г. у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	СРЕДЊА ВРЕДНОСТ	МАКСИМУМ	ДАТУМ	МИНИМУМ	ДАТУМ
Ваздушни притисак	—	744,89	745,17	745,52	745,31	744,72	744,88	744,85	745,05	755,09	9.	735,06	7.
Температура ваздуха	9,18	8,61	8,50	12,89	14,48	14,70	11,51	10,03	11,25	25,4	15.	1,6	12.
Апсолутна влажност	—	5,74	5,75	6,04	5,76	5,68	6,04	5,97	5,85	10,6	23.	3,3	9.
Релативна влажност	—	69,6	69,6	56,2	49,5	48,7	61,5	66,5	60,2	96	25.	19	16.
Наоблаченост	—	7,6	7,7	7,1	7,2	6,7	7,3	6,3	7,1	—	—	—	—
Количина кише (воде)	44,3 милиметара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	15	11	30	51,5	22	11	24,5	14	38	217

III.

Било је: 14 кишних дана (рачунајући и дан са $0,1^{mm}$ у кишни дан); 14 облачних дана, 14 лако облачних дана, и 3 доста ведра дана.

10. Априла 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

РАСПИС

Г. г. ректорима Велике Школе и Богословије, управницима средњих и основних школа.

Господине,

Претписом од 15-ог о. м. Пбр. 2902, јављено Вам је, да ме је Господар, Својим Највишим Указом од 14-ог о. м., поставио за министра просвете и црквених послова.

На реду је, да Вам разложим како мислим управљати пословима и шта очекујем од Вас и Ваших другова у служби.

Граном државних послова, која ми је поверена управљаћу тачно према државним законима. Ако наша народна просвета није до сада показала онолико и онаких ресултата, за каквима жуди наше родољубље, узрок није у недостатку добрих закона за просветну струку, него у народно-економним односима наше државе и у недовољном вршењу просветних закона које већ имамо. Остављајући поправку нашег народно-економног стања бризи целокупне владе Његовог Величанства, ја ћу се старати, *да се просветни закони тачно и савесно извршују.*

Од Вас и Ваших другова у служби очекујем највећу меру искреног, стручног, издржљивог, неуморног *рада;* а да би такав патриотски рад био могућан, очекујем, да у повереној Вам школи заведете, односно да и даље одржавате, онај чврст *ред и дисциплину* без којих се никакав озбиљан рад не може ни замислити. Ако би у Вашем подручју било ма кога који не би хтео оштро разликовати разузданост од слободе, Ви ћете му законским средствима доказати, да је његово схваћање из основа погрешно. *Слобода се не може ни отети ни на поклон добити.* До ње се може доћи само поштеним и неуморним радом и мушким заптом почињући од самога себе.

У питању народне просвете најмање може користити равнодушно отправљање послова. Просветни радници треба да имају, поред стручне спреме, још и праве љубави за племенити посао, за који су на се узели *законску и моралну одговорност.* Ко нема тога одушевљења за свој посао, нека се и не бави о просветном раду, јер ће његови ученици, рђаво поучени или недоучени, без икаквог одушевљења за научне истине, и без родољубља, целим својим животом сведочити: да школа место добра чини зла, и довешће у сумњу и саму потребу школовања. Наставник није свршио свој посао, ако је у одређени дан и час држао своје предавање, јер *он није само учитељ,* који има својим ученицима да даде извесну меру конкретнога знања, *него је још и васпитник,* који треба да облагорођава душу својих ученика, који треба целим својим животом да им буде на углед. Прави васпитник свагда ће свој цео живот посветити једино свом узвишеном позиву. *Такав одличан просветни радник нити хоће нити може да постане политички агитатор.* Ко ово последње претпоставља своме позиву, тај ће сам себе најпре оштетити, јер ја ћу, не утичући на грађанска права наставничка, од сваког просветног радника с правом захтевати да му је школа важнија од света.

Осим васпитне стране, обратићете Вашу најозбиљнију пажњу *научној половини наставничког посла,* непрекидном личном усавршавању самих наставника. Спрам великих напредака науке у сваком правцу, права је повреда дужности, кад наставник не даје својим ученицима она знања до којих је наука већ дошла. Права је злоупотреба положаја, кад наставник, са недовољнога свога знања, научи своје ученике нечему, што по науци није истина. Полузнање, као и уображено знање, горе је од незнања, јер оно мисли да све зна, за ње је свака звучна фраза важнија од праве научне истине. Какве су отуда последице у практичном животу, не треба Вама да набрајам.

Тако исто велику пажњу заслужује и *метод предавања.* Најбоље знање наставниково неће користити ученицима, ако им се не предаје онако, како је могућно предавати према данашњем стању педагогије и методологије. У овом обзиру ја очекујем највеће старање од свих наставника, а старешинама школским препоручујем, да својим бољим искуством потпомажу своје млађе другове.

Вредни и савесни просветни радници наћи ће у мени свог најбољег пријатеља, који неће разбирати за њихову политичку веру, него ће се свима силама старати, да њихов одличан и патриотски рад награди: поправком њиховог материјалног стања, унапређењем њиховог социјалног положаја, одликовањем у друштву. Једино начело које ће ме у томе водити биће: *истински интерес државне службе.*

Прелазећи од просветних радника на поједине *просветне установе*, ја у њима налазим једну празнину, која се нарочито осећа у нашим специјалним приликама. То је недостатак *дечијих забавишта*, која би потпомагала и *домаће и државно васпитање*. У нашој материјалној сиротињи, родитељи, баш и кад би имали потребне спреме, немају кад у борби за опстанак, да се нарочито баве о васпитању своје деце. С тога наша деца, од треће до шесте године живота, у времену које је најважније за развиће детиње, јер даје правац целом потоњем животу, проводе у нераду и нереду, добијају улично васпитање које је после тешко искоренити и у школи и у породици. То се може спречити дечијим вртовима или забавиштима, у којима се заједничка дечија игра, по тачно одређеном плану, окреће на поуку, у којима се деца навикавају на рад и дужност из малена, у којима се спремају за основну школу. То су релативно јевтине установе, које свака наша варошка општина може лако завести. Ја ћу се старати, да им се помогне у организацији тих установа, а кад се врате нарочите изасланице министарства просвете по овоме послу, покушаћу надлежним путем, да се заведе *школа за наставнике дечијих забавишта.*

Признајући релативни *знатан напредак у нашим основним школама*, ја опет налазим, да се никако не можемо задовољити фактом: што се данас у основним школама учи једва једна шестина од броја деце у школском добу, при чему нарочито поражава мален број женске деце. Тежећи обавезној општој настави, ми се морамо свима силама трудити *да повећамо број основних школа.* Један од начина за то може се наћи у груповању наших растурених села, коме се тежи садашњим општинским законом, а други у целисходнијем подизању школских зграда. Напуштајући несразмерно скупе школске зграде, а опет пазећи на захтеве науке о чувању здравља, ја се надам да ћемо успети, *да досадашњим средствима подигнемо више школа*, и да у њима школујемо више деце. Колико ће услед тога, за случај да не буде могућности повећати данашњи број учитеља, пасти на њих више посла, то ће с једне стране бити само поправка данашњег врло малог просечног броја ђака на разред, а с друге стране ја сам уверен, да ће се учитељи радо одазвати и овде, кад се од њих, у интересу народног образовања, потражи нешто више личног трудa.

Могу Вам обећати, да ћу нарочиту пажњу поклонити питањима школске хигијене, и унапређењу квалификације за наставнике основних школа. Проучаваћу, да ли се може удесити, да учитељ иде са својим ђацима из разреда у разред, да ли се могу остварити жеља путовања учитеља са ђацима по околини и по отаџбини, да ли се може увести ручни рад у мушке основне школе.

У *средњошколској настави*, која се сразмерно највише развила, прва је потреба, да се средње школе ослободе од преоптерећености од нагомиланих предмета и часова, за тим да се покуша спречити нагло опадање броја уписаних ђака. Ово као да ће бити у свези с недостатком *практичних школа*, које би примале и *за живот* спремале оне ученике основних школа, који се сада уписују у гимнасију само за то, што немају других, за њих потребнијих и подеснијих, школа. Обележивши у начелу потребу практичних школа поред гимнасија, ја ћу се старати да предузмем *могућне* кораке у овом правцу. Међу тим, крајње је време да се постарамо за редовно и правилно спајдевање и самих гимнасија наставницима живих страних језика и вештина, које смо до сада само случајно добијали. Ово ће се можда моћи постићи *нарочитим наставничким курсовима* за стране језике, цртање, музику, гимнастику и стенографију. — Од *стручних школа* за средњу наставу *учитељска* је до сада добро одговорила своме задатку а можда би и боља била, да је остала интернат. Ако се уверим, да садашњи екстернат стаје државу скоро толико исто колико интернат, ја ћу у интересу васпитне стране повратити интернат у ове школе, и стараћу се да оне не заборавe, како имају да спремају учитеље за *земљоделнички* народ. Чим се у овоме

успе, моћи ће се престати и са дуализмом у нашој *Богословији*, по коме она сада спрема и свештенике и учитеље, те ће она моћи задржати само свој главни задатак, т. ј. да даје народу само добре свештенике. — При изашиљању *државних питомаца* у стране земље имаћу на уму, да за стручне школе треба и стручно спремљених наставника.

Односно *Велике Школе*, ја ћу озбиљно проучити спремљене предлоге за њено реформовање и унапређење. Разумевајући потпуно патриотску жудњу, да се завођењем медицинског факултета наша Велика Школа подигне на ступањ универзитета, и одушевљавајући се као лекар за тај идеал, ја се ипак бојим да ми, још за читаве деценије, нећемо бити у стању да остваримо ту нашу живу жељу. Истина, самостална држава мора трошити много и на државну репрезентацију, али ја држим да је, према садашњем народно-економном стању Србије, довољно, кад она на своју Велику Школу, у којој се просечно годишње учи по 150 ђака, и коју годишње свршава просечно по 40, кад она на ту школу троши годишње преко две стотине тисућа динара. И ако би с тим новцем могао толики исти, а можда и много већи број младића свршити све своје академијско образовање на најбољим универзитетима у Европи, опет Краљевина Србија мора имати своју Велику Школу. Али даље, бар за сада, држим да не можемо ићи. Међу тим, баш и кад би се државна средства за просветне цели могла удвојити, опет би остало још једно питање да се реши, а то је: да ли би за Србију било боље да, немајући потребне и достојне професорске колегије и скупоцених медецинских збирака и лабораторија, грдним новчаним жртвама створи српски медецински факултет, који би за једну деценију потпуно подмирио потребу наше државе у лекарима, па би за тим неминовно морао стварати најопаснији, јер најобразованији, медецински пролетаријат, какав данас видимо у државама, које су суваше похитале са својим медецинским факултетима — или би било боље, да са далеко мање трошка образујемо и даље потребан број лекара на најбољим медецинским факултетима на страни? Резервишући то питање озбиљној и темељној студији, ја држим да је најкорисније порадити, да се у томе правцу оствари оно, што је већ узакоњено у закону о уређењу санитетске струке и о чувању народнога здравља, т. ј. да се отвори *лекарско-помоћничка школа*, која је природни зачедак за потоњи медецински факултет.

Изложивши Вам, господине, ове погледе на просветне раднике и установе, ја ћу очекивати Вашу просвећену и родољубиву помоћ која ми је потребна, да бих поред пуно добре воље, коју доносим на управу просветних послова, могао одговорити великом и тешком задатку који ми је Господар поверио.

Изволите ово писмо саопштити свима наставницима поверене Вам школе.

ПБр. 3148.
25. Априла 1888. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Министар Просвете и Црквених Послова упутио је Високопреосвештеном Архијепископу Београдском и Митрополиту Србије писмо следеће садржине:

Високопреосвештени Господине,

Наша Света Православна Црква имала је у животу нашег народа такав значај, такав утицај, као мало која Црква мало у ком народу. Затекавши нас међу суровијим престолима: источним и западним, — она, и ако не одричући се врела свога, није повукла своје стадо на једној ни другој страни, него сакупила стадо своје око себе, приљубила се њему и приљубила њега себи, — понародила се, посрбила се, постала права Српска Црква. Одатле је и потекао онај значај, онај утицај њен на развој нашег народног живота. Одонда и почиње она велика узајамност, која се јако види кроз целу Историју нашу међу Црквом, Државом и народом нашим. И, кад су настали бурни дани у српском народном животу, онда се најјаче и најтрајније осетила неопеђива добит од те дуге и блиске узајамности. И народ и Црква пропали би за навек: да су лабавије приљубљени били! Ну, рат народу био је и рат Цркви Српској; рат Цркви био је рат и народу српском; — и они верно, чврсто, истрајно, сташе и осташе једно уз друго; и спасе Господ обоје!

Дивни су листови наше Историје на којима из сред огња, крви, несреће, просијава часни

крст! — крст, који је српски народ мушки на раменима износио из потопа своје и неверничке крви! — и пастир, пастир добри, како брани стадо своје од чељусти курјачких и полаже душу своју за овце!

Много је жртава поднела наша Света Православна Црква; али је и изишла победоносна и независна! Од ње се више не траже жртве; она *може и треба* да се прибере, укрепи, и нову младачку струју и свежину пусти кроз тело своје — стадо своје! Томе треба да се радује стадо њено; *то оно и очекује од ње*. У томе ће јој помоћи Пастиреначалник њен Господ Исус Христос; у томе ће јој помагати и све земаљске власти Државе српске.

И ја Вам, Високопреосвештени Господине, и пишем, у име Владе Његовог Величанства, тога ради — да Вас уверим, и да Вас замолим, да то изволите саопштити и Преосвештеним Епископима, саслужиоцима Вашим, да ће Света Православна Српска Црква у садашњој Влади Превисоког Краљевства Му наћи будне и бадре заштитнике и стубове. Изволите, дакле, са Преосвештеним саслужиоцима својим, договорно у Светом Духу, промислити о свима начинима и средствима којима би се Црква наша одржала што светлија, што чистија, што моћнија; и служиоци њени били што одабранији, што вернији, што неуморнији, — и Влада Превисоког Краљевства Му биће увек готова да Ваше свете труде што силније поткрепи.

Парочито молим Ваше Високопреосвештенство да обрати пажњу своју и саслужилаца својих на избор свештеника, на спрему њихову, и на понашање њихово: јер они су „со земље“ (Мат. гл. 5 ст. 13. Мар. гл. 9. ст. 50. Лука гл. 14. ст. 34), и свештеник „треба да је без мане, као Божјој пристав, не који себи угађа, не гњевљив, не пијаница, не бојац, не лаком на погани добитак; — него гостољубив, благ, поштен, праведан, свет, чист; — који се држи вјерне рјечи по науци, да буде кадар и свјетовати са здравом науком, и покарати оне који се противе. — Јер има много непослушнијех, празноговорљивијех, и умом преварених,... којима треба уста затворити; који цијеле куће изопачују учећи што не треба, поганога добитка ради.“ (Титу посл. св. ап. Павла, гл. 1. ст. 7—11). А особито треба свештенике да има на уму речи св. апостола Павла: „*А у свему сам себе подаји за углед добријех дјела*, у наук цијелост, поштење, — ријеч здраву, незазорну: да се посрами онај који се противи, не имајући ништа зло говорити на нас.“ (Титу посл. св. ап. Павла, гл. 2. ст. 7—8). „*Буди углед вјернима у ријечи, у живљењу, у љубави, у духу, у вјери, у чистоти*... Пази на читање, утјешавање и учење. Не пусти у немар дар у себи који ти је дан по пророштву метнувши старјешине руке на тебе. — *Пази на себе и на науку*, и стој у томе; јер ово чињећи спашићеш и самога себе и оне који те слушају.“ (Тимотију посл. II. св. ап. Павла, гл. 4. ст. 12—14, и 16). И оне: „*Држи се правде, вјере, љубави, мира са свима који призивају Господа од чистога срца*; — а луђијех и празнијех запитивања клони се знајући да рађају свађе.“ (Тимот. посл. II. св. ап. Павла, гл. 2. ст. 22—23). И „Стој у томе што си научио и што ти је повјерено, знајући од кога си научио. — Проповиједај ријеч, пастој у добро вријеме и невријеме, покарај, запријети, умоли са свакијем сношењем и учењем. — Буди тријезан у свачему, трпи зло, учини дјело јеванђелиста, службу своју сврши.“ (Тимот. посл. II. св. ап. Павла, гл. 3. ст. 14.; гл. 4. ст. 2 и 5). „Постарај се да се покажеш поштен пред Богом, *као радник који се нема шта стидјети, и право управља ријечју истине*. — А поганијех празнијех разговора клони се; јер највише помажу у безбожности“ (Тимотију посл. II. св. ап. Павла, гл. 2. ст. 15—16).

Црква слободна и закриљена може и треба да се посвети искључиво ономе ради чега је велики Искупитељ и установио је. Њен задатак и по себи огроман је: „Жетве је много — а посленика мало“ (Мат. гл. 9. ст. 37. Лука гл. 10. ст. 2); те ако и то мало посленика буде мислило „за себе више него што ваља мислити,“ и не буде мислило „у смјерности као што је коме Бог удијелио мјеру вјере“ (Римљан. посл. св. ап. Павла, гл. 12. ст. 3), — нива Господња, код толиког доброг семена и доброг рода, неће моћи исхранити стадо Његово! Нека, дакле, то мало посленика не растурују снагу своју, нити „окрајче и мијешају се у туђе послове“ (Солуњан. посл. II. св. ап. Павла, гл. 3. ст. 11). „Јер као у једном тијелу што имамо многе уде *а уди сви немају један посао*, — тако смо многи једно тијело у Христу, а по себи смо уди један другоме. — *А имамо различите дарове по благодати* која нам је дана: ако пророштво,

нека буде по мјери вјере; — *ако ли службу, нека служи; ако је учитељ, нека учи*; — *ако је трјешитељ, нека трјеши*“ (Римљан. посл. св. ап. Павла, гл. 12. ст. 4—8). — *С* тога, нека не мисле „за себе више него што ваља мислити,“ и нека развијају сваки свој „дар по благодати која им је дана,“ а нека се „не мијешају у туђе послове“ — „*Уди сви немају један посао*,“ а „*Нико не може два господара служити*,“ по речима Спаситељевим, „јер или ће на једнога мрзити, а другога љубити; или једноме вољети а за другог не марити.“ (Мат. гл. 6. стр. 24. Лука, гл 16. ст. 13.) Нека не заборави *да им је канонима наше Свете Цркве изречно и забрањено „узимати на се свјетовних послова; иначе*“ — стоји у 6. правилу Светих Апостола — „*нека се сврگну*.“ И правило 81. Светих Апостола гласи: „Рекли смо да епископ, или презвитер, *не треба да се даје на ујараве свјетовне, него да се бави црквенимословима*. Нека се дакле или склони да тога не чини, *или нека буде свргнут*, јер нико не може два господара служити, по заповиједи Господњој.“ — То је свештенству забрањено, под казном свргнућа, и правилом 3. светог четвртог васионског Сабора Халкидонског, и правилом 7. истог светог Сабора; и правилом 10. светог седмог васионског Сабора Никејског; и правилом 16. Картагенског Сабора; и правилом 11. Цариградског Сабора у храму Св. Апостола.

Сад, кад је Црква слободна и закриљена, свештенство њено *и нема потребе, као што нема ни позива*, „мијешати се у туђе послове,“ ни „узимати на се свјетовних послова,“ — „*него да се бави црквеним потребама*“! То од њих очекује Глава Цркве, Господ наш Исус Христос и Његова Света Црква. То од њих очекују духовне старешине и очеви њихови. То од њих очекује Господар ове земље и власти земаљске.

Особито у данашње време, кад су политичке страсти и партиска поцепаност у народу завладале и браћу, — свештенци треба да буду „мудри као змије и безазлени као голубови“ (Мат. гл. 10. ст. 16.). Они треба да су ђуле изливено на таласе да утиша буру! Они треба да су носиоци мира! „*Улазеви у кућу назовите јој: Мир кући овој!*“ (Мат. гл. 10 ст. 12.). И „благо онима који мир граде, јер ће се синови Божији назвати!“ (Мат. гл. 5, ст. 9.). — „*А слуга Господњи не треба да се свађа, него да буде кротак к свима, поучљив*, који неправду може подносити, — *и с кротошћу поучавати оне који се аротиве*: е да би им како Бог дао покајање за познање истине, — и да се ископају из замке ђавола, који их је уловио живе за своју вољу.“ (Тимот. посл. II. св. ап. Павла, гл. 2. ст. 24. 28.).

Не може се, на жалост, похвалити Црква многима служиоцима својим, који су, разумевајући да је баш сад време сејању доброг семена, похитали на њиву Господњу с пуним рукама добра семена и мира; — „Јер су многи звани, али је мало изабранијех“ (Мат. гл. 22. ст. 14.) А има их доста који, занемаривши свој узвишени позив, „неуредно живе... ништа не радећи, него окрајче и мијешају се у туђе послове“ (Солуњан. посл. св. ап. Павла, гл. 3. ст. 11.), и, место мира, носе собом раздор, сеју мржњу, и „затварају царство небеско од људи; јер они не улазе нити дају да улазе они који би хтјели“ (Мат. гл. 23. ст. 13.). И то су они који се „надуше не знајући ништа, него болујући од запитквања и празнијех препирака, ода шта постаје завист, свађа, хуљење, зле мисли, — залудна препирања онаковијех људи који немају ум изопачен и немају истине, *који мисле да је побожност трговина*“ (Тимотију посл. I. св. ап. Павла, гл. 6. ст. 4—5), — и који су „од дома молитве начинили пећину хајдучку“! (Мат. гл. 21. ст. 13. Мар. гл. 11. ст. 17.).

Ти „или нека се склоне да тога не чине, — или нека се сврگну!“

Надам се, Високопреосвештени Господине, да ћете, на првом месту, Ви са Преосвештеним саслужиоцима својим и Архијерејским Сабором, ускорити са мерама које би прописале одређен, јасан и канонски круг свештеничког позива; и којима би се постигло најтачније вршење његово; и учиниле неизбежнима најстроже канонске последице невршења његовог; пошто многоме свештенику тај круг позива или није добро познат, или га се не придржава. С тога Вас молим да на првом састанку Архијерејскога Сабора изволите ово моје писмо саопштити свима члановима Сабора, и позвати Сабор да првенствено узме у израду: 1-о. Правила свештеничке дужности и понашања у цркви и ван ње; 2-о. „Закон о каштиговању свештеника за сагрешења и кривице, које би они учинили у свештеничким дужностима“ —

о коме се говори у т. 12. §-а 93. закона о црквеним властима Православне вере, од 30. Септембра 1862. г., стављајући Архијерејском Сабору у дужност да га изради. — и који ни до данас није израђен! *Оба та правилника имају се израдити једино и тачно по Правилима Светих Апостола, Васионских и Помесних Сабора, и Светих Отаца, која су примљена Православном Црквом*, — с обзиром на нарочите прилике Српске Цркве, у колико, према самим канонима, Архијерејски Сабор може од тога рачуна водити.

Архијерејски Сабор може бити уверен да ће влада Превисоког Краљевства Му пажљиво проучити те тако израђене правилнике, који ће, по њеном одобрењу, добити силу закона.

Препоручујући се светим молитвама Вашег Високопреосвештенства, част ми је замолити Вас, да изволите примити уверење о мом најдубљем поштовању и синовљој љубави.

ЦБр. 615.
1. Маја 1888. године
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

(Министарски изасланици). — За школску 1887/88 год. одређени су да као министарски изасланици присуствују испитима зрелости:

У I. београдској гимназији г. г. *Светислав Вуловић* и *Милан Андоновић*, професори Велике Школе,

У крагујевачкој гимназији г. *Сима Живковић*, професор и директокр крагујевачке гимназије у пенсији,

У нишкој гимназији г. *Јован Жујовић*, професор Велике Школе,

У зајечарској гимназији [1]) г. *Андра Николић*, секретар министарства просвете и црквених послова.

У београдској реалци г. г. *Милисије Јосимовић* и *Никола И. Стаменковић*, професори Велике Школе,

У ужичкој реалци [1]) г. *Милан Недељковић* професор Велике Школе,

У београдској учитељској школи г. Др. *Љубомир Недић*, професор Велике Школе,

[1]) Ове године први пут испит зрелости. У.

У нишкој учитељској школи г. *Јован Туроман*, професор велике школе,

У вишој женској школи г. *Милорад П. Шапчанин*, управитељ к. с. нар. позоришта.

(Школски надзорници за 1887-88. школску годину). — За школске надзорнике у основним школама за ову школску годину одређена су ова лица:

1. За варош Београд г. Љубомир Миљковић, професор II. беогр. гимн., г. Димитрије Јоснић, професор учитељске школе у Београду и г. Јеврем Илић, професор Богословије.

2. За округ алексиначки г. Јован Миодраговић, професор учитељске школе у Нишу.

3. За округ београдски, г. Стеван Ловчевић, професор I. беогр. гимн. за срезове: космајски и колубарски и г. Сава Антоновић, професор I. београдске гимназије, за срезове: врачарски грочански и посавски.

4. За округ ваљевски: г. Лука Лазаревић, директор ниже ваљевске гимназије за варош Ваљево и г. Јоксим Ст. Марковић писар министарства просвете и црквених послова за цео округ без вароши Ваљева.

5. За округ врањски, г. Ђорђе Ничић, професор ниже врањске гимназије.

6. За округ јагодински, без вароши Јагодине, г. Момчило Иванић, професор крагујевачке гимназије и г. Ђорђе Анђелковић, професор ниже јагодинске гимназије, за вароши: Јагодину, Ћуприју и Параћин.

7. За округ ћићавечки и срез белопаланачки у округу пиротском г. Милош Миловановић, професор гимназијске реалке у Ћићавецу.

8. За округ крагујевачки, г. Живојин П. Симић професор учитељске школе у Београду за срезове јасенички и гружански и г. Борислав Б. Тодоровић, професор учитељске школе у Београду за срез лепенички и варош Крагујевац.

9. За округ крајински г. Миладин Тутуновић, професор неготинске ниже гимназије за срезове: брзопаланачки, поречкоречки, и варош Неготин и г. Коста Ивковић, професор зајечарске гимназије, за срезове: кључки и крајински.

10. За округ крушевачки: г. Коста Пауновић, професор крушевачке ниже гимназије за варош Крушевац и г. Коста Миленовић,

професор учитељске школе у Нишу, за срезове: крушевачки, кознички и трстенички.

11. За округ нишки: г. Богољуб Тирић, професор нишке гимназије за варош Ниш и срез нишки и г. Стеван Ђорђевић, професор нишке гимназије за срезове власотиначки и лесковачки.

12. За округ пиротски, без среза белопаланачког, г. Живан Живановић, директор пиротске више гимназије.

13. За округ подрински и срез посаво-тамнавски у округу шабачком, г. Васа Димић, професор I. београд. гимназије.

14. За округ пожаревачки: г. Димитрије Јовановић, директор више пожаревачке гимназије за варош Пожаревац и срез пожаревачки; г. Миленко Марковић, секретар министарства просвете и црквених послова за срезове: звиждски, млавски и моравски и г. Михаило Ванић, професор пожаревачке више гимназије, за срезове: голубачки, рамски и хомољски.

15. За округ рудничкн г. Стеван Давидовић, професор београдске реалке.

16. За округ смедеревски: г. Милош Давидовић, професор и директор смедеревске више гимназије за варош Смедерево и срез подунавски и г. Миливоје Симић, испитани професор више београдске гимназије за срез јасенички.

17. За округ ћупрнјски, без вароши Ћуприје и Параћина, г. Димитрије Милојевић, професор параћинске више гимназије.

18. За округ топлички г. Коста Пауновић, професор крушевачке више гимназије.

19. За округ ужички: г. Владимир Зделар професор ужичке реалке, за варош Ужице и и срезове: златиборски, црногорски и рачански и г. Ђура Бошковић, директор свилајначке више гимназије, за срезове моравички, ариљски и пожешки.

20. За округ ћироречки г. Милорад Петровић, професор зајечарске гимназије.

21. За округ чачански г. Светозар Атанацковић, професор нишке гимназије.

22. За округ шабачки без среза посаво-тамнавског г. Љубомир Ћирић, суплент шабачке гимназије.

Из канцеларије Министарства просвете и црк. послова, Пбр. 3507, 9. Маја 1888 г. у Београду.

(Министарство просвете и црквених послова). — Краљевим Указом од 21. априла ов. год. постављен је архивар апелацијонога суда г. *Никодим Восић* за писара I. класе министарства просвете и црквених послова.

(Велика Школа). — Актом господина министра просвете и црквених послова од 31. марта ов. год. ШБр. 2025. одобрена је одлука професорскога савета Велике Школе, да се привремено архивна управа и надзор над ботаничким кабинетом и ботаничким вртом повери професору Велике Школе г. *Јовану Жујовићу*, и постављен је помоћник ботаничкога кабинета, г. *Живојин Јуришић*, за чувара — custos-а — ботаничкога кабинета с годишњом платом од дин. 1515·60.

(Државна Штампарија). — Краљевим Указом од 21. априла ов. год. постављен је писар I. кл. Министарства просвете и црквених послова, г. *Драгутин Јовановић*, за писара исте класе при Управи Краљевско-Српске Државне Штампарије, по потреби службе.

(Средње Школе). — Краљевим Указом постављени су: под 28. марта ов. год. професор шабачке гимназије, г. *Димитрије Дукић* за професора II. београдске гимназије, по потреби службе; под 5. априла ов. год.: професор горњо-милановачке више гимназије, г. *Андрија Матић*, за професора књажевачке гимназијске реалке, и суплент параћинске више гимназије, г. *Љубомир Ћирић*, за суплента шабачке гимназије, обојица по потреби службе; и, под 21. априла ов. год.: начелник IV. кл. округа пиротскога, г. *Илија Душмановић*, за професора јагодинске више гимназије с годишњом платом од дин. 4041·60, по потреби службе.

Претписом господина министра просвете и црквених послова постављени су: под 23. марта ов. год. привремени предавач II. београдске гимназије, г. *Миливоје Поповић*, за предавача I. београдске гимназије; под 19 априла. ов. год.: г. *Никола Ћорић* за учитеља III. кл. цртања и краснописа у врањској нижој гимназији; под 27. априла ов. год. пређашњи предавач, г. *Милош Пејновић*, за предавача горњо-милановачке више гимназије; под 3. ов. м. г. *Анастас Мајснер*, за предавача I. београдске гимназије.

(Основне школе).

Постављени су: г. Филип Мијатовић, свештеник гучки, за заступника учитеља I. разреда школе гучке (окр. чачански) 15. Априла ове године, а да ту дужност врши до краја Јуна ове године. — г. Ђорђе Нинић, свештеник уровички, за заступника учитеља II. и III. разреда школе у Уровици (округ крајински) 20. Марта ове године, а да ту дужност врши до краја Јуна ове год. — г. Арсеније Шпјаковић бив. учитељ, за учитеља III. и IV. разреда у Малчи (округ нишки), 22. Априла ове год. — гђица Персида Јовановићева, која је положила учитељски испит, за привремену учитељицу I. и II. разреда у Малчи (окр. нишки), 22. Априла ове год.

Премештени су: г. Јанко Веселиновић, учитељ IV. разреда основне школе у Шапцу, на Камичку, за учитеља школе коцељевске (окр. шабачки), 27. Априла ов. год. по потреби. — г. Лазар Паунковић, учитељ школе коцељевске за учитеља школе свилеувске (окр. шабачки), 27. Априла ов. год. по потреби.

Разрешени су: г. Радоје Драговић, заступник учитеља школе бањанске, (округ ваљевски) 14. Априла ове године, јер је постављен за практиканта канцеларије среза тамнавског; — г. Димитрије Средојевић, заступник учитеља школе пружатовачке (округ београдски), 16. Априла ове године, јер је постављен за практиканта среза драгачевског; — г. Петар С. Петковић, учитељ школе у Волији (округ пожаревачки), 18. Априла ове године, јер је напустио дужност без одобрења; — г. Михаило Милосављевић, учитељ IV. разреда школе александровачке (округ крушевачки), 20. Априла ове год. по молби.

Записник Главног Просветног Савета

ВАНРЕДНИ CCCLXXVI. САСТАНАК

1. Априла 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**, *редовни чланови*: **Ј. Ђаја**; **Свет. Вуловић**, **Јов. Жујовић**, **П. Ђорђевић**, *ванредни чланови*: **П. Срећковић**, **др. Јов. Туроман**, **Јевр. Илић**, **Ј. Ђорђевић**, **др. В. Бакић**, **Ж. Поповић**, **Стев. Ловчевић**, **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 375-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, од 1. ов. м. ПБр. 2418. којим се шаље савету на оцену дело „Збирка одабраних песмотворина“ од г. Благоја Т. Недића, учитеља из Београда који моли, да му се дело откупи за поклањање ученицима основних и средњих школа.

Савет је одлучио:

да се дело на оцену упути г. Михаилу Протићу, учитељу из Београда.

III.

Прочитана је прва тачка под *1* у предлогу о изменама у закону о основним школама у којој се говори о науци хришћанској.

Ова је тачка једногласно примљена.

Друга тачка под *2*. која гласи: „Српски језик“ са свима противу два гласа није примљена, него је одлучено, да тачка под 2. гласи овако: Српски језик са словенским читањем.

Трећа тачка у предлогу, која гласи: „Земљопис Србије и Срп земаља“ измењена је. Два су члана била за ову редакцију, двојица су тражили да место овога дође само реч „Земљопис“, а већином гласова одлучено је, да тачка под *3* гласи овако: „Земљопис Србије и српских земаља са кратким општим земљописом“

Четврта тачка у предлогу, која гласи „Историја Срба“ примљена је.

Пета тачка, која гласи: „рачун“ примљена је.

Шеста тачка, која гласи: „Цртање“ допуњено је овако „Цртање с краснописом.“

Тачка осма у I. чл. примљена је.

Др. В. Бакић предлаже, да остану природне науке, а место пољске привреде да дође ручни рад.

Ж. Поповић предлаже: да место природних наука дође „Наука о чувању здравља“ и слаже се с др. В. Бакићем, да уђе и ручни рад.

После ових предлога већином гласова одлучено је:

да се у члану првом дометне и девета тачка, која ће гласити: „Најглавнија знања о природи и човеку с поуком о чувању здравља.“

За овим је одлучено:

да дође и 10-та тачка која ће гласити: „ручни рад.“

Даље је одлучено:

да у чл. I. измена после побројаних предмета остане прва алинеја, и прва тачка друге алинеје, до речи „Према“

Члан II измена, којим се мења члан 3. закона примљен је по предлогу са 8 противу 5 гласова.

С овим је састанак завршен.

ВАНРЕДНИ САСТАНЦИ CCCLXXVII. 4. Априла; **CCCLXXVIII.** 6. Априла; **CCCLXXIX.** 8. Априла; **CCCLXXX.** 11. Априла и **CCCLXXXI.** 13. Априла 1888 г. у Београду

Били су на CCCLXXVII. састанку: *потпредседник* **J. Ђаја**; *редовни чланови*: **Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **др. Јов. Туроман, Јевр. Илић, др. В. Бакић, Ст. Ловчевић, Мита Живковић и Филип Видаковић**; — на састанку CCCLXXVIII. били су: *потпредседник* **J. Ђаја**; *редовни чланови*: **Ђ. Козарац, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **др. J. Туроман, Јов. Бошковић, Јевр. Илић, др. В. Бакић, Стеван Ловчевић и Филип Видаковић**; — на CCCLXXIX састанку били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **J. Ђаја, Јов. Жујовић, П. Ђорђевић**, *ванредни чланови*: **П. Срећковић, др. J. Туроман, Јевр. Илић, др. В. Бакић, Ст. Ловчевић и Филип Видаковић**: — на CCCLXXX састанку били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **J. Ђаја, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **др. J. Туроман, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Ж. Поповић, Ст. Ловчевић и Филип Видаковић**; — на CCCLXXXI. састанку били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **J. Ђаја, Ђ Козарац, Љуб. Ковачевић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **П. Срећковић, др J. Туроман, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић; Ст. Ловчевић и Филип Видаковић. Деловођа Милан Марковић.**

I.

На свима овим састанцима претресан је предлог закона о изменама и допунама закона о основним школама од 31. Децембра 1882. г. и изменама и допунама овога закона од 20. Априла 1885. г. а тако исто и предлог закона о изменама и допунама у закону о учитељским платама од 31. Марта 1881. г.

CCCLXXVII. САСТАНАК

Члан III. измена, који је гласио: „Члан IV-ти изоставља се“ није примљен, већ је већином гласова одлучено, да члан III. измена гласи овако:

„Поред основне школе може се установити продужна школа (у зимњим месецима). Правила о оваким школама и све остало прописује министар просвете. Учење у оваким школама неће бити обавезно.“

Чл. IV и V. измена примљени су по предлогу.

Чл. VI. измена, где се говори о измени чл. 8-ог у закону, није примљен по предлогу, него је већином гласова одлучено, да чл. VI измена, гласи овако:

„школска година у основној школи почиње 16. Августа, а свршава се крајем Јуна. Месец Јул и прва половина Августа, одређује се за главни школски одмор. Осим тога предавања се у основној школи, поред недељних и празничних дана, неће држати сваког четвртка после подне, о Божићу од 23 Децембра до 1. Јануара, о Ускрсу од великог четвртка до светлог петка (а у светли ће се петак свагда предавања настављати), о Светој Тројици три дана и о берби јесењега рода седам дана, кад то одреди школски одбор.“

Члан VII и VIII. примљени су у Савету по предлогу без измена.

Члан IX. измена, где се говори о саставу школског одбора, примљен је у целости осим треће алинеје, у којој се говори о саставу школског одбора у варошима и варошицама, која је у савету измењена и гласи овако:

„У варошима и варошицама улазе у школски одбор: председник или један кмет, кога политички одбор изабере, управитељ, лекар (ако га има) и још два грађанина, која изабере политички одбор. Где нема лекара, ту долази још један грађанин, кога изабере политички одбор. Председник је овоме школскоме одбору председник политичке општине или кмет.

У местима где има више засебних школа, школски одбор састављају: председник општине, кметови варошких одељења (квартова), управитељи школа и два пут онолико грађана, колико има управитеља школских, које изабере политички одбор. Сви ови састављају главни одбор, а могу се поделити на толико пододбора, колико има засебних школа. — У главном одбору може председника заступити најстарији кмет, а у пододборима је у увек председник сам кмет.“

Чл. X. примљен је без измена.

Чл. XI. измена где се говори о изменама члана 16. у закону, примљен је с изменом друге алинеје, која ће гласити:

„О избору или променама у одбору извештавање се среска односно окружна власт, а у Београду и Мајданпеку управе дотичних вароши.

У чл. XII. поднетих измена, промењена је друга алинеја и гласиће:

„Ову казну изриче председник школског одбора.“

Члан XIII. предложених измена примљен је с том изменом, да се у последњој алинеји изоставе ове речи:

„Губећи уједно право да тражи накнаду од онога, који је на казну био осуђен.“

Члан XIV. примљен је по предлогу.

Члан XV. примљен је по предлогу с том изменом, да се после последње речи: „обрађивање“ у првој алинеји, додају још речи: „и уживање“.

CCCLXXVIII. САСТАНАК И ОСТАЛИ.

У члану XVI. примљена је прва алинеја измена по предлогу.

Друга алинеја измењена је и гласиће овако:

„Где су у једноме месту учитељ и учитељица муж и жена, онда у случају кад им се не може дати пристојан стан, једна соба више него што је правилима о грађењу школа одређено, добијају једну и по накнаду у новцу. Ово вреди и за накнаду за огрев, ако им се не може дати у природи.

Четврта алинеја чл. XVI. предлога измењена је овако:

„У случају кад са одређеном наградом нису задовољни учитељ (учитељи) или општина, решава избрани суд петорице у који бирају обе стране по два лица а ова четворица бирају петога, који ће бити председник. Ако се ова четворица не сложе при избору петога, њега ће наименовати полицијска власт.

Члан XVII. примљен је по предлогу.

Тако исто примљени су по предлогу и чланови XVIII. и XIX.

У чл. XX. измена промењена је прва тачка која говори о подизању школа и гласиће овако:

„Свака политичка (школска) општина дужна је подићи у року од пет година најмање једну школу, рачунајући од дана када овај закон ступи у живот.“

Члан XXI. измена примљен је онако како је предложен.

Члан XXII. измена, где се говори о изменама чл. 28. закона, примљен је такође по предлогу.

Члан XXIII. измена о измени чл. 29. закона примљен је по предлогу, само је место неодређеног броја динара стављено *испод десет динара годишње непосредне порезе.*

Члан XXIV. измена, где се говори о измени тачке у члану 30-ом, није примљен, већ је одлучено, да тачка гласи овако:

„Школски одбор одређује плату школскоме послужитељу, кога прима и отпушта управитељ (учитељ.)

Члан XXV. измена, по коме се мења члан 32. закона, примљен је по предлогу с тим, да се на крају измена дода још и ово:

„Опште одредбе о овом заједничком живљењу прописаће за све школе министар просвете и црквених послова.“

Чланови XXVI и XXVII измена, по којима се чине измене чл. 33. и 34. примљени су онако, како су предложени.

Члан XXVIII. измена, где се говори о члану 35, закона, није примљен по предлогу него је измењен и гласи ће овако:

„У основну школу примају се деца кад наврше пуних седам година. При упису у I. разред првенствено се примају млађа деца.

По изјављеној жељи родитеља или старатеља по варошима или варошицама могу се у школу примити и деца од шест година, ако за њих има места у школи.

Старија деца од једанаест година не могу се примати у школу ни по селима ни по варошима, без нарочитог одобрења министра просвете.“

Члан XXIX предложених измена, по коме се мења члан 39. закона, промењен је у савету да гласи овако:

„Све неоправдане изостанке учитељ је дужан саопштити школском одбору на првој седници која се састане, а школски одбор ће родитељима или старатељима ученика изрицати казну. На три дана, пре састанка одборова, учитељ, односно управитељ, известиће председника одбора, чија су деца од школе изостала, а изостанке нису оправдала. Председник школског одбора најпре ће оваке родитеље или старатеље опоменути, па ако им деца и после опомене буду изостајала од школе, председник ће позвати све такве родитеље преко општинског суда, да на дан састанка одборовог предстану одбору ради саслушања. Одбор ће све такве родитеље саслушати, а по том изрећи казну, ако има места. Ако родитељ или старатељ на позив не дође и свој изостанак не оправда, одбор ће изрећи казну и без саслушања.

Казне се изричу овим редом: први пут новчана казна *од 1—2 динара*, други пут *од 2—5 динара*, трећи пут *од 5—8 динаро* и четврти пут *од 8—10 динара*. Даље се ова последња казна понавља. Све ове казне изричу се у корист школске касе и одмах се наплаћују. Свака се казна мора наплатити у року од 15 дана. Ако казна не буде у овом року наплаћена, одговоран је онај, који је казну имао да изврши, и у том случају он ће бити дужан накнадити школској каси онолику суму новаца, колика је изречена казна.

При одређивању величине казне одбор ће се руководити поглавито бројем ђачких изостанака.

У члану XXX измена, где се говори о измени члана 40. у закону, савет је променио ово:

У тачци под *а)* место 16. година долази 15. година.

У тачци под *б)* истога члана измена, место речи: „т.ј. да не плаћају више од 4 динара непосредне порезе на годину“, савет је одлучио да буде овако:

„т. ј. да плаћају испод 10. динара непосредне порезе на годину“.

Чланови XXXI, XXXII и XXXIII предложених измена примљени су у савету онако, како су предложени у поднетом предлогу.

Члан XXXIV. измена примљен је, само је одлучено, да се после речи: „4. разреда гимназије“, додаду још и речи „или реалке“ и да се свршетак члана лепше стилизује.

Чланови XXXV и XXXVI. предложених измена, примљени су онако, како су предложени.

Члан XXXVII. предложених измена, где се говори о додатку нове алинеје члану 52-ом закона, промењен је у главном Просветном Савету овако:

„За певање у цркви, сваки учитељ добија из црквене касе нарочиту награду, коју одређује министар просвете у договору с надлежном црквеном влашћу.“

Члан XXXVIII. поднетих измена примљен је без измене.

XXXIX поднетих измена није примљен, већ је измењен и има да гласи овако:

„У члану 57-ом четвртој алинеји да се дода ово:

Праву плату оваким учитељима одређује министар просвете по предлогу Главног Просветног Савета.

Последња алинеја овога члана да отпадне“.

Члан XL поднетих измена примљен је по предлогу.

Између члана XL и XLI. поднетих измена Савет је учинио измене у члану 63. закона и то овако:

Члан XLI.

У члану 63. закона, да се у тачци д) изоставе речи под заградом, које гласе „на плату годиње службе, пензију за сирочад“.

Члан XLII (по реду а по поднетом предлогу члан XLI) где се чине измене у члану 64-ом закона измењен је и гласи овако:

„Министар просвете и црквених послова изриче све казне, побројане у члану 63. За последње три казне (тачка *г, д* и *ђ)* дужан је саслушати мишљење Главног Просветног Савета. Привремене пак учитеље може министар просвете отпустити и без саслушања Главног Просветног Савета“.

Члан XLIII. измена (по поднетим изменама члан XLII). где се говори о додавању нове алинеје члану 66-ом, примљен је с тим да се речи: „буде налазио у затвору“ замене речима: „налази у притвору“.

Члан 67. првобитног закона, који није ни мењан у изменама, које су савету поднете измењен је овако:

„У члану 67-ом закона да се у другом реду изоставе речи: „*кроз две године*“ а у трећем реду речи: „слабу или рђаву оцену“ да се замене речима: „две рђаве или три слабе годишње оцене“.

По томе би ова измена члана 67. имала да дође као засебан члан у предлогу и то члан XLIV.

Члан XLV измена (по поднетим изменама члан XLIII) где се говори о измени члана 68. у закону, промењен је у Савету да гласи овако:

„Учитељ се може преместити из школе у школу само по свом пристанку, по молби школске општине или за казну с правом или без права на селидбене трошкове.

У случају премештаја по пристанку или за казну с правом на селидбене трошкове, учитељ ће добивати накнаду из буџета основних школа.

За премештај по жељи општине платиће му она општина, која тражи премештај. Али накнада учитељу за премештај по жељи општине, мора бити један пут и по толика, колику би учитељ добио из државне касе у име селидбених трошкова.

Кад учитељ буде премештен с правом на путне и селидбене трошкова, добиваће три динара на дан и три динара на сахат. На жељезници рачунају се 10. (десет) километара у један сахат“.

Чл. XLVI. (по предложеним изменама чл. XLIV.) којим се укида члан 71. закона о основним школама, примљен је.

Члан XLVII (по предложеним изменама члан XLV) где се изостављају речи у члану 72-ом, примљен је по предлогу.

Члан XLVIII. (по предложеним изменама члан XLVI) где се чине измене у 4-ој тачци члана 78-ог промењен је у савету и гласиће овако:

„У тачци 4-ој члана 78-ог друга алинеја да гласи овако: „При давању оцена надзорник је дужан узети у обзир све околности, које би на успех ученика могле имати повољних или неповољних утицаја“.

Г. Панта Срећковић тражи, да се у погледу оцењивања учитеља, запише у записник саветски као његово одвојено мишљење ово: Који учитељ буде спремио три четвртине ђака да знају оно што се тражи, да се таквоме учитељу да одлична оцена.

Г. Срећковић тражи, да се стави у записник и то, да је он противан сваком ближем давању упутстава надзорницима основних школа од стране министра просвете. —

Члан XLIX. (по предложеним изменама члан XLVII), где се говори о прелазном наређењу измењен је у Савету у некојим тачкама. Приликом дебате у Савету, тражио је г. Панта Срећковић, да у записник уђе као његово одвојено мишљење, да он не пристаје на то, да држава диже школе онде, где општине не подигну школу у року од пет година, па да после разрезује држава прирез и наплаћује трошак око грађења школе. Он тражи, да се у закон унесе та мисао, да ако која општина неће да подигне школу, нека неће, она ће остати без школе.

Што се тиче издвајања села из досадашњих заједница школских, о чему се говори у прелазном наређењу, г. П. Срећковић тражи, да се у записник стави као његово одвојено мишљење ово: да свака спорна страна изабере по једно лице, а та два лица да изберу себи председника и што они реше, то да буде обавезно за обе стране.

Пошто је дебата о прелазном наређењу исцрпена, Савет је усвојио, да члан XLIX буде прелазно наређење и да гласи овако:

1. Да би се потпомогле што скорије извођење обавезне наставе, свака је општина дужна одмах, а најдаље у року од пет година подићи у својој средини школску зграду по правилима, која министар просвете прошише, ако таке школске зграде већ нема. Ну ако која општина по истеку овога рока не буде школу саградила, држава ће подићи школу по прописаним правилима о трошку дотичне општине, који ће се прирезом уз порез покрити.

2. Где се неко село (селâ) одвоји од досадашње његове школске општине, у којој је већ школу подигло, и припадне другој општини у којој нема сграђене школе, те би морало по ново поднети терет око грађења нове школе, онда ће она села, с којима је то надвојено село градило школу бити дужна, да му плате сразмерну накнаду.

Колику ће накнаду дати села, која остају при заједничкој школи, ономе селу, које се одваја од школе, ако се села сама не би могла погодити, решава изборни суд, који ће бити састављен по прописима закона о грађанском судском поступку. Жалба противу решења овог изборног суда подноси се надлежном окружном суду, чије ће решење бити коначно. Расправљање оваких спорова може имати места само за оне школе и школске заједнице, које нису старије од десет година, рачунајући од дана, када је школа почела радити.

3. Одредба последње алинеје измењеног члана 49, ових измена, вреди за све привремене учитеље и учитељске заступнике, које овај закон затекне у учитељској служби ако још не буду положили испит за привремене или сталне.

4. Овим се законом укидају: Закон од 11 септембра 1863. г. с изменама и допунама, које су касније у њему чињене, осим наредбе о надавању једномесечне плате на погребне трошкове умрлих учитеља, која и даље остаје у снази и закон о надзиравању школа од 21. Маја 1881. год. у колико је овим законом обухваћен за основне школе.

5. Ове измене и допуне ступају у живот од дана кад их краљ потпише.

С овим је свршен у Савету претрес поднетих измена о изменама и допунама закона о основним школама.

За овим је стављен на дневни рад у Главноме Просветноме Савету претрес „Предлога закона о изменама и допунама у закону о учитељским платама од 31 Марта 1881 године који је у целини прочитан у једној од ранијих саветских седница.

Поднети предлог измена примљен је у главним основама и променама које су у савету учињене он би имао да гласи овако:

Чл. I.

Члану првом у трећој алинеји додаје се ово: „а заступницима учитеља 500. динара на годину.“

Члану 5-ом да се дода на крају „За „дејствителне“ учитеље по старом закону, који још нису преведени на плату по закону од 31. Марта 1881. године важиће одредбе измењеног члана 6-ог овог закона.

Чл. II.

Члан шести да се измени овако: „Учитељи, који по чл. 4 и 5 овога закона добивају право на плату, добиваће повишице, према члану првом, после сваке четири године, ако им за то време резултат оцена износи најмање *врло добар* (4), а после сваких пет година, ако им резултат оцена износи најмање *добар* (3).

При срачунавању оцена изостављају се оне године, у којима је учитељ имао оцену *слаб* или *рђав*.

Ако би учитељ, из узрока који не долазе лично од њега, остао које године без оцене за њега ће се срачунати остале оцене, које је добио, и према њима добиће повишицу онако исто, као и да је сваке године имао оцене.

С овим је свршен 381. састанак Главног Просветног Савета и претрес оба поднета законска предлога.

Издање и штампа краљевско српско државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

УЧИТЕЉСКИ ИСПИТИ УЧЕНИКА УЧИТЕЉСКИХ ШКОЛА

У 1885. И 1886. ГОДИНИ

По члану 30. *Закона о уређењу учитељске школе*, ученици најстаријега разреда ове школе, дужни су на свршетку учења положити учитељски испит. Правила о полагању овог испита прописао је министар просвете и црквених послова 26. Фебруара 1883. године. Испити се држе на свршетку школске године.

О резултату ових испита у београдској Учителској школи и то до закључно 1884. године, ми смо једном изнели дотичне податке.[1]) Сад хоћемо да их прикажемо још за две године, 1885. и 1886. и то, како за Учитељску школу у Београду, тако и за ону у Нишу, која је тамо отворена у почетку 1881. до 82 школске године, сходно закону од 31. Марта 1881. године.

У нишкој Учитељској школи држани су учитељски испити први пут на крају 1884 — 85. школске године.

Година 1885.

У четвртом разреду Учитељске школе

	БИЛО ЈЕ УЧЕНИКА У ПОЧЕТКУ Г.	НА КРАЈУ Г.
београдске	30	29
нишке	13	13
Свега	**43**	**42**

Од ових ученика

ЈАВИЛО СЕ НА У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ:	УЧИТЕЉСКИ	ПОЛОЖИЛО ЈЕ ИСПИТ
београдској	29	29
нишкој	13	12
Свега	**42**	**41**

Према томе само један ученик није полагао учитељски испит.

Четврти разред Учитељске школе

СВРШИЛО ЈЕ С УСПЕХОМ:	БЕОГРАДСКЕ	НИШКЕ	У ОПШТЕ
одличним	1	—	1
врло добрим	23	6	29
добрим	5	7	12
Свега	**29**	**13**	**42**

Према томе износио је проценат ученика, који су свршили четврти разред Учитељске школе

С УСПЕХОМ;	БЕОГРАДСКЕ	НИШКЕ	У ОПШТЕ
одличним	3·45	—	2·38
врло добрим	79·31	46·15	69·05
добрим	17·24	53·85	28·57

Просечна белешка успеха износила је у београдској Учитељској школи 3·86. у нишкој пак 3·42, а укупно за обе школе 3·74.

Од ученика, који су положили учитељски испит, било је, по месту рођења,

[1]) Види *статистичке белешке* IV. У Београду 1887. страна 37—86.

	У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
из Србије	25	11	36
са стране	4	1	5
Свега	**29**	**12**	**41**

Проценат ученика

	ИЗНОСНО ЈЕ У ШКОЛИ: ИЗ СРБИЈЕ	СА СТРАНЕ	У ОПШТЕ
београдској	86·21	13·79	100
нишкој	91·67	8·33	100
Свега	**87·81**	**12·19**	**100.**

Кад ученике, по месту рођења поделимо на варошане и сељане, онда излази да је било

У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ:	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	% ВАРОШИ
	ИЗ СРБИЈЕ		
београдској	18	7	72·00
нишкој	7	4	63·33
Свега	**25**	**11**	**69·44**
	САСТРАНЕ		
београдској	1	3	25·00
нишкој	1	—	100·00
Свега	**2**	**3**	**40·00**
	УОПШТЕ		
београдској	19	10	65·52
нишкој	8	4	66·67
Свега	**27**	**14**	**65.85**

Колико је било у обе школе ученика из сваког округа на по се, а колико опет са стране, то се види из овог прегледа.

Округ	БРОЈ УЧЕНИКА: У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ: БЕОГРАДСКОЈ: ВАРОШАНА	СЕЉАНА	НИШКОЈ: ВАРОШАНА	СЕЉАНА	У ОБЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ: ВАРОШАНА	СЕЉАНА	Свега	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИКА
Алексиначки	1	—	1	1	2	1	3	8·33
Ваљевски	1	3	—	—	1	3	4	11·11
Јагодински	1	—	—	1	1	1	2	5·56
Крагујевачки	—	1	—	—	—	1	1	2·78
Крајински	2	1	1	—	3	1	4	11·11
Крушевачки	1	—	2	—	3	—	3	8·33
Нишки	—	—	2	—	2	—	2	5·56
Пожаревачки	2	—	—	—	2	—	2	5·56
Руднички	1	—	—	—	1	—	1	2·78
Ужички	3	—	—	—	3	—	3	8·33
Црноречки	—	—	1	1	1	1	2	5·56
Чачански	4	1	—	1	4	2	6	16·65
Шабачки	—	1	—	—	—	1	1	2·78
Варош Београд	2	—	—	—	2	—	2	5·56
Србија	**18**	**7**	**7**	**4**	**25**	**11**	**36**	**100.**
Из Прве Горе	—	1	—	—	—	1	1	20·00
„ Херцеговине	—	2	—	—	—	2	2	40·00
„ Хрватске	1	—	—	—	1	—	1	20·00
„ Старе Србије	—	—	1	—	1	—	1	20·00
Свега са стране.	**1**	**3**	**1**	**—**	**2**	**3**	**5**	**100.**

Према томе свршило је четврти разред у обе учитељске школе највише ученика из округа чачанског, а из седам округа није био ни један ученик у томе разреду.

Средња година узраста једног ученика износила је у Учитељској школи

београдској	21·4 година
нишкој	20.9 „
У опште	**21.2 година**

Кад у овоме погледу одвојимо варошане од сељана, онда налазимо да је износила просечна година узраста једног ученика

У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ:	ВАРОШАНА	СЕЉАНА
београдској	21·3	19·8
нишкој	21·0	20·8
У опште	**21·2**	**20·1**

Из овог поређења види се, да су у обе школе ученици варошани били старији од ученика сељана.

Посебице пак било је ученика у учитељској школи

КОЛИ СУ ИМАЛИ:	БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
18 година	2	—	2
19 „	2	2	4
20 „	6	3	9
21 „	8	2	10
22 „	3	4	7
23 „	5	1	6
25 „	1	—	1
26 „	2	—	2
Свега	**29**	**12**	**41**

Према томе износио је проценат ученика у Учитељској школи

КОЈИ СУ ИМАЛИ:	БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
до 20 година	34·50	41·67	36·59
преко 20 година	65·50	58·33	63·41
Свега	100.00	100.00	100·00

Кад ученике поделимо на варошане и сељане, онда налазимо, да је у обе учитељске школе било ученика

КОЈИ СУ ИМАЛИ:	СВЕГА: ВАРОШАНА	СВЕГА: СЕЉАНА	У ПРОЦЕНТУ: ВАРОШАНА	У ПРОЦЕНТУ: СЕЉАНА
18 година	1	1	3·70	7·14
19 „	3	1	11·11	7·14
20 „	7	2	25·93	14·29
21 „	6	4	22·22	28·57
22 „	5	2	18·52	14·29
23 „	3	3	11·11	21·43
25 „	—	1	—	7·14
26 „	2	—	7·41	—
Свега	27	14	100.00	100.00

По *занимању* било је ученика у учитељској школи

ОД РОДИТЕЉА:	БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
чиновника	2	—	2
учитеља	3	3	6
трговаца	1	4	5
занатлија	8	2	10
послужитеља	2	—	2
земљорадника	13	3	16
Свега	29	12	41

ОД РОДИТЕЉА:	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИКА		
чиновника	6·90	—	4·88
учитеља	10·35	25·00	14·63
трговаца	3·45	33·34	12·20
занатлија	27·58	16·66	24·39
послужитеља	6·89	—	4·87
земљорадника	44·83	25·00	39·03
Свега	100.000	100.00	100.00

Кад ученике варошане одвојимо од ученика сељана, онда излази, да је у обе школе било ученика, који су положили учитељски испит,

ОД РОДИТЕЉА:	СВЕГА: ВАРОШАНА	СВЕГА: СЕЉАНА	У ПРОЦЕНТУ: ВАРОШАНА	У ПРОЦЕНТУ: СЕЉАНА
чиновника	2	—	100·00	—
учитеља	5	1	83·33	16·67
трговца	5	—	100·00	—
занатлије	9	1	90.00	10·00
послужитеља	2	—	100·00	—
земљорадника	4	12	25·00	75·00
Свега	27	14	65.85	34.15

О резултату положеног испита, и то за сваку другу науку, имамо овај преглед.

Број ученика, који су положили учитељски испит из свих наука:	С УСПЕХОМ: ОДЛИЧНИМ	ВРЛО ДОБРИМ	ДОБРИМ	СЛАБИМ	ОПШТИ РЕЗУЛТАТ ОПШТИ
У БЕОГРАДСКОЈ УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ					
Наука Хришћанска и црквено певање	4	14	11	—	3·76
Српски језик и литература	3	10	14	2	3·48
Историја српска и општа са земљописом	4	6	19	—	3·48
Педагогија с историјом и психологија с логиком	5	10	12	2	3·62
Рачунница с геометријом	3	5	20	1	3·34
Природне науке	3	8	17	1	3·45
Школски рад	6	14	9	—	3·90
Писмени рад	1	10	18	—	3·41
У опште	**3**	**14**	**12**	—	**3·69**
У НИШКОЈ УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ					
Наука хришћанска и црквено певање	4	5	3	—	4·08
Српски језик и литература	2	6	4	—	3·83
Историја српска и општа са земљописом	3	3	6	—	3·75
Педагогија с историјом и психологија с логиком	1	4	7	—	3·50
Рачунница с геометријом	—	5	7	—	3·42
Природне науке	1	4	7	—	3·50
Школски рад	—	6	6	—	3·50
Писмени рад	4	4	4	—	4·00
У опште	**1**	**7**	**4**	—	**3·45**
У ОБЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ					
Наука хришћанска с црквеним певањем	8	19	14	—	3·92
Српски језик и литература	5	16	18	2	3·66
Историја српска и општа са земљописом	7	9	25	—	3·62
Педагогија с историјом и психологија с логиком	6	14	19	2	3·56
Рачунница с геометријом	3	10	27	1	3·38
Природне науке	4	12	24	1	3·48
Школски рад	6	12	15	—	3·70
Писмени рад	5	14	22	—	3·70
У опште	**4**	**21**	**16**	—	**3.72**

У нишкој учитељској школи општи резултат успеха био је нешто повољнији од успеха, који су показали ученици београдске Учитељске школе.

У београдској учитељској школи био је најбољи успех из науке хришћанске и школског рада, а најслабији из рачунице с геометријом.

У нишкој учитељској школи био је најбољи успех опет из науке хришћанске и писменога рада, а најслабији и овде из рачунице с геометријом.

Према горњим подацима износно је проценат ученика у учитељској школи.

КОЈИ СУ ПО УСПЕХУ БИЛИ:	БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
одлични	10·34	8·33	9·76
врло добри	48·28	58·34	51·22
добри	41·38	33·33	39·02
Свега	**100.00**	**100.00**	**100.00**

У нишкој учитељској школи било је одличних и врло добрих ученика за 8 процената више него ли у школи београдској.

Од испитаних ученика

	ПРИМИЛО ЈЕ УЧИТЕЉСКУ СЛУЖБУ	НИЈЕ ПРИМИЛО УЧИТЕЉСКУ СЛУЖБУ
из београдске школе	24	5
из нишке школе	12	—
Свега	**36**	**5**
у проценту	87·80	12·20

Од ове петорице, који се нису примили службе, двојица су били са стране.

Прелазимо сад на годину

1886.

Ове године било је ученика

У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ:	У ПОЧЕТКУ Г.	НА КРАЈУ Г.
београдској	32	30
нишкој	7	7
Свега	**39**	**37**

Од ових полагало је учитељски испит

У ШКОЛИ:	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
београдској	29	96·67
нишкој	6	85·71
У опште	**35**	**94.59**

Четврти разред учитељске школе

СВРШИЛО ЈЕ С УСПЕХОМ:	БЕОГРАДСКЕ	НИШКЕ	У ОПШТЕ
одличним	—	1	1
врло добрим	12	3	15
добрим	17	2	19
Свега	**29**	**6**	**35**

Према томе износно је проценат ученика, који су свршили четврти разред Учитељске школе

С УСПЕХОМ:	БЕОГРАДСКЕ	НИШКЕ	У ОПШТЕ
одличним	—	16·67	2·86
врло добрим	41·38	50·00	42·86
добрим	58·62	33·33	54·28
У опште	**100.00**	**100·00**	**100·00**

Просечна белешка општег ученичког успеха износила је у београдској учитељској школи 3·34, а у нишкој 3·83. Овде је дакле успех био знатно бољи. За обе школе уједно износно је општи резултат успеха 3·49.

По месту рођења било је ученика

	У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ БЕОГРАДСКОЈ	НИШКОЈ	У ОПШТЕ
из Србије	25	6	31
са стране	4	—	4
Свега	**29**	**6**	**35**
	У ПРОЦЕНТУ		
из Србије	86·21	100·00	88·57
са стране	13·79	—	11·43
Свега	**100.00**	**100.00**	**100.00**

Поделимо ли ученике, по месту рођења на варошане и сељане, ми налазимо, да је било

У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ	ВАРОШАНА	СЕЉАНА	% ВАРОШАНА
	ИЗ СРБИЈЕ		
београдској	17	8	68·00
нишкој	3	3	50·00
Свега	**20**	**11**	**64.52**
	САС СТРАНЕ		
београдској	3	1	75·00
нишкој	—	—	—
Свега	**3**	**1**	**75·00**
	У ОПШТЕ		
београдској	20	9	**68·97**
нишкој	3	3	50·00
Свега	**23**	**12**	**65·71**

Број ученика у учитељским школама за сваки округ на по се, имамо у овом прегледу

Округ	Број ученика у учитељској школи: Београдској — Варошана	Београдској — Сељана	Нишкој — Варошана	Нишкој — Сељана	У обр. учитељске школе — Варошана	У обр. учитељске школе — Сељана	Свега	Проценат ученика
Алексиначки	—	—	1	—	1	—	1	3·23
Београдски	—	1	—	—	—	1	1	3·23
Ваљевски	2	—	—	—	2	—	2	6·45
Јагодински	—	—	1	—	1	—	1	3·23
Ужичевачки	—	—	—	1	—	1	1	3·23
Крајински	2	2	—	—	2	2	4	12·90
Крушевачки	—	—	—	1	—	1	1	3·23
Нишки	—	—	1	—	1	—	1	3·23
Подрински	1	1	—	—	1	1	2	6·45
Пожаревачки	2	—	—	—	2	—	2	6·45
Смедеревски	1	—	—	—	1	—	1	3·23
Ћупријски	2	1	—	—	2	1	3	9·67
Ужички	1	1	—	—	1	1	2	6·45
Чачански	—	—	—	1	—	1	1	3·23
Шабачки	3	2	—	—	3	2	5	16·12
Варош Београд.	3	—	—	—	3	—	3	9·67
Србија	**17**	**8**	**3**	**3**	**20**	**11**	**31**	**100·00**
Из Старе Србије	1	—	—	—	1	—	1	25·00
„ Херцеговине	—	1	—	—	—	1	1	25·00
„ Босне	1	—	—	—	1	—	1	25·00
„ Бачке	1	—	—	—	1	—	1	25·00
Свега са стране	**3**	**1**	—	—	**3**	**1**	**4**	**100·00**

Просечна година узраста једног ученика износила је у учитељској школи:

београдској	21·2 године
нишкој	21·7 „
у опште	**21·3** „

Кад у овом погледу поделимо ученике на варошане и сељане, онда имамо просечну годину узраста за једног ученика

Учитељске школе:	Варошког	Сеоског
београдске	21·1	21·3
нишке	21·3	22·0
у опште	**21·1**	**21·5**

Посебице било је ученика у Учитељској школи:

Који су имали:	Београдској	Нишкој	У опште
18 година	2	—	2
20 „	7	2	9
21 година	7	1	8
22 „	8	2	10
23 „	5	—	5
25 „	—	1	1
Свега	**29**	**6**	**35**

По томе износио је проценат ученика у учитељској школи,

Који су имали:	Београдској	Нишкој	У опште
до 20 година	31·03	33·33	31·43
преко 20 „	68·97	66·67	68·57
Свега	**100·00**	**100·00**	**100·00**

Ако ученике варошане одвојимо од ученика сељана, онда излази, да их је у обе учитељске школе било

Који су имали:	Свега — Варошана	Свега — Сељана	У проценту — Варошана	У проценту — Сељана
18 година	1	1	4·35	8·33
20 „	6	3	26·09	25·00
21 „	6	2	26·09	16·67
22 „	8	2	34·78	16·67
23 „	2	3	8·69	25·00
25 година	—	1	—	8·33
Свега	**23**	**12**	**100·00**	**100·00**

По *занимању* било је ученика у учитељској школи

Од родитеља:	Београдској	Нишкој	У опште
свештеника	5	2	7
чиновника	2	—	2
трговаца	3	—	3
занатлија	9	1	10
учитеља	3	—	3
послужитеља	1	—	1
земљорадника	6	3	9
Свега	**29**	**6**	**35**

Од родитеља:	Проценат ученика — Београдској	Нишкој	У опште
свештеника	17·24	33·33	20·00
чиновника	6·90	—	5·71
учитеља	10·34	—	8·57
трговаца	10·34	—	8·57
занатлија	31·03	16·67	28·57
послужитеља	3·45	—	2·86
земљорадника	20·70	50·00	25·72
Свега	**100.00**	**100·00**	**100·00**

Највише ученика било је од занатлијских и земљорадничких родитеља; сви остали сталежи заступљени су били слабије.

Одвојимо ли ученике варошане од ученика сељана, онда видимо, да је у обе учитељске школе било испитаних ученика,

ОД РОДИТЕЉА:	СВЕГА: ВАРОШАНА	СВЕГА: СЕЉАНА	У ПРОЦЕНТУ: ВАРОШАНА	У ПРОЦЕНТУ: СЕЉАНА
свештеника	2	5	8·69	41·67
чиновника	2	—	8·69	—
учитеља	1	2	4·35	16·67
трговаца	3	—	13·04	—
занатлија	9	1	39·14	8·33
послужитеља	1	—	4·35	—
земљорадника	5	4	21·74	33·33
Свега	23	12	100·00	100·00

У општем резултату успеха износила је просечна белешка ученика,

КОЈИ СУ	УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ: БЕОГРАДСКЕ	НИШКЕ	У ОПШТЕ
свршили IV. разред	3·34	3·83	3·49
положили учитељски испит	3·59	3·67	3·60

Колико је ученика положило учитељски испит и с каквом оценом из сваког од по се предмета, то се види из овог прегледа

Број ученика, који су положили учитељски испит из ових наука:	С УСПЕХОМ: ОДЛИЧНИМ	ВРЛО ДОБРИМ	ДОБРЉМ	СЛАБИМ	ОПШТИ РЕЗУЛТАТ УСПЕХА
У БЕОГРАДСКОЈ УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ					
Наука хришћанска с црквеним певањем	3	12	14	—	3·62
Српски језик и литература	6	8	14	1	3·66
Историја српска и општа са земљописом	7	6	13	3	3·59
Педагогија с историјом и психологија с логиком	—	13	16	—	3·45
Рачунница с геометријом	3	7	16	3	3·34
Природне науке	6	9	14	—	3·72
Школски рад	2	16	11	—	3·69
Писмени рад	—	9	20	—	3·31
У опште	**2**	**13**	**14**	—	**3·59**
У НИШКОЈ УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ					
Наука хришћанска с црквеним певањем	—	4	2	—	3·67
Српски језик и литература	—	2	4	—	3·33
Историја српска и општа са земљописом	1	2	3	—	3·67
Педагогија с историјом и психологија с логиком	1	2	3	—	3·67
Рачунница с геометријом	1	2	3	—	3·67
Природне науке	1	2	3	—	3·67
Школски рад	—	1	5	—	3·17
Писмени рад	—	—	6	—	3·00
У опште	—	**4**	**2**	—	**3·67**
У ОБЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ					
Наука хришћанска с црквеним певањем	3	16	16	—	3·63
Српски језик и литература	6	10	18	1	3·60
Историја српска и општа са земљописом	8	8	16	3	3·60
Педагогија с историјом и психологија с логиком	1	15	19	—	3·49
Рачунница с геометријом	4	9	19	3	3·40
Природне науке	7	11	17	—	3·71
Школски рад	2	17	16	—	3·60
Писмени рад	—	9	26	—	3·26
У опште	**2**	**17**	**16**	—	**3.60**

Према овом прегледу, ученици београдске учитељске школе показали су на учитељском испиту најбољи успех из природних наука и из школског рада. Најслабији успех био је из писменога рада.

У нишкој учитељској школи успех је из четири групе наука био бољи од успеха у београдској школи; из остале четири групе а нарочито пак из писменога рада тај је успех био много слабији.

Значајна је појава, да је у обе учитељске школе успех из писменога рада слабији од успеха из осталих предмета. Ово је значајно с тога, што по чл. 5 *Правила о учитељском испиту* сваки приправник својим писменим радом треба да покаже самосталан поглед у мишљењу и правилност у саставу.

У опште дакле износио је проценат ученика у учитељској школи

КОЈИ СУ ИСПИТ ПОЛОЖИЛИ БЕОГРАДСКОЈ НИШКОЈ СВЕГА С УСПЕХОМ:			
одличним	6·90	—	5·72
врло добрим	44·82	66·67	48·56
добрим	48·28	33·33	45·72
Свега	100.00	100·00	100·00

Остаје још да кажемо, колико је од ученика, који су положили учитељски испит, добило учитељску службу.

По нашим подацима од испитаних ученика

	ПРИМИЛО ЈЕ УЧИТЕЉСКУ СЛУЖБУ	НИЈЕ ПРИМИЛО
из учитељске школе:		
београдске	26	3
нишке	6	—
Свега	32	3
у проценту	91·43	8·57

Од оних ученика, који су се примили учитељске службе, налазе се и сад још у служби њих 30, а двојица оставили су ову службу, и то један после 3 месеца, а други већ после једнога месеца од дана постављења.

На крају имамо да забележимо још и ово, да у 1887. год. није ни један ученик полагао учитељски испит, за то, што те године није било IV. разреда, који је укинут *изменом закона о уређену учитељске школе* од 31. Октобра 1886. године.

— · —

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

2. О се снажи у А.

Снажење *о* у *а* може бити посредно и непосредно, т. ј. може се *в* оснажити у *о*, па тек ово у *а*, а може се снажити *о* у *а*, и то *о* које није од *е*, већ од заједничкога *а* (= *аа* = „guna“). Тако од в о д у водити биће: ва̀да, ва̀дити (т. ј. градити ваду), ва̀дати, водо̀ваља, изва̀дати, нава̀ђати, прева̀ђати, и др.; само што је у овим глаголима — као и у другима које ћу сад навести — после снажења извршено и дужење зарад другог значења у трајању радње; тако држим да је у овима: од г о р у горети бива: га̀р, га̀реж, за̀гр̄ште, га̀ревина, зга̀рање, зга̀рати, га̀рити (мазати кога или шта, гаревином, чађу), „гарила га мрка наусница“, га̀рав и др.; б о д-бад у ба̀дати, за —, на —, у —, про —, при —, под —, наба̀дање, за —, ба̀дање, про —, (а као да ће од овога бити и ба̀дањ, што је као прободено), и др.; м о г у мо̀ћи, маг — пома̀гати, запома̀гати, изне —, пренe —, пренема̀гање, изнема̀гање, пома̀гање, и др.; н о в у поно̀вити бива н а в у понављати, об —, понавља̀ње, обка̀вља̀ње, прина̀вља̀ње, и др.; од с к о к у ско̀чити бива ска̀кати, у —, пре —, ис —, за се, до —, ска̀кање, преска̀кање, уска̀кање, и др.; од т в о р у тво̀рити бива т в а р у тва̀р, ства̀р, са̀тва̀р, ства̀рати, по —, пре —, за —, ѓтвара, и др.; од р о б у во̀бити бива р а̀ б ъ, ра̀бота, работати, ра̀ботнѝк, (од ког је ваљда новосковано хрватско „ра̀бити?“), и др.; од т о к у то̀чити бива т а к у та̀кати, ис —, пре —, о —, у —, до —, ота̀кање, иста̀кање, прета̀кање, прита̀кање, и др.; од с м о к у смо̀чити бива с м а к у сма̀кати (сма̀чем), присма̀кати, присма̀ње, сма̀кање, присмакѝвање, и др.; од г о н у го̀нити бива г а н у га̀њати, на —, нага̀ња̀ње, изга̀ња̀ти, прога̀ња̀ти, пре —, га̀ња̀ње, прога̀ња̀ње, и др.; од л о г у ло̀жница бива л а г: нала̀гати, у —, при —, за —, под —, пред —, предла̀гање, изла̀гање, и др.; од н о с у но̀сити бива н а с: прена̀шати, до —, дона̀шање, пре —, и др.; од р о д у ро̀дити бива р а д: ра̀ђати, по-се, из —, ра̀ђа̀ње, испра̀ђа̀ње, пре —, из —, раз —, и др.; од т о н у то̀нити бива т а н: раста̀пати, по —,ута̀пати, на —, за —; пре —, ста̀пати, ста̀пање, пре —, на —, за —, и др.; од д в о р у дво̀рити бива д в а р: удва̀рати се, удва̀рање; од г о д у го̀дити бива г а д у га̀ђати, пога̀ђати, на —, у —, га̀ђа̀ње, пога̀ђа̀ње, и др.; од к о с у ко̀сити бива к а с у прека̀шати, прека̀шање; од л о м у ло̀мити

бива лам у залáмати, прелáмати, од —, про —, пролáмање, залáмање, подлáмање, и др.; од мок у умòчити, бива мак у умáкати, замáкати, умáкање, замáкање; од пор у пòрити бива пар у пáрати, распáрати, од —, за —, ис —, пáрање, и др.; од ром у орòпути бива рам у рáмати, нарамљивати, рáмање; од сол у сòлити бива сал у пресáљати, досáљати, пресáљање, досáљање..... Још би се оваких примера могло навести, али држим да је и ово доста за потврду закона.

Многи од овде наведених примера, нарочито итеративни глаголи и именице од њих изведене — према ономе како нас уче Фр. Миклошић и Ст. Новаковић — били би примери дуљења, а не снажења. Ну према ономе како нас уче А. Лескин и Ав. Шлајхер,[1]) ово би били примери снажења: и ја их наведох као примере снажења, држећи, да *при дуљењу остаје глас исти* — (непромењен) *непрелазећи у друге гласове*, т. ј. да *а* остаје *а*, *о* остаје *о*, *е* остаје *е*, *и* остаје *и*, *ѣ* остаје *ѣ*, *у* остаје *у* — само што се продуљен глас дуже изговара. Ако није овако — о чему треба да пресуде знаци (како они на које се позвах, осим покојног Шлајхера...., тако и други) — онда је овде, као и у другим таким примерима, *о* прешло у *а* асимилацијом преко сугласника; т. ј. продуљено *о* — ако је продуљено, о чему сумњам — изједначило се с гласом *а* којим постаје основа, те је тако н. пр.: вод у вòдати постало вáдати, од бод бáдати, од ток отáкати, и други, и то овако: вòдити = вood-а-ти = вòдати (као што се овај овако и говори: вòдати кòња, и вáдати кòња....) где се продуљено *о* изједначило са *а* којим постаје основа за учестане глаголе V-те врсте, и то изједначило се преко сугласника *д*, што доиста и може бити, као што ћемо то видети код асимилације — и тако је од вòдати постало вáдати, од бòсти бáдати итд. Иначе не би било јасне разлике између снажења и дуљења, док разлике у истини мора бити, нарочито кад се узме на ум да је снажење јасно обележено у упоредној граматици, и да оно није спорно већ са свим расправљено питање — неспоран гласовни закон. О овоме ћу говорити код дуљења, како и шта још о томе мислим.

3. Ѣ снажи се у А, Ы, У.

Тако од корена влъг у влъгъкъ бива влаг у влáга, влáжан, влáжити, òвлажити, на —, пре —, по —, влáжење, овлажáвање, навлажáвање....; по том од истог влъг бива вуг у нашем вȕгнути, òдвугнути, òдвугао....; од мръз у мръзнути бива мраз, мразòвит-а-о, мрáзовац; од влък у влъкъ бива влак у влáк, òблáк, влáчити, облáчити се, навлáчити, у —, за —, пре —, до —, влáчење, пре —, прѐвлака, нáвлака и пòвлака (на неварену млеку), ȕвлака, нáвлака, пресвлáкуша и многе друге; по том од истог корена бива и вук у вȕћи, вȕчење, вȕк (курјак), вȕчица, вȕчић, вȕчији, вȕча, превȕћи, обȕћи (обвук-ти), завȕћи, пре —, и многе друге; од тлък у тȕћи бива тȕк у тȕћи, утȕћи, притȕћи, на —, за —, ис —, до —, тȕчење, тȕчак, ȕтук (није само „светићев“), тȕч, т'ча (грáд), и друге; а од истога корена бива и тлак у тлáка, тлáчити, пòтлачити, слáчити, тлáчење.....; од дъх бива дух и дых у доухъ, дòухати, дȕхање (од ког ће валда бити и дȕхан?) „дȕша (дъх-ја), дȕхати, дȕхање (на од овог у народу „дȕјање, дȕјати, задȕјати се“), и друге; од съл у сълати бива сыл: сылати, наше „шȕљати“ место слáти, посылати, пòшиљати, и друге; од млък у млъчати бива мук: мȕчати (ћутати, шутати; „мучи момче, тако т' Бога, оканп се беде....“ „мучи чоче, неће тако бити!“), мȕчање, мȕчке (псето хоће мучке да уједе), ȕмукнути, зàмукнути, прòмукнути, прòмȕкао, мȕком („муком замукнути, умукнути....“), и друге; а као да је од овога и млак: млáка (бáра), млáк-а-о, смлáчити, смлáчити, подмлáчити?[1]) Навео бих још примера, али се се бојим погрешићу где год, те нек је оволико доста за потврду.

[1]) Видети о томе Лескиново дело „Handbuh der altbulgarischen sprache“ стр. 8; Шлајхерово „Formenlehre der kirchenslavischen sprache“ стр 61 до 67; Фр. Миклошића „Lautlehre....“ од 1879. год. стр. 185 и 186; и Ст. Новаковића „Наука о основама“, и упоредити сас.

[1]) Види о томе Ст. Новаковића II. део граматике страна 15, и А. Лескина пооснуту граматику стрина 8, у примедби под 2.

4. Ѣ снажи се у И и Ѣ.

Тако од корена свѣт бива свит у свѝтати, ѡсвитати, свѝтети („зѡра свѝтѝ“), свѝтање, ѡсвитање; па онда од свѣт бива свѣт (где је ѣ прво прешло у и, па од и постало ѣ?) у свѣтъ, свѣтскѝ, свѣтовнѝ, свѣтлити, свѣтлост, свѣтао-ла-ло; од бѣр у бѣрати бива бир у бирати, избирати, са —, збирати, из —, пре —, про —, на —, у —, од —, бирање, одбирање, и друге; од зѣр у зѣрѣти бива зир: назирати, зазирати, прѡзирати, прѣзирати, ѡбзирати се, („обзор“ и прозор биће од истог корена), прѣзирање, и друге; од жѣм бива жим у сажимати и сажимати, сажимање и сажимање, ожимати (као кад теле краву дуго сѐ — сише — па јој сисе остану са свим празне, као нека бабушина — смежуране); од цвѣт бива цвѣт у цвѣтати, цвет, цвѣтање, расцвѣтати, прецвѣтати и др.; па онда цвит у цвисти; од чѣн бива чин у почињати, начињати, зачињати, и др.; (почати = почети....); од пѣс у пѣсати бива пис у писати, за —, пре —, про —, из —, у —, писање, писар, писалка, и многе друге; као да ће и од вѣр бити вир у вѝр, ѝзвирати, ѝзвирање, прѣвирање, ѡвирање, навирање, и друге? од пѣр у пѣрати бива пир у испирати, за —, про —, до —, пре —, испирање, и др.?....

5. И се снажи у ОЈ, Ѣ.

Тако од корена би, кад уз њега приступи наставак ъ, те буде би-ъ, бива бој у бо̀ј, набо̀ј, ра̀збој, ѡ̀бој, прѡ̀бојац, бо̀јиште, ра̀збојиште, бо̀јница, и др.; од ли-ъ бива ло̀ј, ло̀јити, поло̀јити, ѡло̀јити, ло̀јан-а-о, по̀лојит-а-о, ло̀јав-а-о; од гни-ъ бива гној: гно̀ј, гно̀јити, нагно̀јити, погно̀јити, загно̀јити, — се, гно̀јиште („довачка гнојишта немају лоја ништа“), гно̀јење, гно̀јаница, гно̀јан-а-о, и др.; од ви-ъ бива во̀ј: по̀во̀ј, по̀во̀јница, за̀во̀ј, ра̀зво̀ј, прѐво̀ј, за̀во̀јиште, за̀во̀јит-а-о, ѡ̀воји̇т-а-о (прут увојит), за̀во̀јач....; од ни-ъ бива по̀ј: по̀јити, напо̀јити, за —, о —, по̀јење, напо̀јница, по̀јиште (где се стока пои); као да од си у сѝјати бива со̀ј у ѡ̀-со̀је, прѝсо̀је, сѝјање, сѝнути: „сину лице као с горе сунце“, „прѝсо̀јкиња“ („оно ти је гује присојкиња....“), и др.; од цвит у цвисти бива цвѣт: цвет, цвѣће, цвѣтање, цвѣтати, процвѣтати, исцвѣтати, расцвѣтати се, прецвѣтати, и др.; а као да и од лип бива лѣп: леп-а-о, лепо̀та, лепо̀тица, лѣпо̀јка, лѐпша (женско име од милости, којим снахе називају своје заове?)

6. Ѣ се снажи у А.

Тако од стрѣг у стрѣгѫ (чу̀вати) бива страг у стражь, стра̀жа, стража̀рити, стража̀рење, стра̀жар (од ког је корена и мађарско скриљено — пола словенско а пола мађарско: „sztrazsa-mester“ које аустријски Срби изговарају „стражмештер“ = на̀редник у војсци; [1]) од лѣ̑ у лѣ̑ѫ бива лаѫ: ла̀зити (као буба мара.....), лажѫ, ла̀з и ла̀з (само што ла̀з неће бити добро, јер сам слушао ла̀з у месту мога рођења, где се чисто говори јужним дијалектом), за̀лаз, ѡ̀лаз, про̀лаз, ѝзлаз, ѝзлазак, за̀лазак (сунца....), ѝзлажење, ѝзлазити, у —, до —, мимоѝ —, пропа̀лазак, и др.; од сѣд у сѣсти бива сад: са̀д(ъ), са̀дити, поса̀дити, за —, рас —, пре —, у —, на —, пресађивати.... .., прѐсад, ра̀сад, ра̀саднѝк, са̀дашка, са̀дашица и (чим се сади купус и друго поврће), и др.; од рѣ̑ бива раѫ у ѡ̀браз, ѡ̀бразан, „образли“ (с турским „ли“ које се находи у многим: „срма*ли*, злата*ли*, сом*ли*“ итд.), ѡ̀бразовѝн, ѡ̀бразовати, ѡ̀бразовање, изображѐње, преѡ̀бражење, преобра̀зити, изобра̀зити, уобра̀зити, безѡ̀бразан, ѡ̀бразованост, уображѐње, и друге.

7. У се снажи у ОВ, АВ, од ког мѣтатезом бива ва пред суглаcником, а пред самогласником остаје ва.

Тако од кѫс бива ку̀с, а од овог квасъ = квасъ, од ког ће бити „квасьсникъ“: „подобаѭ епископу бѫти не квасьникоу“ (Даничића речник из књижевних старина српских, страна 444); од овог ће бити српски: ква̀сац, заква̀сити, потква̀сити, па онда кѝснути, ѡ̀скиснути (о тесту: прекисло тесто, прекисео хлеб.....), прѡ̀киснути („прокисло млеко“), кѝселица, на̀кисео — на̀кисела, на-

[1]) Ово „sztrazsa-mester“, био сам ставио „стражмеister“ држећи да је друга поља немачка, а прва словенска, па ми је то поправио г. Ј. Бошковић прегледајући овај састав, и ја сад преписујући стављам поправљено, јер мађарски не знам.

кисело („на̀киселе јабуке“), само̀киселина, и др.; од слу у слоути — слова̀ бива слав у сла̀ва (слу-а), пре̏слава, пре̏слава, сла̀вљење, пре̏слављење, про̀слављење, сла̀ван-а-о, славо̀љубље, пре̏славан-а-о, на онда слов у сло̀во (слу-о), сло̀вити, прослòвити, „мудро̀слòвље“, богòслов, богослòвија, правдòслов, и др.; од плу у плоути бива плов и плав: плова̀, плòвити („Дунавом плови лађа лагана....“), плòвљење, плòвац (и „плòвак“ зашто је везан мамац којим се рибе мами̏ на удицу....), плòвидба, преплòвити, наплòвити, заплòвити, исплòвити, уплòвити, доплòвити, проплòвити, „плòвећац;“ плàвити, сплàвити (скòрци с млека.....), пòплавити, плàвљење, за̀плавити, сплàв, и др.; од ку бива ков: кòв ((ку-ъ), пòтков, кòвати, пòтковати, скòвати, раскòвати, искòвати, сакòвати, укòвати, закòвати, прикòвати, пре —, до —, кòвање, на̀ковањ, на̀ковњић, кòвач, хладнòков, тврдокòван, стàрокòван, кòвница, и др.; по том *у* бива *ов* и кад није у корену већ у основи, као у глагола VI-те врсте: куму-а-ти = кумòвати, гладу-а-ти = гладòвати, попу-а-ти = попòвати, стану-а-ти = станòвати, цару-а-ти = цàровати, и др.; само што у свима овим и оваким случајима изгледа, да *у* прелази у *ов* зева ради, али је то инак снажење; од су бива псов: псòвати, испсòвати, псòвање, псòвка, и др.; од сну бива снов: снòвати, заснòвати, оснòвати, òснова, òснов, òсновни-а-о, и др.; од тру бива тров: трòвати, отрòвати, потрòвати, трòвање, òтров, òтрован-а-о, и многе друге. Тако се неки глаголи V-те врсте говоре, у источној Србији, и у садашњем времену са *ов*: „рове као мечка“ у смислу „руче као мечка“, где је „рове“, од кога не чух инфинитива, сигурно од старога рјути; тако и „ковем коња“ место „кујем коња“.

8. Ы се снажи у У, ОВ, АВ.

Тако од быд у възбыдати бива бѫд = буд: боу̀дити, бу̀дан-а-о, разбу̀дити, пробу̀дити, избу̀дити, бу̏ђење, будно̀ћа, бу̀дњик и бу̀дилник, бу̀дилац; од гыб у гыбнути бива губ: гу̀бити, погу̀бити, изгу̀бити, загу̀бити, сагу̀бити, гу̏бљење, губи̏так, гу̀билиште; од стыд у стыдѣти са бива студ: стоудъ, (стѝд, срамòта); од кры бива кров: кры-ъ = крòв, пòкров, крòвина, кровѝњара, скрòвиште; од ры бива ров: ры-ъ = рòв, рòвити, зарòвити, урòвити, прерòвити, рòвљење, рòвак и рòвац (животиња, која подгриза лук и друго поврће у земљи....); од ты бива тов: ты-ъ = тòв, тòвити, утовити, тòвљење, тòван-а-о, (= који се гоји, угојен, гојазан: „Ад' се.... ша туђа леба слади, и прија му — да кљусета товна!“.... страна 128, прве књиге песама Бранка Радичевића). Од овог (ты) биће и „прѐтно“: „на окрочи претила зеленка“....[1])

Миклошић наводи, као што сам већ поменуо, да се и ѧ снажи у ѫ: блѫдь од блад; према томе ваљало би и за те гласове изложити образац и навести примере снажења; али ја то не чиним с тога: *прво* што држим да се ѧ, као један глас, не може *непосредно* оснажити у ѫ, већ посредно — само онда кад је ѧ разбијено на саставне елементе *ен*, па се тада *е* из *ен* оснажи у *о*, те од *ен* постане *он*, а од овога бива ѫ; и ја бих ово снажење уврстио у онај образац, у ком се *е* снажи у *о*; *друго* што не знам примера, којима бих могао потврдити правило, осим реченог блад = блѫдъ, и још само два: грас = грѫс, ваљда у погрузити, и сас = сѫс у осѫга (па̀нтљика), које ми је доносао г. Јов. Бошковић при прегледу овог састава; осим тога, ако би се ѧ могло доиста и *непосредно* оснажити у ѫ, онда не знам како бих то могао потврдити, јер је снажење у три наведена примера извршено реченим начином — а да друкчије може бити — не знам ни једне речи у којој би тако било, те и са тога не изложих образац о снажењу ѧ у ѫ; *треће*, носни су самогласници — ако их је баш и имао наш језик — давно ишчезли, те је то снажење од мање вредности за наш језик; и *четврто*, што би онда ваљало показати и снажење носника ѫ у најјачи глас (квантитетом) *а*, а ја и за

[1]) Како овде тако и напред, узео сам примере из I дела Миклошићеве упоредне граматике; по том из II. дела граматике Стојана Новаковића; затим из већ поменуте Лескинове граматике; из А. Шлајхеровог компендијума и граматике прасловенског словенског језика; из Даничићевих дела: историја облика, основа и неколике из речника; а многе сам за српски додао сам по аналогији узетих — ако не будем грешио. Ово помињем овде с тога, да не бих сваки час наводио места писаца, што би било досадно за читаоца и мене — и што би много места заузимало вако поступање.

то не знам примера — нити држим, за сада, да га има. Ну на послетку, поред свега тога, за мене је најважније то, што не могу пристати, да се **а** може *непосредно* снажити у **ѫ** — јер не знам разлога по ком бих на то пристао. То су узроци са којих не излажем нарочити образац снажења гласова **а** у **ѫ** и **ѧ** у који други.

Глас *а* не може се ни у српском, нити знам да може у старословенском, снажити ни у какав други глас — јер је он *(а)* најјачи глас од свих осталих, те и за ѣ не може бити обрасца снажења.

II. Дуљење самогласника.

„Дуљење самогласника јест повишавање њихова квантитета. Дуљење самогласника не произлази из прајезика; из чега следује да се овај процес у различитим арјским језицима различито употребљава, док у употреби гласовног снажења влада очевидна сугласност у свима арјским језицима, из чега следује друго, да се дуљење у словенскоме отпочело онда (у оној фази језика) кад су прајезични самогласници примљени у словенски прајезик“.

Овако велики учитељ, Миклошић, одређује дуљење.

Даље вели, дуљење је функцијонално: 1. При образовању учестаних глагола наставком *а*, и при образовању имперфекта, наводећи примере: погрѣбати од грѣб, тѣкати од тѣк, сѫжагати поред сѫжигати од жег; за имперфекат: идѣхъ од иде, жьжахъ од жьгѣ = жьгѣ = жьжа. 2. Дуљење биба у накнаду за отпали сугласник: вѣсъ од вѣд-хъ = вѣд-съ, жахъ од жег-хъ; на вели нека се има на уму и пѣсть (од пѣсть) пѣсть, пѣсъкъ од староиндијскога „pâsika.“ 3. Услед метатезе гласова *р* и *л:* трѣти од тврти, млѣти од мелти, мрѣти од мерти, млѣсти од мелсти, жрѣло од жерло, желѣзо од желзо. 4. Изгледа, да по некад дуљење долази од акцента (т. ј. акценат је узрок дуљења). Осим тога постоји неко механичко дуљење ь и ъ-ра испред *ј*.

Још нас учи даље, да се ь дуљи у *и:* а. функцијонално при образовању учестаних глагола наставком *а:* почитати од чьт, прилипати од льп, мизати од мьг, свитати од свьт; б. у накнаду за остали сугласник („компензаторски“): чисма од чьт-смен, процвисъ од процвьт-съ, чисъ од чьс-ъ (штовати), число од чьт-ло; в. акцентуално: чисти од чьт, почити од чь („requiescere“ = одморити се), почихъ, почилъ. Механично је дуљење у божиј од божј, па онда да се ъ дуљи у **ы**: а. функцијонално при постајању учестаних глагола наставком *а:* възбѣдати од бъд, дьхати од дъх; б. акцентуално: мити од мъ. Механично је дуљење ъ-ра у **ы** у кыј од и поред къј: кы, кыи, кыи. Оволико у главноме вели Миклошић о дуљењу.

Према ономе што Миклошић, Новаковић, Лескин и Шлајхер говоре о дуљењу и снажењу самогласника, као што сам нешто напред поменуо о томе — изгледа: *да је ова гласовна особина, дуљење, у односу на снажење, довољно нерашчишћена,* т. ј. као да се меша дуљење и снажење тако, да се по неким примерима не може на чисто разликовати, које је дуљење, а које ли снажење? Тако н. пр. бѫдати, помѫгати, дьхати (Шлајх. стр. 76), посылати, поминати и др.; по Лескину и Шлајхеру јесу примери снажења, а по Миклошићу и Ст. Новаковићу примери су дуљења.

Нити сам дорастао, нити сам вољан маханисати послу ових великана — баш и кад би било махане у њихову послу — али нек ми је допуштено исказати своје мишљење тражећи истину. Миклошић вели: *„дуљење самогласника јест повишавање њихова квантитета;....“* али не казује како им се у томе случају повишава квантитет, као што снажење јасно тумачи имајући за то јакот ослонца у староме индијскоме, а преко овога и у заједничкоме, арјскоме прајезику, и у осталим овоме најближим арјским језицима. Новаковић вели: *„дуљење је налик на снажење“*, и да је *„дуљење удвајање (истих) самогласника“*. Даље вели: *„дуљењем кратки самогласници бивају дуги“*. Ово је одређенија дефиниција, и она допуњава и расветљава Миклошићеву. Ну као што рекох, у примерима има бркања, те отуда настаје нејасност — бар за мене. Шлајхер о дуљењу готово и не говори, а Лескин врло мало.

Као што већ рекох, чини ми се, да ни један самогласник дуљењем не може прећи у други: *е* не може дуљењем прећи у *ѣ*, нити

о у *а*, *е* у *и*, ни *ъ* у *у*. Као да се ово може акцентом доказати? Да покушамо: кад у лѣ̏гати разбијемо *ѣ* на елементе из којих је састављено — онда налазимо да у *ѣ*-ту имаде два неједнака елемента *е* и *и*: лѣ̏гати = ли-ј-ѐгати (где је *ј* укинуло зев), а чим је то тако, онда то није дуљење већ је снажење, јер је од *е* у корену лег постало *ѣ*, а не дуго *е* (е́) — већ други глас *ѣ* — које, као што смо видели, постаје кад се једном самогласнику предметне кратко или дуго *а* (овде у овом примеру видимо *и* које је напред: ли-ј-ѐгати, или је метатезом од *ие* = *ѣ*, или ако ни то ни,е, онда је ово *и* од краткога *а* = словенскога *е*, па је ваљда од овога *е*, утицајем непчанога *ј*, постало *и?*); јер кад би било дуљење у овом примеру — онда би се дуг самогласник морао разбити на два једнака гласа, као што се то може видети из овог приме,а: кад *е* из оте́гнути (где је у корену тег кратко *е*), које није *ѣ* већ дуго *е*, ризбијемо акцентом на делове — онда ћемо наћи два једнака гласа, неакцентовано *е* и акцентовано *е*: оте-ѐгнути, дакле удвојен један исти глас, само неједнаке боје. Према томе, кад разбијемо дуго *ѣ* из осѣ̏цати (где је у корену сѣк у сѣ̏ци *ѣ* а не *е*) на делове — онда треба да у дугоме *ѣ*-ту нађемо два *ѣ*-та једно неакцентовано („неоглашено“ = обичне краткоће), и друго такође кратко но акцентовано *ѣ*: осѣ̏-ѣ̀цати, јер је ѣ̏ = ѣ̀-ѣ̀. И ако доиста можемо доћи до оваког резултата помоћу акцента — онда бисмо били на чисто у разлици између снажења и дуљења, али ако, разбијајући дуго *ѣ* на делове, не можемо наћи на два *ѣ*-та већ на *е* и *и* као у лѣ̏гати — онда се не може признати да је дуго *ѣ* постало дуљењем од продуљеногa *е*? Ако ли ово доиста стоји — онда је згодна дефиниција: *„дуљење је удвајање једнаких самогласника“*. Не стоји ли ово — онда се мора узети да има двојакога дуљења: прво *дуљење удвајањем и контракцијом једнаких самогласника*, и ово би било право дуљење по моме мишљењу, а друго би било: *дуљење удвајањем, контракцијом и асимилацијом самогласника*. Прво и право дуљење било би у во́дати = во-о̀дати, но́сати = но-о̀сати, во́зати = во-о̀зати, и другим таким; а друго би било у ба́дати од бо̀сти, и то би се морало овако тумачити: прво се удвоји *о* у корену бод, те постане боод, за тим се два *о* сажму у дуго о́ = о-о̀ и постане боо̀дати = бо́дати, па се ово дуго *о* — према наставку *а*, којим постаје основа у учестаних глагола, — изједначи с оним *а* и тако постане бо́дати = ба́дати. У овом случају облик је ба́дати тежио за квантитативном хармонијом.

Ако све ово не би стајало, инак се нема разлога пристати да се један самогласник може продуљити у *други?*

Према свему што рекох о дуљењу поставио бих за исто оваку дефиницију — спојивши у једно Миклошићеву и Новаковићеву: *повишавање квантитета самогласницима удвајањем и сажимањем једнаких самогласника јест њихово дуљење.*

(Наставиће се)

УМНО ПРЕТОВАРИВАЊЕ У ШКОЛАМА

Данас је већ општа и разложна повика на прекомерни школски рад, нарочито у основној и средњој настави, на рад који више убија и физички и умно, него што развија, који ствара ону масу анемичких, школованих људи код којих се нека малаксалост тела и духа, нека досада живота провлачи кроз цео им век. Није мало прилика да нас зачуђава умна јаловост, она ограниченост „образованих“, код којих је школовање управо уморило здрав разум. И како је мали број оних јаких природа, које су сретно пребродиле своје школовање те им оно није на телу или духу оставило несретних трагова! Како је незнатан број оних код којих је школа вршила свој благотворни утицај развијања, хармоничног снажења тела и духа ширења присвју и ширења умног видика, код хојих је

образовање одиста стварало и створило — човека!

Нема сумње да је данашњи васпитни систем у многоме погрешан и непотпун. Али му се, очевидно, највише замерке може учинити с гледишта здравственог. А баш махне и погрешке ове врсте најтеже су, јер и најопасније. Питање наставних правца, васпитних система мора да се склони пред питањем ученичког здравља, пред питањем о могућности оптерећавања дечијег тела и мозга. У сваком случају ово је питање првог реда, на које се тек могу настављати остала, о наставним плановима и програмима. Прва брига сваког паметног васпитача мора бити та, да се очува равнотежа између телесне хигијене и умног рада. Свако прекомерно напрезање умне радње, свако претоваривање мозга худи најпре њему самом а за тим правилном развитку читавог организма. Дечији мозак је орган необично фини, нежан, али баш с тога и склон да се врло брзо и врло лако сакати и квари. Претоварити га значи осудити га да за дуго, негде за свагда, само животари. А ако је икада, то је одиста данас потребна „здрава душа у здравом телу", да с успехом издржи утакмицу, у животу, „борбу за живот". Збиља је крајње време да школа буде расадница здравља и умности, крепости и бистрине, да свежи и тело и дух свога васпитаника. Крајње је време, да у питањима школе и наставе, поред учитеља и лекар, заузме своје место. Питања школске хигијене су животна питања будућности народне. Народ или народи, који буду умели у организовању целокупне наставе оставити широко место за хигијенске захтеве створиће крепко и свеже потомство, коме ће и будућност бити обезбеђена. Отуда је данас прва брига свију мисаоних родољуба свију напреднијих народа да се ученички рад у школи и ван ње сведе на онолику меру умног пословања колика је преко потребна за могућност правилног развијања тела и духа. Да се ова мера могућег, корисног напрезања дечијег одреди, да се у опште изнесу начела школске хигијене, без сумње су на првом месту позвани знаци тога, сами лекари. И ми ћемо овде изнети рад по овој ствари *Хигијенског Друштва у Женеви* које је неколико својих седница посветило питању интелектуалне хигијене школске деце. Друштво је најпре изабрало једну комисију, у коју су ушли: секретар јавне наставе (Бувије — Мартине) и два лекара (др. Динан, професор Хигијене у Медицинском факултету и др. Вартман) и која је поднела друштву неколико тачка, у којима су, у облику кратких изрека, афоризама, главне одредбе добре умне хигијене у школи. Друштво је ове тачке претресло, усвојило и препоручује их важњи свију оних који се интересују судбом подмлатка. Што је узет овај пут афористички, то је с тога што је то најбољи начин да се сама начела тако кратко изложена, усвоје и упамте. Ове тачке управо чине хигијенско „Вјерују" чије чланове треба сваки наставник да има на уму кад год с децом ради. Ево тих тачака.

I. Рад у основним и средњим школама не сме никад после подне почети пре 2 часа.

II. Прве часове јутарње треба употребити на оне предмете који захтевају највећег умног напрезања; цртање, певања, гимнастика увек треба да заузму последње часове.

III. После сваког часа рада, дати деци одмора и допустити им телесна кретања. Војничка или гимнастичка вежбања, ако је могуће да су свакодневна.

IV. Једно предавање („час") не сме бити дуже од три четврти часа у вишим разредима; у нижим, сразмерно све краће.

V. Наставник треба да прекине предавање чим опази знаке умора или покрета код својих ученика и да им да неколико тренутака одмора.

VI. Наставник треба да пази на правилно држање својих ученика; рђаво седење је узрок многим болестима. Но дисциплина у овом погледу не сме бити сувише строга; треба по потреби, допустити покрете који су скоро срасли с децом извесног доба.

VII. Свако предавање треба да је такво, да дете напамети буде и активно и пасивно т. ј. да му се да могућност да говори и слуша да прима и примењује дату му поуку. Настава никад не треба да се казује неким апсолутним начином.

VIII. Настава треба да је што разноврсија и тако распоређена да лекције које се дају једна за другом, буде у ученика његове различне подобности. Избегавање се дуготрајни писмени радови.

IX. Природа наставе не сме никад пре.и умну снагу оних којима се даје. И у избору предмета и у методи ваља водити рачуна о годинама и полу ученика.

X. Памтиља се не сме претоваривати; она је главна моћ детиња и ваља ју вежбати и дисциплиновати. Но памтиља мора поступно уступати место судиљи (размишљању), која је све јача што дете залази у веће године и више разреде. Васпитавање чула и развијање проматрачких подобности дечијих мора заузимати важно место у првим годинама наставе.

XI. Ученике ваља учити само ономе што могу добро разумети. Ради лаког памћења неког факта много вреди лепо, интересно причање.

XII. Кућевни радови за школу треба да су врло ограничени и само из најважнијих програмских одељака; добро мотрити да су према дечијим годинама те да их могу радити с вољом и задовољством а увек више гледати на каквоћу но на количину рада. У опште, одбацити пенсум [1]) и вазда се обраћати дечијем разуму.

Ово су та правила школске умне хигијене која просвећени знаци стављају на срце свима онима у чијим је рукама судба будућег подмлатка. Но неће с горега бити да овде изнесемо и нека објашњења којима је часнитство Хигијенског друштва пропратило и допунило горе изложена правила (Извештај у Revue intern de l'Enseignement, за Јан. 1887 године).

Члан I. вели се у извештају, јасно показује колику важност Хигијенско друштво полаже на одмор по обеду. Узимајући подне као обично време ручка, апсолутно је шкодљиво по здравље дечије да отночне умни рад на један па и један и по час по подне. Диспепсија (неварење) болест стомачка која долази од умног напрезања одмах по обеду, јесте један од најчешћих узрока бескрвности и умног умора дечијег.

Члан II. је кратак извод истине коју је многим експериментима доказао славни Петроградски хигијеничар Dr. Сикорски, а о којој се је, у осталом, свако на себи самом практички уверио, а та је да што дуже траје мождана радња све је слабија сама мождана делатност другим речма, одморан мозак може несравњено више да створи него ли уморан. Та је истина данас већ са свим позната и опет мало ко да о њој води рачуна.

Чланови III, IV и V су допуне члану II, и траже наизменичност у раду мишићном и мождану, равнотежу у употреби животних сила — хигијенски захтеви који се никад не смеју заборавити при васпитању деце

Члан VI. Учитељи, врло често, мало воде бригу о држању дечијем при читању или писању, те отуда прерана погуреност, поквареност код плућних и стомачких органа, школске гуке, кратковидост, добро позната очним лекарима као школска кратковидост, и т. д. И не само да се не пази да се узроци свему овоме отклањају, него се још помажу оним нечовечним захтевима од деце да у школи буду скоро апсолутно мирна, непомична, што се најодсудније противи самим физичким потребама дечијег организма и дечијег доба. Није никад бескорисно опоменути наставнике на ову злоупотребу њихне педагошке власти.

Чланови VII и VIII су довољно јасни и не требају објашњења ни допуњивања.

Члан IX, износи такође једну истину која је сама по себи јасна и коју опет газе и школски програми и читава школска организација. То је потреба: наставу прилагођивати умној снази детињој. Програм често нагони наставника да деци од 10—12 година говори о таквим граматичким [1]) или рачунским правилима, која је тешко сватити и ученицима много старијим. Кад би таква настава била само бесмислена, већ би и то било врло жалосно али је она још и преко мере штетна како по детиње интелектуално здравље тако и по развитак његове судиље. Мисленим родољубима остаје да све силе употребе да из школе истисну ону смешну тежњу да се деца уче начелу што им само може дати нејасне појме и учинити их педантима.

Чланови X и XI расправљају ово исто питање само у другом облику. Развијати само

---

[1]) Вашак рада који се од ученика захтева „за казну“.

[1]) Сетимо се на пр. нашег гимназијског програма, по коме се у II. разр. гимн. дакле деци од 10—12 год. предају основе српског језика.

памтиљу и ништа друго до памтиљу, а не обраћати се детињој судљи и проматрању значи стајати на супрот сваком здравом васпитању значи убијати умност и слободу самога духа човечијег.

Главу XII је тежња да сузбије једну тешку грешку коју чине и дан-данји неки школски радници, поред свег усиљавања школске власти и ауторитета да се томе стане на пут. Мислимо на оне претеране захтеве домаћег рада, рада који не даје деци ни оно мало слободног времена на одмор и опорављање која спречава сваки други васпитни утицај који чини да *школска настава* често исцрпе све за се, те се дакле шири на рачун *општег развића* и *здравља дечијег*. Претераност у захтевима ове врсте, јесте без сумње један од најјачих узрока умног умора, болести која се све више шири по школи и друштву. [1])

Но морамо рећи, вели даље извештај, да кривице у грешењу противу свију ових правила више леже у самим установама него ли код школских радника. Учитељ зна да ће га ценити не по његову раду и подобностима него по успеху који му деца на крају године покажу. И у највише случајева какав се успех тражи? Не успех по каквоћи него по количини рада. Је ли онда чудо што наставник, мимо своје воље, све своје време и сав свој труд улаже на то да напуни главу својих ученика што је могуће већом количином знања! А опште развиће дечије, а васпитавање његових околности и подобности? Ех, ко ће се још и о томе бринути кад се то не тражи на испиту нити од учитеља у опште, па му то и не треба. А је ли учитељ удвојно или и утроњо моралну енергију или умну моћ својих ученика, ко за то разбира! Он остаје слаб педагог све дотле док не узмогне у својој школи створити једну масу „одличних“ ђака који знају све „као воду“.

Докле се год, дакле, не промени у својој основи наш васпитни систем, све дотле ће школска младеж стојати врло трајаво у погледу хигијенском. А онога дана када све оне који воде озбиљну бригу о народном подмлатку, прожме мисао да је за дечији мозак, као и за сваки други орган, претерани рад шкодљив и опасан и да постаје узрок неизбежном опадању читавог организма, онога дана када се свати сва дубина и важност истине да је сврха васпитању да дете начини физички јаким, умно моћним, да му развије свест за дужностима, онога ће се дана извршити огроман напредак на путу народне будућности, онда ће тек свануги зора телесног и умног буђења наше школске младежи.

Ст. Л.

[1]) Држим да данас нема тих заоупотреба као што их је некада код нас било. Онда је се за неизрађен задатак често казнило тиме да се код куће тај *исти задатак* израдио 10, 20, 50 па, ово већ за велике грешнике, и 100, пута. Може ли бити веће умне тортуре.

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Априла 1888 год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	742,12	743,00	743,36	744,16	744,04	745,68	746,90
2	749,86	751,66	752,24	752,55	751,74	751,17	752,01
3	751,79	751,18	751,29	750,83	749,83	748,79	748,95
4	749,08	749,70	751,14	750,66	750,45	750,83	751,62
5	751,79	752,47	752,18	751,55	750,83	750,83	750,95
6	750,84	751,69	751,31	751,12	749,94	749,55	749,70
7	749,65	749,51	749,37	748,47	747,64	747,66	747,71
8	747,57	747,66	747,10	746,01	745,56	744,03	744,26
9	742,94	743,17	743,31	743,62	743,36	743,62	744,05
10	746,61	748,14	749,35	749,48	749,83	750,09	750,77
11	751,30	751,98	752,16	751,61	750,65	750,39	750,37
12	749,74	749,77	750,58	749,21	747,83	747,30	746,81
13	746,25	746,72	746,73	745,80	744,78	744,29	744,02
14	742,43	742,14	741,58	739,64	739,39	739,18	739,31
15	738,81	739,09	741,40	742,61	743,37	744,18	746,03
16	747,45	748,03	748,45	748,80	748,90	749,86	751,37
17	753,61	755,53	756,76	756,61	756,11	755,65	755,79
18	755,37	754,92	755,25	753,48	752,54	751,70	751,89
19	751,42	752,32	751,19	750,49	749,88	749,25	750,13
20	751,58	753,54	754,61	754,75	754,53	755,25	754,94
21	754,09	753,92	753,47	752,04	750,89	750,23	750,89
22	750,41	751,33	751,97	752,22	752,04	752,19	753,59
23	753,21	753,46	753,36	752,81	752,36	753,33	753,22
24	752,78	753,21	753,62	753,73	753,74	754,44	754,68
25	755,41	756,37	757,02	757,07	756,94	756,37	757,56
26	757,99	758,32	758,01	757,79	756,72	756,19	756,05
27	755,30	755,23	755,04	754,36	753,27	752,28	751,90
28	751,71	751,61	752,06	752,69	752,00	752,15	752,33
29	751,83	752,41	753,77	754,11	754,94	754,73	755,21
30	754,96	755,46	755,73	755,64	755,10	756,29	757,06

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Априла 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	3,1	2,0	2,3	4,4	5,9	9,5	7,5	7,9	5,3	9,8	1,6
2	6,1	5,7	4,3	8,9	11,2	13,3	9,5	8,8	8,5	13,8	4,1
3	8,2	8,0	7,5	10,5	13 1	16,3	12,5	8,7	10,6	17,1	6,7
4	9,4	7,6	7,7	10,4	13,8	14,3	11,1	8,9	10,4	14,9	5,6
5	5,3	3,5	6,4	12,6	14,5	14,5	12,2	9,1	9,8	16,0	1,9
6	5,9	5,0	7,1	14,4	16,9	18,3	13,5	10,5	11,5	18,8	3,8
7	10,0	6,7	10,1	17,7	19,1	19,7	15,4	11,9	13,8	21,0	5,6
8	9,8	8,9	10,3	17,9	20,9	20,3	15,3	13,7	14,6	22,5	7,9
9	12,1	11,8	12.6	14,6	13,9	14,1	12,3	11,1	12,8	15,9	10,7
10	10,6	10,2	10,9	13,7	16,1	18,5	14,4	9,9	13,0	19,4	9,0
11	9,5	9,5	10,7	16,3	19,3	21,4	16,5	14,1	14,7	22,0	7,7
12	13,5	12,4	14,1	17,9	21,3	22,2	19,5	18,1	17,8	26,0	11,8
13	16,5	17.2	16,9	19,0	21,1	23,3	18,3	15,9	18,5	23,8	15,8
14	15,3	15,3	17,9	23,9	24,1	16,9	14,8	14,1	17,8	26,3	12,0
15	12,1	10,1	13,1	7,8	6,1	5,2	4,1	4,0	7,8	13,1	3,8
16	4,9	4,0	5,2	7,8	7,1	8,6	8,8	7,2	6,7	9,7	3,4
17	6,6	6,0	5,9	10,6	13,5	12,1	9,9	7,3	9,0	14,6	5,5
18	5,0	3,9	6,5	13,3	16,7	18,9	12,5	9,3	10,8	18,9	2,7
19	9,0	8,9	11,5	17,7	20,8	21,4	18,0	16,1	15,4	23,8	8,4
20	13,5	13,2	13,9	18,6	22,3	22,5	19,5	14,7	17,3	23,2	12,4
21	12,5	11,0	16,5	19,5	23,3	22,7	22,5	18,9	18,4	25,2	10,1
22	16,1	14,9	16,8	19,5	21,5	20,3	17,9	13,7	17,6	23,1	13,5
23	11,4	11,8	11,1	13,7	15,4	12,9	9,7	8,5	11,8	17,0	8,0
24	8,2	8,4	8,3	9,0	9,7	9,1	8,9	9,1	8,8	10,3	7,9
25	9,5	8,9	9,1	13,8	15,9	16,7	14,5	10,6	12,4	17,6	8,3
26	8,4	7,1	10,6	16,3	19,4	20,5	15,1	14,0	13,9	21,1	7,1
27	11,9	13,2	13,9	18,9	22.9	23,3	17,8	15,4	17,2	24,0	10,7
28	13,8	12.3	14,3	19,7	18,5	19,3	17,0	14,0	16,1	21,9	10,5
29	13,5	13,0	11,1	11,7	11,3	10,7	9,6	9,4	11,3	14,4	9,2
30	9,1	8,8	9,5	12,9	14,7	14,9	11,6	10,5	11,5	16,8	8,5

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Априла 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	4,4	84	4,7	85	4,9	79	5,8	84	5,3	60	7,0	90	6,4	81
2	5,9	86	5,3	85	5,7	67	5,1	51	4,6	40	5,5	62	5,4	64
3	5,7	71	5,9	76	6,1	64	6,2	55	6,1	44	5,4	50	5,2	61
4	6,1	79	6,0	76	5,7	60	5,5	47	5,3	44	4,9	50	5,1	61
5	5,3	90	6,0	84	5,2	48	6,0	49	5,3	43	5,3	50	5,9	68
6	5,4	83	6,4	86	5,0	41	7,9	55	4,6	30	5,3	46	5,3	56
7	5,9	82	6,0	65	6,2	41	5,6	34	5,7	34	6,3	48	6,0	58
8	6,0	71	5,3	57	6,5	42	8,1	44	9,9	55	6,9	54	7,0	60
9	6,4	63	6,8	62	7,5	60	7,4	62	7,4	62	7,3	69	8,0	81
10	7,8	84	9,4	82	7,8	67	6,3	47	6,0	38	6,3	51	6,6	73
11	7,3	83	7,6	79	7,5	55	6,9	42	5,7	30	7,2	52	6,1	51
12	5,3	49	5,9	49	7,8	51	6,9	31	6,6	34	6,7	40	7,4	48
13	9,4	64	8,8	62	10,1	62	10,0	54	9,7	45	10,5	67	9,5	71
14	7,8	60	9,8	64	7,6	34	8,5	37	9,2	64	7,9	63	7,8	65
15	6,3	68	7,6	68	7,5	94	6,4	91	6,1	92	5,3	87	4,5	73
16	4,6	75	5,7	86	5,1	64	6,3	84	6,3	76	6,5	77	6,6	87
17	6,3	90	6,3	91	6,2	65	6,0	52	4,8	45	4,5	50	4,1	54
18	5,0	82	6,0	83	4,8	42	5,5	39	4,0	25	6,6	61	5,0	57
19	4,2	79	5,1	50	5,9	39	7,2	40	9,5	51	6,7	43	6,3	47
20	8,1	72	8,7	73	9,7	60	9,5	48	9,1	45	8,3	49	6,8	54
21	8,1	82	10,3	73	9,7	57	9,7	45	10,2	50	9,0	44	8,5	52
22	9,6	76	10,3	73	10,1	60	11,2	59	9,5	54	8,3	55	9,9	86
23	8,7	85	8,3	84	7,2	61	7,9	60	7,0	64	7,5	84	6,8	83
24	7,3	89	7,7	94	7,6	89	8,3	92	8,1	95	7,5	88	6,1	71
25	6,3	74	6,0	70	6,7	57	6,1	45	5,6	40	6,7	54	7,5	79
26	6,0	80	8,1	85	8,6	62	8,3	50	7,9	45	8,8	69	8,2	69
27	9,9	88	9,3	79	9,7	59	8,6	41	9,2	43	10,0	66	10,0	77
28	9,1	87	9,8	82	10,8	63	10,9	69	11,7	70	10,4	72	9,0	76
29	9,7	88	7,7	78	7,8	76	6,5	65	7,4	77	7,4	84	7,4	86
30	7,4	88	7,4	84	7,4	67	5,1	42	5,0	40	4,9	48	4,6	49

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Априла 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	W	3	W	3	WNW	3	W	3	NW	3	WNW	2	WNW	3
2	WNW	3	WNW	3	WSW	3	WNW	2	W	2	тишина		тишина	
3	тишина		тишина		SW	2	WNW	1	тишина		тишина		E	2
4	NNW	2	N	2	WSW	2	NNW	1	NW	1	NNW	1	NW	1
5	ENE	1	тишина		WNW	2	WNW	2	WNW	2	NW	1	WNW	1
6	тишина		тишина		NW	1	W	1	WNW	2	тишина		W	1
7	ESE	2	ESE	1	W	1	NNE	1	ENE	2	E	2	E	4
8	ESE	4	ESE	4	SE	3	SSE	3	E	3	ESE	4	ESE	3
9	ESE	4	ESE	5	ESE	4	E	3	ESE	3	E	2	ENE	1
10	W	1	тишина		WSW	2	W	2	W	4	тишина		ESE	2
11	ESE	1	тишина		тишина		W	1	WNW	1	E	1	ESE	2
12	SSE	1	SSE	1	тишина		ESE	1	ESE	3	ENE	1	E	3
13	SW	1	SSW	2	SSE	3	SSE	3	SE	1	ESE	1	ESE	3
14	ESE	2	SE	1	SSW	2	WSW	1	NW	5	тишина		тишина	
15	ESE	2	тишина		WSW	3	ESE	3	WNW	4	W	4	WSW	4
16	WSW	3	WNW	1	W	3	WNW	2	NW	3	WNW	2	WNW	2
17	WNW	2	N	1	NW	2	ENE	2	NNE	2	NNW	1	тишина	
18	ENE	2	E	1	ENE	1	ENE	2	SE	1	E	1	E	2
19	ENE	3	ESE	2	ESE	4	ESE	3	ESE	3	E	3	E	3
20	ESE	1	тишина		тишина		W	1	NW	1	NNW	1	тишина	
21	тишина		тишина		тишина		NNE	1	N	1	тишина		ESE	2
22	ESE	2	SE	2	WSW	1	WNW	2	WNW	2	W	1	W	1
23	W	2	W	1	WNW	2	W	3	WSW	3	WNW	2	WNW	2
24	WSW	1	WSW	2	W	2	WNW	3	NNE	3	NNE	3	NNE	3
25	NNW	3	WNW	1	WNW	2	WNW	3	NW	2	тишина		тишина	
26	SSW	1	тишина		W	1	NNW	1	W	1	тишина		тишина	
27	тишина		тишина		W	1	W	1	W	1	тишина		WNW	2
28	тишина		тишина		N	1	NNW	1	NNW	1	тишина		тишина	
29	NW	2	NW	3	WNW	2	NNW	2	WNW	1	W	2	WNW	2
30	W	1	W	1	тишина		WNW	1	N	1	NNW	2	NW	1

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Априла 1888. г. у Београду

Датум	Наоблаченост 0 до 10							Киша у милиомет.	Изглед неба и примедбе
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	10	10	10	10	10	10	10	2,3	Облачно, киша у 1 с. 2 с и 7 с по подне.
2	10	10	5	8	1	8	8	0,6	Јутро облачно, подне и вече лако облачно.
3	10	10	10	9	4	1	0	0,0	Јутро облачно, подне и по подне лако облачно, вече ведро.
4	7	8	4	0	0	0	0	0,0	Јутро облачно; подне, по подне и вече ведро.
5	0	1	0	1	5	4	0	0,0	Ведро; пред вече лако облачно.
6	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
7	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
8	0	0	0	1	1	3	9	0,0	Јутро,-подне и по подне ведро; вече облачно.
9	10	10	10	10	8	10	10	0,0	Облачно.
10	10	10	9	8	3	0	0	0,9	Јутро и подне облачно, кише мало у 6 с и 7 с пре п; по подне лако облачно; вече ведро.
11	0	3	5	3	2	3	3	0,0	Лако облачно.
12	5	8	10	7	10	5	9	0,1	Лако облачно, мало кише у 10 с. пре п.
13	10	10	10	10	4	2	2	0,1	Јутро облачно, мало кише у 10 с. пре п; подне и по подне лако облачно; вече ведро.
14	3	6	9	10	6	10	10	3,6	Јутро и подне лако облачно; по подне и вече облачно, мали пљусак у 2 с. $^1/_4$ по подне, од 3 с до 3 с $^3/_4$ град и киша са грмљавином. Величина зрна града 9мм.
15	10	10	10	10	10	10	10	12,1	Облачно, киша у 10 с. пре п. 1 с. 2 с. 4 с. 7 с. и 10 с. по п.
16	10	10	10	10	10	10	2	1,2	Облачно, киша у 1 с и 2 с по п.; вече ведро.
17	10	10	5	5	8	3	0	0,0	Јутро облачно. подне и по подне лако облачно, вече ведро.
18	0	3	1	1	0	2	0	0,0	Ведро.
19	5	8	1	8	6	10	10	0,6	Јутро, подне и по подне лако облачно, вече ведро.
20	10	10	7	3	2	0	0	0,0	Јутро облачно, киша у 4 с пре п., подне и по подне лако облачно; вече ведро.
21	2	2	1	2	7	6	0	0,0	Ведро, по подне лако облачно.
22	3	2	5	8	9	9	10	8,2	Јутро и подне лако облачно; по подне и вече облачно, киша у 10 с. по п.
23	10	10	10	10	10	10	10	15,7	Облачно; киша у 10 с. по п.
24	10	10	10	10	10	10	10	19,6	Облачно, киша пада у 4 с. 6 с. 7 с. 10 с. пре п. 1 с. 2 с. 4 с. и 7 с. по п.
25	10	7	5	3	2	1	0	0,0	Јутро лако облачно, подне и вече ведро.
26	0	2	0	1	1	0	1	0,0	Ведро.
27	0	0	0	4	2	0	0	0,0	Ведро.
28	0	0	2	8	2	6	9	0,7	Ведро; вече лако облачно, киша у 10 с по п.
29	10	10	10	10	10	10	10	0,7	Облачно; мало кише у 4 с и 6 с пре п. и у међувременима посматрања.
30	10	10	9	7	9	9	8	0,0	Облачно.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Априла 1888. г. у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	средња вредност	максимум	датум	минимум	датум
Ваздушни притисак	—	750,26	750,78	751,11	750,80	750,31	750,25	750,67	750,60	758,32	26.	738,81	15.
Температура ваздуха	10,03	9,31	10,54	14,43	16,44	16,72	13,67	11,51	12,83	26,3	14.	1,6	1.
Апсолутна влажност	—	6,84	7,27	7,28	7,32	7,09	7,03	6,77	7,09	11,7	28.	4,0	18.
Релативна влажност	—	78,4	75,5	59,5	53,8	51,2	60,8	66,6	63,7	95	24.	25	18.
Наоблаченост	—	5,8	6,3	5,6	5,9	5,1	5,1	4,7	5,5	—	—	—	—
Висина кише	66,4 милиметара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	13	7,5	31	21	4	9	50,5	35	39	210

III.

Било је: 14 кишних дана. Ведрих дана било је 7, ведрих и лакоблачних 4, облачних дана 12 и лако облачних 7., Град је падао један пут: 14. Априла по подне Грмило је 14. по подне и у вече, а мање су севале само у вече истог дана.

9. Маја 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

ГНЕЗДА

написао Ж. МИШЛЕ[1])

Ја нишем имајући пред собом лепу збирку гнезда птица француских, коју је један од мојих пријатеља саставио за ме. Ја сам у стању да оценим, да потврдим описе писаца, да их, можда, поправим, ако би доста скучена приномоћ стила могла дати појма о једној засебној уметности, која је мање слична нашим уметностима, него што би човек могао на први поглед и мислити. Ништа овде није кадро заменити виђење предмета. Ваља видети и опипати: онда се тек осети да је свако поређење нетачно и лажно. То су ствари једног одвојеног света. Ваља ли рећи *изнад* или *испод* људских творевина. Ни једно ни друго, него да су у свему различне, а да су њихове сличности само спољашње. Помислимо пре свега да је овај чаробни предмет, по себи много нежнији него што се може речима казати, да је он са свим творевина умешности, окретности, рачуна. Грађа најчешће је са свим незграпна, не увек она коју би надволео уметник. Оруђа су веома непотпуна. Птица нема веверичиних шапа ни даброво зуба. Имајући само кљун и ноге (које нису оно што су руке или шапе) изгледа да за њу гнездо мора бити задатак који се не да разрешити. Гнезда што су ми пред очима, већином су израђена од ткања, или су исплетена од маховине, малених витких гранчица, или су из дугих биљних конаца. Али је ово још мање ткање, него је збијена гомила, један сплет смешане грађе, утиснуте једно у друго усиљавањем и истрајношћу: умешност веома трудна и рад пун напрезања, где би кљун и прсти били недовољни. Истинско оруђе ту је тело птичије по себи, њене груди којима она притискује и спаја грађу, док је не начини у свему прилагодном, док је не споји и не прилуби главном плану.

А оруђе, које даје гнезду изнутра кружни облик није никакво друго већ тело птичије. Тиме што се она окреће стално и потискује зид на све стране, она успева да створи круг.

Гнездо, дакле, јесте она сама, њен облик и њено најнепосредније усиљавање, ја бих рекао њено страдање. Нема ту ни једне сламке, која да би заузела и очувала кривину, није хиљадама пута потиснута прсима, срцем, за цело са ремећењем дисања, можда уз силно лупање срца.

Са свим је друго нешто легало какве четвороножне животиње. Она се коти покривена длаком, шта јој треба гнездо? А тако исто оне од тих животиња, које граде легало или га копају, то више раде за себе саме, него ли за своје младунце. Глодар *мрмот* (горски миш) јесте вешт минер у његовој косој земуници, која га чува од зимњег ветра. Веверица са необичном вештином гради своје лепо округло легало, које ће је заклонити од кише. Велики инжињер на језерима *дабар*, који предвиђа придолажење воде, гради више спратова, где ће се по вољи пети: све за самог себе. Птица гради за породицу. Безбрижна она је живела у зеленом лишћу на ударцу својим непријатељима, али чим више није сама, чим позна да ће бити мати, она постане уметником. *Гнездо је творевина љубави.* Творевина ова јесте отисак необично снажне воље, ужасно узбуркане страсти. Ви ћете то нарочито осетити по томе, што она ову грађевину не ради као што се раде наше грађевине по каквом нацрту, којим се даје правац и правилност раду. Овде је план тако срастао са уметником, идеја тако је утврђена да се кућа у ваздуху гради трунка по трунку без нацрта и скеле, без претходног подупирача, и ни једна трунка не квари целине. Све ти се ређа како ваља, симетрично, у потпуној хармонији, ствар ужасно тешка у таквој оскудици оруђа и у овом силном на-

[1]) Мишле је чувени француски историописац и јестаственичар (1798—1874). Овај његов јестаственички чланак износимо као углед, као пример како у руци знаља и најобичније ствари могу постати дивна и пуна занимљивости наука, која се не учи данас да се сутра заборави, него да човеку буде својина читавог његовог века на превелику корист његову и његове околине.

презању да се заокругли и да се обложи притиском прсију.

За све ово женка се не поверава мужаку, него га употребљује као помагача. Он одлеће да тражи грађу, траву маховину, корење и гранчице. Али кад је грађевина начињена, кад је на реду унутрашњост, постеља, намештај, рад постаје много тежи. Треба имати на уму да овај слој вуна да изјаје ужасно осетљиво на хладноћи, које га би свака охлађена тачка била један узрок пропасти младунчета у јајету. Ово младунче излеже се голуждраво. Трбух је приљубљен трбуху материном, те отуда нема опасности од хладноће, али леђа су још гола, њих мора грејати сама постеља, ту је на матери смотреност и брига, коју је тешко задовољити. Мужак доноси длаку, али ова је доста тврда, то ће се употребити само оздо и као опружан подметач. Он доноси кудељу, али ово је доста хладно: само се сме употребити свила или перница извесних биљака, памук и вуна; или још боље њено рођено перје, њено паперје, које она чупа и меће под своје тиће.

Занимљиво је гледати мужака кад тражи грађу, то је тражња вешта и обазрива: он стрепи да ко год пратећи га очима не сазна пут његовом гнезду. Често, ако га гледате, он да би вас заварао, узме са свим други пут. Стотинама малених и духовитих излета одговориће материним жељама. Он ће пратити стадо оваца да дограби мало вуне. Он ће у кокошару дохватити пера опала са кокошке носиље. Он ће у својој дрскости вребати да ли ће домаћица под хладником оставити за који тренутак своје кључе или своју преслицу, и одлетеће богатији са једним предигнутим концем или клакном.

Збирке гнезда са свим су скорашње, малобројне и још доста оскудне. Међу тим у збирци у Рујену, која је знатна са свога распореда, у збирци у Паризу, где се виђа више веома занимљивих примерака, већ се разликују разне умешности, које стварају овај узор од гнезда. Али у свакој умешности птице које се на то одају, иду на већу или мању висину према разумности, према удесности граће и према потребама климата.

Међу птицама, које копају гнезда у земљи — минерима — задовољавају се да ископају само једну рупу у земљи *бела алка* (alca impénnis) и *пингвин*, којих младунци тек што су се испилили, скачу у море. Али *пчелождер* (Merops apiaster) и *морска ласта*, које морају гајити своје тиће, граде под земљом прави стан, који има веома велике правилности и није без нешто геометрије. Оне га што више обложе меканим материјама, на којима младима неће бити тако тврдо, нити ће осећати земљину хладноћу.

Од птица грађевинара задовољава се простијом грађевином *фламинго*, који гради од блата пирамиду да одвоји своја јаја од поплављене земље, и леже их опружив доле своје дугачке ноге. Прави грађевинар јесте *ласта* која своје гнездо обеси о нашу кућу.

Чудовиште своје врсте можда је гнездо што га гради *дрозак*. Његово гнездо, веома истакнуто под влажним заклоном винове лозе, с поља је од маховине и губи се из очију у зеленилу, али погледајте изнутра: то је дивна слика чистоће, то је углађено те сјајношћу својом ни мало не уступа стаклу. Могао би се човек огледати.

Проста вештина тесача, столара, дворесца у шумским крајевима налази свој слаби израз у *тукану* (Rhamphastus) којега је кљун одвећ дугачак, али слаб и танак, он дуби само труло дрвеће. *Жуња* је боље наоружана, она, познато је, може више; то је прави тесач, али кад љубав наступи она је дворезац. Безгранична у врстама, у појединостима јесте тичарија котаричара и ткаља. Насликати почетак, напредак и сиршетак тако разноликих радова био би посао огроман.

Птице на обалама морским већ плету, али са мало вештине. За што би радиле више? Природа их је тако добро одела масним и скоро непробојним перјем, оне рачунају мање са елементима. Њихова велика вештина јесте лов, свагда на мршавој и слабој храни, рибождерима увек управља њихов гладни желудац.

Веома просто плетење *чапља*, *рода* не много надмашује плетење с дрветом *крештаљке*, *дрозга подсмевача* (тице американске), *чворка*, *зебе*. Њихова многобројна породица намеће им много већи труд. Оне граде незграпна легала, али озго приљубе више или мање фино исплетену котарицу сплет од корења и сламе јако спојене. Певачице *цистикола* (Cisticola је сродна са сеницом) умеће

вешто три *белегчине*, од које лишће уплетено у ткању чине овоме покретну и поуздану основу и гнезно се помоћу тога клати. *Вуга* прпине своју колевку у облику тоболца за једну страну, и поверава се ветру да јој љуља њен пород.

Чиж, чешљуга, зеба јесу веште плетиље. Ова последња неспокојна, неповерљива споји за гнездо израђено са доста вештине и окретност *беле лишајеве* (Lichenes), којих шаре савршено заведу ловца, те узме ов чаробно гнездо, које је тако добро прикривено, као неку узгредност на зеленилу, као нешто са свим случајно и природно.

Спајање и облагање у осталом гра важну улогу и на послу самих ткаља. Била би велика погрешка сувише издвајати ове вештине. *Колибри* леши смолом од дрвећа своју малу кућу. Већина осталих у томе се служи пљувачком. Неке, чудновата ствар! нежни проналазак љубави, додају томе вештину за коју њихови органи дају им најмање помоћи. Један американски *кос* постиже чак и то да прошије лишће својим кљуном, и то веома вешто.[1])

Неке веште плетиље незадовољне кљуном помажу се у томе и својим ногама. Спремивши основу оне је притврде ногама, докле кљуном умеђу у њу нотку. Оне на тај начин постају праве ткаље.

У опште узевши умешности има, она је шта више за дивљење, али оруђа не достају. Она су за чудо неудесна за оно што имају да ураде. Већина инсеката упоређена са птицама необично је наоружана, снабдевена оруђима. То су прави посленици, који се као такви рађају. Птица посленик само за неко време надахнућем љубави.

М. Д.

[1]) *Птица кројачица* (sylvia sutoria), једна мала америчка птица, узимље памук са памучног стабла, и помоћу кљува и ногу исреде конац, те да чиме на врховима грана ушије лишће за своје гнездо ради безбедности од змија и мајмуна.

Преводилац.

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

УВОД

Отвори уста за нијемога и за ствар свијех напиљенијех смрти.

Соломон, Изр. 31, 8.

Превртите ма који листак историје живота и образовања глувонемих и ви ћете на њему видети избележене тешке патње ових невољника; наћи ћете, да су они од памтивека били пасторчад и својих и околине у којој су живели. Њихове тешке махне: *глухост*, па онда *немост*, чиниле су махом, да су их се њихови рођени стидели, а да их се њихова околина гнушала. Те махне биле су ограда, кроз коју није могла да продре ни најоштроумнија мисаона моћ старијих мислилаца; њихов суд о глувонемима била је страшна казна, коју су пирицали над овим патвицима за њих није било милости; за природне сироте није било срца!.. Тек крајем друге половине XVI. века почеше зраци да пробијају тмину, у којој тада бејаху глувонеми; брига за њиховим образовањем и ослобађењем чамотиње, датира се тек од тада. Од то доба јављају се више и више људи, који посвећују свој живот овом племенитом раду; а њихов је труд уродно богатим плодом. Данас је образовање и васпитање глувонемих свршени акат, код свију образованих народа, а рад на том пољу свети је задатак хуманитарности.

Узрок оволиком немару према глувонемима треба тражити и у самим махнама њиховим, а и у тадањем схватању потребе образовања подмлатка у опште. Глувост, из које се доцније развила са свим природно и немост, слабост је таква, која се теже примећује. То је понајпрви узрок, услед кога глувонем не може да изазове непосредно саучешћа своје околине. Сем тога, и оно мало покушаја, да се дозна суштина глувонемости, учињено је

тако овлашно, да је био резултат свега тога тај: да су глувонеми стављати у категорију слабоумних. Сад, по што се до тога закључка дошло, није ни чудо што им се је одриц̂ала могућност њиховог образовања, и што су покушаји на том путу сматрани као посве узалудни. У овај се суд није могло у толико више да сумња, што су та испитивања чинили махом људи, чиј је ауторитет био неприкосновен. Ка свему овом придружила се је и ова околност. Духовни пастири, којима је у првоме реду дужност да се старају о блаженству душа свога стада, требали су први да се заузму око тога, да олакшају живот глувонемих. Међу тим они су баш подржавали јогунасто начело, по коме неспитљива воља божја, по којој су неки оглували и онемели, не сме да се корегира људским начањем.[1]) Они, који су немост испитивали са чисто лекарског гледишта, долазили су до закључка, да је то специфичка слабост говорног органа, а не природна последица глувости, па према томе и њене узроке треба тражити у њему, и ове медицинским путем отклањати. Како су сви лекарски покушаји у овоме промашали циљ, то се је држало, да је немост неизлечива. Тако је све трајало до почетка реформације. Од тада, а нарочито почетком овога века, потреба основних школа, а тиме и образовање масе народа, узимало је све огромније размере, што је било од неминовна утицаја и по образовање глувонемих. Није према овоме никакво ни чудо, што се, код дотадашње толике оскудице у општем образовању народњем, није ништа радило озбиљније на образовању глувонемих.

Данас узима се као глувонем онај.

а). који још од рођења нема слуха, па услед тога и није могао да научи говор;

и б). који је одмах по рођењу, или и доцније, изгубио буди којим узроком слух, па заборавио говор.

Глувонеми се зову још и они, који су као глувонеми научили у школи говор; дакле остали глуви али не и неми.[2]) Неки уврштују још и оне у глувонеме, који на обичном растојању не могу да чују обично изговорене речи. Услед тога занемарили су говор, па га и заборавили: или са свим, или већим делом.

Сада је питање о образовању глувонемих не само свршена ствар, него се ради и на томе, да се уведе и за њих обавезна настава, а то је: да сваки глувонем телесно и духовно здрав, посећује школу као и остала деца.[1]) Ту је потребу изазвало не само милосрђе спрећу њих, но и битни интереси породице у првоме реду, за тим општине, па и саме државе. Искуство је показало, да оно мало оскудне занатске обуке где је глувонеми и и добију, не подмирује ни издалека захтеве за образовање човека, грађанина, који не би даље падао на терет својих и свсје околине с једне стране; с друге, да би и сам могао да врши своје обавезе као родитељ, грађанин, човек. Не учини ли се то, онда глувонем остаје са врло малим изузетком, без икаквог образовања — дивљак: за кога релиђија губи моралан значај, а која треба да опомене, оживи, поучи, утеши; у умном погледу једва да прекораче границу појимања неодраслог дечка.[2])

Тако запуштени глувонеми, без икаквог образовања, није чудо што и изгледају често као дивљаци. То је само последица оне умне пустоши у коју су утонули, а из које их правце води пут у моралну пропаст, каквих је жалосних примера врло много. И ако имају ручни говор, он је тако несавршен, да се једва са својом околином споразумеју о обичним потребама; конвенционални изимци тог говора и чине, да им је пут за даље одмах иза прага пресечен. Усамљени, често напуштени од својих и своје околине, неимајући права на располагање своје имовине, па још често ни права на брак, приморани су да живе од милоште оних, који би се тек смиловали на њих. Ко би према овоме и одрекао потребу њихова образовања, ако неће да их осуди, да цео живот свој проведу у животињској дивљини другима на терет, под штапом поро-

[1]) Waether, E. Geschichte des Taubstummen-Bildungs wesens, etc. Leipzig, 1882. pag. 2.

[2]) Hill, D. J. Der Taubstumme und seine Bildung. 1880. p. 17, 8.

[1]) Bericht über den ersten deusche Taubstummenlerer-Kongress 1884 zu Berlin. Berlin, 1885. pag. 6,32.

[2]) Hill, Die Geistlichen und Schullehres in Dienste der Taubstummen. Waimar, 1868. pag. 10.

дичког надзора или још више и у — казаматима полицијским? Може ли се тада захтевати од њих пошта према другима и њиховој својини, поштовање закона, власти. Никад. Као један драстичан доказ оваквог стања глувонемих, да наведем карактеристику, коју је дао један бечки суд, о неком необразованом глувонемом, кога су нашли у скитању. „Он је глувонем; нема ни васпитања, нити је школован; не зна да чита и пише; нема свести за оријентирање, нити разуме најпростије апстрактне појмове; и не слути о религији а камо ли да зна за егзистенцију бога. Услед свега тога, није ту ни било могуће објаснити, шта се разуме под речи, протеривање, судска одлука, која је изречена над њим.“ [1]) Ово је само један доказ друштвене небриге и нехатости спрећу њих. У место да се од њих спреме мирни и привредни чланови друштва, они остају паразити, а не ретко и тешке штеточиње.

Па чиме да им се помогне?

У првоме реду: школским образовањем.

Оно што чини данас ограду, која дели глувонеме од здравих, то је незнање језика. Дати им говор, удружити са осталима увести их у познавање свега блага људске духовне имовине, коју ми језиком посредујемо, — то је први задатак школе за образовање глувонемих. Проналазак, да се и они обуче усменом говору, те да њиме достигну оно образовање које ће их уздићи до свести о својој човечанској дужности у друштву то је проналазак који, нема сумње, чини једну од највећих части човечијем духу. Школа је томе са своје стране одговорила оној обавези, по којој је „свака цивилизација дужна да дâ људима највећу суму знања, која ће бити у сугласу са њиховом моћи схватања и социјалним положајем.“ [2]) Друштво има да те резултате промени, остари у животу. Тиме је школа за образовање и васпитање глувонемих постала једна између толиких институција државних: завод за ублаживање и искорењавање друштвених зала. И ми у томе видимо само један између толиких доказа, да у развитку морала није наступио застој, то је један моменат више, који обележава његово напредовање. Будућности преостаје даљи прогрес, у коме ће се све друштвене махне разумети као плодови интелектуалне и моралне слабости — болести духа и тела. а већи и мањи злочинци само болесници, који ће место апсанâ наћи места у школама и болницама за њихово спасоносно лечење. Друштво, у коме су зраци цивилизације у велике пробили мрак незнања, мора настати свим силама, да нездравим појавама тражи узроке и да им што пре стаје на пут.

Ми смо се, као најпозванији у овом питању, подухватили, да одговоримо својој дужности: да проговоримо за оне, који су у тешком незнању „намијењени смрти“, који трпе тај несносан јарам, а не могу да се пожале... Заблуде, које данас владају код необразованијих, а врло често и код образованијих о глувонемима, угрожавају њихов несрећан положај још у већој мери. Изићи на сусрет и сузбијати све те заблуде, с једне стране; с друге показати могућност њиховог образовања и благотворан утицај школе по њихов живот и по друштвене интересе — то је први задатак овим редовима.

I

Особине глувонемих

а.) Особине у телесном саставу.

У доба када се је о глувонемима свашта нагађало, када се немост није узимала као природна последица глувости, долазило се је и до закључка; да ће као и телесне особине глувонемих бити различите од телесних особина здравих, и да су те особине својствене само глувонемима с тога, што су они глувошћу и немошћу стављени у неки ванредан положај. Прво, што је у том погледу узето то је, да је неосетљивост глувонемих много већа. Тако су неки лекари држали, да су за глувонеме нужне веће дозе лека за чишћење но за здраве. [1]) Мансфелд, лекар

[1]) „Neue Freie Presse.“ 20. Juli. 1887. Wien.

[2]) Revue des deux mondes. Tome cent quatrième. Paris, 1873. pag. 555.

[1]) Да бих избегао сваку нејасност напомињем: да под речи *здрав*, у овој употреби, разумем особу, која има свих пет чула (Vollsinnige). Глувонем отступа у толико од нормално развијених, здравих што нема чула *слуха*, па је услед тога и нем остао,

на браунивајском заводу за глувонеме, узео је за норму да глувонемој деци преписује лекове у дозама, које би биле давате одраслим здравим, а за одрасле глувонеме, двојином веће мере, но што би их требали да узимљу одрасли здрави, и то све са разлога, што је код глувонемих „ниска нервна осетљивост.“ Итар, лекар на париском заводу за глувонеме доказивао је, да су глувонеми у осетљивости за утиске, који болове производе неосетљивији од здравих. Крузе, који је био глувонем, тврди, да је глувонем спроћу болова много осетљивији од здравих.[1]) Сва ова мишљења нису ништа друго до гола нагађања о интензитету осетљивости код глувонемих; она је према данашњем схватању подједнако условљена и код једних и код других.

Недостатак говора код глувонемих покушавало се да објасни и тиме, да као недостаје нормалност развића појединих делова говорног органа. Сем глувости, вели Кусмаул, мора се свакако узети за узрок немости: ускоћа и мајушност грклана и душника, па онда крљаво образовање непчаног вела, као неспретан, и задебљао језик.[2]) Опет Мансфелд[3]) доказује на основу његових проматрања у заводу у Браунивајгу, да су неници код неких глувонемих сведени; код неких пак одвећ спљоштени; да је језик, код неких у предњем делу веома утврђен, и тако нема могућности за слободно кретање код других да је случај обратан т. ј. да је језик сувише слобдан, но отуда је ствојствена језику нека млитавост. Готово код трећине, вели да је непчани вео одвећ несавршено развијен и да је ресица ретко нормално била развијена. — Ова посматрања, која су већим делом сумњиве вредности, повлаче се и дан дањи у литератури о глувонемима. Каквим су, услед тога, жалосним последицама изложени глувонеми доказују чести примери. Родитељи необавештени, у место да их одведу у школу за глувонеме, одводе их којекаквим варалицама, да им изврше операције у устима, у нади да ће им деца проговорити. И шта се тим постигне. Извршене операције, у обично развијеном говорном органу, онеспособе дотичне делове за њихове нормалне функције. Деца не само што претрпе ужасне болове, него и онеспособе за наставу, при којој се претпоставља здрав говорни орган, а тиме буду лишена помоћи, коју су једно у школи могла наћи и постану за навек изгубљена. Овом варању још се не може дуго стати на пут. Још и дан дањи читамо често по новинама огласе, у којима се препоручује лек против глувонемости! Родитељи незнајући прави узрок болести своје деце, а потресени њиховим тешким махнама, најлакше пођу странпутицом, те у незнању упропасте и оно чему се још могло помоћи.

Неки енглески лекар (Gibb) вели да је нашао помоћу огледала за прегледање грклана, недостатак гласница у грклану. Не може му се одрећи да их он није видео, али да их није ни било, не би било нужно да му се верује. По другом неком лекару, глувонеми су чешће леваци (до 15%) но здрави, и према томе заснива хипотезу односно локализаци,е вештачког гласног говора у мозгу глувонемих. Ова неистина, која је узета за љубав постављене хипотезе, доказана је толиким испитивањима у појединим заводима за образовање глувонемих.

Из ових неколиких примера види се до каквих су бесмислица долазили и сами стручњаци у њиховим „испитивањима.“ И зар је онда какво чудо, што се код простог света гаје још много црње предрасуде о овим бедницима?! Обавештавање о правој суштини глувости и немости, као и о средствима за сузбијање и ублажавање ових махна, најкраћи је пут, да се ширење ових зала сведе у што уже међе, а тиме да се олакша живот овим патницима.

Ми говоримо овде о немима, који услед глувости нису могли да науче говор, или су

[1]) Крузе је оглувео услед шарлаха у шестој години, а за тим изгубио и говор. Почетау настану добио је у заводу за глувонеме. Неуморним радом постигао је, да је доцније постављен за наставника глувонемих и разнио увелике њиховим рад на овом полу. Валтер (Geschichte etc. p. 328) говорећи о њему вели: „Мора се узети као пример наставе за глувонеме, над су поједини којима недостаје слух, чуло наставе, а потстакнути наставом, која је за њих одређена, подржавани челичном вољом, која све препоне савлађује, добили образовање, које је достојно дивљења.“

[2]) Dr. Kussmaul A. Die Störungen der Sprache. Versuch einer Pathologie der Sprache. Leipzig 1881. pag. 261.

[3]) Dr. Hartmann, Taubstummheit und Taubstummenbildung etc. Stuttgart 1880. pag. 6.

га заборавили, ако је глувост наступила у раном детињству. Ти су случајеви код глувонемих *правило, и са тим глувонемима бити се ова настава.* У колико постоје дефекти говорног органа, код појединих особа, и у колико су они узроци немости, то је друга ствар и она не спада у домашај овога рада. Оно, што се је можда некада десило и забележило у медицинским аналима, не може се узети за све или бар за већину глувонемих. У којим још случајевима наступа немост, ми ћемо о том доцније у кратко рећи; за сада велимо, да сви ти случајеви, као и они, при којима су узроци и већи дефекти говорног органа долазе у изузетке онога, што се обухвата речју глувонем, и с њима настава за глувонеме нема никаква посла.

Особиту пажњу заслужује питање: од колико је утицаја изучавање говора по здравље глувонемих? Ово нарочито с тога, што су противници изучавања гласног говора у школи за глувонеме мишљења, да су респирациони органи, плућа, рђаво развијени код глувонемих. Ово су изводили као природну последицу оскудице говора, као да су њиме плућа закржљала и постала издужена. Тако неразвијена плућа са грудним кошем, услед напрезања глувонемих при говору, имала су за последицу нагло слабљење, које је завршавано сухом, јер неразвијеност грудног коша доспонира ову болест.[1]) И ако се не може никако порећи, да су поменуте махне у организацији диспозиција за сушицу, то још није доказ, да су сви, или бар већина глувонемих са тим недостатцима рођени, а још мање, да је оскудица говора у раном детињству увећала поменуту опасност. Из искуства зна се да глувонема деца при игри узвикују, онако као и здрава, и да су према томе и плућа од чести изложена оним истим утицајима, којима су у овом случају изложена и плућа здравих. Само гласно вежбање не остаје на узвикивању и довикивању; њега врше глувонема деца врло често и при самом претном говору у узајамном споразумевању. К томе треба додати она честа телесна вежбања у играма, као и ускорену респирацију при том, и по све узев скупа, даје у велике могућност развоју и плућа и грудног коша. Сем тога и посматрања, која су чињена у погледу здравља глувонемих ученика, који уче гласни говор на појединим заводима нађено је: да њихово здравље не уступа здрављу оних, који се образују у претном говору (Geberdensprache).

Најјаче разлоге за ово схватање о рђавом развићу плућа код глувонемих наводи Мајснер у својим ранијим посматрањима.[1]) По његовом је испитивању на лешинама глувонемих грклјан у развићу закржљао, плућа су махом недовољно развијена и дубоко у грудном кошу затурена. Не може се никако порећи, да ова испитивања нису праћена субјективним претпоставкама, јер пред факторима објективних истраживања, тешко да би се могао да докаже рђав развитак плућа код глувонемих, а тада, да се ово питање осечно реши, морала би се да предузму врло честа и многобројна мерања. И Кусмаул је мишљења да глувонемост има за последицу оскудно образовање грудног коша, органа за производњење гласа и за његову артикулацију, да тесногрудост диспонира суху болест која глувонеме сатире у брзо по губертету.[2]) Ове поставке не слажу се са стеченим искуствима у овом погледу у заводима за глувонеме. Деца из школе махом у поменуто доба (14—17 г.) дакле онда, кад је, према горњем, здравље и живот у опасности. По школској статистици те су опасности највећим делом без икаквих жртава.

У овоме биће и статистички податци сумњиви. Он је нашао у 61. смртном случају међу ученицима лајпцишког завода 31 случај смрти, коју је проузроковала грудна болест. Овоме је испитивању слично испитивање Шмалца. Од 263 ученика у дражђанском заводу за глувонеме умрло је 20, и то 4 од сухе, 9 од плућне болести, а 1 од сухе болести у душнику.[3]) Ма колико да су ови бројеви значајни по проценат умирања глувонемих од сухе болести, опет њих не треба губити из вида при поређењу истих узрока код здравих.

[1]) Dr. Kussmaul, Die Störungen der Sprache etc. pag. 263.

[1]) Meissner. L. F. Taubstummheit und Taubstummenbildung. Leipzig. 1856. pag. 201.

[2]) L. C. pag. 262.

[3]) Schmalk, E. Ueber die Taubstummen u ihre Bildung in ärztlicher, statistischer u. geschichtlicher Hinsicht etc. p. 117.

Кад се у том погледу упореди статистика здравих, онда се, узев у опште, види, да 5 до 7-ми део свију смртних случајева пада на суху болест. По медицинској статистици умрло је у времену 1877—71, 952 чланова занатлијских дружина у Берлину. Од њих је умрло 473 од плућних болести, а то је 49.7 %. При овим смртним случајевима мора се нарочито узети у обзир занимање радника. Тако чна се да каменоресци, кројачи, кожари, механичари и књиговесци највише су изложени опасностима грудних болести, и да од исте 75—80 % пропада.[1]) Узроци су томе са свим јасни. Према томе не треба губити из вида ни социјалан положај глувонемих. По њихову изласку из школе, они се махом морају да занимају таквим занатима, који више или мање, посредно или непосредно, утичу штетно на њихово здравље, а у првоме реду на развићe грудних болести. Сем занимања, које утиче на здравље њихово у опште, а посебице на развитак грудних болести, неки хоће да објасне ову појаву и тим, што се код глувонемих налазе чешће аметци скрофулозе, која проузрокује туберкулозу.

Статистиком мучно да ће се скоро моћи да докажу чести трагови скрофулозе код глувонемих, с једне стране: што е скрофулоза појам, још врло лабав (Хартман);[2]) а друго, што се код одраслих не може да дозна, да ли су од исте деца патила у ранијим годинама. Међу тим као да се неће моћи да порече факат: да се скрофулоза чешће сусреће код глувонемих и то оних, који су по рођењу оглували, него код здравих. Ово се своди на то, што скрофулоза, као што се из искуства зна, сем разних органа, најчешће обољева слушни орган, као што то често бива и при другим болестима, као: шарлаху, мазеру и др. само што скрофулозне индивидуе при оваквим обољењима обично горе пролазе но здрави.

Према разним извештајима завода за глувонеме и смртних је случајева међу њима мање. То је такође један од јачих разлога, који обара оно мишљење о телесном саставу глувонемих. Тако Фалк вели о краљев. заводу за глувонеме у Берлину: да је међу онима, који станују у заводу од 48-ме год. само један смртни случај био. а да је од целог броја ученика, који је просечно 120 износио, за последњих 10 година умрло петоро, између којих је један услед пада с прозора погинуо. „Према томе јавља се код њих смртност у повољнијој размери, но што се она находи код деце ових основних школа.“[1]) — Доцније видећемо, да смртни случајеви код глувонемих, узев у опште, не стоје тако, да би се из тога могао извести закључак: као да су они (смрти. случ.) последица рђавих конституција организама код глувонемих, или неправилан развитак истих услед њихових махна (глувости и немости).

Поред свега тога биће, нема сумње, један од најјачи: доказа за здравље глувонемих њихов живот у заводима за њихово школовање. У њима сусреће посетилац махом дечицу здраву, веселу, живахну, која часове одмора проводе готово искључиво у играма у којима су телесна вежбања заступљена. Ко би и једном посетио такав завод у часовима гимнастике, тај би се уверио, да се у опште не може сумњати у здрав састав како грудног коша, тако и плућа код глувонемих.

6.) Карактерне особине глувонемих.

Нико не може пореći, да је глувонем, и ако живи у нашој средини, ипак у велике из ње искључен. Тој је околности узрок, немогућност њихова да ступе у споразум са њиховом околином. Са његовим прстним говором приступачан је само својима и најближим познаницима. Конвенционалан тип тога говора не само да му пречи да се слободно крене из своје куће, но је обимност изразâ и у говору са својима тако ограничена, да он може да изрази тек најнужније појмове са довољном јасношћу. Тиме му је и у борби за опстанак одузето једно од најјачих средстава, којим је данас човек наоружан. И ако му се не дадне могућност да се образује, те тиме да се стави у повољнији друштвени положај, онда он мора подлећи. И тај тежи положај, у коме се он налази спроћу оста-

[1]) Dr. Hartmann, A. Taubstummheit etc. pag. 9.

[2]) l. c. pag. 9.

[1]) Ibid. p. 11.

лих (здравих), он потпуно осећа. То осећање и чини основицу његовог развића карактера.

Биће многима познато, да се глувонемима приписују многе рђаве карактерне особине, а да им се тиме велика неправда чини, јасно је као дан. И они су у томе два пута несрећнији. Јер у место саучешћа и милоште прома њима, окривљују се за оно, у чему су они потпуно невини. Тако се о њима вели, да су: пакосни, неблагодарни, лукави, свирепи, саможиви, подмукли, осорљиви!.... Има ли веће осуде?! Зар се тиме не указује на њих као на измете људске, као зверове у људској кожи? Неки, и не поричући им могућност у интелектуалном образовању, образовање срца, могућност њиховог васпитања ниједу потпунце. Каква кратковидост! Још више, сами наставници и (старијега кова) доказивали су, на жалост, то исто. Један је од њих истицао као најслабију њихову страну полну страсност. Узима се да је таквом мишљењу највише допринео Хердер својом философијом историје људства, тврдећи, да код необразованих глувонемих постоји животињски инстикт, и мислио је, да они у томе стоје ниже од мајмуна.[1]) Како он прича, неко је глувонемо дете убило брата, а за то дало му је повода то, што је видело касапина да је заклао свињу. За онога ко има здраву памет ово је смешно тврђење. Ко је живот глувонемих пратио у кући, и у заводима, за њега је ово доказивање бесмислица, коју очевидно изнаша непознавање глувонемих, а још мање њихово образовање и васпитање.

Посведневно искуство као и стручњачко проучавање дају резултат: да је у том погледу глувонем то исто као и онај који је здрав; да карактер глувонемих, као и код здравих, зависи од индивидуалних особина, а да у томе, глувост и немост не падају глувонемима никако на терет. Да је при томе школско васпитање, а нарочито кућевно, чинилац од врло замашног значаја, о томе не може бити спора. У томе се опажају у главноме два правца, који при кућевном васпитању утичу на штету саме деце. Родитељи ганути махнама своје деце попуштају махом у оним случајевима строгости, где ова треба да се најозбиљније примени. Они се том приликом показују као неспособни васпитачи само за то, што сувише воле свога питомца. А последице тога? Оне се јављају у истом облику, у коме се појављују и код здраве деце, кад се „теорија мажења“ („Zuckerbrodtheorie“) у васпитању примени. Јогунство, набуситост, стремљење дечије, да наведу у сваком случају свој ћеф, јесу прве последице размажене, слабе љубави родитељске спрећу своје деце. Па ко од тога пати? У првоме реду родитељи, који осете праведну казну, као награду за њихово васпитање. Али на томе не остаје само. Грех, који се укорени у дечијем срцу, ако се не ослаби или затре школским васпитањем, остане неизгладива махна, коју деца у потомству свом животу тешко испаштају — ни крива ни дужна! — Или, што ће бити још горе: родитељи презиру, гнушају се своје рођене дечице, јер им ова падају на терет, са својих махна. Ко да су несрећна деца томе сама крива! Осуђена да пате за грехе — тешке грехове! — својих предака, а, можда, и својих родитеља; она постају још пасторчад њихова срца!.... За такву децу нема родитељске милоште, за њих нема љубави, која је једина кадра да утре многу сузу у овом чемерном животу, за њих је цео свет пуст..... Изложени презирању с једне стране; с друге: поруги, подсмеху и превари, је ли онда какво чудо, ако таква деца постану неповерљива, зла, себична, пакосна?

Ваљано кућевно васпитање, удружено са школским, дају најповољније резултате и у овом погледу, а нарочито тамо, где је школа спојена са интернатским живљењем. Не може се порећи, да моћ наслеђа код глувонемих, у њиховом васпитању игра онако исто огромну улогу, као и код здраве деце. Само је једно бесмислица: да глувост и немост условљавају оне карактерне махне, које поменусмо. Где се у васпитању глувонемих — било у школи или у кући — љубав изазива љубављу, а не силом и бојем, ту нема ни трага од оне подивљалости, која се глувонемима намеће. Баш само осећање њихових махна (глувости и немости), које глувонеме ставља у зависност од својих сродника и познаника, узрок је, да се глувонеми не само понашају са скромношћу и снебивањем према својима, но и са особитом благодарношћу, искреношћу и поверљивошћу спрам доброчинстава, која им се укажу.

[1]) Dr. Hartmann, Taubstummheit etc. 11.

в.) Духовне способности глувонемих.

Нема сумње да је највећа препрека образовању глувонемих била та, што се дуго држало, да они за то немају способности. Не само да је проста светина тако мислила, но и старији научници били су мишљења, да су глувонеми управо то што и слабоумни. Аристотело стављао је глувонеме у категорију туноумних, а то с тога, што им не достаје слух као „чуло наставе.“ Талмудисте су тврдиле, да глувонем није при чистој свести. Па и сам св. отац Августин није био у томе штедљивији. Мислећи, да се у глувонемима находи нечисти дух, он их је искључио од религиозне поуке.[1]) Кант вели, у својој Антропологији да глуворођени, који услед тога морају и да онеме, не могу никад да доспеју до нечега вишег у свом образовању већ до аналогона (неке сличности) разума. У новом завету налази се више места, из којих се види љубав Спаситељска, коју је указивао немима (свакако глувонемима). Тако између осталих вели Матеј (гл. 9, 32. 33) да су једном довели пред Исуса неког човека, који је био нем и махнит. Пошто је Господ истерао ђавола, неми је проговорио. Народ је, див ћи се томе причао: „Тако се нешто још није никад десило у Израиљу.“ — Исто схватање о духовној способности глувонемих подржава и Лутер, тврдећи, да све што је зло произлази од нечастивога, па тако је и са глувонемошћу.[2])

Не може се порећи, да је недостатком говора отежан и развићак психичких способности. Не буде ли се глувонемом дала могућност да образовањем на којим средством попуни ту празнину (било гласним или прстним говором), онда ће глувонем морати да остане на много нижем ступњу у погледу развитка његове интелигенције, од здравих. Али не треба ни пошто ни овом приликом губити из вида: да глувонем интелигентан и онај, који је слабоуман, спадају у две са свим одвојене категорије[3]) Овај је оболео и неспособан за духовни развићак; међу тим онај нема само слуха и кадар је (и без школског образовања) да суди, да изводи закључке. Претеривање у том погледу, као да глувонеми немају ћа ни поменуте духовне моћи, само је жалостан доказ непознавања њихових способности у опште а на посе духовних. Глувонем је без икаквог образовања кадар да пресуђује о оном, што је добро и зло, о оном што је његово и што је туђе, да разликује оно, што треба да чини, од онога, што не сме да ради. Буде ли му се обратила озбиљнија пажња у занатском образовању, он је тада у стању да се надмеће са највреднијим и најуметнијим раденицима, за што има небројено примера.

При овоме мора се имати на уму важна околност: којим се путем полази у образовању глувонемих, а тиме и да ли он одговара развитку њихових духовних способности, кад се хоће да дође до жељеног резултата. Не може се одрећи, да школа има да учини много, те да надокнади оно, што су деца изгубила до ступања у школу, остав без икакве обуке. Али да се овом недостатку доскочи, позване су породице у првоме реду, да својом брижљивошћу у васпитању и доцније у заједничком раду са школом, овај губитак у велико смање.

Што се тиче недаровитости глувонемих, ту такође не треба никако бити једностран. Узме ли се овај случај код глувонемих на око, онда се он никако не сме превићати и код здравих. Само не треба никако узимати, да недаровитост код глувонемих долази од оскудице слуха. Овај недостатак пречи брзи развој наставе а тиме и успех у оном обиму, који постижу здрава деца у основној школи. Тачна испитивања у заводима за образовање глувонемих показала су, да како она деца, која су од рођења глува, тако и она, која су доцније (види којом болешћу) оглувела (па за тим и онемила) имају, у опште узев, добар дар. У томе чине махом само она деца изузетак, код које је глувост наступила услед церебралних обољења; узму ли ова веће размере, онда обично бивају деца неспособна за духовни развићак, која, услед тога, и не спадају у данашње школе за глувонеме.

Сем тога, неки су тврдили, да глувонеми немају добро памћење, и да је оно махом слабије од памћења здравих, па су за то од-

[1]) Hill, Anleitung zum Sprachunterricht taubstummer Kinder. Essen, 1840. pag. 14.

[2]) Walther, Geschichte des Taubstumen-Bildungs wesens, etc. pag. 10

[3]) Beicu, E. Die Erblichkeit der Gebrechen des Menschen und die Verbitung der Gebrechlicbkeit. Leipzig, 1883. pag. 117.

мах узимали као доказ, да глувонема деца уче рачунање с муком, и да је то знање код њих увек оскудно. Врло је интересантно, да се за овај случај узима баш рачун. Зна се добро, какве тешкоће са рачунањем имају и здрава деца, нарочито по школама, где се овај предмет предаје неподесном методом и где је у опште наставник томе невичан. Зар се нису чули до скора гласови, како су само врло даровита деца способна за математику? Да се је у новије доба ова педагошка заблуда показала у свој бесмислености, свима је познато, који се бар наставничким радом баве. Шта више рачунање спада, у лакше наставне предмете, само када се нешто том наставом рукује. То је исто случај и код глувонемих. Што то у неким школама ни данас није случај, томе ће бити поред осталога и то узрок, што се тежиште васцелога рада ставља на наставу из језика; рачунању често се обраћа врло мало пажње. Тада је појамно, да она настава мора у толико више да пати, у колико јој се друга претпоставља.

Овде ће бити нужно да и сам наведем причање Круза,[1]) које ће поред доказа из школе послужити као још један јачи доказ о јачини њиховог памћења удоби, када школа није имала никаква утицаја.

Године 1805 нађе полиција у Прагу неко глувонемо дете које је заштрљало, незнајући свога стана. Како се од детета није могло да разбере, где станује, даду га у школу за глувонеме. Када је дете у настави толико одмакнуло, да је могло да даје одговоре на постављена питања, оно је испричало, у колико се сећало, оно, што му се десило пре ступања у школу. Тако по његовом описивању сазнала се цела околина његове куће, као и то да је његов отац имао воденицу. Опширније је причало о свом животу код куће: како су се његова мати и сестре помрале, како се његов отац поново оженио, како га је његова мачиха злостављала, услед чега је он морао да побегне. Име оцу није знао, нити назив воденице, али је умео да каже у ком се је правцу налазила. Кад се је за тим о свему том распитало, видело се је, да су детиња тврђења бала тачна; и оно је тада добило своје право име и право на наслеђе своје очевине. —

На послетку ваљано уређени заводи за образовање глувонемих, дају несумњива доказа, да глувонеми имају добро памћење. О томе се може уверити нарочито при јавним годишњим испитима. Да код глувонемих ученика бива оно исто што и у школи за здраве а то је: да могу да набубају читаве стране напамет и неразумевајући садржину — то је такође јасан доказ за јачину њихова памћења, јер, као што је познато, памћење са разумевањем онога што треба да се запамти бива много лакше. Да боме, да се и у школама за глувонеме подржава као и у сваком наставном раду принцип: по коме разумевање ствари мора да претходи памћењу дотичног предмета: а што се и у томе још, више мање чине злоупотребе у наставничкој дужности по свим школама, за то нису крива деца.

(Наставиће се)

[1]) Kruse, Ueber Taubstumme, Taubstummen-Bildung etc. pag. 54.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

УПУТСТВО

надзорницима основних школа за 1887/8 школску годину.

Господине,

На основу члана 74-ог закона о основним школама, а по предлогу Главног Просветног Савета, одредио сам Вас за надзорника свих основних — јавних и приватних — школа у .....

за ову школску годину.

По члану 78-ом закона о основним школама, главне дужности надзорника при овоме раду јесу:

1. Оценити је ли школски рад извршен онако, како је законом и прописима одређено.

2. Уверити се је ли школа по закону и по прописима снабдевена свима школским потребама, и, ако што недостаје, препоручити да се школи набави.

3. Испитати и саслушати школски одбор о свему што овај о школи и о учитељском раду има да му саопшти; тако исто и учитеља о свему што има да каже о школи и раду школског одбора.

4. Одмах по испиту уписати у школску књигу оцену учитељева успеха. У томе ће се служити белешкама 5 (одличан), 4 (врло добар), 3 (добар), 2 (слаб) и 1 (рђав).

По закону школски надзор има се извршити у месецу јуну тако да се крајем јуна сврше сви испити и да се на Петровдан ђаци свечано распусте кућама за велики школски одмор. Према томе Ви ћете удесити распоред о прегледању поверених вам школа и по том распореду свршити све испите најдаље до 28-ог јуна.

Пре поласка на пут свршићете свој редовни посао у школи, у којој сте сталан наставник.

Пре почетка самога рада, начинићете распоред, којим ћете редом походити поједине школе и тај распоред послаћете начелништу, да га оно после достави свакој школи, како би се свуда могло спремити све што треба за испит, те избећи сваку дангубу.

По члану 76-ом закона о основним школама, надзорном прегледу школе и испиту ради оцене учитељева успеха мора присуствовати мѣсни школски одбор, који ће и протокол о прегледу и оцени потписати, известивши надзорника о свима мѣсним школским приликама. Без школског одбора или барем без два његова члана (осим учитеља), надзорник не може испит почети, а они су дужни одазвати се одмах позиву, чим им буде јављено, да је надзорник школи дошао.

О овоме је из поверенога ми министарства издата наредба свима школским одборима, да још раније изберу најмање по два члана одборска, који ће присуствовати испиту, и да се они нађу на време код школе, како Ви не бисте морали ни мало дангубити ишчекивајући њихов долазак. Али, ако би се где год ипак десило, да те чланове школског одбора не затекнете код школе, и да се нико од осталих чланова не би могао брзо дозвати, онда на основу члана 77-ог закона о основним школама, држаћете испит пред двојицом других људи. О томе ћете написати и с њима потписати протокол, који ћете доставити надлежној полицијској власти, да би се неуредни чланови за невршење својих дужности могли по закону казнити. У своме извештају навешћете ми поменце оваке случајеве, ако их буде.

Међу тим, ма какве се неуредности десиле у овом погледу, испит се мора у свакој школи држати и сваки учитељ оценити, па било то у крајњем случају и без одборника и без самог учитеља.

Испите држаћете сваког дана без обзира на празничне и недељне дане.

После ових напомена о спољашњем раду у прегледању школа, долази Вам као најглавнији део Вашега посла: да прегледате, проучите и оцените унутрашњу вредност саме школе и да се свуда уверите, је ли сваки наставник своје ученике правилно учио и васпитавао, је ли остале наставничке дужности по закону вршио и је ли постигао довољан успех у школи.

Важност посла, који Вам се поверава, толика је, да се ни најопширнијим упутством не могу исцрпети ни све крупније, а камо ли ситније прилике, на које вам ваља обратити пажњу при прегледању школа. Строго узевши у образовању и васпитању народног подмлатка и нема ситница; ту је, у узрочној вези све важно и озбиљно. Од Вас лично од Ваше увиђавности о задатку и важности основне наставе, од вашег родољубља зависи, с колико ћете збиље, љубави и преданости извршити поверени вам посао и колико ћете српској школи помоћи пазећи на то да без повреде правде, у границама закона и прописа, првенствено потражите од свих чинилаца народне школе као право мерило за оцену њихова рада, да су све своје дужности савесно испунили.

Да би вам се бар у неколико олакшало извршење поверенога Вам посла, напомењуће Вам се овде у опитим потезима оно, што се никако не сме сметнути с ума.

I.

Кад почнете испит у некој школи, прво ћете се уверити из школског дневника, је су ли сви уписани ученици на испиту, па ако

нису онда сазнајте због чега су изостали од од испита. У овоме је, истина ретко, бивало злоупотребе од самих наставника.

Испит ћете држати из свих предмета, који се уче у основној школи, у ограниченом обиму, колико је то прописано наставним програмом за ниже и више основне школе, од 12-ог јула 1884-е год. Пбр. 6191. Ви ћете одређивати предмете, из којих ће се ђаци испитивати и прозиваћете ђаке а наставник ће их сам испитивати. Али ви можете, кад год нађете за потребно, предузимати сами испитивање. Осим Вас и наставника, чију школу прегледате, нико се други не сме мешати у испитивање. При прозивању ђака гледајте, да их најмање половина из сваког разреда буде испитана из сваког наставног предмета; а из српског језика и рачуна потрудите се где год је могућно, да их испитате све или бар што више преко половине из сваког разреда. Осим овога, пазите и на то, да слабији и бољи ђаци по успеху буду подједнако прозивани. Најправедија је она оцена, која је извод из оштег утиска целокупне школе.

За време испита постараћете се да сазнате:

1. Јесу ли сви ђаци, који су уписани у школски дневник, заведени у главну књигу уписницу и је ли то завођење извршено у почетку школске године, као што је прописано.

2. Јесу ли сви предмети изучени по наставном програму, о чему се можете уверити, захтевајући да учитељ испитује из разних партија наставног програма.

3. Каквом се методом служио учитељ при предавању појединих наставних предмета: да ли нема механизма, и да ли је дечије знање једро и поуздано, тако, да је прешло у потпуну својину ученикову.

4. Колики је број ђака у школи, који понављају разреде и какав је успех код поновца; каква је бројна размера између слабих и бољих ђака, и да ли наставник није већи број слабије развијене деце занемарио на рачун неколико даровитијих ученика.

5. Каквим се уџбеницима и како служе ученици и јесу ли ти уџбеници прописно одобрени од министра просвете и црквених послова или нису. Ако нису, побележите који су то уџбеници и у којим сте их школама нашли, па ме о томе известите.

6. Да ли се у школама употребљава за прописе, писање и цртање каква друга врста хартије осим оне, која је монопол државне штампарије. Ако ма где нађете на какву другу хартију известите ме и о томе.

7. Каква је васпитна страна у школи; каква је чистота у школи и на деци, на њиховим књигама и хартијама; држе ли се чисто и у реду школска учила; јесу ли деца питома и учтива, слободна и образита, мирна и пристојна и какав је у овоме погледу наставник, који им је имао за углед служити; каква је дисциплина и ред у школи и какав је у опште дух и расположење у целом животу школином.

II.

По што овако за време испита сазнате све што је најглавније. Ви ћете после испита раздати књиге ваљаним ученицима по учењу и владању, а предходно ћете им казати за што се тим даром одликују. После тога пустите ђаке, а забележите тачно колико их је из сваког разреда на испиту било.

Кад пустите децу удаљиће се из школе и сви присутни гости а остаћете само Ви и наставник с члановима школскога одбора. Ту имате да урадите ово:

1. Да прегледате администрацију школску, а тако исто и администрацију школскога одбора и да се уверите, је ли све уредно вођено.

2. Да прегледате школску књижницу и видите да ли су за њу набављене све потребне и препоручене књиге и да ли се књижница уредно држи и чува.

3. Да прегледате сва учила и све школске ствари и намештај и да видите, је ли за школу на време набављено све што јој је потребно, па ако није, то за што и чијом кривицом, и шта је наставник од своје стране предузимао да снабде школу свим потребама. Неуредности у овом погледу побележите и доставите ми.

4. Јесу ли деца уредно шила у школу преко године или нису; шта су наставник и одбор школски радили у оваким случајима с погледом на прописе члана 39. закона о основним школама; јесу ли донете одлуке тачно извршене. Ако учитељ није у овоме погледу своју дужност извршио по законским

прописима, нећете му узети за олакшицу изостајање дечије од школе, а ако је кривица и до школскога одбора, прибележите на ме о томе известите, да бих могао наредити по закону што треба.

5. Да покупите тачно статистичке податке ђака оне школе у којој сте испит држали и да их попишете у приложени ·|·. образац, који Вам се ради овога шаље.

6. Да попуните и други образац, који Вам се овде ·||·. шаље, а који се тиче оцене наставникова рада и успеха и осталога што је у вези са држањем испита.

III.

Кад будте готови с овим што вам је досле поменуто остају Вам још две важне ствари а то су:

а) *да преведете ђаке у старије разреде,*

б) *да забележите у протокол оцену успеха и чистоте наставнику, чију сте школу прегледали.*

Превођење ученика у старије разреде извршићете на основу „Правила о превођењу ученика из млађих разреда у старије,“ која су издата 24 фебруара 1884. год. Пбр. 1943. По овим правилима, нарочито по чл. 5. и 6. који се поглавито Вас тичу, Ви ћете утврдити који ученици прелазе у старије разреде који остају да понављају, који ће се ученици имати по новоу да испитају за то што нису били на испиту ма из каквог узрока и који ће се ученици исписати из школе на основу расписа министарског од 22. октобра 1884. год. Пбр. 11.408. Ни један ученик, ма какав иначе био по учењу, неће се моћи превести у старији разред, ако није био на испиту. Такав ученик мораће да положи испит у почетку школске године.

При превођењу ученика у старије разреде све ћете о ученицима расправити тако, да се тачно за сваког од њих зна шта је с њим. С тога ће те се још за време испита побринути да сазнате је ли сваки наставник правилно оцењивао успех ученички. О томе ћете се моћи уверити упоређујући ђачко знање на испиту с оценама тога ђака у испитноме списку, који је за испит спремљен у свакој школи. Ако бисте нашли на сувише благо или сувише строго оцењивање ђачког успеха, Ви имате право да поправите ђацима оцене, које им је наставник дао и да према испитној оцени, коју Ви дали будете, преведете ученике у старије разреде, или да их оставите да понављају. Али немојте без јаких оправданих разлога мењати оцене, којима је наставник своје ученике оценио. Известићете ме о сваком случају где то, по Вашем мишљењу, будете морали учинити.

У главном протоколу означићете колико ученика свршава који разред, или колико их прелази у сваки старији разред. Што се тиче оних ученика, које будете оставили да понављају разреде или их будете исписали и ослободили од даљег школовања, или остану да положе испит почетком нове школске године с тога што нису били на испиту, њихова имена и презимена записаћете у главни протокол, назначивши из ког је разреда који ученик. Оцену наставницима увек ћете словима записати и то онда, кад све будете прегледали и свршили. Пошто забележите оцену наставнику, не смете је после ни у ком случају мењати; при даваању оцене не смете се ни с ким о самој оцени саветовати. То је чисто ствар Вашега уверења и Ваше савести и Ви ћете сами својом руком записати оцену. У варошима и у свим местима, где има више наставника, не смете свршити испите у свима школама, на онда тек скупити наставнике и давати им оцене, него ћете свакоме наставнику посебице дати оцену, чим свршите испит у његовој школи.

Пре него што дате оцену наставнику, дужни сте по чл. 78. закона о основним школама да саслушате школски одбор о свему, што би он имао да Вам саопшти о школи и раду учитељеву. Исто тако имаћете да чујете и наставника, ако би он имао што да вам каже о раду школскога одбора или општинске власти, у погледу њихова старања или немара за школу.

Према прописима, које је Главни Просветни Савет утврдио на основу овлашћења треће алинеје тачке 4 члана 78. закона о основним школама, дужни сте приликом давања оцене наставницима имати на уму ове прилике:

а). Је ли наставник радио с једним разредом, два, три или четири разреда.

б). Да ли је наставник поред редовне дужности у својој школи радио још и у продужној школи.

в). Да ли број ученика, које је учио један наставник, прелази по селима преко 30, а по варошима преко 50, или је испод ове цифре.

г). Да ли се у школи радило преко целе школске године, или је било прекида.

ґ). Је ли преко године било промене у наставницима? Ако јесте, да ли је рад претходников био од повољна или неповољна утицаја на рад онога, који га је у школи сменио.

ђ). Јесу ли ученици уредно походили школу преко године? Ако нису, уверићете се најтачније, да ли је наставник учинио све оно, што му је стављено у дужност расписима министарским: од 10. Октобра 1884 год. Пбр. 10.729, од 20. Октобра исте год. Пбр. 11.932., и од 1. Децембра исте године Пбр. 13.301. Наставницима, који су у овом погледу били небрежљиви, узећете то увек за отежицу при давању оцене.

е). Је су ли на испиту сви ученици који су преко године у школу долазили.

ж). Има ли у школи много ученика, који понављају разред? Има ли их који су по распису министарском од 20. Октобра 1884 Пбр. 11.408, престарели за школовање, и за што нису исписани из школе? Ви ћете у таком случају испитати и сазнати све што треба па ћете онда строго поступити по поменутом распису, нарочито по последњој тачци његовој.

з). Је ли наставник предавао и прешао све наставне предмете, који су прописани наставним програмима за нижу и вишу основну школу? Ако није све изучено по програмима, онда сазнајте које предмете није предавао у прописаном обиму и за што није.

и). Је ли за све наставне предмете било најпотребнијих средстава и учила? Ако није, је ли их наставник тражио, од кога и кад, и за што их није добио? Јесу ли сви ученици имали на време школске књиге и друге потребе? Ако нису, онда за што, и, колико се сам наставник и како заузимао да отклони, незгоде ове врсте.

ј). Ради ли наставник у школи, где се месни говор много разликује од правилног књижевног језика? Је ли у местима, где више од половине деце не разуме српски говор, поступљено у I. разреду онако, како је то прописано наредбом министарском од 2. Јула 1884. г. Пбр. 6191, (стр. 4. у наставним плановима и програмима за нижу и вишу основну школу).

Осим овога имаћете на уму распис министарски од 23. Септембра 1882 год. Пбр. 7454, који је издат с погледом на прилике у источним крајевима Србије.

к). Да ли је наставник тачан и уредан у отправљању послова, који спадају у школску администрацију, као: је ли му дневник школски уредан, тачан и чист и да ли су сви подаци у њему мастилом, а не писаљком побележени; каква му је књига уписница — протокола, — списак учила, намештаја школског, списак књига у књижници и списак кажњених ученика. Исто тако прегледаћете каква је наставникова администрација у раду школског одбора, јер је по закону учитељ деловођа школскоме одбору. Ваше је да оцените шта ћете од свега овога узети као олакшицу, а шта као отежицу при давању оцене учитељима.

IV

Све ово што вам је довде казано вреди за школе и наставнике који су редовно радили преко целе године. Али биће местимице и ванредних прилика, о којима Вам се овде чине само неке опште напомене, тако:

1. Ако бисте нашли на школу, која у овој школској години није радила пуна три месеца због буди каквих узрока, а сада ради, ту ћете свршити испит и све остало што Вам је у овом упутству поменуто. Ученике ћете превести такође у старије разреде према њиховој спреми и пречистити с њима као и у свакој уредној школи. Оцену нећете бележити него ћете је само у обрасцу забележити па ћете је доставити министарству.

2. Ако неки наставник услед премештаја из једне школе у другу, није радио четири пуна месеца у школи, у којој се о испиту налази, Ви ћете дати у таквој школи оцену као и у свакој другој, која је редовно радила али ћете пре давања оцене заштати наставника, да ли прима оцену или не. Његову изјаву о примању или непримању оцене записаћете у протокол и о томе известити министарство. У оваком случају наставник им право тражити, да му се рачуна оцена он школе у којој је дуже радио. Ако је пак на

ставник радио пуна четири месеца у школи, у којој се о испиту затече, ту ћете дати оцену без икакких обзира на то што су се наставници мењали, па ће се после у министарству расправити, чија та оцена мора бити.

3. Где нађете на школу у којој не би било наставника, било због болести, било због тога што је на одсуству, Ви ћете свршити испит и дати оцену као и да је сам наставник ту. Ако је некоме наставнику постављен заменик, Ви ћете опет прегледати школу и дати оцену као и да је сам наставник радио.

4. Сваку школу, па била она стара или нова, која је ове школске године отворена први пут, Ви ћете прегледати, па и ако у њој није рађено од почетка школске године, него је рад доцније отпочет. Само у том случају, ако наставници у таквим школама нису радили пуна четири месеца, Ви ћете их питати да ли пристају на оцену о успеху или не. Ту изјаву њихову забележићете у протокол, пошто дате оцену, и доставити ми је у извештају. Нови наставници, који нису радили до дана испита пуна четири месеца, неће имати права на оцену, али ћете Ви ипак оцену забележити и поднети ми извештај о њиховоме труду и раду, како би се у случајима неуредности и нерада могли казнити они, који, знајући да им оцена по досадањој практици неће важити, нису хтели довољно радити у школи.

Из свега овога видите, да у главноме имате пазити ово: *да ни једна школа не остане не прегледана; да ни један наставник не остане непоњен; да се новим наставницима не може рачунати година и оцена, ако нису радили пуна четири месеца, и да етари наставници морају добити оцену за свој рад у оној школи, у којој су дуже времена године радили, ако су у току школске године били премештани.*

Нећете држати испит само у оним школама, које су по министарском одобрењу распуштене због какве заразне боле ти; ако болест још буде трајала.

V

Осим нижих и виших основних школа, о којима је довде говорено, имаћете да прегледате и све продужне и приватне школе у кругу Вашега рада.

У продужну школу иду они ђаци, који су свршили нижу основну школу, а нису после продужили даље школовање било у којој вишој основној школи, било у каквом средњем заводу. Где год је било најмање 10 ученика, који су свршили IV. р. н. основне школе и остали ту у месту, требала је да се отвори и продужна школа. Опредељења о условима за отварање продужне школе, о предметима који се ту имају предавати и т. д. изложена су у распису министарском од 20 августа 1884 г. Пбр. 7488.

Ви ћете у местима, где буде имало продужне школе, прво држати испит у продужној школи и дати оцену наставнику за успех у њој, ако је један наставник, а ако их је више, онда ћете сваком наставнику дати оцену према успеху из онога предмета, који је он предавао и назначити кога се наставника која оцена тиче.

О продужним школама прикупићете све податке као год и за основне школе и поднећете ми их засебно заједно са подацима о основним школама.

Ако би било у кругу вашега рада и приватних школа, које се по члану 9. закона о основним школама могу отварати само по одобрењу министра просвете и црквених послова, Ви ћете и такве школе прегледати. У приватним школама никакву оцену нећете давати, али ћете ми у извештају поднети податке о бројном стању и успеху ученика, о наставницима и њиховој спреми и о управи школској и напоменути све што би од вредности било знати у интересу народне школе и јавне наставе.

VI

Кад на овај начин прегледате све школе и свршите поверени Вам посао, поднећете ми најдаље до 10 јула:

1. Статистичке податке о ђацима свих школа, које ћете сами сабрати по свима рубрикама.

2. Наставничке оцене са осталим подацима, који су, у обрасцу означени.

3. Статистичке податке и оцене о продужним школама, које ћете засебно изложити.

4. Статистичке податке и примедбе о приватним школама, којих је било у кругу Вашега рада.

5, Кратко мотивисано мишљење, шта би одмах ваљало у општем интересу школе наредити, да се у појединим школама, које сте Ви прегледали, учини, те да се отклоне сметње и да се школе у ред доведу.

Осим ових података, поднећете ми до краја јула општи извештај о свима школама, у коме ћете изложити Ваше опште погледе на рад, методу, успех, васпитање, наставне програме и планове, целокупно уређење наших основних школа и све што би било по Вашем мишљењу од користи за унапређење наше основне наставе. У овом општем извештају можете се дотаћи и личних и мѣсних прилика у појединим школама, јер ми нећете подносити посебни извештај, као до сада, за сваку школу. Овакав извештај, ако буде израђен с оном озбиљношћу, коју захтева важност предмета, моћи ће се скоро сав предати јавности у службеном органу повереног ми министарства, те тако још већма постати оно што и треба да буде: помоћна чињеница у напретку српске школе.

ПБр. 3633.
13. Маја 1888. године,
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXXII.

20. Априла 1888 год. у Београду.

Били су: *потпредседник* **Ј. Ђаја**; *редовни чланови:* **Љуб. Ковачевић, др. Милан Јовановић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јов. Бошњовић. Јевр. Илић, Ј. Ђорђевић, др. В. Бакић, Ж. Поповић, Стев. Ловчевић, Мита Живковић, и Ф. Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 376-ог састанка.

II.

Прочитан је и примљен записник напредних састанака и то 377. 378. 379. 380. и 381.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. ов. м. ПБр. 3011, којим се позива главни просветни Савет, да на основу чл. 74. закона о основним школама изволи предложити потребан број лица за надзорнике основних школа за ову школску годину.

Савет је одлучио:

да се избор кандидата за надзорнике основних школа повери нарочитом одбору, у који су изабрани г. г. Ј. Ђаја, Љуб. Ковачевић и Ж. Поповић, чланови главног просветног Савета.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. ов. м. ПБр. 2992. којим се шаље Савету молба г. Петра Машова Врбице, писара министарства спољашњих послова, и пита се Савет, да ли молилац има прописану квалификацију за предавача немачког или француског језика у нашим средњим школама.

Пошто молилац није поднео оригиналне сведоџбе о свршеним наукама и о своме школовању и пошто не подноси ни оверене копије од таквих сведоџаба, то је Савет већином гласова одлучио:

да се Савет не може упуштати без сведоџаба у оцену квалификације г. Врбице.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. ов. м. ПБр. 2949 којим се шаље Савету молба с једним документом г. Радула Спасића, учитеља из Брзе Паланке, који моли да му се уважи у стаже године учитељске службе, једна година коју је у учитељству провео у Новој Варошу од 1855 до 1856 год.

Савет је, размотривши оригинални документ молночев, којим се доказује, да је заиста учитељевао у поменутом месту, одлучио:

да се молиоцу г. Радулу Спасићу, учитељу из Брзе Паланке, може уважити ова година учитељске службе.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 19. ов. м. ПБр. 2993 којим се шаље Савету дело у рукопису: „Наука о животињама“ за ниже разреде средњих школа од г. Ђ. Козарца, директора I. београдске гимназије и позива се Савет, да изволи ово дело прегледати и оценити и казати му своје мишљење о вредности и употреби његовој с погледом на уџбенике, који за ову грану науке постоје сада у нашој школској књижевности.

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену дела умоле г. г. Борисав Б. Тодоровић, професор учитељске школе и Ранко Петровић, професор I. београдске гимназије.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 20. ов. м. ПБр. 2667. којим се упућује главном просветном Савету на мишљење и оцену молба г. Јована Ђорђевића, трговца из Београда, који моли да му се одобри да под новим и сигурнијим условима отплати дуг маси пок. Вићентија бив. владике ужичког.

Савет је размотрио молбу молночеву и изјаву оба старатеља масе, па, како молилац не подноси никакво реално јемство, него само лично, са 10. противу 2 гласа — двојица су се уздржали од гласања — одлучено је:

да се молба молночева не може уважити.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 7. ов. м. ПБр. 2636. којим се шаље главном просветном Савету молба г-ђе Драге Машинке, која моли, да јој се одреди комисија за полагање испита из немачког језика и позива се Савет да изволи молбу проучити и казати му своје мишљење по њој.

Како за оваке случаје, кад приватна лица траже нарочиту комисију да пред њом засведоче стручну спрему из неког предмета, нема никаквих правила ни законских прописа по којима би се могло решавати, то се приликом ове молбе повела у Савету начелна дебата о оваким питањима. Било је чланова, који су заступали мисао, да се у овоме случају одреди једна комисија по молби кандидаткиње, пред којом би она положила испит; а било је опет чланова, који су говорили и тражили, да се прво пропишу правила, по којима би се овакі случајеви решавали.

Пошто је дебата исцрпена, стављено је на гласање решење овога питања.

Гласало се за образовање комисије у овоме случају и против комисије.

Са 7. противу 7 гласова одлучено је:

да се не одређује комисија за овај нарочити случај, докле се начелно ствар не би решила.

После ове одлуке, сви су чланови изјавили свој пристанак на то, да се умоли г. министар просвете да нареди, да се пропишу стална правила за случајеве оваке врсте, па да се по томе реши и ова молба.

IX.

Прочитано је писмо г. министра просвесе и црквених послова од 20. ов. м. ПБр. 3005, којим се тражи мишљење главног просветног Савета о томе: кад ће се давати оцене из владања ученицима најстаријег разреда гимназија или реалака, који имају да полажу испит зрелости т. ј. да ли на крају Априла или на крају Јуна и према овоме, хоће ли се они ученици најстаријег разреда пустити да полажу испит зрелости, који су узастопце две године имали „*лошу*“ оцену из владања или ће се с њима поступити онако, како је то наређено расписом министарским од 3 Јула 1885. год. ПБр. 5994.

Савет је са 12. противу два гласа одлучио:

да се ђацима најстаријег разреда гимназија и реалака, који су приправници за испит зрелости, даје оцена из владања крајем месеца Априла, дакле пре почетка испита зрелости.

Даље је са 7 противу 7. гласова одлучено:

да се приправницима за испит зрелости, који би имали за две године узастопце „*лошу*“

оцену из владања, поступи онако, како је наређено министарским расписом од 3. Јула 1885 г. ПБр. 5994.

X.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 20. ов. м. ПБр. 3006. којим се тражи мишљење главног просветног Савета о томе: хоће ли се и како давати благодејање оним ученицима учитељске школе, који се у течају године разболе и остану читаве месеце од школе, а пре тога су били благодејанци, пошто овакі случајеви нису предвиђени у „Правилима за давање благодејања ученицима учитељских школа.“

Савет је о овоме питању донео оваку одлуку:

да се ђацима учитељске школе, који су државни благодејанци, даје у случајима дуже болести благодејање за три месеца, не рачунајући у то време и онај месец, када су се разболели и почели одсуствовати. Ако би болест дуже трајала од три месеца, неће им се даље благодејање издавати.

С овим је састанак свршен.

Просветне Белешке

(Берлински универзитет) имао је прошле шк. године 5357 ученика — највећи број који је до сад достигао иједан немачки универзитет. Те је године у универзитет ушло 2230 а изашло 1164 ученика.

Број ученика по појединим факултетима био је овакав 794 у Теологији; 1282 у Правима; 1297 у Медицини; 1984 у Философији. (На *Париском* универзитету је преко 10000 ђака; у два његова факултета — за Књижевност и Науку — који одговарају немачком философском факултету — нема више од 1400 ученика, према немачком од 1984 ученика).

Ђаци су већином Пруси (4062), из целе остале царевине је тек 740 ђака. Страница је свега 381, а од тога броја 198 Руса, 97 Аустријанаца, 80 Швајцараца, 149 Американаца.

Осем овога броја ђака било је 1523 слушаоца.

Професора свију врста (рачунајући ту и приватне доценте) било је свега 288 (по факултетима 16 у теолошком, 22 у правном, 103 у медицинском и 147 у философском. —ч—

* * *

(Нов манускрипт Аристотелов) *Петросу Пенагеоргију*, учени Грк у Филипополу пронашао је прошле године у кући једног свог пријатеља нов рукопис од неколиких Аристотелових дела. Овај манускрипт, по свему изгледу из XIV. столећа, има 180 листова ових дела славног грчког философа: *О небу* (4 књиге лист. 1—76); *О рођењу и пропадању* (2 књиге, лист. 77—124); *О души* (три прве књиге, лист. 125—178); *Критичке примедбе* (листова 179—180). Манускрипт је врло чист, читак и са свим очуван; на непописаном окрајку има неких прибележака које као да су из доцнијег времена. Пенагеоргију је предузео да сравни нови рукопис са изданьима која већ постоје, да би одредио вредност ове новине, и по резултатима досадашњег испитивања, нови рукопис биће од велике вредности, јер се његова верзија битно разликује од текста досадашњих издања. —ч—

* * *

(Исправка) Уредништво је добило ово писмо:

„У нашем чланку „Пут по Србији 1886. год.“ („Просв. Гласник“ св. 8.) поткрала се једна погрешка, која је лоше забележена у самом месту о ком је реч, те се тако и даље провукла. Тамо (стр. 300) стоји: „*Брус лежи у клисури реке Расине и на јужној левој обали...*“ А треба да стоји: „*Брус лежи на једном висоравну у кључу река Расине и Грашеваце (Брзевске реке) на десној обали Расине*“

Живојин Јуришић
кустос ботан. кабинета

Спрам ове исправке, рачуна се, да отнада и напомена у истом чланку којом се хтело исправити што је о варошици Брусу г. М. Ђ. Миљићевић тачно навео.

Издаје и штампа краљевско-српско државно штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ПОЧАСНИ НАЗИВИ СРПСКИХ КРАЉЕВА

Међу осталима белешкама, које сам прибрао за разноврсна питања која могу занимати српског историка, из доба Немањићског, имам и једну збирчицу о почасним називима краљевским. Не велим да је то једно од важних питања — осим донекле у Дипломатици средњевековне српске канцеларије;[1]) али је, свакојако, занимљиво са стране обичаја, израза моћности и сјајности наше средњевековне краљевине

Белешке ове прикупио сам из домаће грађе. Прегледао сам, дакле, житија, летописе, писма и записе, у колико се тичу осморице краљева, рачунајући и Душаново краљевање.

Да не бих заузео много места, ја сам смислио изоставити свако цитирање извора.[2]) А имам, и за сваку најнезнатнију варијацију у називима, не само прибележен извор, но и страну и линију издања. Сигуран сам, још и то, да у изворима, које сам прегледао, није остала ни једна реч, која би у овом послу ваљала, а да је писам смотрио и употребио.

[1]) Ту, пак, партију ја и не мислим овде уносити. Како, дакле, који краљ, у ком акту и којом приликом сам себе назива, — неће улазити у овај посалац. О том ће бити широког и детаљног говора у Дипломатици средњевековне српске канцеларије, коју спремам.

[2]) Од овога правила одступаћу само у важнијим случајевима.

I.

Осим назива: *краль, — господинь, — господинь краль, — благовѣрьныи краль, — благочьстивыи краль, — христолюбивыи краль, — благовѣрьныи и христолюбивыи краль, — благочьстивыи и христолюбивыи краль,* — што се, у споменицима које сам прегледао, додаје уз име *свакога краља нашег*, или просто без имена, или са *съ*, на пр: *съ благочьстивыи краль;* или са још *нашь*, на пр. *съ господинь нашь*, — говорећи о ма ком краљу нашем; осим тих назива, велим, које зовем *обичним*, долазе још и ови називи:

За *Стефана Првовенчаног:* каже се, да је крунисан *ꙗко звати се ѥмоу самодрьжавьномоу кралю господиноу кирь Стефаноу кралю*, — да га је Св. Сава крунисао и *о бозѣ самодрьжавьна краля срьбьскаго сего быти нарицаѥть*. — Даље му се још и овакви називи дају: *кирь Стефань, — кирь Стефань краль, — кирь Стефань прьвовѣньчаныи краль, — прьвовѣньчаныи краль, — прьвыи краль Стефань, — благочьстивыи и прьвыи краль Стефань, — самодрьжьць Стефань, — самодрьжьць краль.*

За *Радослава* каже се да је крунисан: *ꙗко звати се ѥмоу вѣньчаномоу кралю Радославу.* Иначе, за њ долазе они обични називи, осим једном: *самодрьжьць.*

За *Владислава* долазе ови називи: *богољобьць краль, — богол ьбныи краль Влади-*

славъ, — господинъ нашъ боголюбивыи краль Владиславъ, — велии краль Владиславъ, — великыи краль Владиславъ, — богол бљ и светолюбиц великыи краль Владиславъ, — благочестивыи и дрьжавьныи краль Владиславъ, — самодрьжецъ.

За *Уроша* се каже на једном месту: *нашемоу же господиноу вьноукоу светаго Симеона и прьвовѣнчанаго краля кирь Стефана млдѣшемоу сыноу его вь всеи братии а прѣвольшемоу и прѣвеликомоу краля Стефаноу Оурошоу вь своемь отьчьствѣ самодрьжавьнѣ царствоуюштоу.* — На другом једном месту, у истог писца, то исто, само место речи *прѣвеликомоу* има *прѣвысокомоу.* Даље, долазе за њ још ови називи: *благовѣрьныи господинъ нашъ, Стефанъ краль Оурошъ, — велии краль,*[1]) *— великыи краль Стефанъ Оурошъ,*[2]) *— краль Оурошъ великыи, — благочестивыи и христолюбивыи краль Оурошъ великыи, — благочестивыи и великыи краль Оурошъ, — христолюбивыи краль Оурошъ великыи, — великыи и благовѣрьныи кирь Стефанъ краль Оурошъ, — благочестивыи и богомъ дрьжавьныи и светородьныи господинъ краль Стефанъ Оурошъ, — прѣвеликыи краль*[3]), *— прѣвысокыи краль,*[4]) *— крѣпькыи и самодрьжавьныи краль.*

За *Драгутина* каже се: *нарече се благочьстивыи и христолюбивыи и самодрьжавьныи всеи срьбьскѣи и поморскѣи и подоунавскѣи и срѣмскѣи земли Стефанъ краль.* — Даље, осим обичних, долазе му још и ови називи: *благочьстивыи и самодрьжавьныи Стефанъ краль, — блговѣрьныи и самодрьжавьныи Стефанъ краль, — благочьстивыи и христолюбивыи самодрьжецъ краль Стефанъ, — прѣвысокыи и крѣпькыи краль Стефанъ, — краль Стефанъ крѣпькыи и самодрьжавьныи.*

За *Милутина* каже се: *много лѣта сьтвори богъ благочьстивомоу и христолюбивомоу и самодрьжавьномоу всеи срьбьскыи и поморьскыи земли Стефаноу крлю Оурошоу.* — Даље: *благочьстивыи и христол бивыи и самодрьжавьныи сь богомъ всеи срьбьскыи и поморьскыи земли господинъ краль Стефанъ Оурошъ.* — Долазе му, осим тих и оних обичних, још и ови називи: *благочьстивыи господинъ, — христолюбивыи господинъ, — благочьстивыи и христолюбивыи господинъ краль, — светородьныи краль Стефанъ Оурошъ, — великыи краль Оурошъ, — великыи и крѣпькыи краль Стефанъ Оурошъ, — прѣвеликыи краль Стефанъ Оурошъ, — крѣпькыи краль Стефанъ Оурошъ, — крѣпькыи и сильныи и самодрьжавьныи краль, — господинъ славьныи краль, — прѣвысокыи краль,*[1]) *— прѣвысокыи господинъ краль,*[2]) *— благочьстивыи и прѣвысокыи краль Стефанъ Оурошъ, — благочьстивыи и прѣвысокыи господинъ краль Оурошъ*[3]) *— благочьстивыи господинъ прѣвысокыи краль Оурошъ, — блгочьстивыи и христолюбивыи и прѣвысокыи краль Стефанъ Оурошъ, — благочьстивыи и христолюбивыи господинъ прѣвысокыи и крѣпькыи и самодрьжавьныи краль Стефанъ Оурошъ, — благочьстивыи и христолюбивыи и светородьныи, крѣпькыи и самодрьжавьныи сь богомъ господинъ краль Стефанъ Оурошъ, — Стефанъ Оурошъ, прѣвысокыи и крѣпькыи и самодрьжавьныи и милостивыи краль срьбьскыи.*

За *Стефана Дечанског* долазе ови називи: *боголюбивыи краль, — господинъ христолюбивыи краль — господинъ благочьстивыи краль, — прѣвысокыи, — прѣвысокыи краль,*[1]) *— господинъ прѣвысокыи краль, — прѣвысокыи и благочьстивыи краль Оурошъ третии,*[5]) *— благородьныи краль Стефанъ Оурошъ третии, — богомъ просвѣщтеньныи краль срьски Оурошъ третии.* — Они обични долазе за њ врло често, као и за друге.

За *Душана*, као краља, осим оних обичних, долазе још ови називи: *боголюбивыи краль, — господинъ христолюбивыи краль, — благочьстивыи господинъ краль, — прѣвысокыи краль Стефанъ,*[6]) *— прѣвысокыи и самодрьжавьныи господинъ краль, — прѣвысокыи и благочьстивыи краль, — крѣпькыи и само-*

[1]) Са именом и без имена.

[2]) Са оба имена, и само са Оурошъ, и без имена.

[3]) Са именом, и без имена.

[4]) Са именом, и без имена.

[1]) Са именом, и без имена.

[2]) Долази и са „господинъ" напред.

[3]) И без имена.

[4]) И са именом „Стефанъ Оурошъ третии"

[5]) И без нумере.

[6]) И без имена.

дрьжавьныи краль Стефань, — благочьстивыи и христолюбивыи и въздвиженыи богомь, крьвьскыи и самодрьжавьныи всѣхъ срьбьскыихъ и поморьскыихъ земль Стефань краль, — светлыи и прѣвеликыи и прѣславьныи господинь краль Стефань. —

За *краљице* долазе ови називи: *благочьстивыа кралица,*[1]) — *благочьстивыа госпожда кралица, — благочьстивыа и христол бивыа кралица госпожда,*[2]) — *госпожда,*[3]) — *госпогина кралица.*

За *покојне краљеве* долазе ови називи: *блаженыи, — прѣблаженыи, — светыи краль,*[4]) — *светыи господинь,*[5]) — *светопочивьшыи господинь краль.*[6]) — Често се уз „*светыи*“ додавали и други називи: *светыи и крьвьскыи и прѣвысокыи краль,*[7]) — *прѣвысокыи и светыи и страшьныи краль Стефань Оурошь.*[8])

II.

Кад се краљу у очи говорило, или му се непосредно писало, махом су употребљавани горе споменути називи, само не много њих уједно, са речју „*краљьство ти*“ у свима падежима — спрам места речи у реченици.

Осим најпростије форме: „*краљьство ти*“, долазе ови примери: — *дрьзноухъ о семь христолюбивомоу ти краљьствоу всеименоути, — молю благочьстивоѥ и христолюбивоѥ краљьство ти, — прародитель благочьстивааго ти краљьства, — молимь се прѣвысокомоу ти краљьствоу, — сьгрѣшихъ прѣвысокомоу ти краљьствоу, — всего боуди прѣвысокомоу ти краљьствоу, иако сьли многыихъ иноплеменьныихъ ѩзыкъ приидоше въ дрьжавоу прѣвысокаго ти краљьства, — тебе славимь прѣвысокаго господина ны и крьвьскаго краля, — слышахъ иако гредеть прѣвысокоѥ краљьство ти, — всего боуди славьномоу ти краљьствоу, — слышахъ великоу помощь отъ владыкы Христа прѣвысокомоу ти краљьствоу на поганьѥ и все ѩзычьникы.* — Даље: — *помени, превысокоѥ ти краљьство!* — *помилоу нась, прѣвысокоѥ ти краљьство!, — помени, прѣвысокоѥ ти краљьство, велико ти послоужихъ, — превысокоѥ ти и благочьстивоѥ краљьство!, — чьстьноѥ ти краљьство!*

Има један, и то само једном, и овакав пример: *и пакы оубѣди высочьство ти и богодарованоую ти дрьжавоу на оставьшоую честь поганьныхъ сихъ.*[1])

Има и директних вокатива, и ако ређе. Од њих долазе ови: — *краљю, — господине, — господи, — господи мои, — господи мои, славьныи краљю, — благочьстивыи краљю, — христолюбивыи краљю, — прѣвысокыи краљю, — блогочьстивыи и прѣвысокыи краљю, — благочьстивыи и христолюбивыи и богомь поставленыи краљю, — прѣвысокыи и благочьстивыи и богомь помилованыи, крьвьскыи и самодрьжавьныи краљо,* — Архијепископ Данило II. прича,[2]) да је народ говорио кад је краљ Драгутин сломио ногу: „*о крьвьскыи и славьныи и самодрьжавьныи господине нашь, хранителю и застоупьниче!*“, — и „*нашь любимыи господине и хранителю, славо наша и радосте!*“ — На смрти му, пак, говорило се:[3]) „*о заро сльньчьная востока вьстокомь!*“. — и „*добрыи пастыроу нашь и оучителю!*“ — Сам Данило овако говори над мртвим Милутином:[4]) „*господи!*“, — „*сладькыи мои господи, пастыроу добрыи и хранителю нашь!*“

III.[5])

У краљевској породици једно другом овако је говорило:

Отац и мати, владаоци, говорили су синовима: *чедо моѥ, — чедо моѥ л бимоѥ, — чедо моѥ любьвьноѥ, — чедо моѥ лобимоѥ и срьдьчьноѥ, — драгыи сыноу мои, — сыне мои*

[1]) Без имена, и са именом.

[2]) Само са именом.

[3]) Са именом, но четиће без имена уз друге речи.

[4]), [5]), [6]). Са именом, и без имена.

[7]) Додаси са именом краља, а и, осим тога, са речима „*всѣхъ срьбскыихъ и поморьскыихъ земль.*“

[8]) Тиче се Милутина краља.

[1]) Животи краљева и архијепископа српских, написао Данило и други. Београд—Загреб. 1866. страна 145.

[2]) в. Дан. с. 24.

[3]) Види, у Дан. делу, настављачеву причу о том, — с. 48 и 50.

[4]) Ibid 156, 157.

[5]) Можда ова трећа партија, строго узевши, не би могла овде ући; али писам могао наћи бољег имена расправици која би и њу обухватила, — а писам је рад био изоставити.

сладчаниии, — възлюбленыи сыноу мои, — У множини: *мои чедѣ любимѣ, — възлюбленна чеда моѧ.*

Отац и мати, владаоци, говорили су о синовима махом: *прѣвозлюбленыи сынъ краљевства ми.*

Краљица Јелена говорила је сину свом Драгутину, као краљу, осим поменутим речима, још и: *господи мои и чедо моѥ любовьноѥ.*

Син оцу говорио је: *отьче, — господи мои, — господи мои и отьче.* — А о оцу говорио је: *господинь ми отьць, — родитель краљевства ми, — господинь отьць краљевства ми, — родитель мои светыи, — господинь и родитель краљевства ми, — господинь и отьць ми, — господинь мои и родитель.*

Син матери говорио је: *госпожде моѧ и мати, — мати моѧ и госпожде, — госпожде и мати моѧ. — госпожде мати моѧ* — Над мртвом краљицом Јеленом говорио је син јој Милутин, осим поменутим речима, и: *сладьчаиша крьмителнице користи моѥѥ и застоупьнице животоу моѥмоу!* — О матери својој говори Милутин, у диплома̑ма својим, овако: *мати ми кралица Ѥлена, — госпожа ми мати кралица Ѥлена.*

Брат брату: *любимыи мои брате, — възлюбленыи брате, — драгыи мои и любимыи брате, — възлюбленне, — възлюбленыи мои брате, — господи мои.* — Брат о брату говорио је: *братъ, — братъ краљевства ми,* — *господинь братъ мои.*

Брат сестри говорио је: *любовьна сестро краљевства ми.*

Унук о деду говорио је: *господинь ми,*[1] — *господинь дѣдъ ми, — дѣдъ краљевства ми.*

Жена мужу: *господи мои.* — О покојноме мужу свом, краљу: *господинь ми светопочивьши краль.* — Други говори њој о мужу јој: *господинь и моужь твои.*[2]

Таст зету говори:[1]) *любовьныи сыноу дрьжавьнааго ми царьства, — сладькыи и любовьныи, паче же и въсесрьдьчныи сыноу дрьжавьнаагo ми богомь царьства.*

Зет тасту: *о боголюбче и отьче мои, цароу!*[2]) — А о тасту: *родитель краљевства ми, — господинь и родитель ми.*

Зет о шураку: *братъ мои.*

Шурак зету: *драгыи и любимыи брате краљевства ми.* — А о зету: *братъ краљевства ми.*

*

То је све што сам, у домаћим изворима, нашао о почасним називима српских краљева, — изузимајући, свакојако, онај део који ће бити употребљен у Дипломатици: како су краљеви сами себе називали.[3]) Том приликом биће говора и о одношају међу краљевским српским називима и називима византиских царева, и паралели са називима осталих европских владалаца.

Називи, које изређасмо у првој и другој партији овог посалца, кад се један од другог одвоје, дају нам ову листу:

благовѣрныи,
благородьныи,
благочьстивыи,
боголюбивыи,
боголюбныи,
боголюбець,
богомь помилованыи,
богомь поставленныи,
богомь просвѣщеныи,
велии,
великыи,
высочьство,
вѣньчаныи,

[1]) У фрази „оунорь господина ми краля Стефана"

[2]) Дечански говори сестри својој, Ани, о мужу јој Михаилу. Ја сам то овде ставио с тога, што он говори о њему како би она сама говорила.

[1]) Они су примери из Данилоног причања о обраћању цара Андроника Милутину. Но, по свој прилици, Данило је метао у уста Андронику речи уобичајене за српском двору. То, разуме се, ништа не смета да се тако и у Византији говорило!

[2]) Говорио Владислав Асењу II. (Доментијан 335).

[3]) Но, свакојако, морам овде приметити: да се међ тим називима не налази ни један који нам не би био већ познат у овом послу, — те то и неће бити предмет разматрања тих назива у Дипломатици; — (по у којој прилици и кад долази која назив.) Овај садашњи посао, дакле, ништа не губи изостављањем те партије.

въздвиженыи богомь,
господи!
господинь,
дръжавьныи,
кирь,
крвиькыи,
любимыи (господине, итд.)
милостивыи,
помилованыи, (види „*богомь помилованыи*“),
поставлныи (види: „*богомь поставлныи*“),
просвѣтеныи (види „*богомь просвѣтеныи*“),
прѣвеликыи,
прѣвысокыи,
прѣславьныи,
самодрьжавьныи,
самодрьжець,
светлыи
светолюбець,
светородьныи,
сильныи,
славьныи,
страшьныи,
христолюбивыи
чьстьныи.

Разуме се, да у овај списак не улази реч „*краль*“, као ни „*прьвыи*“, „*прьвовѣнчаныи*“, — што и није управо почасни назив.

Бројно највише долази назив „*благочьстивыи*“, — сам или у разним комбинацијама. Долази за сваког краља.

За тим долази „*прѣвысокыи*“ — никад сам, осим свега једном, но увек са „*господинь*“, или са „*краль*“, само тако или у разним комбинацијама. Прво сам га нашао да се даје Урошу I., истина ретко Драгутину такође ретко; а од Милутина употреба његова све се више множила. Стефану Дечанском, на пример, од сто почасних назива долази више од педесет „*прѣвысокыи.*“

За овим долази „*господинь*“ — сам или у разним комбинацијама. Даје се сваком краљу.

После долази „*христолюбивыи*“, — ретко сам. Даје се сваком краљу.

За тим „*самодрьжавьныи*“, — никад сам. Сваком краљу.

После долази „*крвиькыи*“; на „*госаоди!*“; — на „*великыи*“; — на „*благовѣрьныи.*“ Разлика је између њих у један. „*Крвиькыи*“ се прво даје Урошу I. „*Господи!*“ се говорило сваком краљу. „*Великыи*“ долази само за Владислава, Уроша, и Милутина, — јамачно случајно. „*Благовѣрьныи*“ је био сваки краљ.

За овима долази „*самодрьжець.*“ Почиње још од Стефана Првовенчаног.

После долази „*кирь*“, — само за Стефана Првовенчаног и Уроша I.

После долазе „*боголюбьныи*“; — „*боголюбець*“; — и „*славьныи.*“ Овај последњи долази само за Драгутина, Милутина и Душана, — случајно да како.

За овима долазе „*боголюбивыи*“; — „*богомь поставлныи*“; — „*велми*“; — „*прѣвеликыи*“; — и „*светородьныи.*“

На послетку бројно долазе: „*благородьныи*“; — „*богомь помилованыи*“; — „*богомь просвѣтеныи*“; — „*высочьство!*“ — „*вѣньчаныи*“; — „*въздвиженыи богомь;*“ — „*дрьжавьныи*“; — „*любимыи*“; — „*милостивыи*“; — „*прѣславьныи*“; *светлыи*“; — „*светолюбець*“; — „*сильныи*“; — „*страшьныи*“; — и „*чьстьныи.*“

Наравно да су се многи од ових назива чешће употребљавали но што их налазимо у нашим писаним споменицима.

Париз, 1883. г.

Ив. Павловић.

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

Држећи да ова одредба може вредети, усуђујем се изложити овакав образац за дуљење:

1. Кратко *е*, (ѐ или ѐ) дуљењем бива дуго *е*, (ē или ē). И тако би од глѐдати (глед) било дуљењем: погле́дати, разгле́дати, изгле́дати, прегле́дати, надгле́дати, угле́дати се, загле́дати, прегле́дање, изгле́дање, загле́дање, угле́дање, надгле́дање, прогле́дање и други; од тег у тѐглити дуљењем бива: сте́зати, уте́зати, нате́зати, усте́зати, зате́зати, прете́зати, проте́зати, — се, оте́зати, — се, сте́зање, на —, у —, пре —, за —, про —, исте́зање и други; од сег у сѐгнути се и опсег дуљењем бивају: пресе́зати, засе́зати, опсе́гнути, засе́гнути и др.; од звек у звѐка и звѐкнути бивају дуљењем: зве́чати, зазве́чати, прозве́чати, презве́чати, одзве́чати, надзве́чати, зве́чање, звѐк (7. падеж зве́ку: „коса се познаје по зве́ку;“ „сабља се познаје по зве́ку.“) и др.; од дрек у дрѐка и дрѐкавац (и дре́гавац, у народу ређе) бивају дуљењем: дре́кнути, дре́чати, задре́чати, продре́чати, издре́чати, уздре́чати, дре́чање и др.; од клек у клѐкнути и клѐка бива дуљењем: кле́чати, проклечати, наклечати се, исклечати се, преклечати, отклечати, кле́чање и др.; од мек у мѐка (као јѐка. „Стаде мѐка телади;“) постају: ме́кнути, ме́чати (телад ме́че, а говеда ри́чу), заме́чати, проме́чати, узме́чати, — се, разме́чати се, ме́чање и др.; од век у вѐка (као јѐка и дрѐка. „Стаде вѐка коза по брдима;“) постају: ве́чати, ве́кнути, прове́чати („Ђаволи из њега провечаше, анатема га било!“), заве́чати, изве́чати се, заве́чати се, ве́чање и др.; од блек у блѐка бивају: блѐк, блѐкање и блѐчање и блѐјање, блѐкнути, блѐкати — блѐчати, блѐјати, раз — се, из — се, на — се, и др.; од јек у јѐка бивају: јѐкнути, јѐчати, пројѐчати разјѐчати се, изјѐчати се, одјѐкнути, јѐчање и др.; од трес у трѐснути бивају: отре́сати, истре́сати, претре́сати, натре́сати, утре́сати, затре́сати, тре́сти, натре́сти, пре —, ис —, стре́сти, — се, стре́сање и др.; (истина од овог се корена налазе и са *ѐ* место *е*, као у трѣсак = трѣјесак); од прег у спрѐга бивају: пре́зати, упре́зати, испре́зати, запре́зати, „спре́зати“? упре́зање, запре́зање и др.; од пред у прѐсти бивају: испре́дати, препре́дати, упре́дати, запре́дати, спре́дати, отпре́дати, спре́дање, упре́дање, препре́дање и др. Тако ће бити и у многим диминутивама у којих се корен теже распознаје, као у: се́ка (од сестра), Је́ла (Јелена), Не́ва (Невена: „свака је добра де́вом, но да је видимо не́вом“ = невестом), де́ва (девојка), Пе́тра (Петрија) и друге.

2. Кратко *о*, (ō или ȍ) дуљењем бива дуго *о*, (ō или ȍ). Од вод у вȍдити бива: во́дати, прово́дати, изво́дати, во́дање; од ход у хȍдити бива: хо́дати, прохо́дати, исхо́дати се, нахо́дати се, прохо́дати се, расхо́дати се, хо́дање; од плод у плȍдити бива: пло́д (при́плод, ра́сплод); од нос (од нес) у нȍсити бива: но́сати, прено́сати, прено́сати, изно́сати, но́сања, прено́сање; од воз у вȍзити бива: во́зати, прово́зати се, изво́зати се, прево́зати се, уво́зати се, дово́зати се, во́зање и др.; од твор у твȍрити биће: тво́рац, сто́рац; од пој у пȍјати биће: лепопо́јац, слаткопо́јац, краснопо́јац; од лог (од лег) у лȍжница и лȍжити биће: ло́жа; од бор у бȍрити се биће: бо́рац (и бо́рац), новобо́рац, старобо́рац, уставобо́рац и др.; од лов у лȍвити биће: брзоло́вац, хитроло́вац, старо́ловац; од брод у брȍдити биће: новобро́дац, старобро́дац, хитробро́дац, брзобро́дац, бро́д; од лом у лȍмити биће: веролóмац, браколóмац, браколóмство; од гон у гȍнити биће: ветрогóњац; од слов (од слу) у слȍвити биће: богосло́вац, правдосло́вац, језикосло́вац и др.; од двор у двȍрити биће: дво́р, дво́рац; од пол у пȍље (пол-је) биће: белопо́љац (само што ја држим да овакав изговор није на одиш, већ

да је ово гарошки — и по несрећи, школски изговор — а народни је белоньац). По тим *о* се дуљи у многим диминутивима, и у опште у именима која се говоре од милости (и којима је корен тешко распознати с тога, што су махом изведена од туђих имена, грчких и других): ло̀мо, јо̀во, ћо̀со, бо̀са (босиљка), ро̀са (ро̀ксанда), со̀ка (софија), јо̀ка (јо̀вана и јо̀ванка), цо̀ја (сто̀јан — сто̀ја), ко̀ка (ко̀ста, ко̀кош), ђо̀на (ђо̀рђе), то̀ша (то̀дор), по̀ша (попадија), воша (во̀, во̀чић) и многе друге.

3. Кратко *а* — ā или ȁ — дуљи се у дуго *а* — ā или á. Од да у да̄ти бива: да̀вати, издавати, продавати, раздавати, предавати, удавати, задавати, додавати, давање, задавање, предавање и др.; од спати биће: спавати, спавање, наспавати се, испавати се, успавати се, недоспавати, преспавати и др.; од та у та̄јаи у та̄јати (истицати, кад вода кроз крчаг или други суд истиче пролазећи кроз порусе суда, који у ствари није разбијен, већ као читав воду пропушта: „нећу ти овај — овај та̄је“) биће: та̄јати, утајати, затајати, притајати — се, затајати — се; од знати биће: познавати, сазнавати, разазнавати, припознавати, признавати, дознавати, знање, познање, признање, и многе друге; од има у ӣмати биће: имање, заимавати се; од крад у кра̄сти биће: прокрадати се, искрадати се, поткрадати се, прокрадање, искрадање, поткрадање и др.; од ко̀пати биће: окопавати, закопавати, укопавати, прокопавати, прекопавати, окопавање, прекопавање и многе друге; од ку̀вати биће: искувавати, закувавати, раскувавати, прекувавати, докувавати и др.; од ва̄рати биће: заварати, изварати, заварање, изварање и др.; од о̀рати биће: изорати, преорати, заорати, изорање, преорање и др.; од ста̄ти биће: остајати, престајати и др. Као што из ових примера видимо: кратко *а* дуљи се у дуго *а* било у корену било као наставак којим постаје основа. По том, *а* се дуљи у диминутивима и речима које се говоре од милости: да̀ча — да̀ша (да̀мљан), га̀ча, га̀ја (гаврило), ма̀ша (ма̀рко), ла̀ка — ла̀ко (ла̀зар), ра̀ка (ра̀дован), ста̀ка (ста̀нија, ста̀нка), ца̀ја (па̀вле), гра̀да (гра̀димир), ба̀та (брат), да̀да (да̀диља), ба̀ка (ба̀ба) и многе друге у којих ово дуљење бива у накнаду за окрњену основу („Ersatzdehnung“).

4. Кратко *у* — ȕ или ȗ, дуљењем бива дуго *у* — ȕ или ȕ. Од ду (дум = дȕ) у дӯти бива („ветар долом дује, градом пољуљује“): ду̀вати, раздувати, ду̀ване, надувати и др.; па онда (од дух = дух) ду̀хати, надухати, раздухати, продухати, издухати се, задухати се, ду̀хање и др.; од грух у грӯнути = гру̀хнути бива: гру̀хати, изгрухати, згрухати, угрухати, прегрухати, разгрухати, гру̀хање и др.; од лун у лӯнути бива: лу̀пати, слупати, разлупати, пролупати, излупати, налупати, — се, прелупати, одлупати, лупање, лупало, лупеж (?) и др.; од тур у тӯрити и тӯрнути биће: ту̀рати, утурати, натурати, утурање, потурање, претурање, истурање, отурати, протурати, дотурати и многе друге; од гур у гӯрнути биће: гу̀рати, угурати, изгурати, нагурати, — се, загурати, — се, згурати се, прогурати, — се, догурати, — се, гурање и др.; од дуб у дӯпсти (дубем) биће: ду̀псти, дубити [*а*) што и ду̀псти; а *б*) кад деца дубе на глави с ногама подигнутим у вис; и *в*) стајати у дупку, у ком се мала деца уче стајати на ногама пре него што проходају], удубити, издубити, задубити се, дубење = дубење, дубак и др.; од љуљ у љӯљнути биће: љуљати, заљуљати, ражљуљати, ижљуљати, пољуљати, — се, уљуљати, — се, одљуљати, — се, прељуљати, љуљање и др.; од мук = млук у вӯмукнути биће: му̀чати, замучати, умучати, премучати, мучање, мучке, мȕком (као нȕком...) и др.; од пљух у пљӯхнути биће: испљухати, испљухање и др.; од рук у рӯка (као јека) биће: ру̀кнути, ру̀кати (као мађед и бик), заруки, одруки, прорукати, изруки, — се, ру̀кање и др.; од зук у зӯка и зӯкали̇ка (чим се подражава курјачком гласу, те се тиме плаши стока, а нарочито коњи; а то је рецкава дашчица везана на конац, која, кад се стане у ваздуху брзо обртати, производи чудан глас, сличан вучијем и медведјем) биће: зу̀кнути, зучати, зазучати, одзучати, прозучати, зучање и др.; од хук у хӯка биће: ху̀чати, ху̀кнути, захучати, прохучати, отхучати, прехучати, хучање и др.; од буб у бӯбнути биће: бу̀бати, бубање, набубати, — се, избубати, пробубати, одбубати и др.; од бук у

бу̏ка биће: бу̏кати, разбу̏кати, избу̏кати, забу̏кати, пробу̏кати, узбу̏кати, — се, бу̏кање и др.; па онда у многим другим као и у умањивањима: ѣ̏уша (ѣ̏ѓрђе), у̏ра (у̏рош), ву̏ка и ву̏ка (од вукас?), гр̏ја (од грѣ̏јица), дѣ̏ја — дѣ̏ја (дѣ̏ка), ту̏ра (ту̏рчин), и многе друге.

5. Кратко *и* и **ы** дуљењем бивају дуго *и* — ѝ или ѝ. Од вѝти биће: увѝјати, навѝјати, повѝјати, завѝјати, извѝјати, развѝјати, превѝјати, довѝјати, савѝјати, привѝјати, завѝјање, повѝјање, навѝјање, увѝјање, развѝјање, привѝјање и друге; од мѝти биће: умѝвати, — се, измѝвати, — се, омѝвати, умѝвање, измѝвање, омѝвање и др.; од кѝдати биће: откѝдати, закѝдати, скѝдати, укѝдати, прекѝдати, раскѝдати, прекѝдати, скѝдање, прекѝдање, укѝдање, закѝдање, поткѝдање, закѝдање итд.; од лѝти биће: лѝвати, улѝвати, излѝвати, налѝвати, залѝвати, пролѝвати, прелѝвати, подлѝвати, залѝвати, разлѝвати, слѝвати, залѝвање, слѝвање, долѝвање и др.; од за̏днити (дни) бива: задни̏вати, задни̏вање, подадни̏вање, и др.; од кр̏ти бива: сакри̏вати, покри̏вати, прикри̏вати, прекри̏вати, укри̏вати, раскри̏вати, откри̏вати, наткри̏вати, скри̏вање, прикри̏вање, откри̏вање, и др.; од бы̏ти (esse) = бѝти биће: бѝвати, пребѝвати („где пребиваш?“ или: „у кога пребиваш?“ = где станујеш, или у кога станујеш?), бѝвање, пребѝвања и др.; од бѝти (battre = schlagen) биће: убѝјати, набѝјати, сабѝјати, забѝјати, узбѝјати, прибѝјати, разбѝјати, одбѝјати, пробѝјати, збѝјати, убѝјање, сузбѝјање и др.; од пѝти биће: напѝјати, опѝјати, — се, припѝјати, отпѝјати, запѝјати се, опѝјање, упѝјање, напѝјање, испѝјање, препѝјање и др.; од лѝзнути биће: лѝзати, улѝзати се, залѝзати се, излѝзати, — се, слѝзати, — се, лѝзање, улизѝвање, подлизѝвање и друге; од грѝсти биће: угри̏зати, загри̏зати, подгри̏зати, нагри̏зати, згри̏зати, прегри̏зати, загри̏зање, огри̏зање и др.; од снѝти биће: снѝвати, приснѝвати, уснѝвати, преснѝвати, проснѝвати, наснѝвати, заснѝвати, наснѝвање, приснѝвање, уснѝвање и друге; од жив у (жѝвети?) жѝвети (у Г. Крајини) = данашњем нашем жѝвети биће: ужѝвати, ужѝвање, жѝвљење, прожѝвети, дожѝвети, наджѝвети, прежѝвети и др. Поред још многих оваких, *и* се дуљи и у умањивањима: нѝка (нѝкола), дѝша (димѝтрије), ѝва (ѝван), чѝка (чѝча), мѝка (михѝло), мѝша (мѝлош), ѝка (ѝлија) и многе друге.

6. Кратко *ѣ* дуљењем бива дуго *ѣ* — ѣ̏ или ѣ̏. Од пѣ̏вати биће: запѣ̏вати, припѣ̏вати, отпѣ̏вати, попѣ̏вати, попѣ̏вање, натпѣ̏вање, запѣ̏вање, спѣ̏вање и др.; од сѣ̏ћи биће: осѣ̏цати, пресѣ̏цати, засѣ̏цати, сасѣ̏цати, усѣ̏цати, посѣ̏цати, просѣ̏цати, потсѣ̏цати, осѣ̏цање, просѣ̏цање, потсѣ̏цање, засѣ̏цање и др.; од мѣ̏рити биће: замѣ̏рати, одмѣ̏рати, подмѣ̏рати, примѣ̏рати, смѣ̏рати, замѣ̏рање, умѣ̏рање, смѣ̏рање и др.; од дѣ̏ти биће: дѣ̏вати, задѣ̏вати, придѣ̏вати, надѣ̏вати, удѣ̏вати, издѣ̏вати, садѣ̏вати, предѣ̏вати, продѣ̏вати, издѣ̏вање, надѣ̏вање, придѣ̏вање и др.; од гр̏ејати биће: подгрѣ̏вати, загрѣ̏вати, пригрѣ̏вати, подгрѣ̏вати, прегрѣ̏вати, подгрѣ̏вање, згрѣ̏вање, изгрѣ̏вање и др.; од смѣ̏ати биће: исмѣ̏вати, засмѣ̏вати, подсмѣ̏вати, — се, исмѣ̏вање, подсмѣ̏вање, засмѣ̏вање, и др.; од краткога *ѣ* у вѣ̏д (старо вѣ̏дѣти, од кога има и данас у нашем језику 2 л. једнине „вѣси“: „Бог те весни“ и прошасти глаголски придев „вѣсио“: „Бог те весио“); бива дуго у: приповѣ̏дати, заповѣ̏дати, проповѣ̏дати, исповѣ̏дати, при̏повѣ̏ст, за̏повѣ̏ст, по̏вѣ̏ст и друге; од лѣ̏вати биће: пролѣ̏вати, излѣ̏вати, залѣ̏вати, подлѣ̏вати, улѣ̏вати, разлѣ̏вати, налѣ̏вање, пролѣ̏вање, излѣ̏вање и друге (које се све у нашем народу говоре и с кратким акцентом, као: про̏лѣвати итд.); од цѣ̏д у цѣ̏дило бива дуљењем дуго ѣ: цѣ̏дити, процѣ̏дити, исцѣ̏дити, упцѣ̏дити, напцѣ̏дити, прецѣ̏дити, цѣ̏дење, цѣ̏ђ и друге; тако ће и од дѣ̏д бити: дѣ̏до; па онда у умањивањима: дѣ̏ша (дѣ̏вер), дѣ̏ва (дѣ̏во̏јка: „свака је добра девом, но да је видимо невом“ — невестом) и друге.

О дуљењу гласа **ы**, као што би било у овим примерима: од бы̏ти — бы̏вати, збы̏ти (збудем се) се — збы̏вати се, кры̏ти — скры̏вати, прикры̏вати, покры̏вати, скры̏вати, и другим — не изложих нарочити образац, већ га ставих заједно с гласом *и* (наведавши за то примере само од два корена: бы и кры) из ових разлога: а) што је **ы** у српскоме свуда замењено са *и*, те га управо и нема више, и што га је тешко распознати, б) што

немам довољно времена за истраживање примера, и в) што за то треба дубоко знање старословенскога језика, а уз то би још ваљало имати при руци и старословенске споменике, на тек онда да се изложи нарочити образац о дуљењу гласа ꙋ. Ну за потврду закона — довољна су два примера...

Према своме мишљењу о *дуљењу* — држим да се ь и ъ не могу продуљити, и, продуљивши се, остати исти гласови (*ь* и *ъ*) с дугим изговором, јер претпостављам да су се ови помуђени вокали махом кратко изговарали, и да је брзина изговорне силе — кратак акценат, или може бити оскудица акцента — и узрок њихова развитка, и по томе, да се никад нису ни могли дуљити — јер ја замишљам: кад би се дуго изговарали, да би се одмах повратили у гласове од којих су се и развили и да никако не би могли остати они исти помуђени гласови? Бар ја не знам примера где би се ъ и ь могли продуљити па да опет остану ъ и ь, т. ј. исти гласови? А где ъ и ь постају други гласови, као: ꙋ, *о*, *у*, *ов*, *е*, *и* — то држим да није дуљење већ снажење, или помешано и једно и друго? Ето с тога не могох и не знадох изложити образац о дуљењу јерова.

Даље, по чем претпостављам, да је брзина изговорне силе помуђивала вокале *е*, *о* у ь и ъ, и тиме условљавала развитак носних вокала ѫ и ѧ — држим да се нису дуго ни изговарали, у опште узевши њихов изговор по множини речи у којима се изговарају, и по томе да правог, *непосредног дуљења* у њих није било, јер ми изгледа да би се морали разбити на елементе из којих су и постали кад би се дуго изговарали, и да не би били модификација међу различних гласова, већ два засебна гласа? Може бити да погрешно мислим, али и кад бих друкчије мислио — не знам примера о непосредном дуљењу ових назала, те с тога не излажем нарочити образац њихова дуљења.

Господин Јован Бошковић, професор вел. школе, прегледајући ми овај састав као председник испитне комисије, дописао ми је ове примере: бледоѣа — блꙋд, ѡгрезнути — погрꙋзити, савез, везати — уже, ꙋзица, звѣкнути — звѣк. — хотећи ми показати примере дуљења. Доиста је од блѧд у бледоѣа постало блѫд = блуд, од грѧз у ѡгрезнути грѫз у погрꙋзити, од вѧз у везати и савез ѫз у ꙋзица и ꙋже, од ѕвѧк у звѣкнути и звѣк звꙋк (?) и друге; али ја држим, да се ѧ у овим и другим таким примерима није могло *непосредно* продуљити у ѫ, већ да се најпре самогласни елемент *е*, који је у гласу ѧ = *ен* = *ьн* — оснажио у *о*, те је од елемената *ен* постало *он* — на тек од овога, преко *ън*, постало ѫ, дакле посредним, а не непосредним путем. Према томе, ако је основано што рекох, да су се ѧ, ѫ, изговарали кратко — оштро и силно, онда би било са свим утврђено: да се ѧ није могло непосредно дуљити у ѫ; не стоји ли то, онда је погрешно моје мишљење.... Ну ја држим, да се *прелазак ѧ у ѫ не може назвати дуљење већ снижење*, па развијало се то посредно или непосредно.

Оволико о дуљењу.

(Наставиће се)

УЧИТЕЉСКИ ИСПИТИ УЧЕНИЦА У ВИШОЈ ЖЕНСКОЈ ШКОЛИ

ГОДИНЕ 1886. И 1887.

О учитељским испитима у вишој женској школи за периоду од 1880. до 1885. године, ми смо у своје време изнели потребне податке [1]) а сад их доносимо још за две године, и то 1886. и 1887.

Сваку годину ми ћемо за се посматрати.

1886. година.

У овој години имао је V. разред више женске школе 116 ученица у почетку, а 109 на крају школске године. Тај разред оставило је дакле само 7 ученица, или 6.03 процената.

Кад број ученица V. разреда поредимо с бројем оних, које су 1882. године почеле учити I. разред више женске школе, а таких

[1]) Види *Статистичке белешке* III. У Београду 1886. страна 179.

је ученица било 151, онда излази да је у V. разреду било само 35 ученица мање. Међу тим у самој је ствари сасвим другче. Вишу женску школу напустило је много више ученица, него што се показује овом разликом; а што их толико има у петом разреду, то је за то, што у тај разред долазе многе ученице, које су у гимназијама свршиле разред четврти.

Учитељски испити почели су 20. Августа а свршени су 19. Септембра. Накнадни испити за оне ученице, које су имале да понове испите из једнога или два предмета, трајали су од 3. до 6. Новембра.

Због великог броја ученица радиле су две испитне комисије, у којима су били као министарски изасланици г. г. *Борислав Б. Тодоровић*, професор београдске Учитељске школе, и *Димитрије С. Јовановић*, професор београдске гимназије.

Испит је полагало и то:

први пут	105	= 92·92	процената
понављало га	8	= 7·08	„
Свега	**113**	**= 100·00**	„

Од ових ученица

пало је на писменом испиту	13	= 11·50	проценат
пало из три предмета	7	= 6·20	„
понављало је из једног предмета	15	= 13·27	„
понављало је из два предмета	10	= 8·85	„
Свега	**45**	**= 39·82**	„

Кад изоставимо оне ученице, које су пале одмах на писменом испиту или су одбијене на годину дана због три слабе оцене, онда налазимо, да је од осталих положило учитељски испит, с успехом (у општем резултату)

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
одличним	13	13·98
врло добрим	59	63·44
добрим	21	22·58
Свега	**93**	**100·00**

У опште дакле успех је био *врло добар*, јер је просечна белешка износила 3·91.

На против пети разред свршило је

С УСПЕХОМ:	СВЕГА УЧЕНИЦА	У ПРОЦЕНТУ
одличним	3	2·86
врло добрим	65	61·90
добрим	37	35·24
У опште	**105**	**100·00**

Овде је просечна белешка успеха износила само 3·68.

Писмени учитељски испит полаже се у вишој женској школи само из *педагогике*.

Тај испит положило је

С УСПЕХОМ:	СВЕГА УЧЕНИЦА	У ПРОЦЕНТУ
одличним	5	4·43
врло добрим	31	27·43
добрим	64	56·64
слабим	13	11·50
У опште	**113**	**100·00**

Општи резултат оцена дао је просечну белешку 3·25.

Из осталих група наука износила је просечна белешка, и то:

из јестаственице	4·02
„ женскога рада	4·02
„ науке хришћанске	3·99
„ школскога рада	3·97
„ рачуна	3·86
„ српске историје са земљописом српских земаља	3·86
„ опште историје	3·83
„ опште и примењене педагогике	3·72
„ српског језика и литературе	3·71
у опште	**3·91**

Колико је било у свакој групи наука, посебице ученица, односно успеха, то се види из овог прегледа.

Групе наука:	БРОЈ УЧЕНИЦА КОЈЕ СУ ДОБИЛЕ НА ИСПИТУ ОЦЕНУ			
	ОДЛИЧНУ	ВРЛО ДОБРУ	ДОБРУ	СЛАБУ
	С.	В	Е	Г	А
Наука хришћанска	32	35	31	1
Српски језик и литература	20	33	45	2
Српска историја са земљописом српских земаља	27	35	33	4
Општа и примењена педагогика	15	43	41	1
Рачун	26	38	30	5
Општа историја са општим земљописом	26	31	39	2
Јестаственица	28	44	22	2
Школски рад	25	41	28	—
Женски рад	23	52	19	1

	У ПРОЦЕНТУ			
Наука хришћанска	32·32	35·36	31·31	1·01
Српски језик и литература	20·00	33·00	45·00	2·00
Српска историја са земљописом српских земаља	27·27	35·36	33·33	4·04
Општа и примењена педагогика	15·00	43·00	41·00	1·00
Рачун	26·26	38·38	30·30	5·05
Општа историја са општим земљописом	26·53	31·63	39·80	2·04
Јестаственица	29·17	45·83	22·92	2·08
Школски рад	26·59	43·62	29·79	—
Женски рад	24·21	54·74	20·00	1·05

Као што се види из овог прегледа испите су само из две групе наука (српског језика с литературом и педагогиком) положиле све ученице, а из осталих шест група и из женског рада нису га положиле све.

Одличних оцена дато је на овим испитима релативно само мало. Тако добило је.

ОДЛИЧНУ ОЦЕНУ:	УЧЕНИЦА СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
из 8 предмета	2	2·99
„ 7 „	8	11·94
„ 6 „	5	7·46
„ 5 „	7	10·45
„ 4 „	6	8·95
„ 3 „	7	10·45
„ 2 „	13	19·40
„ 1 „	19	28·36
У опште	67	100·00

Према томе биле су само 23 ученице, које нису добиле ни из једног предмета одличну оцену.

Односно *године узраста* излази, да је једној ученици било просечно. 16·60 година

Посебице пак било је ученица,

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ:	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
15 година	18	15·93
16 „	44	38·94
17 „	27	23·89
18 „	16	14·16
19 „	6	5·31
20 „	2	1·77
Свега	113	100·00

По чл. 4. *Закона о уређењу Више женске школе*, примају се у ову школу ученице, које нису млађе од 10, нити старије од 13 година.

Према томе од 113 ученица, било их је само *осам*, које су биле старије но што је законом одређено.

По *месту рођења* било је ученица рођених

	У СРБИЈИ	НА СТРАНИ	У ОПШТЕ
у вароши	85	12	97
у селу	14	2	16
Свега	99	14	113

Према томе односно је проценат ученица рођених

	У СРБИЈИ	НА СТРАНИ	У ОПШТЕ
у вароши	87.63	12·37	100·00
у селу	87·50	12·50	100·00
Свега	87.61	12·39	100·00

Односна размера између ученица варошких и сеоских била је подједнака како код ученица рођених у Србији, тако и код оних са стране. На сто ученица варошких долазило је сеоских само *шеснаест*.

Како су ученице биле распоређене по окрузима, то се види из овог прегледа.

Округ	БРОЈ УЧЕНИЦА: ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА
Јагодински	5	—	5	5.05
Књажевачки	—	2	2	2.02
Крагујевачки	10	—	10	10·10
Крајински	3	—	3	3·03
Крушевачки	4	1	5	5·05
Подрински	1	—	1	1·01
Пожаревачки	6	1	7	7·07
Рудничкн	—	3	3	3·03
Смедеревски	3	3	6	6·06
Топлички	11	1	12	12·12
Ужички	3	1	4	4·04
Чачански	—	1	1	1.01
Шабачки	6	1	7	7·07
Варош Београд	33	—	33	33 34
Србија	**85**	**14**	**99**	**100.00**

Са стране било је ученица, и то

	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
из Баната	4	2	6	42.86
„ Бачке	4	—	4	28·57
„ Срема	3	—	3	21·43
„ Румуније	1	—	1	7·14
Свега	12	2	14	100·00

По *занимању* било је ученица

ОД РОДИТЕЉА	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
свештеника	3	2·65
чиновника	38	33·63
наставника	9	7·96
трговца	25	22·13
занатлије	31	27·43
другог занимања	7	6·20
У опште	**113**	**100·00**

Кад ученице, које су биле од родитеља свештеника, чиновника и наставника, саставимо у једну групу, остале пак у другу, ми налазимо, да је ових других било знатно више, јер је на сто првих долазило ових других 126.

Прелазимо сад на

годину 1887.

У овој години имао је пети разред Више женске школе 112 ученица у почетку, а 109 на крају школске године. Према томе оставиле су тај разред у течају године само 3 ученице или 2·68 процената, дакле мање него ли у 1886. години.

У години 1883. почеле су учити први разред ове школе 132 ученице. Разлика између овог броја и оног, који имамо за пети разред показује да је у петом разреду било само 20 ученица мање. У самој ствари оставило је ову школу много више од оних ученица, које су почеле учити први разред.

Учитељски испити почети су 15. Маја а довршени 11. Јуна. Испити пак оних ученица, које су имале да их понове из једног или два предмета, трајали су од 31. Августа до 5. Септембра. Пошто је и ове године био велики број приправника, то су одређене две испитне комисије, у којима су били као министарски изасланици г. г. *Сава К. Антоновић*, професор прве београдске гимназије и *Коста Црногорац*, професор друге београдске гимназије.

Испит је полагало ученица, и то:

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
први пут	99	93·40
понављало га	7	6·60
У опште	**106**	**100·00**

Од ових ученица

	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
пало је на писменом испиту	9	8·49
„ „ из три предмета	8	7·55
понављало је из једног предмета	27	25·47
понављало је из два предмета	8	7·55
положило је испит	54	50·94
Свега	**106**	**100·00**

По успеху, који су показале ученице у петом разреду, било је

	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
одличних	2	1·89
врло добрих	65	61·32
добрих	39	36·79
Свега	**106**	**100·00**

Према томе износила је просечна белешка у општем резултату успеха 3·75, и повољнија је од белешке, коју смо имали у 1886. години.

Кад изоставимо оне ученице, које су пале на писменом испиту или су због три слабе оцене одбијене од даљег полагања учитељског испита, онда нам остаје 89 ученица, од којих је положило учитељски испит

С УСПЕХОМ:	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
одличним	2	2·24
врло добрим	46	51·69
добрим	41	46·07
У опште	**89**	**100·00**

Просечна белешка успеха износила је само 3·56 према 3·68 у 1886. години.

Писмени испит из педагогике полагале су све ученице, а положило га

С УСПЕХОМ:	СВЕГА У УЧЕНИЦА	У ПРОЦЕНТУ
одличним	7	6·60
врло добрим	31	29·24
добрим	59	55·66
слабим	9	8·50
Свега	**106**	**100·00**

Према томе износила је просечна белешка успеха 3·90, и била је дакле много боља од белешке у 1886. години.

Из осталих група наука износила је просечна белешка, и то:

из науке хришћанске	3.95
„ јестаственице	3·58
„ рачуна	3·68
„ женског рада	3·66
„ опште и српске историје	3·62
„ школскога рада	3·58
„ опште и примењене педагогике	3·47
„ земљописа	3·38
„ српског језика и литературе	3·28
У опште	**3·56**

Колико је било у свакој групи наука посебице одличних, врло добрих, добрих и слабих ученица то се види из овог прегледа.

Групе наука:	Број ученица које су положиле испит с успехом			
	одличним	врло добрим	добрим	слабим
	С В Е Г А			
Наука хришћанска	26	42	27	2
Српски језик и литература	3	25	54	6
Општа и српска историја	20	30	37	10
Општа и примењена педагогика	12	25	49	6
Рачун	11	47	33	4
Земљопис	9	24	57	6
Јестаственица	13	31	35	—
Школски рад	13	26	50	—
Женски рад	10	39	38	1
	У ПРОЦЕНТУ			
Наука хришћанска	26·80	43·30	27·84	2·06
Српски језик и литература	3·41	28·41	61·36	6·82
Општа и српска историја	20·62	30·93	38·14	10·31
Општа и примењена педагогика	13·04	27·18	53·26	6·52
Рачун	11·58	49·47	34·74	4·21
Земљопис	9·37	25·00	59·38	6·25
Јестаственица	16·46	39·24	44·30	—
Школски рад	14·61	29·21	56·18	—
Женски рад	11·36	44·32	43·18	1·14

Дакле само из две групе наука (науке хришћанске и опште и српске историје) положиле су све ученице учитељски испит, а из осталих седам група нису.

Интересни су подаци односно броја одличних оцена, које су дате појединим ученицама. Таку оцену добило је

	УЧЕНИЦА	
	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
из 8 предмета	1	2·17
„ 6 „	1	2·17
„ 5 „	2	4·35
„ 4 „	4	8·70
„ 3 „	14	30·44
„ 2 „	10	21·74
„ 1 „	14	30·43
У опште	**46**	**100·00**

Четрдесет и три ученице нису добиле ни једну одличну оцену

У 1886. години било је 23 процената ученица, које нису добиле ни једну одличну оцену; на против у 1887. години било их је 48·31 процената.

Просечна година узраста једне ученице износила је 16·54; а посебице било је ученица

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ		У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
15	година	19	17·92
16	„	33	31·13
17	„	36	33·96
18	„	16	15·10
20	„	2	1·89
Свега		**106**	**100·00**

Године 1886. било је највише ученица у 16. години, а ове 1887. има их највише у години 17-ој.

По *месту рођења* било је ученица рођених

	У СРБИЈИ	НА СТРАНИ	У ОПШТЕ
у вароши	93	7	100
у селу	3	3	6
Свега	**96**	**10**	**106**

Према томе износно је проценат ученица рођених

	У СРБИЈИ	НА СТРАНИ	У ОПШТЕ
у вароши	93·00	7.00	100·00
у селу	50·00	50·00	100·00
Свега	**92·57**	**9·43**	**100·00**

Односна размера између ученица варошких и сеоских била је за

оне из Србије . . . . . као 100 : 3·23
„ са стране . . . . . „ 100 : 42·86
све у опште . . . . . као 100 : 6·00

Колико је било ученица из појединих округа, то се види из овог прегледа

Округ	Број ученица: Варошких	Сеоских	У опште	Проценат ученица
Алексиначки	1	—	1	1·04
Ваљевски	2	—	2	2·08
Јагодински	3	—	3	3·13
Књажевачки	2	—	2	2.08
Крагујевачки	5	—	5	5·21
Крајински	3	—	3	3·13
Крушевачки	1	—	1	1·04
Нишки	1	—	1	1·04
Подрински	2	—	2	2·08
Пожаревачки	4	1	5	5·21
Руднички	2	1	3	3·13
Смедеревски	3	—	3	3·13
Топрићски	7	1	8	8·33
Ужички	3	—	3	3·13
Чачански	6	—	6	6·25
Шабачки	8	—	8	8·33
Варош Београд	40	—	40	41·66
Србија	**93**	**3**	**96**	**100.00**

У 1887. години било је дакле ученица из Београда више, него ли у години 1886

Са стране било је ученица, и то:

	Варошких	Сеоских	У опште	У проценту
из Бачке	2	2	4	40·00
„ Баната	2	—	2	20·00
„ Срема	—	1	1	10·00
„ Славоније	1	—	1	10·00
„ Херцеговине	1	—	1	10·00
„ Чешке	1	—	1	10·00
Свега	**7**	**3**	**10**	**100·00**

По *занимању* било је ученица

Од родитеља	У опште	У проценту
свештеника	4	3·77
чиновника	24	22·64
наставника	6	5·66
трговца	30	28·30
занатлије	32	30·20
послужитеља	3	2·83
другог занимања	7	6·60
Свега	**106**	**100·00**

И у овој години долазно је највећи проценат на ученице, чији су родитељи били из трговачког и занатлијског сталежа.

Кад свештенике, чиновнике и наставнике саставимо у једну групу а сва остала занимања у другу, ми онда видимо, да је односна размера између првих и других била као 100 : 212; докле је у 1886. години та размера била као 100 : 126. — · —

АПСОЛУТНО МЕРЕЊЕ

(ЗА СЛУШАОЦЕ ВЕЉ. ШКОЛЕ И ПРОФЕСОРСКЕ КАНДИДАТЕ)

I. ТЕОРИЈСКИ ДЕО.

Цела данашња наука оснива се на међусобном упоређивању разних природних величина, које она испитује, т. ј. на мерењу. Измерити неку дату величину значи, тражити колико се пута садржи у њој, друга нека величина исте врсте, која је узета за *јединицу;* број, био цео или разломљен, који нам ту садржину показује, зове се измерена *вредност* дате величине. Према томе свака одређена (конкретна) величина мора имати два дела: 1, име оног одређеног броја, који казује колико има јединица у меренoј величини и 2, име јединице које се дода после тог броја.

Означимо на пример са a јединицу којом оћемо да измеримо неку дату величину x. Пошто смо упоређивање величине x са јединицом a извршили т. ј. пошто смо x измерили, рецимо да смо нашли вредност од m јединица; онда између дате величине x, јединице

a и нађене вредности m постоји овај алгебарски однос

$$x = ma \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (1$$

Таких величина као што је x, има у природи врло много и разних врста; исто тако су многобројне и јединице a којима се оне мере. Величине као што су: дужина, ширина, запремина, тежина, време, брзина, убрзање, угао, количина убрзања и кретања, маса, густина, разни моменти, рад, итд. итд. захтевају нарочите јединице еда би се могле измерити. Међу тим, кад се мало боље загледа у све те а и друге разне величине, види се, да се многе од њих могу измерити једном истом јединицом, те дакле да нам није увек потребан исти број и јединица колико имамо и величина да измеримо. На пример, и дужину и ширину и запремину можемо измерити једном истом јединицом: дужином. Зато ћемо ми на овом месту из ближе испитати однос разних јединица међу собом, као и према величинама које имамо да меримо, па ћемо онда да одредимо, које су нам јединице неопходно потребне, а које се могу из њих, као основних јединица, извести.

Вратимо се горњем примеру, где смо величину x мерили јединицом a. То би било на пример, кад би дужину каквог пута хтели да измеримо метром (a). Но ако би исти тај пут x хтели да меримо другом којом јединицом на пример километром, a', онда би по свршеном мерењу нашли не m, већ m' јединица a' т. ј. километара те би иста дужина пута била изражена новом јединицом у овом облику:

$$x = m' a' \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (1'$$

који кад упоредимо са првим добијамо

$$\frac{m}{m'} = \frac{a'}{a} \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (2$$

што значи, да број који означава вредност неке измерене количине стоји у изврнутом односу са променом саме јединице, т. ј. ако јединица расте, тај број опада.

Врсте јединица. — Ми смо посматрали случај, где се променила *величина* јединице. Али се може десити да се промени не само величина него и *врста* јединице, а величина коју ваља мерити остаје иста. И такво се мерење може да изврши, само треба да је познат однос између тих јединица разних врста. Нека нам је дата извесна површина p да измеримо; ми је најпре можемо измерити дужинама на пример метром или хватом и т. д., кад пристанемо да као јединицу површине сматрамо квадратни метар или квадратни хват. И пошто знамо из геометрије да је површина на пример једног правоугаоника равна производу из две његове стране s и s', онда је величина површине у квадратним метрима или хватима

$$p = s. s'$$

где су стране s и s' мерене метрима или хватима.

Довде ми још нисмо променили врсту јединице. Али кад би се захтевала иста површина правоугаоника изражена не квадратним метрима или хватима, него данима орања, онда образац за површину не би могао више изгледати као мало час, него би имао овај облик:

$$p' = \alpha\ ss' \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (3$$

где p' опет значи површину али у данима орања, s и s' су стране правоугаоника мерене метром или хватом (јер дужине меримо само дужинама), а α је извесан сталан број, чинилац, или коефицијенат, који показује, какав однос постоји између дана орања и квадратних метара или хвати.

Ми можемо још тачније да одредимо значај коефицијента α. Ставимо $s = s' = 1$.

Онда је

$$\alpha = p' = 1$$

а то значи да α представља у данима орања површину једног квадрата коме је свака страна дугачка један метар или један хват; т. ј. α казује који део дана орања долази на један квадратни метар или хват.

Узмимо један пример из физике. Експериментом се дознало да је привлачна или одбојна снага, која дејствује између две електричне или магнетске тачке, изврнуто сразмерна квадрату остојања. Та снага зависи од количине електрицитета или магнетизма, нагомилане у тим тачкама и њима је управо сразмерна; с друге стране, она опада са квадратом остојања. Па пошто као и мало час хоћемо да меримо неку величину јединицама, које нису исте врсте са њом, хоћемо

да меримо снагу са количинама, то ће нам образац изгледати

$$f = \varphi \frac{qq'}{r^2} \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \quad (4$$

где су q и q′ дате количине електрицитета или магнетизма, r^2 њихово остојање, f дјествујућа снага, а φ опет неки сталан број или коефицијенат, који служи да се пређе из јединица за снагу ка јединицама за количину. Кад и овде ставимо $q = q' = 1$, а и $r = 1$, добијамо

$$\varphi = f = 1$$

што значи да је φ она снага, са којом се привлаче две електричне или магнетске јединице на остојању јединици.

Апсолутно мерење. — У свима мерењима, где су јединице произвољне, т. ј. где се величина, која се мери не изражава јединицама исте врсте, мора да се увуче и такав један коефицијенат за сваку врсту мерења, и он представља прелаз из јединице једне врсте ка јединици друге врсте, а његова величина зависи једино од избора тих јединица.

Међу тим ми смо видели да смо у стању, да се ослободимо тих коефицијената свевши их на јединицу, само ако изберемо згодне јединице за мерење. Тако на пример у првом случају, α би било $= 1$, кад би s и s′ били равни јединици, т. ј. кад би површину мерили квадратом, коме би свака страна имала дужину један. У том би случају израз за површину изгледао простији

$$p = ss' \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \quad (3'$$

Исто тако видели смо који су услови потребни па да и у другом примеру коефицијенат φ буде раван јединици у ком би случају образац био

$$f = \frac{qq'}{r^2} \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \quad (4'$$

И према томе, да ли ће коефицијенти у горњим а и у свима другим обрасцима бити равни јединици или не, т. ј. да ли ће обрасци у својим основним облицима бити без коефицијената или са њима, сва се мерења деле на две велике групе: на *апсолутна* и *релативна. И онај систем мерења, који се врши јединицама, у чијим основним обрасцима нема коефицијената, (т. ј. где су они равни јединици) зове се апсолутан.*

Наш стари систем мера, где се дужине мериле хватом, или стопом, или сатима хода, а површине данима орања није био апсолутан, јер је увек морао бити познат коефицијенат, који чини прелаз од хватова или стопа ка данима орања и обратно. На против, метарски је систем апсолутан, јер се дужина мери метром, површина квадратним метром, запремина кубним метром, те би и обрасци за површину и запремину били без икаквих коефицијената:

$$p = ss'; \; v = ss's''.$$

До сад смо посматрали случај, где коефицијенат представља однос између величина две врсте. Но може се десити, да један образац са једним коефицијентом представља однос између величина и разних врста; у том се случају може изабрати таква вредност да за једну од тих врста коефицијенат буде раван јединици, а за осталу $n - 1$ врсту, тај коефицијенат може имати ма какву вредност. И такав образац у коме је коефицијенат раван јединици зове се *одредни образац.* Тако на пример у метарском систему, одредни образац за јединицу површине јесте онај, који представља површину једног квадрата са странама равним јединици. И ако хоћемо том јединицом површине, да одредимо површину једног равностраног троугла, чија је страна $= s$, онда ће она бити дата обрасцем

$$p = \frac{\sqrt{3}}{4} s^2$$

где ма да за извесну јединицу коефицијента нема, овде опет долази сталан чинилац $\frac{\sqrt{3}}{4}$.

И обратно, као год што је за јединицу површине узет квадрат, тако се исто могла узети и површина једног равнокраког троугла чије су стране $= 1$. Али би онда, површина каквог правоугаоника, изражена површином тог троугла, имала бројни коефицијенат $\frac{4}{\sqrt{3}}$, јер би његова површина била

$$p = \frac{4}{\sqrt{3}} ss'.$$

До истог би резултата дошли и кад би упоређивали површину круга са површином квадрата или троугла и обратно. Међу тим је очевидно, да у систему апсолутних мера, где су коефицијенти основних образаца равни јединици, да су бројни коефицијенти других, из њех изведених образаца врло прости, и њихова вредност представља извесан закон. Тако на пример коефицијенат $\frac{\sqrt{3}}{4}$, који улази у образац за површину равностраног троугла, изражену површином квадрата, показује, да је однос, који постоји између површине једног равностраног троугла и површине неког квадрата, чије су стране једнаке странама троугла, увек сталан и раван $\frac{\sqrt{3}}{4}$.

Основне и изведене јединице. — Одређујући образац за површину било квадрата, било равностраног троугла или круга, видели смо да се она добија из јединице дужине, међусобним множењем, (не водећи рачуна о сталном коефицијенту који их прати). Тако је површина квадрата $= s^2$; код површине равностраног троугла долази иста страна на квадрат и још један сталан чинилац и т. д., те према томе можемо рећи, да је јединица површине *изведена* из јединице дужине која би се узела као *основна* јединица, и да је другог степена према тој основној јединици. Исто би тако, јединица запремине, изражена јединицом дужине била трећег степена према њој и т. д.

Узимо да нам је опет дата величина x да измеримо, али рецимо да њена јединица u није непосредна, већ да је она изведена из неке друге јединице α према којој је она неког извесног степена n и између којих постоји овај однос

$$a = \alpha^n$$

и кад сад заменимо a биће

$$x = ma = m\alpha^n.$$

Ако променимо јединицу a као мало час имаћемо:

$$x = m'a' = m'\alpha'^n$$

одакле

$$\frac{m'}{m} = \left(\frac{\alpha}{\alpha'}\right)^n \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \quad (5$$

то ће рећи, да се вредност величине x сматрана као изведена, мења у извртнутом односу са степеном првобитне јединице.

За то, вредност неке површине постане 100 пута већа, кад се дужине изразе јединицама 10 пута мањим.

Ако још прва јединица a не зависи само од једне првобитне јединице α него од више њих у исти мах, на пример од α, β, γ и ако она стоји према њима тако, да вреди овај однос

$$a = \alpha^n \beta^p \gamma^q \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \quad (6$$

онда се величина x мења извртнуто са n-тим степеном од α, и степенима p и q од β и γ.

Као пример нека нам послужи образац за једнако кретање

$$s = vt$$

одакле имамо

$$v = \frac{s}{t}.$$

То значи, да је брзина изражена двема разним јединицама: дужином и временом, и то тако, да је она према дужини степена $= 1$ а према времену степена $= -1$. И ако се сад јединица дужине 10 пута увећа а јединица временом 10 пута смањи, онда ће брзина бити изражена бројем 100 пута већим но у првом случају.

Исто тако на пример и јединица за рад зависи од више разних јединица и у разним степенима. Као што ћемо дицније видити, она зависи и од дужине и од времена и од масе и то тако да је она према дужини другог степена, према маси првог а према времену minus другог степена.

Као што видимо, јединице за површину и запремину изведене су из јединица за дужину и нису ништа друго, до виши степени јединице за дужину. С тога би се јединице за дужину у овом случају назвала *основна јединица* а ове друге *изведене јединице*.

Изложилац, који показује кога је степена изведена јединица у односу према основној јединици, зове се *димензија изведене јединице*. Тако би површина била јединица друге, запремина јединица треће димензије или трећег степена према дужини.

А општа једначина

$$a = \alpha^n \beta^p \gamma^q$$

зове се *једначина димензија* изведене јединице a према основним јединицама α, β, γ. Скуп основних јединица α, β, γ, зове се *систем основних јединица*.

Промена јединица. — Може се десити да је потребно променити основне јединице α, β, γ, на их заменити другим: α' β' γ' и то такним да је $\alpha' = r\alpha$, $\beta' = s\beta$, $\gamma' = t\gamma$, онда ће се очевидно и вредност изведене јединице a променити и постати a'. Онда ево какав однос постоји између старе и нове изведене јединице:

$$a' = (\alpha')^n (\beta')^p (\gamma')^q = a \times r^n s^p t^q,$$

или заменивши r, s, t,

$$a' = a \times \left(\frac{\alpha'}{\alpha}\right)^n \times \left(\frac{\beta'}{\beta}\right)^p \times \left(\frac{\gamma'}{\gamma}\right)^q \cdot \cdot \cdot \quad \cdot (6'$$

Ево какво се правило чита из те једначине, које вреди за прелаз из старих изведених јединица у нове. Кад је дата изведена јединица *(a)* неке величине у неком извесном систему основних јединица (α, β, γ,) па се тражи нова изведена јединица (a') у неком другом систему основних јединица (α' β' γ') који је постао из првога променом његових основних јединица ($\alpha' = r\alpha$, $\beta' = s\beta$, $\gamma' = t\gamma$), онда треба помножити стару изведену једи-(a) односом, који постоји између сваке нове основне јединице и њене одговарајуће старе $\left[\left(\frac{\alpha'}{\alpha}\right)\left(\frac{\beta'}{\beta}\right)\left(\frac{\gamma'}{\gamma}\right)\right]$ подигнутим на степен одговарајућих старих основних јединица (n, p, q.)

Промена вредности једне исте величине у разним системима јединица. — Видели смо напред, да је величина x представљена јединицом и вредношћу на овај начин:

$$x = ma,$$

а ако се промени јединица онда је иста величина x представљена и новом вредношћу, т. ј. постоји:

$$x = m'a'$$

одакле

$$\frac{m}{m'} = \frac{a'}{a}.$$

Према томе кад је дата нека величина у неком извесном систему јединица, онда је лако наћи број или вредност те исте величине a у неком другом систему јединица. Ваља најпре тражити како ће се променити јединица кад се пређе из једног система у други, па онда одредити промену вредности по тој једначини (2). Рецимо на пример да је величина x друге димензије или другог степена према a. И ако ми променимо a тако да је нова јединица a' десет пута већа, онда ће очевидно x постати 100 пута веће ако се m не промени, а пошто треба да x остане исте вредности треба m да постане 100 пута мање. —

У опште узев ако је нека величина x изражена системом a чије су основне јединице облика

$$a = \alpha^n \beta^p \gamma^q,$$

па ми хоћемо исту ту величину x да изразимо другим неким системом a' чије су основне јединице α' β' γ', онда ће x бити изражено у првом систему

$$x = ma,$$

а у другом

$$x = m'a'$$

одавде је

$$m' = m \times \frac{1}{\frac{a'}{a}}$$

$$= m \times \left(\frac{\alpha'}{\alpha}\right)^{-n} \times \left(\frac{\beta'}{\beta}\right)^{-p} \times \left(\frac{\gamma'}{\gamma}\right)^{-q} \cdots \cdot (7.$$

Ево какво правило изводимо из једначине: Кад нам је дата вредност (m) неке величине (x) у неком извесном систему јединица ($a = \alpha^n \beta^p \gamma^q$) па тражимо одговарајућу вредност *(m')* исте те величине (x) у неком новом систему јединица ($a' = \alpha'^n \beta'^p \gamma'^q$), који је постао из првога променом његових основних јединица, онда треба помножити стару вредност (m) односом сваке нове основне јединице према њеној одговарајућој старој јединици, подигнутим на степен одговарајућих старих основних јединица али са супротним знаком (—n, —p, —q).

Како ћемо се тим обрасцима послужити, показаћемо мало доцније.

Избор основних јединица. — Избор основних јединица изгледа да је са свим произвољан, јер сваки алгебарски израз као што је онај $a = \alpha^n, \beta^p, \gamma^q$, у коме су изражени

односи јединица, може бити решен по ма коју од тих јединица, која ће бити основна, а све остале зависиће од ње и биће од ње изведене. И руководјени том слободом, разни су научари бирали разне основне јединице имајући увек на уму, да те јединице буду што простије.

И иако са чисто математичког гледишта изгледа, да је избор основних јединица са свим слободан, ипак са гледишта реалног тај избор није баш са свим произвољан. Наш је задатак да упоређујемо, т. ј. да меримо појаве, које у целој природи посматрамо, па дакле наше основне јединице морају се прилагодити потребама самих тих појава. И у место да бирамо основне јединице са чисто апстрактног гледишта, ми ћемо да испитамо из чега је управо природа састављена, чега у њој има и кад то будемо дознали, тражићемо, које су нам јединице потребне да тај основни састојак природе, па дакле и све остале, измеримо.

Кад дакле проучимо састав васионе и природе, долазимо до закључка, да у њој постоји само *енергија* $\left(\frac{mv^2}{2}\right)$ или *рад* (Ps), који је управо само једна врста енергије. Ми ћемо другом приликом показати којим путем долазимо до тог закључка, за сад ћемо се само зауставити на том резултату и тражити, које су нам основне јединице потребне да измеримо енергију и рад. Јер кад за њих одредимо потребне јединице, онда ће нам оне послужити и за све остале величине, које нису ништа друго до разне врсте енергије и рада.

Енергија је као што знамо половина производа из масе и квадрата брзине. Масу можемо мерити само масом и ничим другим што значи да ће маса бити једна основна врста мере. Брзина је сложен појам из пута и трајања као што смо још напред видели; пут као што знамо меримо дужином, а трајање временом; дужина и време не дају се ничим другим мерити до опет дужином и временом, што значи да су то просте а не изведене величине. Према томе да би ма какав облик енергије могли измерити, потребне су нам ове три основне врсте мера: *дужина*, *маса* и *време*.

Да видимо какве су нам основне мере потребне да измеримо рад, који је управо једна врста енергије. Рад је као што знамо производ из силе и пута. Мало час смо видели да се пут мери дужином, и дужина ће нам бити прва основна мера за мерење рада. Сила је већ сложенији појам и добија се из масе и убрзања, јер је сила у самој ствари количина убрзања = *ma*. Маса је количина материје у неком телу и не да се извести из других простијих јединица с тога ће маса бити друга основна врста мере за мерење рада. Међу тим убрзање је сложен појам; то је промена брзине за једну секунду $= \frac{v - v_0}{t}$. Брзина опет са своје стране је сложен појам из пута и времена па дакле јединице, којима се мери брзина а са њом и убрзање своде се на мерење пута, дужином и мерење трајања, временом. Нова врста мере коју смо нашли овом анализом јесте време, и то ће бити трећа основна врста мера за рад. Из тога закључујемо, да се ма каква количина рада и ма каквог он облика био, може увек измерити нађеним трима основним врстама мера: *дужином масом* и *временом*.

Силом околности смо дакле принуђени да изберемо горње три врсте мера за основне мере јер њима можемо измерити све остале природне појаве и величине. Међу тим француски научари, руковођени другим разлозима беху усвојили *дужину*, *време* и *силу* као основне врсте јединица. Но ми смо видели да је сила и суувише сложен појам да би се могла узети за основну врсту јединица. Британско учено друштво, усвојило је било такође дужину, време и масу, али није било руковођено разлозима, које смо ми горе навели.

Међу свима разним мерама за дужину данас и у науци и у практици служи метарски систем. У теорији, метар представља десет милионити део квадранта, оног земљиног меридијана што пролази кроз Париз. Тај је меридијан измерила нарочита француска „комисија за мере и тежине,“ и према горњој одредби, начинила 1799 године једну платинску полугу чија дужина на 0° представља дужину једног метра. Ето та платинска полуга, која се и данас чува у француској архиви, представља у практици дужину једног метра и са ње су копирани сви садањи метри којих

има у своме државама. Је ли та платинска полуга, што представља основни метар одиста десет милионити део квадранта париског меридијана или није, то је друго питање; у данашњој практици се та дужина зове метар па ма каква била тачност са којом је она у своје време одређена.

Познато је свима, да су са те основне мере створене још друге мере за дужину, неке веће а неке мање, но које су све уређене по десетичном систему.

За мерење времена узето је трајање једног земљиног обрта око осе. Цело то трајање подељено је на 24×60^2 делова и такав један део, *једна секунда* средњег сунчаног времена служи као основна јединица за време.

Споменули смо мало час да су француски научари усвојили били силу т. ј. тежину за трећу врсту јединица, док је енглеско учено друштво узело масу. Ми смо видели да је сила много сложенији појам од масе и незгодна је за јединицу и с тога, што сила или тежина не остаје на свима местима на земљи једна и иста него се са географском ширином мења. На против маса, не само да је прост појам количине материје, него је и независна од географске ширине. Док се тежина једног истог тела мења на свакој другој географској ширини, дотле његова маса остаје не промењива и стална не само за целу земљу него за ма које небеско тело.

Као јединица тежине, из које се изводи маса служи данас тежина оног платинског комада, који представља тежину једног кубног десиметра дестилисане воде од 4° Целз. измерене на морској површини и на 45° геог. шир. Та је тежина названа „основни килограм“ и она се заједно са основним метром чува у француској архиви.

У досадањем избору врста мера, били смо руковођени самим природним појавама, те смо, тако рећи, били принуђени да усвојимо горње три врсте мере за основне. Али сад долази друго питање, које се решава на сасвим произвољан начин. Горњом анализом дошли смо до закључка да нам једна основна врста мере буде дужина и рецимо да смо између разних система мера за дужину изабрали метарски систем, као најпростији. Али коју ћемо од метарских дужина узети за основну јединицу са којом ћемо све остале дужине изражавати, да ли километар, или метар или сантиметар итд? За мерење масе наступило би исти случај као и за мерење времена. Имали би да бирамо између масе једнога килограма или грама или милиграма и т. д. или између трајања једне године, дана, минуте и т. д.

Па онда, пошто смо, рецимо изабрали у свима трима врстама мера, по једну као основну јединицу онда настаје тешкоћа у избору извесних јединица. Јер кад смо утврдили основну јединицу за дужине онда којом ћемо јединицом мерити површине, да ли квадратом коме је свака страна равна тој јединици дужине, или равнокраком троуглом коме су стране једнаке опет тој јединици или на поклетку кругом кога је полупречник или пречник раван истој јединици? За запремине остају иста питања, као и за све друге изведене јединице

У самој ствари тако је и било. Разни народи служили су се не само разним мерама него и кад су им мере биле исте они су узимали разне јединице из тих мера за основне јединице. Тако на пример сви су се научари били сложили да за дужине и тежине усвоје метарски систем, али док су једни (Гаус и Вебер) усвојили за основне јединице милиметар и милиграм, дотле су други (Британско учено друштво) усвојили сантиметар и грам. Сасвим је било потребно да се у том погледу усвоје један пут за свагда основне јединице за апсолутно мерење и то је постигнуто на међународним конгресу електричара државом у Паризу 1881 год. приликом прве електричне изложбе. На том конгресу усвојене су за основне врсте мера: *дужина, маса* и *време;* даље, за јединицу дужине усвојен је сантиметар, за јединицу масе, маса једног грама, а за јединицу времена, једна секунда. Ове три последње јединице зову се *апсолутне основне јединице,* и за свако мерење које се у тим јединицама изрази каже се, да је извршено „*у апсолутном систему*“, или „*у систему сантиметар — грам — секунда*“ или најзад симболички „*у систему C. G. S.*“ (Ц. Г. С.)

Из горњих основних јединица изведене су још многе друге јединице. Ми ћемо у кратко и једне и друге прегледати.

А. Основне апсолутне јединице

Јединица за дужину — То је стоти део оног основног метра, што је начињен од платине и одређен на 0° и који се чува као што смо видели, у париској архиви. У оно доба кад је тај метар одређиван, он је био један десет милионити део квадранта париског меридијана. Данас се дознало, да се та мерења нису могла извршити са довољном тачношћу те према томе ни данашњи практични основни метар не одговара потпуно својој теоријској дефиницији. (По новијим одредбама сплоштености земљине излази да је четвртина меридијанске елипсе дугачка 10,000856 метара). Било како му драго, опет је она мера, коју ми називамо метром стална и непромењива, те се све остале могу са њом сравњивати. То што вреди за основни метар вреди и за његов стоти део, т. ј. за основни сантиметар, који је изабрат са основну јединицу дужине апсолутног мерења. Јединица дужине бележи се симболички писменом L.

Јединица за масу. — То је хиљадити део оне масе, од платине, која представља један килограм; то је маса једног грама.

По решењу народног конвента француског, килограм је тежина једног кубног десиметра дестилисане воде од 4° Целз, измерене у безваздушном простору, на морској површини и на 45° геогр. ширине. Требало је дакле, да килограм има исту масу какву има и један кубни десиметар дестилисуне воде, од 4° Ц. Међу тим у след извесних грешака, које је немогуће било избећи у оно доба, тај основни килограм нешто је лакши од правог килограма, те према томе ни маса једног кубног сантимера дестилисане воде, т. ј. ни маса једног грама, није хиљадити део правог килограма, већ оног што је практички израђен. Јер један кубни сант. дестилисане воде нема масу = 1·000000 него = 1·000013; а она маса, која се данас узимље за основну јединицу не одговара води од 4° Ц. него води од 2·85° Ц. или оној од 5.15° Ц.

Јединица масе бележи се симболички писменом М.

Јединица за време. — Видели смо већ напред да је за основну јединицу времена узет $\frac{1}{24 \times 60^2}$ део трајања целог једног земљиног обрта око осе, т. ј. једна секунда средњег сунчаног времена.

Јединица за време бележи се симболички писменом Т.

В. Изведене јединице

а. Јединице механичко-физичке у опште

Јединица за површину. — Као јединица површине у апсолутном мерењу узима се квадрат, кога је свака страна равна јединици дужине, т. ј. један квадратни сантиметар. Пошто је површина, квадрат дужине L, то је и димензија јединица површине $= L^2$

Јединица за запремине. — То је запремина једне коцке, које је свака страна равна јединици дужине, т. ј. један кубни сантиметар. Њена је димензија $= L^3$

Јединица за углове. — Угао се увек изражава одговарајућим луком, подељеним полупречником. Пошто се и лук и полупречник мери дужинама, то ће и димензије угла бити $= L^0$, т. ј. угао је независан од изабраних основних јединица.

Јединица за брзину. Брзином v називамо пређени пут подељен временом или пут за јединицу времена. И ако са v означимо пут а са t време биће $v = \frac{S}{t}$. Пошто се пут мери дужином то је и брзина $v = \frac{L}{T} = LT^{-1}$. *Јединица је брзине она брзина, уследе које, неко покретно тело, крећући се једнако, пређе јединицу пута за јединицу времена.*

Брзина звука која износи 330[m] у секунди изражена апсолутним јединицама износи 33×10^2. Брзина је светлости 300000 км.: у систему C. G. S. она износи 3×10^{10}

Јединица за угловну брзину. — То је брзина оне тачке у телу, која се налази на остојању = 1 од обртне осе; дакле $u = \frac{2\pi}{T} = T^{-1}$.

Јединица за убрзање. — Ако брзина није стално него се мења, онда се цела та промена, подељена временом за које је она извршена, зове убрзање, $a = \frac{v - v_0}{t}$.

Према томе је убрзање или акцелерација промена брзине за јединицу времена. Што

се тиче димензије убрзања она ће се одредити из брзине и времена; пошто су димензије брзине LT^{-1}, то је очевидно да ће димензије убрзања бити LT^{-2}.

Јединица убрзања код тела које се једнако променљиво креће биће она, где се брзина промени за јединицу дужине у јединици времена. —

Убрзање земљине теже биће у апсолутним јединицама = 981·0. јединица C. G. S.

Јединица за силу. — *дин* — Под силом разуме се у механици количина убрзања т. ј. *та*, а то је промена кретања, које је у маси *m* изазвало убрзање *a*. Према томе, *јединица силе, биће она количина убрзања, која за јединицу времена, произведе на маси равној јединици, убрзање равно јединици* или још, *она се сила рачуна као јединица, која ће дејствујући једну секунду на граммаси произвести убрзање од једног сантиметра.*

Та јединица силе добила је нарочито име „*дин.*" (од грчке речи **δυναμις** = сила). Према томе, тежина једног грама, која убрзава своју масу на географској ширини од 45° а на морској површини за 980·606 јединица C. G. S. вреди 980·606 дина. Одавде следује да

један милиграм вреди 0·9806 дина

један грам вреди 0.9806×10^3 дина или 0·9806 килодина

један килограм вреди $0{\cdot}9806 \times 10^6$ дина или 0·9805 мегадина.

Као што се види јединица силе је прилично мала и у округлој цифри износи један милиграм јер је

$$\text{један дин} = \frac{1 \text{ гр.}}{980{\cdot}606} = 0{\cdot}001098 \text{ гр.}$$

а један милијун дина т. ј. један мегадин = 1020 гр. дакле = скоро мало већој од једног килограма.

Ако ћемо да нађемо вредност грама изражену дином на разним географским ширинама φ и висинама h над морском површином, ваља се послужити овим обрасцима где је убрзање изражено у јединицама C. G. S. т. ј. у сантиметрима:

$$g^{cm} = 980{\cdot}606 - 2{\cdot}5028 \cos 2\varphi - 0{\cdot}000003^h.$$

Кад се по томе обрасцу одреди убрзање теже, онда се из ње може добити вредност дина у грамовима и обратно а за дотично место на овај начин:

$$1 \text{ дин} = \frac{1 \text{ гр.}}{g^{cm}}$$

$$1 \text{ грам} = g^{cm} \text{ дина.}$$

На разним географским ширинама потребан је разан број динова да се подигне једна граммаса. На пример, тежина

1 грама на полу · · · · · ·	=	983.11 дина
„ у Берлину (52°30) ·	=	981.25 „
„ у Паризу (40°50) ·	=	980.94 „
„ у Београду (44°48′)	=	980.60 „
„ на екватору · ·	=	978.10 „

Ако јединица силе, т. ј. дин, дејствује на неку масу, m, онда ће она изазвати после једне секунде брзину не = 1^{cm} него

$$\text{брзину} = \frac{1^{cm}}{m}, \text{ одакле}$$

$$m \times \text{брзином} = m.\ v = 1.$$

А то значи: *Дин је она снага, која делајући за једну секунду на какву масу m, произведе јединицу количине кретања.*

Што се тиче димензија силе, лако је увидити да су оне = LMT^{-2}.

Јединица за рад. — *ерг* — Рад постаје, кад сила своју нападну тачку покреће и извршени је рад сразмеран величини силе P и пређеном путу s. Ако се задржимо код најпростијег случаја, да је рад раван производу из силе и пута R = Ps, онда јединица рада јесте овај рад, који изврши *јединица силе (дин) померивши своју нападну тачку за јединицу дужине (један сантиметар).*

Та се јединица рада зове „*ерг*" (од грчке речи **ἔργον** = дело, рад, енергија)

Према томе, кад граммаса падне са висине од 1^{cm} у след дејства теже т. ј. услед дејства g^c дина или грамсантиметара, онда је она извршила рад од g^{cm} ерга. Отуда изводимо још и ове односе у опште:

1 грам-сантиметар ·	=	g^{cm} ерга.
1 ерг · · · · · · · ·	=	$\frac{1 \text{гр}^{cm}}{g^{cm}}$
1 килограм метар ·	=	$g^{cm} \times 10^5$ ерга
1 ерг · · · · · · · ·	=	$\frac{1 \text{кгрм.}}{g^{cm} \times 10^5}$

За Београд и на морској површини:

1 грам-сантиметар · $= 980{\cdot}60$ ерга

1 ерг $= \frac{1\text{гр.}^{cm}}{980{\cdot}60} \cdot = \frac{102}{10^5}$ гр. сант.

1 килограм-метар · $= 980{\cdot}60 \times 10^5$ ерга

1 ерг $= \frac{1\text{к. мет.}}{980{\cdot}60 \times 10^5} = \frac{102}{10^{10}}$ мет. килогр.

Ако би се десио случај, да ваља претворити какве старе мере у ергове, на пример стопе фунте или стопе оке итд. онда ваља поступити на овај начин:

Ваља одредити однос старих мера према новим, тако да је на пример једна стопа $=$ m метара а једна фунта или једна ока $=$ n килограма; онда ће једна стопна фунта или стопна ока имати

$$(m \times n) \text{ метар-килограма.}$$

Ако се претварање врши за неку географску ширину φ где је убрзање теже, по горњем обрасцу одређено $= g^{cm}$ онда је

$$\text{један килогр. мет} = g^{cm} \times 10^5 \text{ ерга}$$

те ће најзад једна стопна фунта или стопна ока изнети

$$(m \times n) \times g^{cm} \times 10^5 \text{ ергова.}$$

На пример једна стопна ока колико износи ергова у Београду?

Једна ока има $1{\cdot}280$ кгр. а једна стопа $0{\cdot}316$ метара према томе једна стопа ока износи

$$0{\cdot}316 \times 1{\cdot}280 = 0{\cdot}404 \text{ метар. килогр.}$$

У Београду један метар-килограм има $980{\cdot}60 \times 10^5$ ерга, према томе једна стопна ока износи

$$396{\cdot}16 \times 10^5 \text{ ергова.}$$

Димензије јединице рада јесу $= L^2MT^{-2}$.

Јединица ефекта. — Ефект је рад за јединицу времена, т. ј. $e = \frac{R}{t} = L^2MT^{-3}$.

Јединица ефекта биће ерг за једну секунду.

Та је јединица и сувише мала за практику, јер је мува мотор, који врши ефекта за више таквих јединица. Већа јединица за ефект јесте у индустрији парни коњ а то је рад од 75 мет. кил. за једну секунду. За једну машину каже се да има снаге 10 коња (разуме се парних) кад изврши 750 кгр. мет. за секунду. Према томе биће у опште.

1 парни коњ · · $= g^{cm} \times 10^5 \times 75$ ергова

1 ерг · · · · · · $= \frac{1}{g^{cm} \times 10^5 \times 75}$ п. к.

За Београд и на морској површини:

1 парни коњ · · $= 735{\cdot}45 \times 10^7$ ергова

1 ерг · · · · · · $= \frac{136}{10^{12}}$ пар. коња.

Парни коњ о коме је реч јесте француски, а њиме се служе и Италијани. Енглески парни коњ, (horse--power) је мало већи и $= 1{\cdot}0139$ франц. пар. коња. У Немачкој и Аустрији парни коњ има такође друге вредности. Ево тих вредности у ерговима:

Енглески коњ $= 746 \times 10^7$ ерга
Немачки коњ $= 738{\cdot}9 \times 10^7$ „
Аустријски коњ $= 746{\cdot}7 \times 10^7$ „

Јединица енергије. — Енергија се мери истом јединицом, којом и рад те према томе и за енергију вреди оно исто што смо рекли за рад. Димензије енергије биће као и димензије рада $= L^2MT^{-2}$.

Јединица за количину кретања. — Количина кретања је производ из брзине и масе. Према томе димензије те јединице биће $= LMT^{-1}$ *Јединица за количину кретања биће она количина, коју изврши јединица масе са јединицом брзине за јединицу времена.*

Јединица статичког момента. — Статички је моменат производ из силе и крака на који дејствује, т. ј. $\mathfrak{M} = Pl$. Пошто је крак дужина, то су димензије статичког момента $= L^2MT^{-2}$. И *статички је моменат раван јединици кад га произведе јединица силе (дин) дејствујући на крак раван јединици.*

Јединица дирекционе снаге. — Кад је неко тело, које се око неке тачке може да окреће, у стабилној равнотежи, па га неки статички моменат $\mathfrak{M}$ из тог положаја покрене за неки мали угао φ, онда ће моменат бити сразмеран томе углу све док угао остане мали. Сталан однос $\frac{\mathfrak{M}}{\varphi} = D$ зове се *дирекциона снага.* Димензије дирекционе снаге су $= L^2MT^{-2}$ (исте као и за статички моменат.)

Дирекциона снага биће равна јединици онда, кад је статички моменат (за мала кретања) раван самом углу.

Дирекциона снага земљине теже, која неко клатно масе = 1 кгр. и дужине = 1^m враћа у равнотежни положај биће 981×10^3, јер станички моменат за обртни угао φ јесте $Pl\sin\varphi$ па како је за мале углове $\sin\varphi = \varphi$ биће $= Pl$.

Јединица за моменат постојаности — инерције. — Пошто је моменат постојаности J, неке масе m на остојању l од обртне осе $J = ml^2$ или за више маса $= \Sigma(ml^2)$ то ће и димензије тога момента бити $= L^2M$. *Моменат постојаности је раван јединици, кад се јединица масе налази на остојању јединици од обртне осе.* Моменат постојаности горњега клатна биће дакле $0{\cdot}981 \times 10^{10}$. — Једна правоугална магнетска шипка, од 50 гр. тежине, 14^{cm} дужине = a, 1^{cm} ширине = b има свој моменат у јединицама CGS.

$$J = m\frac{a^2+b^2}{12} = \frac{10^2+1^2}{12}\,0.981 \times 10^3 \times 50$$

$$= 408750.\ C.\ G.\ S.$$

Моменат постојаности дирекционе снаге D и време клаћења t код малих осцилација везани су овом једначином:

$$\frac{t^2}{\pi^2} = \frac{J}{D}$$ одакле излази да је димензија тог односа $= T^2$.

Вредност једне исте јединице у разним системима основних јединица. — Ми смо приликом избора основних јединица напоменули да има више таквих система, који су владали пре но што је утврђен систем C. G. S. Може бити да ће се указати потреба да се јединице тих ранијих система претварају у систем C. G. S. па за то не ће бити бескорисно да са неколико примера покажемо то претварање.

За тај посао послужићемо се једначином

$$a' = a \times \left(\frac{\alpha'}{\alpha}\right)^n \times \left(\frac{\beta'}{\beta}\right)^p \times \left(\frac{\gamma'}{\gamma}\right)^q$$

У којој ћемо заменити количнике једноимених јединица бројевима, који исказују односе нових основних јединица према старима. То ћемо показати на овим примерима:

1) За јединицу силе P имамо

$$P = LMT^{-2}.$$

у систему C. G. S. Јединицу силе у другом ком систему означићемо са P_1 P_2 P_3 па ће бити систем

м. мет. — мил. гр — S. · $P_1 = \frac{1}{10^4}\,P =$

$$= \frac{1\ дин}{10^4} = 0{\cdot}000010198\ гр.$$

метар — G — S. · · · $P_2 = 100\ P =$

$$= 100\ дина = 0{\cdot}10198\ гр.$$

метар — кгр. — S. · · · $P_3 = 10^5\ P =$

$$= 10^5\ дина = 102\ гр.$$

2) За јединицу рада нашли смо

$$R = L^2MT^{-2}.$$

У другим системама та ће јединица бити:

Систем

м. мет — мил гр. — S. · · $R_1 = \frac{1}{10^5}\ R =$

$$= \frac{1\ ерг}{10^5} = \frac{102}{10^{10}}\ гр.\ сант.$$

Метар — G. — S. · · · $R_2 = 10^4\ R =$

$$= 10^4\ ерга = 10{\cdot}2\ гр.\ см.$$

Метар — кгр. — S. · · · $R_3 = 10^7\ R =$

$$= 10^7\ ерга = 10200\ гр.\ см = 0{\cdot}102\ мет.\ кгр$$

(Наставиће се)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

г. понашање осталих чулних органа при оскудици слуха.

Оскудицом једног органа, као што је у опште познато, наступа са свим природна нужност: да се рад дотичног органа надокнади, у колико је више могуће, другим. То је нарочито случај код чулних органа. Њиховим посредовањем долазимо до познавања спољњег света. Недостатком једног или више њих јавља се и недостатак у схватању престава оне области, коју је одговарајуће чуло посредовало. Чешћом и пажљивијом употребом једног одо тих, у замену изгубљеног, постиже се у велике његова извежбаност, што обично није случај код нормалног стања свију чулних органа.

Овај случај најбоље види се код слепих и глувонемих. Док се код слепих поглавито чуло слуха и пипања јавља у великом степену развијености, дотле је код глувонемих нарочито око чинилац, које му, услед његове велике извежбаности, служи у неколико као накнада за изгубљени слух. Та узајмица чулних органа од огромног је значаја по образовање и једних и других особа. Од великог је интереса посматрати, са каквом лакоћу примећује глувонем све што се око њега дешава. Често бива да глувонем оком примети много пре оно, што здрав очекује, да га о том извести слух. Да боме, да ту игра велику улогу и осетљивост коже, која је обично последица недостатка слуха.

Оштар вид, који глувонеми махом имају, од особите је важности у настави за глувонеме. Он се том приликом дотера до невероватне савршености тако, да је глувонем у стању са лакоћом да шчитава с уста сваки покрет. Та је могућност први предуслов да се глувонемо дете образује у гласном говору.

У многим случајевима достиже глувонем при шчитавању с уста такву окретност, да се тешко може приметити, да је одиста глув. Ако при томе има још нормално развијен говорни орган, а с тим и способност да разумљиво и јасно артикулира (изговара поједине гласове), то бива, да се при површној пажњи и не примети да је дотична особа у недостатку слуха. Тако се неком проф. физиологије десило при посети једног завода за глувонеме. За све време разговарања са учитељком у разматрању школе, није приметио, да је она сама глувонема. Разуме се, да такви успеси наставе код глувонемих условљава и даровитост индивидуална као и то: да ли је глувонем глуворођен, или је тек доцније изгубио слух. — Кусмаул наводи такође, један врло интересантан случај: Једног дана разговарао сам се дуже са једним младим књиговесцом, који је од скора примљен у болницу, а који је натио од слухе, не примећујући у његовом говору ништа, што би ми нарочито изазвало пажњу, сем гласнијег изговарања и необично тачне употребе књижевног говора. Тек по што сам свршио преглед и забележио историју болести, дознадох са великим дивљењем, да сам пред собом имао особу, која је била са свим глува, али школована. По што сам сада на то обратио пажњу, приметих, да ми младић брзо и сигурно шчитава изговорене речи с уста, да му је изговарање храпаво, без музикалне садржине и гласоудара.[1]) — Међу тим има их који причају, како је неко глувонемо девојче, које је имало ваљано развијено чуло пипања, разумело у мраку све, што му је говорено, по што је оно дотичном ставило длан на груди. Сам Тил вели, да је у заводу за глувонеме у Ерфурту, нашао неког глувонемог, који је разумевао све, што би му се изговорило на надланици, и ако је он при том окренуо поглед у страну. Сличан случај наводи Др. Луце (Берлин) о једном седмогодишњем јеврејчету, које је било са свим глухо. Кад би му се у дла-

[1]) Dr. Kussmaul, A. Die Störungen der Sprache, etc. pag. 53.

нове обе руке, које су једно до друге на леђима положене изговорило разговетно речи умереном јачином гласа, које — као „тата“, „Берлин“, итд. — његов круг идеја сачињавах, то је оно исте брзо и сигурно понављало.[1])

Са свим је појамно, да у овим случајевима не може бити говора о том, као да глувонеми имају у кожи способност за опажање, којом би могли да разликују компликоване системе таласа каквог звука и то онако тачно, као што то може бити само помоћу слуха, дакле при нормалном слушном органу, у коме се налазе нарочито за ову циљ образовани завршетци слушних нерава.[2]) Па како онда да се разуму ова два последња случаја? Глувонем осећа поједине ваздушне таласе, који се наизменце одбијају на површини његове коже. При томе има да разликује не само њихову јачину у наизменичном следовању, но и сам поредак у ком се једно за другим јављају. Сад при добром комбиновању од стране глувонемих појамно је, да ће моћи поједине речи да погоде. Разуме се да је то ограничено на врло узан круг речи, чему је свакако предходило вежбање.

Ови, као и онај први случај, немају никаквог практичког значаја нити вредности по наставу глувонемих. Многе белешке у том погледу или су пуке измишљотине које не заслужују пажње; или су залуднички покушаји, са каквим задњим спекулативним смером.

Сем тога не оскудева се ни на причању, како су глувонеми у стању да разумеју у мраку, што би им се прстом на надланици или леђима написало. У том погледу чињени су покушаји у неколиким заводима, као да се тим глувонемима да једно више комуникационо средство у поменутом изузетном случају, кад они пису у стању да с уста шчитавају. Успеси су постигнути при свој доброј вољи с једне и с друге стране, али им се данас у школама не обраћа никаква пажња.

II.

Познавање глувонемости. Њен однос ка идиотизму и афазији.

Не може се никако тачно да одреди: када је дете осетљиво за звучне утиске. Та је осетљивост код једних много јаче развијена, но код других; међу тим она се у току прве недеље (по рођају) и усавршава. Услед ове индивидуалне разлике са свим је појмљива тешкоћа одредити тачно: после колико сахати, дана или недеља од рођења дете реагира на звук.

Чувење је код новорођене деце тако несавршено, да се свако такво дете мора узети да је глуво. Томе је узрок, што тада у средњем делу слушног органа не достаје ваздуха; што је пролаз до бубњаче затворен а ова у попречном положају. Па и после ових узрока, дете је за неколико дана непријемљиво за звуке. Тек после прве недеље ова се осетљивост јавља и то код нормално развијене деце. И ако у првим месецима дете опажа поједине врсте звукова, високе гласове, поштање, глас с, говор, певање, ипак често прође и три четврти године, пре но што упозна звуке произведене на клавиру.[1])

На ову појаву врло мало, а често се ни мало не обраћа пажња. У оним породицама, у којима већ постоје случајеви глувости, или глувонемости, родитељи су принуђени да још зарана примазе, да ли и у колико је код деце наступила глувост. Брижљиво испитивање овога од велике је важности: једно, да се буде начисто с тим, у коликој се мери налази недостатак; а друго, да се за времена спреми земљиште за доцније образовање дечије. Обично се узима, да дете прима звуке, кад се оно на произведени глас окрене, и да том приликом његов израз лица добија карактер веселости или срџбе, на пријатан или непријатан утисак, ако је дете старије. Врло честим обманама у овим случајевима узроци су овлашна и нетачна испитивања.

Родитељи махом опазе, да је код деце наступила глувост тек по што су прешла прву годину, и то тиме, што још не почињу да говоре. Има шта више случајева, да сродници и суседи упозоре родитеље на овај случај, којима је до тада загонетно било, да деца не могу да проговоре. Често се са свим случајно дозна, да постоји ова махна код деце,

[1]) Archiv für Ohrenheilkunde, Bd. XIV. pag. 133.

[2]) Dr. Hartmann, Taubstummheit, etc. p. 17.

[1]) Dr. Breyer, W. Die Seele des Kindes. Beobachtungen über die geistige Entwickelung des Menschen in den ersten Lebensjahren. Laipzig. 1882. pag. 113, 114.

и то тим, да она при врло јаким звуцима (као нпр. пиштање локомотиве) ништа не примећују.

Ради одређивања, да ли глувост постоји и у ком се степену налази, нужни су врло смотрени покушаји. Пре свега нужно је мотрити, да деца том приликом ниипошто не виде предмет, којим се производи звук, дакле, да им се од тога сврне пажња, а сем тога, да се избегне сваки потрес у њиховој непосредној околини, на који би осећај пипања (Pastsinn) реагирао. За произвођење звука узимају се као најзгодија средства: звоно, стаклени судови, пиштаљка, пљескање рукама, гласање, и др. Има их, који за овај случај употребљују и пуцањ пиштоља, у већој или мањој дистанцији; али он никако не одговара циљу, услед врло интензивног потреса, чији је резултат са свим сумњив. И ако дете тада буде реагирало, још то није никако сигуран знак, да оно има неки степен слуха, по што се тресак може лако да примети и помоћу осећајних нерава коже. Сем тога тај је покушај и с тога излишан, што се овом приликом тражи да сазна: да ли код детета постоји нормално стање слуха. При томе, да се утврди перцепција звука, са свим је довољно произвођење звука на омањем звону, или сличним инструментима. Ако дете, које се испитује, буде имало нормалну јачину слуха, онда није никако искључена могућност, да ће тако јаки звуци остати неприметни.

Код млађе деце утврђивање перцепције звука тиме је отежано, што она у прво доба слабо или никако не реагирају на произведене утиске, и ако се доцније њихов слух покаже као са свим нормалан. Отуда одсечан суд о овоме не може се изрећи, док дете не ступи у другу годину, дакле не пре прве године.

У колико деца бивају одраслија, у толико је већма олакшано и одређивање глувонемости, која се јавља на двема појавама, које су веома приметне: оскудица опажања звука и непроговарање. Сем тога таква деца још зарана почну да казују оно што желе, прстним знацима, начин израза, по коме их је врло лако распознати од остале деце. —

Овде ће бити на свом месту да проговоримо коју о оним особама, које се претварају да су глувонеме (симулирају). Не само да овде треба бити веома обазрив код одраслих, но, као што су примери доказали, и код деце, која су у школским годинама. У таквом случају испитивањем треба да се утврди: да ли код дотичне особе постоји глувонемост или не.

За ово утврђивање примењују се разне методе. Ну да се ту неће са сигурног ослонца, треба разабрати што тачније о животу такве особе (симуланта). Не буде ли ово могуће, онда треба имати двоје на уму: да ли се он (симулант) гледа да престави као глувонем школован, или као такав који није никако обучаван.

У првом случају треба особиту пажњу обратити на говор симуланта. Он се том приликом труди, да подржава понајвише погрешан изговор глувонемих: било у погледу артикулације или акцента. Онај, који је обучавао глувонеме, врло ће лако опазити вештачко нагађање у извођењу гласова, као и неприродно акцентовање појединих речи. Сем тога, тачно упоређивање онога, што је казато, показаће набрзо и несугласнице у обојим случајевима, у које симуланат запада, што ће бити сигуран знак за симулацију (претварање). Поред тога, особито је важно да се том приликом мотри на шчитавање с уста од стране симуланта. То је најсигурнији знак да се одреди: да ли симулација постоји, јер је познато, да они, код којих не постоји глувонемост, не могу никад да савладају шчитавање с уста. Буде ли се дотична особа претварала, неће никако бити у стању да разуме, што јој се буде говорило *безгласно*, на одговарајућој даљини. Још се препоручивало и писање од стране дотичних особа, тврдећи, да оне обично тада пишу неправилно (артографски) и мешају принципијализме. Овај је поступак са свим несигуран, јер се (као у Франкфурту на Мајни) дешава да и глувонеми нагињу истима, према месту где су обучавани.

На случај да се дотична особа представља као необучени глувонем, припуђена је да се споразумева прстним знацима. У том случају за симулацију биће карактеристично, да ће прстни говор на себи носити изнимке онога, што ће бити излишно вештачко и претерано за обележавање дотичног појма, тако да ће бити у сваком поједином случају стручњаку лако да распозна симулацију. Још је згодније средство у овом случају, па се таква особа доведе у друштво међу глувонеме. Не буде

ли дотична особа могла да се с глувонемима споразумева, онда ће то бити један од спгурних знакова за симулацију и ако се не сме искључиво на то ослонити. И ако је познато, да се глувонеми (необучавани) у опште међу собом лако споразумевају, што лежи и у природи саме њихове махне и да такав говор (природан прстни говор) и здрави махом добро разумеју, не може се при свем том порећи, да и тај говор носи махом на се, више мање, конвенционалне изнимке према околини, у којој је глувонем одрастао. Услед ове околности појамно је, да се не сме ослањати на једину примену овог средства.

Поред свега овога мора се имати овом приликом на уму и степен глувости код појединих особа, јер, као што је познато, код свију глувонемих не постоји потпуна глувост. Према томе и узимају се два случаја у обзир: да се дотична особа издаје да је самонаглува или потпуно глува. Обично бива последњи случај. За то одређивање употребљују се махом оне методе, које долазе у употребу при испитивању глувости у опште. Често се том приликом употребљује пуцањ пиштоља, без знања дотич. особе. Да је овај покушај сумњиво средство, ми смо већ о том напред напоменули, а то је, да се јак потрес ваздуха може да осети кожом, у којој су осећајни нерви распрострти. Сем тога, зна се за један случај, да се је неки војник тако умео да претвара да пуцањ пиштоља близу његовог уха није произвео никаква утиска у овом погледу; он је при свем том остао миран. Тек по што је опијумом успаван, пренуо је, кад је покушај поновљен. [1])

Ако ли се буде особа претварала, да пати од великог степена наглувости, то онда треба испитати, у ком се степену налази. За симулацију у овом случају биће особито карактеристично често понављани покушаји једне исте врсте, који морају у тим случајевима да да дају и подједнаке резултате. Употреба музикалне виљушке (Stimmgabel) при одређивању симулације, као да неће бити од великог значаја. Мисли се, да се симуланат издаје, кад одговори да не осећа трептање музикалне виљушке, која му се (по што је доведена у покрет) стави међу зубе. Хартман[1]) тврди, да је у својим испитивањима на глувонемима увек добијао одговор да не чују. Ово је свакако појамно, јер потпуно глуви и не могу то трептање осетити као звучни талас. Са свим је друго питање да ли они то трептање осећају као обични покрет, а за то је довољан доказ, да то трептање осећају, па ма па ком делу тела била стављена виљушка.

Од колико је значаја тачно одређивање симулације најбоље се види из размера, које она често узима. О томе је забележио Венус један врло интересантан случај.[2]) У неком маленом селу Доње Аустрије, нађу у лутању, без куће и кућишта неког мушкарца, који је имао од прилике 12—14 год. Он се је издавао за глувонемог. Неколико месеца држала га је власт у притвору, да би дознала чији је, а кад се нико не јави, предадоше га једном свећенику, који се прими да га обучи. Дете је било потпуно „глувонемо“, није разумевало ни израз прстног говора нити је и најмање био школован. После неколико месеца дете је већ научило да чита и то, на опште чуђење, са врло разговетним артикулирањем, а у шчитавању с уста показало се такође врло даровито. По свршеној обуци није знало ништа да рече о својој прошлости. Пре, но што га свећеник одведе на запат, пошље га у бечки завод за глувонеме, да га испитају. Овако брзо савлађивање наставе, што код глувонемих није случај, па онда несећање на скору прошлост, што код глувонемих није случај, све то изазва у велико сумњу: да је дете доиста глувонемо. Директору завода било је и понашање детиње сумњиво. „Ја га оштро посматрах неко време, са свом моћи ока, па онда му ставих неколико питања. Оно не могаше да издржи поглед, окрете се на ми шану тачан одговор на постављено питање. То је било довољно да се види на чему је ствар.“ У друштву с глувонемима његово понашање није било ни издалека слично осталима. Још истог дана исчало је директору за руком, да које претњом, а које обећањима приволи дете да призна своје

[1]) Dr. Hartmann, Taubstummheit etc. p. 21.

[1]) L. c. p. 22.

[2]) 6. Jahresbericht über das K. K. Taubstummeninstitut in Wien. 1859.

претварање. За тим сазнало се, да је дете из страха од казни побегло из свог места, да се је одало прошњи, па кад је с тим слабо прошло, почело се издавати за глувонемог. Овакових сличних примера има више. —

Не мање је важно питање: да ли постоји код извесне особе само глувонемост, или је ова делимице, или са свим у свези са слабоумношћу. Одговор на ово питање од пресудног је значаја за пријем глувонемог у завод за образовање и васпитање глувонемих, у који може бити пуштено само оно дете:

1.) које је глуво, па услед тога није могло научити говор;

2.) које је:

а.) у опште телесно здраво (не заражено каквом неизлечљивом болешћу),

б.) које има нормално развијен говорни орган; и

3.) које је (нормално) духовно здраво (није идиот или у опште слабоуман).

Одговор на ова питања имају обично да даду лекари, нарочито по оним местима, где нема завода за образовање глувонемих. Сем случајева, где се духовна способност глувонемих даје непосредно да очитује, има их врло много, где се на то питање може да да одговора са пужном тачношћу тек после неког бављења дечијег у заводу. Из искуства се зна, да је интелигенција код запуштених глувонемих често врло ниска, с друге пак стране, таква деца, која су и сумњиве умне способности, за образовање у заводима за глувонеме, а у ваљаним породичким приликама одгнована, при испитивању даду толико знакова њихове интелектуалне способности, који врло лако у том тренутку обману, јер зна се, да су и слабоумни (у мањем степену) при брижљивом образовању у неколико способни за духовни рад. Тако према овоме налази се међу оним глувонемима, који су добро обдарени и глувонемима, који су идиоти с једне стране; с друге, слабоумни, који су добро очувани и глувонеми са нормалном духовном способношћу, а запуштени, толиких постепености, међу којима се не може поставити тачно граница интелектуалне способности, као услов за пријем у школу за глувонеме, све донде док настава не учини своје. С тога се одговор на ово питање у сведоџби ставља, у колико се дотичним испитивањем могло да дође до поузданијег резултата о дечијој духовној способности за образовање, а искуство, које се о томе у школи добило, има да рекне: да ли дотично дете може остати у школи за глувонеме, или га треба предати у завод за слабоумне.

Према томе биће на свом месту да се овде запитамо: ко се зове *идиот?*

На то се питање даје обично одговор: особа, којој интелигенција стоји на врло ниском ступњу. Од те тачке умне слабости, па до потпуног идиотизма има ваздан постепености. Ова духовна слабост долази обично од тешких повреда у организацији мозга, као: једностране атрофије, услед наслеђених малих и закржљалих вијуга, у недостатку појединих већих делова мозга (средице), и водене болести мозга. Међу тим ова болест може и доцније да се добије услед разних болести (као хроничког запаљења појединих делова у мозгу), итд. Услед ових узрока и духовна слабост дотичних особа прелази с временом у потпуну слабоумност, и тада је неизлечива. Ако ли је идиотизам наслеђен, а доцније се не буде потенцирао, онда се може наставом ту да учини и извесна поправка. Тога ради и подигнути су заводи за идиоте, од којих, са угледног уређења, вреди помена онај у (Далдорфу код Берлина).

Урођена идиотија јавља се често и ендемички, т. ј. везана је за извесна места. Таква идиотија назива се обично *кретенизам*, кога карактерише: већа духовна слабост, која се никојим путем не може да поправи; и наказна телесна организација, чије су појаве својствене кретенизму. Узроци његовом постајању још нису тачно испитани.

Према овоме не треба никако мешати поменуте слабости са махном, која се зове глувонемост. Ова се разликује од пређашњих битно тим: што код дотичних особа постоје периферичко-импресивна или перцептивна оболења; дакле пут за саопштавање звучних таласа, или је делимице оштећен, или са свим. У првом случају наступа наглувост (у већем или мањем степену), или потпуна глувост. Ако ли је пак ова аномалија (глувост) наступила услед какве централне афекције, онда она долази у коју од горе-поменутих двеју категорија.

Услед овога бива не ретко да је идиотија

везана за глувонемост. Не само да је ово узрок да се идиоти мешају са глувонемима. Томе је још узрок, што међу њима има доста и таквих, који могу да чују, али говор не могу да изуче. Овде могу бити два случаја: или постоји периферичко-експресивна, артикулаторска аномалија, или недостатак у преставама. У првом су случају лердирани (оштећени), делимице или са свим, центрифугални путеви моторног говорног центра, на моторним говорним нервима, и њихови крајеви, или ови сами. Чувење и разумевање речи није оштећено, али је говор, и понављање онога што је казато, немогуће.[1]) У другом случају недостатак преставâ. Према овоме дотична особа или нема шта да каже; или не осећа потребу за то. Ако је код идиота само умна слабост узрок немогућности да говор није научно, онда ће од степена те слабости зависити, да ли ће га и у колико доцније савладати.

Идиоти се махом могу врло лако познати. „На њима опажају се често трагови разних болести, а нарочито општих обољења, као рахитис, скрофулоза, гушавост, итд. Особито је карактеристично да нису у стању да постојано и пажљиво упру поглед на какав предмет, услед тога им је поглед мртав и без икаквог израза. Они се врло слабо интересују за оно, што око њих бива. Њихов је израз лица, који ништа не казује, непостојан, држање тела млитаво, покрети и ход лењ и незграпан. Неки су између њих веома живахни, хоће да дочепају све што им до руку дође, непрестано траже нешто, чиме би се занимали, а неки су опет веома поплашни и прождрљиви. Без икаквог узрока прсну у смех, на ред и чистоћу тешко их је навикнути.“[2])

При својој посети поменутог завода за идиоте (у Далдорфу) имао сам прилике да се лично уверим и о раду на њихову образовању. Сем читања, писања и рачунања са врло кратким прегледом, осталих наставних предмета деца се обучавају и у занатима: обућарству и котаричарству.

У почетној класи наставници отпочињу тим, да се деца обуче најобичнијем подражавању, јер том, у прво време, нису кадра. Исечени колут, кога изваде (такве особе) из свог положаја, нису у стању да на исто место ставе; у подражавању најобичнијих црта на таблици, у прво доба, такође греше. Не само што им недостаје моћ подражавања, по се том приликом види и потпуни немар (индиферентност) и велика „расејаност“, па су такви често и у вишим класама. По нека, од оте деце, нису у стању да нађу у згради, пут, који су једном или више пута учинила.

Поред све дечије слабоумности, са ваљаним вишегодишњим радом на њиховом обучавању, кадра су да постигну не само читање, писање и нешто рачунања по и најобичније пословање занатско, које ипак, у сваком од појединих случајева, може да задовољи најскромније захтеве у овом погледу.

Према свему овоме глувонемо дете, које је, на поменутих узрока, идиот, није никако могуће да се образује у заводу за глувонеме. У томе их пречи нарочито неспособност или велика тромост у подражавању, услед чега не могу никад научити да шчитавају с уста, што је предуслов у образовању глувонемих у говору. Јави ли се такав случај код деце, која су у школу за глувонеме примљена, мора се дотично дете искључити, јер би оно у велике отежавало општи рад, падало на терет и наставнику и успоравало напредак остале деце.

Сем поменутих случајева има особа, које са свим добро чују, владају потпуно говорним органом, имају правилне (тачне) идеје, али им за то недостаје дотичан израз. Артикулација је непоремећена, али је оно што се рече неразумљиво, по што се речи преокренуто и наопачке употребе.“[1]) Таква се слабост зове *афазија*. Она постаје услед каквог обољења говорног центра (у мозгу), који ствара речи задржава их као успомену да их у датом моменту испољи звучним знацима, путем артикулације. Наступи ли такво обољење, онда дотична особа постаје неспособна, да се сети на нужне изразе, и да их изведе говором. Код чисте афазије, која није компликована, сем поменуте махне постоје сви вољни покрети, који репрезентују интелигенцију дотичне особе. Она (афазија) може да траје само неколико часова или дана; болесник добија

[1]) Dr. Preyer, Die Seele des Kindes, etc. pag. 237,8

[2]) Dr. Hartmann, Taubstummheit etc. pag. 24,

[1]) Dr. Preyer, Die Seele des Kindes etc. p. 236.

за тим способност памћења ре́чи и могућност да их тачно изговори. Али она обично траје дуже и то читаве недеље и месеце или се продужи и до смрти. За то време болесник чује и разуме све што му се говори али не може да каже своје мисли усмено ни једино помоћу (претних) знакова. Међу тим је болесник толико способан да изговори незнатан број слогова и речи: њихову употребу чини обично онде, где ти изрази немају места, из чега се може извести: да они ове речи не изговарају по самосвојном изазивању покрета, но чисто аутоматички. А што се интелигенције тиче, она не само да постоји (као што рекосмо), но неки тврде, да су посматрали ове болеснике, који за време трајања болести играју врло вешто карте.

Сви ови случајеви болести спадају у разне категорије телесних недостатака, које не треба никако мешати са појмом глувонемости, који смо извели на свом месту. Њима треба тражити лека другим путем; школа за глувонеме, са данашњим њеним радом и задатком, који је себи ставила за циљ у образовању глувонемих, није у стању да им ма у чем помогне.

При испитивању деце у оваквим случајевима не треба никако сметнути с ума дечије године. Деца у другој, трећој, четвртој години па и доцније, услед разних болести, а лошије развијености интелигенције заостану у велике са говором иза нормално развијене деце. У сваком случају, при овим испитивањима где немост постоји, треба бити пре свега начисто с тим: да ли дотична особа чује или не, јер само они који не чују могу се онде узети као глувонеми, изузев поменуте случајеве. Деца, која пате од афазије, па ма да нису оптерећене још каквим психичким дефектом, не могу никако бити примљена у школу за глувонеме, јер нису никако у стању да изуче говор.

III.

Један поглед у историју наставе за глувонеме.

А.) Историјски развој наставе.

а) Преднисторијско доба.

Први почетци наставе у образовању глувонемих увиђени су у таму. У времену пре хришћанства налази се у историји неколико забележених примера о покушајима њиховог образовања. Херодот подробније говори (у првој књизи „Музе“, гл. 34, 38, 35) о сину Крезусовом, који је био глувонем. Он вели: да је дете било немо и да је од слуха патило. Отац је чинио све, да своје дете од ових слабости спасе, па се тога ради напослетку обрати и оракулском пророштву у Делфији. Питија му је одговорила: „Лидијски сине. Господару многих, о будаласти Крезусе! Не жели да чујеш у кући жудно-очекивани глас твога сина, који ће проговорити! Заиста, у толико боље! јер ће он проговорити на првом дану несреће![1]) Кад је тврђиња Сардес заузета, јурне на Крезуса неки Персијанац, који га не познаваше, у намери да га убије. Крез је очекивао хладно смрт, потресен несрећом, која га је задесила тога дана. Али кад син опази претећу опасност, од страха узвикне: „човече, немо да убијеш Крезуса![“ То је била прва реч коју је дете проговорило; доцније је говорило за све време свога живота.

Оно, што вели Херодот, да је Крезус чинио све могуће за свог сина, да га спасе од глувонемости, сигурно се је односило на лечење, свакако пак не на покушаје за његово образовање (у данашњем смислу те речи). Што је дете било у свему способно, како он даље вели, доказ је: да је оно било здрав глувонем и да се домаћи нису туђили од њега, но да му је поклањата пажња породичког васпитања у пуној мери. Сад ако узмемо прву полутину приче као истину, она друга полутина спада у област басана. Све да је син Крезуса из страха и добро слух (што се не може никако да узме као збиља), он не би могао одмах да проговори, јер се говор мора прво да научи, а не долази самим слухом непосредно.

У последњем столећу пре Христа, као да је судба глувонемих у Риму била сноснија. Плинијус наводи у својој „Природној историји“ XXXV. 4.) два случаја у обучавању глувонемих, од којих је један учинио врло велике напретке.

Тек око 933 год. учинио је у образовању једног глувонемог бишоф Џом. у Енглеској

[1]) Walther, Geschichte des Taubstummen-Bildungswesens, etc p. 7, 8.

знатан корак. Глувонем је долазио једном недељно на његова врата момолећи за милостињу. У његовим цртама лица изражавала се тако дирљива благодарност, да је духовник дошао до уверења, да глувонем мора бити способан за образовање. Тога ради прими га духовник у кућу и почне га обучавати у говору и хришћанској религији. За кратко време глувонем је био у стању да поједине речи и сентенце ишчитава с уста. Овај успех сматран је као чудо и мислило се да га је бишоф постигао полагањем руку (као'но при освећивању). О самом методском поступку у тој обуци, ништа се незна.

И у списима није оскудица у којима се, нарочито у почетку XVI. века, обраћа пажња могућности у образовању глувонемих. Ти су списи од великог значаја по сузбијање како дотадањих тако и познијих заблудâ, које су постојано ницале о духовном стању и способности глувонемих, с једне стране; с друге што су тим потицали не само на размишљање о овом предмету, но и на практичке погледе. Тврђење: да се писмо осоцира са казатом речи а ова са мишљу па да се и непосредно без посредовања гласне речи, могу да кажу мисли, као што се доказује хијероглифским писмима, чиј је са свим идеографски карактер — водило је правце обуци глувонемих писму и без усменог правца. Сем тога стављено је на премац свим заповетањима закључак: да су глувонеми разумне особе, обдарене, истим духом способностима као и здрави, па да су према томе у велике способне за духовно образовање.

6.) Спорадски појави.

1. Педро де Понс.

Кад се узме на око рад де Понса (+ 1584) у свој његовој целини и замашају, онда се мора познати: да су његови покушаји у настави за глувонеме први, који су, као резултат дубоког познавања саме ствари били од одсудног значаја на потоњи развитак ове струке. У XVI. веку, кад је Шпанија била на врхунцу своје моћи, постала је и колевка наставе за глувонеме. Де Понса, калуђера бенедиктинског у самостану Сан-Салвадору (у Сахагуну, краљевини Леона) признаје историја наставе за глувонеме, као њеног основлоца.

По смрти де Понса није се нашло писмених сводоцаба о његовом раду у настави и ако се има довољно основа да мисли да их је било. Међу тим његови савременици и историци тврде о потпуном успеху у настави. Један очигледац вели: да је он учио у говору два брата и сестру конетабла (врховног војсковође), који су били неми. Они су и доцније остали глуви, са чега су и онемили. За време наставе саопштавао је своје мисли час претним говором а час писмом, на што су они усмено одговарали. Он при том није употребљавао никакво друго средство до једно: обучавање у писању, па им је за тим показивао предмете, које је претним говором означавао а чија су имена за тим учила да пишу. За тим их је вежбао у гласном говору, изговору речи које су обележавале дотичне предмете.

Из свију података види се, да је он прво обучавао у писању, писменом говору, а то је: да ученици казују писмом своје мисли. При томе је поступао очигледно. Тек по што су савладали извесни број речи као основно градиво и прилично савладали знање писменог говора, отпочето је са обуком у гласном говору: на основу савладаног писменог говора. У томе је ишао поступно: деца су учила изговор гласовâ па онда прелазила на изговор речи. Са сигурношћу може се узети, да је писмени говор заузимао у настави положај, који је остали рад доминирао, једино у циљу: да се ученици што боље успособе у читању и писању. У постепеном развоју наставе, он их је, по савладаном говору обучавао и у другим предметима (као: физици, астрономији и др.) које је узимао свакако у ирлеуском обиму.

Овај је рад боље систематски развио и обрадио Ж. Пабло Боне у свом делу: „О природи слова (хтео је рећи: гласова) и вештини: како се уче неми у говору,“ које је изашло у Мадриду 1620. Главна му је циљ била: да глувонеме обучи гласном говору и то помоћу артикулације и ишчитавања с уста. Он је био познат са радом де Понса, и ако он ово пориче.

Са свим независно од ових радова у Шпанији подавили су се слични покушаји у Енглеској: у томе је вредан помена

2. Џон Валис.

Нема сумње да је Валис био познат са неколиким појавама, које су о овом раду, у енглеској литератури, угледале света, премда

он приписује себи у част, да је у томе учинио сам први оглед. У добу његове службе као каплан (1660) краља Карла II. почео је обучавати глувонеме у говору. Пре тога издао је: „Расправу о језику или образовању говорних гласова". У њој је класификовао вокале и конзонате према артикулационим пределима који дотичне гласове производе. Тиме је хтео не само да помогне у обуци глувонемих у изучавању изговарања гласова но и да допринесе поправци изговора гласова код здравих.

И он је био мишљења да писмени говор мора да буде мост помоћу кога се морају глувонеми увести у гласни говор. Писмени је говор узимао за тежиште наставног рада те тако да он замени глувонемима губитак гласног говора. Прстни говор имао је да замени шчитавање с уста, јер је у задовољавајуће успехе овога последњег сумњао и ако је био за то: да се свака прилика згодно искористи, те да ученици савладају разумевање и употребу гласног говора.

(Наставиће се.)

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Архијерејски сабор). — Краљевим указом од 29. Априла ове год. постављени су за чланове архијерејског сабора: Архимандрит Максим Павловић; Протојереј Милутин Поповић, из епархије београдске; Протојереј Вићентије Поповић, из епархије жичке; Протојереј Стеван Величковић, из епархије нишке. —

(Народно позориште). — Краљевим указом од 16. Маја ове год. постављен је Милорад П. Шапчанин, управитељ народног позоришта за управитеља III. класе истог позоришта. —

(Консисторије). — Краљевим указом од 17. Маја ове год. отпуштен је из државне службе Ранко Лукић, члан III. класе консисторије епархије жичке. —

Краљевим указом од 18. Маја ове год. постављени су: Јереј Сибин Ђорић, секретар II. класе консисторије епархије жичке, за члана III. класе исте консисторије; Тимотије Поповић, члан III. класе консисторије епархије жичке, за члана II. класе исте консисторије; Витомир Поповић, парох трнавски, у окр. чачанском, за почасног члана консисторије епархије жичке; Алекса Јовановић, почасни члан консисторије епархије жичке, разрешен је од дужности почасног члана исте консисторије. — Краљевим указом од 19. Маја ове год. постављен је Димитрије Михаиловић, парох лесковачки, за секретара II. класе консисторије епархије жичке. —

(Средње школе). — Краљевим указом од 19. Маја ове год. постављени су: Никола Тодоровић, суплент свилајначке н. гимназије, за професора исте гимназије. Љубомир Ћирић, суплент шабачке гимназије, за професора исте гимназије. Милан Ђурић, предавач II. београдске гимназије, за професора исте гимназије. Миливоје Симић, предавач београдске више гимназије, за професора исте гимназије, и Сретен Пашић предавач I. београдске гимназије, за профессора исте гимназије.

Премештени: Г. Стеван Чутурило, учитељ језика II. класе у крагујевачкој гимназији, премештен по потреби за учитеља језика у лесковачкој н. гимназији 16. Маја ове год.

Разрешен је: г. Петар Глогић, хонорарни учитељ цртања, више ваљевске гимназије од дужности 22. Маја ове год.

(Основне школе).

Постављени: Гђица Даница Николићева, свршена ученица Више женске школе, за учитељицу I и II раз. мушке школе на Јалији у Београду. — г. Таса Костић који је свршио 4. разред учитељ. школе у Београду, за привременог учитеља III. и IV. разреда у Петци (пожарев. окр.) 22. Маја ове год. — г. Вићентије Марковић, који је свршио 4. разред учитељ. школе у Београду, за привременог учитеља у Каони (окр. чачан.) 22. Маја ове год.

Премештени: г. Антоније Голубовић учитељ V раз. у Лапову, (окр. крагујевачки) у IV раз. мушке школе у Ужицу, 16. Маја ове год. по потреби. — гђа Александра Голубовићка, учитељица IV раз. мушке школе у Лапову (окр. крагујев.) у IV раз. жен. школе у Ужицу, 16.

Маја ове год. по потреби. — г. Урош Благојевић, учитељ IV р. у Ужицу за учитеља V раз. у Лапову, (у окр. крај.) 16. Маја ове год. по потреби. — гђа Катарина Благојевићка, учитељица IV раз. жен. школе у Ужицу, за учитељицу IV р. мушке школе у Лапово (окр. крај.) 16. Маја ове год. по потреби. — г. Василије Љубичић, учитељ III раз. II одељ. мушке школе у Ужицу, за учитеља IV разреда II одељ. мушке школе у Шапцу. — г. Михаило Протић, учитељ I и II разр. мушке школе на Јалији, за учит. IV раз. II одељ. на Теразијама у Београду. — г. Сима Аћимовић, учитељ VI разреда у Краљеву, у Вету (окр. нирот.) 17. Маја ове год. по потреби. — Јова Лазаревић, учитељ III разреда у Краљеву, за учитеља III и IV разреда у Милици (окр. ужички) 17. овог месеца, по потреби.

Разрешени: г. Милан Петровић, учитељ III разреда мушке школе у Ивањици, 13. овог месеца, јер је напустио дужност. — г. Татомир Стојановић, учитељ III и IV р. школе петчанске (окр. пожаревач.) 13. Маја ове год. по молби.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXXIII

2. Маја 1888. г. у Београду.

Били су: *потпредседник* **Ј. Ђаја**; *редовни чланови:* **Ђ. Козарац, Љуб. Ковачевић, др. Милан Јовановић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **П. Срећковић, др. Јов. Туроман, Јевр. Илић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Жив. Поповић** и **Ф. Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I

Прочитан је у савету списак лица за надзорнике основних школа, које је ужи одбор саветски кандидовао према ранијој одлуци Просветног Савета.

Савет је усвојио ова лица за кандидате надзорника основних школа:

1. Миленко Марковић секретар министарства просвете;

2. Јоксим Ст. Марковић писар министарства просвете;

3. Јеврем А. Илић професор Богословије;

4. Васа Димић професор I београдске гимнасије;

5. Пера Ђорђевић професор I. београдске гимнасије;

6. Стеван Ловчевић професор I. београдске гимнасије.

7. Љубомир Миљковић професор II. београдске гимнасије;

8. Димитрије Дукић професор II. београдске гимнасије;

9. Милорад Петровић професор зајечарске гимнасије;

10. Коста Ивковић професор зајечарске гимнасије;

11. Момчило Иванић професор крагујевачке гимнасије;

12. Петар Деспотовић предавач крагујевачке гимнасије;

13. Богољуб Тирић професор нишке гимнасије;

14. Стеван Давидовић професор београдске реалке;

15. Доброслав Ружић професор ужичке реалке;

16. Живојин П. Симић професор учитељске школе у Београду;

17. Борислав Б. Тодоровић професор учитељске школе у Београду;

18. Јован Миодраговић професор учитељске школе у Нишу;

19. Ђура Милијашевић професор н. београдске гимнасије;

20. Лука Лазаревић директор ваљевске н. гимнасије;

21. Павле Аршинов професор великоград. н. гимнасије;

22. Љубомир Ћирић суплент шабачке гимнасије;

23. Витомир Младеновић професор шабачке гимнасије;

24. Светозар Атанацковић професор нишке гимнасије;

25. Ђорђе И. Ничић професор врањске ниже гимнасије;

26. Ђорђе Анђелковић професор јагодинске ниже гимнасије;

27. Коста Пауновић професор крушевачке ниже гимнасије;

28. Миладин Тутуновић професор неготинске ниже гимнасије;

29. Димитрије Милојевић професор параћинске ниже гимнасије;

30. Живан Живановић директор пиротске ниже гимнасије;

31. Димитрије С. Јовановић директор пожаревачке ниже гимнасије;

32. Ђура Бошковић директор свилајначке ниже гимнасије;

33. Милош Давидовић директор смедеревске ниже гимнасије;

34. Васа Филиповић директор чачанске ниже гимнасије;

35. Сава Антоновић професор I. београдске гимнасије;

36. Ранко Петровић професор I. београдске гимнасије;

37. Стеван Ђорђевић професор нишке гимнасије;

38. Владимир Зделар професор ужичке реалке;

39. Димитрије Јоснић професор београдске учитељске школе;

40. Коста Миленовић професор нишке учитељске школе.

II

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 29. пр. м. Пбр. 3200 којим се шаљу Савету акти по кривици г. Ристе Стојаковића учитеља IV. р. II. одељења основне школе на Теразијама и позива се Савет на основу чл. 64. закона о основним школама да ове акте проучи и каже му своје мишљење о томе, може ли се г. Стојаковић и даље задржати у учитељској служби.

Савет је, проучивши кривицу г. Стојаковића, одлучио:

да се извести г. министар просвете и црк. послова, како је савет мишљења, да се г. Стојаковић отпусти из учитељске службе.

III

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 25. пр. м. ПБр 3101 којим се шаље Савету дело: „шетња по облацима“ од г. Ђ. М. Станојевића, професора војне академије, који моли, да му се од овога дела откупи 500 примерака за поклањање ученицима средњих школа, и позива се Савет да дело оцени и каже своје мишљење о вредности и употреби његовој.

Савет је одлучио:

да се дело да на оцену г. Стевану Предићу професору I. београдске гимназије.

IV

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 27. пр. м. ПБр. 3103. којим се шаље Савету на преглед и оцену дело у рукопису од г. Јована П. Јовановића учитеља основне школе у Габровцу, под насловом: „Цвети“ које је писац намењо малим Срћићима и молио, да му се овај рукопис откупи и штампа за поклањање ђацима основних школа.

Савет је одлучио:

да се за преглд и оцену овога рукописа умоли г. Пера Ђорђевић, професор I. београдске гимназије.

V

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 20. пр. м. ПБр. 3017. којим се шаље Савету молба г. Јована Миодраговића, професора учитељске школе у Нишу заједно с три књиге: „Загоркиња“, „причање Србима и Срћићима о народу њиховоме“ и „Урођеност“ или „Моћ наслеђа“ од Л. Бихнера, које писац нуди на откуп за поклањање ученицима основних школа и позива се Савет да каже своје мишљење о томе: могу ли се понуђене књиге употребити за ово чему их писац намењује, како и под којим условима могле би се откупити.

Савет је одлучио:

да се прва и друга књига пошљу на преглед и оцену Г. Владимиру Карићу, професору I. београдске гимназије и г. Ђ. Милијашевићу, професору београдске ниже гимназије, а за треће дело под насловом: „Урођеност

или моћ наслеђа“ Савет је одлучно да се и не шаље на оцену, пошто дело по садржини, и по томе што је превод, не би било згодно да се препоручује за поклањање по школама, нарочито основним.

VI

Прочитан је реферат г. Косте Петровића, учитеља из Београда о књизи: „Нова дечија рачуница“ свеска I. од г. Душана Рајичића и другова му.

Тај реферат гласи:

Господину

Министру просвете и црквених послова.

Главни Просветни Савет послао ми је књигу: „Нова дечија рачуница“ св. I. од г. Душана Рајичића и другова с тим, да је прегледам и да кажем своје мишљење о томе: „може ли се оно (дело) употребити као дечија помоћница при учењу рачунања у I. разреду основне школе.“ — Част ми је сада поднети у прилогу под ⁄. своје мишљење о томе а у исто време вратити саму књигу, која ми је на оцену послата.

18. Априла 1888. год.
Београд.

поносан
К. Петровић,
учитељ.

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу: „Нова дечија рачуница“ свеска I. од г. Д. Рајичића и другова му, и част ми је поднети овај извештај.

У „Новој дечијој рачуници“ заступљени су ови модерни принципи усменог рачунања:

1. Имати посла са предметима или њиховим сликама; и

2. Представљати разне бројне односе (разне количине) као целине.

Али ови принципи нису потпуно и правилно изведени. — Ево у чему:

1. Слике. За број 1. узета је слика која представља чело, нос и уста. — Писцима је, сигурно, била намера да им нос представи 1, али их је слика обманула.

Тако су исто неподесне и лествице са 9 пречага, које су узете за број 9. — Остале су слике згодне, али су доста грубо израђене.

Испод слика стоје оквири са тачкама, а испод ових сва четири вида рачунања у односу дотичног броја. — Ово је грешка, јер не треба тако брзо прелазити од конкретности на апстракцију. Боље би било да је место тога употребљена још која слика, која би представљала извесан бројни однос. Тако. на пример, код кестеновог листа могле су доћи још и ове слике: на левој страни 6 листа, а на десној један (откинут, одвојен); на левој страни 5 листа, а на десној 2; итд. на два места по три листа, а на трећем 1; на три места по 2 листа а четвртом 1 итд. — Ово би били живи примери, много јачи од простих цифара.

2. Вежбања. — У првом одељку дат је појам са сликама само од 1—10, а овде су већинои примери од 1—20. — Ово је погрешно. Требало је истим путем ићи и од 10—20, те да деца добију јасан појам о 11, 12, 13, 14 итд. Кад се дете навикне да јасно себи представи 20 предмета, кад буде у стању да добро разликује јединице од десетице, кад се извежба да вешто додаје или одузима јединице од јединица или јединице од десетице, — онда је положен основ добром рачунању и успех је осигуран. — У осталом, овај део, који је више апстрактан, треба да дође после четвртог, дела, који је више практичан.

3. Таблице. — У трећем су одељку таблице сва четири вида рачунања. Те таблице немају смисла у I. разреду, где треба да владају јединствено примери. Нарочито је некоректно тражити од деце да знају на памет, колико се пута налази 5 у 11, 6 у 13, 7 у 15 итд.; или, по колико долази кад се подели 14 на 8, 15 на 7, 19 на 9 итд.

4. Задаци. — Задаци су на крају књиге а треба ли су доћи одмах после слика. Задаци су у опште добри; само су 2—3 мало незгодна. Тако, на пример, незгодан је овај задатак: „Господин Станко дао је учитељу 12 књига да их поклони шесторици најбољих ученика; колико је књига добио сваки од њих?“ Писци би ради били да се одговори: „Сваки је добио по две књиге.“ Међу тим ово не мора бити, јер такав услов у задатку није нигде постављен. Могао је учитељ најбољем ученику дати 3 или више књига, а осталима по једну или две. Верујем да би деца, услед дуге рутине у школи, одговорила:

„Сваки је добио по две књиге“; али треба признати, да се таквом наставом навикавају деца на лакомисленост, да једно мисле а друго да говоре, да се једно питају а да друго одговарају итд. — У другом једном задатку вели се како је послужитељ за месец дана зарадио 18 дуката, па је ту плату примио све у двоодинарима, и пита се колико је двоодинара зарадио. Излази 108 двоодинара, а то је број који прескаче и други разред. Држим да је ово случајна погрешка, да се је хтело рећи 18 динара.

Према свему томе а узимајући у обзир:

1. Да је мало школа у нас у којима се настава из усменог рачунања разуме и руководи како треба; да још цифре играју велику улогу при усменом рачунању; да је принцип усменог рачунања у већини школа овај: оставити сунђер и креду на столац, окренути лице од табле и пренети на тај начин цифре (са знацима) са табле у главу;

2. Да у „Новој дечијој рачуници“ почетник има посла са сликама; и

3. Да су у књизи разни бројеви (разне бројне количине) представљени као целине; —

Мишљења сам:

Да се „Нова дечија рачуница“ не може узети као учебник све дотле докле се не би прерадила по горњим примедбама; али да се може препоручити учитељима као књига, која би децу пријатно забавила, а у неколико и поучила.

18. Априла 1888. год.
Београд.

понизан
К. Петровић,
учитељ.

За овим је Др. В. Бакић усмено реферисао о истоме делу.

На основу мишљења г. г. референата Савет је одлучио:

да се књига: „Нова дечија рачуница“ не може примити као обавезна ручна ђачка књига, али да се може препоручити и допустити да се овом књигом могу користити као помоћном књигом ђаци I. р. основних школа, који би је хтели и могли купити.

Г. К. Петровићу, референту одређен је хонорар 20. динара.

VII

Прочитан је извештај г. Дим. Јосића професора учитељске школе, о упутствима г. Виће Малетића, учитеља цртања, за цртање слободном руком и за лепо писање.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет на своме 367 састанку од 30. Децембра 1887 упутио ми је два „упутства“ г. Виће Малетића, од којих се једно тиче *цртања слободном руком* а друго *лепог писања* — да их оценим.

Ја сам прочитао оба рукописа у нади, да ћу наћи практично упутство за учитеље, како да поступају са цртанкама и прописницама што их је г. В. Малетић удесио за основну школу. Ну прочитавши све, уверио сам се да су овде изложена само правила, којих се *у опште* има држати онај, који учи цртати или лепо писати.

Оба упутства могу се штампати као чланци у Просветном Гласнику.

6. Априла 1888.
у Београду

понизни
Димитрије Јосић
професор учитељске школе.

Савет је одлучио:

да се прими мишљење у извештају г. референта и да се пишчева упутства могу препоручити за штампање у „Просветном Гласнику“.

Референту је одређен хонорар двадесет (20) динара.

Г. Панта Срећковић враћа Савету књигу „Моралне и политичне искрице из словенске историје“ од г. Матије Бана, која му је на оцену дата и изјављује усмено, да је књигу прегледао и да је може препоручити за оно, зашто ју је писац понудио министарству.

Савет је ово примио к знању с тим, да се за коначно решење овога питања сачека и мишљење другога референта г. Свет. Вуловића.

С овим је састанак закључен.

САСТАНАК CCCLXXXIV.

11 Маја 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови:* **Ј. Ђаја**, **Јов. Жујовић**, **др. Милан Јовановић**, **Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **П. Срећковић**, **др. Јов. Туроман**, **Јевр. Илић**, **Јов. Ђорђевић**, **др. В. Бакић**, **Стев. Ловчевић**, **Мита Живковић**, и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитани су и примљени записници 382-ог и 383-ег састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 5. овог месеца ПБр. 3367. којим се упућује Главном Просветном Савету рукопис г. Јована Миодраговића, професора учитељске школе у Нишу под насловом: „Сриче у сликама“ заједно с молбом писчевом, у којој се објашњава, како је ово дело израђено и коме је намењено и, позива се Савет да изволи и молбу и дело писчево проучити и казати своје мишљење о томе: може ли се дело откупити и о државном трошку штампати за поклањање ученицима основних школа и на који начин. Кад је у Савету прочитана молба г. Миодраговића, сазнало се, да је материјал у овоме рукопису већим делом узет из дечијега листа „Сриче“, који је Министарство просвете откупило за поклањање ученицима основних школа. Осем овога и слике су узете све оне, које су већ један пут изишле у „Сричету“, јер писац у својој молби сам вели, да је откупно све клишеје свих слика што су у „Сричету“ изашле.

С погледом на ове две околности, појавила су се два мишљења у Савету. По једноме, требало је дати дело коме референту на оцену, па без икаквих обзира на оно, што писац у молби спомиње, према оцени и мишљењу референта донети у Савету одлуку о примању или непримању дела. По другоме, требало је одмах на овом састанку донети одлуку, по којој се дело не може примити, осем горњих разлога још и с тога:

1. Што би дело било врло скупо;

2. Што су клишеји употребом можда искварени, а писац уз рукопис није приложио; и

3. Што дело није систематски израђено, него је само стари познати материјал из „Сричета“ употребљен и на ново сређен.

Кад се дебата у ова два правца исцрпела стављено је решење овога питања на гласање. Гласало се за давање рукописа на оцену нарочитоме референту и за непримање рукописа на оцену. Са 6 противу 5 гласова одлучено је:

да се дело не може примити за понуђену потребу.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 4. ов. м. ПБр. 3317. којим се упућује савету молба с документима г. Павла Падејског доктора Философије, који моли за једно наставничко место у нашим средњим школама, и, позива се савет да прегледа молочеве документе и да му каже своје мишљење о томе: има ли молитељ прописану квалификацију за наставника средњих школа и за коју групу предмета.

Савет је прегледао кандидатове документе па је одлучио:

да г. Падејски има прописану кфалификацију за наставника средњих школа и то за предмете историско-филолошке групе.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 5. ов. м. ПБр. 1981. које гласи:

Главном Просветном Савету

Г. Ђорђе Рокнић, предавач шабачке гимназије, написао је и поднео министарству просвете још у мају 1886 године дело у рукопису под насловом: „Општи увод у електротехнику“ књига прва Галванометрија.

Ово дело послато је у први мах по решењу тадашњег министра просвете на оцену г. г. Кости Алковићу и Љубомиру Клерићу, професорима Велике Школе и они су га прегледали и поднели свој суд о њему. Приложене ⁄. реферате г. г. оцењивача, част ми је доставити Главном Просветном Савету на увиђај.

Не могући још донети своје коначно решење о овоме делу, које би било сагласно са законима и уобичајеном процедуром у оваким случајима, мени је част послати приложено дело Главном Просветном Савету на основу тачке ѣ члана 2. закона о уређеању

Главног Просветног Савета и позвати га, да ми изволи казати своје мишљење о вредности и начину употребе овога дела.

За овим је савет прочитао и заједнички реферат г. г. К. Алковића и Љуб. Клерића, професора Велике школе о овоме делу, на је из разлога:

1. Што дело није цело израђено, него само увод;

2. Што се ово дело не може употребити као учебник за ђаке Велике школе, јер се ова наука не предаје нарочито на Великој школи и нема за њу катедре; и

3. Што овако дело не спада у преке потребе наше школске књижевности, која нема ваљана и оригинална уџбеника ни за физику у средњим школама, — са 6 противу 6 гласова (са гласом председника) — један се уздржао од гласања, — одлучио:

да се дело „Општи увод у електротехнику“ књига прва „Галванометрија“ од г. Ђорђа П. Рокнића, не може примити да се о државном трошку штампа.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 11. ов. м. Бр. 3540. којим се тражи мишљење саветско о томе: могу ли се у списак кандидата за надзорника основних школа уврстити и г. г. Михаило Банић, професор пожаревачке ниже гимназије, Милош Миловановић, професор књажевачке гимн. реалке, Ђорђе Х. Нинић, професор неготинске ниже гимназије и Миливоје Симић, професор београдске ниже гимназије.

Савет је одлучио:

да се сва именована лица у писму г. министра просвете могу предложити као кандидати за надзорнике основних школа.

С овим је састанак закључен.

Просветне Белешке

(Учитељске плате у Крајињској). — Аустријски цар потврдио је земаљски закон за Крајињску, којим се уређују учитељске плате. У Крајињској биће од сада класе учитељских плата и то:

У	I.	класи	добија	учитељ	700 фор.
„	II.	„	„	„	600 „
„	III.	„	„	„	540 „
„	IV.	„	„	„	480 „

годишње плате.

Учитељице ће добијати 80% од плате учитеља дотичне класе. На места у првој класи могу се поставити само учитељи. Петогодишња повишица износи по новом закону 50. форината.

* * *

(Школске штедионице). — У Француској су уведене школске штедионице још 1874 год. Од тога времена уложило је у те штедионице 6 милијуна ученика своју уштеду, која износи 6 милијуна франака.

У Угарској имаде сада 612 штедионица, које су установљене године 1875. Оне имају 176.495 улагача, који су од своје уштеде уложили за 8 година 966.564 форинте.

(Школски музеји у Швајцарској). — У Швајцарској су сада четири музеја школска или боље рећи четири сталне изложбе школских ствари. Ови су музеји у Цириху, Берну, Фрајбургу и Невшателу. Заједничка школска Управа признала је прошле године важност ових музеја, те је решила, да се свакоме од њих дода још и по једна нарочита струка. Тако ће у музеј у Цириху доћи службени школски архив, књижница и сви документи, који се тичу историје школства. У музеј у Берну доћи ће сва учила за телесна вежбања, вртарство, ручни рад итд. У музеју у Фрајбургу биће учила за све научне предмете, као и средства за изједначење француске и немачке методе. У Невшателу изложиће се планова учионица, средства за забавишта итд.

* * *

(Просечна старост учитеља у Баварској). — Учитељи у Баварској достижу просечну старост 48 година, или 30 година службе.

* * *

(Забрана плаво шпартаних прописа и вежбанака за ђаке). Окружна школска комисија

у Мајинцу решила је, да се од 1889 г. ђачки прописи и вежбанке не смеју више лењирати плавим линијама, и да се на њима од тада употребљују прие линије. Да ово реши, комисију је руководило то, што се лекарским испитивањем потврдило, да плаве линије рђаво утичу на вид.

* * *

(Пруска). *(Окружни инспектори).* — По једном службеном саопштењу, укупни број надзорничких места износи 1099, а број сталних надзорника је ипак само 234, (21·3%), тако да је више од три четвртине надзорничких места као споредна служба заступљено. Из тога се може видети, да се и у Пруској не води никакав прави рачун о значају разумног и доследно изведеног школског надзора.

* * *

(Баден). — У великом херцегству Бадену израђен је пројекат закона, који, ако и скупштина усвоји, о чему не треба сумњати, ступа у живот 1. Јануара 1890 године. Овај се закон не односи до душе на учитеље основних народних школа, па ипак ће он увек при регулисању учитељских плата моћи послужити за основицу. По поменутом закону добијају директори гимназије, реалних гимназија, учитељских школа, техничких и индустријских школа по 5500 марака годишње плате; окружни школски саветници, директори и управитељи нижих средњих школа, учитељице у женским учитељским школама по 5000 марака; исто тако професори средњих школа, ректори виших народних школа, академски образовани управитељи школа за слепе и глувонеме, професори техничких и индустријских школа по 3600 марака. Учитељи средњих школа за реалне, индустријске и техничке школе, учитељи семинара, стручних школа за земљорадњу, занате и вештине, школа за слепе и глувонеме имају прву плату 1800 марака и за 25 година службе достижу највећу плату 3600 марака.

* * *

(Париз). — (Разно). Учитељи у народним школама подељени су према годинама службе у четири класе са 3300—4500 динара плате, а њихови помоћници у пет класа са 1800—3000 динара. Главне учитељице деле се у четири класе са 2750—3800 дин. и њине помоћнице у пет класа са 1500—2500 динара плате. Повишице плате дају се најраније после сваке три, а најдоцније после сваких пет година службе. Осем тога добијају главни учитељи и учитељице по 800, а њини помоћници и помоћнице по 600 динара додатка на стан. Осем ових учитеља и учитељица има још и нарочитих учитеља за певање и цртање, а у мушким школама још и нарочитих учитеља за ручне радове:..... дрексларај и ковачилук. — У свима општинским школама постоје од године 1880, *школске кухње* у којима сиротиња ученици бесплатно а имућни за 5 до 15 сантима могу добити на подне топлога јела. У свакој општинској школи постоји *школска библиотека* како за ученике, тако исто и за учитеље и учитељице. Од 1882 године варош је издавала годишње по 250.000 динара за попуњавање ових библиотека.

УМРЛИ

Риста Араповић, учитељ школе павличке, у округу чачанском, преминуо је у Павлици 26. Априла ове године после тешког боловања. Родио се 27. Децембра 1856. године у Радаљеву, у округу ужичком. Свршио је учитељску школу у Београду 1879, год. и исте године 11. Августа постављен за учитеља у Ивањици. 25. Јануара 1884. био је разрешен од дужности, а 1. Октобра 1886. године поново је постављен за учитеља у Ивањици. 13. Августа 1887. премештен у Павлицу, где је и умр'о. По раду у школи спадао је међу врло *добре* учитеље.

Никола Тодоровић, учитељ III и IV разреда школе кученске (округ пожаревачки) и управитељ исте школе, преминуо је у Кучеву 8. Априла ове године после тешког и двомесечног боловања. Родио се 1845. године у Вршцу (у Банату). Учио је само два разреда гимназије, у Београду и 12. Августа 1865. год. положио је у министарству просвете учитељски испит. Постављен је за привременог учитеља у Рготину 19. Фебруара 1866. год. одатле премештен је 1. Августа 1868. год. у Велику Јасенову; 1. Августа 1871. г. у Планишту; 22. Марта 1877. године у Руду Главу, 1. Јула 1878 год. у Мајданпек; 18. Новембра 1880. год. у Голубац. 1. Августа 1882. год. у Пожаревац; 1. Августа 1884. год. у Нересници и 19. Новембра 1886. год. по молби у Кучево. По своме раду у школи, он је долазио у ред врло добрих наставника.

Издање и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ПРИЈАМНИ ИСПИТИ У ВИШОЈ ЖЕНСКОЈ ШКОЛИ

У ПОЧЕТКУ 1886—87. И 1887—88. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ.

Сви ученици, који су свршили основну школу, морају, при упису у први разред гимназија и реалака, положити пријамни испит по прописаним за то „*Правилима.*“ Овај пропис важи и за ученице, које се уписују у први разред Више женске школе. По истим *Правилима* полажу и оне пријамни испит, и тек ако га положе с добрим успехом из српског језика, рачуна, земљописа и историје, оне могу бити примљене у први разред Више женске школе.

О резултату пријамних испита, који су држани у почетку 1886—87. и 1887—88. школске године, имамо ове податке.

Година 1887.

За полагање пријамног испита јавило се ученица

РОЂЕНИХ:	СВЕГА	У ПРОЦИНТУ
у Србији · · · ·	150	91·46
на страни · · · ·	14	8·54
У опште ·	**164**	**100·**

Од ученица рођених

БИЛО ЈЕ У:	СРБИЈИ	НА СТРАНИ	СВЕГА
варошких · · ·	139	10	149
сеоских · · ·	11	4	15
у опште ·	**150**	**14**	**164**

Према томе износно је проценат ученица

	ИЗ СРБИЈЕ	СА СТРАНЕ	СВЕГА
варошких · ·	92·67	71·43	90·85
сеоских · ·	7·33	28·57	9·15
у опште ·	**100·**	**100·**	**100·**

Односна размера између ученица варошких и сеоских, била је за

оне из Србије · · · ·

	КОЈЕ СУ ПОЛОЖИЛЕ ИСПИТ	ПАЛЕ НА ИСПИТУ	У ОПШТЕ
из Србије: варошких	125	14	139
сеоских	10	1	11
Свега	**135**	**15**	**150**
са стране: варошких	9	1	10
сеоских	4	—	4
Свега	**13**	**1**	**14**
у опште: варошких	134	15	149
сеоских	14	1	15
Свега	**148**	**16**	**164**

	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
из Србије: варошких	89·93	10·07	100·
сеоских	90·91	9·09	100·
Свега	**90·00**	**10·00**	**100·**
са стране: варошких	90·00	10·00	100·
сеоских	100·00	—	100·
Свега	**92·86**	**7·14**	**100·**
у опште: варошких	89·93	10·07	100·
сеоских	93·33	6·67	100·
Свега	**90·24**	**9·76**	**100·**

Од ученица које су положиле пријамни испит било је

ИЗ ОКРУГА:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Алексиначког	2	—	2	1·35
Београдског	—	2	2	1·35
Ваљевског	5	1	6	4·05
Јагодинског	1	—	1	0·68
Крагујевачког	6	3	9	6·08
Крајинског	1	—	1	0·68
Крушевачког	1	—	1	0·68
Нишког	—	1	1	0·68
Пожаревачког	4	—	4	2·70
Смедеревског	3	1	4	2·70
Ћупријског	2	—	2	1·35
Ужичког	2	—	2	1·35
Чачанског	2	1	3	2·03
Шабачког	2	1	3	2·03
из вароши Београда	94	—	94	63·51
из Србије	**125**	**10**	**135**	**91·22**
из Босне	1	—	1	0·68
из Аустро-Угарске	8	4	12	8·10
са стране	**9**	**4**	**13**	**8·78**
Свега	**134**	**14**	**148**	**100.**

Из самог Београда примљено је у први разред Више женске школе готово две трећине свију ученица.

На сто ученица из Београда долазиле су 44 из осталих округа, а само њих 14 са стране.

Испит је положило ученица

С УСПЕХОМ	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
одличним	9	—	9
врло добрим	78	7	85
добрим	47	7	54
недовољним	15	1	16

С УСПЕХОМ:	У ПРОЦЕНТУ		
одличним	6·04	—	5·49
врло добрим	52·35	46·67	51·83
добрим	31·54	46·67	32·92
недовољним	10·07	6·66	9·76
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Односна размера између ученица, које су положиле пријамни испит с довољним успехом и оних, које су показале успех недовољан, била је код ученица

варошких . . . . . као 100 : 11·2
сеоских . . . . . „ 100 : 7·1
**у опште . . . . .

13 година	6	2	8
14 „	1	—	1
Свега	**149**	**15**	**164**

У ДОБИ ДО	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
10 година	40·27	26·67	39·02
11 „	40·27	13·33	37·81
12 „	14·77	46·67	17·68
13 „	4·02	13·33	4·88
14 „	0·67	—	0·61
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Међу ученицама сеоским има их релативно много више старијих, и то за то, што се по селима почиње учење у основној школи од седме године.

По *занимању* било је ученица

ОД РОДИТЕЉА		ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
свештеника	1	—	1
чиновника	43	2	45
наставника	3	1	4
трговца	41	4	45
занатлије	49	3	52
служитеља	9	1	10
земљорадника	2	2	4
надничара и слуге	1	2	3

ОД РОДИТЕЉА	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
свештеника	0·67	—	0·61
чиновника	28·86	13·33	27·44
наставника	2·01	6·67	2·43
трговца	27·52	26·67	27·44
занатлије	32·89	20·00	31·77
служитеља	6·04	6·67	6·10
земљорадника	1·34	13·33	2·44
надничара и слуге	0·67	13·33	1·83
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Највећи проценат долази на ученице, чији су родитељи били трговци и занатлије.

Односна размера између ова два сталежа и осталих, била је код ученица

варошких	као 100 : 65.5
сеоских	„ 100 : 114.3
у опште	**као 100 : 68.9**

Од ученица, које су по положеном пријамном испиту примљене у први разред Више женске школе,

БИЛО ЈЕ	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
имало је живе родитеље	108	8	116
имало је само матер	24	5	29
остало је без родитеља	2	1	3
Свега	**134**	**14**	**148**

Од сто ученица			
имало је живе родитеље	80·59	57·14	78·38
имало је само матер	17·91	35·72	19·60
остало је без родитеља	1·50	7·14	2·02
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Сеоских ученица, које су имале само матер, било је *два пута* више него ли ученица варошких.

Оних пак ученица, које су остале без родитеља, било је *пет пута* више него ли варошких.

Година 1888.

У овој години полагало је пријамни испит свега 140 ученица, дакле мање но у прошлој години.

Од ових ученица било је

РОЂЕНО:	ИЗ СРБИЈЕ	СА СТРАНЕ	У ОПШТЕ
у вароши	119	8	127
у селу	7	6	13
Свега	**126**	**14**	**140**

Према томе износио је проценат ученица

	ИЗ СРБИЈЕ	СА СТРАНЕ	У ОПШТЕ
варошких	94·44	57·14	90·71
сеоских	5·56	42·86	9·29
Свега	**100·**	**100**	**100·**

Односна размера између ученица варошких и сеоских, била је за

оне из Србије	као 100 : 6
„ са стране	„ 100 : 57
Све у опште	**као 100 : 10**

Од ученица, које су полагале пријамни испит, само су четири училе приватно основну школу, а остале свршиле су ту школу

редовно. На ученице, које су училе приватно основну школу, долазило је 2.86 процената.

Пријамни испит

положило је	129	ученица, од сто	92·14
није положило	19	„ „ „	7·86
Свега	**140**	**ученица, од сто**	**100·**

Према томе резултат испита био је повољнији, него ли у години 1887.

Кад у овом погледу одвојимо ученице варошке од сеоских, ми налазимо, да је било ученица

		КОЈЕ СУ ПОЛОЖИЛЕ ИСПИТ	ПАЛЕ НА ИСПИТУ	У ОПШТЕ
из Србије: варошких	111		8	119
сеоских	6		1	7
Свега	**117**		**9**	**126**
са стране: варошких	8		—	8
сеоских	4		2	6
Свега	**12**		**2**	**14**
у опште: варошких	119		8	127
сеоских	10		3	13
Свега	**129**		**11**	**140**
		ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
из Србије: варошких	93·28		6·72	100
сеоских	85·71		14·29	100·
Свега	**92·86**		**7·14**	**100·**
са стране: варошких	100·00		—	100·
сеоских	66·67		33·33	100·
Свега	**85·71**		**14·29**	**100·**
у опште: варошких	93.70		6.30	100·
сеоских	76.92		23.08	100·
Свега	**92.14**		**7.86**	**100·**

Ове године страних ученица, које су пале на пријамном испиту, било је *два пута* више него ли у прошлој години. Таких ученица из Србије било је напротив за 3 процента мање.

Од ученица, које су са задовољавајућим успехом положиле пријамни испит, било је

ИЗ ОКРУГА:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Алексиначког	1	—	1	0.78
Београдског	—	2	2	1.55
Ваљевског	1	—	1	0.78
Крагујевачког	3	1	4	3·09
Крушевачког	1	—	1	0·78
Подринског	2	—	2	1·55
Пожаревачког	2	1	3	2·32
Смедеревског	2	—	2	1·55
Ћупријског	—	1	1	0·78
Ужичког	2	—	2	1·55
Чачанског	4	—	4	3·09
Шабачког	3	1	4	3·09
из вароши Београда	90	—	90	69·78
из Србије	**111**	**6**	**117**	**90·69**
из Турске	—	1	1	0·78
из Аустро-Угарске	8	3	11	8·53
са стране	**8**	**4**	**12**	**9·31**
Свега	**119**	**10**	**129**	**100·**

Највише ученица било је и ове године из Београда. Проценат страних ученица био је у овој години већи него ли у прошлој години.

На сто ученица из Београда долазило их је из осталих округа само 30, а са стране тринаест.

Просечна белешка успеха оних ученица, које су положиле испит са задовољавајућим успехом, износила је за ученице:

варошке	3·90
сеоске	4·00
У опште	**3·92**

према 3·70 у прошлој години.

Посебице положило је испит

С УСПЕХОМ	УЧЕНИЦА ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
одличним	22	2	24
врло добрим	64	6	70
добрим	33	2	35
недовољним	8	3	11
свега	**127**	**13**	**140**

Према томе износио је проценат ученица

С УСПЕХОМ	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
одличним	17·32	15·39	17·14
врло добрим	50·40	46·15	50·00
добрим	25·98	15·39	25·00
недовољним	6·30	23·07	·86
свега	**100·**	**100·**	**100·**

Кад ученице, које су на чисто положиле пријамни испит, поредимо с ученицама, које су тај испит положиле с недовољним успехом ми налазимо, да је на сто првих долазило ових других, и то код ученица:

варошких	6·7
сеоских	30·0
у опште	**8·5**

Просечна *година узраста* износила је за ученице:

варошке	11·10 година
сеоске	11·38 „
у опште	**11·13 година.**

Посебице пак било је ученица

КОЈЕ СУ ИМАЛЕ:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
10 година	31	—	31
11 „	60	9	69
12 „	28	3	31
13 „	8	1	9
Свега	**127**	**13**	**140**

	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
У ДОБИ ОД	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
10 година	24·41	—	22·14
11 „	47·24	69·23	49·29
12 „	22·05	23·08	22·14
13 „	6·30	7·69	6·43
Свега	**100·**	**100**	**100·**

По *занимању* било је ученица

ОД РОДИТЕЉА:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
свештеника	1	1	2
чиновника	26	4	30
наставника	6	1	7
трговца	31	1	32
занатлије	48	4	52
служитеља	9	—	9
земљорадника	—	2	2
надничара и слуге	6	—	6
Свега	**127**	**13**	**140**

ОД РОДИТЕЉА:	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА		
свештеника	0·78	7·69	1·43
чиновника	20·47	30·77	21·43
наставника	4·73	7·69	5·00
трговца	24·41	7·69	22·86
занатлије	37.80	30.77	37.14
служитеља	7.08	—	6.43
земљорадника	—	15.39	1.43
надничара и слуге	4.73	—	4.28
Свега	**100.**	**100.**	**100.**

Кад у једну групу саставимо ученице, чији су родитељи били свештеници, чиновници и наставници, а у другу групу остале ученице, ми налазимо, да је била ова односна размера између прве и друге групе, и то код ученица:

варошких	као 100 : 285
сеоских	„ 100 : 117
У опште	**као 100 : 259**

Од ученица, које су положиле пријамни испит,

	ВИЛО ЈЕ		
	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
имало је живе родитеље	89	7	96
имало је само матер	22	2	24
остало је без родитеља	8	1	9
Свега	**119**	**10**	**129**

Од сто ученица

	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
имало је живе родитеље	74.79	74.00	74.42
имала је само матер	18.49	20.00	18.61
остало је без родитеља	6.72	10.00	6.97
Свега	**100.**	**100.**	**100.**

Кад ове размере поредимо с онима, које смо нашли за 1887. годину, ми налазимо, да су овде размере варошких и сеоских ученица готово подједнаке; на против, године 1887. биле су врло велике разлике између размера једних и других ученица.

* * *

Од 1879. године, за коју имамо прве податке о пријамним испитима у Вишој женској школи,[1]) па до 1888. године, јавило се на пријамни испит, и то:

[1]) Види *Статистичке белешке* IV. Београд 1887. стр. 153.

У ПОЧЕТКУ ГОДИНЕ	УЧЕНИЦА ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ	У ПРОЦЕНТУ
1879	81	7	88	7.12
1880	111	6	117	9·46
1881	92	6	98	7·92
1882	126	8	134	10·83
1883	91	8	99	8·00
1884	122	7	129	10·43
1885	118	9	127	10·27
1886	130	11	141	11·40
1887	149	15	164	13·25
1888	127	13	140	11·32
Свега	**1147**	**90**	**1237**	**100·**
Годишње	**115**	**9**	**124**	—

На пријамни испит дошло је највише ученица у 1887. години, а најмање у години 1879. и 1881.

Кад 1879. годину поредимо са 1888. годином, ми налазимо, да је односна размера између прве и последње године била код ученица:

варошких . . . . . као 100 : 157
сеоских . . . . . „ 100 : 186
У опште . . . . као 100 : 159

Према томе број сеоских ученица увећавао се у већој мери, него ли број ученица варошких.

Из горњих бројева види се, да је између ученица, које су за наведених десет година дошле на пријамни испит, било рођених

у вароши . . . . 92·72 процената
у селу . . . . . 7·28 „

Од ове главне размере варошких ученица налазимо већу у пет година а у других пет година та је размера била мања.

Од свију ученица, које су полагале пријамни испит у оних десет година, учило је основну школу приватно, и то

УЧЕНИЦА:	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
варошких	35	3·05
сеоских	7	7·78
у опште	**42**	**3·40**

Проценат сеоских ученица за то је тако велики, што су до скора биле у селима ретке школе које би имале сва четири разреда, и услед тога ученице су обично морале приватно учити четврти разред.

Од 1879. до 1888. године положило је пријамни испит

С УСПЕХОМ	УЧЕНИЦА ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
одличним	133	9	142
врло добрим	557	35	592
добрим	383	38	421
недовољним	74	8	82
Свега	**1147**	**90**	**1237**

Према томе износно је проценат ученица,

КОЈЕ СУ ПОЛОЖИЛЕ ИСПИТ С УСПЕХОМ:	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТЕ
одличним	11·60	10·00	11·49
врло добрим	48·56	38·89	47·86
добрим	33·39	42·22	34·03
недовољним	6·45	8·89	6·62
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Односна размера између ученица варошких и сеоских, била је

за одличне . . . .

Просечна белешка успеха оних ученица које су положиле пријамни испит с довољним успехом, износила је у години

1879	3·68
1880	3·66
1881	3·39
1882	3·74
1883	3·71
1884	3·83
1885	3·95
1886	3·85
1887	3·70
1888	3·92
од 1879—1888. год.	**3·74**

Из овог поређења види се, да по успеху стоји на првом месту 1885. година, а последње место заузима година 1881.

После положеног испита примљено је у први разред Више женске школе

У години:	УЧЕНИЦА варошких	сеоских	У опште
1879	74	7	81
1880	91	3	94
1881	84	6	90
1882	119	6	125
1883	87	8	95
1884	119	7	126
1885	118	9	127
1886	125	11	136
1887	134	14	148
1888	119	10	129
Свега	**1070**	**81**	**1151**
Годишње	**107**	**8**	**115**

Према томе износио је проценат ученица,

У години:	које су положиле пријамни испит	које нису
1879	92·05	7·95
1880	80·34	19·66
1881	91·84	8·16
1882	93·28	6·72
1883	95·96	4·04
1884	97·68	2·32
1885	100·00	—
1886	96·45	3·55
1887	90·24	9·76
1888	92·14	7·86
Од 1879—1888. год.	**93·05**	**6·95**

По *годинама узраста* било је од свију ученица, које су у овом периоду долазиле на пријамни испит

У години	варошких	сеоских	У опште
10-ој	285	9	294
11 „	482	25	507
12 „	275	36	311
13 „	99	17	116
14 „	6	3	9
Свега	**1147**	**90**	**1237**

У години	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА варошких	сеоских	У опште
10-ој	24·85	10·00	23·77
11 „	42·02	27·78	40·98
12 „	23·98	40·00	25·14
13 „	8·63	18·89	9·38
14 „	0·52	3·33	0·73
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Варошких ученица има највише у 11-ој години, а сеоских у години 12-ој. У 13-ој години било је сеоских ученица *два пута* више, а у 14-ој и *шест пута* више, него ли ученица варошких.

Просечна година узраста износила је за ученице:

варошке	11·2 година
сеоске	11·8 „
У опште	**11·2 година**

У појединим годинама овога периода била је просечна година узраста нешто већа, и то нарочито у години 1879-ој. 1880. и 1881.

По запимању својих родитеља, било је за ових десет година на пријамном испиту, свега ученица

ОД РОДИТЕЉА:	варошких	сеоских	У опште
свештеника	15	4	19
чиновника	334	23	357
наставника	45	11	56
трговца	300	17	317
занатлије	401	19	420
земљорадника	52	16	68
Свега	**1147**	**90**	**1237**

Према томе износио је проценат ученица

ОД РОДИТЕЉА:	варошких	сеоских	У опште
свештеника	1·31	4·44	1·54
чиновника	29·12	25·56	28·86

наставника	3·92	12·22	4·53
трговца	26·16	18·89	25·62
занатлије	34·96	21·11	33·95
земљорадника	4·53	17·78	5·50
Свега	**100·**	**100.**	**100·**

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је на сто варошких ученица долазило ученица сеоских, које су биле од родитеља:

земљорадника	392
свештеника	339
наставника	312
чиновника	88
трговца	72
занатлије	60

Интересан је овај преглед из кога се види како је растао или опадао број ученица, које су из појединих сталежа долазиле у Вишу женску школу.

Године	Број ученица које су биле од родитеља					
	свештеника	чиновника	наставника	трговца	занатлије	земљорадника
1879	2	27	5	25	26	3
1880	1	44	2	32	29	9
1881	2	22	7	25	35	7
1882	2	45	6	24	46	11
1883	1	22	5	30	32	9
1884	—	47	8	28	43	3
1885	2	35	8	39	38	5
1886	6	40	4	37	48	6
1887	1	45	4	45	62	7
1888	2	30	7	32	61	8
Од 1879 до 1888 године	**2**	**36**	**5**	**32**	**42**	**7**

Кад просечни број ученица из појединих сталежа поредимо са 1879. годином, ми налазимо за свештенике и наставнике подједнаке бројеве. За све друге сталеже просечни су бројеви знатно већи.

Из поређења године 1879. са 1888. годином, види се, да је у последњој години дошло на пријамни испит више ученица

од родитеља	у проценту
земљорадника	166·67
занатлије	134·62
наставника	40·00
трговца	28·00
чиновника	11·11
свештеника	0·00
у опште	**59·10**

По *месту рођења* било је за последњих десет година на пријамном испиту ученица

	варошких	сеоских	у опште
из Србије	1073	53	1126
са стране	74	37	111
Свега	**1147**	**90**	**1237**

	проценат ученица		
из Србије	95·29	4·71	100·
са стране	66·67	33·33	100.
Свега	**92·72**	**7·28**	**100·**

Односна размера између ученица варошких и сеоских, била је за ученице

из Србије . . . . . као 100 : 5
са стране . . . . . „ 100 : 50
у опште . . . . као 100 : 8

У појединим годинама износио је број ученица, и то:

у години	из Србије	са стране	у опште
1879	76	12	88
1880	109	8	117
1881	87	11	98
1882	124	10	134
1883	92	7	99
1884	118	11	129
1885	115	12	127
1886	129	12	141
1887	150	14	164
1888	126	14	140
Годишње	**113**	**11**	**124**

Од 1879. до 1888. године увећао се број ученица

	свега угод.	проценту
из Србије	50	6·58
са стране	2	1·67
у опште	**52**	**5·91**

Колико је било ученица из Србије, посебице из сваког округа, то се види из овог прегледа.

Број ученица

ИЗ ОКРУГА	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТИ	У ПРОЦЕНТУ
Алексиначког	9	—	9	0·80
Београдског	3	8	11	0·98
Ваљевског	16	3	19	1·69
Јагодинског	10	—	10	0·89
Књажевачког	2	1	3	0·27
Крагујевачког	35	8	43	3·82
Крајинског	16	1	17	1·51
Крушевачког	14	—	14	1·24
Нишког	2	1	3	0·27
Подринског	11	1	12	1·06
Пожаревачког	34	4	38	3·37
Рудничког	3	5	8	0·71
Смедеревског	25	8	33	2·93
Топличког	2	—	2	0·18
Ћупријског	14	2	16	1·42
Ужичког	15	2	17	1·51
Црноречког	5	—	5	0·44
Чачанског	22	4	26	2·31
Шабачког	17	5	22	1·95
из вар. Београ.	818	—	818	72·65
Свега	**1073**	**53**	**1126**	**100·**

Не обзирући се на Београд, ми налазимо, да је за последњих десет година дошло у Вишу женску школу највише ученица из округа крагујевачког и пожаревачког. Окрузи: врањски и пиротски нису послали у ту школу још ни једну ученицу.

Интересно је поређење Београда са осталим окрузима с погледом на број ученица у свакој години овога периода.

Тако полагало је у Вишој женској школи пријамни испит ученица

У ГОДИНИ:	ИЗ БЕОГРАДА	ИЗ ОСТАЛИХ ОКРУГА	У ОПШТИ
1879	57	19	76
1880	81	28	109
1881	73	14	87
1882	80	44	124
1883	69	23	92
1884	76	42	118
1885	82	33	115
1886	98	31	129
1887	105	45	150
1888	97	29	126
Свега	**818**	**308**	**1126**
Годишње	**82**	**31**	**113**

Према томе износно је проценат ученица

У ГОДИНИ:	ИЗ БЕОГРАДА	ИЗ ОСТАЛИХ ОКРУГА
1879	75·00	25·00
1880	74·31	25·69
1881	83·91	16·09
1882	64·52	35·48
1883	75·00	25·00
1884	64·41	35·59
1885	71·30	28·70
1886	75·97	24·03
1887	70·00	30·00
1888	76·98	23·02
Од 1879 до 1888.	**72·65**	**27·35**

Просечно долазило је на сто београдских ученица само по 38 из осталих округа. Овај сразмерно врло мали број ученица из свију округа Србије долази понајвише отуд, што издржавање ученица у Београду скупо стаје, те с тога могу само имућнији родитељи дати своју децу у Вишу женску школу.

Ако округе саставимо у пет већих области, ми налазимо, да је дошло на пријамни испит у Вишу женску школу за последњих десет година,

ИЗ ОБЛАСТИ:	УЧЕНИЦА ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТИ
Шумадије	76	29	105
Источних округа	80	8	88
Западних округа	44	9	53
Јужних округа	51	6	57
Нових крајева	4	1	5

ИЗ ОБЛАСТИ:	ПРОЦЕНАТ УЧЕНИЦА ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ	У ОПШТИ
Шумадије	72·38	27·62	100·
Источних округа	90·91	9·09	100·
Западних округа	83·02	16·98	100·
Јужних округа	89·47	10·53	100·
Нових крајева	80·00	20·00	100·

Сеоских ученица било је највише из области Шумадије а најмање из Источних округа.

Област Шумадија послала је у Вишу женску школу највише ученица; а Нови крајеви најмање.

Остаје још да видимо колико је ученица дошло са стране у Вишу женску школу.

Ових ученица било је, и то:

У години	варошких	сеоских	У опште
1879	11	1	12
1880	5	3	8
1881	9	2	11
1882	7	3	10
1883	3	4	7
1884	7	4	11
1885	7	5	12
1886	7	5	12
1887	10	4	14
1888	8	6	14
Свега	**74**	**37**	**111**
Годишње	**7**	**4**	**11**

Према томе износио је проценат ученица варошких 66·67 а сеоских 33·33.

Из појединих држава било је ученица, и то:

	варошких	сеоских	У опште
из Црне Горе	1	—	1
„ Босне	2	—	2
из Аустро-Угарске	66	34	100
„ Турске	5	3	8
Свега	**74**	**37**	**111**

	проценат ученица		
из Црне Горе	1·35	—	0·90
„ Босне	2·70	—	1·80
„ Аустро-Угарске	89·20	91·89	90·09
„ Турске	6·75	8·11	7·21
Свега	**100·**	**100·**	**100·**

Највише страних ученица долази из Аустро-Угарске. У овај број дошле су по свој прилици и ученице из других страних држава, које у извештајима нису нарочито одвојене.

Као што из горњих бројева видимо, међу страним ученицама има варошке деце далеко више него међу ученицама из Србије.

— • —

АПСОЛУТНО МЕРЕЊЕ

(ЗА СЛУШАОЦЕ БЕЛ. ШКОЛЕ И ПРОФЕСОРСКЕ КАНДИДАТЕ)

(Наставак)

* * *

Из досадањег одређивања димензија изведених јединица, видимо како би ваљало поступити и за ма какве друге изведене јединице. Пошто је то посао врло прост, ми се нећемо даље упуштати у набрајање и извођење тих јединица. Само ћемо још ради веће прегледности склопити до сад нађене јединице у ову таблицу:

Назив јединице	знак	одређба	димензије
Дужина	s	s	L
Маса	m	m	M
Време	t	t	T
Површина	S	ss′	L^2
Запремина	V	s. s′. s″	L^3
Угао	∢	$\frac{s}{s'}$	L^0
Брзина	v	$\frac{s}{t}$	LT^{-1}
Угловна брзина	u	$\frac{2\pi}{t}$	T^{-1}
Убрзање	a, g	$\frac{v - v_0}{t}$	LT^{-2}
Сила, тежина	P, Q,	ma, mg,	LMT^{-2}
Рад	R	Ps	$L^2 MT^{-2}$
Ефект	e	$\frac{R}{t}$	$L^2 MT^{-3}$
Енергија	E	$\frac{mv^2}{2}$	$L^2 MT^{-2}$
Количина кретања	k	mv	LMT^{-1}
Статички моменат	$\mathfrak{M}$	Pl	$L^2 MT^{-2}$
Дирекциона снага	D	$\frac{\mathfrak{M}}{\varphi}$	$L^2 MT^{-2}$
Моменат постојаности	J	ml^2	$L^2 M$

в. Електричне и магнетске мере у апсолутним јединицама.

Пре но што пређемо на само излагање појединих електричних и магнетских јединица и одређивању њихових димензија, да видимо каквих врста мера може овде бити, поред тога што ће оне бити сведене на апсолутни систем CGS.

У главноме се сви електрични појави деле на две гомиле: на електростатичке и електродинамичке. Као полазна тачка за електростатичке појаве служи појам о количини или маси електричној, а за електродинамичке, служи интензитет струје. Оба та појма везана су међу собом овим односом: интензитет струје сразмеран је оној количини електрицитета, која прође кроз извесан пресек за јединицу времена. Другим речима, ако означимо количину електрицитета са q, која пролази кроз неки извесан пресек за неко време t, онда ће интензитет бити одређен овим односом

$$I = \alpha \frac{q}{t} \quad \cdots\cdots \quad (7$$

где је α коефицијенат, који зависи од избора јединице за мерење. И ако би узели за јединицу струје ону струју, која пренесе за јединицу времена количину електрицитета равну јединици, т. ј. ако је за $t = 1$ и $q = 1$ онда је

$$I = 1$$

на дакле и $\alpha = 1$

$$\text{у след чега } I = \frac{q}{t} \quad \cdots\cdots \quad (7'$$

Док тај образац доводи у међусобну везу и однос електростатичке и електродинамичке појаве, дотле су електростатички појави за се карактерисани законом *Кулоновим* (Coulomb) а електродинамички обрасцем *Амперовим*.

Кулонов закон. — Две електричне количине или масе q и q′ положене једна према другој на остојању r, привлаче се или се одбијају по закону који је пронашао *Кулон* и који гласи: *две количине електрицитета привлаче се или одбијају сразмерно њиховим величинама а изврнуто квадрату остојања.* Ако је P узајамна привлачна или одбојна снага горњих двеју количина електричних, онда је

$$P = \beta \frac{qq'}{r^2} \quad \cdots\cdots\cdots \quad (8$$

где је β такође бројни коефицијенат, који зависи од избора јединице за количину електрицитета.

Ако оћемо и ове мере да сведемо на апсолутне, т. ј. да се ослободимо коефицијента ваља узети $q = q' = 1$ и $r = 1$ па би онда и за $P = 1$ било $\beta = 1$. У том би случају горњи образац био простији

$$P = \frac{qq'}{r} \quad \cdots\cdots\cdots \quad (8'$$

Амперов образац. — Познато је, да кад кроз два спроводника протиче електрична струја, да се а два спроводника привлаче или одбијају онако исто као и две електричне количине. То узајамно дејство P зависи најпре од елемената спроводника ds и ds' кроз које протичу струје I и I′ и то по овом познатом обрасцу Амперовом:

$$P = \gamma \frac{II' \, ds \, ds'}{r^2} (2 \cos \psi - 3 \cos \varphi \cos \varphi') \quad \cdots\cdots\cdots \quad (9$$

где је r остојање или дужина оне праве, која саставља средине елемената ds ds′: φ и φ' јесу углови, које ти елементи, продужени правцем својих струја, заклапају са том правом; а ψ је угао, који елементи заклапају међу собом; γ је сталан коефицијенат, који зависи од избора јединице за струју. По себи се разуме да би ту јединицу ваљало тако изабрати да буде и $\gamma = 1$.

У та три основна обрасца за електричне појаве, (7, (8, (9, улазе три разна коефицијента α, β, γ, док међу тим имамо само две основне јединице: јединицу за количину електрицитета и јединицу за интензитет струје. То значи, да није могућно, помоћу две јединице избацити три коефицијента и да можемо само два од тих коефицијената свести на јединицу а трећи ће остати и имати извесну вредност различиту од јединице и условљену вредностима прва два коефицијента. У таким приликама, наш се задатак своди да тражимо однос између тих коефицијената, помоћу кога ће, кад су два од њих позната, и трећи бити одређен.

Ако ставимо у Кулоновом обрасцу $q = q'$ онда је

$$P = \beta \frac{q^2}{r^2}$$

где је P извесна сила чије димензије знамо. С друге стране у Амперовом обрасцу, оне тригонометријске функције у загради никако не зависе од избора јединице као ни $\frac{dsds'}{r^2}$, јер су то све саме дужине и не зависе од електричних јединица. Једино, део γ II′ зависи од њих, али ако ставимо $I = I'$ онда само γ I^2 зависи од електричних јединица. То γ I^2 у самој ствари, као и код количина електрицитета представља извесну силу.

Према томе и $\beta \frac{q^2}{r^2}$ и γ I^2 јесу врсте сила па дакле њнов однос не зависи ни у колико од избора јединице т. ј.

$$\frac{\beta q^2}{r^2 \gamma I^2} = a$$

где је a извесан сталан број, који не зависи од изабраних јединица.

Нама је потребан однос између самих коефицијената, за то ваља да се ослободимо електричних вредности q и I. Тога ради подигнимо једначину 7 на квадрат па ћемо имати.

$$\frac{q^2}{I^2} = \frac{t^2}{\alpha^2}$$

што кад заменимо

$$\frac{\beta t^2}{\alpha^2 \gamma} = a \; r^2 = L^2$$

пошто је r извесна дужина L а a сталан број без димензија у основним јединицама. Кад напослетку решимо по непознате коефицијенте добијамо:

$$\frac{\beta^{\frac{1}{2}}}{\gamma^{\frac{1}{2}} \; \alpha} = \frac{L}{T} = \Omega^{1)} \quad \cdot \cdot \cdot \cdot \; 10$$

То значи да је однос између коефицијената за количину електрицитета и коефицијената за интензитет струје, т. ј. између електростатичких и електродинамичких појава сталан и да је то нека брзина Ω. И кад за два од тих коефицијената α, β, γ изберемо неку извесну предност на пример ставимо их $= 1$. онда је трећи познат чим се знају јединице за дужину и време, т. ј. чим се зна вредност за Ω.

Каква је та брзина, која се налази као однос између електростатичких и електродинамичких појава, видећемо доцније кад будемо прегледали јединице тих појава.

Разним комбинацијама вредности, које ћемо дати трима нађеним коефицијентима α, β и γ добићемо разне системе електричних мера. Ово су те комбинације:

$$\left.\begin{array}{l} \text{(a)}\ \alpha = \frac{1}{\Omega_4},\ \beta = 1.\ \ \gamma = 1 \\ \text{(b)}\ \alpha = 1.\ \ \beta = 1.\ \ \gamma = \frac{1}{\Omega^2} \\ \text{(c)}\ \alpha = 1.\ \ \beta = \Omega^2 \gamma = 1. \end{array}\right\} 11$$

Из практике се увидело да није угодно имати посла са коефицијентом α или $\frac{1}{\alpha}$ кад се оће да пређе из јединица за количину електрицитета у јединице за интензитет струје или обратно, па за то систем јединица под (1) није нашао практичне примене. У практици се електричари служе само комбинацијама под (2) и (3) у којима је $\alpha = 1$. и помоћу којих се струја може дефинисати као количина електрицитета што пролази кроз извесан пресек. Јер у оба та система добија се

$$I = \frac{q}{t}$$

Систем јединица под (b) зове се *електростатички систем* а онај под (c) зове се *електромагнетски систем*. И у оба та система јединица могу се изразити све електричне и магнетске појаве.

Према томе, ако су q и I изражени у јединицама електростатичким, онда су обрасци Кулона и Ампера представљени на овај начин:

$$P = \frac{qq'}{r^2} \quad \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \; (12$$

$$P = \frac{1}{\Omega^2} \frac{II' \; ds \; ds'}{r^2} (2 \cos \psi - 3 \cos \varphi \cos \varphi') \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \; (13$$

---

[1]) M. Lévy — „Sur les unités électriques", исто тако Congrès international des Electriciens Paris 1881.»

На против, ако су q и I изражени електромагнетским јединицама онда оба та обрасца изгледају овако:

$$P = \Omega^2 \frac{qq'}{r^2} \quad \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (12'$$

$$P = \frac{\Pi' \, ds \, ds'}{r^2} (2 \cos \psi - 3 \cos \varphi \cos \varphi') \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (13'$$

Сва је разлика у коефицијенту Ω, чија је вредност у осталом позната.

Кад у једначини (12 ставимо $q = q'$ онда ће *јединица количине електрицитета* изражена у електростатичком систему бити *она количина, која би исто толику количину привлачила (или одбијала) на остојању јединице снагом равном јединици.* Кад у једначини (12' ставимо $q = q'$ добићемо јединицу исте количине електрицитета али у електромагнетском систему. У том случају *јединица количине електрицитета била би она количина, која би исто толику количину са остојања = 1 привлачила не јединицом снаге, (као у првом систему) него снагом од Ω^2 јединица.* На исти начин могли би одредити и јединицу интензитета струје у оба система и сва би разлика била та, што би та јединица изражена у електростатичком систему била само $\frac{1}{\Omega^2}$ део исте јединице изражене електромагнетским системом.

Кад дакле можемо да бирамо, којим ћемо се системом служити у електричним мерама, најбоље ће бити да изберемо мере у којима нема Ω. Тако ће бити простије да изведемо јединице електромагнетског система за струју и количину електрицитета из

$$I = \frac{q}{t} \text{ и } P = \frac{\Pi' \, ds \, bs'}{r^2} (2 \cos \psi - 3 \cos \varphi \cos \varphi') \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot (14$$

а тако исто и електростатичке јединице за исте величине из

$$P = \frac{qq'}{r^2} \text{ и } I = \frac{q}{t} \cdot \cdot \quad \cdot (15$$

где ни у једној ни у другој групи образаца нема Ω.

На послетку, да би нам преглед електричних мера био потпун, да споменемо још један систем. Ако нећемо да сведемо два од три коефицијента на јединицу онда можемо добити читав низ нових система електричних мера. Међу њима је најважнији онај, у коме ти коефицијенти имају следеће вредности:

$$\alpha = 1, \beta = \frac{\Omega^2}{2}, \gamma = {}^1/_2$$

до кога је дошао Ампер сасвим независно од изабраних јединица. Тај се систем зове *електродинамички* или *Амперов.* Ми га наводимо само ради потпуности прегледа, али се њиме не служимо, пошто је он сложенији од електромагнетског јер у њему долази чинилац $\frac{\Omega}{\sqrt{2}}$ док у ономе само Ω.

А сад да прегледамо разне изведене електричне и магнетске јединице и њихове димензије, како у електростатичком, тако и електро магнетском систему.

α Електостратички систем мера

Јединица за количину електрицитета. — Као што смо видели, однос између разних количина електрицитета представљен је кулоновим законом,

$$P = \frac{qq'}{r^2}$$

у коме кад ставимо $q = q'$ и решимо по q добијамо

$$q = P^{\frac{1}{2}} r$$

P није ништа друго до привлачна или одбојна сила, дакле у опште сила, чије су нам димензије познате. Према томе, и како је r извесна дужина, биће димензије количине електрицитета

$$q = (LMT^{-2})^{\frac{1}{2}} \quad L = L^{\frac{3}{2}} \quad M^{\frac{1}{2}} \quad T^{-1}$$

Отуда, *механичка или електростатичка јединица за количину електрицитета, јесте она количина, која исто толику количину са остојања = 1 привлачи снагом = 1.*

Јединица за електрично поље. — Електрично поље зове се још и електромоторска снага једне тачке. Замислимо један систем наелектрисаних тела; онај део простора, до кога допиру њнова електрична дејства, зове се

електрично поље тих тела. Обично је то поље ограничено; теоријски се оно простире до бескрајности. Узмимо сад један електрични делић раван (по количини) јединици и сасредсређен у једној тачки А електричног поља. Резултанта дејстава било привлачних било одбојних, која долазе од разних наелектрисаних тела до те тачке, зове се *интензитет поља* у тачки А. или још и *електромоторска снага у тој тачки.* (Ову електромоторску снагу не треба мешати са електромоторском снагом струје, о којој ће доцније бити речи).

Према томе, дејство неке електричне количине q на неку другу које је q = 1 а на остојању r биће по пређашњем

$$h = \frac{q}{r^2}$$

и како су нам димензије за q већ познате биће димензије електричног поља

$$h = L^{\frac{1}{2}} \quad M^{\frac{1}{2}} \quad T^{-1}$$

Електростатички потенцијал. — Електрични делић раван јединици, смештен у електричном пољу неке извесне електричне количине, мора да пође правцем којим га та количина вуче. Тај се делић налази од прилике у истом стању у коме би било неко тело у каквој реци или морској струји; врло је могућно да тако нешто бива и код електричног привлачења. Само електрисање је у неку руку изазивање таласа и струја у етеру, који је расут по целом простору електричног поља, и свако друго наелектрисано тело, које би се десило у том етарском океану, тежи да пође за струјом таласа међу којима се налази и који га вуку. Кад би покушали да тело померимо у супротном правцу етарске струје, т. ј. у супротном правцу електромоторској снази која га вуче, онда се осећа неки извесан отпор и на то треба утрошити извесан рад. На против, ако би хтели да га помакнемо у самом правцу привлачења, онда би добили на раду. Овај последњи рад зове се негативан.

Онај рад, који би ваљало утрошити, па било да је он положан или одречан, да би довели јединицу електричне количине, из неке тачке В, која је ван електричног поља до посматране тачке *А* зове се *потенцијал v* те тачке (А) електричног поља. И како се теоријски замишља, да се свако електрично поље простире до бескрајности, онда би *потенцијал био утрошен рад, да се јединица електрицитета доведе из бескрајности до посматране тачке.*

Узмимо сад да доведемо из бескрајности или из тачке В која је ван електричног поља оног система наелектрисаних тела, који посматрамо, не електричну количину = 1 него количину = q; и ако је као што смо рекли v потенцијал т. ј. рад за јединицу електричну, онда ће vq бити утрошен рад за количину = q; кад је дакле eq неки извесан рад, и пошто је рад производ из силе и пута (дужине) то је очевидно

$$vq = PL \text{ одакле}$$

$$v = \frac{PL}{q}.$$

и кад за силу и количину електрицитета ставимо одговарајуће димензије, добијамо да су димензије потенцијала

$$v = L^{\frac{1}{2}} \quad M^{\frac{1}{2}} T^{-1}.$$

На други начин, потенцијал неке количине електрицитета q, на неку тачку која је на даљини r представљен је овим изразом:

$$v = \frac{q}{r}.$$

у коме кад извршимо замену за q и r добијамо исте димензије.

Јединица електростатичког потенцијала јесте потенцијал електричне количине = 1 на неку тачку на остојању = 1.

Електромоторска снага једне галванске батерије није ништа друго, до разлика потенцијала на оба пола. Према томе димензије електромоторске снаге код струја исте су као и за потенцијал.

Електрични капацитет. — Да би једна количина електрицитета q на неком спроводнику била у равнотежи, мора се по њему распоредити тако, да је њен потенцијал v на свима тачкама спроводника исте величине. Сам пак потенцијал сваке тачке на дакле и целог спроводника, сразмеран је тој количини

електрицитета q. Размера $\frac{q}{v} = c$ зове се електростатични капацитет спроводника.

На други начин, можемо капацитет дефинисати и овако: Вредност потенцијала неке тачке у електричном пољу зависи од количине електрицитета што се у њој налази. Према томе, ако се та количина електрицитета на свима тачкама спроводника удвоји, т. ј. ако се наслажу два слоја електрицитета једнака међу собом (у место једног), онда ће потенцијал бити два пут већи, ако се наслажу три слоја биће три пут већи и т. д. И капацитет једног спроводника назива се она количина електрицитета c, која је потребна па да потенцијал буде раван јединици. Ако је дакле q количина електрицитета која даје потенцијал, v онда је капацитет

$$c = \frac{q}{v}$$

Кад се димензије за q и v замене, добија се димензија електростатичког капацитета $C = L$.

Јединицу капацитета има онај спроводник, који јединицом електричне количине достигне потенцијал један, на пример кугла од полупречника = 1.

Енергија једног система наелектрисаних тела. — Енергија једног система наелектрисаних тела зове се рад, потребан да се та тела доведу из бескрајности на њихове дотичне положаје. И на основу принципа о похрани или конзервацији енергије, да би их пренели из положаја где њнова енергија има вредност Π у положаје где је она Π', утрошени је рад $= \Pi' - \Pi$, па ма какав био облик пређеног пута.

Па како већ знамо да је рад само једна врста енергије, и да је он изражен електростатички производом из електричног потенцијала и количине електрицитета т. ј. са vq то следује, да ће за сва тела скупа, енергија бити

$$\Pi = \Sigma\,(vq)$$

т. ј. равна суми производа из потенцијала сваког тела и количине слободног електрицитета, који се у њему налази.

Димензије енергије таквог система биће

$$\Pi = L^2\,MT^{-2}$$

* * *

С тим смо исцрпли све обичне величине са којима се сретамо у електростатици. Остаје нам још, да прегледамо појаве електродинамичке и магнетске изражене електростатичким јединицама,

Интензитет струје. — Ми смо већ напред видели да је интензитет струје, она количина електрицитета, која прође кроз извесан пресек за јединицу времена, те према томе да је изражена овим обрасцем:

$$i = \frac{q}{t}.$$

одакле излази да су њене димензије

$$i = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}$$

Интензитет струје онда је раван јединици, кад струја за јединицу времена пронесе кроз пресек спроводника јединицу количине електрицитета.

Та, тако звана „механичка“ мера интензитета, изведена из самог узрока струје, практички се не употребљава, јер је незгодно мерити поједине њене податке. За то се за мерење интензитета узима дејство саме струје било у свом ланцу било ван ланца. Између разних дејстава струје, најзгодније су за мерење интензитета, њена хемијска и магнетска дејства.

Кад се за мерење струје узме њено хемијско дејство, онда се за јединицу интензитета узме она струја, која за јединицу времена изврши јединицу хемијског рада.

Кад би се могао одредити апсолутни број атома у оном хемијском раду, који струја изврши, онда би се као јединица интензитета могао узети онај интензитет, који електрички одвоји један атом. Али пошто је то немогућно, и пошто електролит мерим тежином или запремином, то се хемијско мерење интензитета не може сматрати као апсолутно у строгом смислу; јер количина струјом разлучене материје не зависи само од њеног интензитета и времена, него још и од природе саме материје, те с тога при таквом мерењу, поред јединице за дужину, масу и време долази још један бројни коефицијенат, који зависи од

природе самога тела, но који чини те наше мерење није апсолутно.

Пошто је свако хемијско разлагање сразмерно еквивалентним тежинама, и пошто се у хемији еквивалентна тежина водоника узима за јединицу, то се и за хемијско мерење интензитета струје, узима одвајање или лучење јединице водоникове количине. (било у запреминама или тежинама.) Практички се струја мери волтаметром разлажући воду у њене састојке, који се мере или у кубним центиметрима или у милиграмима на 0° и 760^{mm} притиска

За магнетско мерење интензитета струје служимо се привлачним или одбојним дејством струја на магнете. Узмимо један спроводник дужине = l кроз који протиче струја интензитета = i и у управном правцу према l а на остојању = r налази се количина q′ слободног магнетизма; онда ће привлачење струје на магнет или обратно бити дано овим изразом:

$$P = \frac{l\,i\,q'}{r^2}$$

Овде су нам познате димензије свију вредности осим l и q′. За q′ видећемо мало час да су му димензије $= L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$; онда су димензије интензитета струје

$$i = L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}.$$

Електромоторска снага. — Већ смо напред споменули, да је електромоторска снага једног галванског елемента равна разлици потенцијала на оба пола тог елемента, те да је и електромоторска снага истих димензија којих и потенцијал.

$$e = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$$

Електрични отпор. Да би одредили отпор, ваља да се послужимо Омовим законом, по коме је отпор о једног спроводника количник из електромоторске снаге и интензитета струје

$$o = \frac{e}{i} = L^{-1}T.$$

Као што видимо, отпор је у електростатичком систему изражен брзином.

Џул-ов *закон.* — Тај закон гласи: да је рад, или боље рећи, ефект, који нека струја интензитета *i*, изврши за јединицу времена у спроводнику кога је отпор = *o* сразмеран томе отпору и квадрату интензитета, т. ј. да је = oi^2 или ако се позовемо на Омов закон да је сразмеран електромоторској снази и интензитету т. ј. = ei. Према томе

$$ei = oi^2$$

за јединицу времена, а за време t биће рад

$$eit = oi^2t = R = eq.$$

означивши са q количину електрицитета која пролази кроз пресек спроводника за време t.

Дакле производ eq је рад, а видели смо да је и vq рад, онда следује, *да су потенцијал и електромоторска снага неког ланца две величине исте природе* те да се према томе могу свести на исту јединицу као што смо то већ и учинили.

По себи се разуме, да ће и Џул-ов закон бити истих димензија, којих и рад L^2MT^{-2}

* * *

Најзад остаје нам да прегледамо магнетске мере и њове димензије у електростатичком систему.

Количина магнетизма. — Одредба количине или масе слободног магнетизма у електростатичким мерама, мора се узети из дејстава електромагнетских. Узмимо од једне кружне струје, полупречника = l дужину = l. Дејство те струје, на један магнетски пол, који би био у средишту круга (којим протиче струја) сразмерно је: 1) интензитету струје i; 2) количини магнетизма пола, q′; 3) дужини l самог спроводника и 4) изврнуто сразмерно квадрату полупречник a = l. за то је

$$P = \frac{i.\,q'\,l}{l^2}$$

одакле

$$q' = \frac{Pl}{i} = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}.$$

Магнетски интензитет. — То је снага i′ која дејствује на електростатичку јединицу магнетске количине. Дакле пошто је

$$P = i'q' \text{ биће}$$

$$i' = \frac{P}{q'} = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$$

Магнетски потенцијал. — Магнетски је потенцијал w рад, који изврши магнетски интензитет i' сравњен с јединицом магнетизма. То је дакле производ из магнетског интензитета и дужине

$$w = L^{\frac{3}{2}} \; M^{\frac{1}{2}} \; T^{-1}$$

Ефект једног магнетског листа. — Један танак слој који је тако намагнетисан, да је производ из његове дебљине б и интензитета i' сталан, зове се *магнетски лист*. И ефект таког једног листа јесте магнетски моменат листа према јединици површине; то је дакле производ из количине слободног магнетизма и дужине, подељен површином.

$$f = \frac{q' \, L}{L^2} = L^{-\frac{1}{2}} \; M^{\frac{1}{2}}.$$

Однос између једноимених електростатичких јединица у разним системима апсолутних мера. — И овде ћемо се послужити оним истим обрасцем за претварање једноимених електростатичких јединица из једног система у друге, којим смо се служили за исту циљ код механичких јединица. Ево до ког се резултата долази кад се систем C. G. S. узме за јединицу па се на њ' сведу остали системи који су се били одомаћили пре но што је систем C. G. S. био утврђен.

системи

	C. G. S.	им. м. гр. S.	Мет. G. S
$q = L^{\frac{3}{2}} \; M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	. . . 1 . .	$\frac{1}{1000}$ . .	1000
$e = L^{\frac{1}{2}} \; M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	. . . 1 . .	$\frac{1}{100}$ . .	10
$c = L$	. . . . . 1 . .	$\frac{1}{10}$ . . .	100
$i = L^{\frac{3}{2}} \; M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$	. . . 1 . .	$\frac{1}{1000}$.	1000
$o = L^{-1} \; T$	. . . . 1 . .	10 . . .	$\frac{1}{100}$

Ако би хтели израчунати разним јединицама рад, који изврши једна струја или који постане пражњењем каквог кондензатора ваљало би се послужити Џул-овим законом

$$R = eit = oi^2 = eq$$

у свези с напоменом, да су бројне вредности једне исте величине у изврнутој размери са јединицама на које се односе. Кад ставимо t = 1 т. ј. кад тражимо ефект биће:

	C. G. S.	мил. милгр. S.	Метар G. S.
$R = i^2 0 = 1 \ldots 1100^2 \frac{1}{10} = 10^5 . \left(\frac{1}{1000}\right)^2 100 =$			$\frac{1}{104}$
$R = ei = 1 \ldots 100 \times 1000 = 10^5 .. \frac{1}{10} \times \frac{1}{1000} =$			$\frac{1}{104}$

Кад сравнимо вредности за механичан рад у тим системама, као што смо напред извели, видимо да се ове вредности с првима потпуно слажу.

(Наставиће се)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

од КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

На исту мисао о образовању глувонемих у гласном говору дошао је у Холандији

3. Јован Конрад Аман.

Он чини последњи колут у повећем ланцу спорадских појава на области наставе за глувонеме. Дотадање појаве, које се јављају на овоме пољу као'но ноћна фосфорна светлуцања да се после неколико тренутака угасе не оставив никаква трага, Аманов рад остаје на хоризонту као'но звезда водиља, која није дала да се залута у метежу најзамашнијих странпутица.

Аман је рођен у Шафхаузену (Швајцарска) 1669. У Базелу је студовао медицину; као лекар практиковао је у Амстердаму. Ту га замоли неки богати трговац да се побрине о обучавању његове глувонеме ћерчице. Аман се лати тога посла и сврши га са потпуним успехом. За тим цео рад изда у спису: „Глув,

који говори, или метода, којом се може глувонем да научи говору.“ Ово је дело доцније проширио под насловом „Расправа о језику“ (1700 г.) у коме се говори: о човечијем гласу; вештини говора, која се изводи из елемената говорних: на се онда обележавају средства, којима се треба глувонем од рапог детињства да обучи говору, а и они у говору да поправе, који рђаво изговарају гласове. Он се је као лекар бавио и наставом за глувонеме за све време своје праксе. Последње дане свога живота провео је на свом добру (у Вармунду код Лајдена) где је и умр'о 1724 године.[1])

Његове научне расправе о језику у опште као и о развитку говора не спадају у круг овога расматрања. Он је самосталном студијом и оштроумним схватањем у наставном раду положио темеље за његов даљи развитак, који у главноме нису ни до данас поништени а тиме је дао могућности да немачка школа (у овој струци) достигне данашњу висину; његов је рад управо излазна тачка „немачкој методи“ која је тек у новије доба (почев од Хила) добила већега полета и потисла стари правац у овој настави, који је заступала француска школа.

По развитак наставе за глувонеме од велике је важности поменуто дело у колико се у њему изводи механички део ове наставе. Он је у њему савесно обележио произвођење појединих гласова, а тиме дао је сигурно упуство у артикулацији гласова. То је први и основни део рада у образовању гласног говора код глувонемих, без кога се не може развијати даљи рад. У том он полази методски: од звука и његовог произвођења, па онда прелази на добијање појединих артикулованих гласова, обележавајући физиолошки услове за њихово извођење. Уз то указује прстом на све захтеве, који су нужни да се испуне те да се добије глас јасан чист, разговетан једном речи *природан;* на онда: којим редом треба прелазити вокале и консонанте, прелаз у везивању појединих гласова у слогове и речи; и на послетку, писање и читање. Остале напомене његове о поступности у овој настави, о употреби огледала, о ишчитавању с уста, о старости ученика, као услов за брзо изучавање говора, итд. од неоцењиве су вредности по данашњи прапочетак овога рада, од чега је условљен и успешан напредак остале наставе.

Тиме је заснован механички део наставе у обуци глувонемих у гласном говору. Овај пак део, који се на овај основни део мора да надовеже, а то је: логички део из наставе у језику, образовање реченице, практичко и системско обрађивање језика, остао је врло оскудно обрађен. Што он тврди да је његов ученик за два месеца био у стању да савлада не само читање (механичко), но и повелики број речи то се само може тако разумети, што је он обучавао тек поједине ученике и што се прво задржавао на механичком говору, вежбању у артикулацији и чистом изговарању речи не идући даље. Нема сумње да је постизао и успехе у разумевању говора, и ако оно изостаје иза данашњих захтева у томе погледу. Он вели у једном писму о њерци своја пријатеља, да је она врло добро с уста ишчитавала и да се је могла да изрази о разним предметима. „Она је поред потпуне оскудице слуха чула очима оно, што јој се говорило: и одговараше тачно на постављена питања“.

Пада у очи да он ништа не помиње о прстном говору нити о том: којим је путем посредовао разумевање појединих предмета а тиме и давао садржине гласном говору јер се зна, да он нарочито тада није могао остати без тог помоћног средства, о чијој су употреби још и данас мишљења подељена.

Овај се је рад, као што ћемо доцније видети, после дужег времена јавио у Немачкој: нашао ватреног поборника у Хајнике-у; издржао борбу против насртаја француске школе; методски развио до данашњег полета; тиме једном за свагда одржао победу над старим правцем и образовању глувонемих у прстном говору.

в.) Настава за глувонеме у појединим институтима.

Поједини покушаји у образовању глувонемих били су од користи само деци имућнијих родитеља; тај је број ишчезавао према огромној маси запуштене глувонеме деце. Према томе и материјална вредност оних огледа једва је

[1]) Walther, Geschihte etc. pag 34.

вредна помена; али њихов значај по методу врло је велики. Штета је само што су добијене методске основице у раду често напуштане, па се потрчавало за методама, које су овде онде као новине ницале, појаве, које се опажају и данас на пољу наставе.

Ни морални значај ових почетних радова не може се никако порећи. Њихови списи, реферати у научним часописима, мишљење о овоме раду академије наука у Паризу, публицистички радови појединих глувонемих сваћали су пажњу многих, а нарочито ученога света, — и све је то скупа допринело да се убрза рад на овоме пољу, и ако се у маси народа није о том имало још ни појма.

Тек са подизањем завода за образовање и васпитање глувонемих настаје доба, које је удивало више наде пријатељима ове деце; поједини успеси у настави нису били толико снажни да потстакну на општу помоћ. Већи број глувонемих у оваквим заводима и могао је успесима у настави да изазове општи интерес а тиме и већег саучешћа према њима — Овакав рад изазвао је и неизбежну потребу: да се у овом послу, као специјалној настави и учитељи посебице у томе спреме. А овај је захтев био од неминовног утицаја по развитак методе: заједничким пословањем и стремљењем ка обележеној циљи и метода је добијала с дана на дан одређенији облик. То је био врло значајан корак напретка. Једностраности, које су се у оваким институтима са свим природно развиле, биле су неизбежна последица историјског развоја ове наставе у опште.

1. *Шарл Мишел де л'Епе.*

Од вајкада је било апостола добродетељи али и мученика за њу — тих моралних великана — врло мало! Таквог једног апостола-мученика сусрећемо овде у де л'Епе-у. Цео свој рад, свој живот, све што је имао посвето је идеји: да избави оне „од смрти, који су њој намењени"; да уздигне из таме оне који су у њу тако дубоко заро или; да напоји истином оне, који су е жедни; да уздигне до људи оне, којима се на то право порицаше!.. Нема љубави без жртава! Онај, ко хоће истински да воли, тај треба да је готов на све жртве, без којих се љубав не може да поји! А де л'Епе један је од најсветлијих сведока те велике истине; он је њој служио са најчистијим осећајима своје честите и бесамртне душе!

Де л'Епе је рођен у Версаљу 5 Нов. 1712. где му је отац био краљевски архитекта. По својим склоностима спремао се за духовнички позив и по свршеним студијама буде, посвећен у чин свећеника. Доцније буде из овог положаја искључен, дошав у опреку са назорима језуита, и то га принуди да се лати правничких студија. У овоме послу није се могао дуго задржати. Но што је још једном покушао рад свећенички (ван Париза) врати се у Париз где је живео од свога дохотка (12.000 дин. годиш.) занимајући се студијама. Једним случајем посети кућу неке госпође, која је имала две глувонеме кћери. Њих је пре тога обучавао неки духовник; са његовом смрћу и та је обука престала; другога не бејаше, који би се подухватио да почети рад доврши. С једне стране мајчино туговање над несрећном децом; с друге пак помисао, да ове сироте живе без икаквог знања о религији, и да шта више могу тако и умрети ако се нико не смилује да их томе поучи — све та то толико гане, да се реши, да њихово образовање настави и доврши. То је био почетак, на који се надовезао неизмеран рад целог његовог живота са беспримерним пожртвовањем и предношћу према својим ученицима.

Свој рад на настави глувонемих почео је незнајући за дотадање почетке, који су се у суседним земљама јавили. Томе се може веровати у толико пре, што се правац, који је он подржавао у настави у основи разликује од пређашњих, тако, да се тај рад мора признати као искључиво његов проналазак а према томе са де Пејс-ом Валисом и Аманом као заснивалац наставе за глувонеме.

Он је био мишљења да глувонеми имају *један говор* који скупа узев чини: *мимику.* „Сваки глувонем", вели „располаже говором, који је за њ' лак на према томе у толико је богатији у изразу у колико је то говор природе, који је заједнички свим људима. Честом употребом овога говора глувонем достигне у њему толику окретност, да се потпуно може да споразуме не само са својима, но и са онима, који нису ближе посвећени у овај облик говора. И тај говор, у коме он видно

испољава све своје мисли, осећаје и тежње средством разних прстних знакова то је *говор знакова*.“ [1])

Зна се, да ови знаци, који служе глувонемом место речи, могу да послуже за опште разумевање тек онда, кад су они непосредни фигуративни отисак онога, што хоће њима да представи. У тим границама тај говор остаје т. зв. *природни прстни говор* (natürliche Gebärdensprache). Али често тај говор није довољан да очитује све оно, што хоће да се каже а што би се поклапало са појмовима који се изражавају усмено. За то је нужна вештачка обрада и развитак тих знакова, као што се то и са ступњем цивилизације једног народа јавља у богатству речи и њиховим синонимâ. Буду ли се ти знаци (природног прстног говора) вештачки развијали и дотеривали онда они добијају на се све више конвенционалне изнимке, који су најближој околини познати, али другима, разуме се, не. Међу тим та је обрада неопходно нужна за развитак образовања глувонемих. У колико се тај *језик знакова* (прстних) буде ближио по садржини *језику речи* (дакле гласних знакова) и ближио богатству израза као и граматичком склопу, у толико ће он бити савршенији али у исто доба, имаће у толико мање заједничкога са природним прстним говором, као прави конвенционални створ. *Тај природни прстни говор развити методски у образовању глувонемих, ставити га као базис целокупне наставе; за тим тај говор моћи писмено изразити, који ће у овом случају бити по облику и садржини заједнички усменом изразу (гласног говора)* — то је била основа и главна ствар у његовој настави. — Сем тога он је изразио и прстну азбуку (Fingeralphabet). Разни прстни положаји, и њиховом комбиновању у покретима представљали су поједина слова, и она су служила за обележавање особних имена.

На ову основну мисао довела га је изрека некога проф. философије, кога је он слушао, а та је: да су речи нашега говора са појмовима, које оне представљају, спојене само средством самовољних и конвенционалних спона. Сад к томе придружила су се и настрана схватања, као: да појмови нису сродници са њиховим обележјем у гласовима од њиховог писменог обележја да је код глувонемих *једини носилац мисли прстни говор*. [1])

Доследан овим поставкама он је системски радио на њиховом усавршавању и примени у практици. Да би овај говор (знакова) навео аналогу гласном говору, он је израдио знаке за све појмове, које обележавају речи, и њихови облици, па и за граматичке одредбе. За ту је циљ намеравао да изради и речник тих знакова. Како је о том мислио ево два, три примера:

Купати се: бацити се у воду ради освежења.

Кутати: ставити одвесно путоказ на уста.

Спустити: знак спуштања каквог предмета, који се је на висини налазио. Све ово прате дотични знаци.

У овом огромном послу није потпуно успео, јер би то значило да створи један нов језик. Али у настави глувонемих за њихово образовање, његов је рад по ондашње доба од великог значаја јер су ученици увек доказивали спрему, која је тадање захтеве потпуно задовољавала, а која заслуживаше пошту. Међу тим том је наставом решено само у пола питање о образовању глувонемих: да се писменим споразумом врате духовној заједници друштва из које су издвојени глувошћу и немошћу. Прстни говор био је њима засебан говор, и пестручњацима, као конвенционалан језик, са свим страп, у погледу њиховог „усменог разговора“. Према томе о усменом споразуму гласним говором није могло бити ни речи, у толико пре не, што се је овај принципиелно истисиуо из делокруга у образовању глувонемих, чија се могућност остварена потпуице одрицала. Немачкој школи пало је у део, да после дугог рада и борбе извојује сигурну победу овом питању.

Сиротне деце примао се ради обуке де л'Епе са особитом љубављу, и ако богаташку децу није дело од ове. Да није сиротних, он не би никад, вели, посветио свој живот овом раду, јер богати имају срестава за своју обуку.

Поред осталог одликовања за његово беспримерно пожртвовање у овоме образовању око глувонеме деце, вредно је помена да ње-

[1]) Walther, Geschichte etc. 72.

[1]) Hill, Der gegenwärtige Zustand des Taubstummen — Bildungs wesens in Deutschland· Weimar, p. 64.

гова слика краси народни музеј у Версаљу, где му је и статуа подигнута а тако исто налази се велика статуа у дворишту народног завода за глувонеме у Паризу. Али успомену таквог човека не може ништа више да овековечи од изреке француског народа: „Ко је највећи човек садашњице? Одговор: Природа назива *Бифона*, наука *д'Алембер-а* истина и осећај говоре за *Жан Жак Русо-а* али ћеније и човечност узвикују гласно име *де л'Епе*! њега претпостављам свима!“ [1])

2. Самуел Хајнике.

Са појавом Хајнике-а на пољу рада око образовања глувонемих, у Немачкој није недостајало у почетцима овога посла. Али усамљеност тих раденика и њихова повученост у скроман рад око васпитања глувонемих није давало онога животног импулса, који је био нужан, да то образовање узме веће размере. За то је био позван Хајнике. Томе је много допринела и ова околност. Француска школа, под својим великим вођом де л' Епе-ом почела је у велике да осваја својим радом земљиште у Немачкој. То је био повод огромној полемици између Хајнике-а и де л' Епе-а у њиховим антагонистичким назорима. Хајнике је стао са свом моћи на бранич својих начела и упорном борбом, која је дуго трајала, још тада у начелу решио спор, коме су и заступници француске школе на међународном конгресу у Паризу 28. сент. 1878. год. признали неоспорну превагу. То је Хајникеова заслуга.

Хајнике је рођ. 1729 у селу Наушицу код Вајзенфелса. Његов отац као имућан сељак, желео је, да га задржи код себе и против његове воље. Дошав у опреку са својим оцем због женидбе одбегне у Дрезду, где ступи у војску. Ту је успео, неуморним радом, на свом образовању не само да се (у приватним часовима) усавршио у музици, на које је добио у младоста добра темеља, но да научи још француски и латински језик, што му е отворило врата класичким списима. — По изласку из војске надживао се од часова, које је давао из поменутих предмета. У то доба међу осталим ученицима доведу му једно глувонемо дете ради обуке у читању и писању. У том раду дође му до руку Аманов спис о обуци глувонемих у говору; он га срећно употреби и његови трудови увенчају се најлепшим успесима.

Овај рад није могао да продужи. У то доба (1756) отпоче се рат против Фридриха великог и Хајнике мораде у војску; у том буде заробљен али му испадне за руком да из ропства побегне. После дужег потуцања у борби за свој опстанак добије за учитеља у једном селу (Епендорару) код Хамбурга. Својим енергичким радом брзо је обратио пажњу својих претпостављених и колега. У почетној настави при читању заведе гласовну методу (Lautiermethode) и у тој цељи (апише буквар са упуством, да се најлакшим путем за кратко време постигне читање, избацив сриљање.[1]) У том буде му понуђен глувонем син неког воденичара на обуку. Хајнике предузме тај рад снова, и постојаним радом у образовању глувонемих у говору освајао је све више симпатије образованијих, чему је допринело у многоме мишљење хамбурших научењака, које су (они) дали о сјајним успесима његове наставе.

Год 1777. учине курфирста саксонског (Фридриха Августа) пажљивим на ову наставу. Он пристане на понуду да Хајнике отвори завод за образовање глувонемих у Лајпцигу и још исте године потпише услове. Хајнике идуће године изврши овај задатак, који данас служи на понос немачким наставницима глувонемих.

Дати поуздана одгорора на питање: која је метода била у настави Хајнике-а? — немогућно је. Све што се о томе зна напабирчено је из његових полемичких списа које је он публиковао у обрану начела: да глувонеме треба у усменом говору образовати. Методу у раду прикривао је навалице, као производ свога властитог проналаска у настави за глувонеме. Њу је сматрао као тајну, коју је хтео да уступи по велику новчану цену. У самој ствари рад тешко да је и у колико отступао од основица које је изнео Аман у своме делу. „Свакако“, вели Валтер с пуно

[1]) Walther, Geschichte etc. pag. 96.

[1]) О том налази се и код *Кера*: Geschichte ber Methodik des deutscen Volksschulunterrichts. Gotba, 1877—1881. 11. 8. 385.

права „Арканум [1]) баца, ако је одиста и примењивао, сумњиву светлост на његову методу.“ [2]) У тома се Хајнике јавља као мрачна слика према светлом карактеру де л'Епе-а.

Хајнике је почињао свој рад писменом наставом. Он је био мишљења: да се том наставом треба да уздигну душевне силе изнад препона, које су их задржале у развитку па по што се том наставом разумевање у говору толико савлада, да су ученици писмом у стању да одговарају на разна питања, која засецају у наставу, онда тек пређи на звучни (гласни) говор, који ће им послужити као сретство за усмени споразум. О том како је мислио о начелу мишљења код глувонемих може се видети из његовог дела: „О начелу мишљења код глувонемих.“ Он је тврдио да глувонем само помоћу своје уобразиље мисли, која му слику ствари или идеје предочи, а коју је добио посредовањем чула а нарочито сретством вида, па према томе и мора се васколика пажња на то сасредити, да му се путем вида накнади оскудица слуха, јер је глув без говора принуђен да узима појмове само из видног света а не и из интелектуалног.... Гласни говор сматрао је као једино право сретство, којим глувонеми могу добити подесно духовно практичко образовање, јер је тек тај облик говора (у речима) и прави облик мишљења. За то глувонеми морају узети гласни говор. [3])

У раду његовом могу се разликовати тачно две фазе. У времену огледа, он полаже већу вредност у писменом образовању говора. У томе заснива свој рад у главноме на овоме:

1. У образовању појмова код глувонемих треба поступати очигледно и по аналогији образовати из конкретног апстрактни појам.

2. Говор у писму служи за утврђивање појмова.

3. Глувонеми су у стању да се помоћу писма изразе и о апстрактним питањима, па тако и о оном што се тиче религије.

4. Настава у гласном говору почиње тек по свршеној настави у писменом говору.

[1]) Тако је и он сам називао свој мистериозни поступак.

[2]) S. c. p. 113.

[3]) Hill. Der Gegenwärtige Zustand etc. pag. 66, 68.

Доцнијим радом он је долазио све више до уверења о великој практичкој важности гласног говора, и тако на основу својих искустава напусти стари правац и у свом наставном систему дâ *прво место гласном говору*. У том погледу он је заснивао цео свој рад на овим поставкама:

1. Бистро мишљење могуће је само у гласном говору, с тога морају га глувонеми да изучавају.

2. Изучавање гласног говора, које се заснива на слуху, могуће је, ако се овај другим чулима замени, а та су у овом случају: вид и чуло пипања.

3. Глувонеми су у стању да распознају из устних покрета оно што се каже.

4. Прстни и писмени изражај служи само у овој настави за утврђивање појмова и за споразум у почетној настави. [1])

То је у главноме све што се из његовог целокупног рада, који је и на практичном и литерарном пољу веома обилат, може навести. Узрок томе ми смо напоменули. Према томе и његове заслуге на области методике у овој струци не треба тражити. Та заслуга припада његовим последницима. Али је он поред моћног утицаја француске школе умео знаљачки да брани своје погледе, који данас, савременом обрадом, доминирају у овој настави, премда му неки и у томе хоће да сузе заслуге. Суд о њима изречен је, и он је признат као отац немачке школе у настави за глувонеме. Као доказ томе служи поред осталога и споменик — Хајникеова биста — подигнут у парку код великог завода за глувонеме у Лајпцигу, који су му посветили његови ученици и последници.

г. Методски развој настане.

У доба борбе око супремације немачке и француске школе у настави за глувонеме није било тачно одређене методе у погледу органског развоја наставе за глувонеме, те да се њоме постигне на сигурним основицама право знање гласног говора (у данашњем смислу те речи), а у крајњем резултату једну целину општег образовања, која је преко ну-

[1]) Walther, Geschichte etc. pag. 121,2

жна сваком члану друштва. Сваки је радио на своју руку; тумарало се из једне крајности у другу; а рад је често био прорачунат да учини трепутни театрални ефекат, а не да дâ стварно знање, које ће ученицима бити од трајне користи. И само трвење око принципа у настави био је узрок овим последицама. Напустити правац у наставном раду, у коме су се дотадањи школски посленици саживели, па примити новину, у коју се тада с основом подозревало, није била лака ствар. Тек по што је претни говор истиснут из наставе, као циљ у образовању говора код глувонемих, а примљен гласни говор, настаје живље кретање на методском развоју у настави у опште и језика на по се.

Настава је из језика тежиште целокупне наставе за глувонеме. Сви изнимци који наставу из језика код глувонемих деле од наставе истог предмета код здравих, карактеришу у опште цео наставни рад у образовању глувонемих. Којим путем треба поћи у тој настави, па да глувонеми по свршеном образовању добију органску целину језика, коју су здрави добили још у свом раном детињству? То је велико питање, на које су методичари имали да даду прецизна одговора.

По свршеној механичкој настави из језика — образовању гласова — а још и упоредо с њом, уткивана је очигледна настава у почетном изучавању говора. Њоме се је хтело да даде материјалне основице говору: да се нужно градиво збере. Али и у то доба претни је говор ишао „упоредо са очигледном наставом“, и из разлога да се њиме „фиксирају“ појмови. Као што се види, није се имало праве вере у свемоћ очигледне наставе. А логичка страна језика? Она се је имала да развија на чисто формалној основици. Уз припомоћ претног говора објашњавани су примери, граматичка правила и изузетци, а уз то ишло је упоредо учење мањљивих речи са дотичним деклинацијама и коњугацијама, са свим по оном реду, као што је шаблонски по граматикама у опште за здраве удешено. Тако се је мислило, да ће глувонема деца по свршеној граматици научити и говор. У томе је један корак учињен напред. Успеси нису изостајали у раду, али су они често праћени са тешким разочаравањем, које је будило на покушаје у другом правцу.

После дужег лутања на овом пољу наставе дошло се до уверења, да циљ граматичке наставе није учење на памет правила и изузетака но: потпомагање и усавршавање у разумевању говора па с тим и усавршавање способности мишљења дечијег. С тим се је уверењем ступило на земљиште наставе из језика, која се је морала да креће искључиво на очигледности, на тек полазећи од ове, да у генетичком развићу дâ садржину и облик говора. Тиме се је ступило на прави пут, који води усавршавању језика код глувонемих. У томе је учинио први корак

Фридрих Морис Хил.

Са Хилом настаје ново доба у образовању глувонемих. Његов епохалан рад учинио је преображај на овом пољу. Оно што су де л' Епе и Хајнике учинили подизањем завода и радом на утврђењу правца подржаваног у настави, учинио је сâм Хил у изради методе наставне, која је требала да оживи цео рад, оборив вештачку зграду старог поступка у настави. С тога се он с правом може назвати *реформатор наставе* у немачкој школи.

Рођен је у Рајхенбаху, (код Бреславе). У свом детињству показивао је дара за музику, али га са слабости телесног састава од тога одврати мати. Он се тада лати учитељске струке. Ради свог даљег образовања дође у Берлин, где је и универзитет посећивао.

Интерес, који је поклањат настави глувонемих крајем друге десетине овога столећа, и коме је сâм министар пл. Алтенстајн својим претписом од 1828 г. скренуо пажњу, био је од утицаја и по правац Хиловог образовања. Год. 1829 дође у Берлин ради специјалног проучавања наставе за глувонеме. После једногодишњег рада на својој спреми буде постављен за првога учитеља у заводу за образовање глувонемих у Вајсенфелсу.

Он је још у почетку свога рада раскрстио са старим погледима у овој настави. У томе га је подстакнуло озбиљно проучавање опште педагогије, која му је у његовом реформаторском раду, служила као углед и руководља. С тога је он с правом назвао општу педагогику са свим њеним институцијама „матером“ ове струке.

Својим почетним радовима[1]) он је смерао да препороди целу наставу, наслањајући се на начела Амоса Коменског, Песталоција и др. које је са особитом збиљом студовао, упоређујући постојано развитак и захтеве наставе за здраве са целокупним радом у настави за глувонеме. Са списом „Упутство из језика за глувонему децу“[2]) које је продужење предходних радова, почиње нова периода у овој настави. У њему напушта са свим формалну основицу у настави из језика, руководећи се, при изради овога система, једино говорном потребом глувонемих ученикâ; „Прва је настава из језика у опште аналитичка“, — то је поставка, којом се ова настава у основи од свију дотадањих радова битно разликује. Начела његове наставе из језика у главном ова су:

1. Настава у говору има за задатак не само да се бави са образовањем знакова и њиховим везивањем са представама, но мора да прионе и око *основа* развитка духовних способности.

2. По што се претни говор не може никако у настави преводити у гласни говор, не служи као нужна основица за изучавање овог последњег, то он (претни говор) има у настави само практички значај, и с тога се не сме предузимати његова вештачка обрада.

3. Ако се хоће да образовање глувонемих у говору буде од оног значаја, од ког је оно и по здраве, па да им то знање говора буде средство за њихово постојано усавршавање, онда се мора да ради на томе: да им говор постане нераздвојна органска делателност.[3])

Да би у овоме успео, он се је држао општег правила: *развијај говор глувонемог детета онако, као што га живот развија здравом детету*, које је он у ранијим списима нашао. При томе су особито важни ови моменти у настави из језика: будити потребу код деце за говором, нарочито гласном изражавању мисли; у очигледној настави имати постојано на уму, непосредно спајање речи уз дотични предмет; и у избору материјала руководити се потребом деце: од ближега ономе што је даље, од важнијега, ономе што је споредније.

Цео рад у овој настави поделио је у три ступња, који имају још своје пододељке.

На првом имају деца да науче изговор свију гласовâ, да окретно шчитавају с уста, па онда да пишу и читају. Упоредо с тим да се развија и очигледна настава а уз то и прибира градиво за говор.

На другом треба очигледна настава да узме веће размере са развитком говорне потребе; овај ступањ има да заузме изучавање основâ у говору практичким путем, са постојаном говорном употребом.

На трећем завршном ступњу, треба да се постигне једноставна целина језика, уз суделовање свију предметâ наставних, који ће скупа узев чинити материјално богатство језика. — На сваком пак ступњу, мора се водити најозбиљнија брига, да се како поједини гласови, тако и њихови сложаји у слогове и речи тачно изговарају са коректним акцентуисањем у реченицама.

Очигледном наставом глувонем је добио *основно знање језика*, које он инстинктивно примењује. Што он том приликом многе погрешке чини узрок је што му закони (?) језика још нису познати. И та нужност мора да се савлада. А за ту циљ потребна је *нарочита настава из језика*, „у којој би ученикове преставе и њихови узајамни односи с једне стране, и облици рéчи и говорни облици с друге стране, били предмет посматрања и упоређивања...[1]) При овоме њему је (Хилу) главно практичка циљ и није му до каквог граматичког знања, но до *умења*, говорне употребе од стране ученика. Ми смо задовољни, вели, ако ученици буду у стању да увиде и примене разне стварне и логичке односе овде, где им се ови јаве за употребу. С тога ученици не треба да изучавају терминолошке изразе, дефиниције граматичких појмова, па тако и парадигме, правила коњугацијâ, итд. што се све употребљава у граматици. Али је ипак учитељева дужност

[1]) Hill, Leitfaden für den Unterricht der Taubstummen; Vollständige Anleitung zum Unterrichte taubstummer Kinder im mechanischen Sprechen, etc.

[2]) Hill, Anleitung zum Sprachunterrichte taubstummer Kinder.

[3]) Hill, Anleitung zum Sprachunterrichte etc. p. 174—176.

[1]) Walther, Geschichte etc. pag. 297.

да ученика упозна са појмовима који су у ставу казати, да их упозна са значењем речи, као што су: субјект, предикат, атрибут итд. па онда, које су главне и споредне реченице, узрок и последицу, итд. па да се на ово надовеже вежбање у разноликим говорним облицима. Знање и употреба свега тог треба да се подједнако извежба. „Као год што се правопис мора да изучи дугим вежбањем у писању, тако и глувонем мора да савлада граматичка правила дугим говором, читањем и писањем. Само тим путем јавиће се у њему *говорни осећај*, који ће му казати, ма да он не зна правила, да ли је израз правилан или не, и упутити га, да сам примени оно, што је правилно, и ако није у стању да каже разлоге за то. Где овог осећаја нема, ту ни сва правила не помажу.[1])

За буђење овога говорног осећаја предлаже Хил тројака вежбања: 1. ученик казује своје мисли, па оно што буде погрешно, наставник поправља, и то се чешћим понављањем у говору и писању утуби; 2. по угледним реченицама, које је ученик изучио, он ствара сам себи сличне примере; 3. ученик је дужан да те реченице растављa у њихове саставне делове, потражи њихове граматичке односе, и на то да се споје згодни примери.

У овој граматичкој настави разликује две фазе: у првој ради се по *одређеном плану*, и тада се обрађују мало по мало сви граматички облици: а у другој, вежбања су *случајна*, граматично обучавање везује се за читање и реченичко вежбање, пригодом разне лектире. За то је био мишљења да је *у свему настава из језика;* поједини наставни предмети, као: религија, рачун, географија, итд. само су поједини делови једне органске целине; сваки од њих има да да ученику не само нужно градиво за његов интелектуални развитак, него да и с те стране допуни образовање језика, који је дотичном предмету својствен.[2])

С тиме мислимо да смо у кратко извели његове најглавније погледе о овој настави. Страх од дојакошњег рада на граматичкој настави из језика код глувонемих одагнао га је у другу крајност а — „крајности се додирују.“ Није дакле никакво чудо што се он ополико отресе „граматике“, и ако у томе оно што чини суштину знања граматике, језика као органске целине, но изучавање говора, не може никако да порече. Његове су заслуге по ову наставу: у обради методе, по којој се у образовању говора, у школи за глувонеме, има да пође путем природног развитка говора код здравих, наслањајући се на очигледну наставу; што је упозорио на однос у ком настава глувонемих мора да стоји са општом педагогиком; што је претио говор, у његовом вештачком дотеривању, прогласио за једну од највећих препрека развитку гласног говора, па га свео на најужу меру; и што је обилним књижевним радом, нарочито у школским училима, изазвао живо интересовање за образовање глувонемих, убрзао развитак ове наставе и положио сигуран темељ напретку, на коме се та настава данас налази. Његовим реформаторским радом стекао је и у домовини и ван ње ретка одликовања. Свој живот, пун неуморног рада, завршио је 1874. На надгробном споменику урезане су речи: „Он је отварао уста за нијеме и за ствар свију, који бејаху напуштени.“

д). Новије доба.

Начело које је Хил утврдио: Развијај говор глувонемима, као што га живот развија здравима, обележио је у опште правац у овој настави. Да богме, да се ту није могло поћи у свим његовим појединостима. Оно учење језика, које дете добија мајчиним упућивањем, у овом случају (код глувонемих) не може служити као углед, тим пре не, што је једнострано, изучавање је остављено случају, без икакве педагогијске увиђавности, без икаквог тачно одређеног задатка, једном речи: без систематског развоја, који би у крајњем резултату имао достићи целину. Али је свакако горњом поставком добијена општа основица а *очигледност* и *говорна потреба* стубови су, на којима је он засновао наставу за глувонеме.

Противници ове једностраности тврдише, да је немогућно да се огромна вештачка зграда језика подигне без тачно одређеног плана. И тако чисто *емпиријски* правац Хила, засту-

[1]) Ibid. pag. 297,8.

[2]) Hill, Anleitung zum Sprachunterricht etc. pag. 203.

ни *системски* рад у овој настави. По њему је поред очигледне наставе следовало системско увођење глувонемих у облике језика. Овде се јасно види супротност ономе, што су граматичари тврдили, јер се сада пошло, да се из говора, који је у неколико стечен, апстрахују граматичка правила, дакле: прво пример, па онда граматички закон, који је основа дотичним случајевима.

Са овим су дате све основе, на којима треба да се развија настава из језика код глувонемих. Практичком раду остаје да све то згодно употреби и да створи целину. Шта се том приликом мора имати још у уму, и које се тешкоће морају савладати проговорићемо доцније. Сада само да напоменем још једну од најновијих појава у овом раду. [1])

Очигледна је настава код дојакошњих поленикâ у овом раду цепана од граматичке наставе, као засебан, самосталан предмет, и ако он мора да иде упоредо са изучавањем језика, било на нижем или вишем ступњу. Јер, не може се никако порећи, да цела тајна лежи у паралелном и истовременом познавању ствари и речи, као и међусобних односâ предмета и појавâ, које треба обележити речима. То све извести до крајних конзеквенцијâ, значи у исто доба решити проблем: о образовању глувонемих у гласном говору, а тиме одговорити и на питање, о њиховом општем образовању. Тај заједнички рад познат је као „*органско-генетички развитак духа и језикâ*“ или „*једновремена очигледна настава са наставом из језика*“, на чему се данас у Немачкој постојано ради.

Б). Француска и немачка школа.

а). Француска школа.

Ма да глувонемима недостаје једно од најмоћнијих срествâ, које здравима служи за њихово образовање, интелектуални развитак, ипак су они кадри, као што се и из искуства зна, да се међу собом а и са здравима споразумевају. То је један од најјачих доказа њихове интелигенције. Она се живо очитује у знацима, који глувонеми развијају при свом говору, а који нису ништа друго, до имитативно испољавање знаковâ, који имају симболички значај са предметима и појавама, који се око њих налазе. „И та је вештина говора од вајкада постојала. Људи разнога говора, у свом случајном саобраћају, могли су увек да изразе просте мисли (ставове) и да се споразумеју чинећи извесне гесте за показивање; то је *мимика*. Сем тога, кад се деца сакупе на месту, где треба да буду мирна, она том приликом нађу средства, којима ће се из даљине да споразумеју без икакве ларме, то је средство видна азбука, где свако писмо представља оделит покрет прстију; то је *прстна азбука* (dactylologie). [1])

Примитивни развитак овога говора код глувонемих од особитог је психичког значаја, како по њихов интелектуални развитак у опште, тако и по њихово логичко суђење на по се. О томе вели Елвајн: У својим првим годинама глувонем огледа, додирује, обрће, једном речи разматра предмете, који његову пажњу изазивају; па као што и здрав, тако и он добија тада осећаје и осећајне представе, а с тим и извесни број знаковâ од дотичних предметâ, које он међу собом или са знацима других предметâ упоређује, али увек све то односи на предмет, који његову пажњу нарочито изазива; тиме задобија тачније или неодређеније погледе на сам предмет, према томе: у колико је он пажљивије посматрао, упоређивао и на покон резултат свега тога схватио. *Према томе како је дотичан предмет утицао на њ. кроз његово чуло вида и тиме произвео извесне утиске, тако га он сада изнаша другима са карактерним знацима за око а и посредно за осећање*; он обележава, слика дотичне знаке извесним покретима, који треба да обележе видно онај предмет, који је опазио и осетио. За ово се служи средствима, које је природа непосредно дала човечњој снази у владању покретима мишићâ лица, у употреби руку, и па случај потребе, и ногу. Ови знаци, које глувонем

[1]) Заступници су овога рада: Böhsler. Der Unterricht taubstummer Kinder auf der Stufe des Sprechunterrichts. Osnabrück, 1863; Vatter, Die deutsche Sprache u. ihre methodisch — praktische Behandlung in der Taubstummen-Schule, Frankfurt a. m., 1881. и др.

[1]) Revue des. deux. mondes. Tome cent quatrième etc. p. 555,6.

непосредно употребљава при њихову очитовању, а које *није добио ничијим ауторством но из сам образовао*, изгледају као у главним потезима израђен нацрт (контура) какве слике, коју је он себи створио, а стоји са особинама предмета, који се представља, у нераздвојној вези.

„Али не само да ми находимо, као што се и по себи разуме, у појавама осећаја и опажања сопствена чулна схватања глувонемих, његово посматрање и поимање као фактере, који образују, по и облике, које је он по његовим индивидуалним способностима створио самосталним посматрањем предмета, који се, његовим упоређивањем, раздвајањем, спајањем, дакле искључиво његовим радом, уздижу до укупних преставâ, до *појмовâ*, који су истина у почетку несавршени, а које он сам именује, а распознаје и обележава сопственим знацима, који су њему разумљиви.

„Па баш и при овом раду, у коме се са образовањем знака, уздигне једна престава до опште преставе, до појма, јавља се *утицај оскудице слуха и говора на психичко развиће глувонемих*. На први поглед изгледа као добит, да је знак са којим глувонем очитује какав појам узет од буди какког утиска, слике, преставе, коју има, или ју је имао *сам* онај, који обележава; он не обележава знаком ништа, што му је страно, но оно, што је постала његова умна својина. Тек ова добит ничезава у поређењу са оним буњењем, које баш ова околност изазива, кад се јави психички процес у уздизању појединих представâ ка општој престави; јер управо то, да се последња обележава сликом, или елементима слике, у којој се прва находи, није никако незнатна препона за њу, да достигне потпуну општност, која је овде неопходна. Иста веза, која везује појам са оним, што се обележава, везује га и за једну од схваћених појединих представа; нпр. кад он указивањем на мишиће свога тела, своју кожу, обележава појам мишић, кожу (у опште), међу тим речју, коју здраво дете има да изучи, врши се извесна принуда, као од неког са стране, али принуда, која управља ништа друго до захтев на општност у његовом представљању.

„О мимици вреди у опште оно, што и о т. зв. Ономатопоетикону:[1]) прво, *слагање* с тим, да дотична слика у опште не само треба да буде знак за опомињање одговарајућег осећаја, него и за сам предмет, с којим се овај чулни знак потпуне слаже (као Kukuk, Uhu, — речи, које не само обележавају глас дотичних животиња, но посебице и тицу, која се њиме обележава), а то и даје таквом знаку вредност, коју он има у гласном говору. Ако се сад стави то слагање (подешавање) као захтев глувонемима, да делом једне преставе обележе једну целу, то га никако не извлачи из обавезе да пређе од преставе к појму, т. ј. да се у својим представама на оно ограничи, што оне само очитују, а да оно не узме у рачун, *како* се мислећи имају *појмови да образују*, т. ј. под којим се субјективним условима и у којим се спољним удруженима то јавља. Само један пример за оно. Глувонем обележава појам или општу преставу *црвено* лаким додиром усана. Овим обележава црвенило неба, слике, боју градива за одело, боју цвећа, итд. Ма у како разноврсној вези да се буде понављао *његов појам* (сигурно: *обележавање* тог појма. — П.) црвено са другим појмовима, увек му је он као појам *један* и исти; — он је у *свиме* овим удруженима, у којима се он јавља поновично *заједнички*."[2]) Али пре, но што је глувонем и дошао до појма „црвено", образовао је представе: усне, одећа, небо, цвет, итд.

Из овога разматрања може се видети, поред осталога, не само природни развитак у образовању претних знакова за обележавање појединих предмета односно дотичних појмова, што је један између толиких доказа за могућност логичког мишљења и без речи, као што ћемо ниже видети, но јавља се као неопходна нужност, да природни знаци глувонемих у њиховом усавршавању морају да добијају све више конвенционалан тип, као што то видимо и на гласном говору.

За образовање разума код здраве деце и независност њиховог образовања појмова

[1]) Реч, која се подражава по каквом звуку, који је произвео какав предмет (у опште).

[2]) Oehewein, K. Die natürliche Geichentprache der Taubstummen u. ihre psychische Bepeutung. Dritte Aufl. Weimar, 1887. p. 10.

од гласног говора (Wortsprache) неопходна је збирка таквих појмова, које необразован глувонем изражава мимиком, а која је осталима разумљива. Елвађ је израдио такву збирку, у посматрању глувонемих, који нису знали ни читну азбуку, нити су могли да артикулирају. Њихов говор не обухвата само разне покрете лица (Miemen), који су пуни израза, но и разне покрете руку (Gesticulationen), положаје, правце држања и покрете осталих делова тела, којима глувонем, и то *који нема трага од васпитних утицаја*, изражава представе и појмове.

Ми ћемо овде навести само неколике случајеве, једино као потврду чињенице, *да се многи појмови и без икаквог изучавања речи могу јасно да изразе и да се међу собом логички вежу.* (Наставићк ск.)

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

III. Зев научним језиком „hiatus“ назван.

Кад у језику посматрамо склоп ре́чи, онда нам оне изгледају као неко ткиво, у коме су самогласници основа а сугласници потка. И као год што ткива не може бити од саме основе, без потке, тако исто ни речи, биле оне од једног или више слогова, не могу бити од самих самогласника — осим неких свеза и предлога (као што су *а, и, о, у*, које се према овој околности не би ни могле узети као речи, а и не служе за оно на што служе друге речи, као што су имена радњама и стварима. Зар су речи *а, е, и, о, у* и *с, к*, — које се састоје из једног јединог гласа?) — већ самогласници морају бити испретканими сугласницима, иначе реч не би била чврсто спојена целина, за којом те́жи биологија језика. Према томе, кад постају основе и облици речи, дешава се врло често, да се основа или корен завршује самогласником, а наставак (sufix) — био за основу или за облик — почиње се такође самогласником, и тако, спајајући наставак с основом или кореном — дођу два самогласника један до другог, па је сада основа или облик на на томе месту (где је самогласник до самогласника) непретрана или прекинута, и тешко ју је изговорити на томе месту док се не зине и не предахне. То зевање и предисање при изговору основа и облика, зове се у науци о језику зев — „hiatus“.

Ова се гласовна тешкоћа избегава у језику на неколико начина. Миклошић за њ' вели: „зев се избегава у оним старословенским речима, које припадају давно наслеђеном благу језика.“ То ће рећи: зев је гласовни закон, који је постојао још у далекој прошлости — у праславенскоме, па чак и у заједничкоме прајезику.

Зев се јавља не само при постајању основа и облика, већ и у самим реченицама — бар се мени тако чини: н. пр. у обичном говору често се по две речи изговоре као једна (о истини овога најбоље сведочи акценат, о чему ћу говорити код акцента), па кад се деси да се предња реч завршује самогласником, а она, која прва за њом дође, почиње се такође самогласником — онда се зев избегава изостављањем крајњег самогласника предње речи или и другим начином — одбацивањем читавог слога: „Чич-Илија“ место чича Илија, „о, чич-Арсеније“ па чак и „о, ч-Арсеније“, место „о, чича Арсеније!“ „Јес' узо моју књигу?“ место „јеси ли узео моју књигу?“ „Јес' обро кукуруз“ (и „куруз“)? место „јеси ли обрао кукуруз?“ „Трчи брже, зов' Илију.....;“ „каж' уђи нек дође; „нос' узду“ место „носи узду;“ „узм' иглу“ место „узми иглу;“ „подај м' узду“ место „подај му узду“ и др. Ово бива и у туђим језицима, као н. пр. у француске: „votre cousin vous-a-t-il donné quelque chose?“ „Ton thée t'-a-t-il oté ta tous?“ место „votre cousin

vous a il donné quelque chose?“ и „ton thée t' — a — t — il oté ta tous?“ и др. У овим реченицама сви су гласови (управо речи) функционални, а оно „t“ којим је укинут зев није функционално, већ је гласовно-физиолошком потребом уметнуто ради избегавања зева.

Истина, у нас оваких примера има само у народном говору, а у књижевном језику тога нема, већ се сваки облик речи и реченице пише онакав какав треба да је — али се не сме заборавити, да је народни говор старији од писане књиге, и по томе да је за закон језика меродавнији него ли књига — нарочито у нас, где је народни језик готово са свим једнак с књижевним, јер нема на земљи Срба који један другог не могу потпуно разумети — изузев по коју провинцијалну реч.

Уз овај гласовни закон било би на реду поменути још неке гласовне појаве које личе на зев, али ћу о томе говорити при крају, по што изрећам гласовне законе које је усвојила наука о језику.

Зев се избегава на неколико начина:

1. *Избегавање или укидање зева уметањем самогласника ј, в, н* (а може бити још кога, као *г, к*, или *ѣ*: трьо, затрьо, умрьо и др.?)

а). Примери за *ј*: дѣ-ј-ешн, дѣ-ј-а, дѣ-ј-ѫ, рѫко-ј-ѫть; ста-ј-ати, сабѝ-ј-ати, увѝ-ј-ати, превѝ-ј-ати, извѝ-ј-ати, напѝ-ј-ати, зу́-ј-ати, бру́-ј-ати, ху́-ј-ати, смѐ-ј-ати се, зѝ-ј-ати, зѝ-ј-ање, брѝ-ј-ање, сѐ-ј-ати, вѐ-ј-ати, грѐ-ј-ати блѣ-ј-ати, та́-ј-ати, убѝ-ј-ати, и друге.

б). Примери за *в*: дѣла-в-ъ, да-в-ѣць, издав-ѣць, да́-в-ати, бъ-в-ѣнь; спа́-в-ати, позна-в-ати, сазна́-в-ати, разазна́-в-ати, прода́-в-ати, преда́-в-ати, изда́-в-ати уда́-в-ати, зада́-в-ати, полѝ-в-ати, умѝ-в-ати, чу́-в-ен, лѝ-в-ен, мѝ-в-ен, шѝ-в-ен, задни́-в-ен, покрѝ-в-ен, збѝ-в-ен, пролѝ-в-ен, тр-в-ен, сатр-в-ен, млѐ-в-ен, сакрѝ-в-ен, разрѝ-в-ен и друге.

в). Примери за *н*: въ-н-ѫтръ = у-н-утра, у-н-утар, у-н-ѣни; а држим да је тако исто и *у*: *снимити* = съ-н-ьм-ити, съ-н-ьм-ати = *снимати, снимање*, = съ-н-ьм-аніѥ, *занимати се*, = за-н-ьм-ати сѧ, *занимање* = за-н-ьм-аніѥ, *снимак* = съ-н-ьм-ькъ, на и у *вѣниманіѥ* = въ-н-ьм-аніѥ, въ-н-іѥм же и другим, као што је *н* зева ради у нашим заменичним облицима: *њему, њој, њојзи, ње, њега, њих*....

2. Избегавање зева *слабљењем* или *претварањем самогласника у сродне сугласнике*, или *разбијањем сложених самогласника на саставне елементе.*[1])

Мѣдъ-ьнъ = мѣдв-ьнъ, мѣдъ-ѣдъ = мѣдвѣдъ, боукы-в = боуква, рю-ѫ = рьв-ѫ (од рѣти = рикати, букати, где се ю расцепило на елементе ьв), би-ѣнъ = бьѣнъ (српски: бијен и бјен: „бићеш бјен....“) као што се у нас и говори у шест округа краљевине Србије и у Босни, Херцеговини и Црној Гори; по том у наших глагола: на-и-ти = најти = на́ѣи, као и у по́ѣи, до́ѣи, за́ѣи, про́ѣи, пре́ѣи, обѝѣи и свима осталим сложеним од и-ти = ѣи, ѣс-ти, у којима је, поштo је *и* ослабило у *ј*, наступила метатеза, па се онда *тј* стопило у *ћ*, осим у *ѣсти* место ѣи, које се говори у Шумадији, као и *отѝсти* место отѝѣи. Облици *исти* и *отисти* постали су правилним путем као и красти, класти („наклади огань“), а *ѣки* је морало постати аналогијом — угледањем — на сложене глаголе од основе *и* с предлозима, или је облик *ѣки* постао овако: *и-ти* је прилило уз основу (која је у исто доба и корен) једно *д* од корена дѣ, те постало *ид-ти*, па је валда наступила асимилација сугласника те од *ид-ти* постало *ит-ти*, а од овог предње *т* — по Даничићу, постало *и*, које је у српскоме ослабило у *ј*, те постало *ij-ти*, а од овог метатезом итји = ѣи — отпало, па је у накнаду за отпало *т* приступило уз основу једно *и* које је ослабило у *ј* те постало *ij-ти* = итји = ѣи; дакле оним истим путем којим су постали глаголи IV-ог раздела прве врсте, као: пећи = пек-ти, рећи = рек-ти, сећи = сек-ти, моћи = мог-ти, лећи = лег-ти, врћи = врх-ти (и врћѣи) и сви остали тога раздела. Да би читаоцу јасније било постајање ових облика, нека прочита знамениту расправу покојног Даничића, штампану у I. књизи „Rada jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti“, под насловом „*ћ* и *ђ* у историји словенских језика“, у којој је — доказујући све начине, на које могу постати *ћ* и *ђ* — доказао како су постали горе наведени облици: пећи, моћи,

[1]) Видети о томе Ст. Новаковића II. део граматике страна 38 под бр. 68, V. наставак; и А. Лескиново дело: „Handbuch der altbulgarischen sprache“ стр. 12, § 21.

лећи итд. IV-ог раздела I. врсте (при чему је узео у помоћ и романске језике, упоређујући како је н. пр. од латинског „factus“ постало француско „fait“ и др.) Зева ради *и* слаби у *ј* још у многим облицима, као што су: вйђен (= види-ен = видј-ен = вијен), пу̏ђен, са̏ђен, пра̏ђен, му̏ђен, ра̏ђен, пра̏ђен, ро̏ђен, гла̏ђен, мо̏ђен, ло̏мђен, љу̏бђен, у̏чен, (= учјен, где је *ј* отпало иза непчаника), смишљен, ку̏ва̄ј (кува-и), ко̀па̄ј, чу̏ва̄ј, пи̏ј, ви̏ј, ли̏ј, ми̏ј, са̀кри̏ј, по̀да̄ј, за̀да̄ј, и̏зда̄ј и многим другим. Тако је било и у облицима: кр̏в, цр̏ква, љу̏бав, у којима је *а* од *ва* и *въ*, постало од ослабљеног **ы**: кры̏-ь = кр̏в, љубы̏-ь = љу̏бвь = љу̏бав, цркы̏-а = цр̏ква, у којима је **ы-ь** = вь, **ы-а** = ва, и др.

Даље, зев се укида и претвараньем — спаженьем — гласа *у* у *ов* и *ав*: слу-о = сло̏во, слу-а = сла̏ва, пре̏слава, про̏слава, псу-а-ти = псо̀вати, сно̀вати, кумо̀вати, стано̀вати, гладо̀вати, тро̀вати, ко̀вати итд.

3. Зев се избегава асимилацијом и контракцијом самогласника.

Ово се може видети у глаголским и именским облицима: види-е-м = види-и-м = ви̏дим, седи-е-м = се̏дим, ра̏дим, гра̏дим, у̏чим, тр̏чим, ми̏слим, ле̏жим, бе̏жим, го̀ворим, ко̀пам (= копа-е-м = копа-а-м = копам), ку̏вам и многим другим; бол = боо = бо̀ (од бо̀сти), за̀бо̄, на̀бо̄, у̏бо̄, про̀бо̄, и̏збо̄, при̏бо̄ и др.; на онда у чисто именским: колца = кооца = ко̀ца, ко̀цем, саонице = со̀нице, читаоница = чи̏то̀ница, то̀по̀ница (село између Ниша и Алексинца), болна = бо̀на („бо̀на не била, што тако радиш?“) преседао = пре̏се̏до̄ (генитив пре̏се̏дли), тоболци = то̀бо̀ци („нестаде ни арча у торбице, а духана неста у то̀бо̀це“), солчица = со̀чица („лепца, лукца и мало со̀чице, те поручасмо што је дао Бог“), и др. Тако је исто и у имперфекту: копа-ах = ко̀па̄х, ку̏ва̄х, по̀ша̄х (носне-ах = носнѣ-ах = ноша̄х), ро̏ђа̄х, ра̀това̄х, тво̀ра̄х и другим.

Сада да видимо кад се зев не укида, већ остаје.

4. Зев се не укида у овим случајевима:

1. Кад до гласа *о* посталога од *л* дође други самогласник, онда се зев обично не укида, већ ти самогласници обично остају један до другога, што бива најчешће у прошастих глаголских придева, а и у имена, само што ово вреди за српски а не и за старословенски језик у коме се *л* и не претвара у *о*. Н. пр: ви̏део, у̏чио, пи̏о, во̀ка̄о, чу̏о ста̀о, пре̏о, кле̏о, тр̏о (ако овде ь-ом није постигнуто што друго?), ми̏о ви̏о, ми̏слио, го̀ни̏о, гна̀о, по̀гна̄о, прѐгна̄о, до̀гна̄о, за̀гна̄о, са̀гна̄о, у̏стао, по̀стао, на̀стао, пр̏о̀дао, го̀рео, сме̏о, је̏о, на̀о, кра̀о, у̏зео, о̀тео, про̀клео, и̏шао, у̏шао, до̀шао, за̀клао, кла̀о, вр̏о место врхао, се̏део, го̀ве̏о, у̏мео, бра̀о, сла̀о (од *сати* које се говори у западној Србији, Босни, Херцеговини и Приморју, место сисати које је такође добро и правилно, у коме је вољда удвојен корен: *сисса* место *са* од *съ*: се̏м, се̏ш, се̏, се̏мо, се̏те, се̏, „не дај дијете, посаше телад.“), ку̏мовао, по̀повао, ца̀ровао, кра̀љевао и многи други; по том у имена: го̀стионица, де̏оник (именитељ у разломка, „Nenner“), у̏деоница, дѐљаоница, ра̀дионица, ма̀стионица, мо̀чионица, ме̏шаоница, то̀пионица, на̀рионица, пости̏паоница, умивао̀ница, у̏чионица, че̏каоница, гле̏даоница, и̏грао̀ница, спа̀ваоница, ве̏шаоница, су̏шионица, и друге; [1]) прегибао (пре̏ги̏бли) по̀мисао, про̀мисао, пре̏се̏дао, про̀ни̏као, по̀ни̏као („стока гази по поникли“), и̏зни̏као, за̀мисао, про̀стрео (генитив прострели), дио, де̏о, пе̏пео, ко̀тао, о̀рао, (орла), а за̀горио се слабо говори већ махом за̀горијел и за̀горел (а у западном загорио) и друге.

2. *У сложеним речима:* прно̀ок, плава̀ок, једно̀ок, прно̀ока обично се говори (као именица) „прно̀ка“ и „ча̀рно̀ка“, слабо као име чељадету, већ као име овди ових очију; тврдо̀уст, меко̀уст, на̀ука, на̀очит, не̏ук, на̀уман, (од наумити), наи̏ћи, мимо̀ићи, преспа̀чити, заузе̏ти, преоте̏ти, преузе̏сти, на̀зна̄чиће, поодма̀ћи, на̀оштрити и на̀острити, на̀именовати, попа̀чити се (биће турског корена), на̀уснице („гарила га мрка наусница“), наи̏зуст, наобла̀чити се, на̀отимати се, напамѣ̏ћице,

[1]) Видети примере о оваким именицама у „Србадији“ за 1881, г. стр. 33, од Ј. Бошковића, професора вел. школе, и од Ст. Новаковића, I део граматике, стр. 40—41. Био сам ставио и реч „пескаонница“ која се доиста говори, али треба „песковница“, јер од „песк“ = песак, нема глагола „пескати“, ни придева „пескаа“ већ је та реч постала од: песк-он-ьн-ица = песковница, те је изоставих.

до̀ста, за̀ста, двòумити, двòумљење, наѵ̀чити, самòук, самòучки, свилѐува (село), велѐум, велѐуман и многе друге сложене речи.

3. У странам речима — осим гласова *и-а* где се зев укида, те од *иа* бива *ија:* биографија, биограф, биологија, библиотека, библиотекар, зоологија, зоолог, географија, географ, палеографија, палеограф, палеонтологија, археологија, археолог, биолог, физиологија, физиолог, геометрија, стереометрија, суфонија, теологија, теолог и многим другим; а укида се као што рекох између гласова *и-а* па били на крају, у почетку или у средини речи: дијалекат, Италија, дијадема, дијаметар, нијано и друге.

IV. „Асимилација" = сличавање, једначење и прилагођивање.

Кад се два неједнака самогласника, стојећи у речи један до другога при постајању основа и облика, *изједначе* — сажели се у један дуг или не сажели — *онда се то зове асимилација, српски једначење или сличавање самогласника,* што често бива и код сугласника у истим случајевима.

Кад се самогласник мења према непчаном сугласнику, или и самогласнику *испред себе, онда би се то могло назвати прилагођивање,* почем се гласови у самој ствари не једначе, већ се самогласник претвори у други, претходноме сродњи и прилагодњи самогласник. Прилагођивање се може лепо видети у српскоме и старословенскоме у б-ом падежу једнине у именица мушког рода којима се основа завршује непчаним сугласником (што преди и за инструментал и за аблатив старо): славуј-ом = славу̀ј-ем, ѵ̀читељ-ом = учитељ-ем, орач-ом = орач-ем, Милош-ом = Мѝлош-ем, муж-ом = му̀ж-ем, смуђ-ом = сму̀ђ-ем, брòћ-ом = брòћ-ем, пањ-ом = па̀њем, и на зубно-нискаво *н:* стриц-ом = стрѝц-ем, оштрац-ем, и др.; само што се изузима *зец* и *јеж* у којих *ом* остаје: зѐц-ом, јѐж-ом.

„Асимилација је то, кад се самогласник са претходним самогласником, или са претходним, самогласнику сродним сугласником наједначи или му се приближи (прилагоди): кова-аго, од новаіего — новаго. Јего је од јого." Овако вели Миклошић за асимилацију.

Једначење може бити у напред или у назад, т. ј. може се предњи глас са задњим, или задњи с предњим једначити: добра-јего = добра-аго = добра̀го, а у нас: добро-јега = добро-ога = добро̀га; учнем = учним = ѵ̀чи̇̀м, молнем = мо̀лим, видим, ра̀дим, ѵ̀шим, сушим, копам, кувам итд.; па онда предњи са задњим: горѣ-ах (омъ) = гора-ах = го̀ра̀х, творѣ-ах = тво̀ра̀х, тресѣ-ах = трѐса̀х (тресијах), плетѣ-ах = плѐта̀х (и плетијах) и др.

У старословенскоме, кад *о* стоји испред *а* или *е*, онда се *о* не једначи ни са *а* ни са *е*, вели Миклошић.[1]) Ово као да неће вредети и за српски језик?

Овај гласовни закон, асимилацију, прати махом другі гласовни закон контракција или сажимање — у нашем језику вазда.

Ево неколико примера узетих за старословенски језик по Миклошићевој упоредној граматици и другим његовим делима:

1. Од *бів* једначењем бива *бѣ:* блаженѣіемъ = блаженѣѣмъ, истиньнѣіемъ = истиньнѣѣмъ.

2. Од *ва* једначењем бива *бѣ:* градѣахъ = градѣѣхъ (градѣхъ), падѣахъ = падѣѣхъ = падѣхъ, бѣахъ = бѣѣхъ = бѣхъ. Ови су облици образовани према аористу, (видети примедбу под бр. 1, „Das imperfect in den....")

3. Од *аів* једначењем бива *аа* = *а̀:* добра-іего = добра-аго = добра̀го, бывшаіего = бывшааго = бывшаго, живаго и друге.

4. Од *иів* једначењем бива *ии* = *и-ј-и:* какштиіемъ са = какштинмъ са и други.

5. Од *уів* једначењем бива *уу* = *ѵ̀:* имуштуіему = имуштууму, добруіему = добруму и други.

6. Од *ау* једначењем бива *аа* = *а̀:* вънеѕаапьѫ од „ѕуапьва(ти)", стр. 195, под *е.* I-ви део.

7. Од *јо* једначењем бива *је:* ликјо = ликје = лице, крикиомъ = крикјемъ = кричемъ (прилагођивање).

[1]) Видети Миклошића I, део граматике стр. 193 под 2, издање од 1879. год. Примере који сад долазе узео сам из Миклошићевих дела: 1) I. дела упоредне граматике стр. 193—196; 2) „Über die zusammengesezte declination in den slavischen sprachen", и 3) „Das imperfect in den slawischen sprachen".

8. Од *jѣ* једначењем бива *jи:* крајѣ = крај = краји, конјѣ = коњ, отуда крајих, коњих и друге.

9. Од *jы* једначењем бива *jи:* крајы = крај = краји, дѣјанијы = дѣјанији и друге.

10. Од *ож*, *ож* једначењем бива *жж* = *ж*: господж = господж = госпж = госпж, 4. и 6. падеж једнине. Овај је пример Миклошић ставио за новословенски, а ја га овде ставих зарад потпуности.

Овај гласовни закон, асимилација, праћена контракцијом, јавља се у свој својој потпуности у нашем народном говору, док се у писању не допушта у толикој мери (само се неки наши писци, као што је М. Ђ. Миљићевић, приближују народном говору што се тиче овога гласовног закона, као и у многоме другоме).

У српскоме језику једначе се ови самогласници:

1. Од *ао* једначењем и сажимањем бива *ō:*

Као = кō, саонице, = сōнице, читаоница = чи̏тōница, посао = пōсō, сврдао = свр̏дō, орао = ōрō (тица), котао = кōтō, кутао = кȳтō (чим се вода захвата и пије), тукао = тȳкō, вукао = вȳкō, играо = ѝгрō, секао = сѐкō, рекао = рѐкō, прошао = прōшō, бркао = бр̏кō, сȳкао = сȳкō, лѐгао = лѐгō, дȍшао = дȍшō, на̏шао = на̏шō, пѐвао = пѐвō, пр̏клео = пр̏клō и многе друге, само што ово не вреди за све оваке облике ни у народном говору, а правило је као што је речено код зева, да ови гласови остају један поред другог, што стоји у књижевном језику.

У Срба Црногораца бива обрнуто: као = кā, рекао = рѐкā, сјѐкао — сјѐкā, ка̏зā, пи̏сā, по̏гнā, скака, сȳка, пȍсā (посао, посла), го̏ђа, лѐгā, ѝгрā, тр̏чā, пјѐвā, како = као = кā („кā се града вјешто изграше") и друге.

2. Од *ае* једначењем и сажимањем бива *ē:*

Једанаест = једанѐст, дванаест = дванѐст = тринаест = тринѐст, четрнѐст, пѐтнѐст, шѐснѐст, седамнѐст, осамнѐст, девѐтнѐст; зāец = зѐц. Не знам да л' ће бити још примера за потврду овога?

3. Од *еи* једначењем и сажимањем бива *ē* или *ѐ:*

Неимати = нѐмати, нѐмам, нѐмāш, нѐмā, нѐмāмо, нѐмāте, нѐмāју (а у Босни: „нѐјмам, нѐјмāш, нѐјмā, нѐјмāмо, нѐјмāте, нѐјмāју), нѐмање, нѐмалац. Ни за овај случај не знам више примера за потврду правила, осим ових које узех из 1. дела граматике од Ст. Новаковића.

4. *оо* једначењем и сажимање бива *о:*

Него = нео = но, преко = прео = прō, које се изговара и са другим акцентом кад се уз другу реч изговори т. ј. кад се обе изговоре као једна: „прō-брда", и „прō-брда", а иначе би било немогућно изговорити је (т. ј. реч прō) с другим отегнутим акцентом, саму зе се, према акценатној особини нашега језика. По планинским крајевима западне Србије, па онда у Босни и Херцеговини (па и у Далмацији и Гор. Крајини?) и Црној Гори, *него* и *преко* махом се говори *нō* и *прō:* „трчи дијете замкоше (место замакоше) говеда *прō-брда*;" „е, није *нō* ћеш стећи бијеле чеде." Даље од *оо* бива *о* у глаголским придевима: ȍтео = ȍтō, ȳзео = ȳзō, пȍчео = пȍчō, на̏чео = на̏чō, прѐвео = прѐвō, прѝнео = прѝнō („прѝнио ми коња уз њиву те погазио толико жито!"), на̏пео = на̏пō, са̏пео = са̏пō, дȍвео = дȍвō, пȍпео = пȍпō, ѝзнео = ѝзнō, зȁчео = зȁчō-ла-ле (поред познатог значења, значи још: кад стеона крава стане спуштати млеко у виме....), пȍјео = пȍјō, го̏рео = го̏рō, пѐпео = пѐпō, вѐсео = вѐсō, дѐбео = дѐбō, прȍклео = прȍклō и друге, и то само у народном говору — а мимо правила постављеног код зева.

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА СВЕТА

СРЕДЊИ ВЕК — ВРЕМЕ СЕОБЕ

VI. ШПАНИЈА И ПОРТУГАЛИЈА

(376—751)

(Наставак)

Земља и први становници. Насеобине разних народа. Поплава Визи-Гота и Арављана. — У Југозападној Јевропи, између Атлантика и Средоземног мора велико је *Иберско* полуострво, у римско доба тако названо по грчком начину због *Иберца*, првих становника, који се као *Баски* очувaше до данас у брдовитим крајевима западних *Пиринеја*. Ову земљу Грци још називаху Hesperia (западном земљом); а *Шпанија*, као одређен географски термин позајмише полуострву талијански народи.

Природом богата, ова је, као и све земље јужне Јевропе, изазивала разне народе да оснивају насеобине. Иза *Келта*, који рано продреше са севера, похиташе *Феничани*, *Картагењани*, *Грци* и *Римљани*; а осем њих у Шпанији становаху још и *Илири*. Најпре мирним начином као трговци и рађевинари, после из државних обзира, Феничани, иза њих и Картагењани, освојише јужну и западну Шпанију, и подигоше многе напредне градове, као: *Gadir* (Gades) Кадикс, *Baelo* (разв. Беловије), *Carteja* („две вароши"), *Calpe* (Гибралтар), *Malacy* (Малагу), *Abderu*, *Tartessus* на ушћу Bactis-а (Гвадалквивра), *Барселону* и *Нову Картагу*. Грамзећи за благом и освајањем, Картагењани изазваше мрзост и отпор у домородаца, завист и утакмицу Грка и Римљана. *Радошани*, *Самошани*, и *Фокијани* основаше такође своје колоније у Каталонији; а Римљани позвани да помогну притешњеним становницима ослободити се картагенске власти, изазваше толико чувену и познату *пуиску* војну, у којој с надом *Нумаиције* (133 пр. Хр.) истина пренеше своје господство на шпањско земљиште, али им је требало поднети још доста жртава да га одрже. *Кантабријске* и *астурске* крваво угушене буне под *Августом*, беху по свој прилици последњи покушаји домородаца да добраде слободу. Август је *Бетику* (јужну Шпанију) довео под управу императора, а *Луузитанију* (Португалију) оставио старању сената. И у једној и у другој беху заведени облчаји и установе римске, постадоше многи богати градови, подигоше се добри путови и оживеше трговина и рађевина. Из ових земаља беху пореклом многи римски цареви, што остали владаоцима служаху као примери честитости и многи одлични писци и књижевници, којима се поносила римска књижевност.

У таквоме стању затекли су ђермански варвари Шпански полуострв. У доба, кад Визи-Готи продираху кроз балканске и талијанске земље, *Вандали*, *Свеви* и *Алани* заузеше Шпанију. У V-ом столећу Римљани се једва југ држаху на полуострву; јер Свеви се настанише у *Галицији*, Алани у *Луузитанији*, Вандали у *Бетици*, којој и позајмише своје име *Вандалузија* или *Андалузија*.

Али ова племена нису могла да очувају своје право на стечене земље. *Визи-Готи* под *Атаулфом* настањени у Галији (412), глађу приморани крепуше се у северо-источну Шпанију (414), и најпре као савезници римскога царства и на рачун јужне Галије, после за своју корист, отпочеше борбу са Вандалима, Алеманима, Свевима, кроз кратко време основаше снажну државу са обе стране Пиринејских гора, и престонику у *Тулузи*. Притешњени Вандали и Алани, користећи се Бонифацијевим позивом, напустише Шпанију и отписуше се преко мора у Африку (429). Као римски пријатељи, одликујући се на *Каталонској равни*, Визи-Готи уставише силне *Хуне*, али изгубише и храброга краља *Теодорика* I-ог (410—451). Теодориков наследник и брат

Еврик (466—485) употребио је згодну прилику кад пропаде западно римско царство, да још више оснажи државу, коју прошири у Галији до Роне и Лоаре, у Шпанији до Галиције и Астурије, земаља које још бранаху Свеви. Ново господарство Гота, римском образованошћу унапређених, не би било тешко староседеоцима Шпаније, да они не беху аријанске јереси. Због тога настадоше многе задевице и нереди између њих и православних. Да томе стане на пут, Еврик изгони из земље ватрене поборнике и једне и друге стране и тим још више озлоједи православље. У сред тога незадовољства премину Еврик, оставивши у наслеђе младом сину *Аларику* II-ом (485—507) пространу државу.

Франци, који се дотле бојаху визи-готске силе, користише се, да под *Клодовиком* прошире своју власт над јужном Галијом. У томе им поможе скоро примљена Христова вера њихног господара и незадовољство готских православних владика. Близу *Поатијера* разби Клодовик Визи-Готе и својом руком уби Аларика (506). Аларикови наследници продужише борбу, но без успеха. Клодовик већ заузе Аквитанију и опустоши Септиманију (јужну Француску), и можда би и даље пошао, да Визи-Готима не поможе остготски краљ *Теодорик*, који принуди Клодовика да се повлачи са богатим пленом. После тога Визи-Готи се с њиме помирише и узеше његову кћер *Клотилду*, за младога Аларикових наследника *Амаларика*. Али кћи Клодовикова беше православне вере, а Амаларик арријанац. Озлојеђена на свога мужа, Клотилда утопи рубац у своју крв и позва браћу да је освете. Амаларикова војска би разбијена близу *Нарбоне*, тај се град предаде и Амаларик у скоро погибе, а с њим угину и династија старих краљева. Франци ослободивши своју кћерњу вратише се из тога похода са богатим пленом, напустивши по други пут заузету Септиманију.

До тога тренутка визиготски краљеви беху наследни. Изборни начин што га сад заведоше, стао је живота тројицу краљева. Четврти *Атанагилд* послужи се византијском помоћу да се попне на престо, на штету Јужне Шпаније, која дође под *Јустинијана*. Атанагилд беше отац *Брунхилде*, жене краља *Сигиберта* од Австразије и *Глазвинте*, краљице соасонског владаоца *Хилперика*. Уз пријатељство ових дворова би утврђено и признање самосталности њихних земаља, на што се слабо обзираху Франци. У то доба *Толедо* постаде престоница визиготске државе. (460).

После Атанагилда, због несугласице у избору, подели се готска држава на: Септиманију, са престоницом Narbonom, у којој управљаше један, и унутрашњу Шпанију у којој беше други краљ у *Толеду*. Кад премину септимански владалац (572). обе ове земље опет се спојише под краљем *Леовигилдом* (586—601). Он је од Свева освојио Галицију, Баске умирио и Византијане устукнуо на приморске градове. Тако се визиготска држава могла оснажити, да је верозакони нереди не раздираху. Зла судбина нетрпељивости задесила је и краљевску породицу. Краљ *Рекаред*, млађи Леовигилдов син, хтеде да прекрати невољу уздизањем православља над аријанизмом, отласивши се православним на сабору *толедском* (589). Тим је још горе учинио и изазвао против себе аријанске секташе. Септиманија се побуни и отказа покорност. Рекаред угуши буну и привржености према православљу, стече преко свештенства право наслеђа својој породици, и створи већу могућност романисању Визи-Гота. Али чим он умре (601), незадовољно племство уби његовог старијег сина и тек после неколико жртава и проливене крви, постаде краљ Рекаредов млађи син *Свинтили* (621—631). Користећи се *Ираклијевим* ратовањем у Азији, Свинтила је одузео Византијанима земље, које су још имали у Шпанији. Кад је покушао породици да осигура право наслеђа, био је збачен с престола (631). Његов наследник *Сисенанд* (639) узаконио је да владалац може доћи на престо само уз приномоћ свештенства и великаша; но и после њега послужи се силом да се попне на престо *Хиндазвинта* (642), па је заједно са сином владао 20 година.

Вамба (672) био је напредан владалац. Он је умирио побуњене Баске и Кантабријанце. Надајући се арављанској поплави установио је флоту, која већ побеђиваше арављанске ратничке лађе. Поред свега тога, насилничким путем одстрањен је власти, отеран у манастир, и насилник *Ервиг*, који свему томе беше узрок, дочека се владе уз приномоћ свештенства и право престола осигура рођаку

Егици и његовом сину *Витици*. Овај бестидни владалац раздражи против себе народ и *толедски* сабор збаци га са престола и постави *Родерика*, сина Тадефредова, кнеза кордовског (710). Кад и овај огрезну у непоштењу и неваљалству, подигоше се на њ Витичини синови и ујак севиљски митрополит; побунише јужну Шпанију и позваше у помоћ *Арављане* из Африке. По заповести обласног управника *Мусе*, крену се војсковођа *Тарик* (711) с војском преко *Гибралтара*, који се тако по њему прозва, и код *Ксереса* по деветодневној битки победи Родерикову војску и Родерико погибе у борби. Арављани притиснуше и Луострв, а Визи-Готи, који се не хтедоше покорити туђинској власти, повукоше се у брдовите крајеве. Опијени победом, Арављани прекорачише Пиринеје и упадоше у Франачку Државу, али их устукну *Карло Мартел*, као што је и напред поменуто. Тако су Арављани уништили визиготску државу, постали господари Шпаније, и у скоро основали Калифат у *Кордови*.

(Наставиће се)

Просветне Белешке

Из извештаја чувара народнога музеја, од 28. марта ов. год. Бр. 5., саопштавамо о раду у наредном музеју године 1886. и 1887. ово што иде:

Куповине чињене године 1886. јесу ове:

1. Из *преисторског* доба: један бронзан целт, нађен у Београду, и секира и пијук од гвожђа, која су два оруђа нађена у Космају.

2. Из гелинског доба: сребрн новац и једна гема.

Од римских старина купљен је један златан новац, десет сребрних и четрдесет бакарних; за тим један златан прстен, нађен у Смедереву; златна минђуша, бронзана фибула, два бронзана кључа, један суд зват амфора и два крчажића.

4. У византиске купљене старине иду шест златних новаца и четири бакрена.

5. Од хришћанских црквених старина, купио је музеј једно распеће од бронзе, два средња дрвена крста римокатоличка с моћима, и ћивот мали, крашен седефом, с моћима св. Пантелејмона.

6. Разне збирке своје новаца умножио је музеј са: четири златна турска новца, три златна немачка, пет златних млетачких и један златан мађарски новац. Даље је купио музеј један сребрн српски, двадесет и један сребрн мађарски и три сребрна немачка новца.

За своју збирку споменица купио је музеј: три немачке медаље из прошлог века и две бронзане из овог столећа.

7. Од српских златарских радова, купљене су једне мале пафте и гривна од сребра а филигранског рада; два сребрна прстена и један од туча, крашен разним каменом и емаљем.

8. Од одела и ручних радова домаћих, купио је музеј један појас златом ткан, једне месте искићене ђинђувама и један везен јаглук.

9. Збирка оружја попуњена је једним буздованом од бронзе, једним пиштољима са сребрним шарама; једном пушком, ханџаром у сребрним корицама, ножем у којег су корице на дршаљу крашене емаљем. Даље су за исту збирку купљене две мале секире и један убојни чекић, украшен сребром. Још је купљен силах један, везен златом.

10. Купљен је сребрн, мерџанима, каменем, рујтама и трепетљикама украшен прибор коњски: узда, напрњак, наушњаци и украс на прсима од вепрових зуба. Некад својина попа Луке Лазаревића.

11. Најпосле купљена је једна челична матрица за ковање немачког новца у XVIII. веку и један мали бакрен суд с немачким натписом.

Међу поклонима, учињеним народном музеју год. 1866. највише има новаца. Музеј је тако добио осам грчких сребрних новаца; дванаест римских од сребра и педесет и пет од бакра; десет сребрних млетачких и један од бакра; четири сребрна пољска, три бугарска, четири румунска и четрнаест разних немачких из новијег времена. Бакрених, осим већ наведених, добио је музеј, три византијска новца, један мађарски, три руска и два немачка новија новца.

Веома одличан поклон у старијим новцима благоволео је музеју учинити Његово Величанство Краљ Милан. Осим једанаест комада већих и мањих златних новаца Милутинових и Душанових, одличан тај поклон садржи хиљаду две стотине педесет и два комада разног српског сребрног новца: четрдесет и три комада сребрног бугарског и двадесет и пет комада сребрног румунског новца.

Уз овај поклон у новцу, благоволело је Његово Величанство подарити музеју златан запон хумског кнеза Петра; један прстен од платине (војводе Јована Протића); два сребрна прстена из XVII. века с грчким натписом, четвртаст печат од туча са натписом од сребрних писмена, и ове римске старине: сребрну плочицу с натписом VIVAS, сребрну малу фибулу и малу бронзану статуу Херкулову.

Од римских старина добио је иначе музеј златан прстен у коме су била четири камена. Прстен тај нађен је у Нишу, а послало га Начелство окр. нишког. Даље надгробни један камен с натписом из Костоца, три земљана крчага и један земљан жижак.

Од једног сродника пок. Вучића, добио је музеј на дар Вучићев један ништољ, његов силан златом везен, кубурлук, бињиш и свилену кратку антерију.

Даље је добио музеј арбију на којој је сребром израђено име Стевана Книћанина, од год. 1843. па један гвозден буздован, таламбас, турско седло, две српске гранате (од год. 1866.) удешене за дивит, један турски дивит, три медаље, од којих су две католичке и носе ликове светитељске; печат грочанског магистрата од год. 1811. српску банку од 1848. и на платну израђену слику Симеона Зорића руског генерала.

Од једног пештанског фабриканта добио је музеј прибор од стаклета, прибор за писаћи сто од стаклета и сребра, мали сребрни послужавник и један већи од дрвета. Све по данашњем укусу израђено.

У години 1887. кад је музеј располагао сопственим буџетом, обраћала се је нарочита пажња на предмете који и по својој употреби и по изради имају културне вредности, и који су почели нестајати, јер се више не израђују. То су на првом месту народни женски накити и разно оружје.

Ну област за набављање ових предмета била је ограничена поглавито на Београд. Ту су исти куновани у трговаца старинама или од приватних продавалаца. Мали је део само предмета набављен из унутрашњости и из Старе Србије.

Од музеју случајно понуђених предмета, купљени су следећи: који су наведени под бр. 1. 2. и 3:

1. Из преисторског доба: бакрен убојни чекић.

2. Новци су купљени ови: четири сребрна грчка; један златан римски, тридесет и три сребрна и шездесет и пет бакарних; даље четири златна византијска новца, један сребрн српски новац, један златан и два сребрна турска новца; и пет бронзаних хинеских новаца.

3. Од римских старина купљене су три камеје, мали један жртвеник с натписом, од камена, нађен у Београду; мали бронзан кип и три мала земљана суда.

Предмети под бр. 4—8 закључно, купљени су нарочитим мером да се попуне музејске дотичне збирке.

4. У то име купљени су сребрни новци српски, босански, и бугарски у 60 комада, из једне приватне збирке.

5. При куповању женског накита и делова одела, пазило се на облик истих предмета и на шаре на њима.

Међу купљеним нафтама (31 чифт) има великих и малих, округлих, дугуљастих и бадемастих; кованих, испробијаних, на филиграном, каменьем и седефом искићених. Крашене су искуцаним цветовима, ликовима птица (једноглавог и двоглавог орла) и др. животиња.

Сличан украс (птице, лавове, цветове), носе и тепелуци (5 комада), ковани и испробијани и од чести позлаћени као и нафте.

На иглама (11 комада) и перишанима (21 комад) и низовима за на врат (3. комада), украс чине ланци са листићима разног облика и шара, на разне боје вештачко камење.

Међу купљеним гривнама (7 комада) било је кованих, ливених и од чланака састављених, од жица плетених и од више обруча сложених.

Минђуше (2 ком.) од сребра и злата филигрански су рађене; а прстење (9 ком.) сре-

брно и бронзано, украшено је урезаним сликама цветова и лавова.

Појаси (4. ком.) сложени су од ливених плочица и ланчића, који су утврђени на кожи.

Разне величине и разног облика су дугмета (43 комада) сребрна од чести позлаћена и филигрански рађена, и украшена камењем.

Облици ових предмета, потези орнамената и распоред њихов на њима, биће једном цењено градиво за изучаваоца златарске радње и укуса у српског народа.

6. И при куповању оружја за музеј, мерођаван је био облик, израда и украс на њему.

Од купљена 4. пиштоља, један је тако звани арнауски, и прост, други је сребром окован и шаран, а један чифт сав је леним сребрним украсом покривен. Посао је филигрански и куцан.

Међу купљеним пушкама (7 ком.) има тапких и дугачких, гарабиља и шешана. Свака је од њих крашена кованим украсом или седефом.

Израда и украси утицали су на избор ножева (јатагана 4 комада).

7. Израдом филигранском или куцаном, обликом својим и иначе украсом, препоручиле су се за музејске збирке двоје округле токе једна лента и шестокраки, од сребрних ланчића накит за прса каквог војводе или старешине хајдучког.

8. Занимљив пример златарскога рада је сребрна чипијица украшена искуцаним алкама разне врсте (слике су од птица, риба, јелена, лава, војника, стрела, пушака и т. д). Исто је тако од вредности по својим урезаним шарама повећа сипија од бакра на калајисана.

6. И збирку своју уметничких радова, увећао је у прошлој години музеј, купивши икону једну сликану на жутом лиму од год. 1774; — наручивши веліку слику познатог научењака Дубровчанина Руђера Бошковића и откупивши гипсани снимак скулптурског рада „младе српске преље“

За сличну потпуну осталих збирака етнографске врсте у музеју, у Београду прошле године није имало прилика. Покушавао сам био да прикупим примерке од старијег бакреног посуђа домаћег, какво је српска кућа примила од Турака. Али у томе нисам успео. Људи који обећаше помоћи ми у прибирању таквих предмета, не одржаше реч.

Ваљало би походити она места у Србији у којима још има етнографских предмета, којих мало по мало нестаје, па од оних за музеј одабрати све што је од вредности по облику и изради. Таквим полажењем места могле би се лако попунити и збирке поваца, одела и других предмета и старина, за које музеј иначе дознати не може.

И ако се прошле године купљени, као и раније набављени етнографски предмети, не могу, због оскудице у удесном простору изложити посетиоцима музеја, но су наслагани и претрпани по фијокама, музеј треба да и даље набавља и прикупља, и тако од нестајања, претапања код златара и упропашћивање спасе све оно што по нас има историјске и културне вредности. Кад једном буде довољно места за збирке, музеј треба да их онда има у довољном броју и одабране каквоће.

Поклоне је у 1887. години музеј добио и од надлежатељства и од приватних лица. Поклони су из разног доба људске културе.

Начелство окр. нишког послало је музеју бакрено оруђе из преисторијског времена нађено код Јелашнице. Начелство округа смедеревског послало је златну гривну и ковану од сребра појас из прве десетине нашег столећа. Старине те нађене су у Селу Мраморцу.

Од преисторијских старина добио је музеј још и два бронзана целта, нађена у Млави у пожарев. округу; а од старина из прве десетине нашега века, од железничке инспекције у Пироту, ситније бронзане, гвоздене и земљане предмете.

Из римског су доба два земљана жишка, пет сребрних и двадест и три бакарна новца. — Новца је још добио музеј: једанаес сребрних дубровачких, два сребрна српска, четири сребрна пољска и четрдесет и пет сребрних разних новијих новаца.

Од Његовог Преосвештенства г. Епископа нишког добио је музеј антимис један од год. 1706; а од Конзисторије жичке Епархије, Заставу Мутапову. Даље је добио музеј на поклон печат војводе Младена Милошевића, бакрену дубровачку медаљу, турску банку, турске тегове од бронзе, мале бронзане пафте и шесет и четири печата гимназијска. — У збирку ликова дошао је као поклон лик Ј. Јакшића, а поклон свој од модерних стаклених и сребрних радова од год. 1886. увећао

је фабрикант из Неште веома укусним од сребра бардацима, чашама и др. прибором за сто.....

* * *

(Један прилог ка решењу питања о телесним казнама у школи). — У *„Просветном Гласнику“*, свесци I. од 15 Јануара текуће године, под рубриком *„Просветне Белешке“* изишла је једна белешка под насловом *„Телесна казна у школи“*. Како се овом белешком додирује једно важно питање школиног живота, вредно је, поводом исте, проговорити коју реч више о казнама у школи.

Прегледајући и проучавајући разне стране школиног живота, ми смо се, још одавно заустављали у првом реду код телесног кажњавања, и обраћали озбиљну пажњу овој појави. Много пута питали смо се: Што је узрок, те учитељи кажњавају децу? Ко је ту крив: да ли ученици, или учитељи, или неко са свим трећи? Може ли се истиснути из школе свако телесно кажњавање, и на који начин? Како ће се свести бар на најмању меру? Има ли могућности уклонити узроке, због којих, у опште, потичу у школи телесне казне?

Нешто услед поменуте белешке, а нешто и с тога, што изгледа да су казне у школи учестале у последње време, те је било и немилих последица, решисмо се обележити у кратко своје мишљење о тој појави у школи.

Свакојако, питање о кажњавању ученика прилично је компликовано. За ње треба и дуже и озбиљне, критичке студије. На расправљању и решењу тога питања ваљало би да пораде, у првом реду, наставници основних школа, за тим наставници средњих и виших школа, а најпосле и сваки пријатељ народног подмлатка и светлије будућности народне. Наставници основних школа, својим богатим искуством и обилношћу примера, могли би веома добро осветлити ову појаву школску, и навести многи интересантан податак за студију нашег друштвеног и породичног живота.

Казне у школи резултат су многих прилика, школских и друштвених. Да их у неку руку мора бити, чине по нашем мишљењу:

1., Посебно домаће, и опште друштвено васпитање, или управ невaспитање;

2., Нерадљивост, црта једна, која осетно карактерише наш народ кроз све слојеве његовог друштва, и која се, природно је, примећује и у његове омладине;

3., Незгоде школске:

а., Сувишност ученика,

б., Више разреда,

в., Оскудица школских и ђачких потреба;

4., Материјалне прилике, друштвени положај и споредне дужности наставникове;

5., Литература школска и оскудност исте;

6., Програм;

7., *Узрочна веза између успеха ученикова и напретка наставниковог;*

8., Начин садашње ревизије, и најпосле, можда у неколико, и:

9. Недовољност вишег, философског образовања наставниковог.

Свака од ових 9. тачака давала би засебну тему за расправљање. О свакој дало би се више говорити. Ми нећемо за сада то чинити с тога, што нам и није била намера, да о овом питању искрено говоримо, а поред тога, то не може бити ни задатак оваког једног чланка, који је писан као изазвана допуна напред споменуте белешке о телесним казнама у школи. Ми овом приликом узимамо у претрес само наставни програм за основну школу. Уз програм дотакнућемо се узгред и другог, што с тим у свези стоји.

Хоћемо да видимо, да ли, и у колико програм изазива кажњавање ученика. Уверимо ли се, да је и он ту што год крив, мењати га одмах. То је бар лака ствар. Није ли измена програма ствар само добре воље г. министра просвете и неколиких седница Главног Просветног Савета?

Зна се да је данашња наша основна школа преоптерећена наставном г. ађом. Ово нарочито вреди за III. и IV. разред ниже и за V. и VI. разред више основне школе. Ради увере прегледајте ма који предмет. Узмите н. пр. *Српску Историју*, која се има изучити за једну школску годину у IV. разреду. Ту вам се отпочиње настава из најтамнијах времена наше историјске прошлости, чак из доба сеобе, па се одатле историска грађа ређа хронологијским редом, додирујући све важније моменте, и најпосле, завршује се садашњошћу. Ту вам је силество божје имена, бројева, разноврсних, а, много пута и сличних, историских појединости. Такву и толику Историју, као науку, има да учи дете од 10.

година, и то за једну школску годину, па још тада, кад не познаје ни једну другу земљу, сем што има нешто тамних географских појмова само о својој отаџбини. Да је пак то и сувише терета за веома слабу умну снагу детињу, разумеће сваки, ко не сматра душу човечију врећом, у коју се може без рачуна трпати.

Слично томе је и с осталим предметима, Психолошка је пак истина, да оно знање за које је дете недорасло, може се усадити у дух детињи само механичким путем. Настава изван круга дечијег појимања само је го вокабулизам. Ово нарото без очигледних средстава и без демонстрација у предавању.

Изучити оволики програм за 9 месеци, ваља озбиљног, трудног и приљежног рада и од стране наставника и од стране ученика. Наставне је грађе толико, да готово сваки нови час ваља да буде заузет и новом лекцијом. Посла би било доста и онда, кад би сваки ученик употребио баш све оно што би се једног часа говорило. На понављање, утврђивање, објашњавање нејасноста или незапамћеногa не може се трошити готово ни мало времена. Наставник знајући озбиљност ситуације вољан је, и управо принуђен, прилегнути са свом вољом око посла. Но да ли су, у исто доба, и ученици вољни, и да ли су пак у стању, одати се озбиљно и с вољом послу, кад нити знају последице постигнутог или непостигнутог успеха годишњег, нити им наставна материја буди вољу за учењем. Неминовно, ту се рађају две са свим супротне тежње. Опширност програма гони наставника напред, јер, ако се програм не сврши, ревизор, крајем године, узима то као отежавајућу околност при давању оцене, од које зависи и материјални напредак и добар глас наставникоа. Опширност, шта више, не да наставнику, те се ни у понављању не сме задржавати много. Међу тим настава без понављања у опште мало вреди, јер *„понављање је мати учења,“* вели савремена педагошка наука. Да би се пак на понављање трошило што мање времена, наставник је принуђен репетовати само с даровитијом децом. То чини, те су слабији ђаци у школи готово увек у пасивном раду. Тиме општи успех само губи. — Ненавикнутост на рад, нехатост, небрижљивост, много пута очита леност, па чак и *намерно неизвршивање школских дужности од стране ученика,* а уз то *апстрактност* и саме наставе дејствују са свим супрот потребном напредовању, и ствара се нужност што дужег задржавања при једном и истом. Као резултат дејства таких супротних чинилаца јест *судар,* као нешто са свим природно. Ово нарочито пред испит, кад се наставник види на невољи да је Петров-дан с ревизором ту, а он је тек набродио на широки и дугачки наставни програм. Да се не би изложио опасности слабе оцене, свима непријатностима, које услед ње потичу, наставник гледа сад, да се програм по што по то сврши. Нерадљивост и нехатост ученика мора се претворити у приљежање, а апстрактност наставе мора произвести механичко учење. И једно и друго пак гледа се постићи *силом.*

Кад, дакле, све ово ставите у паралелу једно поред другог, па још к томе додате и много пута грубе иступе појединих неваљалих ученика наспрам морала и пристојности, онда надамо се, биће вам, бар приближно, јасан одговор на питање: *Зе што наставник казни своје ученике?* Ту ће уједно лежати одговор и на питање: *Ко је крив, што се у основној школи употребљавају данас и недозвољене телесне казне?* —

Са свим би друкчије пошло, да је наставна грађа одмереција и одабранија. *„Мало, али темељно“*, јест основно начело Педагогике. Неопходно је нужно, данашњи наставни програм преуредити према овом начелу. Тада би се наставнику дала могућност, да учећи васпитава, и васпитавајући, да учи. Наставник би без журбе, понајлак, напредовао, а знање, које би деца тим путем добила, уживело би се у дух њихов, и фактички постало својина душе ученикове. Данашња школа — мучоница и деце и учитеља коракнула би знатним кораком напред, да постане учионицом и васпитаоницом, што и треба да је.

С овом околношћу стајало би у тесној вези и раскидање узрочне везе између напретка наставниковог и „знања“ ученИковог. Па то је онда измакнути главног покретача, који тера наставника на рад, рећи ће нам ко год. Онда је то уједно и опрштајно с Богом с радом у школи.

Ми не мислимо тако. Ево за што.

Држава је у стању на разне начине контролисати учитеља, и управ натерати га на

рад. Као органи, у том погледу на расположењу су јој, у првом реду, управитељи, па онда школски одбори, за тим полицијске власти, па онда варочити изасланици. Данашње пак наше друштвене прилике дају, поврх свега тога, једну врсту такве сигурне и бодре контроле, да је апслутно немогућно, да би и један нерадник остао неопажен. Међу тим савесни и озбиљни наставници радили би, по моралној дужности, и без контроле, као што има и данас часних наставника, који не раде за „четворку“ или „петицу“. Чим се пак сазна за нерадинке, шарлатане и ветропире, гонити их из школе. Постављајући наставнике, држава не сме чинити севана. Само одабраним, способним и озбиљним кандидатима ваља да буду отворена врата школска. Такви наставници биће држави највећа гарантија за озбиљан, трајан и успешан рад у школи. Из ових обзира оправдано би било, данашње школе редуцирати на број одабраних наставника. Уз то гледати, *да у једној школи роде више наставника.* Школе с више наставника давале би већу сигурност на релативно и већи успех, него школе с једним наставником. То је сваком разумљиво. *Србија треба да се поноси квалитетом, а не количином својих школа.*

Из тих разлога ми не зебемо, тражећи да се, у интересу васпитања и образовања школске омладине, одвоји напредак наставникоп од успеха ученичког. У напредовању наставника завести петогодишње периодичке повишице. Садашњу ревизију претворити у облик и значај данашње ревизије у средњим школама. Тиме би и углед наставника знатно добио. Наставник би се могао мирније и спокојније одати истинском васпитачком послу. Тада би нестало бојазни од неизвесних људи, компликованих погледа и захтева ревизорових, услед којих наставник данас губи од оних одлика, које треба да га карактеришу, и које га нагоне, те се и *преко воље* лаћа и насилних мера, само да би створио што се захтева. Данашње „могло не могло мора се“ претворило би се у далеко плодоносније „оно, што се може.“

Не мислимо, да би са свим нестало казни у школи, ако би се остварило ово, што напред изложисмо, али, да би се, услед такве реформе, јако проредиле, не сумњамо.

Скраћујте, дакле, наставни програм, а за тим што пре ослобођавајте напредак наставникоп од успеха ученичког, моли нас школска омладина целе Србије!

Завршујемо ове редове, са уверењем, да смо принели један, макар и најмањи, прилог ка одговору на питање: *За што деца у школи бивају данас толико кажњавана?* —

На Тројице 1888. год.
Београд.

Об. Ј Л.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Драгомир Радуловић, трговац овдешњи, син покојнога *Војина Радуловића*, као извршитељ тестамента свога оца, предао је 3. Маја ов. год., министарству просвете и црквених послова *1200 динара* као завештање пок. Н. Радуловића, који је ову суму новаца тестаментом ставио на расположење министру просвете и црквених послова на просветне цели.

* * *

Г. Јоксим Маричић, из села Виче, поклонио је вичкој школи једно школско звоно у вредности 180 динара.

* * *

Г. Др. Ђорђе Радић, управник ратарске школе, за Цвети као народни празник, оленуо је потпуним оделом 4 добра сиротна ученика, 2 из V. а 2 из II. раз. краљевске осн. школе.

* * *

Г. Сима Д. Симић, артиљерски капетан овд., наволео је послати с писмом, основној теразијској школи, седам пари нових хаљина, да се раздаду оним ученицима I. и II. разреда, који су се добро владали и прелазе у старији разред.

* * *

Г. Милан Јованић, агроном из Београда, посетивши ученике II. разрела чачанске основне школе, изволео је подарити једноме сиромашном ученику 2 динара.

Издаје и штампа краљевско српско државно штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

АПСОЛУТНО МЕРЕЊЕ

(ЗА СЛУШАОЦЕ ВЕЛ. ШКОЛЕ И ПРОФЕСОРСКЕ КАНДИДАТЕ)

(Наставак)

β Електромагнетски систем мера.

За основицу овоме систему узети су магнетски појави. С тога је потребно да одредимо пре свега количину или масу магнетизма, као што смо то радили и за електрицитет. Њу ћемо одредити и овде из Кулоновог закона за магнетизам.

Количина слободног магнетизма. — Она се назива још и *јачина магнетског пола*. Да би је одредили, посматрајмо два магнетска делића q' и q'_1, као и код електрицитета; оне ће се или одбијати или провлачити и њихово дејство биће управо сразмерно њиовим масама или количинама, а изврнуто сразмерно квадрату остојања, тако да ако је r, то остојање, њиово узајамно дејство биће

$$P = \gamma' \frac{q'q'_1}{r^2}$$

Ми ћемо одма да упростимо тај израз ставивши да је $\gamma' = 1$, како би добили апсолутне мере. Кад то извршимо онда ћемо из израза у коме нема коефицијената моћи лако одредити димензије количине слободног магнетизма. Ако ставимо $q' = q'_1$ имаћемо, пошто је r извесна дужина:

$$q' = P^{\frac{1}{2}} L = M^{\frac{1}{2}} L^{\frac{3}{2}} T^{-1}$$

Јединица количине слободног магнетизма (или јачина магнетског пола) биће она количина, (или онај магнетски пол), која дејствује на исто толику количину са остојања = 1 снагом = 1.

Пут којим смо одредили димензије количине магнетизма q' у електромагнетском систему, не разликује се ни у колико од пута, којим смо одредили количину електрицитета у електростатичком систему. За то и њове димензије морају бити па и јесу, исте. На исти ће начин и димензије јединице количине електрицитета у електромагнетском систему, бити исте са димензијама јединице количине магнетизма у систему електростатичком.

Магнетски потенцијал. — Магнетски потенцијал W истих је димензија у систему електромагнетском, којих је и електрични потенцијал у систему електростатичком

$$W = L^2 M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$$

Магнетско поље. — И овде као и напред, то је сила, која дејствује на јединицу магнетизма, па дакле и димензије су

$$H' = \frac{P}{q'} = L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$$

Ефект магнетског листа. — То је производ из количине магнетизма и дужине подељен површином, или још простије, количник из количине магнетизма и једне дужине. Димензије су исте као и за магнетски потенцијал.

$$F = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$$

Магнетски моменат. — Сваки магнет има једнаке количине слободног положног и одречног магнетизма у сваком свом полу. Најпростији би магнет био две једнако јаке магнетске тачке. Ако је q' количина магнетизма у сваком полу, а λ остојање полова једног од другог, онда су узајамна дејства та два пола $= q'\lambda$. Овај производ од $q'\lambda$ зове се *магнетски моменат* или *магнетизам једног магнета.*

Из те дефиниције излази да су димензије магнетског момента:

$$\mathfrak{M}' = L^{\frac{5}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$$

Однос између магнетизма ($q'\ \lambda$) једног магнета и масе његове, зове се *специфички магнетизам* тог магнета.

Магнетски интензитет. — До сваког магнета допире, у след страних сила (земљиног магнетизма, од других околних магнета, од електричних струја и т. д.) извесно резултујуће дејство, чија је величина сразмерна поред јачине сваке од дејствујућих сила још и јачини самог тог пола q'. Она сила, која дејствује на магнетски пол јачине $= 1$, зове се магнетски интензитет на том месту или још и интензитет у магнетском полу. Хоризонтални интензитет I' јесте хоризонтална компонента те силе, која код обичних магнетских игала сама дејствује, па за то ћемо се ми само на њу и ограничити.

Пошто је сила на неки пол q' дата производом $q'\ I'$, онда је моменат на неку магнетску иглу који стоји управно на правац дејствујуће силе и на којој су два пола $\pm q'$ на растојању λ један од другог, дат изразом

$$2q'I'\frac{\lambda}{2} = q'\lambda I' = \mathfrak{M}'I' = P\lambda.$$

где је $\mathfrak{M}'$ магнетски моменат игле. Према томе ће димензије магнетског интензитета бити

$$I' = L^{-\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}.$$

Јединица магнетског интензитета јесте онај интензитет, кад се на магнет, чији је магнетски моменат $= 1$, и који је на правац силе управан, изврши дејство равно јединици статичког момента.

Интензитет електричне струје. — Јединица интензитета електричне струје одговара оној количини електрицитета, која прође кроз сваки пресек спроводника у јединици времена, т. ј. за једну секунду.

Да би одредили интензитет струје у електромагнетским јединицама, тражићемо дејство струје на магнете. Један елеменат струје ds привлачи неки магнетски пол тако, да тежи да га помери управно на раван која прелази кроз тај елеменат ds и кроз тај магнетски пол. Ако у полу има количина q' магнетизма, и ако се он налази у управној на елеменат ds, сила p која тежи да га помери биће дата у изразу

$$p = \frac{q' \times I}{l^2}.\ ds$$

где је I интензитет струје а l остојање ds од магнетског пола q'. Ако узмемо да струја протиче кроз кружан лук у чијем се средишту налази q' онда је целокупна сила, са којом је q' привлачено

$$p = \frac{q' \times I}{l^2}\ (ds + ds' + ds'' \ldots)$$

и ако узмемо да је лук раван полупречнику, т. ј. да је

$$ds + ds' + ds'' \ldots = l.$$

биће привлачна снага

$$p = \frac{q' \times I}{l}$$

одакле

$$I = \frac{p.\ l}{q'}$$

Кад заменимо димензије силе p и количине магнетизма q налазимо ове димензије електричне струје:

$$I = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$$

Из тога следује:

Интензитет електричне струје раван је јединици онда, кад протичући кроз кружни лук дужине и полупречника = 1 привлачи јединицу количине магнетизма која је у средишту лука, снагом = 1.

Међу тим, цео обим круга има 3·14 пречника т. ј. 6·28 полупречника; дакле струја која протече кроз цео обим круга привлачи 6·28 пута јаче но она јединица струје коју горе дефинисасмо. Према томе може се још рећи:

Јединица интензитета струје јесте онај интензитет, кад протичући кроз спроводник савијен у круг полупречника = 1. привлачи јединицу количине магнетизма што је у његовом средишту снагом од 6.28 апсолутних јединица, т. ј, снагом од 2π апсолутних јединица, које у систему C. G. S. износе 2π дина и вреде:

$$6{\cdot}28 \times 0{\cdot}00102 \text{ гр.} = 0{\cdot}00641 \text{ гр.}$$

Количина електрицитета. — Пошто је с друге стране, интензитет струје количина електрицитета која прође кроз неки пресек за јединицу времена, то је и обратно, количина електрицитета равна производу из интензитета струје и времена те дакле

$$Q = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$$

То су у самој ствари, као што смо напоменули, димензије количине магнетизма у електростатичком систему.

Отпор. — Да одредимо димензије отпора у електромагнетском систему, морамо се позвати на Џул-ов закон. Утрошена енергија неке струје, у облику топлоте, дата је обрасцем

$$R = I^2\ Ot$$

Али ми знамо да се димензије енергије добијају из производа масе са квадратом брзине т. ј.

$$R = L^2\ MT^{-2}$$

онда ће димензије отпора бити

$$O = \frac{R}{I^2\ t} = LT^{-1}$$

Дакле отпор струје има исте димензије које и брзина, те дакле да је и отпор нека брзина.

Електромоторска снага. — Њене се димензије изводе из Омовог закона:

$$E = I\ O = L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}$$

Електрични капацитет. — Капацитет је однос између количине електрицитета и потенцијала или електромоторске снаге

$$C = \frac{Q}{E} = L^{-1}\ T^2$$

Однос између једноимених електромагнетских јединица у разним системима апсолутних мера. — Ако поступимо као и код једноименних електростатичких јединица и означимо са 1 електромагнетске јединице система C. G. S. онда можемо лако наћи одговарајуће вредности у другим системима:

	C. G. S.	м. м.	мгр. S.	Met. G. S.
$Q' = L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$	1	$\frac{1}{1000}$		1000
$I = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$	1	$\frac{1}{100}$		10
$O = LT^{-1}$	1	$\frac{1}{10}$		100
$E = L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}$	1	$\frac{1}{1000}$		1000
$Q = L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$	1	$\frac{1}{100}$		10
$C = L^{-1}\ T^{-2}$	1	101		$\frac{1}{100}$

Ако на послетку и овде тражимо као и код електростатичког система вредност рада у разним апсолутним јединицама добићемо из обрасца

$$R = I^2\ Ot = EIT$$

ставивши у њему t = 1 ове вредности:

системи

	C. G. S.	милим - мгр. - S.	Мет. G. S.
$R = I^2O$	$= 1 \cdot 100^2 \times 10 = 10^5$	$\cdot \left(\frac{1}{10}\right)^2 \times \frac{1}{100} =$	$\frac{1}{100}$
$R = EI$	$= 1 \cdot 1000 \times 100 = 10^5$	$\cdot \frac{1}{1000} \times \frac{1}{10} =$	$\frac{1}{104}$

Није ни потребно да нагласимо да се и ове вредности потпуно слажу с напред добијенима.

* * *

На тај начин можемо све могуће електричне или магнетске величине да сведемо на основне јединице кад само знамо њове дефиниције и кад су нам познате димензије горњих основних величина. За то се даље и нећемо упуштати у набрајање и извођење димензија и осталих електричних и магнетских величина пошто то може сваки и сам извести Само ради боље прегледности склопићемо све досадање електричне и магнетске јединице изражене у оба система у једну таблицу:

НАЗИВ	ЗНАК	ОДРЕДБА	Димензије	
			СИСТ. ЕЛ. СТАТИЧКИ	СИСТ. ЕЛ. МАГНЕТСКИ
Статички електрицитет.				
Количина електрицитета	q. Q,	$P = \frac{qq'}{r^2}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}}$
Електрично поље	h, H,	$h = \frac{q}{r^2}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$
Електрични потенцијал	v, V,	$v = \frac{Pl}{q}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$
Електрични капацитет	c, C,	$c = \frac{q}{v}$	L	$L^{-1} T^{2}$
Енергија спроводника	Π	$\Pi = \Sigma (vq)$	$L^{2} MT^{-2}$	$L^{2} MT^{-2}$
Динамички електрицитет.				
Интензитет струје	i, I,	$I = \frac{Q}{t}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Електромоторска снага	e, E,	$e = \frac{Pl}{q}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$
Електрични отпор	o, O,	$o = \frac{e}{i}$	$L^{-1} T$	LT^{-1}
Џул-ов закон	r, R,	$R = eq$	$L^{2} MT^{-2}$	$L^{2} MT^{-2}$
Магнетизам.				
Количина магнетизма	q′ Q′	$q' = \frac{Pl}{i}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Магнетско поље	h, H,	$h' = \frac{q'}{r^2}$	$L^{-\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Магнетски потенцијал	w, W,	$w = \frac{Pl}{q'}$	$L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Енергија магнета	Π',	$\Pi' = \Sigma (Pl)$	$L^{2} MT^{-2}$	$L^{2} MT^{-2}$
Магнетски моменат	$\mathfrak{M}$,	$\mathfrak{M} = q' \lambda$	$L^{\frac{5}{2}} M^{\frac{1}{2}}$	$L^{\frac{5}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Магнетски лист	f, F,	$f = \frac{q'l}{l^2}$	$L^{-\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$
Магнетски интензитет	i′, I′,	$i' = \frac{P}{q'}$	$L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}$	$L^{-\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}$

Критичка брзина. — На послетку да упоредимо још с једне стране та два система електричних мера. Ми смо ради бољег прегледа означили истоветне количине истим писменима у оба та система с том само разликом што су за електростатички систем узета мала а за електромагнетски, велика писмена Јединице, којима се највише служимо у практици јесу отпор, електромоторска снага, интензитет струје, количина и капацитет електрички. И кад одговарајуће димензије у оба та система сравнимо међу собом добијамо ове односе:

$$\frac{O}{o} = \frac{LT^{-1}}{TL^{-1}} = (LT^{-1})^2$$

$$\frac{E}{e} = \frac{L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}}{L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}} = (LT^{-1})^1$$

$$\frac{I}{i} = \frac{L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}}{L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-2}} = (LT^{-1})^{-1}$$

$$\frac{Q}{q} = \frac{L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}}{L^{\frac{5}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}} = (LT^{-1})^{-1}$$

$$\frac{C}{c} = \frac{L^{-1}\ T^2}{L} = (LT^{-1})^{-2}$$

Из тог упоређења видимо, да је однос између две и две једноимене јединице независан од масе и да зависи једино од (LT^{-1}) само у разним степенима LT^{-1} јесте извесна брзина и то је она иста брзина коју смо нашли да постоји између коефицијената α, β, и γ и коју смо тамо означили са Ω.

Међу тим ваља приметити да горња таблица представља само односе димензија јединица а не и односе њихових апсолутних вредности. Ако L M и T у горњим обрасцима не представљају само симболички три основне јединице него њнове апсолутне вредности у систему C G S, онда знамо да ће бројна вредност једне исте апсолутне величине стајати у изврнутој размери јединица на које се односи, то значи, ако горња писмена значе апсолутне величине у систему C. G. S. онда ће односи између једноимених електричних величина бити изврнути онима које смо нашли за њнове димензије.

Да објаснимо то једним примером. Видели смо да је $L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$ димензија електростатичке јединице за количину, а $L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$ димензија исте количине али у елек. магнетском систему. Узмимо неку извесну количину електрицитета m коју ћемо измерити ел. стат. мерама и наћи ћемо у њој $L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$ ел. статичких јединица за количину C, G. S. па ту исту количину m измеримо у ел. магнет систему где ћемо наћи $L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$ ел. магн. јединица за количину C. G. S. Пошто је та иста количина електрицитета m коју смо мерили и у једном и у другом систему, мора да буде $L^{\frac{3}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}\ T^{-1}$ елек. статичких јединица за количину C. G. S. $= L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$ ел. магн. јединици за количину C. G. S.

Из овога видимо да је однос између апсолутних вредности јединица изврнут односу који нађосмо само између њихових димензија, јер кад горњу једначину поделимо са $L^{\frac{1}{2}}\ M^{\frac{1}{2}}$ добијамо

LT^{-1} ел. стат. јединица за количину C G S. (q) 1. ел. магн. јединици за колич. C. G. S. (Q) одакле опет, пошто је LT^{-1} она иста брзина коју смо ми раније означили са Ω, излази ова једначина

$$\Omega q = Q$$

или

$$\Omega = \frac{Q}{q}$$

или на послетку

$$\Omega = \frac{\text{ел. магн. јединица за количину електр.}}{\text{ел. стат. јединица за количину електр.}}$$

Та брзина Ω игра у целој науци о електрицитету врло важну улогу зато ћемо је представити и са друге стране. Рецимо да смо израчунали рад који произведе нека струја за неко извесно време, и у јединицама ел. статичким и у јединицама ел. магнетским. Обе методе морају дати један исти број ергова, и ако као што смо већ напред радили, озна-

чимо ел. стат. јединице малим а ел. магнетске великим писменима, имаћемо ове једначине:

$$i^2ot = I^2Ot$$
$$eit = EIt$$
$$eq = EQ$$
$$e^2c = E^2C$$

Па посмотримо из ближе најпростију од тих једначине т. ј. ону трећу

$$eq = EQ$$

сетивши се да је као што смо мало час видели

$$Q = \Omega q$$

Одавде ћемо лако извести и мере за остале електричне величине. Јер је

$$eq = E\Omega q$$

одакле

$$E = \frac{e}{\Omega} \text{ или } \frac{e}{E} = \Omega$$

Кад у једначини $eit = EIt$ заменимо овај однос између e, E и Ω добићемо

$$\frac{I}{i} = \Omega$$

који кад даље заменимо у једначини

$$i^2ot = I^2Ot$$

добијамо

$$\frac{o}{O} = \Omega^2 \text{ или } \sqrt{\frac{o}{O}} = \Omega$$

Најзад заменом e у исследњој горњој једначини добијамо

$$\frac{C}{c} = \Omega^2 \text{ или } \sqrt{\frac{C}{c}} = \Omega.$$

Из тога видимо, да ако је ма каква електрична величина изражена двама бројевима, који се односе на две врсте јединица (елек. стат. и ел. магнет.), онда увек постоји извесан однос између та два б. оја и тај однос није никакав други, до разни степени исте величине Ω. Још се то боље види у овој таблици:

1 елек. магнет. јединица за количину $= \Omega$ елек. стат. јединица за количину

1 елек. магнет. јединица за интензитет $= \Omega$ елек. стат. јединица за интензитет

1 елек. магнет. јединица за капацитет $= \Omega^2$ елек. стат. јединица за капацитет

1 елек. магнет. јединица за потенцијал $= \Omega^{-1}$ елек. стат. јединица за потенцијал

1 елек. магнет. јединица за отпор $= \Omega^{-2}$ елек. стат. јединица за отпор.

То можемо на послетку и овако да напишемо:

$$\sqrt{\frac{o}{O}} = \frac{I}{i} = \frac{e}{E} = \frac{Q}{q} = \sqrt{\frac{C}{c}} = \Omega$$

Број Ω који означава неку извесну брзину (LT^{-1}) зове се *критичка брзина*. Тако га је назвао *Вебер*.

Бројна вредност за Ω — Чим се нашао тако важан а у исти мах тако прост однос између електромагнетских и електростатичких јединица, онда се приступило непосредној одредби бројне вредности тог односа. Има више начина да се та вредност одреди експерименталним путем, и сви су ти начини основани на истом принципу: ваља узети час једну а час другу електричну величину на пример, отпор, интензитет, количину и т. д. на јој тражити апсолутну бројну вредност најпре у једном па онда у другом систему. И позивајући се на напред изведени закон

$$\frac{m}{m'} = \frac{\alpha}{\alpha'}$$

изврнут однос тих бројних вредности даће непосредан однос самих јединица

Најпре су Вебер и Колраушу одређивали вредност за Ω. и то тиме што су рачунали количину електрицитета у једном кондензатору најпре у ел. статичким јединицама помоћу потенцијала и капацитета, а за тим у ел. магнетским јединицама скретањем галванометра, кад кроз његову спиралу прође електрицитет из кондензатора.

После њих, највише су се бавили енглески физичари одредбом бројне вредности за Ω. и све се добијене вредности знатно слажу међу собом, кад се само узме на ум тешкоћа те врсте експеримената. Ево тих вредности са именима појединих физичара који су их одређивали:

	вредност за Ω	
Вебер и Колрауш	3.1074	$\times 10^{10}$
Томсон	2·825	
Максвел	2·8798	
Кихан	2·93	
Ајртон и Перн	2·980	
Хокин	2·988	
Роланд	3·0448	

Нарочито се слажу последње четири вредности, одакле излази да је

$$\Omega = 2{\cdot}9857 \times 10^{10}$$

Пошто знамо, да је то нека извесна брзина, то онда међу свима брзинама највећма се приближује њој брзина светлости ($3{\cdot}004 \times 10^{10}$ сантиметара) и брзина електрицитета. Као год и за светлост тако исто и за ту критичку брзину узимље се обично округао број: 3×10^{10} сантиметара $= 300.000$ километара. јер се она мала разлика која постоји између тих брзина може растумачити тешкоћама којима су скопчане обе врсте експеримената, па с тога и занемарити.

Нема никаквих разлога да се мисли да је та једнакост између те две врсте брзина сасвим случајна; на против, многи електромагнетски односи према светлости, (скретање поларизационе равни магнетима, односи између експонента преламања разних тела за извесне зраке и специфичког индукционог капацитета) говоре, да мора постојати нека веза између електромагнетских појава и светлости. Све то, а нарочито горња вредност за Ω била је повод те се у последње време јавила нова једна грана физике, која је за сад још у свом детињству, но која може имати доцније важних последица: то је електромагнетска теорија светлости, по којој су електрицитет, магнетизам и светлост па дакле и топлота, разне последице једног истог узрока.

С. Практичне или техничке електричне мере

У досадањем прегледу изнели смо у главноме основ апсолутног система мера и његове јединице, како у општим, физичко-механичким величинама тако и у електричним и магнетским. С тим би био исцрпен предмет, у колико се он односи на теоријска и чисто научна истраживања и мерења. Међу тим, како је у последње време, електротехника јако раширена и ван научних дела, то ћемо са неколико речи допунити наш горњи преглед *практичним* или тако званим *техничким* електричним мерама

Видели смо, да се за мерење електричних и магнетских величина може употребити и електростатички и електромагнетски систем. Па који је од њих бољи и згодији за практику? За научна истраживања сасвим је све једно, којим ћемо се системом послужити, јер можемо врло лако прећи из једног система у други простим множењем дотичне бројне вредности извесним степеном сталног чиниоца Ω. Али са гледишта чисто практичког, згодије је употребити онај систем у коме нема тог чиниоца. С друге стране, позната је ствар, да у целој електротехници, дакле у свима применама електрицитета, било у светлости, било у телеграфу, телефону, преносу снаге динамо-машинама и т. д, највећу улогу играју електромагнетска дејства струје, за то је боље ставити коефицијенте γ и γ' који се односе на магнетске и електродинамичке појаве равне јединици но чиниилац β који се односи на електростатичке величине.

Из тога је разлога, конгрес електричара, држан 1881 год. у Паризу усвојио електромагнетски систем за практички систем, чије су мере у осталом и биле употребљене у практици. Било је истина научара, врло великог ауторитета, који су заступали електростатички систем али да би се избегла употреба коефицијената, ипак је усвојен систем електромагнетски.

Даље, конгрес је усвојио исте основне јединице и за практично електрично мерење, т. ј. систем C. G. S. Међу тим би за практику неке електричне јединице биле и сувише мале, за то конгрес, задржавши дужину, масу и време, није усвојио сантиметар и грам као практичне јединице за дужину и масу него је усвојио следеће димензије истих основних јединица као практичне основне јединице:

За дужину: четвртину дужине земљиног меридијана, т. ј. 10. милијуна метара или 10^9 сантиметара.

За масу: $\frac{1}{10^{11}}$ или 10^{-11} масе једног гр.

За време: задржата је секунда.

Према томе, да се пређе из основног система C. G. S. на практичне електричне јединице треба оне прве помножити овим коефицијентима:

$$\lambda = 10^8,\ \varkappa = 1,\ \mu = 10^{-11}.$$

Конгрес је даље тачно дефинисао јединице за све електричне величине и дао им нарочита имена за практику. Ми ћемо их редом прегледати.

Техничка јединица за отпор. — **Ом.** — Електромагнетска практична јединица за отпор зове се „*Ом*“ и под тим именом је и раније била позната као „ом британског друштва.“ (B. A. ohm). његова теоријска вредност је потпуно одређена и износи:

$$1 \text{ ом} = 10^9 \text{ ел. магн. једин. (O) C. G. S.}$$

или што је све једно:

$$1 \text{ ом} = \frac{1}{9 \times 10^{11}} \text{ ел. магн. јед. (o) C. G. S.}$$

Тако дефинисана јединица отпора зове се *теоријски ом*, и ваљало је одредити практичну величину, на начин сталан и непроменљив онако исто као што је одређен метар.

Међу свима чврстим и течним телима најзгоднија за одредбу јединице отпора, показала се жива, јер је најлакше добити је у свако доба чисту и увек истоветну и јер њен отпор мање зависи од спољашњих уплива но кад ма ког другог тела.

Први пут се служио живом за основну јединицу отпора, француски физичар *Пује* (Pouillet) који беше усвојио за јединицу отпора, отпор живиног стуба дужине 1 метра и пречника 1^{mm}.

Немачки физичар *Сименс*, усвојио је за јединицу отпора такође живин стуб од 1 метра дужине али пресек му је био један квадратни милиметар. Та је јединица позната под именом „сименс.“

Горе поменути конгрес електричара усвојио је у начелу да пресек живиног стуба, који ће служити за јединицу отпора буде један квадратни милиметар. Што се тиче дужине тог живиног стуба, она се имала тек одредити експериментом, с погледом на дефиницију јединице отпора и њених односа са основним јединицама усвојеним у практици. *Као јединица отпора сматрао се онај отпор у коме јединица електромоторске снаге произведе струју интензитета јединице.* И конгрес је одредио једну међународну конференцију, која је имала утврдити дужину живиног стуба, кога би отпор био раван једном ому. Та се конференција састала 1884 год. опет у Паризу и према свима поднесеним вредностима за ом у седници од $\frac{28 \text{ Априла}}{10 \text{ Маја}}$ решила;

Законити је ом отпор живиног стуба од једног квадр. милим. у пресеку и 106 сантиметара дужине на температури кравеког леда. (0° Целз. и Реом.).

Конференција је препоручила, да се основна јединица прави од живе, а јединица за текућу потребу, од металних легура, које ће се с времена на време испитивати и сравњивати са основном јединицом.

Међу тим легурама конференција је препоручила аргентан, легуру сребра са платином и платине са иридијумом јер те легуре чувају своје физичке особине.

Остаје нам још да покажемо однос између трију јединица за отпор: законитог ома, сименса, и британског ома.

Пошто се законити ом и сименс разликују само по дужини живиног стуба истог пресека, то онда међу њима постоји овај однос:

$$\frac{106}{1. \text{ закон. ом}} = \frac{100}{1 \text{ сименс}}$$

одакле

$$1 \text{ сименс} = 0{\cdot}94339 \text{ закон. ома.}$$

$$1 \text{ закон. ом} = 1{\cdot}06 \text{ сименса.}$$

Између сименса и британског ома постоји пак овај однос:

$$1 \text{ брит. ом} = 1{\cdot}0493 \text{ сименса.}$$

одакле опет

$$1 \text{ сименс} = 0{\cdot}953 \text{ брит. ома.}$$

$$1 \text{ брит. ом} = 1{\cdot}0493 \times 0{\cdot}94339 \text{ зак. ома.}$$

или још

$$1 \text{ брит. ом} = 0{\cdot}9899 \text{ зак. ома}$$

$$1 \text{ закон. ом.} = 1{\cdot}0102 \text{ брит. ома.}$$

За претварање британских омова у сименсе и обратно операција је врло проста, јер се цео посао своди на додавање или одузимање 5 процента од дате вредности пошто је:

100 сименса = 95 брит. омова.

100 брит. ома = 105 сименса.

Да би се имао приближан појам о величини једног ома, навешћемо да једна бакарна жица, прекаљена, од 1^{mm} у пречнику и 50 мет. дужине даје отпор једног ома. Обичне бакарне жице из трговине, дају већи отпор и довољна је дужина и од 40 а и 30 мет. од истог пречника, па да дâ један ом.

У електричним лампама сијалицама, отпор је увек врло велики. У угљену Сванове лампе, који је дугачак $12\text{-}7^{cm}$ а дебео $0{\cdot}013^{cm}$ кад је усијан има отпора од 143 ома. Отпор у мишићима и зглавцима човечијег тела од једне руке до друге мења се према особама од 1500 до 3400 ома.

Међу металима највећи отпор има жива за тим долази легура од платине и сребра, па онда легура од платине и иридијума, артетан или ново сребро никл и легура од злата и сребра. Ако те разне метале упоредимо тако да од сваког узмемо жицу од 10 мет. дужине и 1 кв. милим. у пресеку онда ће ово бити њини отпори:

Жива	9·434 ома
2 д. платине и 1 д. сребра . .	2·419 „
9 д. платине и 1 д. иридијума .	2·163 „
Аргентан	2·076 „
Никл	1·236 „
2 д. злата и 1. д. сребра . .	1·078 „

Техничка јединица за интензитет струје — ампер. Јединицу за интензитет струје назвао је конгрес електричара „ампер“; пре тога се та јединица звала „вебер.“ Ево како је она одређена:

Видели смо напред, да је рад R једне струје интензитета I а у ланцу отпора O дат Џул-овим законом:

$$R = OI^2.$$

одакле за R = 1, и O = 1 добијамо

$$I = 1 \text{ ампер.}$$

Дакле „ампер“ је струја, која произведе јединицу рада за једну секунду (или одговарајућу топлоту) у сироводнику чији је отпор = 1.

Из система C. G. S. изводи се та техничка јединица на овај начин:

Треба у димензијама за јединицу интензитета у електромагнетском систему у место L, M, T ставити λ, μ и τ са њиовим вредностима. Онда добијамо да практична јединица за струју износи 10^{-1} јединица C. G. S. т. ј.

$$1 \text{ ампер} = 10^{-1} \text{ елек. магн. једин. (I) C. G. S.}$$

или још

$$1 \text{ ампер} = 3 \times 10^{9} \text{ ел. магн. једин. C. G. S.}$$

Та је јединица, сравњена са јединицом C. G. S. врло велика, али се у практици у место целе јединице узимљу њени мањи делови кад су струје врло слабе. Обично се такве слабе струје исказују у хиљадитим деловима ампера, т. ј. у *милиамперима*.

Да би имали појма о величини једног ампера да видимо колики је интензитет струје код обичних елемената Бунзеновог и Данијеловог. Истина и овде то зависи од величине елемената и концентрације раствора у њима, међу тим у истим приликама интензитет остаје више или мање сталан. Рецимо да имамо за Бунзенов елеменат амалгамисан цинк, од 20^{cm} висине у раствору сумпорне киселине са 5% и азотне киселине од 36° до 40°. Унутрашњи отпор елемента варира од 0·08 до 0·11 ома. Такав елеменат, ако је спољашњи отпор тако мали да се може занемарити, т. ј. спољашње електроде нису ни дугачке ни танке, има од прилике 19 ампера струје.

Са цинкеним цилиндром од 19^{cm} висине и 9^{cm} пречника добија се струја од 13 ампера.

Узмимо за Данијелов елеменат цинк од 19^{cm} висине и 9^{cm} у пречнику; цинк је у бисулфату цинка и спољашњи је отпор врло мали. У том случају струја је од 1·3 ампера.

У Холцовој машини где је потенцијал истина врло велики, с тога што је и унутрашњи отпор велики, интензитет струје је врло мали. Таква једна машина може имати интензитета 0·00003 ампера, а то је тако слаба струја да није довољна за телеграфију.

Пре но што је утврђена техничка јединица ампер, разни физичари служили су се разним

другим јединицама. Већина тих старих јединица основана је на електролитичком дејству струје. Пошто се у разним делима још и данас налазе те јединице, не ће бити на одмет да овде споменемо, бар најглавније.

Јединица „вебер“ — Сетимо се да је интензитет једне струје она количина електрицитета, која протиче за једну секунду кроз сваки пресек спроводника. Према томе број ампера, који показује интензитет неке струје показује у исти мах и количину електрицитета у секунди; дакле ампер је јединица количине електрицитета коју пренесе струја за једну секунду. Та се јединица звала у енглеској „вебер“ и струја интензитета = 1. звала се струја од 1 вебера за секунду; струја је била интензитета I ако је преносила I вебера у секунди. Данас се прави разлика између интензитета струје и пренесене количине електрицитета ма да је та количина сразмерна интензитету. Другим речима, струја интензитета I ампера, пренесе у једној секунди I јединица количине електрицитета, које би се јединице могле назвати „веберима.“ Међу тим је париски конгрес од 1881 усвојио за јединицу реч „кулон“ (Coulomb), или боље рећи, он је променио стару реч „вебер“ у „ампер“ и „кулон“, тако, да пређе називана струја од једног „вебера“ у секунди данас значи струју од једног ампера, која пренесе један кулон у секунди.

Јединица „Јакоби“ — Константна и непрекидна струја, која произведе у волтаметру један кубни сантиметар измешаног гаса у минути, на температури 0°, и на притиску 760^{mm}, има интензитет од једног „јакобиа.“

Ако разлажемо воду онда у 1. куб. сант. има $\frac{2}{3}$ водоника; по тежини:

$$\frac{2}{3} \times 0{\cdot}000089547 = 0{\cdot}000058698 \text{ гр.}$$

Кад то поделимо са 60, добићемо масу водоника разложеног у једној секунди, струјом јединице Јакоби-а, и кад ту масу поделимо количином водоника коју даје 1 ампер у секунди добићемо однос те две јединице:

$$\frac{\text{јакоби}}{\text{ампер}} = \frac{0{\cdot}00000099497}{0{\cdot}0000104} = 0{\cdot}09567.$$

или 1 јакоби = 0·09567 амп.

1 ампер = 10·45 јакобиа.

Јединица $\frac{\text{Данијел}}{\text{Сименс}}$ — То је онај интензитет, који има струја једног Данијеловог елемента кад прође кроз отпор једног сименса. Таква струја разлучи 1·38 гр. бакра у секунди.

Да би имали однос те јединице према амперу, ваља да знамо да струја $\frac{\text{Данијел}}{\text{Сименс}}$ издвоји у секунди

$$\frac{1{\cdot}38 \text{ гр.}}{60 \times 60} = 0{\cdot}00038333 \text{ гр. бакра.}$$

док ампер даје у секунди

0·0003281 гр. бакра

онда је

$$\frac{\text{Данијел}}{\text{Сименс}} = \frac{0{\cdot}00038333}{0{\cdot}0003281} = 1.17 \text{ амп.}$$

или

$$1 \text{ ампер} = 0{\cdot}855 \frac{\text{Дан.}}{\text{Сим,}}$$

Атомска струја. — Овом се јединицом служе Немци. То је струја која би пролазећи 24 сата или 86400 секунда кроз волтаметар произвела 1 грам водоника. У телеграфији се служе речју „*милиатом*“, у место које се сад уводи „милиампер“ јер су и приближно једнаки, пошто један ампер има 0·90009 јединица атомске струје.

Разне јединице — Врло се често налази у делима интензитет струје исказан тежином или запремином неког гаса које струја произведе за неко извесно време. Међу тим лако је претворити такве интензитете у ампере кад се зна да један ампер произведе 0·172 куб. сатт. измешаног гаса на 0° и 760^{mm}. Један ће ампер разложити 92 микрограма воде; у томе има водоника 10.4 микрограма и кисеоника 81·6 микрограма.

Техничка јединица за електромоторску снагу — волт — Јединици за електромоторску снагу или за потенцијал, дао је конгрес име „*волт.*“ Омов закон даје E = 1 волт, кад је I = 1 ампер, и O = 1 ом. Дакле *волт је електромоторска снага која произведе струју од једног ампера у ланцу кога је отпор = 1. ому.*

Волт изражен у ел. магн. систему стоји према систему C. G. S. у овом односу

1 волт = 10^8 ел. магн. једин. (E) C. G. S.

или још

$$1 \text{ волт} = \frac{1}{3 \times 20^2} \text{ ел. магн. јед. (е) C. G. S.}$$

Строго узев, нема ни једног електр. елемента који би имао електромоторску снагу од једног волта.

У средњу руку може се узети да један волт одговара електромоторској снази једног обичног Данијеловог елемента, прем'да и то зависи од начина како се тај елеменат направи. Међу тим разлике су врло мале као што се види из ове таблице:

Дан n° I амал.цинк	1 д. сум. кис. 4 дела воде	сулф. бак. засићен	бак. 1·079
Дан. n° II амал.цинк	1 д. сум. кис. 12 д. воде	сулф. бак. засићен	бак. 0·978
Дан n° III амал.цинк	1 д. сум. кис. 12 д. воде	нит. бак. засићен	бак. 1·000

Енглези се служе елементом Латимера Кларка који остаје врло постојан; његова електромоторска снага износи 1·457 волта. Он је врло добар за упоређивање осталих елемената.

Потенцијал, који између две плоче даје варницу од једног милиметра има 4400 волта у средњу руку.

По који пут се налази у делима и *термо-електрична јединица* од *Гогена* (Gaugain) означена символом $\frac{Bi - Cu}{0^\circ - 100^\circ}$; она значи електро-моторску снагу једног термо-електричног електричног елемента од визмута и бакра, чија се замењена места одржавају на температурама 0° и 100°. Та је јединица врло мала и износи $\frac{1}{197}$ Данијела или $\frac{1}{182{\cdot}6}$ волта.

Бунзенов елеменат је сувише непостојан да би се могао узети за упоређивање осталих елемената. (Наставиће се.)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

1 Једночлани знаци.

а. Подражавање предмета или само подражавање рада, којим треба да се изрази.

1. Стање и каквоћа: велики, мали, дугачак, кратак, дебео, сув, далек, близу; да не; сањати, спавати, бити мртав, мрзнути се.

2. Делање: разни глаголи са дотичним предлозима: у, под, над, из, итд.

б. Обележавање нацрта: дрво, кућа, месец.

в.) Описивање *употребе* и *примене* онога што се обележава (начин поступка са оним што се означава).

Огледало, метла, со, бурмутица, лула, новац, нож, чекић, кљеште; лед, сув, много, мало, итд.

г.) Описивање: аа) дела места целине; и бб) појединих знакова место суме таквих знакова.

1. во, крава, итд.

2. биљка, (оно, што расте), риба (оно што плива), цвет (оно, што мирише), муња (оно, што се јави у брзом цикцак-покрету), итд.

2. Описни знаци.

а) Обележавање родова са једним или више специфичких знакова:

Својства: блед, гладан, жедан, богат, сиромах, итд.

Камење: драги камен; камен за зидање, кремен, мрамор, итд.

Људи: сељак, коњаник, лекар; отац, мати, деда; убица, лопов, итд.

б) Обележавање родова са више специфичких знакова или делова:

Животиње; лабуд, петао, пуж, итд. итд.

За изражај глагола: *требати*, *смети*, *морати*, удружује се мимиком онај, који заповеда, принуђава, дозвољава.

Односно образовања реченице код глувонемих без школског образовања, карактеристични су ови примери:

Глувонем пита свога друга (мимиком): Остати, ићи, ти? (мина, којом се пита). Одговор: ићи, да. (знак потврде). — Ловац је убио пет зечева, значи; зец, ловац, убити, пет. — Трчати, ја, готов, заспати, значи: По што сам се истрчао, заспао сам.[1])

Из ових неколико примера види се како обележје појмова, тако и њихово спајање у реченице. У сваком погледу спромашност је тако очевидна, да је са свим природна потреба усавршавање овог говора још у самом почетку дечијег школовања. Све донде, докле год ови знаци, као и начин реченичког казивања, остане на ступњу непосредног разумевања, тај се говор назива: *природни прстни говор* (natürliche Gebärdensprache). —

Са свим је појамно да на томе не може да остане глувонем. Да одговори захтевима у појимању свакодневних потреба у животу, он треба не само да их схвати, разуме, но и да их сам обележи, очитује, а то је неизбежна нужност у дружењу било са њему равнима или здравима. То обележавање мисли он врши онако, како он за најзгодније нађе, довијајући се том приликом од сваке руке у мимици. Ти су знаци његови умни производи, њих разумева он и његова најближа околина; они носе чисто конвенционалан карактер, који је непознат за остале. То је први ступањ развитка природног прстног говора.

Разуме се, да се и при настави не може остати на оној суми појмова, коју деца глувонема доносе собом у школу, па ни на оној примитивној конструкцији става. У развитку наставе и језик се поступно развија и по богатству и граматичком склопу. Томе усавршавању мора да се прилагоди и природни прстни говор, јер је то неизбежни услов за њихово успешно школовање. Прва тешкоћа у настави та је, да се овим говором обележе особна имена. За тај се случај нашао излаз у томе, да се изрази прстна азбука. Поједине комбинације прстију са њиховим положајем и положајем шаке, престављају поједина писмена азбуке. Тако (примера ради) уздигнут палац са скупљеним осталим прстима преставља писме *а*, уздигнут путоказ и палац представљају писме *б*, итд. Њихов дати слог представља у писму дотично особно име. Тако је добијена *прстна азбука*.

Овим је уклоњена једна тешкоћа. Сада је требало природни прстни говор израдити аналогго гласном говору, наћи знаке за све појмове који су у настави нужни, израдити облике за све мењљиве речи, решити питање о подесном образовању става, накратко: у органској вези развити прстни говор до оног ступња на коме се данас находи гласни говор, а то је, израдити у тим знацима један *нов језик*. Сви ти нови знаци, који немају ничега више заједничкога са знацима природног прстног говора, постају чисто конвенционални типови једне школе, свака школа у стању је да их по свом нахођењу мења и дотерује, а тиме настаје у томе све већа збрка. Таква вештачка обрада природног прстног говора позната је под именом: *вештачки прстни говор* (künstliche Gebärdensprache).

Њега је, као што смо видели, засновао и развијао основалац ове наставе де л'Епе. Он је пошао са свим конзеквентно захтевима тога развоја и учинио велике напретке у овом раду, који су његови ученици доцније знатно усавршали. У овоме послу подржавала га је највише настрана мисао, да је прстни говор *једини облик мишљења за глувонеме*, који им је природа дала у замену за недостатак слуха. То је био један више разлог против увођења гласног говора у школу за глувонеме. Јер, све да глувонем и савлада успешно механичку наставу у говору (артикулацију), он није у стању да тај говор изучи, но што је неспособан да у њему мисли...

Још више подржавала га је у овом схватању и та околност, да су дечији успеси у настави давали са свим повољне резултате. О томе сам имао прилике и сам да се уверим у народњем заводу за глувонеме у Паризу.[1]) Наставник, чији сам разред посетио, бејаше и сам глувонем. Учитељ, који ме је имао да престави, написа одмах по уласку у разред моје име на табли. То удвоји моје интересовање, јер је у Немачкој поодавна истиснута употреба глувонемих наставника у овим шко-

[1]) L. c. pag. 43 и даље.

[1]) Institution national des sourds-muets de Paris.

лама, као штетна по наставу. После уобичајене формалности при поздраву мој пратилац додаде на табли: да се интересујем наставом за глувонеме, и да с тога желим да асистујем у његовој класи, на што је следовао писмени одговор наставника, са изразом дотичне учитавости. По одласку мог пратиоца, наставник написа ми на табли: да се тог часа занима коригирањем дечијих задатака. Један по један ученик излазио је из клупе са таблицом, на којој је задатак израђен. Погрешно израђене реченице ученици су исписивали на табли. Учитељ је стављао разна питања прстним говором, доводећи ученика да увиди где је погрешка у правопису: У том је стављао подесна питања и осталим ученицима, који су из клупа пратили цео рад. Тим путем прелазно је пример по пример уз учешће рада свију. Усмени говор замењен је прстним говором, са напредном техничком лакоћом, и на ту објасну следовало је поправљање задатака писмено. Ја сам се такође споразумевао писмено на таблицама. Наставник ми понуди да покушам тај споразум с децом. На свако постављено питање на табли, деца су тачно одговарала (писмено) не само по садржини, но и по облику. За тим учитељ сам предузе разговор тако, да је он питао прстним говором, а деца су имала да одговарају писмено. Одговори су на табли били у свему коректни. — То су била деца најстаријег разреда, а у исто доба последњи нараштај, који се је обучавао у овом говору 1886/87 школс. год.) Млађа деца уче се гласном говору, који је у Француској од 1878. г. потиснуо овај стари начин учења глувонемих.

Као што се из горњега види, писмени је израз једно и исто код глувонемих са писменим изразом онога, што се каже речима; оно, што је овде особито, то је усмени изражај, који очитује мимика. Прстни говор није ништа друго но садржини од усменог говора; разлика је само у облику.

Па и поред свег успеха у настави, овај је начин казивања мисли несавршен, према усменом, па према томе и немогућно је да задовољи све наставне захтеве; према дојакошњем раду, да он достигне онај степен савршености, на којима је гласни говор, изгледи су врло сумњиви. Често се у прстном говору једним обележјем казују разни предмети. Тако нпр. недопадање, да ли је предмет ружан, гадан, прљав, да ли каква особа има пријатне особине, како по спољашности тако и односно карактера, све се то обележава једним знаком у прстном говору. Тако исто није могућно тачно и одређено образовање става у прстном говору, где би било оне граматичке правилности, која постоји у усменом говору, па опет да се мисао каже разноврсно. Отуда и оног нијансирања у изразима нема код прстног говора, што је случај код гласног израза. Оно пак, што чини главну махну прстног говора, а што је од највећих препрека за интелектуални развитак, то је, да се многи појмови и не могу да кажу прстним говором, за ма који апстрактни појам тек не достаје тачног обележја, а то је брана, која је у његовом даљем развићу и усавршавању непрекорачива, и према томе прстни говор може одговорити махом потреби у размени мисли у односу на чулно опажање на реално схватање; идеално појимање остаје у поменутим границама скучено.

Свему овоме придружује се и ова не мање важна околност. Конвенционални типови вештачког прстног говора чисто су својина рада једне школе. Према томе уопштавање тога говора — усвајањем истог у све заводе једне државе, и још више, да постане интернационално и везом међ свима глувонемима — наилази на огромне препреке. Томе је једини узрок, што он нема ничега, што би служило за заједничку, општу основу у његовом развијању; све је то остало личној увиђавности појединаца, отуда и неизбежне несугласице, које се том самовољном обрадом јављају, често у једној и истој школи. Према томе школовани глувонеми једне и исте земље, остаће поред све обуке у вештачком прстном говору као странци међу собом; средство за њихов „усмени“ саобраћај губи своју важину чим су прекорачили школски праг; они остају тиме усамљени и међу собом, у друштву са осталим глувонемима, и у саобраћају са здравима.

Циљ њиховог образовања није спрема за школу, но школом за живот. Њихова спрема у говору треба да их тако успособи, да им у усменом саобраћају буду одрешене руке за њихов самосталан положај, који треба да заузму као пуноправни чланови једног друштва. А ова се циљ даје постићи једино усменим го-

вором, који је са писменим по садржини једно и исто; утрпавањем прстног говора, увлачи се један нов несавршен језик, који по интелектуални развитак и по практички значај у животу нема никакве вредности.

То су главни разлози, који су потисли старо учење у настави за глувонеме: та цела навештачена зграда израђена у Француској нашла је заступника и у другим земљама, која међу тим данас нема никаквог практичког значаја, сем историјског интереса у настави за образовање глувонемих, то је: *француска школа*, која се често назива (са свим неумесно) и „француска метода.“

6.) Немачка школа.

Једно од највећих средстава, којим су се бранили заступници француске школе у борби за њен опстанак, било је: да глувонеми могу казивати своје мисли само прстним говором, *јер је то једини облик њихови мишљења*, који замењује код њих усмени говор. Ово је настрано схватање преовлађивало и у најновије доба,[1]) из чега се јасно види његов моћан утицај на одржање старог система наставе. Још се и даље шило. Значај у речи по моћ мишљења и логично суђење давата је толика превага, да је реч сматрана као неразумљива саставица процеса мишљења, а то је и дало повода да се о глувонемима мисли као о особама, које су неспособне за нормални интелектуални ратвитак, јер немајући ре́чи, нису у опште ни могли мислити. „Ако је лингвистика ништа доказала, то је тврдила, да се мисао, која је схватљива или из које се могу изводити закључци, може развити само речима, *Нема мисли без речи, па ни речи без мисли*. Ми можемо, апстракције ради, да разликујемо међу речима и мислима онако, као што су то чинили (стари) Грци, говорећи о унутарњем (logos) и спољашњем говору, али ми једно од другог нећемо моћи никад да раздвојимо, а да не разоримо обоје“[2])

Према томе без говора нема мишљења, па слествено ни — разума. „Без говора нема разума!“

Нема сумње да ово тврђење треба пре света упоредити са психичким развојем код здраве деце. У томе, Прајер вели, да од свију чињеница, које су утврђене при посматрању деце у њиховим првим годинама стоји по највише на супрот дојакошњем тврђењу *образовање појма без говора*. „Доказато је, да човек још у почетку свог живота не само разликује оно, што је за њ пријатно и непријатно, но може имати и поједине јасне осећаје. Он се понаша пркос дана друкше, ако су дотични чулни утисци ту, а друкше, кад они недостају. Прво је дејство ових осећања, овог малог броја осећаја, везивање заоставших трагова у централном нервном систему са утврђеним покретима. Они трагови или централни утисци образују мало по мало лично памћење. Ови су покрети полазна тачка за примитивну делателност разума, која дели осећаје, и то по времену и по простору. Ако ли се увећао број слика, које служе опомињању од јасних осећања, с једне стране, с друге од прошастих покрета, који су њима били везани — нпр. „сладак“ и „писати“ — онда наступа јача асоцијација опомињања осећаја и покрета, т. ј. раздражаја сензоричрки и моторички гангли́јских ћелија, тако да се једностраки раздражај првих саопштава другима. Писање опомиње на сладак укус, сладак укус за се побуђује писање. Ова је наизменичност већ *времена* деоба двају осећаја (онога што је слатко и осећаја покрета при писању). *Просторна* деоба захтева опомињање на два осећаја, од којих је сваки један покрет; писање на левој и десној дошао разликоване се по једној проби обоје. А овим је извршен први чин разума, учињено је прво *опажање*, т. ј. осећање је примитивно по времену и простору одређено. Осећајни покрет писања, као и сладак укус, који је такође наступио *после* једног таквог покрета он се је јавио међу два неравна просторна односа, који се разликују. Умноженим опажањем (нпр. јасна рђаво ограничена, али нпак ограничена поља) и учестаним покретима са осећајним додирима, опажање добије по дужем времену предмет, т. ј. разум, који још од пре не ограничава ништа што је јасно, а

[1]) Dr. Freibel, Uebersicht der geschichtlichen Entwickelung des Taubstummen-Bildungswesens mit besonderer Berücksichtigung der Königl. Taubstummen-Anstalt su Berlin. Berlin, 1883. pag. 1.

[2]) Revue philosophique de la France et de l'étranger. Première année. (Janvier, 1886.) Paris. pag. 17.

тиме није дао да се појави као непросторно ништа што је јасно (док у почетку оно, што је јасно, као доцније звук, не имађаше никаквог распростирања, никакав размак) почиње да оставља ономе, што је опажено, један узрок. Овим се уздиже опажање до *представе*. Оно што се је често осетило као локализовано, слатко, топло, бело, мокро, што је асоциранo са сисањем, сад образује једну представу и то једну од првих. Ако се је често јављала ова представа, то се све тешње здружују поједина опажања, која су се наизменце јављала, а која су за њено образовање нужна. Јави ли се сад *једна* од последњих за се, јавиће се и слике опомињања других, услед заједничког раздражаја дотичних ганглијских ћелија, а то не значи ништа друго до, да је сад *нојам* ту. Јер, појам постаје удруженјем знакова. Знакови се опажају и везују тако чврсто, да где се само један појави под чисто новим утисцима, ту покрене и појам. За овај случај говор није потребан. Довде понашају се глуворођени исто онако, као и здрава одојчад (vollsinnige Säuglinge) и неколике животиње, које образују појмове.“ [1])

Из овог психо-генетичког развоја мишљења у његовој почетној стадији видимо, да је дете много раније добило више престава, које изражава минама, мимиком, виком, и то у доби, када није у стању да разуме једну једиту реч, ни да употреби конзеквентно један јединпатн слог. Према томе и *образовање представа није везано за речи, но је неопходан услов зо разумевање речи, које ће се тек учити, дакле за учење говора.* А у ономе, као што видесмо, иде паралелно и психички развитак глувонемих.

Виши степен духовног развитка креће се такође независно од знања говора и употребе речи. Међу више мождане функције долази на прво место она, која дели оно што је сродно од несродног, и уређује по ономе, у колико буду имали поједини предмети и појаве више заједничких знакова. То уређивање чулних утисака јесте разумова делателност, која нема никаква посла са говором.

Сада је на реду да летимично прегледамо историјски развитак говора код детета.

[1]) Preyer, Die Seele des Kindes, etc. pag. 370, 371, 372.

Ма да сваки од нас пролази кроза све мене у образовању говора, опет није ни један у стању да себи очито представи његов почетан развој, који се међу тим код свију по извесним законима развија. „Задобијање говора долази у оне физиолошке проблеме, које се не могу да реше ни најзнатнијим помоћним средством физиологије, вивисекционним експериментом. Тако не може се узети урођена немост као нека болест, која би се требала да лечи наставом, као код извесних облика задобијене афазије. Читав низ вештина, као пливање, јахање, борење мачем, свирање на клавиру, које се задобијају физиолошки, уче се дакле као и артикулован говор па се за то опет не зове онај, ко не зна да плива, да је аномалан. Неспособност, да се ови, као и други, координарни покрети мускула *изуче*, то је само оно, што се назива *обнормно*.“ [1]) Који се од ових случајева налази код детета, о томе се може уверити тек само брижљивијим проматрањем у његовом позњем развитку, а којом се приликом индивидуалност детиња не сме губити из вида.

Почетак говора условљава развитак и покретљивост нервних путева а с тим и за то нужних центара. Из упоређивања обољења говорног органа код одраслих и говорних недостатака детета с једне стране, с друге пак хронолошка посматрања у развоју говора код детета, дознаје се, који делови говорног органа мало по мало ступају у покрет. Прво долазе у обзир *импресивни и експресивни* путеви *у опште*. „Сва су, вели Мајер, новорођена деца глува или наглува као што је већ доказано. По што се слух у овим првим данима полако ојачава, то се не могу да узму никоји гласни изрази у ово доба као одговори на ма какав звучни утисак. Прва је детиња вика чисто рефлекторна, као што је и квечање у жабе, којој је глава одрубљена, па јој се протре кожа по кичменици. Њега дете у првим данима чује, али то нема ни најмање говорне вредности.

„За овом кратком периодом физиолошке глувонемости следује доба, у коме детиња дрека изражава телесна стања, осећаје, као: бол, глад, хладноћу. Па и овде још нема никакве везе међу експресивним појавама и аку-

[1]) Breyer. Die Seele des Kindes, p. 234.

стичким утисцима; али је већ примена гласа са појачаном експирацијом при јаким и непријатним раздражајима других чулних нерава, као они осјетег осећања и коже. Дете виче и услед бљештеће светлости и грког укуса, као да би осећај незадовољства ублажило јаким моторним замором.

„Тек доцније изазива напрасан звучни утисак, који је произвео прво само трепуће, па онда трептање са очним капцима, и дреку. Али овај гласни знак страха може бити тако исто чисто рефлекторан, као и немо трепуће, и избацивање руку услед напрасног звука, и имаће најзаиде значај израза незадовољства, као но вика, која следује удару, који је произвео бол.

„Друкчије је са првим гласним говором каквог акустичког утиска, који је као нов познат. Гласови, који се не могу позитивно да утврде као знаци задовољства детињег, које први пут чује музику, нису више ни рефлекторни ни симптоми непријатности. Ја видим у овој реакцији гласног и будућег говорног апарата *први знак остварене везе међу импресивним (акустичким) и експресивним (емоционел-говорним) путевима.* Први су били већ давно отворени, чему служи као доказ, што се је (дете) утешкавало после прве недеље ћевањем, а и они други морали бити такође отворени, пошто је дете разном виком давало израза овом или оном расположају.

„Све је до тесне *међусобне централне комуникације.* Да ових објаснимо.

„Она примитивна веза уздиже се већ сад над рефлексним покретом. Звучни раздражаји, који су доспели до уха на централне крајеве акустикуса, не преобрађају се непосредно у моторне покрете за нерве грклана, да се пуклина гласница сузи за звучање. Ако се дете (већ у 6 до 8 недеље) смеје и радује музици, то његов глас не може овде бити назват рефлекторски (као ускоро по рођају), јер без великог мозга, не би се смејало, па ни давало гласове, као знаке радовања, дочим оно без њега виче.“ [1])

Даљи развитак условљава да су периферијски импресивни акустички и експресивни путеви интактни и развијени. Веза међу центрумом за глас и слог, и ових са говорним моторијумом постаје временом у стању да њихов узајамни рад посредује са већом лакоћу. Чим се јави први покушај, да се нешто што се чује, понови, онда је то несумњиви напредак развића мозга. А први такав покушај доказује не само увећану способност делатности апарата за артикулацију и гласног центрума, као и пролазност (за утиске) импресивних путева, који од уха воде центруму за глас, он доказује пре свега обнову међуцентралних путева, који од центрума за глас и слог воде ка моторијуму.

Овоме следује понављање онога што се каже; у почетку нетачно, а с временом потпуност у обнављању гласова слогова и речи достиже свој врхунац. Везивање представа и појмова са овим гласним знацима јавља се у својој примитивној стадији као двојака комуникација: представе и речи, као њеног гласног обележја, из којих се и резултира човечији гласни говор.

Деца уче говор и не дајући себи рачуна о свему том, као *за што* и како се то у узајамној вези у говору развија, већ услед несвесног погона, при том руководећа спољним упућивањем. Оно што их из њихове унутрашњости гони, то су осећаји и посматрања у сликама (конкретна схватања), која се мало по мало уздижу до представа као појмова; спољне упућивање користи се овим унутарњим погоном, који се као нагон у подражавању са средствима, која се паметно употребе, педагошки искористује, да му се даде у минама, мимици и гласном испољавању његов спољашњи знак. Отуда се језик може схватити, по овом како се он у почетку развија, као *научени* рефлекс.“ [1])

Из досадашњег видели смо, да се глувонем разликује од здравог једино у том, што он није у стању да прима звучне утиске, и да је томе недостатку чисто физиолошки узрок. Његов психички развитак у почетку, као и логичко схватање спољњег света, са свим је заједничко са дотичним процесима, који се развијају код здравих. Његово казивање мисли претним знацима доказује најочитије да се појмови образују без икаквог утицаја речи. Глуворођено дете (које је глуво остало) пра-

[1]) L. c. pag. 260.

[1]) Dr. Kussmaul, A. Die Störungen der Sprache, etc. pag. 5.

мењује примитивни прстни говор у свој обимности као и здраво у том стадијуму првобитног подражавања [1]); у томе се не разликује од деце здраве, за све време њиховог непроговарања, с тога се и не слути у прво доба о његовом недостатку слуха. Подражавање овога (прстног) говора од стране методе разуме потпуније; у погледу и њеним минама распознаје и њен расположај. Из свега овога са свим се неприметно развија прстни говор, који у почетку није конвенционалан, но се сви ти знаци очитују као „мимичко-пластичко обележавање добијених утисака спољњег света"; јер глувонем подражава опажене покрете и држање особа, положај предмета, итд. дакле све оно, што ће видно моћи дотичан предмет да престави, и ако га у датом тренутку ту нема. Још више. Они (глувонеми) се не заустављају на *показивању* и на *подражавању* но и *описују* оно, што хоће да предоче.

Очевидно је дакле, да се и без могућности у гласном подражавању и без знања једне јединцате речи, знаци удружују међу собом и да се тада уздижу до појмова, дакле да мишљење није везано за говор, да се независно од говора развија; да речи, гласни говор, нису „једини облик мишљења", но да је он само средство за његову спољњ (гласну) манифестацију, која може бити разнолика (дакле и у прстним знацима); да је *облик мишљења заједнички*; и да се мишљењем, разумом образује говор (ма у ком било облику), а не говором разум.

За доказ ове истине морало је проћи много времена; погрешно схватање овог предуслова за интелектуално образовање глувонемих и био је камен спотицања, који је у велике успорио напредак ове наставе. Истина је, да су резултати у образовању глувонемих гласним говором давали повољне резултате, да се је са великом вероватноћом, са практичког гледишта, увиђала неоснованост оног настраног тврђења, али теоријски закључци на научној основи недостајали су с једне стране; с друге пак, недостаци у методском раду, били су повод и многим недостацима практичких резултата у успесима ове наставе, а све је то но без основа будило озбиљну сумњу у коректност подузетог правца: у образовању глувонемих у гласном говору и искорењивању прстног говора.

Други предуслов ове наставе, њен механички део, артикулација гласова, није морала да чека суврене успехе на пољу физиологије у опште, а на по се физиологије гласа и ако се не може одређи у неколико и њен утицај у овом погледу. „Код Индијанаца је достигао физиолошки део науке о гласовима високи ступањ развитка; што као да није био случај код Грка. Доцније су се Арављани много и темељито занимали са науком о гласовима, међу тим запад у средњем веку не може да покаже никакве фонетичке студије. Тек у новије доба осмели се физиолошко проучавање науке о гласовима, да прекорачи праг собње студије у живот, а тиме постаде пробни камен за њену практичку примену. Још је постојала велика провала међу становиштем, са кога се знало да више сваштa о говорним гласовима, и оно, са кога се тако схватише њени битни услови, да се *онај, који не чује*, могаше да упозна с њима (гласовима) путем вида и чула за пипање, и да му се тим путем да могућност да имадне учешћа у благодати говора." [1]) И заиста тај практички задатак науке о гласовима решен је потпуније још пре двеста и више година. Успех са којим је он постигнут био је изненадно сва очекивања у том погледу, а то баш и јесте оно, што је дало тако снажна импулса настави овога правца и одржало је од пада. Немци су ту наставу за глувонеме примили и са постојаном истрајношћу радили на њој, методски развили до данашњег ступња савршенства, док на послетку и сам интернационални конгрес наставника за глувонеме који је одржан 28. Сept. 1878 год. у Паризу признаде јој супремацију над старом француском школом. „После дуге и свестране дискусије изјавио је конгрес, да и ако природни прстни говор може да се допусти, као прво средство за споразумевање међу учитељем и ђаком настава у артикулацији (гласном говору) заслужује непоречиве преваге пред на-

[1]) Zaborowski, L'origine du langage Deux, éd. Paris p. 174.

[1]) Brücke, Ernest, Grundzüge der Physiologie u. Systematik der Lprachlaute für Singuisten u. Taubstummenlehrer. Zw. Aufl. Wien, 1876. pag. 3, 4.

ставом у прстном говору: а ово се заснива на дојакошњим искуствима у раду, која су добијена не само у свима европским земљама но и у Америци.“ [1])

Тако је настава за глувонеме у гласном говору добила међународни карактер а тиме јој се отворише врата и у школама за глувонеме у Француској и још неким земљама. Ово обучавање глувонемих у говору познато је под именом: *немачка школа* или још (како се погрешно назива) „немачка метода.“ У Француској позната је под именом „артикулациона метода“ (la methode orale pure).

IV.

Васпитавање глувонемих

а.) у родитељској кући.

Колика се важност придаје домаћем васпитању за здраве, толико је она двојином већега значаја по глувонеме. Не може се ни овде поћи да школи припада великн део рада на васпитању деце, али једно не треба губити из вида, а то је: да је кућа била и пре̂ђе, па да је у томе и данас најмоћнији фактор. Школи је задатак да то васпитање продужи, да га наставом расветли и учврсти, и то је оно, што школи рад мора са своје стране да васпитању кућевном притекне у помоћ, и да у томе своје обавезе испуни. А из тога се види у исти мах, да школа нити је позвана, нити је у стању да прими на се рад породице, да накнади оно, што је у најбољем времену дечијем домаћим немаром и небригом промашено до њиховог поласка у школу.

Разлика која постоји у васпитању глувонеме деце од васпитања здраве лежи у поступку: са децом, која су још зарана оглуве(ла; и с децом, која су оглувела, по што су говор научила, па га заборавила услед губитка слуха. У првом случају дужност је родитеља, да прстним говором, као једним средством у овом случају, ступе у живљи саобраћај с децом, ако нису у стању да сами или приватном наставом из раније почну обучавати децу гласном говору; у другом, да очувају говор постојаним настојавањем у говорном вежбању.

И у једном и у другом случају задатак је кућевног васпитања у првоме реду, да у деци оживи интересовање за све оно, у чијој се околини находе, а тиме да их непосредно потстакну на самосталан духовни стваралачки рад. Тиме се полаже сигурна основа њиховом потоњем интелектуалном развитку, који само тиме може имати замашнијег полета. Глувонемом је детету отворен спољни свет у толико, у колико га он може махом да схвати оком; остала чула нарочито у прво доба, играју незнатнију улогу. Овде му треба само обратити пажњу на сваки предмет, који ће бити за њ' у првоме реду нужан да га схвати, и према томе следовати начелу: од ближега даљем, од важнијега ка оном што је споредније, имајући увек на уму њихове потребе у том добу. Описати дотичан предмет, или појаву, казати њену циљ и употребу, помоћи му да изврши на који рад, који је у тадањем добу пресна потреба у његовом образовању, значи ставити га у све тешњи односај са његовом околином, дајући му могућности да своје погледе развије и да своје мисли и другима саопшти, а тиме непосредно утицати на развитак свију његових способности, које су му својствене. А сваки таказ покушај, удружен са искреним настојавањем за добро ове деце, не промаша циља. Само глувонемо дете, као што и искуство доказује, олакшава овај васпитачки рад у велике; његово извежбано око, које не пропушта ниједан покрет, и његова живахна окретност, врло су често доказ огромних услуга, које надокнађују глувонемима неоцењиво благо, које су они изгубили у слуху и гласном говору.

Ако је случај да је дете ма услед којих узрока оглувило тек онда, по што је научило говор, онда треба настојати свим силама, да се знање говора очува. Прва је услов за ово, да се с дететом постојано говори усменим говором, а да се прстни говор ни по што не узме у употребу; постојана доследност и у овоме јемчи потпуни успех.

Како да се постигне очување говора код оглувеле деце?

Одмах по губитку слуха (ако је овај наступио услед какве болести, као шарлаха, итд.) опазиће се, да у колико су деца млађа,

[1]) „Organ für die Taubstummen-Anstalten Deutschlands etc. 1878. p. 198.

у толико она лакше заборављају говор, што се по оглувелости веома приметно опажа. Говор сваког дана постаје неразговетнији; акценат се убрзо измени; изговарање је појединих гласова, па и слогова, нетачно, њих постепено нестаје у употреби; а за тим наступи и потпуно незнање говора. Прво је што овде треба имати на уму, то: да деца не заборавe тачно изговарање гласова и њихово везивање у речи. Томе ће се доскочити тим, ако се деца буду постојано вежбала у дотичним изразима, као и у опште у говору. Оно што треба да буде деци руководља у овоме, то је, да се практички упознају са физиолошким образовањем гласова. То је у толико лакше, што је техничка способност као и свест о њиховом образовању још ту, али једнога више нема, а то је контролор над правилним изговарањем речи — слух. У томе родитељима не остаје ништа друго, већ да децу упућују на изговор појединих гласова онако, како они сами те гласове изговарају, а деца треба пажљиво да мотре на дотичан положај артикулационих предела (у устима) при изговору сваког гласа појединце. Овај ће рад бити у многоме лакши, ако се буду вежбала наглува деца (у мањем или већем степену), која подлеже истој опасности, само је та разлика између њих и потпуно оглувелих, што ће она говор доцније заборавити, док тај губитак код оних брже наступа.

Друго је на што се има да сасреди пажња: да деца, и ако су глува, разумеју што им се буде говорило усмено. То ће само тако постићи, ако буду научила да шчитавају с уста. За ово је нужно да сваки устни покрет, који производи дотичан глас, схвате као дотичан глас, дакле осећајни покрет дотичних артикулационих предела престављаће деци и гласове, који сваки од њих опажа се сада устним покретом; сложај тих покрета (односно: гласова) као реч, а из сложаја речи, реченице, и цео говор. Овде се слух замењује оком и осећајем пипања у устима и то све има да надокнади слушно контролисање. Постепеним навикавањем успех у шчитавању с уста чини невероватне напретке; нестручњацима је обично предмет дивљења особита окретност, коју глувонема деца постигну у овом раду; усмени споразум с њима бива тим путем са свим олакшан и сад постојаним радом ако се деци на овај начин очува говор, у велике ће се олакшати доцнији труд у школи, како њима тако и наставнику, а од чистоте и знања говора и зависи брз и обимнији успех у настави и образовању њихову у опште. Да боме, да резултат ваљаног шчитавања условљава здрав вид, дакле да деца нису кратковида. И ако се у томе може помоћи и наочарима, употреба је њихова у разном дечијем добу од врло штетног утицаја по њихов вид у наступајућим годинама.

Све је ово по родитеље и сроднике дечије веома трудно; то се не може порећи. Али за дечије добро тај је рад неопходан, а љубав према њима, не извињава никога у томе; родитељи, као највећи пријатељи своје деце, морају свим силама и том злу (глувонемости) да доскоче. Ономе, коме је могућно, тај треба да узме домаћег наставника, да он у раду само помогне и упути, али и тада родитељи ипак морају да чине своје. Чим деца савладају и писање са читањем онда је цео рад олакшан и детету и његовим наставницима. Да још у овом почетном образовању дечијем у говору треба да иду реч и ствар упоредо, биће јасно и из онога, што смо већ напред говорили.

У коме добу глувонема деца морају да изгубе говор, пошто оглуве, а у коме га сачувају поред свег тог и ако је глувост наступила, не може се тачно да одреди. Тај је губитак условљен не само дечијим годинама но и њиховим индивидуалним особинама, које су тако разне, па отуда је и то доба губитка говора код разне деце неједнако. Деца, која у добу до десете године оглуве, остаће временом и нема; изузетци су од овога правила ретки. На берлинској поликлиници (за ухо) имао сам прилике да видим једнога дечка, који је у 12-ој години, услед запаљења у средњем уху, са свим оглувео. Кад му је професор дао да чита, опазило се да је говор у велике оштећен, и ако је тек само шест месеца прошло од како је болестан. Обично се узима да дарошта деца после 10-те године, и ако оглуве, сачувају говор.

Од коликог је значаја домаће васпитање по глувонему децу, види се најбоље из тога, кад се узму у обзир и њихове махне са свим злим последицама, које се са свим природно развију, ако се деца занемаре. С тога је у

овој доби од особите важности морално васпитање. У томе глувонемо дете не чини никаква изузетка од дотичног васпитања за здраве, и родитељи баш овде треба да буду веома обазриви, спрам ма каквих настраних погледа: како односно дечијих махна, тако и у погледу њиховог васпитања. Чистоћа, ред, навика на рад, пошта према старијима, скретање уобразиље, корисном забавом, од развраћених машта, а тиме забави дати прави васпитни карактер, уљудно понашање у кући и ван ње, упознати децу са оним што је добро а шта зло, шта је забрањено и кажњиво, итд. у свему овом треба да се деца примером упуте и навикну на морални живот. Али се овде најчешће и греши. Или се деци сувише попушта, из обзира спрам њихових махна, и она постају раскалашна често до пустомашности и разузданости; или се занемаре, као несрећна пасторчад, до презирања. И то још није све. Често се мисли да таква деца са њиховим махнама и нису у стању да много што шта опазе и примете, што би рђаво утицало на њихово васпитање, а искуство често изнесе тешке обмане од којих за тим морају да пате и деца и родитељи. И овде је ваљан пример најбољи путовођа, којим ће се деца сачувати од зла и упутити и навикнути на оно што је добро; а рано је детињство најзгодније доба за то. Пропусти ли се оно, онда су неизбежне последице поквареност дечија у свим њеним одликама, које су са старошћу све неносније и опасније. Најбоље доба младићства затече их у брзо у незнању и пустомашности, која се само силом може да узбиче; тада нису ни себи ни икоме другоме на корист, по једино на штету. Онда их се још свако клони и ратосиља, а најближе су последице свега тога надзори и апшења, у место да корисно послуже заједничкој цели у животу, као мирни и привредни чланови друштва.

У ком добу треба да глувонема деца ступе у школу, није са свим тачно одређено. Неки су мишљења да дете што раније пође у школу, с једне стране, да тим ступи у повољније услове за његово образовање у говору; а с друге, што је рано детињство и најподесније за учење језика. Према томе ако су деца телесно добро развијена, она се примају одмах по навршеној петој и у шестој години. У 7-ој години треба свако глувонемо дете да ступи у школу, ако га у томе не смету какви ванредни случајеви (нарочито каква слабост). Међу тим узима се време од 7—12 година у коме настава за глувонеме може почети без икаквих неповољних последица за здравље глувонеме деце; у исто доба то је време и најзгодније за почетак школског образовања. Деца, која пређу 12-ту годину махом су неспособна да савладају све техничке тешкоће у артикулацији, и ако и у колико и успеју, не само да је артикулација код њих недовољна по разумевање, но је и сумњиве трајности, да ће је деца моћи да употребе у времену по њиховом изласку из школе. Отуда се узима 12-та година као крајње доба до ког деца треба да ступе у школу. Жалосне месне прилике појединих завода чине да се често отступа и од овога правила. Малени школски простор, са још мањим бројем наставничких снага, а велики приштај ђака принуди, да многа деца заостану толико од школе, да се тек приме у 13 па и у 14-ој год. (као у Бреслави). С тога су захтеви за обавезну наставу са потребама, које су овом погледу нужне, а то су: заводи и наставници прешна потреба, на чијем се умножавању постојано ради.

(Наставиће се)

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

5. *оја* једначењем и сажимањем бива *а:*

Пôјас = пâс, свâкојако = свâкâко, бôјан = бâн, (ову ми је дописао г. Ј. Бошковић, те је у препису дописах). Не знам да л' ће бити још примера за потврду овога (в. Ст. Нов. I. стр. 44)?

6. Од *оје* једначењем и сажимањем бива *о:*

Мôјега = мôга, твôјега = твôга, тако и свôга, кôга, трôга, четворôга, десеторôга и другим таким; па онда у свих придева, који не значе припадање, већ душевне и физичне особине на стварима, и то кад су у одређеном виду — који постаје од неодређенога наставком *и*, *ја*, *је* (заменица трећег познатог лица, место које ми данас говоримо *он*, *она*, *оно)* и то кад су у првом падежу средњега рода и оним који су првоме равни: добро-је = дôбрô, глâдно, жûто, лûто, кâсело, вêселô, пôштенô, врêдно, йскренô, твр̂до, нâпредно, нâметно, хûтро, здрâво и т. д.

7. Од *еја* једначењем и сажимањем бива *е:*

Бêјах = бêех = бêх, бêјаше = бêеше = бêше, бêше, бêсмо, бêсте, бêху; које се говори и: бêх, бêше, бêше, бêсмо, бêсте, бêху, и бјêх, бјêше, бјêше, бјêсмо, бјêсте, бјêху: „нетко *бјеше* Страхинићу, бане, *бјêше* бане од малене Бањске...“ Овако је и у старословенском имперфекту, који је изведен према аористу: плетѣхъ итд. Не знам да л' ће бити још примера за потврду овог случаја?

8. Од *аје* једначењем и сажимањем бива у старословенскоме *ā*, а у српскоме *ō*, и то у генитиву једнине у придева одређеног вида: добра-јего = добрâго, српски = дôбрôга, здрâвôга, нâметнôга, лûтôга, йрêснôга, кисело̂га, твр̂дôга, цр̂нôга, рêткôга, сêдôга и многи други.

9. Од *ија* = *ва* једначењем и сажимањем бива *ā*:

Плете-ах = плетѣ-ах = плети-ј-ах = плêтâх, мêтâх (од мêти међу свињама), мêтâх (мести, чистити кућу: „воде донела и дворе *помела*“), трêсâх, вêзâх („сеја братû за рукавље *вêзла*“), вêзâх (коња: „везах коња за зелену јелу.....“), цр̂нâх, мûзâх (музијах и мûжâх), грûзâх (грûжах, гризијах) прêдâх (прêдијâх), зêбâх (зêбијâх), дûбâх и дûбâх (од дûпсти и дûпсти), дûбијâх, врûшах (али се у западној Србији говори: врûâх, врûâше и т. д. где ѣ стоји место *х* које народ не изговара на овоме месту, те ја овде стављам ѣ да бих обележио прави народни изговор, као у трѣâх где стоји по правилу), и другим таким. Једни држе да се *ѣ* — од *ѣах* — од основе једначи с гласом *а* од наставка *ах*, и да тако бива од *ѣах* = *аех* = *âх*. Као да тако неће бити, јер би онда од *тонѣ-ах* било *тонâх*, а не *тонâх*, већ као што овде наведох?

10. Од *ом* прилагођивањем бива *ем:*

Славуј-ом = славûјем, рâјем, крâјем, гнôјем, знôјем, лôјем, слôјем, рâзбојем, нâбојем, рôјем, сôјем, стрôјем, крôјем, брôјем и др; ўчитељем, рôдитељем, прûјатељем, старатељем, угôститељем, предвôдитељем, гôнитељем брôјитељем, имêнитељем, спитељем, твôритељем и другим; кôњем нâњем, врâњем, ражњем, сêжњем, рêжњем, сûжњем, нâковњем, зâвôрњем, бâдњем, ôгњем, стûпњем и стûпањем (али ја држим да ово последње није народни, већ „школски“ изговор?), нôжњем (опанак од коже која је одерана с ноге. Ножњи су јаки опанци, али су веома клизави, док су с длаком, те ножње дају махом деци..) и друге: нôжем, мûжем, пûтем је из другог узрока, нûжем, спûжем, лâвежем, пâдежем, крêпежем, трêпежем, мûтежем, ткûлежем, али се ова и још неке од ових говоре и у женском роду (трулежи, а не трулежју — место трулежем), лûпежем и друге; а изузимају се од овога правила неке, које се говоре двојако — у мушком и женском роду — као: бôжо и бôжа, блâжо и блâжа. Мûлошем, ўрошем, рâдошем (и рâдошем), грâдошем, бêлûшем, негошем, грôшем, брôшем (ваљда је туђа?) чûкошем, срêмошем, (срûјемошем и цремошем;

бића, пријатног, накиселог укуса, коју чобани једу место лука..), рабошем, гајдашем и гадљашем, и друге; и од овог ће се правила изузимати неке, као и горе поменути, које се говоре у мушком и женском роду, као: глишо — глиша, дешо — деша... које су од других основа (глигорије, девер..), те с тога, ваља да и оступају од правила; ђурђем, сиђем, рађем, срђем, цђем, бровђем, бућем (бућ, у жена на глави), Мићићем, ранићем, Марићем (Марић је име мушко, а друго је Марић, као презиме), па онда у презименима: Јањићем, Станићем, Ђурићем Мићићем и многим другим. Орачем, сипрачем, сејачем, копачем, дубачем (справа којом се дубу кашике, ложице и корита и друго), ковачем, сејачем, мачем, пошачем, стругачем, бријачем вејачем, расипачем, жарачем, букачем и друге; а на *ц* не знам ни једне српске речи, већ једну туђу — турску — која се говори у старој Србији и југоисточним крајевима нашега народа: „плац = лек.“ Овако бива и иза зубно — пискавога *ц*: стрицем, старцем, старцем (старац је стари виноград), комарцем, новцем и новцем, јарцем, кошцем, свећем, зуцем и зуцем, стуцем и стуцем, трућем, руцем и руцем (руба), крућем, здравцем, клићем, јућем, удовцем и удовцем, ловцем, лошцем, трговцем, штенцем, бенцем и бенцем, стараоцем, палцем, студенцем, јеленцем (село Јеленац), староседеоцем, прапорцем и прапорцем, ланцем и друге; а изузима се од овог правила *зец*, те има *зецом*, као и код оних на *ж* што се изузима *јеж*, те има *јежом*.

Као што видимо из наведених примера, једначење влада потпуно у целој сложеној промени — како у књижевном тако и у народном језику, јер нити ко пише нити говори „добра-јего,“ „здрава-јего“ и т. д. већ се и пише и говори „доброга, здравога“ и т. д. тако да нам многе речи изгледају, да су такве од ваздада. По томе би се могло мислити да је *асимилација* стари гласовни закон — може бити још из далеке прошлости?

Природно би било, иза овог гласовног закона, изложити други, овоме супротан гласовни закон, *дисимилацију* или *разједначивање*, али изгледа да овога гласовног закона и нема у самогласника, бар мени је за сада непознат — док се нити међу сугласницима јавља обилато: плет-ти = плес-ти, = мет-ти = мести, мет-ти = мести, крад-ти = крат-ти = красти, сед-ти = сет-ти = сести и многи други.

5. Контракција = сажимање.

При постајању основа и облика нарочито, дешава се врло често, да два једнака самогласника дођу један до другога, па кад се ти једнаки самогласници, ради тешкоће у изговору не раздвоје сугласником, већ се сажму (контрахују) — стопе — у један дуг — онда се то *стапање* једнаких самогласника зове *контракција* или српски *сажимање*.

Миклошић вели (I. стр. 196, под Е): „контракција се састоји у стапању двају једнаких самогласника у један једини: добра-го од добрааго, а ово је произашло од добра-јего.“

Контракција се врши и преко сугласника, у ком случају сугласник испада, као што ћемо видети из неких примера.

Ево примера за старословенски језик, узетих по Миклошићу:

1. *аа* сажимају се у дуго *а-ā* или *á*:

добрааго = добраго, бывшааго = бывшаго, грѣшнааго = грешнаго, пѣкжштааго = пѣкжштаго, нѣкшааго = нѣкшаго итд.

2. *ѣѣ* сажимају се у дуго *ѣ-ѣ̄* или *ѣ̂*:

Добрѣѣмь = добрѣ̄мь, градѣѣхъ = градѣ̄хъ, плетѣѣхъ = плетѣ̄хъ, тоуждааго = тоуждаго — ово од тоуѣѣго, где је *ѣ* иза непчаногa *ѣ*, које се у старословенскоме писало са „*жд*“, прешло у *а*, као и у *јеѣти* = *јечати* и т. д. По аналогији, према српскоме језику, ставих акценат на *ѣ* и *а*, и ако се у старословенскоме акценат није бележио особитим знацима, те на чисто не знамо ни какав је био, ипак је природно мислити, да су се сажети гласови изговарали дуго јер се противно не да ни замислити: а као да је самим тим писањем, по два гласа један до другога, означаван акценат? О овоме ће бити говора код акцента.

3. *ии* сажимају се у дуго *и-ӣ* или *и̂*:

Погѣбшиимь = погибшӣмь, велихъ = велӣхъ, приити = прӣти, туждиимь = тоуждӣмь и т. д.,

4. *уу* сажимају се у дуго *у-ӯ* или *у̂*:

Добрууму = добрӯму, прѣвууму = прѣвӯму, древууму = древӯму и т. д.

5. *ож*, *ож* сажимају се у *ж* — *ж̑* или *ж́*:

Рыбож = рыбож = рыбжж = рыбж. Према ономе како ја мислим о гласовима *ж* и *ж*, пре бих рекао да је у наведеном примеру, као и у другима такима, од *жж* једно отпало, и да се нису сажели у дуго *ж*, јер би се тада морало распасти на елементе (*ъм* или *ън*) из којих је и постало? Ну ово је само моје мишљење, које је *може бити* са свим погрешно и неосновано, и кад бих о њему био потпуно убеђен, не бих ни стављао образац сажимања ових гласова — и више верујем великом знаљу, Миклошићу, но својој претпоставци (од које ћу можда и сам одступити некада), те с тога и ставих образац сажимања и за те самогласнике. Ваљало би промислити и потражити, да не буду и облици: рыбовь женовь, водовь и други, постали овим начином? н. пр: да није од рыбо-ж постало рыбо-ъм — по што се у след акцената *ж* распало на елементе, као што сам рекао и за генитив множине — на *м* отпало на крају по познатом закону у старословенскоме језику, а *в* дошло између *о* и *ъ* зева ради, те постало рыбовь? Ако је облик *рыбовь* постао на земљишту српско-словенскоме, онда је могао постати онако исто као што је од *тону-е-м* постало *тонем* (т. ј. тону-е-м = тоне-е-м = тоне), дакле, од рыбо-у = рыбо-в = рыбовь? Ако ли је тај облик постао на земљишту старословенскоме, онда онако неће бити постао, већ горњим начином или како друкчије? [1])

6. *ьм* сажимају се у (дуго?) **ы**:

Добры-нмь = добримь, храбры-нм = храбрымь итд.

7. *ьк* сажима се у *ѣ*:

Нѣсмь = нѣсмь, нѣси, нѣсть, нѣсмо, нѣсте, нѣсѫть стоји а ваљда ће бити нѣсѫть и друге.

8. *ији* сажимају се у *ij* — *ѝ* или *ѝ*:

Млъни = млъниjи = млъниj = млъни, воли = волиjи = волиj = волѝ, бални = балиjи = балиj = балѝ и друге.

Примери за српски језик.

1. *аа* сажимају се у дуго *а* — *ā* или *á*:

Копа-ах = кôпāх, кȳвāх, (кȳвáх), пльȳвāх, дāвāх, спāвāх, пôзнāвāх, кȳмовāх, кȳповāх, пāровāх, трôвāх, спôвāх, гôсподовāх, глāдовāх, стāновāх, пеѣвāх, кôвāх, дȳхāх (дувāх), прāвдāх, пȳповāх, стйдовāх, глôдāх, брāх, трѣзāх, прѣзāх, прôдāвāх, дôдāвāх, дизāх; па онда преко сугласника: снāха = снā, прāха = прā, грāха = грā, ôраха = ôрā, стрāха = стрā, спрôмаха = спрôмā, пôдāхати = пôдāти, ѣзāхати = ѣзāти, сjāхати = сjāти, ôдjахати = ôдjāти, и др; „за права Бога“ = „за прā Бога“ (Ст. Новаковића I. део граматике) и још у многим случајевима.

2. *ее* сажимају се у дуго *е* — *ē* или *é*:

Од неедем = нѣдēм, нéсам, свéдно (све једно), једанéст, двáнéст, трúнéст, четрнéст, пéтнéст, шéснéст, седāмнéст, осāмнéст, девéтнéст, нéмати (не-имати = не-ематн = нéмати) нéмāње, нéмалац, нéкавац (нијекавац и нéкало = човек који вазда говори да нема — „нијече“ — па ма колико био имућан), нéмāм, нéмāш, нéмā, нéмāмо, нéмāте, нéмāју, по што је свуда најпре извршена асимилација.

3. *ии* сажимају се у дуго *и* — *ō* или *ó*:

У свих именица с основом на *ја*, од којих се наставцима *ица*, *ин*, *ина* производе друга имена махом диминутивна или придеви који значе припадање: кутиjа-ица = кȳтйца, на тако и ѝндрйца, стāнйца, йлйца, мйлйца (од милиjа-ица), павтѐлйца, jерѐмйца, пѐонйца, пѐтрйца, спасѐнйца, милѐнйца, сѐницā (од сениjа-ица), стāнйн (од станиjа-ин), спасѐнйн, милѐнйн, обрѐнйн, ѝндрйн, дѐлйн (од делиjа-ин, која је турска и значи што припада лудаку, а по српском народном разумевању jунаку, а по лудаку), пѐтрйн, ѝртйца, бȳргица, ѣтйца, чйнйца, рāкйца, сȳкица мāтйца (од матиjа-ица или матеjа-ица, бѐкрйца, попāдица, пāвлйца (пāвлиjа-ица) и друге.

4. *оо* сажимају се у дуго *о* — *ō* или *ó*:

Сокол = сокоо, = сôкō, па тако и у вō, сō, гō, рāсō, пôсō, прѐсō, бйвō, бō, дō, прôдō (генитив = прôдола, од чега је прôдолина...) кôца (од колац), бôник (болник), па онда у многих које су већ поменуте код асимилације: чѐкôница, умйвôница, сôнице, вѐжбôница и друге.

5. Да се *уу* сажимају се у дуго *у* — *ȳ* или *ý*, не знам примера где би тога било у постајању основа и облика, али ми се чини у понеким реченицама (у којима је прирок непрелазни глагол *иби*) као што су ове: „идем

[1]) В. А. Лескина: Handbuch der halbbulgarischen sprache“ стр. 58. § 80.

ўжице“ место „идем у ужице“, „био сам ужицу“ место „био сам у ужице“, „састаћемо се ўторник“ место „састаћемо се у ўторник“, која се реч (уторник) кад је без предлога изговара двојако: ўторнйк и ўторнйк, а с предлогом у 7 падежу никад не чух ўторнйк већ вазда ўторнйк. Отуда мени нагледа, да се два *у* (предлог *у* и *у* од речи која се почиње са *у*) у оваким реченицама сажимају у дуго *у* — иначе не знам за што у таким речима не остане исти акценат који се чује кад су без предлога? Истина никад се не пише као што наведо., али је факат да народ тако изговара („идем ужице“ м. „идем у ужице“ итд.) Ну може бити да овде предлог *у* отпада, а акценат се дужи задржава по аналогији, као што је обично у 7 падежу дужи него у осталима, што, по моме мишљењу долази од предлога, о чему ћу говорити на другом месту, код акцента? Ну кад се узме, да је *дуљење* удвајање једнаких самогласника, и да се ти једнаки стапају у један дуг — онда примери дуљења могу послужити и за сажимање: гўрати (= гу-ўрати од гурнути), тўрати итд. (видети примере код дуљења).

VI. Слабљење самогласника.

Миклошић вели: „опадање праједничнога *и* и *у* ъ и ь сматра се као слабљење. Ово је слабљење прасловенско, а не предсловенско,“ (I. 198 под F).

Кад узмемо да је данашњи наш језик пречистио рачун с јеровима, онда би се могло узети: да је на земљишту данашњег српског језика *слабљење* органичено на један или највише на два случаја, од којих је најглавније слабљење гласа *и* у *ј*, што бива у овим случајевима: 1. при постајању глагола сложених из основе *и* и ког предлога који се почиње самогласником: на-и-ти = на-ј-ти = натји = на̏ћи, на тако је и ноћи, до̏ћи, ўћи, за̏ћи, про̏ћи, пре̏ћи, при̏ћи, пронаћи, и других; 2. при постајању императива у глагола којима се основа завршује самогласником — на био тај самогласник крајњи глас корена, који је у исто време и основа (као што је цео шести раздео прве врсте глагола), био наставак којим је основа постала — уз који приступа наставак *и* за императив: ли-и = лиј (од лие-и = лиѣ = лии = лиј), а тако су постали и: ви̏ј, ши̏ј, са̏шиј, пи̏ј, чу̏ј, ку̏ј, пе̏ј, ко̏наај, да̏ј, ку̏хај, по̏ниј, спу̏ј, да̏рў̏ј, пљу̏ј, ку̏мў̏ј, тру̏ј, ку̏ј, па̏рў̏ј и други; 3. при постајању перфекта од основа садашњег времена, само не баш у свих таких глагола, већ у неких — целе II. и IV. врсте, III. другог и V. врсте трећег раздела: тонѣ-ах = тони-ах тонј-ах = то̏ньах, де̏ньах, бле̏ньах, ги̏ньах, ве̏ньах, ри̏ньах; учие-ах = учиѣ-ах = учии-ах = учи-ах = учј-ах = ўчах, му̏чах, го̏ворах, мо̏лах, ми̏шљах, по̏шах (носѣ-ах), ко̏шах, про̏шах ра̏ђах, (радиѣ-ах), гра̏ђах, кро̏јах (кројиѣ-ах), во̏жах, пр̏жах, се̏љах, чи̏ђах и други; ви̏ђах (видиѣ-ах), во̏љах, при̏ђах (приниѣ-ах), плаве̏тњах, хо̏ћах, та̏мњах, жу̏ђах и други; у V-те трећег раздела: бе̏рах (и брах), дерах, и други; 4. при постајању трпног глаголског придева од основе садашњег времена у III. врсте, другог раздела и од основе начина неодређеног у целе IV-те врсте: видиен = видј-ен ви̏ђен, моли-ен = мо̏љен, ко̏шен, по̏шен, ло̏мљен, пр̏шен, тво̏рен — ство̏рен, (твори-ен = творј-ен = творен, где је *ј* отпало иза *р*, по правилу) и други; 5. на послетку ово бива у случајима, кад од глаголских основа IV. и III. врсте постају основе за итеративне глаголе V-те врсте: домислиа-ти = домислј-а-ти домисљ-а-ти = домишљати, — се, па тако и смишљати, дона̏шати, прена̏шати, уна̏шати, пра̏штати (прости-а-ти = простј-а-ти = просћ-а-ти = пра̏штати, где се *о* оснажило или продужило у *а*, а *с* пред непчаним *ћ* прешло у сродно *ш*, и *ћ* замењено старословенским *шт*, као што смо ми ту гласовну групу задржали у многим речима место правог српског *ћ*, као *општина* место *община*, *сушти* место *суби* итд.) испа̏штати и друге; и од III. врсте: ви̏ђати (види-а-ти = види-а-ти = видј-а-ти = ви̏ђати), превиђати, изви̏ђати, увиђати, свиђати („свачију слушај, а своју свиђај“) и друге; и 6. при постајању извесних именица наставком *ије*: спасен-ије = спасе̏ње (а говори се још и *спасеније*: „спаси Бог, на спасеније“...), виђе̏ње и ви̏ђе̏ње (и виђеније..), про̏шење (и „прошеније,“ писати прошеније....), мо̏ље̏ње, ўче̏ње, му̏че̏ње, го̏воре̏ње, се̏че̏ње и многе друге које махом означавају какву радњу, а врло их је мало које значе какву ствар, као што су *исчеше*, *дробљење* (кад значи јело: удробљен хлеб у маст или скоруп и

воду и тако скуван = пôпара), а вељда ће бити још која овака али је се не сећам сада; па онда истим наставком постале многе збирне именице: трње, зеље, камење, прѣ̂ње, јавôрје, борје, јелаће, грмење и друге.

(Не могу пропустити, да на овом месту не споменем ово: упоредивши именице постале горе поменутим начином, које значе радњу, као што су *ўчење*, *вожење* и друге таке, са оним које су истим начином постале, а не значе радњу већ какву ствар, као што су *печење* (печено месо) и *дрöбљење* = *ибаро* — држим да је погрешно што су у нас неки наши писци употребили наше (српске) термине у науци, који не одговарају ономе што треба да означују. Тако у природним наукама — јестаственици — употребљава се „*ткање*" а требало би место тога узети реч „*ткано*" — јер *ткање* значи радњу, а не значи оно што је откано или ткано или изаткано — дакле не значи ствар, већ радњу, и по томе термин је врло нудесан. Нека сваки сам упореди *вожење* и *ўчење* са речима *печење* и *дрöбљење* па ће видети да је тако. Ово поменух тога ради, што је за велики презир и осуду тако увођење термина у науку! Ако је коме научењаку (или у опште раднику дилетанту) нужно створити и употребити какав термин без кога наука не може бити — за што то не би радио у договору са знаћима по струци? За што презирати оно што у чију струку не спада? Или је то с тога што се нема вазда при руци по један Даничић или Миклошић, па се нема с ким договарати и посаветовати? На добро, Даничића и Мâклошића доиста је мало — али је, дао Бог, њихових ученика прилично велики број? Ну мени се чини да то не долази баш отуда што се не би имало с ким договорити и кога запитати, већ из тога што се у нас обраћа слаба пажња на матерни језик, о коме би требало да сваки — а нарочито наставник на ког предмета — води велику бригу и да га топло љуби а не да га гледа као насторче! Колико би се још могло навести примера те наше нехатости и нељубави! А да таке појаве нису потекле отуда што није било при руци Даничића да се заиста — доказ је јасан, што су таки термини увођени у науку баш у оно доба кад је Даничић живео и професоровао у Београду. Или, кад и не би било Даничића, као што га данас нема на велику жалост нашу, за што се не обраћати његовим ученицима? На послетку: ако који мисли да је сâм већи од Даничићевих ученика, Новаковића или ког другог, или од Миклошићевих, Бошковића или ког другог — за што се писмима не обраћају и не питају оне за које сами мисле да су највећи? Говорећи ово не упирем ни у кога своје погледе, већ ударам у опште на нашу нехатост према језику своме — и још на *нешто* што готово изумире међу нама... Шат ће га школа опет васкрснути.)

Даље, као да *у* слаби у *в* у извесним облицима глагола II. врсте, као у: тону-е-м = тонв-е-м = тôнêм, гйнêм, вêнêм, трнêм и многим другим?

Примери слабљења самогласника у старословенском језику:

1. И слабљењем бива Ь:

Трьмъ = трьми = тримъ = трими, зьдати место жидати (жидѫ), зьдати место зидати (зиждѫ), цвьтѫ место цвитѫ од цвисти, чьтѫ место читѫ од чисти, пьсати место писати (пишѫ). Даље заједничко *и* у личним наставцима: „mi, si, ti, bhi, anti" слаби у старословенскоме у *ь*: јесмь (за друго лице „si" = си, у српскоме „si" = *ш*, а само у два глагола си: јеси, веси), дамь, пишѫть, плетѫть, дѣють, глаголють, дѣлаютъ, хвалютъ, ѣсть, вѣсть, дадѫт, имать; собомь (= sa-bha-bhi = со-бо-мь, па тако и ta-bha-bhi = то-бо-мь, ma-na-bhi = мъ-но-мь и друге).

2. У слабљењем бива Ъ:

У речима где је било заједничко, без сумње кратко *у*, од кога у словенскоме бива *ъ*: дъхъ (дȕхъ), кьмотръ (кȕм), ръдѣти, лъгати; па онда на крају основа постали наставком у: сынъ (sunus), медъ, волъ, полъ, домъ.

3. Е слабљењем бива Ь:

Вьчера од вечеръ, рьци (од рек), пьрати — поперѫ (газити, згазити), тьци — текѫ (трчати, тећи, од ког се и у нас говори „потеци, потеците" итд.), пьци сѧ — пекѫ сѧ (бринем се), гоньнѫти поред гонезнѫти, мьлѣти — мелѫ, стьлати — стелѫ (од ког је наше *пôстеља* и *стêла* — што се подмеће

коньу испод самара), бърати — бер**ѫ**, дърати — дер**ѫ**, жьг у жег**ѫ**, жьжеши, жьжеть, шьд (= нѣн: „шедьша(е) научите вьс**а** азыкы...“) [1])

4. О слабљењем бива Ѣ:

Тъгда — тогда, къгда — когда, хътѣти — хотѣти, бърати — бор**ѫ**, (борити се), доухъмь — доухомъ; па онда у свих основа на *а* у мушком роду: родъ, рабъ, градъ и других, као што вели Даничић (Истор. обл. стр. 5; Миклошић I. стр. 141; А. Шлајхер „склоненіе основъ на у въ славянскихъ языкахъ“).

5. Ѣ слабљењем бива И:

Крајихъ од крајѣхъ, копихъ од копијѣхъ, кънѧ**з**ихъ од кънѧ**з**ѣхъ, конїхъ од конјѣхъ, мѫжихъ од мѫжѣхъ, полихъ од полјѣхъ, ложихъ од ложѣхъ, мьньшихъ од мьньшѣхъ, книхъ од кн-ѣхъ, виноградихъ од виноградѣхъ, градихъ од градѣхъ; тако ће бити и у дворихъ, законихъ, цвѣтихъ, листихъ, записихъ, царихъ, трговцихъ и другим, (Даничић Истор. обл. стр. 46 и даље, 130 и даље). Без сумње *ѣ*, у неким од ових примера, прелази у *и* утицајем непчаних сугласника — што би се могло уврстити у *прилагобивање*, а где није тако, ту ће бити узрок аналогија или акценат?

6. А слабљењем бива О, а ово бива ъ — види Даничић а и други (Истор. обл. страна 5, 34 под А, а на стр. 37 под Б, друкчије):

Родъ (рода = родо = родъ), рабъ, градъ, бракъ, братъ, брѣгъ, вечеръ, влъкъ, вратъ, врьхъ, конобъ, ѧзыкъ, слоухъ, сьсѫдъ (сѹд, сѹдови), троупъ, часъ (време — час), чинъ, ѫглъ, вѣкъ, вѣтръ, гласъ, гнѣвъ, громъ, грѣхъ, дроугъ, доухъ, женихъ, животъ, займъ (за̑јам), законъ, ѫгобъ, коуръ (не̑вац, не̑тао: „донъдеже коуръ не возъгласить три крати одъ-

[1]) Видети Авг. Шлајхера: „Formenlehre der kirchenslavischen sprache“, страна 69; А. Лескина стр. 6. § 5, у више пута помињаној граматици; Миклошића I. део стр. 198 под F.

речеши са мене.“) коупъ (кѹп: „на *кѹа* продајемо....“), листъ, миръ (свѣт и мѹр: „од мира глава не боли“), образъ (од обрѣзъ), отрокъ, плодъ, трьстъ, пиръ (го̑зба) пѧтькъ, санъ (чин, зва̑ње), сапогъ и друге, (већину примера узех из „Handbuch der altbulgarischen sprache“ од А. Лескина).

Нека ми се не замери реči што мислим: рекао бих да ово *а*, на крају основа посталих наставком *а*, није ослабило у *о*, већ да је то *а* равно средњем *а*, означеном на први ступањ снажења („guna“), заједничкога праезика, коме у словенскоме одговара *о*, и да је у словенскоме тако било од вајкада, па је од *о* слабљењем постало ъ?

7. Ѫ слабљењем бива Ѣ:

У генитиву множине и у првом лицу једнине простог и у оба сложена аориста: раб**ѫ** = рабъ („rab$_{ć}$a-am“ = раб**ѫ** = рабъ), дроугъ, доухъ, градъ, домъ, мѫжъ, рыбъ, чловѣкъ, санъ, брѣгъ, вѣтръ, ѫгобъ, ѫконъ, коуръ и друге; нѣс**ѫ** = нѣсъ (нес-о-м$_{ć}$ъ = нѣс-ѫ = нѣсъ), рѣхъ, пѣхъ (од пек у пеhи), басъ (од бод у бо̑сти); несохъ (нес-о-х-о-м = нес-о-х-ѫ = несохъ), рекохъ, пекохъ, плетохъ и други. Овај последњи аорист имамо и ми.

Као што сам већ рекао, говорећи о развитку носних самогласника ѫ и ѧ, држим, да у наведеним и другим примерима ѫ није ослабило у ъ, већ да се акцентом разбило на елементе ън и ъм, па је у једних *м*, а у других *н* отпало на крају — у некој периоди језика — по ономе закону, по коме сугласник не може стајати на крају речи у старословенскоме језику — те је место ѫ остало ъ? Као да би се овим путем могао тумачити и акузатив множине: сынъ-ams = сынъ-а,и$_{ć}$s = сынъ-и = сынѫ = сынъ$_{ć}$и = сынъ = сыны, где се ъ означило у ы у накнаду за отпало *н*? Кад акценат игра највећу улогу у постајању речених назала — извесно ће он бити главни чинилац и у прелажењу њихову у друге гласове?

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА СВЕТА

СРЕДЊИ ВЕК — ВРЕМЕ СЕОБЕ

VII. ЛОНГОБАРДИ. МЛЕЦИ.

(568—751)

(Наставак)

Лонгобарди. — На позив Нарзесов и уз припомоћ Саксонаца и Баваранца, настанише се *Лонгобарди* под краљем *Албоином* у северној Италији и приморавши после трогодишње опсаде град *Павију* на предају, изабраше га за престоницу краљевине. Освојену земљу поделише Лонгобарди на *десет војводина*, од којих важне и наследне нарочито беху *Фурландска, сполетска* и *беневенска*.

Лонгобарди као и Готи беху аријанске секте, те им с тога тешко беше стећи наклоност домородаца и пренети своју власт на сву Италију. Јер ма да неки приморски градови као *Млеци, Неапољ, Амалфи* и др. користише се тренутком да се отргну византијског туторства, средња и јужна Италија и острва још признаваху грчко старешинство. Осем тога државном угледу Лонгобарда у многоме је сметала и самовоља племства, које по насилничкој смрти краља *Клефе* (572—573), Албоинова наследника, послужи се малолетством владаоца *Автарија*, да га одстрани са владе. Користећи се тиме, Византијани и Франци под Меровићима склопише савез у намери да прогоне аријанске Лонгобарде из Италије. То је принудило властелу, да после дванаест година поврати престо *Автарију* (584—590). Овај је владалац успешно бранио државу од заједничког непријатељског нападаја. Његова удовица *Теодолинда*, баварска кнегиња, преудаде се за краља *Агилулфа*, и по наговору папе *Гргура* I-ог утицала је и на свог мужа и остале Лонгобарде, да секташку веру замене православном; и да се Лонгобарди помире и споје са староседеоцима Италије у једну народност.

И доиста једна вера служила је од тога тренутка Лонгобардима као средство да преовладају Италијом. Краљ *Роталиј* (636—652) овладао је западном обалом од бургундске границе до Тоскане, и у Павији 643 издао први лонгобардски законик у духу ђерманском, који допуњаваху његови наследници. Од ових владалаца ваља нам поменути *Грималда* (662—712), што се јуначки бораше против Византијана и Франака, и *Луитпранда* (712—744), који заузда самовољну властелу и послужи се завадом римског папе *Гргура II-ог* са византијским царем *Лавом III-им* због икона, да нападне на Рим. У другом походу на ову варош Луитпранд примора папу *Гргура III-ег*, да позове у помоћ франачког владаоца *Карла Мартела*; али му он не могаше доћи. Наследници Луитпрандови не остављаху се својих намера према Риму. Краљ *Ајстулф* (750—756) принуди папу *Стевана* II-ог да се користи пријатељством краља *Пипина*. Полазећи у два маха у Италију, Пипин принуди Лонгобарде да напусте не само околину Рима, но и егзархат равенски, који од Грка преотели беху (751).

Млеци — Бегунци северо-талијанских градова испред *Атиле*, настанише се под управом својих *трибуна* (452) у дванаест насеља на млакама Јадранског мора. Али трибуни важнијих насеља почеше уздизати своју власт над онима мањим, те се услед тога роди незадовољство. То и потреба заједничке одбране принудише скупштину у *Хераклеји* (697) да огласи јединство насеља и изабере једнога старешину — *дуждa* (војводу). То беше постанак млетачке или венецијанске државе, тако назване по *Млецима* или *Венецији*, главном граду, који довођаше своје порекло од првих досељеника *Венеције*, некадашње римске области на североистоку Италије.

(Наставиће се)

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК CCCLXXXV.

18 Маја 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови:* **Ј. Ђаја**, **Свет. Вуловић**, **Љуб. Ковачевић**. *ванредни чланови:* **др. Јов. Туроман**, **Јеврс. Илић**, **Јован Ђорђевић**, **др. В. Бакић**, **Стов. Ловчевић** и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 384-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 11. ов. м. ПБр. 3519. којим се Просветноме Савету упућују молба и документи г. Павла Јовановића учитеља из Пирота, и позива се савет, да на основу нових доказа у молби и документима, каже своје мишљење о томе: могу ли се молиоцу с погледом на ранију саветску одлуку по овакој молби, уважити године учитељске службе, које је на страни провео као и остало што молилац наводи у својој молби.

Савет је одлучио:

да се сви акти по овоме предмету пошљу г. г. Љуби Ковачевићу и дру В. Бакићу, те да их они проуче и савету реферују.

III

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 4. ов. м. ПБр. 3132. које гласи:

Главном Просветном Савету

Г. Сретен Лазаревић садашњи учитељ основне школе у Пожеги, одпуштен је по саслушању Главног Просветног Савета решењем министарским од 20 Јануара 1884 године из учитељске службе на основу члана 63. тачке под Ђ. с губитком свију права.

По молби г. Лазаревића, а по саслушању Главног Просветног Савета, постављен је он опет за учитеља основне школе актом министарским од 1. Октобра 1886 године ПБр. 9.933 с оном истом платом, коју је имао када је из службе отпуштен, без икакве напомене и без икаквог обзира на то, што у акту отпуштања стоји изреком, да се он отпушта с губитком свију права.

Част ми је позвати Главни Просветни Савет, да ми изволи казати своје мишљење о томе: да ли су у оваквим случајима, учитељима, који су били отпуштени с губитком свију права, па се доцније вратили поново у службу, тим самим призната сва права с повраћајем у службу или не, и како би било правилно и законито поступити с оваким учитељима односно признавања година и давања периодских повишица.

Нека Савет изволи с обзиром на овај конкретни случај ову ствар решити начелно, пошто има више оваких случајева.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Савет је одлучио:

да се акти по овоме предмету упуте г. г. Ст. Марковићу и Ф. Видаковићу с молбом, да их они размотре и савету реферују и предложе: како би по закону било најправилније да се поступи како у овом случају тако исто и у сличним случајима, због којих г. министар и тражи начелно решење оваких питања.

IV

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 16. ов. м. ПБр. 3602. којим се шаље савету молба г. Мил. Каракашевића, књижара из Сомбора, који нуди министарству просвете на откуп дечији лист „Голуб“ за 1885. 1886. и 1887 годину, заједно с још једном књигом под насловом „Наставник“ књига за децу обојега пола, и позива се савет да изволи ову молбу проучити и с погледом на важност ових понуђених књига, казати му своје мишљење о томе: могу ли се и на који начин откупити понуђене књиге за поклањање ученицима основ. школа.

Савет је одлучио:

да се умоли г. Димитрије Јоснић, да ове књиге прегледа и савету о њима реферује:

V

Прочитано је писмо г. министра просвете и прив. послова од 16. ов. м. ПБр. 3593. којим се шаље савету молба с прилозима г. Косте П. Куртовића из Шапца и пита се савет за мишљење: да ли молилац има прописану квалификацију за учитеља немачког језика.

Савет је одлучио:

да се умоли г. Јован Ђорђевић, да прегледа молиочеве документе и да савету реферује.

VI

Прочитано је писмо г. министра просвете и прив. послова, од 11. ов. м. ПБр. 3526. које гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног Просветног Савета од 15 Марта ове године СБр. 9. примљени су из благодејанце фонда пок. Вићентија бившег владике жичког два ђака нишке гимназије Димитрије Стефановић и Персида Стефановићева, као сродници пок. Владике. Одлука саветска по овоме питању уважена је од мога претходника у целости. Сада ме извештава директор нишке гимназије о учењу и владању ових питомаца задужбине пок. Вићентија и као што се из прложеног ⁄ извештаја види, Персида се тако учи, да по одредбама тестамента пок. владике, она не може никако бити питомица његовога фонда.

С тога част ми је позвати Савет да ми изволи казати своје мишљење о томе: може ли Персида и даље уживати благодејање из овог фонда с оваким оценама

У исто време част ми је позвати Савет да ми изволи одредити стална услове и правила по којима би се имало издавати благодејање питомаца из овога фонда.

Извештај са актима по овоме предмету и мишљење саветско нека ми се што пре достави.

Министар
просвете и црквених послова.
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Пошто су оба благодејанца овога фонда по све сиромашни, а примљени су скоро за благодејанце овога фонда, то је Савет одлучио:

да се за сада, овој девојчици, која ужива благодејање из фонда пок. Вићентија, бив. владике, не одузима благодејање, него да се причека до краја школске године, те да се види, хоће ли се у науци поправити и хоће ли прећи у старији разред, па онда да се на основу директорског извештаја реши о одузимању или неодузимању благодејања.

За израду сталних правила по којима ће се одређивати и уживати благодејање из овога фонда, савет је изабрао г. г. Љуб. Ковачевића и Јеврема Илића

VII

Прочитано је писмо г. министра просвете и прив. послова од 12. ов. м. ПБр. 3559, којим се тражи мишљење савета о откупу „Поменика“ од г. М. Ђ. Милићевића.

Савет је одлучио:

да се умоле г. г. Андра Николић и Стеван Ловчевић да претходно прегледају „Поменике“ и да Савету реферују, могу ли се и за коју потребу откупити.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 13. ов. м. ПБр. 3639. којим се тражи саветско мишљење о томе: можа ли се по молби г. Драг. С. Милутиновића, професора Вел. школе, препоручити за књижнице основних школа и откупити за књижнице средњих школа и поклањање ученицима средњих школа дело „Историја Србије од 1813—1815 год.“ од пок. Симе Милутиновића Сарајлије, које се сада прештампава.

Савет је одлучио:

да се ово дело може препоручити за књижнице основних и средњих школа, а тако исто да се може откупити и за поклањање ученицима средњих школа, који уче Историју Срба.

IX

Прочитано је мишљење г. Мил. Андоновића, проф. Вел. школе о г. Петру Глогићу, хонорар. учитељу цртања у ваљевској нижој

гимназији, који је молио, да се без испита на основу поднесених докумената, постави за сталног учитеља цртања, или, ако ово не може бити, то да му се допусти полагање испита.

То мишљење гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом главног просветног Савета од 13. ов. м. послата документа (без икаквих цртежа) која се тичу квалификације г. П. Глогића прегледао сам, и част ми је известити главни просветни Савет, да сам мишљења, да је потребно, да г. П. Глогић положи испит прописан за учитеље вештина.

Сва документа враћам.

22. Априла 1888.
у Београду.

Главном просветном Савету на услузи,
проф. **М. Ј Андоновић**

За овим је прочитано и мишљење г. Драгутина Плајела, директора београдске реалке по истоме предмету, које гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног Просветног Савета од 20. пр. м. СБр: 20 прегледао сам документе г. Петра Глогића, хон. учитеља цртања у ваљевској нижој гимназији, на основу којих моли, да му господин министар просвете о добри полагање испита из цртања слободном руком и лепог писања, према правилима од 26. Маја, 1883. г. КПБр: 4041: и услед тога част ми је јавити Главном Просветном Савету следеће:

Сходно чл. 8. поменутих правила „Кандидат треба да је с' врло добрим успехом свршио вишу реалку или велику гимназију или какву техничку или вишу занатско-уметничку школу, или академију живописа"; и кад поднесе кандидат такову сведоџбу, онда се тек одлучује по чл. 9., да ли ће се моћи без испита примити у службу, или ће морати полагати испит.

Но молилац није поднео сведоџбу: као што се захтева у чл. 8; али је поднео „Аттестатъ", из кога се види, да је био „Воспитанникъ Вольской Военной Прогимназіи" од 23. Августа 1872 до 25. Јуна 1875. г. и да је „успѣшно окончилъ положенный курсъ."

Пошто у том атестату нису означене оцене из појединих предмета, које је кандидат учио, а није ми познато устројство вољске војене прогимназије, — не могу казати, одговара ли његова спрема оној, која се захтева чл. 8., или не; и мишљења сам, да би требало молиоца известити, да му се молба не може уважити, док не би поднео сведоџбу, у којој би биле означене оцене из свих предмета, које је учио у вољској војној прогимназији.

Остали пак поднесени документи, и то; Атестат од 1885. г., да је био у служби на добру Принца Стирбе-а у Румунији; Уверење, да је радио при Штабу Дринске Дивизије безплатно цело лето 1886. г., ишчекујући да добије државну службу; и уверење г. Фрање Рајта, окр. инжењера у Ваљеву, да је радио у приватној служби његовој као цртач 1887 г. — могли би се тек онда узети у обзир, кад би кандидат испунио услове, прописане у чл. 8.

Осим тога част ми је напоменути, да по чл. 2. истих правила „саставља Министарство Просвете испитни одбор, који одлучује о примању и непримању кандидата на испит."

Прилоге враћам.

8. Априла, 1888. г.
у Београду.

Главном Просветном Савету покоран
Д. Плајел
директор реалке

Савет је на основу мишљења г. г. референата одлучио:

да се г. Глогић не може поставити без испита за сталног учитеља на основу поднесених докумената. Што се тиче питања о праву за полагање испита, Савет се није могао упуштати у оцену овога питања, пошто је за ово надлежан испитни одбор по чл. 2. Правила, која су прописана за полагање оваких испита.

X.

Саслушан је усмен реферат г. Филипа Видаковића, учитеља из Београда и ванредног члана Просветног Савета о рукопису: „Збирка песама и декламација за нижу и вишу ос-

новну школу“ од Мијаила Милосављевића учитеља из Крагујевца.

Пошто је референат саопштио, да су наше школе снабдевене већ штампаним књижицама оваке врсте, у којима се налазе програмом одређене песме и декламације, те по томе није потребно да се нова збирка оваке врсте штампа и препоручује, то је Савет, усвојивши мишљење г. референта одлучио:

да се ова збирка песама и декламација од г. Мијаила Милосављевића, не може препоручити за штампање и употребу у основним школама.

XI.

Прочитан је реферат г. Дим. Јоснића, професора учит. школе у Београду о рукопису: „Упутство или помоћница за предавање науке хришћанске у I. р. основне школе“ од непознатога писца.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Још 12. Априла 1886. године, послато ми је на преглед и оцену у рукопису дело од непознатог писца под насловом „Упутство или помоћница за предавање науке хришћанске у I. разреду основних школа“, а са мотом: *„Учитељ за школу и школа за учитеља“*. —

Ја сам дело још тада одмах прочитао и прибележио главне примедбе за извештај. При сређивању књига и хартија приликом особе забацио сам случајно и дело и прибележене примедбе за извештај. Прошле године нађем рукопис међу другим својим хартија, али не нађем прибележака. Тако се тек сада латих да прочитам дело изнова.

Пошто сам прочитао рукопис, част ми је поднети о њему овај извештај:

а.) Упутство је подељено овако:

I. *Течај.* Припрема: за тим 12 предавања о „Крсном знаку“ и „Молитви Господњој“ — и два предавања „О Божићу и Св. Сави“.

II. *Течај.* Овде су приче о Цветима, Ускрсу и „Петров-дану“ — и најпосле „општа напомена“.

б.) Припрема је недовољна и непотпуна. Предавање о „Крсном знаку“ прво је са свим механички без икаква говорења, па онда се у II. и III. предавању казују и речи. Кад су деца научила изговарати речи: „У име отца и сина и светога духа“ — тада ће им учитељ причати, како *„наши дедови и прадедови нису умели, кад су се крстили и молили Богу, да кажу: „у име отца и сина и светога духа“* него су говорили онако почетну ову молитву као што је написано у *„црквеним књигама“*. — На крају сваког предавања лепо су изведене религиозне поуке.

У V. предавању има у целини преведена молитва Господња (на 4. табаку 2. лист), коју учитељ има да изговори деци. Превод је доста неподесан. — За тим се зауставља на призиву, преводећи га овако; „Оче наш *што* си на небу.“ — У VI. предавању учи прву и другу молбу. Увод је добар, али није протумачен смисао ни прве ни друге молбе. У VII. предавању доста добро су протумачене молбе трећа и четврта. У VIII. предавању понавља се и утврђује се све оно, што је дотле научено, пак се онда уче још 5. 6. и 7. молба. Ту се још утврђује цела молитва и казује се деци, да се иста зове молитвом Господњом за то „што се Христос тако молио Богу“. — Ово је довде све на српском језику.

Писац није превео добро молитву Господњу у целини, а није добро протумачио ни за што се зове Господњом, а то просто с тога, што није хтео да узме „Н. Завјет“ у преводу Вукову и да нађе код Матије гл. VI. стих 9—14.

У IX. предавању прелази на словенски текст и свршује га XII. предавањем. При превођењу служи се поређивањем сродних словенских речи са српским, па тек онда даје да се утуби од речи до речи са тачним изговарањем. У овом погледу је овде рад врло добар.

На завршетку тражи писац од деце, да уче на памет два текста: српски и словенски, — то деци само буни. Многи наши учитељи мисле, да је српски текст то исто што и кратко тумачење на српски, те тако обично и дају деци да напоредо уче на памет два текста, а резултат је тога, да деца обично не науче тада ни један како треба. Међу тим треба да се утуби тачно само један текст и то *словенски*, што га деца слушају и у цркви, и у кући и при разним свечаним при-

ликима — пак тај текст да умеју само преводити и по речма и по смислу.

У причању о рођењу Исусову није вођена озбиљна брига о ступњу на ком се налазе деца, којој се то приповеда, — а тако је исто и причање о Св. Сави. Осим тога, на 16. табаку рукописа, налази се врло наказан текст песме светосавске, коју би имала деца да науче и певају.

За II. течај остале су приче о Цветима, Ускрсу и „Петров-дану". Што рекох за горње приче, то важи и за ове.

в.) Остала је још „Општа напомена", где је писац изнео побуде за писање ове помоћнице. Ту напомену завршује писац овим прекором:

„Истина, што год до сад учитељи написаше слабо је нашло одзива доброг, и ако је учитељу најпознатија потреба и тешкоћа с којима се бори нарочито у четвороразредној школи без уџбеника и без књига".

Овај завршетак мора се узети као тумачење мота:

„Учитељ за школу и школа за учитеља".

Из ових речи и прекора види се да писац држи, да Просветни Савет одбија неке рукописе само с тога, што су их писали учитељи, а не што у њима има грешака. Међу тим, оцењивачи осим осталих погрешака износе на жалост још обично тму погрешака у језику и правопису код тих писаца „којима је најпознатија потреба" српске основне школе.

Ево да изнесем само неколико таких погрешака овде, а остале сам обележио у рукопису тога писца, који горњи прекор баца на Просветни Савет:

„Који воле да што научи". — „И причање те другима". — „Па ће те после ви научити". — „Како се зове ова друга рука". — „Спавате ли или устанете од спавања; ви треба да се тако прекрстите као што смо сад учили". — „Са овим крстењем ми правимо на себи крсни знак". — „Кад ја звоним у звонце, ви опет сви у школу; да друго нешто учимо". — „Кад хоћеју да ручају". — „Изађи те мало на одмор"; итд. итд.

Тако је цео рукопис пун погрешака у језику и правопису, у интерпункцији и растављању речи на слогове.

Према свем, што сам навео о овом, мишљења сам: да се *„Уџбеник или помоћница за предавање науке хришћанске у I. р. осн. школи"* од непознатога писца не може откупити и штампати о државном трошку.

Рукопис враћам.

3. Маја 1888. године,
у Београду.

поднеси
Димитрије Јосић
професор учитељске школе.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио:

да се овај рукопис од непознатога писца не може примити за понуђену потребу.

Референту г. Јосићу одређен је хонорар двадесет (20) динара.

XII.

Прочитан је реферат г. Ранка Петровића, професора I. београдске гимназије, о двема књижицама од г. Благоја Т. Недића учитеља из Београда под насловом: „Познавање и неговање човечијег тела" за III. и за IV. р. основне школе.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

На једноме од ранијих састанака својих одредио ме је Главни Просветни Савет, да прегледам „Познавање и неговање човечијег тела", две књижице које је написао Б. Т. Н. за III. и IV. раз. основне школе.

Међу прописаним предметима за основну школу налази се предмет: „Познавање природе" у коме мању полу чини „Познавање човека и неговање човечијег тела". Обичајем је већ доведено да се ова мања пола обрађује и као засебан предмет. До сад је већ штампано неколико оваких књижица, те су према укусу учитеља и препоруци министарства просвете употребљаване и као ђачке књиге и као учитељево руководство.

И „Познавање човека" и „Познавање природе", понајбитнији су предмети очигледне наставе у основној школи. С тога су неки педагози наши мњења, да оваке предмете не треба ни писати у школску књигу нити их предавати ђацима из књиге, већ само

причом и очигледним приказивањем природних ствари. Ово траже још више из страха, да се и ови предмети у нерадних учитеља не претворе у оно осуђено учење „на памет из књиге“.

Ма да је и потешка ствар маломе ђаку разумети и учити анатомске и физиолошке истине из књиге, али кад добар учитељ најпре ове ствари очигледно представи, згодна упоређења у предавање унесе, нема сумње да ће их иза тога ђак с успехом поновити у подесној књизи. Овде је и друга добра страна подесне књиге, што се баш оваким књигама из рана понајбоље учи ђак послужити се писаном речи о ономе, што је лепо из очигледног предавања научио. Ово би, канда, могло још чувати ђака од „учења на памет“ и у другим, апстрактним предметима ако би их било, јер читање у књизи онога, што се најпре видело и опипало, чува од учења на памет. Оваком књигом навикне се ђак служити се као сопственом оставом, за коју се доцније, и кад је што заборавио, маша сигурном руком. С тога лепо написана књижица драгоцена је и за мале ђаке, и све драгоценија што говори баш о најобичнијим конкретним стварима.

Књижице г. Недића обмашуђи једну полу „Познавања природе“, обухватиле су наставни програм по томе делу. Сем тога што је доста јасно написано оно, што се хтело написати, ове књижице имају још и ту добру страну што нису много дебеле, чиме се досадашње књиге по томе делу предмета махом одликују. Уз мало поправака овај рад г. Недића може лепо за сад подмирити потребу у овом делу предмета основне школе. Поправке пак, које је потписани слободан писцу именовати, ове су:

1. Где што писац најпре именује радњу органа па после именује склон његов, н. пр. код органа мириса, чувења, пипања и т. д. Ово би могло неког учитеља навести на неразумљиве и суве дефиниције, што писац иначе не заступа.

2. Опис уха мало је незгодан. Лепо је подељено ухо на: спољашње, средње и унутрашње. Али у спољашње је ухо стављена само ушна шкољка, у средње спољашња слушна цев што се протеже до бубњаче, а унутрашњим ухом или „бубном дуљом“ назват је онај простор, што је одмах иза бубњаче, а у коме су три слушне коштице. Тамо је поменут и живац који се чује.

И спољашње и средње пишчево ухо (ушна шкољка и слушна цев) чине скупа само спољашње. Унутрашње пишчево ухо, у коме су три слушне коштице али без живца за чувење, чини средње ухо, а унутрашње је ухо даље; у њему је пуж и три полукружна канаљка; оно је испуњено течношћу, на истом у овој је разгранат живац, који ће звук осетити.

Незгодно је казати такође: „ушне су дуље део лубање“. Лубањини су делови: чело, теме, потиљак и слепе очи, а ушне су дуље у слепоочним костима.

3. Објашњавање кратковидости и даљновидости испупченом и пљоснатом очном јабучицом свакојако је незгодно. Ове две појаве зависе од јаче или слабије испупчености очног сочива а не јабучице. Ну ово објашњавање могло би са свим изостати, пошто се оно оснива на замашнијим законима преламања светлости, а поменути само шта се зове кратковидост и даљновидост у људи.

Поменуто је, како очима видимо само „осветљене ствари“. Сем осветљених видимо и светле, јер поред књиге видимо и пламен на лампи и свећи, поред угарка видимо и пламен на огњишту. И овде, кад се већ употребљују ови изрази из физике светлости, могли би се лако и згодним примерима објаснити.

4. „Сви живци имају два краја: један им је крај у мозгу, а други у мишићима, срцу, бубрезима итд.“ Два су центра живчана, мозак и мождина, те с тога и живци имаће оне прве крајеве или у мозгу, или у мождини.

5. Нејасно ће бити и ово: „грудни кош или грудна дуља, то је горња шупљина која је између груди, ребара и кичме“, (стр. 22, II. књ.) Овде изгледа да су груди неки независан део од ребара. Место груди свакојако је имала бити грудњача. У првој књизи ово је боље казато, до душе у једној загради. Згодно би овде било поменути и унутрашњу преграду између груди и трбуха: *пречагу*, коју деца могу видети код куће на закланом јагњету и прасету.

6. „Најважнија кост у човечијем телу јесте кичма“. (стр. 8, II. књ.) Ова је реченица свакојако случајно пала, јер у првој књижици лепо је на једном месту речено: да је „кичма коштани стуб, састављен из 32 кости, пришљена“. Недоследност ова десила се и у првој књизи на једноме месту.

7. „На нози имамо три главна дела: бутину, голено или ђаут и стопало“. Голен је дакле назвата *голено*. Ако би где год и било тога назива у народном говору, морао би он бити врло уског ареала, а *голен* није ни провинцијализам, то је општи назив који не морамо избегавати.

„Колено је горњи део ђаута.....“ Колено није ни горњи део голени, ни доњи бута; оно је коштани зглоб од та два дела ногина у који притиче још и чашица.

„На стопалу су делови: глежањ или корен или чукаљ“ итд. (стр. 11, II. књ.) Глежањ и чукаљ нису једно исто. Глежањ је свака мала кошчица из корена стопе и шаке, а чукаљ опет: крај ма које кости што је некако искочио, те се с поља види, н. пр. крај од жбице на корену шаке, крај од лисњаче на корену стопе. Ови се крајеви зову још и чланци (снег до чланака, озебла рука у чланку). — Корен на стопи и шаци скројен је израз у анатомији човека и одговара научним терминима: тарсу и карпу. Наравно, није то но једна кост, него корен у шаци има их осам, а на стопи седам. Овај је израз већ одавно унесен у школске уџбенике као подесан, с тога може се и на овом месту без штете усвојити.

Не би се отишло у сувишну специјалност, кад би се у ове књижице унела анатомска подела за шаку и стопу, кад би се дакле казало: шака има свој корен, длан и прсте; стопа има свој корен (у коме је пета), грану и прсте. Не би било сувише дечијем разумевању поменути и свакидање изразе: угнути део длана зове се: подланица, а противан: надланица. Тако исто доњи део гране зове се: поплат (табан).

Поодавно се већ сузбија у школи и школској књизи народна аналогија, по којој се највећи прст на нози зове: палац. У ручном палцу стоји анатомска разлика између руке и ноге, и са свим је згодно исказана основним значењем саме речи *палац*. Палчев аналогон на нози може се без икакве забуне звати: велики прст.

8. Писац је употребио у књижицама и неколике фигуре и сличавања о којима ми ваља рећи коју. Фигуре су, нема сумње, дозвољене и у предавању малим ђацима, али свакојако ту ваља бити обазрив. „Мозак с кичменом мождином држи управо узде живота“, свакојако је једна незгодна фигура за мале ђаке. — Упоређивање душникова гранања у плућима с гроздом, а плућних мехурића с пуцадма гроздовим, такође је незгодно. Ако се већ хоће и онде слика, онда би згодније било: дрво, коме се повисоко дебло (душник), раздели у два ступа (бронхије), а на овима су многе гране, гранчице и лишће коме би се лиске ободима свиле (плућни мехурићи); кад би за тим дебло, ступови, гране, гранчице и лисне дршке биле избушене, на све то скупа чиме танким омотано (плућна марамица). — Међу тим таласање ваздуха могло би се донекле врло успешно представити таласањем воде на мирној површини баре, којој на среду бацимо камен.

9. Ситније исправке, које би писац могао лако и коректуром извршити, то је честа употреба синонима, јер ови мале ђаке јако буне, особито кад су упоредо стављени. На пр. „кичма, ртењача или грбљача“. „Обртљи или пришљенови“. „Цело тело човечије покривено је (увијено)....“ „Опрати — окупати“. „Млака (топла)“. „Све се рупице на кожи залене (затворе)“. „Глеђ или цаклен“. —

Исто тако лако ће бити обићи или исправити многа, мало нејасна места, на пр. „нос, зубе, и т. д. ваља чувати и чисто држати“, а не каже се како чувати и одашта, и како се држе чисто поједини органи. Могу мали читаоци разумети, да кроз нос не треба пуштати воду, а на зубима да ваља чувати цаклен од наглог прелаза из врућег у хладно и наобрат. — „Трчање низ брдо опасно је“ а тако и „скакање с висине“, а не каже се за што! Деца могу разумети, како се тада може пореметити и пући који орган, те да се од тога може и умрети. — „Кроз кожу пролази ваздух који је врло потребан“, а чему и за што, могло је се такође казати. — „Рупице су на кожи врло потребне и да није њих, човек не би могао живети“, а за што,

такође је нејасно. Деца могу разумети, да се кроз те рупице врши дисање и пречишћање крви онако исто, као и на плућа.

„Средња висина човекова“ свакојако је је неразумљива за прве читатеље. Разумљивије би било казати, како највише људи нарасте до 175 см. и како је то обична висина; а кад је већ поменут „кепец“ требало би поменути цина. — Где се помињу „плаве и црне очи“, могли би доћи још и народни изрази: граорасте и шарене очи, као и црноок, плавоок, црнокаст, плавокаст и т. д. а овде, где народ има доста својих израза не би требало уносити скројен израз „смеђе очи“. — Изразе „пошмрка“, „отекне“, не би било погрешно заменити са: пошмрче, отече. — Брсте зуба лако је представити и зубном формулом:

$$\frac{5 \mid 1 \mid 4 \mid 1 \mid 5}{5 \mid 1 \mid 4 \mid 1 \mid 5}$$

која је потпуно разумљива за мале ђаке и лако се памти.

*

Из жеље, да пред мале читатеље не изиђе ништа, што би и најмање било нејасно, и што би се ма и из далека могло погрешком назвати, набројао сам можда и сувише ситних ствари у овим књижицама г. Недића. Ну ово ипак не значи да ове књижице имају више мана него ли и друге сличне, па чак и при обичном читању оне су једва приметне. Иначе, распоред материјала и начин излагања подесан је и јасан, те уз наведене поправке потписани их може препоручити за намењену циљ докле их друге боље не наследе.

Просветнога Савета

12. Маја 1888. год.

у Београду.

потписан

Ранк. Петровић.

За оним је прочитан реферат г. Јована Јовановића, учитеља из Београда, као другога референта о истим књижицама.

Овај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом од 8. Марта, ове године, СБр. 8, извештен сам, да ме је Главни Просветни Савет одредио, да прегледам, оценим и Савету реферујем о двема књижицама: *Познавање и неговање човечијег тела за III. разред основне школе* и под истим насловом *књижицу за IV. разред основне школе.* Ове је књижице написао г. Благоје Т. Недић, учитељ из Београда.

Тај поверени ми посао ја сам, у колико сам знао и умео, свршио, и част ми је поднети о томе овај свој извештај.

Али пре, но што приступим самоме излагању својих назора о поменутим књижицама, нека ми је допуштено, да предходно проговорим неколико речи о једној другој ствари, која са овом у свези стоји.

Кад се узме на ум, да код нас дечија књижевност уопште, и школска (нарочито за основне школе) на по се, доста рђаво стоји, онда ће се сваки пријатељ дечијег напретка обрадовати свакој ијоле бољој, и као што треба, удешеној дечијој књижици. Нарочито, кад се има у виду, да су програми учења из појединих предмета у основној школи доста опширни и да према њима има врло мало добро уређених и израђених учебника.

Ето н. пр. *читанке,* као најнужније а најпотребније књиге, које би требале да су као неки центар у коме би биле сконцентроване све главније ствари из свију наставних предмета дотичнога разреда осн. школе за који је читанка написана. Такве књиге, велим, у основној школи данас су толико рђаве, да су већ одавно постале неупотребљиве. У томе се одликују нарочито данашње читанке за III. и IV. раз. осн. школе. Оне ни по својој форми, ни по садржини ни приближно не одговарају своме циљу. У читанци за IV. раз. осн. шк. има и тако грубих погрешака, које носе ванрредну потребу, да се ова читанка што пре новом замени. Напомињући ово више узгред, слободан сам замолити Главни Просветни Савет, да изволи у овом погледу предузети нужне кораке, како би се *што пре* наше основне школе снабделе добрим читанкама, као неопходно нужним књигама, јер се најглавнији задатак основне школе — *читање,* без добрих читанака, тешко може постићи. —

Господин Недић узео је на се дужност, да један део предмета, који у програму за основну школу носи наслов: „*Познавање и неговање човечијег тела и Јестаственица*“, — обради у књижицама, које би се могле као

учебници у основној школи употребљавати. Сам предмет који се у овим књижицама описује толико је дечијем (очигледном) посматрању приступачан, да ове књижице *као учебнике* чини излишним. У књижици за III. раз. описују се спољни делови човечијег тела а скоро све се то може на човеку учити и онда на што је учебник? У осталом познавање природе у опште најсигурније, најлакше и најбоље се учи у самој природи посматрајући предмете, појаве и законе оне који се уче. Све што би се у том погледу могло књигом чинити — нарочито у основној школи — то је, да се ствари из познавања природе популарно за децу изложе у дечијој лектири и *да се главније ствари разраде у читанкама* дотичних разреда у основној школи. Али никако да се ученицима то знање пружа у званичним учебницима. Још мање се сме допустити, да деца *најопштија основна* знања о човеку добијају из књиге, кад се све то њима може показати на човеку и на животињама, јер је најсталније и најјасније оно знање, које деца добијају посматрањем, поређењем и сравњивањем. Кад се ове ствари овако предају, онда код деце може бити и самоградње, чега нема, кад се ово учи само из књиге. А кад би се још и овакве ствари училе из књиге онда шта би остало да се учи без књиге у природи посматрањем тела и појава? *Учебник* за овакве ствари могао би бити и од штете за ученике, јер би им се пружила готова ствар израђена у књизи из које би они много што шта упамтили без довољног разумевања. Друкчије о овој ствари може мислити само онај, ко не познаје добро наше школске прилике а нарочито наше учитељство, тај, по својој спреми, веома хетероген контигенат.

* * *

Поред тога поменуте књижице имају и других својих мâна. Ја ћу неке од тих овде напоменути. Тако писац на многим местима погрешно или незгодно ствари излаже. Н. пр.

„Човек се по *облику* свога тела разликује од *свију* других животиња", (стр. 3. књиге за III. раз.), а то је већ погрешно или бар незгодно речено.

„Лице се зове предњи део главе, а онај други део, *који је обраст ао косом*, зове се лубања" (стр. 5.) Као да чело није саставни део лобање.

Погрешно објашњава *дољовидост* и *кратковидост* на стр. 7. По пишчевом казивању то зависи од облика *очне јабучице* а не од *сочива*.

„На горњем делу трупа, управо *између* главе и трупа, налази се врат" (стр. 8.) Незгодно речено, јер из овога могло би се извести, да труп и врат не стоје у вези.

„Удови су по облику ваљкасти" (стр. 10.) То је бар за ноге незгодно казано.

Даље се у књижици за III. раз. говори о неговању тела. Овај је део боље обрађен, само на неким местима не објашњава оно што препоручује ради неговања тела, а на неким местима казује исте ствари по два и три пута различним речима.

* * *

У другој књижици намењеној ученицима IV. раз. има више погрешних и незгодно исказаних места.

„Месо су мекани а кости *тврди* делови тела" (стр. 3.) Према томе шта су рскавичаве кости: месо или кости?

„Мишићи су притврђени за кости и *увијају их са сваке стране.*" (стр. 4.) Свакојако незгодно речено.

Писац на 6. стр., поред осталог препоручује деци и *тоциљање*. И ако ово има својих корисних последица, то ипак, пошто је скопчано са опасношћу, чини ми се да га не треба деци препоручивати. Тим пре, што се може другим безопаснијим заменити.

„Органи или оруђа за осећање зову се они делови човечијег тела, којима осећамо све што је око нас и што наше тело додирује. У ове органе долазе живци, којима је корен или седиште у мозгу или кичменој мождини." (стр. 9.). Незгодно, нејасно а за децу и неразумљиво казано.

Тако исто и ово: „Код свију људи мозак није једнак, већ је код неких већи а код неких мањи. Обично се по мозгу мери знање човечије и који човек има већи и развијенији мозак, тај је и паметнији." (стр. 9.).

Или н. пр. ово: „Они крајеви (белих кончића) који су у мозгу, ту се *чудновато* пре-

плећу и састављају, и *скуп свију тих крајева то је мозак.*" (стр. 10.). Па онда: „он (мозак) са кичменом мождином држи управо узде живота." И: Дим *наколе* очи и оне отуда попрпене" (стр. 13.).

„Кад потресеш ваздух дође у уво и додирне живац, живац то осети и јави мозгу а мозак онда зна какав је то звук (је ли глас од човека или животиње, или свирка или луна пуцањ и т. д.)" стр. 15. Пре снега ово је могло из дечије књижице изостатати, а кад је већ писац нашао за нужно да и то напомиње, онда је требао згодније објаснити. И сам склоп ува није добро описан.

Настр. 25. писац помиње рђаву страну од држања цвећа у соби, а не напомиње и добру страну отуд, кад цвеће греје сунце. Тако исто не напомиње шкодљивост држања животиња у соби.

Чини ми се, да је природније и згодније било, да се говори о органима за крвоток одмах после говора о органима за дисање а не после говора о органима за храњење.

Кад писац на 27. страни већ помиње *умњаке*, онда је то требало деци и објаснити.

На стр. 36. говорећи о „органима за крвоток" писац вели, да се срце налази у грудном кошу а и не напомиње, да је оно смештено између плућних крила, као и на којој страни. За децу је свакако ово било нужно напоменути.

Кад је писац говорио о оделу, згодно је било да напомене „одело" које се носи из „моде" а штетно је са здравственог и економног гледишта.

Као ситније замерке књижицама могле би се поменути неколике језичне погрешке. А има доста погрешака и у пунктуацији, као и штампарских погрешака, сразмерно величини књижица, има врло много. Свега тога не треба, и управо не сме, да буде у дечијој књижици.

* * *

На послетку, да се мало обазремо и на педагошку страну ових књижица.

Позната је ствар, да постоји приметна разлика између писања књига за децу и писања књига за одраслије. При писању књига за децу мора се имати на уму низ неких нарочитих обзира. У том случају поред осталог, мора се водити рачуна и о добу дечијем, о њиховом, тако да се изразим, физиолошко-психолошком развитку; о дечијој моћи појимања и схватања; и о њиховом кругу знања; мора се извесно знање лаким, разумљивим и занимљивим начином изложити тако, да деца заволе књигу и да је траже а не да је мрзе и беже од ње.

Мени се чини, да је се писац и у овом погледу у неколико огрешио о дужност писаца књижица за децу.

1. С тога, што писац многе ствари сувопарно, тешко и за децу неразумљиво излаже. На пр.: објашњавање *покретања тела* на стр. 4. и 5. књижице за IV. раз.; *живим мозак и кичмена мождина* на стр. 9. исте књиге; *око* на стр. 12. и 13.; *уво* на стр. 15.; *неговање ушију* на стр. 16.; радње чула *кушања и пипања* на стр. 18. и 19. поменуте књижице. На неким местима све је сведено на ређање голих имена. Ово нарочито у књижици за III. разред.

2. На неким местима писац се упушта у објашњавање ствари, које деца још не могу потпуно појмити, па их доста нејасно и непотпуно објашњава. Н. пр. психолошке радње појединих чула.

3. Писац је могао неке ствари на лакши и појмљивији начин деци објаснити. Н. пр. *дисање* упоредити са меховима.

4. При објашњавању неких ствари писац се старао, да их упореди са познатијим и појмљивијим стварима ради лакшег дечијег разумевања. Али је у томе чинио погрешке. Тако н. пр. не може се рећи, као што писац погрешно вели, да желудачни сок храну раствара, „као што вода *раствара* шећер и со" (стр. 30. књиге за IV. раз.), јер вода не раствара, но *растаје* шећер и со. Тако исто погрешно је рећи, да људи иду по ваздуху као што рибе пливају по води (стр. 15. књ. за III. раз.). Јер и ако би се за тицу могло рећи, да плива по ваздуху као риба по води, опет се за људе то не може рећи, пошто они *иду* по земљи.

5. За ствари, које се у овим књижицама излажу, а ређе су у природи дечијим чулима приступачне, могле су се с користи у књижице и слике унети. Ове би с једне стране

мамиле дечију пажњу и нагониле их на читање, а с друге стране би им ствари боље објашњавале, те би им биле разумљивије и јасније. То је врло згодно и умесно учинио г. Др. Милан Јовановић-Батут у својим књижицама ове врсте, које носе наслов: „*Поуке о човечијем телу, животу и здрављу за прву школску и домаћу наставу I. тело с поља*“ *и друга књижица под истим насловом II. тело изнутра.*

На послетку дужност ми је, да признам писцу ревност и вољу у раду, јер држим, да је се већина погрешака поткрала и да би их и сам писац првом приликом исправио, и онда би ове књижице деца могла с користћу *читати*, али никако и из њих у школама *учити*. Цена је књижицама умерена.

Према свему, што сам напред у овоме реферату о поменутим књижицама изложио, а имајући при томе на уму, да у књижицама ове врсте није оскудица, као што је у *читанкама, историји* и другима — овакву је књигу Главни Просветни Савет прошле године препоручио за школске књижице, а оне су и потребније учитељима но ученицима — — мишљења сам, да се поменуте књижице г. Недића *овакве какве су* не могу препоручити за *учебнике* у основн. школама дотичних разреда. Ну, ако би се учиниле нужне исправке, онда би се могле препоручити деци *за читање*, а овај предмет да се у школи предаје без нарочитог за то учебника.

„При завршетку вас још молим, да запамтите ове моје последње речи. Обраћајући се вама као учитељима, велим вам, да учење физичке науке само из књиге ништа друго није, до само голи сјај, без икакве стварне садржине, развраћање ума. Оно, чему друге хоћете да учите, треба прво сами да познате, ако нећете, да будете варалице; а право се знање у науци задобија само личним познанством с фактима, па ма колико да је мали обим тих факата“ — рекао је једном приликом учитељима чувени научар, професор *Хекели*.

Благодарећи Главном Просветном Савету на поверењу, којим ме је овом приликом изволео одликовати, остајем вазда на услузи.

10. Априла 1888. год.

у Београду.

Јов. Д. Јовановић,
учитељ.

Савет је за овим одлучио:

да се обе књижице: „Познавање и неговање човечијег тела“ за III. р. основне школе и „Познавање и неговање човечијег тела“ за IV. р. основне школе, од г. Благоја Т. Недића, учитеља из Београда, могу препоручити за употребу ученика основних школа у оним разредима, за које су књижице и писане, докле се не би написао бољи уџбеник, који би био државно издање, пошто су ове књижице за сада боље од уџбеника, који се по препоруци министарства просвете употребљава у основним школама за овај предмет.

Референтима је одређен хонорар свакоме по двадесет (20) динара.

XIII.

Прочитан је реферат г. Светислава Вуловића, професора Велике школе, о књизи: „Моралне и политичне искрице из словенске историје“ од г. Матије Бана.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Прочитао сам књигу М. Бана „Моралне и политичне искрице из словенске историје“, коју писац нуди министарству просвете на откуп ради поклањања добрим ученицима. По жељи Гл. Просв. Савета да кажем, шта мислим о овој књизи и је ли угодна за поклањање ученицима, част ми је поднети овај извештај:

У књизи овој има *тридесет* и *једна* слика — или, како писац вели, „искрица“ — из *словенске* и *српске* историје. Ове су слике размештене на *осам* штампаних табака и, осим неколико већих, све су скоро једне величине. Оваким спољашњим обликом књига се сама препоручује за оно, за што је писац нуди, и чини се да би била добра као лектира ученицима од 10 до 12 година; јер прича историских има доста за радозналост тих година, а све су из словенског и српског света, све скоро кратке и с историским моралом или поуком, а величина целе књиге згодно одговара читаћој књизи тога века. Али кад се изближе разгледа садржина ове књиге види се да она није за ово удешавана,

или бар да није удешена. Приче у књизи овој нити су систематски израђене ни распоређене. У *деветнаест* су слике из прошлости разних словенских народа — управо само Чеха, Пољака и Руса — а у *дванаест* слике из прошлости српскога и хрватскога народа. О Бугарима, Словенцима, лужичким Србима, старим полапским Словенима нема ни једне приче. Млађан читалац нити ће овом књигом умножити своје историско знање, нити ће се њоме много заинтересовати за словенску прошлост. Чини се као да на историску страну није ни обраћано много пажње. Тако се у првој причи или искрици, „Свети Кирил и Метод", говори као о нечем познатом; то је управо апологија раду словенских апостола, без икаке историске приче. У неким се причама не казује кад је било оно што се у њима прича; у некима се каже: „од онда је прошла тисућа година", или („бејаше прва половина IX. века"); а у некима се казују и године. У овоме нисам могао опазити какога разлога или система. Не знам на пр. за што није обележено време кад је краљ Бодин тукао Дубровник, а за што је забележено да је „*Г. 1109* Болеслав кривоусти, пољски краљ" ратовао са немачким царем Аригом V. Неки су пак хронологиски подаци, и баш из српске историје, са свим погрешни, н. пр. да је Свети Сава умро „на велику суботу 1237 год." Свети Сава нити је умро на велику суботу, нити године 1237. Прича „Не понеси се у срећи..." јесте као нека читуља (на два листа прича се о неких седам владара ческих), коју не би кадар био упамтити ни одрастао читалац. Из чисто српске историје има управо само шест прича, и те су, осим две (о Душану и о кнезу Милошу), врло слабо израђене. О Св. Сави, Милошу Обилићу, Синђелићу и Рајићу нема ништа више но што има у толиким досле изданим ђачким књижицама. О Милошу Обилићу знају деца више из народних традиција; а Танаско је Рајић (у причи „Два велика Србина") уз Синђелића, као други велики Србин, споменут у 9½ редака. Па и у ово мало прича из српске историје учињено је прилично погрешака. Поменуо сам већ две хронологиске о Св. Сави. У истој се причи још казује, да је Св. Сава венчао „по други пут у Жичи свога брата краљевском круном". О кнезу Милошу се прича, да га је Али-ага Серчесма одвео у Београд Сулејмаппаши, где је остао дотле, док се није измакао и дигао буну; а тако није било. Чувени јунак српскога ослобођења Петар Добрњац, који како је умро нема још пуних 57 година, зове се у овој књизи „Добрињац" (стр. 101), и то није штампарска погрешка. — У опште је историска израда ове књиге доста слаба. За то ваљда и нема листа за садржај.

Према оваком историском излагању у овој књизи чини ми се да је главна намера њену писцу била, да кроз згоде историске приче искаже поуку, да даде историски морал. И одиста, осим онога што сама fabula docet, он сам обраћа пажњу на то код сваке приче. Мени се чини, да је ова намера пишчева лепа, а његово је тумачење историских прича искрено и слободно. Али за кога је ово? Одрасломе јамачно не треба; а ни млађем читаоцу, који већ слуша историска предавања или је кадар сам да чита веће историске приче; за читаоца пак од 10 до 12, па и до 14 година, ове поуке као да нису удешаване, као што ни приче нису удешене. Шта може на пр. разумети такав читалац и наћи користи у оваким изразима: „луча запаљена Кирилом и Методом, уз иркос силним олујама које су се на њу одасвуд разуздавале, још и сад победоносно гори, и гореће све сјајније докле год буде словенскога света под сунцем"; или: „— краљевати корисно по народ а правично по свакога, *имати увек пред очима* велико начело: justitia fundamentum regnorum (а ко ће то младом читаоцу да протумачи?) где се на престолу тако осећа" итд., или, говорећи о данашњим балканским народима: „Ако се буду унутрашње утврдили и спољашње укрепо међу собом споразумели, па нашли на страни природну потпору, они могу још рачунати на своју самосталност" и т. д.; или: „Један је Душан био *увидио психолошки тренут*, кад се могло успешно противу стати Османлијама" итд. итд.

И тако књига ова није удешена за оно, за што је писац нуди. Ја не знам за које бих је доба ђачко, за које бих је школе и разреде могао препоручити.

Али одбити ову књигу, а набављати за поклањање ученицима књиге како се данас још једнако набављају, било би и штета и

неправда. Од неколико година амо нема ни једнога мога реферата Гл. Просв. Савету о оваким књигама, у коме нисам казао: или укините обичај поклањања књига, или удесите нарочите књиге за то! Нећу овде понављати старих својих разлога о том. Да је укинут скуп обичај поклањања књига, или да има за то нарочито удешених књига, књига, о којој је овде реч, не би ни била понуђена министарству просвете. Књига ова није удешена за потребу, за коју се нуди, али је ипак *боља од толиких до сад за ову потребу набављених књига.* Она није спремљена за један одређени читалачки круг, али читаоци различних кругова могу у њој наћи и забаве и поуке. И за поклањање ученицима само ради неколико прича у њој (као: Никола Зрињски, — Пожарски Минин, — Кобилтин јунак, — Родољубље Мар. Кабоге и Ник. Бунића, — Собјески, — Два велика Пољака и т. д.) вредило би је откупити пре него многе књиге, које су досле биле откупљене.

Маја 1888. г.
Београд.

Свет. Вуловић.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио:

да се књига „Моралне и политичке искрице из Словенске Историје“ од. г. Матије Бана, може откупити за поклањање ученицима по нижим гимназијама.

Референту је одређен хонорар двадесет и пет (25) динара.

С овим је завршен састанак.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Петар С. Павловић, предавач зајечарске гимназије, поклонио је истој гимназији једну збирку фосила из Раковичког тегла.

* * *

Г. г. Феликс Хофман, рударски инжинер; **Владимир Ристић,** руков. телеграфа; **Милован Илић,** гостионичар; **Љуба Миладиновић,** учитељ; **Илија Максимовић,** царински званичник; **Петар Илић,** предавач имали су доброту поклонити различне примерке јестественичком кабинету ниже гимназије у Великом Градишту.

Г. Рад. Ч. Димитријевић, благајник окр. нишког, поклонио је 10 егземплара „Пољопривр. календара“ од ове године, да се ладу добрим ђацима на Петров-дан, што је и учињено по жељи дародавца.

* * *

Г. Др. Димитрије Герасимовић, војносанитетски лекар из Београда, поклонио је 8 комада књига „Катихизис здравља“, да се о испиту раздаду добрим ученицима школе барошевачке.

УМРЛИ

Јован Павловић, учитељ у пенсији, умр'о је 21. Марта ове године, после дугог боловања. Он је био учитељ у Мозгову 13, у Власини 5, а у Малошишту 1 годину дана. Постављен је за учитеља 1863. год. а за сталнога 1864. год. Рођен је 1847. г. у селу Копривници окр. алексиначког.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије — Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

*I. Г. **Милоша Давидовића**, директора смедеревске више гимназије — за Смедерево и подунавски срез смедеревског округа.*

У срезу подунавском има доста знатан број школа, које су свој задатак у овој школској години само приближно извршиле. Овде ја разумем оне школе, које су у овој години оцењене оценом *добар*.

Ова напомена за школе у срезу тиче се школа у вароши Смедереву само због 3—4 случаја, огромна већина пак основних школа у вароши Смедереву извршила је за ову школску годину свој задатак разборито и са похвалном марљивошћу.

Школе у срезу и у вароши Смедереву, које су у овој школској години свој задатак извршиле само приближно, то су огромном већином оне школе, које руководе привремени учитељи, или учитељски новаци, или, најпосле, учитељице, којима је, по свој прилици због недостатка спремних учитеља, било у овој години поверено да обучавају сва четири разреда мушких школа. Према томе успех у тим школама није ни могао бити другојачи.

Васпитна страна у неким школама доста је запуштена. Деца у школу долазе боса, нечиста, неопрана, неумивена и неочешљана. Истина, неуредном држању деце много доприносе и сиротиња. Али није свему крива ни сиротиња. Да је учитељ обратио мало више пажње на ту страну, да је он често деци о томе говорио, за цело се онда не би десило да више од половине деце дође на сам испит боса. На једном месту причали су ми шта више да деца и у цркву иду боса. На ред и дисциплину у школи такође не обраћа се свуда подједнака пажња. Има школа, где се за време испита међу ученицима водио тако жив разговор, да сам се више пута морао и сам умешати да бих ред одржао. У 3 до 4 школе опазио сам да су деца навикнута да за време пропитивања један другом шапатом доказују одговоре. Да ово није без учутра дотичног наставника, мислим да се и по себи разуме.

Неки учитељи, чини се, и не умеју одржавати ред међу децом.

Осим пажње на спољашње држање ученичко имала би, по мом мишљењу, наша школа дужност обратити своју пажњу и на морално васпитање; она би имала дужност бдити да се међу ученицима одомаћи честитост; школа би се имала старати и за то да код ученика пробуди осећање патриотизма, родољубља и народног поноса. Школа за то има пуно прилика: и кад се чита, и кад се

пише, и кад се рачуна, и кад су деца на игралишту — све су то прилике кад учитељ може да уложи свој васпитнички утицај. Не може се, истина, рећи да наша основна школа у томе у неколико не чини своју дужност, али између онога што се данас чини, и онога што треба и може да се чини, још је велика, одвећ велика провала.

На реду је физички развитак ученички.

О овоме важном послу школском слободан сам само то напоменути да се у школама, у којима сам био, физичком развитку дечијем поклања веома мало пажње. Оно мало гимнастике, што се у школама ради, како ми се чини, више је спремљено за испит и параду, него ли што би то била тековина вежбања и рада кроз читаву годину школску. Да је то тако, у том мишљењу утврђује ме та околност, што се код огромне већине школа покрети врше тако млитаво и без икаквог једноставног плана, да је такав рад и гледати досадно. Поред тога, ни у једној школи где там био, нема каквих гимнастичких справа, те отуда се са децом у свима разредима једно исто ради.

Кад говорим о физичком развитку дечијем, мислим да је овде најзгодија прилика да кажем неколико речи и о хигијенским приликама у школама у којима сам био. У том обзиру мислим да заслужују особиту пажњу школске зграде и ученичке клупе, и за то ћу бити слободан да и о томе проговорим коју реч.

У целом подунавском срезу има само пет зграда, које приближно одговарају прописима о школским зградама. Од тих зграда четири су од тврде грађе, то су школске зграде у Лозовику. Пета врло пространа зграда али од слабе грађе, јесте школска зграда у Дубони. Све остале зграде школске преправљене су од старих судница и других зграда и служе само привремено. Најгора страна тих зграда јесте у томе што су све тескобне, и често са слабом светлошћу.

За сада су најгоре и најтешње зграде у Вранову, Скобаљу, Врбовцу, Коларима, Друговцу и М. Орашју.

Варош Смедерево има само једну школску зграду од јаке грађе, која у главноме одговара прописима о школским зградама, то је зграда у којој је сада општински суд, и где су смештена и три разреда женске школе. Све остале школске зграде узете су за школу привремено и за то што нема бољих зграда.

Све зграде у подунавском срезу, осим зграде у Милошевцу, Лозовику и Сараорцима, имају још и ту незгодну страну што немају никаквих одељења, да би се школа могла поделити кад се број деце намножи. Отуда долази, те су неке од тих школа претрпане толиким бројем деце, колики број један учитељ обучавати не може. Такав је случај у Коларима, где се ове године код једног учитеља учило 97 ученика. Такав је исти случај у Михајловцу, где је ове године код једног учитеља било 82 ученика. Због недовољних зграда долази и то, те се у многим општинама ни половина за школу дорасле деце не школује. Такав је случај, на прилику, у Осипаоници, Друговцу, Вранову, М. Орашју, Линама, таквих случајева биће још и више, али те случајеве ја нисам могао свуда прибележити.

С погледом на све ове незгоде, које долазе од рђавих и недовољних зграда, усуђујем се у пуној понизности изјавити своје мишљење, да је крајње време да се предузму какве мере, те да се тим незгодама доскочи. Овим незгодама, по мом мишљењу, доскочиће се, ако се у нас за све оне општине, које немају довољних зграда, уведу *полудневне школе*. Оваке школе постоје и у нашем најближем суседству; оваких школа има на више места, и то у народа који су имућнији и образованији од нас, држим да неће бити сметња, због којих се оне и у нас не би могле увести. Оваке школе учиниће, те ће се и у нас сва за школу дорасла деца школовати. Оваке школе учиниће, најзад, ту најважнију услугу, што ће многе општине на тај начин веома брзо и саме увидети, да је за њих и њихову децу најкорисније да своје школске зграде према прописима дотерају, или да нове зграде по прописима подигну.

Клупе школске свуда су старога кроја, само у Смедереву, и то једино у III. разреду мушке школе и у IV. разреду женске школе, направљене су клупе са даском за извлачење и са по два седишта. У Милошевцу грађене су клупе, које нешто мало личе на клупе новога кроја, али немајући даске за извла-

чење, те су клупе за школу без икакве вредности. —

Пошто сам изнео рад основних школа у којима сам био, на пољу физичког и моралног развитка дечијег, биће слободан да изнесем сада рад тих школа на пољу умног развитка дечијег.

Нико не може порицати да су наше основне школе за последњих 15 година учиниле извесне напретке не само с погледом на ствари, на научну грађу, која се пред децу износи, него и с погледом на сам начин, на метод, како се та научна грађа пред децу износи. Ја сам имао срећу да такав суд о нашим основним школама искажем у своме извештају још 1882. године. Од тог времена имао сам више прилика да тај свој суд и то своје уверење још више утврдим. Такав суд о нашим основним школама потврдили су извештаји више надзорника основних школа. Али као што сам још и онда споменуо, тако и сада морам напоменути, да наше основне школе у послу умног и моралног образовања дечијег имају још пуно својих мана и недостатака. Да напоменем само неке крупније од тих мана. Тако у многим школама, у којима сам ове године био, још се ни сада при читању не пази на оно што се из читанке чита. Многе прочитане речи остављају се нерастумачене, животиње, биљке, минерали и радови, о којима се чита, не покажу се у природи или бар на сликама, којима школа располаже.

Као што се не пази на значење појединих речи, тако се исто у неким школама не пази ни на значење читавих реченица, нити се оне тумаче. Отуда је васпитни утицај читања у таквим школама сведен на најмању меру, или се и не опажа никако.

Тако исто о писменим задацима школским и домаћим, нарочито из српског језика и рачуна, у школама где сам био, не води се никакав рачун, нити се ти задаци задају. У две школе покушао сам да задам писмени задатак из рачуна, задатак је узет из оне исте врсте, из које су задаци пре тога на табли с неким успехом рађени. У једној од тих школа дати задатак израдила је скоро половина ученика; у другој пак школи, на моје велико изненађење, задатак није умео нико до краја израдити. У осталим школама писмене задатке нисам ни давао, али сам свуда о њима разбирао, и свуда ми је о њима даван један исти одговор: *нису рађени*. У школама: липској, м. орашкој и у Смедереву у V. разреду, давани су задаци из онога што су читали или учили из Читанке и Историје, али и то није у течају читаве године непрекидно рађено, а ни саме погрешке нису увек поправљане. У неким школама спремили су за испит мале саставе у облику писама, али ти састави обично су написани таким тривијалним стилом и са толико ортографских погрешака, да не заслужују ни да се у обзир узму.

У многим школама не стоји много боље ни са предавањем јестественице, са познавањем природе. Има школа у којима се, рекао бих, та наука учи на памет из књига. Као ручна књига обично се употребљује књига Николе Стојановића. У неким школама могао сам ту књигу видети у ученичким рукама. У другим школама ову књигу нисам могао пронаћи, али из самих ученичких одговора, из самог реда, који се држи у описивању, види се разговетно да се већина школа њоме служи.

Не помињем ово за то, што бих мислио да се у основним школама, у старијим разредима, може радити без ручних књига. Не, но мом нахођењу, ручне књиге потребне су у старијим разредима, па ма колико се на учитељским конференцијама доказивало да су оне непотребне. Што ми пак даје повода да баш о овој књизи говорим, то је та околност што сам опазио у неких учитеља склоност да свој лични рад књигом замене. И, што је најгоре, та господа имала су или још и данас имају уверење да се то неће ни познати. Али такав се рад не да сакрити, такав се рад одмах позна на ученичким одговорима, такав рад учинио је те је у многим школама овладала права забуна кад год бих упитао: тај цвет колико има листића у чаши? колико има листића у крунци? колико има прашника и тучкова?.... Је ли ученик видео ту биљку, тај минерал, тог инсекта?....

На више места био је ученички одговор да једну или другу ствар нису видели, на неким местима одговарали су да су видели на слици, на неким пак местима да су ову или ону ствар видели у својој градини, у

својем вољу, у својој њиви, ливади — свуда на другом месту само не онде, где је био њихов учитељ.

У неким школама налазио сам и малу збирку од 4—5 минерала, то су они минерали, који су програмом прописани. У вранској школи учитељица одгајила је нешто мало свилених буба, да би деци показала како се бубе развијају и свила добија. Свилене бубе показивао је и учитељ скобаљски, то је показивала и учитељица III. разреда у Лозовику. Али осим ова три усамљена случаја и поменуте малене збирке минерала на неколико места више нигде и ништа писам нашао, нигде нисам нашао збирку осушених биљака које су програмом прописане, коју би збирку, по мом мишљењу, требало сваки ученик да има. Тако исто нигде нисам нашао збирку прописаних инсеката и других нижих животиња, коју би збирку такође ваљало, по мом мишљењу, сваки ученик да има. Без оваких збирака те се ствари не дају запамтити ни проучити, а кад се не запамте, — о користи такве науке ни спомена бити не може.

Даље, у описивању животиња и биљака у већини школа мало се пази на то, да се поређењем сродних особина поступно дође до мањих и већих група животињских и биљних. То је мана ове наставе коју сам још раније у својим извештајима износио, то је мана коју морам и овом приликом да напоменем.

Оваке мане и недостатци, какви се налазе у српском језику и познавању природе, такви исти и још гори недостаци находе се у рачунској настави. Тако у писменом рачунању завладао је прави и потпуни механизам. Не пази се ту да ли су извесна места у задатом броју јединице, десетице, стотине и т. д. нити се о томе какав рачун од ученика тражи, него је довољно ако ученик дати му задатак машинално изради. Отуда долази то, те ученици у писменом рачунању ужасно греше. Тако исто не пази се ни на то да усмени рачун буде увод и спрема за писмени рачун, већ има места, где се највећа пажња обраћа усменом рачуну, док је писмени рачун занемарен, као год што има доста и обрнутих случајева. Али највећа је мана ове наставе то, што ученик никакве самосталности нема, нити се она код ученика негује, већ учитељ готово непрестано стоји поред ученика, и сваки час опомиње га да једну или другу рачунску операцију изврши.

Даље, као што сам и напред на једном месту споменуо, писмених задатака, домаћих и школских, у рачуну нема никако, они се не задају. Отуда је са свим разумљиво што је ученичка самосталност у рачуну сведена на најнижу меру.

За тим, као најобичнија појава, долази и то да деца не знају скоро никако четири рачунске таблице, те отуда је после и сваки рачун, био писмен или усмен, готово увек погрешан. Неки учитељи покушавали су да им деца рачунске таблице науче из књиге на памет. Они су у овоме у неколико и успели, али су се приликом испита у својим школама могли уверити да се овакав рад прикрити не да, и да се такој настави при оцени успеха велика цена не даје.

На послетку ваља ми споменути да сам код огромног броја неподељених школа нашао, да не обраћају довољно пажње на то, да ученици науче и свикну решавање задатака простог правила тројног и простог рачуна интересног — тих рачуна, који су за практичан живот од веома преке потребе, него се у томе обично зауставе на усменом рачунању, и то са округлим бројевима. За тим нашао сам и такву једну школу, у којој су ови задаци — какво мучење деце! — решавани помоћу науке о сразмерама. Најзад нашао сам и такве две школе, једну мушку и једну женску, где се задаци интересног рачуна решавају, не свођењем на јединицу, него на основу познатог обрасца о томе, који су образац ученици, наравно, морали на памет научити!

Још ми остаје да кажем неколико речи о Земљопису, Историји и Цртању.

Земљопис код огромног броја школа, у којима сам ове године био, чита се с мане. Од овога чине частан изузетак само неколико школа, где су ученици учењем и цртањем мапе толико изучили Земљопис да поједине округе и области умеју доста добро и без мапе описати. У овај ред долази липска школа, у овај ред могле би доћи и школе: V разред у Смедереву, III разред женске школе у Смедереву, Михајловачка школа, III

разред лозовичке школе, дубонска школа и и. орашка школа.

Земљопис у II разреду предаје се готово најгоре. У неким школама у Земљопису у II разреду канда се ништа и не ради, него се просто учи књижица Петра Никетића — „Отачаственица“ — на памет. У многим школама није се учитељ са својим ученицима ван школе ни куда ни макао, нити има каквог цртежа своје околине. Један једини цртеж околине нађох у липској школи. За тим у многим школама никад учитељ није обратио дечију пажњу на рађање и залажење сунца у разно доба године. На многим местима, најзад, нису деца упозната ни са занатима своје околине, и ако се многе творевине тих заната и у самој школи налазе и виде.

Кад говорим о Земљопису не могу прећутати и један нехат наших основних школа, који се тиче одржања и напредовања наше народности, нехат који у нашим школама не би ваљало допустити. На име, сруда у селима, па и у многим основним школама већ је прешло у навику звати Бугарима ону нашу браћу из Старе Србије и Македоније, која овамо к нама због заради долазе. Други народи, као што је познато, труде се да и туђе народности претопе у своју народност, а наша школа својим нехатом још иде туђинској пропаганди на руку, место да је свом снагом сузбија!

Овако држање од стране народне школе у питању, које се тиче одржања наше народности, држим да би нам као народу најпосле могло бити од превелике штете, и с тога сам сматрао као за своју дужност да се на овом питању нарочито зауставим, и да на исто у пуној понизности и пажњу господина министра обратим.

О Историји могу само то напоменути да се она у IV разреду у већини школа, где сам био, слабо учи. Најважнији догађаји из наше историје не знају се, најважније историјске личности и најважније године не памте се. Шта је томе узрок, и шта би требало чинити да тога не буде — на то питање да одговоре држим да ће у првом реду бити најпозванији они, који се стручно баве Историјом, и који су ове године као ревизори и сами имали прилике да рад и живот наших основних школа упознају и проуче. За тим на ово питање ваљало би да обрате своју нарочиту пажњу, држим, и сви стручни педагози наши.

Цртање у нашим основним школама ради се више од невоље, и што се мора, него ли што би се оно тамо сматрало као важно педагошко средство за развијање укуса, вида, чистоте и маљљивости. Цртежи се никад не поправљају, наставник на табли никад не црта, те да тиме ученике упути и њихове погрешке поправи. Главни и једини вођ ученику у његовом раду јесте прописана цртанка, какав ће пак тај рад испасти, да ли добро или рђаво, о томе се нико не брине; и у највише случајева тај рад испадне ужасно рђав и до бескрајности немарљив.

Довде сам изнео све оно што сам сматрао као мане и недостатке наше основне наставе. Те мане да изнесем ја сам сматрао за своју особиту дужност. Али изношећи ове мане ја бих своју дужност извршио непотпуно и једнострано, ако не бих у исто време означио путове и начине, који, по мом мишљењу, воде томе да се те мане и ти недостаци уклоне, и да се наше основне школе на чистину изведу.

Као прва и најважнија мера, да наше основне школе пођу бољим путем, била би, по мом нахођењу, установа сталног и стручног надзора школског, па макар се такав надзор не увео за читаву земљу на један мах, него поступно и у течају читавог низа година.

За тим било би за напредовање основних школа тако исто од велике вредности да се бар у размаку од неколико година код обе учитељске школе отварају предавања за оне учитеље, који у своме послу храмљу, као што је то неколико пута и раније чињено. Без оваких предавања, као што је познато, не могу да буду ни оне земље, где педагошки семинари постоје у великом броју и кроз читав низ година, а где ли Србија, која једва да има две стотине редовно спремљених наставника за основне школе. Без оних предавања многи делови данашњег програма (као што је програм за цртање, за певање, за рачун, за гимнастику и пољску привреду) остаће само скромна жеља, и неће се још дуго и дуго извршити.

Тако исто било би од не мање важности по напредак наших основних школа да се у сваком школском срезу и сваке године од времена на време обавезно скупљају сви учитељи и све учитељице, и да на тим скуповима у присутности свога школскога надзорника вођају о школским питањима, а нарочито о питањима, која се тичу наставних метода, учила, увођења нових књига, школске дисциплине и т. д. Истина, учитељи се и данас састају у својим среским местима, али ти састанци нису ни за кога обавезни, а за тим они се држе без икаквог стручног надзора, те по томе за огромну већину учитеља остају без икакве веће вредности, као што се то најбоље види на разноликом поступању и раду оних учитеља, који у једном истом срезу раде.

Са среским скуповима учитељским стоје у свези и среске библиотеке учитељске. Данас тих библиотека нема никако. Толики листови и толике књиге штампају се на српском језику, листови и књиге садржине научне и васпитне, и наше школе од свега тога немају готово ништа, наши учитељи нису у стању да тај развитак своје стручне књижевности прате!

Трошкове око ових библиотека имали би сносити нешто сами учитељи, неки део тих трошкова покрио би се зар добровољним прилозима, а неки део ових трошкова примили би, по свој прилици, на се и сами срезови.

Ради напредовања наших основних школа и ради ширења њиховог утицаја на масу народну још је, по мом мишљењу, веома потребно и крајње је томе време да се поред сваке школе у нас оснује ученичка библиотека. Докле оваких библиотека у нас не буде донде ће највећи део школске тековине пропадати бескорисно. Та тековина заиста мора пропасти, јер како се може очекивати да ће по изласку из школе узети у руке књигу онај, који у школи никад и ништа самостално прочитао није? За тим, чиме ће учитељ да обвеже ученика да по који пут и ван школских часова мисли о школи и науци, ако не ваљаним књигама дечијим? Најзад, оснивањем ученичких библиотека учиниће се, по мом мишљењу, веома велика услуга и самој књижевности дечијој, јер поред боље прошле књига моћи ће се на ту врсту књижевности одакле и виђеније књижевне и научне снаге.

С напредовањем наших основних школа и са ширењем њиховог утицаја на народ мислим да у многоме, најзад, стоји у свези и то да школа у неколико народну привреду и народно благостање потпомаже. Та припомоћ коју би школа чинила народној привреди, могла би школин углед подићи, њене изворе умножити. Ту помоћ народној привреди школа би могла учинити на пољу *воћарства*, на пољу *градинарства, пчеларства и свиларства*. Али, на жалост, ту помоћ народној привреди наша основна школа за данас не чини. Као вишегодишњи надзорник основних школа ја сам до данас имао ту ретку срећу да походим више од две стотине тих школа. Али ни у једној од тих школа нисам нашао да се учитељ бави ма којом од тих привредних грана, ма да сам на то пажљиво мотрио и о томе распитивао. Оваким својим нерадом наша основна школа учинила је двојаку штету: штету народној привреди, јер није враћала оно, што је од те привреде за своје издржавање узимала; она је учинила штету и себи, јер је на много места одомаћила уверење да од школе за живот никакве користи нема, те тиме свет од школе отпадила.

Овакав немар основне школе према народној привреди требао би, држим, једном да престане. У целом образованом свету учитељ својим радом и својим утицајем ову привреду потпомаже; да ли такву исту услугу не би народној привреди могао чинити и учитељ у Србији — не за какав туђ рачун, него на корист своју, на корист своје школе и свога посла школскога?

АПСОЛУТНО МЕРЕЊЕ

(ЗА СЛУШАОЦЕ ВЕЛ. ШКОЛЕ И ПРОФЕСОРСКЕ КАНДИДАТЕ)

(Наставак)

Техничка јединица за количину електрицитета — кулон. Док смо код осталих мера видели разне јединице, за мерење количине електрицитета има само једна и њој је конгрес дао име „*кулон*", а то је она *количина електрицитета која прође за једну секунду кад кроз спроводник протиче струја од једног ампера.* Јер општи образац

$$Q = Jt$$

даје за $t = 1^{\text{ск.}}$ и $J = 1,^{\text{амп.}}$ $Q = 1$. кулон.

Кад у место L M и T заменимо вредности λ, μ и τ добијамо за

1 кулон $= 10^{-1}$ ел. маг. јед. (Q). C. G. S.

или још

1 кулон $= 3 \times 10^9$ ел. маг. јед. (q) C. G. S.

Врло се често изражава количина електрицитета тежином разлучених електролита или запремином одвојених гасова у волтаметру. Те се величине могу изразити кулонима кад се зна да један кулон образује 0.0104 милиграма водоника.

Ако означимо са ε хемијски еквиваленат неког тела према водонику, количина ε тога тела коју ће разлучити један кулон електрицитета биће

$$\varepsilon = 0.0104 \times e \text{ милиграма}$$

Ово ε зове се електрохемијски еквиваленат неког тела.

Према томе из једначине

1 кулон $= \varepsilon = 0.0104 \times e$ милиграма

може се одредити број кулона из одговарајуће количине разлученог тела. Доцније ће мо се мало више задржати код електрохемијског еквивалента.

Кад су количине електрицитета изражене у запреминама гасова, онда се те запремине претварају у кулоне кад се зна да један кулон електрицитета разлучи 0·172 куб. сант. измешаних гасова. Према томе ако разлажемо воду на 0^0 и 760^{mm}, разложићемо једним кулоном електрицитета 92 микрограма воде или 10·4 микрограма водоника.

Велике количине електрицитета изражавају се још „*амперским сатима*". Један амперски сат представља ону количину електрицитета, која прође кроз спроводник за један сат, кад је интензитет струје 1 ампер. Дакле

1 амперски сат = 3600 кулона.

Да би себи могли представити ону количину електрицитета коју даје један кулон, ми ћемо узети да је можемо сву скупити на једном кондензатору и тражити димензије тог кондензатора. Ако је M количина електрицитета у кулонима, J. површина кондензатора, e дебљина, V потенцијал и k индукциони коефицијенат, онда је

$$M = \frac{\text{к. J. V.}}{4\ \pi\ e}$$

Узмимо да је тај кондензатор напуњен максималним потенцијалом од 300 електростатичких јединица; да је направљен од калајних листова раздвојених парафинисаном артијом индукционог коефицијента = 2, и дебљине $e = 0{\cdot}03^{\text{cm}}$. Онда је површина

$$S = \frac{4\pi e M}{\text{к V}} = \frac{4 \times 3{\cdot}1416 \times 0{\cdot}03 \times 3 \times 10^9 \text{ кв.}^{\text{cm}}}{2 \times 300}$$

$$= 188^{\text{кв. м.}}$$

то ће рећи четвороугао чије су стране од прилике 14 метара.

Техничка јединица за електрични капацитет — фарад. — Практична јединица за електрични капацитет, којој је конгрес дао име „*фарад*" јесте *капацитет кондензатор који садржи у себи 1 кулон електрицитета од потенцијала једног волта.* Или још по дефиницији париског конгреса, то је онај *капацитет у неком кондензатору у коме 1 кулон електрицитета произведе између облога потенцијал од*

једног волта. Другим речима капацитет ће бити раван јединици, кад у неком кондензатору има 1 кулон електрицитета, а његова унутрашња облога има потенцијал од једног волта док је потенцијал спољашње облоге = 0. Према томе видимо да се „капацитет мери оном количином електрицитета, коју може да прими један кондензатор у датим приликама; онако исто, као што се мери капацитет једног суда количином течности која у њему може да стане“ (Preece).

Из познатог обрасца

$$q = c\ e$$

имамо

$$1 \text{ кулон} = 1 \text{ фарад} \times 1 \text{ волт}.$$

Одакле

$$1 \text{ фарад} = 10^{-9} \text{ ел. маг. јед. (с) C. G. S.}$$

или

$$1 \text{ фарад} \times 9 = 10^{11} \text{ ел. маг. јед. (с) C. G. S.}$$

Фарад је сувише велика јединица за практику. Видећемо мало ниже да ни капацитет целе запремине наше земље не износи један фарад него само 707 милионитих делова једног фарада. Због тога је у ствари практична јединица не фарад, него један милионити део једног фарада, који се зове *микрофарад*: један микрофарад предиће дакле 9×10^5 ел. стат. јединица или 10^{-6} фарада или 10^{-3} јединица C. G. S.

Најзад да видимо колики би био онај кондензатор у који би стао један фарад. Количина електрицитета у неком кондензатору представљена је обрасцем

$$M = \frac{к\ S.\ v}{4\ \pi\ e} = c\ v$$

одакле

$$C = \frac{к.\ S.}{4\ \pi\ e}$$

И ако оћемо да одредимо површину кондензатора коме је капацитет један фарад ставићемо:

$$1 \text{ фарад} = \frac{к\ S.}{4\ \pi\ e}$$

одакле

$$= \frac{4\ \pi e \times 9 \times 10^{11} \text{ квадр. сант.}}{к}$$

Ако је кондензатор направљен од лискунских листова, дебелих $0{\cdot}025^{cm}$ којих је индукциони коефицијенат = 5, онда је

$$S = \frac{4 \times 3{\cdot}1416 \times 0{\cdot}025 \times 9 \times 10^{11}}{5} =$$

$$= 56548800000^{кв.\ cm}.$$

а површина, која одговара једном микрофараду, биће

$$S = 56549^{кв.\ cm} = 5{\cdot}65 \text{ кв. мет.}$$

У трговини се продају кутије којих је капацитет један микрофарад. У њима обично има 300 калајних листова раздвојених лискунским листовима. Према томе површина свију тих листова, кад се узме да је пречник тих кутија 16^{cm} биће:

$$8^2 \times 3{\cdot}1416 \times 300 = 6 \text{ кв. мет.}$$

што се у главноме не разликује много од горњег броја.

Техничка јединица за електричан рад — ват — Видели смо већ напред да електрична струја пролазећи кроз какав спроводник врши неки извесан рад, који је сразмеран отпору и квадрату интензитета. Механички рад изражавали смо ерговима, међу тим за електрични рад ваља нова јединица, која не ће бити непосредно изражена јединицама C. G. S. него електромагнетским практичким јединицама, дакле оним којим су изражени ом, ампер, волт и т. д. Ова нова јединица за рад (у електро-магнетским јединицама) добила је по предлогу В. Сименса 1882 год. име „*ват*“ (watt) њен однос према систему C. G. S. добићемо, кад у димензијама за механички рад у место L, M и T, ставимо λ, μ и τ са својим вредностима:

$$\text{Ват} = W = L^2MT^{-2} = (10^8)^2 \frac{1}{10^{11}} = 10^7$$

ергова.

Кад се сетимо образаца које смо навели код механичког рада имаћемо још и ове односе:

$$1 \text{ ват} = \begin{cases} \frac{1}{9{\cdot}81} \text{ кгр.} = 0{\cdot}102 \text{ кгмет.} \\ \frac{10^5}{9{\cdot}81} \text{ гр. сант.} = 102 \times 10^2 \text{ гр. сант.} \\ \frac{1}{735{\cdot}46} \text{ пар. коња од 75 мет. кгр.} = \\ \quad = \frac{136}{10^5} \text{ пар. к. од } 75.^{m\,кгр.} \\ \frac{1}{746} \text{ енгл. коња од } 76^{m.\,кгр.} \frac{134}{10^5} \text{ еп. коња.} \end{cases}$$

Или још

735.5 вата чине 1 парн. коња од 75 мет. кил.

746·0 вата чине 1 енгл. коња.

Даље, знамо да је механички еквиваленат грам-калорије

$$1 = 4{\cdot}2 \times 10^7 \text{ ергова} = 1 \text{ грам-калорија.}$$

одакле је још

$$1 = 4{\cdot}2 \text{ вата} = 1 \text{ грам-калорија}$$

или

$$1 \text{ ват} = \frac{1 \text{ грам-калорија}}{4{\cdot}2} = 0{\cdot}24 \text{ гр. калор.}$$

Ту количину топлоте од 0·24 гр. кал. зову неки физичари а нарочито Енглези именом „Џул.“

Ват је механичка мера за сваку врсту рада, међу тим она је највише употребљена за рачунање електричне енергије изражене техничким јединицама волта, ампера и т. д. јер су обе те врсте мера изражене истим основним јединицама (електро-магнетским). Знамо да је

$$W = EI = I^2O = EQ = E^2C.$$

и стављајући O = 1 ом, E = 1 волт, I = 1 ампер и т. д. и замењујући у тим јединицама њнове еквиваленте из простих јединица, добија се за W увек сталан број 10^7 ергова или један ват. За то:

$$\text{Технич. једин. за рад.} \begin{cases} 1\text{ в.} \times 1\text{ ам.} = 10^8 \times 10^{-1} = 10^7 \text{ ер.} \\ (1\text{ам})^2 \times 1\text{ом} = (10^{-1})^2 \times 10^9 = 10^7 \text{ „} \\ 1\text{ в.} \times 1\text{ к.} = 10^8 \times 10^{-1} = 10^7 \text{ „} \\ (1\text{в.})^2 \times 1\text{ф.} = (10^8)^2 \times 10^{-9} = 10^7 \text{ „} \end{cases} = \text{ват}$$

Из првог и трећег израза добијамо још ове дефиниције за ват:

1 ват је онај рад који изврши јединица струје (1 ампер) одбијена јединицом електромоторске снаге (1 волт) или кад падне за потенцијал од једног волта.

1 ват је онај рад, који изврши један кулон падајући са висине једног волта.

Ако означимо ват изразом *кулон — волт*, добијамо један израз сасвим сличан механичком изразу *метар—килограм.*

Ма да је „ват“ свуда употребљен данас за мерење електричне енергије, ипак се налазе по где што у место њега изрази *волт-ампер*, или још простије V—A., или најзад ако је мерење вршено другим јединицама V—C (волт—кулон) A—O. (ампер—ом), и т. д. Тако на пример код лампа сијалица каже се да је струја од 105 волта и 0·8 ампера; према томе таква једна лампа троши 105 × 0·8 = 84 вата или волт—ампера, дакле нешто више од 0·1 коња.

Увећање и смањење техничке јединице. — Од извесних јединица техничких, које су или сувише мале или сувише велике, за практику створене су увећане или умањене јединице множећи или делећи дотичне јединице са милионом. Увећаним се јединицама метне пред основну реч, „*мега*“, а смањеним реч „*микро.*“ Тако су постале јединице:

1 мегаом = 10^6 ома = 10^{15} O.

1 микроом = 10^{-6} ома = 10^3 O

1 микрофараз = 10^{-6} фарада 10^{-15} C.

II. ПРИМЕЊЕНИ ДЕО.

Ма да смо још при самом теоријском излагању указивали по где где на примену нађених јединица апсолутног система, ипак смо веће и важније примене оставили за овај посебан одељак. Ми нећемо овде изложити све могуће примене апсолутних мера, јер би онда ваљало изложити сва могућа научна мерења. Ми ћемо само са неколико разноликих примера показати како се апсолутно мерење примењује на обично мерење, па да према томе сами читаоци схвате начин како ће и сами применити апсолутно мерење и за оне случајеве, који овде нису споменути.[1])

Апсолутна густина тела. — Апсолутна густина неког тела јесте количина материје у јединици запремине. У систему C. G. S. у коме је јединица запремине један кубни сантиметар, апсолутна густина воде биће 1·000013 грам-масе, што се у највише случајева може ставити = 1.

У оном апсолутном систему, у коме су основне јединице *метар*, *грам* и *секунда*, једи-

[1]) За овај део послужили смо се нарочито делом: „Traité élementaire des mesures absolues“ par. A, Sevpieri.

ница запремине јесте кубни метар и апсолутна густина воде је сад 1000013 грам-масе јер имамо однос:

$$D = \frac{M}{V} = \frac{1.000013}{(0{\cdot}01)^3}.$$

У апсолутном систему C. G. S. апсолутне густине разних тела практички су једнаке са специфичким тежинама т. ј. са односом њихових густина према густини воде. На против у систему метар-грам-секунда, треба помножити са 1000013 све већ одређене специфичке тежине па добити вредност апсолутних густина разних тела. С тога се специфичке тежине, које налазимо у разним таблицама, могу сматрати као апсолутне густине тела само ако останемо при систему C. G. S. што смо ми у осталом и усвојили. Ево неколико примера за то:

а. Густина водене паре. — Према последњим истраживањима *Лаша* и *Колраушa* густине ваздуха, кисеоника и водоника сравњене према води ово су:

ваздух	0·001292756
кисеоник	0·001429310
водоник	0·000089547

Ови бројеви вреде за притисак 760^{mm}, на географској ширини 45° и морској површини. Да се одавде изведу апсолутне густине тих тела при иначе истим околностима, треба их помножити са 1·000013 као што смо то објаснили мало час. Онда добијамо

	апсолутне густ.
ваздух	0·001292773
кисеоник	0·001429329
водоник	0·000089548

У једињење од 2 куб. см. водоника и једног куб. см. кисеоника, који дају 2 куб. см. водене паре ушла је апсолутна количина материје:

0·001608425 грам масе.

Половина тог броја представља масу једног кубног сантиметра т. ј. апсолутну густину водене паре, која дакле износи

0·000804212

број, који је, подељен апсолутном густином ваздуха, даје однос

$$\frac{\text{апсолутна густина водене паре}}{\text{апсолутна густина ваздуха}} = 0.622$$

који није ништа друго до специфичка тежина водене паре сравњена према ваздуху.

в. Запремине грам-масе разних гасова. Кад се зна разломак грам-масе, коју садржи један куб. см. неког гаса, онда се врло простим путем може одредити запремина тога гаса кад садржи једну грам-масу. И ове су вредности сведене на географску ширину од 45° ба, ометарски притисак 760^{mm} и морску површину. Запремина грам-масе већ споменутих гасова биће:

ваздуха	773·55 куб. см.
кисеоника	699·63 „
водоника	11167·20 „
водене паре	1243·45 „

Барометарски притисак у апсолутним мерама. — Специфичка тежина живе на 0° јесте 13·596 сравњена према води највеће густине. Тај број представља у исти мах и апсолутну густину живе, ако се узме, да у једном кубном сантиметру воде има масе једног грама. Но ако би хтели имати тачну вредност за масу једног куб. см. живе, онда би добили:

$$13{\cdot}596 \times 1{\cdot}000013 = 13{\cdot}5962 \text{ грам-масе}$$

и један барометарски стуб од 760^{mm} висине и 1 кв. см. пресека имао би

1033·3 грам. маса.

а притисак његов на подлогу био би дакле:

$$1033{\cdot}3 \times g^{cm} \text{ дина.}$$

Према томе тај притисак износи

	дина
у Паризу	$1{\cdot}0136 \times 10^6$
у Београду	$1{\cdot}0133 \times 10^6$
на екватору	$1{\cdot}0007 \times 10$

дакле свуда мало јаче од једног мегадина.

Обично се барометарски стуб од 760^{mm} сматра као *нормални притисак* што у ствари није, јер се тежина тог истог стуба, па дакле и његов притисак мења са географском ширином. *Еверет* је предложио да се узме мегадин као нормални притисак атмосферски на 1 кв. см, што није до данас усвојено.

Центрифугална снага земљина у апсолутним мерама. — Центрифугална снага неке масе m

која се на остојању r од обртне осе окреће брзином v представљена је обрасцем:

$$f^2 \; m \; \frac{v^2}{r}.$$

Ако брзину v заменимо односом између пређеног пута и времена биће

$$f = \frac{m}{v}\left(\frac{2\,v\,\pi}{t}\right)^2 = m v\left(\frac{2\,\pi}{t}\right)^2$$

Да би тај образац применили на земљу и за екватор ставимо

$$r = 6{\cdot}38 \times 10^8 \text{ сантим.}$$

и

$$t = 86164 \text{ секунде,}$$

па онда ако за m узмемо грам-масу имамо:

$$f = 3{\cdot}39 \text{ дина.}$$

И тако привлачна снага земљина била би на екватору и без центрифугалне снаге

$$978{\cdot}10 \times 3{\cdot}39 = 981{\cdot}49 \text{ дина.}$$

За Београд одредили би центрифугалну снагу на исти начин, само би у место $r = 6{\cdot}38 \times 10^8$ имали да ставимо

$$d = r \cos. 44^0\, 48' = 4{\cdot}51 \times 10^8$$

онда излази за

$$f = 2{\cdot}37 \text{ дина.}$$

те према томе би убрзање теже у Београду а без центрифугалне снаге било:

$$980{\cdot}60 + 2{\cdot}37 = 982{\cdot}97 \text{ дина.}$$

Механички еквиваленат грам-калорије у апсолутном систему. — Сви су физичари усвојили за механички еквиваленат грам-калорије изражене у систему C. G. S. вредност

$$I = 4{\cdot}2 \times 10^7 \text{ ергова.}$$

или 42 милијона ергова. Кад се тај број претвори у килограмметре по обрасцима које смо извели у првом делу он вреди:

$$4{\cdot}2 \times 10^7 \times \frac{102}{10^{10}} = \frac{428{\cdot}4}{10^3} \text{ к.гр.мет.}$$

Према томе килограм-калорија вреди̇ће 428·4 метар-килограма. Тај број мало већи од округле цифре 425. мет. кил. која је у опште усвојена, сматра се као тачнији.

Из те вредности за механички еквиваленат добијамо још ове односе:

$$1 \text{ ерг} = \frac{1}{4{\cdot}2 \times 10^7} = \frac{24}{10^9} \text{ грам-калорија.}$$

или

$$1 \text{ ерг} = \frac{24}{10^{12}} \text{ килограм-калорија.}$$

Врло често се узима за јединицу топлотних мерења количина топлоте представљена бројем $\frac{24}{10^9}$ грам-калорија или бројем $\frac{24}{10^{12}}$ килограм-калорија. У том случају обрасци, који дају вредност механичке енергије представљају вредности топлотне енергије без икаквих коефицијената. Тако на пример ако имамо рад

$$R = 100 \text{ ергова}$$

онда ће одговарајућа топлота бити

$$C = 100 \text{ јединица}$$

и може се R заменити са C. Али тих 100 топлотних јединица не значе 100 целих калорија, него 100 делова калорије т. ј.

$$100 \times \frac{24}{10^9} \text{ грам-калорија}$$

или

$$100 \times \frac{24}{10^{12}} \text{ килограм-калорија}$$

а. *Механичка енергија неких горива.* — Један грам угљена, ујединивши се потпуно са кисеоником, даје 800 грам-калорија, које се зову калорије сагоревања. Тај се број узима као мерило топлотне моћи угљена.

Колика је механичка моћ која одговара тој топлотној моћи?

Имамо према ономе што је напред речено:

$$8000 \times 4{\cdot}2 \times 10^7 \text{ ергова}$$

$$= 8000 \times 4{\cdot}2 \times 10^7 \times \frac{102}{10^7} \text{ мет. кгр.} = 3427 \text{ мет. кгр.}$$

$$= 8000 \times 4{\cdot}2 \times 10^7 \times \frac{136}{10^{12}} \text{ парних коња} = 45{\cdot}7 \text{ пар. к.}$$

Дакле да се постигне рад од једног парног коња у секунди, ваљало би утрошити

$\frac{1}{45 \cdot 7}$ гр. угљена у секунди; а за једног парног коња за цео један сат, потрошили би угљена

$$\frac{1}{45 \cdot 7} \times 60^{12} = 78 \cdot 77 \text{ грама.}$$

Међу тим у најбољим парним машинама треба 1 килограм угљена на коњску снагу и на сат, одакле излази да се корисно употреби једва 0·08 произведеног рада сагоревањем угљена.

На исти се начин може наћи за једињење 1 грама водоника са кисеоником:

$$34000 \times 4 \cdot 2 \times 10^7 \text{ ергова} = 194 \text{ парних коња}$$

а за једињење 1 грама цинка са кисеоником:

$$1301 \times 4.2 \times 10^7 \text{ ергова} = 7 \cdot 4 \text{ парних коња.}$$

b. *Енергија тела и одговарајућа молекилска енергија (топлота).* — Кад оловно тане бачено брзином од 500 метара у секунди удари о какву сталну препону, ће ли се истопити произведеном топлотом?

Узећемо да је почетна температура танета $= 10^0$

Зна се да се олово топи на 322°; да је његова топлота топљења $= 5 \cdot 4$ калорија и да је његова средња специфичка топлота на 150° представљена овом вредношћу

$$0 \cdot 0283 \times 0 \cdot 000036 \times t = 0 \cdot 0337 \text{ кал.}$$

Да се тане истопи потребан је овај број грам-калорија:

$$m\,(322 \times 0 \cdot 0337 + 5 \cdot 4) = m \times 15 \cdot 9.$$

Енергија која одговара брзини од 500 метара јесте:

$$\frac{m}{2}\,(50000)^2 \text{ ергова}$$

и тај рад вреди у грам-калоријама:

$$\frac{m}{2}\,(50000)^2 \times \frac{24}{10^9} = m \times 30 \text{ грам-калорија.}$$

Дакле не само једно тане, него би се могла истопити два танета оном топлотом која постане кад се само једно тане заустави.

c. *Специфичка топлота гасова на сталном притиску и сталној запремини.* — Рецимо да смо затворили један грам сувог ваздуха и 1 грам водоника под притиском од 760^{mm} у два цилиндрична суда од по 1 кв. см. у пресеку тако, да те две гасне масе заузму запремине, које одговарају њиовим густинама. Загрејмо оба та гаса за 1° и пустимо их да се оба слободно шире под притиском 760^{mm} потискујући на пример један лак клип. Израчунајмо рад који је сваки тај гас извршио својим ширењем.

Кад уведемо у рачун атмосферски притисак који износи на географској ширини 45° у апсолутним мерама као што знамо

$$1.0133 \times 10^6 \text{ дина}$$

и кад су нам познати коефицијенти ширења који су по Реньолу

за ваздух	0·0036706
за водоник	0·0036613.

а тако исто и њнове запремине, онда се налази, да су радови, које је сваки гас извршио, ови:

$$1 \cdot 0133 \times 10^6 \times 0 \cdot 0036706 \times 773 \cdot 53 = \\ = 2 \cdot 8771 \times 10^6 \text{ ергова}$$

$$1 \cdot 0133 \times 10^6 \times 0 \cdot 0036613 \times 11167 \cdot 20 = \\ = 41 \cdot 4303 \times 10^6 \text{ ергова}$$

Ти радови троше топлоте од $\frac{24}{10^9}$ грам-калорија за сваки ерг, те онда

$$2 \cdot 8771 \times 10^6 \times \frac{24}{10^9} = 0 \cdot 06905 \text{ гр.-кал.}$$

$$41 \cdot 4303 \times 10^6 \times \frac{24}{10^9} = 0 \cdot 99433 \text{ гр.-кал.}$$

Међу тим те количине топлоте представљају сувишак што га има специфичка топлота оба гаса под сталним притиском над специф. топлотом иста два гаса под сталном запремином, јер никаква се топлота не сме утрошити на рад кад запремина остане стална.

Према томе дакле

Специфичка топлота под	ваздух	водоник
сталним притиском по Реньолу	0·2377	3·4090
	0·0690	0·9943
Спец. топ. под стал. запр.	0·1687	2·4147

Измеру те две специфичке топлоте постоји сталан однос $= 1 \cdot 41$.

Електрични капацитет земљине кугле — Полупречник земљине кугле може се ставити раван

$$\frac{4000000000}{2\,\pi} \text{ сантиметара}$$

а то ће бити у исти мах њен капацитет у електростатичким јединицама. Ако ту вредност претворимо у микрофараде имаћемо:

$$\frac{4 \times 10^9}{2\,\pi \times 9 \times 10^5} = 707 \text{ микрофарада.}$$

Једна би кугла имала тек онда капацитет од једног фарада, кад би јој полупречник био $\frac{1000000}{707} = 1400$ пута већи од земљиног.

Ни само сунце чији је пречник тек мало више од 100 пута већи од земљиног не би имало капацитет од 1 фарада него само $\frac{1}{14}$ од прилике.

Електрохемијски еквиваленти разних тела за један кулон. — Електрохемијски еквиваленат назива се она тежина некога тела, коју одлучи електролизом струја од интензитета = 1 а за једну секунду. И према томе, да ли ће интензитет бити изражен у простим електромагнетским јединицама или у амперима, и електрохемијски еквиваленти биће различити. Ми ћемо узети да је интензитет изражен амперима и онда ће електрохемијски еквиваленти бити тежине разних тела, које електролитичким путем разложи струја од једног ампера у једној секунди.

Према резултатима, који су најзаше усвојени, један ампер, пролазећи кроз воду, ослободи за секунду

0·0000104 грама водоника.

и електрохемијски еквиваленат ма каквог тела, чији је хемијски еквиваленат = q (према водонику) биће у опште:

$$\varepsilon = 0{\cdot}0000104 \times q \text{ грама.}$$

Даље, дознало се експериментом:

Количина електролизом разложене материје сразмерна је тоталној количини електрицитета који кроз њу пролази и сасвим је независна од времена за које ће та количина електрицитета проћи. И на основу тог закона може се електрохемијски еквиваленат и дефинисати као *електростатичка тежина разних тела које разлучи ма за које време електрицитет једног кулона.*

Ако је интензитет струје I ампера, т. ј. ако за једну секунду прође I кулона, (па било I веће или мање од јединице) онда је количина разлучене материје =

$$0{\cdot}0000104 \times q\ I$$

а за t секунада

$$p^{гр.} = 0{\cdot}0000104 \times q\ I.\ t.$$

и онда ће електрохемијски еквиваленат ма каквог тела бити у опште изражен обрасцем

$$\varepsilon = 0{\cdot}0000104 \times q = \frac{p \text{ грама}}{I\ t}$$

Тај је образац згодан за одређивање ма које количине ε, p, t, I, кад су остале при позкате. Ми ћемо то показати са неколико примера.

a. *Нека је струја разложила у једној минути пола грама воде. Колики је њен интензитет?*

Тражећи тежину водоника

$$\frac{0{\cdot}50 \text{ гр.}}{9} = 0{\cdot}0556 \text{ гр.}$$

што је ослобођен из воде добијамо

$$I = 0{\cdot}0556 \times \frac{1}{0{\cdot}0000104 \times 60} = 89 \text{ ампера}$$

b. *Један електрични мотор има електромоторске снаге од 100 волта. Колико ће моћи он разложити воде у минути, кад је отпор у ланцу 1 ом?*

Овде имамо

$$I = \frac{E}{O} = 100 \text{ ампера}$$

и пошто је еквиваленат воде = q имамо:

$$p = 100 \times 0{\cdot}0000104 \times 9 \times 60 = 0{\cdot}562 \text{ гр.}$$

c. *У једном волтаметру се нитратом сребра нађе се после извесног времена t, да је негативна плоча отежала, или да је позитивна плоча олакшала за p грама. Колико је кулона електрицитета прошло?*

По последњим експериментима изгледа, да је електрохемијски еквиваленат сребра

0·001118 гр.

вредност коју је добио лорд Rayleigh и која се довољно слаже са вредношћу 0·0000104 гр. за водоник. Онда ће у опште бити

$$I = \frac{p}{0{\cdot}001118 \times t} \text{ ампера}$$

Из тог се обрасца може дознати број кулона за време t.

Кад би хтели одвојити у једној секунди хемијски еквиваленат сребра, т. ј. 108 грама (или тачније 107·66 гр.) онда ваља p ставити равно тој вредности, па је приближно

$$I = 96500.$$

Овде се у опште може рећи, да треба

96500 кулона

електрицитета, да се разлучи 1 хемијски еквиваленат сребра, па ма колико дуго било време за које ће проћи сва та количина електрицитета.

Та количина електрицитета, која може електролизом да одвоји један хемијски еквиваленат неког тела зове се *електрични еквиваленат* и на основу Фарадијевог закона, тај је еквиваленат сталан број и исти за сва тела. Његова је вредност приближна броју 96300 са малом разликом која свакако долази од недовољне тачности електро-хемијског еквивалента. Како све те појединe вредности стоје међу собом и за разна тела, види се из ове таблице:

Таблица хемијских, електрохемијских и електричних еквивалената.

Име тела	АТОМСКА ТЕЖИНА	ХЕМИЈСКИ ЕКВИВАЛЕНАТ Q	ЕЛЕКТРОХЕМ. ЕКВИВАЛЕН. У МГРАМ. ЗА КУЛОН E	БРОЈ КУЛОНА ЗА ЈЕДАН ГРАМ ТЕЛА	ТЕЖИНА ТЕЛА НА АМПЕРСКИ САТ У ГРАМОВ.	ЕЛЕКТРИЧНИ ЕКВИВАЛЕНАТ
Водоник	1	1	0·010384	96293·00	0·03738	96293
Калијум	39·04	39·04	0·40539	2467·50	1·45950	96201
Натријум	22·99	22·99	0·23873	4188·90	0·85942	96301
Алуминијум	27·3	9·1	0·09449	10583·00	0·34018	96306
Магнезијум	23·94	11·97	0·12430	8040·00	0·44747	96380
Злато	196·2	65·4	0·67911	1473·50	2·44480	96423
Сребро	107·66	107·66	1·11800	894·41	4·02500	96298
Бакар	63·0	31·5	0·32709	3058·60	1·17700	96304
Живa	199·8	99·9	1·03740	963·99	3·73450	96298
Калај	117·8	29·45	0·30581	3270·00	1·10190	96301
Гвожђе	55·9	18·62	0·19356	5166·40	0·69681	96301
Никл	58·6	29·3	0·30425	3286·80	1·09530	96302
Цинк	64·9	32·45	0·33696	2967·10	1·21330	96302
Олово	206·4	103·2	1·07160	933·26	3·85780	96323

Да видимо сад, колика је вредност електричног еквивалента израженог електростатичким мерама. Ако за средњу вредност тог еквивалента узмемо 96300 биће

$96300 \times 3 \times 10^9$ ел. ст. јединица за количину а тај је број приближно раван

$2{\cdot}9 \times 10^{14} = 300000000000000$ ел. ст. јед. за количину

т. ј. 3×10^{14} пута оне количине електрицитета, која концентрисана у малу куглу проваља снагом једног дина исто тако малу куглу са истом количином електрицитета а на остојању 0·01 м. од прве.

Из тога се види, да је вредност електричног еквивалента у електростатичким јединицама врло велика. Примера ради наведимо један Фарадијев експеримент. Он је опазио, да она струја, која је у стању да разлучи један гран (0·065 грама) воде, може да усија једну платиниску жицу од $\frac{1}{4}$ милиметра у пре-

чнику за све време док траје разлагање, т. ј. за три минута и 45 секунда; он је даље израчунао, да би количина статичког електрицитета, која би могла то исто да уради била она, коју би дала једна батерија од 15 лајденских боца, од којих свака има 1186·8 квад. см. површине, и напуњена са по 30 обрта једне велике електричне машине, кад би се та батерија испразнила 800000. Површина те батерије, помножена бројем пражњења даје

$$15 \times 1186{\cdot}8 \times 800000 = 1424160 \text{ кв. мет.}$$

Да се разложи један грам воде треба толико електрицитета, колико може да стане од прилике у један кондензатор од

22000000 квадр. метара.

са великим потенцијалом.

Де ла Рив вели на једном месту, кад би могли кондензовати цео електрични еквиваленат (т. ј. свих 96300 кулона) у један кондензатор па би цео тај електрицитет од један пут испразнили, добили би дејство које би се равнало са дејством грома. Да би могли себи дати рачуна о том дејству, да израчунамо ону снагу са којом се привлаче два еквивалента електрична на остојању на пример 500 метара један од другог. Тако би добили према електростатичкој вредности електричног еквивалента.

$$\left(\frac{289000 \times 10^9}{50000 \text{ см.}}\right)^2 = 3340 \times 10^{16} \text{ дина}$$

$$= 3340 \times 10^{16} \times \frac{102}{10^8} \text{ к.мет.кгр.}$$

$$= 34\ 000\ 000\ 000\ 000 \text{ метар-килограма.}$$

Дакле два електрична еквивалента супротних електрицитета (од по 96300 кулона) привлаче се на 500 метара даљине снагом од 34 билијуна килограметара.

Електрични еквиваленат и број молекила. — Вредност, коју смо добили за електрични еквиваленат, изгледа нам врло велика. Зашто је пак она тако велика видећемо кад се обазремо на број молекила гаса, које тај еквиваленат ослободи.

9 грама водене паре на нормалном притиску од 76^{cm} заузму запремину од

$$1243 \times 9 = 11187 \text{ куб. см.}$$

Међу тим, рачуном се нашло, да у једном кубном сантиметру ваздуха има

$$2 \times 10^{19} \text{ молекила}$$

а толико их исто мора бити према Авогадровом закону и у 1 куб. см. водене паре. Према томе, у 9 грама вод. паре има од прилике

$$11187 \times 20 \times 10^{18} = 2 \times 10^{23}$$

Али, да се разложе 9 гр. воде или да се добије 1 грам водоника треба 96300 кулона, или од прилике 3×10^{14} електро-статичких јединица. Према томе за растварање сваког појединог молекила воде треба електрицитета:

$$\frac{3 \times 10^{14}}{2 \times 10^{23}} = \frac{3}{2 \times 10^{9}} = \frac{1}{666666666} \text{ ел. ст. ј.}$$

Ако би хтели да знамо колики је рад потребан да се разложи само један молекил воде, треба помножити тај број са 1·5 волта или са $\frac{1{\cdot}5}{3 \times 10^2}$ ел. стат. једин. потенцијала, па би имали

$$\frac{3}{2 \times 10^9} \times \frac{1{\cdot}5}{3 \times 10^2} = 75 \times 10^{-12} = \frac{3}{400{,}000{,}000.000} \text{ ерга.}$$

Ови бројеви падају у очи својом маленкошћу онако исто као и они први својом огромношћу. Међу тим и једни се и други потпуно схваћају, кад се помисли, како су молекили бескрајно мали а да их у исти мах има бескрајно много.

Рад електричне струје. — Из теорије о постајању струје знамо, да електрична струја у сваком делу спроводника долази од пада електрицитета са ниво-а вишег потенцијала на ниво нижег потенцијала, од прилике онако исто као што постаје отицање воде услед пада воде са вишег на нижи ниво. Даље знамо, да је разлика потенцијала између ма које две тачке у ланцу, па ма какав био спроводник, равна раду који изврши јединица електрицитета, прошав са једне на другу тачку а правцем линије која их веже.

Према томе, *електромоторска снага једног елемента одговара раду, који је извршила јединица електрицитета у свом путу кроз цео спроводник.*

Означимо са E над или разлику потенцијала између крајњих тачака неке извесне дужине спроводника, са r рад који је извршила јединица електрицитета, прошав са једног краја на други. Према ономе што смо мало час рекли биће

$$r = E$$

Ако је интензитет струје $= I$ т. ј. ако сваке секунде пролази I јединица електрицитета између посматране две тачке спроводника, имаћемо рада сваке секунде

$$r \times I = E \times I.$$

а за t секунада

$$R = E.\ I.\ t.$$

Пошто је тешка ствар одређивати непосредно стање потенцијала на разним тачкама једног спроводника, то се у горњој једначини замени E његовом вредношћу O I. па се добија

$$R = OI^2t.$$

а то је образац Џулов, који смо ми већ раније нашли.

Најзад знамо још да можемо написати

$$I = \frac{Q}{t}$$

па је онда

$$R = EQ$$

Ови изрази дају вредност за рад R у ерговима ако су чиниоци O, I и E. изражени у систему C. G. S. електростатичким или електромагнетским, а у ватима (волт-амперима) ако су ти чиниоци изражени техничким јединицама волт, ампер, ом и т. д.

Кад се упореди израз E Q са изразом $\frac{1}{2}$ M V који даје рад који постаје кад се какав кондензатор испразни, види се, да при једнаком пуњењу и потенцијалима, овај последњи рад је за половину мањи од првога. Разлог за ту разлику разуме се по себи: потенцијал електричне струје остаје у некој датој тачки спроводника увек један и исти, док на против, потенцијал v неког кондензатора тежи нули, и може дакле бити замењен средњим и сталним потенцијалом $\frac{O + V}{2} = \frac{v}{2}$ Јер отицање електрицитета из кондензатора бива онако као што је и отицање воде из суда који се празни, док на против у галванском елементу електрицитет отиче као вода из суда у коме ниво остаје увек сталан.

Пример. Нека је дата батерија од 10 елемената Даниелових везаних по наиону; електромоторска снага сваког елемента нека је 1·1 волта, а отпор 1 ом. Колики ће рад извршити та батерија у минуту у спољашњем ланцу чији је отпор 5 ома.

Имамо

$$I = \frac{E}{O} = \frac{1{\cdot}1 \times 10}{10 + 5}\ 0{\cdot}733 \text{ ампера}$$

одакле

$$R = (0{\cdot}733)^2 \times 5 \times 60 = 161{\cdot}187 \text{ вата}$$

$$= 161{\cdot}187 \times 0{\cdot}102 \text{ м.кгр.} = 16{\cdot}44 \text{ м.кгр.}$$

Да би контролисали овај резултат, према електромоторској снази (11 волта) знамо, да ће 1 кулон извршити рад од 11 вата у целом ланцу и за секунду, а 660 вата за једну минуту. Разлонак 0·733 кулона извршиће за минуту рада.

$$0{\cdot}733 \times 660 = 483{\cdot}78 \text{ вата.}$$

Тај ће се рад поделити на двоје: на унутрашњи савлађујући отпор од 10 ома и спољашњи са отпором од 5 ома. Дакле, у спољашњем ланцу рад ће бити само $\frac{1}{3}$ целог рада т. ј. 161·2 вата, као што смо и горе нашли.

Електрична струја и топлота. — Врло многа експерименти довели су Џула и друге физичаре до ових важних резултата:

1. Електрична струја интензитета I кад протиче кроз спроводник отпора O произвешће за време t топлоту

$$K = \frac{1}{A} \cdot I^2Ot$$

где је $\frac{1}{A}$ извесан коефицијенат и један и исти за све експерименте те врсте. То је, као што знамо, Џулов закон.

2. Топлота коју произведе струја у течностима (не изузевши ни течности у елементима) зависи од истог закона од ког зависи

и топлота коју струја произведе у чврстим телима, т. ј. од закона Џуловог.

3. Кад струја врши неки извесан механички рад и то ван спроводника, крећући, на пример, једну електромагнетску машину, интензитет струје I опада, а услед тога и топлота коју струја производи опада. Па како опадање топлоте одговара топлотном еквиваленту извршеног рада $\left(\frac{R}{430}\text{ м.кгр.}\right)$, т. ј. како нестане услед тог спољашњег рада толико калорија, колико би ваљало утрошити на нађи механички рад R, закључујемо, *да сва топлота коју струја произведе јесте просто претварање њене механичке енергије у топлоту.* Дакле, обрасци који дају вредност механичке енергије струје, могу послужити да се из њих израчуна и топлота коју струја произведе. Треба само поделити израз за рад механичким еквивалентом топлоте, т. ј. са $4{\cdot}2 \times 10^7$ ако је рад дат у ерговима, или са $4{\cdot}2$ ако је дат у ватима, па ће се добити ови обрасци:

$$K = \frac{I^2Ot\ \text{erg.}}{4{\cdot}2 \times 10^7}\ \text{гр.-кал.} = \frac{EIt\ \text{ергова}}{4{\cdot}2 \times 10^7}\ \text{гр.-кал.}$$

$$K = \frac{I^2Ot\ \text{вата}}{4{\cdot}2}\ \text{гр.-кал.} = \frac{EIt\ \text{вата}}{4{\cdot}2}\ \text{гр.-кал.}$$

Ови се обрасци потпуно слажу са обрасцем у коме је представљен Џулов закон, ако у место α ставимо механички еквиваленат топлоте.

Бројоци горњих израза могу дати непосредно количину произведене топлоте и без механичког еквивалента топлоте, ако се та топлота не изражава грам-калоријама, него оном топлотом, коју произведе јединица рада. У том случају, ако је рад изражен ерговима, (а то ће бити онда, кад су I, O и E изражени системом C. G. S.) онда јединица топлоте (т. ј. топлота коју произведе један ерг) вреди $\frac{24}{10^8}$ грам-калорија, а ако је рад изражен ватима, (а то је онда, кад су I, O и E изражени у ампер-ом-волту) јединица топлоте (т. ј. топлота коју произведе један ват) вреди 0·24 грам-калорија.

Пошто струја није тренутна, него непрестано протиче кроз спроводник, то ће се и температура спроводника све већма повишавати. Но како у исти мах и зрачење спроводника постаје све јаче, (према Нутновом закону) мораће најзад наступити један тренутак, кад ће настати потпуна равнотежа између топлоте коју струја доноси и оне, која се губи зрачењем за исто време. У том тренутку температура спроводника постане стална. Тражимо колика ће бити приближно та температура.

Нека је

l дужина спроводника који загрева струја интензитета I.

d његов пречник у сантиметрима на дакле $\frac{\pi d^2}{4}$ његов пресек у квадр. сантим.

ω његов отпор (у јединицама електромагнетским) за један сантиметар дужине и један квадратни сантиметар пресека, т. ј. његов *специфички отпор,*

онда ће отпор тога спроводника израчунат за целу дужину у основима бити

$$\omega \times 10^{-9} \times \frac{4l}{\pi d^2}.$$

Кад се тај израз помножи са I^2 добија се рад у ватима; овај пак рад, подељен са $4{\cdot}2$ даје број калорија које спроводник произведе у секунди:

$$\frac{\omega \times 10^{-9}\ 4l \times I^2}{4{\cdot}2 \times \pi d^2}\ \text{грам-калорија.}$$

Означимо са α онај део калорије, коју ће одзрачити 1 кв. см. површине спроводника за једну секунду, кад је температура спроводника за 1° виша од околине. Па како је по Њутновом закону за тако мале разлике температурско зрачење сразмерно разлици температурској d температура зрачећег тела и околине, онда сваки квадр. сантим. површине губи зрачењем у секунди:

$$d\alpha\ \text{грам-калорија}$$

а цела површина која износи $\pi d \times l$ квадр. сантиметара, губи

$$\pi d \times l \times d\alpha.$$

Њутнов закон не вреди и за велике температурске разлике, за то ће резултат у том случају бити само приближан. Кад је d врло велико, онда се без погрешке може узети, да је температура околине равна нули.

И кад губитак зраченьем постане онолики колико је развијање топлоте које даје струја, онда температура спроводника остаје стална. Топлотна равнотежа спроводника изражена је дакле овом једначином

$$\pi d \times l \times d\alpha = \frac{\omega \times 10^{-9} \times 4\,l \times I^2}{4{\cdot}2 \times \pi d^2}.$$

одакле се добија максимална и константна температура d на коју се спроводник може загрејати кад кроза њ протиче струја интензитета I

$$d = \frac{\omega \times 10^{-9} \times 4 \times I^2}{4{\cdot}2 \times d^3 \times \pi^2 \times \alpha}$$

или још

$$d = \frac{965}{10^{13}} \times \frac{\omega I^2}{\alpha d^3}.$$

Вредност за α излази $= \frac{1}{4000}$.

Први пример. Приликом електричне изложбе у Минхену 1882 год. *Марсел Депре* (Deprez) пренео је механички рад између Мисбаха и Минхена, т. ј. на даљину од 57 километара, помоћу две динамо машине. Динамо машина у Мисбаху, која је производила струју, имала је на својим половима разлику потенцијала од

$$E = 1343 \text{ волта}$$

а интензитет струје био је

$$I = 0{\cdot}519 \text{ ампера}$$

Струја дакле, коју је слала машина из Мисбаха, имала је енергију

$$EI = 697 \text{ вата.}$$

Али један део целокупне струје трошио се у самој машини на савлађивање њеног отпора, и та је струја загрејала саму машину, које је унутрашњи отпор износио 453·1 ома. Сама је дакле машина утрошила на своје загревање

$$(0{\cdot}519)^2 \times 453{\cdot}1 = 122 \text{ вата}$$

те према томе цео рад, који је та машина у ствари развијала, износио је

$$697 + 122 = 819 \text{ вата.}$$

Двогуби спроводник (тамо и амо) од 4·5 милиметра у пречнику и 114 килмет. дужине имао је отпора 950·2 ома, а динамо машина у Минхену 453 ома. Губитак енергије услед загревања целе пруге износио је

$$I^2O = (0{\cdot}519)^2\,(451{\cdot}1 + 950{\cdot}2 + 453{\cdot}4)$$
$$= (0{\cdot}519)^2 \times 1856{\cdot}7 = 500 \text{ вата.}$$

Дакле на само загревање утрошено је више од половине целе енергије, коју је дала машина у Мисбаху. Корисно се могло употребити само

$$697 - 500 = 197 \text{ вата.}$$

Други пример. У извесним електричким индустријама, кад струја која протиче кроз спроводник не сме прећи извесни интензитет, онда се у спроводник уметну тако зване „жице сигурности“, које се обично праве од олова, и чије су димензије тако израчунате, да се жица одма истопи и прекине струју чим она пређе дозвољену границу. Пита се сад: колики пречник ваља дати тој жици сигурности па да струја не пређе интензитет од 7·2 ампера т. ј. колики пречник ваља дати жици од олова, па да је струја растопи а тим прекине везу чим њен интензитет порасте на 7·2 ампера?

Температура топљења олова је 330°.

Кад ставимо $d = 330$ и $\alpha = \frac{1}{4000}$ у нађени образац, добићемо да је непознати пречник

$$d^3 = \frac{965 \times \omega\,(7{\cdot}2)^2 \times 4000}{10^{13} \times 330}.$$

Вредност за ω је за олово

на 0° 19850

на 300° од прилике 44860

и ако узмемо средњу вредност 32000 добићемо:

$$d^3 = \frac{965 \times 32\,(7{\cdot}2)^2 \times 4}{10^8 \times 33} = 0{\cdot}00194.$$

одакле

$$d = 0{\cdot}125 \text{ сантим.}$$

Ако се за ω узме вредност, која одговара на 0° биће

$$d = 0{\cdot}106^{\text{cm}}.$$

(Свршиће се)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

6.) Васпитање у школи.

О васпитању глувонемих ученика у школи — као о васпитању у правом смислу те речи — може бити говора само у таквим заводима, где је у заводу школовање спојено са заједничким дечијим живљењем, у т. зв. интернатима. Но како су мишљења у том погледу веома подељена, то ћемо ми укратко да поменемо резултате свега онога, до чега се дошло дојакошњим спором у овом питању.

Данас постоје како у Немачкој тако и у другим државама тројаке установе за образовање глувонемих: 1. школе за глувонеме, екстернати; 2. заводи за глувонеме, интернати; и 3. мешовити заводи, у којима је интернатско живљење спојено са слободном посетом дечијом, која нису обавезна да станују у школи. Ниједна од ових установа школских нема апсолутне преваге над осталима; њихова се вредност и корисност мери према месним приликама где се подижу такве школе, и од тога зависи, која ће се од њих претпоставити осталима.

Пре свега да наспоменемо да се значај оних школских установа не може у опште да реши са гледишта, са кога су посматрали педагози питање: која се од ових установа има да претпостави, заводи или школе. Овде се мора да узме у обзир специјални захтев у образовању глувонемих, а то је: изучавање (гласног) говора. Све оно, што се тиче организације горепоменутих школа мора се доводити у складност са поменутим захтевом у образовању глувонемих; на против, све што се с тим буде косило мора отпасти, пошто се цео наставни и васпитни рад и креће око тог кардиналног захтева у овим школама. Према томе он је постоја но мерило у овом одређивању, које се не сме никако губити из вида.

Већ се из овога види да се у практици, при поле незгодним месним приликама, нагиње заснивању интерната, и ако он није без мана. Али да се избегну те мане (које ћемо ниже навести), ставља се као први услов: мали завод. У такове заводе узимају се они, у којима не прелази број деце 30. Тим се хоће да даде заводу облик веће породице, заједничко живљење мора да носи тип домаћег живота; односи деце спрећу управника завода и његове домаћице, да буду као што су односи деце спрам родитеља с једне стране, с друге пак, односи деце спрам учитеља и учитељкА, као спрећу старије браће и сестара. С тога управник са породицом и осталим наставницима станује у истом стану и хране се за истим столом за којим су и деца. Тим начином условљава се могућност успешног васпитавања и наставе у говору а дати су и услови да се накнади онај утицај кућњег живота, који је по дечије васпитање од огромног значаја. Замашна превага оваквих завода над осталима види се отуда кад се узму на око ове околности. Глувонема су деца махом производ спротнијег сталежа. Њихови родитељи у оскудним новчаним приликама, принуђени да се од јутра до мрака занимају око зараде да себе и децу исхране, морају и преко воље да пренебрегну старање око своје деце у оној мери, у којој је оно у овом случају нужно. Таква деца (као што је то у оваквим околностима и са здравом) остављена преко целог дана сама себи или туђем мимогредном надзору, изложена су разним опасностима: прво, што је неизбежно, да се покваре у дружењу са рђавом децом; а друго, да случајно буду осакаћена (колима, и др.) што није редак случај и код здравих, и да тиме нађу на још већи терет родитељима. Сем тога и код имућнијих породица, васпитање дечије и до њиховог поласка у школу, а камо ли још доцније, махом је испод озбиљних захтева ове струке, с тога се без икаквог околишења и прелазећи од ма каквих пребацаја с те стране, захтева са пуно права, да деца што раније ступе у интернат, који

је овако уређен. Угледно родитељско старање може одиста да замени овакав завод, то се не може порећи, али по што је и такво старање редак изузетак, то је ваљано уређен интернат ове врсте непоречива потреба према данашњим социјално-економским приликама у опште, а на по се огромног дела глувонеме деце односно њихових родитеља. Једина је озбиљна замерка, да овакве установе школске не могу да замене утицај родитељске љубави на осећање, на морални развитак, на карактер дечије, као што то бива у срећним породицама. То је истина. Само се не сме превидети у исти мах, да је он у свем његовом замашају у много случајева у велике окриљен, из већ поменутих узрока, и да тај недостатак ваљано уређен интернат надокнађује са највећом вероватноћом, а то тим више, што је овакав завод родитељима и сродницима у свако доба отворен, и деца о сваком већем школском одмору посећују своје. Да овакви заводи стају увек сразмерно нешто више то стоји; али кад се узму у обзир користи, које доноси такав завод, онда и тај пребацај отпада. За она места, где је већи део са стране, интернат је без поговора нужан.

Све користи, које се са правом од једног оваквог завода очекују, постају илузорне у великим интернатима. У Немачкој се махом ради на отварању мањих завода. У Француској је то на против. Велики народни завод у Паризу за глувонеме интернат је и броји 300 ученика. Ту су смештене и све радионице занатске. У таквим приликама и није чудо што такви заводи морају да носе тип чисто касарнског уређења, у коме се све креће по команди наставника, учитеља заната и надзорника. О каквом васпитању породичком овде не може бити ни речи; надзор је отежан услед великог броја ученика, па је и он сам највећим делом овлашан, јер је само у рукама надзорника.

Ваљано изучавање гласног говора у великим интернатским заводима права је немогућност. Док се у малим интернатима може прстни говор са свим да истисне из употребе дечије доследним настојавањем наставника, дотле је то овде једна препрека, која се не може ни најмање да уклони, па ма што да се чини у том погледу. Сад кад се узме на ум она огромна несразмерност у употреби гласног говора са прстним говором, није никакво чудо, што деца у оваквим заводима од гласног говора учине врло оскудне успехе, који за практичку употребу нема никакве вредности.

Отуда су по наставу у говору од огромне вредности мали интернати, које ставља немачка школа за углед. Тако нпр. у Франкфурту најмањи завод броји просечно 25 ученика, њих наставља управник са још три наставника. Цело уређење носи карактер једне велике породице. Наставници су (наизменце) увек са децом при игри или шетњи, при обеду, при спавању. Према томе деца се не пуштају испод наставничког надзора: у школи су им они учитељи, а ван ове однос је као према старијим рођацима. У сваком од тих случајева, прилика је дата да се упуте овом или оном корисном раду, где нарочито игра долази, а то су и најзгоднији моменти за свестрану употребу и изучавање говора. Прстни је говор строго забрањен, и све што имају да кажу морају усмено рећи. Тиме се деца и нехотице навикну на његову употребу, која тиме т. р. срасте с њима и постане им органска потреба. Само тим, и једино тим и могу се постићи одлични успеси у овој настави, са којих је поменути завод и стекао великог гласа, а тиме оправдати захтеве, које данас живот ставља у задатак школи за образовање глувонемих.

Под школама за глувонеме разумеју се заводи, где деца долазе само наставе ради у одређене часове, а по свршеном раду у школи иду својим кућама, дакле управо оно, што и школе за здраве (екстернати). Оне махом не одговарају захтевима ове наставе. Овде да наспоменемо само оно, што се узима као највећа мана у тим заводима. Деца, која су из истог места (где је и завод), станују код својих или код старалаца. О домаћим околностима, у којима су махом таква деца, ми смо већ наспоменули. За ону децу, која са стране долазе, морају се наћи станови са храном у дотичном месту. За олакшицу, као и већу гаранцију да та деца ступе у боље породице, посредује управник завода. Родитељи или стараоци такве деце махом су сиротнијег стања и нису у стању да плате своту новаца, за коју би се нашао угледнији стан,

са повољнијим старањем за такву децу, с тога су принуђена да ступе у сиромашније куће; имућнији, тешко се и примају ове деце. Да ће у том случају деца у храни и удобности стане трпети више мање оскудицу, према томе у колико буду они, код којих станују, пајамно је. А о васпитању и истинској бризи и нези око деце у таквим породицама, не може се ништа ни захтевати. Потребити људи принуђени су и сами да се старају за кору хлеба у ком случају и своју децу, и преко воље морају да пренебрегну. Шта остаје онда за децу, која су им на старање поверена?! У имућније породице, деца и да су у стању да плате, тешко нађу места, јер ове не рачунају на ту зараду, а још мање су склоне, да се о туђину побрину, којима је не ретко и старање у васпитању око своје дечице сувишно. Сад кад се само још и то узме на ум, да сиротиње куће примају „на храну“ ову децу рачунајући на неку добит, онда је лако увидите, да сви важнији разлози одсудно говоре против овакви уређења завода за глувонеме, с тога се и гледа, где је икако могућно, да се они избегну.

Из ових узрока често се и овде прибегава средини, а то су т. зв. мешовити завода, који су и интернати и школе. Деца из дотичног места посећују само школу, а она са стране и станују у заводу. Према броју те деце бива и интернат већи и мањи. За заводе ове врсте с правом се вели, да су најнеподеснији и да имају само мане поменутих завода, али никако и њихове добре стране. У таквим заводима најтеже је одржавати ваљан надзор над децом која ту станују. Од наставника једва ако управник и један од најстаријих учитеља у заводу станују. Њихов је надзор више мање овлашан и мимогредан, или боље: они надзиравају оне, који су већ одређени да надзиравају непосредно саму децу. Тога ради нађе се ваљан домаћин са домаћицом, који се старају о дечијој храни, прању и чистоћи у опште. Да они одговоре савесно овим обавезама у првоме реду, па онда и као васпитачи-надзорници, нема сумње да су то сувишни захтеви, који противуречe тешкоћи послова, које они, и поред најбоље воље, тешко могу да савладају. Али, где већ не иде друкше, онда се мора пристати и на завод оваквог уређења; а што се живота у заводу тиче, с њим се крпи с дана на дан, како се у појединим приликама за најбоље нађе. С тога се и гледа, где год је могућно, да се са оваквим установама раскрсти и подигну подесни интернати, са што мањим бројем деце. Мањи интернати падају као и већи махом на терет наставницима и то се не да поредити, јер су захтеви стављени непосредно на њих, а одговорност је у том случају, као што се лако увиђа много већа. Али то захтевају интереси деце и интереси наставе и васпитања, а то често мора у велике да крњи комодитет наставнички. И овде не треба сметати с ума да је и наставник човек; али се и то не сме превидети, да баш они од свега тога морају да буду готови жртвовати више или мање својим наставничким и васпитачким обавезама, ако су својој дужности одани истинском преданошћу. —

На овом месту да поменемо још *приватну* наставу за глувонеме. Под њом се обично разликује двоје: приватна (домаћа) настава, коју дају спремни наставници за све време дечијег образовања; и таква настава, која служи као приномоћ деци, која већ посећују школу за глувонеме. Прво је случај код врло имућних родитеља, који не могу да одвоје своју децу од куће, и још више, који имају ма какве предрасуде о заводима за школовање глувонемих, које немају никаква основа, нити се ичим могу да оправдају. Међу тим и најбољи избор наставника тешко је да ће моћи да замени ваљано уређени завод са заједничким радом више наставних снага.

У толико је корисија приватна настава за ону децу, која већ посећују завод: и она је за препоруку. Тим се путем слабијој деци помаже у раду и постиже оно, што наставник у школи поред већег броја деце није кадар да савлада, и накнађује још и онај рад, који би требали родитељи да уложе око спреме своје деце. На тај начин паралишу се и недостаци, који су последице несистематичког рада у настави, а којима дају места уређења екстернатских завода. —

Да би се у овом (другом) случају и помогло напретку дечијем у настави, нарочито по местима где постоје само школе за глувонеме; с друге стране, да би и деца, која не могу бити примљена у школу, научила колико толико говора, читања, писања и ра-

чупања, дошло се нуждом до закључка: да се глувонеми примају и у основне школе (за здраве). Тога ради пруска влада у првој половини овога века уреди на неколиким местима курсове за обучавање учитеља основних школа у настави за глувонеме, а на многим учитељским школама заведе се, да учитељи морају добити основна знања у овом обучавању глувонемих, у тој цељи и били им спојени заводи за глувонеме са семинарима учитељским, у које су учитељски кандидати долазили ради практичког вежбања. После неког времена, које је утрошено око тих покушаја, дошло се до уверења о неумесности и безуспешности овога рада. Једно, тешкоћа око спреме у механичком делу ове наставе, нарочито повећи труд, који треба да се уложи око практичке спреме; друго, слаба наклоност кандидата, да се поред осталог посла занимају и овим радом, све то учини, да ова наредба о спреми кандидата у овој настави остаде само на хартији, без икаквих практичких последица. Услед тога прибегне се другом средству: да се учитељи сваке године шаљу у Берлин, те да у шестонедељном курсу проуче овај рад. Но како за саму практичку спрему треба много више времена, то су и резултати овога подузећа остали недовољни. Једно, оскудица овог образовања, а друго и све већи захтеви, који се данас све више стављају у задатак основној школи, чине, да је образовање глувонемих у основним школама са здравима немогућно, и ако се у овим случајевима стављаху са свим скромни захтеви у обуци глувонемих. Овде би очевидно настава једне деце трпела на рачун друге, а то узајамно кошење у раду доносило би и једној и другој деци само штете. То је и дало озбиљна повода да се још зарана напусти мисао о *уопштавању наставе за глувонеме* и да се свом силом прегне увађању обавезне наставе и за њих. Ово је питање на конгресима учитеља за глувонеме решено; у практици се ближи његовом остварењу сваким даном све више и више, а што се законодавне одлуке тиче, она је само питање најскоријег времена.

V.

Настава за глувонеме.

Специјалној настави за глувонеме задатак је: да глувонемима прибави како сва знања, тако и вештине, које ће хармонијски утицати на њихово целокупно образовање, т. ј. на образовање: тела, духа и срца. Као свакој школској настави тако и овде, интелектуално је образовање тежишна тачка целокупног рада; односно телесног и моралног усавршавања, школа има да испуни оно, што је она према данашњим околностима у опште кадра да учини.

Интелектуално образовање дели се у главном на двоје: образовање говора; и интелектуално образовање у ужем смислу: прибављање знања и вештина за њихово опште образовање.

У образовању говора код глувонемих задатак је: да глувонеми науче (гласни) говор тако, да узмогну разумевати све оно, што им се буде говорило (било усмено или писмено), и да га сваки разуме, што они буду казивали тим путем. Цео се рад у овој обуци своди на двоје:

1. Да деца науче изговор свију гласова а с тим и њихово склапање у речи, па и коректно изговарање њихових сложаја, као целине. У тај рад уткана је непосредно и обука у шчитавању с уста свега онога, што се буде усмено говорило. То је настава у артикулацији — механичка настава.

2. Да глувонема деца под тим речима разумеју значај свега онога, што оне под собом обухватају, као и међусобни однос речи у реченицама. Ова се настава продужава систематски, кроз све време учења, тако да се тек крајем школског образовања добија потпуна целина у знању говора, с погледом на обимност предмета наставних, који се у школи предају. — И један и други део наставе у језику обухвата целокупно изучавање говора са дотичним техничким вештинама: писањем и читањем.

У интелектуалну наставу, у ужем смислу стављена је иста цељ у образовању глувонемих, која је узета и код здравих, према томе глувонем се мора да обучава у свима наставним струкама, сем певања, које су као наставни предмети обавезни и за основну школу, у које долази:

1. Релиђија;

2. Рачун;

3. Геометрија (познавање околине и места, домовине, итд.);

4. Историја;

5. Јестественица са основама Физике и хемије;

6. Основно познавање закона (нарочито правних одредаба, које се односе на глувонеме);

7. Цртање;

8. Гимнастика;

и 9. (за женскиње) ручни рад.

Стручно занатско образовање није уведено свуда. Оно се сматра као велика препрека у школској настави, и њега немачка школа принципијелно искључује из школе за глувонеме.

Могућност у образовању глувонемих у поменутим наставним струкама заснива се на томе: да су глувонеми у стању да осталим чулима (сем слуха) у велике надокнаде оно, што су изгубили недостатком чувења. Ипак све оно, што се даје појмити искључиво чулом слуха, остаје, и мораће навек да остане, за глувонеме потпуце страно. Отуда и њиховом говору недостају све оне преставе и појмови, који се заснивају на овом чулу, па с тога не могу никад ни да се објасне са нужном тачношћу. (Ово је само разуме се случај код оних глувонемих, који су *потпуне* глуви.) То је и узрок да изучавање језика (гласног говора) од стране глувонемих наилази на озбиљне тешкоће, које су у својим резултатима, по свршеној настави, приметне. У неким наставним предметима као у објасни појединих момената из религије, па онда песама, басана, итд. врло је тешко изнети њихов дубок значај са оном јасношћу и прецизношћу, која условљава потпуно разумевање, као што то често бива — што не треба губити из вида — и код здраве деце. Нема сумње, да тиме настава за глувонеме губи — (недостатком слуха) — једну од најмоћнијих дражи, а уз то и моћно средство за образовање срца, морално и религиозно неговање.

Са ступањем у школу знање је и умеће код глувонемих одвећ незнатно, и оно што га буде, то је махом нејасно и несигурно. Томе је узрок она духовна изолираност од њихове околине (родитеља, и др.), а што чини, да се њихово знање и не може да развија онако успешно, као код оних, код којих је реч моћни будилац духовног живота. Отуда школа за глувонеме мора много од онога да узме на се, што су они, који чују, научили у дружби са својима. У почетним годинама, настава грађа у школи за глувонеме узима знатне размере; у доцнијим годинама мера тог градива зависи у првоме реду од даровитости и труда ученика, па онда од времена у трајању школског образовања, као и других школских прилика.[1])

Први је задатак почетној настави да сву пажњу сасреди око обучавања говора. Чим се у артикулацији одмакне толико, да она задовољи захтеве у изговору најобичнијих израза, одмах се и она примењује на дотичну употребу. Тако се отпочне гласним говором постепено да потискује прстни говор, а уступа се све више и више места речи, како у настави тако и у свакидашњој употреби говора ван школе.

а.) Механички део наставе.

1. Положај глувонемог спрам гласног говора.

Са свим је појамно да положај глувонемог према гласном говору мора да буде у самој суштини друкчији од оног, у коме је здрав. Ово се даје извести једино и из те околности, што глувонем под обичним одношајима живота и под утицајем његовог васпитног усавршавања, не може да схвати говор ни по његовој спољној страни; он не постоји за њ' као средство за размену мисли; отуда га не може обичним путем нити да схвати ни да научи, и ако се тај говор у његовој непосредној околини сваки час примењује. Ми ћемо доцније видети у колико се ова неспособност не може узети никако као апсолутна, но само као релативна.

Одређивање овога положаја за наставу глувонемих од особите је важности, јер се њиме сазнаје: основица за рационалан поступак у овој настави; схвата се како ваља моћ ученика у успевању овог рада а тиме и границе, које се у захтевима односно успеха треба да поставе, а за тим се даје могућност да се увиди: које утицаје врши и може да изврши

[1]) Heil, Der Taubstumme u. seine Bildung etc pag. 88.

употреба гласног говора на тело и дух глувонемих.[1])

Са захтевом, да се глувонеми образују у гласном говору, т. ј. да се успособе: да кажу своје мисли гласно, и да оно, што им се тим путем буде казало, разумеју као кад би чули — са тим захтевом остаје глувонемима једино средство да се у томе помогну а то је *око*. Око треба да им буде у неку руку оно, што је онима који чују, ухо, дакле да њиме схвате све, што се гласно каже.

Говор је у речима гласни (чујни) израз мисли. Његови су елементи поједини гласови модификовани из разних звукова. Ту модификацију звукова условљава говорни орган са свим његовим артикулационим пределима у усној дупљи. Различитост гласова, која тим путем постаје, и даје могућности за њихову најразноврсију комбинацију у речима из сразмерно врло малог броја гласова.

За оне, који чују, та је разноликост гласова позната по њиховом спољњем утицају на ухо, као чисто звучне појаве; треперења, која се само завршецима слушних нерава у уху могу да осете. У односу на то схватање, они се ослањају једино на чулни апарат за звуке — ухо; њихову посебичну тачност, као и њихове сложаје, речи, а тиме и оно, што се тим речима казало, пресуђује слух, и не обзирући се на органску делателност говорног апарата, премда се та разноликост гласова даје схватити и оком и чулом пипања у говорном органу. Задатак је слуха у овом спољњем схватању говора тако велики, да се он услугама уха потпуице подмирује, а здрав се при том и не обзире на приномоћ осталих чула. Према томе здрави (они који чују) изучавају говор ухом, ослањајући се при том изучавању искључиво на слух.

Код глувонемих је са свим обрнуто. У спољњем схватању гласног говора, они су ограничени на вид и осећаје које добијају путем пипања. То двоје треба да их руководи, како у казивању својих мисли речима, тако и у схватању свега онога што други (гласно) реку. За њега (глувонемог) не постоји гласни говор, по што је његово ухо непријемљиво за звучне утиске; он постоји у толико за њ, у колико га он схвата осећајем пипања, у говорном органу, и оком.

За тачно оријентисање у овоме служе му појаве, које су непосредно везане за гласни говор, а те су: ваздух који струји кроз душник, дах; надимање и спуштање грудног коша, које се при том јавља; вибрације разне интензивности, у извађању појединих гласова положај делова говорног органа у усној дупљи; покрет усана и прте лица.

То су све знаци, који служе као једини ослонци, на које се мора глувонем да наслања у изучавању гласног говора. Ма колико да цело пословање у овој обуци на први поглед изгледа мистеријозно — као што је то некада са задњим намерама представљано, а као што се то и дан данји неретко чини — ипак је оно са свим просто и појмљиво, кад се узму ове околности у обзир: велика развијеност у оштрини схватања видом код глувонемих; глувост, која их том приликом усамљује од свију буњења са слушне стране, и упућује искључиво на око. Овим последњим и објашњује се факат: да вештину у шчитавању с уста не могу никад да науче са оном окретношћу и тачношћу у разумевању што се безгласно (само покретом уста) каже, они који чују.

2. Настава у артикулацији гласова.

Настава у артикулацији, у произвођењу гласова код глувонемих, чини натежи и најмучнији део рада у механичкој настави. Она заузме у почетку сразмерно много времена а и доцније продужава се за време учења школског да се одржи чистота у изговору дечијем. Ми се овде нећемо упуштати у потанко извађање физиологије гласова као и методског поступка у њихову извођењу при обуци, у свем замашају тог рада. У толико пре не, што то овим редовима није ни циљ, јер ми не мислимо да пишемо упутство за дотичан рад у овој настави. Међу тим дотакнућемо се само онде појединости, где буде нужно, да се овај предмет тачније објасни, те да се читалац упозна у главном с манипулацијом у образовању гласова, а тиме да се увери о могућности успеха у овој настави.

По своме строју говорни орган личи у многоме на оне инструменте у музици у које је

[1]) Hill, Vollständige Anleitung zum Unterricht taubstummer Kinder etc. pag. 8.

уметнтен мембранезни језичак; производјење гласа у грклану бава аналого оном, које се врши у дотичним инструментима. Таква направа састављена је у главноме из цеви, кроз коју ваздух струји, и једне левкакте цеви (Ansatzrohr); међу обојима находе се еластичне дашчице, које са својим крајевима чине усне, какве уске пукотине. У овом случају код говорног органа душник служи као цев спроводница, кроз коју струји ваздух из плућа; он затрепери разапете гласнице у грклану, које се наизменце затварају и отварају. Тиме се изазове редован прекид ваздушне струје, која се јавља као правилно треперење, а које ми чујемо као звук. Од јачине затегнутости гласница зависи висина и низина звука; то је све што се постиже треперењем гласница, које изазива ваздушна струја. Усна дупља, као продужни левак, даје томе звуку одређени карактер, а тиме тај звук и постаје артикулован глас.

Према овоме у говору употребљујемо:

1.) Ваздушну струју, која полази из плућа кроз душник, грклан а за тим кроз усну дупљу.

2.) Гласнице, које су принете у грклану, потресене ваздушном струјом у њиховом затегнутом стању, дају звук; у млитавом положају, само дах. Модификован дах у гласове даје лагано шапутање, које глувонеми морају тачно да разликују од интензивног гласног говора.

3.) Усни канал, који је неопходан, да појединим вибрацијама гласница да одређени карактер, са својим артикулационим пределима, те да звук постане очлањен глас.

Ово су физиолошки услови за производјење звука и артикулованог гласа. У којој је мери све ово могућно да послужи за спољње схваћање гласног говора код глувонемих?

Са осећајем даха добија се у опште појам о основном елементу говорних гласова, а на по се о гласу х, који у самој ствари није ништа друго, до тачно одређени дах. Представу о овом гласу добија глувонем, кад се упути да одржава интензивније издисање ваздуха. За тај случај положи једну руку на груди наставника, а другу (длапом) на своје. Тиме, узајамичким поређењем надимања грудних кошева, свикне се и на правилно издисање ваздуха, о чему он (глувонем) није до тада водио рачуна. У овом почетку тај рад чини управ гимнастику плућа и предуготовну спрему за ваљано економисање са ваздухом при изговору сложених речи и реченица. Сем овога глувонемо дете упућује се да издисањем ваздуха извесне јачине покреће листак хартије, који му се стави пред уста. Осем ових знакова који треба детету да обележе извођење овог гласа, још је један врло важан а то је вибрирање грклана. Ради овог разликовања ученик стави надланицу једне руке на учитељев грклан, а другу на свој, и тада обоје изговарају глас *х*, при чему се деца учине пажљивим, да је грклан у мирном положају при изговарању тог гласа, без икакве вибрације. Тим се путем утврди глас *х*, који за глувонемог постоји само у односу на ваздушну експлозију извесне јачине, која карактерише тај глас (у свези са поменутим знацима) од осталих гласова.

За све остале гласове нужно је, да се дах *акустички ојача*, што бива, кад се пуклина гласница (rima glottidis) до извесног степена сузи а гласнице затегну (што је једно према другом као узрок и последица), да би се тиме изазвало јаче трење ваздуха (ваздушне струје) о крајеве гласница и произвео звук. Сваки, тако акустички ојачани, дах, распознаје глувонем од обичног даха тим, што се код оног првог опажа лако треперење грклана. То распознавање бива помоћу надланице ученикове, коју, као што већ наспоменусмо, он стави на наставников грклан. Тим упоређивањем научи да разликује гласове од даха, да би сам при изговору разликовао: кад производи глас а кад дах. Ма како да овај почетак у овој настави изгледа незнатан, често баш он задаје велике тешкоће. Интересантно је, да поменем, како нису ретки случајеви у практици, да глувонем ученик подуже времена није у стању да подражава глас у опште, или и ако испадне за руком наставнику да глас изазове, он је просто писак (Fistelton). Често сви покушаји за извођење гласа остану узалудни и онда остаје једино средство наставницима да припазе дотичног ученика при игри: да ли ће тада, са свим случајно, да викне, што врло често бива. Тада се тај тренутак тиме искористује, да се произведени глас задржи (очува) поновичним вежбањем, а тиме постави разлика између даха и гласа.

По што се је ово разликовање утврдило, онда је тиме добијена основица за даљи рад у извођењу артикулованих гласова. Сад настаје једно од врло важних питања: којим редом треба почети у опште са извођењем гласова? и да ли се треба прво зауставити на самогласницима (вокале), па тек по што се ови изазову прећи на сугласнике (консонанте)?

Ма колико да се на томе радило: да се постави тачно одређени ред, који ће важити као норма у овој настави, у практици се је увек потпуце доказивала немогућност да се ово достигне. Код разне деце и успеси су разни. Нека производе гласове много раније но што је то код других случај.; и обратно. С тога се узима као опште правило: да треба почети с гласом *х*, па онда прећи на тврде сугласнике *т и*; а за тим предузимати извођење оних гласова, који се изазивају у практици обично најлакше. Даљи избор оставља се у овоме потпуно вољи вештог наставника, који ће у датим случајевима најлакше одредити и потоњи поступак.

Сада да пређемо на ближе посматрање у артикулацији појединих гласова, а то ће дати прилике читаоцу, да се тачно упозна са овом наставом. За овај случај ми ћемо прегледати прво образовање вокала, па по том прећи на консонанте.

Вокали.

У опште разлика, која постоји код вокала, условљена је већим или мањим отвором усне дупље, избацивањем или повлачењем језика, са дизањем и спуштањем гркљана, које се том приликом у свези јавља. Да се очитује постајање сваког вокала посебице, нужно је да се узму на око дотични органи, са њиховим положајима и радовима, који тада кореспондују. Тога ради треба поћи од одређеног положаја уста, по коме се даље одређују и сви остали положаји, којима се условљава образовање осталих вокала. За такво упоређење најзгоднији је положај, који заузму уста при обичном издисају ваздуха кроз њих, а то је у исто доба и прави усни положај за вокал *а*.

Пођемо ли од овог положаја даље, то ћемо видети да се он може мењати у два противу положена правца.

1. усне могу се

а.) удалити; усни се угао увећава;

б.) сузити; усни се угао умањава.

2. језик се може

а.) повући, ка задњем делу, према меканом делу непца;

б.) избацити, ка зубима, при чему се предњи део уздигне а задњи спусти.

3. Гркљан се, у сваком од ових случајева, у неколико диже и спушта.

Из ових разних положаја делова говорног органа, који у свом деловању стоје у тесној узајамној вези, добијамо ове вокале:

1. Што се усне (са предњим делом вилице) буду више удаљавале од устног нормалног положаја за *а*, језик се избацује напред, гркљан ће се више дизати, тиме су добијени редом гласови: *е, и*.

2. Што се усне буду (са предњим делом уста) већма ближиле једна другој од положаја за *а*; језик се потискује назад, гркљан се спушта; добијени су гласови *о, у*.

Као што вреди за резонаторе закон, да је њихов прави тон у толико виши, у колико је мањи пречник а већи отвор, то исто вреди и за канал уста. У томе може се поставити овај ред, узев у обзир отвор уста, који образују усне:

ДУЖИНА УСТНОГ КАНАЛА	ШИРИНА УСТНОГ ОТВОРА (ЗЕВА)
у 5	1
о 4	2
а 3	3
е 2	4
и 1	5

При образовању свију ових вокала бива обично затворен отвор носног канала пријањањем непчаног вела на задњи део ждрела. Не буде ли ово, онда непчани вео виси одвесно, и ми добијамо тада т. зв. носне вокале, који се често подржавају у француском говору. Да ли је задњи део носнога канала затворен, при изговору вокала, може се осведочити поред осталог и тим ако се пред носне отворе (крила) стави огледалце. Нахвата ли се по њему роса, за време фонације вокала, знак је довољан, да задњи део није био затворен. За чистоћу тих гласова један је од најречих путева, да се дотичном детету затворе оба носна крила при фонацији (произвођењу гласова).

За глувонемог ученика нормалан устни положај за *а* није често довољан знак ни ус-

лов за давање овога гласа, јер се његова чистота ремети махом тим, што се задњи и средњи део језика, а по кад-кад и предњи, издигне у већој или мањој мери. Равномерност у његовом положају, који треба да заузме, најлакше се може постићи потискивањем издигнутог дела језика, коштаном кашичицом (која је удешена за овај рад). Бркањем прстима по устима детињим, за ово одређивање положаја језика, треба махом избегавати. Најтеже је овде да се задњи део језика доведе у прави положај, да би се устима дао облик, који би одговарао захтеву за чист изговор овог гласа. У овом се случају махом постиже циљ, ако се дете упути да осети треперење задњег дела језика за време фонације, ставив надланицу на угао, који чини гркљан и подбрадак. У опште свако контролисање изговора на којег гласа у почетку мора бити узајамично: осећањем свога изговора и осећањем изговора дотичног гласа код наставника.

На овај начин изводе се и остали самогласници. Код сваког појединце мора се пазити, да немају на какве сумесе са осталим вокалима (као хое, ае, уи). Брзим и интензивним извођењем сваког вокала, као и снажном контракцијом мускулатуре за артикулацију, утиче се и на јачу акцију непчаног вела, а тиме се спречава изговор вокала кроз нос, што је за самогласнике карактеристично у почетку ове наставе. Ово се постиже са свим код консонаната изузев резонанте (м, н). Веза вокала са резонантима даје обично носни сазвук.

Особите тешкоће јављају се код изговора праве (нормалне) висине вокала. Деца их у почетку изговарају или сувише високо као писак, или тако ниско да пређу у шум. С тога треба још у почетку навикнути децу да распознају оно, што се зове високо и ниско у изговору. Ово се распознаје осећањем у јачини дотичног изговора и узајамичким контролисањем треперења гркљана, при чему наставник притисне палцем на јабучицу, да спречи издисање гркљана и да тиме изазове лабавост гласница, чиме се постигне нижи тон. Да се да деци представа о оном, што се зове „више“ у изговору, поступа се у свему као и пређе, само разуме се с тим изузетком, што се гркљан мора јаче да издигне и тиме изазове дотична контракција мускула. Тада наставник, за време фонације, обухвати гркљан палцем и путоказом па га подигне у вис. У сваком од ових појединих случајева манипулације ради извођења вокала, мора се изведени притисак извршити постепено, и да траје све донде, док се не постигне жељени резултат, па се тек за тим тај притисак постепено ослаби.

На тачан и јасан изговор вокала полаже се особита вредност. Од њих зависи и јасноћа изговора у свези са консонантима. С тога се при механичком вежбању на чисто извођење вокала, као „носиоце гласног говора“, нарочито пази, да се они изводе за се, и у сложајима, речима, са што већом прецизношћу. Где год је овај захтев у раду пренебрегнут, као што то бива у вишим класама, које су наставном грађом оптерећене, онде је говор потмул и неразумљив. С тога често посетилац каквог завода за школовање глувонемих пита са свим умесно: откуда то, да ученици у вишим класама не артикулирају онако чисто, као у нижим. Одговор је на то: занемареност у овом раду, који треба да се посебице у свим класама примењује од времена на време. Међу тим наставник се у ону неразумљивост у артикулацији толико навикне, њему тај говор постане толико обичан, да он разуме ученике потпунце, и ако странац није кадар да их разуме. То је моћ навике. Отуда наставници често не смеју да се ослоне на свој суд о чистоти говора но о том питају оне, који их посете. Да би се том злу доскочило, што је нарочито случај у већем делу екстерната, деца морају и у вишим класама да артикулирају у почетку наставе (пре и после подне) по четврт сахата.

Консонанти.

Како код вокала тако је и код консонаната, ако не и више, нужно познавање појединих органа за њихово извођење као и кореспондирајућих положаја дотичних органа. Незнање у том погледу зада тешка труда наставнику око рада у извођењу гласова без икаквог успеха, а деци зада велике муке, без икакве користи.

Органи који имају утицаја на образовање консонаната јесу:

1. усне;
2. зуби;

3. језик;
   а.) врх језика, б.) полеђина и в.) корен језика;
4. непци;
   а.) предњи део; б.) задњи део;
5. нос са непчаним велом.

Од свију консонаната глувонем научи најлакше сугласник *л*, а производи га, кад се упути да експирира лаганим избијањем ваздуха и да при томе овлаш контролише мускулатуру гркљана. Он се савлада још у почетку при гимнастичком вежбању у дисању и јачем издисању (на махове) ваздуха и служи као прелаз од даха ка звуку. Сем тога, по што је тај глас добијен, нужно је да се особитом пажљивошћу извежбају деца у изговору овог гласа у свези са осталим гласовима нарочито са гласом *е*, где често у сложајима бива да се он губи (као у ех, хе).

За овим долази у првоме реду извођење усних консонаната *п*, *б* и зубних *т*, *д*. Добијање њихово бива незнатним трудом; довољно је, да се деци покаже положај дотичних органа, па онда да се упути на избијање ваздуха. Дотичан положај усница (рецимо за *п*) и њихов покрет при јачем избијању ваздуха — за глувонемог је ученика глас *п*, премда он не чује дотичан глас. То је исто случај и са осталим поменутим гласовима у односу на њихово спољне схватање као изговорене гласове.

Веће тешкоће чини деци произвођење гласова *ф*, *в*. Оба ова гласа имају исти артикулациони положај органа. И овде вреди оно педагошко начело: са познатог ка непознатом. Полази се са артикулационог положаја који усне заузму при изговору гласа *п*; за тим се упути да овлаш прислони ивицу доње усне на ивицу сечњака горње вилице; горња усна у том случају заустави се на алвеолној ивици зуба. То заузимање артикулационог положаја треба некоико пута поновити, па тек онда прећи на извођење гласа. Детету се да знак за јаче равномерно експирирање ваздуха, који сад струји кроз широку а уску пукотину; глас, који тада чујемо то је *ф*; успоравање ваздушне струје, која се акустички ојача, даће глас *в*.

Још је већа тешкоћа у заузимању артикулационих положаја код гласова *к*, *г*, који припада задњем делу устне дупље. До тог положаја долази се на два разна начина: потискивањем језика из предњег дела ка задњем делу устне дупље, или издизањем корена језика. У првом случају издигне се задњи део језика тиме, кад се потисне прстом (путоказом) врх језика, услед чега наступа узвишавање корена језика. Чим се тим путем задобије одређени артикулациони положај, да се одмах знак ученику да експлозивно експирира. Ако му је одређени положај нађен чуће се одмах глас *к*; не буде ли то случај, онда се за све време експирације тражи нужни положај потискивањем језика назад. По добијеном гласу остаје још да се у поновичном изговору тог гласа његово извођење утврди. — Другим путем — ако се оним првим не постигне циљ — долази се до истог резултата, кад се обухвати подвилична мекотина, онде где је корен језика и издигне у вис, а тиме се добије и тражени положај. Не буде ли могућно да ученик избијањем ваздуха да експлозивни карактер дотичном гласу, онда се ту помаже тиме, да се ученику стави парче хартије пред уста, чије ће му трепереење имати да покаже напон, који треба да изврши при експирацији. По себи се разуме, да се ово последње, као обично у свим сличним случајевима, треба прво да покаже ученику.

Веома је интересантно, у овој настави, разликовање т. зв. *тврдих* и *меких* сугласника, т. ј. да се глувонеми ученици обуче: да познаду разлику међу гласовима *к*, *б*, *к*, *г*; *т*, *д*; *з*, *с*. Ма како да ово разликовање за глувонеме изгледа на прв мах тешко, ово и наставника и ученика стаје врло мало труда, чим су изведени тврди консонанти. Опште је правило у овом пословању, да се после добијеног тврдог сугласника исти само акустички ојача и тиме је добијен њему сродни, меки глас. Тако примера ради *к* носи у почетку јак експлозивни карактер; за *г* нужно је да се он толико ослаби, да се готово на најмању меру сведе; а акустичко ојачавање тога гласа деца осете надланицом на врху гркљана. Тако бива и са свим осталим тврдим и меким сугласницима. Како деца те гласове разликују при шчитавању с уста, то ћемо видети доцније.

Још да видимо, како се изводе гласови *н*, *м*; *л*, *р*, који ће бити, без сумње, од особи-

тог интереса, а са понављањем још њиховог изговорења и могућност је, да се у опште добије поглед у раду на овом делу наставе.

Гласови *н*, *м* изводе се лако, само наставник увек је принуђен да особито мотри да ученици тачно деле један глас од другог, јер их хоће да бркају у почетку, па тако и доцније. Артикулациони положај добија се за *н*, кад се врх језика упре о алвеолну ивицу непца горње вилице. Чим ученик заузме тај устни положај језиком, да му се знак, да дах акустички ојача и да га изводи равномерно, а резултат тога биће, да ћемо чути глас *н*. За глас *м* добија се артикулациони положај: кад се усне затворе, а језик тада заузме хоризонталан положај. По том се изведе звук као код *н*, и ми тада, при отвору усана, чујемо артикуловани глас *м*.

Са готово истом лакоћом добија се и глас *л*. Да би се избегла крутост језика, која се код деце често јавља у изговорењу овог гласа, она се упуте да пре тога вежбања раде језиком (слободно вибрирају) и да при том овлаш ударају врхом о алвеолну ивицу горњег непца, без икаквог произвођења звука. За тим се упуте да заузму језиком артикулациони положај за глас *л*. Само се врхом језика наслони на алвеолну ивицу горњег непца, избегавајући свако нагужвање језика на истом месту; ваздушна струја добија пролаз са обе стране језика, и чим се она акустички ојача добићемо глас *л*. Не добије ли се убрзо тражени положај врхом језика, онда се ту помаже тиме, да се ученику положи готово по средини језика плетиња игла; оба њена крака, поред угла усана, налазе се с поља; врх језика остаје слободан да се принуђује уз горњу ивицу непца, а тим се начином избегне збијање језика на дотичном месту. Како деца махом мешају глас *л* са гласом *н*, то се у овом случају предузме упоредо вежбање оба гласа са њиховим положајима у речима и слоговима (у почетку, на крају и у средини).

Изговорење гласа *р* задаје врло велике тешкоће и ученицима и наставнику, и долази међу најтеже гласове у артикулационој настави. С тога се и чине разне припреме, пре но што се пређе на његово изговорење. Неки покушавају да га изведу у вези са гласом *б*, као *бррр*, премда овом покушају ређе следује успех. Често се у овом случају прибегава средству, кога се лати неохотице и сам ученик у подржавању овог гласа. У овој је настави са свим обична појава, да ученик у паштењу да изговори глас *р*, замењује покрет врха језика покретом његовог задњег дела, који има много сличнога са поменутим гласом, а то је оно ударање корена (и нешто средњег дела) језика о зидове образа и мекотину непца, чиме се произведе неки аналогон гласу *р*. Међу тим нештиј наставници нарочито се овог средства чувају, јер доцније одвикавање од онога што је погрешно стане двојином више труда. — И овде треба поћи од артикулационог положаја гласа *г*, унутити ученика да брзо изговара тај глас, па онда постепено прелазити на треперење врха језика, које одговара гласу *р*; и то увек без икаквог изговорења звука. Остане ли и овај покушај безуспешан, онда се да ученику нешто воде у уста, да њом тренери (гргоће) у ждрелу, као 'но при испирању грла, па онда исто обновити без воде. Наизменичним покушајима са упућивањем од стране наставника добије се нужно вибрирање језика, које је предуслов за изговорење гласа *р*, и које се мора добро извежбати. А кад је у том постигнут успех, онда следује, при вибрацији језика, још само акустичко ојачавање ваздушне струје, чему је резултат глас *р*.

Ово је кратак преглед рада у артикулацији гласова, који смо изнели у намери да што очитије представимо читаоцима суштину олога посла као у исто тоба и тешкоће ове наставе. Упутству за цео овај рад, као што рекосмо, овде нема места; а опс, ма и најпотпуније било, не може да обухвати све оне узгредности, које се у практици јављају, и тиме да замени посматрачево око као и практички оглед. Међу тим ко је при читању и ових редака пратно пажљиво цео ток рада у сваком поједином случају, могао се је лако уверити о потпуној остварљивости задатка, који се овој настави, у погледу гласног говора, ставља као циљ. Овде се не смеју никако губити из вида три важна момента, који условљавају могућност изучавања артикулације од стране глувонемих, а то су: *осећање* појединих артикулационих предела у тренутку образовања гласа, а које служи као контролор за тачно изговорење гласа; *вид*, који служи за уочавање положаја дотичних органа, у из-

вађању гласова; и *свест* о образовању како појединих гласова, тако и њихових група, у односу на наизменичко мењање артикулационих положаја. Дугим вежбањем и свакодневном употребом у изговарању, постане и ова вештина глувонемима „друга природа“, потпуна лакоћа као и код здравих као аутоматичко оруђе у примени гласног казивања мисли.

Говорећи о овим поступцима у артикулацији имао сам на уму ону глувонему децу у заводима за њихово школовање, која ни најмање не чују. Чим се таква деца приме у школу, дужност је старешини завода да испита: да ли, и у колико се још находи слуха код такве деце. Јер, има не ретко случајева да сва деца нису потпуно глува, но да још могу да разликују звук, вокале или шта више једносложне и двосложне речи, кад им се ове близу уха јако изговоре. У сваком одо тих случајева заосташтина је слуха, ма у ком била степену, од велике добити за ученике, а сваког је наставника дужност, да је искористује при артикулацији. Наравно, да је у том случају рад и наставнику, и ђаку у велике олакшан, а према томе осигуран за кратко време и повољан успех.

(Наставиће се)

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Наставак)

VII. Уметање самогласника између сугласника.

Уметање по негде бива зарад олакшице у изговору, по негде за то да би се избегла употреба других гласовних закона који су у извесним случајима незгоднији него уметање, а у првом падежу једнине, у многих именица мушкога и женскога рода, по свој прилици у накнаду за отпале наставке ъ и ь тога падежа, а и зарад лакшег изговора — да би се тако овај падеж као облик разликовао од основе.

За старословенски Миклошић наводи да се *е* умеће између *ж*, *р* и *л*, *р*: жеравь место жравь и жрѣвь, желѣзъ место жл҃ѣзо.

У српскоме језику најчешће се умеће самогласник *а* између сугласника, по том *о* у аористу оних глагола I. врсте којима се основа завршује сугласником. Кад се основа именска завршује са *два*, *три* или *четири* (прицркваг) сугласника — онда се у првом падежу једнине, у имена у опште, и у именско-глаголских облика, умеће самогласник *а*, осим што се не раздвајају сугласници *зд*, *ст*, *шт* и *жд*: *грозд*, *лист*, *пришт*, *дажд*, а не *грозад*, *лисат*, *пришат* и *дажад* и друге овима сличне.

Примери уметања самогласника *а*.

1-во. *Где се* а *умеће у накнаду за отпале наставке* ъ *и* ь *и зарад олакшице при изговору облика — ради „благогласија:“* лâкат (основа лакт), стâрац, вѐпар, кâшаљ, нôкат, вѐнац, кôнац, храбар, ўгаљ, дýбак, стрéлац, хйтар, нâковањ, нâрожак, цвак, прâпорац, вѐдар, јâрам, бýбрежак, ôнанак, тôболац, ôштар и ôстар, нâјам, дâнак, стýпац, мýдар, зâјам, састанак, јемац, бистар, ујам, чворак мôдар, пâс, сâн, ôван, ôвас, јѐчам, нâпрстак, лôнац, дôбар, нâпутак, ўступак, тýчак, здрâвац, зâпонац, свйрац, бâдар, јéдар, мôкар, пôклопац, ўвац, тéлац, рукâвац и многе друге; па онда у именица женскога рода: мйсао (основа мисл), зâмйсао, прôмйсао, прôнйкао, пôнйкао, прѐсéдао, йзнйкао, рâван, зâрâван, прôрастао (прôрасли генитив), йзрастао (израсли), срâстао (срâсли), и друге; па у 2-ом падежу множине у именица сва три рода: чворâка, пâсторâка, момâка, лакâта, пâпака, ђдовâца, жѐтелâца, гôнилâца, ўсталâца, ôпанâка, ôкомâка, дрôњâка, мýшкарâца; земâља, игâлâ тôрâба, метâлâ, мôтâка, чâвâка, гýсâка, пâтâка, зýбâља, (зýбља), прйтâка, тâчâка, ђдовâца, пѐдâља, рâкаља, сестâра, мâјâка, кôкошâка, ђýрâка, мâчâка, овâца; грлâца, сѐлâца, вретѐнâца, су-

наца, срдаца, дрваца и дрваца (оканце) окáнцета, окáца (ѐкце), седáлаца (седаоце, седалце), именцета (имéнце) и друге.

Што се *а* умеће у 2-ом падежу множине неће бити но каквој гласовној потреби, већ ради тога, што тај падеж и нема данас свога правога наставка, већ је примио наставак генитива једнине у мушкоме роду, на ваљда, да би се обликом и значењем разликовао од овога, умеће се још и самогласник *а* између сугласника у основи? У женском и средњем роду, наставак је *а* дошао аналогијом — угледањем на мушки род?

2-го. Где се *а* умеће да би се избегли други гласовни закони — *једначење сугласника по звучности, разједначење* (разједначивање = дисимилација) и *одбацивање једног од два једнака гласа* чиме би се често пута затамнило значење неких речи, а где би, међу тим, било врло незгодно — према данашњим особинама нашега језика — задржати историјски правопис и изговор тих речи: раз-а-сýти, из-а-сýти, об-а-сýти, од-а-сýти, об-а-пéти, об-а-пиљати, од-а-пéти, од-а-пиљати, из-а-прати, из-а-ткати, раз-а-пéти, раз-а-пиљати, под-а-сýти, под-а-сипати, из-а-сипати, под-а-пéти, под-а-пиљати, раз-а-стрти, раз-а-стирати, под-а-стрти, под-а-стирати, ѐд-а-тле (и отале место од-тале = одатле) и друге; па онда у речима где дођу два једнака један до другога: од-а-дрéти, под-а-дрети, од-а-днати, под-а-днати, раз-а-знати, без-а-злен, из-а-звати, без-а-зленóст, из-а-зивати, об-а-пéти и др.

3-ће. Где се *а* умеће само ради олакшице у изговору, те тако многа (префикси = предметци) предлози, који се завршују сугласником, нашавши се пред обликом који се почиње сугласником — примају уза се једно *а*: ѿ-а-ме, прѐд-а-ме, нѐд-а-њ, пѐд-а-њ, крѐд-а-њ, ѝз-а-њ, од-а-брати, уз-а-брати, од-а-гнати, из-а-гнати, раз-а-гнати, под-а-вити, уз-а-врети, раз-а-брати, об-а-вити, об-а-вéстити, об-а-мрѐти, об-а-зрети се, об-а-гнати, из-а-дрети, уз-а-врети, уз-а-брати, од-а-звати, и друге. Најпосле *а* се умеће ради олакшице, у изговору и у именско-глаголским и многим другим облицима: плет-а-вши (место плетвши), рѐк-а-вши, нѐк-а-вши, вр̀х-а-вши, тѐк-а-вши сѐкавши, крѐд-а-вши, јѐд-а-вши, мѝз-а-вши, трéс-а-вши; трес-а-л = трéсао, вéзао, мѝзао, пѐкао и многе друге; или у облицима као што је „*прѝцрквак*“ ког се други падеж, као и сви остали, не би могао изговорити без уметнутога *а*: *прицрк-а-ака* (место прицркваа), *прицркавку* итд.; и у другим таким случајевима.

Даље, у првом лицу једнине и првом, другом и трећем множине у аористу извесних глагола умеће се *о*: између основа и временог наставка рѐк-о-х, плѐт-о-х, тѐк-о-х, вр̀х-о-х, мѝз-о-х, грѝз-о-х, крѐд-о-х, прѐд-о-х, вѐз-о-х, пѝп-о-х, грѐб-о-х итд. сѐк-о-смо, пѐк-о-с-мо, трéс-о-с-мо, прѐд-о-с-мо итд.; а у другом и трећем лицу једнине умеће се *е*: плѐте, рѐч-е-, тѐч-е- мѝз-е- грѝз-е- итд., и у трећем множине такође *е*, али између временог и личног наставка (плет-о-х-е-нть): плѐтош-е, рѐкоше и т. д. Да ли су гласови *о* и *е* доиста уметнути, или су то крајњи гласови од основа у прајезику — то је друго питање и о томе нећу говорити, већ помињем оно што се јавља у данашњој фази нашега језика. Исто тако и у облицима: бѐрем (од брати), кѐљем (клати), зѐвем (звати), жѐнем (гнати: „ужени јој у месо кошуљу!!) мѐљем (од млети), стѐрем (од стрти и стрéти), дѐрем (од драти и дрéти), пѐрем (од прати), тѐрем (од трти и трéти) — гласови *о*, *е*, *а*, нису уметнути, већ стоје место ъ и ь (зъвати, бьрати...) — па ми ипак кажемо: „шири се основа умећући *о*, *е* и *а*“ — што се може казати према данашњем стању нашега језика, у коме су јерови, скоро са свим, изумрли.

Да се умеће и самогласник *и* знам само један једини пример, и то у речи „*об-ѝколити*,“ што значи *околоматити* (на прим. опанке опутом) и, у преносном смислу, *околѝшити*. Да се *у* умеће — није ми познато.

VIII. Испадање и отпадање самогласника.

Овај се гласовни закон јавља у старословенскоме и српскоме језику при постајању основа (и облика?) и то онда, кад се основа или облик завршује самогласником, а наставак, који уз основу или облик приступа, почиње се такође самогласником — и тако од два самогласника, који тим начином дођу један до другога — један отпада, и то махом онај од основе: сѐдија-ште = сѐдиште, ве-

лијъ-ство = велијство, разлѫ̑ки-а = разлѫ̑ка, пологи-а-ти = полагати (Миклошић I. стр. 198 под Н); па онда у српскоме: држи-ак = дрѫ̑жак, лева-ак = лѐвак, мами-ац = ма̏мац, твори-ац = тво̏рац, ло̏вац, дрљача (дрља-ача), обарача, пр̥тљ-аш, заповѣт-аш, намигуша, торо̀к-уша, до̀мишљ-ат (где *и* није отпало већ ослабило у *ј*: домисли-ат = домислј-ат = домишљ-ат), за̏руб-аст, здѣн-аст, ра̀зложит, ра̀збор-ит, дра̏н-ав, богин-ав, кра̏ст-ав, шу̏шк-ор, пу̏х-ор, (пуха-ор), тмо̀ра (тма-ора), по̏во̀д-ањ, на̏ков-ањ, жи̏в-от, ва̏р-ївo, ко̀љ-ївo, пе̏ц-ївo, поло̀ж-ара, га̀т-ара, стр̥̑г-ара, му̀ара, чу̏в-ар, ку̏х-ар, котр̥̑љ-ан, трав-у̀љина (трава-уљина), бар-е̏тина, жаб-е̏тина, жабу̀рина, о̏ком-ак, са̏став-ак, бр̥̑кљ-ача, обарача, расѣ̑н-ача, дрѣ̑м-еж, тр̥̑п-еж, сврб-еж, му̏т-еж и друге, (Ст. Новаков. II. део граматике).

IX. Избегавање извесних самогласника у почетку речи.

1. Јерови не могу стајати у почетку речи; и ако се десе у почетку, онда се *ь* снажи у *и*: имѫ од ьмѫ, а *ъ* у **ы**, које не остаје такође у почетку, већ му се предмеће *в*: **вы**кнѫ од **ы**кнѫ, а ово од ъкнѫ, **вы**сокъ од **ы**сокъ а ово од ъсокъ, **вы**ти од **ы**ти а ово од ъти, („ululare“, као курјак: „вију вуци, гракћу гаврановн.....“)

2-го. *ѣ*, *е*, **а**, **ѫ**, такође не могу стајати у почетку речи, већ им се предмеће *ј* или *в*, и тада *ѣ* иза *ј* прелази у *а*: тако од *ѣд* (у јести = ѣсти) бива **ида**, **исти**; од Еврѣинъ бива Јеврѣинъ, од ѥлѣнъ („alani“ заједничко) бива **ј**елѣнъ, ѥлеј = јелеј, ѥжъ = јежъ, **ѥ**тро = ѥтро, од **ѧ**за бива **из**а и **вѧ**за, **ѥ**ти од **ѧ**ти а ово од ьмти (узети, зграбити: „тогда приступше въложиша рѫцѣ на јусоуса и **ѥ**ша и“), а **ѥ**зеро држи се и са *в*: **вѥ**ро; **ѥ**тъкъ поред **вѣ**тъкъ, **ѥ**гринъ поред **вѣ**гринъ, **ѥ**съ поред **вѣ**съ. Овако вели Миклошић (I. стр. 198 и 199 под У), а у Лесиина стоје са **ѫ** у почетку ове речи: **ѫ**глъ (угао), **ѫ**же, **ѫ**ника (сродник), **ѫ**за (вѣза), **ѫ**родивъ (сулуд....) и **ѫ**троба (дрѣ̑б, у̀троба), а и са *е* у почетку има такође неколико речи, али су махом туђе.

3. У српскоме језику може стајати у почетку речи свако самогласник, али се ипак нерадо трпе *а* и *е* у почетку, како у нашим тако и у туђим речима, те им се предмеће *ј*: јеванђеље, јеврѐ̏па, јѐврем, јѐдем, јѐсти (едем, ести од корена ad), јѐзеро, јѐдан, јѐло (ед-ло), јѐвросима, јѐвђеније, јѐвто; и у *ја̏гње* је такође предметнуто *ј* („agnus“, агњецъ) и др.

X. Избегавање дифтонга — двогласника.

Старословенски и српски језик немају дифтонга, и где се нађу у туђим речима (пре-шлим у старословенски и српски из туђих језика, а највише из грчкога и латинскога) — ту се тај слог завршује сугласником *ј* или *в*: китоврасъ = *κένταυρος* („дивље тесалијско племе, по Омиру, пола човек а пола коњ“), пѣвгъ = *πευχη* (смо̀ла, бо̀р; од ког је без сумње, и немачко „pech“), лавра = *λαυρα* (манастир), пѣвъкипъ, свѣклъ (сѣвклъ) = *σευτλον* (цвѐкла, блѝтва; beta vulgaris), тако је и *хавтати* постало од *хаптати*. Овако вели Миклошић наводећи још за новословенски: мавра, маврица (ду̀та), грчко *μαυρος* (Миклошић I. стр. 199 под К).

Тако је и у српскоме у туђим речима: па̏вле, јеврѐ̏па, јѐвђеније, јѐвросима, ѐвклид, евбѐја, и друге у којима су у грчкоме и латинскоме стајали дифтонзи.

XI. Акценат речи.

Акценат старословенскога језика непознат је, јер се у споменицима тога језика нису нашли никакви знаци за бележење акцента, вели Миклошић (I. стр. 199—200). Ну да се акценат чим год бележио — и ако не с великом тачношћу због неразвијености језикословне науке старијега времена — о томе не може бити сумње, као н. пр. удвајањем гласова: савва место данашњега са̏ва, конаах место данашњега ко̏наах итд.[1])

Изговорна сила, којом се гласови у слогове и слогови у речи везују у једну целину, зове се акценат.[2])

У српскоме језику усвојена су до данас четири акцента, два дуга и два кратка. Дуги

[1]) Видети о томе Ђ. Даничића: „Прилози за историју акцентуације старе српске“. Rad jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XX стр. 150—223.

[2]) В. Ст. Новаковића I. део граматике, о акцентима.

се бележе знацима оваким: ´, ‿, а кратки оваким: ̀, ̏. За тачно бележење акцената треба имати још знакова, јер има још акцената осим четири речена, као што ћемо даље видети.

Ево неколико примера за усвојена четири српска акцента:

1-во. За *дуги* („отегнут“, који расте на више): ду̏га, слу̏га, ло̏пов, а̀ков, чи̏ков, на̀цов, не̏нац, сре̏нац, де̏те, вре̏ме, зи̏ма, бе̏да, је̏ла, се̏ло, пре̏ло, оде̏ло, зве̏зда, бра̀зда, јѐзгра, мѐзгра, осе̏пати, зе̏вати, сме̏тати, проли̏вати, да̀вати, позна̀вати, даныва̀ти, ле̏гати, це̏пати, ду̏хати, гру̏хати, во̀дати, спа̀вати, па̀рати итд.

2-го. За *високо дуги* („округли, снажни“ — тако га назива г. Јован Бошковић, дакле онај који се почиње снажнијим гласом, који после опада): да̏н, ра̏д, гра̏д, смра̏д, тру̏д, ћу̏д, пра̀вда, крива̀да, ву̀рда, жр̏вањ, бе̏дник, ру̏дник, бо̀лник (и бо̀ник и бо̀ник), пра̀зник, ра̀дник, ре̏ч, млеч, ве̏к, ме̏д, сне̏г, ма̀ањ, ра̀ањ, ку̏ћак (и ку̏ћак), ка̀рловци, су̏дим, ра̀дим, гра̀дим, па̀пака, ча̀вака, ора̀баца, ве̏наца (и ве̏наца) и друге.

3-ће. За *кратки* (који се почиње слабије, па се отеже на више, или као што га г. Ј. Бошковић назива *благи*): вре̏тено, ко̀лено, огле̏дало, де̏војаштво, ма̀гла, по̀ток, сѐло, бѝсер, ср̏ма, ѕ̏скрс, зе̏мља, пе̏ћи, те̏ћи, ле̏ћи, бѐжати, ѕ̏зати, о̀трешао, о̀трешао, пре̏ћи и пренети, ѕ̏нети и унети, изнети и изнети, до̀нети и донети, ко̀левка, со̀ко, ло̀нац, ло̀ац, ко̀нац, ко̀нач, ко̀вач, пи̏ца, ку̀тица, о̀ко (о̀коло). пр̏нока, ча̀рнока, ми̏лока и друге.

4-то. За *оштри* (по изговору сличан високо-дугоме — округломе): ра̏т, бра̏т, сва̏т, кре̏ч, ту̏ч, ма̀ч, па̀с, са̀н, ца̀р, си̏т, ку̏т, си̏ла, сла̀ва, де̏ло, те̏ме, се̏ме, бре̏ме, ко̀ло, ку̏ћа, бр̏до, пи̏ева, пи̏ле, ли̏ца, ка̀ча, ви̏ка, пи̏ска, ци̏ка, је̏ка, ра̀ка, ки̏дати, се̏ћи, ми̏цати, му̏цати, ми̏слити, кљу̏цати, зв̏рцати, тре̏снути, звѐкнути, пљѐснути, зви̏знути, ма̀знути, итд.

Нема старијег гласовног закона од акцента, јер је акценат постојао још онда, кад се почео развијати артикулисан говор у човека. О овоме, држим, не може бити сумње, јер чим је човек почео изговарати читаве речи — мораo их је акцентом, изговорном силом свога гласа, спајати у целине.

Кад се акцентом гласови у слогове и слогови у речи везују — спајају — у једну целину — онда је јасно и природно: да свака реч, као целина, мора имати бар један акценат. Речи од једног слога не могу ни имати више до један акценат, а речи од више слогова могу имати по један, по два, по три, па и по четири акцента (ко̀ма̏ра̀ца̀), а може бити и више?

Ако реч од више слогова има и више акцента — онда је један од тих акцената најглавнији, т. ј. истакнут је између осталих као највиши, и управо представља тежиште те речи, јер као год што свако тело има своје тежиште, тако и свака реч мора имати своје (природно је да речи немају тежише, која би се могла мерити на кантар, и према томе не могу имати ни тежишта; али се овде упоређује реч с телом — као целина и физиолошко-гласовна продукција - само ради јасности, што се може чинити), које је вазда обележено највишим акцентом те речи. Овај највиши акценат једне речи, зове се, и јест главни акценат њезин. Сад се одмах намеће питање: кад реч има више акцентованих слогова — како ћемо познати које је главни акценат, т. ј. на ком је слогу те речи? Са свим је природно и појамно, да ће главни акценат бити на првоме акцентованом слогу, почем је изговорна енергија у почетку најјача, а после све слабија, и према томе остали акцентовани слогови, морају бити слабије, а дубље наглашени од првог акцентованог слога. Коме би ово било нејасно, тај нека с овим упореди лепење, у вис, баченог тела, па ће се сетити кад ће бити највећа брзина баченог тела, а кад ће му брзина бити нули равна — и онда ће му бити јасно да је најјача изговорна сила на првом акцентованом слогу. За овај би се случај могло чинити још много упоређења (н. пр. кад пустимо камен у воду, онда ће се произвести кружни таласи воде, и да ће се први кружни талас најјаче покретати, а остали поступно све слабије — док се брзина кретања не сведе на нулу; или кад изметнемо пушку или топ, онда ће се ваздух заталасати, и да ће први таласи ваздуха бити најјачег кретања и т. д.), али држим да то није нужно. И кад не би било тако, реч би се изговарала неприродно — у неприродним скоковима и без такта и хармоније.

Пре него што кажем, који од четири усвојена српска акцента може бити главни, а који ли споредни — треба видети још и то, у чему су који слични. Акценти кратки и дуги, који се бележе знацима: ̀, ́, по своме изговору, слични су у томе, што им се глас почиње слабије на расте на више — „crescendo“, а акценти: ȕ̏трӣ и висȍко-дȕгӣ, који се бележе знацима: ̏̏, ̑, по своме изговору, слични су у томе, што им је изговор у почетку најјачи, па после поступно слабији — „decrescendo“. Даље, дуги су акценти (који се бележе знацима: ́, ̑) слични међу собом у томе: што су оба сложени; и дуги (̑) је сложен из једне обичне краткоће гласа и једног кратког акцента: а́ = аа̀, е́ = еѐ, о́ = оо̀, и́ = иѝ, у́ = уу̀, ѣ́ = ѣѣ̀; а високо-дуги (̑) сложен је из једног оштрог акцента и обичне краткоће: а̑ = а̏а, е̑ = е̏е, о̑ = о̏о, и̑ = и̏и, у̑ = у̏у, ѣ̑ = ѣ̏ѣ. Ова се сложеност најзгодније може доказати помоћу оних речи у којима је старословенско ѣ: вѣ̀къ = *вѐк* = ви̑-ј-ек = ви̑-ек = вѣ̀-ек = вѣ̀к; *дѣ̀те* = *де́те* = ди̑-ј-ѐте = ди̑-ѐте = де̑-ѐте = де́те; па онда: *заец* = *зѐ-ец* = *зѐц;* велма = веȍма = во-ȍма = во̀ма (у народном говору); и обрнуто: *сѐдце* = *сѐлце*, *грѐдце* = *гр̀лце* и друге. Исто вреди и за икавски дијалекат: *сѐно* = сȉјено = сȉ-ено = сȉ-ино = сȉно и друге.[1]) Могло би се доказати да су сложени и кратки акценти (̀, ̏̏), али су у то не смем упуштати, јер се у музици не разумем, а за доказ тога ваља, поред осталог нужног знања, и музикално ухо; поред тога ваљало би још одредити и знаке, којима би се имали означити виши и нижи тонови из којих су сложени кратки акценти, па би се тек тада могла показати њихова сложеност (ѐ = е^ех^, ѐ̏ = е^ех^, т. ј. *ѐ* равно је некоме *е* које се почиње изговарати полагано + и у непрекидној свези с другим *е* $x^{тог}$ тона; а ѐ̏ равно је некоме *е* $y^{тог}$ тона, које се у почетку изговара јаче + и у непрекидној свези с другим *е* које се изговара опадајући и ненаглашено?)

Од ова четири усвојена српска акцента, главни може бити сваки, а споредни може бити само високо-дуги (̑). Што остала три не могу бити споредна, разуме се из онога што је напред речено: *не могу се на два слога једне речи изговорити истом јачином и висином гласа (тона)*, јер би, као што је речено, изговор био неприродан. Ну кад је овим трима главним (̀, ̏̏, ́), споредан високо-дуги (̑), онда настаје питање: који је споредан високо-дугоме, кад је он главни? Он је сам себи споредни. Овако је до сада усвојено и рађено и још се ради; али је извесно да је некоректно ма било за најмању длачицу. Ово су неки знаци опазили (в. Љ. Ковачевића поменуту реценсију) и предлажу да се високо-дугоме споредни бележи другим знаком (̌). Ну како је малена разлика у изговору високодугога, као главнога, и његовог споредног, то се држи, да се може и споредни означавати истим знаком (̑), те га с тога и не усвајају тим пре, што има речи, у којима доиста изгледа да нема никакве разлике између високодугога као главнога и високодугога као споредног, као што изгледа у облицима: *пѐшака*, *врабаца*, *чавака* и другим таким, али разлике у истини мора бити. Поменути Масинг то је графички представио врло јасно и показао да има разлике, а Љ. Ковачевић је то и опитима потврдио. Ковачевић предлаже да се и оштроме уведе споредни (̏̏), што би на сваки начин требало. По моме мишљењу, само дугоме акценту може служити високо-дуги као споредни, а сви остали треба да имају своје споредне поред високо-дугога; јер н. пр.: у речи *пра̏шораш*, глас *о* у другоме слогу, као да није ненаглашен, већ је наглашен нешто слабије од а̑ у првоме слогу, те би требало и тај слог означити као акцентован — наглашен нижим тоном од првог слога? Тако би ваљало и у другим речима: *сто̏шараш*, *о̏станак*, *ѣ̏даваш*, *о̏бреноваш*, *ко̏сованц* и другим?

Држим да ће доћи време кад ће сва четири, до данас, усвојена акцента имати још по један знак за споредни акценат, па чак

[1]) Видети о томе, и у опште опширно о акцентима: 1. Даничића радове (у Гласнику и „Radu“ југословенске академије, акценти именица, придева и глагола); 2. Ст. Нов. „Физиологија гласа и гласови српскога језика“ стр. 62—76; 3. Изврсну реценсију Љ. Ковачевића о Масинговом делу о акцентима, писану на српском — а, на жалост штампану на немачком језику у Јагића архиву стр. 684—696, књ. III; 4. В. Јагића рад у „Radu“, књ. XIII, коју сада, кад ово радим, немам при руци, али су остали, овде поменути радови довољни — а нарочито је Ковачевића реценсија обухватила што је најважније.

и оно, што се зове *обична краткоћа* и *обична дужина* (ненаглашени или неоглашени самогласник), да ће бити означавано на каквим знаком? Према до сада реченоме: *акцентуација наша још није дошла до свог савршенства* — и ако је савршенија него у многим језицима. Савршенства ће бити у акцентуацији тек онда — кад се свима, усвојеним и неусвојеним акцентима, музикалном науком одреди *висина* и *дубљина тона* — означивши на колико се и из каквих се тонова састоји сваки акценат. Тако треба да буде, јер потомству бар ваља предати тачно обележене речи — ако се мисли сачувати тековина језика. Бар ова тачност треба што пре да буде у *речницима* ако и у практици не може бити.

Могла би се написати читава елегија о кварежи нашега језика, која — *местимице* — долази од саме школе! За ово бих могао навести живих примера, али то за сада остављам из више разлога. Сваки зналац језика врло добро зна, да је најјача и најелегантнија особина на ког језика његов акценат. По чему се познају припрођеници на ког народа, који су туђ језик научили, па се њиме служе — али ретко као материним језиком?....

Из до сада реченога јасно се може видети, за што дуги (ˋ) и кратки (ˇ) акценат не могу стајати на речима од једног слога и на последњем слогу ма које више-сложне речи: у таком случају реч би изгледала почета, а недовршена — не би била заокругљена целина. Из истог узрока не може се дознати прави акценат где које речи по једном њеном облику, већ се тек може сазнати, пошто реч измењамо кроза све њене облике, па избројимо све њене акценте, — и који се акценат буде находио највише пута — то ће бити прави акценат те речи. Да би то било јасније, рећићу, да то долази отуда: што у по неке речи, па по неком њеном облику — стоји известан акценат по невољи, други неки, а не њезин прави акценат, те често због те невоље, што на том облику не може да стоји прави акценат те речи — долази још по један акценат. Тако н. пр. у речи *ора́ч*, прави је акценат дуги (ˋ), па како по природи самој и особини српскога језика не може бити „*ора́ч*“ — јер смо већ рекли да дуги и кратки акценат не могу стајати на последњем слогу — онда на први слог долази још један акценат, и дуги се замени високо-дугим, те тако буде: *ора́ч*. Кад ову реч измењамо у свих 7 падежа једнине и множине, онда ћемо видети да се дуги акценат (ˋ) налази 12 пута, а кратки и оштри само по један пут. Ово бива у огромној множини наших речи: ко̏ша̑ч, ша̏ч, ле̏д, кра̏љ, ва̀тра̏љ, ма̏љ, итд.

Мењање акцента.

Промена акцента у речи долази махом од промене броја слогова, а број слогова мења се услед приступања наставака уз основе за постанак облика: ро̏г, ро̏га, ро̏гови, рого̀вима итд., а у неких именица, као и у других речи, број се слогова мења и тиме, што се у једних основа ши̏рӣ добијајући за множину по слог више (*ов-ев*, у свих основа на *у*, и оних на *а*, које су се с првима од вајкада помешале. Видети Даничића Историју облика код свих падежа једнине и множине), а у других опет добијајући за једнину по слог више од основе за множину (а то су оне које су у једнини постале наставцима *ин* и *јанин*: Бугарин, Турчин, Србин, Милановчанин, Ужичанин, и др.) Ну ово се не може узети као утврђено правило: да се баш мора променити и акценат ако се број слогова промени, јер има доста речи, у којих акценат остаје исти, у свима облицима њиховим, и ако им се број слогова мења: да̏н, вра̏т, а̏ко̏в, ло̏пов, и друге.

Промене су акцента тако многобројне и разнолике, да их је готово и немогућно све изрећати. О томе би се могла написати огромна књига самих примера. С тога ћу, да би ова напомеників била што потпунија и заокругљенија — навести неколико примера *о промени акцента у именима, придева* и *глагола*. Осталим речима није у нас још нико ни одређивао акценте, осим што је Вук Стеф. Караџић бележио акценте свима речима у своме речнику изложеним, те се ни ја нећу у то упуштати оосећајући се још за то нејак.

Да не би и ово мало изишло много према осталим деловима овога састава: узећу неколико образаца за (примере) именице, по том неколико придева од којих ће сваки представљати по једну групу, и на послетку само по један глагол из сваке врсте и раздела.

I. Примери о мењању акцента у именица.

1. Образац.

Једнина:	1. врâт,	*Множина:*	врâтови, вѐкови,
„	2. врâта,	„	вратòвâ (врâтовâ), вѐковâ,
„	3. врâту,	„	вратòвима (врâтовима), вѐковима,
„	4. врâт,	„	врâтове (врâтове), вѐкове,
„	5. врâте,	„	врâтови (врâтови), вѐкови,
„	6. врâтом,	„	вратòвима (врâтовима), вѐковима,
„	7. *врâту,*	„	вратòвима (врâтовиме), вѐковима.

Овако ће се мењати: снѐг, брѐг, грâд, хлâд, смрâд, дȕг, дрȕг, тôк, трн (множ. трње), срп, зȕб (зȕби, зȕба), зȕд, мȕг, прȕт, вȕк, и друге, само што неке од ових и оваких, којима основа множине нема *ов (ев)*, мењају акценат у једнини овако исто, а у множини им не остаје исти акценат: зȕб, зȕби, зȕбâ, зȕбима, итд.; вѐк, вѐка, вѐкови, итд.; или им у једнини остаје исти а у множини га мењају, као што се види из наведенога.

2. Образац.

Једнина:	1. рôг, плôт,	*Множина:*	рȍгови, плòтови, брȍјеви,
„	2. рôга, плôта,	„	рогòвâ (рȍговâ), плòтовâ, брȍјевâ,
„	3. рȍгу, плòту,	„	рогòвима, плòтовима, брȍјевима,
„	4. рôг, плôт,	„	рȍгове, плòтове, брȍјеве,
„	5. рȍже, плôте	„	рȍгови, плòтови, брȍјеви,
„	6. рȍгом, плôтом,	„	рогòвима, плòтовима, брȍјевима,
„	7. *рȍгу, плòту,*	„	рогòвима, плòтовима, брȍјевима.

Овако се мењају: мѐд, лѐд, бôг, смôк, (zuspeis, а не скрпљено хрватско „зајестина"), стôг, лȍј, гнȍј, знȍј, бȍј, рȍј, стрȍј, крȍј, крâј, рâј, пôс, чвȍр, (а говори се и чвȍр, али ће бити погрешно?), бȍр и многе друге, само што неке имају двојаки други падеж множине: носòва, пȍсȍвâ,.

Из ова два обрасца види се да се акценат мења у 7. падежу једнине — и као да би се могло поставити правило: у 7. падежу једнине акценат је нешто дужи него ли у 3-ћем с којим је данас обликом једнак? Ну ја држим да ово долази од прȅдлȍгâ (у, на, о, по, при, и других?) — без којих се данас 7-ми падеж не употребљава. Мало даље биће о томе још напомене.

3. Образац.

Једнина:	1. врâбац, слѐпац,	*Множина:*	врâпци, слѐпци,
„	2. врâпца, слѐпца,	„	*врâбâцâ, слѐпâцâ,*
„	3. врâпцу, слѐпцу,	„	врâпцима, слѐпцима,
„	4. врâпца, слѐпца,	„	врâпце, слѐпце,
„	5. *врâпче, слѐпче,*	„	врâпци, слѐпци,
„	6. врâпцем, слѐпцем	„	врâпцима, слѐпцима,
„	7. врâпцу, слѐпцу,	„	врâпцима, слѐпцима.

Овако се мењају: нѐмац, стрѐлац, стâрац (стар виноград), чвȍрак, срѐмац, босâнац, стрâнац (и срâнац), студѐнац, јелѐнац, (село), нѐрак, патрȍљак, сватòвац, јавȍрац, клȉпак, срȉак, мȕљак, облȕтак, рукâвац, сецâвац (купус ситно усецан па укисељен, посрбљено „рибâнац"), ресâвац, морâвац, смедерѐвац и многе друге. Као што из обрасца видимо, у ових се мења акценат само у 5-ом падежу једнине и 2-ом множине.

4. Образац.

Једнина:	1. глâва, дȕша,	*Множина:*	*глâве, дȕше,*
„	2. глâве, дȕше,	„	глâвâ, дȕшâ, (нȍгâ, рȕкâ),

Једнина:	3. {глáви, глáви, дýши	*Множина:*	*глáвама*, (глáвама), дýшама,
„	4. *глáву, дýшу,*	„	*глáве, дýше,* снáше, сéше,
„	5. *глáво, дýшо,*	„	*глáве, дýше,* снáше, сéше,
„	6. глáвôм, дýшôм,	„	*глáвама,* (глáвама), дýшама,
„	7. глáви, дýши,	„	*глáвама,* глáвама, дýшама.

Овако се мењају: рýка (2. падеж множ.: рýкā и рýкý — стара двојина), снáга, слýга, дрýга, тýга, дýга, прýга, сéка, рéка, дúка, рóда, рýда, хрáна, стрáна, бéда, стрéла, јéла, клýна, тéта, пéта, јéца, — и све оваке диминутиве — сúка, дúка, чúка, мáна (махáна), нáна, јóка; сýкно, клáтно, плáтно, и многе друге. Из обрасца видимо: да се акценат мења у 4-ом и 5-ом падежу једнине у свих, а и множине у неких; даље 1. падеж множ. такође у једних, а у других не; 3., 6. и 7. множине у једних се мења, а у других не — или имају двојаки акценат.

5. Образац.

Једнина:	1. кóнац, лóвац,	*Множина:*	*кóнци, лóвци (лóвци), клúнци,*
„	2. *кóнца, лóвца,*	„	*кóнацā, лóвацā — ловáца,*
„	3. *кóнцу,* {*лóвцу.* лóвцу,	„	*кóнцима, лóвцима* — лóвцима,
„	4. кóнац, *лóвца,*	„	*кóнце, лóвце,* — лóвце,
„	5. *кóнче, лóвче,*	„	*кóнци, лóвци* — лóвци,
„	6. *кóнцем,* {*лóвцем,* лóвцем,	„	{*кóнцима, лóвцима,* лóвцима, кóнцима?
„	7. *кóнцу, лóвцу,*	„	{*кóнцима, лóвцима* кóнцима? лóвцима.

Овако се мењају: лóнац, нóвац, стóлац, кóлац, рýбац (мења се и друкчије), дýлац, клúнац, зýбац (и зýбац), рóнац, рóвац, бóрац (а говори се и бóрац — али неће бити добро?), синóвац, удóвац, (прáсац и прáсац), здрáвац (генитив: здрáвца и здрáвца), и друге. Као што се види из обрасца: акценат се мења скоро у свима падежима једнине и множине.

6. Образац.

Једнина:	1. мāљ, ђāк,	*Множина:*	*мáљеви, ђáци, рúтови,*
„	2. *мáља, ђáка,*	„	*мáљēвā, ђáкā, рúтōвā,*
„	3. *мáљу, ђáку,*	„	*мáљевима, ђáцима, рúтовима,*
„	4. мāљ, *ђáка,*	„	*мáљеве, ђáке, рúтове,*
„	5. мāљу, ђāче,	„	*мáљеви, ђáци, рúтови,* (лéкови),
„	6. *мáљем, ђáком,*	„	*мáљевима, ђáцима, рúтовима,*
„	7. *мáљу, ђáку,*	„	*мáљевима, ђáцима, рúтовима.*

Овако се мењају: пāњ, гýњ, плāст, рāст, брéст, лéк, крāљ, вūр, мūр, пýт, ўб (варош), цāк, свāк, вéк; па онда још многе именице и многи придеви: јāк, крýт, сýр, слāн, тýп, слéп, цр̄н, блéд, нéм, тврд и други.

7. Образац.

Једнина:	1. врéме, ѝме,	*Множина:*	*времѐна, имѐна, семѐна,*
„	2. *врéмена,* ѝмена,	„	*времѐнā, имѐнā, семѐнā,*
„	3. *врéмену,* ѝмену,	„	*времѐнима, имѐнима, семѐнима,*
„	4. врéме, ѝме,	„	*времѐна, имѐна, семѐна,*

Једнина:	5. врѐме, ѝме,	*Множина:* *времѐна, имѐна, семѐна.*
„	6. *врѐменом, ѝменом,*	„ *времѐнима, имѐнима, семѐнима,*
„	7. врѐмену, ѝмену,	„ *времѐнима, имѐнима, семѐнима.*

(„По чему ћеш мене познавати, по аздији по *ѝмену моме*.....*) Овако се, као *врѐме*, мења *дѐте* с малом разликом у једнини (2. п. дѐтета), а множину има од друге основе (дѐца, дѐци, дѐцу, дѐцо.....*) Не сећам се сада ни једне речи, која би се у свему мењала као *врѐме*, а у множини се мењају многе тако исто: плѐме, тѐме, рѐме, вѝме, слѐме, брѐме, дѐбе, сплѝмбе, брѐме, ћѐбе, пу̏це, ду̏гме, клу̏пче, ду̏во, плѐсмо, пѐсмо, и пѐсме (ген. множ.: плесѐма, пасѐма), ћу̏рче, шѝљте, и још многе — махом туђе (канѐбе, ћу̏фте итд.) Разлика у промени акцента између једних и других, у главноме, види се из изложеног обрасца.

8. Образац.

Једнина:	1. ѐрāч, поткѝвач,	*Множина:* *орāчи, поткивāчи,*
„	2. *орāча, поткивāча,*	„ *орāча, поткивāча,*
„	3. *орāчу, поткивāчу,*	„ *орāчима, поткивāчима,*
„	4. *орāча, поткивāча,* / жарāч, ду̏бāч,	„ *орāче, поткивāче,* / *жарāче, дубāче,* (алатке)
„	5. *орāчу, поткивāчу,*	„ *орāчи поткивāчи,*
„	6. *орāчем, поткивāчем,*	„ *орāчима, поткивāчима,*
„	7. *орāчу, поткивāчу,*	„ *орāчима, поткивāчима.*

Овако се мењају: ко̀пач, ко̀вач, сѐјач, но̀пач, пѐвач, ти̏кач (ткач), ло̀пар, тро̀ар, стру̏гач, стру̏гар, ду̀бач, жа̀рач, чѐргаш, чи̏змар, бу̀кач, дрѐвар, са̀мар, бра̀вар (гент. бра̀вара и брава̀ра), гу̏слар и многе друге, ко-ѝграч, свѝрач, га̀јдаш и га̀дљаш, тамбу̀раш, гала̀јаш, пр̏тљаш, заповѐташ, о̀лтар, бу̀квар, јима је, као што се из обрасца види, прави акценат дуги (´), и у којих у једнини најјаче удара у очи 5. падеж.

9. Образац.

Једнина:	1. јѐлен,	*Множина:* јѐлени,
„	2. јѐлена,	„ *јѐлени,*
„	3. јѐлену,	„ јеленима,
„	4. *јѐлена,* / нѐвен,	„ јѐлене, / нѐвене,
„	5. јѐлене,	„ јѐлени,
„	6. јѐленом,	„ јѐленима,
„	7. јѐлену,	„ јѐленима.

Овако се мењају: нѐвен, дѐрвен (клисура), сѐлен, пр̏стен, ду̏мен, у̏гљен, па онда многе које имају множину од друге основе: ка̀мен (ка̀мење), ја̀сен, кѐстен, бу̏сен; па онда дѐвер, сѐвер, а имаће их још доста, само их се сада не сећам, нити имам времена истраживати примере.

(Наставиће се)

Просветне Белешке

(Гимназије и реалке у Краљевини Србији 1887/88 шк. год.) Из таблице коју овде доносимо види се каквих је средњих школа било у Краљевини Србији ове школске године. У број наставника нису овде узети г. официри који предају гимнастику и војно вежбање. Места означена * имају и женске деце којима учитељка предаје женски рад.

Места	Разреди	Паралелни разреди	Свега разреда	Професора и предавача	Учитеља (и хор. предавача)	Свега наставника
Алексинац нижа гимназија	I—IV	—	4	5	3	8
Београд I гимназија	I—VII	V и VI	9	16	6	22
Београд II гимназија	I—VI	I и II	8	12	5	17
Београд реалка	I и III–VII	—	6	10	6	16
Београд нижа гим.	I—IV	I	5	6	4	10
Ваљево нижа гим.	I—IV	—	4	5	2	7
Велико Градиште нижа гим.	I—IV	—	4	5	3	8
Врање нижа гим.	I—IV	—	4	5	2	7
Горњи Милановац нижа гим.	I—III	—	3	3	2	5
Зајечар гимназија	I—VII	—	7	8	5	13
Јагодина нижа гим.	I—IV	—	4	5	3	8
Књажевац гим. реалка	I—II	—	2	3	1	4
Крагујевац гимназија	I—VII	I II III V	11	17	5	22
Крушевац нижа гим.	I—IV	I	5	7	3	10
Лесковац нижа гим.	I—IV	—	4	4	3	7
Лозница гим. реалка	I—II	—	2	2	1	3
Неготин нижа гим.	I—IV	—	4	5	4	9
Ниш гимназија	I—VII	—	7	11	5	16
Параћин нижа гим.	I—IV	—	4	5	4	9
Пожаревац нижа гим.	I—IV	I	5	6	4	10
Пирот нижа гим.	I—IV	—	4	4	3	7
Свилајнац нижа гим.	I—IV	—	4	5	2	7
Смедерево нижа гим.	I—IV	—	4	5	3	8
Ужице реалка	I—VII	I	8	11	3	14
Чачак нижа гим.	I—IV	—	4	5	2	7
Шабац гимназија	I—V	I II III	8	12	5	17
			134	182	89	271

Потпуних гимназија било је 4, гимназија са 6 разреда 1, гимназија с 5 разреда 1, реалака 2 (београдска без II. разр.), нижих гимназија с једним паралелним разредом 3, нижих гимназија без паралелна разреда 12, нижих гимназија с 3 разреда 1, гимназијских реалчица 2.

(Испити зрелости у средњим школама 1887/88 шк. год). У средњим школама држани су ове године испити зрелости на шест места, међу којима у Зајечару (гимназија) и Ужицу (реалка) *први пут*.

Резултати се виде из овога прегледа:

Ученици који су свршили VII. разред.	У I. БЕОГРАДСКОЈ ГИМНАЗИЈИ	У КРАГУЈЕВАЧКОЈ ГИМНАЗИЈИ	У НИШКОЈ ГИМНАЗИЈИ	У ЗАЈЕЧАРСКОЈ ГИМНАЗИЈИ	У БЕОГРАДСКОЈ РЕАЛЦИ	У УЖИЧКОЈ ГИМНАЗИЈИ	Свега
Били на испиту зрелости	56	34	9	17	35	18	169
Полагали испит зрелости из појединих предмета	—	—	—	—	3	—	3
Признати за зреле	39	32	5	4	22	13	115
Одбијени на три месеца	10	—	3	7	9	1	30
Одбијени на годину дана	3	2	—	6	5	4	20
Одбијени на свагда	3	—	—	—	—	—	3
Прекинули испит са болести	1	—	1	—	2	—	4
Полагали испит из француског	35	29	4*)	15	30	10	123
Полагали испит из немачког	21	5	6*)	2	5	8	47

*) Један полагао испит из оба језика.

* * *

(Успех у основним школама 1887/88). према оценама, које су овогодишњи надзорници дали, види се из овога прегледа:

Добило је оцену:	УЧИТЕЉА			УЧИТЕЉИЦА					НАСТАВНИКА
	У ВАРОШИМА	У СЕЛИМА	Свега	У ВАРОШИМА		У СЕЛИМА		Свега	
				У МУШК. ШКОЛ.	У ЖЕНС. ШКОЛ.	У МУШК. ШКОЛ.	У ЖЕНС. ШКОЛ.		
Одличан	89	152	241	26	72	54	—	152	393
Врло добар	67	172	239	67	66	93	1	227	466
Добар	22	107	129	43	22	68	—	133	262
Слаб	4	40	44	9	2	17	—	28	72
Рђав	1	6	7	—	—	1	—	1	8
СВЕГА:	183	477	660	145	162	233	1	541	1201

Од 541 учитељице радило је у мушким школама 378.

Средња оцена успеха износи 4·09.

* * *

(Нови разреди у средњим школама). У 1888/89. школској години увећаће се број разреда у нашим средњим школама: 1. у *Шапцу*, где се заводи VI. разред; 2. у *Пожаревцу*, где се заводи V. разред, и 3. у *Књажевцу*, где се заводи III., а у случају да има довољан број ђака, и IV. разред. У свима овим местима примиће су се општине подмирити сувишне издатке који су скончани с отварањем нових разреда. — О новим паралелним разредима за сада још не можемо јавити, пошто то стоји до резултата уписа и поновних испита.

* * *

(Српски краљевски геодетски завод). Господин министар просвете и црквених послова, „увиђајући потребу да се покрену и организују у Краљевини Србији редовни радови из круга геодезије, астрономије и физике, који ће, осим задовољавања општих научних захтева у кругу означених наука, знатно припомоћи још и циљу катастралних премеравања целе Краљевине Србије“, предложио је, и на тај предлог Министарски Савет изволео је одлучити:

При Великој Школи у Београду установљава се *Српски краљевски геодетски завод*, коме ће министар просвете и црквених послова прописати устројство и одређивати потребну новчану помоћ из кредита на научна Друштва и књиге.

* * *

(Прослава стогодишњице Вука Стефановића Караџића). Одбор, коме је Српска Краљевска Влада поверила старање о светковини стогодишњице неумрлога Вука Караџића, свршио је све главније припремне радове и одлучио: да се светковина држи у Београду 8., 9. и 10. Септембра ове године. До који дан изићи ће проглас одборов с главним програмом светковине (ближи програм објавиће се пред саму светковину). Са неуспешних преговора о преносу костију, стогодишњица Вукова прославиће се само књижевном светковином.

Светковина ће почети 8. Септембра у вече. Тога дана у Народном Позоришту представљаће се „Апотеоза Вуку Караџићу“ од пок. Ђ. Малетића. 9. Септембра пре подне биће у цркви служба Божја и помен Вуку. Истога дана после подне свечан говор о Вуку у сали Велике Школе. 10. Септембра у вече биће подушје (банкет).

Издање и штампа краљевско српске државне штампарије

Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

*9. Г. **Димитрија С. Јовановића,** директора пожаревачке више гимназије — о школама у Пожаревцу и пожаревачком срезу.*

Обилазећи школе пожаревачког среза и вароши Пожаревца, част ми је да Вам сврнем пажњу: на спрему наставничку, као најважнији услов школског напретка или назатка; на научни материјал, којим се служаху наставници у својим предавањима; на начин употребљене и количину савладане грађе; на исправке, које би требало учинити у појединим предметима, или целој основној школи, у корист народне наставе; на школску администрацију и одборску радњу, колико су помагали или сметали настави; на школске станове са гледишта хигијенских и васпитних прописа; и најзад на околину, у којој се кретаху наставници.

Већина наставника није свршила учитељску школу, док су учитељице скоро све васпитнице Вишег женског завода. Негледећи на ту разлику, *сви беху сарађени за намењени позив*; али сви подједнако не хтедоше, или не могоше, да уложе довољно труда око наставе, те се услед тога и јавише разлике у оценама.

Ове неједнакости нарочито се огледају у примени научног материјала према наставним прописима; *у методи и мери савлађивања тога.* Обилатост програма појединих наука многи су наставници још ширили научном грађом ручних књига министарством одобрених; други су оскудицом учила били принуђени, да сведу предавања на мању меру; а беше и таквих, који или због краткоће времена, или баш са напред поменутог узрока, не могоше ићи све по програму. Према томе, *право рационално пословање, у вези са хармоничким обрађивањем предмета* једног или више разреда, *нашао сам само: у Батуши, Божевцу, Костолцу, Батовцу, Пожаревцу у оба IV-та разреда, у III другог и у II. трећег одељења мушких школа.* И на другим местима јављаху се исти методи, али са недовољним резултатима. Беше и таквих случајева, *да наставници и наставнице само привидно даваху практичан облик настављању*, а испод тога крајаше се механизам учења на памет. Тај стари начин у новој метаморфичкој одећи, јављао се обично као прерађена учитељска лекција, коју су знали ученици тако, да није изостављена ни најмања ситница. То се обично дешавало у рачуну, хришћанској науци, српској историји, познавању природе, из којих предмета сваки ђак могаше решити на највеће задовољство задатак пре, но што би наставник или настав-

ница изговорили последњу реч. А кад би му се ставило слично питање; или кад би се потражило да са разумевањем искаже своје мисли о задатом предмету, — онда би непомично остао поред свега обавештавања. *Тако сремаших ученика, нашао сам и у неколиким пожаревачким женским школама.*

Истина је, да ове разлике у примени научне грађе, методу и савлађивању наставе имају јака основа у личности наставниковој, његовој спреми или неспреми, у неговом погледу на практичност наставе, — али се и то не може порећи, да је задатак општем нашем народном васпитању: што већа сличност у радовима основних школа. У корист тога, и да би се знало шта ваља употребити, програми су детаљисани, упутством обележен метод, ђачким учебницима ограничена мера потребнога знања; али тиме још све није урађено, бар не онолико, колико потражују савремени захтеви науке. Метод и грађа наставе, онако су него стално или променљиве природе, као што су и резултати наука које представљају. Према томе, старе погрешне учебнике у новој основној школи, ваља већ једном заменити новим. *Читанке обе више разреда* још су у првобитном тексту, истина са промењеним правописом, али без везе са наукама који се у тим разредима предају; па су услед тога права тешкоћа за наставнике, којима треба доста времена само за тумачење онога, шта поједине речи или реченице значе. У њима је пуно грађе из опште историје, земљописа, геологије, физике, минералогије пољопривреде, а то се све не учи у четвороразредној основној школи; а даље много погрешака језика, тако да би наставник морао и око тога губити доста у времену. *Читанке II и I разреда*, поред све угодности да послуже као средства за потпомагање наука својих разреда, имају такође недостатака: све приче нису најбоље садржине; штампа је неједнака, текст тако исто. Прве дакле читанке ваљало би заменити новима, друге подврћи ревизији.

Хришћанска наука, српска историја, познавање природе, земљопис II разреда, немају ђачких учебника. Отуда је највећа разлика у мери употребљене и у методу савладане грађе. Једном ваља попунити те недостатке и неостављати наставнике у двоумици о избору и употреби материјала. Нарочито би ваљало решити: *колико треба историске грађе земљопису III разреда*, да се множином тога додатог материјала не побије важност овој науци.

Учење *словенскога језика* са једним часом у недељној, а два у подељеној школи, права је тегоба предметима и онако отежаној основној настави, понајвише где су ученици мешовите народности. Кад се не може постићи резултат онакав какав би се желео, боље је и да се не учи; јер је одиста чудновато тражити од ученика знање црквеногa језика у доба, кад довољно не влада ни материним. Требало би и овај једини остатак старинскога учења истиснути из основне школе.

Вештинама ваљало би поклонити озбиљнију пажњу. У многим школама гледа се на *цртање и гимнастичко вежбање* као на предмете залишне ученичке доколице, те се ђаци остављају из првога сами да раде колико могу, према познатим цртанкама; а друго по нужди узима се у посло, тек пред испит. Наши наставници не би требало да превиђају користи, што се теку употребом цртања у обичном животу: да су занати и већина индустријских и техничких послова на томе основани. Основна школа истина не може да даде стварнога знања, али не сме ни да прецењује и на минимум да своди један тако занимљив и пун поуке предмет. Што се тиче телесногa вежбања, о томе је давно прекинута свака сумња и само би требало озбиљније препоручити нашим наставницима, да се држе прописа. *Певање црквено и световно* већином је рогобатно и без хармоније. Наставници су се трудили, али нису могли савладати све тегобе које сметају слободноме певању. Ваљало би, да се више времена и пажње поклони овој лепој вештини.

Посебице још бих могао говорити о појединим предметима и њихној методи; али како сам о томе других година и ради истих узрока изнео своје мишљење, рекао бих, да ће бити корисније, *ако овде обележим своје назоре о правцу и задатку основне наставе*, као најнужнијег средства за народни развитак.

Поред свега укупно повољног резултата, мени се чини, да наше основне школе не одговарају довољно условима народним, педагошким и хигијенским. Наша основна школа

то је мали универзитет са множином природних, друштвених и хуманих наука, корисних сваком човеку, али тешких и претешких нашим ученицима и наставницима. Ученик се још није навикао да влада кључем који га води у ризницу богатства народнога језика и умотвора, а пред њим је већ разноликa садржина појава научних са којима мора да се упознаје. Та се у првом реду јавља у читанкама, и одмах на основу концентричне наставе прелази на предмете исте врсте. Мали, још довољно неразвијени мозак ученика поред све рационалне методе, малаксава под теретом многобројних утисака, што их прима у школи. Последица таквога школског рада јесте она заспћеност и немарност ученика, која ван школе не тражи никакве промене стеченоме школском искуству. То се нарочито види на ученицима основне школе, кад пређу у гимназију. Ослобођени оног непрестаног настављања без самораднье и понављања дома, они у исто време мисле, да су ослобођени и сваке одговорности према себи и новој школи. Резултат тога јесте боловање деце у науци у нижим разредима, док се не навикну на метод који влада у овој школи.

Иза ове множине предмета и појава, што буне ученике основних школа, слабо приближује тенденција којој су оне намењене. Идеја народности са свима моралним побудама, које треба да челиче душу ђака почетника, да га напајају богатством народних умотвора, слабо је заступљена у декламовању, неколиким чланцима читанака и српској историји. Ова последња скоро није ни савладана, јер, као што поменух, и нема учебника. И ако се сетимо да се у гимназији до III разреда осем српског језика ништа не учи из живота нашега народа; и ако не заборавимо да се српска историја и земљопис уче само у III и IV разреду, — онда ћемо тек видети, како се слабо обраћа пажња јачању наше народности у овим школама. Основна као народна школа, ваља да је огледало своје народности.

Са васпитног и хигијенског гледишта такође се мора замерати нашој основној школи. Поред умног напрезања, она не утиче у довољној мери на физички напредак омладине. Наставници збуњени множином ученика, предмета и часова, немају кад и не могу довољно пажње да обраде појединим ђацима; да одржавају јачину тела с којом они ступају у школу, и отклањају махне донете или наслеђене, услед нове примене посла. Тесне, мрачне и влажне школе још више поткопавају снагу малим ученицима. Овоме злу, што руши живу силу наше деце, треба једном стати на пут. Али како? То је тешко питање, питање потреба и времена и њега не може решити један човек, но већина интелигентне класе народа. Ваља га једном кренути путем јавне дискусије, да се чује свака реч Србина патриоте, која може да користи. Моје је скромно мишљење: да основна, као народна школа, треба да тип свога народа, са обзиром на хигијенске прописе. Стара је позната пословица, „да је у здравом телу и душа здрава“; у здравим становима биће и школска омладина здрава, ако јој се осим тога поклони више пажње и неге. Настава ваља да се ограничи: на чисто изучавање народног језика и умотвора; домовине и њеног природног и домаћег богатства, историју и сјајне примере бораца за слободу и напредак народа; вера са свима особинама које побожност ка светим установама, задужбинама саборима и т. д.; рачун са применама његовим на практички живот.. Све остало може се стећи читањем и даљим школовањем, али идеја народности, оличена у главним горњим позицијама, ако се не развије у пуној мери у основној школи, тешко ће се моћи доцније развити.

Школска администрација свуда је озбиљно вођена, осем школа у којима је било промене међу наставницима и прекида у послу. *Одборски рад* само у Пожаревцу и гдекојим местима беше правилан, иначе је врло неуредан. То је с тога, што одборници злоупотребљавају иницијативу власти над наставником, у место да чују и задовоље његове праведне захтеве, и тако се нечовечно понашаху, као да намирење школских потреба зависи од њихне милости. У првом извештају констатовао сам случајеве и замолио господина Министра да казни одборску немарност и самовољу. Овде сматрам за дужност још да поменем, да су у свима тим местима школе јако оиазађене училима и скоро без икаквих књижница. Оставити наставнике без моралне помоћи милости и немилости ових људи, значи унапред очекивати место напретка назадак у њихној

школи. Потреба је дакле, ради тачнијег вршења посла и школскога угледа, да се учитељима допусти да сами намирују школске потребе из школског буџета; али под надзором среске или окружне власти. Тако би престала зебња, да ће проневерити дужност. Ако овако остане, продужиће се неуредност у руковању школског новца и намирењу потреба; сукоби између учитеља и одбора. Добро уређене школске касе, не застадох у целом срезу.

Школски станови, осим Топонице и Малог Црнића, свуда су бедни и неугодни за наставу. Намењени да послуже као суднице, они су преображани у школе, те због тога и не одговарају хигијенским и васпитним прописима. Неки су већ толико опали, да је рад везан опасношћу живота. О њима сам ја на другом месту замолио господина Министра да их затвори. Што се броја ученика тиче, он је у опште тако голем, да овако тесне и неудесне школе не могу више примати. Потреба је приморати општине, да подижу нове и шире зграде, према множини ђака.

Позната је истина, да *наше школе немају потпоре у околини;* и да, шта више, наставници често трпе безразложне нападаје, са стране ђачких родитеља. У нас још не важи оно педагошко правило, по коме ваља учитеља оставити на миру, ако се хоће да је напредак у школи. Ученички родитељи сматрају школу као место некорисног борављења и изумевају стотину начина, да задрже децу дома.

Са таквим и многим другим незгодама боре се учитељи основне школе на селу. Како су суднице и школе обично у једном дворишту, грдње, којима се врло често служе наши прости људи, лако допру до учионице. Требало би да среске и окружне власти узму у заштиту учитеља и његов рад против свих ових незгода.

З. Г. ***Сп. Ловчевића,*** *професора I. београдске гимназије — о школама у космајском и колубарском срезу београдскога округа.*

Из обрасца, раније послатог министарству, види се како сам оценио успехе код појединих наставника. Но ако сада, овако у памети, прикупим утиске свију успеха по свима школама, ја бих тај општи успех обележио као добар, дакле такав, с којим се можемо тек задовољити. Ова би, овако изведена општа оцена била строжија и мања од оне, која би се извукла као општа резултанта свију забележених оцена. Па откуд то? Зар дата оцена није увек израз чистог, апсолутног успеха? Није, и не може бити све дотле, док се на једној страни наша основна, нарочито сеоска осн. школа, буде налазила у оваким приликама у каквима је сада, и док се с друге стране, надзор над основном школом буде вршио овако као сада. Све донде, док ревизија буде морала водити строга рачуна о оним многим, по учитеља олакшавним околностима, све дотле ће наставничке оцене морати бити израз само релативног успеха, оног успеха, који се према датим приликама могао постићи. И све донде, док надзорник буде морао за неколико часова оценити рад једног човека од читаве године дана, човека о коме као наставнику никад ништа није чуо, непознат са свима оним приликама које су успеху помагале или сметале, све дотле ће се надзор морати клонити блажим оценама, цигло из бојазни да на место строге правде не дође неправедна строгост, у оцењивању школских радника.

Рекох да ревизија данас, а можда још и за дуго у будућности, има да цени успех који је се, према разним сметњама и незгодама, могао, а не који је требало, постићи. Па ипак и с овим, да га назовем „могућим“ успехом, можемо бити задовољни у толико, у колико је механичком раду у нашој основној школи корен подсечен. Велим подсечен али не избачен. Он се још држи, већим и мањим жилицама, у појединим школама, у појединим предметима. На једном сам га месту (у Сибници) нашао у пуној снази; на место рада и говора с разумевањем, оно монотоно певање свега и свачега, без смисла и појмања. Тога је било и по другим школама, у мањој или већој мери, у појединим предме-

тима, али је бар колико толико избила на површину и она рационална настава, где се зна шта се говори и разуме шта се ради. Тако мало корисног рада као у тој школи, нисам нигде на другом месту нашао.

О добрим и рђавим странама наставе у нашој основној школи, о ваљаности или погрешности методе у предавању овог или оног предмета, писано је и изнашано толико — надзорнички извештаји свију година пуни су тога — да би, држим, било сувишно па дакле и непотребно све то још једном поновити. Све те опаске и примедбе су тако рећи зачеташње, и од тога се доба мало што могло у самој настави променити. На место тога, ја ћу овде у неколико тачака изнети, шта ми се чини да би ваљало учинити, да се извесне сметње уклоне а школским радницима у помоћ претекне, те да се настава у нашој основној школи у напред покрене. Овде само да напоменем да увек на уму имам сеоску основну школу, њене тегобе и њене раднике, јер сам се с њима, овом приликом, и бавио.

I. Стара је и већ бонална истина да је главни услов школског напретка, битни елеменат њеног успеха, сам наставник. Имати људе за учитељски посао спремне, значи у главном имати и добру школу. Учитељ је животворни дух школе. Где је он спреман и умешан радник, ту под његовом руком све оживи, претпостављајући, разуме се, и вољу за рад. За успех су потребна два елемента, рад и умешност у раду. Узалуд често и воља и уложени труд, кад се они не умеју корисно да употребе. Тада, како се оно вели, воденица меље али брашна нема. А нема сумње да су и за учитељски, као и сваки други посао, најбољи, у опште узев, они људи, који се за тај посао нарочито и спремају. Непрестаним придоласком у основну школу оваких радника, нема сумње да ће се и ниво паметне наставе подићи. Али шта дотле? Треба ли, као оно Јеврејима у пустињи, скрштених руку чекати да та лошија, неспремнија и неумешнија генерација учитељска изумре, и другом, бољом замени? Или се може што на њеној поправци порадити? Можда много не, али нешто зар може! У овој цељи је, пре неких година, нешто и предузимано. Мислим на ове учитељске курсове за време школ. ферија, на које су позивани слабији учитељи и учитељке на поправку.“ Без сумње је од тога било користи, а било би је и сада кад би се можда што могло на ту сврху жртвовати. Држећи да је овај пут усавршавања неспремнијег дела нашег учитељства, навуштен последњих година само с тога, што држава не може да поднесе за то потребне новчане жртве, а не што је се увидела некорисност тога посла, ја ћу ево да покажем други један пут, који ми се чини да води истој сврси — подизању знањственог и методског нивоа код неспремнијег дела наших утитеља. То су учитељска удружења по појединим срезовима, тако звани „пододбори општег учитељског удружења“, установа која дакле у неколико већ постоји и коју би само требало потпомоћи. Ако би цељ ових удружења, у што ја нећу да сумњам, била школа и њен напредак, и ако би се на састанцима њихним претресала поједина питања, из наставе у опште, држала поједина предавања, износиле добре и рђаве стране тога, у опште третирала питања школска, онда ја одиста не бих знао ништа корисније, ништа јаче за узајамно обавештавање и за подстицање у напред, заосталих школских радника. Овакі учитељски састанци били би управо они учитељски курсови у маломе, а у многом погледу, чини ми се, и бољи и практичнији. Мањи број учесника, чешћи састанци, слободнији покрет и измена мисли са познатим друговима — све су то боље стране ових мањих удружења. А међу тим наша основна школа има данас тако достојних представника и у таком броју да би се у сваком таквом среском удружењу могло наћи бар двоје троје, чији би благотворни утицај био осетан. Па може ми се рећи, државна власт и не стаје на пут и не смета учитељском удруживању. То је истина, али то није доста. Она треба да га помаже, како може и колико може. Знајући да учитељи — где има удружења — иду сада на састанке, удаљавају се дакле од места свог становања, о свом трошку, нећу да додирнем то питање: не би ли општина могла и требала тај трошак да поднесе, који је свакојако мали (можда неколико десетина динара за целу годину, јер и састанци нису чести). Али што државна школска власт треба да учини то је, да за ову цељ допусти и употребу неких радних школских дана месечно

(пошто су многим учитељима због црквених дужности и празнични дани заузети). Штета која као да може доћи од губитка ових неколико радних дана у години — ако би се ови дани узели као изгубљени — свакојако је мања од користи која се добија стварањем могућности за узајамно обавештавање и подстицање на рад.

II. Како сваке године све већи број ученица овд. више женске школе заузимље наставничка места у осн. школи, то би било потребно још већма ојачати у тој школи предмете нужне за учитељски позив. Или, што би још боље било, подићи нарочиту учитељску женску школу. У Богословији која је, бар до сада, давала приличан контингенат учитељства, такође ојачати педагошку наставу, осем ако се од ње не жели створити какав чисто виши духовни завод.

III. Неуредно ђачко похођење школе и данас је још једна од највећих сметња напретка у сеоској основној школи. И што је још најгоре то је, чини ми се то, што су све мере противу тога сада само палијативне и да друкчије и не могу бити. Време је можда за оваке ствари једини лекар. Али за сада, нерадо давање деце у школу — ово у главном ма да већ има и приличан бро светлих изузетака — раштрканост села и домова и њихна удаљеност од школе — све то чини да је неуредно похођење школе готово неизбежно, и да ће се с тим још за дуго имати сеоски учитељи борити. Оно истина за хотимично изостајање ђачко од школе, прои ане су за родитеље извесне казни. Али те казни, у највише случајева, остану на хартији. Одбор се школски, састаје редовно, учитељ јавља за дечије изостанке, одбор решава да се ти и ти родитељи ђачки новчано казне и на томе остане. Има општина где је сума од ових казни порасла на неколико стотина динара — у Рогачи на прилику 5—600 динара — а не наплаћен ни динар. Нема сумње да је на неким местима овоме узрок неуредност самих општинских извршних власти. Али нису свуда ни оне криве. „Општински председници и њихни заступници тако су се мењали или смењивали били, да су често једва и улазили у дужност. Стоје непокупљени стари порези и прирези на мора да стоји и то школско". Такав је обичан одговор изговор за неуредност у овом послу. Држим да другог пута и лека нема, него да за неизвршивање ових казни, својим имањем одговара онај за време чијег је председништва у школском одбору казна изречена а неизвршена. Све дотле док се на неотма јасно и одређено не баци одговорност за то, биће, као сада, одговорни сви и нико, а зле последице падају на врат учитељу и школи. — Осем тога поштрити наредбе и одговорност школског одбора при упису ђака у школу. Поред свих досадашњих наредаба коју и какву децу ваља у школу уписивати, опет се може по негде наћи маса слабе, недорасле и сиромашније деце на место спажније и имућније, која су остала неуписана. У погледу уписа ђака у I разред држим да би требало ово двоје урадити: 1) најпре уписати децу — мушку и женску — родитеља који их сами желе дати у школу. Код оваке деце нема оног задржавања од школе и хотимичног изостајања, и учитељ не кубури с потребним дечијим школским прибором, јер их родитељи драговољно набављају. Тек остатак до потребног броја попунити другом децом, по пропису. 2) минимум потребних година за упис у школу код сеоске деце, повисити од 7 на 8, из ових разлога: а). што већа и јача деца лакше и боље могу да издрже оно свакодневно, не виђено него често, путовање (по један и два часа) до школе и натраг до куће: б). што сам оказно да је и успех с одраслијом децом у I разр. бољи и чвршћи и в). што ће се знање, добивено у школи, код одраслије деце боље утврдити и дуже задржати. Од седам година могу се примати деца оних родитеља који то сами желе: али млађа, никако. На овом месту да споменем и то како ми се чини да је безразложан, јер некористан онај законски захтев, да прва два разреда неспремна деца морају два пут понављати, дакле учити по три године. Има ли смисла да какво здраво и бистро дете не може бити узето у школу с тога, што какав недотуњаван или болешљив јадник треба, готово увек без користи, још и трећи пут разред да учи? Ово „потрећавање" могло би се такође допустити само на молбу родитеља.

IV. У многим, нарочито забаченијим, школама кубуре наставници с набавком деци потребног школског, писаћег и цртаћег, при-

бора. У селима, где има дућана и где дућанџије хоће да се баве тим „малопроцентним“ послом — набавком школ. потреба дечијих; ту иде још којекако. Али где тога нема, ту је често учитељ принуђен да све то набавља за свој новац, деци даје а после од њихових родитеља наплаћује, ако још може да наплати. За оваке случаје не бих знао другог лека него да је, на захтев учитељев, школски одбор дужан из школ. касе набавити сав тај потребни материјал и учитељу га предати, за шта би овај имао одбору подносити рачун. Ненаплаћени издаци пали би на рачун школске касе или небрежљивог извршиоца школ. одбора, али никако не на учитеља, што и није право.

V. Наставу у осн. школи веома би покренуле на боље, добро удешене школске књге. Код нас је, већ у неколико маха, избило на површину питање да се из основне школе избаце учебници, а да се оставе само читанке. Ово би, веле браниоци тога, био једини пут да се механичком раду у основној настави један пут за свагда пресече конац. Ово мишљење има доста јаких разлога, али ми се ипак чини да су јачи на супротној страни. Нису учебници крини за оно одиста безвесно говорење дечије по неким школама, него учитељи, који не пазе, који не упућују децу да мисле и кад што читају и кад прочитају. Ја држим да је потребно де ученик може наћи негде нешто, што ће га подсетити на учитељево казивање и тиме му памћење ојачати, знање утврдити. Учебници само треба да су кратки, збијени изводи појединих предаваних наука, некакав кратак систем научних излагања, која деца треба да схвате и науче. Читанке су пак места где ће дете све то наћи опширније изложено, лепше изнесено. Отуда читанке треба да стоје у тесној, органској вези са предметима дотичних разреда и отуда читанке за старије разреда основних школа нису подесне и треба их мењати. Нека би у читанку за старије разреде ушло неколико чланака из Јестаственице, онаких каквих се налази, на пр. у Природној Историји од г.г. Борислава Тодоровића и Лазе Обрадовића, за упућивање деце у посматрање природе више би се учинило, него ли сим оним иршавим и суводарним описима животиња, биља и др. како се то сада у основној школи ради.

VI. Већ је одавно постало отужно, непрестано говорити и слушати о неподесности и рђавости школских зграда. И најпосле ће ствар о грађењу школа морати узети држава у своје руке. И што би се раније почело у толико боље. — Места која састављају једну шк. општину, често не могу годинама да се погоде само око тога где ће бити школска зграда. Такав је случај у Шопићу где је неколико комисија било да одреде место за школу па га још ни до данас нису одредили, а овамо садашња школска зграда само што не падне. Па тако је и по многим другим местима. Иницијатива државна у овоме погледу преко је потребна.

VII. Без сумње није из каквих других разлога, него што није било књига, кад је онако мало ове године — по 2 на разред — послато, за давање одличним ученицима. И ове књиге за поклањање требало би нарочито удешавати и у већем их броју раздавати. Новчане жртве за ову сврху, свакојако неће бити у залуд бачене.

VIII. У пројекту о измени неких чланова „закона о учитељским платама“, чиме је се бавио пролетос Главни Просветни Савет предложене су и ове измене: 1) да наставник у осн. школи на крају пете године добија периодску повишицу, ако му резултат оцена износи *добар* (3), и 2) при срачуњавању оцена да се изоставе године када е учитељ добио слабу или рђаву оцену. Обе су измене и потребне и правичне. Потребне јер тада и надзорничке оцене могу бити строже, и праведне, јер се „добри“ радници и по свима другим струкама награђују. Зашто би учитељи, чији посао није ни лакши ни неважнији, били у том погледу запостављени?

*4. Г. **Луке Лазаревића**, директора ваљевске ниже гимназије — о школама у Ваљеву и срезу ваљевском.*

I.

Сви ревизорски извештаји од неколико последњих година тврде да се опажа знатан напредак у нашим основним школама, да нема више задавања лекција и учења напамет, да су нови наставници и знањем и начином рада далеко одмакли од старих дресера-учитеља, да добијено знање у школи постаје својина ученика, те се неће заборавити лако у потоњем животу оно, што се у детињству у школи научило. И сам тако мислим, али с додатком: није тако у свима, није тако ни у половини школа, а можда ће број оваквих школа бити далеко испод половине броја свију нижих школа. Штета је, грехота је, затварати очи пред истином. Све мане, све погрешке своје треба признати, па онда тражити начина како да се поправи оно што неваља. Ја ћу навести који пример за потврду да у настави није учињен овакав напредак, какав се очекује.

Мало је школа у којима се чита правилно и брзо а још их је мање у којим се *лепо* чита. Често је у старијим разредима читање лошије него у млађим, а у продужној се школи чита много горе него у редовној основној школи. Већи број предмета, опширнији програми, принуђавају наставника да сву пажњу и обрати на ту страну; на читање се тада и не помишља, јер то деца већ и сама чине.“

У многим школама ђак не уме казати о чему је читао, нити уме прочитати коју год причицу, осим да изговори, *од речи до речи* коју од причица из Читанке. Учитељ је задовољан кад му ђак одговне певати: „Петар и Павле два брата рођена, идући путем, нађу орах, и стану се свађати...“ У другим се опет школама врши то на овај начин: „Шта су били Петар и Павле?“ — „Они су били браћа.“ „Шта су они оно једном нашли на путу?“ — „Нашли су орах, итд. Један наставник чак је јавно говорио како је то преко програма што ја тражим, да деца причају својим речима, а да им се не стављају питања сваки час.

У граматици се чине многе погрешке. (Има наставника код којих се још чује *садашњи глаголски прилог.*) Наставници сами још нису добро упознати са врстама речи, па се и сами спотичу уз ученике, стављајући једну реч час у једну час у другу врсту. Дефиниције су нетачне и погрешне, а почињу још од II раз., па се опет и у старијим разредима нагађају врсте речи. Како су дефиниције погрешне видеће се из ових примера: дете — именица заједничка за то, што има више деце; народ — именица збирна, јер казује скуп нечега; Јосиф — засебно (особена) именица за то што је један Јосиф; Арсеније — именица властита, јер, кад ја кажем Арсеније, ја замишљам да нигде више нема оваког Арсенија, као што сам ја.“ „Особене су именице оне које казују име једног и великог.“ „Стварне су именице оне које се могу видети и руком опипати, а мислене су оне које се не могу ни видети ни опипати, него се само умом замишљају. Кад се да оваква дефиниција, није онда чудно питање: Видиш ли коју именицу у школи? Дед' наброј неколико именица које се налазе око нас.“

Не разликују се гласови и слова.

Писам ја узео ове примере из школа у којима ради какав лош наставник, него баш из бољих школа, у којима раде млади, школовани наставници, а навешћу који пример и из оних правих школа; *нам* — предлог; *битка* — глагол; *ће* — свеза; *шта* — предлог; *се* — свеза; *дуга* — предлог; *је* — свеза. У Звечкој има врста речи које се зову *показатељне речи*; ту су још *наречја времена, наречјице.*

У писању се чини и сувише погрешака. Наставници слабо обраћају пажњу на писање, нарочито у старијим разредима. Спојити по неколико речи у једну, написати велико писмо место малог и обратно: није необично готово ни у једној школи.

Лоше се чита, погрешно се пише, не разпознају се врсте речи ни у V и VI раз., а тражи се познавање реченица, простих и сложених, приређених и подређених, реченичких делова.

Страшну осуду, по мом мишљењу, заслужује наставник, који чак и на испиту тражи рачунске задатке по каквој ђачкој Рачуници. Код онако добро израђене Рачунице за учитеље и данас се грдно кубури са давањем задатака и са начином решавања њихова. Има школа у којима никад није дат ниједан комбинован задатак, а има врло несмишљених задатака.

Поједини наставници сматрају као саставни део задатка да кажу ђаку којим ће начином решити задатак.

Слабо се дају задаци из живота, не пази се на то с каквим ће рачуном имати посла дете са села, а с каквим варошанче. Сеоска деца купују свилу, панталоне, ципеле итд. У вишој основној школи ради се и с разломцима, простим и десетним, ту је правило сиесе, друштвено, правило тројно, каматни рачуни, а често се не уме срачунати какав најобичнији задатак, који може сваког дана поставити неписмен отац свом школованом сину.

Само у 5—6 школе нашао сам да се дају лепи задаци и да се правилно решавају.

Од свих других предмета још понајбоље стоји са земљописом у III раз. У неколико школа предаје се овај предмет баш како треба. Прецртавана је цела карта Србије поједини окрузи. И без карте знају се границе окрузима, положај једног округа према осталима, реке, планине, вароши. Биографије разређене добро, што се стигло да се обради.

Није зацело никакво знање кад ђак стоји пред картом, па, нукући и кружећи по њој прстом или штапићем каквим, називитава имена планина и река. Отуда се и дешава да која река добије име планине какве, и обратно.

Само сам у две школе нашао да се предаје добро земљопис у II раз. Упознавати децу с околином, а не извести их више пута у поље, на брдо у шуму, на потоке, на реку, то може чинити само онај који не мисли шта ради.

Сувише опширан програм из Срп. Историје послужио је неким наставницима за изговор, те су прешли један незнатан део. Први и други устанак, Немања, Св. Сава, Вукашин и Урош, Косовска битка, вера код старих Словена: то се — негде боље, негде лошије — прешло из Историје.

Дечко један од десетак година, коме око куће по ваздан ричу говеда и блеје овце, који уз пут до школе једнако пролази поред стоке, кроз ниве и воћњаке, мора да нађе на Шрајберовим сликама вола, коња или овцу, да гледа у њих и да их „описује,“ да каже да се „овца дели на главу, врат, труп, ноге и реп,“ показујући све ове делове на слици. То се тако механички изговара, да се деси да и која тица „има четири ноге и на ногама папке,“ да и човек има реп, на врху обрастао длаком дугачком.“ Свака животиња по правилу има „округао“ врат. У слику се гледа и кад се казује какав је цвет у јабуке, колико има листића чашица, а колико круница итд.

И Шрајберове слике могу да буду од штете.

„Кажу треба да држимо чисто, да се често купамо и да мијемо главу, да се често преоблачимо“... То говори дете које се ошугало још док је било у колевци, па ни до сад није излечено, које се није окупало можда од неколико година, са ушима пуним блата!

О предавању Н. Хришћанске немам шта друго да кажем до оно, што сам у досадашњим својим извештајима рекао. Понављам предлог: да се Н. Хришћанска не предаје у I раз., као засебан предмет.

Јасни трагови уџбеника опажају се на томе, што се све зна, „као вода.“ Тим се путем дошло до сазнања да се Св. Никола родио у Патри, а други у Бајруту у Малој Азији, што је врло потребно за ученика II раз., који једва знају и које најближе место до свог села или вароши. У причи о Богаташу и Лазару има један овакав пасус: „а пси богаташеви долазаху и лизаху гној са рана Лазаревих... Што ли је ово ушло у уџбник: или због лепоте своје или што се мисли да ће баш овака сцена изазвати религиозна осећања у срцима малишана који се уводе у науку Христову? Ја потпуно верујем да такво причање може изазвати само одвратност, као што држим, да ни прича о Богаташу и Лазару не би ни мало изгубила од своје вредности, ако се не би никако ни помињали пси и гној у ранама.

Општа Историја и у продужној и у вишој основној школи задала је много посла и ученицима и наставницима, а није донела

готово никакве користи ни једнима ни другима. Док су једни наставници у предавању опширни толико, да се већ и сами изгубе, дотле су други тако кратки, да Историја постаје читања имена и регистар неких битака.

Физику и Хемију предавати, а немати на чем навести ниједан оглед, био би некористан рад, баш и кад би се претпоставило да наставници имају довољно спреме за предавање ових наука.

Најжалосније, без сумње, стоји са Пољском Привредом. Ту се сам *прачи*: кад се и како се сређују пољски радови, а не казује се *како би требало* обрађивати земљу, неговати стоку, радити винограде итд. Па ни у том случају, не би било користи од самог казивања, а опитном раду противи се и материјално стање школе и спрема наставника.

Црта се у свима школама лоше. Наставници не умејући ни сами цртати, остављају деци да раде како знају, без надзора, без поправке. Негде је у великој употреби лењир и гума, а од цртања слободном руком нема ни трага; негде су цртанке постале „шараљке,“ по којима деца шарају шта које хоће и како хоће.

У две три школе пише се заиста лепо, јер су наставници поклањали пажње лепом писању.

У телесном и војном вежбању већином је повољан успех. Млађи наставници, који су служили у војсци, често прегоне у строгости, да већ постану сурови према деци.

Ретко се у којој школи чује лепо певање; негде је таква дисхармонија, да је немогућно сачекати крај песми.

Женски рад је добар. У прва четири разреда у Обреновцу није готово ништа рађено. Наставнице се правдају тиме, што многи родитељи не дају деци потребан материјал за рад.

II.

Ценећи успех у школи, увек сам имао у виду и рад, методу, којом се је наставник служио. Има вредних, добрих наставника, који су ваљаним радом постигли леп успех, али их има још више, који ни по спреми ни по раду, не могу стати у ову групу. Још је велики број наставника који спремају своје ученике *за испит*, који се умеју послужити многим средствима да свој рад представе у сјајнијој боји, да како год замажу очи ревизору, те да извуку бољу оцену. Удешена, за поједине ђаке нарочито спремљена, питања и задаци, казивање ученицима шта ће који на испиту да чита, да прича, да напише, суфлирање из клупа, показивање очима и рукама: то су средства којима се и данас служе на испиту гдекоји наставници. Код оваквих наставника без уџбеника нема никаква успеха, а уџбеници су опет са своје стране друго зло, јер механизам отима сувише маха. Овакви се наставници не лабе ни од каквих средстава којима могу да изјањају добру оцену, па, кад им се, узевши у обзир све што им може њин у олакшицу, да оцена боља но што је и заслужују, они су опет незадовољни, чуде се строгости ревизоровој и причају како су их ранији ревизори правичније оцењивали. Жалосно је што се међу наставницима оне врсте налази и по који од млађих, школованих људи.

У једној школи тек што учитељ изговори задатак какав из Рачуна — често је задатак комбинован, и са повећим бројевима — а ђак га већ решио, и казује резултат. Зачуди ме оваква брзина у решавању задатака, јер још ја нисам за се израчунао а ђак већ готов одавно. Ну, брзо сам решио ту загонетку. Учитељ се склонио иза ђака у клупи, па из једне, нарочито спремљене књижице даје задатке. Видећи то, затражим да дани задатак реши други који од призваних ђака, а не онај, коме је задатак био намењен. Ниједан од осталих ђака — а бивало је међу њима и таквих који су оцењени одличном или врло добром оценом — није имао ни појма о том задатку, нити су умели решити и знатно простије задатке, које сам им ја давао. — Учитељ, који се хтео послужити на испиту оваквом уџдурмом, млад је човек, свршио је учитељску школу пре 5—6 година.

Механизам у настави још је у животу; њега има и у сеоским и варошким школама, али као да је јачи у школама, у којима раде женскиње.

За невештину у раду, па чак и за оне уџдурме којима се служе наставници о испиту, ја донекле извињавам поједине наставнике (нешколоване и повољније). Има у нас

наставника разноврсне спреме, нису једнаки ни сви они који су из једне исте школе изишли, а има их из свију могућих школа; наша је основ. школа претрпана многим предметима; програми су из појединих предмета врло опширни; све су то тешкоће које треба отклонити, па онда тражити бољи успех. Од добијене оцене на испиту наставнику зависи опстанак и унапређење у служби, па није се чудити, што, они слабије спреме, употребљују разна средства да дођу до боље оцене. С тога сам ја, узимајући у обзир све ово и многе локалне прилике, давао где-где такве оцене, да би се по њима могао извести повољнији суд о успеху, но што га ја сад изричем.

III.

И најбољи наставници слабо обраћају пажњу на васпитање. Они се правдају тиме, што су веома оптерећени првим делом школског задатка: наставом, а сву одговорност за неваспитаност деце бацају на родитеље и на околину. И за једно и за друго имају право, али се никако не могу навинити, што мисле да су тиме скинули сваку одговорност са себе да онда не морају ништа ни радити на том пољу. Школа, која само учи, а не васпитава, која само развија ум, а не и срце није никаква школа. Слаба корист од тога, што ће се у школи, на часу, изводити неке моралне поуке из читаначких причица и из Н. Хришћанске, ако се наставник за време одмора учини невешт, или се измакне на страну, па и не чује како му се ученици руже најпогрднијим изразима, како се за сваку ситницу сваде и потуку, како један другом гледа да нанесе што већу повреду, итд. Зар не пада и на наставника велики део одговорности, што његови ученици, идући улицом, не остављају никога на миру: узнемирују и децу и људе и животиње; дирају и штете туђе ствари; међу собом се свађају и грде; иду и долазе у школу иљавни, неочешљани, неуредни? Нарочито су напуштена варошка деца; по селима су деца далеко скромнија, уреднија, послушнија. Многа деца по варошима не знају за стид, а бесрамно дете постаје безобразан и невољан човек.

Родитељи, као обично, дижу руке од детета, кад су га само дали у школу: „нек учитељ трља главу с њим.“ Знајући то; наставници баш с тога треба да обрате много већу пажњу на своје ђаке, како деца не би била остављена сама себи; наставници, док су у школи, треба да су непрестано међу децом: да саветују, упућују, наређују. Ван школе не престаје дужност наставникова према ђацима, ни власт његова над њима. Лош је наставник који мисли да је сав свој посао свршио тиме, што је прописно време провео у школи са децом, а да га се, после тога, ништа не тиче.

Наставник сваком приликом мора служити за углед својим ученицима, мора бити увек озбиљан, у свему уредан, према сваком детету правичан. Ако наставник не пази довољно шта ће рећи, ако хоће н. пр. да се подсмева својим ученицима, да прави досетке, не може ни с каквим правом очекивати од својих ученика да буду дружни, да не чине оно што он чини. Може ли се очекивати и захтевати пристојност од деце, кад она виде да њихов господин чак и на испиту шета по учионици са завученим рукама у џепове или затуреним за леђа, кад не пази како ће стати и где ће сести, кад сваки час извирује кроз прозоре и љуцка тамо-амо. Не може се онда замерити што и на испиту, прозвано ради пропитивања, усекљује се у шаку и луна о под избаченом нечистотом из носа. — Ја сам овде напомињао само оно што сам видео по школама.

Излишно би било и помињати да је батина рђаво васпитно средство, и да је законом забрањен бој у школи, да писам случајно сазнао — истина после свршени испита — да, на жалост, и данас има наставника који се служе батином у школи, и то баш оних наставника који претендују на најбољу оцену. Па и нежно женскиње хоће и уме да се послужи овим васпитним средством. Потпуно сам уверен да ваљани наставници, озбиљни радници, никад не употребљују ову грубу, нечовечну и опсену казну.

IV.

И продужну и вишу основну школу треба, по мом мишљењу, укинути. Мимо разлога, које наведох у засебно поднетом предлогу, рећи ћу још нешто у потврду овог свог мишљења.

За вишу основну школу ми немамо ни учитеља ни зграда школских. Док тога не буде, не може се ни говорити о отварању V и VI разр., а проћи ће, уверен сам, још доста година, док наступи могућност да се учење у основној школи продужи на шест година. Пре је постарати се да ниже основне школе добију добре учитеље, да се отварају нове школе по селима, како не би падала једна школа на 10—15 села, да се раздели на више наставника школа у којој број ђака прелази преко 50; пре је, велим, подмирити ове потребе, него овде онде отварати V и VI раз.

Сви извештаји тврде да од продужне школе нема користи, и онда је лакше и боље променити закон, него вршити некористан посао. Место продужне школе држим да би много више користили зимњи курсови, који би трајали до два месеца. Рачун, Срп. Језик, Цртања, Лепо Писање, Телесно и војно вежбање: то би требало да уђе у наставни план за ове курсове, који се могу звати и продужне школе.

V.

Ако је основној школи, како ја мислим, циљ да шири писменост у народу, да своје ђаке научи читању, писању и рачунању, онда се с још више разлога може устати противу претрпаности у њој. Само се нагомилавањем предмета у школи може објаснити, што многи младићи, који су ишли по неколико година у школу, постану до двадесете своје године готово са свим неписмени; заборави се све што се учило у школи, па се заборави и читање и писање. Учило се много, т. ј. од многога по мало, а научило мало, па се и то мало лако заборави.

Данашњој основној школи нашој као да је главни циљ ниферовање ђака за гимназију. А то није задатак основне школе. Србија, по мом скромном мишљењу, треба да има школе које ће одговарати нашим потребама, без обзира на то, какве су школе у осталим јевропским државама. И ако знам у напред да ће се слабо ко сложити самном, ја, позван упутством г. министровим, исказујем отворено своје мишљење: да треба у свакој општини, а по могућству у сваком селу, да имамо *троразредну* основну школу, у којој би се учило: Срп. Језик, Рачун, Земљопис српских земаља и Срп. Историја, а од вештина све оне које су и данас у наставном плану за основ. школу. Добро израђене, веће читанке донеле би леп избор чланака и из осталих наука. Настава за ове школе да буде обавезна. Ручни рад неминовно да се уведе у основну школу.

Као продужење основне школе требало би подићи *стручне школе* (по варошима и срезовима, по једну или више): ратарнице и занатлијске школе, а по варошима и већим варошицама *приремну школу* за средње школе у којој би рок учења трајао до две године.

Моје је тврдо уверење да би нам на овој основи уређене школе биле знатно корисније од садашњих основних, нижих и виших, и продужних школа.

VI.

По селима рад школ. одбора већином зависи од учитеља. Састављен најобичније из неписмених људи, који не познају своју дужност, који не знају потребе школе, школски одбор решава онако како предложи учитељ. Исписивати на школе или не уписати које дете у школу, извињавати родитеље што им дена неуредно походе школу: то су само послови које врше ревносно и остали чланови школ. одбора. Ако учитељ не позове одбор на састанак, неће се састанци никад ни држати. У Звечкој није држат ове године ниједан састанак, јер одборници неће, вели учитељ, да долазе у седнице.* Ничим не доказује овај свој навод, а одборници не признају да су звати.

По варошима се бирају у школски одбор људи без обзира на њихову спрему за тај посао. Нигде по варошима не присуствују испитима школ. одборници, јер су заузети својим приватним пословима, већ се одреде друга лица која ће присуствовати испиту, па и њих ревизор мора да ишчекује, да их по неколико пута позива, кад хоће да почне испит. Наравно да од њих не може добити тачна обавештења о школи и о наставницима.

Одлуке одборске о казнама родитеља ђачких обично нису извршене. Са задовољством ћу приметити овде, да је похођење школе у у опште ове школске године било марљиво: сразмерно је мален број деце која су одсуствовала од школе, без потребе.

VII.

Већ се и по селима осетила потреба да и женска деца походе школу. Мало је школа које немају и по коју ученицу, а где их нема никако, кривица је до школ. одбора, а можда и до наставника, да би имао мањи број ђака. У Стублинама је ове године било у прва два разреда 14 ученица; а, да је већи локал, било би, по уверавању школ. одбора, више од 40 ученица, а четири пута толико мушкараца.

Учинило ми се да су женска деца и по селима више склоњена к учењу на памет, а тежа на рачунању и у свима дисциплинама, где треба мало више размишљања и самосталног рада. Сам сумњам у сигурност овог тврђења, јер код ваљаних наставника и женска деца изиђу врло добре рачунџије.

VIII.

Администрација је већином уредно вођена. Новим наставницима давао сам упутство за правилније вођење појединих спискова.

У неколико школа изостанци у дневнику вођени су плајвазом. Опомињао сам наставнике усмено, а поред тога ставио и у уписницу: да се изостанци морају водити мастилом.

АПСОЛУТНО МЕРЕЊЕ

(ЗА СЛУШАОЦЕ ВЕЛ. ШКОЛЕ И ПРОФЕСОРСКЕ КАНДИДАТЕ)

(Свршетак)

Корисност електричних лампа. — Корисност једне лампе мери се у опште по светлосном ефекту који долази на једног парног коња струје, водећи рачуна само о раду који се тражи у самој лампи.

a) Испитујући светлећу моћ једне лампе сијалице, кад у њу долази струја из разних акумулатора, У. Томсон нашао је ове резултате:

БРОЈ АКУМУЛАТОРА	ЕЛ. МОТ. СНАГА У ВОЛТИМА	ИНТЕНЗ. СТРУЈЕ У АМПЕР.	СВЕТЛОСТ У ЕНГЛ. СВЕЋАМА
26	56·9	1·21	11·6
40	87·0	2·10	84·0
46	99·1	2·21	114·0

Овде наведена електромоторска снага представља разлику потенцијала између крајева угљена лампе. Потражимо колики број свећа долази на енергију од једног коња у та три случаја.

Ако узмемо еквиваленат енглеског коња (horse—power) израженог у ватима, послужићемо се изразом:

$$\frac{IE}{746} \text{ или } IE = \frac{134}{105} \text{ коња.}$$

који ће нам дати енергију сваке лампе на минут, изражену енглеским коњима од 76 мет. килогр. Тако ћемо добити

0·0923 коња
0·2448 „
0·2935 „

Према томе светлосни ефект сваке лампе, који одговара једном коњу, биће:

$$\frac{11{\cdot}6}{0{\cdot}0923} = 125 \text{ свећа}$$

$$\frac{84{\cdot}0}{0{\cdot}2448} = 343 \quad „$$

$$\frac{114{\cdot}0}{0{\cdot}2935} = 388 \quad „$$

Из тога се види, да корисност јако расте кад се узму јаки електрични извори.

За лампе система Свановог, нашао је Гордон ове вредности:

ЕЛ. МОТ. СНАГА У ВОЛТ	ИНТЕНЗ. У АМПЕР.	ОТПОР ТОПЛОГ УГЉ. У ОСНОВ.	СНАГА У СВЕЋАМА
102	0·65	157	20
100	0·66	151·5	20
82	60·7		20
		1080·	

Узмимо најпре образац $I^2 0$; наћи ћемо најпре утрошен рад за сваку лампу:

66·33 вата, 65·99 вата, 62·38 вата.

Кад узмемо да 746 вата вреде колико један коњ добићемо, да ће одговарајућа светлост на једног енгл. коња бити:

225 свећа, 226 свећа, 240 свећа.

b) Приликом прве електричне изложбе у Паризу 1881 год. једна динамо машина палила је својом константном струјом 40 лампа, и испитиваньем се дознали ови резултати:

Механички рад динамо машине $R = 29{\cdot}96$ коња
Унутрашњи отпор те машине $O = 22{\cdot}38$ ома
Спољашњи отпор без лампа $\cdot$ $O' = 2{\cdot}60$ ома
Интензитет струје $\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot$ $I = 9{\cdot}5$ ампера.
Разлика потенцијала између
крајева угљена сваке лампе $E = 44{\cdot}3$ волта
Средњи светлосни интензитет
за сваку лампу $\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot$ $l = 39$ карцела.

Одредимо из тих података остале вредности експеримента.

1° Рад који утроши свака лампа био је

$$EI = 44{\cdot}3 \times 9{\cdot}5 = 420{\cdot}85 \text{ вата} = 0{\cdot}57 \text{ коња},$$

а рад који су утрошиле све лампе

$$0{\cdot}57 \times 40 = 22{\cdot}80 \text{ коња}.$$

2°. Електрични рад самог лампа без лампа

$$I^2 (0 + 0') = (9{\cdot}5)^2 \times 24{\cdot}98 = 2254{\cdot}44 \text{ вата} = 3{\cdot}07 \text{ коња}$$

А цео рад узев у рачун и лампе износи

$$R^1 = 25{\cdot}87 \text{ коња}.$$

3°. Целокупна електромоторска снага

$$E \times 40 + I(0 + 0') = 44{\cdot}3 \times 40 + 9{\cdot}5 \times 24{\cdot}98 = 1772{\cdot}0 + 237{\cdot}3 = 2009{\cdot}3 \text{ волта}.$$

4°. Број карселских лампа на сваког електричног коња или на сваког коња електричног рада

$$\frac{39 \times 40}{R^1} = \frac{1560}{25{\cdot}87} = 60{\cdot}3 \text{ карсела}.$$

Број карсела на једног коња, или на коња електричног рада, што долази на саме лампе,

$$\frac{1560}{22{\cdot}80} = 68{\cdot}4$$

5°. Целокупна механичка корисност износи

$$\frac{R^1}{R} = \frac{25{\cdot}87}{29{\cdot}96} = 0{\cdot}86$$

Корисност у преносу механичке енергије — У преносу енергије динамо машинама ма које врсте *електричног* корисност се мери по односу $\frac{E_2}{E_1}$ електромоторских снага обеју машина, а *механичка* или *индустријска* корисност, по односу радова који се непосредно измере динамометром на обема машинама.

Депре је добио ове резултате у једном експерименту који је он извршио у Паризу 1883 у радионицама северних железница на прузи од 17 килом. са спроводником од 4^{mm} у пречнику:

Механички рад измерен
на првој машини $\cdot\cdot$ 6·21 коња.
Примљени механички рад
на другој машини $\cdot\cdot$ 2·03 „
Механичка корисност $\cdot$ $\frac{2{\cdot}03}{6{\cdot}21}$ од прил. 33%
Електрична корисност $\cdot$ $\frac{E_2}{E_1} = \frac{908}{1290}$ волта
од прилике 70%

У другом једном експерименту између Визиле и Гренобла на прузи од 14 км. са спроводником силицијумове бронзе од 2^{mm} у пречнику, Депре је нашао:

Отправљен рад $\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot$ 12·61 коња
Примљен рад $\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot$ 6·33 „
Механичка корисност од прилике 50%
Електрична корисност $\frac{1737}{2848}$ волта од пр. 61%

Електромоторска снага за разлагање воде. — Један грам водоника, кад се сједини са кисеоником, произведе 34000 грам-калорија; исто тако један грам водоника кад се ослободи из свог једињења са кисеоником утроши 34000 грам-калорија. Па како једна грам калорија вреди 4·2 вата треба за 1 грам водоника:

$$34000 \times 4{\cdot}2 = 142800 \text{ вата}.$$

Струја интензитета J разлучи за једну секунду

$$0{\cdot}0000{\cdot}104 \times 1 \text{ грама водоника}$$

па дакле изврши рада у секунди

$$142800 \times 0{\cdot}0000104 \times 1 \text{ вата.}$$

тај је рад представљен са EI; треба дакле да је најмање

$$E = 142800 \times 0{\cdot}0000104 = 1{\cdot}5 \text{ волт.}$$

Из тога се може закључити, да један Данијелов елеменат, кога је електромоторска снага у средњу руку 1 волт, не може разложити воду ако је она у свом нормалном стању.

Међу тим професор Бартоми је успео да разложи воду са врло слабим струјама, а то би било у опреци са горњим рачуном; то долази по свој прилици отуда, што у води има увек молекила већ разложених или који су у почетку распадања, што би по *Клузијусу* дошло од унутрашњег молекиларног кретања. Према томе кад струја пролази кроз такву течност, онда она не дјејствује на воду електролитички, него само упућује атоме већ разложених молекила на једну или другу страну. То се потврђује и тим, што отпор течности опада са растењем температуре. Јер онда је молекиларно кретање јаче, оно тако рећи механичко разбијање молекила чешће па дакле и посао струје у разлагању молекила мањи.

Лампа сијалица и сунце. — Томсон је извео један рачун 1883. г. у италијанском журналу „Il Telegraphita“ упоредивши електрични рад у угљену једне лампе сијалице са радом сунчеве површине.

Цео се рачун оснива на експерименталном резултату, до ког је дошао *Пује*. Кад не би земљина атмосфера ништа упила од сунчеве топлоте која пролази кроз њу, количина топлоте која, би пала на сваки квадратни сантиметар, била би

$$1{\cdot}7633 \text{ грам-калорија}$$

Са тим податком лако је израчунати ону количину топлоте, коју би добила сваке секунде површина једне лопте, којој би средиште било у сунцу а полупречник остојање сунца од земље: очевидна је ствар да је количина топлоте коју сунчева површина изда сваке секунде исто толика, колика је и она коју горња лопта прими. И позивајући се на однос између средњег полупречника земљине путање и полупречника сунчевог излази, да један квадр. см. сунчеве површине шаље у васиону сваке минуте · · 84888 гр.-калор.
а у једној секунди · · · 1414·8 гр.-калор.

Та топлота одговара топлотном раду за сваки квадр. сантиметар од

$$608{\cdot}364^{\text{m.kg}} = 8{\cdot}005 \text{ енглеских коња.}$$

Нашав тај резултат Томсон испитује једну Сванову лампу од 20 свећа, за коју вреде ови подаци:

Нормална струја · · · · ·	1·4 ампера
ел. мот. снага између крајева угљ.	44 волта
дужина угљена · · · · · ·	8·89 см.
пречник угљена · · · · · ·	0·0254 см.

Електрична енергија у том угљену је

$$44 \times 1{\cdot}4 = 61{\cdot}6 \text{ вата} = \frac{61{\cdot}6}{746} = 0{\cdot}0825 \text{ коња.}$$

Обим попречног пресека угљена је

$$3{\cdot}1416 \times 0{\cdot}0254 = 0{\cdot}0798 \text{ см.}$$

а цела површина угљена

$$0{\cdot}0798 \times 8{\cdot}89 = 0{\cdot}709 \text{ кв. см.}$$

те дакле рад на квадр. сантим. и за секунду биће

$$\frac{0{\cdot}0825}{0{\cdot}709} = 0{\cdot}116 \text{ коња.}$$

Сравњујући сад ту вредност са вредношћу за рад сунца од 8·005 коња за исту површину и исто време, видимо да је рад лампе са једнаким површинама, само шездесет девет пута мањи од сунчевог.

За Сванову лампу, последњег модела, имамо:

Нормална струја · · · · · ·	0·7 ампера
елек. мот. снага · · · · ·	100 волта
дужина угљена · · · · · ·	12·7 см.
пречник угљена · · · · · ·	0·013 см.

Рад

$$70 \text{ вата} = 0{\cdot}0938 \text{ енгл. коња.}$$

Пошто је обим попречног пресека угљеног конца

$$0{\cdot}0408^{\text{cm}}$$

излази да је цела површина конца

$$0{\cdot}518 \text{ кв. см.}$$

а електричан рад лампе у секунди и за кв. сантиметар

0·18 енгл. коња.

Дакле узев, да су површине једнаке, лампа има четрдесет четири пута мању енергију од сунца.

Електромоторска снага и хемијски рад галванског елемента. — Према закону о похрани или консервацији енергије, енергија утрошена у једном делу ланца, мора се појавити у другом делу тога ланца. Према томе, рад једињења који се непрестано врши у самом елементу (под утицајем електромоторских снага самог додира) мора бити исто толики, колика је сума радова топлотних, електролитичких механичких и т. д. и то се врше у целом ланцу не изузев ни сам елеменат. Једном речи, и у опште рекав, као год што је она топлота, која постаје сагоревањем угљена, извор свију енергија, које постају у разним деловима једне парне махине, исто је тако топлота једињења, која постаје у самом елементу, извор свију разних радова, што их електрицитет може извршити у свом ланцу.

Међу тим сви ти електрични радови јављају се у облику EI; дакле EI ће се моћи одредити из унутрашњег хемијског рада једињења, кад се претвори у свој механички еквиваленат. Ако ставимо I = 1, онда је рад представљен са E, па дакле имаћемо електромоторску снагу E тражећи механички еквиваленат оне хемијске радње, која одговара струји I = 1, или раду, који одговара једном кулону; а да се произведе један кулон, треба утрошити један електрохемијски еквиваленат метала што је у елементу. Отуда Максвел налази једну нову и потпунију и практичнију дефиницију електромоторске снаге E.

Електромоторска снага једног електрохемијског системи једнака је у апсолутним мерама са механичким еквивалентом оне хемијске радње, која се произведе једним електрохемијским еквивалентом одговарајуће материје.

Да се добије тај механички еквиваленат рада хемијског једињења, треба помножити механичким еквивалентом топлоте ону количину топлоте, која би се добила хемијским једињењем, кад би се оно извршило сасвим слободно и ван елемента. Само не треба заборавити да кад хемијска радња производи електрицитет, да је топлота, која постане у самом елементу, мања од топлоте која би постала услед хемијских афинитета, и да се она топлота, које нема у елементу, јавља или у облику топлоте или ма у ком другом стању у спољашњем ланцу.

Означимо са K број грам-калорија који постане кад се сједини један хемијски еквиваленат q оног метала што је у елементу (на пр. 32·5 гр. цинка); количина 0·0000104 q тога метала, која горећи у елементу даје један кулон, развија

0·0000104 K

Према томе, електрицитету од I кулона, т. ј. струји од I ампера одговара топлота

0·0000104 × KI.

што одговара раду

0·0000104 KI × I.

Ако се међу тим за то време деси какво хемијско разлагање у самом елементу, један ће се део енергије утрошити на то распадање; исто ће то бити и за сваки електролитички рад ма у ком делу спољашњег ланца. За ту потрошњу енергије, т. ј. за изгубљени или негативни рад имаћемо са свим сличан израз:

— 0·0000104 K'I × I.

Ако означимо са EI алгебарску суму та два рада имаћемо

E = 0·0000104 (K—K') I.

Да објаснимо то са неколико примера.

Данијелов елеменат — По Томсону, један хемијски еквиваленат цинка што се једини са сумпорном киселином у Данијеловом елементу даје

K = 53045 грам-калорија,

а број грам-калорија, утрошених на одвајање једног еквивалента бакра и сумпорне киселине износи

K' = 27980 грам-калорија.

Према томе

K—K' = 25065 грам-калорија,

а одатле

$$E = 0{\cdot}0000104 \times 25000 \times 4{\cdot}2 \text{ вата} = 1{\cdot}1 \text{ волта.}$$

По Бертло-у број калорија у Данијеловом елементу варира према концентрацији течности од 24000 до 26000 грам-калорија.

Бунзенов елеменат. — У Бунзеновом елементу, редукција азотне киселине утроши само 5043 грам-калорија, зато је

$$E = 0{\cdot}0000104 \times 48000 \times 4{\cdot}2 = 2{\cdot}1 \text{ волта.}$$

Цена једног вата у Данијеловим елементима. — Кад се тачно зна унутрашњи рад једног елемента, може се израчунати цена његове енергије. Да нађемо цену једног вата, кад га добијемо из Данијелових елемената.

Пошто је његова ел. моторска снага 1·1 волт, рад IE изнеће један ват кад је

$$I = \frac{1}{1{\cdot}1} = 0{\cdot}909 \text{ ампера.}$$

т. ј. ако кроз ланац прође 0·909 кулона.

Међу тим I кулона одговарају у унутрашњем раду Данијеловог елемента, тежини посталих једињења и распадања од

$$p \text{ гр.} = 0{\cdot}0000104 \times q \times I.$$

И ако су еквиваленти q

за цинк	32·5
за сулфат бакра	124·7

онда, кад те вредности заменимо, а тако исто и за I ставимо његову вредност:

цинк	307×10^{-6} грама
сулфата бакра . . .	1179×10^{-6} грама.

Кад узмемо да цинк и сулфат бакра коштају 0·60 дин. кило, онда трошак износи

за цинк	1842×10^{-10} динара
за сулфат бакра .	7074×10^{-10} „
Свега . . .	8916×10^{-10} „

С друге стране накупи се одвојеног бакра

$$p \text{ грама} = 0{\cdot}0000104 \times 31{\cdot}7 \times 0{\cdot}909 = 300 \times 10^{-6}$$

Међу тим, кад се води рачун о губитцима који се не могу избећи, морамо рачунати нађени бакар по половини цене т. ј. по 0·60 дин. те дакле бакар који скупимо кошта:

$$1800 \times 10^{-10} \text{ динара.}$$

на дакле прави трошак износи

$$7116 \times 10^{-10} \text{ динара.}$$

Овде ваља урачунати још друге губитке, од којих немамо никакве користи, за то треба помножити нађени трошак са 1·5 и пошто се не може никад корисно употребити сва електромоторска снага, коју елеменат развије, него увек мање, треба тај трошак умножити још са 1·3. Према томе један ват кошта, кад се рад добија из Данијелових елемената:

$$7116 \text{ дин.} \times 10^{-10} \times 1{\cdot}5 \times 1{\cdot}3 = 13876 \times 10^{-10} \text{ дин.}$$

Један коњ (735·46 вата) коштаће 0·00102 динара.

А један коњски сат

$$0{\cdot}00102 \times 3600 = 3{\cdot}67 \text{ динара.}$$

Електрични отпор разних тела у апсолутним мерама. — Електрични отпор разних тела у апсолутним мерама, мери се по њиновом специфичком отпору. *Специфички отпор* назива се онај отпор, који даје један кубни сантиметар извесног тела, кад струја протиче кроз њ управно на на коју његову страну. Дакле специфички отпор јесте отпор оног комада неке материје, који би био дугачак 1 см. а имао преко 1 кв. сант.

Тако одређен специфички отпор биће изражен у јединицама C. G. S. електромагнетског система. Ако оћемо да тај отпор буде изражен у омовима, ваља нађени број поделити са 10^9 т. ј. са коефицијентом који чини прелаз из јединица C. G. S. ка електромагнетским практичким мерама:

Врло је често потребно одредити електрични отпор некога тела из његове тежине и дужине. Зависност отпора од тежине и дужине тела одредићемо на овај начин:

Нека је Q тежина жице у грамовима.

2r пречник у сантиметрима.

δ специфична тежина.

l дужина у сантиметрима.

ω специфичан отпор.

онда је тежина тела

$$Q = r^2 \pi . l . \delta.$$

према томе пресек

$$r^2\pi = \frac{O}{1\delta}$$

одакле је отпор у омовима:

$$O = \frac{\omega}{10^9} \times \frac{1}{\frac{Q}{1\delta}} = \frac{\omega}{10^9} \times \frac{l^2\varrho}{Q}.$$

јер знамо да је отпор неког спроводника управо сразмеран његовој дужини а извринуто сразмеран пресеку.

Тако на пример специфичан отпор бакра износи 1615 или 1·615 микроома $a\delta = 8{\cdot}9$. Према томе отпор неке бакарне жице дугачке 1 сантиметара а тешке Q грама биће

$$O = \frac{1615}{10^9} \times 8{\cdot}9 \times \frac{l^2}{Q} = 0{\cdot}0000144\,\frac{l^2}{Q}\ \text{ома}$$

Електрични отпор не остаје сталан на свима температурама, и сва се тела не понашају једнако у том погледу. Код свију метала, код металних легура и кристалног селена отпор расте са температуром; на против код течности, код тела тако званих изолатора, дијаманта, аморфног селена и кончаних угљена у лампама сијалицама, отпор опада са температуром. Отпор код електричних лампа кад светле, дакле кад су им угљенови врели може да спадне на половину отпора, који дају кад су ладне.

Мењање отпора са температуром може се у опште израчунати по овом обрасцу

$$\omega\theta = \omega_0\,(1 + \alpha\theta + \beta\theta^2)$$

где је ω_0 специфички отпор на температури 0°, а $\omega\theta$ специфички отпор на температури θ°; α и β су стални коефицијенти који се одређују експериментом и износе:

	α	β
скоро за све чисте мет.	0·003824	+0·000001260
за живу	0·0007485	—0·000000398
за аргентан	0·0004433	+ 000000152

Мало ниже излажемо таблицу најобичнијих тела са њиовим специфичким отпорима ω. У другом су ступцу отпори тих тела за жице од једног метра дужине и једног милиметра у пречнику ω'. У место пресека од једног квадратног милиметра узели смо пречник од 1^{mm} пошто су најобичније жице округле. Наслетку долазе у трећем ступцу отпори једне жице од 1 метра дужине и једног грама тежине, из кога се може одредити отпор жице ма колике дужине и тежине, ω''

	ω микроома	ω' ома	ω'' ома
Сребро	1·521	0·01937	0·154
Бакар	1·616	0·02057	0·174
Алуминијум	2·945	0·03751	0·075
Цинк	5·689	0·07244	0·406
Платина	9·158	0·1166	1·9607
Гвожђе	9·825	0·1251	0·7657
Никел	12·60	0·1604	1·0714
Калај	13·36	0·1701	0·9730
Олово	19·85	0·2526	2·2574
Антимон	35·90	0·4571	2·41108
Бизмут	132·7	1·6890	13·0300
Жива	94·260	1·2747	13·060
Легура од 2 д. сребра и 1 д. платине	24·66	0·3140	2·959
Аргентан	21·17	0·2695	1·850

Ево овде још специфичких отпора неких не метала у омовима:

Лискун	$8{\cdot}4 \times 10^{13}$
Гутаперка	$4{\cdot}5 \times 10^{14}$
Лак-гума	$9{\cdot}0 \times 10^{15}$
Тврди каучук (ебонит)	$2{\cdot}8 \times 10^{16}$
Парафин	$3{\cdot}4 \times 10^{16}$
Вода на 22° ц.	7.18×10^{4}
Сулфат цинка и вода $Zn\,SO^4 + 23\,H_2O$ на 23°	$1{\cdot}87 \times 10^{4}$
Сулфат бакра $Cu\,SO^4 + 45\,H_2O$	$1{\cdot}95 \times 10^{4}$
Вода и 20% сумпор. кисел.	1·44
Графит од 24 × 10^{-4} до	418×10^{-4}
Угљен у бунзенов. елем.	670×10^{-4}
Азотна киселина	20560×10^{-4}
Засићен раствор кух. соли	61160×10^{-4}

Пресек спроводника за пренос енергије. — Напред смо видели како се одређује корисност преноса механичке енергије на даљину помоћу електрицитета. У том послу поред машина, које производе и које примају електрицитет, важну улогу играју спроводници, који електричну струју спроводе. „И кад се

зна цена парног коња, вели Томсон, онда се може лако израчунати колико треба утрошити метала за спроводнике који ће пренети извесну електричну струју, на пример ону, која би одговарала ефекту од 2100 коња у секунди добијених на Нијагаринном водопаду и спроведену у Њу-Јорк, која би имала да пали једну пламену електричну ламу.* Овај је пример Томсон изнео поводом предлога да се Њу-Јорк осветли радом који се добија на водопаду Нијагаре.[1])

Задатак који је себи задао Томсон и који се често налази у индустријским применама електрицитета јесте овај:

Кад је позната цена једног парног коња снаге, и цена метала од кога се прави спроводник за спровођење електричне енергије, ваља одредити пресек тог спроводника, како би се предузеће извршило на најјевтинији начин.

Ево како је Томсон решио тај задатак:

Нека је

ω специфички отпор спроводника у омовима,

s његов пресек у квадрати. сантимет.

I интензитет струје у амперима,

на ћемо имати да је рад који изврши та струја у секунди а на 1 см. спроводника

$$= \frac{I^2\omega}{s} \text{ вата}$$

што одговара

$$\frac{I^2\omega}{735{\cdot}5 \times s} \text{ парних коња од 75 м.кг.}$$

[1]) Нијагарни водопад је на граници Сједињених америчких држава и Канаде у њему су управо два водопада: Водопад који је са стране Сједињених држава има

у ширину 343 м. и у висину 49 м.

док овај што је са стране Канаде има

у ширину 640 м. а у висину 45 м.

Кад се узме да у округлој цифри падне 100 милијуна тона воде на сат, добија се да целокупни рад који постаје тим падањем воде.

$$36 \times 10^9 \times 49 + 65 \times 10^9 \times 45 \text{ м.кгр.} =$$
$$= 1715 \times 10^9 + 2925 \times 10^9 \text{ м. кгр.}$$
$$= \frac{4640 \times 10^9}{75 \times 3600} = 17200000 \text{ коња у секунди.}$$

Тај се рад претвара у топлоту и може се сматрати као изгубљен. Ако назовемо са к цену коштања (у динарима и за секунду,) једног парног коња, имаћемо губитак, који долази само услед тог загревања:

$$\frac{I^2\,\omega\,к}{735{\cdot}5 \times s} \text{ динара за секунду}$$

и ако цео рад траје Т секунда на годину, годишњи губитак биће за сваки сантиметар спроводника

$$\frac{I^2\,\omega\,к\,T}{735{\cdot}5 \times s} \text{ динара годишње.}$$

Означимо са к′ цену у динарима једног куб. сант. метала од кога ћемо правити спроводник; и како тај спроводник има пресек s, његова ће цена бити

$$к's \text{ динара.}$$

За један сантиметар дужине. У губитке треба да рачунамо и $\frac{1}{20}$ од к′s што долази од интереса на капитал. Кад би узели у рачун све губитке, они би изнели не $\frac{1}{20}$ него $\frac{1}{5}$ капитала к′s.

И тако ће цео губитак за сваки сантиметар дужине спроводника бити најмање

$$\frac{I^2\,\omega\,к\,T}{735{\cdot}5 \times s} + \frac{к's}{20}.$$

Рецимо да су узете извесне вредности за I, ω, к, Т и к′ који зависе од механичких особина употребљених справа, и количине употребљеног материјала, и ми имамо да нађемо, какав пресек s треба да дамо спроводнику да да губитци буду најмањи. На први поглед видимо, да би требало да буде спроводник врло танак па да други члан буде врло мали, а с друге стране треба што дебљи спроводник, да би се избегло јако загревање. Ако та два израза међу собом помножимо, s ће испасти из рачуна, што значи, да ће збир та два сачинпоца бити онда најмањи кад су они међу собом једнаки т. ј. кад је

$$\frac{I^2\,\omega\,к\,T}{735{\cdot}5 \times s} = \frac{к's}{20}.$$

одакле добијамо за најекономнији пресек спроводника

$$s = I \sqrt{\frac{20\ \omega\ к\ T}{735{\cdot}5 \times к'}}$$

Тим се обрасцем потпуно решава горње питање. Само ради лакшег рачунања морамо га у неколико изменити.

Означимо са H број секунада у једној целој години, а са f део дана за који траје рад, на ће бити

$$T = fH.$$

Ако означимо са K цену једног коња који би ишао дан и ноћ преко целе године, имаћемо

$$\frac{K}{H} = к$$

и означивши са K′ цену једног кубног метра спроводника, биће

$$\frac{K'}{10^6} = к'$$

што кад заменимо добијамо

$$s = I \sqrt{\frac{20 \times 10^6 \times f\ \omega\ K}{735{\cdot}5\ K'}}$$

једначину, којом се обично служимо у практици; у њој могу K и K′ бити ма каква врста новаца, јер у једначину улази само однос $\frac{K}{K'}$ тога новца.

I пример. — *a* — Обично се рачуна да један коњ снаге кошта 40 фуната стерлинга, (250 дин.) кад се употреби водопад за извор механичког рада; и ако бакар, од кога оћемо да правимо спроводник кошта 0·00062 ф. ст. 1 куб. сантиметар, онда је

$$\frac{K}{K'} = \frac{10}{620}$$

Ако рад траје преко целе године са по 12 сати дневно, онда је f = 0·5. Специфички отпор бакра је

$$\omega = \frac{1640}{10^6}\ \text{ома}$$

Према томе

$$s = I \sqrt{\frac{20 \times 10^6 \times 0{\cdot}5 \times 1640 \times 10}{735{\cdot}5 \times 10^6 \times 620}}$$

$$= 0{\cdot}019\ \text{кв. см.} \times I.$$

Ако је на пример I = 21 ампер, биће

$$s = 0{\cdot}399\ \text{кв. см. а пречник}\ d =$$

$$\sqrt{\frac{4\,s}{\pi}} = 0{\cdot}71^{\text{cm}}.$$

d. Ако задржимо исте вредности за f, K, K′ онда за пренос 2100 коња енергије са Ниајагаре у Њу-Јорк ваља узети спроводник пресека:

$$s = 0{\cdot}019 \times 240 = 4{\cdot}56\ \text{кв. см.}$$

а пречник

$$d = 24^{\text{cm}}$$

II Задатак — *a* — У другом једном примеру, узете су ове вредности за K, K′ и f

$$\frac{K}{K'} = \frac{300}{19580} = \frac{10}{653};\ f = 0{\cdot}41.$$

Отпор једног метра бакарне жице од 1 кв. мм. у пресеку је = 0·017 од куда добијамо за један сантиметар жице а за пресек од једног кв. сантим:

$$\omega = \frac{0{\cdot}017}{100 \times 100} = \frac{1700}{10^6}\ \text{ома.}$$

Из тих података излази

$$s = I \sqrt{\frac{20 \times 10^6 \times 0{\cdot}41 \times 1700 \times 300}{735{\cdot}5 \times 10^6 \times 19580}}$$

$$= 0{\cdot}017\ \text{кв. см.} \times I = 1{\cdot}7\ \text{кв. мм.} \times I.$$

b — Ако је спроводник од гвожђа биће

$$\frac{K}{K'} = \frac{300}{1950};\ \omega = \frac{12500}{10^6}$$

одакле

$$s = I \sqrt{\frac{20 \times 10^6 \times 0{\cdot}41 \times 12900 \times 3000}{735{\cdot}5 \times 10^6 \times 1950}}$$

$$= 0{\cdot}146\ \text{кв. см.} \times I = 14{\cdot}6\ \text{кв. мм.} \times I.$$

Општи преглед најобичнијих јединица мера за морску површину и за Београд.

1 дин . . . . . 0·0010198 грама
1 мегадин . . . . . 1·020 кгр.

$$1 \text{ ерг} = \begin{cases} = \dfrac{102}{10^5} \text{ грам-сантиметара} \\ = \dfrac{102}{10^{10}} \text{ метар-килограма} \\ = \dfrac{136}{10^{12}} \text{ пар. коња (од 75 м.к.)} \\ = \dfrac{134}{10^{12}} \text{ енгл. коња (од 76 м.кгр.)} \end{cases}$$

$$1 \text{ ват} = \begin{cases} \text{често} \\ \text{назван} \\ \text{волт—} \\ \text{ампер} \end{cases} 10^7 \text{ ерга} = \begin{cases} 0{\cdot}102 \times 10^2 \text{ гр-с.} \\ 0{\cdot}102 \text{ мет. килогр.} \\ \dfrac{136}{10^3} \text{ парних коња} \\ \dfrac{134}{10^3} \text{ е. к. (hov-pow.)} \end{cases}$$

1 грам . . . . . 980·60 дина
1 килограм . . . . 980·60 $\times$ 10^3 дина.

$$1 \text{ грам-сантимет.} = \begin{cases} 980{\cdot}60 \text{ ергова} \\ \dfrac{980{\cdot}60}{10^7} \text{ вата} \end{cases}$$

$$1 \text{ метар-килограм} = \begin{cases} 980{\cdot}60 \times 10^5 \text{ ергова} \\ 9{\cdot}8060 \text{ вата} \end{cases}$$

$$\left.\begin{matrix} \text{енглеска} \\ \text{стопа} \\ \text{фунта} \\ \text{(foot—pound)} \end{matrix}\right\} \text{мет. кгр.} = \begin{cases} 135{\cdot}58 \times 10^5 \text{ ер.} \\ 1{\cdot}3558 \text{ вата} \end{cases}$$

$$1 \text{ пар. коњ (од 75 м.к)} = \begin{cases} 735{\cdot}46 \times 10^7 \text{ ер.} \\ 735.46 \text{ вата} \end{cases}$$

$$1 \text{ енглески парни коњ} = \begin{cases} 746 \times 10^7 \text{ ергова} \\ 746 \text{ вата.} \end{cases}$$

Механички еквиваленат једне грам калорије $= \begin{cases} 4{\cdot}2 \times 10^7 \text{ ергова} \\ 4{\cdot}2 \text{ вата.} \end{cases}$

Топлотни еквиваленат једног ерга $= \dfrac{24}{10^{12}}$ грам-калорија

Топлотни еквиваленат једног вата $=$ 0·24 грам-калорије

проф. **Ђ. М. Станојевић.**

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Маја 1888. год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	757,09	757,45	757,53	757,23	755,79	755,42	755,61
2	755,12	754,90	752,85	750,91	749,07	748,31	748,11
3	748,30	749,64	750,14	750,18	749,78	749,84	710,09
4	751,57	752,91	752,98	752,48	752,08	751,49	751,83
5	751,91	753,29	754,01	754,17	753,77	753,46	754,43
6	754,60	755,32	755,47	754,52	754,34	754,40	754,69
7	754,74	754,91	754,84	754,12	753,25	752,75	753,29
8	752,84	752,67	752,53	751,93	751,50	751,03	751,62
9	751,87	752,25	751,83	750,69	749,49	748,94	749,44
10	749,29	749,36	749,27	748,34	747,49	748,38	749,59
11	751,53	753,08	753,76	753,54	753,24	753,05	754,31
12	754,08	754,12	754,17	753,84	753,07	753,29	753,46
13	753,08	752,85	752,70	751,62	750,32	749,84	749,80
14	749,05	747,92	747,62	746,38	744,94	744,12	744,56
15	746,07	747,74	748,25	748,06	747,86	747,57	748,60
16	748,90	749,67	749,58	748,89	747,81	748,09	748,10
17	747,69	747,89	748,04	747,10	747,66	748,44	748,63
18	748,67	749,06	749,49	749,36	748,84	749,63	749,95
19	750,59	750,97	751,63	751,02	750,52	750,25	750,99
20	751,42	751,62	752,11	752,09	752,04	752,99	753,84
21	754,31	754,68	755,21	755,18	754,78	754,84	755,80
22	756,55	756,90	757,23	756,78	755,38	754,74	755,36
23	755,41	754,69	754,91	753,78	752,59	751,73	752,04
24	751,85	752,39	752,91	752,42	751,59	750,82	751,35
25	750,27	751,37	751,05	750,35	748,96	748,85	748,94
26	748,32	748,68	748,99	748,02	747,47	747,02	747,17
27	747,94	751,05	751,60	751,38	749,99	749,71	750,34
28	749,48	749,69	749,27	748,59	747,08	747,99	748,40
29	748,15	748,18	748,73	748,10	749,09	749,44	750,39
30	749,88	750,24	750,69	750,79	750,80	750,81	751,43
31	751,18	751,83	751,55	751,45	750,53	750,53	750,84

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Маја 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	8,7	6,4	7,1	12,9	14,1	14,2	10,1	7,3	10,1	16,0	4,2
2	5,8	4,1	11,3	15,8	19,1	20,3	14,9	12,1	12,9	20,8	3,8
3	11,6	10,8	16,1	21,7	21 9	20,9	18,9	12,8	16,8	24,0	9,6
4	14,4	10,1	16,5	19,3	23,3	25,1	23,9	19,9	19,1	25,6	10,1
5	17,0	16,0	18,3	24,7	27,1	27,9	23,6	19,6	21,8	28,7	14,2
6	18,1	15,5	18,5	22,7	26,5	26,3	21,1	18,9	21,0	27,4	15,2
7	16,7	14,8	17,3	22,1	24,9	25,5	20,7	18,1	20,0	26,3	14,1
8	17,0	15,9	18,9	23,9	26,7	27,1	22,5	17,3	21,2	28,0	15,5
9	14,9	13,7	16,7	22,9	27,3	28,1	25,7	18,5	21,0	28,4	12,3
10	15,7	14,1	17,3	20,1	22,3	22,3	15,4	15,0	17,8	24,2	13,9
11	12,1	10,0	9,3	13,9	15,3	13,9	13,9	10,2	12,3	17,1	8,3
12	6,9	6,5	11,5	14,3	15,9	16,9	14,3	13,3	12,5	18,5	5,8
13	11,6	9,3	14,4	17,3	19,0	20,3	16,5	13,2	15,2	20,7	8,5
14	13,0	11,3	15,3	20,2	22,9	24,3	20,9	15,9	18,0	24,7	9,8
15	15,7	14,9	16,1	19,9	20,9	22,3	18,5	15,0	18,0	23,0	14,6
16	13,4	11,0	14,9	21,0	24,7	23,6	21,0	17,9	18,4	26,1	10,4
17	16,1	17,0	17,3	22,5	25,2	16,9	14,9	15,9	18,2	26,1	15,3
18	13,5	12,4	15,3	19,5	20,9	17,4	15,9	14,6	16,2	23,2	12,0
19	13,3	13,4	16,3	16,7	21,1	23,9	19,1	15,7	17,4	24,0	12,9
20	14,4	14,6	15,9	18,4	22,5	21,3	20,2	13,8	17,6	23,9	13,5
21	13,7	12,4	14,3	20,7	21,3	20,9	19,1	16,1	17,3	23,2	11,4
22	11,7	10,3	12,1	17,3	19.7	20,9	17,5	13,3	15,4	21,0	7,2
23	11,3	9,7	13,3	19,5	21,7	23,7	20,9	16,6	17,1	24,1	8,1
24	13,4	10,5	16,7	22,5	25,9	26,1	24,7	19,9	20,0	28,1	10,3
25	19,4	16,5	20,9	27,9	30,1	31,3	26,7	22,3	24,4	32,1	16,4
26	21,6	19,3	21,5	27,7	31,7	26,7	25,8	24,1	24,8	32,9	17,3
27	21,4	20,2	18,1	23,3	26,7	27,2	23,5	20,2	22,6	28,1	17,8
28	17,2	15,8	22,3	26,7	28,1	30,1	25,1	20,7	23,3	31,0	15,3
29	19,9	19,9	23,0	26,3	28,5	19,5	18,7	18,3	21,8	29,9	17,9
30	17,0	17,5	18,3	17,9	19,3	19,1	17,6	16,9	18,0	21,0	16,5
31	16,1	15,1	16,9	20,5	21,9	22,5	19,7	16,3	18,6	23,0	14,9

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Маја 1888. г. у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна	Апсолутна	Релативна
1	4,0	55	4,9	65	4,1	36	4,3	36	4,6	38	4,5	49	3,6	47
2	4,1	68	5,5	55	5,7	42	5,6	34	5,8	33	6,6	52	4,9	46
3	6,9	71	7,6	56	6,0	31	5,9	30	4,4	24	8,9	55	6,9	62
4	5,7	62	8,8	63	9,1	55	9,5	45	10,5	45	9,5	43	7,8	45
5	9,2	67	9,0	58	8,5	37	7,8	30	7,9	28	9,5	44	6,9	41
6	5,4	41	6,6	42	8,7	43	5,9	23	6,2	25	8,4	85	9,8	60
7	10,6	85	9,1	62	7,0	36	6,5	28	6,9	28	7,2	40	10,0	64
8	10,2	76	10,0	61	10,4	47	7,9	31	7,3	28	9,0	44	9,1	62
9	10,1	87	11,4	80	11,7	57	10,6	39	7,8	28	8,9	37	10,4	66
10	8,8	74	11,9	81	12,4	71	12,9	65	14,5	72	12,2	93	11,7	92
11	7,7	84	6,0	69	6,7	57	6,4	50	6,4	55	5,3	45	4,8	52
12	5,0	70	7,8	77	7,2	59	5,2	39	6,1	43	5,4	45	6,5	56
13	6,3	72	8,1	66	6,7	46	6,1	37	6,3	36	8,5	61	6,4	56
14	7,3	73	7,3	57	7,5	42	6,6	32	6,8	30	8,0	44	6,2	46
15	11,1	89	10,2	75	11,6	67	8,5	47	8,7	44	9,2	58	8,3	65
16	7,2	74	7,8	62	10,2	55	8,1	35	8,3	38	12,9	70	11,7	76
17	11,3	79	9,2	63	8,7	43	9,3	39	12,0	84	12,1	96	13,0	97
18	10,0	94	11,0	85	10,8	64	11,3	62	12,1	82	11,7	87	11,7	94
19	9,9	87	12,2	88	12,5	89	11,9	65	9,9	45	11,9	73	8,7	65
20	10,9	88	11,9	88	11,5	73	11,2	56	11,0	59	9,2	53	7,5	63
21	9,8	93	9,2	76	6,9	38	7,2	38	7,3	40	5,3	32	8,8	64
22	5,7	61	7,1	67	6,5	44	6,0	35	7,8	43	8,3	56	6,6	58
23	5,3	59	8,8	77	7,1	42	6,7	35	7,5	34	7,7	42	6,8	49
24	5,9	63	9,7	69	11,2	56	9,6	39	9,8	40	10,6	47	10,6	61
25	10,8	77	12,5	68	13,4	48	13,2	42	12,3	36	12,6	48	14,6	73
26	13,3	81	13,7	72	15,3	56	14,4	42	14,1	55	16,2	66	14,4	65
27	12,3	70	11,8	76	11,6	55	12,3	47	12,8	47	11,1	52	9,1	52
28	8,8	65	11,6	58	12,4	48	12,6	44	12,2	39	12,9	55	12,8	71
29	13,9	80	13,1	63	15,2	60	11,0	38	14,0	83	14,8	92	13,9	89
30	14,0	94	12,9	82	13,7	90	14,2	85	13,6	83	13,2	88	13,3	93
31	11,5	90	12,8	90	8,2	46	9,2	47	10,8	53	12,6	74	9,2	66

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Маја 1888. г. у Београду

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина
1	WNW	1	W	1	NNW	2	WNW	1	WNW	1	тишина		тишина	
2	тишина		E	1	SE	2	ESE	2	ESE.	3	ESE	1	SE	2
3	SSE	3	SE	2	SE	1	WSW	1	тишина		E	1	ENE	1
4	тишина		тишина		W	1	N	1	NNE	1	E	1	ENE	2
5	ESE	3	SE	3	SSE	2	ESE	2	ENE	2	ENE	2	ENE	2
6	E	2	ENE	2	ENE	1	ESE	2	ESE	1	ESE	2	ESE	3
7	ESE	3	ESE	3	ESE	3	ESE	3	ESE	4	E	3	ESE	3
8	ESE	3	ESE	2	ESE	2	NE	1	ESE	1	тишина		тишина	
9	тишина		WSW	1	WSW	1	WSW	1	WNW	1	NNW	1	тишина	
10	WSW	1	ESE	2	W	2	W	2	тишина		SE	1	ENE	2
11	SSW	2	SSW	3	NW	2	NNW	2	N	2	NNE	1	тишина	
12	ENE	1	SSE	1	тишина		NNW	1	тишина		WNW	1	WNW	1
13	тишина		ESE	1	тишина		W	1	WSW	1	тишина		SSE	1
14	SSE	2	ESE	1	SSW	2	W	2	SSW	2	SW	1	тишина	
15	W	1	WNW	1	N	2	NNW	2	WNW	2	WNW	1	тишина	
16	ENE	1	тишина		NNE	1	W	1	ESE	1	ESE	1	SSE	3
17	ESE	3	ESE	3	SE	5	SE	4	WSW	3	WSW	2	ENE	2
18	ESE	2	ESE	2	SSE	1	ENE	1	SE	1	ESE	1	ESE	1
19	SSE	1	W	1	WSW	1	WNW	1	тишина		SE	1	тишина	
20	тишина		W	1	NW	2	NNW	2	WNW	3	NW	2	тишина	
21	WNW	1	W	1	NNW	3	NNW	2	WNW	2	WNW	3	WNW	2
22	W	1	W	1	NNW	2	N	1	WNW	2	тишина		тишина	
23	ESE	1	ESE	1	NW	1	NW	2	WNW	2	NW	1	тишина	
24	ENE	1	тишина		WSW	1	NNW	1	WNW	1	WNW	1	WNW	1
25	тишина		тишина		ESE	1	WNW	1	SSW	1	E	1	тишина	
26	SSE	1	SSE	1	W	1	W	1	N	2	SE	1	ESE	2
27	WNW	2	WSW	2	W	2	W	1	W	1	WNW	1	тишина	
28	тишина		тишина		E	1	N	2	ESE	1	WNW	1	E	2
29	ESE	1	S	2	W	1	WNW	2	W	3	WSW	2	WSW	3
30	WSW	2	W	2	W	2	ESE	2	WNW	2	WNW	1	WNW	2
31	WNW	2	W	2	WNW	3	WNW	3	WNW	3	WSW	1	W	2

НАОБЛАЧЕНОСТ, ПАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Маја 1888. г. у Београду.

Датум	Наоблаченост од 0 до 10							Киша у милимет.	Изглед неба и примедбе
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	2	0	4	5	4	2	0	0,0	Јутро и вече ведро, подне лако облачно.
2	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
3	3	2	4	8	7	3	0	0,0	Јутро и вече ведро, подне лако облачно.
4	0	0	1	1	1	0	0	0,0	Ведро.
5	2	0	0	0	0	3	0	0,0	Ведро.
6	3	9	6	3	3	3	4	0,0	Лако облачно.
7	3	3	4	2	1	7	0	0,0	Доста ведро.
8	0	0	0	1	0	0	3	0,0	Ведро.
9	0	0	0	1	2	3	6	0,0	Веће лако облачно. Сушне муње у 10 с. у вече.
10	4	4	10	10	10	10	10	43,2	Облачно. Непогода у 1 с. $^1/_4$ по подне са кишом; град у 4 с. 10 м. по подне трајао $^1/_2$ м. — величина зрна 5 мм.; по нова град у $4^1/_2$ с. трајао $2^1/_2$ м. — величина зрна 7 мм. Киша је падала до 10 с. у вече, на маове.
11	10	4	6	9	7	4	3	0,0	Јутро и подне облачно, вече доста ведро.
12	0	2	5	9	7	9	10	0,0	Јутро ведро, по подне и вече облачно.
13	0	0	3	5	3	2	1	0,0	Доста ведро.
14	2	0	0	0	1	2	3	0,0	Доста ведро.
15	9	10	8	9	3	6	2	0,0	Облачно.
16	2	0	1	2	7	8	8	0,0	Лако облачно.
17	5	4	3	7	10	10	10	23,7	Јутро лако облачно. Непогода с кишом од 3 с. 45 м. до $7^1/_2$ с. у вече. Друга непогода од 10 с. у вече са муњама на SSE, јаким ветром и кишом.
18	10	8	10	10	10	10	8	4,1	Облачно. Непогода слаба од 1 с. по подне. Киша од 1 с. слаба, у 1 с. 40 м. јако до 3 с. по подне.
19	6	8	8	5	7	7	3	0,0	Облачно. У 10 с. пре подне киша пропрскује.
20	3	4	10	7	7	8	3	0,0	Лако облачно.
21	2	3	4	4	5	0	0	0,0	Доста ведро.
22	0	0	1	0	0	4	0	0,0	Ведро.
23	0	0	1	1	0	1	1	0,0	Ведро.
24	0	1	4	9	5	5	2	0,0	Јутро и вече ведро, подне и по подне лако облачно.
25	3	2	3	1	5	9	7	0,0	Јутро и подне ведро, вече облачно; сушне муње у 10 с. у вече на SW.
26	7	3	1	1	9	8	4	0,0	Непогода од 2 с. по подне без кише; у 10 с. у вече сушне муње на S близу зенита.
27	9	9	2	4	4	4	3	0,0	Лако облачно, сушне муње на SSW у 9 с. у вече.
28	2	0	1	2	4	10	10	0,7	Јутро и подне ведро. Непогода од 5 с. 50 м. по подне у $7^1/_2$ с. у вече киша пропрскује.
29	6	7	9	4	10	9	7	18,1	Облачно; непогода од 3 с. по подне, са јаком олујином. Киша од $3^1/_2$ с.
30	10	10	10	10	10	10	10	4,6	Кишовито. Киша од $8^1/_2$ с. на маове до 10 с. у вече.
31	10	10	7	7	6	6	3	0,0	Облачно.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

Маја 1888. г. у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	СРЕДЊА ВРЕДНОСТ	МАКСИМУМ	ДАТУМ	МИНИМУМ	ДАТУМ
Ваздушни притисак	—	751,35	751,85	751,97	751,40	750,68	750,57	751,06	751,27	757,53	1.	744,12	14.
Температура ваздуха	14,60	13,19	16,18	20,65	23,11	22,79	19,72	16,44	18,34	32,9	26.	3,8	2.
Апсолутна влажност	—	8,81	9,66	9,63	8,96	9,22	9,81	9,23	9,33	16,2	26.	3,6	1.
Релативна влажност	—	75,1	69,4	52,7	42,4	45,7	58,9	64,4	58,2	97	17.	23	6.
Наоблаченост	—	3,6	3,3	4,1	4,4	4,8	5,3	3,9	4,2	—	—	—	—
Висина кише	94,4 милиметара												

II.

Честоћа ветра

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	12,5	9	33	34,5	8,5	11	47,5	27	34	217

III.

Било је: 6 кишних дана и 1 дан са градом. Непогодних дана било је свега 6. Дана са сушним мањама било је 4. Ведрих дана било је 12, лако облачних 9, и облачних дана 10.

17. Августа 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић
професор вел. школе.

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

3. *Шчитавање с уста̄.*

Још у почетку наставе у артикулацији обраћа се особита пажња на коректно шчитавање сваког гласа појединце а затим речи. За то се чине и нарочита вежбања. Разуме се по себи да је изучавање изговора сваког гласа понаособ рад *посебичан;* учитељ се бави само упућивањем једног ђака. Чим је дотичан успех постигнут, код свију ученика (којих у почетној класи не сме да пређе број десет), рад се продужава у *групама.*

Да би деци било приступачан поглед наставникових уста са свију страна, за ту су потребу удешени столови за сваког појединог ученика тако, да ти столови скупа чине од прилике полукруг, за којим се ученици наместе; ону страну, која чини отвор тог полукрута (где је пресек) заузме наставник. Растојање је од сваког ученика до наставника толико, да се нормалним видом може тачно да угледа сваки покрет уста; она деца, која су кратковида, служе се наочарима.

Заједнички рад, у групама, бива на захтев наставника: да ученици изговоре научени глас (гласовно вежбање), слог, реч, реченицу, полазећи увек од простога, ка ономе што је сложеније. По сваком изговору деца понављају оно, што је казао наставник, а он има да мотри: је ли изговорени глас (с његове стране) шчитан ваљано, како је изговорен, и са којом јачином и висином. У сваком случају некоректности, наставник врло лако примети (и ако сва деца уједаред гласно изговарају) ко је од ученика погрешно изговорио и тада упути ученика дотичног да ту погрешку исправи, често даваћем знака за дотичне случајеве, и не прилазећи детету. Деца се тиме толико свикну на те знаке при таквом упућивању, да се поправке у изговору врло брзо врше. Разговетно артикулисање од стране наставника за то је махом једини захтев, да се ученик свикне у разликовању омањих прелаза у изговору појединих гласова, којима се једни од других видно опажају. У почетку сва су вежбања са свим лагана и сваки се глас по такту изговара, а за тим се изговарање постепено убрзава све више и више, док се не сведе на ону брзину, којом се артикулира при обичном говору.

Кад се узме на ум све ово, онда није тешко појмити могућност да глувонеми ученици могу лако да изуче да шчитавају с уста оно, што се изговори, и ако не чују, и то баш тим пре, што не могу да чују, јер здрави и нису кадри да ову вештину и приближно савладају. Кординирање дотичних артикулационих положаја у произвођењу извесног гласа (слога, итд.) са оним што се види у покрету наставникових уста мало по мало постане у толиком степену аутоматичко, као што је то и код оних случај, који чују.

Међу тим није тешкоћа у шчитавању сва у том: да глувонем ученик распозна видом устни покрет и да тим замени оно, што он нема, а то је слух. Много веће сметње чини друга околност, а то је: што се сви артикулациони положаји не могу да виде, па да се отуда изведе онај глас, који одговара дотичном положају. Неки су гласови у погледу на њихов артикулациони предео са другима (у дотичном случају) тако слични, да их не може да распозна, у први мах, ни само *вео ма* извежбано око, или да их разликује из њихових склопова̄ са осталим гласовима. Сем тога за изговор многих конзонаната̄, нарочито ако они долазе после вокала̄, није нуждан особити отвор уста̄, који би га карактерисао, да је изговорен, и што се обично, тај отвор усана задржава при изговору сугласника̄, који следују непосредно, а последица је свега тога несигурност у распознавању изговорених гласова̄. К томе долази и оно брзо придружавање гласова̄ у току говора, да је њихово распознавање само у лаганом изговору могуће а да се у брзом говору, услед већ поменутих

сметњи, мора њихово местимично изговорење да превиђа, премда га глувонем у току вежбања и то у почетку, схвати да је изговорен. Свему овом придружује се још и она околност, да спољни покрет усана, код разних особа није један и исти, но да он махом отступа толико, да ученик у почетку није у стању да одмах шчита са уста других оно, што је шчитао са уста свога наставника.

Па и поред свију ових заиста озбиљних тешкоћа, глувонем ученик постигне у шчитавању толику невероватну окретност, да многи посетиоци школа за глувонеме, који при пут у њих ступе, не могу да верују да су то деца глувонема, видев их, како тачно одговарају на сва питања наставникова, која им он готово безгласно (само одговарајућим покретима уста) у настави постави. Да и не помињем овде поједине глувонеме, који се у овој вештини сматрају као ретки изузетци, који су у стању између осталога, да у цркви разумеју свећеника што овај буде говорио, приликом беседе. Али да се поједи ова еминентна окретност у шчитавању, треба имати на уму: да она, код таквих особа, није плод само ваљане школске наставе, но је томе у многоме допринела даровитост њихова, па онда и повољне животне околности у којима је глувонем започео своје образовање и продужио по школовању са особитом марљивошћу, а чему се придружује у првоме реду срећан *вид*.

Сад да покушамо да објаснимо: којим се путем савлађују горепоменуте тешкоће.

Још пре ступања у школу деца доносе собом велику окретност у схватању видом снега оног, што се око њих дешава. Велика изоштреност тога чула са свим је поњмлива, кад се узме недостатак слуха. А, у настави за глувонеме, на њене усавршавање обраћа се варочита пажња. Тако у почетку деца шчитавају само поједине гласове; али чим се пређу два гласа (сугласник и самогласник) предузму се у исто доба све комбинације, које се могу да изведу, а које су у толико разновреније, у колико се више гласова пређе. У почетку врло се мало пази на значај дотичних гласовних комбинација (механичка вежбања); главно је вежбање у артикулацији и шчитавању. Али ово дуго не траје. Чим се пређе толико гласова да се може образовати већи број речи, онда се пази, да се граде такве комбинације (гласовне), које ће давати имена предмета из непосредне дечије околине. То је врло важно и по артикулацију и по шчитавање, а тиме се добија у једанпут троје. Деца, дужим понављањем савлађују (памте) лакше наставно градиво; уче коректније изговарање дотичних речи; и у исто доба њихово тачно шчитавање. Као што се види, овом поступношћу прелази се од једносложних речи ка вишесложним; њихово казивање учи се непосредно са шчитавањем. Таквим поступним радом, деца науче да шчитавају речи са таквом прецизношћу, да махом и није нужно да увиде артикулационо положај сваког гласа, који је изговорен у дотичној речи. Довољно је често, да шчитају *само оне гласове, који ће бити нужни да из њих изближе закључе изговорену реч*. Из овога се види да се глувонем у том случају налази махом у положају, који је врло сличан оном, у коме се налази онај, који чује, кад му неко говори или врло брзо, или са толике даљине, да једва разликује поједине гласове у изговореним речима или, шта више, изговара услед органских мана у говорном органу тако непотпуно, да је онај, који га слуша, принуђен, да у сваком од речених случајева закључује изговорене речи *тек по гласовима, из којих се оне могу да изведу*. Сем тога ми знамо добро, да при брзом читању извежбани читалац није принуђен да шчита свако слово у написатој речи, но је у стању да реч распозна из тоталног утиска, који му да група слова, па тако је и са глувонемима. Само код особних именица, и у опште речи, које нису никако или су врло ретко долазиле у настави, мора глувонем ученик да сазна сваку појединост у артикулационом положају ради шчитавања, у ком случају мора наставник да са свим полако изговара, или да се дотична реч само напише, па да је ученик брзо изговори.

За савлађивање тешкоће, у шчитавању с разних уста, утире се пут још у почетку. Наставник при раду позива поименце сваког ученика да одговори на задато питање. Дотични ученик устане, и сва деца знајући ко је прозван, морају да пазе на њ': шта ће да одговори, а ово је у толико лакше, што је положај ученика (као што рекосмо) према

наставнику, и једно према другом такав, да је устни положај и покрет на домашају вида сваког ученика. Тиме са извежбају деца да узајамце један другом шчитавају. При причању у историји или задавању рачунских задатака наставник се такође обраћа чешће с питањима ученицима: једно, да одржи пажњу ученика; а друго, да се увери о разумевању онога што се говори. А, да би се у овој вештини (шчитавању) још већа окретност постигла, ученици мењају сваке недеље свој положај седишта и тако добију прилике, да се са свију страна извежбају у посматрању. Тога ради и не предаје само један наставник све предмете (т. зв. класни систем) у једном разреду, но у вишим разредима предају поједине предмете неколико њих (т. зв. мешовити систем), а тиме је такође условљено: да се деца извежбају свестрано у шчитавању (с уста) разноврсним посматрањем.

Овде ће бити сада на свом месту да још ово наспоменемо. Из свега досадањег види се, да у вежбању при шчитавању (с уста) онога, што је усмено казато, глувонем се искључиво ослања на вид. Према томе са свим је појамно, да је усавршавање ове вештине условљено, ако: слушаоница буде довољно *осветљена;* деца буду имала здрав *вид;* и ако се увек буде пазило на *растојање*, које треба да одговара дотичној дистанцији код здравих. У мраку је шчитавање немогуће, и ако неки о том причају, као о неком чуду. То су бесмислице које противуречe здравој памети. Шта више, вежбања не смеју се предузимати ни при облачном времену, да се и поред иначе великог напрезања очију не упропасти здрава дечији вид. У зимњим данима тога ради, морају се при сутону лампе да ужегу, па тако и изјутра, ако је мрачно у часовима школског рада. Ко против тога ради, тај греши против свога наставничког позива кога није достојан.

4. Писање и читање.

У настави за глувонеме тражи се да се писање и читање предузме убрзо за првим почетцима артикулације. С почетка, разуме се, чине се, цртежом, припреме за то. Чим се тиме деца довољно спреме, прелази се на писање слова оних гласова, који се пређу, па за тим и осталих, и ако им деца још не знају значења.

Овај почетак правдају више разлога у овој настави, који имају одсудне преваге над свим противничким пребацајима. Зна се добро, да је изговорени глас, односно реч, за глувонемог тако нешто пролазно и непостојано, да он све то у првим почетцима може да запамти тек у подужем вежбању. Отуда је са свим оправдано да се при томе треба латити средства, које ће служити као припомоћ у фиксирању свега оног што се усмено каже. Тиме што ће деца и дотичне гласове бележити њиховим знацима припомоћи ће се ўдруживању тих представа и њихову освежавању при паћењу, услед наизменичне примене. Памћење се тиме јача, а настава у артикулацији, уз припомоћ писања, бива стабилнија. Деца се упуте на самостално вежбање за време одмора, док се с другом децом вежба артикулирање, јер је настава у почетку појединачка. Шта да раде остали док се једним учеником занима наставник? Сама ова околност доказује, како би било жалосно превиђати васпитни значај писања за време толиког паузирања у почетном вежбању. Па и при свем том да је и могуће да се сва деца у класи за артикулацију, у почетку занимају гласањем, да ли би било умесно принудити дечицу од 6—8 година да пре подне са малим прекидима артикулирају два на и више сахата, а после подне толико исто. Зар се не би тиме здравље дечије довело у опасност а од школе наградила мучоница?

Али баш у овом питању учинио се је један врло интересантан покушај у краљевско-пруском заводу за глувонеме у Берлину. Тадашњи директор (1884 г.) по својој увиђавности нареди, да се читање и писање у почетним класама *(I.* и *II.)* обустави, и да се све то време употреби у обуци говора: са гласањем и шчитавањем, да за све то време траје *усмена* настава. Тек у трећој школској години да се ова настава споји са читањем и писањем. На чему се је базирао овај захтев?

Пре свега директор је био занесен оном настраном мишљу, која је већ толико зла починила овој настави: да глувонеми треба да мисле у облицима гласног говора. Да се ти „облици“ не би крили и бркали са писањем и читањем, требало је да се у почетку ово обоје истисне за читаве две године. Сем тога у томе га је подржавала и околност:

да деца глувонема треба да уче гласни говор у свему онако као и здрава, и да основе тога говора савладају оним путем, којим то чине деца у првоме детињству. Као што се овде види, изгубило се је оно из вида, што се у овој настави не сме никако да смеће с ума, а то је: глувост ученика, услед које ова настава и носи тип, који је битно разликује од наставе за здраве; а друго, да су ово у школи деца од 6—8 година, а никако од 2—3 год., па с тим разуме се и све оне конзеквенције, које се отуда могу извести по правилан развитак наставе.

У јесен, 1884 год., састане се први конгрес немачких наставника за глувонеме у Берлину. Ова се „новина“ изнесе на дневни ред, која произведе велику сензацију међ правцима немачких наставника и поведе се жива дебата. Са оним уверењем о облику мишљења у гласном говору парадирало се и овде (!)[1]); али практичко уверење о моћном утицају писања и читања, као помоћних средстава у изучавању говора, одбаци готово једногласно поменуто новачење, и остави будућности, да о њему изрече свој коначни суд. Један од чланова конгреса не могаше да се уздржи а да ону „новину“[2]) (као и све сувремено стремљење у овом погледу) не жиговше као „фанатизам“ у изучавању гласног говора (Lautsprach-Phanatismus).[3])

Без читања и писања у почетним разредима заиста и нема сигурне гаранције за оно, што ученик зна, и у колико је у стању да примени усмено знање написмено. Целокупна настава у гласном говору и шчитавању добија постојану сигурност, кад се оно, што се говори и слуша и напише. Сем тога време учења у школама за глувонеме (највише 7—8 год.) није никако толико, а да би се могло да пренебрегне оволики део времена у почетна два разреда, које би се изгубило изостављањем читања и писања. Поменути покушај и овде доказује ону велику истину: „Крајности се додирују.“

[1]) Bericht über den ersten deutschen Taubstummenlehrer-Kongress zu Berlin etc. p. 67.

[2]) Ову је мисао потстакао неки американски наставник за глувонеме у Ну-Јорку.

[3]) Ibid. pag. 74.

6.) Интелектуално образовање.

Школа за образовање и васпитање глувонемих поред осталих обавеза спрам својих ученика дужна је у првоме реду да их спреми у говору. Образовање говора у пуном смислу те речи — то је нема сумње, њен најодличнији и најилементнији задатак; све друго долази у други ред. Ко узме значај усменог говора по интелектуални развитак човечији у свом његовом огромном замашају, неће никако моћи да порече умесност изреке једног писца, који вели: да је образовање глувонемих у усменом говору такав умни тријумф, који чини човечијем духу највећу част!

Којим путем треба поћи у том великом послу, па да се постигне постављена циљ? — то је питање на које треба дати прецизна одговора. Није довољно да се оно само теоријски реши; оно треба да добије осећања практичким радом: другим речима: практика треба да предходи теоријским закључцима.

Све велике сметње уклоњене су, које су озбиљно пречиле рационално усавршавање глувонемих у говору. Прва од тих, јесте: вештачки и природни прстни говор. Он је само изгнат као „званичан језик“; као „први посредник“ међу учеником и наставником у почетној настави — за ту услугу признаје му се и још му се одриче право на живот — Ко има права? Којим ће се путем доћи до споразума са глувонемим учеником у првим данима, ако се буде сматрало као вапијући грех на достојанство гласног говора, кад се употреби (прстни) знак? Они који то и допуштају веле: само донде, док ученик не савлада дотични усмени израз (који ће заменити прстни знак), а чим се ово постигне, избацити тај знак (прстни) за навек. Лепо. Али, тиме се и нехотице признаје знаку право на животарење као — нужном злу. Није један тренутак у настави где знак мора да предходи речи, са свом претпоставком да имати у раду уметника-наставника, који би био кадар да ту употребу сведе на минималну меру; и тада је знак ипак добродошао; он мора и даље да постоји. Ова зебња од прстног знака у настави за усмени говор, није неоснована, али је свакако претерана. Све је до тога да се знак за нужду употреби и да његова употреба, пошто се замени гласним говором (изразом) буде учењена: први и по-

следњи пут. Одредити томе границе, а тиме се и осигурати неприлика, које се неразумном употребом прстног знака, наносе напретку усменог говора и тиме га у велике пређе — то је велико питање у овој настави, које је и учинило, да се поведе неумитни рат против прстног говора, те да се са свим искорени из употребе школске. —

Принцип очигледности како у настави у опште тако и у изучавању говора заузима прво место. Његов огроман значај схватили су још Бакон, Коменијус, Локе, итд. али за његово уважавање у рад основне школе и за његово остваравање припада без сумње заслуга Песталоцију, јер је он „утврдио очигледност као апсолутни фундаменат васцелом сазнавању и признао га као највише начело у настави.*

Значај овога начела опазили су набрзо и педагози за наставу глувонемих. Али разни правци, којима се пошло у заступању и остваривању његовом, опажају се и само све до најновијег доба. Хил је од првих, који је постојано наглашавао велики значај рада у основној школи по напредак рада у настави за глувонеме. То што је чинио велики реформатор ове струке, није могао да заустави ни његове ученике. Да се је тиме сручило поповице у крајност — указујући непрестано на оште школу и њен рад, као котву спасења, којој треба да крми настава за глувонеме — показаћемо одмах једним драстичним примером. Нико не може порећи значај начела опште дидактике за наставу глувонемих. Једно је пак што се том приликом ни пошто не сме губити из вида, то је: глувонемост ученика, која тиме даје карактеран тип овој настави.

Хил је заступао (за онда) мисао очигледне наставе као оделитог предмета, или бар, која би са читањем и писањем паралелно ишла и с њима чинила једноставни систем. Његови последници (Регер и Фатер) за то су: да та настава иде заједнички са изучавањем језика (на свим ступњима), и тај захтев уздигли су до принципијелног питања. Али се на томе нису зауставили; они су у томе пошли још даље. Захтев: да се у основној школи у почетку наставе пође од речи а не од „мртвог гласа* и они су са свим усвојили (нарочито Фатер). Та се је метода, као што је познато, развила из Жакотове методе у изучавању читања. Он је рекао: док неки скрећу са пута, кога је указала природа, ја му следујем. Ја почињем са чињеницама, целином, јер природа увек ствара оно, што је цело, па и човек схвата са својим чулима прво оно, што је целина.... Дакле ако је природно поћи од чињеница, од познатог, од целине, што не полазите дакле од познатог, од целине, од чињеница. Што баш од непознатих гласова, од мртвих слова? За што не од живих речи, ставова? То је оно, што је деци познато, конкретно; све је друго апстракција.* [1]) Да; то преди за онога који чује; тим путем он треба заиста да изучава *читање* и *писање*. На против, глувонем треба да изучи *говор*, дакле у томе да учини у почетку први корак, а то је оно, што је потпуно непознато за њ'; о чему није ни слутио, пре но што је ступио у школу. — Из овога, што је речено, види се, како се још и у најновије доба окреће странпутицом и чиме се ремети, више мање, правилан развитак ове наставе. Педагошко начело: од познатога, ка ономе што је непознато, као да ће и овде довољане моћи да одреди: да ли наставу у говору код глувонемих треба почети речју или појединим гласовима. —

Још много важнију улогу игра очигледна настава у системском образовању говора. А пре, но што се на то пређе, долази стварање говорног градива, образовање појмова.

Чим је дете толико научило да артикулира, да може казати и једну реч, одмах се приступа познавању онога, што она собом као гласни израз обухвата: детету се покаже предмет и изговори дотична реч, као његово гласно обележје. Дакле: предмет па реч. Овде сад излази очигледна настава на видик у њеном васколиком значају у овој настави. Учитељ се не сме у почетку, као и доцније, при давању сваког новог појма служити сликом. Још више; Он не сме да укаже на обувену стопалу ученика и да рече: „стопала", као што би се то и могло да учини код здравих. До стопале има више предмета који су за глувонемог непознати, по њихову гласну називу: отуда оно, што често у настави основне школе може изгледати у примени очи-

[1]) Walther, Geschichte des Taubstummen-Bildungswesens etc. pag. 403.

гледности као сувишност, према томе и као излишност, овде је неопходна потреба. Ко од наставника украти какав предмет виду глувонемог ученика, па се ослони на саму голу реч, или у најбољем случају, на слику, тај се само греши о свој наставнички позив, а деци упропашћује најдрагоценије време. Како у нижим тако и у вишим разредима предмет и појава треба да предходе њиховуименовању, а тиме се је у исто доба и рекло, шта треба да се разуме под очигледном наставом, у свом њеном замашају у школи за образовање глувонемих.

У развијању појмова полази се истим путевима, којима се то чини и код здравих, а ти су: индуктивни и дедуктивни метод, који се наизменички примењују, да се од појединога дође ономе, што је опште, и од онога што је опште, изведе оно, што ће вредети за какав посебичан случај. По што се на тај начин унути глувонем ученик, да обележи поједине делове појма, и да одреди, да ли и други предмети припадају категорији овог појма, мора се испитати: да ли је дотичан појам разумео и схватио у његовом целокупном замашају, полазећи увек од онога што је просто, ка ономе што је сложено.

Али свим овим, као и осталим педагошким захтевима у изучавању језика, дате су само опште одредбе у кретању при овој настави. С тиме није добијено све. Полазити од предмета и ствари ка речи, — тиме је само дата конкретна основица у изучавању језика код глувонемих, а којим ће се путем постићи оно, што чини језик као целину, као потпуни организам говорни, о томе није ништа речено.

Овде се разликују два правца међу педагозима ове струке. Једни су, да се пође у изучавању говора оним путем, којим полазе здрава деца, а то је: да и глувонема деца стеку говор самим говором, да дугим вежбањем у говору гадобију оно, што се зове *говорно осећање* (Sprachgefühl), и то да им буде руководља и доцније у употреби језика, а тиме да избегну изучавање граматике, исто онако као што је деца не проучавају у постепеном усвајању језика матерњом обуком. Други су мишљења: да се поред овога рада, у вишим класама уведе граматичка настава, те да њоме деца задобију оно, што се зове *свест о језику* (Sprachgefühl), без које не може никад остати знање језика трајно код глувонемих.

На т. зв. природни пут у изучавању језика код деце, у њиховом почетном савлађивању говора, небројено је пута сврћана пажња и од стране оних, који су гледали да олакшају вештачко изучавање страних језика. Дете непрестано слуша оно, што се говори, и од тога учи постепено тек само оно, што се непосредно односи на његову најближу околину; не све. Оно што је казато, а што се односи на предмете, који су у најближем домашају његових чула, почиње и сам да по наиља, т. ј. да именује предмете са изразима, који се на њих односе, као њихова гласна обележја. Тај је број израза у почетку врло мали; али са проширавањем обима представа, развија се и богатство дотичних назива, у самој ствари дакле *говора*; израз бива потпунији, а са развићем мишљења, развија се и језик. Тако непрестаним обнављањем облика речи и реченица, дете себи само и нехотице створи норме у правилном изражавању, следујући им у говору са свим несвесно. Око шесте године деца су махом у стању да се изразе правилно без помоћи граматичких правила. И ако се не може порећи да дете у овом случају зна говор, оно ипак није у стању да разуме све оно, што се рече, и ако зна да чита, да обради усмено оно, што је читало. Међу тим захтеви су у систем изучавању говора други, и оно знање говора, са своје непотпуности и непостојаности никако не одговара потребама зрелог човека. Оно је тако несигурно, да дете, ако и у познијем добу оглуви (као што смо видели), заборавиће говор, на случај да му се подужном наставом не очува.

Значај овога природног пута у изучавању говора никако се не превиђа у настави за глувонеме, имајући увек на уму ону разлику, која већ овде мора да постоји са познатог недостатка дечијег. Али остати само на томе, значило би зауставити се на пола пута. Оно што су стари методичари тврдили: све је у настави из језика, обрнуо је Хил у став: *у свему је настава из језика.* Тиме је указао на обим, у коме треба да се креће ова настава из струка, а тиме у исто доба на размере које она мора да заузме у постојаном напредовању. Сваки наставни предмет има изве-

све особитости језика, које треба проучити, а целокупност, која се на тај начин добија, даје материјално богатство говора.

Тиме је тек постигнута једна полутина у овом раду; друга се надокнађује граматичком наставом. Ниједан наставник ове струке није више кадар да пореће неопходну нужност граматичке спреме у школи за глувонеме. Нема сумње да сва тајна овога рада лежи у паралелном и једновременом познавању предмета и речи, ствари и облика. Којим путем да се наврши ова „тајна", у томе се размимоилазе савремени педагози. Једни би хтели да се вежу за читанку, у којој ће постепено бити заступљен већи број формалних вежбања из језика, док други остају при том, да ствар и потреба говорна и даље буду у том оно, што ће наставу у језику да руководи. Овде нарочито заслужује пажњу оно мишљење, по коме се тражи: да сукцесивно, развитак језика, у његовом постојаном развоју, добија све више за основу облик говора, којим ће се руководити даље образовање језика. Ово није никако свртање на старо гледиште граматиста, као што неки хоће да разумеју, а то с тога не, што се при овоме не превиђају ни по што оне фазе почетне наставе, које треба да предходе граматичкој обради језика, и да се за време и овог ступња наставе из језика што је могуће тешње креће очигледна настава устопице за формалном наставом; а која ће у вишим класама заузети ополико места и времена, колико буде нужно да се и с те стране савлада знање језика. *Специјална настава у граматичкој обуци* то је потреба, коју нико не може више порећи у захтевима системског образовања језика. Њоме се мора ђак да упозна са законима говора, те да њима учврсти оно практичко знање, које је добио „природним путем" уз постојано вежбање у говору, а без којих језик не може имати код глувонемих никакве стабилности у потињем животу. Нема сумње да се из граматичке наставе у школи за глувонеме мора узети (према годинама трајања школовања) оно, што је главно, а често и само оно, што ће бити главније од онога што је главно. Тек за време од 8 година може се под поле повољнијим приликама толико постићи, да деци добијено знање из језика постане моћно и *трајно* средство, којим ће се у познијем животу служити у саобраћају: било усмено или писмено.

Да поменемо само још двоје, што ову наставу у велико пречи, и обратно, у велико унапређује, где су ове две околности у наставном раду потпуце остварене.

Прво је детаљисани план целокупне наставе а нарочито у настави из језика. Он мора да буде за све време разрађен до најмањих ситница па да као целина да у крајњем резултату ону укупност знања, коју треба да савлада ученик по свршеном школском учењу. У колико је мени познато, он не постоји у таквом облику ни на бољим заводима у Немачкој, него је тек у толико разрађен, да одреди у главноме, шта треба да се пређе у појединим разредима из наставе у језику. Да услед тога остане много што шта необрађено како ваља и да тим настану веће и мање празнине у знању говора, разуме се по себи. У практици има толико случајева, који су најбоља сведоџба овог тврђења и ти недостатци у знању, ма ког случаја из граматичке наставе у опште, који се од времена на време у раду појаве, нису ништа друго но махом последица овог превиђања у одређивању дотичног плана. „До данас у Пруској нема за наставу глувонемих никаквог нормалног плана. Сваки управник завода ради онако, како он за најбоље нађе. Па није то само случај са управницима; у многим заводима и сами наставници (појединих разреда) потпуно су независни. Ако класни учитељ предаје кроз све разреде, онда с тим иде и којекако; мењају ли се наставници, то онда у овоме настане ужасан метеж.[1]) — Тако је, кад сваки наставник бар врши своју дужност, што није увек случај и са чега се и подижу гласови управника завода против овог рада.[2]) Све ово и данас постоји, јер би се овај жељени план тек онда могао остварити, кад би се о заводима старало непосредно пруско ми-

[1]) У првом случају наставник прелаје у почетној класи; после годину дана деца прелазе у старији разред, па и он с њима настављајући их и даље, и тако редом до најстаријег разреда. У овом другом постоје разредни наставници, који предају у једном и истом разреду.

[2]) For Taubstummen-Bildungssache in Preussen. „Kreuzzeitung" 7—13. 1877.

министарство просвете; међу тим заводи су већим делом независни и министарство има право надзора, по што су заводи или својина великих општина (као у Франкфурту на Мајни) или су провинцијална имаовина. —

Оно друго што ову наставу невероватно унапређује, то су: писмени радови: Ако се хоће да настава из језика буде заиста предмет, који ће снажити и развијати мишљење, а тиме у првоме реду образовати оно, што се зове свест о језику, онда су писмени радови један од првих услова за то. Ове, или бар већим делом од свега оног, што деца буду урадила из појединих предмета на часовима, то треба да напишу, да попове писмено онако, како су све то схватила. Да тиме добија и ствар и облик у један мах, јасно је као дан, а да се све то са највећом брижљивошћу треба да понавља и уређује, појамно је. Челична постојаност у томе и неуморна усталачност услови су, да се тај рад спроведе кроза све разреде са успехом. Моје је тврдо уверење да је ово, поред осталога још, један од најважнијих факторâ, који је завод за образовање и васпитање глувонемих у Франкфурту на Мајни уздигао до оног угледа, што се тиче „бриљантних успеха из језика", на коме стоји тај завод данас.

Овим смо летимице прешли све оно, што се у главноме односи на успешност у настави из језика у школи за глувонеме. Из свега овога може се јасно видети, у колико још недостаје, и које су празнине у овоме раду, које треба попунити, па да се буде начисто са општим захтевима у овој настави. Па и поред свега тога наспоменути резултати такви су, са којима се данас и може задовољити. Ови општи захтеви ни најмање не прече разрешивање питања, која се односе непосредно, на практичко пословање у сваком појединном моменту ове наставе. Како ће се применути очигледност, поступност, итд. у сваком *појединном случају* наставног рада у његовом методском развоју, па да се одгонене она „тајна" у паралелном познавању предмета и речи, ствари и облика, са њиховим узајамним односима, то су питања која се непосредно практичког рада тичу, и на која треба, на основу дужег искуства дати *прецизна одговора* — то су т. зв. питања „која горе." Чим се сва она реше, у свим потанкостима а тиме сва скупа дају једноставну целину, решио се је у исто доба и велики проблем у овој настави: о савлађивању гласног говора код глувонемих, у свом његовом замашају. Што се тиче ўглёдања на наставу у основ. школи, мора тада увек имати на уму оно, што битно дели те две наставе. „Како настава за глувонеме, мора да носи на се њој својствен тип, као што ће то морати за увек и да остане, нарочито у прво доба, које обухвата очигледну наставу, која не сме никад пуштати из вида природну и махну глувонемих, што се може метода основне школе у настави за глувонеме да употреби само cum grano salis.*)[1]) Ко се не буде при овој настави обзирао на дотичну разлику, која дели ова два школска рада, пашће у крајности, из којих га чекају само разоравања.

* * *

На самој настави из језика, не сме се зауставити школа за глувонеме. Њој је задатак да упозна ученике, у упоредном изучавању језика, са свим оним предметима, који су одређени и за основну школу. Она тим мора да им даде основна знања из дотичних наставних струка, те да тиме, задобију оно, што се зове опште образовање, које сваки грађанин треба да има, и да свим силама настане, да све то одиста буде дечија права умна својина, како би деца стекла могућности, и за своје доцније усавршавање читањем. Једном речи; школи је за глувонеме задаћа: да сем спреме у језику образује децу за морално-религиозне и корисне грађане.

Према овоме дужност је наставника да рад у школи и школско уређење у опште подесе онако, како ће најлакше и најбрже да доспеју до ове цељи. Не испуни ли се ова обавеза спроћу деце, онда баш да се и постигне знање језика (што је свакако у овом случају сумњиво) неће се деца тим користити бог зна колико. Оно време, као и ваљан наставни рад

*) Дакле не, у потпуном смислу као у осн. шк. но само у толико, у колико то буде допуштали захтеви за наставу глувонемих, који је методу) морају у неколико да модификују.

[1]) Walther, Geschichte des Taubstummen-Bildungswesens, etc. p. 404

у школи, доцнији живот и здравима а камо ли глувонемима тешко да ће икада надокнадити, и то у оној мери, у којој се то постиже савесним радом у школском образовању.

У колико ће се моћи овај задатак да изврши зависи, под осталим повољним околностима, највише од времена трајања школског образовања. У Немачкој као и у осталим државама, постоји још где-год курс учења 4—5 година, премда се он с дана на дан повећава свуда. То је време тако кратко, да ту не може ни бити говора за какав озбиљан рад, који би икакве стварне користи могао допринети деци. Оно, што се за то време и постигне, махом је тако лабаво и несигурно, да деца побораве набрзо по изласку из школе. Отуда се са пуно основа и тврди, да је заводе, са тим курсом учења, боље и не отварати. Данас време школовања махом претеже (у овим заводима) 7—8 год. Тиме се учинио велики корак у напретку око образовања глувонемих. У колико се тиме задовољило справедљивим захтевима педагога ове наставе, може се још боље увидети из овог поређења. Обавезна настава (за здраву децу) постоји у Немачкој са курсом учења у основ. школи од 8 година. То је дакле време, за које се узима да ће деца основним школовањем моћи да стеку оно *опште* образовање, које је сваком члану друштва, државе, за његов живот преко нужно. Сад кад је то минимални део времена захтев за здраве, који знају језик и који долазе, услед тога, са много већом сумом знања у школу, онда у колико је тај захтев оправданији за оне, који морају тек да науче тај језик у школи, и да се у исто доба спреме из оног обима наставних предмета, који се ставља у задатак рада здравима. С тога је и узето за *најмању* меру времена 8 година, па да се успешно постигне захтев, који је школи за глувонеме стављен за циљ. Данас постоје многи заводи са осмогодишњим курсом, а по неким је местима и он продужен са једном годином више.

Овде као да ће једва бити нужно помена, да глувонеми из предмета за опште образовање нису у стању да савладају онај обим, који се узима у основ. школи, и са самом претпоставком, да је уређење такве школе такво, које би баш и одговарало захтевима угледно уређеног завода. Услед тога у овој се настави узима све оно из поменутих предмета, што је главније, и што ће у животу наћи чешће примене у погледу стручног образовања глувонемих.

Врло се често и о овај обим рада из наставних струка греши. Према ономе: да је језик у свему, пада се у другу крајност: да је све у настави из језика. Тиме се језик стави за тежиште целокупне наставе и при сваком раду, ма из које било струке, обазре се махом на знање језика. Истина, да је тешко сачувати се у оваквим приликама од *ове* грешке, тим пре, ако се буде недовољно савладао језик у нижим разредима. С тога се у ваљано уређеним заводима ради овако: у прва четири (нижа) разреда, у наставном плану све служи као средство за изучавање језика, рад је на образовању главно: у старија четири (виша) разреда узимају преваге поједине наставне струке, језик је ту споредније, и ако се увек на њ мора узимати обзира, то се чини овде посредно.

Образовати дакле глувонеме у гласном говору, дати им у горњем обиму општег знања за стварније познавање животних потреба, развити наставом у њима морално-религиозна осећања, упутити их свему ономе, што је добро и племенито, потпомоћи њихов телесни развитак — то је у главноме посао, кога има да реши с успехом савремена настава за образовање и васпитање глувонемих. Он, као што се види, није никако лак. И с тога баш, време и рад не сме се ни на шта друго растрзати ни распарчати, западањем у спољашна сваштарења, но сву снагу сасредити на један посао, и њега обрадити што боље и темељитије. Испуне ли наставници у овој настави све оно, што се горњим тражи, онда су заиста извршили и све оно, што ће глувонемима олакшати тежак и несносан положај у социјалном животу и учинити, да осете велики благослов школиног рада, а наставници могу с мирном савешћу рећи, да су испунили своје обавезе спроћу својих ученика, којима су посветили свој рад и живот. И овде вреди потпуно она значајна изрека, која најозбиљније опомиње против шепртљања: Ко хоће да уради све у једном, тај у ствари неће ништа!

в.) Стручно образовање.

У огромној већини данашњих завода за глувонеме усвојене су занатске радионице за *стручно* образовање глувонемих. Тиме хоће да се да, поред свега онога, што је мало час речено, и занатске спреме, те да се тиме деца потпуно спремна отпусте из школе. То журно старање: како ће глувонеми зарадити кору хлеба у животу, ван завода, потекло је из бојазни, да се неће моћи у томе ваљано обучити без наставничког надзора. Не учини ли се то, онда, ко зна, куда ће их вали бурнога живота занети, па онда, и на што им она мука и труд, који заложише око учења у школи. Ма како да је ово страховање племенито за будућност ових сиромаха, опет оно нема узех озбиљно ствар, оправдана места. Шта више, ми ћемо гледати да у кратко докажемо сву неоснованост ове пренагљености.

Пре свега ми смо уверени, да се у овој струци занатско образовање и не може да узме са онога гледишта, са кога се значај тог „ручног рада“ уноси у основну школу. Ово тим пре, што је то новина која је од скора почела да занима педагоге, и што још није питање потпуно решено. Њен наставни и васпитни значај по децу, не може се порећи, нити га ко пориче од данашњих противника те новине. Целокупни наставни рад у опште, као и вештине унесене, на по се у наставу основ. школе, врше тај задатак у школи потпуно и без занатских поштурлија. Али, занатско образовање, у пуном смислу те речи, којом би се образовао „потпун човек“ у основној школи, на ни у школи за глувонеме *нема места*. Суврмену основну школу чекају много важнија и пресијија питања од занатског шепртљања. Ова новина јавила се је моментално у културној атмосфери данашње занесености: да се школом образује савршен човек.... Међу тим губи се из вида: да је школа само једна институција државна, и да она у исто доба не може да учини све оно, што нада у део рада осталим институцијама једног организованог друштва за његов напредак. Свака одо тих има да учини оно, што њој у део пада, и тек из свију њихових радова резултираће се народње добро у колико, разуме се, оне буду уређене да донесу то добро у крајњем резултату. Давати школи супремасије са њеним радом над утицајима, који данашњи живот врши на човека, значи непознавати сам тај живот у његовом васколиком замашају.

Данашњи прваци ове струке мишљења су: да стручно образовање у школи нема места. „*Занатско образовање глувонемих не може бити предмет наставе за глувонеме.*“[1]) Што оно у тој толикој мери постоји по овим заводима, то се даје лако објаснити само том околношћу, што је то заоставштина, са којима се, као и са свим сличним установама старијег времена, не раскршта лако. Али, да је овај рад један од највећих препрека да деца савладају знање језика и да добију што потпунije опште образовање о томе је сваки уверен, ко познаје поле ову наставу, као и о том, да у том хитању деца и не добију такве занатске справе, са којом ће моћи успешно да конкуришу у практичном раду, јер је она увек више мање оскудна према оном образовању, које се добије у радионицама ван школе.

Увођењем занатског рада у школе за глувонеме скраћује се у велике време саме наставе. Где је курс ученa осам или девет година, ту се са временом може још којекако да кунаторн, и ако се тим радом и овде доноси слаба благослова; али, где је време учења краће (7, 6 год.) ту је права жалост погледати: како се деци арчи најдрагоценије време не дајући им у накнаду ништа за то. У таквим заводима пати нарочито настава у гласном говору. Ту је и немогуће забранити претни говор, који је једна од највећих сметња у изучавању говора. Мајстори у радионицама мало се обзиру на најстрожије опомене у том погледу од стране наставника; јер су им овако упутства само једна више сметња у раду, који се непосредно њих тиче. И тако остављена деца без стручног надзора, и још више, нехатошћу и немарношћу мајстора спрам гласног говора потстакнута на претни знак, упропасте и оне трагове успеха, који је из језика постигнут у школи. Тиме је занатски рад не самоодбрана за напредак у овој настави, но једна од оних живих рана,

[1]) Walther, Geschichte des Taubstummen-Bildungswesens etc. p. 442. cfr. Organ der Taubstummen-Anstalten in Deutschland, etc. XXIX (1883) pag. 177.

која постојано упропашћује све оно што се у томе из језика усне.

Са оним остатком времена, што се одбије од пропуштеног времена у радионицама, не може се у школи ништа постићи темељито, што би задовољило и најскромније захтеве у том погледу.[1]) На конгресима наставника ове струке признато је: да је време од 8. год. тек толико, да се поменутим захтевима, без занатске обуке, одговори савесно, и да од такве спреме деца узимају стварне користи. Са увођењем заната, то се време скраћује махом у пола, и тако је у самој ствари тиме курс учења у школи сведен на 4—5 година. А у том случају, узев и остале тешкоће у обзир, не може бити ни речи о том да се испуне горњи захтеви школског образовања.

Само пак изучавање заната скопчано је са многим тешкоћама. Добити ваљане радне снаге за занатске наставнике, који ће са пуно преданости и воље настати око занатског образовања дечијег, није лако. Ово тим пре, што су хонорари омањи, јер се више мајстора мора узети услед разноврсног позла. Примити људе са сумњивом спремом, звани упропашћавати навалице сам рад. Сваки способан раденик, који се осећа довољно снажан за утакмицу у свом послу, тај у том и тражи своју будућност. Још је већа тешкоћа задобити мајсторе, који су отворили радње, а који би за дечију обуку у дотичним занатима у толико више одговарали захтевима, у колико су им радње солидније. Највећа је махна занатског образовања у школи та, што је производња у појединим предметима (артиклима) скучена на врло незнатан број. Међу тим разноврсност у изради тих артикала и први је услов за свестрану занатску спрему у појединој струци. Ко не буде познавао свој рад у свим његовим појединостима, тај ће у том послу имати врло слабе користи. А оставити децу да време проводе у крпежу, то је недостојан посао темељитог занатског образовања. Како се онда сме рећи, да је деци осигуран живот по изласку из школе, кад ће она бити примана као извежбани шегрти, са наградом, коју тек из милости буде дао какав занатлија? Није ли онда умесније што раније упутити децу из школе на занат? Овде је једини израз: или децу спремити још у школи како ваља; или од њих не градити крпе.....

Сем тога избор је таквих заната спао на два ретко три или више. За један и осредњи завод тај је број довољан с погледом на издатке, који су са таквим уређењем завода нераздвојно скопчани. Али је то свакако врло мали број у односу на разноврснији избор од стране деце. Глувонема деца нису својим махнама принуђена за тако мали број заната, као што је то код слепе деце. Они су у том изору далеко слободнији, нарочито по свршетку школе. Па онда на што скучити вољу и способност дечију на оно, што ће им као „најкорисније“ бити у животу. Узме ли се само обућарски и кројачки, или још и књиговезачки занат, као што се они махом у овим случајевима (као „опште-корисни“) и бирају, онда су вам ови занати постали за глувонему децу један постојан изор пролетаријата тих сталежа. А то је једино услед те ограничености у избору, док су деца на то принуђена немајући другог излаза.

Са овим нагомилавањем рада „овакним избором заната и дечије је здравље у опасности. Деца су махом принуђена, да још у 9—10 години отпочну занат. На шта се дете може да реши, и што ће његовим способностима највише да одговара, о томе оно само није кадр да пресуди; о томе да реку последњу родитељи и управник завода.[1]) Није редак случај да деца по изласку из школе напусте тај рад, само за то, што су га и без воље морала учити. А у тако раном детињству, занатски је посао за децу веома штетан. Данас је у Немачкој законом одређено, да деца морају прво свршити основну школу, која траје до навршене 14-те године, па да тек онда могу ступити на занат или у фабрички рад. Шта остаје онда за децу у 10-ој години па и раније? Да је ово једини разлог против увођења занатског образовања, довољан би био, да га истисне из школе.

Овако уређење завода (са занатским радионицама) чини, да је рад у управи много замршенији а тиме и тежи, и да ти заводи

[1]) Hill, Grundrüge eines Lehrplans der Taubstummen-Anstalten etc. pag. 38.

[1]) Revue des deux mondes, Paris, 1873. p. 571.

сразмерно много више стају. Да се с тим изађе којекако на крај, нужно је отварати велике заводе, који су прави непријатељ у сваком погледу у образовању глувонемих. Ти велики издатци и јесу велика сметња за чешће отварање школа за глувонеме, а оскудица у томе и чини, да је једва нешто више од половине деце, која су способна за наставу, у школи; оно остало остаје и даље без икакког школског образовања. Сем тога, услед величине завода, придружила се је и једна околност више, која отежава васпитачки рад, — то су радионице. Да је тако, о томе не треба побројати разлоге, који су добијани искуством. Учитељи нису у стању да врше и мајсторски посао, па да и у томе врше своју наставничку дужност. Захтевати од учитеља и мајсторску спрему, било би и сувише: једно, што они и иначе морају свој наставнички рад на више страна да растргну; друго, што су то људи, који и сами имају обавеза и спроћу својих породица, а не машине, које ће се кретати по ћуди својих претпостављених.

То су укратко најважнији разлози са којих занатски рад у школи губи пријатеље међу редовима оних наставника, који хоће да се наставом и васпитањем задатак школски за глувонеме оствари тако, како би задовољио озбиљне захтеве живота. Нико није против стручног образовања дечијег. Оно је преко нужно за глувонеме, и у томе су сви сложни, као и у томе, да њему само нема места у школи. Ми смо видели, да се оно не може извршити тако, да остане деци по изласку из школе поуздани капитал, од кога ће деца у животу моћи да прну средства за своју исхрану. Оно што се данас зове занатско образовање у овим заводима, то је неки крњез, који ће једва имати и сличности са озбиљношћу у таквом раду.

С тога су противници оваквог рада мишљења: да се занатско образовање дечије може почети са успехом ван школе, по што деца курс учења свршe. Тада ће бити спремна не само ваљано из језика, но ће имати и ону суму општег образовања, које је преко нужно, за сваког занатлију и по сам занатски рад, као и по даље усавршавање у том послу. По изласку из школе (а то је тек по навршеној 14-ој години) деца су и у најбољем добу за занатски посао, Тада су кадра да се одређеније и слободније реше да предузму онај рад који ће свакако одговарати понајвише њиховим способностима, па су у стању и да издрже и теже физичке напоре, ако такав занат, који буду изабрала, буде захтевао већу употребу телесне снаге (као: столарски, итд.) Запитско образовање не само да неће бити тада по децу некорисно, но ће им двојином више добринети користи, јер је отпочето онда, кад је време да се отпочне и да се без икаких сметња с успехом заврши. Тиме се даје могућност, да школа учини оно, што њој припада у део, и да занатска обука допуни тај рад стручном спремом. Против ових увиђавних разлога могу бити само они, који или не познају како треба захтеве школе и озбиљност занатске спреме, као стручног образовања, дакле као истински дечији напредак у њиховом целокупном школовању; или им је душа и срце да све у једаред „постигну“, другим речима: да не ураде од свега ништа.

VI.

Успеси савремене наставе за глувонеме

За мерило у напретку наставе за глувонеме узима се у опште: *знање говора (гласно)*. Под тим знањем тражи се не само граматичко разумевање говора, но и оно, што условљава његово спољње схватање, а то је: чистоћа у артикулацији. Тек у други ред долази захтев односно успеха из осталих наставних струка. Ово је мерило са свим оправдано с погледом на задатак ових школа, који оне имају да испуне у првоме реду. Да би добиле што тачнију слику о овом успеху, ми ћемо са свим у кратко пећи радове школа за глувонеме у Берлину, Франкфурту на Мајни и Паризу. Но пре но што на то пређемо, биће нужно да се мало зауставимо на радним снагама у опште у овим заводима.

Нема сумње да су и овде наставници, као и у осталим школама, што'но реч, душа наставе. Од њих махом зависи у колико ће рад добити јачег полета, па ма под сразмерно и неповољнијим школским околностима. С тога се на спрему наставника поклања особита пажња нарочито пак на његову практичку извежбаност.

Оскудица угледних завода за образовање

наставникā за глувонеме била је и предмет говора на првом конгресу немачких наставника за глувонеме (у Берлину). Скуп сложно се је потпуно са замеркама, које је говорник учинио односно краљев.-завода у Берлину.[1]) То је узрок, да још и дан данаји готово сваки завод спрема у исто доба себи наставнике, чију спрему руководи управник.

За наставнике глувонемих узимају се бољи наставници основних школа: који су свршили учитељску школу, и који су најмање две године провели у школском раду. Овај захтев оправдава рāд у настави глувонемих, који је и тежи и много више претпоставља практичке извежбаности и окретности, од оног у основној школи. По што је рāд у вишим класама у школама за глувонеме у многоме сличан ономе у основној школи, па се наставници имају да спреме само за почетно изучавање говора, као и да познају у опште карактер ове наставе, у њеном целокупном развоју.

Ваљана спрема често није једини услов па да се одговори савесно својој дужности и у овом послу. Ако игде, а оно је овде, поред спреме, љубав ка овим сирочадима кадра да задахне цео рāд оном моћи, помоћу које само развија се напредак. Није један тренутак, где се ова истинска преданост к раду стави на кушаничку жеравицу! А да човек не поклизне, да не постане нечовек — ту су једини услови љубав, која ће бити удружена са нечувеном стрпељивошћу. Без њих се, и овде не може замислити озбиљна студија овога рада. Ко осети да није кадар ове услове да испуни, тај боље нека се не лаћа овог тешког посла.

Карактеристично је по ову наставу, да није ретко чути захтеве старешина на неограничену власт у руковању овом наставом и у најмањим појединостима. Значај заједничког рада, збора и договора узајамчким саветовањем, по напредак наставе, наилази код првака, ако не увек јавно, а оно бар у практичком раду, негодовања. Неки иста више тврде, да је тај апсолутистички положај старешине према осталим наставницима неминовна потреба и неизбежна нужност по једноставан развитак целокупне наставе. Нарочито је ово случај у приватним заводима. Све се мора кретати по издатим наредбама и прописима управникā, које су за наставника неприкосновене. Оне се морају вршити до најмањих ситница у свему опако као што је прописано. Овде је личност наставника у његовом слободном уделу при настави потиснута са свим и сведена до самокрета, који је само оруђе управника. Прваци у овој струци сматрају такав однос спрам наставника као неодољиву нужност, да своје погледе у раду изведу у свим појединостима, с друге пак стране, тврде, да је овакав поступак и тиме оправдан, што су они махом лично одговорни за успехе у настави. Међу тим ово се не може никако да одобри. Онде, где су наставници већим делом почетници, или су још и неопробани раденици, то се стање створи и може у неколико да допусти. Где тога није ту је сваки апсолутизам школски, посве штетан. Цео план, као и сва важнија подузеће у школском раду, треба заједнички претрести на скуповима, и оно што се усвоји као најбоље, настати свим силама да изведе. Туторисање управника над сваким кораком наставника, убија и његов углед, а с тим и вољу ка самом раду, јер му се не даје прилике да он своју снагу опроба.

До скора је био обичај да се за наставнике глувонемих узимају и одлични, даровити ђаци глувонеми по свршеном школовању. Ово је пак могло да буде само донде, док је у школи владао прстни говор. У заводима где је уведен гласни говор, као што је то данас, о оваквим наставницима не може бити више говора. Наставник ја дужан, да за све време, у школи као и ван ње, контролише изговор ученика, а које глувонеми нису у стању да чине са оном тачношћу као здрави. Па и при свем том, могло се је наравно наћи на некојим заводима да глувонеми (који су научили говор) обучавају децу у гласном говору. Такви су наставници махом парадирали пред посетиоцима као „тријумф“ ове наставе, и то да богме, пред нестручњацима-гостима, и ако су за овај случај бирати и даровити глувонеми, а у исто доба они, који су тек у доцнијем детињству оглували, дакле по што су језик били научили, па су по том морали само да свикну шчитавање (с уста). Из немачких завода, тај је недостојан по-

[1]) Bericht über den ersten deutschen Taubstummenlehrer-Kongress etc. p. 31, 7.

ступак спрам школе истиснут свуда. У паришком заводу налази се један такав наставник, али само за децу, која довршавају курс у настави с претним говором. С њима, довршиће и он свој наставнички рад.

Немачка школа за глувонеме има одсудне преваге над француском школом у успесима савременог рада настави из гласног говора. У овоме друкчије и није могло бити, јер су Французи кренули овим новим правцем тек тако рећи од јуче, док Немци раде на истом послу више од сто година. С тога ћемо ми укратко прегледати прво рад у двема немачким школама.

Краљевски завод за глувонеме у Берлину.

Овај завод долази у ред мешовитих завода, т. ј. деца делом станују у заводу а неки део у вароши код родитеља или својта. У интернату су само деца са стране, који из даљих крајева вароши и то: мушкарци и девојчице. Непосредни надзор над том децом воде стараоци за неговање деце (Pflegeaeltern) и учитељски кандидати. Управник води надзор над овима, да они врше савесно своју дужност. За стараоце узимају се ваљани родитељи, који по одређену цену издају деци храну, брину се о чистоти соба и намештаја као и о прању рубља. О васпитању дечијем дужност им је да се брину у колико им време од осталих послова преостаје уз приномоћ учитељских кандидата. За девојчице пак, одређен је стан у коме борави и учитељка женског рада, која је у исто доба и њихова васпитачица. Само храна, стан, а огрев са осветлењем и прањем стаје 300 динара. Ту суму плаћају имућни родитељи. За одело и рубље, као и за њихову оправку морају се бринути родитељи или њихови стараоци. Деца, чији су родитељи слабијег имовног стања, плаћају 300 дин., а која су са свим сирота, добијају све бесплатно. Она пак деца, која само посећују школу, плаћају 110 дин. школарине. Број примљених ђака мора бити сразмеран величини завода, у коме је просечно 90—100 ђака. У заводу има места за 120 ученика (40 за интернат, 80 за посетиоце школе).

Деца се примају по навршеној 7-ој год. у школу до навршене 10-те год. Старија деца могу се примити изузетно, услед разних ванредних околности, које би спречиле раније полазак дечији у школу, о чему има да да своје мишљење: провинцијални школски колегијум и директор завода.

Време учења у овом заводу траје 8 год. Деца која слабије уче попављају поједине разреде, и тако се нешто дуже задрже; крајње време останку дечијем у школи одређује директор у договору са родитељима. Међу тим 8 год., није за сваког обавезно. Често, на захтев родитеља деца се и раније отпусте из школе, нарочито она, која су навршила 14-ту годину. Тиме се обилази горњи захтев обавезне наставе од прописаног времена.

Завод има 8 разреда, од којих сваки треба да се сврши за годину дана. У почетном разреду не смо бити више ученика од десет, па тако и у вишим разредима закључно до 4-ог или 5-ог. С тога нижи разреди имају према оволиком броју ђака и паралелне разреде. У вишим разредима, нарочито у последња два разреда, број ђака може бити (у сваком) по 15 а да не пада на терет повољном развитку наставе.

Стручно образовање не постоји. Министар просвете, г. Гослер, који овој настави особиту пажњу поклања, обећао је при својим посетама да ће завести стручно образовање. Ова би новина по овај завод била једна околност више, која би реметила напредак наставе, из већ поменутих узрока. Ми сумњамо — познавајући изближе уређење завода — да ће се икада овај рад завести, тим пре не, што је и садашњи директор овога завода начелно противан занатској обуци у школи.

И овим смо укратко обележили све оне спољне околности, које имају, било посредно или непосредно, утицаја на правилан развитак наставе. Тиме смо у исто доба доказали у колико према оваком уређењу одговара захтеву угледно уређеног завода за образовање глувонемих. У уставу овог завода вели се: „задатак је краљев. заводу за глувонеме, да глувонему децу оба пола, без разлике на њихову вероисповест, а која припадају овој монархији, образује наставом и васпитањем за религиозно-моралне и привредне чланове друштва. Она треба, у овом погледу, да служи осталим заводима за глувонеме ове монар-

хије, као угледан завод."[1]) Ово је само задатак наставе; а унутарње и спољно уређење завода треба да се довлава, да се оствари тај задатак у пуној мери. Све дотле, а по самом задатку његовом, он не може никад постати угледан завод, као што су то и резултати дојакошњег рада — у потпуној мери посведочили. —

Настава из језика заузима прво место. С тога је овде и сваки предмет наставни у неку руку настава из језика, а то ће рећи, да се мора при обради свију школских дисциплина да пази на коректно знање језика као и на разговетан изговор. Принцип, који у овоме руководи, јесте познавање предмета, које се посредује очигледношћу, с тога се настава из језика нарочито, на нижем ступњу постојано развија на очигледној настави.

Поред очигледности образује основицу за наставу из језика подесна читанка, која треба не само да дâ ученицима нужно, и уређено градиво за мишљење, но и да буде удешена као подесно помоћно средство за формално граматичко образовање.

Граматика не даје путовоћу за образовање говора код глувонеме деце; одлука у граматичким облицима наступа тек онда, по што је дете савладало елементарни говор најнужније знање из говорне употребе. На највишем ступњу (у последња два разреда) предузеће се настава из граматике, која ће обухватати њене (граматичке) најважније делове; све донде (дакле за свих 6 година) посредова е се ученицима граматички облици употребом (при очигледној настави) и вежбањем.

При овоме настава из језика дели се на:

1. наставу у механичком говору (артикулацији) и одчитавању,

2, читање и говор,

3, на наставу из говорних облика,

4. слободна вежбања из говора у свакодневном саобраћају, и

5, наставу у писменом казивању мисли и разним писменим саставима.[2]).

[1]) Begelment für die Königliche Taubstumme-Anstalt in Berlin, s. 1. у књизи: Uebersiecht der geschichtl. Entwickelung etc. r. Dr. Treibel p. 8.

[2]) L. c. рад. 4.

У почетном разреду (за артикулацију) деца морају да савладају све оне говорне елементе на којима се заснива целокупна настава и то: образовање гласова; образовање слогова и речи са дотичним шчитавањем; писање и читање (рукописних и штампаних слова.)

Овом разреду морају деца да се, поред свега горњег упознају са одређеним бројем предмета и да њихове називе знају. Чим се обуче у изговору неколиких гласова, одмах се прелази на њихово везивање у разним комбинацијама и то од лакших к тежим. Упоредо с тим иде и познавање школских предмета као и остали ствари, који се као модели налазе.

Пошто су деца савладала све прве тешкоће у раду и спремила се за учење читања и писања, онда се и на ове радове прелази. Често писање иде упоредо са говорним вежбањем у овој класи. Деца уче значење питања: ко? шта? како? па онда: ко ради, ко има? ко може? из чега? и т. д. и одговоре на ова питања. Једно и друго деца пишу на својим таблицама за време часа.

Са овим је исцрпљен програм рада у почетном разреду. Са озбиљних тешкоћа, које се морају да савладају у почетку, овај се почетни разред даје само старијим наставницима са најбољом спремом. И ако је програм рада деста замашан за ову годину, он се савлада са 24 часа недељно са повољним успехом.

У вишим разредима треба све ово што је постигнуто да се потпуно очува (нарочито чистоћа у артикулацији) и да се постепено савлада све оно, што смо видели да ова школа треба да постигне. Али нећемо да се упуштамо потанко у радове појединих разреда, но да у главноме пређемо у оно, што карактерише наставу ове школе.

Чим се ступи у који старији разред, прво на што се пажња заустави, то је чистоћа у артикулацији. Потмуо, неразговетан говор, при коме се тешко код неких и појединих гласови разумеју а камо ли оно што је у главноме речено. Није то тако само за странце, но и за поједине наставнике из других разреда. Овај недостатак у механичком говору опажа се све више, што су старији разреди. Ово је правило, а није без изузетака. У томе чине изузетке махом они, који су доцније оглувели, по што су научили говор, или они, који још

нешто имају слуха. Томе је главни узрок занемареност у посведневном вежбању механичког говора: једно, са нагомилане наставне грађе; а друго, са непажње и самих наставника. Посведневном раду међу овом децом толико се навикну на њихов говор, да им он постане са свим обичан. Они га разумеју добро, а, хоће ли их још ко разумети, то се често не узима строго у обзир. Онај одговор, који деца изговоре, наставници га махом још у напред знају, изговоре ли га деца тако, да се из њега у главном види, шта хоће да кажу, онда се ту ништа више и не тражи.

Са очигледном наставом не стоји боље. Она се често изметне у наставу, која место предмета и ствари замени — сликом. Упоредна настава слике и речи иде дотле, да се у томе често превиђају најобичнији захтеви ове наставе. Таква се крајност јасно опажа у конкретном схватању свега онога, о чему се том приликом говори. Често несугласице које се услед тога јављају при одговорима ученика, најбољи су доказ за интелектуални напредак дечији, чему узроке треба тражити у поменутом поступку.

Са свим је појамно да овде и настава из језика долази непосредно у питање. Није један случај у овој настави, где се може опазити трошност и непостојаност целокупне спреме, која се огледа у разумевању језика. Овде није место за такве примере. Једном на часу за приготовну наставу за посвећење (konfirmandenunterricht) на многа питања, често са свим обична, добио је директор одговоре, који су њега самог ужаснули са непознавања језика. Такви су примери најбоље огледало у коме се види неред, који влада у целом систему наставног рада.

Као нарочити предмет и овде је усвојен, као и у осталим заводима, вежбање у слободном говору. То су вежбања из језика за говор, који служи у употреби свакодневног саобраћаја било у школи, у кући, на улици и т. д. Њих је изазвала потреба, коју учење говора из школских књига не може да подмири потпуно, а која се као нарочита вежбања за глувонеме из језика примењују са особитим успехом. Нема сумње да овом наставном предмету лежи за основу ваљан систематски развој у настави из језика у опште, посебице пак: сам живот, из кога се такав говор треба да развије. Таквим говором очитују се усмено сви они дневни односаји, који се у свакиданњем животу јављају при ручку, ходању, игри, и т. д. Са тим недостатком, недостаје и разумевање и употреба онога, што се тим вежбањима хоће да постигне, и она без тога постају механичко понављање и памћење без икакве стварне користи. Гонити децу да уче напамет написане одговоре и питања из дотичних вежбања, то је само права пропија на суштину овога рада у изучавању живога говора, који се само даје да изучи под горњим условима; а писмена вежбања у томе служе само као утврђење свега тог.

Спрема ученика, који из овога завода излазе не може да задовољи и скромније захтеве у овом погледу, коме је до озбиљног схватања задатка ове школе. Овде никако не мислимо на ретке изузетке, које није никако створио школски рад, но на правило, које се потврђује већином ученика, који свршавају у овом заводу. Ово није пак једино с тога, што се у овој настави и не може више постићи. На против, настава за глувонеме данас је толико обрађена, као што ћемо видети, да је под новољним околностима у стању да одговори захтевима, који јој се стављају у задатак. Неуспешна овога завода узрок је како спољна, тако у толико истој мери и унутарња организација школска, а то су, махне, које увиђају отворено и сами разборити наставници ове школе. И најбољи рад појединаца паралише се јачим утицајима, који су поменути, и ако поред њих од добре воље свију наставника и њихове спреме зависи без њега исто толико. А, без свега тога скупа узев, није никакво чудо кад човек на часовима у овом заводу често пута чује, на место разумевања говора од стране деце, оно, што много подсећа — на Вавилон.

(Наставиће се)

МЕТЕОРОЛОШКА МРЕЖА СТАЦИЈА У СРБИЈИ

И ако би најрадије изашли пред читатеље Просветног Гласника говором о српској метеоролошкој мрежи стација објављујући и прве њене радове; ипак сматрамо за дужност да нам је треба одмах објавити, — држећи да ћемо задовољити много читатеља и самим тиме, што можемо јавити, да је метеоролошка мрежа у Србији основана и осигурана, и друго, држећи, да није некорисно, ако пре почетка рада проговоримо о садашњем устројству њеном, њеним стацијама, као и у опште о раду и смеру целе метеоролошке мреже у Србији.

Господин Министар Просвете усвојио је предлог о оснивању метеоролошких стација, одобрио је правила о њиховом првом устројству и наредио све што је потребно, да би стације могле отпочети што скорије свој посао. И ми смо г. Министру у име наше, а и многих који ову установу одавно ишчекиваше, веома захвални, јер је поменутим актом, задуживши за навек српску метеорологију, задовољно давно осећане потребе: да упознамо нашу земљу са климатолошког гледишта, да примењујемо принципе модерне метеорологије и њима се користимо, да не останемо међу последњима у упознавању своје земље, и да и ми допринесемо својих радова метеоролошких опитој науци, а и нашој на по се.

Исто тако пријатно нам је, што је ова нова установа обвезна и заузимљивости г. Начелника Просвете. А не мање заслужују захвалност и поједине општине, које су се одазвале, да ће драговољно потпомоћи метеоролошке станије у својој средини, осигуравши им, на тај начин, стално место на добро самих њих, а и на добро целе земље.

Правила првог устројства метеоролошких станија у Србији, која овде саопштавамо по одобрењу г. Министра, гласе:

Министар просвете и цркв. послова увиђајући важност и корисност од метеоролошких посматрања и испитивања решава:

1. Да се одмах подигне 10 метеоролошких стација у Крагујевцу, Нишу, Зајечару, Ваљеву, Крушевцу, Врању, Пироту, Пожаревцу, Шанцу и Ужицу.

2. Ове стације сматрају се као саставни део астрономске и метеоролошке опсерваторије у Београду и стоје под врховним надзором министарства просвете.

3. Задатак је метеоролошких стација:

a, да редовно, најмање три пута дневно, посматрају све метеоролошке елементе.

b, да чине бар једно једновремено (симултално) посматрање свију метеоролошких елемената, и

c, да прикупљају сва метеоролошка посматрања која буду чињена у њиховом рејону, што ће им се доцније обележити.

Све ове задатке, отпочевши најпре са оним под *a*. метеоролошке стације вршиће према програму (метеоролошким упуствима) који ће министарство просвете утврдити и штампати.

4. Метеоролошке стације добиће одмах оне иструменте:

1. барометар (Fortin-ове конструкције),

2. термометра (сув и влажан) конструкције Baudin-ове.

1. термометар maxima } конструкције
1, термометар minima } Baudin-ове
1. кишомер (totlisateur)
1. анемометар (конструкције Wild-ове)
1. часовник.

Свака стација снабдеће се поступно и резервним инструментима — барометром и термометрима — горње конструкције, а према важности појединих станија и потреба, и савршенијим инструментима.

5. Избор места за стације, инсталација инструмената и цела метеоролошка служба вршиће се према програму (метеоролошким упуствима) које ће министарство просвете прописати.

6. Сваком метеоролошком стацијом рукује један наставник физичких наука оидашње гимназије или реалке, који је одговоран за поверене му инструменте и сву поверену му метеоролошку службу.

7. Његове су дужности:

a) да савесно извршује све задатке a, b, c, побројане у тачци 3.

b) да саставља срачунате месечне прегледе о метеоролошким посматрањима своје стације

према упутству које ће министарство просвете прописати;

c. да ове месечне прегледе шаље на даљу употребу астрономској и метеоролошкој опсерваторији у Београду, и то најдаље у току првих петнајест дана по свршеном месецу, и

d, да у свима метеоролошким радовима астрономске и метеоролошке опсерваторије у Београду припомаже радовима у својој стаји и рејону њеном.

Дневници посматрања као и бланкети месечних прегледа биће израђени у државној штампарији и даће се у довољном броју сваком руководи.

8. Руковода стаје вршиће све побројане послове бесплатно, док питање о сталним стацијама договорно са тамошњим општинама не буде решено, и тада ће му награда бити бесплатни стан у стаји.

9. Астрономској и метеоролошкој опсерваторији у Београду поверава се.

a) извршење организације метеоролошке службе у Краљевини Србији.

b) надзор као и инспекција (бар сваке друге године) метеоролошких стација и

c) унапређење и гајење српске метеоролошке мреже.

Све ове поверене послове опсерваторија ће вршити договорно и по одобрењу министарства просвете.

10. Према задатку опсерваторије, она ће договорно са министарством просвете вршити све метеоролошке послове (као штампање метеоролошких извештаја, билетна времена, климатолошких студија итд.) који спадају у делокруг централних метеоролошких бироа. А за постигнуће свега свога, она ће према развитку рада, моћи добити потребну новчану потпору од министарства просвете (а по могућству и од министарства народне привреде).

11. Сва званична преписка између опсерваторије и стација бесплатна је.

12. Ова правила за прво уређење метеоролошке службе у Краљевини Србији ступају у живот.

Према овим правилима, одмах се је приступило свему, како би стације отпочеле свој посао. Министарство просвете већ је поручило инструменте, а метеоролошка упутства, као и дневници посматрања, месечне таблице метеоролошких посматрања итд. дати су у државну штампарију, и раде се. Те тако се надамо, да ће поменути десет стација отпочети свој посао најдаље почетком идуће године.

Пре него што будемо прешли, да у кратко изложимо цео рад, који се намерава предузети у нашој метеоролошкој мрежи стација, држимо да нам је дужност, да при овом првом говору о њој, споменемо оне, који се пре нас за ову метеоролошку установу заузимаше, и радише на њој.

Тако на првом месту имамо да споменемо г. Јакшића, који је године 1856 основао метеоролошку мрежу од 20 стација, снабдевених потребним метеоролошким инструментима. Ова је метеоролошка мрежа радила неко време, и њене је радове г. Јакшић штампао за поједине месеце у чланцима „Погодописно сложеније.“ Али, на жалост, ова је прва метеоролошка установа у Србији пропала, и од радова њених нама је само мало познато. Желети је да г. Јакшић буде добар, те да много задужи српску метеорологију обећаним научним летописом, за који не знамо да ли је публикован.

За тим је г. Драгашевић, покретао ову ствар у Српском Ученом Друштву; али од овога покушаја није било никаквих последица за поново оснивање српске метеоролошке мреже.

Године 1879 Априла месеца међународни метеоролошки конгрес држан у Риму, изјавио је следеће: Конгрес налази да је веома важно да се подигну метеоролошке стације у Бугарској, Румунији и Србији, и моли талијанску владу да изрази ову жељу владама ових држава. Али ни од овог корака не беше ништа код нас, а румунска влада одазва се жељама конгреса, и основа метеоролошки институт и стације 1883 године.

За тим је године 1884—1885 покретана ова ствар услед предлога г. Klein-а из Келна, Једна комисија, одређена од стране министарства просвете да изради пројект метеоролошке мреже стација у Србији, свршила је била свој посао, и поднела пројект министарству просвете; али и од овога рада не беше тада ништа.

На послетку, нека нам је дозвољено рећи и ово, да смо и ми, чим смо ступили на катедру астрономије и метеорологије у Великој Школи крајем 1884 године, покретали ову

ствар у више прилика на надлежном месту, али не бесмо тако срећни као што се надасмо. Тек године 1887 усвојен је начелно наш предлог о подизању сталне опсерваторије астрономске и метеоролошке, а привремено је основана провизорна опсерваторија, решењем тадашњег министра просвете госп. Кујунџића. Ова привремена опсерваторија отпочела је метеоролошка посматрања 1 Јула 1887 год., и данас их продужује, ма да су потпоре којима она располаже, сувише незнатне. Ово њено стање и диктовало нам је доцније наше предлоге министарства просвете, као и чланак наш „Реч о Астрономији и Метеорологији“ штампан у Просветном Гласнику ове године, у ком смо наложили важност и корист ових установа. И ми се надамо да ће у скоро, све ово наше заузимање наћи потпуне сатисфакције на надлежном месту.

Актом г. министра просвете, који оснива метеоролошке стације у Србији, наша метеорологија ушла је у нову фазу, која, надамо се, донеће корисних резултата, што се с правом од ње очекују. А провизорна опсерваторија добила је тиме сарадника метеоролошких који, прибирајући метеоролошко градиво посматрањима, учиниће, да се и постигне све за што су основане; и она ће све радове, и стација и своје, према развитку посла и потребама израђивати и редовно саопштавати путем штампе, те на тај начин оправдати поверење, које јој је дато актом г. министра просвете.

Помињући у кратко само неке моменте из историје метеорологије код нас, коју мислимо у првој метеоролошкој годишњици београдске опсерваторије опширније изложити, прибравши сав потребан материјал и за који би веома благодарни били, ако нам у томе помогну ранији посленици на метеорологији код нас, ми не можемо а да не споменемо још једну добро познату ствар.

Код нас има посматрача, који се, неки од скора а неки изодавна, баве метеоролошким посматрањима. Али ова њихова посматрања још и данас леже неупотребљена. А то је велика штета, јер многа ова посматрања била би драгоцена, кад би, по што се сраде, угледала света. За то би им опсерваторија била веома обвезна, а метеорологија захвална, када би, ова г.г. посматрачи били тако добри, да јој саопште своје дневнике посматрања, као и то, каквим су инструментима посматрали, и којима. А ово је најлакше учинити, ако се они, који су се бавили, или се и данас баве метеоролошким посматрањима, јаве писмом Београдској Опсерваторији, за рад предходног споразума. И посматрања, која опсерваторија буде добила, на овај начин, она ће срачунати, оценити им научну тежину њихову и публиковати их под именима самих посматрача, те тако их пружити свакоме, коме буду требали.

Према правилима о устројству метеоролошких стација, Београдској Опсерваторији поверена је управа и руковођење наше метеоролошке мреже стација. Примивши на себе поверену дужност, ми сматрамо за потребно, да у кратко изложимо све, што она намерава радити, и шта очекује од својих сарадника, да изложимо кратку организацију рада српске метеоролошке мреже.

Београдска Опсерваторија, на првом месту поред нужних потпора од стране државе, рачуна на савесну радњу руководја метеоролошких стација, као и осталих метеоролошких посматрача, који јој се буду одазвали. Наша метеоролошка мрежа имаће у први мах сем Београдске Опсерваторије, још десет званичних стација, који број, надамо се биће још идуће године повећан. Али ни ово неће бити довољно за рад извршења целокупнога програма метеоролошких посматрања једне добре организоване метеоролошке мреже. Те због тога ћемо и ми поступити, као што се и у другим земљама ради, апелујући и на сарадњу добровољних посматрача, да би се рад званичних метеоролошких стација попуно свима потребним посматрањима метеоролошким.

Имаде метеоролошких појава (елемената) на пример ваздушни притисак, који су општије природе, и за које није потребна густа мрежа метеоролошких стација; а имаде и таквих који у увелико носе карактер локалан. И ако се оће да упозна наша земља у свима њеним крајевима, потребно је, да се мрежа потпуних стација, испреплета још и таквим које би само неке метеоролошке појаве посматрале. А такве стације нижег реда, већ према реченом, или не потребују великог прибора инструмената, или им никако и не треба. У ове појаве, које носе више карактер лока-

лан, спадају, на пример, киша, која је као што је познато, често пута врло различна у двама блиским местима, даље непогоде, које час прејуре преко једног краја, захватајући кад што врло узане појасе, а час прејуре преко другог краја. За ове метеоролошке појаве потребно је што више стација и посматрача. Временом ће наша метеоролошка мрежа потпуних стација бити испреплетана и овим нижим стацијама. Али и тада, а још више данас, и опсерваторија, као и други метеоролошки институти, рачунаће на сарадњу добровољних посматрача, који би се латили или онакових посматрања, што ће бити задатак данашњих стација, или који би посматрали само кишу и температуру ваздуха, или који би посматрали само непогоде, или који би се бавили фенопошким посматрањима, о којима ћу овде у кратко рећи.

Када су посматрачима дати на руковање метеоролошки иструменти, (или када их они имају), и друго, када они буду намештени у повољним приликама да би посматрања са њима била тачна, а о овоме ће свему метеоролошка упутства дати довољног обавештења, — од сваког посматрача, чије би радове могла опсерваторија употребити за израду и штампу, захтева се: да добро познаје своје инструменте и пажљиво с њима рукује, да тачно, уредно и савесно посматра, и да о свему води тачан дневник посматрања. Јер само тако добивена посматрања даће податке од вредности, који могу послужити за даљу израду. А опсерваторији би најтеже било, када би она, нашав на неуредна и нетачна попосматрања, била принуђена искључити их из публикације.

Осем овога још је један важан услов, на који мора сваки посматрач обратити пажњу. Метеоролошка посматрања морају се вршити по једном утврђеном плану, са добро испитаним инструментима и намештеним у повољним кондицијама за определене појаве која се посматра. О свему овоме у упутствима метеоролошким наћи ће се довољног обавештења. И сваки добровољни посматрач, ако жели да учествује и својим радом, треба да усвоји програм посматрања званичних стација, да се увери о тачности и потребним корекцијама својих инструмената, а ако их буде хтео набављати онда да поступи према упутствима метеоролошким, и да сва посматрања врши онако и у онаквим кондицијама како је то обавезно, за званичне метеоролошке стације.

Вршење пак метеоролошких посматрања није ни најмање тешка ствар, нити захтева какве велике претходне спреме. За нека посматрања, на пример за посматрања ваздушног притиска, температуре и влажности ваздуха, тачног посматрања правца и јачине ветра и кише, потребни су инструменти, којима је пажљив посматрач свагда у стању лако да рукује; а за друга посматрања, на пример за посматрања приближна правца и јачине ветра облака, и кретања њиховог, непогода, многих хидрометара и оптичких појава, као и фенолошка посматрања, не потребује никаквих инструмената, до само пажљив и изведбан посматрач. И многи посматрач, који, било да располаже са већим или мањим прибором добрих и испитаних инструмената, било да нема никаквог инструмента, у стању је, да, савесно бележе што посматрају; ово се од руководја стација по званичној дужности њиховој захтева, а од добровољних посматрача, којих у што већем броју потребује наша метеоролошка мрежа, рачуна се на њихову добру вољу, да својим трудом допринесу корисних радова општој потреби.

Сва посматрања, која опсерваторија буде добијала од својих посматрача, било месечно било годишње, како су која, а која треба да буду вршена по метеоролошким упутствима, по што буду ревидирана и сређена, биће публикована под именом самих посматрача. Посматрања пак, што опсерваторија, према утврђеном програму рада, захтева од својих посматрача јесу следећа:

прво, редовна метеоролошка посматрања свију метеоролошких елемената и осталих атмосферских појава (хидрометеора и оптичких појава);

друго, редовна посматрања само неких метеоролошких елемената (на пример кише, температуре ваздуха итд.);

треће, специјална посматрања непогода; и

четврто, фенолошка посматрања, т. ј. посматрања периодичких појава у животу биља и животиња.

О свима овим посматрањима метеоролошка упутства даће довољног обавештења, за то ћемо ми овде у кратко обележити најпре рад, који имају у задатку званичне стације метеоролошке, па онда оне радове, које могу вршити добровољни посматрачи, и онда када неки од истих радова не припадну званичним штацијама нижег реда.

Према самом устројству наше метеоролошке мреже, првих десет стација биће стације другог реда, и посматраће све метеоролошке елементе и остале атмосферске појаве.

Свака ова стација биће подигнута у новољној кући за стацију, у крају вароши са пространом баштом, како би посматрања температуре ваздуха, кише и ветра била у што новољнијим приликама за посматрање. Руководја стације имаће ту бесплатан стан, који ће поједине општине ставити на расположење држави.

Посматрања у овим стацијама вршиће се три пута дневно: у 7 сати из јутра, 2 сата по подне и 9 сати у вече. И то, сваког овог часа посматрања, посматраће се: барометар форемовог система, намештен у соби према упутствима, термометри сув и влажан, да би имали температуру и влажност ваздуха као и Корре-ов хигрометар од длаке, који ће сви бити намештени под особитим термометерским заклоном, конструкције г. Renou-а, у башти на отвореном месту, Wild-ов анемометар, за правац и јачину ветра, намештен на узвишеном месту, да би му приступ ваздуха био са свију страна слободан, висина кише помоћу особеног кишомера, који прикупља сву кишницу и на његовој се скали одмах мери, и који ће бити намештен на слободном месту у башти а на утврђеној висини од 1,5 метра. А без инструмента сваког часа посматрања посматраће се: наоблаченост неба, форме облака, правац и брзина кретања облака, хидрометеори и остале оптичке атмосферске појаве којих буде. Сем тога, свако вече, у 9 сати посматраће се највиша и најмања температура ваздуха. И на послетку на посматрања непогода обратиће се нарочита пажња у стацијама.

Ова посматрања, пошто их руководје срачунају, послаће их у месечним табацима Опсерваторији, и она ће их употребљавати на даљу израду.

Најзад ове метеоролошке стације, сем поменутих посматрања, посматраће доцније једновремено све метеоролошке елементе за рад потреба телеграфске метеорологије (Wettertelegraphie), и одмах телеграфске извештаје, према утврђеној меми шифара, слати опсерваторији.

Ово је у кратко први рад наших стација другог реда, који би могли и добровољни посматрачи предузети, изузев посматрања за телеграфску метеорологију, ако буду имали инструмената, и то под условима, о којима ће у упуствима метеоролошким бити говора.

Чим се могадне, овај број стација другог реда повећаће се, како би, бар у сваком окружном месту, поред средњих школа, могли имати по једну стацију другог реда; а у исто време ова мрежа стација другог реда попуњаваће се подизањем стација трећег реда, које ће добити само термометре, за определење температуре ваздуха, и кишомер. Ове ће стације посматрати једанпут дневно температуру ваздуха и количину кише (или снега) са инструрументима, а ветар (правац и јачину), наоблаченост, облаке и кретање њихово и остало атмосферске појаве посматраће без инструмената, као што ће то бити објашњено у метеоролошким упуствима.

Нарочито за ова посматрања, која ће бити у задатку стација трећег реда, опсерваторија апелује на добровољне посматраче, који ће, без великог труда и жртава, моћи много допунити рад саме званичне метеоролошке мреже. И ми се надамо да нам неће изостати сарадника међу г.г. професорима, инжињерима лекарима, свештеницима и учитељима.

О важности и користима свију ових посматрања не може да буде више говора: они су свакоме добро познати. И што једино може да се пожели то је: да што пре буде добрих и многобројних посматрача у свима крајевима Србије, како би смер целе наше метеоролошке мреже био што потпуније изведен.

Посматрање непогода, којима ће метеоролошке стације посветити велику пажњу, предмет је од врло велике важности. Сваки познаје ове величанствене атмосферске појаве, када се небо наоблачи, стане пуштати муње и грмити, — појаве, које доносе срећу својом тајном кишом, а несреће када стану сипати град уништавајући све радове и наде

земљорадникове. Данас се много што-шта зна о овим појавама, и наука је у стању да, из на општег стања времена на великом крају, предвиђа развијање њихово, али јој још много остаје, да би их из ближе упознали, те тиме допринела, колико јој је могуће, да се штете њене обезбеде.

Посматрање непогода данас је врло јако распрострањено. У Француској, на пр., у сваком је округу по стотина станија у којима се посматрају непогоде; а и у осталим земљама мрежа ових станија веома је разграната Ми се надамо да ће г. министар просвете усвојити један наш предлог по овој ствари, који смо крајем прошле године поднели, и тиме нам олакшати испитивање непогода у Србији.

За сада, за ову исту ствар ми апелујемо на добровољне посматраче непогода, који ће својим посматрањима, без велика труда и никаких трошкова, допринети: да сазнамо особености наших непогода, као и оне крајеве, који су им највише изложени, а овим дођемо до сигурне основе за рационално обезбеђење од града и да, упознавши их тачније, могадиемо једног дана прогнозирати ове појаве,

Посматрања ова веома су проста, и не потребују никакових инструмената, као што рекосмо. Сваки посматрач, кад год се деси непогода у његовом месту бележи тачно: час почетка, час најаче и час последње грмљавине, ону страну са које је непогода дошла и страну куда је отишла, правац и јачину кретања облака и ветра, јачину муња и грмљавине, јачину и трајање кише, град и величину његових зрна, и најзад штете које је непогода починила. Па онда одмах шаље извештај опсерваторији, која све прикупљене податке сређује и штудује сваку непогоду у свези са општим кретањима атмосферским, и ове штудије за тим публикује.

Овакова посматрања непогода потребна су опсерваторији у што већем броју из свију крајева Србије; и ми рачунамо на добровољне посматраче међу г.г. телеграфистима, професорима, лекарима, учитељима, свештеницима. пољопривредницима и чиновницима начелства

О томе, како се ова посматрања врше, као и то, како извештаје треба састављати биће објашњено у метеорološким упутствима; и Опсерваторија биће веома захвална свакоме који се хтедне примити сарадништва. А чим г. министар одобри наш предлог, и дозволи бесплатне поштанске карте, наштампане специјално за испуњавање посматрања непогода Опсерваторија ће их разаслати свакоме посматрачу, а он ће их приликом сваке непогоде испунити и послати Опсерваторији преко окружних начелстава.

Приметимо овде, да се о непогодама са градом већ воде белешке у министарству привреде; и ми се надамо, да ће Опсерваторија моћи добити већ прибрани материјал, и употребити га у штудијама непогода, које су ушле у програм наше метеорološке мреже.

На послетку још је једна врста метеорološких посматрања, за које не потребује никаких инструмената, и за која Опсерваторија апелује на добровољну сарадњу г.г. професора, учитеља и пољопривредника. То су фенолошка посматрања. За определење климата, ова су посматрања врло драгоцена: јер развијање биља у току године, као и разне фазе у животу животиња стоје у интимној вези са метеорološким појавама, и као такве, она нам могу врло корисно послужити, уз остала метеорološка посматрања, у познавању разних климата наше земље; а осем тога, она, упоређењем са посматраним метеорološким појавама, могу да послуже и за познавање самог живота њиховог, те тиме могу допринети напретку историје живих створова.

И за ова посматрања добровољни посматрачи наћи ће обавештења у метеорološким упутствима, као што се она практикују у Француској, где су одлично заступљена. Ми ћемо само у кратко рећи, да се фенолошка посматрања састоје: у посматрању доласка, одласка или проласка тица селица, у посматрању када тице седелице почну градити гњизда и т. д. када се неке животиње, што зими преспавају, пробуде или се успавају итд., — даље у посматрању листања, цветања, сазревања и опадања лишћа код неких дуговечних биљака, шибља и дрвећа, и на послетку у посматрању периодичних појава агрикултуре као н. пр. сејања, класања, цветања и жетве жита, пупољања, листања, цветања и бербе винове лозе итд.

Сва ова посматрања врло су важна и корисна, и за то се надамо, да ће бити посматрача ових фенолошких појава која не захтевају ништа друго, но да се, при шетњи у поље

прибележе датуми посматраних појава, као што ће бити објављено у метеоролошким упуствима, и извештаји пошаљу крајем сваке године Опсерваторији. И за ова посматрања опсерваторија ће спремити паштампане листе које ће посматрачи само попунити из својих бележака.

У овом кратком прегледу изложили смо рад званичне метеоролошке мреже станија, као и онај који опсерваторија пшчекује од добровољних посматрача. Ми се надамо да ће и сама званична метеоролошка мрежа, колико се то може, обухватити све ове послове. За сад пак, да се не би пренаглило, званичне метеоролошке станије имаће за главни задатак редовна посматрања свију метеоролошких елемената, непогода и других атмосферских појава, — а доцније, када метеоролошка мрежа буде јаче разграната, свака станија другог реда добиће свој рејон, у коме ће прибирати сва метеоролошка посматрања према утврђеним програмима, а сем тога ова мрежа станија другог реда попуниће се станијама нижег реда. А од добровољних посматрача и сада, а и доцније, опсерваторија пшчекује да је помогну у целокупном послу, рачунајући на њихову добру вољу исто онако, као што то чине и други метереолошки институти, да би се што више могло одмицати у решавању свију задатака, којима се наша метеоролошка мрежа има да бави.

Остали радови, сродни овима, о којима смо говорили, као што су на пр. хидрометарска посматрања, и којима се бави на пр. метереолошки институт у Северној Америци, не могу ући у програм редовног рада Опсерваторије, ма да је корисно, да се у метереолошким станијама бави и неким од ових питања (и пр. посматрањем стања воде у рекама поред станије, поплава итд.), као што је то у кратко спомињано у метереолошким упутствима. Али ова важна и корисна служба да би успешно послужила ономе за рад чега она и постоји разним државама на пр. у Француској, где је врло добро развијена особито за басен Сене — треба да буде предмет особите пажње специјалног хидрометарског завода, како би велика блага наших река, на пр. Мораве, могли на опште добро употребити.

Редовна метеоролошка посматрања у званичним станијама, као и специјална посматрања непогода и фенолошка, уз сарадњу добровољних посматрача, то је прави програм српске метеоролошке мреже, И Опсерваторија Београдска захтевајући поменуте радове од својих званичних и добровољних посматрача, предузеће израду Климатологије Србије, специјалне штудије непогода, објављиваће свакидање ситуационе билетене времена, а доцније и са прогнозима времена, латиће се и других проблема, којима се Метеорологија бави, и све радове своје и својих сарадника публиковаће било посведневно, било месечно, било годишње, према природи радова, и тако ће их пружати на употребу свима нашим раденицима.

То су задатци српске метеоролошке мреже и опервторије Београдске, и ми се надамо да ће их Опсерваторија, довољно потпомагана са надлежног места, моћи вршити као и у другим земљама. Развијање наше метеоролошке мреже биће јој једна од првих брига, и у овоме, надамо се, наћи ће одзива свуда где јој буде требало. Данас је наша мрежа станија незнатна; али ми се надамо, да ће она у скоро бројати једно двајестину станија другог реда, и бар два пута толико станија трећег реда, и да ћемо имати специјалне станије непогода у сваком телеграфском бироу, и поред сваке школе, као и многобројне посматраче фенолошке.

Што се тиче потреба саме опсерваторије, ми смо их већ један пут изложили у раније поменутом чланку и рекли смо шта су њени задаци. И ми се надамо, да ћемо у скоро моћи, у овом истом листу, јавити, да је и са ове стране осигуран успех српске метеоролошке мреже и да је Опсерваторија добила све што њени скромни захтеви траже, А за сада желимо, да Српска метеоролошка мрежа станија отпочне срећно и корисно свој рад, усавршава се и грана, и постане једно више културно оруђе у развитку драге нам домовине.

12. Септ. 1888 г.
Београд.

Милан Недељковић
професор Вел. Школе

САМОГЛАСНИЦИ

СТАРОГА СЛОВЕНСКОГА И СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Свршетак)

10. Образац.

Једнина:	1. стòпарац, пâлац,	*Множина:*	*стòпа́рци, па́лци,*
„	2. *стòпа́рца, па́лца,*	„	*стòпа́рца́, па́лца́,*
„	3. *стòпа́рцу, па́лцу,*	„	*стòпа́рцима, па́лцима,*
„	4. стòпарац, пâлац, / *ма́гарца, дрѐка́вца,*	„	*стòпа́рце, па́лце,* / *ма́гарце, дрѐка́вце,*
„	5. *стòпа́рче, па́лче,*	„	*стòпа́рци, па́лци,*
„	6. *стòпа́рцем, па́лцем,*	„	*стòпа́рцима, па́лцима,*
„	7. *стòпа́рцу, па́лцу,*	„	*стòпа́рцима, па́лцима.*

Овако се мењају: ѐдарац, прâпорац, òстанак, пòстанак, нѐстанак, òпанак, ѐдраповац, а̀думам („ја му кажем да сам адумац, а он ме пита колико ће̑це имам!“ народне пословице В. Стеф. Караџића), Кâраповац, Мâлановац, Óбреновац и Обрѐновац (али ово неће бити добро, јер се тако не говори онде, где се чисто српски говори?), лѐсковац, јâбуковац, пѐровац, мѝрошевац и мирòшевац, сѐлевац, прѝзренац, кòсовац, непѐљевац и пѐнељевац, дрѐкавац и дрѐкавац, и друге, у којих најјаче удара у очи 2. падеж множине (ако га имају, јер особне, властите, немају граматичке множине).

11. Образац.

Једнина:	1. пòјас, гла̑снѝк,	*Множина:*	пòјасови, гла̑снѝци,
„	2. пòјаса, гла̑снѝка,	„	*пòјасо́ва́, гла̑снѝка́* и *гласни́ка́,*
„	3. пòјасу, гла̑снѝку,	„	*пòјасовима,* гла̑снѝцима, / *пòјасо̀вима, гласни̑ма,*
„	4. пòјас, гла̑снѝк, / *ка̑ча̑ра,* сто̀ла̑ра,	„	*пòјасове,* гла̑снѝке,
„	5. пòјасе, гла̑снѝче,	„	*пòјасо̀ви,* гла̑снѝци,
„	6. пòјасом, гла̑снѝком,	„	*пòјасовима,* гла̑снѝцима, / *пòјасо̀вима,*
„	7. *пòјасу, гласни̑ку,* гла̑снѝку,	„	*пòјасовима,* гла̑снѝцима, / *пòјасо̀вима, гласни̑ма.*

Овако се мењају: ѐблук — òблуци (дрвен колут преко колевке, који не да да покривач пада детету на очи), òбла̑к, ку̑рја̑к, бу̑да̑к, ки̑ја̑к, ку̑ха̑р, кли̑на̑р, ка̑ча̑р, ду̑ва̑р, сто̀ла̑р, бра̑ва̑р, ја̑дни̑к, грѐшни̑к, му̑чени̑к, у̑чени̑к, варѐни̑к, трвѐни̑к, верѐни̑к и друге, у који јако удара у очи акценат 7. падежа једнине.

12. Образац.

Једнина:	1. сòко̀,	*Множина:*	*сокòлови, сокòли,* пòслови — пòсли,
„	2. *сокòла,*	„	*сокòлова́, сокòла́, пòслова́ — посла́,*
„	3. *сокòлу,*	„	*сокòловима — сокòлима,* пòсловима — пòслима,
„	4. *сокòла,* / пòсао,	„	*сокòлове — сокòле,* пòслове — пòсле,

Једнина: 5.	*со̀коле,*	*Множина:*	*соко̀лови — соко̀ли,* по̀слови — по̀сли,
„ 6.	*соко̀лом,*	„	*соко̀ловима — соко̀лима,* по̀словима — по̀слима,
„ 7.	*соко̀лу,*	„	*соко̀ловима — соко̀лима,* по̀словима — по̀слима.

Овако се мењају: о̀ко̄ (гент. око̀ло), па̀као и па̀ко̄, ї̏тао (ї̏то̄), пї̏тао — пї̏то̄, свр̏дао — свр̏до̄, пѐпео — пѐпо̄, кї̏тао — кї̏то̄, по̀сао — по̀со̄ (генит. по̀сла), ко̀тао — ко̀то̄, ї̏бао (— ї̏бо̄?), ви̏тао — ви̏то̄, о̀рао — о̀ро̄, и друге; само што у ових и других оваких, у једнини и множини, главни акценат не прелази на други слог већ остаје на првоме, (по̀сао — по̀сла) итд. Овако се исто мењају и многи придеви, (глаголски): цр̀као, пр̀скао, кр̀епао, пр̀опао, по̀стао, за̀стао, пр̀естао и други.

13. Образац.

Једнина: 1.	мѐтла,	*Множина:*	мѐтле, ма̏гле, да̀ске,
„ 2.	*мѐтлѐ,*	„	*мета̀ла̀, даска̀, (мага̀ла̀, — ма̏гала̀),*
„ 3.	мѐтли,	„	мѐтлама, ма̏глама, да̀скама,
„ 4.	*мѐтлу,*	„	*мѐтле,* ма̏гле, да̀ске,
„ 5.	*мѐтло,*	„	*мѐтле,* ма̏гле, да̀ске, *во̀де,*
„ 6.	мѐтлом,	„	мѐтлама, ма̀глама, да̀скама,
„ 7.	мѐтли,	„	мѐтлама, *ма̀глама,* да̀скама.

Овако ће се мењати: во̀да, зѐмља, и̏гла, сврѐка, рѐка, ја̀ка, ча̏ша, прѐша, зу̏бља, тѐсла, ба̀чва, гру̏два и гру̏да, мр̀ква, ти̏ква, бри̏тва, бли̏тва, тѐтка, бра̀два, сла̀ва, са̀ла, ку̏ћа, дѐло (генит. мн. дѐла̀), сѐло, ко̀ло, бр̀до, стру̏га, ду̏га, крѐста, ку̏га и друге; па онда многи придеви номиналне деклинације: си̏т, чи̏ст, кр̏т, пра̀в, здра̀в, ра̏пав, ку̏драв и други.

14. Образац.

Једнина: 1.	бо̀лѐст,	*Множина:*	бо̀лести, жа̀лости,
„ 2.	бо̀лести,	„	*болѐсти̏, жалѐсти̏,*
„ 3.	бо̀лести,	„	*болѐстима* — бо̀лестима, жа̀лостима — *жалѐстима,*
„ 4.	бо̀лѐст,	„	бо̀лести, жа̀лости,
„ 5.	бо̀лести,	„	бо̀лести, жа̀лости,
„ 6.	бо̀лести, / бо̀лешћу,	„	бо̀лестима, жа̀лостима, / *болѐстима, жалѐстима,*
„ 7.	*болѐсти,*	„	*болѐстима, жалѐстима.*

Овако ће се мењати: хр̀ло̀ст, па̀ко̀ст, ра̀до̀ст, тро̀мо̀ст, ми̏ло̀ст, хи̏тро̀ст, ве̏дро̀ст, ве̏сѐло̀ст, су̏рово̀ст, пр̀опа̀ст, љу̏нко̀ст, пла̀шљи̏во̀ст, ста̀ро̀ст, гра̀мзи̏во̀ст, ле̏но̀ст и ле̏но̀ст, изд̏ржљи̏во̀ст, скро̀мно̀ст (и скро̀мност, али неће бити добро?), тра̀љаво̀ст, ха̀лкаво̀ст, пр̀гаво̀ст, тра̀јашно̀ст, му̏дро̀ст и друге, само што већина од њих нема множине, већ се махом говора у једнини.

15. Образац.

Једнина: 1.	вр̏т, ја̀д,	*Множина:*	вр̏тови, ја̀ди и „ја̀дови".
„ 2.	вр̏та, ја̀да,	„	*вр̏това̀, ја̀да̀,*
„ 3.	вр̏ту, ја̀ду,	„	вр̏товима, ја̀дима,
„ 4.	вр̏т, ја̀д, / гра̀да, хр̏та,	„	вр̏тове, ја̀де,
„ 5.	вр̏те, ја̀де,	„	вр̏тови, ја̀ди,
„ 6.	вр̏том, ја̀дом,	„	вр̏товима, ја̀дима,
„ 7.	*вр̏ту, ја̀ду,* / в ту, ја̀ду,	„	вр̏товима, ја̀дима, / вр̏товима.

Овако би се мењале: са̏р, чи̏р, га̏д, хр̏т, бу̏т и бу̏т (али ово неће бити добро? Као год што се у Шумадији говори „во̏сак“ место „*во̏сак*“, а на сваки начин „во̏сак“ неће бити добро?), кла̏н, ди̏м, по̏н, сно̏п, то̏н, ма̏к, сло̏н, со̏м, лу̏к, гра̏х, пра̏х, це̏р; а за ја̏д, что сам да се говори у множини „ја̏дови“: „бре девојче, тако, високо, не ходи ситно пред мене, не задавај мени *ја̏дове*, доста су моји без твојих.....“

16-ти образац могле би представљати речи као што су: бе̏дник, ра̏дник, пра̏зник, бо̏лник и бо̏ник и бо̏ник, зна̏ник и зна̏ник, ку̏тњак и ку̏тњак, гру̏дњак и гру̏дњак, ру̏дник, пу̏тник, бу̏рњак и бу̏рњак, тра̏вник, пра̏вник, се̏чњак и друге; па онда многи придеви прономинални (или сложене) деклинације: бу̏рнй, жу̏рнй, ту̏жнй, бе̏днй, ра̏днй, хла̏днй, пра̏знй, здра̏вй и многи други.

17-ти образац могле би представљати именице: а̏ко̏в, чи̏ко̏в, ло̏пов, па̏цо̏в, бу̏до̏в, ва̏ло̏в, а̏шо̏в, ча̏ко̏в, па̏рлог, бу̏лог, ву̏тлог, це̏лост, гни̏лост, не̏мост, ту̏пост, глу̏пост и друге.

Још би се могло саставити врло много тачнијих и потпунијих образаца за преглед мењања акцента у именица, али нека је за сада, према овом послу, доста и оволико.

II. Примери о акценту и његовој промени у придева.

За придеве узећу неколико примера, и то само у првоме падежу и у мушкоме роду, јер излагање образаца, у којима би се могли видети сви облици — заузима врло много места, те би се овај састав и сувише отегао — при свој жељи да испадне што краћи.

1. леви̏, ра̏нй; пу̏кй, си̏нй: „си̏ње море и дубине твоје“;
2. гр̏к, бла̏г, вра̏н, цр̏н, гру̏б, гу̏ст, пу̏ст, дра̏г, жи̏н, кри̏в, сла̏н;
3. зло̏, ду̏г, зра̏н, пра̏в, ста̏р, спо̏р, хро̏м, тро̏м, ла̏к, са̏н, ме̏к;
4. бла̏жен, бе̏сан, бу̏дан, вре̏дан, же̏дан, тру̏дан (тру̏да жена), сме̏шан, стра̏шан, те̏сан, ма̏стан, зла̏тан, пре̏сан;
5. бе̏дан, ту̏жан, сла̏ван, сту̏дан, сти̏дан, ки̏ван, гр̏дан, мр̏дан, спра̏ван, гла̏ван, му̏ђен, су̏ђен, на̏ђен, са̏ђен;
6. трно̏в, це̏ров, ра̏дљив, ма̏рљив, ушљив, гро̏мов, врбо̏в, ра̏стов, дре̏нов;
7. чу̏пав, у̏дов, сре̏бри, дре̏вен, пр̏тен, гу̏рав, дра̏пав, хра̏пав, дла̏кав;
8. де̏лијни, о̏рахов, па̏унов, а̏спидни, кр̏тични, вла̏дични, а̏дамов (а погрешно ће бити „ада̏мов“), се̏стрин;
9. ала̏сов, воза̏рев и во̏за̏рев, крчма̏ров, лонча̏рев, игра̏чев, свира̏чев, коса̏чев, пева̏чев, сто̏ларов и сто̏ларов, ноша̏чев;
10. соко̏лов, голи̏шав, кру̏тљав, сухо̏њав, кошту̏њав, голо̏брад, бо̏гињав и бо̏гињав, голу̏ждрав, дуго̏нос, куко̏нос;
11. га̏ванов, га̏врано̏в, ја̏бланов, со̏лда̏тов, у̏јаков, бло̏ван, осо̏ран, чу̏вара̏н, го̏ја̏зан, у̏чева̏н, бу̏новаи, гу̏сла̏ров, бра̏варов;
12. у̏читељев, ка̏луђеров, гу̏сеничав, у̏родичав, а̏гуманов, ду̏шанов и душа̏нов, ми̏ланов, и̏ванов, вла̏дани̏н, ро̏дитељев;
13. госпо̏динов, сино̏вичин, удо̏вичин, мајсто̏ричин, богородичин, мила̏динев, вуја̏динов, жива̏динов, која̏динов;
14. господа̏рев, офици̏ров, вретена̏ров, капета̏нов, опанча̏ров, гребена̏ров, говеда̏ров и го̏веда̏ров (черга̏ров);
15. иноде̏раговићев, марија̏новићев и ма̏ријановићев, љубисављевићев, станимировићев (и ста̏нимировићев), борисављевићев; и многи овакі и друкчији.[1]) Под ових 15 бројева наведени примери, представљају нам 15 образаца, у којима се може видети акценат у придева, и у првом падежу.

III. Акценат и његово мењање у глаголским облицима.

I. врста. 1. раздео: плѐсти, плѐтѐм, плѐтѐш, плѐтѐ, плетѐмо, плетѐте, плѐту̏; плѐти, плѐтимо, плѐтите; плѐту̏ћи и плету̏ћи; плѐтавши, плѐтав; *плѐо*, плѐла, плѐло; плѐтен, *плетѐно*, *плетѐне;* плѐтох, *плѐте*, *плѐте*, плѐтосмо, плѐтосте, плѐтоше; плѐтах, плѐташе

[1]) Види Ст. Нов. I. грам. о акцентима; по том Ђ. Даничића гласнике срп. учен. друштва књига VIII. и IX., „Rad“ XIV., стр. 90 и даље. Жао ми је што немам при руци „Slawische bibliotheck“, где су Даничићеви први радови о акцентима.

(и плетáше), плѐтāше (и плетáше), плѐтāсмо (плетáсмо), плѐтāсте (плетáсте), плѐтāху (плетáху). Овако ће се мењати: крāсти, клāсти, пāсти (пāдněм и т. д.), мѐсти (брисати, чистити), мѐсти (мѣ̏ну свињама, кокошима итд., мѐтѣм и т. д.), рāсти (рāстем и т. д.) и други, само што ће се акценат мењати и друкчије у једних (крāдѣм).

2. раздео: *трѐсти;* трѐсēм, трѐсēш, трѐсē, трѐсемо, трѐсēте, трѐсē̄; трѐси, трѐсимо, трѐсите; трѐсēћи; трѐсāвши, трѐсāв; *трѐсао,* трѐсла, трѐсло; трѐсен, трѐсена, трѐсено; трѐсох, *трѐсе, трѐсе,* трѐсосмо, трѐсосте, трѐсоше; трѐсāх и трѐсијāх, трѐсāше, трѐсāше, трѐсāсмо, трѐсāсте, трѐсāху. Према овоме, мењали би се: мѝсти — *мѝзѣм,* грѝсти — *грѝзѣм,* вѐсти — *вѐзѣм* и други, само што се акценат мења у неких много јаче: мѝзѣм итд.

3. раздео: *цѝ̄ести;* цѝ̄пēм, цѝ̄пēш, цѝ̄пē, цѝ̄пемо, цѝ̄пēте, цѝ̄пē̄; цѝ̄пēћи; цѝ̄пи, цѝ̄пимо, цѝ̄пите; цѝ̄пāвши, цѝ̄пāв; *цѝ̄пао,* цѝ̄пла, цѝ̄пло; цѝ̄пен, цѝ̄пена, цѝ̄пено; цѝ̄пох, *цѝ̄пе, цѝ̄пе,* цѝ̄посмо, цѝ̄посте, цѝ̄поше; цѝ̄пāх и цѝ̄пијāх, цѝ̄пāше, цѝ̄пāше, цѝ̄пāсмо, цѝ̄пāсте, цѝ̄пāху. Овако ће се мењати: зѐпсти — зѐбēм, грѐпсти — *грѐбēм,* дȕпсти — дȕбēм, па и *жѝвсти* у Горњој Крајини, и други.

4. раздео: *рѐћи; рѐчēм, рѐчēш, рѐчē, рѐчемо, рѐчēте, рѐчē̄;* пѐкȕћи (јер од рећи нема прилога садашњег времена); рѐци, рѐцимо, рѐците; рѐкāвши, рѐкāв; *рѐкао,* рѐкла, рѐкло; рѐчен, *рѐчена, рѐчено;* рѐкох, *рѐче, рѐче,* рѐрѐкосмо, рѐкосте, рѐкоше; пѐцијāх и пѐчāх, пѐцијāше, пѐцијāше, пѐцијāсмо, пѐцијāсте, пѐцијāху (јер од рећи нема имперфекта). Према овоме, мењаће се с малим разликама по неки: сѐћи, клѐћи, тѐћи, тȕћи — тȕчēм, лѐћи — лѐгнēм и лѐжēм, мāћи — мāкнēм, тāћи — тāкнēм, врѣ̏ћи — врѣ̏гнēм, и други.

5. раздео: *жѐти; жѣ̏м, жѣ̏ш, жѣ̏ē, жѣ̏емо, жѣ̏ете, жѣ̏ē̄,* и жѣ̏ū̄; *жѣ̏ūћи* (и жѣ̏ūћи); жѣ̏ū̄, жѣ̏ūмо, жѣ̏ūте; *жѣ̏ūвен, жѣ̏ūвена, жѣ̏ūвено; жѣ̏ūвши, жѣ̏ū;* жѣ̏о, жѣ̏ла, жѣ̏ло; жѣ̏х, жѣ̏, жѣ̏, жѣ̏смо, жѣ̏сте, жѣ̏ше; *жѣ̏āх, жѣ̏āше, жѣ̏āше, жѣ̏āсмо, жѣ̏āсте, жѣ̏āху.* Овоме разделу припадају: узѐти — ȕзмēм, почѐти (и пȍчѐти) — пȍчнēм, клѐти — кȕнēм и други, али се не мењају у свему као *жѐти.*

6. раздео: *чȕти;* чȕјем, чȕјеш, чȕје, чȕјемо, чȕјете, чȕ̄ј̄; чȕ̄ј̄ūћи; *чȕ̄ј̄, чȕ̄ј̄мо, чȕ̄ј̄те; чȕ̄вши, чȕ̄в; чȕ̄вен, чȕ̄вена, чȕ̄вено;* чȕ̄о, чȕ̄ла, чȕ̄ло; чȕ̄х, чȕ̄, чȕ̄, чȕ̄смо, чȕ̄сте, чȕ̄ше; чȕ̄јāх, чȕ̄јāше, чȕ̄јāше, чȕ̄јāсмо, чȕ̄јāсте, чȕ̄јāху. Слично овоме мењаће се још многи овога раздела: пѝти, бѝти, вѝти, крѝси, лѝти и т. д.

7. раздео: *тр̄ти* (једини потпуно правилан овога раздела). *трѐм* (и тāрѐм), *трѐш, трѐ̄, трѐмо, трѐте, трȕ̄; трȕ̄ћи* и тāрȕ̄ћи (и трȕ̄ћи); трȕ̄, трȕ̄мо, трȕ̄те; *трȕ̄вши — трȕ̄в* (и говори се и трѣ̏āвши — трѣ̏āв; трѣ̏о, трѣ̏ла, трѣ̏ло; *трѣ̏вен, трѣ̏вена, трѣ̏вено;* трȕ̄х, трȕ̄, трȕ̄, трȕ̄смо, трȕ̄сте, трȕ̄ше; трѣ̏āх, трѣ̏āше, трѣ̏āше, трѣ̏āсмо, трѣ̏āсте, трѣ̏āху. Презенс је друкчији од *млѐти: мѣ̏лēм* и т. д., и аорист од *мрѐти:* мрѐх, мрѐ, мрѐ, мрѐсмо и т. д., према акц. инфинитива.

II. врста: тр̄нути, (затру, и „*тр̄нути*“, кад трне који део тела, што значи и први): трнēм, трнēш, трнē, *трнемо, трнете,* (и трнēте), трнȕ̄; трнȕ̄ћи (и трнȕ̄ћи); трни, трнимо, трните; *трнȕ̄вши, трнȕ̄в; трнȕ̄т, трнȕ̄та, трнȕ̄то* (ȕтрнȕ̄т огањ); *трнуо, трнула, трнуло; трнух,* трну, трну, *трнусмо, трнусте, трнуше; трнāх,* (и трнијāх), *трнāше, трнāше, трнāсмо, трнāсте, трнāху.* Овој врсти припадају: дѝгнути, тȍнути, вȅнути, дȅнти и многи други, само што у једних постаје аорист само од основе начина неодређеног, у других и од основе начина неодређеног и од корена: дѝгнух, дѝгох, тȉснух — тȉсках, тȉште и т. д., а у трећих обично само од корена: пȉснути, пȉскох, пȕкнути — пȕкох итд.

III. врста: гȍвести (а говори се и гȍвети); гȍвēм (и гȍвēм), гȍвēш, гȍвē, *гȍвемо, гȍвете,* гȍвē̄; гȍвеј̄ūћи; гȍвēј, гȍвēјмо, гȍвēјте; гȍвēвши, гȍвēв; гȍвео, гȍвела, гȍвело („све сам чинила, еда бих му како угȍвела, па све залуду, душманину се угȍвети не може“); гȍвех, *гȍве, гȍве,* гȍвесмо, гȍвесте, гȍвеше; гȍвеј̄āх, гȍвеј̄āше, гȍвеј̄āше, гȍвеј̄āсмо, гȍвеј̄āсте, гȍвеј̄āху. Триног придева немају два глагола овога раздела: гȍвети и ȕмети, и ако се налазе именице од тих придева изведене: *ȕмѐ̏ње* (умен-је).

2. раздео: *тр̄ести;* трȉ̄м, трȉ̄ш, трȉ̄ē, трȉ̄мо, трȉ̄те, трȉ̄ē̄; *трȉ̄ēћи;* трȉ̄ни, трȉ̄нимо, трȉ̄ните; трȉ̄ēвши, трȉ̄ēв; трȉ̄ео, трȉ̄ела, трȉ̄ело; трȉ̄ēн („трȉ̄ēн спасен“, а говори се и „трȉ̄ēн спасен“), трȉ̄ēна, трȉ̄ēно; трȉ̄ēх, *трȉ̄ēе, трȉ̄ēе,* трȉ̄ēсмо, трȉ̄ēсте, трȉ̄ēше; трȉ̄ēāх, трȉ̄ēāше, трȉ̄ēāше, трȉ̄ēāсмо, трȉ̄ēāсте, трȉ̄-

ньа̏ху. Овом разделу припадају многи глаголи: ви̏дети (ви̏ђу и ви̏ди̏м), ле̏тети, бе̏жати, тр̏чати, др̏жати, ху̏јати, бру̏јати и други; и сви се мењају као и *гра̏ети* — сваки по своме акценту.

IV. врста: ло̏мити; ло̏мим, ло̏миш, ло̏ми̏, *ломи̏мо, ломи̏те,* ло̏ме̏; ло̏мећи (и ломе̏ћи); ло̏ми̏, ло̏мимо, ло̏мите; ло̏мивши, ло̏мив; ло̏мио, ло̏мила, ло̏мило; *ло̏мљен, ло̏мљена, ло̏мљено;* ло̏мих, *ло̏ми̏, ло̏ми̏,* ло̏мисмо, ло̏мисте, ло̏мише; ло̏мља̏х, ло̏мља̏ше, ло̏мља̏ше, ло̏мља̏смо (и ломља̏смо), ло̏мља̏сте (и ломља̏сте), ло̏мља̏ху (и ломља̏ху). Овако се мења врло велики број глагола ове врсте, као што су: тво̏рити, чи̏нити, ми̏слити, во̏зити, го̏ворити итд.

V. врста: 1. раздео: *ви̏тати; ви̏та̏м, ви̏та̏ш, ви̏та̏, ви̏та̏мо, ви̏та̏те,* ви̏тају; ви̏тајући; *ви̏та̏ј, ви̏та̏јмо, ви̏та̏јте;* ви̏тавши, ви̏тав; ви̏тао, ви̏тала, ви̏тало; *ви̏та̏н, ви̏та̏на, ви̏та̏но;* ви̏тах, ви̏та, ви̏та, ви̏тасмо, ви̏тасте, ви̏таше, *ви̏та̏х, ви̏та̏ше, ви̏та̏ше, ви̏та̏смо, ви̏та̏сте, ви̏та̏ху.* Према овоме ће се мењати — сваки по своме акценту — и ови: ку̏вати, ко̏пати, ди̏рати и други.

2. раздео: *ве̏зати; ве̏зе̏м, ве̏зе̏ш, ве̏зе̏, ве̏зе̏мо, ве̏зе̏те, ве̏зе̏;* ве̏зе̏ћи; ве̏зи, ве̏зимо, ве̏зите; ве̏завши, ве̏зав; *ве̏за̏н, ве̏за̏на, ве̏за̏но;* ве̏зао, ве̏зала, ве̏зало; ве̏зах, ве̏за, ве̏за, ве̏засмо, ве̏засте, ве̏заше; *ве̏за̏х, ве̏за̏ше, ве̏за̏ше, ве̏за̏смо, ве̏за̏сте, ве̏за̏ху.* Тако ће се мењати овога раздела: пи̏сати, ди̏сати (и ди̏хати — ди̏ха̏м и ди̏шем), сте̏зати, те̏сати, кре̏сати и други — сваки по своме акценту.

3. раздео: *тка̏ти* (према гласовним законима нашега језика, садашње време треба да буде: чем, чеш итд., као што се где год и говори, у Црној Гори, а и у нас у Србији, али у западној Србији говори се већином: *ткем*, а у источној *ткам*, по првом разделу V. врсте. Мени је најобичније *ткем*, као што сам из детињства навикао, а као да ће ово бити и најболе — јер је за по неке речи нуждан историјски правопис, да им се значеће не зата̏ми̏. Тога ради стављам ткем и т. д.); *ткем, ткеш, ткe, ткемо* (и ткемо), *ткете* (и ткете), *тку̏; тку̏ћи* (и тку̏ћи); ткй, ткймо, ткйте; *тка̏вши, тка̏в;* тка̏о, тка̏ла, тка̏ло; *тка̏н, тка̏на, тка̏но;* тка̏х, тка̏, тка̏, тка̏смо, тка̏сте, тка̏ше; *тка̏х, тка̏ше, тка̏ше, тка̏смо* (и тка̏смо), *тка̏сте* (и тка̏сте), *тка̏ху* (и тка̏ху).

У неких овога раздела шири се основа: де̏ре̏м, бе̏ре̏м, зо̏ве̏м итд.

VI. врста: казива̏ти (куму̏вати, поцу̏вати краљева̏ти, даљива̏ти); *ка̏зујем, ка̏зујеш, ка̏зује, ка̏зујемо, ка̏зујете, ка̏зују̏; ка̏зују̏ћи; ка̏зу̏ј, ка̏зу̏јмо, ка̏зу̏јте;* казива̏вши, казива̏в; казива̏о, казива̏ла, казива̏ло; *ка̏зива̏н, ка̏зива̏на, ка̏зива̏но;* казива̏х, казива̏ла, казива̏ла, казива̏смо, казива̏сте, казива̏ше; *ка̏зива̏х, ка̏зива̏ше, ка̏зива̏ше, ка̏зива̏смо, ка̏зива̏сте, ка̏зива̏ху,* (види Даничића акценти у глагола „Rad“, VI. књига стр. 47—159; Ст. Новаковића I. и III. део граматике). Нека је оволико доста.

Као што смо већ видели: свака реч има свој акценат. Ну често се у говору дешава — било то ма из каквог узрока — а се по две, па и по три речи изговарају као једна; и чим то буде — онда се акценат промени или у сваке од тих речи или у ма које од њих, а нарочито се *мора* променити, ако су те речи имале акценте: *дуги, кратки* и *оштри* (ˊ, ˋ, ˆ); а за што се мора променити, јасно је из онога што је напред речено о акцентима, где смо видели да на једној речи не могу бити ни два дуга (ˊ), ни два кратка (ˋ), нити два оштра (ˆ), па ни два високодуга (¯) потпуно једнака. И једини је случај: да може акценат *друге речи* остати непромењен само онда — ако је та реч имала акценат високо-дуги (снажни ¯), а прва реч који други: „пропао ȳ — *снѣг*“ место „*у снѣг*“, „*пӧд лѣд*“ место „*под лѣд*“, „*ȳз — нӧс*“ место „*уз нӧс*“. Ово је последње јасно из ова три наведена примера, у којима је високодуги акценат друге речи — будући на засебној речи главни — постао, у новој, овим начином сложеној речи, споредни. Цела ће ствар бити јаснија из примера: „*за̏ — грош*“ место „*за грѡш*“, а „*за̏ — грош*“, према изговору, можемо написати уједно „*за̏грош*“, па је ствар јасна; даље: „*за̏ — Бога*“ место „*за Бога*“ јер се предлози од једног слога, па састојали се из једног, два или три гласа — говоре двојако, с акцентом *оштрим* или су без акцента; „за̏ — *плѡт*“ место „*за плѡт*“, „ȳ — *гору*“ место „*у гѡру*“, „ȳ — *поље*“ место „*у пѡље*“, „за̏ — *да̏н*“ место „*за да̏н*“, „*пре̏д — ку̏ку = пре̏т — ку̏ку*“ место „*пред ку̏ку*“, „*пре̏д — смрт*“ место „*пред смрт*“, „за̏ *нѡћ*“

место „*за нбк*“, „*у — добрú — час*“ место „*у дȍбрú чȁс*“, (збогом остаj, „*у — добрú — час* пошао“), „*о — врáту*“ место „*о врáту*“, „*крáj — кȕће*“ место „*крáj кȕће*“, и т. д. Да се доиста по две речи изговарају као једна — најјачи је доказ то, што налазимо примера да се по две речи стапају, сажимају у једну (предлог или која друга, па и сама именица с именицом): *шȍ — ȍке* = *шȍке*, а ово опет долази отуда, што се хоће да изговоре две речи као једна — чему је узрок инерција говорних органа.

Ово изговарање двеју речи као једне, чини ми се, биће узрок те је акценат 7-ог падежа једнине, у већине именица (и других имена) — дужи од акцента осталих падежа или бар од трећег које је обликом раван? Примери: *на — дáну, о — врáту, у — лȅду, у — мȅду, у — рȍгу, у — лȍју, у — знȍју, о — јесȅни* (и ȍ — јесени ређе), *ȳ — пољу, у — сáту, у — мрáку, у — дȕгу* и други — наговешћују нам да ће овде бити истине, тим пре, што се данас 7. падеж не говори више без предлога, већ је увек с предлогом, који се, као што видимо, с понеким речима, у говору, везује уједно, усљед чега се акценат мора променити једне или друге, или обеју спојених речи, а нарочито друге. Истинитост овога потпомаже, у неколико бар, та околност: што акценат у 7. падежу остаје непромењен кад известан предлог стоји пред неком речи, с којом не може да се изговори уједно, као у примеру: *при кȅри*, које се истина говори и *при кȅри*, али се више говори *при кȅри* (бар је тако мени познато), а чим дође пред исту реч други предлог, који се са задњом речи може изговорити уједно, т. ј. обе као једна — онда одмах опажамо да се акценат задње речи мења: „своје му је *по — кȅри*“ место *по кȅри*. У народу никад нисам чуо да се каже *по кȅри*, већ вазда *по — кȅри*.[1])

Нека је оволико доста о гласовним законима самогласника старога словенскога и српскога језика.

[1]) Видети од Ст. Новаковића I. део граматике: „*акценатске речи*“, што је управо и дало повода моме горњем мишљењу.

Корист језику од гласовних закона.

До сада поменути (и код сугласника непоменути овде) гласовни закони врше нам у језику двојаку службу: једни, као *снажење* и *дуљење*, намирују ту важну потребу, што снажењем и дуљењем, од понеког корена, добијамо врло много основа, којих иначе не бисмо могли дати нова имена новим стварима, радњама и појмовима којих некада није ни било на свету. Корени су рéчи постали у далекој прошлости, и постајало их је у прошлости онолико, колико је тада потребно било — много мање него што је данас основа — почем је било много мање ствари и *радњи* људских, па је мање требало и рéчи, т. ј. имéна тим стварима, радњама и појмовима. И кад су се — вештинама, занатима, индустријом, проналасцима, и у опште рекавши, напредовањем културног стања — нове ствари и радње, а према томе и потребе људске, стале све више и више умножавати — онда је све више и више речи требало, да би се свакој новој ствари, радњи и појму дало њихово име — те је језик, немајући довољно корена за нове основе, намиривао ту потребу тиме, што је, мењањем коренова самогласника, производно нове корене од којих су додавањем наставака постајале нове основе, а тиме и нове речи: имена новим стварима, радњама и појмовима. Све ово и данас бива и биваће једнако до год продуктивна моћ људска — *моћ творила* — буде изналазила нове ствари и нове радње и појмове, само што се, *може бити*, неће створити у језику ни један са свим нов корен, него ће се од оних који већ постоје, реченим начином стварати нове основе, а тиме и нове речи. Као год што радњи и изналасцима човечанског ума нема границе — тако исто неће бити границе ни постајању нових речи за нове ствари, радње и појмове. Укратко да речем: *снажење* и *дуљење*, уз приномоћ других гласовних закона, — *служе нам* (у биологији језика) *за размножавање речи*.

Каква сличност језикових закона с биолошким законима осталих наука!

Да бисмо јасније појмили важност осталих гласовних закона, који у језику служе другој цели — нужно нам је прво видети важност *облика* рéчи. Шта су то облици? Облици су „форме“ речи, без којих се, при

исказивању наших мисли, не би могли исказати односаји између ствари, у опште рекавши предмета и радње. Дакле, за што ће нам облици речи? И зар ми не бисмо могли исказивати своје мисли коренима и основама речи? Да мисли своје не можемо исказивати ни коренима ни основама речи показаће нам примери:

1. Сестр- брат- воле-	=	Сестр-а брат-а воли;
2. Отц- зва- син-	=	Отац зове сина;
3. Рук- рук- ми-	=	Рука руку мије;
4. Овц- пас- трав-	=	Овца пасе траву;
5. Крав- рик- пред кућ-	=	Крава риче пред кућом;
6. Мајк- пред- тапк- жиц-	=	Мајка преде тапку жицу, и т. д.

Сад да се запитамо: разумемо ли потпуно све оне што је написано с леве стране знака равности? Не разумемо. А за што не разумемо? За то, што однос између ствари и радње још није потпуно исказан — те према томе није ни у једном примеру (с лева од знака равности) исказана мисао, а чим нема мисли — нема ни реченице — нити се она може исказати без облика. Ну посматрајмо наведене примере с десне стране знака равности, у којима је уза сваку основу додан наставак за облик, па се запитајмо: разумемо ли све наведене примере, написане с десне стране знака равности? Разумемо потпуно. А за што их разумемо? Разумемо их за то, што су то потпуне реченице, у којима су наше мисли исказане облицима речи, и у којима се потпуно види однос између ствари и радње. Шта сада видимо из наведених примера? Видимо то: да се мисли наше не могу исказивати основама, а још мање коренима речи — већ да се могу казивати само облицима речи. Дакле за исказивање мисли нужни су нам облици речи. А како се граде или како постају облици речи? Кад уз основе додамо наставке за облике — онда постану облици речи. Јест, али неће свагда наставак да се споји уз основу? На шта тада радимо? Тада узмемо у помоћ оне друге гласовне законе, те помоћу њих спојимо и приљубимо сваки наставак уза своју основу и тако добијемо једноставне целине — облике речи. Као год што мајстори од разне грађе (дасака, дуга, онека и т. д., биле ситне, крупне, остругане, неостругане, рапаве, глатке и т. д.), помоћу алата (разних справа) направе различите целине: столове, столице, табле, бурад и т. д., тако се исто у језику, помоћу гласовних закона, од различите грађе — ситније и крупније, основа и наставака — праве разне целине: *облици*.

Дакле, други гласовни закони (осим снажења и дуљења) намирују друге важне потребе у језику: отклањају гласовне тешкоће које у језику наступају при постајању основа и облика речи.

Акцепат, и ако изгледа да стоји засебно — суделује уза све законе, склапајући грађу језика у целине и дајући му изговорну — звучну лепоту, и најјаче суделујући у биологији језика — као нека животворна сила.

Да би се још јасније видела ова друга корист, коју чине гласовни закони језику при постајању основа и облика — отклањајући гласовне тешкоће које тада наступају — узећу две глаголске основе, једну која се завршује самогласником и другу која се завршује сугласником, па ћу им додавати наставке који се почињу самогласником и оне који се почињу сугласником, и онда ћемо из примера јасно видети кад наступају гласовне тешкоће и којим се гласовним законима која отклања, као и то кад гласовних тешкоћа нема. Ево примера:

А. *плет-*

-ем	-ти
-и	-х
(-ehи) -уhи	-ле
-ах	-вши
-ен	-ть-та-то.

Б. *копа- (моли)-*

-ем	-ти
-и	-х
(-ehи) -уhи	-ле
-ах	-вши
-ен	-ть-та-то.

Погледавши на изложене обрасце, одмах видимо: где у примеру под *А* наступају гласовне тешкоће, ту у примеру под *Б* гласовних тешкоћа нема, и обрнуто. Видимо дакле, да *гласовне тешкоће наступају кад у постајању основа и облика доћу самогласници до самогласника и сугласници до сугласника, а гласовних тешкоћа нема кад доћу сугласници до самогласника и самогласници до сугласника.* Или математички, у паровима: *аа, ее, ии, оо, уу*, и свима њиховим могућним комбинацијама: *ае, аи, ао, ау; еа, еи,ео, еу*, и т. д. има гласовних тешкоћа; а тако исто и у паровима: *бб, вв, гг, дд, жж, бб, зз*, и т. д. и свима њиховим могућним комбинацијама: *ба, бг, бд, бж, бб, бз*.....; *вг, вд, вж, вб, вз*,..... *вл*,..... . *ву*, има гласовних тешкоћа — док на против у паровима или слоговима: *аб, ба, ав, ва, аг, га. уж, жу*, и свима могућним комбинацијама од 25 сугласника и 5 самогласника гласовних тешкоћа нема. (Каква сличност са физичким законом — електромагнетизмом: једнаки се одбијају а неједнаки привлаче! Скоро би се могло рећи: закони су свих наука једнаки или бар врло слични? У којој науци нема научних закона — то није наука?.....)

И доиста над наставке *ем, и, ени* (интји) *-уни* (онтји), *ах* и *ен* додајемо основи *илет*- онда добијемо облике: *илетем, илети, илетуни, илетах, илетен*, у којих постајању никаквих гласовних тешкоћа нема, јер се наставци згодно слажу с основом. На против, ако ове исте наставке додамо основи *копа*- (моли или којој другој такој), онда ћемо добити неке недовршене облике: *копа-ем, копа-и, копа-уни, копа-ах* и *копа-ен*, у којима видимо гласовне тешкоће при спајању наставака уз основе. Овако недовршени облици не могу остати — тога ради узећемо у помоћ гласовне законе, којима ћемо отклонити гласовне тешкоће и лепо спојити наставе уз основе, те ће постати потпуни и свршени облици. Од *копа-ем* законом *асимилације* и *контракције* добићемо облик *ко̏пам;* од *копа-и* законом *слабљења* добићемо облик *ко̏пај;* од *копа-уни* законом *уметања* сугласника зева ради добићемо облик *ко̏па-ј-у̏ни* = *ко̏паје̏ни;* од *копа-ах* законом *контракције* добићемо облик *ко̏пах*, и од *копа-ен* законом *асимилације* и *контракције* добићемо облик *ко̏паан*. Ну додајмо сада основи *илет*- наставке који се почињу сугласником, па ћемо, напишавши на гласовне тешкоће, добити неке недовршене облике: *илет-х, илет-лъ, илет-вши* и *илет ти*, које ћемо помоћу гласовних закона претворити у праве облике. Тако од *илет-х* законом *уметања* самогласника добићемо облик *илѐтох;* од *илет-лъ* законом *одбацивања, испадања* или *отпадања* сугласника добићемо облик *илел* = *илѐо* (где је одбачено *т* од основе, а *л* се претворило у *о* по српској особини језика); од *илет-вши* законом *уметања* самогласника међу сугласнике (што се чини у српскоме из три узрока, а овде ради олакшице при изговору и ради избегнућа другог гласовног закона, којим би се могло затамити значење речи) добићемо облик *илѐтѐвши;* и од *илет-ти* законом *дисимилације* добићемо свршен облик *илѐти*. На против, ако ове исте наставке додамо основи *копа*- онда ћемо видети да неће бити никаквих гласовних тешкоћа, и одмах ћемо добити потпуно свршене облике: *ко̏пах, копао* = *ко̏пао, ко̏паши* и *ко̏пати*. Као што видимо, у постајању изређаних облика примењено је 7 гласовних закона.

Овим начином представљена је укратко важност, циљ и примена гласовних закона.

Нека ми је допуштено рећи још нешто што се тиче гласовних закона: мени се чини да у језику влада још један закон, који бих назвао „*инерцијом*“ — ленивошћу говорних органа? Инерција, уз суделовање воље човечије, јесте рушилац језика. Овај гласовни закон, или ако се не може назвати закон, а оно гласовна појава — јавља се најпише у народном говору како при изговору појединих речи, тако исто и у изговору читавих реченица. Ово помињем с тога, што држим, да у језику, као и у осталим наукама, не бива ништа без узрока, и да свакој појави ваља тражити узрок само ако је могућно, и ако за то има довољно основа. Из примера ће се видети шта хоћу да кажем. Н. пр.: прво лице множине имперфекта и аориста често народ изговара — нарочито у Шумадији, а и по другим југоисточним крајевима — овако: *мѝшлѐмо* место *мѝшљасмо, го̀ворѐмо* место *го̀ворасмо, рѝбѐмо* место *рѝбасмо,*

пијемо место *пијасмо*, и др.; па онда аорист: *једомо* место *једосмо*, *рекомо* место *рекосмо*, *довомо* место *довосмо*, *домо* место *дошмо*, *казамо* место *казосмо*, *састадомо се* место *састадосмо се*, и т. д. Па онда: „*што е' — улекеш у туђ посо*“ место „*што се улекеш у туђ посао;*“ „*саћа теби покасти*“ место „*сад ћу ја теби показати;*“ „*виш ти њега*“ место „*видиш ти њега;*“ „*глај ти њега*“ место „*гледај ти њега;*“ „*поглај* (на чак „*пòгла*“) *ти њега*“ место „*погледај ти њега;*“ „*дај ми каву*“ место „*дај ми каву;*“ „*о, — Чарсеније, е'оброкукуруз*“ место „*о, чича Арсенијe, јеси ли обрао кукуруз;*“ „*јес — ишо у цркву*“ место „*јеси ли ишао у цркву*“ итд. Оваких примера има врло много. У наведеним примерима није сада било гласовних тешкоћа при изговору, те да их можемо тумачити *асимилацијом*, *контракцијом*, *зевом* и *избацивањем* било сугласника било самогласника — већ је тако изговарање дошло чисто из ленивости говорних органа. Бар се мени чини, да је н. пр. у реченици; „*одоше говеда прò-брда*“ (и „прò-брда“) прави узрок ленивост говорних органа, јер нема никаквих гласовних потреба да се реч „*преко*“, асимилацијом и контракцијом своди на „*прò*“.

Ленивост је телесни закон, и она лежи у природи органских и неорганских тела — ње има и овде, и ја држим да је поменутим и сличним (случајима) појавама прави узрок ленивост? Овим хоћу још и то да кажем: закони су језика слични са законима природних наука, у овом случају са законима физике.

Даље, мени се чини, да извесним појавама у језику ваља тражити узрока у природи самих елемената из којих је језик (свака реч засебно узета) састављен. Да бих објаснио што мислим — узећу за пример облик имперфекта који постаје од основе садашњег времена. Тумачи се да оно *е*, којим постаје основа садашњег времена, бива у имперфекту *ѣ* и то снаженьем или дуљењем. Да глас *е* постаје на томе месту *ѣ* о томе неће бити сумње, али на питање: за што постаје — као да нема тачна одговора? Ка основи садашњег времена *алете* (или којој другој, краде, секе, многе итд.) приступа наставак за облик имперфекта *ах* (од заједничкога „*аса*“, Данинчић истор. абл. стр. 299 — иза кога долазе лични наставци, о чему овде нећу ништа помињати) — и чим то буде, онда глас *е* не може више остати испред *а* од *ах*, већ се снажи у *ѣ* (једни веле да се дуљи, а не снажи). Сад се и нехотице намеће питање: за што се *е* на овом месту снажи у *ѣ*? Шта ли га тоне на ту промену? Пре него што кажем о томе питању оно што мислим, ваља ми поменути то: ја замишљам да свака реч (и њезин облик), као целина, мора доиста бити чврста и једноставна целина (разуме се по себи: не чврста као чврсто тело, већ као физиолошка продукција, артикулацијом склопљена), које делови морају стајати у *квантитативној* хармонији. Што овако замишљам, то је с тога, што ми изгледа, да би друкчије схватање било неприродно и неосновано, и што тада реч не би била хармонична целина док је у ствари целина, о чему не може бити сумње. А кад је већ целина, онда јој делови морају бити у квантитативној хармонији, т. ј. морају бити приближне јачине и осталих својстава, чега мора бити у свакој целини у деловима које мора бити и поступности и хармоније. Н. пр. дреново дрво све је дреново, а није на једном месту дреново, на другом борово, а на трећем врбово или липово. Од прилике тако треба и да буде с деловима — елементима — једне речи: не треба да је састављена местимице из јаких, а местимице из слабих елемената, јер онда не би имала погодбе за опстанак — чега целина мора имати, или бар треба да има и ако нема брзо пропада. Или бар у саставним деловима сваке целине треба да има врло блиске поступности што се тиче јачине и квантитета? Казавши то, држим да глас *е* постаје *ѣ* у имперфекту — што је глас *а* квантитетом јачи од гласа *е*, те се тога ради *е* претвара у *ѣ*, које је својим квантитетом равно или врло блиско гласу *а*, те тако делови речи долазе у квантитативну хармонију — иначе би облик *алете-ах*, на месту где се додирује *е* са *а* од *ах*, изгледао тањи и неједнак, и не би био хармонична целина за којом тежи биологија језика као и осталих наука. И кад би се тај облик, док је у њему неоснажено *е*, могао видети као што се види ма које тело, онда би нам облик *алете-ах* местимице изгледао тањи и слабији, а местимице дебљи и јачи:

не би му били почетак, средина и завршетак у квантитативној хармонији, које треба да има свака целина. Да не буде баш у овоме узрок: те у глагола који у основи већ имају *ѣ* или *а* (а то су III_1, V_1, $_2$, $_3$ и VI врсте), имперфекат не постаје од основе садашњег времена, већ од основе начина неодређеног? Ваљда нема елементарне потребе, почем у тих глагола, на томе месту, стоје један до другога са свим једнаки гласови, као у *кова-ах* или врло блиски својим квантитетом, као у *умѣ-ах*, те тако већ чине неку квантитативну хармонију и хармоничну целину?

На ово би се могло приметити: кад би у ствари било тако, онда би та тежња језика — у дугоме времену од свога постанка па до данас — избегла то крпарење на други начин, и данас бисмо имали све основе, за тај и сличне облике, или на само *а* (као што је по свој прилици глас *а* негда и био једини самогласник, од ког су се развили сви остали самогласници, путем непознатим. Видети о томе Даничића основе у самоме приступу), или на *ѣ* или који други самогласник, и тако би се та квантитативно хармонична целина постизавала без толиких тешкоћа, крпарења и натезања? На ову примедбу могло би се одговорити: у природи, поред хармоније, влада и разноликост, које кад не би било — онда у свету не би било лепоте — владала би у нелој природи суморна монотоност, коју избегава цела природа па и дух људски. Природа производи врло разнолике јединке (индивидуе) како органске тако и неорганске. Каква разноликост влада међу индивидуама, па чак и међу једнородним, каква разноликост међу *псима*, *овцама*, *говедима*, *коњма*, *птицама*, *људима* и другим створовима природе, па се ипак у склопу сваке поједине индивидуе види чврста хармонична целина! Дакле, сва органска и неорганска тела врло су међу собом разнолика, и свако за се чини неку хармоничну целину — облик, ког делови стоје у потпуној хармонији — и сва скупа чине опет неку хармоничну целину, као год што све дугине боје, скупа узете, чине једну целину дајући белу боју... Свуда разноликост и свуда хармонија! Тако је у природи, а тако и у језику влада шаренило и разноликост, а у свему и потпуна хармонија.

Може бити да је ово моје мишљење и упоређивање са свим погрешно, али ја држим: мишљење своје треба исказати искрено, па било оно погрешно или основано, јер се тим путем — исправљајући своје погрешно мишљење обавештењем зналанца — долази до истине.

Резимујући укратко све што о томе поменух, хоћу да кажем: закони су језика слични са законима природних наука — нарочито хемије и физике — јер што је у природним наукама хемија и физика, то је у језику гласовна наука; и што тамо бива додиром тела с телом, елемента са елементом и база с киселинама — слично бива и у језику додиром гласа с гласом... Међу молекилима тела влада кохезија и адхезија, а томе слично бива и у језику: једни се гласови трпе један до другога и привлаче се, па се чак *додиром* и у друге стапају и образују нов трећи глас; други опет немају привлачне силе, не трпе се, и не могу остати један до другога без неког посредника: н. пр. између *б*, *а*, *в*, *м* и *ј* посредник је *л*: кап-ју = кап-л-ју = капљу, тако и зобљу, сољу, краљу, узмљу, и т. д.; други се опет додиром разбијају на елементе из којих су сложени: *ы* испред *е* разбија се на саставне делове: *бы-ен* = бој-ен = бјен — онако од прилике као што се вода електричном струјом (коју би овде заменио акценат) разлучује на елементе, воденик и кисеоник. Оваким појавама биће узрок механичко кретање говорних органа и њихово несавршенство, а узрок њихова кретања биће радња човечијег духа, који је далеко „финији“ и савршенији од језика и његових органа. Поред тога још суделује и воља човечија од које долазе изузетци у језику?

Дакле, у примени гласовних закона, као да треба доиста имати на уму хемију и физику, па и механику? О томе би се могло чинити много упоређења, али се бојим биће досадан таким послом — нарочито ако сам на погрешном путу; а осим тога, ако бих овде о томе рекао коју више, прешао бих овим постављеног ми задатка — те овим завршујем свој састав о самогласницима старога словенскога и српскога језика и њиховим законима.

Кад зналац прочита овај мој састав — *може бити* — да ће казати: искварио сам свој састав тиме, што сам гдегде исказивао своје лично мишљење о појединим стварима; али остајем при томе, да своје мишљење ваља исказати искрено и без сваког околишења — јер је то пут којим се долази до истине. Ево тога ради сам гдешто и исказивао своје лично мишљење које сам свуда могао изоставити; ну оно неће бити од штете бар мени? Преписавши свој састав за штампу, част ми је срдачно заблагодарити г. Јовану Бошковићу, професору вел. школе што ми је на неколика места што шта поправно и неколике речи дописао за пример, и који ме је саветовао да свој састав штампам; и г. Војиславу Бакићу професору учитељске школе (и садашњем другу у истој школи), што ми је контролисао акценте и исправио неколико погрешака као музикалан човек. Обојици срдачно бла-благодарим.

10. Марта 1883. год.
у Београду.

Михаило Ђуровић
професор београдске гимназије.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК 38-ти

24 Маја 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови:* **Ј. Ђаја, Љуб. Ковачевић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **П. Срећковић, Јов. Бошковић, Јевр. Илић, Јован Ђорђевић, др. В. Вакић, М. Живковић и Филип Видаковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 385-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. ов. м. IIБр. 3645 којима се достављају Главном Просветном Савету акти по кривици г. Јована Бољарића учитеља III. р. код Саборне Цркве и позива се Савет, на основу чл. 64. закона о основним школама, да изволи акте прочити и казати му своје мишљење о томе: да ли овај учитељ према оваком поступању с децом, може и даље остати као учитељ и васпитач у народној школи.

Савет је проучио све акте и доказе, који су пред њега изнети и узимајући у обзир све што се у актима налази, као и прилике у којима се ова ствар догађала, нашао је:

да дело због кога се г. Јован Бољарић окривљује, није доказано као кривица, за коју би се г. Бољарић могао казнити отпустом из службе о чему је Савет, по пропису чл. 64. закона о основним школама надлежан, да даје г. министру просвете своје претходно мишљење.

III.

Саслушан је усмен реферат г. Јована Ђорђевића о квалификацији г. Косте П. Куртовића из Шапца, чији су документи прошлога састанка дати г. Ђорђевићу с молбом, да их расмотри и савету реферује.

Савет је усвојио мишљење г. Ђорђевића и одлучио:

да г. Куртовић има прописану квалификацију за учитеља немачког језика у средњим школама.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 5. ов. м. ЦБр. 625, којим се шаље Савету на преглед и оцену рукопис г. Живојина Јовичића проте и професора Богословије, под насловом „Црквено обредословље".

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену овога дела умоле г.г. Јеврем Илић и Протосинђел Фирмилијан, професори Богословије.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 23. ов. м. ПБр. 3821 којим се шаље Савету на преглед и оцену рукопис г. Андрије Матића, професора из Књажевца под насловом: „Дра Рохледера професора, Хемијска физиологија биљака, с немачког превео Андр. Матић професор.“

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену овога дела умоле г. г. Ђ. Козарац и М. Леко.

С овим је свршен састанак.

САСТАНАК 387-ми

8. Јуна. 1888. г. у Београду.

Били су: *председник*, **Стојан Марковић**; *редовни чланови*: **Ј. Ђаја**, **Свет. Вуловић** и **др. Милан Јовановић**, *ванредни чланови*: **Јов. Бошковић**, **Милан Андоновић**, **Јован Ђорђевић**, **др. Војислав Вакић** и **Ф. Р. Видаковић**.

Бележио **Ф. Р. Видаковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 386-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо господина министра просвете и цркв. послова од 24. Маја ове године ПБр. 2298, којим јавља да је усвојио мишљење саветско о образовању комисија за преглед књига за основну и средњу школу и препоручује, да савет изврши о томе чланове ове комисије и позове их на рад.

Савет је одлучио:

да се писма Главног Просветног Савета упуте прво потписаним у обе комисије и да се они постарају о сазиву комисија и о њеном раду.

III.

Прочитано је писмо господина министра просвете и црквених послова, од 3. Јуна 1888 год. ПБр. 4164, којим шаље Савету молбу госпођице Персиде Миљковићеве из Крушевца и позива Савет да каже: може ли се госпођици Персиди према чл. 9 и 10. правила за полагање учитељског испита за оне, који нису свршили редовно школу, допустити, да понови испит из црквеног певања и кад може поновити.

Савет је и молбу и сва акта разгледао и нашао је:

да госпођица Персида Миљковићева може полагати испит само из црквеног певања у току од $1/2$ године дана.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 7 Јуна ове године ПБр. 4305, којим шаље Савету молбу Младена Красојевића из Крагујевца и тражи, да Савет да своје мишљење, може ли се деци Младеновој дати издржавање из фонда пок. Вићентија, владике жичког.

Савет је одлучио:

да се умоле г. г. референти да на првом идућем састанку кажу своје мишљење, по молби Младена Красојевића Главном Просветном Савету.

V.

Г. Стојан Марковић и г. Филип Р. Видаковић усмено су реферисали Савету о молби г. Сретена Лазаревића учитеља из Пожеге и мишљења су, да г. Лазаревићу треба уважити све године службе које је провео у учитељству и сва стечена учитељска права.

Савет усвајајући мишљење референата, решио је:

да г. Сретену Лазаревићу ваља признати све године службе, које је провео у учитељству и сва учитељска права, која је стекао за време пређашње његове учитељске службе, пошто ни Главни Просветни Савет на своме састанку од 24. Јануара 1884 год. СБр. 8 није био мишљења, да се г. Сретен Лазаревић учитељ отпусти из учитељске службе са губитком свију стечених права, која је стекао као учитељ. Савет је даље одлучио: да би овако требало поступити и са свима осталим сличним случајевима, у којима Савет није дао мишљење да се, који учитељ отпусти из службе са губитком свију стечених права. А што се тиче учитеља, који су по решењу Главног Просветног Савета одпуштени из службе са губитком свију стечених учитељских права, тима се ова права

немогу признати, кад буду поново примљени у службу, док истим путем, којим су та права изгубили не докажу своју невиност.

VI.

Изнесен је пред Савет писмен реферат г. Михаила Протића учитеља о несарници за I, II, III и IV р. основне школе од Б. Т. Недића, учитеља.

Савет је одлучио:

да се књига са рефератом упути комисији за прегледање књига за основну школу.

Са овим је свршен састанак.

САСТАНАК 388-ми

22. Јуна 1888 год. у Београду.

Били су: *подпредседник* **Јован Ђаја**; *редовни чланови*: **Јован Жујовић, др. Милан Јовановић**, *ванредни чланови*: **др Јован Туроман. Јован Ђорђевић, др. Војислав Бакић** и **Фил. Р. Видаковић**

Бележио **Фил. Р. Видаковић.**

I.

Прочитан је и примљен записник 387-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9 Јуна 1888 г. ПБр. 4344, с којим шаље молбу г. Ђорђа Рокнића о његовом делу „Галванометрија“ које је већ било пред просветним саветом и тражи, да му просветни савет поново да своје мишљене о поменутом делу.

Просветни Савет прочитао је и проучио објашњење г. Ђорђа Рокнића о делу „Галванометрија“, које је већ једанпут било пред Просветним Саветом и оне исте побуде које су и пре руководиле Просветни Савет и сад су та руководиле и одлучио је:

да остаје при пређашњем свом решењу.

III.

Прочитао је писмо г. министра просвете и црквених послова од 10 Јуна 1888 г ПБр. 4318, с којим тражи, да се по молби г. Благоја Недића учитеља овд. „Збирка одабраних народних умотворина,“ врати натраг господ. Благоју.

Савет је одлучио:

да се „Збирка народних умотворина“ врати г. Недићу.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 10 Јуна 1888 год. ПБр. 4338 којим пита Савет: да ли Персида Стевановићева ученица III разреда нишке гимназије, као слаба ученица има право на издржавање из фонда пок. Владике Вићентија или нема?

Савет је одлучио:

да се чека док директор нишке гимназије пошље годишње оцене, па ако Персида пређе у старији разред, онда да прима благодејање и даље, а ако понавља разред онда да изгуби благодејање.

V

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 11. Јуна 1888 год. ПБр. 4398, којим шаље молбу Стевана Дадића учитеља у великој Врбици и пита Савет: да ли се г. Стевану према члану 57. закона о основним школама могу уважити године службе, које је провео као учатељ у Аустро-Угарској.

Савет је одлучио:

да се молба г. Стевана Дадића учитеља са свима актима да на оцену г. Љуби Ковачевићу професору учитељске школе и Фил Р. Видаковићу учитељу.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквен. послова од 15 Јуна 1888 год. ПБр. 4410 којим шаље Савету на оцену дело „Србија“ од г. Владимира Карића професора I. београдске гимназије и пита Савет: може ли се поменуто дело г. Карића употребити за поклањање ученицима и ученицама средњих школа као што писац у молби тражи.

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену овога дела умоле г.г. Милан Милићевић библиотекар и Ј. Драгашевић пуковник у пензији.

VII.

Г. министар просвете и црквених послова шаље поново Савету акта о крвици г. Јована

Бољарића учитеља овд. пошто је у варошком кварту саслушан Јован Нешковић ћурчија овд. а отац Алексе, тученог ђака и тражи од Савета, да поново да своје мишљење о кривици г. Бољарића.

Савет је одлучио:

пошто нису изнесени никакви нови докази већ они исти, који су Савету познати, то Савет остаје при својој пређашњој одлуци.

VIII.

Прочитан је реферат г.г. С. М. Лозанића професора вел. школе и Јов. Ђ. Докића професора I. београд. гимназије о делу. „Неорганска Хемија“ од Витомира Младеновића професора.

Савет је према мишљењу референата одлучио:

да се „Неорганска Хемија“ од г. Витомира Младеновића не прими и да се писцу врати.

IX.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 22 Јуна 1888 год. ПБр. 4598, којим шаље извешће г. Стев. Давидовића професорâ и ревизора за руднички округ о успеху г. Вујице Ковачевића учитеља II. разреда у Гор. Милановцу и пита Савет може ли се усвојити предлог г. Давидовића и шта би требало са таквим учитељем радити?

Према зак. о основ. школама Савет није могао усвојити мишљење г. Давидовића, нити је пак могао донети какву одлуку, шта би требало са таквим учитељем радити; али у интересу самих ученика.

Савет је мишљења:

да управитељ са учитељем III разреда а у присуству школског одбора, у почетку школске год. испитају ученике II разреда, па према показаном успеху, сву способнију и спремнију децу преведу у III. разред.

X.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 24. Маја 1888 г. ПБр. 3755 којим шаље Савету на преглед и оцену књигу „Грлица“ од г. Д. Путниковића учитеља и пита Савет, може ли се „Грлица“ употребити за циљ, за који је писац намењује?

Савет је одлучио:

да се упути комисији за прегледање књига у основној школи.

С овим је састанак закључен.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Школи *ушћанској* даровали су: г. **Милан Ђ. Милићевић**, библиотекар, *Вукова Дела, I.* и *Поменик*, обе књиге у лепом повезу, своју сашку за спомен школи, и 20 динара и 5 књига *Поменика I.* сиротним ђацима; г **Спасоје М. Радосављевић**, председник кумодражке општине, пре две књиге Србија од В. Карића; г. **Никола Лукић**, предузимач из Београда, 10 динара сиротним ђацима.

* * *

г. **Радован Ч. Димитријевић**, благајник округа нишког, поклонио је 6 комада „Пољопривредног календара“ за ову годину, да се раздаду на Петров-дан најбољим ученицима основне школе *малошишке*, што је и учињено. (Истога господина поклон, о ком је јављено у 13-тој свесци „Просветног Гласника“ страна 520., учињен је школи горњо-матејевачкој. Ур.)

* * *

Г **Коста Марковић**, учитељ из Кривог Вира, поклонио је 2 динара ученицима IV. разреда бољевачке школе.

* * *

О овогодишњем испиту поклонили су: г. **Ива Марковић**, царинар, 8 комада „Грлице“; и г. **Саватије Божић**, свештеник, 4 комада „Жалба животиња“, да се разделе врло добрим ученицима школе *рашке*.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ,

РОЂЕН 26. ОКТОБРА 1787. У ТРШИЋУ,

УМРО 26. ЈАНУАРА 1864. У БЕЧУ.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД КЊИЖЕВНИХ ПОСЛОВА

ВУКА СТ. КАРАЏИЋА.

И ако се свеколика, и сувише обилата, и много заслужна, књижевна радња бесмртнога Вука своди на ове две главне тачке: 1.) *скупљање и издавање на свет српских народних умотворина* и 2.) *реформаторски рад на српском књижевном језику и правопису*, — опет се потпун преглед тога рада лакше може добити, ако све многобројне и разнолике списе Вукове распоредимо на ових пет гомила:

I. *Издања српских народних умотворина* (песама, приповедака и пословица);

II. *Списи о српском језику и правопису* (граматика, правопис, речник);

III. *Списи полемички и критичарски* (махом опет о језику и правопису);

IV. *Списи географски, етнографски и историјски* (засебни и у збиркама);

V. *Немачки списи, преводи и списи Вукових пријатеља* (које је Вук издао на свет).

Тек пошто се тачно прегледа све што иде у ових пет одељака, може се сазнати шта је и колико је урадио Вук, може се оценити и разумети велики значај тога рада. — може се и мора се признати несумњиво право Вуково на име оца *нове српске књижевности*. Али како нам овде није задатак претресати и оцењивати целокупан рад Вуков и све његове заслуге, то се и не можемо код свих списа заустављати, у садржину им улазити и вредност им разгледати, него ћемо се више ограничити на прост библиографски преглед. А ређајући поједине списе у одељцима који долазе, гледали смо да испримо све што се до сад могло сазнати о Вукову раду, те помињемо и оно, о чем се не може баш поуздано тврдити да је из пера Вукова. Али опет не треба мислити да ће тиме овај преглед бити са свим потпун јер до сада још нити је гдегод све покупљено [1]) нити је когод све прегледао што је Вук за живота свога написао и на свет издао или после смрти у рукопису оставио. С тога, даље, не можемо јамчити ни да ће распоред појединих списа бити у свем правилан, јер ће можда који чланак Вуков бити погрешно стављен у ову или ону од пет поменутих гомила.

И по реду којим је сам Вук почео радити, и по хвали коју тим радом стече и он и цео српски народ, највидније место у библиографији Вукових књижевних послова заузимљу:

---

[1]) Чак ни место, на ком би то најпре требало да буде, — београдска Народна Библиотека — не може се похвалити свим списима Вуковим. А за овај свој преглед највише смо се користили подацима, наведеним у расправи *Пл. Кулаковскога* „Вукъ Караджичъ итд.“ (Москва 1882.), и „Српском Библиографијом“ *Ст. Новаковића* (Београд, 1869.).

I. Издања српских народних умотворина.

а.) Народних песама.

Изузевши оно писмо, које је Вук написао год. 1813. и, Карађорђу упућено, штампао у Давидовићевим „Новинама Сербским из царствујуштега града Бијене“, писмо које обузе пажњу ученога Копитара, али које нашем млађем нараштају никако није познато, — може се рећи да Вук свесно почиње своју књижевну каријеру год. 1814. књижицом која се зове:

1., „*Мала простонародња славено-сербска песнарица*, издана Вуком Стефановићем, у Бјеници 1814.“ У овој првој, према доцнијим дебелим томочима малој и незнатној, збирчици штампао је Вук 100 „женских“ и 6 „мушких“ или „јуначких“ народних песама. — Одмах потоње године излази и

2., „*Народна српска пјесница*, издана Вукомъ Стефановићемъ, у Бјеници 1815“, у којој има 101 женска и 17 мушких песама народних.

Ове се две књижице сматрају као Вуково **прво издање** српских народних песама, после кога се Вук свом озбиљношћу био прихватио да изради правила српском правопису и да напише најбољу књигу за стварање књижевног језика српског, „Српски Рјечник“, без кога ни српска граматика није била могућна; с тога за пуних седам година не беше стигао и да приреди ново издање народних песама. Међу тим је

3., у „*Забавнику*“ (књижевном) *Димитрија Давидовића* за год. 1820. штампао народну песму „О кнезу Ивану Кнежевићу и добрићком робљу“. И тек треће године после овога излази књига:

4., „*Народне српске пјесме*; скупио и на свијет издао Вук Ст. Караџић (Јадранин из Тршића, а од старине Дробњак из Петнице); *књига друга*, у којој су пјесме јуначке најстарије; у Липсци 1823.“ — и

5., „*Народне српске пјесме*; скупио и на свијет издао Вук Ст. Караџић итд.; *књига трећа*, у којој су пјесме јуначке позније“; опет у Липсци 1823., — а тек после њих:

6., „*Народне српске пјесме*; скупио и на свијет издао Вук Ст. Караџић итд.; *књига прва*, у којој су различне пјесме“, опет у Липсци 1824.; — ове три књиге изађоше у Липсци, а не у Бечу, с тога, што им бечка полиција забрани штампање, поглавито због песме „Почетак буне на данје“. — После пуних 9 година издаје Вук и последњу књигу:

7., „*Народне српске пјесме* итд.; *књига четврта*, у којој су различне јуначке пјесме“; у Бечу године 1833.

Ове четири књиге чине **друго** Вуково издање српских народних песама, које у сваком погледу надмашује оно прво. Ово се издање одликује не само великим бројем песама (I. књига има 406, махом женских, народних песама, II. има 38 најстаријих, III. има 35 јуначких познијих, а IV. има 44 јуначке песме најновијега постања), него и својом научном опремом: оштрим избором, тачним бележењем народнога текста и опширним предговорима уз поједине књиге. Међу тим је Вук и у поменутом размаку од 9 година између III. и IV. књиге штампао неколике народне песме („Марко Краљевић и вила“, „Срби у Донаверту“, „Женидба Јове Будимлије“ и „Ускок Караман“) у својим „Даницама“, књижевном годишњаку, који ћемо засебно поменути у IV. одељку овога прегледа. —

И ако је Вук после другог издања народних песама издржавао најљућу, одсудну борбу с главним својим противником, Милошем Светићем, опет је он, уз многе друге своје послове, и даље умножавао своје дотадашње зборнике, те спремао и **треће**, до сада најболе, издање српских народних песама, од кога прво излазе:

8., „*Српске народне пјесме*; скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић; *књига прва*, у којој су различне женске пјесме“, у Бечу г. 1841. — Још се није била довршила правописна борба, а већ излазе, после многих полемичких списа Вукових, и

9., *Српске народне пјесме*, и т. д.; *књига друга*, у којој су пјесме јуначке најстарије,“ у Бечу 1845., па одмах после тога

10., *Српске народне пјесме*, итд.; *књига трећа*, у којој су пјесме јуначке средњих времена,“ у Бечу 1846. — Овде настаје надужи прекид у издавању песама, и тек пред смрт Вукову излазе:

11., „*Српске народне пјесме*, итд.; *књига четврта*, у којој су пјесме јуначке новијих времена о бојевању за слободу,“ у Бечу 1862. Ова

је књига управо и *последња* књига *Вукових* издања народних песама: после ње имамо још две књиге које издаде на свет нарочити одбор, састављен по смрти Вуковој (у Бечу 1864. г.) за издавање Вукове књижевне заоставштине; то су:

12., „*Српске народне пјесме*; скупио их Вук Стеф. Караџић; *књига пета*, у којој су пјесме јуначке новијих времена о вођевању Црногораца; трошком народнијех прилога,“ у Бечу 1865., — и

13., „*Српске народне пјесме из Херцеговине* (женске); за штампу их приредио Вук Стеф. Караџић; трошком нар. прилога“, у Бечу 1866.[1])

Да би се од прилике упоредило ово треће и последње издање Вуково с првим и другим његовим издањем, наводимо број песама у прве четири књиге које за живота Вукова изађоше на свет: I. књига има 793 само женске песме; II. има 101 јуначку песму најстарију; III. има 89 јуначких песама из времена под Турцима; IV. пак 62 јуначке песме најновијега постања.

После овога летимичног прегледа песама пређимо на издања

6.) Народних приповедака.

Одлучивши се, како сам рече г. 1821., да сакупља и на свет издаје све што је српски народ измислио, Вук је одмах после првог издања песама обратио пажњу и на *приповетке*, те

14., у додатку *Давидовићевим* Српским Новинама за г. 1821. (бр. 89., 90., 91., 95., 98. и 100.) штампао „Народне српске приповијетке.“ На стр. 33.—48. овога додатка штампао је и неколико наших *народних загонетака*, па које ни после тога није био заборавио, те их на пуну тисућу набрао, али не стигао да их и на свет изда. Па и приповедака потпуније издање јавља се на пуне 32 године после првога у књизи:

15., „*Српске народне приповијетке*; скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић,“ у Бечу 1853.; овде има 50 већих и мањих народних „прича“ и „гатака.“ — После смрти Вукове изађоше и

16., „*Српске народне приповијетке*; скупио их, итд.“, које је напред поменути одбор приредио и „потпором народнијех прилога“ штампао као „друго умножено издање“ у Бечу 1870. У овој књизи има осим оних 50 старих још 20 нових већих и 41 нова краћа (шаљива), — свега дакле 111 народних приповедака.

Прелазећи овако брзо преко ових, за нашу књижевну прозу врло значајних, прилога, да видимо још и издања

в.) Народних пословица.

Ову врсту наших народних умотворина, коју с правом зовемо својом *народном философијом*, Вук је објавио свету у ова два издања:

17., „*Народне српске пословице* и друге различне, као оне у обичај узете ријечи; издао их Вук Стеф. Караџић итд..“ на Цетињу 1836. — и

18., „*Српске народне пословице* итд.; издао их Вук Стеф. Караџић,“ у Бечу 1849. — Овде је Вук прештампао и свој велики предговор првом издању. Година 1836. врло је знатна станица на путу развитка Вукова језика и правописа. Те године Вук уводи у српску азбуку и слово *х*, и почиње га употребљавати у својим списима свуда где му је место по етимологији, наведавши у овом предговору за то разлоге и потврдивши егзистенцију гласа *х* у српском народном језику.

Да Вук постане прави реформатор српскога књижевног језика и правописа, учинили су поглавито његови

II. Списи о српском језику и правопису.

Из биографије се Вукове зна да се он још пре г. 1813., дакле у време, када ни сањати није могао о потоњем свом књижевном раду, одликовао необичним познавањем народнога језика и разбирао за сваку нову, себи непознату реч: није дакле чудо, што он, крећући се једном на књижевни пут, одмах у почетку свога рада правилно схваћа прву дужност народнога књижевника и труди се да ухвати законе и правила српском народном језику, тој првој основици српске народне књижевности. И тако, исте оне године, које изиђе на свет прва песмарица Вукова, излази и његов први, истина још слаби и почетнички, оглед српске граматике, књига:

[1]) Овде треба споменути и Вуков зборник наших народних песама у рукопису који је сада сачувана петроградске Академије Наука и који ће, по препису г. Љ. Стојановића, бити употребљен у београдском државном издању свих списа Вукових.

19., „*Писменица сербскога іезика*, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Сербијанцем; у Бечу 1814.“ — Мање уздајући се, како сам вели, у своју граматичку подобност, а више рачунући да постакне учење од себе, Вук овом књижицом, поред све њене несавршености (уз помоћ Копитарову превео Мразовићеву граматику), удара први камен у темељ своје потоње лингвистичке славе. У овој се књижици он одмах дотиче и питања о српском *правопису*, те поставља начело: „пиши као што говориш, а читај као што је написано“; тога ради одмах и предлаже — и ако још ни сам не чини све — у чем би и како требало изменити и поправити дотадашњи српски правопис.

Не могући у границама овога кратког прегледа улазити у све појединости овога епохалног почетка Вукова, а још мање пратити даљи поступни му напредак у извођењу нове правописне системе и увођењу чистога народног језика у српску књижевност, — поменућемо само најглавније ствари. Тако, одбацивши одмах у почетку — и у I песмарици и у I граматици — непотребна стара слова: ъ, ь, ы, ѣ, и мучећи се овде још са словима: я, ю, ль, нь, і, Вук је после краткога колебања[1]) одлучно прегао, да сам удеси нов правопис и да га у нашу књигу уведе. А да би пријатељима народне књижевности помогао, а својим противницима (којих се брзо нађе велики број) доказао подобност простога српског језика за књижевну употребу и тиме најбоље осудио њихову недотупавну мешавину „славено-сербску“, Вук се — опет уз помоћ ученога Словенца Јерн. Копитара и слављеногa нам песника Лукијана Мушићског — лаћа озбиљнога, за њега самоука претешкога, али зато и врло захвалнога и по вредности неопењивога посла: да *напише речник* српскога језика. И заиста, на четири године после „Писменице“ Вукове излази:

20., у 21. броју *Давидовићевих* Српских Новина од г. 1818. *објава*[2]) о књизи која се зове:

21., „*Српски рјечник*, истолкован њемачким и латинским ријечма; скупно га и на свијет издао Вук Стефановић. Wolf Stephansohn's Serbisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Lupi Stephani F. Lexicon serbico-germanico-latinum“, у Бечу 1818. (крајем те године довршен, а растурао се почетком 1819.). — Да ништа више није написао сем овога речника, Вук би и њим самим стекао вечито признање свога народа: овим превеликим и у нас дотле невиђеним послом књижевним Вук се. тако рећи, па пречац попео на висину првога научника и српској књизи учинио толико услуга, колико јој сви други писци до њега не могоше учинити. Огроман значај овога посла јасан је сваком оном, који зна шта је књижевни рад и шта вреди добар речник једнога језика сваком правом књижевнику. А још већу вредност овоме речнику даје то, што је Вук испред 26.270 рѣчи, унетих у њ из живога српског језика, написао и опширан *предговор* и нову српску *граматику*. Овим предговором и граматиком[1]) Вук је потпуно расчистио питање о нашем књижевном језику и утврдио свој нови правопис, којим се ми данас пред целим образованим светом поносимо, јер га нигде савршенијега нема. Показавши који је и где ваља тражити чисти језик народни, којим треба српске књиге писати, Вук је овде, дакле још пре 70 година, положио чврсте основе свему данашњем нам познавању српскога језика: изнео гласове и облике, акценте и дијалекте, показао старину и промене у језикову животу и доказао сву неумесност и штету од мешања српскога језика народног с језиком црквеним или, боље, руско-словенским. И управо од ове, 1818. године води своје порекло данашњи нам правопис, који је Вук поправио тиме, што је из дотадашњега избацио сва стара непотребна слова: ъ, ь, ы, я, ѥ, ю, ѣ, а увео нова: ђ, ћ, љ, њ, ц, ј (нешто уредно сам, а нешто узео са стране), без којих се српски гласови никако не би могли ни бележити по правилу: да је за сваки глас потребно по једно слово.

Колику је буру изазвао Вук у нашим ученим круговима онога доба својим новим мислима о књижевном језику, а особито својим новим пра-

[1]) И ако, н. пр., већ у Писменици пише *іа*, *іу* м. *я*, *ю*, опет је своју II песмарицу штампао, као што се из натписа јој могло видети, у свем старим правописом.

[2]) Ово је управо била друга, а прва је објава изишла још г. 1816. (*Пл. Кулак.* „Вукъ Караджичъ“, стр. 237.).

[1]) Она је толико савршенија од прве му „Писменице“ од г. 1814., да се никако не може сматрати као њено друго издање, а ваљаност јој се доказује и тиме, што ју је г. 1824. Јаков Грим превео на немачки језик.

пописом; колику је борбу он имао да издржи за пуних четрдесет година, и како је на послетку његов нови правопис овладао и постао заједнички готово свима српским писцима још и пре смрти његове; колико је, с једне стране, хвалâ и признања, с друге опет напада и кињења пало на Вука и због самога речника, — све то остављамо читаоцу да види у новој нам књижевној повесници, која после овог епохалног посла Вукова готово у свакој години бележи по који нов спис његов. Поред многих брошура и чланака полемичке природе, у којима се такође дотиче језиковних и правописних питања и које ћемо нарећати у III. одељку, Вук је даље своје чисто лингвистичке списе штампао овим редом:

22., „Примѣчаніе о дателномъ и творителномъ падежу сербскомъ мушки и средњи имена", с потписом *В.* у 10. бр. *Давидовићевих* Српских Новина за 1818. (даље пре „Српскога Рјечника");

23., „Додатакъ к мнѣнію о писмена их у нашимъ причастіямъ", с потписом *В.*, у 28. бр. *Давидовићевих* Српских Новина за 1818. (такође пре „Српскога Рјечника");

24., „*Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима* свију језика и нарјечија с особитим огледима Бугарскога језика"[1]), написао Вук Стефановић итд."; у Бечу 1822. (као прилог уз Давидовићеве новине од 102. броја 1821. до 13. броја 1822.);

25., „*Први српски буквар* В. Стеф. Караџића", у Бечу 1827., оштампан из Вукове „Данице" за год. 1827.;

(Још пре овога буквара написао је Вук у својим „Даницама" и ова два, за српску граматику врло значајна, чланка, која није засебно оштампавао: а.) *Главне разлике између данашњега славенскога и српскога језика* у „Даници" од г. 1826., — и б.) *Главна сврстивања суштественти и прилагателни имена у Српском језику* у „Даници" од г. 1828., што се сматра као први оглед српске науке о постању речи или „науке о основама".)

26., „Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије *Писма* високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу итд. *о Српскоме правопису* са особитијем додацима *о Српском језику*", у Бечу 1845. И данас врло поучна књига о српском језику, и ако долази у ред одговорâ на Светићеве „Утуке", мање је полемичког карактера;

27., „Вука Стеф. Караџића посланица Антону Кумановићу у Задар", писана и испраћена 1847., а штампана у I књизи *Миклошићеве* „Slavische Bibliothek", у Бечу 1851.;

28., „Glavna pravila za južno narje-je" (уз договор о заједничком језику и правопису међу Србима и Хрватима) у „Narodnim Novinama" у Загребу 1850.

Још од г. 1818., одмах после изласка на свет првога „Српског Рјечника", Вук је почео допуњивати и поправљати ову своју књигу над књигама; око године пак 1842. почео је озбиљно спремати (или сам записујући речи којих није било у I издању, или поручујући својим помагачима да они то раде, или исписујући народне речи из поуздaних извора) ново издање, које се после десетогодишњега мучног рада Вукова и обилате му помоћи И. И. Срезњевскога и Ђ. Даничића — и појави на свет под именом:

29., „*Српски рјечник*, истумачен њемачкијем и латинскијем рјечима"; скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Lexicon serbico-germanico-latinum, edidit Vuk Steph. Karadschitsch", у Бечу 1852. — Рекосмо од колико је значаја био први „Рјечник" Вуков: колико ли већу вредност мора имати овај нови, до сада јединствени и најбољи, споменик целокупне српске књижевности! Пред овом сјајном круном свега рада Вукова морали су ником попикнути и последња, најцрњи и најжешћи противници његови, а присталицама новога нам правца књижевнога овај нови „Српски Рјечник" био је потребан као „насушни" хлеб. Данас прави књижевник српски и хрватски и не седа за сто без овога изврсног тумача народног нам језика.[1]) Речник је овај од г. 1852. у сваком погледу надмашио онај од 1818.: и бројем рѣчи (има готово колико два прва — 47.427 рѣчи), и тачнијим тумачењем и преводом, и потпунијим објашњењима и белешкама, написаним уз поједине речи. Овај нам речник износи не само целокупно богатство живога српског језика (*народнога*, јер у њ не

[1]) Треба поменути да 27 песама које је Вук овде штампао нису праве бугарске, него српске македонске песме (из Разлога).

[1]) Штета само, што се не после пуних 36 година још не дође до новог му издања, кад већ не могосмо бити срећни, да за то време добијемо бар за најречу потребу згодан извод из њега!

хте Вук унети ни једне речи, о којој није био уверен да се у народу говори), него и верну слику живота и обичаја српскога народа, те је својим географским, етнографским и повесничким прилозима[1]) од неоцењене користи и сваком српском етнографу и повесничару. У похвалу и Вуку и српском народу треба само поменути факат, да ни у то време ни за дуго после тога ниједан словенски народ није имао таквога речника. И што је наука о српском језику, изврсним радовима неумрлог ученика и помоћника Вукова, Ђуре Даничића и других им следбеника, могла показати до сада толико напретка, колико јој се с правом признаје, — највећа заслуга припада Вукову „Рјечнику“.... Али и после овога монументалног посла својега стигао је неуморни старина да принесе још који камен лепој згради новога српског књижевног језика. На пет годиш после новога „Рјечника“ излазе на свет:

30., *„Примјери српско-славенскога језика*, саставио их В. Ст. Караџић“, у Бечу 1857., књига врло поучна за историју нашега језика; — а после Вукове смрти поменути одбор издаде на свет из Вукове заоставштине и књигу:

31., *„Deutsch-serbisches Wörterbuch* von Vuk Steph. Karadschitsch (тропком народнијех прилога), Wien 1872.“ Овај се „немачко-српски речник“ може сматрати као II део Вукова рјечника од 1852., из кога су овде изостављена сва тумачења и латински превод. И ако би се овом, тако да кажемо, окренутом изводу из главнога речника Вукова могло у многом чем замерати, он је опет од велике користи сваком оном српском писцу, који би рад из наше књижевности изгонити речи без невоље сковане речима народним.

Потпуности ради овде нам треба споменути и

32., Вуково писмо Јовану Стер. Поповићу *о српској просодици*, писано г. 1853., а штампано у II књизи Миклошићеве „Slavische Bibliothek“ у Бечу 1857. Писмо је значајно ради лепих му напомена о српским акцентима.

[1]) Њих је било — у великом броју — и у I издању од г. 1818.

III. Списи полемички и критичарски.

Ниједна се нова мисао није могла примити и земљишта захватити одмах, чим би се на свет појавила: свака се морала борити с многима старијим, те да овлада људским умом и разумом. Колико су пута, те жестоки бој биле неке, на први поглед, сићушне и незнатне новине! Па колико љуђа и оштрија мора бити борба, у којој наш млади самоук с јединим оружјем свога здравога разума и с непризнатим правом простога српског народа јуриша на сјајне опкопе и старих и младих великана надуте „славено-сербске“ учености прве половине XIX века! Не треба се чудити упорној борби, превеликој пуцњави и честим, силовитим испадима из непријатељских, кренички завађених, табора: да се победа одржи, да се нови непријатељ сузбије мора се употребити све што до руку дође, користити се свачим на свету! И заиста; Вуку противна остарина често се служила у борби и недопуштеним средствима: подметањем и клеветом, само да Вука оцрни и његове мисли и предлоге у народу омрази. Тако је, нпр., било тврђење: да Вук, уводећи јоту у српску азбуку, иде ни више ни мање него на то, да српски народ покатоличи, — као да и правопис одлучује у питањима вере и цркве! Још су ова назадњачка уста била пуна грдње на Вука и зато, што он, избацујући из наше азбуке стара слова и уводећи нова, тобоже раскида са српском старином! А не знајући ни шта је задатак народној књижевности, ни којим ће језиком народу она најбоље користити, противници Вукови нападаху на њ и за оно, за што га је требало хвалити: што је Вук, као што видесмо, тражио да се наше књиге пишу чистим српским језиком, а не и даље оном неправилном и неразумљивом мешавином језика рускога, црквено-словенског и покваренога српског варошког. С тога је врло природно, што се и Вук у одбрани својој често служио и врло оштрим изразима, и много времена утрошио на писање одговорâ својим противницима; али се он у свима својим критикама и антикритикама никада није показао низак и без достојанства, као што су према њему често бивали његови противници. А и само летимичан преглед имена појединих Вукових брошура и чланака полемичке и критичарске природе јасно показује велики труд и јуначку издржљивост његову у мучној правописној борби II,

III, IV и V деценије нашега столећа, у ком се времену наша књижевност осим расправљања о језику и правопису готово ничим другим не може ни похвалити — све до г. 1847., када борбу једним снажним и одсудним ударцем одлучује у корист свога великог учитеља вредни му и даровити ученик.[1]) Ево хронолошким редом, колико је нама познато, свих критика и полемика Вукових:

33., Рецензија прва дёла „Любомира у Єлисіуму" од *Милована Видаковића*, штампана у Давидовићевим Српским Новинама од г. 1815.;

34., „Рецензија другога дёла ове књиге, опет у Давидовићевим новинама, г. 1817. Ове је године излазило и продужење рецензије првога дела Видаковићева „Љубомира у Јелисијуму";

35., „Малый одвраћакъ на малый одговоръ г. Видаковића", с потписом *Рецензентъ*, у Давидов. Српским Новинама, такође г. 1817.;

36., Вуков одговор на писмо Мих. Фил. Грујовића (писано „рецензенту Любомира у Єлісіуму"), штампан у 83. броју поменутих новина год. 1817.; а још пре тога изиђе:

37., Вуков одговор на чланак *Саве Мркаља*:[2]) „Палинодија либо обрана дебелога ера" у 42., 43. и 44. броју Давидов. новина од године 1817;

38., „Одговор господину ц — на његово мнѣніе о Србской Граматици" у 50. и 51. бр. Српских Новина од г. 1818.;

39., „Неколико ријечи о другом објављенију на третьу часть Любомира у Єлісіуму", с потписом: *Поваковић Ненад*, у особитом додатку Давидовићевих новина од г. 1819. у Бечу;

40., „Примјечанија на преводе г. Томе Љубибратића и на примјечаније на њих г. Станимира Живковића", с потписом: *Новаковић Ненад*, у 21. бр. Давидов. новина од г. 1820.;

41., „Одговор на Добрићеве погледе „на начин србска писана", у додатак к ч. 53. Нов. Срб. метнуте", с потписом: *В. С.*, у 66. бр. Давидовићевих новина од г. 1821.;

42., „Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима, а особито Благоју Штипкаловићу и старцу Куцкалу", у додатку 49. броју Давидов. новина од г. 1821.[1]);

43., „Одговор Јовану Раштовићу, адвокату Штипкаловићеву", у додатку 63. и 64. броју Давидов. новина од г. 1821.;

44., „Писмо Димитрију Фрушићу, доктору Медицине" у додатку 68. броју Давидов. новина од г. 1821.;

45., „Одговор Штипкаловићу или Раштовићу на његов одговор у дод. 75. числу Нов. Срб.", штампан у додатку 79. броју тих новина од г. 1821. у Бечу. —

Овде настаје подужи прекид у полемици Вуковој: борба се била за неко време стишала, али не и са свим престала, јер г. 1838. изиђе и у Матичином Летопису и засебно Светићева расправа „Ситнице языкословне", којом се отвара она деветогодишња жестока препирка о српском језику и правопису (особито о фонетици и етимологији у правопису), која је позната под именом Светићевих „Утука". Ево шта је Вук написао у том, тако да кажемо, другом периоду своје борбе:

46., „Одговор на ситнице језикословне *J. Хаџића* = *М. Светића*", у Бечу 1839.;

47., „Из писма „ономъ члену Матице Србске, писаногъ у Бечу 19. Јануара 1842.", штампано у 25. броју „Срб. Нар. Листа" за г. 1842. (Ово је одломак Вукова писма владици Платону, које је доцније, 1845. г., штампано цело с другим чланцима);

48., „Прави узрок и почетак скупљања нашијех народнијех пјесама" у 20 и 21. бр. новина „Пештанско-Будимскій Скоротеча" за г. 1842.

49., „Поп Павле Карано-Тврткович и Србскіи споменици", у 24. и 25. бр. „Пештанско-Будимског Скоротече од г. 1842.;

50., Вуков одговор на „Задатакъ Србскомъ филологу", у 32. бр. „Пешт.-Будимског Скоротече" од г. 1842.;

51., „Опет г. поп Карано-Тврткович и „Србскіи споменици"", у 27. и 28. бр. „Србског Народног Листа" од г. 1843.;

---

[1]) *Ђуре Даничића* „Рат за српски језик и правопис", у Будиму, 1847.

[2]) *Саве Мркаља*, овај злосрећни претеча Вуков, био је пре тога, још год. 1810., написао књигу: „Сало дебелога ера, либо азбукопретрес", у којој је тражио реформу српскога правописа, сличну потоњој Вуковој.

[1]) Овом је брошуром одговорио Вук, поред осталих, и *Јоакиму Вујићу* на памфлет, чији само почетак натписа овако гласи: „Критика и остра протестација против Дебелога ера (ъ) и Танкога ера (ь) против Курта-Херо-Шајчке Граматике г. Вука Стефановића...." А на крају ове грдње Вујић додаје: „Потомъ слѣдовати будетъ критика и ре-

52., „Вуков одговор на *Утук* М. Светића,“ у Бечу 1843. (Овај Светићев I „Утук“ био је одговор на Вуков „Одговор на ситнице језикословне“);

53. „Вуков одговор на лажи и опадања у *Србскоме Улаку*“, у Бечу 1844.;

(У овом времену, г. 1845., излазе и напред поменута „Писма В. Ст. Кар. и С. Тек. владици Платону,“ која су управо била Вуков одговор на II „Утук“ Светићев.)

54., „Критика у језику или одговор г. Евг. Јовановићу на примјечанија на књигу: Писма В. Ст. Караџића и Саве Текелије,“ у 19. и 20. броју „Србског Народног Листа“ од г. 1846.;

55., Odgovor Vuka Stef. Karadžića — Babukiću“ у „Kolu“ Станка Враза од г. 1846, где је штампано и Бабукићево писмо Вуку;

56., Вуков одговор (врло кратак) на „Утукъ III „языкословный о языку и правопису србскомъ Милоша Светића“ у 8. броју „Срб. Нар. Листа“ од г. 1847.;

57., „Господину са два крста“ у Бечу 1848. и у 12. броју „Подунавке“ за г. 1848. (Ово је писмо Вуков одговор неком † †, који је у „Подунавци“ критиковао Вуков превод Новога Завета, и на ово Вуково писмо опет у „Подунавци“ од 1848. одговор написао.)

Крајем пете деценије нашега столећа завршује се правописна борба, јер исте године 1847., кад и Вуков одговор на Светићев III утук, излиће као што рекосмо, Даничићев „Рат за српски језик и правопис.“ И сад је Вук могао с радошћу гледати како његова начела све више освајају маха и његов се фонетички правопис поступно почиње примати по свима српским крајевима. На послетку и Србија, која га је на жалост најдуже одбијала, после многих оштрих и смешних службених забрана, г. 1860. отвори врата његову језику и правопису! Али још не беше нестало свих пакосних завидљивача великој слави Вуковој, те се много заслужни старина мораше, тако рећи, и пред смрт своју бранити од неумесних напада, што видимо из књижице:

58., „Одбрана од ружења и кињења,“ која је оштампана из 34., 35. и 36. београдскога „Видовдана“ од г. 1851.[1])

штанѣ г. Вука Стефановића веслано-мастиоъ Арнаутъ-Турско-Херо-Шпічкогъ-Ѣор-Дилбер-Ѣили-Чаша Рѣчника“.

[1]) Не замећи, да је овим набрајањем исцрпено све што је Вук написао браћећи себе и права српскога народног језика, можемо још поменути и

IV. Списи географски, етнографски и историјски.

Како за познање свих националних особина, обичаја, предања и веровања, целокупног јавног и домаћег живота нашега народа; тако и за познање разних покрајина, у којима живи и политичке судбине која га у почетку овог века прати, — и дан данаш су од неоцењиве вредности прилози Вукови. Тачност и документална верност, којима се одликовао бележећи народне песме и записујући народне речи, — није мања ни у једном његовом етнографском и географском спису: и овде је он бележио и писао само оно што је својим ушима чуо и својим очима видео. Па то се може казати и о његовим повесничким списима: причао је оно што је сам знао (о догађајима Кара-Ђорђева и Милошева устанка) као савременик и очигледац, а слобода, с којом је ступао пред учене своје противнике у борби за свету ствар народнога језика, није га изневеравала ни овде.

Колико је била и на овим пољима обилата радња Вукова, најбоље казује низ ових чланака, брошура и књига (којима треба додати етнографске, географске и повесничке белешке у свима готово књигама народних умотворина и у оба „Српска Рјечника“):

59., „О Мајошу Обилићу,“ чланчић с потписом *B* у 97. бр. Давидовићевих новина од год. 1817.;

60., Живот Кнеза Милоша, спис, који изиђе у руском преводу[1]) (Жизнь и подвиги князя Милоша Обреновича, верховнаго вождя и предводителя народа сербскаго“) у Петрограду г. 1825.;

61., „*Даница*; забавник (с календаром) за г. 1826.“ у Бечу 1826., у којој су помена вредни чланци: „Почетак описанија манастира“ и „Житије Ајдук-Вељка Петровића“;

62., „*Даница*; забавник за год. 1827.“ у Бечу 1827., у којој му је врло значајан спис: „Географическо-статистическо *описаније Ср-*

рецензију Видаковићева романа „Усамлјени Јоша,“ о којој Кулаковски (Вукъ Караджичъ итд., стр. 244.) мисли да ју је такође писао Вук у Давидовићевим новинама од г. 1815. Новаковић (Библиографија, стр. 83.) само каже да је ту књигу неко рецензовао у Давидов. новинама од г. 1816.

[1]). Рукопис је Вуков најпре био преведен на немачки, па га је с немачког превео на руски Михаило Герман.

бије (у два дела: „описаније земље“ и „описаније народа“), уз који доноси допуну:

63., „*Даница;* забавник за г. 1828.“ у Бечу 1828. у чланку: „Имена села изван пашалука београдског.“ У овој III Даници изиђе и знаменита му. доста опширна (стр. 136—221), монографија: „Прва година српског војевања на дахије.“ — Повесничким градивом је богата и

64., „*Даница;* забавник за г. 1829.,“ штампана у Будиму 1828., у којој су изишле биографије (махом кратке): архимандрита Стевана Јовановића и Хаџи-Рувима, Радича Петровића, Милоша Стојићевића и др. — Између II и III Данице излазе му и ове две биографије у засебним књигама:

65., „Житије Ђорђија Арсенијевића Емануила итд.“ у Будиму г. 1827. (које иде у ред слабијих Вукових повесничких послова) и

66., „*Милош Обреновић*, кнез Србији, или грађа за српску историју нашега времена,“ у Будиму 1828. (Ова се биографија разликује од ове на руском језику тиме, што су овде испричани и догађаји од 1821. до 1827. године). Уз овај спис, и ако је преко реда, можемо ставити и

67., Писмо Вуково кнезу Милошу, које је Вук писао г. 1832., а Светић га из пакости штампао у новинама „Србскій Улакъ“ (бр. 6., 7., 8. и 9.) од год. 1843. — Тек на четири године после IV „Данице“ изиђе и V., — књига на реду

68., „*Даница;* забавник за г. 1834.“ у Бечу 1833., у којој Вук наставља историју Карађорђева устанка из III „Данице“ под именом: „Друга година српскога војевања на дахије.“ А како раније, тако и ова V „Даница“ доноси и нешто забаве.

Најлепша и најпопларнија етнографска књига Вукова зове се:

69., „*Ковчежић* за историју, језик и обичаје Срба сва три закона,“ штамп. у Бечу 1849, у коме се и правилним погледима и великим родољубљем истиче први чланак „Срби сви и свуда.“ — Овамо иде и

70., „*Кмет*, написао В. Ст. Караџић,“ чланчић, штампан у II књизи Миклошићеве „Slavische Bibliothek“ у Бечу 1851. — И најпосле у књизи:

71., „*Правительствующій Совѣтъ Сербскій* за времена Карађорђијева или отимање онданњијех великаша око власти,“ у Бечу 1860., прича Вук опет о првом нашем ратовању с Турцима (о самом „совјету“ и његову раду говори врло мало, непотпуно и хладно, чега ради му ова књига долази у ред најслабијих послова) и доноси биографије: Миленка Стојковића, Петра Добрњца и Иванa Луговића.[1]).

Још је после смрти Вукове штампана књига:

72., „*Живот и обичаји народа српског;* описао их и за штампу приготовио Вук Стеф. Караџић; трошком народнијех прилога“ у Бечу 1867. Овај спис је Вук оставио недовршен, што нам доказују празни листови, на којима стоји натпис само онога, о чем је мислио говорити. С тога су овде многе ствари из „Ковчежића“, „Српског Рјечника“ и народних песама просто прештампане с врло малим изменама и допунама.

V Списи на немачком језику, превод Новога Завета и списи двојице Вукових пријатеља.

Ред повесничких прилога Вукових допуњују списи које је или сам Вук израдио на немачком језику или по његову причању написао чувени повесничар немачки и велики пријатељ Вуков, Леополд Ранке. Овај рад Вуков, за тим опширне везе Вукове с многим најпразнатијим немачким књижевницима онога доба (Гримом, Хумболтом, Гетеом, Фатером, Ранкеом, госпођицом Талеј итд.), нахоке објаве појединих Вукових зборника и отуда преводи наших народних песама на немачки, па и на друге европске језике — не само што учинише да се учена Европа заинтересује нашим песничким благом, него и помогоше да се бојна слава српска на далеко прочује и да васкрсла, тако рећи, из мртвих, нова, истина још малена, српска држава задобије великих симпатија код свега образованог света. И само у овом погледу Вук је учинио више, но и један од наших писаца и пре и после њега! А колико је боле и за нас корисније да своју земљу и свој народ приказујемо туђему свету сами, него да то чине, или непотпуно или наопако, необавештени туђинци!

---

[1]) Ова је књига интересна због беспримерног јој одзива читалачке публике: на саме Србије било се јавило 2357 претплатника, колико дотле није била дочекала ни једна наша књига. — У предговору овој књизи помиње Вук, међу другим за штампу спремљеним рукописима, велику (за 30 шт. табака) „*Грађу за српску историју... од 1804. па до 1859. г.,*“ којој као да се изгубио траг!?

Уз Гримово познато одушевљење за српски језик (чега ради је превео Вукову граматику од г. 1818.) и српско народно песништво (преводио га и писао рецензије и расправе о појединим збиркама) стоји напоредо и Ранкеов заједнички рад с Вуком на новој српској повесници. Тако на првом месту књига

73., „Die serbische Revolution, aus den serbischen Papieren und Mittheilungen, von *Leopold v. Ranke*,“ штампана у Хамбургу 1829., није ништа друго, до немачки превод онога што је Вук причао Ранкеу о српској борби за слободу почетком овога века. Та је књига г. 1844. доживела и друго издање, па г. 1879. ушла у састав великог Ранкеовог списа „Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert.“ — А по савету и наваљивању истога Ранкеа Вук је 1833. написао и монографију:

74., „Ueber die letzten Unruhen in Bosnien,“ која је штампана г. 1834. у 2. свесци „Historischpolitische Zeitschrift,“ па и она ушла у поменуту Ранкеову „Србију и Турску у XIX веку.“ — Сам је на послетку Вук написао:

75., „Montenegro und die Montenegriner“ итд., што је штампано у Тибингену г. 1837. у Котином зборнику „Reisen und Länderbeschreibungen.“ — Још су се, било Вуковим списима, било његовим усменим причањем, користили Посарт, Ами Буе и други, који упознаваху Европу са Србијом.

У реду послова, који помажу увођење народног језика у српску књижевност, долази и Вуков рад на преводу *Светога Писма*. Преводећи најпре само „Огледе на Новога Завјета“, а за тим и цео „Нових Завјет“, Вук је не само имао похвалну намеру: дати народу у руке свету књигу у чистом народном руху, него и хтео показати својим противницима да је „проста“ народна језик српски подобан и за „више материје.“ Војујући противу неразумљивог црквено-словенског језика у нашој књижевности, Вук је овим преводом погодио најбољи пут за пропаганду свога књижевнога језика и правописа: Свето Писмо је књига најпопуларнија и најпевнија, те и најзгодија, да одбије свако неправедно сумњичење о Вуковим намерама. Али се и овоме патриотском послу Вукову противници насмејаше и најоше пуно разлога и начина, да га још више почну нападати. Вук је, и сам, и са својим вредним учеником Даничићем, умео себе да одбрани и противнике да ућутка, те се данас наша књижевност с правом може поносити, што има цело Свето Писмо преведено најлепшим и најчистијим народним језиком (од Вука Нови, а од Даничића цео Стари Завет). Ево којим је редом Вук радио на овоме послу:

76., Још у г. 1819. изађоше у 68. и 69. броју Давидовићевих „Српских Новина“ неки одломци Светога Писма на словенском, „руској и српском“ језику, о којима се може мислити да су Вукова ствар; а

77., „Огледи Светога Писма на српском језику“ од Вука први пут изађоше у засебној књизи г. 1824[1].) у Бечу; — на 13 година после тога излази и

78., цео „*Нови Завјет* Господа нашега Исуса Христа,“ превео Вук и т. д., у Бечу г. 1847[2]., после које године изађе до сада неколико издања, било опет засебно, било заједно с Даничићевим „Старим Заветом.“

Још су нам остале две књижице које, и ако их сам Вук није писао, не треба оставити непоменуте, јер помена заслужују не само својом унутрашњом вредношћу, него и Вуковим великим интересовањем о њима. То су:

79., „*Луке Милованова* Опит настављења к *српској сличноречности* и *слогомјерју* или просодији. По новом правописању начину сматрајући на повод к новој весма нужној Српској Писменици или Језикопаузку, списан 1810.[3]) а издао га Вук Стеф. Караџић 1833. у Бечу,“ — и

80., „*Приправа за историју свега свијета* ради дјеце; превео с њемачког по А. Л. Шле-

---

[1]) Ово је године изишло и накарађени излагијат Вукова превода целога Новог Завета од *А. Стојковића* у Петрограду.

[2]) Од свих критика на овај Вуков превод највише пажње заслужују „*Примјебе* на преводъ Новога Завѣта итд.“ од пок. владике *Никанора Грујића*, штам. у Земуну г. 1852.

[3]) Будимска цензура није допустила штампање ове књиге 1810. зато, што је она тражила овакву исту реформу српског правописа, какву и Мрмљево „Само дебелога јера“. Вук се познао с Луком још г. 1814., па се нешто и користио његовим, тада још нештампаним, рукописом. Тек поштo је Вук својим радовима прокрчио пут новом правопису, могао је 1833. г. издати на свет и ову књижицу, чији је писац још 1828. свој мученички живот био завршио.

церу покојни *Димитрије Владисављевић*, бивши учитељ при српској школи у Трсту, а прегледао и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић. Књижица прва. Увод у историју свега свијета;" у Бечу 1864.

Натписи ових књижица казују и сами садржину њихову: у првој се уз критику дотадашњега размера српских уметничких стихова износе и мисли (сличне Вуковама) о поправци српског правописа и књижевног језика, — а у другој се даје српској омладини у руке, лепим и чистим народним језиком израђен, превод популарног немачког увода у светску повеницу. Колико је прва књижица била знатан прилог за историју наше правописне и књижевне реформе, толико је опет ова друга у своје време била добро дошла нашој онда врло сиромашној школској књижевности.

И овај кратки поглед у богату ризницу Вукова рада, и ово површно разгледање и просто ређање појединих Вукових списа — биће, надамо се, читаоцу довољно, да сазна величину заслуга Вукових, те да се диви необичној вредноћи у раду, издржљивости у борби и снази у науци Вуковој. А то сазнање и дивљење рађа и вечиту захвалност, којом се цео српски народ одужује великом духу Вукову, захвалност која је ове године најлепше крунисана величанственом светковином стогодишњице Вукова дана рођења. Дани 8., 9. и 10. Септембра ове године најјасније показаше свему образованом свету да је слава Вукова слава и целог српског народа А та је слава истинска, права; та је слава неувела, вечита!...

И данас, кад су већ заборављени и последњи одјеци злокобних гласова противничких; кад нема ни трага оне огорчене борбе, у којој је Вук провео готово цели свој век; кад је наука освештала и практика потврдила сву корист и добит српској књизи и српској просвети од Вукова родољубива рада, — слободно и поносно ступа велики ђеније Вуков пред онога неумитног и вечитог судију, у кога се само бесмртници уздају! Још на 44 године пре смрти своје навео је Вук речи песника Јунга: *»Вријеме је судија!* Вријеме нити има пријатеља ни непријатеља. Лажна слава мора увенути, а *права слава цвета и расте без престанка«*.

ДОДАТАК.

СПИСИ О ВУКУ КАРАЏИЋУ.

Још за живота великог регенератора поне српске књижевности, уз преводе српских народних песама на немачки језик и студије о њима, доста се писало (по немачким књижевним листовима и у засебним издањима) и о њему, као њиховом вредном скупљачу и савесном издавачу; доста је поменути Јернеја Копитара, Јакова Грима, Северина Фатера, госпођицу Јаков (псевд. Талфј), Павла Шафарика и др. Али се тек после смрти Вукове (1864.) почеше јављати огледи његова животописа и студије о великим му заслугама за цео народ српски и хрватски. Ево писаца — колико је нама познато — који од тога времена говоришe, опширније или краће, о Вуку:

а). На српском језику:

1., *Стеван Павловић*, у „Српском Летопису" за годину 1864. (Нови Сад) у чланку „Вук Стефановић, Караџић и књижевна радња његова";

2., *Др. М. Розен*, у „Видовдану" за 1864 и у засебној брошури „Вук Стеф. Караџић", у Београду 1864.;

3., *Ватрослав Јагић*, у „Književniku" I, г. 1864., одакле је оштампана и засебна књижица „Vuk St. Karadžić i njegove zasluge u historiji srbske i hrvatske književnosti", Загреб 1865.; — још пре тога писао је Јагић о Вуку и у чешком „Научном Словнику" (види *в.*,);

4., *Александар Сандић*, најпре у новосадској „Даници" за 1864. превео Срезњевскога чланак о Вуку (види *б.*), а после то штампао и у засебној књижици („Живот Вука Ст. Караџића", Нови Сад 1870.) и у „Годишњаку", календ. за 1871. год.; — ову је биографију Сандић мало допунио г. 1874. у „Гласу Народа" (Нови Сад) у чланку „Dr. Вук Стефановић Караџић, рођен 26. Октобра 1787., умрло 26. Јануара 1864."

5., *Јован Гавриловић*, написао је г. 1872. у „Гласнику" XXXIII. (Београд): „Прилог к биографији Вука Ст. Караџића";

6., *Стојан Новаковић*, говори о Вуку у својој „Историји српске књижевности", I. и II. издању, г. 1867. и 1871. у Београду, — и у бечкој „Српској Зори" г. 1870., у чланку

„Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски“, што је и засебно оштампано;

7., *М. Ђ. Милићевић*, писао је биографију Вукову у „Кнежевини Србији“, Београд 1876., а за тим и у „Поменику знаменитих људи у српског народа новијега доба“, Београд 1888.;

8., *Ђорђе Рајковић*, написао је у новосадском „Јавору“ за г. 1877. чланак „Вук Стеф. Караџић, књижевна успомена“;

9., *Јован Бошковић*, писао је о животу и раду Вукову у календару „Орлу“ за г. 1878. у Новом Саду;

10., *Ристо Ковачић*, написао је опширну студију о Вуку у дубровачком „Slovinca“ за г. 1881. и засебно, под именом: „Život i rad Vuka Stef. Karadžića“;

11., *Армин Павић*, у некрологу Ђуре Даничића написао је и доста опширну и врло добру оцену живота и рада Вукова, у „Radu“ југословенске академије, књ. 77., г. 1885. у Загребу; одавде има извод и на немачком језику (види *г.*).

б). На руском језику:

12., *И. И. Срезњевски*, у „Московск. литерат. и учен. Сборнику“ за г. 1846. у чланку „Вукъ Стефановичъ Караджичъ. Очеркъ біографическій и библіографическій“, који је и засебно оштампан у Москви 1846.; — а у књизи „Братская помочь пострадавшимъ семействамъ Босніи и Герцеговины“, Петроград 1876., Срезњевски је ову биографију довршио, те испричао рад и живот Вуков и после 1846. год. па до смрти, у чланку „Вукъ Ст. Караджичъ. Біографическій очеркъ“;

13., *Платон Кулаковски*, написа до сада најопширнију и врло добру студију о Вуку у књизи „Вукъ Стефановичъ Караджичъ; его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ“, Москва 1882.

в). На чешком језику:

14., *Хатала*, писао је о Вуку после смрти његове у „Časopisu českého Museum“, Праг 1864. г.;

(Књига „*Jihoslované*, obraz narodopisno-literarní“, (Праг 1864.), оштампана из чешког Научног Словника, има у себи кратко, али једро и озбиљно израђен, пером *Јагићевим*, потпун преглед српске и хрватске литературе, па на свом месту и помен Вукова живота и рада);

15., Чешки „*Slovník Naučný*“ има и засебно чланак о Вуку код речи *Karadžić* с потписом *Ra* (Rybička Anton).

г). На немачком језику:

16., *Хајнрих Пен*, написа најпре у књижевном листу „Heimath“ за г. 1877. чланак „Vater Vuk“, а за тим у листу „Magazin für die Litteratur des Ja — und Auslandes“ за год. 1887. опет врло симпатичан чланак о Вуку „Der serbische Freund Leopold von Ranke“;

17., Неки *С. Сингер* (Хрват?), у својим „Beiträge zur Litteratur der kroatischen Volkspoesie“, Загреб 1882., говори доста опширно, и ако на више места и непријатељски, о Вуку;

(*Армин Павић*, говори о Вуку у великој „Real-Encyclopædie“ од Ерша и Грубера код речи „Karadžić“.)

д). На француском језику:

18., Грофица *Дора д' Истрија* (Јелена Гика) написала је опширну расправу о Вуку и српским нар. песмама у француском „Revue de deux mondes“, за г. 1865., одакле је та расправа преведена и на талијански, те штампана у задарском „Il. Nazionale“, а

ђ). На талијанском језику:

19., *Марко Пар* је написао лепу расправицу „Vuk Karadzic e la poesia popolare serba“, која је изишла у Губернатисовој „Rivista Contemporanea“ од ове године, па и засебно.

За потпуну биографију Вукову много је значајна и велика његова преписка с појединим ученим људима нашега и других јевропских народа. И ако сва та преписка још није издата на свет, ипак ће сваком новом биографу Вуковом добро доћи грађа, до сада издата у бечкој „Србадији“ за 1875., у Јагићевом „Archiv für slavische Philologie“, књ. II., у новосадском „Јавору“ и „Стражилову“, па можда и још где год.

О светковини
Вукове стогогодишњице 1888.
у Београду.

П. П. Ђ.

ИЗВЕШТАЈИ СТАРЕШИНА СРЕДЊИХ ШКОЛА

ЗА 188⁷/₈ ШКОЛСКУ ГОДИНУ

1. Директора II. београдске гимназије.

Друга београдска гимназија почела је да живи 17 Августа 1870 године, као „*палилулска полугимназија*“. Исте године одмах је установљено четири разреда (I, II, III и IV). За наставнике постављени су:

За директора и професора Димитрије А. Нешић, професор шабачке полугимназије:

За професоре: Давид Рашић, професор неготинске и Стеван Каћански, професор крагујевачке гимназије;

За суплента Станислав Симић. (Њему је уважена оставка 9 Новембра 1870 год).

За вероучитеља Алекса Илић, свештеник.

За учитеља цртања и краснописа Петар Рерих.

На место Станислава Симића постављен је 26 Новембра 1870 год. супленат Мијајло Мијајловић, супленат крагујевачке гимназије.

Са тим наставним особљем почела је палилулска полугимназија свој рад у месецу Септембру 1870 год.

Ученика је било:

У I разреду	. . . . .	50
„ II „	. . . . .	43
„ III „	. . . . .	34
„ IV „	. . . . .	30
	Свега	157 ученика.

Она је као палилулска — а доцније као друга нижа — гимназија, живела све до 5. Августа 1887. год. Одлуком министра просвете од тога дана, наређено је да се отвори VI разред и да се у напредак зове *Друга београдска гимназија*.

О животу друге београдске гимназије у 1887-88 школској години има се рећи ово:

I Наставници.

У течају 1887-88 школске године измењено је скоро целокупно наставничко особље друге београдске гимназије. Од оних наставника што су о Петрову-дне 1887 завршили школску год. у другој београдској гимназији, само су њих тројица остали на својим местима до Петрова-дне 1888. год.

Ново постављени наставници у времену 1887-88 школске године они су:

1. Др. Никола Ј. Петровић, референат за основну наставу у министарству просвете и црквених послова, постављен је указом од 8. Марта 1888 год. за професора и директора. Дотадашњи директор Јевта Ђорђевић стављен је у стање покоја. Он је навршио преко 34 год. професорске службе.

2. Г. Милош Зечевић, професор у оставци,

постављен је за професора указом од 12. Августа 1887 год.

3. Г. Јосиф Подградски професор нишке гимназије, премештен је овамо за професора указом од 16. Септембра 1887 год.

4. Г. Димитрије Дукић, професор шабачке гимназије, премештен је за професора, указом од 28. Марта 1888. год.

5. Г. Љубомир Миљковић супленат I београдске гимназије, премештен је за суплента, указом од 12. Августа 1887.

6. Г. Милан Ђурић, предавач богословије, премештен је у другу београдску гимназију за предавача, претписом министарским од 11. Августа 1887 год. ПБр. 8992.

7. Г. Петар Ј. Петровић, који је при крају школске 1886-87 год. предавао српски језик, и историју Срба, без хонорара, постављен је за предавача претписом од 1. Септембра 1887 год. ПБр. 9629.

8. Г. Светозар Миловановић, који је свршио природно — математички одсек философског факултета, постављен је за предавача претписом од 1. Септембра 1887 год.

9. Г. Петар А. Тина, који је свршио природно — математички одсек философског факултета на великој школи, постављен је за предавача, претписом од 16. Септембра 1887. ПБр. 12029.

10. Г. Миливоје Поповић, који је свршио историско-филолошки одсек философског факултета, постављен је за предавача претписом од 12. Новембра 1887 год. ПБр. 10656. Другим претписом од 1. Априла 1888. год. г. Поповић премештен је из ове гимназије у прву београдску гимназију. Њега је у овој гимназији заменио професор г. Димитрије Дукић.

11. Г. Петар Вукићевић, приправник на великој школи, службеним писмом г. ректора велике школе од 21. Новембра 1887. године упућен је у II. београдску гимназију да предаје рачун са 8 часова недељно.

12. Г. Милош Тенковић, сликар, постављен је за учитеља цртања и краснописа од 11. Августа 1887 год. ПБр. 8986.

13. Г. Јосиф Мајзнер, помоћник библиотекара народне библиотеке, постављен је за хонорарног предавача француског језика претписом од 11. Августа 1887 г. ПБр. 8996.

14. Г. Владислав Тителбах, професор учитељске школе, постављен је за хонорарног предавача за геометријско цртање претписом од 1. Децембра 1887. год. ПБр. 14.258.

15. Г. потпоручик Тодор Милановић постављен је за хонорарног наставника телесног и војног вежбања у IV., V. и VI. разреду, претписом од 16. Марта 1888. год.

У течају 1887—88 школске године, премештени су из ове гимназије:

1. Г. Јевта Ђорђевић, професор и директор. Он је стављен у пенсију указом од 8. Марта 1888. год.

2. Г. Стеван Ловчевић, професор, у прву београдску гимназију, указом од 12. Августа 1887. год.

3. Г. Ранко Петровић, професор, у I. београдску гимназију.

4. Г. Владимир Малина, предавач, у Зајечарску гимназију.

5. Г. Миливоје Поповић, предавач, у прву београдску гимназију.

6. Г. Димитрије Андрејевић, учитељ цртања и краснописа, у Вишу женску школу за учитеља истих вештина.

У времену 1887—88 школске године, унапређени су:

1. Г. Љубомир Миљковић, супленат, за професора указом од 18. Марта 1888. год.

2. Г. Милан Ђурић, предавач, за професора указом од 19. Маја 1888. год.

3. Г Антоније Цимбрић, учитељ друге класе музике и певања, у прву класу претписом од 1. Априла 1888. год.

Од наставника из 1886—87 школске године, остали су у овој гимназији за све време 1887—88 школске године:

1. Г. Коста Вујић, професор.
2. Г. Коста Црногорац, професор.
3. Г. Антоније Цимбрић, учитељ.

И тако у другој београдској гимназији било је:

Директор	1
Професора	8
Предавача	4
Хонорарних предавача	4
Предавач без награде	1
Учитеља вештина	3
Свега	21 наставник.

Између наставника изабрани су за разредне старешине, и то:

За I. разред прво одељење, проф. г. Љубомир Миљковић.

За I. разред друго одељење, предавач г. Петар Ј. Петровић.

За II. разред прво одељење, професор г. Милан Ђурчић.

За II. разред друго одељење, професор г. Коста Вујић.

За III. разред професор г. Коста Црногорац.

За IV. разред предавач г. Светозар Миловановић.

За V. разред професор г. Светозар Марковић.

За VI. разред професор г. Милош Зечевић.

II. Ученици.

У почетку школске 1887—88 год. уписало је се у ову школу 487 ученика, и то:

У	I.	разред	113
„	II.	„	131
„	III.	„	66
„	IV.	„	36
„	V.	„	76
„	VI.	„	65
		Свега	487 ученика.

Шести разред приновљен је ове школске године. Лане је било пет разреда. Пошто је број уписаних ученика у I. и II. разреду био врло велики, то су по одобрењу г. министра просвете и црквених послова ови разреди подељени на два одељења. У прво одељење I. разреда узето је 49 ученика, а у друго одељење 64 ученика. Учионица другог одељења знатно је већа од учионице првог одељења. Из истог разлога узето је у прво одељење II. разреда 59, а у друго одељење 72 ученика.

Препуњени беху још III., V. и VI. разред. Нарочито у V разред, — у коме се почињу три нова језика (латински, француски и старо-словенски), патио је целе године од те препуњености. Још у почетку школске године био је директор предложио да се V. разред подели на два одељења. И актом од 22. Септембра 1887. год. ПБр. 12.229, одобрио је г. министар просвете да се V. разред може поделити на два одељења. Али због тескобне школске зграде није се та подела могла извршити. Да је пак та препуњеност зло утицала на успех ученика у том разреду, то се разуме.

С тако подељеним и препуњеним разредима започета су предавања у првој половини месеца Септембра. У току школске године исписало се из школе:

Из	I.	разреда	21 ученик
„	II.	„	14 ученика
„	III.	„	6 „
„	IV.	„	2 „
„	V.	„	13 „
„	VI.	„	6 „
		Свега	62 ученика

Од тога броја Професорски Савет искључио је с правом на испит 20 ученика, а њих 40 исписали су се из школе по својој вољи. Умрла су 2 ученика и то 1 из III. а други из V. разреда.

Највише ученика искључено је из I. разреда (10), а најмање из III. и IV. (само по један ученик).

По месту рођења било је ученика:

Из округа	алексиначког	2
„ „	београдског	45
„ варошн	Београда	182
„ округа	ваљевског	18
„ „	врањског	3
„ „	јагодинског	10
„ „	књажевачког	5
„ „	крагујевачког	56
„ „	крајинског	6
„ „	крушевачког	4
„ „	нишког	5
„ „	пиротског	1
„ „	подринског	11
„ „	пожаревачког	15
„ „	рудничког	10
„ „	смедеревског	11
„ „	топличког	—
„ „	ужичког	16
„ „	црноречког	3
„ „	чачанског	24
„ „	ћупријског	8
„ „	шабачког	10
„ Аустро-Угарске		20

Из Херцеговине	1
„ Босне	8
„ Старе Србије	13
Свега	487 ученика.

Највише ученика било је из Београда (182), а само из топличког округа ни један. Велики је број сиротних ученика у другој београдској гимназији. Према до сад скупљеним подацима има их 121, који се хране и издржавају послуживањем и који од куће или не добијају никакву помоћ или какву незнатну помоћ.

Благодејанаца било је највише 17, а најмање 12. Обично се издавало од 141—163 динара месечно у име благодејања, јер годишњи буџет за благодејање био је 1500 динара. С тога што је био сразмерно мали буџет за благодејанце, највеће благодејање (у VI. разреду) није могло бити веће од 11 динара месечно, а најмање (у III. разреду) од 7 динара месечно.

III. Настава.

У 1887—88 школској години, наставни предмети били су подељени на г. наставнике овако:

1. *Науку хришћанску* у I_1, I_2, II_1, II_2, III и IV разреду предавао је професор г. Милан Ђуричић.

2. *Српски језик* у I_1, I_2, II_1, предавао је г. предавач Петар Ј. Петровић; а у II_2, III и IV. разр. г. професор Светозар Марковић.

3. *Старо-словенски језик* у V. раз. предавао је г. професор Св. Марковић.

4. *Историју књижевности* у VI. разреду предавао је г. предавач Петар Ј. Петровић.

5. *Литерарне облике* у V. раз. предавао је г. професор Милан Ђуричић.

6. *Немачки језик* I_1 и I_2 разр. предавао је г. професор Љубомир Миљковић; у II_1, II_2, III. и V. разр. предавао је г. професор Коста Вујић; а у IV. и VI. разр. предавао је г. професор Ј. Подградски.

7. *Латински језик* у V. и VI. раз. предавао је г. професор Јосиф Подградски.

7. *Француски језик* у V-ом и VI-ом разреду предавао је хонорарни предавач г. Ј. Мајзнер.

9. *Рачун* у I_2 и II_2 одељењу предавао је приправник Велике школе г. Петар Вукићевић; а у I_1, II_1 и III. разреду г. професор Коста Црногорац.

10. *Земљопис* у почетку школске године није имао нарочитог наставника, но је био подељен међу наставнике овако:

У I. разреду I. одељења предавао је професор г. Коста Вујић.

У I. разреду II. одељења предавао је професор г. Св. Марковић.

У II. разреду I. одељења предавао је предавач г. Св. Миловановић.

У II. разреду II. одељења предавао је предавач г. Петар Ј. Петровић.

У III. разреду предавао је професор г. Ј. Подградски.

У IV. разреду предавао је професор г. Милан Ђуричић.

Доцније — а то је у Новембру — постављен је за предавача земљописа г. Миливоје Поповић. Но и он би 1. Априла 1888. премештен у прву београдску гимназију, те неко време (око 15 дана) били су ученици без наставника, а при крају Априла дошао је г. професор Димитрије Дукић, те је узео групу географску коју је предавао до краја школске године.

11. *Историју српску* у III. и IV. разреду предавао је професор г. Милош Зечевић.

12. *Историју општу* у V. и VI. раз. предавао је г. професор Милош Зечевић.

13. *Зоологију* у III. разреду предавао је проф. г. Љуба Миљковић.

14. *Ботанику* у II_1 и II_2 одељења предавао је г. проф. Коста Црногорац.

15. *Минералогију* у IV. раз. предавао је г. предавач Св. Миловановић.

16. *Хемију* у IV. и V. разр. предавао је г. предавач Св. Миловановић.

17. *Познавање човека* у I_1 и I_2 раз. предавао је г. проф. Љуба Миљковић.

18. *Физику* у III., V. и VI. раз. предавао је г. предавач Св. Миловановић.

19. *Алгебру* у IV., V. и VI. разр. предавао је предавач г. Петар А. Тина.

20. *Геометрију* у IV., V. и VI. раз. предавао је предавач г. Петар А. Тина.

21. *Геометријско цртање* од Божића предавао је у I_1, I_2, II_1, II_2 и III. раз. хонорарни предавач, професор учитељске школе г. Владислав Тителбах.

22. *Музику и певање* предавао је учитељ г. Антоније Цимбрић.

23. *Цртање и краснописе* предавао је учитељ г. Милош Тенковић.

24. *Војно вежбање* у I_1, I_2, II_1, II_2 и III. разреду предавао је г. потпоручник Ђорђе Ђорђевић; а у IV., V. и VI. раз. потпоручник г. Тодор Милановић.

Из овога се види да је група *Српски језик* подељена била на 3 наставника, *Лепотословиа* на 3, *Немачки језик* на 3, *Рачун* на 2 наставника.

По писменим извештајима које сам прибавио од г. наставника при крају школске године — после годишњих испита, — већина наставних предмета свршени су онако како је програмима прописано, а посебице овако:

1. У *Науци хришћанској* диктовано је у II. раз. о *Апостолима* и *Првој цркви;* у IV. разр. *Кратку историју хришћанске цркве;* у III. раз. диктован је цео наставни предмет на 20 писаних табака.

2. У *Српском језику* диктовано је у II_2 одељења ополико, колико је требало ради попуњања програма, у колико то њим није обухваћено. То је изнело 1 писани табак. У III. раз. диктовано је о постанку глаголских облика $1^1/_2$ табак; у IV. разреду $^1/_2$ табака ради допуне према програму. — При овим диктовањима служио се г. наставник овим ауторима: Вук Ст. Караџићем, Ђ. Даничићем, В. Јагићем, Ст. Новаковићем. За словенски језик Миклошићем и В. Јагићем.

Други наставник српског језика диктовао је у I. разр. ополико, колико се разликује уџбеник од наставног програма, т. ј. у колико је наставни план већи. Те белешке по уверавању дотичног наставника, изнеле су неколико табака. И у II. раз. допуњавао је наставник „науку о гласовима“ Ст. Новаковића, у колико је она ужа од програма.

3. О *Историји књижевности* дотични наставник поднео ми је овакав извештај: „У VI. разреду предавао сам „Историју српске књижевности“ са три часа недељно. За овај предмет у наставноме плану нема детаљнога програма. Наставнику је остављено на вољу, колико ће се код појединих партија задржавати и како ће их обрађивати. Друга је незгода у томе, што за овај тако важан предмет нема уџбеника, него се ђаци муче пишући и преписујући белешке које им наставник говори. То им толико одузме времена да ретко где може да се сврши цео програм. Бачке белешке из овога предмета износе око 30 табака све до *Ивана Гундулића* у Дубровачкој књижевности, дакле до XVII. века. У VII. разреду до године одатле ће се морати наставити. Нисам доспео да поновим предмет са ученицима, јер осим тога што много времена одлази на бележење предмета, још се дангуби читањем и објашњавањем на часу (н. пр. народних умотворина, песама, приповедака пословица, загонетака, питалица итд., или читањем споменика из старе српске црквене и световне књижевности; као и читањем песничких умотвора, дубровачко-далматинских поета). Велика би добит била, кад би се овоме важноме предмету додао још један час недељно и кад би ученици имали ручни уџбеник, из ког би се могли спремати, онда би наставник имао много више времена за објашњавање појединих партија из свог предмета. Још би вредно било умолити г. министра, да одреди комисију, која би израдила детаљан програм за тај предмет, онако исто као што је израђен за политичку историју нашу, те да се у свима гимназијама по једном истом програму предаје, а не да сваки наставник сам прави за се програм.“

4. *Литерарне облике* диктовао је наставник на 35 писаних табака. Он је, вели, израдио све лекције за литерарне облике и те је лекције диктовао ученицима.

5. *Латински језик* свршен је по програму. Ученици служили су се при учењу књигама Туромана и Лекића. Уз то завео је дотични наставник и „*препарације*“ које је сваки ученик при прозиву, положио за преглед на катедру.

6. *Француски језик* само је у толико раширен што је дотични наставник дао аутографисати за ученике особита вежбања за употребу неправилних глагола.

7. *Немачки језик* подељен је био на три наставника, г. професор К. Вујић предавао је као што у извештају вели: — „у II_1 и II_2 закључно до стране 25 од другог дела про-

писане граматике; у III. разреду закључно до мењања глагола помоћних и глагола од слабије промене из III. дела исте граматике, а у V. што је за њега одређено.“ Диктовано ван учебника није ништа; — г. професор Ј. Подградски предавао је у VI. разреду по програму. За превођење са српског на немачки служио се примерима за латинске облике, из које су књиге преведене све басне и приповетке на страни 308 итд. Осим тога, вели, превођено је из историје професора М. Зечевића. У IV. разреду предавано је по наставном програму, само што је се, вели наставник, показала потреба започети са 7 врсти глагола по јачој промени. Није било диктовања.

Г. професор Љубомир Миљковић предавао је немачки језик у I. разреду оба одељења. Он је свршио све што је прописано. Није диктовао.

8. *Географија.* — Као што је напред речено — била је зле среће у 1887—88 школској години, она је прошла кроз три разне руке. У почетку школске године није ни предавана, за тим је раскомадана на 6 наставника. Тек у половини Новембра долази нарочити наставник за географију, али и он је остао у другој београдској гимназији само $4^1/_2$ месеца, па је премештен у сред најбољег рада. И тако је садашњи наставник географије г. професор Д. Дукић примио предмет на месец дана пред испит. С тога о овом наставном предмету и нема целокупног прегледа. —

9. *Историју српску* свршио је наставник по прописном програму, а предавао је по књизи г. Н. Крстића. У III. разр. поновио је цео материјал два пут, а IV. један пут.

10. *Историја општа* свршена је такође по програму. — Није ништа диктовано.

11. *Познавање човека* свршено је по програму.

12. *Ботаника*, *Зоологија* и *Минералогија*, предаване су по наставном плану, а по књигама Покорнога. — Само је у минералогији дотични наставник изостављао свуда незгодно посрбљена имена минерала. У општем је делу диктовао неколико главних лекција, попуњавајући тиме оно што је у књизи изостало, а доводећи у свезу све оно што је у књизи веома развучено изнесено. При тим допунама држао се наставник програма, а служио се делима Жујовића и познатим страним ауторима: Чермака, Лапарана, Креднера и других.

13. *Физика* је свршена по програму, само у VI. разреду није довршено све што је прописано програмом. То је с тога, што је наставник у VI. разреду поновио неке партије, које су учене лане у V. разреду, и што је наставник боловао. Ово што је изостало има се надокадити до године у VII. раз.

14. *Хемија* у IV. разр. предавана је по књизи Мите Петровића. За V. разр. (органска хемија) та књига није била довољна но се наставник служио хемијом С. Лозанића. После сваког предавања из овога дела хемије, наставник је давао ученицима израђено предавање, које су они по могућству аутографисали или сами преписивали.

15. *Биологија* свршена је по програму.

16. *Рачун* је био подељен на два наставника. Г. предавач П. Вукићевић у I_2 и II_2 почео је предавања 26. Новембра 1887. године. Свршио је све по програму, али није ништа поновио. Предавао је по рачуници М. Михаиловића. Није ништа диктовао. — Г. професор К. Црногорац предавао је у I_1, II_1 и III. разреду. Он је свршио предавање у половини Маја месеца. Служио се прописаним књигама школским и још по потреби својом рачуницом. За прва два месеца док сви ученици нису добили или купили Мочника и Михаиловића рачуницу, — нешто је наставник *диктовао*, поштo је поновио све, што се у претходном разреду из рачунице учило.

17. *Алгебра* свршена је по програму. Само у VI. раз. наставник је изоставио партију о верижним разломцима, а то зато, што му је остатак времена био потребан за понављање много важније партије — логаритама.

18. *Геометрија* свршена је по програму.

19. За *Геометријско цртање* нема програма; с тога је, вели дотични наставник, предавао по „програму који је сам саставио и по коме предаје већ дуго време.“ Предавања почета су тек у Децембру 1887. год. С тога се није могло много урадити. Нема ни прописане књиге за овај предмет. Наставник је предавао по свом уџбенику.

20. О *Пртању* и *Красноиису* није ми могућно поднети извештај, пошто дотични наставник болује ово је већ четврти месец.

Овако је текла настава у другој београдској гимназији у 1887—88 школској години према програмима. Као што се из горњих навода види програм је извршен. Непремено то је једна правилност о којој мора да води старање сам наставник, директор и највиша школска власт, јер програми зато су и прописани да се извршују.

Пошто школа није установа која има посла само с формалним стварима, за коју није довољно да само *врши дужност*, но је за њу од највећега значаја и то: *како је она своју дужност извршила*, то сматрам за потребно скренути пажњу и на ту страну. Мени се чини да је нарочито та страна школина врло важна.

Како је школа извршила поверени јој посао, види се по ученицима, види се по резултатима које је она постигла. О томе има друга београдска гимназија да каже ово:

Резултати наставе огледају се у резултатима годишњих и испитних оцена, а те обе оцене резултују у *класификацији*. На основу те класификације добри ученици прелазе у старије разреде, лошији остају да понове испите, разред, или са свим губе право на даље школовање. По резултатима наставе има дакле ученика:

1. Који прелазе у старији разред.
2. Који имају да понове испит из једног или из два предмета.
3. Који морају да понове разред.
4. Који су изгубили право на даље школовање. (То су они који понављају разред, па у класификацији имају три слабе или једну рђаву оцену).

Па и у тим категоријама има неке разлике. У првој категорији има их који прелазе у старији разред са тројкама. Из ни једног наставног предмета нису они били у стању да добију оцену врло добар. То су ученици који животаре, кунаторе, који се провлаче из разреда у разред, који живе о наставном хлебу и води. То су слаботиње од којих се ни једна школа не може да опрости.

У другој категорији — а нарочито с једном слабом оценом — има ученика који су у многоме бољи од оних што су с добрим оценама прешли у старије разреде. Наћи ће се ученици са четири и са пет врло добрих оцена у класификацији, а са слабом оценом у једном предмету.

Трећа категорија то су праве слаботиње. Има међу њима невероватних случајева, има их који су добили толико слабих или рђавих оцена, колико су год пута изашли на испит. Што има таквих у I. и II. раз. јесте и није чудо, али што има таквих у вишим разредима то је одиста право чудо. Крајње је време да се уразумеју таки ученици и да једном приону за књигом. То је на првом месту у њиховом личном интересу, па за тим у интересу њихових родитеља, који у њих гледају као у своју будућност, па у интересу наше — још културом слабе — отаџбине.

За жаљење су ученици четврте врсте. Они су по закону (§ 20 закона о гимназијама) изгубили право на даље школовање. Њихова будућност није више у школи, они су упућени тражити је ван школске клупе. То су ученици који су једном понављали разред, па сад опет имају из три или више наставних предмета слабе оцене у класификацији. Оваких је најмање.

По што сам поређао ове категорије ученика — а оне су такве у свима гимназијама — да покажем колико има ученика које категорије у другој београд. гимназији у 1887-88 школској години.

У почетку школске године записало се:

у VI раз.	65	ученика
„ V „	76	„
„ IV „	36	„
„ III „	66	„
„ II „	131	„
„ I „	113	„
Свега	487	ученика.

Од тога броја 73 није никако дошло на испит. Неки од њих искључени су без права на испит, други су боловали, а трећи су се исписали из ове школе у друге заводе. Оваких је било највише.

На испит је дошло 414 ученика. Но и ови нису полагали испит из свију наставних предмета. Неки су изостали са 2—3 испита а други су полагали испите само из 1—2 наставна

предмета. С тога се не може казати да је од 61. ученика VI. раз. што се пријавило за испит толико и положило испит из свију предмета. Само да изнесемо 2 наставна предмета: из Латинског јез. у V. раз. положило је испит 56. ученика, а из Старо-Словенског 48.

Према томе дакле, што на испитима није био једнаки број ученика, мора се успех наставе оценити не само по разредима него и по предметима и то с обзиром на број ученика што се јавио на испитима. И тако добићемо овај преглед:

	РАЗРЕДИ	ПОЛАГАЛО	ОЦЕНЕ				
			РЂАВ	СЛАБ	ДОБАР	ВРЛО ДОБАР	ОДЛИЧАН
Наука хришћанска	I, II, III, IV,	281	—	15	69	124	73
Српски језик	I, II, III, IV,	285	3	68	148	53	13
Историја српске књижевности	VI,	48	—	—	18	24	6
Литерарни облици	V,	61	—	8	39	12	2
Старо-словенски језик	V,	54	—	4	36	12	2
Немачки језик	I, II, III, IV, V, VI,	406	2	115	227	56	6
Француски језик	V, VI,	121	—	36	61	22	2
Латински језик	V, VI,	118	—	15	69	28	6
Рачун	I, II, III,	257	8	68	132	46	3
Алгебра	IV, V, VI,	132	—	8	73	44	7
Геометрија	IV, V, VI,	130	—	24	61	35	10
Геометријско цртање	I, II, III,	255	5	79	140	31	—
Земљопис	I, II, III, IV,	283	6	39	141	80	17
Историја српска	III, IV,	91	—	8	37	35	11
Историја општа	V, VI,	105	—	5	58	33	9
Зоологија	III,	58	—	4	30	20	4
Ботаника	II,	106	2	26	56	22	—
Минералогија	IV,	33	—	—	12	19	2
Хемија	IV, V,	85	—	4	47	30	4
Физика	III, V, VI,	112	1	38	32	35	6
Биологија	VI,	60	—	8	31	16	5
Познавање човека	I,	89	11	29	40	9	—
Свега		3170	38	601	1557	786	188

Цифре те доста казују. На првом месту оне веле, да је у другој беогр. гимназији у 1887-88 школској години било *врло мало одлична знања*. Ако се од цифре одличних оцена одузму одличне оцене Науке Хришћанске, као најлакшег и најмањег предмета, онда остаје на 2.889 испита само 105 одличних оцена. То значи да је од 100 положених и оцењених испита само четири положено и оцењено одлично. Докле на против од 100 положених и оцењених испита, положено је и оцењено је слабо или рђаво преко 22 испита. Више од 5 пута има слабих но одличних испита. Оцене одличне имају се према слабим оценама као 1 : 5,5.

Оцене врло добре стоје овако. На 100 испита и оцена долази 22 врло добрих испита и оцена.

Добрих испита има највише. То су већином они који се провлаче из разреда у разреда. На 100 испита, има 52 добре оцене и испита.

Ако све ове сразмере резумирамо у једно, имаћемо ову сразмеру. Од 100 испита и оцена положили су добро, тако да су с резултатима задовољни били и испитач и председник испита свега 26, а 74 нису задовољили ни испитача ни председника. Овој сразмери одговарају у главноме и резултати целокупног напретка. То се види најбоље из прегледа у ком је забележено колико је ученика из кога разреда полагало испит, колико је од тога броја прешло у старији разред, колико је добило једну, колико две, колико три или више слабих оцена и колико их због слабог успеха изгубило право на даље школовање.

Ево те таблице:

РАЗРЕД	ПОЛАГАЛО ИСПИТ	ПРЕЛАЗЕ	ИМА 1 СЛАБУ ОЦЕНУ	ИМА 2 СЛАБЕ ОЦЕНЕ	ИМА 3 СЛАБЕ ОЦЕНЕ	ИЗГУБИО ПРАВО НА ШКОЛОВАЊЕ	НИЈЕ ДОВРШИО ИСПИТ
VI.	60	29	15	15	—	—	1
V.	60	17	16	13	13	1	—
IV.	33	25	6	1	1	—	—
III.	57	22	11	8	13	3	—
II.	112	46	17	18	26	4	1
I.	89	24	14	8	31	12	—
Свега.....	411	163	69	63	84	20	2

Ако се ове цифре само мало објасне, видеће се резултати наставе за ову 1887-88 школску годину.

Од 487 уписаних ученика јавило се на испит њих 414. Тројица су одмах одустали, тако да је њих 411 полагало испит. Испити су трајали од 31. Маја до 25. Јуна.

Од свију испитаних добило је право да могу прећи у старији разред само њих 163, а 248 није било у стању ни са оценом добар положити испит, но је остало или да понови испите или да понови разред, или најзад да се на свагда уклони из школе.

Ако број оних што на чисто прелазе у старији разред упоредимо с бројем свију ученика што су испит полагали, видећемо да је од 100 за испит пријављених ученика положило испит и прешло у старији разред 39 ученика, а 61 није положило испит ни са оценом добар.

Ова сразмера пада и расте по разредима. Она је најмања у V. раз. Тамо је од 100 прешло само њих 22, па онда долази I. раз. где је од 100 прешло 27. Најбоље стоји у том погледу IV. раз. где од 100 прелазе 75, па VI. раз. где од 100 прелазе 48. Остали разреди стоје по средини између 39 и 48%.

С обзиром на ове резултате у другој београд. гимназији има само 163 добрих ученика. Од 248 лоших има са свим рђавих 104. У те рачунам оне који су изгубили право на поновне испите (84) и оне који су изгубили право на даље школовање (20). Лоших има 142. Ови ће имати да понове испите и то њих 79 из једног а 63 из два наставна предмета. То пак значи да се у времену од 16 до 30. Августа има у II-ој београд. гимназији држати 205 испита. Ако се овоме додаду још и пријамни испити, а на то ће се бар 100 ученика јавити, видеће се какав огроман посао очекује персонал II-ге београдске гимназије у самом почетку школске године.

Није без интереса прегледати и успехе у појединим главним наставним предметима. Ако се ти успеси упореде са бројем ученика који су поједини предмет учили добићемо ове резултате:

У Геометриском цртању од 100 ученика показали су слаб или рђав успех њих 33, а ни један одличан. У Физици од 100 имају слаб успех њих 34; у Немачком јез. 29, исто толико у рачуну, а у српском језику 25. После Науке Хришћанске најбољи је успех у Историјама: Српској, Општој и Књижевности.

Ако језике за се упоредимо, онда од 100 ученика показало је слаб успех у Немачком језику 29,

у Француском језику 24,

у Латинском језику 15,

а у Српском језику 25.

Све су ово прилике, на које се у идућој школској години има обратити нарочита пажња.

У свему одличних и врло добрих ученика који нису ни из једног обавезног наставног предмета имали добре оцене — који су дакле награђени књигама — било је свега 17. По разредима они се деле овако:

	ОДЛИЧНИ	ВРЛО ДОБРИ
У VI разреду . . .	2	4
„ V „	2	—
„ IV „	3	2
„ III „	1	—
„ II „	1	1
„ I „	1	—
Свега . .	10	7

Од 57 ученика III раз. и 89 ученика I раз. само је по један одличан а ни један врло добар; од 112 ученика II раз. само 1 одличан и 1 врло добар.

Ако ове цифре сведемо на 100 видећемо да од 100 ученика друге београд. гимназије само су 2 $_4$. одлични, а 1 $_7$. врло добри. Проценат одличних и врло добрих укупно износи 4.

Имена ових одличних и врло добрих ученика надазе се забележена одмах у почетку оцена, које су штампане као додатак овом извештају.

IV. Васпитање.

У наше гимназије улазе ученици обично с навршеном 10-ом, а ретко с навршеном 14-ом годином. То је време кад је врло потребно, да школа и васпита а не само да учи. Бар за нашу децу, за децу о којој се кућа сразмерно мало брине, потребно је да школа утиче васпитно бар до навршене 16 год. а то до IV. или V. раз.

У напред мора се признати, да је у сваком погледу тешко васпитно утицати на гимназиске ученике, јер а) настава је раскомадана тако, да ученици имају сваког сата пред собом другог наставника, нема дакле континуелности у настави, б) сваки наставник има своје начине за наставу и своје навике, које се ретко слажу с навикама других колега, в) има и таквих мишљења, која сматрају да гимназији у опште није цељ васпитна, да је њено да казује научне истине, да даје наставни материјал, а хоће ли то што утицати и на васпитање, то се ње ништа не тиче; г) у гимназије не долазе деца само једнога места или једнога краја вароши, као што је случај с основном школом, но се мешају деца из целе Србије. Као што се може видети на другом месту у другој београд. гимназији било је ове 1887-88 школске год. само из округа крагујевачког 56, из чачанског 24 ученика. То чини да деца долазе у гимназије с најразличнијим навикама; д) сиротиња тешко притискује наше средње школе. У другој београд. гимназији био је 121 ученик, који се храниио и издржавао послуживањем. А колико их је било, који нису ни послуживали, но су били принуђени да са 10—15 динара месечно живе?! ђ) велики број ученика у појединим разредима. У нижим и вишим разредима било је по 70 ученика. То је сувише велики број. е) неједнаки број одина у појединим разредима. Од нашег првог рата (1876 год.) ушло је у обичај да се изузетно примају у I. раз. ученици који имају 15$^1/_2$ год. Ови су у III. раз. већ одрасли момци, а уче заједно с децом од 13 година.

Све ове тешкоће не извињавају гимназију да она и васпитава своје ученике, а нарочито оне у нижој гимназији.

Мимо оцене из *„владања“* нема мерила којим би се службено мерило васпитање у гимназији. Ако тим мерилом измеримо васпитну страну ученика друге београд. гимназије, добићемо ове резултате. Од 415 ученика што су добили оцене из владања, оцењени су 230 примерно; 93 врло добро; 81 добро; 4 лоше и само 1 изгнан. Има читавих разреда — као нпр. V. раз. што је — где од 61. ученика 58. оцењени су да су владања примерног, двојица врло доброг а 1 доброг. Међу тим сви су се наставници преко године највише жалили на владање и понашање ученика тога разреда. Ова појава била би неразумљива, кад би је оцењивали саму за се, јер не да се правдати примерно владање с кубуреењем и тешкоћама што су и директор и сви наставници имали са V. раз. у 1887-88 школској години Оправдање за то наћи ћемо у *„правилима за оцењивање владања и похођења школе и цркве за ученике у средњим школама* од 4. Фебруара 1882. године ПБр. 1210“. По тим правилима тешко може ученик добити из владања њену оцену од врло добре, а оцену добру или лошу једва ће од 100 ученика њих 2—3 моћи добити. У тим правилима одређено је мерење владања тако да професорском савету, релативно директору и деловођи, не остаје ништа друго да раде, но да на све ученике метну мерило, па да их по том шаблону оцене. Нарочито чл. 3. тих правила учинио је да се оцењивање владања често не слаже с правим стањем школе. Застарелост о којој се говори у III. члану своди се на 3, 4 и највише на 6 месеци. Дакле и најтеже погрешке у школи застаре пре но што се сврши она школска година у којој је погрешка учињена.

Да ли је у опште корисно олако узимати владање у нашим средњим школама то је ни-

тање које би требало још једном да се озбиљно претресе.

Кажњавање било је у нижим разредима знатно више него у вишим. По разредима кажњивани су ученици овако:

У I разр. кажњено је 91. ученик
„ II „ „ „ 82. „
„ III „ „ „ 31. „
„ IV „ „ „ 4. „
„ V „ „ „ 32. „
„ VI „ „ „ 18. „

Највише ученика кажњено је у I, II и V разреду; у I. раз. није кажњено само 16. у II-ом, 46. а у V раз. 34. У нижим разредима кажњени су ученици највише због нестанлука, а у вишим због изостанака од школе. Али у V. раз. било је ученика који су, као што је у књизи казнилици забележено, кажњени „због немира“, „због јурења по ходнику“ „због викања на часу“, „због непослушности“, „због боја“ „за непристојно понашање“ и т. д. И ове кратке забелешке казују врло много, казују да још није све ни у вишим разредима онако, како би требало да буде.

Сви случајеви неуредности нису ни виђени а још мање кажњени. С тога би требало на овоме месту споменути и неуредно похођење школе, као рђаву навику многих ученика. Ретки су ученици који нису преко године учинили ни један изостанак. Има међу тим млогих који су учинили по 20, 30, па и 50. изостанака. По старом школском закону искључен је био сваки ученик који у течају једнога двомесечја учини 25 неоправданих изостанака. По чл. 24. школског закона од 5. Јануара 1883 год. ПБр. 8106. остављено је да директор казни ученике за 25 неоправданих изостанака, а за више остављено је професорском савету. По одлуци професорског савета II. београ. гимназије, која је донесена у почетку школске године, искључивани су из школе с правом на испит ученици кад учине 40 или више неоправданих изостанака. Уредност је од значаја по васпитање ученика у сваком погледу, па и уредно похођење школе. Ученици треба зарана да се навикну на тачно вршење дужности. А прва је њихова дужност да дођу у школу.

Није без значаја по васпитање ученика како они долазе у школу, да ли су чисти, умивени, очешљани, закрљени и т. д. У том погледу ја сам одмах, чим сам предузео дужност, наредио да се ученици чисто држе, да пазе на своје лице и одело. Позвао сам г. г. наставнике да ме у томе потпомогну, пошто сматрам чистоћу за важну чињеницу у васпитању. Морам признати да нисам задовољан с резултатима у том погледу, јер и на испит су долазили ученици прилично неуредни и нечисти. У почетку нове школске год. треба одмах строго настати да се ученици привикну чистоти.

Осећање дружевности и узајамног поштовања слабо је развијено у наших ученика. Редак је случај да се два, три друга воле и узајамно потпомажу, а много је случајева да се туку и тужакају. У течају ове године био је и један случај тешке телесне повреде. Један ученик V. раз. забио је своме другу писаљку уза само око, тако да је писаљка ушла између ока и носа скоро читав сантиметар у главу. Срећним случајем ударени ученик није изгубио око, али је учинио преко 160 изостанака. То га је опет стало слабог годишњег успеха. — Тучења по дворишту има врло млого. Ја сам то сузбијао колико сам могао. Сам сам проводио много времена међу ученицима у дворишту. Али то није било довољно. Кад би се „*Правила за разредне старешине средњих школа*“ од 27. Јула 1882 год. ПБр. 4366. тачно вршила, много би се помогло школи, а многи би ученик био бољи и владањем и ученьем. За то вршење треба много воље у самих наставника, а и истрајности у директора. Посао тај мора се удесити по правилима у почетку школске године, па га онда држати строго и тачно за све и свакога. Од директора па до најмлађег предавача и учитеља треба правила тачно да се врше. И кад то буде, биће без погогора мање кривице а више реда, мање боја а више питомости међу ученицима. Понашање ученика у опште онако је било као што се то у нас сматра за обично. У овом погледу може кућа највише да уради, али као да она слабо ради. То ће ваљда бити узрок што је било два до три случаја грубога понашања и наспрам наставника. Но има примера лепога понашања. Без мало цео IV.

и скоро цео VI. раз. одликовали су се леним понашањем. Било је деце и у осталим разредима, нарочито у III, II и I₂ одељ. која су се одликовала леним понашањем. То треба гајити. Али то се може гајити само једнолике рада и усталачношћу свију наставника. С погледом на кратко време што сам га провео у II. београд. гимназији не смем за сада што више да кажем о васпитању ученика које сам посматрао једва два и по месеца. Њих је било преко 400, па је тешко изрећи о свима суд. Мени је то у толико теже, што ја полажем и на ову страну школиног рада исто онолико колико и на наставу.

Професорски Савет.

У почетку 1887-88 школске године професорски савет II. беогр. гимназије имао је 29. састанака. Послови којима се професорски савет бавио ови су:

1) Састављање распореда предмета на наставнике и часове

2) Одређивање благодејања сиротним ученицима.

3) Бирање ученика који су одевени фондом за средње школе.

4) Састављање распореда за годишње испите.

5) Кажњење ученика за неред, непристојно понашање и изостанке од школе. Овога посла било је највише пред проф. саветом. и

6) Увођење реда за време између часова и пре почетка наставе. На ово утрошена је само једна седница.

V. Библиотека и збирка.

Једва ће бити у којој средњој школи сиротније библиотеке и мањих збирака но што их има II. београдска гимназија.

У 1887-88 школској години добила је библиотека 12 књига, а никаку приновy у збиркама. Сада има библиотека 276 нумера. Бригу о збиркама и књигама не води ова гимназија за се, но је води Министарство просвете и црквених послова. Ова гимназија нема будета ни за библиотеку ни за збирке.

За сада принуђени су ученици да уче све природне науке на памет. Да је ово и тешко и по ученике врло штетно, по себи се разуме. Помоћ у овоме погледу од свега је најпреча.

VI. Школска зграда и Намештај.

Друга београд. гимназија смештена је у две приватне куће у једном дворишту. Једна је зидана нарочито за школу, и у њој су четири разреда, канцеларија професора и кабинети. Друга је стара кућа за школу неподесна, у тој су који четири разреда, канцеларија директора, библиотека и соба у којој се чувају пушке за војно вежбање.

У школском дворишту намештене су лаве о школском одмору справе за телесно вежбање.

Намештај школски у 6 разреда, удешен је по правилима о грађењу школа и намештају школском. Г. министар просвете и црквених послова одобрио, је да се и за остала два разреда набаве нове школске клупе према новим правилима. И тако у идућој школској години имаће друга београ. гимназија све клупе новога система.

Пошто сам ја само 2½ месеца провео као директор II. београдске гимназије, то ми је за сада немогућно о тој школи што више рећи.

10. Јуна 1888.
у Београду.

Директор
друге београдске гимназије,
Др. Н. Ј. Петровић.

---

2. Директора београдске ниже гимназије.

На основу постојећег расписа од 17. Маја 1880. године ПБр. 2273, част ми је учтиво поднети годишњи извештај поверене ми управе школске за 188⁷|₈ школску годину, у следећем:

I. О настави.

Према првобитном саставу персонала наставничког, распоред наставни у овој школи био је у довољној мери подешен и можда би одговорио најнужнијим захтевима правилнога

рада школског, да нису, од самога почетка, наступиле такве околности, које су, не само у наставном него и у педагошком правцу, дијаметрално противне биле истинитим захтевима школским у опште.

Правац наставни поремећен је био поглавито тиме, што је првашњи наставник математичких предмета, још од половине Септембра пр. године — па све до разрешења, концем Фебруара ове године, радио ван школе на др. повереним пословима Владиним, без замене у раду школском. Подобан случај био је и са предметима г. Стев. Каћанског, који је тако исто у почетку врло мало радио а доцније непрекидно добијао дужа отсуства, услед боловања; док најосле није био стављен у пензију. Тим поводом, њихови предмети: рачун, алгебра, немачки, и делимично српски језик — остали су непредавани све до друге половине Марта ов. године, када се успело радити са новим наставницима и по накнадно одобреном распореду предмета.

Након овоме времену, боловао је два пуна месеца г. Довијанић, а г. Милијашевић, тако исто без замене отсуствовао је јаче од месец дана у дужности Владиног посланика, на пр. Народној Скупштини. По овоме и њихови предмети: српски језик, земљопис и рачун, били су баш онда у прекиду, када су на раду школском требали да буду у правилноме току понављања.

Према овоме дакле, из целокупног распореда предмета, остали су били у непрекидном току наставе — само предмети хонорарних вероучитеља, група природних наука и природне историје, геометријско цртање, рачун и немачки језик у једном одељењу I разреда.

У последици овако многих и других прекида на раду школском, били су и ученици у толикој мери дерутовани за правилан ред и рад у школи, да су, са малим изузетком, све прописане и примењиване мере остале безуспешне према свему овоме, што се у годишњим резултатима рада школског бар у средњу меру нису очекивати могло.

Кад се са оним стањем школе узме у обзирачун и та неоспорна околност, да је она била, још из ранијих година, уточиште најслабијих ученика овд. средњих школа, па често и таквих, који су према постојећим решењима министарским *само* у њој добијали право да један разред по *три* године уче, — онда је и увиђавно: са чега је добила такав инструктивни карактер, који јој се од стране овд. публике јавно приписује и према коме се родитељи и стараоци ђачки, у својим приватним интересима, безобзирно развају. —

У питању наставних програма за поједине предмете, част ми је учтиво навести, да су само они предмети у прописаном програму потпуно обрађени и изведени били, који су од почетка — па до краја школске године били у непрекидном предавању једних истих наставника; изузимајући Хемије и Минералогије, који су били исцрпени у целокупном програму, када их је потписани по доцнијем распореду прихватио и у понављању само на опште одредбе и појмове резимирао. Остали предмети, и то: Историја Срба у III и IV раз., Рачун у III р., Земљопис и Српски језик у I-б. раз., Немачки језик у I-а, II, III и IV раз., Планиметрија и Алгебра у IV раз., — исцрпени су само површно и најглавнијим одредбама, у колико се то могло постићи у времену од 3—3½ месеца. У течају овога времена, наставници побројаних предмета користили су се, у колико је распоред часова дозвољавао, и слободним часовима тада болујућег наставника г. Довијанића и отсуствујућег г. Милијашевића.

Исто тако, према постојећем пропису за практична вежбања из природне историје и земљописа, чињени су од стране дотичних наставника излази у околину варошку.

Односно постојећег распореда предмета на наставнике, потписани добро је уверење да се са њим, и то по нужди, могла *привремено* завршити само ова школска година, у којој је извршена доста осетна измена наставничког особља, и да са тога никако не подусловљава будући рад и успех школски, ако се по њему даље поступи. Разлог овоме не лежи само у непотпуности наставних снага, него и у тој аномалији, што у овој *нижој* гимназији неколико предмета, као: рачун, земљопис, веронауку, срп. и немачки језик — предају више редовних и хонорарних наставника. Ова неправилност и евидентна нецелисходност, била би по понизном мишљењу потписаног, у многоме исправљена и за општи правац наставе у бољи склад доведена, кад би постављен био један сталан наставник за ве-

ронауку, на место двојице хонорарних, и један за групу математичких предмета.

У питању помоћних средстава, учила школских, са којима ова школа располаже за очигледну наставу, част ми је учтиво изјавити, да је у томе погледу инвентар њен далеко још непотпун остао према ономе комплексу тога материјала, који је расписом министарским од 3. Септембра 1884 год., ПБр. 8420, обавезно прописан. У томе погледу потписани нарочито уочио је велики недостатак у најпотребнијим приборима и материјалима за темељну наставу Физике и Хемије; поједине недостатке за Минералогију и Геогнозију; потребне слике и моделе за науку о познавању човека, а где што и за саму Географију и Геометријско цртање. Осим тога, и поједини предмети постојећег инвентара школских учила остали су од дужега времена нерабатирани, те су по томе и поједини од њих од мање или никакве вредности за инструктивну потребу наставе. А о потребноме прибору за телесно вежбање, овде и не може бити ни толико места, јер и оно што је преостало из ранијих година — находи се као по све неупотребљиво.

У колико је на ове ничим оправдане недостатке, мање обраћана пажња у течају више година узастопце, када су на очигледну штету саме школе редовно враћане неке „уштеде“ од 400 и више динара, потписаном биће дужност да, у течају још ове године договорно са наставницима, отпочне поступно попуњавати најнужније приборе и материјале, колико те набаве буде дозволно постојећи неутрошак одређеног кредита на канцеларијске трошкове ове школе.

Стање књижнице школске, по последњој ревизији у овоме месецу, износи: 791 свеску од 338 ком. повезаних и 453 ком. неповезаних књига, у вредности од 3.356·90 динара.

II. О згради школској.

Зграда школска, у којој је ова нижа гимназија од пуних деценија смештена, по понизном уверењу подписаног, одговара *искључно* оној сфери престолнице, којој та школа прилично подесно припада као средњи завод — према осталим подобним школама; она је дакле тако положена да одговара у задовољавајућој мери само потребној средокраћи школског рејона југо-западнога дела вароши. Све остало, што би се о овој згради могло навести у смислу целисходнога распореда за рад школски, као и о потребним педагошким и хигијенским условима њеним — чини јој евидентни недостатак, који се не би могао исправити на основном реконструкцијом саме грађевине.

Осим три врло мале собе, у којима су смештене канцеларије потписаног и професорска са књижницом и архивом школском и три довољно удобне аудиторије, на горњем боју, — остале три собе, у сутерену, од којих су две употребљене за аудиторије а трећа за лабораторијум физичко-хемијски, у толикој мери мрачне су — да се у њима у летњим данима врло тешко ради, а у зимњим — само по нужди и на очигледан штетб наставе и хигијенских обзира; јер су све три поред врло слабог осветлења и осетно влажне.

Кад се поредно овим недостацима узме у обзир и та околност, да је број ђака (350) у последње време толико нарастао, да се још од пре три године показала неопходна потреба за подвајање II-га разреда у два одељења, јер за све то време број њихов у томе разреду кретао се и од 90—98; кад се даље се губи из вида ни то, да су збирке учила школских смештене у горњем ходнику зграде школске, а физичко-хемијски прибори у влажној и мрачној сутеренској соби, где је све то само у половној прегледности и без инструктивног распореда смештено, а нека од ових учила и у затвореним ормаима леже, — онда је из овога лако увидети целокупни стицај оних неприлика, које пресудно утичу на општи успех и подесни метод рада школског. Осим наведенога, зграда школска нема ни потребно јој двориште у оноликој мери, колико и најмањи захтеви обичајнога прописа то досуђују.

За доказ овоме стању зграде школске, по понизном предлогу потписаног, неопходно би био потребан стручан комисијски преглед, којим би се констатовало не само фактично стање у наведеним недостацима — но би се оценила уједно и тако прекорна пређутност свега онога, што је у ранијим извештајима ове школе изостало за нужни надзор и старање са вишега управнога места.

У излагању поменутих и вештаљених стварних фактора, овога годишњега извештаја, потписан одазвао се, у границама личнога по-

знавања захтева школских, само прописаној управничкој дужности према битноме бољитку и напредовању поверeног му просветног завода, ради чега је истом приликом побуђен и најпонизније замолити г. министра, да изволи поклонити своју брижљиву пажњу овоме извештају, у корист бољега напредовања ове ниже гимназије, која је по своме дојакошњем раду и успеху давала од себе слабих доказа и у томе: у коликој је мери била собом експонована за непосредне и прегледне назоре више управе просветне.

Бр. 300.
18. Јула 1888. год.
у Београду.

Директор
београдске ниже гимназије,
Јов. Бадемлијић.

---

3. Директора шабачке гимназије.

Као старешина школе имам дужност да на свршетку школске 188⁷/₈ године упознам г. министра са целокупним незним радом како у научном тако и у васпитном погледу. Ова ми је дужност у толико већа, што је први корак учињен да се овај завод подигне на вишу средњу школу. Отварање петога разреда оправдало се у самому почетку, јер се уписало близу 50 ученика у овај разред. Требало је имати још довољно наставне снаге, па очекивати од наставе добар успех. Оскудица у наставницима једва се подмирила месеца Фебруара, када су два наставника постављена за ову школу. Наставник за пеање и музику постављен је тек у половини Марта о. г. Један је наставник дошао на дужност при крају Октобра, а други при крају Новембра прошле године. Последња је промена извршена у наставном бсобљу у Априлу месецу, када је један наставник премештен из ове школе у другу београдску гимназију а други дошао овамо из параћинске ниже гимназије. По ирх свега потписани је морао у три маха прекидати школски рад, одлазећи на Народну Скупштину као Краљев посланик.

Редовна предавања за све разреде једва су се могла држати стално од половине Октобра прошле године. Ово је било за то, што школска зграда није била оправљена за време школскога одмора, него се оправљала до краја Октобра. Осим зграде није било школскога намештаја за два нова одељења и пети разред па се морало чекати док се начравно.

Промене такве у наставном раду не могу утицати повољно на успех наставе. Проценат је слабих ученика већи, несумњиво, због тих промена. Према томе и васпитна страна наставе мора одговарати томе проценту одаивајући се лоше на саме ученике. Бројевима се може представити видљиво општи напредак при крају шк. године. Од 356 ученика и ученица, који су полагали испит ове године, долази више од 55 на 100, који су прешли на чисто у старије разреде; а са понављањем испита овај ће проценат бити несумњиво већи. Понавља испите 94 ученика по свима разредима. Понавља разреде 59, а то износи више од 16 на 100 ученика. Губе право на даље школовање 9, што износи више од 2 на 100.

Овај и овакав успех може задовољити главну просветну управу, али не сме никако задовољити непосредногa старешину ове школе. Повољније прилике није могла створити ни главна просветна управа ни непосредна, али унутрашњи школски живот зависи поглавито од последње. Да тај живот буде бољи, да настава покаже повољан напредак и одазове се повољно на васпитну страну школске омладине, неминовно је потребно непосредногa старешину завода не одазивати на друге послове, јер докле се год он бави другим пословима, не може бити ни међу наставницима ни међу ученицима преданости ка школи. То вреди за сваки рад и на сваком месту, пошто привремено заступништво не може, поред најбоље воље и љубави, да посвети управи школској толико времена, колико она мора трошити. Осим тога хармонију наставе међу наставницима може одржавати стална пажња обазривога старешине, а признати се мора, да од те хармоније зависи много и много, какав ће напредак постићи ученици и у научном и у васпитном правцу. Ово одржавање хармоније међу наставницима тим је потребније, ако су

наставници млади и неискусни, као што је већином случај у овој школи. Ту је не само потребно одржавати хармонију него згодном приликом и унутити младу наставну снагу, како ће на згоднији и успешнији начин а са мање труда и дангубе саопштити ученицима какву истину да је усвоје, те да им буде руководитељ у целому животу. На тај се начин помаже и тежњи, да школа добије све боље и вредније раденике за наставу.

То се све може постићи само радом без прекидања.

Са тих побуда и разлога непосредна школска управа (старешина) не сме да буде задовољна са општим ресултатом наставе. Она мора показивати и указивати на сметње, које су пречиле те се није постигао већи успех. Кад се уклоне те сметње још у почетку самога школскога рада, нема сумње настава мора бити боља.

Остављајући опште погледе на наставу, да изложим поједине гомиле наставних предмета како су обрађиване и са колико наставника школске 188⁷/₈ године.

Српски језик, стари словенски језик и литерарне облике предавало је **три** наставника. Двојица су радила као изабрану грану науке за проучавање и обрађивање, а трећему је српски језик био споредан предмет рада. Обделавање ових предмета већином је вршено теоријски. За стари словен. језик и литерарне облике и нема никакве читанке, јер су „примери старога језика“ реткост и веома скупи, а друге књиге нема подесне за тај посао. Уз ове предмете давани су писмени задаци, али се у потпуности нису могли извршивати правила, за овај посао издана. Морала се узимати *најмања* мера, одређена за ове задаће, због великога броја деце по одељењима и разредима.

Ручне књиге ђачке за *српски језик* биле су сва четири дела граматике од Ст. Новаковића; за *стари словенски језик* граматика тога језика од Ст. Новаковића; а *литерарне облике* писали су ученици по упутствима наставниковим.

Латински језик, француски језик и немачки језик предавало је нет наставника при крају шк. године. У почетку школске године није било наставника довољно, па су разредне старешине добровољно од месеца Новембра у својим разредима предавале *немачки језик* до Фебруара месеца. Исто је тако г. И. Берић заступао потписаногa у два маха у предавању француског језика.

При предавању француског језика нису имали сви ученици читанку, из које би се вежбали правилном читању, а тако и лепом и логичном. За граматички рад имали су у рукама француску граматику I део — наука о речима и њиховим облицима од непознатога писца а издање државне штампарије од 1885. године.

Са недостатака у читанкама, (које се нису могле набавити никако) и са прекиданога рада успех у овом предмету није онакав какав би могао бити и какав би се желео.

Латински језик почео је предавати наставник тек при крају месеца Октобра, јер се није могао раније отпочети рад због оправке зграде и школскога намештаја. — Ученици су имали у рукама граматику од Јов. Туромана и читанку од Лекића.

Немачки језик предаван је у почетку само у V разреду, у осталим није. Од половине Новембра предаван је у свима разредима са мање недељних часова од разредних старешина до половине Фебруара. Од тога доба предавало га три наставника до краја шк. године. — Ученици су се служили граматиком по Трауту од Ст. Д. Поповића, а у V раз. читанком од Мајснера.

Кад се сав рад на овим језицима прегледа, видиће се, да наставници нису могли обрадити прописану грађу из ових предмета за поједине разреде. Овоме су узрок већ помињато оправљање школске зграде, оскудица у наставницима, позно раздвајање разреда на одељења и тако даље.

Рачун, алгебру, геометрију и *геометриско цртање* предавало је **три** наставника. Само су предавани непрекидно рачун у оба одељења III. разреда, алгебра и геометрија, али тек од 1. Новембра, јер је наставник за те предмете дошао тек при крају Октобра.

Геометријско цртање није ни предавано од почетка школ. године у свима разредима већ у II. и III. разреду од Децембра, а у осталим разредима од Марта.

Рачун у I. и II. разреду предавало је два наставника од 1. Марта, а дотле је предавао само један. — Настава у I. и II. разр.

из рачуна претрпела је велику промену са промене наставника.

Ученици су имали у рукама алгебру од Р. Пејића, геометрију од Срет. Стојковића и рачуницу од М. Мијаиловића. Геометријско је цртање предавано конструктивно без уџбеника помоћу правачника и шестара.

Природне науке: познавање човека, зоологију и ботанику предавао је један наставник; — минералогију, основе физике, основе хемије и експерименталну физику предавао је други наставник.

Прву гомилу обделавао је наставник помоћу учила, набављених за сваки предмет посебице. За познавање човека служио се костуром човековим, човековим трупом, ухом, оком, лубањом — од хартије. За зоологију пуњеним животињама, костурима и сликама. За ботанику хербарјумима, сликама биља у трговини. Није водио децу у екскурзију.

Деца су имала у рукама познавање човека од Љ. Миљковића. Зоологију од Ј. Пецића и Флору околине Београда од Ј. Панчића.

Другу гомилу предавао је наставник помоћу учила и збирке минерала, која се налазе у кабинету. За физику и хемију приновљено је учила у овој години у обиљу. Највећи део приновака набавила је шабачка општина, а нешто је послало и министарство просвете.

За све предмете имали су ученици ручне прописане књиге, али је наставник дописивао хемију органску и експер. физику, према програму.

Ове је године најједноставније изведена настава из природних наука, пошто није било прекидања нити промене у наставницима од почетка до краја школске године. Најпозније су почела предавања у V. разреду. због позног отварања и набавке школскога намештаја. Тај положај ових наука утицао је повољно и на успех ученика.

Српску историју, земљопис и *општу историју* предавало је **два** наставника.

Оба су наставника савладала прописану грађу из земљописа, али нису из историје. Наставник српске историје није предавао у III. разр. о цару Урошу, краљу Вукашину и кнезу Лазару; у IV. разр. о кнезу Мијаилу, кнезу Александру, кнезу Милану и краљу Милану.

Наставник опште историје није предавао о римским царевима и појави хришћанства, са којим се почиње средњи век.

Оба наставника наводе за узрок томе недовршивање програмске грађе, што је предавање почето за месец и по позније, што су ученици трајали, па се морали попуњавати и дописивати према програмима.

Мени се опет чини, да је грађа обележена програмима толико велика, да се не би могла савладати да су баш и најповољније прилике биле за наставу. Ова ће се сметња непрестано понављати из године у годину, забуњивање наставнике толико, да не могу наћи правога узрока неуспеху. Докле се год не смањи та грађа, налазим, да ће бити тумарања, диктирања и других незгода. Што је најгоре, докле се не смањи грађа, неће бити ваљаних уџбеника, јер се обично захтева кратак уџбеник, а да обухвати сву грађу. —

Деца су се служила земљописима Вл. Карића, историјом српском од непознатога писца и Милана Убавкића, и историјом општом од Иловајскога. Последњу је употребљавао наставник као предмет, који је израдио сам.

За географску наставу било је карата и и један рељефни глоб, а за историју има историјских карата за стари свет и историјских грађевинских слика од Лангла.

Хришћанску науку предавала су два вероучитеља. Са тога, што је обојици овај посао споредан, није овај предмет обделаван живом речи толико, колико он захтева ради утицаја на омладину. Стари катихетичан начин игра главну улогу у њиховом раду.

Ученици су се служили у I и II разреду приповеткама старога и новога завета од Ђ. Даничића, у III разреду изјашњењем литургије од Н. Вукићевића а у IV разреду имали су ученици преписан катихизис, јер није било штампаних.

За ову наставу била би, мислим, добит, кад би се једно лице поставило само за овај посао, јер би се оно посветило њему и старало би се да личном спремом одговори боље овој задаћи, коју је ова настава узела на себе да постигне. Парохијски послови сметају, да се садашњи наставници одаду овом послу са онолико воље и љубави, колико је то потребно.

Садашњи издаци на ова два наставника довољни су да се плати један *сталан* наставник са 14 часова недељнога рада.

Слободоручно цртање и *лепо писање* предавао је један наставник непрекидно. Ове вештине показују неприметан напредак. Ученици их сматрају за намет и не одају им се тако, да би се опазила љубав и преданост. Назадак у лепоме писању, који се опажа код садашње омладине, долази, мени се чини, највише отуда, што сви наставници не пазе једнолико на писање. Наставници појединих предмета при испрашивању задаћа пазе само на научну страну, а естетичну занемарују. То рачвасто пословање утиче неповољно на ученике. Уз ово долази рђав школски намештај и велики број ученика по одељењима.

Прегледи за цртање тако су пријави и подерани, да не дају оку никакву примамљивост већ одвратност. За лепо писање нема никаквих прегледа за ученике.

Велика је потреба, да се садашњи прегледи за цртање замене новима и да се попуне збирке по разредима.

Ове вештине данас су потребне сваком образованом човеку, јер није данас доста да се искаже речима каква замисао; она је двогубо јаснија и видљија, кад се и у облику слике или плана представи. Отуда и долази она множина слика и планова, што се виђа у свакој грани књижевној у културних народа. За васпитну страну ове су вештине од веома велике предности.

Да би ове вештине очувале оно место, које им је намењено у нашим средњим школама; да би оне задобиле више пријатеља но што их имају сада, — приређена је у овој школи изложба ученичких цртежа и лепог писања. Ова је изложба трајала четири дана и имала је приличан број посетилаца.

Женски рад је показивала учитељка ученицама I, II, III и IV разреда. У V. разреду није било женске деце. По програму прописаном за ову наставу, извршила је учитељка све врсте радова и они су палагани на углед у исто време кад и цртежи а са задаћом, да се не само ученице него и родитељи заинтресују видећи и оцењујући поједине радове. Велики број грађана и грађанака посетило је изложбу понесавши са ње леп утисак.

Код овога рада пажљив посматрач могао је видети колико велику вредност има цртање за женски рад, јер нема израђеног предмета, код кога оно није требало. Кад је оно потребно за овај рад, код кога се најлепше спаја корист са укусом или лепотом, изведеном гдегде и луксузно, то колико је оно важније за остале радове и занате, где је такође корист и лепота ван сваког спора.

Ова се настава даје женској деци у замену за телесно вежбање. Мислим, да је то погрешно. Колико је год здравље телесно потребно мушкарцу исто је толико потребно и женскому. Није чудо, што су женска деца бледа, жута и кржљава. То се виђа особито код школске деце, јер она седе дуже од мушкараца у школи.

Замењивање гимнастике са овим радом не треба одобрити никако. Ручни је рад такав предмет за наставу, да га ваља унети не само у основне сеоске и градске (варошке) школе него и у све више гимназије. Са привредног гледишта женски је рад знатна потпора опалому благостању породице и наше домаће индустрије. Јер, докле год најмању потребшину ишчекује породица да јој се донесе са стране (туђа ручна израда) дотле ће опадати и пропадати благостање не само појединих породица него и целога народа. Окренути домаћу привреду животна је потреба, коју школа треба да изврши у првому реду.

Ученици. Како настава без ученика не да се ни замислити, права је потреба упознати главну просветну управу са ученицима овога завода. Прва појава, на којој мора свако застати при прегледању ученика, *јесте велики број женске деце.* Не верујем да толико женске деце походи ма коју другу гимназију у нашој отаџбини. Главна ће просветна управа знати боље, јер јој долазе извештаји са свих страна, с тога ћу представити бројевима, како стоје ученици у овом погледу у овом заводу.

У почетку и преко целе шк. 188⁷/₈ године уписало се у:

	МУШКАРАЦА	ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ
I. разред	83	53
II. „	53	34
III. „	61	24
IV. „	24	13
V. „	52	—
Свега	273	124

Било је на испиту 356 ученика и ученица. Кад се овај број распореди по половима онда

а, *Прелази.*

	МУШКАРАЦА	ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ
Из I. разреда	37	23
„ II. „	23	21
„ III. „	25	18
„ IV. „	9	13
„ V. „	25	—

б, *Понавља испите*

Из I. разреда	15	10
„ II. „	17	6
„ III. „	17	5
„ IV. „	11	—
„ V. „	13	—

в, *Понавља разред*

Из I. разреда	17	10
„ II. „	6	3
„ III. „	12	1
„ IV. „	2	—
„ V. „	8	—

г, *Губе школовање*

Из I. разреда	2	1
„ II. „	3	—
„ III. „	1	1
„ IV. „	—	—
„ V. „	1	—
Свега	244	112

Из ових бројева може се уверити сваки да је велика потреба уредити *нижу гимназију за женску децу.* Уз вишу гимназију, има могућности да се изведе ова мисао позајмицом наставничке снаге и учила за женску нижу гимназију. Некада је било оправдано и са овим умесно примати децу оба пола у једну школу и обучавати их заједнички. То је умесно било само за то, што је мали број женске деце ишао у гимназију са мушкарцима. Данас се та умесност претворила у потребу, да се отвори средња школа само за женску децу због великога броја те деце, која морају, а и треба, да се школују. Нигде ваљаде нема бољих погодаба за отварање женске ниже гимназије него овде у Шапцу. На првом је месту велики број женске деце најважнија погодба, на другом зграда (владичанско здање) веома подесна за тај посао, на трећем могућност позајмице у наставницима барем у прво време докле се опажа оскудица у њима. На случај узимања владичанске зграде за овај посао, морала би се садашња гимназијска зграда дозиђивати за потребу мушке деце.

Вероватно је опет, да ће женске деце бити све више за гимназију, као год што је вероватно да ће и мушке деце долазити све више.

Намештај школски и учила. Од свих чинитеља, помоћу којих се врши настава омладине, важно место заузимају школски намештај и учила. Већи део школскога намештаја у овој школи истрајао је тако, да се једва употребљава. Осим покварености употребу школских клупа отежава тако неспретна конструкција, заузимајући огромну просторију, да се не може сместити у неке учионице ни 40 ученика. Клупе су покварене толико, да би им оправка била скупља него да се нове начине. Како није могућно једне године и оправити школску зграду и набавити нов школски намештај, требало би стално одредити једну сумицу на обнављање учионица шк. намештајем. Тако би се за неколико година школа могла снабдети савременим и новим намештајем.

Ова школа има учила за поједине науке у приличној количоћи. Остаје још да се попуне поједине збирке од времена на време. Справе су гимнастичке иструлиле толико, да ће бити неупотребљиве у новој школској години. Најгоре стоји у овом погледу школска књижница. У њој нема књижевних дела за све гране наука особито за спрему наставника. Та ће оскудица трајати непрестано и дотле, докле поједине школе не буду имале на расположењу извесну суму новаца за набавку књига и оних учила, која су школи потребна. То би се могло извести од прилике на овај начин, како је снабдевена училима учитељска школа. Досадно је, како се сад ради, писати министарству за најмању књижевну привову, чекати да оно одобри, набави и пошаље школи, министарство има много и много важних послова, али набављање књига и учила за поједине школе није тако тежак посао да га не могу извршити поједине школе већ мора министарство да

посредује. Не може се то правдати злоупотребом и несавесношћу, јер се злоупотребе уклањају честим прегледом школа и каштиговањем несавесних набављача.

Наставнички савет, ђачка дружина и разредне старешине. — Наставнички савет ове школе учествовао је знатно у управи школској. После каштига директора и разредних старешина, казнио је 18. ученика разним каштигама а највише затвором. Само 4. ученика кажњено је саветском одлуком више пута. Осим мера, предузиманих за поправљање ученика, бирао је од времена на време благодејанце и одређивао висину благодејања, саслушавао извештаје разредних старешина, градио распореде предмета на часове, распоређивао предмете на наставнике, одлучивао о примању ученика у школу, одређивао мере како ће ученике натерати да се владају уљудно и ван школе, бирао разредне старешине и одређивао им заменике и најпосле одобрио да старији ученици могу образовати ђачку дружину „Поуку“, која је постојала и прошле школске године. Да би ова дружинница одговорила свому задатку, одређивао је савет по два наставника те су присуствовали дружинским састанцима. Кад су надзорници опазили да су ти састанци беспослица, онда је савет одлучио, да чланови дружине могу бити само они ученици, који имају најмање добар успех из свих предмета. То учини те дружина престаде. Ова је дружина имала и своју књижницу са 300—400 књижица већином сумњиве вредности. У шабачкој штедионици налази се дружинских преко 50 динара.

Сем директора, разредне су старешине предузимале све могућне кораке, да упуте ученике на учење и добро владање. У тој цељи дежурали су наименице и они и други наставници међу часовима предавања, упућујући ученике на уредност и рад. Чим се предузео овај корак, на мах се опазило међу ученицима да су уљудији и да боље напредују у науци. Највећу незгоду давала су женска деца, коју је било незгодно казнити затвором. За девојчице је била најосетљивија каштига шкљање у старији разред на стајање, док траје предавање. Ова је мера незгодна са узнемиривања наставника у раду и није употребљавана често, јер је била крајња.

Кад је реч о разредним старешинама не могу прећутати једну појаву, која се могла опазити код ученика и ученица спрам оних наставника, који нису то у њиховом разреду. Докле су наставници били према ученицима једнаки са својом влашћу, опажало се, да је ред међу ученицима зависно од личности наставникове, али откад међу наставницима има једних са великом влашћу а других са никаквом, од тога доба ученици немарљиво се покоравају наредбама и упуствима наставника, који нису старешине. Да би то разликовање било мање, да би било више реда код ученика, наставници су се лично споразумевали и допуштали да сем раз. старешина и други наставници казне непослушне и невољале ученике у границама оне власти, коју имају разредне старешине. Ове каштиге бележене су у казнилицу, где се и друге каштиге бележиле. На тај начин главна је равновст, коју је створио закон одређивањем власти разредним старешинама. Овому наводу није намера да покаже како је штетно увођење разредних старешина, напротив овим се жели да исправи недостатак, који се јавио код ове установе и у школи. Шта више, мени се чини, да би требало разредним старешинама дати макар најмањи хонорар за вршење послова ове природе. То би учинило да би се наставници грабили око те дужности, а то би се одазивало повољно на деци, јер би се дужности старешинске вршиле брже и тачније како у научној настави, тако и у васпитној. Мала награда била би каква таква накнада за умножен а веома важан посао. Мислим да није неумесно, што се наставници жале, да им се множе послови из године у годину а према гомилању послова не расте награда.

Школске зграде и њихово одржавање. Ова је гимназија смештена у две зграде: једна је државна а друга некадашње шабачке епархије. Обе су једна према другој тако, да их раздваја само улица. Епархијска је зграда по месту и повучености са улице удеснија за школу. Државна је зграда на улици тако, да улична вика и ларма досађују настави. Обадве зграде имају позади велике и простране вртове, засађене воћем, онај код гимназијске зграде засађен је и разним дрвећем за наставу ботаничку.

Гимназијска је зграда прављена првобитно за школску потребу и у почетку задовољавала је тражњу, али је данас маленa, и да није узета епархијска зграда, морала би се дозиђивати. То долази од великога броја деце, јер је ове године било *осам* учионица у пет разреда.

Обадве зграде треба оправити и преправити тако, да се може одржати потребна чистоћа и да се могу сместити све учионице. Чињена је представка за оправку још у месецу Фебруару ове године, па је одређено пре 2—3 дана, да се држи лицитација за оправку тек 15. ов. м. Овакво поступање само је на штету настави.

Трошак око оправака подноси државна благајница.

Бр. 307.

13. Јула 1888 год.
у Шапцу.

Директор
шабачке гимназије,
Милов. Р. Маринковић.

---

4. Директора смедеревске ниже гимназије.

Подносим у понизности свој извештај о стању и раду смедеревске ниже гимназије за школску годину 1887-88. У овоме извештају износим: бројно стање ученика и њихов успех у наукама, преглед изостанака и каштига ученичких, преглед изостанака наставничких, преглед набављених учила и књига и рад на пољу наставе.

Бројно стање и успех у наукама. — У овој години уписало се:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	46	11	57
„ II „	26	4	30
„ III „	33	5	38
„ IV „	23	—	23
Свега	128	20	148

Од овог броја долазило је до краја године:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	41	9	50
„ II „	24	3	27
„ III „	32	4	36
„ IV „	23	—	23
Свега	120	16	136

Од њих полагало је испите:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	41	9	50
„ II „	23	3	26
„ III „	32	4	36
„ IV „	23	—	23
Свега	119	16	135

Од оних, који су полагали испите, прелази на чисто у старије разреде:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	24	6	30
„ II „	10	3	13
„ III „	17	2	19
„ IV „	18	—	18
Свега	69	11	80

Понављају испите из једног или два предмета:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	11	2	13
„ II „	7	—	7
„ III „	10	3	13
„ IV „	4	—	4
Свега	32	5	37

Понављају разреде:

	ученика	ученица	свега
У I разреду	6	1	7
„ II „	5	1	6
„ III „	4	—	4
„ IV „	1	—	1
Свега	16	2	18

Мислим да је сасвим на своме месту, да се поред прегледа добрих и слабих ученика изнесе број и оних ученика, који су у овој години одликовани наградама за њихово одлично или врло добро учење и примерно владање. Одликованих ученика и ученица има:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	СВЕГА
У I разреду	6	2	8
„ II „	4	—	4
„ III „	1	1	2
„ IV „	3	—	3
Свега	14	3	17

Изостанци и казне ученичке. — Сасвим је незнатан број оних ученика, који би имали преко 20 неоправданих изостанака. Према томе може се узети, да су ученици ове гимнасије у течају школске године у школу и цркву долазили уредно.

Ученичких каштига било је:

У I разреду	31
„ II „	26
„ III „	44
„ IV „	12
Свега	113

Од овог броја досудили су разредне старешине 80 каштига, 31 каштигу досудио је старешина завода, 1 каштигу затвора и 1 каштигу изгнања из завода на свагда, досудио је професорски савет. Ову последњу каштигу одобрио је и г. министар просвете; она је изречена над једним учеником I разреда, који се због свог рђавог владања и своје покварености у заводу није смео дуже оставити.

Кажњени ученици најчешће су кажњавани због несташлука на часовима гимнастике и цртања; за тим неки број истих кажњен је и због изостанака.

Наставнички изостанци и дангуба школска. — У овој години наставничких изостанака сразмерно према другим годинама има најмање. Ево прегледа тих изостанака по броју часова и по предметима:

Из рачуна	10 часова
„ земљописа	19 „
„ српског језика	18 „
„ немачког језика	20 „
„ веронауке	16 „
„ цртања	7 „
Свега	90 часова

Ови изостанци учињени су или због болести, или због домаћих послова, који се не могу одлагати.

Празне часове често није имао ко замењивати, него су у те часове обично држали предавања из својих предмета они наставници, који су се у тај мах у школи десили.

Поред ове дангубе због наставничких изостанака дангубила је и цела школа пред ускрс два дана због кречења; друге какве дангубе, осим ове, није било никако

Набавка учила и књига. — У овој школској години послало је министарство просвете и црквених послова овој школи од важнијих књига: 3 књиге Rada jugoslovenske akademije; 1 књигу Starina; Хиртове слике за географију (Hirts geographische Bildertafeln); Глас српске краљевске академије, књигу I—VII.

Поред тога набавила је ова школа из својих средстава књигу: Gramatika ruskog jezika од P. Budmana.

Од часописа примала је ова школа: „Просветни Гласник“, Revue scientifique и Zeitschrift für Schulgeographie што га уређује A. Seibert у Бечу.

Последња два часописа набављени су нешто добровољним прилогом саме господе гимнасијских наставника, а нешто из новаца, што су добијени на једној зимушњој забави, коју су господа наставници ове гимнасије приредили у корист набавке учила и књига за ову школу.

Од учила послало је овој школи министарство просвете и црквених послова у течају ове школске године:

а) *За Физику:* 4 Бунсенова елемента, поликорд и издубљено огледало.

б) *За Зоологију:* вертикални пресек главе; мозак човечији; вертикални пресек коже и срце. Све је ово израђено од папир-маше-а.

в) *За Хемију:* 2 Бунсенова елемента у боцама: апарат за електролизу воде, амонијака и т. д.; апарат за показивање запремина киссоника и водоника у води (овај апарат упропашћен је на путу); гасометар од стакла; апарат за развијање сумпор-водоника; апарат за дестилацију воде по Хофману. Поред тога послато је преко 150 разних хемијских препарата и повећи број већих и мањих судова за употребу при хемичарским радовима.

г) *За Минералогију* послата је Мосова скала.

Осим тога набавила је ова школа у течају године и то из својих средстава и два ормана, један за учила а други за књиге.

Настава. — О самој настави не би се имало шта рећи што не би било познато из ранијих извештаја ове гимназије.

Од важнијих послова на томе пољу могло би се споменути само то, да су у овој години поједини разреди више пута извођени у околину ради проучавања онога, што се у школи нарочито из јестаственице учи. Сви ови излети са ученицима чињени су у одморне дане, те отуда за школу није могло никакве даногубе настати. Каква је пак добит од тих излета, за сада је тешко казати; али сумње бити не може да је највећа добит у томе, што су ученици употребили на учење и понављање неколицину и таквих часова, које би они, да није било ових излета, по свој прилици провели у нераду и свакојаким беспослицама.

Бр. 114
12 Јуда 1888 год.
у Смедереву

Директор
смедеревске м. гимназије,
М. Давидовић.

---

5. Директора нишке гимназије.

Школска 1887/8 година овом је заводу управо десета. Крајем 1878 отворен је први разред, после годину дана додат је други и трећи, а за тим сваке године по један, те је почетком шесте, завод био потпун са свих седам разреда. О последњој шк. години част ми је поднети Вам свој извештај.

У почетку и у току шк. 1887/8 год. уписало се у I р. (68 ученика и 13 ученица) 81, у II (54 + 7) 61, у III (43 + 13) 56, у IV (25 + 7) 32, у V 41, у VI (37 + 1) 38 и у VII 12 ученика. Свега уписан 321 (280+41).

Марљивост ученика у похођењу школе показују ови бројеви: ученици I р. учинили су 2075 оправданих и 786 неоправданих изостанака, ученици II р. имају 987 опр. и 771 неоправдан изостанак, ученици III р. 1013 опр. и 1248 неопр., ученици IV р. 968 опр. и 138 неопр., ученици V р. 1193 опр. и 738 неопр., ученици VI 761 опр. и 355 неопр., ученици VII 185 опр. и 139 неопр. изостанака.

За испуте и преступе а нарочито за неоправдано изостајање од школе кажњено је затвором и већим казнама њих 114 са 237 казни, од којих је 90 казни затвора разредних старешина, 82 директорове и 58 саветске; њих 6 одлучено је с правом на испит и 1 је изгнан из овог завода.

У току школске године а и за време самих испита отпало је много ученика. Изостављајући VII разред, о ком сам Вам поднео нарочити извештај, наводим како је у осталим разредима.

Испит је почело полагати у I р. њих 64 (56 ученика и 8 ученица), у II 51 (46 + 5), у III 44 (34 + 10), у IV 21 (16 + 5), у V 31 и у VI 30 (29 + 1). Свега 241 (212+29).

Све испите положило је у I 55 (47 + 8), у II 46 (41 + 5), у III 36 (27+9), у IV 20 (16 + 4), у V 23 и у VI 25 (24 + 1). Свега 205 (178 + 27).

Од ових ученика прелазе у старији разред 92 (84 + 8). По разредима овако: из I 28 (25 + 3), из II 15 (13 + 2), из III 11 (10 + 1), из IV 11 (10 + 1), из V 10 и из VI 17 (16 + 1).

Имају да понове испит из једног или два предмета: у I 12 (11 + 1), у II 20 (18+2), у III 12 (9 + 3), у IV 7 (5 + 2), у V 13 и у VI 5. Свега дакле 69 (61 + 8).

Понављају разред: I 12 (9 + 3), II 11 (10+1), III 13 (8+5), IV 1 ученица и VI 3 ученика. Свега понавља разред њих 40 (27+13).

На послетку отпуштени су као неспособни двојица из I и 1 из IV разреда.

Из овога прегледа види се колико се успело, премда ће се право стање знати пошто се изврше поновни и накнадни испити.

Нећу рећи да је једни, али је свакојако главни узрок недовољном успевању велики број ученика, почетком школске године у прва три разреда. Кад би било места да се ови

разреди одвоје у по два одељења, показао би се успех несравњено бољи у нижој гимназији; а добра нижа, дала би бољу вишу гимназију. Но ова жеља потписаногa, као и свију осталих наставника, остаће неиспуњена све донде, док завод не добије своју нарочиту зграду. —

Рад у школи отпочет је 1-ог Септембра и трајао је кроз целу шк. годину с изузетком законом одређених одмора. Велика већина предмета, свршена је по програму у Априлу а нешто и у Мају. Изузетак чине алгебра и геометрија у VI и VII, историја општа, историја српске књижевности у VII. За алгебру и геометрију није никако било наставника у шк. 1886/7 год. То је узрок те се алгебра у VI морала предавати по програму из V и узети су још логаритми из програма за VI, а у VII због малога броја часова, није се све прешло што је прописано за VI. из геометрије опет у VI остала је геометријска и алгебарска анализа, а у VII стереометрија и аналитична у равни, јер се морао најпре свршити програм ранијих разреда. Даље из историје опште у V остала је римска историја. Учебник је врло непотпун за стару историју, те су ученици морали сами бележити, а то односи много времена. Но до године у VI могу пећи историју римску и средњи век. Из историје у VI дошло се до крсташких ратова с тога, што су ови ученици, кад су били у V, слушали историју свега три месеца. Ни у VII није се све могло свршити из овога предмета. Остала је најновија периода с тога, што смо пре ове имали две школске године краће од обичних. На послетку из историје српске књижевности у VII дошло се до Доситија из истог узрока, из ког се изостало из историје опште у VI р.

Испити су извршени према одобреном распореду, а трајали су различито, према броју ученика у разреду и потреби писменога рада на табли. Тако испитивање у I р. с једно на друго трајало је од предмета по 5 с. и 25 м.; у II 4 и 43; у III по 4 и 35; у IV по 3 и 40; у V и VI по $4^1/_2$ сах. —

У заводу радило их је: један директор и професор, пет професора, пет предавача и два учитеља за науке и стране језике; даље, два учитеља, једна учитељка и два хонорарна предавача с по једним помоћником за вештине. Сви предмети били су заступљени осим стенографије, за коју немамо наставника.

Наставници су, може се у опште рећи, уредно и савесно радили свој посао. Без потребе није нико изостајао, а и по потреби и због слабости није било много изостајања, што се у осталом већ зна из месечних извештаја о овоме. —

Средства за наставу завод има из раније. Ни она, као ни шк. књижница, нису се могла увећавати, и ако је буџетом одређена прилична сума на набавке ове врсте. Ако ова сума остане и даље, у мало бољим приликама завод ће се снабдети како се само пожелети може и наставним средствима и књижницом. —

Још имам напоменути, да је завод у приватној згради, понајудеснијој каква се до сад могла наћи у вароши. Судећи по најновијим изгледима, који долазе с највише просветне управе, скорим ће се доћи до нарочите зграде, која ће подмирити потребу завода у свим обзирима хигијенским и педагошким. Доиста и јест крајње време, да се подмири ова потреба, колико с обзиром на ову школу, толико и да се да углед варошким и сеоским општинама целога новога краја отаџбине нам.

Бр. 313.
16 Јула 1888
у Нишу.

Директор
мешке гимназије
М. Марковић

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

*5. Г. **Јована Миодраговића**, управитеља нижке учитељске школе, о школама у алексиначком округу.*

... Утешићу и Вас, и себе, и све пријатеље напретка ове наше земље, господине министре, ако вам кажем, да основна настава у нас из године у годину иде напред и да се основна школа све више пуни правим радницима, који све више и боље схватају велики задатак њен и свој високи позив у послу образовања народнога и будућности његове. То Вам не тврдим само по округу, у коме сам ове године био, но по општем утиску, који чини на ме ревизија од ово неколико година од како имам част бивати изасланик Ваш.

Наставници долазе све спремнији и одушевљенији за свој посао. Одбори школски све више схватају своју дужност и све редовније држе састанке своје и на њима врше оно, што траже интереси школини. Отуда је и посећавање школе од стране деце много уредније и могућан много бољи успех.

Али целокупан овај просечни напредак никад не сме да нас занесе, да у основној настави нашој данас не видимо и све мане, које је она или наследила још од старине, или задобила својим животом новим, или још не дошла до онога, што данашње време иштекује од ње.

Мане, које су се у њој застале од старине, јесу ове: што понајвише времена још одузима Наука хришћанска и Граматика; што се народна Историја учи још из књиге и без Земљописа; што се и Земљопис сводн на књигу, а мање *карта* и путује, барем докле деца основне школе отићи могу; што се у Рачуну веома мало служи очигледношћу, но се деца после море рачунањем напамет с количинама о којима немају јасне преставе, а писмено нагиње на рачунање по старинским правилима; и, напослетку, најважније, што се читање у великој већини не предаје с довољно разумевања онога што се чита и онаком обрадом садржине појединих читалачких комада кака са данас тражи. У старијим редима за ово су у млогоме криве и дотичне „Читанке", које су веома неудесне.

Мане, у које је основна настава запала у свом даљем развитку, ево ово су: што смо раскварили стару добру дисциплину, а нисмо били кадри и умешни да је одржимо на други начин; што смо у млогоме занемарили старо лепо писање, а новим — писменим саставима или самосталним исказивањем мисли писмено — још не достигли ни у пола оно, што писменост ваља да достигне; што је разумевање у млогоме потисло памћење, те се оно данас слабије развија но у старој школи, а где се оно не развија, ту је сва умна грађевина на песку; што нисмо дали, и одузимамо од деце, згодне књиге школске, да не упаднемо у механизам, а не умемо да правимо паметне писмене изводе из предавања, који би служили за понављање и преглед онога што се учило.

Но најмлогобројније и најосетније су оне мане треће врсте: што у њој нема млогих особина што их ова у своме развитку још није стекла, а мора их имати ако хоће да одговори захтевима модерне науке о васпитању и захтевима народним.

А које су то мане?

Ево, покушаћу да Вам и њих поређам ма у најкраћим цртама.

Још смо се веома мало научили да обратимо пажњу на *целога човека*, на све стране његовога развитка, и ако знамо и велимо да је он живи организам, у кога једна страна не може да се развије сувише далеко без обзира на друге и без извесне штете за њих. Још веома мало умемо да поклонимо довољно пажње и бриге физичкоме васпитању, и ако сви знамо и из искуства и теорије да је „mens sana in corpore sano" (душа здрава у телу здравом). Наћи ћете на толико школа у нашој отаџбини, у којима деца, сва, већина или мањина њих, не иду кући, због даљине, но

станују у школи и ту се и хране. Мислите ли, господине министре, да смо се што год постарали за те приликe, уредили овај заједнички живот њихов, једва дочекали пансионате, чије васпитање може благодетних последица да донесе? Боже сачувај. Деца ту потпуно живе свако за себе, без икаква реда, без икакве више бриге родитељске или наше, и једу оно што које има и донесе. У Липовцу (Св. Стевану), где, због даљине појединих села, већина деце не иде кући, а зими готово сва, причао ми је учитељ да по недељу дана деца једу бућав и паучљив хлеб, па ни лука немају увек; а кад, вели, имају сира, то им је највећа част. Код оваке хране може се мислити, како млади организам може напредовати и физички и интелектуално. Даље, мислите ли, да су у таким школама барем станови дечији уређени мало боље, не што им је код куће и што је у другим школама, где деца не ноћевају? Ни то не. Једва и да се позна по чему год школа у којој деца ноћевају. Само која жалосна, прљава ноћава на плоту или дрвима у авлији школској подсетиће на српски интернат. Уђете унутра да им видите собе за спавање и намештај њин и упрепашћу е вас ништавило њихово. Упрепашћује вас, кад видите, да, сем четири зида и којега прозора на њима и врата, нећи системе коју више нећете нигде видети на Западу и неколико ђачких сиротињских торбица о зиду не видите више ништа! На неким местима видите још и који кревет као јасле, а на другима као они по сељачким механама на којима сиротни путници спавају бесплатно. Питао сам: где су им сламњаче и чиме се покривају? На већини места ми одговорише: немају сламњаче, а покривају се по неким ноћавчетом. А где су им јастуци? „Немају они јастука!“ Но како спавају?! „Метну торбицу с књигама под главу“... . У томе моменту, господине министре, долазило ми је да Вам предложим: да у оваким приликама овластите учитеља и одбор школски да на рачун школске касе или општине у којој је школа, одмах купе онолико каке материје или платна колико треба, да се свој деци што станују у школи изгради по сламњача и по једно јастуче и да се путем реквизиције од најближега комшије диграу читава кола сламе за ту потребу; а где кревета нема и соба није даском патосана, ту да се дигне школска или општинска ограда, те то да се уради, ако иначе није могуће приволети општину да то уради. У Витошевцу сам био очевидац, где се десетак-петнаест њих понављивало пред школом на голој голицтој леднци, нити што под собом ни озго, на себи; ни простирача ни покривача. Неки беху метнули по каки трупчић под главу, а неки, да их не би жуљио шљунак, метнули два три дрвета напоредо на на тима деже. Ово лети може и да личи на неко слободно шпартанско васпитање, али га у сва три друга годишња времена не може одобрити ни једна паметна школска хигијена на макар се деца од каше и свакојаке непогоде и склонила под кров. У Суботинцу је учионица толика, да се згодно и без штете за здравље могу у њу сместити тек 25 до 30 ученика. У њу је смештен *61!* И у *тој истој* учионици половина деце и руча и вечера и спава!! Можете мислити колико је то веселоме учитељу задавало посла, отварајући и затварајући прозоре и палећи да се колико је могуће одржи већа чистоћа. И он је, истина на велику штету своја сопственога здравља, толико успео у томе, да преко целе године није палегла никака заразна болест међу децом и од толико њих уписаних *ни један* није отпао до краја године школске. А кад Вам још кажем да је то четвороразредна школа и да су готово сви прешли с оценама врло добрим и одличним, онда држим да износим пример који доказује да неуморни труд, вредноћа и умешност, савлађују све, и да нам таких радника треба млого.

Сем таке оскудице, неуређености и тескобе станова ђачких, познато Вам је, господине министре, да ми не изобилујемо ни локалима где се учи, а и то не може да буде а да не утиче лоше на здравље дечије и телесни и умни развитак њихов. Зграде школске у опште у нас су још веома незгодне, а по највећа им је мана тескоба и неосветљеност. Цела је истина, да се никада не може потпуно ни задовољити потреба у овоме у целој земљи, јер оне расту; али то ваља да имамо на уму да на овоме пољу много имамо да радимо.

И сама даљина кућа од школе ни мало не годи умноме образовању омладине наше на селу. За телесно развиће то је може бити и

угодно кад је лепо време, али за умно па, можда и извесно, и за морално, никако. Уморан човек, изнурен каким телесним напрезањем, никад није способан за умне радње, као одморан и комотан. Дух наш хоће неке мирноће, па да полети. Путем деца хоће и да краду, и, без контроле, подложна су свакојаким штетним утицајима по морал њихов. И мени се чини, да ћемо ми најпосле прибећи интернатима по селу, докле се год примитивно растурене куће наше и села не зближе и не групују. Тада ће тек бити могућно да наша села почну уживати благодати поште и телеграфа, књиге и школе, и тако даље. А дотле питање ће у нас бити измене мисли, ни разноврсних добара, као што тражи живот културнога народа.

Још и данас, господине министре, од нашега је света млого лакше узимати мало жита, мало брашна, мало пасуља, купуса, мало сена, које бравче стоке итд. но који грош или динар. И ја бих се радовао, кад би се у нас учинио негде покушај: да се заведе интернат на селу са заједничком кујном, у којој би се приправљало оно, што поједини родитељи донесу редом или добровољним прилогом. А кад би се још извела у живот и идеја о баштама школским, у којима би деца имала свих ситница за кућу своју: зелени, варива, воћа, онда би овакав заједнички живот на селу могао да се претвори у права васпиталишта, која су нама толико потребна. Народ наш је више састављен из одбојних елемената, но из привлачних. Овакви би заводи рушили, угушивали ове одбојне особине а развијали оне привлачне, које су народу нашем толико нужне. Не устежем се да признам и предвидим све муке рада у таком једном заводу, и могуће злоупотребе. Али се тешим тиме, што ми већ имамо радника, којима би с мирном савешћу могли ово да поверимо. А што се тиче муке, ја не знам докле ћемо ми на рачун комодитета свога забављивати најсветије послове, највеће дужности: вршење своје дужности?..... Потпуно и тачно вршење своје дужности има и сласти своје. То је оно задовољство, са којим човек сам може погледати на савесно извршени посао. И што више муке у томе послу, више сласти. Свака служба, сваки занат и занимање људско има својих тегоба. Наше је, да учинимо, да те тегобе олакшамо, да од њих направимо пријатност.

Сем овога, деца, без контроле, а гладна, једу без мере и млого воћа, те руше своје млађано здравље и навлаче на се сваковрсне болештине. Народ који мисли на свој раст и подизање, мора о овоме водити рачуна и не допустити да му омладина овако гине. И сами наставници, дугом навиком, постану према овоме слепи.

И у интелектуалном образовању имамо још млого да радимо те да идемо напред.

До пре десетак петнаест година у настави је нашој но основним школама превлађивао механизам. То је учење напамет без разумевања. На тај се правац с правом превикало, и прокламовано је начело: да све што се учи, мора да се разуме. И од то доба освајало је ово начело, и, судећи по округу у коме сам ове године био, рекао бих, да је оно већ у пола освојило. Али је оно отишло на странпутицу. За разумевање, пред децу се не износе ствари саме или облици њихови, но *речи;* па се гледа да се оне „разумевају," да се „разуме" оно што оне кажу. А колика је то мука и за наставнике и за децу, то они најбоље знају. За децу је мука и да разумеју и да запамте, а за наставнике да им „објасне." Тај се правац зове формализам. Време је, да наступи тако звани критички реализам у настави, где ће пред децу да се износе ствари, које се много боље и памте и разумевају но речи. Стари је начин лакши у неку руку и за децу и за наставника: јер овај има само да „зада," а примљива душа дечија то брзо запамти и понос се тиме као својом својином. Формализам је једна парафраза, игра од речи, из које тешко да изиђе један паметан закључак, а веома је несигурно да ће се и он запамтити како ваља. Стари је правац млого боље развијао памћење, а садашњи разумевање стари није развијао разумевање, нови сада не развија памћење довољно. А за даље образовање духовно не знате, које је претежније од овога двога.

После ове опште напомене у реду би било да пређем на поједине наставне предмете и на њима покажем шта не ваља данас и како би ваљало удесити наставу из њих. Али то би ме далеко одвело. То би ме одвело право

у Методику појединих предмета. С тога ћу се ограничити само на извјесније напомене.

У Српскоме језику највећа се погрешка чини, што се добро не обрађује садржина онога што се чита. У многим школама ђак прочита оно што му кажете, па место онда да се пита: шта је то прочитало, шта оно каже, да исприча, наставник онда пита: кака ти је то реч „отишао?“ „која ти је ту реч придев?“ „нађи коју именицу!“ итд. Граматика је дакле са свим потиснута оно, што је најглавније код читања, а то је да се *разуме* и *научи* нешто из онога што се чита. И сама се Граматика још никако не предаје довољно природно, изводећи је из самога говора.

Рачун, при свима упуствима, још млого лута. Многи се наставници задовољавају тиме, ако им деца могу израчунати неколико, примера на памет. Још више њих мисли, да поједини примери не могу да се израчунавају усмено, док се не каже „који је то рачун“: сабирање или множење или дељење, и док дете не каже: „ја ћу то да одузмем,“ или: „ја ћу то да поделим.“ А ако им усмено иде теже, они не знају зашто, откуд то? Веома мало наставника уме да обради *први ступањ* рачунања: да пре свакога рачунања упознају децу с појединим Количинама, да им даду јасне представе о њима, па онда да их комбинишу, састављају и растављају, и рачунају с њима. И писмено се *не изводи* лепо.

У Земљопису се највише греши што се не црта све што се у њему учи, те да деца боље запамте. Греши се на неким местима и у томе што се деца вежу за ману са „траже“ по њој и на испиту. А кад такоме детету кажете да вам прича о томе округу а да не гледа на ману, оно се скамени и ни речи. Ово је најбољи доказ да се ништа није научило. Наставници још мало и путују с ученицима по својој околини. Отаџбина наша у опште предаје се површно. А кад узмемо на ум, да се она и у гимназији не учи опширније, већ као *део* Балканскога полуострва, онда још више морамо бити незадовољни с изучавањем своје отаџбине данас.

Историја још иде по старински: Краљеви, цареви и ратови. Веома мало је унесен културни део, живот и развитак *народни*. За децу заиста могу постојати неке књижице, згодне и занимљиве за читање; али се *из њих* не сме учити Историја.

Јестаственица је у велике већине промашила циљ свој. „Овца има главу, труп и удове,“ „јабука има корен, стабло и гране,“ на глави има то и то, на гранама то и то, храни се тим и тим, треба нам за то и за то — и то је све познавање природе. Још но нешто о но некоме минералу, који у мало школа да деца виде, а још мање да се с њоме праве огледи, те да се виде све особине његове, и оне, које дете није знало кад је дошло у школу. Наставник ваља да зна, да ако више шта не изнесе деци о оним природним предметима са којима их упознаје, но што су она знала и пре школе, кад су дошла у школу, онда је познавање Природе промашило главан циљ свој. У овоме предмету и у Познавању места и околине, као да су наставници још понајневештији.

Наука хришћанска канда је запремила млого места, нарочито у нижим разредима. Ствари одређене за наставу у њима и сувише су апстрактне природе, те да би се могле прелазити кратко, већ морају опширније, а то односи млого времена.

Певање је у мушким школама још рапаво и неуглађено; у женскима је већ боље.

Писање махом занемарено и веома су мало помогли „Прописи,“ који су израђени по правилима красописним.

У Цртању су и сами наставници још довољно невешти и неуљуђени, те се и у успеху код деце још много што шта жели. На неким местима једва личи оно што је дете направило, на оно на шта је гледало, а камо ли да је у свему онако.

А Гимнастику нигде нисам доспео да питам, те Вам о томе ништа не могу ни казати; и ако је то вештина, којој основна настава, у интересу здравља и телесног развитка дечијега, мора да поклони велику пажњу.

Сем оних мана по предметима који се већ предају у њој, наша основна школа, као народна, још је веома мало народна. Народ наш живи од земљорадње и стоке. Сем онога, што омладини његовој у школи даје неко опште образовање, ви не налазите у њима ништа што би потпомагало тај живот народни, што би га усавршавало. Пољска Привреда је,

као наставни предмет, бачена у вишу основну школу, које ја у целом округу нисам имао *ни једне*, те Вам је то најбољи доказ колико је настава из те науке заступљена по нашим основним школама данас. А од школских башта и радова дечијих у њима још ни помена. Али ми је мило, господине министре, што Вам могу казати *да сами наставници* почињу све више увиђати потребу овога и да се труде да сами надокнаде празнине законске. У Прћиловици је заузета за школу читава њива око ње, на којој има места и за њиву и за башту и за парк. Зимус су наставници држали и село у корист тога парка и засадили су га дрвећем из Топчидера. Мило ми је што Вам могу казати, да је на овоме радио и свештеник барабар с учитељем. У Липовицу је наставник научио *сву децу* да калеме. Прво им је показао како се калеми. После је тражио од њих да му као задатак донесу израђено на врбовом дрвету. Кад је видео, да које дете добро уме, он га је пуштао да калеми воћке у башти школској. Тако су *сва* деца научила. Башта је, око школе, препуна младића, све искалемљених, ваљда на неколико стотина. Кад није било места ту, они су калемили по шуми. Деца су после калемила и код својих кућа и родитељи ме уверавају да су искалемили „цело село.“ Тако ће за кратко време, кроз 4—5 година, у томе селу бити најпитомијих воћака. А кад Вам кажем, да је овај наставник богослов, онда износим један пример како не зависи много од школе коју човек сврши, но од воље и увиђавности, од дара, од човека. Тако сам још на неким местима наилазио на лепе почетке у овом погледу.

И још у нечему наша основна настава има да иде напред. Ако ће одиста да спрема за живот, ако ће свестрано да развија душу и тело детиње, она се мора још у нечему реализати. Она мора од речи прећи не само на *ствари* но и на *дела*. Она мора упућивати да се и *чини* оно што се говори. Она мора постати радничка, уметничка, техничка, не само у башти, у пољу, њиви, ливади, винограду и воћњаку, но и у школи, у прављењу свега онога што деца, према добу своме и приликама у којима су, могу направити. То су тако названи „Ручни радови,“ а с правом би се могли назвати и очни и умни.

И моралну и естетичну страну наша народна настава не обрађује у оној мери у којој би могла и требало, и у којој ће је будућност обрађивати. Деца иду прљава; ствари им прљаве, поцепане, у нереду. Кад их погледнете, видите да су сва отисак оне средине из које су измилела и дошла у школу. Кака им је кућа сељачка у нереду и прљава, таки су и они и ствари им. Школа мора ово да поправља, и чисто уживате кад видите негде чисто, обучено, уљуђено, уредно, бистро сељаче, које и код куће почиње да заводи бољи ред у свему но што се застао у народа нашега из чаме и роћства. Још је важније од овога да се деца навикавају на лепо, братско живљење. Наша народна судбина можда би куд и камо била лепша, срећнија, да смо ми навикнути да живујемо лепше међу собом. И ако и један културни народ данас ради на овоме, то ми, који још од Косова кунемо „косовску неслогу,“ која нам је може бити и Косово донела, заиста имамо право и дужност да порадимо највише.

На завршетку ћу додати напомене више административне природе, о испитима самим, о времену од испита до Петрова дана, о покланљању књига, о оценама наставничким и још неким другим стварима.

Кад хоћемо истински да констатујемо неко стање ствари; кад хоћемо још некога да поучимо и поправимо; кад од тога констатовања зависи углед наставникова и школин: кад хоће да се види сваки предмет и свако дете, и да се реши судба његова: да ли да пређе или да остане да понавља, да ли да се награди или не: онда заиста тај испит треба да буде озбиљан. А за то треба времена. Кад Ваш изасланик данас има две школе на дан, па баш да су и у месту, немогућно је да се испит изврши с оном збиљом и свестраношћу с којом би требало, а без штете и за сам посао и за здравље изасланиково. Некада су изасланици могли по дан, два и три да остану код једне школе, ако су им рачунски обзири дозвољавали, и да разгледају сваки камен, сваки запис, сваку старину, сваку знаменитост. Ми данас немамо кад ни да се поразговарамо с људима о најближим интересима школиним, ни хлеба да једемо, ни

пристојно да се одморимо од великога напрезања умнога, које дневно износи најмање по 10—12 сати, ни најсавесније и најсвестраније да извршимо овако важан и деликатан поверени нам посао. Моје је мишљење: да се удеси, да изасланик Ваш за сваку школу, за свакога учитеља, има цео дан. Пре пб дне би се извршио испит из свих главних предмета, тако, да свако дете говори свакога, или барем свако да буде питано из два: из Срп. језика и Рачуна, а из осталих да говори по половина или барем трећина. После пб дне би се довршило ако је што остало од главних наставних предмета, деца би певала, декламовала, радила гимнастику, прегледали би се тачно цртежи, писање и ручни радови и завршио се испит са свом свечаношћу, која доликује озбиљности и важности овога чина. У то рачунам: да изасланик каже како су деца положила испит и да их подстакне на истрајаност и вредноћу, да прочита ко прелази у старији разред а ко не и зашто, да разда књиге и отпусти децу; за тим, да прегледа администрацију, Дневник изостанака, рад одборски, потражи неправилности у упису и попису ђака, саслуша и учитеља и одбор о свима приликама школским, и, на послетку, да изрече сам тачну и свестрану оцену рада и успеха наставникова, по свима предметима, и онда да је заврше и тиме заврши испит. А кад се сав овај посао стрпа у једно пре пб дне или једно после по дне, онда је то прво немогућно извршити а друго, у најбољим приликама, ако и достигне, то је јуриш који се не слаже с озбиљношћу посла.

Има једна ствар преко које су до сада, колико се опомињем, и учитељи и изасланици Ваши ћутоа прелазили. И сам Вам је писао до сада пиједне године поменуо, гледајући на њу као и други и не знајући како боље да се удеси. Ове године сам мало више мислио о њој и нашао сам за нужно да Вам и о томе што кажем у своме извештају и учиним предлог како би се, она удеспла боље.

М. — тога Јуна, рецимо, ја држим испит у школи *Н.* По свршеном испиту ја пречистим ко прелази у старији разред, ко не прелази. Тиме је завршена школска година. Шта сада да раде ученици и учитељи до Петрова дана? То је време веома интересантно. Негде наставници предају одмах оно што долази у онај разред у који деца прелазе, а негде понављају оно исто што се учило дотле. Не зна се које је правилније. Логички *наједно* није коректно. Јер кад ми, изасланици Ваши у име Вас и закона, према востојећем стању ствари, одлучимо и пречистимо, који ученици прелазе у старији разред, онда су они од тога часа ученици следећега разреда, и ко сме да их враћа напово у исти, млађи разред те да им предаје опет оно што су дотле учила? Ако им пак предаје оно што долази у старијем разреду, онда, према данашњој подели учитеља на разреде, како сме да им предаје оно за шта није постављен, и какав ми је то почетак за неколико дана који ће мало за тим да се прекине распустом од месец и по дана? Уверавам Вас, господине министре, а уверићe Вас и сваки наставник и изасланик Ваш, да је то време, у које нико озбиљно не ради. А и шта ће да се ради, кад се главни посао свршио, и резултат рада пожео? Нико не замера учитељу, што ће у то време тражити осуство, распустити децу и ићи куд хоће: „положио је испит“, веле сви. Особито ако је добро положио. И сама деца много неозбиљније долазе у школу. А шта да радите с изостанцима ванним за ово време? Ако их казните, родитељи веле, што да иде кад је положио испит и свршио тај разред (или остао да понавља), а радовима пољским време је у велико. До сада смо ми, и без овлашћења Вашега, узимали на се, те давали ученицима дан два одморка после испита, особито ако су добро положили, те да наставник може коме своме другу отићи на испит. Где то ми не учинимо, наставник тражи од управитеља и председника одбора школскога. Но тиме је мало помоћено. Наставници мало имају времена да иду један другоме на испит, а после овога краткога времена, опет морају доћи да врше врло неозбиљан посао.

У данашњем прелазном времену врло је корисно и веома је нужно, да наставници иду један другоме на часове и на испит. Законом пак уређење основних школа тако је униформисано, изједначено, да се све у исто време заочњу, у исто време свршују, у исто време падају празници и одморци, те никад нико никоме не може отићи на час или на испит. Да би се избегла штета, која се овим

напоси спреми наставника, а преко ње и спреми деце, ваљало би дати негде излаза, створити прилике, да наставници *могу* отићи један другоме у школу и користити се искуством другога. А за то ми се најугодније учинило ово време, кад се бере род трудова својих, кад се жање оно, што се целе године сејало, заливало и окопавало, кад се од свега тога приређује свечана изложба, време најосетљивије и најжурније, *ово време* од испита до Петрова дана. Многи су ме наставници уверавали, да су, после практичних предавања што су у своје време приређивана за време ферија, највише користи имали на овај начин, идући својим нарочито бољим другима на предавања. А држава заступа своје интересе и онда, кад пусти, да и бољи наставник оде лошијему у школу, јер овај утиче на онога поправљајући га.

За то би мој предлог био, господине министре, да се уреди: да се школска година свршује онога дана, кад се у којој школи држи испит, јер је тај дан њој и онако најсвечанији, најзначајнији у години; да од испита па до Петрова дана наставници и деца не морају да иду у школу, но да наставници иду један другоме, по вољи, на испите и на часове, а деци да се рачуна у ферије; да на Петров дан дођу само на виђење, да иду у цркву да благодаре Богу што су здраво свршили ту годину и да му се помоле да се опет здраво врате у школу, и, ако хоће наставник или наставници, да приреде какву светковину.

Може се питати: а шта ћемо, с онима, којима испит падне првога Јуна, или још последњих дана Маја, зар и они да не иду у школу до Петрова дана и да цео месец имају распуста више? Би ли то било право и корисно?

Прво, да приметим, да је и данас незгодно, да се испит држи тако рано и да се деца преводе у старији разред и оцена даје још у Мају, а има још цео месец дана до Петрова дана. То би ваљало имати на уму и никад пре Јуна, у Мају, не почињати испите. Друго, Јун је месец пун радова на селу и с народно-економске стране било би корисно пустити децу да им помогну; па кад не пуштамо сву, онда барем да пустимо ону, која су положила испит.

На послетку, правда може да се задовољи, а штета да се избегне, и на други начин Да се уреди: да се предавања у свакој школи почињу онога дана месеца Августа, кога је Јуна држат у њој испит; или, нека се почињу школе све у исто време, као и до сада, али нека се пази да ревизија иђуће године удари обрнутим путем: где се лане започела, ту ове године да се заврши, а где се лане завршила, одатле ове године да се започне. Ни једном од овога двога не стоји ништа на путу да се изврши. Лако би било водити рачуна, којим је редом ревизија ишла, а још лакше уредити да школа почиње онога дана, када је у њој извршен званичан годишњи испит, најзначајнији у животу школскоме.

Ето то би било моје мишљење о овоме времену, преко којега смо до сад прелазили ћутом, а које би тако корисно могло да се употреби.

Поклањање књига још никако не иде како ваља. Још од оног доба, кад су „директори“ носили са собом књиге на коњима, и кад по унутрашњости никаквих књижара није било, остао је обичај да министарство набавља и купује те књиге у Београду, па их после разашиље појединим основним школама. Министарство пак не може тачно унапред да зна колико где ђака има у опште и колико их у коме разреду има одличних за награду. За то и број послатих књига ретко кад да одговара правој потреби која се укаже на лицу места. Из тога узрока министарство је једне године питало поједине школе за број ђака и број одличних. Но и тада се мало помогло. Неки су наставници били сувише скромни и тражили мање књига но што је требало; други су пак мислили да се тиме препоруче и код грађана и код министарства самога што ће тражити више књига, те су тражили млого више но што треба. Ове године је министарство усвојило принцип: да за сваки разред пошље по 4 комада. Но како је ово у практици, ево да видимо. У једној школи има, рецимо, у I р. 16 ученика, у II 12, у III 4, у IV 3; свега *35* ђака. У I разреду биће добар распоред: од 16 добијају 4, а то је сваки четврти. И у II ће бити приличан: од 12 добијају 4, а то је сваки трећи. Но кога да наградимо у III и IV? Хоћемо ли све? Редак је случај да одиста заслужују

сви „најбољи.“ А у IV разреду још једна претиче. Дабогме да ће изасланик узети коју из старијих разреда на учинити бољи распоред. Но овде у опште излази, да *скоро половина ђака* добије књиге, а то је на *сто* **50**. Још у тој школи успех може бити једва добар или и слаб. А узмимо други случај. У александачким женским школама има: у I (да рачунамо само што је било на испиту) *61*, II *45*, III 28, IV 33; свега *167* ученица. Успех је у свима одличан, тако леп, да бисте с мирном савешћу скоро половини деце у сваком разреду, а у по некоме и више, могли дати књиге. Ви и овде имате за сваки разред по 4 књиге. Дакле, на 167 ђака опет 16 књига, као и у горњем случају. Овде, дакле, код млого бољега успеха, имате на 10 ђака једну књигу, или *на сто* **10**. Очевидно, сразмера веома неједнака. Сем ове несразмере има још једна. За III и IV разред давато је „Сриче“, које стаје 2—3 динара комад. На млого места изасланик дођу у двоумину и нерешљивост: од двојице скоро у свему једнаких ученика, којему да да књигу. Је ли право сада, да једноме од њих да ополику књижурину, од 2—3 динара, а другоме ништа, на од 20 пара динарских? Боље би било, да се ове крупне књиге уситне, те да их буде *више*, и да их буде *различитих* за сваки разред, те бољим ђацима да се даду веће а мање бољима мање. Јер, у сваком разреду ми можемо одабрати 5—6—10 ученика најбољих, али они између себе нису сви једнаки.

Да се и на родитељима и на деци, на млого места, опажало мало негодовање, то је навесно. Но ја Вам само ово негодовање, господине министре, не бих ни помињао да и сам нисам убеђен у незгодност овога и да ми сами родитељи нису предложили један начин, који ми се чини млого кориснији и за државну касу и погодан да избегне ове несразмере. На млого места чуо сам ова питања: „Зашто министарство не нареди, *на да ми сами*, одбор школски или општина, купујемо те књиге? То не би било бозна какав издатак, а деца би била млого задовољенија. Само министарство да каже *које* се књиге могу куповати и поклањати.“ И одиста, господине министре, ја бих овоме предлогу имао још да додам само то, *и колико* књига да се може поклонити највише, према ономе броју који прелази. Јер на по неким местима влада мишљење, да би сваком детету ваљало по нешто дати. Издатак, који се годишње чини за ове књиге млого је осетнији за једну касу министарства просвете, но што би био за поједине општине и одборе школске. А министарству би довољно било да му остану средње и стручне школе. Чини ми се, да би се на овај начин боље потпомогла и књижарска радња у нас и ширење српске књиге у опште, и да би се са министарства скинуо један одвећ механичан посао, који му можда потискује друге млого важније и приличније.

Нећу ни мало да Вам тајим своје гледиште, да би ваљало изменити оно законско наређење да оцене утичу на периодску повишицу плате наставничке. Има начина да се нерадници казне а да се радници награде, а да то не мора да се чини оном незатвном повишицом, коју године заслуже. И изасланици би Ваши тада били млого слободнији у констатовању стања ствари, но сада. Они Вам сада у млогоме не износе право стање ствари, чист успех, но *труд* наставнички, колико су они заслужили. На кад већ ни у једној другој струци нема да се државни радници излажу тако јавно хвали и руги публике, као учитељи; онда барем да им то не „даје“ или „узима“ хлеб, који је свакоме потребан.

На послетку изгледа ми, да је близу време, када ћемо по већим варошима, где има више од десет учитеља за управитеља постављати нарочито лице, које неће имати свој разред; јер ми изгледа немогућно да у таким местима управитељ и учитељује с успехом који би се желео и врши своје управничке послове онако, како би они захтевали. То би лице било прост учитељ, без свога разреда, с платом учитељском, а без додатка на управитељство.

6. Г. ***Михаила Бакића,*** *професора пожаревачке гимназије, о школама у пожаревачком округу.*

I.

Настава.

1., *Наука хришћанска* предавана је већином ваљано, па је с тога и успех био ваљан. Слабији наставници нису тумачили својим ученицима: „Отче наш", „Богородице дјево" и „Вјерују", а нису ни умели да оне лепе моралне Христове приче и беседе доводе у везу с људским слабостима и погрешкама. У III. раз. Христове беседе нису свуда предаване како би требало, а ни у једној школи нисам имао прилике да чујем ма коју изреку Христову из јеванђеља, као што се то захтева последњим планом програма за III. раз. У IV. раз. ретко су где ваљано обрађивани и обрађени одељци: 3, 5, 7, 8 и 9, што су прописани за II. течај.

2., *Српски језик.* — Општи резултат *читања* недовољан је, а овако је и морало да буде, кад већина наставника врло мало поклања своју пажњу течном и разговетном читању. У неким школама читало се је врло споро а у неким опет врло брзо, но свуда се рђавим гласоударом, што опет у неколико не треба ни замерати, због измешаних елемената у крају који сам, ове године, прошао. Ретки су наставници који исправљају језичне погрешке својих ђака, а има, на жалост, и таквих наставника, који и сами у говору често и грубо греше. Пословице су тумачене а загонетке одгонетане само у неколико школа. Односно читанака за III. и IV. разред остајем и сада при ономе, што сам казао у своме извештају о школама у смедеревском округу за 1884|5 шк. год. (види свеску другу Просветног Гласника за 1886 год.)

Услед ружног читања и *причање* је у већини школа испод сваке критике; јер су ђаци причали махом, дословно по књизи, не изостављајући ни једну реч па ни „и." И чак ни ово не може да се ваљано исприча, што се је тек мало час прочитало. Редак је наставник, који је и у овоме био ваљан изузетак. Ђаци I. и II. раз. свуда су боље причали но они из два старија разреда; а ово се опет може тиме протумачити, што у читанкама прва два разреда има доста лепих причица, којих у другим двема — за III. и IV. раз. нема. —

Велика већина наставника постигла је ваљан успех у *писању*, само што није свуда обраћана довољна пажња и правилном писању; јер сам врло често могао видети: да се речи, у почетку и после тачке, пишу малим а оне опет, у среди какве реченице, великим писменом; да се речи погрешно прекидају на слогове; и т. д.

Граматика је у мало школа обрађивана и обрађена темељно; а ово је опет долазило услед тога, што се и данас још налази приличан број наставника неспремних из овога дела Српског језика; а и што су многи од њих предавали граматику, скоро у сваком разреду, преко програма.

Декламовање било је ваљано само у 5—6 школа, јер ниједан ђак такве школе био у стању да ми лепо изделамује оно што сам *ја* од њега захтевао; а иначе свуда декламовање дало је негативне резултате, пошто је огромна већина наставника спремила декламацијама само по 2—3 ђака своје школе, док остали ђаци ама баш никаква појма о томе нису имали.

3., *Словенски језик.* — У III. разреду читане су већином — и то, готово свуда, лепо — само Доситијеве буквице, а остали део читанке, за тај разред, ретко је где прочитаван. Сву читанку прелазили су, махом, наставници који су свршили богословију, као и сви они, који су сладије спреме. У IV. раз. читало се је Словенски врло нејасно и с великим натезањем: а само у 2—3 школе превођени су словенски текстови на српски. — И сада напомињем, да треба спремити словенске читанке с крупнијим словима и без погрешака.

4., *Рачун.* — Има још много наставника који баш не умеју овај предмет да предају ваљано, и жалосно је што се мора констатовати факт, да се међу таквим наставницима налази и по неки од млађих и добро школованих људи, који, кад за свој рад у школи не буде добио петицу, одмах није задовољан и већ удари протест апелујући при

томе: „како је он петичар“, „како му је то прва четворка“, и т. д.; а тај „петичар“ никако неће да узме у обзир и то, да је преко целе године радио са мало више од 30 ђака само у једном разреду, и да је, с тога, могао да у овоме предмету постигне сјајне резултате.

За време држања испита у појединим школама, ја сам — између многих других — опазио и прибележио ове неправилности: усмено и писмено рачунање не предају се упоредо, већ се у једној школи више поклања пажња само усменим а у другој опет само писменим задацима, и онда није никакво чудо што сам наилазио и на такве школе, чији ђаци нису били у стању да реше писмено ма и најмањи задатак: мало је наставника који су се држали тачно прописаних програма за поједине разреде, већ су многи преко програма прелазили; комбинованих задатака — дакле задатака који јако развијају и ојачавају моћ мишљења и намењена — било је само у 2—3 школе; одељци III—VIII из програма за IV. разред ретко су у којој школи ваљано обрађивани, а задаци простог правила трајног и простог интересног рачуна решавани су негде свођењем на јединицу а негде опет само помоћу сразмере у ком случају није смело изостати ни оно облигатно „X“, и ако ђак ни појма нема о постављању сразмере и њеноме значају и примени; ђацима се не даје ваљан појам о јединици, десетици, стотини, и т. д.; с разломцима мало се је рачунало, па и то, већином, накарадно; у свакој готово школи, кад год се писмено рачуна с мешовитим бројевима, неће се, између два и два имена, знак +, те, на тај начин један мешовити број, кад се напише, овако изгледа: $4^{kg.} + 5^{kr.} + 7^{r.} + 6^{kr.}$, што је сасвим погрешно, јер кад се један овакав број овако напише, онда излази да треба сабрати кг. са 2г., г. и дг. и ако смисао задатка није такав, па с тога је и требало знак (+) сабирања увек замењивати запетом или и свезом „и“, велика већина наставника врло мало рачуна с новим мерама, — а један ми је наставник пред својим ђацима и школским одбором признао да и сам ништа не зна о новим мерама и ако је његова школа имала сва потребна нова мерила, — па и оно мало наставника, који упознају своје ученике са истим мерама, дотиче се само мера за дужине и тежине а ретко који и оних за површине, поља и течност, док, на против, нема школе у којој се неће чути: ока, драм, грош, итд.

И кад се узму у обзир све побројане неправилности којима већина наставника — вољно и невољно — подлеже, а уз то се дода још и некакво — ничим неоправдано — непријатељско расположење њино према Рачуну, онда није ни чудо, што се из овога предмета није могао постићи ваљан резултат.

5., *Земљопис.* — Само је у 2—3 недељене школе свршен овај предмет по програму, а готово је у свакој подељеној школи програм исцрпан. Но свакојако је за осуду, што, и поред јасно написаних програма за поједине разреде, скоро сваки наставник предаје Земљопис на свој начин и по своме нахођењу; јер многи наставници, док се у предавању Земљописа у II. разреду, тако рећи, губе у појединим ситницама неколико извесних одељака — прописаних програмом за овај разред — дотле никакав појам не дају својим ђацима о ветру, брду, реци, рађању и залажењу сунца, итд. А има опет и таквих наставника који не умеју да се помере даље од описа школске собе и оне 2—3 најближе им улице. У III. и IV. раз. Земљопис је предаван махом ваљано, осим што се је негде механизирало а негде опет историјски материјал није обрађен како би требало. Ђаци су у врло мало школа цртали брда, реке, мапе итд.

6. *Српска историја.* — Вредни и способни наставници ваљано су предавали овај предмет, па су и лепе успехе постигли, док, међу тим, има још прилично доста наставника који Историју предају сасвим механички. Многима од бољих наставника ваља замерити, што Историју и Земљопис обрађују далеко више но што би требало, а међу тим мање пажње поклањају двама најважнијим предметима: Српском језику и Рачуну. Неки наставници неподељених школа предавали су „Старо време“ готово до ситница, док њини ученици не знадоше ни речи да кажу о првом и другом нашем устанку.

Материјал који је унесен у програм овога предмета — бар по моме нахођењу — огроман је, па би га требало редуцирати, а ја

држим, да би најбоље било, кад би се сав овај материјал унео у читанку за IV. разред, па да га деца изучавају самим прочитавањем такве читанке. Слично овоме могло би се учинити и са историјским материјалом, што по програму има да се обради у III. разреду.

7., *Познавање природе.* — Ретки су наставници који су ваљано предавали овај предмет, јер су ђаци у већини школа тако неразумно и глупаво одговарали на постављена им питања, да се слушаоцу њихових одговора мора просто да згади. А ово је опет долазило услед тога, што још има много наставника који никако не умеју да предају Познавање природе. У много школа ђак сматра да је нпр. једну животињу — рецимо овцу — „потпуно“ описао, ако је само казао „овца има главу, врат, труп, четири ноге и пети рен“, и, што је још најжалосније, већина ђака такве једне школе не уме да побројн ни користи које имамо од овце. Слично овоме деца су описивала биље и минерале. А било је, на жалост, и наставника који су једва стигли да целу школу кроз целу годину упознаду само са по једном животињом, једном биљком и једним минералом. Слабији наставници захтевају и јако подржавају и у овоме предмету глупи механизам, а, по себи се већ разуме, да њини ђаци не смеју ни да погледају на Шрајберове слике, које су — о испиту — у наједнаком реду по зидовима учионице поређане.

8., *Певање.* — *Црквено певање* мало је наставника предавало по програму, пошто су се многи од њих задовољили само тиме, што су научили своје ђаке да одговарају: Амин, Господи помилуј, Тебе господи и да отпевају, дречећим гласом, по који тропар. Ово певање било је нешто боље само у оним школама које су у близини цркве, па су ђаци с наставником морали ићи да певају у цркви. У недељним школама црквено певање предаје се свима ђацима на један мах, не држећи се при томе ни мало програма, што у неколико и мора тако да буде, кад учитељ једне такве школе мора да ради са четири разреда и са преко 50 и 60 ђака. Ретко су где и наставнице предавале црквено певање, а то просто с тога што га и саме не знају.

И *световно певање* није било боље среће од црквеног, јер је у мало школа предавано по програму. Једна иста песма певала се је готово у свакој другој школи друкчије, и управо онако како је знао исту песму и сам наставник да пева. Неки наставници правдали су ми се за неуспех из овога певања тиме што и сами не знају арије програмом одређених песама, а неки опет и тиме што немају никаква гласа за певање. О нотама у ни једној школи није било ни спомена.

9., *Лепо писање.* — Римске цифре и интерпункцијони знаци нису у свакој школи писани, а иначе се је готово свуда пазило да се програм потпуно изврши, што је с леним успехом и постигнуто Ваљаном успеху у лепом писању знатно су допринели монополисани прописи.

10., *Цртање.* — У свакој школи — изузев само 3—4 деца су цртала и на својим таблицама и у монополисаним свешчицама нарочито спремљеним за цртање. Постигнути резултат у цртању далеко је повољнији сада, но што нити беше тек пре кратког времена, када су деца морала да цртају, тако рећи, из главе. У 2—3 само школе цртане су мапе и штампана слова. Врло мало има школа, које су снабдевене справама потребним за цртање на школској табли, а било је опет неколико и таквих школа чији одбори не хтедоше да набаве за ђаке монополисане цртанке.

11., *Гимнастика* предаје се — готово свуда — као од беде; а колико поједини наставници овај предмет багателе шу, види се и по томе што је у једној школи — браничевској — војно вежбање предавао ђацима школски слуга. И ако је гимнастика врло важна по дечије здравље и физичко им развиће, то опет за то неће се моћи о испиту ништа друго да види до млатарање рукама и ногама на све стране, чучање и нешто мало жалосног марширања; а свему овоме деца се обуче тек пред испит, о чему имам потпуног уверења. Има много школа које немају баш ни једну гимнастичку справу, а ђулад видео сам само у једној школи.

Мишљења сам да би требало, у интересу деце, строго препоручити да гимнастику предаје сваки наставник тачно по програму и како треба а не како је коме воља. А ако ни после овога не би могло ништа да буде, онда је далеко боље часове гимнастике упо-

требити на јаче изучавање Српског језика и Рачуна.

12., *Женски рад* предаван је у свима женским школама и женској деци у комбинованом I. разреду жагубичке школе добро. Радови су свуда били чисти и марљиво израђени, а приметно сам, да се женски рад предаје у нижим разредима преко програма.

II.

Наставници.

И ако су данас наставници наших основних школа, према нашим околностима, обилно награђени, и ако се далеко више сада, но пре, нађе да се само ваљани људи бирају и постављају за наставнике, то се ипак још налази наставника и свакојаке воље за рад и свакојаке спреме. Но опет зато мора се констатовати факт, да је међу данашњим наставницима још врло мало заостало од оних старих шпекуланата, који су били обдарени том ванредном особином да се — послужив се свакојаким начином — догурају до „тројке“, а кад-кад и до „четворке“ и „петице.“ Па и ако је — као што већ рекох — овакви наставника далеко мање на броју но што је способних и ваљаних, опет се за то не може никако тврдити да наша основна настава даје сјајне резултате и да стално напредује; но, шта више, може се пре рећи да је она, — настава, — истина у једно време, — и то кад је нови закон о основним школама ступио у живот — у неколико коракнула напред, али да је ту и застала па се даље и не миче на боље. Узроци — овакви какви ја мислим да су — овоме застоју наше основне школе изложени су у одељку IV. овога извештаја; а на овоме месту нека ми је дозвољено да само још коју рекнем о наставницима сеоских и о онима варошких школа, што ево одма и чиним.

Нико, ваљда, неће порицати факт да наставници, који раде у неподељеним сеоским школама, далеко више подносе и труда и муке но они што су у подељеним сеоским и варошким школама. Ко би хтео да овоме противно тврди, тај би то тако радио или за инат, или што не би разумевао саму ствар; јер је заиста факт, да наши сеоски наставници, који, већином, раде у неподељеној школи (са три и четири разреда) а са много (преко 50 и 60) ђака, дају релативно боље резултате, но они по варошима, који раде са по једним разредом у коме се уче обично од 30—50 ученика. Ја сам бар — прегледајући кроз неколико година наше основне школе — имао прилике да се потпуно уверим о овоме, што напред поменух, јер су ми ђаци сеоских школа увек много боље читали, писали и рачунали, но они што се уче по варошким школама. То је бивало сваке па и ове године, пошто од 13 наставника, који су ове године радили у варошким школама, само су ме двојица задовољили лепим читањем, писањем и рачунањем, а остали — на броју 11 — не, што је, свакојако, врло жалосна појава. И кад је све ово овако, онда би дакле сасвим правично било, да се ваљани сеоски наставници неподељених школа и боље награде од оних по варошким и подељеним сеоским школама; пошто — ја бар — никако не могу сматрати, да је правда потпуно задовољена, кад сам дао најбољу оцену — пет — једном ваљаном сеоском наставнику, који је радио са преко 60 ђака и сва четири разреда, и једном исто тако изврсном варошком наставнику који је радио само с једним разредом а са 30, 40 и 50 ђака. На који би се пак начин могли наставници сеоских неподељених школа боља наградити, ја би тек онда потпуно казао, кад би се у опште хтело ово питање у претрес да узме.

На *васпитање* деце слабо се је где пазило, јер сам у много школа застао необуздану, немирну и сасвим пријаву децу. У целом целом голубачком и рамском срезу, ђаци су о испиту били готово сви боси, па и родитељи им већином иду необувени. Приметио сам да су на ред у школи и ђачку чистоту више полагали наставници но наставнице, као и да су деца у варошким далеко безобразнија од оне по сеоским школама.

III.

Продужне школе.

У целој мојој овогодишњој ревизији прегледао сам само једну продужну школу у Жагубици. Какве резултате дају наше данашње продужне школе и какве би реформе у погледу истих ваљало предузети и извр-

шити, ја сам свестрано изложио у моме извештају штампаном у другој свесци Просветног Гласника за 1886 год.; па остајући и данас при истим — у томе извештају изнесеним — својим примедбама, сматрам за излишно да их овде поново излажем.

IV.

Нижа и виша основна школа.

Наша нижа основна школа преоптерећена је великим бројем наука, који је у њу унесен, и огромним наставним материјалом, којим скоро свака од прописаних наука изобилује; па с тога и немамо још онолико писмених људи, колико би требало, да их има према величини жртава, које су досад прилагане и које се и данас још прилажу основној школи и њеној настави. Наше ниже основне школе треба, дакле, ако хоћемо, што пре, да добијемо масу писмених људи, преустројити; јер, ваљда, сваки је уверен, да ће се, при данашњем њеном уређењу, имати још дуго и дуго чекати док се жељени резултат постигне. Ја мислим, да би сасвим умесно и оправдано било, кад би се захтевало од прва три разреда наше основне школе само ово троје: *валано читање, лепо и брзо писање и темељно рачунање*, а све остале науке нека се, по мугућству, нешто унесу, у виду мањих и већих чланака, у читанке дотичних разреда па нека се и изучавају простим прочитавањем тих читанака, а нешто опет нека се распореди на три виша (IV, V и VI) разреда. Само на овај начин, — ја несигурно мислим, добићемо за кратко време масу добро писмених људи у нашој земљи. —

У колико ми је познато, до данас је отворено неколико виших основних школа, и то, махом, по варошима и варошицама у којима постоје и гимназије. Са многих јасних и врло оправданих разлога, ја мислим да је ово сасвим погрешно и да би свакојако умесније било, кад би се такве школе почеле отварати најпре у најзабаченијим местима наше отаџбине, по овоме у осталим селима, а тек најпосле по варошима и варошицама. Децу пак по варошима — у којима већ постоје гимназије — која су свршила нижу основну школу, ваља законом натерати да изуче још и два прва разреда гимназије, у место да уче вишу основну школу, а по овоме да је слободно сваком таквом детету или да остане и даље у школи, или да из ове изађе; а да би ово опет имало своју пуну важност, требало би састарати се, да се избегне једна — досад увек — практикована неправилност, а на име она, по којој је сваки ученик гимназије могао исту одмах напустити не школујући се у истој, тако рећи, ни један дан. Та пак неправилност могла би се избећи оваквим једним законским наређењем: „ни један ђак гимназије не сме исту напустити, док се не буде у њој пуне две године школовао.“ Међу тим да би сваки ђак, по свршеној нижој основној школи, могао ући у гимназију, ја држим да би сасвим било умесно укинути данашње пријамне испите, који — бар овакви какви су данас — и онако ништа много ствари не приносе, пошто постоји факт, да од 100 ђака, који су положили пријамне испите и уписани у I. разр. гимназије, увек остане по 30 и 40 њих да понове разред, па кад су се сви ови могли, као неспособни, увући у гимназију, то за што се као не би дозволило да уђу у овај завод и они 5—6 ђака, који су на пријамним испитима попадали? Ови пријамни испити већ и по томе треба да се укину, што се косе с правилима о превођењу ученика основних школа из млађих разреда у старије, која је правила прописао г. министар просвете 23. Februara 1884 год. ПБр. 1943; јер заиста, како мора то изгледати, кад један ученик IV. раз. основне школе, кога је школски надзорник превео у старији разред, иде те полаже пријамни испит, па истоме пада а по овоме мора да се врати у своју школу да понови IV. раз.? Према овоме, дакле, излази да немају места или пријамни испити или поменута правила о превођењу ученика основних школа.

Односно превођења ђака основних школа из разреда у разред и сада остајем при оним истим мојим напоменама, које сам изложио у моме извештају штампаном у другој свесци Пр. Гласника за 1886 годину.

V.

Школски одбори.

Прегледајући ове године радове школских одбора уверио сам се — као год и прошлих

година — да је врло мало вредних и разборитих људи који у овим одборима заседавају и решавају о судбини и животу школином. Шта више, ја идем и даље па смело — али са сажаљењем — тврдим, да има врло много тако несавесних одбора, који не само да ништа не помажу школи, већ јој, и то у врло великом размеру, одмажу.

Ево у главноме само неколико неуредности и неправилности на које се може наћи готово код већине школских одбора: школске и ђачке потребе или се никако не набављају или и ако се набављају то бива у невреме; не кажњавају се родитељи ђака који неуредно походе школу; казне се изричу противно закону; изречене казни не наплаћују се; састанци одборски држе се са свим неуредно; администрација води се испод сваке критике, итд. итд. А за све ове и још многе друге неуредности, ја много замерам и нашим среским чиновницима, који би — пошто често путују по срезу — увек могли да сврате у ову или ону школу, па да се увере о томе: шта школи треба, шта она има и шта нема, а по овоме да учине надлежне кораке како би се небриге подвргавале увек праведној казни а школа опет добила све потребне јој ствари. И док би срески чиновници требали да раде као што напред напоменух, дотле сам имао прилике да видим, како срески начелник долази у село у коме је школа и у којој се годишњи испит држи, па неће у школу ни да завири, што је, свакојако, врло жалосна појава.

На крају овога одељка мога извештаја, сматрам за своју пријатну дужност да се најпохвалније изразим о одборима јасиковачке и в. градиште школе, јер су обадва та одбора отиравали своје дужности најсавесније и најуредније. И у колико ми је мило што сам се о овим одборима могао похвално да изразим, у толико ми је непријатније, што на овоме месту морам именовати неколико и таквих одбора, који су у сваком погледу били најнеуреднији међу неуредним. Школски одбори, који у ове последње долазе, јесу: сигачки, рабровски, десински, пожеженски, кисиљевски, затоњски и курјачки.

---

7. Г. ***Косте Миленовића,*** *професора нишке учитељске школе, о школама у крушевачком округу.*

Између многих ствари из компликованог живота у школи изабрах да говорим о оном што је по моме уверењу најпреча ствар за сада, чему најпре треба лека: изабрах да говорим о наставним програмима. Да сам у опште задовољан с радом учитељским и с успехом показаним на испиту казују оцене, које давах учитељима оцењујући их. О методу и васпитању у њих имам само да наговестим овде да се старински начин поступања код обучавања деце оставио у велике, и да се само *по изузетку* трагови његови могу опазити где где, негде више а негде мање.

Али ма колико ја озбиљно схватао положај свој, ма колико ми на срцу лежала поправка наших основних школа у којима се неколико тисућа деце сваке године уче и васпитају, опет ми ваља замолити Вас још у самом почетку, господине министре, да добре воље примите моје речи: јер је врло могуће да сам негде нехотице грешио, негде претеривао тежећи за поправком. Посао, који ми повериште, захтевао је више времена за размишљање, више времена за сматрање; јер, како мислим, за неку ствар није доста само рећи да не ваља, но треба рећи и како ваља. Тога нема колико је потребно овде. За то ми је требало више времена код прегледања школа[1]), требало је времена за проучавање књига, што се данас употребљавају у основној школи, и расматрање онога чим би, по мом мишљењу, требало заменити досадашњу наставу у основној школи.

Још ми ваља напоменути овде, да сам на основну школу гледао као на нешто засебно, да сам имао непрестано на уму превелик број оних што изучивши ову школу остају у народу, и којима је то сваколика наука. Осим тога гледао сам на особите прилике у сео-

[1]) За 23 дана ваљало ми је прегледати 39 редовних и 6 продужних школа.

ским школама ради којих ни по што не бих био за то, да учење код њих више траје од 4 године. Кад се пак стане поново уређивати гимназија, онда се дабоме ваља обазирати на оно што се изучило у основној школи.

Овај свој извештај о наставним програмима разделио сам у два дела: у једном ћу се дотицати програма износећи оно што би у програму ваљало оставити или поправити или чим другим заменити, а у другом даћу преглед свега што мислим да је за осн. школу.

I.

Мисли се да се учењем науке хришћанске утиче на морал дечји поправљајући га. И доиста требало би да тако бива, но што су многе ствари узете из јеванђеља згодне за то. Али у ствари није тако; нешто дечје године а нешто и претрпаност у овом предмету чини, те никакве користи нема од садашњега учења. За то бих из програма за науку хришћанску за I. разр. задржао само о Божићу, Ускрсу и св. Сави врло у кратко. Код Божића ваљало би само споменути да се онда празнује рођење Исусово, а поглавито говорити о народним обичајима о бадњем дану и Божићу. За II. р. задржао бих само о *крсном имену* што би се могло особито написати по Вукову животу и обичајима нашега народа, и В. Врчевића Три главне свечаности. За III. раз. задржао бих само о милостивом Самарјанину, (изоставивши из приче речи: Самарјанин, Јевреји, Јерусалим, Јерихон, Левит, Левитско племе, Самарија), и о блудном сину.[1]) За IV. разред могло би остати од почетка до смрти Исусове; о апостолима, распрострањавању хришћанства, гоњењу хришћана и о словенском покрштавању врло у кратко. Из програма за V. и VI. р. све бих избацио; оно што се тиче народа нашег (из историје српске цркве) ваљало би узгред спомињати у српској историји кад устреба.[2]).

У књигама дечјим има премногo погрешака. За потврду томе спомињу само погрешке на једној страни не говорећи о њима самима за то, што мислим да се са свим разуме за што су погрешке. Тако су на стр. 5. (О празницима православне цркве написао Ј. Пајић, од главног просветног савета и г. министра просвете одобрена за помоћну ђачку књигу, 1886), споменуте и ове речи: земља јеврејска, Римљани, власт римска, римска царевина, Јесар Август, јеврејска варош Назарет, Витлејем, Давидова варош. —

Из програма за српски језик за I. разр. ваља изоставити под I. т. ј. Вежбања у говорењу. Није ми удесно сада а могао бих лепо показати, како је ово постало права грдоба; толико се у томе претерује! Даље би ваљало изоставити под II: Разликовање истинских ствари, биљака и животиња од њихових слика и речи: И још за I. разр. све бих изоставио под V. За II. разред изоставио бих оно под II: „и с пропитивањем садржине". Пропитивање треба да је код читања споредна ствар: да се њим избегава механичко читање и да се утврђује садржина. Међу тим једни су толико грешили да им је то постојало главно а читање споредно. Било их је који су хтели да им деца врло мало читају на испиту, а да пространо казују садржај и оних прича, што их онда нису прочитали. Чини се, дакле, као да се пропитивање наметнуло у некакав нов предмет. И о.о под IV. ваљало би такође изоставити. За III. разр. изоставио бих под II. тачку 2 и 3 и све из граматике (под III). Место тога мислим, да би боље било кад би *темељно* изучили о говорима (дијалектима) нашега језика, и кад би уз писање словима ћирилловским почели писати и латинскима. Деца би се могла упознавати са говорима различним у нашем језику читајући Нови Завет, где би се наставник нарочито могао више задржати код беседа Христових, што би користовало и изучавању науке хришћанске; али инак не старајући се да деца *изуче* то, но само гледати да им од читања и тумачења остане што више у глави Нови Завет ваљало би пре-

[1]) Ако би се задржала прича О богаташу и Лазару, онда би требало изоставити имена Лазар и Аврам, место Аврама могао би се се спомињати Бог. Тако исто ако би се задржало О царинику и фарисеју, ваљало би обаје речи заменити са *један* или *неки човек*.

[2]) Истина у програму лепо стоји: оно и ово да се изучи. Али питање је колико их има међу људи књижевних, који су кадри да лепо одговоре на сва питања из разледа под IV (прогр. за VI. раз.).

штампати и нарочито удесити за основну школу не мењајући текста. Мислим да би добро било кад би се остао јужни говор и кад би се неке речи, које нису познате у свима крајевима нашега народа, *лепо* протумачиле. И оно што је за IV. разр. изоставо бих а место тога за неко време поновио оно из III. раз. о говорима. Осим тога овде би се могло ђацима показати: да у нашем језику имају речи, што се мењају и речи што се не мењају"; даље могло би се показати да и међу њима има разлика: да су једне имена људима, животињама, градовима, дрветима и т. д.; друге да се придевају овима и казују *какве* су ове ствари на пр. велик, зао, бео и т. д. Код овога дељења речи на врсте, нисам за то да се деци казује особита дефиниција тих речи, чак им не бих спомињан имена: именица, глагол, прилог и т. д. но бих само гледао да уз мноштво примера разделим све речи у врсте тако да деца *јасно* увиде да има с једне стране разлика између појединих речи, а с друге стране да виде како су неке речи сродне, да имају нешто заједничко. Ово би могло бити приправа за изучавање српске граматике. За V и VI разр. све бих изоставо.

Да бих оправдао своје мишљење о овоме за што сам за то да се садашњи програми замене новима, по којима би се мало учило из граматике, али што се изучи да се добро изучи, — споменућу овде неколико погрешака из разних школа, прибележених за време испита, да би се видело како је нестало знање из српске граматике што се добија у основној школи и како га за час нестане, баш као оно што се нева о животу човечјем у псалмима (Псал. 102, 15—16):

Дуне ветар на њ, и нестане га.

На пр. неколико погрешака код ђака II. разреда: *нут* придев! глагол! именица! — од *читати* садашње време: читао! читаћу! — од *избацивати* будуће време! избациће,

код ђака III. р. *све* именица! глагол! — *сложена* именица мислена! глагол! — *су* заменица! *истим* именица! глагол! — *суви* именица! глагол! *површина* придев! глагол! — *земљин* именица! — *своја* именица! глагол! *налази* придев! — *ужасније* именица! итд.

код ђака IV. раз. *чудо* глагол! заменица! — *кад* (quando) именица! — *звао* садашње време од *звати* — *зваће* трпни придев.

код ђака продужне школе (I раз.): *сваки* глагол! придев! — *час* (punctum temporis) придев! — *чита* именица! — *знаш* предлог! *протужило* будуће време. — *капија* придев! — (II разр.) *где* заменица! — садашње време од *видети:* видео сам! видећу! — трпни придев, видећу! — *откуда* заменица! — *опет* глагол!

код неких наставника неколико погрешака: *бих* 3 лице једн. — *очеви* није 1 над. множине од *отац*, — *родити* трајан глагол, *уши* именица женскога рода. — *сиромах* придев, — предлог *међу* слаже се с 7 падежем....

Ово нису брижљиво прикупљане погрешке; њих има на жалост и сувише. Нити сам само гледао да их бележим у слабих ђака но их има и од добрих. Кад, дакле, може бити тако непоуздано знање код ђака из граматике док су још у школи, мислим да је много боље да се замени нечим бољим, знањем трајнијим и важнијим: речју, жеља ми је да се деца уче правилима и законима нашега језика читајући и упознајући се с народним умотворинама, које ваља нарочито за то одабрати. Читаће досадашње ваља укинути, па за школу написати са свим друге прпуђи грађу из народних умотворина. На тај начин упознајемо се без прекида с духом и силом свога матерњег језика и ми што се бавимо изучавањем народнога језика, што смо прочитали много граматика. Довољно би било, рекао, бих, кад би се свело учење српског језика у основним школама на тачно и лепо читање, на савршено познавање свију речи и реченица из онога од народних умотворина што би се у школу унело.

За време ревизије приметио сам да се учитељи сувише труде поправљајући наглашивање (акцентовање) од многих речи. Ја сам одсудно против тога за то што је ово наглашивање, и ако обласно, уху допадљиво, и што ја савршено сумњам *у ма какав успех* од тога поправљања.

Такође противан сам и ономе поправљању неких старинских облика, као нпр. *у ливаде* (loc. sung.), *у школе*, *у Поље*, *у једне овчарске колибе*, *на табле*, *по ње*, *на тем от-*

воду; волком (instr.), и т. д. Учитељима бих оставио да поправљају само оно, што је заиста погрешно, тако би они имали мање ствари за поправљање и тога ради могли би с успехом радити.

Овде бих узгред имао да напоменем да ми се оно „одговарај у пуној реченици“ не допада, да од њега нема никаке користи. Нека је говор јасан и разумљив, а што је кратак, то му може служити на похвалу. —

Код *рачуна* изоставио бих само за III р. под VI: познавање разломака од половине до петнаестина, и за IV. р. под VIII. —

По моме уверењу *геометријски облици* нису за основну сеоску школу; користи какве од учења њихова не могах овде ама ни најмање опазити. —

Земљопис би ваљало оставити да се учи само у III и IV разреду. За III разр. од онога под IV. да остане само: „Преглед целе Србије. Границе. Распоред планина и река“, а све остало да се изостави. За IV. разр. да остане све само да се прелази овим радом. Границе и величина. Најглавније планине. Највеће реке. Има ли каква разлика у клими између појединих српских области? Вера, народност, језик и настава и т. д. (као у програму). За V. и VI. разред да се изостави све. За основну школу ваљало би нарочито написати земљопис, јер су садашњи неудесни, и израдити ваљане карте уз географију, које не би биле утрпане, у којима би се видео преглед највећих река, брда, српских земаља, и т. д. —

Садашњи програм из *српске историје* ваљало би да се са свим измени: њу би ваљало врло у кратко прелазити до првог устанка, а од тада до данас мало пространије. Добро би било кад би се у писању гледало да се напише што је више могуће на основу народних песама и приповедака. —

И *општа историја* није за више разреде основне школе по варошима; она би се могла заменити изучавањем живота знаменитих људи из старога и ново а доба[1]), где се не би много гледало на то, да се лице веже за земљу у којој се родило, но да се више гледа на живот и дела онога који је предмет изучавања, да би се у деце што већма изазивала воља за угледањем на њих. —

Из програма за *познавање природе* све бих изоставио, само бих задржао хигијену особито написану за децу. Истина осим онога што знају деца, чују још по год о каквој животињи, биљци или минералу: али све то они ће, не обиљеживши, у брзо заборавити, и кад се погледа после неколико времена шта знају, видеће се да знају оно што су знали и пре но што су дошли у школу. Мимо то већи део онога што се учи и није права наука, већ оно што се зна увијено је у обличје школско, којим се — тако се чини — помрачује знање стечено својим сматрањем и у друштву. Нека ми је допуштено овде учинити једно поређење. Налик на изучавање „познавање природе“ у нашим основним школама, било би учење: како ваља ходати по равници а како по брдима? Узмимо нпр. да неко то уме као засебан предмет па да децу стане томе учити у школи: како ваља да се обују, како да стану на овакав а како на онакав камен, како кад је стрмно, и т. д., — зар се не би дете, које је свикло да иде по најстрменитијим местима без икаквог особитог учења но само многим огледањем, — зар се не би тако дете, велим, довело у велику забуну, кад бисте га према томе узели испитивати: како ваља да иде по брдима и планинама?! —

Као геометријски облици тако и *физика* и *хемија* па и *пољска привреда* требало би да се изостави. Пољска привреда ваљало би да се добро изучи у учитељској школи, тако, да свакоме учитељу буде добро познат тај предмет: њега пак не бих уносио у школу, но да учитељ за време одмора од школског рада у башти, на игралишту[1]) показује увек по што год одатле без особите системе. Даље у свима екскурзијама, (које ваља да су чешће), да учитељ упознаје ученике своје с овим предметом, и да им казује све оно, што је вредно да знају као становници онога места.

Не би били са свим ретки примери полутанства од овакога досадашњег изучавања

[1]) Ако се не би превести могло би се прерадити дело: Biographies d' hommes célèbres ,des temps anciens et modernes pour la classe préparatoire par George Durny. Paris. 1885.

[1]) Место *забавишта* мислим да је боље употребљавати речи: *игрište* и *игралište* што значи der Spel-, Tanzplatz, locus saltatorius (v. Вуков Рјеч.).

природних наука. Прост човек, који не претендује на како знање, не може да буде у разговору тако незгодан и несносан као какав полутан, који је нешто чуо, коју је у глави остало неколико празних речи и мисли о овом или оном из природе; такав ће то понављати у свакој прилици да би показао своју ученост пред простим људма; а кад је у друштву учених, онда да би показао да и он нешто зна. —

Певање ако се задржа, ваљало би задржати само световно певање. Ја бих и овде узео само народне песме, а из разлога што ћу најзад споменути. У школама које сам ја прегледао певало се врло разно: у оних што су учили нотно певање добро а у осталих лоше. —

Цртање ваљало би тако удесити да служи на корист само за писање и географију (цртање карата). Осим тога друге користи нема, за то би се оно остало могло изоставити. —

Гимнастика је скоро излишна за основне школе по селима. Могло би се само задржати војничко вежбање, али да се од сад обрати на ње већа пажња. Успех из гимнастике врло је неједнак. Обично млађи људи који су учили у школи телесно и војно вежбање, више су се трудили око тога и успех је где где бивао одличан, код старијих пак слаб.

О *женском раду* не могу друго што рећи осим то: да народ наш много гледа на то: да ли им деца уче женски рад у школи, и ако у каквој школи нема тога да онда нерадо дају децу женску у школу.

II.

Овде ми ваља изнети оно што је по мом мишљењу довољно да се темељно изучи у основној школи за 4 године. Ако би се хтело још што додавати, то бих био за то, да се дода још што о обичајима народним.

Први разред. — Божић (обичаји народни). Ускрс (у кратко) Свети Сава (у кратко).

Српски језик. — Читање. Писање. Слова. Цифре.

Рачун. — Усмено и писмено рачунање од 1—20. Познавање половине, трећине и четвртине.

Певање неколико народних песама.

Декламовање неколико народних песама.

Гимнастика (више војничко вежбање).

Други разред. — Кресо име.

Српски језик. — Читање. Писање. Слогови. Речи (без особите дефиниције).

Рачун (по програму).

Певање.

Декламовање.

Гимнастика.

Примедба. Изостављена географија и познавање природе.

Трећи разред. — О милостивоме човеку (Самарјанину). О блудном сину. О богатоме и убогоме (Лазару). Понизни грешник и охоли (цариник и фарисеј).

Српски језик. — Читање. Писање. Променљиве и непроменљиве речи. Деоба речи нашега језика на неколико врста.

Рачун по програму. Тачка 2 и 3 под VI могла би се изоставити.

Географија. — Преглед целе Србије. Границе. Распоред река и планина.

Хитијена (досадашњи одељак Познавања природе).

Примедба. — И за овај предмет ваљало би да се *лепо* напише књига за ђаке. У опште ово се тиче свију школских књига: потребно је да се спреме ваљане књиге са одабраним језиком, како би све било од користи по изучавање матерњега језика: а то би било онда, кад би се *све* школске књиге, пре но што се усвоје за школе, оштро критиковале; а не остављати — као што је до сада бивало — да у многим школским књигама има сила погрешака у језику, што је врло штетно: јер је тешко одвићи ђаке од погрешне речи или реченице кад је у школи науче.

Певање.

Декламовање.

Гимнастика.

Четврти разред. — Од постања света до апостола могло би остати (не гледајући у томе много на географију и хронологију); о апостолима, о распрострањавању хришћанства, о гоњењу хришћана и словенском покрштавању врло у кратко.

Српски језик. — Читање. Писање. Дијалекти нашега језика. Слова ћириловска и латинска. Кад се пишу велика слова?

Рачун по програму; требало би само изоставити под VIII: Појам о десетним броје-

има, у свези с познавањем метарских мера. Писање истих. Рачунање с десетним бројевима само до стотих делова, изузимајући радњу множења.

Српска историја. — Словенска племена. Откуда је дошао наш народ овде? Где сада живи; деоба политичка и религиозна. Од почетка до првог устанка врло у кратко; од тада до сад мало пространије особито гледајући на биографије заслужних Срба.

Географија. — Српске земље (да се говори о њима онолико колико напред рекох).

Примедба. — Добро би било кад би се написала географија са сликама: а) назвамеитијих места и градова, и б) особитога биља и животиња што се не находи у свима српским земљама. Тако на пр. за III. разр. ваљало би да имају лепе слике српских манастира, као: Студенице, Жиче, Раванице и т. д.; градова: Београда, Ниша и т. д.; развалине од градова на лепим местима, као: града Козника и других; неколико слика за сељачкуношњу из овог или оног краја и т. д. За IV. разред оваке ствари из свију српских крајева. — И у историју српску ваља да уђу слике знаменитих Срба, који се у историји спомињу и од којих су израђене до сад слике. На ове слике што би се уносиле у књиге за основну школу ваљало би особито пазити: да вешт сликар слика предмете да бисмо правилне и лепе слике имали у школским књигама.

Певање.

Декламовање.

Гимнастика.

Нема сумње да ће се многима учинити моје поступање претерано, да не би требало толико скраћивати програме, и ако је свак уверен да су садашњи програми сувише пространи. Треба ми овде напоменути да сам вазда имао на уму стварну корист што ће је имати млади васпитаник, и да ме привидни успех у томе није могао поколебати, јер се вазда питах: а шта ће бити после 2—3 године од тога знања? Па кад не ће ништа остати, онда је ли право давати деци да уче непотребне ствари, овој деци која на зимњу студен и летњу прашину иду врло често по 2 сахата до школе. Не налаже ли нам љубав к овој деци да време учења сведемо на најмање, и да оно што узуче буде чисто као сребро. —

Имао бих још, господине министре, да учиним два предлога: 1) да се од сада ученици основним школа награђују само књигама у којима су народне песме, приповетке и пословице, које књиге ваља да су *тврдо укоричене*, и 2) да Ви у одређеном року расписујете конкурс за најбоље дело — намениви му добру награду — а писци да под псевдонимом подносе своја дела од којих ће се бирати оно што је најбоље.

На завршетку допустите ми, господине министре, ресумовати говор свој. Место досадашњег учења многих апстрактних ствари из науке хришћанске, којима бисмо могли довести у теснац многе наше свештенике кад бисмо их узели нешто испитивати, — ја сам за то да се изучи поглавито суштина науке Христове, последњи дани његови и народни обичаји. Место претрпаног учења географије, познавања природе и српске историје, од чега после 2—3 године у оних што оставе школу не остане *скоро ништа* у глави, — да се учи само српска историја и географија, али да се учи онако, како ће од тога бити користи. Место досадашњега учења српског језика где се тражило од ученика да знају свуколику граматику, да уче оно што ће, оставивши школу, брзо ставити у заборав, — ја сам за то да се од сада мало учи из граматике, а одабрани језик народни да се *читањем* уноси у душу детињу. А ово је врло важно, јер би тако многи обичаји народни били познати *у свима крајевима* данашње краљевине Србије, силни језик народни одолео би сваком туђинском нападу са стране: *а где је туђинштина већ у велико продрла, потиснуо би је лако.*

*8. Г. **Миливоја Симића**, професора београдске више гимназије, о школама у смедеревском округу, јасеничком срезу.*

I.

Наставници по своме раду веома су различни, јер су различне спреме, па им је отуда и успех неједнак. Трећина наставника има довољно спреме за сваки предмет, савесно и с највећом вољом врше свој наставнички посао. Они су и душом и срцем одани школи; посећују редовно учитељске зборове; прате сваку новину у својој струци, имају своје доста богате и уредне књижнице; преко школског одбора набављају све што школи треба. Међу оваким наставницима требало би да заузму прво место питомци учитељске школе, али, на жалост, то није случај у овом срезу, већ овде долазе већином старији богослови који су напустили мисао да буду свештеници, даље неколико питомца више женске школе и само један питомац учитељске школе. — Друга група наставника немају довољно спреме, бар не за све предмете, и нема довољно педагошке вештине; али ови наставници марљиви су, долазе врло радо и често у додир с бољим учитељима и питају их за савет. Њих има понајвише — већина питомца више женске школе и неколико старијих, довољно нешколованих учитеља. — Наставници треће групе имају прилично или и довољно спреме, али нису баш вредни, немају особите воље за рад у школи. Њих је најмање на броју. — Најпосле у четврту групу долазе неспособни наставници. То су неколико старијих наставника, који нису имали за науком, нису посећавали учитељске зборове, избегавали су и избегавају додир с млађим и способнијим наставницима, од којих би имали што да науче, стиде се да их пропитају за савет. Нагомиланост предмета и опширност програма из појединих предмета њих је просто збунила. С њима школа треба да раскрсти, јер нису за њу. Понеки од њих, вреднији, али само у недостатку спремних наставника, могли би се употребити за ниже разреде, али за III и IV никако.

Учитељима са мањом спремом веома много помаже дружење са способнијим учитељима Али на жалост овога дружења није било свуда. Неки од ових учитеља, који нису ни пун сат удаљени од каквог способног и вредног, учитеља, нису овога посетили и с њим се посаветовали ни један пут преко године, него се тек на испиту састали. За све, а нарочито за ове последње учитеље, од врло велике је користи присуствовање на испитима других својих колега. Истина, понеки то и раде, али многи и не раде. За то би добро било, да учитељи, пошто свршe свој испит, обавезно пробаве са надзорником највише пет дана. За то би време присуствовали на испитима седморице до десеторице својих колега. Том би приликом видели, шта им у раду ваља шта не ваља, како се понешто може постићи са мање труда. Пет дана непрестаног додира са надзорником и својим колегама много би им користило, њихов би рад из године у годину био све успешнији. — Учитељице у опште врло савесно врше свој посао. Много су осетљивије, од учитеља, па помисао на слабију оцену не да им да попусте у раду. То су обичне сиротиће, које нема шта друго да препоручи но њихов рад. По неке су својим радом постигле сјајан успех. — Веома ме је изненадило, да неки питомци учитељске школе, који би требало да буду узор — учитељи, стоје доста тајаво. Понашање им није учитељско, алкави су, тромв. Уобразили су да много знају, да све што они раде то је добро, а међу тим владају врло малом порцијом знања. Кад би били скромнији, те не би себе прецењивали, за њих би било боље а за школу корисније. Кроз мали број година они ће за школу застарети.

Способни и вредни учитељи прешли су потпуно прописане програме из појединих предмета, ако су имали само један разред или два разреда са малим бројем ученика. Али и највреднији учитељ није то могао учинити, ако је имао три или четири разреда. Један учитељ имао је четвороразредну школу са 80. ученика, а неколико њих троразредну са 70. ученика. У оваковим школама, са оволиким бројем ученика, није могуће савладати онај у неколико за њих скраћени програм, него или се читави разреди обично старији, напусте, терају се да механички уче, или се

појединим предмети онакараде. И у опште оно што се прешло врло је сумњиво. Ово не би требало никако дозволити и ја сам у свом првом извештају навео, да те школе треба одмах подвојити и у будуће никако не дозволити, да један учитељ има више од два разреда, на ма како мали број ученика био. Тада не би многи ђаци понављали разреде на штету своју и својих родитеља.

II.

Од 47 наставника (22 учитељице и 25 учитеља) добили су:

одличну	оцену	14 (	7 учит. и	7 учитељица).
врло добру	„	20 (10	„	„ 10	„
добру	„	8 (4	„	„ 4	„
слабу	„	4 (3	„	„ 1	„
		46 (24 учит. и 22 учитељице).			

Једном учитељу писам дао никакву оцену из узрока наведеног у мом првом извештају. — Из горњег прегледа види се, да је општи резултат свију наставничких оцена *врло добар* ($3^{22}/_{23}$). Слаб је успех био код два стара учитеља, једне недошколоване учитељице и једног питомца учитељске школе

III.

Да пређем на наставу из појединих предмета:

1. *Српски језик.* а). *Читање* је у већини школа слабо. На њ се обраћа врло мала пажња, нарочито у нижим разредима где се према програмима. има за то довољно времена, Последњи слогови гутају се, не пази се на правилно изговарање речи, не пази се на пунктуацију. У неким школама читање је тако, да се последњи слогови сваке или друге треће речи, изговарају много вишим гласом и отегнуто; при таком читању ђаку забрекну жиле на врату. — У неким школама ђаци само понеке комаде из својих читанака читају брзо и лепо; а кад им се да какав други комад или што год из „Косова,“ „Јеленчета“ или „Горјана“ онда настане за њих права мука. Овога не би било, кад би учитељ место многобројног понављања појединих комада, прелазио и остале комаде из читанака, а с времена на време доносио и какву другу књигу. Налазио сам, где ђак једно чита, само кад му учитељ каже наслов комада, а са свим девето стоји на страни коју гледи и где престом показује. — У опште читање је за то слабо, што се оно запемарује; а већа се пажња обраћа на граматику. Дете не уме ни слогове да шчитава, а кад га учитељ пита: шта је то кад ја кажем: „трава је зелена,“ оно одговара: „то је једна реченица.“ Дакле у првом разреду већ о реченицама! У мањем броју школа читало се тачно, разумљиво и с добрим наглашењем. У овим школама ученици су сваки комад нове књиге читали готово тако исто лепо као и из својих читанака и умели су врло лепо да испричају оно што су прочитали; док у оним првим школама мехнички су причали само оне комаде, које су више пута преко године читали, а остало врло трљаво. — У овом срезу на многим местима говори се рђаво српски, нарочито је рђав акценат, па за то би требало при читању обратити нарочиту пажњу на правилно изговарање речи. По неки су на то много пазили и постигли врло лен успех. — Најпосле приметио сам, да се у многим школама мала пажња обраћа и на положај књиге при читању.

Ученик, који сврши основну школу нижу, треба да зна *читати и разне рукописе.* Често се дешава, да такав ђак не уме свом оцу да прочита ни најобичнији позив општинске власти или какво писмо и т. д. и онда његов отац мора да добије рђав појам о тој школи у којој је његово дете пробавило четири године а није научило ни један позив да му прочита. За то је нужно, да се ђаци уче читању разних рукописа у III и IV раз., јер ће им то бити врло потребно и корисно у животу.

б). *Граматика.* Пошто је програм из граматике у I и II. разреду доста мали и лако га је савладати, то је он готово свуда и савладан и постигнут је добар успех. На два места нашао сам, где учитељи рђаво разумевају разликовање стварних од особних именица; идентификују особне именице с личним и под овим разумевају само особне именице лица, те су код њих „учитељ,“ „сељак“ итд. ствари. Ученици често мешају прилоге са придевима, за то би још у II. разреду требало примерима утврдити ту разлику. — Неки наставници прекорачивали програм, те су у I. разреду прелазили познавање глагола, у II детаљну поделу именица са дефиницијама, а међу тим је баш код њих читање доста слабо, и боље је било, да су то време утрошили

на лепо и логично читање по на дефиниције чак и вештаствених именица! — У III. разреду на неким местима програм није потпунце пређен. По негде су тешко разликовали 3 главна времена и поједина лица у глагола, а то с тога што ученици нису добро утврдили личне заменице, те се та тешкоћа после опазила и у IV. разреду, разликоване заменица ишло је најтеже. — Само на пет места пређен је програм у IV. разреду потпунце. Ученици су добро знали именичну и глаголску промену, разликовали су основу, уметак и наставак у променљивих речи, врло су добро познавали и разликовали непроменљиве речи. Пошто је програм из граматике у IV. разреду врло опширан, то су га ови учитељи савладали само великим трудом. На другим местима свуда су по нешто окрњили; а негде су прелазили исто што и у III. раз., само су из програма за IV. разр. додали непроменљиве речи. — Дефиниције су обично механички научене, без икаквог разумевања њиховог значења, и ученици често одговарају: „реченица је тачка“, „именице су ствари“ и т. д. Многи учитељи и сами тражаво стоје са граматиком, те је код њих: *цар* особна именица, *је* свеза, *чато* (оно што си учио) свеза, *претекби* будуће време, *све* „неопределителни“ број; многи не знају глаголске придеве и прилоге. По неки по уписницама и дневницима пишу: Воислав, Живоин, отличан, одпуштен, умрео, итд.

На многим местима у овом срезу говори се погрешно (на сваком застави, у овом клупи, на овом страни, читаду, свакём, с кóњом, итд.) Поред погрешних облика и акценат је врло рђав, као што сам једном већ напоменуо, (нóга, чóвек, казáо и т. д.) За то би требало учитељи да обрате много већу пажњу на поправљање граматичких погрешака и правилно изговарање по што су до садо обраћали на многим местима. На сваки начин у овим местима, где учитељ наставним планом одређено му време за српски језик има да употреби, поред поправљања у говору, и на читање, причање онога што се прочитало, писање, декламовање, не треба од њега тражити да испрпи онако опширан програм из граматике. Ученик, који сврши само основну школу, нема никакве користи од оне великом муком научене поделе заменицâ, коју ће он врло брзо заборавити, но ради које је учитељ пропустио доста времена, што је могао употребити на поправљање у говору и читању.

Што се тиче програма из граматике, то је он за I. и II. разред врло добар, у III. разр. треба да се учи само познавање заменица, а њихова проста подела у IV. разред. Од глаголских облика у IV. раз. треба учити само најважније.

в). *Писање.* Свуда се писало на монополисаној артији. Писање је у опште лепо, прописи су обично чисти. Само на једном месту (I. и II. раз. у Вел. Орашју) и испитни прописи били су веома прљави, да их је срамота било поднети на коме на преглед. Најлепше је писање било у Вел. Крсни. У школама, где су ученици понајлепше писали, слова су била врло ситна, јако збијена, тако да је заморно читати њихове рукописе. Само у једној школи (III. и IV. разр. у Азањи) била је хрпа писама, које су ученици преко године писали, месечно по два писма.

г). *Декламовање.* У неким школама (Водице, Церовац) ученици нису знали ни једне декламације. На другим местима или је сваки ђак (ређе) знао по неку декламацију или (чешће) су пробрали бољи ђаци, који су научили по неку песницу и доста је врло лепо издекламовали. Обично су девојчице боље декламовале. Најбоље су декламовали азањски, кусадачки и велико-пландски ученици; њихови учитељи умели су да изаберу врло лепе декламације. Само на неколико места декламовање је било мизерно, колико тек да се каже да се и оно прелазило. По негде је пак сам избор декламација био доста рђав; често деца не разумеју оно што декламују. За то и овде треба програмом одредити, шта ће се декламовати у ком разреду, а какав вреднији учитељ могао би и мимо тога сам дати што за декламовање.

2. Словенски језик. Готово свуда у III. разреду само се читало, па и то читање на по неким местима било је врло слабо. У IV. разреду читало се у опште добро, и на 7 места ништа се друго није ни радило но само читало; деца не знају да кажу садржину ни лакших комада. На врло мало места преводило се са словенског текста на српски. У опште најбољи успех у овом предмету постигли су богослови.

3. *Рачун.* У већини школа успех из овога предмета био је добар, јер је овом предмету поклоњена она пажња, коју он по својој важности доиста и заслужује. У две школе (I и II. разр. у Вел. Орашју и Водицама) радило се само усмено рачунање. У свима осталим школама или су обе врсте рачунања подједнако обрађене. или је, обичније, боље обрађено писмено но усмено рачунање. На више места приметио сам, да ученици врло траљаво стоје са таблицом множења и деленя. У II. разр., где су програми из појединих предмета мали, требало би да ученици са свим сврше с таблицама, како би се даље њима могли користити и не би око њих дангубили у III. разреду, где се и иначе има доста да учи. Најразличитији успех из рачуна био је у IV. разреду. На неким местима програм је јако окрњен, радило се по програму из III. разр., само је максимални број од 1.000 помакнут на 10.000; правило тројно и интересно или није никако ни предавано (Вел. Орашје, Голобок, Церовац), или, ако је што и предавано, а оно са врло слабим успехом и са најлакшим примерима; ретко се где радило с десетним бројевима и обратила пажња на делљивост бројева са прописаним бројевима. У оваким школама обично сами су учитељи врло слабе или никакве рачунијеве, не знају н. пр. ни шта је то правило тројне. — На другим пак местима цео је програм потпуно исцрпен, ученици су решавали најкомпликованије задатке из сва 4 вида рачунања и писмено и усмено, задатке из правила тројног и интересног. Најбољи успех постигнут је у Вел. Илији (III. и IV. разр.), Азањи (сви разр.) и Крњеву (II. и IV. раз.) — Још се по неки учитељи не могу да одвикну старих мера. По неки врло малу пажњу обраћају при давању задатака. Тако било је и оваких задатака: Отац је имао 26 година и 2 месеца, а син 13 година и 4 месеца, колико је отац старији од сина?! Неки сељак продао је јагањце за 96 динара, па је од тих новаца потрошио за неке потребне ствари 34 динара, за друге 20 динара, а *онако* 11 динара, колико му је динара остало? — Једно дете пошло у школу 4 године, а друго *дете* 4 пута више..... На једном месту учитељица дала је овакав задатак: Неки човек зарадио је једнога дана 30 динара, другога извесну суму, трећег 25 динара, колико је зарадио другог дана? па пошто је дете одговорило, онда је увидела, да је задатак неодређен и да му је требало рећи, колико је за сва 3 дана зарадио. Чим сам приметио, да су давани нарочито спремљени задаци, одмах сам сам предузео испитивање. Ну овакви случајеви били су веома ретки. — По неки наставници, нарочито у I. и II. разреду, прекорачавали су програмом одређени максимални број. Ово се може и опростити ваљаним наставницима, који су прописано добро савладали, али било је и таквих, којима ученици нису добро утврдили ни усмено ни писмено рачунање у одређеним границама, а они су је прекорачавали. —

Што се тиче програма из рачуна, он је врло добар, бољи но из ма ког другог предмета, само би требало да писмено рачунање у IV. разр. иде даље од 10.000, те да ученик, који сврши основну школу (а већина је свршавају са IV. раз.) има појам и о већим бројевима и с њима да може рачунати. Пошто у овом разреду долазе правила тројно и интересно, која су врло важна за практични живот и која с тога треба добро изучити, то је неопходно нужно, да се бројеви часова, одређених за рачун у овом разреду, повиси од 2 на 4 или бар на 3. За онолики програм од онолике важности дато је наставним планом и сувише мало времена.

4. *Хришћанска наука.* Овај предмет заузима врло важно место у настави. Његов је материјал с једне стране врло подесан да се ученици извежбају у лепом причању а с друге стране има велики утицај на облагорођивање дечије душе и стварање поштених карактера, јер се ту у врло згодном облику износи Христова наука и светли карактери оних људи, који су допринели учвршћивању и распрострању њеном. Овај је предмет од двогубе важности за наставу у рукама вредна и способна учитеља; у рукама лењштине он је од врло штетног утицаја, јер у место да развија, а он убија дух ученика. У четири школе нашао сам на најгрознији механизам у овом предмету. Тако приче Христове, које су по својој садржини врло лаке и које би ученик требало лепо својим речима да исприча и из њих да изведе оне дивне поуке, учене су механички од речи до речи, тако да ученик не прескаче ни једно „и“. О св. Николи ученик

II. разреда говори вам, да се „родио у другој половини трећег века“ итд. — У већини школа овај је предмет добро предаван, само није свуда исцрпен цео програм, т. ко по негде је у II. разреду изостављен по који празник, у III. по која Христова прича, а обичније беседа, у IV. разреду обично су изостављане важније ствари (Крштење Словена, Кирило и Методије). На неким местима ударило се у врло велику опширност, нарочито је у II. разреду врло опширно предавано о животима појединих светаца. У осталом, у овом се разреду најразличатије и предавало; требало би што је више могуће избегавати она тешка страна имена лица и места. — У интересу саме наставе требало би на програма за IV. разред изоставити све оно из старе црквене историје, а из програма за III. разред „пресвитал тројице“ и коју мање важну беседу Христову.

5. *Земљопис.* Успех из овог предмета понајбољи је у III. разреду. У већини школа ученици имају у глави слику целе Краљевине Србије; знају, не гледајући у мапу, међусобни однос појединих округа, реке планине и т. д. Да се овакав успех постигне, много им је помогло, што су преко године цртали поједине округе и делове Србије. — У IV. разреду успех је слабији, но у опште узев добар је, само је ретко где исцрпен цео програм, већ су обично пређене само српске земље, а изостављене су Бугарска, Ист. Румелија, Турска и Грчка са прегледом балканскога полуострва. Само на 4—5 места ни у III. ни у IV. разреду нису цртани поједини округи или поједине земље и ту је успех био слаб, ученици нису се могли мањи без мапе. Учитељи у тим школама не разумевају значај карте у настави, па ће и на самом испиту рећи, кад ђак не може што да погоди: „ето, погледај на мапу, то ти је отворена књига, па читај; само ти се каже“. Неки су и у IV. разреду учили Краљевину Србију, а остале српске земље само ограничавали и учили по неку варош. У једној такој школи питао сам неколико ученика о планинама, рекама, управи неких српских земаља, па ми нису знали одговорити. Учитељ им о том није ни предавао, а међу тим није ме хтео о том известити. Кад сам после питао једног његовог ученика о планинама и рекама у Босни, а он ми рече: ми то нисмо, господине, учили, него само да граничимо. — Најбољи успех био је у Вел. Крсни, Вел. Плани, Крњеву и Азањи, а нарочито у Вел. Крсни. Ту су на чистом зиду ученици III. и IV. разреда нацртали мапу Краљевине Србије, јако увећану, са свима већим рекама, планинама, варошима, важнијим селима, манастирима итд. али без имена њиховог, па су њоме и преко године и на испиту служили. Овако би требало свуда да се ради, па да се на зиду цртају и мапе појединих српских земаља. Поред темељног изучавања земљописа, оваквим се радом ученици уче реду и чистоти, јер се тада и зидови морају боље чувати. У овој школи сваки ученик знао је, да на табли брзо нацрта сваку српску земљу, најпре нацрта границе, па реке, планине, места. — Пошто је у IV. разр. велики број предмета са опширним програмима, то остале земље балканског полуострва треба пећи само у најглавнијим потезима. — Најразличније се предавао земљопис у II. разреду, јер разни учитељи разно и разумевају програм, неки н. пр. описују чак постанак грмљавине спајањем позитивног и негативног електрицитета. А на испиту било је смешних и испитавних питања и одговора, н. пр. у нашој школској авлији има 4 дуда, 2 коња, учитељев стан: до авлије је градина и у њој бели и црни лук, купус итд. Врло ретко где цртају и налазе у околину, те је ретко где и постављен темељ за изучавање даље околине.

6. *Српска историја.* Успех из овога предмета био је врло добар у III. разр., јер се проучавао у појединим биографијама и у вези са земљописом. У IV. разр. у већини школа успех је добар; врло лепо и с осећајем причали су ученици знатне моменте из српске историје, али само у 5—6 школа пређен је цео програм и то баш не у свој потпуности. Бољи учитељи, који су спремали лепа предавања, изостављали су мање важне ствари и врло су добро учинили. Али понеки су изостављали жупанијско доба до Немањића, а у једној школи (Баничина), изостављања је цела стара и средња историја, а предавана само нова. На жалост било је и таквих школа (а мало их је), у којима је историја врло жалосно предавана, па је и успех био жалостан. Код њихових ђака кнез Лазар је издајник косовски, Милош Обре-

новић издајник опет кнез-Лазара, Душан син Немањин; о Карађорђу и Милошу не знају ништа да причају, као да се и нису јављали у српској историји. — Понеки учитељи нису довољно обазриви при предавању историје. Требало би да избегавају све оно што би на ученике рђаво утицало или би каквог великана рђаво карактерисало. Тако Карађорђа рђаво карактерише, кад се каже да је убио Турчина и *отео* му паре. Или ово: Краљ Милутин *отерао* Бугарку, па узео Мађарицу, па и ову отерао и узео Симониду и тако даље.

7. *Познавање природе.* Овај је предмет врло различно предаван, па је и успех из њега у разним школама различан. Вредији и спремнији наставници прелазили су све ствари програмом прописане онако, како је требало. Описивање и проучавање природних тела пошло се на њима самима у природи (осим најобичнијих), помоћу Шрајберових слика или помоћу збирака, које су обично непотпуне. Антрополошки део добро је предаван, само би ради бољег разумевања и сигурнијег успеха требало набавити неколико најобичнијих модела. — На неким местима предавано је и сувише опширно, тако у II. разреду говорено је и о деловима тучка (плодник, стубић, жиг). — Али било је наставника, који су предавали о појединим природним телима, а нису их деци показивали, па нису, где је требало, употребљавали ни Шрајберове слике, већ су их држали скривене преко године, а на испиту њима украшавали школске зидове. Голубачка мушица посетила је ове године по нека места у овом крају, па је било учитеља толико лењих, да нису ни један комад ухватили и показали је својим ученицима. Већина оваквих наставника и сами су слаби у овом предмету; код њих голубачка мушица има 4 ноге, плод у кромпира једе се, калцит је код њих белутак и т. д. — Било је таквих учитеља, који нису предавали ни о једној биљци и ни о једном минералу. Други су пак избегавали теже ствари, а лакше предавали; њихови ученици описивали су краву, гуску, ласту, жабу — све ствари које су и иначе деци добро познате, а нису звали — јер им се није ни предавало — о свиленој буби, о чели, пантљичари, метиљу и т. д., што би доиста раширило круг дечијег знања. — Најбољи успех у овом предмету постигнут је у Крњеву, Вел. Крсни, Азањи и Кусатку.

8. *Певање.* Овом предмету није поклоњена свуда она пажња, коју он по својој важности заслужује. Успех је био различан и зависно од способности и воље наставника за певање. Црквено певање врло се ретко предаје по програму и правилно. Много је бољи успех из световног певања. Ретко где да нису изучене све песме програмом прописане, али сам на 4—5 места нашао на највећу дисхармонију у певању, иначе се обично певало правилно, само код неких песама одступало се неколико у арији (нарочито у песмама: „зелени се мио брег“ и „расло јеленче малено“). Химна се врло ретко где правилно певала, јер је потежа и треба је учити у IV. р. Неки учитељи, чији су ученици знали по једну или две песме и показали слаб успех, жалили су се да не знају арије појединих песама. Али им је то ништаван изговор, јер баш они преко целе године нису се састајали са суседним учитељима, нити су ишли на учитељске зборове, те по томе нису имали ни прилике да науче арије. На неким местима певање је било тако лепо, особито народних песама, да је било милина слушати, па су певали врло лепо и у два гласа, или је један ученик започињао, а остали су за њим певали. Најбољи успех у певању био је у Азањи (III и IV. р.), В. Плани (III и IV. р.), Крњеву (II и IV. р.), Ракипу и Паланци (женсак школа).

9. *Цртање.* Свуда је било цртанака, но је у разним школама постигнут различан успех. Понегде су ученици преко године доста цртали и ту је успех био добар, а понегде врло мало и са врло слабим успехом.

10. *Женски рад.* У женској паланачкој школи подвети су ми женски радови, врло лепо и чисто израђени. Неколико сиромашних девојчица продавале су преко године понеки свој рад, а понеки и од поднесених већ су били продати, и тиме већ помагали своје сиромашним родитељима. Понека предна учитељица у мушкој основној школи, где је било повише и девојчица, учила је ове женском раду.

11. *Гимнастика.* Телесно и војно вежбање предавано је у већини школа добро, нарочито код млађих наставника који су прошли кроз војску. Гамнастичких спрема било

је на више места, понегде само ногаре, па и оне су јако размакнуте, удешене за одрасле а не за децу. На многим местима није било никаквих гимнастичких справа. Где их је било, ученици су на њима врло добро радили. — Ретко је у којој школи било ђулади. —

IV.

Школска администрација. Само се у неколико школа налазе старинске *уписнице*, у којима нема рубрике за поједине предмете него само за општу оцену I и II течаја, нити има рубрике за дан и годину рођења. На осталим местима налазе се нове уписнице, али су на врло мало места уредно вођене. Најобичнији је случај, да поред многих ђачких имена нема ни дан ни година рођења, нарочито код ученика добровољно уписаних; њих су уписивали без критеница, што није смело бити, и надзорнику је тешко да контролише недораслост или пак престарелост за школу. На неким местима учитељи нису, при упису ученика, у уписници исписали из свештеников списка дан и годину рођења ученика, који обавезно имају да посећују школу, а понегде су те спискове и затурили. У мом првом извештају навео сам школе, у којима сам нашао на овако неуредне уписнице. У истом извештају навео сам жалостан факт, да су два учитеља самовољно и противзаконо преводили у старији разред ученике, које је прошлогодишњи надзорник оставио да понављају разред, што је, наравно, и у уписници записао. — Много су уредније вођени *школски дневници*, само би на многим местима могли бити чистији и белешке и осуства требало би записивати мастилом. На 3 места нашао сам, где учитељи оцењују ученике у III. разреду засебно из земљописа а засебно из историје. — Што се тиче самих оцена, оне су у опште врло благе, тако да сам их на много места кварио. Ти учитељи као да мисле, да ће надзорник, при давању оцене, гледати на оне њихове силне четворке и петице. Ређе сам наилазио, да су оцене сувише строге и ту сам их поправљао. Најстрожије су оцене биле у Крњеву (II. и IV. р.) и Вел. Плани.

Одборска администрација вођена је врло различно. Обично су записници одборске седнице вођени у нарочитој књизи (сашивено неколико табака), а негде се сваки записник водио на засебном табаку. На многим местима одборски састанци били су врло ретки, негде по 2—3 за целу годину. И ако су на понеким местима одбори и вршили свој посао, решавали да се набави што треба за школу, одређивали казне за родитеље који не шаљу своју децу уредно у школу, те су одборске одлуке ретко где извршене. Овоме је поставити узрок, што је ове школске године било наздан промена председника политичких општина и у већини места били су заступници председника, који нису хтели да казне своје суграђане, да им се не замере, те да их при избору не би имали против себе. Полициска власт треба да обрати што већу пажњу пажњу на ове одборе и да председника казни за свако невршење своје дужности. На жалост било је и тако жалосних одбора, који се нису постарали, да им школе не буду обивене, неокречене, прозори полупани.

Књижнице су обично врло јадне. Најобичнији је случај да нису набављене све препоручене књиге, а многи учитељи и не знају које су књиге препоручене а које нису. За то би требало нарочити списак тих књига и послати га одборима с наредбом да набаве све књиге које немају и тиме попуне школске књижнице. На неким местима упропашћено је по неколико, обично важнијих књига, а не зна се који их је упропастио, јер при примању дужности неки учитељи нису се потписивали у списку књига, па се не зна ни шта су примили и ову би неуредност требало исправити.

Обично све су школе снабдевене потребним *училима*. Где што није набављено, или би требало заменити новим, препоручио сам да то учине.

Школске зграде. Овај би срез требао да има понајлепше школске зграде, а он међу тим стоји врло жалосно у овом погледу. Мало је зграда, које се могу употребити за школе. Најгоре су школске зграде у Паланци и служе као ругло, као обележје немарности према школи, даље у Селевцу, Крњеву и Ст. Аџибеговцу.

Школски намештај. Само у Трновчи, где је школа отворена ове године, набављене су клупе по пропису. Ту је и остали школски намештај врло добар, тако да би могао свакој школи да послужи за углед. У осталим

школама клупе су рђаве, ретко се где могу још да употребе. И са осталим школским намештајем стоје рђаво.

V.

У овом срезу биле су три *продужне* школе — у Азањи, Кусатку и Селевцу — са 65. ученика и 4. ученице. Из српског језика успех је доста слаб, нарочито у Селевцу. Ученици стоје врло тврдоглаво са читањем и граматиком; горе читају, слабије распознају врсте речи и знају облике но ученици III и IV. разреда. Распознавање делова реченичних добро је у Азањи, на остала два места слабо. Практични део програма из српског језика, може се рећи, да је добро савладан, ученици знају да пишу признанице, рачуне, пуномоћства и т. д. — Успех из рачуна врло добар, само што није испрљен цео програм (није предавано: ортачко правило, правило смесе и разног плаћања). Пољска привреда предавана је врло добро у Азањи и Кусатку. Врло је интересантно, да је у Селевцу овај предмет предавала учитељица Београђанка, која је лане свршила школу и никада овај предмет није слушала, нити је кад год била на селу. — Од осталих предмета најбоље је предавано познавање природе.

У Селевцу ђаци из продужне школе просто су безобразни, смеју се на испиту, учитељици на испиту опопирају. Једног сам морао отерати с испита. У Азањи и Кусатку дисциплина је врло добра. Ово зависи од наставника, а нарочито од управитеља. Где је дисциплина добра у нижој основној школи, мора бити добра и у продужној — ово вреди бар за сеоске школе.

По моме мишљењу продужне школе требало би да остану и даље, али да се у њима предаје *рачун* са истим програмом *српски језик* са скраћеним програмом (лепо читање, правилно говорење и практички део са читањем разних рукописа) и *пољска привреда* са истим програмом но само да буде практичког рада. Предавања да буду четвртком преко целе године, а осим тога зими непрекидно од Св. Стевана па до 20 Јануара, а за то време ђаке из основне ниже школе требало би пустити. Пошто у овим школама раде и учитељице, то да управитељи обрате већу пажњу на ред при њиховим предавањима.

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

ОД КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

Завод за глувонемо у Франкфурту на Мајни.

Ово је данас завод у Немачкој, ког не само немачки наставници за глувонеме него и из осталих држава посећују из године у годину, као место: са кога ће поцрпсти тајне, да одгонену тешке загонетке у свом мучном послу. Шта је уздигло тај завод до те висине? Кратак одговор; „сјајан успех“ у овој настави... Ми у чаролије не верујемо, јер је доба мистерија минуло давно, па и при свем том, како се још и дан данас клања и у овој настави принципу саможивог тутолисања као наследству старих породица![1])

Мени је пала у део част да овај завод изближе проучим и с тога ми је дужност, да у главном кажем, шта је уздигло рад у овом заводу до те висине

Завод у Франкфурту на Мајни својина је општинска. Непосредни надзор и старање припада општинској управи; стручан надзор врши пруско министарство просвете, и ако је општинска власт у свему независна од министарства у руковању овим заводом.

Завод је интернат. Има просечно 25—26 ученика. Управник са породицом и наставницима (два учитеља и једном учитељком) станују у заводу заједно са децом. Завод је у свему уређен да одговара квакој великој породици, где се управник са домаћицом сма-

[1]) „Princip des Sickabseliesens u. der Geheimtheuerei“ Bericht etc. pag. 23.

трају као родитељи; наставници: као старија браћа и сестре (учитељке). Сви једу за једним столом, у часовима одмора заједно су: шетају, раде у башти, итд. Деца, која су из вароши, посећују своје само недељом, она, која су са стране, о већим одморима (школским). Док су у заводу, међу њима је увек бар по један наставник и при самој игри. Деца су тада потпуно слободна; наставник често и сам има удела у игри, или само руководи игру. *У свом саобраћају с децом (у школи и ван ње) споразум бива усменим говором.* Деца морају, све што питају или захтевају, да кажу усмено. Оно што се тада рече погрешно, наставник сваког поправи и упути: да се то и то, каже овако и овако. Са млађим ученицима то бива чешће. У том дружењу и таквом заједничком животу небројено је прилика, у којима се говор најбоље и учи, нарочито говор за свакодневни саобраћај. Школска настава у језику са овом т. р. природном наставом допуњује се узајамчки. Често је довољно да се у настави опомене на овај или онај случај из игре, итд. па да се деца опомену израза и онога што се обухвата њим, а то све не може да се у школској соби тако изучи. Још више, овакав слободан живот у свакодневном дружењу, са постојаним настојавањем у потреби усменога говора, проучавање језика бива баш у за то згодним приликама, а то и јесте управо здрава основица, на којој се учење језика треба увек да развија, и она је тада поуздан темељац, за успешан рад у настави у опште. Она жалосна „слободна вежбања у говору“ која се у екстернатима примењују овда онда, форме ради, нису ништа друго до нужно зло“ да се бар колико толико накади овај живи саобраћај, који би деца имала у оваквом заједничком животу. Да су та вежбања мимогредна и пролазна, да она не могу имати никакве практичке вредности, да она прорачуњена, стереотипна питања и одговори, пре су кадри да огаде саму наставу, но да је освеже, оживе, то се јасно види кад се с друге стране погледа на свакодневни живот као врело говора, где се постојано, чешће или спорије обнавља *оно, што* треба да се изучи, и то онако, како треба да се схвати сваки говорни однос у овом или оном изразу. У колико се буде конзеквентније водило овај захтев у практичном изучавању говора, у толико ће он бити потпунији, на поузданој основи заснован, а тиме и трајнији, па и први услов за успешан напредак целокупне наставе.

Тиме је одгоненута прва полутина „тајне“ у образовању говора (усменог) код глувонемих. Овај удар условљава, као што видесмо, мало интернатско уређење завода, и отуда неоцењене користи ове врсте школа, по успехе у настави из говора код глувонемих па и по њихово васпитање и образовање у опште. Где нема ових услова за развитак језика, онде је мртвило у учењу говора, које је махом на досади и ђацима и наставницима, него ли интерес а с тим и потреба, која треба да буди ученике на рад и да им омили овакво учење говора.

Са овим смо прегледом видели живот интернатског уређења. Сад нам остаје још да видимо наставни рад у школи.

Овим заводом управља познати радник на овоме пољу *Јов. Фантер*, који је у књижевном раду стекао угледно место. Човек необичне енергије и ванредне заузимљивости, мотор је у целокупном школском раду; он је готово све и сва. Он ради искључиво у најстаријем разреду, међу тим настава у артикулацији у његовим је рукама. Сем тога предаје неколико предмета и у осталим разредима. Школу чине две велике школске собе. У једној наставља он и учитељка; у другој два учитеља. Ови су наставници строго узев извршиоци онога што он — нареди, да се уради овако и овако, и они стоје и у раду под његовим непосредним надзором. Радећи у свом одељку, он у исто доба мотри и на рад осталих: собна врата отворена су за тај случај. Деца се по што не чују, не буне говором осталих. Живост и окретност у раду, од стране наставника чини, да је и дечије око ту при раду. Није једном да се он не дигне од свога рада и предузме да поправи оно, што чује, да није урадио како треба један од наставника. Та поправка траје дуже или краће времена и он се за тим враћа к своме раду, показав *како* се ради. Ма да је то и „непедагошки“, то је неодољиви захтев за хармонијски рад у васцелој настави, коме је позван да предњачи сам управник. С тога он и прима млађе наставнике, или шта више почетнике, који

ће више да раде и слушају, а мање да се баве често врло некорисним, залудничким теоријским резоновањем.

Његов се рад битно разликује од шаблонског пословања других завода. Та се карактерна црта огледа у целој његовој настави: она се проглачи као првени конац од почетка па до краја.

Његово пословање у навођењу гласова разликује се, како где, од рада на берлинском заводу. Међу тим то су више-мање немогредне разлике, које по суштину рада нису од бог зна какве вредности; то су путеви, који воде једној цељи, а који у појединим случајевима имају са свим релативне вредности. Вредно је помена да он сматра као услов ваљане артикулације чист изговор вокала и консонаната: *л, м, н, р*; премда он особиту пажњу поклања и чистоти артикулације осталих консонаната, па ће пажња, за све време наставе и бити поглавити узрок чистом изговору.

Оно, што је особито важно у почетној настави то је, да он још тада узима у примену реченицу, па на њој развија даљи рад. Чим је артикулација толико савладана да деца узмогну да кажу и неколико речи, он почиње говор, па ма како тај почетни говор и био примитиван. Речи, за тај говор узимају се које имају најчешћу примену и њихов број расте из дана у дан, са напретком дечијим у изговору гласова, у истој тој мери развија се и говор. Таквим постојаним уткивањем речи у говор, настава постаје од већег интереса за децу, а добијено знање у говору у првим почетцима — ма како оно још почето и несавршено и било — најсигурнији је пут, да се у деци развије оно, што се зове „осећај говорни.“ Те реченице деца пишу у засебне књижице па их уче: да савладају што течнији изговор; и да се тиме толико извежбају, те да покушају и сама да граде згодне реченице, које ће овима бити сличне.

Тим тактичким путем развија се учење говора кроза цео први ступањ у учењу језика у очигледној настави. Познавање облика и граматичких односа бива узгредно са проучавањим предмета и њихових узајамних односа. Све од тога сада зависи, на који ће се начин да све то усмено представи и да се сваки појединп моменат обележи речју, а ово условљава педагошка уметност самог наставника, те да дате случајеве у настави искористује како ваља. Поред осталог нарочито је интереса, рад поменутог управника у објасни чланака у читанци, који су системски удешени за ову наставу. Развијање појединих појмова, па уз то њихових синонима и на крај краја оне мисли, која чини целину објасне, као завршни колут у ланцу свега описивања, даје целокупну слику рационалног пословања у овој настави. Он хоће да ученик добије овом наставом, а на путу спољњег и унутарњег проматрања, јасне представе од конкретних облика, предмета, боја, стања, чињеница.“ А настава не сме се задржати на појединим представама, но мора, вели, да одатле поведе ученике ка апстракцији појму.

Ти га погледи руководе и у граматичкој настави у вишим разредима. Нарочито у изради чланака у читанкама он је мишљења, да формална вежбања из језика задобију што више места. Тиме се приправи земљиште за све тешкоће, које се и у вишој граматичкој настави треба да савладају. За овај случај он препоручује ваљану читанку из више основне школе, на коју треба да се ова настава наслања. Сем тога писмени радови код њега прате цео наставни рад па и граматичка вежбања. Деца морају да напишу (и да то за тим проуче) све оно, што се нарочито из језика пређе. Тим репродуковањем својим речима вежбају се и у мишљењу и у језику. Ко је имао прилике да види те дечије радове, које она одмах по свршеној лекцији израде без ичије помоћи, може само добити појма о благослову овакве наставе по дечије истинско образовање. Из њих се види не само тачно схватање предмета о коме је говорено, но и ваљано познавање језика као и руковање њиме. А, такав резултат, нема сумње, чини пуно части и овој настави и наставницима.

Ваљана спрема, коју ученици у овом заводу постижу, као и трајна вредност њена, која је неоцењива имовина у дечијем потомњем животу у борби за опстанак — све то пада као заслуга у првоме реду знању, умешности и заузимљивости наставника. С друге пак стране, не сме се никако губити из вида и моћан утицај спољних околности, које већ наспоменусмо, а које тешко да се могу наћи

у још једном таквом заводу у Немачкој, које би биле сличне овима. Број је деце врло мален. Школске год. 1885/6 било је у заводном разреду 5, у II. 3. у V. 8, у III. 6 а у I. (за артикулацију) 2 ученика, свега дакле 24. Ученике појединих разреда управник спаја у току учења, уједно; од два разреда начини — један. (!) Овај је поступак са свим непедагошки; управник и сам то признаје, али, вели, да је та „крпеж“ „нужно зло,“ које се мора да трпи у малим заводима. јер би иначе, примањем још ког наставника били већи издатци, које овакви заводи не могу да издрже. Овде стаје издржавање једног ђака 200 дин. годишње, и то поред свег тога, и ако нема занатског образовања. Место тога обраћа се већа пажња на изучавање цртања, за који предмет постоји нарочити наставник. Сем тога ученици, из старијих разреда уче нешто дворeза (за украсе), што служи једино за дечију забаву, а не као стручан занатски рад. Време трајања учења јесте 8—10 година.

Из овог летимичног прегледа, види се шта условљава успешан рад у овој настави. У колико ови захтеви не буду испуњени, у толико ће више мање храмати цео рад; деца ће излазити са непотпунјим образовањем из школе; а школа тиме нити оправдава утрошене жртве за њен опстанак, нити пак и у колико постиже оно, што јој је стављено у задатак.

* * *

Овако стоји са тим заводима у Немачкој. Остали су заводи више мање сличног уређења, па се према томе, као и према раденицима тих школа, и резултати наставе један другоме у тим односима ближе.

Овој методи у образовању глувонемих у гласном говору, замерано је, да глувонеми и ако савлађају знање језика, ипак говоре тако нечисто и непријатно, да се једва могу да разумеју, према томе је и корист од изучавања говора врло сумњива. Овде је питање на месту: да ли се може говор глувонемог да разуме по његовом изласку из школе и за време доцнијег живота? Другим речима: може ли се он да служи гласним говором у свакодневном саобраћају са здравима? — Ово зависи с једне стране, као што смо видели, од тога, како се буде образовао глувонем; с друге, од даровитости његове. Чистота у говору зависи много и од тога, у колико се за време учења, буде на њу обраћала пажња; у неким заводима више се пази на интелектуално образовање у опште, па се том приликом и пренебегне чистота у изговору. Сем тога време трајања наставе у школи од великог је утицаја по ваљане успехе и у једном и у другом случају. Дуже време условљава да ученик савлада и знање језика и велику окретност у говору (као техничку способност), и сад, разуме се, да ће и то знање бити постојаније у његовој употреби ван школе. Сем тога, од не мање су важности и саме околности у којима се буде глувонем налазио по изласку из школе. Дође ли он у такву околину, која ће слабо о њему водити рачуна, која ће се мало да обазре на његову махну (глувост), тако да му не буде дата прилика за употребу наученог говора, то ће он и говор пре заборавити, но што би то био случај под повољнијим околностима у овом погледу.

Према данашњем стању наставе *у опште* може се узети, да је број оних глувонемих, који тако чисто говоре, да се с њима може врло лако споразумевати усмено, мален. Овакав повољан резултат могуће је постићи у оним школама само, где су сви педагошки захтеви потпунце остварени, и код оних глувонемих, који имају још толико слуха да бар могу да разликују јасно изговорене вокале, или да су иначе даровити. Неки узимају да од прилике само једна трећина глувонемих може толико да усне у говору, да се са сваким могу лако да споразумевају (усмено), премда се и на говору оних опажају трагови, који карактеришу овај говор: било по чистоти изговора појединих гласова, било то по течности у везивању њихову у речи као и односно реда речи, било у односу на акцентуисање. Код друге трећине ове се махне говорне још јаче опажају. Њихов се говор истина може да разуме, али га разумеју само они, који су са тим глувонемима у најчешћем саобраћају (као њихови рођаци и најближи познаници), или, који су се са глувонемима навикли да опходе (наставници глувонемих), међу тим остали их разумеју само делимице, и у том случају узимају у помоћ прстни говор. Код осталих глувонемих (последње

трећине), говор је (усмени) тако неразумљив, да од њега махом не могу чинити никакве употребе, па га услед тога набрзо и забораве служећи се у споразуму („усменом") претпним говором. У ову категорију долазе обично они који су слабог дара. Овај однос може се узети само као општи резултат *данашњих* неповољних околности у којима се махом находе заводи за наставу глувонемих. Али, тај се однос по спреми ученика у велико мења према појединим заводима, који већим делом одговарају захтевима угледнијих школа за образовање глувонемих.

Још и дан данас има у Немачкој завода (премда у врло незнатном броју) на којима је курс учења четири године, а кад се дода још да се ту врши и „занатска спрема" онда је још он и мањи! И у таквим школама деца се обучавају у усменом говору! Из свега овога, што је досад о овом раду речено, појамно је, да се у оваквим школама чине врло жалосни напретци у настави. И ако се после две или три године механички говор толико савлада, да га деца са лакоћом примењују, *знање је језика* тако оскудно, да им оно у животу не може донети никакве користи. Овај механички део наставе узрок је, да се у прво време изостане са интелектуалним образовањем, али, по што се прве тешкоће савладају, настава, како у језику тако и у осталим струкама, добије много већа — полета.

Многи су одсудно против тога, да се гласни говор и уводи у такве школе које или имају кратко време за ову обуку, или је број ученика одвећ несразмеран броју наставника, као што је то било до скора у бреславском заводу: 155 ученика са 3 наставника. Сем тога деца се морају да примају у 13-ој или 14-ој год., у добу, кад је минуло поодавно најбоље време за изучавање гласног говора. Са свим је појамно да су овде најгрби изгледи за разговетан и чист говор, који овај деца треба да изуче. А, ово закашњивање од школе повлачи за собом и последицу: да деца не могу дуже но да остану у школи. Да деца пробаве у заводу 6—8 година морала би изаћи из истог тек у 20-ој години па и позније, што се не може, разуме се, из разних узрока никако да допусти. У оваквим случајевима мисли се, да би се „образовање" глувонемих постигло и лакше и брже према датом времену, да се уведе претпи говор, а гласни говор да се покоћу писма изучи. Тако би ученици по свршетку школе научили да читају, пишу и нешто рачунају. —

Глувонемима је нужно у споразуму (усменом) са здравима не само да *кажу* разговетно оно што треба да одговоре, но и да *схвате* све оно, што им се буде овим путем рекло. Овде ће бити у стању да учине само онда у усменом саобраћају ако буду довољно извежбани у исчитавању (с уста). Питање је, да ли глувонем може и у овоме да постигне нужну окретност, која се за потпуно разумевање мора да предпоставља.

Ми смо већ на свом месту говорили о овим вежбањима, да се у школи за глувонеме за поменуту окретност у исчитавању озбиљно стара. Сами глувонеми (који имају ваљан вид) уверавају, да су у стању, да се тим путем споразумевају са особама, која су на прозорима с противне стране улице, што, према свему досађањем, што је о томе речено, није никакво чудо, премда су ово изузетци, из узрока, што су и случајеви тако срећног вида изузетци. У обичном говору мора се глувонемима лакше да говори, и уз то поједине гласове тачније артикуловати, јер им се тиме у велико олакшава могућност у читавању. Сем тога, лице мора бити увек потпуце окренуто глувонемом, како би му сваки покрет уста био оку приступачан, да га лако уочи. Од тога, у колико се и како се ова вежбања у животу (по изласку из школе) буду предузимала зависиће и трајна окретност у свакодневном саобраћају и са особама, које ређе имају спонаја са глувонемима; свакако пак појамно је, да ће деца увек много лакше разуметн оне, с којима врло често усмено говоре а то су; родитељи и укућани.

Кад оставимо на страну *просечан* успех у резултатима као производима данашњег уређења наставе у заводима за глувонеме, *а узмемо на око само оно, што се под нужним захтевима угледно-организованог завода за образовање глувонемих може да постигне — а то и треба да буде овде мерило — онда су успеси данашње наставе за глувонеме просечно такви, који задовољавају озбиљне захтеве у овом образовању.* Глувонеми, у овим случајевима, не само да знају добро језик, но су

у стању да се усмено и писмено споразумеју, као и да разумеју све оно, што им се рече (писмено или усмено). Сем тога данашња школа за глувонеме кадра је, да да глувонемима сва она позитивна знања, која добијају и здрава деца у основној школи (разуме се: осем певања и музике у опште). Потпомогне ли се ово образовање кућевном (приватном) наставом (где нису интернати), буде ли се са особитом марљивошћу пазило на усмени саобраћај у говору, онда ће се и с те стране постићи толико, да ће они бити у стању да тај усмени говор и у саобраћају ван куће, врше са оном окретношћу, која условљава лак и потпуни споразум. Знање језика и општа спрема отвориће им широм врата лектире за поуку и њихову постојану допуну општег образовања. А, кад се је с овим толико одмакло, нема сумње да ће им та спрема бити од неоцењиве вредности по занатско образовање, као стручан рад, који ће зарађивати кору леба. Само не треба тражити да и у овом погледу школа за глувонеме чини каква „чуда“ у њиховом школовању. Да они постигну и све оно што здрава деца постижу у основној школи, за то је нужно, поред осталог, из већ помињатих узрока, и дуже време у учењу. Био би са свим неразложан захтев да глувонема деца за исто време постигну што и здрава, кад она морају да пропусте толико времена у савлађивању језика у оном (обиму), у коме га здрава деца доносе собом у школу, и да не помињемо остале тешкоће у овој настави. Та разлика не сме се никад губити из вида, при оцени успеха у школи за глувонеме, као и при захтевима, који се у данашњим приликама ових школа стављају у задатак образовању глувонемих у опште, и језика на посе

Завод за глувонеме у Паризу.

У колико је мени познато народни завод за глувонеме у Паризу највећи је завод у Јевропи. У њему је било 1886|7 школ. год. 285 ученика, а има места и за 300 питомаца. У њему се школују само дечаци; девојчице су смештене засебице у великом државном заводу у Бордоу.

Завод је интернатског уређења. Деца сем заједничког стана и хране добијају подједнако одело које држава набавља, јер су деца већим делом сиромашних родитеља; деца имућних, смештена су у приватне омање заводе. Уређење је овог завода, као што се при оволиком броју ученика и не може друкчије замислити, у свему тако удешено, да носи тип добро уређене касарне. За администрацију постоји управник, са осталим персоналом, сем тога директор наставе (sengeur des études), професори (15), професори-помоћници (3) професори вештина (цртања и писања) „репетитори“ (répétiteurs, 17), помоћници-репетитори (7), надзорници (surveillants généraux); на онда лекари (3. service de santé); свећеник; архитекте; архивари; библиотекари; шефови радионица занатских са осталим персоналом и др.[1]) Ово ће бити довољно да се добије у опште појам о огромној величини овога института. Учионице, станови ђачки, радионице занатске (међу којима је и једна штампара са литографијом) клиника за ухо clinique ofologique), све је то нашло довољно места у једној огромној четвороспратној грађевини, којој је придата и пространа башта за повртарство.

Од 1878 год. како у овом тако и у осталим заводима за глувонеме у Француској почео се је да уводи у наставу усмени говор, а у исто доба напуштен је прсни говор. Она деца, коју је ова новина затекла у заводима, продужила су учење по старој методи; по њихову изласку и с њом да се свим и у практици раскрсти.

Сем свега овога, што је напред поменуто, а што се никако не слаже са духом ове наставе, није оскудица и у другим сметњама, које успоравају развитак новог рада до оног полета, који само оправдава увиђање гласног говора у школе за глувонеме. У почетним класама (паралелним класама за артикулацију) настављају млађи наставници. Дакле почетници у овом послу са често врло мало искуства и умења. Ми смо видели, да се у Немачкој нарочито од тога избегава. Не само да неизвежбаност и неумешност таквих наставника не даје никакве гаранције за ваљан рад, но све је то везано и за друге после-

[1]) Institution nationall des sourels-muets de Paris. Année scolaire 1885—1886. — Distribution des prix es documents divers, Paris, 1886. p. 3—6.

дице. Ти наставници не могу да буду никад тако благи, стрпљиви, што по реч „као земља,“ онако, као што је то махом случај код старијих наставникâ, који су већ прекаљени у овом раду.

И сам сам био сведок многих грехова, за које инак вреди она тако значајна изрека: „све разумети, значи све опростити“... Сем тога учионице су за ову наставу, неподесне а нарочито клупе, које су као и у основним школама, и у којима деца седе једна за другом, а то је прва препона да се изучи ваљано шчитавање (с уста.)

У целом заводу нашао сам само у другом разреду на наставника, који ради са пуно воље и знаначке уметности. За све време наставе огледа су у сваком његовом покрету нужна прорачуњеност да се доспе до извесне циљи. Његов положај у држању при артикулацији, био је увек тако одмерен да деци не измакне из вида ниједан покрет његових уста. Деца су артикуловала изврсно; склапање гласова у речи било је течно; шчитавање речи и реченица коректно. На понуду наставника и сам сам предузимао неколико питања: на француском, па онда и на српском, разуме се са речима у којим се налазе гласови, који су заједнички са онима у француском језику. Деца су и једно и друго одлично шчитавала (с уста), а за тим су све то писала на табли. Механичка је настава овде изврсна, па и разумевање, свега оног што се каже ваљано. Али с тиме није ни из далека учињено све. То је само случај у једном разреду, и где је наставник раскрстио једаред за свагда са старом рутином, па прегао са пуно воље на рад у новом правцу. У вишим је разредима у настави у гласном говору прави дар-мар. Наставници су махом старији учитељи, који су срасли са старим радом, у њему готово век провели, и сад, силом околности, нашли се принуђени да се опријатеље с овом новином. Још више: овде је по који од „аутоитета“ старе школе, који и дан данас брани правац старога рада и није кадар да схвати тако наставу у усменом говору, да ова може донети икакве стварне користи деци, међу тим ти исти људи треба да раде с љубављу, преданошћу, заузетошћу, са вером у напредак и успех овог рада... Љубазност и предусретљивост ових наставникâ у њиховом говору као и у раду дало ми је довољно прилике да се уверим о величини провале, која дели рад ове школе са истим радом у Немачкој. Артикулација је у вишим класама тако запуштена, да човек често не може да верује, да се и овде обучава гласним говором; не ретко и сами наставници не разумеју ученике и — обратно. Па шта онда бива? Онда обично хајд по старом. Наставници објашњавају дотичне ствари прстним говором и тим уштеђују себи сваки труд око гласног говора, па онда те објасне пишу на таблу, и по што се на тај начин, како тако споразумеју, онда дође тек ред и на — усмено споразумевање, а то бива, преводећи све оно, што је написано, у усмени изражај. Ако је стало само до објасне појединих речи, ту се често и не тражи ствар да се покаже, но се одмах дâ прстни знак, па онда изговори реч, и с тим „готова посла...“ И зар то није пронија на наставу, која треба да се развија усменим говором, са захтевима овог рада при томе, који условљава напредак нове школе?!

При свему овоме не може ни бити речи о једноставном раду у настави, где ће се радови појединих наставника да допуњавају и усавршавају до једне целине. Онде, где се сваки осећа позван, да даје независно правац раду, и да га одређује по својој властитој увиђавности — ту може бити свачега, али не оне хармонијске сагласности, која треба да системски образује. Међу тим ово је једини услов да се у овој настави дође до нечега стварнога и постојаног у знању гласнога говора. Сем тога наставно градиво по свим струкама узето је тако обимно, да се очо ни под много бољим околностима школским не би могло да савлада, а још много мање овде. То је и био први предмет жалбе на који се је окомио сваки наставник. Али, како је са свим осталим, то и са програмима појединих разредâ није могло друкчије да буде, ово тим пре, што су то сада први програми од почетка увођења новог правца у настави овог завода.

На крај озбиљног проматрања, како о уређењу завода, тако и о школском раду закључак је: да и једно и друго не одговара никако захтевима оваквe школе. Успеси механичке наставе и интелектуалног образовања у опште и језика на посе, нису ни из-

близа такви, који би могли да задовоље и најскромније захтеве у овом погледу. Кад деца тако неразговетно говоре у вишим разредима, да их често ни њихови наставници нису у стању да разумеју, што ће онда бити од те „умешности“ у гласном говору, у кратком времену по њихову изласку из школе? И саме је знање језика врло лабаво. Услед тога у настави, како где, више мање, преовлађује прстни говор, да се колико дође до споразума. Тиме нити се постиже усмени говор, нити се изучава прстни споразум; и од једнога и од другога науче ученици нешто, од чега не могу имати никакве стварне користи, а то је већа штета, но кад би деца изучавала само прстни говор. А кад већ с тим тако стоји, онда се тек може појмити како је једна спрема из појединих наставних предмета, који треба да деци даду општег образовања. — Васпитање дечије спало је на увиђавност надзорника, а тиме је и о томе казато све; настава је и сувише слабачка да у том погледу и у колико на децу утиче васпитно.

Оно, што све ове недостатке у многоме блажи, то је ваљано занатско образовање, коме се велика пажња обраћа и на које се троши сразмерно доста времена. Занати су у овом заводу врло добро заступљени и према оваквом заводу веома разноврсни, као: штампарија, литографија, столарство, обућарство, школа за повртарство и дворез. Према томе деци је дата могућност да према својим способностима изберу подесну струку и да је науче ваљано. Ако ништа више не донесу из школе као добит за њихов живот, а оно је сигурно бар један занат, који ће им заиста ублажити у великe последице њихових тешких недостатака.

Све махне овога завода везане су с једне стране са типом завода овакве врсте, а с друге, са почетцима, који се у опште и не дају у прво доба ни да изведу друкше, јер је ово прелазно доба најгрђе студа, у извађању ма било којих новина, и баш то доба мора се да преживи, а не може се никако да обиђе. Хтедне ли се пак да одговори условима, оваквог завода, под којима се само може доћи до истинског напретка у овој настави, који јој се ставља за циљ, онда се то неће моћи пре да учини, док се и у овом заводу не предузму корените измене и затре сваки траг давно преживелим традицијама у овој настави, којих је тако богат нарочито овај завод.

VII

Савремено стање школовања глувонемих

Ма да школовање глувонемих узима с дана на дан све веће размере, оно ипак није доспело дотле, да се и за глувонеме заведе општа обавезна настава. У томе је највећа препрека та, што су надатци за њихово образовање сразмерно много већи но за здраве. Сем тога и недовољно цењење ове наставе узрок је, да у неким државама у школовању глувонемих још није учињен корак.

Од европских држава само је у неколиким немачким државама урађено на овоме пољу рада толико, да сви глувонеми, у годинама за школу, могу посећивати заводе за њихово школовање. Сем тога у најновије доба заведена је обавезна настава за глувонеме у Норвешкој. У Сједињеним Државама Северне Америке такође су учињене све припреме, да сва глувонема деца могу посећивати заводе за њихово образовање, која су дорасла за школу.

а). Европске државе.

1. Немачка.

1. **Пруска.** — Расписом од 1. јануара, 1876, по коме се школовања глувонемих оставља старању појединих провинција, учинило се много за ширење ове наставе, јер се је влада пре врло слабо о том старала. Она води непосредно бригу о краљевском заводу за глувонеме у Берлину.

Последње бројање глувонемих извршено је 1. Децембра 1880. године. У целој држави нађено је да има 27.794 глувонемих; 15.168 мушкиња, а 12.626 женскиња.

На 10.000 становника долази просечно 10·2 (према 9·9 у години 1871.) и то: 11·3 мушк., и 9·1 женскиња.

У старости:

До 5-те године нађено је 1118.

Преко	5—10 год.	. . .	2906 или	9·2	на 10 хиљада становника.
„	10—15 „	. . .	4469 „	15·7	„ „ „ „
„	15—20 „	. . .	4591 „	17·5	„ „ „ „
„	20—25 „	. . .	2555 „	10·7	„ „ „ „

Број дорасле деце за школу биће 6000.

За образовање ове деце било је у години 1882. у Пруској 52 завода (nach dem V. Jahrgange des Jahrbuches für die amtliche Statistik des preuss. Staates). Од тих 4 интерната; 34 екстерната, и 14 мешовитих завода.

У овим заводима школовано је 3792 ученика, и то: 2219 мушкараца; и 1573 девојчице.

Просечно од ове деце долази на један разред 11·22 ученика; на једног учитеља 9 ученика. Наставника има 321; учитеља 301, учитељица 20.[1])

Укупни потрошак на 50 завода износио је у 1882. години: 1,947.439 дин. Издатци покривају се из месних или провинцијалних фондова, од интереса заклада, добротворних прилога, од уплате ученика.

Издатак на ученика износио је просечно 520 дин.; у минимуму 166·25 дин., у максимуму 2350 дин.

Издатци за школовање глувонемих од 1875 године приближно *удвојили* су се.

За неопходно време трајања курса у школовању глувонемих рачуна се 8 год. Инак је време учења код разних завода врло разно; оно се креће међу 3 и 9 (па и 10) год. Нормално трајање школског учења (од 8 година) било је у 14 завода, а у 1 само 9 до 10 година.

7 до 8-мо	годишњу	наставу	имаћаху	2 завода.
6 до 8-мо	„	„	„	4 „
7-мо	„	„	„	8 „
6 до 7-мо	„	„	„	4 „
6-то	„	„	„	15 „
5 до 6-то	„	„	„	по 1 завод.
4 до 6-то	„	„	„	
4-то	„	„	„	
3 до 6-то	„	„	„	

Са свим је јасно да под овако разноврсним околностима у организацији наставе не може се очекивати никако јединство у заједничком раду нити равномерност у успесима деце, која из тих школа излазе.[2])

2. **Баварска** има 15 завода за глувонеме, са 53 разреда; 34 учитеља и 20 учитељака. Од дорасле деце за школу једва нешто више од половине посећује заводе. Настава је већим делом у рукама духовника.

3. **Саксонска** има 4 завода са 365 ученика од којих је највећи део сиешten у два велика државна завода у Дрезди и Лајпцигу. Наставника има 35.

4. **Виртенберг** има 8 завода, са 274 ученика; наставника 33; учитеља 23, учитељака 10. Државних је завода 3, остали су провинцијални или приватни.

5. **Баден** има 2 завода, оба државна, са 198 ученика, наставника 38, и то: 17 учитеља, и 21 учитељка.

6. **Хесен** има 2 завода, оба су државна, са 148 ученика; 25 наставника, и то: 13 учитеља и 12 учитељака.

7. **Елзас-Лотринген** има два завода, од којих је један приватан (код Штрасбурга), и један државни (Мец) са 138 ученика, са 16 наставника; 8 учитеља и 8 учитељака.

Кад се досадањем броју школа за глувонеме дода број оних завода, који се још налазе у осталим мањим државицама немачким (као: Мекленбург-Шверин, Сахсен-Вајмар, и т. д.) онда износи целокупан број завода у Немачкој царевини 96, са 5629 ученика, и 530 наставника, и то: 470 учитеља и 60 учитељака. Само још у 5 завода за глувонеме (изузев Плауен и Цитау), ученици настављају се мање од 3 год.; међу тим у 29 завода до 8 год., у 13 завода до 7 год. У свим осталим школама постоји 6-то годишњи курс учења. — Од 39.000 глувонемих (како се сада узима) биће у добу за школу (7—15 год.) 7700, то према горњем остаје без икаквог школског образовања преко 2000, а то је од прилике $^1/_4$ од целокупног броја деце дорасле за школу.

[1]) По Walther-у, Geschichte etc. p. 411.

[2]) Organ der Taubstummen-Anstalten in Deutschland, XXX (1881.) Jahrgang. pag. 25—34.

Од свију ових завода 54 су екстернати, 31 интернати, а 11 мешовити заводи. —

Попис од 1. Децембра 1880. извршен је само у неколиким немачким државама. Тај материјал разрађен је за Пруску и ми смо га донели овде у изводу. Претпоследњи општи попис био је 1. Децембра *1871.* По њему има у Немачкој (царевини) међу 41,058.792 становника, 38.369 глувонемих, а то долази на 1070 становника 1 глувонем.

2. Аустрија (Цислајтанија).

У Аустрији има само 15 завода, од којих 4 државна, а остало приватни и провинцијални и 2 бишофска. Готово све приватне заводе потпомаже држава. Те заводе посећује 1172 ученика. Наставника има 89, и то: 73 учитеља, и 16 учитељака. Настава траје 6—8 год., у већини 6., а у некима 4—5 год.

Укупни број глувонемих у Аустрији износи 20.532, од којих је око 4108 дораслих за школу (7—15 године). Према томе однос оних, који нису у заводима (а који остају без икаквог школовања). У већини завода образују се деца у гласном говору.

3. Швајцарска.

Она има 12 завода; 3 издржавају кантони, 1 варош (Женева), остали су приватни, од којих неке помаже држава. Њих посећује 381 ученик; наставника има 41, и то: 30 учитеља, и 11 учитељака. Настава траје 8, махом 6 год.

По попису од 1870. год. нашло се 6544 глувонемих, од којих се узима 1309 дораслих за школу. Школу посећује дакле нешто више од $^1/_2$.

* * *

Сем ових завода још су заводи у *Риги* (Ливланд. Русија) и *Луксембургу* (Луксембург) у којима се деца обучавају у немачком језику. У оном првом (приватан) има 31 ученик са 6 наставника; настава траје 8 год.; у овом другом (државни) има 22 ученика, са 4 наставника, настава траје 7 год.

Сем 96 завода у Немачкој има још 24 завода у којима се обучава немачким језиком, према томе је 120 завода са немачким (наставним) језиком.

4. Француска.

По најновијем извештају [1]) у Француској има 68 завода за глувонеме са 3461 ученика. Кад се том броју дода број деце у школама за здраве 194, онда се школују свега 3655 Глувонемих је 5708 у добу од 5—15 год. Просечно време трајања школе образовања је 7 год. и то од навршене 8 до (навршене) 15 год. Од 5708 има 3996 која су у добу за школу. Пошто 68 завода имају за сада 3655 ученика, то остаје 341 без икаквог школовања, не узев у рачун глувонеме, који су идиоти, и оне, који су израсли из доба за школу.

Сем великог завода у Паризу (за мушкарце), у Бордоу (за девојчице, 197) и Шанбери, остало су заводи департмана и приватни. У Паризу има сем поменутог још 5 оманьих приватних завода.

5. Енглеска.

Имала је 1877. године 28 завода са 2340 ученика. Највећи су заводи у Дублину (Ирланд) за дечаке (230) и девојчице (211). У већини је завода наставни језик гласни говор.

6. Италија.

Она има 46 завода, који су готово сви интернати. У највећем делу наставља се у гласном говору са особитим успехом од којих је најчувенији завод у Милану. Настава је махом у рукама католичких духовника, а децу настављају већим делом милосрдне сестре.

Укупни број глувонемих износи 18.076, у добу за школу 3615, од којих посећују заводе око 1000.

7. Шпанија.

Има 3 завода. У већини се предаје у гласном говору. — У Португалској има 1 завод.

8. Шведска.

Има 13 завода са 545 ученика и 47 наставника. Од укупног броја глувонемих биће

[1]) Rapport au Ministère de l'Intérieur sur l'Etat de l'enseignement dans les Institutions de Sourd-Muets de France etc. y: Journal officiel des 7. ét 9. Janvier, 1886.

853 за школу, тако да око $^{2}/_{3}$ посећују школу, (1875). — У Норвешкој има 1 завод. Обавезна настава за слепе и глувонеме заведена је законом од 8. Јуна, 1881. и то од 7—17 год. Држава сноси све терете око школовања. [1])

Сем ових држава има у **Русији**: 6 завода (највећи у Петрограду, 151 ученик); у **Данској**: 2 завода; у **Холандији**: 4 завода; у **Белгији**: 3 завода; у **Мађарској**: 1 завод; у **Румунији**: 1 завод (Букурешт).

б). Ван јевропске земље.

1. Северна Америка.

У Сједињеним државама Север. Америке има 49 завода са 5000 ученика. По попису од 1870 било је свега глувонемих 16.205 из чега излази да се сва деца могу школовати, која су за школу дорасла. Настава се предаје како где, у неким заводима прстним, а у неким гласним говором.

У Вашингтону постоји колеж за глувонеме у ком се примају старији глувонеми, из разних завода ових држава, ради вишег образовања. По свршетку добијају иста одликовања, која вреде на овим заводима за здраве.

У **Канади** тако су исто повољни услови за образовање глувонемих. Има 6 завода са 461 учеником.

2. Азија.

У Бомбају има 11.710 глувонемих. У целој Предњој Индији (250 мил. становника) 150.000 глувонеми, међу којима је у добу за школу 30.000. — Сада се чине припреме да се отворе заводи у Калкути и Мадрасу.

3. Африка.

У Јужној Африци постоје за сада 2 завода за глувонеме и то у Кап-Колонији и у Дурбану (Natal).

4. Аустралија.

У њој постоје 4 завода за глувонеме, и то Sydney, Melbourne и Adelaide. У Neu-Seeland има такође завод. Учитељи долазе из Енглеске. [2])

[1]) Organ etc. XXXI (1885). Jahrgang, p. 192.

[2]) Organ etc. XXXII. (1886). Jahrgang, pag. 199, 200.

VIII.

Глувонеми по изласку из школе.

По изласку дечијем из школе прва је брига родитељска а и управника школе, да се постарају за њихово стручно образовање, ако оно није науколико обављено у заводу. Најзгодније је занатско занимање за глувонеме, јер су они у механичким радовима ове врсте не само ополико способни као и здрави, но често са своје марљивости, озбиљности и окретности надмашују ове у велике. Они пак који се одликују у цртању, и који су још у заводу показали дар како у овом раду, тако и у резарству и моделисању, чине одличне напретке у овим струкама као вештаци-занатлије. Међу тим у свакој од ових занатских струка пази се на то, да ни једна не буде са таквим тешкоћама скопчана (као браварски, зидарски занат, и др.) које би по ову децу, биле опасне, а које опасности она, услед своје махне (глувости), нису у стању да отклоне. Сем тога, мора се и то имати да уму, да деца буду у таквим положајима, где ће имати чешћа додира са здравима, нарочито ради усменог саобраћаја, како би могла да примену и усавршавају оно знање из говора, која су стекла у школи. Према томе је пољоделство као стручан рад за глувонему децу најнезгодније, а нарочито у планинским пределима, где се деца као чобани остављају сама себи, а тада (као што је то случај и са са здравом селском децом) побораве све оно, што су постигла са великим трудом у школи.

Многи од родитеља побрину се о свему овом сами, једино мало у том погледу потраже мишљење и савет од управника. Али има доста завода (за глувонеме), која сматрају за задатак, да се о деци, која су у њима образована, постарају и по њиховом изласку из школе, за њихов доцнији живот. Ово се може нарочито лако да постигне у већим варошима где се налази већи избор заната са ваљаним радницима, а чије су радионице деца са наставницима још за време школовања, овда онда посећивала, у циљи очигледног проучавања, о чему се је у школи говорило. Са дотичним мајсторима стоји управник са наставницима у ближем познанству, а над децом, и по њиховом изласку из школе, наставници воде посредно надзор, по-

сећујући такве радионице чешће и саветујући се о деци са њиховим старешинама.

Овај је обичај о старању глувонемих по њиховом изласку из школе у источној и западној Пруској и Бранденбургу; завод за глувонеме не сноси у том случају никакве материјалне, по само моралне обавезе.[1]). Да би се пак пријам деце олакшао: друго, да би се дала још већа гаранција за ваљано дечије занатско образовање, одређене су награде од државе таквим мајсторима, који су глувонему децу ваљано спремили. У Пруској добија сваки мајстор по свршеној дечијој спреми као награду педесет пруских талира (187·50 дин.).

Као нарочито корисна и нужна установа јесте продужно образовање за глувонеме. Ово је за њих управо нужније но за здраве, по што су они у стању да са мало труда и сами надокнаде оно, што се за кратко време није могло постићи у школи, дочим глувонеми и овде требају упута и помоћи. Нарочито је ова настава у ово доба нужна, када деца за време пубертета мењају глас и кад услед тога чистоћа говора дечијег тиме у многоме пагуби од своје пређашње јасности и разговетности. Таква школа постоји у Берлину у варошкој школи за глувонеме, где се мушка деца настављају поред осталога у писменим саставима и практичком рачунању; а девојчице још и у женском раду. Сем тога ради исте циљи заведене су на неколиким местима и недељне школе.

Много веће тешкоће чини старање о девојчицама по њихову изласку из школе. Једини је подесан занатски посао за њихово стручно образовање: да се спреме за шивање, весење и др. сличне женске радове. Као служавке по кућама тешко могу да добију места. С тога су на више места подигнути азили за глувонеме девојчице како би у њима, по изласку из школе нашле згодног рада. Таквих азила има у Шлезвигу и Дрезди. Сем тога има их на неколиким местима у Баварској и један у Виртенбергу (Виндену) за девојчице. У најновије доба основан је за девојчице азил у Глениту. Завод је мали, с тога само неки део сиротних девојчица, које су свршиле школу, могу да нађу у њему места. У азилу занимају се разним женским радовима као: у изради рубља у опште, на онда плетивом, везом, неке уче и књиговешство и предиво. Рад у женској обуци из ових послова свршавају за 2 год., буде ли се захтевало да се обуче и у домаћем раду, у пословима који се врше у кући и кућњем руковању у опште, онда се ова спрема продужује још за 1 годину. Успеси су се показали повољни[1]).

Заснивање ових азила за глувонеме може се само онда да допусти, ако већ других изгледа нема за смештај ове деце на ваљана места ради њихове стручне спреме. Није ли ово случај, онда подизање азила може бити само од штете, по што је живљи саобраћај глувонемих са здравима први услов за њихово образовање по изласку из школе. Много је племенитија мисао од подизања ових азила, заснивање дружина, којима би била циљ старање: да се глувонема деца по свршетку школе сместе у ваљане породице. Ово се у толико лакше може постићи ако девојчице још у заводу буду ваљано упућене у свим женским радовима, мора више неизузимајући ни оне, који се тичу готовења. Услед поменутих тешкоћа са свим је умесно, да се на стручно образовање девојчица најозбиљнија пажња обрати, како би одмах по изласку из школе биле ваљано спремљене у занатским радовима за женскиње.

У већим варошима старији глувонеми имају своја удружења, састају се од времена на време и празнују светковине заједнички. Са свим је појамно да код глувонемих постоји неодољива тежња за узајамним договором и разговором. Она лежи у природи њихове слабости. Они, које је једна иста несрећа задесила, слажу се и теше се најрадије; испоштујући онога, што их тишти, лакну им тешке боле, јер они те болове разумеју најбоље. Отуда се и глувонеми најрадије друже међу собом, јер су у стању да се најлакше и на најпријатнији начин (за њих) споразуму, не досађујући никоме. И ако је ово с те стране са свим оправдано, и пак се против тога диже глас, нарочито из узрока, да дружење њи-

[1]) Beiträge zur Geschichte u Statistik des Taubstummen-Bildungswesens in Preussen, Berlin, 1884 pag. 258.

[1]) „Organ etc". (XXXII 1886.) Jahrgang pag. 105, 6.

ховo не може никако утицати на њих корисно, бар не у оној мери, у којој би то било по њихово образовање у дружењу са здравима. Ма како да је та замерка умесна, ова ће удружења глувонемих трајати све дотле, докле њих буде, па баш да се и битно измене околности данашњег њиховог образовања а с тим у неколико и социјални положај. Све дотле, било би и некорисно и жалосно, да се против ових удружења са стране власти, а под утицајем наставника за глувонеме, стане на пут.

До скора је био обичај да се глувонеми из свију крајева Краљев. Пруске састају у Берлину сваке године, ради заједничког светковања неког црквеног празника у храму св. Доротес. По свршеној служби свећеник је држао беседу у пристном говору, коју нису могли сви да разуму, нарочито млађи, по што је тај говор из наставе од подужег времена са свим истиснут. Ово заједничко светковање имало је поред осталога за циљ: буђење и одржавање религиозних осећања код глувонемих. По свршеној церемонији провођено је време у забави и разгледању вароши. Није био редак случај да се по гдекоји и загуби од њих у безброј улица ове велике вароши.[1]) Сад је тај обичај укинут краљевим указом 1882 год. и ова општа светковина замењена је мањим покрајинским (провинцијалним) светковинама у поменутој цељи. Том приликом даје се глувонемима подвозна олакшица по цени, коју и војници добијају.[2]).

При свем том ови многобројни скупови не могу никако да одговоре поменутој сврси. Ово нарочито с тога, што су свећеници не вични обхођењу са глувонемима. С тога би било много умесније да ту дужност предузму наставници глувонемих и то тако, да се ти скупови ограниче на најближу околину једног места. Тиме би број посетилаца био мањи, а религиозну проповед и науку држали би наставници усменим говором, коју би тада глувонеми лакше и разумели. Такве редовне састанке одржава у Штутгарту директор завода за глувонеме у Рминду и то за оне глувонеме, који се налазе у најближим околним местима. —

Статистички попис о занимању глувонемих разно је вођен. По келској статистици узето је уједно занимање женскиња и мушкиња; у магдебуршкој статистици то је одвојено. У Насау вођена је статистика занимања само оних глувонемих, који су посећивали школу. Отуда и ова разноврсност.[1])

Таблица 1.

Занимање	Статистика		
	Келн	Магдебург	Насау
Зидари и каменоресци	9	—	—
Столари, резбари за кровове	5	5	5
Бравари и ковачи	1	6	—
Кројачи	5	10	14
Обућари	10	18	20
Остала занимања: баштовани, књиговесци, литографи, итд.	26	78	24
Радници у фабрикама	5	5	1
Пољодеља	34	23	16
Послужитеља, слуге	12	17	2
Надничари, (уједно шкоље, у келској статистици)	37	40	1
Без занимања	63	8	6
Свега	216	210	105

Занимања, као што су: рад у фабрици, надничарство, послужитељство, за кога треба сразмерно најмање окретности, и интелектуалне способности, заступљена су по највише у статистици Келна и Магдебурга, међу тим у статистици Насау-а, где се попис распростире само на школоване глувонеме, та су занимања слабије заступљена, чему се свакако мора узети за узрок повољан утицај школе, који услољава и пријем ове деце на занат а и лакше изучавање занатског посла. — Онај део глувонемих, који је без занимања, махом се одаје вагабундирању и просјачењу, ако им родитељи нису толико имућни, да их к себи задрже. То је узимало толике размере, да је и на конгресима (интернационалним[2])

[1]). „Organ der Taubstummen-u. Blinden-Anstalten in Deutschland, Sahrgang XXII (1876).

[2]) Beiträge zur Geschichte etc. pag. 252. 253.

[1]) Dr. Xartmann, Taubstummheit etc. pag. 181, 2.

[2]) „Organ" etc. XXIX (1883) Jahrg. p. 177, 8.

истицато питање: на који начин да се свему томе стане на пут. Немачки заступници били су мишљења, да се том злу може стати једино тим на пут, ако се деца буду образовала за корисан рад у животу. За сада је решено: да се у тој цељи подижу комитети за потпомагање глувонемих, азили и јавне радионице, у којима би нашли занимања.

Занимања женскиња по статистици Магдебурга и Насау:

Из ове табл. 2 види се повољнији положај у животу школованих глувонемих (Насау), но што је то код нешколованих (Магдебург).

У социјалном односу положај је глувонемих врло неповољан, што ће се видети најбоље као и из тог, да је само мањи део од њих у браку. У том погледу најинтересантнија је статистика бракова међу глувонемима у Баварској. Од 4348 глувонемих само је 170 било у браку, а то је 3·9%. Сличне неповољне односе социјалног положаја глувонемих дају и остале статистике.

Кад се узме, да је глувост, као и све друге слабости, наследна, онда тешко да би се и могло желети, да овај бројни однос бракова достигне временом повољније резултат.

Таблица 2.

Занимања	МАГДЕБУРГ	ПРОЦЕНАТ	НАСАУ	ПРОЦЕНАТ
Кројачице	19	10·8	21*)	30·6
Швалье	27	15·3	6	8·3
Домаћице, које воде газдинство	12	6·8	10	13·9
Надничарке	38	21·6	19	26·4
Служавке	46	26·2	6	8·3
Остала занимања: радионице у фабрикама, праље, и др.	16	9·1	—	—
Без занимања: које примају милостињу	18	10·2	9	12·5
Свега	176	100	72	100

*) Издржавају се добро и потпомажу у неколико и своје рођаке.

(Наставиће се)

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима при низорне опсерваторије.

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Јуна 1888. год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	750,94	750,71	751,22	750,43	749,36	748,71	749,53
2	749,55	749,86	749,59	748,89	747,70	747,27	747,44
3	746,54	746,34	746,65	745,65	743,44	742,53	747,96
4	750,42	751,03	750,61	749,36	747,72	747,34	747,44
5	746,89	747,02	747,37	746,92	746,39	746,51	747,14
6	747,09	747,32	746,19.	746,03	745,05	745,89	746,39
7	746,68	747,19	747,44	746,34	745,22	747,24	747,94
8	748,59	749,76	750,56	750,18	749,36	749,25	749,93
9	749,95	750,17	750,01	749,38	748,54	748,48	749,46
10	750,05	751,55	752,23	752,03	751,65	751,91	753,15
11	752,75	753,40	753,32	753,54	752,98	752,43	753,30
12	752,87	752,94	752,91	752,54	752,08	752,51	753,00
13	753,72	753,93	754,15	753,91	752,58	752,47	752,80
14	752,43	752,60	752,36	751,74	750,33	750,01	750,79
15	749,03	748,80	749,01	748,13	746,96	746,48	747,82
16	747,83	747·56	747,43	745,98	744,95	745,38	745,69
17	745,23	745,26	744,80	743,41	742,40	742,25	742,86
18	743,53	744,02	743,38	741,42	739,76	739,42	740,09
19	742,10	742,96	744,65	745,63	744,13	744,47	745,25
20	745,89	745,94	746,69	746,75	746,74	748,40	749,85
21	750,99	751,76	751,59	751,49	750,59	750,22	750,38
22	748,87	749,38	749,06	748,35	748,03	748,09	748,03
23	747,45	747,36	747,10	747,08	745,94	745,09	745,49
24	746,05	746,76	746,60	746,77	746,58	746,92	748,52
25	750,11	750,83	750,93	750,61	749,34	750,17	751,02
26	748,21	747,32	747,99	747,26	746,98	748,42	750,09
27	750,31	750,80	750,60	749,74	748,42	748,01	748,58
28	750,81	751,71	751,63	750,41	748,88	748,10	747,66
29	748,32	748,61	749,05	748,30	747,14	746,33	746,21
30	746,11	746,42	749,55	750,29	750,16	750,28	750,75

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Јуна 1888. године у Београду.

ДАТУМ	1 САТ ПРЕ П.	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 С. ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 С. ПО П.	СРЕДЊА ДНЕВНА ТЕМПЕРАТУРА	МАКСИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА	МИНИМАЛНА ТЕМПЕРАТУРА
1	13,8	13,9	17,3	22,7	24,5	25,3	22,4	18,6	19,8	26,1	12,4
2	17,1	14,7	20,7	24,1	26,3	27,3	24,4	18,9	21,7	27,7	13,9
3	18,9	17,6	22,5	24,6	27 5	24,5	25,2	13,5	21,8	29,1	13,2
4	12,3	10,0	14,5	17,1	18,7	20,7	17,1	14,6	15,6	22,0	9,9
5	13,2	12,4	19,1	23,9	25,5	26,1	20,9	18,3	19,9	27,0	11,9
6	18,0	17,4	18,7	22,2	25,5	25,3	20,5	20,6	21,0	28,6	16,9
7	18,2	17,4	18,3	20,7	24,1	22,9	16,3	15,7	19,2	25,8	15,1
8	15,2	14,7	14,5	19,5	22,1	21,9	20,6	15,7	18,0	23,9	13,7
9	14,2	12,9	19,1	24,1	26,1	27,5	22,6	22,5	21,1	28,0	12,7
10	17,7	17,3	20,1	24,9	27,1	26,9	24,3	18,5	22,1	28,2	17,1
11	18,3	17,4	22,1	26,0	26,9	27,5	23,8	19,6	22,7	28,7	15,4
12	18,2	17,1	23,1	27,1	29,1	27,1	24,4	19,1	23,2	31,6	16,9
13	17,9	17,0	19,7	25,3	27,7	28,1	26,0	19,7	22,7	28,9	15,9
14	16,7	15,3	20,4	25,9	29,3	29,3	25,9	21,1	23,0	30,3	13,9
15	19,6	18,2	22,3	28,7	30,7	30,3	25,9	22,2	24,7	31,5	17,3
16	19,1	18,5	22,5	26,5	29,5	30,6	22,0	19,5	23,5	31,5	16,7
17	18,7	18,7	19,1	25,1	26,9	27,0	23,9	18,3	22,2	29,2	17,9
18	18,3	17,9	20,3	24,4	26,7	28,3	25,6	20,9	22,8	30,1	16,9
19	16,8	15,4	17,1	18,9	22,7	23,1	19,6	15,7	18,7	23,9	14,9
20	14,7	14,2	14,2	15,3	16,9	18,1	17,3	14,4	15,6	19,2	13,5
21	11,6	10,6	13,9	18,3	20,1	20,9	16,9	13,8	15,8	22,5	9,8
22	13,4	13,5	14,9	18,9	20,3	20,1	18,8	16,5	17,1	23,7	12,4
23	16,9	16,5	18,9	25,3	27,4	28,3	24,9	24,3	22,8	30,6	15,7
24	20,7	20,8	23,7	27,5	31,5	32,5	29,1	25,7	26,4	33,2	19,7
25	20,2	18,5	23,9	28,8	30,7	29,7	24,4	21,5	24,7	32,4	17,7
26	19,5	20,3	22,0	26,3	31,1	24,7	22,7	18,5	23,1	31,7	18,3
27	16,5	17,2	18,7	21,9	25.5	26,3	22,8	19,4	21,0	26,7	15,7
28	17,2	16,9	16,8	21,1	22,9	24,3	20,9	18,7	19,9	25,2	15,4
29	17,4	16,9	17,9	21,5	24,7	26,3	22,8	19,4	20,9	26,7	16,1
30	19,7	19,1	19,1	18,8	21,7	22,1	20,0	18,3	19,9	23,6	18,0

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Јуна 1888. године у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	11,0	94	11,4	78	11,4	56	10,3	46	10,6	45	12,2	61	8,3	52
2	10,9	88	13,5	75	11,5	51	13,0	52	14,1	53	12,8	57	11,9	74
3	12,0	80	14,4	71	14,4	63	14,0	52	14,0	61	11,4	48	9,0	79
4	6,8	74	7,3	59	7,7	53	7,4	46	6,6	37	8,5	59	6,7	54
5	8,0	74	9,5	58	10,7	49	7,9	33	12,8	52	9,5	52	8,1	52
6	13,3	90	12,5	78	11,7	59	12,5	52	10,7	45	13,7	76	14,6	81
7	14,3	97	13,9	89	14,8	82	13,5	61	12,4	60	13,2	96	12,7	96
8	11,8	94	11,7	96	13,0	78	11,9	61	11,0	56	10,3	57	11,0	83
9	10,6	96	13,0	79	13,2	60	10,6	43	13,1	48	11,8	58	14,5	72
10	10,9	74	13,1	75	13,6	58	11,6	44	10,9	41	12,9	57	8,8	55
11	13,1	89	13,0	66	12,2	49	12,3	47	12,4	45	12,8	59	10,1	59
12	13,0	90	14,0	67	13,2	50	10,8	36	11,6	44	13,2	58	16,0	97
13	13,0	90	14,8	87	14,3	60	11,2	40	10,6	38	7,6	31	7,0	41
14	9,9	77	11,9	67	15,3	62	10,2	33	10,3	34	10,3	42	10,2	55
15	12,5	80	13,0	65	10,0	36	9,3	28	9,6	30	12,9	52	11,7	59
16	11,1	70	15,0	74	13,4	53	13,4	44	11,4	35	12,8	65	12,3	73
17	13,5	85	12,7	77	12,8	55	11,0	42	11,6	44	14,5	66	13,8	88
18	14,2	93	14,6	83	15,4	68	11,8	45	12,5	44	9,2	38	16,7	96
19	12,3	94	12,1	84	10,8	66	9,6	47	9,9	47	11,5	68	13,0	98
20	11,5	96	10,6	84	10,3	80	10,0	70	7,7	50	8,0	55	9,5	78
21	9,0	95	8,5	72	9,4	60	7,7	44	7,4	41	8,9	63	8,1	69
22	10,1	88	10,1	81	9,9	60	12,4	70	10,9	62	12,2	75	11,5	82
23	12,4	88	11,0	68	12,2	51	13,7	50	11,5	40	15,1	64	18,4	82
24	16,7	92	13,6	63	15,4	57	12,6	36	15,2	42	16,4	55	16,7	68
25	14,9	94	15,2	69	14,9	51	12,4	38	14,4	46	17,5	77	16,6	87
26	16,7	94	16,4	83	15,8	63	16,3	49	15,4	66	13,3	65	15,2	96
27	13,1	90	13,5	85	12,5	64	13,2	55	12,0	48	13,4	65	15,8	94
28	13,4	94	12,6	89	13,0	70	12,5	60	11,8	52	13,7	75	15,1	94
29	13,7	96	14,0	92	14,1	74	13,3	58	11,4	45	12,4	60	13,7	82
30	16,0	97	14,8	90	9,1	57	9,0	47	9,8	50	9,1	53	12,4	80

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Јуна 1888. године у Београду.

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 ч. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина	правац	јачина
1	WNW	2	WSW	1	WSW	1	WNW	2	W	1	тишина		W	1
2	NNE	1	тишина		SSE	1	NNE	2	NNE	1	ENE	1	ENE	1
3	NNE	1	SSW	1	WSW	1	W	2	ENE	1	SSW	3	WSW	3
4	WNW	3	WSW	2	NW	1	тишина		NNE	1	тишина		NNE	2
5	NNE	2	E	2	N	1	NNE	1	N	1	ENE	1	ENE	1
6	ENE	1	ENE	3	ESE	3	SSE	3	W	1	WSW	1	W	1
7	ESE	2	ESE	1	W	1	W	2	N	1	WNW	2	WNW	1
8	WNW	1	ESE	1	WSW	2	W	2	W	1	W	1	SSE	1
9	ENE	1	тишина		тишина		W	3	NSW	2	тишина		WSW	3
10	WSW	1	WSW	2	W	1	NNW	1	NNW	2	NW	1	тишина	
11	ENE	1	E	1	N	1	N	1	тишина		тишина		NNE	1
12	ESE	2	ESE	1	E	2	ENE	1	NNE	3	NE	1	тишина	
13	тишина		тишина		WNW	1	NW	2	W	2	NW	1	WNW	1
14	ENE	1	тишина		NNE	1	NW	2	N	1	тишина		ENE	2
15	ENE	1	тишина		E	1	E	2	E	1	E	1	ENE	1
16	SSE	1	тишина		WSW	1	NNW	1	SE	2	SE	1	ESE	2
17	SSE	1	S	1	тишина		W	2	SE	2	SSE	2	SSW	1
18	NNE	1	ENE	2	тишина		W	2	E	3	S	2	WNW	1
19	WSW	2	W	2	W	3	WNW	2	W	2	NW	1	WNW	1
20	WNW	2	WNW	2	WNW	2	NNW	3	W	3	NW	3	WNW	2
21	WNW	2	W	2	W	2	W	2	NNW	1	WSW	1	W	1
22	ENE	1	ENE	1	тишина		SSE	1	WSW	2	тишина		тишина	
23	ESE	1	S	1	SSE	1	W	1	тишина		E	1	ESE	2
24	тишина		E	1	ESE	2	W	1	WNW	2	N	1	WNW	3
25	тишина		тишина		ESE	1	W	1	W	1	тишина		тишина	
26	ENE	3	ESE	2	SSE	2	N	2	WNW	3	NW	1	WNW	1
27	WNW	1	тишина		NNE	1	NNW	2	NNE	2	тишина		тишина	
28	WNW	2	NW	2	WNW	1	NNW	1	NNW	2	E	1	ENE	1
29	WNW	1	тишина		WNW	1	W	1	WNW	1	E	1	ENE	1
30	тишина		N	1	NNW	2	N	2	NNW	1	тишина		WNW	1

НАОБЛАЧЕНОСТ, НАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Јуна 1888. године у Београду.

ДАТУМ	Наоблаченост од 0 до 10							КИША У МИЛИМЕТ.	ИЗГЛЕД НЕБА И ПРИМЕДБЕ
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. п.		
1	2	0	2	4	3	3	0	0	Ведро, у подне и по подне лако облачно.
2	0	0	5	4	1	5	1	0	Ведро, у подне и по подне лако облачно.
3	3	0	6	7	3	10	3	0	Лако облачно, олујина у $7^1/_2$ с. по подне сушне муње на SW.
4	4	3	5	6	3	5	3	0	Лако облачно; сушне муње на NNE. у 10 с. у вече.
5	2	0	1	0	0	8	9	0	Ведро, у вече облачно.
6	8	10	9	10	8	10	10	0	Облачно; у $6^1/_2$ с. по п. даљна непогода. У 10 с. у вече сушне муње на NE.
7	10	10	10	7	10	10	10	11,1	Облачно; Киша, у $7^1/_2$ с. пре п. и у 4 с. по п. Невогода са јаким пљусном од $6^1/_2$ с. по п.
8	10	10	7	7	4	1	0	0	Облачно, у вече ведро.
9	0	0	2	3	4	6	10	0	Јутро ведро, по подне облачно. Непогода даљна у 8 с. $^3/_4$ по подне, на хоризонту SSE.
10	0	1	1	5	3	7	3	0	Јутро ведро, по подне облачно.
11	2	1	2	8	8	7	5	4,2	Лако облачно.
12	3	1	3	6	5	10	10	0	Јутро ведро; у 7 с. по п. непогода у $9^1/_2$ киша.
13	1	2	0	2	0	3	0	0	Ведро.
14	1	0	0	2	0	2	2	0	Ведро.
15	1	0	0	2	1	3	4	0	Ведрод; сушне муње у $9^1/_2$ у вече на SSW.
16	9	7	10	4	7	10	3	0	Облачно; у 4 с. по п. непогода, у 6 с. мало кише.
17	10	5	6	8	8	10	10	1,1	Облачно; киша после 9 с. у вече.
18	10	7	10	7	8	9	10	8,6	Облачно; киша у 10 с. у вече.
19	10	10	10	8	3	10	10	5,7	Облачно; киша у 10 с. у вече.
20	10	10	10	10	10	9	4	2,2	Облачно; киша у 9 с. и 10 с. пре, и 1 с. и 2 с. по п.
21	3	2	7	7	4	2	3	0	Лако облачно.
22	10	10	10	10	10	10	7	0,8	Облачно, киша у 4 с. по п.
23	10	10	10	9	7	10	10	0	Облачно, слаба киша у 6 с. пре п.
24	7	7	4	2	2	3	6	0	Лако облачно.
25	2	0	1	4	7	9	4	0	Јутро ведро; по подне у 4 с. даљна непогода; у 5 с. олујина са кишом слабом, непогодно време траје и после 10 с.
26	2	0	6	7	10	7	10	7,2	Јутро ведро; по подне у 2 с. даљна непогода; у 9 с. 10 м. киша.
27	9	10	4	2	2	5	7	4,7	Облачно, — киша ноћу између 27 и 28.
28	10	10	10	10	7	10	10	9,0	Облачно; непогода у 6 с. $^3/_4$ по подне и траје после 10 с.
29	10	9	6	1	1	4	2	1,1	Облачно.
30	10	10	6	1	9	5	7	0	Облачно; киша у 6 с. на јутра.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

месеца Јуна 1888. године у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	средња вредност	максимум	датум	минимум	датум
Ваздушни притисак	—	748,64	748,94	749,16	748,62	747,65	747,69	748,49	748,46	754,15	13.	739,42	18.
Температура ваздуха	17,00	16,28	19,18	23,18	25,66	25,77	22,40	18,78	21,03	33,2	24.	9,8	21.
Апсолутна влажност	—	12,32	12,70	12,53	11,51	11,45	12,04	12,31	12.12	18,4	23.	6,6	4.
Релативна влажност	—	88,5	76,8	59,8	47,6	46,7	60,2	75,9	65,1	98	19.	30	15.
Наоблаченост	—	5,6	4,8	5,4	5,4	4,9	6,8	5,8	5,5	—	—	—	—
Висина кише	55,7 милиметара												

II.

Честоћа ветра.

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	ТИШИНА	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	22	18	28	13,5	9	9	49	27,5	34	210

III.

Било је: 11 кишних дана, 8 непогодних дана и 3 дана са сушним муњама. Ведрих дана било је 5, лако облачних 10, и 15 облачних дана.

17. Августа 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић,
професор вел. школе.

УПУТСТВО ЗА ТУМАЧЕЊЕ СВ. ПИСМА

ПО ГРЧКИМ ИЗВОРИМА САСТАВИО

ПРОТОСИНЂЕЛ ФИРМИЛИЈАН

ПРОФЕСОР БОГОСЛОВИЈЕ

За тумачење књига св. Писма нужно је, осим херминевтике, и знање других помоћних наука, без којих херминевтика не може бити. Међу овим наукама прво место заузима:

а, *Граматика* онога језика, којим су написане књиге св. Писма. Нико не може протумачити буквални смисао неке књиге, ако не зна граматичке особине по којима је књига написана. Због тога је неопходно нужно, да херминевтичар добро зна етимологију, синтаксу и разне особине језика св. Писма.

б, *Дијалектика*, која учи, како бива анализа неке књиге и како се налази њен главни предмет, прва цеј и веза разних делова.

в, *Догматичко богословље*, јер не смемо ни једном тексту св. Писма давати смисао, који не би потпуно сугласан са науком наше св. вере, предањем и учењем православне цркве. Само добар богослов може знати, какав смисао приличи неком тексту св. Писма, и кад се тај смисао слаже са свештеним догматима, предањем и учењем св. Цркве. Добро знање науке Догматичког богословља служи херминевтичару као најсигурнији вођ, који га чува од заблуде при изучавању и тумачењу св. Писма.

г, *Историја* и то за тумачење старог завета не само Историја Израиљског, него и свију других народа, који су били ма у каквој вези са Израиљанима. А за разумевање новог завета, нужна је још и Историја Римљана, Јелина и јелинских јудеја оне епохе.

д, *Хронологија*. И ако књиге св. Писма имају тачнију хронологију од књига световних, ипак је небрига преписивача при преписивању бројева и различност епоха проузроковала многе тешкоће, које се без знања хронологије не могу објаснити.

е, *Географија*. Да би могли разумети историјске делове књига св. Писма морамо знати места, где су догађаји бивали, т. ј. морамо знати Географију: Палестине, Сирије, Арабије, Вавилона, Јеладуе и других земаља, у којима су пророци и апостоли проповедали божанску науку наше св. вере.

ж, *Природна историја Палестине*. У књигама св. Писма често се налазе многе метафоре узете са палестинских биљака, камења и животиња, питомих и дивљих, и херминевтичар их не може разумети ако те природне предмете не буде тачно познавао.

Историја Херминевтике св. Писма.

Херминевтика св. Писма почиње од јудеја. Скоро пред своју смрт предао је Мојсеј свештеницима *књигу закона* не само да је чувају него и да је пред целим народом израиљским читају сваке седме године[1]) Докле је народ говорио својим језиком није било бласке опасности за удаљавање од правога смисла св. закона. Овоме је помагало још и то, што је Бог слао пророке, који су се старали о правилном разумевању божијег закона. Но од времена ропства на мисто јеврејског дошао је халдејски језик, који су употребљавали и сами јудеји, по повратку из Вавилона у Палестину, и онда је било нужно осим читања и тумачење закона и превођење на народни језик.[2]) Од тога времена јудеји су се

[1]) И Мојсеј написа овај закон и даде га свештеницима, синовима Левијевим, који су носили ковчег завета Господња, и свима старешинама Израиљевим. И заповеди им Мојсеј говорећи: сваке седме године, у одређено време године опроснева празник сенаца, кад дође сав Израиљ и стане пред господа Бога свога на месту које избере, читај овај закон пред целим Израиљем да чују. Сабравши народ, људе и жене и децу и дошљаке, који буду у местима својим, да чују и уче и да се боје Господа Бога вашега, и држе и творе све речи овога закона. Второз. 31, 9—13.

[2]) И отвори јездра књигу на видику свему народу, јер беше више свега народа, и кад је отвори усту сав народ. И јездра благослови господа Бога великога, и сав народ одговори: амин, амин, подигавши руке своје, па се савише и поклонише се Господу лицем до земље. А Исус и Ванија и

одавали на изучавање и тумачење божијег закона. Због тога се и Елеазар назива *једним од првих писара*[1]) а за време Господа спаситеља и апостола често се спомињу *књижевници, законици* и *законоучитељи*, који су у синагогама тумачили законе и пророке.[2]) Но ово тумачење старог завета било је код јудеја не само према разним местима различно, него и у опште покварено. Ово је бивало за то, што су неки, као што сам јудејанин Филон каже, пренебрегавајући суштину бавили се само алегоричким тумачењем; други су се опет ропски држали буквалног смисла изостављајући дух и право значење. На овај начин заборављан је и кварен прави смисао св. Писма као што, нас о томе и јеванђеље уверава.

Хришћани, које је сам господ спаситељ учио закону и пророцима, њиховој важности и употреби, кадгод су се скупљали на богомољу свагда су читали и тумачили књиге ст. завета на и новог, које су биле издате. Но у првом веку хришћани су били људи или од јудеја, или од идолопоклоника. Они први не држећи се простог тумачења спаситеља Исуса Христа и његових апостола усвојише много шта из јудејске књижевности, што није било сугласно са хришћанством и употребљаваше много алегорију. Овај начин тумачења налази се и у Ермином *Пастиру*. А хришћани од идолопоклоника усвојили су онај метод, који су употребљавали и при тумачењу њихових песника а нарочито Омира. Многи од њих изопачавали су речи св. Писма и давали им смисао према својим намерама и теоријама. Овај начин тумачења звао се *тумачење по намери* и његове многе примере налазимо код Тацита и Атинагоре.

Александријски хришћани почели су још од првих времена употребљавати алегорички метод тумачења. Овога метода држао се у неколико и Климент александријски а Ориген му је сљедовао до крајности. Но и поред тога мора се признати, да су оригенови херменевтички радови веома важни по њиховој критичкој особини и изналажењу буквалног смисла књига св. Писма.

Тумачење по буквалном смислу, а нарочито новога завета, после Оригена, развио је св. Јован Златоуст избегавајући усиљене и извештачене алегорије оригенове.

Јероним, велики подражаоц оригенов, најзнатнији је херменевтичар. Ово се потврђује како његовим сопственим тумачењем светих књига, тако и образовањем Вулгате, која се у целој западној цркви сматра за најбољи основ тумачења св. Писма.

Из IV. признаје се за одличног херменевтичара Источне Цркве и Јеврем Сидин.

Из V. века Тодор, јепископ кирски, у Сирији, изабрао је из списа св. Јована златоустог најбоља тумачења св. Писма а узео је и од оригенових тумачења многе важне одломке избегавајући при томе оригенов алегорички метод, као што је то радио и златоуст. По овоме начину радили су на херменевтици: Теофилакт, јепископ бугарски († 1.107 г.), Јевтимије Зигабен, царградски монах из XII. века; Икуменије, трикијски јепископ, у Тесалији, из X. века, скупио је врло добро из списа најстаријих учитеља поједине делове тумачења св. Писма. Краће делове тумачења св. Писма скупили су: у VI. веку Прокопије Газеј; у VII. в. монах Олимпиодор а у XI. в. Никита Серонијe, ђакон царградске Цркве а после Ираклијски јепископ. Они избрани и скупљени делови тумачења св. Писма из списа старих црквених учитеља и св. отаца, познати су под именом *кратких тумачења* а од XII. в. названи су *Алинеје св. отаца*.

У западној цркви признаје се за највећег херменевтичара овога времена Августин, иконијски јепископ. Он је истина слабо знао оригинадне језике св. Писма, али се одликује јаком критиком, која му допуњава мало познавање језика.

Нарочите расправе, које служе као упутство за тумачење св. Писма, написали од старих писаца:

Тихоније, јепископ Донатиста у Африци, у IV. в. (Tychnius Afer), septem regulae ad inquirendum et inveniendum sensum scriptu-

---

Серенија, Јамин, Акуп, Саветај, Одија Масија и други Левити научаваху народ закону т народ стајаше на месту. И читаше књигу, закон божији, разговетну и разлагаху смисао, те се разумеваше што се читаше. Нејем. 8, 5—9.

[1]) II Макав. 6, 18.

[2]) Лук. 4, 16. Дел. Ап. 13. 14—17.

rae sacrae, код Августина De doctrina christiana (lib. III. c. 30). и у Bibliotheka max. Patrum, Tom. VI. pag. 49. seqq. Lugd. 1677. г.

Јероним у многим херминевтичким списима а нарочито у: Liber quaestionum hebraicarum in Genesin; de nominibus et locis hebraicis; Epistola ad Pamachium de optimo genere interpretandi; Epistola ad Suniam et Fretellam; Praefatio in XII. propetas, in Joelem, in quatuor Evangelistas, ad Damasum.

Адријан († 530 г.) у уводу у св. Писмо.

Августин, који је написао неке канопе за херминевтику у Expositiones Psalmorum, у Libris de Genesi и у De civitate Dei а потпуно херминевтичко дело написао је у IV-ој књизи Praecepta tractandarum Scripturarum.

Евхерије, лугдунски јепископ († 454 г.) у Instructio ad Solonium filium.

Аврелије Касијодор († 563 г.) у De institutione divinarum literarum.

Но сви ови списи од мале су важности и то, како због недостатка у нужној системи и подесном методу, тако и због других мана, којих не сме бити у херминевтичким књигама. Боља и важнија херминевтичка дела налазе се тех од XIV и XV. века, кад је изучавање св. Писма почето из нова.

I

Разни методи тумачења св. Писма.

Тумачити св. Писмо значи, давати му известан одређени смисао објашњавајући правилно значење речи, које су богодухновени писци употребљавали и објашњавајући ону науку, коју су они у књигама св. Писма написали, ово тумачење бива на разне начине:

1. Парафраз.

Парафраз зове се оно тумачење текста, које је опширније а постаје таково због разних објашњења. Овај метод који су јудеји од најстаријих времена употребљавали парафразирајући јеврејски текст на халдејском језику, хришћани нису много употребљавали, али у новије време почели су се и њиме чешће служити.

Парафраз треба да има ове особине: а, да је јасан; б, да му је садржина само пишчев смисао и в, не сме бити много дугачак, јер велика опширност заморавајући ум отежава памћење смисла самога текста.

2. Напомена.

Напомена при тумачењу текста јесте кратка приметба, која се обично пише на педиторијуму или на дну листа а ради објашњења тешких и скраћених текстова. Ориген је први писао *напомене* на цело св. Писмо, [1]) но после њега овај начин тумачења св. Писма нису употребљавали и остали црквени учитељи, који су већином писали опширна објашњења на текст св. Писма. Тумачење са напоменама врло је корисно и за то су га у последње време радо употребљавали многи од чувених херминевтичара.

Напомена мора имати: а, разне делове текста а нарочито оне, који су важнији; б, објашњење речи, које су тешке за разумевање; в, мора показати оне историјске околности, које могу да објасне овај део, који се чита; г, мора критички споменути ова објашњења, која су датле позната и д, мора решавати важније тешкоће.

3. Језик и Наречије.

Кад тумачење бива помоћу језика и наречја, онда се објашњење пише испод сваког текста или на педиторијуму. Уз овај начин тумачења долазе код католичких херминевтичара тако зване *Постиле* (Postillae). Ова фраза узета је од латинских речи post illa (после тога), јер су упочетку тумачења стављали натпис post illa verba, да би тиме означили онај одељак, на који се односи тумачење. Овако су у XII и XIII в. назване све приметбе на св. Писмо. Ово назвање *Постила* и ако се у главном односи само на кратке приметбе, често се давало и опширним алегоричким или моралним објашњењима.

4. Беседа.

У првим вековима хришћанства тумачење Св. Писма помоћу беседа, било је највише распрострањено. Овај начин наследили су црквени учитељи од апостола а они опет од

[1]) Hieronym. Prolog. homiliar. Origen. in Ezechiel.

јудеја. По овоме начину св. Оци најпре су тумачили поједине текстове из св. Писма, а нарочито ако су били теже за разумевање, па су после прелазили на алегорију или моралну поуку. Но често су и изостављали тумачење текстова, или су их само у кратко објашњавали па су одма прелазили на поуку о некој хришћанској истини. Због тога у тумачењу помоћу беседе не треба да тражимо потпуно и опширно тумачење.

5. Коментар.

Циљ је коментара да нам покаже смисао свештених писаца, да објасни теже делове и да одреди што је неодређено изношења тако лепше стране текста и разрешавајући све тешкоће које се у њему налазе. Из свега овога види се, да је циљ коментара она иста, која је и код *напомене*, само што је коментар опширнији и предмете свестраније и дубље испитује.

Најтеже је саставити добар коментар, јер при томе раду писац непрестано наилази на разне тешкоће. Најопасније тешкоће, које се са великом пажњом морају избегавати ове су: а, писац коментара не сме избегавати или ћутећки прелазити теже делове, нити сме о њима површно говорити, нити опет сме бити опширан при објашњавању лакших делова; б, не сме у опште бити опширан, него ће читаоца задржавати само онолико, колико је нужно да му објасни оно, што објашњава. Због тога писац коментара наилазећи на туђе погрешке не сме на њима показивати своју мудрост, јер дугачки коментари само заплећу и отежавају разумевање ствари и не само што читаочев дух не снаже, него га још заморавају и узнемирују; в, добар коментариста мора се строго држати закона Херминевтике и не служи се оним, што некада није усвајао; г коментариста не сме тумачити св. Писмо по идејама и теоријама доцнијих времена, нити по неким нарочитим филозофским или богословским системама и д, треба добро да зна језик, којим пише. Пошто му је прва дужност, да тумачи смисао писца, кога коментарише, по начину јасном и одређеном, његов стил мора мора бити достојан предмета на коме ради и мора бити уређен тако, да привлачи пажњу читаоца.

Почевши од Оригена многи су од св. Отаца, источне и западне цркве, писали коментаре на св. Писмо, но ови коментари много се разликују међу собом. Тако Ориген, Амвросије и Августин мало су обраћали пажње на буквални смисао одавајући се више алегоричком и моралном тумачењу; Златоуст, Теодорит и Јероним држећи се средине, они су поред алегорије имали у виду и тумачење буквалног смисла и на послетку неки су се држали само тумачења буквалног смисла, као што то чине и многи од новијих херминевтичара.

6. Извод из коментара.

Шести метод тумачења св. Писма, који је употребљаван од VIII. века јесте *извод из коментара* ранијих писаца. Збирке у којима се налазе ови *Изводи* познате су под именом *Алинеје св. Отаца*. Јероним је први почео да поред својих *Напомена* ставља и тумачења других херминевтичара, но главни писци Алинеја јесу: Прокопије Газеј и Никита, праклијски епископ; а од западних писаца: Касијодор, Беда, Рабан, Мавро и други. Ове Алинеје од великог су значења, јер не само што су у њима сачувани многи делови тумачења старих писаца, него је читаоцу могуће да редом а у једној и истој књизи чита тумачења неког дела св. Писма од више црквених Отаца и писаца.

7. Питања и одговори.

Августин, Теодорит и неки други од старих херминевтичара писали су *питања* и *одговоре* на многе књиге св. Писма и на тај катихетични начин тумачили су најтеже текстове. Овај метод врло је добар кад се само ограничава на изучавање поједиих питања, која су важна за разумевање целе књиге, и онда треба да се изоставља све, што врло малу или и никакву везу нема са предметом.

8. Расправа (трактат)

Расправа се употребљава при тумачењу главног предмета неке књиге св. Писма. Тако су неки од црквених учитеља писали дугачке расправе на *шестодневно створење света*. На овај начин писао је св. Амвросије *о посту* из историје пророка Илије и *о рођењу* из књиге Товит.

9. Скраћивање.

Тумачење бива скраћивањем кад се из целе свештене Историје само нешто тумачи. Овај се метод употребљава за почетнике, којима су нужна само прва знања из светог Писма.

10. Нарочити списи.

Тумачење св. Писма нарочитим списима бива само о оним предметима, које читаоц треба добро да зна ако хоће да разуме св. Писмо, н. пр. о неповређености св. Писма, о оригиналу и преводима, о географији Палестине, о јудејским законима и обичајима и о многим другим предметима, које се односе на цео текст св. Писма и без којих се ово не може тумачити.

II.

Различност смисла св. Писма.

Смисао св. Писма онај је, кога је св. Дух изразио. Но пошто у св. Писму и речи и оно, што се речима изражава има своје значење, природно је, да се и смисао дели и то на: а, *буквални*, који се још назива *непосредни* или *историјски* и б, *духовни*, или *типички* и *мистички*. После ова два смисла долази и трећи, који се зове: *смисао по примени* (sensus accomodaticus).

1. Буквални смисао.

Херменевтичари се не слажу у начину, по коме треба да се одреди буквални смисао. Један кажу, да буквални смисао долази свагда из речи, кад се оне узму у своме сопственом значењу; други опет уче, да се буквални смисао изводи из текстова св. Писма, па било да се они узимају у њиховом сопственом или метафоричком смислу. Сопствено значење зове се оно, које следује из природног значења речи и чува граматичку силу текстова. Тако н. пр. кад св. Писмо каже: *да је Исус Христос крштен од Јована у Јордану*, онда је буквални смисао тога текста: да је неки човек, по имену Јован, заиста крстио Спасителя у реци, која се зове Јордан. Метафоричко значење долази из речи, кад се ове не узимају у њиховом природном или граматичком смислу, него у оном, који писац замишља. Тако н. пр. кад св. Писмо назива Спасителя *јагњетом*, јасно је, да ову реч не узима у њеном главном означавању извесне животиње, него у смислу метафоричком, јер господ Спаситељ као јединствени пример смерности и благости, може се називати *јагњетом*, које је симбол смерности и благости. Пошто се из свега што смо довде казали види, да је оно друго мишљење боље, то и буквални смисао можемо одредити овако: буквални је смисао онај, који непосредно долази из речи св. Писма, па било да се ове узимају у сопственом или мета форичком значењу.

Кад би *буквални смисао* долазио само из главног и сопственог значења речи, природно је, да би по некад био и погрешан. У св. Писму има изрека, које би биле по све погрешне, кад би се разумевале по сопственом значењу речи, н. пр. оне изреке, које приписују Богу руке, или ноге, или неке људске страсти.

Пошто смо одредили буквални смисао, можемо извести ове закључке:

а, сваки текст св. Писма мора имати један буквални смисао;

б, овај смисао не може бити погрешан, јер га сам богодухновени писац предаје читаочевом духу и

в, буквални смисао, који долази од главног и метафоричког значења речи а по природи језика и смисла текста, може се примити без сумње и такан смисао имајући довољно основе има у богословљу силу доказа. Од буквалног смисла велика је корист, јер се на њему оснива и духовни смисао, те због тога прва брига херменевтичара треба да је, да пре свега пронађе буквални смисао. Проналазити духовни смисао без буквалног значи, зидати кућу без темеља.

2. Духовни смисао.

Духовни смисао не може се добити из речи него од предмета, који се речима исказују. Према томе јасно је, да се духовни смисао, на неки начин, крије у самим предметима. По овој својој особини духовни смисао и разликује се од метафоричког, који се налази скривен у речима. Тако н. пр. све што Мојсеј у XXII. књизи Битија говори о приношењу Исака на жртву, то се по буквал-

ном смислу односи на Исака а по духовном на Господа Исуса Христа.

Духовни смисао дели се на: а, *алегорички*, б, *аналогички* и в, *морални* или *тропологички*.

а, Алегорички је смисао онда, кад се речи свет. Писма, осим њиховог буквалног смисла, узимају још и у другом, који одговара хришћанској вери и цркви. Н. пр. у XVI и XXI гл. књ. Битија говори се о Аврамовим синовима: Исмаилу од робиње Агаре, и Исаку од жене му Саре. — па по алегоричком смислу апостол Павле преноси ово на претсказивање два завета, Старог и Новог.[1]).

б, Аналогички је смисао онда, кад речи св. Писма осим буквалног смисла имају и други, који се односи на небеске предмете. Н. пр. кад ап. Павле у Псалму 95, 11. где се каже: *заклех се у гњеву свом, да не ће ући у покој мој*[2]) налази вечни живот у коме је истинито спокојство, па и ако овај текст по своме буквалном смислу означава обећану земљу у Палестини.

в, *Морални* или *Тропологички* смисао зове се, кад речи св. Писма осим буквалног имају и други смисао, који се односи на начин понашања, владање или обичаје. Н. пр. кад ап. Павле у Мојсијевој наредби Второз. 25, 4 где се каже: *Немој везивати уста волу кад врше*[3]) налази нашу моралну дужност, да се старамо о проповеднику св. Јеванђеља.

Ова три смисла св. Писма можемо наћи и сва три спојена у једном и истом предмету само у разној форми. Н. пр. *Јерусалим* по буквалном смислу јесте *престолница јудеје*; по алегоричком означава: *Христову цркву*; по аналогичком: *небеско царство* а по моралном: *душу верујућих*.

[1]) Писано је да Аврам два сина имале, једнога од робиње а другога од слободе. Али који беше од робиње по телу се роди, а који од слободе, по обећању. Које значи: да су ово два завета: један од горе Синајске која рађа за робовање, и то је Агар. Јер Агар значи Синај гора у Арапској и пореди се са салашњим Јерусалимом и служи са децом својом. А горњи Јерусалим слободна је, који је мати свима нама Галаћ. 4, 22—26.

[2]) Второз. 25, 4.

[3]) У Мојсијевом закону написано је, да не завежеш уста волу, који врше. Е да ли се Бог брине за волове? Или говори јамачно за нас? Јер се за нас написа; који оре треба у надању да оре, и који врше у надању добиће од онога, што врше. Коринћ I 9, 9—10.

Неки херминевтичари новијег времена тврђењу, да је само буквални смисао истинит одричу духовни, но ово је тврђење неумесно:

а, за то, што су и Јудеји свагда тумачили св. Писмо по неком тајанственом начину. Ову истину потврђују њихови *парафрази* и *напомене*, у којима налазимо, да су многи текстови мистички-тајанствено-протумачени. Духовни је смисао још из онога времена, кад јеврејски језик није био у општој употреби и сви признају да је то и био узрок састављању халдејских парафраза. За време Господа Спаситеља овај начин тумачења св. Писма употребљавали су јелински и палестински Јудеји а налазимо га још и код Јесеја и Теранента[1]).

б, за то, што употребљавање духовног смисла имамо од самог Господа Спаситеља и његових апостола, јер су и они многа места Ст. Завета алегорички тумачили. Тако н. пр. Историју пророка Јоне, кога је Кит прогутао и после три дана на обалу избацио, сам Спаситељ алегорички примењује на своју спасоносну смрт и воскресење после три дана.[2]) Исто тако све што се у књизи Битија говори о Агари и Сари и њиховим синовима, ап. Павле алегорички примењује на два Завета, или на стање хришћанске слободе и јудејског ропства.

в, Црквени учитељи, свештени синоди и сви стари и већина новијих херминевтичара, па и сами јеретици и, тако рећи, сви хришћани још од првих векова примали су и признавали су, да у св. Писму постоји и духовни смисао.

г, На послетку може бити да би и било узрока, због кога би могли сумњати у истинитост духовног смисла, само кад би се могло бар и приметити, да не постоји никаква

[1]) Филон *О обрезању* §. 2. — *О правицима* §. 18.

[2]) А Спаситељ одговарајући рече им: род зли и прељуботворни тражи знака; и не ће му се дати знак осим знака Јоне пророка. Јер као што је Јона био у трбуху Китовом три дана и три ноћи: тако ће бити и син човечији у срцу земље три дана и три ноћи. Мат. 12, 39—40.

веза и сугласност између Старог и Новог Завета, али о томе не може бити сумње.

Истина је да сваки текст св. Писма нема и духовни смисао. Многи од црквених учитеља, н. пр. Василије велики, Григорије богослов, Јован Златоуст, Теодорит, Јевсевије и други отворено признају, да многа места св. Писма и не могу имати и тајанствени смисао.

Јероним тражи да му читаоци опросте, што је у млађим годинама алегорички тумачио књигу пророка Авдије [1]). А на другом месту осуђује Оригена што при тумачењу употребљава и сувишну алегорију па га за то назива и чудноватим херминевтичаром (delerium interpretem) [2]). Овако мисли и Епифаније [3]) кад каже: „да сви текстови немају и алегорички смисао, него само буквални.“

3. Смисао по примени.

Смисао по примени бива онда, кад речима св. Писма поред њиховог правог смисла дајемо и други. Смисао по примени уместан је онда, кад се примењује на предмет о коме и св. Писмо говори. Овај је смисао производ људског ума а није св. Писма или Св. Духа.

Примери св. Отаца и признавање саме Цркве, која често употребљава и смисао по примени, упућују нас, да се у неким околностима одобрава, да смисао изрека св. Писма мењамо ради примене на неки морални предмет. Због тога се проповедници у својим беседама врло често служе смислом по примени. Но да би овај смисао могли правилно употребљавати, нужно је да се управљамо по следећим правилима:

а. Не треба никад речима св. Писма давати онакав смисао, који би могао покварити њихово право значење. Јероним је веома противан оним херминевтичарима, који не водећи озбиљну бригу о смислу, што су га богодухновени писци својим речима дали, држе се при примени само својих личних идеја и фантазија [4]);

б, Не треба смисао по примени да сматрамо за толико важан као и буквални, који је од св. Духа, нити смемо њиме доказивати догмате наше св. вере или начела хришћанског морала. Узрок је овоме правилу у томе, што је смисао по примени производ људског ума, чија је важност слаба, да би могла послужити за основу истина наше св. вере и морала [1]) и

в, На послетку смисао по примени смемо употребљавати само онде где је реч о побожности а строго се забрањује примењивање божанствених речи у шали и непобожном разговору.

III

Правила за тумачење св. Писма

Да при тумачењу св. Писма не би падали у погрешке и заблуде, постоје правила, која нас верно упућују правилном тумачењу сваког текста богодуховних књига. Ова правила деле се, на *општа* и могу се применити на сваки смисао св. Писма и 2, на *одељка*, која која се примењују само на поједини смисао и на поједине делове св. Писма.

1. Општа правила.

а. Које су делове Ст. Завета протумачили Господ наш Исус Христос или апостоли, или на којој реченици пророци или ма који бободуховени писац има одређени смисао, — ми не треба да се удаљавамо од тога смисла, почем е он већ одређен од самог св. Духа. Сваки смисао који би био противан истини, која је на другом месту св. Писма јасно исказана и од цркве доказана, треба да се одбаци као лажан, почем Дух истине, који говори у св. Писму, није могуће да сам себи противуречи.

б. Св. Писмо треба да се тумачи помоћу св. Предања.

в. Не треба да избегавамо сугласност са осталим херминевтичарима кад се види, да је њихово тумачење правилно. Но кад хоћемо да се удалимо од смисла, који су херминевтичари једногласно одредили, за то треба да имамо врло јаких разлога, који ће јасно по-

[1]) Hieronym. Praefat. in Abdiam

[2]) Hieronym. in Sercm. XXIX.

[3]) Јереси 61 § 2.

[4]) Hieronyum Epist. ad Paulinum

[1]) Hieronym. lib. II in Matth. c. XIII.

сведочити да смо ми у праву. Осим тога још треба да покажемо, да они нису могли знати за те разлоге, или, и ако су знали, да су имали сметње, због којих су могли знати важност и силу тих разлога.

2. Оделита правила

а. Речи св. Писма треба узимати у њиховом правом значењу. Но кад се догоди да из таквог значења излази смисао лажан и противан или одређеном смислу других текстова св. Писма, или св. Преданју, или усвојеном црквеном мишљењу, — онда треба узимати речи у њиховом метафоричком значењу. Ова правила не важе ако из права значења следују необјашњиве тајне, јер Бог може да открије и открио нам је и такве истине, које надмашају моћ разумевања нашег ограниченог ума. Без узрока су дакле хтели протестанти да избаце право, сопствено значење речи св. Писма, е да би тако отклонили све тајне.

б. Да би могли разумети неки текст св. Писма по његовом метафоричком смислу, та метафора треба да је била у употреби и код Јудеја и да није противна граматичким правилима. Ако метафора није узета са предмета, који су јудејима били познати, или ако се не слаже са граматичким правилима, онда пророци, који су је написали е да би били разумљивији, не би је никако ни употребљавали.

Ово правило не одобрава:

а, метод протестантске цркве, која тропски или метафорички тумачи Спаситељеве речи о тајни св. причешћа: *ово је тело моје.*[1]) Ове речи није могуће да узимамо у смислу метафоричком, јер није могуће доказати, да се реч *хлеб* употребљавала и у метафоричком значењу а место Спаситељевог тела;

б, онај метод, по коме неки и најјаснијим изрекама дају смисао метафорички и то до крајности усиљен те се не можо правдати ни општим обичајем и употребом и

в, методу оних немачких критичара, који у намери да одречу натприродност чуда и пророчанстава стављају у алегорије или приче и најпростије поуке па тако речима богодуховених писаца дају најнеумеснији смисао.

В. Гелику пажњу треба обратити и на то, да не узмемо у метафоричком смислу и оно, што треба разумевати у правом и сопственом, и обратно. Противу прве тачке овога правила грешио је Ориген и његови привржeници и неки од новијих немачких критичара. А против друге тачке грешили су Јудеји, Антропоморфисте, Маркијонити и Хилијасте.

Г. Да би могли правилно разумети буквални смисао, нужно је да знамо разна значења речи и то права и метафорична. У овоме може нам помоћи: стари преводи, упоређење јеврејског језика са другим сродним му језицима и упоредни текстови.

И ако су стари преводи постали у времену, кад се јеврејски језик већ није говорио, ипак су ти прегоћаци били томе времену ближи од нас, па им је и предање о значењу речи било ближе и сигурније. Многи од старих превођача врло су озбиљно изучавали језик оригинала св. Писма, а неки су и писали тим језиком. Истина, да и важност тих превода подлежи критици, али они су ипак врло важни при тумачењу.

Стари преводи ма колико да су важни за разумевање јеврејских речи, ипак нису сви једнаки и по њиховој важности они долазе овим редом:

а, *Превод О'* који заузима прво место како по својој старини тако и по томе, што су његови превођаци врло добро знали и грчки и јеврејски језик;

б, *Сирски превод*, познат под именом *Пешита*, долази на друго место и по својој старини и што је написан језиком, који се мало разликује од јеврејског;

в, *Латински превод од Јеронима*, који је био не само редак критичар, него је веома добро знао и сву јудејску науку онога времена;

г, На четврто место долазе *парафрази:* Анкелов, Јонатенов и неки халдејски и

д, на последњу долазе *арамски преводи*, који су непосредно са јеврејског оригинала.

Но да би се овим преводима могли користити, треба да знамо ова правила:

[1]) Мат. 26, 26.

а, не треба се држати самог једног превода него их треба све упоређивати;

б, при употребљавању превода треба чинити и упоређење дијалеката;

в. смисао који је одређен од свију превода треба примити као тачан, па ако га не потврђује ни један дијалекат, јер је сугласност више чувених и признатих херминевтичара довољно јемство за истину;

г, ако се преводи нигде не слажу, онда треба усвојити мишљење старијих и тачнијих и

д, што се налази само у једном преводу ако се слаже са *продужењем речи* и *целу писца* треба Ѓа се усвоји а нарочито ако га потврђује и неки дијалекат.

И ако јудеји нису свагда говорили својим јеврејским језиком, ипак су га рабини свакада изучавали и обрађивали читајући у Синагогама и закон и пророке, па због тога и било је могуће да се код њих очува предање о значењу речи. Ми смо од њих наследили јеврејске књиге и они су писци не само првих граматика и првих речника него су још много писали и на јеврејском и на халдејском језику, па с тога њихов књижевни рад, а нарочито стари, треба да поштујемо до извесне мере.

Познато је да су: јеврејски, халдејски, сирски, самарјански, арапски и етиопски дијалекти једног и истог језика. Исто тако потврђује се, да кад би један од више дијалеката једног и истог језика и престао живети, ипак би упоређење осталих била врло знатна помоћ за разумевање мртвог дијалекта. Тако упоређењем: германског, шведског, данског и енглеског језика, дошло се до разумевања готског, који је дијалекат ових новијих језика. Но источни језици, о којима је овде реч, мање се разликују од јеврејског, него готског од германског, шведског, данског и енглеског. Због тога мора се признати, да упоређење источних језика врло много помаже проналажењу значења јеврејских речи. Оваким упоређењем можемо се уверити још и о смислу, који се због неких речи чини сумњив, а можемо дознати и за све особине фраза св. Писма и тако се можемо потпуно упознати са јеврејском граматиком.

Паралелни текстови зову се оне пареке, које се налазе код једног и истог писца, или и код других, и које, и ако се међу собом разликују, ипак су сличне или што имају једне и исте речи, или што излажу једну и исту историју или једнаку науку. Ако је први случај онда је *паралела речи* а ако је други и трећи онда се зове *паралела стварна*. Обе ове паралели много помажу одређивању значења речи и смисла богодухновених књига, јер ако је смисао једнога од два паралелна текста јасан и одређен, ми га можемо употребити при тумачењу другога текста, који је тежи за разумевање. По да би избегли сваку могућу погрешку треба да пазимо:

а, да су оба текста заиста паралелна, т. ј. да су им речи не само једне, него и да се употребљавају при једнаким околностима, или да је у оба текста реч о једном и истом предмету;

б, треба најпре да тумачимо јаснији текст па онда тежи;

в, паралелни текстови једног и истог писца, или једне и исте књиге, бољи су него ка се узимају из више књига и од више писаца. У првом случају тумачимо писца њим самим и то нас упућује да боље и поуздањим дознамо смисао. Но осим тога можемо се служити и паралелним текстовима из више књига, само кад су ти текстови јасни и одређени, јер је дозвољено да једног писца објашњавамо другим само кад су обојица писали једним истим језиком. Али ако је један писац живео много пре другог и ако се зна, да су у томе дугом растојању, речи добиле ново значење, онда њихово узајамно објашњавање неће бити без погрешке. Но пошто је Нови Завет написан у духу јеврејског језика и садржи објашњене истине, које се у Ст. Завету налазе, за то можемо Стари тумачити Новим Заветом, па и ако и ово правило није без изузетка. Због тога не треба прибегавати овим помоћним средствима ако невидимо, да је значење речи нејасно, или да је разно тумаче и стари и нови херминевтичари.

Д. Кад хоћемо да одредимо који смисао најбоље одговара тексту треба, поред осталога да обратимо пажњу:

а. на продужење говора;

б, на предмет о коме се говори;

в, на циљ самога писца;

г, на узрок због кога се пише и

д, на историјске околности.

а, *Продужење говора* зове се она веза, коју говор има са оним што је претходило и оним, што сљедује. Ову везу можемо наћи и у једној само реченици испитујући је по односају подмета према прилогу. Но можемо је наћи и у многим реченицама заједно испитујући њихов узајамни односај, или у свима (реченицама) из којих се књига састоји. Овде је јасно, да онај смисао, који је противан *продужењу говора*, није истинит, почем није могуће, да богодухновен писац противуречи сам себи. Исто тако јасно је, да је смисао, који се слаже са *продужењем говора*, истинит, јер нужно долази из речи самога писца. Но и поред свега тога онај смисао, који се слаже са *продужењем говора* није само и једино за то истинит, јер је могуће и то, да се смисао слаже и са оним нишчевим речима, које писац није имао у виду.

б, *Предмет о коме се говори* такође је добро сретство за одређивање значења речи. Кад читаоц добро зна предмет, о коме се говори, онда га лако и разуме, а иначе сва средства остају нејасна и замршена. Херменевтика даје јасно правило, по коме знамо, да је истинит онај смисао, који се слаже са предметом, и обратно; но да се не би варали нужно је да добро знамо сав предмет.

в, *Циљ самога писца* јесте, тако рећи, душа целе књиге. Циљ је јасно само кад циљ разумемо, и обратно. Циљ се може знати или или из отворене изјаве самога писца, или из Историје, ако она о томе говори, а у недостатку оба случаја, циљ се дознаје из чешћег озбиљног читања богодуховеног писца. Кад се једном дозна циљ онда је лако да разумемо не само оно, што је сам писац казао, него и што је пређутао.

г, *Узрок* због кога се пише стоји у веома блиској вези са циљу, па за то нам често показује и истинити смисао. Узрок се дознаје или од самог писца, или из Историје његовог времена, или из испитивања свију делова књиге.

д, *Историјске околности*, које су у некој вези са историјом времена, места и карактера свештеног писца, такође много помажу сазнавању истинитог смисла св. Писма. Да би писца правилно разумели треба да знамо његову отаџбину, време кад је живео и начин његовог писања, јер се друкчије тумачи песник и беседник а друкчије прозаиста. Пророк Исаија и Амос, апостол Павле и јеванђелист Лука не могу се тумачити на један и исти начин.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК 389-ти

30 Јуна 1888 год. у Београду.

Били су: *председник* **Стојан Марковић**, *редовни чланови:* **Јован Ђаја, Јован Жујовић** и **Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **Милан Андоновић, Јован Ђорђевић, др Воислав Вакић, Љуба Ковачевић** и **Фил. Р. Видаковић**.

Бележио **Фил. Р. Видаковић**.

I.

Прочитан је записник 388-ог састанка и примљен.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 25. Јуна 1888 год. ПБр. 4688, којим се достављају Главном Просветном савету сва акта о кривици г. Душана Гајића, учитеља школе лужничке у округу крагујевачком о злостављању ученика и позива савет, да изволи акта проучити и казати му своје мишљење о том: да ли за оваквог учитеља може и даље имати места у школи, и није ли потребно да се школа ослободи наставника, који може да буде злотвор повереној му деци.

Савет је прочитао и проучио сва акта, о кривици г. Душана и пре него што би донео своју одлуку о том, решио је: да се седница одложи за 1. Јули и да се умоли г. Живојин Симић, професор учитељске школе који је био ревизор г. Душану за школску 1887-8 годину, да извести Савет о Душану Гајићу, какав је учитељ и да ли су се родитељи ђачки и одбор жалили на њега. Г. Живо-

јин дошао је на седницу Главног просветног Савета и казао: да је г. Душану дао одличну оцену; за време испита није приметно код деце плашњу, а на то је вели обратно пажњу, јер му је окружни начелник говорио о Душану као човеку, који злоставља своје ученике; код школе било је пуно света, јер је био празник и ниједан од ђачких родитеља није се жалио против Душана; по свршеном испиту питао је надзорник школски одбор, имали штогод против учитеља да каже? — Од одборника ниједан није ни једне речи прозборио против њега.

Овим исказом г. надзорника, докази су о ослеђеној кривици г. Душана Гајића, учитеља у Лужници, ослабљени, те је Савет нашао:

Да не може предложити г. министру, да се Душан Гајић отпусти из службе, као што заслужује кривица за коју је оптужен, кад би потпуно доказана била.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 27. Јуна 1888 год. ПБр. 4697, којим шаље Савету „Зоологију" у рукопису од г. Добросава Ружића, професора ужичке реалке и тражи да Савет прегледа и оцени „Зоологију" и да му своје мишљење о њој поднесе.

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену овога дела умоле г. г. др. Лаза Докић професор велике школе и Јосиф Пецић, начелник министарства просвете и црквених послова у пензији.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 27. Јуна 1888 г. ПБр. 4740, којим шаље Савету „О празницима православне цркве" у рукопису од Павла В. Несторовића, учитеља, на преглед и оцену и да му Савет поднесе своје мишљење о истом.

Савет је одлучио:

да се упути комисији за прегледање књига у основној школи

Са овим је састанак закључен.

САСТАНАК 390-ти

9. Августа 1888. г. у Београду.

Били су: *потпредседник* **Ј. Ђаја**; *редовни чланови:* **Љуб. Ковачевић, П. Ђорђевић**; *ванредни чланови:* **М. Андоновић, др. В. Бакић, Ж. Поповић, Ст. Ловчевић,** и **М. Живковић.**

Деловођа **Мил. Марковић.**

I.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. ов. м. ПБр. 6615, којим се на основу чл. 64. закона о основним школама позива Главни Просветни Савет, да према поднетим актима о кривици г. Владимира Глишића, учитеља из Скакавца, каже своје мишљење о томе: може ли г. Глишић и даље остати у учитељској служби.

Савет је прочитао акта о ослеђењу кривицу г. Владимира Глишића, па због тога, што се из акта не види, да је по овоме делу саслушан и г. Глишић, који се окривљује, није имао довољно факата, по којима би могао донети своју дефинитивну одлуку по овоме питању.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. ов. м. ПБр. 6675, којим се шаљу Савету шеснаест молбеница с прилозима кандидата г. г. Драгомира Јаковљевића ПБр. 5748, Душана Јанковића ПБр. 4343, Јована Борјановића ПБр. 5460, Јована Марјанског ПБр. 6497, Јована Цвијића ПБр. 6452, Јулија Лешка ПБр. 4234, Мелентија Вујића ПБр. 5818, Милутина Витковића ПБр. 5564, Михаила Илића ПБр. 6218, Михаила Ст. Ивковића ПБр. 6253, Николе Теофаловића ПБр. 5987, Николе Ковачевића ПБр. 6439, Петра В. Недељковића ПБр. 6440, Радована Кандића ПБр. 5812, Светислава Максимовића ПБр. 6453, и Светислава Симића ПБр. 6254, који се моле за постављења у средњим школама, и позива се Савет да прегледа документе ових кандидата и оцени према њима, да ли они имају прописану квалификацију за оно, за шта се моле.

Савет је прегледао молбенице и документе сваког кандидата посебице, па је на основу поднесених докумената одлучио:

I. да г. г. Јован Цвијић, Милутин Витковић, Михаило Илић, Михаило Ивковић, Светислав Максимовић и Радован Кандић, свршени ђаци философског факултета на Вел. школи, имају прописану квалификацију за наставнике средњих школа, а за предмете природно-математичке групе.

II. да г. Светислав Симић, свршени ђак историјско-филолошког одсека на философском факултету Вел. школе, има прописану квалификацију за наставника средњих школа и то за предмете историјско-филолошке групе.

III. да г. Петар Недељковић, пижњерски капетан II. класе у пенсији, према алинеји првој § 7. зак. о устројству гимнасија, не може бити професор без испита; а по алинеји 3-ћој истог §-а и закона може бити занредни предавач за математичке науке.

IV. да г. Јован Марјански има прописану квалификацију за наставника средњих школа за математичке и физичке предмете.

V. да г. Никола Теофановић има довољно спреме за занредног предавача математичких и физичких предмета у средњим школама. (Ова је одлука донета са пет против три гласа).

VI. да г. Јован Борјановић, кандидат за учитеља музике, према алинеји 3-ћој §-а 4. закона о устројству гимнасија, не може бити постављен за учитеља музике без испита.

VII. да г. Јулије Ленк, кандидат за учитеља музике, не може бити примљен за учитеља музике без испита, према 3-ћој алинеји §-а 4. закона о устројству гимнасија.

VIII. да г. Душан Јанковић, кандидат за учитеља музике, не може бити постављен за учитеља музике у средњим заводима, докле своју спрему не оправда документима, које уз молбу није поднео, или докле испит не положи.

IX. да се г. Драгомиру Јаковљевићу, кандидату за учитеља певања, не може признати квалификација за учитеља ове вештине, докле претходно не положи испит.

X. да г. Мелентије Вујић, јеромонах, има квалификацију за предавача веронауке у средњим школама.

XI. да се г. Николи Ковачевићу, учитељу основне школе у Књажевцу, не може признати квалификација за учитеља цртања, докле не би претходно положио испит из ове вештине.

С овим је састанак закључен.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

РАСПИСИ

ГОСПОДИНА МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА.

Директорима средњих школа.

На основу закона од 31 октобра 1886, којим се гимназија подиже на осам разреда, одлучио сам, да се ове, 1888|89. школске године, отпочне поступно извођење тога закона. Према том наређујем:

1. Обавеза учити осам разреда гимназије и по свршетку осмога разреда полагати испит зрелости почиње међу садашњим гимназијским ученицима од оних који, ове школске године уче *ети* разред.

2. Ови ће ученици, заједно са свима од њих млађима, учити по новом наставном плану.

3. Потребна упутства за увођење новога наставнога плана, заједно са свима прелазним наређењима, саопштиће вам се најдаље до краја септембра.

4. Садашњи ученици VI и VII разреда гимназије и ученице III, IV, V, VI и VII разреда реалке учиће по досадашњим наставним плановима.

5. У току месеца септембра, држаће се редовна предавања ученицима VI и VII разреда гимназије и ученицима III IV V VI и VII разреда реалке, а за ученике I II III IV и V разреда гимназије и ученике I и II разреда реалке, док не стигну наређења према новом наставном плану, држаће се *репетиције* из онога, што су учили раније, и то у свакој школи према њеној нарочитој потреби, и на начин који одреди професорски савет (изостављајући само немачки језик у II и III разреду гимназије и у II разреду реалке). Остављајући у овом погледу потпуну слободу професорском савету, и не тражећи да ми се на одобрење подноси прописани распоред репетиција у месецу септембру, ја ћу очекивати,

да наставници употребе ову прилику на што већу корист школи, и да удесним распоредом репетиција помогну, да се код ученика стечено знање утврди и изједначи, а у појединим случајевима и попуни.

6. Распоред предмета на наставнике и распоред часова утврдиће све средње школе пошто се изврши што је наведено у 3. тачки, и, спрам тога, сад се ти распореди неће ни слати.

ПБр. 8170.

30. Августа 1888 г.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Свима окружним начелништвима и управама вароши Београда и Мајданпека.

Расписом министарским од 7. јануара 1884. год. ПБр. 211, препоручено је свима школским општинама, да за своје школе набаве школски печат; а расписом министарским од 21. јануара пр. год. ПБр. 662. препоручено је опет свима школским општинама да за своје школе набаве четвртасте таблице од лима, на којима је израђен грб Краљевине Србије с натписом основне школе. Оба ова расписа министарска нису извршена, нарочито последњи. Ово је због тога, што су таблице с грбом и натписом биле у почетку лоше израђене, те се боја брзо отирала и табла с натписом излизала тако, да се кроз кратко време није могао распознати ни грб ни натпис. Ово је сада исправљено. Таблице с грбом и натписом тако су израђене, да мајстор, који их је радио, гарантује им трајашност за дуг низ година. Он је драговољно пристао, да обнови бесплатно натписе и грбове на оним таблицама, које су у почетку поручене и које су се излизале због лоше боје. Оне дакле школе које би имале оваке таблице, нека их пошљу министарству просвете, па ће им се поправити и вратити.

Препоручујем понова начелству да свакој школској општини у своме подручју нареди да печат и оваку таблицу набави за своју школу.

И печати и таблице могу се поручити преко министарства просвете. Цена је школскоме печату 12 динара, а таблици 15 динара. Новац треба у напред послати министарству просвете с тачним назначењем школе за коју се ове ствари поручују, па ће се код предузимача наредити да се одмах поруџбина изврши и отправи.

Начелништво ће према овоме акту расписати сходну наредбу свима школским општинама и старати се да се она тачно изврши до краја месеца Новембра.

ПБр. 6993.

2. Септембра 1888 г.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Директорима средњих школа.

Новим наставним планом, који ће од 1. октобра ове године ступити у живот, допустиће се ученицима гимназија на основу чл. II. измена и допуна закона о устројству гимназија од 31. октобра 1886. год. учење само једног живог језика, француског или немачког, по избору, а њихово учење почињаће од III разреда. С тога што се не може оставити, да ученици понављају разред због досадашњег неуспеха из предмета, који неће више учити, или који ће с болим успехом моћи учити од сада, кад престаје обавезност другог живог језика, ви ћете превести у старији разред све оне ученике, који су ове школске године остали да понављају разред због недовољног напретка само из једног живог језика. Ови ученици, као и сви остали, најасније се до 1. октобра, који од поменута два жива језика бирају за даље обавезно учење.

Нови наставни план распростреће се ове године од I до V разреда закључно, а обавезно учење само једног живог језика на све разреде, осим осталог већ и због тога, што је необавезност другог језика и до сада уведена била за испите зрелости.

За реалке ова наредба, као и нови наставни план преди само за први и други разред, који по закону о устројству реалака морају бити једнаки са два најнижа разреда гимназије.

ПБр. 8446.

3. Септембра 1888

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова.
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Директорима средњих школа.

У 2. тач. расписа министра просвете и црквених послова од 19. марта 1884 год. ПБр. 2661 — о давању школских књига сиромашним ученицима средњих школа — стоји: „С тога ученици I разреда не могу добити књиге, докле успехом за прво двомесечје не докажу да су заслужни да их добију.“

Како није могућно доказати добар успех без уџбеника, овај захтев сиромашни ученици не могу испунити, те се не могу никад користити благодејањем, за које се траже овакe погодбе.

С ових разлога нашао сам се побуђен изменити ову тачку расписа и наредити: да се школске књиге — уџбеници — дају и сиромашним ученицима I разреда, ако су на пријамном испиту добили одличне или врло добре оцене из српског језика и рачуна, а ни из једног предмета нису испит понављали.

Ово вам се саопштава ради управљања и поступања.

ПБр. 8418.

25. септембра 1888 г.

Београд

Министар
просвете и црквених послова
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Директорима средњих школа.

1. У свези с мојим ранијим наређењима ПБр. 8170 и ПБр. 8446 шаљем вам нови наставни план за осморазредне гимназије, који је с обзиром на саслушана мишљења професорских савета виших гимназија утврђен овако:

ПРЕДМЕТИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	СВЕГА
1 Наука хришћанска	2	2	2	2	—	—	—	—	8
2 Српска граматика	4	4	4	4	—	—	—	2	
2 Стари словенски језик	—	—	—	—	2	2	—	—	
2 Литерарни облици	—	—	—	—	2	3	—	—	
2 Историја српске књижевности	—	—	—	—	—	—	3	2	32
3 Латински језик	—	—	—	—	5	5	5	4	19
4 Немачки језик *)	—	3	4	4	4	4	4	3	26
5 Француски језик *)	—	3	4	4	4	4	4	3	26
6 Географија	3	2	2	2	2	—	—	2	13
7 Српска историја	—	—	3	3	—	—	—	—	
7 Општа историја	—	—	—	—	3	4	5	4	22
8 Зоологија	3	—	—	—	—	3	—	—	
8 Ботаника	—	3	—	—	—	—	2	—	
8 Геологија с минералогијом	—	—	—	—	3	—	—	—	
8 Физика	—	—	3	—	—	—	2	3	
8 Хемија	—	—	—	3	—	—	—	—	25
9 Рачуница	3	3	3	—	—	—	—	—	
9 Алгебра	—	—		3	3	2	2	—	
9 Геометријско цртање	2	2	2	—	—	—	—	—	
9 Геометрија	—	—	—	2	2	3	3	4	39
10 Моралне науке	2	2	—	—	—	—	—	—	4
11 Философска пропедевтика	—	—	—	—	—	—	2	2	4
12 Лепо писање	2	2	—	—	—	—	—	—	
12 Цртање слободном руком	2	2	2	2	2	2	—	—	16
Свега	23	25	25	25	28	28	28	26	208
13 Музика и певање	2	2	2	2	2	2	2	2	16
14 Гимнастика и војно вежбање	4	4	4	4	3	3	3	3	28
Свега	29	31	31	31	33	33	33	31	252

*) Учи се само један по избору.

II. Овај наставни план примењује се ове школске године на разреде I II III IV и V, а разреди VI. и VII. учиће по досадашњем наставном плану, од кога ће се одступити у овом:

I. И ученици VI. и VII. разреда учиће од живих туђих језика само један, по избору.

II. Ученици VII. разреда учиће *космографију* са два часа недељно.

III. Како су поједини предмети распоређени по разредима, види се из наставнога плана.

Док се не израде потпуни посебни програми за сваки предмет, предавања ће се распоређивати и држати по упуствима која се овде излажу, за сада, само у главним цртама.

1. Наука хришћанска

Овому предмету оставља се и у новом наставном плану исти број часова и исти распоред по разредима, као што је и до сада било.

2. Српски језик

Српска граматика, која у I. II. III. и IV. разреду има по 4 часа, распоредиће се такс, да се у сваком разреду држи синтактичке основе, ширећи постепено тај круг, и имајући за мету: да ученике научи правилима српскога језика практично и без историјскога тумачења.

Посебно, а на горе изложеној основи, прећи ће се: у I. разреду, основи свих делова граматике; у II разреду, опет у кратко сви делови граматике с поглавитим задржавањем код правилних облика и њихових значења у реченици; у III. разреду, у ширем обиму сви делови граматике с нарочитим задатком да се добро науче непромењиве речи, допуна науке о облицима, наука о реченицама осим сложених реченица; у IV разреду, допунити све делове граматике који се нису прешли у прва три разреда; овде и опширније о гласовима и о постајању речи, не упуштајући се код ових делова граматике у објашњења за која се тражи знање старога словенскога језика.

Стари словенски језик у V. разреду с 2 часа. Задатак је учењу овога предмета на првом месту: да ученици разумеју списе на старом словенском језику (и на редакцијама његовим). Спрам тога се имају и удесити предавања из граматике тога језика, а у овом разреду има се прећи наука о облицима с учењем непознатих речи и с превођењем.

Литерарни облици у V. разреду с 2 часа Задатак је овом предмету: да ученици, поглавито на основу онога што су сами прочитали и разумели уз наставниково тумачење, науче главне разлике важнијих књижевних врста, како би доцније с успехом могли учити историју књижевности У овом разреду има се прећи *проза*.

У опште за све предмете српскога језика препоручује се што више читања и вежбања у писменом састављању и говору

3. Латински језик.

У V. разреду 5 часова. Наставник ће употребити један час више, спрам досадашњега, на то, да ученици темељније обраде и боље изуче оно што су и до сада учили у овом разреду.

4. Немачки или француски језик.

Учење ових језика, које је по новом наставном плану факултативно, треба распоредити тако, да се учење граматике завршује у VII. разреду, а понављање свега изученога с превођењем на туђ језик остани VIII. разреду.

Из немачкога језика настављаће се ове године у сваком разреду до закључно V на оно што је изучено у раниjем разреду, а по специјалним упуствима, која ће се свима школама послати доцније Посебно у II. разреду, где се од сада ставља почетак учења немачкога језика, имају се прећи ови одељци: 1. *из науке о гласовима и из правописа*: Азбука, правилно читање и писање, дужина и краткоћа слогова. Главно о употреби великих слова у почетку, и о деоби речи на слогове. Главна правила *о* немачком акценту *2. из облика*: Врсте речи, промена члана и најпотребније о роду и о промени именица. Заменице које се мењају као члан, личне заменице у 1. падежу. Глаголи haben и sein у сад. времену, глаголи јаке и слабе промене у показном начину сад. времена. *3. из синтаксе*: Најпотребније о реченици. Ред речи.

Из француског језика учиће се у II. разреду: Азбука. Главна правила изговарања. Прост начин неодређени, спојене личне заменице, садашње и прошло време помоћних

и глагола I. врсте којима се основа не мења. Мењање општих простих именица с одређеним и неодређеним чланом по броју, а простих придева за квалоћу по роду и броју. О реченици. Ред речи.

Будући се француски језик ове школске године почиње учити у II. III. IV. и V. разреду свуда из почетка, за то ће напред изложеном програму додати у III. разреду још: Садашње време правилних глагола II. III. и IV. врсте, прошло и будуће време помоћних и правилних глагола; а у IV. и V. разреду, за које ће програм бити једнак, допуниће се програм II и III. разреда учењем заменица и целе правилне конјугације.

5. Историја и географија.

Српска историја остаје по досадашњем у истим разредима и с истим бројем часова.

Општа историја у V. разреду с 3 часа. Има се пређи, по досадашњем програму, историја источних народа и јелинска.

Географија. Овому предмету је задатак да се ученици упознају са земљином површином по природним приликама које на њој владају и по њеним односима према човеку, а уз то да се упознају и с државним односима на земљи. Од научнога градива пређи ће се у I. разреду с 3 часа: Претечна знања за налажење на картама. — Положај, границе, развој обале, развој висинских и воде на копну: а) српске земље, б) свих пет делова света. — Поједине српске земље с главним местима и поједине главније државе у Европи, Азији, Африци, Америци и Аустралији с главним местима. — Занимљивије црте из историје открића. — У II. разреду с 2 часа: Најпреча знања из астрономскога земљописа: а) облик земљин, б) кретање земљино, в) привидно кретање сунчево (осветљење и загревање земље, дан и ноћ и доба годишње) г) месец: облик, величина и површина његова, даљина му и кретање око земље, мене месечеве и помрачење сунца и месеца (само помен) — Најпреча знања из физичког земљописа: а) копно и вода (величина, разместај, положај), б) промењивање копна: ветром, бујем и мразом; воденим талогом и текућом водом; грађевинама ситних животиња и таложењем тврдих остатака у мору; издизањем дна морскога и тоњењем копна; земљотрусима и вулканима, в) океани, корито океана, дубина, кретање (струје, таласање, плима и осека); живот у мору. г) ваздух: топлота у ваздуху, кретање ваздуха, водени талог (главније погодбе које утичу на ово троје); снежна граница, ледници; клима српске земље, клима свих пет делова света. д) распрострањење биљног света и главније погодбе од којих зависи, распрострањење животињскога света, распрострањење једнога и другога у српској земљи. ђ) човек, најглавније му расе и њихово распрострањење. — у III разреду с 2 часа: Опис српске земље. Опис држава на балканском полуострву. Опис Румунске и Аустрије. — У IV. разреду с 2. часа: Опис остале Европе. Опис Азије. Описивање по извештајима путника испитивалаца. — У V. разреду с 2 часа: Опис Америке, Африке и Аустралије с описивањем по извештајима путника испитивалаца (први семестар). Астрономски земљопис (други семестар).

6. Природне науке.

У нижој гимназији треба да се ученици свикну самостално разгледати природне предмете, видети на њима што је важније и истицати што су опазили и чиме се разликује предмет од предмета. Поред тога треба да се ученици упознају с најважнијим појавама у природи и да науче колико је могућно објашњавати њихове узроке. Спрам тога ће се од природних наука учити у I. разреду *наука о животињама*, у II разреду *наука о животињама, биљу и минералима*, учећи у оба разреда најважније представнике свих класа; у III. разреду *физика*, а у IV. разреду *хемија*, оба предмета у опширности и на начин као што је изложено у књигама г. Мите Петровића. У сваком разреду по 3. часа.

У V. разреду учиће се *геологија с минералогијом* с 3 часа, а до израде подеснога уџбеника у главном по књизи Јосифа Панчића.

7. Математичке науке.

Геометријско цртање остаје по досадашњем с по 2 часа у I. II. и III. разреду.

Геометрија почиње од IV. с 2 часа, а ту се имају пређи ови одељци: Општи геометријски појмови. Одношаји правих и углова. Паралелност. Врсте планиметријских слика.

Одређеност и подударност. Примена подударности. Основне планиметријске конструкције. — У V. разреду геометрија има 2 часа, а треба пређи ове одељке: Једнакост слика, упоређивање, израчунавање, претварање и дељење површина. Сразмерност, примене сличности. О кругу. Особине линија и углова у кругу. Пол и полара. Два круга. Кордала.

Рачуница. У I. разреду 3 часа: Десетни склоп бројева. Прве четири врсте рачунања с целим и десетним бројевима (разломцима). Десетни систем мера. Усмено рачунање. — У II. разреду 3 часа: Дељивост бројева. Заједничка мера и садржатељ. Рачунање с именованим бројевима. Разломци. Претварање разломака у десетне бројеве и обрнуто. — У III. разреду, заједно с алгебром, 3 часа: Размере и сразмере. Правило тројно, просто и сложено. Процентно и интересно рачунање. Друштвено правило. Верижно рачунање. Рачуни мешања и смесе. Понављање важнијих одељака из I. и II. разреда.

Алгебра у III разреду, заједно с рачуницом а по свршетку ове, 3 часа: Прве четири врсте алгебарскога рачунања мономима. — У IV. разреду с 3 часа: (ове школске године почети оним што је означено за III. разред, за тим) Прве четири врсте с полиномима. Мера и садржатељ код алгебарских израза. Растављање на чиниоце. Операције с алгебарским разломцима. Верижни разломци. Сразмере. Једначине првога степена с једном непознатом. Једначине с две и више непознатих. — У V. разреду с 3 часа: (накнадивши колико од изложеног програма за IV. разред у истом није свршено) Закони степеновања, кореновања и логаритмовања. Ирационалне и уображене количине. Логаритамске таблице и њихова употреба.

8. Моралне науке.

Овому предмету, који се с по 2 часа у I. и II. разреду уводи као нов у средњо-школску настану, задатак је: да ученици науче познавати дужности које имају као ђаци и које ће имати доцније као чланови друштва, а поред тога да се упознају с најглавнијим установама у држави. Спрам овог задатка и спрам природе самог предмета моралне науке имају у гимназији поглавито васпитни значај.

9. Цртање и краснописе.

За сад се оставља исти програм за предавање ових вештина, при чем у V. разреду треба наставити на до сад изучено. У скоро ће се за средње школе набавити нова потребна учила за цртање, и тада ће се послати специјална упуства.

IV. На основу свега изложеног професорски ће савети навести распореде предмета на наставнике до краја овога месеца, када ће се завршити репетиције, и од 1. октобра отпочети редовна предавања.

При распореду предмета на наставнике препоручујем вам да настојите, да се што је више могућно сродни предмети у појединим разредима дају једном наставнику, а нарочито да разредне старешине узимају у својим разредима више часова.

ПБр. 9949.

26. Септембра 1888 г.

у Београду.

Министар просвете и црквених послова,

д-р Владан Ђорђевић с. р.

(Министарство просвете и црквених послова). — Краљевим указом од 7. јула ов. год. постављени су у министарству просвете и црквених послова: г. г. *Јоким Марковић*, писар I кл. за статистичара IV кл. и *Благоје Недић*, учитељ у Београду, за писара I кл. — Указима министарскога савета постављени су: под 26. августа ов. год. г. г. *Владимир Корић*, професор I београдске гимназије, за статистичара I кл. и *Јоким Марковић*, статистичар IV кл. за вршиоца дужности референта за црквене послове, по потреби службе — под 2. ов. м. г. *Петар Ј. Петровић*, предавач II београдске гимназије, за писара I класе.

(Велика Школа). — Савет Велике Школе изабрао је у седници од 1. ов. м. г. *Светомира Николајевића*, професора, за Ректора Велике Школе за 1888|89 школску годину. — Указима Министарскога Савета постављени су: под 13. августа ов. год. г. *Јован Ђорђевић*, професор београдске учитељске школе, за професора Велике Школе; под 2. ов. м. г. г. *Милан Кнежевић* и *Милован Б. Миловановић*, супленти, за професоре Ве-

лике Школе; под 28. ов. м. г. г. *Стеван Р. Поповић, Глиша Гершић* и Др. *Михаило В. Вујић*, министри на расположењу, за професоре Велике Школе.

(Средње школе). — Краљевим указом од 2. августа ов. год. одликован је орденом Св. Саве III реда г. *Јован Ђорђевић*, професор београдске учитељске школе. — Указима Министарскога Савета постављени су: под 26. августа ов. год. у крагујевачкој гимназији: за директора и професора, г. *Милош Давидовић*, директор и професор смедеревске више гимназије, по потреби службе, за професоре: г. *Доброслав Ружић*, професор ужичке реалке, по молби, и г. *Божидар Прокић*, државни питомац. — У зајечарској гимназији: за директора и професора г. *Миладин Тугуновић*, професор неготинске више гимназије, по потреби службе, за професора г. *Фрања Елезовић*, професор алексиначке више гимназије, по потреби службе. — У ужичкој реалци: за директора и професора, г. *Петар Живковић*, професор београдске реалке, по потреби службе, за професора г. *Вура Бошковић*, професор свилајначке више гимназије, по потреби службе. — У шабачкој гимназији: за директора и професора, г. *Стојан Марковић*, директор и професор параћинске више гимназије, по потреби службе; за професора, г. *Сима Бамбић*, директор и професор неготинске више гимназије, по потреби службе. — У крушевачкој гимназији: за директора и професора, г. *Светозар Видаковић*, професор I београдске гимназије, по потреби службе; за професоре, г. *Антоније Франић*, професор пожаревачке гимназије, и *Димитрије Милојевић*, професор параћинске више гимназије, обојица по потреби службе. — У I београдској гимназији: за професора, г. *Мијаило Мијаиловић*, директор и професор крагујевачке гимназије, по потреби службе. — У II београдској гимназији: за професоре, г. *Момчило Ивановић*, професор крагујев. гимназије, по потреби службе, и г. *Љубомир Стојановић*, државни питомац. — У пожаревачкој гимназији: за професоре, г. *Васа Филиповић*, директор и професор чачанске више гимназије, по потреби службе, и г. *Илија Думановић*, професор јагодинске више гимназије, по молби. — У алексиначкој нижој гимназији: за директора и професора, г. *Иван Дамљановић*, директор и професор крушевачке гимназије, по потреби службе. — У београдској нижој гимназији: за професора, г. *Милован Маринковић*, директор и професор шабачке гимназије, по потреби службе. — У врањској нижој гимназији: за директора и професора, г. *Светозар Марковић*, професор II београдске гимназије, по потреби службе, за професора, г. *Коста Пауновић*, професор крушевачке гимназије, по потреби службе. — У горњомилановачкој нижој гимназији: за професора, г. *Ђорђе Ничић*, професор ниже гим. у Врању по потреби службе. — У јагодинској нижој гимназији: за директора и професора, г. *Јован Митровић*, директор и професор зајечарске ниже гимназије, по потреби службе. — У неготинској нижој гимназији: за директора и професора, г. *Јеврем Илић*, професор богословије, по потреби службе. — У параћинској нижој гимназији: за директора и професора, г. *Сретен Стојковић*, професор I београдске гимназије, и, за професора, г. *Димитрије Алексијевић*, директор и професор алексиначке више гимназије, обојица по потреби службе. — У свилајначкој нижој гимназији: за директора и професора, г. *Кузман Пантровић*, директор и професор ужичке реалке, по потреби службе. — У смедеревској нижој гимназији: за директора и професора г. *Димитрије Довијанић*, професор београдске више гимназије, по потреби службе. У чачанској нижој гимназији: за директора и професора, г. *Станислав Симић*, професор пожаревачке гимназије, по потреби службе. — Под 24. ов. м. г. *Милош Миловановић*, професор књажевачке више гимназије, за професора београдске учитељске школе, по потреби службе. — под 28. ов. м. г. *Милорад Петровић*, професор зајечарске гимназије, за професора и директора књажевачке више гимназије, по потреби службе.

Актом г. министра просвете и црквених послова од 1. Септембра т. г. постављен је г. Др. *Милан Јовановић*, за хонорарног предавача Дијететике у вишој жен школи. Актом г. министра просвете и цркв. послова од 16. Септембра т. г. разрешени су: г. *Петар Шреиловић*, од дужности хонорарног учитеља музике и нотног певања у параћинској нижој гимназији. — г. *Станоје Николић*, од дужности хонорарног учитеља музике и нот-

ног певања у зајечарској гимназији — г. *Симеун Коњевић*, бив. учитељ. за учитеља језика III кл. гим. у В. Градишту. — г. *Јован Машић*, за учитеља II класе гимн. у Зајечару. Претписима г. министра просвете и прив. послова под 26. Септембра т. год. разрешени су: г. *Фирмилијан* протосинђел, од дужности хонорарног вероучитеља у I беогр. гимназији, — г. *Павле Милетић*, свештеник. од дужности хонорарног вероучитеља у београдској реалци. — г. *Милан Ђурчић*, професор, од дужности хонорарног вероучитеља у беогр. н. гимназији. — г. *Јаков Павловић*, протојереј, од дужности хонорарног вероучитеља у вишој жен. школи. — г. *Владислав Тителбах*, проф. од дужн. хонорарног предавача у II беогр. гимназији. — г. *Живојин Јовичић*, протојереј, од дужности хонорарног вероучитеља у београд. нижој гимназији. — г. *Михаило Пуцић*, секретар мин. финансије, од дужности хонорарног учитеља језика у I београдској гимназији. — г. *Борислав Тодоровић*, проф. беогр. учитељске школе, од дужности хонорарног предавача беог. реалке. —

Претписом г. министра просвете и прквених послова од 26. Септембра ов. год. постављени су: г. *Душан Стојиљковић*, проф. кандидат, за предавача н. гимназијске реалке у Лозници; г. *Илија Вукићевић*, проф. кандидат, за предавача у врањској нижој гимназији: г. *Коста Куртовић*, бив. учитељ језика, за учитеља језика III класе у гимназији шабачкој; г. *Милан Димитријевић*, проф кандидат, за предавача ниже гимназије у Горњем Милановцу; г. *Михаило Рушић*, бив. предавач, за предавача гимназије у Шапцу; г. *Младен Спасојевић*, бив. предавач, за предавача реалке у Ужицу; г. *Новак Совић*, бив. професор, за учитеља језика III класе гимназије у Крагујевцу; г. *Пера Керечки*, проф. кандидат, за предавача гимназије у Зајечару: г. *Милан Недељковић*, проф. кандидат, за предавача гимназије у Крагујевцу; г. *Димитрије Алексић*, свештеник, за хонорарног вероучитеља н. гимназије у Лесковцу; г. *Стојан Николић*, свештеник, за хорорарног вероучитеља н. гимназије у Горњем Милановцу; г. *Милан Ђурчић*, проф. II. беогр. гимназије, за вероучитеља београдске реалке, без хонорара; г. *Атанасије Борђевић*, свршени клирик и бив. учитељ, за вероучитеља н. гимназије у Неготину; г. *Стеван Петровић*, свештеник, за вероучитеља гимназије у Крушевцу; г. *Никола Ковачевић*, учитељ основне школе у Књажевцу, за хонорарног учитеља цртања ниже гимназије у Књажевцу; г. *Цветко Петковић*, професор, за хонорарног предавача цртања н. гимназије у Алексинцу; г. *Ђорђе Ничић*, професор горњо-милановачке н. гимназије, за хонорарног предавача музике у истој школи: г. *Ђура Врбавац*, предавач чачанске н. гимназије, за хонорарног предавача музике у истом заводу; г. *Јован Борјановић*, бив. учитељ, за учитеља музике I. класе у учитељској школи у Београду; г. *Јован Шилихал*, предавач јагодинске н. гимназије, за хонорарног предавача музике у истом заводу; г. *Карло Мабејка*, музичар, за учитеља музике III. класе н. гимназије у Пироту; г. *Коста Берић*, предавач ћићанске н. гимназије, за хорорарног предавача музике у истом заводу; г. *Миливоје Тирић*, предавач крушевачке гимназије, за хонорарног предавача музике у истом заводу; г. *Милутин Тагић*, професор лесковачке н. гимназије, за хонорарног предавача музике у истом заводу; г. *Митар Вујковић*, предавач ужичке реалке, за хонорарног предавача музике у истом разреду; г. *Петар Милошевић*, учитељ осн. школе у Алексинцу, за привременог учитеља музике у нижој гим. алексиначкој: г. *Светолик Марковић*, предавач шабачке гимназије, за хонорарног предавача музике у истом заводу; г. *Борислав Тодоровић*, проф. учитељске школе у Београду, за хонорарног предавача хемије у Вишој женској школи. — Актом ПБр. 9607 од 26 Септембра, уважена је оставка г. *Јовану Трифуновићу*, предавачу II беогр. гимназије.

Претписима г. министра просвете и прквених послова премештени су под 1. ов. мес. г. *Андра Гавриловић*, предавач крушевачке гимназије за предавача крагујевачке гимназије, по потреби. — г. *Владимир Малина*, учит. језика II класе у зајечарској гимназији, за учитеља језика исте класе у II беогр. гимн., по потреби. — г. *Војислав Вуловић*, предавач Г. Милановачке ниже гимназије, за предавача пожаревачке гимназије, по м бн. — г *Драгутин Бунек*, учитељ цртања II кл. у алексиначкој нижој гимназији, за учитеља цртања са истом класом у свилајначкој н. гимназији по молби. — г. *Драгутин Петровић*, преда-

вач свилајначке ниже гимназије, за предавача великоградиштанске ниже. гимназије, по молби. — г. *Јован Јаворац*, предавач великоградиштанске више гимназије, за предавача књажевачке н. гимназије, по потреби. — г. *Јован Несторовић*, предавач крагујевачке гимназије, за предавача зајечарске гимназије, по потреби. — г. *Коста Ф. Ковачевић*, предавач зајечарске гимназије, за предавача крагујевачке гимназије, по молби. — г. *Миливоје Ћирић*, предавач врањске ниже гимназије, за предавача крушевачке гимназије, по молби. — г. *Петар Десиотовић*, предавач крагујевачке гимназије, за предавача ужичке реалке, по потреби. — г. *Петар Илић*, предавач велико-градиште ниже гимназије, за предавача свилајначке ниже гимназије, по потреби. — г. *Петар Лифка*, учитељ музике и нотног певања у шабачкој гимназији, за учитеља музике и нотног певања у ваљевској н. гимназији, по потреби. — г. *Радивоје Вучерић*, учитељ цртања у смедеревској н. гимназији, за учитеља цртања у вел.-градишкој нижој гимназији, по потреби. — г. *Радован Мишић*, предавач параћинске н. гимназије, за предавача књажевачке н. гимназије, по потреби. — г. *Светозар Стојадиновић*, предавач крагујевачке гимназије, за предавача зајечарске гимназије, по потреби. — г. *Срета А. Поповић*, предавач ужичке реалке, за предавача г. милановачке н. гим. по потреби. — г. *Чедомиљ Петровић*, пред. књажевачке н. гим., за предавача параћинске ниже гимназије, по потреби. — г. *Панта Милановић*, предавач смедеревске н. гимназије, за предавача лесковачке н. гимназије, по потреби. — г. *Драгутин К. Антић*, предавач лесковачке н. гимназије, за предавача смедеревске н. гимназије, по потреби. — г. *Бранко Ановић*, за предавача београд. реалке. — г. *Драгољуб Павловић*, за предавача зајечарске гимназије. — г. *Јован Марјански*, за предавача пиротске ниже гимназије. — г. *Јован Цвијић*, за предавача II београд. гимназије. — г. *Милан Банић*, за предавача неготинске ниже гимназије. — г. *Милутин Витковић*, за предавача алексиначке ниже гимназије. — г. *Михаило Шливанић*, за предавача II београд. гимназије. — г. *Никола Теофановић*, за предавача ужичке реалке. — г. *Павле Падејски*, за предавача књажевачке н. гимназије. — г. *Петар В. Недељковић*, за учитеља чачанске н. гимназије. — г. *Радован Кандић*, за предавача пожаревачке н. гимназије. — и г. *Светислав Симић*, за предавача зајечарске гимназије. —

(Консисторије). — Краљевим указом од 8. јуна ов. год. уважена је оставка на државну службу г. *Томи Стојадиновићу*, писару II кл. конзисторије епархије београдске. — Указом Министарскога Савета од 29. ов. м. постављени су: протојереј г. *Риста Р. Илић*, председник II кл. нишке епархијске консисторије, у стање покоја, на основу §. 70. закона о чиновницима; протојереј г. *Мијат Б. Радосављевић*, председник II кл. жичке епархијске консисторије, за председника II. кл. нишке епархијске консисторије по потреби службе, и протојереј г. *Алекса Илић*, председник I кл. београдске епархијске консисторије, за председника I кл. жичке епархијске консисторије, по потреби службе.

(Основне школе). Претписом господина министра просвете и црквених послова од 20 ов. м. постављени су за управитеље основних школа учитељи: г. г. *Неша Зекић* у Кнеževцу, *Сима Кевић* у Делиграду, *Срећен Драговић* у Бањи, *Лазар Зарић* у Грошкој, *Сима Благојевић* у Трбушници, *Владимир Стојановић* у Обреновцу, *Димитрије Јовановић* у Врелу, *Светислав Жујовић* на Убу, *Петар Милошаковић* у Белушићу, *Крста Божовић* у Коњусима, *Стојан Јаковлевић* у Јовцу, *Андрија Јовановић* у Чумићу, *Атанасије Ристић* у Драчи *Илија Рајичић* у Тополи, *Јован Рафајиловић* у Каменици, *Милорад Јовановић* у Шаторњи, *Васа Франићевић* у Јабуковцу, *Драгутин Новаковић* у Цањеву, *Велко Мутавџић* у Велићу, *Сава Савић* у Трстенику, *Љубомир Ристић* у Малчи, *Јевта Савић* у Нишу. *Андреја Станојевић* у Љубовији, *Коста Миленовић*, у Ковиљачи, *Борислав Д. Пантелић* у Царини, *Андра Дринаковић*, у Кушиљеву, *Владимир Савић* у Жагубици, *Илија Миљковић* у Петровцу, *Јован Пауковић* у Жабарима, *Маринко Челаревић* у В. Градишту, *Миладин Стојаковић* у Кличевцу, *Милија Луковић* у Голупцу, *Михаило Стевановић* у М Црнићу, *Милан Стојковић* у Ореовици, *Милутин Стојановић* у Калањевцу, *Станојло Ковачевић* у Брћанима, *Арсеније Радовановић* у Крњеву, *Васа Симић* у В. Орашју, *Владимир Радојевић* у Голобоју, *Срећен Арсеније-*

вић у Сараорцима, *Радул Вељовић* у Великој Плани, *Коста Крстић* у Прокупљу, *Јован Јеремић* у Косјерићима, *Сима Церовић* у Ужицу, *Срдан Новаковић* у Ивањици, *Аврам Анђушић* у Врби, *Вукашин Агатоновић* у Лежевици, *Велимир Петровић* у Глоговцу, *Јефта Милошевић* у В. Поповићу, *Милан Велић* у Сикирици, *Ђорђе Војић* у Ћуприји, *Никола Дамјановић* у Липолисту.

Премештени су: Претписом министра просвете и црквених послова од 1. Августа ов. год. премештени су ђца *Даринка Милетићева*, учитељица IV разреда основне женске школе јагодинске по потреби у I разред женске школе на Сави. — ђца *Босилка Марковићева*, учитељица I разреда основне школе голобочке у округу смедеревском, по молби, за учитељицу I разреда женске школе на Дорћолу. — г. *Урош Благојевић*, учитељ V разреда основне лаповске школе у округу крагујевачком, по молби, за учитеља I разреда мушке школе код Саборне Цркве. — г. *Станоје Николић*, учитељ III разреда основне мушке школе зајечарске, по молби, за учитеља IV разреда мушке школе у Палилули. — г. *Петар Шпеаловић*, учитеља V р. осн. муш. шк. параћинске, окр. ћупријског, по молби у III раз., мушке школе код Саборне Цркве. — ђца *Персида Стабловићка*, учитељица осн. топчидерске школе, по молби за учитељицу III разр. II одељ. мушке осн. школе на Зап. Врачару. — ђца *Јелена Стојадиновићева*, учитељица II разр. I одељ. основне женске школе у Нишу, по молби за учитељицу III разреда женске школе у Палилули. — ђца *Каравилка Вучковићка*, учитељица IV и V разреда основне школе параћинске округа ћупријског, по молби, за учитељицу II разреда женске школе на З. Врачару. — ђца *Катарина Благојевићка*, учитељица II разреда основне школе лаповске у крагујевачком округу, по молби за учитељицу II разреда мушке школе на Сави. — ђца *Марија Радовановићева*, учитељица II разреда основне мушке школе ћуприске, по молби, за учитељицу I разреда I одељења мушке школе на Западном Врачару. — ђца *Стана Нешићева*, учитељица I и II разреда осн. школе љубовијске округа подринског по молби, за учитељицу I разреда доње мушке школе у Смедереву. — *Даница Нешићева*, учитељица III и IV. р. мушке основ. љубовијске школе по молби за учитељицу I р. горње мушке школе у Смедреву. — г. *Срећен Арсенијевић*, учитељ III. и IV. разреда основне мушке школе у Марковцу, по молби за учитеља III и IV разреда основне школе сараорачке, округа смедеревског. — г. *Спасоје Тешић*, учитељ III и IV раз. осн. школе голобочке у округу смедеревском, по потреби за учитеља II разреда основне школе крњевске. — г. *Михаило Стојимировић*, учитељ основне школе осипаоничке у округу смедеревском, по молби, за учитеља II, III и IV разреда основне школе у Лугавчини у истоме округу. — г. *Милутин Радојковић*, заступник учитеља осн. школе ракиначке у округу смедеревском, по потреби за заступника учитеља осн. школе у Церовцу истога округа. — ђца *Милева Петровићева*, учитељица I и II разреда основне женске школе бањске округа алексиначког по молби за учитељицу II разреда горње мушке школе у Смедереву. — ђца *Милева Лукићева*, привремена учитељица I разреда основне школе чумићске округа крагујевачког, по потреби за учитељицу I разреда осн. школе ратарске у окр. смедеревском. — г. *Матија Ђурђевић*, учитељ основне школе церовачке у окр. смедеревском, по потреби за учитеља основне школе ракиначке, истог округа — г. *Матија Милетић*, привремени учитељ основне школе ћићинске округа пожаревачког, по потреби за привременог учитеља основне школе водичке. — ђца *Марија Богојевићка*, учитељица основне женске школе петровачке окр. пожаревачког, по потреби за учитељицу II разреда основне школи у Великој Плани. — ђца *Константина Видићева*, учитељица I и II разреда основне сараорачке школе, по потреби за учитељицу I и II разреда основне школе у Великом Орашју — г. *Јован Влајковић*, учитељ III р. осн. мушке школе савске у Београду, по потреби за учитеља осн. школе ново-хаџибеговачке, у окр. смедеревском. — ђца *Јелена Марковићка*, учитељица II разреда основне школе шопићске округа београдског, по потреби, за учитељицу I разреда I одељења основне школе селевачке. — ђца *Драга Јовановићка*, учитељица I разреда основне женске школе у Гроцкој округа београдског, по потреби за учитељицу I разреда основне школе у Старом Аџбеговцу. — ђца *Драга Јаковљевићка*, учитељица основне шко-

ле винчанске округа београдског, по потреби за учитељицу основне школе у Водњу. — г. *Доситије Обрадовић*, учитељ основне школе сарановачке округа крагујевачког, по молби за учитеља III и IV разреда мушке школе у Паланци. — гђа *Даринка Берићева*, привремена учитељица костолачка, округа пожаревачког, по молби за учитељицу I разреда мушке школе паланачке. — г. *Владимир Радојевић*, учитељ II разреда основне школе крњевске, по потреби за учитеља III и IV разреда основне школе у Голобоку. — г. *Светислав Поповић*, учитељ I и II разреда основне школе велико поповићске округа ћупријског, по молби за учитеља IV разр. мушке школе у Параћину. — г. *Срећен Јанковић*, заступник учитеља основне школе метрошке округа крајинског, по потреби за учитеља основне школе у Белајци. — гђа *Христина Миленковићева*, учитељица основне школе алексиначке по молби за учитељицу II разреда мушке школе у Ћуприји. — г. *Михаил Кретић*, учитељ III и IV разреда основне школе велико поповићске у округу ћупријском, по потреби за учитеља основне школе бобовске. — гђа *Милева Голубовићка*, учитељица III и IV разреда основне школе белушићске округа јагодинског, по молби за учитељицу I разреда основне школе сикиричке. — г. *Милан Велић*, учитељ основне школе породинске по молби за учитеља II, III и IV разреда основне школе сикиричке. — гђа *Лепосава Милетићева*, учитељица основне школе бобовачке по потреби за учитељицу I и II разреда основне школе у Великом Поповићу. — г. *Јован Филиповић*, учитељ III и IV разр. основне школе кушиљевачке округа пожаревачког по молби за учитеља III разреда II одељења мушке школе у Свилајнцу. — гђа *Јелисавета Филиповићка* учитељица I и II разреда основне школе кушиљевачке округа пожаревачког, по молби, за учитељицу III разреда женске школе у Свилајнцу. — г. *Ђорђе Којић*, учитељ основне закутске школе округа крагујевачког, по молби за учитеља IV разреда мушке школе у Ћуприји. — гђа *Драго Поћиванка*, учитељица I разреда II одељења мушке школе пиротске, по молби за учитељицу II разреда I одељења мушке школе у Свилајнцу. — г. *Владимир Павловић*, учитељ основне школе беличке, окр. јагодинског, по потреби за учитеља основне школе у Дворишту. — г. *Богдан П. Вуричић*, учитељ основне школе бадљевачке, у крагујевачком, округу, по молби за учитеља III разреда I. одељења мушке школе у Свилајнцу. — г. *Велимир Павловић*, учитељ III и IV разреда основне врелске школе у округу ваљевском, по молби за учитеља V разреда мушке школе у Параћину. — гђа *Цвета Павловићка*, учитељица I и II разреда основне врелске школе у округу ваљевском, по молби за учитељицу II раз. женске школе у Параћину. — гђа *Милена Бојовићева*, учитељица I разреда основне женске школе крушевачке, по потреби за учитељицу IV и V разреда женске школе у Параћину. — г. *Арсеније Ћендић*, привремени учитељ I разреда основне мушке школе ивањичке, округа ужичког, по потреби за учитеља III и IV разреда основне школе у Милаци истог округа. — г. *Војин Лешевић*, учитељ основне школе међуречке, округа чачанског, по молби за учитеља I разреда основне мушке школе у Ивањици. — гђа *Лепосава Срећановићева*, учитељица III разреда основне женске школе код Саборне Цркве у Београду, по потреби за учитељицу III разреда основне женске школе у Ужицу. — г. *Максим Петровић*, учитељ основне школе трњанске, у округу пиротском, по молби за учитеља IV разреда мушке школе ужичке. — гђа *Марија Петровићка*, учитељица III разреда основне женске школе ужичке, по потреби за учитељицу IV разреда при петој школи. — г. *Михаило Јовичић*, учитељ школе слатинске, округа чачанског, по потреби за учитеља I и II раз. школе арљске. — гђа *Сара Јеротићева*, учитељица I и II разреда основне школе новоханске округа књажевачког, по потреби за учитељицу II разреда основне женске школе у Ужицу. — *Срђан Новаковић*, учитељ основне школе сиколске, у округу крајинском, по молби за учитеља IV разреда мушке школе у Ивањици. — г. *Тихомир Константиновић* учитељ основне школе котрашке, округа чачанског, по потреби за учитеља II разреда школе арљске. — г. *Манојло М. Поповић*, привремен. учитељ белоречки, по молб. за привр. учитеља III. разреда I одељења мушке школе ужичке. — гђа *Стојка Илићева*, учитељица I и III разреда основне школе чукојевачке у округу крагујевачком, за учитељицу I и II разреда

основне школе у Закути истог округа по потреби. — г. *Светозар Поповић*, привремени учитељ основне школе в. бољаначке у округу пиротском, за учитеља основне школе копљарске у округу крагујевачком по молби. — г. *Ранко Пешић*, учитељ основне школе јунковачке, у округу крагујевачком за учитеља основне школе у Клоки, истог округа, по потреби. — г. *Радомир Тодоровић*, учитељ IV разреда основне школе лаповске у округу крагујевачкоме, за учитеља II разреда II одељења мушке школе у Крагујевцу по молби. — гђа *Персида Лукићка*, учитељица I разреда основне школе у Прокупљу у округу Топличком, за учитељицу основне школе у Рамаћи округа крагујевачког, по потреби. — гђа *Милица Младеновићка*, привремена учитељица сва четири разреда основне женске школе голубачке у округу пожаревачком, за учитељицу основне школе у Јунковцу округа крагујевачког, по потреби. — гђа *Љубица Савићка*, заступница учитељице основне школе малокрчмарске, у округу крагујевачком, за учитељицу сва четири разреда женске школе рачанске истог округа, по молби. — гђца *Љубица Лазаревићева*, учитељица I одељења II разреда основне женске школе у Пожаревцу, за учитељицу I разреда основне школе у Лапову округа крагујевачког, по потреби. — гђца *Ламбрина Резерова*, учитељица I разреда основне школе лаповске, за учитељицу I разреда III одељења женске школе у Крагујевцу по молби. — гђа *Јулијана Крстићка*, учитељица II раз II одељења мушке основне школе у Јагодини, за учитељицу школе малокрчмарске у округу крагујевачком, по потреби. — г. *Илија Рајичић*, учитељ III и IV разреда основне школе жабарске у крагујевачком округу, за учитеља IV разреда основне школе у Тополи истог округа, по молби. — гђа *Зорка Несторовићка*, учитељица I разреда III одељења основне женске школе у Крагујевцу, за учитељицу IV разреда осн. школе у Лапову у округу крагујевачком по потреби. — г. *Драгутин Арнаутовић*, учитељ основне школе клокачке у округу крагујевачком за учитеља I и II разреда основне школе у Наталинцима истог округа, по молби. — г. *Гаврил Ранковић* учитељ II разреда I одељења основне мушке школе сиплајначке, у округу ћупријском, за учитеља I. разреда мушке школе у Рачи у округу крагујевачком, по молби. — г. *Божа Божић*, учитељ IV разреда основне мушке школе у Ћуприји, за учитеља I разреда III одељења мушке школе у Крагујевцу, по молби. — г. *Атанасије Ристић*, учитељ III и IV разреда основне школе обреше у округ јагодинском, за учитеља II III и IV разреда основне школе у Драчи у округу крагујевачком, по молби. — г. *Антоније Рајичић* учитељ I разреда основне школе ратарске у округу смедеревском, за учитеља основне школе у Чумићу окр. крагујевачког по молби. — г. *Анта Голубовић*, учитељ IV разреда основне мушке школе у Ужицу, за учитеља V разреда основне школе у Лапову, округа крагујевачког, по молби. — гђа *Александра Голубовићка*, учитељица IV разреда основне женске школе у Ужицу, за учитељицу II разреда основне школе у Лапову окр. крагујевачког, по молби. — гђца *Анђелија Елаковићева*, учитељица основне женске школе у Рачи окр. крагујевачког, за учитељицу I и II разреда основне школе у Чукојевцу, истог округа, по потреби. — г. *Андрија Јовановић*, учитељ основне школе у Сићеву, округа нишког, за учитеља III и IV разреда основне школе у Чумићу округа крагујевачког по молби — г. *Алекса Милојковић*, учитељ III и IV разреда основне школе липолишке округа шабачког, за учитеља основне школе у Грошници окр. крагујевачког, по молби. — г. *Аврам Поповић*, учитељ II III и IV разреда основне школе чумићске, у округу крагујевачком, за учитеља III и IV разреда у Стојнику истог округа, по потреби. — гђца *Савка Поповићева*., учитељица I разреда I одељења основне мушке школе у Неготину, за учитељицу 2 одељења II разреда исте школе по молби. — г. *Петар В. Ђурић*, учитељ III и IV разреда основне школе подгорачке у окр. црноречком, за учитеља III разреда мушке школе у Неготину, по молби. — г. *Милун Мацаревић*, привремени учитељ основне школе тијанске, у округу чачанском, за учитеља основне школе у Руднoј Глави окр. крајинског, по потреби. — гђца *Марина Поповићева*, учитељица основне школе малајничке у округу крајинском, за учитељицу сва четири разреда женске школе у Брзој Паланци истог округа, по молби. — гђца *Леосава Ђурићева*, учитељица I и II разреда основне школе под-

горачке у округу ћроречком за учитељицу I разреда женске школе у Неготину, по молби. — гђа *Каторина Богдановићева*, учитељица женске основне школе кобишничке у округу крајинском, за учитељицу III разреда женске школе у Неготину, по молби. — г. *Јосиф Анђелић*, учитељ II III и IV разреда основне школе трбушничке у окр београдском, за учитеља основне школе у Великом Јасикову окр. крајинског, по потреби. — гђа *Јелена Мркшићева*, учитељица III разреда основне женске школе у Неготину, за учитељицу основне школе у Црнајци истог округа, по потреби. — г. *Драгутин Радовановић*, заступник учитеља основне школе у Плавни окр. крајинског, за учитеља основне школе у Метришу истог окр. по молби. — г. *Драгољуб Михаиловић*, учитељ II III и IV разреда осн. школе корбовске у окр. крајинском, за учитеља основне школе у Сипу истог округа, по потреби. — гђа *Даринка Вијерова* учитељица I разреда основне школе баточинске окр. крагујевачког, за учитељицу III и IV разреда женске школе Доњо Милановачке окр. крајинског, по молби. — гђа *Даница Симићева*, учитељица III и IV разреда основне школе јабуковачке у округу крајинском за учитељицу I и II разреда исте школе по потреби. — гђа *Велика Филиповићева*, учитељица I и II разреда осн. школе праховске у округу крајинском, за учитељицу сва четири разреда женске основне школе кобишничке истог округа по потреби. — г. *Васа Франићевић*, учитељ основне школе клокочевачке у окру. крајинском за учитеља III и IV разреда основне школе у Јабуковцу, истог округа, по молби. — гђа *Василија Димитријевићева*, привремена учитељица I и II разреда основне школе јабуковачке у окр. крајинском, за учитељицу основне школе у Великој Врбици истог округа, по потреби. — г. *Антоније Чоашевић*, учитељ основне школе осаничке у окр. пожаревачком, за учитеља основне школе у Петровом Селу округа крајинског по потреби. — г. *Антоније Николић*, учитељ II III и IV разреда основне школе ћићевачке у округу алексиначком за учитеља II разреда I одељења мушке школе у Крушевцу, по молби. — г. *Аким Чавдаревић*, учитељ основне школе бувушке окр. нишког, за учитеља II одељења II разреда основне школе у Александровцу окр. крушевачког, по потреби. — г. *Велко Мутавџић*, учитељ основне школе суковске у округу пиротском, за учитеља II III и IV разреда основне школе у Велуђу окр. крушевачког, по потреби. — гђа *Даница Милетићева*, учитељица I и II разреда основне женске школе обреновачке окр. ваљевског, за учитељицу II разреда III одељења мушке школе у Крушевцу, по молби. — *Илија Анђелковић*, учитељ основне школе рогачке окр. београдског, за учитеља IV разреда основне школе у Александровцу округа крушевачког, по молби. — гђа *Леиосава Лозанићева*, учитељица II III и IV разреда основне женске школе трстеничке у окр. крушевачком, за учитељицу I разреда женске школе у Крушевцу, по молби. — г. *Михаило Петровић*, заступник учитеља II III и IV разреда основне мушке школе жагубичке окр. пожаревачког, за учитеља основне школе крепољинске истог округа, по потреби. — гђа *Милева Сретеновићева*, учитељица II разреда I одељења основне мушке школе у Крушевцу, за учитељицу II III и IV разреда основне женске школе у Трстенику истог округа по потреби. — гђа *Ружица Филиповићева*, заступница учитеља основне школе ресничке у окр. београдском, за учитељицу основне школе у Ратају окр. крушевачког, по потреби. — г. *Сава Сивић*, учитељ основне школе рибничке округа крушевачког, за учитеља V разреда мушке школе у Трстенику истог округа, по молби. — г. *Стеван Акимовић*, привремени учитељ основне школе студенске у округу пиротском, за учитеља основне школе у Балинцу округа књажевачког, по потреби. — г. *Сима Кевић*, учитељ III разреда II одељења основне мушке школе у Пироту, за учитеља III и IV р. у Делиграду, у окр. алексиначког по потреби. — г. *Нешо Зековић*, учитељ у Станичењу пиротског окр. за учитеља II III и IV разреда у Ћићевцу, окр. алексиначког. — гђа *Емилија Зековићка*, учитељица у Парцанима у окр. београдском, за учитељицу I разреда у Ћићевцу, окр. алексиначког. — гђа *Живка Кевићка*, учитељица I разреда 2 одељ., основне женске школе у Пироту, за учитељицу I и II разреда у Делиграду, окр. алексиначког. — гђа *Персида Зарићева*, учитељица II разреда у Азањи окр. смедеревског, за учитељицу I разреда 2 одељења мушке школе у Алексинцу, по молби. — гђа *Јелена Радо-*

вићева, учитељица III и IV разреда женске школе у Београду, за учитељицу у Алексинцу, по потреби. — гђца *Јелена Тодоровићева*, учитељица II разреда горње мушке школе у Смедереву, за учитељицу I и II разреда женске школе у Бањи, окр. алексиначког, по потреби. — г. *Срећен Драговић*, учитељ III и IV разреда у Делиграду, округа алексиначког, за учитеља IV разреда у Бањи, истог округа, по молби. — гђа *Агапија Момчиловићка*, заступница учитеља у Кириковцу, округа пожаревачког, за учитељицу I и II разреда у Барошевцу, округа београдског, по молби. — г. *Арон Костић*, учитељ I II и III разреда у Нишу, за учитеља у Ритопеку, окр. београдског, по молби. — гђца *Даница Ђорђевићева*, учитељица I разреда у Старом Аџбеговцу, округа смедеревског, за учитељицу I разреда женске школе у Гроцкој, округа београдског. — гђца *Даринка Пејићева*, привремена учитељица у Брестовцу, окр. пиперечког, за учитељицу у Мирјеву окр. београдског, по молби. — гђца *Зорка С. Ристићева*, учитељица у Губеревцу, округа београдског, за учитељицу у Парцану, истог округа. — гђца *Јелена Костићева*, привремена учитељица III разреда у Ариљу, округа ужичког, за учитељицу у Губеревцу, округа београдског, по потреби. — гђа *Косара Тасићка*, учитељица у Америћу, округа београдског, за учитељицу у Пружатовцу, истога округа, по потреби. — г. *Лазар Зарић*, учитељ V и VI разреда основне школе у Обреновцу, окр. ваљевског, за учитеља III и IV разреда у Гроцкој, истог округа, по потреби. — гђа *Марија Иванићка*, привремена учитељица I разреда у Шопићу, округа београдског, за учитељицу у Сибници, остог округа, по молби. — гђца *Милева Трифуновићева*, учитељица I разреда у Корбову, окр. крајинског, за учитељицу I разреда у Шопићу, окр. београдског, по молби. — г. *Павле Срећеновић*, учитељ у Новом Аџбеговцу, за учитеља у Америћу окр. београдског, по молби. — гђа *Персида Продановићка*, учитељица у Ратају округа крушевачког, за учитељицу у Реснику округа београдског, по молби. — г. *Паута Милекића* привременог учитеља у Рушњу окр. београдског, за учитеља у Даросави остог округа по потреби (без права на селидбене трошкове). — г. *Радивоје Ристић*, учитељ у Водњу, округа смедеревског, за учитеља у Винчи, округа београдског, по молби. — г. *Сима Благојевић*, учитељ у Водицама, окр. смедеревског, за учитеља II III и IV разреда у Трбушници, округа београдског, по молби. — г. *Стеван Гужвић*, учитељ IV разреда у Тополи, окр. крагујевачког, за учитеља у Рогачи, округа београдског, по потреби. — г. *Тома Петровић*, учитељ у Заграђу, округа рудничког по молби за учитеља II разреда у Шопићу, округа београдског. — г. *Светислав Жујовић*, привремени учитељ III и IV разреда, на Убу окр. ваљевског, за учитеља у Пироману, истог округа, по потреби. — г. *Михаило Накић*, учитељ у Стублинама, округа ваљевског, за учитеља у Грабовцу, истог окр. по потреби. — г. *Милутин Жујовић*, привремени учитељ у Ритопеку, окр. београдског, за учитеља у Бањане, окр. ваљевског, по молби. — г. *Милош Милошевић*, учитељ у Пироману, округа ваљевског, за учитеља у Боговођу, истог окгруга, по молби. — г. *Милисав Митрић*, учитељ у Грабовцу, округа ваљевског, по молби за учитеља у Звечане, остога округа. — гђца *Милеса Деникева*, учитељица I разреда 2 одељења основне мушке школе у Шапцу, за учитељицу II разреда мушке школе на Убу, окр. ваљевског, по потреби. — г. *Мијаило Грујичић*, учитељ у Новацима, окр. ваљевског, за учитеља у Радљеву, истог округа. — г. *Љубомир Марковић*, учитељ у Лаћевцима, окр. рудничког, за учитеља III и IV разреда у Обреновцу, по потреби. — гђца *Леосава Влашковићева*, учитељица II разреда II одељења основне женске школе у Пожаревцу, за учитељицу I разреда мушке школе на Убу, окр. ваљевског, по потреби. — г. *Лазар Пауковић*, учитељ у Свилеуви, за учитеља на Забрежју, окр. ваљевског, по молби. — гђца *Живка Рушчуклићева*, учитељица II разреда мушке школе на Сави у Београду, за учитељицу I и II разреда женске школе у Обреновцу, окр. ваљевског, по потреби. — г. *Димитрије Јовановић*, учитељ III разреда 2 одељења мушке школе на Запад. Врачару у Београду, за учитеља III и IV разреда у Врелу, окр. ваљевског, по потреби. — гђца *Даница Рајићева*, учитељица III и IV разреда мушке школе у Обреновцу, за учитељицу I и II разреда у Врелу, истог окр., по потреби. — гђца *Даница Маринковићева*, учи-

тељица II разреда мушке школе на Убу, за учитељицу у Новаке истог окр., по потреби. — г. *Василије Урошевић*, учитељ у Рибници истог округа, по молби. — г. *Божин Живковић*, учитељ у Глоговцу, окр. шабачког, за учитеља у Бајевцу, окр. ваљевског по молби. — г. *Антоније Јеремић*, учитељ у Рибници, округа ваљевског, за учитеља у Мионици, истог округа, по потреби. — г. *Светозар Огњановић*, учитељ у Рибарима, окр. јагодинског, за учитеља III разреда у Варварину, истог окр. по потреби. — г. *Павле Димитријевић*, учитељ у Бајевцу, округа ваљевског, за учитеља у Белици, окр. јагодинског по потреби. — гђа *Косара Младеновићева*, учитељица I разреда у Сикирици, окр. ћупријског, за учитељицу I разреда у Доњем Крчину, окр. јагодинског, по потреби. — гђа *Косара Поповићка*, учитељица I разреда мушке школе у Рачи, окр. крагујевачког, за учитељицу IV р. женске школе у Јагодини, по молби. — г. *Јован Болаћић*, учитељ III разреда мушке школе код Саборне Цркве у Београду, за учитеља II разреда 2 одељења у Јагодини, по потреби. — г. *Димитрије Димитријевић*, учитељ II III и IV разреда основне шкеле у Глоговцу, округа ћупријског, за учитеља III и IV разреда у Обрежу, округа јагодинског, по потреби. — гђа *Драга Пешићка*, учитељица II III и IV разреда у Милутовцу, у јагодинском округу, за учитељицу I разреда исте школе. — г. *Јован Поповић*, учитељ III и IV разреда у Жабарима, окр. пожаревачког, за учитеља V разреда у Врању. — гђа *Данина Краљевачка*, привремена учитељица I разреда мушке школе у Белој Паланци, у пиротском округу, за учитељицу I разреда 1 одељења мушке школе у Врању. — г. *Настас Крстић*, учитељ II разреда 1 одељења у Лесковцу, округа нишког за учитеља у Градњи окр. врањског. — гђа *Драгиња Тапасковићева*, учитељица I разреда женске школе у Чачку, за учитељицу I разред 1 одељења мушке школе у Врању. — г. *Јован Бикић*, привремени учитељ II разреда 4. одељења у Лесковцу, за учитеља у Власини, окр. врањског, по потреби. — гђа *Марија Велисављевићева*, учитељица III и IV разреда женске школе у Врању, за учитељицу I разреда у Сурдулици, окр. врањског, по потреби. — гђа *Милева Краљевачка*, учитељица II разреда, мушке школе у Белој Паланци, округа пиротског, за учитељицу II разреда 3. одељења мушке школе у Врању, по потреби. — гђа *Милева Тапасковићева*, учитељица III и IV разреда женске школе у Чачку, за учитељицу III и IV разреда женске школе у Врању, по потреби. — гђа *Христина Т Јовановићева*, учитељица I и II разреда, у Марковцу, округа смедеревског, за учитељицу III разреда 2 одељења мушке школе у Врању, по потреби. — гђа *Христина Поповићка*, учитељица I и II разреда у Жабарима, округа пожаревачког, за учитељицу IV разреда 2 одељења мушке школе у Врању, по потреби. — г. *Харитон Поповић*, привремени учитељ IV разреда 1 одељења у Врању, за учитеља у Прводеку, округа врањског, по потреби. — г. *Сава Тапасковић*, учитељ I и II разреда у Кранићеловцу, окр. крагујевачког, за учитеља III разреда 1. одељења у Врању, по молби. — гђа *Ружица Шарићка*, учитељица I разреда 3. одељења у Врању, за учитељ. у Прибоју, округа врањског, по потреби а без права на селидбене трошкове. — г. *Павле Дробњак*, учитељ основ. школе у Малошишту у округу нишком, за учитеља II разреда 2 одељења мушке школе у Прокупљу окр. топличког по молби. — гђа *Љубава Лазићевићка*, привремена учитељица I разреда 1 одељења мушке школе власотиначке у окр. нишком, за учитељицу основне женске школе у Прокупљу, округа топличког, по потреби. — гђа *Јелена Крстићка*, учитељица II разреда основне женске школе у Прокупљу округ топлички за учитељицу I разреда 1. одељења мушке школе у Прокупљу по потреби. — г. *Живко Лукић*, учитељ основне школе у Дединој Бари окр. нишког за учитеља основне школе у Мекишу, окр. топличког по потреби. — г. *Арсеније Шијаковић*, учитељ III и IV разреда основне мушке школе у Малчи окр. нишког, за учитеља I разреда 2. одељења основне школе у Прокупљу окр. топличког, по потреби. — гђа *Јаринка Обреновићева*, учитељица III и IV разреда основне жен. школе у Бањи, округа алексиначког, за учитељицу IV. разреда женске школе у Шапцу, код цркве, по молби. — г. *Живко Живановић*, учитељ основне школе у Боговођи окр. ваљевског за учитеља I разреда 2. одељ. мушке школе у Шапцу, код цркве, по молби. — гђа

Јелени Милојковићка, учитељица I и II разреда основне школе у Липолисту, округа шабачког за учитељицу I разреда мушке школе у Шапцу на Камичку, по молби. — г. *Јован Берић*, учитељ II разреда основне школе у Царини, окр. подринског за учитеља основне школе у Чокешини окр. шабачког, по молби. — г. *Јован Полић*, учитељ основне школе у Забрежју окр. ваљевског, за учитеља основне школе на Охриду у окр. шабачком, по молби. — г. *Милан Павловић*, учитељ основ. школе у Бачевцу у окр. ужичком, за учитеља основне школе у Глогоњу, округа шабачког, по молби. — гђа *Марија Кокановићева*, учитељица I разреда I. одељења основне мушке школе у Шапцу, на Камичку, за учитељицу основне школе у Белотићу окр. шабачког, по потреби. — г. *Михаил С. Милојевић*, учитељ основне школе у Омриду округ шабачки, за учитеља основне школе у Синлеуш окр. истог, по потреби. — гђа *Софија Поповићева*, учитељица основне школе у Врчину окр. шабачког, за учитељицу основне школе у Коцељеву округа истог, по потреби. — г. *Урош Палетићевић*, учитељ основ. школе у Меховинама, округа шабачког, за учитеља основне школе у Враљевој окр. истог, по потреби. — г. *Никола Дамњановић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Милошевцу окр. смедеревског, за учитеља III и IV разреда основне школе у Липолисту, окр. шабачког, по молби. — гђа *Војислава Ризнићка*, учитељица I разреда основне женске школе у Неготину, у окр. крајинском, за учитељицу I разреда основне школе у Подгорцу, округа црноречког, по потреби. — гђца *Драга Јовановићева*, учитељица I разреда основ. школе у Бољевцу округ црноречки, за учитељицу I разреда основне школе у Гротини, округа црноречког, по потреби. — гђца *Зорка Богдановићева*, учитељица I раз. основ. школе у Гротини, округа црноречког, за учитељицу I разреда основне школе у Бољевцу, окр. црноречког, по потреби. — г. *Милош Миленовић*, учитељ основне школе у Вражогрнцу округа црноречког, за учитеља III разр. мушке школе у Зајечару, по молби. — г. *Михаил Ризнић*, учитељ III разреда основне мушке школе у Неготину, за учитеља II III и IV разреда основне школе у Подгорцу, окр. црноречког, по потреби. — гђа *Наталија Зебићка*, заступница учитеља основне школе у Оштрељу, окр. црноречког, за заступницу учитеља основне школе у Звездану, округа истог, по молби. — г. *Стеван Дадић*, учитељ основне школе у Великој Врбици, окр. крајинског, за учитеља основне школе у Вражогрнцу у окр. црноречком, по молби. — г. *Аврам Лабушић*, учитељ основ. школе у Грачацу, окр. чачанског, за учитеља II III и IV разреда основне школе у Врби, у округу чачанском, по молби. — г. *Андрија Драгутиновић*, заступник учитеља I разреда 2. одељења основне школе у Арију, округа ужичког, за учитеља основне школе у Слатини, окр. чачанског, по потреби. — *Витомир Јестровић*, учитељ II р. основне м. школе у Краљеву за учит. III раз. при истој школи, по потреби. — г. *Гоша Перовић*, учитељ I и II разреда основне школе у Јежевцу, окр. чачански, за учитеља основне школе у Бањи, у окр. чачанском, по потреби. — г. *Грујица Адемовић*, учитељ V разреда основне школе мушке, у Трстенику округа крушевачког, за учитеља основне школе у Заблаћу, у округу чачанском, по потреби. — г. *Јанко Веселиновић*, учитељ основне школе у Коцељеву, окр. шабачког, за учитеља у Јежевици, окр. чачански, по потреби. — г. *Јован Лазаревић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Миланци, окр. ужичког, за учитеља IV разреда мушке школе у Краљеву, окр. чачанског, по молби. — гђца *Јулка Јонковићева*, учитељица сва 4. разреда основне женске школе у Брзој Паланци, окр. крајинског, за учитељицу III и IV разреда женске школе у Чачку, по молби. — г. *Милан Павлек*, привремени учитељ II III и IV разреда основне школе у Лугавчини окр. смедеревског, за учитеља I раз. основне школе у Гуци окр. чачанског, по потреби. — гђца *Милева Врбавчева*, учитељица I и II разреда основне школе у Брђанима окр. рудничког, за учитељицу I разреда женске школе у Чачку, по молби. — г. *Михаил Глишић*, учитељ IV разреда основне мушке школе у Краљеву окр. чачанског, за учитеља I и II разреда основне школе у Јежевици округа истог, по потреби. — г. *Михаил Ерић*, заступник учитеља основ. школе у Мочиоцу окр. ужичког, за учитеља основ. школе у Котражи окр. чачанског, по потреби. — г. *Сима Акимовић*, учитељ основне школе

у Вети, окр. пиротског, за учитеља VI разреда мушке школе у Краљеву, округа чачанског, по молби. — г. *Азрам Маринковић*, учитељ осн. школе турековачке окр. нишког, за учитеља основне школе губеревачке, по потреби. — гђа *Анка Ристићка*, учитељица I разреда 1 одељ. основне школе у Врањи, за учитељицу I и II разреда основне школе у Малчи, по потреби. — гђица *Анђелина Херманова*, учитељица I разреда 3 одељења основне мушке школе у Крагујевцу, за учитељицу IV разреда 2 одељења основне школе у Нишу, по потреби. — г. *Атанасије Поповић*, привремени учитељ основне школе у Градњи, за учитеља основне школе у Бунушу, по потреби. — г. *Вуле Костић*, учитељ основне школе Студеничке окр. чачанског, за учитеља основне школе у Црвеној Јабуци — за казну. — г. *Василије Марковић*, учитељ мушке основне школе у Свилајнцу, за учитеља I, II и III разреда мушке школе у Нишу — Јагод. Мала — по молби. — г. *Гаврило Марковић*, учитељ I разреда основне школе паланачке у окр. смедеревском, за учитеља I разреда V одељ. мушке школе у Нишу, по молби. — гђа *Даница Флерјева*, учитељица II разреда основ. мушке школе у Београду — у Палилули, за учитељицу I раз. 1 одељења мушке школе у Лесковцу, — по потреби. — гђа *Даринка Здравковићка*, учитељица I разреда 2 одељ. основ. мушке школе у Прокупљу, за учитељицу I разреда 1 одељ. мушке школе власотиначке, по потреби. — гђица *Драгиња Костићева*, учитељица II разреда 2 одељ. основне мушке школе у Власотинцима, за учитељицу основне школе у Малошишту окр. нишког, по потреби. — гђа *Живана Бујдићка*, учитељица школе у Грошнику, окр. крагујевачког, за учитељицу II разреда 2 одељења мушке школе у Власотинцима, по молби. — гђа *Јелена Бауовићка*, учитељица I разреда 2 одељ. основне мушке школе у Врањи, за учитељицу I разреда 4 одељ. мушке школе у Лесковцу, по потреби — гђица *Јелена Трифуновићева* учитељица III разреда основне женске школе теразијске у Београду, за учитељицу II разреда 1 одељења женске школе у Нишу, по молби. — г. *Јован Јовановић*, учитељ школе у Габровцу окр. нишког, за учитеља школе у Конопници истог округа, по потреби. — гђа *Јулијана Павловићка*, учитељица школе александровачке, округа крушевачког, за учитељицу II разреда 2 одељења женске школе у Нишу, по молби. — гђица *Иконија Кандићева*, учитељ. II разреда мушке школе у Лесковцу, за учитељицу III разреда 3. одељења исте школе, по потреби. — гђа *Латинка Н. Илићка*, учитељица I разреда 1. одељења женске школе у Пироту, за учитељицу I разреда 4. одељења мушке школе у Нишу, по молби. — гђа *Лепосава Красићка*, учитељица I раз. 5. одељ. женске школе у Нишу, за учитељицу I раз. 2. одељ. мушке школе у Власотинцима, по потреби. — г. *Љубомир Ристић*, учитељ V разреда основне школе у Врањи, за учитеља III и IV разреда основне школе у Малчи, по потреби. — г. *Кузман Бауовић*, учитељ III разреда 2. одељења основне мушке школе у Врањи, за учитеља III разреда 2. одељења основне школе у Лесковцу окр. нишког, по потреби. — г. *Миладин Белошевић*, учитељ IV разреда основне мушке школе у Ивањици окр. ужичког, за учитеља IV разреда 2 одељења мушке школе у Лесковцу, по молби. — гђица *Пандора Цибаревићева*, учитељица I разреда 4. одељења основне мушке школе у Лесковцу, за учитељицу основне школе у Сићеву окр. нишког, по потреби. — гђица *Параскева Здравковићева*, учитељица I разреда основ. школе у Ћићевцу окр. алексиначког, за учитељицу II раз. 1. одељ. мушке школе у Лесковцу, окр. нишког, по молби. — гђица *Перса Јовановићева*, привремена учитељица I и II раз. основ. школе у Малчи, окр. нишког, за учитељицу основ. школе у Турековцу истог округа, по потреби. — г. *Петар Ивановић*, учитељ основне школе Конопничке у окр. нишком, за учитеља основне школе у Габровцу истог окр., по потреби. — г. *Савко Кучиарић*, учитељ I разреда основне школе Сурдуличке окр. врањског, за учитеља основ. школе у Каменици окр. нишког, по потреби. — гђица *Станка Кондићева*, учитељица школе вукосавачке у окр. крагујевачком, за учитељицу II разр. женске школе у Лесковцу, по молби. — г. *Тодор Костић*, учитељ II раз. основ. мушке школе у Ивањици окр. ужичког, за учитеља IV раз. 1. одељења мушке школе у Лесковцу, по молби. — гђица *Даринка Спасићева*, учитељица II раз. 3. одељ. основ. мушке школе у Врањи, за учитељицу

II раз. основ. мушке школе у Белој Паланци округа пиротског. — г. *Димитрије С. Младеновић*, учитељ основне школе вел. лукањске окр. пиротског, за учитеља III разреда 2 одељења мушке школе у Пироту, по молби — гђца *Даринка Весеиновић*, учитељ. II разреда осн. жен. школе Свилајначке, за учитељицу I раз. 2 одељ. мушке школе у Пироту, по потреби. — гђца *Зорка Радосављевићева*, привремена учитељ. IV разр. 2 одељења женске школе у Нишу, за учитељицу I раз. 2 одељ. жен. школе у Пироту, по потреби. — г. *Јосиф Костић*, учитељ I раз. 1. одељ. мушке школе у Лесковцу окр. нишког, за учитеља основ. школе у Вел. Бошњицу окр. пиротског, по потреби. — гђца *Косара Спасићева*, привремена учитељица IV раз. 2. одељ. мушке школе у Врањи, за учитељицу I раз. основ. мушке школе у Белој Паланци окр. пиротског, по потреби. — г. *Лука Дожудић*, учитељ IV раз. 2. одељ. основ. мушке школе у Лесковцу, за учитеља осн. школе у Сукову окр. пиротског, по потреби. — гђа *Љубица Протићка*, учитељица основ. школе у Губеревцу окр. нишког, за учитељ. осн. школе у Чиноглавцима окр. пиротског, по потреби. — г. *Никола Соколовић*, учитељ осн. школе у Стрижевцу, за учитеља III раз. 1. одељења мушке школе у Пироту, по молби. — гђца *Персида Бабићева*, привр. учитељица I раз. основне школе у Велуђу окр. крушевачког, за привр. учитељицу осн. школе у Трњанима окр. пиротског, по потреби. — г. *Петар Чабевић*, заступ. учитеља основ. школе у Лиси окр. чачанског, за заступ. учитеља основне школе у Јаловик Извору окр. пиротског, по потреби. — гђца *Стана Стојићева*, заступница учит. II раз. основ. жен. школе у Зајечару, за заступн. учитеља I р. 1. одељења жен. школе у Пироту, по молби. — г. *Борислав Пантелић*, привр. учитељ осн. школе у Текеришу, за учитеља I раз. основ. школе у Царини окр. подринског, по потреби. — гђца *Даринка Радовановићева*, привремена учитељица II, III и IV раз. основне школе ковиљачке, за учитељицу I и II раз. основ. школе у Љубовији окр. подринског, по потреби. — гђца *Јулка Лазићева*, учитељица основ. школе седларске у окр. ћупријском, за учитељицу II разреда основ. школе у Царини окр. подринског, по потреби. — г. *Љубомир Протић*, привр учитељ основ. школе Мпоковске у окр. рудничком, за учитеља основ. школе у Јаребицама округа подринског, по молби. — г. *Милан Милић*, учитељ основне школе у Белотићу окр. шабачког, за учитеља основне школе у Текеришу окр. подринског, по молби. — г. *Обрен Вучићевић*, заступник учитеља основ. школе у Јаребицама окр. подринског, за заступ. учитеља основне школе у Д. Орсовици истог округа, по потреби. — гђца *Анђелина Адамовићева*, учитељ. I раз. 4. одељ. основне мушке школе у Нишу, за учитељ. сва четири р. жен. школе у Петровцу окр. пожаревачког, по потреби. — г. *Андрија Дрљаковић*, привр. учитељ III и IV разреда основне школе калањевачке у рудничком округу, за учитеља III и IV раз. основ. школе у Кушиљеву окр. пожаревачког, по потреби. — г. *Андрија Вукомановић*, учитељ основне школе у Курјаку окр. пожаревачког, за учитеља I разреда основне школе у Кличевцу истог округа, по молби. — гђца *Анка У. Достанићева*, приврем. учитељица I разреда у Петци, окр. пожарев., за учитељицу основ. школе у Војлову истог округа, по потреби. — г. *Арсеније Стојиловић*, учитељ основне школе у Забрђу окр. пожарев., за учитеља основне школе у Волуји истог округа, за казну. — г. *Божа Ружић*, учитељ III и IV раз. основне школе у Јежевици окр. чачанског, за учитеља основне школе у Осаници окр. пожаревачког, по потреби. — гђца *Данина Јаникијевићева*, учитељица I разреда основне школе у Лучици окр. пожаревачког, за учитељицу I и II разреда основне школе у Прхову истог окр., по потреби. — г. *Драгомир Ђорђевић*, привремени учитељ II III и IV разреда основне школе у Смољинцу, за учитеља основне школе у Кобиљу окр. пожаревачког, по потреби. — гђца *Даница Пренђићева*, учитељица III раз. 2 одељ. основне женске школе у Пожаревцу, по потреби за учитељицу основне школе у Барама округа пожаревачког. — гђца *Емилија Миловановићева*, привремена учитељица II раз. основ. мушке школе у Петровцу, за учитељицу II III и IV разр. основне женске школе у Жагубици истог округа, по потреби. — гђа *Живана Пауновићка*, учитељица I и II разреда основне школе у Прхову окр. пожарев., за учитељицу I и II разреда основне школе у

Жабарима истог окр., по потреби. — г. *Живко Поповић*, учитељ основне школе у Јабланици окр. пречорског, за учитеља III и IV раз. основ. школе у Нересници окр. пожаревачког, по потреби. — гђа *Зорка Радовановићка*, заступница учитеља I раз. основне школе у Кличевцу, за заступницу учитеља основне школе у Раму окр. пожаревачког, по молби. — г. *Илија Гојковић*, учитељ III и IV раз. основне школе у Голушцу, окр. пожарев., за учитеља V разреда мушке школе у Пожаревцу, по молби. — гђца *Јелена Ракицићева*, учитељица основне школе у Раму окр. пожарев., за учитељицу I и II разреда основне школе у Топоници истог округа, по потреби. — г. *Јован Пауновић*, учитељ III и IV раз. основне школе у Паланци окр. смедерев., за учитеља III и IV р. осн. школе у Жабарима, по молби. — г. *Јован Рафајловић*, учит. осн. школе каменачке у окр. крагујевачког, за учит. осн. школе у Породину окр. пожаревачког. — гђа *Јулка Стојановићка*, учитељица I и II разреда основне школе у Средњеву окр. пожаревачког, за учитељицу I разреда основне школе у Смољинцу истог округа, по молби гђа *Катарина Богдановићка*, учитељица I и II разреда основне школе у Ореовици окр. пожаревачког, за учитељицу II разреда I одељ. женске школе у Пожаревцу по молби, — гђа *Катарина Степановићка*, учитељица I разреда основне школе у Жагубици, окр. пожарев. за учитељицу основне школе у Сувом Долу истог округа, по потреби — г. *Лазар Стојановић*, заступник учитеља основне школе у Кобиљу окр. пожарев. за учитеља II III и IV разреда осн. школе у Смољинцу истог окр. — гђа *Лепосава Стојковићка*, учитељица II разреда основне женске школе у Параћину, за учитељицу I и II разреда основне школе у Ореовици по потреби. — г. *Љубомир Јовановић*, учитељ II разр. основне мушке школе у В. Градишту, за учитеља основне школе у Костолцу окр. пожарев. по потреби. — гђца *Љубица Лазаревићева*, привром. учитељица I разреда I одељења основне мушке школе у Прокупљу, по потреби за учитељицу II раз. мушке школе у В. Градишту, по потреби. — гђца *Марија Борђевићева*, заступница учитеља основне школе лозничке окр. пожарев. за заступницу учитеља основне школе у Прљеначе у истог округа, по молби. — гђца *Марија Илићева*, учитељица I разреда основне мушке школе у Петровцу окр. пожарев. за учитељицу I и II разреда основне школе у Малом Црнућу, истог округа, по потреби. — гђа *Марија Јандерова*, учитељица I и II разреда основне школе у Варошевцу, за учитељицу основне школе у Ћириковцу округа пожаревач. по потреби. — г. *Маринко Челаровић*, учитељ основне школе у Кладушници окр. крајинског, за учитеља IV разреда мушке школе у В. Градишту, по молби. — г. *Милан Марковић*, заст. учитеља основне школе у Мајдан-Пеку, за заступника учитеља основне школе у Златову окр. пожаревачког по молби. — г. *Милан Стојковић*, учитељ IV разреда основне мушке школе у Параћину окр. ћупријског, за учитеља III и IV разреда основне школе у Ореовици окр. пожарев. по потреби. — гђа *Милева Дрињаковићка* заступ. учитеља I и II разреда основне школе у Калањевцу окр. рудничког за заступницу учитеља II разреда основне школе у Кушиљеву окр. пожарев. по потреби. — г. *Михаило М. Стефановић*, учитељ II III и IV разреда основне школе у Косјерићу окр. ужичког, за учитеља III и IV разреда основне школе у М. Црнућу окр. пожаревачког, по молби. — г. *Павле Јовановић*, заступник учитеља II, III и IV разреда основне школе у М. Црнућу окр. пожаревачког, за заступника учитеља основне школе у Изварици истог округа, по потреби. — гђа *Параскева Лекина*, учитељица I разр. I одељења мушке осн. школе у Селевцу окр. смедеревског, за учитељицу II разреда II одељења женске школе у Пожаревцу, по молби. — гђца *Персида Борђевићева*, учитељица II. III и IV разреда основне женске школе у Жагубици округа пожаревачког, за учитељицу II разреда мушке школе у Петровцу истог округа, по потреби. — гђа *Персида Лукићка*, учитељица основне школе суво-долске окр. пожаревачког, за учитељицу I разреда мушке женске школе у Жагубици истог округа, по мобби. — гђа *Пијада Бушеково*, учитељица I разреда II одељења основне мушке школе у Алексинцу, за учитељицу I разреда мушке школе у Кушиљеву окр. пожаревачког, по потреби. — г. *Сава Димитријевић*, привром. учитељ основне школе прљеначке у окр. пожарев. за учитеља II III и IV разреда основне школе у Кули

истог округа, по потреби. — гђа *Софија Драгићко*, заступ. учитеља III и IV разреда основне школе у Ореовици, за заступницу учитеља III разреда II одељ у Пожаревцу, по молби. — гђа *Софија Јовановићка*, учитељица I и II разреда основне школе топоничке окр. пожаревачког, за учитељицу основне школе у Лазници истог округа. — гђца *Софија Поповићева*, заступница учитеља II, III и IV разреда основне школе у Сикарици ћупријског округа, за заступницу учитеља I и II разреда основне школе у Петци окр. пожарев. по потреби. — гђа *Софија Поповићева-Разковићка*, учитељица основне школе миријевске окр. београдског, за учитељицу сва четири разреда женске школе у Голупцу по молби. — г. *Таса Костић*, привремени учитељ III и IV разреда основне школе у Петци окр. пожарев. за учитеља основне школе у Кленовнику истог округа, по молби, — гђца *Томанија Гајићева*, заступница учитеља I разреда основне школе у Скољинцу, за заступницу учитеља I и II разреда основне школе у Средњеву, по потреби. — гђа *Драга Стојанићевићка*, учитељица I разреда основне женске школе у Свилајнцу окр. ћупријског, за учитељицу I и II разреда основне школе у у Калаћевцима окр. рудничког, по потреби. — гђца *Драгиња Убавкићева*, учитељица II раз. II одељ. женске школе у Нишу, за учитељицу II раз. II одељ. у Гор. Милановцу, по потреби. — гђа *Марија Богдановићка*, учитељица I разреда женске школе у Гор. Милановцу, за учитељицу основне школе на Руднику у окр. рудничком, по потреби. — г. *Милан Убавкић*, учитељ IV разреда основне муш. школе у Вел. Градишту, за учитеља III раз. основне школе у Г. Милановцу, по потреби. г. — *Милутин Стојановић*, учитељ III разр. II одељења мушке школе у Свилајнцу, за учитеља III и IV разреда основне школе у Калаћевцима окр. рудничког, по потреби. — гђца *Персида Јовановићева*, учитељица основне школе на Руднику, за учитељицу I разреда женске школе у Г. Милановцу, по молби. — г. *Петар Дивић*, привр. учитељ III раз осн. школе у Гор. Милановцу, за учитеља основне школе у Прељина окр. руднички, по потреби.

Претписом г. министра просвете и црквених послова премештени су 16 Августа ове године: гђа *Драга Петровићка*, учитељица I разр. женске осн. школе ђорђолске по потреби за учитељицу II разр. мушке школе палилулске у Београду, — гђца *Даница Николићева*, учитељица I и II разреда мушке школе на Јалији, по потреби, за учитељицу IV разреда женске школе палилулске. — гђца *Даница Кузмановићева*, учитељица I разреда мушке школе палилулске, по потреби. за учитељицу III разреда исте школе. — г. *Драгутин Топлица*, учитељ I разреда основне мушке школе код Саборне Цркве, по потреби, за учитеља IV разреда на Западном Врачару. — гђца *Зорка Марковићева*, учитељица II разреда основне женске школе палилулске, по потреби, за учитељицу I разреда исте школе, — гђа *Христина Миловановићка*, учитељица III разреда женске школе палилулске, по потреби, за учитељицу II разреда исте школе. — г. *Филип Видаковић*, учитељ IV разреда мушке школе код Саборне Цркве, по потреби, за учитеља IV разреда мушке школе на Сави. — гђца *Софија Кондићева*, учитељица I и II разреда женске школе на Источном Врачару по потреби за учитељицу II разреда I одељења на Западном Врачару. — гђа *Савка Радовановићка*, учитељица III разреда женске основне школе на Западном Врачару по потреби за учитељицу II разреда II одељења мушке школе на Западном Врачару. — гђца *Савка Радичевићева*, учитељица II разреда I одељења мушке школе теразијске, по потреби за учитељицу I и II разреда II одељења исте школе. — гђца *Савка Поповићева*, учитељица II разреда мушке основне школе на Ђорђолу, по потреби за учитељицу III разреда исте школе. — гђца *Ружица Марковићева*, учитељица I и II разреда II одељења основне мушке школе теразијске, по потреби за учитељицу I разреда мушке школе на Ђорђолу. — гђа *Персида Ценићка*, учитељица II. разреда женске основне школе теразијске, по потреби за учитељицу I разреда мушке школе палилулске. — гђца *Персида Коларковићева*, учитељица I разреда женске основне школе палилулске, по потреби за учитељицу I и II разреда женске школе на Источном Врачару. — г. *Михаил Протић*, учитељ IV разред II одељења основне мушке школе теразијске, по потреби за учитеља III разреда мушке школе на Сави. — гђца *Милица С. Цонићева*, учитељица I разреда I одељења основне мушке

школе на Западном Врачару, по потреби, за учитељицу IV разреда женске школе дорћолске. — гђца *Милица Марковићева*, учитељица I разреда женске школе теразијске, по потреби за учитељицу II разреда исте школе. — гђца *Милева Михаиловићева*, учитељица III разреда женске школе дорћолске, по потреби за учитељицу III разреда женске школе код Саборне Цркве, — гђца *Милева Јовановићева*, учитељица IV разреда женске основне школе палилулске, по потреби за учитељицу III разреда женске школе на Теразијама. — гђца *Зорка Ранићева*, учитељица I разреда II одељења мушке школе на Западном Врачару, по потреби за учитељицу III и IV разреда женске школе на Источном Врачару. — г. *Јован Јовановић*, учитељ IV разреда мушке школе на Западном Врачару, по потреби за IV разред II одељења мушке школе теразијске. — гђца *Катарина Поповићева*, учитељица I разреда основне школе на Сави, по потреби за учитељицу I разреда женске школе теразијске. — гђца *Катарина Тешићева*, учитељица II разреда I одељења мушке школе на Западном Врачару, по потреби за учитељицу III разреда женске школе на Западном Врачару. — г. *Коста Петровић*, учитељ IV разреда мушке школе на Сави, по потреби за учитеља IV разреда мушке школе код Саборне Цркве. — гђца *Љубица Жељезовска*, учитељица IV разреда женске школе на Дорћолу, по потреби за учитељицу III исте школе. — гђца *Марија Јевтимијадесова*, учитељица II разреда женске основне школе ужичке, по молби за учитељицу I разреда II одељења мушке школе на Западном Врачару. — гђа *Милева Живковићка*, учитељица III и IV разр. осн. школе сараорачке, по потреби за учитељицу I и II разр. основне школе марковачке у окр. смедеревском. — гђца *Зорка М. Ристићева* учитељица II разреда основне школе у Вел. Плани, по потреби за учитељицу основне школе сараорачке. — гђца *Леносава Димитријевићева*, учитељица II разреда основне женске школе на Врачару у Београду, по потреби за учитељицу I разреда основне женске школе у Свилајнцу. — г. *Григорије Јовановић*, учитељ I разреда основне школе косјерићске, по молби за учитеља II разреда I одељења мушке школе у Ужицу. — г. *Јован Јеремић*, учитељ II разреда I одељења основне мушке школе у Ужицу, по молби за учитеља I раз. осн. школе косјерићске у истом округу. гђца *Софија Поповићева*, заступница учитељице II III IV разреда основне школе сикиричке у окр. ћупријском, за заступницу учитељице основне школе васићске у округу књажевачком, по потреби. — гђца *Милева Димитријевићева*, учитељица III и IV разреда основне школе д. милановачке, за учитељицу основне школе у Баточини округа крагујевачког, по потреби. — гђца *Јулијана Вујина*, учитељица I и II разреда основне школе наталиначке, за учитељицу основне школе у Ваточини окр. крагујевачког, по потреби. — г. *Тодор Миливојевић*, учитељ основне школе шаторњанске, за учитеља основне школе у Корбову окр. крајинског, по потреби. — гђца *Даринка Миловановићева*, учитељица II р. 3 одељења основне мушке школе у Крушевцу, за учитељицу основне школе вел. дреновске окр. крушевачког, за казну. — гђца *Милица Јовановићева*, учитељица III и IV разреда основне школе у Трстенику, за учитељицу осн. школе у Брусу окр. крушевачког, по потреби. — гђца *Леносава Влаиковићева*, учитељица II разреда 2 одељења женске школе у Пожаревцу, за учитељицу I разреда на Убу окр. ваљевског, по потреби. — гђца *Милица Пруловићева*, учитељица II разреда 2 одељења мушке школе на Запад. Врачару у Београду, за учитељицу I разреда 3 одељења у Врању, по потреби. — гђа *Милица Николићка*, учитељица I разреда мушке школе на Дорћолу у Београду, за учитељицу у Рибарима округа јагодинског, по потреби. — г. *Станислав Тошковић*, учитељ I и II разреда основне школе у Злоту округа црноречког, за привременог учитеља основне школе оштрељске, по потреби. — г. *Јован Нешић*, привром. учитељ III раз. I сдељ. основне мушке школе у Пироту, за привр. учитеља основне школе у Вел. Луканји, по потреби. — г. *Илија Миљковић*, учитељ III разреда 2. одељ. основне школе у Лесковцу, за учитеља V разр. основ. школе у Петровцу окр. пожаревачког, по потреби. — г. *Станојло Коваčевић*, учитељ основне школе прељинске, за учитеља основне школе у Брћанима окр. рудничког, по потреби.

Претписом г. министра просвете и црквених послова премештени су 20 августа ове године: гђа *Живка Недићка*, учитељица I

разреда основне женске школе у Зајечару, за учитељицу II одељења I разреда мушке школе у Књажевцу, по молби. — г. *Михаило Петровић*, заступник учитеља основне школе крепољинске у округу пожаревачком, за заступника учитеља I и II разреда основне школе у Трнави, округа крагујевачког по потреби. — г. *Антоније Максић*, учитељ I разреда II одељења основне мушке школе у Неготину, за учитеља I разреда при истој школи по потреби. — г. *Аврам Стаматовић*, учитељ IV разреда у Алексинцу, за учитеља IV разреда I одељења при истој школи по потреби. — *Петар Лукић*, учитељ V разреда основне мушке школе у Петровцу округа пожаревачког, за учитеља I разреда I одељења основне школе у Зајечару, по потреби. — гђа *Даница Јековићка*, учитељица I разреда I одељења основне мушке школе у Зајечару, за учитељицу II разреда женске школе у истом месту, по потреби — г. *Димитрије Путниковић*, учитељ III разреда I одељења основне мушке школе у Београду на Теразијама, за учитеља основне школе у Прхову округа шабачког. — Претписом г. министра просвете и црквених послова премештени су: 22. Августа ове год. — г. *Аранђел Дмитровић*, учитељ III раз. 2. одељ. у Алексинцу, за учитеља IV разреда 2. одељ. при истој школи, по потреби. — г. *Петар Милошевић*, учитељ III разреда 2. одељ. у Алексинцу, за учитеља спојених одељења III разреда исте школе, по потреби. — Претписом г. министра просвете и црквених послова 26. Августа премештени су: — г. *Коста Петровић*, учитељ осн. школе винарачке окр. нишког, за учитеља Баточинске школе окр. крагујевачког, по потреби. — Претписом г. министра просвете и цркв. послова 31. Августа ове године премештени су: — г. *Арсеније Шијаковић*, учитељ I разреда 2. одељ. основне мушке школе у Прокупљу, за учитеља III разреда исте школе, по потреби. — гђа *Катарина Ђорђевићка*, учитељица III и IV раз. осн. жен. школе у Прокупљу, за учитељицу I раз. 2. одељења у истој школи, по молби. — гђа *Јелена Маринковићка*, учитељица III раз. основне мушке школе у Прокупљу, за учитељицу II разреда у Прокупљу, окр. топличког, по потреби. — гђа *Зорка Несторовићка*, учитељица IV разреда основне школе у Лапову окр. крагујевачког, за учитељицу I раз. основ. школе у Зајечару окр. пиротског, по молби. — г. *Јанко Веселиновић*, учитељ основне школе у Лежевици у округу чачанском, за учитеља школе коцељевске окр. шабачког, по молби. — гђа *Софија Поповићева*, учитељица осн. школе у Коцељеву, за учитељицу школе осн. у Свилеуву округа шабачког, по молби.

Претписом г. министра просвете и црквених послова премештени су 1. Септембра ове године: г. *Павле Шарчевић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Великој Плани, по молби за учитеља III разр. мушке школе на Западном Брачару. — гђа *Савка Жељезовска*, учитељица IV разреда основне женске школе на Теразијама, по потреби за учитељицу II раз. при истој школи. — гђа *Персида Ценићка*, учитељица I разр. основне мушке школе палилулске, по потреби за учитељицу III разреда женске школе на Теразијама. — гђа *Милица Марковићева*, учитељица II разр. основне женске школе на Теразијама, по потреби за учитељицу I разреда женске школе у Палилули. — гђа *Милева Јованићева*, учитељица III разреда основне женске школе на Теразијама, по потреби за учитељицу IV. разреда при истој школи. — гђа *Марија Милосављевићка*, учитељица I разр. 1. одељења основне женске школе у Крагујевцу, по молби за учитељицу I и II разреда мушке школе на Јелици. — гђа *Зорка Марковићева*, учитељица I разр. основне женске школе палилулске, по потреби за учитељицу I разреда мушке школе у Палилули. — гђа *Милева Лукићева*, привремена учитељица основне школе ратарске, по потреби за привремену учитељицу II разреда школе ковачевачке у истом округу. — г. *Радул Вељовић*, учитељ III разреда 1. одељења основне школе у Београду, по потреби за учитеља III и IV разреда осн. школе велико-планске. — г. *Матија Ђурђевић*, учитељ осн. школе ракиначке, по молби за учитеља новог одељења школе неровачке. — гђа *Круна Теофиловићева*, учитељица II разреда основне мушке школе варварске окр. јагодинског, по потреби за учитељицу I разреда основне школе старо-ацбеговачке. — гђа *Јелена Тодоровићева*, учитељица I и II разреда школе бањске у округу алексиначком, по молби за

учитељицу I разреда женске школе у Смедереву. — г. *Андреја Драгутиновић*, заступник учитеља I разреда 2. одељења основне школе слатинске округа чачанског, по потреби за заступника учитеља III и IV разреда у Милаци. — гђа *Магдалена Борђевићева*, привремена учитељица I разреда основне школе у Коњусима округа јагодинског за привремену учитељицу I и II разреда основне школе у Великој Врбници, округа крушевачког по потреби. — гђа *Катарина Милосављевићева*, учитељица I. разреда II. одељења основне школе у Александровцу округа крушевачког, за учитељицу I и IV разреда основне женске школе у Аранђеловцу окр. крагујевачког, по потреби. — г. *Јован Рафајиловић*, учитељ основне школе породинске окр. пожаревачког, за учитеља III и IV разреда школе каменачке окр. крагујевачког по молби. — гђа *Јелисавета Павловићева*, учитељица основне школе текијске у округу крајинском за учитељицу I и II разреда мушке школе аранђеловачке окр. крагујевачког по молби. — гђа *Јелена Марановићка*, учитељица III разреда осн. мушке школе, Прокупљу окр. топличког, за учитељицу III разреда основне мушке школе у Лапову окр. крагујевачког по потреби. — гђа *Зорка Димићева*, привремена учитељица III разреда основне школе Тополске окр. крагујевачког, за учитељицу I разреда II одељења исте школе по потреби. — г. *Гаврило Ранковић*, учитељ I разреда основне школе рачанске окр. крагујевачког, за учитеља IV разреда при истој школи по молби. — г. *Петар Поповић*, учитељ II III и IV разреда основне школе јовачке окр. јагодинског за учитеља I разреда основне школе у Рачи окр. крагујевачког по потреби. — г. *Лаза Ј. Обрадовић*, учитељ I и II разреда основне мушке школе у Аранђеловцу округа крагујевачког, за учитеља новог одељења III разреда школе у Крагујевцу по молби. — г. *Тихомир Марановић*, учитељ VI разреда основне мушке школе у Прокупљу окр топличког за учитеља VI разреда основне школе у Лапову окр. крагујевачког по потреби. — г. *Стеван Гужвић*, учитељ основне школе у Рогачи окр. београдског, за учитеља III разреда школе тополске округа крагујевачког по молби. — г. *Петар Миловановић*, учитељ II III и IV разреда основне школе у Багрдану округа јагодинског, за учитеља основне школе у Загорици округа крагујевачког, по потреби. — г. *Божидар Спасић*, учитељ основне школе рајачке округа крајинског за учитеља сва четири разреда основне мушке школе штубичке истог округа по потреби. — г. *Димитрије Мишић*, учитељ основне школе штубички округа крајинског, за учитеља II III и IV разреда основне школе рајачке окр. крајинског по молби. — г. *Светозар Михаиловић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Ртопиш окр. пречког, за учитеља основне школе у Копривници окр. крајинског по потреби. — гђа *Милева Малетићева*, учитељица I разреда основне школе штубичке окр. крајинског, за учитељицу I разреда школе рајачке у истом округу, по молби. — гђа *Милева Сретеновићева*, учитељица II III и IV разреда основне женске школе у Трстенику окр. крушевачког, за учитељицу I разреда мушке и женске школе у истом месту по потреби. — гђа *Софија Петровићева*, учитељица I разреда мушке и женске школе у Трстенику окр. крушевачког, за учитељицу II III и IV разреда женске школе у истом месту. — гђа *Јелисавета Исаковићева*, учитељица I и II разреда основне школе ђуниске округа крушевачког, за учитељицу I разреда 1. одељења основне школе у Крушевцу, по потреби. — гђа *Љубица Наумовићева*, учитељица I и IV разреда основне женске школе у Аранђеловцу, за учитељицу 1. одељења II разреда основне школе у Александровцу округа крушевачког по потреби. — г. *Василије Терзић*, учитељ I разреда 1. одељења основне мушке школе у Крушевцу за учитеља IV разреда другог одељења при истој школи по потреби. — гђа *Ружица Стефановићева*, учитељица у Годачици, окр. крагујевачког, за учитељицу I и II разреда у Рогачи окр. београдског по молби. — гђа *Драга Јовановићка*, учитељица у Ст. Аџбегову окр. смедеревског, за учитељицу II раз. у Варварину окр. јагодинског по молби. — гђа *Зорка Пановићева*, привремена учитељица у Падежу окр. јагодинског, за привремену учитељицу I и II разреда у Маскару истог округа по молби. — г. *Љубисав Јовановић*, учитељ IV разреда 2. одељења мушке школе у Крушевцу, за учитеља у Рековцу окр. ја-

годинском по потреби. — г. *Милан Миљковић*, учитељ у Наупари окр. крушевачког, за учитеља у Падежу, округа јагодинског по потреби. — гђца *Магдалена Борђевићева*, привремена учитељица I разреда у Коњусима, окр. јагодинског, за привремену учитељицу I и II разреда у Великој Врбници округа крушевачког по потреби. — гђца *Јелена Васићева*, учитељица II III и IV разреда у Коњусима окр. јагодинског, за учитељицу I раз. при истој школи по потреби. — г. *Крста Божовић*, учитељ III и IV разреда у Вел. Врбници, окр. крушевачког, за учитеља II III и IV раз. у Коњусима окр. јагодинског по потреби. — г. *Љубомир Марковић*, учитељ III и IV разреда мушке школе у Обреновцу, за учитеља III разреда 2. одељења у Ваљеву по молби. — гђа *Живка Голубовићка*, учитељица I разреда 3. одељења мушке школе у Лесковцу, за учитељицу II III и IV разреда у Багрдану окр. јагодинског, по потреби. — г. *Михаил Ловчић*, учитељ I разр. 2. одељења основре школе у Ариљу окр. ужичког, за учитеља у Слатине округа чачанског по молби. — г. *Вукашин Агатоновић*, учитељ I и II разреда основне школе у Вел. Врбници окр. крушевачког, за учитеља III и IV разреда основне школе у Јежевици окр. чачанског по потреби. — г. *Арсеније Кендић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Милици окр. ужичког, за привременог учитеља у Миросаљцу окр. чачанског по молби. — гђа *Милева Милојковићка*, учитељица II разреда основне мушке школе у Прокупљу, за учитељицу II, III и IV разр. основне школе у истом месту по потреби. — гђца *Даница Ђуричићева*, учитељица II разреда 4. одељ. основне мушке школе нишке, за учитељицу I разреда основне школе у Подгорцу окр. пиротског по потреби — г. *Димитрије Илић*, учитељ IV разр. 2. одељења основне мушке школе нишке, за учитеља II, III и IV разреда основне школе у Подгорцу окр. пиротског по молби. — гђца *Зорка Богдановићева*, учитељица I разреда основне школе у Бољевцу у округу пиротском, за учитељицу I и II разреда у Вражогрицу у истом округу по молби. — гђца *Живка Прљаворчева*, учитељица основне школе у Игровцу у округу пиротском, за учитељицу I разреда у Бољевцу истог округа по молби. — гђа *Косара Тасићка*, учитељица осн. школе у Пружатовцу округа београдског, за учитељицу осн. школе у Брестовцу окр. пиротског по потреби. — г. *Милан Коњевић*, учитељ основне школе у Накучанима окр. шабачког, за учитеља V разреда осн. школе у Шапцу по молби. — г. *Риста Василић*, учитељ V разреда осн. мушке школе у Шапцу, за учитеља у Накучанима окр. шабачког по молби. — гђца *Лепосава Пешковићева*, учитељица II, III и IV разрда основне женске школе у Г. Милановцу, за учитељицу I раз. 2. одељења основне мушке школе у Нишу, по потреби. — г. *Јосиф Костић*, учитељ основне школе у Белоњину окр. пиротског, за учитеља I р. 3 одељ. основ. школе у Лесковцу, по молби. — гђа *Војислава Ризићка*, учитељица I р. основ. школе у Подгорцу окр. пиротског, за учитељицу II раз. 4. одељ. мушке школе у Нишу, по потреби. — гђа *Милева Милановићка*, учитељица I раз. осн. женске школе у Смедереву, за учитељицу основ. школе у Лесковцу, по потреби. — *Михаило Ризић*, учитељ III и IV раз. основне школе у Подгорцу, за учитеља IV раз. 2. одељ. у Нишу, по молби. — гђа *Љубица В. Протићка*, учитељица осн. школе у Чиноглавцима округа пиротског, за учитељицу основне школе у Вел. Бошњицима, по молби, — гђа *Анастасија Драгићка*, учитељица осн. школе у раковобарске у окр. пожаревачком, за учитељицу основне школе у Барима истог окр., по потреби. — г. *Владимир Глишић*, учитељ основне школе у Скакавцу окр. ужичког, за учитеља основне школе у Мачкату окр. пожаревачког, по потреби. — гђца *Даница Перишићева*, учитељица I и II разреда основне шк. у Брадарицима, окр. пожарев., за учитељицу I раз. основне школе у Голупцу истог округа по молби. — гђца *Јелена Костићева*, привр. учитељица основне школе у Губеревцима окр. београдског, за привр. учитељицу I и II разр. основне школе у Петци округа пожаревачког, по потреби. — г. *Јевта Поповић*, учитељ основне школе у Каменици окр. крагујев. за учитеља III и IV разр. основне школе у Породину окр. пожарев., по потреби. — гђа *Јулијана Миликићка*, учитељица II разр. 1. одељења основне мушке школе у Г. Милановцу, за учитељицу II, III и IV р. женске школе у истоме месту, по потреби.

— гђа *Анђелина Ничићка*, учитељица III р. 1. одељ. основне мушке школе у Врању, за учитељицу II разреда 1. одељ. мушке школе у Гор. Милановцу, по потреби. — г. *Панта Лазаревић*, учитељ основне школе у Јабучју окр. ваљевског, за учитеља основне школе у Мојковцу окр. рудничког, по потреби.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова 5-ог Септембра премештени су: гђа *Даринка Јанковићева*, учитељица III разреда основне школу у Ланову окр. крагујевачког, за учитељицу I разреда 1. одељ. женске школе у Крагујевцу по молби. — Претписом г. Министра просвете и црквених послова 6-ог Септембра ов. год. премештени су: г. *Живојин Ђеђа*, учитељ у Бадовинцима ок. шабачког, за учитеља у Стубине, окр. ваљевског по потреби. — Претписом г. Министра просв. и црквених послова 10-ог Септембра ов. год. премештена је: гђа *Даринка Гавриловићева*, учитељица I разреда мушке школе у Бањи, окр. алексиначког, за учитељицу I и II разреда женске исте школе по потреби. — Претписом го Министра просвете и црквених послова 15-ог Септембра ове год. премештена је гђа *Јулка Стојановићка* учитељица I разреда основне школе у Смољинцу окр. пожарев. за учитељицу I и II разреда осн. школе у Кисиљеву истог округа, по молби. — гђа *Лепосава Обрадовићева*, учитељица I и II разреда основне школе у Кисиљеву окр. пожарев. за учитељицу I раз. основне школе у Смољинцу исто округа по молби. — Претписом г. Министра просвете и црквених послова 16-ог Септембра ове год. премештена је: — гђа *Милица Јовановићева*, учитељица основне школе бруске у окр. крушевачком, по молби за учитељицу школе скобаљске. — г. *Павле Хофманић*, учитељ на Убу, окр. ваљевски, за учитеља III и IV разреда у Обреновцу истог округа по потреби. — Претписом г. Министра просв. и црквених послова 20. Септембра ове год. премештена је гђа *Драга Ђурићева*, заступ. учитеља у Доњој Белој Реци, окр. пиротског, за заступницу учитеља у Ратковићу, округа јагодинског, по молби. — Претписом г. Министра просвете и црквен. послова 21. Септембра ове године премештен је: г. *Михаил Поповић*, привремени учитељ школе мочиочке, по молби за привременог учитеља школе кременске. — Претписом г. Министра просвете и црквених послова 26-ог Септембра премештени су: гђа *Неранда Милојевићка*, учитељица основне школе у Богатићу окр. шабачког за учитељицу I разреда основне школе у Корбову окр. крајинског по потреби — г. *Живојин Милојевић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Богатићу окр. шабачког, за учитеља II, III и IV разреда основне школе у Корбову окр. крајинског по потреби. — г. *Петар Милојевић*, учитељ II III и IV разреда основне школе у Корбову окр. крајинског за учитеља I разреда школе у Шаторњи окр. крагујевачког по молби. — г. *Павле Јовановић*, учитељ II разреда 1. одељења основне мушке школе у Пироту, за привременог учитеља основне школе брзанске окр. крагујевачког по потреби. — г. *Јеротије Вујић*, учитељ основне школе вичке окр. чачанског, за учитеља школе наупарске у окр. крушевачком по молби. — гђа *Спасенија Матићка*, привремена учитељица I раз. основне мушке школе у Александровцу окр. крушевачког, за привремену учитељицу II раз. исте школе по потреби. — г. *Аким Чадаревић*, учитељ II разреда основне мушке школе у Александровцу окр. крушевачког, за учитеља I разреда исте школе по потреби. — гђа *Љубица Наумовићева*, учитељица II раз. 1. одељења школе у Александровцу окр. крушевачког, за учитељицу сва четири разреда женске школе на истом месту по потреби. — гђа *Роксанда Ракетићева*, учитељ. I раз. осн. школе у Корбову у округ крајин. — за учитељицу II раз. женске школе у Чачку. Претписом г. министра просвете и црквених послова 30. Септембра ове год. премештена је: — гђа *Милева Димитријевићева*, учитељица у Баточини окр. крагујевачког за учитељицу V и VI разреда женске школе у Обреновцу по молби. — гђа *Персида Равићева*, учитељица V и VI разреда женске школе у Обреновцу округа ваљевског, за учитељицу II разреда женске школе у Ваљеву, по молби. — г. *Димитрије Илић*, учитељ III и IV разреда осн. школе у Подгорцу окр. пиротског, за учитеља VI разреда основне школе у Нишу. —

Постављени. Претписом г. министра просвете и цркв. послова од 1 Августа ове год. постављени су: — *Васа Стојаковић*, за сталног учитеља у Ушћу округа ваљевског. —

Претписом г. министра просвете и цркв. 16 Августом ове године постављени су: — г. *Војислав Крушежевић*, свршени богослов, за привременог учитеља основне школе у Топчидеру. — гђа *Драга Михајловићева*, свршена ученица више женске школе, за сталну учитељицу II раз. 1. одељења мушке школе на Теразијама. — г. *Васа Симић*, учитељски приправник за сталног учитеља III и IV р. основне школе у Вел. Орашју. — г. *Павле Н. Јовановић*, богослов, који је положио учитељски испит, за сталног учитеља у Осипаонници. — г. *Михаил Илић*, учитељски приправник за сталног учитеља III и IV разреда основне школе, у Марковцу. — гђа *Даринка Ј. Стојковићева*, свршена ученица в. ж. школе за привремену учитељицу II разреда основ. школе у Аазањи. — гђа *Даринка Сакошанова*, свршена ученица више жен. школе за сталну учитељицу II разреда основне школе у Милошевцу. — г. *Сава Марковић*, богослов за привременог учитеља основне школе у Седларима. — г. *Јевта Милошевић*, учитељски приправник за сталног учитеља III и IV р. основне школе у Вел. Поповићу. — г. *Велимир Петровић*, приправник учитељске шк. за сталног учитеља основне школе у Глоговцу. — г. *Сима Поповић*, учит. приправник за сталног учитеља у Бајиној-Башти. — г. *Сима Јанушевић*, богослов за сталног учитеља у у Бачевцима. — г. *Никодије Милорадовић*, учитељски приправник за сталног учитеља II III и IV разреда основне школе косјерићске. — г. *Живојин Токовић*, по положеном учитељском испиту, за сталног учитеља основне школе бело-речке. — гђа *Даница Рајичићева*, свршена ученица више женске школе за сталну учитељицу I раз. основне школе у Ивањици. — г. *Вук Мартиновић*, приправник учитељски за сталног учитеља I раз. 1. одељења мушке основне школе у у Арљу. — г. *Јован Перовић*, бивши учитељ за сталног учитеља I раз. основ. мушке школе Ивањичке. — г. *Божидар Нешковић*, свршен ђак учитељске школе за привременог учитеља I и II раз. осн. школе у Бајиној-Башти. — г. *Михаил Поповић*, свршен богослов за приврем. учитеља осн. школе мочиочке. — г. *Матија Матић*, учитељ, приправник за сталног учитеља III и IV разреда основне школе у Трстенику окр. крушевачког. — г. *Марко Јоковић* учитељског приправника за сталног учитеља основне школе у Клокочеву окр. крајинског. — г. *Василије Пупић*, свршени ђак учитељске школе за привременог учитеља основне школе у Сафановцу округу крагујевачком. — г. *Ђура Димитријевић*, учитељски приправник за сталног учитеља III и IV разреда основне школе у Жабарима окр. крагујевачког. — г. *Јефта Поповић*, бив. учитељ за сталног учитеља III и IV разреда основне школе у Каменцу окр. крагујевачког. — г. *Милорад Јовановић*, учитељски приправник за сталног учитеља II III и IV раз. основне школе у Шаторњу окр. крагујевачком. — г. *Светислав Поковић*, учитељски приправник за сталног учитеља III и IV разр. основне школе у Закути окр. крагујевачког — г. *Стеван Јовановић*, богослова за привременог учитеља основне школе у Бадњевцу окр. крагујевачког. — г. *Радослав Лазаревић*, свршени богослов за привременог учитеља основне школе у Рибнику окр. крушевачког. — г. *Петар С. Ђурић*, учитељски приправник за привременога учитеља основне школе у Сикоју окр. крагујевачког. — гђа *Персида Миљковићева*, која је положила учитељски испит за привремену учитељицу II разр. основне мушке школе у Трстенику округа крушевачког. — г. *Ђура Животић*, бивши учитељ за сталног учитеља основне школе у Мајдан-Пеку окр. крајинског. — г. *Владимир Јоцић*, учитељски приправник, за сталног учитеља у Новом Хану окр. књажевачког. — гђа *Зорка Живковићева*, свршена учен. в. ж. школе, за сталну учитељ. у Рушњу окр. београдског — г. *Павле Хофмановић*, учитељ. приправник, за сталног учитеља на Убу окр. ваљевског. — г. *Милорад Букосновић*, учитељски приправник за сталног учитеља у Голој Глави окр. ваљев. — г. *Владимир Стојановић*, учитељски приправ. за сталног учитеља V и VI разреда у Обреновцу окр. ваљев. — г. *Петар Милошаковић*, богослов који је положио учитељ. испит за сталног учитеља II III и IV разреда у Белушићи. округ јагодинског. — — г. *Тодор С. Акимовић*, богослов, за привременог учитеља основне школе у Грачацу округ чачанског. — г. *Дрољуб Беочанин*, учитељски приправник, за сталног учитеља основне школе у Међуречју округа чачанског. — г. *Коста Марковић*, учитељски приправ-

ник, за сталног учитеља III и IV разреда основне школе у Кривом Виру, округа ћ-норечког. — г. *Љубомир Нешић*, богослов, за привременог учитеља III и IV разреда основне школе у Планиници округа ћ-норечког. — г. *Милан Стојановић*, учитељски приправник, за сталног учитеља основне школе у Злоту округа ћ-норечког. — гђа *Јулка Струнгаликева*, свршена ученица више женске школе, за сталну учитељицу у Добрићу, округ шабачки. — г. *Вучко Поповић*, учитељ у пензији, за учитеља основне школе у Меховинама, округа шабачког. — г. *Григорије Костић*, приправник учитељске школе, за сталног учитеља основне школе у Доњој Барн, округ нишки. — г. *Живојин Стојиковић*, учитељски приправник, за сталног учитеља основне школе у Кнез Селу окр. нишки. — *Димитрије Мијалковић*, свршени богослов, за сталног учитеља основне школе у Сувом Долу, округа пиротског. — *Коста Јонић*, учитељски приправник, за сталног учитеља основне школе у Станичењу, округ пиротски. — г. *Андрија Станојевић*, приправник учитељски, за сталног учитеља у Љубовији округа подринског. — г. *Коста Миленовић*, ђак учитељске школе, за привременог учитеља у Ковиљачи округа подринског. — г. *Петар С. Петковић*, бивши учитељ, за учитеља школе у Ћовдину округа пожаревачког. — г. *Мика Петровић*, бивши учитељ, за сталног учитеља школе у Курјачи округа пожаревачког. — г. *Милун Јанковић*, учитељски приправник, за сталног учитеља III и IV разред у Кучеву округа пожаревачког. — г. *Милија Луковић*, учитељски приправник, за сталног учитеља III и IV разрада основне школе у Голупцу, округ пожаревачки. — г. *Милован Митић*, богослов, за привременог учитеља основне школе у Шетоњи, округ пожаревачки. — г. *Ђорђе П. Богојевић*, учитељ из Тетова, за привременог учитеља у Забрђу, округ пожаревачки. — г. *Владимир П. Савић*, учитељски приправник за сталног учитеља II, III и IV разреда основне школе у Жагубици округа пожаревачког.

гђа *Даница Пантелићева*, свршена ученица више женске школе, за сталну учитељицу I разреда основне школе у Лушци округ пожаревачки. — г. *Михаило Стојаревић*, бивши учитељ, за сталног учитеља основне школе у Лаћевцу, округа рудничког. — Претписом г. министра просвете и црквених послова од 24. Августа т. г. постављен је: *Алимпије Бирчанин*, свршени богослов, који је положио учитељски испит, за сталног учитеља у Рајковцу, округа ваљевског. — *Коста Поповић*, свршени богослов, за привременог учитеља III разреда у Бачини округа, јагодинског. — Претписом г. министра просвете и црквених послова од 1. Септембра ове године постављени су: — г. *Панта Мајсторовић*, свршени богослов за привременог учитеља I разреда основне школе ратарске. — *Милосав Ковић*, свршени богослов за привременог учитеља основне школе Ракиначке. — гђа *Микева Павловићева*, заступница учитеља основне школе планске, за привремену учитељицу исте школе. — гђа *Милева Окановићева*, заступница учитеља основне школе глоганске, за привремену учитељицу исте школе. — г. *Драгољуб Ј. Петровић*, свршени богослов за привременог учитеља основне школе у Ратају окр. крушевачког. — г. *Светислав Рачић*, свршени богослов за привр. учитеља I и II разреда основне школе у Бунису окр. крушевачког. — гђа *Анка Тараиска*, која је положила учитељски испит за сталну учитељицу основ. женске школе штубичке у окр. крајинском. — г. *Филип Радуловић*, свршени богослов за привр. учитеља основне школе годачичке окр. крагујевачког. — гђа *Катарина Р. Милојевићка*, учитељска кандидаткиња за привремену учитељицу I и II разр. основне школе ново-ханске у округу књажевачком. — г. *Милун Јанковић*, свршени ђак учитељске школе за сталног учитеља основ. школе женске округу књажевачког. — гђа *Бисенија Симићева*, свршена ученица више женске школе за сталну учитељицу основне школе блазнавске округа крагујевачког. — гђа *Косара Божина*, свршена ученица више женске школе за привремену учитељицу новог одељења у Сталаћу, округа алексиначког. — *Владимир Јоцић*, учитељски приправник за сталног учитеља I разреда у Бањи округа алексиначког. — г. *Стојан Јаковљевић*, свршени ђак учитељске школе, за привременог учитеља II III и IV разреда у Јовцу, округа јагодински. — г. *Петар Ј. Поповић*, свршени ђак учитељске школе, за привременог учитеља III и IV разреда у Рогачи, округ београдски. — г. *Богољуб Д. Трифуновић*, свршени

богослов, који је положио учитељски испит, за сталног учитеља у Лабучју, округа ваљевског. — гђца *Вукосава Пинићева*, свршена ученица више женске школе, за сталну учитељицу II раз. у Пољни, окр. јагодинског. — Претписом г. министра просвете и црквених послова од 1 Септембра постављен је: г. *Коста Костић*, свршени богослов, за привременог учитеља основне школе у Облачини у округу топличком — г. *Јевта Поповић*, који је свршио учитељску школу, за учитеља I разреда основне школе у Злоту, округ пиротски. — г. *Љубомир Поповић*, свршени богослов за привременог учитеља сва 4 разреда основне школе у Рашанцу, округа пожаревачког. — г. *Душан Рајичић* свршени ђак учитељске школе за сталног учитеља I разреда основне мушке школе у Петровцу, округ пожаревачки. — г. *Радован Вукићевић* свршени богослов, за привременог учитеља I и II разреда основне школе у Породину округа пожаревачког. — гђца *Милица Рајићева*, учитељска кандидаткиња за учитељицу I и II разреда основне школе у Брадарцу, округа пожаревачког. — Претписом г. министра просвете и црквених послова од 16 септембра о. г. постављени су: гђца *Љубица Пантелићева*, свршена ученица више женске школе, за сталну учитељицу II разреда у Коњусима, округа јагодинског. — г. *Петар Анђелковић*, који је положио учитељски испит, за сталног учитеља II III и IV разреда у Опарићу, округа јагодинског. — г. *Ђорђе С. Ристић*, и који је положио учитељ. испит, свршио учитељску школу, за сталног учитеља сва 4 раз. у Пироману, округа ваљевс. — гђца *Јелена Обреновићева*, свршена ученица в. жен. школе за привр. учитељ. у Барајеву округа београдског. — г. *Владислав Новаковић*, свр. ђак учитељске школе за привременог учитеља II III и IV разреда основне школе у Гротини у округу пиротском. — г. *Христифор Поповић* свршени богослов са приврем. учитоља осн. школе у Винарцу окр. нишког. — г. *Радован Пантић*, свршени ђак учитељ. школе, за приврем. учитеља основне школе у Рановцу окр. пожарев. — г. *Петар Тодоровић*, свршени ђак учитељ. школе, за приврем. учитеља сва 4. разреда у Крепољину окр. пожаревачког. — г. *Никодим Милорадовић*, свршени ђак учитељске школе, за сталног учитеља осн. школе у Манастирици окр. пожарев. — г. *Драгутин Зисић*, свршени ђак учитељ. школе за сталног учитеља основне школе цветачке окр. рудничког. — г. *Миленко Михаиловић*, свршени ђак учитељ. школе за сталног учитеља у Мојсињу окр. рудничког. — Претписом Г. Министра просвете и црквених послова 20. Септебра ове год. постављени су: г. *Велимир А. Марковић*, свршени богослов, за сталног учитеља основ. школе у Бадовинцима окр. шабачкога. — г. *Љубомир В. Јанковић*, свршени ђак учитељ. школе, за сталног учитеља у Прељини окр. рудничког. — Претписом г. Министра просвете и црквених послова 21. Септембра ове год. постав. су: г. *Антоније М. Стојиљковић*, свр. ђак учитељ. школе, за сталног учитеља III разреда мушке основне школе у Ивањици.

(Стављени у стање покоја). — На основу чл. 56. закона о основним школама стављени су 30. Јула т. г. у стање покоја следећи наставници и наставнице основних школа: г. г. *Ђорђе Ђурковић*, учитељ великорашки у Смедеревском округу; *Илија Вуковић*, учитељ звечански, у округу ваљевском; *Вујица Ковачевић*, учитељ II разреда II одељења у Горњем Милановцу; *Радисав Мајсторовић*, учитељ у Врби у округу чачанском: *Павле Павловић*, учитељ школе сибиничке у округу београдском; *Коста Јовичић*, учитељ у Заблаћу у округу чачанском; *Петар Јовановић*, учитељ IV разреда 1 одељења у Лесковцу; *Павле Јеврић*, учитељ III разреда школе варваринске; *Крста Недић*, учитељ у Чокешини округу шабачком; *Сава Шкрбић*, учитељ у Стојнику у округу крагујевачком; гђа *Томанија Антоновићка*, учитељица II разреда школе трстеничко: гђа *Катарина Милосављевићка* учитељица крепољанска у окр. пожаревачком; гђа *Пијада Марошанска* учитељица I разреда II одељења мушке школе у Власотинцима у округу нишком; гђа *Милева Трибинчева* учитељица III и IV разреда основне школе грочанске; *Софроније Грујичић* учитељ I разреда доње основне мушке школе у Смедереву по својој молби, стављен је у стање покоја.

(Отпуштени из учитељске службе). — На основу чл. 67. закона о основ. школама отпуштени су 15. Августа: г. г. *Михаило Банковић*, привремени учитељ у Загорици, округа крагујевачког; *Драгутин Цветковић*,

учитељ рашаначки; *Антоније Ђорђевић*, учитељ донокрчински; *Катарина Лазаревићева*, учитељица у Рамаћи, окр. крагујевач. *Илија Ђорђевић*, учитељ црнајачки, у окр. крајинском; *Љубомир Радисојевић*, учитељ у Барима, округа пожаревачког; *Катинка Петровићева*, учитељ банковачка у окр. рудничком; *Милева Сасојевићка*, учитељица у Планиници округа ториречког; *Аврам Динић*, учитељ мросаљачки у округу чачанском; *Ђурађ Гемовић*, учитељ у Добрићу, окр. шабачког; *Василије Антић*, учитељ облачински у окр. топличком; *Ђорђе Грбановић*, учитељ мекишки и *Милисије Чакаревић*, учитељ д. орашовички у округу подринском.

(Одлуке о школским књигама). Г. министар просвете и цркв. послова, по саслушању Главног Просветног Савета, одлучио је:

да се дело: „*Историја Србије од 1813—1815 год.*“ од Симе Милутиновића Сарајлије, које је издао г. Драгутин С. Милутиновић, професор велике школе, набави за књижнице свих основних школа у Краљевини Србији,

да се књига: „*Нова дечија рачуница*“, од г. Душана Рајичића и другова му, може употребљавати као помоћна ђачка књига у I р. основне школе, поред прописаног уџбеника, ну ова књижица не сматра се као обавезна и њоме се могу користити само они ученици, који хоће и могу да је набаве,

да се обе књижице за III и за IV р. основних школа под насловом: „Познавање и неговање човечијег тела“ од г. Благоја Т. Недића, учитеља, употребљавају као ђачке ручне књиге у основним школама,

да се „Зоологија за више разреде средњих школа“ од г. Ђ. Козарца уводи од ове школске године као ђачка ручна књига у средњим школама,

да се „Немачка граматика. III. део. Наука о реченицама“ од г. Мите Живковића уводи од ове школске год. као ручна књига у средњим школама.

(Професорски испити). — Г. *Милован Симић*, предавач београдске више гимназије, полагао је 24. Фебруара, 1., 5. и 8. Марта ове године професорски испит из *зоологије, антропологије с обзиром на дијететику, ботанике, анатомије и физиологије и немачкога језика*, пред испитним одбором у коме су били: г. г. Коста Алковић, као председник; Јов. Жујовић, Свет. Вуловић, Ђуро Козарац и Јован Ђорђевић, као чланови, и добио је једногласно *одличну* оцену.

Г. *Коста Миленовић*, предавач учитељске школе у Нишу, полагао је 2., 4., 7. и 9. Марта ове године, професорски испит из *српског и старословенског језика, историје српске књижевности, историје српског народа и француског језика*, пред испитним одбором у коме су били: г. г. Панта Срећковић, као председник; Јован Бошковић, Светислав Вуловић и Андра Ђорђевић, као чланови, и добио је већином гласова *одличну* оцену.

СТЕЧАЈИ

за шиљање државних питомаца на науке у стране земље.

По одлуци владе Његовог Величанства Краља, послаће се о државном трошку, на науке ван земље, **петнаест** питомаца, а на име:

Један за изучавање статистике, **један** за изучавање педагогике, **један** за изучавање опште историје, **један** за изучавање јелинског језика, **један** за изучавање географије, **један** за изучавање физике, **један** за изучавање ботанике, **један** за изучавање зоологије, **један** за изучавање административног права, **један** за изучавање економије и финанције, **један** за изучавање банкарства и берзанства, и **четири** за изучавање рударства.

Погодбе, под којима ко може бити примљен за државног питомца на страни, ове су:

1. да је Србин православне вере;

2. да је свршио један факултет Велике Школе и то: за статистику, педагогику, општу историју, јелински језик, географију, физику, ботанику и

зоологију да је свршио **философски факултет**; за административно право, економију и финанцију, банкарство и берзанство да је свршио **правнички факултет**, а за рударство **технички факултет** или природно-математички одсек философског факултета;

3. да је потпуно здрав;

4. да мора, као државни питомац, полагати све полугодишње и годишње испите, који постоје у оној школи, у коју се буде уписао, а тако исто да полаже и државне испите где за то буде израђено нарочито одобрење од владе дотичне земље;

5. да је готов у свако доба саобраћавати се **„Правилима о државним питомцима на страни,“** која ће при поласку потписати, а тако исто и свима изменама, које се, за трајања њихових студија на страни, буду прописале за све државне питомце по струци министарства просвете и црквених послова; и

6. да мора по повратку примити се државне службе и одслужити онолико колико је трошено од стране државне на његово образовање. У противном случају, накнадиће државној каси, од свога имања или своје зараде, целокупну суму, која на њ буде утрошена. Ову обвезу имају потписати и родитељи дотичних питомаца.

Према изложеним условима, има сваки, који је вољан да конкурише за избор питомаца, поднети министарству просвете и црквених послова:

а, **школско сведочанство** о свршеним наукама;

б, **лекарско уверење** о своме здрављу;

в, **крштеницу**;

г, **уверење о свом имовном стању**, потврђено полицијском влашћу;

д, **писмен пристанак својих родитеља** на услове изложене у „Правилима“ питомачким, или **доказ**, потврђен надлежном влашћу, **да је властан располагати својим имањем**; и

ђ, **молбеницу** са изјавом, којој се науци жели специјално одати, поред изучавања факултетских група наука.

Рок пријаве траје до краја овог месеца.

Пбр. 10514. Из канцеларије министарства просвете и црквених послова, 8 октобра 1888 год., у Београду.

За помоћнице у Вишој женској школи.

У Вишој Женској школи има места за *три* помоћнице са годишњом платом од 800 динара.

Помоћница може бити, према чл. 10-ом и 11-ом зак. о уређењу Више Женске Школе, она, која је свршила код нас Вишу Женску школу или на страни сличну школу и положила учитељски испит са *одличним* или *врло добрим* успехом.

Која има та својства, а рада је бити помоћница у Вишој Женској Школи, нека се с молбом обрати министарству просвете и црквених послова најдаље до 1-ог новембра о. год., уз коју ће приложити и своје сведоџбе.

Пбр. 10832. Из канцеларије министарства просвете и црква. послова, 9. октобра 1888 год., у Београду.

Просветне Белешке

(Стручне школе у Хрватској). — По „Paedagogium-u“ саопштавамо овде укратко о стручним школама које су од 1885. заведене у Хрватској поради унапређења домаће индустрије.

I. *Школе за дворез.* Има их 7 са 69 ученика. Школске 1886/7 г. израдили су ученици ових школа 2331 предмет у вредности од 1329 фр. и 6 кр., од чега припада 30% школи, 25% учитељу и 45% ученицима. — Земаљска влада троши на сирему учитеља и помоћа и на школе. Општине су помогле сумом од 1465 фр. 44 кр.

II. *Школе за плетарство.* Има их 6 са 71 учеником, и израдиле су 1886/7 шк. г. 4319 предмета у вредности од 2277 фр. и 19 кр. За издржање ових школа помагале су општине сумом од 2550 фр. годишње.

III. *Једна школа за часовнике* (у Огулину) с 5 ученика, који су претечно изучили школу за дворез. Ученици ове школе израдили су за 11 месеца 40 часовника простије врсте у вредности од 1 фр. 83 кр. до 3 фр. 70 кр. Ученици ове школе уче и геометријско цртање. Учитељ је о трошку државном изучио у иностранству.

Све ове школе стоје под управом и надзором стручних одбора. Од новога школског закона спојиће се оне с грађанским школама, које ће тако добити практични правац.

Осим ових школа помињемо још да у Хрватској има: три трговачке, једна занатлијска, две пољопривредне, једна наутичка и једна средња школа за шумарство и земљоделију.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Г. **Филип Ла Ренотијер од Ферари и Едуард Ла Ренотијер Буланже,** приликом доласка свога у Кладово, поклонили су *сто динара у злату*, да се набави зимско одело сиротним ученицима ових школа.

Г. **Димитрије Ристић,** наредник инвалид, из Крагујевца, дао је два динара, да се сиромашним ђацима обренске школе купи неколико књижица.

УМРЛИ

Цвета Василићка, учитељица IV. разреда основне женске школе у Шапцу, умрла је 10. Јула т. г. — Покојница је рођена 28. Марта 1863. г. у Шапцу. Свршивши 1880. год. у Београду четврти разред Више женске школе са *одличним успехом* оде у Босну, где је заједно са мужем била учитељица у Брчком. За време своје службе у Босни покојница је „*своју дужност тачно и прилежно вршила показавши одличан успех у школском раду*“ као што сведочи уверење које јој је издао црквено-школски одбор у Брчком. Вративши се из Босне буде 3. Августа 1883. године постављена за привремену учитељицу I. разреда основне школе у Јабуковцу, округа крајиског, а 13. Августа 1887. године буде премештена по молби, у I. одељење IV. разреда основне женске школе шабачке. Дожививши 24. Септембра исто године практични испит са *одличним* успехом буде 1. Октобра те године постављена за *сталну* учитељицу у истој школи где је остала до смрти. За све време своје службе у Србији добијала је *одличне* оцене од школских надзорника. Овакој школској трудбеници вредно је рећи: мир њеној души и лака јој земља.

* * *

Василије Живковић, учитељ бањски, свршени педагог, родом из Гиљана у Старој Србији, умр'о је 15. Маја 1880. г. у свом месту рођена. 1. Августа 1885. год. постављен је био за учитеља у Станичанима округа пиротског, 8. Фебруара 1886. г. за Пирот, а 1. Септембра 1886. г. за Бању алексиначку.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије — Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ИЗВЕШТАЈИ СТАРЕШИНА СРЕДЊИХ ШКОЛА

ЗА 188⁷/₈ ШКОЛСКУ ГОДИНУ

6. Директора ужичке реалке.

О наставном раду при овој реалци, у току прошле 188⁷/₈ школске године, част ми је поднети господину министру овај извештај.

Свега уписатих ученика и ученица било је 309; [1]) свршило годину свега 262.

У појединим разредима:

РАЗРЕД	УПИСАТО		СВРШИЛО РАЗРЕД		ПРЕЛАЗЕ У СТАР. РАЗРЕД	ПОНАВЉАЛО ИСПИТ И НАПЕДАЛО ПОЛАГАЊЕ	ПОНАВЉА РАЗРЕД	НАПУСТИЛО ШКОЛУ И ОТИШЛО У ДРУГИ ЗАВОД	ИСКЉУЧЕНО	УМРЛО	НАПОМЕНА
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА							
I	69	19	52	17	33	18	18	14	5	—	Од 18 ученика који су понављали испите, положило 15, 3 пала.
II	62	9	51	9	28	13	19	9	2	—	Од 13 ученика положило 12, а 1 није дошао на испит.
III	50	13	43	12	25	18	12	8	—	—	Од 18 положило 16, 1 није дошао на испит, а 1 пао.
IV	19	3	19	3	11	8	2	—	1	—	Поновни испит положили сви.
V	30	—	22	—	11	10	1	8	—	—	Положило 9, а 1 није.
VI	15	—	14	—	9	3	2	—	—	1	Двојица положила, 1 није дошао на испит.
VII	20	—	20	—	—	—	—	—	—	—	О VII-ом разреду има засебан извештај.
Свега	265	44	221	41	137	70	54	39	8	1	

Четири су ученика изгубила право на даље школовање, и то: 2 у III, 1 у IV и 1 у V разреду.

С каквим је успехом и колико ученика и ученица свршило, у сваком разреду посебице, показује следећа таблица:

[1]) Један је ученик приватно полагао испит.

РАЗРЕД	ОДЛИЧНИМ	ВРЛО ДОБРИМ	ДОБРИМ	СЛАБИМ	ХРЂАВИМ
I	6	10	32	21	—
II	1	14	26	19	—
III	1	5	36	13	—
IV	—	3	17	2	—
V	—	5	15	2	—
VI	—	4	8	2	—
Свега	**8**	**41**	**134**	**59**	—

Награде ученика биле су тројаке: прва награда књига и лист, друга награда књига и трећа награда лист. Одлични ученици награђивани су првом наградом. Другу награду добијали су они ученици, којих је општи резултат износио преко 4 до 4½. Трећу ученици са успехом врло добрим. Засебно су давате награде заслужним ученицима из цртања, и ученицама из женског рада.

Свега је изостанака учињено у појединим разредима за целу годину:

ИЗОСТАНАКА		I	II	III	IV	V	VI	VII
Оправданих....		1099	1479	588	450	697	493	731
Неоправданих		693	1385	398	156	409	64	26
На 1 уч. долази у целом	ОПРАВД.	12	20	9	20	23	32	36
	НЕОПРАВД.	7	19	6	7	13	4	1

Ред у заводу био је врло добар. На неке ученике, који се нису у свему понашали како закон прописује и ваљаним ученицима доликује, морале су се примењивати и прописане мере за поправку, еда би се у будуће одвратили, од за њих рђавих последица, које би неминовно наступиле.

У I разреду кажњено је саветском одлуком 6 ученика, чему су претходиле блажије казне разредног старешине и директора; од ових је 5 искључено с правом на испит, због понављених преступа. Поред ових, још је кажњено 12 ученика које директором, које разредним старешином. Свега кажњено у I разреду 18 ученика.

У II разреду 2 ученика искључена, 1 без права на испит, а други с правом. Професорски савет казнио је 2 ученика. Директор и разредни старешина 12 ученика за омање крађе. Свега кажњено у II-ом разреду 16 ученика.

У III разреду савет професорски казнио једног ученика. Директор и разредни старешина 13. Свега кажњено 14 ученика.

У IV разр. 1 ученик искључен је с правом на испит, 1 кажњен професорским саветом на затвор, директор казнио је 2 ученика, разредни старешина 5. Свега 9.

У V разреду 2 ученика казнио је професорски савет, а директор 1, разредни старешина 4. Свега 7 ученика.

У VI и VII разреду није кажњаван ни један. —

Владање ученика је овако:

Владало се по закону 245. Није у свему по закону 49. Није по закону 7. Искључено 8.

Сви наставни предмети предавани су од дотичних наставника у прописаноме обиму и свршени су овим редом:

Наука хришћанска у I разреду оба одељења, по књизи „Приповетке старога завета“; у II разреду „Приповетке новога завета“ крајем Априла; у III раз. „Црквено богословље“ у половини Маја; у IV раз. „Пространи катихизис“ у почетку Маја.

Тешкоће при предавању није било сем у III разреду, што ни у књижарама ни у државној штампарији није имало прописаног уџбеника, те су и ученици махом били без ручне књиге. У том недостатку помагали су се вођењем прибележака и заједничким учењем са онима, који су уџбенике набавили од ученика, што су прошле године свршили тај разред.

У допуну својих предавања, наставник се служио „Преводом старог и новог завета“, поучним одломцима признатих богослова и белешкама из предавања, која је слушао у нашој богословији

Српски језик предавали су 2 наставника, један у I разреду оба одељења по прописаној књизи „Српска граматика I део наука о гла-

совима од Ст. Новаковића* и довршио је концем Априла; други је предавао у II, III и IV разреду по учебницима од Ст. Новаковића, па је у II разреду свршио предмет крајем Марта, а у III и IV концем Априла. Исти је предавао познавање литературе у V и VI разреду. У предавању држао се програма за гимназије, само у ужем обиму, у колико је за реалке и мање времена одређено. Сем уџбеника служио се и својим прибелешкама, које је у допуну уџбеника ученицима диктовао. Предмет довршен у V разреду крајем Марта, а у VI крајем Априла.

Књиговодство и *кореспонденција* предавана је у VII разреду. По распореду овај је предмет имао само 2 часа. Једно због тако скученог времена, а друго због неподесности ручне књиге, која је као уџбеник препоручена, наставник је у изводу диктовао лекције, које су из књиговодства износиле до 6 табака ситно писаних и нешто више, а из кореспонденције до 10. Предмет је свршен крајем Марта.

Немачки језик предавали су 2 наставника, један у I р. оба одељења по прописаној књизи Малине и свршио је до 10 Априла. Други је наставник предавао у II III и IV по граматици Траута и свршио је у II до краја марта, у III до краја априла, у IV крајем године; у V по читанци мајзнеровој, у VI и VII по Lange-а и предавао је све до пред крај године, када је у другу струку премештен.

Француски језик предавао је један наставник у свима разредима, т. ј. V, VI и VII. Прописани обим свршио је.

Сем прописаних уџбеника, служио се је и својим прибелешкама. Примећава да читанка V р. није подесна због речи француских и српских, које су испод текста на истој страни — што чини, да ученици уздајући се у хитрост ока, не уче речи на памет, по што би требало да је главна циљ изучавања превода из читанке.

У VI разреду свршио је синтаксу по уџбенику Ж. Недељковића. Примећава, да су је ученици врло тешко разумевали и нерадо учили, пошто вели, рђаво стоје са синтаксом срп. језика, па им је ову морао тумачити, да би могли лакше схватити француску. Исто је тако, вели, морао поступати и у VII р., где је с ученицима понављао синтаксу простих реченица, а за синтаксу сложених реченица служио се је својим бележкама, јер штампане и одобрене за учење још нема.

Признајући да недовољно знање српске синтаксе може бити велика сметња напретку у ма коме страноме језику у нашим школама, дужност ми је одбити и сенку која би отуд могла пасти на ревност наставника српског језика.

У том сва је кривица до системе. Ученици, по досадашњој системи свршавају српску синтаксу у IV р. у V и VI р. прелазе на познавање литературе — а у томе разреду приспевају да уче франц. синтаксу, кад су, после две године непонављања српске синтаксе, у главноме и у многоме је поборавили. Са 2 часа историје књижевности једва и у главноме по програму може да пређе, неостаје наставнику времена, да понавља изучавану синтаксу.

Сем тога, и ако наставник не помиње, француска синтакса од Недељковића, подешавана по чисто француским синтаксама, у много чему за наше и најбоље ученике нова је и неудесна. И у томе више, него у незнању срп. синтаксе, лежи прави узрок њиховог неразумевања и нерадог учења, од куда потиче и тешкоћа за наставника, док их упозна са дефиницијама са свим новим.

Те се тешкоће могу отклонити, колико понављањем главнијих правила наше синтаксе при читању и анализовању бољих комада наших писаца, толико и прерадом саме синтаксе Недељковићеве, у колико би се могле оне дефиниције упростити и довести у бољу сагласност са дефиницијама уџбеника, по коме се српска синтакса изучава.

Математика. Овај предмет предавали су четири наставника, два у нижим и два у вишим разредима.

У I р. оба одељења предавао је један наставник и исцрпао по прописном уџбенику од М. Михајловића одређени програм. Тешкоћа при предавању није било никаквих — и свршено је крајем марта, те је наставник имао времена, да са ученицима успешно понови све главније партије предмета.

Други је наставник предавао у II и III р. У оба разреда програм је извршен по прописној књизи М. Михајловића крајем, Маја

Да би пак могао довршити програм у III р. наставник је узео 5—6 ванредних часова.

Алгебру у IV, V, VI и VII раз. предавао је један наставник по књизи Пејића а у обиму програма — и свршио је око половине месеца маја.

Геометрију чисту и нацртну предавао је један наставник прву по уџбенику Ср. Стојковића и у обиму одређеног програма, — а нацртну, за коју нема одређеног програма ни уџбеника, наставник је диктовао у обиму подесном према времену и схваћању ученика. Оба предмета предавана су све до краја године. Особитој ревности наставника има се признати, што је у више ванредних часова, поновио са ученицима VII р. с обзиром на испит зрелости све главне партије из геометрије.

Географија предавана је у свима нижим разредима по земљопису Карића и свршена је по програму: у оба одељења I р. 2 маја; у II р. 16 априла; у III р. 14 маја а у IV р. 19 марта. Да би могао исцрпети програм, наставник је у I и III р. држао више ванредних часова.

Космографија предавана је у VII р. диктованим лекцијама наставника — а ове износе 7— 8 писаних табака. Податци су црпљени поглавито из космографије Малинина и Буренина уз звездано небо професора Ђоке Станојевића. Предмет свршен 15 априла.

Историја. а). Српска историја предавана је по ручној књизи Крстића. У колико је исту требало допуњавати и тиме одговорити одређеном програму, наставник је диктовао ученицима, црпећи податке из наших признатијих писаца.

б). Општу историју у V, VI и VII предавали су према посебним разредима посебни наставници — уз ручну књигу проф. Зечевића, служили се, ради бољег објашњења појединих одељака делима наших и признатих страних писаца.

Програм је у свима разредима исцрпљен и то: у V р. 10 маја у VI и VII крајем године.

Јестаственица:

а). *Познавање човека*, предавано је по књизи Љубе Миљковића. Мишљење је наставника, да је предмет по себи тежак деци за схваћање, која не доносе ни толико спреме из основне школе да не појимају шта је „облик тела“ нити схваћају смисао појединих обичних израза; те је према томе појмљива тешкоћа наставниковог предавања, — и ученичког успеха. Предмет свршен 7 априла.

б) *Ботаника*, предавана је: и то општи део по Панчићевој „Флори околине Београда“. Успех је био са свим задовољавајући; ученици су умели лако анализати обичније биљке по „Флори“ и знали добро морфолошки део и главније физиолошке радње биљне. Само су стране биљке учене по ботаници Пецићевој. Сваки ученик имао је свој хербаријум од преко 100 биљака. Ученици су извођени неколико пута четвртком и недељом у екскурзију. Предмет свршен 11 маја.

в). *Зоологија* предавана је по књизи Пецићевој, а обрађена пажња на главније карактере појединих класа и фамилија. Предмет свршен 14 априла.

г). *Минералогија* предавана по уџбенику покорнога, кристалографија, физичке и хемијске особине по Науману, Хофману (Русу) и Ценгерлу. Предмет свршен 15 маја.

д). *Хемија:*

1.) *Анорганска* предавана је у IV раз. по ручној књизи Мите Петровића — а диктовањем допуњавана по делима: Менделјева. Рамемберга, Роскоа, Штехардта и Лозанића. Предавање довршено 15 маја.

2). *Органска* предавана је у V р. диктандо, што је изнело до 15 писаних табака, а црпљено из дела Роскоа, Пинера, Иљенков-а Риктера и Лозанића. Предмет свршен у половини маја.

Физика:

1). Основи физике предавани су у III р. по уџбенику Мите Петровића; предавања су допуњавана диктандо, које износи до 8 писаних табака и по делу и популарна физика „од Гано-а. Предмет свршен прве половине маја.

2). Експериментална физика у V р. предавана по Гано-у. Како није обележено програмом, докле се има прећи у овоме разреду, а само је одређено да се оба дела Ганове физике свршe у V и VI раз. то је наставник у овоме разреду свршио до топлеја. Предавање свршено у другој половини маја.

У VI р. предмет свршен по пропису крајем априла.

У своме извештају наставник вели.

„Тешкоћа при предавању овога предмета било је и сувише. Физички кабинет више реалке ужичке, сиромашнији је од кабинета какве гимназиске реалчице. И оно мало апарата што их има, у таквом је стању, да се не може с' коришћу употребити при предавању. Док се кабинет физички не попуни, дотле не би требало ни говорити, да се у V и VI р. ужичке реалке предаје *експериментална физика* — јер без апарата не може бити експеримента.“ Жалосна истина — али истина!

Механика предавана је у VII р. Наставник је предавао овај предмет служећи се изводима из бољих писаца, и диктовао ученицима у обиму сразмерно времену од 2 часа недељно. Свршио је у половини маја.

Технологија општа е историјом техничких проналазака предавана је у VI и VII р. и то у VI р. о води, о гориву и у главноме из металургије по Лозанићевој Технологији, довршио је у првој половини априла.

У VII р. предавано је по Вагнеру и то: Калијумове соли, праскајуће материје, фабрикација соде, ултрамарин, фабрикација стакла, фабрикација артије, историја сапуна и фабрикација шећера. Предмет свршен у другој половини априла.

Цртање:

а) *Геометриско* у I р. једном одељењу предавао је један наставник, у I р. другом одел. други, у II и III р. трећи наставник. Како за овај предмет нема одређеног ни програма ни уџбеника, то су наставници споразумно и свако по својој увиђавности, упознавали ученике упознавању разноврсних основа геометриских фигура.

б) *Слободоручно* у I, II и III р. предавао је један наставник, а у IV, V, VI и VII р. други; исти је предавао топографско, орнаментско у VI и архитектонско у VII р. по прегледалицама, које су за то заводу набављене и по оним, које је сам наставник имао.

Краснописе у I и II р. предаван је по најновијој системи, и у свима врстама лепога писања.

Моделисање у блату (или скулптура) предавано је у сва три виша разреда поступно. Рађење у блату отпочето у V. р. продужено је и у VI, до пола године; друге половине године, увуђивани су ученици раду у дрвету (орнаменти који престављају појаве биљног царства). То је настављено и у VII р. рељефним израђивањем орнамената, било из блата или дрвета.

Писмени задаци давани су по пропису и распореду, који је свака 2 месеца одређиван. Дотични наставници ревносно су задатке прегледали, поправљене и оцењене враћали ученицима. Видна је у свакоме обиру корист, коју настава има од писменога рада ученика.

Као што се из овога прегледа види, сви предмети, одређени наставним планом, били су заступљени. Једино није било заступљено *певање и музика*,

Потреба да и тај предмет буде заступљен истицана је сваке године, али без успеха, а било би умесно да се и та потреба задовољи, колико ради хармоничне потпуности наставне цељи завода, толико и ради тога, што ова реалка, ваљда једина од свију завода, од свога постанка до данас, није имала учитеља тих вештина!

При том дужност ми је овде напомену ти не толико ради истицања иницијативе управе ове реалке, колико ради јавне захвалности, коју завод и ученици дугују грађанству, да је потпором истог њих 70 уч. од половине ове школе год. г. Вујковић уз хонорар од 60 дин. месечно, обучавао одличним успехом у ноталном црквеном певању. Ученици су последњих месеци певали Корнелијеву службу сваке недеље и празника у овд. цркви.

Но, како се на ту потпору не може стално рачунати, а почем је она ограничена на само нотално црквено певање — то, да би се у потпуности одговорило и наставном плану и васпитној потреби, праведно је очекивати, да ћа највиша просветна власт, изволети и за ову реалку, одредити учитеља нотално певања и музике.

Потребе кабинета и књижнице, имао сам поменути, у моме извештају о овогодишњем испиту зрелости.

На послетку част ми је јавити Господину министру просвете, да је из фонда сиромаш-

них ученика, који постоји при овој реалци, у току ове школске године издато сиромашним ученицима ове реалке, приликом великих празника, сем тога на набавку школских потреба и обуће, свега 626 динара — за које доброчинство сва захвалност припада колико ревносном заузимању наставника при приређивању беседе, толико и грађанству нашом и округа ужичкога, које се овој хуманој установи најплеменитије одазива.

Број 428.
10. септембра 1888 г.
у Ужице.

Директор
ужичке реалке
Кузман Паштровић.

---

7. Директора зајечарске гимназије.

По свршетку 188⁷/₈ школске године, част ми је поднети г. Министру Просвете извештај о стању овога завода за исту годину.

I. Наставници:

Као и сваке тако и ове године овај завод није имао потпун број наставника до краја школске године. Један наставник, који је предавао француски језик и немачки језик у V. р. дао је оставку на службу крајем Децембра; а један наставник, који је предавао историју општу и немачки језик у VI и VII раз. дао је оставку крајем Марта.

Како ови предмети нису заступљени били новим наставницима, то је ученицима тешко падало, а нарочито ученицима VII. разреда, који су имали да полажу испит зрелости, *први пут* у овој гимназији ове године.

Ова кубура са наставницима у овоме заводу, и друге неприлике у којима се овај завод вазда налазио, учиниле су, те је и испит зрелости од 17 пријављених ученика, положило само четворица, 7 имају да поново после 3 месеца, а 6 су одбијени на год. дана.

Како би се овоме злу доскочило, исказао сам своје мишљење у прошло-годишњем и ранијим извештајима својим.

II. Настава:

Ове, 188⁷/₈ школске године, отворен је *први пут* VII. разред, *први пут* су ученици полагали *испит зрелости* у овоме заводу.

Овим чином завршен је један период у животу ове школе и отпочиње други. Шат ће поћи на боље како у заводу у сваком погледу, тако и у задатку који ова школа има да изврши у овоме крају наше отаџбине.

Све су науке предаване по програмима и одобреним књигама. За које пак науке није било уџбеника ту су наставници или диктовали или су ученици сами прибележавали на часовима, или се радило и једно и друго.

У опште пак што се наставе тиче могу ово напоменути: Неки су предмети свршени на време па су се понављали; неки су остали недовршени због краткоће времена услед испита зрелости и што су двојица наставника одређени били за ревизоре основних школа, за неке због малог броја часова, а за неке пак предмете није било наставника. Код неких предмета опазила се недовољна спрема код ђака у овоме, што су имали да пређу у нижим разредима; за неке предмете није било потребних апарата, учила и других потреба.

Ну да се све ово процени као што треба вама имати на уму: 1.) да у овоме заводу није никад био *потпун* број наставника; 2.) да је ђака било са разном спремом и са разних страна; 3.) да има уџбеника који су неподесни и не одговарају намењеној цељи, а за неке науке нема их никаквих; 4.) да су програми за неке предмете сувише опширни и научни; 5.) да су ученици *преоптерећени;* 6.) да учила, апарата, препарата и других потреба овај завод није никад имао потпуно; 7.) да зграда не одговара потпуно своме задатку, јер се учионице налазе у три одељења, а то смета: раду, реду и дисциплини; 8.) да околина у којој се завод налази више смета, но што потпомаже наставу; 9.) да су нека школска наређења неодређена и дозвољавају двосмислено тумачење; 10.) У опште прилике су такве биле да су кочиле точак наставе и правилног развића.

Све ове и још многе друге околности чиниле су и чине да настава рамље и не може да пође правим путем; чини и чиниће да многи предмети падају тешко ученицима.

Кад се све сметње уклоне које сметају настави, *онда* ће се моћи рећи да настава врши своју задаћу као што треба. Ну зато треба радити и не малаксавати јер „прегаоцу Бог помаже.“

III. Ученици:

1.) У почетку и у току школске године уписали су се:

У I. разред . . . . . 64 ђака
„ II. „ . . . . . 45 „
„ III. „ . . . . . 33 „
„ IV. „ . . . . . 29 „
„ V. „ . . . . . 31 „
„ VI. „ . . . . . 21 „
„ VII. „ . . . . . 26 „

2.) До испита су учили и ове полагали:

У I. разред . . . . . 60 ђака
„ II. „ . . . . . 34 „
„ III. „ . . . . . 30 „
„ IV. „ . . . . . 24 „
„ V. „ . . . . . 26 „
„ VI. „ . . . . . 20 „
„ VII. не полажу *годишње* испите, а има ли су права да полажу испит зрелости њих: 18 ђака.

3.) Прелазе на чисто у старије разреде:

Из I. разреда . . . . . 22 ђака
„ II. „ . . . . . 12 „
„ III. „ . . . . . 8 „
„ IV. „ . . . . . 5 „
„ V. „ . . . . . 8 „
„ VI. „ . . . . . 12 „

4.) Имају да попове *испите:*

У I. разреду . . . . . 14 ђака
„ II. „ . . . . . 12 „
„ III. „ . . . . . 9 „
„ IV. „ . . . . . 5 „
„ V. „ . . . . . 8 „
„ VI. „ . . . . . 5 „

5.) Имају да понављају разред:

У I. разреду . . . . . 21 ђак
„ II. „ . . . . . 7 „
„ III. „ . . . . . 11 „
У IV. „ . . . . . 6 „
„ V. „ . . . . . 7 „
„ VI. „ . . . . . 1 „
„ VII. „ . . . . . 6 „

6.) Отпуштају се као неспособни за науку:

У I. разреду . . . . . 1 ђак
„ II. „ . . . . . 1 „
„ IV. „ . . . . . 3 „

7.) За одличан и врло добар успех у наукама и примерно владање, награђени су књигама:

У I. разреду . . . . . 6 ђака
„ II. „ . . . . . 7 „
„ III. „ . . . . . 4 „
„ IV. „ . . . . . 1 „
„ V. „ . . . . . 3 „
„ VI. „ . . . . . 4 „

8.) За одличан успех у вештинама и примерно владање награђени су: „Похвалним Листовима“:

У I. разреду . . . . . 4 ђака
„ II. „ . . . . . 3 „
„ III. „ . . . . . 11 „
„ IV. „ . . . . . 3 „
„ V. „ . . . . . 2 „
„ VI. „ . . . . . 1 „

9.) Кажњени су *саветском* одлуком:

У I. разреду: затвором . . 1 ђак
„ II. „ одпуштањем без права на испит 1 „
„ III. разреду: затвором . . 1 „
„ IV. „ затвором . . 6 „
„ V. „ { а) затвором 2, б) отпуштањем с правом на испит . . 1, в) изгнањем 1 } 4 „
„ VI. „ затвором . . 1 „
„ VII. „ { а) затвором 3, б) изгнањем 4 } 7 „

VI. Књижница. Учила, Кабинети, школска зграда.

Књижница је и ове године малим бројем књига увећана, а учила се нису приповила.

Кабинет природњачки увећан је прилично ове године. Тако, набављено је

1.) Напуњених тица 65 комада. Од ових 38 комада купила је и поклонила Гимназији овдашња општина; а 27 комада платила је држава.

2.) Лепу збирку фосила уредно је и поклонио заводу г. Петар С. Павловић наставник ове гимназије, за коју је он сам облике прибирао из Раковичког Тегла.

3.) Лепу збирку так фосила из ове околине уредили су: г. г. Петар С. Павловић и Михаило Р. Живковић, наставници овд. гимназије из облика, што су они сами а и ученици из околине Зајечара прибирали.

4.) Лепу збирку *буба* уредио је г. Михаило Р. Живковић, наставник, од онога, што су ученици прибирали у околини Зајечара.

5.) Држава је набавила и при свршетку школске године завод је добио за Физику и Хемију разне справе и препарате, што ће се са користћу све моћи употребити тек идуће школске године. —

Школска зграда је стара и нужно је да се што пре отпочне зидање нове зграде.

V. Опште напомене:

Осим онога што сам у ранијим својим извештајима напомињао, част ми је сада учинити и ове опште напомене, до којих сам дугим искуством дошао.

1.) По мом мишљењу не би требало отворити *нову школу* ни *нови разред* ако нема: *зграде, наставника* и *учила*, и других потреба. Ако би где год било школе без и једног од горњих завода, одмах би требало такову школу или затворити са свим, или је суспендовати док се не попуни оним што треба.

2.) Забранити прелаз ученика из завода у завод у току године. Изузетак би могао бити ако би се родитељи дотичног ђака преместили по каквој потреби;

3.) Дати право савету проф. да казну „*изгнање из завода*“ може одмах и да изврши када је ђаку и изрекао;

4.) Законом утврдити да се наставници не крећу, осим по молби;

5.) У ревизији основних школа никако не одређивати старешину завода и оне наставнике више гимназије који улазе и који морају да уђу у испитни одбор за испит зрелости.

На послетку дужност ми налаже, да на овом месту у име своје, својих другова и ученика овога завода изрекнем јавну хвалу овдашњој *општини* на њеном заузимању, готовошћу и помоћи, коју она чини овдашњој гимназији. Изричући јој благодарност, желим јој да она на том патриотском путу и даље истраје.

Број 280.
5. Јула 1888 год.
у Зајечару

Директор
зајечарске гимназије
Јован Митровић.

---

8. Директора крушевачке ниже гимназије.

У смислу расписа од 17. Маја 1880 год. ПБр. 2273, част ми је поднети извештај о стању и раду крушевачке ниже гимназије за школску 188⁷/₈ годину.

У овој школској години радио је потпун број наставника, те су и сви предмети предавани са малим прекидом код географије и српске историје, због промене наставника. Међу овима било је: три испитана професора, четири предавача, један учитељ за цртање и красописе, један вероучитељ, учитељица женског рада и један официр са помоћником за телесно и војено вежбање. Тројица су осуствовали од 8—15 дана због домаћих послова, други опет због слабости до 6 дана изузимајући учитеља, који је из истог узрока осуствовао око 2¹/₂ месеца. Сем овога за све хладно време није рађена гимнастика. Ученици нису могли бити извођени напоље а у школском се ходнику опет није могло радити због тескобе и прашине од цигаља, јер у згради нема нарочите сале ни за цртање а камо ли за гимнастику. Једино што ученицима ове године није никако предавано, било је потпуно певање и музика. Желети би било, да се и за овај предмет одреди наставник.

Ученици

Стање ученика било је овако:

I разред оба одељења

	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СВЕГА
Уписало се	93	18	111
Прешло у II разред	43	7	50
Понављају испите	5	5	10
Понављају разреде	16	1	17
Отпуштени као неспособни	3	1	4
Искључени из завода	1	—	1
Отишли у други завод	2	1	3
Умрли	1	—	1
Нису положили све испите	2	1	3
Напустили школу већином због сиротиње	20	2	22
Приватан	1	—	1

Од оних 50 што прелазе у старији разред има: одличних 9, врло добрих 19 остали су добри, награђени су књигама 20.

II разред

	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СВЕГА
Уписало се	41	6	47
Прешли у III разред	20	3	23
Понављају испите	12	1	13
Отишли у други завод	—	2	2
Искључени из завода	2	—	2
Нису положили све испите	2	—	2
Напустили школу већином због сиротиње	—	—	—
Понављају разред	5	—	5

Од 23 што прелазе било је 3 одличних, 9 врло добрих остали добри, књигама су награђени 9.

III разред

	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СВЕГА
Уписало се	36	3	39
Прелазе у IV разред	20	2	22
Понављају испите	9	1	10
Понављају разред	1	—	1
Отишли у други завод	3	—	3
Умрли	1	—	1
Искључени из завода	2	—	2

Од ових што прелазе 5 су одлични, 9 врло добрих остали су добри. — Награђени су 11.

IV разред

	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СВЕГА
Уписали се	24	1	25
Прелазе у V разред	17	1	18
Понављају испите	4	—	4
Понављају разред	1	—	1
Искључени из завода	1	—	1
Отишли у други завод	1	—	1

Од ових 18 што прелазе: 2 су одлични, 7 врло добрих, остали су добри. 9 су награђени књигама.

Свега у сва четири разреда:

	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СВЕГА
Уписало се	195	28	223
Прешло у старији разред	100	13	113
Понављају испите	30	7	37
Понављају разред	23	1	24
Отишли у друге заводе или напустили завод	31	6	37
Отпуштени као неспособни	3	1	4
Умрли	2	—	2
Искључени из завода	6*	—	6

Саветском одлуком кажњено је:

У I разреду 8 (1 женска); у II 3. у III 2 и у IV 2.

Изостанци по разредима

	ОПРАВДАНИХ	НЕОПРАВДАНИХ
У I разреду	1625	1499
У II разреду	677	460
У III разреду	527	271
У IV разреду	557	370.

Пада у очи, да број добрих и слабијих ученика по нижим разредима претеже онај врло добрих и одличних. Ово долази са више узрока, но по мом мњењу ова су 4 најглавнија: а) што су ти ученици по највише сиротнога стања тако, да у току целе године нису могли ни све књиге набавити, а камо ли и друге школске потребице; б) што између њих већина су дошли у гимназију, само да избегну продужну школу. У овој, они би морали остати две године; в) што их и њихови родитељи у томе потпомажу, не старајући се много да им деца буду добри ученици; г) што њихови родитељи или нису кадри или нису хтели ни у колико да воде бригу о

својој деци као ђацима и утичу на њихову поправку; и ако су у току године извештавани били како о њиховом неуспеху тако и изостанцима. Сем тога они их употребљавају и на своје домаће послове, те поред тога, што тим узроком изостану од школе, они још ни најмање не воде рачуна, кад су им деца у школи, а кад нису, и за што! Чиме се и може правдати поред њиховог неуспеха још и онај доста знатан број неопрадданих изостанака.

Оваквим би се ученицима у неколико помогло: а). кад би држава откупљивала и слала не само од школских књига своја издања, већ и све оне друге приватних издавача; б). и да сваки ученик, који буде примљен у гимназију, мора у њој остати, док не сврши бар I и II разред, у замену за продужну или вишу основну школу. У том времену за њихове изостанке да буду одговорни или кажњавани им родитељи у корист ђачког фонда, и то саветском одлуком према броју изостанака — као што то вреди не само за ниже већ и за више основне школе. У опште пак да се не би ученици ван школе одавали разним иступима и били кажњивани, још би знатно уплиисало на напредак ученика: 1) кад би им се поред научних предмета предавала и нека бар основна правила о моралу, патриотизму и другим врлинама, и познавању земаљских закона и установа, као што се то ради у вишим основним школама француским. Од колике би вредности ово било по ученике, као будуће грађане, мислим, да не треба коментара; 2) кад би се и за родитеље и газде прописале извесне казне у случајевима, кад ученици згреше ван школе и њене околине, те поред казне, коју ови претрпе, и они би је осетили. Само тако наморали би се, да као позвани на првом месту и они воде већу бригу и старање о ученицима; 3) и кад би се поред садањих вештина увео по школама ручни рад за мушку децу, по примеру женског рада за женску децу у гимназијама.

Како је било лепо видети, о испиту женског рада, разне израђене и корисне ствари за домаћу потребу, и слушати на који су начин рађене. Још су оне биле изложене у једној учионици о читању класификација, кад је највише света било и мушког и женског. Сви су их са задовољством посматрали, и отишли. Исто тако могло би се и код рада за мушку децу отворити најпре ситним и незнатним радовима, као; резба тестерицом у дрвету, моделисање од дебеле хартије, књиговезство и др. па поступно додавати друге теже и сложеније радове за разне употребе. Трошкови на ово учињени могли би се временом подмиривати и од самог прихода тих израђених ствари. Ово би требало тим пре остварити, што је познато, као опште правило, да сваки рад утиче знатно на моралну страну ученикову.

Предмети

Предмети су предавани по прописаном наставном програму, сем геометријског цртања, за које још није програм прописан. Ручне књиге ученицима биле су оне прописане, сем познатог изузетка, а негде се и диктовало, где је и у колико било потребе, што ће се видети мало ниже, где је говор о појединим предметима.

Наука Хришћанска. — Свршена је у половини априла. У III разреду диктовао је јер није било ручне књиге а у неколико и у IV разреду, у колико ручном књигом није био исцрпен материјал, који се програмом тражи. У диктанду служило се болим делима наше богословске књижевности. Диктандо је изнело у III разреду око 10, а у IV око 4 табака. Учење би ишло много лакше, кад би било згоднијих ручних књига за ова два разреда. Нема сумње, да ваљано предавање ове науке утиче на ђачки морал, што се у извесној мери и опазило на ученицима. Но ово у главноме зависи од вештине самог наставника у примени онога о чему се тамо учи.

Српски језик. — Свршен је у I и II разреду крајем фебруара у III у половини маја а у IV разреду на крају априла. У I разреду диктовано је све о реченицама по синтакси С. Новаковића, а о именицама по наставниковом разумевању. У IV разреду све о „падежима“ с предлогом и без предлога по синтакси Ђ. Даничића, а то с тога, што ови делови, по ручним књигама нису довољно обрађени ни исцрпени. Наставник налази, да је много грађе унето у III разред. Да се деци олакша, а да се опет ваљано изуче и основе и облици, требало би неке делове из њих унети у ниже два разреда, нарочито у II раз.

где се само учи о „гласовима“. Према данашњем распореду грађе недовољан је број часова за III разред. Тешкоће за предавање овога предмета налазе се у исквареном говору околине, из које деца долазе у школу.

Немачки језик. — Свршен је у I и IV разреду крајем маја а у II и III у половини априла. Ученицима II разреда диктовано је по граматици Мите Живковића о именицама, придевима, бројевима и помоћним глаголима; па је тек онда приступљено I делу граматике С. Поповића, која је више служила као читанка за примену напред научених граматичких правила. Скраћен и местимице упрошћен извод из граматике М. Живковића могао би ученицима добро послужити као скуп правила, којима примене треба тражити у вежбањима Поповићеве граматике. Исто је тако рађено и у III разреду, само што је учење обухватило слабу и јаку глаголску промену са сложеним глаголима. У IV разреду понављена су сва важнија граматичка правила па се за тим прешло на вежбања III дела граматике. У овоме читани су, превођени и анализовани мањи и лакши комади из Мајзнерове читанке.

Рачун. — Свршен је у првој половини маја. Допуњаван је предмет по J. Macé-у (L'arithmetique du grand papa), Taton-у и др. но без диктовања. Још је у I и II разреду рађено очигледним методом помоћу штапића, нарочито за ову потребу удешених. Па и у свима партијама, у којима је овакав начин рада био могућан и потребан зарад потпунијег и лакшег разумевања. Исто тако обрађена је довољна пажња и усменом рачунању.

Алгебра је свршена 13 Априла. Наставник се служио дедуктивном методом, а и методом математичке анализе. Многе су ствари претресане и по једном и по другом. Међу тим опазило се, да први много боље развија но други, само што је он доста тежак за слабије ученике.

Планиметрија. — Свршена је почетком маја у свему по програму.

Геометријско цртање. — Свршено је на концу априла. У I и II разреду рађено је са планиметријским облицима и конструкцијама, а у III разреду са стереометриским облицима и конструкцијама и моделисањем облика од круте хартије. Ручна књига ученицима била је: геометријски облици Мите Петровића.

Наставног програма за геометриско цртање нема. Ради једнообразности у свима гимназијама, нужно је да се наставни програм из геометр. цртања детаљно изради; јер при промени завода ученик наилази на са свим други програм предавања. Број часова у разредима, по наставникову мишљењу, био би довољан, кад би се у I раз. свршило са конструкцијама до многоуглова (петоугаоник и др.); у II раз. од многоуглова до стереометриских облика, а у III раз. ученици би изводили све облике и конструкције стереометриске, моделисали би од круте хартије облике свију система, што би им у исто време била олакшица за разумевање кристалних облика и система. Сем тога са ученицима III разреда ваљало би излазити у поље и практичким путем поучавати их у премеравању земљишта и др.

Из прописаних предмета давани су задаци по правилу и чињено је с њима како је прописано.

Географија и *српска историја.* — Свршене су до половине маја у свему по програму. Ученици су уз Географију још приликом говора о ком делу света цртали и карте код својих кућа са назначењем свега онога, што се по програму тражи, а тако исто и у школи пред наставником, кредом на табли. Успех је био задовољавајући, што се има нарочито приписати добро израђеној ручној књизи. Ручна књига за историју Срба била је историја Убавкића. Допуњавана је још и по белешкама Љубе Ковачевића а нарочито културни део историје. Наставник се у главном служио нашим историцима а поред њих још и историјом Ранке-овом и Тајандије-вом.

Познавање човека. — Помоћна средства била су: анатомске слике од Dr. A. Fliedler-а уз ово су показивани и неки препарована делови човечијег тела и поједини органи домаћ. животиња.

Ботаника. — Да би ученици још боље сватили сам предмет, као и фаминије, диктовано је табак и по, као допуна Пецићевој ботаници (и то по ботан. Козарца и Панчића.) Наставник је 6 пута изводио ученике у поље, те их још упознавао и са местима где које биље расте, поред доношених биљака на ча-

сове, које од стране ученика, а које од стране наставника. (Обиђена су места: Кључ, Гаре, Пањеван, Липовац, Г. и Д. Степош). Све је ово чињено у времену, кад је која биљка била у цветању. Преко зиме употребљаван је хербаријум.

Зоологија. — Измењена и диктовањем попуњена карактеристика стабала, класа и редова, пошто то у ручној књизи није удешено колико треба и што не одговара данашњем захтеву науке. Наставник се при том служио по C. Claus-у, Thomé-у а нарочито Boentr-у. Збирке зоолошке у самом заводу скоро и нема никакве. За то је у неколико и сам наставник, као стручан у том предмету, прикупљао из околине и препаровао за показивање ученицима. Нарочито је у овом погледу добро одвојена и прибрана збирка инсеката. Не би било од штете, да се бар неупотребљени егземплари, и они којих има више комада из зоолошког кабинета велике школе амо шаљу ради опште наставе.

Основи физике. — Ручна књига била је физика Мите Петровића. Ради олакшице ученика и бољег сватања физичких закона служила је за допуну она од Б. Тодоровића, у II издању. По њој су и поједина објашњења са опитима извођена. Сам наставник служио се физиком Gano-а, Baenitza и др.

Хемија. — Ручна књига била је хемија Мите Петровића, но како је она и сувише кратка, то је допуњавана по хемији С. Лозанића и Baenitza. Опити су чињени у колико је стање кабинета то допуштало.

Минералогија је предавана с највећом тешкоћом за ђаке. Одређена ручна књига Пецића готово је неупотребљива, што у њој ни опити минералошки *лео*, ни систематика а нарочито терминологија није обрађена како треба ни удесна за ученике. С тога је по њој изучаван само опис појединих минералошких спецција, а остало је диктовано — шест табака. Овде је рађено по минералогији Панчића, Baenitza и белешкама Жујовића. Збирка је била потпуна, што је много допринело, те су ученици сам предмет добро савладали.

Познавање човека, ботаника и минералогија свршени су крајем априла; физика у половини маја, хемија крајем марта и зоологија у почетку маја.

Вештине. — Цртање и краснопис. Предавани су у границама програма и свршени су крајем године. Прегледи су били: Landschaften од Reinhold-а, Perspective и Verschiedene Gegenstände од истог, и Ornamenten од L. Taubingera, који су већим делом исквaрени дугогодишњом употребом. Из тога узрока збирка је ова у неколико допуњена са: Zeichnenschule од Hermanna Hemleha; Landschaftzeichnen; Blumen und Früchte; Thierzeichnen и Kopfzeichnen од Filgera. Ручне књиге за изучавање елементарних основа није било. При краснопису употребљавани су угледи лепог писања од В. Малетића.

Успех у нижим разредима свагда је слабији, а то долази: 1 што су ученици неразвијени и нестрпљиви 2 што немају довољно места за рад (салу за цртање ни намештај у столовима и клупама), и 3 што многи оскудевају у потребама и нужном материјалу. Кад би се ове сметње отклониле, сигурно би и код већине ђака успеси били бољи, а не само као до сада, код појединих. Овоме би још много допринело, кад би се и ове вештине уврстиле у ред обавезних предмета. Тада би им се дала права важност, коју оне праведне заслужују и за оне ученике који остављају школу и који је продужују и даље. Сем овога требало би и сам програм детаљније извести, према томе цртеже удесити и цртанке израдити у државној штампарији. Овим би се избегло куповање туђих цртанака и оне лоше хартије у њима; што би било корисно за државу а и саме ученике.

Женски рад. Свршен је по програму. И овде би се имало приметити, да су ученице већином из сиротних кућа, те је кубурено у потребном материјалу. У осталом успех је према приликама и овде био повољан.

Стање кабинета, библиотеке и школске зграде.

Књижница је ове године увећана са 39 ком. књига одабраних по разним струкама, које могу послужити не само наставницима за боље предавање, но и за спрему професорског испита. Данас она броји 700 дела.

Географски инвентар увећан је са једним глатким и једним рељефним глобом, телуријумом са лунаријумом и са 7 разних карата. Јестественички са 11 минералошких примерака, прибраних г. Ј. Жујовићем и са 12 комада

пуњених које тица које риба добијених из В. Школе.

Физички, математички и хемиски инсу у главном приновљени, сем збирке за цртање, о којој је била реч раније код цртања.

Зграда, у којој је завод, државна је својина. Са свога изгледа, положаја и здравственог утицаја, може се о њој са похвалом изразити. Истина у њој су још смештена и четири разреда мушке основне школе. Заједница ова доста незгодно утиче на дисциплину ученичку. Општина је обавезна да све велике оправке на њој извршује о свом трошку.

Ђачки фонд.

Још 1881 год. наставници овд. гимназије и основних школа, уз приномоћ грађанства основали су ђачки фонд. Имаовина његова у готовом новцу броји данас на 4000 дин. који се новац налази ради капиталисања код ово-окружне штедионице, и нешто на књижицу код крушевачке задруге за штедњу. Највећи део новца овог прикупљен је од његових чланова оснивача и прихода са беседа даваних на ту циљ. Сваке године извесна се сума новаца из истог фонда утроши на одело сиротних ученика. Па и ове је године из њега утрошено 447 дин. и поред одевених ђака из основне школе одену то је још око 30 ученика гимназиских најпотребнијим оделом.

Бр. 172.
3. Јула 1888 год.
Крушевац.

Директор
Иван Ј. Дамњановић.

---

9. Директора параћинске ниже гимназије.

У смислу расписа господина Министра просвете од 17. маја 1880. год. ПБр. 2273. учтиво подносим извештај о школском раду у Параћинској н. гимназији за школску 188⁷/₈ годину.

Сви предмети предавани су по наставном плану и прописаним програмима од 25. Јануара 1882. год. ПБр. 412. и сходно распису господина Министра просвете од 3. октобра 1886. год. ПБр. 10192.

Предмети предавани су по учбеницима и свршавани: *Српски језик. У I. разреду*, предавано је по граматици од Ст. Новаковића, I. део „Наука о гласовима,“ са незнатном допуном онога, што се тражи по програму а не налази се у граматици. Предавање је трајало до краја априла месеца, затим је понављано до испита. Предмет је свршен по програму; задаци су рађени у школи као што је прописано.

У II. разреду, предаване је по програму и предмет свршен до половине априла месеца; а за тим су понављане све теже партије до испита. Ученици су се служили ручном књигом од Ст. Новаковића. Задаци су рађени у школи као што је прописано.

У III. разреду, предавања су трајала до краја школске године; ученици су се служили ручном књигом од Ст. Новаковића. Предмет свршен по програму. Задаци рађени су у школи као што је прописано.

У IV. разреду, предавања трајала до половине априла месеца, а за тим су теже партије понављане до испита. Ручна књига од Ст. Новаковића IV део „Наука о реченицама“ Предмет је по програму свршен. Писмени задаци рађени у школи као што је прописано.

Наставник овога предмета имао је у раду свом велике сметње и тешкоће; јер ученици II. III. и IV. разреда нису прошле године никако учили српски језик преко целе године, а ове школске године морали су по разредима свршити све што је по програму прописано за који разред. Великом труду наставника овог предмета има се признати, да су ученици, понављајући оно што им је недостајало, у знању постигли све, да могу продужити науку ову у старијим разредима и свршити успешно све што је у програму прописано.

2. Наука Хришћанска, у I. разреду, предавао је наставник „Приче старог завета“ од Ђ. Даничића; даље се служио наставник при предавању и „библијом“ и својим белешкама односно моралног угледа, после сваке приче. Предмет је свршен по програму при крају

априла месеца, а за тим је понављано до испита.

У II. разреду, предаване су приче „новог завета“ од Ђ. Даничића; при предавању наставник се држао и „Еванђеља“ а при објашњењу „прича“ објашњеним причама Христовим од Митрополита Мијајла и „библијским земљописом.“ Предавања трајала до половине априла месеца а за тим је све понављано до испита.

У III разреду, предавано је „црквено Богословље,“ ради допуне служио се наставник при предавању „Литургиком“ од Вукићевића и „Хришћанским светињама“ од Илића и „толковањем светога Храма.“ Предмет је свршен по програму до краја априла месеца, а за тим су понављане поједине партије до испита.

У IV. разреду, предаван је „пространи катихизис;“ наставник се служио при предавању „догматичним богословљем,“ верозаконском расправом,“ „науком хришћанске цркве“ и Православним проповедником.“ Предмет свршен по програму до половине априла, за тим су понављане теже партије до испита.

Наставник веро-науке у овој нижој гимназији улагао је највећи труд, да учврсти ученике у моралу; па према овдашњим околстима, може се казати, да је веро-учитељ уз приномоћ остале г. г. наставника успешно радио.

3. Немачки језик, у I. разреду, рађено по немачком Буквару читање и писање; а вежбања су рађена с погледом на граматику по Трауту. Предмет је по програму, са незнатним изузетком, свршен. Задаци рађени у школи, као што је прописано.

У II. разреду рађено по Трауту I део. Граматичко градиво свршено по програму, само се нису могла прећи сва вежбања из II дела поменуте граматике

У III. разреду, рађено по граматици од Траута II. део. Овај је део цео свршен, но није се могла свршити и она партија из III. дела што је прописана по програму.

У IV разреду, рађено по граматици од Траута III. део, није свршено све што прописује програм. Наставник се служио при предавању по граматикама од Engelien-a, Landers-a, Willomiter-a Acyse-a.

Ове школске године чинило је сметње предавању немачког језика 1-во што се распоред предмета на наставнике морао три пута мењати; 2-го, што у прва два месеца, пошто је почео школски рад, овај предмет није никако ни предаван због тога, што није постављен наставник и 3-ће, у IV разреду била је највећа сметња у томе, што ученици тога разреда у III. разреду нису целе године учили српски језик, по томе су неспремни били нарочито из науке о облицима.

Писмени задаци рађени су као што је прописано.

4. Географија. У I. разреду, предмет је предаван по програму до 23. маја.

У II. разреду, рађено по програму до половине месеца маја.

У III. разреду није се могло свршити све по програму, један незнатни део остао је недовршен, који ће се довршити у IV. разреду.

У IV. разреду, предмет је свршен до половине месеца маја, а за тим је понављано до испита. У свима разредима рађено по ручној књизи од Вл. Карића.

И овај предмет боље би био обрађен да се нису наставници у течају школске године мењали; а у III. разреду био би и довршен, да није наставник морао ићи као надзорник основних школа, те је испит раније држан са ученицима.

5. Српска историја. У III. разреду, рађено по учебнику од М. Убавкића и свршено све по програму до испита.

У IV. разреду, рађено по ручној књизи од Крстића; свршено све по програму до испита. Наставник је нешто допунио предмет диктовањем. И овај предмет свршио би се са бољим успехом, да није наставник изостајао од часова због болести.

6. Познавање човека. У I. разреду. Предавања свршена по програму до 1. априла; за тим је наставник теже партије понављао до испита. Предавано по учбенику од Љ. Миљковића. И за предавање овога предмета наставници су се у течају школске године мењали, што је чинило сметње напредовању ученика.

7. Ботаника. У II. разреду, рађено по програму до краја маја месеца. Ручна књига „Флора околине Београда“ и Ботаника од Пецића.

8. Зоологија. У III. разреду, рађено до испита по програму, а нешто је наставник до-

дао. Рађено по зоологији од Пецића а допуна о карактеристици појединих типова и фамилија састављена је по зоологији Краусовој, Панчићевој и Докићевој.

9. Физика. У III. разреду, ручна књига од М. Петровића. Предмет је свршен по програму при крају школске године; а у течају школске године наставник је понављао теже партије.

Све што се могло експериментално показати, учињено је.

Наставник се служио при предавању и овим делима: Baenitz, Lehrbuch der Physik nach methodischen Grundsätzen, Netoliczka Lehrbuch der Physik и Netoliczka Methodik des Physikalischen Unterrichtes.

10. Минералогија. У IV разреду, ручна књига минералогија од Пецића. Предавано и свршено по програму до краја месеца Априла; а за тим је понављано до испита. Наставник се служио при предавању и овим делима: Панчић, минералогија и геологија. Hochstetter Bisching, Leitfaden der Mineralogie und Geologie и Baenitz Lehrbuch der Chemie und Mineralogie.

Минералошка збирка непотпуна је и требало би нову набавити.

11. Хемија. У IV разреду, ручна књига хемија од М. Петровића; предавања свршена по програму до половине месеца Маја; а за тим је понављано. Што се год могло очигледно представити са средствима хемијске збирке, показивано је и експериментисано.

И хемијска и физикална збирка непотпуне су и требале би да се попуне. При предавању служио се наставник делима: Лозанић неорганска хемија, Arendt, Grundriss der anorg. Chemie и Baenitz, Lehrbuch der Chemie und Mineralogie.

Директор ће у своје време, а у договору са наставником ових наука, поднети г. министру просвете списак потребних набавака.

12. Аритметика. У I разреду, рађено по ручној књизи од М. Михајловића; предавање трајало до 25. Марта, а за тим је понављано, Задаци рађени у школи као што је прописано.

У II. разреду, рађено по ручној књизи од М. Михајловића; предавање свршено по програму до краја Априла месеца; а за тим је понављано до испита. Задаци рађени као што је прописано.

У III разреду, рађено по Мочнику, предавање свршено по програму до краја школске године; по неке партије понављане су у течају школске године. У овом разреду наставник је имао да понови и оно што се учило прошле школске године у II разреду, јер су ученици у том предмету одмах с почетка школске године показали неспособност за даљи рад. Задаци су рађени као што је прописано.

13. Геометријско цртање. Пошто нема прописаног програма за овај предмет, то је наставник радио у I разреду: основне појмове, круг, угао, подела углова, троугли, четвороугли и полигони. Даље су ученици познали све облике без конструкције облика.

У II разреду: конструкција троуглова, четвороуглова и полигона са свима законима који се односе на овај рад.

У III разреду: о кривим линијама и елипси, параболи и хиперболи. Периферијски и централни углови са међусобним односима. Постанак тангенте и примена тога закона. Геометријска тела са цртежем, моделима и законима на којима се оснива цртеж и прављење модела.

14. Алгебра. У IV разреду, рађено по ручној књизи од Ст Марковића и Пејића. Предмет је свршен по програму до краја школске године. Наставник овога предмета био је принуђен у почетку школске године да пређе извесне најпотребније партије из аритметике; а за тим је тек добио могућност да почне предавати алгебру. У течају школске године наставник је застајкивао код извесних партија и враћао се на партије које су ученици прошли и ове позаборављали. Овај предмет за ученике IV разреда, показао се одмах у почетку школске године одвећ тежак и неразумљив, а највише с тога, што су ученици тога разреда били одвећ слаби у аритметици и у најобичнијем рачунању. Наставник је полако ишао са предавањем тога предмета и сваку је партију пропратио са многобројним израдама примера и задатака у самој школи узимајући редом ученике да разрешавају задатке. Задатке су радили ученици у школи као што је прописано и оцене добијали.

15. Планиметрија. У IV разреду, рађено по уџбенику од Ст. Марковића; предавано по програму до краја школске године. Задаци рађени у школи као што је прописано.

16. Цртање слободном руком, *лепо писање*, *војена дисциплина*, *гимнастика* и *војено вежбање*, *женски рад* и *певање*, рађено све до испита. Наставници већином настојавали су, да што боље познаду своје ученике са вештинама и да пробуде вољу у њих за вештине.

У овој школској години неки су предмети за 2 месеца доцније отпочети да се предају; а и наставници су мењали предмете, јер је била оскудица у наставницима; а неки су наставници премештени у течају школске године, па и при крају школске године. За школу и рад школски па и за саму дисциплину и ред овакви случајеви чине школи највећу штету; као што и недолазак наставника на часове било из каквих му драго узрока чини сметње у школи, да их је тешко савлађивати.

Успех ученика у параћинској нижој гимназији школске 188⁷/₈ године, узевши у обзир сметње које је имала школа у течају школског рада и прошле школске године, може се казати, да је задовољавајући.

Из појединих предмета ученици су свака два месеца бар један пут испитани и добили своје оцене.

У овој школској години било је уписаних ученика:

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ
У I. разреду 71	55	16
Полагало је испит свега	45	14
Прелазе у старији разред	21	11
Имају да понове испит	8	1
Имају да понове разред	13	2
Искључени као неспособни за учење	2	—
У II. разреду 31	20	11
Полагало је испит свега	18	9
Прелазе у старији разред	14	7
Имају да понове испит	3	2
Искључен као неспособан за учење	1	—
У III. разреду 37	33	4
Полагало је испит	26	4
Прелазе у старији разред	19	3
Имају да понове испит	5	1
Имају да понове разред	2	—
У IV. разреду 21	18	3
Полагало је испит	18	3
Прелазе у старији разред	12	3
Имају да понове испит	4	—
Имају да понове разред	2	—

Одликовани књигама:

У I разреду	7	7
„ II. „	5	3
„ III. „	2	1
„ IV. „	2	1

Кажњено је свега за разне кривице:

У I. разреду 31 ученик.
„ II. „ 10 ученика.
„ III. „ 18 „
„ IV. „ 15 „

ДБр. 252.
9 Јула 1888. год.
у Параћину.

Директор
параћинске ниже гимназије,
С. Марковић.

---

10. Директора неготинске ниже гимназије.

На основу расписа г. министра од 17. Маја 1880 год. ПБрој 2273 част ми је поднети Вам извештај о стању и раду ове ниже гимназије за минулу 188⁷/₈ школску годину у овим подацима:

1. Број наставника и у пр. години како за научне предмете тако и за вештине које се предају у нижој гимназији био је потпун. Према томе и у предавању није било никаквога рамања, и она су се могла држати тачно по „настав. программа за више и ниже гимназије“ са оноликим бројем часова, колики је наставним планом био одређен за поједине предмете и вештине. Настав. су уредно вршили своје школске дужности, долазећи тачно на часове и, пошто се у школи радило без прекида целе године, то је и сав научни материјал из сваког предмета разрађен потпунеј

Из записника, који овде ⁄. прилажем, може се у појединостима видети; каквим су се школ. књигама ђаци служили, да ли им је поред ручних књига што год из појединих предмета диктовано, колико је табака износило диктандо и по коме писцу, каква је потреба изазвала диктовање предмета и време кад је који предмет завршен.

II. Писмени задаци у школи давани су уредно према правилима за задатке прописаним и распореду, који је за њих утврђиван у почетку сваког двомесечја. Задатке су дотични наставници и из њих ђацима оцене давали. Осим оцена, које су ђаци из задатака добијали они су још из сваког предмета у сваком двомесечју испитивани и оцењивани.

III. Наставник природних наука излазио је у екскурзију неколико пута с ђацима II, III и IV разреда а из хемије са ђацима IV разреда чиниво је у кабинету потребне опите, што им је знатно олакшало изучавање те дисциплине.

IV. Кабинети јестественички, хемијски и физички према потребама овог завода богато су снабдевени, и ако у њима минуле године није било приновака. Књижница школска, која је такође доста богата и количином и квалитетом књига, обогаћена је пр. године лепим бројем књига и часописа, које је слало на дар министарство а и други пријатељи ове школе. И књижница и све збирке по кабинетима у добром су стању. Од књига неколико десетина томова повезано је од уштеде из суме одређене на трошкове завода. Од учила школа је обогаћена леном пластичком картом Европе, коју јој је ради очигледне наставе у географији послало министарство.

V. Гимназијска зграда својина је овдашњ. општине и према садашњим потребама завода одговара потпуно намењеној цељи. Собе су простране, светле и добро се греју, а има их не само за слушаонице, него их је било довољно да је се и за сваку вештину (осим гимнастике) могла одвојити по једна и дати на расположење дотичним наставницима. По ранијој дозволи министарској у здању гимназијском и у прош. години налазила се овд. грађанска читаоница. Овдашња општина и минуле године потрошила је преко 1000 дин. на оправку школске зграде, која је готово сва реновисана.

VI. Бројно стање и кретање ученика као и њихов успех у науци и похођење школе изложићу у појединостима у обрасцу за статистику ове школе за пр. год. који ми је у своје време послат на попуну и који ћу по завршетку поновних испита попуњен послати г. министру на преглед.

Број 222.
25 Августа 1888 год.
Неготин.

Директор
неготинске ниже гимназије
Сим. Ј. Бикић.

II. Директора чачанске ниже гимназије.

Према распису од 17. Маја 1880 године ПБ. 2273, част ми је поднети господину министру годишњи извештај о стању чачанске ниже гимназије за школску 188⁷⁄₈ годину.

У почетку школске године уписано је у у чачанској нижој гимназији 114 ученика и 27 ученица. Свега 141 и то:

у I разреду	ученика	55	ученица	16,	свега	71
у II	„	„	28	„	10	„	38
у III	„	„	21	„	1	„	22
у IV	„	„	10	„	—	„	10

У току године изостало је 18 ученика и 2 ученице и то:

Из I разреда отишли у друге заводе 2, напустили школу из разних узрока 11 и због болести изостало 2, свега 15.

Из II разреда отишло у други завод 1 и напустио школу 1, свега 2.

Из III разреда отишао у други завод 1 и напустио школу 1, свега 2.

Из IV разреда отишао у други завод 1.

И тако на крају школске године свршило је ученика и ученица 121.

у I	42 уч.	и 14 уч.,	свега	56		96 ученика и 25 ученица
у II	26 „	10 „	„	36		
у III	19 „	1 „	„	20		
у IV	9 „	— „	„	9		

По свршеним испитима и прегледаним оценама. —

Из I разреда на чисто прешло 37, понавља испите 8 и понављају разред 11.

Из II разреда на чисто прешло 21, понављају испите 15.

Из III разреда на чисто прешло 14, понављају испите 5.

Из IV разреда на чисто прешло 9.

За владање и понашање ученика имам да напоменем ово:

У почетку школске године, кад је потписани осуствовао, наставнички је савет казнио три ученика, који су се после преко целе године примерно понашали и владали. Један је ученик из I разреда искључен с правом на испит, јер родитељи нису хтели над њим никакав надзор да воде. Пре овога искључења звао сам његова оца и напоменуо му последице, ако му се син не поправи, а он ми је лаконски одговорио; да за сина не ће да зна. Било је још 3 ученика у I разреду, који се нису могли привикнути реду и школској дисциплини, па с тога су школу и сами напустили. Узрок је њихова распуштеност и никако домаће васпитање.

Сем горња два три случаја, ни један ученик више није кажњен наставничким саветом. Бачке су кривице биле обичан дечији несташлук пре и између часова, и те су ситнице одмах расправљали дежурни наставник са разредним старешином и често је и потписани директор таке ствари одмах расправљао.

Једном речи владање и понашање ђака у овој школској години било је похвално и наставнички је савет потпуно задовољан.

Односно наставе потписани има да напомене у главноме следеће:

Науку хришћанску садањи вероучитељ почео је да предаје у месецу Децембру. У III разреду ученици нису имали уџбник, а да су га и имали, не би се њиме много помогли, једно што је та књига веома опширна и писана за богослове, а друго, што је у њој језик веома рогобатан. Вероучитељ је сваког часа објашњавао, а најглавније ствари у III разреду и диктовао. То диктандо износи око два и по табака. У предавањима служио се књигом „изјашњење литургије од Н. Ђ. Вукићевића, за тим „Писмима о служби божјој“ од А. Н. Муравјева и разним чланцима из хришћанског весника, што се на овај предмет односе.

Познавање човека у I разреду са 2 часа наставник не би могао да сврши питн ђаке да испита, да није преко целе године имао по један час више. Од више година као старешина завода приметио сам, да је ученицима овај предмет најтежи, јер је програм велики, а и деца су у I разреду неразвијена и не могу лако многе ствари да разумеју, поред највећег труда дотичног наставника. Мишљења сам да се програм из овога предмета скрати, или да се сам предмет пренесе у који виши разред.

Ботанику и зоологију наставник је обрадио по програму до најмањих ситница и ђацима је било олакшано учење тих предмета, јер их је наставник више пута изводио у ботанизирање а и сваког је часа доносио на предавање све што се могло очигледно да покаже. Нарочито је из зоологије доносио све што се могло у овој околини наћи.

И наставник минерологије такође је неколико пута изводио ђаке у поље ради прикупљања минерала. Наставнику је прва година рада и већ има приличан део прикупљених минерала из околине, па је с тога и ђацима олакшано било учење минералогије.

У Хемији је брижљиво радио са ђацима у кабинету и с тога, што је ове године било мало ђака у IV разреду и што овај завод располаже са довољним хемијским препаратима и апаратима, ђаци су се доста користили.

И остали су предмети предавани по прописаним наставним програмима и свршени су у I и II вешпном у месецу Фебруару и Марту, а у III и IV у месецу Априлу.

Ђаци су имали прописане уџбенике. У IV разреду наставник Српске Историје, поред уџбеника диктовао је, јер у Историји Крстићевој нису многе партије израђене по програму, нарочито историја Босне. Диктандо износи 10 до 15 табака.

И наставници природних наука поред прописаних уџбеника диктовали су по неке партије и то диктовање није износило више од 3 до 4 табака. Обраћао сам пажњу да се ученици не оптерете диктовањем а наставнику српскога језика и саопштио: да поред учеб-

ника Новаковићевих нема потребе да ђацима диктује.

Што се тиче писмених задатака, у томе је рађено по правилу. Опажа се да ученици готово редовно добијају слабију оцену из задатака, но кад се испитују. Ма да су писмени задатци од врло велике користи за ђаке, опет сам мишљења, да оцене из задатака само онда имају потпуну предност, кад наставник због множине ђака у једноме разреду не може све ученике да испита за два месеца. А ако није велики број ђака, онда да се остави наставничкој увиђавности, кад ће оцене из задатака увести у дневник а када не.

За слободно и геометријско цртање и лепо писање није било ни ове године наставника. Нужно би било да се и за те вештине постави наставник.

У женскоме раду ове је године постигнут веома леп напредак. Ученице су имале вољу за рад и госпођица учитељица не само да је са ученицама све оно постигла, што се наставним програмом тражи, но је шта више и ван програма веома лепих и тежих радова показивала, које су све брзо схватале и савладале.

Упоредо са женским радом гђца учитељица је ревносно утицала и на васпитну страну ученица. Ученице су имале у заводу засебну учионицу у којој је предаван женски рад. Ту су ученице пре а и између часова непрестано биле у присуству учитељице. Кад је другим звонцетом оглашавано, да ученици са одмора улазе у школу, онда је учитељица спроводила ученице а после часова их је у ходнику дочекивала и у своју учионицу уводила. Учитељица је целе године тачно пре но дне долазила у школу у $7^1/_2$ сах. а после по дне у $1^1/_2$ сах. и у заводу је дотле била, док год ученице не сврше у школи све часове и онда је са ученицама излазила. Без призрења дакле на то, је ли имала учитељица часова из рада или не, ова је као што напоменух, редовно и свакога дана тачно долазила у школу.

Ученицима је даваг одмор по пола дана око св. Саве и око поклада. Задоцњавања од школе није бивало и ако има више ученика, који су у село на преноћиште или и зими и лети.

Потписани је у почетку школске године осуствовао због сеобе из Ужица у Чачак и за време скупштине од 14 Новембра до краја Децембра. Остали наставници нису осуствовали ни од школе изостајали. Ретко се доиста дешава да поједини наставници целе школске године нису ни једног сахата изостали или осуствовали, као што је ове године било у овоме заводу.

Књижница је ове године увећана само са неколико књига а последњих дана добила је и сва издања „Гласа Академије". Више сам пута молио г. Министра да овој школи шаље „Радове југословенске академије". Ту молбу и сада понављам.

Учила за физику и хемију довољна су за нижу гимназију сада и мало ће још требати, па да се попуни кабинет.

Зграда је општинска и оправља је општина. Управа има сада ту незгоду у овој згради, што је у истој смештен и један разред основне школе.

Број 100.
10 Јула 1888 год.
у Чачку.

Директор
чачанске ниже гимназије,
Васа Филиповић.

---

12. Директора ваљевске ниже гимназије.

Према наредби г. министра од 17 Маја 1880. године ПБр. 2273, част ми је поднета извештај о школи, повереној мојој управи.

Сви су предмети предавани по прописаним програмима, а свршени су:

Наука Хришћанска у I, II и III раз. крајем Марта; Рачун у I раз., Алгебра, Познавање Човека, Геометриско Цртање у III р. у почетку Априла; Ботаника, Зоологија, Немачки језик у I и II раз. и Геометријско Цртање у I р. — око половине Априла; Наука Хришћанска у III р., Рачун у II и III раз. Геометријско Цртање у II р. Земљопис у I и II р. — у другој половини Априла; Српска

Историја у III р., Немачки језик у III и IV р. — у почетку Маја; Српски Језик у I и II р. Земљопис у IV р. Хемија и Минералогија — у другој поли Маја; Српска Историја у IV р., Физика, Српски Језик у III и IV р. — у почетку Јуна.

Неки су наставници, кад су свршили свој предмет, понављали поједине одељке а неки су почињали па и довршивали по три пут понављање целог предмета. Такав је случај био с Науком Хришћанском у појединим разредима.

Као најлакши предмет сматра се и у овој, као и у многим другим школама, Н. Хришћанска, јер су деца, нарочито у нижим разредима, склона к учењу на памет. А најтежи је предмет у овом заводу Земљопис, чему, ће, држим, узрок бити нешто и сам начин предавања, а у многоме и програм. Заиста је, ако не сувишно, а оно баш некорисно, тражити од деце у I р. гимназије, да замнамте ономлика и онаква тешка имена планина, река, појединих тачака. Све што је најсувопарнијега у Земљопису ушло је у програм за I р. Мислим да се нећу огрешити о истину, ако кажем, да се из земљописа у I раз. не може постићи никакав успех, јер је распоред градива на разреде са свим неподесан.

Сви су се наставници служили прописаним уџбеницима, али су неки и диктовали поједине партије, служећи се сваки по својој струци признатим нашим и страним писцима. Диктандо из Минералогије износи 3—4 табака; за Немачки језик у сваком разреду по Fr. Bauer-у. Српска Историја диктована по Срећковићу и Клајићу. Диктандо износи у III р. 5-6 табака, а у IV р. — 12 таб. Из Физике и Хемије ученици су сами бележили на часовима објашњења наставникова.

Писмени су задаци давани и исправљани по правилима за давање задатака.

„Црквеном богословљу", по мом мишљењу, није место у гимназији; од приповедака из старог и новог завета ваљало би поједине изоставити са свим, а унети готово цело јеванђеље, на ово обраћивати *како ваља*, и онда тек очекивати утицај Науке Хришћанске на дух и морал ђака. За предавање религије треба, као и за друге гране науке, знања и вештине.

Српски Језик, изузевши у I р., предавао сам ја, па с тога ми није могућно ни говорити о начину рада и о успеху, који је постигнут.

Ручна књига за Српску Историју и сада је још од Крстића, допуњавана диктовањем, као што сам већ поменуо. Културни део остао је ове године необрађен из узрока, које сам раније навео у писму Бр. 119 ове год.

У Немачком језику постигнут је повољан успех.

Наставник Јестественице и Природних Наука помагао се је и делима Др. Панчића и Др. Докића, Физиком Гано-а и Хемијом С. Лозанића. Изводио је ученике у поље, показивао им и објашњивао оно, о чем им је у школи говорио. Кабинет је доста добро снабдевен апаратима за Физику и Хемију, опити су извођени с успехом. Ради бољег објашњења наставник се служио и сликама, моделима и хербаријумима. Показивао је ученицима живе поједине животиње које они не би имали прилике да чешће виде и пажљиво разгледају; доносио им је у школу срце од свињчета, мозак и око од вола и др.; пупио је тице пред ученицима, показивао им зубе од отровне змије, плућа и срце у жабе и т. д.; учио их пресовању биљака и одређивању њиховом, скупљању инсеката. Неки су ученици, вели наставник, гајили код својих кућа свилене бубе, други су имали приличне збирчице инсеката, и сваки ученик II раз. имао је свој хербаријум од 100—200 биљака пресованих, осушених и одређених.

У Рачуну, тврди наставник, обраћана је пажња и на усмено рачунање. Успех је у математици, у опште узевши, добар.

Кипертове и Сидовљеве карте употребљаване су за Географију, а и за Историју Кипертова карта балканеског полуострва и карта старе римске империје. У IV раз. помагао се наставник за космографију, телуријумом и планетаријумом.

Женски рад предаван је по програму. Ученице су добро упознате с теоријом, а извежбане у разноврсним радовима, чему је доказ и количина и квалоћа на испиту изложених радова.

Од стране дивизије одређени надзорник тврди, да је у војном вежбању постигнут добар успех, а у телесном вежбању (радњама

и справама) слабији. Ово је с тога, што наставник, као војник, више пажње обраћа на „егзерцир“, него на гимнастику; често ни сам наставник није довољно вичан раду на справама.

Цртање и Лепо Писање није било у рукама стручног лица, па опет су се неколицина истакли својим даром за цртање. У последње време није ни било наставника за те вештине.

За Певање и Музику још никад није имао овај завод наставника.

О виноградској берби дао сам ученицима два дана одмора.

Сваког месеца редовно јављао сам, кад је који наставник одсуствовао и због чега. Часове сам им заступао ја кад сам год могао, а кад сам ја био спречен, одређивао сам онога наставника који није био заузет послом.

Сваки ученик добио је ма по једну оцену из сваког предмета за свако двомесечје. Пропитивања држе само неки наставници сваког часа.

Испитиван је о годишњим испитима сваки ученик, како из ког предмета, од 5—20 минути.

Нису много ревносни ученици у похођењу школе и цркве. И против своје воље морам да кажем, да су им за ово највише криви родитељи, који не пазе, да ли им деца и кад одлазе у школу. Има ученика који су у току године начинили по 35—50—60—70 неоправданих изостанака. Поступно су кажњивани, родитељи извештавани, па слаба помоћ од свега тога.

Саветском одлуком кажњено је 12 ученика, и то највише за изостанке.

Библиотека и кабинети снабдевени су доста добро. Школска зграда ни распоредом ни простором не одговара потпуно потреби. Више пута сам чинио предлог г. министру, да се локал прошири додавањем бар двеју соба у истој згради, и г. министар је наређивао општини да то учини, па ни до данас није извршена та наредба.

Бр. 181.

8. Јула 1888 г.

Ваљево.

Директор
ваљевске ниже гимназије,

Л. Лазаревић.

---

13. Директора пиротске ниже гимназије.

Пиротска н. Гимназија отпочела је свој рад на време почетком 1887-88. шк. године, с наставницима које је имала. А није имала наставника за рачун у I. р. и Немачки језик у II, III и IV. р., који предмети нису предавати, ни испит из њих полаган (по одобрењу од 23. маја о. г. ПБр. 3877.).

Остали предмети предавани су и свршавани по прописаном програму. О делимичним изузецима казаће се код сваког предмета. Предмети су свршавани махом у другој половини II течаја школског; остало време употребљавано је на понављање и утврђење изученога.

Није било жалбе од стране ученика на тешкоћу ког предмета; а већ по себи се разуме, да су извесни предмети, као: Српски језик (овде!), неки математички предмети, а и хемија, падали теже, но на пр. описни предмети као: Зоологија и њој подобни. Рачун, по наставничком мњењу, падао је теже, пошто, вели наставник, не доносе деца из основне школе, довољну извежбаност у писменом рачунању и таблицама, што се тек у III. р. гимн. исправљава.

Но ова Гимназија имала је да трпи од недостатака прошле и прошлих година. Читави предмети (земљопис) нису пре предавани, а ученици су прелазили не добивши никаква знања. Утолико је нао већи терет и на њих и на наставника, који се трудио да прво пређе све раније пропуштено, па тек на томе основу да почне што за који разред треба, често и са смањивањем програма. Такву ћемо тешкоћу имати идуће године са Рачуном у будућем II. разр. (пошто у I. р. није ове године предаван) и Немачким језиком у будућем III и IV р., из истих узрока.

Појмајући тешкоћу диктовања, а с обзиром на време, наставници су се служили —

поред делимичног или искључног диктовања — овим учебницима:

За науку хришћанску: за I и II. р. „Стари“ и „Нови Завет“ (по Даничићу), за III. р. црк. „Богословље,“ за IV. р. пространији „Катихизис.“ Нужно би било прецизно одредити учебнике нарочито за III и IV. р. У осталом наставник хр. науке мњења је, да предавање овог предмета није остало без утицаја на бољи морал дечији.

За Српски језик: познатим књигама г. Ст. Новаковића, кроз све разреде.

За Немачки језик (у I. р.) буквaром Ст. В. Поповића и Траут I.

За Земљопис: г. В. Карића, кроз све разр.

За Српску Историју: у III. р. књигом г. Убавкића, у IV р. г. Крстића.

За познавање човека: књигом г. проф. Љ. Миљковића; а за Зоологију, Ботанику и Минералогију, књ. г. Ј. Пецића.

За Физику и Хемију: књигама г. Мите Петровића.

За Рачун: књигама г. М. Мијаиловића професора.

За Геометријско цртање: упуством од Дерока, сем конструкција.

За Геометрију: књигом г. Ср. Стојковића, професора.

Алгебра је цела диктована по Хаберду.

Но наставници: Српског језика, Историје (за IV. р.), Минералогије, Физике и Хемије, због извесних непотпуности или тешкоћа учебника, дописивали су по нешто у току предавања, ито: за Срп. језик по белешкама по г. Јов. Бошковићу; за Историју по г. П. С. Срећковићу и др. Мајкову, г. Чед. Мијатовићу и др., за Минералогију по Панчићу; за Физику и Хемију — обоје — по Веберу (то су две веома угодне нем. књиге, свака израђена у два облика: мањи за ученике, већи за наставнике; B. Waeber, Leitfaden (мањи) и Lehrbuch (већи) der Physik; и тако исто: der chemie. Verlag Ferd. Hirt und Sohn, Leipzig.).

Наставник Српског језика тврди, да је учебник за I. р. врло тежак, а програм за III. р. врло велики. Но — осем овога мњења — недаћа је велика била за овај предмет и то: што је крајем марта премештен дотадањи наставник, а дошао нов, — почетник. Укупно узев, програм за I. III и IV. р. није испуњен а том је допринемогло и прекидање предавања због сеобе (у априлу). Тако исто и из земљописа у III и IV. р., што је наставник — из напред наведених узрока — морао прво да пређе све што је тим разредима предходило, а није учено, па тек, колико се могло, приступило се правом програму. Из Физике у III. р. није учено о галванизму, из узрока, што је програм опширан, да би му, по наставничком мњењу, требало дати 4 часа (место 3) недељно.

Потписани, као наставник познав. човека, ботанике и зоологије и минералогије, па да је савладао прописни материјал, морао је убрзати предавања, пошто због бављења на Народној Скупштини (од 12. нов. до Божића и нешто јануара, по одобреном одсуству) и због раније држатих испита (на 15 дана). као ово год. надзорник осн. школе, није могао ово време употребити на учење.

Остало је све ишло уредно.

Што се тиче давања и прегледања писмених задатака, поступљено је по „Правилима о писменим задацима.“

Са успехом из Српског језика, већ и према изложеноме напред, не можемо бити задовољни. Све што би у овоме — поред труда и знања наставничког, који ваља да је овде у јачој мери на расположењу — јесте и то: да се наставник не премешта у току рада (као што је био ове године случај). У толико више задовољни смо са успехом из Историје свога народа, удружене са — да се послужим речма наставниковим —: „са појединим народним песмама, које извесном времену у историји одговарају, и као допуна историјским догађајима служе, и видео сам, вели дот. наставник, после извесног времена такве праксе, да се тиме нарочито у овом крају, где им је до скора објашњавано да је Краљевић Марко Бугарин, а где се још рђаво српски говори, постиже већи успех, и т. д.

Што се природних наука тиче, у колико су средства дозвољавала, чињено је што се могло: за јестественицу у ужем смислу, вођена су деца у поље, поред доношења биљака у школу; за минералогију има доста потпуна збирка, а минералошка околина доста је овамо монотона; за објашњење физичких појава показивато је на справама *нашега малога кабинета: и* ***најгоре*** је са *хемијским експериментима*, пошто се за то нема потребних *хе-*

микалија. Оскудица стоји у правој сразмери са скупоћом научних средстава.

Примедбе о напретку математичких предмета стављене су нешто (за рачун) напред. Има да се примети за Алгебру и Геометрију, да нема млого слабих, ма да стоји и то: да ови предмети захтевају већу умну развијеност издаље. О „природној неспособности“ наше деце, не може бити ни говора; а наставник је са своје стране учинио шта треба.

У земљопису се служио наставник мапама које имамо на расположењу. Но наша је школа — која је после рата 1885. имала да се изнова снабдева свачим — и у томе врло оскудна. Деца су вођена — кад су ишла и за остале предмете — у поље због обиђања.

Ученици воле вештине: цртање, красописе и телесно с војним вежбањем. За ово последње проњеђена су, у току године три наставника (официра); а укопане справе могле су се имати тек при крају године школске. Успех је из вештина, као и увек, индивидуалан, но у опште задовољавајући. Наставника за певање и музику нема ова школа, што је са некога гледишта штетно. Црквено појање предавао је по једном преко недеље г. прота, наст. науке хришћанске и наши су ђаци редовно одговарали на литургији. Но има наставница за женски ручни рад, која ради такође с успехом за сад са оволико ученица колико имамо (у I 3, у II 2, у III 1). Надати је се, да ће у идућој шк. години бити још више ученица, нарочито због предавања жен. рада.

О изостанцима наставничким има нарочито извешће. У случајима краћих изостанака појединих наставника, било је замењивања или целисходног премештаја часова, што је увек раније наређивано ради знања и спреме ученика. Но кад је потп. директор, по наређењу, морао дуже прекинути предавања, морали су бити прављени и нови распореди за то време (у новембру и Децембру и сада при крају школ. године због ревизије), пошто се тако поремећен распоред није могао више исправљати дневним наредбама. Како није предаван нем. језик у II. III и IV. р. то су тако претекли часови позајмани да се пропуштено надокнади.

Напредних одмора — осем у дане кад се по пропису или по обичају који светкује — — није бивало.

Имала је школа један општи принудни одмор од 9—16. априла о. г. што је привр. зграда, где је школа дотле била комисијским стручним прегледом нађена да је паду склона, па су предавања била за то време прекинута до усељења у другу од општине уступљену зграду.

Нарочита је пажња обраћана на то: да ученици не стеку уверење, да могу ког двомесечија, или у опште прећи, а да не буду питани и оцењени. Сразмерно мали број ђака (у I 53., у II 28., у III 18 у IV 13.) олакшао је ово. Само у ређим случајевима дуге болести, могло је за поједине ученике наступити да немају које двомесечне оцене, што се по учињеним изостанцима види.

Испити су трајали сразмерно броју ученика по разредима, махом по једно пре или једно после подне, према одобреном распореду.

Задоцњавања од школе, ма да је било, ипак је мање но од цркве; а ово последње с тога, што се у Пироту јутрење од службе обично не одваја, па нам је ваљало кад у 7 кад и пре 7 часова ујутру бити на прозивци и у цркви.

Саветских одлука којима су досуђиване казне затвора или искључења с правом на полагање испита, било је: за неуљудности разне врсте, заједно са 1. одлуком за крађу, 11. одлука, којима је кажњено из I. р. 12., II 3., III 1., и IV 2. ученика, затвором 6—10. дана. Искључено са 2, одл. с правом на полагање испита из I. р. 2., II 1 ученик. Осем тога, имао је савет да изриче казне за нередно похођење школе и цркве, над више ученика, такође затвором од 6—10 дана. Друге ситније казне одређивао је директор или разр. старешине, тога је било чешће.

Као што се види савет је у крајњем случају прибегавао искључењу, и то у II. течају кад се видело да је остатак такве деце већ почео да буде штетан по другу децу Кад су ученици бивали у тежем затвору, добијали су писмене задатке на израду. Но има да се примети, да у опште има велики број деце у Пироту са врло оскудним домаћим васпитањем; па тако сва мера поправке и трљења пада само на школу и њене чиниоце.

Што се тиче спреме школске: *кабинета библиотеке и зграде* — у свему је *оскудна*. Много је ствари школских однесено у рату 1885. године на се изнова мора, посте-

пено, набављати. Школска књижница броји тек нешто преко једне стотине заведених књига, по инвентару. Скамије, катедре, столови — што је претекло и имамо — све је трошно, старо, и требало би једном општом оправком и набавком све довести у ред. Колико будет допушта, оправља се и попуњава из канцел. трошкова, но то није довољно.

Зграде своје нема Гимназија. — Од 16 априла о. г. налази се у половини ново — озидане општинске основне школе, по цену од 150. дин. месечно, што окр. начелство погађа, а округ плаћа. Зграда је — што се четири учионице тиче — добра, ма да друго што за оставу (осем једне мале заједничке канцеларије) нема. Крајње је време, и ако је могућно, да се приступи подизању нове зграде. За исту има и купљен плац. У 1884 год. ствар је била дотле извршена, да је чак држана и свршена лицитација за подизање зграде, па је све прекинуто и напуштено. Нешто новаца, што је било прирезом скупљено, утрошено је на друге циљи и Начелство ће о свему знати рачун: колико је требало новаца да се скупи, колико је скупљено, утрошено где, и на што и шта би имало још да се прикупи.

По осем напред наведеног детаља, имају да се наведу и неке опште неприлике, које утичу, махом неповољно, на напредак. Ту је на првом месту сиротно стање многих ученика ове школе (ма да се притиче у помоћ новцем од забаве, која се на то даје) и извесни начин живота њихова и њихових родитеља. О многим ученицима слабо се на дому води брига. Они у подне на брзу руку добију што за јело, па после ето их одмах пред школску капију, или, што је горе, у какав скривен кут. Долазе без икакве потребе неки већ у $12\frac{1}{2}$, а у 1 час има их доста. Наравно, да је чињено све да се од тога одуче. У томе напуштању своје куће лише се места и мирна времена за учење, ослањајући се ваљда многи на слушање говора у школи, а у вишој настави, каква већ почиње да је гимназијска у нижим, а јесте у средњим разредима — то није ни мало довољно, да не спомињемо цртачке и друге послове, које ваља у миру израдити. Из тога домаћег узрока ова Гимназија има у I и II. разр. сразмеран број бескорисних ученика. То је принудило проф. савет да се постара, да строгим оцењивањем, по заслузи, принуди ове ученике на рад и да их приведе да осете, да ће само радом и трудом моћи себи осигурати опстанак и напредак у школи, у коју су по својој доброј вољи дошли, или по вољи својих родитеља доведени. Услед тога приметно се код оних што су вредни, осетан напредак; а код осталих видан неуспех, који се и у броју понављача разреда или појединих предмета види у сразмерно већој мери, но што је било прошле год. И ако овај завод има и неку искључну мисију, то ће је он испунити пре озбиљним радом и наставника и ученика, но нерадном гомилом „уписаних,“ који до равнодушности мало хоће да воде истините бриге о томе: шта значи то бити ђак једне Гимназије у сваком погледу. Савет је ишао предузетим законитим правцем и свршио овогодишње послове школске, па ма то и не било по вољи онима од родитеља и старатеља, који целе године не налазе за нужно да што о својој деци разберу, — а ученици добри, већ су, изгледа, на чисто с тим да: „без муке нема науке!“

На јесен ће се поднети прописни статист. преглед ученика, по свршеним поновним испитима. Сада, по свршетку годишњих испита, успех ученика, који су редовни свршили своје разреде и испите полагали $188\frac{7}{8}$ шк. г. овај је:

РАЗРЕД	УЧИЛО ШКОЛУ	ГУБИ ПРАВО	ПОНАВЉА РАЗРЕД	ПОНОВИЋЕ ИСПИТ			ПРЕШАО	ПРИМЕДБА
				СВЕГА	ИЗ: по једног	ИЗ: по два		
I	52	5	12	19	7	12	16	По положеним поновним испитима у Августу, без сумње да ће број ових што прелазе бити већи.
II	28	—	8	9	3	6	11	
III	18	—	1	8	5	3	9	
IV	13	—	1	5	4	1	7	

Бр. 165.
4. Јула 1888. год. у Пироту.

Директор
пиротске више гимназије,
Жив. Живановић.

14. Директора лесковачке ниже гимназије.

Према постојећем извесном распису, и ако прошлом школском годином наша гимназија прелази у историју, и започиње се по новом преуређењу наших сред. школа нова наша гимназија, ипак част ми је у најкраћим напоменама поднети овај извештај о леск. н. гимназији.

I. Бројно стање, ученика леск. н. гимназије за прошлу (188⁷/₈) школ. године било је овако:

У сва четири разреда било је уписано 126 ученика и 27 ученица, свега 153 обојих ученика.

Од ових било их је уписано, и то:

1.) У I. раз. 42 новоуписаних ученика и 5 понављајућих разред, свега 47 ученика и 12 новоуписаних ученица, свега обојих ученика 59;

2.) У II. разреду 24 прешавших из I. разреда и 3 понављајућих II. р. свега ученика 27 и 8 ученица; свега обојих ученика 35;

3.) У III. разр. 19 прешавших из II. раз и 5 понављајућих, свега 24 ученика и 4 ученице; свега обојих ученика 28;

4.) У IV. разреду 27 прешавших из III. разреда и 1 понављајући IV. разред. свега ученика 28 и 3 ученице; свега обојих ученика 31;

Од ових 153 обојих ученика у сва четири разреда, у течају наведене школске године, напустило је школу и то:

1.) У I. разр. 1 отишао у други завод; 2 због болести; 8 онако из разних узрока, а поглавито, као што је раније јављено г. министру, актом овог завода од 4. Априла тек. год. Н. 116, да би изиграли закон о продужној основној школи; и 1 ученица умрла, а 1 ученик убијен о распусту у свом селу, свега њих 13; те је у I. разр. остало 35 ученика и 11 ученица, свега 46;

2.) У II. разр. напустило је школу из разних узрока, а поглавито због непреносиме сиротиње, њих 5; те је остало 22 ученика и 8 ученица, свега њих обојих 30;

3.) У III. раз. 1 отишао у други завод и њих 5, такође због непреносиме сиротиње, те их је остало 18 ученика и 4 ученице, свега њих обојих 22; и

4.) У IV. разр. 1 отишао у други завод, 2 због болести и 1 умро, свега њих 4; те је остало 23 ученика и 3 ученице; свега њих обојих 26.

II. Испит је полагало, и то:

1.) Из I. раз. 35 ученика и 11 ученица; свега њих обојих 46;

2.) У II. разр. 22 ученика и 8 ученица; свега њих обојих 30;

3.) У III. разр. 18 ученика и 3 ученице; свега њих обојих 21; и

4.) У IV. разр. 23 ученика и 3 ученице; свега њих обојих 26.

Положило је испит и прешло у старији разред, и то:

1.) Из I. р. 21 ученик и 10 ученица; свега њих обојих 31;

Остало је да понове разред 13 ученика и 2 ученице, свега 15;

2.) У II. разр. 16 ученика и 8 ученица; свега њих 24;

а остало је да понове разред њих 6;

3.) У III р. положило је испит и прешло у старији разред 18 ученика и 2 ученице, свега њих обојих 20:

Остало је, да понове разред 1 ученик и 1 ученица, свега 2;

4.) Свршило је IV. разр. и с њим и овај завод 22 ученика и 3 ученице; свега њих обојих 25.

Остало је, да понови разред 1 ученик.

Свега је дакле свршило своје разреде и прешло у старије 77 ученика и 23 ученице што износи равно 100 прешавших у старије разреде и 24, од којих су 21 ученик и 3 ученице, да понове своје разреде.

III. Показани успех. Испити су држани из свију предмета са свом збиљом и сваки је ученик, просечно, из сваког предмета говорио по 8 минута, ван једног предмета, који је брже свршен; и од 77 ученика и 23 ученице свега њих 100:

I. су разред свршили њих 11 са *врло добрим*; и 21 са *добрим* успехом. Осим ових још су двојица са *добрим* успехом положили приватан испит из I. разр. свега њих 35;

Од понављајућих разред њих су 10 *слабог* а 5 *рђавог* успеха;

II. разр. 1 је свршио са *одличним;* 10 са *врло добрим* и 13 са *добрим* успехом. Са *добрим* успехом свршио је овај разр. и један приватан ученик; свега њих 25. А 6 њих су остали због *слабог* успеха, да понове разред;

III. разред свршио је: 1 са *одличним*; 5 *врло добрим* и 14 са *добрим* успехом; свега њих 20. А двојица су остали да понове разред због *слабог* успеха.

IV. разред њих 4 са *врло добрим* и 21 са *добрим* успехом, свега њих 25. А један је остао да понови разред због *слабог* успеха.

IV. Изостанци. Као и сваке, тако је и ове наведене шк. год. у овом заводу, учињено и сувише изостанака, и то: 3656 неоправданих и 4337 оправданих; свега 7993 обојих изостанака (од школе и цркве) те због ових неки нису могли добити награде и похвале, и ако би то добили по показаном успеху.

Узрок је овим прекомерним изостанцима и прекомерна сиротиња и непажња родитељска, која дотле долази, да и покрај свако двомесечних оцена, уписивања ових и изостанака на ученичким картама и средством општинског добоша проглашаваног позива, да долазе, разбирају о својој деци, читају на картама оцене, и мимо непосредних писмених извештаја од стране разредних старешина, а по налогу и упутству потписаног писаних, па и преко власти сланих родитељима ученичким, никад не долазе, нити што разбирају о својој деци.

V, Поправни средства и нравствено стање завода. У последњем овом леск. н. гимназија знатно је пошла напред, те је мање (а скоро га и нема) међусобног ученичког: боја, особито бијења дошавших са стране, мање: клеветања, опадања, оговарања и т. д. те су, наведене школске године само тројица била кажњена са 27 дана затвора за неученичко понашање.

И ако је, по захтеву потписаног, настав. савет имао три своје седнице, на којима је тражио начина, да се колико толико сузбију прекомерни изостанци и нађе начина, да се што бољи успех постигне, једнообразније ради и т. д. ипак се морало за изостанке казнити 90 ученика у сва IV. разр. са 270 дана затвора, махом једних и истих, и то из I. разр. њих 28, из II. 39, из III. 20 и из IV. њих 3. Па и овај затвор није никакав, јер на разредима, у које су ученици затварани зими, није било никаквог затвора.

VI. О изостанцима наставника у своје време јављано је г. министру. Осим овога потписани је, као и обично, распустио завод један дан о берби, а његов заступник, по Божићу, због превелике хладноће, неколико дана.

VII. Што се *школске зграде* тиче она неје никаква; општина се непрестано накањује, да нову подигне, па, и ако је план одобрен и новац прикупљен, па овоме се још ништа не ради.

VIII. Што се тиче разноврсних *учила*, овај их завод, као што је то више пута јављано г. Министру и мољено, да се ма што и колико најпотребнијег, дошље, нема скоро никаквих; те се ученици учењем на памет онога, што би се, из природних наука, очигледно врло лако и весело научило, одбијају управо од учења. Ваљало би дакле, што пре послати, ма колико и каквих хемијских апарата, физикалија и осталога.

IX. Тако исто, и ако мало боље, стоји и са гимназиском *библиотеком*, коју би ваљало по ранијим молбама потписаногa, колико је могуће, бар најпотребнијим делима, бар за полагање проф. испита и предаваних предмета, снабдети. Особито по математици нема, осим једне две књиге, баш ништа.

Напослетку потписаном је пријатно наговестити, да су и наведене шк. год. трудом његовим, ученици I. и II. разр. научили 152 народне најодабраније јуначке песме; а III. и IV. р. вежбајући се у језику саставили 96 разних састава; а сва четири разр. научили 75 разних и из разних крајева срп. народних песама, са неколико вештачких патриотских, да певају. Али је, на њиховим забавама држаним недељама и празницима, после службе божије, изделамовано само 68 песама, толико изговорено беседа и испеване све наведене песме.

Ове су забавице управо главнији узрок бољем владању, схватању предмета а нарочито српског језика.

Бр. 407
4. Окт. 1888. г. Лесковац

Заст. Директора.
Управник приправног завода:
М. С. Милојевић.

15. Заступника директора горњо-милановачке ниже гимназије.

Према расису господина министра просвете, од 17. Маја 1880. ПБр. 2273, част ми је поднети г. министру извештај о овој школи за школску 1887—88 годину.

1. У почетку и току школ. године, уписало се у сва три разреда ове гимназије 88 ученика: 78 муш. и 10 дев., и то:

У I. разред 48 ученика, (40 м. 8 дев.)
„ II. „ 23 „ (22 м. 1 дев.)
„ III. „ 17 „ (16 м. 1 дев.)

2. У току године школу су оставили 5 ученика, (3 м. 2 дев.)

а). Због по све сиротног стања: 2 ученика. (1 м. 1 дев.)

б). Отишли у друге заводе: 3 ученика, (2 м. 1 дев.)

3. Школску годину довршило и испите полагало 79 ученика, (71 м. 8 дев.), и по положеном испиту:

а). Прешло у старији разред: 39 ученика, и то:

Из I. у II. разред: 19 ученика, (17 м. 2 дев.)
Из II. у III. разред: 10 ученика, (9 м. 1 дев.)
Из III. у IV. разред; 10 ученика, (10 м.)

б). Остало да понови испит: 26 ученика, и то:

У I. разреду: 12 ученика, (8 м. 4 дев.)
„ II. „ 10 „ (10 м. — дев.)
„ III. „ 4 „ (3 м. 1 дев.)

в). Понавља разред: 14 ученика, (13 м. 1 дев.):

I. разред 12 ученика, (11 м. 1 дев.)
II. „ 2 „ (2 м. — дев.)

г). Отпуштено због неспособности, 6 ученика, и то:

Из I. разреда 6 ученика

д). Награђено књигама, које је министарство послало за одлично и врло добро учење, примерно и врло добро владање: 14 ученика.

У I. разреду: 8 ученика.
„ II. „ 5 „ (4 м. 1 дев.)
„ III. „ 1 ученик.

4. У току године, кажњено је одлуком савета професорског 14 ученика, и то:

а). Затвором 8 ученика.

б). Отпуштањем с правом на испит 4 ученика.

в). Изгнањем из овог завода 2 ученика.

5. Владало се:

а). Примерно . . . 29 ученика.
б). Врло добро . . 18 „
в). Добро . . . . 21 ученик.
г). Лоше . . . . . 15 ученика.

6. Успех у наукама био је овакав:

ПРЕДМЕТИ	У I. РАЗР.				У II. РАЗР.				У III. РАЗР.			
	ОДЛИЧНИ	ВРЛО ДОБРИ	ДОБРИ	СЛАБИ	РЂАВИ	ОДЛИЧНИ	ВРЛО ДОБРИ	ДОБРИ	СЛАБИ	РЂАВИ	ОДЛИЧНИ	ВРЛО ДОБРИ	ДОБРИ	СЛАБИ	РЂАВИ
Из Науке хришћанске	1	19	18	5	—	2	12	8	—	—	3	8	3	—	—
„ Српског језика	1	9	20	13	—	—	7	13	2	—	1	4	8	1	—
„ Немачког језика	1	15	18	9	—	—	2	12	8	—	—	3	11	—	—
„ Географије	2	9	15	17	—	—	6	15	1	—	—	1	12	1	—
„ Рачунице	5	8	14	16	—	1	7	11	3	—	1	5	6	2	—
„ Српске историје	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	8	—	—
„ Познавања човека	6	10	20	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ Ботанике	—	—	—	—	—	1	9	8	4	—	—	—	—	—	—
„ Зоологије	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	3	—	—
„ Физике	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	8	2	—
„ Женског рада	1	6	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—

Ове године отпочета су предавања у овој школи 1 Октобра 1887 год. због оправака на школској згради, што је у своје време Господину Министру јављено.

У овој школи радили су 4 наставника, учитељ војног и телесног вежбања и учитељица женског рада; у Октобру, Новембру и Децембру месецу; — у Јануару. Фебруару и Марту 3 редовна наставника; — у Априлу 4, до 1 Маја; — од 1 до 20 Маја 3; — а од 20 Маја до краја године опет 4 наставника.

Сви предмети предавани су по прописаним програмима, а по наставном плану од 20 Августа 1881 год. ПБр. 5455. Ученици су се служили одобреним штампаним уџбеницима; — сем тога, ради потпуности, диктовано им је из неких предмета; а из којих, видеће се ниже.

1. Наука Хришћанска, предавана је по програму, а ученици су се служили прописаним уџбеницима. Предмет је довршен у I и II разреду прве, у III друге половине Априла месеца; — за тим је понављан.

2 Српски језик. — Наставник се служио делима Ст. Новаковића и Ђ. Даничића, а ученици су имали ручне књиге Ст. Новаковића. Предавања су трајала до краја године, и у сва три разреда остао је предмет недовршен, што ће се по мишљењу дотичног наставника моћи довршити у старијим разредима. У I разреду поред ручне књиге, диктовано је оно, што се у уџбенику не налази а наставним програмом за I разред обухваћено је.

3. Немачки језик. — Ученици су се служили одобреним уџбеницима: Букваром од Ст. В. Поповића, немачком граматиком Трауговом I и II делом и немачком читанком Мајанеровом. Предавања су трајала до краја године, и у сва три разреда остао је предмет не довршен. У I разреду завршена су предавања са четвртим задатком немачке граматике; у II разреду са двадесет првим; а у III разреду са четрдесет трећим.

4. Географија је предавана у I и II разреду по уџбеницима од В. Карића; у III разреду предмет је диктован. Предавања су трајала до краја године, и ни у једном разреду није предмет довршен. У I разреду завршена су предавања са „Разитом разграном Европе“; у II разреду са „Климом“; у III разреду изучена је само Краљевина Србија и царевине: Русија и Турска.

5. Рачуница је предавана у сва три разреда, по делима М. Мијајловића. Предмет је у сва три разреда довршен по програму, концем Маја месеца; — за тим су понављане теже партије.

6. Српска Историја предавана је по књизи Кретићевој. Предавања су трајала до краја године, и завршена са владом краља Милутина.

7. Познавање човека је у почетку диктовано; за тим су се ученици служили прописаним уџбеником, од Љ. Миљковића. Предавања су трајала до краја године, и завршена тек са чулом слуха.

Што је оволико мало изучено из овог овако важног предмета, узрок је диктовање, које је трајало све до Маја месеца. Диктандо износи 12 табака.

8. Ботаника је предавана по флори околине Београда од Панчића и Ботаници Покорновој, Анатомија и физиологија биља диктоване су по Leynis-у и Thomé-у. Диктандо износи 5 табака. Предавања су трајала до краја године. Наставник је излазио са ученицима у поље, кад год је време то дозволило, да би деца у природи видела оно, што су у школи чула и видела, као и ради анализовања биљака. Сем овога, наставник је изучене биљке показивао и суве из своје збирке и збирке школске, која се тек од прошле године брижљиво збира. Ученици су и сами прикупљали биљке за своје збирке.

9. Зоологија је предавана по зоологији Пецићевој и допуњавана диктовањем. Диктандо износи 4 табака. Предмет је довршен крајем године. Ученици су и сами прикупљали збирке.

10. Физика је предавана по књизи М. Петровића. Предмет је довршен концем Маја месеца; за тим су теже партије понављане.

11. Геометријско цртање, Лепо писање и Цртање слободном руком, није никако предавано.

12. Телесно и војно вежбање предавано је до краја године по програму.

13. Женски рад. предаван је по програму.

Писмени су задаци давани у школи, према „правилима о писменим задацима;“ а из ових

предмета: српског и немачког језика, рачунице и географије.

Што је из неких предмета овако мало изучено, узрок је премештај дотичног наставника у невреме; те су ти предмети остали дуже време непредавани; јер нису часови из истих могли бити заступљени, због оскудице наставничког особља у овој школи. Тај се случај десио са предметима: српским језиком у сва три разреда, земљописом у I и II, и српском историјом у III разреду.

Сви су наставници у току целе године уредно долазили на своја предавања, сем наставника природних наука, који је боловао 3 дана у месецу Јануару, и вероучитеља, који је боловао од 14 Маја све до краја године, што је у месечним извештајима јављено Господину Министру.

На деци није било, у току целе године, никакве редње.

По све сиромашна *књижница* ове школе, нарочито за природне науке, добила је у току ове године, знатан број књига, из министарства просвете.

До данас, ни једног апарата физичког и хемијског нема овај завод, којим би се и најпростија физичка појава деци очигледно објаснити могла. Ово веома отежава наставу; — и поред све воље и труда дотичног наставника не може се постићи онакав успех, какав би требао да буде; јер су деца, са свим природно, приучђена да више механички физику уче. Па и са училима из других природних наука, не стоји овај завод боље. Тако, на првом месту, за познавање човека, сем 4 анатомске слике Fiedler-ове, никаквог другог учила нема За Ботанику, Зоологију и Минерологију, истина лагано, али ипак, број с дана на дан расте.

Школска зграда приватна је својина, за који округ плаћа кирију. Зграда је доста не удобна за школу, јер је тескобна, и не одговара свима прописима хигијенским. Међу тим, постоји пристанак целог овог округа, да се подигне нова зграда зе гимназију, ако се отвори и IV разред.

Бр. 113.
4. Августа 1888 год.
Горњи Милановац

Заступник директора
више гимназије гор. милановачке,
предавач,
Светозар М. Обрадовић.

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

*9. Г. **Свешозара Ашанацковића,** о школама у чачанском округу.*

По наредби г. Министра просвете и црквених послова прегледао сам све осн. школе у округу чачанском, осим павличке школе у срезу студеничком, коју је, пре мог доласка, по наредби г. министра просвете, прегледао и распустио г. Милутин Радоњић учитељ на Рашкој. О школама, које сам ја прегледао подносим у понизности следећи извештај.

На првом месту поменућу г. министру, да се и у данашњим нашим основним школама види српска непрактичност, као и у сваком другом послу. Кад разгледате наставне планове и програме за нижу и вишу основну школу, извели би закључак, да је наша основна школа достигла своје савршенство и да деца, свршавајући ту школу, добијају потпуно основно образовање. Међу тим, кад апстрахујете форму, па загледате у дубину њене унутрашњости, видећете, како је темељ основне наставе у нашим основним школама још врло шпитак, видећете, како ученик показује нека знања тек учитељевом помоћи, а та се знања лако и брзо заборављају, јер се добијају само по форми, а не и по садржини. То је та непрактичност. „Методска вештина занемарила је снагу наставе, која дух образује“, па с тога се и основна знања, која деца добијају у тим школама не показују трајашна.

Најбољи је доказ за ово ђачки успех по гимназијама од ово неколико година на овамо, од када се рачуна, да је наша основна на средњо-школска настава коракнула на боље. У нижим гимназијским разредима, где је наставни материјал још мали, још ћете и наћи неки број ђака, који обећавају, да ће се са њима моћи с врло добрим на и одличним успехом радити, јер се у тим разредима још може даровит ђак ослонити на своје памћење и користити искључиво предавањима наставничким. У вишим разредима гимназијским врло је велика реткост одличан ђак и број ђака знатно опада. Сви, који немају довољне бистрине, отпадну, јер нису спремни, да својим радом накваде оно, што нису могли, због своје недаровитости, на часу схватити, а остану само они даровитији, па и они некако испадају сви подједнаки — средњи, и саморадње не можете наћи код њеднног. Сви се они ослањају на своје памћење и једини им је извор за знање наставник. У вишим разредима гимназијским наставни је материјал доста велики и питања су крупнија. Ако се ђак не осећа сигуран са својим основним знањима, и према овоме, ако није навикнут на саморадњу, не може својим памћењем савладати тај материјал искључиво по наставничким предавањима, и онда видите, како ђак није кадар давати тачне одговоре на питања, него шепртљи и непрестано очекује при одговарању наставничко подсећање, наставничку помоћ, видите, како не може сам самостално репродуковати оно, што му је предавано. То је по мом мишљењу највећа мана у садашњој нашој настави, што се не развија самосталност код ученика на основу саморадње, него се и у таквом облику настављају, да им наставник при испитивању помаже, те је њима увек довољно знања онолико, колико су на часу приликом предавања упамтили. Корен је те мане у основној школи, јер она припрема за доцнију научну наставу и од првога правца почетне наставе зависи и сав доцнији напредак и успех.

Сада се по нашим основним школама истина опажа тежња, да се избегне учење „на изуст“ и неки су учитељи у чачанском окр. потпуно успели у том погледу, али их има и таквих, који се рачунају у добре учитеље, па нису умели, у неким наставним предметима на пр. историји, географији, хришћанској науци, потпуно сачувати децу од те болести, која се зове механизам. Међу тим и код једних и код других, изузимајући неколицину, који су потпуно правилно радили, у главноме влада известан формалитет и катихетична метода, ситна питања исцрпљена до најситнијих мрвица и одговори са наставничким уплетањем и досадним разлагањем у толикој мери, да је тешко сазнати, шта деца знају, а шта не знају. Та катихетична метода, овако рђаво употребљена, по мом мишљењу, јесте корен оне мане у нашој настави, коју мало пре споменух. Она је узрок те се основна знања ученика основних школа лако и брзо заборављају; она навикава ученике на спремљена питања и сажвакане одговоре; она ствара код ученика уверење, да се све на часу у школи може научити; она је на послетку узрок, што код ученика, који продуже школу, не можемо видети саморадњу, а код оне деце, која не продуже даље школовање, него се враћају својим родитељима, после кратког времена не можемо наћи приметну разлику упоређујући их са децом, која се нису школовала.

Школин је задатак не само да саопштава извесна знања, него и да оспособи ученика, да се он може богатити знањем и својим сопственим трудом. Њен је задатак и да навикава ученика на „labor improbus“, а то искључиво катихетична метода не може учинити, него на против она сама производи са свим супротно дејство.

Свакоме је познато, да је наша настава, уопште узевши, коракнула на боље за ових последњих двајестину година, али многима је такође познато и то, да према данашњим издацима на просветне циљи и према већем броју учећих се младића сада сразмерно мање спремних и за озбиљан рад вољних младића из наших школа излази, него што је то пређе било. То не може бити без свог узрока. На први преглед изгледа чудно, како то? настава коракнула на боље, а резултат те наставе није бољи од пређашњег резултата. Тај парадокс, у нашој настави, произилази из форме или облика, исто онако, као и хидростатични парадокс, и свакоме ће бити објашњен, кад зна, да круг знања, која се из школе износе, не може бити велики, кад зна, да је

оно знање право знање, које се својим знојем и трудом стече и кад зна, да се само неуморним трудом таленти образују. Данашњи формалитет и катихетична метода по школама може толико учинити, да изгледа, да је дечије знање једро и поуздано. И због тога велимо, да је наша настава коракнула на боље, јер где има механизма, ту не може ни изгледати, да је знање пешло у својину ученикову. Али како се под утицајем те методе и владајућег формалитета самоградња код ученика не развија, то обично ученици свршавајући школе остану ограничени само на школска знања, која нису ограничена великим кругом и која у практичном животу морају постепено ишчезавати, с једне стране због тога, што се даље не ради, а с друге стране због тога, што се та знања нису добила њиховим знојем и трудом, сопственим посматрањем и огледом, што је неопходни услов за добро памћење, и за реконструисање какве научне истине у памети из оних елемената, из којих је она и произашла, ако би се десило да се заборави, само ако је човек научен, да може сам самостално прелазити од посматрања к појму, од онога што је конкретно, к ономе што је апстрактно. Кад се дакле младић за време школовања не навикне на самоградњу и неуморни труд, онда он нема ни најнужнијих услова, да у практичном животу буде сабилан и силан радник.

Данашњи формалитет, који влада по основним школама најбоље се види, кад ученици читају, кад рачунају и кад одговарају на питања из познавања природе.

Кад само слушате читање, нарочито читање оних чланака из читанака, који се могу лако и причати, а такве чланке обично и бирају учитељи кад се на испиту чита, онда морате се дивити, како читање иде лепо и логично. Ревизор, који не би имао обичај, да узме читанку преда се, морао би такво читање оценити најбољом оценом. Али кад се из читанке прати оно, што ученик чита, онда се често види, да ученик чита и речи, којих у чланку нема, или чита речи, које су у чланку, али не оним редом, како су оне поређане у чланку, међу тим и логике и естетике при том читању има. На шта је ово него формалитет? Ђаци су научили најпре рецитовати садржину тих чланака по причању учитељевом онако, како им је он много пута са свим подједнако причао, па онда су више пута те чланке читали, и тако изашло измајсторисано читање, а не право читање са разумевањем. Кад пак ученик чита какав чланак, који се не може лако причати, одма се огаћа, код нижавијих учитеља, накарадно читање, а код вреднијих у том случ ју читање иде без певања, пази се и на интерпункцију, и по читању, кад се само слуша, рекао би човек, да ученик води рачун и од садржине што се чита, али добар психичар може видети, како и у том случају само очи ученикове добро виде и говор добро следује том навешбаном виду, а да његов ум садржину не осећа т. ј. не чита мислећи. Кад питате за садржину тих чланака, или вам ученик неће ништа знати казати, сем наслова, или ће вам са свим неку другу садржину испричати, или ће вам испричати исту садржину тако, да се морате дивити онако, како су се песници некада дивили робу Џафер Алмансуру, који је најтеже оригиналне песнове могао најтачније рецитовати, кад само спев један пут чује. И ово је формалитет и ништа друго. Ђаци научили добро садржину по причању учитељевом, али та. то читање није разумно читање, него измајсторисано.

Код рачунања такође влада формалитет. У нашој рачунској настави учињена је реформа тиме, што је отпало машинално писмено рачунање по извесним правилима, која деци пису очигледно објашњавана, а уведено је усмено и писмено рачунање, које треба да се врши са разумевањем. Али многи учитељи ову очигледну рачунску наставу, која треба да влада у нашим школама, по мом мишљењу, нису правилно схватили. Да би показали, да су они очигледно и са разумевањем рачун предавали, обраћивали су више усмено него писмено рачунање, као да писмено рачунање искључује разумевање. До душе наш реформатор рачунске наставе тако и мисли, да је усмено рачунање претежније од писменога у основним школама, јер вели: усмено рачунање деци много више треба у потоњем животу, но писмено рачунање. Ја бих рекао да је у животу претежније писмено рачунање, но усмено, и да ће се ретко ко сметн ослонити у практичном животу на усмено рачу-

нање онакових задатака, какви се сада по нашим основним школама задају и ако зна добро и усмено и писмено рачунати. Стварно примање и издавање не иде без креде или плајваза, једино, ако је доста прост рачун. Али тако прост рачун моћи ће се усмено решавати у животу и без оноликог мучења и знојења, које данас бива по основним школама око усменог рачунања, а на штету писменог рачунања и рачунске извешћености. По мом мишљењу усмено и писмено рачунање у основним школама треба са свим подједнако обрађивати. Усмено треба да предходи писменом рачунању, јер је оно боље за „гимнастицирање“ духа, али задатак за усмено рачунање не би смео бити толико комбинован и са толиким бројевима, да га ученик не може сам без учитељеве помоћи решити ни на испиту, после оноликог мучења преко године око решавања оваких задатака. Која је ваљда, што ученик потпомагањем учитељевим рачунајући усмено са великом муком дође до резултата једног тако комбинованог задатка, кад је очевидно, да ученик сам не би никад резултат нашао, и кад је јасно, да нико није вољан такве задатке решавати у практичном животу усмено, да га мртвачки знoј спопадне, док до резултата дође. Овакво продуцирање усменим рачунањем јесте узрок, те многи учитељи спремају задатке, и ђаке ограничавају само на те спремљене задатке, те тако изгледа, да је рачунска настава очигледна и по томе добра, а у ствари таква рачунска настава где су ђаци научили извесне задатке није ништа друго него формалтет, и она чини, те се у писменом рачунању не види никаква извешћеност, јер се готово све време преко године утроши на овакву рачунску наставу. Саморадње и код усменог и код писменог рачунања ретко сам где видео, а кад ученик не ради самостално рачунски задатак, онда то није стварно рачунско знање, него је само једна форма, па ма како задатак био леп и комбинован, и ако се усмено и као што се мисли са разумевањем ради.

Настава из „познавања природе“ такође служи као доказ, да наше школе пате од непрактичности, јер се састоји у самим речима. И ако су ученици где год и видели тело о коме је говор на пр. сумпор, ретко су где очигледно показане и све особине сумпора, због којих се сумпор у животу и употребљује. Ни једна школа нема минералошку збирку, ни хербарјум од оних биљака, које се у основној школи предају. Само сам код неколико вредних учитеља видео нешто минерала и биљака, што су сами прибрали, излазећи у шетњу са својим ученицима, да их упућују, како треба посматрати тела у природи. У овоме се одликује међуречки учитељ Војин Љешевић, који би свакако требао, да добије какво боље учитељско место. Сви остали предавали су и објашњавали ђацима тај предмет голим речима, па и то на више места погрешно, јер има наставника, који су доста неспремни из природних наука. У вишој основној школи у Краљеву, где је било свих нужних хемијских апарата и препарата и физичких апарата, није чињена од тога употреба при настављању. Неки најобичнији препарати, као манган диоксид (пиролузит), калиум хлорат и др. беху дотичном наставнику непознати, како по имену, тако и по њиховој употреби. А кад се природне науке предају голим речима, где је најпотребнија очигледност, онда је таква настава такође формалитет, јер сама ствар остаје за ученике непозната. Таквим начином не буди се у деце интерес према науци, већ одиратност, која је нашем народу и до сада сво зло доносила.

После ове опште оцене о данашњој настави, ја ћу прећи на поједине предмете, јер ће се тако боље видети, шта би требало по мом мишљењу у данашњој настави исправљати.

1. Наука хришћанска. Прва циљ ове науке јесте, да дете васпитава, те да буде као човек способно за свако добро и племенито дело. Прописани материјал за ову науку, ако није сувишан, није довољан, да се поменутој циљи корача. Колико је ова наука утицала на срце и разум дечији, тешко је одредити, јер се последице таких утицаја не могу за тако кратко време, за време испита, опазити. Ценећи по труду вешине наставника, да у овој науци постигну стваран успех, може се рећи, да су они своју дужност испунили. У том важном задатку има кућа да врши и главнији и претежнији уплив, јер дете највише времена код куће проведе, те школа за неколико часова дневно, не може извести

целокупан васпитни задатак пре свеколике добре воље наставника. Добро васпитање може бити само онда, ако кућа и школа у том задатку хармонично раде; с тога сваки онај греши, који тражи у том погледу све од школе, а школа, нарочито основна школа опет греши, ако само даје знање и негује вештину, а о васпитању не води рачуна, што је најглавнији услов за друштвену свезу. За то би ја био мишљења, да компетентни за ову науку колике је могуће, упросте садањи прописани материјал, како би се лакше могао савлађивати и да се набаве за сваку школу потребна учила за овај предмет, као карта Палестине, библиске слике и др., јер би онда предавања на тог предмета пошла много лакше, разумљивије и за саму циљ корисније.

2. Српски језик. Већ сам имао прилике на једном месту у овом извештају, да се у неколико о овом предмету изразим. Тамо сам навео, да данашње читање на много места, није читање са разумевањем, него измајсторисано читање тиме, што су ђаци најпре научили добро садржину чланака по причању учитељевом, па кад читају, изгледа, да садржину схватају приликом читања, а да у ствари не читају мислећи. Да би се ђаци научили логичном и естетичном читању, да при читању схватају ово, што се чита, модерна педагогија препоручује у почетку, кад деца уче читање, да учитељ најпре све редом исприча деци својим и за децу разумљивим речима оно, што има у чланку, који ће се читати, другим речима, да им најпре објасни оно, што ће се читати, па онда деца да читају. Али то не значи, да треба најпре пакљукати децу садржином, слушавати их из тога, па онда читати. Све треба радити у извесним границама и водити нарочито бригу, да се ни у чему не претера, а да се дође до правог знања, па тако и овде. Оним захтевом у програму, „да се проитује садржина,“ мислим, хоће се то, да ђаци схватају садржину приликом читања, а не да науче садржину чланака на памет пре читања. За учење на памет јесу декламације.

Ова би се мана у читању отклонила, кад би се завело, да на испиту ђаци читају из других књижица, а не из оних читанака, које су преко године читали. Ово би требало завести за ђаке II, III и IV разреда, и сваке године пред испит спремити згодне књижице за тај посао, које би ревизори са собом носили.

Настава из граматике, код већине наставника, састоји се у самом разликовању речи по врстама. Пита се, где и за падеже именица и за време у глагола, али ретко се где ти облици примењивали у реченицама. На неким местима, где и сами наставници у овом предмету нису сигурни и разликовање речи по врстама не иде добро.

Писање. Код вредних учитеља опажа се у писању добар напредак. Обраћала се пажња, како на лепоту слова, тако и на правопис. Код неокретних учитеља и писање је ружно.

У бањској школи нису ученици никако преко године писали прописе, ни цртање радили. За ово се криви књижар у Александровцу, који није хтео послати све бројеве прописа и како је примио новац. Но како Александровац није много далеко од Бање, могла је се та препрека између школе и књижара свршити још у почетку године, те да ученици не буду целе године без прописа и цртања. Где је воља, да се нешто уради, ту се благовремено све сметње савладају и посао се ради.

3. Словенски језик. Словенско читање са малим изузетком свуда је добро. Објашњавање словенског текста било је само у неким школама.

4. Рачун. Казао сам већ једном, да се данас сматра, да је усмено рачунање у основним школама претежније од писменог ида је такво сматрање узрок, те се у рачунању не види довољна извежбаност и саморадња. Из једне грешке пали смо у другу. Већина наставника напустила је машинално писмено рачунање, али је сада због сувише очигледности занемарено вежбање. Очигледност у рачунању треба да буде само у почетку, док се дође до увиђавности, па онда само треба вежбати и ништа више. Није довољно, да деца очигледно виде, колико је 4 пута 6, што се морају у томе толико извежбати, да у свако доба без размишљања знају казати, колико то износи. Како ружно изгледа, кад деца прстима рачунају, кад се питају, који је број на пример за 5 јединица већи од 8. Вежбање се врши решавањем разноврсних задатака и докле вежбање траје, треба и наставникад

упада каквим запитквањем, те да контролише, да ли се разумно ради. Али кад се једном дође до извесне извежбаности, онда већ треба да је ђак навикнут, да сам расправља комбинован задатак, да сам зна, којим ће видовима рачунања решити задатак, а саме рачунске операције треба пустити, да се врше механички по правилима, до којих су ђаци очигледним путем дошли. У овом стадијуму рачунања којекаква зановетања и запитквања наставничка треба да престану, ако се хоће да развије самосталност у дечијем раду. Може бити да ће ми ко замерити, што ја тражим у рачунању механизам, али таква би замерка била грешка. Модерна педагогија препоручује у последњем стадијуму писменог рачунања извесан механизам, механизам где ђак зна све разлоге, за што треба тако радити, само ради брзине рада иде краћим путем. Ја ћу примера ради узети један са свим прост и лак задатак. Кад ђак има да реши овај задатак: Петар има 2464 лит. вина, дневно се у његовој кући троши 4 л. вина, за колико ће дана трајати то вино? — онда учитељ не сме стављати друга којекаква питања из којих ученик може увидети, да треба 2464 поделити са 4. То је учениково, да пронађе којим ће видом рачунања решити задатак, и кад постави задатак, па ноће саму рачунску операцију 2464 : 4, онда треба да ради механички ради брзине рада овако: четири у 24 садржи се 6 пути; четири у 6, 1 пут; четири у 24, 6 пути, и онда би рачун изгледао овако: 246,4, : 4 = 616,

$$\begin{array}{r} \cdot\cdot 6 \\ 24 \end{array}$$

а не и у овом стадијуму писменог рачунања растварати на хиљаде, стотине, десетице и јединице и наздан плести са хиљадама, претварати их у стотине, тим стотинама додавати стотине, па онда делити стотине, за тим остале стотине, ако их буде било, претварати у десетице, тим десетицама додавати десетице, па онда делити десетице; за тим остале десетице претварати у јединице, тим јединицама додавати јединице па онда делити јединице. Ако би ко посумњао у ђачко разумевање, кад ђак ради рачунске операције механички, он може запитати ђака за разлог, за што то тако ради; али да се овако растварањем редовно ради код сваког задатка, а нарочито код комбинованих задатака, нема смисла и није практично.

Јако је завладао обичај, да се ђак при рачунању запитује и то таквим питањима из којих он сазна, којим ће видом рачунања решити задатак. На кад се то ђаку каже, онда му је више од половине казато, а то не значи знати рачунати.

Осим поменутих мана у рачунској настави, има још једна мана, коју сам видео код свих учитеља при писменом рачунању, кад је комбинован задатак. Свуда се при решавању комбинованог задатка наставља рад у истом реду и везује знаком равности тако, да увек излази, да су неједнаке количине, једнаке. На пример кад се решава овакав задатак: Милун је имао 600 л. вина, па је од тога вина продао две трећине и то литар по 20 пара динарских, колико је динара добио за продато вино? — ради се овако: $600 : 3 = 200 \times 2 = 400 \times 20 = 8000 = 80$ динара. Овако се навикну деца радити у основној школи, па се после кроз све гимназијске разреде не могу од те погрешне навике одвикнути; за то је потребно, да се једном и у основној школи о знаку равности ноће водити тачан рачун.

На послетку код рачунања имам приметити још и то, да се метарске мере слабо уводе у рачунске задатке, па и у подељеним разредима, десетни разломци у свези са метарским мерама, нису онолико обрађивани, колико би требало према програму и према савременој потреби.

5. *Земљопис.* Материјал из ове науке, који је унесен у програме за разреде основних школа, мислим, да је добро уређен према ђацима тих школа. Само би ја био мишљења, да се не би требало, при предавању тога предмета, толико везивати за карту, у колико мери то данас бива. Требало би више излазити по околини и цртати макар најпростије на хартији без прегледа, бар свој округ са означењем важнијих географских места. То би јако допомогло, да се после боље учи и оно, што је даље, упоређујући га с оним, што су деца већ посматрала и што им је потпуно познато и разумљиво. На тај би се начин ученици сигурније упознали с основним земљописним појмовима, а то би било и корисније за практични живот, него голо учење на па-

мет из књиге, или учење по причању учитељевом, где су за свако питање и одговори спремљени, те се ученици на тај начин ни мало за самосталан рад не спремају.

6. Српска Историја. Многи су ми се учитеља жалили, да је сувише много материјала, из ове науке, унето у програме тако, да за годину дана није могућно како треба сав тај материјал савладати. Веома је важно пазити, да се деца не претоваре великим наставним материјалом према њиховим слабачким силама, јер кад деца осете, да је за њих нешто несавладљиво, онда постају немарна и изгубе вољу на све. За то сам мишљења, да се материјал и из ове науке упрости, и да се удесе добри уџбеници за децу, на ће онда извесно бити бољи успех из ове науке, него што је до сада био, само ако и даље не буде било учитеља, којима су тако рећи и јучерашњи историјски догађаји непознати.

Један учитељ учио је децу, да је Кнез Михајло Обреновић водио велике ратове са Турском и био жестоке битке са Турцима код градова: Сокола, Београда, Смедерева и Фетислама. Најжешћа је битка била код Београда, и тако су Турци из тих градова истерани!"

7. Познавање природе. Каква је настава у овом предмету, ја сам већ на једном месту у овом извештају казао. Сада имам само додати то, да би предавања из ове науке млого практичнија и за живот корисија била, кад би се та наука спојила са пољском привредом и сточарством у оноликo, у колико је то могуће извести у четири разреда основне школе. Каква је ајда што деца данас знају изговорити известан опис вола или шљиве, опис скоро једнак за све животиње и за све воћке, које се у основној школи уче, јер све животиње имају главу, труп и удове, и на глави очи, нос, уста и т. д., а и све воћке имају корен, стабло, гране, лишће, и т. д., а не знају, да негују вола, или да пободу какав фидан или да накалеми какву воћку, од чега управо у животу и имамо користи.

8. Цртање. Сваки добар учитељ зна од колике је важности цртање, јер се цртањем може помагати и сам у млогим другим наставним предметима, као у земљопису, јестаственици и т. д. А важно је цртање и због тога; што је за децу занимљиво и врло добро средство за умно развијање. Кад би се знала и вештина цртања, као што се зна важност његова, онда би несумњиво био успех из овога предмета далеко бољи. Цртање је у основним школама тако рећи у зачетку.

9. Гимнастика. Најпотребније гимнастичке справе као барне, рек, рингле, имају само неке школе. По свима осталим школама, гимнастика се састоји само у кретању руку, ногу, прегибању тела, маширању и т. д. Кад би се и овакво телесно вежбање у свима школама редовно преко године вршило, као што се то врши у неким школама, онда не би имали места, да будемо незадовољни са предавањем те вештине.

10. Певање. Где учитељ разуме певање, ту и деца лепо, хармонично певају, а види се и веселост код деце. На више места певање је дисахармонично, па се и на ученицима не види онај благотворан утицај песме на вољу, расуђивање и посматрање.

Свуда приликом певања ученици седе, а требало би, да стоје. Дисање при певању мора бити са свим слободно, јер је правилно и дубоко удисање први услов доброг певања, међу тим при седењу у погнутом положају дисање није слободно; за то би требало увести у ред, да се увек приликом певања стоји.

После овога прегледа појединих наставних предмета, да пређем и на остало, што се има о нашим основним школама рећи.

I.

У чачанском округу постоји и једна виша основна школа. Наставни програми за вишу основну школу обухватили су доста велики и за живот користан материјал, али за тај материјал требало би имати јаче наставничке снаге, нарочито спремније за математичне и природне науке, па да буде од те школе какве користи. Овако је само „скупља дара него масло".

Продужних школа у чачанском окр. нема.

II.

Да би се видео овогодишњи успех школа поменутог округа, ја ћу извести опште резултат из оних оцена, које су поједини наставници добили.

3 учитеља, од којих је 1 учитељица, добили су оцену одличну.

18 учитеља, од којих је 5 учитељица, добили су оцену врло добру.

11 учитеља, од којих је 3 учитељице, добили су оцену добру.

8 учитеља, од којих је 1 учитељица, добили су оцену слабу.

Према овоме општи резултат износи $3^1/_5$, а то је добар успех.

Успех је сложена функција многих главних и споредних чинилаца: Један од главнијих чинилаца, што је овакав успех, јесте то, што се постављају за учитеље и такви, који немају ни најнужнијих услова за учитеља.

Кад свака школа добије вредног и способног наставника, онда ће и успех знатно одскочити. Без овога и најбоља правила на хартији неће много помоћи.

III.

Школске књижнице по основним школама треба, да су снабдевеније књигама, јер добре књижнице много могу учинити за унапређење наше наставе, разуме се, ако су учитељи радени. А ако и даље будемо имали учитеља, као што су: студенички и јежевички, онда и поред најбољег школског уређења и поред најбољих наставних планова, програма, књига, учила и т. д. наша ће настава остати у назатку.

IV.

У данашњем уређењу наших осн. школа, највећа је незгода са школским одборима. Тој незгоди узрок су већином председници шк. одбора, који су уједно и председници политичких општина. Кад би председници уредис сазивали одбор по пропису чл. 19 закона о основним школама бар један пут у месец дана, кад би кажњавали неуредне чланове одбора и казну извршивали, кад би тачно извршивали и одлуке шк. одбора, на кратко, кад би председници тачно вршили своју дужност: онда би ова установа знатно допринела напретку школе. И само треба то постићи да председници општина буду у овој својој дужности тачни, па је онда и она незгода отклоњена.

У Гучи је велики број ђака у току године отпао. Одбор је изрицао казну родитељима, али која вајда, кад се одборске одлуке не извршују.

У Студеници шк. одбор није ништа чинио, да ђаци долазе у школу. Ту ми је учитељ једва један једини протокол одборске седнице могао показати, и у том протоколу стоји решење одборско, да се само стари ђаци позову у школу, а поп да се не зову, без икаквих разлога. Ово је извесно био учитељев предлог. Па и сви стари ђаци нису у школу уписани, јер се и учитељ није много за то заузимао. Тако, на пример, прошле године било је у III разреду 13 ђака, а ове године у IV разреду није било ниједног ђака. Из статистичких података о ђацима те школе види се, да је та школа ове године радила само ради учитеља, а не ради школовања младежи.

У Јежевици је такође велики број ђака отпао у току године. Одбор је изрицао казне, али се казне већином нису извршивале. Тако је готово и по свима другим школама, а тога не би било, кад би председници општина тачно своју дужност вршили.

Председници одбора и политичких општина из разних својих личних побуда не врше тачно ову своју дужност, која је често скопчана са изрицањем и извршивањем казни, било над члановима одбора, било над родитељима дечијим. По закону о основним школама неуредног председника има да казни надлежна државна власт, а ја сумњам, да је где год такав случај био, и ако врло ретко има школе, где председник тачно врши своју дужност по члану 18 и 19 школског закона. Надлежна државна власт слабо разбира за ову радњу председника, која се тиче школе, а учитељ често жели, да не поквари пријатељске односе са председником, те тако се неуредност председничка промакне без икакве казне, а где се неуредност не казни, ту не може бити уредности. Докле год надлежна државна власт не буде строго мотрила на председника и у овоме раду, који се тиче школе, дотле ће школски одбор правити само једну збрку у уређењу наших основних школа, Да би школски одбори тачно вршили своју дужност и тако ова установа потпуно одговорила својој цељи, слободан сам напоменути, да би требало завести, да надлежне државне власти редовно шаљу господину министру

просвете месечни извештај о радњама школских одбора.

V.

У овоме округу има неколико школских зграда, које су врло неудесне са хигијенског гледишта за школу. Такве су зграде у Гучи, Прилипцу, Миросаљцима, Врби, Врдилама, Ласцу, Заблаћу и Чачку. Ако није могуће за сада то питање о просветним зградама решити коначно, онда нека изволи господин министар наредити општини врдилској, да бар бољу зграду за ђачко квартирање спреми, јер је код те школе та зграда права кошара и тек што није пала. За ову цељ могла би се општинска механа употребити, која је врло близу школе, и без које би сељаци могли бити. Колико сам могао сазнати општина не би била томе противна.

У Ласцу зграда је врло мала, једва два разреда да стану, а како ће идуће школске године та школа имати и III разред, то је нужно, да се та зграда бар мало прошири.

О чачанској школи још 27 Септембра 1886 године поднела је комисија, коју је начаство чачанско одредило за преглед школе, извештај, у коме је констатовано, да је зграда — владичин конак — и по прописима здравственим и педагошким врло неудесна за школу. Начелство је актом својим од 14: Децембра 1886 год. Бр. 8783 о свему томе и господину министра просвете известило, и о тој ствари постоји решење Министра просвете, да се та школа затвори, ако општина чачанска не спреми добру зграду за школу. Потребно је, да се ова ствар и сада покрене, јер је жалосно видети, како се деца гуше у оним малим и мрачним собицама поменуте зграде.

*10. Г. **Милорада Петровића**, о школама у крноречком округу.*

У овом округу с бројним стањем ђака овако стоји:

Р А З Р Е Д И	I.		II.		III.		IV.		Свега		
У 188⁷/₈ школској години	ученика	ученица	ученика	ученица	ученика	ученица	ученика	ученица	ученика	ученица	ђака
Уписано у почетку године	827	109	514	84	286	43	242	35	1869	271	2140
Долазило до краја године	738	106	470	77	250	40	215	29	1673	252	1925
Било је на испиту	706	98	461	75	239	40	214	28	1620	241	1861
Прелазе у старије разреде	449	68	388	58	197	34	191	25	1225	185	1410
Понављају разреде	272	29	77	9	28	3	31	2	408	43	451
Да се испитају почетком н. шк. год.	19	3	8	1	7	—	1	1	38	5	43

Од 47 наставника који су радили у оним школама, добило је оцену:

Одличну ..... 15 учитеља и 10 учитељица;
Врло добру 7 „ „ 6 „
Добру ..... 4 „ „ 3 учитељице;
Слабу ..... 1 учитељ „ 1 учитељица;

а општи резултат излази нешто више од 4. Разуме се, да сам ја при давању оцена вазда имао на уму и прилике овога краја, којима учитељи нису криви и које им морају служити на олакшицу. Неким је учитељима служило на олакшицу то, што су радили са влашком децом, или са децом која говоре српски врло покварено; некима опет што су радили са четири разреда, или што су имали много ђака; а некима, што су због болести имали прекида у предавању. Кад се дакле узму у обзир све те околности, онда се види да је узпех релативно врло добар.

Кад се не би гледало на горње олакшице, онда би нам много јаче пале у очи све оне махне, којих и данас има пуно по нашим школама. Прво би нам, на пример, пало у очи оно старо учење на памет, без довољног разумевања онога што се учи. Ма да је већ више пута исказано, да такоф учења по садашњим школама слабо има, њега ипак има, и ја нећу

претерати, ако кажем, да сам га готово у половини школа овога округа налазио, ако не у свима предметима, а оно бар у појединим, као нпр. у Науци хришћанској, у Познавању природе и Српској Историји. Што се тај стари начин још повлачи по школама три су главна узрока: прво, што се и данас једнако постављају за наставнике лица, која нису спремна за тај посао; друго, што се на једног учитеља натовари по четири разреда; и треће, што је у програм натрпано много ствари, с којима ни многи учитељи нису на чисто, па чак ни понеки од оних, за које се не може рећи да су присталице учења на памет. Послати једног недовољно спремног учитеља у какво влашко село, дати му школу са четири разреда, утрапити му у шаке ономлики програм и тражити да га доврши, па му још оценом доводити у питање и парче хлеба, па да не буде учења на памет — то није могућно. Кад свега тога нестане, нестаће и учења на памет. У садашњим приликама учитељ мора гледати, да којим било начином дође до добре оцене, па разуме се да неће избегавати ни дечије бубање на памет, а особито кад му се у томе иде на руку и оним уџбеницима, које неколико београдских учитеља редовно по школама растурају.

Другу погрешку коју ћу овде изнети, могу учитељи сами да поправе, пошто је у њиховој власти. То је она њихова *нестрпљивост*, која им не да, да мирно сачекају док дете одговори, него се сваки час уплећу у детиње одговоре, те на послетку или се дете толико забуни, да није у стању ни да им одговори на питање, или се не може управо ни видети, зна ли дете ону ствар или не зна, јер је учитељ пола изговорио. Ово је утицање нарочито од велике штете у рачуну, а ту се баш најчешће и догађа. Ту ће се најчешће наћи да учитељ дете погуркује, и да га тако рећи једнако води за руку, казујући му: или да треба да дели, или да множи, или да стави знак „више“, или знак „мање“, или „две тачке“ и т. д., а ни један неће да помисли, да он не може бити целог века уз дете, и да оно треба то све само да зна. Таким се радом код деце убија самосталност и слобода у размишљању, те она после кад изађу из школе не могу да макну сама, него увек очекују да им неко помогне.

Осим овога има нешто, што многи учитељи имају обичај да називају методичним радом, а што је по мом мишљењу, погрешка од не малог значаја. То је оно претерано ситњење једнога општег питања на много мањих, тако, да деца већином науче само појединости, а не и целину. Да треба од простога да се иде сложеном и од појединости ка целоме — то разумем; али да учитељева питања буду увек већа него дечији одговори, и да учитељ у тим питањима искаже готово све, тако, да детету остане само да дода једну реч или врло кратку реченицу — нисам никако за то. Таким се радом две штете чине: 1). не да се детету маха да своје мисли о неком предмету развије; и 2), дете постане сиромашно у речима и изразима. Ја мислим, да, делећи једну ствар на њезине просте делове, и учећи децу најпре тим простим деловима, ваља пазити, да дете не остане само на појединостима, него да научи ствар и као целину, и да уме о њој и да говори као о целини. Тако би се деца навикла да и сама посматрају извесне ствари, и да о њима свој суд изреку.

После ових општих напомена ја се нећу ни упуштати у оцену појединих предмета, а било би и излишно, пошто не бих имао ништа ново да изнесем, него опет оно што су већ више пута поједини изасланици износили. Могу само да кажем, да су на многим местима поједини предмети остали недовршени, а између њих најчешће Историја Срба и Познавање природе.

Да је програм сувише опширан и да би га требало скратити, до сада су многи изасланици нарочито наглашавали и показивали шта у њему треба, а шта не треба. Они су, у колико се опомињем, највише устајали против *Историје Срба* и *Познавања природе*. Слажући се са њиховим мишљењем, ја ћу овде да додам још и о *Српском језику* своје мишљење.

Српски језик требало би, по мом мишљењу, свести само на *разговор*, *декламовање*, *читање* и *писање*, а сав онај граматички део изоставити. Граматика у основној школи не може створити правилан говор, него му шта више и смета, јер одузима време, које би се могло корисно употребити на вежбање у говору, читању и писању. Место што деца уче она су-

попарна граматичка правила, боље би било, да им се у сваком разреду одреди известан број народних песама, које би на памет научила; само би се и у овом требало држати извесног плана и једнообразности. Из народних песама деца би се учила не само најлепшем српском језику, него и другим народним врлинама. Песме би и патриотизам боље гајиле. Ако дете научи лепо и правилно да чита и да пише, и ако уз то запамти и коју ваљану народну песму, то ће му увек бити од користи, па и онда ако са основном школом заврши своје школовање; а кад дете не зна да чита и да пише, онда шта му помаже граматика. Прво се, дакле, постарајмо, да нам читање и писање буде како треба, а са граматиком ћемо лако. Она се и сада, поред толиког учења у основној школи, у гимназији мора готово изнова почети; па што онда не бисмо граматику у гимназију са свим и пренели.

Ваљада због тога, што се оцена из *реда* и *чистоте* једнако сматра као споредна и од малог утицаја, васпитање по нашим школама још је једнако у повоју. Оно, истина, ја не могу рећи да сам налазио код деце прљавштину и покареност, на против, могу рећи, да сам чистотом и редом приликом *испитне свечаности* био задовољан. Али шта ми може замчити да је то све тако и преко године, и да није за онај свечани дан нарочито спремљено. Она укрућеност дечија, страх и збуњивање, што сам на по неким местима налазио, врло су рђави знаци. Они никако не показују да су при васпитавању благост и пријатељско понашање према деци главну улогу играли. Казне „за крађу“, „бој“, „узнемиравање на часу“, „за безобразне речи“, „неучење“ и т. д., које у списковима на многим местима фигурирају, показују такође жалосно васпитање.

Администрација школска, пошто је већ толико година изасланици прегледају и дају упутства, морала се готово у свима школама уједначити. Још само понегде може се наћи да се не води нпр. деловодни протокол, или да се годишње оцене заведу у уписници пре испита. Требало би наредити да све школе набаве нове уписнице, јер је већ крајње време, да се оне старе са два „полгодја“ остане у школску архиву.

Школски одбори, као и до сада, врше своју дужност као од беде. Они се само састају (а понегде неће ни то) и решавају да се то и то набави, да се то и то учини, или овај и овај и онај ђачки родитељ казни; али то све остаје само у записнику, а ништа се не извршује. Кад их изасланик запита, за што је то тако, они онда обично одговарају: да нема новаца, да је сиротиња, да су тражили, али књижар неће да набави и т. д. На неким местима опет веле, да им је садашњи председник од скора, а стари није положио општинске рачуне, нити хоће да их полаже. Најлабавији рад школских одбора налазио сам у Великом Извору, Рготини, Слатини, Оштрељу, Кривељу, Бору, Метовници, Лукову, Планиници и Ласову.

Не би било с горега, кад би се рад одборски, а нарочито свештенички, при уписивању деце подвргао јачој контроли, јер они изводи из црквених књига, који су често и писаљком писани, а камо и без потписа, носе на себи врло сумњив карактер.

На овом месту морам споменути, да је и књижар у Зајечару заслужио прекор, јер се не стара довољно да набави све што је школама потребно. На више места жалили су ми се и учитељи и одбори, како у књижари нема цртанака, прописа и по неких књига. Осим тога, књижар има обичај и да понеке књиге, нарочито приватних издања, наплаћује скупље него што им је цена.

О књижницама школским може се рећи, да оне својим спромаштвом и правилном хармонишу са вољом за усавршавање код многих учитеља.

Старе и рђаве школске зграде налазе се још: у Рготини, Слатини, Оштрељу, Бору, Горњој Белој Реци, Заграђи, Вратарници и Грлишту. Старе су, али с доправкама могу још послужити: у Кривељу, Сумраковцу, Подгорцу и Звездану. Приватне и опет или тескобне или пиаче рђаве зграде налазе се: у Зајечару, Вражогрицу и Трнавцу. Осталих шеснаест школских зграда у овом округу нове су и добре, а једина им је махна, што многе од њих имају само по једну учионицу.

Намештај је по свима школама готово једнак: скамије старе, раскламитане, табле излизане и избеледе и т. д. Скамије по новом пропису нашао сам само у Трнавцу.

II. Г. Љубомира Ћирића, о школама у Шапцу и мачванском срезу шабачкога округа.

На првом месту са задовољством могу да најавим, да су се сви наставници озбиљно трудили, да одговоре својој, тешкој али и узвишеној, дужности. Нерадника нисам нашао ни у једној школи.

Што се наставе у опште тиче, она је махом разнолика. У једним школама огледа се механичко учење готово у свима предметима, у другима, види се, да су се наставници трудили да сузбију механизам и да привикну децу на учење по казивању или причању и у томе су имали дивних успеха. Такав су успех највише постигли учитељи V, IV и III разреда оба одељења у Шапцу, учитељица II раз. женске школе код цркве, учитељ II и III раз. у Липолисту, учитељ и учитељица у Богатићу, учитељ у Штитару и учитељица у Узвећу.

Најважнија сметња за наставу у основним школама јесте по све неудесна школска литература. Деца имају за сваки предмет по неколико књига, из којих им учитељи, а нарочито учитељице, задају лекције. Учећи из књига, деца се навикавају механизму, те тако од таквог учења има у скоро више штете но користи. С тога би, по мом мишљењу, ваљало написати књиге из којих ће наставници узимати материјал за своја предавања, а све књиге за децу из наших осн. школа избацити, сем буквара и читанке.

Уз наставу слабо је где пошло и васпитање. Изгледа као да је циљ основне школе само маса знања. С тога се на васпитну страну у нашим школама, врло мало пази, нарочито по селима. Од тога чине изузетак понајвише напред побројена бољи учитељи, а нарочито учитељица у Узвећу, која се трудила да неким лепим причама обрати пажњу и на морално васпитање. А да основна школа тек васпитном наставом постизава своју узвишену циљ о томе не треба ни диспутовати.

I. Настава предмети. Према Вашем упутству ја сам највише обратио пажњу на српски језик и рачун и трудио се, где год је било могуће, да из та два предмета испитам све ученике или бар више од половине. Успех постигнут из та два предмета највише је утицао на оцену наставника.

1. Српски језик предаван је у опште добро, те је и успех, готово у свима школама, добар. Па ипак у доста школа и тај се предмет предаје по старински, у дефиницијама, кас п. пр. шта је придев, именица, глагол и т. д. место да се дете поступно доведе до тога, да само из примера изведе правила. Највећа је мана што се чита невајући, те изгледа као да је читано више механички но логично, али сам се уверио да је мало школа у којима деца и не мисле о оном што читају. Назад приметио сам да сами учитељи не владају колико треба знањем српског језика, а доста их има (махом старији), који не распознају добро ни врсте речи. И читанке за српски језик ни су подесне, а нарочито она за IV разред, у којој поред тога што се може наћи „*јестаство*“, „*телеси*“, и т. д. има и најобичнијих грешака граматичних.

Писање је већином лепо и правилно, а најлепше је у школи узвећској и митровачкој.

2. Рачун. У њему се огледа још већи напредак. Задаци су махом примери из живота, дакле подесни за развиће дечијег мишљења. Ну и ту сам приметио код већине учитеља, да ако је обрађено писмено, онда лошије иде усмено рачунање и обратно. Од тога су се сачували само одлични учитељи. Нарочито је сваке хвале учитељ у Липолисту, чији ђаци перфектно решавају усмено тако компликоване задатке, за које не би, кад би се писмено рачунало, била довољно табла школска.

3. Наука Христијанска се предаје по највише од речи до речи. Приметио сам да се деци не објашњава суштина узвишене науке Христове опако, да је могу схватити, већ просто механички и оним редом, како је у књизи. А и сам програм није подесан за децу. Нарочито су у III р. тешке беседе Христове, које деца не могу да појме и разуму. С тога би то ваљало изоставити из програма. Тако исто нема смисла говорити деци у IV разреду о постанку света, потопу и Ноју, јер се у томе казивање црквене историје коси са науком

Најбоље би било кад би се у IV р. почела наука Хришћанска одма са Христом, а изоставило све оно напред из старога завета.

4. Словенско читање иде у опште добро, али је врло мало школа, где деца и разумеју оно што читају.

5. Земљопис и познавање домовине. Са земљописом не стоји се баш најбоље и ако има највише књига за тај предмет. Учење је било махом механичко, јер деца не знађаху да праве разлике у растојању, величини, облику и т. д. Ретко су где знала деца да читају карте, а још мање да их цртају. Лепо је обрадила овај предмет учитељица у Узвећу, где је свако дете из III и IV разреда цртало на табли поједине округе, па и читаве покрајине српске са главнијим планинама, рекама и местима.

Познавање домовине и ако има утврђенст програма предаје се најразноврсније, а у школама само најбољих учитеља деца знају да нацртају школску собу — учионицу — са стварима које се у њој налазе.

6. Историја српска. У овој се дисциплини опажа добар напредак код ученика III р. где је она јаче везана за земљопис. Али је код ученика IV разреда успех у опште слаб. То долази отуда, што се у предавању ређају догађаји и личности механичким путем, а не везују се за место и време. Године се, нарочито, веома штеде, те се у неким школама не помињу ни код најважнијих догађаја. Па и сам програм за ученике IV р. тако је описиран, да се мало што мање тражи, но за ђаке III р. нижих гимназија. С тога би ваљало програм за IV раз. поново прерадити, везати јаче историју за земљопис и тада ће без сумње, успех бити бољи и сигурнији. Назад мало је учитеља, који прате савремено стање ове дисциплине, већ и даље уносе у школу застареле и погрешне појмове о личностима и догађајима.

7. Познавање природе. За предавање природних наука у основним школама, као да имамо највише наставних средстава и без сумње, најбољу ручну књигу. Из тих узрока познавање природе предаје се у нашим основним школама већином добро, те је и успех из природних наука врло добар. А бољи наставници сами праве хербарију̂ме и скупљају збирчице минерала. Најбољи су успех у овоме предмету показали ученици II и III разреда у Липолисту.

8. Телесно вежбање. У овоме сам нашао у опште слабу извежбаност. То долази отуда, што већина наставника сматра овај предмет као луксуз, а после, што нигде нема гимнастичких справа, које су неопходно потребне за предавање телесног вежбања. Назад врло мало има наставника који знају све оно, што је по програму прописано за предавање овог предмета. Неколико млађих наставника постигли су и у овоме врло добар успех.

9. Певање. У свима школама певање је и црквено и световно, предавано по распореду, али се у највише школа пева без осећања, невешто и погрешно. Лепо је обрадио црквено певање учитељ у Бадовинцима, у Липолисту, учитељ III разреда мушке школе код цркве у Шапцу и учитељица узвећска.

10. Ред и *чистоћу* у школи, пазило се доста и ако неке школе не беху у свему уредне немарношћу њихових општина.

11. Женски рад рађен је у свима женским школама по програму.

12. Администрација је свуда тачно и уредно, вођена.

II. Учила и књижнице. Давно је призната истина, да без учила и добрих књижница настава је што и тело без живота. Не може бити напретка у школама ако наставник при раду нема потребних учила ни добре књижнице у којој ће наћи књига за своје лично унапређење. Међу тим човек се мора зачудити кад завири ма у коју књижницу школску. Неке броје једва по 5—6 комада, неке и до 20 до 30, али су то књиге махом старе, а много школа има, где још није набављена мапа Краљевине Србије нити и једна књига за ово 2 до 3 последње године.

Најнужнијих учила нашао сам у свакој школи, али ми се често жалише учитељи да и сама креда, а нарочито сунђер, бивају предмет спора између општине и наставника. Па с тога би најбоље било, кад би министарство само набављало и слало школама учила, мапе, глобусе, разне збирке из природних наука и т. д., па наплаћивало од општина. Тако би се избегла свака могућа неприлика између наставника и општине, која је у сваком случају штетна по наставу, а учитељима

се не би дала прилика да за неуспех бацају кривицу на школски одбор и општину.

III. Школски одбори. По најновијем уређењу наших осн. школа, установљени су школски одбори, који воде бригу о свему што је за школу потребно. Они су врло важни по напредак једне школе, јер по њиховом решењу општине набављају учила школска, књиге за децу и књижницу, они пјричу казне родитељима, чија деца неуредно посећују школу итд. И док нису биле груписане општине, учитељи су мучили муку са школским одборима, а од груписања општина, школски одбори махом отежавају рад учитељев у школи. Треба доста муке, док учитељ усне да скупи чланове школског одбора, те да набаве ово или оно за школу, а по најпре да пореку казну родитељу, чије дете не долази у школу, па пошто се све то с муком сврши, онда се тек решење шаље пред политичку општину, која је у другом или трећем селу, на извршење. Председник пошто је протекло неколико недеља, зове ђачког родитеља, саопштава му решење школског одбора, додајући, како га за то тужио учитељ. Услед тога, да се не би свађали са својим сугрђанима, учитељи у крајњем случају туже ђачке родитеље чија деца неуредно долазе у школу. Тај један пример довољан је те да се озбиљно настане, да се школски одбори уреде тако, како ће бити од помоћи учитељу, а не још да му отежавају и онако тежак и мучан посао.

Из свега што сам о настави у опште и о наставним предметима на по се казао, изводим ово:

Мора се признати да је с увођењем садашње ревизије настава у нашим школама јако коракнула у напред, али се и то мора признати, да је у највише школа успех више приписан но стваран. Подвргнути сваке године, ревизији, као ни један други чиновнички сталеж, од које им зависи не само напредак по често и опстанак, учитељи удешавају све што раде, прво за испит т. ј. за оцену своју, па тек онда ако досну и за примену у животу! Услед тога, у нашим се основним школама не буди интерес за науком, не развија воља за самосталан рад, а што је најгоре мало, или скоро ни мало, обраћа пажња на васпитање. Иначе се предаје доста, деца се оптерећавају често које каквим беспослицама, али све то привремено од испита до испита. То и јесте узрок, што се код наше охладнеле, која учи само основну школу, после неколико година задржава само писменост, а од науке нема ни спомена. Разуме се, да су за то најмање криви наставници, јер и није могуће друкчије радити, кад се има по четири разреда често са 50—60 и више ученика.

С тога би ваљало:

а) Наставни програм за основне школе поново прегледати и избацити све што је сувишно, а од мале вредности за осн. наставу,

б) Установити сталну ревизију, како би се учитељи праведније оцењивали, те се јасно оделио раденик од нерадника, зналац од незналице и

в) Држати, као што се било почело, сваке године о распусту на 2—3 места учитељска предавања, која би нарочито била обавезна за учитеље, који нису учили учитељ. школу и учитељице, које свршавају нашу женску школу.

Најзад што се оцењивања наставника тиче, имао би да кажем још ово: учитељ који је радио у селу са 40—50 и више ученика и 4 разреда уложио је, без сумње, много више труда но учитељ, који је радио у вароши са једним разредом. С тога би право било, а и по наставу корисно, да се учитељима, који у селима раде са четири разреда, а добију одличне оцене, дају повишице после 3 године, и на тај би се начин бољи учитељи задржавали по селима и неби отимали за вароши.

Школске су зграде махом по плану, али због незгодног земљишта скоро све влажне. Без икаквог плана су школе: у Глоговцу, Бановом пољу, Метковићу, Чокешини, Црној Бари. Најбоље су зграде у Липолисту, Богатићу и нова школска зграда у Шапцу на Камичку.

НАУКА О ПАДЕЖИМА БЕЗ ПРЕДЛОГА

ОСНОВНО ЗНАЧЕЊЕ СВАКОГА ПАДЕЖА, ПА ОНДА ОСТАЛА ИЗ ЊЕГА ИЗВЕДЕНА*)

Језик у многом наличи на организам; речи су органи његови. Укупно значење језика са целим му прибором, речима, јесте: чулна представа ума људскога. Тога ради умни или унутарњи склоп језика једнак је са склопом ума људскога, а чулна или спољна појава језика, подвргнута је природним и историјским законима. Поједине су мисли прве целине умне; збир њихов то је исто, што и ум људски у целини: свака, а најмања, део је његов, као што је и најмањи лук део круга својега. Исто су тако поједине реченице најпростији представници језика у целини.

Ум је највише људско схватање онога, што јесте; крајњи му је циљ: потврда веза између појединих појава. Тај се крајњи циљ ума људскога огледа и на најпростијим му целинама, на појединим мислима: две представе свезане једно дају мисао. Чулни представник ума људскога, језик, мора имати исти крајњи циљ, који и ум — па се исто тако и крајњи циљ језика мора огледати и на најпростијим му представницима целине, на појединим реченицама. Тај се крајњи циљ, умни у опште или мисаони на по се, постизава у реченици прироком, који потврђује, напред поменуту, свезу представа: казује шта се мисли. С тога и не може бити реченице без онога најглавнијега исказа мисаонога, осим ако је тако јасан, да се разуме, па није потребно, да се изреком каже: у крњим реченицама (елипсама); али и ако није изреком казан, може се разумети само оно чега има, и што се бар у уму мора држати, ако је доиста реченица.

Ну напред рекосмо, да је језик чулни представник ума људскога, а једна од поглавитих црта чулности јесте: да се већма истиче суштанција,[1]) или остало као суштанција схваћено, што изазива мисао, о чем се мисли — а то је подмет — него оно, што се приписује подмету, што као радна снага излази од подмета — прирок. Прирок према својем подмету стоји од прилике, као снага према материји. Отуда је са свим јасно, за што је подмет најчешће суштантив („именица*) и његов („лични*) прономен, („заменица*) или ма која друга реч, као суштантив схваћена; и за што је у реченици (граматички) подмет старији од прирока. „Подмет управља прироком.*

Да се искаже мисао овим двема најважнијим деловима реченице, подметом и прироком, потребно је да се и говорно (граматички) споје у једно цело; а то спајање бива подударањем облика који су *заједнички* и именима и глаголима: *бројем* и *лицем*, тако да је најпоузданији знак о потпуности реченице, кад је глагол у одређеном облику (verbum finitum) т. ј. кад се распознаје број и лице.

Али за јасноћу исказа мисли није често довољан подмет и прирок, већ им се додају и друге речи, које их допуњују: *додаци њихови*. А како прирок може бити не само глагол, него глагол (спона) и какво име, па и то име може имати свој нарочити додатак — онда се сви додаци могу најтачније поделити: 1. на *именске*, (номиналне) па било да је име којему се додају, подмет или прирок, и 2. на *прилошке*, (адвербијалне) кад се додају глаголском прироку, или и именском, али глаголском делу његову, спони. Па ма да ови додаци много допринесе јасном исказу мисли и чулној представи њеној, опет за то они нису неизоставни делови њени; јер и ако без прирока не може бити реченице, а без подмета су ретке: без и једнога додатка њихова имамо довољан број простих, неразгранатих реченица.

За сваки од ових делова реченице, кад се исказује променљивом речју, осим поменутих заједничких облика (броја и лица[1]),

[1]) *Предмет* у ширем значењу.

*) Ову је расправу прегледала испитна комисија која је испитивала Момчила Иванића професора.

[1]) Како највећи број имена, именице, нема нарочитога облика за лице, већ се за сваку именицу, или као именица схваћену реч, разуме трће лице, онда излази да је *број* најопштији заједнички облик и именима и глаголима.

потребан је и *особити* облик: за имена *падеж*, који осим броја истиче и род, а за глагол *време*, у којем се осим броја и лице распознаје *начин* (одређени) и *стање* (радно и трпно). Па као што има имена, заменица, којима је обележено лице, тако има глаголско-именских облика, којима је обележен род: глаголски придеви.

Именски облици, падежи, могу бити на који од делова реченице: подмет, прирок и додаци њихови. Од седам падежа у српском језику: подмет, а најчешће и именски прирок и додаци њихови, атрибути и апозиције, кад се с њима слажу у падежу — јесте номинатив;[1]) остали падежи, бар основним значењем својим, бивају само додаци, и то једни су именски: локатив и генетив, а други глаголски: инструментал, датив, акузатив и локатив.

Одмах у почетку рекосмо, да „језик у многом наличи на организам," и да су „речи органи његови": промењиве речи у том организму, и то у најпростијим представницима језика у целини, у реченицама, повезане су у једно цело својим облицима. Али те везе, облици, као ни језик у целини, ни поједине му речи на по се — нису биле увек тако танке и са толико разноврсних апстрактних значења; већ што год се више ум људски развијао, развијенијим је постајао и чулни му представник, језик, и све способнијим, да речима искаже и најапстрактније појмове, те да и таке речи повеже у цело везама (облицима) исто тако апстрактним, као што су и речи, које се везују. Сва садашња разноврсна значења, нарочито зависних падежа (casus obliqui), могу се свести на првобитно или основно им значење простора. Из овога стварнога значења падежа развила су се сва остала разноврсна мислена значења исто онако, као што су се из стварнога значења речи развила мислена значења њена. Али „ако је тешко доказати стварну представу речи, још је теже свести значење падежима на њихову првобитну функцију" (Миклошић, Synt 578—579). Ово друго и јесте једна од највећих тешкоћа, коју сам при изради ове теме имао непрестано на уму, и *коју сам* према силама својим, *рад био да савладам.*

[1]) Дубок смисао лежи у оном што напред рекосмо да подмет управља прироком, да је он име, а уз то иде и ово, да најчистији именски падеж, номинатив, својим значењем распростире се на сва три дела реченице, док је најчистији глаголски облик време већма ограничен на један део у реченици, прирок, или још само и на додатак његов у облику глаголских прилога. Све то лежи у природи и целу самога језика, које му је самом по себи, најопштији знак: предметност или објективност у најширем значају.

А. ИМЕНСКИ ПАДЕЖИ.

I. Номинатив.

(„први падеж")

1. Већ сам постанак овога падежа показује нам основно значење његово. Заједнички наставак за овај падеж племену индоевропскому јесте *s*, а то је без сумње остатак од корена показане заменице *sa*,[1]) која у ст. словенском гласи *сь, сѧ, сѩ*, у ст. српском *сај, се, са*,[2]) а у садашњем српском очувала се у завршетку прилога: данас, јутрос, вечерас, зимус и т. д., и у почетку *синоћ*. Ако је и кому делу реченичному потребно истицање и показивање, то је подмету, који је извор радње исказане одређеним глаголским обликом. Подмет је, у првашњем или основном значењу својем, морао бити жив створ или и мртва ствар, али као жива узета. Доцније се ово значење распростр ло и на апстрактне појмове, а глаголи су осим радње — понајпре кретања, па онда прелазне радње — почели значити бивање и стање (трпно).

Именски облик, којим се у реченици означава подмет јесте номинатив:

У почетку створи *Бог* небо и земљу.

Ако су глаголи старији од имена, или што је све једно: ако су „из почетка имена означавала радњу",[3]) онда је номинатив први именски облик, који је постао од глаголскога корена,[4]) значећи зачетку радње извор или

[1]) Шлајхер Compend III изд. 509.

[2]) Упореди Даничића Истор. облика 151. 153. и 156 и Миклошића Vergleichende Wortbildungslehre 220.

[3]) Миклошић, Synt 2.

[4]) То у осталом доказује и његова криљавост, која у неких имена сеже све до корена.

простор, ограничен понајпре на човека. Према том овај именски облик био би на размеђи имена и глагола. Он је, по мојем мишљењу, био први, који је разлучио имена од глагола из неразвијеног стања рéчи (корена), у којем није било разлике између њих.

2. Ако се подударањем „заједничких“ облика (броја и лица) постизава веза подмета са глаголским прилоком, у толико се то подударање још више очекује од подмета и именског прилока за то, што имају једнаке и „особите“ именске облике, падеже. Па како правило, да подмет управља прилоком, није ничим ограничено, *онда мора и име у именском прилоку стојати у номинативу*; јер би падеж номинатив био једина веза, која би везивала именски део прилока за подмет, ако се не подударају још у чем (у придева бројева и заменица у роду и броју):[1])

Бог је *опор*, али је достижан.

Ми смо *своји*.

Он је *један*.

Срби су једна грана великога племена словенскога.

3. Како се именски додаци, атрибути и апосиције, везују за своју главну реч, а то везивање бива, осим осталим облицима (на пр. атрибут, придев се још слаже у роду и броју), и подударањем у падежима: за то *имамо и номинатив у значењу именских додатака, атрибута и апосиција, подмету и именском прилоку:*[2])

Бела вила из горе дозива,

Али Турс, *Гавран-ага*, већ три ноћи нема санка.

II Вокатив.

(„пети падеж“)

1. Најсроднији је, по основношом значењу, номинативу: **вокатив**. Оно што се номинативом истиче као подмет, може се вокативом звати другим именом, да би се тим дозивањем прави подмет још већма истакао. Вокативи може стајати и сам за се, као део скраћене реченице, апосиција подмету, који је исто тако као и прилок изостављен, на пр. у почецима писама:

Драги пријатељу! Примио сам и т. д.

Вокатив је дакле део скраћене реченице, којој се може мислити да је изостављено: „чујти.“ Али вокатив може доћи и уз реченицу, чијем подмету очигледно служи као апосиција н. пр.:

Боже, помози!

Из оба ова случаја види се, да вокатив *основним* значењем својим означава онога, који се у реченици зове другим именом подметовим, а то је именски додатак, апосиција подмету.

Пу има формалне сметње, са које се вокатив не може узети као права апосиција подмету, а то је: што се не слаже с њим као именски додатак бар у падежу. Истина ово формално неслагање накнађује се значењем основе речи, која је у вокативу, и која је доиста само друго име подметово, кад се на подмет „гледа с другога гледишта;“[1]) али како се дозивање најчешће у узбуђењима душевним име у овом падежу у многом налици на усклик; за то с њим радо и другује. Усклици пак нису делови реченице, јер казују осећај, а не део мисли, с тога ни вокатив не може се узети као прави облик речи. У том нас још више утврђује постанак овога падежа: што нема нарочитога наставка за падеж, већ се само основа именска истиче, те се крајним гласом и променом његовом овај назови-падеж разликује од осталих. Овим обликом именским језик најбоље потврђује своју сличност са организмом, које су сви делови, органи у свези. С тога ни у језику нема строго одељених врста (категорија) рéчи, већ једне улазе у друге, а свима им је скупа главни задатак, да што јасније прикажу унутрашњост људску. Као што се имена у овом облику, вокативу, додирују са усклицима, тако се у инструменталу и локативу додирују с прилозима, а у дативу и акусативу с пред-

[1]) Изузетак од овог правила не би чинио ни случај, кад је именица у именском прилоку; а сви остали падежи уз глагол били би, ма и врло блиски, додаци прилоку. Према том не би било места правилу, да се „у именском прилоку могу наћи и различити падежи с предлогом и без предлога“ (Ст. Новаковића Синт. стр. 4.), а исто тако изостало би: „и ако је у првом падежу“ (тамо у чл. 34. на стр. 16).

[2]) Осим номинативу, имамо атрибута и апосиција додатних и осталим падежима, али их као именске додатке овде нарочито спомињемо код првога представника именских, падежа номинатива.

[1]) Ст. Новаковића Синт. 8.

лозима, на пр. ноћу, лаве, — прилози; близу, крај — предлози.

Па као што имена у облицима својим улазе у круг значења осталих врста речи тако исто и облици именски, падежи, излазе из круга основнога значења својега и прелазе једно другом у кругу значења. Тако и вокатив из основнога значења својега, дозивања, апосиције подмету, — прелази у 2 изведено значење, у ком стоји место номинатива, подмета реченичнога:

Маче војску *Ерцеже Стеване.*

Ово друго, изведено значење вокатива, може се ласно протумачити тиме, што је истицање и показивање, које лежи у основном значењу номинатива или подмета, на које се обратила пажња и при твореньу номинатива (види „Номинатив" 1.) — сродно са основним значењем вокатива; јер кад се нешто зове, у исти се мах и истиче и показује. Према том у живљем слогу, на име у срп. нар песмама, могао је са свим природно овај падеж заузети место номинатива у значењу подмета, А како је најобичније да се зове онај, ко може чути, то је са свим природно, за што у вокативу стоје најчешће имена, која значе живе створове, нарочито човека, и то како у основном тако и у изведеном значењу овога падежа.

III. Генетив.

(„други падеж.")

1. Као што је вокатив са оно своје синтаксичке функције, основним значењем, апосиција подмету, тако је генетив, основним значењем својим, опет други именски додатак: атрибут свима деловима реченице, уз које пристаје као додатак. Апосицијом се иде на то, да се другим именом („Гавран-ага") [1]) што посебније одреди опширније значење имена („Туре"), којему је апосиција додана; а атрибут казује нам спољашњи или унутрашњи знак, који је у сталној вези са именованим предметом, којему се атрибут придаје. С тога је најчешћи и најзгоднији атрибут придев или придевна заменица на питање: *какав*, *који*, *чиј*, *колики?* — Један је дакле од атрибутивних знакова и припадање, који доводи у доста присну везу онога *који* има са оним *чиј* има; а то се, осим придева и придевних заменица, може означити и именом у падежу. Тако *генетив у основном или правашњем значењу својем означава онога, за кога се каже да му нешто припада,* [1]) а припадати може:

а) право имање:

Виноград је *Бугчије Богдана,* —
Лијала је *лепе Маре,* —
Ал' *дрвгога* двори затворени, —
Пошли штаву *Немањића Саве,*
Златну круну *цара Константина,*
И одежду *светога Јована.*
Креташ барјак *српског краља-Лазара.*

б) онаки део целога, који је и сам за се нешто, и који према томе има и нарочито име своје, припада ономе што је с њим цело:

На заклопцу *овога ковчега.*

в.) каквоћа, кад се одлучи у мислима као засебна ствар и добије нарочито име, [2]) припада лицу или ствари, с којим се као знак саставља:

Не могох се примакнути
Од висине *ситне јеле,*
Од брзине *жубор-воде,*
Од љепоте *младе моме.*

г.) радња и дело припада оном, ко ради, а стање оном, ко се у њему налази:

Орање *Краљевића Марка,*
— ко провасти *царства српскога;*

д.) родитељи и деца и остала својта припадају једно другом, а тако и друго много којешта.

Ја сам кћерца *цара честитога,*
А сестрица *паше босанскога,*
Вјерна љуба *Змија Огњеногг,* —
Сваки је *свога дома* владика. [3])

---

[1]) Тако ће презимену бити апосиција име, а племену, народности покрајини, ствлеку и т. д. презиме може се узети као апосиција.

[1]) Имали је дакле граматички додатак имену.

[2]) То су махом мислене именице постале од придева особитим наставком.

[3]) Кад реч у оном падежу не би имала додатка, који је, придавши своје значење њеном, одржао као име засебној ствари — substantivum, „самостална реч," именица — онда би се она до-

2.) Кад се глаголска радња исказе именицом, онда она, будући име, може припадати другом имену, а значећи прелазну радњу, може припадати другом имену, значећи прелазну радњу, може имати предмет своје радње:

Зидање Раванице, —
А за љубав Доре сестре твоје.

Прве свезе ради употребљен је генитив; а другога значења ради, он је предмет глаголске радње, која, кад би била исказана глаголом исте основе (на пр. место *зидање — зидати*, место *љубав — љубити*), онда би место генетива дошао акусатив. Предмет акусативом означен много је снажнији од предмета у генетиву[1]), јер је прелазна радња глаголска много снажније исказана самим глаголом него глаголском, у том случају мисленом именицом, која схвата глаголску радњу као нешто за себе, суштинцијално, а може, осим што од своје стране захтева другу именицу као предмет, и сама према њој стајати по свези припадања.

3. Део је везан за своје цело везом припадања, као што смо напред видели под 1. б., само што је у том случају „део и сам за себе нешто,“[2]) а у случају, који нам предстоји да разгледамо, део је сам за се иста ствар, која и цело, само се од њега количином разликује. Количину пак казује или засебна реч, уз коју долази као *допуна* реч у генетиву, (genetivus partitivus), која значи цело од којег је део, на пр. четврт *хлеба*, или се количина не казује особитом речју, већ се под самим генетивом разуме нека неодређена количина, на пр. дајте ми *хлеба*. Према том *сама реч* у генетиву не „показује део од свега што значи сама собом,“ као што вели Даничић Синт. 63., нити „део од целога,“ као што Миклошић одређује, Synt. 473.; већ део означује реч, која количину казује, или која се замишља да је казује, а реч у генетиву именује тај део именом ствари, која се дели. Јер, ако смо имали право, што смо ово значење другога надежа по Миклошићу,[1]) узели у прави генетив, онда се мора опазити, ма и танка, веза између овога (партитива) и основнога значења правога генетива: припадања. Та веза доиста и постоји, али не између дела и целога, јер је баш та веза деобом прекинута, већ између речи, која казује, или која се замишља, да казује колики је део, и самога дела, који задржава исто име, које и цело, јер је с њим доиста иста ствар, али од њега одвојена и — чиме ограничена? — *речју или замишљу њеном, која казује количину.* Али количина је апстрактан појам, за који се може замислити да обузима сваку ствар, која се може делити, па и њен део. А кад то стоји, онда само може бити питање: коме припада, да ли ствар количини, или количина ствари? — Кад се узме у обзир поетична страна језика, онда нас неће ни мало запенадити појав: да се па апстрактни појам о количини простире значење везе или допуне у опште, или припадања на по се, т. ј. да се количина, која обузима део и одваја га од целога, сматра као засебна ствар, и према том да стоји по свези припадања. А ово ће нам још јасније бити, кад погледамо на примере, по којима се види како првобитно стварно значење количине прелази у апстрактно, и спада бројевима у праве апстракције.[2]) Како количину или меру *исказује* предмет, који се мери, онда *основно значење овога надежа, припадање, на питање: чиј? — прелази у даље развијено, допуну, на питање: чега?* — Појам припадања и допуне није један исти,

---

иста и претворила у присвојни придев, прави атрибутив, са наставком, који вели у II. делу граматике, о постојању основа и у Синт. Даничићевој стр. 25—49, и у Ј. Бошковића стр. 14—15., узимајући међу њих и присвојне заменице.

[1]) „Акусатив показује савршено савлађивање предмета, а мање објектовање лежи у генетиву: радна снага бива у исти мах само покушавана и обустављена, а не испрнена.“ Миклошић Synt. 487.

[2]) Даничић, Синт. 12.

[1]) Synt. 448—449.

[2]) Види Даничића Синт. 70—78, пасмо, клупко, шиз, вешан, грања, спон, хомут, бачва, дизаја; бокор шбун, кита прамен, труба, крпа, *махрама*: „у руци носи махраму грозђа,“ бубља, руно, мотовило, виселиħ, кудеља, точак, музга; груда, грудоња, гука, шипка, сирап, колач, травка, пасуљ, жица, кора краj; јато, стадо, крд, булук, чопор, коло, чета, војска, облак, град, река, гора, гомила; стог, камара, калуп, чом, *лула*: „не преди ни по луле дунана,“ шатор, чашпире; шака, прегрнути, наручаj, ручица, кола, даља, маска; кула, веħ, кат, кожа, кеса, бисаге, hемер, чизма, пехар, боца, чабар, hуп, котао, казан и други судови; јарам, синџир, плуг и т. *д.*

али су сродни, и, по сродству појмова, други се развио из првога. Разлика је сва у том, што је предмет припадања у првом случају толико самосталан, да „је и сам за себе нешто," а у другом случају, где генетив означава допуну, исти је предмет спао на формално значење мере и количине. Тога ради реч, која значи количину, и долази у акусатив, или ако је непромењива, речца, задржала је облик акусатива, на пр. мало, много и т. д., или ако је изостављена подразумева се ма која од тих речи и у истом падежу, а то је падеж „потаунога савлађивања предмета; мање објектовање лежи у генетиву" (Види напред примедбу под 1.). Према том разлагању јасно излази на видик: да је генетив у овом случају додатак додатку, и то именски: атрибут. Атрибутивно, а уједно и именско, значење овога падежа, мислим, да је и овим значењем његовим довољно потврђено.

Многобројни примери овакога генетива (партитива) могу се поделити прво на двоје: да ли има реч која значи количину, или се таква реч подразумева?

Први случај може имати још четири своја раздела:

а) ако је реч, која казује количину *именица:*

дизвја *дружта;* —

б) Ако је реч, која казује количину *заменица:*

Што дегета у вече омркне, још толико у јутру осване. Нар. пјес. II. 157.;

в) Ако је реч, која казује количину *придев* пореклом, а садашњим значењем прилог за количину на пр.:

Нас је мало, а много *Мађара;*

г) Ако је реч, која казује количину број, и то:

α.) *прост* већи од *четири:*

пошетало је пет *девојака;*[1])

β.) *бројне именице*, постале наставцима *ина, ина, иња, ак* (ькъ).

тројиця *добријех ученика,* —
тринаестина *ученика,* —
његово стотину *пандура,* —
десетак *људи;* —

γ.) *збирни бројеви:* двоје обоје, троје четворо и т. д.

и посјече двоје *Арапчади,* —
обоје се *деце,* посветило, —
четворо *крајпчади.*

Други је случај, кад нема особите речи, која би казивала количину, него се она (најчешће: много, мало, нешто и т. д.) свакако подразумева, само се изреком не каже, као што смо напред видели. Такве примере можемо разврстати према речима, најчешће глаголима, којима овај падеж да је *непосредна* допуна.

А. Уз прелазне глаголе, који и према унутрашњем и према спољашњем предмету својем[1]) значе нешто, што се може делити или што се као такво може замислити. Такови су глаголи: *имати* и *узимати:*

Има Лазо *коња* и *сокола,*
Лазо има *игра* и *калпака,*
кад узимам *деце* увену ми цвеће; —

дати, носити, слати:

Свашо Маро, дај ми *медовине,* —
Леба носим а гладан сам, —
Нек нам пошље у помоћ *ајдука,*
јаз' *ајдука,* јаз *мушкатира;* —

јести и *пити:*

И што једу *хлеба* царевога, —
да почине и да *воде* пије; —

тражити, искати, хтети, желети, љубити, чекати, молити, требати, и други овима слични:

Они траже *слатке медовине,* —
Иште *грожђа бимберова,* —
милости хоћу, а не *пролога,* —
Пожелеће *неге материне,* —
Тешко Марку у злу *добра* чекајући, —
молим *хлеба,* — требате *млијека;*

уз прелазне глаголе, који значе неко чулно или душевно опажање: *гледати, видети, знати,*

[1]) Ретки су примери слагања ових бројева са именицом у роду, броју, и падежу: „од његове четири кћиће и петиће брда широкије."

[1]) Види о унутрашњем и спољашњем предмету код „Акусатива."

пазити, слушати, жалити, питати, и њима слични:

гледај *своја посла*, —
Ту неш виђет' свакога *лоза*, —
Знаш ли, Марко *коме* ја *механе*, —
пази мене драге *сестре моје*. —
А слушајте *Дунајкиње*. —
ал' ти жалиш брата *Мустај-бега*
ал' његова *блага големога*. —
ко *људи* пита не залази с пута.[1])

Б. У реченицама без подмета уз глаголе који значе:

а. бивање, које се најчешће каже глаголом *бити*, а за тим глаголима: *трајати, дотрајати; теби, претеби, дотеби, остати, достати, настати, нестати*:

кад је мисла није *бранила*. —
докле траје *срца* и *месеца*. —
докле *срца*, докле *вина* тече. —
небе *сијена* дотрајати. —
божја од вас не остало *трага*. —
ако коме **од** вас не остаје *премудрости*, —
да *јунака* *бољега* *сердара* још у Црној
Гори не настале: —

б. место правога дела узима се дуже или краће трајање целога:

певај, брате, ти се не бој виле, док је *мене*
Краљевића Марка, и *мојега видовита шарца*
и *мојега шестопера златна*;

в. уз порицање:

Али *Марка* дома не бијаше;

г. уз глаголе у трпном стању:

Кад се *новца* нађе. —

Напослетку:

Трећи случај овога генетива партитива био би, кад се „за део опет не каже колики је, али да се мисли део, показује не само други падеж него још и реч, којој је он додатак“:[2])

[1]) Генетив може означавати предмет, и да не значе глаголи **покати** и **опажати**, и према том замењује акусатив. Узрок употреби овога ген. леži по свој прилици у том, што се генетивом хтело формално да разликује акусатив од номинатива. Миклошић Synt 496, на пр. бије *Беча* са четири стране.

[2]) Даничић, Синт. 93.

а. „У одречним реченицама, кад је глагол прелазан: према том овај генетив одговара акусативу потврдних реченица. Он је доиста партитив, деоба се осећа на одрицању, јер се глаголом исказана радња одриче целом, па и најмањем делу његову:“[1])

Још зорица не забјелила, ни заница *лица* помолила, —
не успуо сна на очи.

Снага одрицања простире се и кад се посредно односи на глагол, чиј предмет у потврдним реченицама стоји у акусативу:

Немој данас *крва* учинити.

Али се често, особито кад је на предмету одречнога глагола сила говора, предмет оставља у акусативу:[2])

Повади ноже од појаса, па ул'ри *јелу* по грани.
Не удри *јелу* по грани, нег мајку Јину по глави:

А сила говора пада на предмет, кад се он истаче било у супротним реченицама или иначе

б. У одречним реченицама без подмета:

α. Кад је глагол прелазан;

Њему данас нема *пријатеља*.

β. Уз глагол *бити*, али само онда, кад је он цео прирок и кад порицање пада само на њега, а не на додатку у реченици:[3])

Старца није било код куће; —

γ. Уз глаголе у трпном стању:

Не зна се ни *броја*; —

δ. На на послетку и уз неке непрелазне:

Да не пали *леда* ни *снијега*.

в) Генетив означава посредан предмет уз глаголе, који непосредан предмет имају у акусативу:[4])

Опомињући их *очине заклетве*

г.) Уз повратне глаголе, кад повратна заменица стоји у акусативу:

Примише се *поља Удбинскога*.

[1]) Миклошић, Synt. 498.

[2]) Ст. Новаковић, Синт. 39.

[3]) J. Бошковић, Синт. 27.

[4]) Миклошић, Synt. 504.

д.) Уз глаголе сложене са *на*, било да су повратни или не:

На је Марка воде напојио.

е.) допуна уз многе придеве, којима се казује *пунoћа, довољност, вредност*, или томе противно: глад, жеђ, жудња и т. д., а исто тако и после глагола, што су изведени од тих придева:

Прва срећа пуна чаша *среће*,
Друга срећа пуна чаша *вина*,
трећа срећа пуна чаша *једа*. —
Напунити судове *воде*, —
сит сам *свега*,
нијесам те *краће* напојио ни *јуначка меса* наситио.

4. Предмет [1]), којему су управљени глаголи, нарочито сложени с предлогом *до*, представља циљ радњи и кретању, и он као светла тачка обузима предмет, и то онолики део његов, колики је потребан подмету, који тежи, да ступи у свезу с њим. Циљ је дакле неодређени део тога предмета, којему су управљени поменути глаголи, и везан је за њ везом припадања, а појам припадања, прометнуо се у овом случају у појам количине. Тога ради и овај генетив долази на питање: чега? као у опште партитив:

јер ако *му* ђеђој *руке* дођем —
ако ми падне *шака*.

Уз повратне глаголе сложене с предлогом *до* може овај генетив сматрати као посредни предмет, а генетив за циљ по овом значењу није ни далеко од значења честичнога генетива уз глаголе *искати, тражити*, и т. д. У примеру: „Кад се Мађар *књиге* добавно“ генетив (за циљ) је сличан значењем својим генетиву у овом примеру: „свиње воли *скијега* него *међе*“. (Види „Други случај“ партитива под А.)

5. Примера за гентив мере: „бѣаше црьквъ пати пъпьрištъ отъ града“ нема срп. језик; али овамо се може узети да иде генетив уз глаголе: *вредити, стати, заслужити*, и уз придеве, који им одговарају: *вредан, достојан, врстан* и т. д.:

Вреди царева грала, —
лице јој је врсно *Царграда*. —
Ни си раја достајала, —
радиш је достојан своје *алате*. —

Мера, у овом случају цена, као својство пристаје, везује се за именицу која стоји у генетиву. Она такође није изреком казана али као апстрактан појам исто се тако држи у мислима као и количине, циљ и т. д.

6. Време, које обузима свашта, може као део стајати у генетиву на супрот целом, које стоји у акусативу (в. Акус.). Таково време казују нарочите речи: *дан, ноћ*, имена данима као: *понедељник, уторник, среда* и т. д., *лето, зима, пролеће, јесен; година, време, век, час, пут*, и ове три речи: *живот, рат* и *свет* (које трајањем замењује време), а ограничење тога времена изказано је понајвише придевима и заменицама: „*једног дана*, а *једнога часа* — те зиме, — *оне године, овога пута*, носи га *целога живота*, — још *турскога* и *немачкога* рата, — еда би вам добро било *овога света* и *онога*.“

7. Кад се извесне игре узму као целине, онда посебна бављења њима сматрају се као делови и казују се генетивом речи, која значи игру:

играти се *лоте, разлаза, скачу сокка* и т. д.

Довде видесмо, да је генетив падеж свезе и допуне: genetivus junctionem duarum rerum vel complementum indicat,[1]) а у случајевима, који нам предстоје да их разгледамо: генетив је пореклом аблатив. Основно је значење аблатива: да означава предмет, од којега се нешто одваја. А како су се ова два падежа саставила у један, покушаћу да објасним. Истина растављање и састављање два су супротна појма, али баш као такви један се с другим додирују, и према том могу се једним обликом исказивати. Јер, што се раставља (аблатив), са свим је природно, да је некад било састављено, а што се саставља (генетив) било је некада свако за себе. Дакле појам везе заједнички је у оба случаја: само што је у првом случају та веза била, па је наступило растављање, а у другом случају

[1]) Овде предмет не узимам у ужем (грамат.) смислу предмета, објекта, прелазних глагола.

[1]) Миклошић, Synt. 448.

било је растављање, па је наступило састављање: аблатив означава свезу у прошлости а генетив у садашњости. Тога ради и могла су се ова два засебна падежа помешати. А том синтаксичном изједначивању много је допринело и етимолошко, јер је аблативу наставак at[1]) а правом генетиву as, па пошто је крајњи сугласник отпао, и у једном и у другом случају остао је завршетни самогласник *а* да се према захтевима слов. језика промени.

Али ма да су се на овај начин могла изједначити и помешати ова два падежа, опет за то из многобројних значења садашњега „другога падежа“ (генетива) могу се издвојити значења старога аблатива и правога генетива. Садашњи генетив пореклом је аблатив, кад означава појмове: бежања, одступања, отимања и т. д., па било да су ти појмови исказани глаголима или заменицама; појмове страха, бојазни, стида и одвратности; појам оскудице или немања; — компаратива или компаративно употребљених позитива и суперлатива.: Овакав други падеж (пореклом аблатив) означава у тим случајевима излазну тачку кретања, које се мисли; даље исказује појмове порекла градива (материје); начина; одношаја: може бити, да овамо спада и генетив који означава својство.[2])

У случајевима дакле које смо расправили до овога одсека: генетив је прави, генетив свези или допуне, а сада ћемо прегледати:

Генетив

(„други падеж“)

Пореклом аблатив.

1. Генетив означава предмет од кога се нешто одваја: genetivus separationis. Појам одтајања имају у себи ови глаголи: *избавити, опростити, ослободити, кратосиљати, митросати, лишити*, прелазно и повратно: *сачувати, сахранити*, и повратно *чувати се*, (а у књижевника и *одранити*,) *пазити се, варовати се, клонити се, уклонити се, аратосиљати се, крстити се*; *одреби се, одметнути се личити се, оглушити се*; *стидети се, страшити се, снебивати се* у књижевника, и *кајати се*.

Примери се могу поделити:

а) На оне којима су глаголи и имена сложени с предлозима: *изъ, отъ, съ, у* и

б.) На оне који нису тако сложени:

а.) Избави ме *муке песијанске*, —
Ко се *дуга* не одужи, тај се туге не отужи. —
да се умирите и *зулума* оканите, —
ја се *твога брата* не одричем, —
остани се, синко, *четовања*, —
да се уклони *зла*, —

б.) аратосиљали су се *беглука*, —
да се брани *змаја огњеногa*, —
за то се *таковијех места* клове сви, —
крсти се ти *њега*. —
курталисати кога *беде*, —
враг се нази *куге*. —
иди господару, а прођи се *млабих*, —
још се Нико не проходи *врага*, —
да нас чува *куге* и *морије*, —
чувај се *стара Турчина* а *млада Србина*.

2. Овом значењу генетива одступања сродно је значење страха ужаса, стида и одвратности: јер и овим значењима у основи лежи појам одступања, али то је апстрактно, у афектима душевним:

Ако се не бојим *бога* и *људи* не срамим, —
не плаши се *краља Шишманина*, —
ти си *га* се сине препануо, —
ко се *бога* не боји и *људи* не стиди бјежи од њега, —
зао се трпи од страха *горега*.

3. Оскудица или потреба одваја нас од онога, у чем оскудевамо или што потребујемо: требате *млијака*.

мудрине им више не требује.

4. Већим степеном неког својства одваја се, поред компаратива и компаративно употребљених позитива и суперлатива, предмет, иза кога други изостаје: genetivus comparationis. Али за овај генетив нема примера у живом народном језику, већ у старим књигама, а по њима гдешто и у новијим“:[1])

Сунчанице, *сунца* дража, —
на твој поток бистри и чудесни над којијем огледу, —
јеш лице лепше *сунца*, *зоре* и *мјесеца*, —

[1]) Сачуван у слов. језику у засебној речи отъ Шлајхер. Compend. III. изд., 533—537.

[2]) Миклошић, Synt. 446—446.

[1]) Ђ. Даничић, синт. 130.

Најсно је драже *негубљена*. —
разнеса је боља *слабе везе*, —
за слободу *главе* дражу.

Адвербијални компаративи имају махом значај предлога: [1])

прво *зоре* и *бјела данка*.

5. Оно, што је постало одваја се од онога, од чега је постало. Тога ради генетив означава предмет од кога је други неки постао: genetivus originis, „други падеж“ за порекло:

Ти се каки земље *Карваланске*, —
Милан бјеше *кубе Иванове*.

И звук се одваја од предмета, од кога излази. Према том генетиви су за порекло у примерима:

Стаде вика *добријех јунака*, —
Стале бакат *сурих бедовија*, —
Стале хука *крсташа барјака*.

6. Од материје, од које је нешто направљено, одваја се оно што је направљено, а генетив означава ту материју: genetivus materiae. Али се овакав генетив сад налази само у песмама. Врло је редак генетив овога значења од именице („самоставане“ речи) саме без додатка:

И на трави *ибранима* сервиза. —
Сува злата смеревесни ключи —
На војводи калпак *соиле беле*, —
грло јој је *чиста фалдинка*. —
Док дошет'о соври *сребра чиста*, —

Негда је генетив овога значења био више у обичају, а сад је овај падеж без предлога замењен истим падежом с предлогом *од*: „друга совра од сребра чистога“.

7. Посљедица одваја се од узрока појави, као што смо напред — genetivus originis — видели, да се оно што је постало, одваја од онога од чега је постало. Тога ради генетив значи узрок и повод некој појави, понајчешће душевним афектима: genetivus causae. И ако су оскудни, а по мојем мишљењу и сумњиви примери хрватски: „плакаше га све краљевство *него доброте*, — српски: или жалиш *миле мајке своје*.“ [1])

опет за то ту оскудицу, у правом генетиву за узрок, богато накнађују у срп. језику примери у овим случајевима:

а) уз придеве *жао, жали боже, мило*:

Жалије му *војводе Урошa*, но обадва да изгуби сина. —
Жали *боже* овог *пуста рада*. —
Мени га је мило.

б.) узрок чуђењу исказан или самим генетивом или тај падеж са *о, ох, да, нуто, гледај, слушај*:

боже мили *чуда великоза*, —
виђи кћоту *нечувених јада!* —
нуто *момка!*
где ти *него!*

в.) узрок чуђењу прелази у узрок показивању којем је афекат душевни слабији, и то уз речи: *ево, его, ено, нека, на*:

ето *човека*, —
ено ти *оца*, —
ено ти *матере*, —
нека *га*,
на ти *воде*. —

г.) са појмом чуђења и показивања сродни су појмови заклетве и проклињања. Тога ради долази генетив:

α) у заклетвама и то у реченицама, у којим нема глагола:

Тако ти *бога*.

β) у проклињању уз речи *анатема, аратос* с глаголом бити, који се може и изоставити:

да *га* је анатема.

8. Кад се узрок појави у мислима продужи да и даље од извора свога ради у извесном, одређеном правцу, онда се појам узрока претвара у појам: начина; а тај се појам такође изказује генетивом речи, која значи начин и стоји на питање: како?

Неко силом, неко *добре воље*.

---

[1]) Миклошић, Synt. 461.

[1]) Миклошић, Synt. 404. Последњи пример могао би се поднести под случај, где се акусатив замењује генетивом.

9. Својство или предлазно стање одваја се у мислима од суме својстава или стања, која обухвата једна апстрактна именица на пр. доброта, лепота, и т. д., па се као придев веже за посебну, најчешће стварну, именицу. Те две речи скупа изказују својство или каквоћу и стоје у генетиву на питање: какав? —

Човек *добре руке*. —
висок јунак, танак у појасу, —
бела лица, црних трепавица, —
доје момче *црна ока*
на коњицу *лака скока*.

Б. ПРИЛОШКИ ПАДЕЖИ.

I. Инструментал.

(„шести падеж".)

1. Један од првих захтева појави глаголске радљивости (енерђије), понајпре кретања, јесте простор, који глаголска радљивост заузима. „Инструментал је падеж, који у основном или пренашњем значењу својем обележава простор преко кога прелази или кроз који пролази неко кретање"[1]). С тога овај падеж, као најстварнији глаголски додатак прироку, стављамо пред све остале падеже, који основним значењем својим изказују исти део у реченици т. ј. прилошки су додаци прироку.

Простор, који заузима глаголска радљивост крећући се, а инструментал га обележава основним значењем својим, кад је одређен и ограничен (у ствари или мислима), нарочито на покрете људи и животиња: добио је име и значење речи *пут*[2]). С тога се и примери за основно значење овога падежа, простор у опште и најближе му посебно, пут, могу поделити на двоје:

а. неодређен простор кретању:

Селом иду, село страх имаше, —
он отиде *земљом* и *ваздухом*, —
Шеве тице *небом* леге, —
он нагони *Косовојем* вранца. —

б. одређен простор кретању: *пут, друм, сокак, стаза, иртина, траг* и т. д.

ја попета горе доле *сокаком*, —
туд се дала танка *стаза*,
воме иду три леворке, —
отишао *насјом иртином*, —
да идемо *пусовијем трагом*.

Кретање, које је и изазвало употребу овога падежа, може и не бити у ствари, већ само да се у говору узима као кретање. Такав пример имамо с глаголом *гледати*:

Погледа *пољем косовијем*.

А пример:

вијор *долом дује* —

јасно нам показује, како неки активни непрелазни глаголи, осим што значе кретање, сасвим означавају и разне начине кретања и радње. Значење кретања у њих је још тако јако, да им је потребан инструментал за простор или пут кретању:

Дунавом плови лађа лагана, —
гледа брду, *двором* шета, —
пак отиде *морем* путовати.

Пример пак:

оде Марко гором *певајући*. —

може нам згодно послужити да објаснимо, како уз неке активне непрелазне глаголе (субјективне): *певати, плакати, звиждати*, и т. д. стоји инструментал значећи простор или пут кретању. Особити глаголи: *ити, отити* и т. д. који значе кретање, могу и изостати, па се у мислима држати тим, што инструментал уз њих напомиње простор или пут кретању. Горњу скраћену реченицу „певајући" можемо растворити у целу „пева" и саставити је везом „и" са предњом у сложену: „оде Марко гором, и пева". Ако изоставимо „оде"[1]) добићемо просту реченицу: „Марко гором пева". На овај начин мислим да сам објаснио одкуда уз поменуте глаголе инструментал за простор или пут кретању. То важи и за пример: „плаче, звижди *путем*."

Простор, који се кретањем непрекидно заузузима, може се исто тако, једно за другим и напуштати, (нарочито је такав простор *пут*), али на том простору, кад се једним кре-

[1]) Мика. Syni.

[2]) Појам *пут* доцније је био узрок развитку многих других мислених значења овога падежа. Види Давич. Синт. 553.

[1]) Наравно да онда нема ни смисла везе „и".

тањем заузме, може се и остати на свима тачкама његовим, те се онда простор кретању промеће у *место простирању*:

Три девојке цвеће посијале
брдом смиље а *долом* босиље. —
Србија граничи од севера *Савом* и *Дунавом*. —
редом ђа по дружини хода. —

Место простирању промеће се опет у врло му сродно место бивању, кад се глаголом каже бивање, а у мислима се држи простирање:

Кад су били *полем широкијем*. —
Кад бјеше *гором зеленом*. —
Није, побро, дажђиц *Косовијем*. —
У ријечи, којом обје бјаху.

2. Стварно значење простора у месту изједначује се са апстрактним простором у *времену* па „инструментал означава време на које се простире и у које бива нека радња". Речи, које казују време, ове су: *зора, јутро, дан, вече, ноћ. имена* недељним данима; *светац, час, мах*; *заменице: што-то* и *исто*, и број *један*.

Сарајево рано затворено
а у *јутру зором* отворено. —
подранила *јутром* на водицу, —
даном сам се старао показивати лице весело, —
цвијет, који се *ноћу* разваја. —
— нука *јутром* и *вечером*. —
Недељом и *свецем* изилазно би с њиме у шетњу, —
часом ведро а *часом* облачно. —
махом ће ти поклонити баштину. —
чим га виде — *тим* га и познаде. —
истом они у бесједи бјеху. —
— *људима* (је) одређено *једном* умријети.

Осим поменутих времена књижевници имају и друга: *зимом* цвиг се мање влажи него *литом*[1]), а место имена времену у књижевника налази се у инструменталу и реч, која значи стање:

— па силази *јутром* и *тишином*[2])

3. Пример:

Ко не зна *часом*, а он ће *вањем* (точити)

[1]) Давич. 556.

[2]) Давич. 556.

врло је згодан, да нам покаже, како се сразмерно мали простор кретању промеће у *оруђе* преко кога радња прелази:

повади му *клијештима* зубе.

А како је оруђе између онога, од чега се радња почиње и онога, на што радња излази, то се посебно стварно значење оруђа изједначује са значењем средства у опште, из кога су се после развила разна преносна значења овога падежа. А „средство је и име, којим се нешто назива, цена, по коју се нешто купује или продаје, ствар којом се нешто пуни или се неко дарује: оно чиме се неко хвали:" [1])

Назвао га тим и тим именом, —
Курјак *ножом* плаћа, —
коњи се меру *ноћу* а *дуги* **памећу**, —
— него се испуњавајте *духом*, —
лепшим ћу те *даром* даривати. —
хвали се својим *богатством*.

У горњим примерима имамо право средство, т. ј. средину између онога, од чега се радња почиње, и онога, на што радња излази; али се та средина може у говору претети час на полазну час на излазну тачку и на разне стране њихове, те тако имамо средство радњи или средину бављењу још и у овим случајевима:

а. Кад радња прелази преко лица, које ју ради, з стање преко онога чије је, да би се јаче казало": [2])

собом млада до мркова дође. —
што сам јунак *собом* заробио. —
собом мисли Комнен-барјактаре; —

Место лица, исказанога речју „собом," може се именовати главни део његов: глава, па се опет разуме цела особа:

ја сам *главом* Краљевићу Марко

Може се место целога имати на уму само који од важнијих делова његових: глава, лице срце, нога, дух:

Пођоше *главом* по свијету, —
ја висим *ногама* у гробу, —

[1]) Миколошић, Synt., 689.

[2]) Давичић, 570. ст. Миклошић, 693.

На седло се срцем наслонио, —
Клону *духом*.

б. Женска особа сматра се као средство глаголу: женити, оженити се:

да га ми женимо *танком Подуновком*, —
хоћаху ме оженити *Лагинком*.
ожени се *Маријом*; [1])

в) Средством се радње сматра и инструментал у трином стању, у којем падежу стоји место номинатива у књиж. примерима:

стијесњени *врагом* и *ђаволом* (види Микл. 705)

г. Инструментал означава средство уз глаголе: *клети*, са свима његовим сложеним и изведеним, *кумити*, *братимити*, *братити*, *сестрити*, *посинити*:[2])

кунем ти се *богом* и *вјером*, —
па их куми *богом великијем*, —
богом брате тамничаре млади, —
богом сестри млад момак, —
посиви га *богом* истинијем; —

д. Средство је и оно чиме се тргује:

стане трговати *свињама*;

ђ.) Као средство сматра се и оно, чиме се врши нека радња, највише кретање. Место инстументала употребљава се у слов. језицима прилично често акусатив, а то изгледа да долази од пршашњега, непрелазнога значења глагола: [3])

Ножем крже Николић Томашу
главом маше *зубима* шкргуће;

е. Оно чиме се влада средство је оном, ко влада, управља, руководи, суди и т. д.

влада *малом Гором Црном*, —
управио као *хајдук жуђом*, —
јербо среће није у народу
којим капа руководи црна, —
а какав би био старешина,
те судити *једном земљом равном*; [1])

ж. Средство је и предмет грђења, презирању, одвратности, стиду, превари, покуди и шали:

Сватови се подругују *Марком*, —
ко се може *онијем* смијати, —
што се *старцем* јелинјем брукате;

3. оно што се дише, стварно и пренесено, сматра се као средство:

нека Осман *злобом* душе;

и. Плод се сматра као средство ономе, што га је донело:

Када врба *грожђем* роди, сви јавор *јабукама*.

4. Оно што нечему приличи, као да је пут којим ваља проћи, да се нађе приликовање, те таке инструменталне имамо у ових случајевима:

а) уз поређене придеве и речи, које собом значе неко поређење; ступањ којим једна ствар превазилази другу приличи ономе, чему се придева, и то стоји у инструменталу за приликовање:

бијелијем рузом богатија, —
главом виша; —

б.) Као што је поређење приликовање именско тако је начин приликовање глаголске, јер се начином каже како бива нека радња:

Кина пада *кашљацама* пак напада *локвицима*, —
а *шапатом* збори сиротиња.[2])

в.) Из инструментала, који казује састав и поређење развио се *инструментал прирочни* којим се казује: какво својство подмет па се узима, какву важност и биће доиста добива, у шта прелази за разлику од других ствари, како се собом показују. За то се овај инструментал назива инструментал приликовања. [3])

---

[1]) Овај падеж налази се и с предлогом *с*: ал! да си се с другом оженио, — Марјана су с њоме оженили.

[2]) *Cf.* Микл. 695. Дан. 593:

[3]) Микл. 965. Према том би у Дан. синт. 568, „и тала глаголи иначе прелазни постају непрелазни“ — морало отпасти, ако се докаже да су непрелазни глаголи старији од прелазних, што је по све вероватије.

[1]) Дан. 565. 566.

[2]) Овамо спадају и они примери у Дан. Синт. 576. 577. где многе речи стоје у овом падежу, које других падежа и немају.

[3]) Микл. 741.

А разлика предикативног инструментала од пред. номинатива јесте у том: што предик. инстр. казује шта подмет донста или тек у мислима бива, а предик. ном. казује што јесте субјект. Први служи за исказ покрета, а други мирноће. А како се *јесам* сматра као резултат гл. *бивати, начинити се, сматрати се* инстр. стоји често уз глагол *бити*. Избор падежа зависи од схватања. Међу тим је предик. номинативом у многим словенским језицима са свим истиснут предик. инструментал.[1])

а. *постати, настати, остати, стати*:

Вукашин постане *краљем*, —
од како сам *кнезом* настао. —
— Остати правим *Црногорцем*; —

б. *чинити* се, *створити* се, *кроврћи* се, *прометнути* се, *протурити* се:

Ко се *оцом* учиш курјаци га изједу, —
Створићу се *змијом шестокраком*, —
повр'ћу се *ружичицом*, —
ал' да ми с *бувом* прометнути.

в. *звати, казати* се:

назове се *царем српским*, —
да се нажем *царем Русинскијем*;

г. *бити*:

пар'ти бијах, док *бевојком* бијах. —
да сам *тобом*, ја бих друкчије радио. —

(Свршиће се)

[1]) Миклошић, 737.

ЛЕТОПИСИ И РОДОСЛОВИ

У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

„Die Geschichtsschreibung war eben die schwächste Seite der literarischen Thätigkeit der mittelalterlichen Serben".

Jagić, Archiv II, 51.

Летописи и родослови нису тако велике старине, јер нема ни једног јединог текста њиховог, који би био старији од друге половине XIV. века, док сами рукописи, у којима су сачувани, нису старији од друге половине XV. века. Према ранијој историјској радњи у старој српској књижевности, према житијама и похвалним словима српских владалаца и црквених великодостојника, летописи и родослови управо су наставак те радње. Ближа веза према ранијим историјским делима нарочито се очитује у позајмици грађе, што ће се доцније моћи показати. А да је било лет. писа и родослова у XIII. и у првој половини XIV. века, сачувало би се и њихових рукописа поред оних, у којима има друге врсте литературног рада, што се сачува из тих времена. Појава летописне радње пада у време давне, кад већ српска књижевност беше у назатку, као што беше и сама држава. За то нам ваља жалити, што се тако касно јављају летописи и родослови, те нам много и много листова народне историје осташе празни. Истина, поп Дукљанин написа своју хронику или како он каже преведе са словенског на латински у оно исто време, кад у Русиа Нестор, у Пољака Мартин Гал, у Чеха Козма Пражки нису своје знамените летописе. Али је наш Дукљанин не само непоуздан, но и одвојен од доцнијих српских летописа, док на пр. Нестор (1066.—1146.) не само да написа врло рано свој летопис, већ послужио за основ потоњима руским летописцима. А кад састави Нестор свој летопис, у Срба не имађаше никаквог књижевног рада, тада се тек одомаћиваше словенска писменост. Из појаве Несторове може се извести, да су се Руси врло рано упознали са словенском писменошћу и књижевношћу и да су се умели ослободити руских веза, које стезаху јужне Словене, не допуштајући им, да се одаду независном књижевном раду, већ да се слепо држе превода византијски историских дела. Колико беше самосталности у Нестора, види

се у самом начину, на који састави летопис, јер, и ако угледајући се на боље византијске историке, унесе у свој летопис и ситније белешке, народна предања, приповедање старијих људи и што је сам доживео. Колико ли беше дара тај писац, може се видети из његова говора о осталим словенским народима, и не узимајући у обзир опсежност његова излагања о руској историји (Chronica Nestoris edidit Miklosich cap. 3, 9., 19., 20.). С каком ли историјском верношћу црта Нестор људе и прилике, како ли схвата њихов значај и како има широк поглед ван кијевске околине и на остали њему познати словенски свет — свим се тим толико узноси, да му је тешко наћи премца не само у јужних Словена, но и даље. Али и прилике, у којима беху како Срби тако и остала јужнословенска племена, нису биле погодне, да се развије какав већи историјски рад, нити да се оно, што је рађено, удеси према народним приликама.

У старој српској књижевности има каких таких летописа, који покрај све своје мршавости у материјалу користе познавању српске прошлости. Руси немају опаких биографија, као што су српске, а Бугари ни летописа ни биографија. И ако су Бугари имали доста рано преведених византијских историјских дела, и ако је један корак к летопису учињен у хронографским компилацијама — ипак се није ни до данас сазнало за бугарске летописе. Али би се по додатку к преводу Манасијне хронике, који се тиче бугарске историје, могло претпоставити, да је то почетак неког летописног рада. То се још потврђује додатком уз јелински летопис прве редакције, у који је иза четврте књиге о царевима уметнут тај додатак. Ту су пак имена бугарских кнезова од Авитохола до Умора, и набројано их је до 11; од ових само се један спомиње у летопису цариградског патријарха Никифора и летописца Теофана (Rad jugoslav. akad., knj. XIII., str. 229.). Качановски, позивајући се на некакав запис на номоканону и на спомене у писмима Кало — Јована, бугарског цара, која је писао папи Иноћентију III. 1204. год., вели: Существование Болгарскихъ лѣтописей — фактъ несомнѣнный (Славян. Сборникъ, III. томъ, 216.).

I.

Библиографија и литература српских летописа и родослова.

По што су српски летописи и родослови врло малог обима, највише се налазе као додаци уз друге старе списе, н. пр. у оним компендијским зборницима, у којима се често сусреће врло много различне књижевне грађе, богословске, црквене, апокрифне и светске садржине. Досад их је прилично сабрано и објављено, тако да тек од сад може бити испитивања и обрађивања сабране грађе.

Летописе и родослове употребљавали су при писању својих дела: Мавро Орбин, Дубровчанин, патријарах Пајсије и Ђурађ Бранковић. Али је јамачно Јован Рајић био први, који се летописима и родословима доста користио, пишући „Историју Срба и т. д“. Он је 1758. г., враћајући се из Русије преко Цариграда, свратио у Св. Гору, и ту се бавио читава два месеца у српском манастиру Хиландару. За свога бављења нашао је у ковчезима много старина и писаних споменика од вредности за историју, јер ради њих се и беше тамо упутио, бивши науман писати српску историју. Ну није се могао користовати по вољи толиком грађом, што му то не допустише хиландарски калуђери, гледајући на сав му труд мрким оком. У његовој се историји спомињу неки летописи, које он зове „царственик“, „троадник“, „хроника“, „хронологија“. Првим двема именима свакако је звао „хронографе“, а прави летописи биће они, које зове „хиландарская лѣтопись“, „стари рукопис“ или „хроника у рукопису“ (в. Рајића Историју, II. 411., 478., 475., 512., 517.; Archiv II., 53). Хиландарски је текст, мисли Јагић, по најсроднији Шафариковим текстовима: рачанском и давидовићеву, а текст „рукописне хронике“ слаже се с летописом у I. књ. Гласника, 165.; у VI. knj. Starinā, 20., и у неколико с хронографом Бранковићевим у Arkiv-у ha jugoslav. poviest III., 11. Какав је текст у „рукописној хроници“, коју Рајић помиње у Историји II., 457. и 512., Јагић није могао докучити. — Али се тек од тридесетих година овога века почело више обраћати пажње летописима и родословима. Највећу заслугу стече и овде као на другим по-

љима словенске науке Пав. Ј. Шафарик, који још као гимназијски професор марљиво сабираше српске и друге рукописе по Фрушкогорским манастирима и у патријаршијској библиотеци. Те сабране споменике испитивао је Шафарик са сваке стране и резултат филолошког му испитивања беху драгоцени „српски пабирци“ (Serbische Lesekörner) у Пешти 1831. У „Бечким летописима“ (Wiener Jahrbücher) објавио је те исте године преглед најзнатнијих српских и јужно-словенских споменика; а тај преглед, допуњен, додао је својем делу: Geschichte der südslav. Literatur, III., као „Serbisches Schriftthum“. Али тек 1851. год. издао је скупљено разноврсно градиво за књижевност и историју јужних Словена у Památky dřevního písemnyctvy Jihoslovanův, у Прагу. Српске летописе издао је у одељку: Okáz obč. písemnictvy овако: прво копорнски летопис, за њим карловачки родослов, пред који је ставио и увод из врхобрезничког летописа, а најпосле свод од више летописа. За осниву своду ставио је сеченички, рачански и магарашевићев летопис. При издању Шафарик је употребио ове летописне текстове:

1., Копорнски (51.—54.), који је он звао крушедолски или копривнички. Издао га је по рукопису од 1453. год. у коме је и правилник Матије Властара, а писао га ђакон Дамјан у Копорини по заповести Јосифа, зетског владике. С причањем долази до 1371. год. (О рукопису има у Gesch. der südslav. Literatur, III., 217.).

2., Карловачки родослов или *историја* (55. до 64.) издао је по рукопису од 1503. године. у коме је канон св. Николе. Шафарик је мислио, да су записи овога родослова потекли из пера Максима Бранковића, а они се завршују путем Максима владике с мајком му Анђелином у Влашку (о њему у Шафариковој књижеви. III., бр. 95.; Wien. Jahrb. 1831. год., бр. 65.).

3., Сеченички летопис објавио је Шафарик у своду, а по рукопису писаном око 1500. год. (На сваки начин то је рукопис, који је описан у Gesch. III., бр. 105.; и у catalog. libr. ітр. 111., бр. 12.).

4., Рачански летопис; налази се у рукопису од 1676. год. Био је у Шиду и у Рачи (Тај је рукопис описан у catal. libr. бр. 13.).

5., Давидовићев летопис; прво је штампан у Летоп. Мат. Српске, 1828. год. I. доста нетачно. Рукопис ће бити из доба после 1554. год., јер до те године доводи причање. Име му је од негдашњег му власника Дим. Давидовића.

6., Магарашевићев летопис; најпре га издао Ђорђе Магарашевић у Летопису Матице Српске, 1829. год. I. — и опет нетачно. (О рукопису, који је из XVI. века, писао је Шафарик у Wien. Jahrb. бр. 144. за тим у Gesch. III., бр. 29.).

7., Врхобрезнички летопис; штампан је по рукопису XVII. века., писаном у Врхобрезници блиау Пљеваља од писца, који се потписао тајном буквицом. (Рукопис је описан у Шафар. Gesch. III., у catal. libr. бр. 29. и у Wien. Jahrb. бр. 144.)

8., Ковиљски летопис; нашао га Шафарик у рукопису од 1672. год. (О њему има у Gesch. III., 202,8., а можда је то рукопис описан у catal. libr. бр. 26.)

9., Сентандрејски летопис; не зна се откуд је дошао; а рукопис је од 1700. год.

10., Хиландарски летопис; то ће бити исти, који и Рајић спомиње у својој Историји као „хиландарская лѣтопись“.

Сви летописи од сеченичког издани су у своду. А у оставштини Шафариковој има и неизданих летописа. Тако се зна за летопис у рукопису, који је описан у catal. librorum, бр. 16., сада у Прагу; као што мисли Јагић из XVII. је века. Неиздан ће бити и летопис, чији је рукопис Шафарик описао у catal. libr. бр. 27., од године 1762. — При издавању и свођењу поткрало се у Шафарика погрешака, од којих је неке сам Шафарик ћутке поправио; али је остало и неопажених због бранне, с којом је радио своје књижевне послове тај генијални филолог и историк словенски. Неке су поправке изнели Ђ. Даничић у „Рјечнику из књижевних старина српских“; А. Вукомановић у XI. књ. Гласника, 158.; В. Јагић у Književnik-у III., 123.; Јиречек у другом издању Památky 1873. год. А још заостале погрешке поправљали су Конст. Јиречек у „Bergwerke und Handelsstrassen ect.“ 1877. г. и В. Јагић у Archiv-у für Slav. Philologie, II. 57. Главни недостатак Шафариковог издања поглавито је у томе, што је

све кратке летописе издао у своду, те не може литерарни историк наћи градива довољно, као кад би ти текстови издани најпре за се, па да се сведу, што је опет потребно историку.

Виктор Григоровић у књизи: „О Сербіи въ ея отношеніяхъ къ сосѣднимъ державамъ, преимущественно въ XIV. и XV. стол. Прибавленіе 1859. Казань“, има један летописни свод. За основ своме своду узео је:

1., *Гѣбаровски* летопис, који је назван по месту, где је нађен. Тај је текст понунио:

2., *Хиландарским* летописом, названим тако по манастиру Хиландару, где га је нашао.

3., Имао је још два летописа: *дерпатски* и *бечки*, из којих је само једну белешку узео.

У Гласнику, најпре органу „Друштва срп. словесности“, а доцније „Срп. уч. друштва“ издано је неколико летописних и родословних текстова. Тамо је:

1., У I. књ. Гласника (163.—169.) издао је Јов. С. Поповић одломке кратких летописа по двема рукописима.

2., У V. књ. издао је Др. Јанко Шафарик *троношки* родослов (20.—112.) по рукопису с краја XVIII. в., који преписа јеромонах Јосиф у Троноши 1791. год. Право излагање догађаја долази до 1516. г., иу у родослов је уткано причање о новијим догађајима ћа до XVIII. в. и много пишчевих рефлексија.

3., А. Вукомановић наштампао је у X. књ. Гласника (215.—270.): **„Повѣсть отъ житїа и о царственихъ власехъ родовъ“**, уз исти има додан *одломак српскога летописа* (од 270.—277. стр.), који почиње са смрћу Душановом и долази до 1517. год. Рукопис је из XVI. в. и, као што мисли Вукомановић, неће бити старији од 1550. год.

4., Исти Вукомановић издао је у XI. књ. Гласника (144.—156.) један *летопис* по рукопису XVII. в. Текст долази с причањем до 1554. год.

5., У Гласнику, књ. XX., а по рукопису манастира Раванице у Срему, издао је М. П. Шапчанин један *летописни одломак* од 1462. до 1768. г.

6., По истом рукопису издао је Пант. С. Срећковић у XXI. књ. Гласника *родослов српских царева* (стр. 232.—276.). Рукопис је писао у Врднику Стефан Зорановић, проигуман, а преписао га с родослова, који је тај Стефан нашао код архимандрита Константина, постриженика студеничког.

7., У XXXV. књ. Гласника издао је Милош С. Милојевић *„обшти лист“*, у ком је и један *родослов истога рода*, *којега је троношки*, а по рукопису из XVIII. в.

8., У LXVI. књ. Гласника издао је Љ. Стојановић *летопис по бечком рукопису*, из којег је Григоровић за свој свод узео једну белешку (стр. 44.—52.).

Год. 1864. издао је Серафим Ристић, архимандрит дечански, неколико споменика у књизи *„Дечански споменици“* у Београду, а међу тим споменицима је и један летопис до 1566. г. (стр. 1—19.).

У III. knj. *Arkiva za jugoslav. poviest.* (5 до 58.) издао је Ив. Кукуљевић, Сакцински латински превод једног родослова, управо извода из хронике Ђурђа Бранковића. Превод је учинио Пејачевић у Historia Serviae 1799. г. у Калочи штампаној.

У *Starinama*, које издаје јужнословенска академија у Загребу, има повише штампаних летописа.

1., У VI. књ. Starina (20.—23.) наштампао је Ст. Новаковић један *одломак*, у коме су изређани догађаји од 1221.—1485. г.

2., Новаковић је издао у IX. књ. Starina под *α загребачки родослов* (71.—77.), који је још раније Jagić спомињао у Književnik-у III., 121., објавив тада само неке исписе.

3., У истој књизи Starina (77.—82.), наштампао је *кратак летопис* под *β* с општим уводом; летопис долази до 1520. г. Рукопис је писан при крају XVI. в.

4., Ту је под *γ* Новаковић објавио по рукопису XVIII. в. само *разлике*, којима се одликује овај летопис од Вукомановићева из XI. Гласника.

5., У истој књизи Starina има и један *врло мален родослов* под *δ*. (89. и 90. стр.)

6., Љуб. Стојановић штампао је у XIII. књ. Starina *студенички летопис* (167.—173.), нетачан препис с рукописа Срп. уч. друштва бр. 43. То је исти текст, о коме има спомена у XIII. Гласнику (стр. 349.).

7., Стојановић је у истој књизи Starina објавио *хаџи-јорданов летопис* (173.—175.),

по рукопису народне библиотеке у Београду, бр. 11. На рукопису нема године записане; а сам текст долази до 1432. године, јер се даље не дâ прочитати.

8., *Сенички летопис* (175.—182.) по рукопису народне библиотеке у Београду бр. 111. од године 1657. судећи по једном запису. Текст допире до 1559. г.

9., *Подгорички летопис* (182.—190.). по рукопису нар. библ. у Београду, бр. 42. Текст овог летописа стаје на 1562. години.

10., *Верковићев летопис* (190.—196.). по рукопису нар. библ. бр. 44. Завршује се с годином 1462.

У *Archiv-y für Slavische Philologie*, II. наштампао је Јагић:

1., *Цетињски летопис* по рукопису одеске библиотеке из XVI. в., који је дошао у Одесу с књигама преминулога словенскога научника Кухарског, ком га даде на поклон црногорски владика 1830. г., кад оно путоваше Кухарски по јужним словенским земљама. Причање долази до 1516. год. Јагић је уз текст додао и превод латински.

2., *Летопис из Богишићева рукописа*, из ког је Јагић раније издао живот деспота Стефана Лазаревића од Константина философа и Новаковић одломке „хронографа тројадика.“

3., *Један летопис* из Григоровићеве збирке.

4., На крају је додао Јагић одломке *пећког летописа*, из збирке Хиљфердингове, а ти су одломци о Немањи и о кнезу Лазару.

Илар. Руварац издао је у Летопису Матице Српске књ. 150. (стр. 77.—82.) *родослов пајсијев*, који је исписао из рукописа, из ког је пре̂ђе издао живот цара Уроша од патријарха Пајсија.

Сем овде споменутих текстова има и ситнијих одломака у разним зборницима. Тако имамо у Летоп. Матице Српске, књ. 25. један одломак; за тим у Чтеніима од 1859. г. II.; у Starinama XII. Овде можемо споменути и летопис, који је издао Јаћим Вујић у свом путопису по Србији; за тим *црногорски летопис*, који Милаковић спомиње у својој „Историји Црне Горе“; одломке црногорског летописа у X. књ. Starina. У „Српским старинама из Босне“ што их објави Сава Косановић у XXXVIII. књ. Гласника, имамо неколико летописних бележака под натписом: „Летописац“ (стр. 177.). У једној белешци у Гласнику књ. LVI. стр. 331. спомиње се летопис морачки: **Да се зна, каде се градио колашинъ, обретох в летописи морачкоми лето 7ѕрис** (1647.)

Сем Шафарикова и Григоровићева свода ваља споменути *свод Љуб. Стојановића* свих до 1883. год. објављених летописа и кратких старијих родослова. Најпре је штампан у Гласнику, књ. LIII., а после оштампан на посе као: Српски родослови и летописи, Београд 1883. г.; и *мали свод Ст. Новаковића* у „Примерима књижевности и језика.“ стр. 262.—268.

Тако, дакле, имамо око педесет познатих текстова које родослова које летописа, од којих је до двадесет и шест целих објављено, око десет у сводовима, неколико их је само по имену или по кратким исписима познато, а неколико је само летописних одломака.

Али не само да објављиваху летописне и родословне текстове, већ је било радова и на њиховом проучавању, испитивању са стране литерарне и историјске. Иларион Руварац још као ђак штампао је у „*Седмици*“ за *Преглед домаћих извора српске повеснице*, 1856. г. који 1884. год. прештампа с још једним чланком у „*Две студенске расправе Илар. Руварца*,“ у Нов. Саду, 1884. г. А као први знатан рад на овом пољу ваља споменути: „*Ocjenu starijih izvora* za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka,“ коју расправу написа Фрањо Рачки, и прво објави у *Književniku*, god. I. sv. 1.—4., god. II. sv. 1.—3. То је прештампано у засебној књизи 1865. г. у Загребу (ту Рачки расправља о летописима и родословима од стр. 151.—178.). И дело Ватр. Јагића „Historia srb. i hrv. knjiž“., у Загребу 1867., има лепих расудака и погледа на ову грану историјске литературе. Али најзнатнији његов рад у погледу летописа и родослова јесте расправа, штампана у *Archiv-y für slav. Philologie*, II., под натписом: *Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung.* (У тој расправи говори Јагић о летописима и родословима од 51. до 68. стр.) Прилога за летописе и родослове има и од Ст. Новаковића, особито чланак у IX. књ. Starina, а и у другим расправама. Нарочито је вредно расправљање Ил. Руварца „*о кнезу Лазару*“ *у Стражиловом* 1887

и 1888. год. и оштампано у засебну књигу: „О Кнезу Лазару,“ у Новом Саду 1888. год. Као испитача наших летописа и родослова могу споменути и Влад Качановског, који наштампа своју расправу „*Сербская житія и лѣтописи*, какъ источникъ для исторіи южныхъ Славянъ въ XIV. и XV. вѣкахъ.“ — *Славян. Сборникъ*, III. том, стр. 183.—222. (У тој расправи он говори о летописима од 199. до 216. стр.) Тако исто има прилога за објашњење летописа и родослова у расправама Љ. Коваревића, И. Срећковића и других историка наших.

II.

Разредба летописа и родослова у сродније групе.

При испитивању летописа и родослова најпре пада у очи њихов прост облик, тако да нема простијег облика у свеколикој литератури, те је и врло згодан за потребу, ради које се састављају. Летописи се опет простотом облика издвајају и од самих родослова, јер су то синхронистичке белешке, разређене по годинама. Родослови пак, изводећи генеалогиски ланац српских династија и владалаца, имају пунији облик.

Као друга одлика наших летописа јесте увод, краћи или дужи, т. ј. наши летописи имају два дела: општи и посебни. У првом се делу говори о догађајима из библиске и опште историје, па се тек на ово надовезује причање о догађајима из историје српскога народа. Сви српски летописи немају тог општег дела, а ни у оних, који га имају, није једнак величином. Интересан је стереотипни почетак оних летописа, који имају увод: **отъ адама до потопа лѣтъ ѕесѧ.** Што многи летописи немају тога општег дела, тумачи се тим, да је изостављен у преписивању, па је оно бележака, што стоји пред српским делом, остало од већег општег дела. Али нам није ни жалити за тим општим делом, јер је тако мален и мршав, да је науци искористан, по што у њему нити има мисли, нити догађаја, те се не зна, ни чему је намењен. Ту штурост општега дела Фрањо Рачки тумачи погодним речима: Uzkom obzorju srbskih ljetopisaca u chronographiji ima se pripisati, što su srbski domaći ljetopis sa obćenitim stavili u tako čudnovat i nedokućiv savez (Ocjena star. izvora, 160.).

И почеци неколика летописа интересантни су као градиво за испитивање постанка њихова, јер ти почеци копринског и бечког текста имају везе с неким преводима грчких хроника:

Понѣже ѩ кратцѣ сложено бысть о памети древнѣихъ лѣтъ и скоротекоущихъ временехъ и лѣтѣхъ и ѡ бывшихъ царехъ, ѩко царьствовасе ѿтъ начала и по потопѣ даже и до сихъ послѣдних времень, подобно ѥсть вспомѣноути и ѡ сръбском ѕемли . . . . . .

Понѣже сьписано бысть ѡ памети древнѣихъ лѣтъ и минотекоущихъ временехъ и лѣтѣхъ и ѡ бывшихъ царехъ ѩко царьствовасе ѿтъ начала и по потопѣ даже и до сихъ послѣдних времень, подобно ѥсть вспомѣноути и о сръбском ѕемли . . . .

По овим почецима Јагић налази: in welchem Zusammenhange man sich die serbischen nach der allgemeinen Auffassung der Annalisten denken muss: sie wollen sich nach klar ausgesprochenen Worten an compendiöse Ueberblicke über die Hauptereignisse der allgemeinen Geschichte als etwas specielles an das allgemeine anlehnen. Хтело се тим кратким белешкама из српске историје, којих има у летописима, споменувши главне догађаје од Адама „до сихъ и послѣдних времень,“ попунити неке преведене с грчког, историјске компендије. Што нема уз летописе сачуваних оних компендијских прегледа, тумачи Јагић, да су их доцнији преписивачи изостављали. Новаковић даје овим Јагићевим речима још одређеније значење и узима да су летописни текстови, који имају онакав почетак, какав је раније наведен, *додатак* хроници Георгија Хамартола, која је у половини XIV. века у Србиа била поново преведена, а која је врло рано била преведена у Бугара или, како Срезневски мисли, у Руса (Archiv II. 11.). Међу тим још остаје да се Новаковићево мишљење потврди, ако се нађе који летопис уз хронику Хамартолову, што до сад још није нађено.

Пре него се пређе на излагање разредбе летописа и родослова, ваља побројати још неке уочљиве и интересне знаке на летописима и родословима, као што су: „натписи,“ „речи, којима се означавају заставци“ и „почеци летописа и родослова.“

1. *Натписи на летописима и родословима.* Врло је тешко разликовати летописе и родо-

слове по натписима једне од других, а некмо ли од друге врсте, њима сличне, а то су хронографи. Споменули смо, да има летописа с општим делом покрај српскога а да их има и без њега. Ти летописи с општим делом имају најпре: „лѣтописьць“, а за тим им долази други натпис у самом тексту: „о седмихь саборехь светихь отьць“, ма да се ту не говори само о црквеним саборима, већ и о другим догађајима из опште историје. Летопис штампан у Archiv-y für slav. Philologie, други по реду, има за оба дела овакав натпис: „Сказаніе вь кратцѣ соушимь ѿ Адама до дьньшнаго врѣмене“. Ако је општи део кратак, летопис за оба дела има исти натпис: „лѣтопись царемь срьбьскимь“; или „оть мироу знати лѣта“ итд. Српски део има врло различних натписа, који би се у главном могли свести у три врсте, те су у неку руку карактерна обележја за поједине редакције летописа и родослова:

1., Једни имају: „житіе и жительство кроль и царен срьбьскыихь“ итд.; или „повѣсть изложена ѿ срьбьскыихь господь“ и т. д.

2., Родослови имају: „Исторіа вь кратцѣ о срьбьскыихь царен“; „родословиѥ светыихь кьтиторь и господь срьбьскыихь землъ“; или „родословіе сербское“.

3., Кратки летописи имају: „лѣтописьць господь срьбьскыихь“; „начело лѣтописемь вь кратцѣ“; „о сербскыихь великыихь кнезехь“; „лѣтопись царемь срьбскимь“, и т. д.

Рачки напомиње, да ни ови натписи нису постали независно од грчког утицаја, па за то узима, да су превод византијских натписа, као што се види на упоређења с „ἱστορία, σύνοψις ἱστοριῶν, χρονογραφία σύντομος, χρονογράφος, χρονικὸν σύντομον, χρονικὴ κόσμου, διήγησις, ἱστορικὴ διήγησις“ (Ocjena starijih izvora, 155.).

II. *Речи, којима се обележавају наставци појединих летописа.* Све, чега има у летописима и родословима, није могао ни прибрати ни саставити само један човек, већ је ту читав низ летописаца, који су препису, што говори о ранијем добу, додавали и оно, што су сами доживели, запамтили и што су где нашли за се записано. Тако у разним летописима и родословима имамо разне знаке наставака. Тих наставака има од три руке:

1., Опширнији летописи имају: „по сихь же вьсехь“.

2., Родослови имају: „паки кь прѣднимь потечемь, отноудже изыдохомь“ или „на прѣжнаѩ възвратимь се“.

3., Кратки летописи најобичније имају: „кь прѣжнимь възвратим се“.

Овим се знацима послужио Шафарик, сводећи кратке летописе, те их поделио на основе: прву, другу и трећу.

III. *Почетак летописа и родослова.* Ни натписи, ни настављачки знаци нису искључива обележја појединих редакција, а нити су од толиког значаја за разредбу летописа и родослова, колико су то сами почеци. Ово је прво уочио Пл. Руварац и тим почецима поткрепљује своју мисао о деоби летописа и родослова. (Стражилово за 1887. г., 764. стр.).

1., Летописи опширнијег текста почињу с „понѫже вь кратцѣ сложено бысть“ и т. д.

2., Родослови почињу са „вь врѣмена же она моучительска“ итд. итд.

3., Прави летописи, треће редакције, почињу са „вь лѣто ҂ѕхиѣ. (6646 = 1139) назва се Немана господинь срьбьлемь и царствова лѣть. м. в. (42).“

И по времену, о коме говоре, има летописа и родослова врло различних, тако да једни завршују своје причање о догађајима из срп. историје крајем XIV. века, док други настављају набрајање догађаја и прилика ђа до краја XVIII. века. У том размаку, где се свршују једни текстови, а где други — читава четири века — морало је због преписивања, додавања нове грађе, доћи дотле, да поједини текстови понарасту, да се удале једни од других, да, дакле, има оволико разних летописних текстова. Због те разноврсности може се набројати до педесет које летописних које родословних текстова, а које одломака, и сви се разликују и опсегом, колико причају, временом, докле причају и начином, како излажу своје догађаје. Ну за то опет није допуштено рећи, и како је на број толико текстова, да међу њима нема сродства и тешњих веза. А тако исто, не смемо рећи, ни да су објављени текстови преписи само једне врсте летописа: већ се може извести према објављеним текстовима и њихову карактеру, да је било неколико основних прототипа (τὸ πρωτότυπον), које су саставили

нама непознати књижевници. Из тих се прототипа у току времена развише, преписивањем и прерађивањем старог и уношењем новог градива, њима сродни текстови.

Да се одреди време, кад су постали прототипи извесних сродних летописа и родослова, да се изведе генетички развитак доцнијих текстова, а с тим да се изведе разредба летописа и родослова, све је то од великог значаја. Нарочито је овде од велике вредности знати време, докле долазе с излагањем појединих текстови и време, кад је писан рукопис, у коме је сам текст. На оваким основама изведена разредба пружа доста прилога објашњењу и критици историјских извора, по што се зна, да савременици и они, који с мало после тога догађаја живели, вернije и тачније излажу сам догађај, мање је страних елемената, који муте јасност приповетке.

И у срп. историји новије време има да покаже многе научне добити, јер се критичким истраживањем све више шири обзорје знања о српској прошлости. Упоредо с тим ишло је тумачење, оцењивање и испитивање историјских извора, а међу њима знатно место заузимају летописи и родослови. На основу тих нових тековина у знању и разбору историјских извора покушаћу да изнесем у колико је могуће прегледнију слику досадашњих резултата о деоби летописа и родослова. Мишљење архимандрита Илар. Руварца, које је изнео у својој расправи „о Кнезу Лазару“, темељ је овоме мом огледу.

Ако узмемо у обзир *распоред грађе летописне*, коју објави Павао Ј. Шафарик у „Památky“, као да би могли извести закључак, да се у том послу руководио једним принципом, али, како ми се чини, то је само формална страна. Ни Рачки у „Ocjeni starijih izvora“ нема пречишћена мишљења о деоби летописа и родослова, и ако му је суд, онда изречен, и данас у потпуној снази. Па ни Јагић у својој историји књижевности не иде даље, јер све текстове дели на летописе и родослове, као што то чини и много доцније у „Beitrag-y.....“ Он узима, да се сви летописи и родослови деле у *две редакције*, узимајући да су била два прототипа, па се остали текстови развили из њих.

Тако је Јагић према особинама познатих му трију текстова летописних: копринског, пећског и четињског, и према познатом му четвртом тексту само по малену наговештају у XIII. књ. Гласника, 349. стр., а који је доцније издат у XIII. књ. Starina под именом студенички летопис — навео закључак, да је овим четирма летописима основа у једном прототипу, од којега су они само преписи, више мање измењени утицајем настављача и уношењем нове грађе. Сродство ових четирију летописа тако је очигледно, да о пореклу њиховом од једног прототипа не може бити спора.

Јагић је у прилог свом тврђењу навео до десет доказа. Ну даље не треба ићи, већ показати да је био један образац, прототип, основа оних четирију летописа раније наведених. За то они долазе у једну редакцију, по времену постанка *прву* (А). Ови су Јагићеви докази:

1., У тој првој, А, редакцији нема оног извођења Немањине лозе преко „Србина“ Ликинија од Константина Великога; већ ова почиње од Стефана Немање.

Остали летописи као и родослови супротно томе више мање опширно приповедају о пореклу Немањину и о Немањиним прецима.

2., У првој редакцији не спомињу се браћа Немањина; остали текстови причају не само о њима, по и о њиховим делима, задужбинама.

3., У првој редакцији нема да се говори толико о св. Сави и како је основао дванест владичанских катедара, док остали причају доста опширно о св. Сави и о његовим јепископијама.

4., У првој редакцији има спомена о Радославу и о невољама, којих допаде ради своје жене, док за то остали летописи и родослови не знају.

5., Прва редакција познаје четворицу синова Стефана Првовенчаног, па не само да их спомиње, већ и по реду како су владали. Остали летописи, а и родослови, не причају редом о Радославу и о Владиславу, или Владислава међу иза Уроша, који, по њима, Владиславу није брат него „анепеи“.

6., По првој редакцији за Урошем I. прво долази син му Драгутин, па тек онда Милутин; остали летописи и родослови или не говоре о Драгутину као краљу Србије или га никако и не помињу.

7., По првој редакцији моћи краља Милутина још су у Бањској, те летописи прве

редакције не знају за преношење њиховог у Софију, о чему говоре неки летописи. Ово је уједно доста знатан доказ о времену постанка летописа прве редакције.

8., У првој редакцији нема ничега узетог из дела Григорија Цамблака, као што се то може видети у одвојеној томили летописној.

9., Осим летописа прве редакције ни у којем летопису ни родослову нема белешке о синовима Синише, Симеона Палеолога, намесника у јужним областима Душанове царевине.

10., Прва редакција завршава се или с 1391. год., наставак пак цетињског летописа до 1516. год. израђен је независно, те нема никакве заједнице с родословима и другим летописима, осим онога родослова друге гране лозе Немањине, која се изводи од Вукана. То је узето из родослова у делу Константина философа, с којим се слаже од речи до речи.

О свима четирма летописима (копоринском, пећском, студеничком и цетињском) према толикој њиховој сродности и толиким карактерним разликама од осталих текстова — о свима њима може се мислити, као што је раније наговештено, *да су потекли из једног прототипа, који је био састављен између 1371. и 1389. год.* Сва та четири летописа почињу од Стефана Немање, али не долазе са излагањем до исте године, јер копорински стаје на 1371. г., завршивши причање смрћу Урошевом и погибљом браће Мрњавчевића. Пећски и студенички настављају до 1391., које године беху пренесене моћи Лазареве с Косова у Раваницу. Цетињски пак летопис пропраћа српску историју у свом причању кроза сав XV. век и завршава се с год. 1516. са смрћу владике Максима Бранковића. А као очигледан доказ сродства летописа прве редакције узима се заједничко им причање догађаја до 1371., год. по што се дотле *слажу не само грабом него и начином изношења, и често читавим стиховима.* Ну кад се потање разведе ова четири летописа, показа се, да се два и два летописа слажу међу собом више но с осталим њима сродним летописима. Тако се копорински слаже с пећским, а студенички с цетињским, и ако пећски и студенички долазе с причањем до 1391. год. (Јагић, Archiv II., 63,64.). Ова особа не руши међусобно им сродство, но коме су ти летописи једини познати преставници прве летописне редакције.

Према досадашњем расматрању, и ако није случајно прекинуто причање копоринског летописа на год. 1371., те нам се тај текст одржао од прилике онакав, какав је састављен првим летописцем, ако се у копоринском летопису очувао препис (с малим изменама) прототипа А — онда се сме узети, да је летописац живео око 1371. год., и да је после ње написао свој летопис, прототип А (Јагић Archiv II, 63). Да је доцније после 1371. год. састављен прототип А, летопис прве редакције, мисли Јагић, може се и тим доказати, што за догађајима из 1371. год. насташе други још пресуднијег значаја за потоњу судбину срп. народа: после тога био се бој на Косову. А опет, да је прототип после 1389. г., не би летописац остао равнодушан, непотресен, па ма како иначе био равнодушан према светским догађајима и према светском животу Та тада изгибе цвет српске господе заједно с кнезом Лазаром, ктитором и добротвором српских манастира! Још кад имамо два летописа те прве летописне редакције, који доводе причање до 1391. год. — о којима не ће бити сумње, да су на тој години стали — онда се постанак прототипа оних четирију летописа може узети да је био у размаку времена од 1371.—1389. год. А да што јаче утврди мисао о прототипу А, Јагић наводи и летописичеве речи о Синишиним синовима, које је могао само савременик написати: роди же сына два, иже и дньсь видими соуть, ѡбаче по нашихъ грѣсѣхъ кромѣ своего ѡтьчьства ѡземльствовани быше, вьзнрающе сь нами на благоутробце вьседьржителя бога; могоущаго и ѡть камене Исраилю ѡтьцоу нашемоу кирь Сименоу чеда вьздвигноути.

Кад је, дакле, прототип А састављен између 1371. а 1389. год., онда је копорински текст један његов препис, у ком се истина прототип није потпуно очувао, али ипак је толико близак, да се може обележити с A_1. Доцније 25—30 год. неко је истом том прототипу додао 1371.—1391. нешто о кнезу Лазару и о бој на Косову, као што имамо у пећском и студеничком летопису. Овде се преписивач није задовољно, само да препише и да са своје стране што дода, већ је нека места изменио према своме нахођењу. Тако се

се добио други ступањ прототипне прераде, A_2. То се мењање види и на глоси о Синишиним синовима, која измена гласи: роди же и сь два сына, о кых' не оувѣдѣхъ изьвѣстно что писанноу прѣдати, тьчиу слишахъ яко и тыи по иных землих прѣтикаху се. Трећи настављач довео је причање до 1516. год. Нашао некакав препис сродан студеничком, изменио је у њему још по где која места, додао кратак родослов другог огранка лозе Немањине. (О саставу летописа цетињског види у изворима летописа). Тако је постао трећи ступањ прототипне измене, A_3, која се види у цетињском летопису. Да ли је до 1516. год. посао једнога т. ј. измена A_3, или је више њих настављача било — са оскудице текстова летописа прве редакције не може се ништа поближе рећи (Archiv II, 64. 65. 66.).

Као што је раније наведено, разлике, које је Јагић уочио и у прилог својој деоби на летописе и родослове изнео, не могу се узети у оном смислу како он хоће: просто њима се одваја прва редакција од осталих летописа и родослова. Међу тим и сам осећа ову незгоду, јер вели: Die übrigen oben erwähnten Annalentexte gehören einer anderen Gruppe an, *welche ich nur im Verhältniss zur ersten Redaction als die zweite bezeichnen möchte* ohne damit ausdrücken zu wollen, dass sie alle insgesammt aus einem Prototypon geflossen wären. Dagegen Sind diese Texte im Verhältniss zu einander sehr mannigfach verschlungen, sodass ich mir versagen muss einen Stammbaum zu entwerfen (Archiv II, 64. 65.). Испитивањем Илар. Руварца данас се могу понунити Јагићеви резултати, т. ј. може се и даље отићи у разрађивању осталих летописа и родослова.

Из масе летописа и родослова, који су издвојени од она четири, још их се неколико може издвојити, о којима се тако исто може извести да су преписи с неког прототипа, В, судећи по њиховој садржини, и како су сродношћу удаљенији међу собом, него летописи прве редакције. Ови се текстови могу назвати *родослови*, а у њих се најчешће находи такав натпис. У редакцију родословну убрајамо ове текстове: 1., загребачки; 2., најсијев родослов, који се находи у животу цара Уроша од патријарха Најсија. Из тога најсијева родослова узети су одломци у родословну компилацију, познату под именом Chronica Serbica Despotae Georgii Brancović (Archiv III) и у „Археологију Србе“ од Доситија, јерусалимског патријарха; 3., овамо иде карловачки родослов; 4., овде убрајамо и два доста опширна текста. То су троношки родослов, и родослов, који М. Милојевић објави по једном пећском рукопису из XVIII. в. у XXXV. књ. Гласника. Осим „студеничког“ родослова, како ову прераду зове Руварац, има „родослов или историја српске господе“ из истога века, који је наштампан у XXI књ. Гласника.

Текстови који се зову општим именом „родослови,“ врло се много разликују међу собом, али је у њих и толико заједничких особина, *да и њиме као образац можемо узети један прототип*. Кад је Јагић одређивао време у које је састављен прототип његове друге редакције, одредио је да је то било у XV. веку али „nicht vor der Mitte des XV. Jahrhunderts.“ Тако мишљење за оно време доста је оправдано, јер њему беше познато само неколико родословних текстова. Међу тим данас се може ићи унапред, јер имамо још два објављена врло знатна родослова за ово питање (загребачки и најсијев). Ст. Новаковић, износећи на јавност загребачки родослов у у IX. књ. Starina, написао је и једну расправу као увод к изнесеној летописној грађи — на основу загребачког родослова изнесе мишљење: да је прототип овога родослова па и осталих сродних родослова, могао постати у XV. веку, а у првој четвртини његовој.

Као да је загребачки родослов понајближи прототипу свом и стоји према осталим родословима у одношају, у ком копорински летопис према њему сличним летописима. По што текст загребачког родослова не иде даље од прве владе деспота Стефана, могло би се и овде поставити питање: да ли није преписивач случајно стао на том месту? Да то није било случајно, Новаковић се труди да докаже у поменутој расправи, износећи неколика карактерна обележја, која иду у прилог његову тврђењу. Ради прегледности изнећу све те Новаковићеве разлоге:

а) „Што се у животописа Стефана деспота, Константина философа, најприје налази онај родослов, по коме се племе Немањино узводи на цара Константина преко зета му Ликинија „Србина“ То је могло изаћи из оне исте средњовековне тежње, која веже

све и сва за хришћанство и његове знаности, и по којој се на прилику (опет по византијским писцима) у гл. 5. живота деспотова (Гласник XLII, 252) доводи, како је Дунав рајска река Фисон, која пролазећи испод дубљина земаљских истиче на Западу. Шта више могло би се мислити чак и то да друга глава осим Константинове и није могла онако што мислити. У таком случају још би могло бити питање, шта је Константин написао прво, да ли тај родослов српске владалачке куће свога времена или живот деспотов?

b. Што је онај одломак о роду Немањину и роду царице Милице могао постати само под упливом династичких и политичких прилика, какве су биле у времену деспота Стефана. Једва да би оно ко написао после владе Стефанове, или ако би ко и написао (по што је то исто могло бити династичка веза за Бранковиће) послије, н. пр. за владе Бранковића или послије коначне пропасти српске државе, он не би баш онако стилизовао, како је тек за Стефанове прилике удесно. Да је то при Ђурђу Бранковићу писано, већ би могло другачије гласити.[1]) По што је В. Јагић у Гласнику XLII. издао прави текст Константиновог дјела, сад се и тај родослов, који је у нашем летопису употребљен, може тамо читати у врло исправном облику (глава 14., 15. и 16.). Тако ја мислим, да је овај родослов (познији простран летопис) управо и постао за то, што је или некоме заповијеђено те да напише, или је неко, услужан своме господару, хтио да покаже своје знање историчко доведавши Немању у род с Константином, а деспота Стефана у род с Немањом, дакле и с царем Константином. А и томе су свему разлози, да је то дјело постало баш за живота деспота Стефана, па може бити, да је то и по жељи самога Стевана учињено, који је у том могао тражити средство свога утврђивања. Исти се династички основ узимао ваљда и послије као база за потоње владање Бранковићево, пошто је Стефан без порода остао.

c. Не треба сметнути с ума да о сродству Немањину с Константином преко Ликинија говори и наш Родослов и Константин философ у животу деспота Стефана и потоње хронографске компилације. Међу тим — Ликинија зову Србином оба познија (једина до сад позната по издању Шафарикову) приједиса овог Родослова и Константинов живот деспота Стефана, па и неки приједис Зонарина хронографа у словенском приједоду. Уз дјела Константинова отишло је Сриство Ликинијево и у познije летописне компилације. Знатно је да наш рукопис не зна ништа о „Сриству“ Ликинијеву. — —

d. Тражећи изворе онога што је странo у нашем Родослову, чинило ми се, да је писац имао пред очима највише Зонару, јер се н. пр. у Хамартолу не може толико читати о Ликинију, који нас у овоме питању највише интересује. Осим тога В. Јагић је истакао по А. Попову, да се у приједоду Зонаре (у оном на име приједису, који је А. Попов у рукама имао) налазе изреке на „Даки сирѣчь на Срьбли: Декеваль господинь срьбьскыи; Ликинии же бѣ родомь Срьбинь“.

К овоме могу се прибројати разлози Јагићеви, које је он изнео да би показао, да родослови посташе „nicht vor der Mitte des XV. Jahrhunderts“. Само сад негативно Јагићеву тврђењу о карловачком родослову потврђују изнесену мисао о загребачком тексту (Archiv II., 67.):

1., У загребачком родослову нема спомена о делу Григорија Цамблака и о делу Константина философа.

2., Загребачки родослов не спомиње преношење моћи краља Милутина у Софију, о којима се каже у Гласнику XXII., 296., да су 1469. год. већ биле у Софији, које године беху пренесене моћи св. Јована Рилског. Милутинове моћи пак, кад је Григорије Цам-

[1]) „О том имамо баш добру потврду у рукопису карловачком писаном оно 1503 год. Дотично мјесто, које се може читати и у нашем попису под α и у Шафарикову збору летописа на стр. 82. и у Вукомановића (Гласник XI.) гласи у том карловачком рукопису ово овако: Вратко кнезь великыи роди сыны и дьщери, оть нихь же бысть Милица кнегиня, иже нарочена бысть Евгенія монахіа. Роди г. сыны: Стефана деспота и Влька и Лазара и Мароу. И Мара ими Влька Бранковича, оть его же Гюргь деспоть и Лазарь и Грьгоурь. Братіа же Стефана деспота, Влькь и Лазарь отбѣгоше на вострогу нароу гоурскомоу, иже изведоше на срьбьскоу землю и поробоше и плѣнь бесчислнь сьтворише (стр. 62). Очевидно је тај текст састављен за владе Ђурђеве а очевидно је у њему оно династичко мјесто за потребу Ђурђеву удешавано

блак писао живот и службу Стефану Урошу III. Дечанском (крајем XIV. или почетком XV. в. до 1406 год.), још лежаху у Бањској.

3., У овом радослову нема спомена о деспотову литерарном раду, о коме се у другима каже: и многа писанія прѣвѣдѣ оть грьчьскыихь писаніи.

4., Загребачки родослов споменуо би стање цркве св. Арханђела Михаила, задужбине Душанове, као што се то спомиње у карловачком родослову, јер је већ тада опала била задужбина Душанова, кад је карловачки родослов писан.

Као што је раније споменуто, прототип родослова врло се слабо разабира у сачуваним родословима, јер од прве четвртине XV. па до краја XVIII. в. врло се много изменио. Новаковић мисли, да је први родослов Константина философа дело, па се као његово дело и може разумети са стране историјске и са стране литерарне. За то згодно истиче Илар. Руварац значај оних трију глава у делу Константинову (14., 15. и 16.) и вели да су оне „костур и основа нашим родословима или историографији нашој средовечној у родословном облику“ (Кнез Лазар, 237.). С тога пак што је родослов рашириван, попуњаван кроз дуго време, од три века, могу се разликовати три ступња. На првом је ступњу загребачки родослов и његов млађи препис, најсијев родослов. Други ступањ био би карловачки родослов, „који је хтео бити историја, али је остао родослов“. Трећи је ступањ у оним прерадама XVIII. в. а то су, троношац и нешки родослов (у Гласнику XXXV.). Састављач првога ступња у преради родослова није познат, тек он је живео у време Константина философа, ако сам Константин тај састављач не беше. Шафарик је мислио о карловачком родослову, да га је писао владика Максим Бранковић; али Руварац вели, да је: „исти родослов написао калуђер, који је доста начитан био и то у првој половини XVI. в. између 1504. и 1520. године“ — а није био Максим владика.

Много доцније, у првој половини XVIII. в. јавља се и трећа прерада, трећи ступањ у развитку родослова. Ево како изводи Илар. Руварац да је наведена та трећа прерада: „Састављач тог родослова имао је пред собом: 1., Извод из Бранковићеве кронике и отуд су му године. 2., Читао је и знао за историју Мавра Орбина у руском преводу, а превод је штампан 1722. год. 3., На једном месту упућује читаоца „да изволить проникнути вь мажарскои лѣтописи“ (Гласник XXXV., 23.). 4., Знао је за житије св. Саве од Теодосија и Цамблаков живот Стефана Дечанског; али за родослов Данилов није знао или је само у толико знао за животе Данилове и његових настављача, у колико је за њих гроф Бранковић знао. Но ни Бранковићем ни Мавро Орбином, ни житијима ни летописима није се умео служити, као што треба, нити је разумео своје изворе; једном речи, узимао је грађу с брда с дола, комбиновао је по свом и написао је родослов из памети и како је упамтио, да је где читао или што је чуо казивати. Састављач тога родослова живео је у средини XVIII. века (1704—1770. год.) и судећи из оног места о пљачању мира из гроба св. Симеуна у Студеници (Гласник V., 34. Глас. XXXV., 20.) рекао бих ја, да је родослов тај саставио Константин постриженик и потоњи игуман и архимандрит Студенички, који је у *Пешти* преписивао Бранковићеву кронику, који је имао извод из те кронике и који је сам састављао краће родослове по тој кроници; он је, рекао бих и у Русији био и научио тамо како треба писати историју“. (О Кнезу Лазару, 239., 240.).

Још је остало да се летописи, који доселе нису узимани у обзир и претресање, испитају и да им се покаже однош ка двема споменутим редакцијама наше средовечне историографске радње у летописном облику. Прва је редакција само покушај да се састави српски летопис, јер српски историографи XIV. и XV. в. нису били у стању саставити прави летопис српске господе, почев од Немање па докле не паде држава српска под Турке. Али неко у почетку XVI. или крајем XV. в. састави прави летопис српске господе, као што је сеченички код Шафарика, који је нађен у рукопису од 1501. год. С овим летописом сродни су и други кратки летописни текстови, којима се као и њему може узети један прототип. Према летописним покушајима и родословима овај прототип, основа кратких летописа, стоји у великој зависности. О њему се може рећи да је компилација из

летописних покушаја (летописа прве редакције) и родослова, што се види одмах и на кратким летописима.

Још је раније споменуто уз говор о првим особинама летописа и родослова, да имају по неки од кратких летописа увод, у коме се говори о догађајима из опште а поглавито из библиске историје. Према томе уводу сви се летописи *треће редакције*, ако се тако може назвати, деле на две неједнаке гомиле. Летописи, у којих има увода, и причањем о српским догађајима показују свој извор из кога су потекли — летописне покушаје. За белешке из увода могли су им послужити они компендијски прегледи опште историје, о којима Јагић и Новаковић мисле, да су стајали пред српским делом летописних покушаја. У ову гомилу кратких летописа могу се за сад убројати само неколико кратких летописа, као: летопис, штампан у Archiv-у II. (103.—106. стр.), у IX. књ. Starina (77.—82.), у XIII. књ. Starina хаџи-јорданов летопис и неки текстови краћих летописа у Шафариковом своду. Друга гомила кратких летописа место увода из опште историје и библије има ону генеалогијску причу, којом се доводи Немања у свезу с царем Константином преко „Србина“ Ликинија. Тиме пак јасно им се истиче однošај к редакцији родослова, од куда је и потекла та прича. У ову гомилу долазе готово сви остали кратки летописи као: вукомановићев (Гласник XI.), магарашевићев, давидовићев, бечки, летопис у IX. Starinama под β, дечански и т. д. — Све пак разлике ових двеју гомила могу се свести у неколико тачака; н. пр.:

1., У самом уводу.

2., Прва гомила не говори ништа о роду и пореклу Немањину, нити о његовој браћи, док друга гомила све то спомиње.

3., Кратки летописи прве гомиле прескачу и Радослава и Владислава а по некад и Драгутина; у другој гомили бар се спомињу.

4., Летописи прве гомиле не спомињу убиства Урошева, већ веле, да је умро; у другој гомили спомиње се његова мученичка смрт.

5., У опште велика је краткоћа о времену државне самосталности српске у летописа прве гомиле; на против код других има бар мало више бележака.

Укупни преглед летописа и родослова.

ЛЕТОПИСНИ ПОКУШАЈИ I. РЕДАКЦИЈА	РОДОСЛОВИ — II. РЕДАКЦИЈА			КРАТКИ ЛЕТОПИСИ — III. РЕДАКЦИЈА		
	I. СТУПАЊ	II. СТУПАЊ	III. СТУПАЊ	XVI. ВЕК	XVII. ВЕК	XVIII. ВЕК
копорињски; пећски; студенички; цетињски.	Загребачки; најсијев; одломци у археологији Срба; и мали родослов под б, у IX. књ. Starina.	Карловачки; бранковићев; родослов у Гласн. XXI.	Троношки; пећски.	Сеченички; летопис из X. књ. Гласника; давидовићев; у IX. књ. Starina под β. и т. д.	Врхобрезнички; ковиљски; рачански; дерпатски; магарашевићев; бечки; григоровићев (Archiv II.) богишићев, и т. д.	Свето-андрејски; раванички; летопис под γ. у IX. књ. Starina; подгорички; перковићев, и т. д.

(Наставиће се)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

од КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

IX.

Правни односи глувонемих.

1. Обавезна настава.

Како у Немачкој постоји обавезна настава за сву децу, то амо долазе и глувонема деца разуме се она, која су за наставу способна, и ако су месне прилике такве, да ова могу посећивати школу, као и здрава деца. Ово бива у оним местима, где има довољно школа за глувонеме. У тим случајевима, могу се родитељи ове деце да законским путем принуде да своју децу даду у школу. Али ово бива тек у оној мери, у колико се нађе места у овим заводима за такву децу. Тај је простор, због оскудице школа, како где, више мање, ограничен тако, да на некима трећина, на некима половина, а у опште узев од прилике четвртина глувонеме деце, способне за наставу, остаје без икаквог школског образовања. Међу тим принуда, да родитељи даду децу у завод (интернат) и не може се да изведе, а то се неће моћи да учини све донде, док ти заводи не буду тако уређени, да даду довољно гаранције за ваљано дечије васпитање, а тиме и да се сузбију све предрасуде родитеља, које још постоје спрам ових завода.

Потпуно обавезна настава, која би могла да обухвати сву глувонему децу способну за школу, условљава у првоме реду довољан број ваљано уређених завода за глувонеме, који ће заиста да одговоре захтевима за образовање овакве деце. Они би у том случају морали да буду, по броју, много чешћи, те да узмогну сва деца да нађу у њима места. То је питање решено као жива потреба и на овом пољу васпитања и наставе, коју увиђају и стручњаци, државници и родитељи.[1]) Оно је само још питање кратког времена, управо у толико, у колико је „питање новца". За сада је обавезна настава за глувонему децу изведена у Олденбургу законом од 18. јан. 1876. и у Саксен-Кобург-Готи законом од 18. маја, 1877. год.

2. Ступање глувонемих у брак.

У отсеку о наслеђивању глувости видећемо, да пренос ове махне (глувости) заиста бива час посредно час непосредно. Према овоме ти су случајеви ипак на основи досадашњих статистичких дата тако ретки, да ове појаве, бар за сада, статистиком тешко могу да реше у позитивном смислу питање, које је тако много дискутовано: да ли бракови међу глувонемима треба да се допусте или не. И ако ово гледиште не даје поуздане основице за решење поменутог питања, оно се ипак мора узети као утврђено с другог гледишта, а то је: наслеђивању свију слабости у опште, па разуме се, и глувости посебице. При свем том ипак се бракови тешко могу да обиђу међу глувонемима и здравима, па баш да предстоји опасност са највећом вероватноћом.

Сем горњег разлога има још један толико исто важан у погледу спречавања брака нарочито међу глувонемима. Он се тиче васпитања и у опште неговања деце, коју даду такви бракови. Таква су деца изложена често великим опасностима у раним годинама: једно, што су им родитељи, а у првоме реду мати глува; друго, што је старање о деци махом жалосно, нарочито, ако је дете здраво (чује). Ако се деца од тих породица могу дати здравима на васпитање, онда су и поменуте последице ових бракова већим делом уклоњене; не буду ли ти родитељи у стању да учине ову замену, онда је њихово гајење најтеже оштећено.

Законских одредаба нема о ступању глувонемих у брак. Те одредбе требале би у

[1]) Bericht etc. pag. 32.

првоме реду да стане као услов за ступање у брак: ваљано школско образовање. Тиме је бар дата могућност да глувонеми буду кластити руковаоци свог имања, и обезбеђени од свију последица, којима су у овом случају изложени нешколовани глувонеми.

Сем горњега, резултати статистике доказују велики утицај крвног сродства родитеља на појаву глувости у њиховом породу. Премда има случајева, где овакви бракови (у блиском сроству) и не дају глуву децу, ипак је блиско рођаштво велика опасност у томе; с тога и законске одредбе у овом погледу треба чувати најтачније.

3. Старатељство над глувонемима.

Независност глувонемих и њихова самосталност зависи од тога: у колико су они кадри да се са здравима у саобраћају споразумеју; и друго, у колико појимају потребе, које захтева свакидањи живот, а то све разуме се доказује и њихову умну способност. Ова независност осигурана је глувонемима који су ваљано школовани. Њима је тиме дата могућност, да све те потребе, као и озбиљност, коју претпоставља живот, схвате у довољној мери, и да се у том појимању и процени уздигну на ниво суђења здравих, а с тим добијају и сва она права, која су и овима призната. Они пак, који у тој мери нису школовани, било то из оскудице завода за глувонеме, или их је са слабости њихове интелигенције морао заштитити закон, те и није могућно по правима изравнати са здравима.

По римском праву, глуви и неми стављани су под надзор старалачки. Пруски закон о старатељству (од 5. јуна, 1875) одређује: § 8. (Пуполетни добија стараоца — 3) ако је глув, нем или слеп и тиме неспособан да заступа своје правне обавезе.“ О примени старатељства решава искључиво старатељски суд, а у другом реду апелациони суд.[1])

Према данашњем стању школовања глувонемих у опште, како у Немачкој тако и у осталим државама европским, оно је махом недовољно да одговори поменутим захтевима, тако да се не може никако узети од свију глувонемих, који фигурирају и у службеним листама као школовани, да су они кадри, да одговоре на питања, која се односе на познавање свакидањег живота, и да према томе могу бити без старалаца. Само та околност, да они знају да читају и пишу, није никако довољна за пресуђивање овог питања, по што се то знање често само механички научи, без тачног разумевања значаја у њиховој примени. За ово је први услов да глувонем ваљано зна језик (ма га и само писмено „изражавао“) и да се бар писмено може да споразуме без икаких тешкоћа. Ко од њих нема ни толико знања, томе не би требало оставити слободне руке: да закључује уговоре, и др. Шта више, то украђивање права, било би у интересу самих глувонемих, јер тада не би били изложени оним опасностима, које им прете без ваљаног старалаштва.

4. Способност глувонемих за вршење правних обавеза.

Она, као што смо видели, зависи од тога, у колико је глувонем кадар да појми своје дужности и права, и да их према томе и врши, а све ово условљава у првоме реду: у колико су и како су они школовани. Оно се школовање дакле не може никако да узме као довољно, ако се под њим скрива писменост у најужем смислу те речи. Буду ли глувонеми наговорени да даду свој потпис, он се тада пред судом сматра као „пуноважеч,“ јер услед њихове „писмености и образовања“ признаата је одговорост (Zurechnungsfähigkeit); судске одлуке са чисто стварног гледишта ма да су пред законом оправдане, њих често морално уверене не би могло да допусти, увиђајући невиност глувонемих у таквим случајевима.

За глувонеме у Пруској ово су главне законске одребе:

Пруски општи земаљски закон I. гл. 5. § 24.: Слепи, глуви и неми, могу само у толико да закључују уговоре, у колико су у стању да своју вољу очитују јасно и са поузданошћу. §. 25. Јесу ли пак стављени под старатељство, то онда имају иста права као и слабоумни.

Ibyd. §. 171. Слепи и глувонеми морају

[1]) Dr. Hartmann Taubstummheit etc. pag. 191. 2. 1.

своје писмене уговоре да даду, да се судским путем изведу.

Ibid. гл. 9. § 540.: „Луди, слабоумни, па и глувонеми имају права у погледу застарелости као и малолетни.“

Закон о устројству судова, гл. 15. § 188. При саслушавању глувих или немих особа, треба позвати тумача, са чијом ће се помоћи моћи другим путем (прстним говором) да дође до споразума, у колико то није могуће да се са глувонемим постигне писмено.

Грађански поступак за немачку царевину од год. 1877:

§ 445. „Неми, који умеју да пишу, врше заклетву преписом онога, што чини формулу заклетве у законској форми. Неми, који не умеју да пишу, врше заклетву помоћу тумача са знаком.

Ова се одредба налази и у немачком казненом поступку § 63:

Они глувонеми, који не знају ни да читају ни да пишу, нису школовани, па према томе свакако не може се ни претпоставити да су у стању да разумеју значај заклетве и с тога ће се на њих по свој прилици применити § 56. казненог поступка за немачку царевину од године 1877: „као незаклети саслушавају се: 1. особе, које — са незрелости (недораслости) или разумом слаби не појмају довољно суштину значаја заклетве.“

Из свега овога видимо да није тачно прецизиран појам онога, што се обухвата под образованошћу (довољним школовањем) глувонемих, којима би се, као свесним члановима друштва, у смислу познавања грађанских обавезе и права, признала способност у њихову вршењу. Он би се по нашем мишљењу могао овако да одреди: Само они глувонемима може се признати право способности у вршењу грађанских обвеза, који су школу за глувонеме[1]) свршили с добрим успехом. Свим осталима требало би ова права безусловно укратити и ставити их под старатељски надзор.

[1]) Ми овде, као и у сваком овакном случају, разумемо школу за образовање глувонемих, која одговара захтевима углено уређених завода.

5. Одговорност (responsabilité) глувонемих.

Није мало случајева да је одговор врло тежак на питање: да ли је глувонем одговоран (responsable) за дело, које је учинио нарочито ако је и у колико школован. О томе одређује казнени законик за немачку царевину од год. 1871. § 58: „Глувонемог треба ослободити, који није имао увиђавности о кажњивости за оно дело, које је он извршио.“

У првоме реду дужност је судија да одреде у појединим случајевима, да ли је глувонем одговоран или не, да ли је при извршењу кажњивог дела имао довољно увиђавности или је није имао. Обично, нарочито у сумњивим случајевима, оставља се ова одлука схватању саме ствари од стране стручњака (наставника). И ако се не може да сумња да и необразован глувонем има појма о оном, што је *моје* и *твоје*, и шта *не сме* да ради — да боме да се све ово још у већој мери даје претпоставити код школованих глувонемих: по мери њиховог школовања — ипак је та мера увиђавности врло различита код разних индивидуа, што је са свим појамно, кад се узме однос њихове мане у погледу развитка њихове интелигенције, с једне стране; с друге, да тој мани (глувости) често може бити узрок и какво оболење великог или малог мозга. Услед свега тога са свим је оправдано да суд обично досуђује глувонемима блаже казни по здравима, на случај да се и докаже њихова одговорност.

У казненом поступку одређује се § 298: Ако оптужени још није навршио 18 год. кад је извршио преступ, мора се још ставити питање: да ли је при вршењу тог дела имао увиђавности о кажњивости тог поступка. Исто вреди и за оптуженика, ако је он глувонем[1]) И ако се у дотичним параграфима казненог законика обично претпоставља одговорност глувонемих, ипак у ствари порота има изрично да одреди одговор на то питање. —

Францез Бовашен, лекар за ушне болести тврдо је како на међународном медицинском конгресу у Бриселу 1875. у свом говору „о законској одговорности глувонемих“ тако и

[1]) Dr. Hartmann, Taubstummheit etc. p. 194.

у доцнијим својим публикацијама, да се њима одговорност не може да призна, по што психичке способности глувонемих чине их неприступачним и васпитању и настави; овом последњом постижу се врло оскудни успеси, међу тим апстрактне појмове не могу да схвате. Нарочито оне, који су од рођења глуви, ставља у једну категорију са идиодима. Ово мишљење побија Ладре де Лажарије, лекар на заводу за глувонеме у Паризу, који, на против, узима, да се глувонем у сваком погледу мора узети да је за своје поступке одговоран и да је потпуно одговоран. [1]).

Ова одређеност може имати вредности само за оне глувонеме, који су способни за образовање и као такви ваљано школовани, за остале пак, мора се у сваком појединог случају оставити увиђавности судија и стручњака, по што има глувонемих који и као нешколовани могу се потпуно узети као одговорни сем тога и таквих, који се за њихове поступке не могу узети као одговорни и ако нису идиоти. Из овог последњег случаја (у одређивању одговорности код нешколованих глувонемих) види се, да је најтеже доћи до сигурног ослонца у дотичном пресуђивању, јер против говор ту не може увек (а нарочито у последње време), да послужи као довољно мерило. За то је једино поуздано средство: добар успех по свршеном школовању, свим осталима — ово није никако претерано — треба одрећи одговорност и ставити их под старалачки надзор.

X.

Глувонемост и слепоћа.

Из дојакошњег видели смо рад на образовању само оних, који су глувонеми. Али има и случајева где једну исту особу задеси и слепост и глувонемост. Тај двогуби губитак најдрагоценијих чула нема сумње да у многоме увећава онај први, и такав тешки удес заслужује најдубљег саучешћа. Ако је још несрећан случај да обе слабости датирају од рођења онда је мера образовања таквих особа (у колико се још о њој може да говори) сведена на најужу границу. Они који су глуви и слепи немају најважнијих чулних органа за примање спољних утисака њихове околине, и све што им је још остало, то је чуло пипања (са осталим двема): да њиме образују представе које су у исто доба „видокруг“ њиховог интелектуалног развитка.

Број таквих особа, који су у исто доба глуви и слепи, врло је незнатан. У Пруској по попису од 1871. год. било је поред 23,208 глувонемих 201 особа, које су биле глуве (дакле и неме) и слепе. У Баварској поред 4348 глувонемих 23 глуви и слепи. На и ови бројеви довољни су да сврну пажњу и лекара и педагога у пуној мери.

„Таква оболења органа вида не налазе се ретко скопчана са оболењима органа слуха. Нарочито је узрок скрофулосна конституција, при којој често оба органа оболе, па покашто бивају и уништени. Сем скрофулозних оболења међу акутним ексантемама (осне) богиње дају битни проценат за једновремено оболење оба органа. Док се ова оболења оба органа појављују тек по рођењу, има једно врло страшно оболење органа вида, које се често здружи са урођеном глувошћу, а то је retinitis pigmentosa.

„Ова (г. р.) је или урођена, или се јавља у детињском добу; главну улогу при појави оболења чине односи наслетства и крвно сродство родитеља. По Леберу ови узроци доказују се код половине случајева, и то јавља се тако исто често наследна склоност као и консангуинитет (крвно сроство са очинске стране) родитеља.[1]).

У колико се могу ове особе да школују, то зависи махом од времена, кад су оне добиле ове слабости. Најповољнији је случај у овоме, ако су деца од свих болести оболела тек у доцнијим годинама. Тада се она, поред све велике несреће, могу назвати и у неколико срећнима, јер су говор научила, па и основна знања онда добила, кад су им оба ова чула била неоврећена. Много је тежи случај ако су деца од рођења глува, па у доцнијој старости, буди-којим начином и ослепела: или обратно: слепорођена па доцније оглувела, а услед тога и говор заборавила.

[1]) De la Responsabilite légale des Sourds-Muets. Annales des mal. de l'oreille. Tome V. N 1.

[1]) Dr. Hartmann, Taubstummheit etc. p. 195.

У сваком од ових појединих случајева биће могућности, да се деци да колико толико појмова о предметима њихове најближе околине, и тиме упознају са оним, што је најнужније. Али, ако су деца, са тим тешким слабостима, онда је то заиста најтежи губитак; и кад је при недостатку једног од ових чула интелектуални развитак махом оштећен, онда је при једновременом недостатку оба та чула у опште и немогуће, да се даду тачне преставе о предметима, које би скупа ма и из близа уздигле њихово умно схватање; она су ограничена само на чуло пипања, мирисања и укуса, а круг претстава, који се њима добија, чини све, што се може замислити као средство у образовању таквих особама.

Најзнаменитији случај ове врсте чини Лаура Бриџман, коју је обучавао Dr. Howe директор Perkin-а института за слепе у Бостону.

„Она је рођена 1829 у Хановеру у New-Hampshire. Још у првом детињству показивала је особити дар. У другој и трећој години патила је од конвулзија: више недеља имађаше јаку грозницу са запаљењем у ушима и очима, услед чега је и изгубила слух и ослепила. Па и чуло мириса и укуса како да је било, по што се је опоравила, оштећено. Тек са четвртом годином дете је толико оздравило, да је могло њи без икоје помоћи У 8 год. предаду ово дете у завод за слепе у Бостону, где је обучавано у азбуци за слепе (са испупченим писменима). Наскоро она научи како њихову употребу, тако и оно шта значе. Велика испупчена слова вешана су као етикете на разним предметима, о којима су је обучавали. Доцније, у место етикета стављата су поједина слова, а учили су је да их тако стави да су она (слова) тиме образовала називе дотичних предмета. Дотле, вели поменути лекар у његовом првом извештају о овом девојчету, био је поступак механички, а успех од прилике тако велики, као кад се обучи какво мало псетанце разним вештачким играма. Спрото дете седило је у немом чуђењу и стрпљиво подражавало све, што му је његов учитељ показивао; али сад поче у њему да зиче истина — њен разум постаје делателан — оно појми да јој се овде указа пут, на коме оно мораше знак од нечега, што се јави у његовој свести, другоме да саопшти, и наједаред засија његово лице са човечијим изразом, оно не бејаше више какво псето или напагај — оно бејаше несамртни дух, који се жудно маши за нову спону са другим духовима. Ја би готово могао и да одредим тренутак, у коме је ова истина засветлуцала у његовој души, и изли светлост на његово лице: видох да бејаше савладана велика препона, и да од сада ништа друго не бејаше нужно до стрпљив и издржљив али прост непомућен труд, који би постепено корачао напред.

„По што је ова девојчица на тачна по владала повећи број речи, обуче је у претној азбуци за глувонеме, у чему она такође напредоваше брзо и лако. Њена учитељка да јој какав предмет, нпр. писаљку, па је прво остави да је расмотри и да добије појам о њеној употреби; за тим је учитељка обучаваше како треба да просриче дотичну реч и то тако, показујући јој знаке за слова прво са њеним рукама. Девојчица додиром и пипањем осети како су уређена разна слова, и тада сриче са прстном азбуком. За тим узме сама њена слова (која су посебице изрезана), уреди их, и на послетку, да би посведочила, да је она појмила дотичан предмет, узме сва та (уређена у реч) слова и стави их у додир са писаљком или било којим другим предметом (о ком се обучава“.[1])

Толико само о овом случају.

У другом једном наводу (а таквих већ има доста) прича се, како је нека особа у једанајестом месецу изгубила слух а у осмој години вид. Мало по мало дете се толико обучи у употреби говорног органа, да је могло да изговори све гласове, па да боме, за тим и речи. Кад је дете ослепило, научило је да чита и пише онако, како је то удешено за слепе, а о успеху надовезују се приче, којима не треба поклањати ни најмање вере.

Оволико о овим покушајима о „образовању“ ових особа. Онај, који је упознат са овим радом и са наставом глувонемих у опште, не мора да је и најмање скептичан, па ипак да не верује на у ове успехе. Али све и да је не само оволико постигнуто, но и нешто више, ипак цео тај рад нема никакве

[1]) Ibid. pag. 107. 8.

практичке вредности по децу, што ће она моћи да кажу коју реч и да је напишу, бар не оне, која се узима по њихово „образовање". Разумевање свега тога, врло је скучено, а даљој обуци у језику, као и познавању своје околине, повучене су најуже границе, преко којих их не може да изуче педагошкоуметничка сила. Та деца губитком слуха и вида, изгубила су два најмоћнија „чула наставе", а тиме и цео свет појава, које њима добијамо, не постоји за њих, и они су тиме осуђени да проживотаре овај век у наутежем животу, кога обавија најцрњи мрак. Овом наставом дако им се помогне, да добију *знаке*, којима ће моћи да кажу најнужније потребе, те да се на тај начин споразумеју, учинили се и ово, онда се је у том погледу настава спрам њих одужила потпунце.

Изгледа често, да је глувонемост и слепоћа скопчана са слабоумношћу. У колико компликација постоји, није могуће тачно да се определи. То је одређивање већим делом и веома несигурно, јер махом недостаје у томе икакве сигурне полазне основице: дечији изражај или је махом или са свим неразговетан, нарочито код таквих глувонемих, који су рођени слепи, а отуд је и саопштавање мисли такође спречено, по коме би се могао да одреди ступањ њихове интелигенције.

XI.

Статистика глувонемих.

1. Општи поглед.

Распростртост глувонемости врло је разно у разним пределима. Њу условљава сем многих других узрока и географски положај појединих земаља. Сем свега тога глувонеми се находе у социјалном односу махом у тако оделитом положају, да све то скупа узев, заслужује у пуној мери пажњу статистичара, јер од тога и зависи, у колико ће се статистиком доћи до позитивних резултата у одговору на питање: шта све условљава у даном месту развитак ових слабости (глувонемости). Нема сумње да њихово ширење утиче посредно и на државне интересе, јер су такове особе већим делом на терету општег старања, принуђене, да живе од јавне милостиње; а друго, оне су у погледу народног газдинства толике изгубљене радне, привредне снаге, и не помињући даље последице свега овога. Број тих особа толики је, да он увек чини важан чинилац у друштвеном животу. У Пруској долази на сваки 242 становника 1 особа, која је или глувонемошћу, слепоћом или слабоумношћу неспособна за привреду; а у Швајцарској, нарочито у брдским пределима долази у неким местима само од глувонемих на 200 становника 1.[1]) С тога је и задатак статистике не само да тачно одреди број таквих особа, но и све узроке, који утичу на развитак њихових махна, да би се према томе могле предузети подесне нужне мере, те да се, — у колико се то данас може — поради на уклањању свију тих штетних утицаја.

Највећу тешкоћу у сабирању тачних података односно глувонемих чини у првоме реду; да се овај попис врши заједно са пописом становништва у опште. Тиме је и немогуће одговорити на сва питања која су неопходно нужна, па да се сазнају све појединости, из којих би се могли извести поуздани закључци. Сем тога не мање је важно и то: на који се начин врши сам попис. На неким местима томе се поклања толико мало пажње, да месне власти одговоре по свом нахођењу оно, на што би требало да даду одговора, који у томе имају највише учешћа: родитељи (односно сродници, стараоци) и лекари (односно наставници). Отуда су и ови пописи већим делом несигурни, и број глувонемих као и остали податци могу се узети као више мање приближни.

Ради веће сигурности нужно је дакле предузети нарочити попис, при коме би се имало да добију не само одговори општег садржаја, но и такви, који би одговарали специјално медицинским захтевима. У овом последњем случају учинило би се најбоље, да на дотична питања месни лекари даду одговора, нарочито с тога, што родитељи, или сродје глувонеме деце ни сами често нису у стању да реше: да ли је дете од рођења глуво или је тек доцније оглувело, ради чега би стручњак у овом случају дао нужне упуте за та-

[1]) И по поновичној молби писцу ових редака, није успело за руком да добије, из министарства унутрашњих дела, бар у изводу попис глувонемих, који је извршен у Србији 1884 год.

чан одговор, као и за све оне, који су нужни за дознавање узрока са којих се је глувост код дотичних особа развила, где долазе разне дечије болести и др. У недостатку лекара у првоме реду позвати су да ову дужност изврше наставници и свећеници, којима се не може никако одрећи довољна способност, само кад са оном збиљом предузму овај рад, коју он заслужује.

Колика је пажљивост у овом истраживању нужна, најбоље ће се видети из пописа који је извршен у Ирској, године 1861. Опште бројање изнело је да је 12.195. Пописна комисија примети да ће ту бити велика погрешка због израза „глувонем", јер код многих, који су као такви узети, видело се да су само глуви а не и неми. Ови случајеви искључили су број 6542 таквих особа. Од осталих 5653 било је 723 који су били неми а не и глуви, и тако од првог броја остало је само 4930 који су били глувонеми, премда онолики број само немих, изгледа невероватан. Према овоме може се мислити у колико већа погрешка може бити односно тачног сазнавања броја особа, које су глуве рођене и које су тек доцније оглувеле.

За тачно извршење специјалне статистике од највеће је важности ваљано удешен пописни табак, на коме ће бити изведена у јасном прегледу прецизна питања. Ми ћемо узети овде онај пописни табак, који је усвојен на интернационалном конгресу наставника за глувонеме у Паризу (1878), а на који би требали да одговоре: месне власти, учитељи и свештеници. Он је овако састављен:

Глувонем:
- Име и презиме.
- Дан рођења.
- Место рођења.
- Узроци глувости: од рођења. / доцније добијена.
- Стање здравља.
- Стање интелектуално: слабо или никакво. / осредње. / нормално.
- Пастава: никаква. / непотпуна. / завршена.
- Школа у којој је глувонем обучаван.
- Средства за живот и имовно стање: богат. / имућан. / сиромах.
- Вероисповест.

Родитељи:
- Име и презиме оца.
- Вероисповест.
- Занимање.
- Име и презиме матере.
- Вероисповест.
- Постоје ли везе сродства међу оцем и матером.
- Претци глувонемих.

Примедбе.

У овом пописном табаку нису потпунце исцрљена питања, односно интелектуалних способности и телесног здравља, али и при свој тој непотпуности ми узимамо за образац овај пописни табак као најподеснији за наше прилике и за општу статистику. Опширније разрађен пописни табак, требала би да има школа за глувонеме и да по њему сабира статистичке податке својих ученика.

2. *Распрострност глувонемих.*

Распрострност глувонемих јавља се приметно према географском положају разних земаља, нарочито је она чешћа у брдским пределима. Из тога се даје извести, да ову, сем осталога, у првоме реду условљава и положај земљишта. Најнижа је релативна цифра од јевропских земаља, Нидерландија у којој је на 10 хиљада становника само 3 до 4 глувонема, међу тим највећа је релативна цифра у Швајцарској где долази 245 глувонемих на исти број становника, а тај је однос још неповољнији у неким кантонима.[1]) У колико тај бројни однос више условљавају климатске непогоде и географски положај земљишта од социјално-економских услова за живот брђана, или је овај други утицај надмашнији од оног првог, о томе се за сада не може да рече ништа одређено.

Међу 246 милијуна становника нашло се 191.000 глувонемих, према чему просечни број излази на 10.000 становника 777. Најнижа просечна цифра, као што видесмо, јесте у Нидерландији 3·35, а за тим долази одмах Белгија са 4·38. Сем ових двеју држава стоје испод просечног броја; Велика Британија 5·74; Данска 6·20; Француска 6·26; Шпанија 6·96; Италија 7·31. Амо долазе и сједињене Северо-Америчке државе. Над овим просечним бројем стоје: Немачка 9.66; Аустрија 9·63; Угарска 13·43, и Норвешка 9·22. Највећи просечни број (целе земље) односи Швајцарска 23·5.

Ако се узму у обзир пописи глувонемих према распрострости у односу на географски положај појединих земаља, онда се види, како у свим брдским пределима у велике надмашава учестаност глувонемости просечни број целе земље, и да је тамо глувонемост много чешћа но у равницама. Тако налазимо у алписким пределима Аустрије ове бројеве: Салцбург 27·8; Штајерска 20·0; Корушка 44·1; међу тим просечни број целе земље износи 9·7. У Швајцарској, тај се бројни однос мења према појединим кантонима; највеће цифре дају: Берн 42, Луцерн 44, Валис 49 на 10.000 становника. Тако исто и у Француској разликује се у велике просечни број глувонемих од оног, који се находи међу горштацима; у Савоји тај је број 26·7, у високим Алпима 22·4 према просечном броју 63. Тај се исти велики бројни однос глувонемих потврђује и код становника Севена и Пиринеја.

У Немачкој су нарочито северо-источне провинције које дају велики проценат глувонемих према просечном броју целе земље. У источ. Пруској тај је број (на 10.000 станов.) 18·2; у запад. Пруској 18·2; у Померанији 12·7; у Пољској (провинцији) 15·4. Изгледа као да ови бројеви према географ. положају ових провинција, стоји у противуречности са овим бројем у брдским пределима. Међу тим, ова се разлика даје објаснити том околношћу, да је у овим провинцијама год. 1864/85 кладала епидемија т. зв. болести Genikkcrampf, која је махом децу спопадала, а услед које се је број глувонемих знатно увећао. Остале провинције дају највећи број 9·7 а најмањи 6·5, чиме се потврђује и у Немачкој поменути бројни однос глувонемих.

У статистикама глувонемих свију земаља пада у очи, да је број мушкиња (глувонемих) битно већи од броја женскиња. При попису становништва у Пруској од 1871 и 1880 г. године, тај је однос бројни, оба пола, био овакав.

	1871	1880
У опште	24.315	27 794
Мушкиња . . .	13.118	15.188
Женскиња . . .	11.197	12.626

Према овоме дакле долазило је на 10.000 становника:

У опште	9·9	10·2
Мушкиња	10·8	11·3
Женскиња	9·0	9·1

Из горњега види се, да је и приираштај глувонемих врло приметан. Он износи скупа 14·3 процента, међутим се је становништво увећало за исто време само за 10·6%.

Из Келиске и Магденбуршке статистике, види се поред горњега и то, да ово преовлађивање глувонемости код мушкиња, бива како код наслеђене глувонемости тако и код оне,

[1]) Статистички податци узимати су из дела: Dr. Hartmann, Taubstummheit etc.; Beiträge zur Getchichte u Statistik des Taubstummen-Bildungsvesens in Preussen; Dr. Hedinger, Die Taubstummen u. die Taubstummen-Anstalten; и др.

која се доцнијим узроцима (нарочито у правим годинама) добија. Код наслеђене глувости био је однос у Келну 100: 89·4, у Магдебургу 100: 89·3; код добијене (на услед ког узрока): у Келну 100: 74·4, у Магдебургу 100: 93·6.

4. Вероисповести у односу спрам глувонемости.

У свим статистикама о глувонемима види се резултат, који се у опште подудара, да се глувонемост јавља најчешће код исповедника мојсеовске конфесије. Попис, који је у овој цељи предузимат у Берлину (Либрајн и Крамер) дао је врло неповољан однос за евреје, међу тим иста испитивања у Баварској и Пруској не подударају се са горњима.

У таблици, која следује, узет је број глувонемих у односу на 10.000 чланова појединих конфесија.

Таблица 3.

	Либрајн	Крамер	Баварска	Пруска
Протестанти ...	4·52	6·66	9·47	9·65
Католици			8·56	10·27
Јевреји	14·86	27·17	18·16	14·88

У ни једном од специјалних пописа, нису дељене особе на оне, које су глувост наследиле, и на оне, које су ове у доцнијој старости добиле који узроком (нарочито пак болешћу, и то оним, које наступају у раном детињству). Код добијене глувости биће већим делом, узроци једни и исти код појединих конфесија, само као да би код наслеђене глувости ова разноликост нарочито дошла у обзир. Из овога прегледа видимо, да је код Јевреја глувост заступљена у оном истом односу спрам хришћана, у ком се јавља и слепост, а у томе не изостају и слабоумност са лудилом. Овај бројни однос слабости, који се у овој мери стиче нарочито код Јевреја, потврђују најчитије ону поставку, којом се указује на блиско сродство као праузрок ових зала.

Ако ли се код Јевреја не узме блиско сродство родитеља као прва узрок, који условљава поменуте слабости, онда је врло тешко наћи другог основа, којим би се могла да објасни ова појава. Све ове слабости, или се преносе наслеђством, или су резултат неповољних социјалних односа, производ сиротиње и нужде. Међу тим ми знамо да ни једно ни друго не постоји код Јевреја. С тога је већина аутора мишљења, да ће томе бити једини узрок бракови у блиском крвном сродству, но што је то случај код други конфесија, ма да са свим поузданих доказа ни за ово тврђење још нема, из којих би се могао да изведе неоспорив закључак, јер неки узимају да крвно сроство родитеља само изузетно а не као правило доноси у наслеђству глувост.[1]).

5. Старост глувонемих.

Одређивање старости код глувонемих у толико је од важности, што би се из поузданих статистичких дата, могао да изведе закључак о стању здравља глувонемих у опште. Ако би се извео из опширно разрађене статистике мањи број глувонемих у вишим годинама, тиме би се доказала и већа смртност са наступајућим годинама зрелости, из чега би се морало да закључи: да су глувонеми у погледу здравља неспособни да издрже „борбу за опстанак“ (као што је то по правилу код здравих, који чују), чему би био узрок: или већ наслеђена слаба конституција: или неповољни животни односи, у којима се находе глувонеми.

Из баварске статистике о старости глувонемих види се слабија способност, глувонемих за живот у доцнијим годинама. После 15-те године, јавља се јаче опажање глувонемих, а то већ указује на то, да се од тада, дакле од периоде развића, јавља и чешћа смртност. Али, сви су знаци ту, да ово тврђење никако не може бити од пресудног значаја; ми наводимо у потврду само двоје: прво је, да проценат глувонемих с дана на дан бива већи (као што смо видели); друго, да је смртност деце, која напуштају у овог доба завод, тако

[1]) Reicu, E. Die Erblichkeit der Gebrechen des Menschen u. die Verhütung der Gebrechlichkeit, Leipzig: 1885. pag. 108.

ретка, да горњу поставку не може никако да потврди.

У идућој таблици (4.) уређени су под I. становници из В. немач. држава (узето из XXX. Jahrb. der preuss. Statistik) под II групирање, које одговара броју глувонемих у Пруској (1871) а под III у Баварској.

Таблица 4.

Групе старости	I	II	III	процентни односи		
				I	II	III
1— 5 год.	(4,216.861)	(971)	(101)	—	—	—
6—10 „	3,842.581	3938	628	13·0	17·4	14·8
11—15 „	3,554.766	3222	587	12·1	14·2	13·8
16—20 „	3,119.447	2121	332	10·0	9·4	7·8
21—30 „	5,527.720	4121	735	18·7	18·2	17·3
31—40 „	4,486.901	3057	557	15·2	13·5	13·1
41—50 „	3,608.590	2540	556	12·3	11·3	13·1
преко 50 „	5,302.921	3459	830	18·0	15·3	19·6
Неопредељено.....	24.794	150	22	0·1	0·7	0·5
Свега.....	29,467.420 (33,784.281)	22.608 (23.579)	4247 (4348)			

Упоређујући (у овој таблици) видимо узев цифре процената под I. са оним под II и III да је заиста већа смртност код глувонемих око 15. год. него код здравих. У 20-ој год. већа је смртност код баварских но код пруских глувонемих. Од 40 г. налази се релативно већи број глувонемих но код становништва у опште, међу тим у статистици Пруске нарочито од 50 година видимо мањак код глувонемих.

Поред свега овога, и ако се у горњем прегледу види већа смртност код глувонемих но код становништва у опште или боље, код здравих, то је ипак тако незнатна разлика, да се у односу на телесни развитак отуда не може да изведе никакав закључак, који би дао рђаву сведоџбу о здрављу глувонемих, јер, ако би се то и хтело, са свим је појамно, да се ти резултати не траже само овим путем, већ непосредним испитивањем над самим глувонемима, а резултати тих испитивања махом су испадали но ове (глувонеме) повољно. Пре се може узети, да ће ова незнатна разлика бити последица неповољних положаја у којима се глувонеми налазе у животу нарочито после школе.

Сем овога не може се никако поуздано закључити у овом погледу још ништа одређено према садањем стању ове статистике, која ни из далека није онако уређена, да би одговарала поменутим захтевима, а која би дала у том случају чињенице, са којима би се могло без сумњичења да рачуна; друго, што се у првој години, па често ни у другој, не може тачно да одреди: да ли је дете глуво или не, на према томе и није могуће да се узму у обзир прве године. С тога при попису односно старости глувонемих ретко се и налазе забележене особе млађе од 20 година.

XII.

О урођеној глувости.

Ми смо видели са каквим је тешкоћама скопчано тачно одређивање глувости у првим годинама; оне су управ такве, да се и при најобазривијим испитивању не може никад постићи она сигурност у статистичким податцима, који су у извођењу позадањих закључака неопходно нужни. И овде се дакле мора задовољити са приближном тачношћу. При специјалној статистици глувонемих, морају се увек разликовати две категорије глувонемих, и то: у прву долазе они, који су од рођења глуви (глуворођени); у другу, који су оглували у доцнијим годинама. Пошто су пак узроци добијања глувости у доцнијим годинама познати, то су од особитог интереса они моменти, који долазе у обзир код урођене глувости, а о којима се још не зна ништа, што би било махом поуздано. Хоће ли се пак достићи дотле, да се добију и за овај случај јаке основице у опширној и добро разрађеној статистици, о томе се може тек са сигурношћу доцније казати, и ако се не може никако порећи и у овом истраживању велики значај статистике. Што се тиче оне друге категорије, она је само у толико од интереса, у колико се има да изведе на чисто питање: у броју од свију случајева глувости пада на узроке разних болести, при којима би се могла глувост да предупреди, кад би се под повољним околностима дотичним болестима стало на пут.

О бројном односу глуворођених и оних који су доцније оглували, налазе се подаци, који једни другима у велике противуречe. Не узмемо ли пруску статистику, по којој међу 4930 глувонемих бејаше 4010 глуворођених, то

се на старијих пописа инак јавља однос глуворођених ка онима, који су оглували као 2:1. Ми ћемо за овај случај, краткоће ради узети само статистички преглед новијих пописа.

Таблица 5.

	УКУПНИ БРОЈ	ГЛУВОРОЂЕНИХ	ОГЛУВЕЛИХ	НЕОДРЕЂЕНО
Насау	381	228	153	—
Округ Келн	303	143	151	9
Округ Магдебург	519	284	230	5
У 15 завода Немачке и Аустрије 1873. године	954	471	483	—
У два завода у Бадену 1876—77.	205	61	144	—
У заводу у Готерламу 1876	111	53	58	—
У оба берлинска завода 1877	185	45	140	—
Свега	2658	1285	1359	14

Као што видимо из овог прегледа, у новијим пописима претеже број оних, који су доцније оглували, тако да се у опште може узети, да половина од датога броја глувонемих пада на оне, који су глуворођени, а друга полутина на оне, који су доцније оглували. Као што је број глувонемих у појединим земљама врло различит, тако је и горњи однос (глуворођених и оглувелих) врло разноврсан. По старијем истраживању он је у опште као 2:1; у Белгији се налази међу 1891 глувонем. 1484 глуворођених спрам 407 оглувелих (доцније), док у Бадену и у Чешкој претеже број оглувелих над глуворођеним.

Још је већи број глуворођених нашао лекар Л. де Лашарије код глувонемих у париском заводу. На основу дванајесто-годишњег рада у овом заводу, он је дошао до закључка да број оглувелих не износи више од 21%, а остало пада на глуворођене.

Сем тешкоће у одређивању: да ли постоји глувост у првим годинама, треба имати још и то на уму, да је у некојим случајевима и немогуће да се с тачношћу одреди, да ли она постоји од рођења, или се је добила доцније. Из резултата, који су добијени при секцијама, може се закључити, да су покашто добијеној глувости (доцније) узроци урођене аномалије у развићу. С друге пак стране дешава се, да се појави у првим годинама каква болест, која и неопазно прође, а буде узрок болести унутрашњих, која за собом повуче и глувост, и тада се ти случајеви већим делом узимају са свим погрешно за урођену глувост. Из свега овога види се, да статистика и у овом погледу не може достићи никада ону тачност, која је овде нужна; али са пажљивим посматрањем она ће моћи да дâ приближну тачност, тим пре, што су мало пре поменути случајеви ретки. Покашто, а нарочито код сирочади, не може се у опште ништа тачно да одреди односно појаве глувости и њени узроци, и тако, ка обема категоријама глувонемих (глуворођених и оглувелих), мора се додати а трећа, у коју ће долазити деца, код које је постајање глувости непознато.

Статистичким подацима о урођеној глувонемости треба одговорити на питања, која су од важности у социјалном погледу. Ту су, између осталога, најважније две тачке: појава урођене глувости у браковима, у којима су родитељи блиски рођаци; и наслеђивање глувости у којима сродништво родитеља није узрок. Од сигурних резултата у сваком од оних случајева зависе и мере, које треба предузети против ових појава глувости, па било да узроци посредно или непосредно на развиће ове слабости утичу.

1. Наслеђивање глувости.

Под наслеђивањем глувости разумемо не само ако глувонемо дете долази од родитеља, од којих су или оба члана или само један од њих глув, но узимамо и онда глувост као наслеђену, ако се глувост налази код ма ког породичног члана, било то у непосредној линији (родитеља, деда и баба, прадеда и прабаба), па побочној (деца родитеља, итд.). Сем тога узимамо овде и оне случајеве, где су сва деца или више њих у једној породици глувих, и ако није предходно који случај глувости, у линији која уходи, без иначе познатих узрока.

а) Непосредно наслеђивање.

Дуго није се могло доћи до уверења, да је глувост наследна. Шта више неки су тврдили да и нема случајева, где би се и могло доказати да глувонеми родитељи рађају глуву

(на разуме се и нему) децу. Па и данас их има, који су мишљења, да не може бити ни говора о пренашању ове слабости од оца или матере на дете, док други тврде, да та опасност постоји, и да се глувост чешће преноси са оца на сина но са матере. Интересантно је, да је опширнијим испитивањем непосредно наслеђивање констатовано, али ретко.

Хартман вели да је познавао две породице (у Берлину) у којима су родитељи били глувонеми. Код једнога пара, отац и мати глуви су од рођења (сем тога и материна мати била је од рођења глува). Из овога брака добијено је 4-ворo глуве девојчице и један здрав мушкарац. Код другога пара оба су родитеља доцније оглували, и то отац од шарлахе у 4-тој години, а мати у 2-гој години од мазера. Сва три детета (која су добијена из овог брака, била су глува (слетствено и нема). У оба ова случаја видимо непосредно пренашање слабости. Али, опширнији статистички податци доводе до закључка, да овако непосредно пренашање није често, као у поменутим случајевима.

Таблица 6.

	УКУПНИ БРОЈ ГЛУВОНЕМИХ	БРОЈ БРАКОВА ИЗМЕЂУ ДВА ГЛУВОНЕМА	БРОЈ ДЕЦЕ ИЗ ОВИХ БРАКОВА		БРАКОВИ ИЗМЕЂУ ГЛУВОНЕМИХ И ЗДРАВИХ		ДЕЦА ИЗ ОВИХ БРАКОВА			
							ЗДРАВ		ГЛУВ	
			ЗДРАВ	ГЛУВ	ОТАЦ ГЛУВОНЕМ	МАТИ ГЛУВОНЕМА	ОТАЦ ГЛУВОНЕМ	МАТИ ГЛУВОНЕМА	ОТАЦ ГЛУВОНЕМ	МАТИ ГЛУВОНЕМА
Ирлана	4930	3	12	—	73	56	213		3	
Насау	381	—	—	—	17	10[1])	46	15[1])	—	—
Магдебург	549	6	2	—	9	14	25	19	3[2])	—
Келн	303	—	—	—	11	16[3])	35	24[3])	—	—

[1]) Међу њима 3 глуве девојчице са 3 небрачна здрава детета.

[2]) Сва три из једног брака.

[3]) Међу њима 7 глувих девојчица и 10 небрачне здраве деце.

Као што видимо из овог (Таб. 6.) прегледа, 9. је бракова у којима су родитељи глувонеми, добијено је 14 здраве деце, ниједно глуво; из 206 бракова, међу глувонемима и здравима, добијено је 377 здраве деце а само 6-оро глувих, а међу њима 3 из једног брака. А ово све најмање може да потврди доказе о честом непосредном пренашању глувости од родитеља на децу.

За тачније одређивање непосредног пренашања (наслеђивањем) глувости, неопходно је да се зна: да ли су родитељи од рођења глуви, или су оглували тек доцније.

(Наставиће се)

Просветне Белешке

(Просветни буџет Загреба). За 1889. одређује на просвету и црквене послове 108.895 фор. (више за 7800 фор. спрам пређашње године), на помоћ заводу за глувонеме 500 фор., прилог за медецински факултет 500 фор., на издавање повесничких споменика града Загреба 1000 фор.

(Основне школе у Загребу). имале су:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА	НАСТАВНИКА
године 1867	556	159	725	23
„ 187⁷/₈	954	1237	2191	34
„ 188¹/₆	1344	1611	2955	61

У овој последњој години 17 наставника радило је у женској обртној школи и шпралишним школама, а 44 у основним школама

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

*12. Г. **Јеврема Илића,** о школама у квартовима варошком и дорћолском у Београду.*

I.

Настава и наставна средства.

На првом месту сматрам за дужност поменути, да ни у једној школи нисам нашао стари механизам: али сам место тога нашао другу једну ма ну у настави — махну, која по мом схватању није ни мало мања од механизма. Неки учитељи и учитељице, плашећи се, да не падну у механизам, не допуштају деци ни у каквом случају да самостално причају оно што знају, него им код свих предмета непрекидно стављају најситнија питања, где често долази само кратак изговор: *јест* или *није*. Нема сумње, да катихетичан начин у предавању мора имати велику важност, али се не сме изгубити из вида главна цел наставе, — да ученик сам мисли, и да самостално казује у облику неке извесне целине оно што је научио. Махна, коју поменух, најосетнија је код науке хришћанске у III. разр. Приче Христове само путем аналогије утичу на морално образовање, но ако се не знају у целини, не може од њих никакве користи ни бити.

Од свих наставних предмета, најгоре се предаје словенски језик, и то не због тога, што је бајаги тежак, него баш за то, што је сада у моди викати против словенског језика, а може бити за то, што је министарство просвете и црквених послова у току прошле школске године у два маха спремило било предлог, да се словенски језик избаци из основне школе. Редак је ђак, који зна на словенском језику молитву Господњу и Символ вере.

Одмах после словенског језика најгоре се предаје гимнастика. Ни декламацији се не поклања свуд довољна пажња; на ни остале вештине нису по свима школама добро заступљене

На приватним испитима код Саборне цркве ученици не полажу испит ни из једне вештине, а за што — не знам.

При писању, деца седе како које хоће. Неко дете искриви леђа; неко легне на клупу; неко искриви главу и т. д. Исто тако не обраћа се довољна пажња по свима школама и на држање писаљке.

Неки учитељи и учитељице слабо мотре на оно, чему уче своје ученике. Један је учитељ предавао, да она вест, коју нам анђео доноси, зове се „савест“, да је „аранђео најстарији међу анђелима“ и т. д. Једна учитељица предавала је ученицима, да је „св. Сава царев син“, и да она изрека Христова: „Ко те удари по једном образу, окрени му и други“

— значи: ко ти опали шамар по једном образу, окрени му и други образ, да ти опали још један шамар", а ону изреку Христову: „Ко тебе каменом, ти њега хлебом" оне тумачи овако: „Ко ти запали сено, немој му ништа радити" и т. д. Друга учитељица предавала је, да је грчки цар Константин отерао Турке из Београда, па окречио све варошке куће и отуда је ова варош добила име: Београд. Један учитељ, и то од бољих учитеља, увлео је, не знам за што, име св. Саве са оним шаљивим причама о избацивању мрака из собе решетом, о протезању греде и т. д. Једна учитељица и сама на испиту рече, да је Вук Караџић сахрањен у Београду у Саборној цркви.

Неки наставници слабо мотре и на стављање питања. На испиту је било и оваквих питања: Како се ража голуб, а како коњ? — Мушко у овце како се зове? Зашто празнујемо врбицу? и т. д.

И на језик слабо мотре неки наставници: На испиту су се чула и оваква питања. „Које земље подпадају под турском царевином?" — „Каж' ти мене, колико је на два места по 3 јабуке?" — Колико је свега ока (место очију) у тебе и још две твоје другарице?" — „Пет прста и осам прста, колико је свега прста?" и т. д.

Што се школских књига тиче, приметио сам, да се ученици служе не само препорученим и допуштеним књигама, него и недопуштеним. Ја држим, да се овоме не може стати на пут све дотле, докле се не напишу учебници за све предмете.

Од препоручених књига читанка је сметала школском раду по свима школама тиме, што има више издања, па су разне читанке биле у ученика једног разреда. Ја држим, да ово не мора овако бити.

У училима у опште није било велике оскудице. Општина је набављала све, што је од ње тражено.

Завршујући овај одсек, сматрам за дужност назавити вас, Господине Министре, да су деца основне школе јако оптерећена, и да би преко нужно било што пре приступити скраћивању програма, ако не баш из свих предмета, а оно бар из српске историје, земљописа и природних наука.

За приправни пак разред, у коме се деца вежбају у српском говору, мишљења сам, да се програм рашири уношењем декламација, гимнастике и певања. — чега сада нема.

II.

Учитељи и школска администрација.

У току године у оба кварта било је премештаја учитеља, учитељица и управитеља, те се услед тога многе неправилности у раду школском и администрацији приписују претходницима. По мом схватању, премештаје учитеља у току године смета напретку школе.

У администрацији нашао сам ове неправилности:

1., У многим школама нису били сви ученици заведени у уписни протокол, и наставници су то морали преда мном довршивати по мојој наредби;

2., Ученици I. разр. код Саборне Цркве нису примљени ни по каквом списку школског одбора, јер то, веле, није ни до сада био обичај, већ сваки учитељ прима децу за себе;

3., Није нигде записано, када су, где, како и пред ким полагали испит они ученици, који нису били прошле године на испиту, и за које је ревизор наредио био, да се испитају;

4., О неким лањским ученицима нити се зна где су, нити су ове године записани; а због промене учитеља нисам могао ући у траг ономе, ко је крив;

5., Казнени протокол спрема се само за испит. Најочевиднији доказ за то, нашао сам у I. разр. мушке школе на Дорћолу, где су деца најгора а најнемирнија, па су само четворица кажњени по казненом протоколу.

6., Ретко где може да се нађе стари списак учила и намештаја. Нити ко шта коме предаје на потпис, нити се може тачно знати, шта где има. Сваки учитељ гради сваке године себи нов списак. Ја сам ове године све те списковe потписао испод имена учитељева, да се бар од сада води рачун о школским стваримa.

III.

Ученици.

У кварту дорћолском, на јалији, има четири школе за јеврејску децу; али при свем том нема ни једне српске основне школе, ни

мушке ни женске, ни у кварту варошком, ни у кварту дорћолском, у којој не би било измешане деце — српске и јеврејске. У неким школама има по 20 и више јевреја. А како јеврејска деца по допуштењу министарства просвете и црквених послова не иду у школу суботом и о другим јеврејским празницима, то се овако великом неједнакошћу ученика јако отежавао рад у школи. Преко је нужно, да се у интересу школе одмах одвоје јеврејска деца од српске, или да се приморају, да походе школу као и српска деца.

Јеврејска деца, осим похођења јавне основне школе, походе још и неку приватну школу јеврејску, у којој дневно више проводе времена, него у јавној школи, те тако јадна деца од зоре до мрака немају одмора. На сваки начин треба забранити учитељима приватних школа, да противно закону, раде без знања и допуштења министарства просвете и црквених послова.

IV.

Школски одбор.

У Београду има изузетно Главни школски одбор за цео Београд, и за сваки кварт по један одбор.

Школски одбори за квартове варошки и дорћолски нису у свему вршили своју дужност по закону. Код њих сам нашао ове неправилности:

а) у кварту варошком:

1., Није било ни једне седнице месеца августа и октобра;

2., Примљени новац од приватних испита није послат школској каси, него је употребљен на повез књига — приватним путем, а рачуна о том нема нигде;

3., Одбор нема списка о стварима школским, нити их предаје управитељу, него све иде приватним путем;

4., Није направљен списак за примање ученика у I. разред, и

5., Нема довољнога трага о правилном раду у извињавању изостанака.

б) у кварту Дорћолском:

1., Није било ни једне седнице мес. септембра, јануара и фебруара;

2., Није нико повчано кажњен за неоправдане изостанке ђачке, и ако има врло много неоправданих изостанака:

3., Нема опшег списка ствари школских, нити по правилу предаје школске ствари управитељу и учитељима;

4., Има много материјала школског, набављеног за децу, али без списка и рачуна. Ту има и цртанака недопуштених.

5., Протоколи школског одбора вођени су на разне начине. Неки ни по чему не личи на протокол седнице;

6., Не зна се који су родитељи ђачки позивани на одговор за неоправдане изостанке своје деце, него се све неким општим изразима обележава, као: „позвани су сви и споменути“ и т. д.

Преко је нужно наредити:

1., Да сваки школски одбор има општи инвентар свих школских књига, учила и ствари.

2., Да одбор предаје учитељима школске ствари по другом списку, који ће се код учитеља чувати, али да спискови буду оверени;

3., Да се записници школског одбора воде у једној књизи ради лакшег прегледа;

4., Да се у једној књизи бележе имена свих кажњених ђачких родитеља ради поступности у казнама према пропису законском, и

5., Да се школски одбори у свему придржавају закона.

V.

Школске зграде.

У кварту дорћолском школе су тако растурене, да један управитељ није у стању над сима водити тачан надзор. То је ваљда узрок, те има школа, у које управитељ преко године ни један пут није ушао. Осим тога, школске су зграде на Дорћолу неподесне, било по оскудици у дворишту, било по малим собама, било по месту где су. Мишљења сам, да један чиновник министарства просвете све зграде школске у Београду прегледа, па да министарство забрани мучити децу по маленим и смрдљивим локалима.

13. Г. ***Владимира Зделара,*** *о школама у Ужицу и срезовима златиборском, црногорском и рачанском, округа ужичкога.*

.....Са успехом у школама, које сам прегледао, био сам у опште сасвим задовољан. У свима школама радили су наставници са пуно воље, заузимања и марљивости. Нисам нашао ни једне школе, где би успех био недовољан, па да бих га морао оценити слабом оценом.

Наука хришћанска предавана је по програму и ученици су показали из овога предмета *врло добар* успех. У понеким школама учили су ученици приче Христове на памет, али код већине могао сам приметити, да оно што говоре, потпуно разумевају. За сваку причу изводили су и морал.

Српски језик и рачун. Највећу пажњу обраћали су наставници на ова два предмета. Оба предмета предавана су и свршена по програму. Ужички округ је познат због чистог и правилног говора, тиме је наставницима у многоме посао олакшан. Успех из српског језика је у опште *врло добар.* У неким школама грешили су ученици доста. Многи не разликују поједине врсте речи, ал томе су сами наставници криви, јер код њих нису појмови још сасвим бистри. Ученици у I. разреду каранске школе, нису ме сасвим задовољили из српског језика. Некоји не умеју растављати речи на слогове, некоји не разликују самогласнике од сугласника. Учитељу сам дао оцену „врло добар“ с обзиром на то, што је заступао учитељицу у II. разр. дуже времена, што је имао много посла са администрацијом као управник и што је он више пута боловао.

Успех из рачуна је *добар.* Учитељи обраћали су више пажње на усмени, него на писмени рачун, па је и успех уз усменог рачуна много бољи. Ученици рачунају усмено сасвим логички и у томе делу нема скоро у ниједној школи механизма. У писменом рачунању приметно сам доста механизма. Није ми се допало, да ученици стављају операционе знакове пре, но што им учитељ стави питање, на које морају одговорити. Из овога се види, да ученици решавају задатке по некој шаблони а не са разумевањем. Проба је код сваког задатка облигатна, али она не може ученику дати уверење, да је задатак добро решио, јер она показује, да ли је рачунска операција правилно израђена. Већина наставника нема за овај предмет довољно спреме.

Словенски језик предаје се различито, па по томе и успех није свуда једнак. Неки учитељи (Диописије Козачевић учитељ III и IV. разреда каранске школе) трудили су се и сувише, да из овога предмета постигну одличан успех. Већина наставника нема довољно спреме за овај предмет. Неки не читају добро, а многи не разумевају оно што читају.

Српска историја предаје се *врло добро.* Само на неколика места приметно сам и у овом предмету механизма, јер ученици не умеју одговарати на питања, већ причају све по реду.

Земљопис обрађен је *врло добро*, у неким школама *одлично.* Тако на прим. са особитим задовољством могу констатовати одличан успех у IV. разреду мушке и женске школе у Ужицу. Мапе, које су ученици четвртог разреда израдили, могу за углед послужити ученицима средње школе. — Допало ми се, да многи наставници траже од ученика цртање земаља на табли. Овај начин предавања је врло добар и ја сам га препоручивао сваком наставнику.

Природне науке у свези са познавањем човека већина учитеља предавала је одлично, па и успех је био *одличан.* У неким школама дивио сам се, како деца лепо, бистро и темељито одговарају.

Вештине не предају се *најбоље.* Томе су у неколико криви и наставни програми, о чему ћу доцније говорити. Кад сам прегледао прописе, уверио сам се, да су наставници у опште мало пажње обраћали на лепо писање. Изгледа ми, као да је учитељима главна циљ та: да ученици испишу одређени број прописа, без обзира је ли оно, што је написано и лепо. Онда није ни чудо, кад се и у средњим школама налази врло мали број ученика са лепим рукописом.

Цртање ме није задовољило. Мало има учитеља, који знају цртати, па се онда не

може од ученика захтевати бог зна како добар успех. Сем тога, све су школе оскудевале са цртанкама, јер их школски одбори нису набавили а то због тога, што их није било у књижарама. Многи учитељи тужили су ми се у том погледу. Нарочито у последње време, нису нигде могли добити ни цртанке ни прописа. —

Гимнастика предавана је *врло добро*. Већина наставника пошла потпуно корист телесног вежбања, па према томе трудили су се скоро сви наставници, да тај предмет омиле деци, што им је и пошло за руком. На неколико места, заузимањем учитеља, набавио је школски одбор најпотребније справе за гимнастику.

Ручни рад могао би бити бољи. Ученице су мало радиле, јер учитељице не воле ту вештину, већ се занимају више са другим наставним предметима.

Скоро сви наставници свршили су предмете по наставном програму. Омање партије из неких предмета нису неки наставници свршили, кад сам дошао, да прегледам школу. Ја сам тима наставницима препоручио, да те партије пређу до краја школске године. У овој школској години имали су ученици врло много изостанака, а то све због болести и великог снега. По неколико дана није се могло прићи школи; снег је падао у толикој мери, да се и ограда око школе није видела. Деца су много патила од богиња. У мокрогорској школи, скоро сва деца одлежала су богиње. Због ових узрока нису наставници могли свршити сваки предмет по програму. —

Сви наставници без разлике, трудили се се, да избегну механизам. Већини је то пошло за руком, а код некојих приметно сам у појединим предметима доста механизма. Ја сам тима наставницима препоручио, да не раде тако и показао им начин, како треба те предмете предавати.

Начин предавања, којим су се учитељи служили — различит је. Учитељи, који су свршили учитељску школу имају бољи метод и код њих нема ништа или врло мало механизма. Учитељи, који нису били сретни, да свршe тај просветни завод, улагали су више труда, да постигну што бољи успех. Они су дакле оно, што у школи нису научили, надокнадили својим трудом и неуморним заузимањем, што ме је врло задовољило. — У оваковим случајевима, мислим, да се нисам огрешио о савест, ако сам при оцењивању рада ових учитеља био благ. Држим, да ће ти наставници до године још неуморније радити, јер, кад су видили, да им се воља и труд награђују, потстаће их то још на бољи рад. —

Удесни програми од велике су важности за школу. Садањи наставни програму у основним школама из неких предмета, сувише су опширни а нарочито из српске историје у четвртом разреду. Материјал из овога предмета тако је огроман, да га је врло тешко савладати. Требало би програм из српске историје скратити. Држим, да би довољно било, кад би ученици учили новију српску историју. То им је довољно, ако не продуже школу, а ако мисле продужити науке, учиће стару српску историју у гимназији или реалци. Програм за природне науке треба такође скратити, нарочито науку о познавању човека.

Словенски језик, кад се не предаје онако, како би га ученици могли добро научити, требало би избацити из програма, или га у толико скратити, да ученици науче добро читати, колико им треба за цркву.

Програм из цртања сувише је опширан. У цртанкама за основне школе има тако комплицираних слика, које би мучно израдили ученици у нижим разредима реалке Довољно је ставити у програм за основне школе: цртање правих линија, некојих лакших кривих линија и правилних полигона. — Мислим, да тиме није постигнут никакав напредак у цртању, кад деца занарају неколико мизерних слика, које тако рећи немају ни сличности са оним у прегледу.

Тиме, што би се програми из наведених предмета скратили, могло би се више часова одредити за српски језик, рачун и географију. Ова три предмета сматрам као најважнија у основној школи, јер има много случајева, да ђаци, свршивши основну школу, не продужавају науке, већ иду на занат или у трговину а ту су им ти предмети од велике користи

У уређењу основ. школа заузимају школски одбори врло важно место. Њима је закон

ствено у дужност племенит задатак: да се старају о школи, да свима силама потпомажу наставнике у свему, што би нашу основну школу унапредило и дало јој већег полета. На жалост, приликом моје ревизије уверио сам се, да су школски одбори слабо марили за школу и њен напредак. Одмах у почетку овог извештаја напоменуо сам, да су одбори држали редовно сваког месеца по једну седницу. На овим скуповима решавали су одбори о набавкама школских потреба и помоћних средстава и кажњавали су родитеље или старе оце оних ученика, који су немарно посећавали школу. Све што је одбор радио и решавао, учињено је једино иницијативом наставника. Да се нису учитељи — односно управници — за сваку ситницу у школи бринули и сваки час одбор мољакали, одбор би или ништа, или врло мало из сопственог побуђења предузимао. Скоро у свакој седници школског одбора, кажњавани су родитељи за неоправдане изостанке њине деце, али та је казна остала на хартији, јер председници нису казне извршивали. Они неће да се замере народу, па сву кривицу бацају на учитеље. Они говоре народу, да их је учитељ казнио, па нека њега моле, да им опрости казну. Учитељи, разуме се, објашњавају дотичним родитељима ствар, али они обично више верују председницима, па онда грде учитеље и прете им.

Учила и друге школске потребе набављали су одбори доста уредно. Прописе и упутстве није могла добити ни једна школа у последње време. Највише оскудева школа субјелска у срезу црногорском и у училима и у школском намештају. Ману балканског полуострва добио је учитељ тек месец дана пред испит а столице, које је требало за испит, позајмио је од учитеља косјерићког. Клупе су неупотребиве, јер су тако високе, да се ученици у њима једва виде. —

Ја сам за време ревизије стекао потпуно уверење, да овакав рад школских одбора, ни мало не унапређује школу. Моје је скромно мишљење ово: одбори могу и даље постојати али њихов круг рада треба смањити и дати им само право надзора. Набавку учила, оправљање и подизање зграда а нарочито кажњавање родитеља због ђачких изостанака нека врши полицијска власт. —

НАУКА О ПАДЕЖИМА БЕЗ ПРЕДЛОГА

ОСНОВНО ЗНАЧЕЊЕ СВАКОГА ПАДЕЖА, ИЗ ОНДА ОСТАЛА ИЗ ЊЕГА ИЗВЕДЕНА

(Свршетак)

II. Датив.

(„трећи падеж.")

1. Као што је потребно радљивости исказаној глаголом, да се обележи простор или пут инструменталом, тако је, врло често, једна од не мањих потреба за јасноћу исказа мисли у реченици: да се глаголској радљивости, понајпре кретању, обележи сврха или циљ. То се и чини *дативом. Основно је дакле значење датива, да „означава предмет, коју је управљено неко кретање*".[1]) Али кад се постигне циљ кретању, онда се он претвара у место бављењу, па под свежом успоменом на скорашње кретање може се задржати овај облик именски и онда, када се кретање завршо, кад се циљ постигне — кад наступи бављење. То је случај, у којем се датив додирује са локативом („седмим падежем"). Према том, ма под које од ова два значења може се подвести највећи број употреба датива, и то тако, да се

[1]) Микл., Synt. 578. — Ова одредба чини ми се да је сгакатија и да боље погађа основно или правиње значење овога падежа, него Даничићева: „У трећем падежу реч показује да нешто ступа у свезу с оним што она собом значи", јер „свеза између ње (речи) и другога чега у мисли" заједничко је значење свима облицима у реченици. (Види Данич. „Облици" 1)

и за најапстрактније значење може доказати са свим или бар приближно, да му је извор у простору.

а. Кретање је најпростије исказано глаголом *ићи* и његовим сложенима: *доћи, поћи, изићи, отићи*; за тим: *ходити, доходити; долазити, одлазити; извести.* За то у поменуте глаголе и имамо најјасније примере датива. Примери се ти могу поделитина двоје.

α.) Кад датив означава циљ, којему се смера:

пак ти иди *цркви Раваници* —
изди *путу широкоме*, —
ходи *мени*, —
одлази *кући*, —
док изађе *паду најјачашему*; —

β.) Кад означава постигнут циљ:

Ко за туђом вуном пође, сам острижен *кући* дође, —
човек отиде *Соломоновом двору*, —
својој кући не доходе, —
је л' ко данас *двору* долазио.

б. Значење кретања претежно је, само су разни начини кретања, и у овим глаголима: *похитати, вратити се, утећи, одшетати трчати, летети, доји здити, путовати, бежати, стићи, приступити, ирисести, ирипасти, доћасти, сврати ти, обрнути се.* Примери се и овде могу поделити на двоје:

α.) Кад датив означава циљ, којему се смера:

да похити *кући*, —
брже трчи *граду Биограду*, —
лети паша *Комненову двору*, —
Дубровнику путоваше мирно, —
да бјежимо *Стојну Бисграду*; —

β.) Кад датив означава постигнут циљ:

по том би се вратили сваки *својој кући*, —
утече у село *кући својој*, —
одшеташе *Јаковића двору*, —
дојезјаше *Јанковића кули*, —
све утекло дрвљу и камењу, —
стиже баш *читоној Пожеги*, —
кад жена пресиђе *својој кћери* —
приступише *му* ученици његови, —
брзо Мујо припаде *Алији*, —

в. У глаголима: *гонити, водити, носити, возити* и т. д. не само да су различни начини овога кретања, већ они осим тога још значе прелазну радњу глаголску, која, осим што иште у четвртом падежу као додатак предмет свој, тражи још у дативу ствар, које се тиче њихов радња [1]). Апстракатно значење глагола, које се већ може опазити у глагола, који значе најчистије кретање, под а. *β.*, којима се *замишља да је циљ постигнут*, већма се истиче у глагола под б., јер осим што означавају кретање још и сазначавају разне начине[2]). А са свим се већ истиче апстрактно значење у поменутих прелазних глагола, који за испуњење снерђаје своје не само да траже датив (циљ кретању) већ и акусатив (= спољни предмет радњи); акусатив је пак апстрактан падеж, у корист чију сужава се не само датив већ и локатив и инструментал[3]). Примера ћемо навести само неколико:

гоне Марка *бјелу Звечану*, —
води мене *заовиној цркви*, —
те га (благо) носиш и носи *кући*, —
вози је *двору својему*. —

г. Кретање се може толико занемарити да се изреком и не каже ни једним од поменутих глагола, већ се ма који од њих држи у мислима, а изреком се каже стање или радња гдаголска, која као знак прати кретање, које се замишља. Таки су глаголи: *потрудити се, држати, звати, дозвати, скупити, прилепити се, припитомити се, обискивати, волети, приволети:*

уранила (= рано дошла) стара мајка *светој цркви*, на јутрењу, —

себи зове брђанске шешове (разуме се: да ми дођу), —

---

[1]) Ст. Новаковић, синт. 42.

[2]) То се опет мора апстраховати, замишљати.

[3]) Види Мике, Synt. 678. Ово је са свим према овом, што смо напред рекли о циљу језика у опште: што је језик чистији орган ума људскога, а баше у колико ум буде развијенији, то ће и у језику превлађивати апстрактнији облици. Отуда се може и протумачити одкуда у славенском срп. књижевном језику стварна значења поменутих облика уступају места апстрактнима на пр. акусативу. Много истина долази и од утицаја, нарочито литерарних страних језика, али уједно и од умнога развића српскога.

скупи *мени* младе косовце (= доведи ми), —

Приморци се пријаше (= приступе) *Римљанима*, —

сав род зајерина приватомно се (= приступио) *роду човечијему*, —

или волиш (изостављено можа бити: иди у нобо) *царству земаљскоме*, —

коме ћеш се приволети *царству* (разуме се да ноћеш).

2. Ма и најмање кретање, опет за те оно се налази, или бар замишља у значењу глагола *дати* и сродних му: *платити, поклонити, поверити, попустити* и т. д., и ако у ових глагола стварно значење кретања већ са свим бледи, и наступа апстрактно давања, поклањања и т. д., које може бити са једва приметним покретом, или без њега. За то у дативу и стоји онај, коме се нешто даје, поверава, попушта и т. д.; а покрај датива ретко се кад изостави и акусатив или место њега читава реченица:

Прело да *пушци* ватру, те га мртва обори с коња на земљу, —

тако *краљу* бог и срећа дале, да од лова ништа не улови, —

потрошио благо дјелени *класту и слијепу*, —

дарова ми ниту цјеча, —

све ћу *теби* показати даре, —

а бог *јој* је писа' седам снах, —

па *му* баци јабуку од злата, и т. д.

3. Са давањем материјалнога добра у свези је и умно: знање, које се даје, саопштава, најчешће говором, али може и другим средствима, (и ако не тако спретно); а говору опет може приступити какав унутрашњи знак, тако да се њиме казује. С тога датив стоји уз глаголе:

а.) *Говорити, рећи, вели, казати, доказати, проказати, отказати, беседити, зборити, одговарати, повратити, исповиједети, повиједети, заповедити, обећа;*

б.) *показати, показивати, приказати, „пред ставати“, мануги, намигнути, намигивати, помаки;*

в.) *Називати, назвати, одазвати се, викнути, повикати, поменути, напоменути, опомињати, опомињати, јавити се објавити, дати глас, писати, књигу, отписати књигу, расписати, поручивати, отпоручивати, наручивати, препоручивати, хвалити, — се, по —, за —, жалити се, тужити, — се, потужити се, туговати, опаднути, клети се, заклети се, затјецати се, заверити се, потхватити се, правдати се.* Датив уз те глаголе означава онога, коме се говори, показује, назива и т. д. Примери према горњим гомилама глагола могу се разумети на троје:

а) ал говори *ујна невјачица*,
вели *њему* лијепа ђевојка, —
мени га веле *љубити*; —

б) иди и покажи се *свештенику*, —
па *јој* се одмах показе да је њезин брат, —
кад *вам* мавем срмали марамом, —
намигиваше *им*; —

в) божју су *му* помоћ називали, —
турјему се хвали, а *своју му* се пожали —
мајке немам да *јој* јаде кажем, —
ни сестрице да *јој* се потужим, —
оде *му* се бего туговати, —
сестрица се *брату* купијаше. —
јесте *л' ми* се, брате, затјецали, —
да ћете ме често походити, —
Омеар-бег се *љуби своју* правда. —

4. Давању су супротни појмови одступање и одузимање, а крајности једна другу изазивају, једна за другом долази[1]). За то и оно од чега се одступа, од чега се одузима, казују се истим обликом, дативом, којим и оно чему се приступа, даје и т. д.; јер се у свезу дошло са спољним предметом, већим или мањим покретом, али — супротном крајношћу: одступањем, одузимањем и т. д., Овамо спадају ови примери:

Не ће *ми* одузети славу, —
одузео *му* живот, имање, сабљу и т. д.
Зашто *му* од злата јабуку, —
не тражим *ти* ни оно ни оно, —
Татарин је *оку* оте, —
а шта сам *ти* излагао, —
уклони се *нијану* као и *луду*, —
Милош у јунаштву није уступао ни *Вељку* ни *Чупићу*, —
кад *малом детету* изваде који зуб, —
те почупа цвеће *девојкама*, —
и *деци ми* храни и храну *ми* штели, —
Манојла *ти* брата погубио, —

[1]) Испореди „Генетив поредом ablativa“.

примите *му* коња и оружје, —
не прими им ово за грех, —
невојка се *сунцу* противила, —
а *јунаку* оолели жеђа, —
кад се *овој* сили опријесмо. —
Моја раја Гора Црна скоро *ми* се одметнула. —

5. Уз све остале прелазне глаголе, које до сада не поменусмо, стоји датив, и означава оно чега се тиче радња. Стварно кретање ка свом циљу у ових глагола прелази у апстрактно *тицање*, сва енерђија глаголске радње завршује се на предмету, (акусативу) на који прелази. За то, и ако може бити логично важан циљ, којему је упућен тај предмет, с којим ће ступити у свезу, па можда и саставити се с њим — опет за то та веза, прелазне глаголске радње и циља, није онако стварна, као што је између циља и глагола, који значе право кретање к нечему.

Многобројни примери у Даничићевој синтакси стр. 332—344, могу се овако разделити:

а). Они у којима се налази датив поред предмета, који стоји у акусативу или генетиву:

Што год ко чини, све *себи*, —
сваки *себи* задужбину гради, —
сеја *брагу* зарукавље везе, —
братац *сему* мор-доламу шије, —
Турком прести не могу кошуља, —
јесам једну *болу* саковао, *болу* сабљу а *бољем јунаку*, —
нико не може *цијелом свијету* колача намјесити, —
ко *толикој војсци* коње седла, —
ја *му* тамо колач не спремам. —
ја ћу тебе научити *свему његову занату* —

б). Они у којима се налази датив без предмета прелазној радњи глаголској:

себи ореш, *себи* сијеш, *себи* влачиш, *себи* ћеш и жњети, —
најмио се зао у горега, жље га храни, а горе *му* ради. —
те ставио *сужњем* вечерати, —
јеси ли метнуо *говедима*, —
замео као *сенима*, —
простри *мени* покрај пећи, —
кад *му* је снаха полила те се умио итд. —

в). Прелазним глаголима веома су најсроднији повратни: подмет је уједно и предмет. Датив означава оно, чега се тиче значење повратнога глагола:

Јела се *томе* смејала, —
она *му* се стане умиљавати, —
молимо се *вишњем богу*, —
а нико се *јаду* не досјети, —
ђепа се чуде *свачему*, а људи ничему, —
кунем *ти* се богом, итд.

7. Као што су повратни глаголи сродни прелазнима под а), тако су непрелазни сродни прелазнима под б). За то и уз непрелазне глаголе стоји датив, који означава оно чега се тиче значење непрелазнога глагола. Према значењу непрелазних глагола могу се и примери разделити у двоје:

а). Они у којима непрелазни глаголи значе активну радњу — субјективни: [1])

ну кмотујте *мене* и *Милошу*, —
кад ко пријети *коме*, —
онда *му* браћа почну злобити, —
волим да ми завиде, него да ме жале, —
верујем *мени* више блага немам. —

б). Они, у којима непрелазни глаголи значе бивање:

да, ако и *мени* кад сване, —
Кад *коме* умре дијете. —
ђого *ми* је од баба остао. —
смрди *ми*, мајко, ђедова душа, —
не знам гди *ми* је глава. —

8. На примере датива под 7. б.) веома наличи датив у реченицама без подмета. Главни је значај тим реченицама, да потврде да бива радња или стање[2]), а кога се тиче то бивање, стоји у дативу. Примери овакога датива могу се опет најзгодније поделити према значењу глаголском:

---

[1]) Глаголи активни деле се према свом предмету на субјективне и објективне: у првих се радња ограничава на подмет, а у других има радња предмет, који јој се разликује од подмета Мик., Synt. 263.

[2]) Ко је извор овој радњи или стању глаголском, то се занемарује; за то и нема реченица подмета.

а.) Кад бивање најчистије казује глагол бити:

како ти је без крила твојега? —
ласно ти је говорити. —

б.) Кад се реченица без подмета означује повратном заменицом *се:*

да' се њему мало задријеми. —
не казује баба *како* јој се снило, —
проште ми се једном путовати. —
вујоди се види путовати у по ноћи као и у подне. —

9. Може у реченици и не бити глагола, па да се у мислима држи кретање, радња или бивање, а према том да у дативу стоји циљ кретању, или оно чега се тиче радња, као у ма којем од предњих случајева:

а.) Кад се може разумети који било од глагола, који значе кретање:

мој Тодоре, *бијелу Будиму* (разуме се доћи). —
брже да си *граду Вучитрну* (дошао). —

б.) Кад се може разумети ма који глагол, који значи давање:

моје благо *мојој старој мајци* (дајем). —

в.) Кад се може разумети повратни глагол:

богом *теби* (купим се), мила снао мога., —

г.) Кад се може разумети глагол који значи бивање нарочито бити, и то у заклетвама:

о бога *ти* (било или не било) Атлагиња злато. —

10. Може глагол *бити* у одређеном облику и имати поред себе скраћену реченицу у неодређеном начину, а уза се датив, којега се тиче скупа, што се каже тим двема глаголима:

Куда *ми* је сад ићи најпрече, —
ако га љуби, дат' нам је ово обиљежје, —
мрет *ми*[1]) данас или мрет сјутра,
волим прије о мање гриоте. —

11. У последњем примеру глаголом *мрети* казује се бивање, а глагол бити у одређеном облику (verbum finitum) изостављен је.

[1]) Изостављено је: „је".

Тим изостављањем може се утврдити као особити облик реченични *датив с неодређеним начином*, који чини скраћену реченицу, а кад би се раширила у пуну — датив би био подмет: „бисть шоумъ, лако подвижати се (изостављено ѥсть) мѣстоу".

У сад. српском одражао се овај редак реченички облик, али не као у старом језику без *бити* у одређеном начину, већ са тим обликом:

боље је рањену него по све *убијену* бити. —
колико је добро *богату* бити. —

Из овога важнога облика развила су се још два значења датива: датив за узрок и присвајање.

12. Датив за узрок није ништа друго него датив с неодређеним начином, у ком је изостављен глагол *бити* у неодређеном начину, а задржан у одређеном:

чему је свиђа, кад није очи. —
чему си се млада улаваза.

13. Датив за присвајање не само да је изоставио неодређени, већ и одређени начин, те је тиме са свим изгубио предикативно-значење и добио атрибутивно тако, да се може заменити генетивом за присвајање или присвојним придевом:

„Љутица Богдан и сестра *му* (изостављено је, а могло би се заменити речју *његова*), —

14. Кад се, нарочито у песмама, хоће да истакне лице (I и II) којега се тиче осећај жудње, радости и мрзоволе, онда се то истакнуто лице ставља у датив, који се назива етичним, а ја бих га назвао друштвеним:

„јеси ли *ми* здраво путовао. —
лијепа *ти* је и т. д. —

III. Акусатив.

(„четврти падеж")

1. Акусатив је један од најапстрактнијих падежа, у корист чију сузила се употреба напред расправљених падежа, адвербијалних додатака. То је дошло услед значења глагола, који у прироку захтевају овај падеж као један од најречих додатака својих. Ти су глаголи прелазни, а за њих напред на једном месту рекосмо, да ће бити по развитку млађи од непрелазних (активних суб-

јективних[1]), и према том апстрактнији. Апстрактност ових глагола види се и по том, што се енерђија глаголске радње, полазећи из извора свога (подмет), не само држи простора, пута кретању (инструментал) и тежи сирси, циљу својему (датив), већ се са свим одваја од свога извора (подмета) и — прелази на спољни предмет, који се означава *акусативом*. У том одвајању и прелажењу глаголске радње на други, спољни предмет, и лежи апстрактност ових глагола, па и падежа, акусатива; јер од радљивости (понајпре кретања), које ови глаголи означавају, мора се одмах у мислима одвојити или одлучити (апстраховати) прелажење, које ови глаголи заједно означавају. На пр. одређени глагол „туче“ означава и покрет, који излази из подмета: „Петар“ и прелажење, којему је пре потреба предмет: „Павла“. Означавање и заједно означавање једне речи већ је по себи комбинован мисаони рад, који захтева ма и најмање апстракције.

Акусатив дакле основним значењем својим означава: спољни предмет радње прелазних глагола. Истина глаголи, који имају уза се спољни предмет радње своје, имају и сами у себи свој унутрашњи предмет[2]), који им се може извести из самога глагола, на пр. у глагола *градити* разуме се као унутрашњи предмет: *грађевина;* али видљиви, спољни предмет исказан је тек акусативом, на пр. *двор* за разлику од ма које друге грађевине, на пр. града, моста и т. д. Из овога се јасно види како би мисао била непотпуна, кад унутрашњи предмет не би имао својега спољашњега, поглавито у акусативу (види напред генетив као предмет уз прелазне глаголе); а од везе, у којој ће се појавити спољашњи предмет са унутрашњим, и зависи каквих ће бити спољашњих или правих предмета. Према том имамо три врсте предмета:

а.) ако се унутарњи предмет тако претвори у спољни, да постане засебна ствар са нарочитим именом:

већ ћу градит *дворе* у Загорје,

б.) ако унутрашњи предмет само толико ступа у свезу са спољним, који је већ и пре тога постојао, да га више или мање преиначи према себи:

а ти за заграђи од села селеном; —

в.) ако је глаголско значење тако, да у исти мах захтева и предмет под а.) и предмет под б.), онда долазе два акусатива, и то уз глаголе:

α) *учити, питати* и *послушати:*

„даље се разнесе да је наопако зло, што је учитељ научио *своје ученике неке нове молитве*, које свако разуме“; —

β.) прелазне, који у главном стање исказују: *чинити, тврдити, ставити, метнути, врћи, дати;* или то исто у мишљењу: *држати, мнити, знати*, или то исто само знаком: *звати:*

честита бих *њега* учинио, —
јао' *ме* *бана* држиш *најгорега*, —
да ни једног *човека* не зовемо *погана* и *нечиста*. —

г.) крње реченице, којима се као прирок разуме прелазни глагол, и реченице, којима речца *на, наз* стоји место прелазног глагола са значењем „узми“:

лажу ноћ, —
наз, *девојко*, *копрену* *од* *злата*.

Од оваких предмета, без којих би мисао била нејасна и непотпуна, ваља разликовати предмет глаголски и апстрактни,[1]) који није ништа друго него унутрашњи предмет исказан још један пут спољашњим, да би се садржина глаголске радње показала живљом и снажнијом, а који бих ја према том назвао *песничким* или *беседничким*, јер се највише употребљава у песмама или живљој беседи[2]).

бој не бије свијетло оружје,
већ *бој* бије срце у јунака, —
лов ловише по гори зеленој, —
збор зборила господа хришћанска.

Осим правих прелазних глагола могу имати предмет у акусативу:

[1]) По мојем мишљењу развиће глагола ишло је овим редом: непрелазни (активни субјективни), прелазни (активни објективни) и непрелазни за бивање на пр. јес, за који Миклошић мисли да му се може ући у траг и активном објективном значењу.

[2]) Миклошић, Synt. 373.

[1]) Миклошић, Synt. 385. Даничић, Син. 377—378.

[2]) Види примере у Даничићевој Синт. 377—378.

а) многи непрелазни, којима радња прелази истом онда, кад су с преда састављени с предлогом.

шћадијаше да *их* мимоиђе;

б.) неки повратни, кад одбаце *се:*

ни *гладнога* нијесте најели,
а *жеднога* нијасте напили, —
ко би *га* нано душу би стекао.

в.) непрелазни, који су осим песама слабо у обичају као прелазни:[1])

α.) кад значе покрет:

глава је коња јешела,
зелену гору ходила.[2])

β) кад значе стање без покрета:

На мору *га* јутро освануло;

г.) глаголи *жалити* и сродни му по значењу, који жалост знаком исказују: *кукати, тужити, плакати:*

Марка жали и отац и мајка, —
да ти кукам *срећу твоју*, —
тужи млада *бевера Андрију*, —
плаче своје *грехе*;

д.) *дужан бити* и *волиј бити*, а уз то у српском језику *најволети:*

остаде му *их* (два новца) дужан, —
волиј сам *брата* за крвника,
него туђина за господара, —
ја бих *бурму* најволјела;

ђ.) иначе прелазни глаголи: *ићи, доћи, запасти, допасти*, кад значе имање, онда оно што се има врши радњу, а чељаде које нешто има, долази у акусатив или који други падеж:

за што му се веда што *га* иђе, —
пак је релак *краља* доходио, —
ту ред *Јакшу капетана* дође, —
Вукашина западе на дио Брист, —
колико *ме* допаде од цијелога краљевства;

е.) *стати* у значењу вредети:

Њега мора скупље стати, него *Грке*;

ж.) глаголи који казују осећање имају у акусативу чељаде, које осећа, а у номинативу (или је реченица без подмета) место или друго што, од куда осећање долази: *болети, сврбети, мрзети, иштати, протискивати, пробадати, жуљати*:

боли *га* глава, —
сврбе *га* леђа, —
мрзи *га* као слепца пара;

з.) осећање казано именицом и глаголом *бити*: *страх, туга, срам, срамота, стид, брига, скрб, воља, жеља, милина*:

страх је *мене*, биће погинуо, —
да је *није* кроз горицу туга, —
срам *вас* било, —
па *ју* је стид, —
брига *ме* је, —
није *га* скрб, —
колико *те* год воља, —
јер *ме* је жеља видети *га*, —
не била *вас* вашег брата жеља,
како *мене* и брата мојега, —
све шенница да *те* је милина;

2.) Из првога значења акусатива, по којем у акусативу стоји предмет радње прелазних глагола или осталих речи — може се извести и друго значење, по којем у акусативу стоји: *мера* множини, величини, тежини, вредности и времену, до које (мере), као до мисленога предмета својега, допире стање махом непрелазних глагола, или у прелазних само овај део значења њихова, који стање казује:

половину нестало му друштва, —
висок шест лаката и педаљ, —
тежи *једну* оку, —
мале пушке, што ваљају *стотину* дуката, —
они су *цело лето* ударали на Србе.

3.) Осим количине времену означава акусатив и извесно време у једном тренутку, или у продужењу својем, на питање: кад?

---

[1]) Међу таке као да спада и глагол *бити* у примеру: мене ће бити, а вас бити неће. Микл., Synt. 354.

[2]) Као што се уз праве прелазне глаголе унутрашњи предмет понавља казујући радњу као спољни предмет у акусативу (сравни напред „песнички“ акусатив), тако исто бива и у ових непрелазних глагола узетих у смислу прелазних: да заједно *вијек* вјекујемо, — гује му се око срца виле, у перчину *љето* љетовле, у недрима *зиму* зимовале.

ја *овај час* полазим, —
боље је један *час* поприсвести, —
него сто пута бројјети, —
свако га је *јутро* облазили.

VII. Локатив.

(*седми падеж.*)

За инструментал рекосмо, да основним значењем својим означава простор или пут кретању, а кад се кретање заустави на извесном простору, онда се тај простор промеће у место бављењу или бивању, и може се означити нарочитим именским обликом: *локативом.*

Данас тога падежа без предлога нема у српском језику. Остаци од старога слов. локатива јесу прилоза за време: лети (лѣтѣ), зими (зимѣ), онномадне (онномь дне), лане, онномлане, и предлози: врху, међу среди, меште итд.

20. септембра 1884 г.
у Београду.

Момчило Иванић
суплент београдске реалке.

ЛЕТОПИСИ И РОДОСЛОВИ

У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Наставак)

III.

Извори летописа и родослова.

Да се одреди права вредност летописа и родослова као историјских извора, ваља знати и изворе, из којих летописци црпаху грађу за те своје компилације. Као што се зна, тачније је и поузданије је оно дело, које је писао очевидац или учесник у догађајима и који им је био сувременик. Вазда доцнији писци — особито је то било у средњем веку — помуте причања својих претходника, домећући им много других додатака, којима нису могли иначе наћи потврде, поглавито црпећи грађу из народнога предања.

За писање народне историје има извора од три руке. На прво место долазе *аутентични споменици*, т. ј. такви извори, који су постали, кад и сами догађаји, којих се тичу. О поузданости ове грађе Ст. Новаковић вели: „Ако су они исти, који су догађаје стварали, њима управљали или у њима знамениту улогу играли, — оставили своје наредбе, уговоре, законе, преписку, мисли и свакојаке белешке или исказе о своме времену и догађајима његовим, њихови су ти споменици радње данашњем историку грађа најпоузданија" (Отаџбина, књ. V., 486. у чланку: „Критичка историја и народне традиције".). — После *аутентичних* извора врло много вреде *домаћи и страни писци*, који су у својим делима оставили хотимице или узгред бележака о појединим историјским личностима и догађајима. Ну карактер њихових списа стоји и до душевног и телесног стања тих писаца, до правца њихова образовања и до гледишта, са кога проматрају те личности и разне прилике. — Трећи би извор била *народна предања* и *народно мишљење*, које се о догађајима ствара у исто време, кад о њима или с њима постају документални споменици. То народно мишљење зависи од разних прилика и разних места. Отуд настају различни начини причања о појединим догађајима, међу којима се истакну по два три, па се проносе кроз народ и у току времена узимају разноврстан облик. За то овај извор није чист, ни поуздан, међу тим има и он предности у по где којим случајевима, јер је његово језгро историјско (Отаџб. V. књ., 486., 496.).

Мало је летописа и родослова, у којима се извор спомиње поименце. А томе се и не треба чудити, кад се узме у обзир, да се у целом сред. веку мало на то пазило, осо-

бито је то било у византијској књижевности, која није тако поволно утицала на историографски рад Срба и осталих јужних Словена. Њу згодно оцењуje Фр. Рачки: „Byzantinska chronographia, baš protivno od latinske srednjega vieka, tečajem je vremena padala; te dočim se je zapadna razvijala i usavršavala, ona se je grčila i sušila. Jer živa je istina, da je sudbina chronographie jednaka sa sudbinom dotične države; iztočno-rimsko carstvo živilo je donekle od slave staroga Rima, od njegove civilizacije i literature, a grčko-byzantinska chronographia od poviestne književnosti staro-grčke i staro-rimske. Nu životna snaga države byzantinske izčezavala je od dana do dana više; kasniji chronographi izpisivali i pokraćivali su svoje predšastnike, a ona pokraćenja odjenuli u isti oblik, udarili na isti kalup, uz jedne te iste stereotypne fraze. — — — — Srbski ljetopisci zatekli su byzantinsku chronographiu u tom natražnjačkom stanju; pa su si prisvojili njezine mane u obilnoj mjeri“ (Ocjena star. izvora, 160.).

По речима: „глаголютъ *мстини списателе*“ — — — које читамо у карловачком родослову, могло би се узети, да је састављач његов имао при руци неких историјских дела, кад је писао онај познати увод у родослов. Тај ће се спомен поглавито тицати византијских историјских дела у словенском преводу, а Зонарине хронике по најпре. У том истом родослову спомињу се дела Григорија Цамблака: „Живот и служба Стеф. Уроша III.“ и дело Константина философа: „Живот деспота Стефана Лазаревића.“ У пећском летопису, од којега је Јагић објавио неке одломке у Archiv-у II., на стр. 107. читају се ове речи у у причи о Стефану Немањи: „**и**коже *въ житии* тамо емоу идѣже **о**брѣтаетъ се пише.“ У цетињском летопису Константиново се дело спомиње овако: „На томь бо видѣше се *по Кон'стан'тиноу* въсака добродѣтель.... и т. д.“

Све изворе летописа и родословâ можемо поделити на ове четири врсте:

А. Животи и похвална слова српских владалаца и црквених великодостојника.

Б. Страни писци.

В. Разни споменици документални.

Г. Народна предања.

А. Животи и похвална слова.

Први летописи — покушаји, који обухватају време Немањића, за тим владавину кнеза Лазара, сина му деспота Стефана и деспота из породице Бранковића — то су време описали поглавито градивом из домаћих живота и похвалних слова. Но што је тај извор наших летописа и родослова један од најглавнијих, за то ће се хронолошким редом прегледати сви ти животи и похвална слова, уједно показујући, у колико је које дело било извор летописној грађи.

1., *Св. Сава*, као студенички архимандрит, бавећи се у Студеници по своме доласку из Св. Горе, описа *живот свога оца, Стефана Немање*. То је дело написао св. Сава између 1207. и 1215. год. (Годишњ. VII., 90.). Намера, ради које написа ту биографију, очитује се у самоме натпису: „о наслѣдовани светаго монастыра сего прѣподобнымь **о**тцемь нашимь и хтиторомь, господиномь Симеономь и о житіи его, каково бысть прѣдь богомь и чловѣки.“ Дело ово имамо издано у Шафариковим „Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův,“ 1851., у Прагу. Препис Немањиног живота од св. Саве сачувао се у рукопису од 1619. год. у исповаоници св. Саве код Студенице. Сад је у библиотеци ческог нар. музеја у Прагу. У томе делу има и хронолошких бележака, чега је ретко у другим делима те врсте. О тим хронолошким бележкама вели Иван Павловић, да су познији уметак (Гласн. XLVII., 276.—303.). О вредности ове биографије вели г. Св. Вуловић, да је „једина која то име потпуно заслужује..... он је писао биографију једног закалуђереног владара онако, како се готово ни данас боље не би могло о том написати“ (Годишњ. VII., 90., 91.).

Ако потражимо у летописима и родословима позајмица из овога дела Савиног, на жалост се мало шта може наћи, што би отуд узето било. Ево једне белешке из Савиног дела узете:

Живот св. Симеуна од св. Саве Pamätky, 1.

и приобрѣте ѿть поморскые земле зетоу и сь градови, а ѿть рабна пилота оба, а ѿт грьчьскые земле патково, хвостно вьсе и подриміе, кострьць, дрьжьковиноу, ситницоу, лабь, липлань, глѣбочицоу, рѣке, оушкоу и поморавіе, загрьлатоу, лѣвьче, белицю. таа вьса моудростию и троудомь своим сіа вьса приобрѣте.....

Пајсијев родослов, Летоп. Мат. Срп. књ. 150, стр. 80.

— — — и (от) равна пилота оба, и оть грьчьскіе земле гапково, и фостно све и подрими и костр'ць и дрьшковиноу и ситницоу и лабь, липлань и деубочицоу, реке, оушкоу и поморавіе, загрьлатоу, лѣвче, белицю, таа вса приобрѣте троудомь своимь.

А у даровници Стеф. Немање манастиру Хиландару имамо такав, готово од речи до речи једнак, текст, те је може бити било одавде позајмице, што се не може поуздано узети: „и приобрѣтохь ѡдь морске земле Зетоу и сь градови, а ѡдь арбанась Пилоть, а ѡдь грьчьске земле Лаб, са Липлановь, Гл бочицоу, Рѣке, Загрьлатоу, Лѣвче, Бѣлицоу, Леценицоу и своимь троудомь та вса приобрѣть“ — — — — — (Miklosich, Monum. Serbica, стр. 4.).

2., *И Стефан Првовенчани написа биографију своме оцу* између 1215. и 1220. год., а написа је с намером, да опише „прѣжде бившаго наставника и оучителе, господина же и самодрьжца ѿтьчьства и вьсе срьбьскые земле и поморскые.“ (О вредности његове биографије има лепих и погодних мисли у Archiv-у II. 31.; Историја славенских литератури, Пипина и В. Д. Спасовича, I., 156.; Годишњица VII., 89.—93.). Стефаново дело издао је Шафарик у Pamätky по рукопису, који је на сваки начин писан у Св. Гори у Хиландару и по оцени Шафариковој он је из друге половине XIII. или из самог почетка XIV. века. Сада је у „Bibliothèque nationale“ у Паризу.

И ова од прних по вредности биографија у нашој старој књижевности остала је, тако рећи, недарнута, јер из ње нема такође позајмице, сем белешке, у којој се исто прича што у Савиној:

Биограф. Немањина од Стеф. Првовенчаног, Pamätky, 8. стр.

— — — — и доиде града до срѣдьца рекомаго, и вь ськроушеніе постави ѥго и вь опоустѣніе копьчьное. възвращьшоу же се ѩзѣ оугрьскомоу вь свою ѥмоу владичьство, ѡнь же светы отвращь се ѿть него, иде сь силою своѥю на градь нерьникь и ты скоушивь силою своѥю и вь ѡпоустѣніе сьтвори и, градь стобь, и и градь земльнь и градь, вельблоуждь, и градь житомитьскь и градь скьпьль, и градь лѣшьскь оу дольнемь полозѣ, и градь градьць, и градь призрѣнь и град славны нишь, и градь сврьлигь и градь равьныи, и град козьль.

Давидовића летопис и рачански у Pamätky, свод. 68., 69. стр.

— — — — и расипа грькомь градь срѣдьць и нетрьникь (и стобь) и земльнь и градь вельблоуждь и житомискь, и скопьль и лешьскь и градьць и призрень и градь славыи нишь и сврьлигь и равныи и дроуге градове и землю прѣѥть ѿть грькь.

3., Хиландарски еромонах Доментијан писао је 1264. год. *живот Стефана Немање* у Хиландару (управо у Кареји, Савиној хесихистарији), и послао је на двор краља Уроша I. Јамачно стекавши гласа као биограф, по што је описао живот св. Саве, који је још 1253. год. написао, било му је наручено, да и Немања напише биографију на свој начин. Њега је свакојако изненадила та порука, за то у самом почетку вели: „помишлаѥ дѣло сие великое и прѣславное, и дивлю се и недоумѣю се оть коудоу начьноу прьвѣе глаголати.“ За то и јесте ово његово дело компилација дела Стефана Првовенчаног (о начину компи-

лације в. Archiv II., 34.). Издање је приредио Ђ. Даничић по рукопису царске двор. библиотеке у Бечу, бр. 57., на хартији, а из XVI. в. Рукописи су побројани у Годишњици VII., 104., 105.

Из Доментијанова живота св. Симеуна само могу споменути једну белешку, да је унета у летопис:

Даничић, Доментијан, стр. 19.

— — — — ꙗкоже ме видите, такожде и ви творите

Летопис коврирски има:

— — — ꙗкоже мене, рече, видите твореща, сице и ви творите.

4., Доментијан је написао и *биографију св. Саве.* Њу је издао Даничић заједно са биографијом св. Симеуна 1865. год. у Београду. Рукописи су до сад познати сви побројани у Годишњици VII., 104., 105.; у истој књизи је лепа оцена овога Доментијановога дела од г. Св. Вуловића (стр. 105.—108.). За сад се не може показати никаквих позајмица из ове биографије св. Саве.

5., Као што стоји Доментијан према Стефану Првовенчаном у погледу биографије Немањине, тако исто стоји монах Теодосије према Доментијану, чије је дело, биографију св. Саве, прерадио, па из скромности на ње ставио Доментијаново име, а он се негде спомиње као преписивач, а негде нема ни тога. Теодосијева биографија св. Саве заменила је Доментијанову још XIV. века, и Одиста се види из многобројних преписа, што је у скраћеном облику отишла у Русију, па се тако раширила у руској рецензији (види Годишњицу VII., 130.—134.). По што је дело Теодосијево било распрострањеније, и у нашим летописима и родословима има по што год из њега узето, и то више него и од ког ранијег биографа. О Теодосију г. Вуловић вели: „Одиста је Теодосије оригинална књижевна појава. Најбољи стилиста, најслађи приповедач, романсије српски XIII. века. Од његове поетичности имамо то добро, што се у његову причању — као што ми се чини — очувало доста народних традиција из половине XIII. в.; само је на жалост истраживати то данас у његову делу мучно без помоћи с друге стране. Теодосијево дело много више вреди као књижевни споменик XIII. века, него као извор за историју свога времена. Ова поетична жица његова замућује и искриће, и ако са свим безазлено, факта историјска — као што је у опште та жица кобна за историјска излагања и испитивања — и ја му не бих безусловно веровао баш да је описивао и догађаје својих дана“ (Годишњ. VII., 135.).

Ево позајмица из дела Теодосијева у летописима и родословима:

Теодосије, издање од 1860. год., стр. 9., 6., 16., 131.

— — — — оукрадаеть ѿтьпоуштеніе, просить по ѡбичаю молитвоу и благословеніе глаголѧ: господіе мои, вь онои горѣ, и имѣѩ приложь повѣдаше ми звѣріе соуште мнѡгы, и аште ѡбрѣть милость, благословень боудоу вами и ѿтьпоуштень боудоу ловити, и аште оукьснимь, не не прогнѣваню боудемь повинны, оубо многые елене слишахь — — — (дѣ) тоу ѫ҃ї — тномоу пришьдшоу възраста его — — — — слоучи се едань ѿть нихь роусинь родѡмь — — — — вь црьковь света Панделенмона — — — — и ѿтьемлѩть власи главы его, и вь ризоу облачить аггельскаго

Карловачки родослов Tamálky стр. 59.

— — — трети же сынь Растько отпрашаѥть се ѿть родитель своихь, възрастомь сы, ѯї. лѣтомь вь нѣкою страноу прѣдѣль землѥ ихь сь властели своими звѣри ловити и отъ вьсѣхь оутаивь се Светоую Гороу достизаеть; мьнихоу нѣкоѥму роусиноу, водѣштоу его и вь храмѣ светаго Пантелѣимона моученика идѣже и власы сь чювьствьны мысли ѿтложи, ихь же ѿть гонимыхь его отдаеть родителѥмь своимь, пріемь светы аггельски образь, наречень Сава монахь.

образа, Растко име Савомъ измѣнивъ — — — Германь вселенски патріархъ архіепископъ Константина града новаго Рима и о имени господа нашего Іисоу Христа Саву осветихъ архіепископа всеи срьбьскои земли, и вьдахъ емоу о бозѣ власть по всеи области прьковнои епископи и попови и діакони освештати, рѣшити же и везати вины чловѣчьскыихъ сьгрѣшенія, и вьсе оучити и кръстити вь име отьца и сына и светаго доуха.

Загребачки родослов, Стојановића свод, стр. 34. 35.

По семь же поставлаютъ се цариградьскыимь царем и патриархомь и протомь Светиѥ Горе, да ѥст архиепископъ вьсѣхъ срьбьскыихъ земль. И приде преосвештени кур Сава вь землю свою своѥго отьчьства вьсакыимь православнимь по правилѣхъ светыихъ апостоль краливствомь, архиепископьствомь, епископи наставлаютъ и попи и диакони... иже светимь и вьсечесьними отьци на вьселенски сьборѣхъ прѣжде прѣдаша исплньнаютъ.

Теодосије, стр. 177. и 178.

И абіе краль Радославь изгнань бысть, и вь Драчь градь прибѣгаеть благоличча же ради жены своеѥ завидѣнь бысть, и по малѣхъ дьнехь злоньравіе тое и лоукавое жены лишень бысть, дроугаа бо Далида ако прьваа Самсоноу и сина своемоу красномоу господиноу показана обрѣтши се, — — — —

Цетињски летопис, Archiv II., 78.

Приличи же се Радославу кралю жена Даліда онаа или рещи елзавель, и многа пострадавь обаче несъвѣдень бысть ехідноѥ.

Из живота св. Саве од Теодосија нарочито има унесене грађе у трећем ступњу родословне прераде. За пример ево места, где се говори о св. Сави у тропошком родослову, упоређеног с причањем Теодосијевим, а то је прича о чуду св. Саве, кад је пекао од мађарског краља леда:

Теодосије, стр. 152.—158.

вьздвиже бо ѥи краля оугьрскаго завистию о краливьствіѣ, ако прѣжде вь нихъ кралю не быти, поставише се и подобни емоу нарекоше се. многыми же прѣштеними вь грьдыни своеи велерѣчиѥ оугрині, оть своихъ высокыихъ, кь благочьстивомоу Стефаноу кралю посилаеть, мирь оубо и любовь отьмеште, ненависть же и брань имы вьзвѣштае. благочьстивыи же Стефанъ пришьдьше моуже сь любовию приемь, прѣштенія же іхъ кь грьдымь противештомоу се и отьмьштаюштомоу богоу отьлагаше и абие призвавь светаго архіепископа, сказает емоу вьса оугринова брани прѣштенія и безь страха божіа велерѣчивое хваленіе, молит же и до оугрина сь высокыми оть него дошьдьшими попти светыи же иже за всякаго бесправдоуема и оскрьбласма неленостивь сы, вь помощь обрѣсти се, како же паче за отьчьство и за брата не оусрьдьнь бѣ сьболѣзновати. — — — дошьдь оубо крала оугьрскаго, сь великою же чьстию

Гласник V. стр. 38., 39.

Слишавъ же краль мажарскіи новое поставленіе и крала Стефана, козариса воставъ съ войскомъ, гредаше покорити силы стефанова и землы его. Стефанъ же ошативъ намереніе крала мажарскога и собравъ въ скорѣ воиисово свое, и прешедъ саву реку, таже и дунай и срестаетъ мажарское воинство со дрѣгіа страны дунава, идѣже нинѣ монастиръ светковалскій у бачкой. Со Стефаномъ же баше и братъ его архіепископъ савва ради примиренія уже градаше понеже баше повсюди славимъ, не ако князъ и братъ крала архіепископъ, но богъ самъ прославилъ его за превеликою свою милостъ и его труди и смиреніе; все бо еже просаше у бога, ако мочеѥ и више получаше, по писанію: дивенъ богъ во светыхъ своихъ. Самже оубо светый Савва посланикъ и примиритель до крала мажарскога, хота умрети за своа люди. Но краль мажарскій ни мало слишаше. належаши варѣ велике у месецу юню. краль же мажар-

приеть бысть имь бѣ бо прѣдьвьзвѣштень пришьдьшими моужіи ѩко приходеи архіепископь брать жесть крала срьбскаго. оугьрскомоу же кралю множьство много оугри и коумани сьбравьшоу, и на срьбскоуою землю пріити покоушаюштоу се, и сию себѣ ѩко повиноути помышляюштоу, — — — — лѣтоу же тогда соуштоу, и жестокомоу зною зѣлѡ развараюштоу, светомоу же маломь вина и водою стоуденою жеждоу поштеніа оуврачевати вьсхотѣвшоу, вьзвѣштает же кралю ѩко послати емоу ледь вь простоужденіе крал же и сь всакою радостю слоужештаго емоу посилаеть подати елика трѣбоуеть пришьдши ѡт светаго, слоуга же ізьшьдь вь всѣхь леденицахь поискавь, и ни мала ѡбрѣть, бѣхоу, бо вьсе ѡть великаго вара слньчьнаго ростопле се, вьзвѣштает се кь кралю, и спасеніемь его извѣштает се ѩко ни мала обрѣть подати емоу, и не тьчию, рече, архіепископоу, нь ни краливьствоу ти по семь что принести имамь. оскрьбиет же се краль, ѩко не имѣ вьдати еже светомоу проспвшоу. слышавже светьи, и зѣло ѡ семь вьзрадова се, вьсѣм же иже с нимь изь обитѣли изыти повелѣвь, и прѣподобнѣи роуцѣ свои вь вьотоу кь богоу оуподобивь, сь слъзами глаголеть: господи Іисоу Христе боже нашь. — — — — Бог же рабь своихь вь благое волю творе, и еште соушти молитвѣ вь оустѣхь светаго повелѣ, и быше вѣтри, блистаніа же и мльные и громы велици, и примракь коупѣ и страхь велик на самомь крали и на всѣхь вонх его, ѩко вьсѣмь оустрашити се и глаголати: что оубо боудеть? и се абіе не видѣ, нь на странѣ, идеже обитѣль светаго стоише, вь многоу широтоу окрьсть вьсесилнып богь прославиле и оудивиле своѥго раба, сь выше ѡть небесь прѣвеликымь градомь одьждивь, ѩко покрити землю множьствомь. соушти же сь светымь припадше к нѥмоу глаголахоу: помилоуи ны, ѩко ѡть страха изгыбаемь, и ѡть коѥнь нашихь ни единь ѡстает, ниже вѣмы камо разбѣгоше се. Светыи же и еште на молитвѣ стое, и благодаре бога ѡ бывшемь, сь слъзами глаголеть: слава тебѣ господи, — — — — таже богоданнаго града, принести повелѣваеть, и самь ѡть него прьвѣе ѩко ѡть ѡсвештеніа вькоушаеть, и вьсѣмь, иже сь нимь раздаеть, таже великоу сребрьноу блюдоу чьстнаго каменіа граднаго наложивь, кралю оудаеть глаголѣй смѣюшися светоми глаголеть: многоса еси усвдилъ пріти ко мнѣ, и прежде слишахъ ѩко цьдотвореч еси; нинѣ убо аще тако послышаеть тебе богъ, ѩко бо пред нами, да и мый убо видаше вѣрьемъ ѡ семъ глаголаній ѡ тебе, и сотворю вса по воли твоей. Се убо нинѣ ларь великій солнечній, сведи убо нинѣ ледь небесній да прохладимса съ нимь. Светыйже ѡвѣщавъ рече, жестоко слово глаголалъ еси, ѡбаче вѣрую богъ моемь, ѩко не за славу мою, но за слави свою, имящей са продати кровы, дасть ти господь по прошенію нашемь. И скончавъ слово, ѡбратився къ своимъ, и ни же къ братъ навратився, но ѡшедъ въ молитвенный шаторь свой и падъ на землю со слезама молашеся господеви своемь, да услышимъ молитвы его, да непогибнуть людіе многи, и да умягчится сердце крала, посмѣваюшагося дѣлемь, и сили божіей. И оште емь оуже на молитвы вьздвижеся ѡблакъ малъ и паде дождь по не на много, предъ шатором же светаго на улицѣ пасти господь ледъ съ небесе великій, еже вземъ светый на великое сребраное блюдо, сирѣчь на тепсій, и посла ко кралю мажарскомь, и глагола чрезъ посланикъ: пріими сіе желаемое тобою видѣти ѡ бога, и къ томь, да нескоснишь господа бога твоего; но ѡ всего сердца да увѣрнишися еми и рабомь его. Вньевже краль необичнїи ледь ужасеса и вѣровавъ, и сотвори вса по воли светаго, и заключиша миръ и ѡречеса своеа латинскіа ереси, и помазанъ бысть миромъ светымъ рукою светаго Савви архіепископа нашего, на мѣстѣ томъ и дѣже нинѣ церковъ стоитъ монастирь светоковлскій у бачкой. Сегобо наши пишютъ быти Стефан, иже потомъ ѡправданъ есть и светъ у мажарской земли. И тако разидошаса оба Стефана крала славаше и хваляше Христа бога, давшемь таковую власть человѣкомъ. И прослъса ими светаго по премногъ.

голѥ: по нѥже оу кралѥвства ти леда просихь, и врѣменемь дати ми не ѡбрѣте се, поужда ми бысть оу врѣменемь творца и оу вьсебогатаго бога просити, и еже ѡть неискоудних его скровнить подасть ми, оудах кралѥвьствоу ти на благословеніе, пошли же людіи, и елико трѣбоуѭть, вьзмоуть. Краль же ѡть светаго пришьдьших сих слышавь, вь оужасѣ ѡ страшномь слышани бысть, приемь же сь свѣтлимь градомь принесенноую блюдоу, и разоумѣвь ѥко прошеніемь светаго ѡть бога дасть емоу вь страхь чюдоу приемь оудивлѥт се, градное же каменіе целивае глаголѥть: дивьнь богь вь светыихь своихь. Таже вь вино вьложьше, сами и вьси соуштіи сь нимь благодареште бога. благорастворено и стоудено испыше. слоугы же кралѥви и вьсѣхь вельмоужь слышавше множьство града надша, вьси вьзети течахоу, и вьси, елико трѣбоваахоу, вьзьмаахоу — — — сь всѣми же своими высѡкыми сьвѣштав се, прошеніе его испльнити, и мирь и любовь сь кралѥм срьбьскым имѣти, и вьси слово оутврьдивше, и коупно сь кралѥмь кь светомоу придоше, поклапаюште же се емоу и хвалоу емоу вьздаюште глаголахоу: по нѥже разоумѣхѡмь ѥко божій чловѣкь ты еси, боуди намь присныи гость, и брать твои краль срьбскыи боуди намь выноу любимь болше паче неже прьвѣе. — — — — оумив же се кь светомоу глагола: словеса твоа ѡт че нѣкое неизглаголанно желаніе вь доушоу мою любити те вьлагають. хоштоу же, аште не гноушаеши се мене, по доухоу светомоу ѡтьца и оучителѥ приети те, исповѣдати же тебѣ еже вь грѣсѣхь житие мое и вѣроу мою, и аште полоучю бога или блажню се. Светыи же веселіемь доуше и срьдца радостию того приемлѥт, и краль вьса ѥже ѡ себѣ сказаеть. дивит же се светыи топлою кь богоу любовию несоуменномоу его грѣхь своихь исповѣданію, ѡ нихже светыи архіепископь покаяніемь врачевати се добрѣ его наоучи. по сих же кь нѥмоу глаголѥть: ѡтьрицаеши ли се ереси? ѡн же: ѡтьрицаю се, ѥкоже ты наоучиши ме. По наоученію же светаго ѡтьрицает се ереси и юже вѣроу латинскоую дрьжаше, и вьсѣхь ереси злихь и стоудныихь, иже светаа и съборнаа и апостольскаа црькви ѡтьрече, и светыи и вьселѥнисціи сьбѡри проклеше, и ѡнь проклинаеть и ѡтьрицает се православіа же вѣроу, ѥкоже светымь наоучаемь, дрьжати ѡбѣштавает се.

Као позајмица из тога дела Теодосијев може се видети и на стр. 141.—152. у делу Теодосијеву и карловачком родослову (Стојановића свод. стр 37.—38.).

6., *Животи краљева и архијепископа српских.* Имамо их критички издане од Ђ. Даничића по двема карловачким и једном лавовском рукопису, за које се зна, да су сви из новијег времена. Сем тих рукописа биће их још неколико познато (Јагић, Archiv II., 39., Ђуричић, „Данило II. Архијепископ,“ 48., 49.).

У овом делу, које се најзгодније може назвати Даниловим зборником, јер га он заснова, имамо животе: Стефана Уроша I., Стефана Драгутина, Стефана Уроша II., Стефана Уроша III., Дечанског и живот цара Стефана Душана (само одломак). Ту имамо и животе српских архијепископа: Арсенија, Јаниђија, Саве II., Данила I. (само кратка белешка), Јеврстатија I., Јакова, Јевстатија II., Саве III., Никодима, Данила II. (који је зборник засновао); а у истом зборнику има кратких бележака о српским патријарсима, Јаниђију, Сави и Јефрему. Још је Даничић, издајући „*животе краљева и архијепископа српских*“, указао на карактер њихов, и додао натпису „написао архијепископ Данило и други.“ Тога ради јавила се несугласица између наших литерарних историка у питању: шта је написао сам архијепископ Данило, а шта „друга“? (О том питању има у Јагићевој Histor. knjiž. naroda hrv. ili srb., Zagreb, 1867. god., стр. 184.—186.; Archiv II., 38., 39.; Новаковића у Отаџб. књ. V., 16.—20.; М. Ђуричића у расправи „Архијепископ Данило II.“, стр. 56.—68.; Вл. Качановског, у Славян. Сборнику III., 186.—187.; А. Востокова, Опис. рукоп. Румјанц. музеа, 157., П. С. Срећковића, Истор. срп. пар., II., 957.—962.).

Ако упоредимо поједина места из наших летописа и родослова с причањем Данилова зборника, не ћемо наћи, да су се служили наши летописци њиме, као што би могло бити. Овим се хоће рећи, да има позајмица, али не толико, те ће се даљим редовима изнети потврда, да је било маленог позајмања. Сам овај Данилов зборник није био толико познат нашим књижевницима, као што сведочи оно мало за данас познатих преписа. Јагићеве речи о том, што се мало преписа сачува, лепо кажу: „Es scheint das Werk, so bereits es an sich ist, doch für die unglücklichen südslavischen Zuständen zugross angelegt gewesen zu sein! Die unwissenden Mönche des späten Mittelalters bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts, ja zum Theil noch weiter—mögen wohl das Werk im Serbenkloster Chilendar angestaunt haben, aber es fleissig abzuschreiben, fiel nur wenigen ein“.

Данило Даничић стр. 5., 6. и 7.

По нѣмь же оубо приѣть прѣстоль краљевства брать его нареченыи вь имени царьскаго сана Владиславь краль — — — — сь (оубо) благочьстивыи (и христолюбивыи) краль Владиславь оть основаниѧ вьздвиже божьствьноую црьковь вь име Сьнасово глаголамоую Милешевоу, иде же положи тѣло великаго архиерея Христова Савы, прѣнесь оть славнаго града Трьнова, идѣже лежить чьстьнь и до сего дьне — — — — — — — и тако прѣиде вь бесконьчьныѥ вѣкы радоуѥ се о господи, и положено бысть богоугодьное тѣло ѥго сь великолѣпьными похвалами вь роукотворенѣмь ѥго манастири вь домоу сьнасовѣ вь мѣстѣ рекомѣмь Милешева.

Копорински летопис, Památky 51. и 52.

Владиславь же по нѣмь прѣемлѣть краљевство и ть же богоугодно и благочьстмо поживь. Сьзида же и храмь великь и чьстьнь славьное вьзнесениѥ Христа Бога нашего, глаголемыи Милешева.

Цетињски летопис, Archiv II., 79.

— — — — идеже и светые мощи его лежеть. Прѣнесе жи и еще при животѣ своемь и мощи светаго Сав'ви и положи вь прѣдрекомѣмь храмѣ Милешевѣ, иже и до дньсь стоеть цѣлы и нераздрешими.

Да се летописац послужио Даниловим зборником као извором за живот краља Уроша I. због краткоће самога текста не може се потпуно показати. Али по белешци: „Многа же

озооблиши и србби отъ оугрьскааго краля приемлеть по пророчьскомоу словоу* — која много подсећа на Данилове хиперболичне епитете, изгледа као да јој је извор у самом тексту (в. Данилов зборник, стр. 15.).

Из Данила је узета и краћа белешка у летописима треће редакције, као што се види:

Данилов зборник, стр. 24. и 25.

Под градомь елечемь надь оубо съ коньи и съкроуши ногоу свою — — — — любимыи мои брате, се оубо видиши, якоже сьтворихь, вьдасть ми се; да къ семоу оубо прочеи не имамь владичьствовати на прѣстолѣ семь, иже вьзехь силою родителю моемоу.

Летопис у Шаф. Pamätky 70. и 52.

сьтрь бо ногоу под елечемь планиномь, заиѣ вьста на отца своего, — — — — — Сь же Стефань краль похваляиѣи отъ дѣль своихь при животѣ своемь призываеть брата своего светаго краля оуроша и томоу вьроучаеть правити краљевьство отьчьства си.

О вјади Милутиновој има у летописима по доста грађе, коју су, мислим, летописци прили из Данилова зборника.

Данилов зборник стр. 128., 130., 131., 134., 138.

— — — — мирь же и тишина процвьте въ отьчьстви єго, и толика слава и богатьство въ дьни боголюбиа єго бысть въ богодарованѣи ємоу дрьжавѣ отьчьствиа єго, ако не соупротивати се ємоу ни єдиномоу отъ окольныхь єго царь славѣ и богатьствоу єго, за єгова ради боголюби и съмѣреніа и кротости; къ богоу съмѣрень и къ человѣкомь оугодьнь, и къ нищитимь простьрьтие бесчисльно милостьнь; маломоитьныи одѣваи и питаи, и светыихь крькьви бесчисльно просвѣштаи и оукрашаи — — — — — — . И не тькмо въ богодарованѣи державѣ отьчьствиа се, ни и по вьсеи велицѣи Романии и въ самомь велицѣмь новѣмь Рамѣ Конъстантинополи, крькьви сьзда, и прочиимь многые милостиие вьдасть, и тамо маломоитьныи питаи и сьгрѣваи. Тако оубо хождааше и тако твораше въ лѣтѣхь многѣхь якоже бысть прослоути се имени єго и прославленоу быти по вьсѣхь окрьстьныихь странахь вьсточьныихь западьныихь Стефань Оуроиь, прѣвысокыи и и крѣпькыи и самодрьжавьныи и милостивыи краль срьбьскыи — — — — . И светаага и богомь вьздвиженааго мѣста глаголюмаго Хиландара крькоиь божьстьноуо, иже бѣ прьвааго здания, отъ основаниа разорь и большоу сьздавь и оукрасивь вьсякыими различьными добротами — — — — — Оубози и нищии ако отъ нѣкыи сьвѣсти течаахоу къ нємоу не тькмо ближьнии въ отьчьствѣ єго, ни и отъ заморьскыихь странь и отъ вьсѣхь

Цетињски летопис, Archiv II, стр. 81. и 82.

Сиа же Оуроиь вторыи приемь краљевство и многъ въ милостини бысть, якоже є царь и краљевь никтоже и до сего врѣмене не обрѣте се, по сіих же аще бидет, не вѣми, единоми вѣдомо вѣдѣномь прѣжде рожденіа єго когожде. И где бо не ислыша се єгова милостиии и правда! Вѣсть бо рече добродѣтель прославляти стежавшагосю. Досезано бо того милостиии и по вьсточьныхь странахь, глаголю же Константиновь градь и Іерусолимь и Синаиска света гора, єгуптьска земля и острови морскые, еще же и об-єнь поль мора, идеже где слышаше что придобыти, ако добрыи краљь или довьць где искусѣиши обрѣщет довь, ако бо въ своеи земли, сице и по вьсеи миле, таковаю любов къ нищимь сицеви ревность по болѣ стежа. И крькви сьзда многы и въ тиждьхь земль и болници устрои, якоже и тамо сьвѣнмь дивити се, въ Іерусолимѣ светымь архістратиговь Хортіать кон' Солина, Продромь кон' Сереза, въ Константинѣ градѣ архістратиговь и болници, понеже и господь умножи царство єго. мв. лѣтѣ. Сьзда же и въ своемь отьчьстви крькви велики и красни, якоже и до нына видимо єсть. митрополь Градчаниа и в Призрень митрополь и другаю крькоиь светаго архідіакона Стефана в Призрень, и в Скопію храмь богородица глаголюмыи Троеручица и на Сераѣ светаго Георгія и другаю въ Пагоричини, и въ Солина крькоиь светые троице сьзда и украси и полати вьздвиже и хрісовули в царь грьчьскыхь втвьрди, ако да єсть

морьскыхъ островъ и отъ светааго града славьнааго Иѥроусалима. — — — — И въ Солоунѣ же град и тоу въздвиже дворы царьскыѥ, и създа црькоѵь въ име светааго арьхиѥрея христова Николы, и црькоѵь въ име светааго моученика христова Георгиꙗ; — — — — Домъ бо прѣсветыѥ богородице въ мѣстѣ рекомѣмъ Трескавицѣ, — — — — И създа црькоѵь оусьпениꙗ прѣсветыѥ богородице иже глаголѥмꙗ епископиꙗ призрѣньска, и такожде црькоѵь благовѣштениꙗ прѣсветыѥ богородице иже епископиꙗ грдьчаничьска, и црькоѵь глаголѥмоу Троѥроучицоу въ славьнѣмъ градѣ Скопии, и црькоѵь светааго Коньстаньтина вьноутрь града Скопии, и црькоѵь светааго Георьгиꙗ нагоричьскааго. — — — — —

вь ѡбласть домꙗ прѣсветыѥ богородице хиландарьскыѥ. И Хиландарь ѿ основаниꙗ развали и болѥ въздвиже и достоино създанію таковаго монастыра вьсѣми потрѣбами и приложии по срьбстѣи и бльгар'стѣи земли дасть изьѡбилно, и въ име светаго прьвомученика Стефана и златомь украси ѡбилно, идеже и светые его лежеть мощи его светые. И инии елики многи ѡбноги по своихъ и тждихъ землихъ, нѣсть мощно изрещи.

7., *Живот Стефана Уроша III., Дечанског од Григорија Цамблака.* Дело Цамблаково сачувало се у рукописима бугарске и руске рецензије. Један је преписао А. Горски, а Хилфердинг објавио у „Arkivu za jugoslav. poviest.," IV., 1.—29. стр. Руске рецензије живот Дечанскога штампао је Јанко Шафарик у Гласнику кн. XI., 43.—94. стр. Ст. Новаковић објавио је у XVI. кн. Starina (стр. 110.--112.) све варијанте живота Стефана Дечанског од Цамблака по рукопису народне библиотеке, бр. 264. — То је дело писао Цамблак последњих година XIV. или првих година XV. века, али не после 1406., које је године отишао у Русију и тамо као учен човек стекао великих заслуга за руску просвету и књижевност. Састављач карловачког родослова знао је за дело Цамблаково и по нешто је из њега извадио, као што каже запис: „*сьписа* же слоужбу его и житіе *Григоріе Цамблакъ.*" Има позајмица из тог дела и у родословној преради из XVIII. века.

Живот Дечанског од Цамблака, Гласник XI. стр. 47., 70.

— — — — — вь прѣдстоаныи же иже ѿ отьцоу смѣрень нѣкаковь и своиствнь образ имѣе по истинѣ. въ оумьльча промишлениꙗ сиꙗ о таковѣмь начинаніи, ѩко да и неправедною извою искоушень бивь, праведнымь вѣнцѣмь ѿть живоначелніе вѣнчаеть се роукы. Его же кромѣ троудоѵь ѩоноѵь еже о истинѣ невъзможно сподобыти се комоу. Что иже ѿть здѣ достоиная оумилениꙗ и слъзамь повѣсть прѣодоле женская лъсть: побѣди се царева прѣмоудрость женьскымь оухыщреніемь, подклони се ѿтьчаа моудрость женскои слабости, оуꙗ се родителнаа топлота жени бестоудіемь, бываеть праведни неправѣдно, неизлобыиꙗ навѣтомь лютомь, милостивіи немилостивно. и ѡ безмѣстіа, ѩчію лишаеть се, и да не нѣкто ѿть иже не добрѣ вьнемлющихъ, вьзьмить ме, сіа слыше — — — — По срѣдѣ же сихь въсѣхь благо-

Карлов. родослов, Patářky, стр. 61.

Глаголют бо, ѿтцоу его Милоутиноу ослѣпившоу ради клетве мащехи его — его же прѣславно богъ паки зрѣти оустрои великымь чюдотворцемь архіереѡмь христовѣмь Николаѡмь — — —

Троношац, Гласник V., 61.

Едини бо пишить ѩко симонида уязвилася красотою уроша хотѣла съ нимь совокупитися, ѩже нехотѣлъ ѡскверити ложе ѿтца своего, ѩкоже авесаломъ: ѩаже убоавишися да не явно бидеть дѣло сѧ ѡклеветѣть уроша кодь милѧтина, — — — —

Карлов. родослов, Patářky, стр. 61.

И създа црькоѵь прѣкрасноу светаго вьзнесениꙗ на рецѣ Бистрици на Дечанѣхъ — —

лѣпнїи въздвиже храмъ. ѿть вѣноутрь оубо дльготоу и ширинoу многоу имѣе. Высотоу же толикоу, ꙗко и ѡчи оутроуждавати зрѣщимь мраморовиꙗ иными стлъпы поддрьжимоу. и камарами различнїими испьщренноу ѿть вѣнѣ же, оуструганными мраморы съставлєнь многочоднѣ. багровидїими коуплно и бѣлыми и котораагождо камене къ дроугомоу съчлаѩніе дивно и хоудожьства высочаніе. — — — — —

— — црьков же его, ꙗже за .si. лѣть сьзда се мраморіемь и величьствомь и изваніами различныхь видовь нетоуканныхь, ꙗже недовлѣеть лѣто к повѣданію. вьзорь же црькве всѣхь видове и ѡчи зрещихь троуждаеть ѿть зѣлные свѣтлости мрамора, ꙗкоже нѣкаа звѣзда дьнница изь оутра сіаюшїи. —

8, *Похвална слова кнезу Лазару.* У старој српској књижевности има три версије ових похвалних слова, која су до сад објављена. Најпознатија је она у Србљаку, која је у Гласнику XXI. штампана; друга је версија штампана у Гласнику, књ. XI.; а трећа је штампана у Летопису Мат. Срп., књ. 117. Овамо долази и *„похвала кнезу Лазару“* у Гласнику књ. XIII.; за тим похвала, коју је кнезу Лазару на покрову извела Ефимија, удовица Угљеше Мрњавчевића, а кћер ћесара Вохише; штампана је у Рашатку, у Гласнику, књ. IX. по Кипријанову рукопису и у Monum. Serbica.

Карактер ових пролошких житија и похвалних слова о кнезу Лазару одређен је и самом наменом, за то се овде не сме тражити прилога Лазареву животу и историји његова доба. А ако упоредимо текстове с летописима, мало ће се показати позајмица.

Похвала о кнезу Лазару, Гласн. књ. XI.

Бѣе оубо блаженни сьи моужь благородних и благочьстивыихь родителеи сынь и праведнаго Лазара и драга Христова тьзоименство од родителїи иже имѣѩ и соупрѣжницѧ поимь и синовоѩь и дьщерель ради добродѣтелїи вьсеѩ срьбскые земле самодрьжьць бысть и многые светые и доуховные моуже къ ѡкрьмленію жизни свое наставьникы себе и съвѣтникы имѣше и многаа лѣта въ благодьрьствы проваждае инокыхь любе, нищїихь милоуе, старыхь ꙗко родителе почитае, срѣдніихь ꙗко братїю, юныхь ꙗко сынови.

Цетињски летопис, Archiv II., 86.

Сьн бо ничимже нь добродѣтел'ных' тьщаніи скидьнь ими се изволеніемь прѣжде того бывшихь царь и краљевь, ключьствующїихь любе, стерыхь почитае, нищїихь съ вьрьдіемь миле, вь кротости сы и истѣи простотѣ таковь, ꙗко много именовати того крот'каго Давида.

9., *Живот десиота Стефана Лазаревића од Константина философа.* Ово дело издао је Андреја Попов 1869. год. у Москви у књизи: „Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей.“ стр. 92.—130., по рукопису троицко-сергијевске лавре № 686.; Јанко Шафарик у Гласнику, књ. XXVIII. стр. 366.—488. по рукопису библиотеке одеског универзитета. Трећи пут, и најбоље, издао га је В. Јагић у Гласнику, књ. XLII., стр. 244.—328. О одношају свог издања ка ранијима Јагић у уводу каже: „Моја је дужност, да своју накану оправдам да докажем, да се ово треће издање према обима пређашњима смије збиља прозвати не само поправљенијем него управо по све новијем“ (Гласник XLII., 224.). При свом издању Јагић је имао два рукописа: један одески, али не по ком је раније издано дело Константиново у XXVIII. књ. Гласника и рукопис из Богишићеве збирке. Разлика Јагићева издања од ранијих поглавито се своди на двоје: по језику, т. ј. рецензијом и по унутарњем садржају т. ј. редакцијом, јер су оба прва издања на руској рецензија. О самој редакцији Јагић вели: „Живот Стефана Лазаревића, како се чита у рукописима српско-словенске рецензије, представља подједну и другу редакцију облатију, пунију с већим историјским детаљем.“ За то је руско-словенска рецензија извод из српско-словенске, али

ту нису изостављена само опширнија библиска места и фразе, но и места, у којима има знаменитих историских детаља, имена места и т. д. На тај би се начин могло узети, да су већ у XV. в. биле две редакције овога дела, једна опширна и друга извод из опширне.

Значај дела Константинова, живота деспота Стефана, може се оценити, кад се узме у обзир његово богатство историског градива за историју времена, у које је Стефан живео. И наши летописци употребише ово дело за своје компилације, а „при томе спомена је врлредно, вели Лагић, што се нека овака мјеста, која су из живота унесена у летописе, читају само у пуној редакцији истога живота.“ У карловачком родослову (Památky, 63. стр.) имамо ову белешку: „Житіе же все по редоу написоует се Константинъ — философомъ по многе оумолчани спиклить, паче же еговымъ тремьвленнымъ запрещеніемъ, еже и начань оть десетьныхь словъ моусесенскаго законоположеніа, та же еговоу възрастоу и власти и благочьстію оудоброторвивь и украсивь плетеньми и витискыми глаголы, аще кто инь дрѣвныхь любомоудрьць, ако великоу сладость и умилѥніе прочитающімь, и вса памети достойна наи савь и оухытривь, вьспоминае же и тогда царствовавшихь, где и кои и како, и оубіеніе моусіино и прочихь.“ Ну о позајмици четиньског летописа, колика је, може се видети из паралелâ, што сад долазе:

Живот деспота Стеф. Лазаревића од Константина, Гласник, књ. XLII, стр. 261., 263., 266., 284, 290., 297., 309., 310., 319. и 324.

Бѣше же нѣкьто благородьнь вѣло (Милошь), своюмоу господиноу ѥгоже обльгаахоу саиждештен и невѣрьна мѣнмахоу. Ть же ако да покажеть вѣроу, ьвкоунѣ же и моужьство обрѣть подобьно, време, оустрьми се къ самоюу великомоу начельникоу ако отьбѣгаѥ, ѥмоуже и ако поуть сьтворьше. Ѥгда же близь бысть, и абие опльчаѥть се и вьньи мьчь вь того самого грьдзаго и страшьнаго самодрьжьца. Тоу же и самь оть нихь падаѥть. И вь прьлѣѥ оубо оудолѣваюуть соуштен о Лазарѣ и въспрѥмлюуть побѣдоу. Нь не оуже време избавлѥнии бѣ. Того ради и сынь того царь вьзмегаеть пакы вь тои самои брани и оудолѣваѥть, богоу тако попоустившоу, ако да и великыи съ моученіи вѣньцѣмь оувезеть се и иже съ нимь. Чьто оубо по сихь; блаженыи коньць постизаѥть оусѣченіемь главьнымь, прѣжде ѥгови вьжделѣнии дроузи, прѣдкарѣште ѥго много оумилѥнымь молѥніемь ѥже прѣжде ѥго коньць приѥти, ако да ѥговоу коньчиноу не оузреть. — — — — Ходатаѥмь же съгласивьшимь съ господѥю благочьстивою о дѣштери ѥи мьньшои Оливерѣ и съ свѣтомь патрьарха и вьсѣхь свештеньныхь сьбора, и вьсею сиклита, вьдаѥть сію вь женоу Ами ѣ великому, вь ѥже сьпасено быти стадо христоименитьно оть влькь гоубештиихь ѥ. — — — О начельствѣ же вѣштен матерьнимии одѣ-

Четињски летопис, Archiv II., стр. 88., 89., 90. и 91.

Мѫж бѡ нѣкто благородьнь, ѥгоже ѡбльгахи завидѣшеи и невѣр'на мѣнмах къ благочьстивоми, абіе врѣме подобно ѡбрѣть, встрьми се къ самоми начелникоу ако ѡбѣзае. егда же близь бысть, и абіе опльчаѥт се и вьньи мьчь вь того самого грьдаго и страшнаго и сама дрьж'ца. Ть же и самь ѡ нихь падаеть, богъ тако попоустивши, ако да великыи съ мученіа вѣнцѣмь ивезет се и иже съ нимь. Блаженыи же коньць постизаеть всѣченіемь главнымь. И тако мученіа вѣнцемь ивезе се.

Сын же его Стефан съ благочьстивою госпождею и свѣтомь патріарха и вьсѣхь свештенныхь сьбора, ходатаеи же съгласившімь о дѣштери ѥе мньшои Оливерѣ, вьдаеть сію вь жена Амерь великоѥ, вь еже спасено быти стадо христоименитно ѡ влькь гоубѣштіихь. — — — — Ѡ начелствѣ же вештеи материими одѣвает

вають се молитвами и отьчьское достоиньство наслѣдоують и сьдрьжитель свѣтьлѣиши вьсемоу являеть се. — — — — И оубо обьходе землю отьчьства своего и окрьстьнаи сьмирнивь, дроугы сьтвори и оть древле нарекьшаи се тьчиюу срьбьскаи вь нѣкаи врѣмена, и та къ себѣ привлѣче нѣкыихь же и покори. — — — — Вьздвизаеть оубо и здѣ прѣдьреченааго Влька и просить оть царя вои множьство, паче же ихоже решти вьсе сили его. — — — — Ѥгоже ведоше к царю томоу сь нетиимь его Лазаромь. Прѣходештоу емоу оть лоуга вь лоуть и вои разбоиничьскыи присьвькоупливоштоу, и нѣкыи оть Исмаилить мьне сего оугонезноути и любовь показоуе, аште бо вѣдѣти хотѣаше сьмрьть его, бѣжаль оубо бы сь нимь томоу прѣдаше того водити. Подасть оубо семоу яблько. Сь же поль сеи дасть нетию своемоу, поль же самь много помоливь се вь мѣсто причештениа вькоусиста. Ни бо кьто прочештаеи бѣ тогда сихь, ни бо бѣше, того ради и яблько вь мѣсто крьви и тѣла господьни нарекьша вькоусиста. — — — — Оубиеноу же бывьшоу Моусиу — — — И оть толѣ жительство же и вѣшти вьса мирьна сьстоаниа вьспріеше. — — — и благодаре бога о вьсѣхь ихь же сьтвори вь вьсе дьни живота его. И бѣ дѣло его милостьиа непрѣстаньнаи, прочитаниѥ же често божьствьнымь словес. И толико оубо издасть себе къ ништиимь, елико самь исходить вь ношти по стьгнахь и халоугахь иже сихь милостьиѥ своюю роукою исцьлиати. И тьчию носештааго злато или сребро ихово же оубо и бѣше единого тьчию в рьнѣиша сь собою поимлиаше, многашти и сам се творе бѣше. Нѣкогда же пришьдь единь ништ, и дасть емоу. Паки же прѣдьтекь прошаше. Ѥго же блаженыи познавь множае дасть емоу. Онь же третицею прѣдьтекь егда и множаишеи дасть емоу рекь, на хыштьниче и вльхво. Ть же отьвѣшта, не азь хыштьникь ни вльхва есмь, страсти належеть ми, нь ты иже земльнымь царьствоуеи и небесьнаи крадеши и вьсхыштаеши. — — — — Сицевам бо творе никогдаже оскоуѣ вьсе дьни живота своего. — — — — Егда же сь коня несьбить бываеть, бысть къ градоу громь таковь единою вьнезапоу, иковь же никогдаже намь слышати и страшьнь, оть ихоже часа и тьма бысть по вьсеи странѣ тои, елико ношть се молитвами и ѿчьское достоиньство наслѣдиеть. — — — — И тако ѩко ѩходе землю ѿчьствіа своего и окрьстна сьмирнивь дрьгы тьтвори и ѿ древле нарек'ша се тьчію срьб'ска вь нѣка врѣмена и та къ себь привлѣче, нѣка же и покори. — — — — —

Брать же его прѣдрече ныи ѿ сего ѩбѣгае и къ Амире вьсходить и просит ѿ цара вои множьство и изьшьдь плѣниеть землю ѿчьствіа своего. Послѣжде Аміра и Мисіа, брать прѣдреченаго, послѣди Аміре Илдрьмь, заклавь Влька и нетіа его Лазара, иже вь мѣсто тѣла и крьви яблько раздѣлише, причестише се. — — — —

Оубіен же быст Мисіа Амира и ѿ толѣ жительство и вешти вьса мирна сьстоаніа вьспріеше. И благодаре бога ѿ вьсѣхь ихже сьтвори вь все дніи живота своего и бѣ дѣло его милостьиа непрѣстанна, елико самь исходити вь ношти по стьгнахь и халугахь своею рукою нищіимь издааше, и тьчію единого носещаго злато или сребро сь собою поимлиаше единою же томи раздающи пришьдь нищь подасть ему, егоже блаженыи познавь прѣдтек'ша пакы вьторое подасть ему множае, и пакы третицею познавь пакы того пришьдша, еда и множае подасть ему, таже подасть сіа рекь на хыщиче. Ть же ѿвѣща, не азь хыщникь ни вльхва нь ты иже земльнымь цѣсарствомь небесное вьсхыщаеши. Сице твораше вь все дьни живота его, ако и ѿ окрьстныхь страны пріити нищіимь и свещенаго недета сиціимь.

Тропошки родослов, Гласник V. стр. 99. и 100.

И въ денъ той бысть громъ страшанъ и тама по всей его державы, ако мнѣти людемъ сѣмъ, ако день въ нощь претворитися, и при самомъ заходѣ солнца паки день указася. — —

мѣнѣти быти иже въ захожденіи слньца мало пакы просвѣтлити се. Сиа же ѥко въ полоу дне быше. — — — — Бысть же прѣжде прѣставленіа тъзоименитааго. зі. мѣсеца того сь небесе ѥко искры поусти въздоухъ на градъ ѥже и въжизаахоу, паки же погасише. Ѥсте же прѣжде сихъ вихръ въздвигъ се покровъ црьковьныхъ въ градѣ отьимъ сьвръже на землю и жилишта многаа низложи и жилиште сестры тъзоименитааго.

И по малихъ днехъ второе знаменіе паки было, вихръ великъ, которіи многіа домы сокрушилъ и домъ сестре крала Лазара до земли сокрушилъ, и покровъ соборныа церкви ѡлованіи весь на землю свергнилъ; потомъ искри огненіа, аки дождъ снизходящіа ѿ воздиха и низходящіа во градъ претворахиса въ черніи пепелъ.

10., С Константином философом прекида се онај низ биографа, који, пишући животе српских владалаца, оставише и по где који спомен о догађајима из српске историје. Али на 200 година после Константина јавља се један српски књижевник, који се прихвати посла, да у оном низу живота српских владалаца попуни неке празнине, да последњем Немањићу, који беше проглашен свецем, ода достојну пошту. Тај биограф беше српски *хаџријарх Па сије*. У оном размаку времена, између њега и Константина, има само неколико похвалних живота, „слова“ последњих Бранковића, Максима владике и Стефана и деспота Стефана Штиљановића (Гласник XI.; Летопис Мат. Српске, књ. 117., стр. 116.—122.). Живот цара Уроша издао је Илар. Руварац у XXII. књ. Гласника (213.—232. стр.) по великореметском рукопису од 1642. год. Издавач је текст овога рукописа попунио јасачким, преписом од 1648. год., јер је велико-реметски рукопис без првог листа, једног из средине и последњег. Хиљфердинг је из Пајсијевог живота цара Уроша објавио неке одломке по шишатовачком рукопису, који је опет препис с јасачког. Живот цара Уроша није ни у чем послужио као извор летописцима, те и нема из њега позајмљене грађе. Знатно је о њему напоменути, да је поглавито написан по летописима и родословима, и по народним предањима, као што то сам Пајсије напомиње. Вл. Качановски, анализујући у својој више пута споменутој расправи ово Пајсијево дело, даје му велику вредност, јер по слагању неких места у животу Урошеву узима, да му беху извор летописи као копорњски и сеченички, и родослов палик на карловачки. Али заборавља само народно предање, које је, може се рећи, било од најглавнијих извора Пајсију, те је из других извора поцрпену грађу потпуно заодео, а што и сам Пајсије спомиње (Годишњица VI., 237.—244.; Славян. Сборникъ III., 161.—163.).

Побрајајући домаће писце, ваља споменути Ђурђа Бранковића, јер као што она житија, тако и његова хроника, беху извори летописима и родословима. Његова је хроника још и за то овде вредна пажње, што је била скраћивана, те су тако састављени неки родослови особите врсте, као што су: Chronica Serbica Despotae Georgii Branković и родослов у XXI. књ. Гласника.

Бранковић је ту своју хронику написао за својега тамновања у Бечу и у Јегри, где је умр'о 1711. год. Аутограф хронични чува се у патријаршијској књижници у Карловцима а сем њега су у њој и два преписа, један од непознатог, а други Константина, игумана студеничког (између 1742. и 1748. год.). Рукопис је описивао Шафарик у Wien Jahrb. за год. 1833., а то је преведено у Лет. Мат. Срп., књ. 78., а има описа и у III. књ. Geschichte der südsl. Literatur, 1865. г — У манастиру Крушедолу чува се још један препис Бранковићеве хронике од неког Бартоломеа, који је по Стратимировићевој белешци преписан с преписа неког јеромонаха Мојсија. Илар. Руварац који је имао све те преписе у рукама, каже за први препис у патријаршијској књижници, да је оригиналу вераи, а језик другога да је удешен према књигама што долажаху из Русије. Крушедолски препис управо је прерађен хроника деспотова (в. Летоп. Мат. Срп., књ. 111., стр. 1., 2.) У Гласнику XXXIII. (стр. 142.—190.) Ст. Новаковић наштампао је одломке из Бранковићеве хронике уз неке исто

рйске прилоге, који су у рукопису Срп. учен. друштва, бр. 237. У овим одломцима говор је о приликама и догађајима српског народа у време Бранковића хроничара. Што се тиче историйске граће у хроници Бранковићевој, нема више ништа особито да је необјављено, по што је готово све, како вели Руварац, познато преко историје Јована Рајића.

(Свршиће се)

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

од КОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Наставак)

б.) Посредно наслеђивање.

Неки узимају да наслеђивање глувости, које није непосредно са родитеља пренесено на децу, треба узети у нарочиту категорију, ако се је глувост појавила код рођака у усходећој или побочној линији. Да ли је та деоба оправдана, о томе постоје и противнички разлози, али који тешко да могу нчим да се правдају. Не може се никако порећи, да су породичне и наследне склености исти појмови, али да ли је овде једно исто пренашање ових махна (узев ту и немост) са родитеља и рођака на потомке? Ми знамо истина, по аналогији других махна, као и по пренашању особина код животиња за приплод, како се оне и непосредно а често и посредно пренашају са разноврсним укрштањем: Међу тим баш овде је до тога и стало, да се горњом деобом дође што приближније и до оне вероватности у правилном пренашању ове махне која се (правилност) у датим околностима јавља као производ извесних чињеница.

Веома је интересантан пример о овом укрштању наследних махна овај случај. Неки глувонем (наводи Хартманг[1]) узме здраву жену и добије двоје деце, и то: глувог сина и здраву (А) кћер. Ова се уда за здравог човека и добије (у браку): две глуве кћери и здравог сина (Б). Овај узме здраву жену која му роди глувог сина (В'). Једна од оне две кћери се уда за глувонемог и роди глувог сина. Отац и деца глувонемог В' били су здрави.

Према овоме добијамо овај преглед:

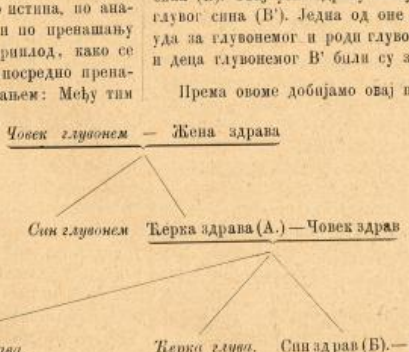

Што се пак тиче самог пренашања глувонемости, о томе не може бити више сумње. При овоме треба се само сетити на пренашање спољних облика, нарочито црта лица, боје, итд., и сем тога, не само аномалије конституција, но и нарочито духовне болести, епилепсију, кретенство, итд.[2]). Према доцакошњем истраживању код свију статистичара

[1]) S. c. pag. 56.

[2]) Dr. Büchner. Die Macht der Vererbung u. ihr. Einfluss auf den moralischen u. geistigen Fortschritt der Menschheit. Leipzig, 1882. p. 44.5.

излази, да преношење глувости бива чешће са оца, но са матере, из чега се изводи закључак, да агенс, који изазива слабост са већим се интензитетом преноси са оца но са матере. Према томе и при ступању у брак, између глувонемих и здравих, на то треба мотрити, јер та опасност болести са већом вероватноћом прети са мушкога пола.

Из горњега види се, да релативно чешће бива посредно наслеђивање, што, разуме се, има још да се потврди опширније и тачније израђеним статистикама, при којима би се увек делили глуворођени од оглувелих.

в.) Чешће појаве урођене глувости код браће и сестара.

Није редак случај да родитељи добију међу здравом децом једно или више глувих, и ако су они потпуно здрави, а и њихови (најближи) претци нису патили од ове слабости, сем тога ни других узрока нема (као блиско крвно сродство међу оцем и матером) који би дали повода да се појави глувост. У овом случају остаје једина могућност, да су родитељи пренели на дете какву склоност из које се убрзо развила поменута махна. Са свим је оправдана претпоставка, да се глувост преноша посредно или непосредно, као и сви други абнормитети, и да ће ту, сем осталога бити и узрок каква аномалија у развитку слушног органа. У горњем пак случају недостају нам поуздане основице, са којих би се поуздано одговорило на питање: са којих се је узрока са ових (здравих) родитеља пренела слабост на децу? Односно анатомских промена, које би биле повод овим случајевима, не зна се још ништа, и само остаје за сада ближој или даљој будућности да нам ове појаве објасни; данас пак оне се морају узети у обим сличних појава атавизма.

У случајевима где се чешће јавља глувост код деце (једне породице), та се слабост обнавља или само на једном полу, тако да су час само дечаци, а час опет само девојчице глувонеми; често бива мешовито, без разлике на пол.

О појави глувонемости код близанаца у пруској статистици има врло много података. При попису ранијем било је 13 случајева, у којима су оба детета била глува, и то у три случаја оба мушкарца, у 4 обе девојчице, у 6 случајева било је да је један близанац био женско а други мушко. Новији податци о овим случајевима у Немачкој, при свем тражењу, нису ми познати.

2. Крвно сродство родитеља.

О утицају крвног сродства родитеља на рађање глуве деце водила се дуго препирка, а резултати свега тог не дају ничега са свим поузданога. Нарочито француски лекари трудили су се, да ла основу статистичких података изведу штетан утицај крвног сродства у овом погледу. Тако су неки тврдили, да је блиско сродство родитеља не само од великог утицаја на рађање глуве деце, но да је оно најчешћи узрок тешким можданим болестима. Тако је један лекар прорачунао да је код глувонемих само крвно сродство родитеља 28·50% проузроковало њихову слабост, премда се у тачност његовог тврђења с основом сумња. Сличне резултате добијали-су и остали француски статистичари.

На овоме раду ни немачки лекари нису изостали. Од особитог је интереса случај, који је забележио један од тих истраживоца, при коме је штетан утицај требао три пута да се јави, па да тек изазове глувост у ужасној мери. Родитељи, вели се, били су здрави, у чијем сродству не само да не бејаше глувости, но није било никакве наследне диспозиције од ма којих болести, чије би последице изазвале ову слабост. Они су добили шесторо деце, која су сва била глува. Родитељи су били здрави и снажни а у годинама 23 односно 21. Међу тим сазна се, да су родитељи блиски рођаци (Geschwitterkinder), а у том истом сродству били су не само њихови родитељи, но и дед с бабом. Сличних примера има више. Али, све донде, вели Хартман [1]), док не будемо сазнали на којим узроцима, на којим патолошким процесима почива глувост, према томе како се она јавља на овај или онај начин, могу се узети горњи назори само као хипотезе; ти би пак назори могли тек онда да буду тачни, ако би агенције, које ту слабост (глувост) проузрокују, код наследне добијене глувости и код бракова међу крвним сротством, биле исте Међу тим ови назори тешко да се могу доказати статистиком.

[1]) Ibid. pag. 62.

Заузимање неколиких аутора француских, да докажу велики утицај крвног средства међу родитељима на рађање глувонеме деце, изазвало је с друге стране и многе противнике (такође Французе), који су тврдили, да се у здравим породицама а у повољним социјалним односима не јавља никакав рђав утицај бракова међу рођацима на пород, но да је ово само случај у породицама, у којима постоји, поред неповољних хигијенских и социјалних односа, каква диспозиција за глувост.

Ово питање још није са свим на чисто решено. Опширнији и поузданији статистички податци, који би се са највећом тачношћу више деценија постојано водили, дали би један од најјачих основа, са кога би се о овоме могао да изведе поуздан закључак. Али и из досадањих статистичких радова види се, што је неоспорно, да бракови у којима су родитељи ближи рођаци, дају много већи проценат глувонемих, но што је то случај код осталих бракова, а што је довољно, да се тај рођачки однос родитеља окриви као праузрочни моменат за појаву урођене глувости.

Код нас ово питање тешко да ће имати каквог практичког интереса. Узев ту околност у обзир питања о урођеној глувости, којој би био узрок ближе крвно сродство родитеља, не могу се код нас тим пре узимати у претресање, што је тако блиско сродство у браку и немогућно према одредбама наше цркве у том погледу о ступању у брак.

3. Неповољни социјални односи.

Честа појава глувонемости код сиротиње класе дала је повода неким да мисле, да је то главни узрок појави ове махне, и да је њено легло нужда и сиротиња, а ово у толико више, што је глувост код богатијих ређа. Томе ће нема сумње и највише допринети, поред осталога, рђави, влажни и тескобни станови, па онда, оскудна и мршава храна са прекомерним физичким напрезањем. Изнуравање телесно даје места свакојаким болештинама, а оно, нема сумње, ствара у првоме реду и диспозицију за глувост.

Услед овога и чињена су разноврсна проматрања, да би се и у овом погледу дошло што више до поузданих резултата: у колико, и како живот сиротинјег сталежа утиче на развитак глувости. Један је од немачких лекара у свом испитивању у Берлину нашао, да од њих (глувонемих) 152, највећи део, живи у најсиротинјем и најнасељенијим кра евима вароши. Са свим је појамно, да ће у чешће насељеној вароши, односно њеним крајевима, бити и проценат глувонемих већи, само то нак не даје довољно разлога, да се узме, да је и та насељеност један од узрока који условљава ову појаву.

У ком се односу налази број глувонемих по варошима спрам оних по селима, види се из овог статистичког прегледа у окрилни Магденбурга:

Таблица 7.

	становника	глувонемих	1 глувонем на:
У варошима	350.579	181	1936·9
У селима....	504.056	338	1491·3

Још је мања разлика између вароши и села, у околини Келна, где долази глувонем на 1876 варошана, а исти број глувонемих на 1823 сељана.

У погледу добијене глувости (буди којим узроком) и наслеђене овај је однос у варошима и селима:

Таблица 8.

	Мушкиње			
	урођена		добијена	
	глувонемих	1 глувонем на становн.	глувонемих	1 глувонем на становн.
У варошима....	54	3304·4	44	4057·7
У селима.....	100	2505·1	77	3254·3

	Женскиње			
	урођена		добијена	
	глувонемих	1 глувонем на становн.	глувонемих	1 глувонем на становн.
У варошима....	42	4096·2	39	4411·3
У селима.....	88	2880·1	70	3621·0

Бројна превага глувонемих у варошима разна је. Њено заснивање на неповољне социјалне односе разнолико је, према појединим местима, са чега је тешко и одредити тај однос. Сељаци често, и поред чистог пољског и горског ваздуха, живе по ћумезима и бурдељима, који нису никако бољи од оних по великим варошима; храна се мења према обичајима становништва, које нарочито одређују црквени прописи, и према богатству предела, као што је то случај и по варошима са живлом индустријском производњом и бољим радничким надницама; и обратно. С тога се горепоменути однос може да утврди најтачније за поједина места, или више њих са заједничким условима за живот у опште.

Који су узроци честој појави глувости у брдским пределима — о томе се још ништа не зна поуздано. Неки би хтели да ову распрострстост објасне у опште, оскудним животом у планинским пределима. Све то ма колико да може и бити један од узрока, ипак не може се он узети као праузрочни моменат, на кога искључиво потиче зло. На неким местима опазило се је, да се у усамљеним горским местима бракови склапају у ближем сродству: или из новчаних побуда дотичних породица; или, што је чешће случај из усамљености и одвојености места, са суседним становништвом. Међу тим становницима налазило се је и глувонемих махом више, што иде у прилог горњег тврђења о утицају блиског сродства родитеља на рађање глуве деце. Ма како да ове чињенице иду на то, да се са већом поузданошћу утврди горња претпоставка, њима нису исцрпени и сви докази. И једно и друго може имати само онде вредности, где се јавља сиротиња становништва и блиско сродство у браковима најчешће.

Највише аутора у овом питању слажу се да ће влажност, како предела, тако и појединих станова бити први узрок врло честој појави у планинским местима. Ово мишљење подржавају највише француски писци, који влажност узимају као етнолошки моменат за урођену глувост. За ово мишљење, као да је дала повода највише једна појава у Паризу, која је једном лекару свратила особиту пажњу. У некој породици од 8-оро деце, бејаху 5-оро глуворођена, а сва су деца израђана у влажном стану. Тако исто породица, која је пређе ту становала имала је од 3 детета 2 глувонема. — Да ли је тој појави влажност (у опште) искључиви узрок, о томе се не може ништа одсечно да тврди; ово је мишљење једна од претпоставака, која ће нема сумње ускорити решење горњег питања. Статистичким податцима о честој појави глувости међу становницима у влажним становима није се добио ресултат, који би ову тврдњу позитивно доказао; статистички радови о честој распрострстости глувонемости у доњама, око река, и у баровитим местима такође не говоре у прилог горње претпоставке. —

Није лако ни одредити тачно социјални однос родитеља глувонемих са одредбама од једне или две речи у рубрикама пописног табака. С тога је, поред горњега најумесније да се прибере опширни податци о занимању родитеља. У колико утиче занатско занимање родитеља, на пород, са животом, који је за тај посао непосредно везан, може се одговорити за сада само са приближном вероватношћу, а до веће постојаности тих доказа може се такође доћи тек на основу дугогодишњег сабирања опширних података. Само у статистици херцогства Насау, назначено је и занимање родитеља и целокупан број појединих заната. Без тачног пописа овога обојега не може се ни одредити однос глувости (код народа) спрам занатског занимања родитеља. По тој статистици имамо овај преглед:

Таблица 9.

Занимања			Глувонема деца	I. глувонема
Од	146	тесача камена	4	36·5
„	186	димара	5	37·2
„	106	конопљара	2	53·0
„	590	раденика кровова	8	73·7
„	176	лончара	2	88·0
„	381	лађара	3	127·0
„	1,716	зидара	11	156·0
„	1,309	ковача	7	187·0
„	374	фарбара	2	187·0
„	1,894	кројача	10	189·4
„	2,911	обућара	15	194·0
„	1 614	столара	8	201·7
„	2,006	виноградара	9	222·8
„	214	качара	2	257·0
„	1,380	лебара	5	276·0
„	49,201	сељака	104	473·1
„	18,211	надничара	24	758.8
„	27	лугара	3	9·0

Из овога (таблица 9.) се види, да се код оних занатлија најчешће јавља глувонемост, који се у пословању највише налазе у влажном и нездравом ваздуху или другим нездравим утицајима. Сем тога приметило се да воденичари чешће добијају глувонему децу по други. У 999·3 воденичара у Насау нашло се 8 глувонемих, а то је 1 глувонем на 128·7 воденичара.

Од свију поменутих узрока не може се ни за један тврдити, да има искључиви утицај по развој глувости, а толико се из досадањих искустава може поуздано рећи, да сви они релативно доприносе појави овога зла. У којој мери то бива са једних, а у колико са других у датим околностима, на ово ће имати да одговоре радови на статистици у овој струци.

4. Разни узроци.

У некојим пописним таблицама налази се нарочита рубрика за обележавање болести родитеља, од којих су ови у опште боловали, или су их тек имали за време брака. Међу тим мисли се, да се не могу добити поуздане основице за чешћу појаву глувости, која је као наступила услед болести родитеља, по што се не зна, у којој се мери у опште јављају поједине болести. То би се тек онда могло са поузданошћу да одреди, кад би се имала општа статистика морталитета, или ако не то, а оно да се имају одговори на питања о слабостима родитеља и код здраве деце. За овај случај више би одговарало циљи, да се дознају узроци смрти родитеља глувонемих, јер би се са упоређењем са статистиком морталитета, могло лакше да испита: да ли су родитељи глувонемих чешће од извесних болести умирали, но родитељи здраве деце, а тиме би се видело: да ли поједине болести или диспозиције болести родитеља утицаху на појаву глувости код њихове деце.

Нарочито се тврдило, а и данас је много њих мишљења, да болешљива конституција, или неповољно здравствено стање родитеља, изазива већим делом појаву глувости и ако се то не може да докаже статистиком, јер се не може да тачно одреди појам добре и рђаве конституције, повољног и неповољног здравља. У појединим приликама, није се могло да докаже, да слабо телесно стање родитеља даје повода рађању глувонеме деце; у највише случајева у којима је добијено из једног брака више глувонеме деце, били су родитељи у најбољем здрављу. Па и при свем том, не може се порећи никако, да болешљиве особе преносе на пород диспозицију разних болести а с њима и глувост. Што се и код порода здравих родитеља често јави ова ова болест, ту ће бити свакако узрок урођеност, која се само може за сада да атавизмом одгонене.

Сем овога, многи су мишљења, да пијанство и развратан живот родитеља у опште, од великог је утицаја по рађање не само глуве деце, но и узете, сумануте, и т. д. [1]). Нарочито су француски писци на ово обратили пажњу као један од најважнијих узрока глувонемог, слабоумног и епилептичког породе. А кад се у овоме случају на досадање податке статистичке ослони, онда је резултат, као поуздани закључак у прилог горњег тврђења, сумњив. У околини Келна нашло се 3 пута а у Магденбургу 2 пута, да је узрок глувости девојој пијанство оца. Сигурно је, да пијанство родитеља не доноси никакова благослова породицама, а најмање здравља деци; а да ли је оно непосредни узрок глувости, о томе се бар из статистичких истраживања за сада не може да рече ништа позитивно.

Још да поменемо само, да се у неким статистикама води нарочита рубрика у коју се бележе случајеви глувости, која је као наступила поводом загледања (Versehen) матере за време трудноће. Има више таквих случајева који су у попише унесени. Међу тим за сада се још не може да објасни, да ли заиста и постоји такав утицај на дете, које је још у зачетку: да се од страха материног при изненадном погледу какве особе која је глувонема, и очо роди са дотичном махном. Неколико забележених случајева не могу никако дати повода, да се о томе ништа насигурно тврди.

---

[1]) Reich, E. Die Erblichkeit der Gebrechen etc. pag. 115. Dr. *Батић-Јовановић*. М. Поука о чувању здравља. Београд. стр. 305.

XII

О добијању глувонемости.

Губитак слуха у доцнијим годинама, као што смо раније напоменули, има обично као неминовну последицу и губитак говора. Дете није тада у стању да разуме оно, што му се говори, а само постане неспособно да контролише оно, што изговори. На тај начин дете постане несигурније у изговору, чему је и узрок све већа неразговетност онога, што каже. Сад, кад дете увиди, да га његови не разумеју о оном, што говори, и само напусти сваки даљи усмени изражај, па се лати претног знака, којим одмах у почетку и успе да га разумеју. Његовим родитељима и сродницима остаје само исто средство, јер од сада и њихов усмени говор постаје узалудан. Тиме је за дете једаред за свагда говор изгубљен. Овај заборав гласног говора мења се према добу у коме се деца находе, према даровитости њиховој, као и околностима у којима живе. Деца млађа махом заборављају говор врло брзо. Међу тим старија а даровитија деца, чији су родитељи имућнији, па се сами лате, или узму наставника за дечије вежбање у говору, могу у тим околностима да сачувају знање говора. Све ово у велике зависи од тога, да ли је дете потпуне оглувело и то тако, да ни најјачи звук не чује, или је тек само толико наглуво, да може разликовати звук или бар вокале.

Која је најнижа граница у годинама, у којима се говор може да очува, по наступљеној глувости, то се не може тачно да одреди. Обично се узима да глувост која наступи до 8 год. повлачи за собом и немост, међу тим, има случајева, да неретко и деца у старијим годинама (10—12) забораве потпуце говор, само с тим изузетком, што то заборављање бива тада спорије.

Услед горњега и важно је ближе одређивање питања о времену: кад се јавља глувост а кад немост. Што се немости тиче, ту је главно доба старости у којој се глувост јавила. Односно појаве глувости и, и статистичком одређивању често су такве тешкоће, које се у некојим приликама мучно и могу савладати, јер она често не наступа одједном већ после дужег боловања, са којим наступа временом све већа и већа глувост. То се исто може рећи и о добу појаве потпуне немости.

Према овоме у сабирању података, забележено је само време, кад се глувост појавила.

Таблица 10.

Доба у коме се глувост добила:	БРЕСЛАВА	МАГДЕБУРГ	КЕЛН	ПАСАУ	Свега
1 година	23	54	37	4	118
2 „	21	55	37	60	173
3 „	5	38	34	56	133
4 „	12	24	34	14	84
5 „	4	15	19	2	40
6 „	4	11	3	10	28
7 „	—	7	11	4	22
8 „	—	8	7	—	15
9 „	—	3	3	3	9
10 и 11 год.	—	1	3	—	4
12 и 13 „	—	2	—	—	2
14 и 15 „	—	1	1	—	2
Свега	69	229	189	153	630

Из овога прегледа видимо, да од 649 случајева: добијена глувост јавила се у више од две трећине (424) пута за прве три године: у 124 случајева у 4-тој и 5-тој години; а 82 случаја падају на доцније године. Највећи број пада дакле на рано детињство, а то је доказ за доба, у коме су највећи изгледи за брзо заборављање говора.

Код урођене глувости, и то оне, коју пренашају родитељи на децу без удела блиског сродства, нису још познати узроци, који је условљавају. Што се пак тиче глувости, која се по рођењу добије, она се већим делом проузрокује болешћу слушног органа: било да се болест изнутра јави, или се ма којим утицајем произведе с поља. Тако, велики број ушних обољења нису посебичне болести органа слуха, него се пренесу са запаљења мозга и његових омотача, па и са суседних делова овога органа, а честе и услед општих обољења, која се једновремено стеку, па захвате и само ухо.

Од многих и разноврсних података, у којима се разне болести узимају као непосредни изазивачи глувости (обољењем слушног органа), ми узимамо овај преглед, који следује, као најупотребљивији.

Таблица 11.

	БЕРЛИН	ПРЕСЛАВА	МЕРИБУРГ И ПЕРАХСХАЛМ	НАСАУ	МАЈНЦБУРГ	ПЕЛЕ	Свега
Болести мозга (запаљена, грчева, Genickkrampf)	22	12	88	72	102	27	323
Тифус	8	8	6	—	23	71	116
Шарлах	12	12	6	5	39	20	94
Мазер	7	4	—	1	10	8	30
Спекулане умне болести	8	4	5	4	11	13	45
Повреде на глави	—	7	4	5	7	7	30
Разна оболења	22	26	35	66	42	3	194
Свега	79	73	144	153	234	149	832

Из просечног броја види се, да поглавити контингенат дају за добијену глувост обољења мозга, а то су 323 случаја од укупног броја 832; у други ред долази тифус са 116 и шарлах са 94 случаја. Велика бројна разлика постоји међу онима који су оглували услед мождане болести и онима, код којих је тифус проузроковао глувост. Сем тога видимо да су код свију пописа, сем у Келну, заступљене мождане болести у много већој мери но тифус; само је то обратно. Ова несразмера свакако ће се моћи тим објаснити, да је нестручњацима тешко да поставе разлику међу болестима, као што су тифус и первна грозница с једне стране; болести мозга с друге. Само на једном месту (Насау) није било појаве тифуса, која би изазвала глувост. Тачно обележавање појединих болести, само је кадар лекар да одреди, као и поједине облике болести мозга, а тиме тек и ова статистика добија праву вредност.

Још није несигурно потврђено, на који начин изазивају глувоћ запаљена мозга и његових облога. У највише случајева изгледа, да се процес запаљења распостире на слушне нерве и лабиринат, и овде упропасти апарат за примање звука. Овај је пут и најопаснији, јер он собом повлачи неминовно веће и мање оболење дотичне мождане сфере, услед чега долази често и интелектуална способност дотичне особе у питање.

Нарочито тврди се да се при гнојавним запаљењима можданих кожа (облога) глувост условљава ређе афекцијом гране слушних нерава или централног краја, но обично то бива прелазом запаљења на лабиринат.

Код болести т. з. cerebrospina meningitis[1]) (сподемички Genickkrampf) нађено је у секционим истраживањима, да је гнојавно запаљење лабиринта узрок глувости. Запаљење лабиринта јавља се или у исто време са запаљењем облога мозга, без непосредног преноса, или се распростре из унутрашњости лубање овим путем, који води первна влакна у лабиринт. Глувост, која у оваквим обољењима наступи, готово је у свим случајевима апсолутна и обухвата оба слушна органа. Ова опасна болест распростриала се у велике 1864 и 65 у неким провинцијама (северо-источне) Немачке где је изазвала врло велики прирастак.[2]) Једном посматрано је 27 случајева ове епидемије од које су све особе оглувеле потпуице на оба уха. Глувост је наступала увек брзо, без афекција слушних органа са боловима, и то обично у почетку болести а по неки пут и доцније. Код готово свију особа, бе аше ход такав, при коме су се особе у страну поводиле и посртале.

После церебралних обољења, долазе тифус и шарлах, који дају највећи број глувих. У највише случајева изгледа као вероватно, да се јавља процес запаљења у лабиринту, који упропасти первни апарат. Својим испитивањем Хартман[3]) није могао да нађе трагове, који би тврдили најраспрострањеније мишљење, као да се поводом тифуса и шарлаха често појави и запаљење средњег уха, које услед перфорације бубњаче и истицања из уха проузрокује глувост, јер је пашао у многим случајевима ових болести, бубњачу у нормалном стању, с тога изгледа оно горње мишљење само као вероватно, као што је и секцијама потврђено распростирање запаљења са средњег уха у лабиринат.

Катари носа могу да буду узрок глувости а нарочито ако се врло рано јаве и непрестано распростру у ухо. У таквим се случа-

[1]) Под овим се називом разуме гнојавна инфилтрација (равномерно накупљање болесних материја између влакана ткања) у неким облогама мозга и мождине, која се епидемички шири. За сада се још не зна узрок ове болести. Она спопада и здраве, снажне особе, и то како дечу тако и одрасле, па сатире и готово увек брзо. Мушки је пол овој болести дисконпран у много већем степену но женски пол.

[2]) Dr. Hedinger. Die Taubstummen und Taubstummen-Anstalten etc. p. 14.

[3]) Jbid. pag. 78, 9. —

јевима обично узима (са свим погрешно) глувост као урођена. Што се тиче статистике глувих у том погледу, она нам у таквим случајевима не може да да никакве објасне. Њих могу дати само лекарска проматрања оболеле деце у првим годинама. Притече ли се за времена лекарском помоћу, да се катар уклони, то је онда тиме и спречено његово даље ширење а тиме и опасне последице, које он собом повлачи (Свршиће се)

ПРЕДАВАЊА ИЗ ЛАТИНСКОГ ЈЕЗИКА

Од како је делима модерне компаративне филогогије пробијен пут за науку о језику, науку нову, с новим методом и са свим одвојену од филологије у староме смислу, расте све више број дела, која шире дубље погледе не само на поједине појаве у језику но и на целину, ослањајући се на резултате упоредне филологије и истриско-критичких истраживања. Поред оваких лепих резултата налази се ипак велики број латинских школских граматика на оном ступњу развитка, на коме се граматичка наука находила пре модерног величанственог полета компаративне филологије, и дан данас води се препирка о томе, да ли треба латинску граматику удесити према резултатима упоредне филологије или треба остати при староме начину? Истина број противника првога мишљења бива све мањи, јер се у теорији сви слажу, да утврђене резултате филолошке науке треба учети у школу; но ипак је у практици успех до сада врло скроман, а то с тога, што се људи старе школе за то мало интересују и што нема доста наставника, који би били у том знању темељни и у таком предавању извежбани. У садашње време нема оскудице у добро удешеним латинским граматикама по *законима* и *истинама* филолошке науке. Устезати се латити се ових и придржавати се старога начина у учењу латинскога језика, значило би водити борбу, која се мора свршити победом модерне филологије, као што нама о томе најбоље сведочи наша српска граматика. Ако је Вук написао прву граматику српскога језика још 1814 године, ако је Даничић почео издавати своју научну граматику још 1850 год. опет се слабо учило из тих књига или у том духу написаних, него је од прилике тек десетак година, како се на тај начин предаје и учи по вишим средњим школама. Кад се већ матерњи језик учи по научно обрађеној граматици, не треба ни мало да се устежемо, дати тај исти научни правац и учењу латинскога језика. Таким учењем српска и латинска граматика узајамно би се допуњавале, прекратило би се досадно учење на памет необјашњених граматичких појава, број изузетака би се смањио, нерођење би заменило разумевање и успех био би много већи, јер би младеж учила са много већом заузетошћу и добијала би јаснији преглед целине.

Да би се до таке граматике дошло, треба само поједине партије обрадити и у „Просветном Гласнику“ отштампати, те на тај начин потребни материјал за нову латинску граматику припремити. Са своје стране приносимо овде једну од најтежих партија латинске граматике, с којом се имају да боре ученици V. разреда, и то трећу деклинацију именица, која изобилује по садашњем начину толиким правилима и изузецима, и надамо се, да ће сваки озбиљан филолог признати, да се на овај начин лакше савлада граматички материјал него по начину староме.

Трећа деклинација латинских именица.

(ИЗРАЂЕНО У ОКВИРУ САДАШЊЕ ПРОГРАМЕ ЗА V. РАЗРЕД ГИМНАЗИЈЕ).

§ 1. Опште напомене

1.) По трећој деклинацији мењају се све именице, којима се основе свршују на сугласник, на самогласник — i и две једносложне основе на — o.

2.) Основа најлакше се добија, кад се облику Gen. sing. одбије наставак — is; оно

што остаје, може се у опште сматрати као основа; на пр. leō (лав), Gen. sing. leōn-is, основа: leōn; pēs (нога), Gen. sing. pēd-is, основа pēd.

3). Треће деклинација обухвата substantiva свију трију родова: masculina, feminina и neutra.

4.) Наставак Nom. sing. — s није само наставак за тај облик, него у исти мах и наставак за мушки и женски род; с тога га основе средњега рода немају и увек су им у оба броја три падежа Nom., Accus. и Voc. једнака.

5.) У Nom. sing. не могу се речи завршивати гомилицама сугласникâ ll, ls, rs, ns, ss; ts, ds. Гомилице ts и ds избацују сугласнике t и d, изједначивши их најпре са номинативним наставком — s. Остале пак гомилице одбацују крајњи сугласник; на пр. mel (мед, м. mell), sol (сунце, м. sols), pāter (отац, м. pater-s), flamēn (фламин, м. flamens), mos (обичај, м. moss), ·ānās (патка, м. anass из anats), laus (похвала, м. lauss из lauds). — (Испореди српске речи: браство — братство, госпоство — господство). —

Примедба. Гомилице сугласника rs, ns, могу само онда у Nom. sing. стајати на крају речи, ако се сугласници t и d испред номинативног наставка — s претворили уназадним једначењем у s, па после испали; на пр. art-s = ars-s = ars (вештина); frond-s — front-s — frons-s — frons (лишће).

6.) Јасник g претвара се пред наставком Nom.-s у муклац c, с којим заједно прави сложени сугласник x; на пр.: reg-s = rec-s = rex (краљ). Исто тако претвара се јасник b у муклац p, али се ово претварање код именица само у изговору чује, а у писму се не бележи; на пр.: urbs (читај urps. Код глагола се бележи, као: scrib-o, scrip-si. — Испореди: србски — српски).

7.) Речи, које у Nom. и Gen. sing. имају једнак број слогова зову се parisyllaba (равносложне); на пр. māter (мати) — matris; речи, које у Gen. sing. имају више слогова него у Nom., зову се imparisyllaba (неравносложне); на пр. victōr (победилац) — victōris. —

Примедба. Многе основе, које се у садашњем латинском језику завршују сугласником, имале су у старијем латинском језику на крају самогласник — i, што се и данас види на облику Gen. pl.; на пр.: од именице urbs (варош) гласи садашња основа urb; но некада гласно је Nom. sing. urbos а основа urbi; отуда и сада Gen. pl. urbium.

8.) Падежни наставци ови су:

Singularis:

Nom. masc. et fem.-s; neutr. основа
Gen.-is (из старога ōs, ēs, ōs)
Dat.-ī (из старога ei, ē)
Acc-m, — ēm
Abl-ē (стари ēd).

Pluralis:

Nom. masc. et fem.-ēs; neutr.-ā;
Gen.-um (м. старога ōm)
Dat.-(ī)būs
Acc.-s (м.-ns с накнадним дуљењем претходног самогласника)
Abl.-(ī)bōs.

Vocativus нема засебног наставка и свуда је једнак с номинативом. —

У старо је време био у латинскоме језику још један падеж — Locativus — за означење места на питање „где?“ — Тај је падеж имао наставак — ī (првобитно — i), па се и сада где која реч говори у том падежу; на пр. rurī (у селу; auf dem Lande) од rus; orbī (i. e. terrae на земљокругу) од orbis.

I. Основе на сугласнике.

§ 2. 1. Основе на грлене (gutturales): -c, -g.

Образац.

	Основа: dūc;		Nom. dūx (из duc-s, вођа)
Singularis:	Nom. dūx вођа	Pluralis:	dūc-ēs вође
	Gen. dūc-is вође		dūc-ūm вођа
	Dat. dūc-ī вођи		dūc-ī-būs вођама

Acc. dūc-ēm вођу	dūc-ēs вође
Voc. dāx вођо	dūc-ēs вође
Abl. dūc-ē вођом	dūc-i-būs вођама.

Таке облике имају и ове основе:

1. Основе на — c:

a.) — ac: fornax (f) пећ; limax (f) пуж; pax (f) мир.

b.) — āc: fax (f) буктиња; thorax (m.) оклоп.

c.) — ēc: vervex (m.) шкопац.

d.) — ēc: nex (f) смрт; prex (f) мöба.

e.) — īc: cervix (f) врат; cornix (f) врана; radix (f) корен; cicatrix (f) ожиљак; cōturnix (f) препелица; и сва имена лица на — trīc: nutrix (f) хранитељка &c.

f.) — īc: *α.*) Nom.-ix: appendix (f) додатак; cālix (m.) чаша; fornix (m.) свод.

β.) Nom.-ex: iudex (m.) судија; caudex (m.) дебло, пањ; cōdex (m.) књига; cortex (m.) кора; culex (m.) комарац; frūtex (m.) цöун; ilex (f) бел; imbrex (comm.) цреп; forfex (comm.) пожице; и сва имена, која значе лица: artifex (comm.) вештак, вештакиња; &c.

g.) — ōc: vōx (f) глас; cēlōx (comm.) лађица.

h.) — uc: lux (f) светлост.

i.) — ūc: tradux (m.) вршика; crux (f) крст; nux (f) орах.

2. Основе на — g:

a.) — ēg: rēx (m.) краљ; lēx (f) закон.

b.) — ĕg: grex (m.) стадо, јато.

c.) — īg: remex (m.) веслар.

d.) — ūg: frux (f) плод (чешће у plur.)

e.) — ūg: coniux (comm.) супруг, супруга.

§ 3. *Напомене к основама на — c, — g.*

1. Наставак номинатива — s (§. 1.б) чини са крајњим гласом од основе (— c, — g) сложени сугласник — x: duc-s = dux; reg-s = rec-s = rex. У ову врсту нема дакле никаквих именица средњег рода.

2. Nix (f. снег) гласи у Gen. sing. niv-is (м nigv-is) &c. — Gen. plur. гласи nivium.

3. Pax (мир) и fax (буктиња) су defectiva casibus, јер немају Gen. plur. —

§ 4. *Род именичких основа на — c, — g*

1. *Feminina* су све једносложне речи на — x и вишесложне на — ax и ix.

2. *Masculina* су:

a.) једносложна реч: grex (стадо) и сложена tradux (вршика).

b.) грчке речи на — ax: thorax оклоп.

c.) готово све речи на — ex: (Gen. icis). Femininum само ilex бел, црница.

d.) и две речи на — ix (Gen. icis): calix чаша, fornix свод

3. *Commūnia* су:

a.) од речи на — ex (— icis): imbrex цреп, obex кључаница, silex кремен, forfex (чешће fem.) пожице, клеште.

b.) од речи на — ix (— icis): varix главетна жила; а од оних на — ix (icis): perdix јаребица.

c.) од речи на — ōx (— ōcis): cēlōx лађица; и

d.) све основе на — ūg, — īc, — ūc, које значе лица: coniux супруг, супруга, artifex вештак, — киња; dux вођа, &c.

[Долазе практична вежбања у превођењу примера из латинскога језика на српски и обратно.]

§ 5. — **2. Основе на језичне (linguales) — r, — l.**

Обрасци:

Основа: victōr (Nom. victōr победилац).	Основа: cādaver (лешина).
Singularis:	*Singularis:*
Nom. victōr победилац	cādaver лешина
Gen. victōr-is победиоца	cādaver-is лешине

Dat. victōr-ī победиоцу	cādāver-ī лешини
Acc. victōr-ēm победиоца	cādāver лешину
Voc. victōr победиоче	cādāver лешино
Abl. victōr-ē победиоцем	cādāver-ē лешином
Pluralis:	*Pluralis:*
Nom. victōr-ēs победиоци	cādāver-a лешине
Gen. victōr-ūm победилаца	cādāver-um лешина
Dat. victōr-ī-būs победиоцима	cādāver-ī-būs лешинама
Acc. victōr-ēs победиоце	cādāver-a лешине
Voc. victōr-ēs победиоци	cādāver-a лешине
Abl. victōr-ī-būs победиоцима	cādāver-ī-būs лешинама.

Именице мушкога и женскога рода мењају се по обрасцу „victōr“ а средњега по обрасцу „cādāver.“

Таке облике имају и ове основе:

1. Основе на r:

a.) — ār: nectār (n.) нектар; iūbār (n.) блесак;

b.) — ēr: vēr (м. vēsēr n.) пролеће; spinter (n.) грдина, завезица.

c.) — ēr: aēr (m.) ваздух; agger (m.) насип; mūlier (f.) жена; ācēr (n.) јавор, piper (n.) бибер; verber (n.) ударац; cicer (n.) грашак; papaver (n.) мак; ūber (n.) виме.

d.) — tēr; Gen tr-is: accipiter (m.) јастреб; pater (m.) отац; frater (m.) брат; mater (f.) мати.

e.) — ōr; sōror (f.) сестра; uxor (f.) супруга.

f.) — ōr: ēbur (n.) слонова кост; fēmur (n.) бут; iēcur (n.) јетра;

g.) — tōr: значе мушка лица: auditōr слушалац; praeceptōr наставник;

h.) — ūr: fur (comm.) лопов;

i.) — ur: augūr (m.) врачар; fulgūr (n.) муња.

2. Основе на — l:

a.) āl: sal (m.) со, досетка;

b.) il: pāgil (m.) борац; vigil (m.) стражар;

c.) ōl: sōl (m.) сунце;

d.) ūl: consul (m.) конзул; exul (m.) изгнаник.

§. 6. *Напомене к основама на — r, — l.*

1. Основе ове врсте одбацују у Nom. sg. наставак — s. (§. 1,5.).

2. Основе на-tōr покрећују у Nom. и Voc. sg. ō у наставку — tor; с тога гласи N. и V. sg. victōr — Gen. victōr-is.

3. Речи, којима се основа свршује на — ter, задржавају е у наставку — ter само у Nom. и Voc. sg; у осталим га падежима нестане; на пр.: pater — Gen. patr-is.

4. Основа supellectil одбацује у Nom. sg. — il и тада узима номинативни наставак — s, те гласи supellex (f. покућство, из supellect-s, = supellecs-s = supellecs).

5. Реч, која у Nom., Acc. и Voc sg. гласи iter (n. пут), прави остале падеже од основе itiner; дакле Gen. itinēris &.

6. Реч која у Nom., Acc. и Voc. sg. гласи iēcur (n. јетра), има у Gen. осим iēcōris још и iēcinōris (iēcinēris и iōcinōris).

7. Реч, која у Nom., Acc. и Voc. sg. гласи fēmur (n. бут) прави остале падеже или по овој врсти, дакле од основе fēmor (Gen. fēmōris etc), или по основама на — n дакле од femin (Gen feminis).

§. 7. *Род именичких основа на — r, — l.*

1. Основ на — l су *masculina*. Ако значе лица, могу бити *communia*. Реч sal (со, досетка), кад значи „со.“ може бити такође *neutrum*. — Femininum само supellex (G. supellectil-is покућство).

2. Што се тиче рода основе на — r, ваља запамтити ово:

a. *masculina* су све речи на — ōr, — ter и tor; односно женска лица, онда су *feminina*.

b. neutra су: *α*) основе на — ēr (Gen.-ēris на била то и имена разног биља); амо спада и vēr (место vēser пролеће);

β) основе на — ōr (Gen.-ōris);

γ) основе на — ur (Gen.-ūris и ōris);

б) једна основа на ir: assir крв (застарела реч).

в) две основе на ar: nectar (нектар) и ĭŭbar (блеск).

Изузеци. *Masculina* су на er: aqger насип, anser чуска, asser осиб, carcer затвор, later ограда, passer врабац, vesper вече, и грчке речи: aër и aether ваздух. — Femininum је само mulier жена.

Masculina су на ur: augur врачар, furfur мекиње, turtur грлица, vultur (или voltur) јастреб.

(Практична вежбања на ове и претходне основе).

3. Основе на зубне сугласнике (dentales).

§. 8. *Основе на — t и — d.*

Обрасци

Основа pĕd (Nom. pĕs нога).	Осн. capĭt (Nom. capŭt глава).
Sing. Nom. pĕ-s нога.	capŭt глава
Gen. pĕd-ĭs ноге	capĭt-ĭs главе
Dat. pĕd-ī позе	capĭt-ī глави
Acc. pĕd-ĕm ногу	capŭt главу
Voc. pĕ-s ного	caput главо
Abl. pĕd-ĕ ногом	capĭt-ĕ главом
Plur Nom. pĕd-ĕs ноге	capĭt-a главе
Gen. pĕd-um ногу	capĭt-ŭm глава
Dat. pĕd-ĭ-bus ногама	capĭt-ĭ-bus главама
Acc. pĕd-ĕs ноге	capĭt-a главе
Voc. pĕd-ĕs ноге	capĭt-a главе
Abl. pĕd-ĭ-bus ногама	capĭt-ĭ-bus главама.

Именице мушкога и женскога рода мењају се по обрасцу „pĕs“ а средњега по обрасцу „caput“

1.) *Основе на — t.*

a.) — at: ana-s (f.) патка.

b.) — ĕt: quiĕs и requiĕ-s (f.) покој

c.) — ĕt: ariĕ-s (m.) ован; pariĕ-s (m.) дувар; abie-s (f.) јела; sĕgĕ-s (f.) усев; tĕgĕ-s (f.) покривач; interpre-s (comm.) тумач.

d.) — it: *α*) *Nom. es:* hospe-s (m.) странац, гост; ĕquĕ-s (m.) коњаник; pĕdĕ-s (m.) пешак; mĕrgĕ-s (f.) снопа; alĕ-s (comm.) птица; cŏme-s (comm.) пратилац etc.

β.) Nom. — ut caput (n.) глава.

e.) — ŏt: nĕpo-s (m.) унук; sacerdo-s (comm.) свештеник. — ица — etc.

2.) Основе на — d:

a.) — ad: va-s и prae-s јемац;

b.) — ĕd: hĕre-s (m.) наследник; mercĕ-s (f.) најам; плата

c.) — ĕd: pe-s (m.) нога;

d.) — id: *α*) *Nom. is:* lăpi-s (m.) камен; tigri-s (m.) тигар; cassi-s (f.) шлем; cuspis- (f.) копље.

β.) Nom. es: obsĕ-s (comm.) талац; praesĕ-s (comm.) заштитник — ица. —

e.) — ŏd: custo-s (comm.) чувар;

f.) — ŏd: pĕcu-s (f.) говече.

§. 9. *Напомене к основама на — t, — d.*

1. Основе ове врсте избацују у Nom. sg. крајњи глас од основе (t и d), изједначивши га најпре упазадним једначењем са номинативним наставком — s; на пр. sĕgĕt-s = sĕgĕs-s = sĕgĕ-s; lăpĭd-s = lăpĭt-s = lăpĭs-s = lăpĭ-s.

У једносложних основа и оних, које испред — t и d имају ie, долази у том случају *накнадно дужење* (Ersatzdehnung) самогласника l; на пр. pĕd-s = pĕt-s = pĕs-s = pē-s; pariĕt-s = pariĕs-s = pariē-s

2. Основе с првобитним самогласнизом i испред t спаже овај у Nom. sg. у — ē: milĭt-s = milĭs-s = milē-s; pĕdĭt-s = pĕdĕ-s;

alit-s = alē-s; cōmit-s = cōmē-s. — Реч caput задржава и само у Nom. Acc. и Voc. sg., у осталим га падежима слаби у i. —

3. Од основе melt постаје унапредним једначењем основа mell која у Nom. sg. гласи mel (n. мед; § 1,5); Gen. mell-is etc.

4. Основа cord одбацује у Nom., Acc. и Voc. sg. крајње d, те гласи cōr (n. срце) — Gen. cord-is etc; Gen. pl. нема.

§. 10. *Род именичких основа на — t и — d.*

1. Masculina су имена, која значе мушка лица, за тим pēs (нога), lāpis (камен), pariēs (дувар) и све именице на — ēs (Gen-itis) осим merges (сноп), која је femininum.

2. Neutra су само: caput (глава), mel (мед), и cor (срце).

(Практична вежбања на ове и претходне основе).

§. 11. *s. Основе на — s.*

Singularis:

Nom. mō-s обичај	hōnē-r част	tempus време
Gen. mōri-s обичаја	honōr-is части	tempōr-is времена
Dat. mōr-i обичају	honōr-i части	tempōr-i времену
Acc. mōr-ēm обичај	honōr-ēm част	tempus време
Voc. mōs обичају	hōnōr части	tempus време
Abl. mōr-ē обичајем	honōr-ē чашћу	tempōr-ē временом.

Pluralis:

Nom. mōr-ēs обичаји	honōr-ēs части	tempōr-a времена
Gen. mōr-um обичаја	honōr-um части	tempōr-um времена
Dat. mōr-i-bus обичајима	honōr-i-bus частима	tempōr-i-bus временима
Acc. mōr-ēs обичаје	honōr-ēs части	tempōr-a времена
Voc. mōr-ēs обичаји	honōr-ēs части	tempōr-a времена
Abl. mōr-i-bus обичајима	honōr-i-bus частима.	tempōr-i-bus временима.

Именице мушкога и женскога рода мењају се по обрасцима mos и honor а средњега рода по обрасцу tempus.

Основе, које амо спадају, имају овакве завршетке:

1. Основе, које у Nom. sg. задржавају првобитно s:

a.) — ās: vās (n.) суд; Gen. vas-is; — aes (n.) туч; Gen aer-is.

b.) — ār: mas (m.) мужјак.

c.) — ēr: cinis (m.) пепео; cāsāmis (m.) краставац; pulvis (m.) прах: vomis (m.) лемем; Cērēs (f.) Церера.

d.) — tr: glis (m.) пацов; vis (f.) снага, сила; особито pl. vires (§ 12,4).

e.) — or: flos (m.) цвет; mōs (m.) обичај; rōs (m.) роса; ōs (n.) уста.

f.) — ōr: mūs (m.) миш; tellūs (f.) земља; crūs (n.) ченаница; ius (n.) право; rūs (n.) поље; tūs (n.) тамјан.

g.) — Nom. us. — (све су neutra:

Gen. ōr-is: corpus тело; dēcus украс; litus обала; pectus прси; pēcus стока; — robur снага. раст (§ 12,1.);

Gen. ēr-is: ācus плева; foedus савез; gēnus род; ōnus терет; opus дело; scēlus злочинство, порок; vulnus рана.

2. Основе са — r (место s) у Nom. sg.

a.) — ār: Lār-es кућни богови (m.)

b.) — ōr: āmōr љубав; lābōr рад, посао ōdōr мирис; sudōr зној; etc све masculina.

c.) — ōr: arbōr (f.) дрво.

§ 12. *Напомене к основама на — s.*

1. Крајњи глас од основе — s претвара се, кад дође између два самогласника, у r: на пр. mōs — Gen. mōr-is (м. mosis); — ōnūs — ōnēris. Само именица vas (суд) не мења своје s ни у једном падежу (гл. ниже 5).

У вишесложних основа мушкога рода на — os претворио се је крајњи глас од основе

— s мало по мало и у свршетку Nom. sg. у — r, па је после иза тако претвореног сугласника отпао номинативни наставак — s (§ 1.); на пр. hōnōs и hōnōr (част); (ō у ŏ: упор. §. 6, 2). Исто тако arbŏr из arbŏs (с накнадним дуљењем м. arbŏs-s, дрво). — Vŏmis (Gen. vŏmĕris) гласи у Nom. такође vomer (лемеш).

Првобитно s сачувале су у Nom. sg. ове вишесложне речи: cinis пепео, cĭcādis краставац, lepus зец; tellus земља; Ceres Церера, Venus Венера и сва neutra на — us (Gen. ŏris и ĕris) осим robur снага, раст (упор. придев robus-tus.) —

2. Од основе fars постала је унапредним једначењем основа farr, која у Nom. sg. гласи far (n. брашно) — Gen. farris

3. У Gen. pl. имају завршетак — ium ове речи: glis пацов; Lares кућни богови; mas мужјак; vis сила; дакле: glirium, Larium, marium, murium (и murum), virium.

4. Defectiva casibus су fas (n. правда), nefas (n. грех); vis (f. сила) и rus (n. поље). — Fas и nefas долазе само у Nom. и Acc. sg. — Vis има у sing. само Nom. Acc. и Abl. — Plur. је потпун. Sing. мења се по основама на — i а plur. по основама на — s, је дакле heterocliton. Потпуна промена гласи овако: Sg. N. vis, Acc. vim, Abl. vi. Pl. vires, virium, viribus. — Rus има у plur. само Nom. и Acc. — У sing. сачуовала је реч rus и облик старога Locativ-а ruri (у пољу, у селу).

5. Реч vas (суд) је heterocliton; јер се у sing. мења по трећој а у plur. по другој деклинацији; Sing. vās, vasis, vasi, vase; plur. vasa, vasōrum, vasis.

§ 13. *Род именичких основа на — s.*

1. Masculina су сва substantiva α) на — is (— ĭris). *Femininum* само vis (сила).

β) на — is (— ĕris).

γ) на — ŏs (— ŏris) и ŏr (— ŏris). *Femininum* само arbŏs (и arbŏr дрво). *Neutrum* само ŏs (уста).

2. Neutra су сва substantiva α) на — ŭs (— ŭris). *Masculinum* само mus (миш). *Femininum* само tellus (земља).

β) на — ūs (— ōris). *Masculinum* само lĕpus (зец).

γ) на — us (— ĕris).

Осим тога запамти још ова neutra: fas (правда), nefas (грех), vās (суд), aes (aeris) гуч и robur (roboris снага, раст). —

(Практична вежбања на ове и претходне основе). —

(Свршиће се)

МЕСЕЧНИ ИЗВЕШТАЈ

о метеоролошким посматрањима провизорне опсерваторије.

ПРИТИСАК ВАЗДУШНИ

месеца Јула 1888. год. у Београду, сведен на 0°.

ДАТУМ	4 САТА ПРЕ П.	7 САТИ ПРЕ П.	10 САТИ ПРЕ П.	1 САТ ПО П.	4 САТА ПО П.	7 САТИ ПО П.	10 САТИ ПО П.
1	751,60	751,70	751,80	751,40	749,31	748,57	749,42
2	748,50	749,57	750,85	751,40	750,91	750,79	751,56
3	751,67	751,42	751,34	750,30	749,15	748,41	748,52
4	748,36	748,94	749,30	748,57	747,24	745,97	744,99
5	742,76	742,49	741,41	742,62	742,49	743,18	743,85
6	743,52	743,61	743,33	743,06	742,14	742,70	743,70
7	742,92	743,85	743,90	744,26	743,22	745,02	745,69
8	745,80	746,17	746,94	746,50	747,73	747,97	748,86
9	749,85	750,72	751,75	751,40	750,70	751,00	751,87
10	753,08	753,08	753,53	753,34	752,52	752,29	753,19
11	753,28	753,55	753,26	752,50	751,83	751,17	751,52
12	751,04	751,49	751,48	751,32	750,68	750,81	752,42
13	753 44	753,90	753,87	753,91	752,78	752,01	752,46
14	751 96	751,63	751,62	750,82	750,39	749,66	750,51
15	752,25	753,62	753,61	752,32	750,27	749,35	748,48
16	746,59	746 60	745,98	744,98	743,37	742,82	743,94
17	747,68	749,33	750,03	749,39	748,54	748,03	748,79
18	748,63	748,47	749,03	749,02	748,87	749,42	750,01
19	750,13	750,72	751,26	751,03	751,02	750,91	751,67
20	750,89	750,89	750,93	749,90	749,23	749,09	749,02
21	749,04	749,31	749,40	747,53	746,02	745,19	743,80
22	746,45	748,13	748,49	747,86	747,98	749,80	753,51
23	754,84	755,18	755,07	754,46	754,23	754,27	754,93
24	754,79	754,84	754,14	752,54	750,30	749,12	748,75
25	746,19	746,22	746,37	745,71	745,17	744,70	743,78
26	744,64	744,64	744,69	744,84	745,19	746,15	747,29
27	744,98	746,61	746,68	747,16	747,97	748,65	749,97
28	750,67	751,10	751,53	751,25	751,37	752,41	754,09
29	754,82	755,71	756,42	756,51	756,12	756,55	757,68
30	757,96	758,35	758,50	757,96	756,98	756,50	756,54
31	755,16	755,32	755,06	754,44	753,61	752,98	753,30

ТЕМПЕРАТУРА ВАЗДУХА

месеца Јула 1888. године у Београду.

ДАТУМ	1 сат пре п.	4 сата пре п.	7 сати пре п.	10 с. пре п.	1 сат по п.	4 сата по п.	7 сати по п.	10 с. по п.	Средња дневна температура	Максимална температура	Минимална температура
1	15,7	14,8	16,9	20,5	22,1	23,9	20,3	15,2	18,7	24,8	14,1
2	14,9	14,0	23,1	14,7	15,1	18,1	16,4	12,7	14,9	19,3	12,7
3	12,8	11,9	15,5	20,4	23 1	24,5	19,9	16,8	18,1	25,2	10,3
4	16,9	13,5	19,6	25,3	28,4	29,5	25,1	23,9	22,8	30,4	11,8
5	21,5	22,1	23,6	30,9	30,4	30,9	26,5	21,5	25,9	34,5	20,7
6	19,0	18,9	23,6	28,8	31,1	30,3	24,6	21,0	24,7	32,5	17,7
7	18,6	18,2	18,3	18,0	19,1	23,9	19,7	16,1	19,0	24,1	14,4
8	13,9	13,8	17,7	22,0	24,8	15,3	16,1	14,9	17,3	26,3	13,1
9	15,0	14,6	16,7	22,0	24,3	24,8	21,9	17,3	19,8	26,1	14,1
10	14,4	15,6	17,3	23,4	26,5	26,5	24,0	18,3	20,8	28,0	13,3
11	16,7	15,1	19,7	26,6	28,8	29,5	26,8	20,5	23,0	30,6	14,1
12	20,0	19,2	21,5	26,3	30,9	30,9	27,7	22,2	24,8	32,3	17,9
13	19,4	17,3	20,3	25,8	30,1	30,9	28,0	21,3	24,1	31,5	16,3
14	21,3	18,6	21,9	30,1	33,7	34,9	30,5	24,9	27,0	35,3	17,1
15	22,0	20,9	22,6	25,2	29,9	28,5	26,7	24,8	25,1	31,3	20,1
16	22,5	19,6	20,9	28,6	32,8	33,7	30,0	25,2	26,7	34,4	18,3
17	18,1	17,3	19,4	22,8	25,1	24,6	22,3	18,2	21,0	26,3	15,9
18	17,2	16,2	20,7	24,5	29,1	29,0	24,4	20,9	22,8	30,0	15,3
19	19,7	18,7	25,7	30,5	33,5	33,7	27,6	23,2	26,6	34,9	17,8
20	24,7	23,1	27,3	33,3	36,1	36,3	31,3	28,7	30,1	37,8	22,5
21	26,0	25,5	27,3	33,5	36,7	37,3	30,1	30,5	30,9	39,0	23,5
22	27,2	17,9	20,5	25,8	28,8	26,9	21,9	16,1	23,1	29,7	16,1
23	13,0	12,8	16,1	20,3	21,4	20,3	18,5	16,5	17,4	23,2	12,2
24	12,5	9,1	13,3	21,2	22,3	23,9	19,9	17,8	17,5	24,5	8,8
25	16,7	16,4	18,9	21,3	22,3	21,0	17,3	16,9	18,9	24,8	13,3
26	12,2	11,1	11,0	12,3	14,2	14,1	12,1	12,7	12,5	15,8	10,8
27	12,3	11,8	11,3	12,5	15,3	16,1	15,9	14,6	13,7	18,7	11,1
28	13,6	13,7	14,6	14,7	14,7	20,5	16,2	15,7	15,5	21,1	13,5
29	15,1	13,7	15,4	21,1	24,3	24,7	20,7	17,3	19,0	25,2	12,8
30	16,0	14,7	16,9	23,3	27,2	27,1	23,4	18,5	20,9	28,4	13,8
31	17,2	14,5	17,5	25,1	28,7	30,1	26,7	20,8	22,6	30,8	14,2

АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА ВЛАЖНОСТ

месеца Јула 1888. године у Београду.

ДАТУМ	4 с. пре п.		7 с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА	АПСОЛУТНА	РЕЛАТИВНА
1	11,0	88	8,5	60	8,1	45	8,0	41	13,5	61	8,9	51	11,9	92
2	11,6	98	10,3	93	9,2	74	9,4	73	8,7	57	8,6	61	9,1	85
3	8,6	84	9,2	70	9,1	51	7,1	34	7,9	34	8,5	49	8,3	59
4	9,0	79	10,2	60	11,0	47	9,5	33	9,9	30	11,0	47	9,6	44
5	9,5	48	9,6	44	12,9	39	12,9	40	14,0	42	13,1	51	13,2	70
6	12,8	79	15,7	73	15,5	53	11,1	33	11,2	35	12,1	53	11,7	64
7	11,9	76	11,4	73	13,5	88	11,5	70	12,4	57	10,4	61	11,6	85
8	10,9	94	11,9	79	10,7	55	12,6	55	10,6	82	12,6	92	11,8	93
9	11,1	90	11,8	83	12,4	64	10,9	49	10,4	45	9,4	48	10,5	71
10	10,9	83	11,7	80	11,3	53	11,3	44	10,0	39	10,0	45	10,5	67
11	10,3	81	12,9	76	12,7	49	11,2	38	11,1	36	10,6	41	9,3	52
12	9,7	59	10,6	56	13,0	52	13,1	40	12,8	39	13,7	50	13,6	69
13	11,6	79	12,6	71	12,2	49	9,2	29	10,9	33	12,0	43	10,8	58
14	10,8	68	15,2	78	12,9	41	10,9	28	9,4	23	12,1	37	10,4	45
15	11,9	66	14,3	70	14,5	61	15,5	56	14,2	50	14,6	57	13,9	60
16	13,9	82	15,2	83	15,6	54	15,6	42	13,5	35	13,5	43	13,5	57
17	12,7	87	12,5	74	10,0	48	8,1	35	9,3	41	9,0	45	9,3	60
18	9,8	71	12,6	70	10,8	48	10,0	33	9,6	32	13,0	57	10,3	55
19	10,9	68	13,1	53	14,2	44	11,9	31	12,1	31	12,7	46	11,4	54
20	12,6	60	12,7	47	12,5	33	9,5	21	10,7	23	13,9	41	10,9	37
21	11,7	49	10,8	40	10,5	27	10,4	22	9,9	21	11,0	35	10,0	31
22	10,2	67	10,6	59	8,3	34	10,5	36	8,5	33	8,2	42	8,4	61
23	8,1	74	8,1	59	7,8	44	7,5	40	6,9	39	6,9	44	7,2	52
24	6,3	73	7,5	66	7,7	41	6,7	34	7,0	32	7,1	41	7,5	49
25	8,4	60	9,8	60	8,9	47	9,0	45	7,5	41	11,0	75	10,6	74
26	8,9	90	8,8	90	9,4	89	9,2	77	8,9	75	9,3	89	10,2	94
27	10,1	98	9,7	98	10,3	96	12,0	92	11,2	82	11,9	88	10,3	84
28	10,9	94	11,4	92	11,6	93	12,0	97	12,7	71	12,1	88	11,7	88
29	10,2	88	10,9	84	11.8	64	12,4	55	10,8	47	10,7	59	11,2	76
30	11,2	90	12,7	89	14,7	70	13,3	49	11,9	45	14,5	68	11,6	74
31	11,5	94	12,2	82	12,4	53	12,2	42	13,4	43	14,0	54	13.2	73

ПРАВАЦ И ЈАЧИНА ВЕТРА

месеца Јула 1888. године у Београду.

ДАТУМ	4. с. пре п.		7. с. пре п.		10 с. пре п.		1 сат по п.		4 сата по. п.		7 сати по п.		10 с. по п.	
	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА	ПРАВАЦ	ЈАЧИНА
1	тишина		NNE	2	NE	1	N	1	NNE	1	N	2	NNW	1
2	NNW	2	NNW	2	NNW	2	WNW	2	W	1	W	1	WNW	1
3	тишина		SSW	2	NW	2	NW	1	WNW	2	E	3	SE	2
4	тишина		SW	1	тишина		тишина		E	1	E	2	E	3
5	ESE	4	E	4	ESE	3	NNW	4	NW	2	NNW	2	NNE	2
6	E	1	тишина		NNW	1	WNW	2	NW	3	N	2	тишина	
7	NW	2	NNW	2	SE	2	SSW	3	SW	1	WNW	2	SSW	2
8	SE	1	SE	1	W	2	WNW	2	S	2	SW	2	тишина	
9	тишина		W	2	W	2	NW	2	W	1	NW	1	тишина	
10	тишина		тишина		W	1	W	1	NW	1	NW	1	NW	1
11	тишина		ESE	1	N	1	тишина		N	1	ENE	1	E	1
12	SE	2	ESE	2	тишина		WSW	1	тишина		NW	1	тишина	
13	тишина		тишина		NW	2	WNW	3	NW	1	NW	1	тишина	
14	тишина		тишина		ESE	2	E	3	NW	1	NE	1	SE	3
15	тишина		NW	2	NNW	1	NW	1	NE	3	NE	1	тишина	
16	тишина		тишина		NW	1	N	2	W	1	N	1	тишина	
17	W	3	SSW	3	N	3	N	4	N	3	тишина		тишина	
18	тишина		тишина		ENE	1	NE	1	N	1	тишина		тишина	
19	тишина		SE	2	W	2	SW	2	ESE	1	E	2	тишина	
20	SE	3	SE	4	SE	4	E	2	NE	2	SE	3	SE	3
21	SE	4	SE	4	S	3	SSE	4	SE	3	SE	3	SE	4
22	тишина		тишина		WSW	1	W	2	NNW	3	NW	4	NW	3
23	WSW	2	тишина		NW	4	NW	2	NW	2	NNW	1	NW	2
24	S	1	SW	1	WSW	2	NE	1	SE	2	ESE	2	NE	1
25	SE	1	SE	1	SW	1	NNE	2	тишина		тишина		тишина	
26	тишина		SSW	4	SW	4	SW	4	E	2	тишина		тишина	
27	W	3	W	3	SW	3	NW	2	тишина		NW	2	NW	2
28	тишина		NW	2	NW	3	NE	1	NE	3	тишина		NW	3
29	W	1	W	1	NNW	3	NW	4	NW	3	NW	1	тишина	
30	тишина		SW	1	WSW	2	W	2	SW	2	SSW	1	тишина	
31	тишина		тишина		тишина		SW	1	SW	1	SSW	1	тишина	

НАОБЛАЧЕНОСТ, НАДЕЖИ И ИЗГЛЕД НЕБА

месеца Јула 1888. године у Београду.

Јули	Наоблаченост од 0 до 10							Киша у милиметр.	ИЗГЛЕД НЕБА И ПРИМЕДБЕ
	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. по п.	4 с. по п.	7 с. по п.	10 с. п. ч.		
1	7	5	8	1	0	6	10	4,5	Јутро облачно., но подне ведро, у вече киша у 7 с. и 10 с.
2	10	10	10	10	8	3	7	0,0	Облачно, киша у 6 с. из јутра.
3	0	0	1	2	2	2	0	0,0	Ведро.
4	0	1	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
5	9	0	7	1	0	1	0	0,0	Јутро лако облачно, но подне и у вече ведро.
6	0	1	2	2	2	5	5	0,0	Јутро и подне ведро, вече облачно.
7	5	9	10	10	5	1	0	3,2	Јутро и по подне облачно, киша од 8 с. 40 м. до 10 с. пре подне вече ведро.
8	9	6	4	9	10	3	4	3,8	Облачно; невогода у $12^1/_2$ с., киша у $1^1/_2$ с. и $2^1/_2$ с. по п.
9	1	1	4	8	5	2	0	0,0	Лако облачно, вече ведро.
10	0	0	0	5	3	1	3	0,0	Јутро ведро, но подне и у вече лако облачно.
11	0	0	1	2	1	0	0	0,0	Ведро.
12	9	4	9	2	2	8	2	0,0	Лако облачно.
13	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
14	0	0	0	0	1	0	0	0,0	Ведро.
15	2	3	6	8	9	7	4	0,0	Лако облачно; киша пропрскивала у 10 с. пре подне.
16	4	1	4	5	1	3	10	1,6	Лако облачно, увече облачно; мање од $8^1/_4$ из NW; невогода са кишом после 10 с. у вече.
17	5	8	9	6	7	6	5	0,0	Облачно: у 10 с. у вече мање на SE.
18	9	6	8	0	1	0	0	0,0	Јутро облачно, но подне и у вече ведро.
19	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.
20	0	0	0	0	1	1	0	0,0	Ведро.
21	0	0	0	1	7	2	10	0,0	Јутро ведро, но подне облачно, мало кише после 10 с. у вече.
22	0	3	4	4	7	5	2	0,0	Јутро ведро, но подне и у вече лако облачно у 7 с. по п. напрасан јак ветар.
23	6	4	4	10	10	9	0	0,0	Облачно, у вече ведро.
24	0	2	5	8	2	1	0	0,0	Лако облачно, јутро и вече ведро.
25	2	6	10	10	10	10	10	4,8	Облачно, киша од 6 с. у вече и у 7 с. у вече.
26	10	10	10	10	10	8	10	11,9	Кишовито: у 4 с., 8 с., 10 с. пре, 1 с. и 10 с. по п. киша пада.
27	10	10	10	10	9	10	10	10,1	Кишовито: у 4 с. 6 с. 7 с. 10 с. пре, и 10 с. по п. киша пада; невогода са кишом у 2. 45 м. по п.
28	10	10	10	10	9	5	0	16,4	Кишовито: у 4 с. 7 с. пре, 1 с. 2 с. по п. киша пада; невогода са кишом у 12 с. 50 м. по п. и 8 с. у вече.
29	4	2	1	7	5	3	0	0,0	Лако облачно; вече ведро.
30	0	0	0	1	0	0	0	0,0	Ведро.
31	0	0	0	0	0	0	0	0,0	Ведро.

МЕСЕЧНИ РЕЗУЛТАТ

месеца Јула 1888. године у Београду.

I.

	1 с. пре п.	4 с. пре п.	7 с. пре п.	10 с. пре п.	1 с. п. п.	4 с. п. п.	7 с. п. п.	10 с. п. п.	средња вредност	максимум	датум	минимум	датум
Ваздушни притисак	--	749,79	750,23	750,37	749,95	749,28	749,21	749,81	749,79	758,50	30.	741,41	5.
Температура ваздуха	17,62	16,28	18,87	23,57	26,15	26,51	22,98	19,52	21,46	39,0	21.	8,8	24.
Апсолутна влажност	—	10,61	11,44	11,47	10,79	10,67	11,17	10,76	10,99	15,7	6.	6,3	24.
Релативна влажност	—	78,0	71,4	55,9	45,4	43,7	54,9	65,6	59,1	98	2 и 27.	21	20 и 21
Наоблаченост	--	3,6	3,3	4,4	4,6	4,1	3,3	3,0	3,8	—	—	—	—
Висина кише	56,3 милиметара												

II.

Честоћа ветра.

ПРАВЦИ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	тишина	СУМА
БРОЈ ПОСМАТРАЊА	19	13	15,5	24	7	19	23	42,5	54	217

III.

Било је: 9 кишних дана и 4 нелогодна дана. Сушне чуње 17. Јула. Ведрих дана било је 9, лако облачних 13 и облачних 9.

8. Октобра 1888. г.
Београд.

Милан Недељковић,
професор вел. школе.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК 391-ви

20. Августа 1888. г. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **Ј. Бајa, Љуб. Ковачевић, Пера Ђорђевић**; *ванредни чланови*: **Др. В. Бакић, Ж. Поповић, Ст. Ловчевић, Мита Живковић** и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитани су и примљени записници 388, 389, и 390-ог састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12. ов. м. Ибр.: 6801, којим се шаље Главном Просветном Савету пет молбеница с прилозима кандидата г. г. Бранка Ановића Ибр. 6759; Драгољуба М. Павловића Ибр. 6728; Душана Стојићевића Ибр. 9677; Мијаила Р. Поповића Ибр.; 6757 и Светолика Ранковића Ибр. 6659, и позива се Савет да размотри молбенице с документима ових кандидата и оцени: имају ли молитељи прописне квалификације за ова места, која траже.

Савет је, прегледав молбе и документе ових кандидата, одлучио:

I. да г. г. Драгољуб М. Павловић и Мијаило Р. Поповић, свршени ђаци историјско-филолошког одсека философског факултета Вел. школе, имају прописану квалификацију за наставнике средњих школа, за предмете историјско-филолошке групе;

II. да г. Душан Стојићевић, свршени ђак природно-математичког одсека философског факултета Вел. школе, има прописану квалификацију за наставника средњих школа, за предмете природно-математичке групе.

III. да г. Бранко (Александар) Ановић, има прописану квалификацију за предавача хемије у средњим школама, али да претходно треба да се констатује једнакост имена у молби (Бранко) и у сведоџби (Александар)

IV. да г. Светолик Ранковић свршени ђак духовне академије, има прописану квалификацију за предавача богословских предмета.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црк. послова од 19 ов. м. Ибр.: 7288, којим се шаљу Савету три молбенице с документима г. г. Милана Банића. Камила Пати и Милоша С. Козаковића, и позива се Савет да оцени, да ли молиоци на основу поднесених докумената имају прописане квалификације за наставничка места у средњим школама. Савет је прегледао молбенице с прилозима и одлучио:

1, да г. Милан Банић, свршени ђак природно-математичког одсека на философском факултету Велике школе, има прописану квалификацију за предавача у средњим школама, а за предмете природно-математичке групе.

2, да се г. Камилу Пати не може признати квалификација, докле не би пред стручном комисијом доказао својим радовима знање вештине за коју се молио да буде постављен у средњим школама;

3, да се г. Милошу С. Козаковићу не може признати никаква квалификација; и, пошто није поднео никакве сведоџбе, то је Савет прешао преко његове молбе на дневни ред.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 20. ов. м. Ибр. 7317 и 7419, којим се шаљу Савету две молбенице с документима г. г. Косте Белкића и Петра Милошевића, и позива се Савет да на основу докумената оцени: имају ли ова два кандидата прописане квалификације за наставнике у средњим школама а за предмете, за које се моле.

Савет је размотрио документе оба молитеља па је нашао:

1, да г. Коста Белкић нема прописану квалификацију за наставника средњих школа.

2, да се г. Петру Милошевићу, учитељу из Алексинца, који моли да се оквалификује за учитеља музике у средњим школама, не

може признати квалификација докле пред нарочитом комисијом не положи испит из ове вештине.

VI.

Саслушан је усмен реферат г. г. Љуб. Ковачевића и Дра В. Бакића, о уважењу година учитељске службе г. Павлу Јовановићу, учитељу из Пирота.

На основу мишљења г. г. референата Савет је одлучио:

I. да се г. Павлу Јовановићу, учитељу из Пирота, уваже у сталне године службе учитељске, само оне године, које је провео као сталан учитељ и то у Аустро-Угарској једну годину и један месец, а у Србији пет година, четири месеца и двадесет дана, свега: шест година, пет месеци и двадесет дана.

II. да се може одмах поставити за сталног учитеља, пошто је он ово право већ раније стекао био.

III. Све остале године привремене службе, проведене у Аустро-Угарској и у Србији, да му се не могу уважити у сталне године учитељске службе.

САСТАНАК 392-ги

16. Септембра 1887. г. у Београду.

Били су: *потпредседник:* **J. Ђаја.** *редовни чланови:* **Пан. Срећковић. Др. J. Туроман, Др В. Бакић Ст. Ловчевић** и **М. Живковић.**

Деловођу заступао **Пет. J. Петровић**, писар министарства просвете.

I.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 30. Августа тек. год. Пбр. 7650 којим се спроводе Савету молба и документи г. Јована Машића, који моли да буде постављен за наставника које средње школе у Србији, те да Савет по поднетим документима оцени: има ли молилац прописну квалификацију за наставника средњих школа у Србији.

Савет је прегледавши молбу и документе .... одлучио:

Да г Јован Машић има прописну квалификацију за учитеља језика у нашим средњим школама, али да нема потпуну прописну квалификацију за предавача средњих школа.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 16. Септембра тек. г. којим се спроводи молба са документима г. Милана Недељковића, суплента карловачке гимназије, те да Савет оцени, има ли молилац прописну квалификацију за суплента наших средњих школа, као што он у својој молби тражи.

Савет је прегледавши молбу и документе — одлучио:

I) Да се г. Милан Недељковић не би могао поставити за суплента, док не би претходно код нас положио професорски испит.

II) Да г. Недељковић има прописну квалификацију за предавача у нашим средњим школама.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 16. Септембра т. г. Пбр. 7984, којим се упућују Савету молба и документи г Карла Вајсера, који моли, да се постави за учитеља музике и нотног певања у којој од наших средњих школа, те да Савет оцени, има ли г. Вајсер потребну квалификацију за место које тражи.

Савет је прегледавши молбу и документе молиочеве одлучио:

Да г. Вајсер нема прописну квалификацију за учитеља тих вештина у средњим школама.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 28 Августа т. г. Пбр. 7965. којим се упућује Савету на оцену молба г. Никодима Васића, писара министарства просвете и цркв. послова, којом моли, да му се једна година учитељске службе, проведена у Футогу, у Аустро-угарској, уважи у године сталне учитељске службе, које је доцније провео у Србији.

Савет је прегледавши молбу и уз молбу приложена уверења — одлучио:

Да се г. Ник. Васићу једна година учитељске службе, коју је провео у Аустро-угарској, уважи у сталне године учитељевања, проведене у Србији.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 21. Јула т. г. Збр. 5817, којим се спроводи Савету књижица у рукопису, под насловом „Спомпк“ коју је написао и за поклањање ученицима основних школа наменио г. Светозар Вучовић, учитељ школе средњевске у округу Пожаревачком, те да Савет оцени, да ли та књижица својом садржином одговора намењеној цељи, и да ли би је требало о државноме трошку штампати, као и то, колику би награду за то дело ваљало писцу одредити, на случај повољне оцене.

Савет је одлучио:

Да се „Спомпк“ пошље на оцену г. Јовану Миодраговићу, управитељу нишке учитељске школе и г. Јакову Ђ. Големовићу, учитељу у Нишу, те да они Савету реферишу, да ли би требало и под каквим условима поднесени рукопис откупити.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9 Јуна т. г. Збр. 4299, којим се спроводе три свеске српско-француског речника, од Милана А. Павловића и позива Савет да дâ своје мишљење о томе, да ли би и под којим условима требало откупити до сад штампане свеске и остали рукописни део тога речника, и да ли би се исти могао препоручити као помоћна књига ђацима средњих школа.

Савет је прегледавши послате му 3 књижице од тога речника нашао:

Да тај речник није израђен са оном научном збиљом и тачношћу, која је преко потребна при изради оваквога дела, те према томе је мишљења, да речник г. Милана А. Павловића не би требало ни откупити ни школама препоручити.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 6. Јула т. г. Збр. 5016. којим се спроводи у рукопису „Наука Хришћанска“ за I и II разред основне школе, коју је израдио Илија Анђелковић, учитељ, те да Савет прегледа и оцени, може ли се то дело примити за уџбеник у I и II. разреду осн. школе; треба ли га о државноме трошку штампати, као и колику награду писцу одредити. ако се дело препоручи.

Савет је одлучио:

Да се „Наука Хришћанска“ од Илије Анђелковића, упути на оцену г. г. Протосинђелу Фармилијану, проф. Богословије. и Дим. Јоснћу, професору беогр. учитељске школе.

VIII.

Прочитан је реферат г. Андре Николића, секретара министарства просвете и црквених послова с књиги „Примери из српске литературе“ свеска I и II скупно и уредио Ж. П.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

„Примери из српске литературе“. Свеска I и II. Скупно и уредио Ж. П. израђени су тако, да их ја смем препоручити као врло добру школску књигу. Овоме делу може се замерити само што је врло кратко, те по том не би могло пристати за вишу гимназију. Али и овако како је, оно је врло добра читанка за реалку, учитељску и вишу женску школу. А и вишој гимназији може корисно послужити, док га ту не одмени друго пространије дело.

На основу тога, ја сам слободан предложити Главном Просветном Савету, да се „Примери из српске литературе и т. д.“ одобре за употребу у школама и разредима у којима се учи повесница српске књижевности.

16. Септембра 1888.
у Београду

Анд. Николић
секретар мин. просвете.

За тим је по други пут прочитан реферат г. Момчила Иванића, професора о истој књизи који гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу: "Примери из Српске Литературе свеска I. Скупно и уредио Ж. П. — Бе град штампано у краљ. срп. држ. штампарији 1887.“ Неповезана 16°. стр. 211.

Побуде, које су руководиле г. Ж(ивка) П(оповића), да скупи и уреди ове „Примере“

исказао је одмах у почетку „о овој рађи“. Ну и ако је доиста потреба наших средњих школа изазвала ову књигу, опет за то нема места речима г. Ж. П.: „Истина тој сврси (да се у примерима изложи хисторија наше литературе) *као да су*[1]) биле намењене књиге: Вуловићева „Читанка„ и Новаковићеви „Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога“. Не „као да су,“ већ доиста јесу те књиге намењене тој сврси. А што се „у њима не износе репрезентанти неких литерарних категорија“ — није за то, што су г. г. Новаковић и Вуловић „као“ хтели у тим својим књигама да изложе све те „репрезентанте“, па их не изложили, већ што је г. Вуловић својом „Читанком“ хтео да обухвати само писце нове српске књижевности, који су у прози писали, а г. Новаковић својим „Примерима“ — књижевност, и језик стари и српско-словенски остављајући, да по времену или сами или ко други саставе примере из старих наших западних књижевности и песништва у стиховима нове српске књижевности.

I.

Како ми не спада у дужност, да Главном Просветном Савету реферујем и о П. свесци „Примера“ г. Ж. П., то нема места ни да поредим Вуловићеву „Читанку III.“ са дотичним дѣлом „Примера“ г. Ж. П.; али поређење Новаковићевих „Примера“ са дотичним дѣлом „Примера“ г. Ж. П. испада у корист прве а на штету друге књиге. Ма да „Примери“ Новаковићеви „запремају иначе доста широко место међу осталим учебницима своје врсте“ — као што вели г. Ж. П, — опет за то: и ширином основе, на којој су израђени, и библиографским описом појединих споменика, и избором појединих комада, и прегледношћу садржине (сваком комаду из већега дѣла казата је напред у кратко главна садржина) — одговарају сврси, која се тежи да постигне оваким књигама. Највише што би се могло приметити „Примерима“ г. Новаковића, то је: да је понеки комад дужи, но што би морао бити; али то није толика погрешка, колика је, кад су примери и сувише кратки, и нема их у довољној мери, тако да не могу оставити у својих читалаца довољно сталног и одређеног утечатка о целом делу, из којега су извађени. А да г. Ж. П. није предвидео, или да је хтео видети врлина у „Примера“ г. Ст. Новаковића, он би наставио онде, где је ова књига стала: Саставио би примере из старих наших западних књижевности, од прилике по оном плану по ком су састављени и Новаковићеви „Примери“. Јер, ако је задатак историје књижевности: „да приповиједа о душевном животу народа“ — Jarnik, Historija književnosti, стр. 2. — онда да ли је: „у примерима изложила хисторију наше народне литературе“ ова књига г. Ж. П.' кад се у њој из старе, српско-словенске књижевности, налазе у главном само примери из биографијске књижевности: Стевана Првовенчаног, Св. Саве, Доменитијана, Данила, Григорија Цамблака и Константина Философа [2]). — Из „Житија цара Уроша“ од патријарха Најсија нема примера, а од осталих књижевних струка има само писмо од Кулина бана, на првом месту, и одломак из студеничког „образника“ од Св. Саве. Међу тим ево које још струке српско-словенске књижевности остају не заступљене у овим „Примерима: нема примера из црквене књижевности, књижевне струке, на коју се највише труда полагало у средњем веку, и која је према томе извор целокупнога умногаобразовања тога века; нема примера закона државних и црквених и споменика правних и историјских, где би дошло и још које, пуно сваковрсног интереса, старо писмо после најстаријега од Кулина бана; на послетку нема примера из књижевне струке, која је у средњевековним књижевностима највише личила на садашњу књижевност, а то је књижевност побожно — поучна, *белетристична* и апокрифска. Треба се само обазрети на садашњи литерарно-историјска истраживања наших народних умотворина, па ће се увидети колико је погрешка, што г. Ж. П. нема ни једнога примера из наше средњевековне белетристичне и апокрифске књижевности. Али не може се правдати ни што г. Ж. П. нема примера ни из осталих напред наведених књижевних струка, кад се о свима њима говори у историјама српске књижевности од признатих наших литерарних историка: П. Шафарика, В. Јагића и Ст. Новаковића. Без

[1]) Истакнуте речи у овом реферату ја истичем.

прегледа свију тих књижевних струка не бисмо могли саставити верне слике језика и књижевности, и у опште старе српске образованости. Једном речју: не би нам историја књижевности, „приповиједала о душевном животу нашега народа“. Према томе, излажући у примерима српско-словенску књижевност, нису „Примери“ г. Ж. П. постигли сврхе с тога, што су израђени на врло уској и скученој основи. Ко год дакле и даље хтедне да себе или другога упозна са српско-словенском литературом у примерима, он ће, остављајући на страну „Примере“ г. Ж. П., и даље бити упућен на „Примере“ г. Ст. Новаковића; а што ће у тој Новаковићевој књизи наћи, може бити, и више, но што му треба — није толика штета, „колики“ је недостатак, што у књизи г. Ж. П. нема свега, чега треба да има у такој књизи.

Један од узрока, који су навели г. Ж. П., да на тако уској основи изради овај део својих „Примера“, јесте и тај: што је састављао примере из српско-словенске књижевности обузет погрешном мишљу, да је довољно, да би се, „литература у примерима изложила“, да у његову књигу уђу само уломци из дела, којима су позната имена писаца. Ако се те мисли и може држати, кад се прикупљају примери из нове књижевности, у којој се и на најмањем књижевном раду потпише писац, или се он иначе дозна, тако ограниченој мисли нема места, кад се скупљају примери из српско-словенске литературе. Јер ко зна скромност наших старих, српско-словенских књижевника, неће му бити чудо, што су до нас дошла многа, и то у сваком погледу веома важна књижевна дела, а не знамо имена писаца им. Треба се само сетити дивне „Похвале Кнезу Лазару“ којој се не зна писац, па ће се увидети, колико је г. Ж. П. погрешно, што у својој књизи нема примера из књижевних дела, којима се не знају имена писаца.

Ну и они комади, који су ушли у ту књигу тако су кратки, а често и од таког значаја, да се по некима од њих не може ни приближно стећи појма о књижевним делима писаца, из којих су узваћени. Тако на пр. из Константина Философа, наведени су на листу и по, овога формата, упади Мусини у Србију и битка с њим место, пуних интереса уломака у Новаковићевим „Примерима“: Бој косовски, Београд и Ресава и Смрт деспотова.

А као год што је у овој књизи садржином непотпуно — исто је тако садашњом буквицом и правописом неверно и нетачно приказана српско-словенска књижевност. Нема спора, да је нашим ученицима лакше читати садашњом буквицом и правописом штампану књигу; али овој књизи треба да је крајњи циљ, да упути и уведе ученике, нарочито гимназијске, у читање оригинала, бар штампаних, ако не и рукописних. Како су пак сва досадашња издања српско-словенских споменика штампана лепим обликом слова, којима их је отпочео штампати још пок. П. Шафарик, а већина најзнатнијих правописом, којега се пок. Даничић стално држао у својим издањима и својем „Речнику“ — онда не упутити ученике, нарочито гимназијске, у читању тако штампаних споменика, значи огрешити се, бар у том предмету, о један од најглавнијих задатака средње школе, о спрему ученика за факултетско образовање и њихну саморадњу. Ну осим тога разлога, против транскрибовања примера из српско-словенских споменика садашњом буквицом и правописом, има још један врло важан, а то је: што су ти споменици како писани тако и штампани у досадашњим издањима, са неким изменама, старословенском буквицом и правописом, као што им је и језик у главном више старословенски, но чист српски. С тога су буквица и правопис тих споменика, много подеснији за разумевање речи и облика њихних, који су скоро исти као и у старо-словенском. Истина нека од тих слова, на пр. ѣ, ы, а по негде ь, изговарала су се, и могла су се изговарати онако, како су у овим „Примерима“ транскрибована; али речи и облици њихни, већином ст. словенски, написани срп.-словенским словима много више напомињу на ст. словенски извор, и тиме их та слова чине разумљивијим. На пр. 4. над. мн. „— Фруги — Турки — језици“, стр. 3., да је написано српско-словенски: фроугы — тоурѣкы ѣзыкы, много би више, и обликом слова, напомињало ученику на завршетак ст. слов. 4. над. мн.: фрѫгы — тоурѣкъ ѣзыкы. — То исто важи и за примере из Рајићеве „Историје“ у овој књизи, а у оригиналу писане руско-словенским језиком и правописом, на пр.: Јешче

по всјуду босанских мјест *проходи* крепкими караулами утверди, стр. 203. — место завршетка и, у истакнуте речи, ми би много више напомињало да је то 4. пад. мн. — Што пак важи за буквицу и правопис *српско-словенских* споменика, не важи у исти мах и за буквице и правописе наших западних књижевности (далматинске, босанске, словенске и хрватске) ни с тога, што су и споменици тих књижевности писани скоро на чистом нашем народном језику, те им ни транскрибовање садашњом нашом буквицом и правописом не худи толико разумевању, колико српско-словенским споменицима. —

Завршујући с прегледом српско-словенскога дела ових „Примера“, споменућу, да сам опазио грешку у важном, за историју нашег језика, облику: правом, стр. 1., место: правов, управо: правове, Миклошић Monum. serb. 2. Међу штампарским грешкама нема ове грешке исправљене.

II.

Кад је г. Ж. П. истакао као сврху овој књизи, да изложи примере из наше литературе, онда није било умесно, да оваком књигом, за коју је мислио да буде и школска, заузме одлучно страну једнога мишљења у још неодлученом питању о томе: шта је српски, а шта хрватски? — Ма да велики словенски филолог Фр. Миклошић тврди, да су српски и хрватски два језика, опет за то такође велики наши филолози: Даничић, Јагић и др. друкчијега су мишљења, и то не без довољних и јаких разлога. Али свакојако између оних писаца — Марка Марулића, Ханибала Лучића, Петра Хектровића и др. — који су из ове књиге изостављени и оних, који су у њу ушли, има више сродства но осталим карактерним знацима, што у чврсту књижевну свезу скончавају књижевнике једнога народа, но што има разлике у језику њихову. У осталом овај део „Примера“ наших старих западних књижевности може подмирити потребу наших средњих школа доиста, као што и сам г. Ж. П. вели: „дајбуди до боље замене“. Само још морам споменути, да је из педагошких обзира могао изостати стих, на стр. 56. последњи, у којем истина, у правом значењу, нема ничега саблажњивога, али који се врло ласно може извртути на саблажњиво.

* * *

Према свему, што сам напред казао о овој књизи, мишљења сам: да се она не може примити у опште за средње школе, као што је г. Ж. П. нуди. За сад би се још најзгодније могла употребити у Вишој женској школи и реалкама, јер се историја књижевности у тим заводима предаје мањим бројем часова (3—4), а не учи се стари словенски језик. За гимназије опет да кажем речима г. Ж. П.: „дајбуди до боље замене“ могу само поднети примери из старих наших западних књижевности. —

Главном Просветном Савету понизни

1. јануара 1888. г.

у Крагујевцу.

Момчило Иванић

професор Крагујевачке гимназије.

Савет је саслушавши оба реферата одлучио:

Да се „Примери из српске литературе“, које је скупио и уредио г. Живко Поповић могу употребити у Вишој женској школи и Реалкама, по што се у тим заводима литература у мањем обиму предаје, а док се не буде израдила боља и потпунија књига, да се она може употребити и у вишим гимназијама.

Референту г. Момчилу Иванићу, одређен је хонорар од 30 (тридесет) динара;

Други референат г. Андра Николић, изјавио је, да не тражи хонорар.

IX.

Прочитан је реферат г. Андре Николића секретара министарства просвете и црк. послова на „Поменик“ од М. Ђ. Милићевића.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

На позив Главнога Просветнога Савета, част ми је изјавити, да је, по мом мишљењу, несумњива корист откупити „Поменик“ г. М. Ђ. Милићевића, као што је несумњива висока вредност садржине, чистота језика и лепота стила овога дела.

12. Септембра 1888. г.

у Београду.

Анд. Николић

секретар министарства просвете и црк. послова.

Уз овај писмени реферат о „Поменику“ усмено је реферисао и други референат г. Ст. Ловчевић.

Саслушавши и оба реферата, савет је одлучио:

Да се „Поменик“ од М. Ђ. Милићевића, може по понуђеној цени откупити за поклањање ученицима средњих школа, а и да би требало препоручити школским општинама, да га за књижнице својих школа набаве.

САСТАНАК 393-ћи

28. Септембра 1888. г. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**, *потпредседник* **Ј. Ђаја**, *редовни чланови:* **Јов. М. Жујовић, Пера Ђорђевић** *ванредни чланови:* **Др. Јов. Туроман, Др. В. Бакић, Ст. Ловчевић.**

Деловођу заступао **Пет. Ј. Петровић**, писар министарства просвете.

I.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црк. послова од 21 Септембра т. г. Пбр. 9636, којим се спроводи Савету молба и школска сведоџба г. Милана Ј. Димитријевића, свр. ђака Велике школе, те да Савет оцени, има ли молилац прописну квалификацију за предавача у средњим школама и за коју групу наука.

Савет је прегледавши сведоџбу одлучио:

Да г. Милан Ј. Димитријевић, који је свршио природно-математички одсек философског факултета на нашој великој школи, има прописну квалификацију за предавача у нашим средњим школама и то за природне и математичке науке.

II

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 21. Септембра т. г. Пбр. 9637. којим се позива Савет да прегледа молбу и школску сведоџбу г. Илије Вукићевића, свр. ђака Велике школе, који моли за предавачко место у којој од средњих школа у Краљевини Србији.

Савет је прегледавши молбу и школску сведоџбу одлучио:

Да г. Илија Вукићевић, који је свршио природно математички одсек философског факултета наше Велике школе, има прописну квалификацију за предавача природних и математичких наука у нашим средњим школама.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 21 Септ. т. г. Пбр. 9638, којим се упућују Савету на преглед и оцену молба и документи г. Пере Керечког, свршеног философа, који моли за предавачко место у коме од наших средњих завода.

Савет је прегледавши молбу и школску сведоџбу одлучио:

Да г. Пера Керечки, који је свршио природно математички одсек философског факултета наше Велике школе, има прописну квалификацију за предавача у нашим средњим школама и то за природне и математичке науке.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 22. Септ. т. г. Пбр. 6659, којим министар враћа сведоџбу Светолика Ранковића, бив. држ. питомца, да је Савет поново прегледа, те да, или образложи раније донесену одлуку, којом је г. Ранковићу, призната прописна квалификација за предавача Богословије и ако он у својој сведоџби има две *слабе* оцене — или да донесе *другу* одлуку.

Савет је одлучио:

Да се умоле г. г. Протојереј Живојин Јовичић и Јеврем Бојовић, професори Богословије и г. Пера Ђорђевић, проф. I. београ. гимназије, да они прегледе документе г. Ранковића, те да поднесу Савету образложено своје мишљење о његовој квалификацији.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 28. Септ. т. г. Пбр. 9866, којим спроводи Савету на преглед и оцену књигу „Поуке моралне и грађанске“ коју је по француском од Пјера Лало-а, а према српским земаљским законима за српску омладину удесио Ђ. Козарац, те да Савет оцени, може ли се та књига употребити као редовна школска књига за предавање „*Морала и познавање земаљских установа*“ који се предмет по новом наставном плану од 1. Октобра ов г. има предавати у нашим гимназијама.

Савет је одлучио.

Да књигу „Поуке Моралне и грађанске“ прегледају и оцене гг. Владимир Карић статистичар министарства просвете и црквених послова и Дим. Јосић, професор беог. учитељске школе, те да Савет известе, да ли се та књига може употребити за намењену јој циљ.

VI.

Прочитан је реферат г. Стев. Д. Поповића о Читанки за III разред основних школа, коју је израдио Никола Стојановић учитељ.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

У Марту прошле године, упућена ми је на преглед и оцену „Читанка за III разред основних школа“ од Николе Стојановића и ја сам сад тек доспео да о томе делу поднесем свој извештај, који Главни Просветни Савет од мене тражи. За што сам се оволико задржао са својом оценом, видеће се на крају овог реферата.

Пре но што пређем на оцену самога дела, нека ми се дозволи, да проговорим неколико речи у опште о писању читанака за потребу основних школа.

Ко се год лати посла да за основну школу приреди каку читанку, треба пре свега да је на чисто с тим, шта се хоће таковом књижицом да достигне у основној школи и да ли његово гледиште о томе одговара захтевима науке, која има пресудну реч у том питању. Према задаћи, која се мисли читанком да постигне, управља се избор материјала, а начин излагања удешава се према онима за које се пише. У овом питању у нас још није на чисто. Изгледа као да смо осуђени да и овде тумарамо по мраку, и ако је у другога света то поље одавно раскрчено и обрађено. Ово је у толико чудноватије, што смо сви очевидци двају контраста, који — баш у погледу читанака — постоје у нашој школској књижевности, има ваљда, близу већ 15 година. Докле је први и други разред подмирен читанкама, какве се виђају у осталог напреднијег света, дотле се трећи и четврти разред све једнако још муче читанкама какве се кигде више не пишу за потребу основне школе. Читанка за трећи, као и она за четврти разред живо нас подсећају на т. з. „*Прва знања*“, која су некада предавања у нашој основној школи. Једина је разлика између њих, може бити, само у томе, што се читаначки чланци не бубају више онако грозно на памет, као што су се некада бубале разне ствари из „Првих знања“ у II р. основне школе.

И једна и друга читанка, написане су у духу онога доба, када се мислило, да у читанку ваља унети свашта из сваке гране наука и знања људских. За то у њима има и приповедака моралне садржине и прича из св. писма, читавих одломака из опште и домаће историје, из географије и астрономије, из физике и хемије, из пољопривреде и економије итд. Ту се не пита, да ли те ствари, па још изложене онако систематично, у општим потезама, и сухопарним изводима или прегледима, може да схвати млађана и не развијена памет дечија, него се полази једино с тога гледишта, да је свакоме потребно то да зна, па пред тим захтевом практична живота хора да падне свати други разлог педагошки. Међутим, то се гледиште давно преживело. Као што наговестих, најбољи су доказ томе читанке које су пре толико година написане за I и II р. наше основне школе (написане махом материјалом позајмљеним из читанака каквих имаде у аустриским и немачким школама).

Писати читанке за децу основних школа није ни мало лака ствар. Ну, као што рекох, ваља пре свега бити начисто с тим, шта се, према данашњем схватању педагошком, хоће њима да постигне у основној школи. Ако је читанци напреча задаћа, да шири „опште — корисна знања“, онда ће наравно у њој имати места о свачему понешто, н. пр. о муњи и грому, о роси и киши, како се и где се сади дуван, ко је био Солон а ко Ликург, где је „Нови Холанд“, а где „Сандвичева острва“. Онда је тешко наћи разлога, за што да се једно изостави, а друго не уноси, кад је све свакоме тако корисно, а некоме, може бити, чак и потребно. Но данас се читанке више не пишу тако. Та практична страна њена не долази на прво, већ на последње место.

Много је преча, много је узвишенија и кориснија друга циљ која се читанкама хоће да постигне. Ова се циљ изводи из самог појма који се данас има о задаћи школског образовања. Ако немамо да приметимо ништа

противу тога, што се тврди, да је школски задатак да образује целокупног човека, онда не можемо ни за један тренутак бити озбиљни противници онима који баш од читанака траже да су тако удешене, да утичу на образовање целокупног човека, а нарочито на образовање његове унутрашњости. И доиста зар је преце: кључати млађану душу детињу „опште — корисним“ знањима из пољопривреде и астрономије, из физике и хемије, и т д., по постарати се, да се мека детиња душа, за коју све пријања, израна не окужи заразом егоизма и материјализма, заразом која зна само како се паре теку и како се трбуху свом угађа? Где је онда изглед, да ће нам школе дати нараштаја који ће бити способни да виде даље од себе, и не само то да виде, него да су и вољни, да свакад потчине своје сићушне интересе захтевима отаџбине, интересима општим? Израна ваља отпочети прекаљивати душу детињу, те да временом буде у стању свакад се жртвовати за опште добро и за оно, што човека чини човеком. Све прилике школског живота треба сврсци да се удруже, те да се се достигне, колико се више и боље може. Није за то позвана само наука из Науке хришћанске и историје опште и народне, него је на то упућена и свака друга грана наставе у школи, па и читанка, на првом месту после поменутих наука. С тог гледишта посматрана задаћа школског образовања прописује као непобитно правило, да се и оно што ће се деци давати за читање, мора изабрати и удесити тако, да се у млађаној души детињој за времена развију клице за све што је честито и племенито, за све што иде на опште добро и добро ближњега, а да не да да се зарана залеже клица себичности која угушује сваки племенитији покрет душе и срца човекова. Зарана ваља навикавати децу да осете чиста и узвишена душевна задовољства, кад се н. пр. сама одреку нечега што имају, те тиме помогну ономе ко је у невољи; кад могу, да ма било и с пожртвовањем свога живота, избавити другога из очевидне опасности; или, и слабачким силама својим, учинити нешто, што ће послужити општем добру народа и отаџбине.[1])

Читанка треба нупа да је прича, басана, сказака, и истрјских чланака, у којима се истиче ова и она морална врлина, као што

дарљивих примера за то, нека ми се допусти, да из једне талијанске књижице наведем једну причу, на које ће се видети, како се у другом свету брину за буђење родољубља у школске омладине. Прича је уређена као месечни писмени задатак баш за ученике III р. и класе:

„Мала извидница ломбардијска“

„Године 1859. за време рата за ослобођење Ломбардије (од Аустрије), на неколико дана после битке код Солферина и Сан-Мартина, коју одржаше Французи и Талијани над Аустријанцима, крену се један одред талијанских коњаника у извидницу против непријатеља. Беше то у јуву месецу, једног лепог дана, у рану зору. Коњаници иђаху једном усамљеном стазом, полагано и опрезно. Напред иђаху један официр и један наредник. Сви погледаху далеко испред себе оштрим оком, између себе не говораху ни речи и као да сваког часа ишчекиваху да се отиуд забсле коњаници непријатељски. Тако стигоше до једног сељачког кућерка, око кога бејаше засађено неколико повисоких јасенова. Испред куће стојаше један дечко, сам самцит, тако од својих 12 година. Дељаше ножем један прут и прављаше штап себи. На једном прозору у кући беше нетурена народна тробојка. Унутра не беше никога. Сељаци, нетакнувши заставу, бејаху побегли од страха испред Аустријанаца. Чим угледа коњанике, овај дечко отури штап од себе и маша се за капу. Беше то леп дечко, смела изгледа, великих плавих очију, косе дугачке и плаве, у простој кошуљи и раздрљених груди.

— Шта ту радиш? — упита га официр устанивши коња. — Зашто нисн побегао с родитељима?

— Немам родитеља — одговори дечко — Сироче сам. Радим по мало код свакога. Остао сам овде да видим бој.

— Јеси ли видео да су куд прошли Аустријанци?

— Нисам ни једног видео, има три дана.

Официр застаде, мало замишљен, па онда сјаха с коња, уђе у кућу и попе се на кров.... Кућа беше оиска; с крова се не могаше далеко да види, већ само један мален део села. — Треба се попети на које дрво — рече официр и сиђе. Баш испред кућних врата беше један врло висок и танак јасен. Официр заста мало замишљен, гледајући час у дрво, час у војнике, па се тек од један пут окрете дечку:

— Је ли, море, да ли можеш за видиш далеко?

— Је л' ја? — одговори дечко — видим пранца на нет стотина корака.

— Да ли би ми учинио љубав да се попнеш на врх овог дрвета?

— На врх овог дрвета? Је л' ја? за по минута бићу горе.

---

[1]) Како у читанкама и другим књигама писаним за децу, које су ми долазиле до руку, има

су: вођење истине и гнушање од лажи, поштовање, онога што је туђе и готовост помоћи у невољи оним чим се располаже; услужност и предусретљивост; истрајност у поштењу, поред свих беда и невоља и преданост Богу, као идеалу најузвишеније правде ис-

— А да ли ћеш умети да ми кажеш, што будеш видео одозго, да ли има с оне стране аустрийских војника, облака од прашине, коњаника, пушака како се сијају.

— Дабоме да ћу умети казати.

— На шта иштеш да ми учиниш ову услугу?

— Шта иштем? — рече дечко смешећи се.... Не иштем ништа. Ала би то лепо било. Па онда.... кад би то било за Немце, не би ни по коју цену; Али за наше! Ја сам из Ломбардије.

— Лепо! Хајде! пењи се, дакле.

— Чекај само, док изујем обућу.

Изу обућу, притеже боље ушне на чарапама, баци капу у траву и ухвати се рукама за јасен.

— Ама пази! — рече му официр и нехотице у мало га не задржа руком, да се не пење: јер га подиђе пени изненадни страх.

Дечко се окрете и погледа га својим лепим плавим очима, и чисто га њима питаше, шта хоће још.

— Ништа — рече официр — пењи се.

Дечко се успужа уз дрво као мачка сушта.

— Пазите преда се — грмну официр војницима.

За неколико тренутака беше дечко на врх дрвета, обухвативши се обема рукама за грану, ноге му се не виђаху из лишћа, груди раздрљене, а сунце му обасјало косу која му се преливаше као да је од злата. Официр га једва виђаше одозго, толишни изгледаше дечко на врх јасена.

— Погледај у десно и прилично подалеко — проговори официр доста гласно.

Дечко, да би боље видео, отпусти се једном руком од дрвета и намести је поврх чела.

— Видиш ли шта? — запита га официр

Дечко се саже мало према њему и начинивши од руке своје као дозирало, одговори му: — Два човека на коњу, на оном друму.

— Колико има одавде до њих?

— Има мало више од хиљаду корака

— Иду ли?

— Стоје.

Шта још видиш — запита га официр, после малог ћутања. Погледај у десно.

Дечко погледа на десну страну. Па онда рече: — Близу гробља, између она три дрвета нешто се сија. Биће да су бајонети, но нема их више од 2 — 3.

— Има ли људи?

— Људе не видим. Биће да су се сакрили у житу.

У том тренутку зазвну једно тане кроз гране и зари се у земљу негде иза куће,

— Силази, дете — повикну официр. — Спазили су те. Не треба ми ништа више. Хајде силази доле.

— Није ме страх — одговори дечко.

— Силази.... поново дрекну официр. — Има ли што тамо с леве стране?

— С леве стране?

— Да, с леве стране.

Дечко окрете главу на ту страну. Баш у том тренутку зазвижда друго тане, много јаче и ниже од првога. Дечко се сав стресе, па за тим проговори: — До врага! Ови баш мене гађају.

Тане беше баш близу њега пројурило.

— Доле! — викну официр срдито и заповеднички.

— Одмах ћу сићи — одговори дечко. — Ама дрво мене брани, не бојте се ништа. — С лева хоћете да знате шта има, је ли?

Јест, с лева — понови му официр — ама силази већ!

— С лева — кликну дечко, окренувши се грудима на ту страну — тамо код оне цркванце чини ми се да видим....

Треће тане зазвижда бесно поврх грана и рекао биох, у тај исти мах и дете пође доле, држећи се испрва и за груди и за гране, а после јуриу стрмоглавце на земљу с раширеним рукама.

— Проклети да су! — дрекну официр и притрча дечку.

Дете лосну леђима о земљу и оста тако опружено с раширеним рукама. Читав млаз врелог крви шибаше му с леве стране из раздрљених груди. Наредник и два војника сјахаше с коња. Официр се саже и рашири мало више кошуљу детињу. Тане му беше ушло у лево плућно крило. — Мртав је! рече официр. — Није, још је жив — прихвати наредник. — Ох јадно дете! Ох, да честита дечка! Не бој ми се, роде мој! не бој ми се! — стаде га бадрити официр. Али дакле он још изговараше речи: „не бој ми се“ и докле му придржаваше мараму на рани на грудима, дотле оно превртну само очима и клопу главом: беше мртво. Официр пребледе и гледаше га уиочено неко време — па му онда спусти полако главу на траву — подиже се и стаде га гледати — на и наредник и оба она војника гледаху га непомично, — а они други стајаху, окренути лицем непријатељу.

— Јадниче мој! — понови официр тужно. — Ох! да ваљана, јадна детета.

После тога оде до куће, скиде с прозора тробојку и простр је као покров преко мртва тела детињег, само му лице оста непокривено. Наредник ороикуи и метну поред детета ципеле му, капу, штап и нож.

тине, малости и доброте. Уз то да је пуно примера, како се савесно врши своја дужност, па ма како да је тешко бреме, које је коме у део запало; како се јуначки истраје на свом месту, па и погине за своју отаџбину, и т д. Све прилике детињег и човековог живота, узетог посебице и утканог многобројним концима у живот друштва и народа, треба да је изложен као у огледалу у овом и оном чланку читаначком, те да дете из малена заволи оно, што је добро, лепо и истинито. Дајте школској омладини за читање само оно, што свуколику унутрашњост човекову потреба и препорођава, оно што је обасјава зрацима најчистијег морала и прекаљује

Остадоше још неколико тренутака не говорећи ни речи, па онда се официр окрете наредњику и рече му: — Послаћемо болничаре да га однесу; умр'о је као војник; нека га сахране по војнички. — Рекав то саже се и пољуби мртваца, па онда грану: — На коња! — Сви се вињуше у седла, сви се искупише и одоше својим путем.

Неколико часова после тога нашем се дечку указаше војске почасти.

Кад сунце беше на заходу, сва предстража талијанска упути се к непријатељу и оним истим путем, којим је јутрос прошло оно неколико коњаника, пђаше у два густа реда читав батаљон стрелаца, који су на неколико дана пре тога пролили своју јуначку крв на брежуљку Сан-Мартиновом. Вест о смрти дечковој беше се прочула међу војницима, пре него што се распоредише по логору. Стаза којом пролажаху беше поред потока и баш на неколико корака испред куће. Кад први официри из батаљона спазише мртво тело дечково, опружено испод оног јасена и на њему народну тробојку, поздравише га сабљама по војнички. Један се од њих саже, те узабра два цветића од цвећа кога беше пуно с обе стране потока и меће их на детиње груди. Иза њих сви војници, који тим путем пролажаху, кидаху цвеће и бацаху га на мртвога дечка што погибе. За мало па сав мртвац беше засут цвећем, и официри и војници поздрављаху га пролазећи речима: Браво, мали Ломбардче! — На гиј, јуначе! — Збогом, роде! — Слава ти, сине! — Збогом! — Један официр скиде са својих груди своју медељу за храброст и баци је дечку на груди, а други један саже се и пољуби га у чело. А цвеће пада све једнако по ногама и грудима што су све у крви и по лицу и по глави на којој се сјаји плава коса ломбардчева. А он спава ту у трави, умотан у тробојку народну; лице му бело пребело, рекао бих, као да ће се сад насмејати, а он сам као да чисто осећа, какве му се војне почасе и указују, па је потпуно задовољан што је дао свој живот за своју Ломбардију".

(Edm. De Amicis).

узорима без и једне мрље и пре, узорима, који у свима приликама дуга и мучна живота служе као крма и котва, што не даду човеку да клоне или посрне на путу поштења, па сте учинили много, да не речем све, јер сте схватили као што ваља задаћу васпитања и наставе у школи.

Поред опште-човечанских врлина, којима треба израна навикавати омладину школску, не треба губити из вида ни образовање у духу народности. За то су потребни примери и угледи из народне политичке историје и из историје књижевности. Ученици свију ваших школа, треба да нађу у својим школским књигама, а нарочито у својим читанкама, пуно одломака из дела наших најбољих писаца, како би се изранје отпочели упознавати с разноврсним благом, којег има у нашој књижевности. Нисмо ми, у том погледу, баш тако сиромашни, као што се многима чини. Треба се само помучити те изнаћи, шта је за који узраст дечији, а по потреби много што шта и прерадити, нарочито што се тиче облика. Већина наших бољих писаца није писала — као што се по себи разуме — нарочито за децу. За то се и мора много што шта дотеривати, мењати, допуњавати, прерађивати итд., ако хоћемо да то буде за децу сварљиво и хранљиво. По себи се разуме да и ту има границе до које се сме ићи. Главно је само да се нађе оно што је најбоље и што је деци разумљиво, а уз то да је узето из дела разних признатих писаца, како би се ученици постепено упознали с делима наших најбољих књижевника. Тако би се и у њих пробудила воља да временом читају и проучавају што више могу оригинална дела свију наших радника на књижевном пољу. На тај ће се начин деца упутити и да заволе оно што је народно и да уважавају све што су наши бољи умови створили у нашој књижевности.

Кад се испуне ова два захтева, онда долази, напоредо с њима, још и то: да се читанка уђеси тако, да буде средсреда, око које ће се сакупљати целокупна настава из језика. За овај захтев данашње методике, слабо се и зна у нашој школској књижевности, па ни писац читанака за I и II разред наше основне школе није ни покушао да то изведе. За то се у нас и предају одвојено од читанке и граматике и декламовање и писмени састави и остале гране на

које се дели настава из матерњега језика. Слабо се где доводи то све у свезу с појединим читаначким чланцима, који морају и са стране формалне бити тако удешени, да дају обилат матетеријал за разноврсна граматична и стилистичка вежбања. Поито је доиста врло тешко удесити избор материјала, који ће ући у читанку, тако да, поред поменута горња два захтева, одговара и овом трећем, то ни ја нећу с овог гледишта оцењивати дело које ми је поверено на оцену. Поменух ово само зарад потпунијег прегледа оних захтева, на које се ваља обзирати при писању читанака.

Као последњи захтев, који истиче методика наставе из матерњега језика, јесте материјална страна, на коју се писци читанака у нас највише осврћу и која им је најречи и најомиљенији захтев, пред којим други не вреде ништа. Да је доиста тако, довољан је и површан поглед на наше садашње читанке за III и IV разред. Тако у читанци за III разред, нађи ћемо чланака на Историје (као: „Стари народи; Јевреи и Мојсије; Грци и њихови богови; Шпарта и Атина; Римљани; Јулије Кесар и Август и Исус Христос“); из Земљописа (као: „о земљином облику; о сувој земљи и води; о Европи, Азији, Африци, Америци, и Аустралији (Океанији)“); из Српске Историје; из Физике (као: „о ваздуху; ветру и бури; о светлоћи; о ватри; о вулканима; о земљотресу; о води, о пари, роси, магли, облацима, киши, снегу, граду, о грому, и громобрану“); из Науке о звездама (као: „о сунцу и његовом реду; о месецу; о помрачењу;“ и т. д.); из науке о земљорадњи, сточарству, пчеларству, кућењу и т. д. — Колико је оправдано да чланци оваке садржине смеју преотети мах, имао сам већ прилике да разложим унеколико. Поито се и писаде Читанке, коју ми је Главни Просветни Савет изволео упутити на оцену, придржавао тога правца, то остављам да на појединим местима још више објасним погрешност тога правца.

Сад да видимо, чега има у овој Читанци, какво је шта по садржини и облику, је ли за оно за што је шта намењено, какве је унутрашње вредности, одакле је шта узето, итд.

Сви чланци, који су унети у ову Читанку, деле се, по свом саставу и облику, на 12 одељака, и то су: I Песме; II Причо; III Чланци поучне садржине; IV Описи; V Биографије; VI Чланци историјске садржине; VII Чланци из Географије; VIII Рачунски задаци; IX Чланци забавне садржине из физике; X Загонетке; XI Чланци из Пољопривреде и XII О правима и дужностима човековим и љубави према отачаству. — У пишчевој Читанци нема ових одељака, нити су обележени овим редом нити овим насловима, него сам ја сам унео ову поделу, ради лакшег прегледа свега онога чега има у овом рукопису. Према овој подели управљаћу се у даљем излагању и оцењивању материјала, који је унесен у ову књигу за читање.

I Песме. Песама у овом рукопису има свега 18 на број и растурене су по целој Читанци. Највише их има од Змаја Јов. Јовановића, па онда су узете две из „Дечијег света“, по једна из „Невена“, „Школског листа“ и „Радована“, по једна од Драгашевића, Милор. П. Шапчанина и Миленка и по једна из данашње наше читанке за II и III и из новосадске и будимске читанке. Већи део ових песама може, за невољу, поднети; но има их неколико које никако нису за децу овога узраста. Тако могу остати ове песмице: 1. „У *јутру*“ (од П. Деспотовића); 2. „*Радост*“ (од Иса Т-ћа); 3. „*Сади дрво*“ (од Змаја); 4. „*Љубичица*“; 5. „*Мраз*“; 6. „*Гусле*“ (од Змаја); 7. „*Материна маза*“; 8. „*Соколови*“; 9. „*Прекомерност*“; 10. „*Шта би рекла пчела*“; 11 *Тежакова песма у пролеће*“; 12. „*Жетва*“; 13. „*О косидби*“ и 14. „*Чему нас пчеле уче*“. Неке од ових песама одавно се већ и певају по нашим основним школама, те су, тако рећи, тамо стекле и право грађанства. — Нису за овај дечији узраст ове 4 песме: 1. „*Рано рано*“ због тога, што се у њој помињу неке прилике које своју децу нису познате, (као што се види из ових стихова: „већем пуца бич кравара, а дудуче рог свињара“). 2. Песма „*Ковачу*“ није ни обликом ни садржином за препоруку. Језик јој је тежак и местимице погрешан. Мисли је у њој врло мало, па и то мало врло је маштаво и далеко од прилика у којима деца живе. 3. Песма „*Неће мачка да се играмо*“, и ако је врло лака и за разумевање и за учење на памет, и сувише је ништавне садржине, те не вреди трошити на њу скупоцено време школско. 4. И изврсна Драгашевићева песма „*Јека од*

гусала“ није за децу овог разреда, него за ону која су колико толико позната с историјом, а нарочито с патњама нашега народа под Турцима.

II **Приче**. Чланака ове врсте има свега 15. Из садашње читанке узета су четири (*„Бог све види“*; *„Добра кћи“*; *„Не свети се“* и *„Стари чобанин“*), из „Школског листа“ има их 8. (1. *„Ко добро чини нек се добру нада“*; 2. *„Чудотворна травица“*; 3. *„Змијин реп“*; 4. *„Ластино гнездо“*: 5. *„Шумарево дете“*; 6. *„Очев труд“*; 7. *„Занат је веран хранитељ“* и 8. *„Три бака“*); из „Радована“ узета је само прича *„Седам другова“*; из „Голуба“: *„Ко рано рани, две среће граби“* и из „Невена“: *„Две мачке“*.

Овај је део читанке најбољи и управо једини који је удешен за децу у овом узрасту. Приче су скоро све написане таквим стилом, да их доиста може свако дете, уз малу припомоћ наставникову, лако разумети, а по тенденцији су све моралне и управљене на буђење племенитих осећања у деце и на чврстање у врлини. Тако би управо требало да је написан већи део ове књиге, намењене деци овог разреда. Што тако није, доказ је да још нисмо на чисто са задаћом читанака у основној школи. Но, поред тога, има и неколико комада које би требало или са свим избацити или у нечему само поправити. Тако треба избацити:

1. Басну *„Змијин реп“*, у којој се представља, како се репу досадило, да се све једнако вуче за главом, па наумио да он иде напред и главу за собом да вуче. Тако и буде. Реп је пошао напред и стао вући главу за собом, па онда стане западати из једне опасности у другу, докле није наишао на огањ у пољу, у коме се спржио заједно с главом. Ја налазим, да је ова басна потешка за децу, да јој ухвате прави смисао. Па онда бих имао да приметим још и ово: Колико је — по овој басни — крив реп змијин, што је тражио нешто што није за њега, нето је толико — по мом схватању — крива и сама глава, за коју се на једном месту резонује, како она има очи да види опасности, како има уши да чује шта јој се спрема и најпосле, како она има и памети да се по њој управља. Глава је крива што је пристала, кад није било никакве силе, на будалаштину коју је реп наумио да учини, те је, заједно с будалом, пропао и онај, који — као бајагн — има памети.

Исто тако није срећан избор ни прича

2. *„Три бака“*, јер, према деци овог разреда, тешко је учитељу да буде поштећен од запитивања, како то бубе, мрави, пчеле, веверице, па и сами потоци могу да разговарају с децом о томе, како они по ваздан имају свога посла и немају кад да се играју с децом која неће у школу. И сувише ми је натегнуто ово што се хоће овде да представи као са свим природно и лако разумљиво.

3. Прича *„Ластино гнездо („гнездо“?)“* могла би бити боље, т. ј. занимљивије обрађена; но, најпосле, може поднети и овака кака је. Али има нешто што никако не може остати, а то је она морална поука, која се као хоће да изведе из ове приче и која гласи: „Каква мајка, онаква и ћерка“, јер ова поука или пословица не стоји ни у каквој вези с причом у којој се разлаже, како се родитељи подједнако старају за живот и здравље свога порода. За ову причу ваљало би изнаћи другу пословицу, а не ову, којој је смисао са свим други.

4. Прича *„Шумарево дете“* узета је из „Школског листа“ (од 1860. г. стр. 512.), али под промењеним насловом. У „Школском“ се „листу“ ова прича зове *„хлеб и вода“*. Ма да и овај наслов не одговара тачно тенденцији саме приче, опет је ближи ствари, но данашњи назив, који не казује баш ништа од онога, чега има у причи. — Прича је, иначе, добра.

5. Исто тако промењен је наслов и прича *„Очев труд“*, која се налази у „Школском листу“ (од 1859. год. стр. 478.) под именом: *„Награда“*, али је ова промена срећнија од горње.

6. Чланак *„Стари Чобанин“*, који је сав узет из садашње Читанке за III р. најбоље показује, како треба писати за децу, па ма како сухопарне и озбиљне ствари имале да се излажу. Све што је ту изложено пуно је живота и интереса. Само једно имам да замерим овом чланку, а то је ово: Онакав чобанин, какав нам се представља у овој причи, и сувише је егзотична биљка у нас, па не само он, већ и она деца што се с њим раз-

говарају. Чобанин је (бивши заробљен од Турака) био у Малој Азији, па је одатле побегао и доконао се Француске, а узгред је видео и северну Африку. Деца пак знају из географије француске ова места и покрајине: „Бери, Русиљон, Гасоњ, Бретању“, дакле скоро онако детаљно, као што би требало да знају карту Србије. Је ли могуће претпоставити да наша деца из III р. основне школе, баш и кад не би постојао садањи наставни програм из Земљописа, који прописује са свим друге ствари за овај узраст, могу тако потанко познавати једну земљу, која је тако далека од нас? — И тако би ову причу, по мом налажењу, требало другом заменити, и ако се њен писац доста трудио да њену садржину, која је узета, по свој прилици, из француске књижевности, што више дотера према нашим приликама, као што се то види на многим местима у овој причи. Само вештином писањем, постала је ова прича ово што је, а иначе би била прост, сухопарав опис свега онога што се у њој излаже.

III Чланци поучне садржине. Њих има у овој Читанци свега пет, и то су: 1. „*Момчад и старина*“; 2. „*Јабука*“; 3. „*Савест*“; 4. „*Два брата*“; и 5. „*Домаћин мора напред*“. Прва су три узета из садашње Читанке; четврти је узет из „Школског листа“, а пети из „Читанке за пољопривредника“. Сви су ови чланци и садржином и обликом на свом месту и могу поднети, с малим објашњењем, за узраст коме су намењени. — Имам приметити за чланак „*Јабука*“ да је непотпун. Тај је чланак узет из немачких књига школских и из њега је изостављен читав (пети) одељак, који износи скоро четвртину целе приче и у коме се казује резултат радње изложене у тој причи. Овако је та прича крњ и ружна. Из којих је разлога тај одељак изостављен, не могу никако да се досетим, мањ ако не буде нека штампарска омашка.

IV Описи. У опис сам улео ових 9. чланака: 1. „*Кртица*“; 2. „*Соко*“; 3. „*Плајваз и хартија*“; 4. „*Вода за умивање*“; 5. „*Мраз и пчела уче, како се тече*“; 6. „*Бачијање*“; 7. „*Како се крсно име слави*“; 8. „*Љубичица*“ и 9. „*О овци*“.

Изузимајући два чланка: „*Соко*“ и „*Мраз и пчела уче, како се тече*“, сви остали нису за овај узраст коме су намењени. Тако:

1. У чланку „*Кртица*“ долазе овакви изрази: „искусан економ“ и „то чине првићи, који су се развили из јаја шљиварца (кокице“); а осим тога нису наведени и други докази, из којих се даје насигурно закључити да кртица доиста не чини никакве штете биљу.

2. Чланак: „*Плајваз и хартија*“ погрешно је пренесен из гимназијске читанке у основну школу, и због своје садржине и због оваких израза у њему: „маса“; земљана маса“; „клор“; „вољци или цилиндри“; „кипарска породица“ итд. Ови се изрази не даду лако објаснити деци од 9 и 10 год. За то треба мало више претходна знања.

3. Исто то имам да кажем за чланак „*вода за умивање*“, који је иначе врло добро написан, јер у њему долазе оваке реченице: 1. „Хладна вода дражи кожу, те се крвоток претури“; 2. „Пресљена радња коже приправила је више нова градива, а старо измеће“; 3. „Кожа је на лицу саставни део целе телесне коже, а не живи засебним животом“.

И оба чланка:

4. „*Бачијање*“ и

5. „*Како се крсно име слави*“, који су узети из „Кнежевине Србије“ од М. Ђ. Миличевића, с неким незнатним додацима пишчевим, и ако су изврсно написани, нису за овај дечији узраст, нарочито кад се узму у обзир и варошка деца, које има прилично доста у нашим основним школама, него су то ствари за одраслије ученике, који су мало боље познати с народним животом.

6. Чланак „*Љубичица*“ написан је и сувише — тако да се изразим — научно поетски, те сумњам да би га деца III разреда могла разумети, као што ваља. Ево доказа за то: 1. „На земљи, међу шибљем и сувим лишћем, склонило се у тихом кутићу најскромније чедо пролећа — *љубичица*. Сама себи остављена, 'као сироче какво, не сме ни да погледа на прекрасну долину. У растреситој земљи шире се њене нежне жилице и ускасвају у себе храну. Из слабе стабљичице излазе нежни листићи, па се покорно шире на све стране. Сваки листић је мало срце, а

кроз њега протичу жилице, најразличније испреплетане". 2. „Стабаоце се све више и више испите, јер врло добро зна, како драгоцено благо носи на раменима". 3. „Небеса га (пупољак) чувају и позајмљују му своју боју". И тако даље.

6. Најпосле ни чланак: „*О овци*" није за овај разред, нарочито због претеране опширности. Он је узет из књиге „Шта природа деци приповеда" и износи више од три штампана листа обичне шеснаестине. По својој опширности пре би овај чланак могао поднети за потпуну студију о овој корисној домаћој животињи, дакле, да подмири потребу каке више школе. За основну школу није никако, нарочито за њене ниже разреде; јер ученици тих разреда не морају се мучити н. пр. силним објашњавањем „разних желудаца" у преживара, нити морају знати, да, осим паше (обичне) овце, има још и шпањолских (мерино), енглеских, татарских и исландских. У овом чланку има много чега што је, у интересу систематичне поступности, на свом месту, но што никако не спада у оне најпрече и најкорисније елементе знања које основна школа треба да да својој омладини.

V У **Биографије** долази само чланак „*Никола Чупић*". И ако је овај чланак, по својој садржини такав, да га деца овог узраста могу разумети доста добро, ипак није са свим подесан за овај разред, јер претпоставља, да се нешто мало зна о северној Африци, где је Н. Чупић преминуо. — Иначе биографије знатних личности врло су красан материјал за дечије читанке.

VI У чланко **историске садржине** могу доћи ова два 1. „*Св. Јован Крститељ*" и „*Српска историја*". (Оба су узета из садашње Читанке, само је први без измене, а у другом је писан неколико реченица измењао). Прворе није места у читанци с оваком садржином, а друго није ни написан као што ваља за буђење религиозних осећања у деце. Другом се има замерити то, што по свом наслову много обећава, а овамо у ствари није ништа друго до некакав мршав увод у историју, који, после неколико патриотских напомена, прелази циновским корацима толике векове из историје нашега народа и завршује се напоменом, како су се, „сви Срби морали често борити са дивљим турским навалама, док у тим ратовима нису толико ослабили да су морали потпасти под Турке" и како „српском мучењу тада није било краја". Ово мало увода и није зарад саме историје, која се у садашњој читанци излаже на неких 4—5 листића штампаних, него је то управо увод за боље разумевање Драгашевићеве песме: „Јека од гусала". (Вредност те песме за Читанку оценио сам раније).

VII **Чланци из Географије.** Њих има два: 1. „*Доглед и стране света*" и 2. „*Сува земља и вода*". Оба су узета из данашње Читанке, с неким ситнијим додацима, а све остало што има из Географије у данашњој читанци, изостављено је. Ни један ни други чланак нису за овај разред ни по програму, којим је прописана наставна грађа за основну школу, ни по својој садржаји, којом се ни мало не препоручују да — противно прописаном програму — докажу, да би могли стећи места у основној школи.

VIII **Рачунски задаци** Њих има свега 12 на број, и то: на једном месту 7 а на другом 5. Неки су од њих добри и лако разрешљиви; други су истина тачни, ама потешки, а неки баш са свим тешки за разрешавање, а трећи су са свим погрешни.

1. Тачни су и доста лаки за разрешавање: први, други, трећи, пети, једанаести и дванаести. — Имам да приметим нешто само за други и дванаести задатак. У другом се вели да је неки „добричина" дао деци што просе по улицама по 14 дин. у име милостиње, па се чисто још бајка, што нема још 20 дин., те да свако просјаче добије бар по 18 динара. И сувише ми се чини невероватно да има и таких „добричина" на свету, а кад би их било, изгледало би просјачење као доста лукративно занимање. Дванаести је задатак варијација познатог задатка о возару, вуку, кози и купусу и њиховом превожењу у чамцу, у коме је места само за двоје, а при том да се пази да никад ни на једној обали реке не остане на само ни вук с козом, ни коза с купусом. За развијање оштроумља задатак је врло добар.

2. Тешки су задаци: четврти, седми, осми и девети. Да не би остало само при овом простом тврђењу, најбоље ће бити да их све редом овде пређемо. Тако гласи:

а) Четврти: „Деда и отац имају 100 година; отац и мати 70; мати и син 45; кћи и син 20; кћи и деда 73 године. — Колико је година сваком лицу?“.... Пошто писац нигде не казује, како се овај задатак има расправити, него (на последњем листу своје читанке) наводи само резултат како за овај, тако и за друге задатке, то ја држим да је и он за то, да се деца упућују те да путем нагађања — нађу бројеве који одговарају узрасту (годинама) ових лица. За овај узраст дечији ја не знам доиста да ли и има другог пута, осим пута нагађања, те да се реши овај задатак, (а једначине се — као што је познато — не уче у основној школи). Колико пак односи времена разрешавање задатака путем нагађања, није — држим — потребно да напомињем, и ако се не да порећи васпитна важност ни таквом начину рачунскога рада. Ако ли наставник неће да се много „заноси“ решавањем овакових задатака путем нагађања, он мора онда казати деци ону цифру, одакле ће отпочети да разрешавају задатак, т. ј. мора им — тако рећи — дати кључ у руке. Чим то уради, задатак нити има више оне своје привлачне дражи, нити што вреди с гледишта развијања самосталног мишљења у деце. — Из ових разлога писам и за овакве врсте рачунских задатака у основној школи.

б) Седми: „Питали једног човека, колико има голубова, а он одговори: „Да их имам још један пут толико колико сад и још једну трећину и једну четвртину од тога, па да додам још 5, имао бих равно 160 голубова“. Колико е голубова имао?“.... Кад би ученици овог разреда умели да раде простим разломцима, могли би се вештим питањима наставниковим зар и довести до тога да овај задатак правилно и без натезања реше; али овако како је, не остаје ништа друго но да се опет нагађа. Нагађање пак, и ако је доста инструктивно, односи много скупоценог времена школског.

в) Осми: „Један богати чика имаваше братиће и многе братанице. Било их је 11. О Божићу даде им 1120 дин. да поделе, али тако, да половину поделе братићи, а половину братанице. Кад поделише новце, видеше да је свака братаница добила по 60 дин. више од братића. — На колико је братића и братаница подељен тај новац, те је тако било?“.... Путем нагађања мора се ударити и при решавању овог задатка. Олакшица је једино у томе, што је познат број 11, који се мора растворити на згодна два сабирка, зарад дељења половине од задатог броја 1120. Пошто се 11 раствара или на 10 и 1; или на 9 и 2; или на 8 и 3; или на 7 и 4; или на 5 и 6, то ваља са сваком од ових пет врста огледати, т. ј. са сваком поделити половину од 1120, т. ј. 560. У оном случају где разлика између два количника, који се добију када се 560 подели најпре с једним, па онда с другим сабирком, буде узела 60, има се сматрати да је задатак решен. После две три покушаја, деца ће наћи да су то бројеви 7 и 4 и тако ће решити свој задатак. — Према овоме, овај задатак не спада у оне који су најтежи.

г) Девети: „Кад ја дам неком слепцу половину мојих новаца и још пола динара, па сретнем другога, те и њему дам половину новаца и још пола динара; сретнем трећега па и њему дам половину и још пола динара. За тим погледам у кесу, кад тамо!... није ми остало ништа. — Колико је динара било у у кеси?“.... Овај је задатак врло интересантан и чини би част писцу који тврди да је из његова бележника, да је доиста његов проналазак. Али ја сам нашао да је овај задатак узет из „Радована“ за 1876. годину (в. фебруарску свеску стр. 110.). Међу тим није ово ни „Радованов“ проналазак, јер у „Школском листу“ од 1861. год. стр. 365. има један рачунски задатак који је врло сличан с овим. Исти гласи: „Једна мати подели међу своје троје деце једну гомилу јабука тако, да најстарији (*А*) добије половину те гомиле и још полу од једне јабуке, средњи (*Б*) добије половину од остатка гомиле и још половину од једне јабуке, а најмлађи добије остало, а то су 4 јабуке. При деоби није ни једна јабука расечена била. Како је то могућно? Колико је јабука свега било? Колико је добио *А*, а колико *Б*?“.... Оба су ова задатка потешка за разрешавање путем нагађања; али ако се деци мало помогне, н. пр. ако им се каже да тај број који се тражи мора бити непаран и да је у првом задатку мањи од 10, а у другом мањи од 20, онда ће деца, без велике муке, решити и овај задатак.

3. У погрешне задатке рачунам шести и седми:

а) Шести гласи: „Три брата добила су по неколико јабука. Кад би најстарији брат дао најмлађем две јабуке и кад би (— ваљда овај најмлађи? —) добио још од кога две, онда би сва три брата имала подједнако. — По колико су сва три брата добила? По колико су после имала?“..... У писца нема решења (резултата) овом задатку. По мом нахођењу, овај је задатак погрешан за то што даје више резултата, кад се разреши. Да је доиста тако, види се по овоме: Може се почети с најмањим бројевима: 8 + 6 + 2 (т. ј. да најстарији брат има 8, средњи 6, а најмлађи 2 јабуке), па њи редом даље, као 10 + 8 + 4; или: 12 + 10 + 8 или: 14 + 12 + 10; или: 16 + 14 + 10; итд. итд. — Да је писац (или „Дечији пријатељ,“ одакле је овај задатак узет), казао, колико су јабука имала сва три брата заједно, задатак би био одређен и не би давао више до једног резултата. Овакав, какав је, погрешан је, јер је неодређен.

б) Десети задатак гласи: „Изиђе неки богаташ из цркве, а око њега се скупе 13 просјака. 12 су били јадници, а 1 здрав тако да би могао радити и зарадити за све и све их одхранити. Богаташ извади 12 десетака и рече: „Немам код себе више, него поређајте се у коло и станите где ко хоће, а ја ћу редом бројати и сваком *деветом* дати десетак, док не издам све.“ Он је желео да онај здрави остане без дара. — Пита се: одакле је почео бројати и где је здрави стојао, па да не добије дара? А да је било 12 просјака, а 11 десетака?“

Овај је задатак узет из „Невена“ за 1884. г. стр. 59. и као што у том часопису гласи резултат његов, тако га је усвојио и писац оне читанке, без икакве контроле од своје стране. И „Невен“ и писац тврде, да је онај здрави стојао на 13-ом месту и да је богаташ почео бројати од трећега, те тако онај здрави није добио ништа. Све је ово онако, па опет може да буде и другачије. Не мора онај здрави стојати на 13-ом месту; могао је он лепо изабрати себи и које друго место у реду или у колу. Рецимо да је стао онде где је место једанаестоме. У том случају, онај богаташ морао би отпочети бројање од првога, ако хоће да не дарује онога што је здрав. Исто тако могао је онај здрави бити 12-ти у колу и тада би богаташ морао отпочети да броји од другога. Или, ако би здрави изабрао себи тако место, да буде други у колу, богаташ би отпочео да броји од петога. Ако би здрави стао онде где је место деветоме у колу, онда би богаташ отпочео бројање од дванаестога. Итд. итд. У опште, богаташ треба да пази да увек има по два места слободна између здравога и онога од кога се почиње бројање, т. ј. да је он за два места унапред од здравога, па ће се свакад постићи оно што се жели.

Као што се види, овај задатак даје више резултата, кад се разреши. То долази услед неодређености самога задатка. Да је речено које је место заузео онај здрави, пошто је то и онако од његове воље зависило и пошто се то мора да зна, задатак би био само једним резултатом разрешљив, т. ј. он би био одређен. Овако мора да даје више резултата у решењу.

*

Пошто сам за сваки рачунски задатак казао што сам имао да кажем, остаје ми да речем у опште једну реч о њима. Сви су ови задаци, па били тачни или нетачни, доиста удешени тако, да под руком вешта наставника, начин њихов разрешавања мора силно утицати на развијање мишљења у ученика. У њих је унесено све што је потребно да заинтересује децу и да побуди у њих вољу на рад и да им не да, тако рећи, мира, докле год задатак не реше, као што треба. Па ипак, ја сам се све једнако, кад год сам ове задатке прегледао и сам за се разрешавао, морао да питам: откуд и ове ствари овде, т. ј. има ли уопште места у Читанци рачунским заданима? Кад се узме на ум, да је задатак читанци да се деца вежбају поглавито у читању и разумевању свога матерњег језика, а уз то да се упућују да и сама владају својим језиком, онда ће надам се, бити умесно упитати се: на како ће изгледати у школи тај час Српског језика, кад се на њему стане расправљати ма који од поменутих рачунских задатака? Скоро је сваки од њих тако састављен, да ће однети половину времена, одређена за Српски језик. Па шта значи то? Зар то није повећавање броја часова Рачуну

на трошак Српског језика? Не значи ли то место једног посла радити други, за који је друго време школским распоредом намењено? Ја сам за то, да се све ради у своје одређено време и да се не мешају ствари које треба да су одељене. За то сам тога мњења, да рачунским задацима нема места у дечијим читанкама и држим да у свом овом мњењу нисам усамљен.

IX *Чланци забавне садржине из Физике.* На 60. страни рукописа има три чланчића који се односе на физикалне појаве, под насловом „*забаве*". Прве су две добре, јер се опитима дају лако доказати, а већ трећа није за препоруку, једино за то, што се у свакој (сеоској) школи не може тако лако доћи до потребних комадића стакла, те да се, зарад виђења лепих боја, начини призма о којој је ту реч.

X *Загонетке.* На страни 24. и 25. има 10 комада загонетака, све у стиховима Од њих ми се не допада *шета* која значи *кишу*, због последња два стиха („Мени човек јаде кује: час ме зове, час ме псује"); *шеста* која значи *тестере*, због 5., 6. и 7. стиха („А костају има, колико коме годи, у шумама свима") и *седма* која значи име *Гавра*, за то што нема никакве вредности.

XI *Чланци из Пољопривреде.* Чланака ове врсте има много, и то: 8 о *земљорадњи*, 2 о *сточарству* и по 1 о *пчеларству и свиларству*. Осим тога има један чланак о *кукељу*, који овде завршујем. По величини, сви ови чланци износе управо једну седмину целе Читанке. Чланак о свиларству узет је из новосадске Читанке од 1884. год., а све остало (осим песама) преписано је од речи до речи из данашње Читанке за III разред, изузимајући поједина места, за која је писац нашао за добро да их дода, зарад бољег разумевања онога о чему је где говор.

Не улазећи ни најмање у оцену вредности и тачности саме садржине, с пољопривредног гледишта, јер се за то не осећам ни надлежан ни позван, морам се и овде, као и мало час, запитати: има ли места у Читанци и чланцима оваке садржине, или боље: шта се хоће њима да постигне и може ли се то доиста да постигне овим путем?

По мом најдубљем уверењу, вара се сваки онај који се нада да се овако шире кроз основну школу пољопривредна знања, која су нашем народу — нема спора — потребна као насушни хлеб. Читанка није за то; па не само то, него баш за то, што се и кроз њу хоће да детињ дух кључа храном која је за њ несварљива, ништа се друго овим путем и не достиже, до прерана одвратност према ономе што се не разуме и што се и доцније не мили да учи, па било ма како и колико корисно и потребно. При решавању питања о томе: да ли да се и оваке ствари уносе у читанке за нижу основну школу, ваља имати двоје на уму: децу која се уче и начин којим се та силна знања из пољопривреде мисле да учине приступачним маси народа.

Деца III разреда, дакле, деца у узрасту од 9 и 10 година, нису у стању ни да схвате све оне многобројне прилике које се сваки час дотичу и физикалних и хемиских појава и закона, нити их је ко у стању да заинтересује за оно, што она не разумевају и што и не могу разумети, јер све превазилази сферу њихове моћи схватања, а и по самој природи ствари, далеко је од оног живота, којим деца живе, по законима свог природног душевног развитка. Кад се к томе дода још и начин, како се толики пољопривреднички рецепти казују деци у овој Читанци, онда само намерно ако нећемо да видимо ствар као што јесте, можемо захтевати да чланци оваке садржине запремају и даље места у тој дечијој књижици, без обзира на толикогодишње искуство, које је тако очито доказало, да се овим путем ама баш ништа не достиже. Не заборавимо уз то и толику варошку децу, којој је, и по животу којим живе, страно све оно што се тамо у пољопривредним чланцима разлаже, па будимо једном на чисто с овом ствари, која је једном већ била пред Гл Просв. Саветом (в. 117. његов састанак од 16. Јуна 1882. год. штампан у „Просветном Гласнику" од те године, стр. 495., под V). Нека ми се дозволи да за све ово наведем неколико примера, и то прво из чланака о земљорадњи, па онда и о оном осталом.

А. Из чланака о земљорадњи:

1. „Црница је постала од трулења биља и животиња".

2. „Добра црна земља јесте она смоница, у којој се доста крице налази".

3. „Мртвица или глина зове се она земља у којој нема ни мало принце“.

4. „Земљу оремо за то: да буде у њој довољно шупљина у које би улазиле влага, ваздух и светлоћа“.

Место сваког даљег објашњавања с моје стране, да ли се овакве ствари дају схватити без очигледног посматрања, навешћу само то, да је овакве одредбе од прилике давао некада и у учитељској школи један „стручан“ наставник. Њему се десило, кад су га ђаци, после толиког теоријског разлагања о овоме и ономе, замолили да им донесе у школу мало *глине* и *иловаче* (или да их одведе куд год у поље, где се то може да види), те да се својим очима увере о разлици која постоји између те две врсте земље: — њему се, велим, десила та непријатност, да то задовољство није био у стању да укаже својим ученицима. Кад се овако што могло да деси једном наставнику у учитељској школи, шта је онда остало за толики број наставника и ученика основних школа?

Уз то да поменем и ово: Поред осталих пољопривредничких поука, које се у чланцима о земљорадњи прелазе, имају деца да чују рецепте и о томе, какве су земље за које усеве добре. Од усева ређају се: пшеница, крупник, раж, јечам, овас, ситна проја, елда, кукуруз, кромпир, пасуљ, боб, конопља, лан и дуван. Колико има (и сеоске и варошке) деце, која познају те све врсте усева? Кад дете не зна, н. пр. како изгледа *елда*, *крупник* или *лан*, шта му вреди то што ће овде читати, на каквој земљи усијева ово, а на каквој оно? На ово нам се може приметити: па, ако деца не познају све ове биљке, ту је наставник, те да своју децу, на часовима јестественице или иначе упозна с оним што не знају, зарад бољег разумевања онога што имају с њиме да прелазе из Читанке. На ту примедбу, која се чини да је тако умесна, најмеродавнији је прописани наставни програм да да одговора. Кад се исти прогледа, види се да се на „*Познавања природе*“ у III р. прелазе само: пшеница, кукуруз, конопља и лан; дакле, ни половина од онога што се у Читанци ређа. Према томе, што је програм с разлогом овако утврђно и што се не сме реметити, за љубав овоме и ономе, као и с обзиром на и онако одмерено време школско, сви ови чланци, кад би се доиста прелазили у овом разреду, не би били ништа друго до вежбања у простом, механичном читању. То не би била вежбања којима би се развијала моћ размишљавања у деце, нити би се тиме ширио круг дечијег познавања, већ би то била најбоља прилика за децу, да се навикавају да читају, а да не мисле о ономе што читају и да пре времена огаде све што се тиче земљорадње.

Б. Ово исто имам да кажем и за чланке о сточарству, пчеларству („пчеларењу“?) свиларству и кућењу. Материјал је узет махом из давашње Читанке. Само „*Штала за стоку*“; „*О овци*“ и „*Чему нас пчеле уче*“ узето је с других страна. (За чланак „О овци“ казао сам раније што сам имао да приметим). И ако је скоро све написано стилом лаким и разумљивим, опет је, по мом нахођењу, све што се у ова четири чланка прелази, рано за овај узраст дечији, него то ваља оставити за вишу основну школу, ако хоћемо да се ученици доиста заинтересују за ствари које су им тако близу по приликама у којима живе. У чланку „*Штала за стоку*“ има повише места, по којима се даје закључити да исти није ништа друго до превод с туђег (и то немачког) језика и да није писан за децу. Примера ради наводим ове три реченице: 1. „Здравље стоке зависи“; 2. „Треба известан ступањ топлоте“; 3.... „има великог утицаја на множину млека“.

У XII одељку налази се у данашњој Читанци чланак под насловом: „*О правима и дужностима човековим и о љубави према отачаству*“, у коме се разлаже, како су постали закони и власти, шта је право, које су права и дужности човекове и како и због чега треба волети своје отачаство. Цео је тај чланак и писан ове Читанке усвојио. Међу тим све што је у њему, написано је у облику неких правила, поука и напомена и доста сухопарно и „високо-учено.“ Тако се на једном месту вели: „Право је оно што се чини по закону“, а на другом месту резонује о слободи овако: „Сваки човек има право да је слободан. Сваки може ићи куд хоће, говорити шта хоће, радити шта хоће, само кад је то по закону и кад тиме другоме никакву штету не чини“. Остављајући на страну питање: да ли су ове одредбе, с правног гледишта, основане и не-

побитне, не могу никако да нађем разлога, зашто још дечица од 9 и 10 година морају да уче и да знају ове ствари, које тако дубоко задиру у разноврсне друштвене односе и толике прилике живота који је деци, хвала Богу, још тако далек и непознат. У животу човековом има тако разних потреба и односа, које схваћа као што ваља само зрела памет, за то што она живи тим животом, што се бори са свима његовим приликама и неприликама и што и она сама много доприноси да тај живот буде бољи или гори. Ама питање је: је ли и дечија памет кадра да разуме тако исто те све односе, прилике и потребе правног и друштвеног живота, као што се овим чланком хоће да представи да може то да буде? Зар су појмови: власт, закон, устав, слобода, насиље, право, неправда итд. тек тако неке ситнице које се могу давати и деци као и зрелим људима, кад се зна н. пр. да још ни дан данас није међу правницима утврђена дефиниција права и кад се толики умови муче око разбистравања појмова које цитирасмо, па и они сами нису сигурни да су свакад на правом путу, (као нв Ортолан са својом горњом одредбом о праву)? Доиста ћемо учинити већу услугу и васпитању и отаџбини, ако ове ствари оставимо лепо за зрелије доба, држећи се познате пословице: „Све у своје време", него што ћемо користити оном подмлатку, који се тако рано отпочне да кљука умном храном која га не храни, већ разорава.

Прегледао сам и оценио све што је у овој Читанци. Остаје ми да речем коју само још о стилу и језику који влада у делу и о изворима којима се писац послужио, удешавајући ову књигу.

1. Стил, којим су разни чланци у овом делу написани, врло је разнолик, као што су разнолики и извори, из којих је прикупио сав читаначки материјал. И ако се на више места огледа озбиљна пишчева тежња да му стил буде што лакши и простији за децу, опет се за многе и многе ствари не може тврдити да су написане онако како треба да се пише за ученике III р. Осим тога има много и германизама, који сами казују своје порекло, и ако писци то пређуткују. Примера за то навео сам, мало час, неколико. Има доста и погрешака у језику. Ево их неколико:

1. „посаху" (стр. 5. и 18.); „доносаху" (стр. 16.) и „висаше" (стр. 13.);

2. „чим се сетиш на стрељење" (стр. 5.);

3. „теґли"; „протеґли"; и „протеґлио" (стр. 6.);

4. „вас седам браћа" (стр. 6.);

5. „наместила у реду" (стр. 10.);

6. „са кљештама" (стр. 17.);

7. „Мој је посао да грицкам и да сецкам гране те да се раним, пега ћу да радим непрестано" (стр. 18);

8. „Шта сте дошла ту?" (пита се за неку децу) (стр. 19.);

9. „где трава и биље куња и гине" (стр. 21);

10. „Две мачке нађу једно парче сира и кад га поделише на два равна дела, учини се једној да је комад у руци друге већи. Отвар, после дуге свађе, дође до мајмуна, да им он суди и пресуди" (стр. 21.);

11. „тело му је покривено са перјем" (ст. 31);

12. „то је једна врста угљена, готово чист угљен, кога је боја налик на олово" (стр. 33);

13. „која се гради на машину" (стр. 34);

14. „сејањем одоцнити" (стр. 64.);

15. „урадити само са својом снагом" (ст. 73);

16 „како не би стока лежала на голу земљу" (стр. 74.). И т. д.

2. По изворим: одакле је шта узимато за ову Читанку, највише има чланака узетих из садашње Читанке за III р., па онда долазе разни часописи школски и најпосле наши поједини писци.

А. Из Читанке за III раз. позајмљено је ових 19 чланака: 1. „*Бог све види*": 2. „*Добра кћи*"; 3. „*Момчад и старина*"; 4. „*Гусле*"; 5. „*Не свети се*"; 6. „*Јабука*"; 7. „*Савест*"; 8. „*Материна маза*"; 9. „*Св. Јован Крститељ*"; 10. „*Доглед и стране света*"; 11. „*Суво земља и вода*"; 12. „*Српска историја*"; 13. „*О земљорадњи*"; 14. „*О сточарству*"; 15. *Пчеларство*"; („пчеларење"); 16. „*Свиларство*"; 17. „*О кувењу*"; 18. „*О правима и дужностима човековим и о лубави према отачаству*" и 19. „*Стари чобанин*".

Кад се сав овај материјал упореди, што се величине тиче, с целокупним материјалом у рукопису, излази да је из садашње Читанке унесено нешто мало више од половине наставне граће.

Б. Из „Школског листа“ узето је: 1. „*Ко добро чини, нек се добру нада*“; 2. „*Чудотворна травица*“; 3. „*Змијин реч*“; 4. „*Ластино гнездо*“; 5. „*Шумарево дете*“; 6. „*Очев труд*“; 7. „*Љубичица*“; 8. „*Два брата*“; 9. „*Занат је веран хранитељ*“; 10. „*Три бака*“; 11. „*Рачунски задатак под 12.* и 12. „*Забаве*“.

Упоређено с целокупном грађом излази да је из овог часописа узета скоро једна десетина рукописа.

В. Из „Невена“ узето је: 1. „*Радост*“; 2. „*Две мачке*“; 3. „*Прекомерност*“ и 4. *Рачунски задаци под 8. и 10.*

Г. Из „Радована“ унесено је: 1. „*У јутру*“; 2. „*Седам пругова*“ и 3. *Рачунски задаци под 7. и 9.*

Д. Из „Голуба“ позајмљена су два чланка: 1. „*Ко рано рани, две среће граби*“ и 2. „*Вода за умивање*“.

Ђ. Из „Smiljа“ узети су *рачунски задаци* под *1, 2, 3, 4, 5 и 11.*

Е. Из „Кнежевине Србије“ узета су сва 3 чланка (— у рукопису има помена само за први, а за друга два не —): 1. „*Бачијање*“; 2. „*Како се крсно име слави*“ и 3. „*Никола Чупић.*“

По величини ова позајмљена грађа износи скоро једну тринаестину од целокупног материјала.

Ж. Из „Читанке за пољопривреднике“ позајмљена су три чланка: 1. „*Кртица*“; 2. „*Домаћин мора напред*“ и 3. „*Штала за стоку.*“ — Ово све не износи ни пуну једну тридесетину од целокупне грађе.

З. Из „Читанке за гимназије“ мислим да су узета два чланка: „*Соко*“ и „*Плајваз и хартија,*“ и то износи 28-ми део од целокупног материјала.

И. Из будимске и новосадске читанке за III р. позајмљено је: „*Шта би рекла пчела*“ и „*Чему нас пчеле уче.*“

Ј. Из „Дечијег света“ унете су две песме: 1. „*Рано рани*“ и 2. и „*Ковачу*“.

К. Од Гаје М. Матића позајмљена су два чланка: 1. „*Љубичица*“ из његове књиге: „*У шљу и у шуми*“; и 2. „*О овци*“ из дела: „*Шта природа деци приповеда*“.

И још с разних страна и од појединих песника узето је понешто мало, што прелазим.

Ма да је скоро за сваки чланак, који је унесен у ову Читанку, назначено, где је који нађен и одакле је који узет, опет нема сигурности, да је све и својина онога од кога је шта позајмљено. У потврду овога навешћу неколико доказа:

1. За песму „*У јутру*“ вели се да ју је спевао Петар Деспотовић. Она гласи:

„Мили Боже, мрак је одбегао,
„Ја сам мирно и лако устао,
„Чувај, Боже, данас мене здраво,
„Да не чиним ништа што ј' рђаво.

*

„Боже неба са висина,
„Ево данак осван'о је,
„Ти помози, ти учини,
„Да осване чело твоје,
„Свагда мудро и послушно,
„Да не радим што је ружно —
„Да би са мном сретни били,
„Родитељи моји мили“.

Међу тим цела ова песма није ништа друго, до добар превод ове Хајеве (W. Hey) песме:

„Mein Gott, vorüber ist die Nacht,
gesund und froh bin ich erwacht.,
Behüte du mich diesen Tag,
Dass ich nichts Böses lernen mag..

*

Wie fröhlich bin ich aufgewacht,
wie hab' ich geschlafen sanft die Nacht!
Hab' Dank, im Himmel du Vater mein,
dass du hast wollen bei mir sein,
Nun sieh auf mich auch den Tag,
dass mir kein Leid geschehen mag“.

2. Чланак: „*Два брата*“, који је позајмљен из „Школског листа за 1858. год. није оригинал, већ је превод из немачке књижевности, у којој се налази под насловом: „*Nichts und Etwas*“. Творац му је *Hebel*.

3. Чланак „*Седам пругова*“ није „Радованов“, него је превод с немачког и писац му је *Chr. v. Schmid*.

4. Прича „*Добра кћи*“ која се налази и у садашњој и у пишчевој читанци, такође је превод с немачког, а дело је *Густава Холтинга*.

5. Прича „*Не сваки се*“, узета из данашње Читанке, такође је туђ производ. Писац јој је *Хебел* (као и за „*Два брата*“).

6. И за чланак „*Јабука*“, који је такође унесен из садашње Читанке, имам да изјавим да је туђ. Писац му се зове *Крумахер*.

7. Прича „*Чудотворна травица*“, такође се налази у немачкој школској књижевности, под насловом: „*Das kostbare Kräutlein*,“ а писац јој је *Chr. v. Schmid*.

8. Прича „*Очев труд*“ узета је такође из немачке књижевности. Оригинални јој је наслов: „*Die Belohnung*“, а писац јој је *A. J. Liebeskind*.

9. „*Три ђака*“ такође је туђе. У оригиналу се зове „*Drei Müssigänger*“, а писац је *Münkel*.

10. „*Момчад и старина*“, узето из садашње Читанке, није српски, већ је немачки оригинал. У немачкој књижевности не зове се тако, већ се зове „*Kornähren*. Писац је *Chr. v. Schmid*.

И још бих за неке чланке (како у овој Читанци, тако и у оним двема за I и II р.) могао доказати да нису никакви оригинали, него су или прости преводи или прераде туђих производа; али то остављам за другу прилику и на другом месту да надокнадим.

Према свему што сам имао повода да наведем, оцењујући вредност појединих чланака, који су унети у ову Читанку, излази, да једна једна трећина (управо: четири петнаестине) може поднети за оно за што је намењена, а добре две трећине ($^{11}/_{15}$) да треба одбацити. Према овоме и моја главна оцена о целом делу не може гласити друкчије, но да се овакво какво је не може примити за школску књигу и за разред за који је намењено. Само оно што сам оценио као добро, могло би се задржати и — како је писац међу тим, док је ово дело стојало код мене на прегледу, умр'о — предати коме другом с препоруком, да то све употреби у Читанци, за коју би се ко подухватио да је напише. На овај начин могло би се, ако Главни Просветни Савет нађе за право, досудити доцније што награде сиромашној породици овог честитог покојника, за материјал који је доиста прикупљан с великим трудом с разних страна, као што сам имао прилике то све изложити и потврдити. Желећи да што пре дођемо до ваљаних читанака и за старије разреде основне школе, не могу никако бити за то да се цела ова Читанка, оваква каква је, прими и усвоји за школску књигу, и ако не могу а да не признам, да је, и оваква каква је, у неколико боља од оне што је сад наша деца имају у рукама.

* * *

Остаје ми да речем још једну, а то је: зашто сам се оволико задржао с овим рефератом и да се уједно извиним Главном Просветном Савету, који ме је својим поверењем у овом послу одликовао.

Као што се и сам Савет из целог овог реферата могао уверити, ја сам, прегледајући ово дело, обратио, поред многог чега другог, своју особиту пажњу и на изворе одакле је шта узимато. Неки наши књижевници, а особито они што пишу школске књиге и часописе, имају ружан обичај да не казују изворе којима се служе при изради онога што продају под својим именом. Ја сам се трудио да пронађем, одакле се ко и како користио не само у овој књизи, него и у самим оним делима којима се служио писац ове Читанке, претпостављајући, да су оригинали и својина оних који су шта потписали. За то ми је ваљало набавити приличан број разних школских књига, које су у употреби у Аустрији, Пруској, Саксонској, Баварској, Швајцарској и Италији. Мој труд није остао, у том погледу, без успеха. Истина признати морам, да ми је пошло за руком тек за мали део чланака који су ушли у ову Читанку да похватам све крајеве и конце; али што сам ту издангубио и мало награђен, накнађено ми је с друге стране, а то је што сам овом приликом провашао, одакле је узимат већи део материјала који се налази у Читанкама за први и други разред наше основне школе. Ружну сенку на многе и многе наше књижевнике баца резултат тога мога истраживања; али томе сад није места.

Ја ово наводим једино с тога што желим да упознам Гл. Просветни Савет како с начином свога рада у оцењивању овога дела, тако и с узроцима што сам се оволико задржао с подношењем овог извештаја.

Пошто се писао, при састављању ове своје Читанке, служио само оним изворима који су му били приступачни, а то су: српски и хрватски школски часописи и поједини наши писци, то је и мени ваљало потражити из Народне Библиотеке и с других страна те све часописе (као: „Школски лист“ од 1858., 1859. и 1860. г.; „Голуб“, „Невен“, „Радован“, „Смиље“ итд.) и поједина дела поједиих наших књижевника, како бих се тачним поређењем могао уверити, је ли оно што је однекле узето ма колико и како преиначавано, или је само онако просто преписивано. Налазећи се више од 8 месеци на страни, није ми никако било могућно да дођем до свију тих извора, него је тек по повратку у Београд, дакле од Маја ове године, наступила могућност за то.

Ето, то су главни узроци оволиком мом задоцњењу. Ја сам истина могао или вратити дело неоцењено или га оценити без оволиког, заметног и дугог поређења с изворима или оригиналима. Оно прво није ми образ допуштао, нарочито с тога што се с овим делом већ једном десило да буде враћено од једног или од двојице оцењача. Ово друго писам смео да урадим, јер би се огрешио о савест и правицу, којих се треба придржавати при оцењивању послова ове врсте. Да ли сам тиме учинио истинску услугу и самој ствари, то ће изволети оценити Главни Просветни Савет, а ја сам слободан да се надам да та оцена неће испасти неповољна по овакав мој рад у овој ствари.

13. Августа 1888. г.
у Београду.

С одличним поштовањем
Стев. Д. Поповић

Савет је саслушавши овај реферат одлучио:

Да сачека мишљење и другога референта г. Мијенка Марковића, те да се онда донесе дефинитивна одлука о овој Читанци.

С тим је састанак закључен.

САСТАНАК 394-ти

20. Октобра 1888. г. у Београду.

Били су: *председник* **Ст. Марковић**; *редовни чланови*: **Ј. Ђаја**; *ванредни чланови*: **Др. Јов. Туроман, Др. В. Вакић, Ст. Ловчевић, Мита Живковић** и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил. Марковић**.

I.

Прочитани су и примљени записници 392-г и 393-ег састанка.

II.

Прочитан је реферат г. Мил. Марковића, као другога референта за књигу: „Читанка за трећи разред основне школе“ од Николе Стојановића.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Прочитао сам рукопис: „Читанка за трећи разред основне школе“ удесио Никола Стојановић, учитељ, и част ми је овде казати Главном Просветном Савету своје мишљење о вредности и употреби овога рукописа.

Читанка ова боља је у свему од читанке којом се сада служе ђаци у нашим школама, али опет за то, ни она није тако састављена да одговара захтевима, који се траже од добре читанке. Ни избор материјала, ни његова количина на ни сам распоред нису изведени с довољно студије. По моме мишљењу, читанка је најважнија књига за ученике основних школа и њу је теже написати или уредити, него ма који други уџбеник. Ваља да се знају многе ствари педагошке и психолошке при удешавању једне добре читанке, а ваља да се имају на уму многи други обзири, којих никако нема при писању уџбеника за поједине предмете.

Није то све једно, почети читанку с неком лепом песмом наших новијих песника или с каквом народном песмом. Као год што књижевност и писменост имају своје ступње у развићу, тако исто и дух људски има своје законе по којима се развија. Те законе ваља знати и водити о њима строгога рачуна, кад се за децу пише најглавнија и најпреча књига.

С тога, не упуштајући се у детаљну оцену појединих чланака у рукопису, мишљења сам: *да се ова књига не може примити за школску потребу оваква каква је.* Прерађивати је, значило би то исто, што и писати нову читанку. Како је пак пречка потреба у нас, да основне школе имају боље читанке од данашњих, нарочито за III и IV р. мислим, да би најзгодније било, ако би се прво утврдио један план за писање читанака, па се онда путем јавног стечаја позвали писци да напишу и поднесу министарству читанке у одређеном времену, па да те читанке после прегледа и оцени Савет. Било на овај, било на сличан начин, где би се више њих позвало да учествују при изради овако важне књиге за ђаке основних школа, мислим, да би се дошло до ваљаних, ако не баш савршених, читанака за основне школе.

Главном Просветном Савету

Октобра 1888 г.
у Београду

понизни

Миленко Марковић
секретар минист. просвете

Пошто је о овоме рукопису на прошломе састанку прочитан реферат г. Ст. Д. Поповића, то је савет одлучио:

Да се дело овако какво је не може примити и штампати, али се рукопис може дати ономе, коме се поверило буде писање читанке за III р. те да се користи материјалом из рукописа, па ће се доцније хонорисати и овај рукопис по сразмери, колико се од њега употреби у читанци.

Првоме референту одређен је хонорар педесет а другоме двадесет и пет динара.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 21 о. м. Пбр. 11.505 којим се шаље Савету на преглед и оцену књижица: „Предавања из најновије српске историје“ од Јоксима Ст. Марковића, коју је књижицу на откуп понудила министарству породица покојникова.

Пошто је ово делце познато већини чланова Главног Просветног Савета, то је одлучено:

Да се ова књижица може откупити и употребити за покланање ученицима нижих основних школа.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црк. послова од 5. ов. м. Пбр. 10.560 којим се достављају Савету молба и документи г. Зарије Р. Поповића, писара министарства просвете, који моли, да му се у сталне године учитељске, уважи оно време проведено у учитељству у Гњилану у Старој Србији, и, тражи се мишљење саветско по овоме питању.

Савет је прегледао молиочеве документе, па налазећи, да је он испунио услове, за уважење годинâ, прописане чланом: 57-им закона о основним школама, решио је:

да се г. Зарији Р. Поповићу писару министарства просвете и црк. послова, могу уважити у сталне године учитељске службе: три године, једанаест месеца и десет дана као време, које је провео учитељујући у Старој Србији и у Врањи.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 1 ов. м. Пбр. 9080, којим се шаље савету молба с документима г. Стеве Ј. Вулетића, порескога надзорника за варош Књажевац, којом моли, да му се у указне године државне службе уважи оно време, које је он провео, како сам вели, као професор бањалучке богословије.

Савет је прегледао молбу и документе молиочеве и нашао је: да он није био учитељ основне школе за које случајеве Савет је надлежан да даје своје мишљење г. Министру просвете по чл. 57 закона о основним школама, те је с тога решио:

да се преко овога питања пређе на дневни ред, пошто решење његово не спада у надлежност решавања Главног Просветног Савета.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 1 ов. м. Пбр. 9870, којим се тражи мишљење Главног Просветног Савета о томе: може ли се понуда г. Ђ. Козарца директора, откупити његова књижица: „Поуке моралне и грађанске“ и упо-

требити за поклањање ученицима основних школа на свршетку школске године.

Савет је одлучио:

да се по овоме питању не доноси никаква одлука, докле се не саслушају мишљења г.г. референата којима је ово дело по ранијем претпису министарском дато на преглед и на оцену, па што се реши о овој књизи као уџбенику за средње школе, то ће важити и за ову употребу.

VII.

Прочитан је извештај комисије која је имала да прегледа документе г. Светолика II. Ранковића, државног питомца и да каже Савету мишљење: да ли г. Ранковић има квалификацију за предавача у средњим школама.

Извештај комисије гласи:

Главном Просветном Савету

На позив Гл. Просв. Савета потписани су прегледали „атестат“ г. Светолика Ранковића и проучили писмо г. министра просв. и цркв. послова Гл. Просв. Савету од 22. пр. м., па им је част поднети Савету овај свој извештај.

Претресајући питање о квалификацији г. Ранковића, потписани су имали пред собом, уз поднето сведочанство, и наше законе о уређењу гимназија и полагању професорских испита и руски „устав“ духовних академија; сем тога су имали на уму и досадашње одређивање квалификација оној господи која су се школовала на европским свеучилиштима, па су нашли:

1., Из поднетог „атестата“ види се, да је г. Светолик Ранковић учио четири године кијевску духовну академију и у њој свршио потпун курс наука (окончиль въ ней полный, положенный по уставу, курсъ наукъ“), на основу чега му је признато „Званіе дѣйствительнаго студента.“ А по чл. 135. и 138. уређења („устава“) руских духовних академија, *свршају* духовну академију и добијају звање „дѣйствительнаго студента“ и они ученици, који имају и њу квалификацију од г. Ранковића, јер

2., Из поднетог „атестата“, даље, види се да г. Ранковић има право добити и „степень кандидата богословія“, ако положи испит из историје философије и латинскога језика, пошто је већ поднео састав за тај степен и састав признат „удовлетворительнымъ.“ А испит из ова два предмета мора полагати с тога, што је из њих добио оцене „посредственныя“, које нису довољне за степен кандидатски — овако исто, као што оцене „хорошія и очень хорошія“ нису довољне за степен магистарски, те ученик с такним оценама, и ако би већ био „кандидат,“ мора не само писати нову дисертацију, „на степень магистра,“ него и полагати нов усмени испит, који се не тражи од ученика, чије су оцене „отличныя“ (види чл. 136. и 137. „устава“ руских духовних академија“). Према томе, а још и

3., За то, што ни у „атестату“ г. Ранковића, ни у поменутом „уставу“ духовних академија, нису изређане све оцене ученичкога успеха, нити им свима вредност одређена, не можемо тврдити да оцене „посредственныя“ значе „слабе,“ те да њих мора поправљати сваки онај, који тражи признање да је свршио духовну академију. Али баш и кад би „успѣхи посредственныя“ значили „слабе оцене,“ опет се на „атестата“ г. Ранковића види, да је он испите у главном полагао боље него „добро,“ јер му оцена у општем резултату износи више од $3^1/_2$ ($3^9/_{32}$), а што је значајно успех му је „добар,“ „врло добар,“ па и „одличан“ из предмета, који су главни за веровучитеља у нашим средњим школама, тј. богословских. Овде још узгред споменисмо, да је академски савет наше велике школе, колико је нама познато, признавао да су велику школу свршили и они ученици, који су и на поновљеном испиту из појединих *предмета добивали „слабе“ оцене, па је Главни Просветни Савет и таквим ученицима признавао квалификацију за наставнике наших средњих школа. — И на послетку,*

4., Члан 2. нашега закона о полагању професорских испита каже, да право на полагање тих испита, па дакле и право да буде наставник у нашим средњим школама има сваки онај, који само *свршио* философски или технички факултет наше Велике Школе, или који од тих факултета на страни, или коју вишу стручну школу на страни. Нити дакле наш закон тражи да молитељ, уз сведочанство о довршеном школовању, морају имати и каквих научних степена; нити се Главни Про-

светни Савет до сада уздржавао признати довољну квалификацију за наставнике наших средњих школа и онима, који су били само уписани и одређено време (обично 3 године) само походили поменуте школе на страни, без икаквих дакле испита, ни академских ни државних. —

На основу свега довде изложенога, потписани су мишљења: да се г. Светолику Ранковићу може признати квалификација за наставника хришћанске науке у нашим средњим школама, јер је он свршио кијевску духовну академију, дакле по 2. чл. нашега закона о професорским испитима, једну „вишу стручну школу на страни.“ Овде још треба додати да се г. Ранковић, — учећи четири године кијевску дух. академију, у коју је ступио после четири године учења у нашој Богословији, — *школовно годину дана више, него и један наш досадашњи великошколац*, више, него и многи ученици аустријских и немачких свеучилишта и других великих школа.

Према оваком свом мишљењу, даље држимо, да питање о квалификацији наставника хришћанске науке не би требало ни доводити у свезу с одредбама члана 137. „устава“ руских духовних академија с тога, што се првом алинејом тога члана само казују погодбе за „кандидата богословија“, дакле за онај научни степен, којега у нашој Великој Школи нема и који се, као ни сличан њему, „државни испит“ на страни, па ни докторска диплома (у Немачкој често нижа од руског кандидатског степена), не тражи од молитеља за које наставничко место у нашим средњим школама, јер се они у место тих степена и диплома, па и покрај свију њих, подвргавају нашем професорском испиту. А што се тиче појединих научних степена у Русији, и ако немамо при руци оних „особитыхъ положеній,“ која то одређује и о којима говори чл. 174 „устава“ руских дух. академија, *опет мислимо да знање „дѣйствительный студентъ“* даје право бити наставник у руским духовним училиштима,“ а степен кандидатски право бити наставник у руским „духовним семинаријама,“ разуме се, без икаквог даљег испита. И Светолик би Ранковић, према своме сведочанству, много лакше у Русији могао постати наставник које духовне семинарије, него код нас наставником које средње школе, јер би му тамо — зато, што му „сочиненіе на степень кандидата богословія“ признато „удовлетворительнымъ“ — требало још само да поноси испит из она два предмета, а овде мора полагати цео професорски испит, и писмени и усмени, па нека би донео из Русије и магистарски степен.

О том пак, да ли г. Свет. Ранковић има квалификацију за наставника у нашој Богословији, на што г. министар обраћа пажњу Гл. Просв. Савета, — писмо довде говорили прво с тога, што Гл. Просв. Савет није ни донео одлуку да г. Ранковић може бити наставник баш у Богословији, него само да „може бити предавач богословских предмета,“ — а друго и с тога, што нашој досадашњој Богословији није прецизно ни одређен положај, који она треба да заузима у реду наших научних завода. Али, знајући, да се баш сада ради на новом уређењу богословије, слободни смо казати у начелу ово своје мишљење: Ако Богословија, по новом уређењу, буде имала два курса: виши и ниži, — онда би за наставнике вишега курса требало примати само оне ученике руских духовних академија, који имају степен кандидатски или магистарски, а за наставнике нижега курса, не само такве исте, него и оне који су и само „дѣйствительные студенты,“ али који би морали полагати професорски испит, као и остали наставници наших средњих школа. Према томе г. Свет. Ранковићу било би место у овом нижем курсу Богословије.

Захвални Главном Просветном Савету на поверењу којим су одликовани.

10. Октобра 1888. год.

Београд.

Прогој реф.
Ж. Јовичић
професор богословије,
Пера П. Ђорђевић.
Јеврем Бојовић.

Савет је усвојио мишљење комисије и одлучио:

да г. Светолик П. Ранковић има прописану квалификацију за предавача науке хришћанске у средњим школама.

VIII.

Прочитан је приложени реферат г. Димитрија Јосића о делу „Поуке моралне и гра-

ђанске“ од г. Ђуре Козарца, које је дело писац написао као учебник за предавање овога предмета у средњој школи, који гласи:

Главном Просветном Савету

Г. Ђура Козарац, директор беогр. гимназије, поднео је Министру Просвете и црквених послова штампану књигу „*Поуке моралне и грађанске*“ с молбом, да се иста по прегледу и оцени од стране Главног Просветног Савета може употребити као редовна школска књига за предавање „*Морала и познавања земаљских установа*“ — који се предмет по новом наставном плану од 1. Окт. о. г. има предавати у нашим гимназијама. — Просветни Савет, на своме састанку од 28. Септ. ове г. изволео је поред г. Владимира Карића изабрати и мене, да прегледам и оценим ову књигу: *може ли се она употребити на ону циљ, за коју је намењена.*

Књиж је ово потпун наслов: **Поуке моралне и грађанске**, *основи морала и државног газдинства* по француском од **Пјера Лалоа**, *према српским земаљским законима за српску омладину удесио Ђура Козарац.*“ — Иста је грађена из књиж. фонда Илије М. Коларца, а цена јој је 1½ динар.

Као што се види из наслова, књига је намењена српској *омладини*. Према *тој* намени, биће да јој је и досуђена награда из поменутог фонда, јер колико је мени познато, исти фонд не награђује редовне школске књиге.

Ну г. Ђ. Козарац понудио је *исту књигу* г. министру Просвете и црквених послова, да се уведе као *редовна* школска књига за предавање „*морала и познавање земаљских установа*“ у нашим гимназијама. А пошто се „*Моралне Поуке*“ према новом наставном плану гимназијском имају предавати у I. и II. разреду ниже гимназије, то је иста књига овом понудом намењена *деци* од 10—13 год., јер у редовним приликама деца овога доба походе поменуте гимназијске разреде.

У новом наставном плану вели се за овај предмет: „Овому предмету задатак је: да ученици науче познавати дужности које имају као ђаци и које ће имати доцније као чланови друштва, а *поред тога* да се упознају са *најглавнијим* установама у држави. Спрам *овога* задатка и спрам природе самога предмета, моралне поуке имају у гимназији поглавито *васпитни* значај.“

Кад после овога свега погледам на оно питање Гл. Просветног Савета: *може ли се ова књига употребити на ону циљ, за коју је намењена?* — тада морам признати да никад нисам био у већој неприлици при оцењивању књига, него што сам сад. У ту неприлику ставио ме је г. Ђ. Козарац тиме: што као *писац* намењује своју књигу српској *омладини*, а као *директор* и много годишњом службом наставничком искусан професор, налази, да је та његова књига подесна и као редовна школска књига за *децу* од 10—13 година, па још према оном задатку, који је „*Моралним поукама*“ онако јасно одређен у новом наставном плану.

Да бих одговорно и својој наставничкој дужности и захтеву Гл. Просв. Савета, држаћу се у свом извештају овога реда:

I. *Изложићу своје мишљење о „моралним поукама“* као о предмету, који се има према наставном плану предавати у I. и II. разреду гимназије.

II. *Казаћу свој суд о књизи г. Козарца*, удешеној за српску омладину, а намењеној за школску децу као редовна школска књига.

III. Одговорићу на постављено ми питање: *може ли се ова књига употребити на ону циљ за коју је намењена?*

I.

Закон о устројству гимназије у чл. 16. наређује ово: *ученици*, ступајући у I. разред гимназије, не смеју бити млађи од *десет* ни старији од *петнаест* година. При уписивању у гимназију ученици морају положити пријамни испит из Српског језика, *Српске историје, земљописа* и рачуна према наставном плану основних школа.

Закон о основним школама истиче у чл. 1. овај задатак основних школа: Основној школи главни је задатак, да наставом и васпитањем шири по народу основе *знања, вере* и *наравствености и да спрема ученика за грађански живот* и *за учење* у *средњим школама*. Даље се одређују предмети и трајање учења у основној школи, пак се вели: „Из *ниже* основне школе прелази се у средње

школе.* — А у чл. 35. каже се: „У основну школу примају се деца, *код навршене седму годину*, или, *ако родитељи* или старатељи дечји желе, *кад узму седму годину*.“ Старија пак од 11 година не могу се у основну школу примати.“ — — Према овоме *редовно би прелазила деца из основне школе у гимназију од 10 и 11 година.*

Нов наставни план одређује, да се „*Моралне Поуке*“ са по 2 часа као нов предмет уводи у I. и II. разред гимназије, са поменутим већ задатком. У тим разредима предају се још: *Наука Хришћанска, Српска Граматика, Географија*, Зоологија и Ботаника, Рачуница, Геометријско Цртање, Лепо Писање, Цртање слободном руком, Музика и Певање и Гимнастика са војним вежбањем. — Поврх тога упознају се деца, кад ступе у гимназију, са *школским законом* за ученике, где се на ситно истичу *правила о владању* ученика: *у школи, у цркви, и ван школе и ван цркве.*

Сви ови наставни предмети са поменутим *школским законом* имају се сматрати као један део духовне атмосфере, у којој се деца крећу. У некима од ових предмета има више *моралних*, у некима више *интелектуалних* а у некима више *естетичких* мотива. При том треба још узети у обзир и ону спрему, коју су ученици донели из основне школе, која укупним својим уређењем носи на себи *васпитни значај.*

Кад се у новом наставном плану помиње, да се имају увести „*Моралне Поуке*“ у I. и II. разред гимназије, и да овај предмет има *поглавито васпитни значај* — онда се према томе имају из свију предмета који су се учили у основној школи и оних, који се уче у дотичним разредима гимназије *скупити у једно сви морални елементи и довести у систем, па одатле даље развијати моралне поуке као засебан предмет.* Овај предмет има утицати на *развитак духа ученикова у моралном правцу.* При том не сме се никако из вида испуштати, да и интелектуални и естетички елементи из осталих предмета има у задатак: *да заједнички и хармонијски утичу на развитак истих ученика.* На тај начин, неће бити несугласица међу предметима, него ће се постизавати *равнотежа* у разним правцима укупног духовног развитка ученичког. Тада се неће разни правци укрштати међу собом и доводити дух учеников у забуну и сукоб са самим собом. Тим *јединством* развијаће се нормалним путем дух ученички и *то јединство* даје дотичном предмету *васпитни значај.*

Да се овај *васпитни* посао олакша и с поља, послужиће добар *школски ред* и овај општи дух, који треба да провејава кроз цео добро уређен васпитни завод.

Све ово, што споменух, мора послужити као полазна тачка и ономе који пише „Моралне Поуке“ као *наставни предмет* и ономе који ће предавати тај предмет.

У тај предмет имају према самом плану учи **дужности**, које имају ученици *као ђаци*, и **дужности** које ће имати доцније **у друштву**, *а поред тога*, да се упознају и са *најглавнијим* установама у држави. Овај посао олакшаваће с једне стране **наука хришћанска**, с друге стране **земљописна настава** и дотле стечено знање из **Српске Историје**, а с треће стране писан **школски закон** и свагдашње **навикавање на школски рад** од стране свију наставника. Резултат овакe наставе и оваког рада биће **мудрост**, а — „*Мудрост је главно: прибави мудрост и за све имање своје прибави разум.*“ Солом. IV. 7.

II.

Да видимо сад, је ли г. Козарац имао све ово на уму, кад је своју књигу под горњим насловом наменио деци I и II разреда гимназије *као редовну школску књигу.*

Г. Козарац ставио је књизи мото: „шта треба *деца* да уче? — Оно што треба да раде кад одрасту.“

Онамо је дакле удесно књигу за српску *омладину*, а овде упућује наставнике шта треба *деца* да уче.

Писац је овим — као што се види — потпуно изједначио два појма, који се истина по својој садржини додирују, али се не подударају потпуно. И ако је првобитно значење речи „омладина“ то исто што и „деца“ — у току од преко 20 година на овамо измењено је њено значење тако, да се под *омладином* данас не разумевају деца, па ни младеж у опште, него *млађе коло људи* са извесним тежњама. *Уз* то треба разликовати ову реч по акценту. Реч „омладина проту-

мачена је у Вукову рјечнику, али речи „омладина“ и нема тамо.

Француски писац написао је књигу за оно коло младих људи, које тек што није корачило у *јавни живот* са *правима* и *дужностима* потпуних грађана. И преводитељ је наменио ову књигу младићима, који се спремају да скоро заузму положај у друштвеном животу као грађани. То се види и из упутства „*младим читаоцима*“ где им напомиње како треба да читају књигу, а види се још и из наслова и садржине ове књиге. Па *ту књигу* ево на један мах нуди преводитељ министру, да је даде у руке деци, која ће тек — може бити — кроз 10 до 15 година да ступе у јавни живот. Министар тражи у плану да се деца упознају *са својим садашњим и потомим* **дужностима** и *најглавнијим установама* у држави, а г. Козарац износи пред министра основе *права* и *државнога газдинства* са *свима* установама у држави, па вели: ето, то је то што Ви тражите, господине министре.

Француски писац искључно је из својих моралних поука религију и све што је с њом у вези, сматрајући јамачно језуитизам и религију као један исти појам, исто тако као што г. Козарац ради са појмовима омладина и деца; или, ако није то, а он је имао пред собом француски друштвени живот са свима факторима који крећу тај живот. Српски преводитељ, и ако је удешавао превод за *српску* омладину, није хтео да пође од *српског друштва*, те да рачуна на све факторе у нашем народном животу, — него је стао на исто гледиште и узео исту полазну тачку француског писца, пак је онда само пришио његове погледе на српске земаљске законе, да би потврдио: како се неки погледи француског писца слажу са српским земаљским законима.

У II-ој глави своје књиге, под насловом „*Добре нарави*“ вели г. Козарац: „Члан II. није члан о моралу у правом смислу речи. У њему се не говори о свима дужностима човечијим, моралним и религиозним. Ту су изнесене само *неке* заповести о моралу личном, а нарочито о моралу друштвеном. Главни је предмет овој настави (дакле наменио је још тада *настави*): да истакне *какве дужности имају људи један према другима и према отаџбини*“ За што је то тако учинио не каже нам. Је ли то учинио имајући на уму француски народ и француску отаџбину, или је имао на уму српски народ и српску отаџбину? Ако је ово последње, онда је *демагог и по мало педагог*, као што и кроз целу књигу *више веје дух демагошки него педагошки*.

Француски патриоти имали су борбе с језуитима и ултрамонтанизмом, да би остварили народне и опште човечанске идеале — а српски патриоти радише свуда у друштву са српским свештенством и под знамењем православља на остварењу народних идеала. Французи истискују свештенство из суделовања у државним пословима — а српски земаљски устав отвара широм врата српском свештенству, да суделује у државним пословима. Французи терају са школске катедре религију, па *на њено место постављају моралне поуке* — а српски министар просвете ставља за катедру „моралне поуке“ *поред религије*. — Французи су консолидовани и имају само да чувају своје границе од навале непријатељске; — Србија је огњиште, које има да прикупи око себе раскомадано Српство. Француској не могу непријатељи досадити у погледу њене самосталности и независности; — а Срби имају баш непријатеље своје самосталности и независности. Француза је идеал величина и слава и улога велике силе у концерту јевропских држава, — а Србима је идеал уједињење Српства и независност свесрпске државе. Французи сматрају папство са његовим слугама као јаког и упорног и отивника при остваривању својих идеала, — а Срби патриоти сматрају православље са свима народним обичајима, који стоје с њим у вези, као снажног заштитника народних особина и помагача за остварење својих народних идеала, а дају часно место и другим вероисповестима у својој држави. Французи оснивају државну и народну величину на разваљинама језуитизма и ултрамонтанизма, — а Срби патриоти гледају и спас и величину државну и народну у јачању *православља*. Француски писци због омрзнутог папства, искључују и спомен имена Божијега из својих патриотских списа, — а Српски писци — угледајући се на Француза почињу без разлога да раде исто тако.

Књига г. Козарца, намењена у први мах

српској омладини, а за тим српским ученицима I и II разреда гимназије — броји 17 и по штампаних табака средње осмине, и *у њој нигде нема споменутог имена Божијег са поштовањем.* Бог се помиње овако уз реч: до зла бога, да бог ме, бога ми, бог зна шта, помоз Бог! с Богом! — *Православна* вера помиње ее на стр. 208: „вера је у Србији *источно православна*, и цркве општине плаћају свештенике општинским прирезом.“ Тако ће бар моћи деца научити, да вера постоји ради издржавања свештеника, а она не даје ништа ни држави ни народу. На тај начин показују „Моралне поуке“ школска врата науци хришћанској, да се чисти из школе јер не вреди ништа. Међу осталим заводима не помиње се *Богословија*, него накнадно на стр. 208. има само *напомена*, да се у „*богословији*“ образују младићи за свештенике. *Црква* је споменута само на страни 273. у причи „*Борба пред Пиротом*“ у овој реченици: „српска војска јуришем је опет заузела варош и голим бајонетима гоњаше пред собом Бугаре, Бугаре... ове несте пљачкаше пиротских трговина, кућа и „*цркве*.“ — Да не уђоше Бугари у Пирот, не би ученици из г. Козарчевих „Моралних поука“ ни знали да те грађевине постоје и да имају неке вредности.

Али тако је то, кад оно што се односи на веру, не може да се доведе у свезу са српским земаљским законима и да се удеси за српску омладину у опште, а за I и II разред гимназије на по се.

Приче су врло лепе, али нису посрбљене, ма да су у њима српска имена и ма да се догађаји збивају у Србији. *У тим причама*, бајаги из српског живота, *нема ни помена о вери.* Газда Јеша, старац од 80 година, седа за ручак са својом бабом, синовима и унучима, па нит' се ко моли Богу нит' се крсти, нити старац и где у свом причању помиње помоћ Божију (стр. 2.) У причи „*школско сведочанство*“ (стр. 15) прича се, како је Перица добар ђак и како је положио испит из Диктанда, Рачунице, Повеснице и Земљописа. *О науци хришћанској нема ни помена.* Добар ђак не мора то ни знати, а још боља ревизор неће из тога ни питати, јер се држи „*савремене*“ педагогике, коју пишу „најновији“ српски педагози. Ни „*Кућа обућара Стеве*“ (стр. 23.) „*не зна за Бога ни за име Божије.*“ Обућар Стева говорећи о важности свога заната шегртима хоће само мало да се шаљали са „босоногим Адамом из своје библије.“ (стр. 32). Ни он — ма да му је већ 50 година — не упућује *својих шегрта* у цркву недељом и празником. Тако ти је и код ратара „*Деда Миленка и његова последника*“ (стр. 118). У причи „*Кућице*“ описује се лепо намештена соба у српској кући (страна 175). Ту су истина све оне слике, које треба да красе сваку српску кућу, али нема нигде ни једне *светитељске иконе.* Све су то одавна избацили Французи из српских кућа православних — кад већ то нису могли учинити у католичким кућама по пространој Француској. — Дакле, *Бог и вера истиснути су из српских кућа своју редова* и тако ти при крају XIX. века, већ сви Срби стоје на „нивоу савремене науке.“ А тако и треба. С каквим бисмо иначе образом дочекали и достојно прославили стогодишњицу велике француске револуције?! — Само стари учитељ Миодраг Лазић (стр. 219) вели: „Деца моја, поносим се, *бог* ми је сведок.“ Ну ваљ'да ће и он умрети до помињуте стогодишњице. Истина, учитељ Лазић написао би „Бог“ великим словом у почетку, јер би по својој старачкој памети и старој школи, држао, да је „Бог“ „собствено име сушчествително“ — а најмлађа школа зна баш поуздано, да је то само обична „мислена“ именица, те ниште просто мало „б“ у почетку. Ово последње нису још знали ни Вук ни Даничић, за то ће им се и слава умалити, чим настане паметнија генерација.“

У књизи је свега 27 прича. По садржини су све лепше од лепше, кад се одбију горње замерке. И језик је леп изузимајући неке погрешке у облицима и по неке фразе. (Ми волемо; они исцрпе; кад се *сунце смрчило* и тако даље).

Неумесно је употребљена и фраза у реченици: „отац ради као мрав, *вредан је царева града.*“ (стр. 98). „Ради као мрав, на *неки вредити царева града.*“ (стр. 93). У Вуковим пословицама има: „вриједан царева града“ али без примера. У народним песмама каже се:

„вала сабља три царева града.“

Према овоме вредила би *ова сиблъ*: колико три морална човека г. Ђуре Козарца! Са моралног и хришћанског религиозног гледишта предност човекова не може се мерити стварима. („Не продају ли се два врапца за један динар" па ни један од њих не може пасти на земљу без оца вашега. А *вама је и коса на глави избројана*. Не бојте се дакле: ви сте бољи од много врабаца." Мат. X. 29—31. — „Који је међу вама човек који има овцу једну, па ако она у суботу упадне у јаму, неће је узети и извадити? А колико ли је човек претежнији од овце? Даклем ваља и у суботу добро чинити." Мат. XII. 11—12. — „Каква је корист човеку, ако сав свет добије а души својој науди" Или: *какав ће откуп дати човек за своју душу?*" XVI. 66. и т. д. Добро је кад и кад, загледати и у свето писмо, да нас не би збунили многе књиге).

Причама претходе *правила*, што их „*млади читаоци*" имају више пута прочитати и научити. *У школи ће то деца читати*, а наставници ће на основу *тих правила* изводити поуке. Ја ћу навести овде нека правила, да се види какве се „поуке моралне" могу одатле извести, и то без натезања.

На стр. 5. чита се: „Пази своју браћу и сестре своје, ове пријатеље, које ти је дала сама *природа*." — Деца су до сад учила да је то *Бог* дао, а сад их треба поступно спремати да воде препирку са вероучитељем и родитељима.

На стр. 17: „Србин треба да зна и *повест* и *земљопис* свога народа и своје отаџбине, ваља да је упознат са њеним *законима* и *установама*; иначе, *он не може марити за своју отаџбину, нити јој може добро послужити*." — Ох, да ми је знати, природо драга, где ли су те ствари учили: Кара Ђорђе, Милош, Синђелић, Рајић, Вељко и др.?

Стр. 24: „*Поштуј жене и сваку женску главу*." — Зар баш сваку? Наша пословица каже: „Ко за жену није, тога жена бије."

Стр. 26. „Ако учиш занат код свога оца, а ти слушај његове савете, користи се његовим искуством. Твој отац жели да ти боље радиш од њега: с тога те је и дао у школу. Ради и боље од њега, ако узмогнеш, али му не дај никад да осети, да си од њега послу вештији." Сумњам да је француски писац овако неодређено исказао ово правило.

На страни 54. читаће ђак пред директором ово правило: „Ако се *карташ* или *коцкаш*, ма и на најмањи новац, па у картању или коцкању подваљујеш, учинио си *крађу*. Ако се не карташ на новце, на карте удешаваш, крив си за лаж и превару." — Директор је читао ђацима у почетку школске године ово правило из школског закона за ђаке гимназија и реалака: „Ученици средњих школа дужни су и ван школе на сваком месту понашати се пристојно. С тога се најстрожије забрањује све што је непристојно и непоштено, а *нарочито*: банчење, *картање*, *коцкање*" и т. д. (чл. 16). — Сад које од ових правила стоји на моралној основи? Из кога ли се могу изводити „*моралне поуке*"? Између овог и овог правила, таман је така веза, као између заповести Божјих и њихове примене на језуитски морал, — или као између педагога и демагога. — Тако ми природе, ово ће дати школи васпитни значај!

Стр. 79.: „Србију уз пркос Косову и многим њеним несрећама, рад је јачао, радом је она светковала своје ускрснуће, рад ће је само и одржати и ујединити." — А како ли се, природо моја, зове оно што *подстиче* на рад. Чудно ли изгледа та на један мах пофранцужена Србија!

Под насловом „*Трговац*" (стр. 133 138) сва су правила о трговачким књигама, о вученим и сопственим меницама и т. д. — Зар је ово за ученике I. и II. разреда гимназије? У трговачку школу примају се деца, по што сврше III. разред гимназије.

На стр. 158: „С добрим знањем, које си постигао у основној школи, можеш добити звање у државној служби." Има свега осам правила у овој глави, која се свршава овом реченицом: „*немој мислити, као многи чиновник, да грабанство тебе ради постоји*." — Нигде се не каже у овој глави о „Државном чиновнику" да му је потребна већа спрема. Како ли ће бити жао многом детету, што није са сведоџбом из основне школе потражило одмах државну службу, него је морало још да полаже пријемни испит за ступање у гимназију. Је ли ово „према српским земаљским законима"? Шта ли ће рећи на ово странци кад прочитају? А морају веровати

да је истина, јер је књига награђена из фонда Илије М. Коларца, где оцену изричу људи који знају наше законе. О децо, благо вама! Та ви сад учите више, него што треба да знају државни чиновници. Та ваши другови који су пали на пријамном испиту, јамачно су већ добили државну службу. Штета је само што нису у основној школи учили „Моралне поуке.“ Али ништа. Накнадиће они то за $1\frac{1}{2}$ динар од своје месечне плате.

На стр. 161. чита ђак у школи на часу „Моралних поука“ пред директором: „Кад себи бираш *невесту*, гледај поглавито на *поштено име* оне породице, с којом си се наумно спријатељити, а немој се у избору повести за самом користи, коју би отуд имао.“ Сад ће ваљда дотични директор — предавач навадити свој бележник и читати имена *поштених породица*, а родитељи који имају оваких удавача, као што су ове младожеље, похитаће предавачу проводацији са уобичајеним поклонима; а ђаци ћувегије, напустиће учење осталих школских предмета, те разбирати само за поштено име разних породица и т. д. Дивота! Иш, петле, и тебе ће баба оженити!

Стр. 163. „Отац и мати дужни су својој деци давати добар пример; они треба пред децом да говоре само оно, што она могу разумети.“ А наставници, природе ми, смеју да говоре и оно што деца не могу разумети. То је најновија педагогика.

Стр. 164. „Отац је у свему оштрији; али *отац не сме бити прек, напрасит и злаховит.*“ Одовуд се јасно изводи дужност ова: Пазите, децо, на очеве, и поучавајте их!

Стр. 165. „Родитељи треба што мање да бију своју децу. Боље је изазвати у деци послушност, позивајући се на примере, на њихову љубав и пажњу, на њихово частољубље, па и на само себељубље.“ — „Никад ће треба децу да казне, док се не одлуче: *више се постизива благом збиљом и одлучношћу него суровошћу.*“ — Јесу ли то *дужности дечије?* Из ових правила може се извести ова морална поука: Децо, остављајте оваке родитеље, ако вас не послушају, пак осниваjте себи породице чим свршите II. разред гимназије. Христос каже: „Тешко човеку, кроз којега долазе саблазни.“ — „И изићи ће многи лажни пророци и преварће многе. И што ће се безакоње умножити, *охладнеће љубав многих*“ Мат. XXIV. 11—12.

Стр. 167. „Муж треба да одмери издатак, али *не треба да улази у ситнице самога кућења.*“ — То значи: чувајте, децо, своје мајке од оцева, ако се ови мешају у ситнице кућења, јер то је од њих неморално.

Стр. 272. и 273. „Ти си *дужан* ићи на биралиште, кад се бира народни посланик и гласаћеш свагда по души и свести.“ — „Не марити за грађанске послове и рећи да се они ништа не тичу, за то немаш *права.*“ А ковач Митар Ловић овако објашњава то: „Кад се бира општински одборник или народни посланик, *ја онда не питам ко ми је својта, пријатељ, ко ми је најмилији, или ко ће по мене бити најкорисији: ја онда гледам ко је поверења највреднији, ко је најспособнији, ко је законима земаљским најпокорнији.*“ (стр. 267.) — Кад буде избор посланика, *мораће сви наставници гласати*, али ако не буду гласали сви за једног истог посланика, мораће дотични директор казати деци, који је од професора најбоље гласао. Треба ће децу обавестити.

Педагошко је правило: „Што год говориш ученицима, *мора бити истина; али се свака истина не сме деци поверити.*“ А Соломун вели: „Учи дете *путу*, којим ће ићи, па неће одступити од њега ни кад остари.“ Приче Сол. XXII. 9.

Тако је у књизи г. Ђуре Козарца све одмерено према дечијем схватању; и што се односи на грађанска права, и на администрацију и на права српског грађанина!

III.

Из свега овога види се:

1., Да књига г. Ђуре Козарца, није удешена потпуно према српским земаљским законима. (стр. 158).

2., Да иста по својој садржини долази у сукоб са хришћанским моралом у опште, и са законом школским за ученике средњих школа на по се;

3., Да не одговара захтевима новог наставног плана; јер тамо се тражи да се деца упознаду са својим дужностима, које имају као ђаци и које ће имати доцније као чла-

нови друштва, — а у овој књизи износе се дужности старијих према млађима; — тамо се тражи, да се деца упознају са *најглавнијим* установама у држави, а овде се износе *све установе:* и које деца на том ступњу могу и које не могу схватити. Према томе:

4., Књига г. Козарца није удешена према педагошким и дидактичним начелима, те тако предавање „моралних поука“ неће имати у школи *васпитног значаја.*

После свега овога, мој одговор на постављено ми питање од стране Главног Просветног Савета гласи:

Књига „Поуке моралне и грађанске“ од г. Буре Козарца, не може се употребити никако као школска књига на ону цељ, за коју је г. министру понуђена.

А док се не напише нарочита књига, по којој би се предавао тај предмет, предлажем да се као школска књига уведе књига Јеврема Илића, прописана за VI. разред основних школа, под насловом „*Хришћанске дужности.*“ — Садржина те књиге налази се на стр. 657 и 658 „Просветног Зборника.“

Са најглавнијим установама у држави има ђака упознавати предавач земљописа, а ради упознавања ђака са *ныховим* дужностима, нека се чешће чита школски закон, који би требало одштампати и раздати ђацима.

9. Октобра 1888 год.
у Београду.

поштани

Дим. Јосић
професор учит. школе.

За овим је прочитан реферат о истоме делу од г. Вл. Карића који гласи:

Главном Просветном Савету

Разгледао сам и проучио књигу: „Поуке моралне и грађанске“, коју је по П. Лалоа удесио г. Ђ. Козарац, и коју ми је Главни Просветни Савет на оцену послао, с питањем: да ли би се она могла примити за уџбеник у овим разредима наших средњих завода, у којима су према новоме наставном плану „Моралне поуке“ постале обавезним предметом.

Као што ће бити познато, „Морална и грађанска поука“ уведена је у школу први пут у Француској, има по више година, али је дефинитивни програм за ову науку израђен и прописан тек 1882 године. На основу тога програма, искрсла је у овој земљи за неколико година од тога читава литература, намењена не само деци по школама, него и ширим читалачким круговима. Међу писцима за школу по овоме предмету, јавио се и Pierre Laloi, својом књижицом: La première année d' instruction morale et civique — Notions de droit et d' économi politique. — И г. Козарац је ову књижицу имао пред собом, кад је удешавао своје „Поуке моралне и грађанске.“

У колико ми је књижевност ове врсте позната — а познајем је прилично добро — не могу рећи, да је г. Козарац у избору препочетка са П. Лалоа био особито срећан. Књига овога писца неудесна је за децу којој је намењена и по методи којом је израђена, и по градиву у њу унесеном и по начину, којом је оно распоређено. Она је неудесна и за саму француску децу, а за српску, по ономе што ћу изнети доцније, још и далеко неподеснија, и управо неупотребљива.

У називу књиге „моралне“ поуке долазе на прво место и за њима тек „грађанске.“ Ово је сигурно и у програм, што се мислило за француске школе, и у књигу која је пред нама, овако поређано, што се мислило дати веће важности и ширм обим „моралној“ поуци, која ваља у истини да у детету још створи основу, за које ће се „човек“ подизати. У књизи пак, коју је г. Козарац удесио, моралним поукама дато је несразмерно мало места према њиховој важности, а поуке о праву, економији, браку, трговачком књиговодству, страјку, администрацији и т. д. захватају далеко и далеко већи део књиге.

У књ. г. Козарца као и у П. Лалоа, текст је у главноме двојак. Један обухвата поуке сведене у чланке по примеру законика, а други има облик прича, које илуструју оне поуке. Већ само ово двојење текста веома је незгодно а ево за што. И' писац оригинала и г. Козарац, трудили су се, да приче подведу под оне чланке тако, да се они поклапају како садржином тако и дужином, т. ј. где се сврши извесан низ чланака, да се сврши и прича. Али то није испало готово ни где за руком. Јер често најглавније ствари

у појединим чланцима остали су причом неилустроване, док су друге мање важне добиле илустрацију. Осем тога, готово се свака прича, често и врло далеко подвукла под чланке, који имају садржину са свим различну од оне у причи. Ово пак гради велику забуну и код самих писменијих људи. Да су две књиге, на у једној да је текст чланака, а у другој да су приче, као у некој читанчици и којекако, али овако су две књиге помешане. Књига П. Лалоа у француској није нашла подражавалаца. Долази сад још и та незгода. Чланака, којима су обухваћене поуке има 451. и то је све нумерисано, као у каком законику. За сваки чланак има истина и питање, али ће сваки признати, да је овакі катихизис и сувише дугачак за децу. Катихетична форма предавања, доиста је једина за децу од праве користи, али катихизис ако у опште и има какве вредности, он је има само онда, кад је кратак.

У других, бољих. француских писаца параграфа нема. Тамо се простим начином сама ствар објашњава непосредно, а приче и ако има, она је у главноме тексту, кратка и уплетена као нека анегдота. То далеко боље фиксира поуку. У овим списима находи се и résumé сваке главе; само résumé није исказан испрекиданим садржајем, опет дакле параграфима, као у Лалоа, већ у свези непрекидној. Колико је овакав везан résumé био потребан овој књизи, кад су јој поуке, главна дакле садржина, растурене у неколико стотина параграфа!

Као што се из овога, што сам до сад казао, види, књига П. Лалоа, са свим је за децу неудесна, али, ја бих пак световао да се она, за невољу док не добијемо бољу књигу, да деци у руке, кад би прерада њена колико толико одговарала ономе, што се од такве књиге тражи не само у начелу, него и ономе, што је од преке потребе за наше прилике, ради којих смо поуке моралне у школу и увели. За то да видимо, како је књига за нас удешена, јер г. Козарац каже, да је књигу удесио. Тога ради морамо се најпре запитати: шта у књижевности значи удесити „по“ неком. Како ја мислим удесити „по“ неком, или израдити, значи узети од неког писца идеју па и облик, којим је идеја обрађена, и онде ствар самостално израдити, прилагодивши томе облику садржину, која би одговарала потреби, а у овоме случају и самоме духу народном. Да ли је сад г. Козарац тако удешавао? Не! Он је књигу П. Лалоа готово сву само превео, од речи до речи, посрбљавајући по негде само имена лица и места. Преводећи пак, он је показао необично непознавање не само наших потреба, нашега духа народног, наших народних установа, обичаја, одела и т. д. него и непознавање како француског тако и самога српског језика. Да то све докажем, довољно ће бити да се задржим само при првој глави књиге г. Козарчеве, која носи назив: Породица.

Нико неће порицати, да је српска породица задржала још и данас у еволуцији породице у друштву човечанском, особени тип који ћемо у других народа узалуд тражити. Тај је тип познат под именом Задруге. Свима су нама познате штетне последице од распадања задруге и у моралном и материјалном погледу, а зна се да има важних гласова, који траже да се задруга и реставрира. Шта би дакле приличније било, него да се у књизи моралних и грађанских поука деци још у најранијим годинама изнесе слика праве српске куће — задруге —, да се изнесу користи које задруга пружа и штетне последице које наступају од распада њена? И ако није било ништа приличније, г. Козарац се на то није обзирао, него нам у причи, којом се хоће да илуструје односи у породици, износи слику једне француске породице, у српскоме преводу. Или зар је Српска и Француска породица исто, само што је једна у Bouviennes а друга у Кривулама, једној је дед M. Leclin а другој газда Јеша?

Ја ћу мало после прећи на сам превод приче и на саму сметњу страну ствари, која је произашла из тога, што су Французима давата српска имена, и што се српски сељаци носе по француски и т. д. па ћу се најпре зауставити код прва три члана ове књиге, који говоре о породици. Чланом првим оргинала, казује се да деци ваља љубити родитеље; чланом другим, да их ваља поштовати и трећим, да ваља слушати, што нареде. Немам ништа казати против ова три члана да су преведени као што треба. Али их г. Козарац није љуцки превео. Он је сажео прва два члана, али сажимање је само

у томе, што је у својој књизи у првоме члану казао: Пази и поштуј родитеља и т. д. Ну он је при томе сажимању изоставио што је најглавније у другоме члану оригинала, а на име: Ne soyez pas familiers avec eux, comme vous l'êtes avec vos camarades. Ако је то неко удешавање онда је друго, али ја мислим, да је тако испало од невоље. Реч familiers задавала је писцу посла; превести је није могао, но што у српскоме нема за њу речи, и не хотећи упуштати се да је преведе описно, он је прескочио. Тако му је исто несрећно испао и други члан — у оригиналу трећи. — Г. Козарац каже: Не питај зашто мораш чинити ово или оно, што ти они заповеде. Овако се заиштују пришаци и т. д. Ја мислим да није тако баш рђаво питати: деца се питајући и уче, а наш народ каже: ко пита тај тај не скита. Међу тим и сам Р. Laloi није тако мислио као г Козарац; јер он каже: Ne discutez pas, а то не значи: не питај, него се хтело казати оно наше: у млађега поговора нема, или оно, што се у домаћем нашем животу често казује са „одговарати.“ Овде је дакле услед недовољнога познавања и српскег и француског језика изашла бесмислица, поред тога што је на једноме месту изостављено нешто што је веома важно. Прелазим сад на причу.

Јеша — Seclin —, стари домаћин позвао око себе о сеоској преслави сву своју породицу у госте; стар је око 80 година и по ручку призива свога унука Јована — Jacques и прича му како се за његове младости живело, како школовало и како одевало; и прича му тога ради да би, упоређујући пређашње живљење са данашњим, доказао, како му је породица унапређена а тако и сама држава. Иде и самој доиста нема махне, премда не одговара потпуно садржину поука у оним члановима, који се жеље причом илустровати; али због тога што је та прича само прост превод с француског, само са промењеним особним именима, ево шта је у њој изашло. Изашло је да Срби у Србији имају исти обичај о преслави као и Французи о њиховој сеоској: ducasse. Старац и баба остали сами у кући, па сад о преслави искупили око себе синове, унуке, ћери и т. д. који не живе са њима него су неки економи, неки трговци (стр. 7) и т. д. да се једном у години сви на окупу виде. Је ли то српска породица? Није, одговарам. Јер онде где су наше породице, као на прилику варошке, растурене, обичај се преславе — у правом значењу — изгубио; а где има преславе тамо се зна где домаћини тога дана ручају. Ова породица г. Козарчева иста је која и у П. Лалоа, али је у нас нема ни у вароши ни у селу, кад хоћемо да је саставимо са сеоском преславом.

На страни 3. Јаков већ није унук деда Јешин већ син, јер му не вели: Јакове унуче или дете, него: Јакове, сине. У француској стоји само: Jacques. Овде је г. Козарац хтео да испадне што србастије, додавши „сине,“ али је испала бесмислица.

Мало само ниже, деда Јаков прича како се у старо време посило и вели, да је пиао: у гуњчету од сукна и чакширама од дебела платна. Што деда Јаков није у своје време имао на себи ништа осим чакшира и гуња, то на послетку нека и стоји, али се у нас не зна да су људи кадгод посили чакшире од *дебела платно*. Код нас су од платна гаће. Ова, за нашега старог Србина прилично смешна ствар, испала је овако само с тога, што су као што се из оригинала види, старци доба деда Јешина у своје младо доба посили: un pantalon de toile (стр. 4. оригр.).

На истој страни г. Козарац хоће да каже како су се у нас некада, ваља да за Турака, школовали, и онда место да је загледао где год у Вука, који то школовање на више места онако живо описује, и да нам то изнесе у причи, ради упоређења са садашњим стањем, он нам казује ово: „У твојим годинама ја нисам знао шта је школа (?!). Није је било у целој околини. Где туђин господари у српским земљама, ту се за Србина не подижу школе“ и т. д. две три врсте без значаја, и више ништа.

Но назанимљивији је, по ономе како га је г. Козарац удесио, онај део приче, у коме стара Јешиница — madame Seclin — прича како су се некад одевали. Ту се показује још најбоље како г. Козарац није разумевао ни предмет сам ни језик француски. Стара Јешиница прича, како се у оно време — кад по причању деда Јешином у Србији није било ни једне школе, дакле сигурно под Турцима, — ишло лепо у дућан и куповало се све што

треба и за одело и за украс, и ређа по томсве шта је било у дућану: и гуњче и јелече и т. д. Ређа пак начином као да говори поскочицу; реч „по долази неколико пута узастопце. У колико ја знам у оно време било је у Србији дућана само по варошима. У вароши пак у којима су живели готово све Турци и њихове улицице Грци и Цинцари и тек по гдекоји опет таки Срби, пошло се само по великој невољи, кад се хтело купити соли или тако што, што се у селу у кући није могло израдити. Ко је онда смео и помислити да води у Шабац или у другу варош и своје женско чељаде, и шта мислите да му купи? Трака! Ја не верујем да се онда и знало у свој Србији шта је то трак (пантљика). А зар се онда нису у кући шили и гуњеви и чакшире и јелеци и градили опанци и т. д. Та то се још и данас у многим крајевима гради, а у оно време тек ако је који богати сеоски кнез пошао терзији да му скроји одело, које је носило неки пут и неколико генерација. Ово све овако и Вук прича. Кад би ми данас какоме старцу од 80 год. читали причу из поука моралних и грађанских од г. Козарца, како је се у његово време одевало, он би се и чудио и смејао. Али тако и мора бити, кад се једна туђа национална ствар само преводи на неки језик.

На крају ове приповетке има ово: слушајући стару мајку, унуке ударише у смех. Свака од њих имађаше лепу, везену, белу хаљину, и око појаса широке тракове .... *с великим узлима с којих крајеви вишаху позади.*“ Ово је са свим онако како је било и у француској пре сто година, ако је веровати г. П. Лалоа, који каже:

„Elles avaient toutes de belles petites robes blanches brodées et de larges ceintures de rubans .... avec de gros noeuds, qui retombaient par derrière.

Дакле: tout comme chez nous! па да деца не узвикну, како је то лепо било у оно старо турско време! кад само ово прочитају.

Али ово није све, јер и овде се показује велико непознавање самога француског језика. Стара Јешиница причајући, како се одевало, описује дућан и каже: „отишли би ћир Таси Рифићу, у његову дугу продаваоницу (дућан) без огледала, у којој се пружала тезга од рендисаних белих дасака. Ту није било бог зна шта за наше одело: по гуњче на мушкарче, по јелече на девојче; по фес за мушкарца, по марамицу за девојку; по један пар или по два пара опанака за мушкарца, а тако и за женскиње“. У колико ја знам наше старе дућане, ја не верујем да би се и за један могло казати да је било дуг, али и ако би коме приличило тако име, дугачак дућан не би се могао узети као тип. Дућани стари били су мали с ћепенцима горњим и доњим, и за тезгу не би се никад могло казати да се пружала. Слику некадањих дућана имамо и данас још у по неким улицама јагодинским, лесковачким, и још по негде. Али то како било да било, само да се запитамо: шта је оно „без огледала“? У француском стоји: boutique sans glace. То значи дућан на коме није било с поља оних великих окана, као што их има данас. Ту glace значи vitre а не miroir! Даље. Кад се каже: ту није било бог зна шта за наше одело, док се међу тим побраја да у дућану има све што треба сељаку за украс и одело, зар то није недоследност? Заиста јесте, и та недоследност произашла је отуда што г. Козарац није разумео став: c'etait bien vite fait de nous habiller; un vêtement и т. д. јер то значи: брзо смо били готови с одевањем — док смо се снабдели оделом: — једно гуњче и т. д.

Овим се ставом осим тога побраја оно, што се из дућана поузимало, а не оно што у дућану има, као што мисли г. Козарац. Јер на што ће дугачак дућан са дугачком тезгом, кад у њему нема ништа више осем неколико комада одела.

Има у овој причи и даље, у трећем одељку, једна ствар, која је постала неразумљива, а мало и смешна због тога, што је просто преведена. Једна од „малих унука, слушајући како је „стара — мајка“ причала о некоме колуту трака, што јој се јако допао, хтедне с бабом да начини мало шале и смеха и шта је радила? раздрешила узао свога широког појаса и обавила јој га око врата итд. Какав је то широки појас на малом сељачком детету, на још са узлима, којима се везивао, кад ми знамо да се појас не дреши, него се опасује и отпасује? Г. Козарац ће на ово питање одговорити, али нам Pierre Laloi одговара, да су тако носиле у Француској мале

девојчице пре од прилике 100 година: Elle — une des petites filles — avait défait le noeud de sa large ceinture, ето шта он каже.

Ја још нисам свршио ни са овом малом причом. Ваља ми казати коју и о српскоме језику у књизи г. Козарца. Он каже: стара — мајка — grande mère — место: баба. Баба Јешимица прича да су јој „расле зазубице“ гледајући неки колут трака у дућану. О зазубицама овако се говори кад човек гледа и жуди за нечим што се једе, а не ако ма за чим жуди. Она прича, да јој је отац казао: језик за зубе мала кађиперко, кад му је поменула да јој купи мало трака. Ја мислим, да ни један добар домаћин и честит отац неће своме детету казати: језик за зубе, ни у ком случају. Тако говоре људи кад се инате и псују. Оваких примедаба имао бих више, а нарочито на то, што су узимане речи које деца према добу њихове старости и спреми не могу разумети. На страни 9. има „покат и месо“, реч за мене нова, али свакојако не естетична. На страни 13. има: „матор се коњ не учи играти“. И т. д.

Ово је само на неколико листа, али не мање имало би се казати и о осталоме у књизи. Ја се због тога више не могу у детаље упуштати него ћу извети неколико крупнијих махна, које су опет, већином изашле из тога, што г. Козарац „Моралне поуке“ није „удешавао“ него просто, и кат-кад и рђаво „преводио“. Да напоменем само ово. Чл. 101. на страни 75., каже:

Неко је од нас мање имућан, неко више: отуда долази и неједнакост у друштвеном положају.

Ја не знам шта г. Козарац мисли о друштвеном положају, али како ја мислим, за сада у нас о друштвеном положају не решава бар богатство; не бар у начелу, као што г. Козарац хоће. У француском оригиналу стоји: l' inegalité de conditions. Ако овде condition значи положај у друштву, ја сам противан да се тако штетне идеје усађују у главу наше деце. Још би нам само то требало!

Поштo овде г. Козарчево дело није ни шта друго до превод, и то лош превод, то се разуме, да он у њ није ништа унео што би за нас специфично од потребе било. Међу тим остало је доста ствари, против којих сам ја у начелу да се у опште у оваке књиге уносе, или су такве о којима није места у нас говорити, јер не само да их у нас нема, него их по свој прилици неће дуго ни бити. На пр. прича, „добар шарлатан“ иде преко двадесет страна. Међу тим у нас нема тога што се зове „шарлатан“, зато је г. Козарцу овде било тешко имена и посрбљавати, и она су остала туђинска. У самој пак причи нема ништа о оној мори која нас мори, а то су: бајалице и врачаре; нема о вампирима, дрекавцима, вилиним колима и т. д. Кријумчарење на граници тако је важна ствар, да јој поклања причу од 7 страна, а има много важнијих моралних ставова, који су остали без илустрације. Тако исто говори се о страјку, и прописују се правила за њ, а где је у нас страјк? Тога има само у богатим индустриским пределима. И зар ми немамо о чем пречем да говоримо? Говори се даље о вођењу трговачких књига, о меницама, о банкроству и другим стварима, које нису од преке потребе општем грађанском образовању. Па говори се чак и о брачним дужностима. А о српској идеји, о дужностима које Срби имају на спрам те идеје, о Српској Земљи, о патриотизму, о дужностима према богу, о рђавим речима и псовци и т. д. о томе г. Козарац као да није пашао потребе да говори поле оних пиће. Највише од овога није ни поменуо, а могао је онолико говорити о шарлатану, кријумчару и т. д.

Али се не треба чудити. О томе није говорио Pierre Laloi па није ни г. Козарац, чисто преводећи га.

Рећи ће ми се: а шта велите за ону причу „Борба пред Пиротом“. Велим то, да је Pierre Laloi дао г. Козарцу не само тему него и детаље, а да је и та прича готово сам превод. За то је и испала онако крута и без одушевљења. У Pierre Laloi та прича има назив: Les derniers coups de canon. У њој находимо три раздела као и у г. Козарца. Ево наслова тих раздела: I La Tranchée devant Paris. II Il ne faut jamais desesperer de la patrie. III Comment il faut aimer la patrie. И опет велим највећи део те приче сам је превод. Г. Козарац се чак ни овде није могао удалити од оригинала. Како су пак дивно разређене партије о патриотизму, пожртвовању итд. у другим француским делима.

Према свему дакле што сам казао и о самоме оригиналу а још више о преводу овога дела, ја мислим, да оно неће бити ни од какве користи нашим ученицима, који буду слушали предавања из морала и грађанских поука. И не само да им неће бити од користи, него ће им бити од штете, јер ће не само неудесним распоредом градива бунити, него ће им убијати вољу на слушање и учење износећи им ствари које немају смисла, често ствари без садржине, ствари које су као што сам показивао неразумљиве, и на начин, који убија мишљење.

Питаће ко год: али шта ћемо без уџбеника? Па шта ћемо и без других уџбеника? Или, шта ћемо са рђавим уџбеницима?, ето ја то питам. Деца купују рђаве уџбенике али им стоје код куће недирнути, јер су наставници приморани диктовати. Нека иде без нарочитог уџбеника за ове поуке ове године. Министарство нека пропише програм — чини ми се да га је већ и прописало — нека одмах набави литературу, нека је разда наставницима и нека се постара за ову годину да се и књига напише.

Молим Главни Просветни Савет да прими уверење о захвалности за част коју ми је указао, пославши ми ово дело на оцену.

21. Октобра 1888. г.
у Београду.

В. Карић.

Савет је усвојио мишљење г. г. референата и одлучио:

Да се дело „Поуке моралне и грађанске" од г. Ђ. Козарца не може примити као школски уџбеник.

Референтима је одређен хонорар по тридесет (30) динара

С овим је закључен састанак.

Просветне Белешке

(О школском надзорнику). По „Швајцарским учитељским новинама" саопштавамо из једнога предавања о задатку школскога надзора ово:

Главни посао помесних школских власти јесте посао управнички. Прави педагошки надзор припада вишим властима. Али, тога ради, њихов посао не може бити, да мотре на учитељево владање и службу. Оне имају задаћу унапређивати саму школу. За такав се посао хоће људи, који потпуно познају школу и који могу све своје време посветити школи. У настави је главно метод. Учитељ се са тешкоће свога посла може уморити: надзорник, као човек који се у настави најболе разуме, одржаће учитеља увек у одушевљењу за посао наставе. Само учење у учитељској школи не може дати права учитеља, јер ко сам у раду не усавршава свој метод, тај мора пасти у механизам. Једини надзор може ово спречити. — Осим тога виша просветна власт треба да зна како се употребљавају учила, колико има јединства у методу и колико у успеху. Тога ради, извештаји о основним школама морају бити стручни и по једном начелу израђени. Надзорник има гледати како је у унутрашњости, а не како је на површини, он мора знати одгонити квалитет наставе од количине наставе.

(Школа у Буковини). Има их 180 основних с 295 разреда. У 100 разреда учи се на руском, у 96 на немачком, у 75 на румунском у 21 на пољском и у 3 на мађарском. Осим тога имају две више гимназије (у Черновици и Сучави), једна виша реалка (у Черновици) једна нижа гимназија (у Радовици) и једна нижа реалка (у Серету). У свима овим средњим школама, као и у државној трговачкој школи, учи се на *немачком* језику. Као што се види из горњих цифара, у основним је школама само 34% на немачком, а средње су скроз немачке.

Издаје и штампа краљевско српске државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА

ЗА 1887/8 ШКОЛСКУ ГОДИНУ

Н. Г. ***Димитрија Милојевића*** *о школама у Куманијском округу.*

1.

На првоме месту ваља ми што рећи о самим наставницима и њиховој наставничкој спреми и способности, јер је то први и најглавнији услов за напредак сваке школе и њенога подмлатка, као што ће се даље из овог извештаја видети.

Међу наставницима и наставницама овога округа, мало је њих, који су добили своју редовну, стручну спрему у *Учитељској Школи* (тек петорица од 35); огромна већина — (наставница —) добила је своје образовање у Вишој Женској Школи. Међу овима су опет неке наставнице положиле прописани *учитељски испит*, а друге су добиле учитељску службу и без овога испита — као *заступнице*. Осим тога има четири наставника, који су своје школовање довршили у нашој Богословији, а има их опет неколико, који су свршили по који разред гимназије без икаквог даљег школовања.

Као што се из овога види, наставници (и наставнице) овога округа рекрутовани су на врло различних просветних завода и имају разну наставничку спрему и способност, и према томе није никакво чудо што ћете у појединим школама наћи на сјајан успех учитељева рада, док у другим школама морате жалити оно време, које су деца провела некорисно у школи, (н. пр. у I разр. жен. школе и II раз. 2 одељ. муш. школе у Свилајнцу а за тим у седларској школи).

Не би, ваљда, требало ни помињати, да на прво место долазе наставници, који су своје редовно школовање довршили у нашим Учитељским Школама, и који су с малим изузетком у сваком погледу потпуно дорасли за свој наставнички позив. Овима скоро ни најмање не уступају ни у вредноћи ни у методу предавања наши свршени богослови, који, тежећи за напретком и усавршавањем, напредују и сами заједно с науком, и с успехом се труде, да се прилагоде свима модерним захтевима саме наставе (н. пр. учитељ III и IV раз. школе медвеђске, учитељ I и II раз. школе велико-поповићске и уч. дубнички). — За овим констатовао сам, да наставнице поред све своје вредноће и заузимљивости, далеко изостају од учитеља у овом погледу (бар у овом округу), јер немају довољно педагошке спреме и вештине у свом раду, те сав њихов огромни труд и напрезање не доноси онолико корисног плода, колико би се морало очекивати од ваљаних, спремних наставника. У школама, у којима раде наставнице, одговори ђачки на испи-

тима имају више карактер махиналности него правог знања, које ће остати стална тековина њиховог труда. У овоме, истина, има и сјајних изузетака, али су ретки (учитељица III и IV разр. жен. школе свилајначке, за тим бобовска и доњо-мутничка).

Како број наставница — учитељица сваком годином све више расте и основна настава прелази у руке женскиња, ваљало би се озбиљно побринути о томе да и ученице добијају стручну, педагошку спрему и наставничку вештину. То би се код нас могло постићи тиме, што би се данашња Виша Женска Школа „преустројила“ и подигла на ступањ „*Девојачке Учитељске Школе*“. Шта више, по мом мишљењу, могла би се она спојити са којом нашом Учитељском Школом као њено *друго одељење*. У том случају професори Учитељске Школе могли би бити и професори тога другог одељења, и своје предмете предавати паралелно у оба одељења. Број професора Учитељске Школе ваљало би у том случају истина умножити, али бисмо на тај начин могли добијати сваке године довољно спремних наставничких снага, и небисмо више имали никаке бојазни отуда, што нам основна настава сваком годином све већма прелази у руке женскиња.

Што се тиче наставника (и наставница), који нису довршили своје школовање, и који су примљени у државну службу као *учитељски заступници*, ваљало би и с њима у извесном року пречистити. Међу њима има и таквих, који су толико неспремни за поверени им посао, да и сами у *српском језику* не распознају ни врсте речи нити знају употребу појединих падежа (и. пр. наставник школе деснотовачке и наставнице: војштанске доњо-видовска, и у II и III разр. сикиричка); из *рачуна* не умеју комбиновати ни најобичнији задатак из практичног живота (и. пр. наставнице: I и II раз. шк. медвеђске и I и II раз. шк. глоговачке и горе именоване: војштанска и сикиричка) а и у осталим наставним предметима праве веома грубе погрешке у својим предавањима. Овакве наставнике ја сам доста опширно описао у својим „примедбама о основним школама“, а овде само напомињем, да би свима таквим наставницима ваљало одмах при постављању у службу оставити извесан рок (највише *три године*), до кога би, на основу постојећих правила, имали положити *учитељски испит*, и тиме доказати своју способност за места која имају. У противном случају затворити им школска врата на свагда, и упутити их на други начин живота; јер школе не постоје ради наставника, већ наставници добијају извесну стручну спрему ради самих школа, и даље, по мом мишљењу, боље је да у неким местима и не постоје никаке школе, него да деца у њима целе године дангубе и навикавају се на нерад и беспосличење, што има јаког утицаја и на потомаи живот ученика оваквих школа.

Нека ми је дозвољено, да овде учиним једну скромну примедбу и на досадашње и постављање и размештај самих наставничких снага. По мом мишљењу врло је „нецелисходно“ досадашње постављање наставника на разна места, јер се обично практиковало да се најбољи, најспремнији и највештији наставници постављају у најбоља места (вароши и варошице), где се наставничка дужност и позив може и са мањом спремом, и са мање труда и вештине у раду да отаљава, а у сеоске махом четвороразредне школе (па још ако су случајно деца стране народности), где дакле треба највише спреме и труда и вештине, шиљу се или најгори учитељи или, што је најчешће, женскиње, које је и иначе изложено свакојаким незгодама и непријатностима. Лако се даје увидети, да је то погрешка, коју би требало у будуће исправљати. Одбацивши на страну партизанство и патронат, требало би најспремније и највештије наставнике *добро наградати*, и онда их шиљати тамо, где је њихова спремност и вештина најпотребнија. Ово би нарочито требало да вреди за школе оних места у којима је говор покварен, и у којима се уче деца мешовите народности, слабији пак наставници могли би се, без велике штете по наставу, постављати у таква места, где се наставничка дужност може и са мање спреме и вештине да врши. Осим тога, старије учитеље (и учитељице) који су своје доба преживели, и који никако не могу да се прилагоде данашњим новим захтевима саме наставе, ваљало би пензионовати, јер ће школа од њих имати више штете него користи.

II.

При овако разновременој спреми и једнакој способности самих школских радника (наставника и наставница), није могућно очекивати ни једнообразности ни равномерности у самој настави, нити бар приближно једнаког успеха у свима школама, поред свих наставних планова и програма, који су у последње време од стране Министарства Просвете прописани; јер сви наставници нису у стању, да те планове и програме изведу у практици онако како би требало, и услед тога, сваки наставник тумачи их онако како их он сам зна и разуме. Отуда излази то, да су поједини наставни предмети боље и марљивије обрађени на штету других, и даље, да су поједине партије једног истог предмета исцрпене до најмањих ситница, док друге партије нису ни дирнуте. Где год сам то приметио, трудио сам се да сазнам разлоге, који су наставнике руководили да тако чине, и свуда сам добијао скоро истоветан одговор; *да су програми сувише опширни; да се од наставника тражи оно што није могућно постићи.* Разуме се по себи, да ни један наставник није хтео признати, да је много што из програма пропустио због своје неспремности и незнања, и изговарао се само опширношћу програма, али се ипак лако даје познати, да узроци томе леже и у *једном* и у *другом.* У предњем чланку исказао сам своје мишљење, на који бисмо начин могли добијати више спремнијих и образованијих наставничких снага, а што се тиче опширности програма, бићу слободан да кажем своје мњење у овоме што следује, ређајући поједине наставне предмете и у њима постигнуте резултате.

1. *Српски језик.* И ако се с правом може тврдити, да је настава у овом предмету у последње доба јако унапредак корачнула, ипак се не може рећи, да то вреди за све школе у опште, као што се то не може тврдити ни за све школе у округу ћупријском. Док су поједини бољи наставници са новољним успехом прешли све што се програмом тражи из овога предмета: *естетично читање* са *логичним исказивањем* онога што је прочитано; *разговоре* о појединим предметима по начелима очигледне наставе; *граматичку анализу; писање* (с обзиром на *правопис*); *декламовање* и т. д. дотле се други наставници (нарочито старији) налазе још на земљишту старинског схватања и разумевања захтева и предности овога предмета, и по њиховом мишљењу, добро предавање српског језика изискује само *брзо* и *течно читање* и *лепо* „нацифрано“ *писање*, а логично исказивање мисли, граматичка анализа, декламовање и правопис су споредне ствари, које се могу по вољи из програма и изоставити (н. пр. III раз, 2 одељ. муш. шк. свилајначке, I раз. жен. шк. свилајначке). У другим опет школама видећете, како деца лепо читају и причају; за тим знају врсте речи па чак и поједине облике именске и глаголске, а не умеју раставити речи на слогове; не познају самогласнике; не знају разлике између речи и ствари, гласова од писмена и т. д. (н. пр. у школама: црквеначкој, гложанској, деспотовачкој, доњо-видовској и сикиричкој). Као што сам напред поменуо, за све то изговор је један и исти: да све није било могућно пећи, или раније пређено није било могућно поновити због велике опширности самога програма. Кад се узме у обзир и та околност, да се наставници у источним окрузима имају да боре и са дијалектичким тешкоћама и неправилношћу самог говора, онда се мора у неколико признати, да је програм из овога предмета доста опширан, и великом количином наставног материјала претрпан. Ну при свем том, важност нашег *матерњег језика* и познавање његових закона толико је претежније од осталих наставних предмета, да ми никако не бисмо могли одобрити, да се из програма изостави ма шта, што је за овај предмет прописано, и пре бисмо могли дозволити, да се који други мање важан предмет са свих из наставног плана изостави (н. пр. садашњи црквено-словенски језик), и то само у корист *српског језика*, који поред рачуна треба да чини језгро или есенцију целокупне основне наставе.

2. *Словенски језик.* Овом је предмету мало пажње поклањано. Па и најбољи наставници нису овај предмет предавали онако, како се то програмом захтева. Сем читања ретко се где што друго и радило, јер је објашњавање текста и превођење на српски чињено само у неким подељеним школама (у III и IV раз.

школе медвеђске и дубничке, за тим у IV раз. мушке свилајнц. школе). Шта више приметио сам да у неким школама ни сами наставници не разумеју поједине пасаже из словенског текста, нити их умеју бар приближно превести на српски (настав. црквеначка, гложанска, седларска, деспотовачки, доњо-лидовска, сикиричка и планска). Ну како се код нас не предаје прави (стари) словенски, већ *црквено (руско) словенски, језик;* и како се, даље, школа поступно све већма дели од цркве, а овакав „*словенски*“ језик не налази никакве практичне примене у животу (сем цркве): *мишљења сам*, да би га требало из основне школе сасвим изоставити у корист *српског језика*, и пренета га у веће школе, пошто се и иначе из овога предмета скоро никакав успех не постиже.

3. *Наука Христијанска* предаје се у мало школа како треба. Животи светаца, а нарочити Христове приче и беседе, веома су згодне за буђење племенитих осећаја код мале деце и за извођење моралних поука за практичан живот, само кад се предају онако како ваља. И доиста има ваљаних наставника, који су потпуно схватили значај ових живота, прича и беседа и њихов утицај на васпитну страну у основној настави, а при том имали су и довољно вештине и знања, да њихову садржину примене на обичан живот и људске односе међу собом и да отуда изводе корисних моралних поука за своје ученике. Ну оваквих је наставника у Ћупријском округу за сада мало. Код већине пак — нарочито наставница — ређају се поједини догађаји из живота светаца, или се причају поједине Христове приче махинално, без икаквог даљег коментарисања, сравњивања и поука. Поред тога, поједини наставници не умеју често да подесе избор материјала према нивоу дечијег разумевања, те ћете често поједине ствари слушати са истим детаљима у I као и у IV разреду. Било би корисно побринути се о томе, да се многа имена лица и места, о којима деца т. пр. први пут чују, згодним начином скрате, или сведу на најмањи број, и онда ће наука хришћанска корисно моћи да послужи као стожер за *васпитну страну* деце у основним школама, и као извор поучних, моралних примера за практичан живот и међусобне људске односе.

4. *Рачун.* Напредак у том предмету у појединим школама, (нарочито подељеним) доведен је, рекли бисмо, до свога врхунца. Разноврсне рачунске операције врше се у многим школама са необичном брзином и тачношћу — *усмено* и *писмено*. (Особито се добро рачуна: у II разр. 1 одељ. и у IV разр. мушке, за тим у III и IV разр. жен. школе у Свилајнцу, у I и II разр. у Вел. Поповићу, у III и IV разр. у Медвеђи и Глоговцу, у Бобови, Тропоњу и Д. Мутници). Кад чујете како се многоструки компликовани рачуни из практичког живота и брзо и на лак начин усмено решавају, долазите на мисао, да су такви задаци раније спремљени, да се слушаоци обману необичним успехом. Морамо рећи да има и таквих наставника, који су мислили, да ће овако спремљеним задацима изненадити и надзорника и остале слушаоце, и тиме осигурати себи што сјанију оцену, али су се у томе преварили, јер се то лако даје приметити и сазнати. Из извештаја пређашњих надзорника даје се закључити, да је оваквих случаја било доста, али их је ове године било само у неколико школа и махом код наставница, које су мислиле, да ће тиме своју нерадњу забашурити, али су им те досетке остале безуспешне (у Војсци, Седлару и Сикирици, а поврај тога у III и IV разр. у Вел. Поповићу). О оваквим случајима речено је нешто више у „примедбама о основним школама.“ Но када овако констатујемо велики полет рачунске наставе, не можемо тврдити, да то вреди за све школе у опште. Сем горе поменутих школа у којима је покушаван измајсторисани успех има и таквих школа у којима деца после десетомесечног учења не знају, може се рећи, *ништа*, већ кад се о чему питају, она нагађају и погађају без икаквог размишљања, од прилике онако, како то чине деца која нису ни завирила у школу. Срећа је само што оваких школа има у овом округу мало. (То су: I разр. жен. школе и II раз. 2 одељ. муш. шк. у Свилајнцу и цела седларска школа). Између оних првих школа, у којима рачунска настава задивљује човека својим необичним *успехом* и ових последњих, које изненађују човека у другом правцу — својим *неуспехом*, стоји већина школа у овом округу, у којима је постигнут такав успех, с

којим можемо бити доста задовољни, нарочито кад се сетимо, како је овај по све важни предмет предаван пре 10—15 година.

5. *Земљопис.* У колико је који наставник био и сам спремнији, у толико је вештије умео испрпити све што се по програму из овога предмета тражи. Док су у појединим школама, у којима раде наставници са својом стручном спремом, деца у стању, да прикладним начином, без механизма, поброје све важније реке, вароши, историјска места и т. д. и на *карти* а и без ове, дотле се у другим школама ученици не умеју мићи без карте, а на неколико пак места нашао сам да ученици механички набрајају поједина места, реке и тд. гледећи у карту, а не могу ни једног места на карти показати (у Седлару и Војсци). Похвално је и то, што су у најбољим школама навикавана деца, да и сама без икаквог прегледа умеју бар приближно нацртати своју околину или поједине округе са њиховим најважнијим тачкама (у IV разр. мушке и жен. шк. у Свилајници, у Дубници Тропоњу и др.) док у другим школама ученици не умеју повући ни једне црте. Ово последње нарочито треба да школе где раде наставнице, које су и саме врло слаби цртачи. Ово ће трајати све дотле, док се и женскиње не буде изједначило у својој педагошкој спреми са учитељима, који су у томе погледу много срећнији.

6. *Српска историја.* Ниједан предмет у основној настави није, чини ми се, толико „малтретиран“ колико *српска историја*, чему је главни узрок, поред оскудице добре ручне књиге, велика опширност самог програма и претрпаност наставног материјала. Услед тога мало је школа, у којима је овај предмет рационално предаван, тако, да су поједини важнији моменти из наше народне историје поред обичног набрајања упоређивана међу собом, казиване њихове последице и отуда изводјене згодне поуке за потоњи народни живот. У огромној већини школа предавање овога предмета састоји се само из набрајања и обичних прича, без икаквог коментарисања и разумевања појединих важних догађаја, њихових узрока и последица. На послетку у неким је школама овај важни предмет морао постати у рукама невештих наставника (а нарочито женскиња) права приповедачка накарада и пређи у безгранични *механизам.* Одговори ученички поред механизма праћени су врло често монотоним певањем без икаквог размишљања о ономе о чему се говори. Ако је дете почело о чему говорити, неће престати од говора док не исказе све што је научило, па ма колико га прекидали, а кад му се стану давати краћа питања из онога што је казало, одговори ће бити врло нејасни, а често и противни ономе, што је ђак сам мало пре казао. Сви знамо, да од оваквог знања неће бити ништа, и да ће сав труд и наставника и ученика остати без икаквог резултата.

По мом мишљењу, настава из овог предмета у основним школама треба да има више *практичну* него ли праву *научну вредност*, а то није могућно постићи поред овако опширног програма, који се не може за овако кратко време с новољним успехом пећи. Требало би дакле програм из Српске Историје тако скратити, да се из ње узимљу само најважније моменти и најзнатније личности, па их проучити са практичне стране тако, да се свачему зна узрок и последице; упоређивати поједине важне догађаје међу собом, као и најзнатније личности једну с другом, и отуда изводити поуке за доцнији живот нашега народа, казујући својим ученицима, шта је које историјско лице за своју домовину добро, а шта зло урадило. Ваља дакле у својих ученика челичити карактере још из детињства, и навикавати их да умеју своје заслужне и честите претке ценити и поштовати, а који су заслужили осуду и презрење са својих рђавих поступака нека од својих потомака добију и заслужену казну!

7. *Познавање природе.* Природне науке све више захватају земљишта у основној настави, и сваком годином све им се већа важна поклања; штета је само што многи наставници немају довољно знања и вештине у предавању ових наука, те се и овде настава све већма измеђе у прави *механизам.* При томе описивање појединих животиња, биљака и минерала иде код невештијих наставника све по једном утврђеном калупу, те је веома досадно слушати код сваке животиње (биљке и минерала) оно набрајање појединих делова н. пр. животињског тела, а карактерни знаци и одлике појединих животиња, биљака, и ми-

перала слабо се знају и у рачун узимају. — Међу свима деловима ових наука, *Познавање самог човека и његовање човечијег тела*, које би требало да буде свуда на првом месту, слабо је где предавано као што треба, а и овде је наставницима најобичнији изговор опширност програма.

8. *Вештине.* У овај ред уврстићу: *цртање, лепо писање, гимнастику, певање* и *женски рад.*

а) *Цртање* је с успехом предавано само у неколико школа, а у другим или је врло грубо или није скоро ништа ни предавано, јер и многи наставници врло ниско цене ову вештину (Седларе, Војска,) а често су и сами наставници врло слаби ртачи, као што сам напред поменуо.

β. Што је речено о цртању, то исто вреди и за *лепо писање.* У неким је школама овом предмету толика пажња поклоњена и толика сличност рукописа постигнута, да писање више личи на штампање курзивом, те с тога и разни рукописи изгледају као да су једном руком писани. (У II и III разр. првог одељења у Свилајнцу и Д. Мутници); у неколико школа пак није писању ни мало пажње обраћено, јер су наставници лепо писање сматрали више као какав намет или спореду ствар, која се може но воли и занемарити.

γ) *Гимнастика* је с већим или мањим успехом предавана свуда сем I и II разр. глоговачке школе, где се наставница изговара тиме, што не сме тај предмет наставе предавати. Обично је у млађим разредима (I и II) предавано само телесно вежбање без гимнастичких справа, (јер их у многим школама никако и нема) а у старијим разредима (III IV и V) телесно је вежбање спојено свуда са *војним.* Лепо је видети како се деца од 10—15 година крећу по команди и по навеном такту као одрасли војници. Но штета је што у многим школама још нема никаквих гимнастичких справа ни гимнастичких ђулади, и ако је давно с надлежног места препоручено свима школским општинама, да морају гимнастичке справе подићи и ђулад набавити.

δ) *певање* је предавано у свима школама у овом округу и то махом у једном гласу (само у Бигренци (sic) у три гласа алту, сопрону и баритону, но без нота). У неким је, нарочито подељеним школама, мелодија слушати хармонично певање црквених и светских песама, а у сеоским трораздредним и четвороразредним школама, и ако се поједине песме лепо певају, махом нису праћене све, које су програмом прописане. Ово нарочито треби за црквене песме, које често ни сами наставници (нарочито наставнице) не умеју певати. *Ноти певање* нигде није предавано, јер ни сами наставници не познају нота, а и иначе су оптерећени великом количином наставног материјала из осталих предмета

ε *Женски рад* имао је потписани да прегледа само у вароши *Свилајнцу.* У I разреду женске школе није се ни могао видети нити оценити овај рад, пошто ученице нису донеле на испит никаквих израђених ствари. У II разреду женске школе овај је рад с добрим успехом предаван, а у III и IV разреду вештина у изради ношења заслужује сваку похвалу. Но при том ваља ми приметити, да необично врећају српско уво они страни називи разних алата, којима се женски рад врши, као и назив појединих радња при овоме раду. Но кад је израда ствари по угледу на стране израде већ толико ушла „у моду" на штету *српског ношења* и *српског начина израђивања* појединих делова одела, да се сад бар појединим алатима и радњама поступно дају српски називи како би једном престали нунити наш лепи језик туђим врло често накарадним речима, јер и без тога имамо доста посла око пречишћавања нашег језика од страних елемената. По мом мишљењу Хрвати су у том погледу много паметнији и обазривији од нас (и ако им се ми за то подсмевамо) кују за поједине нове ствари и нове речи, а не примају за готово све што им дође са стране. Наша позната попустљивост према туђинштини требало би већ да има својих граница!

III

Поред *нижих основних школа*, о којима је у главноме довде и говорено, потписани је имао у кругу свога рада да прегледа и једну *вишу основну школу* са једним (V) разредом у *Свилајнцу* и једну *продужну школу* са првом годином у селу *Трошоњу.*

α) Као што је познато, по нашем садањем наставном плану у *вишим основним школама*,

поред ових наставних предмета, који се и у нашим основ. школама предају, и који се у вишим основ. школама настављају, (у овим дакле последњим школама) предају се још као обавезни и неки нови предмети, а то су: *Општа Историја*, *Геометрјски Облици*, *физика*, *Хемија* и *Пољска Привреда*. Сви су ови предмети предавани с новољним успехом и у V разреду свилајначке школе. Ну опширност и претрпаност програма учинила је те наставник није могао испрсти све што се по програму тражи. Желети је да наставник у будуће поклони много већу пажњу *рачуну*, који са своје практичне вредности треба да је поред *српског језика* најважнији предмет наставе у вишим основним школама. Сви остали предмети предавани су марљиво, тако да је целокупан успех у овој школи у опште узев *врло добар*.

Нека ми дозволи г. министар просвете, да овде у неколико речи положим своје личне назоре о овим вишим основним школама.

Како у ове школе иду махом она деца, која су свршила нижу основну школу, а нису у стању, или не мисле даље своје школовање продужати у гимназијама или другим већим школама, не налазим никаквих стварних разлога, са којих је у ове школе уведен оволики број разноврсних наставних предмета, међу којим има и таквих, који немају никакве практичне вредности за дечаке, који махом доцније постају *ратари*, *занатлије* или привреднци какве друге врсте. Нагомиланост разних предмета у овим школама чини, те се ни најважнији и у примени најкориснији предмети не могу у довољној мери пречи и утврдити, те се и оно што је овако лабаво научено, за врло кратко време заборавља. По мом уверењу, *лепо је:* кад један сељак или занатлија зна разлике између чинова: протојерејског и игуманског, епископског и свештеничког; кад уме по штогод да вам прича из историје старих Финичана, Миспрада или Римљана; кад уме бар поједине физичке и хемиске појаве себи да протумачи: али је још и *лепо* и *корисно*: кад уме сам без туђе помоћи да себи напише сваковрсне писмене саставе, који су му у животу свагда потребни; кад је вичан разним рачунским операцијама, без којих добар домаћин не може ни мали у своме газдинству нити запатлија у својој повећој радњи; или пак кад ратар уме за своје усеве да изабере плодно земљиште, и да на њему вештачким путем потпомогне продуктивност самог земљишта, и т. д. Да би се темељно научило и оно што је *лепо*, и оно што је и *лепо* и *корисно*, треба много више времена, много више труда и вештине (а богме и трошка) па да то стечено знање постане стална тековина самих ученика, а то по данашњем плану и програму за више основне школе није никако могућно постићи.

Да би смо од ових школа много више користи очекивати могли него до сад, требало би, по мом мишљењу, из ових школа изоставити све остале предмете сем: *српског језика*, *рачуна* и *пољске привреде*, а могло би се предавати по нешто и од геометрјских облика, пошто су њихови поједини делови у примени важни и за ратара и за поједине занатлије (на пр. столаре). Све би ове предмете ваљало поред мало теорйског знања више примењивати у *практици*. На пр. из *српског језика* навикавати децу да умеју читати разне штампане књиге а нарочито разноврсне рукописе; да умеју прочитавати а и сами писати разне саставе, с којима се срећу на сваком кораку у обичном животу и т. д. Примена *рачуна* сама је по себи врло позната и писменим и неписменим људима. Начела *пољске привреде* требало би одмах у практици примењивати на рационално ратарство, воћарство и т. д.

Да би пак овакве школе што боље одговориле своме *практичном позиву*, (бар док не будемо у стању да заводимо *занатлиске школе)* требало би одмах у исте завести као главни и обавезни предмет *ручни рад* с погледом на *разне занате*. Наставник V разреда свилајначке школе већ је у томе с успехом чинио неке огледе са *плетењем сламних шешира*, што су доста добро научили и ученици и ученице исте школе.

Кад би се више основне школе уредиле на овако *практичној основи*, имали бисмо без сумње од њих много веће користи, него сада, и онда би, мислим, и сами ђачки родитељи драговољно шиљали своју децу у ове школе а не би се морале против њих предузимати принудне мере, какве се сад махом предузимају.

3) У *трговиској продужној школи* било је 10 ученика (међу којима једна ученица).

Рад је вршен у смислу програма, и ако се све није могло пречи због рђавог посећавања школе од стране ученика, који су често у школу силом дотеривани као и на сам испит. По општем мишљењу пређашњих надзорника основних школа, с којима се и ја потпуно слажем: *ове би школе требало укинути*, јер не дају опоближе користи, колико се од њих при оснивању очекивало. Због нередног долажења на часове, што се једног часа научи то се до другог заборави. Поред тога, ове школе онтерећавају саме наставнике, те не могу с вољом и енергијом да раде ни у својим редовним школама. Сем тога оне задају много посла и дангубе и самим ђачким родитељима и школским одборима.

IV.

У колико је који наставник своме послу вичнији, и у колико је вештији да своје ученике заинтересује самим лекцијама из наставних предмета, те је отуда и повољнији успех постигао: у толико је већу пажњу обраћао и на васпитну страну и школску дисциплину код својих ученика. Овом приликом уверио сам се да није у *свему* истинито оно обично тврђење, по коме учтивост, пристојност, ред и т. д. у опште зависи од домаћих прилика или неприлика или у опште рећи, од *домаћег васпитања*, и да је према томе *немогућно* исправљати поједине погрешке и рђаве навике и обичаје код својих ученика, које они у својим кућама или дружбама науче. Да ово не може важити као стално правило, наводим као доказ децу разних родитеља, али која живе у једној истој вароши и која (деца) имају пред очима скоро једнаку околину и подједнаке прилике које на њих утичу. Ученици дакле, који живе у једној истој вароши, и *једног истог разреда*, само подељени у два одељења (имају дакле два одеља наставника) веома се разликују у томе погледу. Док на пр. у једном одељењу видите најучтивију, умивену, очешљану децу (на пр. у првим одељењима II и III разреда свилајначке школе) дотле ћете наћи у другом одељењу истог разреда, и за време самог испита: *шапутање, немир, задирковање*, за тим непажњу, нечистоћу и т. д. (на пр. у II и III разреду других одељ. свилајнач. школа), а у неким школама поред свих поменутих изгреда наћи ћете и *батинање* у школи између самих ђака (на пр. у школама воштанској и деспотовачкој). Према томе облагорођавање дечијег разума, буђење племенитих узвишених осећаја и у опште неговање свих врлина код мале деце зависи у главноме од вештине и умешности самих наставника, као год и сама вештина или метод у предавању појединих наука. У овом погледу наставнице с малим изузетком далеко изостају иза наставника, тако, да се у појединим разредима у којима раде наставнице, од ларме и несташлука једва могао и испит одржати како треба (у школама: I разр. оба одељења муш. свилајн., у воштанској, деспотовачкој, гложанској и сикиричкој). Са стране реда, чистоте и пристојности, највећу *похвалу заслужују:* прва одељења II и III р. као и IV р. мушке и III и IV женске школе свилајначке, за тим школе: бобовска, тропоњска, глоговачка, I и II разр. вел. поповићске, и доњо мутничка.

V.

Школска *администрација* води се у опште доста добро. Невештином се и у овом погледу одликују махом наставнице, чему се не треба ни чудити, особито ако су нове радинце у школи. У потврду овога што рекох навешћу неколико примера: у школи седларској наставница није преко године водила никаквих бележака ђачког успеха, нити је каквих оцена завела у главну књигу, па и сама имена ученичка уведена су у исту књигу тек пред сам испит; даље, наставница није водила протокол рада школског одбора, нити спискове школског намештаја и учила, па шта више није спремила ни *испитне прозивке*, већ је морала писати пред ревизором. За све ове неправилности рада изговара се тиме, што је још нова, па није умела ове послове вршити. А зар није могла питати кога од старијих и вичнијих наставника да је у томе поучи!? Нека нико не мисли, да је то понижење самог себе, ако мораднe своје вичније и паметније другове питати о ономе што сам не зна! — Мање нетачности у вршењу администрације било је и на другим местима. Тако: наставница I разр. женске свилајначке школе није водила „списак кажњених ученица*; у школи сикиричкој није чисто вођен

„деловодни протокол“ већ је поправљан, дотериван и речи натписиване у њему тако, да се не зна шта сад од света тога треба читати; сем тога оно мало аката што има у архиви, налази се у највећем нереду, те се поједина решења г. министра просвете, која је потписани тражио, нису могла никако ни наћи. Но ово су ређи овакви случајеви, које овде помињем ради самих наставника, да би се потрудиле, да такве погрешке у будуће не чине. У свима осталим школама, администрација је вођена доста уредно, са мање или више вештине код појединих наставника.

Да би се пак школска администрација у будуће водила у свима основним школама тачно и једнообразно, не би било рђаво, кад би г. министар усвојио предлог, који је о томе поднео један од лањских школских надзорника, а то је: да министарство просвете приреди један *једномесечни* (или двомесечни) *курс* (налик на учитељска практичка предавања, која су пре држана), на коме би вештији школски администратор поучио све наставнике и наставнице у вођењу појединих школских књига, и целокупне школске администрације, која би се имала водити у свима школама на један и исти начин, а не као до сада.

VI.

Установом школских одбора није ништа поможено основној настави, пошто исти не врше своје дужности према школи онако како је то законом и министарским претписима наређено. Расписом г. министра просвете од 6. октобра 1885 год. ПБр. 10.729 наређено је, да се првог течаја школски одбори морају састајати најмање три пут, а другог течаја најмање два пут месечно, а по потреби и више пута. Но ни у једној школи у овом округу није ова наредба тачно извршивана. Колико је који одбор својих седница држао месечно држао известно сам Вас у мојим „примедбама о основним школама“ те с тога овде то нећу понављати. Напомињем само то, да су највише својих седница држали школски одбори у *Бигренци* (20 седница) и у Свилајници (14 седница). У свима осталим школама број састанака не прелази преко 10 целе године; најмање пак састанака држано је у *Вел. Поповићу* (свега 5) и у *Доњој Мутници* (свега 3). За узроке овако малог броја држаних седница, школски одбори највише наводе заузетост председника школског одбора, који је у исто доба и председник политичке општине, другим „важнијим“ пословима; у другим местима изговор је раштрканост школске општине и даљина места становања појединих школских одборника од саме школе; за тим, негде одборници сваљују сву кривицу на председника, као да их он није на седнице ни позивао (на пр. у *Сењу*) а у свима местима одбори се изговарају да више није било ни потребе за одборске састанке.

Сем *седларске* (а у неколико војштанске и дубничке) школе школски су одбори доста добро снабдевали своје школе училима и другим школским потребама. Али им се има нарочито приговорити, што казне, које су изрицане над родитељима и старацима неуредних ђака, нису скоро никако извршивене, чему су у главноме криви председници школског одбора, који не могу да се „замерају“ својим суграђанима. Услед тога у многим школама велики број ђака целе године није ни завирио у школу. Ово нарочито вреди за школе: *деспотовачку*, *доњо-видовску* и *сикиричку*, у којима има кривице и до самих наставника, а у неколико и за *сењску* и *доњомутничку*, где су криви сами председници. Овакову нехатност школских одбора према својим школама не би требало никако без казне оставити, бар ради примера за доцнија времена.

Као што се из овога види, ако установа школских одбора остане у садањем свом облику, неће школа имати од оваквих одбора скоро никакве користи. Највећа је сметња у овој установи та околност, што је председник политичке општине у исто време и председник школског одбора, који често налази за се, можда, више користи и рачуна, да ради у својој судници него у школи, а отуда сама школа трпи штете. Ако би школски одбори и даље остали у снази, требало би бар ову незгоду уклонити тиме, што ће сами чланови школског одбора бирати једнога између себе за председника, који не би био заузет општинским пословима, нити би могао свој нерад правдати другим „пречим“ пословима, а тада би се школски послови много брже вршили него сада.

VII.

Примедбе о појединим *школским зградама* и њиховом намештају поднео сам Вам раније. Напомињем само, да би требало што више настојати, да се у свима местима подижу нове школске зграде, јер од досадашњих мало је њих, које одговарају прописним „Правилима о грађењу школа и намештају школском“ од 18 Марта 1881 године. Најбоље су школске зграде: Првих одељења мушке свилајначке школе, која је прошле године подигнута (остале су 2 школ. зграде у Свилајници прави ћумезн, који служе на поругу целој варошн), за тим у Доњем Видову, Црквенци, Бигренници и Бобову. За све остале зграде може се рећи да не одговарају хигијенским прописима и условима за одржавање дечијег здравља — Варошница пак *Деспотовац* и нема никакве школске зграде него узима зграду за школу под најам (кирију). Ове године ћаци су смештени у један дућан са великим „аузлогом“ на кога само место робе вире дечије главе. Овдашњи школски одбор вели да је спремљено све што је потребно за зидање школ. зграде и да ће се зидање отпочети одмах за време садашњег школ. одмора. Желети је, да да се то обећање испуни. Тако исто школски одбор варошн Свилајница изјавио ми је да ће се подићи у тој варошн још две нове зграде за друга одељења мушке и за женску школу, што ће се (веле) такође отпочети за време садашњег школског одмора. Но бојим се да се зидање ових зграда не протегне онако као у Параћину, где се школске зграде зидају сваке године у то време, има томе већ 10—15 година (наравно само обећањима и речима)!

У погледу на учила и друге школске потребе, најсиромашнија је седларска школа, која нема ни рачуналке, ни потребних (свих) карата (мапа) ни Шрајберових слика, нити пак метарских мера. Све остале су школе боље снабдевене школским потребама, само што су поједина учила често набављана пред сам испит (Дубница, Војска).

Најгоре су снабдевене *школске књижнице*. Тако књижница седларске школе нема ни наставних планова и програма нити има самог „закона о основним школама“ ни „*Просветног зборника* закона и наредаба,“ а камо ли да има све препоручене књиге. Мало боље стоје у томе погледу школе: дубничка, војнитанска, бобовска, деспотовачка, бигренничка, сењска, сикиричка и планска, но ни у једној нису набављене баш све препоручене књиге, па ни у самом Свилајници, који релативно има најбољу књижницу. Свуда се школски одбори изговарају сиромаштином школске благајне. Ово се може у неколико веровати, али поред тога главни је узрок овој сиромаштини школских књижница нехатост и равнодушност школских одбора.

VIII.

Претресати целокупну данашњу организацију основних школа у овако малом оквиру, скученом извештају, није од велике користи, нити се могу све поједине добре или рђаве стране (мане) у нашој основној настави у једном чланчићу на видик изнети. О томе се може написати читава књига, у којој би се изнели сви разлози *за* и *против* појединих установа у организацији наших основних школа. С тога нека ми је дозвољено свратити овом приликом пажњу само на један део од те школске организације, и то на питање о *начину надзора*.

Скоро сви досадашњи школски надзорници претресали су ово питање, и њихова се мишљења готово слажу у томе, да је *сталан надзор* много кориснији, и да се њиме може много више постићи у сваком погледу, дакле: *унапредити настава*, утицати на владање самих наставника, тачније и потпуније испитати успех или напредак сваке школе у знаственом и у васпитном правцу. Да је овакав систем надзора много кориснији, можемо судити и по томе, што су га усвојили скоро сви од нас напреднији народи. Истина је неоспорна, да овакав надзор много више жртава држави стаје, али користи отуда накнађавају све те веће жртве. Но до тог срећнијег времена, у коме би и ми могли имати своје нарочите за ту сврху спремљене људе, а нарочито кад будемо у бољим новчаним приликама да их можемо и плаћати, нека ми буде дозвољено изнети своје мишљење на који би начин ми могли оваком надзору бар *приближан постићи*.

Како се и по данашњем закону о надзиравању основних школа, најчешће за надзорнике узимљу наставници *средњих школа*; како даље исти наставници имају сразмерно

мали број часова преко недеље, а у сваком округу има по једна школа (*нижа* или *виша*) а негде и две: не би ли било могућно и корисно, да се поједини вичнији наставници у овоме послу постављају за овакве школске надзорнике на дуже или краће време, (нпр. за годину или две) у своме *округу* (или ако је боље, *срезу*) ставивши им у дужност, да бар свака два месеца морају обићи по један пут сваку поједину основну школу у своме округу (или срезу). Том приликом имали би видети и оценити дотадашњи (двомесечни) рад сваког наставника, побројити му и предочити све поједине мане и недостатке у *предавањима* и *васпитању* и упутити га, како ће те мане у будуће избећи. Резултат свију оваквих оцена наставничких имао би важити као *годишња оцена* учитељева рада. — Овакав би надзор, по моме мишљењу, нагонио поједине (нерадне) наставнике да целе године равномерно раде, те би се на крају године и већи успех имао очекивати. Приликом садање ревизије слушао сам од многих школских одбора, а и сам сам се уверио, да су неки наставници (нарочито наставнице) преко године у школи мало радили, особито прве половине школске године —, а кад се приближи испит онда се ради на брзу руку — „на врат на нос.“ Кад би се овакав начин надзиравања усвојио, овакви се изгреди не би могли чинити, а нарочито и с тога што дан доласка надзорника не би наставнику био познат.

Што се тиче трошка око тога посла, могао би се свести на најмању меру, и надзорникова дневница изједначити са дневницом среских чиновника (6 динара дневно). Сами надзорници имали би отуда користи, што би чешће излазили на чист ваздух и различна места, а осим тога требало би апеловати на њихов патриотизам и положај, по коме су они дужни да поднесу и већих жртава у корист своје домовине!

---

15. Г. ***Борђа Анђелковића,*** *о школама у Згогдини, Кутрији и Параћину.*

Према упуству које је дато надзорницима основних школа у VI одељку, даје се сама собом тема за обраду општег извештаја. На име, извештај има обрадити ова питања: какав је рад наставника основних школа, метод којим се при настави служаху, ђачки успех, васпитање и његов правац, какви су наставни програми и одговарају ли основ. школи и најзад једно важно питање о организацији основне школе.

Пре него одговорим на свако од ових питања, мислим да ће за непосредну употребу министарства бити ако у опште одговорим на ова питања о раду, методу и успеху ђачком.

Из тих одговора ће се видети општи изглед наставе у школама које сам прегледао.

Кад скупим све податке које имамо о раду наставника, могу рећи: да је било у опште трудољубивог рада. Употреба метода, којим су се поједини наставници служили, јесте метода рационална са нешто мало изузетака.

Успех од оваког рада и ове методе може се обележити оценом врло добром.

Ово је општа карактеристика наставе. Сад могу прећи на унутарњу страну како наставничких радова тако исто и разне примене метода и односне успехе у појединим наукама а и на остала питања.

I.
Р а д.

Кад је реч о раду појединих наставника, онда је најбоље имати пред собом ову поделу: рад наставника који су добили одличну оцену, за тим рад оних који су оцењени врло добром оценом и најзад таквих који су оцењени добром оценом. Слабих оцена нисам имао.

Рад одличних наставника имао је ове саставке: рад преко целе године, обрађивање свију предмета и уз то бољу способност, спрему, вештину и такат при предавању. Код оваквих наставника у школи се опажа неоспоран поредак, чистота и образност код деце. Физиономија ђака, који чекају да се прозову, мирна; са неусиљеном готовошћу да одговарају на питања, оних, који су прозвани, паметна изгледа, на питања са размишљањем одговарају; наставник је при питањима јасан и не запиткује сваки час да би одговоре од ђака извукао.

Рад врло добрих, кад се упореди са радом горњих, одступа сразмерно од свију ових тачака и силази на ниже. Има их од више врста: прва је она, која је своју пажњу обратила на обраду свију предмета, но сметена неприликама, а не могући својим способностима савладати их све, довела их до тог ступња да им је успех био одличан код незнатног дела ђака а у опште врло добар. Друга врста је узимала као језгро за обраду српски језик и рачун. Око ових предмета груписала је земљопис, па природне науке и назад хришћ. науку. Ово је она група која радо вештачи успех, али коме се вештачка страна ипак лако може издојити од правога. Назад трећа група уложила је поглавито трудбу на предмете а а не довољно и на васпитну страну. То су махом скорашњи наставници, који још нису стекли искуства за правилну употребу метода и такта.

Наставника који су оцењени добром оценом имао сам само два. Један од њих био је у неповољним приликама које се нису могле узети у обзир, а један и ако је био у повољним приликама није уложио трудбе колико треба. Обрађивање предмета код њих беше ограничено на један или два, а остале обрађиваху средње са неодбреним методима.

II.

Метод и знање наставничко.

Да бих могао говорити о методима којима се служе наставници, ваља ми рећи коју реч о њихову знању, а нарочито о знању по каквоћи.

Познато је, да многе мисли за то не продиру, што нису довољно углачане и спретне да могу постати душевном храном. С тога гледишта и обично систематисано знање, које је за школу намењено, не може се лако спроводити, ако су у глави онога, коме је задатак да то знање спроводи, нејасне мисли и несређене. Исто је тако познато да се неке новине врло брзо шире, усвајају и разносе у веће кругове, кад су јасне и поткрепљене аргументацијама којима предрасуда не сме ни у очи погледати.

Из ових факата извлачим закључке, да се само јасно и сигурно знање може лако предати другоме, а процесивно или оно које је у врењу тек с муком или по сили метода који је најбоља.

Према овоме право знање носи у клици и прави метод за предавање. А то мора и бити тако. Право (актуално) знање је унето пречишћавањем и систематисањем не само методима индукције и дедукције већ и методом верификације. Кад се дакле знање овери, онда се тиме и завршава процес прибирања знања. По томе је први део прибирања оно знање, које се наслеђује из школе, књига и тековине других умова, а други део оверавање, и ако се делимично врши у школи, главно остаје самој личности да га самостално и личним опитом у току времена прибира. Кад се дакле ова два саставка споје у једно, онда имамо јамство да ће *знање и метод* имати несумњива утицаја на успех.

Са таквог гледања на ствар, ја сам, у колико сам то умео и знао, ценио наставников метод упоредо са његовим знањем, које се јављало онога дана када сам на испитима присуствовао.

Ценећи их тако, видео сам, да одлични наставници у опште владају сигурним и темељитим знањем. Метод рационалан примењиван је кроз све предмете што се у основној школи уче.

Код наставника са врло добром оценом овај се метод ограничио на ове предмете: српски језик, рачун, земљопис, а по нешто и историју. Метод катихетичан употребљаван је скоро код половине наставника ове врсте за природне науке и науку хришћанску. Овај метод употребљен у настави јесте једна врста злоупотребе метода рационалног. Док се правим методом предају знања ученицима, делови брижљиво састављају и везују у целину, дотле се катих. методом иде само до пола пута, а остало оставља дечијој бистрини и њиховој обради, ако тога још може бити без помоћи учитељеве. Помоћ учитељева се у овом случају састоји у давању питања, нарочито тако удешених, да би се одговор од ђака могао извући. Деца изгледају тада као какав механизам за одговарање, који само донде одговара док је машиниста ту, који томе апарату даје смисла у радњи. Престане ли он, онда нема ничега. Могу разумети да се на питања увек одговара, али, кад у очекивању одговора мо-

рају бити и подпитања, онда се настава своди на глупости.

Стављао сам себи питања: за што наставници прибегавају томе методу кад постоји бољи, па сам нашао да то чине из ових разлога: или из недовољно уложене енергије у раду и ако имају знања; или са недовољног знања, које за собом повлачи смањену енергију при раду; или најзад из тежње да се (за испит) обраде главни предмети: српски језик, рачун и земљопис, а они предмети који по њихном мишљењу долазе у позадину или присенак, такве ваља према рангу лошије и обрађивати.

После овакве употребе метода при настави остаје ми да уочим још једну комбинацију рационал. метода са механичким, и један случај довољног неразумевања рацион. методе у опште.

Речена комбинација се овако врши. Наставник предаје, рецимо, о биљци. Он ју донесе; покаже ученицима, каже како се зове, за тим именује делове и опише их; пређе на користи или штету од ње; једном речи учини све како захтева очигледна метода. Но ако тај рад буде пред долазак надзорников, па ако се тада пређу све биљке, животиње и минерали, тако да на децу нађе маса нових утисака и појмова које ваља полако, а не у журби систематисати — зар се не ће у том случају апеловати и на дечије памћење, да оно помогне наставнику, т. ј. не ће ли се то учење преобратити у учење на памет?

Овај други случај, довољно неразумевање рац. метода, опасно сам у неким I разредима и у неким другим при предавању земљописа.

Познато је да се процес познавања ствари врши код деце много и много пре него пођу у школу. По томе, код деце има доста појмова о многим стварима, негде тамнијих а негде и јасних. Ти појмови у опште нису упоређивани. Методска је вештина да се ти појмови упореде, спадају дух. спонама и слажу да буду основица новим фактима свести и ширим појмовима духа. То је све ваљало урадити методом очигледне наставе. Но ако наставник пређе границе очигледности, онда је својој радњи дао погрешан изглед. Ова се поступања опажају код млађих наставника, код којих још није завршен процес упознавања дечијег знања и карактера, и који још нису опробали *како* и у *коликом* обиму ваља деци дати од својега знања. Не познавајући дечији живот, они их сматрају да ништа не знају, па им објашњавају и оно о чему деца имају сигурних појмова. Тада их доводе у чуђење и *сумњу* у саме себе и своје познавање ствари. Ово се нарочито дешава у почетку године у I разредима кад учитељи пропитују ђаке о познавању ствари у школи и ван ње; кад хоће да се уверавају о нивоу њихног знања. У том случају се глупо имитује очигледној настави у II разредима при земљопису. Ту се говори о таким простим стварима као што је жетва са свим тоном и мимиком, која показује деци да су те ствари отишле за облаке, а да нису у такој близини са које изгледају доступне и природне. И овакво методисање је имитација а не и очигледна настава, јер наставник не сме и не треба да даје од себе знаке својим покретима који су усиљени па се пренашају и на ученике.

Најзад још једна примедба. Неки од наставника мисле да је за успешну употребу очигледног метода потребно да се мало промазе и фамилијаре с децом, нарочито I и II разреда. Тиме мисле задобијати љубав својих ученика, а за тим и послушност и сваку основицу за правилно васпитање и учење. Признајем, да је љубав наставника према деци од утицаја на ученике, и да се лепим и добрим много може помоћи, али је на жалост та особина ретка, да је мало таквих наставника који њу имају по инстинкту, а они који хоће тим путем да иду, морају много порадити па да са успехом могу утицати на децу развијајући у њима више дружевности и међусобне љубави. Овако, у одсуству тога инстинкта, развија се у деци хипокризија место оних лепих особина.

Толико сам нашао да је умесно било проговорити о методима при настави као и остало што је с тиме у вези. Сад ћу пећи на

III.
Успех.

Позитивни услови за успех ученички, крај осталих који зависе од учила, зграде и др., по моме схватању јесу: учитељев рад, метода која се употребљава при настави, знање како се та метода употребљава па најзад још умне и моралне особине ђака у појединим местима.

После ове напомене пређи ћу да изложим појединости ђачких успеха.

Успехе ћемо поделити на двоје: на успехе у знањима и успехе у вештинама.

А. Успеси у знањима.

1. Српски језик. Да оценим успех из срп. језика, ја сам обратио пажњу на ове делове: а) читање и објашњење чланака, б) граматичко знање, в) декламацију и г) пажњу обраћену на српски говор. Успехе ћемо још поделити на успехе из те науке у појединим разредима.

а) *читање.* У I р читање је ишло у опште: прилично брзо, у неким разредима лакше. Разумевање чланака и објашњење боље. Акцентовање прилично; у два разреда сам опазио по мало певања у читању.

У II р. махом је било правилног читања, разуме се, оноликo правилно колико је могућно извући испод свакодневног утицаја неправилне акцентуације околине. Објашњење чланака логично. Од овога је било одступања у II. р. ж. школе у Ћуприји у којој се при читању виче, у II. р. 2 одељења м. школе у Параћину и у II. р 2 одељења м. школе у Јагодини.

У III разредима било је тачног читања; логична страна при читању добра. Разумевање чланака махом добро, а ритам и правилност звука при читању само у жен. разредима. Одступало се од овога у III. р. м. школе 2 одељ. у Јагодини.

У IV. р. у опште разумно са недовољном акцентуацијом. Разумевање чланака добро, у по неким местима са свим добро; само у IV. р. ж. школе у Јагодини тек добро.

б) *Граматика.* У I. р. су појмови о слоговима добро разређени; објашњење о именици за I разреде добро такође Сем тога рађено је и на томе, да ученици могу избројавати речи у датој им реченици. Неки су терали децу чак и на то, да одреде шта је то реченица (?!).

У II. р. граматичка је анализа добра у опште, у III. р. такође, само је било ограничења у томе, што се неки наставници задовољили да им ђак зна само одредбу глагола без објашњења о трајању глаголске радње. У IV. разредима су појмови о врстама речи довољно утврђени. У неким, као у IV. р, м. шк. у Јагодини, мењање именица не беше утврђено а у IV. женске школе у истој вароши и лошије од тога.

Општа примедба: кад се читање и граматичко знање ученика упореди, излази: да је читање скоро подједнако како код бољих тако и других, и да се тек у граматичкоме знању разликују бољи ученици од лошијих.

в.) *Декламација.* Она је негована неједнако. При декламовању опазио сам, да је празна у I. и II. р.; а физиономија малих декламатора без значаја, а тако исто и покрети тела. У III. и IV. р. је боље негована, шта више има случаја и за хвалу, као у IV. р. м. школе у Параћину у IV. р. и V. ж. школе у Параћину и у III. разр, ж. школе у Јагодини. Ту је рађено, у колико се мени чини, као што ваља Мали декламатори не личе на лутке које жице крећу, већ на живе створове са мотивима у њима самима, и они су их и покретали да искажу своја осећања и мисли. Наставницима, чији ученици не декламују као што треба, напоменуо сам како је прво неопходно да дете схвати мисао и осећања у песми, па је онда лако и саму декламацију изводити.

г.) *Пажња на говор.* У местима, у којима сам прегледао школе, мѣсни се говор разликује од правога, с тога сам на испиту обратио пажњу како на правилност говора самога наставника тако и њ. говор дечији, па све што је важно прибележавао.

Општи исход из мојих бележака јесте: У Ћуприји и Параћину вођена је већа брига око правога говора, док у Јагодини, у којој се релативно лошије и говори, није у оној мери. Изузеци су у Јагодини II. р. м. шк. 1 одељења, III. р. 1. одељења и III. разред ж. школе.

Кад се изведе резултат из појединих успеха, онда се може рећи да је новољан, и то новољнији у женским школама него у мушким, женска су деца канда способнија за усвајање правилности у говору.

Резултати као што рекох новољни су, они ће временом све бољи бивати, јер се опажа и утицај литературе на говор. Прилична је већ разлика између пређашњег (пре 15—16 год.) и садашњег говора, пошто бољи делови грађанства и сами пазе више на свој

говор по некада. Разуме се, да ће и школа од тога ретроградног дејства имати користи.

Да би се пажња на говор у основним школама ових вароши увећала, ја сам сматрао за своју дужност наговестити наставницима да се што више упознају са народном књижевношћу, као и са књигама наших књижевника прве врсте. Упознавајући се тако, рекох им, задобиће не само богатство у речима већ и изразима и мислима, и напојиће се духом српске поезије и философије живота; осећаће српски све јаче и то ће им увек бити покретач, да ће све, што је српском уву непријатно чути, отклонити.

То је једно. Друго сам, по моме скромноме схватању, казао им да покушају и ово: почев од III. р. акцентовати бар неколике чланке, или, ако то у стању нису, да им учини који од наставника у средњим школама.

Сматрам да је обраћање пажње на говор ствар веома важна, с тога би било веома корисно по плодност наставе из срп. језика, кад би г. министар наводео ставити као питање главном просветном савету: какав начин треба изнаћи да се срп. говор у крајевима познатим што пре пурификује.

2. **Рачун.** Код успеха из рачуна гледао сам на ове главне стране његове: а) усмено рачунање б) писмено и назад в) мале таблице,

Доцније ћу образложити што сам тражио и таблице, а сада да пређем на успехе из тога предмета у појединим разредима.

а) *усмено рачунање.* У I. р. је местимице доста брзо и правилно, а местимице спорије али са добрим резултатима. Задатака је било рационалних али не и из практичког живота. Анализа безимених бројева у опште правилна. Са именованим бројевима беху прилично и комбиновани задаци, али не и такви у којима се по три бар радње преплићу. Најбољи беше у I. р. 2 одељ. м. школе у Параћину, за тим у I. р. ж. школе у истој вароши и у I. р. ж. школе у Јагодини.

У II. р. ово је рачунање у опште добро. Где се јављаху шаблонски задаци, ја сам их прекрајао или давао нове. Задаци складни и из живота беху само у II. р. м. школе 2. одељења у Јагодини, а исто то само мало мање у II. р. ж. школе у истој вароши.

У III. р. је било и правилних и довољно брзих решавања задатака. Нижи ступањ од тога је био у III. р. м. школе 2 одељења у Параћину. Најбоље беше у III. р. ж. школе у Ћуприји и у III. р. ж. школе у Јагодини.

У IV. р. је усмено рачунање било у опште врло добро. Мање од тога беше у IV. р. ж. шк. у Јагодини.

б) *писмено рачунање.* У I. р. је ово рачунање у опште иу тако брзо; но кад се узме у обзир разложитост у раду, онда се могу повољно изразити о њему. Задатака беше и разноврсних и комбинованих довољно.

У II. р успех у опште добар. Радња са безименим бројевима правилна. Задаци са именованим бројевима и нарочито комбиновани беху тежи за решавање. Изузетак за хвалу беше у II. р. м. школе 2 одељења у Јагодини.

У III. р. имађаху ученици довољно вештине за решавање разноврсних задатака; и сам сам задавао или варирао учитељске задатке, да се о томе уверим. Компликованих задатака је било свуда и они су правилно решавани као и они које сам ја давао.

У IV. р. писмено рачунање ишло је такође правилно. Задаци беху добри али не толико из најближе околине практ. живота, већ из живота у опште.

У III. и IV. разредима су обрађиване и метарске мере и то са добрим успехом.

в.) *Таблице.* Рекао сам да ћу образложити мој захтев за што сам и знање таблица увукао у моја посматрања над знањем из рачуна.

То сам чинио из овога разлога. Ја знам да је већ 18 година како се употребљава рационална метода за анализу и синтезу бројева, за обрађивање рачунских радња, задавање задатака итд. То је једно. Друго, од како као наставник средњих школа предајем рачун има већ 8 година, па сам нашао да ученици, кад дођу у гимназију, знају довољно таблице, али кад после дође време примене тога знања, оно беше изветрило, па не само таблице већ и остало, које не би требало да буде кад би знање у основној школи било темељно и трајно.

Испитујући томе узроке, нашао сам да је ученичко знање из рачуна у основној школи растресито и многоврсно и да пажња учитеља не беше обраћена и на то, да ученик, свршив основну школу, треба да има концентрованог знања из рачуна и то: 1. у таблицама које

сам горе напоменуо и 2. при рачун. радњама нарочито множења и дељења сигурне разлоге, који ће навести ученика када ће се нека рачунска радња вршити множењем или дељењем и који ће од датих бројева у тој радњи бити множеник а који множитељ, односно делимак или делитељ. Није баш тако редак случај да ученици, који имају 3 из рачуна, после датог им задатка подвикну без икаквих предходних разлога: Ја ћу то множењем или ја ћу то дељењем. О испитима ће се, особито у III и IV разр. давати и такви задаци који су пуни параде и звука, али су то само испитни задаци, методично решавани, а у ствари непрактични, па само показују до кога се ступња при решавању задатака може и аритметика уздићи.

Са те тачке пошао, ја сам пропитивао увек после испита из рачуна још и мале таблице и то у I разредима у оквиру бројева од 1—20 а у осталим од 1—100.

Тако сам нашао: да у I раз. само бољи ученици знају, а остали тек нешто. У II тако исто, у III р. прилично, а у IV р. довољно али не и добро.

Разговарајући се са наставницима после испита о томе, они веле, да ја то хоћу оне старе таблице, које су деца на памет некада учила. Ја сам им одговорио да нема смисла повраћати оно у живот, што је себе преживело, већ по моме нахођењу, знање таблица ваља да буде резултат сигурног знања, које су деца прибавила преко године, само сведено у неки ред и правилност. На што је дати ученику методу да анализује и склапа бројеве и преко стотине, а овамо не зна на сигурно брзо рећи да је 9×6=54, већ којом брзином израчуна у глави колико је 90×60, скоро истом и колико је 9×6. Не тако, већ покрај анализе бројева преко 100 ваља им издвојити један квантум, који треба да је сигурно знање у свако доба.

Сличне примедбе правио сам и на парадне задатке. Како то, да дете не уме прорачунати брзо све што иде кад се прода једна чабрица сира од неколико килограма, а овамо вам зна аритметичне једначине с 1 непознатом? Одговориће се можда, да је рачунање позвано да развија мишљење у деце, а не само да их вежба у решавању задатака који су из саме праксе. Ја не могу да делим то мишљење безусловно и ако сам предајем рачуницу, по што мислим да сва реална знања врше процес развијања, само нека развијају посматрање, нека опит, друга логику и т. д. Али моје није овде спорити о таквим питањима, већ само износим факта, и молим да се узму у призрење, како у интересу наставе на рачуна у основ. школама тако и у гимназијама.

3. **Земљопис са историјом.** Настава из земљописа и историје је у опште више од доброга.

Као основа земљопису и историји јесте земљопис у II разреду. Он није достигао ону висину, којој треба да тежи. Одговори ђачки нису онако дубоки и разложити као што би могли бити, да је се настава овога предмета пренела што више на саме предмете из околине а не само на неке незнатне цртеже. Успех је једва довољан, изузев II разр. муш. школе у Јагодини и нешто у II р. ж. школе у Ћуприји.

Земљопис у III р. био је у опште више од доброга. Ученици су употребљавали цртање за познавање свога а и других округа. Добра настава овога предмета се опажала само у оним школама, у којима су ученици вични били руком указати она места за која су питани. Али скоро у половини школа тога не беше. Као општи недостатак јесте и тај што није обраћана пажња на производе извесних крајева било у домаћој индустрији, земаљским производима, у занатлиј. производима и т. д.

Успех на земљописа у IV р. добар је и изведен по програму. И овде је цртање карата помагало наставу у земљопису.

Успех из историје српске је у опште врло добар. Важнији историјски тренуци разрађени су правилно и везани. Од овога одступа успех из историје у IV р. ж. у Јагодини. За бољи успех у народној историји потребна је савремена књига за ђаке, а и програм сузити, јер је опширан.

4. **Природне науке.** Природне науке у основним школама не заузимају своје право место. Према програму који је приличан, према знању наставника и према методу који употребљавају за наставу успех је недовољан — а знање површно и примитивно. Основна је сметња што већина наставника нема тврдог и систематског знања из ових наука; што се

тим наукама не даје довољна важност у настави, и назад једна оскудица у ваљано написаним делима како за учитеље тако и за ђаке. Ове науке још најбоље предају учитељи који су учили у учитељској школи. Учећи те науке у њој, они су стекли дубљих унутарњих побуда и љубави према појавама природним. Част ми је г. министре и у овом случају умолити Вас, да изволите одредити путе и начине како ће ђаци природу више заволети, и у њој се реду и законима њеним поучити, у њој прости појмове географске, појмове о раду људском и умешности, појмове о славним местима и великим историјским делима наших предака и дедова. Ја мислим да је за утврђивање осталих знања, неопходно дати природним наукама дубљи смисао.

На ово ме наводи један факат из историје напора да основна настава код нас зауме суврем ен положај. Ја знам, позивајући се на заузимање наших педагога и свију наставника који су радили на утврђењу рационалног метода у настави у опште, колико је муке њих стало да утврде опште правилне путове настави о српском језику, рачуну и земљопису. То све беху делимични радови, који данас дају из речених наука довољне резултате, узев све прилике у обзир. *Такав један делимичан рад треба да настане за природне науке*, те ће се постићи једном оно што им је програмом намењено да учине.

5. **Веронауке.** Успех из веронауке у опште је више од доброга. Програме су испрљивали само одлични наставници и један део врло добрих, и обрађивали их правилно. Голих причања не беше већ и објашњења, нарочито у III. и IV. разредима. Извођење ове науке у II. р. треба добрим упутством изравнити због многих страних имена.

6. **Словенски језик.** Није обрађиван као што треба. Многи наставници га и не сматрају као обавезан предмет па му мало пажње поклањаху; они пак који су га пажљивије обрађивали, веле, да је читанка неподесна због тога што на крају нема мали речник.

Б. Вештине.

1) *Писање* је ђачко доста произвољно и мало естетично. Нарочито се не обраћа пажња на почетнике у I. и II. р. Изгледа као да наставници мисле да је довољно што постоји прегледалица у прописима.

2) *Цртање.* И на ову вештину није много пажње обраћано. Изгледа да је цртање само по форми било. Од овога има највише 3—4 пауземка.

3.) *Гимнастика.* Успех је из ове вештине доста добар. Код одличних наставника је и то био предмет брижљивијег рада, код других, по свој прилици пред испит.

Игара дечијих није било осим неких које се у пропису наоде за III. и IV. разред.

Опазио сам да је оскудица за гимнастичко вежбање у ђуладима, које свакако ваља набавити.

4) *Певање.* Ова се вештина доста добро негује. Опажа се да је световно певање боље од црквеног обделавано. Успеси у певању су бољи у III и IV р.

Начин како се арије деци предају није једнолик. Да би се постигла једноликост у предавању певања, био бих мњена да се све прописане песме ставе у ноте, па ће свакако оне продирати до свију наставника најпре до вароши а одатле и дуље.

Додатак.

У кругу мога рада било је и то да прегледам успех ђака у два пета разреда у Параћину. Излагање успеха ова два разреда сам надвојио, пошто сам напшао на нове предмете.

Ево какви су успеси у овим разредима:

1. *Из срп. језика.* Читање правилно, одговара брзини и разумевању и лепоти. Грамат. анализа је врло добра, декламација тако исто, а и пажња довољна обраћана на говор.

2. *Из рачуна.* а) Усмено рачунање разумно и тачно; програми испрљени а знање ученичко врло добро. б) писмено је рачунање тако као и усмено.

3. *Из геометрије.* Успех из ове науке је доста добар. Осећа се потреба за једно дело, које би било ручна ђачка књига.

4. *Из земљописа Европе.* Општи део врло добро. Посебни делови нису баш довољно разрађени.

5. *Из опште историје* успех је врло добар.

6. *Из физике и хемије.* Успеси су врло добри, нарочито с погледом што је велика

оскудица у једном малом кабинету за оба предмета.

7. *Из науке о вери.* Успех је врло добар.

8. *Из пољске привреде.* Овај се предмет предаје само у V разреду мушке школе. Програм је исцрпен а одговори ученички разложити.

Од вештина најбоље су неговане: гимнастика, цртање и певање; писање је лошије од тога. Певање се нарочито одликовало у оба разреда. Наставник V раз. мушке школе обучио је своје ученике да певају песме у два гласа.

Ето то су успеси ученика из појединих предмета у свима разредима.

Ако бисмо хтели класификовати успехе по групама предмета, онда се може рећи да су успеси из српског језика и рачуна по најбољи, за тим из земљописа и историје, а за овим из природних наука и веронауке скоро подједнако, а најмањи је успех из словенског језика.

Класификовање успеха по разредима било би овако: најбољи су успеси у III и IV разредима, па онда у I, а најмањи у другим разредима.

Успехе ученичке можемо поделити по унутарњем и спољњем значењу. Спољни је значај вредност успеха о испитима а унутарњи онај који се јавља као знање од трајније вредности.

О овоме последњем успеху вредно је проговорити коју реч.

Познато је свакому да знање ветри, ако се не одржава примењивањем и обнављањем. То вреди и за људе па нека су и најученији. Према овоме, да ли је ђачко знање права својина њихова, није тако лако пресудити само по успеху ђачком о испитима.

Свакојако постоји ово: да се знање показано о испитима редукује на мањак, па макар да је задобивано најсамосталнијим путовима и рационалним методом, и то тим пре ако је околина са таквим нивом, да је разлика између васпитаника и ње велика, а нарочито ако је околина обузета са свим другим правцем у реалноме животу. Ово код нас доиста тако и јесте и за то се може рећи: што држава својим средствима подиже, то околина квари не дајући довољне цене њезиним напорима. И доиста да се упитамо: шта остаје ученицима основних школа кад школу заврше? Нешто мало писмености, неки остаци из рачуна, по нешто из земљописа, по који историјски факат а из природних наука нешто о киши, снегу и т. д. И то је све. А шта остаје оним из већих школа? Опет тако неки разрови, одломци таман толики да потврде одсуство знања и превртљивост карактера. Изузетака овоме има у маленом броју људи јаче нарави и свести, који не дозвољавају утицај околине на њих, или ако баш то не могу, они га своде на минимум.

Ја сам сукобио ова два факта, и дејство школе и дејство околине, у намери да покажем како се успех ученички не може ценити само по ономе какав се о испиту покаже. Сукобљавајући их, рад бих био, да се, кад је реч о утицају школе, о народној просвети води рачуна са две тачке гледишта, јер се по моме скромном схватању школа има сматрати као место у коме се стекла и стиче тако да је назовем апстрактна култура, којој је живот народни реално стање и живи израз њезин, јер се доиста у школи претреса и изучава све оно чега има у народноме животу, по имену: и религија и философија и књижевност и вештине и техника и све гране људског знања.

IV.

Васпитање.

За оцену тога, колико је васпитна страна заступљена у основ. школама које сам походио, ја сам за приближно мерило узео: *рад наставнички у опште*, како онај којим је морао обучавати децу појединим предметима, било знањима било вештинама, тако и онај којим се специјално поучавала деца о појединим врлинама и појмовима добра и зла.

Велика васпитна страна лежи у раду. Васпитати кога да уради нешто, и то не како му драго, већ тачно и опредељено, значи дати му достојно запимање које води добру а зло отклања.

Па и у обичном животу људи марљиви и радни имају свагда више морала но лењи и нерадни. Васпитање на нормалан рад је дакле један знатан део моралног васпитања. Отуда је оно, што признају сви наставници и основних и средњих школа, да сеоска деца

у тој врсти васпитања стоје над децом варошком. А и природно је ово гледиште, јер се сеоска деца још из раније вежбају многим озбиљним а ситним домаћим пословима, док су варошка у томе заостала.

Узех дакле ово прво мерило, ја сам нашао да су у главноме деца у томе правцу јаче васпитана код наставника који су распрострли свој труд на све предмете. Па за цело, кад се за успех ђака поради толико да су деца вична скоро сваком предмету, није могуће све то постићи без увођења добре дисциплине, а да опет она опстане и утиче на напредак, могуће је само тако, ако је наставник употребљавао сваку прилику да своју децу обавести представљањем угледних примера добре и ваљане деце и у другим моралним односима као: у понашању друга према другу, у понашању према другој деци из осталих разреда, понашању према старијима итд.

Да бих се уверио колико од онога понашања о испиту остаје ученицима кад су у близини школе, ја сам их посматрао за време одмора после испита из каквог предмета. Ту сам приметио да су само она деца излазила из круга бољега понашања која се слабо и уче, — а ја сам на њих обратио нарочиту пажњу још за време самога испита. На против бољи ђаци беху пажљивији у понашању према својим друговима. Тамо, где дисциплине не беше, приметно сам за време одмора велики нестаплук и немир.

Колики утицај има школско васпитање на понашање деце у јавном животу, о томе се не могу повољно изразити, но што ово природно са одстојањем од школе опада, са разлога: 1) што је код нас јавно васпитање у почетку и једва се јавља у неким формалним изјавама. и 2) што не васпитава само школа већ и родитељски дом, и родбина, и суседи итд. Али се ипак може рећи да се ученици, који боље уче, релативно, боље и понашају.

О томе како ће школа васпитавати ваља да буде, нарочито у садање доба, брига свију просвећених умова. Како да се васпитана омладина, за такво питање ваља да се интересују и ангажују и званични и незванични просветни кругови. Овде ћу само да додам да је та страна, нарочито у варошима, више назадна него ли напредна. Савремени живот представља периоду у којој се истина знања гомилају али на штету васпитања и морала. Наше се друштво находи у периоди испитивања, сумњичења и неверице, оно све више губи здрави смисао (bon sens).

Код таквог стања ствари, школи би требало наменити улогу васпитача у већој мери но што је до сада то учињено. И ако неки мисле да је школски морал слабачак да утиче на околину, мален да може достићи свуда; да ће се расплинути док се по такој ширини разастре. И ако ово донекле има смисла, ипак по што је школа била модел људскога рада, модел људског знања и философије, она мора бити то и сада, т. ј. она треба да шири најчистије појмове васпитања. Ако школи притече у помоћ и дневна књижевност, која сада има већ утицаја на живот, онда се може кроз 5—10 година очекивати повољан обрт у корист увећања моралности у јавном животу, који ће ретроградно учинити са своје стране да се омладина правилније васпитава.

V.

Програми за основну школу.

Један и исти програм постоји и за четвороразредну и дворазредну и једноразредну школу. Довољно је само то поменути па да се запитамо: може ли један и исти програм под тако промењеним условима важити.

Ово је једна општа примедба коју треба изнети кад је реч о програмима за основну школу. Овај су програм израдили људи који су били свакојако наставници али су à priori узели онолико материјала, колико би се од прилике могло савлађивати. Искуство говори да је то требало другачије урадити, т. ј. издвојити материјал за четвороразредну из општег који је за једноразредну.

Због тога бих био мњења да се програми за основну наставу подвргну ревизијској комисији у коју би, између осталих, ваљало узети и неколико одличних учитеља. Задатак њен би био у главноме: 1) или да се направи један општи програм који би био подесан за све разноразредне школе, у коме случају би као основа за грађење програма служила не једноразредна или дворазредна већ *четвороразредна* школа; или 2) да се засебни програми удесе и то за једноразредне и дворазредне једна врста а за троразредне и четвороразредне друга врста програма.

Са програмом за основну школу у блиској вези стоје наставни планови и недељ. распоред на часове. Прегледајући пажљиво наставне планове према којима се имају програми из појединих предмека исцрпљавати, нашао сам да се баш ти наставни планови, онакви какви су дати, не слажу са прописаним материјалом који има наставник да обради у троразредној и једноразредној школи. Тако број часова дат у настав. плановима са бројем часова у недељном распореду не слаже се. Тако н. п. у наставном плану српски језик у једноразредној школи има 7. часова док је тај број у троразредној само по форми 7. часова а у ствари $3^1/_2$. Да се тај недостатак испуни постоје нека спајања часова али су то само натезања.

Тај факат још боље сведочи како је потребно изменити програм за основне школе и дотерати га да буде употребљив за све разноразредне школе, кад се, као што рекох, узме сразмеран материјал као минимум овај који је за четвороразредну школу а као максимум онај који је за једноразредну. Такво стављање материјала између двеју граница било би од повољнога утицаја по наставу, а и престала би изговарања наставника како нису могли програме исцрпљавати.

У вези са програмом стоје и школске књиге за основ. наставу. Чудно је како да нам бар школ. литература за основну наставу није потпуна, по што је несумњиво да и она има специфичког утицаја на успех, јер се доиста опажа да се успех повишава кад има написаних књига. С тога мислим да је крајње време да се напишу књиге које ће комисија састављена из чланова гл. просв. савета прегледати. За сада би требало имати ових књига и то што пре: јестественицу за основну школу физику и хемију, српску историју и бољу словен. читанку.

VI.

Администрација.

У основној школи дели се на две врсте. Прва је званична радња управника школа у једно са званичном радњом појединих наставника, а друга званична радња школскога одбора.

Администровање школског управника је било правилно а тако исто и појединих наставника. Протоколи и преписке су уредно вођене и мастилом писане. Приличан је број оних наставника који имају оне старе уписнице, које су према саданьим несавршене па их ваља изменити.

И администрација школ. одбора је за текуће послове била уредна. Но приметно бих да је за тачније администровање много згодније кад би се од стране министарства расписом извела једноликост у вођењу протокола рада. — Дневници касе не воде се као што треба; за бољи преглед рачуна и то би ваљало уредити да иде по једном општем плану.

VII.

Поглед на организацију основ. школа.

Садања основна школа постоји на основу организације која је исказана у закону о основним школама.

Основе које је овај закон обухватио јесу: 1) задатак основних школа и њен састав 2) школска општина 4) о ученицима 4) о учитељу и 5) о надзору над школама.

У основама које су дате за иста лежи школска организација. Ја ћу бити тако слободан да изнесем овде неке напомене које би ваљало додати свакој од ових основа, у намери да организација основних школа буде што чвршћа и рационалнија.

1) Тако на пр. у I-ом одељ. закона у коме се говори о задатку и саставу основ. школе, у чл. 2-ом ваља додати један предмет уз остале, по имену: *ручни рад*. Ова врста знања је неопходна ако хоћемо да нам настава буде са здравим смислом и суврмена. Кад се дода да је тај предмет, као што је већ познато, уведен у основне школе других образованијих народа и дао повољне резултате, онда је тиме доста речено.

Сем тога овоме одељку ваља додати још и ово: у местима где се српски не говори да се другим програмом изводи основна настава. За тај крај не треба других предмета већ само српски језик, историја, земљопис Србије и рачун, а све остале предмете ваља ставити у чланке за читанке које би учитељ објашњао.

2) Одељку о школ. општинама у коме се говори о дужностима школ. одбора и образовању школске касе да се дода ово: сиротни ученици, почев од II р., који су одлични у

учењу и владању, имаће месечну помоћ из школ. касе и од прихода од школског имања.

3) Одељак о ученицима у чл. 35 закона говори: да се у основну школу примају деца кад наврше 7 година или кад родитељи зажеле кад узму 7. годину, да се замени овим: ученици основних школа полазе у школу навршетком 8 године редовно, а само изузетним случајима кад наврше 7 година.

Можда ће на први поглед изгледати нестрано кад се каже да почињу ићи у школу кад 8 година наврше, али сам уверен да би настава била много рационалнија, успеси сигурнији и трајнији. Ја мислим да би се знатно смањио овај проценат који понавља школу; да би гимназија па и друге средње школе добијале много зрелије ђаке са темељнијим знањима.

Ово мњење поткрепљу за сада неколиким разлозима. На прво место износим један прекор Ц. Ст. Мила. Говорећи о универзитетском образовању он вели, да би науке учиниле веће напретке кад би студенти универзитета имали коју годину више, па би били зрелији да као људи изучавају факта разних наука. За наше доба, вели, све се учи у хитњи, али би резултати били много сигурнији, кад би живот људски имао више милосрђа спрам омладине, па да не захтева да се на још неочврстала плећа младића стављају терети под којима стењу, терети који се находе у захтевима друштва да што пре постане самосталном чињеницом, и ако је велика плузија захтевати самосталности од онога који живот познаје кроз књиге, па га или теоријски воле или теоријски мрзи — све теоријски и преувеличано.

Овај прекор потиче од Философа, од човека коме се мора признати дубоко познавање човечије природе и друштва и његових сила. Ја ћу само скромно додати да је грешно захтевати да се пре времена истачу силе омладине. Нарочито је то за наше прилике погодно, јер док је у Енглеској и другим земљама цивилизација производ од толиких милијуна људи са толиким вековима, радња многих одличних људи у књижевности, поезији, философији, науци, вештини, неимарству, у изумевању и т. д. кроз толике векове, код нас је то производ времена од 70—80 год. помножен са маленим бројем јавних радника који су нашем животу правце давали.

Ако је школи задатак да створа не само мудре људе на речи већ и на делу, онда се брзина и хитање управљају по оној пословици: што је брзо, то је и кусо.

Други су разлози за ово мњење које овде износим: озбиљна истраживања научника и педагога на западу о преоптерећености ђачкој. Ово значи да озбиљни људи и посматрачи људског живота почињу увиђати како је брзина људске цивилизације опасна по подмладак и по потомство, које се лако може дегенерисати превременим издацима оних сила које су младоме организму од потребе да га у најбољем добу чврстају и телесно и душевно.

Ја бих имао и других разлога да наведем у корист овога мишљења али се морам ограничити само на ове. А увек бих имао моћи расправљати ову мисао и са гледишта по коме сам мерио моћи нашега народа, његову физичку и умну снагу, и његово здравље. Овде ћу само да речем: не ваља злоупотребљавати силе његове, како не би у своме развићу прескочио мужаство а прешао у старост пре времена.

4) На завршетку да речем нешто и о надзору над основним школама.

Познато је како се пре закона о надзору вршио надзор над основним школама. Према томе садањи је надзор савршенији у многоме.

Из искуства од ове године имао бих приметити да ипак нема довољно времена за преглед. С тога био бих мњења да се надзор и преглед школа отпочне одмах у почетку маја а заврши 15-ог јуна или отпочне 15-ог маја а заврши 20—25-ог јуна. Друго још и то да ниједан надзорник нема више од 30—35 школа за прегледање. На тај би начин имао више времена за преглед школа него сад.

Ако би ово било непрактично, онда би свакојако ваљало завести стално надзорнике чиме би се школска ревизија још више усавршила а успех јаче обезбедио.

*16. Г. **Милоша Миловановића**, о школама у ужичевачком округу и у срезу белопаланачком округа пиротског.*

Мало извешћа, мало речи г доста дела, доста личног пожртвовања и самопрегоревања, доста преданости раду и мржње на лични егоизам, — то су, по моме схватању, битна начела сваког па и најмањег напретка на свима пољима, а нарочито на области васпитања и просвете.

Према овоме, допустите ми да и у овом општем извештају будем врло кратак, јер дугачка извешћа и многи лични назори — колико ми је познато — нису ни до сад ни најмање користили нашој основној настави, а смем слободно тврдити да ти назори, који су, по правилу по самој неохходности, снимак с добро несхваћених прилика, — неће основној нашој школи ни од сад користити.

Веома ми је непријатно што на првом месту морам рећи, да овог самопрегоревања, овог битног елемената, ове неохходне грађе за сваку па и најмању грађевину, нисам нашао у потребној количини ни у једној основној школи, него сам у место тога наишао на несавладану жудњу за сјајним оценама и брзим личним напретком.

Овим се само констатује факат, а са свим је друго питање, какви су и колики су чиниоци који су створили тако немилу појаву у народу који је тек почео да живи и да се развија.

Но ипак ја држим да бих се огрешио о своју најсветију дужност, кад овом приликом не бих поменуо како је, поред многог другог, имао врло важну улогу у овом неутешном чину и сам закон о школском надзору и учитељским платама. Јер заснивати бољитак основне наставе на начелу дражења и изазивања личних наставничких амбиција, које се једино могу задовољити путем по све неоправдане и недозвољене спекулације, — највећа је погрешка која се икако може учинити на области наставној.

Користећи се том законодавном погрешком, промућурни наставници — без икаквих особитих напора — добијају одличја помоћу напред намештених питања и других сличних мера које само с поља бљеште или својом појавом изненађују наивног посматрача. Нема сумње да је ово по све фатално по основну наставу, али је такс исто извесно да се одличја на други који начин, за време од године дана, не могу никако ни добити. Јер оно што је битно у настави није у речима и реченицама но у стеченим способностима и навикама, у оплемењеном карактеру и развијеној умности у правцу тога оплемењавања.

Жао ми је што морам рећи, да односно овог истинитог успеха не само да основне школе нису ништа постигле, но шта више да то неће моћи никад ни постићи докле год буду у животу садашње њихове уредбе.

Уредбе основне наставе које би искључиво служиле бољитку саме наставе, морале би на првом месту осигурати наставнику миран живот слободан од сваког премештања „по потреби службе“. Морале би што више зближити наставника са општином, и учинити да им интереси буду солидарни. Морале би са свим истиснути женскиње из основних мушких школа, а боље и спремније наставнике постављати онде где један наставник ради са више разреда. Морале би ослободити учитеља од садашњег школског надзора и не дати му прилику да тече одличја и награде спекулацијама но да то заслужи у дугим низу година неуморним радом који би се огледао овапложен у бољитку саме општине.

Такве установе дакле морале би потиснути основну школу са области свезнања и дати јој чисто практичан значај како у погледу умном тако и моралном.

То је сумарно све оно што сам о основној школи имао у опште да речем, а односно саме садашње наставе и наставних предмета ваља ми у кратко ово казати:

Више мање свуда су се наставници трудили, у колико им је спрема допуштала, да избегну тако звани механизам и послуже се тако званом новом методом, — па ипак настава је по неохходности самог школског уређења скроз прожета некорисним механизмом речи који, по незгоди, не доноси неохходно нужни механизам у делању.

Маловажни терминолошки и граматички механизам стоји — у настави српског језика — место неохходно нужног механизма, — правилног изговарања речи и реченица и без размишљана.

У науци хришћанској некорисни чисто приповедни механизам стоји место неопходног пужног механизма који би се огледао у стеченим хришћанским навикама.

У историји и земљопису — то су две нераздвојне поле једне целине — чисто речни механизам искључује сваку могућност оног неопходног механизма који би се огледао у примерним карактерима и поступцима у опште.

Тако звано научавање природе не само да је проста речна процесија, но је још и врло чудновато с тога, што ту деца уче самим речима оно о чему су имала практичког знања пре него су у школу дошла.

Па и сами рачунски задаци прост су речни механизам, иза кога нигде није стојао потребни механизам бргог и течног писменог рачунања. То у опште стоји свуда па и онде, где су се наставници служили најновијим и најмодернијим учебницима и методама, јер разлика између речног механизма старе и нове методе, само је разлика по облику а не по садржини.

Основна, дакле, наша школа, по самој неопходности свога уређења, од свега онога што се у њој предаје нити је што уткала нити може уткати, у природу дечију. И сва се њена настава може поредити с паучином коју и најмањи поветарац мора скинути с питомаца чим школу оставе.

Од овога правила чини у неколико изузетак вештина читања и писања, али и то по неопходности мора у брзо пропадати све донде докле год законодавац другим каквим нешколским мерама тој вештини не притекне у помоћ.

ЛЕТОПИСИ И РОДОСЛОВИ

У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Свршетак)

Б. Страни писци.

Говорити о делима страних писаца као о извору летописа и родослова, има места само за последњу родословну прераду у XVIII. веку и за познати извод из Бранковићеве хронике у Гласнику XXI. У том се изводу спомињу: *Корнелије Непос* (Гласн. XXI., 246.), *Касиодор* (ibidem, 270.), *Орбини*, (ib. 233., 267.), угарски летописац *Бонфиније* (ib. 243.) и *Готфрид* (ib. 263.). (Опширнији разбор овог родослова у Славян. Сборнику, III., 208.).

У родословима, троношком и пећском, спомињу се и „*мађарски летописи*“ и *Мавро Орбини*, с којим састављач полемизује — што јасно сведочи, да му Орбиново дело беше не само познато, но и знатан извор, из кога поцрпе врло много грађе.

Мавро Орбини, Дубровчанин, који живљаше у другој половини XVI. и у почетку XVII. века, писао ја крајем XVI. века своје знаменито дело „Il regno de gli Slavi ect. Pesaro, 1601.“ Служећи се богатом књижницом кнезова d'Urbino, а и сам је прибрао грађе с друге стране особито из народних предања, први је Орбини написао систематично историјско дело о историји Срба и других јужнословенских народа. Само дело задахнуто је панслованским идејама, које беху врло јако раширене у оно доба у словенских књижевника, у оно доба кад полумесец владаше целим словенским југом. За то и беше то дело дошло у папски индекс. За српску историју употребио је, можда, и нашу домаћу историјску литературу, бар нека дела. Нарочито је употребио народна предања, као што се може видети из приче о свађи Вука и Милоша, коју он узе из дела Пријевићева, па је попуни оним, што се тада причало (Годишњица II., 140.; X., 272. и 273.; Отаџбина V. књ., 231.).

Из дела Орбинова унесена је историјска грађа, као што је споменуто, у родослов из XVIII. века. Састављач се није послужио тим делом у оригиналу, већ руским преводом

од 1722. године: „Книга історіографія початія имене, славы, и разширенія народа славянскаго..... Собрана изъ многихъ книгъ історіческихъ, чрезъ Господина Мавроурбина Архімандріта Рагужскаго..... переведена со італіанскаго на россійскои языкъ и напечатана повѣлѣніемъ и во время счастліваго владѣнія Петра Великаго імператора и самодержца Всероссійскаго и протчая, и протчая, и протчая. въ Санктпітербургской типографіи, 1722 году, Августа въ 20 день." — Ну састатљач родослова није био спреман, нити је умео руковати граћом, те и нема у родослову правилног распореда граће, нити је употребио непосредно из Орбина, већ, како вели Руварац, како је што читао или запамтио. За сад се не ће ни моћи показати поређењима потпуна позајмица у троношком родослову из руског превода Орбинова дела, већ само по где где наговештаји.

Мавро Орбини у руском преводу, стр. 217.

Домъ Неманской возъимѣлъ начаалобытіе въ селѣ Хелмскомъ, въ сосѣдствѣ Луцкомъ, отъ едіного попа, благочестіе имѣющаго Греческое, зовомого Стефана. Иже оженівся по обыкности онога прічта, на едіной поселянкѣ, породілъ съ нею между протчіхъ едіного сына, нареченного Любіміръ. Тои за свои разумъ и за свою храбрость во оружіи бысть отъ обладателя уѣзда Хелмскаго учіненъ Гюпаномъ надъ едіною деревнею, реченного Тарновъ, которая отъ его имене по томъ прозвана Любоміръ. Въ ней же поступая добрѣ, умре: оставя едіного сына по имени Урошъ которои послѣдуя стопамъ отеческімъ, бысть утвержденъ отъ Короля Георгія въ правітелствѣ и владателствѣ реченныя области.

Троношки родослов, Гласник V., стр. 23. и 24.

И светый бысть человѣкъ якоже всяко наше писаніе свидѣтелствуетъ, или именемъ попо или саномъ, исповѣданіа манехейскаго, въ селѣ зовомомъ Лѧка, въ Захолмій, въ лѣто ѿ рождества христова 800, словомъ осмо сотное, влекій лозѫ ѿ синовъ ликиниевихъ предѣлже его и садъ зовется Попово [и не якоже мавроубинъ архимандритъ дибровачкій ѿ зависти многіа. убогъ свещеникъ] написеніа имъ ѿ произшедшихъ синовъ его. По томъ сей убо попо раздѣлился съ братіею своею на земляхъ и сваки по имени своемъ частъ свою преименовалъ; якоже въ то время владящеми брати его сѫщѣ бани, прозвашася баняны. И тако сей попо раждаетъ сина Любомира, которій поялъ дщерь стріа своего въ жени едини сѫщѣ (по закони манихейскомъ) съ неюже придалъ емѫ землы своѧ съ местомъ тогда знатнимъ именемимъ терновица, и веселаѧ места своѧ. идѣже и домъ его баше, еже послѣ своимъ именемъ проименова, Любомиръ.

Причане Орбиново о томе, како је „Немања други" узаконио, да се у будуће зову Стефани сви српски владаоци, слаже се с оним, што Троношац о Стефану Првовенчаном вели:

Мавро Орбини, стр. 223. и 224.

— — — — имѣлъ за наслѣдніка едіного точію сына, по имени Немана втораго, наслѣдніка толікіхъ статовъ, проіменованного Краналъ, — — — — И премѣнівъ имя Неман на имя Стефана, законілъ, да би всѣ наслѣдніки нарицаліся Стефанами.

Ibidem стр. 225.

Сеи Мілютінъ отъ иныхъ наванъ Урощъ, подвіже воіну противу рѣчи посполітыя Рагузскія поощренъ къ сему по наговору и лу-

Троношац. Гласн. V., стр. 45.

— — — — и владислава брата его, сина же втораго Стефана вѣнчаше въ тойже жичи, рукою Арсенія архіепископа и преименованъ бысть Стефанъ; сіе бо имя себы пріаша ѿ вѣнца имъ даннаго, ѿ вѣнчаніа имене перваго крала ихъ оца, и по нихъ тако вси нарицахися Стефани чрезъ оного вѣнца; — — —

Ibiden стр. 60.

— — — — таже усмирилъ и покорилъ себи всю далмацію и британскіа островы, и наложи данькы рагузаномъ двожки, ради испо-

кавству нѣкоторыхъ своїхъ мінїстровъ непріятелеи Рагузскїхъ вящше, нежели по своему наклоненію естественному. Сражаліся воїски обоїхъ странъ тріжди, первое и второе сраженіе были не прібылны Рагужаномъ, послѣди же чрез посредство Андроніка Царя, и тестя Мілютінова, учінїли миръ купно.

веданїа римскаго; — — — — свидѣтельствуетъ же ржеволъ хилендарскїй, по которомъ и днесъ дают по его венецїанскихъ дукатовъ.

И оне полемике саставлача троношког родослова с Орбином очигледно показују, извор многим местима у троношком родослову. Тако Орбини не помиње помсћи дате Андронику под Милутином, већ помиње Бугаре, а троношац вели:

Мавро Орбини, стр. 329.

— — — — озлобля шымъ во оное время Персїаномъ державство Греческое. Свѣтославъ по упросїтельству Цареву послалъ 20000 конныхъ, и 6000 пѣхотныхъ Болгаровъ подъ командою Іоанна Хїробоска Мацуката Болгарянина, которыи началѣ разбїлъ Персїанъ — — — — —

Тронош. родослов, Гласник V., стр. 66.

Потомъ Милятинъ паки противъ турковъ воюетъ и побѣждаетъ их; (зде убо мавроурбинъ, архимандритъ дибровач, лажетъ, на мѣсто милятина и его воинства полажетъ крала болгарскаго симеона или шишмана, ѿ зависти хотѣ изгладити има неманића: — —).

Орбини, стр. 226., 227., 229., 230. и 232.

Едїнъ же изъ сыновъ не былъ законныи, бѣ бо рожденъ отъ породныя женщїны свободныя, и бѣ наименованъ Стефанъ. — — — Стефанъ виблядокъ покорїлъ руково вооруженною все Королевство Отеческое. — — — — и во всемъ былъ воистїну Душанъ мілостївъ: тако Королевство Рашское, и городы Далматскїе стояли лушче подъ правїтелствомъ его, нежели когда прежде въ прошедшем времени. А особлїво грады Рагуза, и Катар; но увѣщанїемъ Рагузны, или Елены жены своея — — — — — — — —

Гл. V., стр. 67. и 68.

— — — — истино помиловалъ дибровчаны (но не якоже лажетъ мавроурбинъ, токмо ѿставилъ имъ оныя тагчайшїа данки, то кое имъ наложилъ давати милятинъ. Таже Стефанъ Урошъ сынъ его тагчайше наложилъ имъ и некїа ѿ князовъ въ заточеніе послалъ епископа и законниковъ ихъ изгналъ, и силою хотѣлъ да прїимутъ исповѣданїе православное, сеа ради вины сокрушъ з'мій ноги, хилитъ Стефана и Милятина отца его, нѣже мощи светыя и днесъ зрение сїяютъ, и глаголетъ написта виблядокъ: „Стефанъ ѿ подложницы рожденъ“; въ семъ наноситъ хвля на ѡба богомъ показана и богомъ прославлена человѣка, и ходатая человѣковъ у господа бога; — — — — — —

Пошто је и Ђурађ Бранковић, пишући своју хронику, узимао грађу из Орбина у оригиналу, а међу тим састављач родослова из XVIII. века познавао је ту хронику, јер је и сам из ње правио изводе, онда је могло по нешто Орбинијева причања ући у оне родослове (нешки и троношки) из Бранковићеве хронике. Али према свима местима у родослову, где је било узајмања из Орбина, може се рећи, да је то свуда било из руског превода. Ну то ће се најбоље видети из упоређивања сва три текста.

Орбини у руск. преводу, стр. 233.

— — — — от туду возвратїлся чрезъ Зенту въ Рашїю, послалъ своего блїжнїго казначѣя во францїю, просїти

Хроника Ђ. Бранковића, одломак, Летопис Мат. Сар. 111. стр. 25

Царь же Стефанъ ѿ инїже рекоми и велики Стефан по сих посланика своего великаго вн-

Троношки родослов, Глаеп V. стр. 68., 69.

Таже Стефанъ Душанъ изъ далмацїй посилаетъ до францїскаго крала, ради д'щери сина его оурошя во свиряже-

дщерь онаго Короля въ супружество Урошу своему сыну. Емуже бѣ возотвѣтствовано, что бы по времени предреченныи Урошъ учїился католїкомъ благочестїя Рїмского, ежели хочеть понятъ княжну Французскую. Царь же поглумїлся о отвѣтѣ и послалъ къ господарю Волошскому ради его дщере Елены, и получїлъ тое скоро.

стнара, сиречь Первоначелнаго Скровника царствия своего, ѿславь ка Французскоми кралю, ꙗко да испросити имеет дщерь Егова бити на сопряжницу сина своемя Петомя Урошя кралю. Емже ѿвещавь Французски краль, ꙗко са радостно и валюблѣнии благопроизволѣнїемь вздати хощеть свою дщерь, аще Стефань Царь са синомь ѿрошемь Кралѣмь Римскии и западние Цьркви рекомии законию веръ на себе васприяти васхощеть, — — — — Царь же сия вслишавь за смехь вменивь Французскаго Крали ѿветь, и сватовние люди свое ѿславь ка владь или влайко, или паки Лановте именеми войводи влахозапланинскои земли, имеюще дщерь деви Елену, — — — —

ство, которїй еще ѿтроча сущо; но противнїа ѿвѣти восприлаъ ꙗко: „аще желаетъ со его ѿлеменомъ сочетатися да прїймитъ римское исповѣданїе.“ — — — — Стефанъ же возвратився во своя — — — — Зарячилъ дщерь воеводи запланскаго басараби за сина юнаго оуроша; — — —

Орбин, стр. 231., 232.

— — — — осадїлъ городокъ Бобовачь, въ которои ушла Елїсавета дочь едїнородная Бапова, и не возмогши завоевать его, опустошїлъ всю страну даже до грапїцъ Домны или Думпа. — —

— А въ странѣ протизящеїся отъ Ферровъ до рѣки Дуная, поставїлъ правїтелем: Краля, своего чашника, и Унглеза своего Арзїмаршалка братеп.

Бранк. хрон. Летопис 111., 23. 28.

— — — — воинственно мижество ѿславь ратию васприяти и градъ именеми Бобовац, ва немже единородна дани Стефана Бана именемь зовома Елисавеѳ избавлї на бисть, ва нѣкое бо врѣме биющимь градъ Бобовацъ и крепко ятвержденя бившеми, не вазмогющимь васприяти градъ ѿставлѣютъ Его, — — — — третию честь, дьржави еже ѿ подунавской земли вьлки или Вукашинъ или паки Вьлкашинъ Деспотъ, са братомь своимь ѿглешомь пьрвоначелнѣйшимь Дворникомь, вакине им обладати вздавъ — — —

Тронош. родосл. Гласник, V. 66., 67.

— — — — дещерь же его единородна ѿстала въ бобовцѣ городкѣ, которая ѿ воинства Стефанова немогла проити за ѿцемъ своимъ во Унгарїю, сего ради и нехотѣлъ ратовати стефан бобовца; —

И сотворилъ вукашина, брата вторїа жены своеа, архимашиломъ, егоже поставилъ во Прилипѣ владати дакїе и македонїею: — — —

Орбини, стр. 238. и 239.

Поїде Вукашїнъ съ воїскїмъ въ 20000 боїцокъ противъ Турокъ даже до Ѳракї, тако разоевалъ всю страну оттворенную. Но егда возвращался вспять въ Ранїю, наполненъ бызъ добычами, не охраняя нїкакова чїна въ

Тронош. родослов, Гласн. V., 76.

Вукашинъ ѿбративъ воинство свое, и сразився со амратомъ падаетъ все воинство вукашиново и два брата его гойко и углеша; самъ вукашинъ на коню побѣже со слугою Арсоемъ или Арсениемъ, которї за нимъ градїй

воїнскомъ путешествіи нападоша на него Турки, разбіи его и побіли. Вукашінъ же съ своїми братіями и протчіми начальніїшіми спасся бѣгомъ, гонімъ да же до рѣки Небра, нынѣ же именуется Маріца, въ нюже вскочіли бѣжаніе, да бы не впасти въ руки непріятелемъ, и ту болша часть ихъ потонула, между которыми были Углѣша и Гоїко братіи. Вукашінъ преплывъ рѣку за которымъ былъ токмо едінъ слуга, поіде на конѣ своемъ далечае въ путь бѣгущъ. Но егда жаждою велікою бысть томімъ, и нашедъ едінъ источнікъ, не сходя съ коня, нача піти. Егда же наклонілся, слуга по имяни Нікола Гарсовічь, відя чень златую вісящую на выи своего государя, убілъ его блізъ деревни Карамелии въ 26 день Сентября, лѣта 1371.

Орбини, стр. 258.

Амуратъ Султанъ учінівъ нашествіе въ Рашію, взялъ градъ Крушевацы, и осаділъ Новобарду. Но рада храбраго заніщенія Біагія Бубалы Рагузаніна, и многіхъ иныхъ Рагузянъ обрѣтшіхся тамо въ городѣ, послѣ 48 дней осады [егда явился Королъ Венгерскои въ сосѣдствахъ Болгарскіхъ] оставілъ осаду длятого чтобъ встрѣтітіся съ Унгромъ. По томъ учінился Георгіи данніікомъ Турчаніну противъ того примѣру какъ было при Стефанѣ Деспотѣ.

пошаше бѣздоханъ его. Викашинъ же ѿ бол жаждою оутомленъ, во всеи нынѣ нарицаемѣй караманіа, и согнився съ кона, ѿ источника хоташе пити; изъ нѣдеръ его указася колайна царская, то есть орелъ златій, егоже царіе сербстій единъ по единомъ пошахи; когда оуроша убилъ тогда ѿ него взялъ. Сіе видѣвъ слуга его Арсое и познавъ орелъ сожали, (или постигла Викашина ѿсвета божіа) пстимъ бѣздоханомъ ударивъ викашина и уби его, и ѿста непогребенъ псомъ и птицамъ во снѣдь.

Тронош. родослов, Гласн. V., 100. и 101.

Амратъ же царъ ѩко услишавъ что Стефанъ деспотъ безъ наслѣдіа преставился, и георгіи бранковичь безъ знаніа амратова восприялъ владѣніе; собравъ воинство и вшелъ во предѣли сербскіа, разоравалъ и пополенилъ земли вса — — — — и подъ новіи градъ дошелъ, егоже невозмогъ в'зати ово ради належащой зими, ово ради нахожденіа угровъ по дунаи, иже вступили были у державѣ амратову. — — — — наложивше нечто и данька на него, ѿбратися на угровъ, ѿставивъ Сербію.

Позајмица се види и на другим местима, само је застављач родослова растурио материјал.

Орбини, стр. 258.

А въ лѣто 1439: увідя Султанъ, — — — напалъ паки на Рашію. Георгіи же оставя городъ Самандрію подъ управленіемъ своего сына, самъ поіде во Унгарію съ Лазаремъ, другімъ своімъ сыномъ меншім, и со всею своею фамиліею. — — — —

Он же подарілъ Георгію сыну Деспотіну большую часть страны, подъ договоромъ подданства и дани погодныя. Обаче удержавъ при себѣ другаго брата Стефана, которой былъ данъ во Аманатъ во время его женітвы съ Маріею ихъ сестрою. По томъ же увѣдомівся о пріуготовленіяхъ воінскіхъ отца ихъ Георгія, и о пресылкѣ таіной, которую оба

Тронош. родослов, Гласн. V., 101.

Георгіи же ѿшативъ нохожденіа турковъ и немогъ супротивъ стати сили турской оубѣгъ ѿ београда со сыномъ юнимъ Лазаремъ чрезъ расію у зетѣ, — —

стр. 101., 103.

— — — — и вза ѿ георгіа закладъ два сина его григоріа и стефана, ѩко да пребядетъ во вѣрности съ нимъ вѣчито мирно, — — — Амратъ же невѣдая дѣлъ георгіевихъ во мнаша георгіа крившася въ земляхъ своихъ негдѣ, и того ради нехоташе ратовати Расію; имаше же въ рукахъ два сина георгиева,

братія держали со отцемъ: повѣлѣлъ ослѣпити обоїхъ желѣзомъ разженымъ.

Орбини, стр. 259.

— — — — И ради того намѣренія, поѣхалъ во Антіваръ, токмо сей единъ городъ его государства, яко бы вѣренъ ему остался. Гдѣ егда пріѣхалъ, пріиши великіи посулы отъ страны Амуратовои ко Антіваряномъ, да бы выдали ему самого Георгія. На которыя обѣты уже и шаталася мыслъ ихъ: но онъ спасся со всѣми своими, ушедъ въ Рагузу. И хотя Сулуанъ [отъ его же возгремѣнія трубъ трепетаху потентати сосѣдные] посылалъ многіхъ вѣстніковъ и къ рѣчи посполітои Рагузскои со обѣтами безчисленными и съ грозами, обаче Рагужане нікогда не отставіли содержівати защіщеніе данное Деспотѣ.

Орбини стр. 260.

— — — — По томъ былъ посредніком отъ Турка у Владіслава, да бы получіти миръ. За что Амуратъ отдалъ ему назадъ сво земли въ Рашіи, и сыновъ ослѣпленныхъ. Которыхъ вѣдѣвъ, такъ зѣло усумнѣлся, что едва не паде на землю, аще бы не помогли ему свои, понеже нікогда не имѣлъ вѣдомости о ихъ ослѣпленіи.

надѣяшеся до толико имитися георгію, егда услышалъ амуратъ, что оугры взяли белградъ и яко георгія пошелъ подвигнити цесара и оугровъ сопротивъ его, восхотѣлъ погибити оба сина георгіева, обаче моленіемъ жени своея а сестри юношъ тѣхъ, оставилъ имъ животъ, обаче обоимъ повелѣлъ разженеимъ гвоздиемъ очи имъ навертети — —

Тропош. родослов, стр. 101., 102.

— — — — оубѣглъ о белграда со синомъ своимъ лазарем чрезъ расію у зетъ во отчественній свой градъ антиваръ. Но понеже вожди турецкоми неповелѣно бѣ земли разорати, токмо аще ставитъ георгіа самаго жива къ цари явести; — — — — — И обстиниша турци антиваръ, искахъ георгіа; антиварани же тайно георгіа испистиниме и моремъ у дубровникъ отвезоша. Но рагужане боящеся нахожденія и сили турскіа, убоящаса держати георгіа во градѣ; — — — —

Тропош. родослов, стр. 103., 104.

— — — — — и тамо чрезъ договоры и посредствіа георгіа деспоти миръ сотворися, якоже оугры восхотѣша, и георгій получилъ наслѣдіе свое и оба сина своа, обаче ослѣпленa, ихже когда видѣ, аки мертавъ на землю упалъ, обаче мира ради превеликіа клятвы даті амуратъ, аще и безвѣрна.

Интересно је навести причу о томе, како је Ђураћ наговаран у Бечу, да се покатоличи, а то је свакако из Орбина ушло у тропошки родослов.

Орбини, стр. 263., 264.

Георгій же Деспота усумнѣвался о статѣ своемъ, и о своеи особѣ, пошелъ ко двору Владіславлю. А понеже Владіславъ былъ въ Венѣ, поіде Деспота тамо, идѣже имѣлъ конференцію съ Фратом Іоанномъ Лапістраномъ Ордіна Святаго Франчішка, человѣка житія Святаго суща о пунктѣ благочестія. Ищя Фратъ Георгія обратіти въ Рімскую вѣру безъ содѣствія, но німалого получіілъ вспоможенія отъ Владіслава, которыи зѣло былъ гнѣвенъ на его вѣроломства, что оныи принужденъ бысть возвратітіся въ Рашію.

Тропош. родослов, Гласн. V., 102. стр.

Георгіа же со синомъ моремъ испистиниме, и чрезъ далмацію георгій пошелъ во унгарію до крала владисава, егоже необретъ въ бѣдимѣ, но во бечи при цесару Сигизмунда и во бечи предъ цесаремъ и кралѣмъ мажарскимъ жалби своа простиралъ, проса помощей на турковъ. Но цесаръ повелѣлъ георгію прияти исповѣданіе римское, и тако да помогитъ ему на амурата; но георгій былъ крѣпокъ во православней вѣры и доволно пеисвсанъ; и по повелѣнію цесарскомъ имѣлъ преніе со фратромъ Ѳеологомъ бечкимъ, и

явно предъ всѣмы ѡ вѣры пространо, и препрѣлъ фратра догматамы. Того ради и неполичилъ просиміа помощи, но токмо приялъ ѡбѣщаніе — — — —

Из Орбина је ушла у троношки родослов, и у сродни му текст, пећски родослов, записка, којом се Бранковића лоза веже с лозом кнезова Зрињских:

Орбини, 266.–267.

Стефанъ же убѣже во Албанію, идѣже обручїлъ за себе Ѳеодору дочь Арїаніта тестя Скандербегова, по смерти своеи Стефанъ оставїлъ трехъ сыновъ, Вука, Георгїа и Іоанна и едїну дщерь Марїю выданую замужъ за Вонїфатїя Палеолога пятого, Маркеза Монферратскаго. Вукъ же предуспѣяся человѣкъ храбръ во оружїи на шкоду Турковъ. А Іоаннъ оставїлъ едїну дщерь токмо по имени Марїю, которая была по томъ женою Ѳердїнанду Орангїпану, и матерїю Стефана Орангїпана Контїя Модрузскаго и Катерїны жены Нїколы Бана, или Контїя Здрїнскаго: — — —

Троношк. родослов, Гласн. V., *112.*

— — — — Марїа же дщерь Іоанна деспота, ѡ бранковича, когда пришла у возрастъ, посагнила за Фердїнанда Франтепана, съ нимже родила Стефана Франгестина и великагѡ жвана модрѫжкагѡ и дещерь кателина. Иже посагла за зринскагѡ и хорветскагѡ бана николи.

Велика зависност троношког родослова од руског превода Орбинова дела може се даље видети у приповедању догађаја за Ђурђа Бранковића. Ваља само упоредити 104.–107. стр. троношког родослова са 260.–264. стр. Орбина.

В. Документални и друге врсте писани споменици.

За писање историје којег народа нема поузданије грађе од документалних споменика, за то се они и цене као врло поуздан историјски извор, јер се њима може надгледати поузданост домаћих и страних писаца, који су могли лако погрешити, хотимице или нехотице. Да ли су наши летописци разумели значај овога извора за своје летописе, мучно се може и помислити, а камо ли тврдити, кад се узме у обзир њихова књижевничка спрема. Као што се зна, то је добит новога времена, од како се стала критички истраживати народна историја, у нас тек од половине XIX. века, од када се грађа ове врсте стала на јавност износити. За то се и осећа у нашим летописима и родословима оскудица у грађиву поцрпленом из ових извора. Као изворе српских летописа и родослова ваља споменути: *натписе, записе, хрисовуље* и *поменике.*

1., Поред животā и похвалних слова нарочито *записи* и *хронологске белешке* беху извор нашим летописцима за њихове компилације. Ово особито вреди за причање о догађајима, који су настали по паду српске државе. А да су и за раније доба употребљени записи, сведочи запис Исаије монаха, који је уз превод „Дионтре“ Дионисија Ареопагите додао и кратку белешку о битки на Марици и погибији Мрњавчевића и како „Въ то же врѣме и племе србьскыихъ господь, седмыи мьню род, коньць приѥть.“ Први пут је Исајин запис издао Миклошић у књижици „S. Joanni Chrysostomi homilia in ramos palmarum,“ Vindobonae 1845., а по том у књизи „Chrestomathia paleoslovenica“; Vindobonae 1861. Новаковић га је прештампао у својим „Примерима књижевности и језика ect.,“ стр. 372. до 375., одакле и узимамо ову белешку:

„Примери ect“ стр. 374.

Ѥгда огнѣви Бого христиѧны Западьныхъ странъ, и подиже деспотъ Оуглеша вѣсе

Цетин. летопис. Archiv II., 85.

И не много мѣжду сїмы Влъкашина краля воисцѣ и того брата Оуглеше деспота и тїи

срьбьскыѥ и грьчьскыѥ воѥ и брата своѥго Влькашина краля и ины вельмоуже мьногы. вѣкьде до шести десеть тысоушть избраны воискы, и поидоше вь Македонию на изгнаниѥ Тоурькь, не соудивьше, ѩко гнѣвоу божию никьтоже моштьнь противоу стати. Тѣхь оубо не изгнаше, вь сами оть нихь оубиѥни быше, и тамо кости ихь падоше, и непогребены прѣбыше, и мьного мьножьство ови оубо вь остриѥ мьча оумрѣше, ови же вь заплѣниѥ ведени быше, нѣции же ихь и гонезноувьше приидоше.

сами братеници побіени быше ѿ множьства агарань вь Македоніи, на рѣцѣ Марицѣ, ѩко ни тѣлесемь ихь ѡбрѣсти се нь вь свѣдь звѣрѣмь и птицамь да бидять.

Као извор записи су знатни нарочито за кратке летописе, у којима су хронолошке белешке о појединим догађајима. Из упоређења по где којих сачуваних записа с летописним белешкама излази, да су ако не баш те, а оно њима сличне белешке, поводом једног истог догађаја записане, послужиле летописцу. Н. пр.:

Monum. Serbica, 213.

Мѣсеца ѡхтоврїа, .кѳ. дьнь прѣстави се велики вь жилостивнихь свети краль срьбьски Стефань Оурошь.

Starine VI. 21.

Вь лѣто 6825. прѣстави се краль Милутинь октѡбрии кѳ.

Monum. Serbica, 213.

Мѣсеца ѡхтоврїа .s. дьнь прѣстави се влькь бранковикь

Archiv II., 103.

(Вь лѣто) ѕ҃ѡ҃ прѣстави се Влькь Бранковикь ѡхт .s.

Гласник LVI., 332.

Вь лѣто S тисоуштно м. а. (1483) мѣсеца Июна слоунце помрче .ѯі. дьнь. поп богдань записа.

Свод Љ. Стојановића. стр. 84.

Вь лѣто 6491 июнна .ѯі. вь срѣдоу помрьче сльньце вь полоу дьне и т. д.

На једном листу псалтира и часловца под бр. 173. у народној библиотеци београдској иза побројаних турских султана до Мухамеда III., има бележака о овоме:

Гласник LVI., 337.

И по томь подстоупи град Егарь вь лѣто ѯрс (1597), месеца Сектемврїа к. ф.

Свод Љ, Стојановића, 84.

Вь лѣто 7105 прими цар Мехмед градь Ѥгарь.

У троношком родослову има једно место, из ког се може извести, да је његов састављач употребио и један натпис, као што се то јасно види из његових речи: И имѣлъ два сына, георгїа иже младъ сущь преставися и погребенъ бысть во Сопоѣани у препрати, и надъ гробомъ его написано есть: „*Здѣ лежитъ великій князь георгій, сынъ великаго князя Волкана, а внукъ светаго и славнаго великаго жупана неемана сѵмеона;*“ — — — (Гласник V., 48.).

2., Свакако је прилика, да су *хрисовуље и друге државне хартије* биле извор за по где коју белешку, а нарочито за хронологију. Тај извор може се само поменути, ну, шта је управо с те стране унесено, не да се издвојити. Позната прерада родослова XVIII. века (Гласник V. и XXXV.) спомиње изриком хрисовуље: свидѣтельствуетъ же рисоволъ хилендарскій, по которомъ и днесъ даютъ по сто венеціанскихъ дикатонъ. (Гласник V., 60.).

3., Међу писменим изворима *поменици* ће бити свакако врло знатни. По што су то читуће, књиге, у које су записивани посетиоци и добротвори манастирски и црквени, да

им се име спомиње у господњем храму; по што су они (т. ј. поменици) свакако бивали често у калуђерским рукама, ушле су по кад што и друге белешке о савременим догађајима, који су се учинили записивачу знатни, да их сачува за спомен потомству. Тако је врло рано у те поменике записивано по што год, што су доцније летописци унели у своје летописе. —

Прво је на поменике обратио пажњу Вук С. Караџић у предговору к првом издању „Рјечника" на стр. XIX., а после њега потање их је испитивао Павао Ј. Шафарик у Geschichte des Serbischen Schriftthums. Prag 1865. Њих спомиње Стеф. Верковић у „Изв. имп. акад. наукъ," 1858. год. том VI., где је изнео исписе из два три поменика. Спомиње их и Серафим Ристић, архимандрит манастира Дечанâ у књизи „Дечански споменици", Београд 1865. год., где је изнео исписе из дечанског поменика. Даље има по нешто о поменицима у расправи „Српски Комени" (Гласник XI., XII. и XIII.) и опису Хилфердингова путовања кроз Босну, Херцеговину и Стару Србију, где има исписа из сопоћанског поменика (види Ст. Новаковића расправу „Поменици" у Гласн. XLII., 1., 2.). Али је највише привредно на испитивању поменика Ст. Новаковић, који је резултате тог труда објавио у XLII. књ. Гласника, где је на основу многих текстова поменичких изнео све што има какве филолошке и историјске вредности. Према овом, што је изнео Новаковић из тих поменика, а имао их је приличан број при руци, може се рећи, да су и поменици могли бити доста знатан извор не само за хронолошке белешке, него и за владалачке родослове, јер су се у цркви помињали при служби божјој, те су свакако тачни, вредни важње при генеалошким таблицама српских династија. Ну међу исписаним белешкама из разних поменика, а које Новаковић објави на поменутом месту, има их и таких, које су готова грађа за анналистичке белешке, а које су јамачно отуд и узимане, као што ће се видети из неколико примерâ:

Призренски поменик, Гласник XLII., 11.

Въ лѣто ҂ѕцдг. (6933=1425) мѣсеца Априлиа .ві. дьнь прѣстави се господꙗ Мара.

Въ лѣто ҂ѕцнс (6933=1447) месеца февраріа .ѕ. дьнь ѕ понедѣлникъ дьнемь .е. часъ троусь бисть .в. крати.

Starine XIII., Pamätky Lět. 74., Archiv II., 95.

Въ лѣто ҂ѕцдк. престави се господꙗ Мара мати деспота Гъргꙗ.

въ лѣто 6955 — — — — и потресе се земꙗ два поута.

Још је знатно у овим поменицима, што су српски владаоци поменути заједно са својим синовима и свом породицом својом и потомством, а у некима се спомињу и могућније властеоске породице (у нишинском поменику спомињу се Оливер, Дејан и други чланови њихове породице. Гласник XLII. 29.).

Г. Народна предања.

„По самој природи ствари, у онај исти мах, вели Ст. Новаковић, кад се прве догађаји и кад постају документални споменици о њима, ствара се и народно мишљење о њима. Колико су широки кругови, у којима ово народно мишљење постаје, толико су често различити извештаји и гласови, који се о догађајима као народно мишљење распростиру." Од различних причања остају две три струје, које круже по разним местима. А и извештај потече често из непоузданог извора, више по чувењу, а кад к том дође и тенденциозно схватање, израђено по нечијој жељи или ради гласовитости — онда је лако објаснити, што је тај извор непоуздан, те му не треба веровати. Постанак и развитак тих историјских предања врло лепо изводи Новаковић: — „појаве савременога догађају народног мишљења започињу са свим нов живот, кад постану народне историјске традиције. Тај живот није више ни историја ни народно мишљење о догађајима него живот приповетке с историјском садржином, живот једног литературног дела. У том стању традиције се са свим одвоје од

првашњег свог извора; оне улазе у масу народне усмене литературе, и прелазећи с колена на колено, оне се позније кристалишу у извесне облике, који се већ више не мењају него просто трају донде, докле их време потпуно не сатре или другима не замени.“ „Много пута, наставља Новаковић, а нарочито знаменитим догађајима осећања, која су за догађај или против њега, улију у причу појезије и суда осећајних објективних елемената мисли. Тим приповетка о догађају постаје топлија, живља; тим се она лакше чува и преноси; тим је већи њен васпитни значај за потоње народно мишљење“.

Кад су српски летописци отпочели састављати летописе — у последњој четвртини XIV. и у XV. веку — предања о Немањићском времену била су врло развијена; међу тим у српским летописима нема забележених народних предања о споменутом времену, и ако је народна песма сачувала бар по неки спомен и до XIX. века. Према испитивању извора, што је раније претресано, најстарија српски летописци саставише поглавито своје летописе из грађе, поцрпене из историјских дела — живота и похвалних слова, којих је онда било у српској књижевности. Али у четиньском летопису може се наћи места, којима је извор у народном предању. Кад летописац говори о смрти Стефана Дечанског, вели: Постизает'же коньць житіа мученичьскою сьмрьтію, сіноже пріеть ѿ сына своего — и о семь немощно есть слово вь дльготѣ прострѣти, вѣдѣт' бо вьси ако такова, вещь естьство чловѣчьское понижждает сльзити. Сам бѡ ѡбѡ сьмрьть прѣдь ѡчима взре, пророчьское провеща глаголаніе слышп, рече, небо и вьнишя земле. *И мнози вьдѣть того конечное проглаголаніе.* И тако здавою сьмрьти прѣдает се и вѣрнемь ако сь мученикы равночьстіе получи (Archiv II., 83.). — Али је онда и оно, што су летописци записали, било довољно за разумевање прилика и догађаја, о којима се у летописима спомиње. Тек доцније почињу се уносити и народна предања у летописе и родослове, као што се то види из родослова XVIII. века. Нарочито је то могло бити, кад српски летописци, одвојени од старе српске државе читавим низом година, а изједначивши се с простим народом, имаћаху исте погледе на прошлост његову, па дакле могаху се и послужити причањем народним за своје белешке. Новаковић у чланку „Народне традиције и критичка историја“ (Отаџб. књ. V.), ослањајући се на Даниилово причање о смрти Дечанског, но што је он најближи савременик био, а противно сведоџби за шесет година доцнијег Памблака и још доцнијих летописа каже, да се у потоњим изворима вест о смрти Дечанског помутила утицајем народног предања, које се развило после смрти Душанове. После оних кобних прилика, чији почетак онако тужно описује монах Исаија у споменутом запису, као да се хтело објашњења тражити у свима начинима, које је празноверица и малодушност онога доба пружала. Народно предање, унесено у неке историјске изворе, дало је повода познатом спору о смрти цара Уроша. Није чудно, што се створио круг народног предања и причања о убиству Урошеву у оно црно доба, кад су се и други губици тумачили као божја казна, јер један летописац о косовском бој вели, да је погибија дошла: „не вѣмъ чьто истиньнѣе решити о семь, издань ли кимь оть своего бывь хранителя или паче соудоу божию о семь сьбывшоу се“. А није далеко и да се Вукашин као престоја отимач преставе као убица; та морално убиство Урошево није много другојачије, јер је он умр'о доста млад, сатрвши живот у непрестаној борби. Што се рекло о смрти Урошевој, може се рећи и о бој на Косову, кому савремени писци са свим другачији изглед дају, но што нам га сачува народно предање, које је и у родословној преради XVIII. века. Већ крајем XVI. века главне црте те приче биле су изведене, њих забележи Дубровчанин Мавро Орбини, који за основу узе причање Туберона (Cerva Tubero 1455. до 1527.), па га попуни народним предањем. Прича о бој на Косову прихваћена је на хартији још првих дана XVIII. века, те је има сачуване у приличном броју текстова. Све те приче сабрао је и издао Ст. Новаковић, узевши за основ најпотпунији текст, и попунивши га другима (Starine књ. IX.). Ову је причу унео при опису косовске битке и писац „Родословия царей србскихъ“, штампаног у XXI. књ. Гласника. (О овоме има у новије време знатних прилога за објашњење, у Годишњици књ. II. у чланку: „Српске народне песме о бој на Косову“ од Ст. Новаковића; у расправи: „О Кнезу Лазару“ од Илар. Руварца; у

Годишњици, књ. X., у расправи Љ. Ковачевића.). У троношцу ће бити и оно из народних предања, где се вели о Ђурђу Бранковићу, да је оставио благо у Дубровнику, па му га не вратили Дубровчани. Због обилатијег садржаја, који је у троношком родослову, а у овај је родослов као и у пећски (Гласник, књ. XXXV.) сем народних предања узето историјске грађе и из страних писаца, преварио се Рачки, оценивши му вредност и препоручивши га за основ будућем своду (Kujižev. II., 243.).

За то данас готово сви испитиваоци наше историје не гледају другојачије на родослов XVIII. века, већ као материјал за изучавање народних предања у XVIII. в. Песме палих на оне, из којих је састављен опис косовскога боја, записао је Вук Караџић у првој четвртини нашег века. Август Лескиен у белешци „Zehnsilbige Verse in der Chronik von Tronoša“ (Archiv für slav. Philologie, III., 521.—522.) износи очигледан доказ, да народне песме беху извор летопису за косовски бој. Ту он износи два десетосложна стиха из Вукових песама, па им налази готово подједнаке прозом записане стихове у троношком родослову.

Вук II., бр. 50., III. изд., стих 48.	*Троношки родослов, Гласн. V., стр 86.*
Невјера ти сједи уз кољено,	Невѣра ти код колѣна сѣди.
Ibidem, стих 53.	*Ibidem, 87.*
Ко је вјера, ко ли је невјера.	Тко е вѣра тко ли е невѣра.

Али ни традиције народне нису потпуне у овим родословима, има их врло мало забележених, јер је много од њих пропало. Предања о времену, кад је већином српских земаља владала лоза Немањина, пропала су, јер је, каже Новковић, „у традицијама о владаоцима лозе Немањине велики лом начинило несрећно аустријском источном политиком изазвано сељење народа под патријарсима Црнојевићима. Пре тога традиције су о Немањићима морале бити много живље и пуније. Али и овако временима и несрећном народном судбином окрњене, оне су још у стању да покажу главне црте некадашњег јавног мишљења о догађајима“ (Отаџбина V. књ., 403.).

Прилог за изворе летописâ и родослова.

Као прилог прегледу извора летописâ и родослова ваља изнети неколико знатних напомена, које се на први поглед опажају, а којима се или не зна извора или су на особити начин ушле у летописе и родослове.

1., Хронологиска је страна у старој српској књижевности најслабије заступљена; али то није само њена мана, него и византиске књижевности, на коју се угледала. Као да се тај знаменити део историје није ценио према вредности његовој, није се осећала потреба, забележивши догађај, забележити тачно и време, кад је био. Биографи српских владалаца, говорећи о њихову раду и животу на већ познати начин, нису могли мимоћи елемене историјске природе; али хронологија с географијом не беше им потребна, те у делима тих биографа мало има прилога из хронологије и географије српске средњега века. Летописи прве редакције (летописи покушаји), по што су састављени из грађе, узете из оних биографија, немају забележених година, као ни оне саме. А немају их ни родослови, изузевши њихову прераду XVIII. в., у коју пак биће унесене из хронике Ђурђа Бранковића. Прави летопис (III. редакција), који постаде или крајем XV. или почетком XVI. века, има уза забележене догађаје и хронологиских бележака. Није лако објаснити, од куда тим кратким летописима година, кад нити их има у старијим летописима и родословним компилацијама, нити у историјским делима старе српске књижевности, у биографијама. Овде се само може нагађати о изворима хронолошких бележака из доба самосталности српске државе, да ће то бити из разних државних хартија, писмених споменика и т. д.; о времену пак после боја на Косову хронологија је унета из бележака, које су српски монаси

бележили ради успомене. Белешке кратких летописа о времену деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Вуковића Бранковића показују, да су потицале из пера савременика самих догађаја, јер се потпуно потврђују прилозима с друге стране.

2., Српски родослови, а по њима и неки кратки летописи, имају причу, у којој се лоза Немањина преко „Србина“ Ликинија доводи од цара Константина; али та генеалогиска конча нема историске вредности. Језгро је тој причи ово: „въ времена же она моучительска“ беху сверепи цар Максимијан у Риму, а Максентије на истоку; како се цар Константин с њима борио о власт и о царство, па их божјом помоћу и победио. Победив своје противнике, цар Константин усвоји Ликинија и даде му своју сестру Констанцију за жену, па га постави за управитеља, по неким текстовима у Риму, по другима у Никомедији, а по некима у Београду на Дунаву. Али сад Ликиније постане и сам гонитељ хришћана, па кад не хтеде одустати од гонидбе ни на честе опомене Константинове. — Константин нареди да се погуби. Син Ликинијев „Бѣла Оурош немоу же власи бѣли врхоу главы его“ побегне у западне земље, и тамо се ожени кћерју француског краља. С њом је имао два сина: Тихомиља и Чедомиља (Чедомиљ), од којих е први био поп, а други јепископ. Поп Тихомиљ имао је четири сина, а међу њима најмлађи се зваше Немања. Из овога се причања изводи лоза Немањина, а у току даљег причања родослови уплећу и вежу за њу и друге владалачке лозе. Трудом наших испитивача на историском и литерарном пољу успело се већ толико, да се нашао извор и овој причи о чудноватој родбини Немањиној, којој заиста нема никакког историског и истиског основа.

Прва летописна редакција не каже ни речи о овоме извођењу лозе Немањине преко „Србина“ Ликинија, а међу тим се њезин постанак ставља у последњу четвртину XIV. века или најдаље до 1410, год. По што се ова генеалогија налази у српским родословима и у биографији деспота Стефана Лазаревића од Константина, а у 14., 15. и 16. глави — очигледно се истиче веза између родослова и Константинова причања о истоме предмету, према томе се може казати о Константину, да је он и саставио тај родослов по поруци свога пријатеља и заштитника деспота Стефана, а можда и драге воље. Ова је генеалогиска конча унесена и у руски хронограф XVI. в.

Баш у време, кад се писаху и састављаху српски родослов и Константиново дело, стекле су се прилике, у којима се види очигледан назадак, па опет се хтело угледати на сјајне минуле дане пре најезде турске. Тада се Стефан за време турских међусобица у неколико отргао од турскога васалства, а примио заштиту суседне хришћанске државе, Угарске, те се гајила нада, да ће ускрснути Душаново царство. У време напора деспота Стефана, који се трућаше о напретку српске државе, може се так исто похвално споменути рад неколицине српских књижевника, Константина философа, ресавских преводника, па и самога деспота Стефана, о коме летописац вели: „и многа писанија прѣведе отъ грѣчьскихъ писанна, паче инѣхъ прѣжде бывшихъ того.“

Зна се, да је још у XIV. веку била преведена хроника Јована Зонаре. Па се зна, да је овај превод преписиван и прерађиван, и текст те прераде пренет је у Русију. Овај је превод и прераду Зонарине хронике руске рецензије издао О. Бодански у „Чтенія Общ. Ист. и Древн.“, год. III, књ. 1., по рукопису библиотеке Воликоламског Јосифова манастира. У предговору, који је пред текстом Зонарине хронике у преводу, говори се, како „великыи самодрьжьць срьбьскыи деспотъ Стефанъ обрѣте нѣгде и чюдноую сію книгоу моудрѣишаго Зонары“, па је предао „чьстьнѣишемоу священноиноку Тимоѳею принести въ Светоую Гороу въ обитель Хиландарьскоую къ прѣписанію, иже по малѣ и бысть игоумень тое лавры Хиландара, при немьже и съвршьи се книга сіа“. Тај посао предаду некому Григорију, хиленданском калуђеру. Добивши „чюдноую сію книгоу моудрѣишаго Зонары“, забринуо се Григорије, како да поправи послати му превод, о коме вели: „понеже гроубыми нѣкыми поселими прѣписа се“. Међу тим није имао код себе ни Херодота, ни Тукидида, ни Арријана, ни Диона, а ни дела Јевсевија Памфила, Теодорита, Никите. У самој ствари поправка се тицала језика и правописа, јер се Григорије задовољио и летописом

„лѣтописателм Георгиѥ инока моудрѣишаго“, а то је превод Хамартолове хронике. — У тој скраћеној редакцији Зонарина дела има елемената, према којима се може узети, да појава оне фабулозне генеалогије Немањине стоји у вези с преводом Зонаринe хронике. О Ликинију говори Зонара у своме делу много више, него и који други хроничар, а о Ликинију каже, да је „ѐ Λικόβου“. У словенском преводу, а на име у преради има почетака посрбљивања: „воинствова же на Даки сирѣчь на Срблѥ; начелникъ же срьбьскыи Декевалъ; Траиянъ же сътвори мость на Доунавѣ чюдьнъ и побѣди Срблѥ;“ и т. д. Новаковић је показао, упоредивши словенски текст Зонариног хронографа, који није скраћен по смислу већ местимице, с грчким текстом, изворником и с талијанским преводом, па ни у којем није нашао посрбљавања земаља и народа, те је то потекло из пера српскога преводиоца (Starine, књ. IX., 68.). Ово се потврђује и одломцима Зонариног хронографа, које је Вл. Качаповски наштампао у XIV. књ. Starina (стр. 128.—172.). К оним белешкама, што су их исгакли В. Јагић по А. Попову, и Ст. Новаковић по тексту из „Читенія“ могу се додати и ове неколике: „многіѥ срьбьлѥ оубише фрязи; — приближи се кь полатѣ срьбьскаго начелника; воде са собою срьбьскіе посланики“ и т. д (Starine. књ. XIV., 119.). О Ликинију говори се у оним одломцима на стр. 131., и вели се: „лѣкініе же родомь срьбьнь,“ а тако се исто спомиње Ликиније као Србин у преведеном и прерађеном делу Зонарину, који је имао у рукама А. Попов: „Ликиніи же бѣ родомь Срьбинь.“ То је дошло од лажног идентификовања: пошто је Ликиније из Дакеје, а Даки су Срби — онда је и он Србин! Да објасни то посрбљавање, Новаковић наводи врло знамените речи Бојанскога у овом погледу: „Да су сва словенска названа земаља и народа несловенског порекла или поимањe имена новијих народа у времене, у које се они још нијесу били настанили на тим мјестима, употребљена према истом обичају средњевјековних писаца, који су земље без престанка звали географским и народним именима, пошто је у њима сеобом народа са свијем нов ред ствари настао.“ Јамачно је и овде утицао дух оних времена, но што је познато, да су састављачи и других родослова доводили у сродство своје владаоце с византиским и римским царевима, а да би се показало у ствари њихово превелико одушевљење за веру и славно порекло. Као је зарад политичких прилика у почетку XV. века лоза Стефана Лазаревића изведена од Немање, отишло се и даље, доведавши Немањину лозу у свезу с православним царем Константином. А да се то што боље изведе, учинило се састављачу родослова врло згодно, да узме зета Константинова, Ликинија, који беше Србин, родом из Дакије. Као што се види, није се ту казало ни на хронолошку ни на историјску истину. Немања је према том родослову, који је у животу деспота Стефана од Константина Философа, српским родословима и у руским хронографима, праунук цара Константина, а колики је размак времена од IV. до XII. века!

3., После ове напомене о роду Немањину, вреди што споменути о оцу и браћи му. Данас се још управо није одлучило, ко је Немањин отац, већ има неколико мишљења, од којих је последње Љ. Ковачевића, које изнесе у својој приступној академској расправи. То је мишљење, да је Немањин отац Завид. Тако исто ни о Немањиној браћи немамо тачних извешћа ни у домаћим, ни у страним изворима. Заиста је особита појава, а њој и особити узрок, што унуци не забележише имена својега деда, нити синовци имена својих стричева. Међу тим родослови и летописи, који су постали неколико векова након ових првих историографа, не само да нам спомињу оца и браћу Немањину, именовавши посебице, већ показују и српске области, у којима су владали и задужбине, које су у њима подигли.

Бела Урош, син Ликинијев, пошто му отац би погубљен, побегао је у западне српске земље, и тамо се оженио њерју франачкога краља и с њом имао два сина: Техомиља и Чедомиља (Чодомиљ). Техомиљ пак имао је четири сина: Прволава, Завида (Давида), Срацимира и Стефана Немању. И ако најстарији домаћи писци ништа не знају казати о пореклу Немањином, и ако летописи прве редакције прелазе ћутке преко овога питања; опет ни казивање родослова и где којих кратких летописа није без предности, има нечега истинитога. Поред остале браће, у верковићеву летопису спомиње се као Немањин брат

Мирослав (Starine XIII., 140.). Само о некима од браће Немањине има у документалним споменицима, да се спомињу као браћа Немањина, а то су *Срацимир* и *Мирослав*. Тако се о Срацимиру сачувао спомен у латинским споменицима (Љубић, Monumenta Spectantia, I., у XVIII. листини, и Срезневски, у зборнику мало познатих словенских споменика, у споменику по реду XLVI.; в. Jagić, Archiv II., 66.). И народна нам песма сачува спомен о Срацимиру, јер у песми „бој на Чачку" (Вук, II. бр. 42., издање од 1862. год.) имамо овакав почетак:

„Полетела два врана гаврана,
„Од Србије земље племените,
„И Мораве воде валовите,
„*Са кубета цркве Немањића*
„*Срацимира од старине бана*,
„Све моравске земље господара.

Тако дакле, сама песма сачува спомен и где беше држава Срацимирова: у басену западне Мораве, око данашњега Чачка, где је подигао и задужбину, коју летописци зову „Градаць при рѣцѣ Моравѣ".

О Мирославу се спомиње и у познатоме запису на јеванђељу Мирослављеву, где се каже: Азъ грѣшнии Григорие диакъ недостоины нарекъ се диакъ заставихъ сие евангелие златомъ кнезю великославномоу *Мирославоу синоу Завидиноу* (Ст. Новаковић: С археоношке изложбе у Кијеву, Београд 1874., 33., 34.; Дучић, Гласник кн. LVI., 98.). Ако је дакле, Мирослав син Завидан, а Завид брат Немањин — онда би Мирослав био „братьньць" Немањин. Али се сви спомени страних хроничара противе такој претпоставци, у њима се свуда уза Немању стављају и браћа Срацимир и Мирослав (Годишњица X., Ил. Руварац, у чланчићу „Мирослав брат Стефана Немање," 65.—68.). Поред оних спомена, које је Руварац сабрао из страних хроничара, има слична белешка у Шафариковој „Geschichte der Südsl. Literatur, III., 1. Abth. стр. 65.: Codex M. S. monasterii Salmansveilensis: „Neeman et Chrazimirus, magni comites de Servigia et Rassia cum tertio fratre Mechilavo — — — gratanter egrediebantur obviam peregrinis et Imperatoris adventum, prout decebat, cum ingenti pompa et apparatu magnifico salutantes, hunc honorant, hunc benignis stipunt obsequiis."

4., Немањино крштење не спомињу подједнако сви српски летописи и родослови. Летописи прве редакције ништа о томе не спомињу; родослови пак и кратки летописи не само да знају за то Немањино крштење, већ додају, да се по обредима православне цркве крстио по други пут у тридесетој години од владике Леонтија. Ако се упореди ово причање родослова и летописа с оним, што о том казују Немањини биографи, видеће се неоснованост тврђења летописа и родослова, јер оба биографа веле: Оу храмоу соуштимъ въ земли тои и латиньскимъ нерѣмъ, изволениимь же божиимь сподоби се и латиньскои приити крьштениѥ: Възвраштьшоу же се отьцоу ѥго на стольноѥ место, и изнесеноу соуштоу младѣньцоу томоу сѣмо, си доби се въторои крьштениѥ приити отъ роукы светителя и архиерея посрѣдѣ срьбьскыѥ землѥ (Ив. Павловић: Житиѥ краль срьбьскыихь, Београд 1877., стр. 3.). Врло згодно Ив. Павловић објашњава причање наших летописа и родослова о Немањином крштењу, кад каже: „С моје стране, ја бих пре поверовао Сави, почем је о томе боље знао но летописци из XVI. века, којима се осим тога може још и пребацити: да су за Немањино крштење изабрали годину тридесету с тога, што је се у тој години Христос крстио."

5., Казивање родослова и кратких летописа о јерусалимским катедрама, које је св. Сава основао у српским земљама, у држави брата свога Стефана Првовенчаног, поставши архијепископ и задобивши независност српској цркви. То је питање занимало многе испитиваоце српске политичке и црквене историје, као Руварца, Дучића, Јастребова, П. Срећковића, Голубињског и т. д. Свакако је најновији рад Ил. Руварца на том питању у Летопису Мат. Српске, књ. 150., ако не потпуно решио то заплетено питање, а оно бар више изнео при-

лога за његово правилно решење. Савини биографи, говорећи, како је Сава, дошавши у Србију као архијепископ и венчавши свога брата Стефана краљевским венцем, сабрао сабор и на њему изабрао међу својим ученицима оне, за које је мислио да су вредни владичанског чина и дорасли бремену, које примају на своја плећа. Све те избранике поставио владикама и игумнима; али биографи не именују места, која им Сава одреди, те и набрајање јепископија у родословима и летописима дође с друге стране. Отуда је настало питање: колико је основао св. Сава јепископских катедара, и у којима крајевима српске земље — да ли дванаест, као што казују родослови и прави (кратки) летописи или осам, како гласи белешка уз копорински летопис штампана (Památky, Okaz. 54.)? Тај запис навешћемо ради његова значаја: хрисовоуль самаго светаго Савы и брата его првовѣнчанаго краля Стефана. мѣста епископомъ срьбьскымъ: а. зетскыи, .в. рашкыи, .г. хвостьнскыи, .д. хльмскыи, .е. топличкыи, .ѕ. боудимскыи, .ѕ. дьбьрскыи, .и. моравичкыи. У родословима и кратким летописима има још четири јепископије, а то су: липљанска (грачаничка), призренска, браничевска и београдска. О последњим двема мисли Руварац, може се рећи, да нису стајале под влашћу српскога архијепископа све до 1284. или 1286 године, пошто ни Београд, ни Кучево ни Браничево беху до тог доба под влашћу српских краљева. О липљанској (грачаничкој) и призренској јепископији узима Руварац, да су изгрбљене у другом рату Немањином с Грцима, па их је тек Владислав или брат му Урош I. спојио са српском земљом, својом државом.

6., Интересно би било знати што изближе о намери, ради које би унесен и родослов босанских банова у неке родослове и кратке летописе. Тако у „историји вь кратцѣ" — карловачком родослову испред друге гране лозе Немањине од Вукана стоји кратак родослов босанских банова: Стефань же краль, брать Милоутиноу крали оурошоу второмоу, иже срезь сьдрьжаше сь своиѥ соупроужницою каталеноѥ дьштерію крали оугрьскаго, владислава роди, оурошица и елисаветоу. і елисавета роди .г. сини: Стефана, босанскаго бана, иниосава и владислава. и владислав роди тврьдька бана и влькика (Památky, Let., стр. 62.). Јамачно је изведен и овај родослов у прилог династичким тежњама. Кад се у XIV. веку, а после смрти Душанове 1355. године распаде пространа његова држава, те постаде више њих мањих, којима владаше бивши намесници — сваки од њих, да би показао веће право за своје господство, а по смрти Урошевој и на престо Немањића, служио се и родбинским свезама за доказ тому. Отуд посташе родослови Лазаревића, Бранковића, па и овај босанских банова. Али као да им свима би то узаман, јер све те њихове тежње препречи сабља турска; њих очекиваше или сабља или чалма, да им да права, те да се не гложе око расутог народа српског. За то њих и виђамо, да са својом војском решавају битке у корист Турцима, да учествују у свим освајачким потхватима турских султана (в. Даничићев превод Истор. Срба од А. Мајкова, II. издање, стр. 190., 191.).

7., Овде нам ваља споменути и велику, управо непрежаљену оскудицу у нашим летописима и родословима: што ништа не спомињу о добу пре Немање, пре друге половине XII. века. Ништа у њима нема о живовању нашег народа на Балканском полуострву читавих пет векова. Изгледа, да наши летописци нису знали или су мислили, да српска историја почиње од Стефана Немање, тако једни, а други да ваља довести српску народну династију у сродство с царем Константином, од ког преко унука му Беле Уроша и праунука Техомила (по сестри), потиче велики жупан Немања. „Тај родјаг, вели Рачки, тумаћи учени Rus Hilferding iz strogoga pravoslavja srbskih ljetopisaca, koji su Stjepana Nemanju držali za osnovatelja pravoslavja, a sav prošli period do XII. vieka, u kojem bijaše srbski narod podčinjen rimskoj crkvi, smatrali su kao da ga nije bilo za srbski narod, da se je izgubio iz narodne sviesti". Али Рачки не пристаје на то објашњење, већ упућује на онај културни утицај и надмоћност Византије у Срба и Бугара: „Jstina je, da je Stjepan Nemanja srbskim ljetopiscem bio „новыи мироточьць, оутврьдивь православіе, потрьбивь ереси своего отьчьства срьбьскые земли", da su oni u duhu vidjeli zemlju srbsku, na kojoj posijaše sjeme vjer-

sv. apostoli, prije Nemanje, razrovanu i obezčašćenu „različitimi eresi“, nebismo se ipak usudili onu prazninu podmetnuti ovomu religioznomu motivu, kada se sa gore navedenoga psihologičkoga i kulturno-literarnoga protumačiti dade“ (Književnik. II., 239.).

IV.

Закључак

Говорећи о летописима и родословима, узгред смо изнели, како се цене, колика им се даје вредност, а колика им је у ствари — што се најбоље може извести из грађе, коју пружају за објашњење и сазнање наше историје. Али није исти суд о вредности летописа и родослова у свих наших испитивача старине. Тек се у новије време отпочело научно обрађивање извора за нашу историју. Не може се порицати да у летописима и родословима нема прилога нашој историји, којима се долази до јаког осветљења њеног; али је у многима и толико ствари, којима се не сме одмах веровати, док им се не нађе потврде с друге стране, на аутентичне историјске грађе. Колико је могло ући погрешака у наше летописе и родослове с грађом унесеном из разних извора, а особито из народних предања, може се објаснити једним примером наше новије литературе. Кад је Јован Рајић, први историк и оснивач историјске радње у Срба, радио своју историју, није му могућно било имати преглед и аналитичку критику извора, које данас има или која се управо тек почела обрађивати. Њему тада није било познато много наших старих споменика. Да попуни оскудну грађу, коју је могао сабрати по рукописима, њему онда познатима, латно се и најнекритичнијег извора, народних предања и летописа и родослова из најдоцнијег доба. На тај начин унео је много погрешака у своју историју и што се тиче историјске и што се тиче хронологиске стране.

А то није било само с Рајићем, но и с многим доцнијим радницима на српској историји, који су се њиме служили. Како дакле, није могло бити унесено погрешака у летописе у време кад су они писани, а када оно беше непогодно и за какав литерарни рад, а још мање за историјски, где нарочито ваља имати обазривости и објективности?

Права се оцена о летописима и родословима може изрећи тек према њиховој садржини и према изворима, из којих је узета грађа. — Летопис прве редакције постао је у последњој четвртини XIV. века. За састављање његово летописац готово ни мало није употребио друге грађе зан оне, коју је узео из наведених биографија. Не познајући и друге споменике и аутентичне изворе, састављач је учинио, те му је посао остао без великe вредности, пошто његове грађе има и у изворним делима. И народна му је традиција дала мало грађе, није се умео користити њом, ма да је у његово време била врло бујна и обилата, те би му захвална била, да нам је што год отуда забележио. Ослонивши се само на биографије, а не умејући разликовати језгро од форме, под утицајем духовним онога доба, који се протезао и на књижевност — ограничио се на саме биографије, избележивши из њих го родослов и белешке о задужбинама и богоугодним делима. Руварац вели, да је овај најстарији летопис само покушај, чему се може додати, да је и панегирик српских краљева, царева и деспота.

Као што је при расправљању о родословима споменуто, они су са свим супротни оним летописима, а особито њихова прерада из XVIII. века. Истина опширнији су, али и — непоузданији. Састављач родослова, ценећи грађу из непоузданих извора, увећао је обим, али није додао тим што више у прилог њиховој вредности. Кратки пак летописи само у кратко понављају, што има у опширнијим летописима и родословима, налажући то по годинама, а по кад што износећи у оним сећаним белешкама и нових прилога, особито из доба под Турцима.

Овакав суд о летописима и родословима у погледу њихове вредности као извора, још више потврђује њихов обим. На пр. они, који говоре само о времену владавине Немањића, као копорински летопис, немају ни три четири листа, а тропошки родослов све то

време прича у 33 листа; међу тим знамо, да „byzantinski ljetopisci, imenito Joan Kantakuzen i Nikifor Gregoras samo vladanje Stjepana Uroša III. i Stjepana Dušana mnogo obsirnije opisuju.“ Као да, по нашим летописцима судећи, и није било другог чиниоца у држави српској осим владаоца, јер и летописина и родословима нема ни спомена о оној моћној властели, која беше од пресудна утицаја на живот средовечне српске државе. О оним великим ратовима, које вођаху Немања и потомци му с Византијом, Бугарском и Угарском у XII., XIII. и XIV. веку, нема спомена у нашим летописима, или су то спљушне белешке, по којима се не може ни на што закључити. Тропошки родослов опширније од осталих спомиње ратове Стефана Првовенчаног са „царем загорским“, с Андрејом II., краљем угарским, даље ратове за време Уроша I., Драгутина, Милутина и Стефана Дечанског, спомиње ратове Душанове с Грцима, Мађарима и босанским баном. „Ali ovi ulomci, вели Рачки, nisu ni podpuni ni zadahnuti kakovom misli, iz koje bi se mogla nagovještati vanjska politika srbskih samodržaca. Srbski ljetopisci govore o tih borbah, kao da bi iz zabave ili ratobornosti vladalaca potaknute, ili pako od njihovih zlobnih protivnika bez razloga političkoga, no iz sama poticanja djavolskoga podignute i vodjene bile!“

О литерарној вредности летописа и родослова нема се шта рећи. Њихов облик и начин излагања дивно су сведочанство, да они нису тако велика добит, а да су уједно и мерило спремности и учености српских летописаца средњега века, који, по речима Јагићевим, траје и до првих дана XIX. века.

У опште суд о нашим летописима и родословима врло је оштар, али и одмерен према њиховој вредности и према раду те врсте у других народа, као на пр. Руса, чији је Нестор по својој вредности први од словенских летописаца, украс старе руске литературе. — Па и поред свега тога нама су драгоцени споменици и ти наши летописи и родослови, јер су у неку руку једини извор за многе белешке, које нам помажу осветлити колико толико нашу прошлост; а знатни су и за то, што је то једини самостални књижевни рад, који не усахну ни у најтежим данима живота народа српског. Заједно с народним песмама, сакупљени по манастирима, тим културним средиштима старе српске државе, а доцније српскога народа — чуваху они спомен на старе дане државне самосталности. Једни и други — летописи с родословима и народне песме — беху ризница, у коју неуки калуђер и српски гуслар остављаху одломак по одломак минулога живота у славној и мучној прошлости, подсећајући тиме потомство на славну прошлост, а тешећи га надом на бољу будућност.

Сима Н. Томић,
фил. IV. год.

ПРЕДАВАЊА ИЗ ЛАТИНСКОГ ЈЕЗИКА

(Свршетак)

§. 14. *Основе на — n.*

Singularis:

N. leō лав	virgo девојка	nomen име
G. leōn-is лава	virgin-is девојке	nomin-is имена
D. leon-i лаву	virgin-i девојци	nomin-i имену
Acc. leōn-ēm лава	virgin-ēm девојку	nomen име
V. leō лав	virgo девојко	nomen име
Abl. leōn-ē лавом.	virgin-ē девојком.	nomin-ē именом.

Pluralis:

N. leōn-ēs лавови	virgĭn-ēs девојке	nomĭn-ă имена
G. leōn-um лавова	virgĭn-um девојака	nomĭn-um имѐна
D. leōn-ĭ-būs лавовима	virgĭn-ĭ-būs девојкама	nomĭn-ĭ-būs именима
Acc. leōn-ēs лавове	virgĭn-ēs девојке	nomĭn-ă имена
V. leōn-ēs лавови	virgĭn-ēs девојке	nomĭn-ă имена
Abl. leōn-ĭ-būs лавовима	virgĭn-ĭ-būs девојкама	nomĭn-ĭ-būs именима.

Именице мушкога и женскога рода мењају се по обрасцима leo и virgo, а средњега рода по обрасцу nomen.

Основе, које амо спадају, имају оваке завршетке:

a.) — ōn: aquilo (m.) северни ветар; bŭbo (m.) сова; carbo (m.) угаљ; sermo (m.) говор; Juno (f.) Јунона.

b.) — ion: concreta masculina: centŭrio стотник; histrio глумац, pāgio мач, etc; abstracta feminina: communio заједница; opinio мњење; ratio разум; etc.

c) — in: *α*) *Nom. — O;* Masculina: cardo стожер; ordo ред; homo човек; margo ивица; turbo вихор; Apollo Аполон; Feminina concreta: arundo трска, grando град (туча), hirundo ласта, imago слика, testudo корњача, etc. за тим abstracta на — ĕdo, — ĭdo, — go, — tudo: dulcedo слаткост, cupĭdo жеља, orīgo почетак, fortitudo храброст.

β.) *Nom. en:* Neutra: agmen чета, cacumen врх, flumen река, carmen песма, gramen трава, semen семе; etc. Masculina: pecten чешаљ и имена, која значе мушка лица као: cornicĕn трубач, etc.

γ.) *Nom. is:* pollĭs (m) палац (и pollen, n.), sanguĭs (m.) крв.

d.) — ēn: lien и splen слезина (m.) ren (m.) бубрег (обично pl. renes).

§ 15. *Напомене к основама на — n.*

1. Већина именица мушкога и све женскога рода одбацују заједно с номинативним наставком — s и крајњи глас од основе — n У осталим падежима слабе првобитно ŏ у ĭ (осим наведених у §. 14, a. b.)

Основа carn (из carōn), која у Nom. sg. гласи cāro (месо), избацила је ŏ испред n у свима осталим падежима: Gen. carn-is etc.

Основе pollĭn и sanguĭn, одбацивши крајњи глас од основе — n, узимају у Nom. sg. наставак s, те гласе pollis, sanguis.

Основе căn и iŭvĕn умењу у Nom. sg. испред — s самогласник — ĭ, те гласе căn-ĭ-s (пас), iuven-ĭ-s (младић).

Основа sen шири се у Nom. sg. дометањем слога — ec и гласи тада senex (из sen-es-s старац), Gen. sen-is etc.

2. У Gen. pl. имају завршетак — ĭum ове речи; caro (месо), lien (слезина), ren бубрег; дакле: carnium, lienium (и lienum), renium (и renum).

§ 16. *Род именичких основа на — n.*

1. *Masculina* су: *α*) сва substantiva на — o (— ōnis), — o (— ĭnis);

β) сва substantiva на — is (— ĭnis);

γ) сва substantiva на — ēn (— ēnis).

δ) сва concreta на — io (— ionis);

2.) *Feminina* су: *α*) abstracta на — io (— ionis);

β) substantiva на — do (— dĭnis). Masculina су само cardo (стожер), и ordo (ред);

γ) substantiva на — до (— gĭnis). Massulinum само margo (крај, ивица);

3.) *Neutra* су сва substantiva на — ēn (— ĭnis). Masculinum само pectēn чешаљ.

(Практична вежбања на ове и претходне основе). —

§ 17. — **4. Основе на усне (labiales). — p, — b — r, m,**

Основа: princĭp (Nom princep-s поглавар)

Sing. N. princep-s поглавар	Plur. princĭp-ēs поглавари
„ G. princĭp-is поглавара	„ princĭp-ūm поглавара
„ D. princĭp-i поглавару	„ princĭp-ĭ-būs поглаварима
„ Acc. princĭp-ēm поглавара	„ princĭp-es поглаваре
„ V. princep-s поглавару	„ princĭp-ēs поглавари
„ Abl. princĭh-e поглаварем.	„ princĭp-ĭ-būs поглаварима.

Исто тако мењају се:

1.) *основе на р:* masculina: auceps (Gen. aucĭpis птичар), etc. Feminina; dap-s собет; осн. ор. — (§, 18 Gen. op-is помоћ), stirp-s (колено, племе); — Comm.: — ір: adep-s маст, сало; forcep-s машице; mancep-s предузимач; municep-s суграђанин.

2.) *основе на — b:* feminina: pleb-s (G. pleb-is) пук; trab-s греда; urb-s варош, град.

3.) *основе на — v:* masc: Jupiter (§. 18, 2); Comm.: bo-s (Gen. bov-is говече); neutr.; fel (Gen. fell-is) жуч.

4.) *основе на — m:* само hiem-s (и hiemp-s S.) Gen. hiem-is зима. —

§. 18. *Напомене к основама на уснене.*

1.) Првобитни самогласник — i испред крајњег гласа од основе b и п претвара се у Nom. sg. у ē: на пр. осн. princĭp — Nom. sg. princēp-s. Исто тако претвара се и ă у основи aucĭp — Nom. sg. aucep-s, Gen. aucĭp-is etc.

2.) Jupiter (из Jou-pater. Jov-pater) гласи у G. Jŏv-is, у D. Jov-i, у Acc. Jŏv-em, у Abl. Jŏv-e.

3.) Bos (говече) Gen. bov-is etc. гласи у Plur. N. Acc. Voc.: bōv-es, Gen. bō-um (m. bo(v)-um), Dat. и Abl. bobus и bŭbus (м: bou-bus).

4.) Од основе felv постала је унапредним једначењем основа fell, која у Nom. sg. гласи fel (жуч).

5.) Stirp-s (племе), и urb-s (град) имају у Gen. plur. завршетак ium (гл. примедба § 1,7.); дакле: stirpium. urbium.

6.) Од основе ор употребљава се само Gen, Acc. и Abl sg. (помоћ); plur. je потпун; opes (благо, имање) etc.

§ 19. *Род именичких основа на уснене.*

Masculina су само substantiva, која значе мушко лице.

Neutrum је само fel (жуч).

Communa су adep-s маст, forcep-s машице, mancĕp-s предузимач (-ица), municep-s суграђанин (-ђанка), princep-s поглавар (-вица).

Сва су остала substantiva у овој врсти feminina.

(Практична вежбања на ове и претходне основе).

II. Основе на самогласник

А. Основе на — i

1. Основе с Nominatic-ом на is.

Основа cīvi-s (Nom. cīvi-s)

Sing. N. cīvi-s грађанин	Plur. cīves грађани
„ G. cīvi-s грађанина	„ cīvi-um грађана
„ D. cīvi грађанину	„ cīvi-bŭs грађанима
„ Acc. cīvĕm грађанина	„ cīves грађане
„ Voc. cīvi-s грађанине	„ cīvēs грађане
„ Abl. cīvē грађанином	„ cīvi-bŭs грађанима

Исто тако мењају се:

1 *Masculina:* amnis река; crinis коса; finis крај, међа (pl. међе, области); funis конопац; ignis ватра; panis хлеб &c.

2. *Feminina:* apis пчела, auris уво; avis птица; neptis унука, ŏvis овца; pestis куга, vestis хаљина; vitis лоза; &c.

Све именице ове врсте су равносложне (parisyllaba). —

Напомена к именичким основама на-i Nom-is

1. Accus. sing. — Првобитни завршетак-im имају: а) *увек* ове именице: amussis конопац (ad amussim); bŭris гредељ; ravis промуклост; tussis кашаљ; sĕcŭris (Acc. sĕcŭrim чл. 11, 1. с.) краставац; sitis жеђ, vis сила, 12, 4); за тим земљописна имена, као: Albis, Hispălis. Siris, Nĕapŏlis, Phălaris, Fĭbĕris &c. — b) *чешће* in nero en имају: fĕbris грозница, pelvis леђен, puppis крма, restis узица, secaris секира, turis кула; — с.) обично em *ретко* im: clavis кључ, messis жетва; navis лађа, sementis усев.

2. *Abl. sing.* — Првобитно i (место ē) имају а) увек ове речи, које у Acc. sing имају im; — b.) обично navis лађа, biperinis секира, (на обе стране оштра);— с.) често ове речи:

amnis река, anguis змија; āvis птица, axis осовина, bilis жуч, cānālis прокоп, cīvis грађанин (-ђанка); fustis батина; ignis ватра (особито у изразу igni ferroque devastare): —

3. *Gen. plur.* Apis пчела има ретко, mensis месец и volucris птица имају обично-um (место ium).

4. *Acc. plur.* Именице, које у Gen. plur имају-ium, праве у Acc. pl. облике на īs поред ēs (= i-es = i-is = īs).

§. 22. *Род именица ове врсте*

Parisyllaba на is су већином *feminina*.

Masculina су *α*) све на nis; затим axis (осовина,) caulis (стабло), collis (брежуљак), ensis (мач), fascis (сноп), follis (духало), fustis (батина), mensis (месец), orbis (круг), piscis (риба), postis (довратак), sentis (трн), torris (главња), unguis (нокат), vectis (полуга), vermis (црв).

β). нека substantiva, која су управо adjectiva и код којих ваља допунити дотичну именицу: annalis (sc. liber) летопис; natalis (sc. dies) дан рођења; mōlaris (sc lapis или pens) жрвањ, кутњак; pugillares (sc. codices,) писаће таблице.

γ). pluralia tantum: antes (-ium) редови, casses (-ium) мрежа, manes (-ium) душе покојника.

Communia су: anguis змај, змија; assis даска, cānalis прокоп, civis грађанин (-ђанка) clunis бут, callis стаза, corbis котарица, hostis непријатељ, rētis мрежа, scrobis јама, torquis верига. —

(Практична вежбања на ове и претходне основе). —

§ 23. **2. Основе с номинативом на — es**

Основа vulpī, (Nom. vulpe-s лисица),

Sing. N. vulpe-s лисица	Plur. vulpē-s лисице
„ G. vulpī-s лисице	„ vulpī-um лисица
„ D. vulpī лисици	„ vulpī būs лисицама
„ Acc. vulpē-m лисицу	„ vulpē-s лисице
„ U. vulpe-s лисицо	„ vulpē-s лисице
„ Abl. vulpē лисицом	„ vulpī-būs лисицама.

Исто тако мењају се: aedes храм, caedes убиство, clades пораз, fames глад, moles терет, nubes облак, sēdes седиште, strues гомила, &c.

§. 24. *Напомене.*

1. У Gen. pl. имају-um: ambages (околишење, странпутица), sēdes (седиште), strues (гомила), vates (пророк), vepres (трње).

2, Реч aedes значи у sing „храм" а у plur. „храмови, кућа." —

3. Fames (глад) je heterocliton; јер у Ab sing. гласи famē по истој деклинацији.

4. Indoles (способност) je singulare tantum.

5. Ambages je defectivum casibus; јер има у sing. само Abl. ambagē; plur je потпун.

§. 25. *Род именица ове врсте.*

Substantiva ове врсте су *feminina*.

Masculina су само: vepres (трње), vertes (ветар).

Communia су: vates (пророк, пророчица), palumbes (дивљи голуб). —

§ 26. **3. Основе, које у Nom sg набацују — i**

Основа parti. (Nom. par-s из pars-s м. parti-s део чл. I.)

Sing. N, par-s део	Plur parte-s
„ G. parti-s дела	„ parti-um
„ D. partī делу	„ partī būs
„ Acc. partē-m дело	„ partē-s
„ Voc. par-s дело	„ partē-s
„ Abl. partē делом	„ partī-būs

Основе, које амо спадају, имају оваке завршетке.

a.) — ti: ar-s (вештина), cohors chors cors (кохорта). fors (случај), mors (смрт), sors (судбина). puls каша, nox (g. nocti-s noh). frons (чело), gens (народ, племе), lens (сочиво), mens (ум, разум), cos (брус). dos (мираз), lis (распра, парница). —

b.) tati: aestas (лето), libertas (слобода) veritas (истина), celeritas (брзина), sedulitas (марљивост), &c.

c.) toti: (juventōs (младост), sālus (спасење), virtus (врлина), senectus (старост). &c.

d.) — di: frau-s (превара), lau-s (похвала) frou-s (лицше), glau-s (жир) &c.

e.) — ci: arx (тврђава) falx (срп) faux обично pl fauces грло), laux (здела), merx (робља. товар. спрет), calx (пета). —

f.) — ri: imber (m. пљусак), āter (m. мешина), venter (m. трбух), linter (f. чун). —

g.) — si: as, gen. assi-s (ac. m), sēm-is (полуас).

§. 17. *Напомене.*

1.) Nom sing. — Основе ове врсте, које испред-i имају t или d, избацују, пошто је i испало, ове дентале, изједначивши их најпре с номинативним наставком-s (§. 1,5); на пр. осн. dōti — Nom. dō-s (м. dos-s из dot(i)-s) осн. laudi-Nom. lau-s (м. laus-s из laud(i)-s).

Основе на ri умећу у Nom. sg. испред r кратко ĕ, на пр. осн. litri-Nom. lint-ĕ-r.

Основа assi гласи у Nom. sg. as (чл. 1. Gen. assis &c,).

2. *Gen. plur.* — Основа на-tati (§. 26, b) имају у Gen. plur.-ium поред-um, а основе на-tati (§. 26, c.) само-um. Исто тако има само-um, palus (бара) — Gen. pl. paludum. Остале основе на-di имају чешће-um него ium.

Masculina (§. 28, 2 β.), која су управо participia имају у Gen. pl.-um поред ium.

3. Defectiva casibus су cos (брус), calx (пета) и fors (случај). Cos и calx немају Gen plur. а fors има осим Nom jom и Abl. sing. forte (случајно); но Fors Fortuna има све падеже: Fortis Fortunae &c.

§. 28. *Род именица ове врсте.*

Substantiva ове врсте су већином *feminina*.

Masculina су само:

α. dens (dentis зуб), fons (fontis извор), mons (montis планина, брдо), pons (pontis мост). as (assis, ac), semis (semissis полус с); — imber (пљусак), āter (мешина), venter (трбух): —

β. нека substantiva, која су управо participia, код којих ваља допунити какву именицу мушког рода; као: oriens (sc. sol исток), occidens (sc. sol запад), sapiens (sc. vir мудрац), torens (sc. amnis бујица), rudens (sc funis конопац), sāliens (sc. fons водоскок).

Communia су: ādolescens (младић, девојка), parens (родитељ,-ља), serpens змај, змија, и основе на-āti,-iti, које значе nomina gentilia, као: Arpinas (Арпињанин), Fidenas (Фиденљанин), Quiris (Квирит), Sammis Самничанин).

(Практична вежбања на ове и претходне основе). —

§. 29. **Основе средњег рода на — i.**

Основа ănimăli (Nom. ănimăl животиња).

Sing. Nom. ănimăl животиња	Plur ănimăli-a животиње
„ Gen. ănimăli животиње	„ ănimăli-ōm животиња
„ Dat. ănimăli животињи	„ ănimăli-bōs животињама
„ Acc. ănimăl животињу	„ ănimăli-ă животиње
„ Vol. ănimăl животињо	„ ănimăli-a животиње
„ Abl. ănimăli животињом	„ ănimăli-bōs животињама

Исто тако мењају се ове основе:

a.) — ăli: ancŏrăle (канап од ленгера), vectigal (намет), cervical (зглавница.

— ări: calcar (оструга), exemplăr (примерак), torcŭlăr (вински тисак), altaria (-ium pl. tantum олтар). —

c.) —ĭli: ancĭle (штит), căbĭle (ложа), sēdĭle (седиште), &c.

d.) conclavĕ (соба), marĕ (море), praesepĕ (ограда), rētĕ (мрежа), &c.

e.) las (млеко), ŏs (кост). —

§. 30. *Напомене.*

1. *Nom. sing.* — Основе средњег рода на-і претварају у Nom. sg. крајње ĭ од основе у ĕ или га одбацују; на пр. осн. ancorali, mari — Nom. ancorălĕ, mărĕ, осн. vectigali, calcări — Nom. vectigal, calcăr.

Основа lacti одбацује у Nom. sg.-ti те гласи lac, а основа ossi (м. osti) одбацује-si те гласи у Nom. ŏs.

2. *Abl. sing.* ē место і имају имена градова; на пр. Praenestē.

3. *Gen. plur.* Имена свечаности имају поред ium такође-orum; на пр. Bacchanalium и Bacchanaliorum; Cerealium Cereallorum; Saturnalium-Saturnaliorum, &c.

§. 31. *Б. Основе на — u.*

Амо спадају само две речи: grus (Gen. gru-is ждрал), и sus (Gen. su-is свиња,) Обе су communia по чешће feminina. Sus има у Dat. и Abl. pl. su-i-bŭs, sŭbus и sū-bus.

(Практична вежбања на ове и претходне основе). —

В. Малина

ГЛУВОНЕМИ И ЊИХОВО ОБРАЗОВАЊЕ

од ЈОСТЕ Ђ. НИКОЛИЋА

(Свршетак)

XIII

Стање слуха код глувонемих.

Наспоменули смо већ, да код свију глувонемих не постоји потпуна глувост. Код већег дела налази се још неки степен слуха, али махом у толикој мери, да су те особе одвећ наглуве, које на обичној дистанцији нису у стању да разумеју и јаче изговорене речи. То је баш и узрок да се говор зарана пренебреге а тиме и убрзо заборави. Отуда је и оправдано упућивање таквих особа у ред глувонемих. *)

Није могућно одредити тачно степен глувости, при коме се може још да развије говор. Он се мења у толико, у колико је већа наглувост код појединих особа. Она деца, која имају још толико заосталог слуха, да разликују речи, могу савладати најнужније знање језика при постојаном вежбању. Артикуловање гласова у овим је случајевима више мање недовољно за потпуно разумљив говор, али је тек толико, да је споразумевање могућно. Појамно је, да таква деца нису у стању код куће да изуче говор потпуније, али је он и у толикој мери (у колико се буде савладао) деци од велике добити по школску наставу.

Ако ли је степен глувости још мањи, а то је, да су деца кадра да чују јаче изговорене речи на 2—3 корака, ту је дата могућност да деца изуче ваљано говор и све зависи од интелигенције дечије: хоће ли се знање језика савладати у оној мери, у којој је то случај код здраве деце, са обичном даровитошћу. Али и у овом случају, не може се остати без помоћи специјалне наставе за глувонеме. Она је у толико нужнија, што се наглувост (ма у ком степену она и била) не задржава постојано на једној мери јачине, но са старошћу дечијом постепено расте. Код добијене глувости тај је однос, као и код оне, коју деца од рођења имају (на су знање језика савладала). Губитак говора бива набрзо, ма да је он потпуно образован, било то за време наглувости, или у доба потпуног недостатка слуха. Све дакле зависи од тога, у колико се то знање буде постојано примењивало у самобраћају.

Испитивање, у коме се степену налази слух глувонеме деце, врло је важно по наставу, јер се тиме даје могућност учитељу, да дотични степен слуха искористује, што је од велике користи и олакшица по ученика а и по саме наставнике. Методе у испитивању слуха ми смо на свом месту наспоменули, а при њиховој употреби и примени у појединим случајевима мора се нарочита обазривост на то свратити, да деца изговорене звука не осете

*) Oobleein K. Meine Erfahrungen u. Ansichten über das Wesen der Irrsinnigen etc. 1883. p. 7.

осећајним нервима за пипање (који су у кожи распрострти), ма то било којим путем, ако се хоће, да се у овом истраживању дође до позитивних резултата. Према томе разликују се и разне категорије јачине слуха. Један лекар (Tayubee) нашло је код 411 глувонемих: 245 или 45 потпуно глувих; 14 чули су пљесак руку; 51 гласно узвикивање; 50 јачи глас близу уха; 44 разликоваше вокале и могли су их да понове; 6 понављаху кратке речи: а само је од свију њих могао 1 да понавља ставове. Од интереса је, да је између тих 411 глувонемих било 313 са урођеном глувошћу, од којих 141 по некоје звуке разликоваху, 41 понављаху вокале, а од 98 са задобијеном глувошћу (доцније) бејаху 73 потпуно глуви, а 25 чуше звуке. Сем ових категорија има код разних аутора и других, које тешко да ће односно тих подела и разноврсности имати какве практичке вредности. Тако неки, поред осталога, узимају и музикалну виљушку и деле у двоје разликовање њеног звука, и то: звук, који се добије наслањањем на резонатор (дакле његовим ојачавањем); и оно разликовање, које се добије наслањањем м. виљушке о зубе или лубању.

За наставу глувонемих све ово разликовање треба свести на што мањи а одређенији број категорија јачине звука. За ово испитивање треба само звонце (стопо) и звучна виљушка у контролисању крајњег степена слуха код глувонемих. При испитивању мора се нарочито пазити да деца не виде извор звука, нити осете потрес, који се на дотичном инструменту изведе. Сем тога треба обратити пажњу на слух једног и другог уха, и на обојима предузимати истраживања посебице. Резултате испитивања треба свести у ове поделе:

1. Потпуно глув:
2. чувење звонцета, разликовање звука;
3. чувење вокала; и
4. чувење речи (разуме се краћих).

Ако дете, чије се стање слуха испитује, не чује, кад се звонцетом близу уха зазвони, онда се такво дете може узети за потпуно глуво, јер у том случају оно није у стању ни да чује оне гласове, који му се јаче изговоре близу уха. Уколико ли да чује звук, онда треба видети, да ли је у стању да разликује вокале и да их понови.

При овом испитивању не треба се нарочито обзирати на то, да ли су деца научила вокале да изговарају, премда је у том случају испитивање много лакше. Тада се деци близу уха изговарају јаче, а наизменце, поједини вокали. Ако је дете у стању да вокале разликује, оно ће их као из неке даљине, поновити лакше или јаче, што доказује степен јачине слуха и јасност у њихову разликовању. Чим се докаже,да оно разликује вокале, треба испитати да ли, и у колико речи чује.

Испитивање слуха у погледу разликовања речи, почиње се са изговором једносложних речи, које се недалеко од уха изговоре јасно и разговетно. Само ако је дете у стању да поједине речи разговетно понови, онда му се признаје, да има јачину слуха за разликовање речи, у противном случају мора се узети да је јачина слуха само толика, да се њоме могу разликовати вокали. Изговор речи у велико олакшава и та околност, у колико је дете пре чуло и да ли је тек доцније оглувело, по што је језик већ научило. У противном случају није кадро да их понови (при непотпуном чувењу свију гласова) или и ако то и учини, тај је изговор више мање неразумљив. Разлика је томе велика, са које се може врло лако и да обмане у пресуђивању интензитета слуха. Оне речи, које је дете научило може да понови, ма да су се оне изговориле у растојању од 4—5 корачаја, јер је тада довољно да деца чују само неке гласове, из којих ће моћи да закључи реч, која је изговорена; буду ли речи непознате, мора му се ближе код уха јако и разговетно да изговоре, па да их узмогне поновити. Испитивања стања слуха у разним заводима за глувонеме дао је овај ресултат:

Таблица 11.

Јачина слуха при коме може да се чује:	по ротиве-у	по кра-меру		Завод						Свега		Узајма сва	Процент
				Бадешки			Берлински						
		урођен	добијен	урођен	добијен	неодре-ђено	урођен	добијен	неодре-ђено	урођен	добијен		
Речи	7	3	1	6	3	1	4	12	—	13	16	37	4·3
Вокали	14	2	—	15	16	2	6	12	—	23	28	97	11·2
Звуци	115	12	4	12	7	3	17	39	1	41	50	210	24·3
Са свим глув	245	10	13	27	105	8	24	86	3	61	204	521	60·2
Свега	411	27	18	60	131	14	51	149	4	138	298	865	100

Из овог прегледа видимо, да је више од половине (60. %) свију глувонемих, потпуно глувих; четвртина (24 %) разликује у опште звукове; а тек седми део (15,5) чује вокале и разликује речи. Разноврсност стања јачине слуха код глувонемих, који су глуворођени, и оних, који су оглували (доцније), састоји се поглавито у томе, да је код ових последњих број, који су потпуно глуви, много већи (6·84), но код оних првих (4·22).

Према овоме видимо, да је највећи део глувонемих особа, које су потпуно глуве, и да је тиме раду настави гласним говором много тежи, но што би било, кад би тај број био заступљен онима, који бар могу да разликују вокале.

Међу тим није редак случај, при коме се нађе, да стање слуха на оба уха није једнако, већ да је на једном уху јачи слух, но у другом, или да је дотична особа на једном уху потпуно глува, док је на другом у већем или мањем степену наглува. Ово се најбоље може тачно да распозна музикалном виљушком: ако буде постојало разликовање звука, то ће се чути звук виљушке, (која је стављена у покрет) кад се метне на средини темена, и то разуме се, на ону страну, на којој се боље чује.

При јачем слуху глувонеми обично и сами знају: да ли имају слуха или не, а зато им се да прилика, да то уоче приликом каквог пуцња, пиштања локомотиве, грмљавине, свирања музике и т. д. И сам сам имао прилике да чујем једног глувонемог ученика у берлинском заводу, при часовима учења у радионици, да полагано певушка какву мелодију, премда је она, разуме се, увек погрешно извађана. У оваким случајевима, а често и кад су деца одвећ наглува, неки родитељи настану да им та деца уче да свирају на каквом инструменту. Истина да има неколико глувонемих, који су у повољним околностима (у првоме реду слуха) и научили да свирају али је то учење врло тешко и без икакве практичке вредности по онога, ко учи, јер отуда има најмање користи, баш у погледу самог музикалног уживања, а и способност е музикална као и спрема такве деце врло лабава. Такво је учење без икакве оправдане циљи, а махом постане за децу и досадно, кад се и време и пажња мора да утроши на такав бескористан, механичан рад.

XIV
Лечење глувости.

Од излечљивости глувости зависи права помоћ и противу немости; ко учини да се глувонемима поврати слух, тај им је у исто доба и језик одрешио. Ово, што се до данас није могло да постигне на медецинском пољу рада, узела је на се педагогика, да бар посредним путем одмогне једном великом злу.

У почетку, као што смо видели, и сами лекари нису били на чисто са узроком немости; сви су схватали немоћ говора, као последицу какве аномалије језика, па су и сви покушаји у лечењу били управљени на овај орган. Нарочито се веровало, да ће се немост моћи да уклони расецањем везица језика (Prenulum linguae) за које се мислило, да су оне поглавита сметња у неспособности језика за говор, с тога се је и та операција предузимала врло често над глувонемом децом. Тиме

не само да се није ништа деци помагало, већ су се услед тих операција потпуно онеспособљавала за наставу; језик који је до тада био способан за говор, неумесним операцијама онакажен је за сваки покрет, који је у говору нуждан.

Све до најновијег доба лекари су у овом погледу махом чинили огромне штете. Отуда повика на њих као да неће ни бити без разложна. О томе сведоче како њихова доскорашња лечења ушних болести, тако и сведоџбе, с којима шаљу децу у школе за глувонеме. Томе је поглавити узрок непознавање методе у испитивању ушних болести, па ни самог лечења. „Тек је лекарство ушних болести“, вели Хаген, „добило велики полет од када се је увела општа метода у испитивању уха, метода, која је и за употребу најподеснија а која се даје лако извести; и њено уважање датира се тек од једне деценије. Па ипак има не само старијих лекара, но и не мало њих новијег кова, који се нису упознали са путем овог истраживања“. [5]) Па и дан данаји има толико лекара, који без икаквих инструмената испитују ухо, а тада заиста њихово око може видети толико исто, колико и каквог нестручњака; и који махом мисле, да ће ова или она ушна слабост проћи „сама од себе,“ међу тим и овде зависи често од тога, да се болести још у самом почетку стане на пут.

Свему је овоме узрок, што се је од стране лекара на глувост и лечење ушних болести врло мало поклањала пажња. Медицинска наука нарочито је посветила особиту пажњу лечењу глувости од времена, када се је подизањем института за образовање глувонемих почела да унапређује настава за њихово школовање. Оно ушних болесника, што се по већем броју налази у данашњим заводима за глувонеме, потпомажу у велике рад појединих лекара за ушне болести. Али поред све те припомоћи, покрај све студије, крај свију истраживања и огромног испитивања у физиологији, поред хиљадама огледа, који су чињени ради лечења глувости, до сада је од већ ретко писало за руком, да се незнатна мана, наглувост, расчисти; а оно, што је још значајније, потпуно глувост, па и то ону која је наслеђена, излечити — о том успеху нема за сада ни врага.“ [6])

Док се овако данас мисли о могућности лечења глувости, дотле находимо записе код старијих лекара о случајевима, који тврде невероватне успехе. Неколике од тих забележио је чувени лекар на париском заводу за глувонеме, Итар, који је дотичне покушаје чинио, али увек без успеха. Његова заузимљивост, спрема и савесност у покушајима довољан су доказ, да су они радови (старијег доба) били упућивани на рачун лаковерне публике из задњих себичних намера.

Оно веровање, које је распрострто код нестручњака, па шта више и код неких лекара: да са 7-ом годином наступа и поправка слуха, са свим је сумњиво. Таквих случајева има забележених у старијој литератури, у новој пак нема. Хартман (специјални лекар за ушне болести у Берлину) [7]) вели, да је само један овакав случај видео. У варошкој школи за глувонеме, у Берлину, била је једна девојчица, којој се је око овог доба побољшао слух. У год. 3—4 дете је било толико глуво да није могло да чује ни пуцањ пиштоља. Међу тим много доцније, кад је он испитивао стање слуха, нашао је, да је дете било кадро да понови речи, које му је гласно изговорио у растојању од 3 корака. Слух се је био заиста невероватно поправио. О узроцима овога он ништа више не спомиње. —

Напуштање ушних болести једна је од највећих опасности да наступи убрзо и наглувост у великом степену, па онда и потпуна глувост, а од које за сада нема лека; јер се ушне болести могу много лакше да предупреде, и ако су у почетку, да угуше у њиховом првом развитку, но да се лече, кад већ уму маха. Често лекар сусреће такве болести код болесника уха, које постоје а које би се могле да уклоне. Између осталих довољно је наспоменути само *полипе*. С тога је од највеће важности, да се при овим процесима болести, што раније лати терапевтичких средстава, а изгледи су на успех у толико већи, у колико се пре потражи лекар-

[5]) Dr. Hagen, Das Ohr u. seine Pflege im gesunden u. kranken Zustande. Leipzig. 1872. pag. 76.

[6]) Dr. Hedinger Taubstummen u. Taubstummen — Anstalten. Stutgart. 1882. pag. 21. —

[7]) Jbid. pag. 102.

ска помоћ. Поред систематичке наставе мора се предузети што пре и лекарска нега, у колико је год могућно; а ја бих могао толико случајева из моје праксе навести, где је на очиглед глувонемост предупређена, или ако је била у почетку развитка, задржана је и у неколико сузбијена. Још и данас надгледам од времена на време једно девојче, које је од првог месеца своје егзистенције патило на оба уха од упног истицања, тако да је реаговало на врло јаке звуке. Кад сам дете први пут видео, било му је 4 год. и неколико месеца. Оно је тада могло да протепољи са сним неразговетно неколике гласове са таквом нејасношћу, да се могло занста да сматра за глувонемо. Са местимичним лечењем прекомерног излива из уха (профузна Othorrhöe) ова је болест устукнула, и са опадањем истицања из уха, дете је почело да распознаје звуке, а нарочито је обраћало пажњу на речи и покушавало да их понавља. Ове покушаје потпомагали су родитељи да их дете што чешће обнавља. На овај начин испало је за руком, да се не само степен наглувости ублажи, но је дете после неколико месеца савладало у неколико говор, који је био прилично разумљив. С тиме се је уједаред променило и све детиње понашање, које је тада било неукротиво; поглед је постао нормалан, а држање као и у остале здраве деце. Без ове ране помоћи, последица би његове слабости била без сумње та, да би се наскоро урачунало међу глувонеме без икакве даље помоћи.*)

Ово је само један пример од толиких случајева, који доказују благотворни утицај медицинске помоћи, кад се она зарана потражи. Тиме се често отклони у неколико, и ако не увек са сним, зачето зло, оно се у велике ублажи, да се бар у школама за глувонеме што лакше постигне повољни успех. Тако поменути лекар тврди са пуно права, да би се бар петина од оних, што су оглували у Немачкој, а то је око 3000, могли раном енергичком помоћу лекарском да сачувају од глувонемости, и ако се не би могли потпуно да излече, оно би бар остали већим делом толико наглуви, да могу имати кућевну (приватну) наставу, или да посећују школе за здраве. А све то било би од огромне користи по савлађивање језика а посредно и по њихов доцнији живот. Сигурност, са каквом овај лекар говори о вероватноћи успеха поменуте цифре, заслужује озбиљну пажњу свију лекара, родитеља и наставника, јер се тим путем доскаче најподесније овоме великоме злу, које узима све већега маха.

Познато је, да су болести ушију много чешће раширене, но болести очију; што се за оне прве у опште мање зна, то је с тога, што су оне мање видне, и не падају у очи тако, као што се то опажа на очним болестима. С тога је ту скоро пруски министар просвете наредио, да се по школама испита степен болести уха и наглувости. Резултат испитивања показао је, да је 2.18% наглувих од укупног броја ђака, а у многим школама нашло се, да их има и 25%.*)

Диспозиција за упне болести неће се до 40-те године, с тога се може узети као спити просечни проценат да у географским ширинама Немачке не чује нормално преко 30% а да имају ма какву промену у уху преко 40%.

За досадашње индиферентно понашање лекара спрам упних оболења, вели Хартман,*) мора се окривити у првоме реду метода медицинске наставе и прописи за државне испите.. Услед разгранатости медицинске науке у специјалне области, студенти медицине спремају се само из оних предмета, чије се знање тражи на државном испиту, па и поред свега тога, и ако су на области лечења уха учињени велики напретци у последњој деценији, напретци, који ову дисциплину могу ставити барабар у један положај са осталим специјалним струкама, опет она није добила оно место, које за служује, ни у настави, ни у прописима о полагању испита. С тога је већ крајње време, да се овоме стане једном на пут, те да они, који се спремају за доцније лекаре, поред познавања свега онога, што у овај рад у опште засеца, докажу на испиту: да су бар упознати са најпростијим методама у испитивању и лечењу уха.

Овој исповести стручњака не треба даљег коментара. Сви признају, да се у великом

*) Dr. Proetech, Lehrbuch der Ohrenheilkunde mit Einschluss der Anatomie des Ohres 5. Aufl. Leipzig, 1883. pag. 521.

*) Deutsche Revue XII (1887) Jahrgang. pag. 200.

*) Ibid. pag. 107.

броју случајева ушних болести оне могу и да предупреде или бар у велике њихове последице да ублаже. Али кад је до данас овако стојало са лекарском спремом у овој медицинској грани, онда није никакво чудо, што болести ушију све у већој мери повлаче за собом глувост и немост, и што се број глувонемих с дана на дан множи. Кад је зараза преотела маха, окужила нео слушни апарат, а тиме сатрла и слушне нерве, онда је тај орган постао за дотичну особу мртав. Штар је рекао пред своју смрт са свим умесно: „Медицина не може имати никаква утицаја на мртве; а за мене је необорива истина, да је ухо код глувонемих, ова битна партија човечијег организма, мртва — наука медицинска нема с тим никаква посла“ . . .

Према свему овоме, остаје прва брига око старања, да се предупреде ушне болести нарочитим чувањем уха од свију штетних утицаја. Један је од најзлих непријатеља у томе *хладноћа*. У хладним је пределима највише ухобоље. Сем тога зна се, да болести уха наступају најчешће после хладног, влажног времена, бурне непогоде и брзе промене температуре, као: при купању у хладној води, после хладних облога, промахе, нарочито кад је глава загрејана, после квашења главе, итд. [1]) Све те и многе друге превентивне мере, које долазе у хигијену уха, треба сваки да има најозбиљније на уму, ко неће да сам, или његов пород, буде изложен свим оним опасностима, које су најближа последица ушних болетица.

Лајпциг, септ. 1887.

[1]) Dr. Hagen, Das Ohr u. seine Pflege etc, pag. 135,6.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК 395-ти

2. Новембра 1888. г. у Београду.

Били су: *потпредседник*: **Ј. Ђаја**, *редовни чланови*: **Јован Жујовић, Љубомир Ковачевић**, *ванредни чланови*: **П. Срећковић, Др. Ј. Туроман, Др В. Бакић Ст. Ловчевић** и **Филип Видаковић**.

Деловођа **Мил Марковић**.

I.

Прочитан је и примљен записник 393-ег састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21 пр. м. Пбр. 11583 којим се шаље Савету „карта Краљевине Србије“ од г. В. Карића, и пита се Савет за мишљење: може ли се ова карта препоручити ученицима основних и средњих школа у Краљевини Србији.

Неки чланови Савета говорили су, да се ова карта може одмах препоручити за означену употребу, пошто је добро парађена, а други опет чланови тражили су, да се карта да на оцену стручним лицима.

Са 4 противу 4 гласа одлучено је:

да се ова карта да на преглед и оцену г. г. Раши Милетићу и Стевану Предићу.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 28 пр. м. Пбр. 9740 којим се шаље Савету рукопис „Графијска статика“ од Баушингера, коју је превео и по референтским примедбама поправио г. Светозар Недељковић, државни питомац, и тражи се мишљење саветско о вредности и употреби овога дела, према молби преводиочевој.

Савет је одлучио:

да се дело да поново на преглед и оцену г. К. Главинићу, професору Велике школе, пошто је он, и први пут, као референат, ово дело прегледао.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21 пр. м. Пбр. 11301 којим се шаље Савету молба и један документат г. Хајриха Шмита и тражи се мишљење саветско о томе: да ли молилац има

прописану квалификацију за учитеља француског језика у средњим школама.

Савет је проучио молбу и поднесени документ г. Шмита, па је одлучио:

да се на основу поднете сведоџбе не може признати г. Шмиту квалификација за учитеља француског језика у средњим школама.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 30 пр. м. Пбр. 12074 којим се тражи мишљење Главног Просветног Савета о томе: да ли се по понуди г. А. Пајевића из Н. Сада, може откупити дечији лист „Невен“ за целу годину и употребити за поклањање ученицима основних школа.

Пошто је овај лист ранијих година оцењиван и откупљиван од министарства просвете за ову исту сврху, то је савет одлучио:

да се „Невен“ може откупити и употребити за поклањање ученицима основ. школа.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 29 пр. м. Пбр. 11948, којим се шаље Савету на преглед и оцену дело у рукопису под насловом „Геометријско цртање“ од г. Владимира Зделара, професора ужичке реалке.

Савет је одлучио:

да се ово дело упути на преглед и оцену г.г. Милану Капетановићу и Васи Димићу.

VII.

Прочитан је реферат г. Ђ. Станојевића, професора војне академије, о Гановој експерименталној физици, коју је превео и прерадио г. Светозар Видаковић, професор.

Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

На свом 374 састанку, Главни Просветни Савет решио је, да ми се пошље на преглед и оцену рукопис „експерименталне физике“ коју је „израдио Светолар Д. Видаковић професор,“ са свима рефератима о њој. Ја сам реферате упоредио са одговорима г. Видаковића, за тим сам сам рукопис прегледао и част ми је поднети о томе свему следећу оцену:

I.

Референат Г. Алковић, уписао је своје примедбе на рукопис оловњачом у сам рукопис а уз места на које се те примедбе односе. На садањем се рукопису види, да је г. Видаковић, неке од тих примедаба усвојио и према њима рукопис поправио, неке од њих прецртао не усвајајући их и упућујући г. Алковића на извор из кога је он ту партију рукописа позајмио, а неке је просто прецртао без икаквог упућивања на извор. Но како г. Алковић у свом другом реферату од 4 марта ове године вели, да је свршио накнадни преглед и нашао да је горепоменуто дело, према примедбама које је он на ње учинио, исправљено, сматрам, да је ствар између г. Алковића и г. Видаковића сасвим свршена.

Други је референат г. Борисав Тодоровић своје примедбе поднео Главном Просветном Савету; на многе је од тих примедаба г. Видаковић одговарао и сматрајући их као неумесне одбио, а неке је само од њих усвојио. У свом другом реферату од 9 јануара ове год. г. Тодоровић побија разлоге г. Видаковићеве односно својих примедаба. Ја сам неке од тих примедаба са одговорима г. Видаковића упоредио и ево како ствар стоји:

1. Г. Тодоровић вели, да рукопис има 164 ситно писаних табака, и држи да је много већи од 25 штампаних табака. Г. Видаковић одговара и уверава Главни Просветни Савет, да књига неће изнети ни пуних 25 штампатабака, јер на сигурно зна, да његових седам писаних табака иду у један штампани табак.“

Ево како сам покушао да решим ту ствар. Рукопис је писан двојаким писменима: крупнијим и ситнијим. Крупнији рукопис износи 221 страну, на свакој страни по 35 редова а у сваком реду у средњу руку по 35 писмена, свега 271.000 писмена. Ситнији је рукопис обухватио 428 страна, са по 36 реди на свакој страни и са по 40 писмена у реду, свега 616300 писмена ситног рукописа. Дакле у целом рукопису г. Видаковића има *887300* писмена. Кад би се дело штампало у формату, којим је штампан преод Ганове физике и то оним крупнијим слогом, што је у том преводу, онда за 25 штампаних табака т. ј. за 400 страна по 41 ред на страну и

по 54 писмена на ред треба *885600* писмена. Из овог се приближног рачуна види, да би рукопис г. Видаковића узео од прилике 25 штампаних табака, а узевши у обзир неправилности на које сам наишао у бројању писмена у рукопису, пре један или два табака мање но више.

2. У свом одговору г. Видаковић вели: „По реферату г. Борисава изгледа, као да сам ја навалице неке тачке раздељо на широко на више тачака, само да би књига узела више табака.“

Ја са своје стране могу уверити г. Тодоровића, да није из тог разлога г. Видаковић делио неке тачке на широко. Из онога што ће доћи доцније, видеће г. Тодоровић где је узрок томе дељењу.

3. Г. Видаковић вели: у мом рукопису стоји: „једне врсте материја јест просто тело“ г. Борисав вели: „материја не може бити по врстама, већ то има код животиња и биља; али на другом табаку свога реферата сам вели: боље би било узети поделу спектра на 5 *врста*. Дакле по најновијим делима врих „наученика“ спектар долази или у животиње или у биље?

Ова је примедба г. Видаковића проста бесмислица.

4. Г. Видаковић у свом рукопису наводи 64 елемента. Г. Тодоровић напомиње да у хемији г. Лозанића стоји да има 70 елем. и тражи да г. Видаковић о томе води рачуна. Г. Видаковић одговара, да нови елементи нису потврђени и за то их није увео.

У најновијем издању Ганове физике (од 1887) стоји да има 66 елемената. Било да г. Видаковић усвоји 64, 65 или 66, свакако е требао да спомене ново пронађене елементе, ако ни рад чега другог а оно рад напомене да ни број 64 није сасвим сталан.

5. За Торичелијев оглед г. Видаковић наводи цев од најмање 80 см. Г. Борисав тражи из извесних разлога цев од 90 см, Г. Видаковић позива се на Рајса и вели треба 80 см. Г. Тодоровић у свом другом реферату цитира Samin Recknagel-a, Fevnet-a Weinhold-a и друге још физичаре, који траже неки 90 см. а неки и 1 м. дугачку цев.

Мени се чини да у овој ствари аутори ништа не помажу. У осталом и г. Видаковић као и г. Тодоровић треба да знају, да се аутори не цитирају онде, где је опит таке природе да га сваки може извршити као што је то овде случај. Аутори се наводе само онде где се тиче експеримента који сваки не може да изврши, било због скупоће справа, било због тачности у посматрању или због ма каквог другог разлога. За Торичелијев оглед довољно је да над живиним стубом остане празнина и од једног само милиметра, па да се изведе закон о атмосферском притиску. Међу тим оће ли празнина изнад живиног стуба бити 2, 5 или 10 сантиметара, тиме закон ни у колико не добија, али добија утисак на гледаоце. Утисак ће на гледаоце бити много јачи кад изнад живе остане празнина 15 и 20 сантим., и ћаци ће га много боље упамтити, него кад над живом остане празан простор од само једног или два сантиметра. И са тог гледишта, (јер другог и нема) ја се слажем са г. Тодоровићем, да што је год цев дужа и празнина над живом већа, у толико је експеримент о коме говоримо и елегантнији и од јачег утиска на ђаке, и за то га ваља извести цевљу од 90 сантиметара или још и од једног метра.

6. Г. Тодоровић у свом првом реферату вели: „Мутно стакло у мрачној клети не стоји у жижи објектива већ близу жиже где лик пада.“ Г. Видаковић одговара: „Овде се не разуме жижа где се секу паралелни зраци, што излазе из једне тачке, но место где је лик најјаснији. Ставити мутно стакло у жижу то је термин, који се јако употребљује и значи наместити га тако, да се на њему награди најјаснији лик.“ Г. Тодоровић поново одговара: „За место где лик пада у мрачној клети вели (г. Видаковић) да је жижа, а жижа је лик од бесконачно далеког тела (сунца) или од светле тачке. Иначе тела дају ликове.“

Код нас се „жижа“ зове само онај лик што га дају бескрајно далека тела, и са тог гледишта Г. Тодоровић има право. Французи зову „жижом“ свако оно место где постане лик, па ма где био предмет. Само ону жижу, где пада лик од бескрајно далеких тела они зову „*главна жижа*.“ То је г. Видаковић пропустио да каже, и отуда горњи неспоразум.

7. У рукопису стоји: „*Термометар* има стаклену или кристалну капиларну цев.“ Г. Тодоровић примећује: „Не мора бити капи-

ларна а никако кристална; већ мора бити стаклена, једнако широка и узана.“ Даље у рукопису стоји: „За ваљкаст или сферичан резервоар затопљена је цев.“ — То се не затапа већ се издува куглица или ваљчић“ вели г. Тодоровић. На то одговара г. Видаковић: „Да видимо како вели Гано за термометар: Il se compose d' un tube capillaire de verre ou de cristal soudé à un reservoir cylindrique ou sphérique de même matière.“ У свом другом реферату Г. Тодоровић се опет позива на ауторе, које сам горе цитирао поводом Торичелијевог огледа, и којима доказује да се куглица не затапа за цев него се из цеви издува.

Чудновато ми изгледа да се г. Видаковић у том питању као и у горњим заклања за Гана, кад је он „израдио“ експерименталну физику о којој је реч. Ја мислим да један писац, који је у стању „израдити“ једно дело од 164 писаних табака, треба да прими на себе и само на себе сваку одговорност за оно, што би му се приметило по том делу. Само за оно, што својим знањем и искуством не може да јамчи, писац треба да се позове на аутора од кога је то позајмио. С правом се сме захтевати од г. Видаковића, који је превео на српски Ганову физику, и који је написао дело о коме је реч, да има толико знања и експерименталног искуства, да може сам одговорити на све ове три ситнице, на које се може бити није требало ни осврнути, а не притицати ауторитету Гана, тим пре, што ни у овој ствари ауторитети не помажу.

Као што је и Г. Тодоровић доцније увидео (у свом другом реферату), код Француза кристал значи и стакло. Ја ћу само да додам, да „кристалом“ називају Французи оно стакло, које је сасвим бистро и безбојно, и које и у дебелим слојевима врло слабо упија светлост. Ја имам стаклених цилиндара од 10 см. дебљине, који су тако бистри као 1 мм. обичног прозорског стаклета. Ето то се стакло зове кристално стакло или просто кристал и од таквог стакла ваља да су начињени термометарски судови (наравно за тачне термометре).

Што се тиче питања, да ли ће куглица бити затопљена за цев или из цеви издувана, то ни у колико не мења физичку појаву, која се термометром оће да покаже, и није се на то требало ни обзирати. Свакако пак г. Видаковић требало је да зна, да се куглице не дувају за себе а цеви за себе, па се онда једно за друго затапа, него је ваља да и сам имао прилике да из цеви издува куглицу и да после од тога изправи термометар.

8. Г. Тодоровић тражи да поред телефона уђе и микрофон, јер је предвиђен и програмом. Г. Видаковић одговара: У моју књигу писам унео микрофон, што се на усавршавању овога апарата још ради и што сам опазио да и Рајс, при преради свог већег дела у мање, није унео микрофон, што мислим да је учинио из горњих разлога. Код телефона ја сам споменуо, да му се додаје апарат, који му звук појачава.“ Г. Тодоровић у свом другом реферату, на основу програма и позивајући се на неке писце попова тражи, да у дело уђе и микрофон.

У комисији која је писала програм, био је и г. Видаковић, и онда зашто није навео те своје разлоге против микрофона, па да он не уђе у програм? Кад је пак микрофон у програму остао, онда је тај програм обавезан и за г. Видаковића и он је требао да га испуни.

Што г. Видаковић вели да није узео микрофон за то, што се на његовом усавршавању још ради, имао бих да приметим, да ни десети део физичких справа није достигао своју потпуну савршеност и да се све више или мање непрестано усавршавају (у томе је управо напредак физике), па да би према томе ваљало изоставити све „оне апарате на чијим се усавршавањима још ради.“ И зар је телефон савршенији од микрофона, па га је г. Видаковић ипак „унео у своју књигу“? Тај је дакле разлог неоснован, па с тога и овим путем долазимо до закључка да је ваљало унети и микрофон.

За што Рајс није усвојио микрофон, то је чисто његова ствар, јер је он уносио у своје дело оно, што се је њему свидело. Свакако пак и Рајс а и г. Видаковић ваљада ће знати да ако је телефон добио толику примену у практици то је само помоћу микрофона и да је преношење говора на даљину само телефоном а без микрофона непотпуно. И кад је г. Видаковић нашао већ за нужно да спомене да се „телефону додаје апарат, који му звук

појачава,“ онда за што да не каже какав је то апарат и на каквом се принципу оснива? —

Њеју даље да се упуштам у расправљање и осталих спорних питања између г. Тодоровића и г. Видаковића, јер њихово расправљање ни у колико ствари не помаже. У осталом из последњег мог закључка о делу, о коме је реч, видиће се разлог са кога ово расправљање не изводим до краја.

А сад да пређем на преглед самога дела.

II.

Г. Алковић у свом првом реферату приметио је, да је Експерим физика коју је „израдио“ г. Видаковић, тако израђена, да „скромност и правда не дозвољавају г. Видаковићу да на ову књигу поред свог имена стави реч „*израдио*“. И за чудо да г. Видаковић није нашао за нужно да побије ту примедбу г. Алковића, него преко ње прелази као и да је нема. И ја сам обратио мало пажње тој ствари и нашао сам на који је начин ту физику „израдио“ г. Видаковић. Не рачунајући овај додатак из космографије и метеорологије, сама физика износи 612 писаних страна. Међу њима, 65 страна рукописа преведено је од речи до речи из Рајсовог дела „Elemente der Physik“; 539 страна преписано је од речи до речи (са изменама које ћу мало час навести) из преведене Ганове физике; 8 страна узео је г. Видаковић из другог неког дела, које писан хтео да трагам.

Истина је, да је Главни Просветни Савет у ранијој својој одлуци донео, да се на основу Ганове физике изради друга, која ће имати највише 25 штампаних табака т. ј. свести превод Ганове физике на половину своје величине. Г. Видаковић је то разумео да треба половину материјала из те физике просто изоставити а осталу половину преписати па је ново дело израђено. И он је заиста тако и радио. Упоређивао сам сваку страну рукописа са штампаним делом Ганове физике и нашао сам, да је г. Видаковић неке чланке задржао у целини и свој њиховој опширности, која им одговара за дело од 50 штампаних табака, а друге је сасвим изоставио. Штавише, кад је један извесан чланак изгледао сувише дугачак да се цео преписе, г. Видаковић није се хтео потрудити, на његову целу садржину свести на мањи обим, него је просто један део тог чланка изоставио. И тако једна половина предмета, која у тај чланак улази, описана је у свој својој опширности, а друге половине никако нема. Као пример да наведем Морзов телеграф: Пријемник Морзов“ описан је од речи до речи са оном опширношћу како је то изведено у Гановој физици, исто тако и кључ. Али да би ипак цео чланак о Морзовом телеграфу свео на половину, сасвим је изостављен „громовођа“ и „реле“.

Из овога се може створити од прилике слика, која показује како изгледа физика што ју је израдио г. Видаковић. То је половина врло опширно описаних података, што их је изнео Гано у своме делу.

Г. Тодоровић замера да је г. Видаковић навалице раширио поједине тачке, међу тим он их није ни ширио ни смањивао, него их је просто преписао.

Једна деветина дела је преведена из Рајсове физике. Слог Рајсове физике је једар и збијен. И сад се тек може појмити како стоји овакав слог, према оном првом на широко и на дугачко развученом слогу Ганове физике. И кад се још напомене, да је слог из Рајсове физике распоређен између чланака Ганове физике, онда се тек схваћа, како има мало хомогености у Експер. Ф. коју је израдио г. Видаковић.

Рекао сам мало час да је $^4/_5$ дела г. Видаковић преписао од речи до речи из штампаног превода Ганове физике. Онда треба да се запитамо, како је извршен тај превод? Ја бих сам узео на себе да упоредим тај превод са оригиналом, кад би оригинала имао, и да пре мене није то учинио г. Давидовић.[1]) Читајући критику г. Давидовића и пре а и сада, видео сам да има врло великих погрешака у преводу и да и г. Давидовић није ни могао све изрећати. Г. Видаковић је преводио Ганову физику тако да је „l' essence de girofle“ (уље од каранфила) превео са „гвозденом есенцијом“, да је „colle de pâte“ (купан штирак,) преводио са „мало меда“, да је „trente lieues“ (тридесет миља од по 4. км.) превео са „тридесет места“ и т. д. И кад се помисли, да је г. Давидовић цитирао и читаве стране погрешно преведене, онда се тек може створити појам о каквоћи превода Ганове физике.

[1]) Види „Отаџбину“ књигу V и VI

Готово су све примедбе г. Давидовића по тој ствари умесне осим три четири, од којих ћу једну мало ниже навести.

Да ли је г. Видаковић водио рачуна о тим примедбама г. Давидовића приликом израде своје Експер. Физ.? Водио је рачуна у толико, што их је свуда где је се год могло сасвим изоставио, две или три усвојио, а остале оставио недирнуте. Ево доказа за то:

Видаковићев превод: За троугаоне зидове којима су вице у хоризонту воде и т. д. (страна 61.)

Француски текст: Sur une paroi triangulaire, dont la baze est horizontale et à fleur d' eau....

Давидовићев превод: На троугластом зиду, којега је основа хоризонтална и у једној висини с водом...

Видаковићев рукопис: Троугалном зиду, којега је основица у хоризонту воде.. (таб. 25. стр. 1.).

Видаковићев превод. Пуље је доказао да је код течности, тако исто као и код чврстих тела, интензивност струје обрнуто сразмерна пресеку течног стуба. (књ. II стр. 292).

Давидовићев превод. Пуље је доказао да је у течности као и у чврстих тела јачина струје у *правој сразмери* са пресеком течног стуба.... (у француском оригиналу стоји en raison directe).

Видаковићев рукопис. Пуље је доказао да је код течности тако исто као и код чврстих тела, интензивност струје обрнуто сразмерна пресеку... (142 таб. стр. II).

Као што се види г. Видаковић није хтео да води рачуна о исправкама превода, па да бар њих уведе у свој рукопис, кад се за остале погрешке ништа не зна. Ево једног примера како је г. Видаковић од средине става изоставио оно место, које је г. Давидовић поправио:

Говор је о сувим стубовима, па се у средини става каже у Видаковићевом преводу: Манган диоксид прилепиће се за хартију ако се по истој расгрља мало меда. књ. II стр. 237. Те реченице нема у рукопису г. Видаковића.

Г. Давидовић вели: „узме се лист тако зване сребрне артије, па се неметална страна најпре накваси штирком, а за тим натре диоксидом манган, који је испираљем у „финој муљ претворен“.

Ту је у исти мах и погрешка г. Давидовића коју сам горе напоменуо. Јер француски текст гласи:

On prend une feuille de papier étamée sur une face et sur l'autre on fixe avec de la colle de pâte du bioxyde de manganèse bien lavé.

La colle de pâte значи куван штирак (лепак од теста) и цела реченица значи: да треба за неметалну страну артије приленити куваним штирком добро пропран диоксид манган. О „фином муљу“ нема спомена у француском тексту.

Из тих неколико примера види се, да превод Ганове физике, који је прешао у рукопис овога дела, није из нова прегледан, него је, изузев неколико места, (а таквих има свега 4—5) на које је г. Давидовић скренуо преводочеву пажњу, остао онакав, какав је у штампаном делу т. ј. са неисправљеним погрешкама. Наравно овде не треба разумети само оне погрешке, које је цитирао г. Давидовић, него и многе друге, које критичар није могао изнети.

Оволико о француском преводу. А сад да видимо како је г. Видаковић превео онај део свога рукописа, што је позајмио из Рајсове физике.

Не водећи рачуна о германизмима, којих има врло много у тој партији дела, многа места пису верно преведена. Ево неких:

Рукопис. Док је дакле у првом моменту постао око ударенога места прстенаст брег, у другом је моменту на место брега постала прстенаста доља, која опет производи брег у себи и око себе. (таб. 41, стр. I).

Немачки текст: Während also im ersten Moment um die getroffene Stelle ein Ringberg entstand, ist im zweiten Moment an der Stelle des Berges ein Ringtahl und dieses erzeugt einen neuen Berg rings um das Tahl.

И док је у првом тренутку око погођеног места постао прстенаст брег, у другом тренутку на место брега, постала је прстенаста доља, *а нестали брег производи свуда око доље нов брег.*

Мора се признати да и сам немачки текст није доста јасан и да му се прави смисао може схватити тек онда, кад се зна како таласи постају.

Рукопис: Пренесимо к дванајестини једног времена трептања као дванајестину периферију круга, чији је полупречник раван амплитуди V, то ће, на основу обрасца, вертикалне полутетиве представљати елонгације а хоризонталне брзину (табак 42, стр. IV.[1]).

Немачки текст: Trägt man die 12 Zwölftel einer Schwingungszeit als Zwölftel eines Kreisumfanges auf, dessen Radius gleich der Amplitude v, so stellen nach den Fln. die senkrechten Halbsehnen die Elongationen und die wagrechten die Geschwindigkeiten dar (страна 126).

Ако дванаест дванаестина времена једног трептаја пренесемо као дванаестине обима круга, кога је полупречник раван амплитуди *v, онда ће, према набеним обрасцима*, управне полутетиве представљати елонгације а хоризонталне представљаће *брзине.*

Овде би г. Видаковић боље био учинио, да се није држао немачког текста, него да је описно казао, да се време једног трептаја подели на дванаест једнаких делова, па се амплитудом као полупречником опише круг и његов обим подели такође на дванаест делова и т. д.

Рукопис. Време осциловања физичке шталице не мења се, кад је обешена о осовину вешања (реверзионе шталица) (табак 10. стр. IV).

Немачки текст: Die Schwingungszeit eines physischen Pendels ändert sich nicht, wenn dasselbe in seinem Schwingungspunkte aufgehängt wird (Reversionspendel).

Време клаћења физичког клатна не мења се кад се обеси о *средиште клатна* (реверзионо клатно).

На многим местима г. Видаковић преводи Geschwindigkeit са „убрзањем“ у место са „брзином,“ а то су два појма који се не смеју мешати у физици.

Реч „Elasticitätsmodul“ Г. Видаковић преводи са „еластицитет модул“ (таб. 43. стр. I. ред II.) у место „модуо еластичности.“

Још бих могао навести неколико таквих примера, али мислим да су и ти наведени довољни да покажу, како је, на Рајсове физике позајмљена део преведен.

[1] Да бих молио Гг. Пр. Савет, да се о тачности преписа рукописа и сам увери.

III.

Показао сам на који је начин постало дело г. Видаковића и како су поједине партије тога дела пренесе из оригинала Ганове и Рајсове физике. У овом одељку хоћу да се задржим мало код тих самих оригинала; то чиним с тога да би се у доцнијем прегледу самога рукописа знало, који део одговорности пада на г. Видаковића а за колико су опет одговорни аутори: Рајс и Гано.

Да почнемо с Рајсом. При томе задржаћу се само на оној партији тога дела из које је г. Видаковић позајмио оно што сам већ споменуо, пошто би ме далеко одвело да овде говоримо о целом делу Рајсовом.

На страни 124 Рајс вели:

Die Amplitude oder Schwigungsweite ist der Abstand der 2 äussersten Lagen eines schwingenden Teilchens.

То значи да Рајс разуме под „амплитудом“ једне трепереће тачке, одстојање два најдаља њена положаја.

Обично се у физици разуме под амплитудом најдаље остојање једне трепереће тачке али од равнотежног положаја рачунато: Рајс дакле зове амплитудом двогубу ту даљину.

Истина, Рајс је могао дефинисати амплитуду како је хтео; само, једном тај појам дефинисан, он треба да га се придржава свуда, где се год он доцније појави. И баш за то, што је Рајс на тако особит начин дефинисао амплитуду, обратио сам нарочиту пажњу на она места, где се доцније говори о амплитуди и нашао сам, да је Рајс овде напустио своју прву дефиницију. Тако у опом примеру, који сам горе навео, где се каже да треба описати круг, кога је полупречник раван амплитуди v. Рајс узимље онај појам за амплитуду, кога се држе сви физичари и који сам горе објаснио. Јер ако амплитуда има онај значај, који јој је дао Рајс, онда ваља описати круг коме је *не полупречник него пречник* раван амплитуди.

Још се боље види да је Рајс заборавио на своју дефиницију амплитуде, на опом месту, где се говори о интерференцији таласа. (стр. 129.) На слици 87. која прати тај чланак, изречно се обележава писменима кретање тачке и каже се „Amplitude c d“ или „Amplitude e f“ а и c d и e f не значе одстојање два најдаља положаја тачке (као што

би требало да буде по Рајсовој дефиницији амплитуде,) него само најдаље остојање тачке рачунато од њеног равнотежног положаја.

По себи се разуме, да се иста недоследност налази и у рукопису г. Видаковића. —

Поред све прецизности, којом се одликује дело Рајсово, ипак читамо и овако једно место:

„Bei dem Pendel versteht man unter einer Schwingung einen Hin — oder Hergang..“.. (ст. 124). — Одакле ће се рачунати тај Hin — или Hergang? Да ли од једног најдаљег положаја клатна до другог, или од равнотежног па до најдаљег положаја? Јер у последњем случају, трептај траје само половину онолико колико у првом случају. —

Метод, којим је Рајс написао ту своју физику није експериментални. Истина на књизи и не стоји да је „експериментална физика“ него просто „Elemente der Phyzik“; само о томе говорим за то, што је из ње г. Видаковић узео материјала за своју „експерименталну физику“ не изменивши међу тим ни у чем Рајсов метод. Ја нећу да наводим много примера за потврду онога што сам горе навео. Овај један биће довољан да покаже, којим се методом служио Рајс у своме делу. Навешћу га из рукописа г. Видаковићевог:

68. *Удар нееластичних тела* — Кад се два нееластична тела сукобе у правом централном удару, онда она услед удара добију заједничку брзину

$$x = \frac{m c + m_1 c_1}{m + m_1}.$$

Дакле ни Рајс ни ни г. Видаковић нису објаснили својим ђацима ни шта је m ни m_1 ни c ни c_1 ни x а траже, да они науче на памет горњу формулу, пре но што дознаду шта она управо значи. Исто тако:

70. *Удар еластичних тела* — кад се два еластична тела сукобе под правим централним ударом, онда су њихове брзине после судара:

$$v = \frac{(m - m_1) c + 2 m_1 c_1}{m + m_1} \text{ и}$$

$$v_1 = \frac{(m_1 - m) c_1 + 2 m c}{m + m_1}$$

И све то морају ђаци најпре да напишу па да се старају то и да докажу, јер се обично та доказивања завршују: „so ist hiermit der Satz bewiesen,“ „а то је оно што смо хтели да докажемо.“ (Рајс стр. 73. Видаковић таб. 18, стр. II).

Може бити да је бог зна како добро овако шаблонско учење физике у немачким школама; ја опет мислим да га никако не треба увести у наше школе. Међу тим Вилнер је написао физику за много веће ђаке, но што су Рајсови, па ипак ју је израдио чисто експерименталним методом. Јер ако се физика неће написати експерименталним методом, онда свакако неће катихизис.

Од Рајсове се физике не разликује много у том погледу ни Ганова физика, нарочито она Гинова физика, коју имамо у српском преводу и која је сад прешла у рукопис г. Видаковића. Та Ганова физика није ништа друго, до скуп дефиниција физичких појава. Оћете ли доказа томе? На првој страни тога дела стоји:

„*Шта је физика?* — Физика је наука о појавама при којима се и т. д.“

Може ли се физика дефинисати у два дела и то одма у почетку? Ја не знам како је написан оригинал, са кога је г. Видаковић преводио, али у прошлогодишњем издању Ганове физике нема тога „Шта је физика?“ него је у место тога дошло „Предмет физике“ и то не на првој страни дела. Исто је тако

„Електрицитет је моћан физичан чинилац који се јавља привлачењима и одбијањима, светлим појавама, жестоким потресима, хемијским разлагањима и многим другим појавама.“ (И превод и рукопис). И сад реците да знате шта је електрицитет нарочито по ономе: „и многим другим појавама.“

Ето у таком је духу написано Ганово дело, а у таком је духу и рукопис г. Видаковића. Може бити да ће г. Видаковић и да брани тај начин писања; ја само знам, да је физика била прва, која је инаугурисала експерименталан метод, који су све науке прихватиле, и да дакле физика у опште, а нарочито школски учебник физике, не сме имати другог метода, до чисто експерименталног. Не треба мислити, да ваља из физике избацити све дефиниције. Не. Дефиниције ће остати, али на својим местима: после посматрања и експеримента.

Оволико о методу, а сад да се дотакнем неких појединости Гановог дела.

На страни 159. превода вели се:

„Треба разликовати музикални звук од *шума*. Прави музикални звук, то је онај звук, који рађа трајно једнако осећање и коме се може одредити музикална вредност, а шум је звук, који или траје врло мало, или се тако мења, да се не може оценити, као пуцањ топа; или боље, то је смеса од више звукова, који се не слажу као: грмљавина, шум валова.“ —

Главно је овде да Гано назива пуцањ топа шумом, као год и грмљавину. Међу тим се у физици овако разликују звуци:

Звук се зове све оно, што може утицати на наш слушни орган. Тај се утицај може да појави, кад до ува дође или само један талас или више њих. Према томе се деле сви звуци на две велике гомиле: на оне, који постају само једним таласом и зову се: пуцњи, пукоти, удари, и на оне, где има више таласа. Ови се последњи деле опет на двоје: или су сви таласи једнаки, то је „музички звук“ или „тон,“ или се таласи међу собом разликују и то је тек „шум.“

Ганова дефиниција, по којој се меша шум са пуцњем, може само да збуни читаоца.

На другом месту (стр. 175) Гано говори о граници осећања звукова, па вели, да се звуци могу чути кад имају 16 трептања па до 36000 код неких 40000 и т. д. У истом се смислу говори и у прошлогодишњем издању Ганове физике.

Рајс вели: Schwizgungsnahlen unter 14 und über 40000 können nicht mehr auf das Ohr wirken. (134).

Исто тако наводе готово сви физичари, да се звук кад има мање од 14 или 16 трептања у секунди не чује, а то није истина. Довољан је и само један талас, али доста јак, па ће се чути, на пример пуцањ топа. Међу тим сви ти физичари мисле нешто друго, само се рђаво изражавају. Они ће да поставе границу *тона*, то ће рећи, колико је потребно најмање удара или трептаја, па да се ти удари не могу више разликовати посебице, него да пређу у трајан музички звук, у тон. За то и треба заиста најмање 14 или 16 трептаја, и ако их буде мање, онда нема тона, али отуда не следује, да их уво не мора чути.

У преводу Ганове физике (стр. 88) стоји: „Често видимо инсекте да се крећу по површини воде а не потону. Ово је појав капилларан и долази отуда, што су ноге тих инсеката покривене машћу, те их вода не кваси и тако се гради око њих издубљена површина течности што их држи, не гледајући на њихову тежину, онако исто, као што се вода држи у цевима.“

Ја не знам како је могао Гано објаснити ходање инсеката по води општом капиларношћу, кад је томе узрок друга појава о којој Гано у опште не говори, а то је тако звани *површински притисак* течности, услед кога је слободна површина течности чврша но сви нижи слојеви и може се сравнити са правом воденом сипом, која је још толико јака, да може носити на себи лаке инсекте, мале игле итд. кад се само пажљиво спусте, да се та опна не оцепа. Ово истина и тај напон постаје услед кохезионих снага течности, али пошто Гано није објаснио како постаје, није требало наводити ни горње примере. Још је мање тачно упоређивање те појаве са држањем воде у цевима, јер су ово капиларне или адхезионе појаве, које опет стоје у вези са површинским *напоном*, а оно чисто кохезионе, и као што рекох долазе од површинског притиска.

У прошлогодишњем издању Ганове физике (стр. 948) стоји: „Dans nos climats, l' hygromètre ne descend jamais jusqu'à 100 degrès, même après les pluies le plus abondantes“ (У нашим климама хигрометар се никад не спушта до 100 степени, шта више, ни онда кад више дана киша пада“ Видак. рукопис таб. 98 стр. II).

Дакле Гано тврди, да ваздух није никад засићен паром а то просто није истина. Сваки ко је год прегледао метеоролошке белешке тај је доста често налазио у јесен и зими, (кад је мочарно време, кад је измаглица, кад се човеку вата влага по хаљинама) да хигрометар показује 100 степена т. ј. потпуну засићеност.

Не мислим да набрајам све оне тачке у којима би се могло по што год замерити Гановом делу. Ја сам хтео само да напоменем да је г. Видаковић требао да поступи са

мало више критике, бирајући материјал за свој рукопис, поред свега тога, што је Гано био преведен на све јевропске језике.

IV.

Ово је до сада био преглед рукописа у вези са изворима из којих је црпен, а сад да прегледам рукопис опакав какав је, без призрења на изворе.

а.

1. Познато је, да један од најважнијих физичких експеримената јесте одређивање специфичне тежине. Г. Видаковић вели (на стр. III 27 таб.) да има три метода одређивања специфичке тежине, али не налази за нужно да опише бар један, еда би се ђаци опоменули, како то у опште бива. Истина међу задацима метуо је Нихолсонов ареометар, али не да покаже како се њиме одређује специфичка тежина, него да се зна, да „на тасу треба метути 30·5 грама“ (таб. 28. стр. I.) не зна се чега. Г. Алковић примећује на страни: „овом задатку нема места, јер теорија Них. ареометра није изложена.“ Г. Видаковић одговара „није потребна теорија.“

2. Ево како г. Видаковић (на табаку 40. стр. IV) почиње таласно кретање.

„*Водени таласи.* — Таласно кретање код воде постаје услед вибрационог кретања водених честица.“

Г. ће Видаковић рећи да је тако казао и Рајс. Али ми не знамо за које је ђаке Рајс писао своју физику, а знамо да је овај рукопис спреман за пети разред гимназије и реалке, па се мислим сме претпоставити, да ти ђаци, који први пут слушају теорију таласања, не знају какво је то „вибрационо кретање водених честица.“ У опште је цео одељак о таласању без икаква реда изведен, ма да се у опште зна, да је та партија најтежа за схваћање. Па у место да почне поступно најпре са трептањем само једне тачке, па онда са трептањем једног низа тачака, па тек онда са трептањем маса, г. Видаковић почиње одма са воденим таласима. Мож'да ће г. Видаковић правдати тај поступак тиме, што је тако радио и Рајс, од кога је он ту партију превео. Али свакако, кад би Рајс писао теорију таласања за наш пети разред, који ту ствар први пут слуша, не би ни он говорио о таласу пре, но што би објаснио, шта се то зове „вибрационо кретање водених честица.“

3. На таб. 50 стр. I. г. Видаковић вели: „Однос између висина два звука зове се „*тон.*“ — А шта је интервал?“

На стр. III истог таб. стоји:

„*Интервала* је између два звука однос $\frac{n^1}{n}$ њихова броја трептања.“ — Онда каква је разлика између *тона* и *интервала*, кад се у музици зна, да то није једно исто?

4. На таб. 59. стр. III стоји:

„Ако је тело које одбија непрозрачно, онда се ова количина (т.ј. одбијање светлости) дели на два дела: један што се одбија правилно а други *неправилно*, т. ј. у свима правцима.“

У физици се зна, да правилно или неправилно одбијање светлости зависи *једино* од углачаности или рапавости површине што одбија, а не од њене прозрачности. Јер онда како би могла метална огледала, која су и непрозрачна и непровидна, правилно одбијати светлост?

5. На таб. 65 стр. II читамо:

„У којој се мери предмет L буде приближао сочиву, разлазност ударних и излазних зракова раће, а спрегнута ће се жижа *l* удаљавати“ — зар кад се спрегнута жижа удаљава од сочива, зар онда разлазност излазних зракова расте?

6. „У спектрима што постају вештачком или звезданом светлошћу релативни положај мрачних линија мења се; у електричној светлости, мрачне линије замењене су светлим белим линијама.“ (таб. 69. стр. I).

По г. Видаковићу вештачке светлости и светлости звезда понашају се подједнако у спектралној анализи. Па онда не водећи рачуна о постанку мрачних спектралних линија, он вели, да се положај тих линија и код вештачке светлости мења. Међу тим, г. Видаковић ће знати ваља да, да су мрачне линије апсорпционе линије, а све вештачке светлости дају емисионе спектре (осим случаја где се нарочито оће при експериментисању да добије апсорпциони спектар), па дакле да у емисионим спектрима не може ни бити говора о мрачним линијама. Још се боље види помућеност појмова између мрачних и светлих линија онде, где се каже, да су мрачне

линије код електричне светлости замењене светлим „*белим*“ линијама. Дакле ту су мрачне линије просто замењене светлим и ништа више, ма да се по томе (као што напомену х), да ли ће линије бити мрачне или светле, сви спектри, па и метода спектралне анализе дели на два велика дела: на апсорпциону и емисиону спектр. анализу. И још су те светле линије у спектру електричне светлости „*беле*“ вели г. Видаковић. Ја бих имао само да упитам г. Видаковића, који је део спектра „бео,“ те да у њему могу доћи „беле“ линије?

7. На таб. 75 стр. 4 описује се фотографисање колодијумском плочом, па се вели, да се плоча извади из сребрног купала и нагне на један крај да се оцеди, за тим се додаје: „кад се добро осуши, затвори се у негативан там, и намести у Дагерову мрачну комору.“ Ја могу само да кажем, да ако г. Видаковић чека да се плоча „добро осуши,“ онда је може слободно не затварати у негативан там нити намештати у комору, јер је та плоча за фотографију пропала.

8. „Ми смо видели, кад неко тело прелази из чврстог у течно стање, да је његова температура за све време топљења постојана и равна тачци топљења, ма каква била јачина извора топлоте. Одовуд излази, да је сва топлота, коју тело добија за време топљења утрошена на то, да се ставе молекили у вибрационо кретање, услед чега се температура тела подиже.... Ова топлота, која се тако троши на унутрашњи рад, губи се као *осетна топлота*.“ (Таб. 90. стр. I).

Дакле по г. Видаковићу, тело може бити загрејано до ма ког степена, његови молекили не трепере, него се „*ставе* у вибрационо кретање“ тек онда, кад се тело истопи. Па онда што се у једном делу овога става тврди, то се у другом обара, јер се каже да је температура тела за све време топљења *постојана*“ за тим, да се услед топлоте (утрошене на стављање молекила у вибрационо кретање) температура тела *подиже* и напослетку да се та топлота „губи као осетна топлота.“— Ја не знам шта би од свега тога имали ђаци да запамте.

9. На таб. 100 стр. IV стоји: Исти (Деларон и Берард) су нашли, да је спец. топлота гасова, кад је постојан притисак, свагда нешто већа, него кад је постојана запремина. По у недавнашњем једном свом раду и сасвим новом методом, Рењол је нашао, да је ова разлика или равна нули, или је одвећ мала.“

Међу тим на таб. 47 стр. IV Г. Видаковић наводи овај образац за брзину звука у ваздуху $c = \sqrt{\frac{1{\cdot}42\, h\, s^1\, g}{s}}$. Па кад је разлика између спец. топл. гасова на постојаном притиску и постојаној запремини равна нули, онда шта значи оно 1·42 под кореним знаком? И да је г. Видаковић загледао ма у које дело па и у Ганово прошлогодишње издање (стр. 974 и 981) он би нашао, да је однос између спец. топл. под постојаним притиском (c) и спец. топл. под постојаном запремином (c_1) т.ј. $\frac{c}{c_1} = 1{\cdot}4$ за ваздух, а за друге гасове још већи.

10. Говорећи о разлици између статичког и динамичког електрицитета г. Видаковић вели: У динамичком стању, електрицитет обично постаје хемијским дејством, и пролази кроз тело у облику струје, брзином равном брзини светлости. Он се разликује од статичког електрицитета својим хемијским појавама и својом везом са магнетизмом.“ (Таб. 114. стр. IV).

За тим говорећи о статичком електрицитету који се добија у Холцовој махини, вели се: пуштајући сада струју (из Холцове махине) по жицама, напуни се за неколико секунада батерија од шест боца, разлаже се вода, и чине огледи с галванометром и Гајелековим цевима, као и при дејству галванских струја.“ (Таб. 123. стр. II).

Онда какве су то „хемијске појаве“ и „везе са магнетизмом“ по којима се динамички електрицитет *разликује* од статичког, кад и овај „разлаже воду“, утиче на галванометар, дакле на магнетску иглу „као и при дејству галванских струја“? Ја сам и мало час навео сличну противуречност, којих у осталом нема мало у рукопису г. Видаковића.

11. На стр. I. таб. 136-ог читамо: „Воластон и Фраунхофер нашли су, да се спектар електричне светлости разликује од сунчаног спектра присутношћу многих светлих линија, од којих нарочито једна, што се на-

лази у његову зеленом делу блиста силно према осталом делу спектрову.“

Из тога би следовало да електрична светлост има свој спектар, у коме је карактеристична она зелена линија и по којој би увек, (као што је то случај у спектралној анализи) могли разликовати електричну светлост од сваке друге. Међу тим се зна, да спектар електричне светлости зависи једино од физичке и хемијске природе електрода, између којих електрична светлост постаје, и да у спектру електричне светлости могу се појавити час зелене, час жуте, час плаветне или љубичасте линије, према томе између каквих ће хемијских тела постати волтин лук. — Ја не знам да ли је тако сам Гано карактерисао електричну светлост нарочитим спектром, услед непотпуног објашњења радова Воластонових и Фраунхоферових, или је пак г. Видаковић онако схватио француски оригинал.

Мало ниже стоји у рукопису да цинк, сребро, олово и т. д. имају различне карактеристичне спектре. Па кад је тако, онда зашто се горња зелена линија у спектру не препише оним електродама, које су електричну светлост дале, него самој светлости, која не може ни имати свог спектра.

12. Далеко би ме одвело, кад бих хтео да наведем све замерке, које би имао на рукопис г. Видаковића. Поред наведених, оћу да споменем још једну, а по њима може се судити и о осталима.

На таб. 150 стр. I стоји: „Махине, код којих се индукцијом јаких магнетских прутова порађа струја у калемима што се обрћу великом брзином, познате су по имену *магнето-електричне махине.* А махине без магнета, у којима се производи струја јединим кретањем, зову се *динамо-електричне махине.*“

Ја сам имао прилике да видим врло многих махина и магнето-електричних и динамо-електричних, али до данас нити сам видео нити чуо, да може бити махина без магнета, и да се струја производи „јединим кретањем“. Вредно би било знати, шта се управо крће у тим махинама без магнета. — Ја само знам да се све индукционе махине деле на две класе: на махине са *столним* (перманентним) *магнетима*, које се зову *магнето-електричне* и на махине са *електро-магнетима* које се зову *динамо електричне.*

b.

Поред тога што ваља изнети научне истине онакве какве су, писац треба да се стара да му је језик што је могуће лакши и разумљивији. Изгледа, да се на то г. Видаковић у свом рукопису мало обзирао, јер је преводио често са поменутих оригинала просто од речи до речи, ма да на штету српског језика. Ево неколико примера томе:

1) „Закон Марриотов био је потврђен Домондом и Арагом за ваздух до 27 атмосфера“ (таб. 34 стр. I).

2). *Шмрк за притискивање* — Овај се шмрк не користује атмосферским притиском.... (таб. 39. стр. II).

3). „Да бисмо доказали нужност материјалне средине за преношење звука...“ (таб. 45. стр. IV).

4). „Но колиоћа одбијене стлости на тај начин далеко још није репрезентант оне примљене светлости.“ (таб. 59. стр. III).

5). „*Нормала* ма које тачке површине, у овом случају, биће перпендикуларна на тангентној пљошти, која има одговарајући елемент, а зна се, у геометрији, да све нормале једне сферичне површине, пролазе кроз њен центар.“ (таб. 65. стр. I).

6). „Стигавши у *o*, зраци трпе по други пут потпуно одбијање.“ (таб. 74. стр. IV).

7). „Оба снопа граде при уласку у мрачну собу две купе светлих зракова, који сусрећући се на одређеној даљини, падају на белу површину, што је наместена недалеко од места где се сусрећу, и тада ће се опазити на оштем сегменту оба котура, што се добијају на овом заклону мрачне пруге, које граде алтернатине од црвеног и црног“ (таб. 80. IV 81. стр. I.)

Ево како је дефинисана температура:

8. „*Температура* неког тела зове се активно стање осетне топлоте у њему, без повећања или смањивања“. (таб. 86. стр. I).

9). „Струју тако персонификујући, Ампер је дао овај закон, који се у свима случајевима потврђује огледом.“ (таб. 138. стр. II).

10). „Излази, да чекић постојано чини осциловања знатном брзином, која производе прекидања струје“. (таб. 152. стр. II).

И т. д. и т. д

Узгред да напоменем да многе стране речи нису превођене, ма да имамо за њих

згодних речи. На пример, продукат, сукцесивно, ануларна плоча. и т. д.

c.

Приликом распоређивања материјала, Г. Видаковић није пазио на поступност, т. ј. да се у излагању позива само на оне ствари, које су предходиле, па дакле које су ђацима објашњене и познате. Тако на пр. говорећи о узроцима рад којих привлачна снага земљина слаби, вели на таб. 13. стр. I.

„Трећи је узрок центрифугална сила (70). Ова сила на једном истом меридијану расте што је ближе екватору и т. д.“, дакле говори о центрифугалној сили као о познатој ствари, на 13 таб. а о обртном кретању у опште, тек на таб. 12. за тим о централном кретању на 20. табаку.

Исто тако г. Видаковић говори о полузи на таб. 14. за тим о њеној примени код теразија, код децималног кантара па тек на таб. 16. стр. II долазе просте махине, као да полуга не спада у просте махине. Истина доцније се каже, да је и полуга проста махина, али не налазим довољно разлога да се полуга изучава најпре засебно, па тек да се онда своди на просте махине.

Говорећи о звуку и светлости, за које је г. Видаковић већ напоменуо, да постају таласањем било материјалних честица било етера, он изводи законе о њиховом простирању, одбијању, преламању и т. д. као да ништа о томе није било речено у теорији таласања. То је дошло отуда, што је наука о звуку и светлости, као што сам већ раније напоменуо узета из Гановог дела, који не говори никако о теорији таласања, па је за то он морао опширније говорити овде о таласању. Али г. Видаковић, знајући да је у свом рукопису изложио теорију таласања, ваљало је да своје чланке о звуку и светлости удеси тако, да стоје у вези са оним, што је већ речено о таласању и да не стоје сасвим одвојени и без икакве везе са оним што је претходило.

d.

Познато је, да би ђаци петог разреда гимназије и реалке имали да се служе рукописом, који је израдио г. Видаковић. Па знајући спрему на математике, са којом ти ђаци располажу, да видимо да ли су поједини докази и физички закони изведени у оној мери, на такав начин, да не премашају спрему слушалаца.

То се може да види из овог примера у коме је представљен стил изведења научних доказа у овом рукопису, а нарочито у оном делу, који је позајмљен из Рајса:

„Дакле врло мало време dt, које је потребно да се пређе абциса dx. равно је њеном луку b од полукруга, који је подељен са највећом раздаљином s и помножен кореним изразом који не зависи од dx и dt. (то је речима исказан обрац: $dt = \frac{b}{s}\sqrt{\frac{m}{k}}$. . . Ред.) Исто то преди и за сва аналога мала времена. Следствено добићемо време за пролаз свију раздаљина т. ј. време осциловања, ако на место d ставимо суму свију лукова полукруга т. ј. дужину W S.“ (таб. 19. стр. III).

Ја не знам, да ли се и на Великој Школи може говорити наученијим стилом, но што је овај који је намењен ђацима петог разреда гимназије. Г. Видаковић се врло слободно служи појмовима о бескрајно малом времену dt и путу dx као да су му ђаци већ свршили науку о диференцијалном рачуну; шта више, он се и позива на тај рачун јер вели на истом табаку стр. II: „и онда ће на основу познатог $dx = vdt$“.

Ево још један пример за научни стил овога рукописа поводом обрасца $C = \frac{mv^2}{v}$

„Кретање по тетиви прелази у кружно кретање, кад је тетива = 0 т. ј. кад је t = 0: но тада ће израз за с задржати своју вредност, јер се у истом t не налази, а тим је наше правило за центрипетално кретање доказано“. (таб. 20. стр. III). — Ни више ни мање но позивање на теорију Ilmes-а код ђака петог разреда гимназије.

На знак г. Видаковић вели у свом одговору на примедбе првих референата: „Математички обрасци, што су унети у моју књигу, могу се употребити с успехом; јер ја по мом рукопису предајем већ три године, и знам шта и колико они знају из математике“. Да би знали и они који не знају шта се учи из Математике у IV разреду и са чим ђаци улазе у V раз. навешћу да се тамо учи почетак алгебре и то; опште појмови, дефиниције свију 7 врста рачунања, положне и одречне количине, рачунање с алгебарским количинама (сабирање,

одузимање, множење и дељење) особине целих бројева, прости разломци и једначине првог степена с једном непознатом. У петом се разреду сврше једначине првог степена са две и више непознатих, степене и корене количине.

е.

На насловном листу рукописа стоји да је дело израђено 1885 год. те да према томе ваља да одговара својом садржином оном научном ступњу, који је владао те године. Другим речима, то дело треба да буде савремено. Да видимо колико је писац водио рачуна о тој страни дела.

Говорећи о фотографији, писац са највећим појединостима описује, како се плоче колодиониШу, како се плоча извади из сребрног купала па се нагне на један крај, да би се оцедила сувишна течност и т. д. као да је дело писано за фотографске специјалисте. Међу тим се колодијумом фотографи више или никако не служе, или се служе тек у другом реду (за копирања). О сувим плочама, као савременом материјалу фотографском нема ни спомена. Суве је плоче ваљало навести ако не рад њихове много веће осетљивости, а оно само с тога, што док се колодијумска плоча морала још онако влажна и излагати и развијати, дотле се сува плоча може и пре излагања и пре развијања држати по више месеци непромењена, а за онога, ко зна шта је с тим добијено, суве су плоче од неоцењиве вредности и за науку и за индустрију. —

Међународни конгрес електричара држан 1881 год. у Паризу, решио је, да се физичке величине, а нарочито електричне, мере апсолутним мерама, па је с тога створио нарочите јединице за отпор, интензитет, електромоторску снагу, капацитет и т. д. Рајс је у свом делу већ увео те мере, али их не налазимо никако у рукопису г. Видаковића а требало их је споменути на згодним местима ма и у најкраћим потезима.

Спектрална се анализа спомиње само по имену, ма да је она данас једна врло важна грана примењене физике, с тога јој је ваљало и у овом уџбенику мало већу пажњу поклонити а у границама дозвољеног простора.

Исто бих имао да приметим и за механичку теорију топлоте, једну од најважнијих тековина физике у овом веку.

Из досадањег прегледа рукописа о коме је реч, може се извести овај резултат:

„Експерименталну физику“ није „израдио“ Г. Видаковић, у овом смислу у ком се израда једног дела разуме, него је $^1/_4$ део рукописа превео из Рајсове физике а $^3/_4$ преписао са делимичним изостављањем из штампаног превода Ганове физике.

И превођење и преписивање ишло је од речи до речи, те су тако и све мане оригинала прешле у рукопис.

Осим тога садање превађање из Рајсовог дела, као и раније превађање Ганове физике на више је места погрешно.

У самом су рукопису врло многе физичке истине и закони нетачно представљени.

Стил рукописа је врло тежак, на више места неразумљив и туђински.

Рукопис није угађан према спреми слушалаца којима је намењен, него врло често премаша њихову спрему.

Рукопис не представља савремено стање физике.

Поправити све мане, које сам само наговестио а не побројао, значило би цело дело изнова прерадити. На с тога на основу горе изведених резултата сматрам за дужност да закључим:

„Експерименталну физику са кратким прегледом метеоролошких појава“, коју је израдио г. Светозар Д. Видаковић професор — *не треба штампати о државном трошку нити је усвојити за школску књигу.*

* * *

Пошто је потребно да се набави нов уџбеник за експерименталну физику, то остаје Главном Просветном Савету да нађе начина, како ће се он израдити. Ја бих имао само, у свези са напоменом Главног Просветног Савета (да искажем своје мишљење о величини дела), да напоменем ово:

Уџбеник ваља да изнесе 22 до 25 штампаних табака: јер кад се узме у обзир да се физика учи у V и VI разреду; онда 11 до 12 штампаних табака неће бити сувише велики материјал за једну годину.

Нов учебник ваља да буде израђен тако, да кроз све његове делове провејава принцип о консервацији или похрани енергије. Другим речима, писац учебника ваља да се стара, да свој материјал разреди и изведе тако, да поједине физичке истине буду само грађа и последица тог важног принципа научног. С тога ће он, с времена на време и на згодним местима, доводити у склад нађене истине са законом о консервацији енергије.

По себи се разуме, да метод излагања ваља да буде експериментален, индуктиван. Само кад се из главног закона, до кога се експериментом дошло, изводе последице, које се на први поглед у експерименту не виде, може се употребити дедукција.

15. Маја 1888 год.

У Београду.

Са одличним поштовањем

Проф. **Ђ. М. Станојевић**

Савет је одлучио: да се експериментална физика од Ганоа у преводу од г. Светозара Видаковића не може примити за школску књигу.

Референту г. Ђ. Станојевићу одређен је хонорар од шесет (60) динара.

С овим је састанак закључен.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

(Министарство просвете и црквених послова). — Краљевим указом од 24 Децембра 1888. постављен је г. *Стеван Д. Поповић*, комесар Народне Банке, за начелника I. класе министарства просвете и црквених послова.

(Српска Краљевска Академија) — Краљевим указом од 24. Децембра 1888. постављен је господин академик *Чедомиљ Мијатовић*, за председника Српске Краљевске Академије.

(Државна штампарија). — Краљевим указом од 14. Новембра т. год. постављени су г. г. *Стеван Рајичевић*, управник *друге* класе државне штампарије за управника *прве* класе исте штампарије, и *Михаило Спасојевић*, рачуновођа *друге* класе државне штампарије, за рачуновођу *прве* класе исте штам.

Средње школе. Краљевим указом од 1. Нов. т. г. постављени су: г. г. *Светозар Марковић*, директор и професор више гимназије у Врању, за директора и професора н. гимназије у Параћину; *Јаникије Поповић*, професор гимназије у Нишу, за директора и професора више гимназије у Врању — обојица по потреби службе.

(Средње школе). — Краљевим Указом од 9. Децембра 1888 постављени су г. г. *Љубомир Јовановић* и *Јосиф Шмит*, предавачи београдске реалке и *Михаило Бобић*, предавач крушевачке гимнасије, за професоре у истим заводима. — Краљевим Указом од 24. Децембра, 1888 постављен је г. *Јован Ђаја*, начелник министарства просвете и црквених послова, за професора београдске више гимназије, с годишњим платом од 5000 дин. по потреби службе.

Претписом министра просвете и црквених послова г. *Драгутин Јанковић*, предавач Ваљевске више гимназије, премештен је за казну 1. Дец. за предавача Лозничке гимназијске реалке у Лозници. — г. *Павле Софрић*, предавач Лозничке гимназијске реалке, премештен је, по потреби 1. Дец. т. г. за предавача Ваљевске више гимназије. — г. *Стеван Јевтић*, учитељ језика у Београд. Реалци, постављен је 1. Децембра т. г. за хонор. предавача немачког језика у Београд. нижој гимназији, у IV. разреду са 4 часа недељно. — г. *Михаило Шливаић*, предавач II. Београ. гимназије, постављен је 1. Дец. за хонорарног предавача француског језика у Београдској нижој гимназији, у разредима II. III. и IV. са 10 часова недељно. — г. *Момчило Пванић*, проф. II. Београд. гимназије, постављен је 1. Децем. т. г. за хонорарног предавача срп. језика у Београдској нижој гимназији у I. р. сва три одељења са 12 часова недељно. — г. *Мита Живковић*, проф. I. београ. гимназије, постављен је 1. Децем. т. г. за хонорарно предавача

немачког језика у Београдској нижој гимназији у разредима II. и III. са 7. часова недељно. — г. *Димитрије Миликевић*, професор Ваљевске више гимназије, постављен је 1. Децембра т. г. за хонорарног учитеља цртања и лепог писања у истоме заводу. — г. *Радован Врачарић*, бивши предавач, постављен је 10. Децембра т. г. за предавача Књажевачке више гимназије. — г. *Срећко Милетић*, професорски кандидат, постављен је 16. Децембра т. г. за предавача у Смедеревској нижој гимназији.—г *Милош Николић*, предавач Пожаревачке гимназије, премештен је, по потреби 23. Децембра т. г. за предавача Великоградиштанске више гимназије. —

Претписом министра просвете и црквених послова **постављени су**: г. г. *Ђорђе Крстић*, за привременог учитеља цртања II. кл. у *Београдској реалци*, 11. октобра ов. године; *Светолик Ранковић*, за хонорарног предавача хришћанске науке у *Крагујевачкој гимназији*, 20. октобра ов. год.; *Антоније Маленица*, пређашњи предавач, за учитеља језика II. класе у *Крушевачкој гимназији*, 1. новембра ов. год.; гђе *Зорка В. Васиљевићева*, *Љубица Ч. Поповићева* свр. ученице в. ж. шк и *Милена Бојовићева*, учит. у Параћину, за помоћнице у *вишој женској школи*, 12. нов. ов. год. — **разрешени су**: г.г. *Никола Стевановић*, вероучитељ *Крагујевачке гимназије*, 20. окт. ов. г.; *Млиден Спасојевић*, пред. *Ужичке реалке*, с тога, што није отишао на дужност, 25. октобра ов. год.; *Божидар Вучковић*, предавач *Смедеревске више гимназије*, по својој молби, 15. новембра ов. год.

Основне школе. *Управитељи основних школа*. Претписима министра просвете и црквених послова постављени су за управитеље осн. школа: *Петар Јовановић*, у Оструживици: *Петар Игњатовић*, у Опарићу; *Димитрије Димитријевић*, у Обрежу; *Аксентије Молутиновић*, у Маскару; *Андрија Јевтовић*, у Недељицама; *Живко Поповић*, у Пересници; *Јевта Поповић*, у Породину; *Живко Лукић*, у Петки; *Михаило Илић*, у Марковцу: *Матија Ђурђевић*, у Церовцу; *Михаило Стојимировић*, у Лугавчини, *Доситије Обрадовић*, у Паланки; *Љубомир Нешић*, у Изванници; *Стеван Дадић*, у Вражогрнац; *Владислав Новаковић*, у Ћотиња; *Живојин Милојевић*, у Корбову; *Светислав Пешић*, у Михаиловцу; *Димитрије Мишић*; у Рајцу; *Божидар Спасић*, у Штубику; *Видосава Петковићева*, у Доњем Видову; *Ђура Димитријевић*, у Жабарима; *Светислав Ивковић*, у Закути; *Петар Милетић*, у В. Врбници; *Драгомуб Ј. Петровић*, у Ратајима — сви 1. новембра ове године. — *Милутин Зеленић* у Трнави, 9. новембра; *Милија Лазаревић*, у Драчи, 10. новембра; *Михаило Миленковић* у Витошевцу, 15. новембра; *Петар Милошевић* у Алексинцу, 25. новембра.

Претписом г. министра просв. и црквених послова од 25. новембра, разрешен је од управитељске дужности у Алексинцу *Аврам Стаматовић*.

Г. *Филип Радуловић*, привремени учитељ школе у Годачици, окр. крагујевачког, постављен је 25. окт. т. г. актом ПБр: 10453 за *сталног* учитеља у истој школи; г. *Јован Гојковић*, досадашњи заступн. учитеља школе у Трновчи, окр. пожар. постављен је 30. окт. т. г. актом ПБр: 11767 за привремен. учитеља при истој школи; гђца *Ана Л. Лазаревића*, заступница учитеља школе војштанске, у окр. ћупријском, постављена је 30. окт. т. год. актом ПБр: 11770 за сталну учитељицу при истој школи; гђца *Ана Домјановићева*, свр. учен. в. ж. школе, постављена је 1. Новембра за привремену учитељицу I. разреда школе у Голобоку, окр. смедеревског; гђца *Цараскева Ђокићева*, која је положила теоријски учитељски испит, постављена је 5. нов. за привремену учитељицу школе у Медвеђи, округа топличког; гђца *Софија Поповићева*, која је пол жила теор. учитељски испит, постављена је 10. Нов. за привремен. учитељицу I. разреда школе у Барошевцу, окр. београдског; гђца *Марија Ђорђевићева*, која је положила теор. учитељски испит, постављена је 10. Нов. за привремену учитељицу II. разр. школе у Брзану, окр. крагујевачког: г. *Ђорђе Мелентијевић*, ђак велике школе, постављен је 11. Нов. т. г. за привр. учитеља школе у Ливадици, окр. пожаревачког; гђца *Султана Јанковићева*, која је свр. IV. разред н. гимназије, постављена је 16. Новембра за заступницу учитеља I и II. разреда школе суботичаче у окр. алексиначком: г. *Богомуб Вукадиновић*, гимназиста постављен је 16. Новембра за заступника учитеља школе Лебанске, у окр. топличком: г. *Радослав Васић*, бив. учитељски заступник, постављен је

16. Новембра за заступника учитеља школе у Сукову, окр. пиротског: г. *Михаило С. Јанковић*, бив. учитељски заступник, постављен је 16. Новембра за заступника учит. школе у Ратковићу, окр. јагодинског: г. *Милисије Чакаревић*, бивши учитељ, постављен је 16. Нов за привременог учитеља школе вичке, у окр. чачанском; гђца *Милева Михаиловићева*, која је свршила IV. разр. гимназије, постављена је 23. Новем. за заступницу учитеља I. разреда школе у Јасици, окр. јагодинског; гђа *Ружица Јовановићка*, бивша учитељска заступница, постављена је 26. Новембра за заступницу учитеља I. разр. школе у Оструж-ници, окр. београдског: г. *Владимир Павловић*, учитељ школе у Дворишту, окр. ћупријског, премештен је за учитеља школе у Мерћезу, окр. топличког, по потреби 1. Новембра т. год. г. *Петар Максимовић*, учитељ школе у Сталаћу, окр. крушевачког, премештен је у II. III. и IV. разред школе рипањске, у окр. београдском по потреби 1. Новембра т. год.; г. *Марко Јоцковић*, учитељ школе у Горњем Душнику, у окр. нишком, премештен је по молби, у школу Гркињску у истоме округу 10. Новембра тек. године: гђа *Тинка Тодоровићка*, учитељица II и III раз. школе бањске, у округу крагујевачком, премештена је, за казну, у Власину, окр. врањског 16. Новембра; и по молби из Власине у I. разред школе у Сурдулици, истог окр. 30. Новембра т. год.: г. *Атанасије Ристић*, учитељ II. III и IV. разреда школе драчке, у округу крагујевачком, постављен је по молби, за учитеља I. разреда исте школе; а г. *Милија Лазоревић*, учитељ I. раз. драчке школе, постављен је за учитеља II. III. и IV. разреда при истој школи, — 10. Новембра г. *Максим Петровић*, учитељ IV. раз. м. школе ужичке, премештен је у Првонег, окр. врањског, по потреби, 14. Новембра ов. год.: гђца *Савка Железовскова*, учитељица II. р. жен. школе на Теразијама у Београду, премештена је за учитељицу III и IV раз. жен. школе у Књаževцу, по потреби, 18. Новембра: гђца *Даринка Милетићева*, учит. I. раз. жен. школе на Сави, премештена је за учитељицу II. р. ж. школе на Теразијама, 18. Новембра: гђца *Полексија Илићева*, учит. II. жен. школе на Сави, постављена је за учитељицу I и II р. исте школе, 18. Новембра: г. *Михаило Рашковић* учитељ III и IV разреда школе кобишинске у округу крајинском, премештен је за учитеља школе у Раковој Бари у окр. пожаревачком, по потреби, 20. Новембра; гђа *Данаил Флерајева*, учитељица I. разреда школе остружничке, у округу београдском, премештена је за учитељицу школе губеревачке, у истоме окр., по потреби службе. 26. Новембра ов. године г. *Сава Димитријевић*, учитељ II и IV раз. школе кулске, у окр. пожаревачком, постављен је 4 Новембра т. г. за управитеља исте школе. — г. *Гојко М. Станојевић*, ђак велике школе постављен је 1. Децембра т. г. за привременог учитеља I разреда школе у Доброселици, окр. ужичког. — г-ђица *Катарина Ђурђевићева*, свр. учен. в. ж. школе, постављена је, 1 Децембра т. г. за сталну учитељицу I раз. I одељења и II раз. школе у Кораћици, окр. београдског. — г. *Милета Станојевић*, учитељ сва 4 разреда школе доброселичке, у округу ужичком, постављен је 1 Децембра т. г. за учитеља II, III и IV разреда исте школе. — г. *Јован Срећковић*, учитељ сва 4 разреда школе лоћичке у округу јагодинском, постављен је 1 Децембра т. г. за учитеља II. III и IV разреда исте школе, а да врши и дужност управитељску. — г-ђица *Бисенија Симићева*, учитељица школе блазнавске, у окр. крагујевачком, постављена је по потреби, 1 Децембра т. г. за учитељицу II и III раз. школе у Бањи истог округа. — г. *Милован Домановић*, свршени богослов, постављен је 1 Децембра за привр. учитеља школе у Малим Крчмарима окр. крагујевачког. — г. *Цветко Петровић*, бив. ђак учитељске школе постављен је 1 Децембра за заступника учитеља школе у Власини, окр. врањског. — г. *Драгољуб Бркић*, гимназиста, постављен је 1 Децембра за заступника учитеља школе у Доњој Белој Реци, округа приморечког. — г-ђица *Даница Јовановићева*, заступница учитеља школе брежанске у окр. пожаревачком, премештена је молби, 1 Децембра т. г. за заступницу учитеља I разреда, школе лиске у окр. смедеревском. — г. *Драгољуб Миленковић*, бив. реалац, постављен је 2. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Врбовцу окр. приморечког. — г. *Петар Стрелић*, који је положио теоријски испит, постављен је 2. Децембра т. год. за привременог учитеља I

разреда школе лоћише у округу загорјанском, г. *Петар Милосављевић*, као учитељске школе, постављен је 5. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Бадњевцу, окр. крагујевачког. — г. *Чедомир Вучићевић*, као учитељске школе, постављен је 9. Децембра т. г. за заступника учитеља школе брежанске, у окр. пожаревачком. — г-ђа *Настасија Костићка*, учитељска кандидаткиња, постављена је 11. Децембра т. г. за привремену учитељицу I разреда школе у Подгорцу, окр. црноречког. — г. *Григорије Костић*, учитељ школе у Доњој Бари, окр. нишког, премештен је, по молби, 14. Децембра т. г. за учитеља II III и IV раз. школе у Подгорцу, окр. црноречког, а да врши управитељску дужност. — г. *Коста Урошевић*, свештеник у Вел. Дреновцу, окр. загорјанског одређен је 11. Децембра т. г. да заступа учитеља I разреда там. школе. г. *Бранислав Обрадовић*, као учитељске школе, постављен је 11. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Арићу, окр. ужичког. — г. *Божидар Петровић*, као учитељске школе, постављен је 13. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Доњој Бари, окр. нишког. — г. *Максим Петровић*, учитељ школе у Прњавору, окр. крајешког, премештен је, по потреби, 13. Децембра т. г. за учитеља школе у Вајуги, окр. крајишког. — г. *Арон Костић*, учитељ школе ритокечке, у окр. београдском, премештен је, по потреби, 14. Децембра за учитеља II разреда школе у Шопићу, истоме округу. — г-ђица *Катарина Петровићева*, бивша учитељица, постављена је 14. Децембра т. г. за привремену учитељицу I разреда I одељ. школе у Селову, округа смедеревског. — г. *Тома Петровић*, учитељ II разреда школе у Шопићу, окр. београдског, премештен је 14. Децембра т. г. за учитеља школе у Блазнави, окр. крагујевачког. — г. *Живко Анђелковић*, као учитељ. школе, постављен је 15. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Брезни, округа рудничког. — г. *Михаило Л. Јанковић*, као учитељске школе, постављен је 15. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Добрујевцу, окр. алексиначког. — г. *Мирко Петровић*, учитељ школе у Чуврлиг, окр. крајишког, премештен је по молби 15. Децембра т. г. у Извору, окр. ужичког. (Ова је школа затворена а њему је радио лечења дато једногодишње одсуство). — г-ђица *Даринка Петровићева*, која је свршила IV разред гимназије, постављена је 15. Децембра текуће године за заступницу учитеља школе у Чубри, округа крајишког. — г. *Григорије Јаковљевић*, свршени богослов постављен је 16. Децембра текуће године за привременог учитеља школе у Студеву, округа нишког. — г. *Никола С. Вебић*, гимназиста, постављен је 16. Децембра текуће године за заступника учитеља школе у Сипу, округа крајишког. — г-ђица *Милена Грабуновићева*, учитељица I разреда основне школе у Шопићу, округа београдског, постављена је 16. Децембра текуће године за учитељицу I разреда II одељења II разреда при истој школи. — г. *Јованија Пековић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Шопићу, округа београдског, постављен је 16. Децембра текуће године за учитеља IV разреда при истој школи. — г. *Арон Костић*, учитељ II разреда основне школе у Шопићу, округа београдског, постављен је 16. Децембра текуће године за учитеља III разреда и 2 одељења II разреда исте школе. — г. *Јеврем Мирковић*, учитељ школе прњавске, округа рудничког премештен је 16. Децембра текуће године за учитеља I разреда школе у Врањевици, истог округа, по потреби. — г. *Михаило Крајојевић*, учитељ II, III и IV разреда основне школе у Врањевици, окр. рудничког, постављен је 16. Децембра текуће године за управитеља исте школе. — г. *Радивој Милојковић*, гимназиста, постављен је 16. Децембра текуће године за заступника учитеља школе у Волуји, округа пожаревачког. — г. *Марко С. Милетић*, гимназиста, постављен је 16. Децембра текуће године за заступника учитеља школе у Горњем Душнику округа нишког. — г. *Јован Јеремић*, учитељ I разреда школе у Косјерићу, округа ужичког, постављен је 16. Децембра текуће године за учитеља II, III и IV разреда при истој школи. — г. *Коста М. Живковић*, као учитељске школе, постављен је 16. Децембра текуће године за заступника учитеља I разреда школе у Косјерићу, округа ужичког. — г. *Јованија Пековић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Шопићу, округа београдског, премештен је 16. Децембра текуће год. за учитеља IV раз. исте школе.

Драгољуб Јаковљевић, свршени богослов, постављен је 16 Децембра т. г. за учитеља осн. школе у Студену, окр. нишког. — г. *Божа Божић*, учитељ I раз. 3. одељења основне школе у Крагујевцу, премештен је по потреби 17. Децембра т. г. за учитеља 3 одељ. III разреда при истој школи. — г. *Лаза Ј. Обрадовић*, учитељ 3. одељења III разреда осн. мушке школе у Крагујевцу, постављен је по потреби 17 децембра т. г. за учитеља I разреда 3. одељења при истој школи. — г-ђа *Леонора Красићка*, учитељица I. раз. 2. одељења мушке школе у Власотинцима, окр. нишког, постављена је 17. Децембра т. г. за учитељицу сва четири разреда женске школе у истоме месту, по потреби. — г-ђица *Марија Петровићева*, заступница учит. сва четири разреда женске школе у Власотинцима, окр. нишког, постављена је 17. Децембра т. г. за заступницу учитеља I раз. 2. одељења мушке школе у истоме месту, по потреби. — г. *Владимир Стојановић*, гимназиста, постављен је 17 Децембра т. г. за заступника учитеља основне школе у Лалинцу, окр. ужичког. — г-ђица *Јевросима Бојовићева*, учитељица 4. одељења II разреда осн. мушке школе у Крагујевцу, премештена је, по потреби, 17. Децембра т. г. за учитељицу II раз. основне школе у Тешици, окр. алексиначког. — г. *Љубомир Пајић*, учитељ II разреда основне школе у Белој Паланци, окр. пиротског, премештен је 19. Децембра т. г. за учитеља основне школе у Станичењу, истог окр. по потреби. — г. *Урош Јонић*, учитељ осн. школе у Станичењу, окр. пиротског, премештен је 19. Децембра т. г. за учитеља III раз. основне школе у Белој Паланци, истог окр. по потреби службе. — г. *Љубомир Селаковић*, бив. учитељске школе, постављен је 20. Децембра т. г. за заступника учитеља школе скаказавске, у округу ужичком. — г. г. *Атанасије Вучић*, бив. учитељске школе, постављен је 21. Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Мајдану, округа рудничког. — г-ђа *Косара Тасићка*, учитељица школе брестоваче, премештена је, 23 Децембра т. г. за учитељицу школе у Ритопеку, окр. београдског. — г. *Илија П. Илић*, бив. учитељске школе, постављен је 23 Децембра т. г. за заступника учитеља школе у Брестову, окр. крпоречког. — г. *Јован Пешић*, привремени учитељ школе у Великој Лукањи, окр. пиротског, постављен је 23. Децембра т. г. за сталног учитеља у истој школи. — г. *Петар Тромић*, учитељ основне окр. крајинског, премештен је 23. Дец. т. г. за учитеља I разреда школе трнавске у истоме округу, по молби. — г-ђица *Малиша Миленковићева*, бивша учит. заступница, постављена је 24. Децембра т. г. за заступницу учитеља сва 4 разреда основне школе у Кладурову, округа пожаревачког. — г. *Љубомир Николић*, привремени учитељ школе прилике, у округу ужичком, премештен је 24 Децембра т. г. за привременог учитеља школе у Ковиљу, истог округа, по потреби. — г. *Маладин Стојановић*, учитељ школе кладуровске у округу пожаревачком, премештен је по молби 24 Децембра т. г. за учитеља школе прилике, у округу ужичком. — г. *Михаило Рашковић*, учитељ осн. школе у Раковој Бари, округа пожаревачког, премештен је 27. Децембра т. г. по молби за учитеља осн. школе малајничке у окр. крајинском. — г-ђица *Даринка Живановићева*, која је положила теоријски учитељски испит, постављена је 28. Децембра т. г. за приправну учитељицу школе у Сталаћу, округа крушевачког. — г. *Живко Николић*, учитељ II, III и IV разреда основне школе прахонске, у окр. крајинском, премештен је 29. Децембра т. г. за учитеља III и IV разреда школе кобишничке, истог округа по молби.

Пресписом г. министра просвете и привремених послова 6 окт. 1888. уважена оставка учитељу власинском, у окр. врачевском г. *Јовану Вукићу* по чл. 54. зак. о осн. школама. — г. *Вуле Ђоргић*, учитељ, привремено забучки у окр. нишком, 20 окт. т. г. разрешен, јер није отишао на своју дужност. — г-ђица *Марија Велисављевићева*, учитељица I разреда школе у Сврљигу, окр. крајинског подмила је оставку на учитељско место, и она јој је 5 новембра т. г. уважена. — г. *Коста Костић*, привремени учитељ шк. облашанске окр. топличког, разрешен је 16. Новем. од учитељске дужности, по молби. — г-ђа *Мајица Млађеновићка*, привремена учитељица школе у Лужовцу, окр. крагујевачког, разрешена је 23. Нов. од учитељске дужности, пошто није хтела ићи у то место.

— г-ђа *Даница Петровићка*, затупница учитеља I и II раз. ж. ш. у Кладову, разрешена је 1 Децембра, што је самовласно своју дужност напустила. — г. *Стеван Јовичић*, привр. учитељ школе бадњевачке, у окр. крагујевачком, разрешен је по својој молби од учитељске дужности, 2 децембра ов. год. — г. *Арсеније Стојиловић*, учитељ школе у Волуји, окр пожаревачког, поднео је оставку на учитељско звање, која му је 5 Децембра т. г. уважена. — г. *Јосиф Анђелић*, учитељ великојасиковачке школе у окр. крајинском, разрешен је 11 Декембра т. г. што је напустио своју дужност. — г. *Васа Стојаковић*, учитељ школе ушћанске, у окр. ваљевском, разрешен је 12 Декембра т. г. од учитељске дужности, пошто је добио друго опредељење. — г. Јеромонах *Мелентије Вујић*, учитељ школе вошановачке, у окр. пожаревачком, разрешен је од учитељске дужности, по што је добио друго опредељење. — г-ђица *Даринка Миловановићева*, учитељица I разреда школе у Вел. Дреновн, окр. јагодинског, разрешена је од учитељске дужности, 12 Декембра т. г. по што није хтела ићи на своје опредељење.

(Професорски испити). — г. *Сретен Пашић*, предавач I. београдске гимназије полагао је 4, 5, 8 и 9 Априла 1888. године професорски испит из *Српске Историје са земљописом, Српског и Старословенског језика, Историје Српске књижевности, и Немачког језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г г. Јов. Бошковић као председник, Јов. Ђорђевић, Свет. Вуловић, Ђ. Козарац и Љ. Ковачевић. Писменој теми коју је код куће израдио наслов је: Сугласници старо-словенског и српског језика. Добио је већином гласова *одличну* оцену.

г. *Љубомир Давидовић*, предавач ужичке реалке, полагао је 6, 7, 8 и 10 Октобра т. г. професорски испит из *Зоологије е Антропологијом и Дијететиком, Ботанике, Анатомије, и Физиологије и француског језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г. г. Јов. Бошковић, као председник комисије, Андра Ђорђевић, Јов. М. Жујовић, Ђ. Козарац и Др. Лаза Лазаревић, као чланови и добио је једногласно *одличну* оцену. Писмена тема, коју је код куће израдио носи наслов: Паразитне биљке. Разлика од осталих биљака. Каквих има паразитних биљака у флори *Краљевине Србије?*

г. *Никола Савић*, предавач Шабачке гимназије, полагао је 10. 11, 13 и 14 Октобра 1888 г. професорски испит из *Српске Историје са Земљописом, Српског и Старо-словенског језика, Историје Српске књижевности, и Немачког језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г. г. Светомир Николајевић, Јов. Бошковић, Јован Туроман, Свет. Вуловић, Љуб. Ковачевић, и Влад. Карић. Писмена тема коју је код куће израдио носи наслов: „Херцег Степан.“ Добио је већином гласова *добру* оцену.

г. *Радован Јовановић*, предавач јагодинске више гимназије, полагао је 17, 18, 20, и 21, Октобра 1888 г. професорски испит из *Српске историје са земљописом, Српског и старо-словенског језика, Историје Српске Књижевности и Немачког језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г. г. П. Срећковић, као председник комисије, Јов. Бошковић, Свет. Вуловић. Јов. Туроман и Ђ. Козарац. Писмена тема: Стеван Вукчић—Косача, Херцег од војводства Светога Саве. Добио је већином гласова *добру* оцену.

г. *Љубомир Јовановић*, предавач у београдској реалци полагао је 2, 3, 5, и 10 Новембра 1888 г. професорски испит из *Српске Историје са земљописом, Српског и старо-словенског језика са Литературом, и Немачког језика*, пред испитном комисијом у којој су били: г. г. П. Срећковић, као председник, Јов. Бошковић, Јов. Туроман, Свет. Вуловић, и Ђ Козарац. Писмена тема коју је израдио гласи *Херцег Стјепан*. Добио је једногласно *одличну* оцену.

г. *Риста Николић*, предавач чачанске више гимназије, полагао је 2, 3, 7, и 10 Новембра 1888. год. професорски испит из *Српског и старо-словенског језика, Српске Историје, Књижевности и Немачког језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г. г. П. Срећковић као председник, Јов. Бошковић, Јов. Ђорђевић, Свет. Вуловић, и Ђ. Козарац. Писмена тема коју је израдио гласи: О значењу свију врста речи и облика променљивих речи. Добио је већином гласова *добру* оцену.

г. *Михаило Бобић*, предавач крушевачке гимназије полагао је 4, 9, 11, и 12 Новембра, 1888 г. професорски испит из *Зоологије с Антропологијом с обзиром на дијететику, и Ботанике с Анатомијом и Физиологијом и немачког језика*, пред испитном комисијом у којој су били: г. г. Свет. Вуловић као председник, Ђ. Козарац, Др. Лаза К. Лазаревић, Др. Милан Јовановић, и К. Црногорац. Писмена тема коју је израдио гласи: Колеоптере у Крушевцу и околини. Добио је већином гласова *одличну* оцену.

г. *Јосиф Шмит*, предавач у београдској реалци, полагао је 20, 25, 26, и 29 Новембра професорски испит из *ниже и више Математике, са нацртном геометријом, геометријским цртањем, и Немачког језика*, пред испитном комисијом, у којој су били: г. г. Дим. Нешић као председник, Дим. Стојановић, Свет. Вуловић, Јов. Борђевић и Милан Недељковић. Писмена тема коју је израдио: Теорија осветљења и сенчења. Исофенге на лопти. Добио је једногласно *одличну* оцену.

Одлука министра просвете и црквених послова. Одобрављући мишљење професорскога савета београдске учитељске школе, и на основу чл. 48. и 49 закона о основним школама, одлучујем:

1. Лица, која су свршила гимназију или реалку (с испитом зрелости или без тога испита) могу бити постављена за привремене учитеље без полагања учитељскога испита;

2. Така лица могу бити постављена за сталне учитеље, пошто као привремени учитељи проведу у раду у основној школи најмање једну годину дана, и после тога положе испит из педагогике и методике.

Ова одлука има се објавити у „Просветном Гласнику“.

26. новембра 1888.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова
д-р Владан Ђорђевић, с. р.

Одлука министра просвете и црквених послова — о давању одсустава ученицима основних школа. ПБр. 14164. 13. децембра 1888. год.

Проучивши мишљење једнога учитељскога већа о давању одсустава ученицима основних школа, министар просвете и црквених послова одлучно је:

1. Ученицима основне школе може дати одсуство од 1 до 3 дана разредни учитељ, а дужан је известити о том управитеља школе. Одсуство ће се давати само у преко потребним случајима.

2. Одсуство се не сме давати ђацима, кад се има уверења, да се одсуствовањем хоће ђак да уклони од испита. У оваким случајима има се разредни учитељ договорити с управитељем школе, пре него што би одобрио или не одобрио одсуство.

3. За одсуство дуже од 3 дана (до 20 дана) мора се сваки родитељ или старатељ ђачки обратити писмено управитељу школе (ако га има), или разредном учитељу. Таке молбе одобравање школски одбор и о том извештавати министра просвете и црквених послова. Дужа од 20 дана одсуства достављаће се с мишљењем школскога одбора на одлуку министру просвете.

У овака давања одсуства не рачунају се смртни случајеви у породици учениковој, боловане, елементарне препреке, итд., где узрок довољно извињава одсуство.

Просветне Белешке

(Писменост код рекрута). У доба опште војене обавезе рекрутовање војника показује и стање писмености у народу, те се из тога види и утицај школе. Тако, за краљевину Пруску видимо да од 100 рекрута има писмених скоро 99 (98,93). Ова цифра писме-

носи малаш, па се срачунају, резултати у целој краљевини. Само у три покрајине види се да је писменост нешто мања: у Познањској износи број неписмених рекрута 3·46%, у западној Пруској 4·09% и у источној Пруској 4·19%. У свима другим покрајинама број неписмених рекрута стоји испод 1%, што значи да скоро и нема неписмених.

(Школе у Аустрији) У Цислајтанији било је 1885. основних школа 17416, међу којима 8503 школе само с једним разредом. По наставном језику од основних школа беху: немачке 7607, чешке 4319, пољске 1544, руске 1634; словенске 535; талијанске 908; словачке 652; румунске 61; мађарске 47 с два наставна језика 451.

Колико се у Аустрији приближило обавезној настави, види се по броју деце која иду у школу. Године 1875 школовало се од деце у школско доба 64,02%. Године 1885. тај се проценат знатно поправио, те износи 85,52%. Од оних близу 15% који се у Аустрији још не школују, треба одузети један проценат (3—5) који се и не могу школовати, те тако излази, да би, ако се и даље као до сад напредује, кроз десет година у Аустрији била извршена обавезна настава у поменутој 1885. години, за коју имамо обављене статистичке податке, било је деце у школском доба 2,679,638. Од тога броја 108,885 нису никако пошли у школу.

Ну, још треба имати на уму, да се међу овим бројевима налази *8503 школе само с једним разредом*. Напредак у школовању морао би најпре у правцу том, да ове школе увећавајући им више разреда, на тек за тим да пође у правцу којим би провирно школовање, и довео до обавезне наставе у збиљи.

* * *

(Турске школе) По Revue pédagogique (од 15. децембра 1888) саопштавамо неколико занимљивих црта, које је изнео Д-р Херман Кон о Цариградским школама.

На првом месту треба знати, да није лако приступити у Цариградске школе. Г. Кон је морао израдити нарочито допуштење за то.

Ево шта се може видети у Солимановој џамији.

На патосу џамије, тамо и овамо, седе двадесет и један учитељ. Они су један од другога на растојању од осам до десет метара. Пред сваким учитељем мали застрвен сто, на коме стоји отворен рукопис.

Око сваког учитеља начетило се до двадесет ученика, сваки друкчијега одела, неко седи, неко чучи, а неко лежи.

Сви ови учитељи предају у исто време и сваки говори тако гласно, као да ту никога другога и нема. Један предаје логику, други француски, трећи персијски, четврти кораи, пети право, шести бог-зна-шта.

Ученици следају у књиге или записују предавања. Они пишу на листићима које држе у дезоји руци, или их наслањају на десно колено. Многи су се прострли по патосу, па у том положају читају, или пишу. Ни пред једним нема стола. Они замачу перо у мастионицу, која им стоји за појасом, као нож. Има им петнаест до двадесет година. Већина је бела, али има и неколико црнаца. Сви носе чалму или фес. Ученици једне гомиле као да и не виде оне остале и врло пажљиво прате учитељево предавање.

Предавања почињу у 7 часова у зиму, а свршавају се у 9. После тога ученици иду у Медресу. Тако се зову интернати, којих има скоро уза сваку џамију, и који се издржавају приватним доброчинством. Медреса, коју ја посетио г. Кон, долази у најстарије, и има врло много питомаца. У Медреси је велико двориште чешљом у коме ученици шетају или у себе су врло жалосне просе с једним усиним прозором. У њима обично има три постеље. Ученици уче ћутећи само ћаву, клечећи поред постеља. Нигде столова ни столица. Нико нема сашивених књига за писање, него пишу на одвојеним листовима. Мало књига стегнуто је у поличици, која је на зиду над постељом.

У Цариграду има до 300 оваких Медреса, где ученици остају по неколико година на наукама, а обично уче богословију.

Друкчије већ изгледа основна школа у Цариграду. Она, коју је посетио г. Кон, имаше 250 ученика, раздељених у 12 разреда. У

разредима беху ученици врло различне старости. И дечица и момчи уче у истом истом разреду. Учионице су врло простране. Ни овде ђаци не пишу за столом, него онако исто као и напред поменути ученици ниже школе. Кад је ђацима речено да пишу за столом, они су то извршили врло мучно и необично.

(Плате школских надзорника у Шведској) износе годишње 6500 круна (7300 дин.)

* * *

(Руске школе). У 6 северозападних губернија руских има 4150 школа са 149435 ученика и ученица. Међу овим школама има 9 гимназија целих и 4 са 6 разреда, 7 реалана, 4 богословије, 14 свештеничких школа 2 примокатоличке богословије, 8 женских гимназија, 5 учитељских школа итд.

* * *

Марија Ферикова учитељица у Бостону 1888. год. у јануару 1889. год. у фебруару 1890. год. у јануару 1891. год. у фебруару 1892. год. у јануару 1893. год. у фебруару 1894. год. у јануару 1895. год. у фебруару 1896. год. у јануару 1897. год. у фебруару

од 2500 дин. годишње. На пословетку, пред саму смрт на неколико дана, постављен је указом на плату од 3000 динара годишње.

* * *

Агапија Момчиловићка заступница учитеља I р школе барошевачке, у округу београдском, умрла је 18. октобра г. г. — Покојница је рођена 30. јула 1867. г. у Београду 1886 г. свршила је вишу женску школу са врло добрим успехом. 1. сент. 1886. г. буде постављена за заступницу учитеља у Трнковцу, окр. пожаревачког, а одатле по молби премештена у Барошевац.

* * *

Марија Рерихова учитељица, умрла је 21. октобра 1888. у Београду. Покојница је рођена 19. августа 1856. год. У Београду је свршила вишу женску школу и била неко време помоћница у истој школи. 1. децембра 1872. године постављена је за учитељку десете класе у II раз. женске школе у Јагодини. 16. јула 1873. похваљена је за добар рад у школи. 1. Августа 1873. буде по својој молби премештена у Паланку. окр. смедеревског. где је остала до 1. августа 1874. године, кад је премештена с истом класом у III и IV раз. женске школе у Смедереву. 20. априла 1876. године, постављена је у *десету* класу, а 12. јануара 1880 премештена је за учитељицу I и II раз. жен. школе на Источном Врачару, у Београду. 15. фебруара исте године премештена је у мушку школу терезијску и то у III разред, а 21. марта 1880. године добила је *осму* класу. 3. јануара 1881. године премештена је у I разред мушке школе, код Саборне Цркве, а 6. априла 1883. године разрешена је по својој молби. 6. августа 1883. године, постављена је за учитељицу I разреда 2. одељења жен. школе у Јагодини, а 23 августа исте године у III и IV раз. женске школе у истом месту. 9 октобра, разболевши се опасно, буде постављена у школу у Добри, окр. пожаревачког, која због рђаве зграде није радила.

* * *

Миленко Обрадовић, директор велоградиштанске више гимназије умр'о је у В. Градишту, 28. октобра ов. год. Покојник је рођен 1844. године у Љутовници округа рудничког. Основну школу је учио у Горњем Милановцу а гимназију и Права у Београду. 16. августа 1870. године постављен је за практиканта министарства просвете и прив. послова. Указом од 16 августа 1871. г. постављен за суплента гимназијске реалке у Ћићавици; за тим је 1. августа 1874. постављен за професора више гимназије у Јагодини, одакле је премештен 15 августа 1878 г. у Ваљево. Указом од 29. децембра 1882 г. постављен је за привременог директора ваљевске и, гимназије, а указом од 6. августа 1883. утврђен је у директорској дужности — и напослетку указом од 1. Августа 1887. буде премештен за директора у В. Градиште, где је и умр'о. —

* * *

Милева Пфафова, учитељица школе у Близнаку, округа пожаревачког, умрла је 1. децембра 1888. године у Београду, рођена је 13. септембра 1861. године у Београду, где је свршила Вишу женску школу и положила учитељски испит. За тим је неко време провела као учитељица у раденичкој женској школи, а по том би изабрана за државну питомицу, те је у Дрезди свршила курс за дечија забавишта. Вративши се у отаџбину, она је већ била оронулог здравља, и док се не би учинили претходне припреме око отварања школе ради које је она и послана на страну — постављена је за учитељицу у Близнак, округа пожаревачког, куда због слабог здравља није ни ишла, по је остала код своје родбине у Београду, где је и смрт нађе.

ИСПРАВКА

У чланку *наука о падежима без предлога*, стр. 783. у првом ступцу озго, треба да изостане цео четврти ред и две прве речи петога реда.

Издаје и штампа краљевско српско државне штампарије Одговорни уредник АНДРА НИКОЛИЋ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 90439

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

9/8/14
435

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

КРАЉ.-СРП. МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОДИНА IX. СВЕСКА 1.—24. ЗА 1888.

УРЕДИО

АНДРА НИКОЛИЋ.

БИБЛИОТЕКА
ЖИВОЈИНА П. СИМИЋА
БИВ. ДИРЕКТОРА И ЊЕГОВЕ ПОК. ДЕЦЕ
ВАСИЛИЈА И БРАНИСЛАВЕ

У БЕОГРАДУ

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА КРАЉЕВСКО-СРПСКЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1888.

Где је што.

(Напомена: Одељци А. IV. 1. и 2. V. 3. 4. и 5. и Б. III. и IV. по азбучном реду).

А. СЛУЖБЕНИ ДЕО.

I. Укази и претписи.

Постављење министара 309. Министарство просвете и црквених послова 354. 711. 963. Архијерејски Сабор 433. Српска Краљевска Академија 963. Велика школа 35. 152. 227. 354. 711. Главни Просветни Савет 72. Управа државне штампарије 354. 963. Народно позориште 227. 433. Средње школе 35. 72. 110. 152. 187. 227. 354. 433. 712. 963. Конзисторије 187. 433. Основне школе 35. 72. 111. 152. 187. 227. 272. 355. 433. 714. 964.

Министарски изасланици на испите зрелости 1887/88. шк. године 353. Школски надзорници за 1887/88. школску годину 353.

II. Писма и расписи министра просвете и црквених послова.

Распис о измени у програму за војно вежбање 186. Распис г. г. ректорима Велике Школе и Богословије, Управницима средњих и основних школа 348. Писмо господину архиепископу београдском и митрополиту Србије 350. Распис о увођењу VIII. разреда 706. Распис о набавци печата и таблица за основне школе 707. Распис о факултативном учењу туђих језика 707. Распис о поклањању школских књига сиромашним ученицима 708. Распис о новом наставном плану у средњим школама 708.

III. Упуства, одлуке министра просвете и црква. послова, службена саопштења.

Упуство надзорницима основних школа 392. Одлуке о школским књигама 734. Одлука о учитељским кандидатима који су свршили гимназију или реалку 969. Одлука о давању одсуства у основној школи 969. Професорски испити 734. 968. Стечај за државне питомце 735. Стечај за помоћнице више женске школе 735.

IV. Извештаји.

1. Директора средњих школа: Београдске II. 625, Београдске ниже 636, Ваљевске 755, Горњо-Милановачке 763, Зајечарске 742, Крушевачке 744, Лесковачке 761, Неготинске 752, Нишке 647, Параћинске 749, Пиротске 757, Смедеревске 645, Ужичке 737, Чачанске 753, Шабачке 639.

2. Надзорника основних школа: г. г. — Владимира Зделара 820, Димитрија Милојевића 901, Димитрија С. Јовановића 561, Ђорђа Анђелковића 911, Јеврема Илића 817, Јована Миодраговића 649, Косте Миленовића 662, Луке Лазаревића 568, Љубомира Тирића 776, Миливоја Симића 668, Милорада Петровића 773, Милоша Давидовића 521, Милоша Миловановића 922, Михаила Бакића 657, Светозара Атанацковића 765, Стевана Ловчевића 564.

V. Радња Главнога Просветнога Савета.

1. *Записници састанака Главног Просветног Савета:* 365—64, 366—99, 367—145, 368—147, 369—148, 370—179, 371—181, 372—182, 373—227, 374—268, 375—309, 376—355, 377—356, 378, 379, 380 и 381—357, 382—398, 383—434, 384—438, 385—508, 386—621, 387—622, 388—623, 389—704, 390—705, 391—863, 392—864, 393—869, 394—885, 395—949.

2. *Из дневнога реда (осим оних посебно наведенога):* Постављење председника 147, Избор потпредседника 148. О прештампавању: зоологије Ј. Пешића 149, 180, ботанике Ј. Пешића 149, 180, читанке за III разред, рачунице за I и II разред, земљописа за III разред и словенске читанке за IV разред основних школа, и немачке граматике по Трауту I део 182. Предлог г. Јована Бошковића о школској литератури 151, 179, 181. Комисије за преглед уџбеника 182, 622. Спомен † Д-ру Јосифу Панчићу 227. Одлука о приватним лицима која траже да положе испит 399. Одлука о благодејању оних ученика учитељске школе који дуже болују 400. Избор кандидата за надлорнике основних школа за 1887|88. шк. год. 398, 434, 439. Одлука о давању оцене из владања ученицима најстаријих разреда средњих школа 399. Претрес предлога закона о изменама и допунама закона о основним школама од 31. Децембра 1882, и измена и допуна овога закона од 25. Априла 1885. 309, 355, 356, 357. Претрес предлога закона о наменама и допунама закона о учитељским платама од 31. Марта 1882. 315. Одлуке по молбама за помоћ из фонда покојнога владике Вићентија 145, 151, 180, 181, 399, 509, 622, 623. Одлука по молби В. Бандовића пред. учитеља 227. Одлука о накнадном полагању испита г-ђице Персиде Миљковићеве 622.

3. *Квалификације:* г. г. — Андре Милосављевића 148, Бранка Аповића 863, Драгољуба М. Павловића 863. Драгомира Јаковљевића 706, Душана Јанковића 706, Душана Стојићевића 863, Илије Вукићевића 869, Јована Борјановића 706, Јована Марјанскога 706, Јована Машића 864, Јована Цвијића 706, Јулијуса Лепка 706, Камила Пати 863, Карла Вајсера 864, Косте Белића 863, Косте П. Куртовића 509, 621, Мелентија Вујића 706, Мијаила Р. Поповића 863, Милана Бановића 863, Милана Ј. Димитријевића 869, Милана Недељковића 864, Милоша С. Козаковића 863, Милутина Витковића 706, Михаила Ивковића 706, Михаила Илића 706, Младена Спасојевића 148, Николе Ковачевића (учитеља осн. школе) 706, Николе Лазића 148, Николе Теофановића 146, 150, 182, 706, Павла Падејскога 438, Пере Керечкога 869, Петра Глогића 185, 509, Петра Машова Врбице 398, Петра Милошевића (учитеља осн. школе) 863, Петра Недељковића 706, Радована Кандића 706, Светислава Максимовића 706, Светислава Симића 706, Светолика Ранковића 869, 887, Хајриха Шмита 949.

4. *Одлуке по молбама за уважење година учитељске службе:* Димитрија Пешића 227, 271, Зарије Р. Поповића 886, Николина Васића 864, Павла Јовановића 508, 864, Радула Спасића 398, Сретена Лазаревића 508, 622, Стевана Далића 623, Стеве Ј. Вулетића 886, — О уважењу година службе учитељима који су били изгубили права 508.

5. *Одлуке по кривицама учитеља:* Владимира Гашића 705, Душана Гајића 704, Јована Бољарића 621, 623, Ристе Стојаковића 435. — Одлука о учитељу II. разреда основне школе у Г. Милановцу 624.

6. *Рукописи и дела поднесена Главном Просветном Савету на оцену поради издања или откупа или одобрења за школу:*

1. „Православна хришћанска наука" од г. Фирмилијана 64
2. „Технологија" од г. Раше Милошевића 70
3. „Катихизис здравља за школу и кућу" од г. Дра Д. Герасимовића 70
4. „Збирка песама и декламација" од г. Мих. Милосављевића 145
5. „Упуство за цртање и лепо писање" од г. Вић. Малетића 145
6. „Историја Срба" од г. М. С. Убавкића 148
7. „Упуство за предавање нотнога певања" од г. Ј. Ивановића 149
8. „Геометријско цртање" од г. Ст. Марковића 150, 185

9. „Геометријско цртање“ од г. Косте Ивковића 150, 185
10. „Антропологија с дијететиком“ од г. Љуб. Миљковића 180
11. „Ботаника“ за више разреде средњих школа од г. Ђ. Козарца 180
12. „Познавање и неговање човечијег тела“ од г. Благоја Нешића 180
13. „Школска песмарица“ од г. Благоја Нешића 180
14. „Мала Србалија“ дечији лист, уредио г. Дим. Путниковић 186
15. „Немачка читанка“ I. и II. 268
16. „Енглеска практична граматика“ од г-ђице Катице Милићеве 268
17. „Немачка Граматика“ за средње школе, од г. Стев. Предића 268
18. „Морално и политичке искрице“ од г. М. Бана 316
19. „Дечија нова рачуница“ I. од г. Душана П. Рајчића 316
20. „Збирка одабраних народних умотворина“ од г. Благоја Нешића 355, 623
21. „Наука о животињама“ за више раз. средњих школа, од г. Ђ. Козарца . . . 399
22. „Шетња по облацима“ од г. Ђ. М. Станојевића 435
23. „Загоркиња“ . . . . . .
24. „Причање Србима и Сричићима о народу њиховоме“ . . . . . .
25. „Урођеност или моћ наслеђа“ превод, сва три дела од г. Ј. Миодраговића . . 435
26. „Цвети“ од г. Јов. Јовановића 435
27. „Сриче у сликама“ од г. Ј. Миодраговића 438
28. „Општи увод у електротехнику“ од г. Ђ. Рокића 439, 623
29. „Голуб“ и „Наставник“ 508
30. „Историја Србије од 1813—1815“ од Симе Милутиновића 509
31. „Поменик“ од г. М. Ђ. Милићевића 509
32. „Црквено обредословље“ од г. Жив. Јовића 621
33. „Хемијска физиологија биљака“ превод г. Андрије Матића 622
34. „Србија“ од г. В. Карића 623
35. „Неорганска хемија“ од г. Витомира Младеновића 624
36. „Граница“ од г. Дим. Путниковића 624
37. „Зоологија“ од г. Доброслава Ружића 705
38. „Празници православне цркве“ од г. Павла В. Несторовића 705
39. „Српско-француски речник“ од г. Милана Павловића 865
40. „Наука хришћанска“ за I. и II. р. осн. шк. од г Илије Анђелковића 865
41. „Спомиљ“ од г. Светозара Вучковића 865
42. „Поуке морале и грађанске“ превод и прерада г. Ђ. Козарца 869, 886
43. „Предавања из најновије српске историје“ од ф. Ј. Ст. Марковића 886
44. „Карта Краљевине Србије“ од г. В. Карића 949
45. „Грађијска статика“ превод г. Светозара Недељковића 949
46. „Геометријско цртање“ од г. Владимира Зделара 950
47. „Невен“ 950

7. *Реферати о рукописима и делима и одговори на реферате:*

1. Одговор г. Раше Милошевића на реферат о његовој *хемији* 64
2. Реферат г. Момчила Ивановића о делу „Архиепископ Данило II. и српска књижевност прве половине XIV. века“ 65
3. Реферат г. Момчила Ивановића о делу „Српска народна епопеја“ 99
4. Реферат г. А. Алексића о карти Краљевине Србије од К. Рихтера 103
5. Реферат г. Пере Живковића, о делу „Десетни склоп бројева итд.“ 103
6. Реферат г. Дим. Јосића о „Немачкој читанци“ 104
7. Реферат г. Лазе Ј. Обрадовића о прегледима за цртање 146
8. Одговор г. Светозара Вилаковића на реферат о његовој физици 147
9. Писмо г. Светислава Вуловића о књигама које су му дате на реферат . . . 149

10. Реферат г. г. М. Валтровића и В. Тителбаха о предлогу за израду цртаних прегледа 150
11. Одговор г. Мите Живковића на реферат о његовој немачкој читанци . . . 151
12. Реферат г. г. Саше Лозанића и Ј. Шмита о „Технологији“ 183
13. Реферат г. Јеврема Илића о „Литургици“ 183
14. Реферат г. Фирмилијана о „Литургици“ 184
15. Реферат г. Косте Главинића о „Грађанској Статици“ 185
16. Реферат г. К. Алковића о „Експеримент. Физици“ 268
17. Реферат г. Б. Тодоровића о „Експеримент. Физици“ 268
18. Реферат г. К. Петровића о „Новој дечијој рачуници“ 436
19. Реферат г. Дим. Јосића о „Упуствима за цртање и лепо писање“ 436
20. Исказ г. П. Срећковића о „Моралним и политичким искрицама“ 437
21. Реферат г. Дим. Јосића о „Упуству за предавање хришћанске науке“ у I. раз. основне школе 511
22. Исказ г. Ф. Видаковића о „Збирци песама и декламација“ 511
23. Реферат г. Ранка Петровића о „Познавању и његовању човечијег тела“ . . . 511
24. Реферат г. Јована Јовановића о истом делу 514
25. Реферат г. Свет. Вуловића о „Моралним и политичким искрицама“ 518
26. Реферат г. Андре Николића о „Примерима из Српске Литературе“ 865
27. Реферат г. Момчила Ивановића о истом делу 865
28. Реферат г. Андре Николића о „Поменику“ 868
29. Реферат г. Стев. Д. Поповића о „Читанци“ за III. разр. осн. школе 870
30. Реферат г. Миленка Марковића о истом делу . . — 885
31. Реферат г. Дим. Јосића о „Моралним и грађанским поукама“ 888
32. Реферат г. В. Карића о истом делу 895
33. Реферат г. Ђ. М. Станојевића о „Експеримент. Физици“ 950

Б. НЕСЛУЖБЕНИ ДЕО.

I. Расправе о школским питањима и из појединих наука. Просветна Статистика.

1. **Железнице и путови** од Милисоја Јосимовића 1, 41
2. **Реч о астрономији и метеорологији** од Милана Недељковића 8, 47
3. **Премештаји наставника основних школа у почетку 1887/88. школ. године** од Богољуба Јовановића 15, 53
4. **Прилог географској терминологији нашој** од Ј. Цвијића 21
5. **Месечни извештаји провизорне опсерваторије** од Милана Недељковића . 29, 169, 221, 342, 376, 582, 689, 857
6. **Библиографија за геологију балкан. полуострва** од Ј. М. Жујовића 60
7. **Зид** превод с француског 70
8. **Развитак и значај хидротехнике** од Н. И. Стаменковића 77, 117
9. **Вежбање у говорењу** од † Јоксима Ст. Марковића 83, 123, 157, 197
10. **Предрасуде у васпитању** од Херберта Спенсера, превод Ј. Миодраговића 89, 129
11. **Боја на Каменици** од Ник. М. Савића 93, 136
12. **Историја Света** од Димитрија С. Јовановића 97, 266, 307, 473, 507
13. † **Др. Јосиф Панчић** додатак, после стр. 156, 1—XIII.
14. **Читаонице у Србији на крају 1880.** од Богољуба Јовановића 164

15. **Самогласници српскога и ст.-словенскога језика** од ✝ М. Ђуровића 175, 210, 259, 336, 367 406, 468, 501, 550, 611
16. **Књижевни радови Архиепископа Данила** од Ив. Павловића 203
17. **Немачка читанка за I разред средњих школа** од Мите Живковића 215
18. **Поглед на математику и правац њен** од Дра Богдана Гавриловића . . . . . 238 —
19. **Један листић из психологије** од Милевка Марковића 244, 281
20. **Реализам и класицизам** од Јована В. Несторовића 251, 290
21. **Пут по Србији 1886. године** од Вел. П. Војиновића и Жив. Ј. Журишића 297
22. **Свештеници у Краљевини Србији** од Богољуба Јовановића 321
23. **Учитељски испити ученика учитељских школа у 1885. и 1886. години** од Богољуба Јовановића 361
24. **Умно претовариваше у школама** од Ст. Ловчевића 372
25. **Гнезда** превод с француског од Мил. Давидовића 382
26. **Глувонеми и њихово образовање** од Косте Ђ. Николића 384, 425, 457, 491, 539 588, 675, 805, 843, 944
27. **Почасни називи српских краљева** од Ив. Павловића 401
28. **Учитељски испити ученица у вишој женској школи у 1886. и 1887. години** од Богољуба Јовановића 409
29. **Апсолутно мерење** од Ђ. М. Станојевића 414, 450, 481, 527, 573
30. **Пријамни испити у вишој женској школи у почетку 1886/87. и 1887/88. шк. године** од Богољуба Јовановића 441
31. **Метеоролошка мрежа стација у Србији** од Милана Недељковића 604
32. **Вук Стефановић Караџић** од П. П. Ђ. додатак, после стр. 624. I—XII.
33. **Упуство за тумачење Светог Писма** од протосинђела Фирмилијана 695
34. **Наука о падежима без предлога** од Момчила Ивановића 779, 822
35. **Летописи и родослови у старој српској књижевности** од Симе Томића . . . 792, 829, 923
36. **Предавања из латинског језика** од В. Малине 850, 939

II. Просветне белешке.

1. *Школске и статистичке белешке*: а) Србија: Основне школе на крају 1886/87. 111, Средње школе на крају 1887/88. 229, 558, Испити зрелости 559, Нови разреди у средњим школама 560, Успех у основним школама на крају 1887/88. 560, Дан Панчићева рођења 272, Из извештаја чувара народнога музеја 475, Прослава Стогодишњице Вука Стефановића Караџића 560, Српски краљевски геодетски завод 560. б) Друге земље: Босна 38, Хрватска 736, 816, Бугарска 36, Русија 76, 153, 236, 972, Аустрија 74, 76, 153, 155, 156, 229, 280, 439, 900, 970, Угарска 155, 229, 316, Румунија 75, Немачка 76, 154, 231, 234, 235, 279, 317, 400, 439, 440, Француска 73, 112, 156, 278, 318, 440, Енглеска 75, 155, 156, Италија 75, 155, 280, Швајцарска 439, Шведска 154, 972, Данска 37, Холандска 153, Шпанија 75, Турска 970, Северна Америка 75, 154, 156, Мексико 155, Чили 156, Камерунске колоније 279.

2. *Разно*. Телесна казна у школи 35, „Школски лист" 36, Нов школски лист 36, Молба на српске родољубе 36, Домаће васпитање 36, Удате учитељице 37, 154, Статистика земљине површине 38, Школски лекари 153, Учитељи државни чиновници 153, Нови назори у погледу спремања и образовања учитеља 153, Беспаратна учила и писаћи материјал за ђаке у Швајцарској 154, Писменост код рекрута 156, 969, Питања у настави 188, Практична спрема наставника средњих школа 193, Лихтенштајнов закон о основним школама у Аустрији 233, Понемчавање у Познањској и западној Пруској 235, Напредни закон за основну школу 235, Основне школе према данашњој потреби 235, Домаћи задаци 272, Какве треба да буду школе итд. 277, Школски вртови 279, Споменик Фреболу 279, Певане и здравље 317, Руски језик на Пештанском Универзитету 317, Ручни радови у школи 319, Са хигијенског конгреса у Бечу 320, Нов манускрипт Аристотелов 400, Забрана плаво шпартаних прописа и вежбанака за ђаке 439, Школске штедионице 439, Један прилог к решењу питања о телесним казнама у школи 478, О школском надзорнику 900.

III. Просветни добротвори.

Владимир Ристић 520, Гавра Михаиловић 39, Димитрије Булић 39, Др. Димитрије Герасимовић 520, Димитрије Ј. Живадиновић 280, Димитрије Ристић 736, Драгиња Самуровић 236, Драгомир Радуловић 480, Ђока С. Пешић 39, Ђорђе Краљевић 39, Др. Ђорђе Радић 480, Ђура П. Куртовић 971, Едуард Ла Реноатијер Булажже 736, Ива Марковић 624, Илија Максимовић 520, Јаньо Манојловић 39, 971, Јоксим Маричић 480, Коста Бранковић 39, Коста Марковић 624, Коста Миладиновић 236, 236, Љуба Миладиновић 520, Љубомир А. Поповић 76, Мијаило Рашић 39, Мијаило Самуровић 236, Милан Ђ. Милићевић 624, Милан Кнежевић 236, Милан Јовановић 480, Милован Илић 520, Мита Јевтић 39, Никола Андрић 39, Никола Лукић 624, Пантелејмон јеромонах 280, Петар Илић 520, Петар С. Павловић 520, Рад. Ч. Димитријевић 520, 624, Савагије Божић 624, Сима Д. Симић 480, Спасоје М. Радосављевић 624, Стева Стевановић 971, Тодор Стојановић 76, Феликс Хофман 520, Филип Ла Реноатијер од Ферари 736.

Посетиоци о Св. Сави школа: ботуљске 76, варваринске 76, вичке 156, градњанске 156, кожељске 76, куршумлијске 76, лучке 76, подвршке 76, пожутске 76, праховске 76, стубленске 76, суводањске 76, умчарске 39.

Добротворни фонд шабачке гимназије 236.

IV. Умрли.

Агапија Момчиловићева 972, Александар Милетић 39, Василије Живковић 736, Даринка Ђурићева 280, Димитрије Ђорђевић 236, Ђорђе Малетић 39, Жанко Недељковић 39, Иван Батавељић 236, Јован Павловић 520, Јоксим Ст. Марковић 971, Марија Рерихова 972, Милева Пфафова 972, Миленко Обрадовић 972, Михаило Дуњић 280, Никола Тодоровић 440, Риста Арановић 440, Цвета Василићка 736.

V. Од уредништва.

Одговор уредништва 280, Исправке 400, 972.

(Штампарска погрешка: На стр. 999. место CCCLXVI треба CCCLXIV).